SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

MAY YAYINLARI

SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

VIII

MAY YAYINLARI

YAYIMLAYAN

Mehmet Ali **YALÇIN**

YÖNETEN :

Şükran **KURDAKUL**

TEKNİK YÖNETMENLER :

Tomurcuk **ERZİK** — İsfendiyar **ERZİK**

YAZARLAR

S. Günay **AKARSU,** Eleştirmen. (Tiyatro) — Faik **AKÇAY,** Yazar - Öğretmen. (Kent Sorunları) — Dç. Sina **AKŞİN,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Feriha **AKTAN,** Yazar. (Edebiyat) — Dündar **AKÜNAL,** Yazar. (Dergiler) — Erdal **ALOVA,** Şair - Yazar. (Edebiyat) — Muzaffer **ARABUL,** Şair - Yazar. (Dergiler) — Prof. Oğuz **ARI,** Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Kentleşme) — Osman Saffet **AROLAT,** Yazar. (Kurumlar, Dâvalar) — Hilmi **ARTAN,** Yazar. (Kişiler, Kurumlar) — Dç. Toktamış **ATEŞ,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Kemalizm) — Cengiz **BEKTAŞ,** Yüksek Mimar - Şair. (Mimarî) — Dç. Korkut **BORATAV,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Ekonomi) — Ender Kamil **BOYACI,** Hukukçu - Yazar, (Genel Konular) — Eray **CANBERK,** Şair - Yazar (Edebiyat) — Adnan **CEMGİL** Yazar. (Genel Konular) — Ahmet **CEYHAN,** Yazar, (Genel Konular) — Hasan **ÇAKIR,** Yüksek Mimar. (Kurumlar) — Tevfik **ÇAVDAR,** Yazar, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı. (Tarih) — Ali **ÇİÇEKLİ,** Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Nabi **DİNÇER,** Yazar, Devlet Planlama Teşkilâtı Eski Uzmanı. (Kurumlar) — Kamil **ERDEHA,** Yazar Hukukçu. Mülkiyeliler Birliği II. Başkanı. (Kişiler, Kurumlar) — Şakir **EROĞLU,** Araştırmacı. (Türk Sanat Müziği) — Mustafa **GEBZELİ,** Yazar. (Genel Konular) — Alim **GÜNEY,** Yazar. (Bale) — Fulya **GÜRSES,** Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Hasan Basri **GÜRSES,** Yazar. (Gençlik Hareketleri) — Cengiz **GÜNDOĞDU,** Yazar. (Genel Konular) — Şükrü **HANİOĞLU,** Yazar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Aydın **HATİBOĞLU,** Şair - Yazar. (Edebiyat) — Rasih Nuri **İLERİ,** Yazar. (Tarih) — Alpay **KABACALI,** Yazar. (Genel Konular) — Arslan Başer **KAFAOĞLU,** Ekonomist. (Türkiye'de Enflasyon) — Dr. Dora **KALKAN,** (Tıp Konuları) — Serhat **KESTEL,** Yazar - Öğretmen. (Edebiyat) — Hasan **KIYAFET,** Yazar - Öğretmen. (Öğretmen Kuruluşları) — M. Sabri **KOZ,** Yazar Öğretmen. (Edebiyat) — Necdet **KURDAKUL,** Yazar. (Tarih) — Şükran **KURDAKUL,** Yazar, (Edebiyat, Genel Konular) Necati **MERT,** Yazar, Öğretmen. (Edebiyat) — Ziya **METİN,** Eleştirmen. (Sinema) — Prof. Berna **MORAN,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi. (Edebiyat) — Seyyit **NEZİR,** Yazar - Öğretmen. (Edebiyat, Genel Konular) — Prof. Özdemir **NUTKU,** (Tiyatro, Genel Konular) — İlber **ORTAYLI,** Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi. (Tarih) — Celal **ÖZCAN,** Yazar - Öğretmen. (Eğitim) — Kemal **ÖZER,** Şair - Yazar. (Edebiyat) — Semih **POROY,** Karikatürcü. (Karikatürcüler) — Tekin **SÖNMEZ,** Şair - Yazar. (Edebiyat) — Faruk **SÖNMEZOĞLU,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Y. Öğretim Üyesi. (Kıbrıs Sorunları) — Kemal **SÜLKER,** Yazar, Disk Eski Genel Sekreteri. (Sendika, Sendikacılar) — Süreyya **ŞAİRGİL,** Yazar, (Tarih) — Ayten **ŞAN,** Kütüphanecilik Uzmanı, (Bibliyografya) — Orhan **TAYLAN,** Yazar - Ressam. (Resim, Yontu) — Rekin **TEKSOY,** Eleştirmen. (Sinema) — Ö.F. **TOPRAK,** Şair - Yazar (Edebiyat) — Dr. Zafer **TOPRAK,** Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi. (Siyasal Partiler) — Ali **TURGAN,** Yazar - Hukukçu. (Genel Konular) — İbrahim **TÜRK,** Yazar - Hukukçu. (Yasalar) — Yücel **YAMAN,** Yazar. (Genel Konular) — Cemil **YENER,** Yazar - Araştırmacı. (Tasavvuf) — Dr. Çetin **YETKİN,** Hukukçu. (Tarih) — Prof. Dr. Sait Ali **YÜKSEL,** Ticari İlimler Akademisi Öğretim Üyesi, (Bankacılık).

Fotoğraflarda: May Yayınları, Cumhuriyet, Demokrat, Politika Gazeteleri ile Zihni Anadol, Rasih Nuri İleri ve Asiye Eliçin'in arşivlerinden yararlanılmıştır.

Tomurcuk Matbaasında dizilip basılmıştır.
Yayın hakkı : (Copyright) Mehmet Ali Yalçın, May Yayınları, Babıâli caddesi 19, Cağaloğlu, İstanbul.
Tel. : 27 71 61
Yıl : 1980

SOSYALİST KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Sekizinci cilt

MAY YAYINLARI

15 kişilik bir kurul cepheye gidip ordunun durumunu yakından görerek, dönüşte ordunun mükemmel durumda olduğunu milletvekillerine anlattı. Bu yatıştırıcı çalışmalara rağmen, TBMM'de tartışmalar devam etti ve Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesi istendi. Mustafa Kemal'in komutayı üzerine alması, bütün Mecliste son çare olarak ele alındı. Gizli bir oturumda Mustafa Kemal üç aylık bir süre için başkomutanlığı kabul etiğini bildirdi (4 Ağustos 1921). «Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık tevcihine dair kanun» TBMM'de kabul edildi (5 Ağustos 1921).

Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'daki Cephe karargâhına gitti (12 Ağustos 1921). Öte yandan karargâhını Kütahya'da kuran Yunan Kralı Konstantin, Ankara'yı alarak TBMM hükümeti yönetimine son vermek istiyordu. Konstantin'in Ankara'yı hedef gösteren bir «günlük emri» ile ileri harekete geçen Yunan ordusu Eskişehir'den Ankara'ya doğru ilerlemeye başladı (13 Ağustos 1921). İlk çarpışmaları Türk öncü-gözcü birlikleriyle yapan Yunanlılar, Türk ordusunu sol yanından çevirmeye çalıştılar. Düşman ordusunun Türk cephesine temas ederek sol cenahtan çevirme yapacağına hükmederek, bu noktadan önlem ve düzen aldıran Türk Genelkurmayının bu konudaki teşhisi doğru çıktı.

Sakarya Cephesi 100 kilometre kadar tutuyordu. Yunan ordusu görünüşte muharebeyi kazanmak için elverişli durumda idi. 88.000 tüfek, 7.000 makineli tüfek, 300 top, 1.300 kılıç (süvari), 15-20 kadar da tayyareye sahip olan ve taşıt yolları ile taşıt araçları bol olan düşman ordusu, ayrıca İngiliz emperyalizminin bitmez tükenmez servet kaynaklarını da arkasına almıştı. Türk ordusunda ise 40.000 tüfek, 700 makineli tüfek, 177 top, 2.745 kılıç (süvari) ve ikl tayyare vardı, taşıt yolları ve araçları kötü idi, ordunun bütün gereçleri katır, eşek, deve ve en çok da kağnı ile taşınıyordu.

Meydan Savaşı güneyde başladı. Türk ordusunun sol cenahı Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekildi. Ordunun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi, cephe değişmiş oldu. Savunma hatları kısım kısım kırıldı. Kırılan her kısım, en yakın bir uzaklıkta yeniden kuruldu. Savunma hatlarına ümit bağlamak ve onun kırılmasiyle, ordunun büyüklüğü ile orantılı uzun mesafe geriye çekilmek teorisini hükümsüz kılmak için ülke savunmasını başka bir biçimde anlatmak için Mustafa Kemal «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kaniyle ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur» dedi. Ordunun her bireyi, bu sistem içinde, her adımda ençok özveriyl göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, en sonunda onu taarruzuna devam etmek yeteneğinden ve gücünden yoksun bir hale getirdi.

Mustafa Kemal Sakarya savaşını izlerken

Yunanlılar «Büyük Yunanistan» ülküsü ve emperyalizmin vurucu gücü olarak çarpıştılar. Bu sırada başkomutan Mustafa Kemal, atından düştü ve kaburga kemikleri kırıldı, yaralı olarak sedye üzerinden askerî harekâtı yönetti. Sakarya Savaşında üstün yararlıkları görülen komutanlar arasında İsmet, Kâzım (Özalp), Şükrü Naili, Kemalettin Sami, Fahrettin, İzzettin ve Derviş Paşalar bulunuyordu. Mustafa Kemal'in «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır» emri üzerine Türk ordusu kaygan bir savunma sistemi uygulamaya başladı. Yunan kuvvetleri bir aralık Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar yaklaştılar. Top sesleri artık Ankara'dan işitiliyordu. Yunanlılar en çok sağ yanlarında ağır basarak yer kazanıyorlardı

25 Ağustos'ta kanlı çarpışmalar —ortalama 90 kilometre— bir cephe boyunca yayıldı. Savaş, saldırılar ve karşı saldırılarla gece yarısına kadar sürdü. Yunanlılar ağır kayıplara karşılık pek az yer elde ettiler. 26-27-28 Ağusos'ta meydan savaşı bütün şiddetiyle sürdü. Çok kayıp veren Yunanılar, Ankara'yı bir saldırı hamlesiyle ele geçirmeyi umarlarken, korkunç bir haval kırıklığına uğradılar. 28-29 Ağustos günleri Yunanlıların üstün kuvvetlerle saldırmaları karşısında, cephede bazı düzeltmeler yapıldı. 31 Ağustos'ta Yunanlılar Çal Dağı'nda bir gedik açtılar. Başkomutanlık cephenin bozulması tehlikesine karşı, önceden bütün birliklere «tek insan kalıncaya kadar adım adım savunma» emrini vermiş olduğu gibi, yarma harekâtı üzerine Batı Cephesi Komutanlığı'nın dikkati çekildi, Batı cephesinde açılan gediğe adam gönderilerek saldırı durduruldu.

1 Eylül'den başlayarak Yunan ordusu, cephenin her yanında bocalamaya başladı. Ancak zayıf noktalara vurarak, geçici başa-

rıar kazanıyorlar, fakat Türk ordusunu bozamıyorlardı. 5 Eylül'e kadar, Yunanlılar büyük kayıplara uğrayarak Türk savunma gücünü yenemeyince meydan savaşının hızında azalma görülmeye başlandı.

Türk Başkomutanlığı, Yunanlıların savaşı yavaşlatarak, bölge savaşı sürdürmek ve yeni takviye birlikleri alarak saldırıya geçmek istediklerini anladı. Batı Cephesine bu durumun önüne geçilmesi, süvarilerin Yunan ordusunun gerisini vurarak takviye alınmasının engellenmesi bildirildi.

6 Eylül'de Yunanlıların hareket girişimini yitirdiği anlaşıldı. Düşman ordusunun zayıflık derecesini anlamak için cephenin merkezinden iki tümenlik bir kuvvetle karşı taarruza geçildi ve taarruz başarılı oldu. 6-7-8 Eylül günlerinde Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini geri püskürtmeye başladı. Cephenin bazı kesimlerinde Yunanlılarda çözülme, çekilme hareketleri görüldü. 9-10 Eylül'de Türk ordusunun sağ kanadı, Yunanlılara karşı hücuma geçti. Yunanlılar yedek kuvvetleri eriyip tükendiğinden çekilip kaçmaktan başka bir çare bulamadılar. 11 Eylül'de Türk ordusunun saldırısı gelişti. Süvari kuvvetleri de güneyden bastırdı, Yunanlılar top, tüfek ve ağırlıklarını bırakarak bütün kuvvetlerini Beylikköprü'den geçirdiler. 11 Eylül'de Yunan ordusu takviye alarak son bir karşı saldırıya geçtl ise de, bu saldırı Türk ordusunun süngü hücumu ile durduruldu. Beylikköprü mevkiinde artçı savaşları veren Yunanlılar bozgun halinde, Sakarya'nın batısına güçlükle çekilebildiler.

12 Eylül'de bazı Türk birlikleri, Sakarya'nın batısına geçerek, kaçan Yunanlıları kovaladılar. Süvariler de Yunanlıların geri hatlarına sarkarak geir çekilen düşmanın hareketinl bozguna çevirdiler.

22 gün ve 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı, 12-13 Eylül gecevarısı Yunan ordusunun tam yenilgisiyle sonuçlandı. 13 Eylül günü Sakarya'nın doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Atatürk'ün «Sakarya Melhame-i Kübrası» (Sakarya Büyük Kanlı Savaşı) dediği bu savaşta Yunan ordusunun insan kaybı 40 bin, Türk ordusununki ise 26 bini buluyordu. Yunanlıların malzeme ve silâh kaybı ise, Türk orsununki ile karşılaştırılamayacak ölçüde büyük oldu. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa «23 Ağustos'tan beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun muzafferiyet-i kat'iyesiyle neticelenmiştir» diyerek Genelkurmay Başkanlığı'na bir raporla zafer haberini ulaştırdı.

Sakarya Zaferi, yurdun her yanında benzeri görülmemiş bir heyecan ve sevinç yarattı. TBMM, Mustafa Kemal'e «Gazilik» ünvaniyle Müşirlik (Mareşal) rütbesi verdi, diğer komutanların da rütbeleri yükseltildi. Bu zaferden sonra Türkiye topraklarının emperyalistler arasında bölüşülmesi için yapılmış tasarılar iflâs etti. Sakarya Savaşı, İki ulusun, bütün varlıklarıyle karşı karşıya gelmesi ve çarpışması anlamında bir (topyekûn savaş) örneği olarak değerlendirildi (*Nutuk*, C. II. s. 619). Atatürk'ün «İstiklâl Harblerinin yegâne muvaffakiyet şartı» olarak gösterdiği, «millet efradının yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkesin, silâhla vuruşan muharip gibi, kendini vazifedar hissederek bütün mevcudiyetiyle mücadeleye hasretmesi» koşulu Sakarya Savaşı'nda gerçekleşti.

Sakarya Zaferi, İtilâf devletleri arasındaki fikir ayrılıklarının artmasına ve yeni Türk devletinin uluslararası prestijinin güçlenmesine yardım ettl. Bu zaferle birlikte İtalyan orduları Anadolu'dan çekildi, Fransa devleti TBMM hükümetini tanıdı ve Fransız ordularının Çukurova bölgesini boşaltmalarını öngören Ankara andlaşması imzalandı (20 Ekim 1921). Güney Cephesinin böylece ortadan kalkması, Türk hükümetine ordularını İngiliz - Yunan istilâcılarına karşı savaşmak üzere Çukurova'dan Batı Cephesine aktarma olanağı verdi.

Sakarya Zaferi, TBMM hükümetinin ve Mustafa Kemal'in fiilî ve hukukî otoritelerinin güçlenmesini sağladı ve savaş boyunca Doğu sınırında bekleyen, savaşın TBMM yönetimince kaybedilmesi halinde Anadolu'ya girerek hükümet kurmak isteyen eski İttihatçıların son umutlarını da suya düşürdü. Sakarya Zaferi, ayrıca Türkiye ile Sovyetler Rusyası arasındaki dostluk ve ittifak ilişkilerini de güçlendirdi, Moskova Andlaşmasının (16 Mart 1921) bir tekrarı niteliğinde bulunan Kars Andlaşması imzalandı (13 Ekim 1921).

Sakarya Zaferinden sonra uluslararası durumdaki değişikliğin de etkisiyle İtilâf devletleri, Sevr andlaşmasının bazı hükümlerini düzeltmeyi, Türkiye ile Yunanistan arasında bir mütareke yapılmasını da önerdiler (22 Mart 1922). Yunanlılar, iki ordu arasında askersiz bir saha bırakılması, iki tarafın askerî durumunun İtilâf devletleri komisyonunca denetlenmesi, savaşın üç ay için durdurulması ve barış koşulları saptanıncaya kadar mütarekenin uzatılması koşullarını içeren mütarekeyi Yunanlılar kabul ettiler. Misak-ı Millî'ye bağlı kalmaya yemin etmiş olan TBMM hükümetl bu mütarekeyi ve bunu izleyen barış andlaşması önerlsini kabul etmedi. Atatürk, bu dönemde «istiklâl-I tam» davası peşinde olduklarını, «istiklâl-i tam denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilâ... her hususta istiklâli tam ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânayi hakikîsiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.. Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz...» diyerek İtilâf devletlerinin, Antant emperyalistlerinin barış önerilerini kabul etmediklerini bildirdi. Sakarya Zaferi, İstiklâl Savaşının dönüm noktası oldu ve Büyük Taarruz ile tamamlanarak Türkiye Cumhuriyet'nin temellerinin atılmasında büyük katkıda bulundu.

Mustafa Gebze'i

SALERİ Kristin (1922). Ressam. Günümüz Türk resminde kadın ressamlar çerçevesinde oluşturulan grupların ve sergilerin tanıttığı girişken isimler arasında yer alır. Sanat öğrenimini, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptıktan sonra kendi olanaklarıyla Frankfurt, Paris ve Roma gibi kentlerde, inceleme ve çalışmalar yaptı. 1965'de kurulan Miletlerarası Türk Kadın Sanatçıları Klübü adlı bir girişimin öncülüğünü yapan Saleri bu topluluğa Batı Avrupa ülkelerince sağlanan olanaklardan yararlanarak yurt içinde ve dışında birçok sergi düzenledi. Bu yolda gelişen ilişkileriyle 1964'de Paris'de bir gümüş, 1967'de de Atina'da bir altın madalya, 1968'de Ise Monako'da 1. Mansiyonu aldığı biyografisinde yazılı bulunan Saleri 1956 yılından beri Türkiye Ressamlar Cemiyeti'nin de yönetim kurulunda bulunmuş, ikinci başkanlık görevini üstlenmiştir. Yapıtlarında yerel motiflerin, idealize edilmiş köylü figürlerinin batılı galerilerin ölçüleri uyarınca düzenlenmesi yolunda çabalar gösterdi.

(O.T.)

SALİH Hocaoğlu (Trabzon 1880 ? / Sovyetler Birliği - 1955). Bilimsel sosyalist kuram ve eylem adamı. Yüksek öğrenimini İstanbul Askeri Baytar Mektebi'nde tamamladı (1903). Aynı okulda «emraz-ı intaniye» öğretmenliği yaptı (1910 12). Ankara'daki 5. Kolordu Hayvan Hastahanesi müdürlüğüne atandı. Bu görevindeyken Yeşilordu çevreleriyle ilişki kurdu. Türk Halk İstirakiyyun Fırkası'nın kuruluş evresinde aktif görev aldı. Tokat milletvekili Nazım, Bursa milletvekili Server, Karahisar milletvekili Şükrü beylerle birlikte Türk Halk Kurtuluş İştirakiyyun Fırkası'nın kuruluş bildirisini hazırladı (Bkn. Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı*, sf. 184). Partinin Ankara'da toplanan kongresinde (bu kongre T.K.P. [Türkiye Komünist Partisi]'nin ikinci kongresi sayılmıştır. Bkn. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 276 - 278) merkez komitesi birinci sekrterliğine seçildi. Araştırmacıların IV. Komintern toplantısına da

T.H.İ.F. adına katıldığını belirttikleri Hocaoğlu, Ağustos 1923'te partinin kapatılması üzerine 3,5 aya hüküm giydi. Zaferden sonra İstanbul'a yerleşerek özellikle tramvay işçilerinin örgütlenmesine öncülük etti. 1925 tutuklanmalarını izleyen günlerde Sovyetler Birliği'ne geçti. Orada öldü.

Salih Molla Aşkı (1884 / 1925) Çağdaş Türk resminin prikitifleri arasında sayılan bu ressam kuşağı içinde yetişmiş Hüseyin Giritli, Osman Nuri, Ahmet Bedri, Mustafa, Fahri Kaptan, Şekur, Mühip, Servili Ahmed Emin gibi ressamlarla aynı ortak özellikleri taşır. İlk yağlıboya ressamlarımızın temsil ettiği minyatürden batılı anlamda resim alanına geçişin ilk adımlarıdır. Salih Molla Aşkı XIX. yüzyılın sonlarında Darüşşafaka'da yetişen ve burada Fahri Kaptan'dan ders alan bir grup genç arasında yer alır. Bu grubun özeliği Osman Hamdi, Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyit gibi gelişkin bir klasik anlatıma yönelmek yerine daha saf ve duyarlı yer yer naif olarak tanımlanabilecek bir üsluba ulaştılar. Sanatçı bu grup içinde son derece saf ve temiz, içten bir gizemciliğe varan bir rahatlık ve sükûn içinde kullandığı çizgi ve renk uyumlarıyla seçkinleşir.

SALİHOĞLU, Mehmet (Çayeli - 1922). Şair, yazar. Orta öğreniminl İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Teknik Üniversite İnşaat Fakültesi'nde tamamladı. Uzun yıllar, İmar ve İskan Bakanlığı'nda genel müdür yardımcılığı, genel müdürlük ve Tetkik Kurulu üyeliği görevlerinde bulundu. İmar İskan Bakanlığı Müsteşarlığı yaptı. *«Varlık»*, *«Salkım»*, *«Ilgaz»*, *«Yeditepe»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Güney»*, *«Akşam»*, *«Milliyet»*, *«Türk Dili»* dergi ve gazetelerinde şiir, deneme ve özleşme akımı üzerinde yayımladığı yazılarla tanınan Salihoğlu 1955'de T.D.K.'-Öztürkçe deneme ve yarışması'nda birinci ödülü, *Halk Gerçeği ve Halkçı Sanat. Yobazlık, Solculuk ve Atatürkçülük* adlı denemeleriyle TRT 1970 Deneme Armağanı Başarı Ödülü'nü kazandı.

Yapıtları: Ağacın Derdi (şiirler, 1955), *Duman Duman Üstüne* (şiirler, 1959), *Bana Sensin Yaşamak* (şiirler, 1966), *Işıklanan Ülke* (Dil üzerine yazılar, 1966), *Ataç'la Gelen* (1968), *Esintiler Kavşağı* (şiirler, 1973), *Gün Işığına Çıktıkça* (denemeler, 1975).

Salnameler. (Yıllık, Almanak) Geçmiş yılların veya bir yılın Devletin her tür icraatını ve Devlet örgütünün işleyişini gösteren resmi Devlet yıllığı. Osmanl Devleti'nde resml salname yayınlanması XIX. vüzyılın ortalarında Mustafa Reşit Paşa'nın çabası le olmuştur. Salnameler geçen bir yılın,

Ahmet Vefik Paşa

tatistik, ticaret, sanayi, tarih, fen, biyografik bilgiler gibi değişik konularda bilgi verdiği gibi Devlet kadorlarının genel hatlarıyla bir dökümünü yapardı. Devlet yıllığının temel amacı Devletin türlü alanlardaki etkinliklerinin belirtilmesi yanında yönetimde bulunan yüksek dereceli görevlilerin de isimlerini, görevlerini, açıklamaktı. Bunun dışında özel kuruluşlar veya kişiler tarafından da düzenlenen salnameler olurdu. Bu tür salnameler genellikle geçen bir yılın iç ve dış olaylarından söz ederek, önemli kişilerin biyografilerini yayınlarlardı.

Salnameler, ister Devlet tarafından,

M. Reşit Paşa

terse özel kurum veya kişilerce çıkarılsın tek bir konuda olduğu gibi genel amaçla da düzenlenebilirlerdi. Önceleri ilkel bir görünüş ve içerikte bulunan yıllıkların giderek geliştiğini görmekteyiz. Avrupa'dan görerek Osmanlı Devletinin uygulamağa başladığı yıllık yayını pek çok türde yararlı bilgileri kapsamaktadır. Osmanlı Devletinde görülen salnamelerin başlıcaları şunlardı: Askeri salname: Osmanlı ordularının örgütlenme durumu, ordudaki nişan ve madalyalar hakkında bilgileri içermektedir. Keçecizade Fuad Paşa'nın Seraskerliği döneminde ilki 1866 yılında yayınlanmıştır. Bahrive salnamesi: Bahriye nezaretine bağlı fen komisyonu tarafından ilkl 1890 vılında çıkarılmıştır. Bunların içinde en önemlisi olan Devlet yıllığının çıkarılmasında Mustafa Reşit Paşa başta olmak üzere tarih vazarı

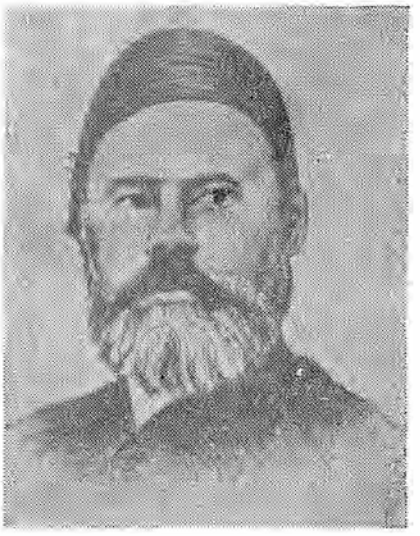

Cevdet Paşa

Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve tarih yazarı Cevdet Paşa'nın çalışması sonucunda ilk kez 1847 yılında yavınlanmıştır. Hariciye salnamesi: Hariciye nezareti sicil-i ahval müdüriyeti tarafından 1884 yılında çıkarılmaya başlamıştır. İlmiye salnamesi: Meşihat mektupculuğu aracılığıyla 1916 yılında çıkartılmıştır. İçinde orjinal olarak bir çok Şeyhülilsâmın fetvalarının tıpkı basımları vardır. Maarif salnamesi: Bakanlığın örgüt ve kuruluşu dışında, eğitimle ilgili olarak tüzük ve programları da içermektedir, ilki 1899 yılında basılmıstır. Rasadhane-i amire salnamesi: Bu kuruluş Ticaret ve Nafia nezaretlne bağlı olduğundan bir kere olmak üzere 1872 yılında vayınlanmıştır. Rusumat salnamesi: Malive nezaretine bağlı olan Rusumat müdürlyetinin Umuru tahririye dairesince bir kez olmak üzere 1915 yılında yayınlanmıştır. İller salamesi: Sal-

name yayınlanması konusunda çok gayret sarf etmişlerdir. Salnameler özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinin genel durumundan bilgi sahibi olmak isteyenler için yararlı bir kaynaktır.

(S.Ş.)

Saltanatın Kaldırılması, Osmanlı devletinin imparatorluk aşamasından yarı sömürge aşamasına düşmesi üzerine emperyalist güçler tarafından topraklarının paylaşıldığı evrede Türkiye halkının başarıyle verdiği Kurtuluş Savaşı ile tarih sahnesinden siiinmesi olayı. 9 Eylül Zaferi, cephedeki kavganın son aşaması olduğunu, Mudanya silah bırakımı ile belgelerken I. Dünya Savaşı yenenleri bilmezlikten gelme politikası ile Lozan'da toplanacak barış konferansına Osmanlı hükümetinin delegelerinin de katılması için çağrı gönderdiler. Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ya gönderdiği telgrafta, kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasındaki kiliği kaldırdığını söz konusu ederek, Lozan Barış Konferansı'nda izlenecek politikanın saptanması için Ankara'dan tam yetkili bir görevlinin gönderilmesini istedi. Dış ve iç düşmanın sahneye koyma çabasında görüldüğü bu ikili oyun bardağı taşıran son damla oldu. 31 Ekim 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, Müdafaai Hukuk Grupunda yaptığı konuşmada, Osmanlı saltanatının kaldırılması konusundaki görüşlerini açıkladı. 1 Kasım günü Meclis'te konu üzerinde görüşme açıldığı zaman sorun parlamento oyunlarıyle ertelenmek istendi. Salatnatın kaldırılmasını engellemek isteyenler önerinin Teşkilâtı Esasiye, Şer'iye ve Adliye encümenlerine havale edilmesi yolunda karar çıkmasını sağladılar. Üç encümenin başkanlığına da Hoca Müfit Efendi seçildi. Şer'iye Encümenindeki üyeler hilafet ve saltanat kavramlarının birbirlerinden ayrılmavacağı görüşünü öne sürerek Osmanlı saltanatını kurtarma çabası içindeydiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa söz alarak. «Osmanoğulları zorla Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı, 600 yıldan beri egemenliklerini sürdürmüşlerdi. Simdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini bildirerek egemenlik ve saltanatını isyan ederek kendi eline fiilen almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Bahis konusu olan millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir, Mesele zaten emrivaki olmuş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulü çerçevesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir» biçiminde konuştu.

Meclisin öğleden sonraki birleşiminde ortak encümenlerce hazırlanan yasa tasarısı okunmuş ve hazır bulunanlardan Rize milletvekili Zeki beyin «ben muhalifim» sesi arasında büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.

(A.C.)

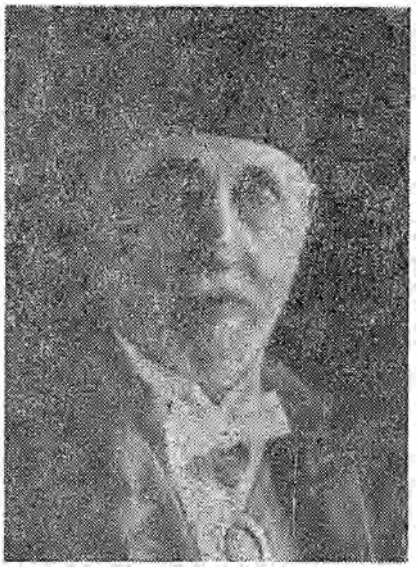

Tevfik Paşa

Saltanatın Kaldırılmasına İlişkin T.B.M.M. Genel Kurul Kararı

«Birkaç yüzyıldır saray ve Babâlinin cehalet ve sefahati yüzünden devlet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran ve gerçek sahibi olan Türk milleti Anadolu'da hem dış düşmanlarına karşı başkaldırmış, hem de o dış düşmanlarla birleşip millete karşı harekete geçmiş olan saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını meydana getirerek dış düşmanla saray ve Babıâli ile fiilen ve silahlı olarak ve bilinen sıkıntılı güçlükler ve acı yoksunluklar içinde kavgaya girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

Türk milleti sarayın ve Babıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Anayasayı hazırlayarak birinci maddesi ile egemenliği padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile yasama ve yürütme kuvvetlerini kendi kudretine vermiştir. 7. madde ile de savaş ilânı, barış antlaşması gibi bütün egemenlik hukukunu milletin kendisinde toplamıştır.

Bu gerekçeyle, o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, (yine o zamandan beri padişahlık kaldırılmış olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi) geçmiştir. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet varlığını usulen koruyacak hiçbir meşru, yabancı kuvvetten uzak milli güce sahip olmayıp kötü bir yokoluş içindedir. Millet kişiye bağlı egemenlik ve saray halka ve çevresinin sefahati üzerine kurulan saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu koruma ve mutluluğunu üzerine alan bir Halk Hükümeti yönetimi kurmuş ve ortaya koymuştur.

Durum böyleyken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği yapmış olanların şimdi halifelik, saltanat ve hanedan haklarını söz konusu etmelerini görmekle hayret içinde bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve gerçeğe ters düşen bir belge tarihte ender görülmüştür. Bu gerekçe ile TBMM aşağıdaki hususları yayımlamaya karar vermiştir:

Anayasa ile Türkiye halkı egemenlik haklarını ve hükümetlerini, gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde, parçalanması ve bırakılması mümkün olmamak üzere temsile ve fiilen yürütmeye ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve kurulu tanımamaya karar verdiğinden ötürü «misakı milli» sınırları içinde TBMM hükümetinden başka hükümet biçimi tanımaz. Bu gerekçeyle Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki biçimsel hükümeti 10 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe intikal etmiş saymıştır.»

Samih Rifat (İstanbul 1874 / Ankara - 1932). Şair. Orta öğrenimini Koca Mustafa Paşa Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra özel öğrenim görerek yetişti. Fransızca,

arapça, farsça öğrendi. Valilik, Dahiliye Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti, Türk Tarih ve Dil Kurumu başkanlıklarında bulundu. Ulusal edebiyat akımını benimseyerek hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerin yanısıra *İkdam* gazetesinde Servet-i Fünunculara karşı çıkan yazılar, açık mektuplar yayımladı. Şiirlerini ölümünden sonra Saadettin Nüzhet topladı: *Samih Rıfat, Hayatı ve Şiirleri* (1934).

Samipaşazade Sezai (İstanbul 1860 / İstanbul 1936). Öykücü ve romancı. Öğreniminl zamanın edebiyat yuvası olan babası Samipaşa'nın konağında özel olarak yaptı. Yirmi yaşına kadar hiç bir resmî görev almayıp zamanını okuma - yazma ile geçirdi, kendini edebiyata hazırladı. Ağabeyi Suphi Paşa'nın Evkaf nazırlığı sırasında Evkaf Nezareti Mektubî Kalemi'ne memur oldu (1880). Babasının ölümünden sonra da elçilik ikinci kâtipliği göreviyle dört yıl kaldığı (1881 1885). Londra'da İngiliz ve Fransız edebiyatlarını yakından izleme fırsatı buldu. İstanbul'a döndüğünde İstihşare Odası'na memur oldu, bu arada edebiyat çalışmalarını hızlandırdığından ünü de yaygınlaştı. Ancak esaret konusunu işleyen *Sergüzeşt* romanı nedeniyle, kuşkulu II. Abdülhamit tarafından göz hapsine alınınca Paris'e kaçtı (1901). Jön Türklere katıldı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *«Şûrâ-yı Ümmet»* gazetesine II. Abdülhamit ve baskı rejimine karşı yazılar yazdı. Meşrutiyet ilanıyla İstanbul'a döndüyse de (1908), bir yıl sonra Madrit elçiliğine atandı ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar orada kaldı (1909 1914). Savaş yıllarını ve sonrasını İsviçre'de geçirdi, Mütareke döneminde emekliye ayrılarak yurda döndü (1921). Vaniköy'deki yalısında emekli aylığı ile yaşamağa zorunlu iken TBMM kararıyla kendisine bağlanan «hidemât-ı vataniyye tertibinden» ek aylıkla rahatladı (1927), İstanbul'da öldü. Samipaşazade Sezai babasının konağında başlayan edebiyat ilgisini henüz on dört on beş yaşlarında iken *«Kamer»*, *«İttihâd»* gazetelerine yazılar göndererek dışarıya açtı ve on sekiz yaşında iken de yayımlanan *Şîr* ile oyun yazarı oldu (1878). Samipaşazade Sezai yaşanan günlerin gözlemlerinden çıkardığı olağan boyutlu küçük öyküleri ile bu türün bizdeki ilk başarılı örneklerini verdi. Fakat adı daha çok bir paşazade ile bir cariyenin aşk serüvenini, cariyenin Mısırlı bir zengine satılarak paşazadenin pederşahî bir anlayışla korunmasını anlatan *Sergüzeşt* ile bilindi. Düşkünlere, kadersizlere acıması, acımasızlara kızması, sık sık roman dışına çıkıp kendini belli ede ede romana geri dönmesi, özellikle betimlemelerde gösterişli üslup kullanması ile kısmen Ahmet Mithat'ın, ama daha çok romantizmle Namık Kemal'in etkisinde oldu. Realizm etkileri de gözlemde, olağan ilişkilerde, sade ve yapmacıksız diyaloglarda görülen *Sergüzeşt* romanı bu yüzden romantizmden realizme geçen edebiyatımızın dönemeç yapıtı sayıldı. *Sergüzeşt* esaret konusunu işlemesi yanında Âsef Paşa konağında simgelenen ikili yaşayışımızı anlatması ile de önemsendi. Gerçekten de, Âsaf Paşa konağı Doğu - Batı dillerini, giyimlerini, müziklerini, yaşayışlarını, âdetlerini, vb. bütün çelişki ve aykırılıklarıyla yasayan, ama paşazade ile cariyenin aşklarını doğu batı kesişmesinde doğudan yana çözen, bu aşkı yasatmayan bir dekordur. Fakat doğululuk, batılılık, esaret ve özgürlük romanda ekonomik alt yapısıyla alınmadığı ve da en azından bunun yansıması olarak algılanmadığı için Samipaşazade Sezai basa konaklarına cariye olup kendi kaderini çizmeye istekli pek çok dilberin bulunduğu bir dönemde kısmetsiz, talihsiz bir esir kız çizerek gerçeğin dışına düşmüş. Tanzimat'ın kendisi gibi soyut batılılıktan ve soyut özgürlükten yana çıkmıştır.

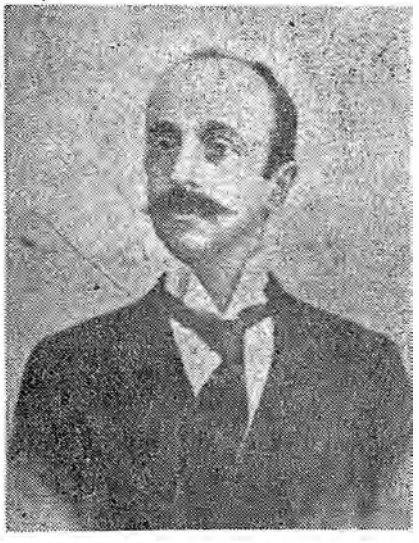

Samipaşazade Sezai

Yapıtları: Şîr (oyun 1878), *Sergüzeşt* (roman, 1889, 1924, 1963, 1972), *Küçük Şeyler* (Öyküler 1892), *Rumûz-ul Edeb* (sohbet, gezi, anı, 1900), *İclâl* (mektuplar, 1923).

Necati Mert

Sanat Emeği. Aylık düşün ve sanat dergisi. Sahibi: H. Barış Pirhasan. Sorumlu yönetmen: A. Turgay Fişekçi. Yazı kurulu: A. Kadir - Asım Bezirci - Orhan Taylan - Ataol Behramoğlu - Barış Pirhasan. *«Sanatın Emeği'nden»* başlıklı sunu yazısında 1960'dan sonra işçi sınıfının nicel ve nitel olarak örgütlü bir güç kimliğiyle ortaya çıkışının ülke yaşamının tüm alanlarını etkileyen bir olgu olduğu belirtilerek dergide, «emperyalizmin ve yoz burjuva kültürünün saldırısına karşı koyarken devrimci sanat ve kültürün insancıl, enternasyonalist, anti-şovenist, sınıfsal özünün» vurgulanacağı ifade edildi. Sanatın her alanındaki çalışmalarda sosyalist gerçekçi yöntemin benimseneceği açıklanarak «bu yöntemin», «bireysel ve toplumsal olanın diyalektik bütünlük ve ileriye dönük hareketliliği içinde kavranılması gerektiğini, sanatsal yaratının toplumsal ilerleme ve siyasal ödevlerle bağıntısını» öğrettiği yazıldı. Derginin ilk sayısında A. Kadir, Ataol Behramoğlu, Erdal Alova, Barış Pirhasan, Ozan Telli, İsmail Uyaroğlu, Abdülkadir Bulut'un şiirleri; Bekir Yıldız'ın *«Tohum Çiçek Açıncaya kadar»* adlı öyküsü, Orhan Taylan'ın *«Türkiye'de Nazi Hevkelciliği»* Ataol Behramoğlu'nun *«Sosyalist Devrimin Yazarı Maksim Gorki»*, Nazım Hikmet'in *«Gorki Yaşıyor»*, *«Maksim Gorki Şehir Tiyatrosunda»*, Asım Bezirci'nin *«Maksim Gorki Kaynakçası»*, Alî Tayyar'un *«Nazım Hikmet, Türkiye'de Gerçekçi Tiyatronun Kökü»* yazıları yayımlandı. Derginin öteki sayılarında H. İ. Dinamo, Mahmut Makal, Sennur Sezer, Can Yücel, Yaşar Miraç, Dr. Ataman Tangör *Davranışlarımızın Kökeni* (sayı: 9) *«Yüzyüze, Berglan ve Freud»* (sayı: 13),

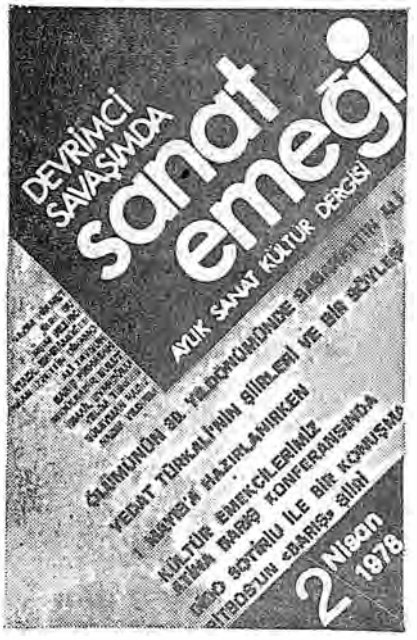

Sanat Emeği dergisinin bir sayısı

«Küçük Burjuvanın Ruhsal Açmazı» (sayı: 17), Fazıl Hüsnü Dağlarca, Müştak Erenüs, Talip Apaydın'ın yazıları, öyküleri, şiirleri yer aldı. Ruhi Su, Zülfü Livaneli, Orhan Taylan vb. düşün sanat adamlariyle söyleşilerle, sosyalist gerçekçi akımı benimseyen çağdaş şairlerin, öykü ustalarının yapıtlarından örnekler verildi. Sanat sorunlarının yanısıra sanatçıların meslek ve örgütlerine bağlı işlevleri, anayasal sorumluluk ve savaşımlarına ilişkin haberler, Yorumlar, kitap tanıtma, değerlendirme yazıları ile güncel olayların izlenmesine özen gösterildi.

Sanat ve Toplum, Üç aylık, sanat - kültür dergisi. Yayınlayan: Uğur Yardım, sorumlu yazı işleri müdürü: Ekrem Toksöz. Sunu yazısında «Türkiye'de ve dünyada toplumsal olayların yoğunlaşarak alabildiğine hızlandığı şu dönemde, yerli araştırılara» önem verileceği belirtildi. Her sayısında özel bölümler yaptı. 1. sayı: Ömer Faruk Toprak ve Fahir Onger, 2. sayı: (öldürülmesi nedeniyle) Bedrettin Cömert, 3. sayı: (35. sanat yılı nedeniyle) Şükran Kurdakul, 4. sayı: Fakir Baykurt, Asım Bezirci özel bölümleri, her sayıda, Çocuklar için Üretim bölümleri. Belge bölümünde: Ethem Nejat'ın (Sayit Kırkgözlü'nün sadeleştirdiği) yazıları yayınlandı. En çok görülen yazarlar: Gürhan Uçkan *«Sosyalist Kültürün Genç Bir Örneği Küba»* (1-4 sayılar), Orhan Yaman (1-4 sayılar, karikatür), Necati Mert Masal ve yazılar), Turhan Oktay (şiirler), Fahir Onger (ilk kez yayınlanan yazıları), H. İ. Dinamo, Medeni Ferho, Ömer Faruk Toprak, Hüseyin Haydar, Ali İhsan Mıhçı (şiirler ve öyküler), Tekin Sönmez. Yaşar Kemal ve Zülfü Livaneli ile uzun söyleşi (sayı 1-2).

SANDALCI, Emil Galip (İstanbul 1922). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Boğaziçi Lisesinde (1940), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi (1944) tamamladı. A.B.D.'de Michigan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ni (1949) de bitirdi. Demokrat Partinin iktidarda bulunduğu baskı döneminde özellikle *«Vatan»* gazetesinde yazdığı yazılarla tanındı. Sonra, *«Tercüman»*, *«Ulus»*, *«Öncü»*, *«Yeni Gazete»*, *«Yeni Ortam»*, *«Vatan»*, yönetimine katıldığı *«Demokrat»* gazetelerinde yazdı. 12 mart döneminde iki kez tutuklanmış, birincisinde dört buçuk ay ikincisinde 3 ay gözetim altında tutulup beraat ve takipsizlik kararı alarak serbest bırakılmıştı. *Seyrederken Kendimizi* (1974) adlı kitabı var.

SARAÇOĞLU, Şükrü (Ödemiş 1887 / İstanbul 1953). Devlet adamı. Başbakanlardan. İzmir İdadisini ve İstanbul Mülkiye Okulu'nu (1909) bitirdi. Aynı yıl İzmir'de Maiyet Memurluğu yapmaya başladı. İzmir

Şükrü Saraçoğlu

Sultaniyesi'nde matematik öğretmenliği ve 1911'de İzmir İttihat ve Terakki Okulu'nda müdürlük yaptı. 1915'de İzmir ili adına gönderilciliği İsviçre'de Siyasi İlimler Okulu'nu bitirdi. Öğrenciliği sırasında Türk Talebe Cemiyeti'ni kurdu ve Fransızca bir dergi çıkardı. İzmir'in işgali üzerine bir İtalyan gemisi ile geri döndü. 1920'de Aydın Mücadele Cephesi'ne katıldı. 1923'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döne-

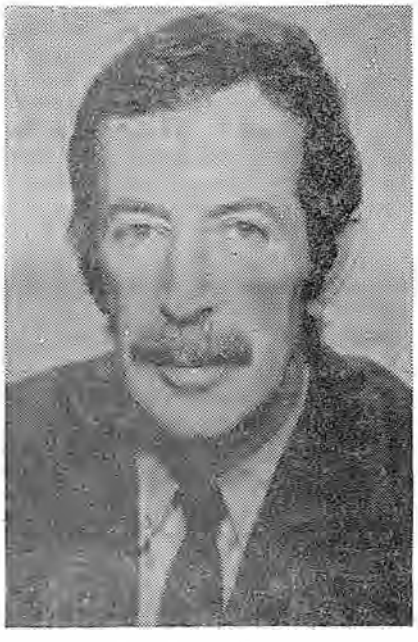

Emil Galip Sandalcı

mine İzmir Milletvekili olarak katıldı. 1925'de Fethi Okyar Kabinesinde Milli Eğitim Bakanı oldu. 1926 yılında Yunan hükümeti ile görüşmeler yapan Mübadele Komisyonunda başkanlık yaptı. 1927 yılında İsmet İnönü'nün üçüncü kabinesinde Maliye Bakanı oldu. Dört yıl süren bu görevi sırasında Barem ve emeklilik yasalarının çıkmasında önemli çalışmalar yaptı.

Bakanlık görevinden sonra ekonomik konularda bazı temasları tamamlamak için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. Osmanlı Borçlarını tasfiyesi ile ilgili taksit sorunu üzerinde çalışan komisyonda başkanlık yaptı (1932 1933).

1933'de Adalet Bakanı olarak tekrar kabineye girdi. Bu görevi sırasında da Hakimlik, İcra ve İflas, Avukatlık ile esasına dayalı cezaevi yasalarının çıkmasını sağladı. İmralı açık ceza evini açtı. Celal Bayar'ın birinci kabinesinde Dış İşleri Bakanlığı görevinde bulundu Refik Savdam Hükümetinde de bu görevini sürdürdü. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 1942'de Başbakan oldu. 1946'da bu görevden çekildi ve Meclis Başkanlığı'na seçildi (1948). CHP, 1950 yılında yapılan seçimi kaybedince seçilemiyenler arasında yer alan Saraçoğlu, özellikle başbakanlık döneminde ırkçı Turancı olarak kişi gruplara yakınlığı ile tanınır

Tahsin Saraç

SARAÇ, Tahsin (Muş - 1930). Şair. Yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1952). Bir süre Hakkari'de öğretmenlik ettikten sonra devlet hesabına Fransa'ya gönderildi. Paris'te öğrenim olanağı buldu. Uzun yıllar Gazi Eğitim Enstitüsü'nde

fransız dili ve edebiyatı okuttu. Sağlık nedeniyle emekliye ayrıldı. Özellikle *«Varlık»*, *«Papirüs»*, *«Türk Dili»*, *«Türkiye Yazıları»* dergilerinde yazan Tahsin Saraç birçok fransız şairinin yapıtını dilimize kazandırdı. Yunus Emre, Memduh Şevket Esandal, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Asena, Sermet Çağan vb. gibi klasik ve çağdaş değerlerimizi Fransız diline çevirdi. Bu tür çalışmalarından oluşan *Günümüz Fransız Şiiri* (Türk Dil Kurumu Çeviri Armağanı, 1963) inceleme - antolojisinin ikinci basımı *Çağdaş Fransız Şiiri Antolojisi* (1976) adını taşır. Şiirlerinde imge zenginliği başta gelen özellik olarak görünmektedir. 21 şiirinin Ayhan Özden tarafından yapılmış çevirisi *Poémes choisis* '1974) adlı kitapta yayınlanmıştır. Şiir kitapları şunlardır: *Bir Ölümsüz Yalnızlık* (1962), *Güneş Kavgası* (1968), *Direnmeler* (TRT 1970 Sanat Ödülleri Yarışmasında Büyük Ödül kazandı, bas. 1973).

SARAR, İsmail Ali (Eskişehir - 1925). Şair. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Bir süre İstanbul'da öğretmenlik yaptıktan sonra Eskişehir'de Hatipoğlu kitabevini kurdu. *«Kaynak»*, *«İstanbul»*, *«Edebiyat Dünyası»*, *«Yücel»*, *«Çığır»* kendi yayımı *«Yazı»*, *«Varlık»* *«Çağrı»*, dergilerinde yazdı.

Yapıtları: İlk Adım (1940), *Yaşamak*, (1946), *Yaşamak İsteği* (1947), *İnsanlar Konuşuyor* (1958), *Yurt Sevgisiyle Söylenmiş Destan* (1960), *Evren Üzerine Destan* (1961), *Mevlâna'dan Yana* (1961), *Düşüncelerimizde Yaşayanların Öyküsü* (1971), *Türkçeye Özlem* (1974).

SARGIN, Nihat (İstanbul 1927). Türkiye İşçi Partisi genel sekreterlerinden. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı. Öğrenci olduğu yıllar Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nde yönetim kurulu üyeliği ve başkanlık etti. Bu derneğin amaçları doğrultusunda çıkarılan *«Hür Gençlik»* dergisinin yönetmenliğini yaptı. 1950'de Barışseverler Derneği'nin Kore savaşını protesto eden bildirisini yayınlaması nedeniyle yargılandı. Bir yıla hüküm giydi. Cezasının bitiminde, öğrenimini ve iç hastalıkları stajını tamamladı.

Türkiye İşçi Partisi'nin İstanbul örgütüne üye yazılarak başkanlık bürosunda görev alan Sargın, I. Kongrede genel yönetim kuruluna, bu kurul tarafından da merkez yönetim kuruluna seçildi. 1965 seçimlerinde Cemal Hakkı Selek'in parlamentoya girmesi üzerine genel sekreterliğe getirildi. Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran, Sadun Aren vb. tarafından oluşturulan Emek gurubunda yer aldı. 12 Mart döneminde Türkiye Komünist Partisi'ni örgütlediği saviyle Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Harun Karadeniz vb. ile birlikte tutuklandı. Yargılama sonunda beraat etti. Af yasası ile, Behice Boran ve arkadaşlarının serbest bırakılmaları üzerine Türkiye İşçi Partisi'nin yeni kuruluş evresinde tüzük çalışmalarını yürüttü, kurucular arasında yer aldı. Genel sekreterliğe seçildi. Güncel sorunları ilediği yazıları *«Sosyal Adalet»* ve *«Yürüyüş»* dergilerinde yayınlanmıştır.

SARICA Murat (İstanbul - 1925). Hukukçu, yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre avukatlık yaptı. 1956 - 59 yılları arasında Paris Hukuk ve İktisadi İlimler Fakültesi'nde okudu ve «Günümüz Türkiyesinde Yasama ve Yürütme İlişkileri» konulu tezini vererek doktor oldu. Ülkeye dönünce bitirdiği fakülteye asistan oldu. Kamu Hukuku ve Devlet Doktrinleri alanında çalıştı. Bu çalışmalarını bir yıl kadar da Brüksel Üniversitesi'nde sürdürdü. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkye İşçi Partisi hareketine katılan Sarıca *«Sosyal Adalet»*, *«Eylem»*, *«Akşam»* dergi ve gazetelerinde yazdı Malatya Kongresinde TİP Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi. Siyasal çalışmaları nedeniyle asistanlık görevinden ayrıldı. 1968 yılında doçentlik sınavlarına girdi, kazandı. Uzun süre Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku Kürsüsü'nde öğretim üveliği görevini yürüttü. 1979'da yeni oluşturulan İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ne atandı.

Yapıtları: Faşizm (Rona Avbar'la birlikte, 2. bas. 1965), *Anayasayı Niçin Savunmalıyız* (1961 Anayasasının sosyal niteliği üzerine inceleme, 1969), *100 Soruda Fransız İhtilali* (1970), *100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi* (1973).

SARI, Mehmetali (Diyadin - 1926) Sendikacı. Türk-İş Genel Sekreterlerinden. Tesviyeci ustasıyken Denizcilik Bankası'nın Tahmil Tahliye bölümüne işçi olarak girdi, sendika üvesi olduktan (1950) sonra gördüğü çeşitli haksızlıklar ve düzensizlikleri sendika kongresinde çarpıcı şekilde dile getirince büyük çoğunlukla ve Ağrı çevresinden gelen işçilerin oylarıyla Genel Başkanlığa getirildi (1952) Aynı yıl Deniz-İş Federasyonu'nun kurulmasına katıldı ve bu örgütün Genel Sekreteri seçildi (Ağustos 1952).

Etkin konuşmaları ve haklı eleştirileriyle sendikalar çevresinde çoklık tanındı. Kısa sürede İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi (1954 - 58). Türk-İş Konfederasyonu'nda İcra Kurulu üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık ve Genel Sekreter'in çekilme zorunda kalması üzerine Türk-İş Genel Sekreterliğine getirildi. (Kasım 1959). Ancak Türk-İş Başkanı Nuri Beşer'in politik tutumu nedeniyle Onur Kurulu'na verilmesi olayı patlak verince 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra yapılan Genel Kurulda Türk-İş Genel Başkanı, genel sekreteri değiştirildi. Genel Sayman olarak Ömer Ergün görevini korurken Mehmetali Sarı yerine Sadık Şide, Nuri Beşer yerine Seyfi Demirsoy seçildi. Sivas Sanat Okulu'ndan mezun olan Sarı (1939), liman yükleme ve boşaltma hizmetlerinde sürdürülen bozuk iş koşullarına ve işçi kıyımına dayanamayarak bu alandan ayrıldı. **(K.S.)**

Leyla Gamsız Sarptürk'ün bir yapıtı

SARPTÜRK Leyla Gamsız (1921) Ressam. Orta öğrenimini Sivas'ta bitirdikten sonra İstanbul'da Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden 1943'de mezun olan Leyla Gamsız aynı yıl İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girdi 1947'de aynı okulu bitirdi. Bundan sonra düzenli biçimde İstanbul ve Ankara'da özel sergiler açtı, Devlet Resim ve Heykel sergileri başta olmak üzere belli başlı karma sergilere katıldı. Fransız Konsolosluğu'nda açtığı bir sergi ile ilgi çekerek Paris'te Andre Lhote ve Fernand Leger atölyelerinde çalışmak üzere burs kazandı. Uluslararası Türk Kadın Sanatçılar Klubü'nün de üyeleri arasında bulunan Sarptürk bu çevrede düzenlenen Amsterdam, Chicago, Paris gibi kentlerde açılan sergilere katıldı.

Soyut figürasyon anlayışı içinde ele aldığı yağlıboya çalışmalarında titiz bir işçilik, çok duyarlı bir renk kullanımı ve gelişkin kurgu anlayışıyla günümüzün iyi ressamları arasında saygın bir yer edindi.

SAVAŞÇI, Fethi (Ödemiş 1930). Şair, öy-

kücü. Düzgün bir öğrenim yapamadı. Çocukluğunda, ilk gençliğinde ırgatlık, hamallık, çıraklık gibi beden işlerinde çalıştı. Kendi kendini yetiştirdi İzmir'de bir süre gazete muhabirliği yaptıktan sonra İşçi olarak Almanya'ya gitti (1965). Biz İzmir gazetesinde Irgat Hasan adlı romanı tefrika edilen Savaşçı Almanya'da ki yaşamının kazandırdığı deneylerle 1970'den sonra şiir ve öykü türlerindeki çalışmalariyle tanındı.

Yapıtları: Duvarcı Hasan Usta (şiirler, 1970), *Bu Sarı Biraları içince* (şiirler, 1971), *İş Dönüşü* (öyküler, 1972), *Özel Ulak*, (öyküler, 1973), *Çöpçü Türküsü* (şiirler, 1975), *Taş Ocağında* (öyküler, 1975), *Almanya Gurbeti* (öyküler, 1977).

Savaş Yolu. Haftalık siyasal dergi. 18 Aralık 1978'de İstanbul'da yayımlanmaya başladı. Sahibi İSTA Habercilik Yayıncılık Limited Şirketi adına Oya Baydar'dı. Derginin hazırlık aşamasında Yazı İşleri Müdürü Ali İhsan Özgür'ün öldürülmesi üzerine ilk sayının yazı işleri müdürlüğünü Cavit Çelik yaptı. Bir süre sonra İstanbul'da yayımlanması Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklanan derginin yayını İzmir'de sürdürüldü. Şubat 1980'de İzmir ilinin de sıkıyönetim kapsamına alınması üzerine yayımlanması burada da yasaklandı. İlk sayıda çıkış amacı «işçi sınıfının 58 yıllık örgüt ve savaş geleneğinin yolunda, o yola katkılı olmak, işçi sınıfının örgütlü gücünün sesine ses katmak, işçi sınıfının, emekçi halkın, yurtsever, ilerici aydınların, gençliğin, kadınların savaşsız sömürüsüz bir dünya için emperyalizme faşizme, tekelciliğe karşı verdikleri savaşımı güçlendirmek» olduğu belirtilen derginin *Bunalımdan Devrimci Bir Çıkış Yolu Vardır* başlıklı ilk başyazısında, bunalımların kaynağının ekonomik olduğu ve ekonomik bunalımı ciddi olarak hafifletemeyen hiçbir hükümetin ayakta kalamayacağı, bunalımı derinleştiren çelişkiler yumağının özgüllüğünün Türkiye'nin emperyalizme bağımlı ve tekelleşme olgusunu yaşayan orta derecede gelişmiş kapitalist ülkeler arasında yer alması olduğu, bunalımdan çıkış yolunun devletin demokratikleştirilmesiyle, yani devrimle olanaklı olduğu belirtilerek «Evet, bunalımdan bir çıkış yolu vardır. Devrimci bir çıkış yolu. Bunun olanakları, görünürdeki tüm olumsuzluklara karşın genişliyor. İşçi sınıfımızın öncü kolu, sınıf savaşımı içinde zengin dersler edindi, ediniyor. Bunalımdan devrimci çıkış yolu, alternatif, işçi sınıfımızın başını çektiği sosyalizme açılan ileri demokratik bir erktir. Bu erk «ileri demokratik devrim»in erkidir. dendi.

Derginin çeşitli sayılarında faşizm, MHP ve Türkiye'de faşist hareketin gelişimi, devrimci durum, CHP'nin yapısı ve işlevi, devrimci ajitasyon - propaganda konularında yazılar ve gün el sorunlarla ilgili yorumlara yer verildi.

(A.T.)

SAVCI, Bahri (Sındırgı 1914). Anayasa profesörü, yazar. İstanbul erkek lisesini (1933), Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)yi (1936) bitirdi. Bir süre İzmir Defterdarlığı Tahakkuk şefliğinde çalıştıktan sonra ortaokul Tarih - Coğrafya öğretmeni oldu (1939). Siyasal Bilgiler Okulu asistanlık sınavını kazandı (1942). Aynı okulun Anayasa ve Kamu hukuku doçenti oldu (1947). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Anayasa Profesörü oldu (1954). Aynı fakülteye bağlı Basın Yayın Yüksek Okulunda da öğretim üyeliği yaptı.

Türkiye Öğretmenler Derneği Milli Federasyonu ile Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri sendikası yönetim kurulu üyeliklerinde de bulunan Savcı «*Cumhuriyet*» v.b. gazetelerle dergilere yazılar yazdı. Bu yazılarında ve kitaplarında insan hakları, demokrasi, düşünce özgürlüğü, anayasa, hukuk devleti, laiklik, Atatürk devrimciliği ve milliyetçiliği, işlediği başlıca konulardı.

Başlıca Yapıtları: İnsan Haklarının Kanun Yolu ile Korunması (1953), *Siyasi İktidarı Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir* (1957), *Laik Düşünce ve Hareketin Gerilemesindeki Tehlike* (1958), *Ara Seçimleri Üzerine Tartışmalar* (1958), *Demokrasiyi Var Kılan Fikir ve Müesseseler Üzerine* (1958), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (Prof. Y Abadan'la birlikte, 1959), *Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişimi* (1959), *Demokrasi Üzerine Tartışmalardan Çıkan Meseleler* (1959), *Türkiye'de Meclis - Hükümet Münasebetlerine Bir Bakış* (1960), *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler* (1963), *Hürriyetler Üzerine Düşünceler* (1968).

SAY, Ahmet (İstanbul - 1935). Yazar Yüksek öğrenim için gittiği (1955) Almanya'dan yurda dönünce (1960) öğretmenlik, halk eğitim müdürlüğü, basın müsavirliği gibi görevlerde bulundu. Bingöl ilinin bir dağ kövünde kaldığı üç yıl içinde ilk kez büvük - kent dışında vasamanın saskınlığını, avnı zamanda gerikalmışlığı bilinçle tanımanın yanında vasavarak da tanımanın olgunluğunu vüklendi. «Doğavı ve insanları derin anlamıvla tanıdığı» Bingöl'den avrılıp Ankara'va geldiğinde sorumlu aydın kimliğivle vazı havatına atıldı. Bağımsızlık ve demokrasi kavgasının yavın alanındaki sözcülerinden olan «*İşçi Kövlü*» gazetesivle «*Türk Solu*» dergisinin kurucuları arasına katıldı. «*Türk Solu*» dergisinin ayrıca hem yazılsleri müdürlüğünü hem de Ankara temsilciliğini yürüttü. «*Türkiye Solu*» dergisinin sahipliğini yürütmekteyken 12 Mart rejimi ile sıkıyönetim kovuşturmasına uğradı ve çeşitli askerî ve sivil cezaevlerinde yattı. *Komil'in Atı* adlı ilk öyküsü ile 1970 TRT Hikâye Başarı Ödülü'nü aldıysa da edebiyat çalışmalarının ağırlık kazanması ve edebiyatçı yanıyla bilinir olması 1973'ten sonradır. 1973 yılında «*Yeni Adımlar*» dergisinin düzenlediği Sabahattin Ali öykü Yarışması'nda *Kara Lastiğin Mutsuzluğu* adlı öyküsüyle ödül aldığı (1974) gibi ilkin 1974 yılında düzenlenen *Milliyet* Roman Yarışması'nda da *Kocakurt* adlı romanı yayımlanmaya değer yapıtlar arasına girdi, Şimdi, 1977'de yüklendiği «*Türkiye Yazıları*» adlı edebiyat-kültür dergisinin sahip ve sorumluluğunu yürütmekte. *Kocakurt* 1953-73 Türkiye kesitini anakahraman Kocakurt'un bireysel serüveninde yansıtan ve bu kesiti sonuçsuz fırsatçılığı, üretimsiz kapkaççılığı ve yararsız eyyamcılığı ile eleştiren bir roman olarak tanındı. Kimi zaman aynı kahraman çevresinde dolanan öyküler toplamı izleniml verse de genellikle yasanmış bir dönemden roman malzemesi çıkarmanın ve bunu romanlaştırmanın başarısını gösterdi; eleştlri ve mizah vüklü yaklaşımı, diyaloğa, argoya, deyimlere vaslanmış külhan anlatımı ile kolay ama sevilerek okundu.

(N.M.)

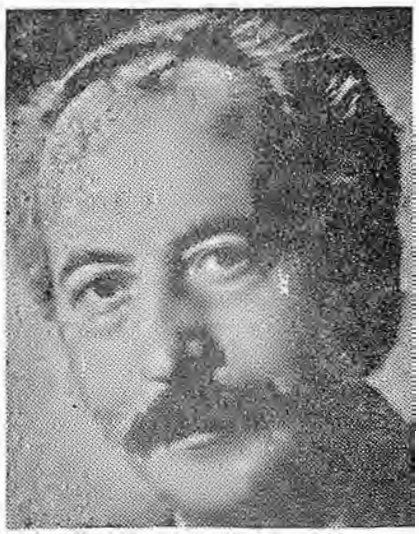

Abbas Sayar

SAYAR, Abbas (Yozgat 1923). Romancı. Orta öğrenimini Yozgat Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Gazete

bayiliği, kitapçılık, çiftçilik, gazetecilik yaptı. Yazın dünyasına şiir denemeleriyle girerek bu türdeki ürünlerini 1953'ten sonra birkaç küçük kitapta topladı. Olgun yaşlarında ilk romanı *Yılkı Atı* ile deney dönemini içinde yaşadıktan sonra çıkan bir sanatçı kimliğinde göründü.

Kimi eleştirmenlerce 1971 yılının sanat olayı sayılan *Yılkı Atı*'nda Orta Anadolu'nun gerçekleriyle birlikte, amansız yaşam koşullarındaki insan ve hayvan ilişkilerinin bilinmeyen yönleri yansıtılır. *Çelo*'da miras kavgasının ortaya çıkardığı bencillik, çıkar hesapları içinde sıkışan köy insanları, *Can Şenliği*'nde ileri yaşlarında, çocukları tarafından, yazgısına terkedilen bir kocamış kişi öyküleniır. Üç romanında Abbas Sayar'ın iyice beliren özelliklerini şöyle saptayabiliriz: 1 — Yapaylığa düşmeden şiirsel ögelerle donanmış sokulgan ve etkili dili, 2 — Çevre betimlemelerindeki özgünlüğü, 3 — Kişilerin çoğun, kişilik aşamasına ulaşmaları, 4 — Kırsal bölge insanının düşünürlüğü..

Kişilerini gerçeğe aykırı düşmeyen ruhsal çözümlemelerle somutlamaya özen gösteren yazar, *Yılkı Atı*'nda insan - hayvan yakınlığını, sevgi ve alışkanlığı, (kopma durumunda) acıyı iki yönüyle yansıtır. Yoksulluğun açmazda bıraktığı insanla, onun yazgısına bağlı olarak doğaya terkedilen kocamış hayvan toplumsal zorunlukların yarattığı durumu birlikte yaşarlar. *Çelo*, kendi dışındaki güçlerin adım adım itmesiyle emmisini öldürmek zorunda kalır. *Can Şenliği*'nin Hüseyin Ağası tek başına, yalnızlığın ölüm kalım savaşını verirken elinde kalan anılara tutunmaya çalışır; ama çok yaşamışlığın kazandırdığı bilgelik bile engel olamaz oğlunun evini yakmasına. Abbas Sayar'ın kişileri zorunlulukların ortaya çıkardığı insanlar olarak görünürler. Özelliklę kendi içlerindeki hesaplaşma sürecinde her yönüyle somutlanmışlar, romanımızın kişileri arasına girmişlerdir. Romanlarının hızını kesen ikincil olaylara, kimi yersiz uzatmaların yol açtığı sıkıntılara karşın ona güçlü bir sanatçı kimliği kazandıran bu yöndeki başarısı olmalıdır.

Romanları: *Yılka Atı* (1970, aynı yıl düzenlenen TRT sanat ödülü yarışmasında roman başarı ödülü kazandı), *Çelo* (1972, Türk Dil Kurumu Ödülü kazandı, 1973), *Can Şenliği* (1974, Madara Roman Ödülü aldı, 1975), *Yorganımı Sıkı Sar* (öyküler, 1977), *Dik Bayır* (roman, 1977).

(Ş.K.)

SAYDAM, Refik (İstanbul - 1881 / İstanbul - 1942). Devlet adamı. Başbakanlardan. 1892 yılında Fatih Askeri Rüştiyesini bitirdi. 1905'de Askeri Tıbbiyeden Doktor Yüzbaşı olarak çıktı. Stajını Gülhane Askeri Hastanesinde yaptı. Bir yıl kadar Histoloji ve Emriyoloji şubesinde çalıştı. 1910 ve 1912 yılları arasında Almanya'ya giderek Berlin Askeri Tıp Akademisinde uzmanlık eğitimi gördü. Balkan Savaşı çıkınca İstanbul'a döndü. 18'nci Kolordu Karargahı ile cepheye gitti. Askeri Doktorluk ve Sahra Sıhhiyye umum müfettişliği yardımcılığı yaptı. (1914 - 1919).

Refik Saydam

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadoluya geçti (19 Mayıs 1919). İlk Büyük Millet Meclisine Doğubeyazit Mebusu olarak katıldı. Kısa süre Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye dairesi başkanlığında bulundu. 1922'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekili oldu. Parlamantodaki görevini İstanbul Milletvekili olarak sürdürdü. Aralıklı olarak beş kez Sağlık Bakanlığı görevinde bulundu. 1938'de İç İşleri Bakanlığına ve CHP genel sekreterliğine getirildi. 25 Ocak 1939'da Başbakan oldu.

İkinci Dünya Savaşı günlerinde İstanbul'un iaşe durumunu düzeltmek için bu kent de çalışmalar yaparken öldü.

SAYDUT, Akdağ (Amasya - 1952). Karikatürcü. İlköğrenimini İstanbul'da, orta öğrenimini Van ve Diyarbakır'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi (1976). İlk karikatürü «*Akbaba*»da yayımlanan (1972) Saydut; «*Bonbon*»da ve «*Politika*»da da karikatürler çizdi. Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev aldı.

SAYGUN, Ahmet Adnan (İzmir - 1907). Besteci. Lise öğrenimini tamamlamadan önce dönemin ünlü ustaları İsmail Zühtü ve Macar Tevfik beylerden müzik piyano dersleri alarak yetişti. Sonra Hüseyin Saadettin Arel'den armoni öğrendi. 1925 Yılında müzik öğretmenliğine başladı. 1928 Yılında sınavlarda başarı göstererek devlet hesabına Paris Schola Cantorum'da üç yıl öğrenim gördü. Ülkeye dönüşünde Ankara Musiki Muallim Mektebi, İstanbul Belediye Konservatuarı, Ankara Devlet Konservatuarı'nda öğretmenlik yaptı. Uzun süre konservatuarın beste bölümünü yönetti. 1935'lerde özellikle Karadeniz yöresinin halk ezgileri üzerinde ilk çalışmalarına başladı. Kendisine dünya çapında ün kazandıran *Yunus Emre Oratoryosu* Paris ve Newyork'ta seslendirildi. İnönü (1948), Palmés Académiques (1949), Stelia Della Solidarieta İtaliana (1958) ödüllerinin sahibi bulunan sanatçının başlıca yapıtları şunlardır: *Divertimento* (büyük orkestra için, 1930), *Ölüler* (büyük orkestra için üç bölümlük süit, 1932), *Manastır Türküsü* (koro ve orkestra için, 1933), *Çoban Armağanı* (koro için 5 halk türküsü), *Taşbebek* (1 perdelik opera, 1934), *Sıvas Halayı* (orkestra için, 1943), *Yunus Emre* (selocular, koro ve orkestra için 3 bölümlü oratoryo, 1946), *Kerem* (üç perdelik opera, 1947), *Piyano Konçertosu* (1952), *I. Senfoni* (1952), *3. Senfoni* (1960).

SAYIN Hidayet (Aydın - 1929). Oyun yazarı. Orta öğrenimini İzmir Atatürk Lisesi'nde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1954 yılında doktor, daha, sonra da çocuk hastalıkları uzmanı oldu. 1972 yılından beri Aydın'da doktorluk yapıyor. Köy sorunlarını sergileyen *Topuzlu*'nun oynanışı ile ovun yazarlığı ilgileri topladı (Oynanışı 1963). Bunu 1965-66 tivatro döneminde Kent Oyuncuları'nda sahnelenen ve büyük başarı kazanan *Pembe Kadını* izledi. *Uzak Diinyalar*, *Topuzlu* (1963), *Kördüğüm* (1965), *Küçük Devlet* (1967), *Yabancılar* (1975), *Köse Kapmaca* adlı oyunları vardır. Bir ikisi dısında hemen hemen hepsi Devlet Tivatrosu'nda sahnelenen oyunlarında genellikle köy insanını, köy insanının sorunlarını, tutkularını, iç dünyasını anlatmış, incelemiştir.

(S.G.A.)

SAYIN Selahattin (Yozgat - 1934). Sendikacı. DİSK üyesi Tekges - İş Sendikası Genel Başkanı ve DİSK Yönetim Kurulu üyesi. 1953'de Tapu Kadastro'da fen memuru olarak yaşamını kazanmaya başladı, Etibank'ta, sonra Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) işyerlerinde çalıştı (1957). 1965'de sendikacılığa başladı ve TEK'de çalışanların «işçi» statüsünden çıkarılıp «memur» statüsüne geçirilmesine karşı çıktı. TEK - İŞ Sendikasının üyesi olarak bu mücadelede yer aldı. 1973'de DİSK'e üye olma kararı veren Kongrede TEK- İŞ başkan-

lığını sürdürdü. DİSK'in aynı işkolundaki sendikaların bir tek örgütte birleşmesi ilkesine uyarak GES-İŞ Sendikasının TEK-İŞ'e katılmasını sağladı ve birleşen iki sendikanın delegeleriyle yapılan genel kurulda genel başkanlığa yeniden seçildi. Sendikanın adı da Tekges - İş olarak değiştirildi.

Temkinli, kararlı hareketi ile işçiler arasında baş gösteren bazı fraksiyonlara kayma eğilimleri karşısında DİSK'in «sınıf ve kitle sendikacılığı» anlayışını savunarak sendikanın birliğini ve güçlenmesini sağladı. Sendikanın üyelerine Türk - İş'e üye aynı işkolu sendikasının sağladığı menfaatlerin üstünde ve DİSK ilkelerine göre toplu sözleşmeler yapmasını başardı ve işçi sınıfının her alanda dayanışması ilkesine bağlı olarak sendikalararası dayanışmaya maddî ve manevi katkılar sağladı.

(K.S.)

Sayıştay: Sayıştay, devlet malına ve parasına el koyanların hesaplarının devlet gelir ve giderlerinin denetimi ile uğraşan, yürütme organı içinde yer alan, organik ve işlevsel bakımdan yürütme organı statüsünde bulunan, görevini Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yürüten, bağımsız bir kurumdur. Sayıştay bir yargı organı değildir, ancak disiplin komisyonları, vergi itiraz ve temyiz komisyonları gibi bir bölüm işlemlerinde, sorumluların hesap ve işlemlerini inceleyip karara bağlarken yargılama yoluyla hareket eder. Danıştay'ın yargısal denetimi dışında değildir.

Sayıştay, Divanı Muhasebat adıyla 30 Mayıs 1862'de kurulmuş ve 1293 (1876) Kanuni Esasinin 105. maddesiyle anayasal bir kurum olarak kabul edilmişti. 1879 tarihli bir kararname Divanı Muhasebatın örgütü ve görevleri hakkında hükümler koymuş Divanın mal memurlarının hesaplarını görmek ve yargılamak ve bakanlık hesaplariyle genel kesin hesabı inceleyip uygunluk beyannamesi vermek yetkisini taşıdığını belirtmiştir. Cumhuriyet dönemindeyse 24 Kasım 1923 ve 374 sayılı yasa ile TBMM'ne bağlı ve onun adına denetleme yükümlülüğü taşıyan bir kurum olarak tanımlanmıştır.

1924 Anayasası (Md. 100 101) ve 2514 sayılı Sayıştay Kanununun yürürlüğü sırasında Sayıştay, yargısal yetkisi bulunan bir «hesap mahkemesi» gibi nitelendirilmiş, Danıştay'ın başında bulunduğu idarî yargı bölümünde yer almıştır. Buna göre 1924 - 1961 döneminde Sayıştay, bağımsız bir yargı mercii durumundadır. Sayıştay dairelerinden verilen kararların temyiz mercii olarak Divan Umumî Heyetinin gösterilmiş bulunması bu sonuca varılmasına neden olmuştur.

1961 Anayasası Sayıştay'ı yürütme organı içinde ele alarak, malî işlerin denetim organı olarak 127. maddede Sayıştay'dan söz edilmektedir. Buna göre Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir. Aynı tanım 832 sayılı Sayıştay yasasının 1. maddesinde de vardır. Sayıştayın kuruluşuna giren yargı ve karar organları şunlardır: a) Daireler (bir başkan ve dört üyeden kurulu birer hesap mahkemesidir); b) Daireler Kurulu (temyiz kuruluna seçilen başkan ve üyelerin dışında kalan diğer başkan üyelerden oluşur), c) Temyiz kurulu: Sayıştay genel kurulunca 4 yıl süre için daire başkanları arasında seçilecek 4 daire başkanı ile her daireden seçilen 2 üyeden oluşur. ç) Genel kurul: Birinci başkanın başkanlığı altında daire başkanlariyle üyelerden oluşur. d) Yüksek Disiplin Kurulu, e) Memurlar seçim ve disiplin kurulu, f) Hazine temsilcisi sıfatiyle savcılık. Birinci başkan, Sayıştayın en büyük amiri olup Sayıştayın genel işleyişinden sorumludur. Bunlardan başka genel sekreter, raportörler, denetçiler gibi görevliler de bulunmaktadır.

Sayıştay yasası Sayıştayın görev ve yetkilerini şöyle belirlemiştir:

1 — Genel ve katma bütçeli kuruluşlarla bunlara bağlı döner sermayelerin ve fonların, özel idare ve belediyelerin bütün gelir, gider ve malları ile nakit, tahvil, senet gibi değerlerinin alınıp verilmesini, saklama ve kullanılmasını denetler. Sorumluların hesap ve işlemlerini yargılayarak kesin hükme bağlar.

2 — Devlete ait ikraz, istikraz ve taahhütlerle çeşitli kaynaklardan bağış ve yardım suretiyle elde edilen kıymetleri, hazine bonolarını, bütün kefalet, kredi ve hazine avanslarını kaydedip denetler.

3 — Genel ve katma bütçelere ilişkin kesin hesapları inceleyerek uygunluk bildirimlerini düzenler.

4 — Denetimine bağlı kuruluşların hesap ve işlemlerinin incelenmesi sonucunda gerekli gördüğü hususlara, malî islere, hesap usullerine ve gelir tahakkuk işlemlerine ilişkin Cumhuriyet Senatosu'na ve Millet Meclisi'ne raporlar verir.

Devletin gelir, gider ve mallarının denetlenmesi son aşamada ülkenin ekonomik ve politik düzenine yön verecek kararlar dizisini oluşturan siyasal iktidarın denetlenmesi anlamına gelmektedir. Sayıştayın yasalara uygunluk denetiminden önce Anayasanın ve hukukun genel ilkelerine, sosyal devlet olgusunun gereklerine, yani halkın çıkarlarına uygun bir denetim yapabilmeli hazineyi zarara uğratıcı, kişi ve zümrelere çıkar sağlayıcı hükümler taşıyan yasa maddelerini Anayasa Mahkemesine götürebilmelidir. Malî yargıda birlik ve etkin bir denetim halen sağlanamamış olup, Sayıştay yasasının bu yönde değiştirilmesi de gereklidir.

Mustafa Gebzeli

C. Süreya Seber

SEBER Cemal Süreya (Erzincan - 1931) Şair. Haydarpaşa Lisesi'ni (1950) ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (1954) bitirdi. Maliye Bakanlığı'nda müfettiş muavinliği ve müfettişlik yaptıktan sonra 1965'de görevinden ayrıldı ve *Papirüs* dergisini çıkardı. 1972'de tekrar Maliye Bakanlığı'nda görev aldı. Darphane Müdürlüğü yaptı (1975-76). Şimdi müfettiş. İlk şiiri *Mülkiye* dergisinde yayımlandı (1953). **Birinci Yeni** şiirinin şaşırtıcı ve anlık niteliklerini duygu ve ince bir alayla besleyerek değişik bir şiir yarattı. **İkinci Yeni** akımının içinde kendine özgü bir çizgi izleyerek kapalılığın ve metafiziğin tuzaklarına düşmedi. Şiirlerinde geniş bir kültürün, Türk ve batı şiir geleneğinin birikiminin yarattığı bir dolgunluk vardır. Bunun sonucu olarak kelime kullanımında bir tutum göze çarpar. Genel anlamda bir «humor» ve her şiirin kendi içinde bir imge örgüsü şiirlere egemendir. *Üvercinka* (1958) (1959 Yeditepe Şiir Armağanı), *Göçebe* (1965) (1966 TDK Şiir Ödülü), *Beni Öp Sonra Doğur Beni* (1973) adlı şiir kitapları dışında *Şapkam Dolu Çiçekle* (1976) adlı, denemelerini topladığı

bir kitabı da vardır. Cemal Süreya 1960-61 yıllarında *Papirüs* dergisini dört sayı çıkardı. Daha sonra 1966-70 yılları arasında *Papirüs* dergisini yeniden 47 sayı çıkardıktan sonra 1980 yılında üç aylık dergi olarak *Papirüs*'ü yayımlamaya başladı. Osman Mazlum takma adıyla da edebiyat üzerine yazılar yazan Süreya *Türkiye Yazıları* adlı derginin de bir süre yöneticiliğini yaptı (1977). *Yeni Dergi*, *Pazar Postası*, *Yeditepe* gibi dergilerde şiirleri yayımlandı.

(E.C.)

Seçilmiş Hikâyeler Dergisi (1 Ekim 1947 Temmuz 1957). 66 sayı çıktı. Sahibi ve yönetmeni Salim Şengil. Aylık. Ankara.

Uzun süre yalnız öykü ve öykü üzerine yazılar yayımlayan bu dergi, yeni edebiyatımızın oluşum evrelerinde daha ilk çıkışında kendine özgü bir yer yaptı. Öykü sanatının geniş kitleye gitmesi yolunda özellikle 1947 - 53 yıllarında derginin sayfalarında çeşitli olanaklar denendi. Eski kuşakların güçlü sanatçılarıyla yakın ilişkiler kuruldu. Tek öykücülere ayrılan özel sayılarla (Memduh Şevket Esendal, Orhan Kemal, Nezihe Meriç, Fahri Erdinç, Şahap Sıtkı, vb. özel sayılar) okurun ilgisi çekilmek istendi. Yeni öykülerin ortaya çıkarılması başlıca amaçlardan biri olarak gözüktü. Nezihe Meriç, Vüs'at O. Bener, Fakir Baykurt, Bilge Karasu, Tahsin Yücel, Muzaffer Buyrukçu, Tarık Dursun, Kemal Bekir'in ilk ürünleri yayımlandı. Sait Faik, Orhan Kemal, Halikarnas Balıkçısı, Kemal Bilbaşar, Tağrık Buğra, Necati Cumalı, Umran Nazif, İlhan Tarus, Mahmut Özay gibi öykücülüğümüzde yeri olan kalemlerin sayfalarında sık sık yer alması —kitap boyutlarında hazırlanan— derglye, yıllar sonra da başvurulacak bir antoloji niteliği kazandırdı. 1952'den sonra siir, eleştiri, inceleme yazıları da yayımlanarak altı yıl süren öykü dergisi özelliği değişti. Bu evresinde yazan sanatçılar arasında Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Atillâ İlhan, Mehmed Kemal, Cahit Külebi, Salâh Birsel, İlhan Berk, Metin Eloğlu, Ahmet Arif, Celâl Vardar, Behçet Necatigil, Can Yücel, Suat Taşer, Fethi Giray, S. Aldanır adları anılabilir.

SEDES, Selami İzzet (İstanbul 1896 / İstanbul 1964). Yazar. Edebiyat Fakültesi'nde okudu. Bir süre *Servet-i Fünun* dergisi'nde şiir ve hikâve denemelerini yayımladı. Daha sonra gazeteciliğe başladı. Uzun yıllar çeşitli gazetelerde mesleğin her dalında çalıştı. Tiyatro alanındaki araştırmaların yanısıra aşk ve polis romanları yazdı. Arsen Lüpen ve Şarlok Holmes dizilerini dilimize kazandırdı.

Başlıca Yapıtları: Geceye Âşık (roman, 1912). *Menekşe Demeti* (roman, 1926) *Deli* (roman, 1933), *Fadime* (roman 1933), *Canım Ayşe* (roman, 1933), *Tiyatro Sanatı* (1935), *Tiyatro Konuşmaları* (1936), *Tiyatroya Dair* (1938).

Bir Yeniçeri Ağası

Sekban (Seymen) Yeniçeri ocağında görev yapan bir kısım kapıkuluna verilen ad. Halk arasında Seymen olarak anılır. Farsçada Sekban köpek bakıcısı, muhafızı anlamına gelmesine karşılık Türkçede düşman saflarını yaran anlamına kullanılır. Bununla beraber Sekban bölüklerinin tazı besledikleri, av köpekleri için Sekban fırınında ekmek pişirildiği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kavanin-i Yeniçeriyanda (Yeniçeri vasalarında) bunlara Sekban denilmesinin nedeni şöyle açıklanmaktadır. «Fatih Sultan Mehmed av'a düşkün olmakla, Yeniçeri ağasını çağırarak, av'a çıkmağa yarar tazılar gereklidir; bunun için bir kısım yeniçeri yoldaşlardan bir bölüğü tazı beslemekle görevlendirin diyerek emir verdi.» Yeniçeri ocağı üç kısımdan oluşmaktaydı:

1 — Cemaat ortaları (bölük),

2 — Ağa bölükleri,

3 — Sekbanlar.

Gerçekte, Osmanlılarda Sekban veya Seymen örgütünün daha Murat 1. döneminde (1360 1389) var olduğunu biliyoruz. Bir savaş etkinliği gösterdiğinden avcılık gerek Murat I. ve gerek oğlu Yıldırım Bayezid döneminde önem kazanmıştı. Kanuni dönemine değin 160 orta olan, sonra 196 orta'ya çıkan Yeniçeri ocağının altmışbeşinci ortasını oluşturan ve ocaklılar tarafından (altmış beşinci yayabaşılar) diye anılan Sekbanlar ikiye ayrılırdı. Bunlardan birinci kısım olan otuz dört bölük piyade ikinci kısım ise süvariydi. Suvari Sekban sayısı maaş defterine göre kırk ile yetmiş arasında değişmekteydi. Süvari Sekbanlarının çoğunluğunu ocak ağalarının çocukları oluşturmaktaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bunların on ikişer akçe ulûfeleri, birer okka et ve üç çift fodlaları vardı. Başlarına sorguç takar, arkalarına kemhaden (bir tür ipek kumaş) üst elbisesi giyerek divana atla giderlerdi.

İlk zamanlarda Sekbanlar hükümdarla beraber sefere giderlerdi. Sonra Sekbanbaşının emrinde sefere, gitmeğe başladılar. Her Sekban bölüğünün bölükbaşısı, odabaşısı ve küçük rütbe'de subayları vardı. Komutanlarına Sekbanbaşı denilirdi. Sekbanbasının ilk dönemlerde günlüğü seksen akçe olup sonra arttırılmıştı. Sekbanlar 1451 yılına kadar Yeniçeri ocağından ayrı bağımsız bir ocak durumundaydılar. Karaman oğlu İbrahim beyin üzerine açtığı ilk seferinden dönen Mehmet II.'den Yeniçerilerin sefer bahşişi istemelerinden üzülen Padişah Yeniçeri ağasını görevinden alarak Yeniçerilerin başeğmezliğini kırmak için o tarihe değin bağımsız durumda bulunan altı - yedi bin kadar Sekbanı Yeniçeriler arasına katmıştı. Kendisinin av hizmetinde kullanmak için valnız beş yüz kadar Sekbanı alakoymuştu. Ayrıca, bundan böyle Yeniçeri ağalarının Sekban başılardan seçilmesi yasa olmuştu. Yavuz Sultan Selim döneminde Sekban başılıktan Yeniceri ağası olan kisinin Yeniçerileri avaklanmağa sevk etmesi üzerine Sekban başiliktan gelin Yeniceri ağalarına güven kalmadığından ağa bölükleri kurularak ağa olma ayrıcalığı onlara verildi.

Piyade Sekbanlar otuz dört bölük olup Padişah ile ava çıktıklarında uzun eteklı gömlekler giyerek, bir elerinde tazı, diğer ellerinde ucu gümüşlü deynekler tasırlardı. Sekban kethüdasına dirlik verildiğinde yıllık virmi bin akçelik zeamete sahip olurdu. Sekban bölük başıları timara çıktıklarında on beş bin akçelik dirlik kendilerine verilirdi.

(S.Ş.)

Sekban-ı cedit Alemdar Mustafa Paşa tarafından, III. Selim'in kurmuş olduğu Nizam-ı Cedit ocağı güçlendirilerek kurulan askerî örgüt (1808). Rumeli âyânları ile padişah arasında yapılan Sened-i İttifak sonucunda, talimli bir yeni ordu kurulması için girişimde bulunuldu. Kurulmak istenen yeni ordu, yapısı bakımından Nizam-ı cedite çok benzemekle birlikte, Yeniçerilerin üzerinde olumsuz bir etki yapmamak için Nizam-ı Cedit terimi kullanıl-

Alemdar Mustafa Paşa

madı. Çoğunu, Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte Rumeli'den gelen kır sekbanlarının oluşturduğu ve ulûfe ve tayinatı da çok olduğundan kısa sürede gerek yeniçerilerden ve gerekse diğer sınıf askerlerden de yazılanların fazla miktarda bulunduğu sekban-ı cedit,Nizam-i Cedit gibi bostancı ocağına bağlı olmayıp bağımsız bir ocak sayıldı ve buna «sekizinci ocak» denildi. Sekban-ı cedit askerleri Levent çiftliğinde ve Üsküdar kışlasında askerî eğitim ve öğretim gördüler, bunlara üniforma giydirildiği gibi, silâh ve eğitim standardı da Avrupa ordularınınkine uyduruldu. Sekban-ı cedite tuğ ve sancak verilerek bağımsız bir askerî ocak durumuna getirildi. Yeni düzene karşı çıkan yeniçerilerin ayaklanması (1808 Ramazanı) ve Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine bu ocak ortadan kaldırıldı.

Sekban-ı Ceditin kuruluşu feodal düzenin tasfiyesi açısından ileri bir adım olmuşsa da, kapıkullarının direnmesi nedeniyle kalıcı bir kurum durumuna gelemedi. II. Mahmut, Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit deneylerinden aldığı derslerle Yeniçeri Ocağının bütünüyle kaldırılması ve eski yapının böylece kırılması gerektiği sonucuna vardı. Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit ile amaçlanan yeni askerî örgüt Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra «Asakir-i Mansure-i Muhammediye» adiyle kuruldu.

SEKİZİNCİ, İbnürrefik Ahmet Nuri (İstanbul - 1874 / Ankara 1935) Tiyatro yazarı. Öğrenimini Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi) tamamladıktan sonra çeşitli devlet dairelerinde memur olarak çalışmıştır. 1908 Meşrutiyetinden sonra arkadaşlarıyla amatör tiyatro çalışmaları yaptı, sahneye çıktı. Bir süre sonra yazdığı oyunlar Darülbedavi'de sahneye kondu. Bir ara Darülbedayi'den ayrılan arkadaşlarıyla birlikte Yeni Tiyatro adını taşıyan özel bir tiyatro da kurdu. Kadıköy'de yerleşen bu topluluk pek başarılı olamadı. Asıl önemli çalışmalarını 1915 yılında yönetim kurulu üyesi seçildiği Darülbedayi (İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu) çatısı altında yaptı. Batı oyun yazarlarının oyunlarını büyük bir ustalıkla Türkçeye uyarlıyordu. Böylece Ahmet Vefik Paşa ile başlayan uyarlama yönteminin ikinci önemli yazarı oldu. Hemen hemen bütün oyunlarında güldürüp eğlendirerek toplum eleştirisine yönelmiştir. Çöküntüsü artık gizlenemez duruma gelen Osmanlı geleneklerinin ve aile törelerinin yenilikler karşısında düştüğü gülünç durumu yansıttı. Yirmiye yakın vodvil ve komedi oluşturmuştur. Bunların büyük bir bölümü de sahneye konmuş, sevircinin büyük ilgi ve beğenisini kazanmıştır. ***Dört Cihar, Ceza Kanunu, Hisse-i Şayia, Sekizinci*** bunların arasında ilk olarak sayılabilir.

1932 yılında Ankara'ya yerleşip orada Halkevi'nin tiyatro çalışmalarını yönetti. Genç amatörleri hem eğitti hem de sahneye çıkardı. Bu arada gerekince kendi de sahneye çıktı.

1923 yılında Reşat Nuri Güntekin ve Mahmut Yaseri ile birlikte «***Kelebek***» adlı bir mizah dergisi de yayımlamıştır.

(S.G.A.)

SELÇUK, Aslı (İstanbul - 1959). Karikatürcü. İlk öğreniminden sonra, Sainte Pulchérie orta okulunu ve Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. İlkokul sıralarında Goethe Enstitüsü'nün Türkiye İlkokul çocukları arasında açtığı resim yarışmasında «Birincilik Ödülü» kazandı. Bazı çocuk yayınlarının resimlemesinde çalıştı. Karikatür dalında sergi ve yarışmalara katıldı. Karma albümlerde yer aldı. «***Milliyet***» ve «***Cumhuriyet***» gazetelerinde bazı çizgileri yayımlandı. «***Cumhuriyet***»in haftalık gülmece sayfasında küçük gülmece yazıları yazdı. Türkiye karikatürünün az sayıdaki kadın karikatürcülerinden biridir.

SELÇUK, İlhan (Aydın 1925). Yazar. Orta öğrenimini Adana Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1950). Bir süre avukatlık yaptı. Sonra kardeşi Turhan Selçuk'la birlikte yönetimine katıldığı «***Dolmuş***» adlı gülmece dergisinde yazmaya başladı. Bu derginin kapanmasından sonra «***Akşam***», «***Tanin***», «***Vatan***», «***Akbaba***» dergi ve gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. Özellikle «***Cumhuriyet***» gazetesinde yazmaya başladığı 1963 yılından bu yana yeni anayasanın getirdiği hükümleri tepkiyle karşılayan tutucu çevreler ve egemen kesimin çıkarlarını savunan partiler karşısında emekçi sınıfların savaşımına yandaş tutum aldı. 12 Mart döneminde Cemal Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu vb. ile birlikte «anayasayı ihlal» savı ile tutuklandı; yargılandı beraat etti. Ceza yasasının 312 ve 142. maddelerine aykırı görünen yazılarından ötürü sık sık kovuşturmaya uğrayan İlhan Selçuk fıkra türünü gazetenin günlük gereksinmeleriyle sınırlamamasına karşın, her katmandan okurun beğenisine koşut düzeyde tutmayı başarmıştır. Yer yer tarihsel gerçeklerden, geçmişin ve günün edebiyat, sanat değerlerinden, gülmece öğelerinden yararlanarak elde ettiği kazanımları anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir savaşım aracı olarak beceriyle kullanırken eski ve yeni kuşaklarla koşutluğu sağlamaya da özen göstermiştir.

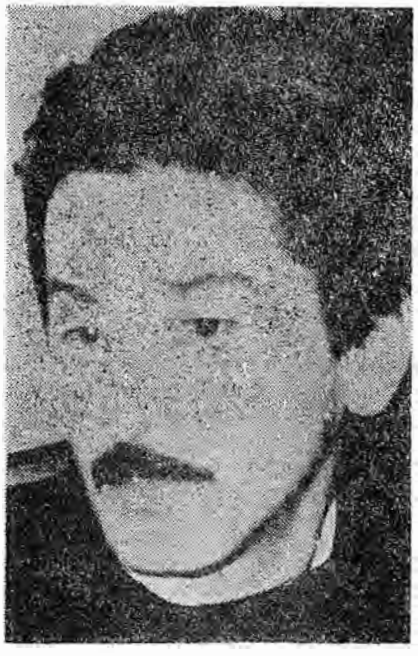

İlhan Selçuk

*Yapıtları : **Güzel Amerika*** (gezi notları, 1967), ***Uzak Komşu Rusya'dan*** (gezi notları, 1967), ***Mustafa Kemal'in Saati*** (belgesel yazılar, 1969), ***Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*** (2 cilt, 1973-75), ***Sovyetler, İran, Amerika İzlenimleri*** (1976), ***Yeni Krallar, Yeni Soytarılar*** (1976).

SELÇUK, Timur (İstanbul 1946). Ses sanatçısı, besteci. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Lisede okurken İstan-

bul Belediye Konservatuarı'na devam etti. Ferdi Statzer'den piyano dersi aldı. Konservatuarı bitirince Fransa'ya giderek Paris'te Ecole Normale Musique'nin yüksek bölümü'nde okudu. Ülkeye dönüşünde konserlerinde ilk bestelerinden oluşan programlar düzenledi. Özellikle 1975'lerden sonra toplumcu gerçekçi akımın öncü şairlerinden besteler yapmaya başladı. Nazım Hikmet'in, Ahmet Arif'in şiirlerini seslendirdi. Bu ezgilerle DİSK'e bağlı sendikaların, ilerici örgütlerin düzenledikleri toplantılara katıldı. Çağrılı olarak ülke dışında dinletiler verdi. Oyun müzikleri yaptı.

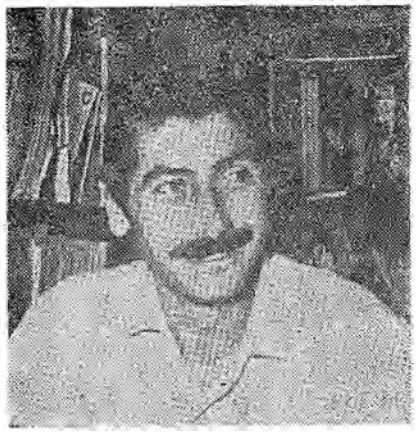

Turhan Selçuk

SELÇUK, Turhan (Milâs - 1922). Karikatürcü. İlk okulu Keskin'de, ortaokulu ise Silifke'de tamamladı; Adana Erkek Lisesi'ni bitirdi. İstanbul'a gelerek bir süre Dişçilik Fakültesi'ne devam etti. Sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi okudu.

Selçuk karikatüre lise sıralarında başladı. Okul sorunlarını işleyen bu karikatürlerden bazıları Adana'da yayınlanmakta olan *«Türk Sözü»* gazetesinde basıldı (1941). Aynı yayın organında bu karikatürleri «siyasal portre» biçimindeki çizgiler izledi. Turhan Selçuk bu yüreklenme ile, İstanbul'da yayınlanmakta olan *«Kırmızı - Beyaz»* ve *«Şut»* dergilerine karikatür gönderdi ve bunlar da yayımlandı. Yüksek öğrenim için İstanbul'a geldiğinde *«Akbaba»*da çalışmağa başladı (1943).

1950'deyse *«Yeni İstanbul»*da şöhret karikatürlerle göründü.

Aynı gazetede sık sık yazılar da yazmış, yeni bir karikatür anlayışını ortaya koymuştur (1952). İzleyiciler bu yazılarda ilk kez «grafik mizah» deyimi ile karşılaşmışlardır. Turhan Selçuk'a göre, dünya karikatürü artık yeni bir rotaya oturmuştur. Karikatürden yazı kalmakta, anlatım salt çizgiye dayanmaktadır. İyi karikatür, az çizgiyle çok anlatım verebilen karikatürdür. Batıda, Romanya kökenli bir Amerikan çizgicisi, karikatürde neredeyse bir devrim yaratmaktadır. Saul Steinberg'tir bu sanatçı; ve Walt Disney'e karşın Amerika'nın «bir numaralı» karikatürcüsü sayılmaktadır. Konuyla ilgili pek çok kişi, Steinberg'i modern dünya karikatürünün de «bir numara»sı sayarlar. Steinberg'in *«Herşey Çizgi ile»* (1945) adlı albümü ve New York'ta açtığı bir sergi (1946) sanat dünyasının beğenisini kazanmış, büyük saygınlık sağlamıştır.

Saul Steinberg Avrupa'yı bir anda etkiler. Özellikle Fransa'da Mose, Andre François, Chaval, Sine, Bosc gibi karikatürcüler salt çizgi anlatımının elit örneklerini verirler. O yılların Türkiye karikatürü ise, oturmuş bir «Cemal Nadir Ramiz» biçemi etkisi göstermektedir. Alışılmış, düzenlere aykırı akımların kuşkuyla karşılandığı 1950'ler Türkiye'sinde, Turhan Selçuk'un karikatürde yenileşme atılımının tutulacağına inanılmıyordu. Turhan Selçuk «zor»u başardı ve batıdaki yeni karikatür anlayışı, Türkiye'de de basındaki yerini almağa başladı.

Turhan; daha sonra kardeşi İlhan Selçuk'la birlikte mizah dergiciliğine yönelmiş, *«41 buçuk»* (1952) ve *«Dolmuş»* (1956) mizah dergilerini yayımlamışlardır. *«Dolmuş»* Türkiye'deki mizah dergileri içerisinde çok önemli bir yer tutmuştur. Batıdaki modern karikatür ustalarının yapıtları bu dergide sıkça yayımlanmıştır. Yurt dışındaki mizah merkezleri de dergiyi ilgiyle izlerler. Turhan Selçuk bu dönemde Amerika, İtalya ve İsviçre dergilerine sürekli karikatür çizmeğe uluslararası yarışmalara katılmağa başlamıştır. İtalya Bordighera'da («Altın Palmiye» birincilik Ödülüne ve Aero Club'ün koyduğu «Gümüş Kupa»ya (1956) hak kazanır. Yine Bordighera'da «Gümüş Hurma» ikincilik ödülünü alır (1962). Yapıt göndermemesine karşın, bazı karikatürleri İtalya «İpo Campa» (1970) ve «Vercelli» (1975)'de ödüller kazanır. 1958'de Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük yayınevlerinden «The Viking Press» Avrupa'nın en değerli karikatürlerini bir albüm biçiminde yayınlamayı plânlar. Binlerce karikatür gözden geçirilerek albüm gerçekleştirilir. Turhan'ın karikatürlerine albümde genişçe yer verilmiş ve yalnız onun çizgileri albümün üç sayfasını kaplamıştır. Bunun yanında albümün kapağındaki dört karikatürden biri de onundur. Aynı yıl «Uluslararası Özgür Gazeteciler Federasyonu» ilk kez dünya çapında siyasal karikatürler sergisi düzenler. Sergilenen 400 karikatür çok duyarlı

Turhan, İlhan kardeşlerin 1952'lerde yayımladıkları «41 buçuk»un başlığı

bir eleme sonucunda seçilmiştir. Bunlardan 100'ü de bir albümde toplanır. «The Great Challenges, adtyla düzenlenen sergi ve albümde yer almayı da başarır.

Türkiye'de ise, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin «Gazetecilik Başarı Armağanları» yarışmalarının ilkinde karikatür dalı birincisi olur (1955). 1971'de ise Sanatçılar Birliği tarafından «Halkın Sanatçısı» seçilir.

Sanatçı birçok ülkenin önde gelen yayın organlarında sayısız karikatürler çizdi; yapıtları uluslararası pek çok albümde yer aldı. Dünyanın en önemli on siyasal karikatürcüsünden biri olarak nitelendirildi. *«Milliyet»*, *«Papağan»* *«Akşam»*, *«Barış»*, *«Özgür İnsan»*, *«Cumhuriyet»* dergi ve gazetelerinde karikatürler çizdi; bant karikatür ve karikatür - romanlar hazırladı. «Abdülcanbaz» bunların en önemlisidir. Abdülcanbaz, 1957 yılında öyküsü Aziz Nesin tarafından yazılan, Turhan Selçuk'un çizgilediği bir «turist rehberi», bir «anasının gözü üç kâğıtçı» olarak doğdu. Abdülcanbaz'ın isim babası Aziz Nesin seriyi sürdürmeyince, Turhan tek başına üstlendi. Kahramanının karakterlerini yeniden düzenledi. Abdülcanbaz artık sağlam kişiliği ile; iyinin, namuslunun, ezilmişin yanında, kötünün, zalimin, sömürücünün karşısındadır. Abdülcanbaz'ın serüvenleri yirmi yılı aşkın bir süredir önce *«Milliyet»*te, sonra da *«Cumhuriyet»*te yayımlanmaktadır. Bu karikatür - roman; iyiyi, ezileni, sömürüleni simgeleyen Abdülcanbaz ile, kötüyü, ezeni, sömüreni simgeleyen Gözlüklü Sami'nin savaşımıdır sanki! Abdülcanbaz aynı zamanda, «Tarzan», «Karanfil Hoca», «Fettah», «Fayrabi», «Sürmegöz İhsan» gibi unutulmaz karikatür - roman tiplerini de beraberinde getirir. Abdülcanbaz ciltler biçiminde de yayınlanmış, bir yıl süre ile tiyatrolarda sahnelenmiştir. Turhan Selçuk'un bant - karikatür tipleri de vardır:

«Şeytan'ın Maceraları» (1952), olduka uzun süren ve Türkiye karikatüründeki silindir şapkalı, göbekli «politikacı» tipinin ilk başarılı uygulaması sayılan *«Politikacının Maceraları»* (1956 ilk dönemlerindeki başarılı bantlarıdır. Çok sonraları Turhan Selçuk *«Cumhuriyet»* gazetesinin haftalık mizah sayfası *«Ciddiyet»*in hazırlanmasında görev almış; burada *«Başbuğun Serüvenleri»* (1977) ve *«Evliya Çelebi»*

Turhan Selçuk'un bir yapıtı

(1978) bant karikatür tiplerini hazırlamıştır.

Turhan Selçuk 1971 anti - demokratik yönetimi sırasında bir çok aydın gibi tutuklanarak işkence gördü. 1972 ocak ayında ünlü Alman dergisi «*Pardon*»da Jurgen Roth; ünlü Türk karikatürcüsü Turhan Selçuk örneğinde, aydınların tutuklanarak nasıl büyük işkence ve teröre uğratıldıklarını anlatıyor ve Türkiye'de bir karikatürcü olmanın ne denli büyük bir tehlike yaratabileceğini yazıyordu. Turhan Selçuk türlü zamanlarda karikatürlerinden ötürü yargıç önüne de çıkartıldı; düşüncelerinden dolayı yargılandı.

Karikatürcüler Derneği'nin kurucu üyelerinden olan Selçuk, türlü dönemlerde de başkanlıklarda bulundu. Turhan Selçuk'un altı karikatür albümü vardır: «*Turhan Selçuk Karikatür Albümü*» (1954), «*140 Karikatür*» (1959), «*Turhan 62*» (1962), «*Hiyeroglif*» (1964), «*Hal ve Gidiş Sıfır*» (1969). «*Söz Çizginin*» (1980).

Turhan Selçuk'a göre karikatür az çizgiyle çok şey anlatmağa yönelik olmalıdır. Karikatür, izleyenin dikkatini başka yönlere çekecek ayrıntılardan arıtılarak: en güçlü, en çarpıcı en açık biçimde anlatılmak istenenin üzerine abanmalıdır. Ayrıntı, ancak anlatılmak isteneni desteklemek için kullanılmalıdır. **Semih Poroy**

SELEK, Sabahattin (Erbaa, 1921). Yazar, tarihçi. Erzincan Askeri Ortaokulu'nu, Bursa Askeri Lisesi'ni (1939), Harp Okulu'nu (1941), Süvari ve Binicilik Okulu'nu (1942) bitirdi. Ankara ve Karaköse'de, süvari teğmeri olarak görev yaptı. 1944'te ordudan ayrıldı. 1946'da, Bursa'da, CHP'nin yayın organı olan «*Ant*» gazetesinde köy sorunları ve

Sabahattin Selek

sanat üzerine yazılar yazmaya başladı. 1947 - 1950 yıllarında CHP'nin İstanbul'daki işçi bürosunu yönetti. 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra iş yaşamına atıldı. 1953'te, Selek Basımevi'ni kurdu. 1957'de yayıncılığa başladı. Basın İlân Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı ve ilk Genel Müdürü oldu (1961). 1972'de bu görevinden ayrılarak Batı Dilleri Merkezi adlı yabancı diller okulunu kurdu. Ankara ilinden CHP Genel Merkez kontenjan adayı olarak katıldığı 1973 genel seçimlerinde meclise girdi. 1973 - 77 arasında milletvekilliği yaptı.

Yapıtlarında yakın tarihimizi, özellikle Kurtuluş Savaşı'nı ele aldı. *Anadolu İhtilali* adlı yapıtıyla Yunus Nadi Armağanı kazandı. Öteki yapıtları *İnönü'nün Hatıraları* (1969)ve *Milli Mücadele* (1971)'dir.

(A.T.)

SELEKLER, Hamit Macit (Antalya - 1909 / Ankara 1974). Şair. Ortaöğrenimini Konya Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1931). Uzun yıllar savcı yardımcılığı, savcılık, yargıçlık, Adalet müfettişliği görevlerinde bulundu. Yargıtay ve Yüksek Hakimler Kurulu üyeliği yaptı.

Öğrencilik yıllarında Konya *«Babalık»* gazetesi'nde çıkan ilk yazılarından sonra *«Hayat»* (1929), *«Servet-i Fünun Uyanış»*. *«Varlık»*, *«Çığır»* dergilerinde (1933-1938) yayımlanan şiirleriyle tanındı. «Yurt güzellikleri, tarih gururu, aşk ve sevinç üzüntüleri üzerine yazdığı» bu şiirlerde «genel olarak heceyi ve koşma şekilini sone ve terza rima'yı kullandı.» (Baki Suha Ediboğlu) 1930-40 yıllarının dil ve beğeni olanakları içinde alçakgönüllü ama içten, kimi buluşlarıyla da yeni bir şiir kurabildi..

Yapıtları: Sulh ve Diğer Şiirler (1944), *İyilik* (1956).

HAMİT MACİT SELEKLER'den bir şiir

SULH

İşte gün, dışarda serpilen ışık.
Düşen ses, solan yüz ve bir kaç sayı...
Yüzün pençe, pençe, saçın dağınık.
Beyaz örtüsüyle kurdun masayı.

«Sofra hazır!» Hava dalgalı ılık,
Sesin andırıyor gergin bir yayı.
Ve sen çok güzelsin sevgilim, artık
Sildim başımdaki günlük tasayı.

Bu anda uzakta, daha uzakta.
Evde, su başında yahut sokakta
Konuşan, sevişen ve hıçkıran var.
Onların da kalbi böyle vurmakta.
Onlar da seviyor ve bekliyorlar
Ne zaman gelecek diye ilkbahar..

SELİK Mehmet (Kuşadası 1932). Ekonomist. Orta öğrenimini İzmir Atatürk Lisesi'nde (1950), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1954). Ankara Defterdarlığında çalışırken açılan sınavda başarı göstererek bitirdiği fakültenin İktisat ve Maliye Kürsüsü asistanlığına atandı (1955). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde «Uluslararası sermaye hareketleri ve Türkiye'de sermaye meselesi» konulu teziyle doktorosunu verdi (1960). Marksist değer teorisi konulu teziyle de doçentliğe yükseldi (1968).

Mehmet Selik

1965'ten sonra Türkiye İşçi Partisi'ne giren Selik, II. Kongrede Genel yönetim kuruluna üye seçildi (1966). Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran, Sadun Aren vb. oluşturduğu Emek gurubunda yer aldı Bu gurubun çıkardığı *«Emek»* dergisinde *ara tabakalar* (sayı: 2), *milli demokratik devrim* (sayı: 3), *devrim ve karşı devrim* (sayı 6-10) v.b. konularda inceleme yazıları yayımladı. O. Lange, M. Dobb, L. Huberman'dan yaptığı çevirilerin yanısıra *Kapital*'in birinci cildinin tamamını dilimize kazandırdı. 1969'da yayımlanan doçentlik tezi *Marksist Değer Teorisi* adını taşır. *İktisadi Doktrinler Tarihi* (1973) adlı yapıtında ise eski Yunandan başlayarak Hıristiyanlık ve İslamlığın ekonomik öğretileri, merkantilistler, fiziyokratlar, Adam Smith, Ricardo; Ricardo sonrası ve Marksist öğretinin özellikleri sergilenmektedir.

SELMİOĞLU, Zeyyat (İstanbul 1922). Öykücü, çevirmen. Orta öğrenimini Alman Lisesi'nde (1944), yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1952). Bir süre armatör olarak çalıştı. Sonra çevirmenlik yaptı. *«Cumhuriyet»* gazetesinin düzenlediği Yunus Nadi Yarışması'nda (1949-50) Rize'nin Köylerinden adlı yazısı ile birinci ödülü kazanan Selimoğlu sonra *«Yeni Ufuklar»*, *«Varlık»*, *«Türk Dili»* dergilerinde yayımladığı öyküleri *Kavganın Sonu ve Başı* (1955) adlı kitabında topladı. Uzunca bir suskunluktan sonra, çoğun Karadenizin ekmeğini denizde arayan insanını emeği, yoksunlukları, sömürülüşü, umutları, tüm yaşam koşulları içinde yansıtan öykülerle yeniden gelişinde büyük başarı gösterdi. *Direğin Tepesindeki Adam* (1969). adlı kitabında topladığı bu öyküler geniş ilgi gördü. Aynı yılın Sait Faik Ödülü'nü kazandı. *Kıçüstünde Bir Toplantı* (1971) *Koca Denizde İki Nokta* (1973), *Karaya Vurdu Deniz* (1975) adlı yapıtlarını oluşturan öykülerinde de başarısını sürdürdü. Bir uzun öyküsü *Deprem* (1976) adiyle yayımlandı. Selimoğlu'nun çağdaş Alman, ve Çek edebiyatından dilimize kazandırdığı yirmiyi aşkın öykü ve roman çevirisi vardır.

SENAN, Emre (Konya - 1954). Karikatürcü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nun «grafik» bölümünü bitirdi. Aynı okulda asistanlık yapmaktadır. İlk karikatürü *«Ustura»*da yayımlandı (1970). *«Militan»*, *«Politika»* *«Vatan»*, *«Demokrat»* dergi ve gazetelerinde ve diğer demokratik kitle örgütleri yayın organlarında çizdi. Türlü sergi ve yarışmalara katıldı. Grafik resimleme sergisi açtı (1975). Afiş ve çizgi - film alanında da çalışan Senan, Boğaziçi Üniversitesi Sinema Kulübü'nün kısa film yarışmalarında Birincilik Ödülleri kazandı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 1 Mayıs Afiş Yarışması'nda (1977), Kültür Bakanlığı Nasreddin Hoca ulusal çizgi - film yarışmasında (1979) ve 3. Balkan Film Şenliği «jenerik çizgi - filmi» dalında (1979) İkincilik Ödülleri aldı. Kültür Bakanlığı «İnsan Hakları» konulu ulusal karikatür yarışmasında Başarı Ödülü (1978) kazandı.

Emre Senan, genç karikatürcüler kuşağında grafik anlatım biçeminin önemli adlarındandır.

SENCER, Muzaffer (1940). Sosyolog. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı (1963). Bitirdiği Fakültenin Felsefe - Sosyoloji Bölümü'nde çalışmaya başladı. 1967 yılında *«Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme»* adı teziyle sosyoloji doktoru ünvanını kazandı. A.B.D. Columbia Üniversitesi'nde kamuoyu ve alan araştırmaları teknik ve yöntemleri üzerine çalışarak ön hazırlıklarını tamamladığı bir siya-

Muzaffer Sencer

sal davranış araştırması, yıllar sonra *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar* (1974) adlı yapıtını oluşturdu. Doçent olarak üniversitedeki öğretim üyeliği görevini sürdüren Muzaffer Sencer'in Oya Sencer ile birlikte hazırladığı *Türkiye'de Toplumsal Mülkiyet Sorunu, Vakıflı Köyü Monografisi, Dinin Türk Toplumuna Etkileri* adlı çalışmaları «*Milliyet*» Gazetesi Karacan Armağanını kazandı. Antik, köleci, cerman, feodal, kapitalist ve asya tipi üretim biçimlerinin üzerinde durulduğu *Devrim Stratejisi Açısından Osmanlı Toplum Yapısı* (1970) adlı yapıtında Asya Türk toplumlarının yapıları, Moğol, Selçuklu, İslam ve Osmanlı ülkelerinde toprak rejimleri incelendi. *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri* (1974) adlı yapıtında ise, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal örgütlenme aşamaları değerlendirilerek, I. Meşrutiyet döneminden 1973'lere değin siyasal partiler ve örgütlerin ideolojileri, toplumun gelişim çizgisi içindeki yerleri, dayandıkları sınıf ve tabakalar üzerine bilgi verilir.

Senet-i ittifak. Mahmud II. (1808 1839) döneminin başında Mahmud II. yönetimiyle ayanlar arasında yapılan yazılı anlaşmaya verilen ad. Nizam-ı cedit düşmanları çıkarları uğruna (25 Mayıs 1807) tarihinde Karadeniz Boğazı'ndaki Yeniçeri yamaklarına önderlik eden kabakçı Mustafa aracılığı ile isyan çıkarttılar. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılacağını bahane ederek çıkar düzenlerinin bozulmamasını isteyenler başta dönemin Şeyhülislâmı topal Atâullah efendi ve Sadaret kaymakamı köse Musa paşa olmak üzere bütün gerici çevreler elbirliği ile Selim III. taht'dan indirerek yerine kendilerini kışkırtan Mustafa IV. Padişah yapmak istiyorlardı. Tezgahladıkları isyanın başarılı olması sonucunda Selim III. taht'dan indirdikleri gibi Mustafa IV. saltanata geçirdiler. Asiler nizam-ı cedit taraftarlarını ortadan kaldırdıkları gibi bir yandan da Devleti de yağmaya girişmişlerdi. Bu arada, Nizam-ı Cedit hareketinin kurmaylarından olan Reisülküttab Galip efendi, Sadaret kethüdası Mustafa Refik efendi, Sadâret Mektupçusu Tahsin efendi gibi önemli kişiler Rusçuk ayanı Bayraktar Mustafa paşanın yanına sığındılar. Öncelerl yeni Padişah olmuş olan Mustafa IV. güvenini kazanmaya çalışan Bayraktar, ordu İstanbul'a dönerken onaltı bin kişilik kuvvetiyle orduya katıldı. İstanbul'a gelmeden Bayraktarın emriyle Pınarhisar âyanı hacı Ali ağa Boğaz nazırlığı yapan kabakçı Mustafa'nın ortadan kaldırılmasını sağladı. Padişah ve çevresi sinmek zorunda kaldılar. Kısa zamanda Sadrazam Çelebi Mustafayla sürtüşmesi sonucu Bâb-ı âli'yi basarak yönetimi ele geçirdi. Selim III.'ün tekrar tahta çıkmasını sağlamak istedi. Saltanat'dan vaz geçmek niyetinde olmayan IV. rakipsiz kalmak amacıyla Selim III. ile Şehzade Mahmud'u öldürtmek için harekete geçti. Harem dairesinde Selim III.'ü öldürdüler. Bayraktar Mustafa paşa, Selim III. cesetiyle karşılaştığında büyük üzüntü duydu. Şehzade Mahmud'u tertipçilerin elinden başta Cevri kalfa olmak üzere sadık cariye ve hizmetkarlar sarayın damına çıkarmak suretiyle kurtardılar. Damdan indirilerek tahta oturtulan Mahmut II. ve Devlet ileri gelenleri, âyanlar ve ocak ağaları bağlılıklarını bildirdiler. Bayraktar, Mahmud'a saltanatı vermişti oda Sadaret mührünü Bayraktar Mustafa paşaya verdi. Bayraktar ve ekibi olan Rusçuk yârânı iş başına geçtiklerinde İstanbul'da devlet otoritesi sıfıra inmiş, Anadolu ve Rumeli merkezi yönetimden kopmuştu. Bayraktar ve arkadaşları öncelikle Devletin otoritesini kurabilmek amacıyla asayişin sağlanması yoluna gittiler. Boğaz yamakları ocağı kaldırıldı. Yeniçeri zorbaları denetim vesilesiyle ortadan kaldırıldılar. İstanbul'un düzeni sağlandıktan sonra, Anadolu ve Rumelinin durumu ele alınarak her iki eyâletinde bütün âyanları devletin işlerini görüşmek üzere merkeze çağrıldılar. «Meşveret-i âmme» denilen bu büyük toplantıya ayrıca bütün devlet adamları, ulema da katıldılar. Bayraktar verdiği bir söyleve irticanın devletin başına neler getirdiğine değinerek özellikle yeniçeri ocağının düzelmesi gerektiğini vurguladı. Padişaha bağlılığını ve güvenini belirten Bayraktar Mustafa paşa Osmanlı Devletinin esenliği için herkesin üzerine düşeni sorumluluk duygusuyla yerine getirmesini istedi.

«Meşveret-i âmme»nin sonunda iki bölümden oluşan ve âyanlarla yönetim arasındaki ilişkileri düzenleyen «Senet-i İttifak» kabul edildi. Kendine özgü özelliği olan bu sözleşmenin ilk bölümünde Yeniçeri ocağının düzelmesi için ileri sürülen düşünceler ve önlemler şu şekilde yer almaktaydı: 1 — Yeniçeri subaylarının gediklerinin kaldırılması. 2 — Bekâr yeniçerilerin kışlalarda oturmaya zorunlu tutulması. 3 — Askerlik görevini sürdüren Yeniçerilerden başka hiçbir kimseye yeniçeri ulûfesi verilmemesi 4 — Kendilerine gereksiz yere ulûfe verilenlerin temizlenmesi. 5 — Yeniçeri yasalarında öngörülen askeri eğitim ve öğretimin eksiksiz uygulanmasının sağlanması. 6 — Avrupalıların ileri savaş silah ve tekniğinin Şeyhülislâmın vereceği fetva ile Osmanlı ordusuna alınması.

Toplantıda Yeniçeri ocağı hakkında oy birliğiyle kabul edilen bu düşüncelerin yanında âyanlar ile Yönetimde bulunan hükümet kadrosu arasındaki ilişkileri düzenleyen protokolda senet-i ittifakın önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. 1 — Padişahın emirleri aynen hükümdar emri gibi sayılacaktı. Ancak Sadrazam yasalar dışına çıkarak emir vermeğe kalkacak olursa elbirliğiyle bu emre karşı konulacaktı. 3 — Bu koşullar, altında Devlet yönetiminin güvencesi durumunda bulunan âyânlar, eyâletlerinden Devletl asker toplamasına karşı gelmeyeceklerdi. Aksi davranışta bulunan âyanlara karşı diğer âyanlar karşı çıkacaklardı. 4 — Ülkenin her yerinde, hazine gelirinin Devletin koymuş olduğu yasal hükümlere göre toplanması sağlanacaktı. 5 — Âyanlardan hiçbirl anlaşma esaslarına karşı gelmeyecekti. Şayet karşı gelen olursa, bütün âyânlar birlik olarak onun hakkından geleceklerdi. 6 — İstanbul'dakl özellikle asker ocaklarından herhangi bir fesat çıkarsa âyanlar emir beklemeksizin İstanbul'a gelerek isyan edenleri ortadan kaldıracaklardı.

Bütün bu maddeler Devletin ileri gelenleri ve Âyanlar tarafından bir bütün olarak kabul edilerek tarihi adıyla senet-i ittifak olarak onaylandı. İşin dinl yönünü hallet-mek açısından Şeyhülislâm senet-i İttifak'ın geçerliliği hakkında bir fetva verdi. Padişah da onu bir hatt-ı hümâyunla onaylayarak senet-i ittifakın geçerliliğine güç kazandırdı. Senet-i Ittifak Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan önemli bir belgedir. XVII. yüz yıldan berl Devletin aleyhine güçlenen ve birçok kez merkezi otoriteye karşı baş kaldırmış bulunan âyanların

yüz yıl sonra XIX. yüz yılın başlarında merkezi otorinin yanında yer aldıklarını kanıtlıyordu. Öte yandan Âyanlarla İstanbul hükümetinin karşılıklı çıkarlarının gözetilmesi sonucu olgunlaşan bu tarihi belgede Rumeli ve Anadolu'da kendi güçleriyle sivrilmiş bulunan Âyanların varlığı resmen tanınmıştı. Âyanların bölgelerindeki güçleri Devletin desteği altına girdiği gibi çocuklarının da ilerde bu haklardan yararlanacakları güvence altına alınıyordu. Bu bir bakıma Avrupa feodalitesinde görülen vasal süzeren ilişkilerine benzer bir durum yaratılması demekti. Nedir ki Mahmud II. ve yakın çevresi zaman geçince senet-i ittifakı Padişahlığın kutsal hak ve yetkilerine karşı aykırı biçimde yorumlamağa başladılar. Bu yüzden bu hareketin öncülüğünü yapan Bayraktar Mustafa paşa'ya karşı kin duyarak tavır almakta gecikmediler. Bayraktar Mustafa paşa ise bu koşullar altında Âyanları sindirecek bir güce sahip bulunmayan merkezi Devlet otoritesi için bu seneti yaratılmış ortam ve durumda gerçekçi bir düşüncenin sonucu olarak kabul etti.

(Ş.Ş.)

Serbest (Dış) Ticaret: Güçlü sermayenin sahibi sanayileşmiş kapitalist ülkeler için de üretimin temposu düşürülmeden artırılması bakımından, dış pazar sorunu, yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bu nedenle serbest dış ticaretin savunuculuğu ve bu amaca dönük uluslararası özendirme mekanizmalarının kurulmasında öncülük özellikle gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından üstlenilmiştir. Bu çerçevede olarak, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere özel yabancı sermaye akımının hızlandırılması, ekonomik iş birliği ve teknik bilgi yardımı öneri ve çabaları da, az gelişmiş ülkeleri kapitalist düzene bağımlı bir yapıya oturtma hedefinin öteki araçlarını oluştururlar. Böyle bir bütünleşmede uzmanlaşma olarak az gelişmiş ülkelere, teknik değeri ve sağladığı dış gelirler sınırlı, tarım ve hafif sanayi dallarında kendilerine bırakılan işbölümünü kabule zorlayan ve onlara gelişmiş ülkeleri tamamlayan bir nitelik kazandırmak istenir.

Bu anlamda dış ticarette uzmanlaşmayı öneren kuram, A. Smith'le başlayan —ve sonraları D. Ricardo, J. S. Mili ve A Marshal'ın geliştirdiği— «karşılaştırmalı üstünlükler» yasasıdır. Buna göre bir ülke —böylesine bir uluslararası kalkınma iş bölümünde— hangi malların üretiminde öteki ülkelere göre, görece bir üstünlüğe sahipse, üretimini sadece o alanlarda derinleştirmeli ve uluslararası ticarette de bunun sonuçlarına katlanmalıdır.

Sosyalist düşüncede, serbest ticaret ilkesinin kapitalist düzenin kaçınılmaz bir tamamlayıcısı olduğu var sayılır. Ancak Marx'ın serbest ticaret ve dış ticarette korumacılık konusundaki yaklaşımları özellikler göstermektedir:

K. Marx'a göre «...serbest ticaretin üretici güçleri artırması sonucu, endüstrinin gelişimini sürdürmesi durumunda, üretken sermaye de çoğalır. Böylece emeğe olan istem, emeğin fiatı ve sonuçta, ücret oranları da yükselir. İşçi için en uygun yol da budur.. Sermaye birikimi daha büyük bir iş bölümünü ve daha çok makina kullanımını getirir. Daha büyük iş bölümü, işçiler arasındaki rekabeti artırır. Öte yandan üretici güçlerdeki büyüme küçük sanayicileri vıkar. Onları proletarya saflarına atar.. Böylece proleterlerin sayıları hızla artar,. sanayi kapitalistleriyle ücretli işçiler arasında uzlasmaz karşıtlık, açık ve kesin biçimde ortava çıkar. Sınırsız rekabetin bir ülkenin icinde ortaya çıkardığı bütün yıkıcı olaylar, dünva pazarında daha devasa boyutlarda tekrarlanır.»

Marx'ın dış ticarette korumacılıkla ilgili görüşleri de ligi çekicidir: «Himave sistemi, fabrikatör imal etmeğe, bağımsız emekçileri mülksüzleştirmeğe, ulusal üretim ve geçim araçlarını sermayeleştirmeğe, ortaçağa özgü üretim biçiminden modern üretim biçimine geçiş dönemini zorla kısaltmağa yarayan yapay bir araçtır... Genel olarak serbest ticaret düzeninin yıkıcı olmasına karşın, günümüzün himayeci sistemi de, tutucudur. Serbest ticaret düzeni, eski ulusları parçalar ve proleterya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı uç noktasına iter. Tek sözcükle serbest ticaret düzeni toplumsal devrimi hızlandırır. İşte yalnızca bu devrimci anlamıyladır ki, ben serbest ticaretten yanayım.»

Sosyalist düşüncede ticaretle; emeğin artık değeri, üretim faktörlerini ellerinde bulunduranlara aktarılır. Bu iç ticarette olduğu gibi, dış ticarette de böyledir. Dış ticarette de emeğin artık değeri, politik ve ekonomik yönden güçsüz ülkelerden güçlü ülkelere aktarma konusu olmaktadır. Ülke içi ticarette araya para unsuru girdiği için, bu aktarmada parava, ilişkileri gizleme fonksiyonu yüklenmektedir. Ülkelerarası ticaret açısından, emeğin artık değerinin aktarılışındaki bu sömürünün gizlenmesi işlevlerini yine para unsuru da üstlenmekle birlikte, dış ticaret ilişkilerinde bunun dışında sömürücü büyük güçler, araya gizlemeyi daha arttıran birtakım mekanizmalar da koymaktadırlar. Serbest ticaret düzenini dünya kuralı olarak yerleştirme amacına dönük bu tür uluslararası ekonomik ve ticaret kurumları arasında GATT'ın özel işlevleri ve Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların kredilendirmede bilinçli biçimde uyguladıkları yönlendirmeleri de anılmalıdır.

Kuramda gerçi, bu tür ekonomik bütünleşmelerle sağlanan serbest ticaretin dünya ticaretini arttıracağı ve bundan gelir yükselişi sağlanacağı belirtilir. Fakat bu gelir yükselişinden, serbest ticarete katılan her ülkenin yararlanma oranı aynı değildir. Yoğun bir ekonomik bütünleşmenin yararı, sağladığı verimlilik artışında görülür. Daha büyük bir pazarda daha serbest bir rekabet ise, öte yandan verimliliği daha düşük olan işletmeleri sıkıştırır ve ötekilerine daha geniş yayılma olanakları arar. Karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre, her ülkenin karşılaştırılabilir en üstün yararlılığının saptandığı mal türlerinin üretiminde uzmanlaşmasını gerektiren uluslararası iş dağılımı, iş bölümünden güçlü ekonomi ve işletmelerin yararlanması sonucunu doğurur. Bu nedenle, tarım yapıları ağır basan az gelişmiş ülkelerle ileri sanayi ülkelerinin Kuracakları gümrük birliğinde, bütünleşmeden yararlanacak olanlar, sadece gelişmiş ekonomiler olacaktır. Hangi blokta olursa olsun, az gelişmiş ekonomileri, bu günkü çıkmazlarından kurtaracak sanayileşme yolunu giderek kapayan ve onları, eski ekonomik yapılarında saplanıp kalacak bir iş bölümüne mahkûm eden uluslararası ekonomik işbirliği ya da yardımlaşma statü ve örgütleri, kolonlallzmi yeni bir formüle bağlamaktan başka bir anlam taşımaz.

Bu açıdan sadece uluslararası kapitalizmin ayrılmaz bir parçası bilinen serbest ticaretten yana kuramlarda değil, bir grup sosyalist iktisatçılarda da, ülkelerin en yüksek verimlilik katsayılarına eristikleri üretim dallarında uzmanlaşmaları ve sosyalist blokta da bu iş bölümü ile dış ticarete girişilmesi doğrultusundaki görüşler eksik değildir. Aynı ekonomistler arasındaki başka bir görüş, verimliliğin hesaplanmasında tek bir ülkenin durumunun değil tüm sosyalist ülkelerin göz önünde tutulmasını önerir. Verimlilik düşüncesi yanında başkaca sosyal ve dinamik unsurların da hesaba katılması görüşünde olanlar da vardır. Sosyalist düşüncedeki bu eğilimler, kapitalist blokun Avrupa Topluluğu'na benzer kurumların, sosyallst bloktaki COMECON gibi yansımalarının ortaya çıkmasına neden olmuş-

tur. Yoksa, Lenin'de örneği görülen «ekonomik ve politik birleşmelerin (özellikle Avrupa'da) emperyalizmin özelliklerinden olduğunu ve emperyalizmin sonucunda oluşacağını» ileri süren sosyalist düşüncenin aslında, ekonomik birleşme görüşlerine rastlanmaz. Bu bakımdan COMECON'u doğuran nedenler arasında, ikinci Dünya savaşı ertesi Avrupa ekonomik ve politik görünümündeki yeni gelişmelerin de özel ağırlığına değinilmelidir.

Kuşku yoktur ki, bütün ülkelerin serbest ticarete özendirilmesini amaçlayan, kapitalist dünyanın başlıca uluslararası ekonomik kuruluşlarından biri de GATT'tır. GATT'ın temelini oluşturan, üyeler arasında geçerli olan en çok kayrılan ülke kuralına göre, üye ülkelerden birinin her hangi başka bir ülkeye gümrük kolaylıkları sağlaması durumunda, ötekileri de —bir karşı edim yükümü üstlenmeksizin— otomatik olarak aynı indirim ya da kolaylıktan yararlanabilmektedir. Ancak başkaca üye ülkeleri yararlandırmamanın iki istisnası, söz konusu ticarî özel ilişki kuran ülkelerin aralarında bir gümrük birliği ya da «serbest ticaret bölgesi» kurmağa karar vermeleridir. O halde bir grup ülke, GATT antlaşmasında öngörülen kurallara uygun olarak aralarında bir gümrük birliği kurulmasına karar vermişlerse, bu durumda ülkelerin aralarında yapacakları gümrük indirim ve dış ticaret kolaylıkları, sadece gümrük birliğine üye ülkelere saklı tutulabilecek ve GATT üyesi öteki ülkeler bu kolaylıklardan kendilerinin de yararlandırılmasını isteyemeyeceklerdir.

Bir gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi anlaşmasının GATT tarafından hoş görülebilmesi için öngörülen koşullar da şunlardır:

1) Gümrük birliğinin gerçekleşmesi (geçiş dönemi) «ölcülü» bir süre içinde tamamlanmalıdır. Uygulamada 15 yılı geçmesine özen gösterilen bu süre koşulu ile, koruyucu gümrüklere alışkın işletmelerin yeni koşullara giderek alıştırılmasının amaçlandığı belirtilir.

2) Gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi kuran ülkelerin ortak dış gümrük tarifeleriyle dış ticaret kurallarının, gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi kuruluşundan önceki durumdan daha yüksek olmamalıdır. Bununla üçüncü ülkelere uygulanacak gümrük tarifesinin eskisinin ortalamasından daha yüksek olmamasının amaçlandığı belirtilir.

3) Kurulacak bir gümrük birliği ya da serbest ticaret bölgesi ile ulaşılacak «liberalizasyon»un, üye ülkeler arasındaki iç ticarete konu olan malların önemli bir bölümünü kapsamalıdır.

Liberalizasyon kavramı, vaktiyle OEEC anlaşmasıyla aynı anlamda olarak, dışalımda uygulanan kota ve yasakların anlaşmada öngörülen ilkeler çerçevesinde ortadan kaldırılmasını anlatır. «Liberalizasyon oranı» da, dış alımın libere edilen (serbestleştirilen) bölümünü gösterir ve dışalımın libere edilen bölümünün libere edilmeyen bölümüne oranlanması yoluyla hesaplanır.

Görülüyor ki, GATT anlamında bir «gümrük birliği»nin üç temeli vardır:

a) Üye ülkeler kendi aralarındaki dış ticareti sınırlandıran gümrük ve eş etkili vergileri —belli bir program çerçevesinde— kaldırmalıdırlar.

b) Yalnızca gümrük ve eş etkili vergilerin değil, üye ülkelerarası dış alıma uygulanan kota ve benzeri bütün dış ticaretle ilgili miktar kısıtlamalarının da —aynı plân çerçevesinde— kaldırılmaları gereklidir.

c) Ayrıca üye ülkelerin, üçüncü ülke denilen birlik dışı ülkelere uyguladıkları dış gümrük tarifelerini kaldırarak ortaklaşa bir tek dış gümrük tarifesinde karar kılmaları da gerekmektedir.

Buna karşılık GATT'ın, bütün üyelerin otomatik olarak öngörülen dış alım kolaylıklarından yararlanmalarını önleyerek, sadece birlik kuran üyelerin kendi aralarında geçerli olması sonucunu doğuran istisnalardan ikincisi olan «Serbest ticaret bölgesi»ndeki ekonomik işbirliği, gümrük birliğine göre, daha gevşek bir işbirliğini oluşturmaktadır Çünkü Serbest ticaret bölgesi kuruluşlarında sadece ilk iki koşul aranır ve üçüncü kosulun yerine getirilmesi gerekli değildir. yâni serbest ticaret bölgesine üye olan ülkeler, bölge dışında kalan ve üçüncü ülke denilen dış dünyaya karşı dilediği dış gümrük tarifesini uygulayabilirler. Böylelikle söz konusu bölgeye mal satmak isteyen üçüncü ülkeler, dış gümrük tarifesi en düşük olan ülkenin sınırlarını yeğ tutarlar ve bu gelişme de çoğu kez, serbest ticaret bölgesi üye ülkeleri arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olur. Bu tür en düşük sınırdan geçiş'leri önlemek üzere, sisteme, serbest ticaret bölgesinde alım satıma konu olan malların gerçekten üye ülke ürünü olup olmadığını araştırma aracı sayılan bir dizi orijin (kaynak araştırma) kuralları konur ve bu da sistemi büsbütün bürokratik hale sokar. Bu nedenle serbest ticaret bölgeleri kuruluşundaki ekonomik iş birliği, çok daha sınırlı kalır ve çoğu kez geçici bir nitelik taşıyabilir. Bu tür gümrük birliği kuruluşlarının başlıca örneği Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur. Yine Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında da Ankara anlaşmasıyla aynı türden bir «gümrük birliği» kurulmuştur ki, bu birliğin kapitalist dünyanın istediği anlamda geliştirilebilmesi, Türkiye'nin ekonomik koşulları nedeniyle mümkün olamamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin gereksinmelerine tamamen ters düşen bu iş birliğinin biçiminin değiştirilmesi zorunluğu, bu ülkelerle Türkiye arasında son 15 yıldanberi, bir türlü kapanmak bilmeyen ekonomik anlaşmazlık konularından birini oluşturmaktadır.

Öte yandan Serbest ticaret bölgesi kuruluşunun başlıca örneği de Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) denilen anlaşmadır.

Ali Sait Yüksel

SERDAROĞLU, Emin Bülent (Halep - 1886 / İstanbul - 1942). Şair. Öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra çalışma hayatına atıldı. Elektrik ve Tramvay İdaresi'nde memurluktan sonra, Liman Dairesinde Umumi Katiplik görevinde bulundu. Fecr-i Âti edebiyat topluluğuna katılan Emin Bülent mütareke yıllarında futbolcu olarak da ün yapmıştı. İşgalci güçlerden yılmadan büyük bir içtenlikle yazdığı *«Kin»* adlı şiiri uzun yıllar elden ele dolaştı, etkin bir direniş simgesi oldu. Çok az yazan, ama kullandığı aruz ölçüsü içinde yalın ve başarılı bir dil uygulayabilen şairin 38 şiiri ölümünden sonra Salih Zeki Aktay tarafından yayınlandı (1943).

Fatma İrfan Serhan

SERHAN, Fatma İrfan (İstanbul - 1915). Yazar. Yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde okudu. Kısa bir süre edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra, Avustralya'da Sidney, Macquani Üniversitesi'nde, bir sürede A.B.D. Australian Brodcasting Commission'da görev aldı. *«Demokrat İzmir». «Cumhuriyet»* gaztelerindeki yazılarıyla adını duyuran Serhan'ın *Marziy* ve *Kara Göl* adlı romanları vardır. Eski eşi Kemal Tahir'den aldığı mektuplardan oluşan kitap *Kemal Tahir'den, Fatma İrfan'a mektuplar* adını taşıyor.

SERPEN, Tülin (1938). Ressam. Günümüz resminin yenilikçi ve deneyci çevreleri arasında ilginç bir konumu olan sanatçı 1972 yılından bu yana kişisel sergiler açtı, yurt içinde ve yurt dışında birçok karma sergiye katıldı. Yapıtlarında çeşitli teknik uygulamalarda gösterdiği yenilikçi tavrı, geleneksel tuval yerine, sunta ve benzeri sert malzeme üzerine akrilik boyalarla yer yer serigrafi, şablon kullanımı gibi ilgiye değer resim dışı katkılarla geliştirdiği bir grafik ağırlıklı uslupla ayırdedilir.

Sabiha Sertel

SERTEL, Sabiha (Selanik 1898 / Bakû 1968). Yazar, gazeteci. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te Terakki İdadisi'nde tamamladı. Bir süre de bir Fransız okuluna devam etti. Balkan Savaşı yıllarında ailesiyle İstanbul'a yerleşti. 1917'de gazeteci Mehmet Zekeriya ile evlenerek eşiyle birlikte A.B.D.'ye gitti. Columbia Üniversitesi'nde toplumbilim okudu. Ülkeye dönüşünde Zekeriya Sertel'in Basın Yayın Genel Müdürlüğü yaptığı kısa evreden sonra *«Resimli Ay»*, *«Resimli Perşembe»*, *«Tan»*, *«Tan Cep Kitapları Dizisi»* *«Görüşler»* (1923 1946) dergi ve gazetelerinin yönetimine katıldı. Bu dergi ve gazetelerde çok partili dönemin koşullarına karşın, insanların temel haklarından yana bir uygarlık savaşımının öncülüğünü yapan, bilimsel sosyalizme koşut ilkelerle yandaş yazılar yayımladı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman faşizminin sesi durumuna gelen yazarlar karşısında, tutucu odakların saldırıları karşısında, çağdaş Türkiye'li mücadele kadınının simgesi oldu. Lenin, Babel vb. başka kuram adamlarından çevirilerinin yanısıra kitap durumuna getirilmemiş birçok yazısı vardır. *İleri ve Geri Kavgasında Tevfik Fikret* adlı yapıtında büyük şairi tarihsel maddesi görüş perspektivinden değerlendirerek edebiyatımızda ilk kez Tarihi Kadim'in felsefi yönünü açıklamayı başardı. 1960'dan sonra, diyalektik materyalizmin ana kurallarından sık sık alıntılar verdiği bu kitabının yeni basımı yapılmış ve *Roman Gibi, Sovyet Anayasası* adlı yapıtları da yayımlanmıştır. Yaşamının son on yılını Sovyetler Birliği'nde geçiren Sertel, Azerbeycan'ın Bakû kentinde ölmüştür.

SERTEL, Zekeriya (Usturumca, Makedonya-1890 / Paris -1980). Yazar, gazeteci. Yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladıktan sonra Paris Sorbon Üniversitesi'nde sosyoloji okudu. Sonra A.B.D. Columbia Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'ni de bitirdi. Yunus Nadi'nin Selanik'te çıkardığı *«Rumeli»* gazetesinde yazarlık yaptı, *«Yeni Felsefe»* (1912) dergisini çıkardı. 1. Dünya Savaşı başlamadan İstanbula yerleşerek, kendi yayımı, *«Turan»* gazetesindeki yazılarıyle tanındı. A.B.D. dönüşü Ankara'ya geçerek Cumhuriyetin ilk yıllarında Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş, bir süre bu görevde bulunduktan sonra eşi ile birlikte *«Resimli Ay»* dergisini yayınlamaya başlamıştı. Bu dergideki kimi yazılarından ötürü İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak küm giydi. Cezasını bitirip dönünce yine aynı dergiyi ve Faik Sabri Duran ile birlikte *Hayat Ansiklopedisi*'ni yayımladı, *«Son Posta»*nın yönetimine katıldı. Gazeteci olarak asıl ününü eşi Sabiha S. ile birilkte yönettikleri *«Tan»* gazetesindeki yazılarıyle kazanan Zekeriya Sertel, özellikle ikinci dünya savaşı yıllarında Alman faşizmine ve yerli ortaklarına karşı mücadele verdi. Tek Parti yönetimine egemen olan halk düşmanı güçlerin yasa dışı baskılarına uğradı. Yılmadı. Bu nedenle aralık 1946'da kimi CHP yöneticilerinin düzenlediği anlaşılan (bkn. Tan gazetesi ve Olayı) kışkırtılmış öğrenciler tarafından gazetesi ve basıldığı matbaa yıkıldı. Bu olaydan sonra da yoğunlaşan baskılar nedeniyle ülke dışına çıkarak bir süre Paris'te sonra Azerbeycan'ın Bakû kentinde yaşadı (1958-68). Eşinin ölümü üzerine Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Paris'e kızı Yıldız Sertel'in yanına yerleşti. 1969'dan sonra ülkeye dönmesine izin verilmemesi üzerine Danıştay'a açtığı davayı kazanarak 3 Mart 1977'de İstanbul'a geldi. Bu evresinde *«Cumhuriyet»*, *«Vatan»* gazetelerinde makaleleri yayımlandı. *«Nazım Hikmet'in Son Yılları»* adını taşıyan yazı dizisi *«Milliyet»* gazetesinde çıkarken, daha önce atandığı Türkiye Yazarlar Sendikası'nın Nazım Hikmet Kurulu'ndaki görevinden alındı. Bu yazı dizisi ve olay basında geniş tartışmalara yol açtı. Bu olayı izleyen günlerde, A.B.D.'de yerleşmiş bulunan büyük kızı Sevim Sertel'in yanına gitti. Oradan Paris'e geçtiği evrede öldü. Nazım Hikmet'le ilgili anı yazılarından oluşan kitabı *Mavi Gözlü Dev* (1968) Paris'te bulunduğu evrede yazılmış, İstanbul'da basılmıştır. Aynı yıl yayımlanan *Hatırladıklarım* (1968) da uzun süren gazetecilik yaşamının mücadelelerini anlatırken bir ölçüde tek parti döneminin özelliklerini de yansıtır. Tartışmalara yol açan *Nazım Hikmet'in Son Yılları* (1979) adlı yapıtındaysa, büyük şairin Sovyetler Birliği'ndeki yaşamı, salt kendi görgü tanıklığına dayanan yargılarla donatılarak öyküleniyor. Araştırmacı Kemal Sülker'in Zekeriya Sertel'in bu kitabındaki yanlışları saptayan yazılarından oluşan yapıtı *Nazım Hikmet'in Sahte Dostları* (1979) adına taşımaktadır.

Zekeriya Sertel

(Ş.K.)

Servet-i Fünun (27 Mart 1891 26 Mayıs 1944). 54 yıl, 2464 sayı çıktı. Edebiyat tarihimize, Edebiyatı Cedide akımının organı olarak geçen bu dergi başlangıçta Ahmet İhsan (Tokgöz) yönetiminde haftalık «magazin» niteliğinde hazırlanıyor, eğlendirici, öğretici yazıların yanında edebiyata da yer veriliyordu. İlk sayısında Nabizade Nazım'ın *Seyyie-i Tesâmüh* adlı romanı, ikinci sayısından sonra aynı yazarın Tahlilât-ı Edebiyye başlığı altında makaleleri çıkmağa başladı.

1891-95 yıllarında Ahmet Rasim, Mahmut Sadık, İsmail Safa, Recaizade Ekrem. Halit Ziya *(Canbaz* adlı öyküsü, sayı 100) vb.'ın yazı ve şiirleri yer aldı. Recaizade'nin *Araba Sevdası*, Ahmet Rasim'in *Leyâl-i Izdırap, Meşekkat-ı Hayat*'ı çıktı. Asıl özelliğini 1895 sonlarında Tevfik Fikret'in yönetimi almasıyla kazanan *«Servet-i Fünun»*, 254. sayısından sonra tam bir edebiyat dergisi niteliği kazandı. Fikret, Cenap Şahabettin, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Saffeti Ziya, Ali Ekrem, H. Nazım (Ah-

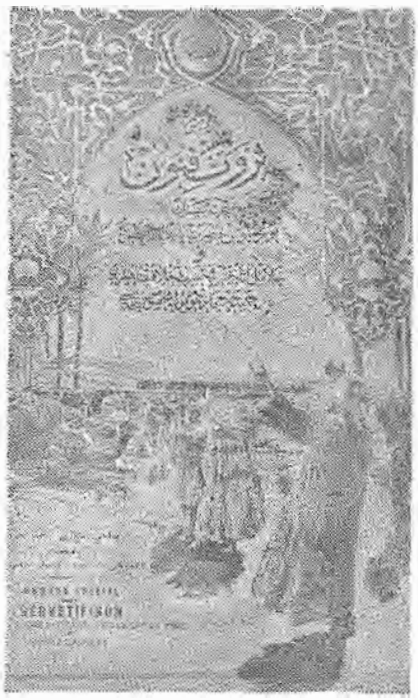

Servet-i Fünun dergisi

met Reşit) derginin kadrosuna katıldılar. Bu döneminde Nabizade Nazım'ın *(Zehra,* 1896), Halit Ziya'nın *(Mavi ve Siyah,* 1897), *(Aşk-ı Memnu,* 1900), Hüseyin Cahit'in *(Hayal İçinde,* 1901), Mehmet Rauf'un *(Eylül,* 1900) romanları; Fikret'in, Cenab'ın, Süleyman Nasib'in, Hüseyin Siret'in şiirleri, Ahmet Şuayip'in eleştirileri yayımlandı.

Hüseyin Cahit'in P. Lacombe adlı Fransız yazarından çevirdiği Edebiyat ve Hukuk yazısında 1789 Fransız Devriminin sözü edilmesi nedeniyle sansürce kapatılıncaya kadar (553. sayı) derginin başarılı yayımı sürdü. Yeniden çıkmasına izin verilişinden sonraki sayılarında Fikret'in yönetiminden önce olduğu gibi edebiyat dışı konulara yöneldi.

*«Servet-i Fünun»*un adına «Uyanış» sözcüğünü ekleyerek çıkması Cumhuriyet dönemindedir. Derginin sahip ve başyazarı Ahmet İhsan, *«Artık Gözüm Arkada Kalmaz»* başlıklı yazısında (sayı 1680, 6 Aralık 1928) Yeni Harf Yasası'nı içtenlikle benimsediğini belirterek Arapça izafetli *«Servet-i Fünun»* sözcüğünün yerini *«Uyanış»*ın alacağını belirtiyor ve dergiye yeni bir kimlik kazandırmaya çalışacağını belirtiyordu.

«Uyanış» adıyla çıkan ilk sayıda Halit Fahri, Ziya Osman (Necip Fazıl'ın *Kaldırımlar* adlı şiir kitabı üzerine tanıtma yazısı), Hamit Mecit (Selekler), İlhami Bekir, Muhip Atalay (Ahmet Muhib Dranas), Sabri Esat'ın yazılarının, şiirlerinin bulunmasına karşın dergide edebiyat dışı konulara, çeşitli haberlere, bu haberlere ilişkin fotoğraflara geniş yer verilmişti. Bu özelliğini 1931-32 yıllarına kadar sürdürdü. 1931'den sonra Reşat Enis, Ziya İlhan, Baki Süha, Cahit Sıtkı gibi dönemin genç kalemlerinin de yazıları, şiirleri görünmeye başladı.

1940-44 yıllarında ise yeni edebiyatın kurucuları arasında kabul edilen kalemlerden (Sait Faik, Abidin Dino, Samim Kocagöz, Sadri Ertem, İlhan Berk, Cahit Irgat, Oktay Akbal, Hüsamettin Bozok, Orhan Arıburnu) sık sık göründüler. Derginin 18 Ocak 1940, 2265/580'inci sayısında Açık Mektup başlıklı yazıda, yeni kuşağın «sanat eserinde sosyal bir mesele arama endişesi» ve «dar ve ölü şekil kalıplarına karşı hür bir isyan içinde» olduğu belirtildi. *«Davamız» «Tasfiye lâzım», «Eskilik ve Yenilik», «Üstatlar Ağlaşıyor»* adlı yazılarla özellikle Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, O. Seyfi beğeni çizgisine karşı çıkıldı. Kapanıncaya kadar da yeni edebiyatımızın öncü kalemlerinin yazdığı başlıca dergilerden olma özelliğini yitirmedi.

(Ş.K.)

Ses. Aylık düşün ve sanat dergisi. İlk sayısı haziran 1939'da çıktı. «Sahibi ve yazı işleri müdürü»: Yusuf Ahıskalı. Kasım 1939'da *«Yeni Ses»* adiyle yayımlanana kadar süren evrede Sadri Ertem, Suphi Nuri İleri, Halikarnas Balıkçısı, Suat Derviş, Abidin Dino *(Köy ve Sanat,* sayı 4), F. Celalettin, Asaf Halet Çelebi, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İlhan Berk, Nail V., Abidin Nesimi, Hüseyin Avni Şanda *(Osmanlı Tarihinde Köylü,* sayı 4), Mehmet Seyda, Fikret Mualla'nın yazı, öykü, şiir ve desenleriyle çıktı. Ses dergisi birinci sayısında yayımlanan Fikret Mualla'nın *«Üç Çıplak»* adlı tablosunun «müstehcen» olduğu savı ile koğuşturmaya uğramış, açılan dava sonunda beraat etmişti. Dergi bir süre *«Yeni Ses»* olarak yayımını sürdürdükten sonra 9 Ekim 1945'te yeniden «Ses» adiyle çıktı. Bu evresinin ilk sayısında Rıfat Ilgaz, Yusuf Ahıskalı, Tuğrul Tuna, Faiz Turhan, Suavi Koçer, Sabri Soran, Aziz Nesin, Şerif Hulusi, Attila İlhan ve Nurettin Eşfak takma adiyle Nazım Hikmet sık yazan kalemler arasında göründüler. 10. sayısında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı. İki yıl sonra II. numara ile yeniden yayıma başladı (21 Ocak 1948). Bu evresinde de uzun süre çıkma olanağını bulamadı. Toplumcu gerçekçi akım doğrultusundaki ürünleriyle, sanatımızın belli başlı yaratıcıları arasına katılan, genç sanatçıların birleştikleri dergilerden biridir. **(A.C.)**

SEVENGİL Refik Ahmet (Bingazi - 1903 / *Ankara - 1970*). Yazar. Mercan Sultanisi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak hayata atıldı. *«İfham»* gazetesinde çalışmaya başladı (1919). Çeşitli okullarda öğretmenlik, İstanbul Şehir Meclisi üyeliği (1930-1938), Tokat milletvekilliği (1943), Basın-Yayın genel müdürlüğü, TRT yönetim kurulu üyeliği (1964-1968) yaptı. Tiyatro eleştirileri yazarak tiyatroyla ilişki kurdu. İstanbul Şehir Tiyatrosu edebi kurul üyeliğinde, Ankara Devlet Konservatuarı Türk Tiyatrosu Bölümü öğretmenliğinde bulundu. Türk tiyatrosu konusundaki çalışmalarında belgesel yan ağır

Refik Ahmet Sevengil

basar. Kaynak niteliğindeki yapıtları şunlardır: *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (1927), *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu* (2 cilt - 1943), *Türk Tiyatrosu Tarihi: I. Eski Türklerde Dram Sanatı* (1959), *II. Opera Sanatı ile İlk Temaslarımız* (1959), *III. Tanzimat Tiyatrosu* (1961), *IV. Saray Tiyatrosu* (1962), *V. Meşrutiyet Tiyatrosu* (1968). Tiyatro çalışmaları dışındaki edebiyat çalışmalarını *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (1944), *Eski Şiirimizin Ustaları* (1964), *Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri* (1965), *Çağımızın Halk Şairleri* (1967) adlı yapıtlarda topladı. Sevengil'in gençlik yıllarında yayımlanan şiirleri kitaplaşmadı. Buna karşılık *Çıplaklar* (1936) ve *Açlık* (1937) iki romanı ve *Köyün Yolu* (1937) adıyla öyküleri yayımlandı.

(E.C.)

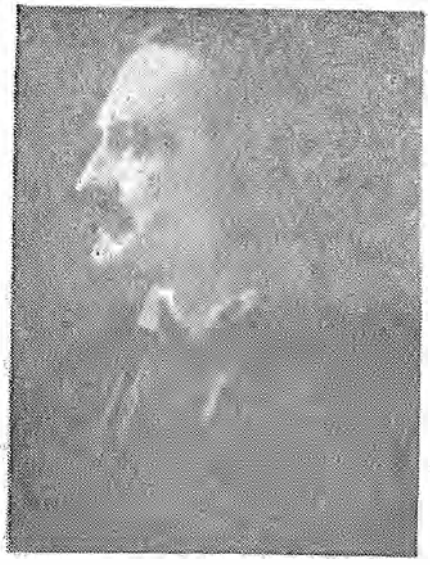

Rıza Tevfik Bölükbaşı

Sevr (Sèvres) Antlaşması. Mondros Mütarekesinden sonra Osmanlı Devleti ile savaşı kazanan devletler arasında Fransa'nın «Sèvres» kentinde 10 Ağustos 1920'de imzalanan ve Birinci Dünya Savaşını İstanbul Hükümeti açısından sonuçlandıran antlaşmadır.

19 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan bir konferansta Osmanlı Devletinin, Birinci Dünya Savaşı sonrası durumunun ne olacağı kararlaştırılmış ve buna ilişkin antlaşmanın daha önce Londra'da hazırlanmış olan Barış Antlaşması ile birlikte, Osmanlı Devletinin Paris'e çağrılacak delegelerine bildirilmesi ve onlara imzalattırılması öngörülmüştür. Ne var ki Sadr-ı âzam Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Devleti delegeleri 11 Mayıs 1920'de Paris'de kendilerine bildirilen bu antlaşmanın hükümlerini çok ağır buldukları için imzalamayarak Paris'den ayrılmış, ancak İstanbul hükümetine yapılan baskılar üzerine yeniden gönderilen ve Meârif Nazırı Hâdi Paşa, Rıza Tevfik Bey (filozof) ve Berlin elçisi Reşat Bey'den oluşan kurulca imzalanmıştır.

Sevr Antlaşmasının ilk bölümü, «Milletler Cemiyeti Misaki»ndan oluşmaktadır. Bundan sonra ise Osmanlı Devletinin sınırları yeniden çizilmiştir. Bunlardan başka mâlî-*iktisadî*, *askerî* konular hakkında ve azınlıklarla yabancılar için birçok hükümlerin yanısıra Osmanlı Devletinin gerçekte ortada yalnızca bir adı kalması sonucunu doğuracak maddeler öngörülmüştür.

Sevr Antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin sınırları şöyledir:

Edirne'yi de kapsamak üzere hemen hemen tüm Trakya, Gelibolu Yarımadası, İmroz ve Bozcaada Yunanistan'a bırakılmıştır. Güney'de ise sınır, İskenderun, Karataş'dan başlatılmış ve Maraş'ın Osmanlı Devletinde kalmasına karşılık Antep, Urfa ve Mardin, Suriye sınırları içinde bırakılmıştır. Kıbrıs ve On İki Ada ve daha güneyde kalan bütün yerler Osmanlı Devleti sınırları dışında bırakılmıştır. Doğu'da, sınırlarını daha sonra Wilson'un belirteceği bir Ermeni Devletinin kurulması öngörülmüştür. Sonradan Wilson bu devletin sınırları içine Gümüşhane, Erzincan, Muş, Şitak'ı alacak ve sınırı Tirebolu'dan başlatacaktır. Öte yandan, Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölgede bir Kürdistan kurulması da öngörülmüştür. İstanbul'un, Osmanlı hükümetinin bu antlaşmanın hükümlerine ve azınlık haklarına uyması koşulu ile Osmanlı Devletinde kalması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu koşullara Osmanlı Devleti uymazsa, İstanbul'un da alınabileceği kabul edilmiştir. Boğazlar'a gelince, buraların bir «açık bölge» olması kararlaştırılmış ve yönetimi kurulacak ve ayrı bir bayrağı ve bütçesi olan «Boğazlar Komisyonu»na verilmiştir. İzmir Bölgesinde Osmanlı Devletinin egemenliği kuramsal olarak varsayılmış, ancak bu egemenliğin kullanılması Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu İzmir Bölgesi, Edremit körfezinden Kuşadası körfezine değin olan çok geniş bir bölgeyi kapsayacak biçimde düşünülmüştür. Türk egemenliğinin simgesi olarak yalnızca İzmir'de dış istihkâmlardan birinde Türk bayrağının bulunması ile yetinilmistir. Buna karşılık, Yunanistan'ın bu bölgeyi askerî işgal altına alacağı ve kurulacak yerel parlamentonun antlaşma yürürlüğe girdikten beş yıl sonra bu bölgenin hukuk açısından da doğrudan doğruya Yunanistan'ın egemenliğine geçmesini isteyebileceği öngörülmüştür.

Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devletinin egemenliğine bırakılan yerler ve buraların sınırları bu biçimde belirtilmiştir. Fakat antlaşma da ayrıca bir de «nüfuz» bölgeleri öngörülmüş bulunuyordu. Fransa; Adana, Diyarbakır, Elaziz, Kayseri, Malatya, Maraş ve Sivas bölgeleri, İngiltere; Ermenistan'ın Güneyinde kalan bölge, İtalya; Kavseri'nin hemen batısından başlayan Bursa'nın güneyine değin çıkan ve İzmir Bölgesi dısında kalan tüm güney-batı ve batı Anadolu bölgesi üzerinde iktisadî açıdan «nüfuz» sahibi oluyorlardı.

Antlaşmanın öteki hükümlerine gelince; herhangi bir Osmanlı vatandaşı, istediği devletin vatandaşlığına geçebilecektir. Öte yandan yabancı devletlerin vatandaşları, Osmanlı Devleti ülkesinde her türlü meslekle uğraşabilecekleri gibi kapitülasyonların kapsamı da daha da genişletilecektir. Azınlıklara yeni baştan ve onların devlet içinde devlet durumuna gelmesi demek olan haklar tanınmıştır. Zorunlu askerlik kaldırılmış, asker sayısı 50.700 kişi ile sınırlandırılmış, orduda uçak bulunmayacağı, «Tahkimat» yapılamayacağı, on küçük gemiden başka teknenin hizmete sokulamayacağı, jandarma birliklerinde «müttefik» devletler subaylarının da bulunacağı öngörülmüştür. Bütün bunlara ek olarak savaş sorumlusu sayılan Türkler, müttefiklere teslim edilecekterdir. Bütçenin düzenlenmesi ve öteki parasal işlerin yürütülmesi İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'dan ve Türkler'den oluşan bir kurulca yürütülüp izlenecektir.

Osmanlı Devletinin imzalayıp onayladığı ve gerçekte onun bağımsız bir devlet olma niteliğine son veren bu antlaşmayı Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 günlü oturumunda reddetmiş ve Sevr Antlaşmasını imzalayanların ve bunu onaylayan «Şûra-yı Saltanat» üyelerinin vatan haini olduklarına karar vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nin 5 Şubat 1921 günlü oturumunda Mustafa Kemal Paşa antlaşmanın imzalanmasında İstanbul Hükümetinin ne gibi bir düşünceye dayandığını açıklarken şu bilgiyi vermiş bulunmaktadır: «İstanbul'da bulunan zevatın ehl-i namus ve vicdan olduklarına, bizimle beraber hemfikir ve hememel olduklarına gelince: (böyle) zannolunabilir maatteessüf efendiler, böyle değildir.... hükümetimize yahut şahıslarımıza gönderdikleri teklifnâmede aynen şöyle denilmektedir: «Bugün için başka çare bulunmadığı takdirde Sevr Muahedesini dahi tasdik etmek lâzım gelebilir.» Binaenaleyh İstanbul hükümetinin, hattâ buraya gelenlerin son kanaati budur. Yani, Sevr Muahedesi bugün için tasdik olunabilir. Bunu tasdik etmekle milletimizin istiklâlinin tamamen zail olacağını da tamamen idrâk etmektedirler. Buna mukabil dahi kendilerini aldatmak için verdikleri izahat ve yaptıkları tefsir de şudur: 'Bir millet bir zaman-ı muvakkat için istiklâlinden sarf-ı nazar edebilir. Yine zaman ve hâdisat, o milleti kendi istiklâlini almak fırsatına nail edebilir'...» *(Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları;* Hazırlayan Sadi Borak, Cağdaş Yayınları, 1977, s. 226 - 227).

Gerçekte Sevr Antlaşması, Osmanlı Devletinin XIX. yüzyılın başından bu yana gütmüş olduğu iç ve dış siyasasının doğal bir sonucudur. Nitekim, Osmanlı Devletinin güçsüzleşmesi ve Avrupa devletleri ile giriştiği savaşlarda ard arda yenilmesi üzerine devleti yönetmek durumunda olanlar, kendi öz kaynak ve güçlerini geliştirecek, üretim ilişkilerini çağdaşlaştırarak bu devletler karşısında yer almaları gerekirken, ülkelerini Avrupa devletleri için bir yarı-sömürge duru-

Osmanlı İmparatorluğunu böyle bölüşmüşlerdi

muna getirerek onlara sağlıyacakları çıkarlarla uluslararası dengeyi Osmanlı Devleti yararına etkileyebileceklerini sanmışlardır. Gerçi, İngiltere ve Fransa, Avusturya ve Rusya'ya karşı, Osmanlı açık pazarının bütünlüğünü kendileri için korumak amacı ile Osmanlı Devletinin yaşatılması doğrultusunda birtakım katkılarda bulunmuşlarsa da (1853 1856 Kırım Savaşı gibi) İttihat ve Terakki Fırkasının İngiltere ve Fransa karşısında yer alması ve Birinci Dünya Savaşının Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu devletler topluluğunun yenilgisi ile bitmesi üzerine, bu uluslararası dengeden ülkeyi sömürgeleştirme pahasına yararlanma siyasası iflâsla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere, Fransa ve İtalya gibi emperyalist devletler ve onların yandaşları için Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini sonuna değin gerçekleştirmek için hiç bir engel kalmamıştır. Bu nedenle, Sevr Antlaşması, Osmanlı Devletinin bizzat kendi yöneticilerinin de katkısıyle Avrupa devletlerinin bir sömürgesi durumuna getirilmesi sürecinin doğal sonucudur.

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı, kapitalist - emperyalist devletlerarasında ortaya çıkan bir paylaşım savaşıdır. Osmanlı Devleti ise bu savaşa, Almanya'nın doğu siyasasının etkisinde kalarak ve ona askerî güç sağlamak üzere sürüklenmiştir. Almanya ve yandaşlarının Birinci Dünya Savaşı sonunda yenik düşmeleri üzerine, Osmanlı Devletine Almanya'dan çok daha ağır kosullarla imzalattırılan Sevr Antlaşmasının hükümleri de, müttefikler açısından bu savasın amacının bir bakıma kendi emperyalizmleri ile yarışan Alman emperyalizmini durdurmak olmasına karşın, Osmanlı Devleti açısından onun paylaşılması olduğunu göstermektedir.

Bilindiği gibi, Sevr Antlaşması, Ulusal Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşması üzerine Lozan Barış Antlaşması ile ortadan kalkmıştır.

Dr. Cetin Yetkin

SEVÜK İsmail Habib (Edremit 1892 / İstanbul 1954). Yazar. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Edebiyat öğretmeni olarak Kastamonu Lisesinde, Ankara'da çeşitli liselerde çalıştı. Edirne, Antalya, Adana'da Milli Eğitim Müdürlüklerinde bulundu. Sinop milletvekilliğine seçildi (1943 1946).

Kurtuluş Savaşı sıralarında yazarlığa başladı. Kastamonu'da *Açıksöz* gazetesinde başyazarlık yaptı. Adana'dayken *«Memleket»* dergisini çıkardı (1928-1931). Öğretmenliği yanısıra edebiyat araştırmalarını sürdürdü.

İsmail Habib Sevük

Başlıca Yapıtları: Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi (Tanzimattan zamanımıza kadar, 1925), Bu kitap sonradan ***Edebi Yeniliğimiz*** (2 cilt, 1931-1932) ve ***Tanzimattan beri*** (2 cilt, 1940) adları ile yeniden basıldı. ***Tuna'dan Batı'ya*** (gezi notları, 1935-1944), ***O Zamanlar*** (Kurtuluş Savaşı anıları, 1936), ***Atatürk İçin*** (1939), ***Avrupa Edebiyatı ve Biz*** (2 cilt, 1940-1941), ***Edebiyat Bilgileri*** (1942), ***Yurttan Yazılar*** (gezi, 1943). Ayrıca 1940-1951 arası ***«Cumhuriyet»*** gazetesinde Edebiyat ve Edebi sohbetler başlığı altında yazılar yazdı.

Seydi Ali Reis (? / 1562). Bilgin, Seyahatname yazarı, Şair. Sinop'ta doğduğu sanılıyor. Kanuni Süleyman döneminde bir çok deniz seferine ve Kıbrıs'ın fethine katıldı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın (1483-1546) yanında çalıştı. Halep'te bulunduğu sırada Piri Reis'in (Ölm. 1554) Basra'da bıraktığı donanmayı getirmek üzere Murat Reis'ten sonra Donanma Komutanlığına, Basra'dan Sufar kıyılarına gelince El Mason burnu yakınlarında, kötü hava koşullarında üstün Portekiz donanmasına yenildi. Karaya çıkarak Gücerat, Sint, Horasan, Irak-Acem. Maveraünnehir, İran yolu ile Türkiye'ye döndü (1557). Uzun yolculuğunu anlatan ve gezi türündeki ilk eser sayılan ***Mir'at-ül-memalik*** (memleketler aynası)i Edirne'de kanunî'ye sundu. Başarısızlığı affedildiği gibi, 80 akçe maaşla Müteferrikalığa, daha sonra Diyarbakır Tımar Defterdarlığı'na atandı.

Almanca, fransızca ve ingilizceye çevrilen ***Mir'at-ül-memalik***'te gezip gördüğü ülkelerin toplumsal özelliklerini yansıtmaktan çok, bu ülkelerde konuştuğu kişileri anlatan Seydi Ali Reis, tanıdığı hükümdarlarla Kanunî'nin karşılaştırmasını yaparak, yer yer beyitlerle süslediği yapıtında öykü anlatımı uygulamıştır. İlkin 1895'te basılan eserden seçilmiş bölümler M. N. Özön ve Hayrullah Örs tarafından ***Hindeli'nden İstanbul'a*** adıyle yayımlanmıştır (1935-1943).

Bilim tarihinde üzerinde önemle durulan yapıtı ***Muhit***'tir. XIX. yüzyıl İngiltere, İtalya, Avusturya bilim çevrelerinde kitabın bölümleri çevrilerek basılmış, Hindistan'dayken yazdığı anlaşılan eserin henüz ilgi çekmediği dönemde Kâtip Çelebi tarafından özellikle Cava, Sumatra, Seylan ve başka adalar üzerindeki bilgileri ***Cihannüma***'ya olduğu gibi aktarılmıştır. Ali Kuşçu'nun ***Fethiye***'sinden çeşitli konularda katkılarda bulunarak yaptığı çeviri ***Hülasat-ül-hey***'e ve çeşitli arapça ve farsça kaynaklardan yararlanarak yazdığı ***Mir'at-i kâinat*** adlı kitapları da astronomi alanındaki ilk yapıtların-

dan sayılmıştır. Şiirlerinde Kâtibi takma adını kullanan Seydi Ali Reis'in dizeleri arasında günümüze kadar gelenleri vardır: «Çekmek bela vümilmneti â'lemde neye - Gördün zamane uymadı uy sen zamaneye».

(Ş.K.)

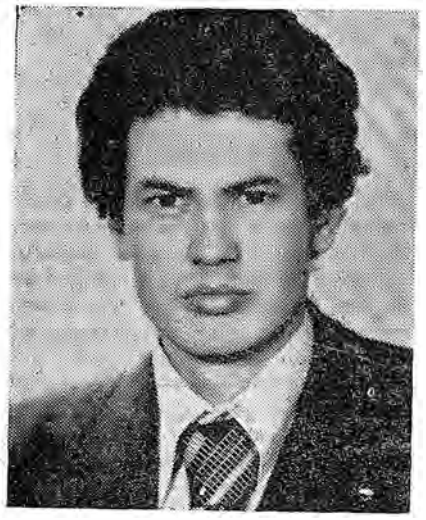

Seyyit Nezir

SEYYİT Nezir (Çorlu 1950). Şair, yazar. Orta öğrenimini Kepirtepe İlk Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Bursa ve Trabzon Eğitim Enstitüleri Edebiyat Bölümü'nde tamamladı. *«Vatan»*, *«Gerçek»* gazetelerinde sosyalist gerçekçi sanatın önemli sorunlarına ilişkin yazılar yayımladı. ***Şili Duyarlığı***, ***Israrla***, ***Bütün Yarınlarda*** adlı kitapları sınıf çelişkilerinden kaynaklanan temaların beceriyle işlendiği şiirlerinden oluşur.

Seyrani (Develî - 1807 / Develî 1866). Halk ozanı. Asıl adı Mehmet'tir. Çocukluğunda medrese öğrenimi gördükten sona Seyrani takma adını kulanarak genç yaşta Anadolu illerinde dolaşmaya çıktı, şiirler söylemeye başladı. Özellikle taşlama türündeki şiirlerinde başkaldırıcı bir havası vardı. Bir aralık geldiği İstanbul'da, Abdülmecit döneminin (1839-1861) kısıtlayıcı havasına dayanamayarak memleketine döndü. Halk edebiyatımızda «laik şairler» olarak adlandırılan öteki şairler gibi Seyrani, dinsel kurumları kendi özel çıkarlarına araç olarak kullanan kaba sofularla, yetersiz ve halka karşı yöneticileri amansız bir dille taşlarken zaman zaman başkaldırı şiirinin özelliklerini gösteren kalıcı dizeler yazdı. Çekinmeden en gerçekçi konuları işlerken dil güzelliğini koruması etkinliğini sağlıyan ögeler arasındadır. Şiirleri ilkin Ahmet Hazım tarafından *Sanihat-ı Seyrani* (1921) adlı kitapta derlendi.

SEZER, Sennur (Eskişehir 1943). Şair. Kasımpaşa Ortaokulu'nu (1956) bitirdi. Eyüp Kız Lisesi'ne girdi; İstanbul Kız Lisesi'nde okurken, öğrenimini (1959) yarım bıraktı. Hayatını kazanmak zorunda kaldı. Askeri bir tersanede ikmal servisinde bir tür saymanlığa (1959) başladı. *«Varlık»*, *«Arkın»*, *«Gelişim»* (Yapı Kredi'nin) «Binbirdirek Matbaası» gibi pek çok yayınevinde düzeltici olarak çalıştı (1959-70).

Lise 1. ve 2. sınıf öğrencisiyken yazdığı şiirlerle (1958-59) *«Sanat Dünyası»* ve *«Yelpaze»*, çıkışına katıldığı, *«Beşgen»* ve *«Denge»* gibi dergilerde ilk deneyimlerini yayınladı. *«Varlık»*, *«Yeditepe»*, *«Sosyal Adalet»* dergilerinde görüldü. *«Cumhuriyet»*, *«Akşam»* gazetelerinde Fatma Çelik adıyla resim eleştirileri yazdı. *«Kirpi»* adlı mizah dergisinde (Fatma Abla adıyla), ASA Haber Ajansı'nda (1972) çalıştı. *«Türk Dili»*, *«Yeni a»*, *«Sanat Emeği»* dergi ve gazetelerinde (1973-79) yayınladığı şiirleriyle yeni yaratı evresini yaşadı. Şiirlerinden bir bölüğünü Sadık Gürbüz türküleştirirken,

Sennur Sezer

bir bölüğü de Yugoslavya'da Sırpça ve Makedoncaya çevrildi. Sovyetler Birliği'nde *«Gençler Konuşuyor»* adlı bir güldestede şiirleri Rusça (Radi Fişh'in düzenlemesiyle), yayınlandı.

Yapıtlarına almadığı ilk dönem deneyimlerinden sonra, sevi, ölüm, yalnızlık, gibi temalarla daha çok içli dışlı olduğu ikinci evrede (1964 73) toplumcu bildirili çağrışımlar yaratan sözcükleri de, kendine özgü şiir yapısını kurmaya çalıştı. Bireyi ve bireyin iç çarpıntılarını gündeme aldı. Gecekondu koşullarını, «işçi kızların bezgin cumartesilerini» de, yansıttı. *«Gecekondu»* ile başlattığı ozanlık çizgisini ancak bir anne yüreğinden kopabilecek direncli söyleyişlerle günümüze getirdi.

Yapıtları: Gecekondu (şiirler, 1964), ***Yasak*** (şiirler, 1966), ***Direnç*** (şiirler, 1977), ***Gerçeğin Masalı*** (şiirler, 1979).

(T.S.)

SENNUR SEZER'den Bir Şiir

SESİMİ ARIYORUM

Bir ses arıyorum
Yeni bir şiire başlamak için
Bir doğum çığlığı gibi kaçınılmaz
Çocuğun ilk ağlayışınca güzel
Bir ses.
Çünkü yüreklerimiz
Acılarla şişe şişe nasırlaştı
Kızgın demirlere değen ellerimiz
Su toplayıp kabarır, nasırlaşır
Ateşe ve demire dayanır
Yüreklerimiz acıyla dövüle dövüle
Çelikleşti.

Yalnız orda, ta dipte küçük bir çekirdek
Gözyaşı gibi titriyor mavisiyle havanın.
Kız çocuklarının perçemleriyle oğlanların afacanlığı
Kaynatıveriyor o damlayı.

Bir ses arıyorum
Yeni bir şarkı için
Çocukların ilk sözcüğü gibi umutla,
Sevinç duyulacak bir ses.
Çünkü umutsuzluk yasaktır
Don vuran ağaç sürgün verecek,
Kaya çatlayacak, tohum yeşerecektir.

SIDAL

Ama susmaktan sesimi yitirdim
Nasırlaştı dilim.

Elim ateşten korkmuyor,
Ülkemin bütün kadınları gibi tırnaklarım küt
Ateşten sıcak bir tencereyi yanmadan alabilirim
Köz basarım yüreğime.
Yüreğim nasırlarıyla umudu koruyor,
Bir küçük ışıltıyla baharı bekleyen
Çekirdek ateşten korkmuyor.

Bir ses arıyorum,
Yeni bir şiire başlamak için:
Gece kararıkça yaklaşır güneş,
Kar buğdayı besler,
Buz göllerde balıkları korur,
Ve buzda ölmez kardelenler.

Bir kocayemişi gibi,
Diken ucunda gelen gün.
Güneşi bekliyorum
Şiiri bitirmek için.

SIDAL Yusuf (Eleşkirt - 1904) Sendikacı. Maden-İş Sendikası'nın 1 No.'lu üyesi ve ilk Başkanıdır (1947). İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kurulunca (24 Mart 1948), Birlik Genel Sekreterliğine seçildi. Böylece sendikalaşma eyleminin yeni bir anlayışla ve CHP güdümünde oluşumu sırasında özverisi, bilgisi ve enerjik çalışmasıyla Yusuf Sıdal, ön plânda en etkin sendikacı oldu. Demokrat Parti'nin sendikalara sızması ve bazı sendikaların aşırı partizanlığı karşısında Yusuf Sıdal, sert tepkiler gösterdi ve CHP'nin devletçilik ilkesini savundu.

Tornacı ve tesviyeci olarak yaşamını işçilikle kazanmaya 1922'de başladı. İstanbul'da Halıcıoğlu çivi fabrikasında, sonra Şakir Zümre müessesesinde Ustabaşılık yaptı, son olarak Denizcilik Bankası Köprüaltı atölyesi şefi oldu. Sendikacılığın yeni bilgiler ve yeni bir heyecan işi olduğunu anlayınca, Maden-İş Başkanlığını bıraktı ve Genel Kurul delegelerinin ısrarlarına karşın görev almayarak Kemal Türkler'in sendika başkanlığını destekledi. 1959'da emekli olarak sendikacılıktan ayrıldı.

(K.S.)

Sıkıyönetim. Anayasaya göre, temel hak ve özgürlüklere özel sınırlar getirebilecek biricik «olağanüstü yönetim usulü» olarak Sıkıyönetim hali öngörülmektedir. Anayasaya göre, «olağanüstü yönetim usulleri», 123. maddedeki «olağanüstü haller» ile 124. maddedeki «Sıkıyönetim» rejiminden ibarettir. Olağanüstü haller adı verilen rejimde, yurttaşlar için yalnızca «para, mal ve çalışma yükümleri» konabildiği halde, Sıkıyönetim rejiminde temel hak ve özgürlükler kısıtlanabilmekte ve hatta Anavasa'nın deyişiyle «durdurulmaktadır.»

Anayasalar, temel hak ve özgürlükleri olağan ve olağanüstü zamanlarda değişik düzenleme ölçülerine bağımlı kılmıştır. Bazı özgürlükleri kısıcı, kayıtlayıcı ve tamamen ortadan kaldırıcı önlemlerin alındığı ve uygulandığı «olağanüstü» zamanlarda, bu zamanın devamına bağlı kalmak koşuluyle, geçici olarak, bir yasa ile daha önceden öngörülmüş bulunan rejime «olağanüstü hal rejimi» adı verilmektedir. Yürütme ve yönetim güçlerinin takdir yetkilerini arttıran ve düzenleme yetkisini genişleten ve böylece temel hak ve özgürlükleri aşırı ölçüde sınırlayan ya da bazı özgürlüklerin kullanımını geçici bir zaman için yasaklayan olağanüstü hal rejiminin üç halde uygulandığı görülmektedir. Birincisi sıkıyönetim hali, İkincisi «ulusal fedakârlıkları gerektiren» olağanüstü yönetim usulleri, üçüncüsü ise önceki hallerin dışında kalan haller ve özellikle malî ve ekonomik bunalım hallerinde hükümetlere olağanüstü yetkiler tanınmasıdır.

Sıkıyönetim hali, olağanüstü hal rejimlerinin en klâsiğidir. Fransız burjuva devriminden bu yana, anayasalar tarafından kabul edilen bir rejimdir. Osmanlı devleti dönemindeki 1876, 1909 anayasaları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 ve 1961 Anayasaları da sıkıyönetim halinin esaslarını düzenlemişlerdir.

Anayasanın 123. maddesinde «olağanüstü yönetim usulleri» denilen ve vatandaşlar için para, mal ve çalışma yükümü konabilecek durumlara değinen ve Sıkıyönetim ilânına neden olacak hallerden başka halleri kapsayan diğer bir olağanüstü hal rejimi de öngörülmüştür: Bu rejm, daha ziyade kıtlık, deprem, sel baskını, yangın, salgın hastalık, savaş ve seferberlik hallerinde ilân edilebilecektir. Türkiye'de 18 Ocak 1940 tarihli «Millî Korunma Kanunu» «umumî veya kısmî seferberlik, Devletin bir harbe girmesi ihtimali, Türkiye Cumhuriyeti'ni de alâkalandıran yabancı Devletler arasındaki harb hali»ni olağanüstü haller olarak göstermekte, vatandaşlara bazı para, mal ve iş mükellefiyetleri yüklemekteydi. Doğal afet, seferberlik ve savaş halleri gibi olağanüstü hallerde vatandaşlara, Anayasa'nın 60. maddesinin vergi mükellefiyeti için koyduğu «malî gücüne göre olmak» şartı saklı kalmak üzere, para ve mal mükellefiyeti yüklenebileceği gibi, Anayasa'nın 42. maddesinin 2. ve 3. fıkrasında gösterilen kayıt ve şartlara uygun olarak çalışma yükümlülüğü de getirilebilir.

Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumağa ilişkin sözleşmenin dördüncü maddesinin (C) bendinde «Topluluğun hayat veya refahını tehdit eden buhran veya âfet hallerinde istenen her hizmet» zorla çalıştırma (angarya) yasağının bir ayrıcalığı olarak kabul edilmektedir.

Sıkıyönetim hali ve ulusal fedakârlığı gerektiren haller gibi olağanüstü hal rejimleri dışında, özellikle malî ve ekonomik bunalım hallerinde, önceki olağanüstü hal rejimleri dışında üçüncü bir olağanüstü hal rejimi de bulunmaktadır. Bu rejimde hükümetler, olağanüstü düzenleme yetkisi ile donatılmaktadır. Yürütme organının ekonomik bunalımla etkili bir biçimde mücadele edebilmesi gerekçesiyle, alınması öngörülen bir takım önlemleri kanun hükmünde olan ve yurtdaşların temel hak ve özgürlüklerini kayıtlayıcı bir nitelikte bulunan objektif genel kararlar aracılığıyla yetkili kılan bu rejim, öncekilerden farklı olarak yürütme ve yönetim gücünün doğrudan doğruya bir hukuk normunu (kanunu) somut yönetsel karar ve önlemlerle uygulama yetkisine sahip olmaktan ötede, kanun gücündeki bazı kararlarla temel hak ve özgürlükleri kayıtlamaktadır.

Burjuva demokratik hükümetlere olağanüstü düzenleme tanıyan bu üçüncü türden olağanüstü hal rejiminin, savaş ve isyan durumları da dahil olmak üzere, çeşitli siyasal bunalım dönemlerinde ve özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından beri ortaya çıkan, kapitalizmin dönemsel ekonomik bunalım dönemlerinde uygulandığı dikkati çekmektedir.

Hükümete olağanüstü düzenleme yetkisi tanıyan bu olağanüstü hal rejimi, Birinci Meşrutiyet döneminden beri Türkiye'de de uygulanmakta olup, 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 36. maddesinde, hükümete bazı kayıt ve şartlarla, olağanüstü haller için olağanüstü yetkiler içeren «muvakkat kanun» çıkarma yetkisi tanındığı gibi; 1920 yılında Ankara'da T.B.M.M. hükümetinin kurulmasından sonraki dönemde, millî mücadele devrinin olağanüstü şartları ve ihtiyaç-

ları bulunduğu gerekçesiyle bazı olağanüstü önlemler alınmıştır: 29 Nisan 1920 tarihli ve 2 sayılı «Hıyanet-i Vataniye Kanunu», TBMM reisi Mustafa Kemal Paşa'ya geçici bir zaman için çok geniş ve hattâ yasama organı niteliğinde yetkiler tanıyan ve üç defa uzatıldıktan sonra 20 Temmuz 1922 tarihli kanunla kaldırılan 5 Eylül 1921 gün ve 144 sayılı «Başkumandanlık Kanunu» ile 31 Temmuz 1922 tarihli ve 249 sayılı «İstiklâl Mahkemeleri Kanunu» millî mücadele dönemine özgü olağanüstü önlemlerle ilgili olağanüstü kanunlardır.

Türkiye'de Cumhuriyetin ilânından sonra da, 1924 Anayasası ile olağan bir Anayasa düzeni kurulmuş görülmesine rağmen, bazı olağanüstü önlem kanunlarının çıkarıldığı ve cumhuriyetin ve devrimlerin korunması gerekçesiyle Anayasa düzeniyle bağdaşmayan olağanüstü hal rejimi devam ettirilmiştir: Şeyh Sait isyanı üzerine çıkarılan 4 Mart 1925 gün ve 578 sayılı «Takrir-i Sükûn Kanunu» ile hükümete olağanüstü yetkiler tanınmış; 14 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı «Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu»nun 18. maddesi ile mülkiye âmirlerine kamu düzeni için tehlikeli görülen kimseleri olağanüstü durumun devamı süresince gözaltına alma yetkisi verilmiş, 25 Ocak 1935 tarih ve 2684 sayılı «Tunceli Kanunu» ile Tunceli ili için istisnaî bir rejim uygulanmıştır. 11 Aralık 1942 tarihli ve 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, 27 Nisan 1960 tarihli ve 7468 sayılı «Türkiye Büyük Millet Meclisi tahkikat encümenlerinin vazife ve selâhiyetleri hakkındaki kanun» ve 27 Mayıs'tan sonra çıkarılan 5 Mart 1962 tarih ve 38 sayılı, «Anayasa Nizamının ve millî güvenlik ve huzuru korumak» üzere hazırlanan kanun bu kategoriye giren olağanüstü hal kanunlarıdır.

Türkiye'de ekonomik ve malî bunalım dönemlerinde, yürütme organına geniş ve istisnaî bir düzenleme yetkisi veren bazı kanunlar da çıkarılmıştır: 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı «Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki kanun» ile 18 Ocak 1940 tarihli ve 3832 sayılı «Millî Korunma Kanunu» bu tür kanunlara örnek gösterilebilir. 1961 Anayasası'nın 5. maddesinde «Yasama yetkisinin T.B.M.M.'ne ait olduğu ve bu vetkinin devredilmeyeceği» şeklinde kesin bir anlatım biçimi kullanılmıştır. 1567 ve 3832 sayılı kanunlara dayanarak Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kararnameler, yeni Anayasa'nın bu hükmü karşısında Anayasa'nın ruhu ve metni ile bağdaştırılabilecek bir nitelikte değildir.

Olağanüstü hal rejimlerinden Sıkıyönetim toplum yaşamında önemli değişiklikler meydana getiren, normal yönetim ve polis rejimi yerine çok dar, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı ve sınırlayıcı sıkı bir sistem kuran olağanüstü bir rejimdir. Kısaca tanımlanacak olursa, temel hak ve özgürlükleri geçici bir süre için sınırlayan veya askıya alan ve mülkî idare ve zabıta yerine askerî bir idare ve askerî bir polis fonksiyonu getiren ve bazı suçluların yargılama yeri olmak üzere askerî mahkemelerin de kurulmasını kapsayan rejime sıkıyönetim denilmektedir.

Anayasaya göre Sıkıyönetim kararı, sebep unsuru bakımından soyut bir takdir kudretine dayanan bir işlem olmayıp sebebe bağlı bir işlemdir: Belirli sebepler dışında Sıkıyönetim ilânı ve uygulaması hukuken geçerli değildir. a) Savaş hali, b) Savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, c) Ayaklanma olması, ç) Vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın ortaya çıkması, d) Ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasa'nın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması... sebepleri dışında Sıkıyönetim ilân edilemez.

Yine Anayasaya göre Sıkıyönetim ilânı bir hükümet işi olup, Bakanlar Kurulu'nun yetkisi içindedir: Herhangi bir idarî makam, polis makamı veya otoritesi bu rejimin uygulanmasına karar veremez. Askerî kuvvetlerin yardımına başvurmak kararı ile Sıkıyönetim ilânı kararı açısından fark vardır: valiler gibi yetkili polis makamları, mülkî zabıta kuvvetlerinin büyük ve vahim karışıklıkları bastırmaya yetmediği zamanlarda askerî kuvvetin yardımına başvurabilirlerse de, Sıkıyönetim ilânı kararı alamazlar, Anayasa bu yetkiyi Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Kaldı ki, Bakanlar Kurulu'nun bu yetkisi iki bakımdan sınırlandırılmıştır: a) Sıkıyönetim kararı T.B.M.M.'nin onanmasına bağlı tutulmuştur, Sıkıyönetim ilân kararını Meclis onamazsa karar ortadan kalkmış olur. b) Hükümet (Bakanlar Kurulu) süresi belirsiz bir zaman için Sıkıyönetim ilân edemez. Sıkıyönetim ilân kararında ne kadar zaman için Sıkıyönetimin ilân edildiğinin belirtilmesi zorunludur. Ayrıca, bu sürenin yeterli olup olmadığı, uzatılması veya kısaltılması konusu da T.B.M.M.'nin onamasına bağlıdır. c) Bunlardan başka Sıkıyönetim «mekân» unsuru ile de sınırlıdır: Sıkıyönetim ilân kararında bu rejimin ülkenin bütünü mü, yoksa belirli bir bölgesini mi kapsadığının gösterilmesi gereklidir.

Biçim açısından, Sıkıyönetim kararı, Bakanlar Kurulunun bütün kararlarının bağımlı tutulduğu yazılı biçim ve diğer usullere bağımlıdır. Sıkıyönetim kararı resmen ilân edilmek suretiyle yürürlüğe girer.

Sıkıyönetim, idarî bir işlem olarak çok önemli bazı hukukî sonuçlar meydana getirir: a) Bazı temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir: Gece sokağa çıkma yasağı konabileceği gibi, toplantılar düzenlenmesi, dernek kurulması ve derneklerin faaliyet göstermeleri, dernek ve ortaklıkların genel kurullarını toplamaları sınırlandırılabilir veya tamamiyle yasaklanabilir. Konutlarda arama yapılabilir, gazetelere ve mektuplara sansür konularak basın ve haberleşme özgürlükleri «izin sistemi»ne bağlı tutulduğu gibi basın-yayın organlarının yayını, taşınması, gönderilmesi yasaklanabilir. Yazılardan, mektuplardan bazı parçalar çıkartılabileceği gibi, gazete, dergi, kitap ve broşürler toplattırılıp, yayın organları kapatılabilir. Bunların hangileri olacağının saptanması hükümet açısından takdire bağlı bir konu olarak gösterilmiştir. Hükümet yayın organları hakkında düzenleyici işlemler yaparak yetkilerini belirtebilir: Sıkıyönetim sırasında uygulanacak sansür sistemi, Bakanlar Kurulu'nun 11 Temmuz 1966 tarihli ve 6/6583 sayılı kararnamesine bağlı bir yönetmelikle saptanmıştır.

b) Sıkıyönetim rejiminde mülkî zabıta kudreti askerî makamlara geçer. Bu makamlar sıradan, rastgele makamlar değildir; Sıkıyönetim ilâniyle birlikte zabıta fonksiyonu, Sıkıyönetim bölgesindeki askerî kıtaya otomatikman intikal etmeyecektir. Bakanlar Kurulu, ayrıca, mevcut askerî birlik ve kurumlardan bağımsız olarak Sıkıyönetim ilân edilen bölgelerde Sıkıyönetim Komutanlıkları kurar ve yetki bu belirli makama verilebilir. Bu yetki devri de mutlak değildir. Mülkî zabıta kuvvetleri ve makamları bu halde ortadan kalmaz, askerî makamlar emrine girer. Kaldı ki, bu da sınırlı bir «emre girme»dir. Belediye Zabıtası gibi bir kısım zabıta yine eski biçimde görevine devam eder, bir kısım zabıta ise doğrudan doğruya askerî makamların emrine geçer. Sıkıyönetim rejiminde bir kısım polis fonksiyonu Sıkıyönetim Komutanının emir ve denetimi altında yürütülebileceği gibi, mülkî zabıta kuvvetleri askerî kuvvetlerle takviye edilip tamamlanabilir.

c) Sıkıyönetim rejiminde bir kısım suçlar için askerî mahkemeler kurulmakta ve bu suçların yargılanması adliye mahkemelerinin yetki alanından çıkarak bu askerî mahkemelere intikal ettirilmektedir. Anayasada «Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi» adiyle bir mahkeme bulunmamakla birlikte, Anayasa'nın 138. maddesinin 3. fıkrasında «Askerî Mahkemelerin, savaş veya Sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakı-

mından yetkili olduğu kanunla gösterilir» denilmesine de rağmen, uygulamada «Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi» ismi altında mevcut askerî mahkemeler dışında ve onlardan bağımsız bazı organlar kurularak yargılama işlemleri yapılmaktadır. Nitekim, Anayasanın 138/3. maddesi, askerî mahkemelerin sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu konusunun kanunla gösterileceğini vurgulayarak, bu yetkinin idarî işlemle verilemeyeceğini hükme bağlamaktadır.

İdarî bir işlem olarak Sıkıyönetim ilânı işleminde, sebep ve saik unsuru ile maksat unsuru birbirlerinden ayrılmaz bir haldediler. Sıkıyönetimi gerektiren sebeplerin varlığı saptanınca maksat unsuru da varsayılmaktadır.

Sıkıyönetim rejimi, polis Devlet devrine geri dönüş, yâni polis fonksiyonunu genişletmek ve takdirî bir hale koymak demek değildir. Sıkıyönetim ilânından kaldırılışına kadar tamamiyle bir hukuk ve kanun rejimi olmak durumundadır:

a) Sıkıyönetim makamları, mevcut polis rejiminin (kanun ve mevzuatın) usullerini ve vasıtalarını aynen uygulamak zorundadırlar.

b) Sıkıyönetim makamlarının işlemleri, diğer idarî işlemler ve polis işlemleri gibi, birer hukukî işlem olup, yargı denetimine bağlıdır.

Sıkıyönetim ilân kararına karşı yargı denetimini sağlamak üzere, idarî yargı mercilerine ya da Anayasa Mahkemesi'ne başvurma yolu, Anayasa tarafından kapatılmıştır.

Sıkıyönetim ilânı kararı, organik bakımdan idarî; maddi bakımdan ise şart işleni denilen bir işlemdir. Ancak bu kararın yürürlükte kalması için diğer bir şart - işlemin (T.B.M.M.'nin onama kararının) araya girmesi gereklidir. Meclisin onaması, hükümetin Sıkıyönetim ilânı kararının yasal unsurları taşıdığı anlamındadır. Teorik olarak, Sıkıyönetim ilânı kararının sebep unsurundan yoksun bulunduğu iddia ediliyorsa, Anayasa mahkemesinde bir dava açmak mümkündür. Büyük Millet Meclisi'nin onama kararı, Bakanlar Kurulu'nun kararı gibi sebebe dayanan bir işlemdir. 1961 Anayasası yasama organının işlemlerini Anayasa mahkemesi denetimine bağlı kıldığından, sıkıyönetim ilânı hukukî sebeplere dayanmalıdır. Anayasa bu sebepleri «siyasal» nitelikte saymış olsa idi, sınırlayıcı bir şekilde 4-5 sebep göstermez, kesin belirti aramaz, konuyu sebep unsuru bakımından Meclisin takdirine bırakırdı!

1961 Anayasası'nın Sıkıyönetim ilânı kararının belli sebeplere dayanmasını öngörmesi ve bu işlemi sebebe dayanan bir işlem sayması, Türkiye'de Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet dönemlerinde, diğer ülkelerde de belirli dönemlerde bu yetkinin kötüye kullanılması ve keyfî sebepler, partizanca düşüncelerle bir idarî ve hattâ yasama kararıyla, oldu-bitti şeklinde olağan rejimden sıkı bir rejime geçilmesi ve bu yoldan totaliter bir devlet sisteminin «fiilen» gerçekleştirilmesi deneylerinin yaşanması olgusuna bağlıdır. Anayasa, sıkıyönetimin kötüye kullanılmasını önlemek için bunu sebebe dayanan bir işlem saymış, sebepleri belirtip, sınırlamıştır. Sıkıyönetimi onayan TBMM. kararının bu sebeplere dayanması gerekir, bu sebepler varolmadığı halde onama varsa, bu Anayasanın 124. maddesine aykırı olur. Ancak böyle bir karara karşı yargı yoluna başvurmak, Anayasa açısından olanaksız kılınmıştır.

Sıkıyönetim uygulaması sırasındaki hukukî işlemlerin yargısal denetimi, genel hükümler çerçevesinde idarî yargı mercilerine başvurmakla mümkündür. Sıkıyönetim bir «hukuk rejimi» olduğu için Sıkıyönetimin uygulanması sırasındaki işlem ve eylemlerin hukuk kurallarına, kanun, tüzük, yönetmelik gibi mevzuata ve hukukun genel kurallarına uyması gerekir.

Sıkıyönetimin kalkması, sıkıyönetim ilânı kararının Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmamasıyla, ilân kararında gösterilen sürenin dolmasıyla, sıkıyönetimi gerektiren sebeplerin ortadan kalkmasıyla yeni bir karar alınarak kaldırılması suretiyle olur.

Osmanlı devleti döneminde mevzuatta ilk sıkıyönetim maddesi, Kanunî Esaside görülür. Yasal olarak ilân edilen ilk sıkıyönetim ise, 31 Mart olayları üzerine ilân edilen ve aralıklarla 1923 yılına kadar tam 14 yıl süren 1909 sıkıyönetimidir. Bu sıkıyönetim, İttihat ve Terakki partisinin diktasının temeli olmuş, bu sıkıyönetim altında burjuvaziyi güçlendirme çabaları sürdürülmüştür. İstanbul'un işgali (1920) üzerine bu sıkıyönetim, işgal kuvvetlerinin sıkıyönetimine dönüşmüştür. 1925 yılında ilân edilen ve Doğu Anadolu'daki olavları gerekçe olarak kullanan sıkıyönetim «Kemalist devrimler»in tamamlanması için kullanılmıştır. 1930 sıkıyönetimi Menemen olayları üzerine ilân edilmiştir. 1940-1947 yıllarını kapsayan en uzun sıkıyönetim İkinci Dünya Savaşının sınırlarımıza yaklaşması üzerine ilân edilmiş, savaş bittiği halde sürdürülmüştür. Çok partili rejime geçiş bile sıkıyönetim altında olmuş, bu sıkıyönetim CHP iktidarına bağımlı uygulamalarla geçmiştir. Daha sonra 6-7 Eylül olayları üzerine DP'nin ilân ettiği Cumhuriyetin dördüncü sıkıyönetimi 1956 yılı ortalarına kadar sürmüştür. DP'nin ikinci ve son sıkıyönetimi 28 Nisan 1960 öğrenci olayları üzerine ilân edilmiş ve 27 Mayıs'tan sonra da bu sıkıyönetim devam ederek, 4 Aralık 1961'de kalkmıştır. 20 21 Mayıs olayları üzerine ilân edilen sıkıyönetim 1964 Temmuz'unda Aydemir ve Gürcan'ın idamlarından sonra kaldırılmıştır. 20-21 Mayıs sıkıyönetimi amacı dışında kullanılarak sol muhalefete baskı yapılmıştır. İşçi sınıfının bir eylemi öne sürülerek ilân edilen ilk sıkıyönetim 16 Haziran 1970

16 Eylül 1970 sıkıyönetimidir. 12 Mart'tan sonra 11 ilde ilân edilen 26 Nisan 1971 sıkıyönetimi bir baskı rejimi ve meclis diktasına yöneliktir. Bu deneyin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 1974 yılından 20 Temmuz Kıbrıs olayları gerekçe gösterilerek ilân edilen sıkıyönetim yeni bir baskı dönemine geçiş rejimi olarak kullanılmak istenmiş, CHP-MSP koalisyonu dağıtılarak, bunun yerine önce Sadi Irmak «parlamento dışı hükümeti» ve daha sonra da Milliyetçi Cephe hükümeti getirilmiştir. Bu sıkıyönetim 5 Ağustos 1975'de sona ermiştir. Türkiye'de son sıkıyönetim, Maraş'taki katliam gerekçe gösterilerek önce 13 ilde ilân edilen 26 Aralık 1977 sıkıyönetimi daha sonra 19 ile çıkartılmıştır.

Ender Kamil Boyacı

SILAY, Celal (Bursa 1914 / İstanbul 1974). Şair. Orta öğrenimini Bursa (Askeri) ve İstiklâl liselerinde tamamladı (1934). *«Vatan»*, *«Tasvir-i Efkâr»*, *«Hergün»*, *«Ticaret Postası»*, *«Yeni Memleket»*, *«Yeni Gazete»*, *«Her Gün»* (1940-1960) gazetelerinde sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü, Ahmet Selami Sel takma adiyle *(Yeni Gazete, Hergün)* fıkra yazarlığı yaptı.

Yeni edebiyatımızın gelişme yıllarında *İşte* (1944), daha sonra *«Esi»*, *«Doğu»*, *«Batı»* (1953-1955) *«Yeni İnsan»* (1963) dergilerini çıkardı. *«Merhamet Şiirleri»*ndeki (1943) savaşın yarattığı acı ve öfkeleri yansıtan şiirlerinde özgün, etkili buluşları ve çarpıcı diliyle dikkati çekti, kendini ev, eşya, sokak sınırları içinde duyan insanın hesaplaşmasını yansıtarak sarsıcı bir etkililik kazandı. Yer yer kendi dünyasının sorunlarını araştırdıkça umarsız bir çabalamaya düştüğü görüldü. Tanrı düşünüsüne bağlanmak isterken usun egemenliğini kavramanın çelişkisiyle evrene tepki duymaya başladı. Giderek kavram kargaşası olarak niteleyebileceğimiz bir düşünsel ortamın çarpıntıları içinde sıkıştı. Şiiri yersiz soyutlamalarla yön değiştirdi.

Şiir kitapları: Çöl Yolcuları (1932), *Dört Kapı* (1933), *Hayat ve Merhaleler* (1933), *Lâcivert Işıklar* (1934). *Ebedi Renkler* (1936), *Hüsran Filizleri* (1937),

Merhamet Şiirleri (1943), *Acaba* (1945, *Merhamet Şiirleri*'yle birlikte) *Sonra* (1946, Cevap ve Dünya'ya bölümleri dışında 2. b. 1966), *Boşlukta Duran Taş* (1949), *Zaman ile Yarış* (1956), *Adamca* (1959-1968), *Doğa* (1965), *İlişki Deyimleri* (1969). *Deneme kitapları: Değinmeler* (1966), *Kişi Birey* (1967), *Yorum* (1968). **(Ş.K.)**

CELAL SILAY'dan Bir Şiir

HAZİRAN ŞİİRİ

Haziran üstümüzde dal dal
moda çevremizde renk renk
İstanbul bin dokuz yüz elli beşinde
çimenler altımızda sık sık
bulutlar üstümüzde seyrek

Eteklerin moda yelkenlerinde
elin omuzumda sıcak
belin kolumda ince
gözün gözümde ürkek

Işık gölge bir oyun
çiçek yaprak allı morlu
haziran üstümüzde dal dal
saçların yüzünde tek tek

Bir kuş bir kanat tenimizde
bir rüzgâr bir serinlik içimizde
bir gök bir deniz mavi mavi
şarkı bahçe düğün dernek

İstanbul bin dokuz yüz elli beşinde
etek yelken bir cümbüş
yanak yanağa sürtünüş
elin omuzumda sıcak
belin kolumda ince
dilim kulağında titrek.

SİNANOĞLU, Oktay (Ankara - 1935). Kimya profesörü. 1953'te Ankara Yenişehir Lisesi'ni, 1956'da Kaliforniya Üniversitesi Kimya Mühendisliği bölümünü bitirdi. Bu arada aynı üniversitesinin Kimya kolejinde yardımcı öğretmenlik yaptı ve çeşitli ödüller, burslar kazandı. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde master diploması alan (1957) Sinanoğlu, Kaliforniya Üniversitesi'ne bağlı Lawrence Işınım Laboratuvarı'nda araştırıcı (1958-1959) ve Kimya bölümünde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Yine aynı üniversitede kuramsal kimya doktorası verdikten (1959) sonra Yale Üniversitesi kimya bölümü yardımcı profesörlüğüne getirildi (1960-1962), daha sonra bu üniversitede kimya profesörü oldu (1963). 1964'te Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin, 1973'te Boğaziçi Üniversitesi'nin danışman profesörlüğüne getirildi. Bu arada, 1968'de, ODTÜ'de yeni bir kuramsal kimya bölümü de kurarak onursal başkanlığını üstlendi.

Çok elektronlu sistemler ve bunların pertürbasyon kuramı, çeşitli konularda araştırmalar yapan Oktay Sinanoğlu'nun en çok üzerinde durduğu konudur 1966'da, çok elektronlu atom ve moleküllerin kuantum kuramına getirdiği yeniliklerden dolayı TÜBİTAK Bilim Ödülü de kazanmış olan Sinanoğlu'nun makale ve incelemeleri, çeşitli dillerde yayınlanan belli başlı dergilerde yer almış, kimi kitapları Rusça'ya çevrilmiştir. Oktay Sinanoğlu, 1973 yılında Amerikan Bilim ve Sanat Akademisi'ne seçilmiştir.

Sivas Kongresi. Mustafa Kemal'in Amasya tamimi ile belirlediği tarihte Sivas'ta ulusal boyutlu bir kongre toplanamamıştı. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: O sırada delege seçebilecek olan direnme örgütlerinin önemli bir bölüğü Doğu Anadolu ve Karadeniz yörelerinde toplanmıştı. Bu yörelerdeki direnme örgütleri ise Erzurum'da bir Kongre yapılmasına çok daha önceden karar vermişlerdi, bu nedenle Sivas kongresine öncelik vermeleri beklenemezdi. Öte yandan Yunan istilasına karşı Batıda oluşmaya başlayan örgütler ise Sivas'a delege gönderemeyecek kadar uzak bulunmaktaydılar. Bu arada Erzurum Kongresi davetinin tabandan gelmesinin yanısıra, Sivas kongresi davetinin o güne kadar halk arasında adı az bilinen Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılması da istenen ilgiyi bulmamıştı. Nitekim Kemal Paşa'nın tüm gayretlerine rağmen istenilen tarihte Sivas'a delegeler gelmemiş, hatta Sivas Valisi Reşit Paşa da, Paşaya karşı hayli çekingen ve kararsız davranmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Sivas'ta fazla kalmadan Erzurum Kongresi'ne katılmak için Doğuya doğru hareketine devam etmiştir.

Sivas'da, istediği tarihte bir kongreyi toplayamamış olması Mustafa Kemal'i yıldıramamıştır. Sanırız Paşa'nın lider niteliği burada tüm açıklığı ile kendini göstermektedir. Mustafa Kemal önce Erzurum Kongresi'nde liderliği ele almış, sonrada daha önce amaçladığı gibi Sivas Kongresi'ni toplama çabasına girişmiştir. Bu ikinci girişimde kendisinin Doğu direnme hareketinin seçtiği Heyeti Temsiliyenin başında oluşu sonucu olumlu kılmıştır Ama bildiğimiz kadarıyla Sivas kongresinin toplanması gene de kolay olmamıştır. Kongrenin toplanmasına bir ara Amasya Tamimine imza koymuş olan 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey bile karşı koymuş, Erzurum'da bir kongre yapıldıktan bir ay sonra Sivas'ta, aynı doğrultuda, bir ikinci kongrenin toplanmasını anlayamadığını ileri sürmüştür.

Bütün bu tartışmalar ulusal ve bölgesel yetkilerin birbirine karıştırılmasından doğmaktadır. Mustafa Kemal Hükümetten, hatta Padişahtan alamadığı yetkiyi gerçek sahibinden yani halktan alma çabası içindedir. Onun için başlayacağı savaşımda yetki önemlidir. Erzurum'da Heyeti Temsiliye'nin başına seçilmiş olması yetki açısından ilk aşamayı teşkil etmiştir. Ama ne de olsa bu yetki bölgeseldir, bu yetkinin tüm ulusu kapsaması gereklidir. Sivas Kongresinin toplanmasındaki zorunluluğun Sivas Kongresi'nin toplanması sırasında karşılaşılan güçlüklerin başında İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e karşı gittikçe şiddetlenen tutumdur. Nitekim bu tutum, temelde yurtsever ve cesaret sahibi bir kişi olan o zamanki Sivas Valisinin bile kararsız davranışlarına yol açmıştır Örneğin Reşit Paşa 20 Ağustos'ta Mustafa Kemal'i telgraf başına çağırtarak, İstanbul'dan gelen Fransız subaylarının Kongrenin toplanması halinde bölgenin işgaline karar alındığını bildirdiklerini, İçişleri Bakanlığı'ndan gelen şifrenin de Kongre için gelen Millî Mücadeleleri toplamaya yönelik imaları icerdiğini bu nedenle söz konusu kongrenin toplanmasında bir zorunluk yoksa yapılmamasını, eğer yapılacaksa Erzincan ya da gene Erzurum'da yapılmasını rica etti. Mustafa Kemal ise Valiye

cevapta Kongre kararının çok önceden alındığını, bu kararda değişiklik yapmanın düşünülemeyeceğini bildirdi. Fakat bununla da yetinmeyerek 21 Ağustos tarihinde Valiye Heyeti Temsiliye adına bir telgraf çekerek Kongre kararının kesin olduğunu bir kere daha belirtti.

Bütün bu güçlükler ek olarak birde parasal sorunlar vardı. Sivas Kongresi'ne katılacak olan Heyeti Temsiliye üyelerinin yol masrafları konusunda da kimse ne yapacağını bilmiyordu. Fakat Erzurum'lu Emekli Binbaşı Süleyman Efendi, «Çocuklar» demişti, «Benim bu güne kadar biriktirdiğim 900 liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Tanrı rızasından ve milletin esenliğinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı benim verdiğimi ne Paşa, ne de başka kimse bilmeyecek.» İşte emekli binbaşı Süleyman Efendi'den alınan bu para ile yol hazırlıkları tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa ile diğer Heyeti Temsiliye üyeleri 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a hareket etmişlerdi.

Kongrenin yapılacağı açık bir şekilde belli olunca Şarki Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Şubesi, başta cemiyet başkanı Müftü Abdurrauf efendi olmak üzere kongre hazırlıklarına başladılar. Öncelikle kongrenin yapılacağı salonun bulunması çalışmaları bitirildi. 1893'de «Mülki İdadi» olarak yapılan, sonraları «Sultani» olarak kullanılan bugünkü lise binası kongre için en uygun yer olarak seçildi. İkinci katta, bugün müze olarak kullanılan bir dershane toplantı salonu olarak düzenlendi. Bütün bunlar yapılırken Mustafa Kemal'de Sivas'a geldi. 2 Eylül günü Sivaslılar, Paşayı yakınlardaki Kılavuztepe de karşıladılar. Coşku dolu bir bayram sevinci vardı heryerde. Nitekim Kongre üyelerinin büyük bir bölümünü evinde ağırlayan Şekerzade İsmail Efendi o günü şöyle değerlendirmektedir: «Sivas'ta yapılan bu büyük karşılama töreni Sivaslıların Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, milli mücadeleye ne ölçüde bağlandıklarını göstermeye yeter bir olaydır.» Kısacası Sivas halkı Paşayı ve onun temsil ettiği direnme hareketini 10 Temmuz'dan çok daha başka türlü, inançlı ve azimli karşılamıştı.

Sivas Kongresinin ulusal direnmede ikinci adım olduğu bilinen bir gerçektir. Buna rağmen o günden bu güne Kongrenin niteliği üzerinde değişik düşünceler ileri sürülmüştür. O günlerde Mustafa Kemal'in yakınında bulunan ve Paşa tarafından «Heyet-i Temsiliye İstişari Üyesi» tayin edilen Alfred Rüstem, Sivas Kongresi'ni şöyle tanımlamıştır: «Paşa, unutmayınız ki burada cemiyetler kanununa göre teşekkül etmiş bir heyet değiliz. Bizim bir ihtilal heyetinden başka bir hüviyetimiz yoktur.» Mustafa Kemal böylesine bir nitelemeyi hiç bir zaman kabul etmemiştir. Demokratikleşme ve yaygın temsile dayanan bir direnme örgütünü kuran ve yetkisini bu örgütten alan bir liderlik.. Mustafa Kemal'in o günlerdeki değişmez çizgisi budur.

Bu düşüncesini de şöyle anlatır: «İşe köyden ve mahalleden, mahalle halkından yani tek kişiden başlıyoruz. Aşağıdan yukarıya temelden çatıya doğru yükselen bir kuruluş elbette kuvvetli olur. Biz memleket içindeki seyahatlarımızda bu tarzda başlamış olan milli kuruluşların gerçek başlangıç noktasına, yani tek kişiye kadar indiğini ve oradan yukarıya doğru teşkilâtlanarak geldiğini gördük. Fakat bunun tam olduğunu ileri süremeyiz. Bu sebeble, tekrar aşağıdan yukarıya doğru bir oluşu sağlamaya çalışmalıyız. Bu çalışmalarda, her işin başlangıcında olduğu gibi, aşağıdan yukarıya olmaktan çok, yukardan aşağıya olmak zorunluluğu vardır.» Bu düşünce tarzı Milli Mücadeledeki örgütlenmenin ana taktiği olmustur.

Kongre dört Eylül günü, Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde başladı. Kongreye 25-30 dolaylarında delege katılmaktaydı. Son günlere doğru bu sayı 38'e yükseldi. Gündemin ana maddeleri şöyle sıralanmaktaydı.

1 — Başkanlık Divanının seçimi.
2 — Erzurum Kongresi tüzük ve bildirisinin değiştirilerek kabul isteği ve bu konuda görüşme açılması,
3 — Kongre delegelerinin yirmi beşinin hazırladığı muhtıranın görüşülüp tartışılması.

İlk iki madde kolaylıkla geçildi. Özellikle ikinci madde Erzurum Kongresinden sonra olusan Doğu Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin tüm yurda yaygınlastırılması amacını içermekteydi. Bu madde çevresinde yapılan tartışmalar sonunda derneğin adı «Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiveti» olarak değiştirildi. Tüzükte yöresellik gösteren tüm hükümler yavgınlaştırıldı. Kongrede asıl önemli tartışmalar üçüncü madde üzerinde yapıldı. Bu madde «Manda Sorununu» gündeme getiriyordu.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin kimi aydınlar arasında tam bir yavgınlık ortamının doğmasına neden olmustu. Ülkenin içinde bulunduğu koşullarda 1. Dünya savasını kazanmış olan ileri kapitalist ülkelere karşı bir direnmenin mümkün olamayacağını düşünenler bir batılı ülkenin himavesi altına girmeyi tek kurtuluş yolu olarak görmeye başlamışlardı. İngiltere'nin açık bir biçimde Yunanlıları tutması, Amerika'yı himayeci devlet olarak ön plâna çıkarmıştı. O günlerde Amerika'nın Avrupa ve Ortadoğu üzerindeki emelleri bugünkü kadar açık bir biçimde ortaya çıkmadığı için, söz konusu himayenin sağlanması halinde ülkenin bütünlüğünün korunacağı, hatta uygarlık yolunda önemli adımlar atılacağı yaygın bir inanç haline gelmişti. Sivas Kongresi bu konuyu enine boyuna tartıştı. Mancılacılar arasında Halide Edip gibi ülkenin önemli kafaları da vardı.

Fakat Kongre, Erzurum'da alınan tam bağımsızlık kararını sonuna kadar savundu ve sonunda «Manda» düşüncesi, bir daha gündeme gelmemek üzere mahkûm edildi. Aydınların bir bölümü, halkın direnme gücüne inanmadıkları için manda istemek gibi bir eğilimin peşinde koşarlarken, İstanbul Hükümeti de İngilizlerle birlikte Kongre üyelerini, başta Mustafa Kemal olmak üzere tutuklamak için özel tertiplerin peşinde koşuyordu. Elâzığ Valisi, Kayserili Fevzioğullarından Ali Galip Beyin, Sivas'ı basma ve Mustafa Kemal'i yakalama için yapmış olduğu girişimler esnasında haber alınarak, doğudaki askeri güçler tarafından engellendi. Böylece içten ve dıştan Ulusal Bağımsızlığa yönelik savaşımı yıkacak tertipler ortadan kaldırıldı.

Kongrenin sekizinci günü Yeni Heyeti Temsiliye seçildi. Bu kere Heyeti Temsliyedeki üye sayısı on altıya çıkarılmıştı. Artık bu heyet yöresel değil, tüm yurda yaygın bir temsil yetkisine sahip olacaktı. Seçimlerden sonra Kongre Padişah ile telgraf başında doğrudan doğruya ilişki kurma çabasına girdi. Böylece direnme eylemlerine güçlü bir dayanak aranma amaçlanıyordu. 11 Eylül'ü 12'ye bağlayan gece, Padişahla iliski kurma çabalar sürdü ve bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine 12 Eylül 1919 günü sabah saat beşte, Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye Başkanı olarak ilk önemli kararı aldı, ve Anadolu'nun İstanbul hükümeti ile tüm haberleşme ilişkisini kestiğini bildirdi.

Bu bildiri şöyledir: «Sekiz ay önce dağıtılmış olan Milli Meclisimizin, Anayasa gereğince dört ay içersinde tekrar toplanması gerektiği halde, Mütarekeden bu yana gelen Hükümetler Milli Meclisi toplamamışlardır. Bunun üzerine millet, durumu Padişahına bildirerek genel güvene dayanan bir hükümet kurulmasını rica etmek istemisse de, milletle Padişahın ilişkisine engel olunmuş, bu yüzden, millet için, meşru bir Hükümet kuruluncaya kadar bakanlar kurulu ile ilişkilerini kesmekten başka çare kalmamıştır..»

Tevfik Çavdar

Silahtar Ağa. (Silahtar-ı şehriyâri). Padişaha hizmet eden has oda görevlilerinin önemli-

lerinden biri. Enderun kayıtlarına göre silahtarlık Yıldırım Bayezid döneminde kurulmuştur. Görev derecesine göre has oda odabaşından sonra gelen ikinci önemli adamıydı. Tören ve alaylarda Padişahın kılıcını at üzerinde olmak üzere taşırdı. Başında kırmızı kadifeli üsküf bulunduğu halde Padişahın sağ gerisinde bulunurdu. Sarayda da Padişahla ilgili her türlü silahı korumak ve bakımını yapmak önde gelen görevleri arasındaydı. Resmi derecesi Has odabaşından küçük olmakla beraber fonksiyonu ve Padişahın yanındaki durumu bakımından saygınlığı daha fazlaydı. Padişahın devamlı yanında bulunduğu için onun bir yönden sırdaşı ve güvenilir bir adamı durumundaydı. XVIII. yüzyıldan itibaren Silahdarların öneminin daha da arttığı izlenmektedir. Mustafa II. döneminde, «Paşa kapısına» gönderilen Hatt-ı Hümâyunların Silahdarlar aracılığı ile gönderilmesi yasa gereği olmuştu. Enderunla ilgili bütün işlerin Silahdarın gözetim ve denetimine verildiği görülmektedir. Özellikle Enderun ağalarının eğitimleri yanında Enderunla ilgili yasaların uygulanmasında Silahdar ağalarının özen göstermesi görevlerinin gereğiydi. Silahdar ağaların hizmetinde, Has odada bulunan yetenekli ağalardan beş kişi, aşağı koğuşların okur yazar takımından bir kaftancı, Kiler koğuşundan bir kilerci, istediği koğuştan bir tütüncü, üç zülüflü baltacı ve yeteri kadar diğer görevliler bulnurdu. Silahdarların yevmiyeleri (gündelikleri) paranın değerine göre değişiklik göstermiştir. Örneğin XVI. yüzyılda onaltı akçe, XVII. yüzyılda ise kırk akçeydi. Silahdarların ayrıca dolgun gelirli hasları da vardı. Silahdarlık 1830 yılında Silahdar Giridli Ali ağanın ölümü üzerine kaldırılmıştır. Bu görevin yerine aynı yıl içinde Enderun Nazırlığı kurulmuştur.

(S.Ş.)

Silahtar Mehmet Ağa (İstanbul - 1658 / İstanbul - 1723). Tarihçi. Küçük yaşta saraya alındı. Baltacı (1678), bostancı, tülbent ağası (1688) Mustafa II.'nin padişahlığında resmi tarihçi ve Silahtar (1703) oldu. Emekliye ayrılınca, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* adlı tarihini kendi yaşadığı döneme kadar sürdürmek amaciyle Mehmet IV., Süleyman II., Ahmet II.'nin padişah olduğu 1654 1695 yılları arasındaki olayları anlattı. Sarayın içinde önemli görevlerde bulunduğundan yakından bildiği olayları gerçekten saptırmadan hikâye eden Silâhtar, tarihinde yer alan savaşları anlatırken de aynı özelliği korudu. Gördüklerini sırayla kaydetti.

1695 - 1720 dönemini anlatan ikinci yapıtı *Nusret-name*'de 1695 1703 yıllarının ayrıntılı verilmesine karşılık, 1703'te saraydan ayrıldığı için son 17 yılı aynı güçte yansıtamadı. Evliya Çelebi gibi, konuşma diliyle yazan, sanat göstermek, bilgiçlik taslamak gibi heveslere az kapılan Mehmet Ağanın tarihi ilk kez II Cilt olarak Türk Tarih Encümeni tarafından (1928) yayımlandı. Daha sonra M.N. Özön, yazarın yaşamını anlatan bir yazı ve sözlükle birlikte *Silâhtar Tarihi, XVII. Asır Saray Hayatı* adlı kitapta derledi. (1947) *Nusret-name*'nin I. cildi İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek yayımlandı. (1962 1964).

SİMAVİ, Sedat (İstanbul - 1896 / İstanbul 1953). Gazeteci, yazar. Galatasaray Lisesini bitirdi (1914). *«Hande»* isimli haftalık bir dergi çıkararak yayın hayatına atıldı. Bir süre sinema ile ilgilendi. «Müdafai Milliye Cemiyeti» sinema kolunda çalışmaya başladı. Bu derneğin oluşturduğu film çekim ekibine yönetmen olarak katıldı. Dernek önceleri kısa belgesel filmler üretiyordu. Simavi derneğe uzun konulu filmler önerdi. Önerisinin kabulü üzerine ilk konulu Türk filmi olan *«Pençe»* filmini çekerek 1917'de gösteriye sundu. Aynı yıl *«Casus»* adlı filmi tamamladı.

21 Temmuz 1920'de günlük *«Dersaadet»* gazetesini yayınladı. Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında çıkardığı *«Güleryüz»* Dergisiyle Kuvayi Milliyecileri destekledi. 1933'de *«Yedigün»* dergisini yayınladı. 1 Mayıs 1948'de *«Hürriyet»* Gazetesini kurdu. Türkiye'de batı tipi, yüksek tirajlı gazeteciliğin

Sedat Simavi

temelini attı. Gazetesinin Başyazarlığını yaptı, fıkra, makaleler yazdı. Karikatür çizdi.

Başlıca yapıtları: Fuji Yama (Roman 1934, *Oyunları; Hürriyet Apartmanı* (1940), *Ceza* (1941).

Memal Simer

SİMER, Meral (İstanbul 1948). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *«Akbaba»*da yayımlandı (1970). 1960 öncesinin dikkati çeken gülmece dergilerinde sıkça çizen Selma Emiroğlu ve Semiramis Aydınlık'tan sonra, Türkiye'deki kadın karikatürcüler içinde en önemlisidir. Çizgi film alanında da çalıştı; bu dalda Tonguç Yaşar ile ortak reklam filmleri yaptı. Salt çizgisiyle ve yalın bir anlatımla yapıtlar veren Simer, sergi ve yarışmalara da katıldı. Yugoslavya Üsküp'te uluslararası karikatür yarışmasında «İkincilik Ödülü» kazandı (1972).

Sinan Paşa (? - 1437 / İstanbul - 1485). Matematikçi, yazar. Edirne yada Bursa'da doğduğu sanılıyor. İstanbul'un ilk kadısı Hızır beyin oğludur. Güçlü bir öğrenim gördükten sonra Edirne'de müderrislik etmiştir. İstanbul'a gelerek Fatih Sultan Mehmet'e musahib ve hoca olmuştur (1470). «Gençliği dikkate değer, bir çeşit şüpheci felsefi düşüncelerle geçen «Sinan Paşa,» bir ara padişahın gazabına uğrayarak hapse atılmışsa da zamanının dalkavuk olmayan uleması bu harekete şiddetle isyan ederek, hapisten çıkarılmazsa, kendi eserlerini yaptıktan sonra memleketi terkedeceklerini Fatih'e bildirmeleri üzerine» (A. Adnan A-

divar) cezası sürgüne çevrilmiş, Bayezid II. dönemine kadar (1481) kadılık ve müderrislikle Sivrihisar'da kalmıştır.

Matematik alanındaki çalışmalarının yanısıra şiir de yazan Sinan Paşa, felsefe ve tasavvuf konularını işlediği *Tazarru-name* ile tanındı. Yazı dilinde sözcük oyunlarına, benzetmelere, yabancı dil kurallarına, «seci»ye, aşırı düşkünlük gösterdi bu özelliğiyle de divan edebiyatının yapay düzyazı anlayışına yol açmış oldu. Tasavvuf alanında yazılmış *Risale-i Alılâk*, İran şairi Attar'dan eklemelerle çevrilen *Tezkiret-ül Evliya* adlı basılmamış eserleri de biliniyor. *Tazarruat-ı Sinan Paşa* (1883, 3. bas. 1892)'dan sonra, Prof. İ. H. Ertalay *Maarif-nâme* adlı eserini yayımladı (1961).

SİREL, Nijad (1897 1959) Cumhuriyet döneminin ilk heykelci kadroları arasında yer alan Nijad Sirel İstanbul Sultanisi'ni bitirdikten sonra 1915 yılında heykel öğrenimi yapmak üzere Almanya'ya gitti. Münich Güzel Sanatlar Akademi'nde yedi yıl kadar çalıştı, profesör Kaahn'ın öğrencisi oldu. 1922 yılında yurda döndükten sonra ilkin İzmir Lisesi'nde sonra İstanbul'da Vefa ve Gaziosmanpaşa ortaokullarında resim öğretmenliği yaptı. 1927 tarihinde Güzel Sanatlar Akademisi'ne atandı. Ancak o tarihte Akademi müdürü olan Burhan Toprak'la geçinemediğinden görevinden alındı. 4-5 yıl sonra ise tekrar aynı göreve getirildi. 15 Mart Mayıs 1959 tarihleri arasında iki ay süre için Amerika'nın davetlisi olarak bu ülkeye gitti. 18 Haziran 1959 Perşembe günü bir kalp krizinden öldü. Heykeltraş olarak çok önemli bir yere sahip bulunmayan Sirel'in bir dizi bronz ve alçı büstünün yanısıra İzmir, Bursa Bolu ve Çanakkale gibi kentlerimizde uyguladığı Atatürk anıtları vardır.

(O.T.)

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat (İstanbul 1907 / İstanbul - 1968). Şair, yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Muallim Mektebi ve İstiklâl Lisesi'nde, (1926) yüksek öğrenimini Fransa'da Dijon ve Lyon Üniversiteleri Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Doçent (1933) ve profesör (1942) olarak yaşamının sonuna kadar Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı.

Edebiyata şiirle başlayan Siyavuşgil, *«Güneş»*, *«Hayat»* (1927) dergilerinde çıkan ilk denemelerinden sonra *«Yedi Meş'ale»* hareketine katıldı. (1928) Bu türdeki ürünlerini *«Hayat»*, *«Muhit»*, *«Varlık»* dergilerinde sürdürdü (1927 1936). Döneminin sevilen şairleri arasında sayıldı. *«Tan»*, *«Kültür ve Edebiyat»*, *«Ulus»* (1936 - 1944) gazete ve dergilerinde edebiyat yazıları yayımladı. Fransız yazarı Edmond Rostand'ın manzum oyun çevirisi başta olmak üzere çağdaş klasik şairlerin şiirlerini dilimize kazandırdı. *«Yeni Sabah»* (1948 1964) ve *«Haber»* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

Sabri Esat Siyavuşgil

Yapıtları: Odalar ve Sofalar (şiirler, 1933), *İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul* (1938), *Psikoloji ve Terbiye Bahisleri* (inceleme, 1940), *Karagöz* (1941), Sait Faik'in fransızcaya çevirdiği 41 öyküsünü *Un point sur la carte* adiyle Hollanda'da yayımladı. (1962).

Sokullu Mehmet Paşa (Bosna 1512 / İstanbul 1575). Kanunî, Selim II, Murat III.'ün veziri âzamı. Boşnakçı adı Bayo'dur. Dayısı papaz olup kendisi de küçük yaşlarda kiliseye hizmet etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde devşirilerek Edirne sarayına getirilmiştir. Buradaki ilk eğitimini tam bir Türk Müslüman eğitim sistemi içinde aldı. Sonra İstanbul'a yollanarak Enderuna alındı. Kısa sürede yetenekleriyle ilgileri üzerine çeken Mehmet, saray içinde bir takım görevler üstlendi. Rikâbdar, çuhadar ve silahtarlık görevinden sonra sarayın dışında görevlendirilerek çeşnigirbaşı, kapıcılar kethüdalığı ve mir-i miranlık yaptı. Barbaros'un ölümünden sonra Kaptan paşalığa atandı. 1550'de Rumeli Beylerbeyliğine, İran seferindeki başarısından ötürü Vezirliğe getirildi. 1564 yılında Vezir-i Âzam oldu. 28 Haziran 1565'de sadârete gelen Sokullu Kanuni, Selim II. ve Murat III. dönemlerinde toplam 14 yıl 3 ay bu görevi sürdürdü. Özellikle Selim II. ve Murat III. döneminde devlet yönetiminde büyük etkinliği görülerek bir bakıma yönetimi tek başına elinde tuttu. Vezir-i âzam olduktan sonra özellikle yasaların bozulmamasına özen gösterdi. Devletin dışa karşı saygınlığının üstün düzeyde olmasını sağladı. Devlet otoritesinin sarsılması için çaba gösterdi. Zigetvar kuşatması sırasında ölen Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünü Belgrad'a değin askerden saklayarak orduda kargaşa çıkmasını önledi (1566). Tahta geçen Selim II. Kıbrıs'ın ele geçirilmesi dışında Sokullu'nun bütün önerilerini kabul ederek ona karşı olan güvenini göstermiştir.

Sokullu'nun Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek suretiyle bu bölgedeki Türk ve Müslümanlarla ilişki kurmak istemesi onun siyasi, ekonomik görüşlerinin ne denli güçlü olduğunu ortaya koyması açısından ilginçtir. Gene aynı şekilde Akdeniz'le Kızıldenizin bir kanal aracılığıyla birleştirilerek Hint okyanusuna açılmak istemesi bu bölgedeki Portekiz tehlikesini önlemek içindi. Sokullu'nun Kıbrıs'a sefer açılmasına karşı koyması bu durumda Osmanlı Devletine karşı bir haçlı seferinin açılacağı düşüncesiydi. Nitekim Kıbrıs'ın elegeçirilmesinden sonra (1570) Osmanlı Devletine karşı büyük bir haçlı donanması düzenlenerek Osmanlı donanması İnebahtı'da gafil avlanarak yenilgiye uğratıldı (1571). Sokullu bu deniz yenilgisinden sonra gece gündüz çalışarak devletin bütün olanaklarını büyük bir donanma yapmak için seferber etti. Kısa zamanda hazır olarak Akdeniz'e Kılıç Ali paşanın komutasında açıldı. Amacı Akdeniz'deki Osmanlı egemenliğini sürdürmek ve düşmanlara karşı zayıf düşmemekti. Düşüncesinde başarıya ulaşarak Osmanlı egemenliğinin Akdeniz'de devamını sağladı.

Sokullu Mehmet Paşa kayınpederi olan Selim II. saltanat döneminde kimseyi devlet işlerine karıştırmamıştır. Bu yüzden iş başına güvendiği kimseleri getirmiştir. 1574 yılında ölen Selim II. yerine tahta Murat III. geçtiğinde sadâret mevkiini koruyan Sokullu'ya karşı dönemin ileri gelenleri arasında güçlü bir karşı koyma oluştu.

Karşı olanlar karışıklıkları öne sürerek İran'a sefer açılmasını istiyorlardı. Sokullu ise Osmanlı Devletinin doğal sınırlarına ulaştığına inanıyordu. Yeni seferlerin macera

Sokullu Mehmet Paşa

olacağı kanısındaydı. Nedir ki eski etkinliği kaybettiğinden savaşa engel olamadı. Azledilmemekle beraber etkisini günden güne yitiren Sokullu'nun çevresini de temizlemeğe başlamışlardı. En güvenilir adamlarından Feridun Bey Padişah tarafından birden bire işten uzaklaştırıldı. Amcazâdesi Budin Valisi Mustafa Paşa idam olundu. Sokullu kendine yapılan bu kötü davranışlara rağmen görevini sürdürüyordu. İstifası halinde ise hayatının sonu olacağı düşüncesindeydi. Sultan Murat III. kendisini sevmemekle beraber öldürerek kanına girmek istemiyordu. Sokullu Kabasakal semtindeki sarayında bir pazar günü ikindi divanında başkanlık ederken divana gelen bir deli tarafından hançerlendi. Aldığı yaranın etkisiyle ertesi gün öldü (30 Eylül 1579).

SOLMAZER İrfan (Gönen 1925). Millî Birlik Komitesi üyesi, 14'ler grubundan, emekli Yüzbaşı. Harbokulunu bitirdi (1945). Yüzbaşı rütbesindeyken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Komite'de Sosyal İşler Komisyonunda çalıştı. Millî Birlik Komitesinde beliren görüş ayrılığında Türkeş grubunda (14'ler) yer aldı ve Komitenin feshi (13 Kasım 1960) üzerine 126 sayılı kanunla emekliye sevkedildi (16 Kasım 1960), 127 sayılı kanunla da Dışişleri Bakanlığı örgütünde kurulan ondört müşavirlikten La Haye (Hollanda) elçiliği müşavirliğine atandı (17.11.1960). 14'ler grubu içinde beliren anlaşmazlıkta, Bern toplantısında Kabibay'ın liderliğini önerdi. Sürgünden Türkiye'ye döndükten sonra Erkanlı ve Kabibay'la birlikte CHP'ye girdi (7.5.1965). Milletvekili genel seçimlerinde Adana milletvekili oldu (10.10.1965). CHP içinde «Ortanın Solu» sorunu üzerinde çıkan anlaşmazlık sonucunda Feyzioğlu ile birlikte CHP'den istifa etti (30.4.1967) ve Güven Partisi'ne girdi (12.5.1967). Milletvekili genel seçimlerinde Güven Partisi Sivas adayı oldu, seçimi kazanamadı (1969). Bundan sonra ticaretle uğraştı. 12 Mart döneminde «83 Deniz Subayı» davasında TCK. 146. maddeyi ihlâl gerekçesiyle idam istemiyle yargılandı, beraat etti (1971-72). Çeşitli cunta eylemlerine adı karıştı. «Bomba olayları davası» adiyle bilinen davada gıyaben tutuklanmasına karar verildi, yurt dışına çıktı (1972). 1803 sayılı Af Yasasından yararlanarak Türkiye'ye döndü (1974).

SOMAR Ziya (Yanya 1906 / İstanbul 1978). Felsefeci yazar. Bursa ve Konya Liselerinde okudu. İstanbul Darülfünunu Felsefe Şubesi'ni bitirdi (1929). Çeşitli liselerde felsefe ve edebiyat öğretmeni (1930-1969), Erzurum Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim görevlisi (1963-1965) olarak görev yaptı. İstanbul Üniversitesi'nde ***Türk Felsefe Düşüncesinde İdealist Akım ve Mehmet İzzet*** adlı çalışmasıyla doktora verdi (1948). Çoğu yayımlanamamış olan çalışmaları arasında ***Nietzsche ve Ahlaksızlığın Ahlakı, Baha Tevfik ve Fikir Hayatımızda Bunalım, Jaures; İnsan ve Sosyalizm*** en önemlileri saylabilir. ***Bergson; Hayatı ve Felsefesi, İlmi Felsefe*** (Reichenbach'tan çeviri), ***Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir*** (I. cilt 1944), ***Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi: Tevfik Nevzat*** (1948) yayımlanmış çalışmalarıdır.

(E.C.)

SORAN Sabri (İstanbul 1918 / İstanbul 1975). Şair, öykücü. Eyüp Ortaokulu'nu bitirdikten sonra öğrenimini sürdüremedi. İstanbul'da Vakıflar İdaresi'nde memurluk yaparak geçimini sağladı. ***«Yürüyüş», «Pınar», «Ses», «Yeni Ses», «Yeryüzü», «Beraber», Kaynak»*** dergilerinde yayımladığı şiir ve öykülerle (1943-1955) tanındı.

Sabri Soran toplumcu gerçekçi akımın ilkelerine koşut olan şiirlerinde, sözcük birimlerinin anlık çağrışımlarıyla yetindi. Şiiri şiir yapan ögelerin, dize işçiliği ve imge örgülemesinin zorunlu ve çetin savaşımının dışında durarak, yer yer kısa dize kuruluşlarıyla, barış, kardeşlik, ekmek, iş ve yalnızlık temalarını işledi, Rıfat Ilgaz'dan etkiler taşıyan şiirlere, acı mizah ögesine yakınlık duyarak kendi kuşağı ve dönemi içinde adını duyurma başarısı gösterdi.

Başlıca yapıtları: Küçük Şiirler (şiirler, 1950), ***Güzellik*** (şiirler, 1954), ***Bozacının Kızı*** (öyküler, 1960), ***Gün Vurdu*** (şiirler, 1961), ***Sizinle Beraberim*** (şiirler 1962).

(T.S.)

Sosyal Demokrat Fırkası. 23 Kânunuevvel 1334 (1918) tarihinde kurulmuştur. Kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur. Kurucuları Dr. Hasan Rıza, Emlâk Bankası Genel müdürü Cemil Arif, Fehim Paşa'nın yaveri Tahsin, emekli memur Habib Bey'lerdir. Kurucu ve idarecilerden Dr. Hasan Rıza, başlangıçta amaçlarına manen ve maddeten bağlı olduğu İttihat ve Terakki Fırkası'ndan, 1911 yılında, bu fırkanın istifa mektubundaki kendi ifadesine göre «birkaç şahsın ihtirasına münhasır kalması» nedeniyle istifa etmiştir. Cemil Arif ise, 1946 yılında kurulan Sosyal Demokrat Partisi'nin lideri olmuştur.

Sosyal Demokrat Fırkası'nın programı o sırada Brüksel'de bulunan soyalistlerle danışıldıktan sonra, Cemil Arif ile Dr. Hasan Rıza Beyler tarafından hazırlanmıştır. İşçi ve zenaatkârları teşkilâtlandırmak isteyen Sosyal Demokrat Fırkası'nın kuruluş amacı programın 9. maddesinde şöyle belirtiliyor: işçilerin, amele ve çiftçilerin genel olarak işlerinin düzenlenmesi bunların aralarında sosyal demokrat ilkeleri uyarınca işbirliği yapmalarının sağlanması, siyasî ve iktisadî teşkilâtların sosyal demokrat esaslarına uygun düzenlemelere kavuşturulması, sermaye sahibi şirket ve cemiyetlerin sosyal demokrat ilkelere uydurulması vb. Yine programın 9. maddesinde, zirai, sınaî ve iktisadî sendikalar kurulması, bu sendikaların birleştirilmesi, beynelmilel sosyal demokrat teşkilâtı ile bilrikte çalışma ve bütün işçi haklarının özellikle sermayedarlara karşı korunması amaçlanmaktadır. Söz konusu maddede, işçi haklarının korunabilmesi, işçilerin temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve yaşama düzeylerinin yükseltilebilmesi için çeşitli yardım cemiyetleri kurulması öngörülmektedir. Sosyal Demokrat Fırkası'nın programında belirtilen siyasal amacını ise, seçimlerinin tek dereceli olması, çeşitli örgütler ve kuruluşlarda sosyal demokrat ilkelerinin egemen olmasının, mebuslar, Belediye ve Şehir Meclisleri âzaları vasıtasıyla sağlanması oluşturmaktadır.

Zayıf bir bünyesi ve bütçesi olan Sosyal Demokrat Fırkası bir teşkilât kurmamış, yalnızca iki kongresi olmuştur. İkinci kongrede Dr. Hasan Rıza Bey, başkanlıktan düşürülmüştür. Bu fırkanın herhangi bir yayın organı da olmamıştır. Ayrıca, Meclis dışında kurulduğu için, meclisteki yasama çalışmalarına ve 1919 seçimlerine de katıl-

mamıştır.

Milli Kongre'nin 1919 seçimlerine ilişkin olarak, bütün fırkaların İstanbul'dan seçime katılacak adaylar üzerinde anlaşmaya varmalarına ilişkin önerisi tartışılırken, Sosyal Demokrat Frkası, Çiftçiler Derneği'nin görüşünü desteklemiştir. Çiftçiler Derneği, Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası ile Sosyalist Birliği gibi, münhasıran İstanbul'dan namzet göstermeyi kabul etmiş, ancak bazı kayıt ve şartlar altında ve muhtelif Anadolu vilâyetlerinden de namzet gösterebilmek üzere bir çekince koymuştur. Bilindiği gibi, 1919 (1335) seçimleri, mütareke döneminde İstanbul'da otuzdan fazla siyasî teşekkülün kurulmuş oiması, ve bu seçimlerde kazanamamış olan fırka ve cemiyetlerin, 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis'i Meb'usan'ına iştirak edememesi açısından önem taşımaktadır.

Sosyal Demokrat Fırkası'nın Milli Ahrar Fırkası ile birleşeceği yolundaki haberler, sosyalist nitelikli, demokrasi ilkeleri doğrultusunda icraatta bulunan bir fırkanın, milliyetçi bir çizgi izleyen küçük bir fırka ile işbirliği yapmaktan herhangi bir yarar ummasının mümkün olamayacağı gerekçesi ile tekzip edilmiştir. Ahmet Rıza Bey'in teşebbüsüne ise, fırkanın Avrupa'ya, Wilson prensipleri doğrultusunda bir talimat verilmiş, bir murahhas (görevli) göndereceği şeklinde cevap verilmiştir.

Sosyal Demokrat Fırkası, 1919 seçimleri ile Meclis-i Meb'usan'ın 1920'deki feshinden sonra dağılmıştır.

Zafer Toprak

Sosyalist Devrim Partisi. TİP eski genel başkanı Mehmet Ali Aybar, eski TİP milletvekili Kemal Nebioğlu, Ayata Beğensel, Cenan Bıçakçı ve Uğur Cankoçak'ın içlerinde bulunduğu 51 kurucu üye tarafından Ankara'da kuruldu (30 Mayıs 1975). İlkin *«Sosyalist Parti»* adını taşırken 1. kurultayında Sosyalist Devrim Partisi adını aldı (1977). Tüzüğüne göre SDP, işçilerin, köylülerin, bedeni ile çalışanların, dar gelirlilerin, kısaca sömürülen, horlanan, ikinci sınıf vatandaş sayılan emekçi halkın partisidir, sosyalist bir sınıf partisidir, ama yabancı modellere hayranlık duyan, taklitçi bir sosyalist parti değildir, Türkiye'ye özgü bağımsız bir sosyalist partidir. Parti politikasına yön veren ilkeler olarak: a) Doğruyu yanlıştan nesnel gerçek ayırt eder, b) İşçi sınıfı en devrimci sınıftır, c) Emekçilerin kurtuluşu doğrudan doğruya emekçilerin eseri olacaktır, d) Sosyalist hareketin en amansız iç düşmanı: Bürokrasi, e) İşçi sınıfının öz-devinimi ve iç öncüleri, f) Yatay örgütlenme ve öz-yönetim, g) Yaygınlaşan demokrasi, h) Sosyalizmin bir taneliği, i) İnsanlar sosyalizm için değil, sosyalizm insanlar içindir, ilkeleri saptanmıştır. Bir özgünlük olarak Genel Başkanın, Genel Yönetim Kurulu üyelerinin, il ve ilçe yönetim kurulu üyelerinin, Yüksek ve İl onur kurulu üyelerinin üstüste iki kez aynı kurullara seçilemeyeceği esası getirilmiştir (Tüzük, md. 75). Bu madde uyarınca SDP'nin ilk genel başkanı Aybar, adaylığını koymadı; yerine eski genel sekreter Canan Bıçakcı seçildi (1979).

SDP'ye göre, eski TİP'in gerçek mirasçısı SDP'dir, Yeni TİP bürokratik, emekçilerle ilgisi olmayan bir partidir. SDP, kendisini bilimsel sosyalizmi kılavuz edinmiş tek parti olarak tanıtmakta ve emekçilerin kurtuluşunun kendi eserleri olacağını iddia etmektedir. *«Ne Amerika, Ne Rusya ve Ne Çin»* sloganını kullanarak «Türkiye'ye özgü ve bağımsız» sosyalist yolu öneren SDP, egemen sınıflar olarak bürokrasi, burjuvazi, toprak ağalarını göstermektedir, SDP'ye göre Türkiye'de tekelci sermaye ve ulusal burjuvazi yoktur. SDP, 1977 yerel seçimlerinde (il genel meclisi) 8 ilde 3756 oy alabilmiş, 1979 senato 1/3 yenileme seçiminde 25 ilde 33.548 (% 0,71) oy ve 1979'da yapılan milletvekili ara seçiminde 5 ilde 7.677 (% 0,61) oy kazanmıştır.

(M.G.)

Sosyalist İktidar. Aylık siyasal dergi. 1978 Ekiminde Ankara'da yayımlanmaya başladı. Sahibi Savaş Al, Genel Yayın Yönetmeni Metin Çulhaoğlu, Yazı İşleri Sorumlusu İlhan Akalın olan derginin Yalçın Küçük *(Türkiye Aydını Üzerine Tezler)*, Savaş Al *(Sosyalist Devrim Sorunu)*, Metin Çulhaoğlu *(Leninizm Çağında Sosyalizmin Mezarı)*, Atanur Güneysu *(Küba'da Eğitim)*, Kemal Okuyan, *(Sosyalizmin Yaratıcılığı ve Modelcilik)*, Mesut Odabaşı, Ahmet Hamdi Samancılar'ın yazıları bulunan ilk sayısının sunuş yazısında Türkiye aydınının ve toplumunun ciddi ve köklü bir teorik geleneği bulunmadığı, bunun sosyalist hareketi de etkilediği ve sosyalist hareketteki teorik yoksulluğun bir teori düşmanlığına dönüştüğü, bu nedenle Türkiye sosyalist hareketinde bir teori açlığının gün geçtikçe daha çok duyulur olduğu an latılarak derginin Türkiye sosyalist hareketindeki bu eksikliği gidermeye çalışacağı belirtilmiş ve «Türkiye sosyalist hareketinin başlıca güçsüzlüklerinden biri iktidar perspektifinden yoksunluğudur. Bütün teorik mücadele iktidara yaklaşmaya, iktidarı almaya, korumaya ve pekiştirmeye yöneliktir; öyle olmalıdır. Bu yüzden Sosyalist İktidar dergisi Türkiye'de sosyalist devrimin teorisini geliştirmeyi, bunun için ciddi çalışmalar yapmayı, böyle çalışmalara yardımcı olmayı amaçlıyor.» denmiştir.

Derginin *«Solda Durum Saptaması»* başlıklı ilk başyazısında da «Türkiye'de demokratlıkla bilimsel sosyalistliğin ideolojik ve politik düzeydeki ayrışması, yeterince ileri bir aşamaya ulaşmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye sosyalist hareketi, 1960 öncesinde çok önemli bir zaman yitirmiştir. Türkiye sosyalist hareketinin yaklaşık altmış yıl önceki doğumundan bu yana Kemalizmin ve CHP'nin gölgesinden bir türlü kesin olarak sıyrılamaması, 1960 öncesi hareketin ise ağırlıklı olarak «Kemalizmin sol kanadı» biçiminde boy göstermesi, sözünü ettiğimiz ayrışma sürecine ket vurmuştur» görüşüne yer verilmiştir.

(A.T.)

Sosyalist Kültür Derneği. 1963 Yılında Osman Nuri Torun, Doğan Avcıoğlu, Prof. Sadun Aren, Prof. Cahit Tanyol, Prof Nurettin Ş. Kösemihal, Attila Karaosmanoğlu, Nejat Erdel vb. tarafından kurulan dernek. Bir bölüğü Kurucu Meclise katılan aydınlar *«Yön»* dergisinde kemalist ilkelere yeniden yaşarlık kazandırma amaciyle ulusal demokratik devrim ortamı yaratmaya çalıştılar. Hareket asker-sivil orta tabakanın genç kesiminde benimsendi. Özellikle anayasa oylamasında Adalet Partisinin tutumu, seçimlerde CHP'nin başarısızlığı, «statükocuların statükoyu koruma» çabalarında elde ettikleri kazanımlar, İsmet İnönü'nün A.B.D. karşısında yeniden 1948-50 yıllarındakine benzer edilgen bir politika izlemesi, Kıbrıs sorunu ve yarattığı bunalım vb. konular «devrim» sözcüğüne, bu «ihtilal mi», «inkılap mı» anlamı verdiği anlaşılamayan kesimde tepki uyandırıyor, siyasal partilerin seçim yolu ile Türkiye'nin ileriye açık istemlerini yönlendirecek olumlu sonuçlar elde edemiyeceği görüşünün işlenmesine yol açıyordu. Sosyalist Kültür Derneği, genel çizgileri böyle belirtilebilecek olan bir ortamda kurulurken, «Türklye'nin uzun yıllar Atatürk'ün temel görüşlerinden ve yollarından —çıkarcı zümrelerin aracılığı ile— uzaklaştırıldığı» ifade edilerek «emeği gerçek değer sayan Türk sosyalizminin ilkesi Atatürk'ün halkçılık, devletçilik ve devrimcilik, ülküsünde birleşmektedir» deniyordu.

Dernek başkanlığına bir süre Devlet Planlama Teşkilâtı başkanlığı yapan Osman Nuri Torun, genel sekreterliğine Nejat Erdel, İstanbul şubesi yöneticiliğine avukat Nihat Türel getirilmiş, düzenlenen açık oturumlarda «kapitalizme ve emperyalizme karşı» yeni savaşım yolları üzerinde tartışılmıştı. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığına getirildiği evrede Türkiye İşçi Partisi karşısında belirgin bir muhalefet izlemeyen dernek ve yöneticile-

ri 1965 seçimlerinden sonra «*Yön*» dergisinde, bir eleştiri ortamı açılması karşısında onaylayıcı tavır aldılar. Özellikle 1966 ve T.İ.P. II. kongresini izleyen yıllarda bu partiye karşı yapılan eleştiriler Anayasa ve getirdiği kurumlara, yaptırımlara karşın «cici demokrasi», «Filipin demokrasisi» vb. kavramlarla donatılarak parlamentoya, dolayısiyle halkoyuna karşı geliştirilmek istendi. «Parlamento dışı muhalefet» kavramının yaratıldığı bu evrede de Sosyalist Kültür Derneğini yönetenlerin çoğunluğu bu hareket karşısında da değiştirici bir tavrı olmadı. Dernek 12 mart döneminde kapandı.

(A.C.)

Sosyal-iş (Ankara-1966): 10 Aralık 1966 da Ankara'da kurulan ve yalnız Sosyal Sigortalar Kurumu'nda çalışanları kapsayan örgüt. Daha ilk yılında tüm çalışanlara grevli, toplu sözleşmeli sendika hakkını amaçladı. Bir yıl sonra 33 ilde 57 işyerinde toplu sözleşme yapabilme hakkını elde edebilmek için greve gitti. 53 gün süren grevin başarısı SSK ile Sosyal-İş'in 15.000 üyesi adına toplu sözleşme yapabilmeyi sağlamak oldu. Böylece SSK'da çalışanların «memur» değil, «işçi» olduklarını kanıtlandı. Sosyal-İş, 1972 de yalnız SSK da çalışanların değil, banka büro, ticaret, sigorta işkolunda çalışanları temsil edecek bir statüyü Kongresinde kabul ederek işkolu düzeyinde bir sendikaya dönüştü. 1974'te Gönen Konferansında verilmiş bulunan Sosyal-İş'in de katıldığı karar ve protokola uygun olarak DİSK'e katıldı, DİSK Genel Yönetim Kurulu'nun kararıyla da Genel Başkan Özcan Kesgeç DİSK Genel Başkanvekili seçildi.

1975 de yapılan DİSK'in V. Genel Kurulundan sonra Sosyal-İş'in DİSK'e üye aynı işkolu sendikalarıyla birleşmesi konusunda çıkan usul anlaşmazlığıyla Sosyal-İş, DİSK'ten çıkarıldı, bu tüzüksel hata üzerine Sosyal-İş yasal mücadelesini yaptı ve 6.Genel Kurul'da Baştürk yönetimine geçen DİSK'in Yürütme Kurulu, konuya eğildi ve Sosyal-İş yeniden DİSK'e, çıkarılış tarihinden başlıyarak üyeliği sürdürüldü.

1 Mayıs 1979'un Sıkıyönetim yasağına karşın kitlesel kutlanışını savunan Sendika Başkanına karşı yapılan sendika içi muhalefet nedeniyle 7-8 Temuz 1979 da olağanüstü toplanan Sosyal-İş Genel Kurulu Yürütme Kurulu ve Merkez Yönetim Kurulu üyelerinden bazılarının tutumunu yerdi, onları yönetim dışı bıraktı ve yeni seçimle sendika Yürütme Kurulu oluştu:

Genel Başkan: Özcan Kesgeç, Genel Sekreter: Hasan Bedri Doğanay, üyeler: Ersin Adlı, Seyfettin Biçer, Mehmet Yavuz.

Sosyal-İş'in kurucuları şunlardır: Vedat Yarkın (İstanbul 1915), Sena Çınar (Adapazarı - 1931). Adnan Süer (Hadim - 1931), Memduh Yekelci (Erzurum - 1935), İsmail Yıldız (Kayseri - 1936), Erol İllez (Avanos 1938), Turan Güreli (Bursa - 1925), Ramazan Muratlı (Diyarbakır-1939), Sedat Polat (Çermik-1928), İbrahim Gülbay (Ankara-1924), Cengiz Aynur (Zonguldak-1936), Okay Karayalçın (Samsun-1939), Rafet Çaltuğ (Salihli-1935), Nihat Güngör (Erbaa-1932), Gürbüz Ersan (Kırşehir 1929), İdris Türk (Yunanistan 1931), Hikmet Akın (Giresun - 1931), Nezihi Arda (Bolu - 1927), Memduh Tüfekçi (Malatya 1930), Suavi Savcı (Diyarbakır 1929), Erol Kınık (Kınık 1935), Muzaffer Öztürk (K. Hamam - 1938), Oktay Tan (İzmir 1937), Muhittin Çevik (Yozgat 1924), Nihal Erim (İstanbul - 1927), Kubilay Esen (Kırşehir 1932), Uraz Tantuğ (İstanbul 1938), Halil Aker (İstanbul 1935), H. Karadeniz (Görele 1931), F. Şimşek (Ürgüp 1932), Yunus Işık (Gümüşhane - 1922), İlyas Acar (Zonguldak - 1930), Rıfat Mutlu (Sivas - 1930), Necdet Biner (İstanbul - 1925), Nurettin Tümer (Kayseri - 1933), Mehmet Altay (Kırşehir - 1922), Yaşar Öztürk (Pozat - 1928), Saim Kurt (Arhavi - 1921), Varol Saraçoğlu (Kemah 1928), Erol Saraçoğlu (Erzincan 1942), Aytekin Tecer (Sivas 1936), S. Yavuz (Nazilli 1926), Orhan Öcal (Kırşehir - 1932), M. N. İpekçioğlu (Kulu 1923), Şemsettin Başer (Yozgat 1923), M. Çetinkaya (Giresun 1926), Hüseyin Günhan (Erzincan 1915), Hulusi Özen (Ş. Karahisar - 1938), Yusuf Benli (Kalecik 1935), Kemal Özveren (Bodrum 1915), H. Dündar (İstanbul 1939), Cemal Dirikan (İstanbul 1929), Ataullah Salt (Maraş - 1918), Ersin Can (İstanbul - 1936), Bülent Olcar (Balıkesir - 1933), Oktay Esen (İstanbul 1938), Tevfik Can (Biga - 1929), Cemal Yüksel (Diyarbakır - 1926), Necdet Akson (Ankara 1926), H. Aytemiz (Maraş - 1920), Faik Şener (Elbistan - 1915), S. Albayrak (K. Hamam 1924), A. Baki Temiz (Diyarbakır - 1920), Orhan Akıncı (Rize - 1923), Celal Erkorkmaz (İstanbul 1926), Ali Rıza Eke (İstanbul 1934).

Sosyal İş, ilk kez kamu görevlilerinin sendikalaştığı ve 1971'de Anayasa'da yapılan değişikliğe karşın sendika niteliğini koruyabildiği ilk örgüt oldu.

Kemal Sülker

Sosyal Sigortalar Kurumu. Sosyal Sigortalar tarımsal toplulukların kendiliğinden düzenlediği sosyal güvenliğin, devlet eliyle yeniden düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkmış olan toplumsal bir kurumdur. Kapitalizmin evrensel bir düzen olmasından çok önce köyde ve kentte bizzat bir sosyal güvenlik kurumu işlevini yerine getiriyordu. Yani işsizlik, hastalık, ihtiyarlık ve ölüm gibi doğal ve toplumsal risklere karşı bir paratoner görevini yerine getiriyordu. Bu dönemin karakteristiğini oluşturan geniş aile hem sosyal, hem bir ekonomik birimdi, yaşlılar sakatlar ve hastalar bu birimin koruması altında bulunuyorlardı. Bu kendiliğinden bir hareketti. Herhangi bir yönetsel düzenleme eseri değildi. Herşeyi, bu arada bir ekonomik birim olarak aileyi yıkan kapitalizm, artık ailenin sosyal ve ekonomik bir güvence olma niteliğini ortadan kaldırdı. Yeni çağların burjuva hükümeti ise, jandarma görevinin ötesine geçen bir işlevi üzerine almıyordu. İşte burjuva toplumunun son eseri, sarıldığı son çare olan «refah devleti» böyle bir acı deneyimin sonunda ortaya çıktı ve burjuva devletinin yaşamını uzatacak bir «tahlisiye simidi» oldu. Sosyalizmin en büyük düşmanı olan prens Bismark sosyal güvenlik önlemlerini ilk ele alıp uygulayan devlet adamı oldu. Demek ki sosyal güvenlik sistemi burjuvaziye taze kan verecek, onun yaşamını biraz daha uzatacak bir önlem olarak ele alındı. İngiliz Boer savaşında cepheye gönderilmek istenilen İngiliz askerlerinin büyük bir bölümünde verem hastalığının görülmesi İngiliz burjuvazisinin gözünü biraz daha açtı. Sosyal güvenliğin bir tanımını vermek istersek «insanların işsizlik, hastalık ihtiyarlıkda gelir güvenliğini sağlayan bir yardımlaşma kurumudur» diyebiliriz. Bu amaç iki birbirini tamamlayan sistemle gerçekleştirilmeye çalışılır: sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı, birinde prim ödeme, yani kendi güvenliğini sağlamak için bir katkıda bulunmak zorunluğu vardır. İkincisi karşılıksız, primsiz yardım üzerine kurulmuştur. Bu iki kurum çoğu ülkelerde birbirine tamamlayarak bir sosyal güvenlik sistemini oluştururlar.

Aslında sosyal güvenlik toplumun bir sorumluluğudur. İnsanları mülksüzleştiren, onları kendilerini koruma olanaklarından yoksun bırakan ve egemen sınıflar, bu sistemi yapay olarak tesis etmek gibi moral ve aynı zamanda ekonomik bir zorunlulukla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu nedenle Bismark Almanya'sından bu yana sosyal güvenlik mevzuatı büyük bir süratle gelişmiş bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik öyle bir evrensel karaktere kavuşmuştur ki uluslararası konvansiyonlara girmiş, 1941 yılında Roosevelt ve Churchil tarafından imzalanan Atlantik Şartının bir bölümü haline gelmiştir. Sosyal güvenliğin başlıca ögesi olan sosyal sigortalar kural olarak isteğe bağlı değil, zorunludur. Finansmanı çoğu zaman işçi, işveren ve devlet tarafından ortaklaşa sağlanan üçlü bir sistemdir. Bununla beraber —Türkiye gibi— ikili bir sistemle de finanse edildiği görülmektedir.

Türkiye'de sosyal güvenlik: Önce şunu belirtmek gerekir ki sosyal güvenlik sisteminin ayakta durmasını sağlayan iki dayanaktan biri olan sosyal yardım, yani toplumun gereksinme içinde olanlara yaptığı karşılıksız ve prime dayanmayan yardım örgütü Türkiye'de henüz tam kapsamıyla kurulmamış ve işletilememiştir. Bakıma muhtaç olan çocuklar için yarı yerel makamlar, yarı merkezi hükümet makamları tarafından finanse edilen, çağdaş bir yöntemle yöneltilmeyen çocuk bakım yurtları ve yetiştirme yurtları dışında, belediyelerin kıt kaynaklarıyla finanse edilen «düşkünler evlerinden (!)» başka kurumlarımız yoktur bu alanda. Devlet tarafından kurulup işletilmesi öngörülen «Sosyal Hizmetler Kurumu» her plan döneminde, deyim yerindeyse «temcit pilavı» gibi ortaya getirilir, sonra bir sonraki plan dönemine ertelenir.

Memleketimizde uygulanan sosyal sigorta mevzuatına gelince, bunun da uzun ve zahmetli bir tarihi vardır.

Osmanlı İmparatorluğunda bu konuda alınan önlemlerin başında 1865 tarihli «Dilaver Paşa» Nizamnamesini ve «Maadin» Nizamnamesini görüyoruz. Cumhuriyet döneminde bu konuda atılan ikinci bir adım Ereğli Havzai Fahmiyesi maden işçilerinin hukukuna ait 10 Eylül 1921 sayılı yasadır. Yasa yardımlaşma sandıkları kurulmasını ve bunların amele birliği içinde birleştirilmesini öngörüyordu. Buna ek olarak hastalık ve iş kazası durumlarında gerekli yardımların yapılmasını hüküm altına alıyordu. Bu dönemden 1936 yılına kadar sosyal alanda hiç bir yasa yapma faaliyetine tanık olmamaktayız. Ülkeyi elline geçiren tarım ve ticaret burjuvazisi sosyal önlemlere fon ayrılmasını hiç mi hiç istemiyordu. O kadar ki 1924 Anayasasında sosyal önlemler hemen hiç söz konusu edilmemişti. O zamanın burjuva milletvekilleri bu Anayasa'nın çok uzun ömürlü bir yapıt olduğunu övünerek ifade ediyorlardı. Fakat tarih bu kimselerin kısa görüşlülüklerini çok kısa bir süre içinde kanıtladı.

Nihayet 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Yasası sosyal sigortaların kurulması ile ilgili genel ilkeleri saptıyordu. Bu ilkelerin de yaşama geçmesi için daha on yıl beklemek gerekti.

Sosyal Sigortalar Kurumu: Kurum 1945 yılında kabul edilip 1946 yılında yürürlüğe giren bir yasa ile önce İşçi Sigortaları Kurumu adı altında kurulmuş, sonra 506 sayılı yasa ile Sosyal Sigortalar Kurumu'na dönüştürülmüştür. Önce Çalışma Bakanlığının bünyesinde kurulan Kurum Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile beraber bu bakanlığa bağlanmıştır.

Yasanın kapsam bakımından sınırlılıkları: Sosyal Sigortalar yasası tarım işyerlerinde çalıştırılan işçileri kapsamına almamaktadır. Buna göre ülkemiz çalışanlarından çok büyük bir bölümü sosyal güvenlikten yoksun bulunmaktadır. Özellikle büyük kentlerimizde büyük bir toplam tutan ev işlerinde çalışanlar da «güvenlik şemsiyesi»nin dışında bırakılmış bulunmaktadırlar. Bunun yanında iş kazaları ve meslek hastalıklarına her zaman maruz bulunan teknik okul öğrencileri de bu hususta korumadan yoksun bulunmaktadırlar. Kısacası, ülkemizde sosyal güvenlik sistemi bölük pörçük bir yamalı bohça manzarası göstermektedir.

Kapsanan riskler: Kapsanan risklerden önce kapsanmayan risklerden söz etmekte yarar vardır. Toplumda sanayileşmenin öncülüğünü yapan devlet, sanayileşme sonucu meydana gelen mülksüzleşme ve işsizliğin de başlıca etmenidir. Çağdaşlaşma ve kapitalistleşme kendisiyle birlikte önemli bir sosyal riski işsizliği getirmektedir. Oysa ülkemizde işsizlik bir sigorta ile koruma altına alınmış değildir. Öte yandan yapısal bir işsizliğe müptela olan ve tarım kesiminde kronik gizli işsizlikten hasta olan ülkemizde hiçbir işsizlik sigortası kesin bir deva değildir. Ancak kuşaklardan beri gelirlerini emek güçlerini satarak kazanan belirli alanlardaki işçilere işsizlik sigortasının tanınması kapitalistleşmeyi başlatan en önde gelen bir görevidir.

Karşılanan riskler: Bunun dışında karşılanan sosyal ve doğal, uzun ve kısa süreli riskleri aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz:

A. Hastalık sigortası: Hastanın hekime muayene ettirilmesi, en az 6, ençok 18 ay tedavi ettirilmesi, gerekirse yataklı bir tedavi kurumuna yatırılması, gerekli ilaç ve tedavi malzemesinin sağlanması, protez yaptırılması, yabancı ülkelerde tedavi ve 18 ayı geçmemek üzere işgörmezlik ödeneği verilmesi bu sigorta kolu tarafından yapılan yardımlardandır. Ancak bu yardımlara hak kazanabilmek için en az 120 gün hastalık sigortası primi ödemiş olmak gerekir.

Sigortalının eşi ve çocukları da doktor muayenesi, sağlık müesseselerine yatırılması, ilaç yardımlarından sigortalının 120 gün prim ödemiş olması koşuluyla yararlanabilirler.

Sigortalının bakmakla yükümlü olduğu ana ve babası benzer yardımlardan yararlanabilirler.

B. Sürekli işgörmezlik geliri, malüllük veya yaşlılık aylığı almakta olanlar hekim muayenesi, gerekli klinik ve laboratuar muayenelerinin yaptırılması, sağlık müessesesine yatırılması, tedavi süresince ilaç sağlanması, bunların eş ve çocukları da benzer yardımlardan yararlanabilirler.

Bunların bakmakla yükümlü oldukları ana ve babaları da aynı yardımlardan yararlanırlar.

C. Analık Sigortası: Sigortalı kadın ile sigortalı erkeğin sigortalı olmayan eşine gebelik muayenesi ve gerekli sağlık yardımları yapılır. Doğum sırasında ve doğumdan sonra sağlık yardımları sürdürülür. Emzirme yardımı yapılır.

Sigortalı kadına doğumdan önce ve doğumu izleyen 6'şar haftalık süre içinde işgöremezlik ödeneği sağlanır. Sigortalı erkek için 120, sigortalı kadın için daha önce en az 120 günlük prim ödeme zorunluluğu burada da vardır.

D. İş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle bağlanan gelir. Sürekli iş göremezlik geliri sigortalının iş yapma gücünün tamamını yada bir bölümünü yitirmesi üzerine bağlanır. Bu takdirde sigortalıya gelirinin % 70 kadarı bağlanır. Eğer hasta başka birinin sürekli bakımını gerektiriyorsa bu gelir % 50 oranında arttırılır.

E. Sigortalının ölümü halinde hak sahiplerine ödenek sağlanması. Ölen sigortalının gelirinin % 70'in yarısı dul karısına, dul karısının gelir alan çocuğu yoksa üçte ikisi bağlanır. Çocuklardan 18 yaşını, orta öğrenim yapanlardan 20 yaşını, yüksek öğretim yapanlardan 25 yaşını doldurmayan yada çalışma gücüne sahip olmayan çocuklarına yasayla saptanmış oranlarda gelir bağlanır. Şu kadar ki hak sahibi eş ve çocuklara bağlanan gelirler sigortalının yıllık kazancının % 70'i üzerinde bulunamaz.

F. Malüllük yardımı. 5 yılda toplam olarak 1800 gün prim ödemiş bulunan sigortalı çalışma gücünün üçte ikisini yitirmişse malüllük aylığına hak kazanır. Malul sigortalı bir başkasının ihtimamına gereksinme gösteriyorsa bu oran % 80'e yükseltilir.

G. Emeklilik sigortalının istemine bağlı olarak karar altına alınır. Bunun için kadının 50, erkeğin 55 yaşında olması, yani bu yaşları doldurması 5000 gün prim ödemiş olması gereklidir. Yada 25 yıl çalışıp 5000 gün prim ödemiş olan da emekliliğe hak kazanır. Sigortalıya % 65'den aşağı olma-

mak üzere emeklilik aylığı bağlanır.

Kadında 50. erkekte 55 yaşını doldurduktan sonra çalıştığı her yıl için emeklilik aylığı oranı % 1 artırılır.

H. Ölüm yardımları: Sigortaya tabi bir işte en az 5 yıl çalışıp her yıl en az 120 gün yada toplam olarak 1800 gün çalışan bir sigortalının dul ve yetimlerine, ana babasına gelir bağlanır.

Sosyal sigortalar gelirlerini % 28,5 oranında aldığı primlerle sağlar, bunun % 16'sını işverenden % 12,5'ünu çalışanlardan sağlanır.

Sigorta bunun yanında elindeki fonla- değerlendirmek için muhtelif yatırımlar yapar, uzun süreli konut kredileri verir. Fakat konut kredileri için alınan faizler paranın düşüş hızının çok altında bulunmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki bir ülkede sosyal güvenlik sisteminin gereği gibi işlemesi için tam istihdam gereklidir. Büyük işsiz yığınlarının bulunduğu ülkelerde sosyal güvenlik sistemleri ne kadar kusursuz olurlarsa olsunlar başarısız kalırlar. Bu nedenle bazı ülkelerde sosyal güvenlik fonla- istihdamı arttıracak yatırımlara yöneltilirler, bazılarında ise, bizim ülkemiz gibi lüks oteller inşaatına tahsis edilirler. Bütün bunlar göz önünde tutulduğu takdirde bile III. Beş yıllık plan süresinde sigortalıların iş gücünün % içindeki payı % 29,4 olarak gerçekleştirilmiştir. Oysa planlanan % 38 idi. Ayrıca III. Plan döneminde 15 64 yaş grubu içindekilerin nüfus içindeki yeri % 18,6'ya yükseltilmiştir. Buna göre Türk toplumunun güvenliği için ayırdığı fonların ne kadar yetersiz olduğu açıkça görülebilir. Türkiye sanayileşmesi sonucu olarak yıkmış olduğu geleneksel güvenlik kurumlarının yerini alacak bir sistemi henüz kuramamıştır ve ne zaman da kuracağı düşünmeye değer bir sorun teşkil etmektedir. Üstelik egemen çevreler 1961 anayasamızla getirilen sosyal harcamaları çoğumsamakta bunlardan şu yada bu şekilde kurtulmak için can atmaktadırlar. Lockaut yasasının kabulü buna bir örnek olarak sunulabilir.

Sosyal Sigortalar Kurumunun Yapısı: Kurum genel Kurul, Müdürler Kurulu ve genel müdürlük olarak üçe ayrılır.

Genel kurul, işveren, işçi ve üniversite mensuplarından oluşmaktadır. Yılda bir kez toplanır ve aklama hizmetini görür, bir danışma kurulu niteliğindedir.

Müdürler kurulu bir karar organıdır. Devlet, işveren ve işçi temsilcilerinden oluşur.

Genel müdür yürütme organıdır ve kurumu üçüncü şahıslar karşısında temsil eder. Ayrıca kurum sağlık tesisleri kurar, ilaç fabrikası kurma yetkisine sahiptir. Sonuç olarak denebilir ki yurdumuz Sosyal güvenlik sistemini tamamlanmasına giden yolun henüz başlarında bulunmaktadır.

Nabi Dinçer

SOYKA, Kerim (Selanik - 1897 / İstanbul - 1970). Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini Sanayii Nefise Mektebi'nde tamamladı. Kurtuluş Savaşına yedek subay olarak katıldı. Üsteğmen rütbesiyle terhis olduktan sonra İzmir'e yerleşti. Ağaç model ustası olarak yaşamını sürdürdü. İkinci Aydın Demir Yolu Grevinin yönetimine katıldı. 1932'de işçileri bir sendika çevresinde toplama hazırlıklarından dolayı tutuklandı. Dört yıla hüküm giydi. 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin İzmir örgütünü kurdu. Partinin kapatılması üzerine İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığınca tutuklanarak Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Celal Zühtü Benneci, Müntekim Ökmen, Nail V. vb. ile birlikte ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu kabul edilerek üç yıla hüküm giydi. Serbest bırakılınca yeniden İzmir'e yerleşti. Kent içi yolları üzerine küçük taahhüt işleri alarak yaşamını sürdürdü.

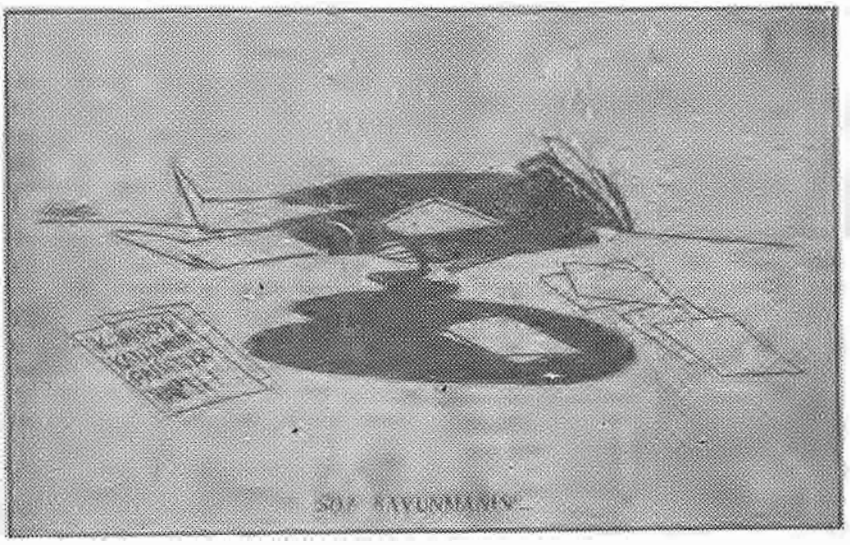

Haslet Soyözün bir yapıtı

SOYÖZ, Haslet (Turhal - 1955). Karikatürcü. Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü «resim» bölümünde okudu. İstanbul'da Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğrenim gördü. *«Politika»*, *«Vatan»* gazetelerinde ve *«Çivi»* mizah gazetesinde karikatür çizdi; karikatürromanlar hazırladı. *«Birlik Haberleri»*, *«Demokratik Sol»*, *«Yürüyüş»*, *«Yayın Haberleri»* ve *«TÖB-DER»* dergilerinde de yapıtları yer aldı. *«Dünya»* gazetesinde günlük karikatürler çizdi; *«Cumhuriyet»* gazetesinde *«Küçümen»* adlı bir bant-karikatür çalışması uzun süre yayımlandı (1979). Çocuk sorunlarına *«Çocuk Gözü»* ile yaklaşmağa çalışan ve geniş ilgi gören *«Küçümen»* kitap biçimine de getirildi.

İlk sergisini Ankara'da açtı (1975). Yugoslavya Üsküp'te ve Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmalarında Başarı Ödülleri kazandı (1978). *«Demokrat»* gazetesinde günlük karikatürler çizdi. Soyöz genç kuşak karikatürcüleri içerisinde mizah çizerliğini meslek edinmiş az sayıdaki sanatçılardan biridir. Haslet Soyöz Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda da görev aldı (1977), *«Vatan»* (1977) ve *«Demokrat»* (1980) gazetelerinde mizah sayfaları hazırladı.

SOYSAL İlhami (Ereğli, Karadeniz - 1928). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Bursa Erkek Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Öğrenciyken gazeteciliğe başladı. *«Bursa Ant»* gazetesinde çalıştı. Cemil Sait Barlas'ın çıkardığı Ankara'da *«Pazar Postası»* ve *«Son Havadis»* gazetelerinde yazı işleri ve matbaa müdürlüğü yaptı (1953-1957). *«Kim»*, *«Milliyet»*, *«Akşam»* gazetelerinin Ankara temsilciliği, *«Türk-İş»*, *«Hareket»*, *«Akis»*, *«Vatan»* dergi ve gazetelerinin genel yayım müdürlüğü görevlerinde bulundu. Çeşitli tarihlerde Ankara Gazeteciler Cemiyeti ve Ankara Gazeteciler Sendikası başkanlıkları, Kurucu Meclisi Temsilciler Meclisi'nde basın üyeliği yaptı.

Çalıştığı gazetelerden başka *«Sosyal Adalet»*, *«İmece»*, *«Yön»*, *«Türk Solu»*,

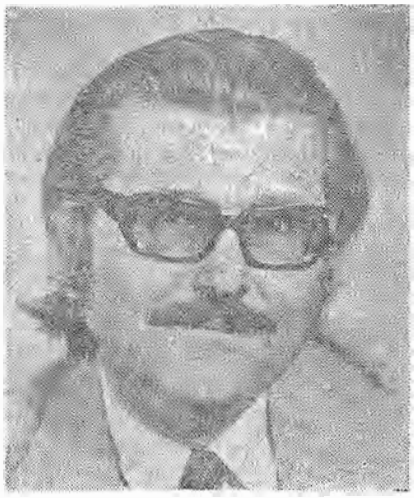

İlhami Soysal

«Kim», «Devrim», «Demokrat» dergi ve gazetelerindeki siyasal fıkra ve makalelerinin yanısıra *«Güney», «Pazar Postası», «Seçilmiş Hikâyeler», «Dost»* dergilerinde yayımladığı edebiyat yazılarıyle de tanındı. Uzun süre *«Akis»* dergisinde kitap tanıtma yazıları yazdı. *Sıfıra Sıfır Elde Sıfır* (1969), *Günün İçinden* (1976) *Dünya'da ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk* adlı yapıtları var.

SOYSAL, Mümtaz (Zonguldak, 1929). Anayasa profesörü, yazar. Galatasaray Lisesi'ni (1949), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni (1953) bitirdi. 1953-1954'te Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistanlık yaptı. Bu sırada fark derslerini vererek Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Londra İktisat Okulu'nda, ABD'nin Princeton ve California (Berkeley) Üniversitelerinde çalışmalar yaptı. 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistan oldu. 1958'de siyasal bilimler doktorası yaptı. 1959'da doçent, 1969'da profesör oldu. 1971'de Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığına seçildi. Çeşitli gazete ve dergilerde, özellikle *«Forum»* ve *«Akis»* dergileriyle, kurucuları arasında bulunduğu *«Yön»* dergisinde, *«Emek»* ve *«Ortam»* dergilerinde, *«Yeni İstanbul», «Ulus» «Cumhuriyet,» «Barış»* ve *«Milliyet»* gazetlerinde yazıları yayınladı. 1975'te *«Milliyet»* gazetesinde *Açı* adı altında günlük yazılar yazmaya başladı. Bu arada Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyasal rejimler ve devlet sistemleri, Sevk ve İdare Yüksek Okulu'nda Anayasa Hukuku, Basın Yayın Yüksek Okulu'nda Siyasal düşünceler ve rejimler derslerini okuttu. 1961'de, doçentliği sırasında, Kurucu Meclis üyeliğine seçildi ve Meclis'in Anayasa Komisyonu'nda görev alarak yeni Anayasa'nın hazırlanmasına katkıda bulundu. Kurucu Meclis döneminden sonra fakülteye dönmekle birlikte Devlet Planlama Teşkilâtı'nda da danışman olarak çalıştı. 1962-64'te Merkezi Hükümet Teşkilâtı araştırmasının genel raportörlüğünü yaptı. 1962'de arkadaşlarıyla birlikte Sosyalist Kültür Derneği'ni kurdu. 1969-1971'de Akdeniz Sosyal Bilim Araştırma Konseyi başkanlığını yaptı. Uluslararası Af Örgütü'nün ikinci başkanlığını da yürüten Soysal, bu göreviyle ilgili olarak Pakistan, Afganistan, vb. ülkelerde örgüt adına çalışmalar yaptı. Soysal, Türkiye'nin, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'yla ilgili önerilerinin hazırlanmasında da danışman olarak görev yaptı.

Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığını yürüttüğü sırada, 18 Mayıs 1971'de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca gözaltına alınıp tutuklandı. Derslerinde 1968'den beri okuttuğu *Anayasa'ya Giriş* kitabıyla komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle altı yıl sekiz ay ağır hapse ve iki yıl iki ay yirmi gün Kuşadası'nda gözetim altında ikamete ve kamu haklarından ömür boyu yoksunluğa hüküm giydi. Toplam 14.5 ay Mamak Askeri Cezaevi'nde tutuklu kalan M. Soysal hakkındaki hüküm, Askeri Yargıtay'ca dört kez bozuldu. Sıkıyönetim Mahkemesi'nin her bozmadan sonraki ısrarı üzerine beşinci kez

Mümtaz Soysal

Askeri Yargıtay'a giden dava, 1974 yılında çıkarılan Af Yasası'nın Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesini af kapsamı dışında bırakan hükmünün Anayasa Mahkemesi'nce ip-

(Ayaktakiler soldan sağa); Adil Özkol, Sadun Aren, İlhami Soysal, Turgut Kazan, Suat Kundakçı, Fakir Baykurt, (oturanlar): Hüseyin Ergün, Tuğrul Çakın. Mamak Askeri Cezaevi (17. 6. 1971)

tali sonucunda düştü.

Düşün yaşamında sürekli olarak demokrasiyi ve düşünce özgürlüğünü savunan Soysal, 27 Mayıs'tan sonraki yazılarında, emekçi sınıfların çıkarlarının savunulması için sendikal savaşımın yetersiz ve politik örgütün zorunlu olduğunu belirtti. 1961 Anayasası'nın kendi temellerinin daha sağlam dayanaklara oturtulmasına elverişli, ileriye açık bir anayasa olduğunu, «yığınları bilinçlendirmeye yönelen, onların günlük çıkarlarını tutarlı bir ideoloji çevresinde toplayan, aydınlarla işçi ve köylü yığınları arasında bağlantı kurmaya çalışan bir sosyalist tutumun Anayasa'yla çatışmak şöyle dursun, objektif olarak onun ayakta kalış çabalarına da uygun düştüğü» görüşünü açıkladı.

Çevirileri dışındaki *başlıca yapıtları: «Avrupa Birliği ve Türkiye»* (1954), *«Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma»* (1959), *«Dış Politika ve Parlamento»* (1964), *«L'açtion des administres sur le fonctionnement de l'administration publique»* (1966), *«Local Government in Turkey»* (1967), *«Halkın Yönetime Etkisi»* (1968), *«Anayasa'ya Giriş»* (1968 ve 1969), *«100 Soruda Anayasa'nın Anlamı»* (1969), *Dinamik Anayasa Anlayışı - anayasa diyalektiği üzerine bir deneme»* (1969), *«Güzel Huzursuzluk»* (1975).

Ali Turgan

SOYSAL Sevgi (İstanbul - 1936 / İstanbul 1976). Öykücü, romancı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nde tamamladı. Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji ve tiyatro öğrenimi (1957-58) yaptı. TRT Kurumu'nda program uzmanı olarak (1965) çalıştı. Özdemir Nutku ile evliyken Sevgi Nutku, Başar Sabunlu ile evliyken Sevgi Sabuncu imzasıyla ürünlerini yayınlayan sanatçı, Prof Mümtaz Soysal ile evlenince, Sevgi Soysal adıyla yazdı. Yazıncı yaratı dönemi'nin en verimli aşamasında kanserden öldü.

1960 öncesi dönemde öyküleriyle yazın dünyasına giren Soysal, daha sonra *«Dost»*, *«Değişim»*, *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Papirüs»*, *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Yeditepe»* gibi yayınlandıkları süre içinde etkili olan dergilerde yazdı.

Toplumcu gerçekçi yazarların, sanatçıların çeşitli yöntemlerle susturulduğu 1950 - 1960 sürecinin yazın alanında görülen biçimci anlayış egemenliği, Sevgi Soysal'ın ilk ürünlerine de yansıdı. *«Tutkulu Perçem»*den, *«Tante Rosa»*ya dek geliştirdiği çizgi, Soysal'ın ilk evre ürünleri olurken çok özel anlayışın öykü türünde örnekleri sayıldı. 12 Mart döneminde «müstehcen»lik suçlaması ve toplatılma olayıyla karşı karşıya gelen *«Yürümek»* adlı romanı ise, Soysal'ın ikinci

Sevgi Soysal

yazarlık evresinin verimliliği oldu. Türkiye koşullarındaki toplumsal yapıya bağlı erkek cinsinin egemenliğine, kurumlaşan tek yanlı cinsel özgürlüğün karşısına eleştirel tepkilerle ve sanatsal düzlemle karşı çıkışları yansıtan bu ilk romanın ardından toplumcu - gerçekçi çalışkanlıklarla tanındı - ünlendi. Simgesel ögelerin kullanımıyla başlayan ve sonlanan ikinci romanı *«Yenişehir'de Bir Öğle Vakti»* adlı romanda ise 27 Mayıs 1960 devriminin öncesinde oluşan gençlik hareketleri üzerine yaklaşımlar denedi.

12 Mart faşizminden üzerine düşen baskıcı ve öldürücü etkilere, birey olarak ödünsüz direnişini gösterirken, bunun sanatsal düzleme yansıyan ürünlerini de verdi. Toplumun, ezilen ama kendisi için sınıf bilincine ulaşmamış alt kesimleriyle birlikte geçirdiği 12 Mart tutukluluk dönemini (1972 - 1974) *«Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu»* adıyla cezaevi anıları biçiminde yayınladı. Çağdaş düşünce birikimini edindiği denli, yazıncı birikiminin de en doyurucu dönemini içeren *«Şafak»* romanıyla, biçim - içerik bütünlüğünün parlak bir örneğini sergiledi. Daha önce kadının erkek karşısındaki özgürlüğünü irdeleyen yaklaşımlarına, bu son romanında, insanın özgürlüğü ve insanların özgürlüğü temasıyla ve «Oya» tipleşmesiyle aydın olmanın sorumluluğunu kattı. Yazıncılığının ve erken sona eren yaşamının son evresinde *«Politika»* gazetesindeki köşe yazıları; düşünen ve düşünceyi - kavramları yeniden üreten bir çalışkanlığın ilk ama içerikli ürünleri oldu. Hastalığı, 12 Mart faşizminin tedavi olanağı vermemesiyle, en verimli döneminde Sevgi Soysal'ın yaşamına son verdi.

Yapıtları: Tutkulu Perçem (öyküler, 1962), *Tante Rosa* (öyküler, 1968), *Yürümek* (roman, 1970 - TRT Kurumu 1970 Sanat Kültür Ödülleri, başarı ödülü), *Yenişehirde Bir Öğle Vakti* (roman, 1973-Orhan Kemal 1974 Roman Ödülü), *Şafak* (roman, 1975), *Barış Adlı Çocuk* (öyküler, 1976), *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (cezaevi anıları, 1977), *Bakmak* (gazete yazıları, 1977).

Tekin Sönmez

Soyut. (Nisan - 1965). Sahibi: Halil İbrahim Bahar. Sorumlu Yönetmeni: Bülent Dalyancı. Sonra Sorumlu yönetmen: Halil İbrahim Bahar. Teknik sorumlu: Mehmet Günel.

Sunuş yazısına «evrimci, devrimci genç kuşağın dergisi olmak amacı ile» çıktığı belirtilen Soyut dergisi, sanat anlayışını «Dergimize *Soyut* adını takmamız bir rastlantı değildir. Sanatın, araçları ne olursa olsun usun soyutlama işlevi ile ortaya çıktığı kanısındayız. Sanat gerçeğine sovutlamada derinleşmekle varılır diyoruz.» Biçiminde savlarla ortaya koydu. Bir süre de sayfalarında bu anlayışla çelişmeyen örnekler verildi. Derginin ilk iki yılında Halil İbrahim Bahar, İsmet Zeki Eyüboğlu, Sedat Umran, Günel Altıntaş, Sezai Karakoç, İrfan Yalçın, Eser Gürson, Güven Turan başlıca yazarlar olarak göründüler. Daha sonra Asım Bezirci, Aydın Hatiboğlu *(Kültür Emperyalizmi ve Kültür Kompradorları*, sayı 23), Anıl Meriçelli gibi Soyut'un sanat anlayışına aykırı görüşlere sahip olan yazarlar sayfalarında yer aldı. 2. dizinin ilk sayılarında ise Ceyhun Atuf Kansu, Hasan Hüsevin, Süreyya Berfe, Zühtü Bayar *(Politika karşısında Sanat*, sayı 8) da katıldılar. Derginin 13. sayısı Şaid Maden'in çevirileriyle Mayakovski'ye 42. sayısı, Sait Maden, Hilmi Yavuz, Enver Gökçe'nin çevirileriyle Pablo Neruda'ya ayrıldı. Bu evresinde inceleme, araştırma yazılarına da geniş yer verildi: Ahmet İnam'ın *Edebiyatta Fenomenoloji* (sayı 7), *Metin Eleştirisinde Matematik* (sayı 26), İrfan Yalçın'ın *Yorgun Savaşçı* (sayı 25), İsmet Zeki Eyüboğlu'nun *Anadolu Şiirinde İlk Çağ Kavramları* (sayı 27-33), Fahir Onger'in *Behçet Necatigil* (sayı 30, 31), Asım Bezirci'nin *Toplumcu Şiirimiz İçinde Fazıl Hüsnü Dağlarca* (sayı 35), Zühtü Bayar'ın *Şiirin Şahan Diyalektiği* (şubat 1971).

Başlıca yazarları: Halil İbrahim Bahar, Günel Altıntaş, İsmet Zeki Eyüboğlu, Melih Cevdet Anday, Hasan Hüseyin, Cemal Süreyya, Afşar Timuçin, Zühtü Bayar, Asım Bezirci, Muzaffer Buyrukçu, Güner Ener, Ali Yüce, Sait Maden. Derginin yayımı 1977'ye kadar sürdü.

Şefik Soyuyüce

SOYUYÜCE, Şefik (Sivas - 1924). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Binbaşı, 14'ler grubundan. Harbokulunu bitirdi (1943). Çeşitli kıta ve kurumlarda görevde bulundu. İstanbul'da görevliyken 27 Mayıs hareketine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. MBK içinde beliren görüş ayrılığında Türkeş'in 14'ler grubunda yer aldı. Komitenin feshi (13 Kasım 1960) üzerine emekliye sevkedildi ve Kopenhag Büyükelçiliği müşavirliğine atandı. 14'lerin yurt dışındaki faaliyetlerinde, Bern toplantısında (22 - 25.9. 1961) Kabibay'ın 14'lerin lideri olmasını savundu. Türkiye'ye döndükten sonra CKMP'ye girdi (19.6.1969). Türkeş'in CKMP genel başkanı seçildiği kongrede CKMP genel idare kurulu yedek üyeliğine seçildi (31.7.1965). Bir süre CKMP sözcülüğü görevini yürüttü. Esin, Mustafa Kaplan ve Köseoğlu ile birlikte CKMP'den istifa etti (1968). Aktif politik yaşamdan çekilerek ticaretle uğraştı.

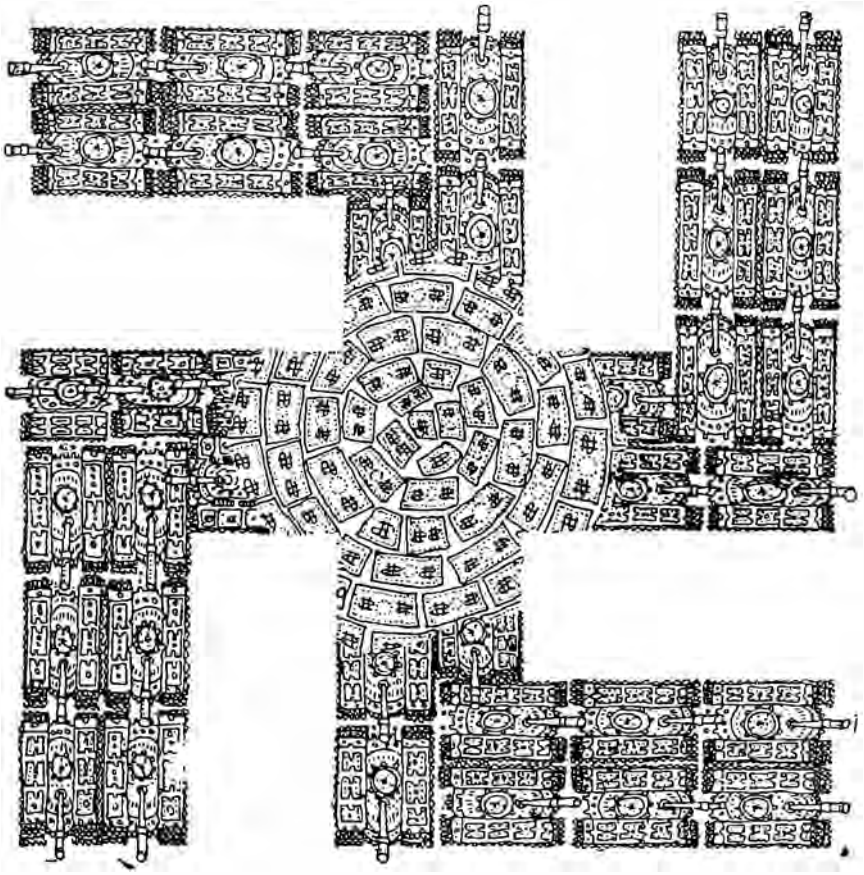

Mehmet Sönmez'in bir yapıtı

SÖNMEZ, Mehmet (İstanbul-1944). Karikatürcü. İlk öğrenimini İstanbul'da, orta öğrenimini ise Ağrı'da tamamladı. Karma sergi ve yarışmalara katıldı. DYO Boya Fabrikasının

Mehmet Sönmez

Resim Yarışmaları'nda Başarı Ödülleri kazandı (1973-74). Akşehir Nasreddin Hoca (1974) ve *«Çarşaf»* dergisi uluslararası karikatür yarışmalarında (1976) mansiyon aldı.

Mehmet Sönmez *«desen»*e yakın çizgileri ve çok figürlü sabırlı çalışmaları ile özgün bir biçeme sahip olarak toplumcu yapıtlar verdi. 1970-74 yılları arasında çizdiklerini derlediği *«Nefti»* adlı bir albümü de vardır (1978). Kitap resimleme çalışmaları yaptı.

Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda da görev aldı.

SÖNMEZ, Tekin (Urfa-1936). Şair ve yazar. İlkokuldan sonra ortaokul ve lise bitirme sınavlarına dışarıdan girdi. Kuyumcu işçiliği yaptı ve ticaretle uğraştı (1949-1970). Naçlas Yayınevi'ni (1971-1979) kurdu ve yönetti 12 Mart döneminin zor koşulları altında *«Yansıma»* dergisini çıkardı (Ocak 1972-Eylül 1975). İlk şiirleri *«Yelpaze»* ve *«Çağrı»* dergilerinde yaymlandı (1961-1963). Toplumcu-gerçekçi dünya görüşünün bilinçle yansıdığı şiirleri *«Varlık»*, *«Türk Dili»*, *«Yelken»* *«Türk Solu»*, *«Ant»*, *«Yeni Edebiyat»* gibi dergilerde yer aldı (1965-1970). *Şafağın Demircisi* adlı şiiriyle *1970 TRT Bilim ve Sanat Ödülleri, Tek Şiir Başarısı Ödülü*'nü aldı. Sönmez'in şiirinde geniş bir coğrafya, halk şiiri geleneğine yaslanan «erkekçe» bir tavır, çağdaş insana yaraşan bir

duygusallık vardır. Şiiri kalabalıklara ulaştırmayı amaçlayan bir sözleyiş egemendir. Buna karşılık şiirin iç sorunlarının yer yer arkada kaldığı sezilir. Güncel siyasal ve toplumsal olaylara yaklaşımı yalındır ve bu anlamda şiiri siyasal bir şiirdir (*Türk Solu* dergisinde yayımlanan *Dokularımızın Matematiği* 1968 adlı şiiri TCK'nin 312. madesi uyarınca kovuşturmaya uğradı ve beraat etti) *«Gelecek»* 1971 ve *Sanat ve Toplum* (1978-1979) dergilerinin yönetimine katılan Sönmez'in şiir ve yazıları ayrıca *«Cumhuriyet»* ve *«Politika»* gazetelerinde de yayımlandı. *Günün Apansız Açıklaması* (1968), *Boşuna Değil Yaşamak* (1970), *Şafağın Demirsi* (1971), *Ağıt Yok* (1973), *Şili'nin ve Jara'nın Destanı* (1976), *Yeryüzü Sevdiğim* (1977), adlı şiir kitaplarından başka *«Ormanı Yedi Faşistler»* (1977) adını taşıyan bir gezi-inceleme kitabı da vardır. Çocuklarla ilgili ürünüleri *Milliyet Çocuk Derigisi* 'nde yayımlandı ve *Sevgi'nin Düş Masalı* (Öykü) (1979) ve *Masal Gerçek İçinde* (Şiirler) (1979) adlı kitaplarda toplandı. Şimdi Yansıma Yayınlarını (1979) yönetmekte ve TYS yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmakta. **(E.C.)**

TEKİN SÖNMEZ'den Bir Şiir

MEMLEKETİM

doğan gün neyi doğar memleketim
doğan gün neyi döllenir
neyi yoğurur her sabah emekçi ellerimiz
şu demir
şu kumaş
şu çeltik
bir de ekmek arıyan tırahomlu çocuk
göğün yere yapıştığı yeri yemek üzere
doğan gün bolluğu nasıl pay eder memleketim
bunca baskı neyi yorumlar memleketim
bunca zindan neyi
neyi bilenir boyuna ezilmemiz
şunlar ürünleri toprağın
açlığın dağları aha şurası
yorulmuş durur tanrı da şurada
bir de insan insanların sırtında büyüyen diş
tekdüze solur öldürmek üzere
bunca ağıt hangi koşuya güçverir memleketim
neyi sevmek seni sevmektir memleketim
seni sevmek neyi var eder
neyi değilken yaratır eklemlerimiz
şunlar şurada satılmışlar
şu da bağımsızlığın özgürlük evi
emilir durur kanlarımız da şurada
bir de alınmış mermileri silâhlarımızın
uyanmak gerek gayrı çağ geçmek üzre
yeni'den neyi yaratmak seni sevmektir memleketim

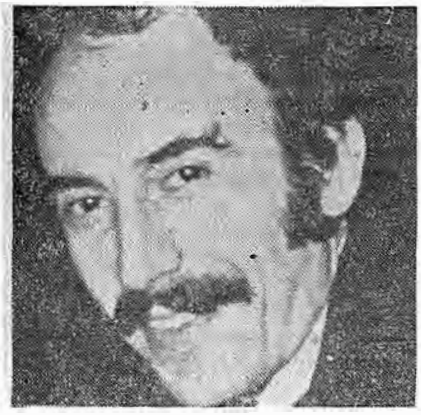

Tekin Sönmez

Söz. Onbeş günlük «fikir, sanat ve tenkit dergisi». Sahibi: Asaf Ertekin. «Yazı İşleri ve Umum neşriyatı idare eden»: Yaşar Çöl. Sürekli olarak Zeki Baştımar, Behice Boran, Adnan Cemgil, Müntekim Ökmen, Halil Aytekin, Cahit Külebi, Mehmet Başaran, Enver Gökçe, Saffet Korkut vb. şair, öykücü ve düşün adamının yazdığı dergide çok partili düzene geçiş evresine özgü sorunlar tartışıldı. Seçim hakkı ve demokrasi, ulusal ve uluslararası sendika örgütleri üzerindeki incelemelerin yanısıra Diderot, Maksim Gorki vb. ileri düşün ve sanat adamların kişilikleri-ni belirten yazılarla Nazım Hikmet'in şiirleri çıktı. Dergi İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca sosyalist partiler, öteki sosyalist dergi ve gazetelerle birlikte kapatıldı.

SÖZER, Atay (İstanbul-1959). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Sinema-TV Enstitüsü bölümünde öğrenim gördü.

İlk karikatürü *«Gırgır»* dergisinde yayımlandı (1976). *«Çarşaf»* ve *«Çivi»* dergilerinde *«Cumhuriyet»* gazetesi mizah sayfasında karikatürleri yer aldı. Sergi ve yarışmalara da katılan Sözer, Adapazarı Halk Eğitim Merkezi'nin düzenlediği bir yerel yarışmada «ikincilik ödülü» (1976) ve Türk Tabipler Birliği'nin düzenlediği *«Çocuk Sağlığı ve Çocuk Hakları»* konulu uluslararası karikatür yarışmasında «Başarı Ödülü» (1979) kazandı.

SUDA, Orhan (Ankara 1929). Çevirmen. Orta öğrenimini Ankara'da gördü. İstatistik Genel Müdürlüğünde çalışırken Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner ve arkadaşlarının yönettiği öne sürülen Türkiye Komünist Partisi (TKP) hareketine katıldığı saviyle tutuklandı (8 eylül 1952). Yargılama sonunda beş yıla hüküm giydi. Serbest bırakılınca Ankara'da kitapçılık, serbest muhasiplik yaptı. 1960'dan sonra çağdaş Fran-sızca edebiyatından kimi çevirileriyle yayın alanında görülmeye başladı. Özellikle 65'ten sonra değişik konularda birçok temel yapıtı dilimize kazandırdı. 1973 - 75 yıllarında *«Yeni Adımlar»* dergisinin genel yayım müdürlüğünü yaptı. 1974'te Suda yayınlarını kurarak çoğun kendi çevirilerini yayımladı. *Sosyalizm Sözlüğü* (1976) adlı yapıtı var.

Sultan Veled (Karaman - 1226 / Konya - 1312). Şair. Çocukluğunda Konya'da daha sonra Şam ve Halep'te öğrenim görerek yetişti. Babası Mevlânâ'nın (ölm. 1273) ve onu Halife olarak temsil eden Çelebi Hüsamettin'in ölümü (1284) üzerine mevlevi şeyhi oldu. Mevlâna'nın reformcu düşüncelerini değerlendirerek, henüz kuruluş halinde olan mevleviliği geliştirme, ve yayma girişimlerinde bulundu. Reformu sistemleştirmeye, ideolojiyi tarikat haline getirmeye çalıştı. (Abdülbaki Gölpınarlı).

Sultan Veled'in kaside, gazel, terci, kıt'a ve rubailerinden meydana gelen divanı alfabetik bir düzenle meydana getirilmiş, 29 küçük divanın birleştirilmesinden meydana gelmiştir. M. N. Uzluk tarafından (*Sultan Veled Baha-al-din Muhammed - Divan*, 1941) adiyle basılmıştır. — *İbtida-nâme* mesnevi biçiminde yazılan, Mevlânâ'nın ve onunla ilişkileri olan kişilerin yaşamlarına

ilişkin olayları yansıtması yönünden değerli sayılan bu yapıt, İranlı yazar Celâl Humâî tarafından Tahran'da basılmıştır (1936). *Rebab-nâme*, *İntiha-nâme* adlarındaki mesnevilerinde *«hakiykat yolcularına»* öğütlerde bulunan beyitler vardır. *Maarif* düz yazıdır. Kendi özellikleri ve dönemine ilişkin olayları yansıtan bu kitabı. Meliha Anbarcıoğlu tarafından çevrilerek basılmıştır (1949-1966). Divanındaki 15 Türkçe gazel ve mesnevilerindeki Türkçe beyitler, Velet Çelebi *(Divan-ı Türki-i Sultan Veled*, 1925), Mecdut Mansuroğlu *(Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, 1958) tarafından yayımlanmıştır. Farsça şiirlerinde büyük ölçüde Mevlâna'nın etkisi altında kaldığı kabul edilen Sultan Veled'in batı Oğuz lehçesi kullandığı Türkçe şiirleri divan edebiyatının ilk örneklerinden sayılır.

Mükerrem Kamil Su

SU, Mükerren Kamil (Bursa - 1906). Romancı Orta öğrenimini İstanbul, Çapa İlköğretmen okulun'da tamamladı. Bir süre ilk okul öğretmenliğinden sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde açılan sınavlarda başarı göstererek Türkçe ve edebiyat öğretmeni oldu. Uzun süre Balıkesir lisesi'nde bulundu. Son yıllarda Ankara'da çıkan *Tasvir* gazetesi'nde fıkra yazarlığı yapıyor. Seçtiği konular ve anlatım yönlerinden aşk ve serüven romanı yazan öteki yazarlardan ayrılarak bir ölçüde sanat kaygısı duyan Mükerrem Kamil'in başlıca yapıtları şunlardır: *Sevgim ve Istırabım* (1934, 10. b. 1956), *Bu Kalb Duracak* (1935), *Dinmez Ağrı* (1937), *Sus Uyanmasın* (1939), *Istranca Eteklerinde* (1939), *Çırpınan Sular* (1941), *Ateşten Damla* (1942), *Sızı* (1943), *Bir Avuç Kül* (1944), *Gizlenen Acılar* (1944), *Uyuyan Hâtıralar* (1944), *Uzaklaşan Yol* (1944), *Kaybolan Ses* (1945), *Büyük Rüzgâr* (1945), *İnandığım Allah* (1946), *Bir Avuç Hâtıra* (1947), *İhtiras* (1948), *Gençliğimin Rüzgârı* (1955), *Özlediğim Kadın* (1959), *Aynadaki Kız* (1962), *Ayrı Dünyalar* (1964).

SUMAN, Nusret (1905). Cumhuriyet döneminin ilk heykeltraşları arasında yer alan çalışkan ve verimli bir sanatçıdır. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten sonra 1929 yılında Avrupa bursu sınavını kazanarak Almanya'ya gitti. Münich'te ve Paris'te resim ve heykel çalışmaları yaptı. Özellikle Paris'te ünlü usta Despiau'dan aldığı dersler heykelci olarak gelişimine önemli katkıda bulundu. Dönüşünde uzun süre serbest çalışarak büstler ve kompozisyonlar yaptı. 1942 yılında Güzel Sanatlar Akademisi heykel bölümü hocası Rudolf Belling'in önerisiyle öğretim üyeliğine getirildi. 1949'daysa heykel atölyesinde öğretmen oldu. Güzel Sanatlar Akademisi'nde uzun yıllar modlaj atölyesinde, taş ve ağaç atölyelerinde öğretmenlik yaptıktan sonra 1969'da çıkan kararnameyle «profesör titrin»nl aldı. Portrelerindeki başarılı çalışmasına karşın, çok sayıda uyguladığı Atatürk anıtları ve benzeri kompozisyonlarla üstün bir sanatsal başarıya ulaştığı söylenemez. Özellikle Gaziantep, Atlı Atatürk Anıtı, Sivas Atatürk Anıtı, Çarşamba Atatürk Heykeli, Tokat Atatürk Heykeli gibi çalışmalarında halkımızın heykel sanatına yakınlaşma eğilimini zedeleyen basmakalıp ve duyarsız uygulamaları vardır. Kuşağının birçok heykelcisinde görüldüğü gibi Nusret Şuman da Atatürk heykelleri uygulama çalışmalarını iyice para kazanılan bir ihale işi olarak görmüş, sipariş veren resmi kuruluşların yöneticilerini memnun edebilme endişesinden öte sanatsal endişelerle çalışmamış bunun yerine portreler ve kompozisyonlar gibi küçük boyutlarla alçı ile çalışılan yapıtlarda sanatçı kişiliğini göstermeye yönelmiştir.

(O.T.)

SUNAY, Cevdet (Trabzon - 1899). T. C. Cumhurbaşkanlarından. Orta öğrenimini Kuleli Askeri lisesi'nde tamamladıktan sonra teğmen rütbesiyle orduya alındı. I. Dünya Savaşı'nda Kudüs cephesinde çarpıştı. Esir düştü. Mısır'da geçen esaret döneminden sonra ülkeye dönüşünde Kurtuluş Savaşına katıldı (1920). Gaziantep, Maraş cephelerinde Fransızlara karşı savaştı. Sakarya ve Başkomutanlık Meydan savaşlarında bulundu. Zaferden sonra Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde yüksek öğrenimini tamamlayarak 1943'te albaylığa, 1949'da generalliğe yükseltildi. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonraki ordunun emir komuta zincirinin yeniden sağlandığı evrede genel kurmay başkanlığı görevinde bulundu. 1966'da bu görevinden, Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe atandı. Aynı yıl Cumhurbaşkanlığına seçildi (28 mart 1966). Yedi yıl süren görevi süresince 1961 Anayasasının devlete ve siyasal iktidarlara yüklediği görevlerin içeriğini kavrayarak ileriye dönük yatırımların gerçekleşmesi yolunda sorumluluklarını üstlenmediği kabul edildi. Özellikle 12 mart döneminde CHP ile AP'nin ortak bir çizgi üstünde birleşerek güven oyu verdikleri hükümetlerin, ülke içinde ve dışında «devlet terörü» olarak nitelenen yasa dışı baskıları karşısında sessiz kalışı eleştirildi. Türkiye'nin çağdaşlaşması sürecinin en önemli belgelerinden biri olan Anayasanın temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddelerinin değiştirilmesine yandaş görünmesi tepkiyle karşılandı.

Cevdet Sunay

(A.C.)

SUN, Muammer (Ankara 1932). Besteci. Askeri Mızıka Meslek Okulu ile Ankara Devlet Konservatuarı'nda öğrenim gördü. Adnan Saygun'la kompozisyon, Muzaffer Sarısözen'le halk müziği, Ruşen Ferit Kam'la klasik Türk müziği çalıştı. Ankara Devlet Konservatuarı'nda öğretmenlik (1960). TRT'de yönetim kurulu üyeliği yaptı. TRT'de görevli olduğu yıllar çok sesli koro ile müzik dairesinin oluşumuna katkıda bulundu. 12 Mart döneminde üç kez gözaltına alındı, serbest bırakıldı. 1975'te İzmir Devlet Konservatuarı'na öğretmen olarak atandı. *«Opus»*, *«Or-*

kestra», «Flarmoni», «Oyun» dergilerinde çeşitli müzik konularını kapsayan yazılarıyle de tanınan Sun'un ülkenin müzik sorunlarına yeni bakış açıları getirerek çözüm yolları öneren kitabı *Türkiye'nin Kültür, Müzik Sorunları* (1969) adını taşıyor. Başlıca besteleri şunlardır: Piyano İçin *Yurt Renkleri* (1953), Keman ve Piyano İçin *Parça* (1955), Yaylı Çalgılar Orkestrası İçin *Demet* (1955-61), *Sultan Gelin Oyunu İçin Sahne Müziği* (1964).

SUNGURBEY, İsmet (İstanbul - 1928). Hukuk Profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bitirdiği fakültede asistanlık yaptı. Doçent, profesör oldu. Gelişme evresinde Türkiye İşçi Partisine katıldı. Birinci Kongrede genel yönetim ve merkez yürütme kurullarına seçildi. Tüzüğün 53. maddesinden doğan görüş ayrılıkları nedeniyle görevlerinden ve partiden ayrıldı. Bir ara «Türk Solu» hareketine yandaş göründü. Sonra aktif politikadan çekildi. Hukuk dilinin arınması için de uğraş veren Sungurbey'in başlıca yapıtları şunlardır: *Borç ikrarı ve borç vaadi* (1957), *Kişisel hakların tapu kütüğüne şerhi* (1963), *Medeni Hukuk Eleştirileri* (3 cilt 1963-1970), *Acemoğlu'nun Tapulama Kanunu, Eşya Hukukunun Meseleleri adlı kitapları ve Serozan'ın Hukukçuluk Metodu üzerine notlar* (1971), *Medeni Kanun ön yasasının Nesneler Hukukunun eleştirisi* (1972), *Medeni Hukuk Sorunları* (2 Cilt 1973), *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü* (1966), *Açıklamalı Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu* (1959-1968). *Türk kültür tarihine ilişkin çalışmaları; Ord. Profesör Ebül'ulâ Mardin'in Huzur Dersleri adlı eserinin 2. ve 3. ciltlerinin önsöz ve eklerle yayınlanması* (1966), *Halil Bin İsmail bin Şeyh Bedrettin Menakıbı*'nın yayımı (Abdülbaki Gökpınarlı ile birlikte 1967).

SU, Ruhi (Van - 1912). Ses sanatçısı, besteci. Orta öğrenimini Müzik Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Ankara Devlet Konservatuarı Opera Yüksek Bölümü'nde tamamladı (1942). *Fidelio, Satılmış Nişanlı, Sevda İksiri, Figaro'nun Düğünü, Maskeli Balo* operalarında rol aldı. 1942'lerde Türk Halk Müziği'ne yönelerek, halk türkülerine yeni yorumlar getirdi. Sesi, sazı ve yorumladığı ezgilerle yeni bir çoşku dünyası yarattı. Düşündürücü bir sanatçı kişiliği ortaya koydu. İlkin, Ankara Radyosu'nda (1943-45) sonra konuk sanatçı olarak İstanbul Radyosu'nda (1950) halk türküleri söyledi. 1952'de Türkiye Komünist Partisi'ne katıldığı savı ile tutuklandı. Yargılama sonucu beş yıl hapse, bir yıl sekiz ay Çumra'da gözetim altında yaşamaya mahkûm edildi. Cezasının

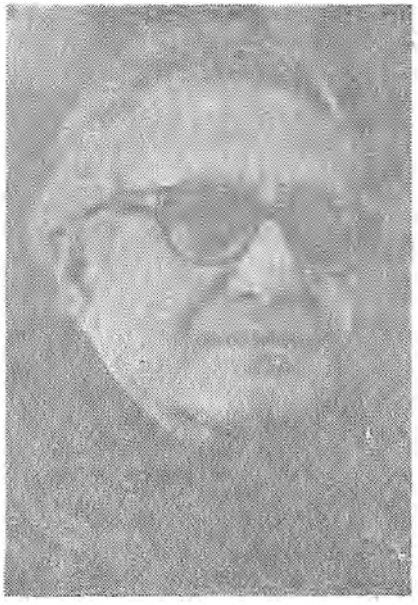

Ruhi Su

bitiminde İstanbul'a yerleşerek serbest çalışmaya başladı. Plaklar yaptı, Başta İstanbul, İzmir Ankara olmak üzere yurdun her köşesinde, sosyalist partilerin ilerici kuruluşların, Disk'e bağlı sendikaların, Tös'ün, Töb-Der'in, Türkiye Yazarlar Sendikası'nın düzenledikleri toplantılarda dinletiler verdi. 1933'lerde *«Varlık», «Değirmen»* dergilerinde dönemin beğenisine koşut şiirleri çıkmıştı. Bu türdeki çalışmalarını 1977 - 79 yıllarında *«Cumhuriyet»* gazetesinde yayımladı. Çağrılı olarak gittiği Federal Almanya, İngiltere, Hollanda, İsveç ve Bulgaristan'da şenliklere katılarak dinletiler verdi, TYS Nazım Hikmet Kurulu üyesi olan Ruhi Su'nun yirmiye yakın kırkbeşlik plağı dışında başlıca uzunçalarları şunlardır: *Seferberlik Türküleri* (1970), *Kuvayı Milliye Destanı* (1971), *Yunus Emre* (1972), *Karacaoğlan* (1973), *Pir Sultan Abdal* (1974), *Şiirler, Türküler* (1975), *Köroğlu* (1976), *El Kapıları* (1977), *Sabahın Sahili Var* (1978), *Semahlar* (1979), *Çocuklar, Gözler Balıklar* (1980).

Ruhi Su ve Sanatı

Bir gür ses, yalın bir söyleyiş ve saygılı bir anlayışla halk türkülerimize bir başka tazelik, bir başka renklilik kazandırıverdi birden, yıllar önce. Kabukları kırıp öze giden, özle sözü bir eden bu ses Ruhu'nin sesiydi ve gücünü halk sevgisinden, bilgili ve sabırlı bir çabadan alıyordu; çağdaş bir yorumla eski değerlere yeni bir soluk getiriyordu. O gün bugündür bir köşeden, tek başına, sürekli bir çağrı gibi yükselir durmadan bu türkçe ve insanca ses.

Sabahattin Eyüboğlu

❑

Bir Yahya Kemal şiirindeki «insan» anlayışını düşünün. Bir Nazım Hikmet şiirindeki insan anlayışını...

Bir Ahmet Kutsi Tecer'in Kırsal Kesime bakışını belirten öğeleri anımsayın.. Bir Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun şiirindeki cümbüşü..

Daha 1940'larda bu ayrımın bilincine varmıştı Ruhi. Bu nedenle, Ahmet Kutsi Tecer'in folklor anlayışına karşın, Anadolu yaylasından estiği belli olan boranını oluşturan herşeyde başkalık vardır O'nun.

Ne yapmıştır Ruhi?

Saza güvenmiştir önce..

Alabildiğine güzel ve verimli bir bağlanmadır bu. O sazda yüzyılların birikimi vardır. Yüzyılların can birliği vardır.

Anadolu insanının sevgisine, karşı koyuşuna, bağlanışına, öfkesine, yadsımasına, direncine yansıyan tüm duyarlıklarını simgesidir.

Sazının bir yandan eskiyle bunca ilgili olmasına karşın, yeniye alabildiğine açılma olanaklarını ilk gören adam Ruhi'dir.

Şükran Kurdakul

Ruhi Su gençlik dönemlerinde

Sururi Topluluğu birarada

SURURİ, Lütfullah (İstanbul 1903 İstanbul 1967) Tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. Operetlerdeki oyunlarıyla tanınmıştır. Cemal Sahir'den sonra yetişen ünlü tenorumuzdur. İstanbul'da kurulup kapanan hemen hemen bütün opert topluluklarında oynamıştır. İstanbul Opereti'ni kurmuş, sonra da İstanbul Tiyatrosu'nun kurucularından olmuştur. Ailesinde birçok ünlü tiyatrocu vardır. Karısı Suzan Lütfullah da ünlü bir operet oyuncusuydu. Kardeşleri Celal Sururi, Ali Sururi yakın zamanlara kadar İstanbul Tiyatrosu'nda sahneye çıkmışlardır. Kızı Gülriz Sururi de onun elinde yetiştikten sonra daha değişik bir tiyatro türüne yönelmiş, Eşi Engin Cezzar ile Gülriz Sururi Engin Cezzar Tiyatrosu'nu kurmuştur.

(S.G.A.)

SUTÜVEN, Mustafa Seyit (Edremit - 1908 / İzmir - 1969). Şair. Orta öğrenimini dışardan sınavlara girerek Balıkesir Lisesi'nde tamamladı. Edremit'te ticaret yaparak yaşamını sürdürdü. *«Servet-i Fünun - Uyanış»*, *«İnsan»*, *«Yeni Ses»* (1940-1941) dergilerinde yayımladığı ilk şiirlerinden sonra bir suskunluk dönemine girdi. Yıllar sonra *«Türk Dili»* ve *«Yeditepe»*, *«Yeni İnsan»* da (1957-65) göründü. Az yazan bir şair olmasına karşın «lirizminin ve söyleyişinin kuvveti, yerine göre halk şiirimizdeki kalıcı imkânlardan ve Yunan mitologyasından iyi faydalanışı ile» (Behçet Necatigil) döneminin başarı gösteren kişilikleri arasında sayıldı. Ölümünden sonra kitabı *Bütün Şiirleri* (1976) adiyle yayınlandı.

Süleyman Çelebi (? / 1422): XV. yüzyıl ünlü Mevlit yazarı. Yaşamı hakkında kesin bilgi yoktur. Birinci Murat'ın vezirlerinden Ahmet Paşa'nın oğludur. İyi bir din öğrenimi gördüğü sanılmaktadır. Bursa'da I. Beyazid'in oğlu Emir Süleyman'ın sarayında bulundu ve Ulucami'de imamlık yaptı. Gömütü Bursa'dadır.

Süleyman Çelebi'nin *«Mevlit»*i, dinsel şiirlerin halkı en çok etkileyenidir. Kendisinden sonra birçok mevlit yazan olduğu halde hiç biri onun yerini alamamıştır. Asıl adı *Vesilet'iin - Necat* (kurtuluş yolu) olan ve 1409 yılında tamamlanan Mevlit 800 beyte yakın, mesnevi biçiminde dinsel bir destandır. Altı ana bölümden oluşmaktadır: Münâcat (Tanrı'ya yakarış), Velâdet (Peygamberin doğuşu), Risâlet (Peygamber oluşu), Miraç (Tanrı katına yükselişi), Rıhlet (Peygamberin ölümü), Dua.

Süleyman Çelebi'nin *Mevlit*'i, didaktik oluşuna karşın doğal içtenliği ve dilinin sadeliği ile günümüze değin etkisini ve değerini sürdürebilmiştir. *Mevlit*'in bilimsel baskısı Türk Dil Kurumu yayınları arasındadır (1954) ve Prof. Ahmet Ateş tarafından hazırlanmıştır.

(S.K.)

Süleyman Nazif (Diyarbakır - 1870 / İstanbul 1927). Şair, yazar. Güçlü bir özel öğrenim sonucu farsça, arapça ve fransızca öğrendi. Bir süre Diyarbakır Vilâyet Matbaası müdürlüğü ve Vilâyet Gazetesi'nin başyazarlığını yaptı. Abdülhamid II.'ye karşı mücadele amacıyla gittiği Paris'te *«Meşveret»* gazetesinde yazdı (1897). Dönüşünde Bursa'da Vilayet Mektupçusu olarak tutuldu (1897-1908). Meşrutiyetten sonra Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul, Bağdat (1909-1914) valiliklerinde bulundu. İstanbul'a yerleşerek (1915) *«Halk»*, *«İleri»* ve *«Hadisat»* gazetelerinde yazdı. İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilişini protesto eden yazısı *(Kara Bir Gün, Hadisat*, 23 kasım 1918) ve Darülfünun konferans salonunda düzenlenen Pierre Loti gününde, (23 ocak 1920) aynı konuda yaptığı konuşma nedeniyle Malta'ya sürüldü (1920-1922). Zaferden sonra döndüğü zaman yine İstanbul'a yerleşerek yaşamını güç koşullar altında kalemiyle sürdürdü. *«Resimli Gazete»*deki (1923-1925) makalelerinin yanısıra kimi kitaplarını bu son yıllarında yayımladı.

«Servet-i Fünun» dergisi'nde çıkan (1898) şiirlerinden çok Meşrutiyet döneminde tarih, eleştiri, anı türlerindeki yazılarıyla tanındı. Malta sürgününde yazdığı şiirlerdeyse, içtenliği ön plana geçtiğinden abartıya ve söz oyunlarına düşmeden, sıla özlemini, işgal acılarını yansıtan temiz dizeler kurabildi. Ahmet Haşim'in deyişiyle, «sözün gücünü sözcüklerin uyumundan bekliyen» Süleyman Nazif, dilin özleşmesi akımı karşısında sonuna kadar direnmeye çalıştı,

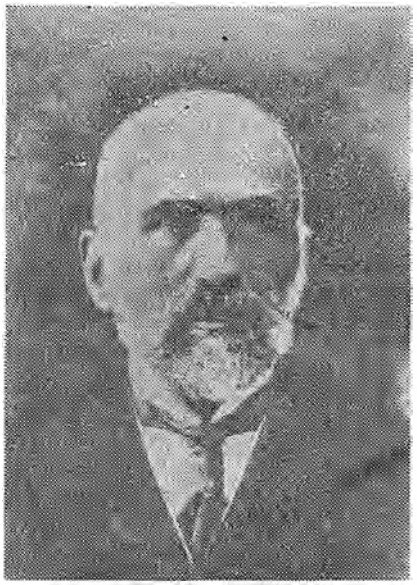

Süleyman Nazif

sonuna kadar ulusal edebiyat akımının amaçlarını benimsemediğini ifade etti. *«Mecmua-i Ebüzziya»*da genellikle nesnel kabul edilmeyen eleştirilerinde Namık Kemal'in şiirleri ve *Tahrib-i Harâbât* üzerinde durdu; daha sonra ilk kez, Kemal'in Magosa'ya sürgün fermanının (Padişah Abdülaziz) suretini yayımladı.

Başlıca Yapıtları: Gizli Figanlar (şiirler, 1906), *Batarya ile Ateş* (şiirler, nesirler, 1917, 1969), *Firak-ı İrak* (şiirler, 1918), *Namık Kemal* (iki konferans şairin yaşamı ve yapıtları üzerine bilgiler, 1922) *Malta Geceleri* (şiirler, nesirler, 1924), *Çal Çoban* (makaleler, 1921), *Tarihin Yılan Hikâyesi* (makaleler, 1922), *Mehmet Akif* (1924), *İki Dost* (Namık Kemal ile Ziya Paşa üzerine yazılar, 1926), *Fuzuli* (1926).

Süleyman Nesip (İstanbul - 1866 / İstanbul - 1917). Şair. Asıl adı Süleyman Paşazade Mehmet Sami'dir. Orta ve yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1899). Bursa, Bağdat, İdadilerinde fransızca muallimliği, Cezair maarif müdürlüğü, ilk öğretim ve yüksek mektepler idaresi genel müdürlüğü, Maarif Meclisi daimi azalığı (1891-1912) görevlerinden sonra Darülfünun Umum Müdürlüğü'ne atandı. Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Heyeti azalığı yaptı (1912-1917). Güçlü bir dil ve edebiyat kültürüne sahib olan Süleyman Nesip asıl kişiliğini *«Servet-i Fünun»* dergisinde (1896) yayımladığı şiirlerde buldu; insan ıstırapları, ulusal duygular, erdem ve gerçek sevgisi temalarını işlediği şiirlerinde dil ve anlatım yönünden büyük bir titizlik görülmesine karşılık önemli bir düzeye ulaşamadı. (Prof. Kenan Akyüz) Yazıları ve konferanslarıyle birlikte şiirleri ölümünden sonra yayımlandı: *Süleymanpaşa'zade Sami bey* (1918).

Süleyman Nesip

Süleyman Paşa (İstanbul 1838 / Bağdat 1892). Yazar, dilci. Öğrenimini Harbiye Mektebi'nde tamamladı (1859). Subaylığının ilk yıllarında Bosna, Hersek ve İşkodra'da bulunduktan sonra Girit Başkaldırması'nda (1867) görev aldı. Bir süre Harbiye Münşeat müdürlüğü yaptı. Mirlivalığa (tuğgeneral) yükselerek Harbiye Mektebi Komutanlığına getirildi. I. Meşrutiyet'in ilân edileceği gece, öğrenciyi silâhlandırarak Şehzade Murat'ın tahta çıkmasını sağladı. Abdülhamid döneminde müşir rütbesiyle Bosna-Hersek'e gönderildi. Karadağ başkaldırması'nda bulundu. Daha sonra Ruslarla yapılan savaşmalarda Şıpka'daki başarılı savunmasıyla ünlü komutanlar arasına girdi. Savaştan sonra Abdülhamid II. tarafından mahkum ettirilerek Bağdat'a sürüldü. Orada öldü. Harbiye Mektebi Komutanlığı sırasında çağın gereklerine uygun değişiklikler sağlıyarak kimya, fizik, geometri öğrenimi yaptıran, Menşei Muallimin (1875) Okulunun açılmasında büyük rolü olan (Tarık Artel) Süleyman Paşa, tarih ve dil alanlarındaki çalışmalarıyle ulusçuluk akımının öncülerinden sayıldı.

Yapıtları: Mebani-ül-inşa (Edebi Bilgiler Kitabı, 2 Cilt, 1874), *Tarih-i Âlem* (I. cildi basılabildi, 1874) *İlm-i-Sarf-ı Türki* (2. bas. 1876).

Süleyman Seyyit (1842 1913). XIX. yüzyıl sonlarında önde gelen Osmanlı ressamları arasında Süleyman Seyyit'in seçkin bir yeri vardır. Kuşağının ressamlarının birçoğu gibi subay olan Süleyman Seyyit İstanbul'da Harbiye'yi bitirdikten sonra Paris'e gönderildi. Paris'te 1860 yılında kurulmuş olan Mektebi Osmani'de resim çalışmalarına başladı. Mektebi Osmani'nin kapanmasından sonra 1875 yılından 1884 yılına kadar Gabanel adlı bir ressamın atölyesinde resim çalışmalarını sürdürdü. İstanbul'a başarılı bir ressam olarak döndü. Harbiye Mektebi resim öğretmenliğine atandı. Ancak o dönemde aynı mektepte resim hocası olan Şeker Ahmet Paşa ile daha Paris'teyken aralarında başlamış olan geçimsizlik yüzünden bu öğretmenlik görevinden istifa ederek Kuleli Askeri Lisesi'ne geçti. Daha sonra Askeri Tıbbiye'ye geçerek 1910 yılına kadar orada görev yaptı. Elestirmen Nurullah Berk, sanatçı üzerine şu değerlendirmeyi yapıyor. «S. Seyyit genel olarak çapları orta ve küçük tablolarda desen kesinliği, renk berraklığı fırça sürüşlerinde metamatik bir düzen beliren titiz işçiliği ile «küçük ustalar»ın en değerlisi sayılabilir. Bilmeyiz nasıl bir benzetme, hatırlama mekanizması sonunda onun çiçekleri karşısında hep Fransız ressamı Fantin-Latour'un ünlü buketleri aklımıza gelir. Latour'da olduğu gibi Süleyman Seyyit'te resmini yaptığı nesnelerin organik yapısını, çizgi ve biçim mimarisini, renk dokusunu yakalayıp tuvale aktarma çabası beliriyor. O da bütün öteki eski ressamlarımız gibi tabiatın arkasında gizlenikisiliğini belirtmiyor, yorumlamıyor, gördüklerini değiştirmiyor. Ama cam vazolara yerleştirdiği buketlerinde, ya da bir masa üstüne düzenlediği kavun ve karpuzlarında, fincan, tabak, bıçak gibi nesnelerde öylesine bir aktarış ve icra ustalığı seziliyor ki zanaatin bu gücü kişilik yokluğunu kolayca unuturabiliyor.» **(O.T.)**

Sümbülzade Vehbi (Maraş - ? / ? - 1890). Divan şairi. Öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Büyüklere kaside ve methiyeler sunarak kalemiyye sınıfına geçti. Daha sonra elçilikle İran'a gitti. Rodos, Zağra (1786-1788), Manisa ve Manastır kadılıklarında bulundu. Nedim'in biçim yönünden getirdiği yeniliklere öykünerek şiiri şiir yapan asıl ögeleri kavrayamadı. Ölçülü uyaklı sözler yazma çizgisinden öteye geçemedi. (Hasibe Mazıoğlu-Abdülbaki Gölpınarlı) *Lütfiyye* adlı didaktik mesnevisi'nin de sonunda yer aldığı basılmış divanından başka, *Şevk-engiz*'i (bas: 1937), ve farsçadan *Tuhfe, arapçadan* nazım olarak çevirdiği *Nuhbe* adlarında birer sözlüğü vardır.

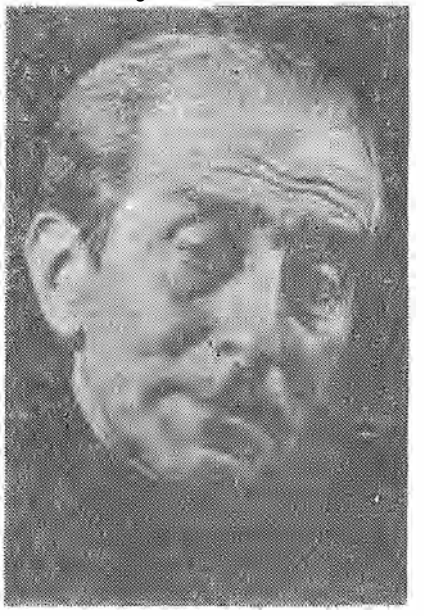

Ayetullah Sümer

SÜMER, Ayetullah (1905). Ressam. Resim eğitimine 1925 1928 yılları arasında Marsilya'da Ticaret Okulu'nda öğrenim yaptığı yıllarda başlayan sanatçı bu okulu bitirdikten sonra devlet hesabına Paris'te özel atölyelerde resim çalışmalarını sürdürdü. Dört kez kişisel sergi düzenledi. 1932 Yılında uluslararası bir sergide bir de gümüş madalya kazandı. Yurda döndükten sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde uzun yıllar öğretim üyeliği yaptı. 1939 yılında CHP tarafından yurdun çeşitli köşelerinden manzaralar yapmak üzere görevli olarak Anadolu'ya gönderilen ressamlar arasında yer aldı. Afyon'da bir dizi manzara çalıştı. Sanatçının yapıtları çokca natürmortlar üzerine yoğunlaştı. Özellikle antik eşyalarla düzenlemelerden yola çıkan

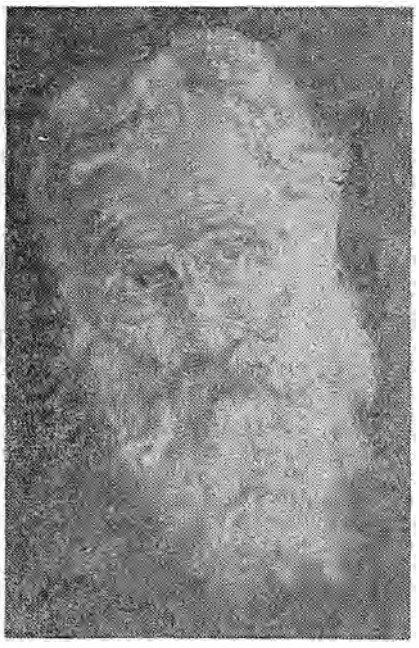

Ayetullah Sümer'in bir portresi

resimleri doğalcı üslupları titiz ve sabırlı çalışmaları ile geniş çevrelerde beğenildi.

(O.T.)

Sümerbank ve Devletçilik Yoluyle Sanayileşme. XVIII. yüzyıla kadar el sanatları ve eltezgâhlarma dayalı olarak az çok kendi yağıyla kavrulan Osmanlı sanayi, büyük sanayi devriminin dışında kalınca, XIX. yüzyılda, dış pazarlardan akın akın gelen mamullerle yarışamadı ve çöktü. Örneğin, XVIII. yüzyılda İstanbul'da 2750 adet kumaş tezgâhı ve geçimini bu tezgâhlardan sağlayan 3500 kişi varken, 1878'de tezgâh adedi 25'e, geçimini bu tezgâhlardan sağlayanların adedi 40'a indi. Bu olgu sonunda Osmanlı Devleti yarı sömürge durumuna düştü. Bağımsızlığı biçimde kaldı. Artık bütün tüketim gereksinmesini dışarıdan karşılamak zorunad idi. Doğal servetler, ulaştırma, haberleşme, belediye hizmetleri gibi temel ve stratejik alanlarda yabancı sermayeye «İmtiyaz»lar tanınmıştı. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye bu yarı sömürge durumunda olmayı çarpıcı biçimde simgeleyen kurumlardı.

Bu yeni oluşumdan az çok ticaret sermayesi yararlandı. Küçük esnaf ve küçük sanatkâr tarafından yapılan üretimi denetimi altına almak suretiyle sanayi sermayesine dönüşmenin ilk aşamasını yaptı. Bu aşamada tüccar, bir yükümleniciye hammadde ve parça başına ücret veriyor; yükümlenici bunu, genellikle evlerinde çalışan «işçi»lere dağıtıyor, sonra toplayarak tüccara teslim ediyordu. Kuşkusuz bu uğraşma alanları, kapitalizmin el atmadığı veya el atmakta yarar görmediği alanlardı. Halıcılık, kunduracılık, elbise, kravat, gömlek, şapka ve şemsiye yapımları gibi. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu ticaret sermayesinin büyük bir kısmının sahibi yabancılar, levantenler, müslüman olmayan azınlıklar (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) idi. Bu ticari sermaye XX'nci yüzyıl başlarında imalâthane (**manufacture**) aşamasına (Şark Halı Kumpanyası «Oriental Carpet Ltd.» gibi) gelmişse de, asıl sanayileşme olan fabrikalaşma (**fabrication**) aşamasına ulaşamamıştır.

Osmanlı Devleti Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından 1913, 1915 yılları için «İstanbul vilâyeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma Usak» şehirlerinde yapılan sanayi sayımına göre, gıda, toprak, deri, ağaç, dokuma, kırtasiye ve kimya sanayi dallarında faaliyet gösteren 300'e yakın müessesede toplam 15 bin dolayında işçi çalışıyordu. Bütün bu sanayi dallarında kullanılan çevirici gücün toplamı ancak 21 bin beygir gücüne ulaşıyordu. (Sanayi denilen bütün bu uğraşıların tümünün değeri, örneğin bugünkü bir demir - çelik işletmemizi bile karşılamaz.) Üstelik bu kuruluşların ancak % 15-20'sinin sermayesi Müslüman - Türk eşrafının elinde idi.

XV'inci yüzyıldan beri sürekli bir ordu besleme durumunda olan Osmanlı Devleti'nin, bu ordunun sulhta ve seferde giyecek, araç ve gereç, silâh ve cephane gibi gereksinimlerini karşılamak için başta «Tophane» olmak üzere, Devlet eliyle bazı tesisler kurduğu bilinmektedir. Ancak XVIII. yüzyılın sonundan başlayarak ordunun batı modeline göre yenilden düzenlenmesi, bütün bu tesisleri işe yaramaz duruma getirmiştir. Yeni düzenlenen ordunun çağdaş araç ve gereçlerle donanımı büyük sorunlar yaratıyordu. Önce bunları kapitalist batı ülkelerinden sağlamak için gerekli maddi olanaklar pek kıttı. Sonra bunun bağımsızlık açısından sakıncaları ortadaydı. Onun için başta askeri gereksinimleri karşılamak, ikinci plânda sivil gereksinimlere yönelmek üzere Devlet eliyle bazı fabrikalar kuruldu. Bunların başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Fabrikanın adı	Kuruluş ta.	Çalışma konusu
Tophane Fabrikası	1505 (?)	Tüfekler, tabancalar v.b.
Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası	1812	Askeri kunduralar, çizmeler, palaskalar, fişekler v.b.
Feshane (Defterdar) Fabrikası	1833	Çuha, bez, battaniye.
İzmit Çuha Fabrikası	1845	Çuha, askeri elbiselik.
Hereke Fabrikası	1843	Kadife, Şam usulü çiçekli ipek kumaşlar (damas), satan, taftalar.
Zeytinburnu Fabrikası	1855	Pamuklu, çaliko emprimeler, alaca bez, pamuk, yün ve fildikoz çoraplar.
Basmahane Fabrikası (Bakırköy)	1850	Fanila kumaşlar
Beykoz İncirköy Fabrikası ve Yıldız «Çini Fabrika-i Hümayunu»		Porselen, cam, fincan v.b.

İkinci Meşrutiyet yönetimi, yerli bir ticaret ve sanayi burjuvazisi yetiştirmek için elinden geleni yaptı. 1. Kânunevvel 1329 (14 Aralık 1913) tarihinde «Teşvik-i Sanayi Kanunu»nu çıkardı. Fakat hemen gelen büyük savaş yılları, bu çabalardan bir sonuç alınmasını önledi.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Osmanlı Devleti'nden bir sanayi devralmadığını söylemek yanlış olmaz. Bir kere müslüman olmayan azınlıkların (Rumların ve Ermenilerin) Türkiye'yi terketmeleri, çoğu onların elinde olan sanayi kuruluşlarının çökmesine yol açtığı gibi büyük çapta nitelikli işgücü sıkıntısı da yarattı. Yukarıda adlarını verdiğimiz Devlet fabrikaları ise ya ekonomik ömürlerini doldurmuş veya çeşitli nedenlerle birer yıkıntı durumuna gelmişti. Örneğin, askerimiz için elbise imal eden İzmit Çuha Fabrikası Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz tüccarlarının elinde kalan askeri elbiselerin Türkler tarafından da alınmasını zorlamak, bir diğer deyimle yeni pazar yaratmak üzere, ortada hiç bir olay yokken, bir sabah İngiliz donanması tarafından bombalanarak yıkılmıştı (19 Haziran 1920).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendi sanayiini kendisi yaratacaktı. Fakat hangi yöntemle? İşte bu konuda kimesnin ciddi bir şey bildiği yoktu. 1789 Fransız devriminin getirdiği liberal düşünceler, kafalara yerleşmişti. Onun için «liberal» kalkınma yolu seçildi. 1924 Anayasası bu liberal düşüncelere göre hazırlandı. Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi de, özel sektör tarafından kurulacağı sanılan «sanayiin teşviki» yolunda kararlar almıştı. Ulusal sanayiin yaratılmasında en önemli etmen olan gümrük tarifelerine ise, antlaşmalar gereği, 1928 yılı sonuna dek dokunamıyorduk. İşte bu orpalazlandıracak bir kuruluşa gereksinme duşünce ulusal bir burjuvazi yaratmaktı. İşte bu düşüncenin ışığı altında, özel sektörü plazlandıracak bir kuruluşa gereksinme duyuldu. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulması düşüncesi böyle doğdu.

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası : Tüzel kişiliğe sahip, Sayıştay vizesi dışında, fakat Ticaret Bakanlığı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetimi altında, yabancı sermaye ile ortaklık yapma yetkisini taşıyan bir kuruluş olarak 19 Nisan 1925 tarihli ve 633 sayılı yasa ile kuruldu. Başlıca çalışma konuları şunlardı:

«— Bankaya devredilmiş olan müessesat-ı sınaiyeyi (aşağıda adları açıklanacak olan sanayi kuruluşlarını) teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek,

— İştirak suretiyle tesisat-ı sınaiyede bulunmak ve işletmek,

— Bizzat ve iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve bilâ iştirak (kendi başına) maden işletmek,

— Türk sanayi ve maadin eshabına (sanayicilere ve maden sahiplerine) ve maden mültezim ve âmillerine ikrazatta bulunmak (ödünç para vermek).

— Maksad-ı teşekkülüne muvafık olmak (kuruluş amacına uygun olmak) üzere her türlü banka muamelesi yapmak.»

İleride kurulacak şirketlere devredilmek üzere Banka'nın devraldığı fabrikalar şunlardı:

1. Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası,
2. Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası,
3. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası,
4. Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası.

Bankanın sermayesine katıldığı (iştirak ettiği) sanayi kuruluşları ise şunlardı:

Kuruluşun adı.	Kuruluş ta.
1. Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası T.A.Ş.	1925
2. İsparta İplik Fabrikası T.A.Ş.	1925
3. Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	1924
4. Tosya Çeltek Fabrikası T.A.Ş.	1925
5. Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.	1923
6. Yalvaç Ticaret ve Sanayi A.Ş.	1926
7. Kütahya Çini İşleri T.A.Ş.	1925
8. İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	1925
9. İzmir Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	1925
10. Trabzon Liman İnhisarı T.A.Ş.	1925
11. Aksaray Azmi Milli Şirketi	1924
12. Ankara Milli Mensucat A.Ş.	1924
13. Malatya Teşebbüsat-ı Sınaiye T.A.Ş.	1925
14. Eskişehir Lületaşı Şirketi (Bankanın % 25 hisse ile katıldığı 100.000 TL. sermayeli bu şirket, pazar monopolünü aşamadığı için tasfiye edilmiştir.)	
15. Trabzon Elektrik T.A.Ş.	1925
16. Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	1926

Banka, kendini kuranların kafalarındaki özlemleri gerçekleştiremedi. Ne devraldığı Devlet fabrikalarını özel sektöre devredebildi, ne de kendine ait sermayesine katıldığı kuruluşlar dışındaki kuruluşlara sanayi kredisi verebildi. Devraldıklarının dışında, özel sektör ile yeni bir ortaklığa da gidemedi.

Fakat Banka, Devletin tecimsel yöntemlere göre İşletmecilik yapabileceğini kanıtladı. Kendisine 2.913.795 TL. olarak verilen değişmez ve döner sermayeyi, 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ne 8.512.205 TL. olarak devretti. Banka, sonradan geçilecek olan İktisadi Devlet Teşekkülleri modeline, hem hukuksal statü, hem de ekonomik yöntemler bakımından büyük bir dayanak oldu.

Bankanın ekonomik işletmecilikte başarı sağlaması, buna karşın özel sektörü plazlandıramaması büyük şaşkınlık ve telâş uyandırdı. 1930 yılında toplanan «Sanayi Kongresi»nde bu durum uzun boylu eleştirildi. İşte bunun üzerine yeni bir düzenlemeye gidildi. Banka ikiye ayrıldı:

1. Devlet Sanayi Ofisi : 3.7.1932 tarihli ve 2058 sayılı yasa ile kuruldu. Yatırımcı bir kuruluş olarak düşünüldü. Sanayi ve Maadin Bankası'na ait bütün kuruluşları ve kuruluş katılma paylarını devraldı.

2. Türkiye Sanayi Kredi Bankası : 7.7.1932 tarihli ve 2064 sayılı yasa ile kuruldu. Sanayi kredisi verecek bir finansman kuruluşu olarak düşünüldü. Ancak ne Sanayi ve Maadin Bankası'ndan, ne de başka bir yerden kaynak alabildi. Böylece daha doğmak üzere iken öldü.

İşte bu yalpalamaların sürüp gittiği sıralarda başka bir düşünce egemen olmaya başladı: devletçilik.

Cumhuriyet hükümetleri, özel sektör sanayi yatırımlarına heveslensin diye elinden geleni yapmıştı. 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı «Teşviki- Sanayi Kanunu» çıkarılmıştı. 1929 başında gümrük tarifeleri yükseltilmişti. Bütün bu uygun ortama karşın, özel sektör sanayi alanına kaymamış, daha kârlı olan dışalım-dışsatım-komisyonculuk alanlarını seçmişti. Oysa 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı ülkeleri otarşik (kendi kendine yeter) bir ekonomik politika izlemeğe zorluyordu. Bütün bu gelişmeler, Türkiye'de sanayiin ancak Devlet eliyle kurulabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştı.

SÜMERBANK

İşte Sümerbank, bu görüşün ışığı altında kuruldu. Türkiye'de mevcut temel sanayiin ya analığını veya öncülüğünü yaptı. «İktisadi Devlet Teşekkülü» denilen, sonradan 4 Temmuz 1938'de ve 3460 ve 21 Mart 1964'de yürürlüğe giren 440 sayılı yasalarla çerçeveleri çizilen bize özgü bir devlet işletmesi modelinin yerleşmesine önayak oldu.

Bu arada gelişen ticari sermaye ise 1950'lerden sonra ancak montaj sanayiine (otomativ sanayi, elektrikli ev eşyası ve elektronik sanayi, yazı ve hesap makineleri, telefon santralleri ve asansörler gibi) ve gazozculuğa (kolalı içkiler ve meyva suları) el atabildi.

Sümerbank : Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın yerine geçmek üzere 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı yasa ile kuruldu.

Görevleri:

— Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek,

— Devlet sermayesi ile vücuda getirilecek bütün sanayi müesseseslerinin etüd ve projelerini hazırlamak ve bunları kurmak ve yönetmek,

— Sanayimizin gerektirdiği nitelikli teknik işgücünü yetiştirmek,

— Sanayi kredisi sağlamak ve genel olarak bankacılık yapmak, olarak özetlenebilir.

1930-1932 yılları arasında bir sanayi planlaması yapılması için Sovyet uzmanlarından da yararlanılarak çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar sonucunda düzenlenen raporlar, 1933 yılında hükümette toplandı. Konu, Bakanlar Kurulu'nda görüşüldükten sonra, 17 Nisan 1934 tarihli ve 25 sayılı bir tezkere ile Sümerbank'a tebliğ edildi. Bu tezkereye, «Sınai Tesisat ve İşletmeler hakkında» Bakanlar Kurulu kararlarının örnekleri eklenmişti. 19 kalemde ele alınan, dokumadan altın ve petrol aramasına kadar hemen hemen bütün sanayi kollarını kapsayan bu yazı, kararlar, liste ve raporlara sonradan «Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı» denildi. Bu sanayi planı ve programında yapılması öngörülen işler yaklaşık 44 milyon lira tutarındaydı ve Sümerbank ile İş Bankası arasında bölüşülmüştü.

Planın, doğrudan doğruya Sümerbank'a yüklediği görevler için, süngercilik ve gülyağcılık dışında, 39.978.000 liralık bir ödeneğe gereksinme duyulmuş ve sanayi dallarına göre bu ödenek şöyle dağıtılmıştı:

Pamuklu Sanayii	18.538.000.—	TL.
Kendir Sanayii	1.700.000.—	»
Kamgarn (yün) Sanayii	1.650.000.—	»
Demir Sanayii	10.000.00.—	»
Selüloz Sanayii	3.790.000.—	»
Kâğıt Sanayii	490.000.—	»
Sun'i İpek Sanayii	800.000.—	»
Porselen Sanayii	800.000.—	»
Kimya Sanayii:		
Zaç yağı	550.000.—	
Sudkostik ve klor	1.410.000.—	
Öğrenci ödeneği	500.000.—	

Bu programın dış finansmanına ise Sovyetler Birliği 8 milyon altın dolarlık kredi ile katıldı. Başka dış kaynak bulunamadı.

Bu arada «İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı» hazırlandıysa da (1936) yürürlüğe konulamadı. Sadece Birinci Beş Yıllık Sanayi Programına bazı eklemeler yapıldı. Sonra savaş yılları göz önünde tutularak bu programlarda yeni bazı düzenlemelere gidildi. Ek programlarda yalnız Sümerbank'a değil, özellikle Etibank'a ve bu arada Denizbank ve Toprak Mahsulleri Ofisi'ne görevler yüklenildi.

Bu plan veya programlar ile kendisine yüklenilen görevleri yerine getirmek için 1933 yılında 20 milyon lira sermaye ile faaliyete geçen Sümerbank, ülkemizde sadece dokuma ve giyim sanayii alanında değil, sonradan kendinden ayrılarak dev boyutlu bağımsız birer devlet kuruluşu durumuna gelecek olan:

a) Demir - çelik sanayiinin,
b) Selüloz ve kâğıt sanayiinin,
c) Çimento sanayiinde Devlet işletmeciliğinin,
d) Kimya sanayiinin,

temelini kurdu.

Önce Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı fabrikaları genişletme ve yeni makinelerle donatma yoluna gitti. Sonra sanayi plânları ile kendisine verilen yeni görevleri yerine getirmek için hızlı bir çalışma dönemine girdi. Bu çalışmalar şöyle özetlenebilir:

Kurulan fabrikanın adı	Temel atma tarihi
Kayseri Bez Fabrikası	20 Mayıs 1934
Ereğli Bez Fabrikası	20 Ekim 1934
Nazilli Basma Fabrikası	25 Ağustos 1935
Gemlik Sun'i İpek Fabrikası	22 Mayıs 1936

Kâğıt ve kısmen kimya sanayiinin toplanacağı yer olarak belirlenen İzmit'de birinci kâğıt fabrikasının temeli 14 Ağustos 1934'de, ilk demir-çelik fabrikasının temeli ise 3 Nisan 1937'de Karabük'de atılmıştır.

1935 yılında Kütahya Seramik Fabrikası'nı satın alan Sümerbank, 1938 yılında Sivas'da bir çimento fabrikası ile, bir kiremit tuğla fabrikası kurmuştur. Taşköprü'de kurulan kendir soyma fabrikası ise 7 Ocak 1946 tarihinde işletmeye açılmıştır.

Bundan sonra Halkapınar (İzmir)'de bir pamuklu dokuma ve bir çırçır-pres, Diyarbakır'da bir şayak fabrikası, Erzincan ve Denizli'de birer pamuk ipliği fabrikaları kurarak sanayiin bütün yurt düzeyine yayılmasına özen göstermiştir. Ayrıca tasfiye edilmekte olan Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş.'nin Malatya ve Adana'daki pamuklu dokuma, Adana çırçır ve pres fabrikalarının, İsparta Yün İpliği ve Halı T.A.Ş.'ne ait hisseleri satın alarak İsparta Fabrikası'nın, gene satınalma yoluyla sahip olduğu Ceyhan çırçır-pres ve çeltik fabrikalarının yönetim ve işletilmesini üzerine almıştır.

Gelişen bu yatırım ve işletme faaliyetlerine koşut olarak Banka'nın sermayesi hemen her yıl artırılarak 1946 yılında on katına, yani 200 milyon liraya çıkarılmıştır. Sümerbank'ın halen sermayesi 2 milyar 250 milyon lira olup bunun tamamı Devlete aittir.

Bir İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) olan Sümerbank, bir genel müdürün başkanlığında genel müdür yardımcıları, Maliye ve İşletmeler Bakanlığı'nın temsilcileri ile işçi temsilcisinden oluşan «Yönetim Kurulu» tarafından yönetilir. Kendisine, kuruluş yasası ve kalkınma planları ile verilmiş olan sanayi işleri ve bankacılık görevlerini, 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekküller'yle Müesesesleri ve İştirakler hakkındaki yasa gereğince bizzat veya kendisine bağlı tüzel kişiliğe sahip sınırlı sorumlu müesseseler ve iştirakleri eliyle yürütür.

Sümerbank'ın başlıca müesesseleri şunlardır :

A) Pamuklu sanayi	Tahsis edilen sermaye
1. Adana Pamuklu Sanayii Müessesesi	130 milyon TL.
2. Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi	35 » »
3. Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi	90 » »
4. Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi	70 » »
5. Malatya Pamuklu Sanayii Müesesessi	90 » »
6. İzmir Basma Sanayii Müessesesi	90 » »
7. Nazilli Basma Sanayii Müessesesi	35 » »
8. Eskişehir Basma Sanayii Müessesesi	110 » »
9. Denizli Pamuklu Sanayii Müessesesi	85 » »
10. Kahraman Maraş Pamuklu Sanayii Müessesesi	50 » »
11. Erzincan Pamuklu Sanayii Müesessesi	50 » »
12. Diyarbakır Pamuklu Sanayii Müessesesi	50 » »
B) Yün ve halı sanayii	
13. Defterdar Yünlü Sanayii Müessesesi	60
14. Bursa Merinos Yünlü Sanayii Müesessesi	40
15. Isparta Halıcılık Sanayii Müessesesi	55
16. Diyarbakır Halı ve Yünlü Sanayi Müesessesi	50
17. Hereke Yünlü Sanayii Müessesesi	50
C) Suni elyaf ve iplik sanayii	
18. Gemlik Suni İpek ve Viskoz Mamulleri Sanayi Müessesesi	250
D) Toprak sanayii	
19. Sivas Çimento Sanayii Müessesesi	70
20. Filyos Ateş Tuğlası Sanayii Müesessesi	58
21. Yıldız Porselen Sanayii Müesessesi	8
22. Konya Krom Mağnezit Tuğla Sanayii Müessesesi	87,5
23. Yarımca Porselen ve Çini Sanayii Müessesesi	192
24. Bozöyük Seramik Sanayii Müesseessi	50
E) Alım-satım işleri	
25. Adana Pamuk Satınalma ve Çırçır Fabrikası Müesseessi	25
26. Alım ve Satım Müesessesi	150
F) Diğerleri	
27. Taşköprü Kendir Sanayii Müessesesi	15
28. Beykoz Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi	120
29. Bolu Suni Tahta Sanayii Müessesesi	50
30. Ordu Soya Sanayii Müessesesi	40

Sümerbank'ın başlıca iştirakleri ve bunlara katılma oranları şöyledir:

1. Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.	%	99.80
2. Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş.	%	5.60
3. Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.	%	81.62
4. Aydın Tekstil ve Nebati Yağ Sanayii İşletmeleri A.Ş.	%	15.07
5. Azot Sanayii T.A.Ş.	%	1.50
6. Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.	%	21.00
7. BASF-SÜMERBANK Topluluğu Kimya Sanayii T.A.Ş.	%	40.00
8. Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayii T.A.Ş.	%	77.27
9. DESİYAB - Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası	%	3.00
10. Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	%	22.50
11. TUĞSAN - Gemerek Toprak Sanayii ve Ticaret A.Ş.	%	15.00
12. GİMA - Gıda ve İhtiyaç Maddeleri A.Ş.	%	12.50
13. Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi	%	39.00
14. İşçi Kredi Bankası A.Ş.	%	5.00
15. Karaman İplik ve Dokuma Mensucat T.A.Ş.	%	96.89
16. Kıbrıs Sanayi İşletmeleri Holding LTD. Şti.	%	20.00
17. Kütahya Porselen Sanayii A.Ş.	%	15.00
18. Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş.	%	84.50
19. MANNESMANN-SÜMERBANK Boru - Endüstri T.A.Ş.	%	33.72
20. Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii A.Ş.	%	98.75
21. ORALGİM - Orta Anadolu Giyim Sanayii A.Ş.	%	40.00
22. Sentetik İplik Fabrikaları A.Ş.	%	8.80
23. SİDAŞ - Sivas Dokuma Sanayii A.Ş.	%	25.00
24. Soda Sanayii A.Ş.	%	20.00
25. TAKSAN - Türk Takım Tezgâhları Sanayii ve Ticaret A.Ş.	%	10.00
26. Türk Ticaret Bankası A.Ş.	%	0.36
27. Türkiye Çimento Sanayii A.Ş.	%	4.50
28. Türkiye Emlâk Kredi Bankası A.Ş.	%	0.10
29. Türkiye Halk Bankası	%	0.10
30. Türkiye Petrolleri A.O.	%	0.25
31. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	%	3.33
32. Türkiye Vakıflar Bankası A.O.	%	1.00
33. Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş.	%	1.00
34. UMAT - Umumi Mağazalar T.A.Ş.	%	7.50
35. YİFAŞ - Yeşilyurt İplik ve Dokuma Fabrikaları A.Ş.	%	18.50
36. YURTAŞ - Yurt Ürünleri Sanayii A.Ş.	%	3.33

Görüldüğü gibi, bu ortaklıkların bir kısmı salt hukuksal statüyü tamamlamak içindir. Banka sermayelerine katılma gibi. Bir kısmı çok uluslu şirketlerle ortaklıklardır. Önemli bir kısmı da salt karma ekonomi simgesi yaratabilmek için bulunmuş formüllerdir.

Sümerbank, 1977 yılında piyasa için yaptığı üretimin değeri 6 milyar 362 milyon lira olmuş, 1978 yıl üretimi 9 milyar 600 milyon lira olarak programlaştırılmıştır. 1977 yılı içinde 1 milyar 162 milyon liralık yatırım yapan kurum, Kahraman Maraş Fabrikası Modernizasyonu ve Dokuma Tevsii, Diyarbakır İplik Fabrikası, Iğdır Entegre Pamuklu Tesisi, Bozüyük II. Seramik Fabrikası, Gemlik Selefon Tesisi, Tortum Şayak Tesisi, Çanakkale Sentetik Deri Tesisi, Sarıkamış, Mardin, Van Tesisleri projelerini gerçekleştirmek için çalışmaktadır.

Sümerbank, 1977 yılında 6.112 memur, 1260 teknik personel ve 38.872 işçi çalışmış, memur ve teknik personele 672 milyon, işçilere de 2 milyar 788 milyon lira harcamada bulunmuştur.

Kâmil Erdeha

SÜMER Dinçer (İzmir 1938) Yazar ve tiyatro oyuncusu. İzmir'de Namık Kemal Lisesi'ni bitirdikten sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'nın tiyatro bölümüne girdi. Buradaki öğrenimini tamamlayıp 1960 yılında Devlet Tiyatrosu'na katıldı. Oyuncu ve rejisör olarak çalışıyor. Radyo oyunları, senaryolar yazdı; edebiyatla da ilgilendi. Şiir ve öyküleri *Varlık*, *Yeditepe*, *Dost*, *Türk Dili* vb. gibi dergilerde yayımlanmıştır. *Altın Kalpli Kız*, *Kâtip Çıkmazı*, *Eski Fotoğraflar* adlı oyunları Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. TRT Sanat Ödülleri yarışmasın-

da radyo oyunu *Küpe Çiçeğinin Ölümü*, televizyon oyunu *Gecenin Bir Yerinde* ve öyküsü *Serçe* ile 1970 yılında üç ayrı başarı ödülü kazandı. *Kâtip Çıkmazı* adlı oyunu (1970) *Günebakan* (1955), *Denize Çıkan Cadde* (1957), *Küçük Kızın Adı Ayşe* (1965) adlı şiir kitapları, *Bozuk Bir Şey* (1977) adlı romanı vardır. Devlet Tiyatrosu'nda birçok kez sahnelenen *Eski Fotoğraflar* adlı oyununun 1976'daki ilk oynanışı ile Türk Dil Kurumu 1977 Oyun Ödülü'nü kazanmıştır.

SÜMER Güner (Ankara - 1936 / Ank. - 1977) Oyun yazarı, oyuncu ve yönetmen. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okurken tiyatro çalışmalarına da başladı. Amatör olarak Ankara Üniversitesi Tiyatrosu'nda, Sahne Z'de oyunculuk yaptı. Öğrenimini yarım bırakarak 1960 yılında Paris'e gitti. 1962'de Paris'ten dönünce Asaf Çiyiltepe'nin kurduğu Arena Tiyatrosu'na katıldı. Bir yıl sonra ikisi birlikte Ankara Sanat Tiyatrosu'nun kuruluşunu gerçekleştirdiler. Uzun süre Ankara Sanat Tiyatrosu'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. Tiyatronun yönetimine katıldı. Asaf Çiyiltepe'nin bir trafik kazasında ölümü üzerin AST yöntimini tek başına üstlendi. AST çalışanları tiyatro yönetimine karşı greve gidince Güner Sümer de AST'dan ayrıldı, 1970 yılında İstanbul Sanat Tiyatrosu'nu kurdu. Eskiden AST'da çevirip yönettiği Brendan Behan'ın *Gizli Ordu* ve Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası* adlı oyunlarını burada sahneledi. Sonra İST de kapandı.

Oyunculuk ve yönetmenlik yanında yazarlık yanı da önemliydi. Daha lisedeyken arkadaşlarıyla *«Mavi»* adlı bir dergi çıkartmıştı. Bu dergi 1952-1956 yılları arasında 32 sayı yayınlandı. Şiir, öykü ve oyun yazdı. *Yarın Cumartesi*, *Bozuk Düzen* adlı oyunları çeşitli tiyatrolarda oynanmış, kitap olarak da basılmıştır.

Güner Sümer gerek yazarlığı gerekse yönetmenliği bakımından tiyatro tarihimizin bir dönemine yön vermiş bir sanatçıdır. Özellikle Ankara Sanat Tiyatrosu'nun tiyatromuzda bir dönüm noktası oluşturduğu, halkın sorunlarına açılan bir tiyatro anlayışının öncüsü olduğu göz önünde tutulursa, onun etkinliği daha iyi anlaşılır. Güner Sümer bu ilerive yönelik tiyatro anlayışını ürünleriyle desteklemiş, güçlendirmiştir.

S. Günay Akarsu

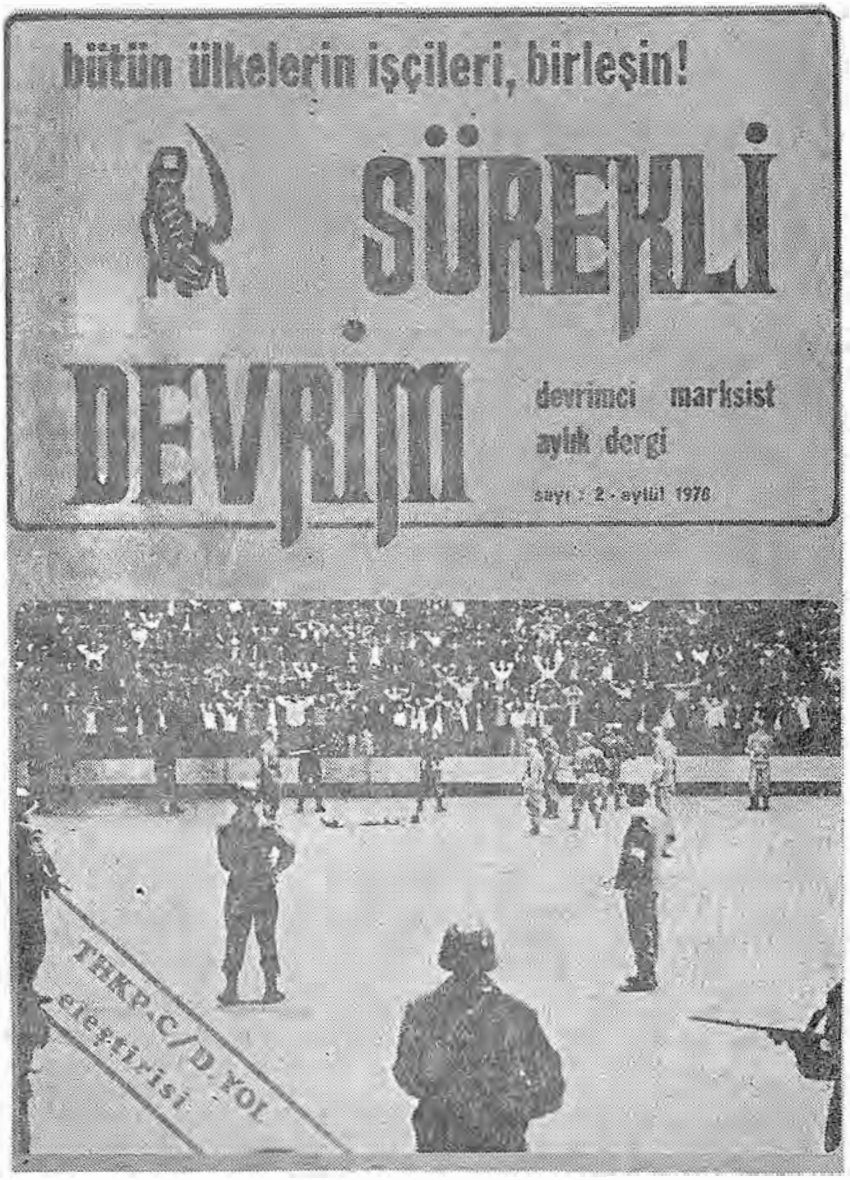

Sürekli Devrim'in bir sayısı

Sürekli Devrim. «Devrimci marksist aylık dergi.» Sahibi: Hamza Soysal - Yazı İşleri sorumlusu: Uğur Tekin. 1 Ağustos 1978'de çıkan ilk sayısında, «Ulusal Sorun ve Sürekli Devrim», «Irak'ta 165 Kürt Milliyetçisine Ölüm Cezası Verildi», «Devrimciler Kürtlerin Kendi Kaderlerini Tayinini Neden Desteklerler», «Kürt Mücadelesi ve Arap Devrimi», «Katalonya Sorununda Troçki'nin tavrı», «Troçki'de Ulusal Sorun ve Sürekli Devrim», «Proleter Kesimlerin Kitlesel Örgütlerine Devrimci Marksist Bir Yaklaşım», «Peru Seçimlerinde Devrimcilerin Başarısı», «Troçki'yi Anıyoruz» başlıklı vazılar yer aldı. Derginin, «Sürekli Devrim'den Okurlara» başlıklı sunu yazısında çıkış amacı belirtilirken, «özellikle devrimci hareketin sorunlariyle ilgilenmeyi görev bildiği» ifade edildi.

SÜREK, Şevket (İstanbul - 1946). Karikatürcü. İlk orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *«Yelpaze»* dergisinde yayımlandı (1967). Uzun süre *«Akbaba»* dergisinde karikatürleri basıldı; bu dergiye değişik konuları işleyen bant-karikatürler hazırladı.

«Ziraat Dünyası», *«Pardon»* ve *«Papatya»* dergilerinde de karikatürleri yayımlandı. Yurtiçi ve dışında sergilere, yarışmalara katıldı. Gazetecilik Yüksek Okulu'nu bitiren Sürek, İstanbul'dakl *«Pardon»* dergisinin açtığı bir karikatür yarışmasında «Birincilik Ödülü» de kazandı (1968).

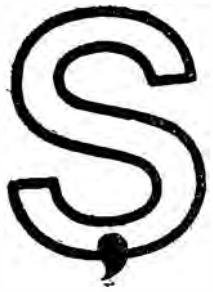

Şadırvan (1 Nisan 1949 - Kasım 1949). 35 sayı çıktı. İmtiyaz sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden : Behçet Kemal Çağlar. Haftalık.

«Niçin Çıkıyoruz» başlıklı yazıda: Hiçbir dargörüşe, hiçbir sabit fikre saplanmayacağız. Gerçekten Türk sanatına birşeyler katmakta olan, bu milletin gerçek sanat kabiliyetinden haber veren, çıkar yöne yönelmiş görünen, yahut iyi niyetler ve müdell kabiliyetlerle aranmak yolunda olan her sanat eserine» sayfalarının açık olduğu belirtilen derginin ilk sayısında A. Adnan Saygun *(Hamle Hayatın da Zaruretidir, Sanatın da)*, Prof. Remzi Oğuz Arık *(Türk sanatının Kökleri)* Agâh Sırrı Levend *(Fuzulî, Akkoyunlu mudur)* Prof H. Ziya Ülken *(Millet ve Destan)*, Samet Ağaoğlu *(Cemiyeti Konuşturabilmek)*, Sabahattin Teoman'ın *(Atayi'nin Hilye-til-efkârı Nasıl Bulundu)* yazıları; Ahmet Muhib Dranas *(Kar şiiri)*, Osman Atilâ, Munis Faik Ozansoy. Bekir Sıtkı Erdoğan'ın şiirleri yer aldı. Ahmet Kutsi Tecer, Oğuz Kâzım Atok, Hikmet Dizdaroğlu, İbrahim Zeki Brudurlu, Ceyhun Atıf Kansu, Eflatun Cem Güney, Selâhattin Batu, Zeki Ömer Defne, Fahri Erdinç, Ercüment Behzat Lav, M. Necati Karaer dergide sık görünen imzalar arasında anılabilir.

ŞAHAP Sıtkı (Niğde - 1915). Öykücü, romancı. Orta öğrenimini Antalya Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde (1941) tamamladı. Yüksek öğrenim yıllarında Matbuat Umum Müdürlüğü'nde, Ankara Radyosu'nda çalıştı. Millî Eğitim Bakanlığı'nda, Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nde Ziraat Bankası'nda çeşitli görevlerde bulundu. *«Varlık»* dergisinde çıkan ilk şiir deneylerinden sonra *«Doğuş»*, *«Yaratış»*, *«Varlık»*ta eleştirme yazıları yayımladı. Sonra öykü ve roman türünde verdiği ürünlerle tanındı.

Yapıtları: Çırılçıplak (öyküler, 1957, 1967), *Gün Görmeyen Sokak* (1958), *Bulut Gelir Pare Pare* (1958, 1967), *Gülen Ayva Ağlayan Nar* (1959), *Ayrı Dünyalar* (oyun, 1961), *Toprak* (roman, 1962), *Şubat Gecesi* (öyküler, 1964), *Gökkuşağı* (roman, 1965) *Horoz Değirmeni* (roman), *Kimin İçin* (roman, 1967), *Acı* (öyküler 1970, Türk Dil Kurumu 1971 Öykü Ödülü kazandı.)

ŞAHİN Burhan (Adana - 1936) Sendikacı. DİSK üyesi Basın - İş Sendikası'nın Genel Başkanı ve DİSK'in Yönetim Kurulu üyesi (1977 Aralık). Adana'da Cavid Oral'ın *«Bugün»* gazetesinde çalışmaya başladı (1949), İstanbul'a gelince uzun süre İstanbul Matbaası'nda mürettip - Operatör olarak çalıştı ve Basın-İş'e üyeliğini sürdürdü. Sendikanın Şube başkanlığını yaptı, grevlerde başarılı oldu, sonra Sendika Başkanı Ehliman Tuncer'e karşı adaylığını koyarak Genel Başkan oldu (1972). DİSK'in VI. Kongresinde Yönetim Kurulu'na seçildi (1977 Aralık).

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)in kurucu üyeleri arasında yer aldı ve partinin Genel Yönetim Kurulu'na seçildi. Bu sırada *«Yeni Ortam»* gazetesinde haftalık fıkraları yayınlandı. Eleştirel ve ideolojik yanı ağır basan fıkralarıyla sosyalizmin ve sınıf sendikacılığının çeşitli yorumlarını yaparak dikkatleri çekti. Bu arada Basın-İş'in eski Genel Başkanı'nı ve DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'i eleştiren fıkrası DİSK'in IV. Genel Kurulu'nda tartışmalara yol açtı.

İdeolojik tartışmaları ön plâna alan konuşmalarıyla etkin bir sendikacılığı sürdürdü. Girgin, sosyalizmin savunuculuğunda ödün vermeyen tavır alışıyla ün yaptı, etkinlik kazandı.

(K.S.)

ŞAHİN Mustafa (Ilgaz 1927) Sendikacı. Türk-İş üyesi Deri-İş Sendikası Genel Başkanı, Çalışma Bakanlığı Danışmanı (1977-78) ve Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi oldu. Deri-İş'in Kazlıçeşme Şubesine girdi (1950), kısa sürede örgütlenme ilkelerinde gösterdiği tutarlık üzerine Deri-İş'in Genel Başkanlığı'na seçildi (1956). İstanbul İşçi Sendikaları Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Sendikacılığın 1963'ten sonra toplu sözleşme ve grev yapma hakkına yasa yoluyla kavuştuktan

sonra yeni dönemin koşulları karşısında sendikanın gelişmesini sağladı, ancak Türk - İş üyesi olmanın verdiği bir tutuculuk yüzünden Deri-İş içinde ciddi bir karşıtlıkla yüz yüze geldi, emekli oldu ve Ecevit Kabinesi'nde Çalışma Bakanlığı'na getirilen Bahir Ersoy'un yanında Danışman olarak iki yıl kadar görev yaptı.

(K.S.)

Osman Şahin

ŞAHİN, Osman (Aslanköy - 1938). Öykücü. İlköğrenimini köyünde, ortaöğrenimini Dicle Köy Enstitüsü'nde tamamladı. Siverek'te bir süre ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümü'ne girdi. Beden Eğitimi öğretmeni olarak (1961) Malatya ve İzmit'te görev yaptı. Öğretmenliğini şimdi İstanbul'da sürdürmekte. Yazmaya 1966'da Bekir Yıldız'ın etkisi ve yüreklendirmesi ile başlayan Osman Şahin'in adını duyurması *Kırmızı Yel* öyküsünün 1970 TRT Hikâye Ödülü'nü kazanmasından sonradır. Az yazan sanatçılardan olan Şahin bundan sonra *«Cumhuriyet Sanat Eki»*, *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Asyalı»*, *«Yedinci Sanat»*, *«Yarına Doğru»* gibi gazete ve dergilerde sayılı öyküleriyle görüldü. Toroslarda geçen çocukluk, Fırat yöresi ağa köylerinde geçen öğretmenlik yıllarının etkileri sonucu feodal ortamdaki kanlı, vurucu, acımasız ve ilkel ilişkileri anlattı. Hem kendinden hem de yakından tanıma fırsatını bulduğu Doğu Güneydoğu Anadolu insanının yaşamından tanıdığı sancıları yerel dilden, folklorik öğelerden ve halk öykücülüğünden yararlanarak çarpıcı olaylarla anlattı. Feodal ilişkileri kapitalist ilişkilere kapalı salt kendi içinde devinime açık anlatmak ve yine yaygın dilden değil de salt kendi için geçerli yöresel dilden yararlanmak gibi aksayan yanlarına karşın olay çarpıcılığına yaslanan, öykülerin sevildiği 70'li ilk yıllarda ilgi ve umutla izlendi. Giderek yazı diline yönelmesine, kentleşmenin getirdiği sorunları da işler olmasına karşın sürekli yazmadığından yeterli güveni ve çıkıştaki ilgi yokluğunda okuru kazanamadı. Fakat düzeltici çabası olduğu çocuk öykülerinde, emekçilerin sınıf savaşının örgütlülüğüne dikkat çektiği halde yine aynı öykülerinde emek sömürücülerini örgütsüz, başıboş, dolayısıyla «kâğıttan kaplan» tanıtması gibi dikkatsiz bir yaklaşımı da oldu.

Yapıtları: Kırmızı Yel (1971), *Acenta Mirza* (1974), *Kraleli* (çocuk öyküleri, 1979).

Necati Mert

Şairler Yaprağı (Mayıs 1954 - Haziran 1957) 34 sayı çıktı. Çıkaran: Nedret Gürcan. Aylık.

Anadolu'nun küçük kasabasında yayımlandığı halde dönemin şiir gelişmelerini yakından izleyerek sayfalarında yansıtmayı başaran bu dergide yazan şairler, yazarlar arasında Turgut Uyar, Tarık Dursun, K. Metin Eloğlu, İlhan Berk, Başaran, Ahmet Köksal, Gülten Akın, Ö. F. Toprak, Tevfik Akdağ, Ercüment Behzat Lav, Behçet Necatigil, Ahmet Oktay, A. Kadir, Ercüment Uçarı, Rüşen Hakkı, Yılmaz Gruda, Halim Yağcıoğlu, Suat Taşer, Özdemir Nutku, Cemal Süreyya, Oğuz Arıkanlı, Ümit Yaşar, Coşkun Zengin, Kerim Aydın Erdem, Ahmed Arif, Cengiz Tuncer adları seçilebilir.

ŞANDA, Hüseyin Avni (Akçaabat - 1902 / İstanbul 1971). Yazar, araştırmacı. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Trabzon'da çıkan *«İstiklâl»* gazetesinde çalışmaya başladı (1923). İstanbul'a yerleşti. *«Vakit»* (1926-29), *«Akşam»* (1930-36) gazetelerinde muhabirlik, sekreterlik, yazarlık yaptı. Günlük *«Ekonomi»* gazetesinin yönetimine katıldı. *«İstanbul Postası»* gazetesini çıkardı (1959-64). Özellikle *«Akşamı»*, *«Yeni Adam»*, *«Yeni Edebiyat»* dergi ve gazetelerinde yayımladığı yazılarla tanınan Şanda'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmin etki alanına girişi, ilk dış borçlanmalar, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye'nin kuruluşları, Bağdat Demiryolları'nın sömürgeciliğe yönelik amaçları konularını işleyen yapıtı *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* (1932) adını taşır. *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (1935) adlı yapıtında ise, işçi hareketleri üzerinde durularak İttihat ve Terakki İktidarınca grevlerin engellenmesi anlatılmakta, yabancı uzmanların önerdikleri yasa değişikliklerinin yürürlüğe girmesini sağlayarak sendika hareketlerinin önünü kestiği belirtilmektedir.

ŞARDAĞ Rüştü (Halep - 1915). Yazar. Orta öğrenimini Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Gazi Eğitim E. Edebiyat Bölümü'nde tamamladı (1968). Ankara 4. Ortaokul ve Maarif Koleji'nde öğretmenlik, *«Türk Ansiklopedisi»*nde müşavirlik ve yazarlık yaptı. Daha sonra yerleştiği İzmir'de Belediye Yazı İşleri Müdürlüğü, (1950) Belediye Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. *«Vatan»*, *«Tan»*, *«Ulus»* gazetelerinde (1944-46) yayımladığı edebiyat yazıları, Ankara radyosundaki konuşmalarıyla tanınan Şardağ bu döneminde gerçekçi sanatın gelişmelerini izleyen bir eleştirmen kimliği gösterdi. Sonra divan edebiyatına yönelik çalışmalar, İran ve Türk şairlerinin rubâilerinden çeviriler yaptı.

Başlıca Yapıtları: Edebiyatımızda Vatan Duygusu (inceleme, 1940), *Klasik Şiirimiz* (İnceleme, 1950), *Ömer Hayyam'ın Rubaileri* (1958, 1960), *Perişan Baba Tâhir ve Çift Beyitleri* (rubailer, 1966), *Klasik Divan Şiirimiz* (1976).

Şehremaneti Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki ilk belediye örgütü. Şehremaneti, görevini yürüten yetkiliye Şehremini denilir. Bu görevin aynı adı taşıyan Osmanlı saray örgütünde görevli bulunan Sarayın ve hükümetin çeşitli onarım işleriyle görevli bulunan sorumlu kişiyle ilgisi yoktur. Şehremaneti, devlet yönetiminde önceleri kadıların emrinde çalışan ihtisab ağalığı örgütünün yerine 1826 yılında kurulmuş bulunan İhtisab Nezâretinin 1854 yılında kaldırılmasıyla kurulmuştur. Özellikle 1853 - 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra batılı emperyalistlerin etki alanına giren Osmanlı yönetimi yerel yönetim konusunda da batı taklitciliğine başladı. İlk uygulama Fransızların gözetiminde altıncı daire adı altında Beyoğlu bölgesinde uygulanmaya başlandı. 1869 tarihinde başlayan bu uygulamayla belediye örgütü çalışmalarına başlamış oldu. İlk Şehremaneti örgütü şu şekilde oluşuyordu. Başta Şehremini olmak üzere beş üyeden oluşan bir meclis-i emanet, meclis kalemi, muhasebe kalemi, fen heyeti, hukuk müşavirliği, sağlık kurulu ve yirmiye yakın belediye dairesi örgütün çatısını meydana getirmekteydi. Şehremaneti, Cumhuriyet yönetimi ile birlikte tarihe karışarak yerini bu günkü Belediyelere bıraktı.

(S.Ş.)

Şemsettin Sami (Yanya - 1850 / İstanbul

- 1904). Yazar. Dilci. Orta öğrenimini Zozimles adlı Rum Jimnazı'nda tamamladı (1868), Eski yunanca, fransızca, italyanca, arapça ve farsça öğrendi. Dahiliye Matbuat Kalemi'ne girdi (1871). *Sirac* ve yazı işlerini yönettiği *Hadika* gazetelerinde yazdı (1871 1873). Trablus'ta *Vilâyet* gazetesini yönetti (1874-75). İstanbul'da *«Sabah»*, *«Tercüman-ı Şark»* (1876-1878), *«Aile»*, *«Hafta»* (1879-1880) gazete ve dergilerini çıkardı. Mabeyn'de kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun kâtipliğini (1882), başkâtipliğini (1863-1896) yaptı. Yaşamının sonuna kadar Abdülhamid II. tarafından Erenköy'deki köşkünde «ikamete memur» edilmesine karşın bu görevi biçimsel olarak sürdü.

«Dil ve deyiş bakımından kusurlu olmak ve büyük bir sanat değeri taşımamakla birlikte, tiplerin canlandırılması, kişilerin kendi ağızlarına göre konuşturulması yönünden oldukça başarılı» (Agâh Sırrı Levent) sayılan *Taaşşuk-i Tal'at ve Fıtnat* romanı (1872) ile bu türde ilk eseri yazan Şemsettin Sami, *Besa yahut Ahde Vefa* (oyn. 1874), *Seyyid Yahya* (1875), *Gaye* (1876), adlı yapıtlariyle oyun türünde de

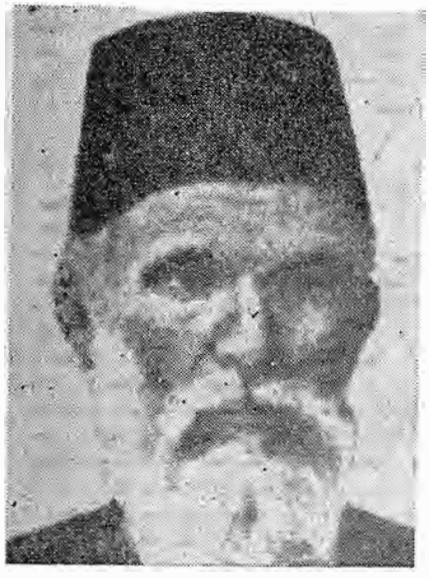

Şemsettin Sami

döneminin beğeni ölçüleri altına düşmeyen örnekler verdi. *Sefiller* (yarım) ve *Robinson* çevirilerini, Cep kitapları biçiminde *Medeniyet-i İslamiye, Esatir, Kadınlar, Gök, Yer, İnsan, Emsal, Letaif, Yine İnsan, Lisan, Usul-i tenkit ve tertip* adlarında küçük bilgi kitapları çıkardı. Kişiliğinin en önemli yanı dil ve tarih alanındaki çalışmalarıdır.

Başlıca Yapıtları : Kamus-î Fransıyî (fransızcadan Türkçeye Sözlük, 1882, 1905), *Kamusü'l A'lâm* (Tarih ve coğrafya sözlüğü, 6 cilt, 1889-1899), *Bakî'nin Eş'âr-ı Müntehabesi* (1900), *Kamus-î Türkî* (2 cilt, 1899-1901).

ŞENDİL Sabih (Tekirdağ - 1926). Şair. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı (1945). Bir süre İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okudu. İmar ve memurluk, muhasebe müdürlüğü yaptı. *«İstanbul»*, *«Kaynak»*, *«Fikirler»*, *«Çağdaş»*, *«Yeryüzü»*, *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı şiirle tanınan Şendil, *«Yeryüzü»* dergisinde çıkan (1952) *Değil* adlı şiirinden ötürü Ceza Kanununun 142. maddesine aykırılık saviyle yargılanmış beraat etmişti.

Başlıca Yapıtları : Bizim İskele (1948), *Gelin Dünya* (1951), *Yaşamak Herkesin Hakkı* (1953), *Bir Çatı Altında* (1961), *Dilek ve İpek* (1966).

ŞENGİL Salim (Selânik - 1913). Yayımcı. Yazar. Orta öğrenimini Ankara Lisesi'nde tamamladıktan (1938) sonra bir süre Banka memurluğunda bulundu. *«Seçilmiş Hikâyeler»* dergisi'yle başladığı yayımcılığı (1947) *«Dost»* Dergisi ve Yayımlarıyle sürdürdü. *Kafasını Törpüleyen Adam* (öyküler 1943) *Bir Rüzgâr Esti* (oyun, 1945) adlarında iki kitabı var.

ŞENER Sevda (İstanbul - 1928) Yazar. Orta öğrenimini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1950). Bir süre gene Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunduktan sonra açılan sınavı kazanarak Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yeni öğretime başlayacak olan Tiyatro Enstitüsü'ne asistan olarak girdi (1958). Bu kurumun ilk asistanıydı. Doktor, doçent ve profesör oldu. Şimdi de bu görevi sürdürüyor. Yurt dışında da çeşitli araştırmalar yapmıştır. Dergi ve gaeztelerdeki yazıları dışında kitapları da yayımlanmıştır: *Musahipzade Celal ve Tiyatrosu* (1964), *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlâk, Ekonomi, Kültür Sorunları* (1971), *Çağdaş Türk Tiyatrosunda İnsan* (1972). Bunların dışında fakülte dergisinde çıkan çeşitli incelemeleri, araştırmaları vardır.

(S.G.A.)

ŞEREF, Muvaffak (İstanbul 1913). Yazar. Bilimsel sosyalist eylem ve kuram adamı. Orta öğrenimini Saint Benoit, Galatasaray ve Kabataş liselerinde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1935-36). Bitirdiği fakültede 2 yıl Amme Hukuku fahri asistanlığı yaptı. Maliye Bakanlığı'nda Tahsilat Kontrolörlüğü, Sümerbank Müfettişliği (1936-1941) görevlerinden sonra Ekonomi Bakanlığı Sınai Mülkiyet Müdürlüğü ve Teşkilâtlandırma Şube Müdürlüğü (1941-1951)nde bulundu. Ankara Savcılığınca açılan kovuşturmanın takipsizlik kararıyle sonuçlanmasına karşın bakanlık emrine alınınca avukatlığa başladı (1951). 1960'dan önce Türkiye Emekçi ve Köylü Partisi'nin yayın organlarında yazan Muvaffak Şeref, Türkiye İşçi Partisi hareketine katıldı. Genel Yönetim Kurulu Yd. üyeliği, Bilim Araştırma Kurulu üyeliği görevlerinde bulundu.

«Hukuk Fakültesi» (1935-36), *«İnsan»* (1940-41), *«Yurt ve Dünya»*, *«Ant»*, *«Tan»* (1943-45), *«Sendika»* (1946), *«Yağmur ve Toprak»* (1948-49), *«Forum»* *«Pazar Postası»* (1956-58), *«Yön»*, *«Eylem»*, *«Yaşamak»*, (1964-66), *«Türk Solu»* (1966-68) *«Akşam»* (1969-70) dergi ve gazetelerinde toplumbilimsel araştırma yazılarının yanısıra Marxist sanat kuramlarına değğin yazı ve eleştiriler yayımladı. Oskar Lange'nin *Ekonomi Politik* adlı eserini (1965-1967) dilimize kazandırdı *Türkiye ve Sosyalizm* (1968) adlı kitabı var.

Şeyh Galib (İstanbul 1757 / İstanbul 1799). Divan şairi. Asıl adı Mehmet Esat'tır. Babası şair ve Mevlevi Mustafa Reşit efendi'nin çevresinde güçlü bir öğrenim görerek yetiştirildi. Bir süre Beylikçilik Kalemi'nde kâtip yardımcılığında bulunduktan sonra Konya'ya giderek Mevlânâ dergâhına girdi (1784). İstanbul'a dönüşünde Yenikapı Mevlevihanesi'nde şeyh oldu. Konya'daki mevlevi mümessili Mehmet Çelebi'nin tutumunun aksine «Müceddid olduğu Sultan Selim'in dîn-ü dünyâye - Nümâyandır hunev pûşidesinden kabr-i Mollaye -» beyitiyle Selim III.'ü övdü ve Nizam-ı Cedid'e taraftarlık etti. Mevlâna'nın beyit ve rubaileriyle birlikte birkaç rubaisini besteleyen Pâdişah tarafından da çok sevilerek, korundu. (Abdülbaki Gölpınarlı)

Şeyh Galib, divan şiirinin kendi kendini yineleme geleneğini aşarak —çağdaş Nedim gibi— öz ve biçim yönlerinden getirdiği yeniliklerle, bu şiir anlayışına katkıda bulunan az sayıda şairden biridir. Yenilik gücü, kendisinden önceki şairlerin kalıplaşmış mazmunlarını, ölgün hayal dünyalarında yarattığı değişikliklerle belirir. Mevlevi geleneklerinden kazandığı yeni yönelişlerle içtenlik kaynağını öz'ünden alır. Söyleyiş ustalıklarını biçim yönünden bilinçli çalışmalar sonucu elde eder. «Zannetme ki şöyle bir söz —Gel sen dahi şöyle böyle bir söz—» beytinde ifade ettiği gibi, işinin güçlüğünü bilerek söyler. Çoğu şiirinde,

yeni hayaller, buluşlar söyleyiş ustalıkları getirir. O da «Nedim gibi şarkı yazarak, daha geniş bir kitlenin, şehirli halkın zevkine doğru yaklaşma» gereksinmesi duyar, (Hasibe Mazıoğlu), XIX. yüzyıl şairlerinin yenilikçi girişimlerine öncü olur. Nabi'nin *Hayrabat*'ından daha üstün bir mesnevi yaratmak amaciyle yazdığı *Hüsn-ü Aşk*, «zengin hayalleri, renkli tasvirleri, canlı üslub» özellikleri, yoğun düşünce ve duygu paralelliğini birlikte götürme nitelikleriyle Tanzimat, Cumhuriyet dönemlerinde bile şairleri etkileme gücü taşır. *Divan*'ı (1837) ve *Hüsn-ü Aşk*'ı (1887, 1923, A. Gölpınarlı tarafından yeni dile çevrilerek, 1968) basılmıştır.

ŞEYH GALİB'in Şiirinden Bir Örnek

Efendimsin cihanda iltibârım varsa sendendir
Miyân-ı aşkında iştihârım varsa sendendir.

Benim feyz-i hayâtım hâsılı rûh-ı revânımsın
Eğer sermâye-i ömrümde kârım varsa sendendir

Veren bu sûret-i mevhûma revnak renk-i hüsnündür
Gülistân-ı hayâlim nevbahârım varsa sendendir

Felekten zerre mikdâr olmadım devrinde rencide
Ger ey mihr-i münevver âh ü zârım varsa sendendir

Senin pervâne-i hicrânınım şem'i vusletsin
Beher şeb hâhiş-i bûs ü kinârım varsa sendendir

Şehîd-i aşkın oldum lâlezâr-ı dağdır sinem
Çerağ-ı türbetim şem'-i mezârım varsa sendendir

Gören ser-geştelikte girdbâd-ı deşt zanneyler
Fenâ ender fenâyım her ne vârım varsa sendendir

Niçün âvâre kıldın gevher-i galtâhın olmuşken
Gönül âyînesinde bir gubârım varsa sendendir.

Şefak-tâb eyledin, peymânemi hûn-âb ile sâki
Sebâh-ı sohbet-i meyde humârım varsa sendendir

Sanâdır ilticâsı Galib'in yâ Hazret-i Mollâ
Başımda bir külâh-ı iftihârım varsa sendendir.

Şeyhî (Kütahya 1375 / Kütahya 1431). Şair. Asıl adı Yusuf Sinanettin'dir. Yetiştiği yıllar doğduğu şehirde, sonra İran'da öğrenim gördü, hekim oldu. Dönüşünde Germiyanoğlu Yakup II.'ye hekimlik ve müsahiplik etti. Ankara'ya giderek (1415) Çelebi Sultan Mehmet'in özel hekimliğini yaptı. Hizmeti karşılığında kendisine timar olarak verilen Tokuzlu köyüne giderken yolda soyulması üzerine ünlü eseri *Harname*'yi yazdı. Murat II. tarafından saraya alındı. Padişahın dileğiyle yazmaya başladığı *Hüsrev-ü Şirin* mesnevisi'ni bitiremeden öldü. Feilâtün, Mefâilün, Feilün ölçüsüyle mesnevi biçiminde yazılan *Harname* (Eşek kitabı anlamına) 120 beyitten meydana gelen bir hiciv örneğidir. Abdülbaki Gölpınarlı, mesnevi'yi İran şairlerinden Emir Hüseyni'nin (ölm. 1317) *Zâd-ül Müsâfirin* adlı kitabından alınmasına karşın, olayın güzel biçime hikâye edilmesi «nezahetin ihlal edilmemesi», sonraki hicivler gibi ağır dil kullanılmaması nitelikleriyle başarılı sayar.

Şeyhülislam Arif Hikmet (İstanbul - 1786 / İstanbul 1859). Divan şairi. Öğrenimini bitirdikten sonra kadılık yapmayarak kalemiyye'de çalıştı. İstanbul'da çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Daha sonra ilmiyye'ye geçerek Anadolu (1833) ve Rumeli (1838) Kazaskerliği, Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliye üyeliği (1839) Şûray-ı Askeri üyeliği ve Şeyhülislamlık (1845-1854) yaptı. Beş bin ciltten fazla kitap vakfettiği Medine'ye yerleşmek isterken İstanbul'da öldü. 997 Arapça, 621 Farsça ve 2032 Türkçe beyit bulunan divanından (1866) başka kendisinden sonra gelen araştırmacıların faydalandığı tarih ve biografya kitapları vardır.

Şeyhülislam Yahya (İstanbul - 1552 / İstanbul 1664). Divan şairi Aile çevresinde yetiştirildi, ilmiyye sınıfına girdi (1560). Babasiyla birlikte hacca gidip geldikten sonra (1566) İstanbul medreselerinde müderrislik (1567-95), Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık (1595-1604) yaptı. Orta yaş döneminde önemli görevlere atandığı zaman ülkede bir çöküntünün ilk rüzgarları esiyordu. Padişah Ahmet I. en ilkel yönetim bilgilerinden yoksun 16 yaşında bir çocuktu. Çeşitli bölgelerde halk hareketleri başlamış, en önemlilerinden Celali başkaldırması büyük kan dökülerek bastırılmıştı. Şeyhülislamlığa getirilişinden bir yıl sonra tahta çıkan Murat IV. (1623-40) dönemindeyse zulüm olağan sayılır hale gelmişti. İki kez azledilip yeniden atandığı görevinde çıkarcı yöneticilerin düşmanlıklarını üzerine çekerek birkaç kez öldürülme tehlikesi geçirdi. Katıldığı divan toplantılarında inandığı doğruları ortaya koyması, zamanın kaba sofuları karşısındaki eleştirici tutumu yöresinde düşmanlıkların artmasına yol açıyordu. Murat IV.'e karşı düzenlenen yeniçeri ayaklanmasında kellesi istenenler arasında o da vardı.

Naili, Nedim, Ziya Paşanın övgü mısralarıyle belirttikleri gibi gazel ustasıdır. Şiirlerine genel olarak iki duygu egemendir: öfke ve acı... Öfke, olumsuzlukların nedenlerini göremediği bir dünyaya karşı; acı, etkilerini yüreğinde duyduğu olumsuz bir dünyadan ötürüdür. Öfkesini bilgece dizelerle ortaya koyar. Acısıyla eşsiz duyarlıkların şiirini yaratır. Zaman zaman görülen rindâne havası ve dış dünyaya açılma eğilimleri öz ve biçim yönlerinden Nedim'i etkilemiş, ona yeni ufuklar arama itilimleri kazandırmıştır. 2 kaside, 1 sakiname, 1 tahmis, 340 gazel, 23 kıt'a, 47 rubai, 47 beyit bulunan divanı Fenûl Emin Mahmut Kemal (İnal)ın incelemesiyle birlikte basılmıştır (1918). Basılmamış bir nigârîstan çevirisi vardır.

(Ş.K.)

ŞİDE M. Sadık (Eskişehir - 1928). Sendikacı. Türk - İş Genel Sekreterlerinden. Eskişehir Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası Başkanı. Eskişehir Şeker Fabrikasında işçiliğe başladı (1951). Sendika Yönetim Kuruluna üye seçildi (Mart 1960), Şeker Fabrikaları İşçileri Federasyonu kurulurken bu örgütün genel Kurulunda Eskişehir sendikasını temsil etti (Mart 1961). İşyerinde işçi mümessilliği (1959) ve işçi baştemsilciliği yaparak (Temmuz 1960) çevrede tanınmaya başladı. İl Hakem Kurulunda işçi haklarını savundu. Bilgili ve atılgan yapısıyla Türk - İş Temsilciler Meclisinde, III. Çalışma Meclisinde, İşçi Sigortaları Genel Kurulunda (16. ve 17. Genel Kurul) Eskişehir işçilerini temsil etti. İşçilik yaşamına Devlet Demiryolları Eskişehir Cer atölyesinde tesviyeci olarak başladı, bu işyerinden ayrılarak (1949), Eskişehir Şeker Fabrikasına girdi (1951). Correspondes İnstitüde'de İngilizce öğrendi.

Türk - İş Başkanı Demirsoy'un ölümü ve Başkanlığa Genel Sekreter Halil Tunç'un seçilmesi üzerine Türk - İş Genel Sekreterliğine getirildi. Bir süre sonra Profesör Dr. Sadi Irmak'ın kabinesinde Sosyal Güvenlik Bakan-

lığına atandı, kabine güven oyu alamadı. Uzlaşmacı sendikacılığın parlak örneklerini verdi ve 1978'de Ecevit Hükümetiyle işçiler adına Toplumsal Anlaşma imzaladı. Bunun işçilerin pek çok hakkını ortadan kaldırdığı gerçeğini önceleri kabul etmedi, ancak 1980'de bu anlaşmayı yok saydıklarını açıkladı.

(K.S.)

Şiir Sanatı (Kasım 1965 Haziran 1967). 20 sayı çıktı. Sahibi Günseli Özler. Yönetmen : Kemal Özer. Aylık.

Kemal Özer'in *«Niçin Şiir Dergisi?»* başlıklı yazısında *«Şiir Sanatı,* yalnız şiire, şiirin sorunlarına yer vermek için çıkıyor. Bütünüyle buna ayrıldığından öteki dergilerden daha fazlasını gerçekleştirmek umudunda. Özelliği, belirli bir görüşü, belirli bir kuşağı öne sürüp onun savaşını, savunmasını yapmasından değil de şiirin bir forum olmak istemesinden geliyor.» diye amaçlarını belirttiği dergide; Can Yücel, Gülten Akın, Hilmi Yavuz, Sezai Karakoç, Ataol Behramoğlu, Süreyya Kanıpak (Berfe), Özdemir İnce, Refik Durbaş, Ruşen Hakkı, Ercüment Uçarı, Anıl Meriçelli, Kemal Özer, Abdülkadir Bulut'un şiirleri; Doğan Hızlan, Murat Belge (T. S. Elliot'un F. Alfred Prufrock'un *Aşk Şarkısı, Üzerine Bir Metin İncelemesi,* 2,3. sayılar), Afşar Timuçin *(Şiir Eleştirileri,* sayı 11), Konur Ertop *(Yeni Türk Şiirine Bakarken,* sayı 11), Mehmet Doğan *(Şiirde Toplumsal Öğe,* sayı 13) yazıları, Sezai Karakoç, Cevat Çapan, Can Yücel'in çevirileri yer aldı.

ŞİMŞEK Hasan (Tarsus - 1918). Şair. Orta öğrenimini Adana Ziraat Lisesi'nde tamamladıktan sonra (1935) Toprak Mahsulleri Ofisinde çalıştı. *«Hep Bu Topraktan», «İstanbul», «Yücel», «Başkent Ankara»* özellikle *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanındı. En verimli dönemi olan 1948-1955 yıllarında kendi halinde küçük burjuva insanının doğa ve yaşam karşısındaki duygulanmalarını, çevre ilişkilerinin yarattığı izlenimleri önceleri Cahit Sıtkı'nın belirlediği şiir dünyasında, sonra kendine özgü yapılar içinde veren sınırlı bir şair olarak göründü.

Yapıtları: Gece Gündüz (1952), *Beyaza Duran* (1963).

Şinasi (İstanbul - 1826 / İstanbul - 1871): Tanzimat devri şair ve yazarlarından. İlk öğreniminden sonra Tophane kalemlerinden birine memur oldu. Maliye öğrenimi için devlet hesabına Paris'e gönderildi (1849). Dönüşünden sonra Reşit Paşa'nın himayesiyle Meclis-Maarif üyeliğine seçildi (1855). Gazetecilliğe başlayarak Agâh Efendiyle birlikte *«Tercüman-ı Ahval»*i çıkardı (1862). Onunla anlaşamayınca, altı ay sonra tek

Şinasi

başına *«Tasvir-i Efkâr»* gazetesini çıkardı. Havadiscilikten çok bir fikir gazetesi olan, Türk kültür ve edebiyat tarihinin en başta gelen bir aşaması sayılan *Tasvir-i Efkâr,* Şinasi'nin en büyük eseri ve uğradığı haksızlıklara karşı tek avuncu idi. Fuat Paşa'nın sevgisini kazanınca Meclis-i Vâlâ azalığına atanması kararlaşır. Ama bu sırada, Paris arkadaşlarından Sait Sermedi'nin Âli Paşa'ya suikast eylemine girişmesi üzerine Paris'e kaçar, gazetesini Namık Kemal'e bırakır (1865). Abdülaziz'in Paris gezisi sırasında Fuat Paşa kendisiyle görüşür. İzmir Valiliğini verir. Fuat Paşa öldükten bir süre sonra Paris'e döner (1870). Rus Fransız savaşında İstanbul'a gelerek gene gazetesinin başına geçer. Somagir'de evinin bahçesinde bir basımevi yaptırır. Hastalandığı halde bütün gününü büyük bir sözlük hazırlamakla geçirir. Beyin tümöründen ölür.

Şinasi, şiir, tiyatro, makale, çeviri, eleştiri türlerinde yapıtlar vermiştir. İlk, eski biçimdeki şiirlerinin dışında tüm eserlerinde, toplumun adamıdır. Toplum ile şiir arasında ilgi kuran ilk yazardır. Şinasi'nin kişiliği bu yeni şiirlerinde görülür. Şiire fikri koymuştur. İlk şiir çevirilerini o yapmış, ilk piyesi o yazmış, ilk makaleciliği o yapmış, ilk Türk başyazarlığı yaparak gazeteciliğe ulusal bir kimlik kazandırmıştır. Dilde sadeliğin hem savunucusu hem uygulayıcısı ve Batı anlayışlı nesrin kurucusu olmuştur. Yazıyı bir beceri değil, fikrin anlatma aracı olarak ele almıştır. Soyut değil somut anlatımı seçmiştir. Yazılarında nokta, virgül gibi işaretleri ilk o kullanmıştır. Dil alanında bilinçli bir yenileyicidir. «Vatan, millet, halk, medeniyet resulü, mahkeme-i vicdan» gibi, bugünkü anlamları içinde yeni kavramlar kullanarak Türk toplumuna yeni bir görüş getirmiştir.

Başlıca Yapıtları: Şiir çevirilerinin toplandığı *Tercüme-i Manzume* (1859), *Şair Evlenmesi* (bir perdelik komedi, 1869), *Müntehabat-ı Eş'ar* (seçme şiirleri, 1862), *Durub-ı Emsâl-ı Osmaniye* (Osmanlı atasözleri, 1863), *Müntehabat-ı Tasvir-i Efkâr* (seçme makaleleri, 2 cilt, 1885), *Divan* (eski biçim şiirleri).

Serhat Kestel

ŞİPAL Kamuran (Adana 1926). Öykücü, çevirmen. Orta öğrenimini Pertevniyal Lisesi'nde, yüksek öğrenimini, askerliğinden sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1955). İki yıl asistanlıktan sonra, Üniversite yabancı diller okulu okutmanlığına geçti. *«Varlık», «Türk Dili», «Yelken», «Ataç», «Yeni Dergi», «Dönem»* dergilerinde yayımladığı öykü, inceleme yazısı ve çevirileriyle tanındı. Çalışmalariyle çağdaş Alman sanat ve sanatçılarının bilinmesinde büyük katkıda bulundu. Franz Kafka'nın *Dâva* (1964), *Şato* (1966), *Amerika* (1967) gibi temel kitaplarının yanısıra çağdaş Alman öykücülüğünü tanıtan bir antoloji, düzenledi.

Öykü Kitapları: Beyhan (1962), *Elbiseciler Çarşısı* (1965) Sait Faik Hikâye Armağanı, 1964), *Büyük Yoculuk* (1969), *Buhurumeryem* (1971).

Türkan Şoray Cemo filminde

Maddesi bir sonraki sayfada

ŞORAY, Türkan (İstanbul 1945) Sinema oyuncusu. Ortaokulda okurken öğrenimini yarıda bırakıp sinema oyunculuğuna başladı. Erksan'ın yönettiği *«Acı Hayat»* (1962) ile ününü pekiştirdi. Melodram türündeki filmlerde daha başarılı oldu. Önemli filmleri arasında *Çalıkuşu*, (1966), *Sinekli Bakkal*, (1967), *Vesikalı Yarim*, (1968), *Sultan Gelin*, (1973), *Dila Hanım*, (1977), *Ferhat ile Şirin*, (1978), *Selvi Boylum Al Yazmalım*, (1978), *Sultan*, (1978) belirtilebilir. Şoray'ın yönetmenlik denemesi de vardır *Dönüş*, (1972), *Azap*, (1974).

ŞUHUBİ, Erdoğan (İstanbul 1934). Mekanik bilgini. 1951'de Haydarpaşa Lisesi'ni, 1956'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi; bu fakültenin Teknik Mekanik ve Genel Mukavemet kürsüsüne asistan oldu. 1959'da, *«Mininum ağırlıklı plâklar»* teziyle doktorasını verdi. 1962'de yine İTÜ'nün Nükleer Enerji Enstitüsü'nü bitirdi. ABD'ye giderek 1964'e kadar Purdue Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. Prof. Ahmet Cemal Eringen'le birlikte, «mikromorfik cisimler» kuramını geliştirdi. Klasik sürekli ortamlarla atomsal yapılar arasında bir ölçüde yaklaşma sağlayan bu kuram, uluslararası alanda Eringen-Şuhubi kuramı olarak bilinmektedir. 1964'te Türkiye'ye dönünce *dinamik magnetoelastisite* konulu teziyle doçent oldu. 1968'de konuk profesör olarak çağrıldığı ABD Princeton Üniversitesi'nde özellikle sürekli ortam mekaniği konusunda dersler verdi, araştırmalar yaptı. Yine Ahmet Cemal Eringen'le birlikte *«Elastodynamics»* (Elastodinamik) adlı yapıtını hazırladı. 1974'te İngilizce olarak yayımına başlanan bu yapıt, kendi konusundaki geniş kapsamlı ve kesinlik taşıyan ilk yapıttır. 1970'te İstanbul Teknik Üniversitesi'nde profesör olan Erdoğan Şuhubi, 1971'de, bu üniversitede yeni kurulan Temel Bilimler Fakültesi'nin Mekanik Kürsüsü başkanlığına getirildi. Ayrıca, 1970'te TÜBİTAK Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü'nde Tatbiki Matematik Ünitesi başkanlığını yürütmeye başladı.

Şuhubi'nin, mekaniğin çeşitli dallarında verdiği yapıtlar, 40'a yakın yabancı dilde yayımlandı. TÜBİTAK'ça yayımlanan bir araştırmada, Türk uyruklu mekanik bilim adamları arasında yabancı yazarlarca yapıtlarından en çok yararlanılanın Erdoğan Şuhubi olduğu belirtildi.

Başlıca yapıtları: Sürekli ortamların lineer olmayan mekaniğine giriş (1965), *Alaşkanlar Mekaniği* (1968), *Elastodynamics* (1974'de ilk cildi yayımlandı.)

ŞÜKÜFE Nihal (İstanbul - 1896 / İstanbul - 1973). Şair. Yüksek öğrenimini Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde tamamladı (1919). Uzun süre İstanbul Kız Lisesi'nde coğrafya ve edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Nedim»* (1918-1919) dergisinde yayımladığı ilk şiirlerini topladığı *Yıldızlar ve Göller*'iyle Tevfik Fikret'in üslup, biçim ve havasının etkisinde görünen (Hüseyin Cahit, Fuad Köprülü) kitabından sonra ulusal akımı benimseyerek hece ölçüsüyle yazdı. Bu tür şiirleri *«Aydabir»*, *«Çınaraltı»*, *«Şadırvan»* (1935-1949) dergilerinde çıktı. Roman türündeki çalışmaları başarı çizgisine ulaşamadı.

Yapıtları: Yıldızlar ve Gölgeler (şiirler, 1919), *Hazan Rüzgarları* (şiirler, 1928), *Tevekkülün Cezası* (öyküler, 1928), *Renksiz Istırap* (roman, 1928), *Gayya* (şiirler, 1930), *Yakut Kayalar* (roman, 1931) *Çöl Güneşi* (roman, 1933), *Su* (şiirler, 1933), *Yalnız Dönüyorum* (roman, 1938), *Sabah Kuşları* (şiirler, 1943), *Domanıç Dağlarının Yolcusu* (roman 1946), *Çölde Sabah Oluyor* (roman, 1951), *Yerden Göğe* (şiirler, 1960), *Şüküfe Nihal/Şiirler* (ölümünden sonra yayımlanan seçilmiş şiirleri, 1975).

ŞÜKÜFE NİHAL'den Bir Şiir

DUYMIYAN KADINA

Topla eteklerini yerlere sürünmesin,
Rüzgâra cilvelenen tülleri görünmesin,
Köşede kar içinde can veren çocuklar var...

Süzülerek çıkarken bir barın kapısından,
Haberin yok yurdunun eleminden, yasından...
Köşede kar içinde can veren çocuklar var...

Yerlere pırıltılar aksederken dizinden
Karlar göz göz olmuştur bir gözyaşı izinden...
Köşede kar içinde can veren çocuklar var...

Yükselme gurûrunla, indir başını yere,
Tahammülüm yok artık çiçeklere, tüllere,
Köşede kar içinde can veren çocuklar var...

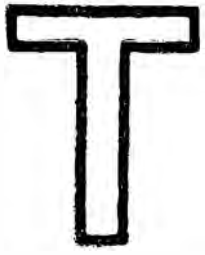

Tabiî Senatörlük 1961 Anayasasının 70. maddesinde Cumhuriyet Senatosunun kuruluşu açıklanırken, maddenin ikinci fıkrasında «13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi ve Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin Cumhuriyet Senatosunun tabiî üyesidirler.» hükmü yer almıştır.

Tabiî üyeler, Cumhuriyet Senatosunun diğer üyelerinin tâbi oldukları hükümlere tâbidirler. Ancak, haklarında, bu Anayasanın 73. maddesinin 1. ve 2. fıkraları ve 10. geçici maddesi uygulanmaz. Tabiî üye olarak Cumhuriyet Senatosuna katıldıktan sonra bir siyasal partiye girenlerin tabiî üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer.» hükmü getirilmiştir. Maddenin gerekçesinde bu hükümle ilgili olarak, «Eski Cumhurbaşkanının Cumhuriyet Meclisinde yer alması iki sebebe dayanmaktadır. Bir kere uzun seneler Devletin başında bulunmuş olan şahsın, bilgi ve tecrübenin verdiği olgunlukla Meclisten beklenen faydaları çoğaltacağı düşünülmüştür. Ayrıca eski Cumhurbaşkanını siyasî endişelerin dışına çıkarmak ve kendisine ebedî bir şeref yeri temin edilmek istenmiştir» denilmektedir. Tabiî senatörlük, bir çeşit «şeref üyeliği niteliğini taşımaktadır: Cumhurbaşkanı olarak devlete hizmet etmiş olanlar veya verdikleri söze bağlı kalarak ellerindeki iktidarı yeni Anayasaya göre kurulmuş parlamentoya devredenler, bir hizmetlerinden dolayı böyle bir üyeliğe getirilmektedirler. 1961 Anayasasına esas olan tasarılardan «Yüksek Öğretim üyelerinden kurulu Anayasa Komisyonunca, hazırlanan Anayasa Öntasarısı (İstanbul tasarısı)»nın 70. maddesinde de eski Cumhurbaşkanları ile yedi yıl Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış olanların hayatları boyunca senatonun tabiî üyesi olmaları öngörülmüştü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî İlimler Enstitüsünün gerekçeli Anayasa tasarısının 40. maddesinde de «Eski Devlet Başkanları Cumhuriyet Meclisinin (Senatonun) tabiî üyesidirler» hükmü vardı. Kurucu Meclis çalışmaları sırasında 70. madde komisyonda değişikliğe uğramış ve Millî Birlik Komitesinin hukukî varlığının sona ermesinden sonra Senato tabiî üyeleri olmaları kabul edilmiştir. Bundan başka Millî Birlik Komitesinin bazı üyelerince (Gürsel - Ersü) üç yıl süreyle Genelkurmay Başkanlığı yapmış olanların da senatonun tabiî üyesi olmaları önerilmiş, bu öneri Komitece kabul edilmiş, Temsilciler Meclisinde reddedilmiştir.

Tabiî senatörlüğün başka ülkelerdeki benzer durumlarına Üçüncü Cumhuriyet (1871 - 1940) Fransa'sında ve 1947 tarihli İtalyan Cumhuriyeti Anayasasının geçici III. maddesinde rastlanmaktadır. 1947 İtalyan Anayasasının geçici III. maddesine göre: «Cumhuriyet Senatosunun ilk kuruluşunda, Senato üyesi olmak için öngörülen şartlara sahip olan Kurucu Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanının kararnamesi ile, aşağıdaki sıfatlarına dayanarak Senato üyesi tayin edilirler: Başbakanlık ya da Yasama Meclislerinin başkanlığını yapmış olanlar; Feshedilmiş olan Senatoda üyelik kazanmış olanlar; Kurucu Meclis dahil olmak üzere, en az üç dönem üyelik kazanmış olanlar; Milletvekilleri Meclisinin 9 Kasım 1926 oturumunda üyeliklerinden atılmış olanlar; Devlet Savunmasına dair Özel Faşist Mahkemesinde mahkûm olup da en az beş yıl hapis cezası çekmiş olanlar; Bunlardan başka feshedilmiş olan Senatonun üyesi olup da Millî Danışma Meclisine dahil bulunmuş olanlar, Cumhurbaşkanının kararnamesi ile Senato üyesi tâyin edilirler...» Bu maddenin amacı faşist rejim döneminde madur olan parlamento üyelerine bir onur görevi vermektir.

Türkiye'de AP ve CKMP-MHP çevreleri tabiî senatörlükle ilgili maddenin dünyanın başka hiçbir Anayasasında bulunmadığını ileri sürerek, bu maddenin Anayasadan çıkarılmasını ileri sürmüşlerdir. AP, 27 Mayıs hareketinin bir sonucu MHP de, bugünkü tabiî senatörler 14'leri tasfiye eden gruptan olduğu için tabiî senatörlük kurumuna karşı çıkmışlardır. MHP Genel Başkanı Türkeş'e göre, bu kurum «İsmet Paşa'nın iktidarı ellerinden (MBK'den) almak için verdiği bir siyasî rüşvettir ve modern hiçbir memlekette böyle bir müessese yoktur.» »

(Türkiye'nin Meseleleri, s. 202). Anayasanın 70. maddesinin kaldırılması ile tabiî senatörlük kurumunun kaldırılması mümkündür.

Eski Cumhurbaşkanlarından tabiî senatör olarak Senatoya girenler İsmet İnönü (1972 1973) ile Cevdet Sunay (1973)'dır. Celâl Bayar tabiî senatör olmayı kabul etmemiştir. Kurucu Meclisteki MBK üyelerinden Köksal, Madanoğlu, Ulay tabiî senatörlükten istifa etmişler; Görsel ve Kuytak da ölmüşlerdir; halen MBK eski üyelerinden Acuner, Aksoylu, Ataklı, Çelebi, Ersü, Gürsoytrak, Kaplan, Karaman, Karavelioğlu, Küçük, Okan, Özdilek, Özgüneş, Özgür, Özkaya, Tunçkanat, Yıldız ve Yurdakuler (18 üye) tabiî senatörlük görevini sürdürmektedirler.

Mustafa Gebzeli

Tahsin Nahit (İstanbul - 1887 / İstanbul - 1919). Şair, oyun yazarı. Orta öğrenimini Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde, yüksek öğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamladı Öğrenciyken edebiyat ve politika çevrelerinde tanınmış, İttihat ve Terakki fırkası'na girmişti. Sonradan (1911) partinin meclisteki çalışmalarıyla «hakimiyet-i milliyeyi sarsmakla meşgul» olduğunu ileri sürerek politikadan çekildi. Savaş yıllarında İaşe Teşkilatı'nda müfettiş olarak çalıştı *Rakibe* adlı oyunun Darülbedayi'de provaları sırasında öldü. *«Çocuk Bahçesi*, *«Hale»*, *«Muhit»*, *«Resimli Kitap»* dergilerinde çıkan şiir, manzum öykü ve mensur şiirleriyle tanınmıştı. Ferah Tiyatrosu'nda oynanan *Jön Türkler* adlı oyunu (1908) büyük sanat olayı olarak karşılandı. Şehabettin Süleyman'la birlikte yazdıkları *Kösem Sultan*'da sahneye kondu. (1911).

Yapıtları: Hicranlar (oyun, 1908), *Jön Türk* (oyun, 1909), *Ruh-i Bikayd* (şiirler, Mehmet Fuat (Köprülü)'ın *Hayat-ı Fikriye*, Cemil Süleyman'ın *Timsal-i Aşk* adlı kitaplarıyla birlikte Fecr-i Âti kütüphanesi yayımı olarak çıkan üç kitaptan biri, 1909), *Firar* (Oyun, 1911), *Kırık Mahfaza* (oyun, 1911) *Rakibe* (uyarlama oyun, 1919).

Takrir-i Sükun yasası. Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çıkarılmış, Cumhuriyet tarihinin etkisi en büyük baskı yasasıdır. Şeyh Sait'in liderliğinde Güney Doğu yöresindeki Nakşibendiler 11 Şubat 1925'de genç Ankara hükümetine başkaldırdılar. Fethi Okyar Hükümeti bu nedenle hem Irticaa karşı bir yasanın çıkarılmasını Meclisten istedi, hem de sıkıyönetim ilan etti. Meclis'te sıkıyönetimin onaylanması sırasında yapılan görüşmeler sonucu Fethi Okyar Hükümetinin istediği, irticai kalkışmalara karşı kullanılacak, dini temele dayanan dernekleri yasaklayan, bunların faaliyetini kökten kaldıran yasa ile sıkıyönetim Meclis tarafından kabul edildi. Böylece Okyar Hükümeti de güven oyu almış oldu. Ne var ki bu güven oyuna rağmen başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere bir bölük Halk Partisi yöneticisi Fethi Beyin yumuşak ve ılımlı yönetiminden memnun değildi. Devrimlerin yapılabilmesi, Cumhuriyet yönetiminin yerleştirilmesi, bunlarında ötesinde parti iktidarının pekiştirilmesi için köklü önlemlere gerek olduğuna inanıyorlardı. Nitekim Hükümetin güven oyu almasına rağmen, o sırada Heybeliada'da dinlenmekte olan İsmet Paşa acele Ankara'ya çağırıldı. İsmet Paşa 2 mart'ta Ankara'ya geldi. Onun gelişinden sonra sertlik yanlısı Halk partililer harekete geçerek Parti grubunda da Okyar Hükümetine güvensizlik beyan ettiler. Grubun yaptığı toplantıda Okyar Hükümeti aleyhine 94, lehine ise 60 oy çıkmıştı. Oylamadan sonra Mustafa 'Kemal verdiği demeçte «Devrimi başlayan tamamlayacaktır» demişti.

Okyar'ın istifasından sonra İsmet Paşa Başbakanlığa atanmıştı. İsmet Paşa çok kısa bir programla Meclisin karşısına çıktı. Bu programda altını çizerek belirttiği bir tek nokta vardı: «İç politikada herşeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgundan korunması, genel huzur ve rahatlığın sürdürülmesi ve her halde devletin söz geçirme gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz». Hemen o gün yapılan görüşmelerden sonra Hükümet güven oyu aldı. İsmet Paşa teşekkür için yaptığı konuşmanın sonunda, hemen kabul edilmesini isteyeceğim bir yasa tasarısı var biraz sonra Meclise takdim edilecektir dedi.

On dakikalık aradan sonra Yasa Meclise sunuldu. Sonradan 578 sayılı Takrir-i Sükun Yasası adını alacak yasa bir maddeden oluşuyordu. O madde de aynen şöyle idi:

«İrtica ve isyana ve memleketin İçtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale sebeb bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikât ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reisi Cumhurun tasdiki ile res'en ve idareten men'e mezundur. İşbu fiillere katılanları İstiklâl Mahkemesine verebilir»..

Bu tek maddelik yasa incelendiğinde bir çok kişiyi ve grubu kapsayacak güçtedir. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür:

—İrtica ve Isyana teşvik ve teşebbüs edenleri,

— Memleketin sosyal nizamını, huzurunu ve sükununu bozanları,

— Memleketin emniyet ve asayişini ihlâl eden her türlü fiil ve hareketleri,

— Yukarda belirtilen suçları örgüt kurarak tahrik, teşvik ve teşebbüs ederek işleyenleri,

— Basın yoluyla aynı suçları işleyenleri.

Yasa Mecliste büyük tartışmalara neden oldu. Dersim Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel) Meclis kürsüsünden şunları söyledi:

«Bu tasarıdaki hüküm çok tehlikelidir, Çünkü Anayasanın 70.nci maddesindeki insanlığın tabii hakları doğrudan doğruya hükümetin takdirine, denetimine ve idaresine bırakılıyor. Böylce Anayasada, Hükümetin denetimi altına girebilir. Hükümet istediğin de, belirsiz bazı deyimlerle her hangi bir kavramı irtica kelimesinin anlamı içine sokamaz mı? Her hangi bir kavramı da isyan kelimesinin kapsamı İçine alamaz mı? «Memleketin sosyal düzeni» kavramından daha belirsiz, sınırı çizilmemiş ne vardır. Müstebit Hükümetler sosyal düzen prensibi arkasından, yürütme alanında daima kendi isteklerini ileriye sürmüşlerdir. Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik idaresindeki amaç, bütün vatandaşların güvenlik ve huzurudur. Bu gibi hususlarda hükümetin takdir hakkını kullanması, herkesin yarınına güvenmemesi demektir.

Çünkü dünyada «huzur ve sükun» deyimi kadar sınırı geniş bir deyim yoktur. Bu deyime neler girmez ki... Dünyadaki keyfi idareye dayanan bütün hükümetler, bütün yanlış işlerini bu kapıdan İçeriye sokmuşlardır. Birde «güvenlik» kelimesi var. Bu kelimeyi hükümetin eline vererek insanların çabalarını kuruluş, kışkırtıcılık bozgunculuk, yayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki; İnsanların zihinlerinden geçenleri bile kapsamına koymak mümkündür. Bütün bu sebeplerle bu kanunu Cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin ruhuna, anayasaya aykırı görüyorum. Bunun için komisyon raporuna muhalif olduğumu yazdım. Ayaklanmayı tez elden ve acımaksızın bastırmakta hepimiz oybirliği içindeyiz. Nitekim; Başbakan Fethi Bey nefret edilecek durumu anlattığında oybirliği ile güven oyu verdik. Şimdi ise, sıkıyönetimi bile hafif bırakacak şekilde bir «şüphe» kanunu getiriliyor. Tümünün reddini teklif ederim».

Kazım Karabekir Paşa ise ikinci defa söz aldığında şunları belirtmiştir; «...bu kanunu

İsmet Paşanın kuruntuları doğurmuştur. Bizim kuşkumuz, böyle her istenilen şekle sokulabilecek kanunlarla ve kuruntularla basına ve muhalefete bir çok işler yapılmasıdır. İsmet Paşaya özellikle şunu bildiririm ki; yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilemez».

Yasa muhalefet adına yapılan önemli uyarılara rağmen meclisten kolaylıkla geçti. Arkasından da bir başka öneri üzerine iki İstiklâl Mahkemesinin kurulması kabul edildi. Bunlardan birincisi isyan yöresinde kurulacaktı ve vereceği idam kararları Meclisin onayından geçmeyecekti, ikincisi Ise Ankara da kurulacak ve idam kararları Meclis onayından geçecekti. Bu önerilerin de kabulü ile Cumhuriyet tarihinin en büyük baskı dönemine girildi.

Yasanın kabulünden sonra (6 mart'ta) şu yayın organlarının yayınlarına son verildi: *Tevhidi Efkâr, Son Telgraf, İşçi* (Eskişehir), *İstiklâl, Sebilürreşat, Orak - çekiç, Kurtuluş, Aydınlık, Yeni Dünya* (Ankara), *Albayrak* (Erzurum), *Savha* (Adana), *İstiklâl* (Trabzon). 9 Martda da ikinci bir emirle *Sadayı Hak* (İzmir), *İstikbâl* (Trabzon) *Kahkaha* (Trabzon) ve *Presse de Soir* dergi ve gazeteleri yayından menedildi.

15 Nisanda, Terakki Perver Fırkanın İstanbuldaki merkez ve şubelerinde yapılan aramayı baskın diye niteleyen *Tanin* Gazetesi kapatıldı. 19 nisanda da baş yazarı Hüseyin Cahid Bey tutuklanarak Ankara'ya gönderildi.

«Resimli Haftaa» sahibi Zekeriya Sertel ile yazar Cevat Şakir Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından üçer yıl kalebentliğe mahkûm edildiler. Hüseyin Cahit'te üç yıl Çorum'da kalebentliğe mahkum edildi.

4 Hazlranda Terakki Perver Fırka hükümet kararnamesiyle kapatıldı. Diğer muhalefet partileride susturuldu. Sendikalar da bu arada kapatılıyordu.

Ağustos 1925'de de Ankara istiklâl mahkemesince sürdürülen «Büyük Komünist» davası sonucunda Sadrettin Celâl, Nazım Hikmet, Şefik Hüsnü başta olmak üzere bir çok aydın yedi ilâ on beş yıl süreyle değişik hapis cezalarına çarptırılıyorlardı.

Böylece Takrir-i Sükun yasası tam bir «sus» yasası olmuş, hatta Mustafa Kemal'in büyük nutuk'ta belirtiği gibi Şapka Yasasının uygulanması bile bu yolla kolaylaşmıştır. Şu nokta unutulmamalıdır ki ulusal burjuvazi ve onlarla işbirliği yapan bürokrasi kendi iktidarını bu yasanın yarattığı ortamdan yararlanarak perçinlemiştir.

Tevfik Çavdar

TAKTAK, Yusuf (1951) Ressam. Günümüz genç kuşak ressamları arasında seçkin bir yeri olan Yusuf Taktak İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü 1974 yılında bitirdi. Aynı yıl Avusturya Salzburg Yaz Akademisi'nde resim çalışmalarına katıldı. Daha sonra çalışmalarını serbest olarak sürdüren Taktak 1976 Antalya Festivali Uluslararası Görsel Sanatlar Sempozyumu'nda 200 metre karelik bir duvar resmi uygulaması, 1977 yılında Paris'te Galeri L'Arcade'da ve hemen peşinden Batı Berlin'de Nazım Hikmet'in adına düzenlenen bir sergide yer alan kollektif desen denemeleri yanısıra yağlıboya çalışmalarında ilerici ve deneyci tutumuyla seçildi. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli karma sergilere katıldı. Görsel Sanatçılar Derneği'nin ilerici bir meslek örgütü olarak gelişmesinde etkin yer aldı. Aynı kuruluşta genel sekreter olarak görev **yaptı.**

Sağlam desenciliğinin yanısıra yalın mekanlar içinde yer alan ustaca işlenmiş insan figürleriyle ve renk kullanımındaki olgunluğuyla ayırdedilen Yusuf Taktak gelişkin bir kurgu anlayışıyla sosyalist gerçekçi kavrayışın yeni ve çağdaş boyutlarına ulaşmaktadır.

(O.T.)

Takvim-i Vakayi. Osmanlılar döneminde hükümet tarafından çıkarılan ilk Türkçe gazete. Birinci sayısı 11 kasım 1831'de çıktı. Dönemin Padişahı Mahmud II. fermanında ülkenin yararına olacağına inandığını bildirerek gazetenin vak'anüvist Esat Efendi ile Sarım, Sait beylerin çalışmalariyle hazırlanacağını açıklıyordu. *«Mukaddeme-i Takvim-i Vakayi»* başlıklı özel sayıda, gazetenin, halkın dış ve iç olayları zamanında öğrenebilmesi Için çıkarıldığı belirtildi. Önce haftalık olarak yayımlanan qazetede ya-

Takvim-i Vokayi'nin başlığı

zı ve haberler Umur-u Dahiliye (iç haberler), Mevaddı Askeriye (Askeri işler). Umur-u Hariciye (dış haberler), Fünun (bilimler) vb. bölümlerde verildi. İlk sayısında Sultan Mahmud II.'nin Çanakkale gezisi, Şehzade Mecit Efendi'nin derse başlama merasimi, Arnavutluk isyanı, Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tutuklanması vb, haberler yer aldı. Daha sonra arapça, farsça, rumca, ermenice, fransızca olarak da yayımlanan gazete Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Vakanüvist Lütfi, İzzet ve Kostaki Adosi'nin çalışmalariyle daha düzenli olarak çıkma olanağını buldu (M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 1978).

Takvim-i Vakayi, bir dizgi yanlışı nedeniyle Abdülhamid II. döneminde kapatıldı (1879). On iki yıl çıkma olanağı bulamadı. 1891'de yeniden çıktı. Bu kez de 1892'de kapatılarak 1908'e kadar yayın izni verilmedi. II. Meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra (27 temmuz 1908) tekrar çıkmaya başladı. 4 Kasım 1922'ye kadar yayımını sürdürdü. Padişah Vahdettin'e bağlı son İstanbul hükümeti düşünce, kendiliğinden kapanmış oldu.

TALAS, Cahit (Trabzon - 1917). Sosyal İktisat profesörü. 1938 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdi. Cenevre Üniversitesi'nde iktisat doktorası yaptı. 1948'de doktorasını tamamlıyarak yurda döndü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, sosyal iktisat kürsüsünde görev aldı. 1953 yılında doçent 1958 yılında da profesör oldu. 1960 yılında aynı fakültenin dekanlığına seçildi.

27 Mayıs 1960'dan sonra Milli Birlik Komitesi tarafından iki kez çalışma bakanlığına da getirildi. Talas'ın başlıca kitapları; *La legislation du travail industriel en Turguie - Türkiye'de Sanayi ile İlgili İş Yasaları*, (1948), *Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları* (1953), *İçtimai İktisat Dersleri* (1955), *Yeni Zamanların İktisadi Tarihi* (1958), *Sosyal Politika* (1967), *Ekonomik Sistemler* (1969), *Sosyal Ekonomi* (1972).

Talât Paşa (Edirne - 1874 / Berlin - 1921). İttihat ve Terakki Fırkası liderlerinden Sadrazam. Edirne Askerî Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra Edirne Posta ve Telgraf İdaresinde kâtiplik Alyans İsrail Okulu'nda Türkçe öğretmenliği yaptı. Abdülhamit yönetiminin istibdadına karşı yapmış olduğu çalışmalar yüzünden tutuklandı (1895). Selânik'e sürüldü (1898). Selânik'te posta ve telgraf müdürlüğünde memurluk yaptığı sırada Hukuk Mektebi'nde okudu. 1906'da sonradan İttihad ve Terakki Fırkası adını alan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Bu arada mason locasına girdi. Özgürlükçü ve devrimci düşüncelerini yayma girişimleri Anadolu'ya sürgün edilme cezasına çarptırılmasına neden olduysa da Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yardımıyla bu cezadan kurtuldu. Özel bir okulda müdürlük yaptı. İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesini sağladı. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine Edirne milletvekili oldu. Mebusan Meclisi'nde birinci başkan yardımcılığında bulundu 1908 - 1911'de ikinci Hüseyin Hilmi Paşa hükü-

Talât Paşa

metinde içişleri bakanlığı, Sait Paşa kabinesinde posta ve telgraf bakanlığı yaptı. İttihat ve Terakki hakkındaki bazı kötü söylentileri silme amacıyla Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katıldı (1911 1913). Bu savaşta yitirilen Edirne'nin geri alınmasını sağlayamayan hükümete karşı Enver Bey ve arkadaşlarının yapmış oldukları Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi, Kâmil Paşa hükümetinin çekilmesiyle sonuçlanan Babıali baskınını düzenleyenler arasında yer aldı (23 ocak 1912). Bulgarlarla İstanbul'da yapılan barış görüşmesini baş delege olarak yönetti (1913). Bu arada Mahmut Sevket Paşa başkanlığındaki hükümette görev verilmeyen Talât Paşa Sait Halim Paşa kabinesinde bazı karşıtlarının önlemeye çalışmalarına karşın İçişleri Bakanı olarak yer aldı (1913). Bu sırada Osmanlı Devleti Almanya ve bağlaşıklarının saflarında Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Sait Halim Paşa'nın istifası üzerine sadrazamlığa (başbakanlığa) Talât Paşa getirildi (4 şubat 1917).

Talât Paşa'nın savaş sırasında Rus ordularına öncülük eden ve Doğu Anadolu'da kıyımlarda bulunan Taşnak ve Hınçak adlarındaki Ermeni komitalarına karşı misilleme olarak şiddet kullanılmasını, İttihat ve Terakki Genel Merkezinden Bahaattin Şakir ve Nazım Beylerin önerilerine de uyarak uygulamaya koyması büyük tepkilere yol açtı.

Ekim devrimi üzerine Birinci Dünya Savaşından çekilen Rusya ile Brest - Litovsk'ta yapılan barış anlaşması görüşmelerine Osmanlı Devleti adına katılan Talât Paşa, V. Mehmed'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Sadrazamlıktan ayrıldı (7 Ekim 1918). Osmanlı Devleti savaştan yenilgiyle çıkmıştı. Talât Paşa İttihat ve Terakki'yi 1 Kasım 1918'de toplantıya çağırdı. Parti başkanlığından öteki Genel Merkez Kongresi üyeleri ile birlikte istifa ettiğini açıkladı. Kongre, partinin kendini dağıtması kararını aldı. Talât Paşa yurttan ayrılarak Almanya'ya gitti. Giderken, kendinden sonra Sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktığı 15 Kasım 1918 tarihli mektupta, «memleketin bir süre yabancı nüfuz ve etkisinde kalacağını anladığını, memlekette kalarak millet önünde yargılanmak düşüncesindeyse de, dostlarının bunu geleceğe bırakmasını istediklerini, halka karşı hesap vermek ve tayin edilecek cezayı çekmek için, memleketin yabancılardan kurtulduğu gün döneceğini» belirtiyor ve ayrıca serveti hakkında bilgi veriyordu.

İttihat ve Terakki fırkasının başta gelen yöneticilerinden olan Talât Paşa, özellikle partinin yönetime sürekli egemen olduğu 1913 1918 yılları arasındaki politikasında önemli rol oynamıştı. Bu dönemde partinin önderi durumundaki öteki yöneticileri olan Harbiye nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile birlikte ülkenin iç ve dış politikasının sorumlusu olmuşlardı. Ülke işlerinde ilk ve son söz, onların egemenliğindeki parti Genel Merkezindeydi. Hükümet Genel Merkezden yönetiliyordu. Talat Paşa, Kabine üyesi olmadığı sıralarda bile, Hükümet işlerinde etkin oluyordu. Birlikte hareket eden, fakat zaman zaman da birbirleriyle rekabet eden bu üç önder, temel konularda aynı anlayışın sahipleriydiler. Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya savaşına girmesine yol açan 2 Ağustos 1914 tarihli «Türk - Alman ittifak muahedesi»nin Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından imzalanmasının sorumlusu da onlardı. Kabineye 17 Ekim 1914'de getirilerek bir bölüm bakana imzalattırılan bu anlaşmayla ilgili olarak Talât Paşa, Sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra 1 Kasım 1918 tarihinde topladı-İttihat ve Terakki Partisi kongresinde yaptığı konuşmada Alman kapitalizminin dümensuyundaki dış politikalarına şöyle gerekçeler göstermeye çalıştı. «Memleketin kalkınması, varlığını koruması için böyle bir ittifakın lüzumunda her üçümüz birleştik.. Böyle bir ittifaka girmekle memleketimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağımızı düşünüyorduk. Nihayet Sadrazam Paşa, Almanya ve Avusturya Macaristan elçileriyle ittifak anlaşmasını imzaladı. Nazırlardan bir kısmına haber verildi...»

Talat Paşa Berlin'de Sogomon Tayleryan adında Ermeni Taşnak partisi üyesi bir komiteci tarafından tabanca ile öldürüldü (1921)

TALU, Ercüment Ekrem (İstanbul - 1888 / İstanbul 1956): Yazar. Recaizade Ekrem'in oğludur. Galatasaray Lisesini bitirdi (1905). Paris'te öğrenim gördü (1905 1907), Değişik görevlerde çalıştıktan sonra Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine atandı (1943). 1908'den ölümüne değin çeşitli dergi ve gazetelerde fıkra, öykü ve romanlar yayımladı.

Ercüment Ekrem mizah romanları ve özellikle bir İranlı'nın abartmalı yaşantısını konu edindiği «*Meşhedi*» serisiyle üne kavuştu. Çoğu roman olmak üzere otuzu aşkın eseri vardır. Başlıca romanları: ***Evliya-yı Cedid*** (1920) ***Asriler*** (1922), ***Gün Batarken*** (1922), ***Kopuk*** (1922), ***Sâbir Efendinin Gelini*** (1922), ***Meşhedi ile Devriâlem*** (1927), ***Gemi Aslanı*** (1928), ***Meşhedi Aslan Peşinde*** (1934), ***Kodaman*** (1935), ***Papeloğlu*** (1937), ***Beyaz Şemsiyeli*** (1939), ***Çömlekoğlu ve Ailesi*** (1945), ***Meşhedi'nin Hikâyeleri*** (1947).

Ercüment Ekrem Talu

Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın izinde yürüyerek romanlarında kişilerini orta tabakadan ve yoksun çevreden seçen Ercüment Ekrem Talu'nun mensur mizahta özel bir yeri vardır. Kahramanlarının söyleyiş biçimlerine uyarak ve düşüncelerine bürünerek bazen gülümsemeyi kahkahaya çıkaran bir abartışla mizahta orijinal bir çığır açmıştır. Yaşamı ve yapıtlarının tümü üzerine Sami N. Özerdim'in incelemesi vardır. **(S.K.)**

TALU, M. Naim (İstanbul 1919). Başbakanlardan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesini bitirdi (1943). Bir süre Sümerbankta çalıştıktan sonra 1946'da Merkez

Bankasına geçti. 1966 yılında vekaleten genel müdürlük yaptığı bu kuruluşa 1967'de genel müdür oldu. Merkez Bankasının yeniden örgütlenmesi sırasında Bankanın ve banka yönetim kurulunun başkanlığına getirildi (1970). 12 Marttan sonra kurulan Erim hükümetin de Ticaret Bakanlığına atanarak siyasal yaşama girdi (1971). Melen Hükümeti sırasında da bu görevini sürdürdü (1972 - 1973). Ticaret Bakanlığı sırasında tarım ürünlerine verilen taban fiyatlarının arttırılmamasını savunduğu için yoğun tepkilere hedef oldu. 1972 yılında Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjan senatörü seçildi. Melen Hükümetinin çekilmesinden sonra Adalet Partisinin ve Cumhuriyetçi Güven Partisinin ortak adayı olarak 15 Nisan 1973'de hükümeti kurdu. Talu Hükümeti sırasında, daha önce hazırlanan Toprak Tarım Reformu değiştirilerek yasalaşmış ve daha sonra Anayasa Mahkemesince iptal e-

Naim Talu

dilen Devlet Güvenlik Mahkemesi Yasası da Meclisten geçmiştir. 7 şubat 1974'e kadar başbakanlık görevini sürdüren Talu'nun senatörlük süresi 1976 yılında son buldu. İş çevrelerine yakınlığı ile tanınan Talu aynı yıl Akbank yönetim kurulu başkanlığına getirildi.

TAMER Ülkü (Gaziantep - 1937). Şair, çevirmen. İlkokulu doğduğu kentte, orta ve liseyi İstanbul Robert Kolej'de (1948 - 58) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde okudu. Özel tiyatrolarda (1964 68) aktörlük yaptı. Çevirmenlikle geçimini sağladı. Milliyet yayınlarını ve aylık *«Milliyet Sanat»* dergisini yönetti.

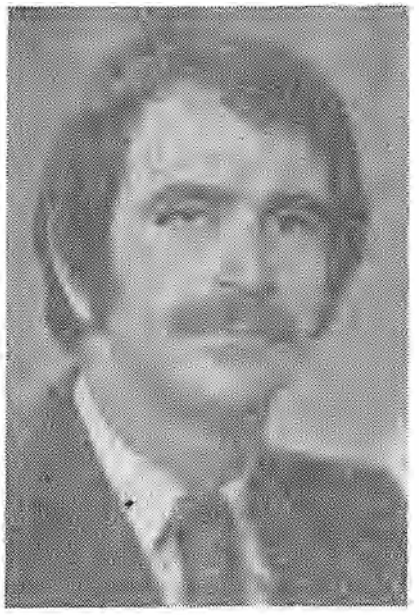

Ülkü Tamer

Basılı ilk yapıtı, tek perdelik okul oyunundan (1948) sonra, ilk şiiri, *«Kaynak»* da (1954) yayınlanan Ülkü Tamer, daha sonra *«Pazar Postası»*, *«A»*, *«Yeditepe»*, *«Yelken»* (1954-60) özellikle *«Yeni Dergi»* (1962-74)'de yayınladığı şiir ve çevirilerle tanındı. *Milliyet* Yayınları Genel Yayın Yönetmeni olduktan sonra, *«Milliyet Çocuk Dergisi»*ni geniş yığınlara götürme becerisini (1977-80) gösterdi.

Ülkü Tamer çok küçük yaşlarda yoğun bir sanat-edebiyat çevresinin içinde bulundu. Basılı ilk yapıtı, onbir yaşın birikiminden çok (1948) çevre koşullarının etkileri sonucu oldu. Toplumcu-gerçekçi yazın ve sanat emekçilerinin çeşitli baskılarla susturulduğu (1950-60) bir dönemde, ilk şiirini *«Kaynak»* dergisinde (1954) yayınlayarak, yazın dünyasında yerini alan Ülkü Tamer, *«ikinci yeni»* akımı içinde tanındı. Bu evrede, şiirini kendisiyle ve bağlı olduğu anlayışla sınırlandıran bir çaba içinde bulundu. Ülkü Tamer bu dönem yaratılarında sonsuz imgelem heveslerine bağlı, hemen her konudan şiir çıkarma üretkenliği içinde görülecektir. Şiire dadanmış bir coşkunun iyimserliğini, yoğun imge simge örgüleriyle oluşan üretkenliğini, yeni bir sınavın denek taşına hazırlar. Bu aşamada *«Yeni doğan»*, *«Bir Mektup»* adlı (1970-71) söyleyişler, kendisine sadık şiirinin yeni bir kavşağa geldiğini haber verir. Toplumsal düzlemdeki olayların çağrışımlarıyla, başından beri sessiz bir anlatımı yeğleyen Ülkü Tamer yeni şiir evresini verimliliklere açık tutarak *«Sıragöller»* toplamını oluşturur. Bu evre içinde, yine başından beri inançla işlediği çocuk kavramını, bu türde yığınlarla bağ kuracak denli sıcak, canlı ve kıvrak anlatımlarla geliştirir. *«Pullar Savaşı»*, *«Gün Işığı Hoşça Kal»* çocuk dizisi türünün en parlak başarılarla donanmış ürünleri olarak sergilenir.

Yapıtları: Duygular Konuşuyor (pl-yes, 1948), *Soğuk Odaların Altında* (şiir, 1959), *Gök Onları Yanıltmaz* (şiir, 1960), *Ezra ile Gary* (şiir, 1962), *Virgülün Başından Geçenler* (şiir, 1965), *Mitologya* (çeviri, TDK 1965 çeviri ödülü), *İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür* (şiir, 1966 Yeditepe Şiir Armağanı), *Sıragöller* (şiir, 1974), *Pullar Savaşı* (çocuk öyküsü, 1975), *Gün Işığı Hoşça Kal* (çocuk öyküsü, 1976), *Teleyunus* (öyküler, 1979).

Tekin Sönmez

TANER, Haldun (İstanbul 1915). Öykücü ve romancı. Galatasaray Lisesi'ne parasız yatılı olarak girdi (1923), ilk ve ortaöğrenimini de aynı okulda tamamladı (1935). Heidelberg Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yüksek öğrenime başladıysa da tüberküloza tutulunca yurda döndü. Bıraktığı yükseköğrenimi bu kez, uzun hastalık yıllarının (1938 - 43) ardından girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı ile Sanat Tarihi bölümlerinde bitirdi (1950). Aynı fakültede bir süre (1950-54) sanat tarihi asistanı olarak çalıştı. Sonra Max Reinhardt Tiyatro Enstitüsü'nde okudu ve Viyana tiyatrolarında reji asistanlığı yaptı. Yurda döndükten sonra, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Enstitüsü'nde ve yirmi yılı aşkın da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde edebiyat, sanat tarihi ve tiyatro tarihi dersleri verdi. Galatasaray yıllarında edebiyatı hasta ve dengesiz insanların uğraşı olarak gören Taner, yazarlığa «şakacıktan» yazıp Ankara Radyosu'na gönderdiği skeçlerle başladı. Üst üste oynanan bu skeçlerin ardından «Haldun Hasırcıoğlu» imzasıyla *«Yedigün»* dergisinde *Töhmet* adlı öyküsü çıktı (1945). Bunu kendi adıyla *«Cumhuriyet»*, *«Yücel»*, *«Ülkü»*, *«Varlık»*, *«Küçük Dergi»*, *«Yeni İnsan»*, *«Yeni Sabah»*, *«Milliyet»* dergi ve gazetelerinde çıkan öyküleri izledi. 1953'ten sonra çalışmaları öyküden çok tiyatroya yöneldi. Dramatik Batı Tiyatrosu yolunda verdiği ilk ürünlerin ardından Geleneksel Türk Tiyatrosu ile Brecht'in epik tiyatrosu bileşkesinde sunduğu yepyeni oyunlar ve güncel politik taşla-

Haldun Taner

malarla sahneleyen kabare türü ile her an özgün, Brecht'in tanıtması ve Devekuşu Kabare olayı (1967) ile hem öğretmen hem öncü oldu. Öykü ve oyun yazarlığı dışında üç arkadaşı ile birlikte çıkarttığı *«Küçük Dergi»* (1954), kendisine Türk Film Dostları Derneği'nin senaryo birinciliğini kazandıran *«Kaçak»* (1955) ve Basın - Yayın Senaryo Armağanı'nı kazandıran, iki arkadaşıyla birlikte yazdığı *«Dağlar Delisi Ferhat»* (1957) filmleri, *«Tercüman»* gazetesinde başladığı (1955 - 60) şimdi de *«Milliyet»*te sürdürdüğü, öncekilerde hiciv, mizah, alay yanı ağır basan, sonrakilerde ilişkileri çoğaltmayı ve boyutlandırmayı amaçlayan fıkraları, *Günün Adamı*, *Eşeğin Gölgesi* oyunlarının adlî kovuşturmalara uğraması ile sanatın değişik alanlarında ve yoğun yaşamakta. Ayrıca yurt içi ve uluslararası ödüllerde birincilikler, uluslararası antolojilerde, yabancı dergi, yıllık ve sahnelerde yer almasıyle yaygın tanınmakta. Haldun Taner öykülerinde İstanbul görgüsüzlüklerini ve kodamanlaşanların basitliklerini anlattı. Sorumluluk taşımayan, gücünü kötüye kullanan, fırtınaya göre değişen, içi dışı birbirine uymayan kişileri amansızca eleştirdi. Köyden, kasabadan kopmuş, kendini büyük kentte bulmuş gurbetçilerle eski İstanbul'dan kalan yaşlılara sevgi, saygı ve acımayla yaklaştıysa da türedilere, şımarıklara, hoppalara hoşgörüsüz oldu, çiylikleri, densizlikleri, küçümsemeleri bağışlamadı. Bu yeni tip insanların toplum yapımızdaki değişmeyle ortaya çıktıklarını bilmezden gelip onları bireysel özlerindeki hafiflikle suçladı. Suçlamalarında nükteden, hicivden, mizahdan, alaydan bol bol ama şakabalaşmadan yararlandı. Eleştiriyi düzenin aksayan, bozuk, çarpık yanlarına kullandığı da oldu, fakat hiç bir zaman mizahı düzene karşı veya düzen insan ilişkisine karşı çevirmedi. Aynı özellik oyunlarında da görülür. Dramatik oyunlarından epik tekniğe ve temaşa sanatımıza açılan oyunlarına, onlardan da siyasal taşlamayı içeren kabare skeç ve şansonlarına kadar dozu git gide artan mizah, alay, yergi başlıca özelliğidir Taner'in. Kuşaklararası karşıtlıkları ve çelişkileri işleyen ilk dönem oyunlarında mizah ve eleştiri öykülerindekine çok benzer yolda bireye ve bireysel özelliklere-dir. Yakın geçmişimizi yaşanan olaylarla kurcalayan, parodi ve alegori olanaklarından yararlanan ikinci dönem oyunlarında ise mizah ve eleştiri *Eşeğin Gölgesi*'nde sömürü düzeninin kendisine, ötekilerde ise üst yapısına yöneliktir. Kabare oyunlarında da kalabalıkları seyirci yapma nedeniyle mizah ve eleştirinin güncelleştiği izlenir. Her zaman demokrat, her zaman ilerici olma tutarlılığını gösteren Taner'in tiyatro tarihimize yaptığı en büyük hizmet kuşkusuz tiyatromuzu yeni bir bileşkeye kavuşturması ve bu doğru bileşkede gürleşen tiyatromuzun öncüsü olmasıdır. Taner'in bileşkesi sanatını proleteryaya adayan Brecht'in epik tiyatrosu ile dünyaya bilgiçliğin ardında feylesofça boş veren, dünyanın bir görüntüden, bir hayalden başka bir şey olmadığını benimseyen hayal oyunumuz Karagöz'den kaynaklanır. İdeoloji bakımından birbirine karşıt bu iki kaynağın ve yine Karagöz'e benzeyen Ortaoyunu ile Meddah'ın ortak teknik özelliklerini kendi eleştiri ve mizahı ile bütünleyerek Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Müsahibzâde Celâl tiyatrosunu epik, halk, anti illizyonist, uyarıcı, öğretici, güldürücü sentezinde sürdürür. Hitler'in gecekondulaştırılmış benzeri Ali parodisi ile sahte kahramanların hangi sosyo - ekonomik koşullarda türediğini gösteren *Keşanlı Ali Destanı*'nın (1964) ardından bu sentezi, Brecht yanını arttırarak kullanan başka yazarların çıkması ve bu soy oyunların sahnelerimizde çoğalması Taner'in tartışmasız öneminin kanıtıdır.

Yapıtları: Yaşasın Demokrasi (öyküler, 1949), *Tuş* (öyküler, 1951), *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu* (öyküler, 1953), *Günün Adamı* (oyun, 1953), *Ayışığında Çalışkur* (öyküler, 1954), *On İkiye Bir Var* (Saik Faik 1955 Hikâye Armağanı'nı kazandı, 1954), *Devekuşuna Mektuplar* (*«Tercüman»*daki fıkraları, 1960), *Keşanlı Ali Destanı* (oyun, 1964), *Sancho'nun Sabah Yürüyüşü* (öyküler, 1969), *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (Türk Dil Kurumu 1972 Tiyatro Ödülü'nü kazandı, 1971), *Devekuşuna Mektuplar* (*«Milliyet»*teki fıkraları, 1977), *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* (oyun, 1979), *Düşsem Yollara Yollara* (gezi, 1979), *Hak Dostum Diye Başlayım Söze* (yazılar, 1979),

Ulvi Uraz, Haldun Taner'in «Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım» adlı oyununda

Canlar Ötesi Değil (dost kişilerden anı ve izlenimler, 1980). Oynanmış, yayımlanmamış oyunları: *Dışardakiler* (1957), *Ve Değirmen Dönerdi* (1958), *Fazilet Eczanesi* (1960), *Lütfen Dokunmayın* (1960), *Eşeğin Gölgesi* (1965), *Zilli Zarife* (1966), *Ayışığında Şamata* (1977); Kabare oyunları: *Vatan Kurtaran Şaban, Bu Şehr-i Stanbul ki, Astronot Niyazi, Ha Bu Diyar, Aşk-u Sevda, Dev Aynası.* Eski öykülerinin yeni adlarla olan baskıları: *Konçinalar* (1967), *Hikâyeler I* (1970), *Hikâyeler II* (1971, uzun bir öykü eklenmesiyle).

Necati Mert

Tan Gazetesi, Tan Olayı. Tan Gazetesi Türkiye'de, fikir gazeteciliği yönünden önemli bir yere sahip olan ve yayımlandığı sürece geniş bir aydın çevresini etkileyen günlük yayın organıdır. 16 Temmuz 1936'da yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin ilk sahipleri Halil Lütfü Dördüncü ve Siirt Milletvekili Mahmut Soydan'dır. Mahmut Soydan bu gazeteyi oluştururken İş Bankasından o dönem için önemli sayılabilecek bir kredi almıştı. İş Bankası bu krediyi, liberal ekonomi düşüncesini yayma amacıyla sağlamıştı. Ne var ki *Tan* Gazetesi beklenen ilgiyi görmeyince Mahmut Soydan müşgül durumda kalarak kendi hissesini satmaya karar vermiştir. Soydanın payını Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman ve kardeşi Rıfat Yalman satın almışlardır. Yalnız bu devir işleminden önce Yalman Ankaraya giderek Atatürk'ten tekrar gazetecilik yapabilme için izin istemiştir. Bunun nedeni 1925'deki İstiklal Mahkemeleri sonucunda Ahmet Emin Yalman'a gazetecilik mesleğini yapmasının yasaklanmış oluşudur. Araya girenlerin yardımıyla Yalman istediği izni alınca *Tan* Gazetesininde devir işlemleri tamamlanmıştır. *Tan* Gazetesi bu el değiştirmeden sonra ülkenin demokrasiden yana bir savaşımı mertçe veren yayın organı durumuna kısa sürede gelmiştir. Ortaklığın ilk döneminde gazete tam bir düşünce forumunu yansıtıyor, her düşün akımından kişiler özgürce, kendi fikirleri doğrultusunda yazıyorlardı. O dönemde Gazetenin başyazarı olarak Ahmet Emin Yalman liberalizmi savunan yazılar yazarken, Ömer Rıza Doğrul «Bugün» başlığı altında yazdığı yazılarda İslamcılığı, savunuyordu. Burhan Felek, «Felek» Başlığı ile günlük fantazileri kaleme alıyordu. Zekeriya Sertel «Günün Meseleleri», Sabiha Sertel «Görüşler», başlığı ile ilerici bir yaklaşımla günün sorunlarına eğiliyorlardı. Bu arada Refik Halit (Karay), Ref'ii Cevat (Ulunay) ve Falih Rıfkı'da *Tan*'da yazıları nı yayınlamaktaydılar.

Gazete 17.8.1938'de Ahmet Emin Yalman'ın bir yazısından ötürü üç ay kapatıldı. Bu kapanma sırasında ortaklar arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Ahmet Emin Yalman gazeteden ayrıldı, onu Ömer Rıza Doğrul, Falih Rıfkı ve Ref'ii Cevat'ın ayrılışları izledi. Ne ki bu ayrılışlar *Tan*'ın daha tutarlı bir fikir gazetesi olmasını sağladı. Zekeriya Sertel başyazıları yazmaya başladı. Gazete yasaları adeta zorlayarak Hükümeti eleştiriyor, demokrasi ve sosyalizm savaşımı veriyordu. Yeni yazar kadrosunda Cevat Şakir, Suat Derviş, Naci Sadullah, Sadrettin Celal, Sadri Ertem, Burhan Arpad gibi ilerici yazarlar yer almıştı. Savaş yılları içerisinde, *«La Turquie»* adlı gazeteyi çıkaran Cami Baykut, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Behice Boran, Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref, Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin'in de imzalarına sık sık rastlanmağa başlanmıştı. Bu arada Eski Dış İşleri Bakanlarından Tevfik Rüştü Aras'ta *Tan*'a yazıyordu.

Yağmalanan Tan Matbaası

Tan, Türk basınında etkili bir polemik olarak isim yapmıştır. Bu polemiklerden ikisi çok önemlidir. Gazetenin yeni ortaklara devrinden bir süre sonra Ahmet Emin Yalman ile Yunus Nadi Arasında, *Cumhuriyet* Gazetesinin Nazi Almanya yanlısı olmasını konu alan bir polemik çıktı. Polemiğin çıkışı Alman Nasyonal Sosyalist Partisinin (Nazi'lerin) Nürmberg'deki görkemli kongresine ilişkin haberlere dayanır. O dönemde Nazi Almanya'nın propaganda Bakanı olan Gobbelsin konuşmasında «Nazi idealleri İtalya'da, Japonya'da, Avusturya'da, Macaristan'da, Lehistan'da, Brezilya'da, Türkiye'de, Portekiz'de gözle görünür biçimde kökleşmiştir» şeklinde bir cümleye yer vermesi *Tan* Gazetesi tarafından eleştirilmiş, bu eleştiri *Cumhuriyet* tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Polemik bu noktada patlak vermiş Cumhuriyetin imzasız olarak yayımladığı bir yazıda «Türkiye'de Faşizm propagandası yapıldığı şahsen bizim nazarı dikkatimize çarpmamıştır» demesi üzerine Ahmet Emin Yalman, *Tan*'da yazdığı başyazıda «Goebbels bu sözleriyle bizi Kemalizm ile taban tabana zıt bir cephenin malı diye gösteriyor ve bizi kat'iyen yol arkadaşı olmadığımız bir takım memleketlerin yol arkadaşı yapıyor.

Almanlarla berrak ve dostça bir münasebet tarzının yolu milli haysiyetimizi kat'i bir şekilde Almanlara anlatmaktır. Buraya varamamanın yoluda *Cumhuriyet* Gazetesinin yaptığı gibi, Almanların çirkin hareketlerini örtmek ve avukatlık etmektir.» Şeklinde *Cumhuriyet*'e ağır bir saldırıya geçti. Polemik bu noktadan sonra Faşizm tartışmasını kısa zamanda bir yana bırakarak sen-ben kavgası haline dönüştü. Ne var ki bu arada *Cumhuriyet* kendini savunurken düşünce özgürlüğünün sınırlarını zorlamağa da başladı. Örneğin o polemik sırasında *Cumhuriyet*'te çıkan şu satırlar olayın geldiği boyutları göstermektedir:

«Hitler, Alman camiasını komünizm tehlikesinden kurtarmak için meydana getirmek istediği rejimin esaslarını tasarladığı sıralarda, Kemalizmi uzun uzun tetkik ettiğini söylemiştir. Bunu da başta Goebbels olmak üzere bütün Almanlar bilirler».

«Hükümetin rejimin aleyhinde çalışan adamları takip ettiği malumdur. Bize çatan muharirler gelsinler, şöyle bir hapishaneleri dolaşalım, bakalım faşizm propagandası yap-

tığından dolayı tevkif edilmiş bir tek kişi gösterebilirlermi? Fakat biz onların karşılarına düzinelerle komünist çıkaracağız ki bir çoklarıyla tokalaştıklarını görmemiz gayri varid değildi».

«Tarihi maddecilik hakkında broşür tercüme eden bayan Sabiha bunu ilim aşkıyla yaptığını söylüyor. Bu nasıl bir ilim aşkıdır ki bayanın çıkard ğı ve kitap olduğunu iddia ettiği bütün broşürler hep tarihi maddecilikten, Karl Marx ve Engels'ten bahsetmektedir. Dünyada tarihi maddecilikten başka görüş zaviyesi, Marx'tan başka iktisat üstadı yok mudur? Acaba komünizm propogandası yaptığı için kapatılan *Projektör* mecmuası da aynı ilim aşkıyla mı çıkmıştır?»

«Her günkü yazılarında da belli etmemeğe gayret ederek bildiğini okuduğu (Sabiha Sertel'den bahsedilmektedir) gözümüze çarpar. Bir yandan demokrasiden dem vururken iki satır aşağıda da: «Doktorlar Devletleştirilsin» demesi hep bu beceriksiz gayretin basit numunesidir».

Bu örneklerden de görüldüğü gibi polemik *Cumhuriyet* tarafından usta bir manevra ile anti - komünist bir mücadele havasına dönüştürülmek istenmiştir. Bundan ürken A. Emin Yalman bu kere'de Yunus Nadi ile ilgili kişisel suçlamalara girişmiş, böylece anti - faşist bir çıkışla başlayan tartışma bireysel ben senciliğin sergilendiği bir kısır döngü haline gelmiştir. Tartışmanın o günün koşulları açısından istenilmeyen boyutlara ulaştığını gören Hükümet her iki tarafıda uyarınca polemik ılımlı bir son veriş yazısıyla adeta bıçakla kesilir gibi durmuştur.

Tan'ın içine girdiği ikinci polemik ise gene Faşizm üzerinedir. Almanyanın yenilmesinden sonra *Tan*, Türkiye'de hala Faşist düşüncelere sahip kişilerin üst düzeyde, yekili yerlerde bulunduğunu ileri sürerek bunun dünyadaki yeni demokrasi anlayışıyla bağdaşmayacağını söyleyen yazılar yayınlamaya başlamıştır. Savaş sırasında da sürekli bir biçimde anti-faşist çizgisini sürdüren ve demokrasi cephesini tutan gazeteden başka bir tavırda beklenemezdi. Örneğin Sabiha Sertel'in 20 ekim 1945'de, *Akşam* gazetesinde yayınlanan «Türkiye'de Faşist Yoktur» başlıklı yazıya verdiği cevaptan alınan aşağıdaki satırlar yazarın demokrasi anlayışı ile o günün iktidar yanlılarının demokrasi anlayışları arasındaki derin farkı göstermektedir.»

«Görünen köy kılavuz istemez. Türkiye'de faşist yoktur. Çünkü faşizmin adı demokrasidir. Demokrasi o kadar beynelmilel bir maskedir ki, bunu yüzünüze geçirdiniz mi, ırkçılığı da, totaliter umdeleri de müdafaa edebilirsiniz. Hele Halk Partisi gibi bir de müdafiiniz olduktan sonra hiç korkmayınız. Hürriyetiniz emniyettedir». Bu yazıya Hüseyin Cahit Yalçın 21 Ekim 1945'de *Tanin*'de cevap verirken yazısında şöyle demekteydi:

«.... Moskova için «faşist» kelimesi kendilerine muhalif olan kimse manasına geliyor. Romanya'da Bratianu'lar Faşisttirler. Bulgaristanda çiftçiler faşisttirler. Türkiye'de Yalçın'da Faşisttir. Yunanistanda faşistler doludur. Garbi Avrupa, İngiltere ve Amerika kendilerini faşistlikten kurtaramamıştır. Hasılı, kim bolşevikliği kabul etmezse, kim Moskova politikası aleyhinde bulunursa o faşisttir.

Eğer faşistliğin manası bu ise, beyhude nefes tüketmeyelim. Türkiye'de faşist vardır. Bende faşistim. Bütün Türklerde faşisttir».

Polemik ilerledikçe çirkin suçlamaların artan ölçüde gazete sütunlarında yer almağa başladığı da görülüyordu. Nitekim 7 Kasım 1945 günlü *Tan* gazetesinde Sabiha Sertel, artan suçlamalara ve saldırılara karşı Zincirli Hürriyet başlıklı yazısında şunları söylemek durumunda kalıyordu: «Fikir hürriyetini, kanaat hürriyetini, münakaşa hürriyetini kabul eden bir demokraside matbuat cürümleri diye bir fasıl yoktur. Matbuat kanununda yapılacak değişiklik ilim adamlarının, fikir adamlarının ellerinde ve kafalarındaki köstek, hür düşüncelerin üzerine sarılmış zincirli bir hürriyet hududunu geçemeyecektir». Tartışmalar genişledikçe sağ basın her türlü kışkırtma silahını da kullanmaya başladı. 3 Aralık 1945'deki *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın herkesi cihada çağıran bir havada «Kalkın ey ehli vatan» başlıklı yazısını «Bunları susturmak için cevap hükümete düşmez. Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır» diye bitirerek kendilerinden yana tüm güçleri kışkırtıyordu. Zaten Hükümetinde *Tan* gazetesine karşı bir hareketi planlamakta olduğu fısıltı halinde söylenmekteydi. Alaattin Tiridoğlu gibi parti müfettişleri gelerek Üniversite gençliğini bir gösteriye hazırlıyorlardı. CHP il örgütü 3 aralık 1945 akşamı İstanbul'daki bütün talebe yurtlarına gösteri için son talimatları da vermişti. 4 Aralık 1945 sabahı Üniversite bahçesinde toplanan 15 bin dolaylarındaki Üniversite öğrencisi ellerinde bayraklar, İnönünün resimleri olduğu halde, «Kahrolsun Komünistler» sloganı ile Babıali'ye doğru yürüyüşe başladı. Yollarındaki sol yayınlar satan ABC kitabevini bir kaç dakika içinde tahrip ettikten sonra, bugün Babıaliden büyük postahaneye giden kısa yolun karşısına düşen *Tan* Matbaasının bulunduğu binaya gelerek içeri girdiler. *Tan* o günlerde Türkiye'nin en ileri rotatifine sahipti. Başta bu rotatif olmak üzere basımevindeki tüm araçları kırdıktan sonra Beyoğluna doğru yürüyüşe geçtiler. Bu arada gazetenin sahiplerinden Halil Lütfü karşıdaki Hofer ilancılık şirketinin bulunduğu binadan olanları seyrederken aynı yerde bulunan Murat Sertoğlu'da *Tanin*'de telefon başında bekleyen Hüseyin Cahit'e olaylar hakkında bilgi veriyordu. Halil Lütfü bunu görünce, Sertoğluna» Hüseyin Cahid'e söyle, 31 Mart'ta kendi başına neler gelmişse benim başımada onlar geliyor» diyerek olayın acılığını tüm açıklığıyla ortaya koymuştur.

Beyoğluna geçen göstericiler Sovyetler Birliği Konsolosluğunun bulunduğu yere doğru yürümüşler, güvenlik kuvvetlerinin kurduğu engelleri aşamayınca civarda bulunan *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazetelerinin yönetim binalarını tahrip etmişlerdi. Öğleden sonra saat 15 dolaylarında gösteri sona ermişti. 5 Aralık 1945 Çarşamba günü bütün gazetelerde Sıkıyönetim kumandanlığının şu bildirisi yer almıştı:

«Dün, (4.12.1945 salı) Üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basımevi ile bir kaç kitapevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen Hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır...»

Tan olayı düşün hayatına yönelik, bir dizi, gösterinin başlangıcı olmuştur. İzleri günümüzde de hissedilmektedir.

Serteller bu olaydan sonra Türkiye'de gazetecilik yapmadılar, yurt dışına çıktılar. Halil Lütfü Dördüncü *Tan* gazetesini 1948'e kadar tek başına çıkarmağa devam etti. Sonra kısa bir süre için A. Naci Karacan Gazeteye ortak oldu, ama bu uzun sürmedi Halil Lütfü 1956'ya kadar *Tan*'ı yayınladı. Ama gazete hiçbir zaman eski etkinliğine ve yaygınlığına kavuşamadı.

Tevfik Çavdar

TANİLLİ, Server (İstanbul - 1931). Düşün adamı. Anayasa Hukuku doçenti. Orta öğrenimini Van ortaokulu ile Haydarpaşa Lisesi'nde (1949), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1953). Bitirdiği Fakültenin Medeni Hukuk asistanlığına atandı ve 1959'da «Devletin Mirasçılığı» adlı tezini savunarak iyi derece ile Hukuk Doktoru ünvanını kazandı. 1962-63 yıllarında Paris Hukuk Fakültesi'nde doçentlik tezinin hazırlanmasiyle ilgili çalışmalarda bulunan Tanilli ülkeye dönüşünde «Mo-

dern Demokrasilerde ve Türkiye'de Genel Oy» adlı tezini vererek doçent oldu (1966) ve İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Kürsüsüne atanarak, Anayasa Hukuku okutmaya başladı (1967). Askerlik görevinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki derslerinin yanısıra İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ne bağlı Şişli Siyasal Bilimler Yüksek Okulu ile İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Akademisi'nde *«Uygarlık Tarihi»* okuttu (1972). 7 Nisan 1978'de Faşistler tarafından vurulduktan sonra İngiltere'de yattığı hastahanede yazdığı «Otobiyografi» adlı şiirinde yapıtının sözünü ederek «Çok geçmeden —Ne yapıp yapıp bir de bir dâva açtırdılar— 141 - 142 ile teşerrüfümüz o zamana rastlar. —Ama korkmadım, eğilmedim,— Yakışmazdı bir sosyaliste korkmak —ve eğilmek— Mert ve yiğitçe savundum kendimi, —yüzlerine tükürürcesine.— Sonunda bir başka Mahkemede beraat ettim; —Namuslu hâkimler de vardır Türkiye'de belirtmek isterim» dizeleriyle koğuşturmaya uğradığını, dâva sonunda ceza yasasının 142. maddesine aykırı bir eylemde bulunmadığının kabul edildiğini anlatır. Tanilli'nin bu yapıtında, tüm insanlığın ortak mirası olan kültür ve sanat hareketleri, yaratıldıkları çağın koşulları içinde değerlendirilerek karşıtlarıyle birlikte tartışma yöntemiyle sergilenmiştir. Yazarın, Server Feridun adiyle yayımladığı *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (1962) ve *Anayasa Hukukuna Giriş* (1974), *Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı* (1975) adlı yapıtları vardır. *Uygarlık Tarihi* savunması da yayımlanmıştır. 1980 yılında kendisine Tümöd'ün «Cavit Orhan Tütengil Toplumsal Bilimler Ödülü» verilmiştir.

Server Tanilli

SERVER TANİLLİ'den İki Şiir

BİR HÜZÜN Kİ...

Bugün,
yine hüzünlü bir günüm.
Zaman zaman böyle oluyor,
neden bilmiyorum.
Gün oluyor, bakıyorum,
içimde bir rüzgâr savruluyor,
kızgın, acı bir rüzgâr.
Ve arkasında bir kül yığın bırakıyor,
yine kızgın ve acı..

Oysa,
mutluluk adına ne varsa,
her şey hazır, her şey tamam.
Başta tekerlekli sandalyam,
koltuk değneklerim.
Ve sonra,
işte şurada,
daha dün gelen,
Yığınla mektuplar, kartpostallar,
Tanıdık tanımadık insanlardan..
Yani hayatta yalnız da değilim.

Diyorum ya,
mutluluk adına ne varsa,
her şey hazır, her şey tamam.
Ama gelin görün ki,
bazı günler olduğu gibi,
bugün de içimde,
hem de en gizli köşelerden birinde,
Ah, öylesine bir hüzün var ki,
tarifi mümkün değil,
anlat deseniz anlatamam!..

Stoke Mandeville Hastahanesi
8 Ekim 1978

MESAJ

Şarkılarım,
kaldı yarım,
ama tamamlanacak.

Eşkiya dünyaya hükümdar olmaz,
sabahın sahibi var,
elbet olacak.

Aydınlık yarınlara gidiyoruz,
direnin çocuklar,
gün ışıdı ışıyacak.

Karanlığın ve zulmün
sığındığı son kaledir bu.
Mutlaka zaptolunacak!.

Stoke Mandeville Hastahanesi
25 Kasım 1978

Tanin. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi gazetelerinden. Çıkaranlar: Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım. Birinci sayısı 2 ağustos 1908'de yayımlandı. Bu evrede sorumlu müdürü Muammer Naili'dir. Tevfik Fikret yazı işlerini yönetiyor, Hüseyin Cahit, genellikle İttihat ve Terakki Fırkası liderlerinin görüşlerini savunan yazılariyle gazetenin siyasal çizgisini belirliyordu. Başyazarın İttihatçılara bağlılığı bağımlılık biçimini alınca Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım gazeteden ayrıldılar. Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı (Atay), F. Ahmet (Aykaç), Asım (Us), Aka Gündüz gibi dönemin yetenekli yazarlarından oluşan bir kadro ile yayımını aynı doğrultuda sürdürdü. 31 Mart avaklanmasında saldırıya uğrayarak basımevinin yağma edilmesine karşın, Cavit (maliye nazırı), Dr. Adnan (Adıvar) vb. düşün adamlarının yazılariyle önemini koruyan gazeteyi Hüseyin Cahit Balkan savaşı yıllarında İttihatçılara devretti. Ancak, mütareke yıllarında Malta sürgününden dönüşünde (1922) yeniden çıkarmaya başladı. Zaferden sonra, Mecliste Halifeliğin kaldırılması yolunda görüşmeler yapıldığı günlerde bu kurumu savunarak, «gerçek milliyetçi her türkün hilafet müessesesine dört elle sarılmak zorunda olduğuna» inandığını belirten yazısı (11 kasım 1923) nedeniyle açılan koğuşturmada beraat etti. Ancak, 1925 yılında Hüseyin Cahit'in bu kez, Mustafa Kemal Paşa'ya muhalifet eden Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) vb.'larının kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yandaş yazılarından ötürü, Ankara İstiklal Mahkemesi'nce kapatıldı.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra CHP yönetimince İstanbul'dan milletvekili seçtirilen Hüseyin Cahit yeniden çıkarma olanağını bulduğu gazetesinde bu kez İngiliz yanlısı dış politika izleyerek o aşamada İsmet İnönü ile koşutluk sağladı. Bu döneminde 1943'ten 1947'ye kadar çıkan *Tanin*'de —çok partili yaşama geçiş yıllarında da— Demokrat Parti'ye karşı yazılar ağır bastı.

1960'dan sonra Kasım Gülek, İhsan Ada, Nevzat Üstün ve arkadaşları tarafından aynı adla bir gazete daha çıkarılmıştır.

(A.C.)

TANJU Sadun (Çarşamba 1924). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde tamamladı. 1950 yılında *«Vatan»* da gazeteciliğe başladı. *«Ulus»*, *«Demokrat İzmir»*, *«Kim»*, *«Cumhuriyet»*, *«Demokrat»* dergi ve gazetelerinde sekreterlik, muhabirlik, yazarlık yaptı. Özellikle Demokrat

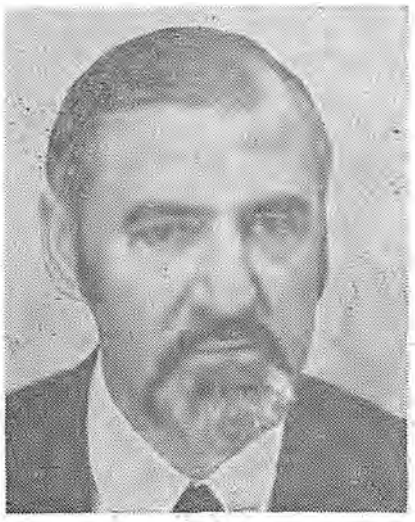

Sadun Tanju

Parti'nin baskı döneminde *«Vatan»* ve *«Kim»*'deki yazılariyle anayasal hak ve özgürlüklerin elde edilmesi savaşımına katılan Tanju, 1955'de röportaj dalında ikinci, 1957'de fıkra dalında birincilik ödülleri kazanmıştı. *«Daha Güzel Bir Dünya* (1975), *Kutsal İnekler* (1976), *Tepedeki Dört Adam* (1978) adlı yapıtları var.

TANKUT Hasan Reşit (Elbistan - 1891 / Ankara - 1980) yazar, dilci. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı. (1913). Kaymakamlık, Polis müdürlüğü vekilliği, Mülkiye müfettişliği (1919-28), uzun süre milletvekilliği yaptı (1931-40), (1957-60). Türk Dil Kurumunda, Etimolojik ve Lengüistik Kolları başkanlığı, genel yazmanlık, 2. başkanlık görevlerinde bulundu. (1934-50) dil ve tarih alanındaki çalışmalarıyle tanındı.

Başlıca Yapıtları: Güneş-Dil Teorisine göre Toponomik Tetkikler (1936), *Güneş Dil Teorisine göre Dil Tetkikleri* (1936). *Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında Tetkik* (1937), *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli İzahlar* (1938).

TANÖR Bülent (İstanbul 1940). Yazar, öğretim üyesi. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1959), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1963). Bitirdiği fakültede *«Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası»* konusunda doktora tezi verdi. *«Yön»*, *«Cumhuriyet»*, *«Vatan»*, *«Aydınlık»* dergi ve gazetelerinde genel ve güncel sorunlara ilişkin yazılarıyle tanındı.

Yapıtları Türk Anayasaları ve Anayasa Mahkemesi Kararları: (1966), *Anayasa Hukuku Meseleleri, Temel Hak ve Hürriyetlerin Rejimi* (1969), *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar* (1978).

TANPINAR, Ahmed Hamdi (İstanbul - 1901 / İstanbul 1962). Şair, romancı. Orta öğrenimini Vefa, Kerkük, Antalya sultanilerinde, yüksek öğrenimini Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı (1923). Erzurum, Konya, Ankara liselerinde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı (1923 - 1932). İstanbul Kadıköy Lisesi'nde edeblyat, Güzel Sanatlar Akademisi'nde estetik, sanat tarihi öğretmenliğinden sonra (1933-1939), Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Yeni Türk Edeblyatı Profesörü oldu (1939-1942). Maraş'tan milletvekili seçildi (1942-1946). Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliği, ve akademideki eski görevinde çalıştıktan sonra Edebiyat Fakültesi'ndekl kürsüsüne atandı. Son görevindeyken öldü.

Ahmet Hamdi Tanpınar ilkin *«Dergâh»* dergisi (1921-23)'nde yayımladığı şiir denemeleriyle yolunu arayan bir şair kimliğinde göründü. O da hocası Yahya Kemal gibi şiirini Bergson idealizmine dayanan bir düşün dünyasında kurmaya çalışıyor ve zâman kavramına bağlı bir şiir atmosferinin peşine düşüyordu. «Bergson'un zaman kuramının bütünüyle zamanı aradan kaldıran bir kuram olduğu» görüşünde birleşilmiştir. (B. Russel) Bu, Ahmet Hamdi'nin şiirine «Ne içindeyim zamanın - Ne büsbütün dışında» biçiminde yansımıştır. Bergson, süre bilgisinin ancak sevgi yoluyla elde edilebileceğini söyler. Bu, Ahmet Hamdi'nin şiirinde «Kökü bende bir sarmaşık Olmuş dünya sezmekteyim» biçiminde görünür. Yer yer «Eşyayı tılsımlı bir uykudan», «aksetmiş gibi» varsayarak idealizme bağlılığını ortaya koyar ve sürekli bir rüya ortamı yaratmaya çalışır. Bu nedenle çok dar bir şiir dünyası içine kapanmış bireysel duyguları işlerken bile duyumları genişliğe ulaşamamıştır. Kullandığı sözcükler arasında zaman, rüya, hülya, ateş, güneş, bahçe, ufuk, yıldız, masal, mevsim çabuk dikkati çeker. Bu sözcüklerden birinin geçmediği şiiri yok gibidir. Bu sözcüklere bağlılıktan ötürü tamlamalar da birbirine çok benzer: «Sükûtun bahçesi», «Yıldızların altın bahçesi», «Yaz bahçeleri», «Siyah bahçe», «Zaman bahçeleri». Kolay çoğaltılabilecek olan bu gibi örneklere bakarak yinelemelerin şairi diyebileceğimiz Ahmet Hamdi düşsel imgelerin bolluğuna karşın yalnız bir şiirde (Bursa'da Zaman) gerçeğe yakınlaşmaya çalışmıştır.

Ahmet Hamdi üç dört şiiri dışında dörtlü

kuruluşlarda rahat eden bir şairdir. Genellikle hecenin 6-5 ve 4-4 kalıplarını kullanırken ölçüye sığınmaz. Sözcüklerindeki sesli harflerin uyumunu göz önünde tutarak içten içe bir musikinin peşine düştüğü bellidir. Kendi deyişiyle, «Dilin asil ve saf oyunları»na aykırı gördüğü engellerden, pürüzlerden kurtulmaya çalışır. Sabırlı bir sözcük arayacısıdır. Uzun deneyler, yazıp bozmalar sonunda okuyanlarda, «hayret ve heyecan çığlığı» koparacak düzeyi bulduğu kanısına varana kadar çalışması sürer. Bu nedenle tek şiir kitabındaki birçok parçayı dergilerde çıktıktan sonra düzeltmelerden geçirmiştir.

Faruk Nafiz'de belli bir işleniş düzeyine gelen hece ölçüsü Ahmet Hamdi'de evriminin daha yüksek aşamalarına ulaşmış, özellikle Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairlere örnek olmuştur.

Şair Ahmet Hamdi, öykü ve roman türlerindeki ilk yapıtlarını 1940'tan sonra gün yüzüne çıkardı. ***Abdullah Efendi'nin Rüyaları*** (1943), ***Emirgân'da Akşam Saati*** (uzun öykü, ***İstanbul Dergisi***, 1945), Mahur Beste (***Ülkü dergisi***, 1945) tek parti döneminde, miletvekili olarak çalıştığı yılların ürünleridir.

Beş uzun öyküden oluşan ***Abdulah Efendi'nin Rüyaları***'nda ilk öykü Abdullah Efendi'nin buhranları çevresinde oluşur. Geçmiş Zaman Elbiseleri gerçek kimliklerini saklayan genç bir kadınla ihtiyar bir adamın öyküsüdür. Bir Yol'da çevresinden uzaklaşmak isteyen okumuş birinin tren penceresinden gördüğü bir doğa parçasında yaşama saplantısı işlenir. Erzurumlu Tahsin'deyse bu kez çevresine başkaldıran bir adamın yüksek öğrenim, zenginlik gibi olanaklara boş vererek mutluluğu yalnızlığında araması; Evin Sahibi'nde çocukluğu Musul'da geçen bir paşa torununun yakınlarının ölümü sonucunda olağanüstü —deliliğe varan— durumu öykülenir.

Ahmet Hamdi'nin ilk romanı ***Mâhur Beste***'de dönemlerinin özellikleri, iş ve ev yaşamları, sarayla ilişkileri, alışkanlıkları, merakları, tutkuları, felsefeleriyle imparatorluğun son yıllarında yaşayan insanlar sergilenmek istenir. ***Sahnenin Dışındakiler*** (ilk çıkışı ***Yeni İstanbul*** gazetesi, 10 mart 1950 26 mayıs 1950) Abdülhamit II döneminin artıklarıyla, İkinci Meşrutiyet'te ortaya çıkan kuşağın romanıdır. ***Mâhur Beste***'de Abdülhamit'i devirmek isteyenlerle, Abdülhamit'ten kurtulmanın artık neyi kurtaracağını soranların dünyasını yansıtan Ah-

Ahmet Hamdi Tanpınar

met Hamdi, bu romanda, hükümet darbelerini, parti mücadelelerini, 1. Dünya Savaşı'nı ve yenilgiyi gören kuşağın mütareke evresindeki yaşamını sergilemiştir. Bunlar, «İmparatorluğun küçülmesiyle evi de küçülen orta sınıf» (s. 26)ın okumuş bireyleridir. Osmanlı soylularından ve bürokrasisinden gelen okumuşların 1923'ten sonraki huzursuzluğunun işlendiğini söyleyebileceğimiz ***Huzur*** ise, başkişilerinden birinin adını taşıyan dört bölümden oluşur. Birinci bölümde yazar bir günlük yaşamı içinde Mümtaz'ı (Edebiyat Fakültesi'nde aşistan, şair), İhsan'ı (mütareke'de Anadolu'ya yandaş örgütlerde çalışmış olan bir öğretmen) Macide'yi (İhsan'ın karısı), Nuran'ı (Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş genç bir dul) tanıtır. İkinci bölümde Mümtaz'la Nuran'ın aşkları, eski yapıtları, semtleriyle İstanbul ağırlık kazanmış; üçüncü bölümde (Nuran'ın fakülte arkadaşlarından eski aşığı) Suat'la birlikte, romanın gelişimi içinde önemi olan (Suat'ın intiharı, Nuran'ın kocasına dönmesi gibi) olaylar ortaya çıkmıştır.. Dördüncü bölümdeyse Suat'ın ölümünün yarattığı etkiden kurtulamayan Mümtaz'ın bunalımları verilir. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı gün roman biter. ***Huzur***'da okumuş kişilere, özellikle Doğu - Batı uygarlığı, sanat, ekonomi, tarih, öğretiler, Kemalist devrim konularında tartışma yolları açılarak «tezli roman» sınırlarına girildiği söylenebilir. ***Saatleri Ayarlama Enstitüsü***'nde XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk yarısına değin uzanan geniş bir zaman diliminde yitmekte olan eski, gelişmekte olan yeni ile birlikte sergilenir. Yazar eline geçen her olanağı nasıl kullanacağını arayan baş kişisi Halit Arayıcı'nın kimliğinde devlete dayalı özel girişimcilikten pay ve ün kazanma peşindeki kendine yönelik faydacılığı; çocukluğundan itibaren saatlerin (mekaniğine değil) felsefesine merak saran Hayri İrdal'ın kimliğinde; derbederliği, uyumsuzluğu (abstre), toplum dışında kalmışlığı, sahteci bile olsa güçlü karşısında ezilmişliği. Pakize ile koşullara kurallara aldırmadan sınıf değiştirmek isteyen kadını simgelemeye çalışır.

Ahmet Hamdi'nin romanlarında yaşamı, eski ve değişmenin doğal sürecine girmiş olan İstanbul; insanları İstanbullular temsil eder. ***Mahur Beste***'de büyük kent —Abdülhak Şinasi'nin yapıtlarındaki gibi— köşk, yalı ve konak demektir. Eski yapılarda çökmekte olan İmparatorluğun soyluları ve yönetici katların bireyleriyle karşılaşırız. Bu romanın başkişilerinden biri olan Ata Molla Bey, «Süleyman devrindenberi üstüste bir kaç Şeyhülislâm yetiştirmiş bir ailenin» (***Mahur Beste*** sf. 53), Behçet Bey, 1882 - 1886 arasında yalnızca 104 «mezun verebilen» Mülkiye Mektebi'nde öğrenim görerek kapağı «Şura-yı Devlet»e atabilen bir mutlu azınlık çocuğudur. ***Mahur Beste***'de yer yer uzak tablolar gibi görünüp yiten İstanbul'dan yalnızca semt adları kalır aklımızda.

Sahnenin Dışındakiler'de sokak, cadde, semt daha somuttur. Cemal'in de kişilerinden biri olduğu orta tabakanın çocukları şokağa çıkmış, yanlarını yörelerini görmeye başlamışlardır. İnsanlar artık Taksim'den arabaya atlayıp Şişli'ye gidebilir, Şöle ya da İkbal kahvesinde oturabilirler. «Madam Elekciyan'ın pansiyonuna yerleşen» Cemal. —Yakup Kadri'nin ***Sodom ve Gomore***'sindekine benzer bir ayrımla— Beyoğlu'nda, mütareke koşullarına aldırmadan eğlenen İstanbul'un karşısındaki, «çok bahtsız, çok muzdarip» İstanbul'un «çarpaşık yollu, mescitli, bakkallı mahallelerinde»ki «tahta kutu gibi evleri» dışarıdan olsun görebilmektedir (281-282). Başkişilerinin 25-40 yaşlarında olduklarını düşünebileceğimiz ***Huzur***'un insanları da II. Dünya Savaşı öncesi İstanbul'unda İstanbul'u yaşıyor gibidirler. İlginç olan Ahmet Hamdi'nin çoğu kişileri hangi dönemin insanı olurlarlarsa olsunlar,

büyük kentin dolayısıyla toplumun değişmesinden yakınarak eskiyi aramalarıdır. *Mahur Beste*'de Ata Molla Bey,

«Ah.. Eski İstanbul.. İçten içe kaynaşan hayatıyle durmadan çarpışan ihtiraslarıyle, kin ve sevgileriyle... kadını erkeğini tamamlayan halkiyle her türlü canlılığın üstünde canlı şehir.» (s. 53).

gibisinden sözlerle XIX. yüzyıl öncesini düşlemektedir. *Huzur*'da Nuran'la Mümtaz, kentin eski semtlerini gezerken «beyaz ve tahini boyalı» eski konak yavruları önünde, «mazideki zenginliğin, hayatın çiçeği lüksün» acı artıklarına bakarak hüzünlenir.

Romanlarda, Ahmet Hamdi şiirine özgü (rüya, tılsım, iklim, hülya, zaman, ebedi, gümüş, hâtıra) v.b. sözcüklerle bu sözcüklerden yapılan tamlamaların özellikle *Huzur*'da bolca kullanılması, gerçeklikten kopuşu düşündüren bir ortam yaratır. Bu nedenle yaşama bir romancı gibi değil, kimi yerde şair, kimi yerde yakın tarihimizin özellikle değişme, batılılaşma sorunlarını deşmek isteyen bir düşün adamı olarak baktığı izlenimine varmak olasıdır. Belki bunun sonucu eski dönemlerin kimi olaylarına değindiği kesimlerde (*Mahur Beste*, sf. 98) anlatımı, tarih konularındaki makalelerinin anlatımıyle hemen hemen aynı tümce özelliklerini taşır.

Ahmet Hamdi'nin romanlarında ülkenin yüz yıla varan zaman dilimi içinde halktan kişilere, emekçilere ya da sınıf savaşımına ilişkin sorunların yarattığı durumlara rastlamak olası değildir. Yakup Kadri gibi, o da Meşrutiyet dönemini yalnızca İttihat ve Terakki Hürriyet ve İtilaf fırkaları ayrımı açısından görmüş, kişilerini ancak bu ayrımın koşullaması içinde almıştır. Bu nedenle, Halide Edip'te yer yer sınıf kavramı, yaşamı tamamlar biçimde görülürken (*Sinekli Bakkal*, sf. 156, 265-266) Ahmet Hamdi'nin Cumhuriyet dönemini konu alan romanlarında bile emekçi sınıftan tek bir kişiye ya da işçi sınıfının dünya görüşünü benimseyerek konuşan bir aydına rastlamak olası değildir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarında «tek bir insan etrafında dünyayı toplama» çabası gösterdiği yolundaki savına karşın çağının gerçekleriyle birlikte sınıfsal konumları içindeki insanlarını soyutladığı ileri sürülebilir.

Yapıtları : Abdullah Efendi'nin Rüyaları (öyküler, 1943), *Beş Şehir* (denemeler, 1946, 3. bas. 1969), *Huzur* (roman, 1949), *Yaz Yağmuru* (öyküler, 1955), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1949, 3. b. 1967) *Şiirler* (1961) *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (roman, 1962), *Edebiyat Üzerine* (makaleler ölümünde sonra, 1969) *Yaşadığım Gibi* (denemeler, Ölümünden sonra 1970), *Yahya Kemal* (inceleme, 1962).

TANPINAR'ın Şiirinden Bir Örnek

HER ŞEY YERLİ YERİNDE

Her şey yerli yerinde, bir dolap uzaklarda
Bir dolap gıcırdıyor uzaklarda durmadan,
Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir uykudan,
Sarmaşıklar ve böcek sesleri sarmış evi.

Her şey yerli yerinde: masa, sürahi, bardak,
Serpilen aydınlıkta dalların arasından
Büyülenmiş bir ceylân gibi bakıyor zaman.
Sessizlik dökülüyor bir yerde yaprak yaprak.

Biliyorum gölgede senin uyuduğunu
Bir deniz mağarası kadar kuytu ve serin
Hazların âleminde yumulmuş kirpiklerin
Yüzünde bir tebessüm bu ağır öğle sonu.

Belki rüyalarındır bu tâze açmış güller,
Bu yumuşak aydınlık dalların tepesinde,
Bitmeyen aşk türküsü kumruların sesinde,
Rüyâsı ömrümüzün çünkü eşyâya siner.

Her şey yerli yerinde bir dolap uzaklarda
Azapta bir rûh gibi gıcırdıyor durmadan,
Bir şeyler hatırlıyor belki mâceramızdan
Kuru güz yaprakları uçuşuyor rüzgârda.

TANSEL, Fevziye Abdullah (Elazığ - 1912). Edebiyat Tarihçisi, araştırmacı. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1935). Konya, Ankara liselerinde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1964'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğine atandı. Edebiyata «*Muhit*» ve «*Ülkü*» dergilerinde çıkan şiirleriyle başlamıştı. Sonra kimi XIX. yüzyıl şair ve yazarlar üzerine yaptığı araştırmalarla tanındı.

Başlıca Yapıtları : Mehmet Akif (yaşamı, kişiliği sanatı üzerine inceleme, 1945, 1973), *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hamit* (1949), *Tanzimat Devri Edebiyatında Dini Şiirler* (antoloji. 1962) *Servetifünun ve Son Devir Edebiyatında Dini Şiirler* (antoloji, 1962), *Türk-İslam Edebiyatı* (iki cilt, 1967).

Tansel Oğuz (Bozkır - 1915). Şair Orta öğrenimini İstanbul Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. (1935 - 1939). Akhisar, Amasya Eskişehir, Konya ortaokul ve liselerinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. İsteğiyle emekliye ayrıldı. (1969) «*Yelken*», «*Yeditepe*», «*Dost*» dergilerinde yayımladığı şiir ve yazılarıyle tanındı.

Yapıtları : Savrulmayı Bekleyen Harman (şiirler, 1953), *Gözünü Sevdiğim* (şiirler, 1962), *Altı Kardeşler* (masallar, 1959), *Yedi Devler* (masallar 1960), *Üç Kızlar* (Masallar 1963), *Mavi Gelin* (masallar, 1966), *Bektaşi Dedikleri* (Metin Eloğlu ile birlikte bektaşi fıkralarından şiir diliyle söyleyişler, 1970).

TANSUĞ Sezer (Erzurum - 1930). Sanat tarihçisi. Resim eleştirmeni. Yüsek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde tamamladı (1953). Bir süre bitirdiği bölümde asistanlık ettikten sonra (1953 56) Ayasofya Müzesine bağlı olan Bizans Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. «*Yelken*», «*Ataç*», «*Dost*», «*Yeni Dergi*», «*Vatan*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı resim eleştirileriyle tanındı.

Yapıtları: Şenlikname Düzeni (1961) *Okıname* (1972), *Sanata Yaklaşım* (1976), *Beş Gerçekçi Türk Ressamı* (1976), *Sanatın Dili* (1976).

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi (İstanbul 1885 / İstanbul 1966). Konuşmacı ve düşün adamı. Fecr-i Âti şairlerinden. Galatasaray Lisesinde okudu. İstanbul Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaptı. Üniversitede

Türk İslâm sanatları dersleri okuttu. Milletvekili seçildi. İki kere Millî Eğitim Bakanı oldu (1920, 1925). Bükreş Büyükelçiliği yaptı (1931 1944). Dönüşte gene milletvekili seçildi (1946 - 1957). Türk Ocaklarının kurulmasında ve geliştirilmesinde uzun süre çalıştı (1912 1957). Kalp krizinden öldü.

Hamdullah Suphi, şiir, öykü, makale türlerinde de yazmakla birlikte «Türk Ocakları»ndaki çalışmaları sırasında söylevleriyle tanınmıştır. *«Bugünkü Türkiye iyi söylenmiş bir hitabet üzerine kuruludur.»* demekle H. Suphi, Atatürk'ün hitabetteki üstünlüğü yanısıra bu türün büyük önemini de belirtmektedir. Türkçülük ülküsünün savunucusu olduğu yıllarda söylediği coşkulu söylevleriyle Millî Edebiyat akımını etkilenmiştir. Tanrıöver soyadını Atatürk'ten alan H. Suphi, İzmir'in işgali üzerine İstanbul mitinglerindeki konuşmaları ile Millî Mücadele ruhunu ateşleyenlerden biri olmuştur. 1931'de yerini Halkevlerine bırakıncaya kadar Türkçülüğün en önemli ve en canlı örgütü *«Türk Ocakları»*nın en seçkin kişisi olarak Milli Edebiyat akımla-

Hamdullah Suphi Tanrıöver

rına geniş katkıları vardır. Çok partili yaşama geçildiği dönemde, akıma bağlı çoğu sanatçılar, düşün adamları gibi Demokrat Parti'yi destekleyen Tanrıöver, sonra Hürriyet Partisi hareketine katılmıştır.

Meclis dışındaki serbest hitabeti simgeleyen Hamdullah Suphi'nin *Yapıtları* şunlardır: *Dağ Yolu* (söylevler, 2 cilt, 1928 1931). *Günebakan* (çeşitli yazılar, 1929).

Serhat Kestel

TAN Turhan (Sivas 1886 / İstanbul 1939) Romancı. Asıl adı Samih Fethi'dir. II. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a gelerek bir süre Belediye'de çalıştı. Üsküp Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği, kaymakamlık, mutasarrıflık yaptı. Bir dönem Sivas'tan milletvekili seçildi. *«Cumhuriyet»* ve *«Tan»* gazetelerinde fıkra ve tarih konularındaki yazılarının yanısıra tarihi romanıyle tanındı.

Başlıca yapıtları: Âlî Maceralar (1912), *Cehennemden Selam* (1928), *Sevinç Han* (1931), *Gönülden Gönüle* (1931), *Kadın Avcısı* (1933), *Üç Ay Yatakta* (1934), *Akından Akına* (1935), *Cem Sultan* (1935), *Timurlenk* (1935), *Viyana Dönüşü* (1936).

TANYOL Cahit (Nizip - 1914). Edebiyat Fakültesi profesörlerinden. Yazar. Orta Öğrenimini Adana Erkek Öğretmen Okulu'nda, yüksek öğrenimini Gazi Terbiye Enstitüsü (1935) ve —dokuz yıl ortaokul öğretmenliğinden sonra— İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. (1944) Sosyoloji doçenti oldu. (1946) Şimdi aynı fakültede Genel Sosyoloji profesörü. İzmir'de çıkardığı *«Aramak»* dergisinde (ekim 1942 nisan 1944, 16 sayı) ilk yazı ve şiirlerini yayımlayan Tanyol, daha sonra *«Değirmen»*, *«Akademi»*, *«İstanbul»*, *«Varlık»*, *«Yön»*, *«Cumhuriyet»*, dergi ve gazetelerinde yazdı.

Yapıtları: Sanat ve Ahlâk (tarihsiz), *Kurtuluş ve Fetih Destanı* (1969), *Sosyolojik Açıdan Din, Ahlâk, Laiklik ve Politika Üzerine Dialoglar* (1970).

Tanzimat. Osmanlı Devletinde 1839 tarihinde açıklanan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile başlayan döneme verilen addır. Bu dönemde, Devletin hukuk düzeninde, toplumsal ve siyasal kurumlarında birtakım «yenilik»ler ve değişikliklerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Üst yapı kurumlarında girişilen batılılaştırma çabalarını ilericilik ve devrimcilik sayanlara göre Tanzimat, toplumumuzun çağdaşlaştırılması için girişilen büyük bir atılım olarak tanımlana gelmiştir. Ne varki, toplumsal, ekonomik ve siyasal olgular, gerçekçi ve bilimsel bir açıdan incelendiğinde Tanzimat'ın özünde, Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşmesi sürecinde gerekli olan toplumsal ve hukuksal kurumları ülkeye sokmak, Osmanlı sömürü düzenini bu kez açıktan açığa yabancılarla işbirliği yapılarak daha da yoğunlaştırıp sürdürmek, Lövantenlere ve batılı kapitalist çevrelerle bütünleşmiş olan «gayri müslim» Osmanlı uyruklarına yeni ayrıcalıklar tanımak, tanınmış olanları da daha sıkı güvencelere bağlamak ve Osmanlı Devletini tümüyle Avrupa devletlerinin «vesayeti» altına sokmak için gerçekleştirildiği anlaşılır. Dahası, Tanzimat'ın temelinde Tanzimatçı Osmanlı yöneticilerinin kafalarında batı ülkeleri karşısında duyulan bir küçüklük, kendini aşağı görme duygusu da bu dönemin ortaya çıkmasının nedenlerinden ve uygulamasının belirgin özelliklerindendir.

Mustafa Reşit Paşa

Tanzimat'ın Nedenleri: 1. Sömürgeleşme: Gerek ilk Tanzimat Fermanının açıklanmasının öncesine rastlayan dönem ve gegerekse bundan sonraki yıllar, Osmanlı Devletinin tüm ülkesiyle içine düşmüş bulunduğu sömürgeleşme sürecinin artık iyice yoğunlaşıp hızlandığı yıllardır. Gerçekten de, «Osmanlı İmparatorluğunun batı kapitalizmi ile kurduğu dış ekonomik ilişkiler ve bunun sonucu devlet örgütünün batı kapitalizminin gerekerine göre tekrar biçimlenmesi 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin başlıca özelliğidir.» (Prof. Dr. İbrahim Yasa: *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları;* Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü Yyn, Ankara, 1973, s. 113). Nitekim, Tanzimat'ın ilânını en çok isteyen, bunu destekleyen ve Osmanlı Devletini buna zorlayan ülke, o dönemin en güçlü emperyalist devleti olan İngiltere olmuştur. Denilebilir ki, Tanzimat, aynı zamanda İngilizler'in de eseridir.

Öte yandan, tam bu dönemle eşzamanlı olarak 1 Ağustos 1838'de Balta Limanı'nda imzalanan ve 1 Mart 1839'da yürürlüğe giren Ticaret Antlaşması ile ekonomik alanda Osmanlı Devletinin sömürgeleşmesinin önündeki son engeller de kaldırılmıştır. Ni-

yazi Berkes'in belirttiği gibi bu antlaşma «tarihimizdeki ilk satılık memleket vesikası» olmuştur. (Niyazi Berkes: *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler; Yön 5 Mart* 1965). Bu antlaşma ile hiç bir sınırlandırmaya bağlı olmaksızın Osmanlı Devleti ile ve bu devletin ülkesinde serbest ticaret hakkını elde eden batılı devletler, bu antlaşmanın yanısıra iç - hukuk alanında da ticaretin gerektirdiği hukuksal yapıyı kendilerine ve yandaşları ile işbirlikçilerine sağlamayı başarmışlardır. Osmanlı Devletinin topraklarında üretilen hammeddelere bu sömürü yöntemi ile el koyan Avrupa devletleri, aynı maddeleri bu kez işlenmiş olarak geri satmışlar, Osmanlı topraklarını kendileri için bir hammadde kaynağına dönüştürürlerken bir yandan da bir açık pazar olarak değerlendirmişlerdir. İşte, Tanzimat, bu sömürünün Osmanlı yöneticilerince uygulamaya konulan yasal kolaylıklar bütünü ve bunu haklı göstermeği amaçlayan bir ideolojiden başka bir şey değildir. Nitekim, Abdülmecit, 1840 yılında Meclis-i Valâyı Ahkâm-ı Adliye binasının açılış töreni ile ilgili Hatt-ı Hümayûnunda açıkça şöyle diyecektir: «...devlet-i âlimizin dost ve muadil olan devletler tarafından vaki olmakta olan tebligatı dostane ve tevsikatı halisaneye nazaran derbest olan bazı mevaddın dahi bitevfiki taalâ kariben rehini hüsnü hitam olmasını memul etmekteyim..» (Talat Mümtaz Yaman: *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında bir Kalem Tecrübesi İdare Mecmuası*'nın 138 - 142. sayılarından ayrı basım, İstanbul, 1940, s. 94, not 1).

Şu halde Avrupa Devletlerinin, Tanzimat'ın ilânı için Osmanlı Devleti'ni etkilemelerinin ve hattâ baskı yapmalarının temel nedeni, bu ülkedeki çıkarlarının daha iyi korunmasını ve daha çok yaygınlaştırılmasını sağlamak kaygısından doğmuştur. Çünkü gerek İngiltere için olsun, gerekse öteki batılı kapitalist devletler için olsun, Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret, gerçekte çok kârlı bir sömürüden başka bir şey değildi. Bu nedenle de bu sömürgeleşme süreci içinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü, başka bir deyişle de sömürgeleşen bir ülke olarak bu devletin varlığını sürdürmesi Osmanlı Devleti yöneticilerinden daha çok İngiltere'yi ilgilendirmiş ve İngiltere'nin dış politikasının temelini oluşturmustur. İsterse o dönemde Türk dostu sayılan David Urquhart gibi kişilerin olsun, ya da İngiliz elçisi Ponsonby'nin olsun, tüm amaçları, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki bu ticareti geliştirmek noktasında odaklanmıştır. Kaldı ki, ürettikleri malları pazarlamak olanağını bulamayacak olan bir İngiltere, bir Fransa için, bu durumun bu malların üretim alanlarında olumsuz etkilerini duyuracağını bu devletler çok iyi değerlendirmişlerdir. Bu nedenle de, 1853'de Osmanlı pazarı Rusya tarafından tehdit edildiğinde İngiltere ve Fransa, Rusya ile üç yıl sürecek olan Kırım Savaşını göze almakta hiç duraksamayacaklardır.

Tanzimat'ın ilânını gerektiren ve Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşmesine bağlı bu nedeni, aşağıda Tanzimat dönemi uygulamalarını incelerken daha açık seçik olarak görmek olanağı bulunacaktır.

2. Devletlerarası Durum : Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine el atabilmelerini, ülkeyi sömürgeleştirmelerini ve Osmanlı siyasal iktidarına ortak çıkabilmelerini kolaylaştıran nedenlerden başta gelenlerinden biri de, XIX. yüzyılın başlarında devletin içine düştüğü devletlerarası siyasal ve ekonomik durumdur. Tanzimat öncesinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devletine başkaldırmış ve Osmanlı ordularını arka arkaya yenilgiye uğratmıştı. Mehmet Ali Paşa ordularının Osmanlı topraklarında ilerlemesi üzerine paniğe kapılan Osmanlı yöneticileri ise Fransa'nın Mısır'ın yanında olması ve İngiltere'nin başlangıçta kayıtsız kalması karşısında Ruslar ile Hünkâr iskelesi antlaşmasını yaparak Mehmet Ali Paşa'ya karşı güçsüzlük ve yalnızlıklarını gidermek istemişler, ancak bu kez de Ruslar'ın Boğazlar'a inmesi tehlikesinin içine düşmüşlerdi. Osmanlı Devleti ne Mehmet Ali Paşa ile ve ne de Ruslar ile başa çıkabilecek güçte değildi Türkler, Anadolu'da ezilmiş ve devleten kopmuş bir durumda bulunuyorlardı. «Gayri-müslim» osmanlı uyrukları ise bu devleti kendileri açısından görevini yitirmiş olarak görüyorlardı. Osmanlı yöneticileri, bu çaresizlik içinde kurtuluşu gene Avrupa devletlerine sığınmakta bulmuşlardır. Bu amaçla da bir yanda İngiltere ve Fransa ve bir yanda Avusturya ve Rusya'nın oluşturduğu siyasal dengeyi kendi yararlarına etkilemek ve Fransızlar ile İngilizler'i kendilerine daha çok «ısındırmak» için, bu devletlerin «güvenliğini çekecek bir düzen» (Enver Ziya Karal *Osmanlı Tarihi*, C.V., *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*), 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yyn., Ankara, 1970, s. 170) kurulması yoluna gitmişler ve bunu sağlamak için de Tanzimat dönemini açmışlardır Öte yandan, zaten önce İngiltere ve sonra da Fransa Tanzimat'ın öngördüğü düzenlemelerinin Osmanlı Devleti'ni bir süre daha ayakta tutabileceği varsayımı içinde bulunuyorlardı. Kaldı ki, Osmanlı merkeri siyasal otoritesini güçlendirecek herhangi bir girişim, bu iki devletin ticaretinin güvenliğini de sağlayacaktı. Osmanlı yöneticilerine göre ise, Osmanlı Devletinin «Avrupalılaşması» Rusya ve Avusturya'ya karşı İngiltere ve Fransa'yı etkilemek için bir silâh olarak kullanılabilecekti. Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, Tanzimat ve ondan sonraki bütün «reformlar», öncelikle dış siyasal koşullar ile ilgili bulunmuştur. Örneğin, 1856 Islahat Fermanı, Kırım Savaşı; 1876 Anayasası, Balkanlar'ı sarmış bulunan ayaklanmalar ile ilgilidir.

3. Azınlıklar : Osmanlı İmparatorluğunun insan unsuru, çeşitli uluslardan, daha doğrusu çeşitli etnik guruplardan oluşmuştur. Bu olgu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk günlerinden kaynaklanır. Bu konuda değişik görüşler bulunmakla birilkte, şurası tarihsel ve toplumsal bir gerçektir ki, Osmanlı Devleti, Bizans toprakları üzerinde kurulmuş, Slav topraklarında genişlemiştir. Osmanlı Devleti'nin güttüğü politika gereğince, ele geçirilen ülkelerin aristokrasisinin, beylerinin, tacirlerinin varlıklarına son verilmemiş, tam tersine bunlarla işbirliğine gidilmiş ve siyasal ekonomik iktidar olarak paylaşılmıştır. Öte yandan, II. Mehmed döneminden başlayarak, bu etnik gruplara, bir ulus olarak toplumsal örgütlenme hakkı da tanınmıştır. Ancak, devletin kurucu unsuru sayılan Türkler'e böyle bir örgütlenme hakkı tanınmak şöyle dursun, onların herhangi bir nedenle kendilerinin Türk olduklarını ileri sürmelerine bile olanak verilmemiştir. Bu nedenle de özellikle Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gün geçtikçe ekonomik plânda güçlenmişler ve batılı devletlerin Osmanlı ülkesindeki işbirlikçileri durumuna gelmişlerdir. Gene II. Mehmed'den başlayarak izlenen bilinçli bir politika sonucunda önemli birçok tekeller, özel izin isteyen işletme alanları ve bir çok iş ve ticaret kolu bunların eline geçmiş olduğundan batı kapitalizmi ile sürdürdükleri işbirliği onları daha da güçlendirmiştir.

Tanzimat'ın gerçekleştirilmesini gerektiren önemli nedenlerden biri olarak da bu etnik gurulara «bilâ tefrik-i cins ü mezhep» eşitliğinin sağlanması gösterilmektedir. Gerçekten de, Tanzimat ile ilgili metinlerde bu sözler sık sık geçmekte ve Osmanlı Devletinin müslüman olmayan, yani hıristiyan ve musevî uyruklarına da aynı hak ve özgürlüklerin tanzimatla birlikte tanındığı yinelenip durmaktadır. Gerçekte, bu «eşitlik» konusu, batılı kapitalist devletlerin Türkler'i sömürmeleri sürecinde onların işbirlikçileri olan bu gayrimüslimlerin yalnız **fiilen** değil, **hukuken** de Osmanlı egemen sınıfı durumuna getirilmesi demektir. Çünkü özellikle bu dönemde imparatorluğun Türk unsuru Anadolu'da tam bir perişanlık ve se-

falet içindedir. Ayrıca adetâ ömürboyu süren askerlik görevi ona özgüdür, vergi yükü altında o ezilmektedir, köylü olarak kalmaya mahkûm edilmiştir O halde, «eşitlik» istenmesi, gayrimüslim Osmanlılar'ın Türkler'le eşit duruma getirilmeleri gerektiğinin metinlere geçirilmesi ne demektir? Oysa gayrimüslim Osmanlılar, Osmanlı Devleti topraklarını «karşılığında ödev yüklenmeksizin yalnız hak edinerek yaşanacak topraklar» (Niyazi Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma;* Bilgi Yyn., Ankara, 1973, s. 191) olarak görüp değerlendirmişlerdir. Kaldı ki, Türk halkına karşı geliştirilen «Osmanlılık» kavramı da bu durumu haklı göstermeyi amaçlayan bir kavramdan başka bir şey değildir. Bütün bu söylenenlere bir de Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devletinin içişlerine karışmak için her olanağı değerlendirmiş oldukları da eklenirse, devlet içinde bu «azınlıklar»ın ne değin güçlü bir duruma ulaşmış oldukları kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten de Halil İnalcık'ın deyişiyle, «... bilâ tefrik-i cins ü mezhep... siyaseti esasen garplılaşma hareketi ile de sıkı sıkıya bağlıdır. Böylece imparatorluğun bütünlüğünü korumak, yeniden teşkilâtlandırmak isteyenlerin en ziyade güvendikleri esas, reaya (=gayrimüslim Osmanlı uyruklarına) verilecek hukuk müsavatı ile imparatorluğun ruhunu teşkil edecek bu vahdetçi Osmanlılık zihniyetini yaratmaktır. **Reaya meselesinin imparatorluğun esas meselesi** olduğunu, hattâ ekseriya Avrupa istismar ve istilâ siyasetinin bile onun arkasına gizlendiğini düşünürsek, Tanzimat'da Osmanlılığın neden birinci plâna geldiği daha kolay anlaşılır.» (Halil İnalcık : *Tanzimat ve Bulgar Meselesi ;* A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yyn., Ankara, 1943, s. 4). Bu nedenle, müdahale olanakları yaratmak ve müslüman olmayan Osmanlı uyruklarının durumlarını daha güçlü kılmak için, zaman zaman, bunların ezilen unsurlarmış gibi gösterilmelerine çalışılmıştır.

O dönemlerde Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı gözlemcilerden birçoğu bu gayrimüslim Osmanlılar'ın gerçekte hiç de ezilen topluluklar olmadıklarını, tümüyle tersine toplumun en varlıklı ve çoğu zaman da en şımarık kesimleri olduklarını belirtmiş bulunmaktadırlar. Örneğin uzun bir süre Türkiye'de kalan Macar beylerinden K. Mikes, *«Türkiye Mektupları»*nda bu duruma hiç kuşku bırakmayacak bir biçimde değinmiştir. Rumlar ve Ermeniler'in geceleri sokaklardan kadın ve kızları kaçırdıklarını belirten Mikes (K. Mikes : *Türkiye Mektupları*, Çeviren : Saadettin Karatay, Millî Eğitim Bakanlığı Yyn., Ankara, 1944, C. I, s. 83, mektup XXXVII), «Ya o Rum

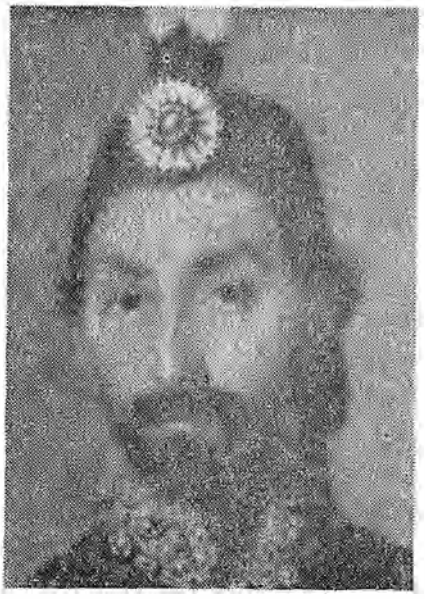

Abdülmecit

ne azgın millettir...» (C. I, s. 100, mektup XLII) dedikten sonra «Yaş» dan söz ederken» (Halk) gerçi Türk idaresi altında bulunuyorsa da yine de Rumlar'ın boyunduruğunda oldukları muhakkak. Yüksek, kârlı, büyük küçük bütün memurluklar hep Rumlar'ın elinde, voyvoda daima Rumlar'dan olduğu için kendi milletini tutar, onlara nanır ve asilzâdelere istediğini yaptırır. Şimdi bile burada bütün orduya kumanda eden baş hetman kimdir? Zengin bir kürkçünün oğlu ki önünde bütün kişizâdeler baş eğerler» diye yazmaktadır. (C. II, 1945, s. 175, mektup CL). 1829-1831 yılları arasında ülkemizde bulunan Adolphus Slade yansız bir gözlemci olarak Rumlar'ın ve Ermeniler'in bu ülkenin en varlıklı insanları olduklarını, bunların padişahın sarayınkine yakın görkem ve güzelliğe sahip ev ve saraylarda oturduklarını, kendi aralarında örgütlenip daha da güçlendiklerini, ama gene de Türk halkına ihanet etmekten geri kalmadıklarını, Rum köylüsünün de Türk köylüsünün tersine iyi giyimli ve karnı tok olduğunu, malının mülkünün, karısının, kızının her türlü tecavüzden uzak bulunduğunu belirtmektedir. (Adolphus Slade : *Records of Travels in Turkey, Greece, etc, and of A Cruise in the Blaks Sea With the Capitan Pashe, in the Years 1829, 1830 and 1831;* Londra 1832, C. I, s 128 129, 235 - 237, 299 - 301, C. II, s. 302-303, 309). Daha sonraları Ermeni Patriği Nerses Varjabetyan ve dokuz Episkopos da 1-12 Şubat 1878'de Rus Prensi Garçakof'a yazıp gönderdikleri «muhtıra» da kendi toplulukları için aynı gerçeği şu sözlerle itiraf edeceklerdir: «Türkler'de olduğu gibi Ermeniler'de vesair Hıristiyanlarda da en büyük idare adamları bulunuyor. Ulûm ve maarif Ermeniler'de Türkler'den daha ziyade münteşirdir.» (Esat-Amasya Mebusu *Berlin Kongresine Kadar Ermenilerin Vaziyeti: «Türk Tarihinin Ana Hatları»* eserinin müsveddeleri, İstanbul Tarihsiz - s. 9). Ermeni Yazar Y. Çark ise, İstanbul'da birtakım Ermeniler'in devlette yöneticilik yaptıklarını, bunların öteki Ermeniler ile yakından ilgilenip onların çıkarlarını görüp gözettiklerini, bunun için nüfuzlarını kullandıklarını, hattâ birçok Ermeni kuruluşuna saray tarafından yıllık yardım bağlanmış bulunduğunu belirtmektedir. (Y. Çark : *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler;* İstanbul, 1953, s. 240). Gene bir yabancı yazara göre, Osmanlı Devleti'nde halka karşı bir haksızlık yapıldığında, hıristiyanlar bundan belki hiç etkilenmemektedirler. Çünkü hıristiyanların kendilerini koruyacak ulusal örgütleri bulunduğu gibi dinsel şefleri de bu konuda büyük bir güvencedir. Ne var ki Türkler'in bu gibi ayrıcalıkları bulunmadığından asıl onlar yapılan haksızlıklar karşısında çaresiz kalmaktadırlar. (Leuzon Le Duc: *La Turquie Est -elle-incapable de Reformes? ;* Paris, 1876 s. 15).

Kaldı ki, bunlara ek olarak, Osmanlı Devleti toprakları bir kül olarak düşünüldüğünde, bu etnik grupların değil, Türkler'in sayıca bir azınlık durumunda olduğu da görülür.

Gene de, bütün bunlara karşılık, eşitlik konusu Tanzimat'ın ilânını gerektiren nedenlerden biri olmuştur. Denilebilir ki, bu konunun Tanzimat'ın bir nedeni yapılmasındaki gizli amaç Osmanlı Devleti'nin Türk ve müslüman unsurlardan tümüyle temizlenerek (ya da bu unsurları kendi kökenlerine yabancılaştırarak) ve bu bahane ile devletin tam bir sömürge durumuna indirgenmesidir. Bu gerçeği, konunun bu sözde azınlıklarca nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir kitapta açık seçik görebilmek olanağı da vardır. *«Les Reformes de l'Empire Byzantin»* adlı kitabın yazarı Pilzipios Bey, son derece açık sözlülükle şöyle demektedir :

Osmanlı hanedanını kısa bir gelecekte bekleyen tehlikelerden biri de, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında yaşayan ve sayıları müslümanlardan dört defa daha çok olan hıristiyanların başkaldırmaları olasılığıdır. Ancak, Abdülmecit'in kendi kişiliğinde bulunan iyilik duygusu, onun hıristiyan uygarlığından alınan reformları yap-

masını sağlamıştır. Buna karşın, Sultan'ın çevresindekiler, gene de son gelişmeleri ondan gizlemektedirler. Fakat, eğer Abdülmecit hıristiyanlığı benimseyecek olursa, devletin birliği de sağlanmış olacaktır. Genel yarar, müslümanlığın üstünlüğüne son verdirilmesini ancak Sultan Abdülmecit ve hanedanının egemenliğinin sürdürülmesini gerektirmektedir. (Paris, 1858, s. V, XII). Pilzipios Bey, kitabına şöyle devam etmektedir «Şark Meselesi»nin çözümlenmesinin tek bir yolu vardır, o da yasaları, yönetimi ve devlet başkanını hıristiyanlaştırmaktır. Bu çözüm, tek olanaktır. Eğer Abdülmecit hanedanını kurtarmak istiyorsa, ister istemez, er geç bu yolu seçmek zorunda olacaktır. (s. 93 - 94). Abdülmecit için daha şimdiden dış yönünü kabul etmiş olduğu ancak hareketleri ile uymadığı bu değişikliği temelden olduğu gibi kabul etmekte ne güçlük olabilir ki! Bu büyük eserin gerçekleştirilmesi Sultan'dan büyük bir özveri de beklememektedir. Acaba Sultanı, Abdülmecit yerine, Constantin ya da herhangi bir hıristiyan adını almak gibi küçük bir değişiklik mi korkutmaktadır? Abdülmecit'in Osmanlı hanedanını kuran ataları da XI. yüzyılda aynı biçimde islâmlığı kabul etmiş ve sonra da kabilelerine kabul ettirmiş değil midir? (s. 156).

En genel anlamı ile söylersek, Tanzimat'ın ilânını gerektiren nedenlerden biri olan eşitlik konusu, temelde, ekonomik iktidarı gerek kendi adlarına ve gerekse batılı kapitalist devletlere dayanarak ele geçirmiş bulunan bu gayrimüslim Osmanlılar'ın devleti ideolojik plânda da ele geçirmek ve siyasal iktidara tümüyle sahip olmak, gerektiğinde de bu amaçla batılı devletlerin yardımlarını sağlamak için ortaya atılmış bir bahane'den başka bir şey değildir. Fakat gene de, Tanzimat'ın nedenlerinden biridir.

4. Kültür emperyalizmi: Emperyalist devletler, sömürü alanlarına alacakları ülkeleri askeri güçlerine dayanarak elde edebilecekleri gibi o ülkenin ekonomilerini çökerterek de amaçlarına ulaşabilirler. Ancak çoğu kez bir arada uygulanan bu iki yönetimin birlikte getirdiği bir de emperyalist kültür vardır. Kültür emperyalizminin en önde gelen işlevi, sömürülen ülke bireylerinde bu sömürünün haklı bulunduğu, daha doğrusu olağan bir olgu olduğu düşüncesinin kökleştirip yaygınlaştırılmasıdır. Bunun yanı sıra, emperyalist ülkenin her alanda üstün, günlük yaşam biçiminin en iyi, değer yargılarının en doğru olduğu tartışmasız bir gerçek olarak bu kültür saldırısı sonucunda o topluma benimsettirilmek istenir. Giderek kendilerini küçük, beceriksiz, değersiz görmeğe başlayan toplum bireyleri, sorunlarının çözümlerini kendi öz varlık, yetenek ve değerlerinde değil, fakat emperyalist devletlerin önerdikleri ve gerçekte o ülkenin biraz daha sömürgeleşmesini sağlayan yerlerde aramaya başlarlar. Böylece, emperyalizm, o ülkede zora başvurmaksızın da çıkarlarını, sömürülen kitlenin bireylerinin kendiliğinden oluşan davranışları ile koruyabilir ve genişletebilir. İşte, Tanzimat'ın uygulamaya konulmasının bir nedeni de Tanzimatçıların çoğunun bu doğrultuda koşullandırılmış olmalarıdır. Ancak, burada hemen belirtmek gerekir ki, bu gelişimde, Osmanlı Devleti'nin bir ulusal kültürünün bulunmayışının da etkisinin izleri açıkça görülmektedir.

Osmanlılar'da bir ulusal kültürün bulunmayışının kökleri bu devletin kuruluş yıllarına değin geriye uzanmaktadır. Osmanlı yöneticileri daha Yıldırım Beyazit döneminden başlayarak, öteki ulusların yalnız kurumlarını değil, biçimsel görüntülerini ve günlük yaşantıya ilişkin ayrıntılarını da benimseyegelmişlerdir. Lâle Devri, bu taklitçiliği alevlendirmiş, Nizam-ı Cedit dönemi geliştirmiş, II. Mahmud'un saltanat yılları ise onu kökleştirmiştir. Bunun da temel nedeni, Osmanlı'nın Türklük'den tümüyle kopmuş bulunmasıdır. Nitekim, tüm Osmanlı belgelerinde «Türk» sözcüğünün geçtiği yerlerde, bunun bir hakaret olarak ya da en azından küçültücü bir nitelendirme olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bir örnek olmak üzere *Naima Tarihi*'ni ele alırsak Türk halkı için «nâdan Türk» (Naima Mustafa Efendi: *Tarih-i Naima;* yayınlayan Zuhuri Danışman, İstanbul, C. I, 1967, s. 169), «etrâk-i bi-idrâk (=idraksiz Türkler)» (C. I. s. 238), «Türk-i bed-lika (=çirkin suratlı Türk)» (C. II, 1968, s. 536), «Çoban köpeği şeklinde bir Türk-ü şûrîdk idi» (C. III, 1968, s. 1180), «hilekâr Türk» (C. IV, 1968, s. 1969) denildiğini görürüz. Osmanlı Devletinde Türk halkı, öteki Osmanlı uyrukları karşısında ikinci sınıf insan olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de, Osmanlı Devleti, ulusal bir kültürden yoksun kalmıştır. Bu devletin kültürü, horlanan Türklerin ulusal kültürü değil, fakat devleti oluşturan öteki halklardan derlenen bir kültür bulamacından başka bir şey olamamıştır. Devletin bu kültürel üstyapısı, Osmanlıların yükselme dönemlerinde işlevsel olmuşsa da, çöküş döneminde bu kültürün asıl sahiplerinin yer yer devletten çözülmeye başlamaları yer yer de kendi ulusal çerçeveleri içinde daha ileri bir üstyapıya doğru, başka bir deyişle de Avrupa'dan esinlenen bir burjuva ideolojisine doğru yönelmeye koyulması üzerine çökmeğe başlamıştır. Türk ulusal kültürünü bir yana itip unutmuş olan Osmanlı yöneticileri, Avrupa'da gelişen burjuvazinin ideolojisini kendi ekonomik yapısına ve ulusal çıkarlarına uygun bulan hıristiyan Osmanlı topluluklarının böyle bir gelişim sürecine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nden kopmalarını engellemenin çaresini, kendilerinin de aynı ideolojiyi benimseyivermelerinde bulduklarını sanmışlardır.

Ne var ki, Osmanlı yöneticilerinin bu gelişimin gerçek nedenlerini bir türlü kavrayamamış olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ulusal bir niteliği bulunmadığı için dış kültürel etkilere açık olan Osmanlı Devleti, batı ülkelerinin ekonomik koşulları sonucunda gelişen burjuva ideolojisini, burjuva kültürünü, ekonomik temellerinden soyutlayarak bir küçüklük, bir eziklik duygusunu geliştirmiştir. Osmanlı yöneticileri, yalnızca batının üstünlüğünü bir olgu olarak görmüşler, bu üstünlüğün nedenlerine inememişlerdir. Örneğin, batının askerî üstünlüğünün karşısında, kendileri de aynı askerî yöntemleri uygularlarsa aynı üstünlüğü sağlayabileceklerini sanmışlardır. Bu üstünlüğü gene de sağlayamayınca bu eziklik küçüklük duygusu kökleşmeye başlamıştır. Wandanın «*Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie* 1820-1870» adlı kitabında anlattılan bir olay gerçekten de Osmanlı yöneticilerinin psikolojik yapılarını açıklayıcı niteliktedir; olay şudur : 1835 yılında İstanbula bir Fransız sirki gelir. Sirkte, vahşi bir at üzerinde gösteriler yapan Paul Szymanski adlı bir sirk canbazı Sultan II. Mahmud'un dikkatini çeker. Sultan ona kendi atı üzerinde de gösteriler yaptırır. Paul Szymanski bunu da başarınca, II. Mahmud onu ödüllendirir ve subay olarak Osmanlı ordusuna katılmasını önerir. Paul Szymanski ise ömründe silâh kullanmış değildir, bu nedenle bu öneriyi reddetmek ister, fakat sultan hiddetlenir. Bunun üzerine bir ara yol bulunur. Paul Szymanski baytarlık yapmak üzere subay olarak Osmanlı ordusuna girer ve uzun yıllar hizmet eder. (Paris, 1884, s. 45).

İşte, Tanzimat'ın bir nedeni de bu küçüklük duygusudur ve bunun resmen tescil edilmesidir. Çünkü, «Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, imparatorluğun, Batı dünyası tesirlerine resmen açıldığı, bu tesirlerin devlet eliyle ve kanun yoluyla resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devirdir.» (Kâmuran Birand: *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri;* Ankara, 1955, s. 5).

Tanzimat ile birlikte iyice «müzminleşen» bu duygu, varlığını uzun süre korumuştur ve bugün dahi birçok çevrede açık ve

kesin bir etkinliği olduğu gözlemlenmektedir. Kişilerin kendilerini ve devleti nasıl bir aşağılık duygusu içinde değerlendirmiş olduklarına ilişkin bir örnek olarak Ahmet İhsan'ın «*Matbuat Hatıraları*»ndan şu bölümü okuyabiliriz: «Biz o zaman sanıyorduk ki Avrupa devletlerinin bize gösterdiği düşmanlık bizim kurun-u vüsta tarzında yaşayışımızdan çıkar. İdaremizin bozukluğundan ve saray ile Babıâli'nin köhne düşüncesinden doğar. Son asırda Avrupa emperyalist devletleri, başta İngiltere bulunmak şartı ile Türklük aleyhine durmadan inlenmeden neşriyatta bulunurlardı. Meşhur Gladestone İngiliz parlâmentosunda kuranı alıp: «Türkiye bu kitapla yürüdükçe medeniyete muzırdır» demişti. Bu sözle adliyemizin ve içtimaî hayatımızın medeniyetle uyuşamayacağını anlatmıştı. Ve biz gençler yanlış görüş, yanlış inanışla ona hak vermiştik.» (İstanbul, 1931). Gerçekte, Osmanlılık bunu gerektirmiştir. Nitekim, Mekteb-i Tıbbiye öğretim görevlilerinden Mehmed Kail Efendi 1275'de yayınladığı «*Melceüt - Tevvahin*» adlı yemek kitabının önsözünde, eski yemeklerimizin artık yetersiz kaldığını öne sürüp batılılardan yeni bir «cuisine» (=mutfak) almamız gerektiğini yazarak (Hilmi Ziya Ülken: *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri* Yüzüncü Yıldönümü Nedeniyle Tanzimat, C. I, s. 759) bu duygunun ne boyutlara vardığını kanıtlamaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun bu konudaki yargısı gerçeği yansıtmaktadır «Tanzimat, aynı zamanda bir cemiyetin felsefî-edebî kıymet hükümlerinin sarsıldığı bir devrenin ismidir. Fikir ve sanat hayatı, şiirinin şekil ve kafiyesi, cümlenin tarzı ve teşekkülü, düşüncesinin rengi ve kaynağı başka olan yeni bir fikrî ve debî nizam istiyor. Şüphesiz Tanzimat'dan hayli zaman evvel Türkiye Avrupa tekniği ile temasa geçmiş bulunuyordu. Fakat diyebiliriz ki Tanzimat sıralarına gelinceye kadar, kollektif Türk ruhiyatında, imparatorluk ideolojisinin ve edebiyatının madûnluğu hissi henüz vâzıh olarak belirmemişti. Tanzimat'dan önceki kanaat, yalnız teknikte üstün bir Avrupa ile karşılaşıldığı merkezinde idi. Tanzimatla beraber ve daha sonraları hem teknikte, hem de tefekkür ve tahassüs tarzında üstün ve yukarı bir Avrupa'nın havali, gittikce büyüdü ve genisledi. Bu havalî karşısında bir «parmak ısırma» halet-i ruhiyesi de kendini gösterdi. İşte edebi ve fikrî Tanzimat diyebileceğimiz bir devre, bu halet-i ruhiyeye yeni bir nizam vermek endişesi ile başladı. Tanzimat'ın psikolojisi üzerinde yapılacak ikinci teşhis, edebî ve fikrî madûnluk duygusunun mevcudiyetini göstermektedir.» (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu: *Fransız İhtilâli ve Tanzimat*, İstanbul, 1939 -?, s. 103). Şu halde, Tanzimat'ın bir nedeni de bu duygudan kaynaklanmaktadır.

5. Tanzimat'ın nedenlerinin ortak kökeni: Tanzimat'ın ilânına yol açan nedenleri kuşkusuz ki yalnızca bu dört başlık altında toplamanın olanağı yoktur. Ancak gene de, temel nedenlerin bunlar olduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bu «nedenler» dahi, gerçekte, aynı olgunun değişik alandaki görüntüleri ve bir bakıma da sonuçlarıdırlar. Çünkü Tanzimat, özünde dünyanın gelişen ve değişen ekonomik ve siyasal yapısı içinde Osmanlı Devleti'nin kapladığı yerin bir anlatımıdır. Tanzimat'ı kendi açılarından gerektiren devletlerarası ilişkiler ve denge emperyalist kapitalist devletlerin kendi aralarındaki çekişmenin Osmanlı Devleti'ne yansıması olduğu gibi, gayrimüslim Osmanlı uyrukları da bu çekişme ve denge içinde İngiliz ve Fransız kapitalizmi ile bütünleşmiş olan unsurlardır. Osmanlı Devletinin gerikalmışlığının, üretim güçlerinin gelişemeyişinin, siyasal yapısının çözümlemesinin, askerî alandaki yenilgilerinin ve bunlara bağlı olarak da içine düşünülen küçüklük duygusunun bu genel gelişimden ayrı düşünülemeyeceği açıktır. Feodalizmi çok gerilerde bırakarak kapitalizmin sömürgecilik ve emperyalizm aşamasına varmış olan batı dünyası ile yüzyüze bulunan Osmanlı Devleti, gerek kendi toplumsal düzeninden kaynaklanan ve gerekse bu devletlerin dış etkileri ve zorlamaları sonucunda kendi üretim ilişkilerini ve güçlerini geliştirememesi ve üstelik artık devleti malî yönden denetim altında tutan ve ülkede sanayi ve ticarî işletme olarak ne varsa bunların çoğunu ellerine geçirmiş bulunan gayrimüslim Osmanlılar'ın batılı kapitalist çevrelerin birer uzantısı durumuna gelmeleri üzerine Tanzimat denilen dönem başlamıştır. Şu halde, nedenleri yönünden Tanzimat, bizzat Osmanlı yöneticilerinin ve Türkler dışındaki Osmanlı egemen çevrelerinin katkısı ile, Osmanlı Devleti'nin geriye dönülemeyeck bir biçimde sömürgeleşmesi demektir.

Tanzimat Fermanları: 1. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu: Bilindiği gibi Tanzimat dönemi, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun açıklanması ile «resmen» başlamıştır. Bu ferman, kimi hukukçular ve düşünürlerce, bir «insan hakları bildirisi» olarak nitelendirilmekte, hatta bazan bireylerin devlet karşısındaki hak ve özgürlüklerini belgeleyip güvenceye bağlayan anayasal bir metin olarak dahi değerlendirilmektedir. Fermanı incelediğimizde ise, başlıca iki konuya değinildiğini görürüz. Bu konular, devletçe yapılması öngörülen reformlar ile bireylerin hak ve özgürlüklerini kapsamaktadır. (Münci Kapani *Kamu Hürriyetleri - Doktrin ve Pozitif Hukuk Gelişmeleri, Hürriyetlerin Korunması Problemi;* Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964, s. 72). Devletçe yapılacağı bildirilen reformlar ise vergi salınması ve toplanmasının yeniden düzenlenmesi, askerlik yükümlülüğü ile ilgili işlerin düzeltilmesi ile ilgilidir. Bireylerin hak ve özgürlükleri de can, mal, namus - şeref güvenliği ile eşitlik olarak öngörülmektedir.

Tanzimat'ın ilânına yol açan nedenler hakkında yapılan açıklamalar, bireylere tanındığı öne sürülen bu hak ve özgürlüklerin gerçek niteliğini başkaca bir yoruma gerek kalmadan ortaya koymuş bulunmaktadır. Ancak, Osmanlı Devletinin kendisini batılı bir devletmiş gibi göstermeğe çalışırken başvurduğu kavramların en önde geleni olmaları nedeniyle bu fermanın en önemli yönünün, can - mal güvenliği, vicdan özgürlüğü, eşitlik ile ilgili hükümleri olduğunu yinelemek gerekir. Gülhane Hattı'na göre «dünyada candan ve ırz-ı nâmusdan eaz bir şey» yoktur. Öte yandan, «herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyle mâlik ve mutasarrıf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak» gerekmektedir. Bu güvencelerden bütün Osmanlılar'ın, müslüman olsunlar veya olmasınlar eşit olarak yararlanacakları da şöyle belirtilmiştir: «...tebaay-ı saltanat-ı seniyyemizden olan Ahali-i islâm ve milel-i saire ve müsaadat-ı şâhânemize bilistisna mazhar olmak üzere can u ırz ve nâmus ve mal maddelerinden hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i memâlik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şâhânemden emniyet-i kâmile verilmiş(tir)».

Bu fermanda belirtildiğine göre, eski düzeninin değiştiğine ve Osmanlılar'a yeni haklar tanındığına yabancı devletlerin elçileri tanık olmalıdırlar. Bu nedenle de bütün elçilere bu ferman resmen bildirilmelidir: «...düvel-i mütehabbe dahi bu usûlün inşaallah-u Taalî ilelebed bekasına şâhid olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin».

Ferman'ın güvencesi ise şu sözlerle belirtilmiştir: «Hemen Rabbimiz Taalâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânin-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allah-u Taalâ Hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebet felât bulmasınlar âmin.»

2. 1856 İslâhat Fermanı: Tanzimat döneminin ikinci fermanı, Kırım savaşı sonunda açıklanan Islâhat Fermanı'dır. «Kırım harbinde Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu ile yanyana savaşan İngitere ve

Fransa, Osmanlı Devletinin Avrupa devletleri ailesine alınmasını istiyorlardı, fakat bir şartla: önce 'medenî rüşdünü' ispat etmesi şartıyle. Bunun için de Osmanlı devletinin sosyal yapısında daha esaslı ıslâhat yapılması. Özellikle hıristiyan tebaaya karşı daha liberal bir davranış göstereceğine ve eşit haklar tanıyacağına dair güvenilir teminat vermesi gerekiyordu. Hattâ bu teminatı direkt olarak sağlamak bakımından barış antlaşmasına 'hıristiyan tebaanın Avrupa devletlerinin müşterek himayesi altına alınması' hususunda bir madde konulması teklif edilmişti. Fakat hükümranlık haklarına açık bir müdahale teşkil eden bu maddeyi Osmanlı hükümeti kabul etmedi. Neticede, teminatın padişah tarafından Hatt-ı Hümayûn şeklinde verilmesi ve bunun da Paris barış antlaşmasında zikredilmesi kararlaştırıldı» (Münci Kapani: a.g.e. s. 76).

1856 Fermanında, 1839 Fermanında belirtilen konular daha bir açıklığa kavuşturulmuş ve söylenmek istenenler daha açık bir biçimde anlatılmıştır. Örneğin yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde etkinlikleri hiçbir sakınca görülmeksizin açıkça belirtilmektedir: «Devlet-i aliyyemizin şanına muvafık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın hâiz olduğu mevki-i âli ve mühimme lâyık olan hâlin kemale isâli için şimdiye kadar vaz ve tesisine muvaffak olduğum nizamat-ı cedide-i hayriyenin ez ser-i nev tekit ve tevsii matlub- mâdelet mashûb-ı padişâhanem olduğu halde umum tebaa-i şâhânemizin mesaiy-i cemile-i hamiyetkâraneleri ve mütefik-i hass-ı bahir-ül-ihlâsımız olan düvel-i mufahhamamanın himmet ü muâvenet-i hayrhâhâneleri eseri olmak üzere Devlet-i aliyyemizin bu kerre biinâyetillâhî Taalâ haricen hukuk-ı seniyyesi bir kat daha teekküt eylediğine ve bu cihetle şu asr devlet-i aliyyemiz için bir zamân-ı hayriyet iktiranın mabadi olacağından dahilen dahi saltanat-ı seniyyemizin tezyid-i kuvvet ve meknetini ve revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaşî ile birbirine merbut olan ve nazar-ı madalet-eser-i müşfiknamede müsavi bulunan kâffe-i sunûf-ı tebea-i şâhânemin her yüzden husûl-i temamî-i saadet-i hâl ve memalik-i şâhânemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbâb-ı vesâlln anbean ilerlemesi murad-ı merhamet itiyad-ı mülûkânem iktizasından bulunduğuna binaen hususat-ı atiyet-üz-zikrin icrasına Irade-I mâdelet ifade-i pâdişâhanem şerefsudur olmuştur.»

Değindiğimiz gibi, 1856 Islahat Fermanı'nda hıristiyan Osmanlı uyruklarına tanınmış olan ayrıcalıklar yeniden ancak bu kez daha geniş kapsamlı olarak belirtilmekte ve bir de üstelik hıristiyanlara ve musevîlere devlet içinde örgütlenmek hakkı açıkça tanınmaktadır: «...memâlik-i mahrusa-i şâhânemde bulunan hıristiyan vesair tebea-i gayr-i müslime cemaatlerine ecdâd-ı izamım tarafından verilmiş ve sinîn-i âhirede ita ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazat ve muafiyat-ı ruhaniye bu kere dahi takrir ve ikba kılınıp fakat hristiyan ve tebea-i gayr-i müslime-i sairenin her bir cemaati bir mehl-i muayyen içinde imtiyazat ve muafiyat-ı hâzralarının rüyet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek âsâr-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesibinin icap ettirdiği ıslahatı irade ve tensib-i şâhânem ile Bâb-ı âlimizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler mârifetiyle bilmüzakere cânib-i Bâb-ı âlimize arz ve ifade eylemeye... ve patriklerin elhaletü hazihi câri olan usûl-i intihabiyeleri ıslah olunduktan sonra patriklik berat-ı âlisinin ahkâmına tabîken kayd-ı hayat ile nasb ve tâyin olunmaları usulünün tamamen ve sahihen icra... patriklere ve cemaat başlarına varidat-ı muayyene tahsis ve rühban-ı sairenin dahi rütbe ve mansıblarının ehemmiyetine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine bervech-i hakkaniyet maaşlar tâyin olunup.. hıristiyan vesâir tebea-i gayr-i müslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin rühban ve avamı beyninde müntehap âzadan mürekkep bir meclisin hüsn-ü muhafazasına havale kılınmasına...»

Öte yandan, bu fermanda, bu örgütlenmis «cemaat» üyelerinin «...tebea-i Devlet-i âliyyemin cümlesi hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehlivet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında mer'iyyül-icra olacak nizamata imtisalen memuriyetlerde istihdam olunmaları» da öngörülmüştür.

3. Toplumsal ve siyasal acıdan Tanzimat fermanları: Görüldüğü gibi, fermanların gerçek amacı, Osmanlı Devletinin hıristiyan ve musevî uyrukları ile ilgilidir. İşe, yabancı devletlerin ne ölçüde karışmış oldukları ise açıkça gözlemlenmektedir. Gerçekte, Osmanlı Devleti, bu fermanlarla kendisinden istenilenden çok fazlasını vermiştir. Ahmet Cevdet Pasa'nın belirttiğine göre 1856 fermanı ile ilgili olarak yabancı devlet elçilerinin kanısı, «İşte vükelây-i hâzıra matlub ve memulümüzün öte tarafına geçtiler» biciminde olmustur. (Cevdet Pasa: *Tezakir:* Yayınlayan: Cavid Bavsun, Türk Tarih kurumu Yvn., Ankara, C. I. 1953, Tezkire no. 10, s. 70). Fransız elçisi ise, «Devlet-i âliyyenin bu kadar fedekârlık edeceğini me'mul etmez idik. Canning ne dedivse vükelây-i Devlet-i âliyye kabul etti. Eğer biraz

Tanzimat Abidesinin Projesi

dayanılmış olsa idi ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim.» dediği belirtilmektedir. (aynı yerde). Ahmet Cevdet Paşa'nın kendisi ise bu konuda, «... vükelây-i hâzıra Avrupalılara hoş görünmek için bol doğradılar ve tedricen vakt-u zaman ile yapılacak şeyleri def-aten ilân ettiler.» (aynı yerde, s. 74), derken bir yandan da bazı Osmanlı yöneticilerinin hıristiyanlara tanınan bu ayrıcalıklara ilişkin art-niyetlerini şu sözcüklerle belirtmektedir: «Binâenaleyh ol gün hava nasıl puslu ise arz odasında Ferman okunur iken hazır olanların ekseri abûs'ül-vech idi. Ancak bizim ziyy-i islâmda bulunan birtakım alafranga çelebilerin yüzlerinde eser-i beşaşet görülüyordu. Ve bu makulelerden birtakım yâdgârlar dahi Tebea-i gayr-i müslime ehl-i islâm içine yayılıp mahalleler mahlût olıcak emlâkımızın fiat terakki ve medeniyyet tevessü eder' dedikleri ve bu vechile izhar-ı memnuniyet ettikleri işidildi ve görüldü.» (aynı yerde, s. 68).

Bu konuda belki de Tanzimat'ın gerçek niteliğini en iyi biçimde Mustafa Reşit Paşanın bir yakınmasında görmek olanağı vardır. Gerçekten de, en sonunda Mustafa Reşit Paşa bile, «Hıristiyanlar bir şey yapmamış iken bu kadar imtiyazata nâil oldukları halde ben bu Millet'den ve Devlet-i âliyyin bunca senelik vükelâsından bulunduğum halde efkârımı serbest söyleyecek kadar imtiyazım olmasın mı?» demek zorunda kalmıştır. (aynı yerde, s. 72). Sadri Maksudî Arsal da, Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü nedeniyle yazdığı «*Teokratik ve Lâik Devlet*» adlı yazısında, «Onun için biz tereddütsüz vicdan hürriyet ile lâikleşme

bakımından Tanzimat Türkler'e hiçbir şey vermemiştir, diyebiliriz. Gayrimüslimlere karşı oldukça lâikliğe yaklaşan devlet müslümanlara karşı tamamiyle teokratik mahiyetini muhafaza ediyordu.» demektedir. (*Yüzüncü Yıldönümü Münasebeti ile Tanzimat*, C, I. s. 92). Cemil Bilsel de, aynı kitapta yayınlanan «*Tanzimat'ın Haricî Siyaseti*» adlı yazısında Tanzimat'ın Osmanlıcı olduğunu belirtmekte ve «... bu itibarla on dokuzuncu asrın en kuvvetli cereyanı olan milliyetçilikten tehaşi etmiş; halbuki dinî teşkilâtını himaye ettiği ve Paris muahedesiyle de teyit ettiği gayrimüslim cemaatlerin milliyetçiliğini ve gelişimini adeta kendi temin etmiştir. Milliyet asrında Türk milleti varlığını ve sesini bu sebeple duyuramamış ve buna hazırlanamamıştır.» sonucuna varmaktadır. (s. 97).

Fermanların ve özellikle 1839 fermanının XVIII. yüzyılın burjuva - liberal düşüncesinin izlerini taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, fermanların Anadolu Türk halkını amaçlamamış bulunmasına göre, bu düşüncenin bu metinlere yansıyan yönlerinin halkımız için uygulamada bir değer taşımamış olduğunu söylemek gerekir. Temel hak ve özgürlüklerin, toplumsal sınıfların güçlenmeleri sonucunda uzun uğraşlarla elde edilebildiği, bunların siyasal iktidar tarafından öylece kendiliğinden geniş halk kitlelerine bağışlanmadığı, kâğıt üzerinde bağışlanmış gibi gözükseler bile bunlara sahip çıkacak bir toplumsal sınıf olmadıkça geçerlilik kazanamayacakları bilinmektedir. İşte, Osmanlı Devletini oluşturan toplumsal sınıflardan biri ekonomik gücüne ve bir yandan da kendileri ile bütünleştikleri batılı kapitalist devletlerin desteğine dayanarak çoğunlukla fiilen sahip oldukları hak ve özgürlükleri devlete resmen kabul ettirmiş ve ayrıca bir bakıma yasal güvenceye bağlamıştır. Ne var ki, bu sınıf genellikle hıristiyanlardan ve musevîlerden oluşmuştur. Çünkü ekonomik olarak güçlenmiş olanlar bunlardır. Şu halde Tanzimat ile birlikte birtakım kişi hak ve özgürlüklerinin tanınmış olduğu görüşü, ancak belli bir toplumsal kesim için söz konusudur. Türk halkı bu hak ve özgürlüklerden aslında herhangi bir şey kazanmak olanağına sahip miydi? Malı mülkü bulunmayan, yalnızca zorlukla geçinebilen bir Anadolu Türk köylüsü için mal dokunulmazlığının bir anlamı olabilir miydi? Buna karşılık ülkeyi sömüren hıristiyan musevî Osmanlı uyrukları, lövantenler, Avrupalı tacirler ve yatırımcılar için bu gibi hak ve dokunulmazlıklar ne anlam taşımıştır? Bu soruların yanıtları kendiliğinden açıkça ortadadır. Şunu da unutmamak gerekir ki, 1839 fermanı, 1838 Balta Limanı ticaret antlaşmasını izlemiş, 1956 fermanı ise Osmanlı ülkesinin tam bir açık pazar durumuna geldiği tarihe rastlamış ve üstelik, İngiltere ve Fransa'nın bu pazarı korumak için Rusya ile yaptıkları savaşın bitiminde ilân edilmiştir.

Batıda bu gibi hak ve özgürlüklerin hangi koşullar altında geliştikleri anımsanırsa, konu daha iyi anlaşılabilecektir. Önce ticaret, sonra da sanayi alanında gelişip güçlenen burjuvazinin, kendi sınıfının varlık nedenini oluşturan üretim ilişkilerini ve doğal olarak da bu ilişkiler içinde kendi kişisel yerini ve mal varlığını güvenceye bağlamak için bu gibi hak ve özgürlükleri feodal aristokratik sınıfa karşı öne sürdüğü bilinmektedir. Mal dokunulmazlığı kavramının feodal mülkiyet kurumunun yanıbaşında gelişmiş bulunan ve onu çözen kapitalist mülkiyet biçimini güvenceye bağlaması, seyahat özgürlüğünün serbest iş gücünü oluşturan ve feodal topraktan kopan işçi ordusunun bu yeni statüsünün pekiştirilmesi ve gene aynı topraklardan kopan burjuvanın durumunun yasallaştırılması ile ilgili olduğu gibi bu kapsamda yer alan öteki hak ve özgürlüklerin de burjuvazinin feodal aristokrat sınıf karşısındaki durumunu güçlendirmiş olmasından kaynaklandığı açıktır. Oysa, Osmanlı Devletinde Türkler böyle bir burjuva sınıfını oluşturamamışlardır. Buna karşılık, özellikle batılı kapitalist çevrelerle bütünleşmelerinin de etkisi ile gayrimüslim Osmanlılar'ın bir bölümü belirli ölçülerde bir burjuvaziye, ya da burjuva benzeri bir sınıf durumuna gelebilmişlerdir. En azından bunların toplumsal ve kültürel yönsemeleri ve özlemler bu doğrultuda olmuştur. Şu halde fermanların ancak Osmanlı toplumunun bu kesimi için bir anlamı olabilmiştir. Kaldı ki, belirtildiği gibi, fermanlar, temelinde gayrimüslim Osmanlılar için çıkarılmışlardır.

Tanzimat Döneminde Uygulama: 1 Uygulama alanında Tanzimat döneminin genel niteliği: Tanzimat'ın ilânını gerektiren nedenler, yukarıda açıklanan sürecin ve bu süreç içinde oluşan belirli bir birikimin ürünüdür. Bu açıdan ele alınınca Tanzimat'ın ilânı, 1839'daki toplumsal ve siyasal olguların bir sonucudur, baska bir deyişle de belgelenmesidir. Ama 1839 ve 1856 fermanları Osmanlı Devletinin aynı zamanda uygulamak durumunda olduğu birer programdır. Tanzimat'ın gerçekte ne olduğunu tam ve kesin olarak anlayabilmek için işte asıl bu uygulamayı göz önüne sermek gerekmektedir. Kendiliğinden de anlaşılabileceği gibi bu uygulama, Tanzimat'ın ilânına yol açan nedenleri ortaya çıkaran toplumsal ve siyasal yapının geliştirilip kökleştirilmesi doğrultusunda olmuştur. Bu nedenle de, Tanzimatçı uygulama, Tanzimat'ın nedenlerine koşut bir biçimde gelişmiştir.

(Tanzimat dönemi yasalaştırma girişimleri, toprak hukukunda yapılan değişiklikler, dış borçlanmalar ve dış ticaret politikası ayrı maddeler olarak ele alınıp incelenmiş bulunduğundan bu bölümde bu alanlardaki uygulamalardan söz edilmeyecektir.)

2. Yabancı devletlerinin Osmanlı Devletinin içişlerine karışmaları: Ülkelerinin sömürgeleşmesine ve devletlerarası ilişkilerde içine düştükleri çaresizliğe koşut olarak Osmanlı Devleti yöneticileri, yabancıların hemen her alanda devletin içişlerine karışmaları ve politikasını belirleyici davranışları ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak, belirtmek gerekir ki, Tanzimatçılar, bu durumu zaman zaman kendileri de kolaylaştırmışlar ve hattâ istemişlerdir. Yabancı devletlerin bu tutumları, önce Osmanlı Devletinin sömürgeleştirilmesi sürecinin tamamlanmasının, sonra da kendi işbirlikçilerine daha çok ayrıcalıkların verilmesinin sağlanmasında gözlemlenmektedir.

Yabancı devletlerin Osmanlı Devletinin işlerine nasıl ve ne ölçüde karıştıkları ilk önce ve özellikle Mısır sorununda görülür. Bu sorunun çözümünü de İngiliz elçisi bir Osmanlı devlet yetkilisi gibi davranmış, Osmanlı Devletinin ne gibi bir yol izlemesi gerektiğini belirtmiş ve önerdiği yolun izlenmesi için Osmanlı yöneticilerine baskı yapmıştır. Lübnan sorununda da aynı durum gözlemlenmektedir. Böylece başlayan dış karışmaların alıp yürümesi üzerine en sonunda halk, İngiliz elçisi Lord Redcliffe'e «Küçük padişah» demeye başlamıştır. (Wanda: a.g.e., s. 153).

Tanzimat döneminde yabancıların Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğine bir örnek olmak üzere, Tanzimat'ın ünlü kişisi Mustafa Reşit Paşa'nın birkaç kez görevden alınıp yeniden göreve getirilmesini gösterebiliriz. Bu konudaki İngiliz kaynakları, Mustafa Reşit Paşa'nın 1841 yılında görevden alınmasında İngiliz elçisi Ponsonby'nin, 1846'da yeniden Hariciye Nazırlığına getirilmesinde de o tarihteki İngiliz elçisi Canning'in rolü olduğunu belirtmektedirler. (Bkz: Frank Edgar Bailey: *British Policy and The Turkish Reform Movement — A Study, in Angola - Turkish Relations* 1826 1853, Harvard University Prenss, Cambridge, Mass., A.B.D. 1942, 202 - 205, 214 ve devamı). Ahmet Cevdet Paşa ise, Canning'in Mustafa Reşit Paşa'nın yeniden Hariciye Nâzırlığına getirilmesini istediğini, bu arada Osmanlı devlet adamlarının ken-

dilerinin yabancı devletlerin elçilerinin işe karışmalarını istediklerini şu satırlarla belirtmektedir: «Dersaâdet'de azl ve nasb hususuna sefirlerin müdahale etmemeleri için Fransa ve İngiltere devletleri tarafından sefaretlerine akdemce talimat gelmiş olduğu işitilmiş idi. Bu kere Thouvenel Dersaâdet'e geldikte, 'Ben zatiyet ile uğraşmayı zaten sevmem. Hele bu kere talimatım İngiltere elçisiyle bilittifak maslahata bakmaktır. Yoksa azl ve nasb gibi şeylere ibtidar olunamaz. İngiltere ile devletimin ittifaki ol merkezdedir ki bir veçhile inhilâli kabil değildir' dedi. Rıza Paşa takımı ise Fransa sefir-i cedidinin vürudunda meydana çıkmak ümidinde bulunduklarına binaen bundan hoşnud olmadılar ve bir de Girit'e gitmek üzere olup da Hariciye Nezareti gibi ol vaktin hükmünce uhdesinden gelemeyeceği manasib-i celileden birine neyl ile İstanbul'da kalmak üzere ayak sürüyen ve bu babda Fransa elçisinin himmetine muntazır olan Veli Paşa dahi bu usulden hoşnut olmadı. Reşit Paşa'yı tesahub eden Canning dahi bu halden çendan memnun değil idi.» (Ahmet Cevdet Paşa: *Tezakir*, C. I, Tezkire no. 7, s. 51).

Mustafa Reşit Paşa ile ilgili olarak, *«On Üçüncü Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali»* adlı yazısında Mehmed Galip Bey'de şu bilgiyi vermektedir: Rusya tarafından olağanüstü elçi olarak İstanbul'a gönderilen Prens Menşikof, Sadrazam Mehmet Ali Paşa ile Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa'dan bunlar diplomasi dili olan Fransızcayı bilmiyorlar diye yakınmış ve Kudüs sorununun çözümünün bu nedenle güç olacağını söylemiştir. Bu sırada bir toplantıda Mustafa Reşit Paşa'nın, eğer kendisi hariciye nezaretinde bulunsa idi, bu sorunun çözümünün çok kolay olacağını söylemesi üzerine, bu sözler Menşikof'a iletilmiş, Menşikof da sultana Mustafa Reşit Paşa'nın hariciye nâzırlığına getirilmesini istediğini söyleyince, Girit'li Mustafa Nailî Paşa sadarete, Mustafa Reşit Paşa da hariciye nezaretine getirilmişlerdir. *(Peyam - Sabah*, 5 Kânunusânî 1336, Mehmet Zeki Pakalın: *Tanzimat Maliye Nâzırları* C. I. İstanbul, 1939, s. 104).

Yabancı devletlerin işi nereye deyin götürdüklerine ilişkin olarak *«Hürriyet»* Gazetesinin 2 rebiülahir 1286 (12 Temmuz 1869) günlü sayısında Ziya Paşa da şöyle yazmaktadır: «...bir tercümanın saray-ı hümayuna gidüp bir kaç söz söylemesi ile bir sadrâzamın azledildiği ve diğerinin bir ifadesi ile aherinin Hariciye Nezaretine tâyin olunduğu defat ile vukubuldu. Bir tercüman Hariciye Nâzırının yazı tepsisi üzerinden kalemi alup nâzırın eline vererek istediği kelimeyi yazdığı ve bir sefir sadrâzamla görüşmek için Babıâli'ye gelerek sadarete mahsus olan sandalyanın üzerine kurulup oturduğu ve sadrâzam olan zatın anın karşısındaki misafir sandalyasında ecnebi gibi büzülüp durduğu nice kere görüldü.» (İhsan Sungu: Tanzimat ve Yeni Osmanlılar; *Yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Tanzimat*, C. I. s. 791). Yabancı devletlerin elçileri için tercümanlık yapan kişilerin —ki bunlar hemen hemen tümüyle Rum ya da Ermenilerdir— Osmanlı devlet adamlarına nasıl korku saldıklarına ilişkin bir olay, konuyu daha çok aydınlatacaktır: «Maliye nâzırı Nevres Paşa yemek yerken nasılsa bir kemik yutar. Mideden aşağı nerse de def olmayarak iltihap yapar. Paşa, yatağa serilir. Doktor, parmağını sokup muayene ettikten sonra, 'Burada ecnebi bir cisim var' demesiyle paşa 'baş tercemanı olsa gerek' cevabını verir.» (M. S. Pakalın: a.g.e., C. I, s. 211)

Ziya Paşa'nın 24 Mayıs 1869 günlü *«Hürriyet»* Gazetesinde yayınlanan yazısının şu bölümü de Tanzimat'ın gerçek yüzünü açıkça belgelemektedir: «İstanbul ve taşralar ahali-i gayrimüslimesinden nice bin erbâb-ı servet ve yesar ecnebi tabiiyetine girdi ve dünkü matlabının is'afı için arzuhaller veren ve bin türlü tenezzül ve tabassbus eden meselâ Samatyalı Kasbar bugün başında bir siyah şapka ve yanında Rusya tercümanı ile hariciye nâzırının yanına gelüp üst yanındaki sandalyeye oturdu. Ve cebinden tütün kesesini çıkarup ciğaracağını yaktı ve bunu Nazır Paşa'nın burnuna üflüyerek ayaklarını birbirinin üstüne koydu, şini de istediği gibi yürüttü.» (İ. Sungu: a.g.m., s. 788).

Abdurrahman Şeref'in *«Tarih Musahabeleri»*nde şu gibi bölümler de dönemin bu niteliği hakkında bir fikir verecek ölçüdedir. Örneğin, Abdurrahman Şeref, Mustafa Reşit Paşa ve Mustafa Paşa için «Reşit Paşa İngiliz politikası taraftarlığıyle ün yaptığı gibi Mustafa Paşa da Girit valiliğinde bulunduğu sırada Fransızlar'ın gözüne girmişti.» (Abdurrahman Şeref: *Tarih Konuşmaları*, Baskıya hazırlayan Eşref Eşrefoğlu, Kavram Yayınları, İstanbul, 1978, s. 57) demektedir. Mustafa Reşit Paşa ile ilgili olarak da ayrıca şu bilgiyi vermektedir: «Günün birinde İngiltere elçisi hilâfet makamınca kabulü ağır bir istekte bulunarak isteğinin yerine getirilmesi bakımından ısrar eder. Bu yüzden Bab-ı âli ve padişah hayli sıkılır. Bununla beraber Reşit Paşa'nın sedarete getirilmesi üzerine elçi bir daha isteğini tekrarlamaktan vaz geçmiştir. Olayı anlatan şahıs, bu istekte Reşit paşanın gizli eli olduğunu ve padişahın da bunu kestirdiği kesinlikle söylerdi.» (aynı yerde, s. 60). Rıfat Paşa için de şu yargıya varılmaktadır: «Fransa ve İngiltere'nin övgülerini kazanarak diplomatlıkta yararlık göstermiştir.» (ayn yerde, s. 85).

3. Tanzimat döneminin iş çevreleri: Kendileri için eşitlik isteyen «azınlıklar»ın gerçekte Tanzimat dönemindeki durumlarının ne olduğu somut örnekler ve olaylar ortaya konduğunda daha iyi anlaşılır. Yabancı devlet uyruklarının Osmanlı Devletindeki «ticarî» girişimlerinin niteliği de Tanzimat dönemini etkileyen bir başka gelişim olarak görülmektedir.

Tanzimat döneminde, örneğin, Manchester ile ilişki kuran Tokatyan ve Kapamacıyan kardeşler, bu alandaki büyük girişimlerin başına geçmişler, ayrıca Kapamacıyan kardeşler İstanbul piyasasının ve devletin toptan demir ve manifatura gereksinmesini karşılayacak duruma gelmişlerdir. Gümrük işlerinde ve devlete müteahhitlik yapan Cezayirli Mıgırdıç Efendi, İngiltere'den getirttiği bir ticaret gemisiyle Karadeniz limanları arasındaki deniz ticaretini eline geçirmiştir. Ermeniler, hükümetten de yardım görerek bir sarraflar cemiyeti kurmuşlardır. 1851 yılında birliğin Anadolu şubesinin başında Hacı Nişan Şirinyan Efendi bulunmaktadır. Malî yönden son derece güçlenen Ermeniler valilere ve paşalara «borç» vererek onları bu yönden de etkilemeye başlamışlardır. Valilerin atanmalarında paraca onlara Ermeniler saraya karşı kefil olmuşlardır. (Y. Çark: a.g.e., s. 47-49). Ermeni yazar Y. Çark ayrıca şu bilgiyi de vermektedir: «Ermeniler servetleriyle birçok taraftar kazanmış, nüfuzlarını genişletmiş, hattâ sadrazamın tâyinini dahi temin edebilmek vaziyetine girmişlerdir. Bundan maada vazife başında bulunan Türkler, sarrafların bu gibi müşkülâtlarını zaruret icabı olarak telâkki ederler ve bu sayede kendileri de servet sahibi olurlardı. Sadrazamın dahi sarrafını esirgemekte menfaati vardı. Zira himayesine karşılık başkalarına olan borcu silinirdi. En zengin sarrafın serveti takriben bir milyon sterling'e baliğ olurdu. Vilâyetleri teftişe çıkan valinin müşaviri ve maslahatgüzarı bu sarrafların akrabalarından olurdu. Bütün para muamleleri bunlar tarafından olur. Bu maslahatgüzâr vilâyetin gelirlerini toplar ve mecmuundan ondalık alır. Bu itibarlı paşaya refakat eden yardımcıdan ayrılmak, balığın derisinden ayrılamadığı gibi, imkânsızdı.» (s. 50). 1852'de getirdiği gemiler çalışmaya başlayan Şirket-i Hayriye'nin vapurlar İngiltere'den Manolaki aracılığı ile getirtilmiş, bir süre sonra da şirketin yönetimine Antuan Kılıçyan ile Agop Bilezikçi yan geçmiştir. Andon Bey, Boğos Mısırlı, Kö-

seoğlu Agop, Düzoğulları, Senekerim Manukyan, Demircibaşı Asadur, Artin Yengenyan, Kürkçühanlı Bedros, Misak, Maksud, Gelgelyan Artin, Apraham Allahverdi, Ohannes Tıngır, Osep Davutyan v.b. dönemin en başta gelen servet sahibi kişileri olmuşlardır. (Y. Çark: a.g.e., s. 243 - 244). Abraham Galantede *«Histoire des Juifs D'Istanbul»* adlı kitabında İstanbul'daki yahudilere ilişkin olarak aynı konuda bilgi vermektedir. *(İstanbul*, C. II, 1942, s. 35). Şurası bir gerçektir ki, Osmanlı Devleti'nde ne kadar sermaye varsa bunun hemen hemen tümü «gayrimüslim» Osmanlılar'ın ve Avrupalılar'ın elinde bulunuyordu. (Donald C. Blaisdell: *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolu*, İstanbul, 1940, s. 98). Nitekim, örneğin İzmir'de kurulan ve 1000'e yakın işçi çalıştıran bir halı fabrikasının en büyük yatırımcısı Aliotti adlı biriydi. Konya yöresindeki bir başka halı fabrikası ise Guistiani Müessessince kurulmuştu. Boğaziçi'nde Fransız, Kartal'da İngiliz İsviçre sermayesi ile sırası ile bir mum ve konserve fabrikası, ayrıca Beykoz'a 7.500.000 frank sermayeli ve sahipleri İngiliz olan bir kâğıt fabrikası yapılmıştır. (Ömer Celal Saraç: Tanzimat ve Sanayiimiz, *Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, C. I, s. 438).

Tanzimat'ın liberal ekonomik politikası işte yalnızca bu gibi çevrelerin işine yaramıştır. Toprak ürünleri üzerindeki spekülasyonlar da gene aynı çevrelerce yapılmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın deyişiyle, «Türkiye'de toprak üzerinde spekülasyon yapmak ve siyasî maksatlarla toprak satın almak isteyen ecnebilerin ve ecnebi ajanlığı ve sermayesi sayesinde zenginleşen bir kısım gayrimüslim vatandaşların tahakkukunu talep ettikleri yeni hürriyetperver nizamdan bekledikleri büyük kârlar vardı.» (Ömer Lütfi Barkan: *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi, Yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Tanzimat*, C. I., s. 419).

1849 yılında kurulan «İstanbul Bankası»nın yöneticileri de Fransız Alleon ile İtalyan Baldazzi'dir. Devlet, bu bankaya sermaye olarak 25.000.000 kuruş yatırmıştı. Ne var ki iki yıl sonra bankanın açığı 35.000.000 kuruş olmuştur. (Ziya Karamursal: *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, T.T.K. Yyn., Ankara, 1940, s. 17). 1859'da ise, Osmanlı Devletinin Londra elçisi Kostaki Efendi, kurulacak yeni bir banka ile ilgili olarak Hariciye nezareti'ne şöyle yazıyordu: «İkinci nazırlığa (bankanın) kardeşim Pavlaki Efendi kulları tayin olunduğu surette sahip olduğum elçilik sıfatı dolayısı ile Londra ahalisince iyi karşılanacağı ve kardeşim ikinci nazır olursa çok memnun olacağım aşikârsa da bu hususta ferman padişahımızındır.» (Cavide Işıksal: *Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankasının Kurulması, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. II, sayı 10. s. 76). Tümüyle yabancı sermaye ile kurulacak olan bu bankanın yalnızca birinci nazırı Türk'tü, onun da bir tek ünvanı olup herhangi bir yetkisi yoktu, bütün banka yetkilileri ya gayrimüslimler ya da yabancılardı. (C. Işıksal aynı yerde, s. 76).

Öte yandan, Wanda'nın belirttiğine göre, İngiltere, spekülasyonlarda kaybederek yoksullaşmış bulunan kendi vatandaşlarına konsolosluk, konsolos yardımcılığı ya da kâtiplik gibi bir görev uydurarak bunları Osmanlı Devleti'ne göndermekteydi. Bunlar kısa sürede «vurgun» yaparak yeniden zenginleşiyorlardı. (Wanda: a.g.e., s. 284 285). Bunlardan başka, birtakım Avrupalılar da aynı amaçla Türkiye'ye gelmiş bulunuyorlardı. Bunların genellikle serseri tipte insanlar oldukları belirtilmektedir. Avrupa'daki vatandaşları ile birlikte hareket eden bu yabancılar, kapitülasyonlardan yararlanarak çeşitli haklar ve ayrıcalıklar elde ediyorlar, Avrupa borsalarındaki komisyonlar, garantiler, işlemler... sayesinde ülkeyi sömürerek büyük kârlar sağlıyorlardı. (Roderic H. Davison: *Reform in the Ottoman Empire* (1856 - 1867; Princeton University Press, New Jersey, 1963, s. 73). Hangi yöntemle olursa olsun, yabancıların tek amacı bu ülkeyi sömürmekti. Örneğin, devlete ait bir kumaş fabrikasını yönetmekle görevli bir Fransız, Fransa'dan getirttiği kumaşları uzun süre fabrikada yapılmış gibi göstermiş, bu dolandırıcılığı anlaşılınca da topladığı paralarla birlikte Avrupa'ya kaçmıştır. (Ö. C. Sarac a.g.m., s. 436).

Bu görünümün yanıbaşında, gayrimüslim Osmanlılar'ın en yüksek devlet memurluklarını aralarında kapışmaya başladıkları görülmektedir. Kallimaki Bey, Viyana; Muzurus Bey, Londra; Kostaki Efendi, Londra; Yetvart Zohrab Efendi, Londra; Diran Aleksanyan Bey, Brüksel elçisi olmuşlardır. Diran Tıngır Bey, Berlin elçiliği müşavirliğine getirilmiştir. Gerçekte Mustafa Reşit Paşa döneminin sonuna değin dışişleri memurlarının on beşte biri Ermenilerden oluşurdu. Ancak, daha sonraları bununla yetinilmemiş, Ali ve Fuat paşalar döneminde Osmanlı Devletinin dışişleri hemen hemen tümüyle Ermeniler'in eline geçmiştir. (Baha Gürfırat: II. Abdülhamit'in Ermeniler Hakkındaki Düşünceleri, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. II, sayı 8, s. 33). Daha önce sözü edilen Ermeni yazar Y. Çark, Osmanlı Devletinin dışişlerinde çalışmış olan Ermeniler'in geniş bir listesini vermektedir (a.g.e. s. 127 vd..).

1876 yılında İstanbul'da 47 gazetenin yayınlanmakta bulunduğunu, bunlardan 9'unun Rumca, 9'unun Ermenice, 7'sinin Fransızca, 3'ünün Bulgarca, 2'sinin İngilizce, 2'sinin İbranice, 1'inin Almanca, 1'inin Arapça olarak yayınlandığı, fakat yabancı dillerde yayınlanan bu 34 gazeteye karşılık yalnızca 7 gazetenin Türkçe olarak çıktığı gerçeği karşısında Tanzimatın nasıl bir gelişme göstermiş olduğu bir başka açıdan daha anlaşılacaktır. (Ahmet Emin: *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*: New York, 1914, s. 41).

4. Bürokrasinin ortaya çıkışı ve niteliği: Tanzimat ile birlikte batıdakine benzer bir bürokrasi de oluşmuştur. Nizam-ı Cedit döneminde filizlenmeğe başlayan ve «seçkinler»den oluşan yenî bir yönetici kadro, II. Mahmut'un gerçekleştirdiği düzenlemelerle yerini sağlamlaştırmış ve Tanzimat döneminde de devlet yönetimini tümüyle eline geçirmiştir. Bu kadro kısa sürede, yönetici bir «elit» niteliğini kesinleştirerek (Bernard Lewis: *The Emergence of Modern Turkey*, 2. Basım, Oxford University Press, Londra, 1968, s. 150 - 151) devlet yönetimine kendi damgasını basmakta gecikmemiştir. II. Mahmut döneminin merkezî devlet otoritesini güçlendirme politikası, merkeze bağlı bir yönetici kadronun oluş- yerel güçlerin etkinliklerinden uzak ve turulmasını gerektirmiştir. Tanzimat döneminde de gerek aynı nedenle ve gerekse Tanzimat ileklerinin uygulanmasını sağlamak için aynı yol izlenmiş ve hükümete bağlı bürokratlardan oluşan çeşitli meclisler, daireler, v.b. ile kamu yönetimi sürdürülmüştür. (Halil İnalcık: *Sened-i İttifak ve Gülhane Hat-ı Hümayunu; Belleten*, C. XXVIII, s. 616).

Bu tür memur yetiştirmek üzere eğitim kurumları kurulmuştur. «Tercüme Odası», Fransızca bilen memur yetiştirmek için açılırken öteki alanlar için bürokratik eleman sağlanması bakımından da «Mekteb-i Maarif-i Adliye» kurulmuştur. 1858 yılında «Mülkiye Mektebi», 1868'de «Galatasaray Sultanîsi» açılmıştır. Açılması düşünülen «Dar-ül-fünun»a dönüşlerinde öğretmen yetiştirmeleri için de Selim Sabit Efendi ve Hoca Tahsin Efendi Paris'e eğitim için gönderilmişlerdir. (Sadrettin Celal Antel: *Tanzimat Maarifi; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Tanzimat*, C. I, s. 448).

Bu döneme gelinceye değin Osmanlı yöneticeleri devletten belirli bir aylık almamışlar, bunun yerine kendilerine gelir getirecek bir arazi verilmiştir. Bunların bir bölümü de

bir yandan da ticaretle uğraşmışlardır. Bu nedenlerle de Osmanlı yöneticilerinin büyük toprak sahibi ya da tacir olmak nitelikleri ağır basmaktaydı. Bu bakımdan halk ile aralarındaki çıkar çatışmalarında, bu durumun ortaya koyduğu karşıtlık ön plânda gelmekteydi. Bu açıdan bakılınca da, hiç olmazsa üst düzeydeki bürokratlarla halk arasındaki çelişki daha geri plânda kalan bir olguydu. Tanzimat ile birlikte bu durum değişmiş ve bürokrasi öncelik almış, böylelikle de halk bürokrat çelişkisi her kesimde ön plâna çıkmıştır.

Şu halde bürokrasinin oluşturulmasının ilk koşulu, «aynî» ödeme yerine, «nakdî» ödeme yönteminin geçerli kılınmasıdır. Bu nedenle Tanzimat döneminde aynî ödeme yöntemi kaldırılarak, yerine «nakdî» ödeme, yani «maaş» yöntemi konulmuştur. Z.F. Fındıkoğlu'nun belirttiğine göre, «Halk arasında (Salla başı, al maaşı), (Allah'tan sağlık, devletten aylık), (ay sonu), (mirî malı)... gibi söz ve ifadelerin doğuşu, işte bu memurin tabakasının doğuşu ile beraberdir» (a.g.m., s. 645, not 1).

Bu maaşların bazılarının tutarlarını Ahmed Cevdet Paşa «*Tezakir*»de belirtmiş bulunmaktadır. Örneğin vüzeradan olan vükelâya 60.000 ile 100.000 kuruş arasında maaş verilmeğe başlanmış ve ayrıca da «mükemmel tayinatları» olmuştur. Bâlâ rütbesine sahip olanların maaşları 30.000 - 50.000 kuruş arasındadır. Bunlara ayrıca durumlarına uygun et ve ekmek tayinleri verilmiştir. Belirtmek gerekir ki, 1.000 kuruş, bu dönemde, 20 dirhem altın değerindedir. «Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli»nde bulunan memurların maaşı 12.500'den 20.000 kuruşa kadar, aynı rütbenin «sınıf-ı sânî»sinde bulunan memurlar 6.000'den 11. 000 kuruşa kadar maaş almaktadırlar. Bunların çoğunun ayrıca bir de et, ekmek tayinleri ve harcırahları bulunmaktadır. Bir bölümüne de ek görevler verilmiştir. Bu ek görevler nedeniyle de kazançları 1.000-2.500 kuruş arasındadır. (Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, C. I, Tezkire no. 6, s. 18. Öteki memurların maaşları hakkında da s. 18-19'da bilgi verilmektedir). Ahmet Cevdet Paşa şöyle demektedir: «Me'murun-î Devlet böyle müstevfa maaşlar ile güzel geçinmek kabil iken günden güne sefahat artıp bu cihetle bazıları medyum ve bazıları dahi hane ve sahil hane tearüküne muhtaç olmak hesabiyle arasıra bazılarına atâyây-i seniye dahi verilirdi. Müteneffizîn ve müntesibine şuradan buradan haylice hedaya dahi gelirdi.» (aynı yerde, Tezkire no. 13, s. 7).

Tanzimat döneminde bürokrasinin sayısı da hızla artmıştır. Maliye nâzırı Nafiz Paşa, bu sayıca artışın bütçeye nasıl yük olduğunu, Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı bir yazıda şöyle belirtmiştir «Bi'ddefeat arz ve ifade olunduğu veçhile hazine-i maliyenin maazzallahü taalî hal-i buhrana düşmesi böyle filan meclise lüzum vardır diyerek birtakım meclisler küşadı ile, karşılıksız maaşlar verilmesi ile hasıl ola(caktır)...» (M. Z. Pakalın: a.g.e., C. I, s. 12-13). *Takvim-i Vekayi*'nin 84. sayısında ise, Bundan akdem sühulet mütaleasile her biri müstakil memurlar marifetile idare olunan menasıbın bazısı birleştirilmiş ise de, kesbi cesamet ederek hüsnü idareleri zımnında memurları rütbei vezarete isal ve bununla dahi matlûp hâsıl olamıyarak mahsus müsteşarlar ve müteaddit memurlar tayinine muhtaç olunmuş velhasıl eski usulden sonraki ittihaz olunan meslekten menafai görülmemiş(tir)..» denilmektedir.

Bürokrasinin çalışması içinde birtakım yeni yöntemler yürürlüğe konulmuştur. Örneğin, 24 Şevval 1277 (5 Mayıs 1861) günlü bir tüzükle bir evrak odası kurulmuş, evrakın gidiş ve gelişinin bu oda tarafından düzenlenmesi öngörülmüştür. Öte yandan, bürokratik «kurumlaşma» ve düzenlemeler hızla yaygınlaştırılmıştır.

İlk bakışta, devlet yönetiminin çağdaşlaştırılması anlamına gelen bu yeni gelişim, yani bürokrasinin gelişmesi, yapısında ister istemez Tanzimat döneminin özelliklerini, daha doğrusu hastalıklarını taşımıştır. Bir kez, Osmanlı Devletinin yapısına koşut olarak genel bir «acz» içinde bulunmuştur. Örneğin, 1852'de Âli Paşa İzmir valisi bulunuğu sırada, bir Macar mültecisi, İzmir'deki Avusturya konolosunun buyruğu üzerine Avusturyalı askerlerce yakalanarak limanda bulunan Avusturya savaş gemisine götürülmüş, ancak bu kişi daha önce Amerikan uyrukluğuna geçmiş bulunduğundan gene limanda bulunan bir Amerikan savaş gemisi onu geri almak istemiş, bu iki yabancı savaş gemisi birbirleri ile İzmir limanında savaşacak duruma gelmiş, ancak Bab-ı Âli ve İzmir valisi Âli Paşa bu olayı egemenlik hakları çiğnenen bir devletin üst düzey yöneticileri olarak değerlendirmemişler, sanki bir gözlemciymişlercesine izlemekle yetinmişlerdir. (Abdurrahman Şeref: a.g.e, s. 74). Ziya Paşa ise 1 Zilhaççe 1285 (15 Mart 1869) günlü *Hürriyet* Gazetesindeki bir yazısında bir başka açıdan aynı konuya değinmektedir. Ziya Paşa'nın anlattığına göre, Mehmet Rüştü Paşa serasker bulunduğu sırada top arabaları için gerekli olan ağaçlar hakkında bir yazı yazdırılmıştır. Bu yazı bir kaç ay sonra yeniden Mehmet Rüştü Paşa'nın eline geçtiğinde, ya-

Tanzimat Madalyasının bir yüzü

zının Bab-ı Âli'den, Maliye'ye; Maliye'den Bab-ı Âli'ye; Bab-ı Âli'den Tersane'ye, Tersane'den Maliye'ye, Maliye'den Defterhane ve Evkaf'a, yeniden Maliye'ye, Maliye'den Bab-ı Âli'ye dolaşıp durmuş olduğu, bu yazışmalar sonucunda da ağaç kalınlığında bir evrak tomarı durumuna dönüştüğü görülür. Mehmet Rüştü Paşa'nın kendisi de bu evrakı başka bir yere gönderir. Birkaç ay sonra evrak tomarı bir kez daha ve iki misli kalınlaşarak geri gelir. Bu arada Mehmet Rüştü Paşa seraskerliklen ayrılır. Ancak, bir zaman sonra yeniden seraskerliğe atandığında bu evrak yeniden eline geçer. Evrakı incelediğinde, bu yazışmalar yüzünden top arabaları konusunun unutulup gittiğini, son yazışmada orman düzenlemeleri ile ilgili konulardan söz edildiğini görür ve bu evrak tomarını kaldırıp sobaya atıverir Ziya Paşa, yazısına şöyle devam etmektedir: «(Mehmet Rüştü Paşa) bu fıkrayı bizzat naklederken bizim devletin nizamatı ve devairin vezaifi o kadar muhtel ve müşevveştir ki bu çarh-ı devvarın içinden bir varaka-i maslahat başı kıçına uygun olarak çıkıp kurtulsa bahtiyar addolunmalıdır. Ve ben ki serasker olduğum ve şu toparebası maddesini bizzat ilzam idüp arkasını araştırdığım halde bu kararı bulursa artık mesalih-i sairenin hali andan kıyas edilmelidir deyip izhar-ı kemal-i hüzün ve teessüf eder.» (İ. Sungu: a.g.m., s. 818-819).

Bu Osmanlı bürokrasisinin kendi içinde çekişip durduğu, birbirlerinin ayağını kaydırmak için uğraştıkları da bilinen gerçeklerdendir. Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı bürokratlarının «yekdiğeri aleyhinde şıkak ve nifak»dan kurtulamadıklarını belirtmektedir (*Tezakir*, C. I, *Tezkire* no 7, s. 45). Abdurrahman Şeref de «*Tarih Musahabele-*

rinde bu konuda çeşitli örnekler vermiştir. Fuat Paşa'nın şu sözleri de bu Osmanlı bürokratının özelliklerinin anlaşılmasında yararlı olacaktır: Fuat Paşa, kendisine Maliye Nâzırı Nafiz Paşa tarafından yönetilen ve frenk sahtiyanının 150 kuruşa parlak potin giyerek savurganlığa yol açtığına ilişkin bir eleştiri üzerine, padişaha, «Evet efendim, kulunuzun izzet-i nefsim olduğundan frenk sahtiyanından yüz elli kuruşa potin giyerim, Nafiz Paşa kulunuz ise, gayret-i nefsten mahrum bulunduğundan, Kayseri sahtiyanınından otuz kuruşa mest giyer.» (M.Z. Pakalın: a.g.e., C. I, s. 23) diyerek «izzet-i nefs» anlayışının nasıl olduğunu açıklamış bulunmaktadır Ne var ki, bir başka Maliye Nâzırını, Nevres Paşa'yı, Abdülaziz'in Heybeliada'ya vapurla gittikleri bir sırada denize attırıp şişman nâzırın denizde debelenmesini seyrederek eğlenmiş olması da bir gerçektir. (M.Z. Pakalın: a.g.e., C. I, s. 211). Kaldı ki, Tanzimat bürokratları bir yandan da «irtikap ve irtişa ile meşhul» *(Lütfi Tarihi*, C. VII, s. 99'dan nakleden M.Z. Pakalın: a.g.e., C. I, s. 66) olmuşlardır. Örneğin, birtakım bürokratlar, Sayda gümrüklerinin Tıngırzade Ohannes Efendi'ye peşkeş çekilmesi karşılığında paylarına düşeni almakta bir sakınca görmemişlerdir. *(Lütfi Tarihi*, C. VII, s. 42, aynı yerde). Avrupa devletlerinden alınan borçlarla ilgili işlemleri yapmakla görevlendirilmiş olanlar ise bundan kişisel olarak yararlanmakta gecikmemişlerdir. (Ahmet Cevdet Paşa: *Tezakir*, C. I, *Tezkire* no. 6, s. 22). Ülkeyi en başta birkaç paşa ile otuz - kırk murabahacı soyup durmuş, halk âdeta yalnız bunlar için çalışmıştır. (D. Blaisdell: a.g.e., s. 23). Tanzimat'ın babası sayılan Mustafa Reşit Paşa'nın dahi birtakım yolsuzluklara adının karıştığı anlaşılmaktadır. Örneğin, D. Blasdell, bir örnek olarak Mustafa Reşit Paşa'nın 500.000 İndgiliz lirası değerinde bulunan Boğaziçi'ndeki yalısını, burası açık arttırma ile satışa çıkarıldığında yalnız 30.000 İngiliz lirasına satın almış olduğunu (a.g.e., s. 24, not 5), bu iş için nüfuzunu kullandığını ve ayrıca onun döneminde devlet harcamaları için kullanılan havalenâmelerde iskonto ve ciro yolları ile yolsuzluklar yapıldığını (a.g.e., s. 28) belirtmektedir. Ahmed Cevdet Paşa da şu bilgiyi vermektedir: «Bundan başka Reşid Paşa'nın def'a-i ûlâ sadaretinde âşar ve rüsumat iltizamatından dahi ol devrin müteneffiz ve müntesipleri mebaliğ-i külliye kazanırlardı. Şöyle ki mültezimînden biri bir sarraf vasıtası ile bir sancağın ya da bir kazanın iltizamını şu kadar bin kuruşa kabul edeceğini eshab-ı nüfuzdan bir zate fade edip beyinlerinde pazarlık kesildikten sonra ol iltizamın şu kadar yüz yahut şu kadar bin kese noksanıyla ihalesini rica eder ve Sadrıâzam muvafakat ettiği halde Maliye Nazırı ile söyleşerek icra ettirir ve bu tariyk ile külfetsizce külliyetli akçeler kazanılırdı.» *(Tezakir*, C. I. *Tezkire* no 6, s. 19). Burada gayrimüslim Osmanlı uyruklarının Tanzimat döneminde durumları anımsanırsa bunlarla bütünleşen Osmanlı bürokratının kişiliği daha iyi anlaşılır. Bu konuda, *«Bürokratik Yönetim Geleneği Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği»* adlı araştırmasında Metin Heper : «Bekleneceği gibi, lövantenlerin sivil bürokrasinin çıkarcı kanadı ile yakın ilgileri olmuştur. Yüksek kademeleri işgal eden bazı paşalar, yabancı çıkarlar ile lövantenler arasında gerekli bağı sağlamışlardır» demektedir. (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yyn. Ankara, 1974, s. 77). İngiliz Avam Kamarasında ise Sykes şöyle demiş bulunmaktadır: «Biliyorum, Sultanın hükümeti rüşvet almakla suçlandırılmaktadır. Rüşvet alıyorlar, ama söylemeliyim ki, Avrupalılar onları bu yola itmektedirler.» (aynı yerde, s. 78) Şu halde yeni oluşan ve kısa sürede gelişip kök salan bu bürokratik kesim, Tanzimat'ı ortaya çıkaran nedenlere, Tanzimat'ın genel özelliklerine uygun bir yapı kazanmış ve Tanzimat'ın amacının gerçekleştirilmesi yönünde çalışmıştır.

5. Batılılaşma : Tanzimat, Osmanlı Devletinde gerçekleştirilen en kapsamlı batılılaşma girişimi olmuştur. Ne var ki, Osmanlı Devletinin tüm batılılaşma girişimleri, bu devletin sömürgeleşmesi sürecine koşut olarak oluşmuştur. Bir başka deyişle, sömürgeleşmenin yoğunlaşarak artması, her aşamada batılılaşma girişimlerinin de artması ile sonuçlanmıştır. Öte yandan, batılılaşmanın toplumsal yaşantıda Tanzimat döneminde en göze çarpan yönü, batıya özenti duygusu ile birlikte gelişen ve tüketime dayanan bir toplum yapısının ortaya çıkmasıdır. Ancak, bu yaşam biçimi önce Avrupa ile sürekli ilişki içinde bulunan gayrimüslim Osmanlılar'a özgü olmuş, hemen arkasından da bunu sağlayabilecek parasal olanakları bulunan öteki Osmanlılarca, yani bürokrasi, saray çevresi ve varlıklı kesimlerce sürdürülmüştür. Tanzimat döneminde bir «alafrangalık», daha doğrusu «Frenkler gibi olma» modası alıp yürümüştür. Tanzimatçılar ve bu dönemin uygulamalarından çıkar sağlayanlar, giysilerinde ve yaşam biçimlerinde de, ülkeyi sömüren batılı devletlerin kapitalistleri gibi olmaya başlamışlardır. Bu gelişim, bir bakıma, bu sınıfın kimlerle birlikte ve kime karşı olduğunu belgeleyen bir görüntü olmuştur. Buna karşılık, bu durumu kendilerinin yoksullaşması ile birlikte algılayıp değerlendiren halk çoğunluğunca, batıcılık düşüncesi, «gâvurlaşmak» ile eş anlamlı olarak görülmeğe başlanmıştır. Örneğin Ahmed Cevdet Paşa'nın şu sözlerini bu açıdan değerlendirmek gerekir. Cevdet Paşa şöyle demektedir: «Millet-i islâmiyyede herşeyden ziyade ırz u namus meselesine dikkat ve itina olunagelmiş iken bir vakitten beri gerek saraylılar ve gerek İstanbul'un moda meraklısı hanımları atlas ferace giymek ve gayet ince yaşmaklar kullanmak gibi hal ü hareketlerde bulunup bu ise millet-i islâmiyeye pek ağır görünürdü» *(Tezakir*, C. II, *Tezkire* no. 15, s. 87). Cevdet Paşa, saraylı kaınların davranışlarını ve bu arada Abdülmecit'in gözdelerinden Serfinaz Hatun'un bir Ermeni gençle nasıl ilişki kurduğunu anlattıktan sonra da «..bu karılar artık zaptolunmaz oldu ve etmedikleri rezalet kalmadı» (aynı yerde, *Tezkire* no. 17, s. 131) diye yazmaktadır.

Ziya Paşa ise, batı taklitçiliğin sonuçlarına bir başka açıdan değinirken şu gerçeği vurgulamaktadır: «...derece derece kâffe-i melbusat ve mefruşatımızda kemal-i cehlimizden naşi Avrupa fabrikaları ve mamulatını kendi mülkümüzün mahsulatına tercih ettiğimizden ve hükümet dahi mebzul tuttuğu imtiyazat ve müsaadat- ecnebiye ile bu hali terviç ettiğinden mamulat-ı mülkiyemize inkiraz geldi. Tüccarımıza iflâs çıktı. Ol mamûlât ile mütenayyiş olan erbab-ı sanayi perişan oldu.» *(Hürriyet* Gazetesi, 12 Nisan 1869). Gene Ziya Paşa'nın Tanzimat'la ilgili olarak 29 Recep 1285 günlü *Hürriyet* gazetesine yazdığı bir eleştiri, Tanzimat'ın gerçek niteliği hakkında kesin bir fikir vermesinin yanısıra acı bir gerçeği gözler önüne sermektedir: «...Amma İstanbul'da Hacı Ahmet Efendi ve Hasan Ağa bulunacağına Müsyö Laurant ve Müsyö Merton otursun; bundan ne zarar gelir? Devlet yine devlettir, Sultan Abdülaziz Han yine sarayında oturup maaşını alır. Âli ve Fuat Paşalar dahi Sadaret ve Hariciye Nezareti'nde devam edip eteklerini acezeye öptürürler ve bununla beraber İstanbul'un o murdar sokakları bozulup Paris'deki bulvarlar gibi kırk elli arşın arzında vâsi caddeler açılır ve iki taraflı kâgir ve muntazam konaklar yapılır. Sokaklarda sabaha kadar gazler yanar. Müteaddit tiyatrolar yapılıp geceleri eğlenilir. Kâğıthanenin yolları düzelip omnibüsler ile âmed-şüd kolaylaşır. Boğaziçi'nin iki tarafına rıhtım çekilip eşçar dikilir ve gazler ile donatılıp geceleri cennetmisal olur. Ve bunları Ahmet Efendi ile Hasan Ağa yapamaz, ancak Avrupa'nın ehl-i serveti yapar, bu kadar muhassenat

da feda olunur mu denirse biz bunların hepsi güzel şeyler olduğunu itiraf ile beraber İstanbul'a bizim âbâ ve ecdadımız kanlarını dökerek almış olduklarından biz onu beş on kuruşa satıp yalın ayak çocuklarımızın ellerinden tutarak Anadolu kırlarına çekilmek halini düşünürüz ve biz bu hallere girdikten sonra İstanbul'un kesbedeceğinden ne istifade ve telezzüz edeceğiz orasını anlamıyoruz... Eğer İstanbul o sureti kesbederse arasıra biz de odun kömür satmak için İstanbul'a geldiğimiz vakit ayniyle o yolda teessür ve şu kadar ki bir vakit bu memleket bizim iken birkaç zatın muhafaza-i ikbali için ittihaz ettikleri sui tedbir ve idare belâsiyle elimizden çıktığını tahattur ile eşkriz-i nedamet ve tahassür oluruz.»

Tanzimat tipi diyebileceğimiz tüketim-taklitçi, emperyalist kültürü özümsemiş insan tipi, gün geçtikçe halkından daha çok kopmuş ve kendisinin de batılılar gibi olduğunu kanıtlayabilmek çabası ile halk kitlesinin sırtından her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamıştır. Buna karşılık kendisi de, artık bütünleştiğini sandığı batılılar ve onların Türkiye'deki kolları ile birlikte halkı sömürüp durmuştur. Aka Gündüz, *«Yarım Türkler»* adlı oyununda bu tip bir Osmanlı'nın portresini şöyle çizmektedir:

«Cemil — Kayınpeder Muara Bey, herkesin bildiği şu meşhur Frenk Ali Paşa'nın oğullarından...

Saffet — Bilirim... şu Türk iken katolik olan, sonra tekrar ihtida eden esbak sefir değil mi?

Cemil — Evet. Bu zat evlâtlarını da kendi gibi terbiye etmiş. Kayınpederim on bir yaşında Hariciye'de Umuru Şehbenderiye mümeyyizi olmuş.

Saffet — Mutlaka doğduğu zaman ikinci sınıf hülefadandı.

Cemil — Alayı bırak! Ondan sonra Paşa, yanına, Roma'ya almış götürmüş. Gidiş o gidiş. Beş sene Roma'da, Sekiz sene Atina'da. Üç sene Paris'de. Dört ay şurada burada.. Altı sene evveline kadar gezmiş tozmuş!... Bu vatanla alâkası, bu vatanın birkaç büyük şehrinin isimlerini bilmekten ibaret.

Saffet — Ona da şükür- öyle sadrazamlar görmüşüz ki Beşiktaş'dan Üsküdar'a paytonla geçildiğine kani idiler.

Cemil — (Dalgın) Atina'da bulunurken bir şantözle tehhül etmiş! Bundan karım Süheylâ tevellüt etmiş, sekiz sene sonra kadar vefat etmiş. Süheylâ herkesin tahmin edebileceği gibi, Avrupa terbiyeleri görmüş...» (Mustafa Nihat: *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 284-285).

Sami Paşazade Sezai de, *«Sergüzeşt»* de bir «Tanzimat Köşkü»nü çizerken, bu gibi köşklerin içinin ve dışının nasıl Avrupa modasına özenilerek biçimlendirildiğini anlatmaktadır. Sami Paşazade Sezai'nin çizdiği tabloda, ordusunun başına Osmanlı askerleri ile savaşmış bulunan Napolyon'un «şahane bakışlı bir kartal» gibi bir resminin salonun duvarına asılı bulunması bizi yargatmamalıdır. Gerçekten de, Tanzimatçılar halka öylesine yabancılaşmış ve öylesine bir aşağılık duygusunun içine üşmüşlerdir ki, Âli Paşa, Abdülaziz'e yazdığı bir yazıda « ..biz bu mülkü hıristiyanlar olmasa da idare edemiyeceğimiz dergârdır» (Ebuzziya Tevfik: *Âli Paşanın Girit'den Avdetinde Kaleme Aldığı Layiha; Yeni Tasvir-i Efkâr*, 14 Ağustos 1909). sözlerini resmen diyebilmiştir. Ne var ki, Reşit Paşa ile Nafiz Paşa'nın adlarının karıştığı bir yolsuzluk olayı üzerine Kâzım Paşa'nın yazdığı hicvin bir dizesinde:

Yekvücud idi Mığırdıç ile Reşit ü Nafiz

sözleri pek de boşuna söylenmiş değildir.

Dr. Çetin Yetkin

Tanzimat Edebiyatı Divan edebiyatı kemikleşmiş kuralları olan bir mazmunlar edebiyatıdır. Bu edebiyat yedi yüzyıllık bir geleneğin sonunda din dışı konularda, Nedim, tasavvuf çığırında Şeyh Galip ile gelişmesinin doruğuna ulaşmış ve böylece son sözünü on sekizinci yüzyılda söylemişti. Bu edebiyat kendi kalıpları içinde artık geliştirilemezdi. Nitekim Tanzimat döneminde Divan edebiyatı geleneğini sürdüren ve kendi alanlarında başarılı örnekler vermiş olan Enderunlu Vasıf Nedim'in, Leskofçalı Galip adaşının daha az değerli izleyicilerinden başka bir şey olamadılar. Keçecizade İzzet Molla ve Yenişehirli Avni gibi divan ozanları ise o ölçüye bile ulaşamadılar. Arap ve özellikle Acem geleneğinden gelen bu eski edebiyat, artık ömrünü tüketmişti. Bu kabuk kırılacak, edebiyatın yüzü Doğu'dan Batıya ve halka dönecekti.

Emrah, Zihni, Dertli gibi o dönemin ünlü halk ozanları da bu yıkılmakta olan edebiyatın yoğun etkisindeydiler. Halk kendini Kayseri'nin Develi'sinde Erciyes gibi kurulmuş olan Seyrani'de buluyordu. Ve Seyrani halka özgü büyük bir uyanıklıkla çağın gidişini görebiliyordu:

Âlemde bir devir dönüyor ammâ
Devr-i İngiliz mi Firenk mi bilmem

Tanzimat dönemi henüz kendi yazar ve ozan kadrosunu yetiştirmeden önce Batı, Türk yazınına girmeye başlamıştı. Daha on yedinci yüzyılda Kâtip Çelebi, Batı düşününden söz açıyor. Evliya Çelebi, Viyana'da gördüğü Batı tekniğini anlatıyordu. III. Ahmet ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Paris elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde Paris yaşamını ayrıntılıca anlatıyordu. Oğlu Sait Çelebi, Avrupa'dan ilk matbaayı getirmiş, İbrahim Müteferrika yeni düşünce ve önerilerini bu basımevinde basıp yaymaya girişmişti. Yukarıda değindiğimiz öteki sefirler de sefaretnamelerinde Avrupa kültür ve tekniğini anlatıyorlardı. Tanzimat'ın eşiğinde Sadık Rifat Paşa «Avrupa Ahvaline Dair Risale» ve «Devleti Aliyenin Islahı Ahvali» yazıyor, «hürriyet» kavramı üstünde duruyor, Prens Meternih'in düşüncelerini aktarıyordu. Mustafa Sami Efendi, *«Avrupa Risalesi»*nde ve İkinci Mahmut'un *Takvim-i Vekayi* gazetesinde Avrupalılaşma gereğini açık açık ve cesaretle savunuyordu.

1839'da ilân edilen Tanzimat edebiyat alanında ilk ürünlerini 1859-60'ta verecektir. Fakat bu tarihler arasında Tanzimat Edebiyatının ilk habercileri sayabileceğimiz kimi yazarlar da vardır. *Takvim-i Vekayi*'den sonra yarı resmi ilk Türkçe gazete (İngiliz Çörçil'in çıkardığı *Ceride-i Havadis)* çıkmış, bu gazetede kimi makaleler, tiyatro ile ilgili yazılar yayımlanmaya başlamıştır. Yabancı dille de tiyatro oyunları oynanması dolayısı ile türkçe oyun özetleri yayımlanmıştır. (Hattâ Abdülmecit kendi sarayında küçük bir saray tiyatrosu kurmuştur.) Abdülhak Hamit'in babası, Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu Tarihçi Hayrullah Efendi *«Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşeni»* adında ilk yerli oyunu yazmıştır. Resmi yazışma ve gazete dili sadeleşmiştir.

Fakat edebiyatta Tanzimat dönemi Şinasi ile Agâh Efendi'nin İlk özel Türk gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval*'i yayımlamaya başladıkları 1860 tarihinde başlar. Çünkü edebiyatta yenilikler ve yeni türler ilkin bu gazetede görülmüştür. İlk yenilikler çevirilerle başladı. Gerçi daha önce Encümen-i Daniş birçok çeviriler yaptırmış, Yusuf Kâmil Paşa da Fenelon'un *Telemak*'ını Fransızca'dan çevirmişti. Fakat bu çevirilerin dil ve edebiyat yönünden pek değerleri de yoktu, getirdikleri bir yenilik de. Böylece başlayan bu edebiyata Tanzimat yazarlarının kendileri «Edebiyat-ı Cedide» (yeni edebiyat) diyorlardı. Fakat Edebiyat-ı Cedide adı, 1896'dan sonra Servet-i Fünun Edebiyatının yaygın adı oldu. 1860-1896 dönemine ise «Tanzimat Edebiyatı» denmesi gelenekleşti.

Tanzimat Edebiyatının Türk edebiyatına getirdiği yenilikler, Batı edebiyatından alınan yeni türler, eski türlerin biçim ve özlerinde yapılan değişiklikler, dilde ve cümle kuruluşunda yeni yönelişler ile ölçü (vezin) yenilikleri gibi yeniliklerdir. Fakat divan e-

debiyatı da bu yeni edebiyatın yanında yüzyılın sonuna değin varlığını ve yeni edebiyat üzerindeki etkisini yer yer sürdürdü.

Tanzimat Edebiyatının ilk yazar kuşağı 1820'li yıllarda doğanlardır. (Cevdet Paşa 1822, Şinasi 1826, Ziya Paşa 1825, Münif Paşa 1828...) İkinci kuşak ise 1840'tan sonra doğanlardır, (Recaizade Ekrem 1847. Abdülhak Hamit 1852, Şemsettin Sami 1850, Sami Paşazade Sezai 1858 vb...) Namık Kemal yaşça ikinci kuşaktan olmakla birlikte Şinasi'nin yanında genç yaşında bu edebiyatın en önemli kurucusu olduğu gibi kinci kuşağı da en çok etkileyen, onların yanında büyük bir destek ve yol gösterici olarak yer alan en ünlü imzadır. Namık Kemal'in akranı Ahmet Mithat Efendi, her iki kuşağın edebiyatından ayrı, aydınlardan çok halk yığınlarına seslenen ve daha sonra Ahmet Rasim ile Hüseyin Rahmi'yi yetiştirecek olan çığırı açan yazardır. Ekrem ve Hamit'in akranı (doğ. 1850) Muallim Naci ise birinci kuşağın yetiştirdiği fakat kendi kuşağına ters düşmüş bir karşıtepki olayıdır. Fakat yaşları ve tutumları ne olursa olsun yeni Türk edebiyatını kuranlar bu insanlardır.

Edebiyat çığırlarının, akımlarının yada topluluklarının oluşmasında yazar ve ozanlarının sınıfsal yapıları önemlidir. 1940'lara gelinceye değin hemen bütün yazar ve ozanlarımızın İstanbul'da doğup büyümüş, ya da İstanbul'da yetişip yerleşmiş olması, bunların çoğunun da varlıklı ve kültürlü ailelerin çocukları olması bir raslantı değildir. Tanzimat ozan ve yazarlarının ise bu yönden belirgin bir özelliği vardır. Bir ikisi dışında tümü büyük bürokrat, ulema, zengin aileleri gibi İmparatorluğun önde gelen ailelerinin çocuğudur. Birçoğunun kendisi paşadır. (Cevdet Paşa, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa vb.) Öteki Tanzimat paşalarının çoğunun da hiç değil birkaç edebiyat denemesi vardır. Kimileri adı üstünde zadegândır. (Recaizade, Sami Paşazade, Nabizade...) Şinasi subay çocuğu, Namık Kemal Paşa torunu, Abdülhak Hamit Sarayın hekimbaşı ailesinden bir tarihçinin oğludur. Jön Türkler (Yeni Osmanlılar) arasında Ali Süavi, kibar arkadaşlarından bir esnaf çocuğu («çarıklı») olmasıyla ayrılıyordu. Ahmet Mithat yoksul bir ailenin çocuğu, Muallim Naci hem bir saraç ustasının oğlu hem de küçükten öksüz kaldığı için İstanbul dışında bir esnaf ailesinde (Varna'da kazancılık yapan dayısının yanında) yetişmiş olmakla birlikte her ikisi de birer paşanın koruyucu kaantları altında palazlandılar. (Mithat Paşa yazarımıza kendi adını verdi. Muallim Naci'yi ise Süleymaniyeli Sait Paşa koruyup, yanında taşıdı.) Ötekilerin izledikleri yolda nasıl geldikleri sınıfın etkileri varsa Ali Süavi'nin yazarlığı ve çılgın devrimciliğinde, Mithat Efendi'nin halkçılığında, Muallim Naci'nin Ekrem ve Hamitlerle kaynaşamayışında da bu aile kökenlerinin ve kendi kendilerini yetiştirmelerinin çok büyük etkisi vardır

Tanzimat döneminin gözden kaçırılmaması gereken bir özelliği de edebiyatla politikanın içiçeliğidir. Özellikle biraz önce değindiğimiz birinci kuşak (Namık Kemal ve öncelikler) gerek yazdıklarıyla, gerek yaptıklarıyla doğrudan politikanın içindedirler. Buna karşılık dönemin en önde politikacıları da edebiyatla uğraşmaktan geri kalmazlar. Bu nedenle «toplum için edebiyat» biraz da edebiyatın politika aracı olması demektir.

Başka bir önemli özellik, gerek Tanzimat Edebiyatı'nın, gerek teker teker yazar ve ozanlarının sürekli bir ikilem ve çelişki içinde olmasıdır. Bu yeni edebiyat içinde yeni ile eskinin yanyana hattâ içiçe bulunması yazar ve ozanların çelişkilerine yol açmıştır.

Dönemin bu ikileminin ve kadrolarda raslanan bu çelişkinin hiç kuşkusuz birçok nedenleri vardır. Fakat bu nedenlerden birkaçı çok önemlidir. Tanzimat edebiyatçıları eski Doğu gelenğini yıkıp yeni Batı çığırını açıyorlardı. Önlerinde yerli örnekler yoktu. İlk örnekleri kendileri yaratmak zorundaydılar. Önlerindeki tek model Batı'nın Klasikleri ve özellikle de romantikleri idi. (Rasin, Hugo, Lamartin. Aleksandr Düma'lar, Şekspir vb..) Bu dönem edebiyatı ister istemez bir geçiş edebiyatı niteliğinde olacak, hem Doğu, hem Batı edebiyatı öğelerini yanyana içinde bulunduracaktı. Öte yandan öykündükleri Batı modeli burjuva modeliydi. Osmanlılarda ise hemen hepsi müslüman olmayan uyruklulardan olmak üzere küçük bir ticaret burjuvazisi dışında burjuva sınıfı henüz oluşmuş değildi. Tanzimat kadroları da belirttiğimiz gibi gerek aile kökenleri, gerek kendilerinin Osmanlı bürokrasisi içindeki yerleri bakımından (Hemen hepsi maaşlı devlet memurlarıdır.) burjuva değilleri. Gerçi gene hepsi (kimi Batıda öğrenim görmüş, kimi görevli olarak, kimi kaçak Avrupa'da bulunmuş, kimi iyi öğrendiği Fransızcası ile batı kaynaklarını aslından okumuş olduklarından) Batı eğitiminden az çok yararlanmışlardı, fakat asıl eğitimleri ve yetişmeleri eski gelenekler içinde olmuştu. Bu nedenle Batı burjuva kültür ve edebiyatına özenirken Doğu feodal kültürünün etkilerinden kurtulamıyorlardı. Savaşımlarını bu yeniliklere değişik dozlarda tepki gösteren tutucu bir ortamda verdiklerinden eskiye türlü ödünler vermek zorunda kalıyorlardı. Kadrolar sağlam bir ideoloji ve örgüt çevresinde birleşmediklerinden birbirlerine güvensizdiler. Küsüp çekilmeler, döğüşüp bozuşmalar, düşmanlıklar, bireysel çıkışlar vb... edebiyatta da tutarsızlıklara neden oluyordu.

Tanzimat'ın geliştirdiği Batılılaşma hareketleri, dolayısıyla halka yönelme sonucunu da doğurdu. 1789 Fransız devrimi ile dünyaya yayılan ve güçlü modalar yaratan «vatan, millet, hürriyet, adalet, eşitlik, meşrutiyet vb.» düşünceleri Tanzimat edebiyatının da toplumcu özünü oluşturuyordu. Buna koşut olarak tarihte, dilde, nazım ölçüsünde, folklorda Şinasi, Durub-u Emsal' halka yönelişler de başladı. Tanzimat aydınları arasında görülen zayıf enternasyonalcılık, kozmopolitlik Osmanlı milliyetçiliği, ümmetçilik karmaşası içinde Türkçülük akımı da gelişmeye başladı. Öte yandan on sekizinci yüzyılda örneklerini gördüğümüz «yerlileşme» eğilimleri, Tanzimat Edebiyatında dil ve ölçü kapsamını aşarak yerli yaşamı, aile ve insanları anlatma boyutuna ulaştı. O dönemde moda olan Boğaz ve Çamlıca dışında yerli İstanbul evleri, halk tipleri, bölük pörçük de olsa halk yaşamı oyunlara, roman ve öykülere konu oldu. Öyle ki dönemin sonunda Nabizade Nazım'la *(Karabibik)* kırsal alana uzandı. Özündeki tutarsızlık, çelişki ve olumsuzluklara karşın, özgürlükçülüğü, ulusçuluğu ve özellikle bu halka yönelişi Tanzimat Edebiyatının en olumlu yanıdır.

Bu genel çerçevesi içinde Tanzimat Edebiyatının öz, biçim ve teknik bakımından getirdiği yenilikleri özetlemeye çalışalım: Bunları Batıdan alınan yeni türler, yeni biçimler, konu ve içerik yenilikleri, dilde sadeleşme, hece ölçüsünün kullanılması, dil ve edebiyat kurallarının saptanması gibi birkaç bölümde toplayabiliriz

Yeni Türler: Divan edebiyatının mesnevileri, halk edebiyatının destan, masal, halk öyküleri gibi anlatı türleri varsa da bunların hiçbiri çağdaş anlamda roman ve öykü sayılamazlar. Bugün de anladığımız anlamda roman ve öykü, edebiyatımıza Tanzimat döneminde Batı edebiyatından geçmiştir. Gene Karagöz, ortaoyunu, meddah öyküleri gibi halk tiyatrosu türleri eskiden de vardı. Fakat Batılı anlamıyla (dekorlu bir sahnede gerçek tipleri canlandıran, yazılı bir metne bağlı...) tiyatro da Tanzimatla başlar. Gazete ve gazetecilik ise o günlere değin bizde bilinmezdi. Gazete ile birlikte makaleden başka fıkra, deneme, eleştiri, inceleme, röportaj ve elbet haber yazıları gibi birçok yeni yazı türleri de Türk edebiyatına girdi.

Tanzimat yazar ve ozanlarının en önde

gelenleri aynı zamanda dönemin en ünlü gazetecileridir. (Şinasi, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Recaizade Ekrem, Ahmet Mithat, Muallim Naci vb.) Şinasi Avrupa'ya giderken gazetesini Namık Kemal'e, Namık Kemal, Ekrem'e bırakır, Ahmet Mithat Efendi gazetesinin edebiyat sayfalarını Muallim Naci'nin yönetimine verir. (Efendi, Naci'ye kızını da vererek onu aile gazeteciliğine katar.) Ziya Paşa dahi (Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın destekleyip beslediği *«Muhbir»* ve *«Hürriyet»* gazetelerinde) Namık Kemal ve Ali Süavi ile Avrupa'da gazetecilik yapar. Bu dönem gazete sayfalarından geçmeyen bir ozan-yazar ise yok gibidir. Aslında Tanzimat gazeteleri yalnızca düşünsel ve siyasal savaşım araçları değil ayrıca birer, edebiyat okuluydular. Tanzimat dönemi biraz da *«Tercüman-ı Ahval»*, *«Tasvir-i Efkâr»*, *«İbret»*, *«Tercüman-ı Hakikat»* demektir. Çağın dergilerini de *(Diyojen, Maarif, Kırkambar* vb.) katınca Tanzimat basını, bütün bir düşün ve fikir yaşamını oluşturuyordu.

Öte yandan yalnız gazete yazıları değil öteki yazı türrlerinin tümü de gazetelerde yayımlanıyordu. En çok raslanan da eleştiri ve polemik yazılarıydı. İlk oyunlar, romanlar, uzun öyküler bu gazeetlerde tefrika ediliyordu.

Yukarıda değindiğimiz gibi Tiyatro İstanbul'a daha Abdülmecit zamanında girmişti. Fakat Türkçe ilk tiyatro yapıtı 1860'ta *«Tercüman-ı Ahval»* de tefrika edildi. Şinasi'nin bir perdelik *«Şair Evlenmesi»*, Daha önce yazılan —yukarıda sözünü ettiğimiz— *«Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşeni»* yayımlanmadığı için yakın zamanlara değin varlığı bilinmiyordu. *Şair Evlenmesi* dili, gerçekçiliği ve tekniği bakımından sonra yazılan oyunlardan daha başarılı kaldı. *Vatan yahut Silistre*'ye değin oyun yazma denemeleri başarılı yapıtlar getirmedi. *Vatan* piyesi ise yalnız neden olduğu siyasal gösteriler ve devletçe alınan yeni önlemler bakımından değil bu türün gelişmesi ve geleceği bakımından da bir olaydır. Artık Güllü Agop tiyatrosu kurulmuş, seyircisi oluşmuş, yerli oyunlar yazılmaya başlanmış, tiyatronun etkisi görülmüştü. Bu olay, yazarları oyun yazmaya daha çok özendirdi.

Başta Namık Kemal'in kendisi *Vatan* piyesi olayı sonunda sürülüğü Magosa'da tiyatro üzerine daha çok düştü. Tarihsel konulardan *(Celâlettin-i Harzemşah)* basmakalıp veremli kız *(Zavallı Çocuk)* konularına, zayıf güçlü eşitsizliğinden *(Kara Bela)* aile dramlarına *(Akif Bey)*... değişik konulardaki görüş ve duyuşlarını tiyatro yoluyla anlatmayı yeğledi. Pek çok Tanzimat yazarının bu türde denemesi oldu. (Recaizade Mahmut Ekrem, *Çok Bilen Çok Yanılır*... Fakat hiçbiri *Şair Evlenmesi*'nin yalınlığını ve gerçekliğini, *Vatan yahut Silistre*'nin etkililiğini tutturamadı. Tanzimat Tiyatrosunun en önemli imzası Abdülhak Hamit ise yapıtlarını oynanmak için değil okunmak için yazdı. İlk oyunlarında daha yalın tiyatro tekniği kaygısı daha çokken *(Macera-yı Aşk)* giderek uzak ülkeler *(Duhter-i Hindu, Finten)*, Türk ve İslâm Tarihi *(Eşber, Tarık vb.)*, Şekspir, Rasin, Hugo özentisi trajik konular *(Finten)* ve bunların Türk tarihine uygulaması *(İlhan, Turhan)* gibi çok dağınık konularda geniş çerçeveli, adından başka tiyatro türü ile ilgisi olmayan sayısız yapıt verdi. Hamit aslında şiirlerinde anlattığı «yüksek» duygularını, felsefi düşüncelerini bir de bu yolla anlatıyordu.

Fakat asıl canlı Tanzimat tiyatrosunu Teodor Kasap, Ali Bey ve Ahmet Vefik Paşa'nın özellikle Molyer uyarlamaları oluşturuyordu. (Âli Bey'in *Ayyar Hamza*'sı hâlâ sahnelerimizdedir.) Vefik Paşa yalnız bu yapıtları ile değil Türk sahnesine doğrudan katkıları (Güllü Agop'un Gedikpaşa'da kurduğu Tiyatro-i Osmani'ye desteği, Bursa'da kendisinin kurduğu tiyatro) ile de bu alanda hizmeti olanların başında gelir.

Tanzimat roman ve öyküsünü de tiyatrosu gibi ilk örnekler olmanın bütün acemilikleri ve zaafları ile doludur. Roman'dan bağımsız öykülerin ilk örneklerini Ahmet Mithat Efendi verdi. *(Letaif-i Rivayet* dizisi). Akla gelmeyecek konularda sayısız yazı ve kitap yazmış olan Mithat Efendi'nin asıl yeteneği ve eğilimleri romana doğruydu. Birçok da roman yazdı. *(Yeniçeriler, Hasan Mellah Hüseyin Fellah, Felatun Beyle Rakım Efendi vb.)* Fakat Tanzimat romanının teknik bakımından en acemi örnekleri de bunlardır. Namık Kemal'in iki romanı *(Sergüzeşt-i Ali Bey, Cezmi)* daha olgundur. Recaizade Ekrem'in *«Araba Sevdası»*, *«Falatun Bey'le Rakım Efendi»*nin daha incelmiş, gelişmiş bir benzeridir. Çağın kapalı toplum yaşamı da romancının kalemini alabildiğine sınırlıyordu. Biraz Boğaz ya da Çamlıca gezisi, doktorla hastası ya da akraba çocukları arasında geçen aşk, biraz düşük bir kadının kucağına düşen masum genç, biraz Beyoğlu fantezileri, biraz tarih, biraz serüven... Ancak dönemin sonlarında Sami Paşazade Sezai *(Sergüzeşt)* ve Nabizade Nazım ile Batı'nın realist ve naturalist romanına öykünen yapıtlara raslayabiliyoruz.

Osmanlı «İnşa»sından Tanzimat «Nesir»ine. Divan şiirine koşut bir Divan nesri de vardı. Bunlardan salt sanat yapmak kaygısı ile yazılmış süslü (artistik) nesir bir yana Tanzimat edebiyatında yeni örneklerini gördüğümüz başka inşa (düzyazı) türleri de yok değildi: Tarih, seyahatname, şairler tezkeresi, sefaretname vb... Bu türlerin içerik, dil, biçim ve yöntem değişikliklerıyle yenileşerek sürdüğünü görüyoruz.

Cevdet Paşa'nın tarihi ve tezkeresi *(Tarih-i Cevdet, Tezakir-i Cevdet Maruzat)* önemli belge değeri taşırlar. Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi ile *«Evrak-ı Perişan»*ı, dönemine göre çağdaş bir tarih ve yaşam öyküsü (biyoğrafi) örneğidir. Yazılar, ozanlar ve yazın konusunda yazılan yazılar artık eski tezkerelerin kapsamına sığamayacak eleştiri yazılarıdır. Namık Kemal *(Şiir ve İnşa, Celâl Mukaddemesi, Tahrip ve Takib-i Harabat* v.b.), Ekrem *(Zemzeme* vb.), Naci *(Demdeme* vb.) Tanzimattan önce görülmemiş ateşli polemikçilerdir. Tanzimat yazar ve ozanlarının birbirlerine yazdıkları mektuplar o zamana değin benzeri görülmemiş değerde belgelerdir. (Özellikle Namık Kemal, Hamit ve Ekrem üçlüsünün birbirine yazdıkları.) Gene Cevdet Paşa'nın, Ahmet Mithat'ın, Ebüzziya Tevfik'in, Muallim Naci'nin anıları yeni ve özgün yazılardır. Sultan II. Mahmut'un başlattığı, Reşit Paşa'nın yerleştirdiği yeni ferman ve resmi yazışma dili Tanzimatın önemli bir yeniliğidir.

Öte yandan Türkçenin sözlüğü, dilbilgisi ve örnekleri ile Türk yazınını öğreten kitaplar yoktu. Bu türden ilk kitaplar da Tanzimat döneminde yazıldı: Cevdet Paşa'nın *«Kavaid - Osmaniye»* ve *«Belâgat-i Osmaniye»*si, Recaizade Ekrem'in *«Talim-i Edebiyat»*ı, Vefik Paşa'nın *«Lehce-i Osmani»*si, Muallim Naci'nin *«Lügat-i Naci»*si, Şemsettin Sami'nin *«Kamus-i Türki»*si, Ebüzziya ve başkalarının bu alandaki emekleri Özellikle Şemsettin Sami, öteki sözlüklerinin, dilbilgisi kitaplarının yanında Türkçe ilk Ansiklopedik sözlüğü (6 ciltlik *«Kamus-iil Âlâni»)* ile bu boşluğu dolduranların başında gelir.

Bunlardan başka bu dönemde kurulmuş «şûra» ve «encümen»lerce yazılmış, yazdırılmış bilimsel kitaplar ile türlü okullarda okutulmak üzere yazılan ders kitapları da dönemin yeniliklerindendir.

Tanzimat Şiiri : Bütün bu düzyazı türlerinin yanında ve ondan önce Tanzimat yazarları, hattâ devlet adamları içinde şiir yazmayan, hiç değil şiir denemelerine girişmeyen yok gibidir. Fakat şiire buraya değin anlattığımız ölçüde önemli yenilikler yoktur. Olan yenilikler şiirlerin biçiminde değil içeriğindedir. Tanzimat şiiri divan şiirinin kalıpları içinde Batıdan aktarma düşünceleri ve kişisel duyguları söyler. Kimi biçim yeniliklerine ancak dönemin sonlarında biraz Ekrem'de, daha çok da Hamit'te

raslayabiliriz.

Şinasi, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem gibi yeniliğin ateşli kalemşörleri şöyle dursun Ziya Paşa gibi sonradan «Harabat»a dönüş yapacak olan bir ozan bile gerçek Türk şiirinin halk şiiri olduğunu söylüyordu. Fakat birer ikişer hece denemesi dışında hiçbiri dedikleri biçimde şiir yazmadı. Akif Paşa'nın torunu için yazdığı ağıt umut vericiydi. Ziya Paşa'nın ve Recaizade Ekrem'in denemeleri hiç değil hece ölçüsüne koşut olarak istenirse Türkçenin ne denli arıtılabileceğini kanıtlıyordu. Fakat yazık ki yapılan, bir iki örnekten öte geçmedi. O kadarını yüzyıldan çok zaman önce Nedim de yapmıştı. Hamit tiyatrolarında yer yer hece ölçüsü kullandı. Fakat Tanzimat şiirinde egemen ölçü hep aruz kaldı. Hamit kimi tiyatrolarında aruzu da değişik biçimlerde kullanma denemeleri yaptı.

Egemen nazım birimi de gene beyit'ti. Fakat Batı şiirinin kıtalarını andırmasından olacak musammat (dörtlük, beşlik, altılık, vb. kıtalı şiir) biçimleri yaygınlaştı. Şu var ki Tanzimat şiirlerinde bu birimler genellikle Divan şiirinde olduğu gibi ayrı ayrı konularda değil bir konu çevresinde birlik görünümündedirler. Tanzimat şiirinde bu anlamda konu birliği gerçekleştirilmiş sayılır. Bu birimlerden oluşan nazım şekilleri de eski nazım şekilleridir. Şinasi mesnevi biçiminde kaside yazdı, fakat gene kaside. Namık Kemal vatan, millet, hürriyet gibi soyut konularda kaside yazdı, fakat gene kaside. Gazeller artık aşk ve şarap üstüne yazılmıyordu, fakat gene gazel. Uzun manzum yapıtlar gene mesnevi biçiminde yazılıyordu. Ekrem'le Hamit'in Batı nazım şekilleri ile birkaç denemesi bu durumu değiştirmiyor. Biçim konularında eskiden öylesine kopmadıkları için, kafiyenin göze göre mi, kulağa göre mi olacağı konusu bitmez tükenmez tartışmalara neden oluyor, göze göre kafiye önemli bir yenilik sayılıyordu.

Yukarıda değindiğimiz Batı burjuva ideolojisinin etki tepki kuralı içinde oluşturduğu Tanzimat ideolojisi elbet şiire de yansımıştır. İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık, medeniyetçilik gibi akımlardan, vatan, millet, hürriyet, adalet, medeniyet gibi düşüncelerden oluşan içeriği yönünden Tanzimat şiiri yenidir. Bu tür konuların yanında yer yer tasvirler, ülke sorunları, felsefe sorunları, bireysellik gibi konuları bakımından yenidir.

Divan şiirinin süslü anlatımı geniş ölçüde bırakılmış, dil oldukça Türkçeleşmiştir. Bu yönden Tanzimat şiiri kendinden sonra gelen Servet-i Fünun şiirinden pek çok daha sadedir. Bu da Tanzimat şiirinin önemli bir yeniliğidir.

Fakat bu dönemin karakteristiği olan ikilem ve çelişkiler şiirde de kendini gösterir. Belirttiğimiz eskilikler arasında apansız bir yeniliğe, bu yeni içerik ile dil ve anlatım yanında eskisine ya da eskiye dönüşlere sık sık raslanır. Özellikle dil ve anlatım bakımından eskiyi bilmeme suçlamasından kurtulmak için eski biçim örnekler bilerek yazılır.

Öte yandan şiir sanatı, manzumelerin şiir değeri açısından Tanzimat şiiri aynı dönemin divan şiirinden (Galip, Vasıf, Avni vb.) daha geridir. Çoğu kuru, sığ, tıkız, zevksiz manzumelerdir. Aynı ozanların eski yolda şiirleri yeni şiirlerinden bu açıdan daha başarılıdır. Bunu bu ozanların dar esinli (ilhamlı) oluşlarına da bağlayabiliriz. İçlerinden bir iki güzel dize seçilebilse de Şinasi'nin manzumelerini şiir sayma olanağı yoktur. Birkaç güzel şiirinde Şinasi ve Muallim Naci eski şiire yaslanmıştır. Recaizade Ekrem, Nijat ve Piraye için duyduğu derin evlât acılarını söylerken bile kurudur. Dönemin en büyük ozanları Namık Kemal ile Abdülhak Hamit de en güzel şiirlerinde tutturdukları ozanlık gücünü aynı şiirin sonuna değin sürdüremezler. «Şair-i Âzam», «Şair-i Ekber» diye onurlandırılmış olan Abdülhak Hamit'in yalnız tiyatrolarında değil *«Makber»* ve *«Hacle»* gibi büyük şiirlerinde bile en güzel parçalar arasında mide bulandıracak kadar kötü beyit ve dizelere raslayabiliriz:

Akrep mi yedim yılan mı yuttum
Yazdıkça mürekkebi kuruttum
Bir şey diyecekim ah unuttum
Kahve ya çay içerdik erken
Ya kalkıp piyano çalardı derken
Birden odama firar edip ben (...)

gibi dizeler Hamit'e değil şiir ne değildir diye örnek arasak ona bile yaraşmaz.

Tarihte Tanzimat hareketi, Türkiye'nin sömürgeci Batı'ya teslim olması hareketidir. Tanzimat edebiyatı bu genel gidişin bir parçasıdır. Fakat diyalektik yasadır, her olumsuz durum, içinde olumlu bir başlangıcı barındırır. 1789 ve 1848 devrimleri ile Avrupa feodalitesi üzerinde egemenliğini kurmuş olan, bu yüzden de henüz devrimci bir sınıf olan Avrupa burjuvazisinin Tanzimat aydınları üzerindeki etkileri olumlu birtakım devinimlere de neden olmuştur. Ayrıca Tanzimat Edebiyatında halka yöneliş olgusu başlıbaşına olumlu bir başlangıçtır. Öte yandan bu edebiyat kendinden sonraki bütün Türk edebiyatı, yani günümüz edebiyatı için de bir başlangıç edebiyatıdır. Bütün bu nedenlerle Tanzimat Edebiyatı tarihsel kültür ve edebiyatımız içinde olumlu - olumsuz yönleriyle bir aşama, bir evredir.

Ali Çiçekli

Tanzimat'tan sonra okumuş orta tabaka, Tanzimat ilanından sonra aydınlar batıdaki değişmeleri değerlendirerek endüstri devriminden itibaren tüm yönlendirici olaylar üstünde düşünmeğe başladılar. Bu olaylarla kendi toplumlarının özellikleri arasında ilişkiler, farklılıklar ya da benzerlikler araralarken çağın öncü düşün ve sanat adamlarını tanımak ve tanıtmak olanağını da buldular. Gerçekten daha XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hızla batıdaki endüstriyel gelişmelerin hazırladığı sonuçlar doğrultusunda hızla bağımlı bir raya oturan Osmanlı ekonomisi, Tanzimatla birlikte, bir yandan liman şehirlerinde batı sermayesine bağlı rum, ermeni ve slavların oluşturduğu bir ticaret burjuvazisinin gelişmesine yol açarken (Engels), öte yandan kendi içinde de tefeci sermayenin tutucu gücünü kırma istencini gösteren güçleri de besliyordu. Ülke dıştan ve içten iki yönlü gelişmelerin yönlendirici etkisi altına girmeye başlamıştı. Tanzimat'tan sonra yabancı yatırımlar hızlandı. Devletin maliyesi dış kapitalizmin denetimi altına girerek, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletilmesi, demiryolları ayrıcalıkları yabancılara verildi. İngiliz - Amerikan Fransız sermayesi, özellikle ipek ve pamuk ipliği alanlarında çalışan fabrikalara yatırım yaptı. Yabancı banka sermayesi, Ege bölgesinde orta köylülüğü etki alanına aldı. Öte yandan Anadolu'da çok küçük çapta kimi yerli endüstri dalları ve iç ticaret girişimleri de görülmeye başlamıştı. Varlığı henüz sezilen bu yeni sınıfın, ulusal ticaret ve endüstri burjuvazisinin çıkarları yabancılarla çelişiyordu.

Bu gelişmelere bağlı olarak, ülkede iş ve iç sermaye gücünü seçen, kimi devlet adamı düzeyinde, okumuşların varlığı gittikçe belirginleşmeye başladı. Mustafa Reşit ve Mithat Paşaların simgelediği bir tür okumuş devlet adamı örneği, giderek Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi vb. biçimlenmeye yönelik aydın kişi örneği ile koşutluk sağlıyor, yer yer de çelişkiler yaratıyordu. Paşalar dış kapitalin egemenliğine karşın kurumlar düzeyindeki yenileşmelerden memnunluk duyarken, Namık Kemal vb. okumuşlar, fırsat bulmuşlarsa, yerli fabrika ve

şirket, müslüman bankası gibi toplanmaları öngörmüşler, ticaretin yüzde doksan dokuzunun yabancıların elinde toplanması olgusu ile, gümrük işlerini düzenleyen yasaların yabancıların çıkarları gözetilerek değiştirilmesi sonucu el tezgâhlarına dayanan küçük endüstrilerin çöktüğünü vurgulamışlardır.

Dışa bağımlı kapitalist ilişkiler süreci içinde iç dinamiğin oluşumu bir aşamada düşün alanında birikimlerin, sonra da çatışkıların doğmasına yol açarak, XVI. yüzyıldan itibaren kendine özgü devlet ve tebaa ilişkilerini yitiren Osmanlı toplumunda yönetim değiştirilmesi amacına yönelmiş görünmekle birlikte, toplumsal nitelik değişimi istemine bağlı güçlerin üst yapı kurumlarında yarattıkları dönüşümler döneme damgasını basmıştır. Basınevi ile birlikte gazete, gazete ile birlikte yeni haber dili, yeni yazı dili; endüstri, endüstriyle birlikte fen bilimleri; okul, okulla birlikte 1789 öncesi düşün adamlarının temel haklara ilişkin görüşleri; tiyatro, tiyatro ile birlikte orta tabakanın kendi bilincini algılamasına yardımcı olacak yapıtlar.

Divan edebiyatını yadsıyan yeni bir edebiyat anlayışı ile birlikte roman, öykü, şiir dallarında özgürlük, hak, adalet, halk vb. kavramların işlenme olanağını bulması, Bir yanı ile ağırlığı sürüp giden saltçı yönetime ve onu ayakta tutma gücünü henüz koruyan eski kurumlara karşın okumuş ortatabakanın değiştirici niteliklerini ortaya koymaktadır.

Araştırmacı Yurl Aşatoviç Petrosyan da bu değiştirici niteliklerin, «feodal bürokratik asıllı genç Türk aydın sınıfı»nın ideolojisi haline geldiğini vurgulayarak, yeni doğmuş olan Türk milli burjuvazisinin çıkarlarına koşutluk içinde bulunduğunu yazmıştır.

(Ş.K.)

Tanzimat ve Dış Borçlanmalar. 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Osmanlı bürokrasisi, başta feodal padişah olduğu halde devletin içinde bulunduğu biçimde yürüyemiyeceği kanısına varmış bulnmaktadırlar. Birşeyler yapmak, Devleti Aliye'yi yeni baştan düzenlemek gerekiyordu. Ama nasıl? Tanzimatçılar Batı'nın bize karşı üstünlüğünü meydana getiren şeyi göremiyorlar, anlıyamıyorlardı. En liberal Batı ülkeleri bile gelişmiş sanayilerini rakip yabancı kapitalizmlerden korumaya çalışırken, onlar, kuşkusuz gene bu batılı düşün ve siyasal aydınlarının öğütleriyle «hürriyeti ticaret» yoluna saptılar. Namık Kemal o zamanlar şunları söylüyordu: «Fenni servet müelliflerinin kâffesi (Bırak geçsin, bırak yapsın) meselesini şiar ittihaz eylediler. Vakıa her ne işte olursa olsun menfaat hürriyettedir. Çünkü muktezai tabiat hürriyettir. Lâkin bazı arızalarla bu hürriyeti ticaret Osmanlılar için ayni mazarrat oldu. Evet Osmanlı İmparatorluğu sannayiini ve onun üzerinde yükselen ekonomisini çağdaşlaştırmadan çağdaşlaşmak istiyordu. Bu politika bazı farklarla bugün de yeni bir içerik içinde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Evet çağdaşlaşmak gerekti, yeni okullar kurmak, mahkemeleri laikleştirmek, orduyu yeniden donatmak gerekti ama nasıl? Hangi kaynaklarla. Osmanlı Hükümeti yabancılardan kredi istemeye başlamadan çok önce «Galata Bankerleri»ne büyük özveriler karşılığı baş vuruyordu. Fakat bu da bir yerde yetmez oldu. Kırım Savaşı başlamıştı. Bu savaş başlı başına büyük bir gider kaynağı demekti. Buna Osmanlı İmparatorluğun çağdaşlaşma çabaları da gelip katılınca durum gerçekten dayanılmaz bir güçlük doruğuna tırmandı. 12 Mart 1854 günü İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan savaş ittifakının bir maddesi «haraç»ın, yani yabancılardan alınan ek verginin kaldırılmasını ön görüyordu. Bu kuşkusuz bir çağdaşlaşma hareketinin bir yönünü oluşturuyordu. Fakat ne pahasına? Osmanlı İmparatorluğu hazinesinde meydana gelen 40 milyon kuruluş bir açık pahasına. Bu açığın kapatılması gerekti. İşte ilk Osmanlı dış istikrazı böyle bir «çağdaşlaşma» uğruna imzalandı. Bu ilk kredi anlaşmasıydı. Bundan sonra dış borçlanmalar bir çığ gibi büyüyerek önüne geçilmez bir durum aldı. Türkiye sanayisiz bir kapitalistleşme yoluna girmişti. Yani bilinen bir deyimle yumurtasız omlet yapma çabası içine girmişti. Avrupa'nın güttüğü politika da buna uygundu.

Türkiye'yi Batı kapitalizminin iyiden iyiye yedeğine almak için onu bitmez tükenmez dış borçlar ile dışa bağımlı kılmak gerekiyordu. Bu noktayı iyice vurgulamak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma, yani bazılarının deyimiyle Batı uygarlığının kabulü, özünmesi batılı tüketim kalıplarının öykünülmesi ile gerçekleşmiştir. İşte bu nedenle daha çok batılılaşmak, yada daha çok uygarlaşmak yolunda daha çok borca girilmiş, sonra bu borçlar İmparatorluğun bağımsızlığı üzerinde daha çok olumsuz etkiler yapar olmuşlardır. O gün de bugün gibi ürettiğimizden çok tüketiyorduk, o gün de bugün gibi, borçlanmalarımız büyük bir kısmıyla tüketime, gösterişçi tüketime lüks tüketime gidiyordu. Şu da bir gerçektir ki Osm. İmparatorluğunu yönetenler Kırım Savaşı'na kadar borç alma konusunda pek istekli davranmamışlardır. Ve işte Kırım Savaşı ve onunla birlikte gelen «Batılı Devlet olma» düşleri bu direnci kırmıştır.

1854 yılında 75 milyon frank tutarında ilk istikraz yapıldı. Osmanlı hükümeti tek başına karşılama olanaksızlığı karşısında bulunduğu savaş giderlerini «iyi niyetli» bağlaşıkları yardımıyla elde etti. Türkiye ilk borçlanmanın kapılarını aralıktan sonra her borçlunun başına gelen bir durumla karşılaştı. Türkiye'ye açtıkları kredilerde açgözlü tefecilerin davranışlarını öykünen yabancılar, Türkiye'den yüksek faizler aldıkları gibi hiçbir zaman anlaşma ile saptanan krediyi tam olarak vermiyorlardı. Aldığı dış krediden Osmanlı İmparatorluğu'nun eline ancak 60 milyon frank geçti. Yani alınan kredinin ancak % 80'i İmparatorluğun eline geçti. Bu fark bundan sonraki ödünç anlaşmalarla daha da arttı. Londra'da Dent-Palmer ve Ortakları, Paris'te Goldschmidt ve ortakları ile yapılan istikraz görüşmeleri sonunda karar verilen istikraz için Mısır'dan alınan verginin borçlanmalara karşı tahsis edilmesine karar verildi.

Bu istikraz savaş giderlerinin kapatılmasına tahsis edilmişti. Bir kısmı ile de eski borçların kapatılması karar altına alınmış ve bu arada İstanbul'da bir saray alınmıştı. Savaş giderleri giderek artıyordu. Ama birinci istikrazı ödemeden ikinci bir istikrazın sağlanması için İngiltere ve Fransa hükümetlerinin kefil olmaları gerekiyordu. Nihayet bu kefalet de gerçekleştirildi. Bunu izleyen dış kredi anlaşması 1858'de imzalandı.

Bu dış borçlar yalnızca savaş operasyonlarını yürütmek için yapılmıyordu. Demiryolu yapımı için de dışarıdan önemli miktarlara varan isikraz yapılıyordu. Demiryolları yapımı için gerekli qiderleri ödemek durumunda bulunan Türkiye belirli gelir kaynaklarını yabancılara peşkeş çekiyordu. Birinci dış kredi Mısır'dan alınan vergiyle karşılandığı gibi, ikinci ve üçüncü krediler sırasıyla Suriye ve İstanbul gümrüğü ile karşılanıyordu. Bütün bu gelirler yabancıların denetimi altında bulunuyordu. Böylelikle Türkiye kendi giderleri üzerine denetimini yitirmeye başlamıştı. Türkiye'nin parasal durum bakımından güçlükler içinde bulunduğunu gören yabancılar önemsiz krediler ve avanslar karşılığında hükümetten çeşitli siyasal ödünler istiyorlardı. Türk hükümeti dış borçları güven altına almak amacıyla ne kadar çok gelir kaynağını yabancıların denetimi altına vermişse kendi tasarrufu altında o kadar az gelir kalmıştı. Bu durum da bütçe açığını arttırmakla beraber Türkiye'nin dış kredi alma olanaklarını da o ölçüde sınırlandırmıştır. Bununla beraber borçlanmalar birbirlerini hızla izli-

yordu. İlk dış borcun alındığı 1854 yılından 1874 yılına kadar geçen 21 yıl içinde 14 dış borçlanmaya girişilmişti. Dış krediler çok güç koşullarla elde ediliyordu. 1874 yılında alınması kararlaştırılan 1 milyar franklık dış borçtan ancak fiilen 453 milyonu alınmıştı. Bunun yanı sıra Batılı devletler küçük tasarruf sahiplerinin birikimlerini güvence altına alacak bir başka girişime daha geçtiler. 1863 yılında kurulan ve kuruluşunda İngiliz, Fransız kapitalistlerinin büyük rol oynadığı Osmanlı Bankası'na 1875 tarihinde Avusturyalı kapitalistler de katıldılar. Banka para çıkarmada tekel hakkına sahipti, Türkiye'nin iç ve dış borçlarının alınması ve ödenmesinde tek resmi aracı idi. Bu yıl Banka'nın imtiyazı 20 yıl daha uzatıldı.

1875 yılında Türkiye'nin iflası elle tutulur bir duruma gelmişti. O dönemde Türkiye'nin dış borçları yaklaşık olarak 5,3 milyar frank ya da 237.138.800 lira idi. Buna karşın Türkiye gerçekte bunun ancak 3 milyarını, yani % 56,8'ini almış bulunuyordu. 1877 yılında Osmanlı devleti dış borçlarını ödemekten aciz duruma gelmişti. Borç toplamı 150 milyon İngiliz lirası tutarında idi. Bunun faizi de 61 milyon İngiliz lirasıydı. Bu borcun hemen hemen % 90'ı özel kişilerden, bankalardan alınmış bulunuyordu. Önceleri Osmanlı hükümeti tarafından yeni bir dış borçlanma anlaşması imzalanması çabasına girişildi, fakat bu çaba sonuçsuz kaldı 1875 Ekim'inde hükümet gelecek beş yıl süresi içinde faizlerin ve kredilerin ancak yarısını ödeyebileceğini bildiriyor ve geri kalan kısım için de % 5 faizli tahviller çıkaracağını belirtiyordu. Alacaklılar Türk Hükümetinin bu kararına karşı çıkmakta gecikmediler. İlk olarak protestoda bulunan Osmanlı Bankası oldu. Banka'nın iki Müdürü Sadrıazam'a başvurarak hükümetin tehlikeli adımlar attığını ve bunun da sonuçlarını daha önceden kestiremediğini cüretkâr bir dille ifade ettiler. Ama Türk hükümeti yükümlülüklerini bu azaltılmış biçimi ile de ödemekten uzaktı. Bosna Hersek hareketleri, Karadağ savaşı, Rus Savaşı, Türk maliyesinin üzerine dayanabileceğinden daha büyük yükler getiriyorlardı. Rusya ile savaş sonucu borçlanılan savaş tazminatı eski borçları yeniden eski durumuna getiriyordu.

1881 yılına gelindiği zaman Türkiye'nin yabancı ülkelere karşı girişilen borçların şöyle bir dağılım gösterdiğini görüyoruz:

Ülke	Yüzde
Fransa	40
İngiltere	29
Hollanda	0,8
Almanya	0,5
İtalya	0,3
İç Borç	0,8

Bu tablo da Almanya'ya karşı borç oranının % 5 gibi düşük bir oranda olduğu görülüyor. Fakat kısa bir zamanda Almanya bu açığı kapayacak, Birinci Emperyalist Savaşın başında Türkiye'nin Almanya'ya olan borçları tüm borçlarının % 14,8'ine yani hemen hemen 3 katına yükselecekti.

Türkiye'nin Rusya lehine girdiği bu çok büyük borçlanma İngiliz - Fransız bankerleri arasında büyük kaygılara yol açtı. 1878 Berlin Kongresi'nde Türkiye üzerinde ciddi bir mali denetimi gerçekleştirme amacıyle bir karar alındı. Buna göre Türkiye üzerinde esasen uygulanmakta olan mali denetim daha da sıkılaştırılıyor ve bu amaçla Düyunu Umumiye İdaresi kuruluyordu. Zaten Türkiye'de böyle bir denetim propotip halinde mevcuttu. Başında Osmanlı Bankası'nın bulunduğu Galata Bankerleri arasında kurulan Rüsumu Sitte (altı dolaylı vergi yönetimi) tuz ve tütün tekeli, pul resmi, alkollü içkiler, İstanbul sularında balık avlama, Edirne, Bursa ve Samsun'da üretilen ipekten alınan aşar gelirlerini on yıl süreyle bu bankalara kiraya veriyordu.

Osmanlı hükümeti aylar süren tartışmalar sonucunda başını Osmanlı Bankası'nın çektiği yabancı alacaklılar karşısında anlaşmaya girdi. Tanzim edilen anlaşma Türk tarihinde şanssız bir dönemin başlangıcı oldu. Sözü edilen anlaşma 20 Aralık 1881'de, tarihte hazin bir isim bırakmış olan Muharrem Kararnamesi ile kabul edildi.

Dış borçlanmalar tarihimizde yeni ve karanlık bir dönemin habercisi olan bu anlaşmayı inceleyip çözümlemekde yarar vardır. Olaki devlet adamlarımız şimdiden sonra bu hususta daha duyarlı davranırlar (!).

Bu Kararname'de üç esas nokta vardı: Türkiye'nin dış borçları tutarı hesaplanacaktı, söz konusu borçların ödenmesi için alacaklılara bir çok gelirler bırakacaklardı ve bunlardan en kötüsü Düyunu Umumiye İdaresi kurulacaktı.

Şimdi bu soruna yeniden dönmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'na giren yabancı sermayenin belli başlı hangi alanlarda kullanıldığına bir göz atalım. Emperyalizm dönminin başlangıcında Türkiye'de yeni bir kölelik dönemi başlamaktaydı. Bu aşamada Türkiye'de demiryolu yapımı özel bir rol oynadı ve yabancı sermaye yirminci yüz yılın eşiğinde özel bir güç kazandı. Yabancı sermayenin Türkiye'de bu başarılı gelişimi bazı çevrelerde, Türkiye'de batı uygarlığının gelişmesi olarak kabul ediliyordu. Bu iddiaların gerçeğe ne kadar uygun olduğunu Birinci Emperyalist savaşa girerken gördük. O zaman Jön - Türk liderlerinden biri, Cemal Paşa asker ve memurlarımızın maaşlarını ödemek için Dünya Savaşı'na katılmak zorunda kaldığımızı adeta bir özür olarak ileri sürüyordu.

Yabancı sermaye Türkiye'ye tekniğin ve teknik gelişmenin getirilmesinde olumlu bir rol oynamadı. Yabancı sermayenin Türkiye'deki yatırımlarını gözden geçirirsek bu yargımızda pek de yanılmadığımız kanısına varabiliriz. Bu yatırımlar aşağıdaki biçimde sıralanabilirler:

Bankalar	10.210.000 frank
Demiryolları	30.163.000 frank
Belediye girişimleri	4.983.000 frank
Sanayi girişimleri	5.495.000 frank
Ticaret girişimleri	3.593.000 frank

Buna göre yabancı sermaye yatırımlarında stratejik bir öneme sahip olan ve emperyalist devletlerin dünyayı yeniden paylaşma arzularını kamçılayan demiryolları yatırımları % 60 civarında bir yer kaplarken, sanayi yatırımları % 8'den fazla bir yer işgal etmiyordu. Tanzimatla birlikte giren yabancı sermayenin ülkemize yaptığı azizlik şu örnekde çok güzel görünmektedir. İpek sanayiinin merkezi olan Bursa'da eskiden 1000 tezgâh çalışır 25.000 okka ipek işlenirken 1848'den sonra ancak 75 tezgâh kalmıştır. Eskiden işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara ancak ham tiftik satabilmektedir.

Şimdi tekrar 20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesine dönebiliriz. Borçların ödenmesi için Hükümet aşağıdaki kaynakları tahsis ediyordu: Tekellerden ve dolaylı vergilerden sağlanan gelirler, yani tütün ve tuz tekelinden, pul resminden, alkolden, İstanbul Balık vergisinden elde edilen gelirler, İstanbul, Edirne, Bursa ve Samsun'da ipekten toplanan aşar gelirleri, anlaşmalar sonucu olarak gümrük vergilerinde değişiklikler yapılırsa bu vergilerde artan kısımlar, patent yasasından elde edilen gelirler vb.

Alacaklıların çıkarlarını korumak için yukarıda tahsis edilen gelirleri yönetmek için «Düyunu Umumiye İdaresi» kuruldu. Bu İdarenin yönetim kurulu İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan delegelerinden, yerel alacaklılardan ve Osmanlı yönetiminden oluşmaktaydı. Kurul üyeleri bankerler ya da kredi kurumları tarafından altı yıl için seçiliyordu. Türk ulusu, özellikle Türkiye köylüsü Osmanlı borçları ile ilgili yönetim kurulunun kişiliğinde yeni ve acımasız bir sömürücü ile karşı karşıya geldi. Düyunu Umumiye devlet mekanizmasından, onun kendisine armağan ettiği haklardan yararlanarak vergi toplamaktaydı. Düyunu Osmaniye İdaresi'nin 720

şubesinde çalışan 5000 kişilik hizmetliler ordusu devlet hizmetini gören memurlar gibi muamele görüyorlardı. Böylelikle feodal ve emperyalist efendiler Türk ulusunun köleliği için güçlerini seferber etmiş durumdaydılar.

Tütün tekeli «Reji» denilen özel şirkete iltizama verilmişti. Bu şirket gerek iç tüketime, gerek ihracata ayrılan tütün ve sigarayı satın alma, işleme, ve satma tekelini elinde bulunduruyordu. Tüm tütün ürününün kumpanyasının depolarına teslim edilmesi ve son satışa arzedilinceye kadar orada muhafaza edilmesi gerekiyordu. Reji'nin bu tekeli sonucu ülkede 450 tütün fabrikası tasfiye edildi, bunların çoğu Türkiye'den başka ülkelere özellikle Mısır'a göçtüler.

1881 Muharrem Kararnamesiyle borçların «düzen altına alınmasından» sonra Padişah hükümeti gene de kendisini parasal gereksinmeden kurtaramadı. Padişah Hükümeti kısa bir aradan sonra 1890 yılından başlamak suretiyle yeniden dış borçlara girdi ve 1890 ile 1908 yılları arasında 45,3 milyon liralık 12 dış kredi anlaşması yapıldı. Türkiye'ye açılan krediler büyük ölçüde krediyi açan ülkenin kapitalistleri elinde kalıyordu. Kredi açılır açılmaz krediyi açan ülkeler bunu nasıl kullanılacağı konusunda bazı koşullar ileri sürerlerdi. Esasen alınan kredinin belirli bir kısmı eski borcun ödenmesine kapatılıyordu. Bunun yanı sıra Türkiye'den bir dizi sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar koparılıyordu.

Türk hükümeti adeta içine itildiği bu dış borç kısır döngüsünün zehirli meyvalarını birer birer ödedi ve pek pahalıya mal etti. Tanzimatın yarım bıraktığını Jön - Türkler tamamladılar. Onlar sayesinde Türkiye tam bir iflasa ve Osmanlı Devleti dağılmaya mahkûm oldu. Tanzimatın manevi mirasçıları Jön-Türkler'e kulak verirsek şöyle dediklerini duyarız: Birinci Emparyalist Savaştan kısa bir süre önce bir zamanlar yabancı sermayenin borazanlığını yapmış, onu göklere çıkarmış olan Cavit Bey şunları söylüyordu: «Bize felâket getiren derslerden yararlanmalıyız. Ve eğer yaşamak istiyorsak yabancılara daha fazla baş vurmamalıyız. Bundan böyle bütçe açığını kapatmak için dış kredi sağlamanın tarihe karışması lâzımdır.» Ne yazık ki bu tövbekâr İttihat ve Terakkicinin sözleri çabucak unutulmuş ve bugün 1914'de erişilen borçlanma düzeyini kat kat aşan borçlanma işlemlerine girmiş bulunuyoruz.

Nabi Dinçer

Tanzimat ve Toprak Sorunu. Tanzimat döneminin genel ideolojik havası ve devlet yöneticilerinin amaçladıkları değişiklikler ön plânda var olan toprak rejimine ve tarımsal yapıya yönelikti. Özellikle Balkanlarda patlak veren isyanlar büyük ölçüde güvenlik yoksunluğu, toprak sahibi ve memurların yolsuzluğu altında sömürülen köylülerin katılmasıyla büyümekteydi.

Tarımsal bir ekonomiye dayalı imparatorlukta toprak gelirlerinin düzensizliği; büyüyen merkezî bürokrasi ve ordunun artan masraflarını karşılamak ve bir takım reformları gerçekleştirmek için malî kaynak arayan Tanzimat bürokrasisinin karşılaştığı en büyük güçlüktü. Bu nedenle toprak rejiminin düzensiz yapısını bir sisteme bağlamak ve tarımsal verimin artışını sağlamak için yeni bir kanunî düzenlemeye gitmek gereği doğmuştu. Üstelik bu yeni düzenleme ile tarımda da liberal bir sistemi getirmek amacı güdülüyordu.

Örneğin 1849 Vidin İsyanının en önemli nedeni toprak ağalarının köylüye yükledikleri aşırı vergi, angarya ve maliye memurlarının yolsuzluğu idi. 1848 yılı sonlarına doğru Bulgaristan'ı dolaşan Fransız memurlar raporlarında; cizye, aşar vergisi ve otlak resmi tahsilindeki yolsuzlukların başlıca huzursuzluk nedeni olduğunu belirtiyorlar: Esasen mukataa rejimi ve mirî arazinin **icare-i muaccele** biçiminde kiraya verilmesi toprak ağalarını güçlendirmiş ve böylelerinin köylü üzerindeki sömürüsü devletinkini geçmişti. (İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 36, 88, 94).

Görülüyor ki tarım sorunları ve toprak sistemini düzenlemek için, Tanzimat Fermanının esasları halen uygulamaya konmuş değildi. Rumeli'dekl bu gibi karışıklıklar Anadolu'da da görülmektedir. Nitekim bazı yerlerde hıristiyan halk cizye vs, gibi vergilerini vermemek için ayaklanmışlardı. Maliye örgütünün modernleşmesi başarılamadığından ve vilâyetlerde kurulan Muhassıllık meclislerinin üyeleri yerel eşraftan meydana geldiğinden yolsuzluklar artmıştı. İmparatorluk teknolojik ve tarımsal modernleşmeyi gerçekleştiremeden artan masrafları geniş kütleyi meydana getiren fakir köylülerden elde etmek durumundaydı. Bunun yaratacağı tepkileri tahmin etmek zor değildir.

Diğer yandan madencilik, endüstriyel bitki üretimi gibi uğraşlar için toprak satınalmak isteyen yabancılar da liberal bir arazi rejiminin gelmesini arzuluyorlardı. Özellikle büyük devletlerin baskısı ile 1856 Islahat Fermanı Osmanlı ülkesinde yabancıların toprak satın alabileceğini öngören hükümler getirmekteydi. Esasen mirî rejimin arazi tasarrufunda gtirdiği sınırlamalar, tarımsal verimin arttırılması için cidi bir engeldi ve yöneticiler de bu gerçeği gördüklerinden daha liberal bir toprak rejiminin yani özel mülkiyetin kanunen pekiştirilmesi düşüncesindeydiler.

16. yüzyıldan beri bozulan toprak rejimi ve ülkenin her yanında toprağın fiilen kullanımının mültezim, ayan, Kocabaşı, çorbacı gospodor gibi yerel nüfuz gruplarının eline geçmesi, toprakların hukuki statüsünün karışıklık içine düşmesi gibi nedenlerle Tanzimatçı grup, toprağın kullanımının hiç değilse halihazır durumunu hukuki bir statü altına almak, ve karışıklığın artmasını önlemek zorundaydı. Yaygın kanaatin tersine Tanzimat döneminin kanunları klasik mirî rejimi ortadan kaldırmış değildir. Mirî rejim Tanzimat döneminden çok önce bozulmuş ve fiilen ortadan kalkmıştı.

Tanzimattan sonra çıkarılan hüküm, nizamname ve nihayet 1858 Arazi Kanunnamesi ile İmparatorluk toprakları tümüyle belirli bir sınıflamaya ve sisteme bağlanmak istenmiştir. Çünkü eski dönemde İmparatorlukta genel bir toprak düzeni olmayıp, her vilâyetin tarım toprakları rejimi kanunnamelerle düzenlenmişti. Bu nedenle Tanzimat döneminin toprak rejimini düzenleyen kanunlarla ilk defadır ki bir standardizasyona ve sistematik genel hükümlere gidildiği görülür. 1926 Medenî Kanununa kadar bu dönemde saptanan esaslar az çok değişikliklerle yürürlükte kalmış ve toprakta özel mülkiyet kurumu geliştirilmiştir. Bunun 19. yüzyılda başlayan tarımdaki kapitalist gelişmeleri de etkilediği açıktır.

Tanzimat döneminde ticaret kanunu dışında borçlar hukuku alanında şeriat ve batı hukukunun esasları Mecellede nasıl telif edilmeğe çalışılmışsa, Arazi rejiminde de şer'î prensiplerle batı hukukunun mülkiyet esasları aynı şekilde birleştirilmeye çalışılmıştır.

1858 Arazî Kanununamesi çıkmadan önce toprakta özel mülkiyete yönelik bazı hükümler getirildi. Örneğin 10 Cemaziyelevvel 1261 (17 Mayıs 1845) ve 5 Cemaziyelahir 1263 (21 Mayıs 1847) teki iki nizamname ile şahıs tasarrufundaki topraklara tapu veriliyor ve bu alandaki yolsuzlukları önlemek için tapu senetlerinin merkezde Defterhane ve Defter Emini tarafından verilmesi öngörülüyordu: Gene aynı yıllarda arazi üzerindeki tasarruf hakkının kız evlâda miras yoluyla geçmesi de kabul edilerek islâm hukukundan önemli bir sapma meydana gelmişti. Gene 23 Rebiyulevvel 1265 (16 Şubat 1849) tarihli bir Kanun-u Sultanî ve 9 Ramazan 1274 (23 Nisan 1858) tarihli bir nizamname ile arazî-i mirîye'nin kullanan tarafından borç mukabili ferağı kabul

edilmekteydi.

23 Şevvel 1274 (6 Haziran 1858) de çıkarılan Arazî Kaanunnamesi ile tarım toprakları beş kategoriye ayrılmaktadır. 1) Arazi-i memlûke (mülk topraklar) 2) Arazi-i mirîye 3) Vakıf topraklar 4) Arazi-i metruke (baltalık, mera gibi genel kullanıma açık arazi) 5) Arazi-i mevat (kullanılmayan boş topraklar).

Bir mukaddime (giriş) ile 132 maddeden meydana gelen Kanun bu toprakların hukuki statüsünü ve mülkiyet ilişkilerini ayrı ayrı düzenlemektedir. Ancak kuraldışı durumlar gene söz konusudur. Görüldüğü gibi eskiden beri mülk olan toprakların bu durumu kabul edildiği gibi Kanunun 8. Maddesi çiftliklerdeki ferdi tasarrufu da kabul edip bunlara tapu vermektedir. Buna karşılık bir köy halkının arazi üzerindeki kollektif mülkiyetini yasaklayarak, Rusya'daki mir sistemi gibi bir sistemi önlemekte yani liberal ve özel mülkiyetçi bir toprak rejimini esas almaktadır. (Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat*, s. 377) Burada ancak baltalık orman gibi alanlarda ortak mülkiyet kabul edilmektedir. Kanun özel mülkiyet haklarını kabul ettiği malikâne sahiplerinin devlet ve köylü ile olan ilişkilerini saptamadığından, bu noksan birçok adaletsizlik ve huzursuzluğun devamına neden olmuştur.

Vakıf topraklara gelince; uzun zamandır bir karışıklık ve kontrolsuzluk içinde mütevelli gibi kimselerin elinde kalan bu araziyi Tanzimatçılar idari özerkliklerini kaldırarak bir elde toplamak ve gelirleri kontrol altına almak istediler. Bununla beraber bazı dergâh ve tarikat mensuplarının elindeki arazi bu kanunun hükümleri haricinde bırakıldığından ve vakıf arazinin envanteri yapılamadığından arzu edilen sonuç elde edilemedi ve buradaki mütegallibe hakimiyeti yok edilemedi.

1858 Arazi Kanunnamesinin getirdiği asıl değişiklik mirî statüdeki topraklarda gözlenmektedir. 19. yüzyılda İmparatorluğun sahip olduğu toprakların büyük bölümünde böylece yeni bir düzen değişikliği meydana gelmektedir. Klasik dönemde mirî toprağın çıplak mülkiyeti devletin olup, onu işleyenin bazı kısıtlı tasarruf hakları varken; bu kanunname ile devir ve ferağ ve rehin ve tapu ile intikal hakları söz konusu olmaktadır. Bu değişiklikler yukarda da değinildiği üzere tedricen meydana gelmiştir.

Arazi kanununa göre mirî arazinin alım ve satımı yasak iken, 1277 (1860) 1278 (1861) de devlet borçlarına ve 1286 (1869) da yapılan bazı değişikliklerle adi borçlara karşılık alım ve satım kabul edilmiştir. (Barkan s. 386) Böylece mirî arazi isminin tersine mirî olmaktan çıkmıştır. Nitekim İmparatorluğun Kars, Batum, Ardahan sancakları 1878'de Rusya'ya geçince; özel mülkiyet esasları ile bağdaşır bir duruma geldiğinden bu sancaklardaki mirî statüdeki topraklar Çarlık yönetimi tarafından aynen korunmuştur.

Özellikle liberal bir anlayış içinde tarımda girişimci ruhun yerleşmesi bu kanunla sağlanmak istenmiştir. Klasik dönemdeki bazı zorlamalar kaldırılmış ve kanuna göre köylü toprakda istediği ürünü yetirtirme hakkını elde etmiştir. Ama 9. Md.'ye göre araziyi boş bırakamaz; Md. 28'e göre izinsiz olarak bağ ve bahçe kiremit ve tuğla harmanı olarak kullanamaz. (Md. 12). Ancak bu konuda kontrol ve izin işlemini yürütecek memurlar tayin edilemediğinden pratikte bütün bu işlemler izinsiz ve serbestçe yapılmış ve mirî arazinin kullanımı sonuç olarak tamamen liberal bir sistemin işleyişine göre gelişmiştir. Zaten 1329 (1911) deki bir geçici kanun ile bu yasaklar da kaldırılmıştır.

Tanzimattan sonra mirî arazi üzerindeki miras hakkı kız ve erkek evlat arasında eşit olarak arttırıldı. Özellikle 17 Muharrem 1284 (21 Mayıs 1867) tarihli bir hüküm ile miras hakkı 3. dereceden 8. dereceye kadar çıkartıldı.

Aşar vergisi konusundaki uygulama ise maalesef vaadlere rağmen esaslı bir reforma konu olamadı. Özellikle yeni toprak rejiminde aşar oranının her yerde 1/10 olarak saptanması, zengin tarım bölgelerinde toprağı kullananların gelirinin artmasına, bazı yerlerde ise eski haksızlıkların devamına neden oldu. Maliye için önemini koruyan bu vergi bir türlü kaldırılamadığından aşar mültezimlerinin baskı ve yolsuzluğu Cumhuriyet dönemine kadar devam etti. Buna karşılık kanun göçebelerin vergi vermeyeeğini, bu nedenle toprağa yerleştirilip tarımla uğraşmaya başladıktan sonra bu istisnadan kurtulacaklarını belirtiyor. Esasen takrir işlemlerinin aksaklığı ve iki yüzyıldır yenilenmemesi nedeniyle göçebelerin vergileri düzenli olarak saptanamamıştı ve 19. yüzyılda yoğun biçimde göçebelerin toprağa yerleştirildikleri görülmektedir.

Tanzimattan sonra toprak rejiminde görülen önemli bir değişiklik de yabancı uyrukluların ülkede toprak satın alabilmesidir. Bilindiği gibi bu konuda 1856 Islahat Fermanında yer alan vaadler üzerine dış devletlerin baskısı ve içerdeki gereksinme dolayısıyla 7 Safer 1284 (10 Haziran 1867) de çıkarılan Tebaa-yı Ecnebiyyenin Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki Kanun ile bir düzenlemeye gidildi. Zaten yabancılar muvazaa yoluyla ve çoğun yerli bir hıristiyanın aracılığıyla arazi satın almaktaydılar. Kanun fiili durumu düzenlemek ve yolsuzluk ve karışıklığı önlemek için çıkarılmıştı. Kanuna ekli protokolü 19. yüzyıl sonuna kadar hemen tüm Avrupa devletleri imzaladılar.

Safer 1284 (1867) Kanunu ile yabancılar Osmanlı ülkelerinde toprak satın alabiliyor ve miras hakkından yararlanabiliyorlardı. Ancak bu konuda kapitülasyon haklarından yararlanamıyacaklardı ve Osmanlı kanunlarına tabi idiler. Kanun gayrimenkuller için bu durumu öngörüyordu. Ancak gene kanunda gayrimenkulün tarifi iyi yapılamadığından, nitelik tartışması ve çekişmeli durumlar meydana gelmiştir. Yabancı uyruklular Hicaz ülkesinde toprak satın alamayacaktı. Sonradan yabancı ile evlenen kadınlara bu hak tanınmamıştır. Gene ülkede faaliyetine izin verilen yabancı tüzel kişilere bu hak verilmemiş.

Ançak pratikte bunun bir engelleme meydana getirmediği, yabancı kumpanyaların gerçek kişiler aracılığıyla arazi satın aldığı veya imtiyaz yoluyla demiryolu arazilerini elde ettiğini biliyoruz.

Herşeyden önce şunu belirtmelidir ki Tanzimat geniş köylü kitlelerinin hayatında iyiye giden etkiler yaratmadı. Bunun sonucunda çıkan köylü isyanları toplum yapısında hareketlilik yarattı. Bu olaylar bilhassa İmparatorluğun azınlık kavimleri arasında ulusal direnişe kadar uzanan hareketlerin başlangıcı oldu.

Tanzimat fermanı iltizam sistemini, angarya gibi yükümlülükleri kaldıracağını ilan ettiği halde daha ilk elde bunun imkânsızlığı anlaşıldı. Yavaş modrnleşen devlette merkezî bürokrasi modern maliye örgütünün gereklerini yerine getirecek durumda değildi. O kadar ki bazı yerlerde iltizam sisteminin iyi işleyişi bile 1880'den sonra kurulan ve bazı vergi gelirlerine el koyan Osmanlı Borçları İdaresi (Duyun-u Umumiyenin) müdaahalesi ile mümkün olabilmiştir. Toprak sahiplerinden gerçek anlamda bir vergi alınamadı. Zaviye tekke ve vakıf arazilerinde eski durum aynen devam etti. Buna karşılık köprü-yol bakımı ve sulama sistemlerini korumakla ve yol güvenliğini sağlamakla yükümlü derbentçi gibi bazı zümrelerin vergi muafiyetlerinin kaldırılması geniş bir kitleyi gayrimemnun ve sefil hale getirdi.

Geleneksel nüfuz ve sınıf ilişkilerinde bir değişme meydana gelmediğinden, çoğu yerde feodal mütegallibenin isyanına köylüler de katılıyordu. Gene doğuda yeni vergi sistemi feodal şeyh ve dini önderlerin çıkardıkları bir dizi isyana neden oldu.

Özellikle dış borçların artması ve ha-

zinenin iflâsı ile vergi kaynaklarına el koyan dış malî çevreler Türk köyünde ikinci bir sömürücü unsur olarak ortaya çıktılar.

1838 ticaret anlaşmasından sonra tezgâh sanayiinin uzun zamandır başlayan çöküntüsü hızlandı. Bunun sonucu Bursa ham ipek, Ankara gibi yerler tiftik ihraç merkezi haline geldi. Ülkede sanayi gelişemediğinden, tarımda dış alıma yönelik tek tip ürün üretimine geçiş görülmektedir. Bu olayın tarım ve toplumsal yapıda bazı etkileri görüldü. Önce köylerdeki mütegallibe hakimiyeti iltizam ve Duyun-u Umumîye temsilciliği ile daha da pekişti.

Tarım üretimi aşağıda da görüldüğü gibi hızla batı Avrupa sanayiinin gereksinimine yöneldi.

Yıl	Köy Say.	Tütün Ekicisi	Arazi Alanı	İstihsal (Ton)
1884	10.823	140.090	192.262	22.479.950
1903	11.522	171.300	632.966	48.985.430
1911	15.073	243.691	814.162	63.496.575

Bununla beraber hiçbir zaman gerçek kapitalist ülkelerdeki gibi entansif bir tarım yapılamadı. Köylere makineleşme, süthane, mandıra, damızlık hayvan gibi unsurlar giremedi. Ücretli tarım işçiliği de ortaya çıktığı halde, oranı Balkanlar ve Çar Rusyasının Kafkasya eyaletleri ile karşılaştırılamayacak derecede düşüktü. Toprağı terk ve küçük ölçüde şehirlere göç başladı. Esasen bir tür gecekondulaşma İstanbul'da 19. yüzyılda başlamıştır.

19. yüzyıl sonunda köy henüz pazara açılmaya başlamıştır. Bazı endüstriyel üretim köye girmekte, köyün de pazara yönelik üretimi artmaktadır. Özellikle Ege'deki Aydın demiryolu hattı (İngiliz imtiyazı) Kasaba ve Bandırma demiryolu (Fransız imtiyazı) ve özellikle Almanların döşediği Konya Ereğlisine kadar uzanan Anadolu demiryolları Orta Anadolu'da tahıl üretimini arttırmıştır.

Tanzimat dönemi ile başlayan toprak vergisindeki düzenlemeler esasda kırsal nüfusun hayatında etkin bir düzenlemeden çok ülkemizde azgelişmiş bir kapitalizmin doğuşuna yönelik yenilikler getirmiştir. Bu dönemde kırsal alanda özellikle mirî araziyi fiilen tasarruf eden sınıflar toprağı hukuken mülk olarak ellerine geçirmişler ve tarım arazisinin ister istemez belirli ellerde toplanması hızlanmıştır. Özellikle 1870'lerden itibaren kurulmağa başlayan «Menafii Umumiye Sandıkları», ve diğer kredi kuruluşları ve bankacılık gibi kredi kaynakları da bu zümrelerin donanımına yönelmiştir.

İlber Ortaylı

TAPA, İbrahim (Balıkesir 1950). Karikatürcü. Savaştepe İlköğretmen okulunu bitirdi. Balıkesir Gönen'de birkaç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. İlk karikatürü *«Ustura»* dergisinde yayımlandı (1970). Daha sonra İstanbul Devlet Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda «grafik» öğrenimi yaptı. Bu alanda geniş çalışmalar yapmak üzere İngiltere'ye gitti (1979).

İbrahim Tapa birçok sergi ve yarışmaya katıldı; karikatürleri çoğunlukla *«Gırgır»* mizah dergisinde yayımlandı. Tapa, bir süre de dünyanın en tanınmış karikatürcülerinden örnekler içeren albümlerin basım ve yayını ile uğraştı; Karikatürcüler Derneği yönetim kurulunda görev aldı.

Cahit Sıtkı Tarancı

TARANCI, Cahit Sıtkı (Diyarbakır - 1910 / Ankara - 1956). Şair. Orta öğrenimini Saint Joseph ve Galatasaray liselerinde tamamladı (1931). Mülkiye Mektebi'nde, Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okudu. Memurluk, çevirmenlik yaptı.

Cahit Sıtkı, kimilerini *«Muhit»*, *«Servet-i fünun»* dergilerinde yayımladığı ilk şiirlerini topladığı *Ömrümde Sükût* (1933) adlı kitabında deney döneminin olağan sayılacak acemiliklerini en aza indirebilen bir şair kimliği kazanmıştı. Yer yer Ahmet Hamdi Tanpınar ve Necip Fazıl Kısakürek'in sevdiği temalara yaklaşırken hece ölçüsünün değişik kalıplarını deniyor, XIX. yüzyıl Fransız şairlerinin havasını andıran acılı söyleyişlerle donanmış bir şiir ortamı kuruyordu. Ölçüye egemenliği vardı, beğenisi, sesi vardı, ama bu yetenekleri, içerik yönden kendi kendini sınırlama tehlikesi taşıyan bir ortamda sergilendiği için, yeni bir şiir kurmasına yetmedi. Orhan Burian'ın da belirttiği gibi 1936-38 yıllarındaki çalışmalarına bağlı olan bu geçiş dönemi geceden ve ölümden duyduğu ürküntünün yerini yaşama ve insanoğluna duyduğu sevgi alıncaya kadar sürdü Cahit Sıtkı'da. Sonra *«Bahar Sarhoşluğu»*, *«Abbas»* gibi dünyalı şiirler görünmeye başladı. Kısa süren bu evreden sonra yeniden

«Çoktandır tekneyi aldı sular,
Çoktandır ümitler sende ölüm»

dizelerinde karşılaştığımız hava içinde çoğun korku ifadesi olarak yeniden birincil tema durumuna geçti. Ender olarak korkusunu yendiği zaman usa aykırı olan herşeye yeter demek isteyen bir davranış istencine tanıklık eden dizeler yazdı.

«Ölmek varsa günün birinde gayri
Göz nuru, el emeği, alın teri
Yaşadığımız iyi kötü günleri
Değişmem hiç bir cennet masalına».

Gerçekte, kapitalizmin henüz karaborsa, kaçakçılık, ihtikar vb. çehrelerle kaçak güreştiği bir geçiş döneminde insana aykırı saydığı durumlardan kötümserliğe kapılan sanatçılar soyundandı Cahit Sıtkı. Bu nedenle içe kapanmayı, edilgen bir savunmaya geçmeyi seçmiş, ender olarak, toplumsal uyumun tam yok edildiği olgular karşısında Nazım Hikmet'e adadığı şiirde raslanan yürekliliğe ulaşmıştır. Son yarım yüzyılın başlıca değerleri arasında kabul edilmesinin birincil nedeni bu içtenliği ve içtenliğini kendine özgü tekniklerle şiirine yansıtması olmalıdır.

Yapıtları: Ömrümde Sükût (1933), *Otuz Beş Yaş* (1946), *Düşten Güzel* (1952), *Sonrası* (1957).

Şükran Kurdakul

CAHİT SITKI'nın Şiirinden Örnekler

MEMLEKET İSTERİM

Memleket isterim
Gök mavi, dal yeşil, tarla sarı olsun;
Kuşların çiçeklerin diyarı olsun.

Memleket isterim
Ne başta dert ne gönülde hasret olsun;
Kardeş kavgasına bir nihayet olsun.

Memleket isterim
Ne zengin fakir, ne sen ben farkı olsun;
Kış günü herkesin evi barkı olsun.

Memleket isterim
Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun
Olursa bir şikâyet ölümden olsun.

YALAN DÜNYA

İlk günden alıştığımız emektar aydınlık
Anne yüzünde dost yüzünde evlât yüzünde
Her sabah yeniden başlıyan şeye doymadık
Düşümüz gerçeğimiz ne varsa yeryüzünde

Gökyüzü belledik şu ürperen mavilği
Başımız derde kalınca el açtığımız yer
Gökyüzüdür avutan akıllıyı deliyi
Gökyüzünde bulutlar uçurtmalar ümitler

Her mevsimiyle insanı ayrı ayrı saran
Bunca güzelliği nasıl koyup gideceğiz
Yaman çalacak o çalmıyası saat yaman
Geçmiş ola bir kez yumuldu mu gözlerimiz

TARCAN, Bülent (İstanbul - 1914). Besteci. Tıp profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı. Üniversitede okurken İstanbul Belediye Konservatuarı'nda Cemal Reşit Rey'den armoni, Adnan Saygun'dan besteleme dersleri aldı. Asistan olarak kaldığı fakültesinde doçent ve profesör oldu. Bestelerinin yanısıra uzun süre *«Milliyet»* gazetesinde müzik eleştirileri yazdı. ***Başlıca Yapıtları: Üç Orkestra Süiti, Obualı Dörtlü, Keman Konçertosu, Keman ve Çelo için Dio.***

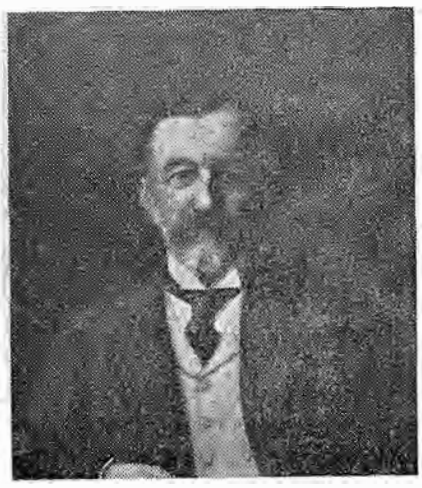

Abdülhak Hamit Tarhan

TARHAN, Abdülhak Hâmit (İstanbul - 1852 / İstanbul 1937) Tanzimat döneminin ünlü şairlerinden Abdülhak Hamit küçük yaşlarda özel öğrenim gördü, daha sonra on yaşında ağabeyiyle birlikte Paris'e giderek bir kolejde okudu. Yurda dönüşünde Robert Kolej'de öğrenim gördü, sonraları Tercüme Odası'nda çalıştı. 1865'de babasının Tahran elçiliğine tayini üzerine oraya gitti. 1868'de İstanbul'a döndü. Şeyh Galib'i ve Hafız'ı ilk kez okuması bu döneme raslar. 1876'da Paris'e elçilik kâtibi olarak gitti. Orada iki yıl kaldı. Görevinden uzaklaştırılınca Kafkasya'da ve Yunanistan'da konsolosluk yaptı. 1883'de Bombay Başkonsolosluğu görevine atandı. 1885'de Beyrut'ta eşi Fatma Hanım'ı yitirdi. İstanbul'a dönen şair 1886'da Londra elçiliğine tayin edildi. 1897'de elçilik müsteşarlığına getirildi 1908-1912 yılları arasında Brüksel'de elçilik yaptı. 1912'de kabine Abdülhak Hâmit'i görevinden aldı. İstanbul'a döndü. Âyân Meclisi'ne üye seçildi. Cumhuriyet'ten sonra 1928'de İstanbul milletvekili oldu. 12 Nisan 1937'de öldü.

Abdülhak Hâmit, Tanzimat döneminin en önemli şairi sayılır. Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal'in başlattığı yenileşme hareketine katıldı. Şair özellikle Namık Kemal'in düşünceleri ve yapıtlarının etkisinde kalarak şiirde kendi zamanına göre yenilikler getirdi. Yaşamında önemli zaman dilimlerini kapsayan dış görevler sırasında Avrupa edebiyatıyla içli dışlı olması onun bu edebiyatın büyük etkisinde kalmasına yol açtı. Ancak doğu edebiyatının da Hâmit'in şiiri üstündeki etkisi büyüktür.. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın belirttiği gibi Abdülhak Hâmit'in edebiyatta hamle yapması için kendisinden önce pek çok şey hazırlanmıştır. «Bununla beraber asıl mesafeyi aşan mısrada ve şiir şeklinde aslı ihtilali yapan» o oldu. Bu yüzden Hâmit'i dönemine göre modern bir şair sayabiliriz.

Abdülhak Hâmit'in sanatı üstünde durulan sorunlardan birisi de belirli bir dil anlayışına sahip olmayışıdır. Gerçekten de Hamit'in dili oturmamış, beğeni kazanmamış «keyfi» bir dildir.

Abdülhak Hâmit'in şiirlerinde ve tiyatrolarında işlediği konular çok çeşitlidir; bunların en başında ölüm, metafizik, aşk, ruhun halleri, doğa, iyilik kötülük gelir. Ölüm konusunda yazdığı şiirler ün kazanmıştır. Şiirle felsefeyi bir arada götürmeye çalışır. Kuşkusuz, metafiziğin dışına çıkamayan bir bakış açısıyla yapıtlarını örer. Manzum, ya da yarı manzum yazdığı oyunlarının konularını genellikle «Asur, Arap, Türk-Moğol, Yunan-Makedonya, Osmanlı tarihlerinden ya da hayali olaylardan» seçmiş çok ilginç tiyatro yapıtlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Manzum oyunlarında hem aruz, hem de hece veznini kullanmıştır. Ancak yapıtlarıda Tanpınar'ın da sık sık belirttiği gibi genel bir disiplinsizlik, karmaşa görülür.

Abdülhak Hâmit, Abdülhamid yönetimiyle sürekli olarak çatışmış, kimi zaman görevinden alınmış, kimi zaman sürülmüş, kimi zaman da bu yönetime boyun eğmek zorunda kalmıştır. Abdülhamit şairin kimi yapıtlarının yayınlanmasına izin vermemiş, Hâmit sekiz yıl arayla iki kez şiir yazmayacağını «taahhüt etmek» durumunda kalmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar Abdülhak Hâmit iktidarlarla arası her zaman hoş olmayan bir şair olarak yaşamıştır.

Abdülhak Hâmit yaşadığı dönemde edebiyat çevrelerince «dahii azam» olarak nitelendiriliyordu. Bu sıfat çeşitli eleştirilere yol açtı. Bu konuda Nazım Hikmet de 1929 yılında *«Resimli Ay»* dergisinde bir

yazı yazdı. Yazıda Hâmit üzerine şu görüşlere yer veriliyordu: «Abdülhak Hâmit Beyefendi Dahii Azam değildir. Azam'ı bir tarafa bırakalım, dahi olmanın umumi vasıflarını bile haiz değildir. «Nazım Hikmet yazının bundan sonraki bölümünde «dahi sanatçı»nın niteliklerini sıralıyor ve Hâmit üstüne yargılarını şöyle tamamlıyordu: «Gelelim Hamid Beyefendiye. Bu Osmanlı sanatkârı, Osmanlı cemiyetinin çok dikkati şayan bir inkişaf merhalesinde yaşamıştır. Bu merhale Osmanlı derebey saltanat devrinin can çekişme ve yeni bir içtimai teşekkülün ilk doğum ağrıları merhalesidir. Ve bundan dolayı Hâmit Bey teferrüata ait hususiyetleri olsa bile bazı ana esaslarda müşabih vazıfları haiz olan Şekspir devri İngiltere'sinin Şekspir'i, Rasin, Korney devri Fransa'sının Rasin ve Korney'inin tesiri altında kalmıştır... Eğer Hâmit Bey içinde vaktiyle yaşadığı içtimai intikal devresinin Şarka Osmanlı İmparatorluğu'na mahsus hususiyetlerini beynelmilel bir derecede ifade edebilmiş olsaydı ve bunu o zamana kadar yapılanlardan daha muvaffak bir surette yapabilseydi, dahiler galerisinde bu isimde bir Osmanlı sanatkârı da bulunabilirdi. Halbuki o bunu yapamadı. Hatta çok kere muasırlarından Namık Kemal ve Ziya Paşa bu hususta daha muvaffak olmuşlardır. Hâmit Bey devri için yeni, kuvvetli bir Osmanlı şairidir, işte o kadar.»

Çok çeşitli yapıtlar veren Abdülhak Hamit'in başlıca çalışmaları şunlardır: *Şiir: Sahra* (1879), *Divaneliklerim* vahut *Belde* (1885), *Makber* (1885). *Ölü* (1885), *Bunlar Odur* (1885) *Hacle* (1886), *Oyunlar: Macera-yı Aşk* (1873), *Sabr ü Sebat* (1875), *İçli Kız* (1875), *Duhter-i Hindu* (1876), *Nazife* (1876), *Tezer* (1880), *Eşber* (1880), *Nesteren* (1876), *Finten* (1918).

Erdal Alova

TARHAN, Ali Rana (İstanbul - 1883 / 1955). Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Almanya ve Belçika'da posta, telgraf, telefon öğrenimi yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre PTT genel müdürlüğü görevinde bulundu. 1927 - 1950 yılları arasında milletvekilliği yaptı. 1931'den 1939'a dek İnönü, Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinde Gümrük ve Tekel Bakanı olarak yer aldı. Kuruluşundan, çok partili düzene geçişle son buluşuna dek, Millet Meclisi Müstakil Grup başkan vekilliğini yaptı. (Müstakil Grup için bak. İsmet İnönü) Bir süre Galatasaray Spor Kulübü başkanlığında bulundu.

TAR, Süleyman Şahin (Adana - 1913). Şair. Yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. 1941'de Adana'da öğ-

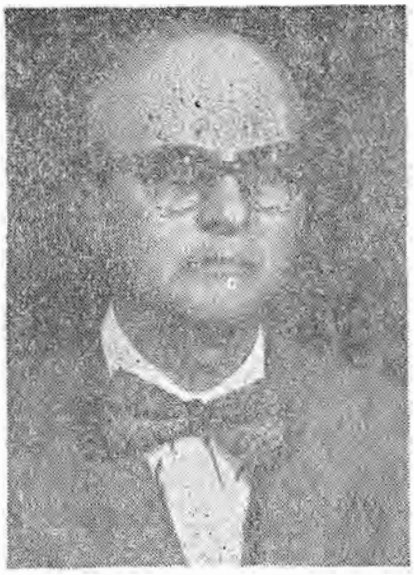

Süleyman Şahin Tar

retmenken yayımladığı «*Çığ*» dergisinde çıkan bir öyküsünden ötürü, Ankara 2. No.lu Askerî Mahkemesi'nde yargılandı. Bu nedenle Mersin Lisesi'ne sürgün edildi. 1947'de, ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile yargılanıp beraat etmesine karşın Amasya kitaplığına memur olarak gönderildi. Aynı görevle Isparta Halil Hamit Paşa Kitaplığında çalıştı. Bu evrede yeniden koğuşturmaya uğradı. Yargılama sonucu bir yıla hüküm giydi. Cezasının bitiminde bir süre Mudanya'da zahirecilik yaptı. Sonra İstanbul'a yerleşti. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Kerim Korcan, Zihni Anadol vb. ile birlikte Vatan Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1957 Yılında bu partinin koğuşturmaya uğraması üzerine 18 ay tutuklu kaldı. Beraat etti, Uzun aralıklarla «*Çığ*», «*Çığır*», «*Yücel*», «*Türk Yolu*», «*Yeryüzü*» dergilerinde şiirlerine raslanan Süleyman Şahin'in bu türdeki verimlerinden oluşan «*Izdırap*» ve «*Arkadaş*» adlı kitapları var.

Tarikat(lar). Tarikat, mezhep sözcüğü gibi arapça kökenli olup, gidilen yol anlamına gelmektedir. Ancak tarikatların, «Mezhep»in ifade ettiği kurumsal yönüyle ilgisi yoktur. Tarikatların mezheplerle benzerliği olamıyacağı, heriki sistemin meydana geliş nedeninde saklıdır. Mezheplerin, bütün türleriyle, Kur'ân'ın dünya işlerini tanzim eden 28 sûresine dayandığı bilinmektedir. (Bk. Mezhepler) Oysa tarikatların meydana geliş nedeni; Kur'ân'ın ahrete ve Tanrı varlığı üzerindeki sûreleriyle insanın Tanrısına erişmek aşk ve zevkinden kaynaklanmıştır. Tarikatlar bu nedenle bulundukları ve türedikleri yerlerde Anadolu Selçukluları devrinde ve özellikle Osmanlı Devleti'nin kurularak ekonomik ve sosyal düzenin sağlandığı sıralarda Anadolu'ya doğu'dan batı'dan akın eden şeyh ve dervişlerin tutumları gibi *(Âşıkpaşazâde tarihi)* Tarikatların arasında «Batınî tarikatı» diye birşeyin bulunması olanaksızdır. Çünkü, (Batınîlik) bir mezhep akımıdır. (Bk. mezhepler) Ancak sünnî tarikatlar yanında (Alevî tarikatları), Bektaşilik gibi, vardır ki, bunların mezhep akımlariyle ilgili yanları bulunmamaktadır. İslâmiyetin kısa sürede, zor ya da gönül rızası ile kabul edilen geniş coğrafya üzerinde, Hicrî V. Milâdi XI. yüz yıl sonlarına kadar (mezhep)lerin aksine, tarikatçılığa rastlanmaz. Bunun nedeni; insanın, yaratıcısı olan Tanrı'ya manevî bağlılığını bir istismar aracı haline getirerek, din perdesi altında insanları sömürmek sanatına islâm dünyasında henüz iltifat edilmemiş olması idi. Hz. Muhammed'in ölümünden kısa bir süre sonra, Arap imparatorluğunun istilâları sonucu islâmiyetin karşılaştığı Yunan, İran felsefeleriyle zerdüştlük, budizm, hristiyanlık ve mûsevilik gibi inançların ve sahip oldukları dinsel kurumların etkisi altında birtakım islâm düşünürleri de ortaya çıktı. Bu suretle Kur'ân'ın kapsadığı âyet'lerin ne anlama geldikleri üzerinde tartışmalar, izah şekilleri, kurumlaşmalar başladı. Bu özgür düşünceler, Kur'ân'ın hükümleri karşısında esasen mevcut olan (Kelâm) ve (Fıkıh) kurumlarına (Felsefe) ve (Tasavvuf)u da getirmiş oldu. Hicretin 2-5. (Milâdi 815-1100) yüzyılları arasında kendini gösteren islam düşüncesine dikkat edilecek olursa, görülür ki, bu devrede yetişmiş olan islâm düşünürleri, (Ehl-i sünnet) ya da (Ehl-i bidâd) sistemlerini benimsemiş olsunlar (Bk. mezhepler) hilâfet ve imamiyet'in kimlere ve nasıl verileceği siyasal meselelerin dışında, tamamiyle teorik çalışmalar çerçevesi içinde kalmışlardır. Özellikle «Büyük mutasavvıflar» denilen (Hasan Basrî, Zünnun, Abdülhamid bin Zeyd, Antakî-Basra mektebi; Haris Muhasibî; Bağdat mektebi; İbn-i Kerram-Horasan mektebi ile Bayezid Bistamî, Hakîm Tirmizî, Abdullah Tüsterî, Ebû Said Harraz, Cüneyd Bağdadî) (Prof. Hilmi Ziya Ülken, *İslâm düşüncesi*, Ist. 1946, s. 108-135) gibi düşünürlerin ileri sürdükleri tasavvufa ilişkin ilkelerini saptarlarken, tasavvuf yapmak için tasavvuf yapmış olduklarını görüyoruz. Tanrı'nın bir zerresi olarak kabul edilen her insanın Tanrı'ya erişerek bütünleşebilmesindeki temel görüş, insanı ahret için aydınlatmak düşüncesinden ileri gelmiştir. İşte bu noktada ortaya «Tasavvuf» çıkmıştır. O halde, «Ta-

savvuf» nedir?

Tasavvuf'un tanımı üzerinde Prof. Mehmet Ali Ayni, öyle diyor: «Bir çok tarifleri vardır. Sühreverdî bunlar bini geçer,» diyor. *(Tasavvuf tarihi,* İst. 1341, s. 185) Bu bini geçen tariflerden bazıları şunlar: «Tasavvuf, ilâhî ahlâk ile tahallûk etmektir. (İlâhî mânevî ahlâk ile huylanmak); tasavvuf, edebdir. Cüneyd'in tarifi: Tasavvuf, Allah ile bilâ alâka birlikte olmaktır. (Tanrı ile ilişkisiz birlikte olmaktır) Ebû Muhammed-ül Cerîr diyor: Tasavvuf, ahlâk-ı hasene ile tahallûk etmek ve ahlâk-ı zamîmeden vaz geçmektir. (Güzel ahlâk ile huylanıp kötü ahlâktan vaz geçmektir.) Tasavvuf oldur ki ne sen bir nesneye mâlik olasın, ne bir nesne sana mâlik ola. Tasavvuf Hakk'a inkıyaddır. (Tanrıya râm olmaktır.) Sühverdî şöyle diyor: Tasavvufun evveli ilmidir, evsâti ameldir, âhiri mevhîbedir. (Tasavvufun başlangıcı bilimdir, ortalarda eylemdir, sonucu tanrısal ödüllenmedir.) İlim, muradı keşfeder, amel ise tâlibe muayyin olur. Mevhibe de emele yetiştirir. (Bilim, isteği keşfeder, eylem ise istekliye yardımcı olur. Tanrı ödüllemesi de sonuçta umûda yetiştirir.) (Ayni yapıt, s. 185) Bu tarifleri bir noktada toplarsak tasavvuf'u şöyle tanımlayabiliriz: Tasavvuf, Kur'ân'ın ahrete dönük (86) sûresine dayanarak insanın tanrıyle bütünleşmesini ve ahret mutluluğuna erişebilmesini aşk ve ahlâk riyazat ve zikr yoluyla sağlamaktır. Bu nedenle tasavvuf, mistik bir konudur ve bunun için İslâm Bilginleri tasavvufu yalnız bir (İlm-i hikmet) olarak kabul ederler. «Fakat bu hikmet'in, bildiğimiz felsefe ile münesebeti yoktur. Zira bu hikmet evliyâ-i Âzam'a mühtezdir. (Zira bu hikmet tasavvufta en yüksek mertebeye yetişmiş olan mürşid'lere mahsustur, anlamında.) (Ayni yapıt, s. 187)

Tasavvuf'un bilimler tasnifinde nasıl bir yer alması gerektiği konusunda, Prof. Ayni, şöyle diyor: «Bilim eğitim için iki yol vardır; biri tarik-i nazar, diğeri tarik-i tasfiyedir. İlkinden maksat, delil ve eserleri araştırıp inceledikten sonra üzerlerinde düşünüp sonuca erişmektir. Bunun tek aracı akıldır. Mantıkla öğrendiğimiz (deduction) ve (induction) ile gerçekleri elde etmektir ki, bu yolun ilkesidir. Tarik-i tasfiyeye gelince; bu, büsbütün başka bir yoldur. Yâni riyazât ve mücâhede ve diğer şeriatine riayet sayesinde insanın kalbini jenk-i masîvadan (Belirli tek şeyin dışında kalan herşeyden) temizlemesi üzerine erişilen bilimdir. Binaenaleyh ilk yola oranla bu yol tarik-i gayb (gizlilik), müşahade (Duygusal şezgi), ve irfan (Bütün derecelerden geçtikten sonra ilâhi gerçekleri kavramak) yoludur. İşte tasavvufta tarik bu kinci yoldur Bu iki yoldan birincisi bilim adamlarının, ikincisi sûfiye'nin yoludur. Bu iki yoldan hangisi daha yerindedir? Bu konuda bir çok tartışmalar olmuştur. Gazalî, bu meseleyi pek derin ve tatlı bir surette münakaşa etmiştir; (Tüm islâm bilginlerinin yazdıklarına göre herkesin bildiği yolda; yâni okul, kitap, öğretmen aracılığıyle çalışarak öğrenimde bulunulması emin bir yoldur ve bunda başarı kesindir. Öteki yol ile de maksat hasıl olur ama tarik-i nazar gibi emin değildir ve herkese müyesser olmaz; buna mahsus kaabiliyet ve istidat ve manevî feyiz ister.) İşte Gazali'nin düşüncelerinin özeti bundan ibarettir.» (Ayni yapıt, s. 191) Görülüyor ki, Mutasavvıf'ın yolu tamamiyle mistik bir yol olduğu görüşü üzerinde anlaşmazlık yok. Bunun içindir ki, V. Hicrî yüz yılın sonlarına kadar yetişmiş olan «Büyük mutasavvıflar»ın özel yaşantılarının da, tasavvuf üzerindeki düşüncelerine uygun bir şekildedir. Prof. Hilmi Ziya Ülken'e göre: «Tassavuf hareketi ikinci asırda başladı. Büyük mutasavvıflar tasavvufun ana meselelerini ve terimlerini koydular. Ancak VI. asırdan sonra tasavvuf klâsik bir kadro içerisine girdi. Ondan sonrakiler çoğu tekrar ve şerhten (Yorumlamaktan) ibarettir. Fakat bu devre kadar çok orijinal şahsî tetkikler vardır. Tasavvuf klâsik şeklini alınca tarifleri yapıldı ve hududu çizilerek muayyen bir şahsa âit olmayan umumî doktrin hâline geldi.» *(İslâm düşüncesi,* 1946,s. 108-109) Hicrî II. yüz yıldan V. yüz yıl sonuna kadar yetişen «Büyük mutasavvıflar»ın çalışmaları ve yaşayış ahlâkının tasavvuf ilkelerine de uygun olduğuna işaret edilmişti. Ancak VI. yüz yıldan itibaren tasavvuf üzerindeki görüşlerin donduğu; bundan sonra artık eski yapıtların tekrarı ya da şerhi mahiyetinde olduğuna göre, bu büyük mutasavvıfların yetiştirdikleri öğrencilerine düşen birşey kalmadığı anlaşılmaktadır. Fakat öğrencilerin boş durmadıkları görülüyor tarikatlar tarihinde. Onlarla birlikte, VI. yüz yıldan itibaren tarikatçılığın kendini göstermeğe başladığına tanık oluyoruz. Şu halde «Tarikat» nedir? Tarikatı, şöyle tanımlarlar; «...kişiyi Allah'a ulaştıran zevk, neşe, irfan, ilâhî aşk ve cezbe yoludur.» (Doçent Dr. Hasan Küçük *Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesine çıkaran kuvvetlerden biri Tarikatlar,* İstanbul 1976, s. 62) İşte bu cezbe yolu (Yâni bilim eğitimi de yukarda işaret edilen tasfiye yolu), özellikle Anadolu insanı üzerinde yüz yıllar boyunca etkili olmuş bulunmakla tarikat, denilince akla gelen şudur: Tarikat, bir Şeyh=mürşid idaresinde ve ona sorgusuz sualsiz, kayıtsız şartsız teslim olan bir takım insanlardan oluşan topluluklardır. Yüzlerce insanı hücre ve denizlerinde barındıran bu tarikat ve tekkeleri finanse eden hangi güçlerdir? Sorusu ister istemez düşünülecektir. Bu noktada Doçent Dr. Hasan Küçük, yapıtının «Tarkatların gelir kaynakları» bölümünde şöyle diyor: «Tarikatların fonksiyon yönden analizinde önemli olan bir başka husus da gelir kaynakları meselesidir. Her ne kadar tarikatlarda esas olan öbür dünya olup, bu dünya ikinci plânda bulunursa da; binlerce, onbinlerce kişiyi bir arada barındırmak; böylece de yemek, içmek, giyim kuşam, konut vb. gibi birçok sosyal ihtiyaçların bulunuşu kaçınılmaz bir zaruretti. İşte tarikatlardaki bu tür sosyal ihtiyaçların kaynaklarını eleştirdiğimizde şu üç gelir kaynağının bulunduğunu görmekteyiz: 1 — Vakıflar, 2 — İnsanlar ve atıyyelar (yani özel bağışlar), 3 — Devlet erkânı tarafından yapılan yardımlar. (Ayni yapıt s. 139-146) Esasen, gerek Islâm dünyasında ve özellikle Anadolu'da yuvalanmış olan tarikatlara bakılacak olursa, bu gelir kaynaklarını alabildiğine sömüren, yani halkın sırtından geçinmenin yolunu bulan bu tür tarikatlardan başkasına rastlanmıyacaktır. Bunun nedeni ise şudur: VI. hicrî, Milâdî 1200 yılından itibaren, önceki devirlerin «Büyük mutasavvıflar»ın bazı öğrencileri, nazarî alanda artık söyleyecek birşey bulamayınca, hristiyan ve İran dünyasının «Zâhid»lik müessesesine sıkı sıkı sarılmışlar ve bu islâm tarikatçılığını meydana getirmişlerdir. Tarikatlar tarihi önümüze bir yığın tarikat ismi çıkarır. O kadar ki, bu konularda Abdülbâki Gölpınarlı *«100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar»* adlı yapıtında şöyle der: «Sayısını Allah bilir: hatta biz sayarken de birkaç tarikat daha çıkabilir.» (S. 187) Türkiye'de geçmiş yüz yıllarda kurulmuş tarikatlarla bunların Atatürk İlkeleri açısından yeni Türk insanının ve toplumunun ruhsal yapısına uygun görülmemekle yasal olarak kaldırılmış olmalarına rağmen, bir saatte bir yığın tekkelerin gizli gizli kurulup faaliyette bulunmalarında etken olan, kuşkusuz ne tasavvuf'tur, ne onun dünya görüşüdür ve ne de herhangi bir fikir yapısıdır. Çünkü, tasavvufun tarikatçılıkla hiçbir ilgisi olmadığı bilinmeyen birşey değildir. Tasavvufun Tanrı ile bütünleşme idealini, tarikatların birtakım görkemli merasimleriyle çıkar aracı hâline getiren tarikatçılıkta ne bireysel ne de toplumsal bir fikir yapısı aramak, onlara bunu yakıştırmak çabasından öteye gitmemektedir. Bu konuda Doçent Dr. Hasan Küçük, tarikatların hayranı olmakla beraber, şu gerçeği de açıklamaktan kendini alamamıştır: «Tasavvuf ve tarikatların tarih boyunca devam edegelen

saf, temiz ve berrak hayat anlayışına daha sonraları —dejenere oluş dönemlerinde— karışan kibir, gurur, sahte gösteriş, tahakküm ve bilhassa tarikatların, birtakım sahtekârlar elinde halkı sömürme aracı haline getirilmesi, nüfuz ve ikbal vesîtası olarak kullanılmak istenişi, yeniçeri zorbalarının tarikatlar içine geniş ölçüde sızma imkânı bulmaları... tarik-i fütüvvetlerdeki ciddî sanat, ahlâk ve esnaf disiplininin yerini loncalar devrinde daha gevşek ve müsamahakâr kuralların alışı.. vs. Bütün bunların daha da ötesinde birtakım tarikat mensupları olarak geçinen samimiyetsiz kimseler birtakım hırs ve maddî arzular peşine düşmüşlerdi ki, tarikatları belki de gerçek amacından uzaklaştıran en önemli âmil bu olmuştu. Artık tarikatların feyz ve ilham kaynağı olan tekkeler birer esrar yuvası ve birer tenbelhane haline getirilmişti. Tasavvuf ve tarikatlar da böylece birer âlet, meskenet ve rezâlet vasıtası haline getirilmişlerdi.» (S. 244-245) Doçent Küçük «...Bu son durumun yine de tarikatların dış (form) yönü» olduğuna işaret ederek, devam etmektedir; «...Onlardaki yüksek ideal ve ulvî ruh hiçbir zaman değerini kaybetmemiştir; hatta ebedî hayata namzeddir...» (S. 244) demektedir. Bu konuda Prof. Mehmet Ali Aynî ise, şöyle diyor: «Bir çok mukallit ve sahtekârların muhaza karınlarını doyurmak için derviş ve sofî kıyafetine girerek nice nice sâdedilleri iğfal ve izrardan başka birçok yolsuzluklara cürret ettiklerini söylemiştim. Buna sebeb müslümanların en eski zamanlardan beri (Zühd ve takvâ) sahiplerine karşı fevkalâde hürmet ve riayet göstermekte olmalarıdır. İşte halkın bu rağbet ve saygısı birçok sahtekârların da o yola geçim kasdiyle sâlik olmalarını teşvik etmiştir. Bunun islâm tarihinde ne kadar erken başlamış olduğuna Ebû'l Kasım Abdülkerîm bin Hâzen'ül Kuşeyrî'nin tasavvuf kitabları içinde en eski ve ana kitablarından sayılan risalesi (tanıklık) eder. Kuşeyrî bu risalesini tasavvuf adâbını, tasavvuf (kurallarını) açıklamak, mukallit ve müzevirlerin cüret ettikleri hallere karşı halkı uyarmak için yazdığını söyler. Kuşeyrî, Hicrî 376 senesinde doğmuş 465 senesinde Nişâbur'da ölmüştür. (Milâdi 986, 1072)» (S. 174) İslâm dünyasında, «Büyük mutasavvıflar»ın ölümlerinden sonra bir kısım öğrencilerinin kurmaya başladıkları tarikatlarla bu sahtekârlığın başlamış olduğunu, Kuşeyri'nin o tarihlerde yazmış olduğu risale (yapıtı) ile saptanmaktadır

Tarikatların nevîleri : Tarikatların tümü, insan nefsini islâh amacına yönelik ana şekilleri bakımından üç sınıfa ayrılıyor: 1 — Tarik-i ahyâr: Bu yol çok namaz kılmak, çok oruç tutmak, çok Kur'ân okuyarak Hakk'a erişmek yoludur. Hayırlılar anlamına gelmektedir. 2 — Tarik-i Ebrâr: Bu yol mücahede ve riyazât yoludur. Mücahede ile yâni zikr; ve riyazât ile yâni nefsi dünya nîmetlerinden mahrum ederek Tanrıya ulaşmaktır. 3) Tarik-i şuttâr: Bu yol ise aşk ve muhabbet ve cezbe ile Tanrı'ya kavuşma yoludur. Birinci yolun da tarikat olduğu görüşünü ileri süren Prof. Avnî'ye (S. 193) karşılık Abdülbâki Gölpınarlı (S. 189) ile ondan esinlenen Doçent Dr. Küçük (S. 67) tarikat olarak kabul etmezler. İkinci yolun sufîlerin; üçüncü yolun da «Melâmet ehli»nin tarikatları olduğunu kabul ederler.

Tarikatlar tarihinin saptamış olduğu ve İslâm ansiklopdisindeki maddeye göre dörtyüzden fazla tarikat doğup batmıştır. Her tarikat, kurucusunun adını alır. Ve bu tarikatlar da, zaman içinde birtakım kollara ayrılarak dörtyüz tarikat sayısız hallere varmıştır. Bunların içinde özellikle Anadolu insanı için en önemlileri şunlardır: Kadiriyye, Yeseviyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Bektaşilik, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Bayramiyye ve Âhilik teşkilâtıdır.

Bu tarikatların Türkiye'de kuruluş bölgeleri ve faaliyetleri: Kadiriyye tarikatı : Bağdat'da Abdülkadir Geylânî (1077 1166) tarafından kurulmuştur. Kadirilikte esas (Zikr) ve (Evrad)dır. Zikr, anmak'tır; Tanrı'nın adını anmak ise zikretmektir. Bunun kökeni, Hz. Muhammed'e dayanır. İslâm Peygamberi Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'ye zikr'in dört tur üzerinde yapılması usûlünü ayrı ayrı öğretmiş olduğu tüm tasavvuf ve tarikat tarihlerinde geçer. Zikr gizli ve sessiz; alenî ve sesli; kalbî; lisanî olmak üzere dört şekilde yapılır. Evrad ise, tarikat şeyhleri tarafından tanzimat edilen ve âyet ve hadislerden meydana getirilmiş parçaların derviş ve müridler tarafından devamlı olarak okunulmasıdır. (Vird) sözcüğü (Evrad)ın çoğuludur. Evrad, Kaadirlik'te çok önemlidir. Sabah nemazından sonra ve dinî günlerde muhakkak okunulurmuş. Bu evrad, arapça olarak tanzim edildiği için, tümünün toplanmasından meydana gelen (Mecmua)lar da arapçadır. Bazı (Vird)den alınmış bir dua örneği aşağıdadır.

«Ey Allah'ın bütün yüksek meziyetleri ile süslendirdiği, şereflerin kâffesiyle müşerref ve âli kıldığı, sonsuz tekrîmat ile tekrim ettiği tâzimat-ı fanka-i sübhaniyesine mazhar eylediği, ulûm-u evvelin ve âhirini tâlim buyurduğu, seyd-ül mürselin, İmama-ı müttekin hazretleri. Salât ve selâm senin üzerine olsun. — Ey, Allah'ın hatem-ül enbiya olarak ebâs buyurduğu, dünya ve ukbâ için ayni rahmet ve günahkâr kulları için de şefaat sahibi kıldığı Resûl-ü Rabbülâlemin hazretleri. Salât ve selâm senin üzerine olsun. Allah'ın fazlı ihsanı, meleklerinin, nebîlerinin, cümle arşın, bütün halkın tazimat ve salavatı bizim sevdiğimiz Muhammed Mustafa Hazretleriyle Ali ve eshabının üzerinedir. —Allah'ım, sen bizim Efendimiz Muhammed Mustafa'ya ihsan ve senâyi bi payânına tâzim buyur, o senin kulundur, peygamberindir, sevgilindir. O senin mânen, maddeten, zâhiren, bâtınen güzellerin güzeli olarak yarattığın makam-ı alâ, lisân-ı fasih, ihsan eylediğin nebî fahimindir. — Allah'ım. Seni zikredenlerin zikri, zikirden gafil olanların da gafleti devam ettiği müddetçe yukarda zikrolunan efzal- salavât, ezîd-i berekât, Ezher-i tahiyyât-ı Muhammed Mustafa Efendimiz ile sair enbiyâ ve mürselînin ve melâik-i mukrisi'nin, gökyüzünde ve yeryüzündeki salih kullarının üzerine rayegân buyur ve Resûl-ü Kerîm'in eshabına da saadet ve salâmet ihsan et, Yarabbî. Onlardan razı ol.» (Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve tarikatlar tarihi*, Türkiye yayınevi 1964, s. 158).

Bu tarikata bir kimsenin girebilmesi için, o kimsenin yaradılışta tarikatçılığa kabiliyetinin olması ve tarikat Şeyh'inin bunu anlıyarak tavsiyede bulunması gereklidir. Tarikata girmekte aday olan kimse, bu tarikatın derecelerini başarı ile aştığı takdirde, Şeyh, bu muridde bir inkişaf görerek ona «İcazetnâme» verir. Bu icazetnâme verilişine «Hırka giydirmek» deniliyor. Müridin başına derviş külâhı giydirilmesi merasimine de «Hırka-i tarikat» ismi veriliyor. Son mertebe ise «Hırka-i teberruk»dür. Bu mertebeye erişmek için, hırka-i tarikat giymiş olan mürid bir başka tarikat Şeyh'inden de feyiz alırsa, yani Kaadiriye tarikatından başka bir tarikata da devam etmiş ise, bu isim verilir. Kaadirilik'te başka tarikatta bulunmaya müsaade olduğu anlaşılmaktadır. Artık bu mürid, irşâd etmek mertebesine ulaşarak hilâfet icâzeti alırki, kendisi de, bir tarikat başında olmak hakkını kazanmış olur. **Anadolu'da kaadirilik :** Yaygın bir haldeydi, İlk kuruluşu ve yayılışı 1469'da, Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı olan Abdullah Rûmî (Eşrefoğlu) tarafından olmuştur. (Abdülbâki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar*, s. 193) Az zamanda bütün Anadolu ve Rumeli tarafına yayılmıştır. Fakat İstanbul'da 57 aded kaadiri tekkesi açılmıştır. Bunların en meşhurları şunlardır: Eyüp civarındaki Bülbüldere dergâhı, Kasımpaşa'da Piyâle Paşa dergâhı, Edirnekapı'da Resmî dergâhı, Hakimalipaşa'da Abdal Yakup tekkesi, Eyüp'te Molla Çelebi Bebek Kayalarında Şeyh Mehmet dergâhı, Aksaray'da Horhor dergâhı, Fatih

camii dergâhı, Üsküdar'da Avnizâde dergâhı, Davutpaşa'da Ördek Baba dergâhı, Saraçhanebaşı'nda Haydar Dede dergâhı, Şehremi'ninde Nazmizâde dergâhı, Tophane'de Kadirhane dergâhı, Beylerbeyi'nde Menzilhâne dergâhı, Eğrikapı'da Hacı İlyas dergâhı, Kasımpaşa Kulaksız dergâhı. **Tarikatın şube veya kolları :** Eseddiye, İseviyye, Ekberriye, Yafeiyye, Eşrefiyye, Hilâliyye, Rumiyye, Garibiyye, Halisiyye, Semadiyye, Mukaddasiyye olmak üzere görülür. Bu tarikat sünnî'dir.

Yeseviyye tarikatı : Türk'ler tarafından kurulan ilk sünnî tarikattır. Kurucusu Doğu Türkistan'da Ak-su sancağına bağlı Sayram kasabasında, tahminen Hicri V. yüz yıl (Milâdi XI.) ortalarında doğan Ahmet Yasevî'dir. Ahmet Yasevî, Türk'ler arasında ayni zamanda ilk murasavvıf ozandı. Öz Türkçe söylediği şiirleriyle tasavvufunu yaymıştır. Bu bakımdan, Yunus Emre'ye de etkili olduğu görüşü kuvvetlidir. Ahmet Yasevî, iran'da, Büyük Selçuklu imparatorluğunun kudretli devrinde ve Vezir Nizâm-ül mülk'ün kurduğu Bağdat'daki (Medrese-i Nizâmiye)de müderrislik yapan zamanın çok kuvvetli şahsiyetlerinden (Hoca Yusuf Hemedanî)den halifelik aldı. Sonradan yetişmiş olduğu Türkistan'ın Yesi'ye kentine dönerek tarikatını kurdu. Yasevî hakkında meydana getirilmiş birçok (Menakıp) vardır. Bu menakebelerden sözeden yapıt. Osmanlı Padişahı İkinci Selim zamanında Türkistan'dan İstanbul'a gelen Yasevî Şeyhlerinden Hazînî'nin III. Murad'a taktim ettiği *(Cevâhirü'l-Abrâr min Amvâcil'l-Bihâr)* adlı yazmasıdır. (Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, ikinci basım Ankara 1966, s. 21 dip notu) Bu tek nüsha yapıt (Hâlis Efendi kütüphanesi)nde bulunmaktadır. Bu menakıplerin varlığı, Ahmet Yesevî'ye Türk'lerin gösterdikleri önemin bir ifadesi olarak bakılmaktadır. Kendisi, Şeyhi ve Hocası Yusuf Hamedanî'nin etkisi altında kalmış, Ehl-i sünnet'in kurallarına sıkı sıkı bağlanmış, şer'î ilimlerde de büyük bilgi sahibi olmuş ve bu nedenle kurduğu tarikat da, kendi inançlarına uygun düşmüştür. Tüm Asya Türkleri etrafına toplandı. Onlara dinin kurallarını öğretmek için türkçeyi tercih etti. Çevresine 99 bin mürid toplanmış. (Ayni eser, s. 61) Ahmet Yesevî, H. 562 M. 1166 yılında ölmüştür. Yesevîyye tarikatı önce Seyhun çevresinde, Taşkent ve yörelerinde tutunduktan sonra Harzem civarına yayılmış, diğer taraftan Mavera'ün Nehir'de kuvvetlenmeye başlamıştır. Seyhun vâdisinden ve Harzem'den kuzey batı'ya doğru Kıpçak havalisine yayılan, dervişleri aracılığıyle Horasan, Azerbeycan, Anadolu taraflarına kadar gelmiştir. Özellikle Diyarbakır ve İstanbul'da Yesevî şeyhlerine rastlanmıştır; ancak bu tarikat Türkiye'de kurulamamıştır. (Ayni yapıt, s. 99) **Tarikat'da merasim :** Diğerlerinden pek farklı değildir. Ayrıntılarında farklar vardır. Yesevîlik'te Şeyh'e teslimiyet, müridin tüm manevî, maddî ve malî varlığı ile mümkün olur. (Halvet), (Zikr-i erre) çok önemlidir. Halvet; bir hücreye yalnız olarak kapanma anlamına gelir. Halvet, iki türlüdür; Şeriat halveti; dünya işlerine ilişkin tüm günahlardan tövbe etmek esasına dayanır. Bu devreyi geçen mürid, kendi ruh yapısına göre Şeyh'i tarafından emredilirse, tarikat halvetine girer. Bu, insan sağlığı için pek ağır bir devre olduğu için, Şeyh'in rızası muhakkak gereklidir. Tarikat halvetine girecek olan mürid, giriş merasimine tâbi tutulur. Bu devre kırk gün sürer. Zikr-i erre; hep birlikte ve yüksek sesle yapılarak sonunda çıkarılan madenî sesler dolayısiyle zikre bu isim verilmiştir.

Rifaiyye tarikatı : Sünnî tarikatlardandır. 1118'de Basra köylerinden birinde doğan Ahmet Rifaî tarafından kurulmuştur. **Giriş merasimi :** Tâlib, bir rehber aracılığı ile Şeyh'e taktim edilir. Şeyh ile tâlib diz çökerek karşılıklı olmak üzere, dizleri birbirine değer vaziyette otururlar ki, bu oturuş şekline (Mülasık), yerleşme denilir. Bu sırada Şeyh, üç defa Fatiha ile bir başka sûre okur; ve tâlib'i gözü tutar ise, kendisi intarikata alır. Bu suretle mürid olan kimse, Şeyh'in gözetimi ve emri altında nefsinin terbiyesi için riyazata başlar. Üç defa riyazatı bitiren mürid dördüncüsünde (Çavuşluk), beşincisinde de (Nekabet) mertebelerine erişmiş olurdu. Ve mürid ayrıca dört riyazata daha girmek zorunluğunda idi ki, haftanın muayyen günlerindeydi. Riyazat sıralarında mürid, muhtelif zikrler çekmek zorunda idi. Zikr süresi, Şeyh'in, müridde göreceği manevî işaretlere kadar devam ederdi. Bu devre de aşılınca, hilâfet almak isteyenler, ayrıca halvete girerlerdi. Halvet dört gün sürer; bu sırada uyku süresi yatsı nemazından sonra en çok dört saattir. Halvet sırasında zikr ve vird ile meşkul olunur. Bu halvet devrinden sonra ikinci bir (Halvet-i mahremiye) denilen halvet daha vardır ki, her yıl muharrem ayının yedinci gününde, müridlerle halifeler hepbirlikte icra ederlerdi. **Rifaiyye âyinleri :** Mevlevîlerinki gibi pek görkemli idi. Âyinler semâhanelerde yapılırdı. Halk bu âyinleri seyredebilirlerdi. Bu âyinler geceyarısından sonraya kadar devam ederdi. Bu âyinler sırasında dervişler birtakım mârifetler gösterirlerdi ki, bunlar vücudun muhtelif yerlerine şiş sokmak, ateşle oynamak, cam yemek ve benzeri şeylerdi. Bu âyinler veya rifaî devranları, haftanın pazar ve pazartesi günleri yapılırdı. Devran sırasında dervişlerin ve şeyhlerin gösterdikleri hünerler, bunları izleyen yabancılar arasında bile şöhret yapmıştır. **Tarikatın yaygınlığı :** Türkiye'nin her kentinde rifaî tekkeleri vardı. Özellikle İstanbul'un her semtinde bir rifaî tekkesine ve pazar pazartesi günleri de devranlarına rastlanırdı. **Tarikatın şubeleri :** Haririyye, Kayyaliyye, Nuriyye, Fenariyye, Burhaniyye, Faziliyye, Cündeliyye, Diriniyye, Cemaliyye, Ataiyye, Sebsebiyye, İmariyye, Sayyadiyye, Katnaniyye ve Aziziyye gibi onbeş şubedir.

Abdülbâki Gölpınarlı, rifailiğin, Anadolu'da yayılmasiyle (Fütüvvet ehli)nin etkisi altına Rumeli'de ise (Bektaşilik) etkisine girdiğini işaret ederek «Tarikatçılar arasında her rifaî şeyh'inin tâcı altından bir bektaşi fahrı (tacı) çıkar» sözünün bir atasözü haline girdiğini ilâve etmektedir. (S. 196).

Mevleviyye tarikatı : Mevlevîlik, Mevlâna Celâleddin Rumî'nin oğlu (Sultan Veled), babasının 1230'larda Konya'da kurmuş olduğu tarikatının bütün merasimlerini şekillendirerek hareket hâline getirmiştir. Ancak, mevlevîlikte, diğer tarikatlarda olduğu gibi giriş ve yükseliş merasimleri ayrıntılı ve katı kurallar hâlinde değildir, özel törenlere de bağlı değildir. Zikr, mevlevîlikte temel bir ilke de sayılmaz. Bunun yerine (Semâ) mevlevîliğinin esasını oluşturur. Tarikat'ın başı, Mevlâna soyundan olan ve (Çelebi) diye anılan Şeyh'tir. Çelebi'nin halifelik selâhiyeti yok ise, bunun alınması gerekir. Mevlevîlikte, diğer tarikatlarda olduğu gibi, (Çile) devresi vardır. Bu devrede müridin bekâr olması şarttır. Çile devresi bittikten sonra mürid evlenme hakkına sahip olur. Mevlevî tarikatı sünnî tarikatlardan olmakla beraber, zikr yerine aşk ve cezbeyi kabul eder. Mevlâna, «Mevlevîliğin tasavvuf ve ilâhî aşkını kurmuş», oğlu Veled, tarikat merasimlerini; onun oğlu Arif Çelebi mevlevî musikisini; Âbid Çelebi de (Semâ)yi en yüksek derecesine çıkarmıştır. Mevlevîlikte bir özellik, dervişlere verilen derslerdir. Bu dersler kültür, musiki, güzel sanatlar üzerindedir. Tarikatın merkezi olan Konya'dan başka bütün Anadolu ve Rumeli kentlerinde mevlevî tekkeleri (Mevlahâne) kurulmuş ve yüzyıllar boyunca şehirli Türk insanını etkilemiştir. Daha çok yüksek tabakaya hitap eden, farsçayı esas edebî dil olarak kabul eden bir tarikattır. Şubeleri yoktur.

Bektaşiyye tarikatı : Bektaşilik tamamiyle bir Türk tarikatıdır. Mevlevilikten en açık farkı, Alevî tarikatı olmasından başka diğeri gibi farsçaya edebî dil olarak kabul

etmemiş bulunmasıdır. Bu tarikat; diliyle, uyguladığı töreleriyle öz Türk tarikatı olarak karşımıza çıkar. Bektaşilik, Mevlâna gibi, onun zamanında Horasan'dan Anadolu'ya göçeden Hacı Bektaşi Velî tarafından kurulmuştur. Mvlâna'dan üç yıl önce ölmüştür. Anadolu Selçuklularına karşı ayaklanan Baba İshak zamanında 30-31 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. (Gölpınarlı, s. 274) Tarikatına Babâî'lerden artakalan Türkmen Adbal'ları, kalenderîler ve haydarîlerden girenler olmuştur. Bektaşilik son şeklini XV XVI. yüzyıllarında almıştır. Bektaşîler ikinci Pîr'i, 1516'da ölen (Balum Sultan)dır. Onun zamanında tarikat Türkiye'de yaygınlığını tamamlamıştır. **Mcrasimleri :** Bektaşiliğin temeli (Dört kapı) ilkesine dayanır. Bu dört ilke, Oğuz Türklerinin şamanizm inançlarından bektaşiliğe gelmiştir. Bu dört ilke Oğuz'larda (Adalet, kudret, akıl ve îtidal) ile ifade olunmuştur. Bektaşilerde ise adalet şeriat kapısı; kudret, tarikat kapısı; akıl, hakikat kapısı; îtidal, mârifet kapısı olarak adlandırılmıştır. Şeriat kapısı, ki, (Bel-oğlu) da denilir, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye inançtan doğar. Bu nedenle Bektaşiyye tarikatı bir alevî tarikatıdır. Bu kapıdan girenler bel-oğlu'dur ve Hacı Bektaşi Velî, pîr'leridir. Tarikat kapısı; Yeni mürid olanlar bir mürşid'e bağlanırlar; Onun emri altında bektaşi merasim ve âyinlerini öğrenirler; bu suretle Tâlip, tarikat kapısında girerek disipline alışır ki, bu ancak «aşk»la olur; bunun için bu kapıya (Yol-oğlu) da denilir. Bu kapıdan geçmekle tâlib, tarikata (sülük) etmiş olur. Hakikat kapısı; bu kapıda artık yeni bektaşi, evrenin sırlarına erişecektir. Gerçekler âlemine bu kapıdan ulaşacaktır. Hakikat aynasında kendi sıfatını görecektir. Herşeyin yaratıcısı olan Tanrı'yı gönlünde duyacaktır. Bu kapıda artık bektaşi (İl-oğlu)dur, toplumcu bir karaktere sahiptir. Marifet kapısı; bu kapıda bilimin yoluna girilecektir. Cahillikten kurtulunacaktır. (İlm-ül yakîn), (Ayn-ül yakîn) ve (Hakk-ül yakîn) seviyelerini kazanacaktır. Yani, âlemmin sırlarını gözleriyle görüp inceleyecek; üzerinde düşünecek, okuyup öğrenecek ve en tam bilgiye kavuşacaktır. Bektaşilerin dört inançları: Tanrı'ya ibadettir. Hz.Ali ve Pir'lerden niyâz etmek. Yani iyilikler için yalvarmak. (Bektaşilerde Zikr yoktur, Niyaz vardır). Adakta bulunmak Yani dergaha koyun para gibi şeyler hediye etmek. Nihayet (Vuslat). Vuslat, Tanrı ile güzellikle bütünleşmektir. Dört kapı'ya girişte özel merasimler vardır. Bektaşi şeyhlerine (Baba) denir. Bu, (Ata)dan değil (Bab) kapıdan gelir. Bektaşiliğe giriş, (İkrar ayini) ile olur. Bu ayinler yabancılara gizlidir. Âyinin ertesi günü, tarikata giren tâlib, hediyelerini getirerek para ve benzeri ise (Baba)nın postu altına bırakır. Tâlib, tarikat dışında kendi özel işiyle meşkul olur. Onbeş günde bir, tarikata gelerek mürşidinden yararlanır. Âyin-i cem'lere iştirak eder **Âyin-i cem:** Şarab içerek, nefesler okuyup sazlar çalarak yapılan merasimdir. Eski türklerin şölenlerine benzer. Bu âyinlere (Baba)'lar başkanlık eder. Hava kararıktan sonra büyük salona teker teker gelen (Can)'lar, yüksek bir yerde oturan (Baba)'yı başlarıyle selâmlarlar ve onun (Destûr) vermesiyle yerlerine otururlar. Gelenler tamamlanınca (Hacı Bektaş taşı) denilen renkli mermerden yapılmış büyük bir kupa ile (Sakî), baba'ya ilk şarabı sunar; ve sonra bu şarap kupası can'lar arasında sırayla dolaşır. Kadeh'in birinci devrinde (Harabî Baba)'nın bir nefesi hepbir ağızdan bariton sesle okunur; «Kâfunun hitabı izhar olmadan hû... / Biz bu kâinatın iptidayısız / kimseler vâsıl-ı dîdar olmadan hû... / Biz kab-ı Kavseyn'in evdnâsıyız / Yok iken Âdem'le Havvâ âlemde / Hak ile Hak idik sırrı müphemde / Bir gececik mihman kaldın Meryem'de / Hazret-i İsa'nın öz babasıyız hu...» (Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar tarihi*, s. 314) Bundan sonra sazlar eşliğinde nefesler okunmaya başlar. Hemen sonra yemekler yenir ve yemek bitince (gülbank) çekilir. Bundan sonra (Ak-yazılı) denilen rakı ile (Kızıl-deli) dedikleri şarab içilir, sızanlar salondan çıkarılır. Âyin-i cem bu minval üzere gün doğuncaya kadar devam eder, en sonunda şerbet içilerek dağılırlardı. İşte, bektaşi sırrı, bu iki âyine âit olan kısımlardı ki, «Bektaşi ser verir sır vermez» sözü buradan gelmiştir. **Bektaşi âdetleri:** Bektasi âdetlerinin en önemlisi (Musahiplik)tir. Eş tutma anlamındadır. Bektaşilerin saygı gösterdikleri (Buyruk)ta bunun hakkında izahat var. Açıklamaya göre musahiplik, Aleviler arasında bir gelenektir. Fakat bu gelenek sonradan bazı Alevîler tarafından terk edilmiştir. Alevîler, küçük yaşta iken birer eş tutarlar. Bu eşlenmede bir taraf erkek diğeri de kız çocuğudur. Onların arasındaki münasebet, (Bel kardeşliği) değil (Yol kardeşliği)dir. Aralarında karı kocalık ilişkisi yoktur, dostluk vardır. Ölünceye kadar devam eder. Birbirlerine yardımcı olmaktadırlar. İşte, bu töreden esinlenen bektaşilik (Musahiplik) adabını benimsemiştir. Ancak bunun koşulları (Buyruk)ta şöyle saptanmıştır: «Musahip cesettir, mürebbî ise can'dır. Can cesetten çıksa toprağa düşer. Meşreb ikrar'dır. Muhabbet imandır. Mürşid dindir. Bir adamın musahibi olmazsa cesedi olmaz.» Bu yapıta göre, herkes kendi küffiyle yani ayni seviyedeki kimseyle müsahip olmalıdır. Genç genç ile, hoca hocayla, bilgin bilginle gibi... **Türkiye'de bektaşi tarikat ve tekkeleri:** Osmanlılar devrinde Anadolu'da yalnız kentlerde değil köylere kadar heryerde ve Rumeli'de de Macaristan içerilerine kadar bektaşi tekkeleri yaygınlaşmıştı. Yalnız İstanbul'da (14); Edirne'de (16) tekke vardı. II. Mahmut zamanında Yeniçeri ocağı ile beraber, yeniçerilerin egemenliği altına girerek dejenere olduğu düşüncesiyle, bektaşi tekkeleri de kaldırılmıştı. Ancak Padişah'ın ölümünden sonra, ilk olarak (Halil Revnaki Baba) merdiven köyü'nde daha sonra (Nafî Baba) Rumelihisarı'nda dergâhlarını tekrar açarak faaliyete geçtiler.

Halvetiyye Tarikatı: Sünnî bir tarikattır. Kurucusu Lâhırcanlı Abdullah Siracaddîn'dir. Harzemde bulunan amcası Nûrn'l Halveitî'ye intisâb etmiş, amcasının 1317'de ölümünden sonra tarikatını kurmuştur. Bu tarikatın özelliği, çok yaygın ve birçokta, kolları olmasıdır. Bu nedenle halvetiyye tatarikatına «Tarikatların kuluçkası veya «Tarikatların fabrikası» denilmektedir. Merasimleri: Halvet esasına dayanır. Halvet, yalnızlığa çekilme anlamına gelir. Bir mürid, Şeyh'in emriyle kırk gün olmak üzere bir hücreye çekilerek çile çıkarır, ki, buna (Erbain) denilmektedir. Halvete, halife olacaklar girerek erbain çıkarırlardı. Bu sırada 24 saatin yalnız dört saati uyku ile, diğer yirmi saati zikr ile geçirilirdi. Halvetiyye'de Zikrin esası gizliliktir. Tarikatlar içinde zikr'in en ağırı halvetîliktedir. Onlara göre Tanrı zaman ve mekân dışındadır. Bu nedenle kul ile Tanrı arasında (Nû) ve (Zülmet)ten ibaret (70) bin perde (Hicap) vardır. Bu perdeleri aşabilmek yedi merhalede olurdu ki, herkesin kudreti dahilinde değildi. Bu perdeleri aşarak Tanrı ile bütünleşebilmek için, bu zevk-a varanların ömürboyunca uğraşmaları gerekir. Bu da halvetteki çok ağır zikr merhalelerini aşmakla olur. Halvetiyye'de kabul edilen perdeler şunlardı: Nefs-i emare. Zülmet hicapları yani perdeleriyle örtülü bulunmak makamıdır. Nefs-i levâme. Gerçek perdeleriyle örtülü bulunmak makamıdır. Nefs-i melheme. Nûr ve zülmet arasında kederli örtüler perdeler içinde bulunmak makamıdır. Nefs-i mutmaine. Derece derece yükselmek makamıdır. Nefs-i razîye. Yükselme derecesidir. Nefs-i mürziye. yükselmenin birbaşka derecesidir. Nefs-i kâmile. Derecelerin en yükseğidir. Tarikatın bazı şube ve kolları: Sünbüliyye, Şabaniyye, Cemaliyye, Ahmediyye, Mürdaşiyye, Şemsiyye, Bahşiyye, Asaliyye, Sezaiyye, Salibiyye, Uşakiyye, Remazaniyye, Cerahiyye, Mısıriyye, Buhuriyye, Karabaşiyye Nasuhiyye, Çerkesiyye, Bekriy-

ye, Hanefiyye, Semaniyye, Derderiyye, Ezheriyye, Ticaniyye, Saviyye, Kemaliyye, Muslihiyye, Cahdiyye, Asaliyye, Cihangiriyye, Sivasiyye. Bütün bu şubeler, Anadolu'nun hertarafındaki kentlerde yayılmış durumdaydı. Bu tarikat Türkiye dışında kurulmuş olmasına rağmen, Anadolu'da çok tutunmuştu.

Nakşibendiyye tarikatı: Nakşîbendilik, taassuba varan sünnî bir tarikattır. Kurucusu, Buharalı bir Türk olan (Mehmed Bahaeddîn Nakşibendî)dir. 1318'de doğmuştur. İcazetini, Yusuf Hemedanî'nin, Ahmet Yesevî'den başka ikinci halifesi olan (Abdülhalik Gucduvânî)den aldığı bilinmektedir. Milâdî 1389 tarihinde öldükten sonra tarikatı üç halifesi tarafından yürütülmüştür. Merasimleri: Zikr, gizlidir. Zikri tesbih ile çekmektedirler. Tarikat müridlerinin uyacakları kuralların tümü Kur'ân okunmak, yalnız ve toplu olarak ibâdet etmek şeklindedir. Bu nedenlerle bu tarikata daha çok müteasssıp dindarlar girmişlerdir. Tarikatın şube ve kolları şunlardır: Tayfuriyye, Ahrariyye, Müceddediyye, Mazhariyye, Dehleviyye, Sadiyye, Reşidiyye, Kasaniyye, Muradiyye, Melâmiyye, Nüriyye, Camiyye, Naciyye, Halidiyye. Bu tarikat Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde yaygınlaşmıştır.

Bayramiyye tarikatı: Osmanlı padişahlarından II. Murad devrinde yaşayan ve Ankara civarında Solfasol köyünde 1352'de doğan (Hacı Bayram Velî), Ankara'da medrese öğrencisi iken buradan ayrılarak Aksaray'da yaşayan (Hamid-i Velî)ye intisab etmiş, 1412'den sonra da, Ankara'da Bayramiyye tarikatını kurmuştur. Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından esinlenerek, bu tarikatı kurmuştur. Üç ana ilkesi : Cezbe, muhabbet ve Sırrı ilâhîdir. Cezbe; zikr ile olur. Muhabbet; Muhammed ve Hacı Bayram'a olan sevgi gösterisidir. Bu devrelerden sonra (Aşk bağı)na dalarak sırrı ilâhî'ye erişilmeğe çalışılırdı. Bu devreler bittikten sonra mürid, çilehaneye çekilerek, yalnız başına zikrile meşkul olurdu ki, buna zikr-i hafî (Gizli zikr) denilir. Bu halvetiyye tarikatından bir sistemdir. Tarikat müridlerinin iş sahibi olmaları gerekirdi. Bunlar daha çok küçük esnaf ve çiftçiler idi. Hacı Bayram, dervişleriyle birlikte davul çalarak her sabah çarşı pazar dolaşır, iş sahiplerini heyecana getirerek para toplar ve toplanılan paralarla tekke'de yoksullara da yardım edilirmiş. Şeyh'in ölümünden sonra tarikat iki kola ayrılmıştır. Birinci kolu, İstanbul'un fethine iştirak eden (Ak Şemseddîn)in (Bayramiyye-i şemsiyye) kolu ile (Melâmiye-i Şüttariyye) koludur. Celvetiyye, Haşimiyye gibi şubeleri de vardır. Bu tarikat Anadolu'nun orta kısmı ile İstanbul'da çok yaygın olmuştur. Anadolu yöresinde tutanların çoğunluğunu çiftçi köylüler; İstanbul'da ise küçük esnaftı.

Ahilik: Arapça kökenli olup sözlük anlamiyle «Kardeşim» anlamına gelirse de bu sözcük arapçaya Oğuz Türkçesindeki (Ak)dan gelmiştir. Kavram olarak Ahilik, esnaf ve sanatkârlar birliği anlamını vermektedir. Ahilik, 1277 Milâdi yılından sonra öldüğü tahmin edilen (Ahi Evran) tarafından kurulmuş bir topluluktur. Bu birliğin kurulmasında ana düşünce ahlâkla sanatın ve iş - gücünün ahenkli bir şekilde birleşimidir. Ahi Evran bu düşüncesini kurmuş olduğu teşkilâtta tam anlamiyle uygulamış ve bu suretle Ahilik, yalnız Osmanlı devleti'nin kuruluşu sıralarında değil yüz yıllar boyunca Türkiye'de yararlı fonksiyonunu uygulayabilmiştir. Bu kurumun teşkilatını, giriş adabını, merasimlerini ve kurallarını gösteren yazılı belgeleri vardır ki, bunlara «Fütüvvetnâme» denilmektedir. Bu nedenle Ahilik'e (Fütüvvet teşkilâtı) adı da verilmektedir. Fütüvvet, arapça kökenli bir sözcüktür; delikanlı, yiğit, iyi huylu anlamlarına gelmektedir. Fütüvvet, daha önceleri arablar arasında görülmüştür. Ancak fütüvvetçilik'in, Türklerin müslümanlığı kabullerinden sonra batı'ya doğru akışlarında, bu teşkilât şekillerini de Orta - Asya'dan getirdikleri, kabul edilmektedir. Bu nedenle, özellikle Anadolu Ahi ve fütevvet teşkilâtı, tamamiyle yerli ve türk töre ve geleneklerine göre kurulmuştur. «Nasuriddîn Ahi Evran'ın kurduğu ve önce kendi sanatı olan deri işçiliğinden başlattığı ahiliğe, ancak esnaf ve sanakâr olanlar katılabilirdi. Ahiliğin tekke ve zaviyelerde kümelenip halka el açarak, kutsal duygular sömürücülüğü ile onların sırtından geçinen tüfeylî (Parazit) tarikatlardan farkı buradadır. O, Anadolu Türk'üne alın teri ile geçinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneğini aşılamıştır. Sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları topladıkları Ahi konuk ve toplantı salonlarında da ahlâk eğitimi uygulanıyordu. İşte bu yolla yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat yeteneğine kavuşmuş oluyordu.» (Prof. Dr. Neşet Çağatay, ***Bir Türk kurumu olan Ahilik***, Ankara 1974. s. V).

Fütüvvetnâme'lerin zamanımıza kadar gelen ve şimdilik bulunan yazmalarının birkaç tanesi Fatih'teki Millet kütüphanesinde bulunmaktadır. Otuz yedi sahifeden oluşan ve (Haza el kitâp-ül fütüvvet) adını taşıyan, Ahilik'e girmek için gereken merasimleri göstermektedir. 67 sahifelik olanı da bu teşkilâtın kademelerini ve merasimlerini, geleneklerini bildirmektedir. İlk kitaba göre «Ahilik tarikatına girmek için şed, bağlamak gerekir. Bu şed'in anlamı peştemal bağlamağa gelmektedir. Fütüvvetnâme'de şöyle deniliyor: «Ahlilik tarikatına girmek için şed bağlamak gerekir. Bu şed'in yedi ismi vardır ve yedi de koşulu bulunmaktadır. Bağlanan peştamalın yedi türlü de çözülüş tarzı bulunur.» Yedi türlü bağlama şekli şunlardır: Nakl kapısını bağlıya, sahâ ve lütf kapısını açа. Kahır ve zecr (Eziyet) kapısını bağlıya, mülâyemet ve hilm (Hoşgörürlük) kapısını açа. Hırs kapısını bağlıya, kanaat ve rıza kapısını açа. Tokluk ve kizb (Yalan kapısını bağlıya, açık ve riyazat kapısını açа. Halktan yana kapısını bağlıya, Hakk'tan yana kapısını açа. Herze ve hezeyen kapısını bağlaya, sıdk (Doğruluk) kapısını açа. Şeytan kapısını bağlaya, rahm (Merhamet) kapısını açа. Bu yedi koşulun benimsenmesiyle teşkîlâta gireceğin beline peştemal bağlanır. Ahilik'i bir tarikat olarak kabul edenler vardır. Prof. Dr. Neşet Çağatay, bu görüşü reddeder.

Ahi teşkilâtının iç yapısı: Ahi teşkilâtı, çeşitli zaviyelerden oluşmaktadır. Bir merkezde toplanmamışlardır. Hepsi de ayrı ayrı kişiliğe sahiptirler. Köy ve kasaba ve kentlerde ahi başkanları tarafından yaptırılmışlardır. Zaviyeler, oturma, konuk ağırlama odası, toplantı yerleri, mutfak gibi kısımlardan oluşmuştur. Zaviyenin bulunduğu yere gelen yabacılar buralarda ağırlanırlarmış. Bu konuda Tarihçi seyyah İbn. Batûta, geniş bilgi vermektedir. *(Seyahatnâme-i İbn. Batûta*, Türkçesi Mehmet Şerif, İst. 1333 - 1335, s. 312 - 356) Zaviye üyeleri dokuz sınıfa ayrılır: Yiğitler. (Bunlar en alt sınıftır). Ahiler. Bunlar altı bölük idiler. İlk üç bölüğe (Ashâb-ı tariyk) yani yola girmiş kişiler; diğer üç bölüğe de nakipler (kıdem kazanmış) olanlar denirdi. Halifeler. Bağımsız eylemlerde bulunamazlardı. Şeyhler. Kendilerinden önceki yedi bölüğün başıdırlar. Şeyh-ül meşâyihler. Şeyhlerin başkanlarıdır. (Ayni eser, s. 138) «Ahiler yalnız birlik ve yürütme kurumlarını kurmuşlar, bunun için de zanaatkârları ve onların yanlarında çalışanları, ahi zaviyelerine bağlamağa çalışmışlardır. Zaviyelerde çıraklara ahlâk ve toplantı kuralları öğretilirdi. Ahi zaviyelerinde yalnız zanaatkârlar ve emekçiler değil müderrisler, bilim adamları ve benzerleri de bulunurlardı. Bu zaviyelerin vakıf hanları, tarlaları, hamamları, imaretleri, dükkânları ve camileri de bulunurdu. Bu zaviyelerin, Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarında ve XVI. yüz yıla kadar devam eden süre içerisinde «Zaviye»lerin dinsel

veya tarikatçılıkla hiçbir ilgisi olmıyan «Siyasî içtimaî» müesseseler olduğunu kanıtlamaktadır. (Prof. Semavî Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî içtimaî bir müessesesi: Zâviyeler ve zâviyeli camiler*, 1963 ve Necdet Kurdakul, *Bütün yönleriyle Bedreddin* 1977, s.Kaynak kısmı s. 266 - 270; Kaynak No. 48/B)

Ahi merkezlerinin bulunduğu bazı yerler: Antalya, Burdur, Gülhisar, Lâdik, Milas, Bartın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Yenice Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop. (İbn. Batûta, aynı eser, s. 312 - 356).

Türkiye'de tarikatların yasal durumu : T.C. devletinde hâlen tarikat ve buna benzer muesseseler yasal yönden faaliyette bulunmak olanaklarından yoksundur. Ancak, bu hususta ki (677) sayılı kanunun mevcûdiyetine rağmen bazı tekkelerin gizli gizli ve hattâ bulundukları yörelerde herkesçe bilinen faaliyetlerine devam ettikleri de bir gerçektir. Türkiye'de tekke ve zâviyelerin kapatılmarına dair kanun lâyihansı Büyük Millet Meclisi'ne 16 Teşrinsâni 1341 (16 Kasım 1925) gününde verilmiş müzakeresi ayni ayın otuzunda yapılarak kabul edildikten sonra (Resmî gazete)nin 13 Kânunevvel 1341 (13 Aralık 1925) tarih ve 243 numaralı sayısında neşir ve ilân ile bu tarihten itibaren yürürlüğe girmiştir. Kanun şudur :

«Tekke ve zâviyelerin türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun» Kanun No.677

Madde:1-Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretile gerek mülk olarak şahsının tah-ı tasarufunda gerek sûver-i âhirle tesis edilmiş bulunan bilûmum tekkeler ve zâviyeler sahiplerinin diğer şekilde hak-ı temellük ve tassarufları bakî kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir Bunlardan usûl-ü mevzuası dairesinde filhâl camii veya mescit olarak istimâl edilenler ibka edilir :

Alelûmum tarikatlarda şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, haliflik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaibden haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nushacılık (Muska yazıcılığı anlamına) gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara âit hizmet ika ve kisve iktisâsı (Giyinilme) memnûdur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde selateyne ait veya bir tarike veyahut cerr-i menfaate (Menfaat sağlamak anlamına) müstenit olanlarla bilûmum sair türbeler mesdût ve türbedarlıklar mülgadır. Sededilmiş olan tekke veya zâviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdâs edenler veya âyin-i tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidamâtı ifa veya kıyafet iktisâ eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezai nakdî ile cezalandırılır.

Madde:2-İşbu kanun neşri tarihinden mûteberdir.

Madde :3-İşbu Kanunun icrasına icra vekilleri hey'eti memur (Düstur: 3. Tertip, Cild: 7; 27 Teşrinevvel 1-4 Teşrinsâni 1341: sahife: 190)

Necdet Kurdakul

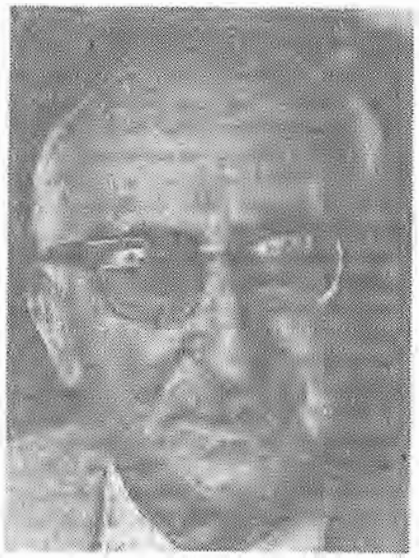

Ali Nihat Tarlan

TARLAN Ali Nihat (İstanbul 1898 / İstanbul 1978): Edebiyat tarihçisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi (1919)). Çeşitli liselerde öğretmenlik yapıktan sonra Edebiyat Fakültesine doçent (1933), daha sonra profesör oldu (1942). Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Başkanlığında bulundu 1972'de emekliye ayrıldı.

Edebiyat yaşantısına «*Şebab*», «*Servet-i Fünun*» dergilerinde başladı. «*Edebiyat Gazetesi*» (1932), «*Gündüz*» (1936 1937), «*Gençlik*» (1938) dergilerinde şiir ve nesirler yazdı. Bunları sonra, «*Güneş*», «*Yaprak*» (1953), *Kuğular* (1970) adlı kitaplarında topladı. Ali Nihat Tarlan, İran edebiyatını en iyi anlayan, klasik şairlerin iç âlemini ve bu şiirin yapısını çok iyi bilen bir bilgindi. Eski şiirin estetiğini yıllarca uğraşarak aydınlatmıştır. Farsça şiirler de yazmıştır. Her iki dildeki şiirleri de eski edebiyatın yüksek seviyedeki ürünlerindendir. Türk Divan Edebiyatı konusunda birçok inceleme, metin yorumları ve monografiler hazırlamıştır. *Başlıcaları: Edebi Sanatlara Dair* (1931), *Şeyhi Divanını Tevkik* (2 cilt, 1936), *Divan Edebiyatında Tevhitler* (1936), *Divan Edebiyatında Muamma* (1935), *Metinler Şerhine Dair* (1937), *Metin Tamiri* (1937), *Hayali Bey Divanı* (1945), *Fuzuli Divanı* (1950), *Necati Bey Divanı* (1963), *Ahmet Paşa Divanı* (1966), *Zati Divanı* (2 cilt, 1968 1970). Ayrıca: *Zerdüşt'ün Gataları*'nı (1935), İran şairlerinden *Genceli Nizami'nin Divanı*'nı, *Leylâ ve Mecnun, Hüsrev ve Şirin* mesnevilerini, Pakistan şairi İkbal'in *Şarkta Haber, Esrar ve Rumuz* adlı eserlerini, *Yavuz Sultan Selim*'in, *Nef'i'nin Farsça Divan*'larını Türkçeye çevirmiştir.

Ali Nihat Tarlan'a, eski edebiyat üzerine çalışmalarından ötürü İranlılar «liyakat nişanı» vermişlerdi.

Tartışma (Demokratik sol aylık siyasal dergi) — 1978 Ocak - 1979 Temmuz arasında (18 sayı) yayımlandı. İlk sayısının önsözünde derginin bir yandan toplumsal muhalefeti yansıtmak, bir yandan da CHP'nin ilkeleri ve tarihsel işlevi doğrultusunda görüşler, yorumlar, öneriler, eleştiriler getirerek demokrasi savaşımına katkıda bulunmak amacında olduğu açıklanmıştı.

İlk sayısında Bülent Köksal'ın sahibi ve Yazı işleri yönetmeni olduğu derginin Genel Yayın Yönetmenliğini ve 3. sayıdan başlıyarak imtiyaz sahipliğini Ali Turgan yapmıştı. Arslan Başer Kafaoğlu, Emin Değer, Refet Özkan, Hasan Basri Akgiray, Günay Akarsu, Cengiz Gündoğdu da derginin devamlı yazarlarındandı.

TARUS, İlhan (Tekirdağ 1907 / Ankara 1967). Romancı, öykücü. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1931). Savcılık, yargıçlık yaptı. Mesleğinden ayrılarak uzun yıllar İstanbul'da gazetecilik yaptı. Sonra yeniden devlet hizmetine döndü. Çeşitli gazetelerde yayımladığı öykü ve romanlarının yanısıra Ankara «*Zafer*» gazetesinde günlük fıkralar yazdı.

İlk öykülerini «*Haber*» gazetesinde yayımlayan Tarus sonra «*Servetifünun, Varlık, Seçilmiş Hikâyeler, Yeditepe*» dergilerinde yazdı. 1950 öncesi öykülerinde daha çok tek parti döneminin memur tiplerini işlemeye eğilim duydu; 1950'den sonraki ürünlerindeyse daha değişik konuları işledi. Esnaf, yeni zengin, tutuklular gibi yaşamın her kesiminden her durumdaki insanları, Vedat Günyol'un deyişiyle, bir başkaldırı havasında yansıtmaya özen gösterdi.

İlhan Tarus'un romanları arasında *Var Olmak, Hükümet Meydanı, Vatan Tutkusu* önemli bir yer tutar. Üç romanın konusu

İlhan Tarus

da Kurtuluş Savaşımızın Kuvvayı Milliye evresinden alınmıştır. ***Var Olmak***'ta işbirlikçi sadrazam Damat Ferit Paşa'nın adamlarından biri olan Anzavur Ahmet Paşa'nın ulusal güçler karşısındaki eylemleri ve Kuvvayı Milliyeci Hamdi Beyin Biga ve çevresindeki ulusçuları örgütleme çabaları işlenir. ***Hükümet Meydanı*** Konya, Bozkır başkaldırmasının, ***Vatan Tutkusu***, Yunanlıların Ege Bölgesi'ni işgal yıllarında vatansever afetlerin direnç hareketlerinin romanıdır. ***Yeşil Kaya Savcısı***'nda, kasabanın egemen güçleri karşısında beş ay tutanabilen «ülkücü aydın», ***Duru Göl***'deyse Elazığ dolaylarında büyük yatırımlarla girişilen bir sulama işinin yapım çalışmalarında görevli mühendis, işçi, usta, memur vb kişilerin yaşam ve davranışları konu olarak alınmıştır.

Konu seçme aşamasında titiz bir araştırmacı gibi çalışan İlhan Tarsus, tarihsel konuları işlerken yararlanacağı olaylar arasında seçim yaparak romanın bütünlüğünü sağlamaya çalışır. Gerçeği öz olarak alır ve geliştirme olanakları arar. Kişilerinin özellikle iyi ve kötü yanları, tutkularıyle belirlemesin özen göstererek romanın gelişim süreci içindeki yerlerini, olağanüstü durumlardaki işlevlerini iyi belirler.

Kimi eleştirmenler Tarus'un çıplak olguları göstermekle yetinip, sosyal gerçekleri diyalektik görüş açısından inceleyemeyen dar naturalizm kalıplarına bağlı, karamsar bir gerçekçi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Yapıtları : Öykü kitapları : Doktor Monro'nun Mektubu (1938), ***Tarus'un Hikâyeleri*** (1947), ***Apartman*** (1956), ***Karınca Yuvası*** (1952), ***Ekin İti*** (1953), ***Köle Hanı*** (1954). ***Romanları : Yeşilkaya Savcısı*** (1956), ***Var Olmak*** (1957), ***Duru Göl*** (1961), ***Hükümet Meydanı*** (1962), ***Vatan Tutkusu*** (Ölümünden sonra basıldı, 1968).

Tasavvuf. Tasavvuf sözcüğünün kökeni üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunların, üzerinde en çok durulanlarından birkaçı: 1. Yunanca bilgi anlamında olan sofia sözcüğünün, sufi biçiminde Arapçalaşmasından gelişmiştir. Tasavvufçuların, dinsel yargılar üzerinde felesofça yorumlar yapmaları, kimi araştırıcıları bu kanıya götürmüştür. 2. Muhammed'in arkasından Medine'ye göçen yoksul ve kimsesiz Müslümanlar için mescidin (Mescidü'n-nebi'nin) kuzeyinde, üstü hurma dallarıyla örtülü, yanları açık bir barınak yapılmıştı. Mescidin önü, Muhammed'in evinin avlusu idi. Burada barınanlara Ehlül's-suffa (Sofa halkı) denirdi. Büyük bir yoksunluk içinde yaşayan bu insanlara varlıklı Müslümanlar yardım ediyorlardı. Çoğunlukla kavrulmuş arpa olan akşam yemeklerini peygamberin avlusunda yerlerdi. Vakitlerin büyük bir kesimini tapınmakla geçiren Ehlü's-suffa'nın arasında Muhammed'e yakınlıklarıyla tanınan Ebu Hüreyre, Selman-ı Farisi, Bilâl-ı Habeşi vb. kişiler de bulunuyordu. Kûfe dolaylarında ortaya çıkan ilk tasavvufçularа, Tanrı'ya tapınmaları, yoksunluk içinde yaşamaları bakımından, kendilerini Ehlü's-Suffa'ya benzetiyorlardı. Bu benzetiş dolayısıyla kimi araştırıcılar sufi sözcüğünün, suffa sözcüğünün değişmesiyle oluştuğunu düşündüler. 3. Arapça (Suf) yün demektir. Bu kökten türetilmiş olan tasavvuf, yün giyinme, yüne bürünme anlamı verir. Kûfe dolaylarında gelişen tasavvuf akımını benimseyenlerin ortak giysileri yünlü kaba kumaştandı. Tasavvuf ve sufi (tasavvufçu) sözcüklerinin bu yolda açıklanması, tarihsel gerçeklere de uygun düşüyor. Çünkü ilk sufi adını alanlar yün giysili bu kişilerdi.

Tasavvufun Doğuşu ve Gelişmesi: Müslümanlık, başlangıçta Arap birliğini kurmayı amaçlıyordu. Kuran, özellikle ilk gelen ayetlerinde (Mekke'de gelen ayetlerde), Tevrat'ın, İsrailoğullarını yücelttiği gibi, Arapça'yı, dolayısıyla Arapları yüceltir. Ancak Arap birliği gerçekleşip güçlü bir devlet kurulduktan sonra, çevreye doğru genişleyerek yayılmaya başlar. Yüz yıl gibi kısa bir süre içinde Mısır'a, Suriye'ye İran'a yerleştikten sonra kuzey Afrika üzerinden Anadolu'ya, İran üzerinden Türkistan içlerine ve Hindistan'a sokulur.

Müslümanlık öncesi Arap ülkesinde, başka dinlerle birlikte Yahudilik ve Hıristiyanlık da yaygındı. Müslümanlığın yayıldığı ülkeler ise binlerce yılın uygarlık ve kültür kalıtlarını, birçok budunun inançlarını, gelenek ve göreneklerini bağrında saklıyordu.

Toplumsal kurumların sürekliliği bilinen bir gerçektir. Bir toplumun, hatta bir bireyin, alışık olduğu gelenek ve görenekleri, giysilerini çıkarır gibi çıkarıp atması, yeni bir kılığa girmesi olanaksız. Üstelik Müslüman olanların hepsi inanarak Müslüman olmuş değillerdi. Bir kesimi, belki de büyük bir kesimi, baskılara boyun eğerek yeni dini benimsemiş görünüyorlardı. En güçlü baskı da ekonomikti. Çünkü Müslümanlar, Müslüman olmayanlardan haraç (arazi vergisi) ve cizye (kişi başına vergi) adları ile ağır vergiler alıyorlardı. Bu nedenlerle Müslüman olan birçok topluluklar, babadan atadan sürüp gelen inançlarını, gelenek ve göreneklerini yeni dinleri içinde sürdüreceklerdi.

Fetihler, egemen güçlerin yerleştikleri yörelere bolluk, bayındırlık getirir. Yenilen, ezilen toplulukların doğa ve emek ürünlerini ganimet, vergi ve zorbalık oluklarıyla bu yörelere akıtır. Bilim ve sanat birikimlerini de sürükleyip götürdüğü olur. Böylece bilim ve sanatını da geliştirir. Arkasında yıkıntılar, açlıklar, yoksunluklar bırakır.

Müslümanlığın yayıldığı ülkelerde de başka türlü olamazdı. Egemen güçlerin suyuna gidemeyen büyük halk yığınları tedirgindi elbette. Mekke'de, Medine'de, Şam'da, Bağdat'ta ve bunların dolaylarında görülen bolluk, bayındırlık ve sefahat, sömürülen ülkelerden toplanıp getirilen ganimetlerle, vergilerle sağlanıyordu.

Müslümanlık, bir din olduğu kadar, bir devlet, bir hukuk ve töre dizgesidir. Bireyin ve topiumun her türlü davranışına, bütün üstyapı kurumlarına egemen olmaya, biçim vermeye çalışır. Din kurallarının ana dayanağı olan Kuran ve hadisi (Muhammed'in söylediklerini) yorumlayan din bilginleri ve fakihler (dinsel yasaları ve töreleri inceleyenler), genellikle Arap oldukları için, yorumlarını Arap gelenek ve göreneklerine, Arabistan tarih ve coğrafyası koşullarına göre yapıyorlar, dinsel yasaları ve kuralları kendi gelenek ve göreneklerine göre biçimlendiriyorlardı. Bu durum da Müslümanlık alanına giren başka ülkeler halklarınca yadırganıyor, yasalar ve kurallar, uyulması güç yargılar niteliğinde görünüyordu. Bu etmenler, Müslümanlığa, onu benimseyen halkların özel yapılarına göre birtakım yeni ögelerin karışmasına yol açtı. Medreselerin, köke bağlı

kalmak için sürdürdüğü tutucu baskılar ve harcadığı çabalar çok sınırlı kaldı.

Müslümanlık içinde düşünsel, toplumsal ve kişisel nedenlerle mezhepler türemesi, daha Muhammed çağında başlar. Bu çağda Ali'yi yüceltip Tanrılaştıran, Ebu Bekir'i, Ömer'i, Osman'ı ve peygamberin başka yakınlarını aşağılayan bir akımın başında bulunan İbn Sebe'i, Ali'nin kendisi yaktırarak ortadan kaldırmıştı.

Peygamber çağında başlayan inanç sapmaları, onun ölümünden sonra genişleyerek yayıldı. Kuran'ın ve hadislerin değişik anlamlarla yorumlanmasından birçok mezhepler doğdu. Sözcükleri ve tümce yapısı bakımından değişik anlamlar vermeye elverişli olan Arapça, özellikle Kuran dili, bu yorumları yapmaya kolaylık sağlıyordu. Aslında ruhsal, toplumsal ve eğitsel etkenlerle oluşup gelişen kanılar ve inançlar çok özneldirler. Bu bakımdan toplumların, hatta kişilerin kanıları ve inançları arasında kesin bir birlik sağlanması olanaksızdır.

Dinsel yargıların ve kuralların, Kuran'dan sonra en güçlü dayanağı olan hadisler, uzun süre kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıladurmuştu. Bu durum, hadislerde değişmelere, anlam kaymalarına ve birçok kimselerin kendi kanıları, kendi tutumları ve çıkarları doğrultusunda hadis uydurmalarına yol açtı. Bundan, inanç akımları da yararlanacaktı elbette.

Özü bakımından dünyanın kötülüklerine, haksızlıklarına, kıyımlarına karşı edilgen bir tepki, bir tutum olan tasavvuf, kişinin dünyadan el etek çekmesi, bütün varlığıyla Tanrı'ya bağlanarak vakitlerini tapınma ile geçirmesi ilkesine dayanır. Bu anlayışa göre tasavvuf, peygamber çağında başlamıştır. Kurduğu dinin etken ve savaşçı olmasına karşın Muhammed, bütün varlığını tapınmaya bağlamış olan Müslümanların tutumlarını kınamamış, kimine de sevgi ve saygı göstermiştir. Tasavvufun bir inanç dizgesi olarak gelişmesi ve örgütlenmesi ise, hicretin ikinci yüzyılı ortalarına doğru gerçekleşir.

Başlangıçta alışılmış inançlardan (Sünni inançlardan) küçük sapmalar yaparak ayrılan tasavvufçular, giderek işi çevriye (tevile) döktüler. Kuran ile hadislerin sözcüklerine istedikleri anlamı vermeye, gerektikçe de yeni hadisler türetmeye başladılar. Önceleri önemli bir tepki ile karşılaşmadılar. Hicretin 250. yılına doğru ulaştıkları aşama büyük tepkilere yol açtı. Bu dönemde Din bilginlerinin saldırılarına uğrayan tasavvufçuların en ünlüleri Mısır'da Zünnun (Ölümü H. 245 —M. 959) Bayezid Bistami (Bistamlı Bayezid, Öl. H. 261 —M. 874), Cüneyd Bağdadi (Bağdatlı Cüneyd, Öl. H. 298 —M. 910)'dir. H. 309 —M. 921'de Bağdat'ta asıldıktan sonra yakılarak külleri Dicle'ye savrulan Hallac-ı Mansur, yüzyıllar boyunca tasavvufçuluğun simgesi olarak şiir ve sanatın konusu olmuştur. Onun darağacına çekilmesi, miraç (Muhammedin göğe çıkması) olarak nitelendirilir. Daha sonra yetişen Kuşeyri (Öl. H. 465 —M. 1072) ve özellikle Gazzali (Öl. H. 505 —M. 1111) vb. gibi bilgin tasavvufçular, inançlarını kamuoyuna benimseterek saldırıları büyük ölçüde yatıştırmışlardır.

Tasavvufçuların Tanrı, İnsan ve Evren Anlayışı Tasavvuf, aralarında az ya da çok ayrımlar bulunan birçok kollara ayrılır. Bunların büyük bir çoğunluğu kamutanrıcılık inancını benimser.

Kökeni Hind inançları olan kamutanrıcılık, ilkçağ Yunan feylesoflarından Herakleidos'la felsefeye girer, Eflatun'la gelişir. Müslümanlar Mısır, Suriye ve Anadolu'ya girdikten sonra Yunan felsefesini tanıdılar ve onlardan büyük ölçüde etkilendiler.

Kamutanrıcı inancına göre evrende Tanrı dışında hiçbir gerçek varlık yoktur. Evrende gördüğümüz varlıkların hepsi, gerçek ve tek varlık olan Tanrı'nın değişik biçimlerdeki görüntülerinden başka bir şey değildir. Duyu organlarımızla kavradığımız bütün varlıklar gökler, yıldızlar, Ay, Güneş, dağlar, taşlar, su, hava, bitki, hayvan, insan vb.birer imge, birer görüntüdürler ancak. Hepsi tek ve saltık varlık olan Tanrı'nın değişik niteliklerinin görüntüleridirler.

Kamutanrıcılar bu savlarını, ana hadis kitaplarında bulunmayan bir söylentiye dayandırırlar. Onlara göre Muhamed: «Tanrı, Davud Peygambere: 'Gizli bir hazine idim, tanınmayı sevdim, yaratılmışları da tanınmak için yarattım'. demiş.» Demekki Tanrı, sevgisi nedeni ile, tanınmak için evreni ve içindeki varlıkları yaratmış.

Tanrı, saltık varlık (vücud-ı mutlak) olmakla birlikte saltık güzellik (hüsn-i mutlak, cemal-i mutlak) tir. Her güzellik görünmek eğilimindedir. Bu nedenlerle Tanrı, saltık varlık, karşıtı olan saltık yokluğa yansımış ve evren oluşmuş. Ancak bu oluşum, birkaç aşamada gerçekleşmiş.

Tanrı ilkisizde belirmemişlik (lataayün) ya da saltık gizlilik (gayb-i mutlak) denilen evrede vardı ve başka hiçbir şey yoktu. Ancak bu evrede bütün varlıklar ve olgular Tanrısal bilgide (ayan-ı sabitede) gizli olarak bulunuyordu. Tanrı tanınmayı sevdiği için evreni yaratmak isteyince ilkin, tasavvufçuların tümel us (akl-ı küll), söz (kelam), aydınlık (nur), Muhamed gerçeği (hakikat-l Muhammediyye) gibi adlar verdikleri niteliklerle evrene yansıdı. Bundan, Tanrısal adlar ve nitelikler (esma ve sıfât), onlardan da gökler oluştu. Göklerin dönmesinden (devrinden) dört element (anasır-ı erbaa: Toprak, su, hava, ateş) doğdu. Dört elementten de üç yaratılmış (mevalid-i selase: özdek, bitki, hayvan) gelişti.

Tasavvufçuların kitaplar dolusu ayrıntılarla besleyerek açıklamaya çalıştıkları bu kuramda, üzerinde durulması gereken birkaç nokta var

1. Tanrı'nın evrene yansımadaki ilk aşama söz (kelam) dür. Kuran'ın birkaç yerinde Tanrı'nın, evreni: «Kün» (Oluş, var ol.) buyruğuyla yarattığı yinelenir (Sure 2 —ayet III, S, 3—ay 42, S. 6—AY. 71 vb). Tasavvufçulara göre bu, evrenin sözle yaratıldığını gösterir. Demek ki söz (kelam) var olmanın ilk nedenidir, Tanrısaldır. Tanrı ile birlikte ilksizdir. Yaratıklar Tanrı'dan söz aracılığıyla geldiklerine göre, Tanrı'ya dönmeleri'nin aracı söz olur. Tasavvufçuların yaptıkları zikirler (Tanrı adını yinelemeler), okudukları yakarılar, ilahiler, nefesler hep sözdür. Ancak Kuran'ın Şuara suresinin sonunda şairler ağır biçimde suçlanır. Nedeni, Muhammed'i yermiş olmaları.

Sozün kutsallığı ve Tanrısallığı, Hindistan'da Akdenize değin, birçok inançlarda yer alır.

2. Tanrı «...Tanınmayı sevdim...» demiş ve evreni tanınmak için yaratmış. Demek ki evren sevi (aşk) dolayısıyla yaratılmış. Bu da sevinin Tanrısal olduğunu gösterir. İnsan dünyaya sevi ile geldiğine ve Tanrı'dan sevi dolayısıyla ayrıldığına göre, Tanrı'ya sevi ile dönebilir. Gerçek sevi, insanın bütün varlığını sarar ve onu başka bütün ilişkilerden koparır. Usu da altüst ederek seveni (aşıkı) deliye döndürür. Bu tema, tasavvufçularla birlikte bütün dünya yazınında yüzyıllar boyunca işlenedurmuştur.

Tasavvufçuluğun en önemli koşulu, Tanrı'ya aşk ile bağlanmaktır. Bu aşk, onu dünya bağlarından kurtardığı gibi, öbür dünyadaki çıkar ve korku hesaplarından, bağ, bahçe huri kızları özleminden, yanmak korkusundan da korur. Tasavvufçuların büyük bir çoğunluğu, tamu ile uçmağın varlığına inanmaz. Hiç olmazsa uçmak özlemi, tamu korkusu duymadığını ileri sürer.

3. Tasavvufçularla göre us, Tanrı yolunu bulmakta yetersizdir. Tanrı'ya sevgi ile gidilir. Sevgi ise gönülde doğup gelişir. Dolayısıyla gönül, Tanrı evidir, Kâbe'dir. Bununla birlikte Tanrı'nın evrene ilk yansıması tümel us (akl-ı küll) niteliğinde olduğundan us, Tanrı'nın evrendeki ilk temsilcisidir, elçisidir. Muhammed: «İlkin ruhumu yarattı.», «İlkin nurumu yarattı.», «İlkin kelamı yarattı.», «İlkin arşı yarattı.», «İlkin aklı ya-

rattı.» demiş. Tasavvufçulara göre bu beş söz eşanlamlıdır. Bu, insanın âlem-i kübra: (en ulu evren) olduğunu gösterir. Bütün doğa ise küçük evren (âlem-i suğra)dir. Ancak us iki türlüdür. 1. Tümel us (akl-ı küll), 2. Geçim usu (akl-ı maaş). İnsanı tanrısallaştıran, birincisidir.

Evrendeki bütün varlıklar, yüce ve saltık varlık olan Tanrı'nın değişik görüntülerinden başka bir şey olmadığına göre, insan da Tanrı'nın bir görüntüsüdür. Ancak insan varlıkların en üstünüdür, Tanrısaldır. Çünkü Tanrısal olan bilinci ve dili vardır. İnsanda özdeksel ruh (ruh-ı cemadi), bitkisel ruh (ruh-ı nebati) ve hayvansal ruh (ruh-ı hayvani)dan başka bir de Tanrısal bir bağış (latife-i rabbaniye) olan düşünme ve konuşma yeteneği vardır. İnsanı, Tanrı'ya götüren onlardır, onları işletmeyen hayvandır.

Kuran'ın birçok yerinde insanın yüceliği ve Tanrısallığı belirtilmiştir. Tanrı Adem'i kendi elleriyle yaptığını (sure 38-ayet 74), ona kendi ruhundan üflediğini (S. 15-Ay.28,S. 32-AY.8, S. 38-AY.71), onu yücelttiğini (S. 17-Ay 69), engüzel biçimde yarattığını (S. 95-AY.4) söylüyor, Adem'i yarattıktan sonra bütün melekleri ona secde ettiriyor (S. 2-AY.29, S.7-AY.10),

Tasavvufçular, Muhammed'in: «Tanrı Adem'i kendi görünümünde yarattı.» Ali'nin de: «Derdin sendedir, ama görmezsin. İlacın sendedir, ama bilmezsin. Kendini küçük bir varlık sanırsın, ama şu koca evren sendedir.» dediğini ileri sürerler.

Müslümanların, Yunan felsefesiyle ilişki kurmalarından sonra başlayan ve 12. yüzyılda Hallac-ı Mansur'a «Ben Tanrıyım.» dedirten kamutanrıcılığı ilk kez dizgeleştiren Muhyiddin İbn-i Arabi'dir (1162-1240) İbn-i Arabi, Fususu'l-Hikem adlı yapıtında '(Türkçesi: M. N. Gençosman, Milli Eğ. Bak. Klasik yayınları) insanın Tanrısallığı üzerinde özenle durur. Kuran'da açık bir yargı olan kısas (misilleme: Halk bunu: «Çana can, göze, göz, dişe diş.» diye tanımlar) üzerine şöyle düşünür: «İnsan Tanrısal kökenlidir ve Tanrı'ya en yakın olan varlıktır. Tanrı'dan gelip yine Tanrı'ya doğru yükselen (devir) varlıkların en yüksek basamağı insandır. İnsana işkence etmak, hangi nedenle olursa olsun insanı öldürmek, Tanrı isteğine aykırı düşer.» Aynı yapıtta, ölüm sonrası ceza ve tamu konusunda şu görüşler yer alır. «İnsan ne denli günahlı olursa olsun öbür dünyada işkence göremez. Çünkü bu, Tanrı'nın bağışlayıcı (rahman) niteliğine uymaz. Şeytan bile ceza görmeyecektir. Çünkü görevlidir, görevini yapıyor.» Oysa Kuran'ın birçok yerinde kızgın tamulardan söz edilmekte ve günahlı insanlarla şeytanın orada çekecekleri acılar, görecekleri işkenceler betimlenmektedir. Sünni mezheplere göre ise, Kuran'da açıklıkla söylenen bir bilgiyi, bir yasağı, bir buyruğu, bir yargıyı yadsımak küfürdür (dinden çıkmadır). Yadsıyan görüşünde direnirse öldürülmesi gerekir.

Tasavvufçuluğun ünlü kurbanı Hallac-ı Mansur: «Ben Tanrıyım: Ene'l-Hak» demiş, bu sözünü şöyle açıklamış «İnsan, Tanrı'ya en yakın olan varlıktır. Ene'l-Hak demek, içimde Tanrı'dan başka bir şey yok, demektir. Ben varım, demek ise Tanrı'ya ortaklık koşmaktır (şirktir). Çünkü Tanrı'dan başka bir şeyin de varlığını benimsemektir.»

Tasavvufçulara göre yaratılıp var olmak, yüce varlıktan bir süre için ayrılmaktır. Her ayrılık acıdır. Bu bakımdan yaşam acılarla doludur. Acılardan kurtulmak için kaynağa, öze dönmek gerek. Tanrısal adlar ile niteliklerden (esma ve sifâttan), görünen evrene özdek olarak inen varlıklar, ayrıldıkları birliğe kaynağa doğru yükselme çabası içindedirler. Tıpkı dağlardan, ayrılmış oldukları denize varmak için taştan taşa çarparak akan sular gibi, Tanrı'ya doğru koşmaktalar. Özdek bitkiye, bitki hayvana, hayvan insana, insan yetkin insana (insan-ı kâmile) dönüşerek Tanrı'ya doğru yükselir.

Kamutanrıcılar. Kuran'ın da bu kuramı doğruladığını savunurlar. Rahman suresinin 29. ayetinde: «Her gün o (Tanrı), bir (şan) dadır» deniliyor. Şan sözcüğü nesne, eylem, durum anlamları verir. Tasavvufçular bu sözcüğü (nesne, durum, görünüm) anlamına alır.) Ayeti de «Tanrı her gün başka bir nesne, de başka bir görünümde belirir. Özdek görünür, bitki görünür, hayvan görünür, insan görünür... Sonunda kendi birliğine döner.» diye yorumlarlar.

Tanrı'nın, birçok varlıklar görünümünde evrene yansıması, evrene inmesiyle, varlıkların belli aşamalardan geçerek yine Tanrı'ya yükselmesi, yani birlikten (vahdetten) çokluğa (kesrete) ve çokluktan birliğe (vahdete) dönmesi eylemine dönme (devir) denir. İniş ve çıkış, bir daireye benzetilir. İniş yarım dairesine iniş yayı (kars-i nüzul), çıkış yarım dairesine de çıkış yayı (kavs-i uruç) derler. Semada dervişlerin dönmeleri, bu dönüşü simgeler.

Kuran'da yer yer, bu dünyanın öbür dünya için bir hazırlanma alanından başka bir şey olmadığı söylenmekle birlikte yer yer de Tanrı'nın, insanlar yararlansın diye birçok nimetler yarattığı anlatılır. Bir hadiste de: «Kazanan, Tanrı'nın sevgilisidir» deniliyor, Ancak din adamları genellikle, dünyayı ve yaşamını kötülerler. Bütün dinsel yazınlar, hatta dindışı yazın ürünlerinin büyük bir çoğunluğu bu kötülemeye katılır. Çok kez dünya bir leşe (cifeye), onu sevenler de akbabaya benzetilir. Tasavvufçular, dünyayı kötülemede çok daha ileri giderler. Onların bu konudaki görüşleri, Gazzali'nin, Muhammed'in anlattığını ileri sürdüğü şu benzetme ile özetnebilir: «Kıyamet gününde dünya, iğrenç ve korkunç bir kocakarı görünümüne sokulup insanlara gösterilecek ve onlara «Bunu tanıyor musunuz?» diye sorulacak. İnsanlar: «Tanrım, ondan korunmak için sana sığınırız.» diye bağrışacaklar. Bunun üzerine Tanrı: «İşte birbirinizden kıskanıp uğrunda boğuştuğunuz dünya budur.» diyecek. Bir halk efsenesinde ise dünya şöyle anlatılır: «Adem'le Havva, yasak meyveyi yemeden önce helaya gitmek gereksinimini duymazlarmış. Yasak meyveyi yiyince bu gereksinimi duymuşlar ve meleklerden helanın yerini sormuşlar. Melekler, uçmakta böyle pis bir yerin bulunamayacağını bildirerek, aşağılarda çok uzakt. bulunan dünyayı gösterip, evrenin helasının orası olduğunu söylemişler. Adem'le Havva, dünyaya inmişler ve bir daha dönememişler. Helada kalmışlar.»

Daha önce de belirtildiği gibi, tasavvuf yaşamın yoksunluklarına, haksızlıklarına, kıyımlarına karşı edilgin bir direniş niteliğindedir. Ehlü's-Süffa'dan başlayarak tasavvuf yoluna girenlerin büyük bir kesimi yoksul ve güçsüz kişilerdir, küçük bir kesimi de duyan ve düşünen kişiler. Güçlü ve varlıklı kimselerin tasavvufçulukları ise çok kez göstermelik.

Bir inanışa göre «Tanrı, yasak meyveyi yiyen Adem'le Havva'yı uçmaktan kovmakla yetinmemiş onlara dört ceza daha vermiş: 1. Doymak bilmeyen bir aç gözlülük. 2.Hiçbir zaman kapatılamayan gereksinimler, 3. Bitmez tükenmez çabalar içinde çarpınma, 4. Susmak bilmeyen umut.» Bunların hepsi istheklerle tutkulardan kaynaklanır. Demek ki insana acı çektiren onu mutsuz kılan, istekler ve tutkulardır. Mutluluğa ermek için onlardan kurtulmak gerek. Yoksul ve güçsüz kişiler için bunun yolu ancak onları umursamamak, bastırmaktır. Ali, açlık duygusunu bastırmak için karnının üstüne ağır bir taş bağlarmış.

Açgözlülük, gereksinim çaba,umut.. Bunların hepsi özdeksel varlıkla, vücutla ilgilidir. Demek ki bütün acılar vücuda dönüktür. Gerçek mutluluğa ermek için insanın, dünya yaşamıyla ilgili hiçbir şeyde gözü olmaması,

hiç bir şey ummaması gerekir. Bu nedenle tasavvufçu, dünyadaki yaşamının yarınını düşünmez, gelecekten hiç bir şey beklemez.

Vücut, Tanrı'nın geçici bir görüntüsü olduğundan yaşamak, var olmak, geçici olarak asıldan ayrılmış olmak demektir. Ayrılık acıdır, kavuşmakla sona erebilir. Kavuşmak için de ayrılık nedeni olan vücudu ortadan kaldırmak gerekir. Bu da az yemesi, vücut gereksinimlerini en aza indirmesi, bütün gönlüyle Tanrı'ya yönelip sürekli tapınmasıyla gerçekleşebilir. İnsan yavaş yavaş varlığından kurtulur «Hiç» olur. Bu aşamaya (Fakr: yoksulluk) derler. Böylece yok olmaya (isteyerek ölme: mevt-i ihtiyari) derler. Gerçek ölüm ise (zorunlu ölüm: mevt-i zaruri) dir

Vücut beslenip güçlendikçe tutkuları, özellikle cinsel istekleri artar ve azar. Tutkuları öldürmek için savaş (cihat) gerek. Kuran'ın birçok yerinde inananları (müminleri), din uğruna savaşmaya çağıran ayetler var. Tasavvufçulara göre en kutsal savaş, insanın kendisiyle, kendi tutkularıyla (nefsiyle) savaşıdır Bu savaşa (en büyük savaş: cihad-ı ekber) derler. Muhammed, savaştan dönerken: «Cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere (küçük savaştan en büyük savaşa) dönüyoruz.» dermiş. Tasavvufçular, Tanrı'ya ermek için cihad-ı ekberde başarı sağlamanın gerektiğine inanırlar. İnsanla Tanrı arasında bulunduğuna inandıkları, karanlıklarla aydınlıklardan (zulmet ile nurdan) yetmiş bin perdenin kalkması cihatla sağlanabilir. Ancak gelişigüzel bir cihatla ereğe varılamaz. Bunun bir takım yolları, yöntemleri vardır. Bu yöntemler çok ayrıntılıdır Tasavvuf yoluna gidenlerin özel ve toplumsal bütün yaşantılarına uzanır, bütün davranışlarını biçimlendirir. Her tasavvuf kolunun (tarikatın) kendine özgü cihat yöntemi vardır.

Tarikatlar. Gelişme süreci içinde birçok aşamalardan geçen tasavvuf, bölgelere, bunların kültür yapılarına, bilgi düzeylerine, inançlarına göre birçok kollara ayrılmıştır. Tarikat adı verilen bu kolların, Tanrı'ya varma yolunda uyguladıkları tapınma ve cihat yöntemleri, ana çizgileriyle ortak olmakla birlikte, ayrıntılarda değişiklikler gösterir.

Arapça olan tarikat sözcüğünün anlamları: Yol, tutum, davranış, yaşama biçimi, bir ereğe varmak için kullanılan araç'tır. Bu sözcük, başlangıçta, «Ruhu» arıtmak, Tanrısal gerçeğe (hakikata) varmak için izlenen yol anlamında kullanılmıştır.

Tasavvufçular, tarikatların doğuşunu peygamber çağına değin götürürler. Bir söylentiye göre Muhammed, gizli zikri (Tanrı adını anmayı) Ebubekir'e, açık zikri Ali'ye öğretmiş. Dolayısıyle Ebubekir ile ona bağlı olanlar zikirlerini sessiz, Ali'yle, Ali'ye bağlı olanlar da sesli yaparlarmış. Ancak yapılan araştırmalar, ilk tarikatların XI yüzyılda kurulduğunu ortaya koymuştur.

Başlangıçta kurulan tarikatların sayısı on kadardır. Bunlar kısa sürede unutulmuşsa da onlardan türeyen kollar dal budak salarak genişlemiştir. İslâm Ansiklopedisi'nin Tarikat maddesinde verilen tarikat adları dört yüz kadardır. Tarikatlar adlarını kurucularının adlarından alırlar. Bağdatlı Cüneyd'in kurduğu tairkata Cüneydiye, Mevlana'nın kurduğuna Mevleviye (Mevlevilik Hacı Bektaş-Veli'nin kurduğuna da Bektaşiye (Bektaşilik) denir.

Tarih boyunca Anadolu'da kurulmuş ya da dışarıdan gelip yayılmış olan tarikatlar da pek çoktur. En çok yayılmış olanları: Helvetilik (otuzdan çok kolu var), Mevlevilik, Bektaşilik, Kadirilik, Nakşibendilik, Rufailik, Bayramilik vb.

Her tarikatın kendine özgü tekkeleri, zaviyeleri (küçük tekkeleri) vardır. Bunlar tarikatların gereksinimlerine göre yapılmış barınaklardır.

Genellikle tarikatın kurucusunun, ya da büyük şeyhlerinin türbeleri yanına yapılırlar. Toplantı, yemek ve yatak odaları, kitaplıkları, konuk odaları bulunur. Tekkeler, giderlerini vakıf topraklarını işleterek, bağış toplayarak, kimi de dilenerek karşılarlar. Her tekkenin başında bir mürşit (kılavuz) bulunur. Mürşidin postnişin (postta oturan), şeyh, pir vb. adları da var. Tekkelere hankah, dergâh da denir.

Tanrı'ya varma yöntemleri:

a) Her tasavvufçuda aşağıdaki dört niteliğin bulunması gerekir:

1. Bir mürşitten el almış olmak: Tarikata girecek kişi, önce kendine yol gösterecek bir mürşide başvurur. Mürşit, isteklinin (talibin) durumunu inceler. Tarikata girmesinde bir sakınca görmezse tarikatın kendine özgü töreniyle talibi tarikata kabul eder. Bu törene el alma, inabe (tevbe), ikrar (söz verme), biat (uyma, tabi olma), teslim olma vb. adlar verilir. Tevbe isteklinin, mürşidin önünde diz çökerek, işlemiş olduğu bütün günahlar için bağışlanma dilemesi ve artık her türlü kötülükten uzak kalacağına söz vermesidir. Biat, mürşidinin gösterdiği yolda hiç sapmadan yürüyeceğine, ona bağlı kalacağına, yalan söylemeyeceğine, tarikatın kurallarına uyacağına ant içmesidir. Biatın kökeni, İslam tarihinin önemli bir olayıdır: Muhammed, ashabiyle (arkadaşlarıyla) Mekke'ye hac yapmaya gider. Mekke yakınlarında Hudeybiye denilen yerde konaklarlar. Müslüman olmayan Mekkeliler, onları kente sokmak istemezler. Muhammed ashabına, ölünceye değin kendisine bağlı kalıp kalmayacaklarını sorar. Ashabı, bağlı kalanlarını söylerler. Bunun üzerine Muhammed, elini yere kor, bütün ashabı ellerini üst üste koyarak onun elinin üstünde birleştirip ant içerler. Durumu öğrenen Mekkeliler, korkarak Müslümanlarla anlaşmak zorunda kalır.

El alma töreninde mürşit, istekliye öğütler verir ve tarikatın çetin koşullarını anlatır. Ondan, bu koşullara bütünüyle uyacağına ilişkin söz alır. Verdiği sözden ufak bir sapma yapan tarikat adamı, yeniden mürşit katında tevbe etmek zorundadır.

Tasavvufçulara göre bir mürşit olmadan Tanrı yolunda ilerlenemez. Tanrı yolu çok çetin ve korkuludur, yanlış atılan bir adım insanı mahvedebilir. Muhammed bile Tanrı yolunu Cebrail'in kılavuzluğu ile bulmuştur. Onun mürşidi Cebrail'dir.

2. Sabırlı olmak: Acılara, yoksunluklara sızlanmadan, yakınmadan katlanmak.

3. Tevekkül: İstemini, Tanrı istemine bağlamak ve ona teslim olmak.

4. Rıza: Tanrı'dan gelen iyi-kötü her şeyi yüksünmeden benimsemek.

b) Tanrı'ya varma yolu dört aşamalıdır:

1. Talep (isteklilik): Tarikata girme teğiyle bir mürşide başvurma.

2. Müritlik: El alarak tarikata girme ve bir mürşide bağlanma. Mürid, mürşidinin güvenini kazanmış, onun gösterdiği yolda ilerlemektedir. Dünyadan el etek çekmiş, ün, san, urun, çıkar kaygılarından kurtulmuştur. Tanrı'dan başka bir dileği kalmamıştır.

3. Saliklik (yola koyulmuşluk): Salik, içini arıtıp Hak yolunda ilerlemektedir. Yaptığı tapınma ve mücahedelerle, Tanrı ile arasındaki perdeler yavaş yavaş kalkmakta, Tanrı'dan gelen esinlerle yükselmektedir. Yaptığı tapınmalarda gelen coşku ile, zaman zaman Tanrısal evrene girmekte ve o evrenin güzelliklerini görmektedir. Ancak bu zevkler salikte geçicidir. Coşku bitince yiterler. Tasavvuf dilinde buna (hal: durum) derler. Aşkın, salikin ruhuna egemen olmasıyla gerçekleşir.

4. Ermişlik: Bu aşamada kişi, Tanrısal evrene girmiş ve Tanrı ile birlik olmuştur. Artık dünya ile, özdeksel varlıkla bütün ilişkilerini de kesmiştir. Usunu tanrısal aydınlık (nur-ı ilahi) kaplamış, kendinden geçmiştir, fena fi'llah (Tanrı varlığında yok) olmuştur. Sürekli bir coşku içinde bulunduğundan, bütün bağlayıcı kurallardan, yükümlülüklerden kurtulmuştur. Kimi tarikatlarda, bu aşamaya varan kişi, şeriatın buyruklarını yerine getirmek, yasaklarından kaçınmak zorunda değildir. Namaz kılmayabilir, oruç tutmayabilir. Çünkü bilinçten so-

yorlanmıştır.

Tasavvuf dilinde bu aşamaya makam (yerleşme yeri) denir. Mürşit, bu aşamaya vardığına inandığı saliko icazetname (izin belgesi) verir. Ölümünden sonra yerine geçebileceğini uygun görüyorsa hilafetname (halifelik belgesi) verir. Bu belgeyi taşıyanlar, mürşidin bulunmadığı yerlerde ona vekâlet ederler. İcazetname alanlar ise mürşitlik yapabilirler.

c) Edep (görgü ve saygı): Tasavvufçular, görgü ve saygıya aşırılığa varan bir özen gösterirler. Bir derviş (tarikat adamı), her şeyden önce alçak gönüllü, başta mürşidi olmak üzere herkese, hatta hayvanlara, bitkilere, eşyaya karşı saygılı olmalıdır. Daha tarikata girerken talibin içtiği antta koğuculuk yapmamak, kimseyi çekiştirmemek de yer alır. Tarikat adamının hemen bütün davranışları, oturup kalkması, yiyip içmesi, konuşması belli kurallara bağlıdır. Başkalarının yanında sere serpe oturmak, yüksek sesle konuşmak, birinin kulağına fısıldamak, yemekte kaşığı başkasının önüne uzatmak, yemeği karıştırmak (birkaç kişi bir kaptan yerdi) tasavvufçuya yakışmayan davranışlardır. Bektaşiler, «Munlu yak.» ya da «Söndür.» diyemez, «Uyandır, dinlendir.» der. Çünkü yakmakla söndürmek sözcüklerinin kötü anlamları da vardır.

Her tarikatın kendine özgü bir edep anlayışı olmakla birlikte, hepsi başkalarını rahatsız etmemek ilkesine dayanır. Ancak bu konuda o denli ileri giderler ki, uygar bir insan onların davranışları karşısında dayanılması güç bir sıkıntı duyar.

Tekkelerde esen bu yumuşak ve sessiz havanın kökeninde, gizemli (mistik) bir ortam olmanın etkisi kadar, başkalarından sürekli yardım ummanın ezikliği de olsa gerek. Tarikata girenlere mürşidin verdiği öğütler arasında: «Kendini ölü saymalısın.» da var.

Doğal olarak, en büyük saygı mürşide gösterilir. Mürşit peygamberin, dolayısıyla Tanrı'nın vekilidir. Denilebilir ki hiç bir yetke, bir tekke başkanının (mürşidin) tekkedeki yetkesi kadar güçlü değildi. Hükümdarlar bile onun katına girerken ve çıkarken gerekli saygıyı gösterirlerdi. Mürşit katına girmenin, çıkmanın, onunla konuşmanın özel kuralları vardı. Sözgelimi, girip çıkmalarda mürşite sırt çevrilemez, katından ardın ardın çıkılır. Bir derviş, mürşidin kendisine karşı bir davranışının nedenini soramaz. Onun verdiği her görevi yüksünmeden ve eksiksiz olarak yerine getirmekle yükümlüdür, şeriata (dinsel kurallara) aykırı olsa bile, Mürşidini gönülden anan bir dervişin, Ali ve Muhammed aracılığıyla Tanrı'ya yükseleceğine inanılır. Bu anmaya rabıta (bağlantı) derler ki bir çeşit tapınma sayılır.

Uygunsuz bir iş yapan derviş, sağ ayağının başparmağını, sol ayağının başparmağı üzerine kor. Sağ eli üstte olmak üzere omuzlarını çaprazlama tutar, boynunu büker, Mürşit gelince suçunu söyler. Mürşit ona uygun bir ceza verir, gerekirse herkesin yanında döver.

Tasavvufla ilgili birçok yapıtlarda şeyhe boyun eğmenin, Tanrı'ya boyun eğme değerinde olduğu savunulur. Mevlâna, Mesnevisinde bu görüşün yüzlerce örneğini verir: «Tanrı sınanmadığı gibi şeyh de sınanmaz.», «Veliler, padişahlar gibi, herkesten kulluk isterler. Önlerinde iki büklüm olmazsan emaneti (Tanrı gizlerini) vermezler.» der.

Tasavvufçulara göre, yeryüzünde her zaman bir kutup (eksen) bulunur. Kutbe gavs (yardım eden) de denir. Kutup, Tanrı gizlerini bilen Hızır gibidir. Tanrı'nın ve peygamberin yeryüzündeki temsilcisidir. Bütün evrene sözü geçer ve dünyayı yönetir. İslam inanışlarına göre yazgı, Tanrı katında saklı bulunan bir levhada (levh-i mahfuzda) yazılıdır. Hiç kimse, peygamberler bile bunda değişiklik yapamaz. Kimi tarikatlara göre ise büyük ermişler değiştirebilir. Bu bakımdan, peygamberlerden de üstün olan kutuplar vardır. «Çünkü peygamberler halkla uğraşır, ermişler ise Hak'la (Tanrı ile) uğraşır,» derler. Muhyiddin İbn-i Arabi: «Peygamberler hangi kaynaktan bilgi almışlarsa ermişler de o kaynaktan bilgi alır.» diyor. Kutbun sağında ve solunda iki imam (önder) bulunur. Kutupla iki imam, üçler'i oluşturur. Dünyanın dört köşesinde dört amut (direk) vardır. Üçlerle dört direk, yediler'i oluşturur. Yedilerden sonra kırk abdal gelir. Bir abdal, aynı anda birkaç yerde birden bulunabilir. Ahmet Yesevi, hac için Mekke'ye gittiğinde, H. Bektaş Veli'yi Horasan'da bırakmış. Ancak her namazda onu yanında namaz kılar görürmüş. Yeryüzünde her zaman üç yüz ermiş vardır. Bunlardan biri ölürse yerine, Tanrı'nın uygun bulduğu bir ermiş geçermiş. Dünya, bu üç yüz ermiş yüzü suyu hürmetine ayakta duruyor. Onlar olmasaydı dünya yok olurdu. Kutup ölünce yerine soldaki imam geçer, çünkü yürek soldadır.

Ermişler, tanınmayabilirler, uluorta bir kimse gibi görülebilirler. Bir hadise göre Tanrı: «Velilerim (ermişlerim) kubbelerimin altında gizlidir, onları kimse tanımaz.» demiş. Sinan Paşa, Maarifname adlı yapıtında kutbun, çevrede kötü kişi olarak tanınmış olabileceğini ileri sürer. Ermişler arasında kendinin ermiş olduğunu bilmeyenler bile bulunur. Bu nedenler, hiç kimseyi küçümsememeyi gerektirir

d) Tapınma yolları:

1. Zikir (Tanrı adını anma):

Kuran'da: «Tanrı'yı, atalarınızı andığınız kadar, hatta daha çok anın.» deniliyor (S. 2 - Ay. 200). Tarikatların hepsinde en önemli tapınma yollarından biri zikirdir. Kimi tarikatların zikrinde yalnız «Allah» sözcüğü yinelenir, kiminde: «La ilahe illa'allah: Tanrıdan başka tapılacak yoktur» sözü. Kiminde ise Tanrı'nın güzel adları söylenir. Kuran'ın birkaç ayetinde: «En güzel adlar Tanrı'nındır» denilmektedir. Bir hadiste de Tanrı'nın güzel adları sayılır ve bunları yineleyenlerin doğrudan uçmağa gideceği ileri sürülür Sayıları 99'dur. Tespihin 99 taneli olmasının nedeni budur. Tanrı'nın yedi adı ile zikir yapan tarikatlar da var. Din adamlarına göre, Tanrı'nın, peygamberlere bildirip de halka açıklanmasına izin vermediği bir (en ulu adı: ism-i azamı) vardır. Bu ad ile zikir yapanlar, bu adı anarak yakaranlar, doğrudan uçmağa gideceklerdir. Kimi tarikatlara göre bu ad (Hû: O) dur, zikirlerini «Hû!»yu yineleyerek yaparlar. Halife Ali'nin «Hû!» diyerek yakardığı söylenir. İsm-i azamın Allah, Hak vb. olduğunu ileri süren tarikatlar da var.

Zikir, yalnız ya da toplu olarak yapılabilir. Zikir sırasında diz çökülür, vücuda alçak gönüllülük ve boyun eğmeyi belirten bir biçim verilir, baş, yürek üzerine doğru eğilir. Yapılan her zikrin, Tanrı ile kul arasındaki yetmiş bin perdeden birkaçını kaldıracağına inanılır. Zikir, kimi tarikatlarda açık ve sesli, kiminde sessiz ve gizli yapılır. Kimi tarikatlarda ise derviş, kendine işkence ederek zikrini yürütür.

2. Virt okuma: Mürşitlerin, ayet ve hadislerle donatarak düzenledikleri yakarıları, onların belirttiği zamanlarda ve sayıda yineleme. Bu sayı aşılamaz, eksik bırakılamaz.

3. Mürakabe: (boyun eğme): Sessiz bir yerde yalnız, ya da topluca diz çöküp Tanrı'yı düşünme ve başka hiçbir şey düşünmeme.

4. Nafile (beş vakit namaz dışında kılınan namaz): Bir hadiste Tanrı'nın: «Nafile namaz kılanlar bana yakınlaşır. Ben onların, eli, ayağı, gözü, kulağı olurum» dediği söylenir. Nafile namazı, gece uykudan kalkılarak kılınırsa teheccüd (uyanma) adını alır.

5. Sema: (Şiir ve müzikle raks): Semanın ereği, coşku ile kendinden geçip Tanrı'ya varma, Tanrı varlığında yok olmadır. Aslında bütün tapınmaların ereği coşkudur tasavvufta: Coşkuyu gerçekleştirmek için içki, afyon, esrar da kullanılırdı.

Sema, topluca yapılan bir tapınmadır

ve tarikatlara göre değişik biçimler alır. Ezgiler, çalgı araçları, raks biçimleri değişir. Rakşta dönmeler önemli bir yer tutar. Bu dönmeler, göklerin dönmesi ile, varlıkların Tanrı'dan gelip yine Tanrı'ya dönmelerini (devri) simgeler. Semada mürşit, müride nazar eder (bakar). Nazar etmek, iki kaş arasına bakışları dikmektir. Böylece mürşidin coşkusunun, müridin gönlüne akmasının sağlandığına inanılır. Kimi tarikatlarda, tarikata giriş sırasında da nazar edilir.

Semaın, Fisagor'dan kaldığı ileri sürülür. Fisagor, Mısır'da öğrenim yaparken göğe çıktığını ve orada melekleri sema ile dönerken gördüğünü ileri sürer. Tasavvufçuların semaları Mevlâna ile gelişmiştir. Mevlâna, coşku geldiğinde sokakta bile sema yaparmış. Anadolu tarikatlarının semaında, Türk kamlarının yaptıkları raksların büyük etkisi olduğu gözlenir.

Birkaç yıl önce yurdumuzda gösteri yapan ve bir bölüğü televizyonda gösterilen Kore halk oyunları topluluğunun oyunları ile, Mevlevi semaları arasında ilginç benzerlikler vardı.

6. Halvet (çile): Salikin, küçük bir odaya kapanıp, kendini bütün varlığı ile Tanrı'ya bağlamasıdır. Odada bir post ile bir Kuran bulunur. Yemeği odasına getirilir. Çileci az yer, az içer, elinden geldiğince uyumamaya çalışır. Uyku basınca, başını demir, ya da ağaçtan yapılmış bir kazığa (mütekâya: dayanağa) dayar. Kazığın sivri ucunu yere dikerek uyuklar.

Saliki, odasına mürşidi götürür. Gerekli bilgileri ve öğütleri verir. Çile süresi dolunca törenle çıkarır. Süre genellikle kırk gündür. Mürşit, gerekli görürse süreyi bir, ya da iki kırk gün daha uzatır. Çile geleneğinin, Musa Peygamberin kırk gün Tur dağında kalmasından kaynaklandığı sanılıyor. Kimi tarikatlarda süre bin bir güne değin uzar. Ancak bu uzun çileler, odaya kapanmakla değil, tekkede hizmet görmekle uygulanır. (Bektaşilerde olduğu gibi), Yunus Emre'nin, tekkeye kırk yıl odun taşıdığı söylenir.

Tarikatların büyük bir çoğunluğu Şii (Ali yanlısı) ve batını (gizlilik yanlısı)dır. Sözgelimi Anadolu'da yayılmış bulunan tarikatlardan Mevlevilik ve Nakşibendilik dışında kalanların hepsi batınidir.

Şiiliğin ana ilkesi, Ali'yi sevmek ve onu birinci halife saymaktır. Sünni halk arasında da Ali'ye karşı büyük bir sevgi beslenir, erdemleri, yiğitlikleri üzerine birçok menkıbeler anlatılır. Tarihsel kaynaklar da All'nin yiğit, eli açık ve erdemli bir kişi olduğunu doğrular.

Ali, Muhammed'in amcası oğlu ve güveyisidir, Müslüman olan ilk çocuk da Ali'dir. Ali, peygamberin kızı olan eşi Fatıma ve Fatıma'dan doğan iki oğlu Hasan ile Hüseyin, ehl-i beyti (peygamber ailesini) oluşturur. Bir söylentiye göre Muhammed, bir gün kızını, güveyisini ve iki torununu yan yana uyurken görmüş. Üzerlerine kendi kullandığı örtüyü atarak, Tanrı'dan onları korumasını dilemiş. Bunun üzerine: «Ey ehl-i beyt, Tanrı sizi her türlü kirden arıtmak ve tertemiz kılmak ister» ayeti gelmiş (S. 33 - Ay. 33) Muhammed'in, Ali'yi öven birçok hadislerinden ikisi, şiiliğin önemli dayanakları arasına girer. 1. «Ben kimin efendisi isem, Ali de onun efendisidir.», 2. Son haccında (veda haccında) söylenmiş: «Ben ahrete göçeceğim. Size birbirinden değerli iki armağan bırakıyorum, biri Kur'an, öbürü ehl-i beytim.»

Şiiliğin birçok mezhepleri var. En ılımlıları, Ali'yi ilk halife sayar. Onu Muhammed'den üstün bir peygamber, hatta Tanrı bile sayan mezhepler var. Bu mezheplere göre Tanrı, Ali görünümünde belirmiştir. Tanrısallık, Hasan ve Hüseyn yoluyla torunlarında sürüp gitmektedir Bu soyun 12. imamı olan Mehdi, bir gün Samara kentinde ortadan kaybolmuş (878), ne olduğu, nereye gittiği anlaşılamamış, Şiilere göre sır olmuş. Kıyamet gününe yakın bir zamanda gelecek ve azmış olan insanları yola getirerek dünyaya düzen verecektir. Kutuplar, Mehdi'nin vekilleridir ve Ali Fatıma soyundan gelmişlerdir. Bu soydan gelenlere seyyit denir. Şii tarikatlarda pir olmak için seyyit olmak gerek.

İnançları bakımından Şii olan batıniler, gizli örgütler kurmakla tanınmışlardır. Batınilere göre Kuran'ın açık anlamı dışında gizli anlamları da vardır. Önemli olanlar, bu gizli anlamlardır, açık anlam kabuk, gizli anlam özdür. Açık anlamlar ve bunların getirdiği yükümlülükler, bilgisiz halk içindir. Gizli anlamları ise herkes kavrayamaz Bunun için üstün yetenekli ve iyi yetişmiş olmak gerek. Bu yetenek ise ancak Ali soyundan gelenlerde bulunabilir.

Batıniler, kıyamet konusunda iki kola ayrılırlar. 1. Ölen bir adam için kıyamet kopmuştur, vücudu toprağa ve doğaya karışmıştır. 2. Ölen bir adamın ruhu, yaşamı boyunca yaptığı işlerin değerine göre, iyi ya da kötü başka bir canlıya girer. O insan bir böcek, bir köpek, bir domuz, bir insan olarak yeniden doğar. Hindistan kökenli olan bu inanışa tenasuh adı verilir

Erginlik çağına gelen batıni çocuklarına ve bu mezhebe gireceklere, mezhebin gizleri öğretilir. Bu gizleri açığa vurmalarını önlemek için özel yöntemler ve önlemleri vardır. Batıni mezhebinde namaz, imamı (mezhep başkanını) veli (Tanrı'nın dostu) tanımaktır, oruç, imamın gizlenmesini öğütlediği şeyleri gizlemektir, zina, gizleri açığa vurmaktır.

Batınilik, daha çok, Arap egemenliğine ve baskısına karşı Arap olmayan toplulukların gizli bir direniş örgütü idi. Özellikle Abbasoğullarının kıyımcı baskılarına karşı Batıniler, savaşımlarını genellikle Arap olmayan budunlar arasında mezheplerini yayarak, kendilerine karşı olan devlet adamlarını fedailere öldürterek sürdürüyorlardı. Bu işleri yürütmek için gizli ve güçlü örgütler kurmuşlardı.

İmamın, güvenilir on iki adamı vardı. Bunların dördü yanında bulunur, sekizi bölgelere dağılmıştı. Özel olarak yetiştirdikleri misyonerler (dailer), görevlendirildikleri yerlerin dilini, gelenek ve göreneklerini öğreniyorlardı. Gerektiğinde, etkilemek istedikleri halkın eğilimlerine göre mezhepte değişiklikler yapıyorlardı. Bu tutumları, mezhebi yönetenlerin dinsel olmaktan çok, siyasal bir amaç güttüklerini açıkça gösterir.

İki türlü daileri vardı. 1. Mükellebeler (eğitilmiş köpekler): Bunlar mezhebin gizlerini vermeye ve mezhebe yeni üyeler almaya yetkili değillerdi. Yalnız mezhep için ortam hazırlarlar, mezhebe alınması uygun olan kimseleri seçerlerdi. 2. Mezunlar (izinliler): Bunlar, mezhebe alınacak kimseleri uzun incelemeler, sınamalardan sonra, uygun bulurlarsa gizleri vererek mezhebe alırlardı.

Araplara uzaklığı, halkının da Müslümanlığı iyice benimsemiş olmaları bakımından Horosan ve Türkistan ülkeleri, Batınilerin mezheplerini yaymak için elverişli bulduklari yerlerdi. Dailer, çalışmalarını bu bölgelerde yoğunlaştırdılar. Abbasoğullarının baskısından ve kıyımından kaçan birçok tarikat adamları ile kimi bilginler de Horasan ve Türkistan'a göçüyorlardı. Bunun sonucu olarak bu alanlarda büyük bir düşün ve mezhep kaynaşması oluştu.

Batinilik, bir tarikat değil, bir mezhep, siyasal bir örgüttü. Yer yer devletler kurarak siyasal egemenliklerini de yürütüyorlardı. Bununla birlikte inançları birçok tarikatlarca benimsendi, birçok tarikatların da doğmasında etken oldu.

Tasavvuf, genellikle yaşam ötesi ve ruhsal mutluluk arayan dizgeler olmakla birlikte, çağlar boyunca yer yer yön değiştirerek toplumsal sorunları içeren siyasal düzenlemelere de gitmiştir. Bunun ilk ve önemli örneği, Kûfe dolaylarında doğup hemen bütün Ortadoğuya yayılan Karmatî tarikatıdır. 9. yüzyıl sonlarında Hamdan-ı Karmati adlı bir dervişin ayaklanmasıyla tarih alanına giren bu tarikat, Kuran'ı ve hadisleri Batıniler gibi yorumluyordu. Gizli ör-

gütler ve dailerle yayılmaya çalışıyordu. Karmatiler de Batıniler gibi Ali yanlısı idiler, Ali'ye ve onun soyundan gelenlere saygı gösteriyorlardı. Ancak tarikatın üst basamaklarına ve başkanlığına geçmek için Ali soyundan olma koşulunu benimsemiyorlardı. Başa geçmek için üstün bir yetenekle Tanrısal bir esinin gerekli ve yeterli olduğunu savunuyorlardı.

Karmatiler, İslam dininin yükümlülüklerini ve yasaklarını azaltarak uygulamada kolaylıklar sağladılar. İnançlarına göre biri gün doğmadan, biri de gün battıktan sonra, günde iki kez, ikişer rekât namaz kılmak ve yılda iki gün oruç tutmak yeterdi. Sünni mezheplerin yasak ettiği birçok zevkleri, içkiyi, kadınlı-erkekli toplantıları günah saymıyor, kadınları da tarikata alıyorlardı. Gönlün arı olmasını, Müslüman olmak için yeterli bulan bu tarikat, uçmağın ölümünden sonra değil, yaşamın içinde olduğunu savunuyordu.

Ekonomide yaptığı devrim ise yoksullarla varlıklılar arasındaki servet dağılımını dengelemek, varlıklıdan alıp yoksula dağıtmaktı. Bu düzenin benzeri, daha önce İran'da denenmişti. Müslümanlıktan önce, beşinci yüzyıl sonu ile altıncı yüzyıl başlarında, İran'da Mezdekçilik adlı bir mezhep kuruldu. Başında Pers kralı Kubad'ın bulunduğu bu mezhepte bütün mallarla birlikte kadın da toplumun ortak malıydı. Bu anlayışta, Ortadoğu'nun kadına bir eşya gözüyle bakmasının etkisini görebiliriz. Kısa bir süre uygulanan bu dizge, Kubad'ın öldürülmesiyle uygulamadan kaldırıldı.

Yine İran'da, Müslümanlığın yayılmasından sonra, 8. yy. sonlarında Mezdekçiliğe benzeyen bir mezhep türedi. Giysilerinin ve bayraklarının ak olması dolayısıyla Mubayyıza (ağarmışlar) adını almışlardı. Araplar kara giysili idiler, bayrakları da kara idi. Kurucusu olan El'Mukanna, bir boyacı idi. Yüzünü fosforlu boyalarla parlatarak halkı peygamber olduğuna inandırıyordu. Abbasoğullarına karşı giriştiği ayaklanma başarıya ulaşamadı. El'Mukanna öldürülerek topluluğu dağıtıldı.

Daha çok yoksul halkın ve emekçilerin ilgi gösterdiği Karmatilik, kısa bir süre içinde Mısır, İran ve Horasan alanlarında yayıldı, büyük bir güç niteliği kazandı. Bağdad'da egemenliğini sürdüren Abbasoğullarını zor duruma soktu. 930 yılında Mekke'yi ele geçirdi.

Karmatiler giderlerini, üyelerinin bağışları, fitre, zekât, çalışanların gelirlerinden verdikleri 1/5 lik ödenti ve ortak malların gelirlerinden karşılıyorlardı. Akşam yemeklerini toplu olarak, ortak kazanlardan yiyorlardı. Kurdukları devlet çok yaşamadı. Ancak Horasan'dan Yemen'e değin, birçok ülkelerde örgütler kurup ayaklanmalar yaparak bölgesel egemenlikler sağlıyorlardı. Bu biçimdeki girişimleri 13. yüzyıla değin sürdü.

Bütün yönleriyle tasavvuf tarikatlarına benzeyen Karmatiliği, dünya işleriyle ilgilendiği, etken bir yaşam görüşünü benimsediği ve siyasal örgütlenmeye gittiği için, genellikle bir tasavvuf kolu saymazlar. Uşçuluğu, hoşgörüyü, eşitliği, kardeşliği ilke olarak benimseyen Karmatiler, bilim alanında büyük hizmetler görmüşler, üniversitelerin gelişmesinde batıyı etkilemişlerdir. Özellikle İhvanu's-Safâ (Duruluk kardeşleri) adlı bilimsel topluluk, Yunan felsefesinin İslam dünyasında daha iyi tanınmasını sağlamış, İbn-i Sina ve Farabi gibi birçok feylesoflar onlardan yararlanmışlardır.

Karmatiliğe giriş şet (kemer bağlama) denilen bir törenle yapılırdı. Bu törende başkan, tarikatlarda olduğu gibi, adaya öğütler verir, ondan da tarikat ilkelerine bağlı kalacağına ilişkin söz alır, ant içtirirdi. Sonra kemer bağlar, taç, hırka ve şalvar giydirirdi. Tarikatlardaki el alma törenlerinin kökeni, Karmatilerin şet törenleridir. Şet törenlerinin Ali ile başladığı söylenir. Ali, on yedi kişiye kemer bağlayıp tahta kılıç kuşatmış. Çünkü kendisi, Muhammed'in ölümünden sonra hep tahta kılıçla savaşmış. Kemer bağladığı kişilerin her birine, Tanrı'nın bir adını öğretmiş. Kılıç çalarken bu adı yinelemelerini öğütlemiş. Bu on yedi kişi, sonraları on yedi esnaf kuruluşunun başkanı olmuşlar.

Ali'ye de Muhammed kemer bağlamış. Muhammed'e ise Cebrail, gökten getirdiği kemeri bağlamış, hırkayı, tacı ve şalvarı giydirmiş.

Türklerde Tasavvuf : Halife Osman çağında Türk ülkelerine girmeye başlayan Müslümanlık, kısa bir süre içinde genişleyip yayıldı. Hicretin ikinci yüzyılında bu yörelere akın eden Batıni dailerin ve tarikat dervişlerinin çabaları, yeni dinin benimsenmesinde ordulardan daha etkili oluyordu. 10. yüzyılda Türklerin büyük bir çoğunluğu Müslüman olmuştu.

XI. yüzyılda Horasan ve dolaylarında birçok dervişler dolaşıyordu. Bunlar arasında Türk olanlar da vardı. Türkler, bu dervişlere (bab: baba), ya da ata diyorlardı. Onları eski kamlarına benzettikleri için, sevgi ve saygı ile karşılıyorlar, anlattıklarını yadırgamıyorlardı.

Türkler arasında ilk tarikatı kuran Ahmet Yesevi'dir. Türkistan'ın Savram kentinde doğmuştu. Birçok tarikat ulusları gibi, onun da Ali, dolayısıyla Muhammed soyundan geldiğine inanılıyordu. 12. yüzyılın ortalarında Yesi kasabasına yerleşerek tarikatını kurdu. Yaşantısı üzerine pek az bilgi var. Dinsel olguları ve öğütleri, öbür dünyanın niteliklerini içeren Divan-ı Hikmet (bilgelik divanı) adlı yapıtından da yaşantısı üzerine bilgi çıkarılamıyor. Ancak Türkler arasında günümüze değin yaşayan sünü ve menkıbeleri, çağında sevilip sayılan bir insan olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, yine menkıbelerinden anlaşıldığına göre; ona karşı olanlar vardı ve saldırılara uğruyordu. Divan-ı Hikmet'teki öğütler ve inançlar, ılımlıdır, Sünni inançlara pek aykırı düşmüyorlar.

Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği dervişler, Türklerin yoğun olduğu yörelere dağılarak, tarikatla birlikte Müslümanlığı da yaymışlardır. Bu arada birçok Yesevi dervişi Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da kurulan ve Anadolu toplum yaşantısında önemli bir yeri olan Bektaşilik, Yeseviliğin bir koludur. Bu tarikatın kurucusu olan Hacı Bektaş Veli'nin de Ahmet Yesevi'nin müridi olduğu söylenir.

Anadolu'da kurulan, ya da başka ülkelerde doğup da Anadolu'da yayılan tarikatların büyük bir çoğunluğu, toplumsal yaşam dışında kalmışlar, üzerinde yaşadığımız dünyayı kötüleyerek, insanın, kendini bütün varlığıyla uyuşuk bir tapınmaya vermesini öğütleyen anlayışlarını yaymakla halk üzerinde olumsuz etkiler yapmışlardır. Ancak tekkelerini ve zaviyelerini kentlerin dışında ve yollar üzerinde kuran kimi tarikatlar, Osmanlı devletinin kurulup geliştiği çağlarda yararlı hizmetler görmüşlerdir. Devlet, bunlara çevrenin güvenliğini sağlamak, gelip geçenleri barındırmak, boş toprakları işletmek vb. görevler vermiş, karşılığında vergi yükümlülüklerini kaldırmıştır. Bu durum, Anadolu'da kimi tarikatların, dünyadan büsbütün el etek çekmediklerini gösterir. Kanuni çağında başlayan Osmanlı kurumlarının yozlaşması, tarikatları da yozlaştırmış, tarikatçıların büyük bir çoğunluğu, daha da asalaklaşarak, emekçi halkın sırtına yük olmuştur. Dervişler, bovunlarına bir keşkül (Hindistan cevizi kabuğunun yarısı) asarak, çarşı-pazar dilenmevi artırdılar. Bu eylem, kimi tarikatlarda eskiden beri vardı ve bir çeşit tapınma savılırdı. Amacının, kazanmak değil, benliği (nefsi) küçültüp ezmek olduğu, bu geleneğin ashaptan Selman-ı Farisi'den kaldığı söylenir.

Tarih boyunca Anadolu'da en çok yayılmış olan tarikatlar:

a) Mevlevilik: 13. yüzyılda Mevlana Celaleddin Rumi'nin temelini attığı tarikat. Daha çok saray ve çevresi ile yüksek sınıf

yöneticiler arasında yayılmıştı. Fuad Köprülü, Mevlevilik için: «Burjuva tarikatı» der (*Osmanlı Devletinin Kuruluşu* S. 96).

b) Nakşibendilik: 14. yüzyılda, Türkistan'da Bahaüddin Nakşıbend kurmuştur. Osmanlılarda daha çok din bilginleri arasında yayılmıştı. Nedeni ise Hanefi mezhebine aykırı olmaması.

c) Halvetilik: Türkistan'da Ahmedüddin Gilani'nin kurduğu bu tarikat, daha çok kent halkları ve esnaf arasında yayılmıştı. (Kuruluşu 14. yy.)

d) Kadirilik: 12. yüzyılda Bağdad'da kurulmuştur. Kurucusu, Gilanlı Abdulkadir. (Gilan, İran'da Hazer kıyısında bir kasaba).

Bu tarikatlardan hiçbirinin toplumsal sorunlarla ilgisi yoktur. Böyle iken, kimi tarikatçıların zaman zaman softaların oyunu ile kıyıma uğradıkları olmuştur.

Fütüvvet Bektaşilik Kızılbaşlık: Bektaşilik, bir tasavvuf tarikatı olmakla birlikte, birçok yönleriyle Fütüvvet ve Kızılbaşlıkla birleşir.

Dinsel bir tarikat olmaktan çok, toplumsal ve ekonomik bir örgüt olan Fütüvvet (Ahilik), 13. yüzyıldan başlayarak Suriye, Mısır vb. İslâm ülkelerinde ve en çok Anadolu'da kurulup gelişen esnaf örgütlerine verilen addır Fütüvvet sözcüğünün anlamı (babayiğitlik, mertlik)tir. Fütüvvete, Ahilik de denir. Üyeler, tekkelerinin başkanlarına ahi (kardeş) derlerdi.

Fütüvvetçilerin, tasavvufçular gibi, tekkeleri, zaviyeleri vardı. Üyeler, akşam yemeklerini tekkelerde toplanarak yerler, yemekten sonra zikir ve sema yaparlardı. Daha çok bekâr erkeklerin örgütü olan fütüvvete Müslüman olmayanlar, cimriler, falcılar (yalancı olduklarından), kasaplar (kan döktüklerinden), arabacılar (atları hırpaladıklarından), tellaklar (hamamda kâfirle Müslümanı ayıramadıklarından), avcılar, cerrahlar, karaborsacılar, koğucular, hasetçiler, kendini beğenmişler vb. alınmazdı. Fütüvvetçi, bilgili, işinin ehli, doğru olmalı, dinsel yükümlülüklerini yerine getirmeli, çalışmalıydı. Tanrı'nın kutsal adlarından biri de (Kusurları örtbas edici: Settarü'l-uyub) dır, insan da öyle olmalı, başkalarının kusurlarını görmemelidir Fütüvvetçi, beylerle, varlıklı kişilerle düşüp kalkmamalı, onların kapılarına varmamalıdır.

Bir Fütüvvetçide aranan özellikler şunlardı: Özveri, eli açıklık, konukseverlik, tok gözlülük, hoşgörü, alçak gönüllülük, acılara katlanma. Fütüvvetnamelerde (Fütüvvet kitaplarında), Fütüvvetçilere şu öğütler verilir: «Bir ahinin eli açık, kapısı açık, sofrası açık, yüzü açık (güler yüzlü), olmalıdır. Buna karşılık: «Gözü kapalı (kusurları görmemek için), dili bağlı (dedikodu yapmamak, gereksiz söz söylememek için), uçkuru bağlı (namuslu) olmalı.»

Fütüvvetçilerin kılıkları, alçak gönüllük ilkesine uygun olarak, gösterişsizdi. Mese benzeyen bir ayakkabı, şalvar, hırka, ak keçeden bir külah ve sarık.

Örgütün tek egemen kişisi olan ahi, yargıçlık görevini de üstlenirdi. Bütün yeler ahiye karşı sorumlu ve ona bağlı diler. Ahiler, tarikatlarda olduğu gibi, ilkeler dışına çıkanları, suç işleyenleri cezalandırır, gerekli görürse örgütten çıkarırdı.

Fütüvvetçiler, kötülerle savaşmayı bir görev sayarlardı. Aralarında savaşçı bir sınıf da vardı. Devletin güçsüz düştüğü, güvenliği sağlayamadığı yerlerde düzeni korurlardı. 14. yüzyıl ortalarında bir ara Ankara'nın yönetimini ellerine aldılar. Zamanla yozlaşan örgüt, 15. yüzyıldan sonra esnaf loncalarına dönüşerek, varlığını sürdürmüştür.

Örgütün nasıl kurulduğu, nasıl geliştiği bilinmiyor. Abbasoğulları halifelerinden Nasır'ın (1180-1226), birçok komutanlarına Fütüvvet rütbesi vererek kılıç kuşattığı, örgütün bu komutanlarca kurulduğu görüşünü ileri sürenler var.

Fütüvvetnamelere göre, Fütüvvetin birinci atası Ali'dir. Bir gün Muhammed, Ali'ye sormuş: «Sana kötülük yapana ne yaparsın?» demiş. Ali: «İyilik yaparım.» yanıtını vermiş. Muhammed: «Peki, bir daha kötülük yaparsa?» deyince Ali: «Kötülük yapan, kendine yapar. Bin kez kötülük yapsa bile yine iyilikle karşılık veririm.» demiş. Bunun üzerine Muhammed: «Ali'den başka babayiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.» demiş. (Zülfikâr, Ali'nin iki ağızlı büyük kılıcının adı). Muhammed ile Ali'nin bu konuşmasından şu sonucu çıkarırlar: «İnsan, hiçbir canlıyı incitmemeli, bu dünyada ve öteki dünyada hiçbir varlık ondan alacaklı olup hak isteyememlidir.» Fütüvvet, Ali'den çocuklarına ve torunlarına geçer. Onlardan büyük din bilgini ve ermiş Hasan Basri'ye, ondan da Ahi Evren'e geçer. Hasan Basri (642-728), uzlaştırıcı kişiliğiyle, tasavvufçu olsun, olmasın, hemen bütün din çevrelerinin saygı gösterdiği bilgin. Fütüvvetçilerin onu atalarından saymaları, insanlar arasında ahilik (kardeşlik) bulunmasına önem vermesidir. Ahi Evren üzerine bilgimiz az, çoğu menkıbelere dayanır. Kırşehir'de sepici (tabak) imiş. Tabakların piri (atası) sayılır.

Fütüvvetin, Karmatilikten büyük ölçüde etkinlendiği, hiç değilse iki kuruluşun aynı kaynaklardan esinlendiği, birçok yönleriyle benzeşmelerinden açıkça belli olur. İki örgüte de hemen birbirinin aynı olan şekmer bağlama (şed) törenleriyle girilirdi. İkisinde de üyeler, kazançlarının 1/5 ini örgüte vererek akşam yemeklerini bir arada yerlerdi. İkisinin erdem anlayışları da birbirlerine çok yakındı. Ancak Fütüvvetçilerin gizli örgütleri, özel bir din anlayışları yoktu, aralarına kadın da almazlardı.

Fütüvvet, en çok Anadolu'da gelişmişti. Suriye'de, Mısır'da ve başka İslam ülkelerinde de en çok Türkçe konuşan halklar arasında ilgi görüyordu. Bu durum, ilkelerinin eski Türk toplum yapısına pek aykırı olmadığını düşündürür.

Fütüvvetin, Karmatilerle olduğu kadar, Bektaşiler ve Kızılbaşlarla da birçok benzer yönleri vardı. Üç kuruluşun, başta toplum ve erdem anlayışları olmak üzere, birçok gelenek ve görenkleri, töreleri birbirinin tıpkısı ya da benzeri idi.

Bektaşiliğin kurucusu sayılan Hacı Bektaş Veli, Sulucakaraöyük'e (bugünkü Hacıbektaş ilçesine) yerleşmişti. Ahi Evren'in oturduğu Kırşehir ile bu ilçe birbirine çok yakın. H. Bektaş Veli ile Ahi Evren çağdaştılar. Menkıbeler, sık sık buluşup görüştüklerini anlatır. Bektaşiliğin, on altıncı yüzyıldan öncesine ilişkin bilgimiz yok denecek kadar az. Bu tarikatla Kızılbaşlık iç içedir. İlk çağlarda belki birdi. Her Kızılbaş, kendini Bektaşi sayar. Ancak Bektaşi olmak için bir tekke babasından el almak gerek.

Kızılbaşların, dinsel görünümlü olmakla birlikte, özü bakımından çoğu toplumsal olan üçü sünnet, yedisi farz on yükümlülükleri vardır ki Fütüvvetçilerin ilkelerine koşutturlar. Sünnetler: 1. Tanrı birliğini anmayı dilden düşürmemek (tehvit), 2. Alçak gönüllü olmak, 3. Kimseyi incitmemek. Farzlar: 1. Gizleri saklamak, 2. Mezheptaşlarla birlik içinde olmak, 3. Yalandan sakınmak, 4. Verilen görevleri yerine getirmek, 5. Mürebbiye (dedenin yardımcısına) itaat etmek, 6. Musahibi (el almada kılavuzu, kan kardeşi sayılırlar) gözetip kollamak. Fütüvvetteki giz, meslek bilgileridir, ustadan çırağa geçerek sürüp gider. Kızılbaşlarda ise dinseldir. Dedeler gençlere; «ellerine tek, dillerine pek, bellerine berk» olmalarını öğütler. Kızılbaşlarda kadın toplumun içindedir. Fütüvvet ise kadından uzak durur. Kentlerdeki medrese etkisi ve baskısı sonucu olmalı.

Bektaşilik iki döneme ayrılır Birincisi, başlangıçtan Balım Sultan'a (Öl. 1516) olan dönem. İkincisi, Balım Sultan'dan sonrası. Başlangıçta, tarım ve hayvancılıkla geçinen kırsal kesim insanının tarikatıdır Bektaşilik. Fütüvvet ise kent insanının ve özellikle esnafın. İkisi birden, devlet hizme-

tinde olanlar dışında, bütün emekçileri çine alır. Bir bütün oluştururlar.

Bayezid II, Hacıbektaş Veli soyundan geldiği ileri sürülen Balım Sultan'ı Dimatoka'daki tekkesinden alıp, Hacıbektaş tekkesinin başına getiriyor. Balım Sultan, tarikatı yeniden düzenleyip öbür tarikatlara benzetmeye çalışıyor. Bektaşilik, toplumsal yönünün birçoğundan sıyrılıp gizemci (mistik) bir renk alıyor ve bir kent tarikatına dönüşüyor. Köylüler ve göçebeler, bu yenilikleri benimsemiyorlar Böylece tarikat ikiye bölünüyor. Kent Bektaşileri, köy bektaşilerini tarikat dışı sayıyor, iki sınıf arasında yağlığa yakın bir soğukluk doğuyor.

Kent Bektaşiliğinde evlenmeleri yasaklanarak tekkelere kapanan bir dervişler sınıfı da kuruluyor Bu sınıfa giren dervişlerin her yerde tanınabilmeleri ve gizlice evlenmemeleri için, kulakları delinip küpe (mengüş) takılıyor. Bu gelişmelere karşın yeni Bektaşilik, başka birçok tarikatlardan daha etken, daha toplumcu kalmıştır. Osmanlı ordusunun büyük gücü yeniçeriler, kendilerini Bektaşi sayarlardı. İkinci Mahmud çağında ayaklanan yeniçerilere Bektaşiler de katıldığı için, birçok Bektaşi öldürülmüş, tekkeleri de Nakşibendilere verilmişti. Bir süre sonra Bektaşiler, Nakşibendi tarikatına girerek, yeniden tekkelerini ele geçirmeyi başardılar.

Abbasoğulları baskısından kaçanlar, Türk ülkelerinde nasıl bir mezhep ve tarikat kaynaşması yarattıysa, Moğol akınları önünden kaçan birçok mezhep ve tarikat adamları Türkistan, Horasan ve İran'dan Anadolu'ya akarak bu ülkede birtakım yeni mezhep ve tarikat devinimleri geliştirdiler. Bu arada yeni mezhep ve tarikat akımlarından etkilenmiş kalabalık Türkmen boyları da Anadolu'ya akıyordu.

13. yüzyıl başlarında Ertuğrul Gazi ile birlikte Anadolu'ya geldiği söylenen Baba İlyas, Babailik tarikatını kurmuştu. Baba İlyas halifelerinden Baba İshak, Konya Selçuklularına karşı ayaklanır. Kısa bir süre içinde Kahramanmaraş, Malatya, Adıyaman, Sivas ve dolayları Türkmenleri onunla birleşirler. Selçuklu ordularını birkaç kez yendikten sonra, Amasya dolaylarında yenilir ve tutsak edilerek öldürülür. Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan geldikten bir süre sonra Baba İshak'ın müridi olur.

Batıni bir tarikat olan Babailiğin nitelikleri, Baba İshak'ın ne yapmak istediği yi bilinmiyor. Çevresinde toplananlar, onun Tanrısallığına inanmışlar, ölümünü de İsa gibi, göğe ağma olarak nitelemişlerdi.

Baba İshak olayının geliştiği çağlarda Fütüvvetin ve Bektaşiliğin doğması, Hacı Bektaş Veli'nin, Baba İshak müridi olması ve bu iki kuruluş arasında büyük benzerlikler bulunması, rastlantı olamaz. Fütüvvet, Bektaşilik, Kızılbaşlık, tarihte benzerlerine az rastlanan dinsel görünümlü toplumsal kurumlardır. Bu durum, Baba İshak ile adı geçen kurumların bağlantılı olduğu kanısına götürür bizi. Fuad Köprülü de Babai tarikatı ile Kızılbaşlık, Bektaşilik ve Şeyh Bedreddin olayı arasında ilgi bulunduğu kanısında (*İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, S. 187) Osmanlı egemenliği boyunca Anadolu'da görülen ve içlerinde Pir Sultan Abdal, Zünnun Baba, Şah Kulu, Kalender Çelebi vb. ayaklanmaları da bulunan Kızılbaş ve Bektaşi ayaklanmaları, ilk bakışta dinsel görünümlüdürler. Aslında hepsi Osmanlı egemenliği boyunca Anadolu'da oluşan halk direnişlerinin (Celali ayaklanmalarının) bir bölüğüdürler Arkalarında siyasal, hukuksal ekonomik nedenler yatar. Çoğu da toprak ve vergi sorunlarından kaynaklanır Kızılbaş ayaklanmalarının ayrıcalığı ise İran şahlarından arkalanmalarıdır. Halk ayaklanmalarının Kanuni'den bu yana olanları için bak (Prof. Mustafa Üstündağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*).

Kanuni'den önce de Anadolu yüzyıllarca rahatsızlıklar, tedirginlikler içinde kıvrana durmuştu. Moğol baskısı beyliklerin birbirleriyle savaşları, Osmanlıların genişleme çabaları, Timur olayı, Osmanlı şehzadeleri arasındaki çekişmeler... Bu arada ezilen, soyulan halk, yıkılıp yakılan kentler, kılıçtan geçirilen yığınlar.

Fütüvvet, Kızılbaşlık, Bektaşilik birer din ve mezhep olmaktan çok, toplumsal dayanışma ve örgütlenme dizeleridir. Kökeni de yaşamak, var olmak için direnme içgüdüsü.

Kars'tan Edirne'ye değin Anadolu'nun hemen her yerinde irili ufaklı, göçebe ya da yerleşik topluluklar oluşturan Kızılbaşlar, yakın tarihlere değin Sünnilerle karışmazlar, kız alıp vermezlerdi Kızılbaş olmak için, Kızılbaş soyundan gelmek gerekir: «Alevilik daldan yetme, kökten bitmedir» derler. Dedelerin ve Halifenin Ali soyundan geldiğine inanırlar.

Kızılbaşlık, Safavi tarikatının bir koludur. Kızılbaş adı Şah Haydar'ın kızıl renkli tacından ve sarığından geliyor. Tarikatın kurucusu Erdebilli Şeyh Safiyyüddin (Öl. 1324) ve tarikatı Sünni idi. Torunları, Anadolu Şiilerini ve Şeyh Bedreddin yanlılarını elde etmek için tarikatı Şiileştirdiler. Bu oluşum, Kızılbaşlığın İran kökenli olmadığını kanıtlar. Ancak Safevilerin bu siyaseti başarılı oldu ve Anadolu Kızılbaşları yüzyıllarca Safevilerin etkisi altında kaldı. İlk zamanlarda Kızılbaş halifelerini bile Safeviler gönderiyordu.

Fuad Köprülü, Bektaşi geleneğinin Ahmet Yesevi etkisiyle X. yüzyılda başladığını söylüyor (*İlk Mutasavvıflar* 1966, S. 40). Bektaşiliğin, dolayısıyla Kızılbaşlığın inançları, töreleri ve düzenleri, bilim, felsefe ve düşünü ürünü değil, halk gelenek ve görenekleri nin uzantılarıdır. Görgü, ya da cem ayini denilen tören, eski Şaman törenlerini andırır. Bu törende kullanılan kayın sopa, kamların sopasıdır. Eski Türklerde kayın ağacı kutsaldı. Dinsel törenler, bir kayın ağacı çevresinde yapılırdı. Kayın ağacı bulunmayan yerde tören yapılması gerektiğinde ormandan bir kayın sökülür, tören yerine dikilirdi. Kızılbaşlar, ayin bitince kayın sopayı yeşil bir kılıf içinde duvara asarlar. Dedeler de kamlar gibi soydan (ocaktan) gelir. Kadın erkek ilişkileri, kadınlı erkekli ayinler, törenlerin gece yapılması hep eski Türk gelenekleri. Türbelere saygı göstermek ve onları kutsal saymak, eski Türklerin atalara karşı gösterdikleri saygıdan gelir.

Yüzyıllar boyunca devlet elinin yalnız ezip aşağılamak, soymak için uzandığı Anadolu'da bu topluluklar, her türlü bilgiden yoksun, dünyadan habersiz, budunsal gelenek ve görenekleri ile yaşıyorlardı. Bu topluluklarda inançlar ve töreler basittir. Çoğu, bir efsane, bir öykü içinde somutlaştırılarak anlatılır.

Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin, 1210 - 1270 yılları arasında yaşadığı sanılıyor. Horasan'dan Sivas'a gelmiş, Sivas'tan Amasya'ya geçerek Baba İshakın müridi olmuş. Sonra gelip Sulucakaraöyük'e yerleşmiş. Burada Kadıncık Ana (ya da Hatun Ana) diye tanınan bir kadını evlat edinmiş. Konusu tasavvuf ve Batınilik olan Makalat (sözler, konuşmalar) adlı Arapça bir yapıtı var. Bu yapıtın Bektaşilikle ilgisi yok gibidir.

Hacı Bektaş Velinin yaşantısı, felsefesi ve halkla ilişkileri üzerine olan bilgilerin kaynağı menkıbelerdir.

Halkın sevgisini kazanmış bir kişi üzerine anlatılan menkıbeler, uydurma olsalar bile, o kişinin tinsel niteliklerinin hiç olmazsa bir bölüğünü yansıtır. Buna karşılık, o menkıbeleri yaratan halkın yaşam felsefesini, bir uluyu, bir önderi nasıl görmek istediğini bütün açıklığı ile ortaya kor.

Eski Türk boylarında, bugün medrese etkisinden uzak köylerde ve göçebelerde olduğu gibi, kadın - erkek bir arada yaşar, toplanır, çalışırdı. Bektaşilere göre Hacı Bektaş Veliyi, Ahmet Yesevi Anadolu'ya yollamış. Yesevi'nin toplantılarında kadın bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Ancak halk, onu kendileri gibi biliyor ve ona şu menkıbeyi yakıştırıyor:

«Bağnaz din bilginleri, Yesevi'nin kadınlı - erkekli toplantılar yaptığını işitmişler, onu kınamışlar. Bu durumu öğrenen Yesevi, bir dervişi ile onlara kapalı bir kutu göndermiş. Bilginler kutuyu açmışlar ve içinde apak bir pamukla kıpkızıl bir kor görmüşler. Kor sönmemiş, pamuk yanmamış. Yesevi'nin, kendilerine: «Gönül temiz olunca tutkular kötülük yaptıramaz.» demek istediğini anlamışlar.»

Aşağıdaki öykü, Ali'nin Muhammed'den üstünlüğünü, alçak gönüllülüğünü kadın ve birlik anlayışını simgeler:

«Muhammed, bir akşam kızı Fatıma'yı görmeye gidiyor, kapıyı çalıyor. İçeriden, kim olduğunu soruyorlar. «Ben, Tanrı elçisi Muhammed.» diyor. «Sana yerimiz yok» yanıtını alıyor. Üzülerek geri döndüğünde ünlü ermiş Üveys - Karani ile karşılaşıyor. Durumu ona anlatıyor. Üveys: «Git, yine kapıyı çal, kim olduğunu soranlara: 'Hiç' de.» diyor. Muhammed, Üveys'in dediği gibi hareket ediyor. Kapı açılıyor. Muhammed içeri girdiğinde kızı Fatıma'yı, 39 erkeğin içinde başı açık görüyor. Damadı Ali'ye, nedenini soruyor. Ali: «Biz tek bir varlığız.» diyor. Muhammed, kanıt istediğinde, içlerinden biri neşterle eline bir yara açıyor. Yara kanayınca oradakilerin hepsinin eli kanıyor, tavandan da birkaç damla kan düşüyor. Bu kan, çatıda gözcülük yapan Selman-ı Farisi'nin kanı imiş.»

(Hiç sözcüğü tasavvufta, özdeksel varlıktan kurtulmuş, yok olup Tanrı'ya varmış anlamında kullanılır. Bu aşamaya yoksulluk (fakr) derler. Selman, Muhammed'in, satın alarak kurtardığı bir köle imiş. Bektaşilerin en ulu kişileri arasında yer alır. Kızılbaşlar, Cem ayinlerinde köyün çevresine ve ayin yapılan yerin önüne gözcüler korlar. Gelen yabancıları başka bir yerde konuklarlar.)

Hiçbir varatığı incitmemek gerektiğini simgeleyen bir menkıbe:

Hacı Bektaş Veli'yi görmeye gelenler, yolda bir yaban domuzu sürüsü görürler. İçlerinden biri, bir yavruyu yakalayarak boynuna bir çan asar ve salıverir. Bu sırada H. Bektaş Ahi Evren'le yerenlik etmektedir. Onu görmeye gelenler katına vardıklarında H. Bektaş, domuz yavrusuna taktıkları çanı gelenlere uzatır: «Bu kötülüğü niçin yaptınız. Çan sesini işiten annesi yavrudan kaçar ve yavru ölür.» der. Oysa domuz, Müslümanlarca en iğrenç hayvandır.

Bektaşi tacı gökten inmedir:

H. Bektaş'ın, Anadolu'ya geldiğini öğrenen kimi kıskanç dervişler, onu geri döndürmek için birlik olup saldırmak istemişler. Hacı Bektaş sıçramış, başı göğe varmış. Bu sırada melekler, tacı saygı ile başına geçirmişler. Bektaşilere göre Hacı Bektaş, İbrahim peygamberin postunda oturur ve onun huyundadır. Meleklere sözü geçer. Tarikatçılara göre her tarikat piri, bir peygamberin postunda oturur ve onun huyunu alır.

Şeyh Bedreddin Sorunu: Şeyh Bedreddin Mahmud (1363 - 1417) Simavna Kadısı İsrail'in oğludur. Annesi, evlendiğinde Müslüman olmuş. Rum kızı. Bedreddin, Simavna'da doğmuş, Edirne'de büyümüş. Yirmisinden sonra Bursa'da ve Konya'da bir süre okumuş. Daha sonra Mısır'a giderek orada yirmi yıl kalmış. Mısır, o çağın önemli bir bilim merkezidir. Mısır'da iken bir ara sinir hastalığına yakalanan Şeyh, İran'a bir gezi yapar. Orada Timur'la tanışır, ondan ilgi görür. Yine Mısır'a döner. Tarikat şeyhi H. Ahlati'nin ölümü üzerine, bir süre tekke şeyhliği yapar. Ancak bu urunda uzun süre tutunamaz ve yurduna döner. Yolda Halep'e, Konya'ya uğradıktan sonra, Batı Anadolu'yu dolaşır. Edirne'ye vardığında annesi ve babası henüz sağdır. Edirne'de bir süre Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapar. Musa Çelebi, kardeşi Mehmet Çelebi'ye yenilip boğulduktan sonra İznik'e sürülür.

Bedreddin İznik'te iken, eski müritlerinden Börklüce Mustafa ile Torlak Hu Kemal İzmir, Manisa, Aydın yörelerinde Osmanlılara karşı ayaklanırlar. Bunun üzerine Bedreddin, İznik'ten kaçarak, Sinop üzerinden Eflak'a geçer. Sultanın Rumeli vakasına geçtiğini işitince de Deliorman'a sığınır. Sultanın adamları, onu Deliorman'da yakalayarak Edirne'ye getirirler Yargılandıktan sonra Serez'de çıplak olarak çarşı içinde bir ağaca asılır.

Şeyh Bedreddin'in yaşantısıyla ilgili bilgilerin büyük bir kesimini, torunu Halil bin (oğlu) İsmail bin Şeyh Bedreddin Mahmud'un yazdığı Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manakıbı (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı İsmet Sungurbey, Eti Yayınevi 1967) adlı yapıttan öğreniyoruz. Yapıtı, torununun yazmış olması ve dedesini savunma amacını gütmesi Şevhin, özellikle kişiliği ve düşünceleri üzerine verdiği bilgilerden kuşku duymamızı gerektirir. Manakıb'da Bedreddin'in birçok yapıtı bulunduğu ileri sürülüyorsa da ancak yedisinin adları veriliyor. Bunların dördü günümüze değin gelmiş. Üçü fıkıh (şeriat uygulamaları, biri de Vâridât. Yazdığı bilinip de bulunamamış olan Tefsir'i (Kuran yorumu) önemli bir yapıtı. Manakıb da Tefir'in kaybolduğunu söylüyor. Belki tehlikeli gördükleri için, müritleri ortadan kaldırmışlardır

Elde bulunan tarihsel kaynakların hiçbiri Şeyh Bedreddin'in, toplumsal konularda neler düşündüğüne, neler yapmak istediğine, neler yaptığına ışık tutacak nitelikte değil. Çünkü Bedreddin bir devrimcidir Devrimcinin ya karşısında ya da yanında yer alınır çokluk. İkisinin de tanıklığına güvenilemez. Devrim, birçok kimseleri, özellikle işleri yolunda olanları ürkütür, devrimcilere kin tutturur. Bedreddin'in asılması, hele çarşı içinde çıplak olarak ağaca asılması, ona karşı duyulan kinin büyüklüğünü gösterir.

Ne çağdaşları, ne de günümüz araştırıcıları arasında Şeyh'in büyük bir bilgin olduğunu yadsıyan yok. Dinsel konularda ileri sürdüğü görüşlerin öznelliği ve genişliği, eski - yeni en tutucu çevrelerde bile yadsınmıyor. Üstelik şeyh, mezhebi Sünni Hane- olan bir devletin kazaskeri, şeriat sorunlarında en yetkili kişisi idi. Böyle iken, kaynaklarda asılmasına neden olarak dinsel sapıklığı gösteriliyor.

Bedreddin adına eklenen «Şeyh» sözcüğü, onun bir molla, bir hoca, bir fıkıhçı değil, bir tarikatçı olarak tanındığının önemli bir kanıtıdır. En ünlü yapıtı olan Vâridât baştan başa tasavvufu ve kamutanrıcılığı tanıtır. Hakka (Tanrı'ya, gerçeğe) gitmenin yollarını anlatır, bütün kamutanrıcılar gibi, cihat yolu ile Tanrı'da yok olmayı, ölmeden ölmeyi öğretir. Yer yer de Batını ve Karmati görüşlerinden yola çıkarak toplumsal sorunlara girer. Bu görüşler arasında Batını ve Karmati inançlarına tıpatıp uyanlar var:

a) Ölümden sonra dirilme yoktur. Kuran'daki uçmak, tamu, huriler vb. ilkel insanları yola getirmek için söylenmiş simgelerdir. (*Varidât*, çeviren Cemal Yener, İst. 1970 S. 61. 62, 76 vb).

b) Kuran'ın, biri açık, yedisi gizli olmak üzere, sekiz anlamı vardır. Gizlilerini ancak peygamberlerle Tanrı'ya yakın olan ermiş kişiler anlayabilir (Aynı yapıt, s. 104, 113, 120).

c) Hadislerin de açık ve gizli anlamları vardır. Bunları da ancak ermiş kişiler anlayabilir (S. 72, 101).

d) Gerçek tasavvufçu (ermiş kişi), herkesin bilmediği birçok şey bilir. Ancak bunları başkalarına bütünüyle anlatmaz. Çünkü herkes bu bilgileri kavrayacak güçte değildir. Bilgiler, alıcının kavrama gücüne uygun ölçüde ve yavaş yavaş verilir. (S. 87, 101).

e) Hakkı (Tanrı'yı, gerçeği) herkes kavrayamaz, bunun için üstün bir yetenek gerek, (S. 87, 101).

f) Mehdi'nin çıkacağı söylentisi doğru değil (Karmati görüşü)

Vâridât, Ali'den, yeteneklerin kalıtım yolu ile Ali soyuna özgü olduğundan söz etmiyor. Buna göre daha çok Karmatî görüşlerine uygun bir Batınilik anlayışında.

Yapıtta, yazarın bir devrim, dinsel bir düzenleme tasarladığını sezdiren sayılar var:

a) Önder olmak isteyenler dışında hiç kimse, kötü topluluklar içinde bulunmamalı

(Önder olmak isteyenler kalmalıdır demek) (S. 67).

b) Din kuralları (şeriat), çağlar değiştikçe değişir. Peygamberlerin durumu da bunu doğrular. (Peygamberlere giden Tanrı buyrukları arasında ayrımlar var) (S. 112, 113).

c) Gerçek tasavvufçu (ermiş) ikiyüzlüdür, bildiği gerçeklerin hepsini halka anlatamaz. Anlatırsa öldürürler (S. 87). Gerçekler herkese anlatılamaz. Anlatırsa «Sapık kâfir» derler (S. 101).

d) Yaşamakta olan peygamberlerle ermişlere inanılmasına dört engel vardır. 1. Kıskançlık. 2. Aralarında bulunduğu için sevgi ve inancın azalması. 3. Gerçeğin yavaş yavaş ortaya çıkması. 4. (En önemlisi): Halk, peygamberi ve ermişi insanüstü bir varlık sanır, onda olağanüstü nitelikler arar. Bulamayınca da onları önemsemez. Oysa peygamberler ve ermişler herkes gibi insandır, yer, içer, yatar, kalkar. Birçok peygamberlerle ermişlere, ölümlerinden sonra inanılmasının nedeni, ölümün bu engelleri ortadan kaldırmasıdır.

Bedreddin, kendini bir ermiş sayar. Vâridât'ta kerametlerini anlatır. Birçok tarikat ulusları gibi, peygamberlerle ermişleri eşit görür.

Şeyhin yaşantısı da toplumsal bir eylemde bulunmak, dinsel bir düzenleme, bir devrim yapmak istediğini sezdirir. Mânâkıbnâme'de anlatıldığına göre, bütün gençliği bilimsel çalışmalarla geçen Bedreddin, kırkından sonra dolaştığı İran'da, Halep'te, batı Anadolu'da, Trakya'da hep halkla, özellikle göçebe Türkmenler ve Hıristiyanlarla ilişki kuruyor. Sakız adasına geçerek papazlarla dost oluyor, sema yapıyor. Bu yönü ile Batıni ve Karmatî dailerine benziyor. Hıristiyanlarla illşki kurmasından, dinler arasında pek ayrım yapmadığı anlaşılıyor. Papazlar, onu Sakız adasına çağırırken şu sözleri kullanıyorlar: «Dinde ayrılsak nola ey sırr-ı Hak: Rabbımız birdur kamumuz abd-i Hak.» (Manakıb S. 90) Yargılanmasına neden olan suçlar arasında dinleri eşit değerde görmesi de var.

Bedreddin için ileri sürülen önemli suçlardan biri de insanlar arasında mal-mülk ortaklığını savunmasıdır. Baba İshak, Bedreddin, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal vb. için kaynakların gösterdikleri suçlar hep birbirine benzer: Peygamberlik, ya da Mehdilik iddiasında bulunmak, mal mülk ortaklığını savunmak. Kimi kaynaklar, buna kadında ortaklığı da katarak suçu daha da şişirir.

Kökeni, eski Türk töreleri olması gereken güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma düzeni Fütüvvetin, Kızılbaşlığın, Bektaşiliğin belirgin nitelikleridir. Ayaklanma eyleminin başına geçenler, bu dayanışma ve yardımlaşmayı az, ya da çok daha ileri götürmeyi ilke edinmiş olabilirler. Ancak haksızlığa, kıyıma karşı ayaklanma, doğal bir içgüdü, bir haktır. Eskiden çok uysal olan kızılderililer, uğradıkları kıyım ve haksızlıklar üzerine, Avrupalılara karşı kıyasıya savaşır olmuşlardı. Anadolu'daki ayaklanmaların, başında kim olursa olsun, kısa bir süre içinde çığ gibi büyümesi, hep aynı nedene dayanır. Tarikat, Kızılbaşlık, Bedreddincilik, Celalilik vb. birer bahanedir.

Tasavvufun, Müslüman ülkelerin yazını üzerindeki etkisi büyüktür. Tekkelerde okunan ilahiler ve nefesler bir yana, tasavvufla hiç ilgisi olmayan divan yazarları ve şairleri bile, onun yumuşak ve alçak gönüllü felsefesinden yararlanmışlardır. Denilebilir ki divan şiirimizin en ünlü yapıtları, bu felsefeden doğmuştur. Fuzuli'nin Leyla vü Mecnun'u, Şeyh Galib'in Hüs-ü Aşk'ı, Sinan Paşanın Tazarruname'si gibi. Bu felsefe Yunus Emre ve Fuzuli'de çaresizlikten gelen bir boynu bükülüğe, Nesimi'de inançlı bir coşkuya, Naili'de içe kapalı bir karamsarlığa, Pir Sultan Abdal'da umutlu bir bekleyişe dönüşerek şiirleşir. Hüs-ü Aşk, kamutanrıcılığın öykü biçiminde anlatımıdır.

Tasavvufun amacı, tutkuları ve benliği öldürmektir. Ancak doğa yasalarına aykırı düştüğü için, ruh sağlığı yerinde olan bir insan hiçbir zaman bu amaca erişemez. En azla yetinmeyi ilke edinen tekkelerde, gelen bağışlarla, sık sık kurbanlar kesilir, şölenler düzenlenirdi. Tasavvufçuların en ulusları, yapıtlarıyla, kişilikleriyle ün yaparak saraylarda, konaklarda ağırlanmışlar, dünya nimetlerinden doyasıya yararlanmışlardı. Öldüklerinde ise sinleri üzerine görkemli türbeler yapılmıştır. Benliğgi, onuru hiçe saymada en ileri giden Melami tarikatı dervişlerinin, uğradıkları aşağılanmalara nasıl zevkle katlandıklarını övünmek için anlattıklarını belirten menkıbeler var.

Cemil Yener

Tasvir-i Efkâr. Osmanlılar döneminde yayımlanan Türkçe gazetelerden. Birinci sayısı 27 haziran 1862 günü çıktı. Başlık yazısı altında «Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi» sözcükleriyle amacı simgeleniyor, gazatede iç ve dış haberler ayrı ayrı sütunlar da veriliyordu. Gazetenin sahibi, yönetmeni ve başyazarı Şinasi ilk sayısındaki «mukaddime» başlıklı sunu yazısında halkın kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ne düşündüğünü kamuoyunun sesi olan gazetelerin dilinden anlaşılacağını belirterek ilk kez yalın gazete dili ilkesini savundu. «Gereksizi, ayrıntıları, süsü, eklentileri» tümceden atarak haberlerin halkın bir okuyuşta anlayacağı düzeyde verilmesine çalıştı.

Tasvir-i Efkâr'da haberler, makaleler, tefrikalar belli bir düzen içinde veriliyor, «Marif» bölümünde çeviri ve yerli araştırmaların yanısıra edebiyat konularında yazılar çıkıyordu. Şinasi'nin Paris'e kaçması üzerine 200. sayıdan itibaren gazetenin yönetimini üstlenen Namık Kemal genç yaşına karşın, iç ve dış politika sorunlarına değinen yazıları, değrlendirmeleri, eleştirileri ile bu evresinde gazeteyi okumuş orta tabakanın daha da ilgisini çeken bir düzeye eriştirdi. *«Almanya Meselesi»* (sayı 389), *«Avusturya Prusya Muharebesine Dair Diğer Bir Makale»* (sayı 404), *«Girit Meselesi»* sayı (423), *«Osmanlı İmparatorluğunun Taksimi»* (sayı 430) vb yazılarının yanısıra, Osm. devletinin borçlanmalarının ulusal hayata zarar getirdiğini öne süren *«İstikrazlar Hakkında»* (sayı 445) türünde düneminin düşün düzeyini aşan eleştiriler de yayımladı. Namık Kemal'in de, Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısını kabul ederek Avrupaya kaçması üzerine Tasvir-i Efkâr'ın yönetimini Recaizade Ekrem üstlenerek 449. sayıdan kapandığı 833. sayıya kadar sürdürdü.

Meşrutiyet döneminde gazetevi Ebüzziya Tevfik devralarak 31 mayıs 1910'dan itibaren *«Yeni Tasvir-i Efkâr»* adıyle çıkardı. Ölümünden sonra (27 ocak 1913) oğulları Talha ve Velid Ebüzziya yayımı sürdürdüler. Bu evresinde bir çok defa kapatıldığı için *«Tasvir-i Efkâr, Tevhid-i Efkâr, Tenvir-i Efkâr»* adları ile çıkma olanağı buldu. Mütareke yıllarında etkisi ve satısı arttı. Anadoludaki direnç hareketini vansıtan haberler veriyor, İzmir'in işgalinden sonra *«İzmir Bizimdir»* (19 mayıs 1919) türünden basvazılarla İstanbul'un o günkü kosullarında bile karşı koyma bilincini uyandırmaya çalısıyordu. Gazetenin basvazarı Velid Ebüzziya teokratik ilkelerin ödün vermez bir savunucusu olmakla birlikte İstanbul'un önemli gizli örgütlerinden biri olan MM. Grubunun faalivetlerine katılmıştı. Buna karşın Cumhuriyetin ilk yıllarında Hilafetin kaldırılması için Meclis görüsmelerinin yapıldığı günlerde muhalefete geçince gazetesi, 1924 ve 1925 yıllarında iki kez koğusturmaya uğradı. İkincisinde İstiklal Mahkemesi'nce kapatıldı.

1940'da bu kez Ziyad Ebüzziya yönetiminde çıkarıldı. Gazetenin basvazarılığını ölümüne kadar (1945) yine Ebüzziya Velit yanıvordu. Bu dönemde Tasvir-i Efkâr Em. General H.Emir Erkilet, Pevami Safa, Muharrem Feyzi vb gibi alman fazismine yandaş tutumu ve savaş çığırtkanlığı ile tanınan yazarlara yerverdi. Cihat Baban ve Zi-

yad Ebüzziya yönetiminde 1949'a kadar yayınını sürdürdü.

(A.C.)

Taşan Berin (Merzifon 1928) Şair Orta öğrenimini Samsun Lisesi'nde yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. İzmar'deki savcı yardımcılığından sonra Sinop İzmir-Karşıyaka savcılığı görevlerinde bulundu *«İstanbul,» «Kaynak,» «Varlık,» «Yelken,» «Yeni Ufuklar,» «Ataç,» «Dost,»* dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanınan Berin Taşan ilk çıkışından itibaren ülke insanları gerçekleri karşısında sıcak ilgilerin, duyarlıkların şairi oldu. Arınmış, tertemiz diliyle yarattığı içten söyleyişi hiç yitirmedi. Kimi kısa, kimi uzun dizeli kuruluşlardan Ceyhun Atuf Kansu'nun deyişiyle «sesini Şiran'dan, Merzifon'dan, Bayazıt alanı ve Sinop kalesinden geçirerek ağıtla yakıp, çakmak taşı ile bilemiş, bir dağ başı yeli gibi» yaratarak kendisi olmasını bildi.

Yapıtları : *Ellerim, Gözlerim, Yüreğim,* (1960), *Yüzünün Bir yanında* (1969). *İçerdeki Adam* (oyun 1 perde 1971) *Merzifonlu Şeyh Ali Abdürrahim Rumi üzerine bir inceleme* (1975).

BERİN Taşan'dan Bir Şiir

MEMLEKETİMDE ÇOCUKLAR

Karakoyuk köyünde çocuklar
Suya girerlerken gördüm
Simsiyah çırılçıplak.

Fener kayalıklarında çocuklar
Ben en sarışını tuttum
Bıraksam atlıyacaklar.

Ulus meydanında çocuklar
İzci elbiseleriyle gördüm
Durmuş heykele bakıyorlar.

Konak meydanında çocuklar
Elleri mosmor yüzleri mosmor
Tramvay bekliyorlar.

Elaslan köpsünde çocuklar
Katil ırmak niye böyle akıyor?
Gelgiraslı Süleymanı vurmuşlar
Kim bu kadar yorgun
Kim bu kadar mahzun
Eğilmiş suya bakıyorlar

Memleketimin her yanında çocuklar
Biraz süt biraz uyku
Sarılmış memelerine annelerinin
Bırakmıyorlar.

TAŞER, Cündar (Gaziantep - 1925 / Ankara-1972). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, 14'ler grubundan, Emekli Binbaşı. Harbokulunu bitirdi (1944). 27 Mayıs haretetine katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Komite içinde beliren anlaşmazlıkta Türkeş'in 14'ler grubunda yer aldı. MBK'nin feshi (13.11.1960) üzerine emekliye sevkedildi ve Rabat Büyükelçiliği müşavirliğine atanarak yurtdışına gönderildi. Türkiye'ye döndükten sonra Türkeş'i izleyerek CKMP'ye girdi (31.3.1965). CKMP Genel İdare Kurulu üyeliğine seçildi (31.7.1965). CKMP tarafından kurulmaya başanan komando kamplarını yönettiği ve bunları çalışma programlarını hazırladığı öne sürüldü (1968). Milletvekili genel seçimlerinde MHP İstanbul adayı olarak seçime katıldı, kazanamadı (1969). Bir trafik kazasında öldü. *«Millî Hareket», «Töre,» «Devlet,»* dergilerinde çeşitli yazıları yayımlandı. Yazıları *«Mesele»* adlı kitapta toplandı (1972).

Taşer, Suat (İstanbul 1919) Şair, yazar. Orta ve yüksek öğrenimini Ankara Devlet Konservatuarı'nda tamamladı. (1945) Ankara Devlet Tiyatroları oyuncu ve rejisörlerinden.

«Servet-i Fünun Uyanış», «Varlık», «Yürüyüş», «Pınar», «Adımlar», «Yığın», «Fikirler», «Kaynak», «Yeni Sanat». «Seçilmiş Hikâyeler», «Dost», «Ataç» ve *«Yeditepe»* dergilerinde (1938 1970) yazdı. 1940 1960 yılları arasında toplumsal amaçları vurgulayan yüksek sesle okunacak bir şair kimliği gösterdi. *«Yeryüzü»* dergisinde yayımlanan *Önce-Sonra* adlı şiirinden ötürü T.C. Kanununun 142. maddesine ayrılık savıyla kovuşturmaya uğradı. Ağır ceza mahkemesinde yargılandı, beraat etti. 1960'dan sonra, Ö. Faruk Toprak'ın deyişiyle sert vurgulu şiirlerin rüzgârını bazan toplumsal, bazan bireysel duyguların içinde eriten, biraz içe dönük, ama gene toplumsal kaynaktan renk ve ses alan bir düzey üzerinde göründü. Yergi havası taşıyan şiirler de yazdı.

Yapıtları: Şiir kitapları: Bir (1942). 1943 (Fethi Giray'la birlikte,) *Hürriyet* (Ö. F. Toprak'la birlikte, 1945), *Merhaba* (1952), *Haraç Mezat* (1954), *İkinci Kurtuluş* (1960), *Hayret Beyin Seriüveni* (1968) *Evrende Ellerimiz* (1970), *Oyunları ve Tiyatro kitapları: Tiyatro Meseleleri* (1953), *Bir Dünya ki...* (1956), *Aşk ve Barış* (oyun, 1961), *Deli Dumrul* (destan - oyun, 1962). *Evrende Ellerimiz* (şiirler, 1970).

TAŞHAN, Suphi (Ankara 1921 / Ankara 1960) Günümüz ozanlarından. İlk ve orta okulu Ankara'da, liseyi Bursa'da bitirdi (1940). İstanbul Üniversitesi'nde başladığı (1940) Hukuk eğitimine 1942 ilk yazında Sıkıyönetim'ce sosyalist düşüncelerinden ötürü Niğde'ye sürgüne gönderilince, ara vermek zorunda kaldı. 1943'de sürgün yeri Ankara'ya çevrildi ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimini uzun aralardan sonra 1952'de tamamlıyabildi. Öğrenci iken, üç yıl kadar, Türkiye Kömür İşletmesi'nde memurluk, kısa bir süre Ankara Belediyesi'nde müfettişlik ve Ekonomi Müdürlüğü yaptı (1953). Polisin baskısı yüzünden memuriyeti sürdüremeyeceğini anladı ve avukatlığa başladı (1953).

5 Mayıs 1960'da Kızılay'da Demokrat Parti yönetimine karşı yapılan gösterilerde, mitingi başlatma suçlamasından ötürü tutuklandı. Üç gün, üç gece işkence gördü. Gözaltından çıkarıldığı zaman, birdenbire yürek yetmezliği başladı. Bunun sonucu, geçirdiği infarctus'le yaşamını yitirdi.

İlk yazıları *«Yeni Adam»* dergisinde yayınlanmıştı (1939). Suphi Taşhan, «Toplumcu 40 kuşağı» ozanları içinde yer alarak *«Hamle», «Yeni Edebiyat», «Ses»* dergilerinde şiirler yayınladı. Fakat bu şiirler ve daha sonra yazdıkları kitap biçimine getirilemedi. *«İmparatorluk»* genel başlığı altında yazdığı bir destan denemesinden bazı parçalar, yakın arkadaşları elinde duruyor olmalıdır.

(Ö.F.T.)

Mümtaz Zeki Taşkın

Taşkın, Mumtaz Zeki (Bayramiç 1915) Şair. Orta öğrenimini İstiklâl Lisesi'nde tamamladı. (1936), Bir süre Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra ayrılarak Emniyet Genel Müdürlüğü'nde memurluğa başladı. (1941 48). Daha sonra uzun yıllar Ankara'da Küçük Tiyatro müdürlüğünde bulundu. Emekliye ayrılınca (1965) İstanbul'a yerleşerek İstanbul Şehir Tiyatrol basın müşavirliği, Türk Tiyatro dergisinin yönetmenliğini yaptı. Bir Yayınevi'nin çıkardığı *«Cumhuriyet Ansiklopedisi»*'nde çalıştı. 1940'dan önce, dadaist akıma öykünen şiirleriyle tanınan Taşkın, bu tür örnekleri birleştirdiği ilk kitabından sonra *«Gençlik»*, *«Yeni Ses»*, *«Servet-i Fünun Uyanış»* (1938 1940) dergilerinde yazdı. Yeni edebiyatımızın getirdiği aşamalarda başarılı bir düzeye ulaşamayan son şiirleriyle *«Edebiyat Dünyası»*, *«Şadırvan»*, *«Kaynak»*, *«Türk Dili»* (1949), dergilerinde göründü. Kendini daha çok çocuk oyunları yazmaya verdi.

Yapıtları *Allo Allo* (Mustafa Niyazi ile, 1934), *Köy Melodileri* (Mustafa Niyazi ile, 1936), *Varyete* (1949), *Çocuklarımıza Resimli Şiirler* (1959), *Çitlembik Kız* (masallar 1975).

Taşlıcalı, Yahya (? - 1582). Divan Şairi. Arnavutluktan devşirme olarak İstanbul'a getirildi, askerlikle birlikte öğrenim gördü. Yaşı başılığa kadar yükseldi, mütevelliklerde bulundu. Kanuni'nin Bağdat seferine katıldı. (1535 1536) Daha önce Hicaz'a da gitmişti. Araştırmacıların XVI. yüzyıl divan şiirine derin duygular, yeni ve ince hayaller, ifadede açıklık ve incelik sağlayan İran modelinden uzaklaşma çabası gösteren şairler arasında yer verdikleri Yahya, özellikle Vezir Rüstem Paşa ile Hürrem Sultan tarafından öldürülen Şehzade Mustafa adına yazdığı mersiye ile kabul edildi. Bu mersiye, öldürme olayını korkmadan edebiyata mal etmesi, bilgin şehzadeye içtenlikle ağlaması, katil vezire çatması gibi o dönemi gösteren yönleriyle divan edebiyatımızda eşi bulunmayan bir eser sayıldı. (Abdülbaki Gölpınarlı) *Divanından* başka, *Gencine-i Râz*, *Gülşeni Envar*, *Usûlname* ile, basılmış olan *Yusuf-u Züleyha*, *Şâh ü Gedâ* adlı mesnevilerinin bulunduğu Hamse'si döneminin önemli kalıtları olarak kabul edildi.

TATARLI, İbrahim (Nikopot eski Niğbolu - 1925). Yazar, türkolog. İlkokulu (4. sınıfa dek) Türkçe, orta ve lise öğrenimini (eski adıyla Rüştiye) Bulgar okullarında tamamladı. Yükseköğrenimini, Sofya İslav Filolojisi'nde sürdürürken (1946 47) çalışarak geçimini sağlıyordu. Daha sonra Sofya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1947 54) tamamladı. Stajyer Avukatlık yaptığı 1954'ten sonra, Sofya Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde (1955 60) Felsefe ve Tarih öğrenimi gördü. Sofya Yüksek Tiyatro Sanatı Kurumu'nda Türk Uygarlığı Tarihi okutmanlığı (1957 58 - 59) yaptı. Sofya Üniversitesi Türk Edebiyatı Tarihi Bölümü'nde (1959-60-61-62) öğretim görevlisi olarak çalıştı. Moskova Üniversitesi Doğu Dilleri Kurumu'nda (şimdiki adıyla Asya ve Afrika Ülkeleri Kurumu) Türk Edebiyatı üzerine (1964-65) uzmanlık eğitimi yaptı. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğuculuk Kurumu'nda Sabahattin Ali üzerine (1973) doktora tezi savunarak «Doktor ès lettre titre» ünvanını kazandı. Sofya Üniversitesi (Sofya Kliment Ohridski) Batı Filolojisi Fakültesi Doğu Dilleri Kürsüsü Türkoloji Bölümü'nde (1975), o zamana dek yaptığı tüm çalışmalar nedeniyle, Türk Edebiyatı ve Kültürü Doçenti oldu. İbrahim Tatarlı şimdi, Sofya Üniversitesi Türk Edebiyatı ve Kültür Tarihi Öğretim Üyesi olarak görev yapıyor.

Tatarlı, Plevne kentinde yayınlanan yerel *«Septevriska Pobeda» (Evlül Zaferi)* adlı gazetede yayınlanan (1946) röportaj yazılarıyla yazın dünyasına girdi. Sonra *«Yeni Işık»* (1946-79), *«Halk Gençliği» (Narodna Madej*, 1949-50), *«Eylülcü Çocuk Gazetesi* (1950-53), *«Emek Davası» (Trudovo Delo*, 1949-51), *«Yeni Hayat»* (1954-62), *«Eylül» (Septemvri*, 1950-51), Sovyetler Birliği'nde yayınlanan *«Dostluk Gazetesi»* (1949), *«Emek» (Trud* 1949), *«Lterätüren Frant» (Edebiyat Cephesi*, 1977-79), *«Halk Kültürü» (Narodna Kültüra* 1979), *«Sanat ve Toplum»* (Türkiye 1979) dergi ve gazetelerinde yazdı, sayfa yönetmenliği ve başyazarlık yaptı.

Tatarlı, toplumsal yapıyı ve toplumsal çevreyi de tarihi maddeci bir mercekten geçirerek inceleme uzmanlığıyla adını duyurdu. Marksçı estetik anlayışına bağlı kalarak Türk yazınına yaklaşma çalışkanlıklarıyla, başta Sabahattin Ali olmak üzere, birçok yazarımızı Bulgaristan'da ve Sovyetler Birliği'nde tanıtmaya çalıştı. Çağdaş yazın konusundaki gerçek bilgisi ve bilimsel donanımı ile, Türk yazınının yurt dışındaki yetkili sözcülerinden birisi sayıldı.

Yapıtları: Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar Türk Romanı (Sofya 68, sayfa, 3-182). Rıza Mollof'la birlikte. *Marksist Açıdan On Türk Romanı* (İstanbul, 1969, sayfa: 5-233)

Etüdler: Vladislav II Yagelo ve Yan Huniadi'nin 1443 1444 Seferleri Üstüne Osmanlı Kaynakları, *«Varna 1444»* adlı kitap, s. 356 541, 1969.

Les methodes et les courants de la littérature turque moderne au stade initial de sa formation. «Etudes Balkaniques, 5-1966, ABS, Sofia, p. 129 153.

Yeni Türk Edebiyatının oluşumunun birinci aşamasında sanat yöntemleri ve edebiyat akımları: Aydınlıkçı Gerçekçilik. Sofya Üniversitesi Yıllığı, Batı Filolojileri Fakültesi, c, LXI, s. 341 408.

«Namık Kemal'in Aydınlıkçı Romantizmi» (şiir temeli üzerinde Doğu Edebiyatları Tarihi üstüne yüksek okullar bilimsel konferans bildirileri, adlı derleme. Moskova Üniversitesi yayını, 1970 - s. 55 68.

«Bulgaristan'da Türk İbadet Yapıtları ve Yazıtları 1. Bölüm». Sofya Üniversitesi Yıllığı Batı Filolojileri Fakültesi, cilt LX 1966, s. 566 - 616.

«Eski Türk Edebiyatı», Sofya 1973. *«Türk Öyküleri»* derlemesi (Bulgarca) 1966. *«Gök Mahkemesi»* (1973, derleme sunu 37 yazar). *«Türk Deniz Öyküleri»* (1970, derleme, sunu, önsöz - 46 Türk yazarı *«Bulgaristan Türkleri'nin Edebiyatı»* (Antolcji), Sofya 1960, Derleme, sunu, önsöz 208 sayfa.

Tekin Sönmez

TAYFUR, FERDİ (Çanakkale 1904 / İstanbul 1958) Filim sözlendirme sanatçısı. Orta öğrenimini Almanya'da tamamlayan Tayfur, Muhsin Ertuğrul'un yönettiği filimlerde oyunculuk yaptı: *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Cici Berber*, (1933), *Leblebici Horhor*, (1934), *Şehvet Kurbanı*, (1940). Muhsin Ertuğrul ile birlikte yönettiği Nasrettin Hoca'dan (1941) sonra da yönetmenliği sürdürdü. *Senede Bir Gün* (1946), *İstiklâl Madalyası* (1947), *Kerimin Çilesi*, (1947). Fakat asıl olumlu çalışmalarını söz-

lendirme alanında gerçekleştirdi. Laurel - Hardy ve Marx Brothers'in filmlerini, senaryoya bağlı kalmadan, yerel espri ve taklitler katarak, özgün bir şive ile seslendirerek, geniş seyirci kitlelerinin sevgisini kaazndı.

(R.T.)

TAYLAN, Orhan (1941). Günümüz resssamları arasında yer alan Orhan Taylan Roma Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Resim Bölümü'nden 1965 yılında mezun oldu. Ülkeye döndükten sonra 1968 yılından başlayarak çeşitli kentlerdeki galerilerde 1976 yılına kadar birbirinin peşisıra 11 resim, desen ve baskı sergisi açtı. 1976 yılında Antalya Festivali Uluslararası Görsel Sanatlar Sempozyumu'na katılan sanatçı bu etkinlikte 110 metrekare duvar resmi uygulaması yaptı. Yine aynı yıl Bertolt Brecht'in *«Adam Adamdır»* oyunu için Ankara Birlik Sahnesi'nde oyunun dekorlarını düzenledi. Büyük boyutlu resim çalışmalarını sürdüren Orhan Taylan 1976'da 1 Mayıs'ta İstanbul Taksim alanında asılan 100 metre karelik duvar resminden sonra bu tür çalışmalarına devam etti 1977 yılında Dostlar Tiyatrosu'nun sergilediği *«Gün Dönerken - Dimitrov»* oyununun dekorunu düzenledi. Aynı yıl Paris Galeri L'Arcade ve Batı Berlin Uluslararası Nazım Hikmet sergisinde «Genel Grev / 4 Ressam kollektif çalışmasına 1978'de Antalya Barış şenliği kapsamında yer alan Uluslararası Resim ve Heykel Sempozyumu'na katıldı. Aynı yıl Dünya Sendikalar Federasyonu'nun düzenlediği Uluslararası Afiş Yarışması'nda Büyük Ödülü kazandı. 1979'da BANK-SEN ve Görsel Sanatçılar Derneği'nin ortaklaşa düzenledikleri yarışmada Afiş 1. Ödülünü ve heykel dalında 2. ödülünü aldı. Ressamlığının yanısıra kültürel örgütlenmede girişken çalışmalarıyla da tanınan Orhan Taylan Görsel Sanatçılar Derneği'nin ilerici kapsamda bir meslek örgütü olarak gelişmesine katkıda bulundu ve bu derneğin 2 yıl başkanlığını yaptı. Dünya Barış Konseyi üyesi ve *«Sanat Emeği»* dergisinin kurucularından olan Orhan Taylan günlük gazetelerde yazdığı sanat, kültür sorunlarıyla ilgili makalelerivle de ilgi çekti.

Sosyalist gerçekçi anlayışta ürünler veren Orhan Taylan, sağlam bir desenciliğe turttuğu resminde coşkulu bir duyarlılığı ifadeci bir anlatım dili geliştirmistir. Genellikle duvar resmi gibi büyük bovutlu resimlerde görülen dinamik figürlü kompozisyonlar oluşturmuştur.

(Y.T.)

TECER, Ahmet Kutsi (Kudis - 1901 İstanbul 1967) Şair, yazar. Orta öğrenimini Kadıköy Sultanisi, Halkalı Ziraat Okulu'nda, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa-

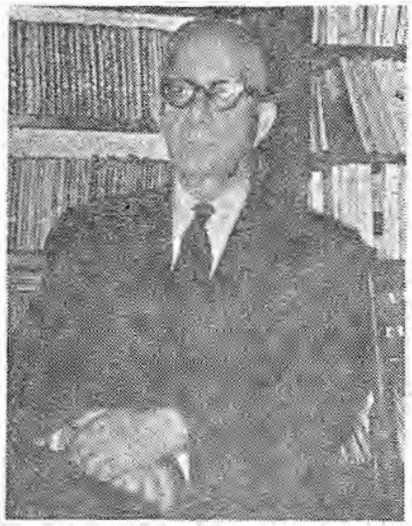

Ahmet Kutsi Tecer

kültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. (1930) Edebiyat öğretmenliği, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevlerinden sonra Adana ve Urfa'dan milletvekili seçildi. (1942 1946). Halkevleri müfettişliği, Paris'te kültür ateşeliği, Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliği yaptı. Ölümünden bir yıl önce emekli oldu. *«Dergâh»*, *«Millî Mecmua»* (1921 1925)dakl ilk deneylerinden sonra *«Varlık»* kendi yayını *«Görüş»*, *«Oluş»*, *«Kalem»*, *«Yücel»*, *«Ülkü»*, *«İstanbul»*, *«Türk Düşüncesi»* (1930 - 1954) dergilerinde yazdı; uzun süre Ankara Halkevi'nin *«Ülkü»* dergisini yönetti. Şiir ve yazılarıyle «Bizim için şiir, bizim tiyatro, bizim için roman...» anlayışından hareket ederek kendi deyişiyle «köküne kadar millî ve halkçı» olduğuna inandığı bir sanat görüşüne bağlandı. *«Ülkü»* yü yönettiği yıllarda da bu görüşle hareket etti. C.H.P.nin siyasal görüşlerine aykırı doğrultularda gelişen sanat anlayışlarına uzaktan baksa bile Halk edebiyatımızın eski ve yeni ustalarının ortaya çıkmasına yol açan girişimlerde bulundu. Kendisinden bir kuşak önce gelenlerin ölçüye yaslanarak manzumeciliğe kaymalarına karşılık, hece içinde bağımsız kalmasını başardı. Yaşama, insana bakışı, halk şiir kaynaklarından esinlenişiyle değişik, içtenliği, alaturkalığa düşmekten korunduğu zaman lirizmiyle güzel olabildi.

Oyunlarında da bir dünya görüşünden yoksunluğu belirgindir. İyi niyetli bir halkçı olarak kendi değerlerimizin savunmasını yapar. Bu bakımdan dar anlamıyla ulusal tiyatrodan yanadır. Oyunlarında halkın beğeni ve değer yargılarına yönelmiştir En önemli oyunu olan *Köşebaşı* yüzeysel bir gerçekçilikle bizden bir mahallenin kesitini verir. Tanımladığı sıcak ve yaşayan tiplerle oluştuıduğu oyun, körü körüne Batı'ya öykünmenin eleştirisini yapar. Ankara'da Devlet Tiyatrosu'nun yeni gelişmeye başladığı yıllarda sergilenmiş, zamanın ulusal sanat anlayışına uygun olduğu için gerek resmî çevrelerce gerekse belli bir kesimden oluşan seyirci tarafından beğeniyle karşılanmıştır (1948). *Koçyiğit Köroğlu* adlı oyunu (1941) Anadolu destan kahramanı Köroğlu'nun yaşam öyküsünden kalkarak yazarın hak ve adalet anlayışını aktaran bir oyundur. *Bir Pazar Günü* (1959) yapmacık bir aileyi, *Satılık Ev* (1961) değişen toplum içinde gitgide değişmek zorunda kalan bir aileyi inceler.

Yapıtları: Şiirleri (1932), *Köylü Temsilleri* (inceleme, 1940), *Köroğlu* (Oyun 1961. bas. 1969), *Köşebaşı* (oyun, 1948 1949. İngilizceye çevirisi Nüvit Özdoğru tarafından yapıldı. Ankara, 1964), *Bir Pazar Günii* (Oyun, 1959), *Satılık Ev* (Ovun 1961), *Koçyiğit Köroğlu* (oyun, 1969).

TEK, Müfide Ferit (İstanbul - 1892 / 1971). Romancı. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra yazarlığa başladı. «Milli Edebiyat» akımına bağlı gazete ve dergilerde çıkan ilk denemelerinden sonra İttihat ve Terakki Fırkası liderlerinin turancılık ülküsünü benimseyerek *«Aydemir»* (1918) adlı romanı yayımladı. Sonra eşi Türkiye Cumhuriyetinin ilk iç işleri bakanlarından Ferit (Tek) Beyle birlikte Anadolu'ya geçti, Millî mücadele ülküsünü benimsedi. *«Hakimiyet-i Milliye»* gazetesinde sürekli olarak Kurtuluş Savaşı bilincini uyanık tutmaya yönelik yazılar yazdı. Konusunu kurtuluş Savaşımızdan *Affolunmayan Günah* aldı romanı Almanya'da yayımlanmıştır.

Tekâlif-i Örfiyye (örfi vergiler). Osmanlılar döneminde devletin olağanüst gereksinmelerini karşılamak için hükümdarların emriyle düzenlenen ve toplanan vergi türü için kullanılan terim. Dini temel kurallara dayanan şer'i vergi düzeninin dışında kalan vergi türüne genel kapsamıyla «Tekâlif-i örfiyye» denilmektedir. Osmanlı Devleti örfi vergileri koymak ve toplamak zorunda kalmıştır. Aslında hayli ağır ve çeşitli olan örfi vergilerin özellikle ödeme gücü kısıtlı olan reayayı sıkıntıya soktuğu bir gerçektir. Aslında geçici olması gereken örfi vergiler özellikle savaşların süregitmesi yüzünden devamlılık kazanmıştır. Şer'i vergilerin Osmanlı Devletinin genişleme dönemlerinde yeni topraklar ve gelirler elde etmesi sonucunda tüm genel giderleri karşılayacak düzey-

de olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin duraklama sürecine girmesiyle beraber sıkıntılı günler yaşamağa başlaması üzerine örfi vergilerin giderek ağırlığını duyurmağa başladığı görülmektedir. Çok sayıda asker beslenmesi, donanma hazırlanması, savaş masraflarının giderek artmasına neden oluyordu. Art arda gelen ve uzayıp giden savaşlar sıkıntılı günler yaşayan devlet hazinesini dahada zor durumlara sokuyordu. Bunun için Osmanlı Devleti Bayezid II. döneminde «İmdâdiye-i seferiye» adı ile başlattığı örfi vergileri çoğaltmak ve ağırlaştırmak zorunda kalıyordu. Zorunluluk sonucu alınan örfi vergilerin zamanla süreklilik kazanması yanında adedinin çoğaltılması yoluna gidilmiştir. Şer'i hukuk açısından izin verilinebilen bu durum karşısında örfi vergilerin yüze yakın türü uygulamaya konularak hazineye devamlı gelir sağlanması için çalışılmıştır.

Örfi vergiler genel olarak iki'ye ayrılır. 1 Tekâlif-i âdiye (mu'tade), 2 - Tekâlif-i şakka. Örfi vergilerin toplanması şer'i vergilere göre farklılık göstermekteydi. Büyük bir kısmının dirlik sahibi Sipahiler tarafından toplanan şer'i vergilere karşılık, örfi vergiler her yıl bu konuda görevlendirilen Vali, Mütesellim, Voyvoda ve Emin'ler tarafından toplanırdı. Vergi bölgesi, taranmak suretiyle erkek nüfusu veya evi esas alınarak vergi düzenlenmesine gidilirdi. Örfi vergiler için «Rûz-ı Hızır» ve «Ruz-i Kâsım itibariyle iki taksit'te alınmak koşuluyla vergi dağıtım defterleri düzenlenirdi. Dikkatle düzenlenen bu defterler, ilgili vergi bölgesindeki halkdan toplanması kararlaştırılan (kadı) ne kadar örfi vergi varsa yazılırdı. Deftere yazılan vergi miktarları ilgili vergi bölgesindekl yükümlüler arasında eşit olarak her verginin bilinen oranına göre toplanırdı. Bu defterlerin yargı organınca (şer'i muhakemeler) onaylanmış bir sureti verginin toplanabilmesi için Kethüda, Vergi Emini, Voyvoda Câbi (Tahsildar) gibi vergi toplamakla görevli memurlara verilirdi. Vergi yükümlüleride bu belirlenen esaslara göre vergilerine öderlerdl.

(S.Ş.)

Tekâlif-i Şakka. Osmanlılar döneminde yasal olmayan yoldan vergi toplanması. Örfi vergiler Tekâlif-I âdiye (mutâde) ve Tekâlif-i şakka olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Osmanlı Devletlnin normal vergi düzeninde yerl olmamakla beraber Tekâlif-I şakkanın zaman zaman yasal olmayan yollardan uygulandığını görmekteyiz. Bu tür vergl Devletin savaş dönemlerinde ve hazlnenin dara düştüğünde uygulandığı bilinen örfi vergilerin dışında kalmaktadır. Vergl kuralları dışında kalarak toplandığı için hak ve adalete uyulmadığından aslında tekâlif-i şakka'ya şer'an izin verilmemektedir. Nitekim Kanuni döneminin Sadrazamı olan Lütfi paşa savaş içinde bile yasal olmayan vergilerin toplanamayacağını belirtmektedir. Osmanlılarda böyle bir verginin devlet tarafından uygulanmadığı bilinmekle beraber bazı vergilerin buna benzetilerek Tekâlif-I şakka sanıldığı anlaşılmaktadır. 1829 tarihli bir belgede «Şam Valisi Mehmet Emin Paşa'ya başvurularak Omorfo çiftliğinde çalışan reayadan güzeşte ve saire adı altında yasal olmayan vergi alındığı ileri sürülmekle beraber yapılan araştırmada tanıkların ifadeleri sonucu bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmaktadır». Osmanlı Devleti hernekadar yasal olmayan yollardan resmen vergi almak yoluna gitmemişsede bu tür vergi toplanmasına aracı olmuştur. Çünkü, İltizam ve mukataa yolu ile Devletin toprak ve diğer gelirlerinin vergilerinin toplanması özellikle 17. yüzyıldan sonra mültezimlere bırakıldığından devlete peşin olarak ödedikleri işletmesini üzerine aldıkları mukataalarını kâra geçirmek amacıyla mültzimin reayadan saptanan vergi tutarından fazla vergi topladıkları yapılan şikayetlerden açıkça görülmektedir. Bu yüzden ezilen reayanın haklarını kullanarak mültezimleri merkezi yönetime başvurdukları bu şikayetler sonucu merkezi yönetimden reayadan fazla vergi alınmaması için ilgili mültezimlere «evâmir-i maliye» denilen belgelerle uyarılarda bulunulmaktadır. Buna rağmen özellikle merkezi yönetimin etkisiz kaldığı veya rüşvetin alıp yürümesi sonucunda mültezimlerle işbirliği yapan ilgililerin bu tür tekâlif-i şâkkalara göz yumdukları anlaşılmaktadır. Özellikle Anadolu'da çıkan ayaklanmaların önemli nedenlerinden biride hiç kuşkusuz fakir reayadan alınan tekâlif-i şakka'lardır. Bu konuda bir örnek vererek sorunu daha canlı duruma getirmek gerekmektedir. İstanbul İhtisap görevi iltizama verildiğinde İhtisap mukatası (vergisi) kadılar tarafından saptanan vergi defteri esas alınarak toplanırdı. Oysakl vergi ödemekle yükümlü esnaf ve sanatkarın kendilerinden defter harici fazla ihtisap rusûmu toplandığı belirterek İhtisap ağasından şikâyetçi oldukları bu yüzden de İhtisap ağalarının değiştirildiği ilgili «Şikâyet Defterlerinden» anlaşılmaktadır.

(S.Ş.)

Tekâlif-i Şer'iyye Osmanlılar döneminde şeriat hükümlerine dayanılarak alınan vergiler hakkında kullanılan mâli bir deyim. Şer'l hükümlerin dışında kalan vergl türlerinin tümüne Osmanlı mâli yasalarında (mevzuat) tekâlif-i örfiye denirdi. Osmanlı Devleti ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynby'nin 1960'ların başlarında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi konferans salonunda verdiği konferansta söylediği gibi Roma İmparatorluğu gibi örgütlenme yönünden dünyanın gelmiş geçmiş en büyük devletidir. Özellikle bu özelliği toprak ve vergilendirme alanında kendini göstermektedir.

Osmanlı Devleti, Anadolu topraklarını üzerinde Anadolu Selçuklularının mirası üzerinde gelişme olanağı bulmuştur. Bundan ötürü de kendisinden önceki Türk - İslâm Devletlerinin örgüt ve kurumlarından geniş ölçüde yararlanmıştır. Fıkıh kitaplarından çıkartılmış bulunan hükümlere göre şer'i vergilerin başlıcaları şunlardır: a) Zekât, b) Haraç, c) Öşür, d) Cizye. Bu dört ana vergi türü şer'i vergilerin temelini oluşturmaktadır. Bundan başka yine şer'i tekâlif içinde düşünülen diğer şer'i vergiler bu temel vergilerin ayrıntıları durumundadırlar. Osmanlı Devletinde tekâlif-i şer'iyenin temeli oluşturan vergilerin düzenlenmesi, toplanması gibi konular her nekadar şer'i hukukun gerektiği gibi uygulana gelmişsede, duruma göre zaman zaman değişik uygulamalarda söz konusu olmuştur. Bununla beraber, çeşitli din, dil, ulus, ırk, meshep ve sosyal bünyelere mensup toplumları uyruğunda bulunduran böyle bir Devlet'de şer'i vergilerin ayrıntılarından olanlarının bu farklılıklara paralel olarak değişik isimler alması doğal karşılanmalıdır.

Şer'i vergilerin temelini oluşturan dört ana verginin genel hatlarıyla tanımını yapmakta yarar vardır.

1 — Zekât: Varlıklı müslümanların fakir dindaşlarına vermekle yükümlü oldukları bir tür sadakadır. Zorunlu gereksinmeyi aşan mallardan ve paradan kırkta biri verilmek suretiyle ödenirdi. Hak edene doğrudan verilmesi esas olmakla beraber, güçsüzlerin hükümetlerin koruyuculuğu altında bulunmasından ötürü hükümetlere de verilebilir.

2 — Haraç: Müslüman olmayan halkın vermekle yükümlü oldukları toprak vergisidir. Üzerinden haraç alınan toprağa «arazii haraciye» denir. Bunlar fetih sırasında sahipleri müslüman olmayan topraklardır. Vergi ödemek koşuluyla sahiplerine bırakılmıştır. Haraç, muvazzaf ve mukassem olmak üzere ikiye ayrılır. Harac-ı muvazzaf: Dönüm üzerinden alınan sabit bir vergidir. Harac-ı mukassem: Toprak ürünlerinden verimine göre onda birden yarısına (1/2 oranı) kadar alınan hissedir.

3 — Öşür: Onda bir anlamınadır. Çoğulu aşardır. Hasat zamanı toprak ürünlerinden alınan mal vergisidir. Ürünlerinden

öşür alınan toprağa «arazi-i öşriye» denir. Bir toprak fethedildiğinde onu feth edenler arasında bölüşülürse veya sahipleri fetihden önce müslüman olur da onlara temlik edilirse bu tür toprak öşüri olarak anılır. Öşür sözcük anlamı olarak onda bir demekse de zamanla bu oran değişmiştir.

4 — Müslüman olmayan halktan askerlik görevinden bağışık tutulmaları karşılığı olarak alınan kişisel bir vergi türüdür. Kişilerin ödeme güçlerine göre alâ, evsat, edna olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Çocuklar, kadınlar ve papazlar bu vergi dışında bırakılmışlardı.

(S.Ş.)

Tek Ges - İş (Ankara 1963). Türkiye Elektrik Kurumu'nda çalışan işçilerden Yalçın Dağdelen, Şükrü Tanır ve Ahmed Güçlü'nün çabasıyla TEK'de çalışan işçilerin çıkarlarını savunmak için kurulan sendika 1971'den sonra daha güçlü bir nitelik kazandı. Enerji işkolunda kurulu ve Türk İş'e üye sendikanın yöneticilerinin sosyal ve sendikal anlayışlarına karşı tepki olarak doğan Tek - İş, 1973'de yaptığı Genel Kurul'da DİSK'e katılma kararı aldı.

Ges İş Sendikası (2 Şubat 1961) bir süre Türk - İş üyesi olarak çalıştıktan sonra DİSK'e üye olma kararı verdi (2.11.1975). DİSK Yönetim Kurulu üyelik kararını inceledi ve onayladı (3.12.1975). Ancak kısa bir süre sonra Tek - İş'le Ges - İş'in birleşmesi kararını veren DİSK organlarının bu kararını uygulayan Tek - İş ve Ges - İş 1977 de birleşti, sendikanın adı da TEKGES İŞ olarak değiştirildi.

Enerji işkolunda disiplinli ve sınıf gerçeğini savunan ve başarılı bir yol alan sendika Selehattin Sayın'ın Genel Başkanlığı'nda üyelerine ve DİSK'e önemli hizmetler görmektedir.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal (Boyabat - 1878 / Ankara - 1969). Profesör. Eski bakanlardan. Askeri Tıbbiye'nin ilk sınıfındayken bir eli sakatlandığından ordudan ayrıldı. 1904'de İstanbul, 1918'de de Paris Hukuk Fakültesini bitirdi. Siyasi ve İktisadi ilimler üzerine doktora yaptı. Büyük Millet Meclisinin ilk devresinde Kastamonu ve Sinop Milletvekili seçildi (1920 1923). 1924'de Londra Büyükelçiliğine atandı. 1930 - 1933 yılları arasında iktisat, hariciye ve Adliye Bakanlığı yaptı. Türkiye ile S.S.C.B. arasındaki Ankara Antlaşması ile Türkiye, Fransa arasındaki Antlaşmayı imzaladı. Yedinci seçim dönemine kadar Sinop Milletvekilliğini sürdürdü. 1925 - 1941 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesinde İktisat Profesörlüğü yaptı. 1946 1950 yıllarında da önce Sinop daha sonra İstanbul'dan Meclise girdi. Millet Partisi'nin

Yusuf Kemal Tengirşek

kurucuları arasında yer aldı.

27 Mayıs 1960'dan sonra Kurucu Meclis üyeliği de yapan Tengirşenk'in *Vatan Hizmetinde* (1967) adlı bir kitabı ve *Milli Mücadele Ruslarla ilk Temaslarımız (Yakın tarihimiz* IV. 1962) adlı bir makalesi vardır.

Tepedelenlioğlu Nizamettin Nazif (Taşoz 1901 / İstanbul 1970). Yazar. İstanbul'da Deniz Harp Okulu'nda, Hukuk Fakültesi'nde Yüksek Ticaret Okulu'nda ve Moskova Üniversitesi'nde okudu. 1917'de gazeteciliğe başladı. İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Anadolu'ya geçerek ulusal kurtuluş savaşına katıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve *«Hâkimiyeti Milliye»* gazetesinde çalıştı. Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın organı sayılan *«Yeni Hayat»* dergisinin yönetiminde bulundu, başyazarlığını yaptı. Partinin yargılanması üzerine Ankara ceza mahkemesi'nce üç aya hüküm giydi (1923). Sadrettin Celal, Şevket Süreyya, Hasan Âli (Ediz) v.b. ile Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde beraat etti (1925). Bu yargılanmasından sonra sol hareketle ilgisini keserek çeşitli gazetelerde fıkra yazarlığı, başyazarlık yaptı, gazete çıkardı. Ölümünden önce *«Yeni İstanbul»* gazetesinde fıkra yazarı olarak çalışıyordu. Yazdığı tarihi romanlardan en ünlüsü *Kara Davut* (1928), *Öbürleri Kolkola* (1944), *Karlı Dağlar* (1945), *Deli Deryalı* (1971) dır.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım (Niğde - 1864 / İstanbul 1947). Niğde Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra özel okutularak Arapça, Frasça ve Fransızca öğrendi. II. Abdülhamit döneminde Musul, Manastır, Bağdat; Meşrutiyet döneminde Sivas, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Bursa valiliklerinde bulundu. Mütareke döneminde Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinde iki kez dahiliye nazırlığı yaptı. Bursa valiliği ve dahiliye nazırlığı sırasında kuvvayi milliyeye yardım ettiği gerekçesiyle işbirlikçi Damat Ferit kabinesi zamanında tutuklanarak Kürt Mustafa Divan-ı Harbi'ne verildi. İdama mahkum edildiyse de (1920) cezası küreğe çevrildi. Tevfik Paşa kabinesi zamanında Askerî Temyiz Mahkemesi kararı bozunca hapisten çıktı, kılık değiştirip Anadolu'ya geçti. TBMM'nin Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulundu. Cumhuriyetten sonra da üç dönem Niğde'den milletvekili seçildi. Ebubekir Hazım Tepeyran Edebiyat-ı Cedide döneminde yazmaya başladığı öykülerine, Türkçe, Fransızca şiirlerine, çok azı yayımlanmış idarî - siyasî anılarına karşın yalnız *Küçük Paşa* romanıyla anılır. Yayımlandığında hiç dikkati çekmeyen bu roman Cumhuriyetle birlikte Anadolu'ya yönelen yazarlarımızca yeni yazılmışçasına önemsenir ve Nabizâde Nazım'ın *Kara Bibik*'inden sonra köyü ve Anadolu'yu ikinci kez işleyişinde birleşilir. Orta Anadolu köylerinin birinde doğup çocuksuz Suat Paşa konağına yerleşen Salih'in *«Küçük Paşa»* ünvanıyla orada yetişmesi, eğitilmesi ama Suat Paşa öldükten sonra, karısına kısırlığını sürekli hatırlattığı için yeniden köyüne gönderilmesi anlatılır romanda. Vakası 1887 1896 yılları arasında geçen *Küçük Paşa*, romana dayanarak bazı sorunları ortaya koyar. Ebubekir Hazım «Konu dışında ettiğim sözlerle öykünün yürüyüşü istemeyerek aksıyor; yalnız, şurası var ki ben o sözleri romanı süslemek için söylemedim; üstelik, bu romanı, daha çok, onlara dokunmuş olmak için yazdım.» diyerek köy okulları, millî eğitim, kocakarı ilaçları, sağlık, yol, kaçırılan eski eserler gibi sorunlara dokunmakla görevlendirir kendini. Bu yüzden sık sık olay dışı kalır, olaya dönme gereği duydukça da Ahmet Mithat ve öteki Tanzimat romancıları gibi «hikâyemize dönelim» vb. tümcelerden yararlanır. Dil bakımından döneminin özelliklerini benimser, kendisinin anlattığı yerlerde Arapça, Farsça sözcük ve kurallarını kullanırsa da halkın konuşturulduğu yerlerde onların kendi dillerini kullanır. Kusurlu romanına ve dil ikiliğine karşın Ebubekir Hazım İstanbul dışı edebiyatımızın ikinci örneğini vermekle, gündemine köyü almakla, ayrıca halkın kurtuluşunu kendi gücüne değil de halkçı bir yardımsevere bağlayan yanlış ideolojisine karşın halkın kaba, keskin ve acımasız koşul-

ları önünde silkinen ve hesaplaşan bürokrasiyi konu edinmekle edebiyat tarihimizin her zaman önemli adı olacaktır.

Yapıtları: Eski Şeyler (öyküler, 1910), *Küçük Paşa* (roman, 1910, 1947), *Zalimane Bir İdam Hükmü* (otobiyografi, 1946), *Canlı Tarihler* (anı, 1947).

Necati Mert

Terakki. Tanzimat döneminin ilerici, özlü, özgürlük yanlısı gazetesi. İlk sayısı 2 Kasım 1868. Kısa bir aradan sonra yeniden çıktı. Bu sonuncusu Ahmet Rasim'den başlayarak hep gazetenin ilk yayın tarihi olarak gösterilmekte ise de yanlıştır. İkinci çıkışta «Hasbihal»i yazan Filip Efendi gazetenin yeniden yayımlandığına değinmektedir. Ali Raşit, Filip Efendi tarafından haftada beş gün, bazan eklerle birlikte, çıkıyordu. Çıkmadığı günler; pazarları, «Terakki Muhadderat için gazetedir» adı ile kadın haklarını ortaya atan, savunan, önemi ve gelişmesi üzerinde duran Türkiye'de ilk kez kadınlar için, cuma günleri de Terakki Eğlence ve Udhukeye dair gazetedir» adı ile satirik içerikte ayrı sayılar yayımladı. Haberde, içerikte çağdaş gazetecilik örneği verdi, kapanıncaya kadar ilerici tavrını korudu. İlk kez Münif Paşa'nın ortaya attığı harflerin değiştirilmesi görüşünü ve dilde özleşmeyi karşıtlarına karşı savundu. Namık Kemal'in basılmasını hayretle karşıladığı Tunuslu Hayrettin Paşa'nın «Ülkelerin durumlarını öğrenme konusunda meslek ayrılıkları» adlı ilerici yapıtını yayımladı. İlerici ve özgürlükçü tutumu Bâbıali'yi tedirgin ediyordu. 22 Ağustos 1870 günlü sayısında Danıştay yardımcılarından Ayetullah Bey'in Türkçenin ilk «Marsaillais» çevirisi çıkıp, bir hafta sonra da 30 Ağustos 1870 tarihli 439. sayısında «El Cevaib»in Fransız «Pays» gazetesinden çevirdiği «bend» yayımlanınca Ali Paşa'nın baskısı ile, Danıştay Başkanı Yusuf Kamil Paşa, Ayetullah Bey'i on beş gün ev hapsine aldı, gazete de kapatıldı. Daha sonra birkaç kez çıkmış ise de ilerici ve ilk niteliğinden iz yoktur. Aynı adla çıkan gazetelerin en önemlisi 1906 Nisanında Paris ve Kahire'den yayımlanıp süren «Terakki»dir (bkn. Prens Sabahattin, Jön Türkler) «Teşebbüs-i şahs-i ve kanun-ı esasi ve adem-i merkeziyet taraftarları» yayın organı olarak Prens Sabahattin ve Ahmet Fazlı yönetimde çıktı ve Prens Sabahattin'in görüşlerini savundu.

Dündar Aköral

Tercüman Günlük siyasal gazete. 1954'te İstanbul'da Cihat Baban yönetiminde yayımlanmaya başladı. 1959'a değin dönemin iktidar ve ana muhalefet partileri karşısında ılımlı tutum alarak eleştiriden çok uyarı yöntemi izleniyor, gazetelerin sayfalarında Kadircan Kaflı ile Yaşar Nabi Nayır; Murat Sertoğlu ile Semih Balcıoğlu; Ahmet Kabaklı ile Emil Galip Sandalcı ve —takma adla yazdığı fıkralarla—Melih Cevdet Anday görünebiliyordu. 1959'da gazete sahiplerince Cihat Baban yönetimine son verilerek aynı yetkilerle Peyami Safa getirildi. Demokrat Partinin 1957 seçimlerinden sonra, hızla anti-demokratik, hukuk dışı baskı yönetimine geçtiği evrede *Tercüman*, başta Üniversiteler olmak üzere tüm ilerici kesimin yönlendirici hareketlerine karşı çıktı. 15 haziran 1962'de ise Kemal Ilıcak'ın sahipliğine geçmesi üzerine gazetede iki yönlü bir yayın politikası izlenmeye başladı. Tutucu kesimin beğenisine uygun haber, yazı dili ve tefrikacılık anlayışı. Egemen çevrelerin ekonomi politikasına kamuoyu oluşturmaya yönelik habercilik. Bu evrede gazetenin kadrosunda Ali Rıza Alp, Murat Sertoğlu, Ahmet Kabaklı, Celal Yardımcı, Rauf Tamer, Tarık Buğra, Güneri Cıvaoğlu, Ergun Göze yer aldılar.

Tercüman-ı Hakikat'in başlığı (1878)

Tercüman-ı Hakikat. Osmanlılar döneminde çıkan günlük siyasal gazete. Sahibi ve yönetmeni: Ahmet Mithat. İlk sayısı 25 haziran 1878'de çıktı. Abdülhamid II.'nin baskı döneminde kendine özgü gazetecilik anlayışı ile edebiyat, tarih, tabiat bilimleri dallarındaki yazılarının yanısıra öykü, roman, masallar yayımlayan Ahmet Mithat kalabağın beğenisine koşutluk sağlamaya çalıştı. Güncel fırsatları değerlendirerek, olaylardan dersler çıkarmaya çalışarak, «halkın dilini» benimseyerek gazetesine ileriye dönük bir okul kimliği kazandırma çabası gösterdi. Saltçı rejimin simgesi Abdülhamid'le uyum içinde bulunmasına karşın, ekonomi, felsefe, doğa bilimlerine ilişkin konularda nesnel kalmaya özen gösteriyor, özellikle güncel ekonomik sorunlar söz konusu olduğu zaman, «Yüksek okullarımızda Adam Smith ekonomisinin bir kanun, uyulması gereken bir düstur sayılması çok esef edilecek bir şeydir.» biçiminde eleştirilerden çekinmiyordu.

Tercüman-ı Hakikat'te Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Halide Edip, Ahmet İhsan vb. gibi çağdaşlaşma savaşımında yeri olan değişik anlayıştaki kalemlerin yazıları yer aldı, gazete II. Meşrutiyet döneminde Ahmet Mithat'ın yönetiminde İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak yayımını sürdürdü. Kurucusunun ölümü üzerine (28 aralık 1912) eski gücünü yitirdi.

Teşvik-i Sanayi Kanunu. 28 Mayıs 1927 tarihli ve 1055 sayılı **Teşvik-i Sanayi Kanunu** (Sanayii özendirme yasası) 1942 yılı ortalarına kadar yürürlükte kalmış olup, 1920 1950 döneminde özel sermaye girişimciliğinin desteklenmesine yönelik en önemli yasadır. Sekiz faslı ve 45 maddeden ibaret olan yasa 1 Haziran 1927'den 1 Haziran 1942'ye kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmıştı. 1929, 1933, 1937, 1938 yıllarında 1390, 1543, 2261, 3220 ve 3537 sayılı yasalarla, bu yasaya ekler yapılmış ve bazı maddeleri değiştirilmiştir.

Yasa, «sınaî müessese»yi şöyle tanımlıyordu: «Sürekli veya belirli zamanlarda içinde makine ya da aletler ya da tezgahlar kurulması yoluyla herhangi bir madde veya gücün nitelik ve şeklini kısmen veya tamamıyle değiştirip değerlendirmek suretiyle toplu imalat vücude getirilen ve bu amaca ayrılmış olan yerler bu yasaya göre sınaî müessese sayılır...»

Yasa, sınaî müesseseleri dört sınıfa ayırıyordu: En az on beygirlik güçle çalışan ve imalatında bir yıl içinde en az bin beşyüz gündelik miktarında işçi çalıştıran müesseseler birinci sınıf; gücü on beygirden az olup da imalatında çalıştırdığı işçi gündelikleri miktarı yıllık en az bin beş yüz olan ya da bu miktar bin beş yüzden azolupda gücü en az on beygir olan veyahut imalatta çalıştırdığı işçilerin sayısı günde onu aşkın bulunup da hareket gücü bulunmayan müesseseler ikinci sınıf; gücü on beygirden az olup imalatında yıllık çalıştırdığı işçi gündelikleri miktarı 750'yi aşan müesseseler üçüncü sınıf; tezgâh veya el ile her nevi dokumacılık, halıcılık, trikotaj, urgancılık, dantelâcılık ve emsali işleri yapan işçileri bir bina içinde toplu bir halde çalıştıran müesseseler dördüncü sınıf sayılıyordu.

Bu kanuna göre, en az 500 bin lira sermaye ile kurulmuş olan ya da en az 200 bin lira sermaye ile kurulmuş olup hareket gücüne ve temizleme veya işletme veya eritme tesisatına sahip olan maden ocakları birinci sınıf; bu nitelikte olmayan diğer maden ocakları (taş ocakları dışında) ikinci sınıf sayılmıştır.

Kanun, sınaî müesseselerin ve eklentilerinin kurulması, inşası ve genişletilmesi ve hareketli makinelerinin üretim ve nakline ve bu müesseseleri en yakın ve elverişli demiryolu, şose, liman veya kıyıya bağlamak için gerekli olan her türden taşıma, yükleme ve boşaltma araç ve gereçleri için zorunlu arazi,

belediye sınırları dışında başka bir yere ayrılmamış arazi-i milliyeden olduğu ve bu yerlerin Ticaret Bakanlığınca onaylandığı takdirde toplam 10 hektara olan bölümü Bakanlar Kurulu kararı ile müessese namına ücretsiz ve parasız olarak verilir. Bu arazi kişilere ait olup maliklerinden rızasiyle alınamadığı takdirde kamulaştırılması olasıdır. Ayrıca sınai müesseselerin ve eklentilerinin kurulması, inşası ve genişletilmesi için zorunlu olup belediye sınırları içinde bulunan ve devlete ait ve başka bir yere tahsis edilmemiş arazi, arsa ve binalar takdir edilecek bedelleri 10 yılda ödenmek üzere Bakanlar Kurulu kararıyle müessese adına devir ve ferağ olunabilir. Kanun, bunlardan başka özel sermaye girişimcilerine resim ödemeksizin telgraf ve telefon hatları yapımına izin veriyor, haberleşme ve enerji nakil hatları için genel şoyyarın kenarları ile devlete ait arazide parasız ve sahipli arazide de sahiplerine Ticaret (İktisat) Bakanlığınca takdir olunacak bir ödence karşılığında direk dirilmesine de olanak veriyordu. Sınaî müesseselerle bunların bulundukları arazi ve bütün eklentileri musakkafat (bina), arazi, kazanç, maktu zam, gümrük vergileri ile özel idare ve belediye rüsumlarından muaf tutuluyorlardı. Ayrıca devlet demiryolları ve denizyollarında % 30 oranında indirim ile taşımacılık olanağı tanınıyordu. Hammadde nakli için özel indirimli tarifelerin Bakanlar Kurulu kararıyle uygulanacağı, hammaddelerin % 10 indirimle sağlanabileceği, gerekli olan tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin yürürlükteki fiatlardan indirim yapılarak bu müesseselere satılacağı, hükümet, özel idare, belediyeler ve bunlara ait kuruluşlar ile imtiyazlı şirketler ve bu kanundan yararlanan müesseseler ihtiyaçlarına göre alacakları her türlü maddeyi, ülke içinde üretiliyorsa dıştan gelenlerden % 10 pahalı bile olsa içeriden sağlamaya ve satınalmaya zorunlu kılındıkları kabul edilmiştir.

Sınaî müesseselerin bu müsaade ve muafiyetlerden ne şekilde yararlandıkları da, bunların sınıflandırılmasına göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Buna göre büyük işletmeler en fazla avantaj ve ayrıcalık sahibi kılınmışlar ve küçük işletmelere daha az avantaj sağlanmıştır.

1933 yılında yapılan bir kanun değişikliği ile 1933'den sonra kurulacak sanayi işletmelerine sanayii teşvik muafiyet ruhsatnamesi verilmesi, ülkenin ihtiyaçlarına göre o sanayi dalında fazla üretim bulunmaması, bu müesseselerin ülkede yetişen ve dışardan getirileceklerle aynı nitelikte ham veya yarı mamul maddelerin sürümüne ve gelişmesine engel olmaması, ham maddeleri kısmen veya tamamen dışardan gelecek sanayiin ülkede bırakacakları işçilik ve diğer yararların muafiyet vermek suretiyle korunmaya değer önemde bulunması gibi koşullara bağlanmıştır.

Teşvikl Sanayi Kanununun uygulanma şekline dair bir talimatname de çıkarılmıştır. 1937 malî yılı sonunda biten beş yıllık ilkel madde muafiyet cetveline devamdan vazgeçilmiş ve 1 Haziran 1938 tarihinden itibaren de ülkemizde bulunmayan ve yetişmeyen ilkel maddelerin gümrük resmi muafiyeti kaldırılmış ve bu tür maddelerin asgari gümrük resmile ithallerl sağlanmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu, Türkiye'nin ekonomisinin kapitalist bir yapıya kavuşturulması için çıkarılmış önemli bir yasadır. 1913 Yılında aynı amaçla İttihatçıların çıkardığı sanayii teşvik kanunundan farklı olarak işletmeler iki temel ölçüte (mekanizasyon ve işgücüne) göre daha ayrıntılı olarak gruplandırılmıştır. Yeni yasanın verdiği avantaj ve ayrıcalıklar, ülkede sanayiin gelişmesini sağlayamamıştır. 1927 Sanayi sayımının ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de küçük ve en küçük sanayi asıl ağırlıkta olanlardı. Bu yasadan tam anlamiyle yararlanabilecek sanayi kuruluşları çok azdı.

Teşvik-I Sanayi Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ulusal sanayii geliştirmek ve yabancı sermayeyi uzaklaştırmak için aldığı bir dizi önlem içinde ele alınmalıdır. Ne var ki, bu önlemler ulusal sanayiin gelişmesini sağlayamamıştır: Türkiye'de 1927 yılında 256.855 kişinin çalıştığı 65.245 işletme saptanmış, bunların ancak 2.822'sinin fabrika tipi işletme sayılabileceği görülmüştür. 2822 işletme, 163.500 beygir gücünde toplam 4850 mekanik motora sahip olup, 1927 yılında Türkiye'de sağlanan 81,7 milyon kilovat-saat enerjinin ancak 33,3 milyon kilovat-saatının sanayide kullanılmış olması da Türkiye sanayiinin teknik donanım bakımından zayıflığını göstermektedir. Sanayiin ulusal gelirdeki payı bu dönemde ancak % 10'dur. Ulusal sanayiin gelişmesi, öncelikle tarımsal üretimin düşmesi ve bu nedenle iç pazarın daralması nedeniyle hammadde temelinin bulunmayışı yüzünden engellenmiştir. İç kapitalist birikim olanakları, toprak sorununun ve kapitalizm öncesi sömürü biçimlerinin kaldırılmaması nedeniyle daralmış, yabancı sermayenin uzaklaştırılması da sağlanamadığından ulusal sanayiin gelişmesi mümkün olmamıştır.

Mustafa Gebzeli

Teşvikl Sanayl Kanunu Üzerine

Sanayii, 1929 yılına kadar gümrük duvarları ile koruma olanağı olmadığından, başka bir yola gidildi ve 1913'de sanayii teşvik amacıyla çıkartılmış olan kanunda, 1924 yılında bazı değişiklikler yapıldı ve 1927'de de «Teşviki Sanayi Kanunu» yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre; «Sınaî müesseselere ait olup, memleket dahilinde bulunmayan veya kâfi miktarda istihsal veya imal edilemeyen aşağıda yazılı maddeler, gümrük ve duhuliye resimlerinden muaftır: 1 — bu müesseselerle müştemilâtının tesis, inşa ve tevsilerine muktazi her nevi inşaat malzemesi; 2 — bu müesseselerin imalâtına ve mamûlâtının zurufuna muktazi iptidaî maddeler; 3 — bu müesseseler için lüzumu olan her nevi makina ve alet ve bunların yedek ve tecdit parçaları; 4 — bu müesseselere ait olarak vücuda getirilecek nakliye, tahmil ve tahliye ve muharrik kuvvet istihsal ve nakil tesisatına muktazi bilcümle malzeme (inşaat malzemesi dahil), muharrik ve müteharrik vesait.»

Kanunun getirdiği bu «muafiyetler», gene kanunun koyduğu «yerli malı kullanma zorunluluğu» ile tamamlanıyordu. Şöyle ki, «Devlet, özel idareler ve belediyelerle bunlara ait müesseseler ve Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler; ihtiyaçları olan mallardan memleket dahilinde yeterli miktarda istihsal olunup da benzerlerinin görebildiği işleri görebileceği fennen tesbit edilmiş olanları, ithal yoluyla gelen mallardan azamî % 10 nisbetinde pahalı da olsa, ithal mallarına tercihan kullanmağa mecburdurlar.»

Böylece, gümrük ve duhuliye resimlerinden muaf olarak yurda getirilen yatırım malları ile faaliyete geçecek sınaî kuruluşlara, yurtiçi fiyatları dünya fiyatlarının % 10 üzerinde olsa bile, ulusal bir pazar yaratılmış oluyordu.

Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan firma sayısının 1927'de 470'den 1932'de 1473'e yükselmiş olması, Kanunun getirdiği olanaklardan yararlanan firmaların artışını göstermektedir. Ancak, 1932 Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan 1473 firmanın yüzde 44,30'unun «tarım, evcil hayvanlar ve av ürünleri sanayii», yüzde 23,80'inin

«dokuma sanayii» yüzde 9,10 unun «odun sanayii» gibi tüketime dönük sanayilerde faaliyetlerini yoğunlaştırmış olmaları, ilkel maddelerin yurtiçinden sağlanabilmesi ve tarımsal nitelikteki sanayiinin gelişmesi yolunda İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların gerçekleşme yolunda olduğunun bir göstergesidir.

1923 - 1932 Dönemindeki Sınai Gelişme: özel girişimciliğin öncelik aldığı bu dönem içinde, sanayileşme sürecinde geride bırakılan yolun, kurulan sanayinin niteliğinin ne olduğunu gösterecek iki temel kaynak vardır. Bunlardan birincisi, İstatistik Umum Müdürlüğü'nce yapılan «1927 Sanayi Sayımı», öteki ise, gene aynı Genel Müdürlük tarafından yapılan, fakat yalnız Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşları kapsayan «1932 - 1939 Sanayi İstatistikleri»dir. Aralarındaki kapsam farklılığından ötürü, bu iki belgeye dayanarak bir karşılaştırma yapma olanağı yoksa da, belirttikleri eğilimleri belirlemek yararlı olacaktır.

1927 Sanayi Sayımı'na göre, Türkiye'de, 256.855 işçi çalıştıran 65.245 işletme bulunmaktadır. Toplam işletmelerin yüzde 43,59'unu oluşturan 28,439 işletme «tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayii»nde faaliyet göstermekte ve toplam çalışanların yüzde 43,01'ini istihdam etmektedirler. Sektör bazında daha çok ayrıntıya girmeden, 1927 yılında Türkiye'de mevcut sanayiinin yapısının «hafif sanayii»n ilkel bir biçimi olduğu ve işletmelerin yüzde 85,09'unun bu sanayilerde faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca, bir başka olgu da, 1927 yılında, sanayide, küçük atelye tipi işletmelerin egemen olduğudur. Şöyle ki, altı kişiden az insanın çalıştığı kuruluşların sayısı 59.245'dir ve toplam işletmelerin yüzde 90,81'ini oluşturmaktadırlar.

Kullanılan ham madde değerlerinin dağılımı, toplam ham madde değerlerinin yüzde 65'inin tarım, yüzde 18'ini ise dokuma sanayiinden kullanıldığını göstermektedir. Toplam ham maddenin yüzde 12,62'si ithal edilmiş ve ithal malı ham maddeler, sırasıyla, karton sanayii, çeşitli sanayii ile karma sanayide yoğunlaşmıştır. Bu eğilimler, İzmir İktisat Kongresi'nde ileri sürülen dileklerden biri olan, ilkel maddeleri yurt içinden sağlanabilecek sanayilerin geliştirilmesi önerisine de uygun düşmektedirler. Konuya, üretim değerlerini dikkate alarak yaklaşmak da, gözlenen eğilimi değiştirmemektedir. Toplam sınaî üretimin yüzde 65,08'i tarım, yüzde 17,65'i ise dokuma sanayileri tarafından yaratılmıştır.

1932 - 1939 Sanayi İstatistikleri, özel girişimcilik yoluyla sanayileşmenin son yılı olan 1932 ile ilgili bilgileri, yalnız Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan işletmeleri dikkate alarak vermektedir. Fakat 1927 Sanayi Sayımının ortaya koyduğu eğilimlerde pek önemli değişmeler gözlenmemektedir. Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşların yüzde 44,19'u tarım, evcil hayvanlar ve av ürünleri sanayicilerinde, yüzde 23,83'ü ise dokuma sanayiinde faaliyette bulunmakta ve toplam çalışanların, sırasıyla, yüzde 33,02'si ile yüzde 29,00'unu istihdam etmektedirler. Bu da 1927'deki eğilimlerin devam etmekte olduğunun bir göstergesidir. Kuruluşların kullandıkları ham madde değerleri ile üretim değerlerini karşılaştırmak olanağı, yukarıda değinilen kapsam farklılığından ötürü, yoktur.

1923 - 1932 yılları arasında, tüketim malları üretimine dönük bir sanayinin kurulmasının sağlandığı, fakat temel sanayilerin kurulamadığı görülmektedir. Plânsız ve programsız bir sanayileşme, hele Devletin koruyucu tedbirleri de olunca, ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlardan çok, kârlılığı çok olan alanlara yönelmiştir. Nitekim, 1932 yılında, net kârın sermayeye oranı ortalama yüzde 19,5 olarak saptanmıştır. Bu ise, özellikle Teşviki Sanayi Kanunundan yararlanmak amacıyla, binası bile kendine ait olmayan —ki, 1932'de tüm kuruluşların yüzde 41'i kiracı durumundadırlar— «gecekondu tipi» işletmeler kurulmasına yol açmıştır. Böylece, küçük sanayi niteliğinde, sermaye bakımından yetersiz, harcamaları rasyonel olmayan, kısa dönem için belki geçerliliği olan, fakat uzun dönem için yetersizliği açık bir tüketim malları sanayiinin temelleri atılmıştır.

(Tunç Tayanç, Kapitalist Sanayileşme sürecinde 1923-1950 Kesiti, Özgür İnsan dergisi eylül 1972)

Tevfik Nevzat (İzmir - 1865 / Adana - 1906). Yazar. Yüksek öğrenimini İst. Hukuk Mektebi'nde tamamladı. İzmir'de Halit Ziya (Uşaklıgil) ile birlikte *«Nevruz»* dergisini, daha sonra *«Hizmet»* gazetesini çıkardı. Abdülhamit II.'nin zorbalık rejimine karşı daha açık bir mücadele yürütmek amacıyle Paris'e kaçtı; *Hizmet*'in yayımını orada 5 yıl sürdürdü. Bir ara kaçak olarak geldiği İzmir'de yakalanarak Bitlis'e sürüldü. Affa uğrayıp dönüşünde bu kez ihtilâl hazırlamak suçuyle tutuklandı; kalebentliğe mahkum edildi. Adana cezaevinde gardiyanlar tarafından öldürüldü. Ziya Somar'ın yaşamını savaş ve görüşlerini inceleyen bir monografisi var : *Tevfik Nevzat* (1948).

Tevfik Fikret gençlik döneminde

Tevfik Fikret (İstanbul - 1867 / İstanbul - 1915) Şair. Orta öğrenimini Aksaray Mahmudiye Rüştiyesi ve Galatasaray Sultanisi'nde tamamladı (1888). Hariciye İstişare Ka-

lemi ile Sadaret Mektûbi Kalemi'nde çalıştı. Galatasaray'ın ilk bölümü'nde (1894 1895) ve Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği yaptı. Bu döneminde, *Mirsad* dergisi'nin açtığı «Sitayiş-i Hazret-i Pâdişahi» konulu şiir yarışmasına katılarak birincilik kazandı. (1892). *«Servet-i Fünun»*un yönetimini alacağı 1896 yılına kadar bu dergide üslubunu arayan şiirlerle, şiirin iç yapı unsurlarını araştıran yazılar yayımladı. *Servet-i fünun»*un yönetimini aldıktan sonra şiirlerinin özünde ve biçimlerinde dönüşümler yapmasına yol açan yeni görüşler kazanan Fikret, yaşadığı toplumun insanlarını görmeye başladı. Bu duygularla okuduğu batılı sanatçıların gerçekçi yapıtları arasında bağlantılar kurdu. H. Cahit'in *«Edebi Hatıralar»* ında belirttiği gibi, *«Servet-i fünun»* çevresinde, zorbalıktan ve saraydan nefret, özgürlük ve meşrutiyet düşünülerine bağlanma duyguları içinde daha sonraki kişiliğinin belirtilerini buldu. Toplumun sefalet içindeki insanlarının şiirlerini yazdıkça, toplumsal sorunlar üzerinde düşünmeğe başladı. Bir süre sonra, Edebiyat-ı Cedide akımı içinde birleşen sanatçılarla uzlaşamayarak Âşiyan adıyle anılan evine çekildi. II. Meşrutiyetin ilânına kadar 9 yıl hareket içinde bulunmadı. Meşrutiyet ilân edildikten sonra Hüseyin Cahit ve Hüseyin Kâzım ile birlikte *«Tanin»* gazetesini çıkardı. Ne var ki iktidara geçen İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülkenin yarı sömürge durumuna gelmesine yol açan dışa bağımlı ekonomik ilişkilere girdiğini ve bürokratlarla, paşaların yabancı sermayenin koruyucu kanatları altında «han-ı yağma»dan paylarını aldıklarını gördükçe umutsuzluğa düştü, politik çalışmalarını sürdürmedi. Bir süre Galatasaray Lisesi müdürlüğünde bulundu. Eğitim alanındaki girişimlerinin tepkiyle karşılanması üzerine de Robert Kolej'deki öğretmenliğine döndü. Yaşamının sonuna kadar bu görevde kaldı.

Tevfik Fikret şiirinin üç evreye bağlı gelişme çizgisi gösterdiği genellikle kabul edilmiştir.

1 — «Servet-i fünun» hareketine kadar süren arayış yılları (1888-1896). 2 — «Servet-i fünun» ve II. Meşrutiyet öncesi (1896-1901), (1901-1908). 3 — Son yedi yılı.

1 — Genellikle, küçük yaşlarında başlayan öteki sanatçılar gibi Fikret'in de ilk deneylerinde, kendi iç dünyasında yankılar uyandıran şiirler havasında dizeler kurmaya çalıştığı görülür. Şair öğretmenleri, Recaizade ile Muallim Naci'nin ortak etkisi altında, henüz kendi kişiliğini ortaya çıkaran bir düzeye erişemez. Muallim Naci'nin, eskiye bağlı şiir anlayışı ile, Recaizade'nin yenilik çabaları arasında bilinçli bir seçme yapamadan şiirin kuruluşuna özgü öğeleri öğrenmeye çalışır. Oldukça uzun süren bir arama dönemidir bu.

Daha sonra, ilk arayış yıllarının bütün ürünlerini topladığı defterin her yaprağına bir çizgi çekerek, «nasıl olursa olsun başkalarının yolunda yapılan şeylerin şiir olamayacağına» karar verir. Ne var ki, kendisinin sonradan reddettiği bu ilk deneyler arasında yeni bir dize yapısı ortaya çıkmış, şiirimize yenilikler kazandıracak bir kuruluş tekniğinin ilk belirtileri görülmeye başlamıştır.

«Siz bir lâtif hayalsiniz, bir güzel hayal»
«Hava lâtif, deniz rakid, âsuman mahmur»

biçiminde dizelerle kurulan dörtlüklerde «bütün güzelliği» arama kaygıları da sezilmektedir. Anlamın dizeden taşmasını başıboş bırakan şair, giderek divan şiirinin kurallarına boyun eğmemeğe başlar. Bu ilk yenilik girişimlerini daha sonra şöyle anlatacaktır:

«..Sözün gereksiz açıklığından kurtulmak için bir çare düşünüyordum, her iki veya üç mısrada bir kere, vezinden hariç bir iki kelime koymak. Meselâ bir küçük mısra yazmak ki, vezni evvelkilerin veznine uymasın. Yalnız bu küçük mısra için, nasıl bir vezin seçmeli ki, manzumeyi ahengin tek düzelliğinden kurtarmakla birlikte çığ düşmesin. Orasını tabiatın sevkine bıraktım. Yazmış olduğum kıt'aları birer birer alarak, bu yeni değiştirme fikrine göre ıslaha koyuldum.»

Bu araştırmalardan sonra, aruz ölçüsünün yalnız bir kalıbında kullanılan «müstezad»ı her kalıbda uygulaması getirdiği öz'e yeni biçimler bulmasına yol açmış, böylece ölçünün egemenliğinden kurtardığı örneklerle öteki «Servet-i fünun»cu şairleri etkilemiştir.

2 — «Servet-i fünun» döneminde Fikret'in yeni bir şiir tekniğine ulaştığını gösteren örneklerin çoğaldığı görülür.

«Bazan sesinde öyle derin bir inilti var
Bir hadşe var ki rûhumu karşısında titretir;
Hindin zehirli goncelerinden nümunedir
Bazan yanaklarındaki muhrik parıltılar.»

«Hasta çocuk», «Balıkçılar» gibi toplumun ezilen katlarındaki insanları yansıttığı şiirlerinde de öz'ün yol açtığı teknik gelişmeler ortaya çıkar.

Ne ki, bu teknik gelişmelerin yanısıra, dil iç yapısı ile olduğu gibi sürer gider.

Bu geleneği yıkma yolundaki girişimleri benimsemediğini ifade eden yazılar bile yazar: «Bugün meselâ Veli dayılar için, münhasıran onların anlayacağı gibi bir yazı dili tasavvur edemiyorum.»

Oysa aynı evresinde, sanat anlayışında toplumsallığa doğru açılmalar genişlik kazanmış, bu gelişmeyi bilinçli bir yönteme bağlamak istemiştir.: «Sanat şahsî olamaz. Kendi şahsı için âsar-ı sanat vücuda getirenler bulunsa bile, sanatkârlar yalnız kendi şahısları için tevlid-i sanat edenler değildir. O halde sanatkârın hayat-ı umumiyeden ayrılmaması, bil'akis onu tezyin ve takviye etmesi lâzım gelir.»

3 — Son döneminde, bu anlayışa bağlı olan şiirleriyle ortaya toplumu damarlarının atışında duyan bir şair çıkmıştır. *Sis, Ferda, Millet Şarkısı, Haluk'un Amantüsü, Han-ı Yağma* gibi başkaldırı şiirinin ilk örneklerinde tekniğini aşan coşkularla asıl kişiliğini bulur. Bu şiirlerde değişik teknik uygulamalarla çekinmeden kalabalığın sorunlarına girer. Dili yalınlaşarak uzun deney yıllarındaki tutukluğun yerini genişlemeler alır.

Divan şiirinin, sözcüğün dilbilgisi içindeki durumuna göre koşulladığı uyak anlayışı yerine, kulağa bağlı uyak, konuşma dilinden geniş ölçüde yararlanma, Türkçeyi aruz ölçüsüne uygulamadaki ustalıklar, şiirinin belirgin öğeleri arasındadır. Bu aşamada, «bütün güzelliği» ararken «ölçüsüz şiire» doğru sürekli bir açılmanın öğelerini beraberinde getiren bu örnekler, yenilikçi şiirimizi oluşturan ilk biçim hamleleri sayılmak gerekir.

Fikret'in dünya görüşünün de şiirlerindeki gelişmelere bağlı olarak biçimlendiği söylenebilir. Uzun süren çıraklık yıllarında başkalarını taklit havasında denemeler yazarken, kurulu düzenin geleneksel ahlâkının sınırları içindedir. İlk gençlik yıllarına rastlayan toplumsal buhranlar duygu ya da düşünce yönlerinden, batıya açık bir kültür ortamında okuyan şairi etkilemez. Din, aile gibi kurumlarla belli bir zıtlaşması yoktur.

30 yaşlarına gelince, yakın çevresindeki olumsuzluklar kişiliğine çarpamaya başlar. Bu izlenimlerle sezinlediği toplumsal çelişkiler karşısında bir duygulanma havasına girer. *Servet-i fünun*'u yönettiği yıllarda bir çözüm yolu aramadan bu duygulanmaların tepkisi ile dış dünya ile arasında karşılıklı bir alışveriş başlar. Ezilen tabakaların insanlarına acıma biçiminde beliren bu değişme, Abdülhamid rejiminden gelen baskıların dürtüsü ile toplumsal sorunlar üzerinde yeni sorular sormasına yol açar.

Bu sorulara karşılık aradıkça, dünya görüşü, yaşadığı dönemin kültür koşulları-

nı aşar; batının ulaştığı çizgiye kayar. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın belirttiği gibi, «geçmişi olduğu gibi —iyi, kötü— atmak ve yeni bir hayata başlamak», geleceğe güven - iç dünyasında çöreklenen kötümserliğin üstesinden gelir. Bu aşamadan sonra artık Osmanlı kültür koşullarının değil, yeni çağın adamı olur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın girişimlerine karşı çıkar. Özgürlük ve yasa anlayışı, ezilen insanların çıkarlarını amaçlayan toplumsal bir öz kazanmıştır.

«Haksızlığın envâını gördük. Bu mu kaanun?
En gamlı sefâletlere düştük. Bu mu devlet
Devletse de kanunsa da artık yeter olsun
Artık yeter olsun bu deni zulm ü cehalet
Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol
Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa var ol...»

İlk bakışta soyut bir başkaldırma gibi görünen bu dizelerde, ulus adına yasa koyan kurumların sınıfsal çıkarlara dayanan yönetim biçimleri eleştirilmekte, büyük çoğunluk olan «millet» yolu, hak yoluna eşdeğer tutularak benimsenmektedir. Reddedilen genel olarak «yasa» ve «devlet» değil. belli egemen sınıfların koyduğu yasalar ve onun yönettiği devlettir. Bu başkaldırı havası *95'e doğru* da hem daha kesinlik kazanmış, hem de yasalarla toplum arasındaki zıtlıklar daha açıkça ortaya konmuştur.

«Millet yaşamaz hakka tahassürle solurken
Sussun diye vicdanına yumruklar inerse
Millet yaşamaz meclisi müstahkâr olurken
Iğfal ile tehdit ile titrer ve sinerse
Millet yaşamaz ma'seri millet boğulurken.»

Tevfik Fikret

dizelerinde koşullara bağlı reddetme öğeleri açıktır. Bu koşullar yönetiminde ağırlığı olan güçlerin «millet»e karşı oluşudur.

Fikret, devlete ağırlığını koyan siyasal gücün (İttihat ve Terakki Fırkası) yarattığı meclis diktatoryasının, dışa göbeğinden bağlı olan sermaye çevrelerinin çıkarları uğruna demokrasiye aykırı yola düştüğünü çabuk farkederek devrim tarihimizde ilk kez özgürlük düşünüsünü somutlama başarısı göstermiştir. İlk kez ekonomik hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılan kitlelere kâğıt üzerinde tanınan siyasal özgürlüklerin bir anlamı olmadığını görmüş ve göstermiştir. *«Han-ı Yağma»*, sadece bir yönetim kadrosunun yolsuz gidişini eleştirme değil, «millet»in üzerinde egemenlik kuran «yiyici» bir sınıfa karşı çıkmadır.

«Bütün bu nazlı beylerin ne varsa ortalıkta say
Hasep, nesep, şeref, şataf, oyun, düğün, konak, saray
Bütün sizin efendiler, konak, saray, gelin, alay
Bütün sizin, bütün sizin, hazır hazır, kolay kolay...»

biçiminde dizelerle karşısında olduğu sınıfın toplumsal niteliğini belirler; ama bu sınıfın tarihin o anındaki gücünden yılmadan şu gerçeği de ifade etmekten korkmaz:

«Bu harmanın gelir sonu kapıştırın giderayak.»

Yüzeyden bakılınca kötümser görünen Fikret, gelecek düşünüsü söz konusu olduğu zaman alabildiğine iyimserdir. Bir sığınma, kaçış ya da soyut bir bağlanış niteliğinde de değildir bu iyimserlik. Düşünceye bağlı bir gerçeklik olarak vardır. Çünkü «Fıtratta tekâmül ezilidir» ve şair yaşadığı toplumun da evrim yasalarına bağlı olarak adım adım devrim yolunda ilerleyeceğini, tarihin koyduğu yasaların aydınlığı içinde görmektedir. Yarın bu aydınlıkta güzel ve umut verici olduğu için, yarının gücünü temsil eden gençlik, şairin kafasında en güçlü kavramlardan biri olarak yaşar. Doğa, gençliği eskittiği zaman, onu da yeni kuşaklar önünde hesap vermeye mahkûm ettiği için geleceğin temsilcilerinden korkmaz. Kendisini en yalnız ve umarsız duyduğu zamanlarda bile bu güce bağlanır. Yaşamının son günlerine kadar umut ve ışık kaynağı olarak benimser.

Yapıtları : Rübab-ı Şikeste (1900, yeni harflerle de basımları yapıldı), *Haluk'un Defteri* (1911, yeni harflerle de basımları yapıldı), *Şermin* (1914, yeni harflerle de basımları yapıldı), *Rübabın Cevabı* (1912, yeni harflerle de basımları yapıldı), *Tarihi Kadîm, Doksan Beşe Doğru* (1928, 1947. A. Kadir'in günümüzün diliyle yenileştirdiği basım 1967).

TEVFİK FİKRET'ten Şiirler

HALÛK'UN AMENTÜSÜ

— Hisar: 22 Ağustos, 1326 —

Bir kudreti külliye var ulvî ve münezzeh,
Kutsî ve muallâ, ona vicdanla inandım.

Toprak vatanım, nev'i beşer milletim.. İnsan
İnsan olur ancak bunu iz'anla, inandım.

Şeyta da biz, cin de, ne şeytan, ne melek var;
Dünya dönecek cennete insanla inandım.

Fıtratta tekâmül ezelîdir, bu kemâle
Tevrat ile, İncil ile, Kur'anla inandım.

Ebnâyi beşer birbirini, kardeş.. Hulyâ!
Olsun, ben o hülyâya da bin canla inandım.

İnsan eti yenmez; bu teselliye içimden
— Bir ân için ecdâdımı nisyanla — inandım

Kan şiddeti, şiddet kanı besler, bu muâdât
Kan âteşidir, sönmeyecek kanla inandım.

Elbet şu mezar ömrünü bir haşri ziyahîz
Takip edecektir buna imanla inandım.

Aklın, o büyük sâhirin icâzı önünde
Bâtıl geçecek yerlere hüsranla inandım.

Zulmet sönecek parlayacak hakkı dırahşan
Birdenbire bir tâbişi bürkânla, inandım.

Kollar ve boyunlar çözülüp bağlanacak hep
Yumruklar o zinciri huruşanla, inandım.

Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın,
Her şey olacak kudreti irfanla... İnandım.

HÂNİ YAĞMA

Bu sofracık efendiler, - ki iltikama muntazır
Huzurunuzda titriyor Şu milletin hayatıdır
Şu milletin ki muztarip, şu milletin ki muhtazır
Faka. sakın çekinmeyin, yiyin, yutun hapır hapır.

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.

Efendiler pek açsınız, bu çehrenizde bellidir;
Yiyin, yemezseniz bugün yarın kalır mı, kim bilir?
Şu nadii niam, bakın, kudumuuzla müftehir?
Bu hakkıdır gazanızın, evet, o hak ta eldebir

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.
Bütün bu nazlı beylerin ne varsa ortalıkta say:
Hasep, nesep, şeref, şatafat, oyun: düğün; konak; saray
Bütün sizin, efendiler konak, saray, gelin, alay
Bütün sizin, bütün sizin, hazır hazır; kolay kolay.

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin;
Doyuca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin,

Büyüklüğün biraz ağır da olsa hazmı yok zarar,
Gururu ihtişamı var, sürüru intikamı var.
Bu sofra iltifatınızdan, işte tâp umar.
Sizin şu baş, beyin, ciğer, bütün şu kanlı lokmalar.

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.

Verir zavallı memleket, verir ne varsa; malını,
Vücudünü, hayatını, ümidini, hayalini,
Bütün ferağı halini, olanca şevku balini
Hemen yutun, düşünmeyin; haramını, helâlini.

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin.
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.

Bu haramın sonu gelir, kapıştırın gider ayak..
Yarın bakarsınız söner bugün çatırdıyan ocak,
Bugünkü mideler kavi, bugünkü çorbalar sıcak,
Atıştırın tıkıştırın kapış, kapış, çanak çanak..,

Yiyin efendiler, yiyin bu hânı iştiha sizin.
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin.

Tehvid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi yasası): Türkiye Cumhuriyet toprakları sınırları içindeki bütün bilim ve öğretim kurumlarını Millî Eğitim (Maarif) Bakanlığına bağlayan, mdreseleri kapatan ve teokratik öğretime son veren yasa (3 Mart 1924). Atatürk, TBMM'de verdiği bir söylevde yeni devletin Millî Eğitim politikasının temel ilkelerini ortaya atmıştı (1 Mart 1922). Bu ilkelere göre: 1 — Hükümetin en verimli ve en önemli görevi Maarif işidir. Bu işte başarılı olabilmek için milletin durumuna, toplumsal ve hayatî ihtiyaçlarına, çevrenin koşullarına ve çağın gereklerine uygun bir program izlenmelidir. 2 — Bütün vatandaşlara okuma, yazma öğretmek; vatanını, milletini, dünyasını tanıtacak kadar bilgi vermek maarif siyasetinin temeli ve ilk hedefi olmalıdır. 3 — Memleketin muhtaç olduğu türlü hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve yüksek öğrenime aday hazırlamak orta öğretimin amacı olmalıdır, 4 — Yetişecek çocuklara ve gençlere, görecekleri öğretimin sınırı ne olursa olsun, her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir.

Bunların gerçekleştirilmesi için millî eğitim alanında program birliğine gidilmesi, yabancı okulların emperyalist devletlerin emellerine hizmet etmelerinin önlenmesi, bu okullarda Türkçe kültür derslerinin Türk öğretmenlerince okutulması, feodal teokratik dinsel okulların kapatılması gerekliydi. Bu amaçla Şer'iye ve Evkaf Vekaletitinin kaldırılması ve hilâfetin ilgasına ilişkin yasalarla birlikte 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarıldı.

Bu yasaya göre, «Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur» (md. 1). Yine bu yasayla, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okullar Maarif Vekâletine devredilerek oraya bağlandı (md 2), Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde okul ve medreselere ayrılan ödenek, Maarif bütçesine devrildi (md. 3). Koyu dinsel gericiliği eğitim ve kültür alanından çıkarmak için Maarif Vekâletinin «yüksek diniyat mütehassısları» yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlâhiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesi göreviyle yükümlü memurların yetişmesi için de ayrı okullar açması kanun hükmü haline getirildi (md. 4). Yine bu kanunun yayımı tarihinden itibaren genel eğitim ve öğretimle uğraşıp o güne kadar Müdafaa-i Milliye'ye bağlı askerî ortaokul ve liselerle Sıhhiye Vekâletine bağlı olan darüleytamlar, bütçeleri ve öğretim kurulları ile birlikte Maarif Vekâyetine bağlandı (md. 5). Daha sonra bu maddeye eklenen bir fıkra ile Harbokulu'na kaynak sağlayan liselerin bütçe ve kadrolariyle Millî Savunma Bakanlığına devredilmesi kabul edildi (637 sayılı k. 22.4 1925). Tevhidi Tedrisat Kanunu ilkokullarda Türkçe dilinin öğretilmesini zorunlu kılıyordu.

Tevhidi Tedrisat Kanunu, uluslaşma sürecinde, feodal artıkların tasfiyesinde önemli ve ileri bir adım oldu. Halifeliğin kaldırılmasiyle başlayan «Maarif inkılâbı» Şeriye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması ve medreselerin de kapatılması ile sürdürül-

dü. Öğretimin birleştirilmesi ve laikleştirilmesi konusundaki bu atılım «mekteb» ve «medrese» adlarıyla bilinen ve birbirinden büsbütün başka anlayışta öğretim yapan iki ayrı türdeki kurumun varlığına son verdi. Eğitim ve öğretim laik bir temelde birleştirilmedikçe aynı ulusal bilince sahip kişilerden oluşan bir ulus meydana gelemezdi.

Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması feodal teokratik anlayış içindeki din adamlarını maddî olanaktan yoksun kıldı. Öğretim birleştirilmesi yasası, azınlık ve yabancı okullarının dinsel veya siyasal amaçlarla öğretim yapmalarının önüne geçtiği gibi, sınıflardan ve ders programlarından dinsel belirti ve düşünceler de çıkarıldı. Azınlık ve yabancı okulların Türkçe kültür dersleri okutma zorunluğu, bunların Türkiye hükümetinin denetimine bağlanması, Osmanlı devleti dönemindeki zararlı durumlarının son bulmasına neden oldu.

Tevhidi Tedrisat Kanunu, ulusal burjuvazinin ülkenin kapitalist gelişme çıkarlarına uygun düşen Avrupa burjuva kültürünün halka benimsetilmesi amacına yöneliktı. Okul öğretimi sistemi tek bir modele göre yeniden kuruldu. Hükümet, eğitimin mükemmelleştirilmesi için yabancı uzmanları ülkeye çağırdı. Bu uzmanların yardımıyla yeni ders plânları hazırlandı. Başlangıç okulları «ilkokul» adıyla 5 yıllık öğretime sokuldu ve ilköğretim parasız ve zorunlu bir duruma getirildi. İlkokulların programına resim, beden eğitimi, Türkçe, dilbilgisi gibi yeni konular katıldığı gibi, ana dil öğretimine, aritmetiğe, coğrafya ve tarihe çok önem verildi. Yeni ders plânı eğitimin geliştirilmesi alanında ileriye doğru atılmış bir adımdı. Türk eğitim tarihinde ilk kez öğrencilerin önünde Türkçe laik öğrenim olaankları açıldı. Laik eğitim sisteminin timsali olarak gösterilen ortaokullar ve liseler Fransız okulları örnek alınarak yeniden kuruldu. Meslekî-teknik öğretim sistemi de yeniden oluşturuldu. Eğitim kadrolarını yetiştirmek için de Ankara ve İzmir'de Eğitim Enstitüleri açıldı (1926). Yeni okul binaları yaptırılarak okuma - yazma öğretme seferberliğine girişildi. Öğretmen sayısında % 30 oranında artış kaydedildi. 1926 - 1929 döneminde okul sayısı 6455'i ve öğrenci sayısı 517 bine yükseldi.

Okul ve öğrenci sayısının artışına karşın, zorunlu ilköğretim ilkesi somutlaşamadı. 1929'da okul çağında olup da okula gidemeyen bir milyondan fazla çocuk vardı. Kemalistlerin halk eğitimi alanındaki reformlarının zavıflığı ve tutarsızlığı bu alanda olduğu gibi, öğretmen yetiştiren kurumların geliştirilmesinde de kendisini gösterdi (Köy Enstitüleri). Tevhidi Tedrisat Kanunu, burjuvazinin ilerici özünü yitirmesi sürecinde büyük ölçüde uygulama olanaklarını yitirdi. Gerici dinci çevrelere verilen çeşitli ödünlerle, mahalelerde Kuran Kursları ve hükümetin denetimi dışında din eğitimi yapan gerici örgütler giderek geliştiği gibi, İlâhiyat Fakültesi ve İmam - Hatip Okulları çeşitli tarikatların ve gerici akımların barınağı haline dönüştü. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile amaçlanan «aydın din adamı yetiştirme» ilkesi hiçbir zaman somutlaştırılamadı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranında beklenen azalma sağlanamadığı gibi, ilkokul çağındaki çocukların büyük çoğunluğunun okullara devamı sağlanamadı. Bu durum, devlet aygıtının gerici ve feodal unsurlardan temizlenmesi sürecini de etkiledi.

Özellikle 1950-60 döneminde gerici DP yöntiminin feodal - dinsel unsurlara büyük ödünler vermesi nedeniyle, 27 Mayıs hareketinden sonra laik öğretimin Anayasa güvencesi altına alınması amacıyla, 1961 Anayasasının 153. maddesinde «millî birlik ve beraberliği zedeleyici ve milletimizin medenî dünyadaki mevkiini sarsıcı mahiyetteki zararlı davranışların tekrarını önlemek» gerekçesiyle Tevhidi Tedrisat Kanunu, bir «devrim kanunu» sayılarak, 1961 yılında yürürlükte olan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğunun ileri sürülmemesi hüküm altına alındı. 1961 Anayasasının 153. maddesi, Tevhidi Tedrisat Kanununu «Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden bir «Devrim Kanunu» olarak nitelendirmektedir.

Mustafa Gebzeli

Terakki. Ali Raşit ve Filip Efendinin 1868'de çıkardıkları siyasal nitelikte gazete. İlk sayısı 21 Kasım olarak gösterilmekte ise de bu tarihli gazete üzerinde sayı 10 diye yazılmaktadır. Filip Efendi de bir süre ara verdikten sonra gazetenin yeniden çıkmağa başladığını 21 Kasım tarihli 10. sayısında belirtmiştir. 30 Ağustos 1870 tarihli 439. sayıdan sonra gazete hükûmetçe kapatıldı. Haftada beş gün çıkan gazete cumaları mizahi nitelikte ekler çıkardı. İlerici ve «dik başlı» karakterini sürdüren gazete için Namık Kemal, Hürriyet«te» böyle ileri görüsler taşıyan bir yapıtın yayımlanmasını sürdürebilirse bu bir bahtiyarlıktır, diyordu. Kapanıncaya kadar Alman, Fransız savaşının en özlü haberlerini verdi. Harflerin değişmesi tartışmasında bu zorunluğu şiddetle savundu. Birkaç yıl sonra birkaç kez yeniden çıktı ise de ilerici ve ilk niteliğinden eser yoktu. Aynı adla İzmir'de Cerrahzade Ali Sacit tarafından 1896'da çıkarılan bir gazete daha vardır. Yurt dışında Prens Sabahattin ve Ahmet Fazıl 1906'da *«Terakki»* adlı bir gazete çıkardılar.

(D.A.)

Terziler Sendikası (Ankara 1946): Aralık ayı başında tüzüğü yayınlanan sendika hemen hemen hiç bir çalışma yapamadan kapanmak zorunda kaldı. Sendika Tüzüğü, İstanbul'da yayınlanan *Sendika* adlı haftalık gazetede 7 Aralık 1946'da yayımlanmaya başladı. Ancak gazetenin 14 Aralık sayısında da tamamlanamayan yayım işi bitmeden *Sendika* Gazetesi Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılınca Ankara Terziler Sendikası da çalışma alanı bulamadı. Zaten tüm sendikalara karşı baskı yöneltildiği için, bu örgüt de doğar doğmaz yaşama hakkını yitirdi.

TEZ, İlhami Bekir (Trablus - 1906). Şair. Orta öğrenimini İstanbul Muallim Mektebi'nde tamamladı (1926). Uzun yıllar çeşitli illerde ve İstanbul'da ilk okul öğretmenliği yaptı. 1954'de emekliye ayrıldı.

«Milli Mecmua», *«Servet-i Fünun»*, *«Resimli Ay»*, *«Meş'ale»*, *«Yeni Türk»*, *«Varlık»*, *«Yeni Adam»* (1924-1944) dergilerinde yazan İlhami Bekir «serbest şiir»e yönelen ürünleriyle Nazım Hikmet hareketinin önemli şairlerinden biri olarak tanındı. Ülke gerçeklerini yansıtan şiirlerinin yanısıra orta tabakanın tabana yakın kesimindeki insanlarına özgü yaşam kosullarının yarattığı duyarlıkları işledi. Toplumsal gerçekçi, kimi sesini sözcüklerin gücünden alan şiirleriyle eskive başkaldırma yıllarının ilgiyle izlenen kişiliklerinden oldu.

Başlıca Yapıtları: Çocuk Şiirleri (1927), *24 Saat* (şiirler, 1929), *A-Birinci Forma* (şiirler, 1929), *Herhangi Bir Şiir Kitabıdır* (1931), *Mustafa Kemal* (şiirler, 1933), *Olduğu Gibi* (şiirler, 1935), *Taşlıtarladaki Ev* (roman, 1944), *Hürriyete Kaside* (şiirler, 1945), *Birinci Seans* (şiirler, 1959), *En Güzel Şarkı* (şiirler, 1960), *Herhangi Bir Roman Kitabıdır* (roman, 1965) *Şiirler* (1971).

TEZONAR, Haluk (1942) Günümüz heykelci ve seramikçilerinden. Bir süre İstanbul Belediye Konservatuvarı yaylı sazlar bölümüne devam ettikten sonra Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okuluna girdi ve bu okuldan 1965'de mezun oldu. Dört yıl sonra aynı okulda öğretim üyeliği görevine başladı. Sanatçı öğrenim süresince Almanya'nın çeşitli kentlerinde porselen konusunda ihtisasını arttırdı. Sanat hayatına seramikçilikle başlayıp heykelcilikle devam eden sanatçı resimle de uğraşmaktadır. Yurt dışında ve yurt içinde çeşitli yarışmalara katılan sanatçı ödüller aldı. Haluk Tezonar, Yalova'daki *«Atatürk*

Anıtı'nın yanısıra, Polatlı'da *Sakarya Şehitleri* anıtını, Çeşme ilçesinde *Cezayirli Hasan Paşa* anıtlarını da yaptı. 1979 yılında Ankara TBMM Atatürk anıtı yarışması ve 1977'de BENDOR Uluslararası Fransa Hava Şehitleri Anıtı Yarışmalarına katıldı.

Ticaret ve Sanayi Odaları : 5590 sayılı ve 8 Mart 1950 tarihli «Ticaret ve Sanayi Odaları», «Ticaret Odaları», «Sanayi Odaları», «Ticaret Borsaları» ve «Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği» kanununda yazılı esaslarla meslek hizmetleri görmek, meslek ahlâk ve dayanışmasını korumak, ticaret ve sanayiin genel çıkarlarına uygun biçimde gelişmesine çalışmak ve bu amaçlarla verilecek işleri yapmak üzere kurulmuş tüzel kişiliği bulunan meslek teşekkülü niteliğinde kamu kurumlarıdır. Bu kurumlar, İdare Hukuku açısından «meslek» teşekkülleri tipinde ademimerkeziyet (yerinden yönetim) örgütleri «Kamu meslek kuruluşları» kategorisinde Anayasa Hukuku'nda da «siyasal iktidarların sınırlandırılması» konusunda «siyasal iktidarın hukuki ve fiilî sınırlandırılmasını gerçekleştiren müessese - vasıtalar» kategorisinde yer alırlar.

Ticaret ve Sanayi Odaları, ilk bakışta tâcirlerin bir meslek kuruluşu, eski loncaların bir evrimi gibi görünür. Ancak bunlar yasa ile yaratılmış, Devlete ait bir takım ödevlerle, bazı kamu hizmetleri ile yükümlü ve kamu hukukundan doğan haklara ve yetkilere sahip birer kuruluş olmaları itibariyle Devlet örgütünün içine girmiş ve hizmet ademimerkeziyeti örgütünün bir parçası halini almıştır. Bu kurumlar, günümüz Türkiyesinde ticaret ve sanayi burjuvazisinin ekonomik örgütleri durumundadırlar.

Anayasanın 122. maddesine göre kamu kurumu nitliğindeki meslek kuruluşları kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. Yönetim, seçilmiş organları, bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştıramaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz. Anayasanın bu maddesiyle bir anayasal kurum olarak kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları, 1961 Anayasasının kabulünden önce de vardı. Anayasanın 122. maddesi bu kurumları bir meslek teşekkülü halinden çıkarıp bir Devlet örgütü haline getirmiştir.

5590 sayılı kanunun 5. maddesinde ayrıca sayılan görevlerden, «ticaret ve sanayiin genel çıkarlara uygun surette gelişmesine çalışmak», «ticaret ve sanayie ait belgeleri tanzim ve tasdik etmek», «Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca verilecek görevleri yapmak», «mevzuatla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına ve bu Bakanlığa bağlı müesseselere verilecek işlerin odalara tevdi halinde bunları yapmak», «mahallî veya bölge sergileri, panayırlar, umumî mağazalar, depolar, kredi müesseseleri ve mevzuları dahilinde kulüpler, müzeler ve kütüphaneler açmak» gibi faaliyetler bu kurumların meslekî alanlarını aşarak Devlet görev ve faaliyetleri niteliği gösteren faaliyetlerdir. Ticaret ve Sanayi Odaları, bunların yanısıra sırf meslekî nitelikte, «meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumak» ve «ticaret ve sanayii ilgilendiren bilgi ve haberleri derleyip ilgililere ulaştırmak» faaliyetlerini de yürütür.

Ticaret ve Sanayi Odaları özel bir meslek kuruluşu olmadığı, Devletin belirli bir kamu hizmetinin yerine getirilmesiyle yükümlü hizmet ademimerkeziyeti örgütü bulunduğu için, ticaret ve sanayi erbabının odalara girmeleri de zorunludur. Bu örgütler, dernekler gibi seçimlik (ihtiyarî) oluşumlar olmayıp zorunlu birer kuruluştur. Yasa koyucu, odaların kuruluşunu ticaret ve sanayi erbabına bırakmakla birlikte bunlara ya bir oda kurulacak koşulları taşıyan yerlerde oda kurmaya ya da böyle bir oda kurulmadığı takdirde yakındaki bir odaya ya da oda kurulmasına elverişli bulunmayan bölgelerde de kurulacak ajanlıklara kaydedilme zorunluğunu getirmiştir. En az 100 tacir tarafından, oda kurulması istenen bölgedeki kayıtlı tacirlerin % 60'ının yazılı isteği ile Ticaret Bakanlığının izni ile ticaret ve sanayi odası kurulduğu gibi, en az (30 sanayici tarafından) % 60'nın yazılı isteği ile Bakanlığın izniyle ayrıca Sanayi Odası kurulabilir. Ticaret ve Sanayi Odalarının kuruluş ve çalışma alanları il sınırları olup, ayrıca kurulan «Sanayi Odaları»nın çalışma alanları Bakanlıkça daraltılıp genişletilebilmektedir.

Bundan başka, 5590 sayılı kanun, ticaret borsalarının da kuruluşunu düzenlemiştir. Odaların ve borsaların tümünü kapsayan ve bunlar arasında bir eşgüdüm sağlamak üzere de merkezi Ankara'da bulunan «Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği» Ticaret Bakanlığınca kurulmuştur. Böylelikle çeşitli tüzel kişiler her biri varlıklarını ve bağımsızlıklarını koruyarak bir tüzel kişilik içinde birleşmişlerdir.

Odaların organları, Meslek Komiteleri, Meclisler, Yönetim Kurulları, Genel Kâtipler olup, Birliğin organları da Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Genel Kâtip'ten ibarettir.

Odalar, borsalar ve bunların birliği Ticaret Bakanlığınca denetlenerek bunlar üzerinde «idarî vesayet» rejimi yürütülür. Bakanlığın oda meclislerini feshetme yetkisi de vardır. 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra bu fesih yetkisi ancak yargı organlarının kararı ile kullanılabilir nitelik kazanmıştır.

5590 sayılı kanundan önce Ticaert ve Sanayi Odaları, şubeler halinde çalışıyorlardı. 1950-60 döneminde odaların organlarının görevlerini yapmamaları nedeniyle 2 no.lu kanun (14.6.1969) ile MBK yönetimi, Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları organlarını feshetti, bu organlar yeniden seçtirildi. Sonraki dönemde odalarda sermayenin çeşitli kesimleri arasındaki mücadele gözlendi. Odalar Birliği Başkanlığına seçilen Necmettin Erbakan'ın bu görevinden zorla uzaklaştırılması (1968) çarpıcı bir olay haline geldi.

Türkiye'de Ticaret Odalarından ayrı olarak Sanayi Odalarının bulunduğu iller, İstanbul, Ank, İzmir, Adana, Eskişehir ve Kayseri olup, Bursa'da da bağımsız bir Sanayi Odası kurulmasına çalışılmaktadır. Sanayi Odaları içinde Eskişehir Sanayi Odası, Türk sanayiinin Ortak Pazar içinde eritilmesine karşı yaptığı çıkışlarla dikkati çekmekteydi.

(M.G.)

TİMUÇİN Afşar (Akhisar - 1939). Şair, yazar. İstanbul Erkek Lisesinden sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde okudu, Kanada'da Montréal Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirdi.

Erzurum Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesinde Fransızca okuttu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde doktorasını verdi.

İlk şiirleri 1958'de «*Yelken*» dergisinde yayınlandı. «*Yelken*», «*Ataç*», «*Gençlik*», «*May*», «*Papirüs*» dergilerinde yazdı. «*Yeni Gerçek*», dergisi ile şiirimizde 1960 kuşağı toplumcu gerçekçi hareketi çinde yer aldı. «*Yeni Gazete*» ve «*Cumhuriyet*» gazetelerinde de yazıları çıktı. Şimdi kendi yayınladığı «*Felsefe*» dergisinde yazıyor. 1970 T.R.T. Şiir Başarı Ödülünü kazandı. Bir süre kendi kurduğu bir yayınevini yönetti. Devlet Konservatuarında öğretim görevlisi olarak çalıştı. *Çöl* (1968), *Destanlar* (1969), *Böyle Söylenmeli Bizim Türkümüz* (1974), adlı şiir kitapları, *Yarına Başlamak* (1975), adlı romanı ve *Descartes* (1972), *Aristoteles Felsefesi* (1976), *Nazım Hikmet'in Şiiri* (1978). (Türk Dil Kurumu Deneme, Eleştiri Ödülü kazandı, 1979), adlı inceleme kitapları yayınlandı. Afşar Timuçin çevirmen olarak da bir çok

edebiyat ve felsefe yapıtını dilimize kazandırmıştır.

(A.H.)

Timur Saadet (Trabzon - 1926) Öykücü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. (1948). Uzun süre Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde ve Darüşşafaka'da edebiyat öğretmenliği yaptı «*İstanbul*», «*Seçilmiş Hikâyeler*», «*Yelken*», «*Yeditepe*», «*Dost*», «*Ataç*» ve «*Türk Dili*» dergilerinde (1952 - 1970) yayımladığı öykülerle tanındı. «Dili, anlatışı, kişilerinin dar ve bulanık dünya görüşleriyle gerçekten ve toplumdan kopmağa yönelen bir anlatıcı» (Tahir Alangu) olarak kabul edildi.

Yapıtları: Şeytansız (öyküler, 1958), *Topacım Fır Dönerken* (çocuk şiirleri, 1962), *Ben Bu Kadar Değilim* (öyküler 1963), *Nurullah Ataç* (inceleme, 1964).

TİMUR, Taner (Sıvas 1935). Araştırmacı. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde (1950), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1958). Bitirdiği Fakültenin Anayasa Kürsüsünde asistanlık etti (1959). Yedek subaylığı evresinde doçentlik sınavlarını kazandı (1969). Türk Siyasal Hayatı Kürsüsüne atandı. 1979'da *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni* adlı tezi bilim jürisinde tam oyla kabul edilmesine karşın senatoda üç oy farkla reddedildi. «*Yön*», «*Emek*», «*İlke*», «*Cumhuriyet*», «*Milliyet*», «*Yankı*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı inceleme ve yazılarıyle de tanınan Timur *Türk Devrimi ve Sonrası* (1971) adlı yapıtında 1919 - 1946 döneminin sosyo - politik gelişmelerini konu alarak Millî Kurtuluş Savaşı, Lozan, İzmir İktisat Kongresi, CHP'nin kuruluşu ve ideolojisi, yeni dönemin ekonomi politikası, tarımda kapitalist gelişmeler, devlet kapitalizmi, sanayileşme programı, Serbest Fırka ve Kadro hareketleri vb. sorunları sınıfsal çözümlere dayanarak vermeye çalışmıştır. Son yapıtı *Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979) adını taşıyor.

Timurtaş Faruk (Kilis - 1925) Yazar. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Bitirdiği bölümde doktora yaptıktan sonra doçent ve profesör oldu. İnceleme ve araştırmalarının yanısıra «*İstanbul*», «*Hisar*», «*Yol*», «*Türk Kültürü*», «*Tercüman*» dergi ve gazetelerinde yazan Timurtaş, dilimizin özleşme akımına karşı tutucu yazarlar arasında tanındı.

Yapıtları: Mehmet Akif ve Cemiyetimiz (inceleme, 1962), *Dil Dâvası* ve *Ziya Gökalp* (inceleme, 1966).

TİRALİ, Naim (Giresun - 1925). Öykücü. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1950). Birkaç yıl Paris'te kaldı. Dönüşünde Yenilik basım ve yayınevini kurdu. «*Vatan*» gazetesinde Yazı İşleri Müdürlüğü, fıkra yazarlığı yaptı. Giresun'dan milletvekili seçildi. (1961 1965). Şimdi Ankara'da yayımladığı «*Vatan*» gazetesinin başyazarı. «*Yeni Adam*», «*Yenilikler*», kendi yayımı «*Yenilik*» (1952 - 57 - 62 sayı) «*Vatan*» dergi ve gazetelerinde çıkan öykülerle tanınan Tirali, ilk gençliğinde yaşadığı mutlu azınlık İstanbul'unu yansıttı. Çevresindeki kişilerin günlük ilişki ve serüvenlerini ender olarak başarılı ruhsal çözümlemelerle verebildiği zaman sevimli bir öykü düzeyine ulaştı.

Yapıtları: Park (öyküler, 1947), *Yirmibeş Kuruşa Amerika* (öyküler, 1948), *Aşka Kitakse* (öyküler, 1953). *Bir Adayın Notları, Avrupa'daki Amerika Devrimden Önce Devrimden Sonra* (izlenimler, gezi notları, politika yazıları, 1965).

Tiyatro 70 - 79. Aylık Tiyatro Dergisi Kurucuları: S. Günay Akarsu, Tanju Cılızoğlu ilk sayısı Şubat 1970'de yayımlandı. S. Günay Akarsu başyazarlığını da yürüttüğü derginin çıkış amacı şöyle açıklandı: «...bir üst yapı kurumu olan tiyatro elbette içinde yaşediği toplumun alt yapısına, toplumsal niteliklerine göre biçimlenecektir. Tiyatromuz (..) kendine bir çıkış yolu aramakta, daha doğrusu var olmak, için çabalamaktadır. Toplumsal yapımız kendi çözüm doğrultusuna girdikten sonra tiyatromuz da bu bize yatkın toplumsal yapının sağladığı elverişli ortamda boy atıp güçlenecektir. Ama şimdi ne yapmak gerek? İşte bu sorunun cevabını arayacağız bu dergide.»

«Tiyatro» adının yanına çıkarıldığı yılın onlu rakamını alarak anılan dergi, bu nedenle değişen yıllara göre, adlandırılmıştır. Dergide; S.Güney Akarsu, Tanju Cılızoğlu, Recep Bilginer, Cevat Çapan, Özdemir Nutku, Aziz Nesin, Haldun Taner, Metin And, Öner Atilla, Turan Oflazoğlu, Hayati Asılyazıcı, Yüksel Pazarkaya, Mengü Ertel, Önder Şenyapılı Sabahattin Çetin, Çetin Öner, Nermin Başağa, Güner Sümer, Engin Ardıç, Erkan Yücel, Teoman Aktürel, Ayberk Çölok, Umur Bugay, Halit Fahri Ozansoy, İlber Ortaylı, Güven Şengil, Mahir Şaul, Zihni Küçümen gibi yazarların yazıları yayımlanmıştır.

Dergi, «İstanbul Kültür Sarayı'nın Devlet Tiyatrosu'na verilmesi», Tiyatroya yöneltilen gerici saldırılar» konusunda soruşturmalar «Yakılan Kültür Sarayı'nın yeniden yapılmaması» için imza kampanyası düzenlemiştir. Bundan başka «Emekçi Tiyatrosu İçin Oyun Yarışması» düzenlenmiş ve Bertolt Brecht'in üç oyunu; «*Carrar Ana'nın Tüfekleri*» (Çeviren: Teoman Aktürel), «*Evet Diyenlerle Hayır Diyenler*» (Çeviren Engin Ardıç), «*Arturo Ui'nin Yükselişi*» (Çeviren : Sevgi Sabuncu, Başar Sabuncu) yayımlanmıştır.

Dergi 12. sayısını Nisan 1971'de çıkardıktan sonra, 12 Mart döneminde kapanmak zorunda kalmıştır. Tiyatro 71, Nisan'da kapandıktan sonra, 10 Aralık 1971'de yeniden yayına başladı. Bu kez Seçkin Selvi (Cılızoğlu)'nin çıkardığı ve yönettiği dergide önceki diziye oranla daha az kuramsal yazı, daha çok eleştiri ve haber yer aldı.

İkinci kez yayımlandığı 1971 Aralığından, 1979 sonuna dek 48 sayı çıkaran dergide bu sekiz yıl boyunca; Seçkin Cılızoğlu, Tanju Cılızoğlu, Gürkal Aylan, Özdemir Nutku, Mehmet Ulusoy, Ali Taygun, Hayati Asılyazıcı, Sevda Şener, Faruk Şensoy, Enginç Ardıç, Mehmet Keskinoğlu, Ferhan Şensoy, Aydın Gürpınar, Belma Ötüş, Ömer Atila, Ergun Köknar, Adnan Onart, Çetin Öner, Tarık Dursun K., Dikmen Gürün, Yılmaz Onay, İbrahim Bergman, Rutkay Aziz, Zihni Küçümen, Mehmetcan Köksal, Taner Barlas, O. Zeki Özturanlı, İsmet Küntay, H. İzzettin Dinamo, Ahmet Telli, İlhan Arda, Kuzgun Acar, Muzaffer Hacıhasanoğlu, Oben Güney, Mustafa Yalçın, Tahir Özçelik, Ziya Demirel, Türker Acaroğlu, Murathan Mungan, Cengiz Gündoğdu'nun yazıları ve eleştirileri yayımlandı. Bu yerli yazarlar yanında; Ludvik Flazson, Karl A. Tunberg, John Wilet, Wolfgang Roth, Rudolf Pfefferkorn, Theodore Shank, ErWin Piscator, Habib Tanver, Diha El Azzavi, Konstanty Puzyna'nın yazılarından çeviriler yer aldı.

Yazıların, incelemelerin, eleştirilerin yanısıra dergide oyunlar da yayımlandı: «*Baden Baden Didaktik Oyunu*» (Bertolt Bereht - Engın Ardıç), «*Kördöğüşü*» (Tuncer Cücenoğlu), «*Bodrum Odasında*» (Necip Arslan), «*Ayrıklar*» (Güner Namlı), «*Bu Oyun Oynanmamalı*» (Mehmet Türkan), «*Yitik Köpek*» (Orhan İviler), «*Suç*» (Oben Güney), «*Besleme*» (Ülker A. Köksal), «*Karagöz*» (Orhan Asena), «*Kuros*» (Nikos Kazancakis), «*Zengin Mutfağı*» (Vasıf Öngören), «*Sapak*» (Cengiz Gündoğdu).

(S.G.A.)

TOGANAY Hasan Bedri (Zonguldak - 1942): DİSK üyesi Sosyal İş Sendikasının Genel Sekreteri, TİP'in 1975'de yeniden kurulması sırasında parti kurucuları arasında yer

aldı. Genç yaşta çalışma hayatına atıldı, Ereğli Kömür İşletmeleri ve Sosyal Sigortalar Kurumuna bağlı işyerlerinde çalıştı. Sendikacılığa Sosyal İş Sendikasının Zonguldak Şubesine girerek ve Şube Başkanlığı yaparak başladı. Bu sırada yüksek öğrenimini de tamamlayıp İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'ni bitirdi. 1971'de Sosyal - İş'in Merkez Yönetim Kurulu'na seçildi, bir yıl sonra Merkez Yürütme Kuruluna, 1979'da Sosyal İş'in genel sekreterliğine seçildi. Sendikacılığı işçi sınıfının ve tüm emekçi kitlelerin gündeminde bulunan sorunları çözme ve engelleri aşma, saldırıları göğüsleme, sınıf mücadelesini bir bütün olarak yükseltme şeklinde anladı. Sosyal İş Dünya Sendikalar Federasyonu'na üye olduktan sonra bu anlayışa koşut eylemler yaptı. DİSK ilkelerini yaşama geçirmek için disiplinli bir sendikacılık anlayışı gösterdi.

(K.S.)

TOGO, Kozma (İstanbul 1895 1964). Karikatürcü. İstanbul'da Vatelo Lisesi'ni bitirdi. Türkiye karikatüründe «portrait charge» türünün en başarılı sanatçıları sında sayılır. *«Milliyet»*, *«Cumhuriyet»*, *«Akşam»*, *«Son Telgraf»*, *«Karagöz»*, *«Babacan Köylü»*, *«Embros»*, *«Akbaba»*, *«Karikatür»*, *«Mizah»* dergi ve gazetelerinde çalışmıştır. Uzun yıllar *«Togo Albümü»* adını verdiği ve bir «yıllık» niteliği taşıyan karikatür albümlerini de yayınlamıştır.

Kozma Togo

Tokadizade Şekip (İzmir - 1871 / İzmir - 1932) Şair. Özel öğrenim görerek yetişti. İzmir gazetelerinde yazdığı makalelerle de tanındı. Mütarekede, İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasına katıldı. Yönetim kurulunda da görev aldı. Aruz ölçüsü kullandığı şiirlerinde tasavvufla ilgili konular işledi. Eskiye bağlı edebiyat çevrelerinin benimsediği bir şair olarak bilindi. *Neşide-i Vicdan*, *Reşehat* başlıca yapıtlarıdır.

Attila Tokatlı

TOKATLI, Attila (Denizli - 1934). Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Uzun süre Paris'te yaşadı Filmoloji öğrenimi gördü. Ülkeye dönüşünde reji asistanlığı, rejisörlük yaptı. *«Denize İnen Sokak»* adlı filmiyle ilgi çekti. Sonra çevirmenliğe başladı. Özellikle 1965'lerden sonra düşün ve sanat yaşamımızı dolduran temel yapıtları dilimize kazandırdı. Elsa Triolet'den *Beyaz At* adiyle çevirdiği romanla 1971 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazandı. İlya Ehrenburg, Roger Vailland, Ostrovski vb. yazarların romanlarının yanısıra *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, *Uluslararası İlişkiler Tarihi* vb. yapıtları çevirdi. *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'nin Türkiye Dışı konu ve kişilerini kapsayan ilk beş cildini hazırladı.

TOKER, Metin (İstanbul - 1924). Yazar, gazeteci. Galatasaray Lisesini (1942) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisini bitirdi (1948). 1942 1949 yılları arasında *«Cumhuriyet»*, 1949 1955 yılları arasında da *«Zafer»* Gazetelerinde çalıştı. Sonra Paris Üniversitesi, Siyasal Bilimler bölümüne devam etti. 1953'de öğrenimini tamamlıyarak Türkiye'ye döndü. Ertesi yıl yayınını 1967 yılına kadar sürdürdüğü *«Akis»* dergisini yayınlamaya başladı. Menderes Hükümetinin Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'un çıkardığı ve Toker'in usulsüz dağıtıldığını iddia ettiği *«Türk Sesi»* gazetesine yönelttiği eleştiriler yüzünden yargılandı ve Yargıtayın, Toker'in savunduğu **İspat Hakkı**'nın Bakanlar için kullanılamıyacağı yolundaki kararı üzerine, dokuz ay hapse mahkûm oldu. Dergi bu olaydan sonra Demokrat Parti iktidarına karşı sert bir karşıtlık siyasası izledi. Dergi 27 Mayıs'ın oluşumu ve sonrasında kamu oyunda etkili oldu. Toker, 12 Mart 1971'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi içinde gelişen ve yönetime gelen Ecevit ve siyasasına karşı da tavır aldı. 1967 yılında dergisini kapadıktan sonra önce *«Milliyet»* sonra da *«Hürriyet»* gazetesinde yazmaya başladı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından kontenjan senatörlüğüne getirilen Toker, kitaplarının bir kısmını kendi yönettiği «Akis» yayınları arasında çıkardı. Başlıca kitapları; *Bir Diktatör'ün İktidar yolu* (1961), *İsmet Paşa ile On Yıl* (3 cilt 1961 - 1967). *Rus Geldi Aşka*, *Rusun Aşkı Başka* (1966), *Şeyh Sait ve İsyanı* (1968) *Avrupa Birşeyler Arıyor* (1968), *Dört Buhranlı Yıl* (1969), *Tek Partiden Çok Partiye* (1971), *Sağda ve Solda Vuruşanlar* (1971), *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu* (1971).

Tokmakçıoğlu, Erdoğan (Sarayköy - 1934) Öykücü. Orta öğrenimini İzmit Lisesi'nde tamamladı. (1951). Ankara ve İstanbul'da çeşitli gazetelerde, muhabirlik ve sekreterlik yaptı. Meydan Larousse'da çalıştı.

«Kaynak», *«Türk Dili»*, *«Varlık»*, *«Yeditepe»* dergilerinde (1952 - 1956) çıkan ilk şiirlerinden sonra *«Hisar»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»* dergilerinde yayımladığı öykülerle adını duyurdu. *«Dünya»* gazetesi'nin sanat eki'nde düzenlenen öykü yarışmasında birincilik kazandı. (1 Haziran 1954). Uzun süre suskunluktan sonra *«Yeni Gazete»* ve *«Cumhuriyet»*in sanat eklerinde (1970) göründü.

Yapıtları: Çingene Pilici (uzun öykü, (1955), *Sıfırdan Önce* (öyküler 1959), *Büsün Yönleriyle Nasrettin Hoca* (inceleme, 1971).

TOLLU, Cemal (1899 - 1968), Çağdaş Türk resminde etkinliğini 1933 - 1947 yıllar arasında sürdüren D Grubu'nun önde gelen ressamlarından Cemal Tollu grubun dağılışından sonra da etkin ve başarılı bir sanatçı olarak çalışmalarını sürdürdü. Tollu sanat öğrenimini Sanayii Nefise Mekteb Ali'sinde kurtuluş savaşı öncesi ve sonrasında olarak iki dönemde yaptı. Bu yıllarda gönüllü olarak kurtuluş savaşına katılması ve İzmir'e giren ilk süvari birliklerimizin içinde yer almış olması Cemal Tollu'nun kişiliğinin gelişmesine etkili olmuştur. Kurtuluş

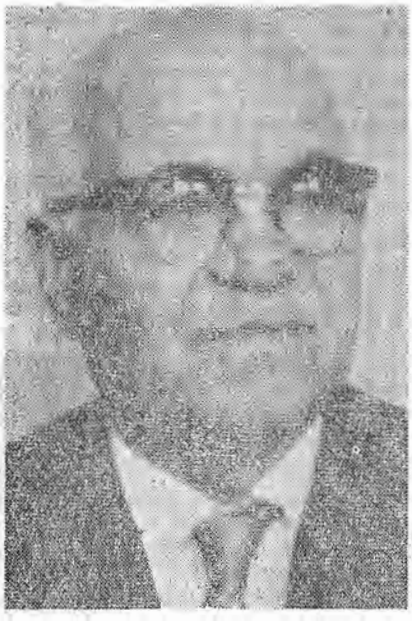

Cemal Tollu

savaşı yıllarından sonra Akademi öğrenimini tamamlayarak Parise gitti. Orada Andra Lhote, Fernand Leger özel akademilerine devam etti. Ancak daha sonra Almanya'ya geçerek Hoffman'ın atölyesinde yaptığı çalışmalarda uzun yıllar sürdüreceği sağlam bir desene ve yapıya sahip tutarlı bir resim anlayışına ulaştı. 1932'de yurda döndü. Üç yıl Erzincan'da resim öğretmenliği, 1935 yılında Ankara Arkeoloji Müzesi müdür yardımcılığı yaptı. Sanayii Nefise Mektebi Alisinin batılı bir düzenlemeyle Güzel Sanatlar Akademisi, getirilişi sırasında resim bölümü şefi olarak görevlendirilen Leopold Levy'nin asistanlığına atandı. 1937'den sonra görevini Akademide yürüttü. 1938 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin sanatçıları Anadolu'ya gönderme kampanyası sırasında Antalya'ya gitti. Burada bir dizi manzara çalışması yaptı. 1940'lardan başlayarak ülkenin en etkili birkaç ressamından biri haline geldi. Usta ressamlığının yanısıra yönetici kişiliği yazarlığı ve ülkeyi yöneten kadrolarla uyumlu çalışmasıyla seçkinleşti. Uzun yıllar Devlet Resim ve Heykel sergilerinde ya seçici kurul üyesi ya da büyük ödülleri alan ressamlardan biri olarak bulundu.

(O.T.)

TOMRUK, Mahir (1885 - 1954) Türk heykeltraşlığının birinci kuşak ustaları arasında yer alır. Çok az sayıda yapıt veren sanatçı günümüz heykelçiliğinin kurucularındandır. 1913 yılında Sanayii Nefise Mektebi Ali'si heykel bölümüne girdi. Yervant Oskan ve İhsan Özsoy'dan ders aldı. Öğrenimine daha sonra Almanya'da Münich Güzel Sanatlar Akademisi'nde sürdürdü. Burada profesör Kurtz ve Profesör Beleckher'in öğrencisi oldu. Almanya'da sekiz yıl süren çalışmalarından sonra yurda döndü. 1926 yılında Sanayii Nefise Mektebi Ali'sinde öğretmen oldu. 1932'de hocası İhsan Özsoy'un emekliye ayrılmasıyla görevini heykel bölümü atölye öğretmeni olarak sürdürdü.

Tomruk, Prof. Gezer, tarafından yapıtlarından görebildiklerimiz plastik yönden oldukça güçlü işlerdir. Özellikle annesinin başı, kitleyi hakim kılan başarılı bir sentez ve olgun bir modele sahiptir. Pasajlar yumuşak ve formlar ahenklidir. Üslubunda genellikle Alman neoklasizminin etkileri hakimdir.» biçiminde değerlendirilmiştir.

(O.T.)

Cemal Tollu «Düzenleme»

TONGUÇ, İsmail Hakkı (Bulgaristan - 1897 / Ankara - 1961). Eğitimci. Köy enstitülerinin kurulmasında ve yönlendirilmesinde büyük katkısı oldu. İlk ve orta öğrenimini Bulgaristan'da yaptıktan sonra Türkiye'ye geldi. Kastamonu Öğretmen Okulu'nu bitirerek 1918'de Almanya'ya gitti. Etlingen Karlsruhe öğretmen seminerine, Karlsruhe-baden Güzel Sanatlar Akademisi ve Beden Eğitimi Enstitüsü'ne, Leipzig Pedagoji enstitüsüne bağlı «iş eğitimi» seminerine devam etti. Bu arada, Eskişehir Öğretmen Okulu'nda, Ankara Erkek Öğretmen Okulu'nda resim, elişleri öğretmenliği yaptı. Daha sonra bakanlıkta görev aldı. Bir tren katarında düzenlenen gezici eğitim sergisinde görevli olarak Anadolu'nun birçok yerlerini gezdi. 1929'da ders araçları almak ve incelemeler yapmak için İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'ya gitti. 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü Resim - iş bölümünü kurdu. 1934'te Gazi Eğitim Enstitüsü müdür vekili oldu. 1935'te İlköğretim Genel Müdür Vekiliği'ne atandı. 1938'de İlköğretim alanında incelemeler yapmak üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Avusturya ve Almanya'ya gitti. 1940 yılında İlköğretim Genel Müdürü oldu. Bu sırada, köy enstitüleri uygulamasına girişti. 1946'da Reşat Şemsettin Sirer'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında görevinden alınarak Talim terbiye kurulu üyeliğine getirilen Tonguç 1949'da Ankara Atatürk lisesi resim iş öğretmenliğine atandı. 1950 eylülünde Demokrat Parti iktidarının ikinci Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri, Tonguç'u bakanlık emrine aldı. Bu işlem 1954 de Danıştay tarafından bozuldu. Daha önce 1953 yılında emekliliğini istiyen Tonguç, işlemleri tamamlanarak 1956'da emekli oldu. ölümüne kadar eğitimle ilgili araştırmalar ve incelemeler yaptı.

Yaşamının büyük bölümünü köylülerin, köy çocuklarının okutulmasına veren İsmail Hakkı Tonguç'un en büyük yapıtı Köy Enstitüleri idi. Bu alanda, Üretim içinde eğitim ve öğretim temel ilkesini getiren Tonguç, «köyün canlandırılmasıyla köylünün uyanarak sömürüden kurtulacağı» inancını taşıyordu. Bulgaristan, Macaristan, Almanya, Romanya Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'ndeki eğitim çalışmalarını yakından izlemiş olan Tonguç, köy enstitüleri uygulamasında yerli düşünür

Sabahattin Eyüboğlu Hakkı Tonguç ile

ve eğitimcilerden yararlanmıştı. Namık Kemal, Cevdet Efendi, Mithat Paşa, Saffet Paşa, Esat Efendi, Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Satı Bey, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ethem Nejat, Nafi Atuf Kansu, bunlar arasındaydı. Tonguç'un Ethem Nejat'tan etkilendiği, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy* kitabından anlaşılmaktadır. Anadolu'yu, Anadolu köylüsünü iyi tanıma olanağı bulan Tonguç, «Bir toplumun bireylerinin gelişimini sağlamak, o toplumun yaşamakta olduğu gerçekleri yaşayarak öğrenmeye bağlıdır... Köyün canlanabilmesi, köylülerin her şeyden önce doğayı emebilecek insanlar durumuna gelmeleriyle olur. Doğayı emebilmenin birinci koşulu yeni ve güçlü insan tipini yaratmaktır» diyordu, ona göre, teknik araçlarla, gerekli bilgi ve kültürle donatılmış bir köylü tipinin yaratılması ve köylülerin kalkınması, ülkenin tümünün kalkınmasıyla iç içeydi. Tonguç, köy enstitülerine verdiği emek ve uygulamadaki başarısıyla dünya eğitkenleri arasında saygın bir yer aldı.

Ali Tungan

Topçu Ahmet (Şile 1912). Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikası İşçileri Sendikası Başkanı, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanvekili ve 1950'de Demokrat Partiden işçi Milletvekili seçildi (IX ve X. dönemlerde Milletvekilliğini korudu). Paşabahçede Şişe Cam Fabrikasında İşçi Beştemsilcisi ve sendika başkanıyken demokratik hakları, özellikle 1948 1950'de grev hakkını savunan konuşmaları ile ün yaptı, D.P.'ye girdi ve 1950 seçimlerinden önce CHP etkisi altında olduğunu ileri sürerek Sendikalar Birliğindeki görevinden ayrıldı. Parlamentoya girme olanağını bulamayınca işveren olarak yaşamını sürdürdü.

(K.S.)

TOPÇU, Nurettin (İstanbul - 1909 / İstanbul - 1975). Yazar, felsefe doktoru. Yüksek öğrenimini Paris'te Sonbon Üniversitesi'nde tamamladı. Doktorosunu verip ülkeye dönünce İzmir ve İstanbul liselerinde felsefe öğretmenliği etti. 1954 yılında doçent olmasına karşın üniversiteye girmeyerek bu görevinden emekli oldu. 1930'dan ölümüne değin aralıklarla yayımını sürdürdüğü *«Hareket»* dergisindeki yazı ve incelemeleriyle tanınmış, çağdaş islamcı ulusçu ilkelerin sentezine dayanan görüşlerini «milli hareket» idolojisi olarak kabul ettirmiştir. Yazılarından başka *Taşralı* (öyküler, 1959) ve *Mehmet Akif Üzerine Bir İnceleme* (1970) adlı yapıtları vardır.

TOPÇUOĞLU, İbrahim (1907). Yazar. Türkiye Sosyalist Partisi İzmir İl sekreteri. Sovyetler Birliğinin Stavropol ve Moskova kentlerinde Elektrik öğrenimi gördü. Bir süre Gürcistan'da Viladimir İlyiç Lenin santralının kuruluşunda çalıştı. Sonra Batum'a geçti. Oradan, —akrabaları ile ilgi kurarak— Türkiye'ye geldi (1927). 1929 tutuklamalarında İzmir'de gözaltına alındı, beraat etti. 1932 yılında gene İzmir'de, İzmir İşçileri Birliği Sendikası adı ile bir örgüt kurma girişiminden ötürü eşi Melek Topçuoğlu ile birlikte tutuklanarak dört yıla hüküm giydi. 1936 yılında *«Orak Çekiç»* adlı gazetenin yayımı öne sürülerek bir süre gözaltına alındı, serbest bırakıldı. 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni İzmir'de kurduğu sekreterliğini yaptığı gerekçesiyle ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu ileri sürülerek İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nce tutuklandı. Bir yıl cezaevinde kaldıktan sonra beraat etti. 1955 ve 1958 yıllarında gene ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklanıp beraat eden Topçuoğlu, İstanbul'da Batı Ticaret Bütan Gaz Tüp Fabrikası'nda Elektrik ve Kaynaklar Bölümü şefi olarak çalıştığı son görevinden emekliye ayrıldı.

Yapıtları: Türkiye'de İlk Sendika Sarıkışla'da 1932 (1975), *Neden İki Sosyalist Partisi* (üç cilt, 1976 1977), *Savaş Yarası* (anılar, II cilt, 1977 - 1978), *Savaş ve Dostluk* (Türkiye Sovyet İlişkileri üzerine yazılar, 1979).

İbrahim Topçuoğlu

TOPHANELİOĞLU, Orhan (İstanbul - 1958 / 1976). Karikatürcü. İlk öğrenimini Erzurum'da yaptıktan sonra, İstanbul'da orta öğrenimini tamamladı. Semih Balcıoğlu'nun özendirmesi ile karikatüre başladı, ilk karikatürü *«Gırgır»* dergisinde yayımlandı (1975). *«Akbaba»*, *«Çarşaf»* ve *«Fırt»* dergilerinde de karikatürler çizen Tophanelioğlu, sergi ve yarışmalara da katıldı. Çok genç yaşta intihar etti.

TOPRAK, Ömer Faruk (İstanbul 1920 / İstanbul 1979). Şair, yazar. İlkokulu Gönen'de okudu. Gelenbevi Ortaokulu'na (1933) oradan, Kumkapı Ortaokulu'na geçti. Lisenin ilk iki sınıfını İstanbul Erkek Lisesi'nde, son sınıfını da Kütahya Lisesi'nde (1940-41) tamamladı. Bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'nde (1941-44) okudu. Uzun yıllar Ankara ve İstanbul örgütlerinde çalıştığı Petrol Ofisi Kurumu'ndaki

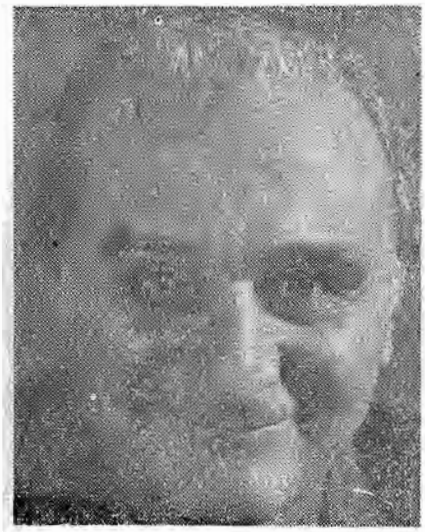

Ömer Faruk Toprak

memurluk görevinden isteğiyle (1972) emekliye ayrıldı.

Ortaokul sıralarında yazmaya başlayan Toprak, ilk kez «*Zavallı Çocuk*» başlıklı denemesini, Sami Karayel'in yönettiği «*Mektepli Gazetesi*»nde (1934), yayınladı. «*Servet-i Fünun - Uyanış*», «*Dikmen*», «*Yeni Edebiyat*» (1938-41) adlı dergilerde yayınlanan şiir ve yazılarından sonra, 7 sayısından başlayarak toplumcu sanatçıların yazarların biraraya geldiği «*Yürüyüş*» dergisini (sayı, 7-18, Eylül 1942 Temmuz 1943) dört arkadaşıyla birlikte yayınladı yönetti. «*Pınar*», «*Ant*», «*Yığın*», «*Yeni Sanat*», «*Fikir ve Sanat*» (1942 1950) gibi dönemin etkili toplumcu - gerçekçi dergilerinde yazdı. «*İnkılapçı Gençlik*» adlı sağcı bir gazeteyi (gazete sahibinin askere gitmesi nedeniyle) yönetimde ele geçirerek (1941) bir yıl süreyle toplumcu sanat ve kültür dergisi içeriğiyle yayınladı. Düşünce'lerinden ve toplumcu sanatından ötürü iki kez tutuklandı (1944 1945) sonra salıverildi. «*Kaynak*», «*Beraber*», «*Şairler Yaprağı*», «*Seçilmiş Hikayeler*», «*Yeni Ufuklar*», «*Pazar Postası*», «*Yelken*, «*Ateş*», «*Yön*», «*Papirüs*», «*Gelecek*», «*Yansıma*», «*Yeni Dergi*», «*Türkiye Yazıları*», «*Sanat ve Toplum*»» (Toprak özel bölümü), «*Politika*» gazete ve dergilerinde (1948 1979) şiir, öykü, deneme ve sanat yazıları ile gezi notları türlerinde çalışmalar yayınladı. Ömer Faruk Toprak, yalın anlatımlı ilk dönem deneyimlerini, kendi sesini araştırarak geliştirdi. Yeni bir evreyi belirleyen «*Susan Anadolu*»dan sonra, dize kuruluşlarındaki işçiliğin emek ürünü olarak sergilenişinde, Toprak, yine kendine özgü yalın söyleyişini sürdürdü. Eleştirel gerçekçi bakışlardan, toplumcu gerçekçi dokuya uzanan çalışkanlıklarda izlenimci duyarlıklarla yüklü göründü. Yaşadığı süre boyunca toplumsal sorumluluğunu duyarak, diyalektik materyalizme bağlı bir anlayışla tiği antifaşist antiemperyalist sesleniş becerilerini son dönemi. yeniden üretimin denek taşından geçirerek şiirleştirdi. «*Ay Işığı*» ve sonrası döneminde duyarlıkla - gerçekçiliği, bireyle-toplumu, kendi sesinin lirizmiyle sergiledi. Bu evrede biçim ve içerik örgülemesi, kırk yılı aşkın bir şiir emekçisinin tüm birikimi ve direnci oldu.

Yapıtları: İnsanlar (şiirler, 1943), *Hürriyet* (şiirler, 1945 Suat Taşer'le birlikte), *Dağda Ateş Yakanlar* (şiirler, 1955), *Susan Anadolu* (şiirler, 1966), *Duman ve Alev* (anılar, 1968), *Ay Işığı* (Şiirler, 1973), *Tuz ve Ekmek* (roman, 1973), *Karşı Pencere* (öyküler, 1975), *Gönen Öyküleri* (öyküler, 1979).

Tekin Sönmez

Ömer Faruk Toprak Fahri Erdinç ile

ÖMER FARUK TOPRAK'tan Şiirler

KARŞI KARŞIYA

Azıcık durdum orada
Açık pencerelerde akşam karaltısı bir düş
Seni götürür kalabalık bir bulvara
Üç hasır iskemle ötede Afrika bulutları
Tutar getirir bir can sıkıntısını karşıma
Tanıdık bir yüz konuşur yalnızlığında
Oysa bir gül bahçesi soluk soluğa
Yaklaşsa tenha dağ yamacındaki evimize
Mavi bir bahar saklar camlardan içeri
Değişmiş ne çabuk özgür kalan yüreğim
Yıldızlı bir gök dedim dallarda
Memleketimin acı tütününden cıgaram
Bakmayın tek başıma dolaştıma
Bir Brezilya güneşi altında caddeler
Sen bir kahraman özlemine dönük
Bol sakallı bir yüzle dağbaşlarındasın
Bense ardına kadar açık bir kapıydım
Acı cigaralarla yaklaşmışım sabaha
Hani senin yirmi üç mavi baharın var ya
Öyle bir aydınlıkta sıcak iki damla
Yarım bir düş içinde sana sarılmışım
Dışarda kalmış büyük can sıkıntılarımız
Göz çukurlarından açlıklar geçmiş
Çıkarmışlar kalın kitaplardan parmaklıkları
Orada karşı karşıyayız Afrika'yla
Umutla bakıyorum talihsiz gözlerine
Üstümüzden Haziran bulutları geçiyor

CEZAYİR

Ben her gece kurşuna diziliyorum
Bir gelincik tarlasında başlıyor serüvenimiz
Bir karanlıktan çıkıp bir karanlığa giriyorum
Sonra içimde günbatıyor ışıklar yanıyor
Dilim kilometrelerce süren bir çöl
Zehir olsa bir yudum su diyorum
Camların kırık yerindeki Akdeniz
Durmadan çağırıyor alto sesiyle yüreğimi
Orada sabır taşına düşüyor gözlerimiz

Sonra dört saat camlara vuruyor yağmur
Bilirsiniz nasıl sürer sabaha kadar
Kurşuna dizildiğim her gece ağaçların hali işte öyle
Kumları çıtırdatarak kayıyor denize kayık
Mavi gömleğim keten pantalonum ayağımda
Dolu buluyorum sılâhımı dağlardayım
Nasıl olduğunu anlatamam
İşte böyle hiç ölmüyor yaşıyorum

Toprak Reformu ve Sorunları. Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal ve ekonomik hayatın birçok cepheleri kimi değişikliklere uğradığı halde arazi ve mülkiyet sisteminde Osmanlı hukuk kalıntılarının ele alınıp yeni baştan düzenlenmesi yolunda köklü dönüşümler yapılmamıştı. 1926 Yılında kabul edilen Medeni Kanun'un şer'i bir yasa olan «mecelle»yi yürürlükten kaldırmasına karşın «Osmanlı Arazi Kanunnamesi» (1858) hükümleri olduğu gibi bırakılmıştır. Ayrıca tarıma elverişli arazinin özel yapısı ile ilgili hükümler getirmeyen Medenî Kanun, tarıma elverişli arazinin mülkiyeti ve kullanılması bakımlarından ihtiyaçları karşılamada yeterli olamamıştır. Osmanlı arazi ve mülkiyet sisteminin özellikleri temel çizgileriyle şöyle anlatılır: «Osmanlı Devleti'nin toprak rejimi, askerî bünyesine de uygun olarak esasında dirlik denilen örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılarda bir memleket fetholunca buranın toprakları, nüfusu, hasılatı, kaç hane olduğu tespit edilirdi. Topraklar çeşitli değerde tımarlara ayrılarak askerî görev karşılığında sipahilere verilirdi. Yahut da bunlar daha büyük değerlerde iseler gene gelirlerine göre zeamet ve has olarak ayrılarak daha büyük kumandanlara verilirdi. Bu usulün Osmanlı Devleti'ne Selçuklu Devleti'nden geçtiği anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda, tarım topraklarının büyük bir kısmı bu şekilde örgütlenmişti. Bu tür topraklara miri topraklar denilmekteydi. Bu toprakların rakabesi (çıplak kuru mülkiyeti) Beytülmal'e (devlete) aitti. Dirlik sahipleri bu toprakların mülkiyetine sahip değillerdi. Hatta kural olarak toprakta tasarruf hakları bile kendilerine değil, çiftçilere aitti. Dirlik sahiplerinin yetkisi öşür ve harç vergileri almak buna karşılık dirlik rejimi şartlarına göre devlete olan görevlerini yerine getirmekti.» (Dç. Dr. Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi)*

Dirlik sahibinin devlete ait olan toprakları üzerinde çalışan insanlara reaya (köylü «askerden gayrı olan halk sürüleri») denilmektedir. Toprağın mülkiyetinden yoksun olduğu halde tapu resmi (resmi muaccele), çift akçesi (avarız-ı divaniye) gibi vergileri de ödemek zorunda olan bu sınıf, devleti yönetmekte olan sultan - ulema (ilmiyye) ve askerlerle (seyfiye) bürokrasinin (kalemiyye) egemenliği karşısında tek üretici sınıftı. Reayanın yanısıra ufak bir ölçüde Batı Anadolu'nun Bursa ve Biga yöresiyle Rumeli'de ortakçı kullar denilen savaş esirleri de toprakta çalışanlar arasındadır.

Osmanlı arazisi ve mülkiyet sistemindeki bu görünüm özellikle XVI. yüzyılda devletin bir tür enflasyona başvurarak piyasaya değeri düşürülmüş para sürmesi sonucu çözülmeye uğramış, devlete ait topraklar birçok bölgede dirlik sahiplerinin eline geçmiştir. Nitekim Ahmet I (1590 - 1617) döneminde yayımlanan Adalet Fermanı'nda beylerbeyi ve sancakbeyi düzeyindeki yöneticilerin ribahur (faizci) ve eşkiyalarla birlikte değişik olanaklarla reayayı toparktan uzaklaştırma yolu bularak yörelerinde kendi adlarına arazi ferağ ettirdikleri vurgulanmıştır. (bkz. Ahmet I) I. Mahmut döneminde 1753 tarihinde yayımlanan bir padişah fermanındaysa «**Reaya fukarasına zulümde devam edenlerin kim olursa olsun öldürülecekleri**» bildirilmiş, 1793'te III. Selim zamanında da çıkarılan yasada «**vezirlerin derebeyi olmalarına yol açan**» fırsatlar üzerinde durulmuştur. Bu yasada belirtildiğine göre vezir kethüdaları da kendi üzerlerine «arazi ferağ» ettirmekteydiler.

Sistemin bozulması üzerine ilkin 1839'da bütün dirlik topraklarına ait vergilerin doğrudan devletçe alınması hükmü konmuş, daha sonra da çıkarılan Arazi Kanunnamesi (1854) ile toprak mülkiyetlerini saptayan kurallar getirilmiştir. Kanunnameye göre devlet, özel bir sözleşme gereğince, gene sahibi bulunduğu topraklardan yararlanma hakkını üzerinde çalışanlara tanımış fakat bu defa tapu örgütünün kurulduğu 1874 yılına kadar devleti temsil yetkisi mal memurlarına verilmiştir. Ne varki, toprak üzerinde çalışana yararlanma hakkı verilirken, gene eskisi gibi topra-

ğın tüm bedeline yakın miktarda tapu veya muaccele ve ayrıca her yıl toprağın ürününden öşür alınmak suretiyle devletin egemenliği gözetilmişti. Araştırmacılar yararlanma hakkının miras yoluyla geçmesinden ötürü Arazi Kanunnamesinin getirdiği en önemli yeniliğin özel mülkiyete geçiş yolunda bir aşama olduğunda birleşmektedirler.

Cumhuriyetten sonra: Cumhuriyetten sonra toprak hukuku üzerinde öngörülen önlemlerin ilki 1934 yılında İçişleri Bakanlığınca hazırlanan «Arazi ve İskân Kanunu» adlı tasarıdır. Topraksız çiftçinin topraklandırılması için gerekli önlemlerin alınmasını öngören bu tasarı, hazine arazisinin gene nüfuzlu kişilerin eline geçmesini önleyememişti. 1934'te İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya, meclisteki konuşmasında bu gerçeği şöyle belirtmiştir:

«Gedikabat körfezinden bataklığı yerli halk kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler. Çalıştılar. Kanallar açtılar. Bir zat geldi, bu toprakların kendisine ait olduğunu söyleyerek bunları buradan çıkarttı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar.»

1937'deyse Anayasa'nın istimlâk ile ilgili maddesine bir fıkra eklenerek toprak reformu için elverişli bir durum hazırlanmak istenmiştir. Aynı yıl Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkunda, Atatürk «köylünün topraklandırılması için gerekli tedbirlerin alınması»nı istedi. Cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün kendi partisinden seçilmiş milletvekillerine verdiği direktif şu temel hükümleri taşıyordu.

«Her Türk çiftçi ailesinin geçim ve çalışmasını sağlayacak büyüklükte bir araziye sahip olması mutlak olarak zaruridir. Memleketin sağlam ve temelli kalkınması bu prensibin tahakkukuna bağlıdır.» «Her şeyden evvel bu memlekette topraksız bir çiftçi kalmamalıdır.»

Ne var ki bu tasarı da gerçekleşememiş, II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle 1945 yılında bu kez «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu» adıyla yeniden meclise sevkedilmiş, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar ve Emin Sazak'ın büyük muhalefetiyle karşılaşmıştır. Yakın tarihimizin bu çok önemli olayının iyice bilinmesi için tasarının Meclis'te görüşülmesi sırasında dönemin başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasından aşağıdakl parçanın okunması gerekir:

«Toprak sahibi arkadaşlardan yedi-sekiz arkadaş başbakanlığa geldiler. Gelenlerin kim olduğunu bilmek sadece toprak işi için gelmiş olduklarını anlamaya kafi idi. Hakikaten de öyle oldu. Yedisini de ayrı ayrı dinledim. Adnan Menderes, Emin Sazak bu gelen arkadaşlar arasında bulunuyorlardı. Hepsini ayrı ayrı dinledikten sonra kendilerine sordum: «Görüyorsunuz ki hepiniz ayrı ayrı şeyler istiyorsunuz. Bunların hepsine peki demiş olsam orta yerde Toprak Kanunu kalır mı?» dedim. «Kalmaz» dediler. «Madem ki toprak kanunu kalmaz, o halde bu bahsi burada bırakalım» dedim. Kendi aralarında ufak bir münakaşa oldu. Hızırlıksız gelmenin böyle bir sonuç yarattığını söylediler ve bilhassa Adnan Menderes son bir gayretle, ameleye toprak vermemek ve verdirmemek için elinden gelen gayreti sarfetti.» (*İstanbul* dergisi, 15 haziran 1945). Bu muhalefete karşın tasarı 11 haziran 1945 günü yasalaşmış ancak kabulünden altı ay sonra da muhalefetin öncülüğünü yapanlar Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, özellikle 17. maddesi köklü bir toprak reformuna temel olabilecek hükümler taşımaktadır. Bu maddenin 1924 Anayasası'na uygun olarak hazırlanan özü şudur: «Topraksız veya az topraklı ortakçılar kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde, üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz.»

Ne var ki, 1946 - 50 döneminde iktidarda olan CHP, bu 17. maddeyi uygulamadığı gibi, iktidarının son günlerinde (22. 3.1950) gün ve (5618) sayılı yasayla maddenin öngördüğü temel amaçları kaldırıvermiştir. Sonuç olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu asıl amacından soyutlanmış, yıllar boyunca verimli hazine arazisine çeşitli yollardan sahip çıkan toprak ağalarına dokunulmayarak kıraç topraklardan yirmi yıl boyunca ancak üçyüz altmış dokuz bin aileye ortalama 20 - 25 dönüm bir arazi dağıtımı yapılmış, aynı yasanın öngördüğü kredi ise aile başına 246 TL gibi gülünç bir miktarda bırakılmıştır. 1946 - 60 döneminde Amerikan yardımı ile tarımda makineleşme hızının çok artması ise gerek Ege, gerek Güney doğu Anadolu bölgelerimizde büyük ve orta köylülüğün sabit sermayeye sahip olarak kapitalist üretim ilişkilerine geçiş olanakları kazanmasına fırsat vermiştir.

Türkiye'de toprak dağılımına ilişkin en son verilerin karşılaştırılmasından elde edilebilecek sonuçlar şöyle saptanabilir:

1963 yılı tarım sayımına göre 308 899 ailenin toprağı bulunmamasına karşılık 1970 verilerinde 400.000 ailenin hiç toprağı bulunmadığı saptanmıştır. Topraksız aile sayısında görülen artışın nedeni, 1 -20 dönüm toprağa sahip olanların aile mirası nedeniyle topraklarının dağılarak daha da küçülmesi olabilir.

1963 sayımında 1 - 20 dönüm toprağa sahip olan aile sayısı 1 268 818 ve yüzde 36.1 oranındayken 1970 sayımlarında 3 milyon yöresindeki tarımsal işletmenin 1 300 000'ini ve yüzde 48.2'sini oluşturmaktadır. Bu ölçümdeki topraklarda üretim yapan küçük köylülüğün asgarî ücret düzeyinin çok altında gelir sahibi olmalarından ötürü tarım proletaryası, ya da yarı - proleter köylüler olarak değerlendiren araştırmacılar vardır.

1963 sayımında 21 - 50 dönüm düzeyindeki toprak sahibi ailenin 863.470 ve yüzde 24.6 oranında olmasına karşılık 1970 sayımına göre bu oran yüzde 26.9'a yükselmiştir. Bu değişiminde yine aileler arasında miras yoluyla bölüşümlerin etken olduğu düşünülebilir.

1963 sayımında 51 - 100 dönüm arasında toprağa sahip olan işletmelerin (aile) yüzde 16.01'i temsil etmelerine karşılık 1970 sayımında toplam çiftçi ailelerinin yüzde 14.7'sini oluşturduğu görülür. Bunlar toplam tarımsal alanın yüzde 23.2'sini işlemektedirler.

Son sayımda 100 - 200 dönüm arasında toprağa sahip olan köylülerin toplam işletme sayısının % 7.2'sini oluşturduğu, 200 dönümden fazla toprağa sahip büyük işletmelerin ise toplam toprağın yüzde 25.4'üne sahip olduğu saptanmıştır.

Bu durum en azından Anayasamızın 37. maddesiyle çelişmektedir. Bu maddede devlete yüklenen görev şöyle belirlenmiştir:

«Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçları ile gereken tedbirleri alır. Kanun bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi ve diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğurmaz.»

Anayasanın bu açık hükmüne karşın uzun yıllar siyasal iktidarlara toprak reformu yasasının çıkarılmasını askıya almış, 12 mart döneminde AP ve CGP'nin ortak oylarıyla çıkarttıkları «Toprak ve Tarım Reformu Kanunu» uygulamada «reformun yozlaşmasına yol açmıştır.» (Prof. Dr. Ziya Gökalp Mülayim, *Cumhuriyet*, 5 mart 1975). Bu yasayla Atatürk döneminde Meclis'e sunulan yasa tasarısı arasındaki ayrım çok açıktır. Bu özelliklerin göz önünde tutulması bize yıllarca yasalaşmayan tasarıların 12 mart dönemi gibi tüm ileriye dönük atılım-

ların önlenmek istendiği bir tür Meclis diktası döneminde çıkarılmasının tanımını vermektedir.

Şükran Kurdakul

TOPUZ, Hıfzı (İstanbul 1923). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1948), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Strasbourg da Uluslararası Gazetecilik Eğitim Merkezi'nden yüksek öğrenim diploması aldı ve Strasbourg Hukuk Fakültesi'nde Türk Basınında Dış Haberler konulu teziyle doktora yaptı. 1947'de «*Akşam*» da gazeteciliğe başlayan Topuz, on yıla yakın bu kurumda sekreterlik, yazarlık, yazı işleri müdürlüğü yaptı. «*Vatan*», «*Öncü*», «*Milliyet*», «*Cumhuriyet*» gazetelerinde yazı ve röportajlar yayımladı. 1959'dan sonra Paris'te Unesco merkezinde «basın ve haber ajanslarının gelişmesi ve gazetecilik eğitimi» programlarını yönetmektedir.

Başlıca Yapıtları: Türk Basınında Dış Haberler (1960), *Kongo'da Kurtuluş Savaşı* (1965), *Türkçe - Fransızca, Fransızca Türkçe ve İngilizce karşılıklı Basın Sözlüğü* (1966), *Kara Afrika* (1971), *100 Soruda Türk Basın Tarihi* (1973).

TORUN, Osman Nuri (Afyon, Kılıçlar Köyü 1923). Ekonomist. Sosyalist Kültür Derneği genel başkanı. Orta öğrenimini Eskişehir Lisesi'nde (1940), yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı (1944). Bir süre Maliye bakanlığında stajyer memurluk yaptı. Sonra hesap uzmanlığı (1949 - 53), Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nda mali tahlil müdürlüğü görevlerinde bulundu (1956-62). Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı ve Ordu Yardımlaşma Kurumu ekonomik müşavirliği, Devlet Yatırım Bankası İktisadi Tahlil ve Araştırma Grupu başkanlığı görevleri arasındadır.

Tosuner Necati (Ankara - 1944) Öykücü. Orta öğrenimini Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. Bir süre Basın İlan Kurumu'nda çalıştı. «*Papirüs*», «*Soyut*», «*Varlık*», «*Ulus*», «*Yeni Gazete*», «*Yeni Edebiyat*», «*Türk Dili*» dergi ve gazetelerinde çıkan öyküleriyle tanındı. «İç içe iki öykü tekniği kullanarak asıl gerçekçiliği, kendi öz gerçeğiyle vermesi yönüyle kendine özgü bir yapıya ulaştı.» (Zühtü Bayar) Özellikle son iki yılda güçlü bir öykücüden haberler getirdi. *İki gün* adlı öyküsüyle TRT 1970 Tek Öykü Başarı Ödülü'nü *Sancı Sancı* romanı ile Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandı.

Yapıtları: Özgürlük Masalı (1965), *Çıkmazda* (1969), *Kambur* (1972), *Sisli* (1977), *Sancı, Sancı* (roman, 1977).

Necati Tosuner

TOY, Erol (Alaşehir 1936). Romancı. Ortaokulu bitirdikten sonra (1951) öğrenimini sürdüremedi. İzmir'de fırın işçiliği, sigortacılık, banka memurluğu yaptı. Daha sonra İstanbul'a gelip sendikacı oldu. Şimdi geçimini yalnız yazarlıktan sağlayan birkaç kalemden biri. Erol Toy, adını «*Milliyet*» gazetesinin «Bir Memleket Gerçeği» konulu 1962 Ali Naci Karacan Armağanı yarışmasında *Yaşadıklarının Farkında Olmadıklarımız* adlı röportajının üçüncülük kazanmasıyla duyurdu. «*Yön*», «*Cumhuriyet*», «*Akşam*», «*Barış*», «*Yeni Ortam*», «*May*» gibi

Erol Toy

dergi ve gazetelerde, edebiyattan tarihe uzanan geniş bir alanda, fıkra, inceleme ve araştırma yazıları yayımladı. Yakın geçmişimizin önemli olaylarını, unutturulmak istenen gerçeklerini işçi sınıfımızın dikkatini çekerek ve günümüz sorunlarına da ışık tutarak işledi. Fıkra, inceleme, araştırma yanında öykü, roman ve oyun gibi edebiyatın öteki türlerinde de çalıştı ve daha çok romanlarıyla ünlendi. Sendikalara, derneklere, demokratlara ve ilerici yayınlara baskı kurulduğu 12 Mart Rejimi sırasında ve bu baskının etkilerini sürdürdüğü sonrasında özellikle çok okundu. Ekonomik büyümeyi ve kapiatlist tırmanışı amaç edinen egemen çevrelerden bu çevrelerin resmî ideolojisini boyun eğerek kabullenen siniklere ve baskıya uğramamış yayınlardan da gelecek adına yararlanmak isteyen sorumlu aydınlara kadar değişik çevrelerin farklı amaç ve yarar beklentileriyle okudukları yazar oldu. Yakın, zaman zaman da uzak geçmişin olaylarına, tekelci büyük sermayenin yakından tanıdığımız temsilcilerine romanlarında yer vermesi, onların yokluktan varlığa doğru gelişen belgesel yaşamlarını anlatır olması, ayrıca artan ekonomik güçleri ve artan acımasızlıkları karşısında emekçi insanların açmazdan kurtulabilmek için nasıl zorlandıklarını da sergilemesi ilgi yoğunluğunun başlıca nedenleridir. Fakat Erol Toy Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, TKP'nin kuruluşu, Cumhuriyet yılları, Tramvay işçileri grevi, CHP dönemi, Demokrat Parti yılları, 27 Mayıs, 15 - 16 Haziran, 12 Mart gibi tarihimizin yakın dönemeçlerini anlatırken, ya da bu dönemeçlerden roman ortamı olarak yararlanırken tarih-roman diyalektiğinden çok tarih belgeselcine bağlı kaldı. Bu yüzden kahramanları iç ve dış dünyalarıyla bir bütün canlı olmaktan çok yazarın yakın dönemeçle ilgili birikimini aktaran sözcülerdir. Erol Toy tarih, ekonomi ve sosyolojinin alanlarına olabildiğince girdiği gibi romancının bilim adamı gibi sayı, kanıt ve belgelerle çalışmaya zorunlu olmadığı kuralından da yararlanarak yer yer olabildiğince öznelleşmiş, tarihe, ekonomiye, sosyolojiye değil kendine karşı sorumluluğun sınırlarını özgürce kullanmıştır. Çok okunmalarına karşın tam bir roman ve tarih - romanı sayılamayan, Kemal Tahir romancılığının satışa dönük yanlarıyla meddah ağzını bolca kullanan bu başlangıç romanlarından sonra Erol Toy giderek didaktizmi azaltan ve roman özelliklerini çoğaltan yapıtlarla göründü. Düzenin çarpıklığını bürokrat ve kerestecilerle karşı karşıya getirilerek çarpıklaştırılan kendi yaşamında sezen ve bunun öfkesini yaşayan orman köylülerinin yönlendirici değil saptayıcı romanı

Doruktaki Öfke, Osman-Ruhsar ilişkisini kronolojik dizimle değil geçmişle şimdi, bireyle toplum, yaşananla çağrıştırılan arasında çeşitli kaydırmalarla ama hep bu ilişki odağında kalarak anlatan *Iğrıp*, Osmanlı'nın uzak geçmişine uzanan *Kuzgunlar ve Leşler* Erol Toy romanının yeni yönlere ve daha romanlaşarak açılışının örnekleridir. Eğer Erol Toy tarihten roman esprisi içinde yararlanan, alışılmış biçimleri zorlayan ve kendi dilini yaratan yapıtlar üretir ve okuyucu ilgisini buna karşın korursa edebiyat tarihimizin kilometretaşı olmakla kalmayacak ayrıca yaygın ilgiyi nitelikçe yükseltme mucizesini de göstermiş olacaktır.

Erol Toy'un oynanan ilk oyunu *Pir Sultan Abdal*'dır. Oyunu Halk Oyuncuları adını taşıyan topluluktа Umur Bugay sahneye koymuş ve topluluk bir süre Ankara'da oynadıktan sonar Anadolu turnesine çıkmıştı. Ne var ki oyun birçok yerde oynatılmadı. Bu baskı zinciri arasında Tunceli'de oynatılmayınca büyük olaylar çıktı. Tunceli halkından ve oyuncularından tutuklananlar, işkence görenler oldu. Bu oyundan E. Toy halk ozanı Pir Sultan Abdal'ın yaşam öyküsünden kalkarak onu çağında bir devrim önderi niteliğiyle incelemiş ve bu yorumdan çağımıza bir köprü kurmayı başarmıştır. Oyunun önemsenmesinin ve engellenmsinin bir nedeni de burada düğümlenmekteydi. Oyun 1970 yılında İzlem Yayınları arasında kitap olarak da basılmıştır.

Erol Toy eski değerlerimizin çağdaş verilerle işlenerek güncele getirilmesinden yanadır. Bu konuda bir yazısında şöyle der: «İlkeli işlemek, geliştirmek güç iştir. Batı tiyatrosunun kaynağından üçbin yıl ötede olduğunun bilinci bile böyle bir çabanın önünde dağ gibi durmaktadır. Ne var ki eğer geleneksel kurumlarımızı, günün koşulları içinde aşamaya götüreceksek ilkel kaynakları tükenmez bir sabır ve çabayla günümüz koşullarına getimeyi zorunluluk saymalıyız. İster sanatçı olarak, ister araştırmacı olarak..» (Tiyatro 70 - s. 2)

Erol Toy bu anlayışını oyunlarında gerçekten uygulamıştır. 1970'de oynanan *Parti Pehlivanı*'nı daha yakın bir tarihi, Kurtuluş Savaşı sürecini ele alır. Tek kişilik oyunu olan ve ilk kez 1971'de E. Akduman tarafından seyirci önüne çıkarılan *Meddah* da meddah biçim denemesi içinde günümüz sorunlarını irdeler. Erol Toy'un son iki oyunu ise *İzmir'in İçinde* ve *İpteki*'dir (1973).

Yapıtları: Yenilgi (hikâyeler, 1967), *Toprak Acıkınca* (1968), *Pir Sultan Abdal* (oyun, 1969), *Acı Para* (1970), *Türk Gerilla Tarihi* (inceleme, 1970) *Azap Ortakları* (1973), *İmparator* (1973, 25. bs. 1979), *Kördüğüm* (1974), *Fareler Cumhuriyeti* (masal, 1975), *Bal Tutanlar* (1976), *Son Seçim* (1976), *Gözbağı* (1976), *Doruktaki Öfke* (1977), *Altın Saray* (masal, 1978), *Kuzgunlar ve Leşler* (1979). Oynanmış ama basılmamış oyunları: *Parti Pehlivanı* (1970), *Meddah* (1971), *İzmir'in İçinde* (1973), *İpteki* (1973).

Necati Mert

TÖR, Vedat Nedim (İstanbul - 1897) Oyun yazarı. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde (1916), yüksek öğrenimini Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. İktisad doktorası verdi (1921). Dönüşünde «*Aydınlık*» dergisi çevresine yaklaştı. 1927'de Türkiye Komünist Partisi (TKP)'ni yönettiği saviyle tutuklandı. Hüküm giydi. Cezasını bitirip serbest bırakılınca CHP ile ilişki kurdu. İstanbul Arkos Ticaret Hariciye Teşkilâtı İktisadiye Şubesi müdürlüğü, sonra Ticaret Bakanlığı'na bağlı Milli iktisad ve Tasarruf Cemiyeti Merkez Müdürlüğü (1929-33), Matbuat Umum Müdürlüğü (1933-37), Turizm Müdürlüğü, Ankara Radyosu Müdürlüğü (1938-1944)'nde bulundu. Uzun süre Yapı Kredi Bankası'nın Kültür İşleri Müdürlüğü'nü yaptı. «*Kadro*» (1933-34) ve «*Hep Bu Topraktan*» (1943-45) dergilerinde makalelerin yanısıra oyunlarıyle de tanındı. (bkn. Kadro Hareketi).

Vedat Nedim Tör, Karaosmanoğlu ve Aydemir (1973)

Başlıca Yapıtları: Kör (oyun 1928, 1935), *Üç Kişi Arasında* (oyun, 1927 1937), *İmralı'nın İnsanları* (Oyun 1940 - 41, 1942), *Değişen Adam* (1941), *Resim Öğretmeni* (roman, 1943).

Trabzon Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti. Karadeniz kıyısındaki yabancı isteklere karşı ulusal hakları savunmak için 12 Şubat 1335 (1919)'de Trabzon'da kuruldu. Kurucuları, Nemli Zade Sabri, Eyüp Zade İsmet, Murat Han Zade Ziya, Abancız Zade Hüseyin, Eyüp Zade Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafız Zade Mehmet Salih, Molla Bekir Zade Mehmet Avni, Müftü Zade Hacı Mehmet di.

Yönetim Kurulu Çulha Zade Hacı Kadri, Nemli Zade Şevki, Hafız Mehmet Subaşı Zade Münir, Zehir Zade Zühtü, Hoca Zade İbrahim Cudi, Dava vekili Kulaksız Zade İbrahim, Usta Zade Nazmi ve Barutçu Zade Faik Ahmed'den oluşmuştu.

Derneğin yayın organı «*İstikbal*» gazetesi, başyazarı Barutçu Zade Faik Ahmed Bey (Faik Ahmet Barutçu) idi.

Dernek, «müdafaai hukuk» amacının gerçekleşmesi yönünde iki kongre topladı. Birincisi Trabzon kongresi 23 Şubat 1335 (1919)'de, İkinci Trabzon kongresi 22 Mayıs 1335 (1919)'da toplandı, İzmir'in işgal haberinin gelmesi üzerine de 28 Mayıs 1335'de olağanüstü bir kongre toplanmıştı. Bu toplantılarda, işgal azınlıklarına karşı silahla karşı konulması, asker toplanması, Erzurum, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu ve Trabzon illerinin birlikte çalışmaları kararlaştırılmıştı. Dernek, bu il ve bağlı ilçelerde şubeler açmış, silâhlı örgüt kurmuştu. Erzurum kongresinden sonra Şarki Anadolu Mudafai Hukuk Cemiyeti şubesi olarak daha gelişen dernek, Sıvas kongresinden sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyet'nin şubesi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. İstanbul gazetelerinde Müdafai Hukuk'un görüşlerini savunan bildiriler yayımlatan derneğin yayın organı «*İstikbal*» gazetesi özellikle, Hürriyet ve itilaf fırkasına bağlı, saltanat ve hilafet yanlısı Trabzan ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti ile savaşmıştır. **(A.T.)**

TRÖSTLER

Tröstler (Konsentrasyon). Tröstler, kapitalist ekonomide işletmelerarası işbirliğinin en yoğun biçimini anlatır. Bir tröstün üyesi durumuna gelen işletmeler, tamamiyle bağımsızlıklarını kaybederler ve bütün içinde erimiş olurlar. Tröstler, çoğu zaman belirli bir ekonomi dalının bütünüyle pazarıyla birlikte kendi egemenlikleri altına girmesi amacını güderler. Bunun hukuksal yolu da çoğu kez, aynı dalın güçlü işletmesinin ötekileri satın alması yâni birleşme (fuziyon)dir. Avrupa'daki kapitalist ekonomilerarası bütünleşme (entegrasyon)nin yoğunlaşması oranında, tröstleşme dalgası da yaygınlaşmaktadır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu da, bir yandan kartellere karşı düzenleyici kurallar öngördüğünü belirtirken, büyük tröstlerin kuruluşunu özendirmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu'nun bir muhtırasında, Avrupa'da günden güne yoğunlaşan konsentrasyon konusunda «...iyi işleyen rekabete zarar vermemesi koşuluyla, verimliliğin artırılmasına yarayan işletmelerarası birleşmelerin (fuziyonların) istenen sonuç» olduğu, «bu tür birleşmelerin katılan işletmelerin dayanıklılığını artırarak, çalışanların yaşam koşullarının düzeltilmesine» yardım edeceği, «Ortak Pazar işletmelerinin Topluluk içinde ve dışında gittikçe şiddetlenen rekabeti karşılamağa hazır olması, kurulan Avrupa pazarındaki tekniğin geliştirilmesi» gerektiği belirtilmiştir. Gerçekte de büyük bir konsern, —egemenlik kuruluncaya dek— pazarı kendi lehine açıp serbest bırakmak isteyen belirli bir işletmenin zarar fiatına satış yapabilmesini destekleme olanağını elinde bulundurmaktadır. Bu gibi durumlarda ortaya çıkacak bir kaç yılın zararı, kapitalist ekonomi vergi düzenlerinin sağladığı olanakla, konsernin başka bir işletmesinin kârına mahsub edilebilmektedir.

Kapitalist ekonomilerdeki güç birikimi, son yüz yıl içinde hızla yoğunlaşmıştır. Almanya'da 50'den fazla işçi çalıştıran iş yerlerinin 1882 yılındaki oranı % 22 iken, 1895'te % 30, 1907'de % 37, 1925'te % 47, 1939'da % 50, 1955'te % 87'ye ulaşmıştı. ABD'ndeki üretim değerleri 1 milyon doları aşkın işletmelerin 1904 yılındaki üretim payları % 38 iken 1939'da % 67 olmuş ve 1955'te ABD'nin 500 en büyük işletmesi toplam sinaî üretimin % 50'sini ve toplam kârın % 68'ini ellerine geçirmişlerdi. Bunlar içinde en büyük 50 şirket toplam üretimin 1/4'ini sağlayacak duruma gelmişti. Tröstleşme dalgası Avrupa'ya da kuşkusuz Amerika'dan yayılmaktadır. ABD'nde 1968'de 4003 ve 1969'da 5700 birleşme (tröstleşme) olayı saptanmıştır. 1948'de 200 Amerikan firması üretimin % 48'ini kontrol ederken, 1966'da % 66'sını denetim altına almıştır. Öyle ki 1984'te 60 büyük ABD tröstünün dünya ekonomisinin tamamını denetleyecek güce erişeceği hesaplanmaktadır. Avrupa içinde Ruhr bölgesinde de hızlı bir tröstleşme gözlemlenmiş ve 1970'lerde Alman çelik endüstrisinin tümü 2 ya da 3 tröstün eline geçmiştir. 1954 yılında Almanya dışsatımının ancak % 32'si en büyük 50 Alman firmasınca gerçekleştirilirken, 1966'da bu oran % 50'ye çıkmıştır. Benzer bir gelişim özellikle AET'nin kuruluşundan bu yana Fransa'da da gözlemlenebilmektedir.

Almanya'nın eski aktif politikacılarından Prof. Böhm'de konsentrasyon yolunun açılmasıyla tekel kurma çabalarının sonuçları hakkında kesin bir dil kullanmaktadır: «(Monopoller) sadece ekonomik yönden sömürücü güçlerinden ötürü değil; aksine, sağlamak istedikleri tekel kurma çabaları dolayısiyle bizi, uygar ve siyasal özgürlüklerimiz, toplum ve kamu düzenimiz bakımlarından da ciddi kuşkulara sevk etmektedirler. Çünkü monopol sömürmekle kalmaz; diğelerini de —kendi çıkarlarına aykırı olarak— monopol dışında kalan rakiplere karşı yenilgi tanımıyan savaş alanında mücadeleye girme hizmetini üstlenmeğe sürükler, boyunduruğu altına alır.»

Böhm'ün de belirttiği gibi, demokrasi ilkelerini zedeleme ve kendi dışındaki işletmelere varlık tanınmama esasına dayanan monopoller, kartellere göre çok daha tehlikelidirler. AET rekabet düzeni, pazar koşullarını kendi çıkarlarına göre düzenleyen bu gibi tekel kurmalara, gücün kötüye kullanılmalarına karşı herhangi bir önlem öngörmüş değildir. Gerçi kural olarak pazarı egemenlik altına alma konusuna yaptırım getirilmiştir; fakat birleşmeler ve güç birikimi özendirildiği için, erişilen gücün sonradan kötüye kullanılması demek olan —bu gelişimin doğal sonucu— tekel kurmalara karşı etkili önlemler öngörülmüş değildir.

ABD'nde Clayton Act çevresinde düzenlenen anti-tekel ilkelerde; hiç değilse belirli bir limitin üstüne çıktıktan sonra kurulacak birleşmelerin (fuziyonların) önceden yetkili makamlara bildirilmesi ve imkân oranında bu gibi birleşmelerin bir denete tabi tutulmaları görülmüştür. Sadece —o da belirli koşullar altında kurulacak— kartelleri kayıtlara bağlamak; buna karşılık tekellerin, çok daha kesin sonuç alabilecek rekabet sınırlamaları için hiç bir önlem öngörmemek AET rekabet düzeninin paradoksunu oluşturmaktadır.

Ortak pazar rekabet düzeninin verdiği bu imkânlarla, bir yandan AET ülkeleri içindeki işletmelerarası birleşmelerin sayıları süratle yükselirken; öte yandan, tasarlanan «Avrupa tipi şirket» tasarısıyla AET ülkelerinde sınırlar ötesi şirket fuziyonları için de gelişimi hızlandırıcı yol açmıştır. AET ülkelerindeki mevcut şirketler hukuku fuzisyonlara engel olucu nitelik taşımaktadır. Çünkü söz gelimi birleşme sonucunu merkezini değiştiren şirket için, o zamana kadar tabi olduğu düzeni değiştirerek katıldığı şirketin bağlı bulunduğu ülke hukukunu benimsemek zorunluğu doğmaktadır.

AET komisyonu konsentrasyonu kolaylaştırıcı iki tüzük yayınlanmıştır.

Bu tüzüklerde birleşme (fuziyon) ile, «kurulan şirkete katılan bir şirketin ya da birden fazla şirketin yeni bir firmaya mal varlığının bütününü aktarmaları» anlaşılmaktadır. Karşı edim olarak devralınan şirketin pay sahipleri, varlığını sürdüren kuruluşun sermaye paylarını alırlar. Aynı tüzükte parçalanma (spaltung) da; «mevcut bir mal varlığının birden çok firmaya devri ve sermaye katkısında bulunan şirketi dağıtmaksızın teşebbüs bölümlerinin şirkete sermaye olarak konması şeklinde açıklanmıştır. Tüzükler, AET ülkelerinin işletmelerarası bu tür transaksiyonlarda vergi ödeme yükümünü ortadan kaldırma amacıyla çıkarılmışlardır.

Tüzüklerde mal varlığı değerlerinin, gerçek ve muhasebe değerleri arasındaki farkın kurumlar vergisine tabi olmıyacağı belirtilmiştir. Böylelikle gizli yedek akçelerin, realize edilmeden önce vergilendirilmesi önlenmiş olur. Ayrıca aktif ve pasifin devrinden alınan dolaylı vergileri de tüzükler kaldırmaktadırlar. Ayrıca konsernler kuruluşunda ilgili şirketlerin ayrı ülkelerde vergilendirilmelerinden doğabilecek çift vergi sakıncası da bu tüzüklerle kaldırılmakta ve konsentrasyon, her yönden özendirilmektedir.

Hızı ve kapsamı farklı da olsa bu gün bütün AET'u ülkelerinde geniş çapta tröstleşmeyi gözetlemek mümkündür. Almanyada ekonomik güç birikimi ihtiyacının doğuşunda; Avrupa pazarını daha kuruluşunda ele geçirmek çabası kadar, ABD tröstlerinin Avrupa'da gittikçe artan diktasından kurtulma amacının da rolü büyük olmuştur.

ABD sanayi gücü, vaktiyle Alman endüstrisinin ihtiyatları arasında sayılan bir çok pazarı fethetmiş ve ihracattaki rekabet gittikçe şiddetini arttırmıştır. Bu gün Alman kâğıt-karton, tekstil, traktör ve tarım aletleri sanayiileri dış rekabetin ezici baskısını duyar hale gelmişlerdir. Amerikan konsernlerinin, dikkatlerini Almanya ve diğer AET ülkeleri pazarlarına toplamaları da,

Almanyada kosentrasyon gelişimini hızlandırmıştır. Amerikan konsernlerinin şimdiye kadar ele geçirdikleri geleneksel Alman büyük işletmeleri arasında «Goodyear» ce alınmış bulunan Fulda'daki kauçuk sanayii işletmesi, Bochum'daki «Opel» oto sanayii de vardır. Almanlar Opel'i Amerikan sermayesine kaptırdıktan sonra, «Wolkswagen» için tek kurtuluş yol devletleştirmekte bulmuşlardır.

Fransa'da demir, çelik, petrol, alüminyum, kimya, kauçuk ve oto sanayii gibi bazı dallarda devlet konsernlerine rastlanmakta idi. Ancak 1959'dan beri birleşme, holding ve finansman şirketleri kurulmala- yeni iştiraklerin davranılması şekillerinde uygulanan güç birikimleri son on yılın aynı doğrultudaki faaliyetlerinin üç katına yükselmiş; böylelikle diğerleriyle birleşme ve benzeri yollarla 1959 yılında adı silinen işletmeler sayısı 4000'i bulmuştur.

AET ülkeleri içinde sanayi yapısı, gelişme halinde olan körpe sanayi ülkeleriyle az çok karşılaştırılabilecek tek ülke kuşkusuz İtalya'dır. İtalyan sanayii, kuruluşunu aslında küçük ve orta işletmelere borçludur. Orada da sanayi kuruluşları önceleri gümrüğün korunmasından yararlanmıştır. İtalyada sayıları 30.000'i bulan sanayi anonim şirketlerinden sadece 400'ü 1000 veya 1000'in üstünde işçi çalıştırabilmektedir. İtalyan sanayiine, yabancı sermaye katkısı se % 4 oranındadır. Devletin kredi siyaseti ve subvansiyon politikası —özellikle dışsatımı özendirme önlemleri— İtalya'da da konsentrasyonu desteklemiştir.

Oda ve birlik örgütlerine birleşme doğrultusunda Brüksel'den gelen baskıların da, bir dereceye kadar sanayi çevrelerince hoş karşılandığı belirtilebilir. Çünkü bu suretle küçük ve orta işletmelerin iş birliği etme konularındaki çekingenlik ve psikolojik dayatmaları da zayıflatılmış olmaktadır. İtalyada ekonomi için önemli olan alanlara iki iktisadî resmî kuruluş aracıyla da doğrudan veya iştirak yoluyla el atar: 1933'de kurulan IRI (Istituto Perla Ricostruzione Industriale) büyük bir resmî Holding şirketidir. Sekiz faaliyet grubu aracıyla özel sektörün önemli dallardaki sanayi işlemlerini dahi pazardan etkileme gücüne sahiptir. IRI sözgelimi bunlardan biri olan kredi kurumları grubuyla İtalyadaki bütün bankacılık faaliyetlerinin 1/4'ini denetim altında tutmaktadır. 1953'de kurulan ENİ (Ente Nationale İdrocarburi) ise, bütün sektörüne egemendir. İtalyan özel sektöründe de diğer AET ülkelerindeki tröstleşmenin paralelleri saptanabilmektedir. **Sait Ali Yüksel**

TUGAY, Aygun (İstanbul 1941). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Dekoratif Sanatlar Bölümünü bitirdi (1969). Aynı okulda asistanlık yapmaktadır. Çoğunlukla sergi ve yarışmalar için çizdi. Bir süre Devlet Tiyatrosu'nda dekor realize bölümünde çalıştı. İzmir Mimarlar Odasının geleneksel karikatür yarışmasında İkincilik Ödülü kazandı (1978).

TUĞLACI, Pars (İstanbul 1935). Sözlük ve ansiklopedi yazarı. Araştırmacı. İlk öğrenimini İstanbul'da, orta öğrenimini Kıbrıs'ta Melkonyan Eğitim Enstitüsü (1951) ile ABD Michigan Üniversitesi'nde tamamladı (1955). Ankara Askeri Tıp Akademisi'nde (1955 58), İstanbul'da orta ve yüksek okullarda (1958-61) ingilizce okuttu. Genç yaşta başladığı sözlük ve ansiklopedi çalışmalarını sürdürerek uzmanlaştı. Yayımlad.ğı İngilizceden Türkçeye ve Türkçeden İngilizceye dil ve meslek sözlüklerinden dolayı İngiltere Kraliçesi Elizabeth II. tarafından kutlandı. İsmet İnönü ve dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dan «takdirname» aldı. Ülke dışında ve içinde dil ve tarih konularıyle ilgili konferanslar verdi, bilidriler sundu. Türkiye Türkçesinin önemli sözlüklerinden biri olan ***Okyanus Ansiklopedik Sözlük*** (I. bas. 1974)'ü hazırladı. Bu yapıt dolayısiyle de Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından kutlandı. ***«Milliyet», «Cumhuriyet», «Jamanak», «Yıllar Boyu Tarih», «Millivet Sanat»*** gazete ve dergilerinde tarih ve edebiyat konularında yazılar yayımladı. Ermenice ***«Jamanak»*** gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yürüttü.

Tunalı Hilmi (Eskicuma, Bulgaristan - 1863 / Ankara 1928). Yazar ve siyaset adamı. Abdülhamit II dönemınde, Tıbbiye öğrencisiyken, yurt dışına kaçtı. Meşrutiyetten sonra İstanbula döndü. Mebusan Meclisi'nde, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci ve üçüncü devrelerinde Zonguldak Milletvekilliği yaptı. Türkçü akımlar içinde yer aldı. Selanik'te, Genç Kalemlerin başını çektiği dilde özleşme uğraşında etkin olarak yer aldı. Yazıları çeşitli gazete ve dergilerde yayımlandı.

TUNAYA Tarık Zafer (İstanbul 1915) Anayasa Hukuku Profesörü. Saint Benoit Lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi (1940). Bu fakültede Amme Hukuku ve Anayasa Doçenti (1950), Anayasa profesörü (1959) oldu. 1956-57 yıllarında Amerika'da yakın Tarih ve Türk devrimi ile ilgili belgeleri tanıtmak için seminer ve konferanslar düzenledi. 1961'de Kurucu Meclis'te Anayasa komisyonu üyeliği yaptı. 1968'de seçildiği İstanbul Hukuk Fakültesi dekanlığından 1969da istifa etti. 12 Mart 1971 ertesinde bazı bilim adamı ve aydınlarla birlikte, Sıkıyönetimce uzun süre gözaltında tutuldu. 1979'da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinin ilk dekanı oldu.

Tarık Zafer Tunaya

Türkiye'deki ideolojik hareketlerin gelişmesini konu alan siyaset bilimi çalışmaları Profesör Tunayanın başlıca uğraşı olmuş-

tur. Doçentliği sırasında Eminönü Halkevinde de çalışmalar yapan Tunaya, 1955'den sonra Türk Devrim Ocaklarında çalışmış, bu kuruluşun çeşitli dönemlerde Genel Başkanlığını yapmıştır. «Değişen bir dünya içinde her zamandan çok kendimizi tanımaya ve tanıtmaya zorunlu olduğumuzu, bunun da tam bir düşünce özgürlüğü ortamı içinde gerçekleşebileceği görüşünü 27 Mayıs 1960 öncesinde ve sonrasında yalnız bilim adamı olarak değil, Türk Devrim Ocakları yöneticisi olarak da savunmuştur. Tunaya'ya göre, Batılılaşmak Türkler için bir yaşama sorunudur. Batı uygarlığı bir bütündür. Atatürk'ün kullandığı çağdaş uygarlık terimi, bu uygarlığın insanlığın malı olduğunu ortak uygarlık olduğunu anlatır. Ne Batıdaki din çevrelerinin, ne de Türkiye'deki tutucu çevrelerin ileri sürdükleri gibi Batı uygarlığı hristiyanlığın ürünü değildir. Batı, Türklerin toplumsal ve ulusal niteliklerini ortadan kaldıramaz. Türkiye için batılılaşmak, gerçek anlamda Türk ve Batılı öğelerin kaynaşımından oluşacak bir sentezdir. «Yalnızca tekniğin alınması Batı kafasına sahip olmaya yetmediğine göre yaratıcı olabilmek için Batı uygarlığının ana ögelerini, ilkelerini, bilim anlayışını, almak gerektiğine göre, batı tümüyle alınıyor demektir.» «Türk devriminin dikkate değer özelliklerinden birisi, hareket noktasının kollektif ve ulusal olmasıdır. Türk Devrimi, Türklerin ulus olma, ulusal onurlarını ve bağımsızlıklarını tanıtma, imparatorluk içinde saplandıkları aşağılık duygusundan kurtulma çabalarının ürünüdür. Türk Devriminin ilkelerini layik, demokratik ve sosyal bir toplum ve devlet olmaya gidiş olarak yorumlamak, niteliğine uygundur.»

Profesör Tarık Z. Tunayanın çeşitli etüd ve makaleleri dışındaki yapıtları şunlardır: *Türkiye'de Siyasi Partiler* (1952), *Hürriyetin İlânı* (1959), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (1960), *İslamcılık Cereyanı* (1962), *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (1964), *Siyasal Kurumlar* (Müesseseler) *ve Anayasa Hukuku* (1964 - 1969 - 1975 - 1980), *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri* (1965), *İnsan Derisi ile Kaplı Anayasa* (1969).

(A.T.)

TUNCAY Demirhan (Keskin - 1926) Sendikacı. Kırıkkale Askerî Fabrikalarından Mühimmat Mermi Fabrikası'nda işçiliğe başladı (1942). 33 ay süren askerlik görevini bitirince (16.9.1949) Türk Hava Kurumu'nun Uçak Fabrikası'nda tesviyeci olarak çalıştı. Fabrikanın Makina Kimya Endüstrisi Kurumu'na devrilmesi üzerine (1952) Mühanikî Kimya Sanayii İşçileri Sendikası'na girdi (1952) ve Yönetim Kuruluna seçildi.

Uçak Fabrikası Amerikalılara devredilince yabancı sermayenin özellikle ulusal savaş sanayiine egemen olmasına karşı çıkması nedeniyle işinden ayrılmak zorunda bırakıldı. Bu evrede Türk-İş Konfederasyonu'na ücretli olarak alındı (1954), Genel Sekreter yardımcılığı gibi görevler üstlendi. Naci Kurdun Milletvekili seçilerek Türk-İş başkanlığından ayrılması üzerine Genel Sekreter İsmail İnan başkanlığa vekalet ederken konfederasyonun önemli işlerinde görev üstlendi. Bu görevden ayrılınca Et Balık Kurulu'na girdi (1955-1958) ve bu süre içinde sendikacılıktan uzak kaldı. Sonra Et-Balık ve Gıda Sanayii İşçileri Sendikası (Besin İş'i) kurdu. Örgütün adı Türkiye Et, Ekmek ve Besin Sanayii İşçileri Sendikası oldu. Türk-İş'e katıldı. 1978'e kadar sendikanın başkanlığını yaptı, sonra Türk-İş'in sendikacılık politikasına cephe alarak DİSK'e katılmak için Genel Kurula gitti (1975). Besin-İş'in, DİSK kurucu üyesi Gıda-İş'e katılması üzerine DİSK Yönetim Kurulu 11.6.1976'dan geçerli olmak üzere Besin-İş'in üyeliğini onayladı (8.12.1975). Çağdaş Gıda-İş Sendikası da (kuruluşu: 5.6.1975) DİSK'e katılma kararı alınca (21.9.1975 bu örgüt de DİSK'e üye kabul edildi (3.12.1975). Gıda İşkolundaki sendikaların birleştirilmesi kararı üzerine Besin-İş, Gıda-İş'e katıldı (1958) ve Demirhan Tuncay Gıda-İş'in Genel Başkanvekilliğine seçildi. DİSK'in VI. Genel Kurulu yapılınca bu örgütün Genel Yönetim Kurulu'na da seçildi ve Gıda-İş'in Genel Kurulu'nda (16.10.1978) Kemal Nebioğlu'na karşı Genelbaşkanlığa adaylığını koydu ve kazandı.

Ancak bu değişiklikten sonra Gıda-İş Kongresinin delegeleri konusunda değişik eleştiriler yapıldı ve konu İş Mahkemesi'ne yansıdı.

1956'da CHP'ye giren Tuncay, partinin Sendikalar Bürosunda görev yapmış, 15/16 Haziran olaylarında DİSK'in haklılığını parti yöneticilerine karşı savunmuştu.

Kemal Sülker

TUNÇAY, Mete (İstanbul - 1936). Araştırmacı. Siyasal Teoriler Doçenti. Orta öğrenimini Beyoğlu Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesinde tamamladı. 1961'de açılan sınavları kazanarak bitirdiği fakültenin Amme Hukuku Kürsüsü asistanlığına atandı. «Özgürlük Kavramı Üstüne Bir Çözümleme» adlı denemesiyle doktorasını tamamladı. Londra'da School of Economics and Political Science'a araştırma yapmaya gitti. 1963'te ülkeye dönünce *«Türkiye'de Sol Akımlar»* adlı tezi kabul edilerek doçent oldu. S.B.F.'nde Siyasal Teoriler dersi okuttu. Bir ara Fakülteden ayrılarak serbest çevirmenlik ve milli kütüphanede uzmanlık yapan Tunçay'ın siyaset sosyolojisi ve felsefe alanındaki çevirilerinden başka *Türkiye'de Sol Akımlar* (1967, 3. bas. 1978) adlı yapıtı vardır. Yazar bu araştırmasında «İlk Türk Sol Akımlarının Tarihi»ni II. Meşrutiyet dönemindeki hareketlerden başlatarak 1925 sonlarına değin incelemekte, kişi ve kurumlar üzerine büyük titizlikle bilgi verirken, gerçeğin belirmesine yardımcı olacak iç ve dış kaynaklara başvurmaktadır.

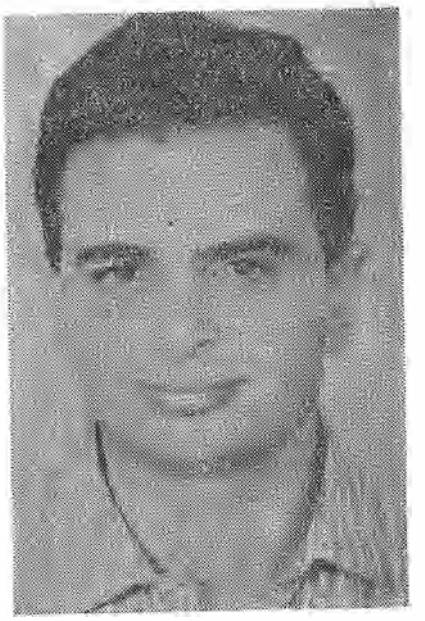

Mete Tunçay

Mustafa Şekip Tunç

TUNÇ, Mustafa Şekip (İstanbul 1886 / İstanbul - 1958). Felsefe profesörü. Orta öğrenimini Halep, Manastır Rüştiyeleri ve Vefa İdadisi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mek-

tebi'nde tamamladı (1908). Balıkesir İdadisindeki öğretmenliğinden sonra, J.J. Rousseau Pedagoji Enstitüsü'nde psikoloji ve pedagoji öğrenimi yaptı (1910-1914). Dönüşünde Darülmualimat'ta pedagoji öğretmenliği ve Rüştiye Mektepleri İdare-i Şube müdürlüğüne, aynı yıl edebiyat fakültesinde yeni kurulan Pedagoji kürsüsü doçentliğine atandı (1914). Profesörlüğe yükseldi (1919). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Enstitüsü Umumi Psikoloji Ordinaryüs Profesöryken emekliye ayrıldı (temmuz 1952). Türk Tarih Kurumu ve Milletlerarası Felsefe Derneği'nin daimi üyeliğinde bulunan Tunç, *«Dergâh»* dergisindeki sürekli yazı ve çevirileriyle Bergson'cu harekete öncülük etti (1921-22). Sonra *«Cumhuriyet»*, *«Kültür Haftası»*, *«İşte»*, *«Yeni İnsan»* gazete ve dergilerinde yazdı. Ders kitaplarının yanısıra Bergson, William James ve Freud'den çeviriler yaptı.

Başlıca Yapıtları: Hissiyat Ruhiyatı (2 Cilt, 1919-1927) *Terakki Fikrinin Menşei ve Tekamülü* (1928), *Yeni Türk Kadını ve Ruhi Münasebetleri* (1939), *İnsan Ruhu Üzerinde Gezintiler* (1943), *Ruh Yapımız ve Onun Tipleri Bakımından Ahlâk* (1944), *Ruh Âleminde* (1945), *Bir Din Felsefesine Doğru* (ölümünden sonra basıldı, 1959).

Haydar Tunçkanat

TUNÇKANAT, Haydar (Bandırma 1921). Millî Birlik Komitesi üyesi, Emekli Hava Albay, Tabiî Senatör. Harbokulunu bitirdi (1941). 27 Mayıs hareketine Hava Kuvvetlerini hazırlayarak katıldı ve MBK üyesi oldu. Komite içinde beliren görüş ayrılığında 23'ler grubunda yer aldı. MBK'nin görevinin sona ermesinden sonra Anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu tabiî üyesi olarak yasama çalışmalarını sürdürdü (1961. Bu arada «Hava cuntası» adıyla siyasal tarihe geçen bir cunta kadrosuna adı karıştı ve 22 Şubat 1962 olaylarının bastırılmasında etkin katkısı görüldü. *«Yön»* dergisinde Türkiye'nin ulusal savunma stratejisi ve kili anlaşmalar üzerine çeşitli yazıları yayımlandı. «Dickson Raporu» adıyla bilinen ve bir Türk tarafından hazırlanarak ABD'ye verilen CİA raporunu ve bu rapordaki tasfiye listesini açıkladı (7.7.1966). ABD ile yapılan ikili anlaşmalar konusunda yaptığı çalışmalarla kamuoyunun dikkatini çekti. *«İkili anlaşmaların içyüzü»* (1970) adlı bir kitabı yayımlandı.

TURA, Yalçın (İstanbul 1934). Besteci. Öğrenimini Ankara Devlet Konservatuvarı'nda tamamladı. Yeşilköy Bale Akademisi'nde piyano eşleyicisi, Devlet Konservatuarı'nda armoni öğretmenliği, Ankara Radyosu'nda Batı müziği yayın şefliği yaptı. Bir süre de Columbia Princeton'da elektronik müzik merkezinde çalıştı. Haldun Taner'in ünlü yapıtı *Keşanlı Ali Destanı*'nın müziğini hazırlayan Yalçın Tura'nın çeşitli filmlere yaptığı fon müziklerinden başka geleneksel ve modern yapıda yapıtları, bale için bestelenmiş müzikleri vardır.

TURAN Güven (Gerze - 1944) Şair, yazar. Orta öğrenimini Samsun Koleji'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı. *«Ataç»*, *«Yelken»*, *«Dost»*, *«Yordam»* *«Devinim»*, *«Ulus-sanat eki»* dergi ve gazetelerinde (1961-1971) yayımladığı, şiir, çeviri, metin incelemeleriyle tanındı Şiir diline ters düşen sözcüklerden kaçındığı zaman sokulgan bir söyleyiş kurmayı başardığı görüldü. Şiirini yeni imgelerle zenginleştirmesini bildi. Metin incelemelerinde tutarlı yargılara dayanan bir araştırıcı kimliği kazandı.

TURAN Osman (1914-1978) Tarihçi ve siyaset adamı. 1940'ta Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi. Bu fakültede asistan, doçent ve profesör olarak görev yaptı. 1954'te Demokrat Parti'den Trabzon milletvekilliğine seçildi. 1956'da Ankara Türk Ocağı Başkanı, daha sonra Türk Ocakları Genel Başkanı oldu. *«Türk Yurdu»* dergisinde yazılar yazdı. 27 Mayıs'tan sonra politika yaşamına ve Türk Ocağındaki çalışmalarına ara veren Osman Turan, 1966'da Ocak Başkanlığını yeniden üstlendi. Aynı yıl yine Trabzon'dan Adalet Partisi milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1969'da parlamentodan ayrıldı. Selçuklu tarihi, Selçukluların toplumsal ve hukuksal düzeni, Anadolu'nun toplumsal, ekonomik, kültürel tarihi ve Türkleşmesi konularında çalışmalar yaptı. *«Ortadoğu»* gazetesinde yazılar yazdı. Türk İslam sentezi olarak ileri sürülen görüşleri savundu. İşçi sınıfının özellikle 1960'dan sonra sınıf bilincine ulaştığı aşamada, egemen sınıfların ideolojisine yandaş tutum aldı.

Başlıca Kitapları: Oniki Hayvanlı Türk Takvimi (1941), *İstanbulun Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (1954), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* (1958), *Türkiyede Manevi Buhran* (1964), *Selçulular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (1965), *Türkiyede Komünizm Kaynakları* (1967), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (İki cilt, 1969), *Selçuklular Zamanında Türkiye* (1971), *Selçuklular ve İslamiyet* (1971), *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi* (1973).

TURAN, Selim (1915) Paris'te yaşayan çağdaş Türk ressamları arasında önde gelen bir yer alır. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra 1935 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girdi. Burada Feyhaman Duran ve Lepold Levy'nin öğrencisi oldu. Akademi'yi bitirdikten sonra ülke dışına çıktı. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Yunanistan'ı gezdi. Eski ustalardan kopyalar yaptı. Dönünce bir yandan çalışmalarını ilerici eğilimli Yeniler Grubu'nun açtığı sergilerde gösterirken, bir yandan da geleneksel sanatlarımızı incelemeye koyuldu. İstanbul kütüphanelerinde ve özellikle Topkapı Sarayı Müzesi'nde minyatürler üzerine derinliğine araştırmalar yaptı. Bu dönemde Üsküdar Ortaokulu'nda yedi yıl kadar resim öğretmenliğinde bulundu. 1941 yılında Halk Partisi'nin Anadolu kentlerine gönderdiği ressamlar arasında yer alarak Muğla'ya gitti. O yıl Anadolu'da yaptıkları resimlerle Ankara'ya dönen ressamların çalışmaları arasında yapılan yarışmada 1. ödülü aldı. Selim Turan 1947 yılında Paris'e göçtü. Oradaki çalışmaları uzun bir süre geniş renk lekelerinin hareketli yüzeylerde dağıldığı soyut bir anlatıma yöneldi. Bu arada heykel çalıştı portrelerinde de ustalığını kanıtladı. Paris'teki sanatçı çevrelerinde Doğulu bir mistisizme dayalı olduğu izlenimi veren duygulu çalışmalarıyla geniş bir ün kazandı.

(O.T.)

TURAN, Oğuz (İstanbul - 1928) Karikatür-

Oğuz Turan

cü. Orta öğrenimini Adana'da tamamladı. İlk kairkatürü Mersin'de «*Akın*» gazetesinde yayımlandı (1946). O dönemlerde Mersin'de klişecilik yoktu; Oğuz Turan karikatürlerini «linol oyma» biçiminde hazırladı.

«*Yeni Mersin*», «*Keloğlan*», «*Yenigün*», «*Ulus*», «*Barış*», «*Akis*», «*Kim*» dergi ve gazetelerinde karikatürleri yayımlandı. Reklâmcılık alanında da çalıştı. «Ziraat Bankası», «Spor Toto», «Tarım Bakanlığı» afiş yarışmaları birincilikleri kazandı. «İnsanları Açlıktan Kurtarma» konulu uluslararası bir afiş yarışmasında da birinci oldu. Ankara Gazeteciler Cemiyeti yarışmalarında karikatür dalı birincilik ödülü aldı (1971).

«*Mersin'den Tipler*» (1948) ve «*Karikatürler*» (1953) adlarında karikatür albümü bulunmaktadır.

Turancılık Turan kavimlerinin birleştirilmesi gerektiğine inanan bir akımdır.

Tıbbiye'de Türkcülüğün esaslarını anlatan Hüseyinzade Ali Bey'in «Turan» isimli şiiri Turancılık (Pan Turanizm) ülküsünün bir belirtisidir. Ziya Gökalp'in Türkçülüğünde de başlangıçta Turancılık öğesi vardır. «Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan» ya da «Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp Turan olacak» gibi dizeler Gökalp'in Turancı döneminin ürünleridir. Türkçülük akımı doğuşundan itibaren iki yönde gelişti: Birinci akım Turancılıktır; ikinci akım ise Anadolu (Misak-ı Millî sınırları) topraklarında modern bir ulusal devlet kurmayı amaçlayan Türkiyecilikiir. Gökalp, hayatının sonunda Türkiyeci olmuş, Pantürkist liderlerden Yusuf Akçura da «Turancılığın Osmanlı emperyalizmi olduğunu, Türkçülüğün halkçılık anlamına geldiğini» belirtmiştir.

Başlangıçta imparatorluk içinde bir Osmanlılık bilinci yaratmayı amaç olarak seçen İttihat ve Terakki Partisi, olayların akışı içinde Osmanlıcı karakterini kaybederek, Pan-Türkizm ve Pan-Turanizm ülkelerini benimsedi. Harbiye Nâzırı ve daha sonra Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, Türkleri yeni bir siyasal birliğe ulaştırmak ve Pantürkizm, Panturanizm ülkülerini gerçekleştirmek amacıyla «Teşkilâtı Mahsusa» örgütünü kurduğu gibi, Alman emperyalistlerinin Osmanlı Devletini Çarlık Rusyasına karşı savaşa sokmak için Turan temasını işledikleri görüldü. Turancılık düşüncesi, Türkleri Ön-Asya'dan kovarak, Orta Asya çöllerine sürmek ve Orta Doğu'ya yerleşmek fikrindeki Alman emperyalistlerinin hesaplariyle de çakışıyordu. Nitekim bir Alman yazarı «Türkiye'nin istikbalinin tabiî hudutlarına çekilerek orada kuvvetlenmeye çalışmak» olduğunu yazmıştı.

Turancılar, «Türkçülük, bütün Türklerin tek devlet halinde birleşerek her bakımdan bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür. Bunun değişmez iki ana unsuru vardır: Irkçılık, Turancılık» düşüncesindedirler. «Turancılık, bütün Türklerin birleşmesi düşüncesidir. Bugün dünyada belki 40, belki 50, belki 60 milyon Türk var. Yaratılıştan devlet kurucu olan Türkler için bu kadar büyük bir devleti kurup yaşatmak hayal değildir...» Dünyanın bütün Türkleri Türkiye'ye Kâbe gibi bakıyor.. Bütün Türkleri kurtarmak millî hakkımızdır» «Bizim Turancılığımız Türk'ün tarihî vatanı olan ve çoğu hâlâ Türklerle meskûn bulunan ülkeleri istiklâle ve Türkiye ile birliğe kavuşturmaktır. Bu birliğin nasıl olacağı meselesi bizi ilgilendirmez. Çünkü o siyasî bir iştir. Bizim Turancılığımız ve ırkçılığımız, yâni Türkçülüğümüz ise siyasetin üstünde bir ülkü meselesidir.» (Adsız, Türk Ülküsü).

Turancılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımında önemli bir rol oynadı. Alman genelkurmayı Berlin - Buhara çizgisinden hem Çarlık Rusyasını, hem de Hindistan'daki İngiliz yönetimini vurmak plânlarında Turancılığı bir araç olarak kullandı.

Turancılık akımının Türkçülüğün ikinci bir kolu olarak geliştiği dönemde, a) Osmanlı İmparatorluğu'nun yitirdiği toprakları tekrar kazanması ve Fas'tan Pasifik Okyanusu'na kadar büyük bir Turan devleti kurulması, b) Türkçülük adına alınan ekonomik önlemlerle savaş yıllarında vurguncu bir zümrenin halk ve devlet aleyhine zenginleştirilmesi amaçları güdüldü. O günlerde «Turan» adını taşıyan roman, öykü, oyun şiir yayımlandı. Dükkânlara, kahvelere bile «Turan» adı verildi. Enver Paşa'nın ünlü Sarıkamış Seferi (Aralık 1914) Turan yolunu açmak üzere girişilmiş bir macera idi.

Yine II. Meşrutiyet döneminde pantürkizmi Rusya'nın bir iç işi sayan Kazanlı burjuva aydınları, İstanbul'a gelerek «Turan devleti kurma» umutlarını yaydılar. Kazanlı aydınlar, Çarlık devrildikten sonra bu tasarılarından vazgeçtiler. Kazan Turancılığı ile İstanbul Turancılığı birbirinin karşıtı olarak görülmektedir. Rusya Türklerinin Enver Paşa'nın anladığı anlamda bir Turan davası olmamıştır. Nitekim Rusya'daki Turancılardan büyük bölümü, Osmanlı Devletini yok etmek yanlısı olan Lvov ve Kerensky'nin partilerine üye olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden sonra Orta Asya'da «Turan İhtilâl Ordusu» adıyle bir ordu kurmaya ve kendisine «Türkistan Cephesi Komutanı» ünvanı vermeye heveslenen Enver Paşa, Turancılık davası uğruna öldü (1922). Zira, büyük ve tek «Turan ulusu» değil, yöresel «Turan ulusları» bile Orta Asya'da yoktu. Esver Paşa, Alman emperyalistlerinin «İstanbul'da kurulacak saçma bir Cumhuriyetin yerine, merkezi Semerkant olan bir imparatorluk dahi iyidir» telkinine kapılmıştı. Mütarekeden sonra, bolşevikliğin emperyalizme karş oluşu nedeniyle, bir ara kendisini «bolşevik» olarak tanıtan Enver Paşa'nın Bolşeviklere karşı çarpışırken ölmesi dikkat çekicidir.

Turancılık akımı, Sovyetler Rusyasının kurulmasından sonra emperyalistlerin ve Rusya içindeki gerici güçlerin yeni rejimi yıkmak için kullandıkları bir araç durumuna dönüştü. Rusya içindeki rejim muhalifleri (Sultan Galiev ve yandaşları) «Turan Cumhuriyeti» kurulması girşiminde bulundular (1923). Bu cumhuriyet, Volga - Ural Cumhuriyetinin yanısıra, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı kapsayacaktı. Bu tasarı gerçekleşmedi ve tasarı sahipleri tasfiye edildiler.

Atatürk, Turancılığın emperyalizmin bir aracı durumuna dönüştüğünü görerek, kendi döneminde Turancılık akımlarının filizlenmesine izin vermedi. *Nutuk*'ta Turancılık siyasetini yerdi ve kendisinin «millî siyaset» yanlısı olduğunu vurguladı. Atatürk'e göre «hiçbir hudut tanımayarak dünyada mevcut bütün türkleri dahi, bir devlet halinde birleştirmek, gayrıkabili istihsal bir hedeftir.»

Halk Partisinin gerici çevrelerinde, En-

ver Paşa'nın ailesinde ve bunların yandaşları arasında Turancılığın mirasının canlı kaldığı, *Türkiye burjuvazisinin iç ve dış* politikada 1930'larda genici bir yola girmesiyle Turancı akımların yeniden üst düzeye çıktıkları görüldü. Bayar hükümeti döneminde (1937 - 1939) ve İnönü'nün Atatürk'ün yerini almasından sonra çıkarılan aflarla, Enver Paşa'nın ailesi, 1932-38 yıllarında Almanya'da yaşamış olan Zeki Velidî Togan sürgünden döndüler. Turancılar; aydınlar, öğrenci gençlik, devlet memurları ve subaylar arasında propagandaya giriştiler.

Bu dönemde Nazi Almanyasının Rusya ve Doğu uzmanları, Turancı düşünceleri incelemeye almışlar, SSCB'nin Türk kökenli halkları konusunda araştırmalar yapmışlardır. Bu uzmanlar, Turancılığı SSCB'ni yıkmak için «patlayıcı bir madde» olarak görüyorlardı. Bu uzmanlardan Gotthard Jaeschke *«Jöntürklerin Turancılığı»*, *«Turancılık ve Kemalist Türkiye»* gibi yapıtlar hazırladı. Von Mende, Benzing, Olzscha gibi «bilginler» de Turancılık üzerinde çalışıyorlardı. Türkiye Turancıları ile Nazi Almanyasının Turancılarının istemleri pek uyuşmuyordu. Türkiye Turancıları SSCB'nin yıkılarak büyük bir Turan devletinin kurulmasını isterken, Nazi Almanyasının Turancıları Kırım ve Bakû Petrol bölgesi ile Volga bölgesinin Alman askerî sömürgeleri olmasını hedefliyorlardı. Oysa, buraları Türkiye Turancılarının da istedikleri yerlerdi.

Nazi Almanyasının ileri gelenleri, SSCB'nin Türk kökenli halkının büyük çoğunluğunda panturancı duyguların bulunmadığını, bundan böyle bu duyguların uyandırılması gerektiğini; Alman başarılarının etkisi altında SSCB'de Panturancı hareketin kendiliğinden meydana geleceğinin beklenmediğini, bunun için gerekli koşulların olmadığını, SSCB'deki müslüman halkın geniş yığınlarında panturanist görüşün hiçbir doğal propaganda gücüne sahip olmadığını ileri sürenlerin görüşlerini değerlendirmediler. Alman tekelleri, «SSCB'nin petrol kaynaklarını bir ölçüde yeniden işletilecek bir durumda ele geçirmek için tek olanağın Ruslara yabancı da düşman ögelerle yerinde işbirliği yapmak olduğunu» belirttiler.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra, ge-

Türkiye'yi Rusya seferine katmak, gerekse SSCB'ni içten parçalamak amacıyla bazı Alman yetkililerinin (Von Papen başta olmak üzere) buldukları yol, Enver Paşa Turancılığını, Kırım, Azerbaycan vb. Türklerine dayanarak yeniden canlandırmak oldu. SSCB'de Nazi ordularının girdiği «kurtarılmış bölgelerdeki» Türklerin bir federasyonda toplanma hakkı Türkiye'ye tanınmak yoluyla Türkiye'nin Almanya safında savaşa katılmasını sağlama umudunu Nazi yetkilileri savaşın sonuna değin korudular. Zamanın Genelkurmay Başkanı Çakmak ve Başbakan Saraçoğlu da içlerinde, birçok yüksek devlet görevlisi, Alman egemenliğindeki özerk bir Turan yönetiminin kurulması tasarılarına kapıldı. Ancak İnönü'nün başında bulunduğu başka bir grup yeni bir Turan macerasına girişilmesini engelledi. Von Papen, 5 Ağustos 1941 tarihli raporunda Türkiye'deki Turancılar arasında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil'i, Zeki Velidi'yi, Ahmet Caferoğlu'nu, Memduh Şevket Esendal'ı, Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade'yi saydıktan sonra hükümet yetkililerinin de Turan tasarısına katıldıklarını belirtiyordu. Fevzi Çakmak'da, Türk - Alman ilişkilerinin yalnızca Turancılık temeline dayanacağını, Türkiye'nin Almanya'ya karşı asla savaşa girmeyeceğini, Almanların Türk = Moğol halkına karşı tutumunu büyük sempatiyle izlediğini belirtiyordu.

Turancılık II. Dünya Savaşında da Türk halkının zararına, emperyalizmin yararına işleyen bir akımdır. Stalingard yenilgisi (Şubat 1943) üzerine Almanların zafer kazanmaları umudunun suya düştüğü gibi, Turancılık da suya düşer. Alman yenilgisinin kaçınılmaz olduğu, demokrasi blokunun zaferi kazanmak üzere bulunduğu görülünce, Türkiye'deki Turancıların bir çoğu (Zeki Velidi, Nihat Adsız vb). tutuklandı (18 Mayıs 1944). İnönü, 19 Mayıs 1944'te yaptığı bir konuşmada «Turancılık fikri, gene son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir... Turancılar Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için bire bir tılsımı bulmuşlardır... Irkçılar ve Turancılar gizli tertiplere ve teşkillere başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat tertipleriyle fikirleri memlekette yürür mü? Hele, doğudan - batıdan ülkeler, gizli Turan Cemiyetiyle zaptolunur mu? Bunlar o şeylerdir ki, ancak devletin kanunları ve esas teşkilâtı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde yaldızlı fikirler perdesi altında doğrudan doğruya cumhuriyetin, Büyük Millet Meclisinin varlığına karşı teşebbüsler karşısındayız...» sözleriyle Turancıları suçladı. İnönü, Turancıların yabancılara hizmet ettiğini de belirtti. Bu «yabancıların» Nazi Almanyasından başkası olmadığı biliniyor.

İkinci Dünya Savaşından sonra Turancılar, bu kez de ABD emperyalistlerinin desteğine kavuştular. «Esir Milletleri Kurtarma Haftaları» düzenleten ABD emperyalizmi de Turancılık akımını, SSCB'ne karşı silâh gibi kullanmak istemektedir. Dünyanın bazı yerlerinde (Arjantin vb). SSCB'den kaçmış antikomünistlerin «Turan Komiteleri» kurduğu da görülmektedir. Ancak, Türkiye Turancılarının SSCB'deki «kandaşlarını» kurtarmak yolunda bir çaba harcadıkları görülmemiştir. Günümüz Türkiye Turancıları, Rusya Türkleriyle ilgilerinin Pantürkist değil kültürel bir ilgi olduğunu ileri sürdükleri halde, SSCB ile imzalanan Kültür Anlaşmasının uygulanmasına karşı çıkarak Rusya Türkleriyle Kültür bağlarının geliştirilmesini engellemektedirler.

(Bakınız: Irkçılık - Türkçülük).

Ender Kamil Boyacı

TURANİ, Adnan (1925), Ressam. 1950'lerden sonra gelişen soyut resime bağlı sanatçılar arasında yer alan Adnan Turani sanat öğrenimini Münich ve Stuttgart ve Hamburg Güzel Sanatlar Akademilerinde yaptı. Yurda döndükten sonra Ankara'da yerleşerek yönetici çevrelerle olduğu kadar onların uluslararası ilişki çevrelerinde de tanındı. Ankara ve İstanbul'dan başka Hannover, Hamburg, Berlin ve Tel Aviv'de *özel sergiler* düzenledi. Uzun yıllar Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş bölümü'nde öğretmenlik yaptı, Hacettepe üniversitesi'nde ek görevler aldı. Ankara'da 1964-65 yılları arasında banka ilanları gelirleriyle desteklenen sanat ve sanatçılar adlı bir dergi yayınladı. *«Modern sanat»*, *«Sanat Terimleri Sözlüğü»* ve *«Dünya Sanat Tarihi»* türünden de çalışmaları vardır. Tel Aviv'de H. Rubinstein Müzesi'nde ve yabancılara ait birçok özel koleksiyonda yer alan Turani'nin resimleri 1950-70 yılları arasında gelişen soyut yenilikçiliğin iddiasız örneklerindendir.

TURHAN, Mümtaz (Erzurum 1908 / İstanbul 1969). Psikoloji profesörü. Orta öğrenimini Kayseri, Bursa liselerinde, yüksek öğrenimini Almanya'da tamamladı. Ülkeye dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne psikoloji doçenti olarak atandı. 1945'te profesörlüğe yükseldi. Üniversite dışında özellikle aylık *«İstanbul»* (1954-56) dergisindeki yazılarıyle tanınan Turhan, *Kültür Değişmeleri* (1951) adlı yapıtında Erzurum yöresinköy topluluklarını üzerinde araştırmalar yaparak kültür değişmelerinin ana etkenlerini saptamaya çalıştı. *«Maarifimizin Ana Davaları»* ve *«Garplılaşmanın Neresindeyiz»* adlı kitaplarında XIX. yüzyıl sondönüşümleri karşıt görüşlerle değerlendirerek milli eğitim politikalarını eleştirdi.

TUBLEK, Nehar (Yugoslavya Manastır 1924). Karikatürcü. Kabataş Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi üçüncü sınıfından ayrıldı. İlk karikatürü Cemal Nadir'in *«Amcabey»*inde yayımlandı (1943). *«Hafta»* *«Yavrutürk»*, *«Yeni Mecmua»*, *«Karikatür»*, *«Şaka»*, *«Akbaba»*,

«41 Buçuk», dergilerinde ve *«Son Posta»*, *«Dünya»*, *«Akşam»*, *«Yeni Gazete»*, *«Hürriyet»* gazetelerinde çalıştı.

Yalın çizgi anlatımı ve güçlü yapıtlarıyla Türkiye karikatürünün önemli imzalarından birisi sayılan Tüblek, birçok yurtiçi ve dışı sergilere, yarışmalara da katıldı, sayısız ödüller kazandı.

İtalya Bordighera'da Başarı Ödülü (1957), Gümüş Hurma (1963), Altın Palmiye Birincilik Ödülleri (1968 / 1969) kazandı. İtalya Tolentino'da (1965) ve Yugoslavya Üsküp'te (1969) Birincilik Ödülleri'ni aldı. İtalya Marostica'da Özel Ödül (1971) ve Alla Ribalta'da da Gümüş Kupa (1973) kazandı. Belçika Knokke Heist'da Gümüş Kupa ve Kanada Montreal'de dördüncülük ödüllerini de hak kazanan (1968) sanatçı *«Hürriyet»* gazetesinde günlük karikatürler çizmektedir. *«Beygirname»* ve *«Paşaname»* (1969) adlı iki karikatür albümü vardır.

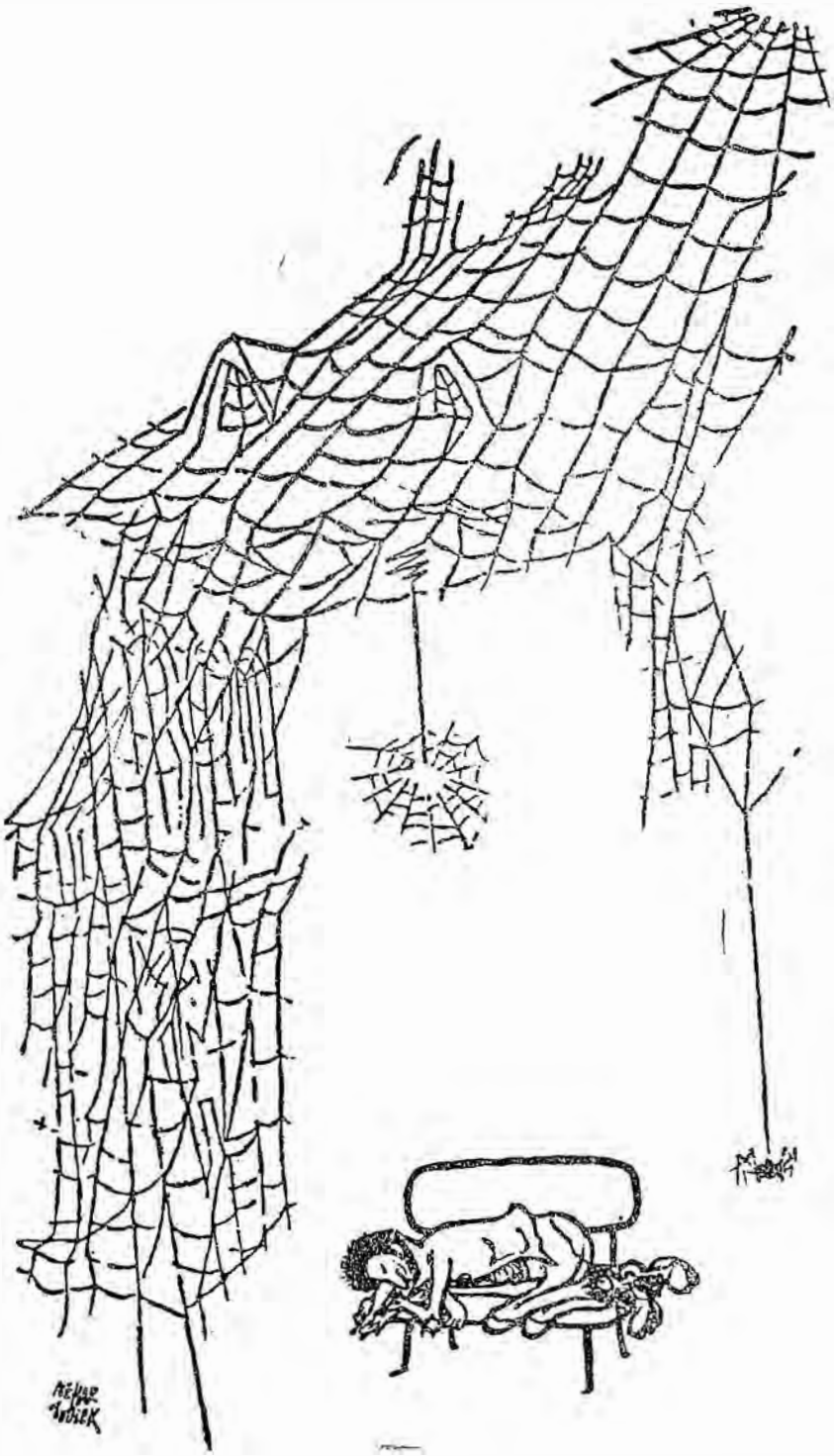

Nehar Tüblek'in bir karikatürü

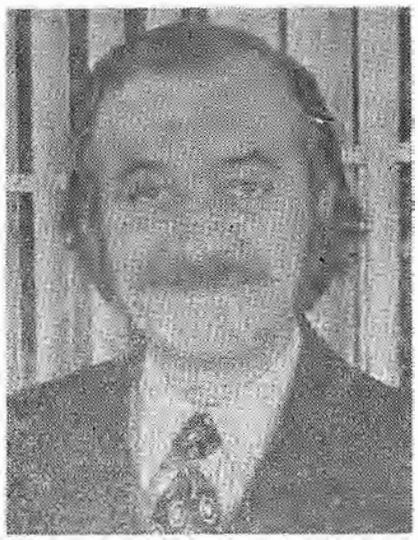

Nehar Tüblek

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (İstanbul - 1912) Yazar. Orta öğrenimini Vefa Lise'sinde, yüksek öğrenimini Yüksek Ticaret Okulu'nda tamamladı. Uzun süre *«Ulus»*, *«Vatan»*, *«Cumhuriyet»*, *«Hürriyet»* gazetelerinde yazarlık, İstanbul Radyosu'nda müşavirlik, program müdürlüğü yaptı. Edebiyata şiirle başlayan Feridun Fazıl, 1943 yıllarında Ankara ve İstanbul radyolarında okunan *«Geçmişte Bugün»* programlarının hazırlayıcısı olarak tanındı. Bir süre araştırma kitapları yayımladı. Daha sonra tarihi roman türüne geçti.

Başlıca Yapıtları: Sabahtan Bir Saat Evvel (şiirler, 1932), *Geçmişte Bugün* (4 cilt, 1943-44, 1945-49), *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* (roman, 1947, 6. bas. 1962), *Barbaros Hayrettin Geliyor* (roman, 2 cilt 1949, 3. bas. 1955), *Cem Sultan* (roman,

1959), *Büyük Türk Zaferleri* (1964, 4. bas. 1961), *Şehitler* (kahramanlık menkıbeleri (1946, 3. bas. 1964).

Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB - Der) İlk kez Afyon'da «Türkiye Öğretmenler Birliği» adı ile kuruldu (3 Eylül 1971). Dernekler Yasasının «Türkiye» sözcüğünü kullanmayı izne bağlayan hükmü nedeniyle derneğin adı değiştirilerek TÖB - DER yapıldı. Kuruluş aşamasında TÖS genel başkanı Fakir Baykurt ile yürütme kurulundan birçok öğretmen cezaevindeydiler. Başkanvekili Dursun Akçam, Osman K. Akol, Veli Kasımoğlu'da bir süre sonra Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklandılar. Töb - Der'in ilk genel başkanlığını Haydar Orhan yaptı. Yönetim ve yürütme kurulunda ise İ. Safa Güner, Hamdi Konur, Halil Çiftçi, Musa Uysal, Necati Cebe, İbrahim Kuyucu, Nural Güran, Mehmet Bahçeci, Emine Sevindik, Yaşar Çitçi, Galip Tuncer bulunuyorlardı. Derneğin amacı, Atatürk devrimleri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Anayasamızın millî dmokratik, laik ve sosyal hukuk devleti kapsamı içinde üyelerinin tüm ekonomik, sosyal ve özlük haklarını koruyup geliştirerek birleşmelerini ve dayanışmalarını sağlamak olarak belirlendi. 12 Mart döneminde 200 şubede 30 bin öğretmen TÖB - DER'e üye oldular. 12 Mart dönemi içinde (5.7.1972) derneğin birinci kongresi toplandı. Bu kongrede Türkiye öğretmenlerinin yeniden örgütlenme, yardımlaşma ve dayanışma konusuna ağırlık verilirken, eğitim öğretim sorunlarının çözümü üzerinde de duruldu. Bu kongrede genel başkanlığa Ali Bozkurt seçildi. 12 Mart döneminin sona ermesinden sonra TÖB - DER ulusal boyutlarda bir demokratik kitle örgütü haline geldi, 400'ü aşan şubede 40 bin üyeye kavuştu. Derneğin ikinci genel kurulu (8-10 Temmuz 1974) öğretmenlerin ve genel olarak tüm kamu personelinin grevli, toplu sözleşmeli sendikal hak mücadelesini gündeme getirdi. Bu kongrede de başkanlığa Ali Bozkurt seçildi. 2. Kongreden sonra Ali Bozkurt genel başkanlıktan ayrılmış yerine Cemil Çakır (1975-1976) gelmiştir. Bu dönemde İLK DER (İlkokul öğretmenleri Derneği) TÖB - DER'e katıldı (9.3.1975), TÖB DER'in 63 ilde düzenlediği «Faşizmi ve Pahalılığı Protesto» toplantıları (15.2.1975). saldırıya uğradı, 8 ilde meydana gelen olaylarda 2 kişi öldü, birçok kişi yaralandı. MC'nin kurulmasiyle TÖB - DER'e ve üyelerine saldırılar arttı. 1976 yılı içinde 30 yerel örgüt ve genel merkez Ankara valiliğince faaliyetten alıkonuldu. Derneğin 3. Olağan genel kurulunda (24-26.7.1976) toplu sözleşmeli, grevli sendika hakkı için mücadele, öğretmenlerin siyasal haklarını almak, DGM'lerin kaldırılması için, 141 142 ve diğer antidemokratik yasalara karşı, mücadele kararı aldığı gibi, eğitimin demokratikleştirilmesi, «demokratik eğitim kurultayı»nın toplanması kararları da alındı, TÖB - DER «antiemperyalist, antifaşist bir kitle örgütü» olarak tanımlandı. Bu kongrede Genel başkanlığa Gültekin Gazioğlu seçildi.

TÖB-DER'in 3. Kongresi yapılırken üye sayısı yüzbini geçmişti. Delege sayısı 500 dolayında idi. Dünya Öğretmen Sendikaları Federasyonu (FİSE) bu genel kurula dayanışma mesajı yolladı. TÖB DER içinde 3. Kongrede ve sonra gruplaşmalar belirdi. «Demokrasi için Birlik», «Demokratik Solcu Halkçı Eğitimciler» «Birlik Dayanışma», «Demokratik Merkeziyetçiler» gibi gruplar çeşitli siyasal parti ve çizgilerin öğretmen hareketi içindeki yansımalarıdır. Bu arada TÖB-DER, Ankara'da büyük öğretmen yürüyüşünü yaptı (5.2.1977).

TÖB-DER'in en çok dikkati çeken kongresi 4. Kongre oldu. Üye sayısı 150 bine ulaşan dernek, kongrede 750 delege ile temsil edildi (21 - 24 Ağustos 1978). Bu arada TÖB - DER, onur üyesi olarak DİSK saflarına da katılmıştı. 1968'deki Devrimci Eğitim Şurasından 10 yıl sonra toplanan Demokratik Eğitim Kurultayı öğretmenlerin sorunlarını ayrıntılı biçimde inceledi, öğretmen hareketinin bilimsel düzeyinin, sorunlara yaklaşımındaki ciddiyetin bir göstergesi oldu. 40'a yakın demokratik kitle örgütünün katıldığı demokratik eğitim kurultayında bugünkü eğitim sisteminin gerici niteliği vurgulandı, demokratik eğitimin özde emekçi kitlelerden yana, biçimde ulusal olması gerektiği ilkesi kabul edildi, Eğitim sisteminin ırkçı şoven ve zora dayalı asimilasyoncu niteliği teşhir edildi.

TÖB DER, uluslararası plânda da saygın bir konuma kavuştu. FİSE'ye üye oldu, DSF'nin 9. Kongresine delege olarak katıldı, birçok ülkenin (Filistin, Cezayir, SSCB, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Kıbrıs vb), öğretmen kuruluşu tarafından çağrı aldı ve uluslararası ilişkilerini geliştirdi.

TÖB - DER 4. Kongresinde seçimleri «Demokratik Merkeziyetçiler», «Özgürlük Yolu», «Devrimci Öğretmen» ve «Devrimci Demokratik Birlik» gruplarının listesi kazandı. Gültekin Gazioğlu yeniden genel başkanlığa seçildi. Bu konore dolavısıyla faşistler ve gerici çevreler TÖB - DER'e hücumlarını yoğunlaştırdılar. TÖB DER'e yönelik kampanya sonucunda genel merkez yöneticileri tutuklanıp askerî cezaevine kondular, genel merkez faaliyetten yasaklandı. Son dönemde TÖB - DER'in gerçekleştirdiği en büyük eylem, faşist katliamları, kıyımları ve sürgünleri protesto için yapılan boykot eylemi oldu (24 Aralık 1979).

(E.K.B.)

TÜMERKAN Cavidan (İstanbul - 1922) Şair. Orta öğrenimini Erenköy Kız Lisesi'nde, yüksek öğrenimini, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. (1944), *«Yücel»* ve *«Varlık»* dergilerinde yayımladığı şiirlerini derlediği kitapları ile «ömrün uğradıklarını derli toplu, zarif biçimlerde yenileşmek için kendini zorlamadan, içten ve ince sesli türküler halinde gören, gösteren bir şair» izlenimi yarattı.

Yapıtları: Evin Yolu (1951), *Ne Olur Bir Şarkıcık* (1957), *Hani En Sevdiğin Renkti Beyaz* (1961), *Yaşamak Oyunu* (1965), *Sonrasız* (1969).

Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddeleri: Türk Ceza Kanunu'nun (T.C.K.) 141. ve 142. maddeleri olarak yer alan bu yasa maddeleri, bu yasanın «İkinci Kitabı» «Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler» başlığını taşıyan «Birinci Bab»ın bulunmaktadırlar.

Türk toplumunun siyasal, düşünsel ve sanatsal yaşamını bir ceza kuralı olarak kısıtlayıcı bir biçimde etkileyen bu maddeler, 3038, 3531, 4934, 5435 ve 5844 sayılı yasalarla yapılan değişikliklere göre son durumları ile şöyledir:

Madde 141 — 1. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadî veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeğe matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Bu kabil cemiyetlerden bir kaçını veya hapsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezası hükmolunur.

2. Devletin siyasî ve hukukî nizamlarını topyekûn yok etmek gayesini güden cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırırlar.

3. Amacı cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veya bir zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol

gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.

4. Anayasanın tanıdığı kamu haklarını mülâhazası kısmen veya tamamen hedef tutan veya millî duyguları yoketmeğe veya zayıflatmağa matuf bulunan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.

5. 1, 2 ve 3'üncü fıkralarda yazılı cemiyetlere girenlere beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis ve 4. fıkrada yazılı cemiyetlere altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

6. Yukarıda yazılı fiilleri Devlet Daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait olan iktisadî teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yüksek tahsil müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem ve mensupları arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis ve hapis cezaları üçte bir nispetinde arttırılır.

7 Bu maddede yazılı suçu işleyenlerden biri suçu ve diğer failleri son tahkikat açılıncaya kadar yetkili makamlara ihbar ettiği ve bu ihbarın doğruluğu anlaşıldığı takdirde hal ve şartlara ve hâdisenin hususiyetlerine göre ölüm cezası yerine on yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ve ağır hapis ve hapis cezaları da dörtte bire kadar indirilerek hükmolunabilir.

8. Bu maddede yazılı olan cemiyet iki veya daha ziyade kimselerin aynı amaç etrafında birleşmeleriyle vücut bulur.

Madde 142 — 1. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadî ve sosyal temel nizamlardan her hangi birini devirmek veya Devlet siyasî ve hukukî nizamlarını topyekûn yoketmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

2. Cumhuriyetçiliğe aykırı veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veyahut bir zümre tarafından idare edilmesi için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır.

3. Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülâhaziyle kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya millî duyguları yoketmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

4. Yukarıdaki fıkrada yazılı fiilleri övenler, birinci ve ikinci fıkralarda yazılı hallerde beş yıla kadar ağır hapis ve üçüncü fıkrada yazılı halde altı aydan iki yıla kadar hapis cezaları ile cezalandırılırlar.

5. Yukarıki fıkralarda yazılı fiilleri 141'inci maddenin 6'ncı fıkrasında yazılı kimseler arasında veya aynı fıkrada tasrih edilen yerler içinde işleyenlere verilecek ceza üçte bir nispetinde arttırılır.

6. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller neşir vasıtası ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde arttırılır.

7. Bu maddede yazılı suçları işleyenlerden biri suçu ve diğer failleri son tahkikat açılıncaya kadar yetkili makamlara ihbar ettiği ve bu ihbarın doğruluğu anlaşıldığı takdirde hal ve şartlara ve hâdisenin hususiyetlerine göre ağır hapis ve hapis cezaları dörtte bire kadar indirilerek hükmolunabilir.

Burada ayrıca T.C.K.'nun 173. maddesinin son fıkrasını da belirtmek gerekmektedir. Bu maddeye göre, T.C.K.'nun 141 veya 142. maddeleri gereğince verilecek ağır hapis cezalarına, verilen cezanın üçte birinden aşağı ve o süreyi geçmemek üzere belirtilebir bölgede oturarak genel gözetim cezası eklenmektedir.

II — T.C.K.'nun 141. ve 142. maddelerinin alındığı yer (pozitif kaynağı): T.C.K.'nun temeli, 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu (=İ.C.K.)'dur. 1889 tarihli İ.C.K.-nda, bugün T.C.K.'nun 141 ve 142. maddelerinde suç sayılan düşünceler, suç sayılmamıştır. İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinden sonra, ilk kez 1926 yılında çıkarılan «Devletin Savunulması İçin Özel Kanun» adını taşıyan yasada bu maddelerin ilk biçimi belirmiş ve İ.C.K.'nun 1930 yılında yenibaştan düzenlenmesi sırasında da, özel yasada 4. madde olarak bulunan bu maddeler İ.C.K.'nun 270. ve 272. maddeleri olarak bu yasaya girmiştir. İ.C.K.'nun 270. maddesi şöyledir: «Her kim Devlet topraklarında bir sosyal sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerinde cebren diktatörlüğünü kurmaya veya cebren bir sosyal sınıfı ortadan kaldırmaya veya her ne şekilde olursa olsun Devletin ekonomik ve sosyal yerleşmiş düzenini cebren yıkmaya yönelmiş cemiyetleri kurar, teşvik eder, yönetir ve düzenlerse beş seneden on iki seneye kadar hapis cezaile cezalandırılır» 272. maddede ise bu amaçla propaganda yapılması durumu öngörülmektedir. (Çetin Özek: *141 142*; Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 84, not 42). 1936 yılında da, Türkiye'de 23 Haziran 1936 günlü Resmî Gazete ile yayınlanan 3038 sayılı yasa ile T.C.K.'nun 270 ve 272. maddeleri temel alınarak düzenlenmiş olan 141 ve 142. maddeler T.C.K.'nunda ilk kez yerlerini almışlardır. Bu tarihten önce T.C.K.'nun 141 ve 142. maddeleri başka konuları kapsamışlardır

Öteki bazı maddeleri de değiştiren 3038 sayılı yasanın gerekçesinde genel olarak «Zamanımızda, sosyal ve ekonomsal hareketlerin başdöndürücü bir süratle birbirini takip ederek ilerlemesi ve bu hareketlerin yersel faaliyetlerden taşarak, acunsal bir hal alması karşısında eski müdevvanatın bu hareketlerin doğurduğu vaziyetleri idareye kâfi gelmediği tahakkuk ederek, devletlerce fevkalâde bazı emniyet tedbirler alınmasına kat'i lüzum hasıl olmuştur. Bazı hâdiseler delâletiyle mevcut ceza hükümlerimizin bu hâdiseleri dairesi şumûlüne almadığı görülerek, devletin emniyet ve selâmeti her türlü fena hareketlere karşı, cezaî müeyyidelerle mahfuz bulundurmak lüzumu tahakkuk etmiştir.» *(T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre V.* C. 12, S. Sayısı no. 250, s 1. —Ç. ÖZEK: a.g.e., s. 123) denildikten sonra 141. ve 142. maddelerle ilgili olarak da «141. madde, Türkiye'de teşekkül etmiş veya edecek olan ve maksatları siyasî ve içtimaî nizamı bozmağa matuf bulunan siyasî cemiyetleri istihdaf etmektedir. Maddenin sarahatine ve ihtiva ettiği unsurlara nazaran komünist ve anarşist cemiyetler bu maddenin şumulüne dahil bulunmaktadır. Devletin selâmet ve hayatını bu gibi muzır ve yıkıcı faaliyetlere karşı korumak için böyle bir maddeye lüzum vardır. 142. madde, 141. maddede siyasî ve içtimaî nizamı bozmağa matuf cemiyetleri cezalandırmaktadır. Bu madde ise, bu gayeye matuf propagandaları tecziye etmektedir.. (bu gibi) propagandalara müsamaha etmek Devletin emniyet ve selâmetiyle telif edilemeyeceğinden, bu maddeler memleket ve rejimin en kuvvetli müeyyidelerinden birini teşkil etmektedir.» (aynı Zabıt Ceridesi, s. 6 7 —Ç. ÖZEK: a.g.e. 123 124) denilmektedir.

Şu duruma göre bu maddelerin **pozitif** kaynağı, yani bunlara temel olan yasa, İtalya'da faşist partinin işbaşına gelmesinden sonra İ.C.K.'nda yapılan yasa değişikliğidir.

III — İtalyan faşizminin İ.C.K.'na 270. ve 272. maddeleri koymasının kuramsal nedeni: Faşizm, klâsik demokrasiye ve siyasal liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır Nitekim, Mussolini, «İnsanoğlu belki artık özgürlükten bıkmıştır. Bundan ötürü getirmiştir.» derken (George Catlı) A History of Political Philosophers; Londra, 1950, s. 721) burjuva demokratik ilkelerin bu siyasal sistem içinde yeri olmadığını vurgulamıştır. Gene Mussolini'nin kendi deyişiyle faşizm şöyle tanımlanmıştır: «Biz dünyada yeni bir prensibi temsil ediyoruz. Biz

bütün dünyada da demokrasinin... 1789 ebedî prensiplerinin vazıh, kati, bariz bir tezadını temsil ediyoruz.» (Francesco Nitti: *Bolşevizlik, Faşistlik ve Demokrasi;* Çev: Esat Adil, Balıksir, 1934, s. 69). Faşist kuramcı Alfredo Rocco'ya göre, liberalizm ve demokrasi bireysel çıkarları gözetir. Bu görüşler ulusal çıkarları düşünmezler. Oysa faşizm için toplum bir amaç, birey bir araçtır. (Alfredo Rocco: *Political Doctrine of Fascism*, s. 19). Ulusal çıkar demokratik yöntemlerle saptanamaz. Faşizme göre, serbest genel seçim ve demokrasi «saçma bir aritmetiğe dayanır» (G. Catlin a.g.e., s. 721). Faşistlere göre, demokrasi, devleti zayıflatmaktan başka bir işe yaramaz. Rocco'ya göre, demokratik liberalizm, devletin inkarı demektir. (Alfredo Rocco *La Trasformazione dello Stato*, 1927, s. 19) Tüm demokratik kurumlar devleti sınırlandırır ve bu nedenle de devlet organlarının bağımsızlığını ortadan kaldırırlar, devleti işe yaramaz duruma sokarlar (Çetin Özek: Direnen Faşizm, C, I, İstanbul, 1966, s. 117 119) Perticone'nin deyişiyle, «Hukukun üstünlüğünü tanıyan bir devlet, hukukun esiridir.» (Perticone *Quelques aspects de la crise du droit public en Italie;* Revue Internationale de la Théorie du Droit, 1931, 1932, s. 2).

Öte yandan, faşist devlet felsefesini bu akımın filozoflarından Gentile şöyle tanımlamıştır: «Faşizm, devleti, tüm hakların temeli ve onu oluşturan bireylerin sahip olduğu tüm değerlerin kaynağı olarak görür... Devlet bir sonuç değildir —devlet, bir ilkedir... Devlet bir ilke olduğundan birey bir sonuç olmaktadır— devlet, bireyden önce gelir: devlet, bireyin özgürlüğünü kısıtlayarak, üzerinde yaşaması ve ölmesi gereken doğduğu toprak parçasına onu bağlayarak sınırlandırır ve onun varlık biçimini saptar.» (Gentile The Philosophic Basis of Fascism, 1928 Carl Choen Communism, Fascism and Democracy, The Theoritical Foundations; New York, 1963, s. 366 - 367). Mussolini'nin ünlü makalesine göre, faşizmde her şey devletin içindedir, devletin dışında ve devletten kök almayan hiçbir değer yoktur. Tüm değerlerin birleşmiş olan faşist devlet, toplumun ve bireyin yaşantısını ayrıntılı olarak çözümler, geliştirir ve yönetir. (Benito Mussolini *La Fascisme —Doctrine, Institutions*— Paris, 1933, 7. Bask, s. 20). Gentile'nin belirttiğine göre faşizmi tanımak için herşeyden önce bu felsefenin «totaliter» yönünü anlamak gerekir. (Gentile a.g.e., C. Cohen a.g.e., 365'de) Doğal olarak, devlet herşeyin üzerinde tutulduğundan, devlet karşısında toplumsal sınıfların da bir yerleri bulunmamaktadır.

Kuramsal plândaki bu devlet felsefesinin yasa maddelerine yansıyan bir yönü de işte İ.C.K.'nun 270 ve 272. maddeleri olmuştur. Nitekim bu maddelerin ilk biçimi olan «Devletin Savunulması İçin Özel Kanun»un gerekçesinde şöyle denilmiştir: «... faşizme karşı hareketler ve bu hareketlere esas teşkil eden düşünceler suçtur, bu suçların sert cezalarla cezalandırılması gerekir» (Ç Özek 141 142. s. 83 84). Ayrıca, 270 ve 272. maddelerin gerekçesinde de açıkça «...otoritenin bilincine varan ve otoriteyi temel alan bir devlet, hele faşist devlet, kendi ülkesinde bu tür organizasyonlara izin veremez. Bunlara izin vermek kendi mevcudiyetimizin mantığına aykırı düşer. Bu nedenle, söz konusu hükümler, faşist devletin şahsiyetinin korunması yönünden temel bir unsur teşkil etmektedir.» (Ç. Özek 141 142, s. 87). Sözleri yazılı bulunmaktadır.

IV—İ.C.K.'na 270 ve 272. maddelerin konulmasının siyasal nedeni: (a) **Genel siyasal durum:** Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İtalya'da toplumsal ve ekonomik yaşamda büyük bir bozgun havası ve karışıklık görülmektedir. Bu dönemde, çeşitli nedenlerle kamu düzeni sarsılmış ve üretim ilişkileri işlerliğini yitirmeğe başlamıştı. İtalyan komünistleri anarşik yöntemlere başvurarak yer yer başarılar sağlamışlardı. 1920 yılında gerçekleştirilen bir işçi ayaklanması sonunda işçiler fabrikaları işgal etmişlerdi. İssizlik sürekli olarak artarken siyasal partiler buna bir çözüm bulmaktan uzak bulunuyorlardı. Her yıl yüzbinlerce İtalyan Amerika Birleşik Devletlerine göç etmek zorundaydı. Demokratik düzenin yavaş işleyişi, hattâ bazan tıkanması, toplumsal sorunların boyutlarını ağırlaştırıyordu. Demokratik düzenin İtalya'da sorunların çözümündeki bu başarısızlığı geniş kitlelerdeki demokrasiye karşı hoşnutsuzluğu arttırdığı gibi, bir yandan da bu düzen içinde İtalya'da sosyalist ve komünist akımların güçlenmesi sermaye çevrelerini demokratik rejime karşı bir tutum izlemeğe itmekteydi. Bu nedenle, faşizm, tüm toplumsal sorunların kaynağının demokraside ve siyasal liberalizmde olduğunu öne sürerek, otoriter bir rejimle sorunların çözümlenebileceği savını işlemiştir.

(b) İtalyan sermaye çevrelerinin (burjuvazisinin) niteliği: Avrupa'da kapitalist ekonomi hızla gelişir ve üretim ilişkileri bu açıdan düzenlenirken, İtalya'nın siyasal birliğini geç gerçekleştirmiş bulunması, sermaye birikiminin sanayi kapitalizmini tam anlamı ile ve güçlü bir biçimde üst düzeyde düzenleyecek ölçüde olmayışı ve uluslaarrası kapitalizmin rekabeti ve Birinci Dünya Savaşının olumsuz etkileri gibi nedenlerle İtalyan burjuvazisi yeterli toplumsal güce ulaşamamıştır. Ülkede çıkan karışıklıklar, bir yandan da sosyalist ve komünist akımların güçlenmesi bu sınıfı tedirgin etmiş ve onda siyasal iktidardaki üstünlüğünü yitireceği kanısını uyandırmıştır. Çetin Özek'in deyişiyle, «Güçlü kapitalizm, kendi sınıf düzenini yıkıntıdan kurtarmak için, emekçi sınıfların bazı haklı dileklerini tanımak gerekliliğini duymuş ve emekçilere bu hakları verecek kapital gücünü bulmuştur... Endüstrileşmemiş, kapitalizmi gelişmemiş burjuva devletlerinde ise, kapitalist, sosyal hakları tanımak yolunu seçememiştir. Bu tür ülkelerde, güçsüz kapitalist, sürekli olarak zenginleşmesini devletin desteğine, koruyucu davranışlarına bağlamıştır... Liberal devletin, emekçi eylemleri karşısında kendilerini koruyamayacağını anlayan kapitalizm, sosyal hakları tanıyacak gücü de kendisinde bulamayınca, savunma yolu olarak, totaliter yönetim biçimini seçti. Ve böylece kapitalizm faşizmi yarattı.» (141 142, s. 47-49).

Şu halde, İ.C.K.'nun 270 ve 272. maddelerinin siyasal açıdan varlık nedeninin sınıfsal üstünlüğü sarsıntıda olan İtalyan burjuvazisinin bu üstünlüğünü yasa zoru ile sürdürmek olduğu açıktır.

V — Türkiye'de 141 ve 142. maddelerin yasalaştırılmalarının siyasal nedeni: (a) Türkiye'de burjuvazinin güçsüzlüğü: Türkiye'de, Kurtuluş Savaşı döneminde ve bu dönemin bitiminde işçi sınıfı, ülkenin ekonomik yapısının sonucu olarak güçsüz olduğu gibi sayıca da azdı. 1921 yılındaki işçi sayısının yalnızca 76, 216 olduğu belirtilmektedir. (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti *Tarih, C. IV, Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931, s. 289). Buna karşılık, toplumun en güçlü kesimlerinin geniş toprak sahipleri ile kentlerdeki ticaret burjuvazisi olduğu görülmektedir. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile de yeni devletin «Millî Kapitalist Ekonomi» yolunu izlemesi kararlaştırılmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin kalkınmasının özel girişimci yolla gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. 1927'de yeniden gözden geçirilen «Teşvik-i Sanayi Kanunu» ile özel girişimci sınai işletmelere karşılıksız arsa verilmesi, birçok vergi bağışıklıkları tanınması kabul edilmiş. Ancak, yeterli sermaye birikimi olmadığı için ve 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı başlayınca, devlet, doğrudan doğruya özel sektöre yardımlarda bulunmaya başlamıştır. «Devletçilik» adı ile anılan bu dönemin gerçek amacı özel sektörün devlet e-

liyle kalkındırılmasına yönelik bulunmuştur. Nitekim, örneğin Başvekil İsmet İnönü, *Kadro* Dergisinin 22. sayısında çıkan bir yazısında açıkça şöyle demiştir: «Serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir... Türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalara karşı tutunduran devlettir. Bir sene devlet inhisarı ve devletçilik aleyhinde hayalet kuran nice müteşebbisler görülmüştür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarf ederler.» (İsmet İnönü Fırkamızın Devletçilik Vasfı, *Kadro* Dergisi, Sayı 22, 1933).

Bu çevreyi devlet bu yöntemlerle kalkındırmaya çalışırken, «Amele teali» gibi kuruluşlar da kapatılmaya başlanmıştır. Bunun yanısıra, Türkiye'deki bütün sol gelişimlere de devletçe set çekildiği bilinmektedir.

Ancak, bu burjuvazi gene de kısa sürede istenildiği ölçüde güçlenememiştir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bunlar ele aldığımız bu konunun dışında bulunmaktadır. Gerek bu nedenle ve gerekse bu sınıfın güçlenmesine ayrıca katkıda bulunmak üzere, bir dizi hukuksal, yönetimsel ve siyasal önlemlere de başvurulmuştur. Önemli olan gelişim şudur: Ortada güçsüz de olsa bir burjuvazinin bulunması, birtakım burjuva devrimlerinin gerçekleştirilmesine yol açmış, ancak yeterince gelişmemiş olan bu sınıf bu devrimleri tamamlayamamıştır. Burjuva devrimlerinin Türkiye'de tamamlanamamış olması, batı burjuva demokrasilerinin gerektirdiği özgürlük ve haklardan geniş Türk halk kitlelerinin çoğunlukla yoksun kalmasına yol açmıştır. Buna koşut olarak, güçsüzlüğü nedeniyle bu burjuvaziye kendisine yöneltilen eleştirileri ve eylemleri varlığını koruyabilmek kaygısı ile sert bir biçimde engellemeye, bu arada da ceza yasaları ile cezalandırmaya çalışmıştır.

(b) C.H.P.'nin «Sınıfsız toplum» anlayışı : C.H.P.'nin temel ilkelerinin de 141 ve 142. maddelerin benimsenmesinde etkin olduğu belirtilmelidir. Nitekim, 1931 yılında toplanan C.H.P. Kurultayında şöyle denilmiştir «Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esası, prensiplerimizdendir. Partinin bu prensiple gözönünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine içtimaî nizam ve tesanüdü elde etmek ve menfaatler arasında birbirine zıt olmayacak surette ahenk kurmaktır.» (Emin Türk Eliçin: *Kemalist Devrim İdeolojisi;* Ant Yyn., İstanbul, 1970, s. 307). Öte yandan, «imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz» sözü, o günlerin bir özdeyişi gibidir. Ayrıca, C.H.P.'nin 1931 yılı programı da işçilerin bir sınıf olduğunu yadsımış bulunmaktadır.

Bu nedenle de, örneğin 8 Haziran 1936 günlü ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun 72. maddesi ile grev yasaklanmış ve bu arada C.H.P.'nin 1935 yılında yapılan Kurultayında bu konudaki tutum daha bir açıklığa kavuşturulmuştur. Bu Kurultay'da benimsenen ilkelere göre, devlet, bir parti devletidir, bütün sınıfların çıkarını aynı ölçüde gözetir. (Ç. Özek: 141-142, s. 143). Bu ilkeler, Reşat Şemsettin Sirer tarafından daha açık bir biçimde şöyle belirtilmişlerdir: «Biz halkçıyız. Halkçılığımızın ifade ettiği mâna şudur: Türk milleti, hak, şeref ve menfaat bakımından sınıflara ayrılmamıştır ve ayrılmayacaktır. Milletimizin bütün fertleri aynı haklara ve aynı hürriyetlere sahiptir. İş bölümünün her birimize tevdi ettiği birbirinden farklı vazifeler milletin hayatı, varlığı ve yükselmesi için aynı derecede lüzumlu ve ehemmiyetlidir.» (Reşat Şemsettin Sirer: Ülkülerimiz Kaynağı; *Ülkü* Dergisi, 1 İkinci Teşrin 1941, Yeni seri, sayı 3).

(c) Siyasal yapının T.C.K.'na yansıması : Demek ki, gerek Türkiye'de burjuvazinin güçsüz oluşu ve gerekse bu güçsüzlüğe koşut olarak geliştirilen «sınıfsız toplum» anlayışı bu ceza yasası maddelerinin varlık kazanmaları için gerekli olan siyasal ortamı ortaya çıkarmış bulunuyordu. Öte yandan, C.H.P.'nin İtalyan faşizminden, kuramsal olarak da daha birçok konularda esinlenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, «millî şef» kavramı ile «duçe» arasındaki kavramsal ilişkiyi görmemek olanaksızdır. Gene bunun gibi, İtalya'da «Carto del Lavoro» da «İş, ister entellektüel olsun, ister adalî olsun, bütün teşkilât ve icra şekilleriyle sosyal bir vazifedir.» (Nüzhet Haşim Sinanoğlu: *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi;* İstanbul, 1933, s. 235). denilirken, Reşat Şemsettin Sirer de, biraz önce geçtiği gibi, «...işbölümünün her birimize tevdi ettiği birbirinden farklı vazifeler milletin hayatı, varlığı ve yükselmesi için aynı derecede lüzumlu ve ehemmiyetlidir» demektedir. «Millî şeflik»in yanısıra, tek parti, pariye üyeliğin zorunlu olması, tek ders kitabı gibi konularda da C.H.P. yönetiminin faşizmi bir model olarak gördüğü açıktır. Şu halde, 141 ve 142. maddelerin yalnızca İ.C.K.'ndan aktarılmaları ile Türk siyasal yaşamı faşizmden etkilenmiş değildir. Bunun yanı sıra Türk burjuvazisinin cılızlığı nedeniyle geliştirilen devlet anlayışı da bu maddelerin alınmalarında düşünsel ortamı oluşturmuş ve güçsüz İtalyan burjuvazisinin bu ceza önlemleri Türk burjuvazisinin organik yapısına da uygun düşmüştür.

VI — T.C.K.'nun 141 ve 142. maddeleri bakımından Demokrat Parti'nin niteliği : Her ne kadar C.H.P., sermaye çevrelerini kaikındırmak için her türlü devlet yardımını yapmışsa da, bu yardımı yaparken doğal olarak özel sektöre yol gösterici, belirli ölçülerde işlerine karışıcı bir tutum izlemek durumunda kalmıştır. Bu çevreler, belirli bir aşamaya ulaştıktan sonra, C.H.P.'nin bu «vesayet»inden kurtulmak istemişlerdir. Bu açıdan, D.P., özel sektörün öz siyasal partisi olmuştur. C.H.P.'nin geliştirdiği bürokrasiyi özel girişime hizmet eder bir çizgiye indiren D.P.'de bu siyasal yapısının bir gereği olarak, temelde, bu sınıfın çıkarlarını daha değişik bir plânda korumuştur. Bu nedenle, bu partinin de, ceza hukuku siyasası, 141 ve 142. maddelerde aynı doğrultuda olmuştur.

VII — T.C.K.'nun 141 ve 142. maddelerinin geçirdiği değişiklikler ve nedenler : 3038 sayılı yasa ile T.C.K.'na konulan 141. maddede «...nizamları şiddet kullanarak devirmeye matuf cemiyetleri...» kurmak cezalandırılmış, 142. maddede de bu amaçla propaganda yapılması durumu öngörülmüştü. 1938'de 3531 sayılı yasa ile yapılan değişiklikte «şiddet kullanarak» sözcükleri kaldırılmıştır. Böylelikle, yasanın kapsamı son derece genişletilmiş olmaktadır. 1946 yılında 4934 sayılı yasa ile 4. fıkra olmak üzere 141. maddeye, «Memleket içinde, cemiyetin siyasî veya hukuki herhangi bir nizamını zorla değiştirmek gayesiyle cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır» hükmü eklenmiş ve bu hüküm sol partiler için düşünülmüştür. (Ç. Özek: 141 142, s. 127). Bu yasa ve ayrıca 1949'da 5435 sayılı ve 1951'de 5844 sayılı yasalarla yapılan değişikliklerle bu maddeler son ve en kapsamlı biçimlerini almışlardır. 1951 yılında 5844 sayılı yasa ile yapılan değişiklikler, «Cemiyet kurmaya —tevessül— durumunun dahi cezalandırılması, cezaların geniş ölçüde ağırlaştırılması, sınıf egemenliğini kurmak için örgütlenmekle, herhangi bir temel düzeni değiştirmek için zora başvuran politik partiler arasında fark gözeten ikinci fıkranın kaldırılması cebren hareket telkininin ağırlatıcı sebep olmaktan çıkarılması, bu fiillerin devlet dairele-

ri, okullar, yüksek tahsil kuruluşları arasında işlenmesinin ağırlatıcı sebep sayılması, örgüte dahil olanların ihbarda bulunmasının hafifletici sebep olarak kabulü, 5844 sayılı kanunla getirilen başlıca değişikliklerdir.» (Ç. Özek: 141-142, s. 130-131).

Dikkat edilecek olursa, Türkiye'de solun gelişimine koşut olarak bu maddelerin kapsamı genişletilmiş ve öngördüğü cezalar ağırlaştırılmıştır. (Ç. Özek: 141-142, s. 134).

VIII — Hukuksal ve siyasal açıdan maddelerin işlevi: Bir toplumun sınıflardan oluştuğu bilimsel bir gerçektir. Nitekim, T.C.K.'nun 141 ve 142. maddeleri de açıkça toplumsal (sosyal) sınıflardan söz etmektedirler. Öte yandan, 1951 yılında yapılan son değişikliğin hükümet gerekçesinde aynen, «Cemiyeti sınıfsız tasavvur etmek mümkün değildir.» denilmiştir. Ne var ki, bir toplumda çeşitli sınıfları birbirinden ayıran en önemli ölçü, ulusal gelirden aldıkları paydır, yani gelir dağılımıdır ve üretim araçlarına sahip olup olmadıklarıdır. Bunun da üretim ilişkilerine bağlı olduğu ortadadır. İşte, 141 ve 142. maddeler, toplumsal sınıfların karşılıklı konumlarını bir kere belirlemiş olan bu üretim ilişkilerinin, daha da açıkçası, gelir dağılımı düzeninin değiştirilmesini hukuksal ve siyasal açıdan engellemek amacına yöneliktir. Her ne kadar maddelerin metninde, «bir sosyal sınıfın tahakkümü»nden söz edilmekte ve bunun önlenmesinin amaçlandığı belirtilmekte ise de, değiştirilmemesi istenilen şeyin toplumun «temel nizamları» olduğu da açıkça belirtilmiş bulunmaktadır.

«Temel nizam» ise, en genel anlamı ile bir toplumsal sınıfı bir başkasından daha varlıklı yapmış olan «hukukî», «iktisadî» ve «içtimaî» v.b. kurallar ve işlevler bütünüdür.

Gerçekte, maddelerle ilgili gerekçelerde bu konu açıkça belirtilmiş bulunmaktadır. Örneğin, 1951 değişikliğinin hükümet gerekçesinde, «cemiyetin terekküp ettiği muhtelif sınıfların muayyen bir zamandaki karşılıklı ve mütevazin münasebet halini şu veya bu şekilde bozmaya teşebbüs etmek binnetice umumî hukuk nizamını ihlâl ve anarşi tevlit eder» denilerek amaçlanan şeyin toplumsal sınıfların karşılıklı konumlarının değiştirilmemesi, olduğu gibi sürdürülmesi olduğu açıkça anlatılmaktadır.

Bu «nizam»lardan, «iktisadî nizam» se 1949 değişikliğinin hükümet gerekçesinde şöyle tanımlanmıştır: «...bir cemiyetin servetin istihsal ve tedavül ve taksimini ve sermaye ve emek sahipleri arasındaki münasebeti düzenleyen esas ve usuller»dir. Şu halde, bu maddelerin amacı, bu «esas ve usuller»i olduğu gibi sürdürmek olduğuna, göre, en genel anlamı ile sermaye karşısında emekleri ile geçinenlerin durumlarının sermayeyi elinde bulunduranlara karşı biraz olsun dahi düzeltmek için bir araya gelmelerini, çalışmalarını ve hattâ düşünmelerini yasaklamaktadır. Gerçekten de, «...bu maddeler var olan düzene karşı hukuk dışı maddî eylemleri değil, düzenle aynı temele oturmayan düşünceleri cezalandırmaktadır. Düzenin ideolojik, doktriner ve ekonomik temel sistem ve görüşlere karşı olan görüşlerin açıklanması, ileri sürülmesi yasaklanan, suçlanan konudur.... gerçekte cezalandırılanın eylem olmayıp, düşünce olduğu...» ortadadır. (Ç. Özek 141-142, s. 167). T.C.K.'nun 141. maddesine göre, «İki veya daha çok kimsenin düzene karşıt bir görüş etrafında birleşip, düzenin değişmesi gerekliliği konusunda anlaşmaları suç olmaktadır» (Ç. Özek aynı yerde, s. 170).

Kaldı ki, son değişikliğin gerekçesinde «toplumsal sınıf» şöyle tanımlanmıştır. «İktisadî menfaatleri geniş hatları ile müşterek olan nüfus kütleleri bir içtimaî kategori teşkil ederler. Bu kategoriyi diğerlerinden tefrik eden müşterek hatlar ve hususiyetler mevcut bulunur. İşte, burada içtimaî sınıf tabiri, içtimâ kategori tabiriyle müteradif olarak istismal edilmektedir.» (Tutanak Dergisi, sayı 264). Başka bir deyişle, ekonomik çıkarları bir yönde olan kategori, iktidarı bir kez eline geçirmiş bulunduğuna göre, çıkarları değişik yönde olan bir başka sınıf kendi çıkarı için çalışamayacaktır.

IX — T.C.K.'nun 141 ve 142. maddeleri ile ilgili uygulama: Maddeler bugüne değin, gerekçelerde belirtilen amaçlara uygun olarak uygulanmıştır. Bununla birlikte, genel olarak söylemek gerekir ki, mahkemeler, giderek uygulamayı daha ılımlı bir duruma getirmek eğilimindedirler. Ancak, bu eğilim genel plânda söz konusu olup ve ayrıca yasal bir güvence oluşturmadığı gibi, bir yasa maddesinin uygulanmasında mahkemeler son aşamadadırlar. Daha başka bir deyişle, kolluk güçleri kendi açılarından bu maddeler gereğince kovuşturma yaptıkları ve yapabilecekleri ve kendilerine yasalarca tanınan gözaltına alma, sorguya çekme gibi yetkilerini kullanabilecekleri gibi, savcıların da aynı nitelikte fakat daha geniş yetkileri bulunmaktadır. Öte yandan, bu maddeler 1402 sayılı Sıkıyönetim yasası çerçevesi içinde de düşünülmektedir. Ayrıca, mahkemeler kişilerden oluştuğuna göre, mahkemelerin zamanla ortaya çıkan göreli ılımlı tutumları hiçbir zaman bir kural değerini taşımamaktadır.

T.C.K.'nun 141 ve 142. maddelerinin uygulamada nasıl yorumlandığına ve yorumlanabileceğine ilişkin bazı örnekler, gerçekte bunların ne ölçüde sakıncalı boyutlara varabileceğini açıkça göstermektedir. Örneğin, bir kitapla ilgili bir soruşturmada o dönemki Millî Emniyet Teşkilâtı'nın 24.10. 1956 gün ve K. Sro. Sf. Kısım III, 1979 sayısı ile İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na gönderilen bir yazısında, «iyi bir dünya hasreti», «haksızlığa karşı direnmek», «mücadeleci insan tiplerinin örnek alınması», «mantıkî bir toplum düzeni», «gelecekten ümitli olmak», «sağcı yazarları eleştirmek», «edebiyatın gerçekçi olması gerektiğini söylemek», «yenilikten yana olmak», «doğruyu söylemek», «bugünkü cemiyet düzenini beğenmemek» bu cümleler T.C.K.'nun 142. maddesinin kapsamında görülmüştür. (Çetin Yetkin: *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi Yyn., Ankara, 1970, s. 56).

Orhan Kemal ve iki arkadaşı hakkında İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1. şube müdürlüğünce yapılan bir soruşturma sonunda düzenlenen 8.3.1966 günlü «Fezleke»de şöyle denilmiştir: «Her üç sanığın ihtilâlci sosyalizme yani komünizme inandıkları anlaşılmakta olup komünist yeraltı çalışmalarına ve tekniğe uygun olarak illegal üç kişili bir hücre teşkilâtı vücuda getirerek Mustafa Kutlu'nun lokantasını lokal mahiyetinde kullandıkları ve sahip oldukları komünist fikirlerin burada devam etmekte olan nispeten iktisadî ve malî durumları düşük kimselere aşılamak için propagandaya giriştikleri kanaatine varılmaktadır...»

1944 yılında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi, E. 515, K. 512 sayılı ve 10.8.1944 günlü kararı ile şu gerekçe ile Rıfat Ilgaz'ı mahkûm etmiştir: «...kitap edipler için değil uslûp ve beyanın basitliği itibarı ile avam için yazıldığı anlaşılıyor. Vukuf ehli bu kitap hakkında komünistlik yapmadığını bildirmişse de 142. maddenin dairesi şumulüne girip girmediği hakkında bir mütalâada bulunmamıştır. Fakat daha evvel hükümet tarafından bu kitabın muhteviyatı muzır görülüp heyet-i vekile kararı ile toplattırılmış olduğuna göre hükümetçe bu kitabın başka ve mütehassıs heyetlerde tetkik ettirilmiş olduğuna ve propaganda mahiyetinde görülmüş olduğuna şüphe yoktur.» (Ç. Yetkin: a.g.e., s. 135-136).

Hasan Hüseyin Korkmazgil, «Kızılırmak» adlı şiir kitabı nedeniyle T.C.K.'nun 142. maddesinden tutuklanmış ve mahkûmiyet kararı Yargıtay 1. Ceza Dairesi'nce 10.9. 1969'da iki üyenin mahkûmiyet oyuna karşılık ancak üç beraat oyu ile beraat edebilmiştir.

Şair Metin Demirtaş 25 Mart 1968'de «Che Guevara» adlı şiiri nedeniyle Ankara 1. Sorgu Yargıçlığının 1968/103 sayılı kararı ile tutuklanmıştır.

Çetin Özek de şu örneği vermektedir: «Leyli mektepte okuyan çocuğuna, sosyal adalet, âdil bir düzen konularında mektup yazan babanın bu telkinleriyle, ekonomik sistemimizi tenkit eden çocuk hakkında dâva açılmış, baba da çocuğunu suça iteleyen kişi olarak gösterilmiştir. Sonuçta, İstanbul 3. Ağır Ceza Mahkemesi, babayı ve çocuğunu, 142. maddeden mahkûm etmiş, bu kararı 17.5.1963 tarih ve E. 63/636-K. 63/1109 sayılı kararı ile Yargıtay 1. Ceza Dairesi, sanıkların (Komünist ideolojiyi benimsemiş olmaları) sebebiyle onaylamıştır.» (Ç. Özek: 141-142, s. 196, not, 32). Çetin Özek ayrıca şu örnekleri vermektedir: «İşçiler patrondan neler çekiyor», «peyki Amerikalılar değil Ruslar attı», «Rusya'da işçiler rahat», «Nazım Hikmet, Namık Kemal'den de, Yahya Kemal'den de üstündür», «Patronlar çok kazanıyor, olanlar İşçilere oluyor» gibi sözler de T.C.K.'nun 142. maddesine göre suç sayılmışlardır. (Ç. Özek: aynı yerde, s. 198).

İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesinde herhangi bir gazeteyi ya da bildiriyi yayınlayan kişiler, şayet bu yayın ile ilgili olarak T.C.K.'nun 142. maddesine aykırılıktan haklarında bir soruşturma varsa (mahkûmiyet kararı bile değil) T.C.K.'nun 142. maddesinin yasakladığı bir düşünce çevresinde bir araya gelmiş oldukları gerekçesiyle ayrıca bir de T.C.K.'nun 141. maddesinde öngörüldüğü gibi «cemiyet» de kurmuş sayılmışlar ve hem 141. ve hem de 142. maddeden aynı anda ayrı ayrı cezalandırılmaları istenilmiştir. (Örneğin İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'nden İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'ne geçen ve bu mahkemenin E. 1976/386 ve 1976/387 sayılı dosyaları). Bir kısı kocanın kendi aralarında T.C.K.'nun 141. maddesine göre «gizli cemiyet» kurabilecekleri dahi öne sürülmüştür. (İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesinin E. 1976/387 sayılı dosyası). Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde ise savcılık, yayınlanan bir gazetede T.C.K.'nun 142. maddesinin çiğnenmiş olduğunu öne sürdükten sonra bu gazetenin yurt çapında dağıtımı ile uğraşanları da kapsamak üzer, gazete ile ilgili herkesi T.C.K.'nun 141. maddesine göre «cemiyet» kurmakla suçlamıştır.

Bu örnekleri çoğaltmak gereksiz bulunmaktadır. Uygulamada zaman zaman neden bu ölçüde aşırıya gidilmiş bulunulduğunun önemli bir nedenine biraz aşağıda «kanunîlik ilkesi» açısından değineceğiz. Burada şunu yeniden belirtmek gerekir ki, Türkiye'de çoğu emekçi, sanat ve düşün adamları ve siyasal partiler bu maddelerle sık sık karşılaşmışlardır.

X — «Kanunîlik ilkesi» açısından T.C.K.'nun 141. ve 142. maddeleri: Ceza Hukukunun geçirdiği bunca aşamadan sonra kesinleşen ve her hukukçunun üzerinde birleştiği «kanunîlik ilkesi» kişinin hangi eyleminin suç sayıldığının önceden hiç bir kuşkuya ve hattâ yoruma yer bırakmayacak bir biçimde kesin olarak belli olması olarak tanımlanabilir. Yani, hangi eylem suç sayılacaksa ceza yasası bu eylemi açık ve seçik olarak tüm unsurları ile birlikte tanımlamış olmalıdır. Bu ilke, T.C.K.'nun 1. maddesinde «Kanunun sarih olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez.» biçiminde anlatımını bulmuştur. T.C.K.'nun 141 ve 142. maddeleri, işte bu temel ve değişmez ilkeye aykırı bulunmaktadırlar.

Bu konuda vereceğimiz bir örnek hiçbir yorumda ve başka bir açıklamaya gerek bırakmayacak bir biçimde aydınlatıcı olacaktır. T.C.K.'nun 142. maddesine aykırı davranmaktan hakkında kamu dâvası açılmış bulunan bir sanık, İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nce yazıda suç unsuru bulunmadığı sonucuna varılarak 28.12.1978 günlü ve E. 1978/484, K. 1978/353 sayılı kararı ile oybirliği ile beraat ettirilmiş, ancak cumhuriyet savcılığınca bu karara karşı Yargıtay'a başvurulmuştur. Yargıtay 9. Ceza Dairesi, bu beraat kararını E. 1978/782, K. 1978/1071 sayılı kararı ile onanmıştır. Bu kez, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı işi Yargıtay Ceza Genel Kurulu'na götürmüş ve burada onama kararı iki oy farkla (15'e karşı 17 oyla) bozularak sanık kesin olarak T.C.K.'nun 142. maddesine göre mahkûm olmak durumunda kalmıştır. (Yargıtay C.G.K. 8.5.1979 günlü ve E.1979/193, K. 1979/296 sayılı kararı). Şu halde, gerek Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki ve gerek Yargıtay Ceza Dairesi'ndeki ve gerekse Yargıtay Ceza Genel Kurulu'ndaki ve sayıları mahkûmiyet oyundan çok olan yargıçlara göre bu yazıda T.C.K.'nun 142. maddesinde öngörülen suçun unsurları bulunmadığı halde kimi yargıçlar için bu unsurlar vardır. En üst düzeydeki yargıçların dahi suçluluğu yönünden üzerinde anlaşamadıkları böyle bir yazının yazarının kendisinin hukukçu olmadığı da düşünülürse bu yazı ile suç işleyip işlemediğini, T.C.K.'nun 142. maddesine aykırı davranıp davranmadığını, kanunu açıp bakarak anlamasının olanağı bulunmadığı tartışmasız bir gerçektir.

Gene bunun gibi, bu maddelerde «kanunîlik ilkesi»nin bulunmaması nedeniyle, uygulamada gerek Cumhuriyet Savcılıklarınca ve gerekse mahkemelerce bilirkişi seçilmesi yoluna gidilmektedir. Çoğu üniversite profesörü olan değişik bilirkişi kurullarının aynı dâvada çelişik raporlar verdikleri çok sık görülen olaylardandır. Bu gibi bilirkişiler dahi, yasanın öngördüğü varsayılan suçun unsurlarında kendi aralarında anlaşamadıklarına göre, bu maddenin bu ilkeye uygun olduğunu söylemenin olanağı yoktur.

Yukarıda uygulamadan seçip aktardığımız örnekler de bu olguyu kanıtlayan başka olaylardır.

Kanunîlik ilkesi ile ilgili olarak Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer şöyle demektedir: «Kanunîlik prensibine riayet edilmediği takdirde, ferdin fiil ve hareketlerine hâkim olabilmek iktidarı tamamiyle yokedilmiş bulunur. Böyle bir halin neticesi ferdî hürriyet ve şahsî dokunulmazlığın sadece tehlikeye düşmesi değil ve fakat belki tamamiyle ortadan kalkmasıdır... Prensibin teknik hukuk bakımından dayandığı temeli şu suretle izah edebiliriz. Suçun bir unsuru da hukuka aykırılıktır. Hukuka aykırılık ise, bunun açık bir hükümle belli edilmesi şartına bağlıdır.» (Sulhi Dönmezer: ***Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku;*** Umumî Kısım, Cilt I, 3. Basım, 1965, s. 20, 37). Prof. Dr. Faruk Erem ise, «Kanunlar sarih olmalıdır. Fertler nelerin cezayı müstelzim olduğunu, nelerin olmadığını kolayca anlamalıdır. Kanun en doğru ve iltibassız bir şekilde bunu gösterebilir... Kanun çok açık ve herkes tarafından anlaşılır bir şekilde yazılmalıdır. Bu suretle fert hangi hareketin cezalandırılmış, hangi hareketin cezasız bırakılmış olduğunu bilecektir..» (Faruk Erem: ***Türk Ceza Hukuku; C. 1,*** Genel Kısım, 8. Basım, Ankara, s. 68, 82). Prof. Dr. Çetin Özek de «tipiklik kuralı» olarak da adlandırdığı «kanunîlik ilkesi» ve T.C.K.'nun 142. maddesi için şunları söylemektedir: «Tipiklik Kuralının önemi, kişi özgürlükleri yönünden etkinliği T.C.K.'nun 142. maddesi açısından da ortaya çıkmaktadır. Bu maddenin uygulamada, kanun gerekçelerinde ve bilirkişi raporlarında anlaşılış biçimlerinin kişiden kişiye, siyasal dönemden döneme değişik oluşu, maddenin belirli bir içeriğinin günümüze değin saptanamadığının açık kanıtıdır. Belirli bir dönemde suç olarak kabul edilmeyen fiillerin, 12 Mart 1971 hareketinden sonra büyük bir sertlikle ve rahatlıkla kovuşturulması tipiklik kuralının ve düşünce açıklama hürriyetinin ne derece zedelendiğini göstermektedir. Siyasal tutum ve iklimin yargı kararlar üzerindeki etkenliği, kişinin düşünsel güvenliğini, kuşkusuz yaşama olanaklarını yok eden bir yapıya u-

laşmıştır. Bu şekilde 142. madde herhangi bir fiilin, herhangi bir düşünce açıklamasının cezalandırılabilmesine olanak sağlayan, unsurları ve içeriği belli olmayan niteliktedir. Bu niteliği içinde 142. maddenin tipiklik kuralına aykırı olduğunu kabul etmek gerekir.» (Çetin Özek: 142. Maddenin Anayasa'ya Aykırılığı Konusu; *İstanbul Barosu Dergisi*, Ocak - Şubat - Mart 1979, sayı 1 2 3, s. 43.»

XI — 1961 Anayasası açısından T.C.K.'nun 141. ve 142. maddeleri: (a) Uygulama: 1 — İlk kez Türkiye İşçi Partisi, bu maddelerin 1961 Anayasasına aykırı olduğunu bildirerek iptal edilmeleri için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş, ancak bu başvuru Anayasa Mahkemesi'nin 29.6.1965 günlü ve 173/40 sayılı kararı ile reddedilmiştir.

Türkiye İşçi Partisi'nin maddelerin iptali için verdiği başvuru dilekçesinde, bu maddelerin faşist İ.C.K.'ndan alınmış oldukları ve Türkiye'de da aynı amaca hizmet ettikleri, toplumdaki değişken sosyo-ekonomik dengeyi dondurmaya ve bu nedenle de ilerici girişimlere set çekmeye yönelik oldukları, toplumun belirli kesimlerinin emekçi kesim üzerindeki tahakkümünü sürdürmeye yaradıkları, düşünce ve sanat özgürlüğüne aykırı oldukları emekçilerin kendi çıkarlarını korumak üzere siyasal parti kurmalarını engelledikleri, suçta kanunîlik ilkesine aykırı bulundukları belirtilerek iptalleri istenmiştir. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Anayasa Mahkemesi'ndeki sözlü açıklaması ise, Anayasa Mahkemesi'nin kararında şöyle belirtilmektedir: «....dâvacı, dilekçesindeki görüşlerini çeşitli açılardan tekrarladıktan ve dâva konusu maddelerle ilgili bazı uygulamalardan söz ettikten sonra özet olarak: Anayasamızın, sosyalizme açık bir anayasa olduğunu, anayasada (bu anayasa, sosyalist anayasasıdır) diye yazılmasına lüzum bulunmadığını, buna mukabil anayasamızın kapitalizme ve liberalizme (kamu yararı) ile ve (devlete sosyal ödevleri gerçekleştirmeyi yükümlemesi) ile sınır koyan bir anayasa olduğunu sosyalizme ise katiyen sınır tanımadığını, anayasanın, her türlü dikta rejimini yasakladığını, iktidara hangi yoldan gelirse gelsin herhangi bir şahsın veya partinin tahakküm kurmasına ve millî egemenliği tekeline almasına imkân olmadığını, bu bakımdan birer dikta rejimleri olan komünizmi de ve faşizmi de yasakladığını, bunlardan başka anayasamızın cumhuriyetçiliğe aykırı, bölgecilik amacı güden, Türk milletini bölen, yahut padişahlığı getirecek bir düzen tasavvur eden partileri de yasaklamadığını, bunların dışında anayasamızın hiçbir partiyi yasaklamadığını ve 141/1'inci ve 142/1'inci maddelerinde sadece komünizmi yasakladığına dair olan iddiaların yerinde olmadığını, zira maddede komünizmin bir tarifinin bulunmadığını ve maddede bahsi geçen sınıf tahakkümünün ise, sadece komünist rejimin mümeyyiz vasfı olmayıp, faşizmin de mümeyyiz vasfı olduğunu, halbuki bu maddelerin yalnız komünizmi, yasaklamayıp, sosyalizmi de yasakladığını...» belirtmek yolunda olmuştur.

Anayasa Mahkemesi ise sözü edilen kararında sonuç olarak: «Türk Ceza Kanununun 141. maddesinde iptali istenilen, 1 numaralı bendinde:

a — Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeğe;

b — Sosyal sınıfları ortadan kaldırmaya;

c — Memleket içinde müesses iktisadî ve sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeğe;

matuf cemiyetleri, her ne suret ve nam altında olursa olsun, kurmaya tevessül edenleri veya kuranları veya bunların faaliyetlerini sevk ve idare edenleri ve bu hususlarda yol gösterenleri.

Aynı kanunun 142. maddesinin yine iptali istenen, 1 numaralı bendinde de

ç — Yukarıda (a), (b), (c) harfleri ile işaretlenen konularla,

d — Devlet siyasî ve nizamlarını topyekûn yok etme;

Konusunda, her ne suretle olursa olsun propaganda yapanları;

Cezalandıran hükümler yer almaktadır.

1 — İptal konusu hükümlerin öngördüğü halierden (a) harfleriyle işaretlenen fıkrada yer alan hükmün, anayasanın da sınıf tahakkümünü kesin olarak yasaklaması, (d) harfi ile işaretlenen hükmün de anarşizme yol açan nitelik taşıması bakımından Anayasa'ya aykırı olmadıklarına;

2 — (b) ve (c) harfleri ile işaretlenen hükümlerle, bunlara muvazi olarak 142'nci maddenin 1 numaralı bendinde yer alan ve yukarıda (ç) harfi ile işaretlenen hükümlerin komünizmi benimseyen cemiyetler kurulmasını ve bu konularda propaganda yapılmasını yasaklamaları ve Anayasa düzenine uygun bulunan cemiyetlerle Anayasa'nın tevaz verdiği ölçüde sosyalizmi tahakkuk ettirmek amacını güden partiler kurma ve bu amacın propagandasını yapma hallerinin ise bu hükümlerin kapsamı dışında kalmaları bakımından Anayasa'ya aykırı olmadıklarına ve dâvanın reddine 29.6.1965 gününde karar verildi.»

Karara çeşitli yönlerden karşı oy yazısı yazan beş üye katılmamışlardır.

2 — İkinci başvuru, İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nin E 1978/236 sayısında kayıtlı olarak görülen ve T.C.K.'nun 142. maddesine aykırı davranmaktan yargılanan sanık Ahmet Taştan'ın savunucularının Anayasa'ya aykırılık savlarının mahkemece de benimsenmesi üzerine İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yapılmıştır.

Sanık savunucuları Av. Orhan Apaydın ve Av. Turgut Kazan ve öteki avukatlarca verilen 17.10.1978 günlü dilekçede, T.C.K.'nun 142. maddesinin kaynağı ve Türkiye'deki uygulama üzerinde durulmuş, Anayasa Mahkemesi'nin önceki red kararı incelenerek eleştirilmiş, T.C.K.'nun 142. maddesinin düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırdığı, kanunîlik ilkesine uymadığı belirtildikten sonra sonuç olarak: «Yukarıda açıklanan nedenlerle, bu dâvada müvekkil sanık hakkında uygulanması istenilen T.C.K.'nun 142. maddesi, (İnsan haklarına dayalı demokratik sistem)in ilkelerine ve (genel hukuk kurallarına) ve bu ilke ve kuralların somut normlarını oluşturan 10 Aralık 1948 tarihli (İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi) nin 19. maddesi ile, 4 Kasım 1950 tarihli (İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi)nin 9. ve 10. maddeleri ile ve 1 Ağustos 1975 tarihli Helsinki Avrupa güvenliği ve işbirliği konferansı nihai senedinin (Katılan Devletlerin Karşılıklı İlişkilerin Yol Gösterecek İlkeler) başlıklı birinci bölümünün 7. ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bu madde, düşünce açıklama ve yayma özgürlüğünün özünü zedelediği için Anayasa'nın 20. ve 21. maddelerine, herkesi belli bir kalıba uygun düşürmeye zorladığı için Anayasa'nın Başlangıç Bölümü'ne, 2, 4 ve 12. maddelerine, (Suçta kanunîlik ilkesi) ile hiç bir biçimde bağdaşamadığından yine Anayasa'nın 33. maddesine aykırıdır» denilmiştir.

İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi 26.1.1979 günlü kararında, sanık savunucularının görüşüne katılarak konuyu Anayasa Mahkemesine götürmüştür. İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Ramiz Emre, üyeler Faruk Esin ve Yusuf Aktaş'tan oluşan kurulun bu çok önemli kararında şöyle denilmiştir: «Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülen 142. madde, 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasası'nın yerini alan 1930 tarihli yasanın 272. maddesi esas alınmak suretiyle ilk kez 1936 gün ve 3038 sayılı yasa ile Türk Ceza Yasası'na girmiştir. O zamanki, yani 1930 yıllarındaki İtalyan yönetiminin

düşünce biçimi ve bunu gerçekleştirmek için uyguladığı yöntem bilindiği gibi yalnız İtalyan ulusuna değil, tüm dünya uluslarına bugün dahi unutulmayan acı anılardan başka birşey bırakmamıştır. Bu acı günleri bir daha yaşamamak için insanlığın düşünce özgürlüğünün gerçekleşmesi için halen yoğun bir çabanın içinde bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bu itibarla bugün hür demokratik nizamla yönetilen hemen hemen tüm ülkelerin ceza yasalarında yer almayan bu maddenin Anayasa'ya aykırılığı iddiası heyetimizce ciddî görülmüştür.. Yine tüm hukukçular tarafından bilinmektedir ki aynı konuda (a) yı bilirkişi seçerseniz suç konusu yazıda 142. maddenin unsurlarının bulunmadığını belirtir, (b) yi seçerseniz aynı konu hakkında verilen raporda suç konusu yazının 142. maddenin unsurlarının varlığını belirtir. Heyetimizin kanısına göre bu durum bilirkişilerin değişik görüş açısına sahip olmalarından çok 142. maddenin açık ve seçik olmamasından ileri gelmektedir. Olayı daha somut örneklerle dile getirmek ve maddenin bu hali ile hukukun genel prensiplerine aykırı olduğunu belirtmekte yarar vardır: Bilindiği gibi bir kompozisyon ödevinde Atatürk ile Lenin'i mukayese eden ortaokul öğrencisi komünizm propagandasından dolayı tutuklanmış ve aylarca tutuklu kaldıktan sonra başka bir hâkimin görüşü ile olayda suç unsurları bulunmadığı belirtilerek beraat etmiştir. Bizim kanımıza göre açıkladığımız bu nedenler göstermektedir ki, kişi özgürlüğünü seçilen bilirkişinin siyasal düşünüş tarzına bağlayan 142. madde (Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konur) biçimindeki Anayasa'nın 33/1 maddesine aykırıdır ve sanık vekillerinin bu yöndeki iddiaları içtenliklidir... Anayasamızın 20. maddesindeki özgürlük belirttiğimiz gibi düşünce ve fikirlerin açığa vurulmasını güvence altına alan özgürlüktür. Anayasa'nın değişik 2. maddesindeki sınırlama 20. maddeyi de kapsamı içine alabilir mi? 1488 sayılı yasa ile yapılan değişikliğin 20. maddeyi de kapsamak üzere yapıldığ düşünülebilir ise de, 2. madde ile yapılan sınırlamanın bu hali ile genel bir sınırlama olduğu, dolayısı ile özel nitelikteki 20. maddeyi içine aldığı ileri sürülemez. Anayasamız sistemi ve yazılış biçimine göre bir hak veya özgürlük için kısıtlama düşünülmüş ise düzenlediği maddede bunu açıkça belirtmiştir. Örneğin. 18. maddede açıklanan seyahat ve yerleşme hürriyetinden söz edilirken bunun ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amacı ile sınırlandırılabileceği açıklanmış bulunmaktadır... Emeğin yüceliğinden esinlenerek tamamen demokratik ve yasal yollar içerisinde kalmak, kişi hak ve özgürlüklerini sağlıklı olarak korumak suretiyle, üretim araçlarının toplumun yararına kullanılmasının doğru olacağına varan kimsenin bu inanç ve düşüncesini gerçekleştirmek için bir parti veya bir dernek kurması bir yana, inanç ve düşüncelerini açığa vurması halinde bile karşısına davâ konusu 142. madde çıkmaktadır. Açıklanan bu nedenlerle sanık vekillerinin iddialarının ciddî olduğu yolunda mahkememize tam bir kanaat geldiğinden konunun yeniden Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmesinin uygun olacağı görüşüne varılmıştır.»

Anayasa Mahkemesi, bu başvuruyu dâvanın özüne (=esasına) girmeyerek «biçim» yönünden ve bu sırada çalışmakta bulunan Sıkıyönetim Mahkemesi'nin görevi kapsamında olduğu gerekçesi ile reddetmiştir.

3 — Üçüncü kez, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Dz. Gv. Kd. Alb. Şucaattin Atakan, Yargıç Alb. Levent Akyüz ve Yargıç Üttğm. Kâzım Özok'dan kurulu askerî mahkemesi önünde görülen bir dâvada T.C.K.nun 142/1-3. maddesinin Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülmüştür.

Sıkıyönetim askerî mahkemesi 22.5. 1979 günlü kararında yöntemsel (=usulî) ön sorunlara değindikten sonra bu maddenin kanunîlik ilkesine aykırı olduğu gerçeği üzerinde durulmuş ve konu Anayasa'nın başlangıç hükümleri yönünden de incelendikten sonra T.C.K.'nun 142/1, 3. madde ve fıkralarının Anayasanın 2. 4, 11, 12, 20, 21, 33. maddelerine aykırı olduğuna ve maddenin iptali için işin Anayasa Mahkemesi'ne götürülmesine karar vermiştir. Konu, şu anda T.C.K.'nun 142/1, 3. maddesi açısından Anayasa Mahkemesinin gündeminde bulunmaktadır.

4 — Son olarak İzmir 2. Ağır Ceza Mahkemesi konuyu T.C.K.'nun 141. maddesinin 1. bendi açısından, 8.6.1979 günlü ve E. 1978/212 sayılı kararı ile Anayasa Mahkemesi'ne götürmüş bulunmaktadır. Sanık savunucularının T.C.K.'nun 141/1. maddesinin anayasaya aykırı olduğu yolundaki savlarını yerinde bulan yargıçlar kurulu C. Savcısının duruşmadaki olumsuz düşüncesine karşın sözü geçen bu kararda şöyle demektedir: î...Siyasal, sosyal ve ekonomik şartlar ile bunlara bağlı olarak özgürlük anlayışı tamamen değişmiştir. Nitekim 1961 Anayasamızın kapsadığı özgürlük hükümleri de çağdaş özgürlük anlayışından kaynaklanmıştır. Mehaz İtalyan Ceza Kanunu'nda 1930 yıllarında yer alan ve tarihte hiç benimsenmeyen bir devlet biçimini korumak için konulan bu madde, şu anda 1961 Anayasamız gibi çağdaş bir Anayasa ile yönetilen 1979 Türkiye'sinde uygulanmaktadır... Bunun yanısıra 141. maddenin 1. bendinin düşüncenin özüne sınır getirmiş olmasıdır. Eylemi değil, düşünceyi cezalandırmakta, bu yönü ile de Anayasaya aykırılık iddiası ciddi görülmektedir. Anayasa'nın 20. maddesi kanaat ve düşünce özgürlüğünden bahsetmekte, 25. madde de herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip bulunduğunu hükme bağlamaktadır. Çoğulcu demokrasiyi gerçek anlamda uygulayabilmek için herkese serbestçe sosyal örgütlenme hakkını tanımak gerekir. Anayasamızın 56. maddesi, siyasal parti kurma özgürlüğünden bahsetmiş ve devamı olan 57. maddesinde de bu özgürlüğün kıstasını belirtmiştir.

141/1 maddenin iptali isteğini, bu maddenin zıt anlamı ile yorumlayarak maddede belirtilen görüşün, Anayasamız tarafından benimsenmediği ve Anayasamızın bu düşüncelere kapalı olduğu yolundaki bir fikir ile reddetmek Anayasayı yanlış değerlendirmek olur. ZİRA ÖNEMLİ OLAN 141/1 MADDEDE BELİRTİLEN DÜŞÜNCELERİN, ANAYASAMIZ TARAFINDAN BENİMSENİP BENİMSENMEDİĞİ DEĞİL, BU DÜŞÜNCELERİN YASAKLANMASININ ANAYASAYA AYKIRI OLUP OLMADIĞIDIR. DÜŞÜNCE ANAYASA TARAFINDAN BENİMSENMESE BİLE, YASAK EDİLMEMELİDİR. (Duruşma tutanağında bu şekilde büyük harflerle yazılıdır — Ç.Y.).

Ancak o zaman gerçek anlamda ileri bir demokrasi söz konusu olabilir.

Dikkat edilmesi gereken nokta, Anayasamızın demokratik hukuk devletini ilke kabul etmesi ve bu doğrultuda tüm düşüncelere özgürlük tanımasıdır..»

Bu maddenin ayrıca Kanunîlik İlkesine de aykırı olduğuna değinilen bu karar İzmir 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nce oybirliği ile verilmiştir.

Şu halde, T.C.K.'nun 141/1. maddesi yönünden de konu Anayasa Mahkemesince incelenmektedir.

(b) Doktrin : Doktrinde bu maddelerin 1961 Anayasası'na aykırı olduğu konusunda oybirliğine yaklaşan bir durum olduğu görülmektedir. Burada bazı bilim adamlarımızın bu konudaki görüşlerine kısaca değinmekle yetineceğiz.

Prof. Dr. Faruk Erem'e göre : «Yeni Anayasa yürürlüğe girdikten sonra T.C.K."nun bu hükmünü (= T.C.K.nun 142. maddesi) aynı şekilde muhafaza etmek imkânsızdır. (Faruk Erem: ***Ceza Hukuku: Hususî Hükümler***, Ankara, 1968, s. 57).

Gene Faruk Erem, Halit Çelenk'in ***«141, 142 Üzerine»*** adlı kitabına yazdığı önsözde, «Bu madde hükümleri, ceza hukukunun

aradığı, (Kesin anlam)dan yoksundur. Verilen mahkeme kararlarının pek çoğu ile bu madde hükümlerinin (lâfzı) arasında ilgi kurmak olanağı bulunamaz. Ceza Hukuku'nun benimsediği, Anayasa'nın açıkça belirttiği (Kanunsuz suç olmaz) kuralını zadeleyen hükümler arasında, en açık örneklere. bu maddelerin uygulanmasında rastlanmıştır.» (Anka Ajansı Yyn., Ankara, Mart 1976, s. 6).

Prof. Dr. Çetin Özek, İstanbul Barosu Dergisinin Ocak Şubat - Mart 1979 sayısında yazdığı «142. Maddenin Anayasaya Aykırılığı Konusu» başlıklı yazısında, ayrıntılı bir biçimde bu maddenin Anayasa'ya neden aykırı olduğunu gözler önüne sermekte ve yazısını, «...bir siyasal rejim içinde 142. maddenin geçerliğini kabul etmek o siyasal rejimin demokratik olmadığını tespit etmek demektir.» sözleriyle bitirmektedir.

Prof. Dr. Uğur Alacakaptan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi'nin 1965 yılı 1-4. sayılarında yer alan yazısında: «Anayasa'da ifadesini bulan özgürlüklere rağmen, iktidarlar tarafından adaletsiz ve isabetsiz bir şekilde uygulanmaları sürmüştür.» diyerek konunun bir başka yönüne değinmektedir.

Prof. Dr. Sahir Erman ise, Türkiye İşçi Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurusu sırasında Anayasa Mahkemesi raportörüne verdiği raporunda: «...sosyalizm, bütün hürriyetlere sadık kalan ve ancak bu hürriyetler muhafaza edildiği takdirde gerçek bir sosyal adaletin tahakkuk edebileceğine inanan, anayasalarda ve bilhassa Anayasamızda yer alan hürriyetlerin hiçbirini ortadan kaldırmak maksadını gütmeyen bir sistem olduğu cihetle, sosyalizm Anayasamıza aykırı olamaz... Bütün bunlardan çıkan netice şu olmaktadır: 141 ve 142. maddelerimiz, sadece lâfızlarına göre tefsir edilecek olurlarsa, komünizmden maada sosyalizmi de cezalandırdıkları cihetle, Anayasa'ya aykırı bir mahiyet taşımaktadır..» (H. Çelenek: a.g.e., s. 208-209'da) demiş bulunmaktadır.

Burada anılmasına olanak bulunmayan ve kitap ya da makale olarak yayınlanan bu konu ile ilgili birçok görüşlerde de aynı gerçekler vurgulanmış bulunmaktadır. Bu arada bir meslek kuruluşu olarak 1136 sayılı yasaca kendisine verilen görev gereğince T.C.K.'nun 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması görüşünü savunan Türkiye Barolar Birliği'nin 17-19 Haziran 1977 günlü toplantısı sonunda «Bu maddeler eylemi değil, fikir ve düşünceyi cezalandırmaktadır. Hukuk devletinde (fikir suçu) olamayacağından bu maddeler Anayasa'nın 2. maddesine aykırıdır. Ayrıca düşünce ve bilim özgürlüğünü de sınırladığından Anayasa'nın 20 ve 21. maddelerine de aykırıdır. Bu nedenlerle kaldırılmalıdır.» yargısına varılmıştır. (Türkiye Barolar Birliği Ön Tasarı ve Raporları, *İstanbul Barosu Dergisi*, Özel Sayı, İstanbul, 1977, s. 33). Avrupa Konseyi ile İstanbul Barosu'nun 27-29 Eylül 1978 tarihinde İstanbul'da yapılan ortak toplantısında konunun başka bir yönüne değinilerek genel sonuç bildirisinde, «Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9, 10 ve 11. maddelerine ilişkin görüşmeler sırasında değişik siyasal görüşteki kişilerin can güvenliği ve sorumsuz şiddet gruplarınca yaratılan baskılar bakımından Türk toplumunun karşı karşıya bulunduğu tehlikeli durum vurgulanmış, otoriter rejim eğilimlerinin önlenmesi ve çoğulcu demokratik rejimin tam ve doğru biçimde gerçekleştirilmesi açısından temel koşul olarak, toplumdaki bütün sınıflara serbestçe siyasal örgüt kurma hakkının tanınması gereği belirtilmiştir.» denilmiştir.

Şu halde, hukukçular açısından bu maddeler Anayasa'ya, demokratik ilkelere ve hukukun genel prensiplerine aykırı bulunmaktadırlar.

Dr. Çetin Yetkin

Türk Devletleri: T.C. Cumhur Başkanlığı forsunda bulunan onaltı yıldız, tarihteki onaltı Türk Devleti'ni ifade etmektedir. Ancak bu onaltı yıldızın karşılığı olan devletlerin hangileri olduğu kesin olarak saptanmamıştır. Bu konuda, «Harb Akademileri Komutanlığı» yayımlarından olan *«Türkiye Cumhur başkanlığı forsu ve taşıdığı anlam»* (Yarbay Akif Özbet 1969) adlı araştırıda şu devletler gösterilmiştir. 1 — Büyük Hun İmparatorluğu (M. Ö. 1230 M.S. 93); 2 — Batı Hun İmparatorluğu (100 - 376); 3 — Avrupa Hun İmparatorluğu (375 453); 4 — Ak -Hun İmparatorluğu (424 - 652); 5 — Gök - Türk İmparatorluğu (552 - 630 / 745); 6 — Avar İmparatorluğu (565 835); 7 — Uygur Devleti (740 845 / 745-940); 8 — Hazar Devleti (602-1016 / 468 - 965) 9 — Gazneliler Devleti (962 - 1183); 10 — Karahanılar Devleti (932 1212); 11 — Büyük Selçuk İmparatorluğu (1040 - 1117); 12 — Harzemşahlar Devleti (1077 - 1231); 13 — Altun-Ordu Devleti (1236 - 1502); 14 — Temür İmparatorluğu (1369 - 1507); 15 — Babür Devleti (1507 - 1530); 16 — Osmanlı İmparatoruğu (1299 - 1920).

Bu Türk Devletlerinden başka tarihte Peçenekler, Kumanlar, Karluklar gibi devletlerin de varlığı bilinmektedir.

Onaltı Türk Devleti uygarlıkları, ekonomileri, dinleri, kültürleri ve sosyal yaşamları bakımından islamlığın kabul edilmesinden öncekiler ve sonrakiler olmak üzere ikiye ayrılabilir. İslâmiyetin kabulünden önceki devletler, Büyük Hun İmparatorluğundan Hazar Devletine kadar sekiz topluluktur. Karahanlılardan itibaren sekiz devlet de, müslümanlığı kabul etmiş olanlardır.

İslâmiyeti kabulünden önceki Türk Devletleri ve bu devletleri oluşturan Orta - Asya'lı Türkler ortak karakter göstermektedirler. Ancak, Doğu Avrupa'ya yayılmış olan Batı ve Avrupa Hun Devletleriyle benzerlerinin tarih yüzeyinden kalktıktan sonra, özellikle dil ve din yönünden benliklerini kaybederek İslâv, Cermen hattâ Lâtin dünyasında eriyip gittiklerine tanık oluyoruz. İslâmiyetin kabulünden sonraki devletlerde ise, eski Türklerle ortak karakterleri yer yer devam etmekle beraber, bu devletlerin kurulmuş oldukları bölge halklarının sosyal, ekonomik ve özellikle kültürel yapılarını kısmen de olsa benimsemeleri sonucunda, ayrılıklar meydana gelmiştir. Bu ayrılıklar, İran'a egemen olan Büyük Selçuklular ile, İslâmiyetin tam etkisinde kalan Arabistan ve Mısır yöresindeki Türk devletlerinde daha somut bir hal almıştır. Oğuz boylarından Kayı aşiyreti ile kendisine katılan öteki ayni kökenden gelmiş kabilelerin oluşturduğu Osmanlı Devletiyse, özellikle İstanbul'un fethinden sonra karakter değişikliğine uğramıştır. İslâm ve İran kültürünün kesin etkisi altına giren kentli toplumun bu karakter değişikliğine karşı, kırsal bölge göçer ve yerleşik halkın, —Safavî İran etkisi altında kalanlar dışında— eski Türk karakterini kısmen de olsa koruduğu görülmektedir.

İslâmiyetin kabulünden önceki devletlerin ortak karakteri: 1 — Siyasal yönden: Sekiz devletin tümü çeşitli boy ve kabilelerden oluşmuş Konfederasyonlar biçiminde örgütlenmiştir. Bu Konfederasyonlara dahil kabilelerden diğerlerine egemen olabilenin «Reis»i «Büyük Türk Hakanı» ünvanını almış ve kabilesinin adı devletin de adı olmuştur. (Deuignes / Hüseyin Cahit, *Büyük Hun Devleti tarihi umumisi*, İstanbul 1924, Cild: 2, s. 490 - 491).

2 — Bu Türk devletleri arasındaki kinci karakteristik benzerlik, hepsinin, kendi coğrafyasiyle yetinmeyip, çoğunlukla Batı'ya doğru akmış olmalarıdır. Bu akış yolunun biri, Hazar Denizi'nin kuzeyinden, güney Rusya ve Kırım yoluyla Avrupa içlerine kadardır. Diğer yol, bu denizin güneyindedir ki, islâmiyetin kabulünden önceki Türkler, Mâverâ-ül nehir, yâni Aral gölü ile Hazar Denizi arasından daha güneyde Hindis-

tan'a kadar yayılan sahayı kapsar.

3 — Bu devletlerin kuruluş ve çöküşleri nedenleri konfederasyonları oluşturan kabilelerin birbirleriyle olan geçimsizlik ve anlaşmazlıklarından doğmuştur. Anlaşmazlıklarınsa genellikle devlete adını vermiş ve «Büyük hakan»lık tahtına oturmuş olan kimsenin zayıflığı ya da ölümü halinde baş göstermiştir. Tahta geçecek yeni kişiler arasındaki savaşlar, konfederasyonu oluşturan kabilelerden en kuvvetlisi lehine olanaklar hazırlamış oluyordu.

Dinsel yönden ortak karakter: Eski Türk devletlerinde ortak din, önceleri tötemcilikle başlar, sonra «Animizm» ecdada ibâdet; arzî «Naturizm» dağ ve ormanları; semavî «Naturizm» güneş ve ay'ı mâbud saymak devirlerine ayrılır. «Arzî naturizm» döneminde her doğal olay, özel mâbudlardan olan «Yer-su»lardan birine bağlanırdı. Zamanla mâbudlara karşı düzenlenen âyinleri yöneten sınıf ortaya çıktı, bunlara önceleri «Kam», «Kaman»; sonraları «Şaman» denildi. Şamanlara bağlı olarak gelişen «Şamanizm» islâmiyetin kabulünden önceki Türk devletlerinin ortak dini oldu. «Eski Türklerin II-V. asırlarda inandıkları din XVII — XIX. yüzyıllarda Sibirya'nın Alatay Sayan ve Yakut Türk boylarında etnograflar tarafından tesbit edilen ve din tarihçileri tarafından incelenen şamanizmin epeyce gelişmiş biçimi olduğundan kuşku yoktur. Bu konuda İtalyan tarihçisi «Deguignes» de, şöyle demektedir: «Din hususunda Türkler ateşe, havaya, suya, arza pek saygı gösterirlerdi. Bir Tanrı'ya taparlardı ve bunu evrenin yaratıcısı gibi telâkki ederler, buna kurban olarak deve, sığır, koyun keserlerdi Rahibeleri gıyaptan haber vermek iddiasında idiler. Bu, Türklerin kendi memleketlerinde vücut bulmuş kendi dinleridir.» (Hüseyin Cahit çevirisi, *Hunların tarihi umumisi*, c. 2, s. 278) Bu dinlerden başka, Türklerin arasına dışarıdan giren dinler ise, budizm, zerdüştlük, mani dini, hristiyanlık ve mûsevîlik idi (Ayni yapıt, ayni sahife). Eski Türk devletlerinden Uygur'larda budizm ve manihizm, egemen dindi. Hazerler mûsevî, Doğu Avrupa'da kıpçaklar, peçenekler, avarlar hristiyan idiler.

Dil, kültür ve ekonomik yönünden ortak karakter: Gök Türkler döneminden önce Türkler, yerleşik düzenden çok göçer durumdaydılar. Ancak, Gök Türkler zamanında yerleşik düzene geçilmeğe başlanmış ve bunları izleyen Uygur devleti sırasında da, yerleşik düzen hareketi gittikçe güç kazanmıştır. Edebiyat ve tarih biliminde «Orhun kitabeleri» adı ile anılan ilk Türk yazılı anıtları, Gök - Türk kitabeleri, bu dönemin ürünüdür. Devletler arasında ortak dil lehçe farklarıyle, Türkçe idi. Kullanılan takvim, M. Ö. 2000 yıllarında meydana getirilen «on iki hayvan başlı takvim»di.

Gök - Türklere gelinceye kadar Türk devletlerinin ekonomik faaliyetleri, doğu'dan Çin; güney'den Hindistan'dan gelerek, Türkistan'da yerleşen tüccarlar ile batı'dan gelen İranlı tüccarlara bağlıydı. Bu ilişkiler yerli yaşamı etkileyerek Çin'den çinicilik, ipekçilik, altın gümüş işlemeciliği, cam sanayii Türk illerine girdi. Bütün bu Türkler için yeni hayat modelleri, Gök Türklerde daha da yoğunlaşmış; Türk memleketlerinin ekonomik ve sosyal yaşantısında söz sahibi olunmuştur. Ancak, Gök - Türk anıtlarından anlaşılacağı üzere, bu devirde, yerel uygarlık ve şamanî ilkelerinin duruma kesin olarak egemen olduğudur. (Ord. Prof. Togan, 50) «Hakanlar, göçebe illerden toplanan askerlere dayanmışlar, fakat yerleşik halkı memleketlerinin temeli bilmişler ve kendileri yaylak ile kışlak arasında geçinerek her iki yönde de güçlerini korumuşlardır. Bizans elçileri görkemli sanat eseri olan altın tahtlarda oturan hakanları anlattıkları gibi; son Emevî yahut Abbasî halifesi tarafından Tokuz Oğuz (Gök - Türk) hakanlarına elçi olarak gönderilen (Tamîm bin Bahr al - Mutavvi'i) bu hakanların zengin ve geniş ticaret merkezi olan başkentlerini, onların sarayları ile görkemli çadırlarını, ordunun ihtişam ve intizamını, Işık-göl kıyılarındaki 8 Barsgon kentinde yaşayan savaşçı Türklerin hayatını, hâlis göçebe olarak gösterdiği Kemâk Türk hükümdarlarının hayatından tamamen farklı olarak anlatmıştır.» (Ayni yapıt s. 52) Nihayet Gök - Türkler devrinde, İranlılarla kurulan temaslar ve Sasânî İranı'nı Gök - Türklerin yenilgiye uğratmaları sonucunda, İran'lı ticaret adamlarının doğu Avrupa'da olduğu gibi, Türk illerinde koloniler kurmalarına da yardımcı olmuştur. Bu suretle, İran uygarlığının serpintileri getirirken Arab islâm inançları da peşinden gelecek, Karahanlılarla birlikte ise Orta ve yakın Asya'nın İslâm dönmi açılacaktır.

İslâmiyetin kabulünden sonraki Türk devletlerinin özellikleri İslâmiyetin Karahanlılar tarafından (940) yılında kabulünden sonra, tarih yüzeyine çıkmış olan Türk devletleri, çoğunlukla yakın ve orta doğu bölgeleriyle, Ön Asya'da kendilerini göstermiştir. Daha kuzeyde ve Doğu Avrupa'da Altın Ordu devleti 1275 yılında müslümanlığı kabul etmiştir. Hazar Denizi'nin güneyindeki alanlarda yayılan devletlerde, özellikle Büyük Selçuklular devrinden itibaren eski Türk devletlerinin konfederasyon sisteminin zayıfladığını; ve Osmanlılar döneminde ise, yerini, tamamiyle merkeziyet sistemine bıraktığı görülmektedir. Oysa Altın - Ordu devletinde eski sistem, bu devletin çöküşüyle halkının Osmanlılara katıldığı tarihlere kadar sürmüştür.

İstilâcı politikaları: Bu devletlerin, tıpkı İslâmiyetin kabulünden önceki devletler gibi, yayılma gelenek ve politikasını izledikleri görülmektedir. İstilâ politikası, geniş ölçüde Büyük Selçuklularla Osmanlı devletinde ve Timur'da görülür. Ancak bu istilâ politikasının eski Türk devletlerinin istilâcılığı ile aradaki fark, her iki sistemin dayandığı «neden»den ileri gelir. Bu istilâcılık karakteri, eski dönemde, Türk devletlerinin başında bulunan «Hakan»ların temsil ettikleri kabilenin düşmesiyle meydana gelen karışıklıklarda Türklerin kendilerine yurtlar arama gereksinmesi, baş rolü oynar. İslâm Türk devletlerinde ise, Hristiyan dünyası aleyhine olmak üzere, «Cihad» aşkı büyük etken olmuştur. Özellikle, Timur ile Yıldırım Bayazıt'ın Ankara önlerinde karşılaşmalarından önce, Türk - Moğol hükümdarının, Osmanlı Padişahı'na gönderdiği mektup ile; Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in oğlu Orhan bey'e bıraktığı öğüdlerin bir bölümü, ikinci dönem Türk devletlerinin istilâcılık karakterinin nedeninin gereksinmeden çok dinsel inançtan doğduğu izlenimlerini vermektedir.

Dil ve kültür: Her iki dönem devletlerini oluşturan kabila Türklerinin ortak karakteri, konuşma dilinde kendini göstermiştir. Gerçi, ikinci devletler arasında aydın sınıfın edebiyat ve bilim dili fars ve islâm arap kültürü ve dilinin etkisinde kalmış ise de, bu sınıf mensubları da dahil olmak üzere, konuşma dillerinin Türkçe olduğu görülmektedir. Buna karşılık, iki devir arasındaki farklılığı, özellikle kültür ve sosyal yaşantıda görüyoruz. Yeni islâm Türk devletlerinin yerleşik köy ve kent hayatı ön plâna çıkmıştır. Gök - Türklerle yoğun bir şekilde başlayıp Uygurlular zamanında sistematik bir hal alan yerleşme sistemi, Türk islâm devletlerinde, artık doğal bir hal almıştır. Özellikle Osmanlı - Türk devletinde başlıyan, ve Anadolu selçuklularının aksine sosyal bünyeyi güçlendirmeye yönelik iskân politikası, devletin emniyetini sağlamak için değil, sosyal ve ekonomik bünyenin sağlamlaştırılması amacına dönük olduğu görülmektedir. Her iki dönem Türk devletlerinde baş - gösteren en etkili sosyal fark; kadın ve erkek yaşam ve kıyafetlerinde görülür: Sünî İslâm ilkelerinin geniş oranda etkisi altında kalan bölgelerde kadının yaşantısı ile tesettürü (Giysilerle kapanması), islâmiyetin kabulünden önceki Türk sosyal yaşantısının tamamiyle aksi bir yön almıştır. Gerçi, islâm ülkelerinde kırsal bölge Alevî Türklerinin kadın özgürlüğü korunur görünmekte ise de,

bu, kapalı bölgeler içinde gizli kalmıştır. Erkeklerin de kıyafetleri, kadınlarınki gibi, tamamiyle değişmiştir. Keçe külâh, bel ile diz arasında uzanan gömlek, dar pantalon ve sarı deriden yarım çizme ile tamamlanan pratik, hafif erkek kıyafetleri yerini şalvara, kuşağa, sarığa, yakasız mintana ve cübbeye bıraktı. Fakat her iki dönem arasındaki en derin farkı, Islâmın tariykatçılık ve tekkecilik anlayışı yarattı. Eski şamanist Türklerde doğa ve dünya aşkı o kadar köklü idi ki, kutsal saydıkları herşeyi, korkudan değil, sevgiden ya güneşe, aya; ya da dağlara, kırlara, ağaçlara, nehirlere ve hayvanlara karşı idi. Takvimlerindeki yıllar bile hayvan başlariyle ifade edilmekteydi. Oysa, islâmlaşan Türklerde kent ve kırsal bölge insanında bu sevgi, öbürdünya (Ahret) aşkına dönüşmesinde tarikatçılığın etkileri olmuştur.

Müslüman Türk devletlerinde yetişmiş olan dünyaca tanınmış bazı bilim ve san'at adamları : Kaşgarlı Mahmut — Karahanlı prenslerden Türkçe yapıtı: *Dîvân-u Lugaati't Türk.*

Yûsuf Has Hâcub - Karahanlılarda saray nâzırı. Türkçe yapıtı: *Kutadgu-bilig.*

Ahmet Yesevî - Türkistanlı Türk mutasavvıfı ve şairi.

El Birûnî (973 - 1051), — Matematik Astronomi, coğrafya üzerinde çalışmıştır. Kendisi hakkında G. Sarton, «Onbirinci asrın ilk yarısı El - Bîrûnî devridir» diye yazmıştır. (Ord. Prof. Togan, s. 90-94)

Fârabî — 950 yılında ölen felsefeci

Mevlâna Clâleddin Rûmî

Yunus Emre

Nesîmî — Azerî lehçesiyle şiirler söyleyen Türk şairi.

Hoca Abdülkadir Meragî — (1306 - 1435) Azerî Türklerinden bestecî ve müzik kuramcısı.

Uluğ Bey — (1339 - 1449) Şahruh'un büyük oğlu. Büyük Semerkant rasathanesinin Ali Kuşçu ile birlikte kurucusu. Buhara ve Semerkant'a matematik, astronomi ve felsefe okutulmaya mahsus medreseleri kurup hocalık yapmıştır. Rasathanedeki bilimsel incelemelerini kitab haline getirmiştir: (Zîc-i Uluğ Bey 1437) Bu yapıtın Fransızca çevirisi Sedillot tarafından 1953'de yapılmıştır.

Ali Kuşçu — Uluğ Bey'in talebesi olan matematikçi ve astronomi bilgini. Fatih zamanında Türkiye'ye gelmiştir.

Ali Şîr Nevâî — (1441 - 1501) Çağatay lehçesiyle şiirler yazmış büyük bir şair. Hüseyin Baykara'nın vezîri.

İslâmiyetin kabulünden önceki Türk Devletleri: 1 — Büyük Hun İmparaorluğu (M.Ö. 220 -M.S. 216): Tarihteki Türk devletlerinin ilki, Büyük Hun İmparatorluğudur. İlk hükümdar, Tuman Yabgu idi. Tuman'ın kurduğu devletin adı, hükümdarın mensup olduğu kabilenin ismini almıştı. İslâmiyetten önce kurulan her Türk devleti de, aynı şekilde hükümdarın kabilesinin adı ile anılmıştı. Büyük Hun İmparatorluğunun (Hakan)ları, sırasiyle şunlardır: Tuman Yabgu (M.Ö. 210 - 209). Mete (M.Ö. 209 - 174), Mete'nin ölümünden sonra yirmibeş İmparator daha başa geçti ve Milâddan sonra 93 yılında; uzun süreden beri devam eden prensler arasındaki saltanat kavgaları ve iç savaşlariyle Çinlilerin bu savaşları teşvik eder tutumları sonucunda, imparatorluk Batı ve Doğu Hun devleti olarak ikiye bölündü.

2 — Batı Hun İmparatorluğu (100 - 376): Batı ve Doğu Hun devletlerinin başındakiler aynı sülâleden idiler. Ancak Doğu Hunlular Çin ve Siyen-Pi türklerinin de yardımı ile Batı hun devletini 376 yılında ortadan kaldırdılar.

3 — Avrupa Hun Devleti (374-454): Batı Hun devletinin dağılmasiyle başıboş kalan Hun Türkleri, 374 yılında Hakan Balamir'in idaresinde toplanarak (İtalyan Tarihçisi Deguignes, *Hunların Tarih-i Umumîsi* Çeviren Hüseyin Cahit İstanbul 1923, c 2, s. 143) Volga nehiri civarında yeni bir devlet kurdular. Kısa süre içinde dağılan bu devlet yerini yeni türk zümrelerine bıraktı. İkinci Hunlu devlet Macaristan içlerine kadar imparatorluk sınırlarını genişlettiler. Ruga veya Rua, İtalya'ya dalarak, Roma'yı her yıl ödenmek üzere 350 altın vergiye bağladı. (*Deguignes*, c. 2. s. 150 151) Ruga'nın 434'de ölümüyle yerine Muncuk'un iki oğlundan Bleda Büyük Kaan oldu; kardeşi Atillâ ise, kendisinin 445'de ölümünden sonra yerine geçti. Atillâ zamanında İmparatorluk sınırlarını Kafkasya, Güneydoğu Anadolu ve Mezepotamya'ya batı da ise Ren kıyılarına kuzeyde İsveç'e kadar genişletmişti. 451 yılında İtalya'yı yenerek Milano ve Pavia şehirlerini alan Atillâ. Papa III. Leo'nun karargâhına kadar gelerek ricaları üzerine, Roma'ya girmekten vazgeçti ve vergiye bağlıyarak Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) üstüne yürümek üzere geri döndü. 454 yılında birdenbire ölmesi üzerine yerine geçen oğlu İlek'in ilk hakanlık yılında imparatorluk dağıldı.

4 — Ak - Hunlar Devleti (424-531) : Son Hun Türklerinin kurduğu devlet, Sasânîler zamanında Harzem bölgesiyle Hazar denizinin doğu kıyılarını da içine almaktaydı. Bu devlete, batılı tarihçiler (Ak-Hun) dedikleri gibi (Otalitler), (Heyatle), (Nektalitler), (Etalit)ler de, denilmektedir. Bu Türk devletinin de 652 ya da 531'de yok olmasiyle tarihte Hun Türkleri devletleri dağıldığı kabul edilir.

5 — Gök-Türk'ler Devleti (552-745): Bilinen en büyük Türk devleti olan Gök - Türk İmparatorluğu, Doğu Avar'larına karşı savaşarak bağımsızlıklarını ilân ettiler ve 552'de devletlerini kurdular. Devlet başkanlarına Kaan denilmiştir. Devletin kuruluşunda iki kardeş Bumin Kaan ile İstemi Kaan bulunmaktaydı. Gök-Türklerin baskenti Karakurum'un 63 kilometre kuzeyindeki Ötügen kentiydi. 193 yıl süren devletin hayatında (26) Kaan başa geçti. Bumin (552-553), İstemi (533-576), Tapar (576-581), Dağa İşbara (581-587), Tunga Turan (588-600), Kutlug Kaan (682-693) en ünlüleriydi.

Bu devlet zamanında edebiyat, sanat, ticaret gelişmiş, kırsal bölge yaşantısından kentleşmeye doğru sosyal yaşantıda bir değişiklik kendini göstermiştir. Devletin sınırları batıda Volga nehri, doğuda ise Kore'nin kuzeyinden geçerek Büyük Okyanus'a varmaktaydı. Güneyde, Doğu Türkistan'ın tamamı ve güney-batısı dışında, bütün Batı Türkistan; güney doğuda Çin ile sınırdaş olmuşlardı. Güney batıda ise Sasânî imparatorluğu vardı. Doğu Roma İmparatoru Justinianus, Gök-Türklerle ticarî münasebetler kurmuştu. **Çöküşü:** 621 yılında Çuluk Kağan ikinci eşi olan Çinli hanımı tarafından zehirlenerek öldürüldükten sonra, yerine kardeşi Kara Kaan geçti ve geleneğe uyarak yengesi ile evlendi. 630 yılına kadar memlekette kendini gösteren kıtlık yüzünden ekonomik düzenin bozulması nedeniyle zayıflayan İmparatorluk, Çin'e yenildi; yüzbin Türk ile birlikte Kaan'da tutsak düştü. Kağan 634'de ölünce yerine Çinliler, Türk prenslerinden Sirba Kaanı imparator ilân ettiler. Fakat bu Çin yanlısı hükümet, Türk halkınca tutulmadı. Zehirlenerek öldürülen Çuluk Kaan'ın Türk olan eşinden olma oğlu (Kür-Şad), kırk beyle birlikte gizli bir ihtilâl komitesi kurarak, bağımsızlık eylemine girişti. Girişimleri Türkler arasında yayılarak Çinlilerle yer yer çarpışmaların meydana gelmesine yol açtı. Sürekli savaşlar sonucunda Büyük Kağan Kutluğ devrinde Gök - Türkler, eski güçlerini kazandılar ve Kağan 693'de ölünce yerine Kapağan geçtl. Yirmiüç yıl hakanlıktan sonra ölünce iki oğlu ile iki kardeş olan Bilge ve Kültek'in arasında iktidar için iç savaşlar başladı. İmparatorluk çözülmeye yüz tuttu.

6 — Uygur Devleti (745 - 940): İki döneme ayrılır. Birinci dönem 745 - 845 arasıdır. Gök-Türkler konfederasyonuna dahil olan Uygur Kralı (Kutluğ Bilge Kül) Kaan, 745 yılında bağımsızlığını kazanarak; devlet haline girer. Başkent bu devirde Ötügen yakınlarında Kavabalsagun kentidir. Bilge'nin yerine iki oğlu sırasiyle geçtiler. 759-780 yılları arasında (II-Tutmuş Alp - Kültür Bilge, Şaman dinini bırakarak (mani) dinini kabul etti ve bu din 177 yıl imparatorluğun resmî dini oldu. Uygurların bu devresinin son Kaanı Üge (839-845) tahttan indirildi ve 847'de öldürüldü. İkinci dönemi: (845 - 940) Bu dönemde Başkent, Doğu Türkistan'da Karahoça kentine nakledildi. Dönemin hakanlarının kimler olduğu kesinlikle bilinmemektedir. 940 yılına kadar devam eden Uygur devletinde bulunan Büyük Türk Hakanlığı tacı, onlardan sonra sonra Karahanlılara geçmektedir. Uygur medeniyeti: Gök - Türkler gibi yerleşik bir sistem içine girmişlerdir. Tarım, ticaret ve sulama işleri, çağının üstünde bir karakter taşır. Gök - Türkler'den devir alınan Fergana bölgesi, Uygurlar zamanında da tarım ve ticaretin merkezi olmuştur. Özellikle bu yörenin sulama tesisleri, çok ileri bir teknik ile yapılmıştır. (Bkn. Asya Üretim Tarzı sahife 11). Uygurlarda heykelcilik, resim, dokumacılık, halıcılık, çinicillk gelişmiştir. Uygur alfabesi, Osmanlılara kadar etkisini göstermiştir. Kâğıt, türkler arasında, bu devirde kullanılmaya başlanmıştır. Matbaayı, çinliler gibi, bilmekteydiler. Kentlerini surlarla çevirmişlerdir. Tapınakları renkli resimlerle süslüdür. Mâdencilik, meyvecilik şarapçılık çok ilerideydi.

7 — Hazar Devleti (625 - 965): Doğu Avrupa'da, Edil kıyılarıyle Kırım arasındaki bölgede yaşamışlardır. Başkentleri Dağıstan'da (Andery) Belencer, Kızlar (Semender) ve Volga deltasındaki Astarhan yanında Etil idi. Gök - Türkler kolundan gelen Hazar devleti, İran'daki Sasânî'lere ve sonra Arablara karşı, Bizanslıların yandaşı olarak savaştılar. Arablar (721 - 723) yıllarında Kafkasya'yı istilâ ettiler. Halife Yezid zamanında Arapları birkaç kez yenilgiye uğrattılar. Hazar'lar da, diğer Türk devletleri gibi, çeşitli kabilelerden bir konfederasyon biçiminde yönetilmekteydi. Çöküşü de, çeşitli beyliklerin kendilerinden ayrılarak yeni ve küçük devletler kurmalarından ötürü oldu. (Deguignes, c. 2, s. 491) Hazar devletinin resmî dini mûsevilik idi. Tevratı, Türkçeye çevirerek okumaktaydılar. Buna karşın hristiyanlık, Şamanlık ve müslümanlık da halk arasında yaygın durumdaydı ve devlet din ve vicdan özgürlüğüne özen göstermekteydi. Devletin kuzey sınırları, İskandinav ülkelerine kadar uzanmıştı. Devlet 965 yıllarında İskandinavyadan gelen Rus - Norman tazyikine dayanamıyarak zayıfladı. Sonra bölgeye Oğuz ve Kıpçak türkleri egemen oldu. Hazarlılar, Sasânî'ler İranında, Abbasîler devrinde ve Bizans'ta paralı askerlik yapmışlardır. Şimdiki deniz dönemin Arab tarihçileri tarafından, bu devletin adıyle anılmıştır. Kief kentide Hazarlar tarafından kurulmuştur.

8 — Avar Devleti (565 - 835): Orta Asya'da Gök - Türkler iktidara geçince, bu konfederasyona dahil olan Avarlar örgütten koparak, Hazar Denizi kuzey yoluyla Doğu Avrupa'ya gittiler. Burada kurdukları konfederasyona kuzey Kafkasya'da yaşayan Alan'lar ile Hun'lardan geri kalan kabileler ve Bulgarlar'da girdi. Kısa sürede Macaristan ve Avusturya, Almanya'nın içlerine kadar olan geniş Tuna bölgelerin sahip oldular. Kuzeydeki İslavlarla temas ettiler. Sasânî İranı ile ittifak ederek 626 yılında İstanbul'u muhasara etmişlerdi. Devlet kurucusu (Bayan - Kaan) Idi. Avarların çöküşü, 796 yılından başladı. I. Tudon zamanında Frank Kralı (Charlemagne)ın hücumlarına dayanamadılar; Tudon, devletini kurtarmak amacıyle şamanizm dininden ayrılarak hristiyanlığı kabul etmiş ise de, bu din değiştirmenin de bir yararı olmadı yeniden eski dinine döndü. Fakat Avarlar 805 yılında kesin olarak hristiyanlığı kabul ettiler. Devlet olma niteliğini kaybeden Avar'lar, zamanla Orta Avrupa kavimleri arasında kayboldular. «Bugün Macaristan'da birçok köyler Macarlaşmış avarlarla meskûndur; buralarda bulunan topraktan ve madenden yapılmış bir takım eşya da Avarlardan kalan eserler olarak kabul edilmektedir.»

Müslüman Türk Devleti: 9 — Karahanlılar (940 - 1040): Devlet olarak yüzyıllık bir tarihi olan Karahanlılar ilk müslüman Türk devletini kurdular. Karahanlılar Doğu ile Ön Asya arasında bir köprü görevi görmüştür. Karahanlılar, Uygur Türkleriyle birlikte Gök - Türk İmparatorluğunun coğrafyasına sahip olmuştu. Uygur Devleti daha çok, Asya'nın doğusunda, Karahanlılar ise batısında yerleşik durumdaydılar. Karahanlılar 940 yılında Satuk Buğra Han'ın, Abdülkerim adını alarak İslâm dinini kabul etmesiyle, resmî dinleri müslümanlık olmuştu. Kısa süre içinde Karahanlılar, Mâvera-ül nehri almışlardı. Daha Batı'ya akmalarına, yine bir Türk Devleti olan Gazne'liler engel oldular. Başkentleri önce Balaşgun, sonra Kaşgar idi. 1025'den sonra Gazne'liler, Mâveran-ül nehrin tümünü Karahanlılardan alarak, 1040 yılına doğru bu imparatorluğun artık küçük bir devlet haline girmesine neden oldular. Karahanlıların hakanları, sırası ile şunlardı: Kül-Bilge, Bazır, Saltuk Buğra, Baytaş Musa, Ali, Birinci Ahmet, Mansur, İkinci Ahmet ve Yusuf Hanlar. *(T. Yılmaz Öztuna*, c. s. 229).

Karahanlılar zamanında, müslüman Türk kültürünün gelişmeye başladığı görülür. *(Dîvân-ı Lûgat-it Türk* ve *Kutadgu-bilik*, onların döneminde yazılmıştır. «Kutlu Bilgi» anlamına gelen ikinci yapıt saray nazırı (Yusuf Has Hâcib) tarafından kaleme alınmıştır. 1015 yılında Balasagu'nda doğan yapıtın şairi, bu kitabın da felsefî ve sosyal düşüncelerini, dört kişiyi aralarında konuşturarak, açıklamıştır. *Kutadgu-bilik*'in mevcut nüshaları «Fergana nüshası», «Viyana nüshası» ve «Mısır nüshası» diye bilim dünyasında anılmaktadır. (Bk. Reşit Rahmetî Arat, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1038-47) Birinci yapıt *Divan-u lüğaati't Türk-ü* Kâşkarlı prens Mahmut yazmıştır. Yapıt 25 Ocak 1072'de yazılmaya başlanılmış ve 10 Şubat 1074'de bitirilmiştir. Yapıt, bütün türk lehçelerini de kapsayan Türk dili lügatı veya ansiklopedisi mahiyetindedir. İlk olarak Necip Asım tarafından üç cild olarak yayınlandı.

10 — Gazneliler Devleti (962-1187): Gazneliler ele geçirdikleri Mâvera-ül nehir havzasında fazla kalamadılar. Karşılarına çıkan ve İran'da egemenlik kurmaya başlayan Büyük Selçuklular, Gaznelilerin yayılmalarına engel oldu. Bunun üzerine, Hindistan yöresine sahip olmuşlarsa da, sonra bir müslüman Türk devletini kurdular. Bu devlet tarihte ikinci müslüman türk devletidir. İmparatorluğun güçlü döneminde Afganistan, Türkistan, Harzem, Horasan ve yöresine sahip olmuşlarsa da, sonra Büyük Selçukluların tazyikiyle, Afganistan ve Hindistan coğrafyasında karar kılmışlardır. Başkentleri önce Gazne, sonra Lâhur olmuştur. Devletin kurucusu, Alp - Tekin (962 - 963)'dir. Devleti güçlendiren yedinci Han, Mahmut Gazevî'dir. (998 - 1030) Gazne devletinin 15. yüzyılın son yarısına kadar, Hindistan ve Pakistan'da devam etmiş olmasına rağmen bu devlet, 1187'de son Han Melik Şah'ın tahttan indirilerek dört yıl sonra öldürülmesiyle gücünü yitirmiş ve yerine başka bir Türk devleti olan Gurlular, duruma egemen olmuşlardır. İtalyan tarihçisi Deguignes, Gaznelileri, Türk olarak kabul etmekle beraber, «Bunlar Türkistandan gelmiş koca bir millet değildirler. Bunlar müslüman hükümdarları tarafından satın alınmış, saraylarına, oradan meclislerine ithal edilmiş, sonradan büyük mansablara nâil olmuş kölelerdir. Beni Tolon ve Ahşi-

siye böyle kölelerdi. İmparatorlukların başkenti olan Gazne şehrine izafetle Gaznevîler denilen Türkler de bu kabiledendir» (c. 3, s. 257) demektedir. İtalyan tarihçisi, devletin ilk kurucusu Alp - Tekin'i, Mâvera-ül nehir ve Horasan'ı Arabların elinden kurtaran İran'ın Samanî sülâlesinin ikinci hükümdarı İsmail'in kölesi olarak göstermektedir. (Aynı yapıt, aynı sahife)

Gazneliler'in konuşma dili Türkçe resmi yazışma dili farsçadır. Sünni olan Gaznelilerin Sultanı Mahmut Gaznevî, asker ve siyaset adamı olarak tanınır. Kendisinin farsçayı ve İran şiirini bilmesi İran edebiyatını himayeleri altına alması sonucunu doğurmuştur. İran edebiyatı bu dönemde gelişmeye başlamış ve Firdevsî ünlü *(Şehnâme)*sini Mahmut Gaznevî için yazmıştır.

11 — Büyük Selçuklular Devleti (1040 1157): Bu devletin kurucusu Tuğrul Bey, Selçuk Bayın beş oğlundan Mikâil Bey'in küçük oğludur. 905'de doğmuş 1063'de altmışsekiz yaşında (Rey) kentinde bugünkü Tahran'da ölmüş ve burada gömülmüştür. Çocuğu olmadığı için ağabeyi Çağrı Bey'in oğlu Alp-Aslan tahta geçti. O'da 1072 de, Karahanlılar tarafından bir suikast sonucu öldürüldü. Yerine oğlu Melik Şah geçti. (1072 1092) Ölünce yerine onbir buçuk yaşındaki büyük oğlu (Börkyaruk) geçti. Bu da, yirmiüç yaşında öldü. Yerine Melik Şah'ın diğer oğlu Muhammed ve sonra Sencer (1117 - 1157) geçtiler. Sultan Sencer'in devriyle bu devletin egemenliği sona ermiş ve büyük Hakanlık Harzem - Şahlara geçmiştir. Fakat, Sultan Sencer'in kardeşi Muhammed'in oğulları 1194e kadar Irakta (Irak Selçukluları) hükümetini sürdürmüşlerdir.

Büyük Selçuklular devletinin kurucu Tuğrul Bey ve kardeşlerinin askeri gücü, tamamiyle Oğuz Türklerine dayanmaktaydı. İlk zamanlarda bu askerî güç, kendileriyle birlikte İrana gelen onikibin kadar Türkmenle dört beş bin kişi kadar Irak Türkmenlerinden ibaretti; ve Tuğrul Bey, bu kuvvetleriyle Tahran'ı (Rey) fethederek başkent haline getirdi. (1043) Tuğrul Bey, yaşamının sonlarına doğru Gaznevîleri yenilgiye uğratarak, imparatorluğun sınırlarını doğuda Amuderya kıyılarına kadar genişletti. Ve bu sırada kendisine büyük Türk kitleleri katıldılar. Tahran'a yerleştikten sonra amcası Arslan - Yabgu'nun oğlu Kutlamış ile diğer amca oğullarını Azerbeycan'a gönderdi. 1063-te ölünce yerine halef olarak kardeşi Çağrı'nın oğlu Alp-Aslan'ı bıraktı. Alp-Aslan, bu sırada Horasan yöresindeydi. Bundan yararlanan Kutlamış, Tahran'da bulunan ellibin askere dayanarak, kendisini Hakan ilân etti. Horasan'dan Tahran'a gelen Alp-Aslan, Kutlamışı yenilgiye uğrattı. Tahta geçerek 1064te Gürcistan bölgesini sınırları içine aldı ve nihayet 1071 tarihinde Malazgirt meydan savaşında Bizans ordusunu yenilgiye uğratarak Anadolu'ya ayak bastı. (Bk. Anadolu Selçukluları) Alp-Aslan, Anadolu dönüşünde Azerbeycan'ı tamamiyle fethederek buraların yönetimini Türklere kazandırdı. Doğuda ise sınırları Aral gölü ve üstyurd sahasına kadar uzattı. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melik Şah döneminde İmparatorluğun iskân işleri tamamlanmış ve Veziri Nizâm-ül mülk'ün de yardımı ile Büyük Selçuklu Devleti bilim ve edebiyat, sanat alanlarında da yükselmişti. Yerine oğlu onbirbuçuk yaşındaki Börk-yaruk geçti. Yirmiüç yaşına kadar sultanlık yaptı. Kısa süren sultanlığında, zamanı, kardeşleri Muhammed ve Sencer ile savaşlarla geçti. Hastalanarak öleceği sırada (1104) 4,5 yaşındaki oğlu Melik Şah'ı sultan ilân etti ve onu babasının kölesi Atabeyi Ayaz'a emanet etti. (Deguignes, c. 3, s. 7) Bağdat'a giden yeni sultan ve vasisi, Börk-Yaruk'un kardeşi Muhammed ile karşılaştılar ise de, zamanın ileri gelenlerinin aracılığı ile sultanlık hakkı Muhammed'e verildi. Muhammed, sultan ile vasisini öldürttü.

Azerbeycan, Musul, Suriye ve Mısır'da savaştı. Ölümü üzerine yerine geçen oğlu, Mahmut'un sultanlığının ilk evresinde Horasan valisi olan amcası Sencer, sultanlığını ilân ederek ordusu ile Irak ve İran üzerine yürüdü. Mahmut'un kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Birbirleriyle anlaşarak, Irak ve İran Mahmut'a bırakıldı. Fakat Sencer'in adı hutbelerde daha önce anılacaktı Mahmut 1131de, (Hemedan)da öldü. «Onüç yıl hükümet sürdü. Komutanlarının halka zulüm etmelerini önler, bilim adamlarına karşı saygılı, yaptığı hatalar hakkındaki eleştirilere önem verirdi.» Büyük Selçukluların Sultanı Sencer ise, 73 yaşında hastalanarak öldüğü zaman, «Büyük fetihleri dolayısiyle halkı kendisine, ikinci İskender unvanını vermişlerdir.» (Aynı yapıt, s. 427) Sencer öldükten sonra, yeni sultan için Bağdat'da hemen hutbe okunmamış; Horasan'da ise, halkın kendisine karşı olan sevgisi sonucu, ölümünden sonra bir yıl süreyle kendi adına hutbe okunulmakta devam edilmişti. (Aynı yapıt c. 3. s. 428 Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuk İmparatorluğu çökme aşamasına girdi.

Büyük Selçuklularda uygarlık I — (1040 - 1157) yılları arasında Halifeleri de himayeleri altına alan tüm yakın ve orta doğu'ya egemen olan Büyük Selçuklular imparatorluğu, özellikle müslümanlığın yaygınlaşmasında büyük rol oynadı. 2 — Melik Şah zamanında tüm imparatorluk dahilinde yol, köprü ve kanallar yapıldı. Kentlerde hastahaneler açıldı. Bu türlü imar işleri, batı ile doğu arasındaki karayolu ticaretini kolaylaştırdı; ve özellikle kervanlarla yapılan kara ticaretinin güven içinde olması sağlandı. İmparatorluk zamanında, çeşitli milletlerin mimarîleri üzerinde bir yakınlaşma rolü oynadıkları anlaşılmaktadır.

3 — Yine W. Barthold, Selçuklu sultanlarından söz ederken, bunların ümmî kişiler olduğuna işaret etmektedir. (Ayni yapıt, s. 55) Rus tarihçisinin bu yargısını, Ord. Prof. Köprülü de, adı geçen kitabın türkçe dip notlarında kısmen doğrulamakta ise de, özellikle Sultan Sencer'in ümmiliğine rağmen kültürsüz bir hükümdar sayılamıyacağına ve İran edebiyatını bilmediğinin elde belgelere göre söylenemiyeceğine işaret etmektedir. (Aynı yapıt, 50 numaralı not) Büyük Selçukluların ilk hükümdarları okur yazar olmamalarına karşın dönemlerinin bilim ve sanat adamlarına yakınlık göstermişlerdir. W. Barthold, bu konuda şöyle demektedir; «...Selçukîlerin fütuhatı, yalnız Horasan fakih ve şairlerine değil, Samanîler ve Gaznevîler devirlerinin siyasî ananelerini yaşatanlara da geniş sahalar açtı. Bunlardan biri, Tus'lu vezir Nizam-ül mülk'tür ki, uzun zaman bütün selçuk imparatorluğunun en nüfuzlu adamı olmuştur.» (Aynı yapıt, s. 55), «Selçukîlerin ve bunların yerine geçmiş olan hanedanların saraylarında, İran şairleri de yakınlık gördüler. İlk selçukî sultanı'na 1048'de (Veys-ü Râmin) isimli manzum bir roman taktim edildi. Bu yapıt o zaman tamamiyle unutulmuş olan pehlevî dilinden yeni farsî'ye Cürcanlı Şair Fahreddin Esat tarafından çevrilmişti. XII. Asır şairlerinden ikisi, Sultan Sencer'in meşhur kasidecisi Enverî ile. Kafkasya'nın Gence şehrinde yaşamış ve orada ölmüş olan, manzum romanlarıyle tanınmış mesnevî yazarı Nizamî idi.

12 — Harzem - Şahlar Devleti (1157-1231): Harzem-Şahlar, önceleri Büyük Selçuk Devleti konfederasyonuna dahil bir beylik halinde idi. Sultan Sencer, 1157 yılında ölünce, bu türk beyliği yönetime geçerek ve Irak Selçuklularını da 1194'de tarihten silerek, Dağu'da büyük Türk Hakanlığı tâcını elde etmiş oldular. Bu tarihten sonra, Mâvera-ül nehir'i baştan başa egemenlikleri altına aldılar. Asıl yurdları, Aral gölünün güneyine düşer. Bu devletin kurucusu, Oğuzların Beğdi'li boyundan gelir. İlk devlet adamı Anuş - Tikindir. Bu şahıs, Melik Şah zamanında Harzem genel valisi idi. Deguignes'ye göre, «Balca - Tekin, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın kilerci - başısı bir köle idi. Efendileri gibi Türk olan Balca - Tekin, Horasan'da büyük bir hüküm ve nüfüza mâlik idi» (c. 4. s. 442). «Bu şahsın, yanına köle olarak

aldığı Anuş - Tekin ismindeki Türk, kendisinin ölümünden sonra iyi ahlâkı nedeniyle efendisinin yerine geçti ve böylece Harzem hükümetine nâil oldu. Fakat tahta çıkmadı. Oğlu Kutbeddîn Mehmed'e, zamanın en yüksek eğitimini yaptırdı. Ve Mehmet, babasının 1097'de ölümü üzerine, yerine vali atandı. Bu makamda 1128 yılına kadar kaldı ve ilk kez bu aileye (Şah) unvanı verildi. (C. 4, s. 443; **T. Zafer Öztuna, C.** 11, s. 263) Ölünce yerine Muzaffer Gazi Alâeddin Atsız, geçti. 1156 yılına kadar valiliğini devam ettirdi. Ölümüyle yerine oğlu İl-Aslan, geçti. Bu sırada Sultan Melek Şah'da öldüğünden, bağımsızlığını ilân etti. 1172 tarihine kadar tahtta kaldı. Yerine oğlu Alâeddin Tekeş, tahta otararak küçük kardeşini bertaraf etti. 1200 tarihe kadar tahtta kalan Tekeş, zamanında yakın ve orta doğu'yu sınırları içerisine dahil etti. Yâni İran, Güney Kafkasya, Dağıstan, Umman, Afganistan, Mâvera-ül nehir, Harzem coğrafyasına egemen oldu. İmparatorluk 1220'den itibaren doğularında kudret sahibi olmaya başlıyan Moğol'ların devşamlı askerî tazyikleriyle kudretlerini kaybetmeğe başladılar ve 1231 yılında son Hakan Celâleddîn Harzem Şah'ın ölümüyle Doğu Türklerinin büyük hakanlığı tahtına Çağatay Han yükselmiş oldu. Devlet «En geniş şeklini bulduğu anda, Moğol istilâsı İmparatorluğu silip süpürmüştür. Eğer Moğol'lara dayanabilseydi, Moğol İmparatorluğu bir uzak doğu devleti şeklinden ileri gidemez; nihayet (Dest-i Kıpçak)ı alıp Doğu Avrupa'ya inebilir, fakat islâm âlemine ve Türkiye'ye müdahale edemez, netice itibariyle Türkiye Selçuklu'su, Hakanlığı da, dağılmazdı. Bunu yapabilecek gücü de vardı. Fakat Hükümdar'ın zaifliği ve devletin iç bünyesindeki ihtilâf ve bozukluklar, buna mâni olmuştur.» (T. Yılmaz Öztuna, c. 2, s. 267) Bu konuda Deguignes, ise, şöyle der: «...mütebâki Harzemliler, Keşlu Han'ın maiyetinde Moğolların yanına gittiler. Moğollar, bu Harzemlileri kendi ordularına dağıttılar. Artık bir daha görünmediler. İşte, Türkistan'dan ve Hindistan'dan Suriye'ye varıncaya kadar bütün memleketlere dehşet salmış olan bir muazzam kudret bir an içinde böyle zâil oldu.» (c. 4, s. 510)

13 — Timur (Temur) İmparatorluğu (1369 - 1507): Cengiz Han ile aynı sülâlenin ayrı kolundan gelen Temur (Ord. Prof. Togan, s. 68) Cengiz Han ile birlikte Türk olup, başına geçtikleri devletler de, Türk Moğol devletleri idi. (Deguignes, s. 5, s. 9) Temur, 1335de Semerkant'ın güneyindeki Keş kentinde doğmuştur. Bu tarihte Mâvera-ül nehir'de Cengiz ailesinden Çağatay Hanları hüküm sürmekteydiler. Timur 1368 yılında Belh Emiri oldu. Bu tarihten sonra sonra sınırlarını genişletmğe başladı, ve bu faaliyeti ile Hanlar derecesine kadar yükseldi ise de, Moğol Hanedanı ile o mıntıka halkının Cengiz ailesine mensup olanlardan başkasına itaat etmeyeceklerini bildiğinden, Çağatay Hanı'nı hükümdar tanıyarak onun adına sikke kestirdi. (Ord. Prof. Uzunçarşılı, s. 301; Deguignes, c. 5, s. 9) Timur, yedi yıl içinde Doğu Avrupa'da Altın - Ordu devletini yenilgilere uğrattı, İran'ı nüfuzu altına aldı (1378), sonra Azerbeycan ile Irak'ı işgal etti, Bağdat'ı fethetti, Bağdat hükümdarı Mısır'a sığındı. (1393) Timur'un bundan sonra memleketine dönüşünde, Mısır'ın yardımı ile Sultan Ahmet, tekrar hükümdarlığına kavuştu. Timur, (1399) Hindistan seferinde kuzey Hindistanı istila etti. Buradan dönüşünde Bağdat'ı tekrar elde edince, Bağdat hükümdarı Sultan Ahmet, Yıldırım Bayezid'a sığındı. Bu sığınmadan sonra Timur ile Osmanlı Padişahı arasında yazışmalar başladı. Timurun Yıldırım'da yazmış olduğu ilk mektubu arabçadır. Sultan Ahmet ve onunla birlikte kendisine sığınan Kara Yusuf'un tehlikeli olduklarını ve her nereye giderlerse oraya uğursuzluk getirdiklerini ve onların Bayezid gibi büyük bir padişahın himayesine nâil olacak kimseler olmadıklarını söyledikten sonra isteklerine aykırı hareket etmemesini ve kendisine karşı gelmek isteyenlerin sonlarını yazmıştır. İkinci farsça mektubunda ise, Yıldırım'ı tehdit ediyor, Bayezid'ın Frenk küffarı ile cihad farizasını ifâ ettiğinden dolayı o taraflara taarruz etmesini ve şimdi Emir Kara Yusuf ve Sultan Ahmet'in o tarafa iltica etmek dolayısiyle bunların bağlı olarak gönderilmesini, aksi taktirde savaşa hazır olmasını bildirmiştir. (Ord. Prof. Uzunçarşılı, s. 302 dip notu.) Yıldırım ise memleketinin iktisadî, içtimaî ve askeri kudretiyle gayet mağrur olarak verdiği cevapta, Timur'a hakaret ederek şöyle diyordu: «Malûmun olsun ki, bu kelâmı bizim memleketimize gönderipte cenk meydanına gelmez isen zevcelerin - eşlerin - talâk-ı selâse ile boş olsunlar. Eğer sen bizim memleketimize kasdedersin de ben senden kaçar ve seninle savaşa girişmez isem benim zevcatım - eşlerim - dahi talâk-ı selâse ile boş olsunlar» (Ahmet Rasim, ***Osmanlı Tarihi***, c, 1, s. 64, 29 numaralı ifade) İtalyan tarihçisi Deguignos'a göre Timur'un, Beyazıd'ın ülkesine taarruzundaki asıl neden, Bizans ve Avrupalı hükümdarların bu konuda kendisini teşvik etmiş olmalarıdır. Şöyle, diyor, Deguignes; «Gürcistan'dan avdetinde Timurlenk bazı Avrupa hükümdarlarının sefirlerine (Elçileri) tesadüf etti. Bunlar Birinci Murad'ın oğlunu getiriyorlar ve aynı zamanda kendisiyle ittifak yapmak istiyorlardı. Avrupa hükümdarlarının maksadı İstanbul'u tehdit eden Beyazıd'a hücum için Timurlenk'i teşvikten ibaret olduğu anlaşılıyor. Timur sefirleri şark âdeti mucibince büyük hürmetlerle kabul etti. Bu sefirler Trabzon tarikiyle avdet ettiler. Timurlenk artık Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır Sultanı ile savaşmaya karar vermişti.» (c. 7, s. 102 - 103) Timur, Osmanlı olduğu ise de, kısa bir süre sonra memleketine dönmek üzere buradan ayrıldı. Ancak, diğer fetettiği ülkelerde uyguladığı sistemi, Anadoluda da tekrarladı. Yıldırım Bayezid'ın birlik altına getirmek başarısını gösterdiği bütün beyliklere bağımsızlıklarını vererek, Anadolu birliğini tekrar parçalamış oldu. Timur, 1406 yılına doğru yetmişbir yaşında öldü. Ölümünden önce torunu (Pîr Mehmed Cihangir)i kendisine halef atamış olduğunu İtalyan tarihçisi işaret eder. (c. 7, s. 119) Timur'un ölümünden sonra, kendisinden önce ölen, oğullarından (Miran Şah)ın oğullarından Halil, Semerkant'da tahta çıkarıldı. (Aynı yapıt s. 124) Ancak, bâzı ileri gelenler Halil Sultan'a karşı çıktılar. Bu sırada Timurlenkin kendisine halef seçtiği diğer torunu (Pîr Mehmed), Kandihar'dan büyük bir ordu ile çıkarak Semerkand üzerine yürüdü ve iki kez savaştılar.

İkisinde de Halil Sultan, Pîr Mehmed'i yenilgiye uğrattı, ancak, Timur'un sağ kalan beş oğlundan sonuncusu olan (Şah-Ru Bahadır) Halil'i yenerek devlete egemen oldu. (1415) otuzsekiz yıllık bir saltanattan sonra yetmişbir yaşında öldü. Büyük oğlu Ulunç Bey tahta geçti. Bu sıralarda Büyük Timur imparatorluğu, Osmanlı devleti, Türkmen Beylikleri, Doğu Anadolu'daki Akkoyunlular ve Karakoyunlular, Memlûklar, Altun-Ordu ve Hindistan Türk devletlerini kendisine bağlamış idi. Fakat gerek Tanmu'un gerekse oğlu Şah-Ru Mirzanın ölümlerinden sonra bu devletler, İmparatorluğa karşı bağımsızlıklarını tekrar sağlamışlar; ve 1507 tarihine doğru Türkmen ve Özbekler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

14 — Altun - Ordu Devleti (1241 - 1502): Doğu Avrupa ile Volga arasında bir Türk - Moğol devletidir. Moğol İmparatoru Cengiz Han, İrtiş ırmağı ile Balkaş gölünün batısındaki ülkeyi oğlu (Cuci)'ye vermişti. Cuci'nin oğlu (Batu) Han da ülkesini bir hayli genişletti. (1236) Devlet kısa süre sonra ikiye ayrıldı. Balkaş ve Aral gölleri arası ile İrtiş ırmağının güneyindeki yerler Batu Hanın kardeşi Orda'ya (Ak - Orda) verildi. Batu Han'a kalan kesim (Gök - ordu) olarak adlandırıldı, giderek Altınordu biçimine dönüştü. Batu Han, 1241 yılında aşağı İdil boyunu merkez yaparak, Saray

kentini kurdu. Bu devlet yasal yönden Karakurum'daki Moğol İmparatorluğuna bağlı bir konfederasyon üyesi idi. Batu Han, devlet örgütünü kurarak kendisi de (Sayın) Han adını aldı. Kıpçak bozkırlarını, orta ve aşağı İdil yörelerini, Harzem ve Azerbeycanı, Kafkasları sınırları içine kattı. 1275 yılında tahta (Berke) Han geçti. Döneminde müslümanlık kabul edildi. Berke Han'ın yerine geçen (Mengü Temur) zamanında (1266 - 1280) devlet bağımsızlığını ilân etti. (Özbek) Han (1313 1314) Rus prnslerinden alınan vergi oranını yükseltti. (Canibek) Han (1342 - 1357) zamanında devlet daha da güçlenerek Avrupa'nın siyasal, ekonomi ve kültür yönünden önemli devletleri arasına girdi. Yıkılışı, (Berdibek) Han'ın (1357 - 1458) ölümüyle başlamıştır. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, hakanlık kavga ve savaşları devleti içten yıkılma durumuna getirdi ve bu Berke Han'dan sonra yirmi yıl içerisinde on dört hanın kısa sürelerle tahta çıkmaları sırasında kendini gösterdi. Nihayet (Toktamış) Han, Temur'un yardımı ile başa geçerek birliği yeniden sağladı ise de, yine Timur'un 1391 ve 1395 yıllarında yaptığı seferlerle Altun - Ordu devleti sarsıntı geçirdi. Hanlar arasında yeniden saltanat kavgaları başladı. (Seyyid Ahmet) Han (1445 - 1481) yılları arasında kısmen huzuru sağladı ise de, ölümünden sonra oğulları arasında boğusmalar durmadı. 1502 yılından sonra Altun - Ordu devleti parçalanarak beş ayrı hanlığa bölündü. Tarihin son konfederasyon şeklindeki devleti böylece tarih yüzeyinden silindi yerine Kırım, Sibir, Astrahan, Nogay hanlıkları kuruldu.

Altun - Ordu devletinde kentleşme devletin temelini oluşturmaktaydı. Bu nedenle ekonomi ve ticarette pazarcılık ileri gitmişti. Büyük kentler kurulmasında Altun - Ordulular çok dikkatli idiler. Özellikle Batu Han'ın kurmuş olduğu (Eski Saray) ve Berke Han'ın kurduğu (Yeni Saray) kentleri günümüzde de önemlerini korumaktadır. Başkentleri, milletlerarası ticaretin merkezi haline getirilmişti. Timur burasını 1395 yılında yıkarak yağmaladı. Bu devletin bir özelliği, hükümdar ailesinden gelen kadınlara siyasal hakların tanınmış olmasıdır. Bu kadınların devlet yönetiminde rolleri büyüktü. Devletin Cengiz Han yasaları, bu devletin müslümanlığı kabulünden sonra şeriat ve fikir karşısında terkedilmişti. Rusya'nın yükselerek devlet haline gelmesinde Altun - Orduların devlet örgüt biçimi örnek olmuştur. Altun - Ordu'nun resmî ve edebî dili Türkçe idi.

15 — Babür Devleti: (1507 1857): Babür Timur soyundan Ferğana hükümdarı Ömer Şeyh Mirza'nın oğludur. 14 Şubat 1483'de Andican kentinde doğmuştur. Asıl adı Zahireddin Mehmet Babur'dur. Küçük yaşından itibaren güçlü bir eğitim görmüştür. Babür, 1507 kısında Şeyh Bâni'nin Kandıhar akınlarını ezerek Kâbil'de hükümdarlığını ilân etti. İrandaki Safevî devletinin şahı İsmail'i tutmuş; onunla ittifak ederek 1510'da Şeyh Bâni'yi dağıtmışlardır. Babür, Şeyh Bâninin ölümünden sonra Şah İsmail ile anlaşarak, Özbek'lerin üzerine, Semerkant'a yürüdü. 1511'de üçüncü kez Semerkantı aldı. Şah İsmail'in Osmanlılar aleyhine Anadolu'ya gitmesi, Babür'u Özbek'lere karşı yalnız bırakmıştı; Özbek'lerin karşı saldırısı sonucunda şehrî bırakarak Kâbil'e dönmek zorunda kaldı. 1523 yılında Hindistan seferine çıkarak Ulahor; 1526'da Delhi ve Agra'yı aldı. Bu suretle Kuzey Hindistan ve Afganistanı da içine alan imparatorluğunu kurmuş oldu. Oğullarından Kâmuran'ı Kâbile; Hümâyun'u Fergane'ye yönetici olarak bıraktı. 1530 yılında öldü. Yerine oğlu Hümâyun geçti. (1530 - 1556) Bu sırada Hindistan ve Afganistanda devlete karşı ayaklanmalar başladı. 1539'da yenildi ve Lahor kentine sığındı. Afgan Kralı Şir Şah Delhi'ye yerleşerek orada hüküm sürerken öldü. Bundan sonra Hindistan'daki Türk devletleri dönemi başladı ve bu 1857 yılına kadar devam etti.

Devletin kurucusu Babür, güçlü bir kumandan ve yönetici olduğu kadar, düşün ve sanat adamı kimliğiyle tanındı. Özellikle «*Babürnâme*»si; siyasal anılar bakımından evrensel bir değer taşır. Türkçe ve Farsça şiirleri ve *Mubir* adlı şiir kitabı: *Mecmua-i eş'ar-ı Babür Padişah* adlı Türkçe şiir kitabları vardır.

16 — Osmanlı İmparatorluğu: (Bk. Osmanlı Devleti):

Necdet Kurdakul

Türk Devrim Ocakları Halkevleri'nin Demokrat Parti iktidarı tarafından kapatılmasına tepki olarak, 1952 yılında Ankara'da kuruldu. Amacı, tüzüğünde; «Atatürk devrimlerini korumak, yaymak ve geliştirmek» olarak belirtiliyordu. Bu amacın davandığı ana ilkeler, milliyetçilik, medeniyetçilik, şahsiyetçilik olarak gösterilivor, «komünizme, ırkçılığa, bölgesel görüslere, dogmatik görüslere ve irtica zihniyetine» karsı olduğu belirtiliyordu. Türk Devrim Ocakları, Türkive Milli Gençlik Teşkilâtı'nın da kurucu üyeleri arasındaydı.

1957'de, Genel Merkez'i İstanbul'a alınar Türk Devrim Ocakları, 1962'ye kadar yurdun çeşitli yerlerinde 20 kadar ocak açtı. 27 Mayıs 1960 öncesi, tüzüğünde yazılı amaç ve ilkelerde beliren görüşleri aşan ileri ci çalışmalar yapan Türk Devrim Ocakları, özellikle 27 Mayıs 1960'tan sonra Atatürk devrimciliğini, bütün kurumlarıyla Batı tipi çoğulcu demokrasinin, dolayısıyla düşünce özgürlüğünün gerçekleştirilmesi, layiklik ve 1961 Anayasası'nın savunulması olarak ele alan bir anlayışla, çalışmalar yaptı. Ocak sayısının bire indiği 1970'e kadar çalışmalarını sürdürdü. Behçet Kemal Çağlar ve Prof. Tarık Zafer Tunaya, Türk Devrim Ocakları'nın 1957'den sonraki döneminde uzun süre genel başkanlık yaptılar.

Türk Dili (1 ekim 1951). Aylık düsün, sanat dergisi. Sahibi: Türk Dil Kurumu. Yazı işlerini fiilen idare eden: Agâh Sırrı Levend 1 Temmuz 1972'de çıkan 250. sayıda, Sorumlu Yönetmen: Ömer Asım Aksoy. Yazı Kurulu: Adnan Binyazar, Salâh Birsel, Hasan Eren, Mehmet Salihoğlu, Tahsin Saraç. «Başlarken» başlıklı sunuş yazısında, «Dilimizi, dil üzerine tartışmaların çekişmelerin değil yazarlarımızın kurup geliştireceğini biliyoruz. Bugünkü Türkçe ile neyi söyleyebiliyor, neyi söyleyemiyoruz? Ele alınacak asıl konu budur. Bunu bize bildirecek olan günümüzün edebiyatı, yazılarıdır. Bu dergi bunun için, bugünün türkçesini daha doğrusu türkçelerini göstermek için çıkıyor. Bir çığırın, bir görüşün dergisi değil, türkçeyi sevenlerin, türkçe için çalışmak isteyenlerin dergisidir,» tanımı ile amacı belirlenen Türk Dili'nin ilk sayısında Agâh Sırrı Levend, Osman Attilâ, M.Ş.E. (Memduh Şevket Esendal), Falih Rıfkı Atay, Peyami Safa, Serhatoğlu, Ataç, Oğuz Kâzım Atok, Suat Y. Baydur, Fazıl Hüsnü Dağlarca, M. Şakir Ülkütaşır, Prof. Fındıkoğlu'nun yazıları, şiirleri yer aldı. Derginin ilk yıllarında Ataç, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Külebi, Salâh Birsel, Suut Kemal Yetkin, Behçet Necatigil, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Sabahattin Batu, Ceyhun Atuf Kansu, Turgut Uyar, Metin Eloğlu, Sabahattin Kudret, Oktay Akbal, Nezihe Meriç, Gülten Akın, Nevzat Üstün, Minnetoğlu, Ali Püsküllü, Abdülkadir İnan, Prof. Ahmet Ateş, Enver Ziya Karal, Hikmet Dizdaroğlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu başlıca kalemler arasında göründüler.

Divan, halk ve günümüz edebiyatları üzerine arastırma ve incelemeler (Agâh Sırrı Levent, Orhan Şaik Gökyay, Baha Dürder, Cahit Öztelli Hikmet İlaydın, Cevdet Kudret, Kırzıoğlu M. Fahrettin, Metin And, M. Şakir Ülkütaşır, Hikmet Dizdaroğlu, Abdülkadir İnan, Adnan Binyazar, Mehmet Salihoğlu), deneme ve eleştirme yazıları (Ataç, Suut Kemal Yetkin, Nermi Uygur, Salâh Birsel, Oktay Akbal, Fahir Onger, Adnan Binyazar, Muzaffer Uyguner, Hikmet Dizdaroğlu), vs. Türkçenin sorunlarını konu

alan yazılar (Ömer Asım Aksoy, Agâh Sırrı Levend, Cevdet Kudret, A. Dilaçar, Emin Özdemir, Prof. Dr. Hasan Eren, Enver Naci Gökşen, Tahsin Saraç) *Türk Dili* dergisinin kişiliğini oluşturdu. Roman, günlük kısa oyunlar, Atatürk, Anı, Eleştiri, Türk Halk Edebiyatı romanımızda Kurtuluş Savaşı gibi özenle düzenlenen özel sayıları kalıcı nitelikte yapıtlar düzeyinde göründü...

Türk Dil Kurumu. Özellikle 1908'lerden sonra Türkçenin gelişme ve özleşmesi yolunda gösterilen çabaları daha verimli düzeye u'aştırma amacıyla kurulan örgüt. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'ün düşün ve edebiyat adamlariyle birlikte başlattığı çalışmalardan sonra 12 temmuz 1932'de Ankara'da kuruldu. İlk çalışma döneminde yönetim kurulu Samih Rıfat'ın başkanlığında Ruşen Eşref (Ünaydın), Celal Sahir (Erozan), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'den oluştu. Kurumun aynı yıl Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan ilk kurultayına Halit Ziya (Uşaklıgil), Hüsyin Cahit (Yalçın) gibi Edebiyat-ı Cedideciler; Mehmet Emin (Yurdakul), Ali Canip (Yöntem), Fahir Rıfkı (Atay), vb. milli edebiyat akımına bağlı kalemler katıldılar. Özellikle dilin özleşmesi konusunda tartışmalar, özeleştiriler yapıldı. Dil anlayışı yönünden tutucu olarak bilinen kimi yazarlar Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarından etkilendiler. Halit Ziya Uşaklıgil gibi Osmanlıca beğenisine çok bağlı olduğu bilinen bir yazar bile, Kurumun çalışmaya başlamasından kısa süre sonra görüşlerini «Türk Dilinin özleşmesine pek taraftarım. Bunu kurultayın ilk içtimaında ve son yazılarımda mufassalan söyledim. Herşeyden evvel yabancı kelimelerin müştaklarından, terkiplerden, tabirattan mürekkebattan lisanı kurtarmalıdır» (Varlık dergisi, 1 kasım 1934) biçiminde yansıttı.

Kurum, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün ölümünden sonra bıraktığı miras nedeniyle çalışmalarını geliştirme olanağı buldu. «Derleme ve Tarama», «Sözlük», «Dil Bilgisi», «Terim», «Yayın ve Tanıtma» kollarının çalışmalariyle amaçlarını yaşama geçirme çabasını sürdürdü. Agop Dilaçar, Ömer Asım Aksoy, Ahmet Cevat Emre, Nurullah Ataç, Besim Atalay, Tahir Nejat Gencay, Emin Özdemir, Berke Vardar, Özcan vb. tanınmış dilcilerin yanısıra Nurullah Ataç, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Külebi, Cevdet Kudret, Adnan Binyazar, Hikmet Dizdaroğlu, Prof. Macit Gökberk, Cemal Süreyya, Sami Karaören, Samim Kocagöz, Salah Birsel, Oktay Akbal, Tahsin Saraç, Tahsin Yücel, Akşit Göktürk, Ali Püsküllüoğlu vb yazarlar, düşün adamları kurumun kollarında ve yönetim kurullarında görev aldılar. Her ay çıkarılan dil ve edebiyat dergisinden (bknz. Türk Dili) başka kurumca sözlükler, imla kılavuzları, değişik türde yayımlar da yapıldı.

(A.C.)

Türk Dil Kurumu ve Çalışamları Üzerine

Türk Dil Kurumu, sadece bir bilim derneği değil, büyük kurucusunun ülküsüne uygun olarak, kurulduğu günden beri —tüzüğünde de yazılı olduğu gibi— devrimci bir bilim derneğidir. Böyle olunca, oraya bütün dil bilginlerinin ve bütün sanatçıların «tabii üye» olması gerektiği düşüncesi üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü «dilde devrimcilik olur» diyen bilim adamlarına karşın «dilde devrimcilik olmaz» diyen bilim adamları da vardır. Bunun gibi Atatürk devrimlerini benimcseyen aydınlar ve sanatçılar da, yeren aydınlar ve sanatçılar da görülmektedir. Devrimciliğin karşısında olanlar Türk Dil Kurumuna üye olmak istemezler. İstemedikleri yere «tabii üye» olarak alınmaları ise söz konusu olamaz. Bunlar arasında üye olmak isteyenler varsa, bu isteğin Türk Dil Kurumunu baltalamak için olacağını tahmin etmek güç değildir. Bundan dolayı, Dil Kurumuna üye alma işi başıboş bırakılamaz.

Bu sözlerimizden, üye olmak için baş vurup da gereken üçte iki çoğunluk oyunu sağlayamayanların «Atatürkçü olmadıkları, dile yeterince hizmet etmemiş ya da edemez oldukları saptanmıştır» gibi bir anlam çıkarılmamasını özellikle dileriz. Gizli seçimlerin kimileyin beklenmedik sonuçlar verdiği her yerde görülür. İnsanlar, toplum yönetiminde kusursuz bir yöntemi daha bulamamışlardır.

b) Dil Kurumunda ancak birkaç dil bilgini bulunduğu, büyük çoğunluğun Dil Kurumuna alınmadığı konusundaki söylenti de gerçeğe aykırıdır. Devrimci dil bilgilerini Dil Kurumu hep bağrına basmıştır ve bunların sayısı, denildiği gibi «birkaçı geçmiyor» değildir. Tam tersine, dil bilginlerimizin çoğu Dil Kurumunun ya üyesi ya yanlısıdır da «birkaçı» Dil Kurumunun karşısındadır. Üyelerimiz arasında birçok «dilci» bulunduğu gibi yalnız Yönetim Kurulumuzda on bir «dil bilgini» vardır. Yine üyelerimiz arasında bulunan birçok sanatçıdan başka, Yönetim Kurulunda dokuz tanınmış yazın sanatçısı bulunmaktadır. Türk Dili dergisini izleyenler, ağustos 1974 sayısında bu üyelerin adlarını, ekim 1974 sayısında da uzmanlıklarına göre düzenlenmiş bir çizelgeyi görmüşlerdir.

c) Dil Kurumunda başka meslek adamlarının bulunduğu da doğrudur. Bulunmamaları Kurum için bir eksiklik olurdu. Dil konusunu başka konulardan ayıran özellik, onun bütün bilgi dalları için ortak araç olmasıdır. Kimyacı, coğrafya ile ilgilenmese de olur. Ama kimyacı da, coğrafyacı da dil ile ilgilenmemeyi yapamaz. Bunun çok açık kanıtını sayın Nektup yazarı vermektedir: Kimyacı olduğu halde dil işi ve Dil Kurumunun yönetimi üzerine düşünceler ileri sürmeyi ödev saymıştır. Başka yurttaşlar da bu durumdadırlar.

Türk Dil Kurumu, şimdiye değin 25-30 terim sözlüğü çıkarmıştır. Bunlar dilbilgisinden cimnastiğe, gökbilimden yerbilime, hukuktan coğrafyaya değin pek çok bilim ve meslekle ilgilidir. Bir mesleğin terimi o mesleğin uzmanıyle işbirliği yapılmadan başarılabilir mi?

ç) Dil Kurumunun üye sayısı 50-60 ile dondurulmuş değildir. Bugün 53 üyesi vardır ve bu sayı daha da çoğalabilir. Ancak burada bir durumun iyi anlaşılması gerekir: Dil ile yakından ilgilenen herkesi üye almak yoluna gidilse bu derneğin üye sayısı on binleri, yüz binleri bulur. Türkiye'de yalnız Türkçe öğretmenlerinin sayısı 4000 den az değildir. Üye sayısı böyle on binleri, yüz binleri bulacak bir derneğin yönetiminde karşılaşılacak güçlükleri düşünelim: Bir genelge yollanacak olsa sadece posta parası, altından kalkılamayacak bir yük olur. Kurultaysız dernek olmaz ve üyeler Kurultaya gelmezlerse o derneğin anlamı kalmaz. Onun için istenir ki bütün üyeler Kurultaya gelsin. Ama yurdun dört bucağından gelecek her üyenin durumu, yol parasını ve Ankara'da birkaç gün kalmanın gerektireceği harcamaları karşılamaya elverişli olamaz.

Bundan dolayı tüzüğümüzde, dışardan gelecek üyelere gündelik verilmesi ilkesi yer almıştır. Bir üyeye günde 50 liradan az para verilmesi düşünülemez. Üye sayısı 10.000 olsa, ortalama dört gün süren bir kurultayda üyelere iki milyon lira ödemek gerekecektir. Gündelik 50 lira üzerinden değil de 100 lira üzerinden hesap edilirse ödenecek para dört milyon liraya ulaşır. İşte sınırsız üye alma, böyle bir sonuç da doğurur. Denilebilir ki gündelik verme yönteminden vazgeçilsin. O zaman da Kurultaya ya pek az kişi gelir, (belki de kanunun buyurduğu yetersayı bile doldurulamaz: yetersayı Dil Kurumu için 76'dır) ya da Kurultay Ankara'da oturanlarla toplanır. Delege yöntemi de Kurumun çalışma biçimiyle bağdaşmaz.

Türk diline hizmet, Kuruma üye olmaya bağlı değildir. Nitekim Derleme Sözlüğü adıyle basılmakta olan halk ağızlarının büyük sözlüğü, hiç biri üye olmayan binlerce yurttaşın yardımıyle meydana gelmiştir. Ayrıca, bu örnek dil uzmanı olmayanların da dile katkıda bulunabileceklerini göstermektedir.

(Türk Dili dergisi, aralık 1974)

□

1930'larda tarihe ve dile neden böyle ırkçı bir biçimde yaklaşılır? Kurtuluş Savaşından sonra ülkedeki egemen sınıflar değişmezler, yalnız egemenliklerini bürokrasinin önderliğinde sürdürürler. Ve Türkiye'de, o zaman bile, ulusalcılık güden bir sınıf yoktur. Ticari burjuvazinin müslim (Türk) kesimi, hiç de ulusal olmayan dış ticaretin denetimi gayrı Müslim (Türk olmayan) kesimden almak özlemi ve girişimi içindedir. Gerekçesi kendisinin ulusal olduğudur, ama amacı ulusal bir dış ticaret düzeni kurmak değildir. 1923 şubatında toplanan İzmir İktisat Kongresinde kapitalci kalkınma yolu benimsenir. Sınai girişimlere pek büyük kolaylıklar gösterilir, devlet özel girişimlere ortak bile olur. «Kanunen Türk addedilen şirketler» ile ortaklık kurması koşuluyla ülke yabancı kapitale de açıktır vb. Bu arada şöyle bir gelişim olur. Bürokrasi, tek partili bir düzende parti ile bütünleşir ve kapital ile ilişki kurar. Bu olgu gözden ırak tutulur ve bürokrasiye sıradan bir bürokrasi gözüyle bakılırsa, 1930'larda bürokrasinin nasıl olup da önemli bir rol oynayabildiği anlaşılamaz. 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye'yi böyle bir liberal kalkınma çabası içinde yakalar. Kemal Atatürk, 1930'da çıktığı, yurt gezisinde, bunalımın ülkedeki yıkıcı etkisini açıkça görür ve izlenimlerini «Umumi Kâtibine» şöyle özetler: «Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin durumu ne yazık ki bu». Serbest Fırka denemesi gösterir ki bürokrasi halk yığınlarının gözünde saygınlığını hızla yitirmektedir. Bu, bürokrasi için kuvvetli bir uyaran olur. Bir bocalama ve arama süresinden sonra, 1932'de, devletçiliğe geçilir, ama böylelikle kapitalci kalkınma yolundan vazgeçilmiş olmaz. (Bunun tersini gösteren herhangi bir kanıt yoktur.) Devletçiliğe geçilmesinde ekonomik bunalımdan zarar görmeyen Sovyetler Birliğindeki uygulama da etkili olmuş olabilir. Ama, 1930'larda, kapitalci ülkelerde devletin ekonomik yaşama herhangi bir biçimde el attığı görülür. Bu, örneğin Almanya'da ve İtalya'da çok kara bir biçimde olur. ABD'de New Deal uygulaması yaşanır. Öyle görünüyor ki, bunalım kapitalci yoldan kalkınmayı benimseyen Türkiye'de de anlaşılır. Ulusalcılık, izlenecek ekonomik politikaya uygun ideoloji ve politikadır; ve bundan ötürü benimsenir. Olaylar bu geçişin çok iyi planlandığını gösterir: 1932'de, ekonomik alanda devlete büyük yetkiler tanıyan 2054, 2056, 2059, 2061, 2064 ve 2068 sayılı yasalar 2-9 temmuzda TBMM'den geçirilir. 2-11 temmuzda Birinci Türk Tarih Kongresi toplanır. 12 temmuzda Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Bugünkü TDK)nin kurulması buyurulur. Bütün bunların bir temmuz ayının on gününe sığdırılması raslantı olamaz. Ve ondan sonra, özellikle dışa bağlı ticari burjuvazinin ve liberal dönemde türemiş sözde sınaî burjuvaziciğin istekleri karşısında, özel çıkarın karşısında, ulusal çıkardan söz edildiği görülür. Ama Avrupa'da burjuvazinin feodalliğe karşı kullandığı ulusalcılık, Türkiye'de toprak ağalığına karşı kullanılmaz. Ulusalcılığın ırkçılığa doğru kayması koşulların çetinliğinden ötürüdür ve belki biraz da o yıllarda ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde önemli bir yeri olan Almanya'daki ırkçılığa karşı tepkidir. Türkiye'nin koşulları ırkçılığın Nazi Almanya'sındaki gibi emperyalist amaçlara hizmet etmesine elbette engeldir. Ama ırkçılık ülkede açık bir «ulusal baskı» yaratılmasına yetecek kadar ileri götürülür.

1930'lar, Osmanlıcanın resmi dil olarak açıkça ve iyice hırpalandığı yıllardır. Ama o dönemde türetilmiş ya da her nasılsa bulunmuş sözcükler, daha sonra, çok fire verir. Ulusal baskıyla yürütülen ve «dil devrimi» denen dil geliştirme çalışmaları kimi aydınlarca soğuk karşılanır, kimilerinde ise tepki uyandırır. 1930'larda politik kaygılar dilsel sorunun çözümünde aşırı ağır basar. 1932-38'de TDK'nin yayımladığı 43 kitap ve kitapçıktan —ki 33'ü 50 sayfalık bile değildir— 10'u (yaklaşık % 25'i) Güneş - dil teorisi üzerindedir. Irkçı yaklaşım, geliştirilmek gereken dilin Anadolu Türkçesi olduğunu unutturmuş veya bunun anlaşılmasını veya anlaşılmışsa bile tartışılmasını engellemiş görünür. Dönemin dilsel başarısızlığı yalnız ırkçı yaklaşım yüzünden değildir; o sırada Anadolu Türkçesini geliştirmek için gerekli verilerin el altından bulunmadığı da unutulmamalıdır. Bu eksiklik anlaşılır ve 1939-49 döneminde TDK'nin araştırma, tarama, derleme ve tıpkıbasım çalışmaları büyük bir artma gösterir:

TDK'nin Yayın Çalışmaları

Dönem	sayfa (yılda ortalama)	tıpkıbasım sayfa (yılda ortalama)	Toplam sayfa
1932-38	780	15	5 462
1939-49	2 680	265	29 487
1950-60	1 341	161	14 757
1961-75	4 005	—	60 081

Yukarıdaki çizelgede; 1951'de çıkarılmaya başlayan aylık Türk Dili dergisi hesaba katılmamıştır.

Gene bu dönemde, çeşitli dallarda terimlerin Türkçeleştirilmesine çalışılır. Bu iş çok bürokratik bir yoldan yapılır. Bir tanığın anlattığı gibi, şöyle: «O yıl İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doçenttim. Hepimizi, yani bölümün bütün öğretim üyelerini 1942 şubat tatilinde Ankara'ya çağırdılar. Felsefe terimlerini Türkçeleştirmek konusunda çalışmak, görüşmek üzere diye gidiyorduk; yada öyle olacağını sanıyorduk. Oysa bizlere pek iş düşmedi: Terimleri hazırlanmış bulduk, toplantıya katılan Bakanlık görevlilerinin sağladığı çoğunluk oylarıyla rahat rahat geçiyorlardı. Bizlerin sözü pek dinlenmedi.» (Macit Gökberg «Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişimi» Türk Dili, 260, 1 Mayıs 1973) İşte orta öğrenim terimleri böyle Türkçeleştirilir. 1945'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da Türkçeleştirildikten sonra, 1946'da, çok partili düzene geçilmesiyle birlikte, dilsel çalışmalar biraz tavsamaya başlar. Türkçenin gelişmiş Batılı dillerle doğrudan doğruya ve geniş ölçüde karşılaşması da 1939-49 dönemine raslar: MEB'nin çeviri yayınları! Amaç, klasik burjuva kültürünü ve onun kaynaklarını aktarmaktır. Bu işin gereğince yapıldığı söylenemez. Ama Türkçenin bu çalışmalardan yine de kazançlı çıktığı söylenebilir. Bu çalışmalarda şöyle bir güçlükle karşılaşılır: Batıda toplumsal-ekonomik gelişimle birlikte, yaşanarak, bazı kavramlarla varılmıştır. Oysa Türkiye toplumu bu kavramlara varmamıştır. Batılı dillerde bu kavramların sözcüklerin (onların maddesel varlık biçimleri) onlarla birlikte doğmuştur. Oysa Türkçe'de bu sözcükler kavramların aktarılmasıyla doğacaktır. Kavram sözcük ilişkisi bakımından kavramlar sözcüklerin düşünsel içerikleridir. Başarı, kavram - sözcük uyumunun gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu ise ilk bakışta göründüğü kadar kolay bir iş değildir. Bu yüzden, ve daha başlıca nedenlerden, önerilmiş ve yıllarca kullanılmış bir sözcük bir gün yerini yeni bir sözcüğe bırakıverir. (Örneğin, phenomen için yıllarca olay kullanıldığı halde, bugün görüngü sözcüğü kullanılıyor. Natural selection'a 1970'lere kadar doğal ayıklanma dendiği halde, Darwin'in yapıtları Türkçeye çevrilince bu karşılık yerini doğal seçme'ye bırakmıştır.) Çünkü dilsel sorun, gerçekte bir kavram sorunudur, ama kavram ile sözcük arasındaki diyalektik ilişkiden ötürü, ilk bakışta bir sözcük sorunu gibi görünür.

İkinci emperyalist savaşın sonunda, Türkiye'de, egemen sınıflar iyice palazlanırlar, halk ise bitkindir. 1950'den sonra ulusalcılık artık Türkiye'de izlenen bir politika değildir. ABD'ye ekonomik ve politik uydu olunur. Burjuva ulusalcılığı, gerici bir ideoloji olarak, «milliyetçilik» adı altında halka karşı kullanılır, ve Mc Carth'yciliğe varacak bir antikomünistliktir başlar. Ulusal dilin geliştirilmesinden resmen vazgeçilir. Eski Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun metni yeniden yürürlüğe konur. Orta öğretimde Osmanlıca ve Fransızca terimlere dönülür. 1930'lardaki gibi bir ulusalcılık, hatta şovenlik, küçük burjuvaların özlemi olur.

Ragıp Gelencik
Nesin Vakfı Edebiyat yıllığı - 1977)

Türk Folklor Araştırmaları (1 Ağustos 1949 - 1979). Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden İhsan Hınçer. Aylık.

İhsan Hınçer'in sunuş yazısında «Folklorumuzun bir yandan toplama ve araştırma devrine devam edilirken, bir yandan da tasnif ve tahlil devrine girmek zamanı» geldiği gerekçesiyle yayıma başladığı belirtilen derginin ilk sayısında M. Uraz *Halk Edebiyatında Bade*, Sadi Yaver Ataman *Foklor Çalışmalarında Disiplin*, M. Halit Bayrı *Konya'lı Âşık Rıza*, Basri Gocul *Oğuzlama*, Prof. Dr. Süheyl Enver *Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında*, Vahit Lütfi Savcı *Kaygusuz Abdal Hakkında Etüdler*, Celâlettin Kışmir *Yunus Emre ve Mezarı* adlı araştırmalarıyla yer aldılar. Yayımına yönetmeninin ölümüne değin hiç ara vermeden her sayısı özen gösterilerek hazırlandı.

Türk Halk Müziği. Türkiye'de müzik etnolojisi araştırmaları 1926-27 yıllarında İstanbul Belediye Konservatuarında başladı. 1932'de Halk Bilgisi Derneği'nin de katılmasıyla sürdürülen çalışmalar ve yapılan araştırma gezileri sonunda yurdun çeşitli bölgelerinden türküler derlendi. Yalnız 1927-29 arası 850 türkü derlenmişti. 1936'da Adnan Saygun, Macar bestecl Bela Bartok ile birlikte, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kâzım Akses ve Ali Rıza Yalgın'ın da katılmalarıyla İstanbul, Ankara ve Adana'da 100'ü aşkın türkü derlemeleri yaptılar. Avnı yıl kurulan Ankara Devlet Konservatuarı halk müziği çalışmalarına da başladı ve 1937-1952 yıllarında bütün illerl taravan arastırma gezileri sonunda 10.000'i aşkın türkü toplandı. Bu gezilere Halil Bedii Yönetken, Mahmut Ragıp Gazimihal, Ferit Alnar, Muzaffer Sarısözen de katılmış ve yalnız beste değil, çalgı derlemeleri de yapılmış, kemençe, bağlama, cura, kaval, çift kaval, tulum, davul, zurna; tef v.b. çalgılar ile halk oyunları giysilerinin koleksiyon ve fotoğrafları sağlanmıştı. Ankara Devlet Konservatuarı'nın Halk Müziği çalışmaları 1957-58'de kurulan Milli Kütüphane Müzik Bölümü'ne devredildi ve 1958-68 döneminde Dr. İlhan Basaöz, Ahmet Boçaklı, Muammer Sun tarafından 100'den fazla bant derlenerek Milli Kütüphane arşivine yerleştirildi.

1932 yılında kurulan Halkevleri'nin de çeşitli Halkbilim çalışmaları yanında halk müziği alanında da araştırma ve yayınları görüldü. İlk kez Zonguldak Halkevî, bölgenin seçme türkülerinden bazılarını plâk olarak yayımlamıştı.

1937'de Türkiye radyosunun kurulmasıyla halk müziğinde ilk canlı yayın yapıldı. Radyoda yayın yapan ve plâk dolduran ilk halk müziği sanatçıları Tamburaca Os-

man Pehlivan, Mehmet Sadi(Sadi Yaver Ataman), Servet Coşkunses'ti. 1939-40 yıllarında Ankara Radyosunda Sadi Yaver Ataman'ın yönetiminde yerli halk müziği sanatçılarının da katılmalarıyla yapılan Halk müziği izlenceslerinde bölge müziği kendi ağzından ve çalgılarından tanıtılıyor, halkbilimi açısından açıklamaları yapılıyordu. 1941'de Ankara Radyosunda Muzaffer Sarısözen yönetiminde kurulan Yurttan Sesler topluluğu Ankara Devlet Konservatuarı arşivinde seçilmiş türkülerden oluşan izlenceler sunmaya başladı. 1949'da İstanbul Radyosunun da yayına girmesi üzerine Halk Müziği çalışmaları Sadi Yaver Ataman'ca düzenlenmeye başlandı ve Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği, Yurdun Dört Tarafından Deyişler ve Söyleyişler, Necati Başara Topluluğu gibi toplulukların programlarıyla bazı Halk Müziği sanatçılarının izlenceleri yayımlandı. Daha sonraları Sadi Yaver Ataman'ın yönetiminde Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği kuruldu. 1952 yılında İstanbul Konservatuarı Folklor Tatbikatı Topluluğu da radyo yayınlarına başladı. Giderek, Bu Toprağın Sesi, Kentten Kente, Yurdun Dört Bucağından gibi izlenceler radyo yayınları arasında yer aldı. Televizyon yayınlarıyla halk müziğinin radyo ile başlıyan yaygınlaşması daha da arttı.

Bu arada Muzaffer Akgün, Nezahat Bayram, Zehra Bilir, Şahin Gültekin, Seha Okus, Ahmet Sezgin, Nurten İnnap, Şakir Öner Günhan, Bedia Akartürk, Cemile Cevher Çiçek, Recep Kaymak, Fatma Türkân, Can Etili v.b. sanatçılarıyla Nejat Buhara, Adnan Ataman, Binali Selman, Ahmet Yamacı, Nida Tüfekçi, Hamdi Özbay, Ali Ekber Çiçek v.b. saz sanatçıları yanında Özay Gönlüm gibi sazı, sesi ve sözüyle belli bir yörenin halkbilimsel değerlerini yansıtan sanatçılar radyo ve televizyon yayımlarıyla tanındılar.

Besteci ve müzik yazarı Halil Bedil Yönetken (Bursa - 1899 / İstanbul - 1968), Türk halk müziğinin gelişmesine katkısı olan halkbilimcilerinden. İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra Prag konservatuarında müzik pedagojisi öğrenimi görmüş, yurda dönünce Gazi Eğitim Enstitüsü müzik bölümü öğretmeni olmuştu. Bu arada İstanbul Konservatuarı Türk müziği bölümünde halkbilim dersleri verdi. Muzaffer Sarısözen'le birlikte Anadolu Halk Müziğini derleme gezilerine katıldı. Çeşitli gazete ve dergilerde çıkan yazılarından başka *Halkevlerinde Halk Müziği ve Oyunları Çalışmaları* ve *Derleme Metodu* gibi yapıtları vardır.

Türküleri ilk kez notayla zaptedenlerden uzmanlardan olan Muzaffer Sarısözen (Sivas 1899 - Ankara 1961), İstanbul Konservatuarı'nı bitirdikten sonra bir süre müzik öğretmenliği yaptı. Ankara Devlet Konservatuarında arşiv şefliği ve Türk Halk Müziği öğretmenliğinde bulundu. Ankara Radyosu'nda kurduğu Yurttan Sesler Topluluğunda ilk kez bağlamaya ve Türk halk müziği çalgılarına yer verdirdi. *Yurttan Sesler* ve *Türk Halk Musikisi Usulleri* adlı yapıtları vardır.

Halk Müziği bilgini Sadi Yaver Ataman (Yanya - 1908), 1931'de konservatuarı bitirdi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde öğretmenlik yaptı. Tamburacı Osman Pehlivan'la birlikte Radyonun ilk açılışında yurt havalarını seslendirdi. Uzun süre Türk Folklor Derneği Başkanlığını, 1972'de de Türk Folklor Kurumu Genel Başkanlığını yaptı. Başlıca yapıtları *Safranbolu Düğünleri ve Türküler, Türk Halk Sazları, Yerli Musikiciler ve Halk Musikisi karakterleri, Ilgazlı Aşık Naili, Bu Toprağın Sesi, Esnaf Türküleri, Okullar İçin Halk Müziği, Okullar İçin Marşlar ve Kahramanlık Türküleri, Başını Vermiyen şehit (Genç Osman)*'dır.

Halk Müziği alanında önemli bir yapıt ta, Veysel Arseven'in 1929 - 1967 yıllarındaki 17 kitap ve 800'ü aşkın dergimin taranmasıyla oluşturduğu *Açıklamalı Türk Müziği Kitap ve Makaleler Bibliyografyası* olup, Millî Folklor Enstitüsü'nce yayımlanmıştır.

(A.T.)

Türk Hava Kurumu Türkiye'deki sivil ve askeri havacılığı desteklemek amacıyla Türk Tayyare Cemiyeti adıyla kurulan kamuya yararlı dernek (16 Şubat 1925). Tüzüğünün ikinci maddesinde amacı şöyle belirlenmiştir: a) Türk milletine ve bilhassa Türk gençliğine havacılığın sivil ve askerî sahalarda sahip olduğu ve olacağı rolün büyük ehemmiyetini anlatmak, havacılık aşkını uyandırmak, yurdun savunmasındaki önemini belirtmek, b) Türk gençlerinden imkân nisbetinde çok sayıda amatör pilot, plânörcü, modelci ve paraşütçü yetiştirmek, c) Askerî ve sivil havacılığın destek ve yardımcısı olmak, d) Türkiye'de sportif ve turistik havacılığın tesis ve inkişafını sağlamak, e) Sivil havacılığın gelişmesi için yapılacak bütün çalışmalarda gerekli malzemeyi temin etmek... Türk Hava Kurumu'nun ana amacı, devlet hizmetlerinden biri olan ulusal savunmamıza havacılık alanında yardımcı olmaktır. Ayrıca yurt içinde ve dışında sivil sportif havacılık konusunda Türkiye'yi temsil eden tek kuruluştur. Uçakla tarımsal ilâçlama çalışmalarında da bulunarak ulusal ekonomiye katkıda bulunmaktadır. THK, gelirinin % 50'sini Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumuna vererek yurt çapında sosyal hizmetlerin yürütülmesine de yardımcı olur.

THK, kuruluşundan hemen sonra 100 kadar il ve ilçede şubelerini açtı ve 2 milyon TL. bağış topladı. Milletvekillerinden işçilere kadar çeşitli sınıf ve katmanlardan kişilerin verdiği bağışlarla THK, uçaklar satın aldı, THK'na bağış kampanyası o yıllarda bir yarış halinde idi, büyük kentlerden kasabalara kadar bütün halk uçaklar satın aldılar.(1929'da 130, 1935'de 300, 1940'da 331 uçak). Yeşilköy, İnönü ve Türkkuşu tesislerinde de THK, havacı assubaylarla uçak makinistlerini yetiştirdi, subayları Avrupa'ya göndererek uçak mühendisi olarak yetişmelerini de sağladı. Ankara'da kurulan bir uçak fabrikasında THK, 1969 yılına kadar hizmet gören 6-7 tür hafif uçaklar inşa ettirdi. THK, bunlardan başka model uçak kursları açtı, paraşütçü yetiştirdi, plânör tekâmül kurslarında eğitim yaptırdı. Son yıllarda da Hava Harp Okuluna alınacak öğrencilerin eleme eğitimlerini yaptırdı. 2 milyon 450 bin lira sermaye ile THK, Ziraî İlâçlama Filosu da kurdu (1961). İlâçlama faaliyetleri 1962'de başladı, havadan ilaçlama ile ürün rekoltesi arttı. Hâlen THK, Türk Kuşu Genel Müdürlüğü, Ziraî İlaçlama Filosu ve Tasra örgütü olarak üç bölümde çalışıyor. Türk Kuşu Genel Müdürlüğüne bağlı okullar uçuş okulu, parasütçülük okulu, plânör okulu ve model ucak okuludur. Bu okullarda kendi konularında eğitim yapılır, gerekli hava spor alanları ve gereçleri sağlanır. Ziraî ilaçlama filosu, tütün, pamuk, narenciye vb. ürünleri tahrip eden haserata, sivrisineklere ve çekirgelere karşı mücadelede görev yapar. THK'nun taşra örgütleri, 525 il ve ilçe merkezine yayılmıştır. Şubeler, THK'nun hisseli ve hissesiz gelirlerini genel merkeze aktarır, bölgelerinden kurumun amaçları için propaganda yürütür. THK, sivil havacılık federasyonu kimliğindedir. Uluslararası Havacılık Federasyonu (FAİ) nezdinde Türkiye'yi temsil etmektedir.

THK, kuruluşunun ilk yıllarında altın, gümüş, pirinç (bronz) olmak üzere üç tür madalya çıkarmıştı. Bunlar sırasıyle 250, 100 ve 25 liralık bağışlar karşılığı veriliyordu. İlk altın madalyalar THK'nun kurucusu sayılan Mustafa Kemal (Atatürk) ile eşi Lâtife Hanım'a verildi.

Hâlen THK, Türkiye'de ulusal havacılığın her alanında gerekli bütün çalışmaları yapan en yüksek kuruluştur (Tüzük, md. 3). Motorlu uçak ve plânör uçuşunda, paraşütçü, modelci ve makinist olarak yetiştirdiği ve ihtisas sahibi yaptığı personele FAİ

ve THK'na ait lisans diploması ve bröve verir (Tüzük, md. 3/F).

THK, sivil ve askerî havacılığı desteklemek amacına ulaşamamıştır. Ulusal bir uçak sanayiinin kurulması ve sivil havacılık sporunun geliştirilmesi konusunda da THK bir sonuç alamamıştır. Bu nedenle daha sonra Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı kuruldu (12.7.1970).

(M.G.)

Türk Hukuk Kurumu Türk Hukukunun ve hukuk biliminin gelişmesine yardımcı olmak Türk hukuk devriminin görüşlerini temellendirmek amacıyla Bakanlar Kurulu kararıyle kamuya yararlı bir dernek olarak kuruldu (1934). THK, Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kuruluşlara paralel olarak kurdurttuğu bir kurumdur, ancak Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarının kendi alanlarında gösterdiği ölçüde etkinlik gösterememiştir.

Türk Hukuk Kurumu, 12 Mart öncesinde çeşitli antidemokratik girişimlere karşı mücadele yürürttü. Bu nedenle 1971 yılında kapatıldı. Tekrar faaliyete geçtiği dönemde, 1 71 - 72 yıllarının Başbakanı Nihat Erim'i Türk Hukuk Kurumu üyeliğinden çıkardı. Kurum üyeleri içinde Türkiye'nin tanınmış hukukçuları yer alıyor. Kurumun, yıllardır başkanlığını Prof. Muammer Aksoy yürütüyor.

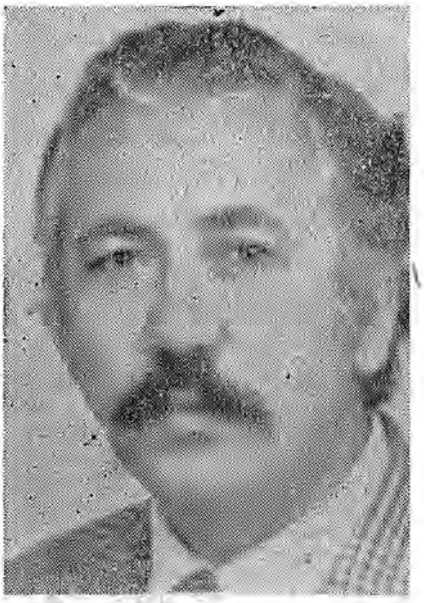

İbrahim Türk

TÜRK, İbrahim (Kahramanmaraş - 1928). Yazar, Hukukcu. Orta öğrenimini Düziçi Köy Enstitüsünde yüksek öğrenimini Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ile, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Uzun yıllar ilk, orta, lise düzeyinde okullarda öğretmenlik etti. Sonra İstanbul Barosu'na bağlı olarak avukatlık yapmaya başladı. Bir süre de Anadoluhisarı Spor Akademisi'nde öğretim üyelliği görevinde bulundu. «*Pazar Postası*», «*İmece*», «*Sosyal Adalet*», «*Eylem*», «*Vatan*» dergi ve gazetelerinde, önceleri Aydos, Toros, sonra kendi adiyle köy, eğitim ve işçi sorunlarına ilişkin yazılariyle tanınan İbrahim Türk'ün, *Sosyal Güvenlik ve İş kazaları, Fabrika İşgal Etmek Suç mu?, İşçinin Zarardan Sınırlı Sorumluluğu, Türk Toplumunda Sosyal Sınıflar, Türkiye'de İş Kazaları* adlı yapıtları vardır.

Türk İli. Türk dilinin özleşmesini amaç edinen dergi. İlk sayısı 10 Aralık 1912, haftalık, sorumlu yönetici M. Neş'et, başyazarı Ankara Sultani Müdürü Ahmet Kemal (Akünal), Ankara'da Türk İli Mektebinde yayımlandı. 20. sayı 7 Nisan 1914. Dergi'de genel dil ve dil özleşmesi üzerine yazılar yayımlanıyor yarışmalar açılıyordu. «Selâm» yerine «günaydın» denilmesi öneriliyor, şu sözcükler kullanılıyordu: «idarehane - işevi, sene - yıl, senelik - yıllık, adet - sayı, mabadi var - arkası var» Yazarları arasında Ahmet Kemal, Mehmet Muhsin, Ali Nihat, Ahmet Cevat... adlarına rastlanmaktadır.

Türk Sanat Musikisi (Klâsik Türk Müziği) Dünya müzik sistemleri için Batı Müziğinden sonra en yaygın olan Türk Müziği sistemidir. Türk Müziği'nin en belirgin özelliği tek sesli olmasıdır. Tamamen nağmeye dayanan bir müziktir. Çok sesli Batı Müziği'nin yanında yüzyıllar boyu ayakta kalabilmesinin nedeni, oldukça zengin ve her yüzyılda değişip yenilenen «makam» ve «usuller» sistemine dayanan bir müzik olmasıdır. Örneğin, 15. yüzyılda dönemin beğenisine göre yapılmış olan **Pençgâh** makamı daha sonraki yüzyıllarda hiç kullanılmamış, unutulmuştur.

Türkler 3 kıta üzerinde geçen hayatları boyunca gittikleri her yere kendi müziklerini de götürmüşlerdir. Türk müziğindeki sesler tabiattan alındığından makam ve usuller bakımından zenginlik kazanmış, bundan ötürü kendinden önceki müzik sistemlerinin kolaylıkla ortadan kalkmasına neden olmuştur. Türk müziği sisteminin izleri Asya, Doğu Avrupa, Kuzey Afrika'da halâ yaşamaktadır. Kimi bölgelerde ise doğrudan doğruya bu sistem üstün gelir.

Türkler'in Müslümanlığı kabul etmelerinden önceki müzikleri hakkında, Sibirya'daki Türk kavimlerinin halk müziklerinin bugünkü durumu az çok bir fikir vermektedir.

Türklerin Selçuklular devrinde orta ve yakın doğuya egemen oldukları evrede Türk Müziği geliştl, yeni biçimler kazandı. Buna karşın eski sistemini çekirdek halinde korudu. **Urmiye'li Safiyüddin ve Sultan Veled**'in eserleri XII. ve XIII. yüzyıllarda, kurallara bağlı olarak bir Türk Müziği'nin var olduğunu göstermektedir. Türkler'de müzik «saltanat alâmeti» olduğu için olağanüstü önem taşıyordu. Şimdi «mehter» denilen Türk askerî müziğini, Türkler yakın doğuya inince, Abbasiler de benimsedi. Selçuklularda ve onlardan sonra gelen Doğu Türk hanedanlarında müzik gelişti, Anadolu'nun diğer yörelerinde de müzik küçük farklarla gelişti. Osmanlı Devletl'ndekl müzik, Doğu Türkleri'ninkinden pek az farklıydı.

Bugün elde bulunan en eski musikî yapıtları, **Safiyüddin Abdülmümin Urmevî**'nin (1224 ? 1294) remel usulündeki *Nevruz bestesi* ve Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in (1226 - 1312) «Acem Devri» denen **Devr-i Kebir Acem Peşrevi** ile sengin semaî usulünde 3 hanelik *Irak saz semaisi*'dir.

XIV. yüzyıldan günümüze gelen yapıtlar **Abdülkadir Merâğı**'ye (1360 ? - 1435) ait olan ya da ait olduğu sanılanlardır. Bu besteci Azeri idi: koyduğu müzik kuralları hem Türkistan'da hem Türkiye'de yüzyıllarca yürürlükte kalmıştır.

XV. yüzyılda yetişen bestecilerin bazı yapıtları besteleriyle günümüze kadar gelmiştir:

— Aydın'lı Halvetî Şeyhi **Ömer Ruşenî** (Gülşenî, öl. 1487).

— **Gulâm Şâdi** (öl. 1490 Elimizde 3 yapıtı bulunmaktadır: *Pençgâh Sengin Semaî Kâr - Rast düyek Kâr - Rehâvî hafif Kâr*

— **Emir Ali Şir Nevaî** (1441 - 1501).

— **Ebülgazi Sultan Hüseyin Baykara Mirza** (1438 - 1507) Günümüze kadar tek yapıtı gelebilmiştir: *Türkmenskaya Mizvka.*

— **Sultan Beyazıt II** (1450 - 1512) Musikiye meraklı olan sultan'ın 9 yapıtı günümüze kadar gelmiştir. Bunlar *Nevâ, Evc, Nişâbur, Aşîran, Bûselik* ve *Râhatu'l* makamlarında bestelediği peşrev ve saz semaîleridir.

Murat II döneminde güzel sanatlardaki gelişmeye paralel olarak musikî alanında da gelişmeler oldu, musikîyle ilgili yapıtlar yazıldı. İstanbul'un alınmasından sonra Topkapı Sarayı'nda kurulan «Enderun Musikî Mektebi» ve özel meşkhanelerde öğretime geçilmesiyle Türk Müziği daha belirli olarak kurallaştı ve klâsik bir musikî niteliği kazandı. Bu musikînin öğretimî genel ve a-

çık bir eğitime bağlı değildi. Musikî bilimi ve sanatı, ustadan çırağa aktarılan gizli bir fen halinde yaşadı. Fatih devrinde yazılmış ve kendisine sunulmuş farsça ***Nekavet-ül Edvar*** (makamların güzelliği) adlı yapıttan anlaşıldığına göre, o devirde kullanılmakta olan sazlar telli, nefesli ve kâse (vurmalı) olmak üzere 3 grupta toplanıyordu.

XVI. yüzyılın başlarında II. Bezayıt'ın oğlu Şehzade Sultan **Ebulhayr Mehmet Korkut**'un musikî çalışmaları önemli bir yer tutar. Aynı yüzyıldan elimizde bulunan musikî yapıtları aşağıdaki bestecilere aittir:

— **Nefirî Behram Ağa** (öl. 1560) Yüzyılın önde gelen bestecilerinden biridir. Sözlü yapıtı olup olmadığı bilinmemektedir; elimize şu yapıtları ulaşmıştır: 3 Bayatî Peşrev, Arâzbar, Hüseynî, Nevâ, Gardâniye ve pençgah makamlarından birer peşrev, Buselik saz semâîsi. Bu yapıtlar sonradan **Ali Ufkî** ve **Kantemir** tarafından notaya alınarak günümüze kadar gelmiştir.

— **Hasan Can Çelebi** (1490 ? - 1567): Çaldıran zaferi sonunda İstanbul'a getirilen sanatçılar arasındadır. Kanunî devrinde Enderun'da müzik hocalığı yapmıştır. Düyek usulünde 3 Hüseynî Peşrevi günümüzde de zevkle dinlenmektedir.

— **Şeyh Abdülali Efendi** (öl. 1590 ?) Yüzyılın en büyük bestecisidir. Kendisine *«Hâce-i Sânî»* (ikinci üstad) denmiştir. Elimizde bulunan 4 büyük yapıt içinde *«Ez şevk-ı tü an zülf-i cemâl-i tü nedidîm»* adlı Rast *Kâr-ı Şevk-Nâme* önemlidir.

— **Kemençeci Şâh - Kulu** (öl. 1590 ?) Herât Mektebi'nin 2. önemli bestecisidir. (Golâm Şâdî'den sonra) Elimize sadece Hüseynî *Sakıyl Peşrevi* ulaşmıştır.

Emîr-il Hacc (öl. 1600 ?) Asıl adı bilinmeyen bu bestecinin *Irak*, *Bûselik*, *Nevâ*, *Muhayyer* makamlarında 4 Peşrev'i günümüze gelmiştir. Bu peşrevler de **Ali Ufkî** ve **Kantemir** tarafından yazılmıştır.

— **Tanbûrî Hacı Kasım** (öl. 1600 ?) Bestecinin yalnız *«Süleymân-Nâme»* adlı *Hüseynî Peşrevi* zamanımıza kalmıştır.

— **Gazi Giray Han II.** (1554 - 1607) Türk hükümdar, asker, besteci, şair, bilgin ve saz sanatçısı. Hiçbir sözlü yapıtı elimize geçmemiştir. Çeşitli makamlardan 22 Peşrev ve Saz Semaîsi vardır.

XVII. yüzyılda klâsik şiirin yanısıra klâsik müzik de en yüksek düzeyine ulaştı. Ali Ufkî'nin eski batı notası ile, Kantemiroğlu'nun ise ebced notası ile yüzlerce yapıtı saptamaları bu yüzyıldan birçok önemli yapıtın günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu yüzyılın başlarında **Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî** (1534 - 1628) ve **Halîb Zakirî Hasan Efendi** (1545 ? - 1623) dinî ve din dışı müzikte birçok yapıt vermişlerdir. Hüdâyî'nin zamanımıza kalan 5 yapıtı arasında *«Kudûmun rahmet-î vezk-u safâdır yâ Resûlu'llah»* diye başlayan Çargâh Düyek Tevşîh'i musikîmizin parlak örnekleri arasında yer alır. Bu yüzyılda birçok değerli bsteci yetişmiştir. Bunlardan bâzıları ve yapıtları şunlardır:

— **Çoban Devlet Giray** (öl. 1630 ?) Kırım Prensiydi. Zamanımıza sadece bir *Yürük Evsat Uşşak Peşrevi* kalmıştır.

— **Benli Hasan Ağa** (1607-1662) Sesinin güzelliği ile de tanınan bestecinin günümüze kadar gelen dört yapıtından önde geleni *Ağır Sakıyl Rast Peşrevi*'dir.

— **Murad IV.** (1612 - 1640) Müziksever Padişah'ın saz için beste lediği yapıtlar bugün bile zevkle izlenmektedir.

— **Hâfız Post** (1630 - 1694) Yüzyılın, Itrîden sonra ikinci büyük bestecisidir. Zamanında 1000'den fazla yapıtı saptanmış olmakla beraber günümüze ancak 10 örnek gelebilmiştir. *Rast Yürük Semaîsi* bugün de sık sık çalınıp söylenmektedir: «Gelse o şûh meclise, naz-u tegaafül eylese».

— **Fedâî Amâ Kadri Çelebi** (öl. 1650 ?) XVI. yüzyıl ortalarının önde gelen bestecilerindendir. 200'den fazla beste meydana getirmiş, bunlardan ancak 5'i elimize geçmiştir. «Nakşıdır, ol hatt-ı lâ'lin kim beğim» diye başlayan *Rast Zencir I. Beste* bunlardan biridir.

— **Çengi Yusuf Dede Efendi** (öl. 1670). Yüzyılın çeng ve ney sazlarında en büyük virtüozu ve besteci. Zamanımıza yalnız *«Feryâd-ı Yusuf»* adlı *Hüseynî Düyek Peşrevi* kalmıştır.

— **Solak-zade Muskaalî Mehmed Hemdemî Çelebi** (öl. 1658) Bestekâr, şair, sâzende, hânende, tarihçi, nakkaş ve ressam. Saz eserleri ile tanınmıştır. Elimizde 29 saz eseri vardır fakat hiçbiri çalınmamaktadır.

— **Şerif Çelebi** (öl. 1680 ?) Hânende ve sâzende olduğu gibi önde gelen saz eseri bestecilerimizdendir. Değişik makamlardaki saz eserleri ve peşrevleri 35'i bulmaktadır.

— **Selim Giray Han** (1634 - 1704) Kırım Hanı ve besteci. Zamanımıza yalnız bir *Tâhir Düyek Şugl*'ü kalmıştır.

— **Çömlekçi-zâde Recep Çelebi** (öl. 1701 ?) İyi bir besteci olduğu kadar güzel sesi ve nefîr denilen boruyu iyi çalması ile de tanınırdı. Günümüze kadar gelen 8 yapıtından «Ruhl-ı nâbi ıney-i nâb ile kaçan güldül olur» diye başlayan *Uşşak Nakış Yürük Semâisi* çok tutulmuştur.

— **Bûhurizâde Mustafa Itrî Efendi** (1640 ? 1712) Klâsik Türk Musikisinin en büyük bestecisidir. Usta bir hânende olarak da tanınmıştır. Bestecinin 1000'den fazla yapıtı olduğu halde bunlardan ancak 42'sinin elimize geçtiği tesbit edilmiştir. Bu 42 yapıttan 10'u dinsel, 4'ü saz için yapılmıştır. 28'i de din dışıdır. Dinsel parçalardan *Irak Kurban Bayramı Tekbiri* ve *Segâh Salât-ı Ümmiye* birer sanat başyapıtıdır.

— **Ali Şîr-u Ganî Efendi** (1635 ? - 1714) 204 dinsel yapıtının güfteleri bulun-

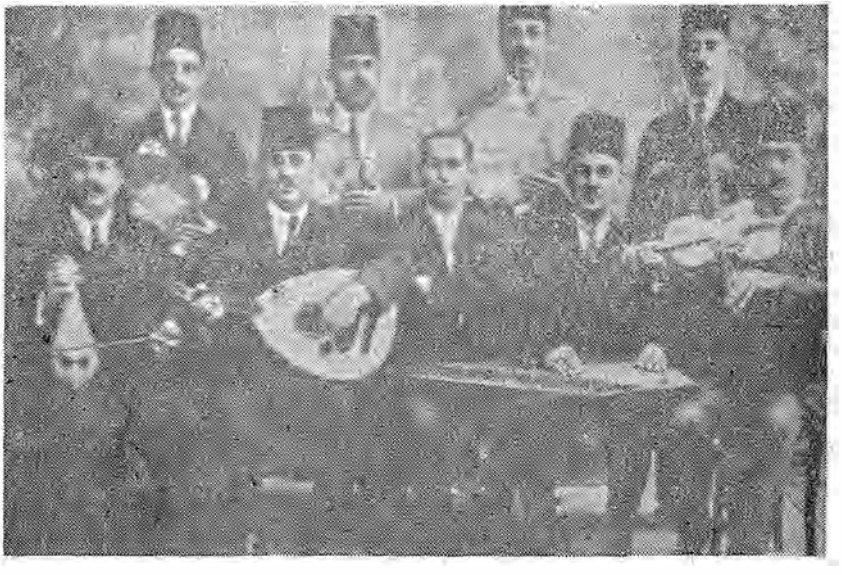

Ayaktakiler soldan sağa: Hafız Yaşar (ikinci), Ağyazar Efendi (dördüncü) Oturanlar soldan sağa: Kemani Maksut, Artaki Candan, Mısırlı İbrahim Bey, Aleko Bacanos

duğu halde bestesi olan 16 yapıt güünmüze ulaşmıştır. «Bu gülşende hezâr-î bî'nevâyım yâ Resûla'llah» diye başlayan *Rehavî Yürük Evsat Tevsih* önemli bir yapıttır.

— **Tosun-zâde Abdulah Efendi** (öl. 1715) 200'den fazla beste, şarkı, türkü, semâî ve ilâhî bestelediği bilinen Abdullah Efendi iyi bir hânende olarak da isim yapmıştır. Zamanımıza 5 parçası kalmıştır: «Meyleylese ağyâra, anî sanma vefadır» adlı *Sabâ Remel Beste* bunlardan biridir.

Bu yüzyılda yaşayan ve aslen Leh olan **Ali Ufkî Bey** (1610 ? - 1675 ?) ile Romen asıllı **Prens Kantemiroğlu** (1673 1727) Türk Musîkisi üzerinde çok değerli çalışmalar yaparak yüzlerce ses ve saz eserinin günümüze kadar gelmesini sağlamışlardır. Bu konuda yazdıkları yapıtlar hemen her dile çevrilmiş, Ali Ufkî'nin 14, Kantemiroğlu'nun 36 bestesi elimizde bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıl **Türk Musikisi** için en verimli dönem olmuştur. Bu yüzyılın sonlarına doğru **Hamparsum Limoncuyan**'ın bulduğu ve «Hamparsum Notası» adını verdiği nota yazısı sayesinde o döneme ait klâsik yapıtlar, daha önceki devirlere ait olanlarla birlikte, bizzat Hamparsum Efendi tarafından 6 defter halinde notaya alındı. Bu defterlerin 4'ü kaybolmuştur. Elimizde bulunan diğer 2 defter İstanbul Belediye Konservatuarı kütüphanesindedir. **Hamparsum Notası**, batı notasının musikimize etkin olmasına kadar geçerliliğini korumuştur. Böylece XVII. yüzyıldan birçok yapıt az eksikliklerle günümüze kadar gelebilmiştir. Bu dönem ünlü bestecilerini şöyle sıralayabiliriz:

— **Enf'i Hasan Ağa** (1670 - 1729) Lâle Devri'nin ünlü bestecisidir. 200'den fazla dinsel ve din dışı eser yaptığı biliniyorsa da günümüze bunların ancak 18'i kalmıştır. *Nişaburek Beste* ve *Semaî* önde gelen yapıtları arasındadır.

— **Kara İsmail Ağa**, (1974 - 1724) II. Mustafa zamanında Enderun'da yetişen besteci aynı zamanda iyi bir okuyucu idi. Elimizde bulunan 15 yapıtından «Dem-î visâl o şôhâ ltâbı n'eylersin» sözleriyle başlayan Şehnaz yürük semaisi bugün de beğenilir.

— **Zaharya** (? -1704 ?) Musikimize hizmet etmiş azınlık bestecilerinin en büyüğü olarak tanınır. Besteleri, musikimizin en koyu, en süslüleri olarak ün yapmıştır. Günümüze kadar 17 yapıtı gelmiştir: 12 beste, 4 ağır semaî, 1 yürük semaî.

— **Tamburî Mustafa Çavuş** (?-1745 ?) Güzel ve samimi bir uslûp taşıyan şarkıları, halk tarafından çok tutulup sevilmiştir. Bugün elimizde bulunan 65 şarkısından «Dök Zülfünü Meydana Gel», «Çıkalım Sayd-ü ikâre» gibi birçoğu hâlâ sevilerek dinlenir.

— **Eyyûbî Ebû Bekir Ağa** (1685 ? 1759) Lâle Devri ve I. Mahmut döneminin büyük bestecisidir. Hiçbir dinsel yapıtı olmayan bestecinin hepsi birbirinden güzel ve değerli 42 bestesi zamanımıza kadar gelmiştir. Mâhûr Darbeyn müştezad beste «Bir âfet-i mah-peyker ile nüktelerim var» sevilen eserlerinden biridir.

— **Tab-î Mustafa Efendi** (1705 - 1770 ?) Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan bestecinin 100'den fazla beste yaptığı söyleniyorsa da elimizde ancak 30 yapıtı bulunmaktadır. *Bayatî Nakış Aksak* semaîsi çok tutulmuştur: «Çıkmaz Derun-î Dilden Efendim Muhabbetin.»

— **Vardakosta Ahmet Ağa** (1728 ? - 1974) I. Abdülhamid devrinin en büyük bestecisidir. Mevlevî olan Ahmet Ağa gerek dinsel gerek din dışı yüksek değerde yapıtlar vermiştir. Elimizdeki 31 yapıttan 2'si *Ayin-î Şerif*'dir.

— **Abdülhalim Ağa** (1720 - 1802) *Sûz-i dil* makamını bulup çıkaran bestecidir. Günümüze 17 yapıtı kalmıştır. Ağır düyek *Sûz-i Dil Peşrevi* önemli besteleri arasındadır.

— **Dil - Hayat Hanım** (1710 ? - 1780) Kadın bestecilerimizin en iyisi olarak tanınır. Elimizdeki 12 yapıtından *Devr-i Kebir Mâhur Beste* «Tâ-be-key sinemde cây etmek cefâ vô kîneye» en iyisidir.

— **İlya** (? - 1799) III. Selim ekolünün en iyi temsilcilerindendir. Rum asıllı bestecinin günümüze kadar gelen yapıtları 5 tane olup, en tanınmışı «Nice Bir Bülbül-i Nalân Gibi Feryâd Edeyim» diye başlayan sâzkâr aksak semâîsidir.

— **Hacı Sadullah Ağa** (? 1801 ?) Aynı tarihlerde Enderun'da birkaç Sadullah Ağa yaşadığı kesindir. Sözü edilen Hacı Sadullah Ağa'nın yaşadığı tarihler bu nedenle kesin bilinememektedir. III. Selim zamanında yetişmiş en kuvvetli besteci olarak tanınır. 2 beste ve 2 semâîden oluşan *Bayatî-Araban* faslı klâsik musikimizde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun dışında 23 eseri daha vardır.

— **Sadık Ağa** (1757 ? - 1815) Enderun'da yetişmiş III. Selim ekolü bestecilerindendir. Zamanımıza ulaşan 11 yapıtının hepsi birer sanat başyapıtıdır.

— **III. Selim** (1768 - 1839) Musikiye çok düşkün olan Sultan Selim, eserlerinin çoğunu şehzâdeliği zamanında yapmıştır. Bugün elimizde bulunan 62 yapıtından başka, bulup çıkardığı 14 *«makam»* ile de musiki tarihimizde önemli bir yer tutar. Bu makamların bugün en kullanılanı *«Sûz-i Dilârâ»* olup, bu makamda yaptığı *«Ayin»* bir sanat başyapıtıdır.

— **Hamparsum Limoncuyan** (1768 - 1839) XVIII. yüzyılın sonlarında, III. Selim zamanında yetişmiş bir besteci ve müzikologdur. Dinsel ve din dışı birçok beste yaptığı gibi *«Hamparsum Notası»*nı bulup çıkararak, yüzlerce yapıtın günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

XIX. Yüzyılın en belirgin özelliği, klâsik kuralların dışındaki yapıtların önem kazanmasıdır. özellikle II. Mahmut döneminde bu tür eser vermek adeta moda haline geldi. III. Selim dönemi bestecilerinden **Sadullah Ağa**'nın klâsik kurallara bağlı kalmakla birlikte lirizm ögesini geliştirdiği yapıtlarla başlattığı bu dönem ondokuzuncu yüzyılın en ünlü ve büyük bstecisi olan **Hamamizade İsmail Dede Efendi**'nin klâsik kuralları yıkarak, mevlevî âyininden köçekçeye kadar her türlü yapıt bestelemesiyle önem kazandı ve **«Neoklâsik Dönem»** böylece başlamış oldu. Sözünü ettiğimiz geçen yüzyılda birçok değerli besteci yetişti ve günümüzde bile zevkle dinlenen yüzlerce yapıt meydana getirdiler. Gelişen olanaklarla bu yapıtların hemen hepsi zamanımıza kalmıştır.

- **Kemanî Ali Ağa** (1770?-1830) III. Selim zamanında Enderun'da yetiştl. Besteciliğinin yanısıra iyi bir sinekemancı idi. Elimizde bulunan 5 Peşrevi, 2 saz semaisi ve 30 şarkısından, *Şehnaz Peşrevi* saz musikimizin başyapıtlandırındandır.

- **Hamamizade İsmail Dede Efendi** (1778-1846) Itrî'den sonra yetişen en büvük Türk Müziği Bestecisidir. 500'den fazla yapıt bestelediği biliniyorsa da bunların ancek 268'i günümüze ulaşmıştır. 50 dinsel yapıt ile 4'ü saz eseri olmak üzere 218 din dışı yapıt bugün de çalınıp şöylenmekte ve ilgiyle dinlenmektedir.

- **Şakir Ağa** (1779-1840) Bestecilliğinin yanısıra büyük bir ses sanatcısı olarak da tanınan Şakir Ağa *«Ferahnâk»* makamını meydana getirmesiyl de tanınır. Elimizdeki 70 eserinin 66'sı şarkıdır.

- **Rıza Efendi** (1780-1852) II. Mahmut döneminde sarayın ünlü şarkı bestecisi ve kemancısı idi. Şarkılarında yeni nağme motifleri dikkati çekmiştir fakat izleyicisi olmadığından bu çalışmaları yalnız kendi yapıtlarında kalmıştır. 34 şarkısı ve 3 saz eseri vardır.

- **II. Mahmut** (1784-1839) Türk musikisini koruyan son padişahdır. Kendisi ney ve tanbur da çalardı. 30 kadar bestesi ve batı musikisi tarzında bir marşı vardır.

- **Dellâzade İsmail Efendi** (1797-1869) Dede'nin yetiştirdiği en ünlü besteci ve XIX. yüzyılın Dede'den sonra en büvük sanatçısıdır. 73 bestesi günümüze ulaşmıştır. Bun-

ların içinde *«Yegâh Faslı»* çok bilinir.

- **Kemençeci Tahir Ağa** (? -1828) Enderun'da yetişti. Önceleri kemençeci olarak ün yaptı. Devrinin önde gelen bestecilerindendir. 15 yapıtında «Gönlümü bir tıfl-ı dil-bâz eyledi kendine ham râz» adlı hicazkâr şarkısı halâ zevkle söylenip dinlenen yapıtlarındandır.

— **Kazasker Mustafa İzzet Efendi** (1802-1879) II. Mustafa tarafından Enderun'a alınmıştır. Dede Efendi ve Dellâlzâde Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Sesinin güzelliği ile tanınan besteci, sarayda 1. İmam olmuştur. Şarkıları, naatları ve ilâhileri ile musikimizde önemli bir yer tutmaktadır.

- **Neyzen İsmail Dede Efendi** (1808?-1860?) Galata Mevlevihanesinde çile doldurarak *Dede* oldu. Musikimizin tanınmış «Ney virtüozudur. Elimizde 14 Peşrev ve 9 saz semaisi vardır. Neveser Peşrevi *«Hayân»* diye anılır ve çok ünlüdür.

- **Müezzinbaşı Hacı Hâşim Bey** (1815-1868) Abdülmecit devrinin tanınmış *serhanendesidir «Haşim Bey Mecmuası»* adlı yapıtın yazarıdır. Günümüze 73 parçası gelmiştir. Güftesi Şeyh Hasan Nazif Dede'ye ait olan Sûznak Ayin'inin dışında 72 din dışı bestesi vardır.

- **Tanburî Büyük Osman Bey** (1816-1885) Enderun'dan yetişmiştir. Sesinin güzelliği ile dikkati çekmiş *hanendelik* yapmıştır. İyice tanbur çalmasını öğrendikten sonra besteciliğe başlamıştır. Saz eserleri özellikle Nihavent ve Hüzzam Peşrevleri önemlidir.

- **Miralay Rıfat Bey** (1820-1888) Dede Efendi'nin torunudur. Parlak sesi ile Enderun'da dikkati çekmiş, zamanla Mızıkay-ı Hümayun-a Türk Müziği Müdürü olmuştur. Büyük bir bestecidir. 277 yapıttan 16'sı dinseldir. Şarkılarından hemen hepsi günümüzde de sevilmektedir.

- **Neyzen Yusuf Paşa** (1821-1884) Tanınmış saz eserleri bestecisidir. Musikimizin tanınmış neyzenleri arasında yer alır. 26 saz eseri ve 12 şarkısı elimizdedir. *Neveser Peşrevi* bir başyapıttır.

- **Zekâi Dede Efendi** (1825-1897) Klâsik Türk Musikisi'nin son büyük bestecisi olarak tanınır. Klâsik repertuvarı günümüze aktarması bakımından da önemli bir yeri vardır. Elimizde bulunan 129 dinsel,131 din dışı eser oğlu Ahmet Irsoy ve Dr. Suphi Ezgi tarafından bastırılarak İstanbul Konservatuarı'na verilmiştir.

- **Hacı Arif Bey** (1831-1885) Büyük Türk şarkı bestecisidir. Zekâi Dede tarafından yetiştirilmiştir. Kürdilihicazkâr makamını Arif Bey bulmuştur. Elimizde en çok şarkısı bulunan bestecidir: 327. 10 tane da dinsel yapıtı bulunmaktadır.

- **Hacı Faik Bey** (1831-1891) Dellâlzâde'nin öğrencisidir. Arif Bey'in ekolünden olup, sevilen şarkılar bestelemiştir. 121 din dışı ve 77 dinsel yapıtı günümüze kadar gelmiştir. Hacı Arif Bey'e bestelediği Hümâyûn Mersiye «Ateş-I sûzan-ı firkat yaktı cism-ü cânımı» çok sevilen besteleri arasında yer almaktadır.

- **Nikogos Ağa** (1836-1885) Ali Paşa'nın himayesinde yaşamış, Dede Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Şarkı türünde birçok yapıtı günümüze kadar gelmiştir. «Niçin a sevdiğim niçin» sözleriyle başlayan hicaz şarkısı tanınmış şarkılarının başında gelmektedir.

- **Tanburî Ali Efendi** (1836-1902) Büyük şarkı bestecisi ve tanbur virtüozudur yapıtlarında bir yüzyıl önceki klâsik tarz görülür. Bestelediği hemen bütün şarkılar Dr, Suphi Ezgi tarafından notaya alınarak günümüze gelmiştir. Bunlar 108 tane olup,1 dinsel yapıttır.

- **Hânende Asdik Ağa** (1840-1913) Birkaç bin parçayı ezbere okuyan bir *hânende* olarak tanındı. İyi bir şarkı bestecisi olarak da ün yaptı. 41 yapıtı arasında *Muhayyer-kürdi* Peşrevi önemli bir yer tutar.

- **Medenî Aziz Efendi** (1842-1895) Sesinin güzelliğiyle Sultan Aziz'in dikkatini çekip, saraya ikinci imam olarak alındı. İyi bir şarkı bestecisi olarak da ün yaptı. Elimizdeki 44 şarkısından «Ey çerh-i sitemgger dil-i nalâne dokunma» diye başlayanı çok beğenilen bir hümayûn eserdir.

- **Miralay Griftzen Asım Bey** (1852-1929)) yüzyılın ikinci yarısında gerek besteleri, gerek grift virtüozluğu ile ün yaptı. 10 çocuğunun hemen hepsi sanatçıdır. Elimizdeki 40 bestesinden *Rast Peşrevi* ve *Uşşak Saz Semâisi* birer sanat başyapıtıdır.

- **Tatyos Efendi** (1858-1913) Azınlık bestecilerin en iyilerindendir. İyi nota bilmesi ve güzel fasıllar yönetmesi ile tanınmıştır. Şarkı ve saz eserlerini daha çok fasıllarda çalınıp söylenmek üzere yapmıştır. Günümüze 62 yapıtı kalmıştır.

- **Şevki Bey** (1860-1891) Hacı Arif Bey'den günümüze doğru en büyük şarkı bestecisidir. 10 yıllık bestecilik hayatında 1000 kadar şarkı bestelediği sanılmaktadır. Elimizde bulunan 212 şarkısından 65'i uşşak makamındadır.

- **İsmail Hakkı Bey** (1866-1927) Tanınmış besteci ve fasıl şefi olarak ün yaptı. Mûsikî-I Osmânî Mektebi'ni açtı. Dârülelhan'da solfej ve fasıl hocalıkları ile müdürlük yaptı. Elimizde 526 yapıtı bulunmaktadır. Çalışmalarından ötürü *«muallim»* diye anılır.

- **Rahmi Bey** (1865-1924) Büyük bir

Şevki Bey

şarkı bstecisidir. Önemli bir musikî öğrenimi yapmamakla birlikte yüksek zevki ve duyuşu sayesinde bugün elimizdeki 38 şarkıyı titizlikle bestelemiştir. «Gül hazin sümbül perişan bağ-ı zârın şevki yok» adlı bayâti şarkısı bunlardan biridir.

- **Şerekci Cemil Bey** (1867-1928) Musikîyi Enderûn-i Ali Bey'den öğrendi. Mızıkay-ı Humayûn'a ud hocası olarak girdi. 43 bestesi arasında «Bir nigâh et ne olur hâlime ey gonca dehen» adlı hicaz şarkı en tanınıp sevilen bir yapıtıdır.

Rahmi Bey

- **Selânikli Ahmet Bey** (1868-1927) Ön-

.celeri güzel sesi ile tanınıp piyasada *hânendelik* yaptı. Bir fasıl heyeti kurdu. Daha çok fasıllarda okunan yapıtlar besteledi. Kürdilihicazkâr makamında olanlar çok beğenilir.

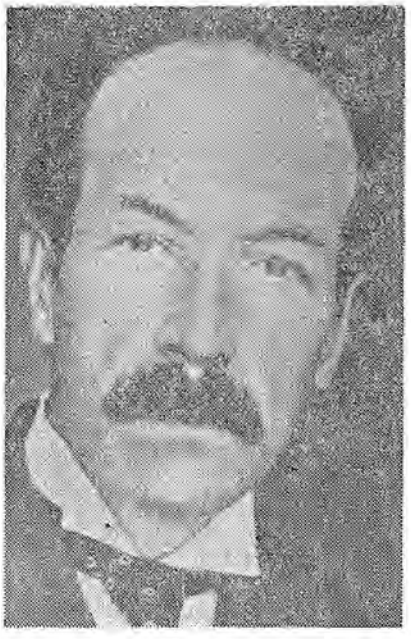

Tamburi Cemil Bey

- **Tanburi Cemil Bey** (1871-1916) En büyük tanbur virtüozu ve önde gelen saz eserleri bestecisidir. Şarkıları da vardır. Bestecinin devrinde gramofonun bulunması, birçok tanbur ve kemençe taksiminin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarına doğru gelişen ve önem kazanan *«Neoklâsik Dönem»*, yüzyıl sonlarına doğru yerini *«Romantik Dönem»*e bıraktı. Bu dönemden daha önceki zamanlarda hemen her şarkıda görülen klâsik kurallar oldukça az kullanılmağa başlandı. Böylece şarkı türü yayıldı. Bu tür eserler hem akılda daha kolay kaldığından hem de söylenmesi güç olmadığından kısa bir zamanda tutuldu. Aynı devrede müzik dinlenen salonların, «kıraathanelerin» çoğalması, halkın bu yerlere ilgi göstermesi, kitlelerle musikiyi karşı karşıya getirmişti. «Romantik Dönem»in bestecilerinin önemli bir kısmı bu tür yerlerde «okuyucu» ya da «sâzende» olarak çalıştığından kendi eserlerini kolaylıkla tanıtabiliyorlardı.

XX. yüzyıla bu koşullar altında girildi ve durum, gramofonun da hemen her evde yer almasıyla daha da geliştl. Plâklar önceleri dış ülkelerde dolduruluyordu. Topluluklardan çok solistlerin ilgi görmesi, dönemin tanınmış hâfız ve gazelhanlarının plâk yolu ile halk arasında büyük ün sağlamalarına yol açtı. **Hâfız Kemal, Hâfız Yaşar, Hâfız Burhan, Bimen Şen** ve **Saadeddin Kaynak** ilk akla gelenlerdir. «Romantik Dönem»in en ilginç olayı, kadın okuyucuların bu devrede ortaya çıkmasıdır. O güne kadar yalnız erkek okuyuculara alışık olan halkın, gerek sahnelerde gerek plâklarda kadın sesi duyması, musikiye olan ilginin birden artmasını sağladı. Bu sanatçılara şarkı bulmak amacıyla besteciler arasında bir hareket başladı. Var olan bestecilerin yanısıra, yenileri de hızla ün yapmağa başladı. O tarihlerde kurulan İst. Radyosu, Türk Müziği yayınları ile halkın gösterdiği ilgiyi sağlamlaştırdı «Romantik Dönem»in bu en hareketli devresinde adları duyulan okuyucular **Vedia Rıza Hanım, Hamiyet Yüceses, Münir Nureddin Selçuk, Safiye Ayla, Yesari Asım Arsoy**'dur. Bu sanatçıları diğerleri izledi fakat onlar ilk olduklarından önemlidirler:

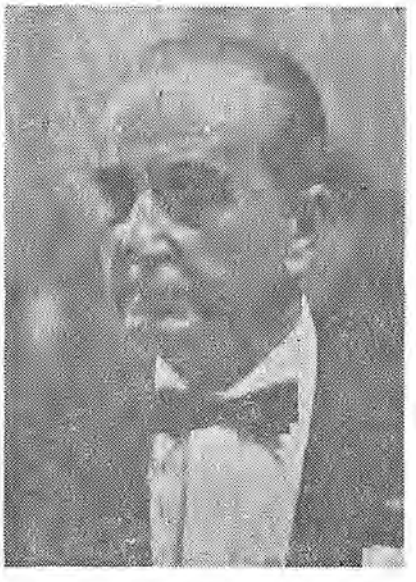

Münir Nurettin Selçuk

- **Münir Nureddin Selçuk** (1900) Yüksek sesi, klâsik eserleri okumaktaki başarısı ve besteleri ile büyük ün kazanarak musikimizin ölümsüz sanatçılarının başında yer aldı. Birkaç yıl öncesine kadar çalışmalarını sürdürmüştür.

- **Hamiyet Yüceses** (1915) Gelmiş geçmiş kadın sesleri içinde en yükseğine sahiptir. Kadın ses virtüozu olarak tanınır. Geniş repertuarı ve derin musiki bilgisi ile ününü günümüzde de sürdürmektedir.

- **Yesarî Asım Arsoy** (1900) Düzenli bir musiki öğrenimi gördükten sonra yaptığı şarkıları plâğa okuyarak büyük ün sağladı. Birçok sanatçı yetiştirdi. Devre göre fantezi sayılan yapıtları çok ilgi gördü.

- **Safiye Ayla** (1907) Yesarî Asım Arsoy'un eserlerini plâğa okuyarak ün yaptı. Güzel sesi ile sahne ve radyo konserleri verdi, plâklar doldurdu.

- **Vedia Rıza Hanım** ( ) ilk plâk dolduran kadın okuyucudandır. Radyoda konserler vermiştir. Kısa bir sürede sanatını terketmiştir.

XX. Yüzyılın önde gelen bestecileri kronolojik sıraya göre şöyle sıralanabilir:

- **Leon Hancıyan** (1857 - 1947) Dellâlzade'nin yetiştirdiği bir bestecidir. Şark Musiki Cemiyeti'nin başında bulunmuştur. İyi keman ve piyano da çalan Hancıyan, Hanendeliği ile de tanınmıştır. «Cânâ gam-ı aşkınla perişan gezer oldum» adlı sözidil şarkısı sevilen bir eserdir.

- **Lem'i Atlı** (1869 - 1945) Hacı Arif Bey'in etkisinde kalan Atlı, «Romantik Dönem»in en sevilen eserlerini vermiştir. Nota bilmemekle birlikte günümüze 170 eserini ulaştırmıştır. «Sâzın Gibi Sinem Dahî Bir Nağme Zenindir» adlı rast beste her dönemde sevilmiştir.

- **Raûf Yekta Bey** (1871 1935) İyi bir besteci ve iyi bir neyzen olmakla beraber, musiki üzerine yaptığı incelemeler ve bu konuda hazırladığı yapıtlar çok önemli bir yer tutar. Birçok nota da yayınlamıştır. 50 kadar yapıtı vardır

- **Rakım Elkutlu** (1872 - 1948) Mede-

Hamiyet Yüceses

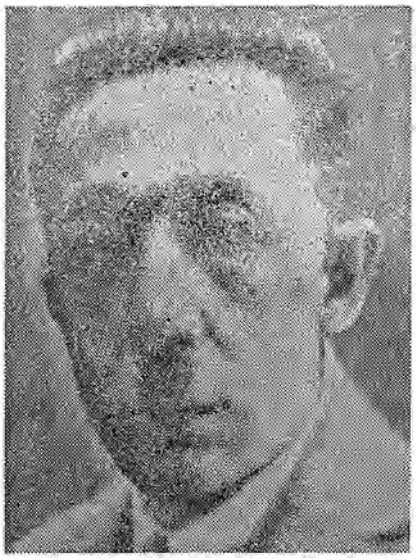

Lem'i Atlı

nî Aziz Efendi ve Santo Şikârî tarafından yetiştirilmiştir. Hânende ve neyzen olarak da isim yapmıştır. 444 yapıtı vardır.

- **Mısırlı İbrahim** (1872 - 1933) Türkiye'de ve diğer Arap ülkelerinde besteleri ve sesi ile büyük ün sahibiydi. Kürdilihicazkâr şarkısı «Sineler Aşkınla İnler» sevilen 56 bestesi arasındadır

- **Bimen Şen** (1873 - 1943) Hacı Arif Bey tarafından keşfedilerek yetiştirildi. Devrinin en tanınmış hanendesi oldu. Besteleri de çok tutuldu. «Yüzüm Şen Hatıram Şen» en sevilenlerden biridir.

- **Hüseyin Saadettin Arel** (1880 1950) XX. yüzyılın en büyük bestecisi olarak tanınır. Aynı zamanda büyük bir musikî bilginidir. Dinsel, din dışı ve saz eseri olarak 712 bestesi vardır.

- **Musa Süreyya Bey** (1884 - 1932) Griftzen Asım Bey'in oğludur. Müzik öğrenimini Almanya'da yapmıştır. Darül Elhan'da yönetici olarak çalışmıştır. «Sensiz Geceler Geçti Hayâlât İle Bihâb» adlı suzinak eseri sevilen şarkılarının başında gelir.

- **Artaki Candan** (1885 - 1948) Besteleri kadar, temiz kanun çalması ile de tanınan sanatçının 50 yapıtından «Bu Gece Çamlarda Kalsak Ne Olur» adlı karcigar şarkısı devrinde çok tutulmuştur.

- **Şerif Muhiddin Targan** (1892 - 1967) ud virtüozu olarak tanınan Targan'ın ud taksimleri ve kendi saz serlerinden oluşan birçok plâğı vardır.

- **Refik Fersan** (1893 - 1965) Bu dönemin en önde gelen bestecilerindendir. Kendine özgü bir tanbur çalma uslûbu vardır. Şarkıları ve taksimleri plâğa alınmıştır. İst. radyosu ve konservatuarda görev almıştır. «Ver Sâki Tazelendi Derdim Bu Gece» adlı mâhur şarkısı çok ilgi toplamıştır.

- **Sâdeddin Kaynak** (1895 - 1961) Önceleri sesinin güzelliğiyle hâfız olarak tanındı. Beste yapmaya başlayınca ünü arttı. Bütün tanınmış sanatçılar onun yapıtları ile isim yapmıştır. Kendiside Almanya'ya giderek plâk doldurmuştur. 200'ü aşkın bestesi vardır.

- **Zeki Arif Ataergin** (1896 - 1964) İsmail Hakkı Bey, Abdülkadir Töreden faydalandı. Kanun çalar, hanendelik yapardı. Dilkeşhaveran makamını çok kullanmıştır. 160 kadar yapıtı vardr.

- **Cevdet Kozanoğlu** (1896 -) Birçok hocadan meşketti Musikiyi iyi bir şekilde öğrendi. İst. Radyosu kurucularındandır. (1929). Daha sonra Ankara Radyosu'nun kurulmasıyla orada yöneticilik yaptı. Bestelerinden daha çok yetiştirdiği değerlerle tanınmıştır.

- **Yesârî Asım Arsoy** (1900) Bestelediği fantezi eserleri kendine mahsus okuyuşu ile tanınıp sevildi. 250'den fazla beste yapmıştır. «Farîğ Olmam Meşreb-I Rindaneden» çok sevilen bir şarkısıdır.

- **Şerif İçli** (1899 - 1956) Devrinin en iyi bestecilerindendir. Şevki Bey'in etkisinde birçok güzel yapıt bırakmıştır. Bu şarkılar ünlü sesler tarafından plâklara okunmuştur «Birlikte Bu Akşam Çıkalım Seyre Civarını» adlı Neva nakış yürük semai değerli bir yapıttır.

- **Münir Nureddin Selçuk** (1900 Musikimizin en iyi erkek ses sanatçısıdır. Gerek klâsik eserlerde gerek kendi bestelerinde gerekse gazellerde okuyuş uslûbu ile her zaman önde gelmiştir. Radyo ve konservatuarda yöneticilik ve öğretim üyeliği yapmış, korolar yönetmiştir. 85 yapıtından hepsi klâsik kurallar içinde yapılmıştır.

- **Cevdet Çağla** (1902 -) Yaşayan en iyi bestecilerdendir. 200'den fazla yapıtı vardır. İst. ve Ankara Radyolarında yöneticilik yapmış, korolar yönetmiştir. Radyodaki görevi sürmektedir.

- **Mesut Cemil** (1902 - 1963) Tanbur virtüozu ve başarılı bir koro şefidir Radyolarda yıllarca görev almış, yöneticilik yapmıştır. Tanbur taksimleri plâğa alınmıştır. Bazı şarkıları da vardır.

- **Selâhaddin Pınar** (1902 - 1960) S. Kaynak ile birlikte XX. yüzyılın en çok iz bırakmış iki bestecisinden biridir Yapıtları halk tarafından çok tutulduğundan ünlü okuyucuların sesiyle plâklara alınmış, ölümsüzleşmiştir. Düzenli bir musiki öğrenimi görmemekle birlikte bıraktığı 100'e yakın

Salâhattin Pınar

yapıtın hemen hepsi seçkin parçalardır.

- **Osman Nihad Akın** (1905 1959) Ahmet Rasim'in torunudur. Genç yaşta beste yapmağa başlamış, 37 yapıt bırakmıştır. Bunların çoğu bugün de zevkle dinlenen parçalardır.

- **Emin Ongan** (1906 -) değerli bestecilerdendir. İstanbul Radyosu'nda fasıl ve konserlere kemanı ile katılmakta yıllardan beri Üsküdar Musiki Cemiyeti'ndeki yöneticiliğini başarı ile sürdürmektedir. 100'den fazla yapıtı vardır.

- **Şükrü Tunar** (1907 - 1962). Bestelerinden çok klarnet virtüozu olarak ün yapmış.ır. Şarkılarından çoğu her ses sanatçısının repertuarında yıllarca yer almıştır. Bıraktığı 59 yapıttan «Ay Öperken Suların Göğsünü Sahilde Yıkan» adlı hüzzam şarkı en iyilerinden biridir.

- **Muzaffer İlkar** (1910 -) Düzenli bir müzik öğrenimi gördükten sonra beste yapmağa başladı. Genç yaşında başlattığı çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir. 100'den fazla şarkısı hem kendisi hem diğer okuyucular tarafından plâğa okunmuştur.

- **Kadri Şençalar** (1912 -) Önceleri batı müziği ile başlattığı çalışmalarını sonraları Türk Müziğine yöneltmiş, yüzlerce şarkı bestelemiştir. Birçok Türk filminin de müziklerini hazırlamıştır. Sönmez Artık Yüreğimde Yanan Bu Sonsuz Ateş» önde gelen yapıtlarındandır. İyi ud çalan Şençalar, birçok öğrenci de yetiştirmiştir.

- **Melâhat Pars** (1918 -) XX. Yüzyılın en iyi kadın bestecisidir. Yıllarca radyoda görev alarak, konserler vermiş, fasıllar yönetmiştir. Konservatuarda da ça-

lışmış, birçok sanatçı yetiştirmiştir. «Avare Gönül Yine Sensiz Hicrana Daldı», ilk bestesi olup, hüzzam makamındadır.

- **Yusuf Nalkesen** (1923) İzmir Radyosu'nda görev alarak müzik hayatına atılmış, tanınmış bestecilerden meşketmiştir Birçok şarkısı hem radyo hem plâk hem de konserler yolu ile halka tanıtılıp sevdirilmiştir.

- **Dr. Alâeddin Yavaşça** (1927-) 1950'den bu yana sürdürlüğü müzik hayatında 250'den fazla yapıt meydana getirmiş, bunların çoğunu kendi sesiyle plâğa okumuştur. Klâsik müziği en iyi yorumlayan günümüz sanatçısı olarak bilinir. Konserler vermektedir

- **Avni Anıl** (1928) Son yılların en tutulan bestecisidir. Emin Ongan ve Cüneyt Orhon'dan musiki dersleri aldı. Hüzzam makamından «Akşamın Olduğu Yerde Bekle Diyorsun Gelmiyorsun» adlı şarkısı günümüzün önde gelen yapıtlarındandır.

- **Şekip Ayhan Özışık** (1931) Üsküdar Musiki Cemiyeti ve İleri Türk Musikisi Konservatuarı'nda öğrenim görmüştür. Yıllarca Ankara Radyosunda çalıştıktan sonra 1966'da İstanbul'a gelmiş hem sahne hem radyo çalışmalarına devam etmiştir. Kendine özgü bir uslûpla ud çalan bestecinin 150 kadar yapıtı vardır.

- **Çinuçen Tanrıkorur** (1938 -) Küçük yaşlarda başlattığı müzik öğrenimini, uzun yıllar düzenli ve başarılı bir şekilde sürdürdü. Ankara Radyosu'ndaki göreviyle birlikte, Türk Müziği üzerine inceleme çalışmalarını da devam ettirmektedir. 100'e yakın bestesi, bir ud metod kitabı vardır.

Şakir Eroğlu

XX. Yüzyılın başlarından itibaren bazı cemiyet ve dernekler kuruldu. Bunların amacı Klâsik Türk Musikisini korumak ve klâsik kurallara bağlı kalan sanatçıları yetiştirip tanıtmaktı. *«Terakkî-i Müsiki»* **Fahri Kopuz, Ali Salâhi Bey, Kanûnî Nâzım Bey, Hânende Aziz Bey** tarafından Defterdar'da açıldı. **Abdülkadir Töre** Cerrahpaşa'daki evinde *Gülşen-i Mûsikî*'yi kurdu ve birçok sanatçı yetiştirdi. Vezneciler'de Fevziye Kıraathanesi üzerinde *Mûsikî-i Osmânî* **İsmail Hakkı Bey** ve **İzzeddin Hümâyî Elçioğlu** tarafından açıldı. 1908 Meşrutiyetinin ilk günlerinde kurulan *«Dârül-Mûsikî-i Osmânî»* Koska'daki binasındaki faaliyetlerine **Şehzâde Ziyaeddin Efendi**'nin başkanlığı altında devam ediyordu. **Leon Hancıyan, Santurî Ethem Efendi, Kanuni Hacı Arif Bey, Udî Sami Bey, Neyzen Tevfik** bu kuruluşta kendi dallarında öğretim yapmaktaydılar. Aynı tarihlerde *«Şark Mûsikî Cemiyeti»* Kadıköy'de **Ali Rıfat Çağatay ve Bestenigâr Ziya Bey** tarafından kurulmuştur. O tarihlerde kurulan *Üsküdar Musikî Cemiyeti* çalışmalarını **Emin Ongan**'ın başkanlığında günümüzde de sürdürmektedir. 1916'da kurulan *Darülta'lim-i Mûsikî* çalışmalarını 1931'e kadar sürdürmüş, bu arada birçok ünlü ses, saz sanatçısı ile bestecisinin yetişmesini sağlamıştır. Bu kuruluş radyonun henüz başlamadığı o dönemde verdiği serî konserlerle halkın klâsik mûsikî ihtiyacını karşılamaktaydı. Bir ara Berlin'e giden topluluk, orada da konserler vermiş, plâklar doldurmuştur. 1917'de kurulan *Darül Elhan* bugün *İstanbul Belediye Konservatuarı* adını alan kuruluştur. **İsmail Hakkı Bey, Dr. Suphu Ezgi** ve **Muza Süreyya Bey**'in de öğretimde bulundukları bu kuruluş değerli sanatçılar yetiştirmiştir. 1927'de Türk Müziği bölümü kaldırılmışsa da sonradan tekrar açılmıştır.

Türk Solu dergisinin bir sayısı

Türk Solu. Haftalık gazete. İlk sayısı 17 kasım 1967'de çıktı Sahibi: Şerif Tekben. Yazı İşleri müdürü: Vahap Erdoğdu. Teknik yönetmen: Ahmet Say. «Tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiye İçin Türk Solu - «Emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı devrimci dayanışma, ulusal güçbirliği» belgisinin yer aldığı birinci sayı «Türk Solunun Sorunları» (Suphi Karaman), «Atatürk ve Atatürkçülük», «Yasak Kitaplar» (Aziz Ne-

sin), «Yarım Yüzyıl Sonra» (Erdoğan Başar), «Sanatın Halktan Çıkışı» (Balaban), «Birinci Basamak: Türkiye'nin Düzeni» (Hikmet Kıvılcımlı), «Fransa'da Sınıf Mücadeleleri yada Okumanı Gereği» (Mehmet M. Mimoğlu), Brecht'in Cesaret Ana ve Çocukları Oyunu Üstüne Birkaç Not» (Yılmaz Onay), Sartre Che Guevera'ta Anlatıyor» adlı yazılarla çıktı. «Neden Çıkıyoruz» başlıklı sunu yazısında ise, Türk Solunun ülkenin yazgısındaki belirleyici rolünün kaçınılmazlığı üzerinde durularak, «sol kanattaki güçbirliği gerçekleşmeden, Türk solcuları ortak bir siyasi platform çevresinde toplanmadan» tarihsel görevi yerine getirme olanağı bulunmayacağı belirtildi. «En büyük tarihsel etkenin sosyalist potansiyel olduğu vurgulanan yazıda, «devrimci adım» şu görüşlere bağlandı:

«...İyi anlamalıyız ki, Demirel Türkiye'sinin hemen önündeki devrimci adım, Sosyalist Devrim değildir. Türkiyemiz bugünkü emperyalist dünya sistemi içinde bir ülke, fodal kalıntıları halâ barındıran geri bir tarım ülkesidir. Böyle ülkelerde, ekonomiye ve dolayısiyle politikaya genellikle emperyalizm - komprodor sermayesi - feodal ağalık *düzeni üçlü ittifakı hükmeder. Türkiye'de* bu bakımdan bir istisna değildir. Bu duruma göre, Türk toplumunun önündeki ilk devrimci adım, bir avuç asalak dışında, proleteryasıyla, küçük burjuvazisi ve aydınıyla, giderek, şu anda değilse bile, güçlü bir devrim hareketi karşısında, kompradorun etkisinden kurtulup bir süre için Demokratik Devrim saflarında yer alması mümkün olan milli burjuzasiyle, tüm Türk ulusunun, her içtenlikle «Türküm...» diyenin, elele, omuz, omuza, güçbirliği halinde gerçekleştireceği antiemperyalist, antifeodal Demokratik Devrimdir. Bugün Türkiye'de devrimci savaş, emperyalizme ve yerli işbirlikçilerine karşı, tam bağımsız bir Türkiye uğruna, Demokratik Devrim uğruna savaştır.»

Derginin öteki sayılarında bu görüşlere koşut incelemeler, yazılar yayımlandı. İkinci yılına girerken, Milli Birlik Komitesi üyelerinden Suphi Karaman «Türk Solu ve Milli Demokratik Devrim» adlı başyazısında ülkenin bağımsız bir ülke olmadan sosyalist devrimin gerçekleşemeyeceğini yazıyor, bu nedenle «milli, yani Amerikan emperyalizmine karşı; demokratik yani feodalizme karşı savaş» belgisini vurguluyordu. *«Türk Solu»*nda Mihri Belli, Niyazi Ağırnaslı, Erdoğan Başer, Muzaffer Erdost, Arslan Başer, Kafaoğlu, İlhami Soysal vb. sık sık *«milli demokratik devrim»* kuramını işlediler. Mustafa Suphi'nin *«Türkiye'de Tarım Kredileri»* (sayı: 3, aralık 1967), İdai (Ahmet Cevat Emre'nin takma adı)'nin *«İşçi ve Köylü Kitleleri Nasıl Parti Teşkil Eder»* (sayı 17, 10 mart 1968), Hamdi Konur *«Bursa Nutku»* (sayı 21, 9 nisan 1968) gibi tarihsel belge niteliği taşıyan yazılar yayımlandı. İncelemeler, haberler ve haber - yorum yazılariyle Vietnam savaşı, Nato, Afrika ve Güney Amerika ülkelerindeki gelişmeler yansıtıldı. Mihri Belli, Suphi Karaman (başyazılariyle), Niyazi Ağırnaslı, Erdoğan Başar, Şevki Akşit, Kadri Kaplan, Muzaffer Erdost, Doğu Perinçek, Vahap Erdoğdu, Rasih Nuri İleri, Şahin Alpay, Cengiz Çandar, Yusuf Küpeli, Gün Zileli, İbrahim Kaypakkaya, Ahmet Say, Ahmet Kaçmaz, Osman K. Akol, Haydar Tunçkanat *«Türk Solu»*nun başlıca yazarları arasında yer aldı. Derginin sanat bölümünde Asım Bezirci, Nuri İyem, Rıfat Ilgaz, Zühtü Bayar, Metin Demirtaş, Balaban sık yazan kalemler arasında göründüler

(Ş.K.)

Türk Tabipler Birliği Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından. 23 Ocak 1953 *tarihli ve 6023 sayılı kanunla kuruldu.* Buna göre «Türkiye sınırları içinde meslek ve sanatlarını icraya yetkili olup da sanatını serbest olarak yapan veya meslek diplomasından yararlanarak resmî veya özel bir kuruluşta görev yapan asker ve sivil bütün tabip ve diş tabipleri bu birliğe katılacaklardır». Türk Tabipleri Birliği, Tabip Odaları, Merkez Konseyi, Yüksek Haysiyet Divanı ve Büyük Kongreden ibaret kuruluşların bütünüdür. Bu birlik tüzel kişiliği olan bir kuruluştur. Birlik, a) Halk sağlığına ve hastalara fedakârlık ve feragatla hizmeti ideal bilen meslek geleneklerini muhafaza ve geliştirmeye çalışmak, b) üyelerin maddî ve mânevî hak ve menfaatlerini korumak ve bunları halkın ve devletin menfaati ile en iyi şekilde denkleştirmeye çalışmak, c) Halkın sağlığını korumaya, üyelerini belirli refah düzeyine ulaştıracak gerekli iş alanları bulmaya, İş Kanunu ile sosyal kanunların ve bunlara bağlı tüzük ve yönetmeliklerin hükümlerinin uygulanmasında meslek ve meslekdaşarının hak ve menfaatlerini korumaya her türlü iş dağıtımının adaletli bir biçimde düzenlenmesine çalışmak, d) Halk sağlığı ve tıp meslekleri ile ilgili sorunlar için resmi makamlarla karşılıklı işbirliği yapmak, e) Halk sağlığını ve tıp mesleğini ilgilendiren işlerde resmî makamlardan yardım sağlamak, gibi hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Sınırları içinde en az yüz tabip ve diş tabibi bulunan her il merkezinde bir tabip odası kurulur. Sivil ve asker tabipler ile diş tabipleri Tabip odasına kaydolmadıkça çalışamazlar. Tabip odalarının organları genel kurul, yönetim kurulu ve haysiyet divanıdır. Genel kurul yılda iki kere (Mart ve Ekimde) toplanır. Yönetim kuruluna seçilebilmek için kanun, meslekte beş yıl çalışmış olmak koşulu aramıştır. Yönetim kurulu da en az 15 günde bir toplanmak zorundadır. Tabip odalarının yönetim kurullarına meslekle ilgili birçok görev de verilmiştir. Tabip odalarının 5-7 kişilik yönetim kurullarından başka, 5 kişilik haysiyet divanı da vardır. Haysiyet divanına seçilmek için Türkiye'de en az 10 yıl çalışmış olmak gereklidir.

Türk Tabipler Birliği merkez örgütü, Yüksek Haysiyet Divanı, Tabib Odaları, Merkez Konseyi ve Büyük Kongreden oluşur. Yüksek Haysiyet Divanı 12 asıl, 3müşavir üyeden oluşur ve Ankara'da Sağlık Bakanlığında toplanır. Merkez Konseyi, Türk Tabibler Birliğini içte ve dışta temsil eder, çalışma yeri İstanbul'dur, 7 üyeden oluşur. Büyük Kongre Tabip Odaları genel kurullarınca seçilen üyelerle her yıl Haziran ayında toplanır.

1961 Anayasası Türk Tabipler Birliğini diğer kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile birlikte Anayasa güvencesi altına aldı (Madde 122). Türk Tabipler Birliği, demokrasi, özgürlük, halk ve işçi sağlığı konularında çalışmalar yürüttü ve son dönemde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları arasında Barolar ile birlikte ön plânda yer aldı. Ülkemizde 25 tabip odası vardır.

(M.G.)

Türk Tarih Kurumu: Türk tarihini bilimin verilerine dayanarak yeniden incelemek ve Türklerin dünya uygarlığına olan katkısını meydana çıkartma amacıyla çalışan kamuya yararlı bir dernek niteliğindekl kuruluş. Atatürk'ün özendirmesiyle önce Ankara Türkocakları Merkez Heyetine bağlı olarak kuruldu (Nisan 1930). Türk Ocaklarının kapatılması üzerine bir dernek haline getirildi (15.4.1931). O zamanki adı «Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» idi, daha sonra Türk Tarih Kurumu adını aldı. Kurumun esas amacı, emperyalist ve hristiyan tarihçilerin Türklerin bir tarihi bulunmadığı savlarını çürütmek, millî misak sınırları içinde uluslaşma sürecindeki Türkiye halkına bir tarih bilinci vermektir. Atatürk'ün «İnsanlığın en yüksek ve ilk uygar kavmi, vatanı Altaylar ve Orta As-

ya olan Türklerdir. Türk, uygarlıktır, Türk tarihtir» biçimindeki yönergesi üzerine Türk Ocakları Kurultayında (1930) Türk Ocağı Türk Tarihi Kurulu oluşturdu; kurul üyelerinden Afet İnan, Tevfik Bıyıklıoğlu, Samih Rıfat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi Arsal, Şemsettin Günaltay, Vasıf Çınar ve Yusuf Ziya Özer tarafından *«Türk tarihinin Ana Hatları»* adlı bir kitap hazırlandı. Atatürk, Türk tarihi hakkındaki temel görüşleri kamuoyuna açıklama kararı aldı ve *«Türk Tarihinin Ana Çizgileri - Giriş Bölümü»* (1931) basıldı. Türk Tarih Kurumu çalışmalarında, Atatürk'ün istediği yurdumuzun eski uygarlıklarını meydana çıkarmak, böylece bugünkü Türkiye halkının ve genellikle Türk kavminin tarih boyunca birbirleri ile ilgisini kurarak, genel Türk tarih uygarlığını, yeni bilimsel araştırmalara göre, tutarlı bir biçimde yazabilmekti.

Türk Tarih Kurumu tüzüğünün amaç maddesinde (md. 4): «Kurumun amacı Türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde ettiği sonuçları her türlü yolla yaymaktır» deniliyor. Bu amaca ulaşmak için Kurum, şu çalışmaları yürüttü: Yurdun çeşitli yerlerinde kazılar yapmak; bu kazılarda meydana çıkan arkeolojik yapıtları dünya bilimine tanıtmak üzere bilimsel raporlar yayınlamak; Türk tarihinin ana kaynakları konusunda yayınlanmış yapıtları basıp yaymak, başka dillerde yazılmış kaynakları Türkçe'ye çevirmek ve gerekirse yayınlamak; arşiv ve belgeleri inceleyerek Türk tarihinin karanlık yanlarının aydınlanması için monografiler meydana getirmek; Türk kavminin dünya uygarlığına yaptığı katkıları meydana çıkarıp bilim dünyasına tanıtmak ve bilimin en yeni verilerine dayanarak Türklerin ve Türkiye'nin tarihini yeniden yazmak. Kurum, bunlardan başka Türklerin ve Türkiye'nin farihi üstüne yeni bulguları tartışmak için tüzüğe göre 5 yılda bir (uygulamada 5-9 yılda bir) Türk Tarih Kongresi düzenlemekte, Türk tarihindki belirli olayları ve kişileri anmak ve bunlar hakkında yapılan araştırmaları geliştirmek için seminer toplantıları hazırlamaktadır.

Kurumun yüz bin ciltlik uzmanlık kütüphanesi, kendi yapıtlarıyla birlikte bilimsel kurumların yayınlarını basan bir basımevi ve bir merkez binası bulunmaktadır. Kurum, önemli dünya bilim kurumlarına üyedir ve sayısı 220'yi bulan akademi, üniversite ve bilim kurumuyla kitap ve dergi değişimi yapar.

Kurumun tüzüğüne göre, yetkili organı, aslî üyelerin katıldığı Genel Kurul'dur. Atatürk, «Türk Tarih Tezi»nin—oluşturulması için kurumun daha çok bilimsel ve akedemik nitelikte olmasını arzu ettiğinden kurucu kurulda 16 üye yer alabilmiştir. Hâlen kurumun «Eskiçağ kolu»nda 10, Ortaçağ Kolu'nda 7, Yeniçağ Kolu'nda 19 olmak üzere 36 üyesi bulunmaktadır. Üye sayısı 41 rakamı ile sınırlandırılmıştır. Üyeler, Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ uzmanlık kollarında çalışırlar. Kurumu, her yıl genel kurulca seçilen 7 kişilik bir yönetim kurulu yönetir. Kurumun şeref ve muhabir üyeleri de vardır. Bu üyeliklere Türkiye dışındaki bilim adamları da seçilebilmektedir. Kurumun başlıca gelir kaynağı, Atatürk'ün vasiyetnamesi (5.9.1938)'nin, 6. maddesi gereğince, Atatürk'ün sahip olduğu para, hisse senetleri, vb. gibi taşınır değerlerin Türkiye İş Bankası tarafından nemalandırılması ile sağlanan gelirlerdir.

Kurumun düzenlediği Türk Tarih Kurumu kongreleri; I. Kongre: 2-11 Temmuz 1932, II. 20/25 Eylül 1937, III. 15-20 Kasım 1943, IV. 10-14 Kasım 1948, V. 12-17 Nisan 1956, VI. 20-26 Ekim 1961, VII, 25-29 Eylül 1970 VIII. 11-15 Ekim 1976.

Kurumun bugüne kadar ki başkanları: Tevfik Bıyıklıoğlu (1931-1932), Yusuf Akçura (1932 1935), Hasan Cemil Çambel (1935 1941), Şemsettin Günaltay (1941 - 1961), Şevket Aziz Kansu 1962 - 1973), Enver Ziya Karal (1973-).

Kurumun üyeleri: Eskiçağ kolu Ekrem Akurgal, Bahadır Alkım, Sedat Alp, Afif Erzen, Jale İnan, Şevket Aziz Kansu, Hamit Koray, Nimet Özgüç, Tahsin Özgüç, Mebrure Tosun. Ortaçağ Kolu - Neşet Çağatay, Semavi Eyice, Fikret Işıltan, Aydın Sayılı, Ali Sevim, Şehabettin Tekindağ, Tahsin Yazıcı, Yeniçağ kolu - Münir Aktepe, Ömer Lütfi Barkan (1979'da öldü), Bekir Sıtkı Baykal, Hikmt Bayur, (1980'de öldü) Besim Darkot, Adnan Erzi, Tayyip Gökbilgin, Lütfi Güçer, Halil İnalcık, Afet İnan, Enver Ziya Karal, Reşat Kaynar, Fakihe Öymen, Suat Sinanoğlu, Bilâl N. Şimşir, Şerafettin Turan, Coşkun Üçok, Sühely Ünver, Yaşar Yücel.

Şeref Üyeleri: James H. Breasted (1865 - 1935, Chicago), Cornelius Gurlitt (1850 1938, Dresden), Kâzım Dirik (1881 - 1941) Eugène Pittard (1867 - 1962, Cenevre), Albert Garriel (1883 - 1972, Fransa), Uluğ İğdemir (Türk Tarih Kurumu Genel müdürü), Richard Hartmann (1881 1966, Berlin), Paul Wittek (1894 - 1978, Londra), Kurt Bittel, Franz Taeschner (1888 1967, Münster), Jan Rypka (1886 - 1968, Prag), Gotthard Jaeschke (Münster), Gyula Németh (1890 - 1976, Budapeşte), Ernest Kühnel (1882 - 1964, Berlin), Claude Kahen (Paris), Lajos Fekete (1891 1969, Budapeşte), Ozman Nuri Ergin (1883 1961). Selma Devres, Ragıp Devres (1895 - 1965), Esad Fuad Tugay (1884 1973), Fernand Braudel (Fransa), Wolfram Eberhard (California), Gyula Moravscsik (1892 - 1972, Budapeşte), Laszlo Rasonyi (Budapeşte), Andreas Alföldi (Princeton), Alessio Bombaci (Napoli), İsmail Hakkı Okday (1977), Lajos Ligeti (Budapeşte), Karoly Czeglédy (Budapeşte), Andreas Tietze (Viyana).

Türk Tarih Kurumunun Muhabir üyeleri: Emin Ali Çavlı (1888 - 1968), Orhan Sargın, Halim Baki Kunter, Çağatay Uluçay (1910 - 1970), Celâl Dinçer (1899 - 1971), Paul Moraux (Berlin), Rudolf Naumann, Kenan Erim (New York), Seniha Tunakan, Muzeffer Arıkan, Nejat Göyünç, Nejat, Kaymaz, Berin Yurdadoğ, Abdurrahman Çaycı, Kemal Çığ, Adnan Pekman, Halil Salihlioğlu'-Oktay Akşit, İbrahim Artuk, Necati Dolunay, İsmet Parmaksızoğlu; Raci Temizer, Muhibbe Darga, İsmail Soysal, Ekkehard Eickhoff, Erdoğan Merçil, Muazzez Çığ, Stanford Jay Show (California), Gyula Kaldy - Nagy (Budapeşte).

Ender Kamil Boyacı

Türk Tiyatrosu. İstanbul Şehir Tiyatrosunun yayın organı. İlk sayısı 15 Şubat 1930'da yayımlandı. İlk sayılarında derginin adı *«Darülbedayi»* iken, 60. sayıdan başlayarak *«Türk Tiyatrosu»* olarak değiştirildi.

İlk sayılar yalnız tiyatro mevsiminde ve on beş günde bir olarak yayımlanıyordu.

Bu dönemde dergi, hem İBŞT'nin bir program dergisi olarak yararlı oluyor, hem de tiyatroseverleri tiyatroculara bilgilendirme amacıyla çeşitli yazılar yayımlıyordu. Başyazıları *«Perdeci»* takma adıyla Muhsin Ertuğrul yazıyordu. Onun Devlet Konservatuarı için İBŞT'den ayrılmasından sonra, da *«Perdeci Yamağı»* takma adıyla İ. Galip Arcan yazmaya başladı.

Tiyatro seyircisini eğitmek amacıyla bu dergilerde sık sık, «fındık fıstık yemeyin, oyun sırasında konuşmayın» uyarıları yayımlanıyordu.

Bu yayında Türkiye ve dünya tiyatrosundaki önemli olaylar yansıtılmaya çalışılıyordu. O dönemde yayımlanan ilginç yazı dizilerinden biri de; Ahmet Rıdvan'ın yazdığı, «Mektep ve Heveskâr Temsilleri» adlı yazı dizisiydi. Bu yazı Türk Tiyatrosu dergisinin o dönemde amatör tiyatroya ve amatör tiyatrocularа ne denli önem verdiğinin kanıtıdır.

O dönemde, Stanislavski, Meyerhold, Çin Tiyatrosu hakkında çeşitli bilgiler veren yazılar da dikkat çekmektedir.

1959 Ekim -320. sayıdan başlayarak derginin boyutları küçültülmüş ve içeriği de yalnız bir program dergisine dönüştürülmüşmüt. Bu dergilerde daha önce yayımlanan kuramsal yazılara yer verilmemeye başlanmıştır.

1967 Ağustos 377. sayıdan başlayarak derginin boyutları yeniden büyütülmüş ancak içeriği bir program dergisi niteliğini pek aşamamıştır.

1976 Eylül 422. sayıdan başlayarak, derginin boyutları büyütülüyor, hacmi genişletiliyor ve içeriği de kuramsal yazılara yer veren, tiyatroseverlere yararlı olabilecek bir nitelik değişimine uğruyordu. Derginin yılda 4 sayı çıkarılması düşünülüyordu. Ancak bu gerçekleştirilemedi.

Güngör Dilmen ile S. Günay Akarsu'nun yönettikleri dergi 1976 - 1977 tiyatro döneminde iki sayı, 1977 1978 tiyatro döneminde bir sayı, 1978 1979 tiyatro döneminde bir sayı (bu son sayıda G. Dilmen dergiden ayrılmıştı) çıkarılabildi.

(S.G.A.)

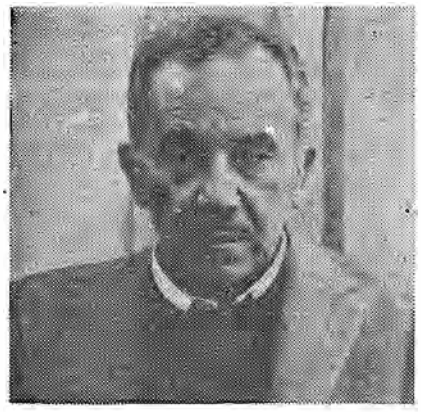

Vedat Türkali

TÜRKALİ, Vedat (1919) Senaryo yazarı ve romancı. Samsun'da doğdu. Asıl adı Abdülkadir Demirkan'dır. Samsun lisesinde ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünde okudu. Kuleli Askeri lisesinde edebiyat öğretmeniyken Türkiye Komünist Partisi (TKP) hareketine katıldığı saviyle TCK'nun 141. maddesine aykırı davranıştan dokuz yıl hapse mahkûm oldu (1951). Salıverildikten sonra senaryo yazarlığı yaparak yaşamını sürdürdü. *Dolandırıcılar Şahı* (1961), *Otobüs Yolcuları* (1961), *Şehirdeki Yabancı* (1963) gibi o yılların başarılı filimlerinin senaryolarını yazdıktan sonra, *Karanlıkta Uyananlar* (Antalya Film Festivali en iyi senaryo ödülü, 1965) ile işçi sınıfı gerçekliğini beyaz perdeye getirdi. Daha sonraki yıllarda *Üç Tekerlikli Bisiklet* (1966), *Bedrana* (1974), *Kara Çarşaflı Gelin* (1975) gibi önemli filimlerin senaryolarını yazdı. *Bir Gün Tek Başına* (1974) adlı romanı Milliyet Yayınları roman yarışmasının birincilik ödülünü kazandı. *Bu Ölü Kalkacak* adlı oyunu ise İstanbul Şehir Tiyatrosunda sahnelendi.

(R.T.)

Türkay Osman (Kıbrıs - 1927) Şair, yazar. Öğrenimini Yüksek İngiliz Okulu'nda, Londra Modern Diller Okulu Gazetecilik Bölümü'nde tamamladı (1955). Kıbrıs'ta gazetecilik, fıkra yazarlığı, Londra'da fabrika işçiliği, tercümanlık, şirket temsilciliği yaptı. *«Kıbrıs Türk Sesi»* adlı bir gazete yayımladı (1962 1963). Daha önce Lefkoşe'de *«Beşparmak»* ve *«Uyarı»* adlı sanat dergilerini çıkarmıştı. Şimdi Londra'da haftalık *«Vatan»* **gazetesinin** sorumlu yönetmenidir.

«Türk Dili,» «Papirüs», sürekli olarak da *«Yeditepe»*, *«Varlık»* (1959 1971) dergilerindeki şiir, deneme ve tanıtma yazılarının yanısıra özllikle ünlü İngiliz şairi T.S. Eliot'dan yaptığı çevirilerle tanındı. Genellikle uzun dizelere bağlı yeterince yoğunlaşmamış görünen ilk şiirlerinde memleket gerçeklerini işlerken, son yıllarda gerçekçiliğin sözkonusu olmadığı görüşünden hareket ederek daha soyut alanlara kaydığı görüldü.

Yapıtları : 7 Telli (1959), *Uyurgezer* (1969), *Beethoven'de Aydınlığa Uyanmak* (1970), *Evrenin Düşünde Gezgin* (1971), *Kıyamet Günü Gözlemcileri* (1975).

TÜRKÇÜ Necip (Edirne - 1871 / İstanbul - 1950). Dilci, düşün adamı. Askerî Rüştiye'yi bitirdi (1886). Okuldan ayrıldıktan sonra farsça ve fransızca öğrenimini sürdürdü. Mürefte Rüsumat Dairesi'nde çalışırken, İttihat ve Terakki ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle tutuklandı; Edirn'de Talat Bey (Paşa) ile birlikte yargılandı, hüküm giydi (1893-95). Bursa'da sürgün yaşadı (1895-96). İzmir'e yerleşti. Orada Bıçakçızade Hakkı, Tevfik Nevzat, Tokadizade Şekip beylerin çevresine girerek, özellikle dil sorunları üzerindeki görüşleriyle dikkati çekti. Tevfik Nevzat'ın yönettiği Hizmet gazetesinde, «Türk Dilimiz» adlı inceleme yazılarını yayımladı. II. Meşrutiyetten sonra bir yandan İhracat Gümrüğü'ndeki müdürlük görevini sürdürüyor, bir yandan da Türk Ocağı İzmir Şubesi başkanlığını yapıyordu. 1940'da devlet hizmetlerinden emekli oldu. İstanbul'da öldü (22 Şubat 1950).

Necip Türkçü, dilimizin özleşmesi düşünüsünü belli ilke ve kurallara bağlamak isterken, İttihat ve Terakki'nin «resmi» ideolojisi olan turancılık ülküsüne kapılmamıştır. Ayrıca devlet, toplum, birey ilişkilerinde, sonuçları yönünden İttihat ve Terakki «dikta»sını destekleyen «birey yok, toplum var» görüşüne karşıdır. Ona göre toplumlar insan denilen bireylerden oluşan bileşimlerdir. Bu nedenle nitelikleri de, kendilerini oluşturan bireylerin niteliklerinin «maddî ve manevî» yükselmesine bağlıdır. Bir toplumun bireyleri üzerinde etkiler varsa, o etkiler de bireylerin nitelikleriyle orantılı olacaktır. O halde toplumun bir adım bile ilerlemesi, bireylerin ilerlemesi sonucudur. Çünkü insan, toplumsal evrim ve gelişmenin ilk etkenidir. Bireyler ilerleyince toplumun da ilerlemesi doğaldır. Bunlar, yani birey ile toplum» birbirlerine karşılıklı tesir edip gececeklerdir. (M. Necip, *Bahsin Ehemmiyetli Ciheti, Hizmet* 2 Şubat 1317 (1901), anan İbrahim Olgun, Necip Türkçü, 1917).

Yakup Kadri'nin «Türkçenin reformu teorisini kuran adam» diye nitelediği (Cumhuriyet, 16 aralık 1970) N. Türkçü, Türkçenin bağımsızlığını savunurken söyleyiş ve sözleri birleştirme yönünden başka başka yapıları olan üç dilin uzlaşmadığı savındadır. Dilin ilerlemesi için öngördüğü temel ilkeyse, ülkede yaşayan bütün Türklerce konuşma dilinin yazı dili olarak benimsenmesi, ancak uyum ve söyleyişte «İstanbul ağzına» uydurulması görüşüne dayanır. «Felsefe Tabir ve İstilahlarımıza dair bir Mütalâa» (Fikirler, 1927), «Dilimiz Dair yazılanlar Hakkında» (**Fikirler**, 12-24, sayılar, 1927-28) «Harflerimiz ve Lâtin Harfleri» (**Hizmet**, 1928), önemli yazıları arasında sayılabilir.

Türkçülük Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında Osmanlılık ve İslâmcılık akımları karşısında Türklük duygusunu savunan, Türkiye Türkçülüğünden başlayarak Turancılığa ve ırkçılığa kadar uzanan akıma verilen addır.

Türkçülüğün ülkemizde ortaya çıkmasından önce Avrupa'da Türklüğe ilişkin iki hareket oldu. Bunlardan biri «Turquerie» denilen Türkperestliktir. Türkperestler, Türkiye'de yapılan ipekli, yünlü dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demirci ve marangoz işleri, ciltcilerin, süslemecilerin yaptığı eserler, mangallar, şamdanlar vb. gibi Türk sanatının eserlerini toplarlar, evlerinde bir Türk salonu ya da Türk odası kurarlardı. Avrupalı ressamların Türklerin yaşamına ilişkin yaptıkları tablolar ile yazar, filozof ve şairlerin Türkleri anlatan yazı ve kitapları da Türkperestlik hareketi içindedir. (Lamartine, Auguste Comte, Pierre Lafayette, Pierre Loti, Claude Farrère).

Avrupa'da ortaya çıkan Türklüğe ilişkin

kin ikinci hareket, Türkiyat (Türkoloji) adını taşır. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransada, İngiltere'de birçok bilim adamları eski Türklere, Hunlara ve Moğollar'a dair tarihsel ve arkeolojik araştırmalar yapmaya başladılar. Bu incelemelerin konusu, Türkiye Türkleri değil, eski Doğu Türkleriydi. Ancak bu ikinci hareket de Türkiye'deki aydınların ve düşünürlerin etkilenmesi sonucunu verdi. Fransız tarihçisi De Guignes'in Türk, Hun ve Moğollar üzerine yazdığı kitaplarla, İngiliz bilgini Sir David Lomley'in Üçüncü Selim'e ithaf ettiği *«Kıtabı İlmi-ü Nâfi»* adındaki genel Türk grameri, düşünürlerin ve aydınların üzerinde büyük etki yaptı.

Darülfünunda «Hikmet-i Tarih» müderrisi bulunan Ahmet Vefik Paşa, *«Secere-i Türki»*yi Doğu Türkçesinden İstanbu lTürkçesine çevirdi, bundan başka *Lehçei Osmanî* adiyle bir Türk Kâmusu yazarak, Türkiye'deki Türkçenin genel ve büyük bir Türk dilinin bir lehçesi olduğunu, bundan başka lehçeler bulunduğunu, aralarında karşılaştırmalar yaparak ortaya çıkardı. Ahmet Vefik Paşa'nın bu «ilmî Türkçülük»ten başka, «bedîî Türkçülüğü» vardı. Evinin bütün eşyaları ve giysileri Türk yapısında ve tarzında idi. Ahmet Vefik Paşa, ayrıca Molière'in komedilerini Türkçeleştirmek suretiyle Türkçeye nakledcrek Türkiye tiyatrolarında oynatmakla da tanındı. Askeri mekteplerin nâzırlığında bulunan Şıpka kahramanı Süleyman Paşa da, Türkçülüğü askeri okullara sokmağa çalıştı. Türkiye'de ilk kez Çin kaynaklarına dayanarak Türk tarihi yazan Süleyman Paşa yapıtında, De Guignes'i örnek aldı. Avrupa tarihlerindeki Hunların Çin tarihindeki Hiyong-Nu'lar olduğunu ve bunların Türklerin ilk ataları bulunduğunu, Oğuz Han'ın Hiyong-Nu devletinin kurucusu Mete olması gerektiğini ilk kez ileri süren Süleyman Paşa'dır.

Süleyman Paşa, *«Sarf-ı Türki»* adiyle bir de Türk dili gramer kitabı yazdı, Türklerin dilinin, üç dilden kurulu Osmanlıca olmayıp Türkçe olduğunu bildirdi. Süleyman Paşa, Recaizade Ekrem'e *«Talim-i Edebiyat-ı Osmaniye»* adiyle bir kitap yayınladığı için yönelttiği eleştirilerde, «Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, lisanımıza Osmanlı lisanı ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü; Osmanlı tâbiri yalnız Devletimizin adıdır. Milletimizin ünvanı ise yalnız Türktür. Binaenaleyh lisanımız da Türk lisanıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır.» dedi. Süleyman Paşa, askeri rüştiyelerde okunmak üzere *«Esma-i Türkiye»* (Türk isimleri) adlı kitabı da Osmanlıcanın etkisi altında Türkçe sözcüklerin unutulmaması amacıyla yazmıştı.

Türkçülüğün ilk öncüleri Ahmet Vefik Paşa ile Süleyman Paşa sayılmaktadır. (Ziya Gökalp *Türkçülüğun esasları*, s. 7).

Abdülhamit, o dönemde Pan - İslâmizmi savunduğu için Türkçülük akımına karşı çıkarak, bu akımın yayılmasını durdurmaya çalıştı. Bu sırada da Çarlık Rusyasında iki önemli Türkçü düşünür göze çarpmaktadır Birincisi Mirza Fetih Ali Ahundof olup, Âzeri Türkçesinde yazdığı özgün komediler başlıca Avrupa dillerine çevrilmiştir. İkincisi Kırım'da *«Tercüman»* gazetesini çıkaran İsmail Gasprinskidir. İ. Gasprinski'nin Türkçülükteki belgisi «dilde, fikirde ve işde birlik»dir, gazetesi Kuzey ve Doğu Türkleri kadar Batı Türklerinin de anlayacağı bir dilde çıkarılıyordu. Rusya'daki Türkçüler, kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan İslâm burjuvazisi içinden oluşmuşlardır.

Rusya'daki 1905 burjuva demokratik devriminin başarısızlığa uğraması ile baskıların artması ve Türkiye'de İttihatçıların iktidara gelmesi (1908) üzerine Rusya Türkçüleri İstanbul'a geldiler. Bunlar eskiden pantürkizmi, «Çarlık Rusyasının bir iç sorunu» olarak ele alırlarken, Türkiye'de Türkçülüğe yeni boyutlar vermişlerdir. Rusya Türkçülerinden Yusuf Akçura, «ırk esasına müstenit bir devlet» fikrini savundu (Bakınız: Irkçılık).

Rusya'dan İstanbul'a gelen Hüseyinzâde Ali Bey, Tıbbiye'de Türkçülük esaslarını anlatıyordu. *«Turan»* adlı manzumesi, Pan Turanizm ülküsünün ilk belirişi idi (Bakınız: Turancılık). Bu sırada Yunan savaşı (1897) günlerinde şair Mehmet Emin Bey (Yurdakul) «Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur» mısraile başlayan ilk şiirini yayımladı. «Turan» ve bu manzume, Türkiye'nin toplumsal yaşamında Osmanlıcılığın yerini Türkçülüğe ve Turancılığa bırakacağının ilk işaretleri oldular.

Mehmet Emin Bey'e (kendi beyanına göre) Türkçülüğü aşılayan Şeyh Cemaleddin Afgani'dir. Mısır'da Şeyh Mehmet Abdi'yi, Kuzey Türkleri arasında Ziyaeddin Bin Fahreddin'i yetiştiren Cemaleddin Afganî, Türkiye'de Mehmet Emin Bey'i bularak halk dilinde ve halk (hece) vezninde «milliyetperverâne şiirler» yazmasını tavsiye etmişti.

Türkçülüğün birinci döneminde De Guignes tarihinin etkili olması gibi, ikinci döneminde de Léon Cahun'un *«Türk Tarihine giriş»* ünvanlı kitabının büyük etkisi oldu. Necip Âsım Bey, birçok eklerle bu kitabın Türklere ait olan bölümünü Türkçeye çevirdi. Bu kitap her yanda Türkçülük eğilimlerinin artmasına neden oldu. Ahmet Cevdet Bey, *«İkdam»* gazetesini, Türkçülüğün bir yayın organı haline getirdi. Emrullah Efendi, Veled Çelebi, Necip Âsım Bey bu Türkçülüğün ilk «mücahidleridir». *«İkdam»* gazetesinde toplanan bu Türkçülerden Fuat Raif Bey'in Türkçeyi sadeleştirmek konusunda tasfiyecilik kuramını izlemesi Türkçülük akımının değerden düşmesine neden olarak gösterildi. Bu sırada, Tıbbiye'den oluşan gizli bir devrim derneğinde pantürkizm, panottomanizm ve panislâmizm ülkelerinden hangisinin daha çok gerçeklere uygun düştüğü tartışılıyordu. Bu tartışma o sırada yurtdışında bulunan Jöntürklere de yayıldı. Mısır'da çıkan *«Türk»* gazetesinde Ali Kemal, «Osmanlı ittihadı» düşüncesini savunurken, Akçuraoğlu Yusuf ile Ferit Beyler, «Türk ittihadı» siyasetini tavsiye ediyorlardı.

Abdülhamit dönemi sonunda, Hüseyinzâde Ali bey İstanbul'dan ve Ağaoğlu Ahmet Bey Paris'ten Bakû'ya geçerek, Topçubaşıyef'in de kendilerine katılmasiyle Azerbaycanlı Türkleri, Türklük ve İslâmlık camlası çevresinde toplamaya çalıştılar.

24 Temmuz İnkılâbı (II. Meşrutiyet) sonrasın,da Türkiye'de Osmanlılık düşüncesi egemen olmuştu. Bu sırada yayıma giren *Türk Derneği»* dergisi, gerek bu nedenle ve gerekse tasfiyecilik akımı nedeniyle umulan ilgiyi bulamadı. 31 Mart irtica olayından sonra Osmanlıcılık düşüncesi eski etkinliğini yitirdi. 31 Mart sonrasında ülkede gizli «İttihadı İslâm Teşkilâtı» kuruldu Jöntürkler Osmanlıcı ve «İttihadı İslâm» olarak iki karşıt kampa ayrılmaya başladılar. Bu iki akımın da ülke için tehlikeli sonuçlar vereceğine inanan ve yeni doğan milliyetçilik akımlarının etkisinde bulunan çevreler, «kurtarıcı bir mefkûre» arıyorlardı.

«Turan» manzumesinden sonra Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) bey, «Altınordu» makalesiyle Türkçülük akımına katkıda bulundu. İstanbul'daki Türkçüler, *«Türk Yurdu»* dergisi ile Türkocağı Derneğini kurdular (1912). Halide Edip (Adıvar) *«Yeni Turan»* romaniyle Türkçüleri destekledi. Hamdullah Suphi, Türkçülerin etkin bir başkanı oldu. Köprülüzade Fuat, Türkiyat alanında bilimsel yapıtlar yazmaya çalıştı.

Balkan Savaşının yitirilmesinden sonra Osmanlılık akımı iflâs ettl. «İttihad-ı İslâm», «Türkçülük» ve «Turancılık» akımları İttihat Terakki örgütünde yayıldı. Emil Durkheim'in dayanışmacı (solidarist) ve pozitivist görüşlerini savunan Ziya Gökalp, İttihatçıların ideologu olarak Türkçülüğü ve Turancılığı savundu. «Türkiye Türkçülüğü» ile «Turan Türkçülüğü» arasında bocalayan bu milliyetçi akım, ulusal Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra, Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan halkın «Türk ulusu» olarak ilân edilmesinden sonra «Türkiye Türkçülüğü» çerçevesine oturtulur.

Ziya Gökalp'e göre «Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. Türkçülüğe dair bütün bu hareketler, Türkleri Türkçülük ülküsü çevresinde birleştirerek, büyük bir yıkım tehlikesinden Türkleri kurtarmayı başaran büyük bir dâhi çıkmasaydı, sonuçsuz kalacaktı... «Gökalp,» o dâhi'nin Gazi Muftafa Kemal Paşa olduğunu ve onun sayesinde önceleri Türkiye'de Türk milletinin hiçbir mevkii yokken bugün her hakkın Türke ait olduğunu, topraktaki hâkimiyetin, siyasetin, harsın (kültürün) ve iktisadın Türk halkının elinde bulunduğunu, bu kadar kesin ve büyük inkılâbı yapan kişinin (Atatürk'ün) Türkçülüğün en büyük adamı olduğunu yazıyor.

Gökalp, Türkçüleri, a) Milleti ırk olarak ele alan ırkî Türkçüler, b) Milleti kavim zümresiyle karıştıran Kavmî Türkçüler, c) Milleti aynı ülkede oturan ahalilerin toplamı sayan Coğrafî Türkçüler olarak bölümlere ayırdıktan sonra, «Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve edebiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir» tanımını veriyor. Gökalp, «Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hiyanetl görülenler varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur» görüşüyle eski dönemdeki ırkçı görüşlerinin yanlışlığını da vurgulamaktadır.

Yine Ziya Gökalp, Türkçülük ile Turancılık akımlarının farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre «Türk bir milletin adıdır. Millet, kendisine mahsus bir harsa mâlik olan bir zümre demektir. O halde Türkün yalnız bir lisanı, bir tek harsı (kültürü) olabilir. «Gökalp'e göre Türkçülüğün uzak mefkûresi (ülküsü) Turan'dır. Turan, bazılarının sandığı gibi, Türklerden başka Moğolları, Tonguzları, Finleri, Macarları da kapsayan bir kavimler alaşımı değildir. Turan sözcüğü, bütün Türk şubelerini içeren «Büyük Türkistan»a hasredilmelidir. Türk sözcüğü ise bugün yalnız Türkiye Türklerine verilen bir ünvan hükmündedir. Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar aynı harslar vücude getirdikleri takdirde, aynı miletler halini alacaklarından, yalnız kendi isimleriyle anılacaklardır. O zaman bütün bu eski akrabaları kavmî bir camia halinde birleştiren müşterek bir ünvana lüzum hissedilecektir. Bu müşterek ünvan da Turan kelimesidir. (*Türkçülüğün esasları*, s. 19). Türkçülerin uzak mefkûresi (ülküsü) Turan adı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmektir. Gökalp'e gören Turan mefkûresi olmasaydı Türkçülük bu kadar hızla yayılmayacaktı. Yine Gökalp, Türkçülüğü ülkesünün büyüklüğü bakımından üç dereceye ayırıyor: a) Türkiyecilik, b) Oğuzculuk yahut Türkmencilik, c) Turancılık. Gökalp, ulusal kurtuluş savaşı sonrasında (1923) gerçeklikte (şeniyyette) yalnız Türkiyeciliğin bulunduğunu, Türkçülerin Kızıl Elma ülküsünün hayal alanında kaldığını anlatıyor.

Gökalp «Türkçülük bütün aşkiyle yalnız kendi orijinal harsıyla meftun (vugrun) olmakla beraber, şoven ve mutaassıp değildir... Türkçülükle kozmopolitlik itilâf edilemez (uyuşamaz).. dedikten sonra Türkçülüğün «içtimai ilmihalinin birinci düsturunu» «Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim» tümcesiyle özetliyor. Bkn. Ziya Gökalp).

Türkçülük akımı, başlangıçta İslâmcıların ve Osmanlıcıların tepkilerini üzerine çekmişse de, Osmanlı devletinin dağılması, yükselen Türk burjuvazisinin ulusal bir devlet kurması ile devletin resmi ideolojisi içinde bir öge haline gelmiştir. Türkçülerin «reisi» olarak ilân edilen Hamdullah Suphi, «Türk milliyetperverliği Türk vatanını iki mânevi düşmana karşı müdafaa etmek mecburiyetindedir, biri: Anadolu üzerinde tekrar arzularını ve ümitlerini uyandırmak ihtimali mevcut olan, bazı milletlerin bekleyebilecekleri eski şeriat galeyanı. Diğeri inkişafı halinde, kaleyi içinden çökertecek, dahilî bir hiyanet darbesiyle ortaya çıkacak Bolşevik cereyanı... «(*Dağyolu*, 2 Kitap, s. 12) sözleriyle Türkçülük akımının İslâmiyet ve Bolşeviklik (Komünizm) düşmanlığı davası güden bir burjuva - şoven milliyetçilik akımına dönüştüğünü belgelemektedir. Türkçülerin barınağı Türk Ocaklarının ırkçı bir kulüp haline geldiğini gören Atatürk, bunları kapatarak mallarını Halk Evlerine devretmişti (1932).

Türkçülük akımı, günümüzde antiemperyalist, ulusçu ve ulusal bağımsızlıkçı özelliklerini yitirmiş olarak, emperyalizmle bağlaşık durumdaki işbirlikçi sermayenin ideolojik bir silâhı olarak işletilmek istenmektedir. (Bak: Irkçılık, Turancılık).

TÜRKEŞ, Alparslan (Lefkoşe - 1917) Millî Birlik Komitesi üyelerindn, 14'ler grubundn, Emekli Kurmay Albay, CKMP ve MHP genel başkanı Asıl adı Hüseyin Feyzullah'tır. İlk ve orta öğrenimini Lefkoşe'de yaptı. Kuleli Askerî Lisesini (1936) ve Harbokulunu bitirdi (1938) Piyade asteğmen olarak Atış okuluna girdi ve buradan teğmen olarak mezun oldu (1939). Irkçı - Turancı akıma mensup bulunduğu ve Nihal Adsız'la birlikte gizli örgüt kurduğu iddiasiyle tutuklandı (1944). Yapılan yargılama sonucunda önce 9 ay 10 gün hapis cezasına çarptırıldı. Savcı, İddianemesinde Türkeş'in Nihal Adsız'ı gölgede bırakacak ölçüde ırkçı ve olumsuz bir tip olduğunu belirtmişti. Askerî Yargıtay'ca mahkumiyet hükmünün bozulması üzerine tahliye edildi (1945). Yeniden kurulan bir Sıkıyönetim mahkemesince beraat ettirildi (1947). Harp Akademisi sınavlarını kazanarak girdiği Harp Akademisini

Alparslan Türkeş

bitirdi ve Kurmay Subay oldu. Amerika'ya öğrenime gönderildi (1948). Amerikan Piyade Okulu ve Amerikan Harp Akademisini bitirdi. A.B.D.'de Washington da bulunan Nato Daimî grubu nezdinde, Türk Genel kurmayının temsil heyeti üyeliğine atandı, bu dönemde University of America'ya devam etti. Uluslararası ekonomi öğrenimi gördü (1955 57). Daha sonra Almanya'ya nükleer savaş öğrenimine gitti (1959). 27 Mayıs'a kadar Avrupa'da çeşitli NATO toplantılarında ve askerî manevralarında Türk Genelkurmayı temsilcisi olarak bulundu.

Kendi anlatımına göre daha teğmenken, ihtilâl grupları ile ilişkisi bulunan Türkeş, 9 Subay olayına kadar (1958) faaliyet gösteren 32 üyeli ihtilâl komitesinde, daha sonra da Millî Birlik Komitesinde (1959) bulundu. 27 Mayıs'tan önce Elâzığ'dan Ankara'ya atandı ve Talât Aydemir'in salık vermesi üzerine Komiteye girdi. 27 Mayıs'ı plânlayan ve yöneten sekiz kisilik grupta görev aldı, Komite üyelerini belirlemek için kurulan Komisyona da katıldı. 27 Mayıs sabahı ihtilâl spikeri olarak radyoda MBK adına ilk bildiriyi okudu. MBK hükümeti kurulduktan sonra Başbakanlık müsteşarlığına getirildi. Hızlı ve zorlayıcı reformculuk politikası ile ordunun yönetimi bırakmaması esasını savunduğu için, Komite içinde «Albaylar Grubu» ile çatıştı. Nasyonal Sosyalist bir yönetime doğru ülkeyi sürüklediği gerekçesiyle önce Başbakanlık Müstesarlığından istifaya zorunlu bırakıldı (22.9.1960), daha sonra da 14'ler grubu ile birlikte Komite'den çıkarılarak Yeni Delhi Elçilik Müsavirliği görevivle sürgüne gönderildi (13.11.1960) 14'le-

rin yurtdışında faaliyetlerinde 14'ler içindeki bölünmeyi önleyemedi, 14'lerin bir grubu Türkeş'in liderliğini kabul etmedi. Sürgünlük sürsinin bitimi üzerine Türkiye'ye döndü (23.2.1963). Gökhan Evliyaoğlu gibi bazı Adalet Partililer tarafından AP'ye sokulmak istendi. Türkiye'deki milliyetçi mukaddesatçı zümre ile CHP'nin karşısında olan ve özellikle İnönü düşmanı olan kitle ile, üniversitede ilâhiyat fakültesi, imam hatip okulu mensupları, muhafazakâr grupların desteğini sağlayarak etkinlik yaratmaya çalıştı. 21 Mayıs hareketini hazırlayan gruplarla ilişki kurarak lider olmak için çalıştı. Liderliğini sağlayamayınca 21 Mayıs hareketinin lideri Talât Aydemir'i hükümete ihbar ederek, 21 Mayıs'ın başarısız kalmasında büyük rol oynadı. 21 Mayıs hareketine katıldıkları gerekçesiyle Akkoyunlu, Özdağ, Baykal ile birlikte tutuklandı, Sıkıyönetim mahkemesinde yargılandı; muhbirlik yaptığı için beraat etti. 21 Mayıs'ın arifesinde «Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği»ni kurmuştu (2.5.1963) 14'lerden bir grup ile birlikte girdiği CKMP'de önce Parti müfettişi (1964), daha sonra da Genel Başkan oldu (1965). Milletvekili genel seçimlerinde Millî Bakiye'den Ankara milletvekili seçildi. (1965). Cumhurbaşkanlığı seçiminde (1966) Sunay'a karşı aday oldu, 11 oy aldı. Üç kez üstüste MHP Adana Milletvekili seçildi (1969 1973 - 1977). 12 Mart sonrasında kitle tabanına dayanan bir faşist rejim kurulması için Milliyetçi Cephe modeli hükümetlerin kurulmasında etkin çabası ve katkısı oldu. Birinci (1975) ve İkinci Milliyetçi Cephe hükümetlerine Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak girdi. Devlet kurumlarının faşistleştirilmesi ve faşist terör yaratılması konularında çalışmalar yürüttüğü karşıt görüşlü partiler tarafından kanıtlandı. Bu dönemde uluslararası faşist örgütlerle de ilişki kurduğu öne sürüldü. Belgeler yayımlandı. Son olarak AP azınlık hükümetini dışardan destekledi (1979) Rakipsiz genel başkan olarak yedi kez CKMP - MHP başkanı seçildi.

Başlıca yapıtları: Türkiye'nin Meseleleri (1969), *1944 Milliyetçilik Olayı* (1968 1972), *Yeni Ufuklara Doğru* (1972), *27 Mayıs 13 Kasım - 21 Mayıs ve Gerçekler* (1977), *Temel Görüşler* (1977), *Dokuz Işık* (1977).

Türkiyat, Türkoloji. Özellikle Türk dilini ve genellikle de Türk tarihini ve edebiyatını, Türk kültürünü inceleyen bilim dalı. Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ü Lügat-it Türk* (Türk Dilleri Sözlüğü) adlı yapıtı bu konudaki ilk bilimsel çalışma ürünü sayılmaktadır. Doğu dünyasında 11. yüzyılda başlayan bu tür çalışmalar, Batı dünyasında 14. yüzyıl dolaylarında başlamıştır. Avrupa'da Ammianus Marcellinus Priskos, Konstantinos Porphyrogennetos, Villem van Ruysbroek, Anna Komnena, Marco Polo gibi yazar, tarihçi ve gezginler yapıtlarında Türk dünyasını tanıttılar. Doğu'da İranlı tarihçi Cüveynî, Arap dilcisi İbni Mühenna gibi bilginler Türk dili ve tarihi üzerine çalışmalar yaptılar (13. ve 14. yüzyıl). Türkoloji bilimiyle ilgili ilk bilimsel çalışmalar 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında Avrupa'da Türkoloji kürsüsünün kurulması, Şarkiyat Kurultayı toplanması). Ülkemizde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ve özellikle de Fuat Köprülü'nün çalışmalarıyla Türkoloji konusu bilimsel olarak inclenmeye başlandı. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türkîyat Enstitüsü (1924), Atatürk'ün öncülüğüyle Türk Dil Kurumu (1932) kuruldu. Böylece Tanzimat'tan bu yana yapılan dağınık ve bireysel çalışmalar toplanıp değerlendirilmiye başladı. *Divanü lûgat-it-türk, Orhon Yazıtları, Oğuz Kağan Destanı, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı* gibi yapıtlar incelenerek eski Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalar yapıldı. Bununla birlikte Çuvaşça, Yakutça ve Moğolca konusundaki çalışmalar yeterli değildir. Tarihsel açıdan Türk dilinin gelişimi incelemeleri, diyalektoloji, dilbilgisi, sesbilgisi ve sözlük (TDK Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü) alanlarında sürekli çalışmalar yapılmaktadır.

Bu konuda ülkmizdeki başlıca adlar şunlardır: Prof. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Ahmet Caferoğlu. Prof. Hasan Eren, Prof. Saadet Çağatay, Ömer Asım Aksoy, Orhan Şaik Gökyay, Rıfat Bilge, Besim Atalay, Necip Asım, Ali Seydî, Tahir Nejat Gencan, Prof. Sadettin Buluç, Porf. Muharrem Ergin, Agâh Sırrı Levend, Agop Dilaçar, Prof. Ahmet Temir, Hüseyin Namık Orkun, Prof. Mecdut Mansuroğlu, Prof. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Vecihe Hatipoğlu, Tahsin Banguoğlu, Ahmet Cevat Emre, M. Şakir Ülkütaşır.

Yabancı uzmanların başlıcaları: Willy Bang-Kaup (Alman), Johannes Benzing (Alman), Alessio Bombaci (İtalyan), Mathias Alexander Castren (Finli), Jean Deny (Fransız), Janos Eckmann (Macar), Annemarie von Gabain (Alman), Elias John Wilkinson Gibb (İngiliz), Andery Nikolayeviç Kononov (Rus), Tadeuz Kowalski (Polonyalı), İgnacz Kunos (Macar), Sergey Efimoviç Malov (Rus), Nicholas Poppe (Amerikalı), Ettore Rossi (İtalyan), Franz Taechner (Alman), Andreas Tietze (Avusturyalı), Aniaz Zajaczkowski (Polonyalı).

Türkiyat Enstitüsü: İstanbul Üniversitesin'e bağlı olarak 1924 yılında Fuat Köprülü tarafından kuruldu. Kitaplığında 45.000 kadar kitap bulunmaktadır. 1925'den bu yana yayımlanan *Türkiyat Mecmuası* yanında bilimsel yayımlar da yapmaktadır. Enstitü aracılığıyla Cumhuriyet'in 50. yılında Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi düzenlendi.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 1961 yılında kuruldu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in yardımıyla kurulan Enstitü'nün 10.000 kadar kitabı vardır. Türk dili, edebiyatı, tarihi, kültürü ve folkloru konusunda kapsamlı bir araştırma ve çalışmayı amaç edinmiştir.

Mahmet Kaygı

T.B.T.A.K. (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu). Pozitif bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları geliştirmek, özendirmek, düzenlemek, aralarında eşgüdüm sağlamak amaçlarına yönelik özerk devlet kuruluşu. 17.7.1963 gün ve 278 sayılı yasaya göre 24 Haziran 1963'te, başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliği, parasal ve yönetsel özerkliği bulunan bir kuruluş olarak çalışmalarına başladı.

TBTAK'ın karar organı, Başbakan'ın atadığı bir Genel Sekreter ve çeşitli alanlardaki bilimsel çalışmalarıyla tanınmış kişiler arasından seçilen 11 üyeden oluşan Bilim Kurulu, yürütme organıysa Genel Sekreterlik'tir. Ayrıca, yılda en az iki kez toplanarak Bilim Kurulu'na görüş ve önerilerini ileten, ilgili bakanlıklar, Devlet Planlama Teşkilâtı, üniversiteler, ilgili meslek odaları, Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve İstanbul Ziya Gün Vakfı Araştırma Enstitüsü'nden temsilcilerin oluşturduğu bir Danışma Kurulu vardır. Temel Bilimler (matematik, fizik biyoloji), Mühendislik, Tıp, Veterinerlik ve Hayvancılık, Tarım ve Ormancılık araştırma grupları, Bilim Adamı Yetiştirme Grubu, Bilim Politikası Ünitesi, Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK), Uygulayıcılarla İlişkiler Bölümü, Çevre Kirlenmesi Araştırma Ekibi, Güdümlü Araçlar Teknolojisi ve Ölçme Merkezi, kurumun Bilim Kurulu'na bağlı merkez örgütlerini, Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü, Yapı Araştırma Enstitüsü ve bunlara bağlı araştırma birimleri ise taşra örgütlerini oluşturur

TBTAK, araştırma grupları aracılığıyla, uygun bulduğu araştırma projelerine destek sağlamaktadır. 1975'te, sayısı 953'ü bulmuş olan bu tür projeleri yönlendirmek ve tamamlamak amacıyla, «güdümlü projeler» adı altında, konuları ve yöneticileri kurumca seçilen araştırmalar da yürütülmektedir. Bunlar, daha çok, çevre kirliliği, enerji yitimi gibi sorunlara yönelik bir nitelik

taşımaktadır.

Her yıl, bilimin gelişimine ileri düzeyde katkıda bulunduğu, bilimsel yaşamımıza hizmet ettiği ve özendirilmeye değer araştırmalar yaptığı belirlenen birer bilim adamına Bilim, Hizmet ve Teşvik ödülleri veren TBTAK, 1973 yılında, grup ayrımı yapmaksızın «50. Yıl Ödülleri»de dağıtmıştır.

Kurum, öğrencileri bilimle ilgilenmeye özendirmek amacıyla proje ve matematik yarışmaları düzenlemekte, lise, üniversite, lisans üstü ve doktora öğrencilerine öğretmelikler vermektedir.

Kurumun, 1967 ekiminden beri yayımlanmakta olan «*Bilim ve Teknik*» adlı bir aylık dergisi de vardır

(A.T.)

Türkiye Büyük Millet Meclisi : 1961 Anayasasının 63. maddesine göre cumhuriyetin temel kuruluşu konusunda, yasama organı Türkiye Büyük Millet Meclisi adını taşımaktadır. 1961 Anayasası, yasama organının adında bir değişiklik yapmadı. Ulusal Kurtuluş Savaşı günlerinden kalan «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adı büyük sembolik değeri nedeniyle saklı tutuldu. Yapılan değişiklikler, daha çok parlamentonun iç yapısı ve yetkileriyle ilgilidir.

1924 Anayasası'na göre «Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanılır» (md. 4) ve «Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve onda toplanır» (md. 5). 1961 Anayasası, TBMM'nin bu statüsünü değiştirerek «Millet egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır» (md. 4/2) hükmünü getirdi ve TBMM'ni millet egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre kullanan yetkili organlardan sadece biri düzeyine indirdi.

Siyasal tarihimizde TBMM adı ilk olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan meclis'te geçer (Bkz. Birinci Meclis). 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu, «icra kudreti ve teşri salahiyeti millet.n yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder» (md. 2) ve «Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti «Büyük Millet Meclisi hükümeti» ünvanını taşır» (md. 3) hükümleriyle TBMM'nin yasama ve yürütme organı olduğunu saptıyordu. Buna «Meclis hükümeti» sistemi denir; bu sistem çoğunlukla ihtilâl ve ulusal kurtuluş savaşı dönemlerinde görülür.

1921 ve 1924 Anayasaları TBMM'nin tek meclisli bir parlamento düzenine sahip olmasını öngörüyordu. Bu daha ziyade millet adına egemenlik hakkını kullanma yetkisinin TBMM'ne verilmesi ve padişahca atanan Ayan Meclisi gibi kuruluşlara yer verilmemek istenmesi nedenlerine dayanıyordu. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in «âzası büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci bir meclis» önerisi (18 19 Şubat 1922) TBMM Reisi Mustafa Kemal'ce uygun bulunmamıştı. Mustafa Kemal, «milletin bütün hukuk ve salâhiyetini haiz olarak intihabedilmiş ve edilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratı esasiyesini diğer bir heyetin kararıyle takyid eylemek idari umumiyede takib eylediğimiz esasatın ruhiyle kabili imtizaç olamıyacaktır. İşbu mütehassıslar meclisinin de mütalâai aliyeleri veçhile millet tarafından mebuslar gibi intihabı takdirinde aynı menbadan aynı salâhiyeti almış iki büyük kuvvetin idarei umumiyei millete müessir olması vaziyeti hukukiyede olduğu gibi amelî sahada da mucib teşevvüş bir ikilik tevlid edecek ve bu vaziyetten mütevellit muvazenesizliği tevlit için hayat ve hukuku millete müdahalekâr üçüncü bir kuvvetin vücudunu kabul etmek icabeyliyecektir» diyordu (Nutuk, C. II. s. 642).

1921 Anayasasına göre TBMM iller halkından seçilen üyelerden oluşmakta ve seçim iki yılda bir yapılmakta idi. TBMM'nin görevleri olarak «ahkâmı şeriyenin tenfizi, umumî kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuki esasiye» gösterilmiştir (md. 7). TBMM reisi, genel kurulca seçiliyordu ve Meclis adına imza koymağa ve Heyeti Vekile kararlarını onaylamaya bu kişi yetkiliydi. TBMM reisi, Vekiller Heyetinin de doğal başkanıydı. Vekiller heyetinin üyelerinin seçimi teker teker Meclisçe yapılıyordu. 1921 Anayasası, TBMM'nin çalışma ve denetleme yöntemleri hakkında 1876 Kanun-i Esasîsinin ilgili maddelerdeki esaslarını büyük ölçüde koruyordu.

1924 Anayasası Meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir yapı getirdi. Yasama ve yürütme yetkisi hafif bir biçimde ayrıldı. Meclisin yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tâyin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanacağı, hükümeti her vakit denetleyebileceği ve düşürebileceği saptandı (md. 7). TBMM, özel yasasına göre millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden kuruluyordu. İlk meclisin üye sayısı 300 çevresinde belirlenmişken, 27 Mayıs'tan önceki son mecliste 610 üye bulunuyordu. TBMM üyelerini seçecek olanlar ilk önce 18 yaşını bitirmiş erkek vatandaşlar olarak gösterilmişken, sonradan (1934), 22 yaşını bitirmiş kadın ve erkek vatandaşların seçme hakkı kabul edildi. Seçilmek için 30 yaş sınırı getirilmişti. Kadınların seçilme hakkı daha sonra kabul edildi (1934 2599 sayılı kanun). Milletvekili olabilmek için yabancı devlet hizmetinde olmamak, ağır cezalık suçlardan ya da hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inançı kötüye kullanma, dolaylı iflâs suçlarından birinden hüküm giymemiş olmak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet uyrukluğunda olmamak, kamu hizmetlerinden yasaklı bulunmamak, Türkçe okuyup yazma bilmek koşulları aranıyordu. TBMM'nin yasama dönemi 4 yıl olarak saptanmıştı. Süresi biten üyelerin tekrar seçilmeleri olanaklı idi ve yasama dönemi bir yıl uzatılabiliyordu. Her milletvekilinin yalnız kendini seçen çevrenin değil, tüm milletin vekili olduğu da gösterilmişti. TBMM, her yıl Kasım ayı başında çağrısız toplanacağı; meclisin çalışmalarına yılda 5 aydan fazla ara vermeyeceği de kabul edilmişti. Kanun teklif etmek hakkı Meclis üyelerine ve Bakanlar Kuruluna tanınmış olup, milletvekilleri görevlerine and içerek başlarlar (md. 16). 1928 yılına kadar «Vallahi» biçiminde yapılan yemin daha sonra lâikleştirilmiş ve «nâmusum üzerine söz veriyorum» biçimine dönüştürülmüştü. Meclis üyelerinin yasama dokunulmazlığı (md. 17) kabul edilmiş, yıllık ödeneklerinin özel bir yasa ile belirleneceği (md. 18) ara verme esnasında Cumhurbaşkanı ya da Meclis Başkanı gerek görürse Meclisi toplantıya çağırabileceği gibi, üyelerin beşte birinin istemi ile Meclis Başkanı üyeleri toplantıya çağırabilirdi (md. 19). Kural olarak Meclis görüşmeleri herkese açık olup, olduğu gibi yayınlanabilirdi. İçtüzük hükümlerine göre kapalı oturumlar da yapılabilirdi (md. 20). Meclis görüşmelerini İçtüzük hükümlerine göre yapıyordu, soru, gensoru, Meclis soruşturması meclisin yetkilerinden olup bunların nasıl yapılacağı İçtüzükte gösterilecekti (md. 21-22). 1924 Anayasasına göre TBMM Genel Kurulu her Kasım ayı başında kendine bir yıl için bir başkan ile üç Başkanvekili seçiyordu.

1924 Anayasası'na göre kanun koymak, kanunları değiştirmek, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, devletlerle sözleşme andlaşmaları ve barış yapmak, savaş ilân etmek, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertlemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri TBMM ancak kendisi yapıyordu (md. 26). Bir milletvekilinin vatan hainliği ve milletvekilliği sırasında yiyicilik (irtikâp) suçlarından biriy-

le sanık olduğuna TBMM Genel Kurulu, hazır üyelerinin üçte iki oyçokluğuyla karar verilir ya da milletvekili seçilmeye engel olan suçlardan biriyle hüküm giyer ve bu da kesinleşirse milletvekilliği sıfatı kalkar (md. 27). Çekilme, kanun hükümleri gereğince kısıtlanma, özürsüz ve izinsiz iki ay meclise devamsızlık yahut memurluk kabul etmek hallerinde milletvekilliği düşer (md. 28).

TBMM, 1924 Anayasasına göre bir seçim dönemi için kendi üyeleri arasından Cumhurbaşkanı seçmek, tüzüklerin kanunlara aykırılığı ileri sürüldüğünde bunları çözmek, Bakanları Yüce Divana göndermek, gerekli gördüğünde Yüce Divan kurmak, Sıkıyönetim kararlarını onaylamak, Sıkıyönetim sürelerini değiştirebilmek ve uzatmak; kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlamak görevleriyle de yükümlü kılınmıştı.

TBMM'de 1923-1960 döneminde tek parti egemenliği görüldü. 1923-1950 döneminde CHP, daha sonra da DP bir «Meclis diktatörlüğü» kurdular. TBMM'nin iradesini sınırlayacak, onu denetleyecek bir organ da yoktu. Egemenlik halkta ya da ulusta olduğu varsayılınca, yasama organının iradesine üstün kuvvet, ancak katı bir Anayasa olabiliyordu. 1924 Anayasası «Türklerin Hukuku Âmmesi» başlığı altında (md. 68-88) gösterilen temel hak ve özgürlüklerin sınırlarının ancak kanun marifetiyle tesbit ve tâyin edileceğini kabul etmişti. Dolayısıyla hak ve özgürlüklerin gerçekleşmeleri ve güvenceleri, TBMM'ne bırakılmıştı. TBMM'nin çıkardığı birçok yasa, temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırdı. Hak ve özgürlüklerin kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi kurumu ile güvence altına alınması yolları da sonuç vermedi. Çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, ihtilâl dönemi kalıntısı olan 1924 Anayasasının çok partili siyasal yaşamın gereklerine göre değiştirilmesi ve bu arada TBMM'nin yapısının da yeni bir biçim ve öze kavuşturulması istemleri de sonuçsuz kaldı. Gerek CHP'nin 1945 1950 dönemindeki, gerekse. DP'nin 1950 1960 dönemindeki Anayasayı ileri yönde değiştirme vaadleri gerçekleşmedi. Özellikle 1950 - 1960 döneminde Anayasaya aykırı kanunların TBMM'den çıkması, TBMM'deki çoğunluk marifetiyle Anayasanın tebdil, tağyir ve ilgası had safhayı buldu. TBMM içtüzüğü de değiştirilerek soru, gensoru, meclis araştırması mekanizmaları işlemez hale getirildi. Bu dönemde ikinci bir meclisin gerekliliği, yasama organı başkanlık divanının kuruluşunun anayasaca düzenlenmesi, yasama organı görüşmelerinin yayımlanmasının açık surette güvence altına alınması, yasama organının çıkardığı yasaların yargısal bir kurumca denetlenmesinin (Anayasa Mahkemesi kurulmasının) Anayasal esaslara bağlanması gibi öneriler getirildi. Ayrıca yürütme organı üzerinde yasama organının denetiminin eylemli ve etkin kılınması istendi.

CHP'nin 14. Kurultayında (Ocak 1959) kabul edilen «İlk Hedefler Beyannamesi», TBMM konusunda, «Anayasa Mahkemesiyle yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi, yasama organının yürütme üzerindeki denetiminin etkinleştirilmesi, yasa yapımında uyum ve dengenin sağlanması için ikinci bir Meclis kurulması....» gibi esasları belirliyordu.

27 Mayıs 1960 hareketi, TBMM'ni «İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması süreti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiş...» bulunması nedeniyle feshdip dağıttı. 1924 Anayasasını değiştiren 1 sayılı geçici kanun (12.6.1960) Türk ordusunun «hukuk devletini yeniden kurmak için Türk milleti adına harekete geçerek milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak Millî Birlik Komitesine emanet ettiğini» belirledi ve Millî Birlik Komitesi'nin yeni Anayasaya ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM'ne iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanacağını, TBMM'nin Anayasaya göre sahip olduğu bütün hak ve yetkilerin bu süre içinde MBK'ne ait olduğunu aynı yasanın 1. maddesi hükme bağladı. Daha sonra Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun (13.12.1960 gün ve 157 sayılı k.) TBMM'nin yetkilerini Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nden oluşan iki meclisli bir yasama organına verdi. Kurucu Meclis, yeni TBMM'nin açıldığı 25 Ekim 1961 tarihine kadar görev yaptı.

1961 Anayasasının hazırlanmasında esas alınan tasarılardan, İstanbul tasarısı (Yüksek öğretim üyelerinden kurulu Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan Anayasa Öntasarısı) TBMM'ni Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan iki meclisli bir yasama organı biçimine dönüştürüyordu (md. 60). Millet Meclisi, TBMM'nin klâsik yetkileriyle donatılmıştı. Tasarı, TBMM'nin millet egemenliğini kullanan organlardan biri olarak tanımlıyordu (md. 2). Millet Meclisi 90 bin vatandaşa bir milletvekili düşmek üzere seçiliyordu. 1960 öncesinde 40 bin vatandaşa bir milletvekili düşüyordu. Millet Meclisi üyelerini seçme yaşı 18, seçilme yaşı 30 olarak belirlenmişti. Yasama dönemi yine 4 yıldı. Bu tasarının özelliği, ikinci Meclisi düzenleme biçimindedir. Buna göre Senato, doğal üyeler, atanmış üyeler, seçilmiş üyelerden oluşuyordu. Senatörlük için 40 yaş koşulu getirilmişti. Eski Cumhurbaşkanları, 7 yıl süreyle Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış olan Senatonun doğal üyesi sayılıyorlardı. Cumhurbaşkanı çeşitli alanlarda tanınmış Türk vatandaşları arasından her alanda ikiyi aşmamak üzere 10 kişiyi ve yüksek dereceli devlet memurları arasından 5 kişiyi bir dönem için Senato üyeliğine atayacaktı. Senatonun seçimle gelen üyeleri, yüksek öğrenim görmüş yurtdaşlar arasından 500.000 vatandaş için bir üye seçilmek kaydiyle seçiliyordu. Senato seçimlerinde ortaokul mezunu olmak ve 25 yaşını bitirmek, seçmenlik koşulu olarak aranıyordu. Tasarıya göre, senatonun 85 üyesi, adalet kurullarınca, Askerî Şûraca, üniversitelerce, meslek kuruluşlarınca, salt çoğunlukla seçilecekti. Bu seçimde de özel koşullar aranıyordu. Senato üyelik dönemi 6 yıldı. Tasarının diğer hükümlerinde Meclislerin çalışma yöntemleri ve kuralları ayrıntılı biçimde, güvenclerle düzenlenmişti. MBK üyeleri de tabiî senatör sayılıyorlardı (Son hükümler: Md. 1).

Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün gerekçeli Anayasa Tasarısında ise «yasama yetkisi milletçe seçilen Millet Meclisi ile Cumhuriyet Meclisi tarafından Anayasaya göre kullanılır» (md. 5) hükmüyle iki meclisli bir yasama organı kabul edilmişti. Bu tasarıda Millet Mecliis üyesi olabilmek için 1924 Anayasasında aranan koşullar tekrar ediliyor Cumhuriyet Meclisi adlı ikinci meclis için bu koşullarla birlikte 40 yaş ve yüksek öğrenim koşulu da aranıyordu. Eski Devlet Başkanlarının Cumhuriyet Meclisinin doğal üyeleri olduğu bu meclisin 6 yıllık yasama dönemi bulunduğu ve üyelerinin yarısının 3 yılda bir yenileneceği kabul edilmişti. Milletvekillerinin ve Cumhuriyet Meclisi üyelerinin sayıları seçim sistemi ve yöntemi adaylık koşulları vb. Seçim Yasası ile düzenlenecekti. Bu tasarıda da içtüzüklerin içermesi gereken noktalar ayrıntılı olarak Anayasa maddesi biçiminde gösterilmişti (md. 50). Her iki tasarıda da kanunların yapılması konusunda son söz Millet Meclisi'ne aitti.

İstanbul tasarısı genel oya ve siyasal partilere karşı allerji ifade ettiği ikinci meclise korporatif bir nitelik vermesi bakımlarından eleştirilmişti. SBF tasarısı ise kuv-

vetli bir yürütme organını temel alıyordu.

Kurucu Meclisçe 334 sayılı yasayla kabul edilen yeni Türkiye Cumhuriyti Anayasası TBMM'ni iki meclisli bir yasama organı kabûl ediyordu. Bu iki meclisli parlamento düzeni içinde genel kurul, meclislerin ayrı ayrı toplanmalarıdır. Belirli durumlarda bu iki meclis birlikte toplanır. Bu durumlar, a) Savaş durumu ilân edilmesi, b) Yüce Divana gönderme kararları alınması, c) Partilerle, yasama organlarının ve yerel yönetimlerin seçimleriyle ilgili tasarı ve öneriler konusunda meclislerin görüşlerini uzlaştıran karma komisyon raporunun görüşülüp oylanması, d) Cumhurbaşkanının seçimi ve vatan hainliğiyle suçlandırılması, e) Sıkıyönetim kararının onaylanması ve sıkıyönetimin uzatılması. Bu konular dışındaki yetkiler, meclislerin ayrı ayrı toplanmalariyle kullanılabilir.

1961 Anayasası, Meclislerin üye sayılarını belirlemiştir. Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 üyeden oluşuyor. Senato ise, genel oyla seçilen 150 üye dışında Cumhurbaşkanınca seçilen 15 kontenjan senatörü ile eski Millî Birlik Komitesi üyeleri ve eski Cumhurbaşkanlarından oluşan tabiî senatörlerden oluşmaktadır (Bkz. Kontenjan Senatörlüğü ve Tabiî Senatörlük).

Millet Meclisi'ne üye olabilmek için 30 yaşını bitirmek, türkçe okuyup yazma bilmek, kısıtlı olmamak, askerlik hizmetini yapmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, ağır cezalık suçlardan kesin hüküm giymemiş olmak, taksirli suçlar dışında 5 yıldan fazla hapis cezasiyle veya yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymemiş olmak, seçilme yeterliği koşulları olarak sayılıyor (md. 68). 1801 sayılı yasayla yapılan değişiklik (16.4.1974) bu sayılan suçlardan hüküm giyenleri affa uğramış olmak koşuluyla milletvekilliği hakkına kavuşturdu. Yargıçlar, subaylar, askerî memurlar, astsubaylar mesleklerinden çekilmedikçe aday olamazlar ve seçilemezler. Millet Meclisi'nin seçimleri dört yılda bir yapılır. Bu süre dolmadan seçimin yenilenmesine karar verilebilir.

Senato üyeliğine seçilecek kimseler için milletvekili seçilme yeterliği koşullarından başka 40 yaş ve yüksek öğrenim yapmış olma koşulu aranmaktadır (md. 72). Senatonun kontenjan grubu için bu koşul aranmıyor. Senato üyeliği süresi 6 yıldır. Kontenjan grubu üyeleri ile birlikte seçimle gelen üyelerin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Ancak 1970'de yapılan bir değişiklikle Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte yapılmayan üçte bir Senato yenileme seçimlerinin genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda yapılması kabul edildiğinden (1254 sayılı yasa, 17.4.1970), Senatörlük süresi yedi, hattâ dokuz yıla kadar uzayabilmektedir (1964, 1966 ve 1968 yılında seçilen senatörlerinki gibi).

TBMM seçimleri için uygulanacak seçim sistemi Anayasa'da gösterilmiş değildir. Bu konu yasal düzenlemelere bırakılmıştır. (Bkz. Türkiye'de seçimler).

1961 Anayasası, parlamento üyeleri bakımından «emirle bağlı vekillik» teorisini değil, «temsil» teorisini benimsemektedir. Üye, seçildiği andan itibaren tüm ulusu temsil eder duruma gelir; seçmenlerine verdiği sözü tutmaması, parti değiştirmesi, vb. onun temsilcilik niteliğinde herhangi bir hukuksal değişiklik yaratmaz.

1961 Anayasası, «meclislere ait müşterek hükümler» başlığı altındaTBMM üyeliğiyle ilgili hükümleri düzenliyor (md. 76 82). Bu maddelerde üyenin tüm ulusun temsilcisi olduğu, görevlerine başlarken nasıl and içecekleri, üyelikle bağdaşmayan işlerin hangileri olduğu, yasama dokunulmazlığının kapsam ve içeriği, üyeliğin düşmesi, yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve üyeliğin düşmesi kararlarına karşı iptal istemi, ödenek ve yolluklar düzenlenmektedir. Bu hükümlerden «üyelikle bağdaşmayan işler» başlığını taşıyanı eski Anayasaya göre ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Çünkü, 1960 öncesinde politik iktidarın nimetlerinden yararlanma konusundaki aşırılıklar yeni Anayasa hazırlanırken gözönünde tutulmuştu. TBMM üyeleri, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinde ve bunlara bağlı kuruluşlarda, Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan veya dolaylı olarak katıldığı teşebbüs ve ortaklıklarda, kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel olanakları kanunla sağlanmış olanların yönetim kurullarında ve başka işlerinde görev alamazlar, bunların herhangi bir yüklenme işini doğrudan veya dolaylı olarak kabul edemezler. Ayrıca TBMM üyeleri, yürütme organının önermesine, atamaya sunmasına, atamasına veya onamasına bağlı resmî veya özel herhangi bir işle de görevlendirilemezler. TBMM üyeliği ile bağdaşmayan diğer görev ve işler yasayla gösterilir. TBMM üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. (Yasama sorumsuzluğu). TBMM üyesinin, seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülürse, kendi Meclisinden karar alınmadıkça, tutuklanamaz, sorguya çekilemez ve yargılanamaz (Yasama dokunulmazlığı). Yasama sorumsuzluğu mutlak nitelikte bulunduğu ve istisnaları olmadığı halde, yasama dokunulmazlığının istisnaları vardır: Ağır cezayı gerektiren suçüstü halinde yasama dokunulmazlığından TBMM üyeleri yararlanamaz. Yasama sorumsuzluğu süresiz bir koruma sağlar, üyelik sıfatı sona eren bir parlamenter üye iken söylediği sözlerden ve verdiği oylardan sorumlu tutulamaz. Yasama dokunulmazlığı ise parlamenterlik süresi ile sınırlıdır. Üyelik sona erdikten sonra bir parlamenter hakkındaki adlî işlemler yapılabilir, tutuklanıp yargılanabilir ve hüküm infaz edilebilir. «Yasama sorumsuzluğu» ve «yasama dokunulmazlığı» kurumları, parlamenterleri üstün ve dokunulmaz kılmak için değil, onları politik ekonomik iktidar sahiplerinin türlü baskılarından, en azından oyalamalarından korumak amacıyla kabul edilmiştir.

TBMM'nin yetkileri, a) genel olarak (md. 64), b) milletlerarası andlaşmaları uygun bulma (md. 65), c) Silâhlı kuvvet kullanılmasına izin verme (md. 66) olarak gösteriliyor. Genel olarak, TBMM, kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak, Devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek yetkileriyle donatılmıştır. «Kanunları yorumlamak» biçimindeki yetki, 1961 Anayasası ile kaldırılmıştır.

1971 yılında Anayasada yapılan değişikliklerle 64. maddeye 2,3,4,5, ve 6. fıkralar eklendi (1488 sayılı k. 20/9/1971). Buna göre, temel hak ve özgürlükler ile siyasal hak ve ödevler dışında kalan konularda, TBMM, kanunla, belli konularda Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararnameler çıkartmak yetkisi verebilir. «Kanun hükmünde kararname» 1971 rejiminin bir kalıntısıdır. Yürütme organını güçlendirmeyi hedef alan bu değişiklik, Anayasayı değiştirenlerin amaçlarının gerçekleşmesine yetmedi. 1973 sonrası uygulamada, «kanun hükmünde kararname» işlemedi.

Anayasa, «TBMM'nin faaliyetiyle ilgili hükümler» başlığı altında, TBMM'nin her yıl Kasım ayının birinde kendiliğinden toplanmasını, TBMM'nin yılda en çok 5 ay tatil yapabileceğini, araverme ve tatil sırasında doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulunun istemi üzerine Cumhurbaşkanınca toplantıya çağrılabileceğini, meclis başkanlarının da kendi meclislerini doğrudan veya üyelerinin beşte birinin istemi ile toplantıya çağıracağını, her Meclisin bu durumlarda birlikte toplanacağını, tatile birlikte girecek lerini hükme bağladığı gibi (md. 83), Başkanlık Divanlarının meclislerdeki siyasal parti gruplarının güçleri ölçüsünde Divana katıl-

malarını sağlayacak biçimde kurulmasını (md. 84) kabul ediyor. Millet Meclisi ve Senato başkanları kendi meclislerince ikişer yıllık süreler için, ilk turda 2/3, sonraki turlarda salt çoğunlukla, kendi meclislerince gizli oyla seçilirler. Başkanlık için siyasal parti gruplarının aday göstermesi yasaktır. Başkanlar ve başkanvekilleri, üyesi bulundukları siyasal partilerin veya parti gruplarının,, TBMM içinde veya dışındaki faaliyetlerine ve görevlerinin yerine getirilmesini gerektiren haller dışında Meclis tartışmalarına katılamazlar, Başkanın oy kullanma hakkı yoktur. TBMM birleşik toplantısında, Başkanlık divanı, Millet Meclisi başkanlık divanıdır.

TBMM ve meclisler, çalışmalarını kendi yaptıkları içtüzüklerin hükümlerine göre yürütürler. İçtüzük hükümleri, parti gruplarının Meclislerin tüm faaliyetlerine güçleri oranında katılmalarını sağlayacak yolda düzenlenir. Parti grupları en az 10 üyeden meydana gelir. Meclisler, kendi kolluk (zabıta) işlerini Başkanlıkları eliyle düzenler ve yürütürler.

Meclisler, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanırlar: Bu sayı Millet Meclisinde 226, Senatoda ise 93'tür, Anayasada başkaca hüküm olmadığı hallerde katılanların salt çoğunluğuyla karar alınır. TBMM'de toplantı yetersayısı her iki Meclis üye tamsayısı toplamının salt çoğunluğudur (1980 başında bu sayı 318'dir).

Meclis görüşmeleri açıktır ve ilgili Meclisin tutanak dergisinde tam olarak yayımlanır. İçtüzük hükümlerine göre meclisler kapalı oturumlar yapabilirler, bu oturumlardaki görüşmelerin yayımı ilgili meclisin kararına bağlıdır. Meclislerdeki açık görüşmelerin her türlü araç ile yayımı önlenemez.

TBMM'nin denetim yolları / 88.89. ve 90. madelerde düzenlenmiştir. a) genel olarak, «soru» «genel görüşme», «Meclis soruşturması» ve «Meclis araştırması» her iki Meclisin yetkilerinden olup, meclis araştırması belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.b) Gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisinindir. Gensoru görüşmeleri sırasında üyelerin verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar Kurulunun güven isteği üzerine Bakanlar Kurulu veya bir bakan üye tamsayısının salt çoğunluğuyla düşürülebilir. c) Başbakan veya Bakanlar hakkında «meclis soruşturması» TBMM birleşik toplantısında görüşülüp karara bağlanır. Soruşturma, her iki Meclisten eşit sayıda seçilecek üyelerden kurulu komisyonca yürütülür. Yüce Divana sevk konusundaki karar TBMM birleşik toplantısında verilir.

TBMM'nin kanunları ne şekilde yapacağı da 91.-94. maddelerde gösterilmiştir. Kanun teklifi yapmaya Bakanlar Kurulu ile TBMM üyeleri yetkilidirler. Kanun tasarısı ve teklifleri, önce Millet Meclisinde görüşülür. Tasarı, kabul, değiştirilerek kabul veya red kararı verildikten sonra, Senatoya gönderilir. Millet Meclisinin kabul ettiği metin, Senatodan da aynen geçerse kanunlaşır. Senato, kendisine gelen metini değiştirerek kabul ederse, Millet Meclisinin bu değişikliği benimsemesi halinde metin kanunlaşır. Millet Meclisi, Senatodan gelen metni benimsemezse, her iki meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıdaki üyelerden bir karma komisyon kurulur. Komisyonun hazırladığı metin MM.'ne sunulur, MM ortaya çıkan üç metinden birini kabul etmek zorundadır. Senatoca salt çoğulukla kabul edilmiş değişikliklerde, MM,'nin kendi ilk metnini benimsemesi için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu (226 oy) gereklidir. Meclisin reddettiği tasarı ya da teklif, Senato'da da reddedilirse düşer. MM'nin reddettiği tasarıyı Senato kabul ederse, MM, Senatonun kabul ettiği metni yeniden görüşür. Senatonun metnini MM benimserse kanunlaşır, reddedilirse tasarı düşer. Senatodan gelen metin M.M.ce değiştirilerek kabul edilirse 226 oy şartı aranır. Senatonun salt çoğunluğu ile tümü reddedilen metnin, M.M. tarafından kabulü için 226 oy gereklidir. Senatonun 2/3 çoğunlukla (123 oyla) tümü reddedilen bir metnin kanunlaşabilmesi, Millet Meclisinde 300 oyla kabul edilmesine bağlıdır.

Anayasa, C.Snatosuna yasa tasarılarını bekletme hakkı ve süresi de tanıyor; Senato, kendisine gönderilen bir metni, Milet Meclisi komisyonlarında ve genel kurulundaki görüşme süresini aşmayan bir süre içinde karara bağlar. Bu süre üç ayı aşamaz ve ivedilik hallerinde 15 günden, ivedi olmayan hallerde 1 aydan kısa olamaz. Bu süreler içinde karara bağlanmayan metinler, Senatoca, Millet Meclisinden gelen şekliyle kabul edilmiş sayılır. Sözü edilen süreler Meclislerin tatilinde işlemez.

Yasama meclislerinin, yerel yönetimlerin seçimleri ve siyasal partilerle ilgili kanun tasarıları hakkında bu yöntem uygulanmakla birlikte, karma komisyon kurulmasını gerektiren durumlarda, karma komisyonun raporu TBMM ortak toplantısında görüşülüp karar bağlanır, TBMM'nin birleşik toplantısında MM'nin ilk metinin kabulü için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu gereklidir.

TBMM'ce kabul edilen kanunlar, Cumhurbaşkanınca 10 gün içinde yayınlanır. Cumhurbaşkanı uygun bulmadığı kanunu bir daha görüşümek üzere gerekçeli olarak, 10 günlük süre içinde TBMM'ne geri gönderir. Bu yumuşatılmış bir «veto hakkı»dır. Ancak, bütçe kanunları ve Anayasa kanunu için veto hakkı kullanılamaz. TBMM, cumhurbaşkanınca geri gönderilen kanunu yine kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayınlanır.

Bütçe Kanununun kabulünde Anayasa özel bir yöntem öngörmüştür: Bütçe Kanunu tasarısı, en geç 30 Kasım'a kadar Bakanlar kurulunca TBMM'ne sunulur. Tasarılar ve rapor, 50 kişilik bir karma komisyonda incelenir (35 milletvekili, 15 senatör). En çok sekiz hafta içinde bu karma komisyonun kabul edeceği metin, önce C. Senatosunda görüşülür ve en geç 10 gün içinde karara bağlanır. C. Senatosunun kabul ettiği metin en geç 1 hafta içinde yeniden görüşülmek üzere karma komisyona verilir. Karma Komisyonun kabul ettiği son metin Millet Meclisinde görüşülür ve malî yılbaşına kadar (28 veya 29 Şubata kadar) karara bağlanır. Bütçe kanunu, önce Senatoda kabul edilmekte, sonra Millet Meclisine gelmeketdir.

TBMM üyeleri, Meclislerinin genel kurullarında, Bakanlık ve daire bütçeleriyle katma bütçeler hakkındaki düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önergeleri, üzerlerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oya konur. TBMM üyeleri, Bütçe Kanunu tasarılarının Meclis genel kurullarında görüşülmesi sırasında gider arttırıcı veya belli gelirleri azaltıcı öneriler yapamazlar.

TBMM ile yürütme organı arasındaki lişkiler de «Yürütme» bölümünde düzenlenmiştir. Bakanlar Kurulu göreve başlarken Millet Meclisinden güven oyu almak zorundadır. Bakanlar Kurulunun programı ise her iki Mecliste de okunur. Başbakan, görev sırasında, gerekli görürse, Bakanlar Kurulunda görüştükten sonra, Millet Meclisinden güven isteyebilir. TBMM kararıyle Yüce Divana verilen bir Bakanın bakanlık görevi sona erer.

TBMM'nin Bakanlar Kurulunu (alışılmış deyimle hükümeti) düşürme olanağı yürütme organının (hükümetin) TBMM'ni feshetme yetkisine göre daha geniş tutulmuştur. Gensoru ya da görev sırasında istenen güven dolayısıyla başvurulan güvenoylamasında, Bakanlar Kurulu 18 ay içinde iki kez düşmüş olur ve üçüncü kez de güvensizlik oyu verilirse, Başbakan, Cumhurbaşkanından Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Yürütme organının yasama organını «feshetme» hakkı, «Millet meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteme» hakkı ile sınırlıdır. Yenilenmesine karar verilen meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer. «Meclisin yenilenmesi», parlamenter sistemin temel ilkesi olan yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki eşitlik ve dengenin, yasama yürütme orga-

nını düşürebilmesine karşılık yürütme organını feshedebilmesinin bir anlatımıdır. «Fesih» kurumu son derece sınırlandırılmış olup, uygulamada bu olanağın kullanılmasına fırsat çıkmamıştır, çıkmayacağı da görülmektedir.

TBMM'nin çıkardığı kanunlar ile içtüzüklerin Anayasaya, Anayasada değişiklik yapan kanunların da Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi görevlendirilmiştir. Sıkıyönetim kararının onaylanması biçimindeki TBMM kararı ise ne idarî yargı ne de Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenebilmektedir.

TBMM, 450 milletvekilinin yer aldığı Millet Meclisi ve 185 senatörün bulunduğu Cumhuriyet Senatosuyla, toplam 635 parlalamenterden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosunda seçimle gelen 150 üyeden başka, cumhurbaşkanınca seçilmiş 15 üye (kontenjan grubu) ve hayatta kalan ya da istifa etmemiş olan eski MBK üyelerinden 18 üye (Millî Birlik Grubu) ile eski Cumhurbaşkanları Cevdet Sunay ile Fahri Korutürk bulunuyor.

TBMM, ilk açıldığında (23. 4. 1920) Meclis binası, Ankara'daki İttihat ve Terakki Partisi merkezi binasıydı. Daha sonra Ankara Palas'ın karşısındaki bina yaptırıldı ve TBMM oraya taşındı (15. 10. 1925). Şimdiki TBMM binasının yapımına 1938'de başlandı ve TBMM 1961'den sonra burada çalıştı. Yeni TBMM binasında ilk olarak Kurucu Meclis çalışmaları yapıldı (6.1.1961).

Birinci TBMM, 169 üyeyle (İstanbul'dan katılacaklar dışında) açılması gerekirken, 120 üyeyle açılmıştı, zamanla mevcudu artarak 206'yı buldu (12.8.1920). Birinci Meclisin üye sayısı 300 olarak kabul edilebilir. (Bkz. Birinci Meclis). Birinci TBMM, 338 kanun, 389 karar, 12 yorum yaptı. İkinci TBMM, 386 kanun, 373 karar, 111 yorum; üçüncü TBMM 627 kanun, 256 karar, 48 yorum yapmıştı. TBMM'nin çıkardığı kanunların sayısı giderek çoğaldı ve DP'nin devrildiği tarihe kadar 7480 kanun çıkarıldı. Millî Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis döneminde (27.5.1960 - 25.10.1961) kanunlara yeniden 1 no.dan başlanarak kanun çıkarıldı. Yeni TBMM'nin açılmasından sonra yine kanunlar 1 no.dan başlanarak, 19 yıllık dönemde 2000'in üzerinde yeni ni kanun çıkarıldı.

TBMM'nin 1923 1927 döneminde 437, 1927 1931 döneminde 287, 1931 1935 döneminde 316, 1935 1939 döneminde 384, 1939 - 1943 döneminde 416, 1943 1946 döneminde 450, 1946 1950 döneminde 465, 1950 1954 dönminde 487, 1954 1957 döneminde 535 ve 1957 1960 döneminde 607 milletvekili Meclisteyer aldı. 1920 1960 döneminde TBMM, 11 dönem çalıştı.

1946 seçimlerinden bu yana TBMM'de yer alan partiler ve üye sayıları şöyledir: 1946 - 1950: CHP (396), DP (62) Bağımsızlar (7); 1950 1954: DP (408), CHP (69), Millet P. (1) Bağımsızlar (9); 1954 - 1957: DP (490), CHP (30), CMP (5), Bağımsızlar (10); 1957 1960: DP (419), CHP (178), CMP (4), Hürriyet P. (4), Bağımsızlar (2). Millet Meclisinde 1961 sonrasında:

1961 1965: CHP (173), AP (158), YTP (65), CKMP (54).

1965 1969: AP (240), CHP (134), CKMP (31), YTP (19), TİP (15), CKMP (11), [illegible].

1969 1973: AP (256), CHP (143), CGP (15), TBP (8), YTP (6), MP (6), TİP (2), MHP (1), Bağımsızlar (13).

1973 1977: CHP (185), AP (149), MSP (48), DP (45), CGP (13) MHP (3), Bağımsızlar (6), TBP (1).

1977 CHP (213), AP (189), MSP (24), MHP (16), CGP (3), DP (1) Bağımsız (4).

1980 başında durum: CHP (204), AP (186), MSP (22), MHP (17), CGP (1), DP (1), NP (1) Bğ. (14).

Senato'da halen üyesi bulunan partiler (1980 Mart):

AP (78), CHP (63), MSP (7), MHP (1), CGP (2).

TBMM başkanları (1920 1960):

1. Mustafa Kemal (Atatürk) 1920 1923
2. Ali Fethi (Okyar) 1923 1924
3. Kâzım Özalp (1924 - 1935)
4. Abdülhalik Renda (1935 - 1946)
5. Kâzım Karabekir (1946 1948)
6. Ali Fuat Cebesoy (27.1.1948 31.10. 1948)
7. Şükrü Saraçoğlu (31.10.1948 20.5. 1950)
8. Refik Koraltan (20.5. 1950 27.5. 1960)

Millet Meclisi Başkanları:

1. Fuat Sirmen (CHP) 1961 1965
2. Ferruh Bozbeyli (AP) 1965 70
3. Sabit Osman Avcı (AP) 1970 73
4. Kemal Güven (CHP) 1973 1977
5. Cahit Karakaş (CHP) 1977

Senato Başkanları:

1. Suat Hayri Ürgüplü (1961 1963) (AP)
2. Enver Aka (1963 - 1965) (AP)
3. İbrahim Şevki Atasagun (1965 - 70) (AP)
4. Tekin Arıburun (1970 - 1977) (AP)
5. Sırrı Atalay (1977 1979) (CHP)
6. İhsan Sabri Çağlayangil (1979) (AP)

Ender Kamil Boyacı

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı : Türkiye'deki emekçi gruplar arasında sosyal güvenlik önlemleriyle ilk donatılan grup, memurlar olmuştur. Belediye, özel idareler ve kamu iktisadi kuruluşlarında çalışanların büyük bir bölümü memur tanımı içinde bulunmaktadır. Bu kurumlarda çalışan personelin memur ve işçi olarak ayrımı son yıllarda uzun tartışmalara neden olmuştur. İşçi ücretlerinin toplu sözleşmelerle düzenlenmesi ve memur maaşlarından daha avantajlı durumda bulunması uğraşlarının esasını «el işi» oluşturan bir çok çalışan gruplarını işçi statüsüne girmek için çabada bulunmaya yönelmiş, bu çabalar işçi sendikaları tarafından desteklenmiştir.

Devlet personelinin emekliliğini hüküm altına alan yasalardan 1325 (1909) tarihli yasa sandık sistemine dayanıyordu. 1930 tarihli 1683 sayılı yasa ile tekrar bütçe sistemine geçildi. Nihayet 5434 sayılı yasa ile yeniden sandık sistemine dönüldü. 1.1. 1950 tarihli 5434 sayılı yasa ile kurulan T.C. Emekli Sandığı'nın kuruluşuna kadar emeklilerin maaşı Genel Bütçe'den ödenmekteydi. Bundan önce aidat esası üzerine kurulup işleyen kurum sandıkları yönünde bir hareket belirdi. Bu alanda ilk adımı Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi attı. Bu hareket sonradan diğer alanlarda yaygınlaştı. Sırasıyla İnhisarlar İdaresi (Tekel Genel Müdürlüğü), Devlet Denizyolları, T.C. Ziraat Bankası, T.C. Merkez Bankası, Kamu İktisadi Kuruluşları, Askeri Fabrikalar, Köy Öğretmenleri, Emlâk Kredi Bankası Sandıkları kuruldu. Böylece çeşitli kuruluşlar personellerinin emeklilik haklarını bağımsız olarak, fakat birbirine benzeyen hükümlerle düzenlenmekteydi. T.C. Emekli Sandığı Yasası ilk olarak kurulmuş bulunan «Devlet Demiryolları ve Limanları Tekaüt Sandığı» yasası örnek alınarak hazırlandı. Sistem aynı idi. Sandıklar kendi yağlarıyla kavrulacaklardı. Devlet Demiryolları ve Limanları Sandığı Yasasının 40. maddesinde mali durum gerektirdiği takdirde kurumun katılımını arttırmaksızın personelin ödediği primi arttırmayı ya da emekli aylıklarında indirim yapmayı öngörmekteydi. Bu nokta T.C. Emekli Sandığı yasasında açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte 29. maddede mali durumu gerektirdiği takdirde Maliye Bakanı tarafından yasanın hükümlerini değiştiren maddelerin Meclis'e getirileceğini hüküm altına almıştır. Öte yandan T.C. Emekli Sandığı kurulurken aidat ödenmeksizin geçmiş hizmet yılları için ilgili daireleri 270 milyon lira tutarında bir borç altında bulundurmuştur. Bu da Sandığın kapitalizasyon (sermayeleştirme) ilkesine eğilim gösterdiğine bir

kanıt olarak alınabilir.

Türk bürokrasisi büyüyüp yaygınlaştıkça T.C. Emekli Sandığı'na bağlı olan personelin sayısı da artmaktadır. Son yıllarda işçi memur ayırımının daha kesin ölçülere göre yapılması da, bazı işçi gruplarının memur kadrolarına alınması sonucunu doğurmuş ve bu sayıyı daha da arttırmıştır. Buna göre 1973'de 850.000, 1974'de 870.000, 1475'de 900.000 olan memur sayısı 1976'da 1.145.000, 1977'de 1.175.000 olmuştur.

T.C. Emekli Sandığı Tarafından Memurlara Sağlanan Haklar : T.C. Emekli Sandığı sağlık ve konut gereksinimlerini dışında bırakan, doğrudan doğruya uzun süreli risklerle ilgilenen bir Sosyal Sigorta Kurumu'dur.

1) **Emekli aylığı :** Emeklilik aylığı üç koşula göre bağlanmaktadır.

a) **İstek üzerine emeklilik :** İştirakçi emeklilik için yeter süreyi (erkekler için 25 yıl, kadınlar için 20 yıl) doldurduğu takdirde emekliliğini isteyebilir.

b) **Doğrudan doğruya emeklilik :** Bu durumda 30 hizmet yılını dolduran bir iştirakçi (Emekli Sandığına bağlı memur) atama yetkisine sahip olan makam tarafından, iştirakçinin isteği göz önünde bulundurulmaksızın emekliye çıkarılır.

c) **Yaş haddi :** Kural olarak emeklilik için son sınır 65 yaşdır. Bununla birlikte 60 yaşını dolduran iştirakçiler de kendi istemleri ya da kurumlarınca doğrudan doğruya emekliye çıkarılabilirler. Böyle bir durumda emekli maaşının bağlanılabilmesi için en az 10 yıllık hizmet gereklidir. Bu süreyi doldurmayanlara toptan ödeme yapılır.

Emekli maaşına ek olarak her hizmet yılı için bir maaş tutarında ikramiye verilir.

2) **Malûllük aylığı :** Yasa önce malûllük koşullarını saptamakta ve memurların vücutlarında meydana gelen arızalardan yada tutuldukları hastalıklar sonucu olarak görev yapamayacak durumda olanları malûl kabul etmektedir. Sonra bu arıza ve hastalıkların meydana geliş nedenlerine göre iki türlü malûliyet ayırımı yapılmaktadır:

a— **Âdi malûllük,** b — **Görev malûllüğü.** Yasa âdi malûllüğü görev malûllüğü dışındaki malûllük durumları için yaygınlaştırmıştır. Bu durumlar sonsuz sayıda olabilir. Ancak görev malûllüğü sıkı ölçütlerle sınırlandırılmıştır.

a) **Âdi malûllük hükümleri :** Malûl olarak emekli olabilmek için en az 10 yıl hizmet etmiş bulunmak gereklidir.

b) **Görev malûlliiği :** Bu malûllük türünde hizmet süresi ne olursa olsun (30) yıl üzerinden emekli aylığı bağlanır, ayrıca malûllük dereceleri de göz önünde tutularak bu aylıklara % 15. — % 60 arasında zam yapılmakta, savaş malûllerine ise aylığın yanında derecelerine göre 300 600 lira arasında bir ek ödenek verilmektedir.

Görev malûllüğü hükümleri, özellikle malûllüğün «vazife esnasında hadis ve vazifeden münbas» olmasıyla koşullandırılmış olması nedeniyle tereddütlere ve tartışmalara yol açmıştır. Bu hükümler görev malûllüğünü çok dar sınırlar içine sokmuştur. Bu ilke 1683 sayılı yasa ile (Memurların emeklilik maaşlarının bütçeden sağlanmasını öngören 1.6.1930 tarihli yasa) getirilmişse de yeni yasaya da geçmiştir. 5434 sayılı yasaya örnek olarak alınan 2904 sayılı Devlet Demir Yolları Sandığı yasası bu kanunda daha liberaldir. Söz konusu yasanın 15. maddesi uyarınca malûllüğün görev malûllüğü kabul edilmesi ve ona göre maaş bağlanması için «vazife başında» meydana gelmesi yeter koşul kabul edilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak çok ilginç örnekler verilmiştir. Bunlardan birini belirtelim

— Bir polis memuru suçluyu kovalarken yaralanıyor ve sakat kalıyor. Eğer bu polis memuru bir arabaya atlayıp da suçluyu kovalamışsa ve bu sırada şoförün yaptığı bir kaza sonucu olarak sakatlanmışsa meydana gelen sakatlık görev malûllüğü olarak sayılmamaktadır.

3. Ölüm durumunda sağlanan haklar : Ölüm durumunda dul ve yetim aylıkları gerek emekli ya da malûllük aylığı bağlandıktan, gerekse görevde iken ölenlerden hizmet süresi en az 10 yıl olanların, görev malûlü, savaş malûlü olanların dul ve yetimlerine bağlanmaktadır.

T.C. Emekli Sandığı Yasasının 67 ve 68. maddeleri karı, koca, çocuklar, ana ve babayı «dul ve yetimler» olarak tanımlamamaktadır.

Emekli olan ya da görevde iken ölen iştirakçiye bağlanması gereken aylık dul karı ya da kocaya % 50, ana baba ve çocuklara % 25 oranında verilir.

4. Evlenme ikramiyesi : Dul ve yetim aylığı almakta iken evlenen dul karı ve kız çocukların evlenmeleri nedeniyle almakta oldukları aylığın iki yıllık tutarı bir defaya mahsus olmak üzere ödenir.

5. Keseneklerin geri verilmesi : Hizmet süreleri 5 yılı geçmiş, 10 yılı doldurmamış iştirakçilerin görevlerinden ayrılma, görevlerine son verme gibi nedenlerle ayrılmaları durumunda, bu kimselerin kesenekleri istekleri üzerine geri verilir.

6. Toptan ödeme : Kendilerine aylık bağlanması olanak dışında bulunan iştirakçilerin durumunda Sandıkta biriken kesenekler, dul ve yetimlerine Kurum karşılıkları ile birlikte % 4 mürekkep faiziyle ödenir ve bu kimselerin Sandık'la ilişkileri kesilir.

7. Sağlık yardımları : Emekli, adi malûllük, görev malûllüğü aylığı alanlar ve bakmakla yükümlü oldukları aile bireyleri ile dul ve yetim maaşı bağlanmış olanların sağlık bakımı ve ilâç giderleri 1.11.1972 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 1425 sayılı yasa gereğince Sandık tarafından sağlanmaktadır.

8. Borç para verme : Sigorta ve Sandığa bağlı hizmetleri 5 yılı doldurmuş olanlara geri ödeme süresi 24 ayı geçmemek üzere isteyen memurlara derecelerine uygun olmak üzere borç para verilir.

9. Ölüm yardımı : Bu yardım 7.1.1959 tarihli ve 7184 sayılı yasa ile kabul edilmiştir yasaya göre emekli, adi malûl ve görev malûlü olarak aylık almakta iken ölenlere ailesine ya da sağlığında belirlediği kimselere bir aylık tutarında bir tazminat ödenir.

T.C. Emekli Sandığı'nın mali kaynakları her ay iştirakçilerden kesilen % 8, Kurum'dan kesilen % 14 kurum karşılıkları, ilk girişlerinde aylıklarının % 25'i tutarındaki giriş keseneği ve derece ve kademe yükselmeleri nedeniyle meydana gelen artışın % 100'ünden oluşur.

Sandık gelirlerinin işletmesinden elde edilen kârlar, bağışlar ve diğer bazı gelirleri bunlara katmak gerekir.

Emekli Sandığı'nın plasmanları içinde tahvil alımı büyük bir ağırlığa sahiptir. Örneğin plasmanlar için tahvil alımının oranı 1973'de % 46,0, 1974'de % 46,7 1975'de % 50,2, 1976'da % 60,2'dir. Ancak 1977'de oran % 39.0'a düşmüştür. Sosyal amaçlı yatırımlara sınırlı bir kaynak ayırabilen Sandık bu fonların, toplumsal güvenlik sistemini kapsam ve tesis yönünden destekleyici bir çaba içine girememiştir. Memurların bu tür sosyal güvenlik gereksinmelerini örneğin konut ve düzenleme gereksinmelerini karşılamak amacıyla MEYAK kurulmuş, ancak faaliyete geçememiştir.

T.C. Emekli Sandığı'nın Örgütsel Yapısı : Sandığın belli başlı dört organı vardır :

1. **Genel Kurul :** Danışma organıdır.

2. **Yönetim Kurulu :** Sandığın karar organıdır. Bu kurul Bakanlar Kurulu kararı ile atanmış iki üye, Sandık personeli tarafından ikl yıllık bir süre için seçilen bir üye ile Genel Müdür'den oluşur. Kurul'un başkanı Genel Müdürdür.

3. Sağlık Kurulu : Malûllük durumlarını inceleyerek Yönetim Kurulun'a sunar. Millî Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, T.C. Emekli Sandığı'na mensup birer hakemden oluşan üç kişilik bir kuruldur.

4. Genel Müdürlük : İcra organıdır. Yönetim Kurulu'nca alınan kararları yürürlüğe sokar. Genel Müdürlüğün yalnızca İstanbul'da bir İrtibat Müdürlüğü vardır. Bütün işlemler merkezde görülür.

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası: Tarım kooperatifleriyle bunların üst kuruluşları, kamu kuruluşları, kamu iktisadî teşebbüsleri, yerel yönetim kurumları ve küçük tasarruf sahiplerinin, birlikte ya da ayrı ayrı kurdukları her çeşit ortaklıkların, özellikle ve öncelikle küçük ve orta tarım işletmelerinin tarımsal sanayiin ve bunlarla ilgili her çeşit girişimlerin kalkınma plânı ilkelerine göre yürümesine ve gelişmesine gerekli ve elverişli kredileri düzenlemek, dağıtmak, denetlemek ve bu amaçların elde edilmesini güden teşekkülleri kurmak ve korumak bu konular için kurulmuş ve kurulacak teşekkül, yapılmış ve yapılacak teşebbüslere gereği hallnde katılmak olan, iktisadî devlet teşekkülü niteliğindeki banka.

Ziraat Bankasının ilk temeli «menafi sandıkları»dır. İlk menafi sandığı Rusçuk'ta (1864) ve bir başka kaynağa göre de Mithat Paşa'nın Niş Valiliği döneminde Pirot kasabasında «memleket sandıkları» adıyla kuruldu (1863). «Memleket sandıkları»nın ilk sermayesi de çiftçilerin üretiminden alınan paylardan oluşacaktı. Bunlar bir nizamname ile ülkenin her yanına yayıldılar (1867). Bu sandıklar daha sonra bugünkü Ziraat Bankasını oluşturmak üzere bir nizamname ile birleştirildiler. (28.8.1868). İlk sermaye menafî sandıklarının sermaye mevcutlarından birleşecekti. Bankanın yayınlanan ilk bilânçosunda sermaye miktarı 2.209.912 lira olarak gösterilmişse de, uygulamada banka bu sermaye ile işe başlayamadı, çünkü bu miktarın yarıdan fazlası mültezimler ve emanet öşürlerinden dolayı hazine zimmetinde kalmıştı. Gerçekte Banka 160.320 lirası zürra zimmetindeki ikrazat olmak üzere 325.781 lira sermaye ile işe başlamıştı. Sermaye, toplanan iane hisseleriyle kazançtan eklenen paralarla doğmuştur. Banka ilk bilânçosunu 1889'da düzenledi. Bankanın adı Memleket Sandıklarından Menafi Sandıkları'na (1883) ve daha sonra da Ziraat Bankası'na (1888) çevrildi. 1889 1923 döneminde 3.633.536 lira kâr sağlayan banka 8.629.925 lirası Cumhuriyetin ilk sekiz yılında (1923 - 1931) olmak üzere 43 yılda 12.263.461 TL. toplam kâr göstermişti. 1916 yılında çıkan (12 Mart 1332) bir kanunla idarî yapısı değişen banka, 1924'de iskonto ve iştira işlemlerine başladı. 19 Mart 1340 tarihli ve 444 sayılı kanunla anonim şirkete dönüştürüldü. 444 sayılı kanuna göre bankanın, a) 1924 senesi sonuna kadar mevcut sermayenin sahipleri (şehir, kasaba ve köy zürrasını temsil eden kaza manevî şahsiyetleri), b) 1925 senesinden itibaren arazi vergileriyle birlikte ödedikleri menafi iane hissesi - verginin % 6'sı - yüz lirayı bulan her gerçek ve tüzel kişi ödediği her tam yüz lira için bankada bir hisseye sahip olmak üzere iki tür sermayedarı olacaktı. Cumhuriyetin onuncu yılında ikinci türden sermayedar bankaya henüz başvurmamıştı ve «kaza manevî şahsiyetlerinden» başka fiilî durumda hissedar da yoktu. Cumhuriyetin 10. yılında bankanın ülke içinde 54 şubesi ve 206 sandığı vardı. O tarihte Banka, Adana'da bir mensucat fabrikası sahibi ve bir un ve ekmek şirketi, Bursa kaplıcaları, Eskişehir Şeker Fabrikası, Merkez Bankası ile Emniyet Sandığı kuruluşlarında iştirak ve kefalet sahibi idi.

Banka, Cumhuriyet döneminde «çiftçinin malı» yapılmak istendi Devlet bankasıyken anonim ortaklık haline getirilen bankaya Anadolu eşraf ve tüccarı ile politikacılardan Konya milletvekillerinin ağır bastığı bir İdare Meclisi bulundu, ancak Genel Kurul'un saptanmasında başarı sağlanamadı. Verdikleri vergilerle bankanın sermayesini sağlayan çiftçilerin belirlenmesi ve bunların Genel Kurul'da temsili mümkün olmadı. Kendine özgü (sui generis) anonim şirketin eşraf ve tüccardan İdare Meclisi üyeleri, banka kredilerini tüccara ve büyük toprak sahiplerine kaydırmayı bilmişlerdir. Genel Müdürü İsviçreli olan o zamanki Ziraat Bankası'nın Türk müdür yardımcısı Cemal Hüsnü Taray bu nedenle istifa etti. Taray «Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Ziraat Bankası'nı köylüye yöneltmek istedik. Kredi çeşitlerini ve miktarını arttırdık Kooperatifler üzerinde durduk. Ben o zaman Ziraat Bankası'nın başındaydım. Bir de İdare Heyeti seçildi. İdare Heyeti, isim yapmış, emniyetli ve namuslu insanlardan kurulu diye seviniyordum. Fakat işe başladıklarının daha dördüncü günü, «filân adamı Konya'ya müdür tâyin edlim, köylüyü bırakıp, tüccara kredi açalım» demeye başladılar. Taleplerinde başarıya da ulaştılar. Bana istifa etmek düştü. Hamiyet adamlardı güya, eşraftandılar» diye yazıyordu. Ziraat Bankası, daha sonra iktisadî devlet teşekkülü biçiminde yeniden devlet bankası hallne getirildi (4 Haziran 1937 tarihli 3202 sayılı kanun). Bankayı devletleştiren kanun gerekçesinde «bugünkü kredi menbalarımızı, ziraatle, ziraî istihsal ile fiilî hiçbir alâkası kalmamış bulunanlara, sadece toprak sahibi olmaktan başka bir içtimaî rolü olmayanlara kaptırmamak kararındayız» denilmektedir. O tarihe kadar kredileri Ziraat Bankalarından tüccar ve eşraf % 10 faizle alarak, köylüye normal olarak % 80-120, olağanüstü olarak % 500 faizle borç vererek tefecilik yapıyordu, açılan krediye sağlam güvence istenmesi nedeniyle güvenilir kefil veya güvence bulamayan köylü kredi alamıyordu.

Tarımda köklü bir değişiklik yapmak, köy kalkınmasını sağlamak için Ziraat Bankası iktisadî devlet tşekkülüne dönüştürüldüğü gibi, tarım satış kooperatifleri ve birlikleri kanunuyla bankaya bu kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılama görevi de verilmişti (1935).

Bankanın kuruluşu ve organizasyonu yanında, ekonomideki işlevi de zaman içinde değişti. Başlangıçta «çiftçinin sömürülmesini» önlemeyi amaçlayan banka, giderek ülke ekonomisinin ve ekonomi içinde tarımın büyümesine ve tarımın sanayileşmesine katkıda bulundu. Şube sayısı 1950'de 405'e, 1972'de 816'ya, 1979da 957'ye ulaştı. 1928 yılında 72.918 çiftçiye kredi veren banka 1977 yılında kooperatifler yoluyla kredi verilen üreticiler dışında 1.900.000 çiftçiye kredi verdi. 1928'de toplam olarak 38,3 milyon TL. kredi veren banka, 1979'da 140. 292.000 000 TL. kredi verdi 1977 sonunda Banka 27.523 personeli, 49 milyar lira mevduatı ile tüm bankacılığımızın üçte birini oluşturmaktadır. Dağıttığı krediler içinde ziraî krediler % 84,9; ticarî krediler % 6,9; resmî krediler % 3,6; iştiraklere açılan krediler % 1,4; yatırımları % 1,1; malî plâsmanları % 2,1 oranında yer tutmaktadır.

Bankanın sermayesi 1965'de 1,5 milyar liraya, 1979'da 2227 sayılı kanunla 5 milyar liraya yükseltildi. 5 milyarlık sermaye, Bakanlar Kurulu kararı ile üç katına kadar arttırılabilecektir. Son yapılan yasal değişikliklerle, a) Üreticilerin tarımsal kökenli kooperatifler ve bunların üst kuruluşları biçiminde örgütlenmelerini sağlamak, b) Kamu kuruluşları ile geniş halk kitlelerinin ve bunların kuracağı ortaklıkların, c) Yerel yönetim kurumlarının, d) Özellikle ve öncelikle küçük ve orta tarım işletmelerinin plân doğrultusunda yapacakları tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi, tarımda üretimin arttırılması ve yönlendirilmesi amaçlanmaktaydı.

Ziraat Bankası kooperatiflerle ilgilenmeyi görev olarak yüklenmiştir. 1930 yılında 191 Tarım Kredi Kooperatifine kredi verirken, bu sayı 1972'de 2040'a yükseldi. Bankanın kredi açtığı Tarım Satış Kooperatifleri sayısı

da 636'ya yükselmiştir, bunların 445i birlik halinde örgütlenmiştl. Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri için 1978'de 5 milyar 227 milyon TL. banka olanaklarından ve 31 milyar 500 milyon lira da T.C. Merkez Bankası olanaklarından olmak üzere 36 milyar 727 milyon TL. plâsman ayrılmıştı. Bu miktarın 4 milyar 466 milyon TL.'sı normal alımlar, 32 milyar 261 milyon TL.'sı destekleme alımlarında kullanıldı.

Bankanın yetkili organları, a) Umumî heyet, b) Krediler yüksek nâzım heyeti, c) Murakıplar, ç) İdare Meclisi, d) İdare Komitesi, e) Umum Müdürlük olarak gösterilmiştir (Kanun, md. 26). Genel kurul da TBMM'nin Bütçe, Maliye, İktisat, Ziraat ve Sayıştay komisyonlarının mevcut üyeleri ile Başbakanlıktan gönderilecek 5 üyeden oluşur. «Krediler Yüksek Nâzım Heyeti» Ticaret Bakanlığı'nın başkanlığı altında, Maliye ve Tarım Bakanlarının katılmasıvla kurulur. Banka, ikisi genel kurul, biri Başbakanlıkça seçilen üç daimî murakıpça denetlenir.

Ziraat Bankası bütün işlmlerinde Muhasebesi Umumiye, Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunları hükümleri ile Divanı Muhasebatın (Sayıştayın) vizesi dışındadır. Ziraat Bankası, özel hukuk hükümlerine tâbidir, tüzel kişiliğe sahiptir. Çalışmalarında özerk, sermayesinin tamamı devlete ait ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlıdır. Ziraî kredinin dağıtımında önce küçük çiftçinin ihtiyaçlarının karşılanması kanunî bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Ancak maddî güvence gösterilmesi koşulu nedeniyle Ziraat Bankası, büyük çiftçilere bireysel kredilendirme yolu ile Türkiye'de küçük çiftçiliği tasfiye eden büyük tarımsal kapitalizmin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu süreçte toprak ağaları ve zengin köylüler daha da zenginleşirken, küçük köylüler daha da yoksullaştılar. 1960 sonunda köylülerin borcu 1 milyar 226 milyon lirayı buldu. Yüzbinlerce köylü iflâs etti. Kiracı ve ortakçılar çalıştıkları toprakları bırakmak zorunda kaldılar. Gezgin tarım işçilerinin sayısı milyonları buldu. Nüfusunun 3/4'ü tarım kesiminde çalışan Türkiye, kendi yiyeceğini sağlayamaz ve 1950'lerin sonundan itibaren buğday ve diğer besin maddelerini ithal eder duruma düştü. 1961-1962 yıllarındaki yiyecek açığı kitlesel açlık biçimine dönüşmüştü. 1960 Kasımında Millî Birlik Komitesi, Ziraat Bankası'na ve Tarım Kredi - Satış Kooperatiflerine olan borçların 10 yıl için taksite bağlanmasına ilişkin bir yasa kabul etti. Bu önlem, borçlu köylülerin ancak küçük bir bölümünün durumunu hafifletti. Krediler özellikle hali vakti yerinde toprak sahiplerine verildiği için alınan bu önlem, en büyük yararı, büyük toprak sahiplerine sağladı.

Ziraat Bankası, hâlen Türkiye'nin en kârlı bankası durumundadır. 1978'de 1 milyar 506 milyon TL. kâr etmiştir. Tarım sektörünü tek başına finanse etmeğe çalışan Ziraat Bankası, Türkiye ekonomik düzenine egemen bankalardan biridir. Şubeleri bankaların toplam şube sayısı içinde % 22 (birinci), istihdam ettiği personel % 24,86 (birinci), toplam mevduat bakımından % 24, 34 (birinci), mudi sayısına göre % 21,46 (ikinci), kredi hacmi itibariyle toplam kredilerin % 18,64'ü (birinci) oranlarıyla Türkiye bankaları içinde ön sırada yer almaktadır.

Mustafa Gebzeli

Türkiye Defteri. Aylık edebiyat - siyaset dergisi. İlk sayısı Nisan 1971'de çıktı. Uzun bir aradan sonra yenidn yayımlanmaya başladı. Aralık 1973 - Haziran 1975, 19 sayı. Sahibi ve yazılşleri müdürü: Naci Çelik. İkinci yayın döneminin çıkış yazısında (sayı 2), «..12 Mart sonrasının genel ve özel şartları altında kapanmak zorunda...» kaldıklarını açıklayarak derginin «millî bir biçim almış marksizm» doğrultusunda hazırlanacağını belirtti.

Dergide sürekli yazan yazarlar: Taylan Altuğ «Batılılaşma Görüş Tarzı Üzerine» (sayı 2), Hulki Aktunç, «Marksizm, İdeoloji «Gerikalmış İlericilik» ve «Bugünkü Edebiyat» (sayı 2), Naci Çelik «Kemal Tahir Biyografisi Çalışması» (sayı, 6), Kemal Tahir «Hikâyede Derinlik Ömer Seyfettin ve Züppelik» (sayı, 5), Kemal Tahir'in şiirleri (sayı, 7), Hilmi Yavuz (şiirler), «Kemal Tahir ve Ulusal Felsefe Sorunu» (sayı, 6), Sezer Tansuğ» (sayı, 11 - 12 - 13 - 14 - 15) «Anadolu Sanatında Soyutlama», Selâhattin Hilav «Kemal Tahir'in Felsefi Düşüncesi ve Devlet Ana» (sayı, 7), Selahattin Yıldırım «Antono Gramsci'nın Hapishane Defterleri (sayı, 16), İlhan Berk, Adalet Ağaoğlu. Özel sayılar: Kemal Tahir (Sayı 6), Nazım Hikmet (sayı, 8), Orhan Kemal, Fahri Erdinç (sayı, 17). Ayrıca Muzaffer Erdost'la konuşmalar (sayı, 14) Lenin (sayı, 12), Emperyalizm (sayı, 11) konularının ağırlığı altında sayılar oldu. İlk sayılarındaki edebiyat konularının ağırlığı azalmış, giderek, politik konuların öne alındığı görülmüştür.

Türkiye Emekçi Partisi; Hüseyin Dönmez, Şevki Akşit, Erol Yüce, Haydar Maho, Vecdi Özgüner, Sefer Yılmaz, Mustafa Keskin, Şaban Ormanlar, Faik Kalkavan, Mihri Belli, Mustafa Özçelik, Halil Oyman, Baha İnalkut, Esat Meral, Erdoğan Çiğdemoğlu tarafından kuruldu (1975). Genel Başkanı Mihri Belli'dir (1975-). Parti, eski Millî Demokratik Devrim akımı mensuplarından bir kısmı tarafından kuruldu. Parti tüzüğünün amaç maddesine göre (md. 2), «Türkiye Emekçi Partisi, Türkiye işçi sınıfının öncü birliği niteliğinde bir sosyalist siyasî örgüttür. Tüm Türkiye halkının gerçek mutluluğu tadacağı, toplumun tüm bireylerinin maddî, manevi açılıp gelişme olanaklarına kavuşacağı düzenin sosyalizm olduğuna inanır. Ancak Türkiye toplumu sosyalist kuruluş aşamasına varabilmek için, siyasî, iktisadî ve tüm alanlarda ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek, feodal kalıntıların temizlenmesi ve her türlü çağdışı ilişkilere son verilmesi anlamında demokrasiyi kurmak zorundadır. Ayrıca, kent ve köy emekçilerinin iktisadî ve siyasî mücadelesi, en elverişli koşullarla bağımsız ve demokratik bir toplumda verilebilir. Bundan ötürü, Parti, bağımsızlık ve demokrasinin en içten, en tutarlı savunucusudur ve Programında göstrilen hedefe «Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye» hedefine ulaşmak için emekçi kitleleri seferber etmeyi başlıca görevi sayar. Parti işçi sınıfının olduğu gibi, yoksul köylülüğün de en bilinçli unsurlarını çatısı altında birleştirmek görevindedir. Parti bağımsızlık ve demokrasi uğruna mücadelenin ancak toplumun tüm demokratik sınıf ve zümrelerinin, işçi sınıfının demokratik önderliğinde, bir Yurtsever Cephe dayanışması içinde başarıyla verilebileceğine inanır ve demokratik güçlerin birlik ve dayanışmasını gerçekleştirmek için kendine düşeni yapar. Parti, Türkiye sosyalist hareketinin tarihî mirasçısı ve sürdürücüsüdür. Anayasanın ve kanunların sağladığı hak ve özgürlükleri sonuna kadar kullanır ve programını gerçekleştirmek için siyasî faaliyette bulunur...» TEP, Türkiye'nin bugün emperyalist dünya sistemi içinde sömürülen ülkeler safında geri bir tarım ülkesi olduğunu, bu durumdan kurtulmak için Millî Demokratik Devrim yapılması gerektiğini, devrimin bu aşamasının Türkiye toplumunun tüm ulusal güçleri ile emperyalizm arasındaki çelişkiyi çözeceğini, bu devrim ile feodalizm batağının kurutulacağını, emperyalizmin ve onun hizmetindeki güçlerin anti-demokratik düzeni yerine, bütün millî sınıf ve zümrelerin, örgütlü olarak katılacağı ve toplumun kaderinin tayininde rol oynayacağı gerçekten demokratik düzenin kurulacağını savunmaktadır. TEP'e yöneltilen eleştiriler arasında Türkiye'nin önündeki devrim adımının sosyalist devrim olduğu ve demokratik devrimin esas itibariyle gerçekleştiği eleştirisi bulunuyor. Eski MDD görüşü, devrimde öncülüğü fiilen asker-sivil aydın zümreye, ideolojik öncülüğü de işçi sınıfına veriyorlardı. Yeni MDD, devrimin

işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün öncülüğünde yapılacağını savunuyor.

Türkiye Emekçi Partisi kurulduktan kısa bir süre sonra, programının TCK. 141 142. maddelere aykırı bulunduğu iddiasiyle Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yöneticileri aleyhinde dava açıldı. DGM'nin kaldırılmasından sonra dava Ağır Ceza Mahkemesine intikal etti. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nde partinin Siyasal Partiler Yasası'na aykırılığı iddiasiyle kapatma davası açıldı. Davalar hâlen sonuçlanmamıştır.

TEP, Türkiye çapında yaygın bir örgütlenmeyi başaramadı. Siyasal Partililerin seçimlere katılması için öngörülen düzeyde bir örgütlenmeyi başaramadığı için, 1977 genel, yerel ve 1979 kısmî senato seçimlerine parti olarak katılamadı. 1979 üçte bir senato yenileme seçiminde İstanbul ve Tokat'tan bağımsız adayları destekledi. TEP'in adayları seçimi kazanamadılar.

TEP'in *«Emekçi»* adında bir yayın organı bulunmaktadır.

(E.K.B.)

Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve Elektrik Enerjisi Sorunumuz : Büyük sanayi devrimi teknolojik anlamda buhar gücünün makinaya uygulanmasıdır. Bu yoldaki çalışmalar 18'inci yüzyılda yoğunlaşmış, 1776'da ilk önemli sonuç alınmıştır. Bundan sonra geçen zaman içinde teknolojik alandaki yeni buluşlar sanayi devriminin hızını çok artırmış, örneğin kara taşımacılığında raylı sisteme geçiş büyük sıçramalara neden olmuştur. Fakat en büyük sıçrama, 1880'lerde elektriğin sanayie uygulanmasıyla sağlanmış, bugünün sanayileşmiş toplumları, bundan sonra oluşmuştur.

Elektrik, kullanılmak istenildiği zaman sayısız kollara ayrılabilir ve dağıtılabilir. Tüm olarak ısıya çevrilebilir veya mekanik enerjiye dönüştürülebilir. Bu nitelikleri yüzünden en çok aranan enerji türlerinden biridir. En yaygın kullanılma biçimi de sanayide görülmektedir. Çok yüksek ve çok alçak sıcaklıkların elde edilmesini sağlar; kimya ve metalürji sanayiinin özellikle elektroliz işlemlerinde yeri doldurulmaz bir araçtır. Yüksek gerilim hatlarıyla yüzlerce kilometre öteye çok az kayba uğrayarak nakledilebilmektedir. Elektrik motorunun verimi, buhar motorunun verimine göre çok yüksek olduğundan, taş kömürü ve petrol yakıtlarının elektrik enerjisine dönüşmesi yeğlenmektedir. Kaldı ki, başka biçimde kullanılması çok zor olan düşük değerli linyit, kömür tozları, kesek, rüzgâr. gelgit, çağlayan ve akarsular elektrik enerjisi elde edilmesinde kullanılabilmektedir. Nükleer enerjinin de bilinen en yaygın kullanılış biçimi elektriktir. Elektriğin depolanmaması ve naklinin pahalı oluşu, onun sakıncalarını oluşturmakta ise de, bugünkü teknolojik aşamada bu sakıncalar önemsenmemektedir.

İşte ısınmadan aydınlatmaya, üretimden tüketime kadar yaşamın her anında kendisine gereksinme duyduğumuz elektrik enerjisi tüketimi, artık gelişmişlik derecesinin de başlıca ölçütü sayılmaktadır. Bu ölçüte göre, 1977 yılında birey başına düşen elektrik tüketimi, AET ülkelerinde ortalama 5437 kw/s, Bulgaristan'da 2800 kw/s, Türkiye'de 510 kw/s'dir.

Bir ülkenin ulusal bağımsızlığı güvenilir kaynaklara dayalı enerji üretimiyle çok sıkı ilgilidir. Yeterli enerji kaynağına sahip olamayan veya olduğu halde bunu değerlendiremeyen ülkelerin bağımsızlığı kâğıt üzerinde kalır. Bu nedenle de emperyalizm, enerji kaynaklarıyla, özellikle elektrik enerjisi üretimiyle yakından ilgilenmiştir.

Elektrik enerjisinin Osmanlı Devletine gelmesi için yirminci yüzyılı beklemek gerekmiştir. İlk elektrik 1902 yılında Tarsus'ta üretilmişti. Bir İsviçre - İtalyan grubu, burada küçük bir su santralı kurmuştu. Arkasından 1910 yılında bir Macar firması İstanbul'da Silahtarağa santralının yapımına başladı. 1913 yılında biten santralın işletmesi «imtiyaz» biçiminde bir Belçika firmasına verilmiştir. Cumhuriyet dönemine girilirken sadece İstanbul, Tarsus ve Adapazarı şehirlerimiz elektrikle aydınlanıyordu. Bunun dışında Osmanlı Devletinden imtiyaz almış olan Balya - Karaaydın Osmanlı A.Ş., Ereğli Şirket-i Osmaniyesi gibi yabancı sermayeli kuruluşlar, kendi gereksinmeleri için küçük santraller kurmuşlardı. Bütün bu tesislerden elde edilen elektriğin yıllık toplamı 40-50 milyon kw/s dolayında idi.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte şehir ve kasabaların elektrikle aydınlatılmasına hız verildi. İlk on yılda 105 şehir ve kasaba elektrik ışığına kavuşmuş oldu. Yıllık üretim 3-4 katına, 151 milyon kilovat saata yükseldi.

Ne var ki, elde sermaye ve teknik işgücü olmadığından, bu santrallerin hepsi yabancılar tarafından kurulmuştu. İşletmeleri de yerli ve yabancı imtiyazlı şirketlere, belediyelere, özel idarelere, fabrikatör adı altında özel kişilere verilmişti. Enerji kaynağı olarak taşkömürü, mangal kömürü, dizel yakıtı ve su gücü kullanılıyordu. Bu küçük, ekonomik olmayan santrallarda üretilen elektrik pek pahalıya mal oluyordu. Örneğin, 1930'larda İstanbul'da elektriğin satış fiatı 15-17 kuruştu. (1979 rayiciyle 60-70 lira). İstanbul'dan başka Ankara, İzmir Adana, Bursa, Gaziantep, Balıkesir, Tekirdağ, Kastamonu gibi bir çok önemli şehirlerin elektrik işleri yabancı şirketlerin elinde idi. Bu şirketler, bizim geri kalmışlığımızdan yararlanarak, tam bir sömürü düzeni içinde çalışıyorlardı. İmtiyaz sözleşmelerinde elektrik satış tarifelerini kendi çıkarlarına uygun gelecek biçimde sağlam esaslara bağlamışlardı. Malzeme ve işçilik fiyatındaki artışlar, para değerinin düşmesi, hatta altın fiatındaki yapay oynamalar olduğu gibi tarifelere yansıyordu. Yatırım giderlerini kredi ve otofinansman yoluyla karşılayan şirketler, ayrıca bunların akçalı yüklerini de gene tarifelere katıyorlardı. Ayrıca gümrük ve bazı resim muafiyetlerinden yararlanıyorlardı. Buna karşılık, üretim, iletim ve dağıtım tesislerinl gereksinmelere göre genişletmekten kaçınıyorlardı. Bu tutum Cumhuriyet hükümetinin gözünden kaçmadı. 1930'lardan sonra bu şirketlerin elindeki tesisler devralınmaya başlandı. Ancak bu arada önemli bir hata yapıldı. 1935'lerde adetleri 70'e varan bu imtiyazlı şirketlerden devralınan santrallar, merkezi bir yönetim altına konulmayarak yerel yönetimlere bırakıldı. Bu da daha hızlı ve verimli bir elektrifikasyon politikası uygulamasını uzun süre engelledi. Depolanamayan ve uzak mesafelere nakli ister istemez enerji kaybına yol açan elektriğin üretim, iletim ve dağıtımın.n tek elden ve bir kamu kuruluşu aracılığıyla yapılması kapitalist ülkelerde bile kabul edilmiş bir ilkedir. (Örneğin, Electiricité de France gibi.) Bizde bu doğru yola, olayların zoruyla ancak 1970 yılında TEK'in kurulmasıyla girilecek, ancak yitirilen zamanın giderilmesine olanak bulunamadığından, ülkemiz elektrik açlığı içinde yuvarlanıp gidecektir.

Bununla birlikte 1935 yılı, enerji politikasının uygulanmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur. 1933 yılında hazırlanması tamamlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânında elektrifikasyon işleri ve enerji örgütü ele alınan baş sorunlar arasındaydı. Önce, ülkemizin enerji potansiyelini inceleyecek, doğal kaynaklarımızın elektrik üretiminde ne yolda değerlendirileceğini araştıracak bir örgüte gereksinme vardı.

Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİEİ), Bu amaçla ve 14 Haziran 1935 tarihli 2819 sayılı yasa ile kuruldu. Bu yasanın ikinci maddesine göre, görevleri şöyle özetlenebilir :

— Ülkede mevcut su gücü ve diğer enerji kaynaklarını inceleyerek elektrik üretimine en elverişli olanları saptamak,

— Ülkede çeşitli yer ve kuruluşların

gereksinme duyduğu elektrik enerjisini en ekonomik biçimde sağlayacak etüdler ve rantabilite hesapları yapmak,

— Gelecekteki sanayi programlarının elektriklendirme ile ilgili kısımlarını hazırlamak,

— Elektrik alanında gerekli teknik işgücünün yetiştirilmesi için her türlü çalışmayı yapmak,

— Elektrik üretim, iletim ve dağıtımı konusunda her türlü bilgi ve belgeleri toplamak, bunları değerlendirmek.

EİEİ.'nin kurulmasıyla birlikte ilk kez, su ve linyit kaynaklarımız üzerinde ciddi olarak durulmaya başlanmıştır.

EİEİ.'nin yaptığı çalışmaları uygulama alanına sokacak bir Devlet kuruluşu da aynı tarihte 2805 sayılı yasa ile kurulmuştu. Etibank adlı bu kuruluş, madencilik alanındaki çalışmaları yanında (Bakınız: Etibank ve Madenciliğimiz maddesi); «Türkiye'de elektrik üretim, iletim ve dağıtım imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, bunlarla ilgisi olan her türlü işlerle uğraşmak, her çeşit elektrik malzemesi, araçları veya makinesi imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, araçları veya makineleri alım ve satımı yapmak.» yetkisini de taşıyordu.

Ancak Etibank'ın bu yoldaki etkinliği 1950'den sonra olmuştur. O tarihe kadar belediyeler ve özel kuruluşlar kendi gereksinmeleri için santral kurma yoluna gitmişlerdir. Fakat belediyeler, elektriklendirme içinde finansman ve teknik personel gibi iki önemli sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Belediyelerin imar gibi diğer sorunları ile birlikte bu sorununa da çare bulmak üzere 13.6.1945 tarihinde 4759 sayılı yasa ile **İller Bankası** kurulmuştur.

Ne var ki kurulmuş ve kurulmakta olan bu santraller, taşkömürü ve motorin gibi hem çok değerli, hem de dış kaynaklı yakıt kullanıyorlardı. Bunun sonucunda üretilen elektrik hem pahalı oluyor, hem de gereksinmeler karşılanamıyordu. Bu nedenle düşük kaliteli taşkömürü, linyit ve su kaynaklarının değerlendirilmesi yoluna gidildi.

16.8.1938 tarihli ve 2/9624 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle yürürlüğe konulan 4 yıllık sanayi programında, Zonguldak (Çatalağzı)'nda ve Kütahya (**Tunçbilek**)'de birer bölge santralı kurulması görevi Etibank'a verildi.

Ülkemizde düşük kaliteli yakıtla çalıştırılmak amacıyla yapılması düşünülen Çatalağzı santralı nisan 1940 tarihinde bir İngiliz firmasına ihale edildi. Ancak araya savaş yıllarının girmesi dolayısıyla temeli 10 Temmuz 1946'da atıldı. 27 Ekim 1948 tarihinde hizmete girdi. Böylece merkezi örgüt tarafından ilk büyük santral kurulmuş oldu.

1950'lerin ekonomik felsefesi dışa bağımlı özel sektör eliyle kalkınma ve Devlet eliyle birey zengin etme esasına dayanıyordu. Bunun elektriklendirme politikasına yansıması şöyle oldu. Devlet, barajlar yapacak, santraller kuracak, fakat bunların işletilmesi özel sektör eliyle yapılacaktı. Başka bir deyimle zararı Devlete, kârı özel sektöre ait olacaktı. Bu felsefeye uygun olarak Etibank tarafından Tunçbilek ve Soma termik santralleri ile Sarıyer ve Hazar hidrolik santralleri inşa edildi. Ancak baraj yapmak uzmanlık isteyen ayrı bir işti. Bunun için 25.12.1953 tarihinde 6200 sayılı yasa ile **Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ)** kuruldu. Bundan sonra yapılan Seyhan, Kemer, Demirköprü, Hirfanlı, Kesikköprü, Almus v.b. gibi barajlar bu kuruluş eliyle yapıldı.

Düşük nitelikli kömürden ve sudan enerji elde etmek yeni bir sorun ortaya çıkarıyordu. Düşük nitelikli kömürün tüketim merkezlerinde kurulacak santrallere nakli çok pahalı ve ekonomik olmayan bir işti. Su kaynağını ise hiç taşıma olanağı yoktu. O halde tek çıkar yol, santralleri bu kaynakların bulunduğu yerlerde kurmaktı. Nitekim öyle yapıldı. Ancak bu yerler elektrik tüketim merkezlerine çok uzak düşüyordu. İşte bu aşamada üretilen enerjinin niteliğini ve miktarını fazla yitirmeden elektrik tüketim merkezlerine nakli sorunuyla karşı karşıya kalındı. Kapitalist ülkeler bu sorunu 19'uncu yüzyıl sonunda çözmüşlerdi. Bizde de ilk yüksek gerilimli enerji nakil hattı, 1952 yılında Çatalağzı - İstanbul arasında yapılmaya başlandı. Sonra, Batı, Orta Anadolu ve Çukurova alt sistemleri oluşturuldu. 1963 yılında Kuzey Batı ile Orta Anadolu ve Batı Anadolu alt - sistemleri birbirine bağlanarak ilk ulusal şebeke (enterkonnekte sistem) kurulmuş oldu. (Bu sistemin asıl gelişmesi, 1971 yılından sonra Keban santralını Ankara ve İstanbul'a bağlayan 380 kv.'lik enerji nakil hatlarının yapılmasıyla olmuştur.)

Devlet, bir yandan bu pahalı ve ağır yatırımları gerçekleştirirken, diğer yandan bunlardan elde edilecek tatlı kârı paylaşmak üzere imtiyazlı şirketler kurma yoluna gitti. Bu imtiyazlı şirketlerin başlıcaları şunlardır:

1. Kuzey - Batı Anadolu Elektriklendirme Türk Anonim Ortaklığı (1952)
2. Çukurova Elektirk Türk Anonim Ortaklığı (ÇEAŞ) (1953)
3. Ege Elektrik Türk Anonim Şirketi (1955)
4. Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri Türk Anonim Şirketi (1956)

Bu şirketlerin hepsinin sermayesine Etibank ortak edildi. Ayrıca Soma Termik Santralinden üretilen elektriğin de iletim ve dağıtımının bir Fransız şirketine verilmesi düşünülmüşse de bu gerçekleşemedi. Yukarıda sözü edilen dört şirketten bugün, sadece ÇEAŞ ve KEPEZ varlığını sürdürmektedir. Diğerleri tasfiyeye girmişlerdir.

Elektrifikasyon işleri ilerledikçe, bu kesimdeki dağınıklık, mevcut olanakların yeterince değerlendirilmesini engellediği görüldü. Daha 1953 yılında Ankara'da toplanan 1'inci Enerji Kongresinde, elektrik üretim, iletim ve dağıtım işlerinin tek bir kamu kuruluşu elinde toplanması gerektiği düşüncesi benimsendi. Ancak bu düşüncenin uygulanmaya sokulması kolay olmadı. 1958 yılında «Türkiye Enerji Kurumu» yasa tasarısı hazırlanarak Meclis'e gönderildi. Ancak bu tasarıya iki kesim tarafından şiddetle karşı çıkıldı. Bunlardan biri Belediyeler, diğeri İmtiyazlı şirketlerdi. Belediyelerin çoğu elektrik, şehir içi ulaşım, havagazı, su gibi hizmetleri kendilerine bağlı olarak kurdukları işletmeler eliyle yürütüyorlardı. (Örneğin Ankara'da EGO, İstanbul'da İETT., İzmir'de ESHOT gibi). Bu hizmetlerden sadece elektrik işleri büyük oranda kâr ediyor, Belediyeler elde ettikleri bu büyük kârla şehrin diğer hizmetlerini görüyorlardı. Şimdi bu olanağı ellerinden kaçırmak istemiyorlardı.

Yasa, Meclis'de büyük engellemelere uğrayınca, 1964 yılı başında idari bir kararla **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı** kurularak, çeşitli bakanlıklara bağlı olan Enerji ve Maden Dairesi Başkanlıklarıyla DSİ, EİEİ, Etibank, MTA, TKİ, TPAO ve Petrol Ofisi bu bakanlığın bünyesine alındı. Böylece birincil ve ikincil enerji kaynakları üreten ve dağıtan bütün kuruluşlar bir çatı altında toplanarak, dağınıklıktan doğan sakıncalar az çok giderildi. Ancak böyle bir bakanlığın kurulması, elektrik işlerini tek elden yürütme gereksinimini ortadan kaldırmadı. 1968 yılında DSİ. elindeki hidrolik santrallerin işletilmesi Etibank'a devredildiyse de bu da yeterli olmadı. Başka çare kalmadığı görülünce 1970 yılında bazı ödünler verilerek ve imtiyazlı şirketlerin elindeki santraller gene kendilerinde bırakılarak Türkiye Elektrik Kurumu kuruldu.

Türkiye Elektrik Kurumu (TEK): 25.10.1970 tarihinde yürürlüğe giren 1312 sayılı yasa ile kuruldu. 20 milyar lira ser-

mayeli bir iktisadi devlet teşekkülüdür. Sermayesinin tamamı Devlete aittir. İlgili olduğu bakanlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığıdır.

Başlıca görevleri şöyle özetlenebilir:

1. Türkiye'nin elektriklendirme planını yapmak,

2. Hidrolik santraller dışında elektrik üretim tesisleri kurmak,

3. Belediyelerle belediye sınırları dışında kalan tüketicilerin elektrik gereksinimini karşılamak, bunun için gerekli iletim ve dağıtım şebekelerini oluşturmak,

4. Köy elektrifikasyonu işlerini yürütmek.

TEK, 1964 tarihli ve 440 sayılı «İktisadi Devlet Teşekküllerİyle Müesseseleri ve İştirakler hakkında Kanun ve kendi kuruluş yasası gereğince, kurum genel müdürünün başkanlığı altında genel müdür yardımcıları ve Maliye Bakanlığı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir «Yönetim Kurulu» tarafından yönetilir. Müessesesi yoktur. Kendisine bağlı başlıca termik ve hidrolik santral işletmeleri şunlardır :

Adı	Servise Giriş Yılı	Kurulu gücü (MW)
1. İzmir termik santrali	1928-1956	40
2. Silahtarağa termik santrali	1922-1956	122
3. Çatalağzı » »	1948-1956	129
4. Soma » »	1957	44
5. Tunçbilek » »	1956-1965	129
6. Anbarlı » » (1-2-3-4-5)	1967-1971	630
7. Hopa » » (I-II)	1973	50
8. Bornova Gaz. Türbünleri santrali (1-2-3)	1972-1975	45
9. Seydişehir » » » (1-8)	1972-1975	120
10. Seyitömer termik santralı (1-2)	1974	300
11. Aliağa Gaz Türbünleri santrali (1-2)	1974	120
12. Hazar gaz türbünleri santrali	1974	30
13. Almus hidrolik santralı	1966	27
14. Botan » »	1958	1,6
15. Ceyhan » »	1958	3,6
16. Çağ-çağ » »	1968	14,4
17. Demirköprü » »	1960	69
18. Denizli » »	1956	1,2
19. Dinar » »	1951	1,1
20. Doğankent » »	1971	24,6
21. Engil » »	1968	4,5
22. Göksu » »	1959-1963	10,6
23. Gökçekaya » » (I-II-III)	1973-1975	279
24. Girlevik » »	1953-1963	3
25. Hirfanlı » »	1960	96
26. Hazar » » (I-II)	1957-1967	30,1
27. İkizdere hidrolik santralı	1961-1969	15,1
28. Kayaköy » »	1956	3,9
29. Kesikköprü » »	1967	76
30. Kemer » »	1958	48
31. Kitl » »	1966	2,8
32. Kovada (I) » »	1960	8,4
33. Kovada (II) » »	1971	51,2
34. Sarıyer » »	1955-1966	160
35. Sızır » »	1961	6,8
36. Tortum » »	1960-1972	25,2
37. Visera » »	1929	1,1
38. Keban » » (1-4)	1974-1975	620
39. Çıldır » »	1975	12

TEK, bu santralları eliyle 1977 yılında 17 milyar 230 milyon kw/s enerji üretmiş ve ayrıca 809 milyon kw/s enerjiyi dışarıdan satın almıştır. Bu üretimin % 54,3'ü termik, % 41,2'si hidrolik, % 4,5'u da dışarı kaynaklıdır. 1977 yılında Kurumda 3.601 memur, 1.713 teknik personel, 17.784 işçi çalışmıştır. Memur ve teknik elemanlar için yapılan harcama 439 milyon,

işçiler için yapılan harcama 1.745 milyon liradır.

Kurumun, bu işletmeleri dışında 11 tane iştiraki vardır. Bu iştiraklerin adları ve kurumun bu iştirakteki sermaye oranları aşağıda gösterilmiştir:

1. AEG - Eti Elektrik Endüstrisi A.Ş.	%	47,74	7. Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri A.Ş.	%	43,68
2. Ağır Isı Sanayii A.Ş.	%	39,0	8. MİTAŞ - Madeni İnşaat İşleri A.Ş.	%	48,96
3. Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş.	%	33,33	9. Türk Kablo Anonim Ortaklığı	%	38,0
4. Çelik Halat ve Tel Sanayii A.Ş.	%	27,65	10. TEMSAN - Türkiye Elektromekanik Sanayii A.Ş.	%	10,0
5. Çukurova Elektrik A.Ş. (ÇEAŞ)	%	25,46	11. TESTAŞ - Türkiye Elektronik Sanayii A.Ş.	%	5,0
6. Etitaş Elektrik Teçhizatı İmalatı A.Ş.	%	46,64			

Türkiye Elektrik Kurumu'nun dışındakalan santrallerin başlıcaları şunlardır :

Adı	Bağlı olduğu kuruluş	Servise giriş Yılı	Kurulu gücü (MW)
1. Mersin termik santralı	ÇEAŞ	1966	106
2. EGO » »	Ankara Belediyesi	1964	20
3. Karabük termik santrali	Otoprodüktör	1939	20
4. Erdemir » »	»	1964	20
5. SEKA-Çaycuma » »	»	1974	8
6. SEKA-Aksu » »	»	1974	8
7. SEKA-İzmit » »	»	1937	11
8. SEKA-Dalaman » »	»	1974	26,2
9. Azot-Samsun » »	»	1972	7,2
10. İskenderun-3'üncü Demir-Çelik Termik Santrali	»	1975	50
11. TPAO-Batman » »	»	1954	15
12. Etibank-Ergani Bakır » »	»	1939-1967	4
13. Seyhan Hidroelektrik Santralı	ÇEAŞ	1956-1970	60
14. Kadıncık » » (I-II)	»	1970-1973	126
15. Yüreğir » »	»	1972	6
16. Kepez » »	Şirket	1961	26,4
17. Bünyan » »	»	1951	1,4
18. Defne » »	Belediye	1954	3
19. İvriz » »	Otoprodüktör	1940	2,1
20. Murgul » »	»	1950	4,7
21. Derme » »	»	1957	4,5

Bu santralların toplam üretimi 1977 yılında 3.017 milyon kw/s olmuştur.

Türkiye'de elektrik enerjisi sorunu ki şeyden kaynaklanmaktadır. Birincisi e- de bitmemektedir: Bunu aşağıdaki tablo- nerji üretim yatırımları öngörülen süresin- dan izleyebiliyoruz:

Santralin adı	Kurulu gücü (MW)	Bitmesi öngörülen tarih	Biteceği tarih
1. Oymapınar Hidroelektrik Santrali	540	1972	1982
2. Aslantaş » »	138	1974	1981
3. Hasan Uğurlu » »	250	1973	1979
4. Köklüce » »	90	1979	1980
5. Karakaya » »	1.800	1977	1983-1985
6. Çayırhan Termik Santralı	200	1977	1981
7. Afşin-Elbistan (A) Termik Santralı	1.360	1977	1980-1982
8. Kangal » »	300	1978	1982
9. Y. Çatalağzı » »	150	1978	1982
10. Yatağan » »	420	1978	1980
11. Soma (B) » »	330	1976	1980

İkincisi, üretilen enerjinin önemli bir döviz darboğazı ve petrol bunalımı dolayısıyla bu kaynağın yeterince sağlanamamasıdır. Elektrik enerji üretim kaynaklarının bölümünün dış kaynaklı petrole dayanması, dağılımı şöyledir:

Enerji Kaynağının adı	1962 (%)	1967 (%)	1972 (%)	1977 (%)
Taşkömürü	42,7	17,7	12,7	6,2
Linyit	16,8	16,4	13,3	17,5
Akaryakıt	7,6	24,8	43,9	33,4
Diğer yakıtlar	1,3	2,8	1,6	1,1
Hidrolik (su)	31,6	38,3	28,5	41,8

Bu tablodan da izlenebileceği gibi, taşkömürünün toplam elektrik enerjisi üretimindeki payı 1962 yılında % 42,7 iken, bu oran 1977'de % 6,2'ye düşmüştür. Bunun nedeni, taşkömürünün koklaştırılarak demir-çelik üretiminde kullanılmasıdır. Bu ülkemiz için iyi bir gelişmedir. Linyit oranını korumuştur. Oysa artması gerekir. Akaryakıtın ise toplam elektrik enerjisi üretimindeki payı 1962'de 7,6 iken, 1972'de % 43,9'a çıkmış, 1977'de % 33,4 düşmüştür. Bu oranın çok daha düşmesi zorunludur. Elektrik enerjisi sorunumuzun çözümlenmesi, yatırımların hızlandırılmasına ve elektrik enerjisi üretiminin yerli kaynaklara dayandırılmasına bağlıdır.

Köylerimizin elektriklendirilmesi işi de TEK'in görevleri arasında yer almaktadır. 1953 yılında elektrik götürülmüş köy adedi 10 iken, 1977 sonunda 11.159'a ulaşmıştır. Bu rakam, mevcut köylerimizin % 32'sini oluşturmaktadır.

Nükleer enerji konusuyla kurum, elektrik üretimi bakımından yakından ilgilenmektedir. 1965 yılından beri bu konuda yapılan çalışmalar son aşamaya gelmiş bulunmaktadır. Akkuyu'da 625 MW gücünde bir nükleer santral kurulması planlanmıştır. 1978 fiyatlarıyla 30 milyar liraya çıkacağı hesaplanan bu santral için dış kaynak İsveç'den sağlanacaktır.

Ulusal bağımsızlığımız, nitelikli, sürekli, yeterli enerji üretebilmemize bağlıdır.

Kâmil Erdeha

Türkiye Gençler Derneği: Ankara'da Behram Karaküçük, Nabi Dinçer, Mümtaz Göktür, Şevki Akşit, Orhan Çutay, Melâhat Türksal, Celâl Araz tarafından kuruldu (1946). Bu dernek İstanbul'da kurulan «İstanbul Yüksek Tahsil Gençliği Derneği» paralelinde idi. Türkiye Gençler Derneği, öğrenim farkı gözetmeksizin 35 yaşına kadar olan her genci (Turancı olanlar ve bu yolda tanınanlar hariç) sinesinde toplayarak antifaşist bir cephe yaratmak istiyordu. 12 kişiden oluşan yönetim kurulunda, Nezihe Araz (Genel Başkan), İbrahim Göktürk (yedek başkan); Hayrettin Gürol (İkinci Başkan), Şevki Akşit (Sekreter), Aclan Sayılgan (Sanat kolu başkanı), Fuat Hikmet Güner (Toplantı kolu başkanı), Kâmuran Baştuji (Sağlık kolu başkanı), Orhan Çutay (Müzik kolu başkanı), Enver Gökçe (Edebiyat Kolu başkanı), Melâhat Türksal (Muhasip), Celâl Araz (Spor kolu başkanı), Mahir Yılmaz (Spor kolu 2. Başkanı) bulunuyordu. Derneğin üye sayısı 206'ya kadar yükseldi. Üyelerinden 43 kişinin TKP hareketine katıldıkları savıyla 1951 - 52 tevkifatında görüldü. Türkiye Gençler Derneği'nin başlıca etkinlikleri arasında «İstanbul'a yaya yürüyüşü», «Fakir köylünün ekinini biçme kampanyası», «Altındağ'da poliklinik açarak hastaları bedava muayene» hareketleri vardır. Bu etkinliklerle, geniş kitlelerle ilişki kurmak ve gençliği bir cephe halinde toplamak amaçlanmıştı. Türkiye Gençler Derneği, ırkçı ve turancıların saldırısına karşın (27 Aralık 1947). Nezihe Araz ve Şevki Akşit imzalariyle yayınlanan açıklamada, derneğin çalışmalarına büyük bir hız ve inançla devam edeceği belirtilerek, olay kınandı.

Türkiye Gençler Derneği, Prag'da toplanan ilk «Dünya Gençliği ve Öğrenci Festivali»ne (20.7.1947) bir bağlılık mesajı göndererek barış ve sosyalizm davasına inandığını belirtmişti.

(E.K.B.)

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası. 7 aralık 1920'd Tokat meb'usu Nazım, Bursa meb'usu Şeyh Servet, Afyonkarahisar meb'usu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hocaoğlu, Ziynetullah Nuşirevan tarafından Ankarada kurulan Marksist Parti. Genel merkezince yayımlanan ilk bildiride (15 Aralık 1920) gizli komünist örgütlerinin birleşmesi sonucu oluştuğu açıklanmıştır. TKP'nin Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları adlı küçük kitapta bu örgütlerin Sivas, Ankara, Kayseri, Eskişehir, Kastamonu, Bolu, Konya ve Samsun'da bulunduğu öne sürülmektedir. Parti bildirisinde amacını köylü ve işçinin, Anadolu emekçilerinin hukukunu savunma amaciyle kuruluduğu açıklanmıştır. Kuruluşundan kısa süre sonra yayımlanan *«Emek»* gazetesinde (16 kanunusani 1337 - 29 Ocak 1921) partinin ilk gelişme evresine ilişkin haberlerin yanısıra benimsediği öğretiye dayanan yazılar yayımlanmıştır. İlk sayısının başyazısında emek kavramının insanlık tarihi boyunca nasıl değişimlere uğradığını, güçlülerin yaratmayı başardıkları saltanat, miras, kira ve başka bir takım yapay haklarla «şahsi hakları çoğunluktan alınarak bir takım mütegallibelerin eline verildiği vurgulanmış, toplumların geçirdiği değişimler ise şöyle anlatılmıştır:

«Bu zorbaların insanlık ve dünya tarihinde pek çok muhtelif şekilleri vardır. Kahramanlık ruhaniilik, derebeylik, imparatorluk, sermayecilik vesaire biçimde tecelli eden tarih devirlerinde azınlığı çoğunluğa hakim kılan, çoğunluğu mazlum ve azınlığı zalim ve kahredici bir durumda bulunduran hep tasarruf ve temellük hakkının kötü kullanılmasından, emek hakkının ve tabii hakların ihmalinden ileri gelmiştir.

Devrimiz sermaye terakümü devridir. Ve bu devir de, emekçilerin haklarından sirkat ve ihtilas sonucunda husule gelmiştir. Yalancı kanunların himayesinde yüzyıllardanberi emekçilerin sırtında yaşamakta olan kapitalistler, zenginler, emperyalistler ve istilâcılar tahakküm silsilelerini öyle sağlamlaştırmışlardır ki, bütün nakliyat, idare, istihsal, maarif ve medeniyet vasıtaları, hülasa sosyal hayat için gereken bütün vasıtalar bunların tekeline geçmiştir.

«... Kapitalistlerin tahakküm ve saltanatı beynelmileldir, âlemşümuldür. Bugün Londra'da bulunan bir milyoner veya milyarderin tahakküm ve istibdad, kendisini yalnız Britanya emekçileri üzerinde değil, cihanın en ücra köşelerinde, meselâ Van'ın, Erzurum'un bir köyünde bile hissettirir.

Emeğin maksadı ve mesleği kapitalizme ve zorbalığa karşı mücadele etmek ve emekçileri hâkim kılmağa çalışmak olacaktır. Bu gayeye ulaşmak için, bu fikre taraftar olanlarla bu ideale iman edenlerle ve bizzat emekçi, işçi ve köylülerle elele vererek azimle ileri yürüyecektir.» (Kerim Sadi'nin basılmak üzere May Yayınevi'ne teslim ettiği kitaptan)

Partinin bu evresinde Ankara'da düzenlenen toplantılarda «Cihan inkılâbının temellerini meydana getiren iştirakiyyun, mesleğinin halk tarafından iyice anlaşılmasını» sağlamak amaciyle kurulduğu anlatılmıştır. Kısa sürede özellikle Ankara'da «İmalât-ı Harbiye» işçileri Parti saflarına katılarak çalışır üye durumuna gelmişlerdir. Ocak 1921 sonunda, Meclisçe THİF, başkanı Nazım beyin Çerkes Ethem'le ilişkisi bulunduğu öne sürülerek kuruculardan Bursa Meb'usu Şeyh

Servet Afyonkarahisar Meb'usu Mehmet Şükrü'nün dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. 1 Şubat 1921 günü ise Nazım ve Mehmet Şükrü beyler «ilmî bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir etmek üzere» kurmaya «teşebbüs ettikleri» partinin, ülkenin birlik ve beraberliğe muhtaç olması nedeniyle çalışmayı durdurduğunu «*Hakimiyet-i Milliye*» gazetesinde duyurmuşlardır.

Bu duruma karşın oluşturulan İstiklâl Mankmesinde Resmi Türkiye Komünist Fırkası üyeliği etmiş bulunan kimi yargıçlar tarafından yargılanarak ağır cezalara hüküm giymişlerdir. (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 248, III. bas. 1979).

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileri de Sakarya Savaşını izleyen günlerde TBMM'nin yeni bir kararı ile serbest bırakılmalarından bir süre sonra «*Yeni Hayat*» dergisini çıkararak partiyi yeniden örgütlemeye çalışmışlardır. Tokat Meb'usu Nazım Beyin yazı işleri müdürlüğünü yaptığı dergide çıkan bildiride, Halk İştirakiyun Fırkası'nın marksist öğretiye dayandığı açıklanmış, temel ilke olarak Millî Misak'ın benimsendiği, güncel sorunun Avrupa ve Amerika emperyalizmi karşısında Doğuda tek ve birleşik cephe kurmak olduğu belirtilmiştir. Bildiride bütün dünyanın komünist partilerini çevresinde toplayan «üçüncü enternasyonale» THİF.'nın da bağlılığı ifade edilmektedir.

İkinci evresinde de kısa süre içinde hukuksal güvencelerden yoksun bırakıldığında birleşilen Parti Kongresini —duyuruyu Bolu gazetesinde yayımlatmasına karşın— yarı gizli olarak toplamak zorunda kalmıştır. Bu kongreye katılacak delgelerin seçimiyle ilgili toplantıda Parti Genel Sekreteri Salih Hocaoğlu'nun yaptığı konuşma «*Yeni Hayat*» dergisinde (sayı 19, 14 Ağustos 1338) verilmiştir. Konuşmanın bir bölümü şöyledir:

«Bütün dünya işçi ve emekçilerinin vakar ve saadetini temine matuf mukaddes ve insanî gayelerle ortaya atılan Komünizm umulmaz bir süratle inkişaf etti ve ediyor. Memleketin her tarafında amale ve köylüler arasında görülen bu inkişafa salim bir mecra vermek için T.K.F. merkez-i umumisi dağınık bir halde bulunan Anadolu Komünist gruplarını birleştirmek üzere bir kongre yapmaya karar verdi.

Ve şurada toplanan arkadaşlar da bu kongreye iştirak etmek üzere vekiller intihabı için toplandı. Ağustosun 20'ini günü açılması pek muhtemel olan bu kongreye fırkanın merkez-i umumisi tarafından arz olunacak teklifleri şurada sizin huzurunuzda icmalen söylemek ister ve bu teklif ve tezlerin kongrece kabul edilmesi için sizin müzaheretinizi ümit edrim.

Kongre Ne İçin İnikat Ediyor:

1 — Kongre imkân dahilinde bütün Türkiye'de mevcut komünist gruplarını birarayа toplamak ve bunları bir intizam ve inzibat altına alarak tekâmül ve inkişaflarını daha emin bir hale koymak istiyor.

2 — Böyle toplu bir vaziyet meydana geldikten sonra şüphesiz bütün teşkilâtlar arasında daha sıkı bir münasebet husule gelecek ve fikrî irtibat daha ziyade kuvvetlendirilecektir.

3 — Bu kongre köylü ve amele mümessillerinin birarada derleşmesine, ihtiyaçlarını düşünmesine ve amele harekâtının başlıca arzularının tesbitine yardım etmiş olacak.

4 — Anadolu işçi çiftçisinin haricî düşmanlara ve istilâcılara karşı üç senedenberi bütün yoksulluklara rağmen azim ve metanet ve sarsılmaz bir şecaatle devam ettirdiği cidalinde daha ziyade azimkâr olmak ve memleketin dahilî kuvvetini arttırmak hususunda icap eden tedabiri ittihaz edecek ve bu babta garp istilâsına düşman olan bütün siyasî grupları müttehit bir kitle halinde millî hükûmete müzaherete ve aksülamelci mürteci grupların faaliyetini sekteder etmeye bütün kuvvetiyle çalışacaktır.

5 — Fırka yalnız Anadolu istilâcılarına karşı cidal eden millî harekata müzaheret etmekle kalmayacak, o faaliyetini daha geniş mikyasta ve daha esaslı bir surette bütün şark-ı karibte, bilhassa Suriye, Irak, Arabistan ve Mısır'daki millî cereyanların kuvvetlenmesine ve oradaki amele harekâtına taazzuv ve inkişafına hizmet edecektir.

Bir Komünist Partisi olmak haysiyetiyle fırkamızın bu yolda hareket etmesi bir emr-i zaruridir. Çünkü parti istilâcı ve istismarcılara karşı olan cidalinde tamamıyle hür ve serbesttir. Bu cidal onun esas şiarıdır.

Fırkamızın Türkiye amele ve köylüsünün fikren ve iktisaden yükselmesi için bizzat var kuvvetiyle çalışacağı gibi bugünkü millî hükûmeti köylü ve ameleye faydalı yolda yürüterek bu babta hükûmet kuvvet ve cihazlarından da istifade etmeye çalışacak ve zaten halkçı bir hükûmet olduğunu resmen ilân eden millî bir hükûmete amele ve köylünün arzusu dahilinde yürüdükçe müzaheret etmekte tereddüt etmeyecektir.

Bu inikat edecek kongre garp istilâcı sermayedarlarına başlı başına büyük bir tehdit teşkil etmekle kalmayacak, o, bütün şarkın mazlum milletler kongresini dahi yaparak garbın zâlim istismarcılarına karşı açılan cidalde tek bir cephe vücuda getirmeye uğraşacaktır.

Bunlardan başka bu kongre kendi memleketleri sermayedarlarına karşı âteşin bir cidal içinde bulunan bütün garp emekçilerini muavenete davet edecek, (Komintern)e müracaaat ederek Amerika, Afrika ve Avustralya milletlerinden mürekkep bir kongrenin inikada davetini talep edecek ve bu kongre bilcümle müstemleke adamlarını istismarcılığa karşı mücadele için birleştirmeye çalışacaktır.

Netice:

Fırkanın bu kongresi Türkiye amele ve köylüsünün haklı metalibatını tesbit ve refah ve saadetini temine matuf kararlar verecektir. Memleketi düşman istilâsından bir an evvel kurtaracak ve garba karşı bu istilâ ve istismar hırsıyla gözleri kana bulananlara karşı mücadelede memleketin azami kuvvetinin sarfa müteallik hususatını tezekkür edecek.

Şark-ı karibe karşı tarihî vazifesini yapmaya ve istilâ ve her türlü yağmagerliğe karşı bütün cihan emekçilerinin muavenetinin celbe matuf kararlar verecektir.

Yaşasın T.H.İ.F. birinci kongresi!
Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!
Yaşasın bütün mazlum şarkın bir cephesi!
Kahrolsun istilâcı ve istismarcılar!»

15 Ağustos 1922'de toplanan T.H.İ.F. kongresinde —T.K.P.'nin ikinci kongresi sayılmaktadır— merkez komitesi büro üyeliklerine Salih Hocaoğlu, A. Nazım, Affan Hikmet, Dr. Şefik Hüsnü (listeden), Ata Çelebi, Ahmet Edip v.b. seçildiler. Merkez Komitesi I. Sekreterliğine Salih Hocaoğlu getirildi. (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Hareketler*, sf. 278, III. bas. 1978).

Kongreden kısa süre sonra Parti, Rauf (Orbay) hükümetince koğuşturmaya uğradı ve 9 Ağustos 1923'te Ankara Ceza Mahkemesi'nce Salih Hocaoğlu ve ötkl yönetiçiler çeşitli cezalara hüküm giydiler. Parti de kapatıldı.

Ahmet Ceyhan

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasından
Anadolu Köylü, Amele ve Askerlerine Hitap

Amele, Köylü ve Asker Arkadaşlar,

Arkadaşlar, biliyorsunuz ki fırkamız köylünün, amelenin, bir sözle, alnının teriyle yaşayan fıkaranın fırkasıdır. Biz teşekkül ettiğimiz gündenberi yani iki senedir ki sizinle meşguluz. Köylüler sizi rahat yaşatabilecek ameleyi hayatın acı ve yorucu sıkıntılarından koruyacak sebepleri, çareleri düşünmekten bir gün hali kalmıyoruz. Buna emin olabilirsiniz. Kralların iğfali, cenerallerinin ihtirası yüzünden üç senedir haksız olarak yurdunuza girip her gün her hareketle hayatınıza kasteden Yunan ordusuna ve halk(ın)a geçen hafta bir hitabename neşretti.

Bugün de size hitap edeceğiz. Sözlerimi hayırhah bir kardeş sesi olmak üzere dinleyiniz.

Arkadaşlar bilirsiniz ki, harpler, insanlar için bir yük olmuştur. Üç senedir siz de ağır bir harbin içindesiniz. Fakat bu harp yurdunuza göz dikmiş, canınıza, malınıza, arazinize, namusunuza taarruza karar vermiş Yunan saltanatçılarının, Yunan tüccarlarının parasıyla ve onların arkasında gizli duran İngilizlerin tahrikiyle başlamış olduğu için başka harpler gibi değildir. Bunun altından çıkacak tehlike pek ağırdır ve hiçbir tehlikeye benzemez. Yunan ceneralleri sizi kırbaçlar altında ezmek, Yunan tüccarları güzel memleketlerimizin arazisine, servetine konmak istiyorlar. İngilizler, güya Yunan süngüsüyle Anadolu'yu, Türk'ü artık kıpırdayamayacak bir hale sokmak; bütün âlem-i İslâma hakim olmak azmini besliyorlar, bu harbin sebebi, mânası işte budur.

Bunun içindir ki fırkamız bu harbi her muharebeden mühim görmekte ve üç senedenberi Yunan safları karşısında gösterdiğiniz azmi, metaneti, cephe gerisinde gösterdiğiniz tevekkülü, metaneti takdir etmekte ve alkışlamaktadır.

Kanlı, kâtil bir düşman evinize saldırıyor ve siz namusunuzu muhafaza ediyorsunuz; bu bir haktır; bu sizin için bir vazife ve şeref'ir. Bu vazifeyi ifada ve bu şerefi muhafazada devam ediniz. Başınızda muktedir, namuslu kumandanlarınız, zabitleriniz vardır; Büyük Millet Meclisi sizin vekillerinizle sizin arkanızdadır.

Hiç şüphe etmeyiniz ki kumandanlarınız ve Meclisiniz sizi bir dakika ihmal etmemiştir ve etmeyecektir.

Biz biliyoruz ki sizin karşınızdaki düşman saflarında bu haksız harpten artık usanmış, Yunan harislerinin şeytalığını artık anlamış fıkara evlâdı vardır. Bunlar pek mu'muldur ki yakında sizin tarafa geçerek sizden kardeşlik isteyeceklerdir.

Bu gibilere derhal elinizi uzatınız. Onları, cenerallerinin ve krallarının elinden kaçacak, size dehalet edecek o insanları hüsn-ü kabul ediniz. İnsanlık bunu emreder.

Yine biliyoruz ki karşınızdaki düşman saflarında sizin kanınızı emmeye, sizin namusunuza vahşice taarruzlarda bulunmaya ikna edilmiş ve daima yalan söyler, türlü iğfalât ile harbin idamesine sevk edilmiş adamlar da vardır. Bunların sizin yüreğinize tereddütler, azminize füturlar verir teşebbüslerde bulunacakları meçmuldür. Bunlara da zinhar kulak asmayınız. Bunu muhakkak biliniz ki bize ve size düşen, karşımızdaki akur düşman saflarıyla bir tek neferimiz kalıncaya kadar çarpışmaktır. Bu vazifeyi ihmal ettiğimiz, yahut az çok fütur ve tereddüte düştüğümüz gün artık hayata da, namusa da elveda etmiş oluruz.

Ey asker arkadaşlar metanetle harp ediniz, ey köylü ve amele arkadaşlar hududtaki oğullarınıza ve kardeşlerinize geriden yardım ediniz. Zafer yakındır, hak galiptir.

Yeni Hayat, Sayı 16 (15 Temmuz 1922) s. 1-2.
Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar III, bas. 1978

Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın
Cihan Amele ve Köylüsüne ve
Üçüncü Enternasyonal Vasitasile
Komünist Fırka ve Teşkilâtlarına Beyannamesi

Cenevre Konferansı artık emr-i vaki halini almıştır. Bu konferans ilkönce bir Avrupa emperyalist Hükümetinin Avrupa kapitalist heyetine kurduğu bir tuzaktı. Kan konferansı ile sarsılan bu tuzağı vehleten bozuvermek de muvafık görülmediğinden olmalı, ki başkalarının da iştirak ve muavenetile tevsi ve tahkin edilerek küçük, tuzak büyük kapan haline getirilmiştir. Bu kapan artık bütün dünya emperyalistlerini bütün dünya mazlûmlarını kıstırmak ve tutmak için kurulmuş bulunuyor.

Rusya Sovyet Hükümetinin Cenevre Konferansına çağırılmış olması bir eser-i samimiyet olmaktan ziyade bir düzen ve bir riyakârlıktır. Bugünün hilebaz ve riyakârları yüzünü Şark'a çevirmiş olan bütün dünya mazlûmlarının, bütün cihan emekçilerinin gözlerine bir perde-i iğfal çekmek istiyorlar ve bugün de Cenevre'de görünüp Cenevre'de sırıtacak olan çehr-i tegâllüb ve redaete aldatıcı gâzeler sürüyorlar. Brest Litovsk'un muhterem kahramanları olan Şark inkılâpçıları pek ümitvârız ki, Brest litovsk'ta yaptıkları gibi dünya emekçileri ve mazlûm halkı için kurulmuş olan «Cenevre» kapanını da, onların düşeceği bir kapan haline sokarlar ve pek kuvvetle itimadımız vardır ki, riyakâr çehreden bütün mikropları indirir yırtar ve atarlar.

Cenevre Konferansı'nın bir tuzak ve kapan olduğunu ispat için biz yalnız şu delili irae edeceğiz. Cenevre Konferansı sükût ve istirahat-ı âlemi istihdaf ediyorsa, Cenevre Konferansı yine harap olmuş yerleri imâr, bozulmuş iktisadiyatı tanzim gayesiyle çalışacaksa oraya emperyalist hükümetlerinin en bayağısı şu Yunan Hükümeti bile çağırıldığı halde Türkiye, Anadolu ne için çağırılmadı. Suriye, Irak, Mısır, Trablus, Fas, Cezayir, Hint, Çin, İran ne için çağırılmadı? Hattâ şu güya artık muhtar olan İzlanda ne için çağırılmıyor?

Mısır bugün ihtilâl içinde harap olmaktadır. Suriye, Irak, dört senelik bir harb-i azîm ile zaten harap ve bitâp olmuştur. O günden bugüne kadar enkaz-ı tarumârı üstünde demir eller parçalar sökmekle meşguldürler. Hint öyle, Çin öyle, hattâ İran öyle.

Anadolu Avrupa istilâcılarının sersem bir âleti olan Yunan saflarına karşı istiklâli için üç senedir kanlı bir harp idame ediyor. Bu kuvvetler hep Anadolu emekçileri, fakir köylüleri, Anadolu'nun masum ve mazlûm evlâtlarıdır. Onlar üç senedir yazın bunaltıcı harareti kışın dondurucu soğuğu altında bilâperva harb ediyor. İmperyâlistlerin iğfalatına kapılarak

Harb-ı Umumiye sürüklenen ve dört sene alettevâlî Garb elile yakılan ve yıkılan zavallı Anadolu işte bugün de yine o eller, o pençeler altında eziliyor. Yunanlılar, girdikleri yerleri çıkarıldıkları memleketleri girip çıktıkça yerle yeksân ettiler. Ve ediyorlar. Türkiye ve Anadolu, kendisine mü'temer-i kebir süsünü veren ve içine Sovyet Rusyasını çağırmakla da gaye-i cebir ve tehakkümünü setre uğraşan Cenevre Konferansı'na ihlâl edilmiş asayiş ve istirahatı, harab olmuş iktisadiyatı için neler neler söyleyebilirdik.

Maksat asayiş ve istirahat-i âlemse Anadolu bugün dahi Şark'ta bir amil-i sulh ve sükûn olabilirdi, maksat imâr işe işte koca bir memleket.

Bunu o konferansın mürettipleri de pekâlâ bilirlerdi. Lâkin yukarıda dediğimiz veçhile maksatlarında sâdık ve samimî olmadıkları için iş bu mü'temer huzuruna çıkar çıkmaz efendiler işte hak ve hakikat diyecek bir müddeî-i mazlûmdan ürktüler ve ürküyorlar. Ve işte bunun için Türkiye'yi içlerine almadılar ve alamıyorlar.

Biz, Türkiye emekçileri; biz Türkiye mazlûmları Avrupa'nın Cemiyet-i Akvam'ını ve hattâ Vaşington ve Kan Konferansları komedilerini de gördük. Biz Paris'in Üçler Konferansı'ndan daha dün önümüze atılan mütareke ve şeriait-i sulhiye teklifleri ucubelerini de gördük. Sermayedar ve istilâcı muhterisler yeni namlar ve parlak sözlerle şimdiye kadar bütün dünya mazlûm halkının ayaklarına ve kollarına taktıkları demir zincirlerin yerine boyunlara takılacak altın zincirler yapmak istediler. Demirci dükkânını kuyumcu dükkânına kalb ettiler.

Halbuki yapmak istedikleri zincir o kuvvette ve o ağırlıkta olacaktı. Bugünkü Cenevre Konferansı ise yine böyle, zincirler yapacak bir ocaktır. Örsü Puvankare, çekici Lloid Jorj olan bu ocak onu körükleyecek otuz bu kadar çırağıyle beraber beşeriyete, insaniyete, bütün mazlûm kitlelere bakalım ne şerareler sıçratacak, ne zincirler yapacaktır.

Bu dakikada gözlerimizi Sovyet murahhaslarının inkılâpçılığına ve hakşinaslığına diktiğimiz ve bu komedinin mahiyetini de bütün âleme göstermelerine kemal-i itimatla muntazır olduğumuz halde biz Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası cihan işçi ve çiftçi komünistlerine hitap ediyoruz:

Dünya iktisadiyyatını tânzim maksadına matuf değil cihanı yeni baştan ateş ve kan tufanlarına gark edecek olan bu konferansın mukarreratına itimât etmeyiniz ve bu konferanstan bir netice beklemeyiniz. Hayatımıza ve hayatınıza pek caniyâne ihzar edilmekte olan bu kasde meydan vermemek için bütün mevcudiyetinizle bu konferansın akametine ve Türkiye köylü emekçilerine yardım ediniz.

Bu vesile ile de büyük Üstad-ı insaniyet Karl Marks'ın ulvî ve muhik nidâ ve davetini bir kere daha tekrar edelim: «Ey bütün memleketlerin işçi, köylü ve ameleleri birleşiniz. Zincirlerinizden başka kaybedecek neniz var. Kazanacağınız ise bütün bir cihan, koca bir cihandır.»

Türkiye Halk İştirakiyyûn Fırkası Merkezi Umumîsi
Yeni Hayat, sayı 5, s. 1-2 (15 nisan 388-922),
yeni harflere çeviren: Kerim Sadi

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu THKO Davaları: 1 — Birinci THKO davasının İddianamesini Savcı Bnb. Keramettin Çelebi ile Yzb. Baki Tuğ hazırladılar. (Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Savcılığı İddianamesi 29 Haziran 1971). Sava göre THKO Dev Genç'ten bir parçadır. Eylemleri, (savunmalarında adını verdikleri iki emniyet mensubu tarafından öldürülen İlker Mansuroğlu'nun vurulmasından sonra) Yusuf Aslan'ın çaldığı bir araba ile bir polis kulübesini kurşunlayarak iki polisi kol ve bacaklarından yaralamak (Sinan Cemgil, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan ve Deniz Gezmiş) (29 Aralık 1970), üç gün sonra Türkiye İş Bankası'nın Emek Şubesi'ni soymak, Sevim Onursal'ın evinde gizlendikleri sırada eve icra memuru ile birlikte gelen altı görevliyi bağlamak. Balgat Amerikan depolarına girerek silah aramak, nöbetçi J R. Finley'i kaçırıp sonra serbest bırakmak. Banka soymak üzere arabaya el koymak. Ahlatlıbel Amerikan Radar üssünden dört Amerikalı çavuşu kaçırmak, THKO adına bir bildiri hazırlayarak ABD'den 400.000 dolar fidye istemek ve bildirinin üç kez radyodan yayımını istemek ve bunların 5 Mart 1971 gününe kadar yapılmaması durumunda rehinelerin kurşuna dizileceğini bildirmek. ODTÜ'nün karargâh olarak kullanıldığı ihbarı üzerine 5 Mart 1971 günü zabıtaya karşı 9 saat silâhla direnmek. Şartlar yerine gelmeyince rehineleri serbest bırakmak (8 Mart 1971). Yusuf Aslan ve Deniz Gezmiş'in Ankara'dan motosikletle kaçmaları, Şarkışla'da Yusuf Aslan'ın yaralı olarak ele geçmesi, 15 Mayıs günü de Deniz Gezmiş'in Gemerek'te yakalanması. Ankara'dan kaçan Hüseyin İnan ile Mehmet Nakipoğlu'nun İnan'ın dayısında yakalanması (23 Mart). Nurhak dağlarına giden ve 8 Mart'tan sonra Sinan Cemgil'in komutasına giren 21 kişi gruplara ayrılmışlar, Amerikan Radar üssünü uçurmak için hareket eden grubu pusuya düşürmüş Sinan Cemgil, Kadir Manga, Alpaslan Özdemir ölü, Mustafa Yalçıner ağır yaralı Hacı Tonak sağ olarak ele geçirilmişlerdir. Tutuklanmalar ve silâhların ele geçmesi Haziran 1971'e kadar sürmüştür. (THKO İddianamesi, I THKO Davası Mahkeme Dosyası, İstanbul 1974).

12 Mart döneminde Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Tuğgeneral Ali Elverdi, Hakim Yb. Ahmet Tetik, Hakim Yarbay Mehmet Turhan tarafından oluşturuldu. 16 Temmuz 1971'de başlayan dava 9 Ekim 1971'de sonuçlandı.

83 gün süren dava sonucunda Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Atilla Keskin, Ahmet Erdoğan, Metin Yıldırımtürk, Recep Sakın, Mehmet Asal, Osman Arkış, Ercan Öztürk, Semih Orcan, Hacı Tonak, Metin Güngörmüş, Cengiz Baltacı, Mustafa Yalçıner, Mehmet Nakipoğlu, Mustafa Çubuk, ve Mete Ertekin haklarında TCK 146/1'inci maddesine göre ölüm cezası; İrfan Uçar, Kor Koçalak, Sevim Onursal'a 5'er yıl hapis, ve üç sanığa da beraat kararı verildi.

Askerî Yargıtay İkinci Dairesi Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam cezalarını kesinleştirdi. Diğer sanıklar hakkındaki kararları bozdu. TBMM'nin idamları onaylaması üzerine İsmet İnönü Anayasa Mahkmesine başvurarak bu kararı bozdurdu. Yeniden Mecliste idamlar onaylandığında Esas hakkında Kararını saklı tutan Anayasa mahkemesine yeniden gidilmediğinden üç genç 6 Mayıs 1972 günü idam ettirildiler.

Diğer sanıklar hakkında Mahkeme idam cezalarında direnince Yargıtay Daireler Kurulu Kararı yeniden bozdu, mahkemenin bu kararı, bozmağa direnme hakkı olmadığından Ahmet Erdoğan, Metin Güngörmüş, Mustafa Yalçıner, Hacı Tonak müebbete, Atilla Keskin, Ercan Öztürk, Cengiz Baltacı, Mustafa Çubuk, Metin Yıldırımtürk, Recep Sakın, Mehmet Asal, Osman Arkış, Semih Orcan, Mehmet Nakipoğlu 15 yıl ceza gördüler, İrfan Uçar'ın dosyası Dev Genç davası ile birleştirildi. (*İdam Gecesi Anıları ve Kararları*, H. Çelenk).

2 — THKO İstanbul Grubu Davası: THKO İstanbul eylemleri üzerine 9 Eylül 1971 günlü iddianamesinde Savcı Hakim Yarbay Doğan Dülgergil, Cihan Alptekin, Ömer Ayna, Osman Bahadır, ve arkadaşları hakkında dava açılmasını istediyse

de, Cihan Alptekin ve Ömer Ayna Maltepe Askeri Cezaevinden Mahir Çayan ve arkadaşlarıyle birlikte kaçtıklarından, Tuğgeneral Kâzım Til, Hakim Albay Remzi Şirin, Hakim Bnb. Saydam Erdok'tan kurulu İstanbul 1 Numaralı Mahkemesinde görülen davada Philips şirketinden tehditle onbin lira almak, Selamiçeşme Akbank soygunu ve diğer Banka soygunları, Dr. Rahmi Duman'ın oğlunu kaçırarak 250 bin lira fidye alma, çeşitli yerlerde otomobil tahribi ve dinamit atma suçlarından yargılandılar; 22 Nisan 1972 günlü kararda Osman Bahadır ve Nahit Tören'e müebbet hapis, Yavuz Yıldırımtürk ve Oktay Kaymak'a 36'şar yıl, Elif Tolona 5 yıl, yedi sanığa daha hafif cezalar ve yedi sanığa beraat verildi. Temyiz kararı bozdu ve hafif cezalar veren mahkeme lağvedildi.

İstanbul 3. Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde görülen dava 29 Mayıs 1973 günlü kararında örgütsel ilişkiler üzerinde durulmakta Osman Bahadır'ın Nurhak dağındaki Sinan Cemgil'in kampına katıldığı belirtilmektedir.

Kararda Osman Bahadır, Yavuz Yıldırımtürk, Oktay Kaymak ve Nahit Tören'e TCK 146/1'den ölüm cezası verilerek ilk üçünün cezası yaşam boyuna çevrilmekte; 146/3'den Alpaslan Ertuğ'a 8 yıl, Tayfur Cinemre, Kadir Çağlı, Elif Tolon, Zerruk Vakıfahmetoğlu ve Erol Tulpar'a 5'er yıl, Ali Aydın Çiğ, Mehmet F. Kurtuluş, Rukiye Dülger ve Tayfur Demir'e 4'er yıl 2'şer ay, Salman Kaya silah taşımaktan iki yıl hapis cezası aldı iki sanık beraat etti. Sanıklar Af yasası kapsamına girdiler.

THKO Ankara İkinci ve Üçüncü davalarında çeşitli şehir eylemleri hakkında kararlar alındıysa da, bu suçlardan yargılananlar da Af Yasası kapsamına girdiler.

Rasih Nuri İleri

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi - Cephesi Davaları: 1 — Şehir Gerillası eylemleri olarak Ankara'da Küçük Esat Ziraat Bankası soygunu, Erenköy Türk Ticaret Bankası soygunu, Mete Has ve Talip Aksoy'un kaçırılmaları ve 400 bin lira fidye alma, İsrail İstanbul Baş Konsolosu Ephraim Elrom'un kaçırılması ve öldürülmesi savları ile Savcı Yarbay Naci Gür'ün 30 Temmuz 1971 günlü iddianamesi gereğince Başkan Albay Vecdi Müftüoğlu, Hakim Yarbay Akdemir Akmut, Hakim Yarbay Coşkun Dündar'dan kurulu İstanbul 3. Numaralı Sıkıyönetim Mahkmesinde Mahir Çayan ve 25 arkadaşı hakkında dava açıldı Savcı 13 sanık için ölüm cezası (TCK 146/1), diğer sanıklar için 146/3, 141/1-3, 142/1 151'-inci maddeleri istemekte idi.

Sava göre THKP Tüzüğünde: (Partinin Türkiye Proletaryasının siyasi partisi olarak mücadelesini sürdürecek) deniyor, (savaş çok yönlüdür, çeşitli halk kesimlerinin kitlevi hareketini örgütlendirip yönlendirilmesinden, ideolojik savaştan silahla savaşa kadar bütün mücadele biçimlerini aynı anda yürütmek)ten, (kurtarılmış bölgeler kurmak)tan söz ediliyordu. Sava göre THKP Genel Komitesi on kişiden ibaret olup Mahir Çayan, Bingöl Erdumlu, Ulaş Bardakçı ve firarda olan Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli, Münir Aktolga, Sinan Kâzım Özüdoğru, Hüseyin Yavuz, Hüdai Arıkan ile (ölü) Hüseyin Cevahirden oluşmakta idi. Merkez komite ise Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli'den kuruluydu. *(İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3. Numaralı Mahkemesi Gerekçeli Hüküm*, Sahife: 9). Dava sürerken 29/30 Kasım 1971 gecesi Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz ile THKO davasından Cihan Alptekin ile Ömer Ayna Maltepe As. Ceza evinden tünel kazarak kaçtılar. Haklarındaki soruşturma geçici olarak durduruldu ve dava diğer sanıklar hakkında devam etti. 27 Aralık 1971 günlü kararda Kâmil Dede, ile Necmi Demir 146/1'den ölüm cezasına, İlkay Demir, Kadriye Deniz Özen, Rüçhan Manas'ın ölüm cezaları hafifletilerek yaşam boyuna Ömer Erim Süerkan, Necati Sağır, Oğuz Öder, Üstğm. Mehmet Balaban, Emel Ayşe Meşci ile Mustafa Aynur 146/3'den 15 ile 5 yıl arasındaki cezalara, Ömer Güven ile İrfan Uçar 141/5'den 10 ve 5 yıla, Abdullah Ceceloğlu, Tülay Tat, Mustafa Coşkun, Ali Yalçın üç yıl ve daha küçük cezalara, mahkûm oldular, Jülide Zaim ile 5 sanık ise beraat etti.

Askeri yargıtay 12 sanık hakkında sözü geçen kararı bozunca dava bu kişiler için yeniden açıldı ve 20 Eylül 1972 günlü kararda: Kâmil Dede ile Necmi Demir'in idam kararları yaşam boyuna çevrildi, Abdullah Ceceloğlu ve Ömer Güven 146/3'den 10'ar yıla, beraat Eden Jülide Zaim ve Tülay Tat aynı maddeden 5 ve 6 yıla, Abdurrahman Töre, Muharrem Yanar, İsmail Erdoğan silah bulundurmaktan birer yıla hüküm giydiler.

Dava kararında firarda olan Oktay Etiman, Oğuz Etçi, Tğm Saffet Alp, Nazan Alp, ve Yzb. Yılmaz Aydın'ın da THKP-C örgütü üyesi oldukları belirtildi.

2 — 1973 yılında açılan THKP-C ikinci davasında sava göre Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz Maltepe As. Ceza evinden kaçmalarından sonra 19 Şubat 1972 günü değişik yerlerde Ulaş Bardakçı öldürülerek ve Ziya Yılmaz yaralı olarak çarpışma sonucu ele geçirildiler.

28 Şubat 1973 günü Yarbay Naci Gür'ün hazırladığı iddianameye göre dava konusu olaylar 17/18 Ekim 1970'de Ankara'da toplanan ve Mahir Çayan ile arkadaşlarının hakim oldukları Dev Genç son kurultayı ile başlamaktadır. (bkn. Dev - Genç) Kurultayda Ertuğrul Kürkçü Dev Genç başkanlığına seçildikten sonra örgüt Aralık 1970 ayında kuruldu. Ocak 1971'de Kurtuluş yayınlarında *«Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup»* broşüründe Mihri Belli'ye karşı tutum saptandı, *«Devrimci Mücadele ve Dev Genç»* broşüründe profesyonel devrimcilik şartları açıklandı, Mahir Çayan'ın *«Kesintisiz Devrim - 1»* broşürü yayınlandı. *«Kurtuluş»* dergisi örgütün yayın organı idi. Kurulan Örgüt Genel Komitesinde Mahir Çayan, Münir R. Aktolga ideolojik ve politik çalışmayı üstlendiler, Yusuf Küpeli bu görüşlerin sözcülüğünü, Ziya Yılmaz Karadeniz Bölgesini, Ertuğrul Kürkçü Dev Genç içindeki çalışmaları, Hüseyin Cevahir'i Doğu bölgesini, Sina Cıladır Karadeniz bölgesini, Bingöl Erdumlu Ege bölgesini, Hv. Yzb. Orhan Savaşçı askeri örgütü üstlendiler. *(THKP-C İddianamesi* 1973, İstanbul, s, 66-81)

Sava göre, öte yandan İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Kayseri Merzifon ve Diyarbakır'da görev yapan Havacı Subay Astsubay ve Hava Harp Okulu öğrencileri 1969 sonlarında ve 1970 başında Marksist - Leninist örgütler kurdular, aralarında birleştiler, daha sonra THKP-C'ye katıldılar. *(THKP-C İddianamesi*, s. 87-103) yine sava göre, THKP-C'nin (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusunun Ocak 1971 ayında Ankara'da şehir gerilla eylemlerine başlaması üzerine, THKP-C'nin kendilerini destekleyen devrimci kitle karşısında hareketsiz kalmasının dengeyi bozması, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının eylemlerine paralel eylem koymanın toplumda daha fazla yankılar yaratması, banka soyma ve fidye alma suretiyle örgütün malî olanaklara kavuşacağı düşünülerek derhal eyleme başlanmasına karar verildi). *(THKP-C İddianamesi* s. 104). Eylemler kısmına gelince bu iddianamede, önceki davada sözü geçen eylemlerden başka, bir kaza sonucu otomobili gasbedildikten sonra havasızlıktan ölen şoför Mesut Erdinçin katli, Mahir Çayan ve dört arkadaşının kaçırılması, Ziya Yılmaz ve Ulaş Bardakçı'nın Levent'te gizlendikleri evin basılması ve oradan kaçışları, Cihan Alptekin ile Ömer Aynanın, sonradan da Mahir Çayanın Ankara'ya götürülmeleri: orada bazı politikacılara veya sefaretlere karşı bir eylem hazırlamayı planladıkları sırada, Yzb. Orhan Savaşçı ve diğer Hava subaylarının tutuklanmaya başlanması

ve gizlenmenin güçleşmesi üzerine Ünye - Fatsa'ya geçtikleri ve orada üç İngiliz teknisyenini kaçırarak 25 Mart 1972 günlü Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının infazlarının durdurulmasını talep eden bildirileri bıraktıkları ve Kızıldere köyünde üç İngiliz dahil olmak üzere çarpışma sonucu Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ömer Ayna, Saffet Alp, Kâzım Özüdoğru, Hüdai Arıkan, Ahmet Atasoy, Ertan Saruhan, Sebahattin Kurt ve Nihat Yılmaz'ın 30 Mart 1972 günü öldürüldükleri Ertuğrul Kürkçü'nün ertesi günü gizlendiği samanlıkta yakalandığı anlatılmaktadır. *(THKP-C İddianamesi.* s: 216 -242).

Sava göre, Mahir Çayan ve arkadaşları Maltepe ceza evinden kaçınca Yusuf Küpeli ile Münir R. Aktolga'yı gizlendikleri eve çağırarak ve kendilerini sağ sapma ile suçladılar. Bunun üzerine yapılan Komite toplantısında Ocak 1972 ayında Yusuf Küpeli ile Münir Ramazan Aktolga THKP-C'den ihraç edildi. Diğer taraftan da Yusuf Küpeli, Münir R. Aktolga ve Sina Cıladır yeni bir merkez komitesi kurdular ve taraftarlarını toparlamaya koyuldular. Böylece THKP-C ikiye ayrılmış oldu. *(THKP-C İddianamesi* s. 165 - 185).

Kızıldere olaylarından sonra peşpeşe tutuklamalar oldu, 438 kişi hakkında soruşturma açıldı, 25 görevsizlik, 5 yetersizlik, 114 kişi hakkında kovuşturmaya yer olmadığı, 9 tefrik kararı sonucu 380 kişilik İddianameye karşın 256 kişi hakkında kamu davası açıldı. Sonradan THKP-C işçi kesimi ve THKP-C Güney kesimi davaları ile birleşen davanın sanıkları 320'yi buldu. Af kanunu ve Anayasa Mahkemesinin bu konudaki kararları sonucunda beşi dışında dava bütün sanıklar için düştü. 146/1'den hüküm giyen Ertuğrul Kürkçü, Oktay Etiman 1. davadan Ziya Yılmaz, idama; Orhan Savaşçı, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga aynı maddeden, hafifletici nedenler göz önüne alınarak yaşam boyu hapse mahkûm oldular af kanunu ile idamlar yaşam boyuna, müebbetler ise 24 yıla indirildi, sonra onlar da af kapsamına sokuldu. 380 kişiyi kapsayan İddianamede 95 subay, 28 Hava Harp Okulu öğrencisi, 16 Astsubay, 55 öğrenci 11 Öğretim üyesi, 28 Öğretmen, 18 memur, 7 Avukat, 11 mimar ve mühendis, 10 İktisatçı vb. 5 aktör rejisör 19 teknisyen ve işçi, 6 şoför, 14 çiftçi, 12 tüccar, zanaatkâr, çarpışmada ölmüş on genç ve ev kadınları, diğer meslek sahipleri bulunmaktadır. Ayrıca aralarında Yzb. İlyas Aydın'ın da bulunduğu 9 firari sanık vardır.

Sanıklar arasında Ertuğrul Kürkçü, Yzb. Orhan Savaşçı, Mehmet İncili, Mustafa Baykara, Yusuf Küpeli, Pilot Tğm. Kemal Berişler, Tğm. Yurtözveri, Nazan Alp, Münir Ramazan Aktolga, kaçırma olayından sanık Tğm. Sabahattin Sakman ve Tğm. Füzuli Yazıcı, Mustafa Alabora, Üstm. Yılmaz S. Veyisoğlu, Av. Ali Kaynar, Yılmaz Güney, Yzb. Haldun Yeşil, Ütğm. Muhittin Bilgin, Yzb. Sürhay Tunçman, Sina Cıladır, Ütğm. İzzet Aydoğdu, Zülfikâr Diclell, Tğm. Mehmet Akkaya, Murat Belge, Oktay Etimen, Fahri Aral, Av. Şadi Şener, Kâzım Alankuş hapiste ölen Hatice Alankuş, Bingöl Erdumlu, Üstğm. Ömer Laçiner, Y. Müh. Bnb. İbrahim Keskin, Av. Sadık Akıncılar, Ali Çiçekli, Abdullah Yılmaz, Bnb. Mehmet Gencoğlu, Av. Necdet Sağır, Dr. Operatör Mustafa Özekici bulunmaktadır.

3 — **THKP-C İşçi Kesimi Davası:** Sava göre THKP-C Temmuz 1971'de İstanbul işçi kesiminde düzenli faaliyete geçmek kararı aldı, Yusuf Küpeli bölge ve semt komiteleri kurdurdu. 1971 Aralığında Mahir Çayan ile Yusuf Küpeli arasında bölünme olduktan sonra (bakınız THKP-C Davası II) İstanbul işçi kesimi Yusuf Küpeli ve Münir R. Aktolga'nın kontrolunda kaldı (*THKP-C İşçi Kesimi İddianamesi* s, 16). Açılan davada THKP-C ikinci davasında yargılanan asli failler hakkında ayrıca bir takibat yapılmadı. Bu davada Türkiye'de ilk defa için Savcı Hakim Binbaşı Taylan Erimer, işçi Abdullah Doğan hakkında, birden çok fabrikada hücre kurmak savı ile 141/1'in 2. fıkrasına göre idam cezası istedi. 54 sanıklı davada öğrenci Avni Deniz, işçi Burhan Kabataş, Veysel Türkoğlu, Mehmet Karaca, Yılmaz Kırlak, Hayrettin Altıncevahir, Ömer Demirbaş ve sekreter Nazlı Pınarbaşı ile öğrenci Caner Saka hakkında TCK 141/1'in uygulanması istenildi. (5 Mayıs 1973 günlü *İddiname).*

Sava göre Topkapı, Beyazıt, Bakırköy, bölge komitesi çalışmaları sırasında Abdullah Doğan, Auer, General Elektrik, İETT, Defterdar, Sümerbank hücrelerini kurup Tekel Tütün Yaprakta çalışmalar yaptı. Boğaz bölgesinde THKP-C sanığı Nazım Pınarbaşı Kavel Kablo ve Türkay Kibritleri hücrelerini kurdu, Alibeyköy bölgesinde Demir Döküm fabrikasında Yılmaz Kırlak, Mehmet Karaca ve Hayrettin Altıncevahir örgüt kurdular.

Esasen sava göre, yöneticilerinin THKP-C (İkinci) davasında yargılandıkları bu dava, sonunda asıl dava ile birleştirildi, Afkanunu çıkınca 141/5'den istemle düştü, 141/1'den davası görülenler ise af kapsamına girdiler.

4 — **THKP-C Güney Bölgesi Davası:** Savcı Hakim Taylan Erimer'in hazırladığı 17 Eylül 1973 günlü iddianamede 65 sanık yer aldı. Bunlardan öğrenci Mustafa Ulusoy ve mühendis Selman Benker için savcı idamı öngören TCK 141/1'inci maddenin ikinci fıkrasının uygulanmasını istedi, işçi Hüseyin Ülgen, öğretmen İsmet Özdemir, Av. Necati Yazar, öğretmen Ümit Aloğlu için 141/1, Reşit Suna, Ahmet Melek ve otuz sanık için de 141/5'den cezalandırılmaları istendi. Abdurrahman Evren ve 24 sanık için kovuşturmaya yer olmadığı, iki sanığın davasının tefriki ve bir firari olduğu belirtildi.

Sava göre Aralık 1970'de Mustafa Ulusoy THKP-C adına Cenup bölgesini örgütlemekle görevlendirildi, 1971'de Oktay Etiman Adana'ya geldiğinde Mustafa Ulusoy kendisine yardımcı istedi, Selahattin Kurt ile Selman Benker bu göreve atandı, Kurt az sonra Kızıldere'de öldürüldü. Sava göre Antakya, İskenderun, Mersin, Gözne'de faaliyete geçildi. Eylül 1972'da Mustafa Ulusoy'un kaçarken tutuklanması üzerine kovuşturma başladı. Asıl yöneticileri THKP-C (İkinci) davasında bulunan bu dava da sonradan ana dava ile birleştirildi ve Af kanunu kapsamına girdi.

Rasih Nuri İleri

---

12 Mart Dönemi Davaları Üzerine

1 — Emniyet Genel Müdürlüğünün 1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesine sunduğu THKO Gerekçeli Kararda yer alan 27 kişilik siyasi cinayetler listesinden İKİ'si aşırı sağcı 25'i Sosyalist işçiler, öğrenciler ve T.İ.P.'liler.

2 — Ölen aşırı sağcılardan biri hazırladığı patlayıcı maddenin elinde patlaması ile vefat etmiştir.

İkincisi grup halinde Edebiyat Fakültesine silahlı taarruzda bulunurken meşru savunma halindeki öğrenciler tarafından vurulmuştur.

3 — Sosyalist Kuseyri kendi arkadaşı tarafından kaza kurşunu ile öldürülmüştür. Geriye 24 cinayet kalmaktadır, İçişleri Bakanlığı listesinde (Beraat, Faili aranıyor, Tahkikat devam ediyor) kayıtları var. İki de intihar olarak maskeledikleri kamu oyunca söylenen ölüm vakası var: Biri Ankara Emniyet sarayında pencereden düşen bir sendikacı, diğeri asılı bulunan T.İ.P. Antakya İl Başkanı.

İşte «anarşik olaylar» diye adlandırılan olaylara yurdumuzu sürükleyen cinayetler tırmanışı, iktidarın ve C.İ.A.'nın provokasyo-

nu budur. A.P. militanları ve onların İdareci kadrodaki destekleyicileri, Ülkü Ocakları, Nurcu'lar elele vermişler, bu ortamı yaratmışlardır, meşru savunma haline sokulan delikanlılık çağındaki gençler bu nedenle silahlanmak zorunda kalmışlardır, bırakılmışlardır.

Demirel hükümetleri hiç bir Kanuni tedbir almamış, aldırtmamış, aksine Bülent Ecevit'in Mecliste açıkladığı gibi gençlerin arasına provokatörler sokmuştur —kendini yakacağını iddia edip gazetede hatıratını yazan ajan gibi—, aynı şekilde El - Fetih örgütünden dönen gençlerin serbest bırakılmaları için İçişleri Bakanlığı Mahkemelere yazılar yazarak olayları adeta kışkırtmıştır. Bunlar T.B.M.M. zabıtlarında belgelenmiş olaylardır.

Şunu da önemle işaret edelim: Siyasi cinayetler listesinde 12 Marttan sonra vuku bulan iki cinayet mevcuttur, biri Balıkesir yurdunda Niyazi Tekin'in Komandolar tarafından vuruluşu, diğeri Kasım 1971'de T.İ.P. Amasya İl Başkanı Şerafettin Atalay'ın katli. Bu siyasi cinayetlerin faali olan gerici güçler meydana çıkartılmadansa, onlar hakkında harekete geçilmedense, tek taraflı olarak sol kanadın tümünün tenkiline gidilmiş, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan Yurt ve Dünya kamu oyunun gayretlerine rağmen idam edilmişlerdir.

Balyoz haraketleri solun başına iniyor, Anayasa Profesörleri, İnkılap Tarihi Profesörleri, Sendikacılar, Türkiye İşçi Partisi yöneticileri, TÖS yöneticileri, öğrenciler ve en sonunda da 27 Mayıs'ın hazırlayıcısı eski öğrenci liderleri bile eziliyor, işkence odalarını boyluyor. Tüm CHP hatta Atatürk dönemi bile Sıkıyönetim İDDİANAMELERİNDE suçlanıyor, suçlanabiliyor.

12 Mart sonrası bildiğimiz kadarıyla 27 genç daha can vermişlerdir, bunların çoğuna İDAM veya silah elde İNTİHAR'dan başka kurtuluş yolu bırakılmamıştır.

Sola karşı yapılan baskı, aramalar, tutuklamalar, dayak sonunda yaşları dolayısı ile buna dayanamayanlar ölenler de vardır, eksik bir listesini ekliyelim:

Dünyaca tanınmış yazar Suat Derviş Baraner, birinci şubeye defalarca götürülmüş, hakaretler görmüş, Opera Sarayı yangınından bile suçlanmış, ölmüştür.

Yazar, tercüman Hasan Ali Ediz benzer muamelerlere tabi tutulmuş, bir kalp krizinden ölmüştür.

Yazar Kemal Tahir, yasaklanmamış kitapları toplattırılmış, tazyik görmüş, aynı şekilde ölmüştür.

Yazar, tercüman Sabahattin Rahmi Eyüboğlu, ilişkisi olmadığı bir TKP provokasyonuna ithal edilmiş, yargılanmış, beraat etmiş, bir kalp krizinden ölmüştür.

Yazar, tarihçi Profesör Mustafa Akdağ 141'inci maddeyi ihlalden suçlanmış ertesi günü bir kalp krizi geçirmiş ölmüştür.

Fikir adamı, tercüman Rasih Güran dostlarının gayet iyi bildiği gibi aynı etkiler karşısında, kalbinde Sinan Cemgil'in acısı pencereden atlayıp intihar etmiştir. Bu liste daha çok uzatılabilir, THKP sanıklarından intihar eden tutuksuz genç teğmen, vaktinde tedavi göremeyen Hatice Alankuş, işkenceden çocuk düşüren genç analar, salıat kalanlar, çıldıranlar, örneğin falakaya yatırılmayı bir türlü hazmedemeyip ve kaçak ilaçlarımız sayesinde hayatı kurtarılan koğuş arkadaşını Emekli Yarbay Talat Turhan'ın enfarktüsten zor kurtarılması. Acılarından ölen sanık anaları, babaları, yakınları, felç geçiren Behice Boran'ın kocası tercüman Nevzat Hatko. İşkencede ölüp bilmediklerimiz...

Ayağı kesilen Kaypakkaya'nın nasıl öldürüldüğü çoğunluk partisinin sorusuna rağmen halâ açıklanmadı.

Rasih Nuri İleri, Haziran Hareketi Davası, sf. 601-604, 1976.

Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi Davası: Ankara 3 no. lu Sıkıyönetim Mahkemesinde görülen ve «Şafak Davası» adiyle de bilinen, 267 sanıklı siyasal dava. Daha önce Türkiye İşçi Partisi'nin mensubu ya da sempatizanı olan bir grup, kendilerine Proleter Devrimci Aydınlıkçılar adını vererek bu adla çıkardıkları bir dergi çevresinde toplanmışlardı. Mahkemedeki savunmaya göre «Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi, 1970 yılına varmadan Türkiye Komünist Partisi'nin 1926 programında ifadesini bulan Leninci çizgisi üzerinde inşa edilmeye başladı. Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi'nin marksist-leninist çizgisi, işçi sınıfımızın ve halkımızın mücadelesinin büyük proleter kültür devriminin tecrübesiyle kaynaşması sonucu doğdu.» (Savunma, s. 574) Mahkemeye intikal eden dökümanlara göre de, TİKP, Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) hareketi sırasında benimsenip tartışılmaya başlanmıştı (Eylül 1970). PDA hareketi mensupları, sosyalist mücadelenin legal veya illegal bir partinin kurulması için yürütülebileceğini benimsemişlerdi. O günlerde bir «Sosyalist Kurultay» toplanması sözkonusu Idi. Kurultay girişimi ve bu yolla parti yaratma çabası başarısızlıkla sonuçlanınca, PDA grubu, devrimin ancak illegal bir parti ile başarılabileceği konusunda fikir birliğine vardı. Doğu Perinçek, Ömer Özerturgut, Ferit İlsever, Bora Gözen, Cengiz Çandar, Hasan Yalçın, Atıl Ant bu kuruluş için çalışmalar yaptılar. Şahin Alpay ile Halil Berktay Türkiye'deki gelişmeyi bir parti kuracak olgunlukta bulmadıklarını ve vaktin erken olduğunu bildirdiler. Gün Zileli, Oral Çalışlar, Mehmet Altun, İbrahm Kaypakkaya partinin şehirde oturdukları yerde kurulmayacağını, parti kurmak için köylere gidilmesi, orada çalışılması, köylük bölgedeki mücadelenin olgunlaştırılması ve bundan sonra parti halinde birleşilmesini savundular. Doğu Perinçek ile Ömer Özerturgut, 1971 başında bir çekirdek kurmak için yukardan aşağıya oluşacak bir örgütü ilerde yapılacak bir kongre ile parti haline getirmeyi düşündüler. Şahin Alpay da bu çekirdeğe alınarak, bir Parti Merkez Komitesi kuruldu (Ocak 1971). Merkez Komitesi ilk toplatıda Doğu Perinçek'i Başkan, Ömer Özerturgut'u başkan yardımcısı seçti. Bir program ve tüzük taslağı Doğu Perinçek tarafından hazırlanacaktı. Ömer Özerturgut yurt dışındaki devrimci örgütlerle (Filistin, Çin, Arnavutluk vb.) ilişki kuracaktı. Çekirdeğin dar tutulması da kararlaştırıldı. TİİKP'nin bütün dökümanları 1971-72 yıllarında yayımlandı ve sıkıyönetim yargılamaları sırasında da okundu. Parti dökümanlarından «TİİKP Tüzük taslağı; TİİKP program taslağı; Toprak devrimi Programı», «Partinin Merkez Komitesi Şubat Kararı», «Merkez Komite Siyasî Bürosunun Mayıs Genelgesi», «TİİKP Merkez Komitesinin Birinci Troçkist tasfiyeciler hakkındaki ağustos görüşleri» 1971; «TİİKP, Merkez komite başkanlığının şubat genelgesi» ile «İhtilâlci Köylü Birliği Tüzüğü» 1972 tarihlidir.

İlk Merkez Komitesinin oluşmasından sonra, Birinci Genel Kongreye kadar Merkez Komitesine üye alınmaması kararına kar-

şın, Doğu Perinçek'in girişimiyle Halil Berktay, Bora Gözen ve Ferit İlsever de Merkez Komitesine girdiler. TİİKP'in Ankara ve İstanbul il komiteleri, Ege, Doğu Güney Anadolu Bölge komiteleri de oluşturuldu. Yurt dışıyla ve Filistin'deki örgütlerle ilişki kuruldu.

TİİKP tevkifatı 1972 Şubatının ilk günlerinde başladı. İlk tutuklananlar verdikleri ifadelerde geniş açıklamalarda bulundular. 267 kişi Sıkıyönetim Mahkemesine verildi. TİİKP'in organı, illegal «Şafak» dergisinin ilk sayısı 1 Mayıs 1971, son sayısı ise 17 Mayıs 1972 tarihli olup, tamamı 15 sayıdır. TİİKP mensupları, Türk Ceza kanununun 141. maddesini ihlâl suçundan Ankara 3. no.lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılandılar. Yargılananların tümü mahkeme önüne getirilene kadar işkence gördüklerini, sorgulamalarının MİT mensupları tarafından yürütüldüğünü ileri sürdüler.

2 yıl kadar süren TİİKP (Şafak) davası 267 sanıktan 197'sinin çeşitli cezalara çarptırılması ile sona erdi (20.8.1974). 21 sanığa 20 yıl, 73 sanığa 15 yıl, 5 sanığa 12 yıl, 13 sanığa 10 yıl 8 ay, 85 sanığa da 8 yılı Af yasası nedeniyle de 67 sanık hakkında da ordudan tard kararı alındı; delil yetersizliğinden iki sanığın beraatine, 1803 sayılı Af yasası nedeniyle de 67 sanık hakkında koğuşturmaya yer olmadığına hükmedilmiştir. Davanın son duruşmasında kararın açıklanması üzerine tepki gösteren 29 sanık, duruşmadan sonra tutuklandı. Dava, 1803 sayılı Af Kanunu ile düştü.

Bu davada «Mesleğiniz nedir?» sorusuna «İhtilâlci komünistlik» karşılığını veren Doğu Perinçek'in faaliyetlerini kendi ifadesiyle açıkladığı iddianamede ileri sürülmüştü

1974 affından sonra, TİİKP davası sanıklarının bir bölümü illegal eylemin yanısıra «Devrimci Gençlik Birliği» (1974) kuruluşu ile legaliteyi de zorlamaya başladılar. «*Aydınlık*» dergisi ile haftalık «*Halkın Sesi*» gazetesi de bu grup tarafından çıkarıldı. (1974-75). TİİKP (Şafak) davasının 1 no.lu sanığı Doğu Perinçek, 38 arkadaşı ile birlikte Türkiye İşçi Köylü Partisi'ni kurdu (1978). (Bkz. Türkiye İşçi Köylü Partisi) Ayrıca, bu çevreye yakınlığı bilinen organlarda Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisinin 1. kongresinin gizlilik koşulları altında Türkiyede toplandığı açıklandı (9-10 Eylül 1977). Bu kongrede 1970-72 yıllarındaki TİİKP'in devam ettiği ve Merkez Komitesi Başkanının da Hüseyin Gazi olduğu görüldü, 1. Kongrenin «Partinin sekiz yıllık mücadelesinin büyük bir zaferi» olduğu ön sürüldü (TİİKP 1. Kongre Belgeleri). Yeni TİKP 1976 yılından bu yana «düzgün bir örgütsel çizgi» geliştirmeye başladığı ve gözle görülür bir olgu olarak saptandığı da bu kongrede anlatıldı.

Ender Kâmil Boyacı

Türkiye İş Bankası: Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği 250.000 lira ödenmiş sermaye ile kuruldu (26.8.1924). İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar gereğince «Yeni Türkiye» kurulurken, Devlet «Millî» sermayenin yanında yer alacak, onun gelişimine katkıda bulunacaktı. «Yeni Devlet», daha işin başında sanayileşmenin tekelci baknacılık kurumları eliyle gerçekleştirilmesini öngörüyordu. İş Bankasının kuruluşundaki amaç, bir büyük «millî banka»nın kurulması, bu bankanın Türkiye'nin sanayileşmesine öncülük etmesi, bütün ekonomi faaliyet kollarını, yâni ticaret, tarım, sanayi, inşaat v.b. finanse etmesi, sanayi kuruluşlarına katılması ve «millî» bankacılık sisteminin oluşmasına katkıda bulunmasıydı.

Daha sonra İttihatçıların İtibar-ı Millî Bankası'nı da yutan (1926) İş Bankası 1 milyon lira sermaye ile kuruldu. Ödenmiş sermaye, Hint Müslümanlarının, Millî Mücadele sırasında gönderdikleri ve Türkiye'nin bağımsızlık savaşını desteklemek amacına yönelik paraların arta kalan bölümünden sağlandı. Atatürk dışındaki kurucular, hemen hemen hiçbir para ödemeden bankanın ortakları oldular. Atatürk, ayrıca İş Bankası'na mevduat biçiminde çok büyük bir kaynak da sağladı, Atatürk'ün ölümünde mevduat biçimindeki bu sermaye 1 milyon 371 bin lirayı bulmuştu.

İş Bankası, kurulduğu dönemin ekonomik politikasını yansıtan bir kuruluştu. Bankanın kurucuları, nüfuzlu politikacılar ile tüccar ve eşraftan ibaretti. Bankanın kurucuları, Mahmut Celâl (Bayar), Siirt mebusu Mahmut, Hüseyin Beyzade İbrahim, Mora Yenişehirlizade Ethem Hasan, Cebelibereket mebusu İhsan, tüccardan Hanifzâde Ahmet, Edirneli Emin, eşraftan Sükkerîzade Tevfik Paşa, Süreyya Emir Paşa, manifatura tüccarı Hâfız Halit, Trabzon mebusu Hasan (Saka), Kavalalı İbrahim Paşazâde Hüseyin, Attarzade Rasim, Sivas mebusu Rasim, İnegöllüzade Mehmet Saffet, Uşakîzâde Mahmut Muammer (Lâtife Hanım'ın babası) tüccardan Altıağzade Mustafa, ecza-i tıbbiye tâcirl Necib, Yelkencizade Lütfi, İzmir mebusu (Vali) Rahmi, Muhasebecizâde Rıza, Kınacı zâde Şakir, Yozgat mebusu Salih, Nemlizâde Sıtkı, Yozgat eşrafından Âkif Paşa, Hacı Ebubekirzâde Osman, Ali Râmiz ve Şürekâsı, Remzizâde Ferit, Ertuğrul (Bilecik) mebusu Dr. Fikret, Rize mebusu Fuat, Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Avundukzâde Mahmut, Ragıp Paşazade Şakir idiler. Bankanın ilk genel müdürlüğüne İmar Vekilliğinden istifa eden Mahmut Celâl (Bayar), yönetim kurulu başkanlığına Siirt mebusu Mahmut getirildiler.. Yönetim kurulunda Bahriye Vekili Topçu İhsan (Eryavuz), Sivas mebusu Rasim (Başara), Ticaret Vekili İzmir Mebusu Rahmi (Köken), Bozüyük mebusu Salih (Bozok), G. Antep mebusu Kılıç Ali, Bilecik mebusu Dr. Fikret, Rize mebusu Fuat (Bulca), Ankara mebusu Kınacızâde Şakir gibi Atatürk'e yakınlığı ile tanınan politikacılar bulunuyorlardı. Kurtuluş Savaşı'ndan gelme nüfuzlu politikacılar ile sivrilmiş eşraf ve tüccarı biraraya getiren bu «özel banka» devlet gücüyle kısa zamanda gelişti ve yerli-yabancı sermaye ile siyasal iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde olağanüstü etkin bir rol oynadı. Celâl Bayar başkanlığında Muammer Eriş, Siirtli Mahmut, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih Bozok, Nuri Conker, Cevat Abbas v.b. gibi kişiler «İş Bankası grubu» olarak tanındı. İş Bankası ile ilişkili politikacılar, sermaye çevreleriyle devlet arasında önemli bir halka görüntüsü taşıdılar. Bu gruba «aferistler» (çıkarcılar) denirdi. İş Bankasının bir tür politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı oldu. Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli - yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar aracılığıyla bankayı kendi girişimleri içinde sürüklemekteydiler. Birkaç kez bankayı pek ağır zararlardan kurtarmak için onu çıkmaz işlere sokmuş olanları hükümet müdahalesiyle kurtarmak gerekmişti. En kısa sürede aferist akımların ve tiplerin İş Bankası çevresinde kendilerine yer ve sığınak buldukları görüldü.

İş Bankası'nın faaliyetleri çevresinde belirginleşen bu olgu, sermaye çevreleri-siyaset bütünleşmesine, bir yandan eski Kuvayı Milliyecileri «sırtlarında taşıdıkları siyasal nüfuzu kullanarak» ticaret hayatının orta yerine sürüklerken; öte yandan da hükümetlerin ekonomi politikasını üzerinde, aynı unsurların belli yönlerde etkili olmalarını sağlayarak, yol açıyordu. İş Bankası'nın faaliyetlerine bu faaliyetler çevresinde oluşan «aferist» eğilimlere karışmamakla birlikte, Atatürk'ün, İş Bankası grubuyla hükümet arasında çıkan bir uyuşmazlıkta bankacıları tutması (1932) ekonomi politikasının gelişim doğrultusu üzerinde önemli bir etki yaptı. Şöyle bir sistem kurulmak isteniyordu: Devletin yapacağını banka yapmalı idi. Kuşkusuz arada bankanın yabancı iş ve yerli nüfuz komisyoncuları asıl hisseyi paylaşacaklardı.

İş Bankası 1924'de iki şubeye sahip-

ken, 1928'de 15, 1934'de 51 şube sahibi olmuş, 10 yılda 25 misli genişlemiştir. Bu genişleme ve merkezîleşme bağlanmalar, yâni kredi açmak veya hisse senedi (aksiyon) satın alarak, sermayeye iştirakler veya iltihaklar yoluyla oldu. 6 yılda (1924 - 1930) itibarî kapitali bakımından % 500, gerçek (ödenmiş) kapitali bakımından % 2000 artış kaydedildi. Banka, 5 yıl içinde 10 sanayi şirketine egemen oldu. İş Bankasının kapitali bankalar kapitalinin % 13'ü olduğu halde aldığı kârı % 70'i buluyordu. 38 «Millî» bankanın tevdiat toplamı içinde İş Bankasının payı, % 34'ü buldu (1933). Şeker üretimi, dokumacılık, kerestecilik, sigoratcılık, kükürt, telsiz telefon, kibrit tekeli, standartize ihracat vb. iş alanları doğrudan doğruya İş Bankasının denetimine girdiği gibi, demiryolu inşası, şehir imarı, anbalaj sanayii, deniz nakliye ve kurtarma işleri de Bankanın çalışma alanı içindedir. Ampul, cam, sömikok, kâğıt, manifatura, yünlü kumaş tesisatına da hazırlanmıştır. Kahve için imtiyaz aldığı gibi, tütün işinde de etkin olur (1933). Bu dönemde İş Bankasının yönetim kurulu «bir Millet Meclisi minyatürü» idi. İş Bankası grubu başkanı, «sabık umum müdürü» Celâl Bayar, Mustafa Şeref'in çekilmesi ile İktisat Vekili olunca, İş Bankası topluluğu «Türkiye'nin ekonomi - politik müdürü» durumuna geldi (1932). Celâl Bayar daha sonra İnönü'nün de yerini aldı (1937). Bazı yorumlara göre İş Bankası, «Cumhuriyetçi Finans Kapitali» temsil ediyordu.

Türkiye İş Bankası, Anonim şirket statüsü ile oluşturulmasına rağmen, mevcut kanunlar böyle bir kuruluşun faaliyete geçebilmesi için Bakanlar Kurulu'nun kararını gerektirmekteydi böylece 20.8.1924 tarihli kararname yayınlandı. Banka Ana Sözleşmesinin 2. maddesinde kuruluş amaçları çok geniş tutulmuştu. Bankanın anlatımına göre «Bankaya o günler için bir özel sektör kuruluşunun ölçüsünü aşan görevler düşmekte idi... Türkiye İş Bankası modeli, bir bakıma genç Türk devletinin ekonomik politikasının başarı ya da başarısızlığı demek olacaktı...» Bugün pek çok kişi Türkiye İş Bankası'nı bir kamu sektörü kuruluşu sanmaktadır.

Ülkemizde özel sektör bankacılığının çoğalma dönemine geçişin başlangıcı sayılabilecek 1945 yılının sonunda İş Bankası 48 şubesi ve 1034 personeli bulunan bir kuruluştu, mevduatı da 180 milyon lirayı aşmış, ticarî plasmanları 100 milyon liraya, aktif toplamı da 233 milyon liraya ulaşmıştı. Ekonomide plânlı döneme geçiş yıllarının başlangıcı olan 1963 yılında Bankanın şube sayısı 245'i personel sayısı 5869'u, mevduatı 2 milyar 800 milyon lirayı buldu, ticarî plasmanları 1 milyar 800 milyon aktif toplamı da 3 milyar 400 milyon lirayı aştı.

1979 yılında İş Bankası 864 Şube, 19.000 personel, 108 milyar 860 milyon lira genel mevduat, 55 milyar 857 milyon lira tasarruf mevduatı, 118 milyar lira genel plâsman, 411 milyar 799 milyon lira aktif toplamına sahipti. 1963-73 döneminde Türk bankacılık sisteminde ticarî - sınaî plâsmanların % 19-22'sine, malî plâsmanların % 24-27'sine, tüm plâsmanların % 24-25'ine sahip olan İş Bankasının 1975 yılında şube sayısı 719'a genel mevduatı 36,5 milyar lira, tasarruf mevduatı da 20 milyar lira idi.

Halen İş Bankasında büyük hisse sahipleri olarak 27 bin hisse ile Emekli Sandığı ve 22 bin hisse ile Cumhuriyet Halk Partisi başta gelmektedir. (% 12 hazine payı, % 28 Atatürk payları, % 26 beş binden fazla yurtdaşın payı, % 34 İş Bankası Emekli Sandığı Vakfı payları) İş Bankasının iştiraklerinin sayısı da 124'e ulaşmıştır. CHP'nin sermaye kesimi ile kan dolaşımını İş Bankasının sağladığı, İş Bankasının «Bank of America» ile ortaklaşa kurduğu Türk Dış Ticaret Bankası A.Ş. aracılığıyla yerli yabancı finans kapital ortaklığının en çarpıcı örneklerinden birini oluşturduğu kaydediliyor. Türkiye İş Bankası'nın iştiraklerindeki payı ve iştirak ettiği kuruluşların çok çeşitliliği ve Türkiye ekonomisinin kilit sektörlerinde yer alışları bankanın gücünü ve özellikle etkinliğini çok büyük boyutlara ulaştırmaktadır. Ayrıca Banka yönetim kurulu üyelerinin adlarına bakılırsa, bankanın politika ile içli - dışlı ilişkilerinin giderek arttığı görülür. 1966 yılında İdare Meclisi Reis Vekili Turan Güneş'di. İsmail Rüştü Aksal, Attilâ Karaosmanoğlu, Fahir Armaoğlu, Cahit Kayra, İbrahim Öktem yönetime gelen isimler arasındadır. İş Bankası, gelişen diğer sermaye kuruluşlarına (o kuruluşlar bir yerde İş Bankasına bağlıdırlar) yönetici yetiştiren bir okul durumundadır.

Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti (1950) Nizamettin Babaoğlu, Fehmi Yazıcı, Behçet Atılgan, Ömer Çetinkaya, Vamık Fırat, Zeki Çelik tarafından kuruldu. Cemiyetin amacı şöyle açıklandı: «İşçilerin sınıf haklarını ve meslek menfaatlerini korumak ve onlara daha geniş hak ve menfaatler sağlamak, bu menfaatlerin ve hakların kanun teminatı altına alınmasına, bu maksatla mevcut kanunlarda, işçi haklarını ve menfaatlerini sınırlayan hükümlerin kaldırılmasına ve yerlerine, bunları genişletici hükümler konulmasına yasa içinde çalışmak.»

Cemiyet ayrıca işçilerle işverenler arasında çıkacak anlaşmazlıklarda işçiler yararına aracılık yapmayı da amaçlıyor, danışma büroları kurulmasını istiyordu. İşçilerin sınıf çıkarlarının bilinçle korunması amacıyla eğitsel çalışmaları sürdürecek, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Hürriyetleri Evrensel Bildirgesi ile tanınan hak ve özgürlükleri anlatmayı önemli bir uğraş sayıyordu. Ayrıca dünyadaki işçi hareketleri ve iş hukuku alanındaki gelişmeleri anlatmayı görev sayıyordu. Cemiyet, uluslararası ve ulusal nitelikteki işçilerle ilgili toplantılarda temsilci bulundurmaya çalışacak, konferanslara katılmayı sağlıyacaktı.

Cemiyet kısa süre içinde *«Türkiye'de işçi sınıfı Davası ve Hal Çareleri»* (Çözüm yolları) adlı bir broşür yayınladı. «Paramparça edilen Türk işçi sınıfı, en kısa zamanda kendi öz menfaatleri etrafında birleşmek suretiyle bu dağınıklıktan kendisini kurtarmayı ve birleşik bir topluluk yaratarak sınıf dayanışmasını yaratmayı» sağlık veriyordu.

Cemiyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdiği ve üyelere de yolladığı bir açık mektupla Türk İşçi Sınıfı'nın isteklerini 9 madde halinde özetleyerek şunları istedi:

1 — Yeni bir İş Kanunu, 2 — Grev, hakkının tanınması, 3 — Oynak Merdiven sistemiyle işçi ücretlerinin belirlenmesi, 4 — Çalışma gününün en çok 7 saat olmasının sağlanması, 5 — Çalışma düzeninin işçi sağlığı açısından ele alınıp iyileştirilmesi, 6 — Çalışma hakkının güven altına alınması, emeklilik hakkının tanınması, 7 — İş Borsasının kurulması, 8 — Ücretli hafta tatilinin ve yıllık dinlenme hakkının tanınması, 9 — İş müfettişlerinin, İşyerleri İdare Meclislerinde işçilerin de eşit sayıda temsil edilmesi.

Cemiyet Genel Sekreteri Fehmi Yazıcı'nın imzasıyla gönderilen bu açık mektup, sendikalara da yollandı. Ne var ki çeşitli idarî baskılarla Cemiyetin yaşaması engellendi.

Kemal Sülker

Türkiye İşçi Köylü Partisi: Doğu Perinçek, Gün Zileli, Durmuş Uyanık, Hasan Yalçın, Mustafa Kemal Çamkıran, Halim Spatar, Kabil Konyalı, Hüseyin Karanlık, Hasan Bayık, Hüseyin Bülbül, Kâmil Saydam, Fikret Yalçınkayalar, Ahmet Şencan, Erkan Yücel, Ali Rıza Sarı, Cezmi Kenan Arkış, Mehmet Çetin, Mehmet Kurtal, Cüneyt Akalın, Mustafa Karayünlü, Ali Tekin, Fatma Bursalı, Fuat Terzi, İnci Akalın, Kamer Albayrak, Erdoğan Yeminici, Kemal Öztürk, Mustafa Ovacık, Dursun Aksu, Ufuk İlsever, Yusuf Sağıroğlu, Hasan Akşen, Mehmet Ata, Hüseyin Doğan ve Sadık Yıldırımoğlu tarafından kuruldu (29 Ocak 1978). Kurucuların bazıları TİİKP

(Şafak) davasında yargılananlar arasında idi. Tüzüğüne göre TİKP, Türkiye işçi sınıfının devrimci siyasal partisidir. Merkezi Ankara'dır. Partinin son amacı, herkesin yeteneğine göre çalışıp ihtiyacına göre pay aldığı sınıfsız toplumu gerçekleştirmektir. TİKP bu amaca ulaşmak için «emperyalizmi, sosyal - emperyalizmi ve feodalizmi tasfiye edecek» millî demokratik devrimi gerçekleştirmeyi ve işçi köylü ittifakına dayanan proletarya iktidarı altında devrimi devam ettirerek sosyalizmin kuruluşuna önderlik etmeyi öngörmektedir (Tüzük md. 2). Partinin organları Genel Kurul, Parti Meclisi, Merkez Komitesi, Parti Başkanı, Merkez Disiplin Kurulu ve İl-İlçe örgütleri ile mahalle ve köy görevlileri, çalışma komiteleri olarak belirlenmiştir. Parti programına gör TİKP, Üçüncü Dünyayı temel güç saymaktadır. İkinci Dünya ile ittifak eden devrim stratejisini savunmaktadır. TİKP, «Rus sosyal - emperyalizmi»ni daha tehlikeli bulup, buna karşı dünya halklarının en geniş birleşik cephesi için mücadele etme ilkesini benimsemiştir. Millî demokratik devrim aşamasında demokratik halk iktidarı kurulacak, bu iktidar «emperyalizmin ve sosyal-emperyalizmin» Türkiye üzerindeki her türlü baskı, sömürü ve denetimine son verecektir (Program, md. 4-5). Parti'nin Toprak Devrimi Programına göre ise, toprak ağalarının ve çiftlik beylerinin topraklarına tazminatsız olarak el konacak ve topraksız ve az topraklı köylüye «toprak işleyenindir» ilkesine göre bedelsiz eşit şekilde dağıtılacaktır. Toprak devrimi programını Köylü Komiteleri yürütecektir.

Partinin ilk kuruluşunda genel başkan Doğu Perinçek olmuş; Merkez Komitesine D. Perinçek. G. Zileli, D. Uyanık, H. Yalçın, M. K. Çamkıran seçilmişti.

TİKP, 1. Kongresi (25 - 27 Ocak 1980) sonunda genel başkanlığa yeniden D. Perinçek seçildi. M.K. üyeliklerine ise Gün Zileli, O. Çalışlar, H. Yalçın, M.K Çamkıran, M. Bedri Gültekin, H., K. Karanlık seçildiler. Bu kongreye 311 delege katıldı. TİKP, 16 ilde tüm ilçelerde örgütlenmeslni tamamlayarak genel seçimlere katılma hakkını kazandı. TİKP'nin yayın organları *«Türkiye Gerçeği»* (Merkez organı), *«Aydınlık»* gazetesi ile TİKP yayınları arasında çıkan kitaplardır.

Türkiye İşçi Partisi: İstanbul İşçi Sendikaları Birliğine bağlı sendikaların yöneticilerinden bir grup işçi lideri tarafından İstanbul'da kuruldu (13 Şubat 1961). Kurucuları: Kemal Türkler (Maden - İş Sendikası Genel Başkanı), Avni Erakalın (Sendikalar Birliği Yönetim Kurulu üyesi), Şaban Yıldız (Teksif Sendikası Yönetim Kurulu üyesi), İbrahim Güzelce (Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), Rıza Kuas (Lâstik - İş Sendikası Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Toğ İş Birliği Sekreteri), Salih Özkarabay (Basın Teknisyenleri Sendikası Yönetim Kurulu üycsi), İbrahim Denizcier (Sendikacı), Adnan Arkın (Basın Teknisyenleri Sendikası Yönetim Kurulu Üyesi), Ahmet Muşlu (T. Birleşik Gıda İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Saffet Göksüzoğlu (Kimya - İş Sendikası Başkanı), Hüseyin Uslubaş (Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası Başkanı).

TİP'in kurulmasından sonra yapılan görev bölümünde Genel Başkanlığa Avni Erakalın, İkinci Başkanlığa Kemal Türkler, Genel Sekreterliğe de Şaban Yıldız getirildiler. İlk olarak kurulan İstanbul il örgütü müteşebbis heyeti Bahattin Kocamanoğlu, Yusuf Aslan, Olcayto İlter, Yusuf Ziya Büyükçınar, Kadir Topuz, Şevki Tuna, Sabahattin Agunsoy, Muhittin Gezer, Selâhattin Yayım, Cemal Çağlayan, Mehmet Dizmen gibi sendikacılar ve işçilerdi. TİP, o dönemde Kurucu Meclise girmiş olan işçi temsilcilerinden Bahir Ersoy, İsmail İnan, Ömer Karahasan ve Feridun Şakir Öğünç'e Partive katılmaları önerisinde bulundu, bunlardan yalnız Feridun Şakir Öğünç Partiye girdi.

TİP, 1961 genel seçimlerine kadar bir varlık gösteremedi. Partinin ilk genel başkanı Avni Erakalın, Yeni Türkiye Partisinden seçimlere katıldığı için TİP başkanlığından ayrıldı. TİP, 15 ilde örgütlenme koşulunu yerine getiremediği için 1961 seçimlerine giremedi. Tam bir durgunluk içine giren parti, kuruluşunda aydın kesimden kimseyi bulundurmaması ve liderinden yoksun olmasiyla da bir ara yalnızca bir «tabelâ partisi» durumuna geldi. Bu sırada Türk - İş çevresinden yeni bir Parti kurulması fikri ortaya atıldı. Çalışanlar Partisi adiyle bir işçi siyasal örgütünün kurulması için temaslar başladı (Ocak 1962). TİP yöneticileri bu girişimi önlemek için çaba harcadılar. Daha önce İstanbul Hukuk Fakültesinde öğretim üyesi olan Doçent Mehmet Ali Aybar, parti tüzüğünün kuruculara sağladığı yetkilere dayanılarak Genel Başkanlığa getirildi (9 Şubat 1962). Ocak 1960'da kurulmuş ve aydınların yönetimdeki Türkiye Sosyalist Partisi de genel sekreteri Minnetullah Haydaroğlu'nun çabası ile TİP'e katıldı (12 Mayıs 1962). Bundan sonra çok sayıda sol eğilimli ve sosyalist aydın da partiye katılmaya basladılar. Örgütlenme çalışmalarına hız verildi, TİP'e bir canlılık kazandırıldı. Çalışanlar Partisi girişimi de başarılı olamadı.

Parti, o dönemde çeşitli yayın ve konuşmalarla anti demokratik yasalar sorununu işliyor ve bunların kaldırılmasını yalnızca varolan hükümetten beklememek gerektiğini savunuyordu. TİP üyelerinin çeşitli vesilelerle baskılara uğramaları da hızlandı (Ekim 1962).

TİP'in düzenlediği ve Türk Devrim Ocakları ve Türkiye Öğretmenler Derneği Millî Federasyonu temsilcileri ve çağrılı bulunan yüzlerce aydının İstanbul «Beyaz Saray toplantısı» basıldı. (14 Kasım 1962). Toplantının amacı anayasaya aykırı kanunların kaldırılması ve gelişen faşist hareketin etkisizleştirilmesi idi. Bu toplantıda «Anayasanın tastamam eksiksiz uygulanması» ilkesi benimsendi. 10 kişilik «Faşizmle Mücadele Komitesi» kuruldu, antidemokratik kanunların kaldırılması için bir imza kampanyası açılması kararlaştırıldı. Türk - İş Genel Sekreteri TİP'e komünistlerin sızdığını söyleyerek Partiyi suçladı. Parti kurucularından Ahmet Muşlu ve Saffet Göksüzoğlu da yaptıkları birer basın toplantısı ile TİP yöneticilerinl suçladılar ve kurucusu oldukları partilerinden, komünizme ve komünistlere ödün vermemek için istifa ettiklerini açıkladılar (15-16 Kasım 1962).

Atama ile genel başkanlığa getirilen Aybar başkanlığındaki ilk Genel Yönetim Kurulu üyeleri de şunlardı: Genel Başkan-Mehmet Ali Aybar, Genel Sekreter: Orhan Arsal, Üyeler: Rüştü Güneri, İbrahim Denizcier, İsmail Topkar, Rıza Kuas, Kemal Türkler, Kemal Sülker, Cemal Hakkı Selek, Yedekler: İhsan Üngör, Cenanî Güngördü, Cemil Gider.

TİP'in örgütlenme çalışmaları sırasında faşistlerin ve gericilerin saldırıları da sürdü. Şişli-Gültepe Parti lokalinin açılması saldırıya uğradı (8 Aralık 1962).

Bağımsız Senatör Niyazi Ağırnaslı'nın TİP'e katılmasıyle Parti TBMM'de temsil edilebilir bir duruma geldi (10 Şubat 1963). Böylece TİP eskiden çıkarılmış antidemokratik kanunlarla ilgili iptal davaları açabilmek için konulmuş olan sürenin bitimine pek az kala, Anayasa Mahkemesinde dava açmak hakkını kazandı ve 78 kanun ve Kanun maddesinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu (Mart 1963). Kavel grevi olayı da Meclise getirildi.

TİP'in düşünceleri bu dönemde Aybar, Behice Boran, Fethi Naci, Erdoğan Başar, Selahattin Hilâv gibi aydınlarca 1963'e kadar *«Vatan»* ve *«Öncü»* gaztelerinde, bundan sonra da *«Sosyal Adalet,» «Dönüşüm,» «Eylem»* dergilerinde, partinin yayımladığı broşürlerde dile getirildi. Ağırnaslı'dan sonra Cumhurbaşkanı kontenjan senatörü Esat Çağa da TİP'e katıldı. TİP'in yayın organı *«Sosyal Adalet»* Sıkıyönetimce kapatıldı.

TİP, Ortak Pazara «hayır» diyen tek siyasal parti oldu. Kuruculardan Hüseyin Uslubaş da partiden ayrıldı. İsmail Topkar ve Rüştü Güneri Haysiyet Divanınca partiden çıkarıldılar.

Yine bu dönemde TİP sözcüleri partinin demokratik niteliği üzerinde durdukları gibi, «sosyalizm» sözcüğü yerine «ileri toplum düzeni, toplumcu düzen» deniyordu. TİP'in 2. genel yönetim kurulu toplantısı (Ankara, Şubat 1963) sırasında GYK 21 üyeden oluşmakta, Orhan Arsal ile Kemal Sülker genel sekreter görevinde bulunmakta idi. Bunlar aydın ve işçi kesimini temsil ediyorlardı.

Yine bu dönemde «*Yön*» çevresiyle birlik yapılması gerektiği, henüz bir parti programının bile ortada bulunmadığı GYK üyelerince anlatıldı. Bunlar, partinin kapısına kilit vurulmasını Kemalist - Kadrocu hareketin devamı olan *Yön* hareketinin üstünlüğünü savunuyorlardı. Oysa Partinin karakter ve amaç maddesinde: «Türkiye İşçi Partisi, Türk İşçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretli zenaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilâtıdır (md. 2)... TİP'in amacı, Anayasa ve kanunların tanıdığı hak ve hürriyetlere dayanarak programında açıklanan esasları gerçekleştirmektir (md. 3)» denilmişti.

TİP örgütünü giderek büyütüyordu. 1963 yılı yerel seçimlerine 9 ilde katılan Parti 36.000 oy topladığı gibi, radyodan halka hitap etti.

Partinin 1. Büyük Kongresi İzmir'de yapıldı (9-10 Şubat 1964). Partideki ilk görüş ayrılıkları, tüzükteki 53. madde (işçi kesimi - aydın kesimi yöneticilerinin ayrı ve parti organlarına seçileceklerin yarıdan çoğunun emekçilerden olması) dolayısıyla ortaya çıktı. Bu hükmün aydınlarla emekçilerin arasını açıcı yönde olduğunu ileri süren bazı aydınlar Partiden ayrıldılar, bazılar da ihraç edildi. Bu arada TİP, 16 ilde örgütlenmesini tamamlamıştı. 1. Büyük Kongrede, hazırlanmış bulunan program taslağı tartışılarak son şeklini aldı. Programın girişinde şu görüşlere yer veriliyordu: «Halkımızın yüzyıllardır süregelen yoksulluğu, ancak emekçi halkımızın iktidara geçerek gerekli köklü reformları gerçekleştirmesi sonunda ortadan kalkacaktır. Bunun için bütün emekçilerin ve emekten yana olanların hızla teşkilâtlanarak, bağımsız bir siyasî kuvvet haline gelmeleri şarttır.

Kişi olarak herbirimizin insanca yaşama şartlarına kavuşmamız, toplum olarak ileri bir ülke durumuna gelmemize bağlıdır... Halkın emeğiyle yarattığı bütün zenginlik ve değerlerin kendisine ait olduğunu bilmesinden gelen şevkli ve inanlı çabası sağlanmadıkça, ekonomik ve sosyal ilerleme, bağımsızlık içinde kalkınma gerçekleştirilemez. Bu temel şart yerine getirilmeden kalkınma adına atılan her adım, bu adımla orantılı olmayan ölçüsüz fedakârlıklara, halkın sonsuz ızdıraplarına yol açar.

Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların topraksız ve az topraklı köylülerin, zenaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası emeğiyle yaşayan bütün yurtdaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilâtıdır.

Türkiye İşçi Partisi, yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi yığınları açısından değerlendirir; onların menfaatlerini savunur; hak ve hürriyetlerinin gerçekleştirilmesi için mücadele eder; yani Türk ulusunun bütününün hakları, hürriyetleri ve yüksek menfaatleri için mücadele eder. Çünkü ulusun büyük çoğunluğunu meydana getiren emekçi halk yığınları bütün zenginliklerin, bütün değerlerin gerçek yaratıcısı sosyal gelişmenin biricik itici kuvveti ve bu gelişmenin ağır yükünün taşıyıcısıdır. Bundan dolayı emekçi halk yığınlarının hakları, hürriyetleri ve menfaatleri için mücadele etmek, gerçekte, Türk ulusunun bütününün hakları, hürriyetleri ve menfaatleri için mücadele etmektir.

1. Kongrenin kabul ettiği programın başında TBMM'nin 21 Ekim 1920 tarihli beyannamesi ile Atatürk'ün 1 Aralık 1921 tarihli ve «...Toptan, milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız» sözleriyle biten bir konuşması yer alıyordu. Programda, Türkiye'nin maddî, sosyal ve politik yapısı (1. Bölüm) anlatılıyor, Kalkınma yolu (2. Bölüm) açıklanıyor ve her alanda Partinin iktidara gelince neler yapacağı gösteriliyordu. Programda, işçi sınıfının bağlaşıklıkları, cephe politikası gibi ögeler yoktu. Programda «sosyalizm» sözcüğü bir kere bile kullanılmamıştı, «demokratik sosyalizm» niteliğindeki bu programa göre TİP sosyal demokrasinin solunda yer almakla birlikte, marksist - leninist nitelikte değildi.

1964 yılında yapılan (C) illeri üçte bir senato yenileme seçimlerine TİP, Yüksek Seçim Kurulunun kararı ile katılamadı. Bu sırada Kıbrıs sorunu dolayısıyla yükselen şoven - gerici dalgaya karşı TİP «güçbirliği» çağrısında bulundu. GYK bildirisinde «TİP, Türkiye'nin tekrar kurtuluş savaşları Türkiyesinin bağımsız dış politikasına dönmesi için; Anayasamızın getirdiği bütün hak ve hürriyetlerin eksiksiz uygulanmasını sağlamak ve bunu önlemek isteyen her türlü gerici akımlarla mücadele için; bütün vatandaşları, Atatürkçü toplumcu aydınları iş ve güç birliğine çağırır» deniliyordu.

1. Büyük Kongreden sonra Merkez Yürütme Kurulu, Mehmet Ali Aybar, (başkan) Rıza Kuas, (genel sekreter) Cemal Hakkı Selek, (genel sekreter) Kemal Sülker, Nihat Sargın, Kemal Nebioğlu, Doğan Özgüden, Salih Özkarabay, Sina Pamukçu, Behice Boran, İsmet Sungurbey, Cenanî Güngördü ve Şinasi Yeldan'dan; Genel Yönetim Kurulu ise Ahmet Toy, İbrahim Çetkin, Tarık Ziya Ekinci, Sadun Aren, Yahya Kanbolat, Şevki Erencan, Rahmi Eşsizhan, Sait Burçin, Şaban Erik, Raşit Güçkıran, Niyazi Ağırnaslı, Esat Çağa, Ali Karcı, Mecit Çakır, Abdülgafur Demir, Canip Yıldırım, Minnetullah Haydaroğlu, Yunus Koçak, Moris Gabay, Kemal Bilbaşar, Yılmaz Halkacı, Adnan Cemgil, Osman Sercan, Hikmet Karakaya, Şaban Yıldız, Sakıp Bulutlu, Kemal Türkler, Yücel Kıvılcım'dan oluşuyordu.

TİP, güçlendikçe toplantıları, üyeleri, lokalleri giderek artan sayıda, gericilerin, faşistlerin, AP yanlılarının saldırılarına uğramaya devam ettl.

Bütçe görüşmleri sırasında CHP - Bağımsızlar hükümetinin düşürülmesi ve AP-CKMP-YTP ortaklığının kurulması üzerine (Şubat 1965) TİP, «Türkiye tarihinin kritik bir döneminde bulunmaktadır. Tıpkı Kurtuluş Savaşında olduğu gibi milletimizin bütün namuslu, yürekli ve gerçekten yurtsever kuvvetlerinin bir «millî cephe» halinde işbirliği yapmaları ve dayanışmaları kutsal bir ödevdir» şeklinde bir bildiri yayımladı.

TİP, Siyasal partilere sağlanan hazine yardımı dışında tutuldu, 1965 genel seçimleri arifesinde diğer partilere yarım milyondan üç buçuk milyona kadar «yardım» yapıldı. 1965 seçimleri arifesinde, TİP ulusal bağımsızlıkla bağdaşmayan bütün anlaşmaların kaldırılmasını, ikili anlaşmaların feshini, 35 milyon metrekare vatan toprağının işgal altında olduğunu belirtti. Seçim bildirgesinde, üsler, ikili anlaşmalar, emperyalizm ve yabancı sermayenin etkileri, dış ticaretin, bankacılığın, sigortacılığın devletleştirilmesi, gerçek bir toprak reformu, halktan yana plânlı devletçilik, emekçilerin düşünce özgürlüğünün ifadesi olan hürriyetleri (gösteri ve

örgütlenme özgürlükleri) üzerine ayrıntılı görüş ve önerilere yer verildi.

AP'nin Yüksek Seçim Kuruluna birçok defa itiraz etmesine karşın, 1965 genel seçimlerine TİP 54 ilde katıldı. Önseçimlere 512 TİP aday adayı girdi. Bunların 161'i işçi, ırgat, rençber, 39'u küçük esnaf, 27'si sendikacı, 23'ü gazeteci ve yazar, 33'ü avukat ve davavekili, 49u serbest meslek sahibi, mühendis ve mimar, 40'ı profesör, doçent, öğretmen, 26'sı şoför, 39'u zenaatkâr, 24'ü emekli memur ve subay, 6'sı tüccar, 1'i mülk sahibi, 28'i çeşitli meslek erbabından idi. TİP'in seçim öncesi miting ve toplantılarına büyük yığınlar katıldı. 10 Ekim 1965 milletvekili genel seçimlerinde TİP, 54 ilde geçerli oyların % 3'ünü oluşturan 276.101 oy aldı ve 15 milletvekilliği kazandı. TİP milletvekilleri şunlardı: Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Sadun Aren (İstanbul), Yahya Kanbolat (Hatay), Cemal Hakkı Selek (İzmir), Adil Kurtel (Kars), Behice Boran (Urfa), Yunus Koçak (Konya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Ali Karcı (Adana), Yusuf Ziya Bahadınlı (Yozgat), Şaban Erik (Malatya), Çetin Altan (İstanbul).

TİP meclis grubunun kanun teklifleri şöyleydi: 1. Topraksız ve az topraklı köylü ailelerini topraklandırma kanunu, 2. Tarımda kiracılık ve ortakçılığı yoksul köylüler lehine düzenleyen kanun, 3. İşsizlik sigortası kanunu, 4. Petrolün millileştirilmesi kanunu, 5. Tasarruf bonolarının iptali kanunu, 6. Yabancı sermayeyi teşvik kanununun iptali, 7. işverenlerin lokavt hakkını kaldıran ve grevle ilgili sınırlama ve yasakları asgariye indiren, hükümetlerin grevleri erteleme yetkilerini kısan kanun, 8. Vergi yükünü emekçilerden sermaye ve toprak sahiplerine kaydıran kanun, 9. Köy bölge okulları kurulması ile ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin bedava verilmesi hakkındaki kanun teklifi. (Ocak - Şubat 1966).

1966da yapılan (B) grubu illeri üçte bir yenileme seçiminde TİP oy yüzdesini arttırarak, % 3,9 oranında 116.376 oy aldı ve Kocaeli ilinden Fatma Hikmet İşmen senatör seçildi. Bu arada TİP Denizli Milletvekili Muzaffer Kuran Partiden ayrıldı ve Parti Genel Merkezi de 1966 yılında İstanbul'dan Ankara'ya taşındı.

TİP'in 1. Olağanüstü Kongresi Ankara'da toplandı (Eylül 1966). Yapılan tüzük değişikliğiyle Büyük Kongrede yerel örgütlerin daha yüksek sayıda bir delegasyonla temsili gerçekleştirildi.

TİP İkinci Olağan Büyük Kongresi de aynı yıl Malatya'da yapıldı (20-23 Kasım 1966) 4 gün süren ve 49 ilden 196 delegenin katıldığı kongrede «*Yön*» dergisinin açtığı aleyhte kampanya ile birlikte, Parti yönetimine eleştiriler yönelten, arkalarında Mihri Belli'nin bulunduğu Millî Demokratik Devrimciler ilk yenilgiye uğradılar.

Bu arada TİP açtığı iptal davası üzerine Anayasa Mahkemesinde Türk Ceza Kanununun 141-142. maddeleriyle ilgili davanın 7'ye karşı 8 oyla reddi ile sonuca bağlanmasından sonra aradan uzun bir süre geçmesine rağmen kararın gerekçesinin yazılmaması TİP tarafından eleştirildi (Aralık 1966). TİP temsilcilerinin yabancı üsler, emperyalizm, Kıbrıs, Ortak Pazar ile Meclis konuşmaları, geniş yankılara yol açtı. TİP, ikili anlaşmalar ve NATO aleyhinde bir kampanya da başlattı (Ocak 1967). 1967 yılında TİP'e egemen sömürücü çevrelerin saldırıları hız kamen sömürücü çevrelerin saldırıları hız kazandı. TİP aleyhinde sayısız tertip ve provokasyon düzenlendi. TİP milletvkili Çetin Altan'ın dokunulmazlığı kaldırıldı ise de, bu karar Anayasa Mahkemesince iptal edildi. 1967 yılında TİP Vietnam ve Türkiye'deki Doğu sorununa ağırlık verdi, İşverenler lehine İş, Grev ve Lokavt yasasında yapılmak istenen değişikliklere karşı çıktı, özel yüksek okulların devletleştirilmesi kanun tasarısını karşı çıktı, 931 sayılı İş kanununun iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu. Bu dönemde TİP'in ağırlığı Meclis çalışmalarına verdiği görüldü.

TİP'in dış ilişkileri ise gelişme gösterdi. Ekim 1964'de Kahirede Tarafsız devletler toplantısına bir selâm ve dayanışma mesajı gönderen TİP, yapılan çağrı üzerine Roma'da yapılan ve 11 ülkeden 15 partinin katıldığı «Akdeniz Ülkeleri İlerici Partileri Konferansına» katıldı (22-23 Ocak 1968).

Egemen sömürücü çevreler yine bu dönemde TİP'in yurtdışındaki Türkiye Komunist Partisi ve Arap Baas Sosyalist Partisi ile bağlatılı bulunduğu yolundaki savlarını sık sık yinelediler.

1968'de TİP, Anadolu'nun birçok yerinde Anayasa ve uyanış mitingleri düzenledi, Güney Vietnam'a AP hükümetinin yapmak istediği yardımı engelledi, yeni bir seçim yasası değişikliği ile millî bakiye sisteminin kaldırılarak «barajlı D'Hont sisteminin» getirilmesi üzerine Anayasa Mahkemesine başvurdu, Anayasa Mahkemesi «barajı» iptal etti. TİP genel başkanı, Aybar, Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesine katıldı. Anayasanın sosyalizme kapalı olduğu yolundaki görüşlere karşı da etkin mücadele yürütüldü. Bu arada birçok aydın ve emekçinin TİP'e katılımı sürüyordu ve TİP gidrek Türkiye'nin 67 ilinde tüm ilçelerde örgüt kurma aşamasına geliyordu.

2.6.1968'de yapılan Cumhuriyet Senatosu (A grubu illeri) üçte bir yenileme seçimi ile yerel seçimlere (Belediye başkanlığı, belediye meclisi üyeliği ve il genel meclisi üyelikleri seçimlerine) bütün illerde katılan TİP, senato seçimlerinde % 4,7 oranında 157.062 oy alarak oy yüzdesini arttırdı, fakat senatörlük kazanamadı.

5 ilde yapılan milletvekili ara seçiminde de geçerli oyların % 6,44'ü olan 67.502 oy alan TİP, yerel seçimlerde şu sonuçları aldı: a) İl Genel Meclisi: Geçerli oyların % 2,7'si olan 248.152 oy, b) Belediye Başkanlığı: Geçerli oyların % 1,62'si olan 54.061 oy, c) Belediye Meclisi üyeliklerinde geçerli oyların % 1,71'i olan 53.291 oy. Yüksek Seçim Kurulunun AP'li üyelerin seçimini geçersiz sayması üzerine İstanbul İl Genel Meclisindeki TİP temsilcilerinin sayısı da 17'ye çıktı. Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Bahadın'da yenilenen Belediye başkanlığı ve üyelikleri seçimini TİP'in kazanması üzerine burası «ilk sosyalist belediye» ilân edildi.

1968 yılında TİP'e ve TİP'li üyelere yönelen saldırılar giderek arttı. TİP üyesi Vedat Dmircioğlu'nun ölümü «İkinci Millî Kurtuluş Mücadelesinin ilk şehidi» olarak kabul edildi.

Bu arada Parti yönetiminde görüş ayrılıkları belirmeye başladı. GYK toplantısında 3. Büyük Kongreye sunulacak raporun Genel Başkanın bir süreden beri ısrarla tekrarladığı «güleryüzlü, insancıl sosyalizm» deyiminde somutlaşan görüşü doğrultusunda hazırlanmasını isteyen önerge, daha önce karşı olduklarını belirten ve oylama sırasında izinli olarak hazır bulunmayanların dışında 4 aleyhte oya karşı 8 oyla kabul edildi, büyük çoğunluk çekimser kaldı. Bu görüş «Ne Amerika, Ne Rusya, Yaşasın tam bağımsız demokratik sosyalist Türkiye» sloganından Aybar ve çevresinin türettiği bir görüştü. MYK'da Behice Boran, Nihat Sargın (Genel Sekreter), Sadun Aren, Şaban Erik, Minnetullah Haydaroğlu bu görüşe karşı çıkıyorlardı. MYK'daki sendikacılardan Rıza Kuas, İbrahim Çetkin, Rahmi Eşsizoğlu ve Kemal Nebioğlu konunun tartışılmasını önlediler. Tarık Ziya Ekinci ile Çetin Altan'ın bu konuda Aybar'ı destekledikleri görüldü. Aybar'ın «hürriyetçi» sosyalizmi TİP'in sağa çekilmek istendiği, genel başkanın kişisel yönetim kurduğu, kitap çevirileri konusunda yanlış öğütlerde bulunduğu, bilime karşı çıktığı itirazları ile karşılandı TİP GYK, Genel Başkan tarafından olağanüstü toplantıya çağrıldı. 4 gün süren tartışmalardan sonra Aybar istifasını

verdi. GYK ise çoğunlukla Aybar'ı destekleyen bir bildiriyi kabul ederek istifayı geri aldırdı (Ekim 1968).

TİP'in 3. Olağan Büyük Kongresi Ankara'da yapıldı (9-12 Kasım 1968). Parti içi anlaşmazlıkların görüşülmesi sonunda Genel Başkana karşı olanların azınlıkta kaldıkları görüldü. Tüzüğün 15 ve 53. maddeleri değiştirildi. Yapılan seçimler sonucunda, merkez organlarına şu üyeler getirildi. a) Genel Yönetim Kurulu, İşçi Kesimi Asıl üyeler: Rıza Kuas, Naci Eren, Şaban Yıldız, Hüsamettin Güven, Şinasi Kaya, Kemal Aksoy, İlyas Başyılmaz, Kemal Türkler, İbrahim Çetkin, Şevki Erencan, Cenan Bıçakcı, Rahmi Eşsizhan, Yaşar Saygıner, Şaban Erik, Fevzi Kavuk, Mehdi Zana, Celâl Beyaz, Kemal Nebioğlu, Tahsin Avcı, Yılmaz Yazoğlu, Abbas Uğurlu. Yedek Musa Birdal, Yakup Erdem, Yavuz Ünal, Necip Akan, Mustafa Ruhidoğan, Mustafa Oksal, Mustafa Baykan, Metin Atılal, Adnan Kozanoğlu, Cemil Fazlı. İşçi olmayan kesim - Asıl üyeler: Mehmet Ali Aybar, Murat Sarıca, Yaşar Kemal, Tarık Ziya Ekinci, İdris Küçükömer, Suat Aksoy, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Can Yücel, Şükran Kurdakul, Atillâ Aşut, Yahya Kanbolat, Ayata Beğensel, Naci Kutlay, Hayrettin Abacı, Burhan Cahit Ünal, Kemal Sülker, Saip Atay, Orhan Çubukçu, Sadun Aren. Yedek - Ali Göçmen, Behice Boran, Yusuf Ziya Bahadınlı, Nihat Sargın, Adil Kurtel, Mehmet Selik, Ali Karcı, Yunus Koçak, Rauf Çapan, Minnetullah Haydaroğlu. b) Merkez Haysiyet Divanı: a) İşçi kesimi - Asıl üyeler: Basri Dede, Mirza Doğan, Nejat Ökten, Salih Özkarabay, Yedek üyeler: Bekir Yenigün, Ahmet Turhaneri, b) İşçi olmayan kesim: Asıl üyeler - İsmail Hakkı Balamir, Nazife Cemgil, Cemal Hakkı Selek, Yedek üyeler - Moris Gabay.

3. Olağan Büyük kongrede Aybar'a karşı 5'li önerge veren gruptan sadece Sadun Aren, GYK asıl üyeliğine seçilebildi. Merkez Yönetim Kurulu ise Aybar'ın başkanlığında Genel sekreterler Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu ve üyeler (işçi kesiminden) İbrahim Çetkin, Şaban Yıldız, Rahmi Eşsizhan, Şinasi Kaya ile (aydın kesiminden) Suat Aksoy, Murat Sarıca, Tarık Ziya Ekinci, Kemal Sülker, Yahya Kanbolat ile yedek üyeler Kemal Türkler, Celâl Beyaz, Abbas Uğurlu, Şükran Kurdakul, Burhan Cahit Ünal ve Atillâ Aşut'tan oluştu (13.11.1968). İki oturum sonunda Murat Sarıca ile Şükran Kurdakul, genel başkanlığın yetkileri konusundaki görüşlerinin kabul edilmemesi üzerine MYK'dan ayrıldılar.

Olağan kongrede Parti içi anlaşmazlığa çözüm bulunamaması ve karşı gruptaki üyelerin Parti'den çıkarılma hazırlıkları üzerine yeterli sayıdaki delegenin önerisi ile TİP 2. Olağanüstü Büyük Kongresi toplandı (28-29 Aralık 1968). Olağanüstü kongrenin kabul ettiği kararlar, Genel başkana karşı olanların görüşleri doğrultusunda oldu, yapılan seçimlerde karşı grup 41 kişilik GYK'da 11 üyelik ve yedek üyelikleri kazandı. Millî Demokratik Devrim görüşü yanlıları pek az oy alabildiler. Bu kongrede Tüzüğün 2,7,15,18,20,34 ve 46. maddeleri değiştirildi ya da bunlara birer fıkra eklendi. Partinin karakteri «Türkiye İşçi Partisi, Türkiye işçi sınıfının ve onun bilime dayanan, tarihi ve demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zenaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen demokratik, bağımsız, sosyalist siyasal örgütüdür» biçiminde belirlendi (2. madde değişikliği). Genel Yönetim Kuruluna a) İşçi kesiminde - Asıl üyeler: Rıza Kaus, Şaban Erik, Şaban Yıldız, Mehmet Yılmaz. Şinasi Kaya, Mehdi Zana, İlyas Başyılmaz. Necip Akan, Naci Eren, Kemal Aksoy, Tahsin Avcı, Zülfikâr Tiğrek, Ali Erol, Hüsamettin Güven, Rahmi Eşsizhan, İbrahim Çetkin, Abbas Uğurlu, Fevzi Kavuk, Bekir Yenigün, Osman Sakalsız Yaşar Saygıner, Yedek üyeler - Savaş Al, Yakup Erdem, Hayri Balkan, Yılmaz Yazoğlu, Kemal Türkler, Mümin Ali Ergin, Adnan Kozanoğlu, Celâl Beyaz, Hüseyin Kaya, Mehmet Çavuş, Koçak Açıkgöz, b) İşçi olmayan kesimden: Asil üyeler - Rauf Çapan, Mehmet Ali Aybar, Suat Aksoy, Attilâ Aşut, Kemal Burkay, Samim Kocagöz, Orhan Çubukçu, Yaşar Kemal, Nazife Cemgil, Naci Kutlay, Mehmet Ali Aslan, Güney Dinç, Hayrettin Abacı, Yahya Kanbolat, Ayata Beğensel, Nihat Sargın, Tarık Ziya Ekinci, Behice Boran, Saip Atay, Sadun Aren. Yedekler - Yusuf Ziya Bahadınlı, Ali Göçmen, Turgut Kazan, Kemal Sülker, Şinasi Yeldan, Adil Kurtel, Alev Ateş, Mehmet Selik, Fatma Hikmet İşmn ve Faik Gür seçildiler. Merkez Yönetim Kurulunda ise Mehmet Ali Aybar (Genel Başkan), Rıza Kuas, Tarık Ziya Ekinci (Genel Sekreterler), İbrahim Çetkin, Şaban Yıldız, İlyas Başyılmaz, Rahmi Eşsizhan, Abbas Uğurlu, Suat Aksoy, Yahya Kanbolat, Rauf Çapan, Nazife Cemgil, Samim Kocagöz ile yedek üyeler Mehmet Yılmaz, Şinasi Kaya, Kemal Aksoy, Attilâ Aşut, Yaşar Kmal, Kemal Burkay görev aldılar (30.12.1968).

1969 genel seçim yılıydı. Bu yılda da TİP'li üyeler, TİP binaları ve toplantıları sayısız saldırıya uğradı. Bu saldırıların failleri AP iktidarınca korunup kollanıyordu. 1969 genel seçimlerinde TİP bildirgesinde, Partinin tam bağımsızlığı tüm sorunların çözümü için şart saydığı, Anayasa'da gösterilen hak ve özgürlüklerden bütün yurttaşların tastamam yararlanması için mücadele edileceği, TİP'in NATO'ya, CENTO'ya, Ortak Pazara ve ikili anlaşmalara karşı olduğu belirtildi.

Bu arada TİP içinde Aybar'a karşı olan Aren - Boran grubunun «*Emek*» adında bir dergi çıkarttığı (1 Mayıs 1969) ve bunlara «Emek grubu» dendiği ve TİP'in çıkmazda olduğu, partinin birliğinin, bütünlüğünün ve etkinliğinin giderek azaldığı, tabanı ile bağlantının kesildiği, gençliğin partiden koptuğu belirtilerek Parti içindeki çeşitli çevrelerce çeşitli önerilerin getirildiği de görüldü.

TİP, 1969 milletvekilliği genel seçimlerinde oy kaybına uğradı: 67 ilin tamamında seçime katılan Parti, geçerli oyların ancak % 2,7'si olan 243.631 oy alabildi ve İstanbul'dan Mehmet Ali Aybar ile Rıza Kuas milletvekili olabildiler. Diğer adaylar seçilemediler. Bu şekilde TİP meclis grubu kurabilme hakkını yitirdi. Bir önceki seçimlere göre TİP'in % 37 oy kaybettiği saptandı. Bu hezimetin «sol'un değil, soldan sapanlara ait olduğu» belirtildi.

GYK'nun seçimden sonraki ilk toplantısında Mehmet Ali Aybar genel başkanlıktan istifa etti (16 Kasım 1969). Genel Başkanlığa Mehmet Ali Aslan, genel sekreterliklere Yahya Kanbolat ve İbrahim Çetkin, Merkez Yürütme kurulunun diğer üyeliklerine Rahmi Eşsizhan, Şaban Yıldız, Naci Eren, İlyas Başyılmaz, Mehmet Yılmaz, Naci Kutlay, Saip Atay, Ayata Beğensel, Samim Kocagöz, seçildiler. Bu yönetim «Aybarsız Aybar yönetim» olarak değerlendirildi. M. Ali Aslan GYK'nun toplanmasını sağlayamadığı gerekçesiyle kısa bir süre sonra istifa etti (20.12.1969). GYK'nun sonraki toplantısında Genel Başkanlığa Şaban Yıldız, seçildi (21.12.1969). Yeni başkanın çağrısı üzerine toplanan GYK, merkez yönetimini değiştirdi. MYK üyeliklerine Şaban Erik, Osman Sakalsız, Fevzi Kavuk, Bekir Yenigün, Mehdi Zana, Hüsamettin Güven, Naci Eren (işçi kesimi) ile Naci Kutlay, Sadun Aren, Behice Boran, Kemal Burkay, Turgut Kazan, Nihat Sargın, (işçi olmayan kesimden) ve yedeklere de Şinasi Yeldan, Yusuf Ziya Bahadınlı ile Güney Dinç seçildiler (3 Ocak 1970).

TİP, bu dönemde kendilerine «Millî Demokratik Devrimci» denilen bir grubun açık saldırısına hedef oldu. Bazı yerlerde kong-

relerde türlü oyunlarla seçimleri kazanan MDD'ciler, TİP'i ele geçirmezlerse yok etmeyi amaçladıklarını belirttiler. Öte yandan giderek güç kazanan sağ darbecilik ve cuntacılık hareketleri de TİP'i yıkmayı hedef almıştı.

TİP, 1970 yılında 15 - 16 Haziran olaylarına neden olan yasal değişikliklerin iptali için Anayasa mahkemesine başvurdu. TİP genel başkanı Yıldız, Cumhurbaşkanına İstanbul ve Kocaeli bölgesindeki işçi direnişini, Güneydoğu Anadolu'daki komando hareketlerini ve gençlik olaylarını ele alarak Türkiye'deki genel bunalımın bir çözümlemesini ve alınacak zorunlu önlemler konusundaki önerilerini kapsayan bir muhtıra verdi (Temmuz 1970). 1970 yılı TİP içindeki MDD'cilerin etkinliklerini kırmak için bir «iç mücadele yılı» olarak geçti. TİP Ankara il kongresi (Eylül 1970) kabul ettiği bir bildiri ile «her iki sapma karşısında başarılı bir mücadele veren sosyalistleri küçük burjuva ideolojisini Partiden söküp çıkarmaya ve bilimsel sosyalizmin ilkeleri ışığında Parti'yi güçlendirmeye» çağırarak bu görevin Türkiye'de sosyalist iktidarı kurma mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ilân etti.

TİP, 4. Büyük Kongresi Ankara'da toplandı (29-31 Ekim 1970). Bu kongre, Türkiye'de sosyalist hareketin yeni bir derlenip toparlanma sürecine girdiğini, Parti'nin bütün yıkma çabalarına rağmen işçi sınıfı ve emekçi sınıflar içinde köklü bağları olduğunu gösterdi. Kongrede bir varlık gösteremeyeceklerini anlayan MDD'ciler, ayrı bir parti kurma hazırlığına giriştiler, 4. büyük kongre ile aynı günde Ankara'da bir sinemada «Devrimci Kurultay» topladılar. Bu kurultaya Aydınlık Sosyalist Dergi yanlısı bazı İstanbul (Orhan Çubuklu) dışında Aydın (Şükran Kurdakul) dışında Balıkesir ve Konya TİP delegeleri katıldılar, kurultay fiyasko ile bitti. 4. Büyük Kongre'de «Emek» grubundan başka Proleter Devrimci Aydınlıkçılar, Doğulu delegeler, sendikacı delegeler ayrı gruplar halinde temsil edildiler, farklı görüşlerini dile getirdiler.

4. Büyük Kongre kararlarında Türkiye'de demokratik devrimin başlıca amaçlarının esas itibariyle gerçekleştirilmiş bulunduğu, Türkiye'nin önündeki devrim aşamasının sosyalist devrim, Türkiye'de egemen üretim biçiminin kapitalizm olduğu kaydedilerek, MDD stratejisi önerisinin Türkiye için geçerli olamayacağı, MDD hareketinin burjuvaziye ödün anlamında bulunduğu, MDD'cilik ile TİP üyeliğinin bağdaşamayacağı, TİP'in Türkiye işçi sınıfının bağımsız siyasi örgütü niteliğinde iktidara yürüyen bir parti ve tarım proletaryasının da işçi sınıfı içinde olduğu, Parti içi eğitim sorununa ağırlık verilmesi gerektiği, çalışma ekipleri kurulması, gençlik hareketinin bir bölümünün anarşist - terörist hareketlere dönüştüğü, Türkiye'nin doğusunda bir Kürt halkının yaşamakta olduğu ve Kürt ve Türk sosyalistlerinin tek parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiği gibi noktalara ağırlık verildi. Yapılan seçimler sonucunda, işçi kesiminden: Şaban Yıldız, Hüsamettin Güven, Şaban Erik, Naci Eren, Osman Sakalsız, Fevzi Kavuk, Bekir Yenigün, Kemal Sülker, İlyas Başyılmaz, Yakup Erdem, Hayri Balkan, Necat Ökten, Ehliman Tuncer, Dinçer Doğu, Yakup Sönmez, İsmail Dönmez, Saffet Kayalar, Yavuz Ünal, Selâhattin Turan, Osman Alabay, Ömer Şimşek; işçi olmayan kesimden: Behice Boran, Şinasi Yeldan, Nihat Sargın, Sadun Aren, Turgut Kazan, Mehmet Selik, Celal Kıral, Müşfik Erem, Yalçın Cerit, Güner Eliçin, Sait Çiltaş, Hüseyin Ergün, Adil Özkol, Can Açıkgöz, Sabri Eryılmaz, Süleyman Galioğlu, Alp Selek, Nermin Aksın, Şansal Dikmen, Ali Rıza Duranlı, genel yönetim kuruluna seçildiler. GYK yaptığı ilk toplantıda genel başkanlığa Behice Boran'ı, genel sekreterliklere Şaban Erik ve Sait Çiltaş'ı, MYK'nun diğer üyeliklerine de Hüsamettin Güven, Bekir Yenigün, Necat Ökten, Yavuz Ünal, Osman Sakalsız, Sadun Aren,, Yalçın Cerit, Adil Özkol Turgut Kazan ve Can Açıkgöz'ü seçti.

4. Büyük Kongreden sonra TİP'deki MDD'cilerin ve onlara yakın kişilerin tasfiyesi yolunda bir genelge yayımlandı. Emek grubunun merkez yönetiminde üstünlük sağlamasına rağmen TİP, eski gücünü büyük ölçüde yitirdi, partiden peşpeşe istifalar başladı.

1971 yılı başında askerî darbe ve faşizm tehlikesinin başgöstermesi üzerine TİP «faşizme hayır» kampanyası açtı (Ocak 1971). 12 Mart Muhtırasının verilmesi üzerine de buna karşı çıkan ve bunun bir faşist yönetim getirmekte olduğunu belirten TİP'i kapatmak için Savcılıkça soruşturma açıldı (Mart 1971). TİP, Nihat Erim hükümetinin «diktacı» ve işbirlikçi niteliğini vurgulayarak bir muhtıra verdi (Nisan 1971), Anayasanın lüks sayılarak değiştirilmesine de karşı çıktı.

Sıkıyönetim ilânı (26 Nisan 1971) üzerine birçok illerde TİP yönetici ve üyelerinin tutuklanmasına başlandığı görüldü. TİP GYK'nun tutuksuz üyeleri Düzce'de toplanarak (23 Mayıs 1971) yeni kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununa karşı Anayasa Mahkemesinde dava açılmasını kararlaştırdı, bu dava TİP'in açtırdığı son dava oldu.

TİP liderleri Sıkıyönetim tarafından gözaltına alındılar ve askerî mahkemece tutuklandılar (Mayıs - Haziran 1971). Bu sırada Anayasa Mahkemesi, TİP'in 4. Büyük Kongre kararlarında Siyasî Partiler Kanununun 89. maddesine aykırı yönler bulunduğu gerekçesiyle TİP'i kapattı (20.7.1971). TİP yöneticileri bir ara tahliye edildilerse de (6.10.1971) tekrar tutuklandılar (23.6 1972). Ankara Sıkıyönetim 3 no.lu askeri mahkemesinde TİP yönetıcileri hakkında TCK'nun 141/1. maddesini ihlâl iddiasıyle açılan davada, «TİP'in gaye ve faaliyetlerini kanuni yoldan saptırıp Marksist - Leninist ilkelere göre yönettikleri» hükmüne varılarak yöneticiler hakkında 6-15 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi (17 Ekim 1972). Askeri Yargıtay 2. Dairesi bu kararı onadı (1973).

TİP yöneticilerinden Behice Boran, Şaban Erik, Sait Çiltaş, Sadun Aren, Adil Özkol, Bekir Yenigün, Osman Sakalsız, Yalçın Cerit, Nejat Öktem, Turgut Kazan, Can Açıkgöz, Yavuz Ünal, Hüsamettin Güven, Hüseyin Ergün, Adnan Keserbiçer, Nejat Erel Yazıcıoğlu, Oral Çalışlar, Hüseyin Özşahin, Erdal Orhan, Mehmet Tuncer, Ejder İme, 1803 sayılı Af Yasasının bazı maddelerinin iptali üzerine tahliye edildiler (12. 7. 1974).

Bu yönticilerden bir bölümünün daha sonra tekrar Türkiye İşçi Partisi'ni kurdukları görüldü (30 Nisan 1975). Yeni Türkiye İşçi Partisi 50 kurucu tarafından kuruldu. Kurucular: Can Açıkgöz, İlhan Akalın, Fikret Akman, Nermin Aksın, Mehmet Ali Altay, Nurten Arıcan, Osman Aslanbay, Yusuf Ziya Bahadınlı, Hüsamettin Bakan, Muhittin Bakırsan, Sabri Basan, Behice Boran, Ceyhun Can, Adnan Celâyır, Hasan Bedri Doğanay, Dinçer Doğu, Yalçın Cerit, Tarık Ziya Ekinci, Müşfik Erem, Rıza Erdoğan, Ergun Argon, Şaban Erik, Turgut Gökdere, Çetin Gözaçtı, Ali Karcı, Sadri Kaya, Saffet Kayalar, Özcan Keskeç, Zeki Kılıç, Kemalettin Koyaş, Ali Kurt, Gündüz Mutluay, Nurdan Orpen, Hüseyin Özyılmaz, Erol Özkök, İbrahim Poyraz, Derviş Sabır, Erşen Sansal, Nihat Sargın, Alp Selek, Cemal Hakkı Selek, Muzaffer Şatır, Feridun Tokaoğlu, Selâhattin Uyar, Yavuz Ünal, Hanefi Vatansever, Necati Yazıcıoğlu, Bekir Yenigün, Erdoğan Yeşilyurt, Mehdi Zana. Kurucu üyelerin aralarında yaptıkları görev bölümü sonunda genel başkanlığa Behice Boran, genel sekreterliğe Nihat Sargın ve MYK'nun diğer üyeliklerine de Dinçer Doğu, Can Açıkgöz, Nermin Aksın, Yalçın Cerit, Müsfik Erem, Şaban Erik, Turgut Gökdere, Çetin Gözaçtı, Özcan Kes-

geç, Zeki Kılıç, Nurdan Örpen, Erol Özkök, Osman Sakalsız, Alp Selek, Selâhattin Uyar, Yavuz Ünal, Bekir Yenigün, Şaban Yıldız ve Mehdi Zana getirildiler. Partinin merkezi İstanbul olarak belirlendi. Tüzüğünün karakter ve amaç maddesinde «Türkiye İşçi Partisi, işçi sınıfımızın, müttefiki emekçi sınıf ve tabakalarla birlikte yasal yoldan iktidara yürüyen sosyalist, demokratik, bağımsız, politik örgütüdür» tanımı yer aldı.

Yeni TİP, örgütlenme çalışmalarına hız vererek, 1. İl Temsilcileri Toplantısına kadar (22-23 Kasım 1975) 14 il ve 20 ilçede örgütlendi. Tırmanan faşizme karşı «MC düşürülmelidir» kampanyasını yürüttü (Şubat - Mart 1976). «*Yürüyüş*», «*Çark - Başak*», «*Görev*» gibi dergi ve gazetelerle partinin görüşlerini kamuoyuna yaydı. Ege'de beliren savaş tehlikesine karşı «Savaşa Hayır» kampanyası açtı (1 Eylül 1976). Bundan başka Şili Halkıyla Dayanışma geceleri de düzenledi (Kasım 1976). Yeni TİP, sol kesimde «CHP - Disk üst yönetimi» ile büyük burjuvaziye karşı mücadele yürütmeyi plânladı. Çeşitli kitap ve broşürler de yayımladı.

Yeni TİP'in 1. Büyük Kongresi İstanbul'da toplandı (26-28 Şubat 1977). 1. Büyük Kongre sonunda kabul edilen kararlarda güncel görevin demokratikleşme olduğu, sosyalist, ilerici, demokrat, bütün yurtseverlerin birlikte yürüteceği tutarlı bir demokrasi mücadelesinin hedeflerinin partinin «demokrasi bildirgesinde» dile getirildiği anlatıldı. Kongre sonunda «Faşizmin tırmanışını önlemeye ilişkin olarak» MC'nin düşürülmesi, AP'siz MHP'siz bir seçim hükümeti kurulması, MHP'in ve yan kuruluşlarının kapatılması, yolsuzlukların önlenmesi, MC'nin yerini alacak bir hükümetin anayasal hak ve özgürlükleri sağlayacak önlemleri alması; politik özgürlüklere ilişkin olarak da, Türkiye Komünist Partisinin yasal olarak kurulabilmesinin sağlanması, 12 Mart dönemi ve DGM hükümlülerinin cezalarının bütün sonuçlarıyla kaldırılması, Siyasal Partiler Kanununun demokratik yönde değiştirilmesi, TCK. 141 - 142'nin iptali, Doğu ve Güneydoğudaki ırkçı - şoven uygulamalara son verilmesi, işçi haklarının tam olarak sağlanması, demokratik bir toprak ve tarım reformu yapılması, köylülerin kooperatiflerde örgütlendirilmesi, tefecilere kredi verilmemesi, tekelci sermayenin sınırlandırılması, OYAK ve MEYAK'ın tasfiyesi eğitim ve öğretimin demokratikleştirilmesi, askerliğin demokratik esaslara göre yeniden düzenlenmesi, dış politikaya ilişkin olarak da «Kıbrıs ve Ege sorunu» ile NATO, AET sorunlarına dünya barışı, tam bağımsızlık esaslarına göre çözüm getirilmesi ve SSCB ile siyasal işbirliği ve dostluk anlaşmalarının yapılması kararları da kabul edildi. Ayrıca «partinin özgün görvlerine ilişkin olarak» kararlar alındı.

1. Kongre sonunda yapılan seçimlerde Kurucu Kurul'un seçtiği MYK pek az değişti. MYK'na yeni isim olarak Mustafa Aktulgalı, Hüsamettin Bakan, Selim Mahmutoğlu, Orhan Silier, Vedat Baranoğlu, İbrahim Sözmez girdi. Genel başkan ve genel sekreter değişmedi.

Yeni TİP, 1975 (B) grubu üçte bir senato yenileme seçimlerine 15 ilde örgütlenme koşulunu tamamlayamadığı için katılamadı. Bu seçimde TİP, MC partilerine karşı CHP adaylarını destekledi. 1977 milletvekili genel seçimlerine katılma hakkını kazanan TİP, 15 ilde seçime katıldı. Geçerli oyların ancak % 0,1'ini oluşturan 20.565 oy alan TİP, milletvekili çıkaramadı. 5.6. 1977'de yapılan C. Senatosu (A) grubu üçte bir yenilme seçimine ise TİP katılmadı. Aynı yıl 11 Aralık'ta yapılan yerel seçimlerde TİP oyunu arttırdı. İl genel meclisi üyelikleri seçiminde 64.824 (% 0,5), belediye başkanlığı seçiminde 12.123 (% 0,2) ve belediye meclisi üyeleri seçiminde de 15.992 (% 0,2) oy kazandı.

TİP'in 2. Olağan Büyük Kongresi de İstanbul'da toplandı (24-26 Şubat 1979). Bu kongre döneminde TİP, 53 ilde (26'sında tüm ilçeleriyle) örgütlenmiş durumdaydı, üye sayısında da 1. Kongreye oranla 3 kat artış görülüyordu. Bu kongre sonunda kabul edilen kararlarda «Partimiz bilimsel sosyalist ve proleter enternasyonalizmi ilkelerine titizlikle bağlı kalarak her hal ve şartta görev başında kalacaktır» «Örgütlü birleşik güç yenilmez», «Daha güçlü örgüt, daha etkin eylem, sosyalizm mücadelesinde yeni mevziler kazanmak için ileri» başlıklı kararlar kabul edildi. Kongre sonunda yapılan seçimlerde MYK'na yeni isim olarak Peyami Arık, Neşet Kocabıyıkoğlu, Nurettin Özvarış ve Vedat Pekel seçildiler. Bu dönemde sapma içinde bulundukları savıyla «Yalçın Küçük grubu» partiden tasfiye edildi.

Yeni TİP, tabanla bağlarını sıkılaştırmak için eski TİP'ten farklı olarak ve ilçe toplatıları dışında il temsilcileri ve bölge temsilcileri toplantıları da düzenledi.

1979 yılının 14 Ekim'inde yapılan (A) grubu illeri. üçte bir senato yenileme seçimlerinde TİP, geçerli oyların % 0,7'sini oluşturan 33.674 oy (12.989'u İstanbul'dan) alabildi. SDP ile aynı oranda oy alan TİP, TBP ve TSİP'nin gerisinde kaldı. TİP bu seçimde «Faşizme hayır demek için sandık başına» belgisini kullandı, «Türkiye'de bu seçimlerin bir önemi de faşist hareketi oylarla mahkûm etmek fırsatını vermesidir» görüşünü belirtti.

MHP ve MSP destekli AP azınlık hükümetinin kurulmasından sonra artan askerî - faşist darbe tehlikesine ve faşizmin tırmanmasına karşı TİP «demokratik güçlerin ortak iktidarı», «demokrasi cephesi» kurulmasını önerdi ve «tek parti tek cephe» belgisini getirdi (Şubat 1980).

Ender Kamil Boyacı

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası. 22 eylül 1919'da İstanbul'da Dr. Şefik Hüsnü, Ethem Nejat ve «*Kurtuluş*» dergisi çevresinde toplanan kimi yazarlar tarafından kuruldu. «İlmî sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin iktisadî hukuk ve menfaatlerini siyanet ve müdafaa» amaciyle kurulduğu belirtilen Parti (Prof. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, sf. 438) 24 ekim 1919 günü Şehzadebaşında bir toplantı düzenlenmesine öncülük etti. İki bin yöresinde işçinin katıldığı söylenen bu toplantıda TİÇSF. adına konuşan Dr. Şefik Hüsnü aşağıdaki karar tasarısını okudu:

«1 — İki dereceli seçim usulü burjuvaziye ve makam sahibi olanlara faydalı olup işçi sınıfının haklarını koruyamadığından bugünkü seçim usulünü protesto ederek ilk Meb'usan Meclisine doğrudan doğruya eşit ve gizli ve nisbi seçim usulünü kabul eden yeni bir kanun projesinin verilmesini istiyoruz. 2) Aramızdan ayıracağımız murahhaslar toplanarak gereken makamlara anlatacak ve amelelerin toplu bulunduğu yerlere seçim sandıkları koymaya çalışacaktır. 3) İstanbul'un proleteryası dikkat nazarına alınınca üç mebus çıkarabilecektir. Bunun dikkat nazarına alınması için gerekli teşebbüsler yapılacaktır. 4) Memleketimizde amelenin ve işçinin bir araya toplanarak kendi çıkarlarına ait ilk kararı verdiklerine tesadüf eden bugünün mübeccel oluşu tasdik ile alkışlanır ve her yıl kutlanması kabul edilir. (*Kurtuluş* dergi, sayı 3, yeni harflerle basıma hazırlayan Rasih Nuri İleri, **1975**).

Toplantı sonunda Hasan (Sadi Birkök), Vehbi (Sarıdal), Ali Cevdet, Sadık Ahi, Ethem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü, Süleyman Cevat, Ömer Şaban, Faik, Osman Alp ve Agah

işçilerin hak ve hukukunun korunması yolundaki çalışmaları yürütecek kurula delege seçildiler. (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, sf. 304, 3. bas. 1978). İşçi temsilcilerinin onayı ile Sosyalist Birliği oluşturulmasına karar verildi. (*Kurtuluş* sayı 3). İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'de partili yada parti yandaşı adaylar seçime katıldı. İstanbul'dan Mehmet Vehbi (Sarıdal), Dr. Refik Nevzat, Sadrettin Celal (Antel) Eskişehir'den Ethem Nejat aday oldular.

Kimi kaynaklarda ileri sürüldüğüne göre sonraki evrelerinde yönetimine egemen olan «burjuvaziden kimselerin programındaki Türkiye'de işçi köylü devleti hükümeti kurmak, köylülere bedava toprak dağıtmak maddelerini değiştirerek burjuvazi ile uzlaşma yolunu tutmaları nedeniyle işçi sınıfının güvenini yitiren Parti (*TKP, Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, yazan Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, sf. 306). 16 mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine çalışmaları sürdürme olanağı bulamadı. «*Kurtuluş*» dergisinin yayını da Damat Ferit hükümetince yasaklandı. 1921'de Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal ve arkadaşları bu kez «*Aydınlık*» dergisini çıkardılar. (Bkn. Aydınlık). Bu dergide mütareke koşulları içinde düzenli yayınlanma olanağı bulamıyordu. 6 ile 7 sayısı altı ay ara ile çıkmıştı. TİÇSF. yöneticilerinden Ethem Nejat (Bkn. Ethem Nejat- bu evrede Sovyetler Birliğine geçerek Türkiye Komünist Partisi (TKP'nin merkez komitesine seçildi. Nafi Atuf (Kansu), Nizamettin Ali (Sav)de Ankara hükümetlerine yakınlaştılar. Nafi Atuf sonraki yaşamında CHP genel sekreterliğine getirildi.

Kimi kaynaklarda, uzun süren suskunluktan sonra, TİÇSF. adına toplanan geçici bir yönetim kurulunun «asgari program» hazırladığı belirtilmiştir.

16 maddeden oluşan program şöyledir:

1 — I Teşrinisani 1338 (14 kasım 1922) tarihinde Büyük Millet Meclisinin müttefikan verdiği karar ile gerçekleşen siyasi inkılap esasları, ferdi saltanatın kaldırılması, egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait oluşu hakimiyet ve hükümranlık haklarının gerçek ulus temsilcilerinden meydana gelen Millet Meclisinin manevi şahsiyetinde müdemiç bulunması temel umdemizdir. Ve partimiz bu esasları her türlü tartışmanın üstünde tutulması gereken değişmez düsturlar gibi anlayıp kabul ettiğini ve değiştirme teşebbüslerine karşı hiçbir fedakarlıktan çekinmeyerek savaşacağını kamuoyuna açıkça bildirir.

2 — Millet Meclisi üyelerinin on sekiz yaşını geçmiş kadın ve erkek bütün millet fertleri tarafından doğrudan doğruya gizli oyla seçilmesinden ve nisbi temsil usulünün uygulanmasından yanayız.

3 — Âşarın işçi ve köylüyü ortahalli halkı ezen bugünkü temettü vergilerinin kaldırılması ile, kaynağı ne olursa olsun, tekmil irat tutarı ile doğru oranlı ve progresif bir tek gelir vergisi alınmasını ve yıllık beşyüz liraya kadar olan gelirin bu vergiden istisnasını arzu ederiz.

4 — Reji ve umumiyetle tekellerin kaldırılmas ile, yalnız Devletin bizzat tekel koymaya hakkı olmasını ve şimdiden de dış ticaretin Devlet Tekeli usulü ile idare olunmasını uygun buluyoruz

5 — İktisat Vekaletinin Devletin İdare edeceği sanayi, ticaret ve taşıma vasıtalarını bir fabrikacı zihniyetiyle idare eden bir ekonomik kurul haline sokulması gerekir.

6 — Tarımda, ticaret ve endüstride kooperatiflerin teşekkülüne Devletin yardım etmesini ekonomik gelişmemizin en önemli şartlarından biri sayarız.

7 — İşçi ve köylü derneklerinin ve dernek birliklerinin kayıtsız şartsız teşekkül ve gelişme imkânına kavuşması ve grev hakkının mahfuz tutulması tezelden çözülmesi gereken meselelerdendir.

8 — İş gününün sekiz saat olarak sınırlandırılması, gece işinin iki kat sayılması, kadın ve çocuk işinin ciddî bir tarzda korunması ve on dört yaşından aşağı olup hafif işlerde kullanılan çocukların işleticiler tarafından günün belli saatlerinde okuttırulması ve bu saatler içinde; iş saatleri ölçüsüne göre ücret ödenmesi resmî günlerde ücret verilmek suretile tatil yapılması gibi işçi grubunun İktisat Kongresi'nde savunduğu hayati noktaların İş Kanununa sokulmasına çalışacağız.

9 — İşçi nümayişlerinin ve halk gösterilerinin ihlâl edilmesi ulus egemenliğine uymadığından, bunların tam özgürlük içinde yapılmasının sağlanmasını isteriz.

10 — Memur ve öğretmenlere Dernek teşkili hakkının tanınması bir zarurettir.

11 — İlk öğretimin parasız ve mecburi oluşu usulünün pratikte uygulanması gerekir.

12 — Askerlik görevi devresi kısaltılmalı ve önemli bir kısımı, genç işçi ve köylülerin öğretimine ve sosyal eğitimine ayrılmalıdır. Ve ordu öğretimden yoksun kalmış olanlar için bir okul yerine geçmelidir.

13 — Yetimlerin, dulların ve malûllerin maaşları, geçim bahasile oranlı miktarlara yükseltilmeli; Darülacezelerin ve hastanelerin çoğaltılması suretile fukaranın meccanen tedavisi sağlanmalıdır.

14 — Bütün memurların azil ve nasbı meseleleri ve siyasî haklarından faydalanmaları hususu sâlim bir usule bağlanmalıdır.

15 — Derebeylik kalıntısı olan ve köyleri feci bir tarzda yağma ve talan eden mütegalliplerin ferdi teşebbüslerle memleket asayişini ihlâl etmelerine meydan bırakmayacak bir şekilde, inzibat usulü islâh edilmelidir.

16 — Milletin gerçek temsilcileri doğrudan doğruya halkın seçtikleri vekiller olduğuna göre, Millet Meclisi seçimlerinin her türlü etkilerden ve resmi müdahalelerden azâde olarak yapılması gerekir.»

Daha sonra Ankara'ya Türkiye Büyük Millet Meclisine Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Dr. Şefik Hüsnü imzasıyla çekilen telgrafta şöyle denildi:

«İstanbul'un şuurlu işçileri, Türk İşçi ve Köylü ordularının, bütün cihan proleteryasının müzaharetiyle, cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalplerinden alkışlamışlardı. Zaferi müteakip tufeyliler ve zalimler saltanatı yerine millet saltanatını ikame suretiyle yapılan siyasi inkılap onları daha derinden sevindirdi. Bu münasebetle İstanbul münevverleri arasında müşahade edilen irticai vaziyeti nefretle takbih, terakki yolunda yapılacak mücadelede tekmil emekçi sınıfının inkılapçılarla sonuna kadar beraber olacağını temin ve yakın bir atide işçi ve çiftçilerimizi hakiki kurtuluşa mazhar edecek yegane çare olan müşterek istihsal ve mülkiyete müstenid içtimaî inkılabın husul bulacağını kaviyyen ümid ettiğimizi arz ile milletvekillerini tebrik ederiz.» (*Aydınlık* dergisi sayı 11, 10 Aralık 1922).

Parti, kurtuluşun ilk evrelerinde İstanbul'da kimi işçi çevreleriyle yakın ilişkiler kurmuş, 1 Mayıs 1923'de dağıtılan bildiri nedeniyle ilk kez tutuklanan yöneticileri daha sonra Şeyh Said ayaklanması nedeniyle çıkarılan «Takriri Sükun kanunu» uyarınca İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. (Bkınz. T.K.P. tutuklamaları)

Ahmet Ceyhan

Türkiye İşçiler Derneği (İstanbul - 1946) İşçi sendikalarının ve siyasal partilerin kurulmasına olanak veren Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesinin değiştirilmesi üzerine kuruldu. Amacı: «a) işçilerin maddî ve manevî refahlarını temine çalışmak, b) işçiler arasında karşılıklı yardım ve saygı hislerini inkişaf ettirmek, c) işçilik ve işçi ahlâkının teessüsüne çalışmak, d) sermaye kudretinin karşısında (işçinin) zayıf vaziyette kalmaması için kollektif ücret mukavele sisteminin teminine çalışmak, e) Çalışma Ba-

kanlığına ve teşkilatına yardımcı olmak, vazifelerini hafifletmek, İş Kanunu'nun tatbikini kolaylaştırmak için işçilerin iş birliğinden faydalandırmak, f) İşçi ile işveren arasında vuku bulacak ihtilafları Çalışma Bakanlığı'nın ilgili teşkilatını haberdar etmek, ihtilaf ve hal şekli hakkında mütalaa beyan etmek» şeklinde özetlendi. Ayrıca 7. maddede tüzüğüne şu hükmü koydu:

«Dernek, işverenlerin işçiler hakkındaki şikâyetlerini dinleyip bertaraf edeceği gibi, derneğe kayıtlı işçinin de hukukunu alakalı makam ve mehakim (mahkemeler) nezdinde avukatlar ve mümessillerin delaletiyle arayacaktır.»

Dernek kurucuları şunlardı: Salahattin Yorulmazoğlu (Marangoz ve inşaatçı), Nazmi Sökmen (Dokumacı), Nedim Kayıtmaz (Makinist), Ragıp Gürler (Tesviyeci), Sabri Merdan (İnşaatçı), Mehmet Kadak (Vatman), Yusuf Oyur (Dokumacı), Rüştü Ünaldı (Modelci), Nuri Şenbalaban (Kunduracı ustası), Mehmet Nişikli (Devlet Demiryolları İşçisi), İhsan Zeki Ersan (Dokumacı).

Dernek kurucularından Salahattin Yorulmazoğlu, aynı zamanda Ethem Ruhi Balkan'ın başkanlığındaki İşçi ve Çiftçi Partisi'nin de üyesi bulunduğundan, parti bu derneğin kurulmasına karşı çıkarak şu kararı aldı: «Salahattin Yorulmazoğlu'nun Türkiye Cumhuriyeti İşçiler Derneği'ni teşkili parti içinde ayrı bir parti demektir. Onun bu hareketi işçilerle çiftçiler arasında ikilik doğurabilir. Binaenaleyh, şimdiye kadar Parti Başkanlığının ve İdare Heyeti arkadaşlarının müteaddit rica ve ikazlarına kulak asmayarak böyle bir derneği kurmakta ısrar eden ve Vilayete de Nizamnamesini veren arkadaşımızın bu hareketi partimizin yüksek menfaatlerine aykırı ve partimiz Nizamnamesine muğayir olduğundan dolay kendisinin İşçi Çiftçi Partisi ile, müttefikan verilen kararla alakası kesilmiştir.»

Genel Başkan Dr. Şükrü Tokay, Genel Başkan v. Ali Esenkova, Genel Sekreter Necmettin Deliorman, Merkez Murakıbı İbrahim Tokay, Veznedar Muhasebeci İrfan Nayal. (16.7.1946).

9 Temmuz 1946'da kurulan bu dernek, sendikalar kurulduktan sonra ortaya çıkınca, Dernek Başkanı Yorulmazoğlu, sendikaların uzun süre yaşayamayacağını sandığı için bu girişimde bulunduğunu açıkladı. Bunun için de Türkiye İşçiler Derneği'ne bağlı olarak 8 dernek'in kurulması sağlandı. Bunlar:

1 — İstanbul Dokuma İşçileri, 2 — Berber İşçileri, 3 — İnşaat İşçileri, 4 — Ayakkabı İşçileri, 5 — Ankara un ve unlu maddeler işçileri, 6 — Ankara Berber İşçileri Derneği, 7 — Ankara Garsonlar Derneği, 8 — İstanbul Tramvay, Tünel İşçileri Derneği.

Bu bağımsız görülen derneklerin kurulması üzerine CHP İstanbul İl örgütü de kendisine bağımlı başka dernekler kurmaya ve bu dernekleri de CHP'ye bağlamaya çalıştı, partinin güvendiği Haydar Berkman, Yorulmazoğlu'nun Ankara'da örgütleme çalışmaları yaparken Dernek Başkanlığına getirildi. Ancak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Aralık 1946'da bütün sendikaların ve sosyalist partilerin ve yayın organlarının kapatılmasından sonra süren kuşkulu günlerde Dernek yöneticileri, Cemiyetler Yasasına göre uygun bir işlem yapmadıkları gerekçesiyle Emniyet Müdürlüğü 1. Şubesinde sorguya çekildiler ve bu ortamda Dernek'in Ocak 1947'de yaşamı sona erdirildi.

Kemal Sülker

Türkiye Kızılay Derneği: Tüzel kişiliğe sahip, özel hukuk hükümlerine bağımlı, bağımsız ve tarafsız yardım derneğidir. Savaş, deprem, yangın, hastalık, salgını, su baskını vb. gibi felâket dönemlerinde zarar görenlere ve yoksullara sürekli olarak yardım eder.

1861'de Cenevre'de uluslararası bir kongrede tüm dünyada, savaşta ve barışta insanlığa yardımcı olacak derneklerin kurulması kararlaştırılmış ve bu konuda bir anlaşma imzalanmıştı. Henri Dunant'ın girişimiyle kurulan bu tip derneklerin ilkinin adı «Savaş Yaralılarına Yardım Komitesi» idi. Sonradan Osmanlı hükümeti de Cenevre anlaşmasını imzaladı. Kızılay'ın kuruluşuna birçok ülkeden önce başlandı (11.6.1868) «Osmanlı Mecruhini Askeriye İane Cemiyeti» adıyla kurulan ilk örgütün başkanı Dr. Marko Paşa ve kurucusu da Serdarıekrem Ömer Paşa idi. İlk örgüt doktorlar ve sağlık uzmanları topluluğu niteliğinde ve 10 hanımın da yardımcı görev aldığı bir yapıda idi. İlk kurucular arasında Abdullah Bey (Miralay), Kırımlı Aziz Bey, Marko Paşa, Ömer Paşa vardı. Osmanlı - Rus savaşı sırasında yaralıların bakımı için Sadrazam Hüsnü Paşa'nın yardımıyla Dr. Hacı Akif Bey'in başkanlığında ilk Hilâliahmer Cemiyeti kuruldu (1877). Osmanlı - Rus Savaşının bitiminden sonra dernekle ilgilenen olmadı, faaliyetleri giderek azaldı. Ancak II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Hariciye Nâzırı Rıfat Bey, Besim Ömer Paşa ve Dr. Esat Paşa'nın çabaları ile Hilâliahmer bir düzene sokuldu. Dr. Mehmet Ali, Ali Galip ve Kâzım İzzettin Beylerin yardımıyla Hilâliahmer tüzüğü de hazırlandı ve dernek resmen tüzel kişilik kazanarak ilk kongresini İstanbul'da yaptı (7.4.1911) Hilâliahmer, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında etkin bir faaliyet yürüttü. Derneğin adı Cumhuriyet'in ilânı üzerine Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti, daha sonra (1935) Atatürk'ün önerisi ile Türkiye Kızılay Cemiyeti ve en son (1947) Türkiye Kızılay Derneği biçimine dönüştü. Derneğin merkezi İstanbul'dan Ankara'ya taşındığı gibi, Kızılay Hemşire Okulu da açıldı (1925). Derneğe bağlı olarak Türkiye Gençlik Kızılay Kurumu da kuruldu (1935). Hâlen 644 şubesi, 125 bin üyesi ve 1 milyon 250 bin gençlik üyesi bulunan Kızılay, kan merkezleri, kan istasyonlar, hemşire - ebe okulları, ilk yardım istasyonları, maden suyu işletmeleri, sağlık kampları yardım transit depoları, hastane ve merkez depoları tesisleri ile faaliyettedir.

Türkiye Kızılay Derneğinin tüzüğü (Esas nizamnamesi) Bakanlar Kurulu kararı ile onaylandı. (4.6.1953). Kızılay kamu yararına hizmet eden ayrıcalıklı bir özel hukuk tüzel kişisidir, zamanla kayıtlanmadan tüm yurtta faaliyet gösterir, ünvan ve işaretleri başka derneklerce kullanılamaz, Türk Ceza Kanununda buna dair hüküm vardır. Derneğin en yüksek organı her yıl toplanan Genel Kuruldur, Genel Kurul Merkez Yürütme Kurulu ile denetçiler kurulunu seçer. Her ilçede bir Kızılay şubesi vardır, şube kurmak için yasal yeterliği bulunan en az 40 yurtdaşın başvurusu gerekir. Kızılayın «aslî, sürekli, şeref ve dost» üyelik çeşitleri vardır. Dost üyelik, Kızılay'a büyük yardımlarda bulunanlara Genel Merkez kararı ile verilir.

Kızılay'ın amacı, a) Savaşta felâkete uğrayanları koruyan Cenevre sözleşmeleri ile uluslararası andlaşmalar ve Türkiye'nin taraf olduğu diğer andlaşmalardaki yükümlülük ve hizmetlerin yerine getirilmesine yardımcı olmak, b) Barışta yurt içinde ve dışındaki âfet ve felâketlerde derneğe düşen hizmetleri yapmak, c) Hümanist (insaniyetçi) hukuk ilkelerine bağlı kalmak, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini desteklemek, ç) Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Kızılarslan ve Güneş dernekleri ile bunlara bağlı ulusal derneklerle amaç ve işbirliği yapmaktır. Savaşta ve barışta Kızılay amacının gerektirdiği hizmetleri yerine getirir. Savaş ve olağan üstü durumlarda, a) Cephede ve cephe gerisinde halka ve Türk Silâhlı Kuvvetlerine amacına uygun yardımlar yapar, b) Savaş görevlerinin yerine getirilmesi için araç, gereç, ilâçlarını denetler, bunları tazeler, stok düzeyini korur, c) Türk Silâhlı Kuvvetleri ile bağlantı sağlar, ç) Türk Silâhlı Kuvvetlerinde görülen bulaşıcı hastalıklarla uğraşır, d) Türkiyeli, dost ve düşman savaş tutsakları ile gözaltına alınanların ve mültecilerin değiştirilmeleri, ailelerine haber, para ve eşya ulaştırılması-

na aracılık eder, bunun için gerekli araştırma ve haberleşme örgütünü kurar, e) Tehlikeli bölgelerde bulunan çocukları ve korunmaya muhtaç durumdakileri hükümetin gösterdiği yerlere taşır ve yerleşmelerine yardım eder, f) Hükümetin isteği üzerine gösterilen yerlerde hastahaneler açar.

Barış zamanında Kızılay, hemşire ve hastabakıcılar yetiştirir, dispanserler kurar, Kızılhaç, Kızılarslan ve Güneş Dernekleri ile bunlara bağlı kuruluşlarla uluslararası derneklerin afet ve felâketlere yardım çalışmalarına katılır, ekipler yollar, mal ve para yardımında bulunur. Kızılay, savaşta ve barışta ulusal ve uluslararası yardım derneklerine gerekli yardımlarda bulunur ve bunların Türk askerî ve sivil makamlarıyla ilişkilerini sağlar. Kızılay, hiçbir fark gözetmeksizin, her türlü koşullarda, insanların ıstıraplarını önlemeye ve hafifletmeye yönelir. Uluslararasında karşılıklı dostluk ve sürekli barış anlayışını destekler. Kızılay tarafsız ve milliyet, ırk, din, sosyal siyasal, inanç farkları gözetmeksizin insanlara ıstıraplarını ölçüsünde ve felâketlerin şiddet derecesine göre yardımda bulunur. Teorik olarak menfaatle ilgisi olmayan gönüllü bir yardım kuruluşudur. Kızılay diğer derneklerden farklı olarak taşınmaz mal alıp satabilir, malları devlet malı gibi korunur. Başkanlık, yöneticilik, denetçilik gibi görevleri ücretsizdir.

Türkiye'de bazı dönemlerde Kızılay Genel Merkezi, siyasal iktidarların oy toplama mekanizması gibi kullanılmıştır (DP'nin son yılları ve AP iktidarları dönemleri), Sel, deprem vb. felâketler için gönderilen Kızılay yardımları da muhtaç yurtdaşların eline çok zaman varamamış, fırsatçı ve vurgunculara verilmiştir. Kızılay'ın tüzüğündeki amaçlarına göre çalıştığı ve amacına eriştiği söylenemez.

Türkiye Komünist Fırkası. (Resmî) Resmî Türkiye Komünist Fırkası, 18 Ekim 1920 tarihinde, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalioğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl), Süreyya (Yiğit) gibi radikal görüşlere sahip meclis üyeleri yer almıştır.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın 3 ay gibi kısa bir süreyi kaplayan kısa ömründe herhangi bir faaliyetine rastlanmamaktadır. Bu nedenle, fırkanın kurulmasında Mustafa Kemal Paşa'nın ne gibi bir amaç güttüğü konusu önem kazanmaktadır. Hükümetin resmî gazetesi *«Hâkimiyet-i Milliye»* 1 Teşrinisani 1336 (1920) tarihli sayısında, Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşunu şöyle haber vermektedir:

«Türkiye Komünist Fırkası:

Geçen hafta zarfında Türkiye komünistlerini bir araya toplamak, onları muayyen bir program etrafında bir takım teşkilâta (örgüte) rabteylemek (bağlamak) üzere resmen bir T.K.F. teşekkül etmiştir (kurulmuştur). Ahiren (sonradan) nizamnamesini (tüzük) neşreden (yayınlayan) fırka, şimdiden faaliyete geçmiş addedilebilir. Yaptığımız tahkikata nazaran (araştırmaya göre) fırkanın programı bazı küçük tadilât (değişiklikler) ile Üçüncü Enternasyonal'in kabul ettiği program olup bu programın tatbikat itibariyle memlekete geçireceği merhaleler (aşamalar) fırka tarafından ayrıca izah edilecektir (açıklanacaktır). Fırkanın merkez-i umumi dairesi (genel merkezi) Taş Hanı karşısında hazırlanmış olan dairedir.»

Yeni kurulan bu resmî komünist fırka, İstanbul'daki İngiliz gizli haber alma örgütünün raporlarında ise, «Halk Fırkası» (Zümre) ile «Yeşil Ordu»nun bir uzantısı olarak nitelendirilmiştir.

Ali Fuat Paşa'nın Türkiye Komünist Fırkası kâtip-i umumisi (genel sekreteri) Hakkı Behiç'ten aldığı telgrafta (26 Ekim 1336) ise, fırkanın genel kongresi toplanıncaya kadar uygulanacak ve izlenecek esaslara dair bir «mesai» programı düzenlendiği haber verilmekte; ayrıca fırkanın 30 kişilik bir genel merkezi, 9 kişilik bir kurucu heyeti olduğu kaydedilmektedir.

Doç. Dr. Mete Tunçay, *«Türkiye'de Sol Akımlar, 1908 - 1925»* adlı kitabında Resmî Komünist Fırkası'nın kurdurulmasında güdülen amaçları, sırasıyla, şöyle belirtiyor:

1. Anadol'da «komünist» sıfatlı resmî bir parti olmasının, Türk - Sovyet görüşmelerini olumlu yönde etkilemesi olasılığı,

2. 1920 yılının sonbahar aylarında Anadolu'da önem kazanmaya başlayan sol akımlara karşı, bütün bu akımları denetim altında tutmaya yarayacak bir örgüt oluşturma kaygısı. Gerçekten de, o dönemde, Rus sefaretinin el altından bazı zümreleri idare ettiği biliniyordu. Çerkes Ethem'in millî kuvvetleri çevresinde birtakım bolşevik cereyanlar dolanıp duruyordu, ayrıca, Yeşil Ordu'nun bazı üyeleri, tatil kararına rağmen, faaliyetlerine devam ediyorlardı. Okullarda, «Anadolu'da şûralar hükümeti var olsun» mısralı marşlar bile söyleniyordu. İşte bütün bu eğilimlerin denetimsiz yayılmasının önüne geçmek için bir fırka kurulmuştur. Nitekim, Hakkı Behiç, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, «artık bolşevizm, komünizm efkâr ve esasatı (fikir ve ilkeleri) üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin, fotoğraflı vesika ve selâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunmayacaktır (izin verilmeyecektir).» diyordu. Fırka, Çerkes Ethem'i kendisine çekmeyi başarmış, hatta yurt dışındaki İttihatçılarla bile ilişki kurmaya çalışmıştır.

3. Fırkanın kurulmasının, 1920 sonbaharına kadar bir varlık gösterememiş olan ordunun askerî stratejik durumu ile yakından ilgisi olabilir. Çünkü, ordunun yenilmesi halinde, Meclis hükümeti Doğu Anadolu'ya sığınmak zorunda kalabilir, Sovyetlerin yardımına büyük ölçüde ihtiyaç duyabilirdi. Dolayısıyla, Lord, Kinross'un düşündüğü gibi, böylesi acil bir durumda, Türkiye Komünist Partisi'nin başa geçmesi ve bu parti aracılığıyla Sovyetler'e karşı bağımsızlığı biraz olsun koruyabilmek amaçlanmış olabilir. Nitekim, Mustafa Kemal'in «sol»a her zaman «biz» açısından baktığı, Rusya'ya göndermeden önce Tevfik Rüştü'ye söylediği şu sözlerde açıkça görülüyor: «Bizi dünya tanımazsa komünistlerle birlik olur, kurulan yeni dünyada yerimizi alırız. Fakat memlekete yabancı eli sokmayız. Görüşümüzde samimiyiz, bu bir oyun değildir. Ama ne olursak biz oluruz, asla yabancı eli karıştırmayız.» Yine Mustafa Kemal, Meclis'te Bakû Kurultayı'nın hazırlıkları nedeniyle şunları söylemiştir: «Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz gideriz.»

Resmî Türkiye Komünist Fırkası birkaç konuda yararlı olacağı düşünülerek kurulmuş, ancak komünizm ideolojisinin yayılması istenmemiş örneğin Mustafa Kemal'in «Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır.» sözlerinin belirttiği gibi, hele orduda etkili olması olasılığına karşı önlemler düşünülmüştür.

Üçüncü Enternasyonal'in ilkeleri doğrultusunda kurulduğu öne sürülen fırka kendisini bir hayli «komünist» saymasına rağmen, Komintern'e yaptığı üyelik başvurusu reddedilmiştir.

Resmî T.K.P.'nin düşünsel temeli: Hükümetin resmî gazetesi *«Hâkimiyet-i Milliye»*de 1920 yılında yayınlanan çeşitli yazılar, Türkiye'deki komünistlik akımlarını ikiye ayırmaktadır: Yeşil Ordu'nun resmî T.K.F.'na gidecek saf ve samimi kolu ile Yeşil Ordu'nun T.H.İ.F.'na gidecek şarlatan ve entrikacı kolu, ve gizli T.K.P. Ancak, Hâkimiyet-i Milliye'nin bütün bu cereyanların en ileri gideninin önünde bulunmayı, dünyanın temellerini değiştirmeye yönelen komünizm programının savunucusu olmayı kendi-

sine uzun bir zamandan beri görev saydığı kaydedilmektedir. Bu memlekette komünizmin Rusya'da olduğu gibi kanlı bir ihtilâl ve haşin bir proletarya diktatörlüğü kurulmasına gerek olmaksızın, yumuşak bir geçişle gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. «Bolşevizm inkılâbı bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Her şeyde körükörüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılâpçılıkta.» sözleriyle bir ihtilâl olasılığı bertaraf edilmeye çalışırken, doğrudan doğruya T.K.F.'nin yayın organı olan *Yeni Gün* gazetesinde de, «Halihazırda komünist fikirlerin teşkil ettiği program, memleketimiz için sadece zararlı değil, aynı zamanda hatta tahripkârdır. Bir asker bir vatanı olması gerekmediğini idrak ederse, onu savunmak için ortaya çıkmaz; milletlerden nefret edilmeyeceğini duyarsa gidip Yunanlılarla **döğüşmez...**» sözleriyle benzer görüşler dile getirilmektedir.

T.K.F. sol fikirlerin Türkiye'ye uygulanmaları için birtakım pragmatik yollar aramış, hatta islâmiyeti sosyalizmin esası olarak göstermiştir. (Yeşil Ordu'da olduğu gibi.) *«Yeni Gün»*ün «Türk Karl Marx'ı» dive tanıttığı Ali İhsan Bey, dünya ihtilâlinin teorik bir uğraş olduğunu, onun yerine Anadolu için sosyalist bir program düşünmenin daha uygun olacağını yazmıştır. Zaten, T.K.F.'nin önde gelen kişileri sık sık fırkanın bolşevik olmadığını tekrarlarken, uygulamada zamanın Türk toplumunun yapısına uygun olduğunu göstereceği sol fikirlere ağırlık verileceğini belirtmişlerdir. T.K.F.'nin Hakkı Behiç imzalı beyannamesinde ise, başlıca ulusal özgürlük, ülkenin batı kapitalizminden kurtarılması, içteki düşmanın kapitalizm, dıştaki düşmanın ise emperyalizm olduğu, devrimin her sevden önce evrim ve gelişme anlamına geldiği, kanlı bir ihtilâle gerek olmadığı, ihtilâl taklitciliğinden kacınılacağı, komünizmin islâm ilkeleri ile uyuştuğu ve benzeri görüsler yer almaktadır.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın sonu: Çerkes Ethem ayaklanmasının bastırılması sırasında, ömrü ancak 3 ay süren Resmî Türkiye Komünist Fırkası da, Anadolu'daki solu bastırma eylemleri arasında yok olup gitmistir. Fırkanın genel sekreteri Hakkı Behiç Bey, Malta'dan dönüsünde Rauf Bey'e vazdığı 20 Tesrinisani 1921 tarihli mektubunda, Çerkes Ethem olayını ve T.K.F.'nin sonunu şöyle anlatıyor:

«...İşin vahametinden çırpındığım bir sırada Ethem'in pederini Eyüb Sabri Bey ile beraber gönderip baba itaatinden bilistifade Ethem'i itidale davet etmeyi muvafık bulduk. Bir gece M. Kemal Paşa'ya haber gönderdik, muvafakat etti. ...Vükela efendileri Eskişehir'e tenezzüh için mahsus trenle vagonlar tertip edilirken bu mühim meselenin halli için mutad hareket programında bile aksilik zuhur etti. Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyit etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırka namına ihtilâl yapıldığına, Ethm'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta benim de şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-i hasetten, Levs-i menfaatten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istilâ etti. ...*«Yeni Dünya»* gazetesi bir eşkiya yatağı gibi basıldı, muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mes'ul namına da benim ismim bulunduğu halde en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazi mebuslara söyleyenler bunun tab edilmemesi için bana bir tezkerecik dahi yazmadılar. Beyanname tab edildi ve cürm-ü meshut halinde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannameyi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hicbir tarafından cürüm teşkil etmesine imkân görülmemiş bir makaleden dolayı) matbea ve gazete müstahdemleri avlarca hapsolundu. Bu gazetenin müdir-i mes'ulü ben idim ve hiçbirşeyden haberdar olmayarak yattvordum.»

(Resmî TKF için bakınız: M. Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar* (1908 1925), 3. basım, Bilgi Yavınevi, Ankara, 1978, s. 162 177, ile s. 482 485).

Zafer Toprak

T.K.P. Tutuklamaları. Türkiye Komünist Partisi'ni yönettikleri ve örgüte bağlı hareketlere katıldıkları savı ile kimi sosyalistler hakkında açılan davalar. İlk kez Türk Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresi 15 ağustos 1922'de Ankara'da toplanacakken hükümetçe yasaklanması üzerine genel sekreter Salih Hocaoğlunun girişimiyle gizli olarak yapılması sonucu (bkn. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) dava açıldı. Ve kimi yöneticiler çesitli cezalara çarpıldılar. 1 mavıs 1923'te ise Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adına yavımlanan bildiride «komünist bir hükümet ikame etme» savı ileri sürülerek açılan davada partinin baskan ve genel sekreteri ile birlikte 20'ye yakın yönetici ve üyesi tutuklandı. Aralarında Dr. Şefik Hüsnü, Ali Cevdet, Dr. Samih, Eczacı Vasıf, Sadrettin Celal, Vanlı Kazım, Hasan Ali (Ediz), ressam Namık İsmail vb.larının bulunduğu kişilerden kimilerinin «iddianame»de Türkiye Komünist Partisi'nden başka Türkiye Komünist Gençler Birliği adlı gizli kuruluşun üyeleri olarak gösterildiler. İstanbul'un TBMM hükümetinin yönetimine girmiş olmasına karşın, özel tören yapılmadığı gerekçesiyle beraat istemi yolundaki savunmalar, mahkemece kabul edilmek tutuklananlar serbest bırakıldı.

1925 Tutuklamaları, 1 Mayıs 1925'te Amele Teali Cemiyeti adına yayımlanan bildirinin Dr. Şefik Hüsnü tarafından yazıldığı saptanmış olması nedeniyle açılan davada Türkiye İşçi ve Köylü Sosyalist Fırkası yöneticileri yargılandılar. Daha önce ülke dışına çıkmış bulunan Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Hasan Ali (Ediz), Ali Cevdet «gıyaben» yapılan duruşmada, yakalanmayan örgütçüler 15'er yıla; Abdi Recep (Amele Teali Cemiyeti genel sekreteri), Şevket Süreyya (Aydemir), Eczacı Vasıf, Süleyman Necati (Üster), Dr. Mümtaz, Hikmet (Kıvılcımlı) 10'ar yıla; İbrahim Hilmi (Bursa'da çıkan Yoldaş gazetesi yönetmeni), Elektrikçi Nuri Sadrettin Celal, Şevki, Mimar Semih, Nuri Haydar 7'ser yıla hüküm giydiler. Nizamettin Nazif, Mesut Sait, Ali Rasim (Adasal) beraat etti. Koğuşturmaya uğrayanlardan Şair Yaşar Nezihe, Yahya Ferit vb. takipsizlik kararı aldılar.

18 ay sonra bir yasa değişikliği nedeniyle tüm hüküm givenler de serbest bırakıldı. Dr, Şefik Hüsnü'nün cezası ise bir yıla indirildi

1927 Parti Tutuklaması: Araştırmacıların genellikle birleştiklerine göre bu evrede TKP örgüt sekreterliği yapan Vedat Nedim (Tör) ile, ülke dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü aralarında enternasvonalin Türkiye üzerindeki kararlarının uygulanması konusunda derin anlasmazlık başgösterdi. Bu nedenle Dr. Şefik Hüsnü gizli olarak Türkive'ye gelmek zorunda kaldı. Ve —sonradan duruşmalarda açıklandığı üzere— yeni bir merkez komitesi oluşturdu. Bu asamada Vedat Nedim, tüm belgelerle Şefik Hüsnü'nün bulunacağı yeri bildirmesi üzerine tutuklamalar başladı (1927 Komünist Tevkifatı, 1978 ile Dr. Fethi Tevetoğlu, Türkive'de Sosvalist ve Komünist Faalivetler, 1967). Dr. Şefik Hüsnü duruşmalarda yaracın «Lenin'in asarına taraftar mısınız?» bicimindeki sorusunu, «Ben Lenin'den evvel meshur sermaye muharriri Karl Marks'ın eserlerini okudum Lenin'i bundan sonra takip ettim. Bu büyük mürşit ve rehberlerin takip ettikleri

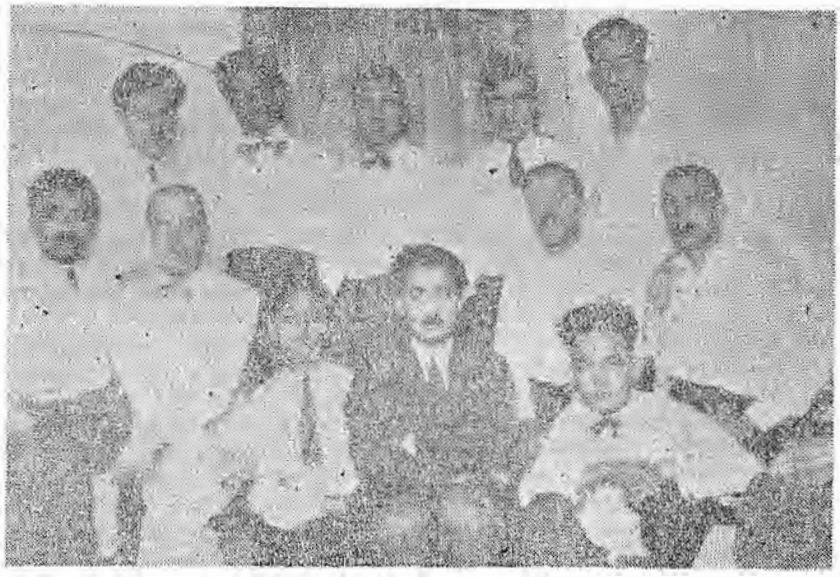

1925'de İstiklal Mahkemesinin mahkum ettiği komünistler Ankara Cezaevinde soldan sağa: Arkada ayaktakiler; Miimtaz (Tıbbiye talebesi), Hikmet [Kıvılcımlı] (Tıbbiye talebesi), Haydar (Tıbbiye talebesi), Neşati (Tıbbiye talebesi), Samim (Mimar), önde oturanlar; Vasıf (Eczacı), Şevket Süreyya, Nuri (Elektrikçi), Sadrettin Celâl (ceketli), Abdi (tekniker), İbrahim Hilmi (Bursa Yoldaş sahibi), —onların önünde— Şevki (Sanayi talebesi)

gaye beşeriyeti selamete isal edecek (vardıracak) bir gayedir. Beşeri bir görüş, felsefi bir telakki ile komünistliğe karşı bende mefkurevi bir merbutiyet (ülküsel bir bağlılık) teessüs ettim. Anayasa ve komünist örgütlenme üzerindeki bir soruyu yanıtlarken de «Teşkilatı Esasiye kanununun ilk maddesi milletin hakimiyetini mutlak bir surette kabul eder. Bu hakimiyeti komünistler herkesten evvel arzu ediyorlar. Ben komünist olmakla Teşkilatı Esasiye kanununun tamamiyle tatbikini isteyen bir ferdim,» dedi. Sonraki celsede Vedat Nedim'in belgeler ve örgütlenmeye ilişkin açıklamalarına dayanarak, yargıcın Merkez Komitesi hakkındaki sorularını yantlarken amacının, «Resmi bir amele fırkasının müsaadesini istihsal etmek üzere ihzari (ön) faaliyete geçmek» olduğunu vurguladı.

Yargılama sonunda Ceza Yasasının 171. maddesi uyarınca Dr. Şefik Hüsnü (önceki bir yıllık cezası eklenerek) bir yıl altı ay; Vedat Nedim (yargıç kararı ile maddenin öngördüğü cezanın 1 ay 10 gün indirilmesiyle) 2 ay 20 gün; Baytar Salih Hocaoğlu, Hamdi Şamilof, Fahrettin dörder ay; Muallim Adnan Sadık, Şevket Süreyya, Elektirikçi Nuri, Tesviyeci İbrahim ve Küçük Hakkı, Saatçi Niko, Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) ile İzmir gurubundan Kerim (Soyka), Ragıp Usta, Şoför Tevfik, Tornacı Fethi, Makinist İhsan, Elektrikçi Mesrur Naci, Tornacı Suphi ve Adana gurubundan Demirci Mehmet Kaplan, Kazancı İsmail, Tornacı Abdülmecit, Makinist Şevket üçer ay, Tornacı Şamil Tevfik de bir ay onbeş güne hüküm giydiler, ayrıca «gıyaben» yargılananlardan Hüsamettin (Özdoğu), Suphi dörder ay; Sarı Mustafa (Börklüce), Nazım Hikmet, Hasan Ali (Ediz), Laz İsmail (Bilen), Alaeddin üçer aya mahkûm edildi.

1929 Tutuklaması: İzmir'de 25 haziran 1929'da başlayan dava «taklibi hükümet» suçlaması ile, Ceza Yasasının 147 ve 171. maddelerine dayanarak açıldı. Laz İsmail (Bilen), Dr. Hikmet (Kıvılcımlı), Hüsamettin (Özdoğru), Ferit (Kalmuk), Mano Safyan, —İzmir örgütü başkanı olduğu saviyle— Ahmet Kaya vb. 28 kişiden oluştu. Sanıklar ilk duruşmada davanın komünistlik davası olması gerektiğini belirttiler. Buna karşın mahkeme konunun komünistlikle ilgisi bulunmadığını, hükümeti devirmeyi amaçlayan bir örgütün söz konusu olduğunu kabul ederek davayı bu yönde yürüttü. Sorgularında tüm sanıklar poliste işkence altında ifade alındığını belirterek kendilerini suçlayan konuşmaları kabul etmediklerini bildirdiler. Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) sorgusunda, «komünistlik davasından geldiğini» belirterek, «Kararnamede maznunlar hakkında muhakememizin esbabı mucibesi olarak şöyle iki cümle vardır. «Ameleninecat (kurtuluş) ve refahı için mevkii iktidara amele adamlarının geçirilmesi ve bunun mevkii fiile getirilmesini temin» demektedir. Bunlardan birincisi nazariyat, diğeri de ameliyat esaslarına müstenittir. Savcı Türk vatandaşları bu kabil fikirlerde serbesttirler. Yani burdaki amele adamları düşüncelerinde böyle bir serbestliğe sahiptirler. Hatta bu fikrin memleket siyasetini tedvirde hakim olması da meşrudur. Yalnız yeterki bu maksatla kullanılacak vesait meşru olsun.»

Bendenizin şu kararname ve ithamnameden anladığım şudur: Türkiye'de komünist efkarı ile yaşamak hatta sonuç efaline teşebbüs etmek bir cürüm değildir. Nitekim, ceza kanununda komünistliği musavver ve hedef ittihaz etmiş bir cürüm yoktur.» dedi. (Hizmet gazetesi, 26 haziran 1929).

Laz İsmail (Bilen) ise: «Ben burda komünistlikten dolayı değil, doğrudan doğruya taklibi hükümet ve icra vekilleri heyeti iskata teşebbüs cürmüyle maznunum. Bu ise varit değildir. Ben bir inkılapçıyım. Bir inkılapçıyı millî esasatı tamamiyle kavramış emperyalizmin fenalığını idrak etmiş ve demokrat bir idare altında proleteryanın davasını benimsemiş bir inkılapçıyı bağlamak, onu irticai bir ithamla bağlamak istemek doğru değildir. Reddederim Çünkü ben komünistim.» *(Hizmet* gazetesi, 27 haziran 1929).

Hüsamettin (Özdoğu), «Ben herşeyden evvel bir ameleyim. Ameleliğe millî inkılabın ilk zamanlarında atıldım. İlk hayatım Ankara imalatı harbiyesinde geçti. Orada o zamanlarda hükümetçe resmen tanınmış bir Halk İştirakiyun Fırkası vardı. Burada bütün amele prensipleri, amele meslekleri, içtimaiyat ve hayatı görüşülüyordu. Tetkikata başladım ve gördüm ki, memlekete en yakın amele prensibi komünizm mefkûresi idi,» diyerek başka bir soruyu yanıtlarken şunları söyledi: «Biz ameleden adamları iktidar mevkiine geçirmek istiyormuşuz. Şüphesiz bir vatandaş gibi ameleden adamların mevkiiye geçmesini isteriz. Hangi kanun ameleden adamların mevkii iktidara geçmeyeceğini yazmıştır. İntihap hakkımız sarihtir. Ben bunun aksini gösterir bir şeye tesadüf etmedim. Ben böyle düşündüğüm için 1 Mayıs beyannamesi yazdığım söylenerek dövüldüm. 1 mayıs amelenin siyasi, içtimai, ve iktisadi bir hitap, bir talep günüdür. 1924'te amele Ankara'da muhafız taburunun himayesinde nümayiş yapmış, Meclis önünde bağırmıştır.» *(Hizmet* gazetesi, 27 haziran 1929).

Öteki tutukluların da bu içerikteki savunmalarına karşın 16 temmuz 1929 günü

sonuçlanan davada, «sanıklar işçiden adamların iktidar mevkiine gelmelerini sağlamak için herbiri seviye ve iktidarına göre birer görev alarak halkın hükümete karşı nefret hislerini uyandıracak şekilde bir takım baştan çıkartıcı bildiriler yayınlayıp dağıtmak ve hükümetin mevkiini zayıflatarak icra vekilleri heyetini cebren iskata halkı teşvik ettikleri sabit olduğu» gerekçesiyle suçluluklarına karar verildi. Ve Dr. Hikmet (Kıvılcımlı), Hüsamettin (Özdoğu), Laz İsmail (Bilen), Ferit (Kalmuk), Ahmet Kaya dörder yıl altışar ay; Niko, Mano Şafman, Koço, Yusuf, Troçki Mehmet, Şoför Mehmet ve Halil (Yalçınkaya) dörder yıl; Hilmi, Niyazi, Abbas, Mehmet Şükrü, Salomon, İbrahim, Makinist Tevfik dörder yıl almakla beraber yaşlarından dolayı cezaları indirilmiş yakalanamayan Nedim, Baytar Mehmet, Niko Sinkiyeviç'e «gıyaben» dörder yıl ceza verildi.

1929 tutuklaması: Diyarbakır Cezaevindeki tutuklu komünistler. Halil Yalçınkaya (solda oturan), Hüsamettin Özdoğu (ayakta üçüncü), İsmail Bilen (sağda ayakta gözlüklü), Konstantin ve Kaya (sağda oturanlar) [13.7.1932]

1930 Tutuklamaları: İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir'de Hasan Ali (Ediz)'e bağlı TKP imzalı bildiriler dağıtıldığı savı ile açılan davada yapılan yargılama sonucu Hasan Ali dört yıla; Emin Remzi, Nusret, Mehmet Ziya iki yıla; Cemal Halit, Hatice, Münire, Terzi İsmail birer yıla; ve öteki sanıklar hafif cezalara hüküm giydiler. Aynı yıl Reşat Fuat'a 4 yıl ceza verildi.

1931 Tutuklaması: 1930'da dört yıla hüküm giyen Hasan Ali (Ediz)'nin cezaevinde bulunduğu evrede eniştesi terlikçi İsmail yolu ile örgüt yönetimini sürdürdüğü saviyle açılan bu davada, sanıklar Komünist Gençlik Bayramı günü olan 1 ağustos 1931'de Komünist partisi'nin tanınması toplantı yapılması vergilerin indirilmesi. askerliğin kısaltılması yolunda bildiri dağıtmaları nedeniyle yargılandılar.

Hasan Ali, Celal Zühtü Benneci (bakn. Benneci Celal Zühtü) yedi yıl altışar aya, Ressam Halit, Nusret, Teğmen Sabih, Salim Ragıp ve Burhan Neşet çeşitli cezalara hüküm giydiler.

1932 Tutuklamaları: 1932'de İstanbul'da toplandığı öne sürülen TKP kongresinden sonra (bkn. Rasih Nuri İleri, ***TKP gerçeği ve bilimsellik***, 1976) İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde görülen bu davada Tornacı Emin (Sekun), Margarit Vilda (Reşat Fuat Baraner'in ilk eşi, komintern delegesi), Zeki (Baştımar) hazırlayıp çoğalttıkları bildirilerin yakalanması üzerine tutuklandılar. Yargılama sonunda Emin Sekun 7 yıla; Talat ve Cemal, 4'er yıl sekizer aya; Margarita Vılda, Ahmet Fırıncı (bkn. Fırıncı Ahmet), Selim Sırrı, Ali Rıza, İrfan, Makinist Fakih, Remzi Üçer yıl dörder aya hüküm giydiler. Pepe Hüseyin, Toraman Usta, Osman çeşitli cezalar aldı. Zeki Baştımar beraat edenler arasındaydı.

Öte yandan İstanbul'da gene bir bildiri dağıtılması ve Süleymaniye Camiine «**Kahrolsun Açlık ve Sefalet**» yazılı flama asılması olayı nedeniyle Emin (Bilecen), Kerim Sadi, Şöfer Halit (Irgat), Şöför İsmail, Abdülvehap, David Nae, Seyit (Atılal) vb. tutuklandılar. Emin (Bilecen) örgütü yönettiği, şoför Halit Irgat ve Şoför İsmail flamayı astıkları saviyle yargılandı. Dava sonunda iki - dört yıl arasında cezalar verildi. Kerim Sadi beraat edenler arasındaydı.

Aynı yıl, TKP örgütlenmeleri dışında kalmasına karşın, bu savla açılan başka bir davada Nazım Hikmet, Nail V. (Çakırhan), Ömer Tosun, Mustafa (Tekin), Ali Galip (Sertel) Adana, Bursa ve İstanbul'da tutuklandılar. Duruşmalar Bursa'da yapıldı. Önce idam istemiyle yargılanan Nazım Hikmet dava sonunda beş yıla hüküm giymişse de Cumhuriyetin onuncu yılında çıkarılan yasa gereğince 1930'lu yıllarındaki bütün davalardan hüküm giyenler gibi affa uğradı.

1920'lerden 1944'e kadar İstanbul ve dışındaki propaganda, yayım ve örgüte bağlanmayan girişimler nedeniyle çok sayıda tutuklama yapıldı. Kerim (Soyka), İbrahim (Topçuoğlu), Melek (Topçuoğlu) vb. hakkında bir işçi örgütü kurma saviyle açılan dava (1932); H. İ, Dinamo, Ruşen Zeki, Elektirikçi Muzaffer'in vb. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde 1 mayıs bildirisi dağıtmaları nedeniyle yapılan tutuklamalar (1935) gibi. Harpokulu ve Yavuz Zırhlısı Nazım Hikmet, Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) Nuri Tahir, Kemal Tahir, Hamdi Şamilof, Kerim Korcan, A. Kadir, Galip Arda, Ömer Deniz vb. hakkında açılan davanın yıllar sonra, iktidar çevrelerinin bir kanadınca düzenlendiği meydana çıktı.

1944 Ankara Parti Davası: Yedek Subay Okulu öğrencisi Ziya Nur Erün'ün cebinde parti bülteni yakanlandığı saviyle başlayan tutuklamalara 65 kişi dahil edildi. Aralarında Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, Fehmi Kurucu, Hikmet Elin, Sebati Selimoğlu, «Gandi» Nihat Balyoz, Kirkor Sarafyan, Mustafa Birtan, Halit Irgat, Davit Nae, Avni Güner, Münir Belen, Ali Tokuş Zihni Turgay Anadol, Jak İhmalyan, Hasan İzzettin Dinamo, Tevfik Dilmen, Mustafa Arhavi, Suat Derviş, Selahattin Akarışık, Arif Nanak, Aram Pehlivanyan (A. Saydam), Troçki Mehmet Çoba, Celal Zühtü Benneci Osman Paçalı'nın bulunduğu kişiler hakkında ceza yasasının 141/1. maddesine aykırı hareket etmeleri nedeniyle dava açıldı. Daha önce İstanbul'da tutuklanan Hasan Basri Alp, (bkn. Alp, Hasan Basri) Emniyet müdürlüğünün üst katından düşerek öldüğünden dava dışı bırakıldı. Emin Sekun, Mih-

ri Belli ile birlikte İlerici Gençler Birliği davasında yargılandılar. (bkn. İlerici Gençlik Birliği Davası). Ankara Garnizon Komutanlığı 2. No.lu Askeri Mahkemesinde 3! ekim 1944'te başlayan dava 3 mart 1945 sonuçlandı. Reşat Fuat Baraner mahkeme önünde yaptığı savunmada Türkiye Komünist Partisi'ni o aşamada yönettiği, partiyi kurduğu yolundaki savı reddederek «Ben önceden iki kez parti üyesi olmaktan mahkûm olmakla bu defa yeniden kurmam imkânsızdır.» dedi. Ve savunmasında şu noktalara değindi:»

«Biz milletimizin harbe girmesini istedik. Saraçoğlu hükümeti sağcı olduğundan sahadan çekilsin dedik, halen de istiyoruz. Milli Kurtuluş zamanında memleketin Komünist Partisi vardı. Sonradan burjuva hakimiyeti teessüs edince, yani harp kazanıldıktan sonra cemiyetler dağıtıldı. Fakat neşriyat serbestti. 1925'te neşriyat da men edildi. 1929'daki iktisadi buhran dolayısı ile komünistlere daha şiddetle harekete başlandı. Bundan sonra 1936'da komünistler T.C.K.'nın 141. maddesi ile cezalandırılmaya başlandı. Şimdi biz 141. madde ile tecyize edilebilir miviz? İçtimai zümreyi devirmek maksadımız var mıdır? Türkiye'nin içtimai vasfı buna müsait değildir. Proleterya diktatörlüğü Türkiye'ye tatbik edilemez. Yani içtimai zümreyi devirmek mevzuu bahis olamaz. Partinin dilekleri ve görüşleri bülteni açıktır. Çünkü bunda: Halkçı, devletçi, anti - faşist, Sovvetlerle dost olmak istiyoruz. Türkiye Komünist Partisi Türkiye Halk Partisi ile birlikte çalışmayı inkar ediyor.

İctimai nizamı ihlal keyfiyetine gelince: Türkiye'de ictimai nizam burjuva ferdi nizamıdır. Biz Türkiye'de hakiki demokrasi nizamını istiyoruz. Meclisin hükümetin yeniden kurulmasın istemek içtimai nizamı bozmak demek değildir. Demokrasiyi köklendirmek demektir.

Bizim sahadan çekilmesini istediğimiz bazı şahsiyetler vardır. Bunlar içtimai zümreyi ifade etmez. İsme lüzum yok. Bunlar satılmış kimselerdir. Turancılar, ırkçılar. Biz ırkçılıkla mücadele ettik, irticai önlemek istedik. Bütün kemalistleri mücadeleye davet ettik. Bunları biz evvelden hissettik, vatani borcumuzu ödedik. İşte şimdi onların fenalıkları meydana çıktı. Mahkemeye verildiler. Eğer bunların tesviki ile demokrasiye haro acsaydık büvük bir hata etmis olurduk. Ben komünistliğin cemiyetimiz hakkında havırlı olduğuna inanmış bir adamım mülk ve millete biz, iddianamede iddia edildiği gibi, acımıyor değil. bilakis cok acıyoruz ve düşüncemiz ancak milletimizin menfaatidir. Bizim teşebbüsümüz milletimizin menfaatini düşündüğümüz içindir. Biz orduya siyaset sokmadık. Yazılarımızda ordumuzu meth ve sena eyledik.» (Gerekçeli Hüküm, sf. 29-30, bas. 1945).

Davada yargılanan işçilerden Ali Tokuş ise savunmasında «Saraçoğlu hükümeti 5. Kol hükümetidir. Bozguncu ve ırkçı bir hükümettir. Bunun icraatından millet değil ancak Von Papen memnun kalmıştır. Halkı ekmeksiz bırakan biz komünistler mi olduk, yoksa Saraçoğlu mu?» diye dönemin hükümetini suçlayarak beraatını istedi.

Duruşma sonunda T.K.P.'yi yönettiği savı ile yargılanan Reşat Fuat Baraner, Sebati Selimoğlu, Davit Nae, Nihat Balyoz, Hikmet Elin, Mustafa Birten, Karabük örgütü yöneticilerinden olduğu öne sürülen, Turgay Zihni Anadol, Halit Irgat, Arif Özinsel, Cemali Güngörmez hüküm giydiler. Reşat Fuat 9 yıla, Sebati Selimoğlu ile Davit Nae 6 yıl dokuzar ay cezaya çarpıldılar. Zeki Baştımar, Celal Zühtü Benneci, Mustafa Arhavi, Arif Nanak, Aram Pehlivanyan, Münir Belen beraat edenler arasındaydı. Örgüte katıldıkları saviyle yargılananlardan 22 kişi ise 6 ay ile 1 yıl sekiz ay arasında cezaya çarpıldılar.

1946 Tutuklamaları: Cemiyetler Yasasının değiştirilmesi üzerine Dr. Şefik Hüsnü Değmer liderliğinde kurulan, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Esat Adil Müstecaplıoğlu liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Partisinin 16 Aralık 1946'da kapatılması üzerine kimi yöneticilerle üyeler tutuklandılar. Ve sözü geçen partilerde T.K.P. örgütlenmesi yaptıkları savı ile yargılandılar. TSEKP'den Dr. Şefik Hüsnü 5, Ahmet Fırıncı (Dede), Hüsamettin Özdoğu (TSP'den) Nail V (Çakırhan) dörder yıl; Ragıp Ervardar, Süleyman Taki (TSP'den), Celâl Zühtü Benneci, Hasan Erin, Ali Ceyhan (TSP'den), İsmail Kurucu, Mustafa Özçelik, Mehmet Özder, Ahmet Titiz, Faris Erkman, Aram Pehlivanyan, Hayık Açıkgöz, Müntekim Ökmen, Mustafa Arhavi, İbiş Aydınlatan, Kerim Soyka, Tahir Ara, Şahabettin Kıvılcımlı üçer yıl; İsmail Tanıkoğlu iki yıla hüküm giydiler.

Troçki Mehmet, (TSP'den) İhvan Kabakçoğlu, Dr. Hulusi Dosdoğru, Hadi Malkoç, (İstanbul Sendikalar Birliği başkanı) Ferit Kalmuk, Jak İhmalyan, Yusuf Balkanlı birer yıla mahkûm oldu. Esat Adil Müstecaplıoğlu, Mustafa Börklüce beraat edenler arasındaydı.

Kararda, «TKP. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi adiyle legale çıkmış, Parti TKP'nin bir devamıdır. Kurucu veya üye olup TKP. ile ilgisi bulunmayanlar hakkında kamu davası açılmamıştır» denmekte Türkiye Sosyalist Partisi içinde «Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun'da TSEKP ile birleşmek istemesine» karşın gizli örgütle ilgisi bulunmadığı kabul edildiğinden beraatına karar verildi.

1951-53 Tutuklamaları: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kapatılmasından sonra yeniden gizli olarak TKP örgütlenmesini devam ettirdikleri savı ile Zeki Baştımar, Mehmet Bozışık, Kemal Ergin, Macit Bilge, Tevfik Dilmen, Ömer Lütfi Tuncay, —1950 affını izleyen günlerde de,— Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner. —ülke dışından dönen— Mihri Belli, Halil Yalçınkaya, Celal Zühtü Benneci, Ahmet Fırıncı vb. hakkında açılan dava. Tutukla-

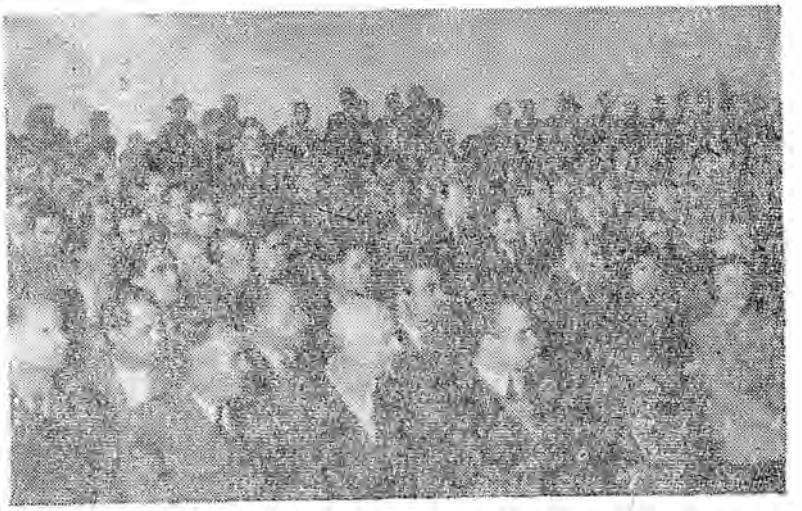

T.K.P. tutuklamalarından bir duruşma

1951 - 1953 tutuklaması: (öndekiler soldan sağa) Vecdi Özgüner, Mustafa Arhavi, Turgut, Ressam Sarı Ahmet, Tonga Salih, Şevki Akşit; (ortadakiler soldan sağa) Patriyot Hayati, Reşat Fuat Baraner (Merkez Komitesi), İbrahim Atılal, Yüzbaşı Abdülkadir (Vedat Türkali), Dr. Şefik Hüsnü (Merkez Komitesi), Halil Yalçınkaya (Merkez Komitesi), Arif Nanak; (ayaktakiler soldan sağa) Fadıl Barkan, Faik Şekeroğlu, Kemal Ergin, İbrahim, Recep Yelkenkaya, Conga Mustafa, İbrahim, Sabahattin, Tramvaycı Halil, Mehmet Emin Atılal, Ormancı Kamil, Seyit Atılal, Mihri Belli (Merkez Komitesi), Cazım Aktimur, Şoför İdris.

malar Dr. Sevim Tarı (Belli)'nın 26 ekim 1951 günü Marsilya'ya giderken, üzerinde belgelerle yakalanması ile başladı. 2 ekim 1953'e kadar sürdürülerek 200'ü aşkın kişi gözaltına alındı. 188 kişi yargılandı. Davaya dahil edilenlerin yüzde otuzu endüstri ve tütün işçisi; yüzde yirmi biri memur ve müstahdem, yüzde ondokuz yüksek okul ve üniversite öğrencisi, yüzde sekiz serbest meslek sahibi yüz de on sanatçı, ve yüzde oniki öğretim üyesi, esnaf, imalatçı ve tüccar biçiminde oluştuğu görüldü.

İstanbul, Ankara, İzmir illerinden değişik yaş guruplarında eskiden hüküm giymiş yada ilk kez tutuklananların yanısıra yirmiye yakın kadın tutuklandı. Ankara Türkiye Gençler Derneği, İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, İstanbul Tütün İşçileri Sendikası, Paris İleri Jön Türklerin Partinin yan kuruluşları olarak öne sürüldüğü duruşmalarda ceza yasasının 141/7 maddesinden yararlanmak amaciyle ihbar sayılan ilk tahkikat ifadelerini İstanbul il sekreteri savı ile tutuklanan Tevfik Dilmen ve Ankara il sekreteri savı ile tutuklanan Ömer Lütfi Tuncay ile Aclan Sayılgan, Ali Hikmet Maltepe, Yılmaz Çolpan ve 14 sanık duruşmada da kabul ettiler. Ve yasa uyarınca cezaları dörtte üç oranında indirildi.

Merkez Komitesi üyesi oldukları savı ile yargılananlardan Dr. Şefik Hüsnü Deymer 7 yıla mahkum edilmişken cezası Temyizde yaştan dolayı 4 yıl iki aya; Reşat Fuat Baraner 7 yıla, Zeki Baştımar 10 yıla, Mihri Belli 7 yıl, Halil Yalçınkaya 7 yıl, Mehmet Bozışık 7 yıl sekiz ay ve 1950'den sonraki toplantılara katılmadığı gerekçesiyle, 2 yıl sekiz aya hüküm giydiler. Ahmet Fırıncı iki yıl tutuklu kaldıktan sonra beraat etti. İl sekerterlerinden Kemal Ergin ile Macit Bilge 10'ar yıl ceza aldılar. Yöneticilik savı ile yargılananlardan Abdülkadir Demirkan (Vedat Türkali) 9 yıl, Cazim Aktimur, Kamran Baştuji, Bekir Yaşlıçam, Sabahattin Dikmen, sekizer yıl; Şevki Akşit, Enver Gökçe, Ahmet Bilge yedişer yıl, Seyim Tarı, Recep Yelkenkaya, Kamil Akar, Fadıl Barkan, Faruk Ural, Bekir Karayel 6 yıl; Cemil Toyger, Oruç Ali Tütenkesen, Vecdi Özgüner, Abuzer Özdemir, Faik Şekercioğlu, Mustafa

Arhavi, Şehamettin Bakırsan, İbrahim Atılal, Salih Baştürk, Arif Nanak, Halil Çalışır, Kadri Buldu, Hayati Sahir Sencer, Mehmet Üstünel, Recep Akesi, İdris Erdinç, Mustafa Toprak, Seyit Atılal beşer yıla hüküm giydi. Sağlık nedeniyle cezai sorumluluğu kalktığından Yaşar Çöl'ün davası düştü. 61 sanık beraat etti. 74 kişi hareket katılarak 141. maddeye aykırı eylemde bulunduğu savı ile iki yıldan beş yıla kadar ceza aldılar. Sekiz kişinin de zaman aşımı nedeniyle af yasası gereğince davaları düştü.

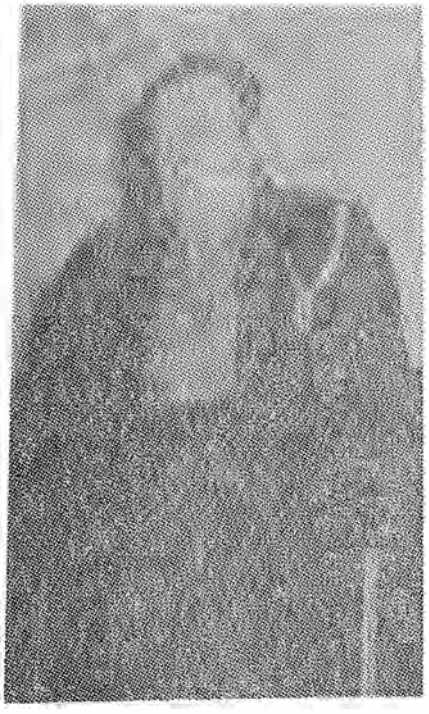

1951 tutuklamasının duruşma savcısı Halil Ölçer

Behice Boran, Sadun Aren, Mübeccel Kıray, Arif Damar, Şükran Kurdakul, Ferit Teksoy, Arslan Kaynardağ beraat edenler arasındaydı.

12 mart döneminde Şadi Alkılıç, Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Azra Erhat, Dr. Nihat Sargın, Harun Karadeniz, Çetin Özek, Matilda Gökçeli Masis Kürkçügil, Osman Saffet Arolat, Şiar Yalçın vb.'nın dahil edildiği «TKP» adlı davanın mahkeme kararıyle Türkiye Komünist Partisi örgütlenmeleriyle ilgili olmadığı anlaşıldı.

Rasih Nuri İleri

Türkiye Köylü Partisi. 19 Mayıs 1952'de Ankara'da kuruldu. 29 Mayıs 1951'de Demokrat Parti Adana kongresinde çıkan anlaşmazlıktan sonra D.P.'den ayrılan milletvekilleri Prof. Remzi Oğuz Arık, Dr. Cezmi Türk ve daha sonra ayrılan Yusuf Ziya Eker, Süreyya Endik ile Prof. Ethem Menemencioğlu, Tahsin Demiray, kurulacak partiye katılmak üzere kendini dağıtan Liberal Köylü Partisi kurucularından Asaf İlbay, Asım Günç'ün aralarında bulunduğu 90 kişinin kurduğu partinin Fahri başkanı Ethem Menemencioğlu, ilk Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık'tı.

Kuruluş bildirisinde amacının «türk ulusunun özgürlük ve eşitlik içinde birliğini sağlamak, sınıf temeline dayanmamakla birlikte Türk toplumsal yapısının temelini oluşturan köy ve köylüyü ön plana alan bir kalkınma yolunu tutmak, köylünün yaşam düzeyini yükseltmek ve tarımsal kalkınmaya ağırlık vermek» olduğu açıklanan parti, yeni bir anayasa, anayasa mahkemesi, iki meclisli parlamento, bağımsız yargı, idarede özerklik öneriyordu.

Ekonomi politikası, orta ve büyük köylülüğü ve genel olarak küçük burjuvanın çıkarlarını gözeten parti programında Tarım refermına ilişkin olarak «bir yandan, büyük toprak sahibi sıfatıyla toprağı işleterek üretimi arttıran yurttaşların huzursuzluk ve güvensizlikten korunmasını, üretim güçlerinin verimlerini artırmayı... bir yandan da ailesi ile birlikte çalışarak çiftçilik yapan yurttaşların geçimlerine yetecek miktarda toprak işlemelerini, mümkün olan yerlerde toprak mülkiyetine sahip olmalarını sağlamak ve devlet toprakları başta olmak üzere işlenmemiş toprakları köylüye dağıtmak» gerektiği açıklanmıştı.

T.K.P. 1954 ve 1957 seçimlerinden yenik çıktı. Demokrat Parti'nin muhalefete karşı gittikçe artan baskısı gerekçe gösterilerek Millet Partisi ile birleşme kararı alındı ve 16 Ekim 1958'de «Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi» kuruldu.

(A.T.)

Türkiye MADEN İŞ Sendikası (İstanbul - 1947): 3518 Sayılı Sendikalar Kanunu'nun çıkarılmasından sonra kurulmaya başlanan sendikalardandır.

27 Temmuz 1947'de Yusuf Sıdal, Enver İçten, Emrullah Gültekin, Nizamettin Babaoğlu, Mahmut Özer, Rifat Yakar, Ali Dönertaş, İlyas Çelik, Emin Bertan, Cafer Değirmenci ve Ömer Ürenay'ın kuruculuğunda çalışmaya geçti. Yusuf Sıdal başkanlığa getirilmesinden sonra (28 Eylül 1947) çalışmakta olduğu Şâkir Zümre Fabrikasındaki işine son verildi.

Sendikanın ilk hedefi 3008 Saylı İş Kanunu'nun değiştirilmesi idi. Türkiye Maden İş Sendikası adını 1956'da (30 Eylül) alan Sendikanın 2. Kongresinde (1948) Başkanlığa Nizamettin Babaoğlu, Üzeyir Kuran ise (1951) Kognresinde Başkan seçildi. Ancak Üzeyir Kuran da, Yusuf Sıdal da yaşlılıklarını ileri sürerek görev almak istemeyince sendika'nın Bakırköy Şubesine 1951'de üye yazılan, sonra da Bakırköy Şube Başkanı olan Kemal Türkler Genel Başkan seçildi (1954).

Kuruluşunda adı İstanbul Madenî Eşya Sanayii İşçileri Sendikası olan bu örgüt, Türkler'in Başkanlığı döneminde Türkiye ölçüsünde örgütlenmeyi amaçladı ve başardı. 1961 Anayasasından sonra sendikanın Batı ülkelerine açılmas dönemi ve sendikayı Bölge Temsilcilikleriyle yönetme düzeni başladı. Bu dönemde Sendikann Yürütme Kurulu 1963 de şöyleydi:

G. Başkan Kemal Türkler, Başkanvekili Kâzım Narmanlı, Genel Sekreter Ruhi Yümlü. 1. Bölge Temsilcisi İsmail Sığın, 2. Bölge Temsilcisi Cavit Şarman, Üçüncü Bölge Temsilcisi İsmet Demir Uluç, Dördüncü Bölge Temsilcisi Aydener Tandoğan idi.

Bu Bölge Temsilciliklerine Topkapı, Silahtarağa, Şişli, Pendik, Adapazarı ve İzmit Ankara, Küre, Almus, Adana, Eskişehir Emet İzmir Eğmir (Balıkesir), Göcek (Muğla), Antalya - Sivas, Kayseri, Divriği şubeleri bağlıydı.

T. Maden - İş, 31 Aralk 1961'de İstanbul'da işçi isteklerini dile getirecek bir miting yapılmasını üyesi bulunduğu İstanbul İşçi Birliğine önermiş ve bunu toplantılarda savunarak gerçekleşmesini sağlamıştı. Bu miting, işçi hareketlerine yön veren bir aşamayı oluşturdu. Anayasada grev hakkı tanındıktan sonra Türkiye'de ilk önemli grev bu sendikanın üyelerine ve sendika temsilcilerine karşı baskılar yapan Kavel Fabrikasında başladı. Kavel grevi, işçilerin hakları için kışın en soğuk günlerinde ve her türlü saldırılara, taşlı sopalı, silahlı baskılara karşın direnebileceğini gösterdi.

Bu arada merkezi İsviçre'de bulunan Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (İMF) üyesi ve bu yolla da Birleşik Amerika'nın sendikalarınca yönlendirilen Uluslararası Hür İşçi Sendikalar Konfederasyonuna (İCFTU'ya) üye oldu. Kemal Türkler, İMF'nin Yürütme Kuruluna da seçildi. Bu dış ilişkiler sonunda sendikanın düzenlediği çeşitli seminerlere İMF Genel Sekreteri Charles Lewinson ve Federal Almanya Metal İşçileri Sendikası yöneticilerinden Mr. Hanke konferansçı olarak davet edildi. Ancak 1965'ten sonra T.Maden-İş Sendikası sosyalist ülkeler sendikalarıyla ilişki kurarak Dünya Sendikaları Federasyonuna üye oldu ve Sosyalist ülkelerle dış ilişkilerini pekiştirdi. 1977 de otuz yaşına basan Maden-İş sendikası 20.yılını dolduracağı sırada da 1967 de DİSK'in kurucu ilk üyesi oldu.23. Dönem Genel Ku-

lunu Aralık 1979 da yapan T.Maden-İş, geçen onurlu büyük mücadelesi sırasında 13 işçi şehidi verdi. Bunlar: Şerif Aygün, Muammer Çetinbaş, Yakup Keser, Hasan Yıldırım, Kahraman Alsancak, Ziya Baki, M. Atilla Özbelen, Abbas Lüle, Remzi Tat, Metin Balgır, Nihat Özyağlı, Ramazan Çabuk, Niyazi Darı'dır.

1975'ten 1979 sonlarına kadar 46 işyerinde grev yapan sendika 16 işyerinde de lokavt zulmüyle karşılaşmıştır. 1977 1979 döneminde ise 53 işyerinin kapanmasıyla 2646 işçisi etkilenmiştir. Türkiye ölçüsünde 14 Bölge Temsilciliğiyle yönetilen sendika eğitime en çok önem veren sendikaların başında gelmiştir. İki kongre arasında A tipinde 101 seminer düzenlemiş ve bunlarda 4.500 işçi eğitilmiştir. B tipi 16 seminer yapılmış ve bu eğitim çalışmalarına 1.306 üye katılmıştır. Eğitimci yetiştirme amacıyla 17 seminer düzenlenmiş ve katılan 752 üyeden 464'ü eğitimci olarak seçilmiştir.

Maden İş Sendikası Yürütme Kurulu üyeleri ile DİSK Yürütme Kurulu arasında çıkan tüzüksel tavırlar sendikanın 1 yıl süreyle DİSK'ten geçici çıkarma cezası almış, bazı yöneticileri de kesin olarak üyelikten çıkarılmıştır. DİSK'in hazırladığı tek tip tüzük koşuluna uyma nedeniyle Maden İş'in yaptığı son erken Genel Kurul, DİSK'in önerdiği demokratik tüzüğü kabul etmiş ve Şubat 1980'de yeniden DİSK üyeliğini kazanmıştır.

22 Aralık 1979'da sona eren Genel Kurulunda Yürütme Kuruluna yine Genel Başkan olarak Kemal Türkler, Genel Başkan vekilliklerine Bahtiyar Erkul, Kemal Daysal, Murat Tokmak ve Halit Erdem seçildiler. Şinasi Kaya'nın aday olmaması üzerine de 5. Genelbaşkanvekilliğine Ekrem Aydın (Ankara Merkez Temsilcisi) getirilmiştir. Genel Sekreterliği de, Mehmet Karaca kazanmıştır.

Ancak Aralık 1979 kongresinde Enternasyonal marşı çalındığı ileri sürülerek Kongre Başkanlık divanını oluşturan Metin Denizmen (Bank İş G. Başkanı), Cevat Özhasırcı (Baysen G. Başkanı) ve Necdet Onaran ile Kemal Türkler ile Maden İş'in bazı yöneticileri Sıkıyönetim Komutanlığınca tutuklanmış, bir süre sonra bırakılmıştır.

Kemal Sülker

***Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı* (T.M.G.T.)** Dünya Gençlik Örgütü'nün (World Assembly of Youth) kurulması için 1949 yılında İngiltere'de yapılan toplantıya Türkiye'den de Türkiye Milli Talebe Federasyonu temsilcileri katılmıştı. Bu arada, aynı yıl kurulan federasyonun tüzüğüne de, «Milli Gençlik Komitesi» kurulması, amaç olarak konmuştu. 12-13 Ekim 1951'de Türk Kadınlar Birliği, Yeşilay Gençlik Kolu, Kızılay Gençlik Kolu, Anadolu Oymağı ve Milliyetçiler Derneği'nin temsilcileriyle Milli Gençlik komitesi kuruldu. Komiteye, 20 Haziran 1952'de, Türk Devrim Ocakları ve daha sonra da TEKSİF sendikası üye oldu. Komite 8 Mart 1954'te Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı adını aldı ve aynı yıl kabul edilen tüzüğe göre asil üyeleri Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Türk Devrim Ocakları, TEKSİF, Türk Kadınlar Birliği ve 1957'de katılan Türkiye İzciler Birliği oldu. Komitenin kuruluşundan beri üye olmasına karşın TMGT'nin çalışmalarına katılmayan Milliyetçiler Derneği, 1959'da, gerici tutumundan dolayı mahkeme kararıyla kapatılmasından 6 ay önce, kuruluştan çıkarıldı. TMGT'nin gözlemci üyeleri, Avrupa ve Dünya Federasyonu Fikrini Yayma Cemiyeti, Tiyatro Derneği, Türk Ziraatçiler Cemiyeti idi. TMGT'nin amacı, Türkiye'de çeşitli yönlerde çalışan gençlik hareketlerini birleştirerek dayanışmayı artırmak, özellikle öğrenci ve işçilerin gençlik kesimiyle ilgili sorunlarını çözmeye çalışmak, dünya gençliği ile Türk gençliği arasında dayanışma sağlamak, dünya barışı için çaba göstermek, Türk gençliğini yurtta ve dünyada temsil etmekti.

Birçok uluslararası örgüte üye olan TMGT, 1964'te Bakanlar Kurulu kararıyle «kamu yararına dernek» olmuştur.

Milli Gençlik Komitesi'ne bağlı olarak «**Avrupa Konseyi Gençliğin Avrupa Kampanyası Türkiye Sekreterliği**» kuruldu. Bu komite TMGT'nin bir komisyonu olarak, fakat parasal geliri Avrupa Konseyi'nden sağlanarak çalıştı. Başlıca yöneticileri Ali İhsan Çelikkan ve Esin Talu Çelikkan'dı. Konuyla ilgili yurt dışındaki kongre ve seminerlere çeşitli kesimlerden gençlerin gönderilmesini organize etti, yurt içinde de aynı konuda çalışmalar düzenledi.

Gençlik konularında çeşitli yayınları olan TMGT'nin ***Gençlik Dergisi*** adında aylık bir yayın organı da vardı (bak. Gençlik Dergisi)

TMGT, 27 Mayıs 1960 öncesinde lâikliği, hukuk devleti ilkelerini, insan hak ve özgürlüklerini 27 Mayıs 1960'tan sonra 1961 Anayasası'nı, düşünce özgürlüğünün genişletilmesini, yeraltı kaynaklarının ulusallaştırılmasını ve Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesini savundu. Bunun için çeşitli toplantılar, konferanslar, seminerler düzenledi, yayınlar yaptı.

Milli Gençlik Komitesi Başkanı Dr. Erdoğan Meto'dan sonra Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı'nın genel başkanlığını yapanlar arasında Sabahattin Başbuğ, İsmet Giritli, Nedim Üşdiken, Kemal Okvuran, Yavuz Celâsin, Aytekin Ozan, Metin Kumbasar, Çetin Özek, Cevdet, Nacaloğlu, Erol Ünal, Alp Kuran, Suat Abdik bulunmuşlardır.

Türkiye Milli Talebe Federasyonu (T.M.T.F.) Tüm yüksek öğrenim kurumları ve fakültelerindeki öğrenci derneklerinden oluşan gençlik kuruluşu (1949-1971). Merkezi İstanbul'da, ikinci başkanlığı Ankara'da olan ve İzmir'de bir bölge temsilciliği bulunan federasyonun amacı, yüksek öğrenim gençliğinin sorunlarıyla ilgili eğitici ve kültürel çalışmalar yapmak, uluslararası kültür şenliklerine ve uluslararası gençlik örgütlerinin düzenlediği kongrelere katılmak, başka ülkelerin öğrencileriyle karşılıklı kültürel, turistik ilişkiler kurarak dünya ve Türk gençleri arasındaki bağları güçlendirmekti.

TMTF, 1961 Anayasasından sonra, Dünya Gençlik Örgütü'ne (Way-World Assembly of Youth) Türk gençliğini temsilen kurucu olarak girmiş, ayrıca ulusal öğrenci birlikleri koordinasyon sekreterliğinin de kurucu üyesi olmuştur.

TMTF, 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti hükümetlerinin dinsel gericiliğe ödün vermesi ve Atatürk döneminin ilerici uygulamalarından geriye dönmesi üzerine baş gösteren gerici hareketlere karşı toplantı ve yürüyüşlerle tepki gösterdi ve bu nedenle, TMTF kongreleri ve yönetimleri, Demokrat Parti döneminin sonlarına doğru baskı altına alındı. 1959 yılında TMTF'nin yasal yöneticileri dövülerek polis tarafından TMTF binasından atıldılar ve Samet Güldoğan TMTF Genel Başkanı yapıldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra yeniden olağan yönetimine kavuşan TMTF, 1965'de Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi üzerine benzer baskılara uğramaya başladı. 1966'da yasal kongreye karşın eksik ve olaya uymayan bir mahkeme kararını ileri sürerek, polisin koruyuculuğunda TMTF'li gençlere saldıran gericiler ve faşistler, TMTF binasını işgal ettiler. Atatürk'ün «***Bursa Nutku***»nu okuyan bir öğrenciyi polis kovaladı. Öğrencilerin bir bölümü karakola götürüldü. Mahkeme TMTF'yi, yed-i adil olarak atadığı Doç. Nevzat Yalçıntaş'a teslim etti. TMTF, 12 Mart 1971'den sonra, öteki öğrenci dernekleriyle birlikte, siyasal eylem yaptığı gerekçesiyle, kapatıldı ve binası Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verildi.

TMTF'nin Genel Başkanlığını yapanlar arasında Ali İhsan Çelikkan, Mesut Ülkü, Nedim Üsdiken, Hüsamettin Canöztürk, Nurettin Sözen, Ahmet Güryüz Ketenci, Sencer Güneşsoy, Ethem Özdemir bulunmuşlardır.

Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Bir-

Liği (TMMOB). Türkiyede mesleğini yürüten sivil ve asker yüksek mimar ve mühendislerin uzmanlık dallarına göre birer oda kurmaları ve böylece kamunun ve ülkenin yararı ve mesleğin gelişmesi için gerekli girişimleri ve çalışmaları yapabilmeleri için 1954 yılında 6235 sayılı yasayla kurulmuş meslek örgütü. Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği, 1974 yılında yayınlanan yönetmeliğe göre yurdun kalkınmasında, kamunun ve ülkenin çıkarlarının sağlanması, yurdun doğal kaynaklarının bulunması, korunması ve işletilmesi; tarımsal ve sınaî üretimin arttırılması, ülkenin sanat ve teknik yolda kalkınması, mesleğin gelişmesi; mensuplarının şeref ve onurları ile hak ve yetkilerinin korunması için gerekli gördüğü girişim ve etkinlikte bulunmakla yükümlüdür.

TMMOB Mimarlar Odası İnşaat Mühendisleri Odası, Makine Mühendisleri Odası, Kimya Mühendisleri Odası, Maden Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisleri Odası, Fizik Mühendisleri Odası, Jeoloji Mühendisleri Odası, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Şehir Planlama Mimar ve Mühendisleri Odası, Gemi İnşaat Mühendisleri Ocası, Ziraat Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Meteoroloji Mühendisleri Odası, Metalürji Mühendisleri Odası, Jeodezi Mühendisleri Odası'ndan oluşmaktadır. TMMOB Genel Başkanlığını uzun süre Teoman Öztürk yaptı. Odalar her geçen yıl kuruluş amaçlarını doğrultusunda geliştirici çalişmalar yaptılar.

Mimarlar Odası yönetmeliğine göre, oda, meslek ve meslekdaşların görev ve yetkilerini düzenlemek, ülke içinde ve dışında resmi ve özel kuruluşlarla işbirliği yaparak uygulama ve kuram alanında gelişme sağlamak üzere her türlü etkinlikte bulunmakla görevlidir.

Oda yönetim kurulu meslek çalışmalarıyla ilgili konularda öteki meslek kuruluşları ile işbirliği yaparak üyelerinin hak ve yetkilerini korur, resmi ve istenildiğinde özel işlerde bilirkişilik yapmak üzere üyelerin uyacağı yasal ilkeleri sağlar, mesleksel hizmetlerin asgari ücretlerini kararlaştırır, her türlü meslek yayını yapar; mesleğin uygulanmasında görev alan başka teknik elemanların yetki ve sorumluluklarını tanımlar. Üyesi bulunduğu dış kuruluşlarla uzmanlığını ilgilendiren konularda işbirliği yapar, ülke içindeki ve dışındaki resmi ve özel kuruluşlarla dayanışma sandıkları kurar; odanın amacıyla ilgili her türlü yayını yapar.

Mimarlar Odası Kamu yararı açısından çeşitli konularda etkinlik gösterdi. Kıyıların kamulaştırılması ve kent arsalarının devletleştirilmesinin gereği üstünde yoğun çalışmalar yaptı. Özel okulların devletleştirilmesi konusunu Anayasa mahkemesine kadar götürdü. Özel mimar ve mühendislik okullarını bitirenleri oda üyeliğine kabul etmeyince açılan davalar sırasında özel yüksek okulların Anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa mahkemesinde dava açtı ve olumlu sonuç aldı. Eski eserlerin korunması konusunda da çalışmalar yaptı. «Gayrimenkul Eski Eserler» ve «Anıtlar Yüksek Kurulu» ile işbiriği yaparak eski eserler korunmasında etkin oldu. Öte yandan Mimarlık Odasının çağdaş mimarlık eğitiminin yurdumuzda gelişmesinde de önemli katkıları oldu. Mimarlar Odasının aylık *«Mimarlık»* adlı bir dergisi vardır. Bu dergide ve çeşitli yayınlarında, Oda, kent ve kır topraklarının kullanımı üstüne çeşitli görüşler yayımladı.

T.M.M.O.B.'ne bağlı öteki odalar da kendi alanlarında kamu yararını gözeten çalışmalar yaptılar. Elektrik Mühendisleri Odasının Elektrik enerjisi, Maden Mühendisleri Odasının madenlerin devletleştirilmesi konularında yaptıkları çalışmaların bu konularda kamuoyunun oluşmasına önemli katkılar getirdi.

(A.T.)

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) 1964 yılında yurt içine ve yurt dışına seslenen radyo ve televizyon yayını yapmak; bu yayınlar için gerekli tesis ve istasyonları kurmak, işletmek, göreviyle ilgili alet ve cihazları kısmen ya da tamamen imal etmek, uluslararası veya yabancı benzer kuruluşlarla ilişkileri düzenlemek amacıyla kurulmuş tüzel kişiliğe sahip tarafsız olması gereken kamu kuruluşu. Kurumun yayın ilkeleri yasası şöyle saptanmıştır: «Her çeşit çalışmalarında Anayasa'nın özüne ve sözüne bütünüyle bağlı olan; insan haklarına dayanan milli, demokratik, layik ve sosyal cumhuriyete, Türk Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne bağlılığı güçlendirmek; Atatürk Devrimleri'nin, Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini öngören dünya görüşünü yerleştirmek ve geliştirmek; ulusal güvenlik ile genel ahlâkın gereklerini ve ulusal gelenekleri gözetmek; ulusal kültür ve eğitime yardımcılık görevinde, Türk milli eğitiminin temel görüş, amaç ve ilkelerine uymak; haberlerin toplanması, seçilmesi ve yayımlanmasında tarafsızlık, doğruluk, çabukluk ilkeleriyle çağdaş habercilik teknik ve metodlarına bağlı olmak; haberle yorumları birbirinden açık olarak ayırmak; yorum niteliğindeki yayınları belirtilen esaslara uygun olarak ve Anayasaya aykırı olmayan karşıt görüşleri içine alacak şekilde hazırlamak; kaynaklarını belirtmek ve yorumları hazırlayanların ad ve ünvanlarını açıklamak; açık oturumlarda da karşıt görüşlere imkân ölçüsünde yer vermek».

1937 tarihli telsiz yasası ek ve değişikliklerinde gösterilen elektromagnetik dalgalar aracılığıyla ses, işaret ve resim vermeye yarayan tesislerden, radyodifüzyon ve televizyon tesisi niteliğinde olanların kurulması ve işletilmesi tekeline sahip olan TRT. bir Genel Müdür başkanlığında bakanlar kurulu'nca atanan üç; üniversiteler, basın kuruluşları, sendikalar işveren sendikaları, esnaf ve sanatkârlar konfderasyonu **Odalar** Birliği ve Ziraat Odaları Birliğini temsil etmek üzere seçilmiş birer üyenin oluşturduğu yönetim kurulunca yönetilir. Ayrıca, yönetim kurulunun üyelerini ilgili kurumların saptadığı adaylar arasından seçtiği TRT Seçim Kurulu, Koordinasyon Kurulu Danışma Kurulu, siyasal yayınlar hakem kurulu vardır.

Türkiye'de radyo Cumhuriyet'in ilk yıllarında dünyadaki ilk radyo istasyonlarından pek kısa bir zaman sonra 406 sayılı Telgraf ve Telefon Yasası ile haberleşme sistemlerini devlet adına işletme yetkisi verilen PTT'nin bir Fransız şirketiyle 10 yıllık ayrıcalık karşılığı Türk telsiz telefon şirketini kurmasıyla yayına başladı. 1936'da Ankara'da uzun ve kısa dalgalarda yayın yapacak istasyonlar ve yeni stüdyo binası yapıldıktan az sonra sözleşme süresi dolan Fransız şirketivle sözlesme yenilenmedi ve Istasyonların işletmesi HİT'yi geçti

Televizyon şebekesinin kurulması için incelemeler, 1964'te TRT'nin kurulmasıyla başladı. Daha önce 1960 yıllarından itibaren İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi öğretim niteliğinde deneme yayınları yapıyordu. TRT 1968'e kadar kapalı devre olarak yaptığı televizyon yayınlarını Batı Almanya'nın hediye ettiği 600 W gücündeki bir televizyon vericisiyle Ankara'da haftada üç gün yayına başladı ve 1971 yılında İstanbul, Ankara, İzmir'e yayın yapılmaya başlandı. Giderek Türkiye'nin öteki illeri de yayın alanına girdiler.

1961 Anayasasına göre Özerk olması gereken TRT 1971 12 Martından sonra yapılan değişiklikle özerk olmaktan çıkarıldı. Tarafsızlık ilkesi getirildi. 12 Mart öncesi, 12 Mart dönemi ve 12 Mart sonrası İsmail Cem'in genel müdürlük dönemi ile ondan sonraki dönemler ülkenin siyasal ortamının geçirdiği değişikliklere koşut olarak TRT uygulamalarındaki ayrılıkları gösterir.

TRT'nin kuruluş dönemini içeren Adnan Öztrak yönetiminde, kurum, kamuoyunda fazla tartışma konusu olmamıştır. Bunun başlıca nedeni, o yıllarda TV'nin henüz çok sınırlı bir izleyiciye gidebilmesidir. Zaten bünyesi gereği daha az etkin olan radyo yayıncılığı ise, yerleşmiş yayın gelenekleri doğrultusunda sürdürülmüştür.

Bu döneme ilişkin olarak özellikle 12 mart yönetimince oluşturulan ve Anayasadaki özerklik maddesinin değişimine gerekçe yapılan savlar daha çok, TRT'de çalışanların yayıncılık dışındaki kişiliklerine yönelik olmuş, bir de TV'nin sadece Ankara'ya yapabildiği deneme yayınlarında birkaç prodüktörün «anarşistleri ekrana getirdiği» söylenmiştir Ancak, bu tür savlara dayanak yapılan TV programları da, iki-üç'ü geçmemiştir.

Musa Öğün'ün TRT Genel Müdürlüğü, çok açık iki misyonu taşımıştır. İlki, TV denen aracı teknik olarak bir an önce yaygınlaştırarak yeni rejimin bundan yararlanmasını sağlamak. İkincisi, TRT kadrolarında «solcu» diye bilinenleri kurumdan uzaklaştırarak «güvenilir» bir ekip kurmak, yayınları 12 Mart esprisine göre yeniden düzenlemek.

1974 Şubat'ı ile 1975 Mayıs'ını kapsayan İsmail Cem'in genel müdürlük dönemi ise, TRT açısından, bir «demokratikleşme dönemi» olarak nitelenebilir. Bu dönemde, TRT habercilikte toplumun bütün kesimlerine toplumdaki farklı düşüncelere Anayasa ve TRT yasasının öngördüğü biçimde yer vermişti.

1975de kısa bir süre için TRT Genel Müdürlüğüne gelen Nevzat Yalçıntaş, kilit görevlere MC doğrultusunda bazı atamalar yapmıştır. Yayınların kalitesi kısa sürede düşmüştür. Ancak kendi atama kararnamesi Danıştay'ca iptal edilmiş olduğundan görevden ayrılmıştır.

Yalçıntaş'ı izleyen Karataş dönemi, TRT'nin kesinlikle MC felsefesine bağımlı kılındığı, MHP eğilimlilerin öne çıktığı, taraflılığın açıkça yapıldığı, yayınların büsbütün bozulduğu dönem olmuştur. Karataş kararnamesinin de Cem'in baş vurusuyla Danıştayca iptaline rağmen, Karataş, görevi sürdürmüştür.

1977 seçimi sonrasında kurulan bir aylık CHP hükümeti, Danıştay kararına dayanarak Karataş'ı görevden almış, ancak, kurumun, vekâleten yönetilmesini öngörmüştür. Bu göreve Gn. Md. Yardımcısı Cengiz Taşer atanmıştır.

Ecevit hükümetinin TRT'ye atadığı Cengiz Taşer, pasif bir yönetim kurmuş ve bu yönetimde MC alışkanlıklarının çoğu devam etmiştir. Demirel hükümetinin genel müdürlüğe getirdiği Doğan Kasaroğlu ise, kurumdaki demokrat ve ileri nitelikli bir çok kişiyi görevden almış, yerlerine, sağ politikaya yatkınlıklarıyla bilinenleri getirmiştir. Haberlerde hükümete yatkın anlayış geliştirilirken, programlar tümüyle içerik ve anlamdan yoksun duruma getirilmiş, genel olarak izleyicinin giderek büyüyen bir hoşnutsuzluğuna yol açılmıştır.

(A.T)

Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası: Dünya Bankası (İBRD) tarafından gönderilen Barker Heyeti'nin tavsiyesi üzerine, özel sanayie kredi vermek için, bir özel teşebbüs olarak, anonim şirket statüsünde kuruldu (2.6. 1950) 1949 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası heyetinin vardığı sonuç, Türkiye'de bir sermaye birikiminin başladığı, ancak «gerekli ortamın henüz yaratılamamış olması» nedeniyle, biriken sermayenin taşınmaz mal ve altın gibi alanlara yatırıldığı, fakat alınacak önlemlerle özel teşebbüsün geniş ölçüde sanayi yatırımlarına kaydırılabileceğiydi. Bu önlemler arasında özel sektörün yapacağı yatırımlar için gerekli iç ve dış finansmanda bulunacak ve teknik yardım yapacak bir «kalkınma bankası»nın kurulması da vardı. Bu kurumun özel teşebbüs tarafından yönetilmesi, hükümet tarafından da teşvik görmesi ve desteklenmesi isteniyordu. Bankanın 12,5 milyon TL.'lık kuruluş sermayesinin % 75'i özel bankalara, % 15'i ticaret ve sanayi odaları ve borsalarına, % 10'u da özel sınaî kuruluş ve işyerlerine aittir. Dünya Bankası da 9 milyon dolar ödünç verecekti. Bankanın sermayesine İş Bankası, Osmanlı Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Selânik Bankası, Türk Ticaret Bankası, Akbank, Banka Komerçiyale İtalyana, Banka di Roma, Holantse Bank Üni. N V., Türkiye İmar Bankası, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Odası, Çukurova Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., İzmir Pamuk Mensucat, Mensucat Santral olmak üzere 33 kurum katıldı.

Dünya Bankası (International Bank For Reconstruction and Devolopment) Sınaî Kalkınma Bankasına, T.C. hükümeti ile Dünya Bankası arasındaki istikraz anlaşması gereğince ilk olarak % 3.75 faizle 9 milyon dolarlık kredi açtı (19 Ekim 1950). İkinci bir anlaşma ile aynı amaca yönelik olarak, buna 9 Milyon dolarlık bir ek yapıldı (10 Eylül 1953). Bu defa faiz oranı % 4,875'e yükseldi.

Bankanın kuruluş amaçları şöyle sıralanıyordu: a) Yeni özel sanayiin kuruluş ve genişlemesine yardımcı olmak, hızlandırmak, b) Yerli - yabancı ortaklığı şeklinde kurulan işletmelere yardım ve bunları teşvik etmek, c) Türk sanayiine ait hisse senedi ve tahvilin özel mülkiyete geçmesine ve özel mülkiyette kalmasına yardımcı olmak. Banka sayılan amaçlarına ulaşmak için orta ve uzun vadeli krediler vermek, sınaî kuruluşlara katılmak ve bazı durumlarda bankanın kaynakları ile yeni girişimler kurmak gibi faaliyetlerde bulunacaktı. Banka, kuruluşundan plânlı dönemin başlamasına değin (1950 1963) tüketim malları sanayiinin finansmanında önemli rol oynadı. 1963 - 1969 döneminde ise ithal ikamesi amacı ile ağırlık, ara mallar sanayiinin kurulması ve sermaye piyasasının geliştirilmesi faaliyetlerine kaydırılmıştır. 1970 yılından bu yana ihracata dönük sanayiin geliştirilmesi ve sınai yatırımların ülke düzeyine yayılması amaçları ön plâna geçmiş, bu dönemde Banka, İzmir'de Ege bölgesi, Adana'da Çukurova bölgesi, Elâzığ'da Güneydoğu Anadolu bölgesi şubelerini kurmuş ve geri kalmış yöreler için özel projeler geliştirmeye başlamıştır.

Sınaî Kalkınma Bankasının sermayesi 1963'de 50 milyon liraya çıkarılmış ve % 15 payla Milletlerarası Finansman Kurumu (İFC) da ortak edilmiştir Yabancı uzmanlardan yararlanan ve ortaklarınca yönetilen bu özel banka, devletin ve uluslararası kuruluşların geniş kredilerinden yararlandırılmıştr. Bankaya bu yollardan 1966 sonu itibariyle 670 milyon lira kaynak sağlanmıştır. Hazine ve AİD yeni kredilerle banka kaynaklarını devamlı beslemiştir. Bankanın plâsmanları toplamı 1966 sonuna kadar 1 milyar 863 milyon lirayı bulmuştur. Sanayicilere döviz olarak kredi de verebilen banka, özel sanayiin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1966 sonuna kadar banka kıedilerinden 19 sanayi grubunda 764 sanayi kurumu yararlanmıştır. Sermaye piyasasını geliştirmeye çalışan Sınaî Kalkınma Bankası, 1966 sonuna kadar 38 firmanın sermayesine 125 milyon lirayla katılmış ve katıldığı şirketlerin hisse senetlerinin 38 milyon lirasını müteşebbis olmayan tasarruf sahiplerine satmıştır.

Bankanın ilk yönetim kurulu üyeliklerine Macit Duruiz, Cabir Selek, Hazım Atıf Kuyucak, Nuri Dağdelen, Suphi Argon, Hakki Avunduk ve Vehbi Koç seçilmişlerdi. Daha sonraları Banka yönetim kurulunda İş Bankası Genel Müdürü Ferit Basmacı, eski Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri eski Komutanı Nazmi Karakoç gibi kişiler de görev aldı.

Bankanın 1951 yılında 18 milyon TL. olan sanayi kredileri, 1962 yılında 334 milyon TL.'yı bulmasına karşılık, Türkiye Sı-

naî Kalkınma Bankasının sanayiin kredi gereksinmesini karşılayamadığı görülmüştür. Sanayi Kuruluşları özellikle işletme kredisi gereksinmelerini büyük ölçüde Ticaret Bankalarından sağlamışlardır. Ancak bu banka başka bir alanda etkili olmuş, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasında ve yerli ve yabancı burjuvazi arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

TSKB'nın mukaveleye başladığı krediler 1952'de 39 milyon TL. iken 1973'de bu rakam 2 milyar 927 milyon TL. olmuştur. Bankanın faaliyet alanları genişlemiştir. 1972 yılında üretilen 8,5 milyon ton çimentonun 4 milyon tonunu özel teşebbüs üretirken, bu 4 milyon tonun içinde TSKB'nın payı % 90 (3,6 milyon ton) olmuştur. Salça üretiminin % 80'i de TSKB'nca finanse edilmiştir. Banka Türkiye kapitalizminin yapısal ve bölgesel tekelciliğine uygun şekilde, kredilerinin büyük bir bölümünü Marmara bölgesine ayırmıştır (% 52). Ege bölgesine % 18, Çukurova bölgesine % 23 kredi düşerken, diğer bölgelere ancak % 7 oranında kredi vermiştir. Bankanın sermayesi 1972 sonunda 193,4 milyon TL. sına yükselmiş, öz varlığı da 322,8 milyon TL. olmuştur. Banka, Ortak Pazar'a Türkiye'nin girmesi sürecinde Ortak Pazar ülkelerinden de kredi sağlamıştır (Federal Almanya Kreditanstalt für Wiederaufbau'dan 1969'dan başlamak üzere 70 milyon Deutschemark). TSKB'nın yerli ve yabancı bankalarla, dış finans kapital kurumlariyle, yerli büyük sermayenin denetimindeki borsa ve ticaret ve sanayi odalariyle, yerli büyük sermayedarlarla, devletle, dış serbest malî piyasa ile ilişkileri vardır.

TSKBnın iştirakleri, 1962'de 30 milyon TL. iken, 1973'de 156,8 milyon TL. olmuştur. % 423,7'lik bu artış mevduat kabul etmeyen bir banka için kayda değer bir lerlemedir. Çimento, demir, boya, tarım lâçları, seramik, ağaç mamulleri, bakır, sentetik elyaf, demir döküm cam, aliminyum, karton kurşun, kil kalker çelik vb. sanayi dallarında bankanın iştirakleri vardır ki, her sanayi dalındaki bu iştirakler, yerli ve yabancı sermayenin kaynaşmasını ifade ediyor. Bankanın yeni iştirakleri arasında mermer, blok tuğla, çelik, bira vb. sanayi dalları da vardır.

Sınaî Kalkınma Bankası'nın 1977 yılı sonu itibariyle kredileri toplamı 7 milyar 111 milyon liraya ulaşmıştır. Banka, Kalkınma ve Yatırım Bankaları türündeki bankalar içinde «Sınaî Yatırım ve Kredi Bankası» ile birlikte yer almaktadır. Bu iki bankanın toplam personel sayısı sadece 389 kişidir.

Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, sermayesinin yarısından fazlasını Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının kredisi teşkil ettiğinden, faydalandığı krediler üzerinden çok büyük faizler ödemektedir. Bu bankanın kârının yarıdan fazlası Amerikan tekellerine gitmektedir. TSKB, DP'nin ABD ile işbirliğinin bir ürünü olarak tarihe geçmiştir. Bu bankanın dağıtacağı kârn hazinece ikmali hakkındaki kanun (5660 sayılı kanun) ise CHP'nin son günlerinde(24 Mart 1950) çıkmıştı. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nın elde ettiği sâfî kâr, hissedarlarına ödenmiş sermayesinin yıllık % 6'sı oranında kâr dağıtmasına elverişli olmadığı takdirde Maliye Bakanı bu kâr eksiğini Bankanın kuruluş tarihinden itibaren 5 yıl süreyle tamamlamaya yetkili kılınmştı. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, kurulduğu sırada yürürlükte bulunan mevzuata göre, Ticaret Kanununun 422. maddesi hükmünden istisna edilerek ayrıcalıklı bir işlem de görmüştü. Osmanlı devletinin yarı sömürgeleşme döneminde demiryolu kumpanyalarının «kilometre garantisi» biçimindeki kâr garantisi arama arzusu, 1950 Türkiyesi'nde Sınaî Kalkınma Bankası olayında görülmektedir. Yabancı sermayenin bu şekilde korunması, kapitülasyonlar dönemini anımsatmaktadır.

Türkiye Sınaî Kalkınma Bankas'nın içinde bulunduğu banka sisteminin yarattığı kredi düzeninde kişiler, sektörler ve bölgeler arasındaki büyük dengesizliğin, banka kredi ve sermaye yasası değiştirilerek, devlet bankalarının da sadece asıl fonksiyonları için uğraşan malî kuruluşlar durumuna dönüştürülmesi ile düzeltilebileceği belirtilmiştir.

Hâlen Türkiye'de 6224 sayılı Yabancı Sermaye Yasası yoluyla iki banka faaliyet gösteriyor. Bunlar Türk Dış Ticaret Bankası ile Türkiye Sınaî Kalkınma Bankasıdır. Bu iki bankanın toplam yabancı sermaye miktarı 51 milyon 637 bin lira olup, bu miktar toplam sermayelerinin % 11,9'udur. Kalan yaklaşık % 88 oranındaki sermaye payı T.C. uyruklu ortaklar arasında dağılmaktadır. Her iki bankanın toplam sermaye miktarı 435 milyon liradır.

Ender Kamil Boyacı

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), 19. Haziran 1946'da Şefik Hüsnü Deymer (Doktor), Habil Amoda (Diş doktoru), Haraç Akman (tesviyeci ustası), Fuat Bilege (kundura ustası), Ragıp Vardar (teknisyen), Müntekim Ökmen (gazeteci, yazar), İstefe Papodopulas, Hayrettin Emin Manoğlu tarafından kuruldu. Başkanlığa Dr. Şefik Hüsnü, Merkez Daimi İcra Komisyonu (merkez yürütme kurulu)'na Ragıp Vardar, Fuat Bilge, Müntekim Ökmen, Dr. Habil Amoda seçildiler. Parti, İzmir, Kocaeli, Ankara, Adana, Gaziantep vb. illerde kısa süre içinde örgütlenerek kadrolarını genişletti. Özellikle İstanbul, İzmir, Adana, Kocaeli'nde yandaş sendika örgütlerinin kurulmasında büyük başarı kazanıldı. İşkolu düzeyinde kurulan sendikalar bölge sendikalar birliklerinin çatısı altında birleştirildiler.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programında amacı şöyle belirtiliyordu: a) Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde emekçi halkın demokrasi hak ve hürriyetlerinden gerçekten faydalanmasını, iç ve dış siyasetinin tayininde doğrudan doğruya söz sahibi olmasını sağlamak, b) Türkiye emekçi ve köylüsünü ve tabii müttefikleri olan sosyal zümreleri ırk, mezhep farkına, deri rengine ve yerli veya muhacir olmalarına bakmaksızın yerli ve yabancı sermayedarların (kapitalistlerin) istismarlarına, siyasi tahakkümlerine karşı korumak ve irticaa, faşizme karşı sistemli bir mücadele yürütmek, c) Milleti, teşkilâtlı ve demokratik bir bünyeye kavuşturarak, bu sarsılmaz temel üzerinde, milli istiklalimizi gereği gibi sağlamlaştırmak, d) Emekçi ve köylü yığınlarının gittikçe daha geniş ölçülerde teşkilâtlanmalarına ve iktisadi siyasi hareketlere girişmelerine yardım suretiyle memlekette sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarını olgunlaştırmak.

Parti örgütü, «Köy, nahiye, mahalle, işletme, fabrika, müessese v.s. gibi yaşama ve çalışma yerlerindeki mahalli «Parti grupları», b) Mahalli parti grupları kâtip ve büroları, c) Vilâyet parti konferansları, d) Kaza ve vilayet idare kurulları; e) Merkez İdare Meclisi, f) Merkez kontrol komisyonu, g) Merkez İcra Komisyonu, h) Parti kongresi biçiminde oluşuyor, «Parti saflarında» merkeziyetçi demokrasi uyguladığı belirtilerek genelkongre kararlarına koşut biçimde siyasal doğrultu çizme görevinin merkezin yetkileri arasında bulunduğu ifade ediliyordu. Faaliyet Programında ise, «Demokrat prensiplerin memleketimizde hayata geçmesini ve kökleşmesini sağlamak ve faşizm irticaına karşı «mücadele azmi»ni paylaşan —safları dışında kalmış— diğer bütün partiler, siyasî guruplar, sendikalar, kooperatifler vb. teşekküllerle «İleri - demokrat cephe içinde omuz omuza» «mücadele birliği» koşullarının hazırlanması ilkeleştirildi (madde, 8), «Emekçiler ve TSEKP», «Köylülük ve TSEKP» bölümlerinde kent ve kır emekçilerinin durumuna değinilerek Topraklandırma Kanununun yetersizliği üzerinde duruldu. «İktisadi Meseleler bölümünde» genel menfaatler ve sağlıkla ala-

kalı büyük iktisadi işletme ve kurumların devlete geçmesini, büyük ağır sanayi kurmak, yeraltı servetlerini kıymetlendirmek, karada, denizde ve havada büyük taşıt işlerini görmek ve her nevi sigortacılık yapabilmek haklarının münhasıran devlete ait olmasını ,yerli ve yabancı bankaların devlet kontrolüne tâbi tutulmalarını tahakkuk ettirme çabası gösterileceği belirtildi. Özellikle Anayasaya aykırı yasalar konusunda duyarlık gösteren Parti, «toplanma, dernek sendika, siyasî parti kurma, partilere girme, çalışma, çalışmama, grev haklarına ilişkin yasakların kaldırılması yolunda savaşım vereceğini programında belirtirken (madde 4), yayın organlarında işçi sınıfının örgütlenme hakkının hukuksallığını vurguluyordu. Haftalık «*Sendika*» gazetesinde TSEKP, yöneticileri, yazarları bir yandan o aşamada örgütlenmedeki kazanımları yansıtırlarken, sınıf kavramı ve savaşımını yadsımaya çalışan siyaset adamları ve kuruluşlara karşı görüşlerini belirttiler. «Karl Marks'a göre Sendikalar ve Emekçilerin İnkılapçı Partisi» başlıklı yazıda (1 Ekim 1946 sendika ve parti örgütlerinin amaçları, işçi sınıfı ve birbirleriyle ilişkileri üzerinde durularak temel görüşler ileri sürüldü.

«Partili inkılapçılarla diğer emekçiler arasındaki fark birincilerin esas olarak daimi menfaatlere, umum hareketin menfaatlerine kıymet vermeleri ve sınıf mücadelesinin ileri müfrezesini teşkil etmeleridir. Marksizmin sendikacılıkla inkılapçılığı birbirlerine yaklaştırmasından her ikisi de aynı derecede faydalanmıştır. Birincisi inkılâp ülküsü bakımından, ikincisi ameli zeka bakımından inkılapçı parti varılacak gayeyi gösteriyor; sınıf savaşının yalnız bir ücret ve iş saati kavgası olmayıp aynı zamanda bir siyasî savaş olduğunu öğretiyor. Fakat sendikacılıktan varılacak gayenin ona yol açan, faal gündelik hareketler olmazsa, hiçbir kıymeti olmadığını öğretiyordu. Bugün artık çok iyi biliniyor ki, sınıf savaşı, her günlük maddi ihtiyaçların baskısı altında, insiyakî bir tarzda hareket eden kitlelerin önünde durulmaz bir faaliyetidir. İnkılapçı partinin kadroları bu geniş kaynaşma içinde pişer ve olgunlaşır.»

«*Sendika*»nın yanısıra çıkarılan «*Yığın*», «*Söz*», «*Havadis*», «*Loror*» vb. partiye yandaş dergi ve gazetelerde Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Nazım Hikmet (Nurettin Eşfak takma adı ile yada imzasız), Zeki Baştımar, Adnan Cemgil, Behice Boran, Muvaffak Şeref, Abdülbaki Gölpınarlı, Burhan Arpad, Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar, Müntekim Ökmen, Naci Sadullah, Suat Taşer, Ömer Faruk Toprak, A. Kadir, N. İlhan Berk, Enver Gökçe vb, düşün adamlarının sanatçıların yazıları şiirleri yer aldı.

Kurulduğu evrede yapılan seçimlerde, anayasaya aykırı yasaların kaldırılmadan seçime gidildiği gerekçesiyle vatandaşı beyaz oy kullanmaya çağıran TSEKP, kısa sürede örgütlenmede gücünü göstererek Türkiye Sosyalist Partisi ile birleşmesi yolundaki tabandan gelen talepleri gündeme aldığı sırada İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı (16 Aralık 1946). Dr. Şefik Hüsnü Deymer, merkez yürütme kurulu üyeleri, Ankara İl Başkanı Zeki Baştımar, İzmir İl Başkanı Kerim Soyka ve öteki yöneticileri tutuklandılar (bkn. TKP tutuklamaları).

Şükran Kurdakul

Türkiye Sosyalist Fırkası. Türkiye Sosyalist Fırkası, Mondros Mütarekesi'nden sonra, 1919 yılının şubat ayında İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın başkanı Hüseyin Hilmi, kâtib-i umumî ise Mustafa Fazıl (Çun) olmuştur. Mustafa Fazıl, İsviçre'de tahsil etmiş aydın bir kişidir; Şevket Mehmet Ali (Bilgin) ve Hasan (Birkök) adlarında iki arkadaşı ile birlikte, Hilmi çevresine deolojik plânda rehberlik etmiştir.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kuruluşundan sonra bir ay içinde yayınlanan programı, O.S.F. ve Paris Şubesi'nin programlarının izlerini taşımaktadır. (S.T.F.'nin programının tam metni için bakınız: Dr. Fethi Tevetoğlu, «*Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 1910-1960», s. 74-76) ile Prof. Dr. T.Z. Tunaya, «*Türkiye'de Siyasî Partiler*, 1859-1952», s. 465-467). Bu nedenle, programın farklı noktaları şöyle özetlenebilir; fırka programında sosyalizmin amacı bugünkü toplumun eşitsiz ve adaletsiz yapısının değiştirilmesi, bu amaçla toplumun belli başlı kuruluşlarında değişiklik yapılması olarak belirlenmiştir. Bu amaç için iki önemli talep dile getirilmektedir: Üretim ve dağıtım araçlarının devletleştirilmesi ve aynı amacı güdenlerle uluslararası işbirliği edilmesi. Bu amaçların gerçekleşmesine kadar geçecek dönemde bazı genel kapsamlı reformların yapılması da öngörülmektedir. «Siyasî» başlığı altında toplanan ve hükümete yöneltilen taleplerin çoğu eski programdaki ilkelerle aynıdır, yalnız İslâmiyete karşı eski saygılı tutum korunmakla birlikte, artık din özel bir mesele sayılmaktadır: «Din ve mezhebin bir meselesi hususiye olarak telâkkisi», m. 6. «İktisadî» başlığı altında dile getirilen önlemler, daha çok millileştirme ve malî politikaya ilişkindir. Bu bölümde, eski programda kaydedilen önlemlerin de ilerisine gidilerek, miras vergilerinin arttırılması, lüks harcamaların ve kullanılmayan servetlerin vergilendirilmesi, hatta emekçilerden vergi alınması istenmektedir.

«Sermayesiz Sınıfın Himayesi» adlı bölümde, çalışma koşullarının düzeltilmesine ilişkin talepleri topluca sunmaktadır. Bu arada, Amele Nezareti'ne bağlı, «Meşagil ve Mesalih-i Amele Kalemi» (Meşguliyetler ve Amele İşleri Dairesi) kurulması önerilmektedir.

Hüseyin Hilmi'nin çıkarttığı tek yapraklı günlük gazete «*İdrak*», mütareke döneminin tek gazetesi olmuştur. 28 Nisan 1919 tarihinde çıkmaya başlayan bu gazete, 33. asyısından sonra kesin olarak kapanmıştır. «*İdrak*»'te iç politika olayı başlıca Divan-ı Harb-i Örfî'de İttihatçıların yargılanmalarına, dış olay olarak da «Sulhü Hükümat Etrafında»ya yer verilmiştir. Ayrıca, günlük işçi haberleri «*İdrak*»ta sürekli boy göstermiştir; bu alanda gazetenin en ilginç yanını Hamallar Loncası ya da «Sandalcılar Cemiyeti Hayriyesi» gibi lonca örgütlerine açtığı kalem savaşı oluşturmaktadır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda ortaya çıkan bunalım sırasında, sadrazam Ferit Paşa, düşürülmesine rağmen, üçüncü kez hükümeti kurmakla görevlendirilince, partiler arası bir muhalefet cephesi kurulmuş, bu muhalefet cephesinin «Fırkaların Millete Beyannamesi» adlı bildirisinide bütün gazeteler içinde yalnız «*İdrak*» basmıştır. Aynı sayıda hükümete çatan ateşli makalelerin yer almış olması da birleşince, bu çıkış «*İdrak*»in kapatılmasına neden olmuştur. Böylesi bir çıkışa neden olarak, Hüseyin Hilmi'nin Hürriyet ve İtilâf Fırkası merkezindeki yandaşlarından para aldığı gösterilmiştir, Tuncay, kitabında, bu iddianın doğru olabileceğini, ancak, tıpkı O.S.F.'nin ittihatçıların diktatörlüğüne karşı liberal, hukuk devletinden yana çıkan bir tutumu benimsemesi gibi, T.S.F.'nin bu kez aciz ve müstebit Hürriyet ve İtilâf hükümetine karşı bir tutum almayı, solcu politikadan önce çözülmesi zorunlu bir ön mesele olarak görmüş olabileceğine, hatta bu olaydan kısa bir süre önce toplanan fırka genel kurulunda bu yönde bir karar alınmış olabileceğine işaret ediyor

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın 20 Temmuz 1919 tarihinde yapılan kongresinde fırka tüzüğü yenilenmiştir. Hüseyin Hilmi'nin «daimî» başkan olduğu belirtilmiştir. Bu kongre, fırkanın Hüseyin Hilmi'nin bir tür diktatörlüğü altına girdiğini göstermektedir. Türkiye Sosyalist Fırkası, kongreden sonra, Haliç'te Bahriye Nezareti'ne bağlı tersane ve fabrikalarda çalışanların işi bırakmaları üzerine bu işçilere sözcülük etmiş, 1.300 işçinin katıldığı grevlerin gerçekleştirilmesi ve işçi isteklerinin kabul ettirilmesinde et-

kin rol oynamıştır. 1919 genel seçimlerinde İstanbul'dan gösterdiği iki adayı seçtiremeyen Türkiye Sosyalist Fırkası, 1920 ilkbahar aylarında patlak veren Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerinde büyük başarı kazanmıştır. Bu grevler hayli etkili olmuş, her gün yüzlerce kişi fırkaya yazılmaya başlamış, hatta Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası ve Haliç idaresi gibi kuruluşların yüksek memurları büyük meblâğlar bağışlayarak fırkaya kaydolmuşlardır. Böylece, Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi'nin 1 Mayıs kutlama tatil ve bayramlaşmaları, bayramda takılan kırmızı kravatlar, fırka merkezi umumîsi için satın alınan konak ve armalı otomobillerle kendini gösteren ve bir yıldan fazla bir süre devam eden bir parlak dönemi yaşanmıştır. Ancak, Hüseyin Hilmi'nin diktatörce davranışları, bu nedenle aydınların fırkayı terketmesi, terkedenlerin yerini alan işçilere yakın kişilerin Hilmi'nin başına buyruk hareketlerine ket vuramaması buna ek olarak Hilmi'nin yönettiği yeni grevlerin başarısızlıkla sona ermesi, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın parlak dönemini soldurmuştur. Çeşitli işletmeler ilk başta gözleri korkarak verdikleri tavizleri geri alabilmek için pek çok oyuna baş vurmuşlar, T.S.F.'ye üye işçileri işten atmışlar, hatta Tramvay işçilerini bu fırkadan koparabilmek için «İşçileri Siyanet Cemiyeti» ile «Müstakil Sosyalist Fırkası» kurulmuştur. Bu dönemde kurulan başka solcu işçi kuruluşlarının rekabeti de eklenince, Türkiye Sosyalist Frkası'nın gücü büyük ölçüde azalmıştır. 1922 yılı sonuna doğru metrûk bir hale gelen fırka, Hüseyin Hilmi'nin doğru dürüst aydınlanamayan öldürülüşü ile tamamen dağılmıştır.

Zafer Toprak

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Ahmet Kaçmaz, Ali Kar, Aydoğan Gezer, Ayhan Çekiç, Burhan Şahin, Cemal Çelik, Cemal Özden, Hamdi Gülen, Hikmet Karahan, İbrahim Şahin, İsmail Güldal Mehmet Şahin, Oya Baydar, Osman Sercan ve Yalçın Yusufoğlu tarafından merkezi İstanbul'da olmak üzere kuruldu (22.6.1974). Kurucuların bir bölümü daha önce *«Kitle»* ve *«İlke»* dergilerinde «Sosyalist Parti Sorunu», «Parti Tartışmaları» ve «Sosyalist Parti Çağrısı» gibi yazılarla işçi sınıfının sosyalist partisinin tartışma düzeyini aşıp gerçekleşme düzeyine yükseldiği günlerin yaşandığını, sosyalist partinin zorunlu ve ertelenemez olduğunu ilân etmişlerdir. Kurulan TSİP, tüm sosyalistleri kendi çatısı ve bayrağı altında toplanmaya çağırdı (*İlke* Sayı: 7 *Kitle*, Sayı: 14). Partinin ilk tüzüğünde «amaç» şöyle belirtildi: «TSİP, sosyalizme giden yolda, ülkemizin emperyalizm ve yerli ortaklarının tahakkümünden kurtularak kalkınması, üretici güçlerin gelişmesi, özgürlük ve demokrasinin sağlam ve kalıcı temeller üzerine kurulması, için toplumun en demokratik, yaratıcı, üretken ve fedakâr sınıfı olan işçi sınıfının tarihî ve demokratik öncülüğünde toplanmış geniş halk yığınlarının teşkilâtlı ve bilinçli çabalarını zorunlu görür. Bilimin öngördüğü biçimde işçi sınıfımızın demokratik öncülüğünü toplumun motoru kabul eden Partimiz, sadece işçi sınıfının değil, onun yanısıra başta yoksul köylülük olmak üzere, bütün emekçi kitlelerimizin, aydınlarımızın ve gençliğimizin ekonomik - demokratik çıkarlarını savunur, halkımızın teşkilâtlanmasına, demokrasinin kökleşip kurumlaşmasına hizmet eder. TSİP, tüm emekçi sınıf ve tabakaların sömürüye ve tahakküme karşı, sömürüden kurtulmak ve özgürlüğe kavuşmak üzere bir bayrak altında toplanmaları gereğine inanır ve onları «tasada ve kıvançta» birleştirmeğe, ortak bir demokratik iktidar programı etrafında kenetlemeğe öncelikle çalışır. TSİP, emperyalizmin ve yerli ortaklarının nüfuzu altındaki anti - demokratik iktidar yerine, halkın özgürlüğüne ve üstünlüğüne dayanan en demokratik idare mekanizmasına ulaşılacağı, ağır sanayi temeline dayanan ekonomik seferberliğin gerçekleştirileceği böylece gerçek özgürlük ve kalkınmanın sağlanacağı demokratik iktidar için Anayasa yoluyla mücadele eder. Partimiz, gerçek bağımsızlığın ancak ve sadece uluslararası ve yerli antidemokratik sömürücü güçlere karşı işçi sınıfının bağımsız politikasıyla mümkün olduğunu temel prensip kabul eder.»

Partinin ilk programında üretici güçlerin gelişmesini engelleyen üretim ilişkilerini anayasa doğrultusunda kamulaştırmalarla değiştirmeyi ve merkezî planlama ile üretici güçlerin serpilip gelişmesini sağlayarak ekonomiyi sağlıklı bir yapıya doğru yönlendirmek öngörülmüş, ülkede sanayi sermayesi ile banka sermayesinin bir bütün olarak kaynaşarak finans - kapitali ve finans oligarşisini meydana getirdiği kabul edilmişti. Partideki ilk görev bölümünde Ahmet Kaçmaz başkanlığa, Yalçın Yusufoğlu genel sekreterliğe; Burhan Şahin, Oya Baydar, Çağatay Anadol, İbrahim Seven, Mehmet Şahin, Aydoğan Gezer ve Veli Gürcan merkez yürütme kurulu asıl üyeliklerine getirildiler (23.6.1974). Merkez Yürütme Kurulundaki görev bölümünde genel saymanlığa Mehmet Şahin, teşkilâtlanma sekreterliğine Çağatay Anadol, Eğitim, propaganda sekreterliğine Oya Baydar seçildiler. TSİP'in Ankara İstanbul il örgütleri de hemen kuruldu (27.6.1974).

TSİP'nin ilk kuruluş evresinde hazırlanan programda Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşlerinden esinlenen bölümler vardır.

TSİP kurulduktan sonra *Yön - Devrim*, 1971 öncesi TİP, MDD, PDA çizgilerine karşı eleştiri ve mücadele yürüttü. TSİP, 12 Mart sonrasında kurulan ilk sosyalist parti olmasına karşın sosyalistleri saflarında tamamiyle toplayamadı, TSİP'in kurulmasını izleyen dönemde Vatan Partisi, TEP, TİP, Sosyalist Parti kuruldu. (1975).

TSİP, sosyalist harekete 12 Mart sonrası katılan ve eski eğilimlerle köklü bağlantısı olmayan yeni unsurlar ve bazı eski TİP kadrolarından kurulmuştu. 1803 sayılı Af yasasının bazı maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptali üzerine cezaevinden çıkan bazı sosyalistler de TSİP'e katıldılar. TSİP sosyalist sol içinde ideolojik ve örgütsel bütünlüğü ve otoriteyi sağlayamadığı gibi *İlke* dergisinin 21. sayısında «Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın dünya görüşü» başlıklı eleştiri ile programa temel alınan düşünceler ve ideolojik yapı reddedildi (Evlül 1975) ve programın değiştirileceği açıklandı. Bunun üzerine Partide meydana gelen bölünmede önemli sayıda üye partiden ayrıldı.

Partinin 1. Kongresinde (21 - 27 Mart 1976) yeni bir parti programı ile çeşitli kararlar kabul edildi. Yeni programda çağımızın kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı olduğu, dünya devrimci sürecinin dünya sosyalist sistemi, uluslararası işçi sınıfı hareketi ve ulusal kurtuluş harketlerinden meydana gelen bir bütün olduğu, Türkiye halkının mücadelesinin bütün dünyadaki anti emperyalist mücadelenin ayrılmaz bir parçası olduğu ve bu mücadelenin işçi sınıfı önderliğinde sınıfsız bir dünya toplumu nihaî nedefine doğru halkların kardeşliği enternasyonalist ilkesine dayanılarak yürütüleceği, Türkiye kapitalizminin tekelci bir nitelik kazandığı halkın demokratik iktidarının kurulması için «Halk Cephesi»nin gerekli ve Halk Cephesinin temelinin işçi - köylü ittifakı olduğu; Türkiye'deki bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinin sosyalizm mücadelesiyle birleşip tamamlandığı kabul edilerek, programdaki «Görevler» bölümünde siyasî, ekonomik, sosyal, görevler gösterildi ve programa ek olarak da «demokratik halk iktidarına» giden yolda halkımızın acil talepleri anlatıldı. 1. Kongre o güne kadar (1974 - 76) hiç kimsenin ideolojik nedenlerle partiden ihraç dilmediğini ilân ederek, sekter, grupçu, moralsiz tutumlarından ötürü çıkarılan ya da istifa eden eski üyeleri özeleştirileriyle birlikte, partinin yeni tüzük ve programı doğrultusunda çalış-

TİSP Genel Başkanı Ahmet Kaçmaz

maya çağırdı 1. Kongre sonunda Merkez Yürütme Kuruluna Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoğlu, Aydoğan Gezer, Çağatay Anadol, Öner Cravoğlu, Mehmet Yücel, Mehmet Aköz, Hikmet Karahan ve Veli Gürcan girmişlerdi.

1. Kongreden sonra bazı kurucuların da partiden ayrıldıkları görüldü. (*İlke* dergisi sahibi Oya Baydar gibi). 1. Kongreden sonra Parti, 15 ilde tüm ilçelerle örgütlenme koşulunu yerine getirmediği için 1977 Haziran genel seçimlerine katılamadı. 1977 seçimlerinde, bölücü, grupçu, ayrılıkçı bir tutum izlediği gerekçesiyle hiçbir seçim bölgesinde TİP'in desteklenmemesi; CHP'ye oy verilmesi GYK'ca kabul edildi (30.4.1977). Seçimlerden sonra da «CHP'nin hükümeti kurması için demokrasi saflarını çaba göstermeye» çağırdı. TSİP içinde maceracılığa açık eğilim beslediklerir gerekçesiyle partiden çıkarılan üyelerden başka, TSİP'i legal parlamenter yan örgüt olarak değerlendirdikleri gerekçesiyle ikinci bir bölünme sonucunda başka üyeler de istifa ettl yada partiden çıkarıldı (1977 sonu - 1978 başı).

TSİP 1977 yerel seçimlerine (il genel meclisi, belediye başkanı, belediye meclisi üyeleri) katıldı. İl genel meclisi seçiminde 23 ilde 29.249 (% 0,2) oy alabildi, belediye başkanlığı seçiminde 20 belediyede 8.261 (% 0,1) belediye meclisi üyeleri seçiminde 18 belediyede 6.417 (% 0,1) oy topladı. TSİP'in desteklediği bağımsız aday Diyarbakır belediye başkanı seçildi. TSİP seçime katılmadığı yerlerde TİP'e oy verilmesi çağrısında bulundu.

Partinin 2. Büyük Kongresi (23-25 Aralık 1978) 44 il örgütünü temsilen 150'den çok delege ile açıldı. Birinci kongrede delegelerin temsil ettiği il sayısı ise 18'di. 2. Kongre sonunda yöneticiler değişmedi.

TSİP, 2. Kongreden sonra 1 Mayıs 1979 günü gerçekleşmek üzere TİP'le birleşme girişiminde bulundu. Bu aşamada TİP-TSİP birleşmesi mümkün olmadı. İki parti arasında bu konuya ilişkin görüşler yazışma konusu oldu.

1979 üçte bir senato yenileme seçimleri ile 5 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerinde TSİP, seçimler öncesinde bir sol blok yaratılması için çalıştı, «devrimci - demokratlarla» bazı yerlerde tam bir işbirliği sağladı. 50 senatörlük için yapılan seçimlerde TSİP, 62,105 (% 1,31) ve 5 milletvekilliği için yapılan seçimde de 6.735 (% 0,54) oy topladı, parlamenter seçtiremedi, bununla birlikte sosyalist - sol kesimde oy çokluğu bakımından birinci sıraya yükseldi.

Parti'nin bir dönemde gündelik, şimdi haftalık olarak çıkan «*Gerçek*» gazetesi; haftalık «*Kitle*» dergisi ve aylık «*İlke*» dergisi gibi teorik yayın organları bulunmaktadır. Ayrıca «Gerçek Yayınları Eğitim Dizisi» adı altında çeşitli broşürler de yayınlanmaktadır. **Ender Kamil Boyacı**

Türkiye Sosyalist Partisi. 14 Mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu (avukat, yazar), Macit Güçlü (avukat), İhvan Kabakçıoğlu (kaynak ustası), Aziz Uçtay (Türkiye Matbuat Teknisyenleri Birliği Genel Sekreteri) tarafından kuruldu. Başkanlığa Esat Adil seçildi. Mustafa Börklüce, Hüsamettin Özdoğu, Süleyman Taki, İhvan Kabakçıoğlu gibi, daha önce TKP örgütlenmelerinde görev aldıkları sevlyle tutuklanan sosyalistler (bkn. TKP Tutuklamaları) özellikle sendikaların kurulmasına yönelik çalışmalarda görev aldılar. Parti programının ana prensipleri bölümünde «Türkiye Cumhurivetini tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kayıtsız şartsız kendi kendisini idare etmesine imkân verici her türlü siyasî, iktisadî ve içtimaî mevzuat tesis ve tatbik etme» ilkesine bağlı olduğu belirtildi Partinin organları sayılan «*Gün*» dergisi ve «*Gerçek*» gazetesinde sosyalist öğretinin genel sorunlarıyle, örgütlenmede izlenecek politikaya ilişkin yazılar yayımlandı. Dr. Şefik Hüsnü'nün liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile birleşme yolunda parti görüşü doğrultusunda tartışmalara yer verildi.

TSP'nin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, solcu sendikalar ve basın organları ile birlikte kapatılması üzerine kimi yöneyönticileri Ceza Yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulundukları saviyle yargılandılar. Esat Adil Müstecaplıoğlu ve Mustafa Börklüce'nin «Partiyi komünist maksat ve gayelere hizmet için kurduğunun anlaşılamadığı» gerekçesiyle beraat etmelerine karşın Hüsamettin Özdoğru (dört yıl), Süleyman Taki (üç yıl), İhvan Kabakçıoğlu (bir yıl) hüküm giydiler (14 Temmuz 1948), Kararın Yargıtayca onanmasından bir süre sonra Esat Adil Müstecaplıoğlu TSP'ni yeniden kurdu. Bu evresinde de İbrahim Topçuoğlu başkanlığında İzmir'de şube açıldı. Partinin organı sayılan günlük «*Gerçek*» gazetesinde Esat Adil, Hasan Tanrıkut, Atilla İlhan, Asım Bezirci sürekli olarak yazdılar. İl ve Merkez yürütme kurullarında görev aldılar.

16 Eylül 1951'de İstanbul'da yapılan milletvekili ara seçimlerine TSP adayı olarak katılan Esat Adil 219, Şükrü Kaya 220 oy alabildiler. Bu evresinde de parti ikinci kez kapatıldı. Esat Adil, Asım Bezirci, Mustafa Börklüce, Reşit Mentaşeoğlu, Örfi Akkoyunlu, Salih Alboran, Nurettin Sütkan, Yusuf Ahıskalı, Şükrü Kaya, Vahit Kıvılcım, Orhan Korucan, Mehmet Yazıcı, Veli Dolu, Fehmi Kurucu vb. haklarında dava açıldı. Yargılama sonunda beraat hükmü verildi. Partiyi kapatma kararı kaldırıldı.

(A.C.)

Türkiye Yazarlar Sendikası. 4 Şubat 1974'te Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Bekir Yıldız, Adnan Özyalçıner, Leyla Erbil, Tomris Uyar, Turgut Uyar, Orhan Arıburnu, Adalet Ağaoğlu, Nihat Behramoğlu, Ali Özgentürk tarafından kuruldu. Anatüzüğünde «sermaye emek çelişkisinde sermayeye karşı disiplinli bir güç olmak ve emeğin örgütlenmesi ihtiyacından doğduğu» belirtilen sendikanın amacı, «1 — Yazarlığı meslek edinmiş kişilerin emeğini sermayeye karşı korumak, 2 — Hukuki, sosyal, kültürel, ekonomik temel hak ve özgürlükleri korumak, saptamak ve geliştirmek, 3 — Tam bir söz ve yazı özgürlüğünün gerçekleştirilmesi ve korunması için her türlü yasal mücadeleyi» yürütmek biçiminde belirtildi. Kurucuların oluşturduğu geçici Yönetim Kurulu'nca Sendikanın genel başkanlığına ilk kez Yaşar Kemal seçildi. Altı yılı bulan çalışma yaşamında dört yüzü aşkın yazarı çatısı altında toplayan TYS düşün ve edebiyat dünyamızın etkili kuru-

luşlarından biri durumuna geldi. Düzenlediği geceler, kitap sergileri, açık oturumlar, anma toplantıları, katıldığı şenliklerle her kuşaktan ve meslekten yazarın kalabalıklarla ilişki kurmasını sağladı. Okur ve yazarın demokratik hakların kazanılması savaşımında yer almasına yardımcı oldu. Anti-demokratik yasaların ve yazarların öteki meslek sorunlarını saran engellerin kaldırılması için paneller düzenledi, sorumlu devlet organları önünde girişimlerde bulundu.

TYS'nin önemli bir etkinliği de dış ülkelerle kültür ilişkilerinin daha verimli düzeylere ulaştırmaya yönelik çalışmalarıdır. Sovyetler Birliği, Çin, İtalya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Irak, Çekoslavakya ile kurulan ilişkiler sonucu TYS Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Rumanya, Çekoslavakya ile kültür anlaşmaları imzalamıştır. Avrupa Yazarlar Örgütü'nün kurucu üyesi olduğu gibi Avrupa-Asya Yazarlar Birliği'nin de üyesi bulunmaktadır. Öte yandan mayıs 1979'da İstanbul'da Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan yazarlar birliklerinin katıldığı «Balkan Ülkeleri Yazar Örgütleri Toplantısı»nı düzenlemeyi başararak, yazarlarımızın ilk uluslararası meslek toplantısını gerçekleştirmiştir. TYS yönetimine bağlı olarak çalışan bir de Nazım Hikmet Kurulu vardır. Yaşar Kemal, Aziz Nesin genel başkanlık, Bekir Yıldız, Kemal Sülker, Şükran Kurdakul, Demirtaş Ceyhun ikinci başkanlık; Adnan Özyalçıner, Kemal Sülker, Demirtaş Ceyhun, Ateol Behramoğlu genel sekreterlik görevlerinde bulunmuşlardır.

(A.C.)

Türkiye Yazıları. Aylık düşün ve sanat dergisi İlk sayısı 1 Nisan 1977'de çıktı. Sahibi ve sorumlusu: Ahmet Say. Yazı Kurulu: Vecihi Timuroğlu, Ragıp Gelencik, Cemal Süreyya, Ahmet Say. Yönetmen: Cemal Süreyya. «Sunu» başlıklı yazıda derginin çıkış amacı, «Türkiye Yazıları temelde bir deneme ve şiir dergisidir. Doğrularla edebiyat adamlarına sürekli gözdağı vermek gibi bir tutumumuz olmasın diyoruz. Dürüst bir eleştiriyi bu sayfalardan akıtalım, yapıtlara gözüpek dostça ve bağımsız bir tavırla yaklaşalım. Bunu diyoruz. Yanılmayı göze alarak edebiyat ve kültür sorunları üstünde düşünmek istiyoruz.» biçiminde anlatıldı. Vecihi Timuroğlu, Cemal Süreyya, Ahmet Say, Rakıp Gelencik **Dergicilik** konusunda tartıştılar, ilk sayıda Ragıp Gelencik «Halk Dili Üzerine», Demir Özlü «Edebiyatta Çağdaş Duyarlığa Varmak», Vecihi Timuroğlu» Mehmet Kaplan'ın Şiir Tahlilleri», Özlem Özgür, H.İ. Dinamo'nun yazıları; Niyazi Akıncıoğlu, Arif Damar, Cemal Süreyya, Tevfik Akdağ, Turgay Gönenç, Sait Maden, Metin Altıok, Ali

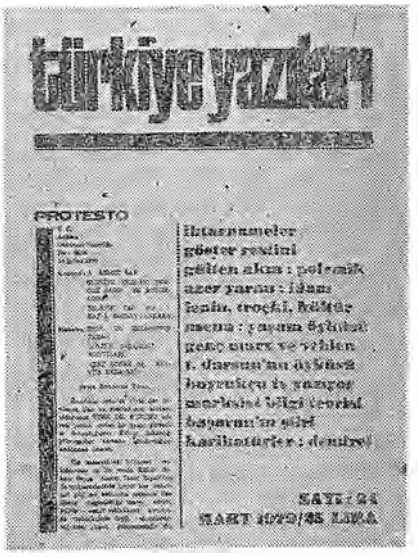

Türkiye Yazarları'nın bir sayısı

Püsküllüoğlu, Hilmi Yavuzun şiirleri; Cihat Burak'ın desenleri, Ahmet Sayın Cuma ile Kutay adlı öyküsü yer aldı. Derginin 3. sayısında Cemal Süreyya yönetmenlikten ve yazı kurulundan çekildi. Birinci yılında Edip Cansever (sayı 3), Mehmet Kemal (sayı 4), Adalet Ağaoğlu (sayı 5), Kerim Korcan (sayı 81), Mahmut Makal (Sayı 9), Şükran Kurdakul (Sayı 10), Tahsin Saraç (Sayı 11), Fakir Baykurt (sayı 12) vb.nın kendi kalemlerinden yaşam öyküleri verildi. Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Salim Şengil, Yılmaz Gümüşbaş vb. ile konuşmalar yapıldı. Talip Apaydın, Arif Damar, Demir Özlü, Vecihi Timuroğlu, Ahmet Say, Gülten Akın, Hasan Hüseyin, Kerim Korcan, Muzaffer Erdost, Tahsin Saraç, Özdemir İnce, Muzaffer İzgü, Metin Altıok, Ruşen Hakkı, İ. Mert Başat Azer Yaran, Ahmet Telli, Ali Cengizkan, Osman Serhan, Özgür Coşkun *Türkiye Yazıları*'nda sürekli yazan kalemler arasında göründüler.

(A.C.)

Türkiye Ziraat Odaları Tüzel kişiliği bulunan kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütlerinden. İlk olarak 17 Mayıs 1323 tarihli Ziraat Odaları Nizamnamesi ile kuruldu, daha sonra 6 Mayıs 1957 tarihli 6964 sayılı kanunla yeniden düzenlendi. «Ziraat odaları, ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu»nun 1. Md. sine göre «Ziraat Odaları, bu kanunda yazılı esaslar dahilinde meslek hizmetleri görmek; ziraatin (tarla ve bağ, bahçe ziraati, hayvancılık, ormancılık, ziraat sanatları ve sair ziraî istihsal, yetiştirme ve kıymetlendirme gibi) her sahasında umumî menfaatlere uygun bir surette gelişmesine, mahsul kalitesinin iyileşmesine, müstahsilin kalkınmasına ve devletin ziraat porgram ve politikasının gerçekleşmesine çalışmak, ziraatte iş ve meslek ahlâk ve tesanüdünü, her türlü ziraat işleriyle iştigal edenlerin hak ve menfaatlerini korumaya çalışmak, diğer kanun ve nizamnamelerle (tüzüklerle) tahmil edilecek işleri yapmak üzere kurulan hükmi şahsiyeti haiz mesleki mahiyette âmme teşekküleridir.»

Ziraat odalarının kuruluş ve çalışma alanları ilçe sınırlarıdır. Ziraat Odaları, genel kurulun oluşması ve faaliyete geçmesi üzerine kurulmuş olur. Odaların görevleri zorunlu ve bütçe olanağına bağlı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Zorunlu görevler arasında, tarım ve tarımla uğraşan çiftçileri ve işçileri ilgilendiren tüm bilgileri ve haberleri toplamak, bu konularda her türlü incelemeler, endeksler, kendi çevrelerine özgü istatistikler yapmak ve yayınlamak, ilgililerce istenen bilgi ve kayıtları vermek; resmî makamlara çalışma konularına ilişkin önerilerde bulunmak, ticaret ve sanayi odalarına, borsa, hal ve mezbahalara genel sergilere ve gerekli görülen diğer yerlere temsilci göndermek; tarımın gelişmesi için gerekli gördüğü mevzuat değişikliklerinin yapılabilmesi veya yeni mevzuatın yapılması amacıyla Odalar Birliğine öneride bulunmak; köylerin toplumsal ve ekonomik kalkınmasına ilişkin plân ve programların hazırlanmasında ilgili idare ve kuruluşlarla işbirliği yapmak ve yardımcı olmak; çiftçiye pratik bilgiler vermek üzere tarım kursları, kış dershaneleri tesis ve konferanslar düzenlemek, tarım öğrenimini özendirmek, tarım öğretim ve eğitim sistemi hakkında gözlemlerini ve görüşlerini ilgililere bildirmek; bölgelerindeki ormanların korunması, çıplak yerlerin ağaçlandırılması, elverişli yerlerde kavaklık, söğütlük vb. ağaçlıkların kurulması konularında halkı özendirmek ve gerekli telkinlerde bulunmak, ağaç ve orman sevgisini yaymak; çiftçi kütüklerini (sicillerini) tutmak, çiftçilere açılacak kredilere ve verilecek tohumluklara esas olmak üzere gerekli bilgiyi, krediyi ve tohumluğu verecek kuruluşlara bildirmek ve bunların yerlerine harcanıp harcanmadığını yerinde incelemek ve izlemek, sonuçlarını ilgili kuruluşlara bildirmek; fennî ve modern tarım işletmesi kurmak isteyenlere yol göstermek, bunların plân ve hesaplarını yaptırmak, kredi olanaklarını hazırlamak, çiftçilerin her türlü tarımsal faaliyetiyle ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi ve Odaca sağlanan uzman ve ustalardan parasız yararlanmasını eldeki olanak ölçüsünde sağlamak; sergiler,

panayırlar açmak, yarışmalar düzenlemek, ürünlerin standartlaşmasına çalışmak; ilgililerin ve resmî makamların isteği üzerine meslek uyuşmazlıklarında hakem olmak, mahkemelere bilirkişi listesi göndermek; diğer meslek odaları ve kuruluşlarla kendi alanında işbirliği yapmak bulunmaktadır. Bütçe olanağına bağlı görevler arasında Tarım Bakanlığı ile işbirliği yaparak tarımla ilgili laboratuvarlar, müzeler, kulüpler, kitaplıklar, seyyar sinemalar, ilâçlama ve tohum satış yerleri, bitki ve hayvan hastalıkları ile mücadele kurumları, her türden tarımsal sanayi tesisleri, fidanlık ve ağaçlıklar, damızlık ve örnek ahır ve ağılları, aşım durakları, örnek tarım işletmeleri açmak ve işletmek, sulama, kurutma ve ağaçlandırma, toprak koruma ve verimliliğini muhafaza için uygulama grupları kurmak ve çalıştırmak; tarımla ilgili kooperatifler kurmak veya bu türden kooperatiflere ortak olmak; yetenekli ve muhtaç çiftçi çocuklarını ülke içindeki ve dışındaki tarım okullarında Ziraat Odası hesabına okutmak veya uzmanlık ve staj için göndermek görevler vardır.

Ziraat Odaları'nın asli fahrî ve müşavir olmak üzere üç türlü üyesi vardır. Aslî üyeler çiftçiliği meslek edinmiş gerçek ve tüzel kişiler ile tüzel kişiliği bulunmasa dahî devlete, katma ve özel bütçeli dairelere, belediyelere, iktisadî devlet teşekküllerine bağlı işletme ve kurumlardır. Fahrî üyeler, çiftçilikle uğraşmadıkları halde odaların çalışmalarına yakın ilgi ve yardım gösteren kimseler olup, bunlar Oda Meclislerince seçilir. Müşavir üyeler de Oda Meclis ve idare heyetleri ve Odalar Birliği Genel Kurulu ve İdare Heyetince gerekli bulundukça düşünce ve deneylerinden yararlanmak amacıyla kendilerine başvurulan kişilerdir.

Ziraat Odalarının organları, a) Oda Umumî Heyeti (Genel Kurulu), b) Oda Meclisi, c) Oda İdare Heyeti (Yönetim Kurulu)dur. Oda Genel Kurulu, seçilen delegelerle 2 yılda bir Kasım ayında yapılır, olağanüstü olarak oda meclisinin kararı veya genel kurul üyelerinin 1/3'ünün yazılı isteğiyle, toplanabilir. Genel Kurul, Oda Meclisi üyelerini seçer, oda çalışmaları hakkında dilek ve direktiflerini bildirir. Ziraat Odası Meclisi, Genel Kurulca iki yıl için seçilen ve genel kurul üye tamsayısının yarı sayısında üyeden oluşur. Genel Kurul sayısı ne olursa olsun oda meclisi üye sayısı 21'i geçemez. Oda Meclisi her yıl, seçilmiş üyeleri arasında bir başkan, bir başkanvekili seçer, Odası İdare Heyeti, Oda Meclisinin iki yıl macını gerçekleştirmek için gerekli karar ve önlemleri alır, kendi arasından oda yönetim kurulunu seçer ve gereğinde değiştirir, oda içinde ve çiftçiler arasında doğabilecek uyuşmazlıkları çözer, oda üyeleri hakkında cezalar verir, yönetim kurulunun saptadığı giriş ve yıllık ödentilerinin miktarlarına yapılan itirazları kesin şekilde karara bağlar, kadro ve bütçeyi saptar, ihtisas komiteleri kurar, tüzükleri onaylar. Ziraat Odası İdare Heyeti, Oda Meclisinin iki yıl için kendi arasından seçeceği yedi üyeden oluşur. Yönetim Kurulu, bir başkan, bir başkanvekili ve bir muhasibi bir yıl için kendi arasından seçer. Oda yönetim kurulu, kanunun odalara verdiği görevleri yerine getirmek için kararlar alır. Ziraat Odası'nın yasal temsilcisi yönetim kurulu başkanıdır.

Ziraat Odası yönetim kurulu haftada, Oda Meclisi ayda birer defa kendilerinden, başkan ve üyelerin 2/3'ünün çağrısı ile her zaman toplanabilirler. Olanağı bulunan odaların birer başkâtibi bulunur. Bu kişi tercihen Ziraat Fakültesi veya okulu mezunu olmalıdır. Oda Meclisi gerek ve olanak gördüğü seçim çevrelerinde muhabirlikler kurabilir. Her yıl Kasım ayında il merkezi Ziraat Odasınca il kongresi toplanır.

Ziraat Odaları Yönetim Kurulları ile Oda Meclislerinin feshi 1971 yılında yapılan düzenlemeye göre olmaktadır: İdare Heyetlerini Oda Meclisleri, Oda Meclislerini 2/3 çoğunlukla kendisi ve oda genel kurulu feshedebilir. 6964 sayılı kanun, Ziraat Odalarına taşınmaz mal alım satımı, rehini, ödünç para alma, teknik ve sosyal yardımda bulunma, ödül dağıtma gibi malî yetkiler de veriyor.

6964 sayılı kanunda sayılan görevleri yerine getirmek ve kamu tüzel kişiliğine sahip olmak üzere Türkiye Ziraat Odaları Birliği (merkezi Ankara'da) kurulmuştur. Birliğin organları a) Genel Kurul, b) Yönetim Kurulu'dur.

6964 sayılı kanun, oda üyelerine disiplin ve para cezaları verilmesini, çiftçilikle uğraşanların resen kaydedilmesini öngören hükümler de getirmiştir.

Türkiye'deki Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği, tarım kapitalistlerinin, büyük toprak sahiplerinin yönetimindedir. Birlik Başkanı, eski Demokrat Parti, Bursa milletvekillerinden Saadettin Karacabey'dir. Ziraat Odalarına egemen olan büyük toprak sahipleri banka kredilerini ve diğer yasal olanakları kullanarak sermaye artırımını sağlamakta ve yoksul çiftçiyi ezmektedirler. Ziraat Odaları Birliği'nin başına geçen Fahri Tanman gibi toprak ağaları, bu örgütü toprak reformu aleyhtarı kampanyaya yöneltmiştl. Adalet Partisi iktidarının tarım ve toprak kesimindeki politikası, Ziraat Odaları Birliği'nin ve Çiftçi Federasyonu'nun arzuladığı politika olmuştur. Ziraat Odaları, büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteğine sahip bulunan bey, ağa, şeyh, kapitalist çiftçi, tefeci ve aracıların ellerindedir.

1961 Anayasasının 122. maddesine göre kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları arasında yer alan Ziraat Odalarının seçilmiş organlarını idare (devlet) bir yargı mercii kararına dayanmaksızın görevinden uzaklaştıramaz. Ziraat Odalar ve Birliğin, kuruluş kanununda gösterilen amaçlara uygun yönde çalışmadığı açıktır. Toprak ve Tarım Reformu gerçekleştirilmeden Ziraat Odaları ve Birliği demokratik bir yapıya kavuşturulamayacaktır.

Mustafa Gebzeli

Türkiye'de Barolar ve Barolar Birliği : Türkiye'de çeşitli ülkelerde savunma ve avukatlık mesleğinin onurunu ve çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuş olan barolar, günümüz Türkiyesi'nde bir «meslek kamu kurumu» haline gelmiştir. 1961 Anayasası'nın 122. maddesine göre «kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. «Bu maddeye göre çıkarılan 1136 sayılı Avukatlık Kanunu (1969) her avukatı bölgesi içinde sürekli olarak avukatlık edeceği yerin baro levhasına yazılmakla yükümlü kıldığı gibi, «baroları» bu konuda yazılı esaslar uyarınca meslek hizmetleri görmek, meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumak avukatlığın genel çıkarlarına uygun olarak gelişmesini sağlamak amacıyla kurulan tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları olarak tanımlamıştır. 1136 sayılı yasa, önceki Avukatlık Yasalarından (1924, 1938) farklı olarak, bütün baroların katılacağı bir «Türkiye Barolar Birliği» kurulmasını ve Birliğin tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olmasını öngörmüştür.

Osmanlı devleti döneminde, Tanzimat'tan (1839) önce avukatlık bir meslek olarak gelişmediği, davalarda tarafları «dava vekili» diye anılan ve hiçbir denetime bağımlı bulunmayan kişiler temsil ettiği için bir Baro örgütü kurulması sözkonusu olmamıştır. Çünkü, o dönemde «hukuk devleti», «yargının bağımsızlığı», «iddia ve savunmanın meslekten kişilerce yapılması» gibi burjuva demokratik sisteminin ilkeleri sözkonusu değildi. Ancak Tanzimat'tan sonra 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ve 1856 Islahat Fermanı Osmanlı uyruklarına birtakım hak ve özgürlükler getirmiş, dava vekili mesleğini bir düzene koymak amacını güden 1873 ka-

rarnamesi (13 Ağustos 1289) dava vekilleri için yüzeysel bir sınavdan geçme ve ruhsatname alma yükümlülüğünü koymuştu. Bu arada kapitülasyonların verdiği olanaklardan yararlanan yabancı uyruklu avukatlar «İstanbul Barosu Cemiyeti» (Société de Barreau de Constantinople)ni kurdular (1870).

Bizde dava vekilliği mesleğini ilk kez kuran, mensuplarını disiplin ve gözetim altına almak amacı güden ilk yasal düzenleme, Dersaadet (İstanbul) Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi'dir (16 Zilhicce 1292 - 1876). Bu Nizamnameye dayanılarak Türkiye'nin ilk barosu olan İstanbul Barosu birinci genel kurulunu toplayarak kuruldu (Hicrî 1295 Rebiülâhır - Rumî 24 Mart 1294 - 1878). İlk baro levhasında 62 kişi vardı. Bunlardan 11'i müslüman, birkaçı Rus, İngiliz, Fransız ve İtalyan; 11'i Rum ve 38'i de Ermeni kökenli idi. Dikkati çeken nokta, ülkede egemen olan İslâm unsurunun dava vekilliğine rağbet etmediğidir.

Dersaadet (İstanbul) dava vekillerinin bilinen ikinci levhası 1296 tarihli olup, kayıtlı vekil sayısı 105'tir. Baro başkanı Rosalato adında bir Rus'tur. Üyeler arasında İngilizler de vardır.

O dönemde Dava Vekilleri Cemiyeti'nin varlığıyla yokluğu bir gibi idi. II. Meşrutiyet'in ilânı (1908) üzerine İstanbul dava vekilleri varlıklarını kanıtlamak amacıyla Divanyolu'nda bir kahvede toplantı düzenleyerek yeni bir baro levhası ve baro daimî heyeti oluşturdular. Bugünkü İstanbul Barosunun esası ve Baroya kayıtlı avukatların sicilleri ve sıra no'ları bu kayda dayanmaktadır. Bu toplantıya 125 dava vekili katılmış ve başkanlığa Edip Efendi seçilmişti (18 Temmuz 1324).

Bu dönemde «avukat» sözcüğü yerine Mısır kökenli «Muhami» sözcüğü kullanıldı. İstanbul Barosunun girişimiyle Adliye Nezareti 96 maddelik «Muhamiler Kanunu» tasarısı hazırladı. 3 Eylül 1325 (1909) tarihli bir kanun-u muvakkat ile yabancı hukuk okullarını bitirenlerin ve hukuk mektebi mezunu olmayıp en az 3 yıl başarıyla İstanbul'da vekillik yapmış olanların sınav vermek kaydıyla vekillik edebilecekleri esası kabul edildi. 17 Şubat 1330 (1914) tarihli kanunla şeriye mahkemelerinde vekillik edenlerin, Medresetülkuzat ve Darülfünun Hukuk şubesi mezunlariyle en az 5 yıl eylemli kadılık veya müftülük edenlerin ruhsatnameli olarak vekillik yapabilecekleri kabul edildi. 2 Nisan 1335 (1919) tarihli kanun, Baro daimî kurulunun üyeleri için geçici olarak vekillikten yasaklama kararı alabileceğini de kabul etti. «Muhamiler Kanunu» tasarısı ise bu dönemde kanunlaştırılamadı. Osmanlı Devleti döneminin son Baro Başkanı Celâleddin Arif Bey, Baro'nun etkinlik kazanmasında önemli bir rol oynadı (1914 - 1920).

Mütarekeden (1918) sonra İstanbul Barosu çalışmalarını sürdürdü ve Baro levhasında kayıtlı bulunmayanların mahkemelere kabul edilmemeleri hakkında İstinaf Mahkemesi marifetiyle bildirimde bulundu. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir genelge ile hukuk davalarında vekilliğin serbest olduğunu bildirdi (15 Mayıs 1923). Bu genelge İstanbul Barosunca tepki ile karşılandı Başkan Lütfi Fikri imzasiyle verilen cevapta Baronun baskı altına alınmak istenmesine karşı çıkıldı.

Cumhuriyetin ilânından sonra 460 sayılı Muhamat Kanunu çıkarıldı (3 Nisan 1924). Mütareke yıllarında İstanbul'da Rum Barosu, Ermeni Barosu kurulmuş ve Yahudi Barosu kurulması için girişimde bulunulmuştu. «Tefrik Komisyonu» adıyla çalışan bir kurul Baroda temizlik yaparak, Türk ulusuna ve yurduna hainlik edenlerle mesleğe hainlik edenleri meslekten çıkardı. Yine Terik Komisyonunun çağrısı üzerine İst. Barosu genel kurulu 1924 (1340) yılının 18 Ağustos'unda Adliye Sarayı'nın (1933'de yanan Adliye) cinayet mahkemesi salonunda toplandı. Bu Baro, ulusal yönetimin ilk İstanbul Barosu'dur. Tefrik Komisyonu'nun düzenlediği levhaya göre Baroda 431 muhami (avukat) kayıtlı olup, bunlardan 307'si genel kurula katıldı ve geçici başkanlığa en kıdemli (doyen) avukat olan Abdurrahman Adil seçildi.

Cumhuriyetten önce İstanbul dışındaki ticaret merkezlerinde yabancı uyruklu ve kökenli avukatlar bulunuyorlardı. Cumhuriyet Türkiye vatandaşı olmayanlara avukatlık yapmayı yasaklamıştır.

İstanbul Barosundan başka Cumhuriyet'in ilânından sonra Ankara'da da bir Baro kuruldu (1924). İzmir avukatları da 1922 yılında ulusal baroyu kurdular.

460 sayılı Muhamat Kanunundaki «muhammat» ve «muhami» sözcükleri 1925 yılında çıkan bir kanunla Avukatlık ve avukat olarak değiştirildi 460 sayılı yasa, her baronun en az 10 üyeyle kurulmasını, Baro genel kurulunca seçilen bir başkan ile ikinci başkan ve sayısı 3'den 10'a kadar olan «meclis-i inzibati» bulunmasını öngördüğü gibi, Meclis-i İnzibati (Disiplin Kurulu) kararlarından ihtarın kesin olduğunu, tevbih ve geçici olarak avukatlık yapmaktan yasaklama ve avukatlıktan çıkarma şeklindeki disiplin cezaları aleyhine ancak savcılıkca mahkemeye itiraz edilebileceğini kabul ederek, barolar üzerinde yürütme organının (Adalet Bakanlığının) vesayetini tanımamıştır. Ancak bu dönemde İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri'nin Cumhuriyet karşıtı; hilâfet ve şeriat yanlısı olarak tanınması, İstanbul Barosu ile Ankara hükümeti arasında sürtüşme yaratmış ve Lütfi Fikri görevinden uzaklaştırılmıştır (1925).

Avrupa'da faşizm akımının güç kazandığı yıllarda, bu akımın Türkiye'ye de yansıması nedeniyle, Ankara hükümeti Baroları «zaptürapt» ve vesayet altına almak amacıyla zamanın Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun girişimiyle yeni bir Avukatlık Kanunu tasarısı hazırlattı (18 Ocak 1937). Bu tasarı 3499 sayılı Avukatlık Kanunu olarak TBMM'de kabul edilid (27 Haziran 1938). Avukatlık Kanunu, mesleği kamu hizmeti niteliğinde sayıyordu. Baroların kuruluşu yeni esaslara bağlandı: Bölgesinde en az 15 avukatın bulunduğu her il merkezinde bir baro kurulması, baro kurulamayan yerlerin en yakın baroya bağlanması veya bunların birleştirilerek ayrı bir baro oluşturulması ve merkezlerinin saptanması Adalet Bakanı'na ait bir yetki sayıldı. Baro organları olarak da a) Genel kurul, b) En az 4 üyeden oluşan Yönetim Kurulu (İdare Meclisi), c) Disiplin Kurulu, ç) Başkan, Başkan vekili ve genel sekreter (umumî kâtip) öngörülmüştü. Adalet Bakanına gerekli gördüğü durumlarda genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırmak, disiplin meclisi kararları aleyhine itiraz mercii olarak öngörülen «Haysiyet Divanı»na üç yargıç seçmek, bütün avukatlarla yönetim kurulları ve baro başkanları üzerinde gözetim hakkına sahip olmak gibi, demokratik ilkelerle, yargının ve savunmanın bağımsızlığı ile bağdaşmayan vesayet yetkileri bu kanunla tanınıyordu. 3499 sayılı yasa, Barolar Birliği gibi bir kuruluşu da öngörmüyordu.

Barolar, 1920 - 1960 döneminde bir baskı grubu olarak antidemokratik girişimlere yeterince karşı çıkmaktan uzak kaldılar. Bu dönemde toplumun demokratikleştirilmesinde hukukun nasıl etkin bir rol oynaması gerektiği ortaya konmadı. Siyasal iktidarların temel hak ve özgürlükleri yok etme girişimleri, Barolarca tepkiyle karşılanmadığı gibi, Barolar kendi mensuplarını dahi dikta yanlısı iktidarların yasadışı işlemlerinden korumadılar (Bk. Amaç, Faik Muzaffer).

27 Mayıs'tan sonra hazırlanan «Yüksek Öğretim Üyelerinden kurulu Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan Anayasa Öntasarısı» özerk kurumlara ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına büyük önem verdi. Bu arada Baroların Cumhuriyet Senatosuna (40) üye seçen tabip odaları, ticaret ve sanayi odaları, mimar ve mühendis odaları, eczacı odaları gibi kamu kurumu ni-

teliğindeki meslek kuruluşları arasında yer aldığı (Tasarı, md. 73), yine Baroların «İdare ve Muhtar Müesseseler» başlıklı altıncı bölümde «belli kamu hizmetlerinin, ülkenin bütününde veya bir parçasında gereği gibi görülmesi maksadiyle... meslek teşekkülleri... gibi tüzel kişiliğine sahip kamu müesseseleri kurulur. Kamu müessselerinin kurulması, faaliyet çerçevesi ve konusu, görev ve yetkileri ve bunların değiştirilmesi ile kaldırılması, ancak bir kanunla veya kanunun verdiği idarî yetkiye dayanan idarî bir kararla olur... Meslek teşekkülleri şeklindeki kamu müesseselerinin organları, kendilerince üyeleri arasından seçilir..» (Md. 140) şeklindeki maddede düzenlendiği ve devletin kamu kurumları üzerindeki idarî denetiminin, ancak bunların kuruluş amaçlarına, faaliyet usullerine ve bu hizmetlerin teknik ve malî gereklere uygunluğunu ve kamu hizmetlerinin eşgüdümünü sağlamak maksadiyle kanunda açıkça belirtilen hallerde ve gösterilen makamlarca kanunun koyduğu usullere göre yapılacağı, meslek teşekkülleri şeklindeki kamu kurumlarının organlarının, organlık sıfatını kazanma ve kaybetme konusundaki denetimin de ancak yargı yoluyla olabileceği (md. 141) kabul edilmişti. Bu tasarı, 1961 Anayasasının 122. maddesine eksik biçimde yansıdı. 1961 Anayasasının 122. maddesi, Anayasanın «Cumhuriyetin Temel Kuruluşu» başlıklı Üçüncü kısmının «Yürütme» başlıklı ikinci bölümünde (C - İdare) başlığı altında «V Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları» konusunda ele alındı. Buna göre «kamu kurumu niteliğindeki meslek keuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasında seçilir. İdare, seçilmiş organları, bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştıramaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.»

1961 Anayasasının geçici 7. maddesine göre en geç 2 yıl içinde çıkarılması gereken yeni Avukatlık ve Baro yasası, ancak 1969 yılında yasalaştırabildi. Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan tasarı (1967). 3499 sayılı yasanın eskimesi ve 1961 Anayasasının 122. maddesine, Anayasanın ruh ve metnine uygun yeni bir yasa çıkarılması gerektiği gerekçesiyle Meclise sunulmuştu. Ancak tasarı, Barolar Birliği'nin kurulmuş olmasının dahi, Adalet Bakanlığının barolar ve avukatlar üzerindeki yetkilerinin tamamen ortadan kalkmasını gerektirmeyeceği inancı ile hazırlanmıştı. Adalet Bakanlığı'nın barolar ve avukatlar üzerindeki yetkilerinin tamamen ortadan kalkmasını gerektirmeyeceği inancı ile hazırlanmıştı. Adalet Bakanlığı'nın vesayeti ise 1911 tarihli Adliye ve Mezahip Nizamnamesi Dahiliyesi ve bunun bazı ek ve tâdillerine dayandırılmak istenmiştir. Cumhuriyet dönemi Adalet Bakanlığı'nın bir kuruluş yasası bile henüz çıkarılmamış, Osmanlı Devleti döneminden kalan bir yasa ile Barolar vesayet altına alınmak istenmiştir.

1136 sayılı Avukatlık Yasası, avukatlığın kamu hizmeti ve serbest bir meslek olduğu genel kuralını yineledikten sonra (md. 1), Baroların bu kanunda yazılı esaslar uyarınca meslek hizmetleri görmek, meslekî ahlâk ve dayanışmayı korumak, avukatlığın genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak amaciyle kurulan tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları olduğunu belirtiyor (md. 76). Bu yasa, 3499 sayılı yasa gibi en az 15 avukat bulunan her ilin merkezinde bir baro kurulacağını öngörmektedir. Baro kurulamayan yerlerin en yakın baroya bağlanmasına veya bunların birleştirilerek bir baro kurulmasına ve merkezlerinin belirtilmesine Türkiye Barolar Birliği'nin karar vermesi esası da kabul edilmiştir (md. 77). Baroların kuruluşlarını TBB'ne ve TBB'nin de bu durumu hemen Adalet Bakanlığı'na bildirmeleri ve bu bildirimle Baroların tüzel kişilik kazanmaları kuralı da konmuştur. 1136 sayılı yasa, Adalet Bakanlığı'nın vesayeti esasını tamamiyle kaldırılmış, birçok konularda Bakanlığı onay mercii, üst mercii, vasi, gözetici ve denetici olarak kabul etmiştir.

1136 sayılı yasaya göre baroların organları, a) Genel kurul, b) Yönetim kurulu, c) Başkanlık, ç) Başkanlık Divanı, d) Disiplin Kurulu, e) Denetleme Kurulu'ndan ibarettir.

1136 sayılı yasa, «Bütün baroların katılacağı Türkiye Barolar Birliği'nin kurulacağını» da hükme bağlamıştır. Birliğin görevleri (Md. 110) sayılırken, TBB'nin bir «baskı grubu» niteliği açığa konmuş, «Baroları ilgilendiren konularda her baronun görüşünü öğrenip, ortaklaşa görüşmeler sonunda çoğunluğun düşünce ve görüşünü belirtmek» bir no.lu görev sayılmıştır. Bundan başka Baroların çalışmalarını ortak amaca ulaşacak şekilde tasarlayıp mesleğin gelişmesini sağlamak, baro mensuplarının genel yararlarını ve mesleğin ahlâk, düzen ve geleneklerini korumak, Türkiye barolarını ve mensuplarını birbirine tanıtarak aralarındaki meslek bağını kuvvetlendirmek, her il merkezinde baro kurulmasına ve vatandaşlarda kendilerine ait davaları avukatlar eliyle açmanın ve savunmanın gerek ve yararları hakkındaki inancı yerleştirmeye çalışmak, Baroları ilgilendiren konularda görüşünü yetkili mercilere duyurmak, Adalet Bakanlığı'nın ve yasama yargı yetkisini taşıyan mercilerin ve Baroların soracakları adlî ve meslekî konular hakkında görüş ve düşüncelerini rapor halinde belirtmek, avukatların meslekte gelişmelerini özendirecek ve sağlıyacak önlemleri almak, mahkeme içtihatlarının sistemli biçimde toplanması ve yayınlanması amacıyla Adalet Bakanlığı ve yargı mercileri ile işbirliği yapmak, yasaların avukatlara tanıdığı hakların gerçekleşmesine ve yüklediği görevleri tam ve onurlu bir biçimde yerine getirilmesine çalışmak, baro mensuplarının bilimsel ve meslekî düzeylerini yükseltmek için kitaplık açmak, dergi çıkarmak, konferanslar düzenlemek, telif ve çeviri eserler yazılmasını özendirmek, mesleğin çekici kılınması için gereken önlemleri almak, ülke içinde kurulmuş hukukla ilgili kurul ve kurumlarla ilgilenmek ve onlarla ilişki kurmak, yabancı ülke baroları, avukat birlikleri ve hukuk kurumları ile ilişki kurmak ve uluslararası kongrelere katılmak, uyulması zorunlu meslek kurallarını saptamak ve tavsiye etmek, kanunlarla verilmiş diğer yetkileri kullanmak görevleri Türkiye Barolar Birliği'ne verilmiştir.

«Barolar» kanunda belirtilenler dışında herhangi bir işle ve siyasetle uğrasamazlar» (md. 76) denilmişken, Barolar Birliği için «kuruluş amacına aykırı işlerle ve siyasetle uğraşmaz» (md. 111) deyişi kulanılmıştır. TBB'nin organları olarak, a) Genel Kurul, b) Yönetim Kurulu, c) Başkanlık, ç) Başkanlık Divanı ,d) Disiplin Kurulu e) Denetleme Kurulu öngörülmüştür.

1136 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi üzerine, Türkiye Barolar Birliği ilk genel kurulunu toplayarak kuruldu (9.8.1969). Barolar Birliği'nin kurulmasından sonra, Türkiye'de baroların etkinliği önceki dönemlere oranla büyük ölçüde arttı. Ancak 1971 ara rejiminin yürürlüğe konması ile TBB'nin ve Baroların baskı gurubu olarak etkinlikleri gölgelendi. Esasen, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında daha ziyade «meslek çıkarı» gözetilmiş. toplumsal sorunlara yeterince eğilinmemiş ve kamuoyu yaratılmamıştı. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının idarî vesayet rejimine bağlı kılınmaları da ikinci bir engeldir.

Baroların toplumsal yaşamda etkin bir rol oynamaya başlayabilmeleri 1971 rejiminin aşılması ile mümkün olabilmiştir. Avukatlığın bir aristokrat mesleği olmaktan çıkması, emekçi halk yığınlarından yetişen bireylerin bu mesleğe girebilmeleri, avukatlığın statüsünün giderek emekçilerinkine indirgenmesi, baroların toplumsal muhalefetin organları durumuna gelmesini sağlamıştır.

TÜRKİYE'DE

Son yıllarda sömürücü - gerici sınıf ve katmanların temsilcileri durumundaki bazı avukatlar, baroların siyasetle uğraşmaması gerektiği savıyla, baroların tırmanan faşizm ve anti-demokratik eğilimler karşısında sessiz kalmalarını önermişlerdir. Demokrasinin korunmasında ve temel hak ve özgürlüklerin savunmasında Barolara önemli görevler düşmektedir. Avukatlık mesleğinin gereği gibi yürütülebilmesi de herşeyden önce insan hak ve özgürlüklerini temel sayan bir hukuk düzeninin geçerli olabilmesi ön-koşuluna bağlıdır.

Barolar ve Türkiye Barolar Birliği, Adalet Bakanlığı'nın vesayetinin kaldırılmasını, hukukun üstünlüğü kavramının somutlaştırılması için baroların bağımsız ve özerk kuruluşlar olmasını istemektedirler. «Hukukun üstünlüğü», «baroların bağımsızlığı» gibi ilkeleri savunan Türkiye Barolar Birliği başkanı Faruk Erem (bk. Erem, Faruk) baroların vesayet altından çıkamadıkları gerekçesiyle görevinden çekilmiştir (1980)).

Yakın dönemlere kadar, burjuvazinin kaleleri olarak nitelendirilen Baroların, günümüzde, «sosyal hukuk devleti» ve «hukukun üstünlüğü» ilkelerinin doğrultusunda, demokrasi, bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinde önemli görevler ve işlevler üstlendikleri; avukatların giderek artan sayıda ve daha etkin bir biçimde toplumsal ve siyasal mücadeleye katıldıkları, işçi sınıfı başta olmak üzere tüm emekçi sınıf ve katmanlarla bağlaşma içine girdikleri izlenmektedir.

Son olarak, Türkiye'de Bilecik, Bingöl, Bitlis, Çankırı, Hakkâri, Tunceli illeri dışında 61 ilin barosu olup, baro kurulamayan iller en yakın ilin barosuna bağlanmışlardır. 1979 yılı başı itibariyle Türkiye'de Barolara kayıtlı 3522'si kadın, 13765'i erkek olmak üzere 17541 avukat bulunmaktadır. En çok avukat bulunan Barolar ise sırasiyle şöyledir: 1. İstanbul (6510), 2. Ankara (3325), 3. İzmir (1000), 4. Adana (483), 5. Bursa (332), 6. Konya (332), 7. Mersin (292), 8. Zonguldak (270), 9. Balıkesir (206), 14. Samsun (203), 15. Aydın (182). En az sayıda avukatın kayıtlı bulunduğu barolar ise Erzincan (23), Gümüşhane (24), Adıyaman (27), Sinop (29), Siirt (32)'dir.

Türkiye'nin en büyük Baroları olan İstanbul - Ankara ve İzmir Baro başkanlarının ad ve soyadları ile görev süreleri ise şöyledir:

İstanbul: Celâleddin Arif (1914 1920), Lütfi Fikri (1921 1925), Sadettin Ferit Talay (1926 - 1928), Halil Hilmi Uyguner (1929 - 1934), Hasan Hayri Tan (1935 - 1940), Mekki Sait Gelenbeğ (1941 - 1945), Haşim Refet Hakarar (1946 - 1950) (1953 1954), Abdülhak Kemal Yörük (1951 - 1953), Abdurrahman Yola (1954 - 1956), Asım Ruacan (1956 - 1958), Saffet Nezihi Bölükbaşı (1958 - 1960) (1964-1966), Muhittin Kılıç (1960 - 1961) Mehmet Nomer (1956 - 958), Cahit Arif Tunger (1958 - 1960), Muvaffak Benderli (1960 1962), Ferruh Dereli (1964 1972) (1962 1964), Burhan Güngör (1972 1974), Mehmet Ali İkizler (1974 1976), Orhan Apaydın (1976 -).

Ankara: İbrahim R. Ayaşlı (1924 1932), Cemal Hâzım Görkmen (1932 - 34), Mustafa Kemal Olgun (1935 1939), Hayrullah Özbudun (1939 1945), Emin Halim Ergun (1945 1946), Saim Dora (1946 - 1956), Asım Ruacan (1956 - 1958), Saffet Nezihi Bölükbaşı (1958 - 1960) (1964 - 1966), Muhittin Kılıç (1960 - 1961), Mehmet Nomer (1961 964), Oktay Çubukgil (1956 - 1968), Rahmi Magat (1968 1970) Atillâ Sav (1970 - 1971), Kemal Sarıibrahimoğlu (1971 1972), Yekta Güngör Özden (1972 1974), Teoman Evren (1974 1978), Sabahattin Ardıçoğlu (1978 -).

İzmir: Bekir Behlül (1922 1923), Hazım Ferit Yapar (1923 - 1925), Mustafa Nuri Devres (1925 - 1933), Mustafa Münir Birsel (1933 1939), Nuri Fettah Esen (1939 - 1952), Hulusî Naci Selek (1952 - 1962), Necdet Öklem (1962 - 1968), Enver Arslanalp (1968 1970), İskender Özturanlı (1970 - 1974), Cengiz İlhan (1974 1978), Hasan Basri Güder (1978 -).

Türkiye Barolar Birliği Başkanları: Faruk Erem (1969 1970), Atillâ Sav (1980).

TBB'nin sürekli yayını olarak, TBB Bülteni 1971 yılından beri üçer aylık sayılar halinde yayımlanmaktadır.

Ender Kâmil Boyacı

Türkiye'de Batı Etkisinde Müzik. Türkiye-de batı etkisinde müzik çalışmaları ve çok sesli müzik topluluğunun kuruluşu ilkin Sultan Mahmud II. döneminde (1808 1839) gerçekleştirilmiştir. Bu müzik topluluğunun ilki «Mızıka-i Hümayun» sonradan «Makam-ı Hilafet Mızıkası» olarak adlandırılan ve Avrupa'dan getirtilen müzik öğretmenlerinin çalıştırmaları ile oluşturulan saray orkestrası idi. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında bu orkestra «Harbiye Nezaretiı»ne bağlanarak halka açık düzenli konserler vermiştir.

1914'te «Darülbedayi» adı verilen tiyatronun yanısıra müzik eğitimini de içine alan bir çeşit konservatuar girişimi birinci Dünya Savaşının çıkması sonucu fazla bir varlık gösteremeden sona ermiştir. 1916'da «maarif Nezareti»nin görevlendirdiği sanatçılar bir «Musiki Encümeni ve Darülelhan Talimatnamesi» çerçevesi içinde batı müziğinide kapsayan çalışmalar yapmışlardır. 1923'te Avrupa konservatuarları niteliğinde bir müzik okulu durumuna getirilmsi amaçlanan «Darülelhan»ın yeni yönetmeliğine «Opera, operet, koro gibi batı müziği yapıtlarının dilimize aktarılması ve uygulanması...» da konmuş, batı müziği öğrenimine ağırlık verilmiştir. Batı müziğinin kendi yöntem ve kuralları ile Türkiye'de uygulanması ve yaygınlaşması asıl Cumhuriyetin ilanından sonra olanak bulmuştur.

İlk önemli aşama müzikçilerimizin batıda eğitimlerini tamamlayarak ülkeye dönüşleriyle sağlanmıştır. Z. Üngör, Ulvi C. Erkin'in Ankara'da açılan Musiki Muallim Mektebinde yönetici ve öğretmen olarak yeni kuşağın yetişmesine yol açacak girişimlere büyük katkıları oldu.

Darülelhan'ın 1926 yılında yeniden örgütlenerek batı yöntemi müzik öğrenimine yönelen programlarının uygulanmasında Zeki Üngör, Muhittin Sadak, Cemal Reşit Rey, Mesut Cemil Tel, Veli Kanık, Musa Süreyya vb. başlıca görev alan kişiler arasındadır.

Batı etkisinde müzik alanındaki kurumlaşmada ikinci aşama evresi İstanbul'da belediye'nin Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığının oluşturduğu iki konservatuarla başlamıştır. İstanbul Belediye Konservatuarının lise dengi düzeyde ve yatılı bölüme sahip olarak açılması ilgi alanının genişlemesini sağlayarak daha yüksek sayıda öğrencinin yararlanmasına olanak kazandırmıştır. Kısa süre içinde bu kurumdan yetişenler Şehir Orkestra ve Korosunu oluşturdular. 1950'lere kadar radyo, salon dinletileriyle yeni müzik anlayışının kalabalıklara ulaşmasını sağladılar. Daha sonra da yönetimsel alandaki ilerlemeler İstanbul Belediye Konservatuarı ile öteki kurumların çalışmalarında verimlilik kazanması yollarını açtı.

Ankara'da 1935-36 yıllarında ilk çalışmalarına başlayan Devlet Konservatuarı bünyesinde Tiyatronun yanısıra müzik, opera bölümleri açıldı. Berlin Yüksek Müzik Okulu profesörü Paul Hindemith, Macar besteci Bela Bartok, Alman müzikçi Ernst Preatorius gibi yabancı öğretim görevlileriyle birlikte Zeki Üngör, Ulvi Cemal Erkin, Mithat Fenmen, Hasan Ferit Alnar, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses müzik bölümünün ilk yetiştirici öğeleri oldular. 1950'lerden sonra Hikmet Şimşek, E. Zeki, Mithat Akaltan, Sabahattin Kalender, Nevit Kodallı bu kurumun yeni öğretim kadrosunu oluşturan sanatçılar arasındaydı.

Konservatuarın müzik bölümü genel kültür dersleriyle orkestra yönetimi, piyano,

org, arp, yaylı sazlar, nefesli sazlar şan dallarından oluştu. Yüksek bölümü bitiren öğrenciler uzmanlık ve görgü eğitimi için batı ülkeleri konservatuarlarına gitme olanağı buldular. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Devlet Opera Oskestrası, Devlet Tiyatrosu Orkestrası, Radyo Salon Orkestrası, Yaylı Sazlar Orkestrası gibi kurumlarda görev alan sanatçılar da konservatuarın bu bölümünden yetiştiler 1970'den sonra İstanbul'da Devlet Konservatuarının İstanbul Bölümü de öğrenime açıldı. Ayrıca İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası, Devlet Opera ve Bale Orkestrası kurumlaştılar.

1933'te çıkarılan yasa ile ilk kez Riyaseticumhur Flarmoni Orkestrası oluşturularak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştı. Bu evresinde bir yıl Adnan Saygun, onbir yıl da Alman müzikçi Dr. Ernst Praetorius tarafından yönetilen topluluk 1958'den sonra Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını alarak çalışmalarını sürdürdü. 1946'dan sonra Hasan Ferit Alnar, Dr. Hans Hörner, Helmunt Tierfelder, Robert Lavrence, Haymo Tauber, Bruno Bogo, Otto Matzerath, Gotthold Eprahim Lessing, Jean Périsson tarafından yönetildi. Ankara Opera Orkestrasının oluşturduğu 1954 yılına kadar Devlet Operası'nın temsillerine katılarak bu alandaki çalışmalara öncülük etti.

İstanbul'da ise Seyfettin Asal ve Cemal Reşit Rey'in özel girişimleriyle oluşturulan Yaylı Çalgılar Orkestrasının 1945'te Belediyeye bağlanarak kadrosunu geliştirme olanağı bulması sonucu İstanbul Şehir Orkestrası kuruldu (1945). Bu kurum da özellikle 1949'dan sonra kendi kendisini geliştirerek Cemal Reşit Rey yönetiminde İstanbul Radyosu'nda çeşitli salonlarda düzenli dinletiler verdi. 1970'den sonra İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası'na dönüştü. Bu dönemde Gotthold Eprahim ve yardımcısı Demirhan Altuğ tarafından yönetildi. Altuğ (İstanbul 1920) İstanbul Belediye Konservatuarı'nda öğrenimini tamamladıktan sonra Salzburg Konservatuarı'nda uzmanlık öğrenimi görmüş, 1959 yılında orkestra yönetmeni olarak ülkeye dönmüştür. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası yönetmenlerinden Hikmet Şimşek (Siirt 1924) yüksek öğrenimini Devlet Konservatuarı Bestecilik Bölümü'nde tamamladıktan sonra, bir süre bitirdiği okulda öğretmenlik etmişti. İki kez Almanya'da Kuzeybatı Alman Flarmoni Orkestrası'nda yönetmen yardımcılığı yapan Şimşek, 1959'da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na yardımcı yönetmen olarak atandı. 1968'de Ankara Devlet Konservatuarı Öğrenci Orkestrası yönetmenliğine getirildi. Son kuşağın başarılı yönetmenlerinden Gürel Aykal (Eskişehir - 1942). Devlet Konservatuarı Keman Bölümünde yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra (1962) İngiltere'de üç yıl orkestra yöneticiliği öğrenimi gördü. Ayrıca iki yıl da André Trevin, Rudof Schwarz İtalya'da Francu Ferrara ile çalıştı.

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nı İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Avusturya, İtalya, Çek, İsrail vb: ülkelerden çağrılı olarak gelen ünlü yöneticiler de yönetmişlerdir.

Batı müziği ve o müzik anlayışı doğrultusunda yapıt veren ilk besteciler kuşağından Ekrem Zeki Ün, Cemal Reşit Rey, Ahmet A. Saygun, Hasan Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, Ferit Hilmi Atrek anılabilir.

Bülent Tarcan, Bülent Arel, Nüvit Kodallı, Ertuğrul Oğuz Fırat, Ferit Tüzün, İlhan K. Mimaroğlu, İlhan Baran, Cenan Akın, Kemal Sünder, Nuri Sami Koral, Muammer Sun, Yalçın Tura, Nedim Otyam ikinci kuşağın en bilinen sanatçılarıdır.

Çok sesli müzik hareketinin öncüleri sayılan ilk kuşak sanatçıları, yetiştikleri batı ülkelerindeki müzik akımlarının etkisini aşma gücünü gösterdikleri aşamada ulusal kaynakları değerlendirerek işleme yetisi kazanmışlar, halkın ses dünyası ile çelişik olmayan yapıtlar vermişlerdir. Aynı kaynaktan yararlanan ikinci kuşak sanatçıları arasında Bülent Tarcan, kimi yapıtlariyle Nüvit Kodallı, Muammer Sun, Nedim Otyam anılabilir. İlhan Mimaroğlu, Bülent Arel, Yalçın Tura'nın yapıtlarında evrensel temalar daha ağır basar.

Besteciler gibi Cumhuriyet döneminin iki kuşağı olarak ortaya çıkan yorumcular arasında en belirgin kişilikler şöyle saptanabilir:

Feldi Statzer (Viyana - 1906 / İstanbul 1974) Öğrenimini Salzburg Mozarteum Akademisi ile Viyana Müzik Yüksekokulu'nda tamamladı. 1932'de ülkeye dönünce İstanbul Belediye Konservatuarı'nda piyano öğretmenliği etti. Birçok sanatçının yetişmesine katkıda bulundu. İstanbul Şehir orkestrası ile dinletiler verdi ve bu orkestranın yönetmenliğini yaptı.

Ferhunde Erkin (İstanbul - 1909). Öğrenimini Leipzig Konservatuarı'nda tamamladıktan sonra ülkeye dönerek Müzik Öğretmen Okulu'nda piyano öğretmenliğine başladı (1930). Sonra Ankara Devlet Konservatuarı ile Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenliğini sürdürdü. Ülke içinde ve dışında verdiği piyano dinletileriyle tanındı.

Mithat Fenmen (İstanbul - 1916). Yüksek öğrenimini Paris Müzik Öğretmen Okulu'nda tamamladı. Ülkeye dönünce Ankara Devlet Konservatuarı'nda piyano öğretmenliği yaptı. Ülke içinde ve dışında birçok piyano dinletileri veren Fenmen'in piyano ve orkestra için Konçerto'su vardır.

Arın Karamürsel (İstanbul 1930). İstanbul Belediye Konservatuarı Piyano Bölümü'nü bitirdi. Fransa'da uzmanlık öğrenimi gördü. Ülkeye dönünce Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na solocu olarak katıldı. Ülke içinde ve dışında pek çok dinleti verdi.

Ayşegül Sarıca (İstanbul - 1935) Öğrenimini İstanbul Belediye Konservatuarı Piyano Bölümünde tamamladıktan sonra Paris Konservatuarı piyano ve oda müziği bölümlerini bitirdi. 1959'da Paris'te Long-Tiba Long Thibaud Yarışması'nda Paris ili ödülünü kazandı.

Suna Kan (Adana - 1936). Çok küçük yaşta müzik çalışmalarına başlamış devlet hesabına başlaması nedeniyle devlet hesabına gönderildiği Paris Ulusal Konservatuarında yüksek öğrenimini tamamlama olanağı buldu (1952) Cenevre (1954), Viotti (1955) birincilik ödülü kazandı. Ülkeye dönüşünde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na solo kemancı olarak atandı. Son dönem keman virtiözleri arasında batı ülkelerinde de ustalığını kabul ettirerek büyük başarı çizgisine ulaştı.

Ayla Erduran (İstanbul - 1936) Öğrenimini Paris Ulusal Konservatuarı Keman Bölümü'nde tamamladıktan sonra ABD. New York Lurtis Akademisi'nde de çalışmalarını sürdürdü. Çeşitli ülkelerde verdiği dinletilerle ün yaptı. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın ülke dışı gezilerine solist olarak katıldı.

İdil Biret (Ankara - 1940). Yedi yaşlarındayken Mithet Fenmen'den ilk piyano dersleri alarak yetiştirildi. Bu evresinde ilk dinletilerini vererek, kendisi gibi yetileri ortaya çıkanlar adına özel yasa çıkarılmasına yol açtı. Bu yasadan yararlanarak devlet hesabına gönderildiği Fransa'da Paris Konservatuarı'nın piyano ve bestecilik bölümünde yüksek öğrenimini birinci olarak tamamladığı zaman on sekiz yaşındaydı (1958), Avrupa, Asya, Amerika, Afrika'nın çeşitli ülkelerinde verdiği dinletilerle Türk sanatını başarıyle temsil etti.

Opera: 1923 ile 1935 yılları arasında Cemal Reşit Rey, Adnan Saygun, Münir Hayri Ege'linin Ankara ve İstanbul'da sahnelenen opera besteleri bu alandaki çalışmalara öncülük etmiştir. Devlet Konservatuarı'nda opera bölümünün kurulması ile yetişme olanağını bulan gençler için «Tatbikat Sahnesi» oluşturuldu. İlk kez bu sahnede yeni ye-

tenekler (Soprano Rabia Erler. Tenor Süleyman Erler, bas Ruhi Su) Mozart'ın *Bastien ile Bastienne* adlı tek perdelik operasında görev aldılar. Çalışmalar geliştikçe 1940 - 1949 arasında *Madama Butterfly* (Puccini), Tosca (Puccinl), *(Satılmış Nişanlı* (Smetana), *Figaronun Düğünii* (Mozart), *La Boheme* (Puccini), *Maskeli Balo* (Verdi), *(Carmen)* (Bizet) operaları sahnelendi. Ankara'da ve İzmir Açık Hava Tiyatrosu'nda temsil edilen bu operalarda Ayhan Aydan, Semihe Berksoy, Mesude Çağlayan, Hilmi Girginkoç, Aydın Gün, Vedat Gürten, Saadet İkesus, Nihat Kızıltan, Ruhi Su, Nurullah Şevket Taşkıran önde gelen sanatçılar arasında göründüler.

1949'da yeni bir yasayla Ankara Devlet operasının kuruluşu gerçekleşti. Bu tarihten sonra temsiller yeni Tiyatro'da verilmeye başlandı. Mozart, Verdi, Puccini, Donizetti, Kalman vb. klasiklerin yanısıra Türk bestecilerinin yapıtları da sergilenme olanağı buldu. Nüvit Kodallı'nın *Van Gogh* (1957), Sabahattin Kalender'in *Nasrettin Hoca* (1962), Nüvit Kodallı'nın *Gılgamış* (1963), Ferit Tüzün'ün *Midas'ın Kulakları* (1969), Adnan Saygunun *Köroğlu* (1973) operaları temsil edildi. Bu yetişen sanatçılar arasında bariton Ayhan Baran (Ankara 1929), soprano Leyla Gençer (İstanbul - 1923, soprana Azra Gün (İstanbul - 1928), Kolaratur soprana Suna Korad (İstanbul - 1936), soprano Ferhan Onat (İstanbul 1933) İstanbul Devlet Opera ve Balesi'ne bağlı sanatçılardan bas Atilla Manizade (Kıbrıs - 1934) ülke içinde ve dışında tanındılar.

Ahmet Ceyhan

Türkiye'de Devletçilik I. Kavram : Devletçilik, devlet işletmeciliğini zorunlu ve belirleyici bir unsur olarak içeren müdahaleci bir iktisat politikası olarak tanımlanabilir. Ancak, bu genel tanımı, tarihsel bir bakış açısıyla bir iki noktadan tamamlamak ve açıklamak gereklidir.

Bir kere, devletçiliğin söz konusu olduğu uygulamalar, genellikle, sermaye birikiminin başlayış ve gelişme dönemlerine aittir. Farklı bir ifadeyle, sermaye birikiminin kritik aşamalarını geçmiş, kendi ayakları üzerinde durabilen kapitalist bir ekonomide, devlet kesiminin özel kesimle yanyana, uyum ve denge içinde varolması ve böyle bir ekonominin işleyişinde devlet müdahalelerinin önemli ve zorunlu bir rol oynaması, «devletçilik» kavramı ile nitelendirilemez. Böyle bir ekonomiyi «karma ekonomi» kavramı ile nitelendiren ve bunu, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir karma sistem olarak yorumlayan yazarlar vardır. Ancak, devletin, örneğin günümüz Türkiye'si gibi, kapitalist üretim biçimiyle eklemlendiği; onun bir parçası olarak işlev gördüğü bu türden yapıları «devlet kapitalizmi» olarak nitelendirmek daha doğru olur. Devlet kapitalizminin özel bir biçimi, yani, gelişmiş ve emperyalist aşamaya ulaşmış kapitalist toplumlarda ortaya çıkan türü için ise, «tekelci - devlet kapitalizmi» kavramı yeğlenmektedir. Devletçiliği, bu açıdan devlet kapitalizminden (ve ya «karma ekonomi»den) ayırmak gerekir.

İkinci olarak, sermaye birikiminin başlayış ve gelişme dönemlerinde gözlenen bir iktisat politikası olarak anlaşılan devletçilik, tarihsel olarak, hemen hemen istisnasız, kapitalist sermaye birikiminin bir parçası olmuştur. Farklı bir ifadeyle, devletçilik, uygulandığı ülkelerde kapitalist gelişme sürecine hizmet etmiş; başarılı olduğu hallerde sistemi, yukarıda kullandığımız anlamda, devlet kapitalizmine dönüştürmenin aracı olmuştur.

Üçüncü olarak, devletçilik, dünya çapında kapitalizmin gelişmesinde geç kalmış ülkelerde gerçekten bir sermaye birikimi mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Farklı bir deyişle, geri kalmış ülkelerde 20. yüzyılda kapitalizme dönük ilkel sermaye birikimini gerçekleştirmenin yolu devletçilik olmaktadır. Başarılı, ve biraz farklı bir örnek olan Japonya dışında, bu anlamda devletçilik, esas olarak, çağımızın azgelişmiş ülkelerini kapsayan bir politikadır. 1930'u izleyen yıllarda Türkiye ve 1950'lerden sonra Arap ülkeleri ve Hindistan ile başlayıp Afrika ve Asya'daki pek çok Üçüncü Dünya ülkesine yayılan adeta evrensel bir modeldir.

Dördüncü olarak, devletçiliğin çağımız azgelişmiş ülkelerinde kapitalist gellşmenin tek yolu olduğunu söylemek mümkün değildir. Alterantif bir yol, uluslaararsı sermayeye tamamen bağımlı, onun sürüklediği ve biçimlendirdiği bir kapitalist gelişme modelidir. Çağımızda bu modeli izleyen azgelişmiş ülkeler de vardır: Güney Kore, Taiwan, Filipinler ve belli Latin Amerika ülkeleri gibi. Devletçilik, dışa karşı önemli himaye önlemleri de içerir ve bu nedenle yukarıdaki modellerle karşılaştırıldığında, görece ulusal bir kapitalist gelişmeyi simgeler. Ancak, çağımızda, azgelişmiş ülkelerde ulusal bir kapitalist gelişmenin de asmayı basaramadığı sınırlar vardır. Son tahlilde, Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletçi politikaların da uluslararası kapitalizme bağımlı yapıların doğmasını önleyemediği bir gerçektir. Buna rağmen, 20. yüzyılda azgelişmiş ülkelerde izlenen devletçi-himayeci sanayileşme modellerinin, dış piyasaya dönük, çokuluslu şirketlerin sürüklediği modellere göre daha bağımsız, daha ulusal denemeler olduğunu görmek ve bu iki kapitalist gelişme türünü birbirinden ayırmak gerekir.

Bu çerçeve içinde, 20. yüzyılın ilk devletçilik deneyimini yaşayan azgellşmiş ülkenin Türkiye olduğu ve bu nedenle, «Türkiye'de devletçilik» konusunun, ülke sınırlarını aşan bir önem taşıdığı söylenebilir. Yukarıdaki anlamda devletçilik Türkiye'de 1930'u izleyen yıllarda başlamış; İkinci Dünya Savaşı ile birlikte savaş ekonomisi koşullarıyla içiçe girmiş; savaş sonunda ve özellikle 1950 sonrasında özel sermaye birikiminin belli bir ivme kazanmasına paralel olarak, bir ilk sermaye birikimi politikası olarak giderek tasfiyeye uğramıştır. 1950 sonrasında ve günümüzde, Türkiye için, yukarıda da belirtildiği gibi, devletçilikten değil, devlet kapitalizminden sözedilmesi daha doğrudur. Bu yeni aşamada devlet, sermaye birikiminin tek veya aslî unsuru olmaktan çıkmıştır. Gerek kamu kesimi, gerek kamu politikaları aracılığı ile özel sermaye birikimini farklı biçimlerde destekleyen, onu tamamlayan bir ekonomik işlev kazanmıştır.

Gerek devletçi politikaların uygulandığı yıllarda, gerekse daha sonraları, Türkiye'de devletçilik tanım ve anlayışlarının, yukarıdaki yoruma uyduğu pek söylenemez. Devletçiliği sadece devlet müdahaleciliği sayarak, belki de en belirleyici görüntüsü olan kamu işletmeciliğinden soyutlamak; ya da, günümüz Türkiye'sinin (hatta çağdaş kapitalizmin) yapısal bir özelliğinden hareketle «karma ekonomi» ile özdeş tutmak, ayrı bir devletçilik kavramının gereksizleşmesi, hatta tasfiyesi anlamına gelir. Ancak, devletçiliğin bu dar tanımlarının dışında, 1930'lara kadar uzanan ve biri radikal, ikincisi resmî, üçüncüsü tutucu çevrelere ait olan ve ayrıca incelenmesi gereken üç ayrı yorumu da vardır.

Devletçiliğin radikal yorumu, 1932 - 1934 yılları arasında yayınlanan Kadro dergisinde, Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev gibi yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Bu yorum Türk devrimini bir sınıf hareketi olarak değil, anti-emperyalist ve ulusal bir dönüşüm olarak değerlendirir. Sınıf çelişkilerinden türemeyen ve sınıf ayrımlarının önemsiz olduğu bir ülkede meydana gelen bu devrimin oluşturacağı toplumsal sistem de burjuvazi ve proletaryanın egemenliklerini yansıtan kapitalizm ve sosyalizmin dışında ve onlardan farklı bir sistem, bir «üçüncü yol» olacaktır. Tüm ulusal kurtuluş hareketleri için geçerli ola-

cağı savunulan bu sistemin karşısına, kalkınmanın nimetlerini tek bir sınıfın çıkarına sunmadan sanayileşmek emperyalist sömürüye son vermek ve sınıf mücadelesine imkân vermeyen, dengeli, bağımsız bir ekonomik yapı kurmak görevleri çıkar. Bu görevleri cılız burjuvazi gerçekleştiremeyeceği, ve hatta benimseyemeyeceği için devletçilik doğar. Devletçilik, böylece, bu yeni sisteme verilen ad (İ. Hüsrev *Kadro*, Sayı 19) veya bu sistemin iktisat politikası (V. Nedim, *Kadro*, Sayı 11) olarak görülmektedir. Türk devriminin özgün bir ürünü olan devletçilik, Şevket Süreyya'nın sözleriyle: «şahsî mülkiyetin tasfiyesine müteveccih [olmayacak]... sadece millî iktisadın kumanda manivelalarını... eline alcak;.. sosyalizmde olduğu gibi kollektif mülkiyete değil, büyük iktisat faaliyetlerinde devlet mülkiyetine istinat edecektir.» (*Kadro* sayı 21) Bu sistemde, «hususi teşebbüs ancak teknik, sermaye kifayetlerini haiz olduğu takdirde ve plânın... dahilinde çalışmak şartıyla kontrollü bir himayeciliğe liyakat kespedebilir.» (V. Nedim, *Kadro*, Sayı 21).

Bir küçük burjuva radikalizmi olarak nitelendirilmesi gereken Kadro'cu akımın devletçilik yorumu, zaman zaman bazı yaklaşmalar göstermesine rağmen resmî çevreler tarafından benimsenmedi. Bu çevrelerin devletçilik anlayışı, «bireyin yapamadığı ve kamu yararının gerektirdiği işleri devletin yapması» ifadesiyle özetlenebilir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 programının Atatürk tarafından bizzat kaleme alınan bir maddesi devletçiliği şöyle tanımlamıştır: «Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde —bilhassa iktisadî sahada— devleti fiilen alâkadar etmek.» (CHF Programı, İstanbul 1931, 1. madde, ç fıkrası) İsmet İnönü de 1933 yılında Kadro'da yayınlanan «Fırkamızın Devletçillk Vasfı» başlıklı yazısında aynı görüşü ifadelerle geliştirmiştir: «Efradın [fertlerin] yapabileceği bir şeyi devletin... yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lâzım bir şeydir. Çünkü... yapacağımız şeyler o kadar çok[tur].. ki, bunlardan efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak elbette en makul şeydir. Bir şeyin efrada veya devlete ait olması o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alâkası veya hususi menfaatlere terkedilmesi ihtimalidir ki bu hususta karar vermeğe esas olacaktır.» (*Kadro*, Sayı 22) CHF Genel Sekreteri Recep Peker de resmî görüşü şu sözlerle dile getirmiştir: «Tek vatandaşın,.. hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Ama bize göre, devletin yapması lâzım gelen işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda, bazen tek vatandaşın veya... hususi şirket[lerin] yapabileceği şeyleri de memleketin... umumi menfaatine taallûk noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse,... bu takdirde bu işleri de yapar.» (B. Kuruç, *İktisat Politikalarının Resmî Belgeleri*, Ankara 1963, s. 18'den naklen). Bu görüşler devlet kesiminin sınırını, «milletin umumî ve yüksek menfaatleri», «bütün memleketi alâkadar etmesi», «memleketin umumi menfaatine taallûk» gibi ifadelerle; yani, kısaca, «kamu yararı» ile çizmektedir. Bu pragmatik yaklaşımın «kamu yararı» kavramının değişen yorumlarına bağlı, bulanık ve kaygan bir sınır çizdiği doğrudur. Ancak resmî tutumun, böyle bir sınırı pratik amaçları bakımından yeterli gördüğü de anlaşılmaktadır.

Devletçiliğin sermayeye yakın siyaset ve fikir çevrelerince savunulan tutucu yorumu ise, yukarıda aktarılan resmî görüşün «kamu yararı» unsurunu çıkarmak ve devletçiliği sadece «bireyin yapamadığı işleri devletin yapması» olarak yorumlamaktır. Bu görüşün aşırı bir ifadesi, 1933 yılında toplanan ve tutucu çevrelerin egemen olduğu Âlî İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu'dur. Buna göre: «Devlet hiçbir nevi sanayii yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasretmeyerek... her sahayı müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmalı ve kendi teşebbüsüyle... vücuda gelecek sanayi hareketlerinde... teessüs kökleşip de muayyen ve emin bir kâr temin etmeğe başladığı... zaman ilk fırsatta hususi müteşebbislere ve halka mal edilmelidir.» (*Kadro*, Sayı 15'ten naklen.) Görülüyor ki, devletçiliği, «ileride özel sermayeye devretmek üzere tesis kurmak» diye anlayan bu görüş, devletçiliğin resmî yorumundan ayrılmaktadır. Türkiye'de devletçiliğin, kapitalist gelişmeyi desteklemesi hiçbir zaman bu çıplak ve kaba biçimi almamıştır.

II. Devletçiliğin Tarihçesi: Devletçilik terimi Türkiye'de siyasî literatüre ilk kez 30 Temmuz 1930 günü, başbakan İsmet Paşa'nın demiryolunun Sivas'a gelişi dolayısıyla verdiği nutukta, «biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz.» cümlesiyle girmiştir.

Gerçekten de 1930 yılına kadar izlenen iktisat politikalarına, daha sonra kazanacağı anlam içinde «devletçi» sıfatını yakıştırmak imkânsızdır. Bu dönemde devletin iktisadî hayata en önemli müdahalesi, çeşitli alanlarda çok sayıda iktisadî nitelikte tekel oluşturmak; ancak bunları imtiyazlı özel (ve bazen yabancı) sermayeye devretmek biçiminde belirir. İkinci bir müdahale alanı ise, bütçe imkânlarını bir miktar zorlayan demiryolları yatırım politikasıdır. Bunların dışında, 1923-1929 yılları içinde devlet müdahalesi ve devlet işletmeciliği yok sayılabilir. Dışa karşı, Lozan Andlaşması'nın getirdiği sınırlamaların da kısmen gerekli kıldığı bir «açık kapı» politikası; içte ise, 1927 yılında kabul edilen Teşvik Sanayi Kanununun esprisine uygun biçimde özel teşebbüsün alabildiğine desteklenmesi, bu dönemin belirleyici özellikleridir.

Büyük dünya bunalımının başladığı 1929 yılı içinde, bu politikaların en azından gözden geçirilmesini gerektiren bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu yıl, dünya bunalımının yanı sıra, Türkiye için ayrıca önem taşıyan birkaç olayın da üstüste gelmesiyle iktisat politikaları bakımından bir dönüm noktası olmuştur.

Lozan Andlaşması'nın, Türkiye'nin, gümrük tarifeleri ve diğer dış ticaret kontrolleri ile himayeci bir politika izlemesini büyük ölçüde önleyen sınırlamaları 24 Ağustos 1928 tarihinde son buluyordu. Hükümet, ılımlı bir himayeciliği yansıtan yeni gümrük tarifelerini Ekim 1929'dan itibaren uygulamaya karar verdi. Yine Lozan Andlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı borçlarının ilk taksitlerinin de 1929 yılı içinde ödenmeye başlamasını öngörüyordu. Bu olgular, yıl başından itibaren büyük çapta ve spekülatif bir ithalâtın yapılmasına yol açtı. Dış ticaret açığı büyürken, Türk lirasının değeri hızla düşmeye başladı ve hükümet çevrelerinin teşhisi ile ciddi bir «para buhranı» doğdu. Yıl sonlarına doğru, büyük dünya bunalımının ilk etkileri de Türkiye'ye ulaşmaya başladı.

Bu gelişmelere karşı siyasî iktidarın gösterdiği tepkiler, dış ticarete yönelik sermaye çevreleri ile o güne kadar sürmüş olan samimi ilişkilerin çözülmeye başlamasına yol açacaktı. Dış ticarete ve para politikalarına ilişkin devlet denetimini artıran bir dizi önlem getirildi: 1929 Gümrük Tarifeleri, Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu (1929), kambiyo işlemleri için hükümetin denetimi altında bir Bankalar Konsorisyumu'nun ve daha sonra Merkez Bankası'nın kurulması (Haziran 1930), Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun (Şubat 1930), ihracatı denetlemeyi amaçlayan 1705 sayılı kanun (Haziran 1930), dış ticarete miktar sınırlamalarını getiren 1873 sayılı kanun (Temmuz 1931),

bunların başlıcalarıdır. Böylece, bir iki yıl içinde, gümrük tarifeleri, miktar sınırlamaları ve kambiyo denetimi sayesinde dış ticaret tam anlamıyla devlet kontrolü altına girdi.

1930 - 1932 yıllarının belirleyici niteliği, **himayecilik**tir. Ancak, bu yıllarda dış ticaret alanının dışındaki özel sermayeye karşı resmî tavırlarda bir değişme söz konusu değildir ve bu yüzden, içe dönük bir politika olarak devletçilik henüz yoktur. Himaye duvarlarının arkasında özel sermayenin gelişmesi alabildiğine serbest bırakılmıştır. 1930'dan itibaren «devletçilik» sözcüğünün siyasî edebiyata girmesi, fiilî politikalar bakımından bu durumu değiştirmez.

Devletçilik kavramı üzerine tartışmaların, devletçilik uygulamalarından önce başlaması 1930 yılı Ağustosunda kurulan Serbest Fırka ile CHF arasındaki siyasî polemikle yakından ilgilidir. Bir «muvazaa partisi» olarak ve Atatürk'ün onayı hatta girişimiyle kurulan Serbest Fırka'nın «liberal», CHF'nın ise «devletçi» olması da önceden ve yukarıdan kararlaştırılmıştı. Ancak bu anda, CHF'nın, iktidar olarak devletçi denebilecek uygulamaları olmadığı için, Serbest Fırka muhalefetinin «liberal» boyutları oldukça yapay kalmış; bu yöndeki eleştiriler, İsmet Paşa'nın «şimendifer politikası»nın kötülenmesi ve tekelcilerin imtiyazlı şirketlere peşkeş çekilmesinin yerilmesinin ötesine gidememiştir. Buna karşılık, halkın iktisad güçlüklerini geniş ölçüde sömüren bir kampanya yürütülmüştür.

Serbest Fırka muhalefetinin işlediği temalardan ziyade, halk yığınlarının bu kampanya sırasında iktidara karşı duyduğu tepkinin boyutlarının ortaya çıkması, daha sonraki politika değişikliklerinde belirleyici bir rol oynadı. Kaynağının iktisadî güçlüklere dayandığı açıkça ortaya çıkan halk tepkisi, Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla birlikte, Mustafa Kemal ve diğer liderleri, «halk niçin bize karşı?» sorusunu sormaya yöneltti. Bu sorunun cevabını aramak amacıyla Atatürk, 1930 yılı sonunda geniş bir politikacı ve uzmanlar kadrosunun da katıldığı ve üç ay süren bir Anadolu gezisine çıktı. Gezi boyunca yapılan gözlemler ve bunların tahrik ettiği tartışmalar sonunda açıkça anlaşıldı ki, rejim, kaygan bir zemindedir ve mevcut iktisat politikaları süregeldikçe çıkar yol görünmemektedir. Sanayileşmeye dönük bir kalkınma hamlesi bir ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıkmakta idi. Bunalım koşullarında himaye duvarları ardında ve siyasî kadrolarla içiçe girmiş bir biçimde başıboş bırakılan özel sermaye, ortaya çıkan büyük vurgun ve kapkaç atmosferi yüzünden halk yığınlarının büyük tepkisini doğurmakta; buna karşılık dinamik bir gelişme sürecini sağlayacak nicelik ve nitelikte sermaye birikimini gerçekleştirememekte idi.

1932 yılı içinde himayecilik ve devletçilik sentezi diye nitelendirilebilecek olan yeni model ana hatlarıyla saptandı. Ve aynı yılın Temmuz ayı içinde üstüste kabul edilen, müdahaleci, devletçi, hatta bazıları **devletleştirici** sekiz adet kanunla uygulamaya konuldu. Bu kanunların en önemlileri, devlet sanayiinin örgütsel çatısını oluşturacak olan Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası'nı kuran 2058 ve 2064 sayılı kanunlar, Türk limanları arasında, bazı istisnalar dışında, eşya ve yolcu taşımacılığında devlet tekeli kuran ve özel gemileri devletleştiren 2068 sayılı kanun; Ziraat Bankası'na buğday destekleme alımlarına girme yetkisini veren 2056 sayılı kanun ve çay, şeker ve kahve ithalâtında devlet tekeli kuran 2054 sayılı kanundur. Devletçilik, bu kanunların yürürlüğe girmesiyle içeriksiz bir slogan olmaktan çıkıyor; oldukça cüretli bir dizi önlem ve düzenleme ile fiilen uygulanan bir politikaya dönüşüyordu.

Başbakan İsmet Paşa'nın ve İktisat Bakanı Mustafa Şeref'in etkili rol oynadıkları bu ilk devletçi atılım çeşitli tepki ve tartışmalara yol açtı. 1929'dan sonra ikinci bir dönüm noktası oluşturan bu yılı, dönemi yakından bilen Ahmet Hamdi Başar şu sözlerle değerlendiriyor:

«1932 senesi inkılâp tarihi bakımından bazı mühim cereyanlar ve hadiselerle doludur. Açık olarak iki cephe teşekkül etmiş ve çarpışmağa başlamıştır: Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta; devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış; ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmağa başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde. Gazi, işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalıklar üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor. 1932 senesinde İşbankçılarla hükümetçilerin gizli ve açık çarpışmalarının şiddetlendiğini görüyoruz.» *(Atatürk İle Üç Ay*, İstanbul 1945, s. 161).

İlk tepki doğrudan doğruya Meclisin içinde açığa çıktı. Sözü geçen kanun tasarılarının görüşülmesi sırasında İzmir milletvekilleri Halil ve Kitapçı Hüsnü, Kocaeli milletvekili Sırrı gibi sermaye çevrelerine yakın kişiler, özel teşebbüsün meşru çıkarlarının saldırıya uğradığını; söz konusu kanunların CHP ilkelerini çiğneyerek ülkeyi kolektivizmin sınırlarına itmekte olduğunu ifade ettiler.

Meclis dışında da özellikle İş Bankası grubunun ustaca bir muhalefete geçerek doğrudan doğruya Gazi'yi etki altına almayı başardığını görüyoruz. Hükümet çevrelerinin bir devlet işletmesi olarak kurmak istedikleri kâğıt endüstrisi için İş Bankası'nın da aday olması ve Banka çevresinin hükümet girişiminin önlenmesi amacıyla Gazi'ye başvurmaları sonunda Atatürk, iktisat politikalarının yönelimine doğrudan doğruya müdahale eder ve İş Bankası'ndan yana ağırlığını koyar. 1932 Eylülünde, Yalova'da Gazi'nin sofrasında yapılan fırtınalı bir toplantıdan sonra İktisat Bakanı Mustafa Şeref istifa etmek zorunda kalır ve onun yerine 1924-1932 yılları boyunca İş Bankası grubunun önde gelen siması olan Celâl Bayar getirilir. Bu operasyon, İsmet Paşa'nın bir yıl kadar iktisadî konularda devre dışı bırakılması sonucunu doğurmuştur.

Celâl Bayar'ın iktisat bakanlığına atanması, sermaye çevrelerinde büyük bir rahatlama yarattı. Yeni iktisat bakanının ilk genelgesi, bu çevrelerde doğmuş olan tedirginliği dağıtmak amacını güdüyordu. Nitekim 1933 içinde, bir yıl öncesinin radikal - devletçi kanunlarının bir kısmı değiştirilerek bu yönde önemli adımlar da atıldı. Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası 2262 sayılı kanunla lâğvedilerek, daha ılımlı bir felsefeyi yansıtan Sümerbank kuruldu. Denizyollarında devlet tekeli kuran 2068 sayılı kanun, 2239 sayılı Denizyolları İşletme Kanunu ile ortadan kaldırıldı. 2064 sayılı kanunla kaldırılmış olan özel sanayicilerin gümrük muafiyetleri 2261 sayılı kanunla geri verildi. Böylece 1933 yılı devletçiliğin gelecekteki gelişimi üzerinde özel teşebbüsün endişelerini dağıtan bir geriye dönüş yılı oldu.

Ancak, bu ilk yumuşama ve geriye dönüş aşamasından sonra, özellikle 1934-1937 yılları arasında devletçiliğin rayına oturduğunu ve kendisine belirgin niteliğini veren en önemli uygulamaların bu yıllara ait olduğu da söylenmelidir. İktisat Bakanı M. Şeref'in istifasına yol açan kâğıt endüstrisinin de sonunda Celâl Bayar'ın iktisat bakanlığı altında devletçe kurulması ilgi çekicidir. Devletçilik, 1937 yılı içinde, özellikle Celâl Bayar'ın başbakan olması ile yeni bir duraklama ve gevşeme aşamasına girmiş ve İkinci Dünya Savaşı yıllarına bu anlayış içinde girilmiştir. Savaş yıllarının iktisat politikaları ise, devlete olağanüstü ekonomik yetkilerin verilmesini sağlayan ilerî müdahaleci bir anlayışla, nesnel ekonomik

koşulların yarattığı vurgun ve yağma ortamına teslim olmaya ve bu ortamdan yararlanmaya eğilimli çevrelerin tavırlarının çatışması sonunda oluşan istikrarsız bir denge görünümündedir. Savaşın ikinci yarısından itibaren ve özellikle 1945'ten sonra ikinci eğilimin, sermaye ve büyük toprak çevreleriyle açık bir ittifaka giderek CHP içinde ve dışında egemen olduğu söylenebilir. Bu, yukarıda açıklanan anlamda devletçiliğin de tasfiyesi anlamına gelir.

Devletçiliğin gelişimini etkileyen siyasî liderlerin tavırlarını ve oynadıkları rolleri de kısaca gözden geçirmek, dönemin bazı özelliklerinin kavranmasına yardımcı olabilir.

1932'yi izleyen yıllarda, Atatürk'ün kişisel olarak, iktisadî ve toplumsal olaylardan çok kültür, eğitim ve özellikle dil ve tarih konularıyla uğraştığını biliyoruz. Ancak, iktisat politikasının gelişmesini etkileyen iki ara aşamada aldığı tavırlar, her iki halde de devletçiliğin bazı aşırı yönelimlerinin frenlenmesi doğrultusunda olmuştur. Bunlardan birincisi yukarıda kısaca değinilen «Yalova opearsyonu»dur. İkincisi ise, 1937'de yine öncekini andıran bir çatışmadan sonra, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan uzaklaşması ve Bayar'ın bu kez başbakanlığa atanması ile sonuçlanmıştır.

İnönü, 1933'teki Kadro yazısından sonra, genellikle devletçilik üzerindeki tartışmaların dışında kalmaya özen göstermiş görünmektedir. 1934 başlarından itibaren siyasî alandaki kişisel otoritesini yeniden pekiştirdiği ve hükümet politikasına egemen olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi iktisadî konuların sorumlusu Celâl Bayar'dır, ama, bir noktadan sonra devletçi politika kendi iç dinamiği ile ilerler görünmektedir ve İnönü'nün bu dönemde iktisat bakanıyla ihtilâfa düştüğüne dair herhangi bir belirti yoktur. İnönü'nün genel olarak özel çıkar çevrelerinin hükümet politikasına egemen olma eğilimlerine karşı duyarlı olduğu ve bu konularda zaman zaman sert tepkiler gösterdiği bilinmektedir. Ancak, İnönü'nün bu türden tepkileri daha ziyade yolsuzluklar gibi yasal sınırları aşan davranışlara karşı doğar. Daha geniş anlamda ve daha belirleyici olan ve sınıf egemenliğini gerçekleştirme yöntemlerini oluşturan çok yönlü etkilerden, nesnel mekanizmalardan habersiz veya bunlara karşı kayıtsız görünmektedir. Yine de, savaş sonuna kadar, Cumhuriyet tarihinin bütün radikal hamlelerinin arkasında veya başında İnönü'nün kişisel rolünü görmemiz ilgi çekicidir: 1932 yılında devletçiliğe geçiş anında olduğu gibi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu müzakerelerinde İnönü'nün yeri, hiç olmazsa başlangıç anlarında, çıkar çevrelerinin yanında değildi.

1932 1939 döneminde, iktisat politikası üzerinde en çok etkili olan kişinin Celâl Bayar olduğu söylenebilir. Bayar, 1932 Eylülünden başlayarak beş yıl süreyle iktisat bakanlığı, 1937 sonbaharından 1939 başına kadar da başbakanlık yapmıştır. Devletçilikle ilgili uygulamalar onun ağzından savunulmuş; plan metinleri onun imzasıyla hükümete sunulmuş; iktisadî kanunların gerekçeleri ve belki de yer yer metinleri onun kaleminden çıkmıştır. Bu özellikleriyle Bayar'a devletçiliğin başlıca mimarı demek belki mümkündür ama bu durum 1932'ye kadar İş Bankası grubunun önde gelen sîması iken sermaye çevreleri ile kurduğu yakın bağların devletçilik döneminde tamamen koptuğu anlamına gelmez. Celâl Bayar, 1930'u izleyen yıllarda rejimin ayakta durabilmesi için tarihsel ve nesnel bir zorunluluk haline gelen devletçi politikaların denetim-dışı ve ölçüsüz dozlarda gelişmemesini sağlamak misyonunu ifa etmek durumunda idi ve bunu da başarıyla gerçekleştirdiği söylenebilir. İki kritik dönemde, 1932 ve 1937'de, hem de parti hiyerarşisi içinde önemli yerler işgal etmezken İnönü'ye karşı ön plâna geçmesi; daha sonra, savaş ertesinde Demokrat Parti'nin lideri olarak siyaset sahnesine bir kez daha, ancak bu sefer çok kritik bir rolle çıkması birbirleriyle ilgi çekici paralellikler gösteren olaylardır. 1934-1936'ların koyu devletçi Celal Bayar'ını değerlendirirken, onun çok daha ileri noktalara gitmeye yatkın; hatta istekli bir siyasî kadronun en ılımlı unsuru olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu siyasî kadronun radikal görünüşlü unsurlarından biri Parti Genel Sekreteri Recep Peker idi. Devletçiliğin, özellikle kuram düzeyinde biçimlenmesi üzerinde en çok etkili olan siyasî liderin Poker olduğu düşünülebilir. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri olarak, parti programının ve kuramsal platformunun hazırlanmasında çok etkili olduğu gibi, programın, bu arada devletçilik ilkesinin yorumlanmasında yetkili kabul edilen kişilerin başında geliyordu. Peker, 1931 sonunda, o zamanki renksiz CHP programını devletçiliğe yönelme kararının ilk belirtisini verecek tarzda yorumlamış; daha sonra 1935 programının hazırlanmasında ve kamuoyuna sunulmasında ön plânda rol almıştı. Peker'in devletçilik ilkesi ile ilgili yorumları daima radikal yönde olmuştur. Ancak, öte yandan, CHP genel sekreterinin, Parti dışındaki sol akımlara ve sınıf kavgası ile ilgili görünebilecek her türlü görüş ve kavrama karşı, sert ve müsamahasız, liberal hayat görüşüne karşı siyasî plânda da şiddetle karşı çıkan bir otoriter tavrı da vardır. Bu sonuncu özelliklerin bir ölçüde İtalyan faşizminden esinlenerek yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir. Şevket Süreyya, Peker'in bir İtalya gezisinden faşizm üzerine olumlu izlenimlerle dönüşmüş olduğunu ifade etmiştir. (*İkinci Adam*, I, s. 388) Ancak, faşizm, İtalya'da güçlü bir işçi sınıfı hareketini tasfiye amacıyla büyük sermaye tarafından tezgâhlanan bir rejim niteliğini taşımıştır. 1930'ların Türkiye'sinde İtalyan faşizminin yerleşme şartları olmadığı için, Recep Peker gibi siyasetçiler, faşizmin, olsa olsa otoriter siyasi felsefesinden ve sınıf kavgası allerjisinden etkileniyorlar, anti-liberal tavırlarının iktisat politikasındaki yansımaları ise, sermayeye sadakatle hizmet değil, zaman zaman onun kısa dönemli çıkarlarını zedeleyebilecek bir devletçilik biçiminde ortaya çıkıyordu. Bu yüzden, Peker - Bayar alternatiflerinden hangisinin sermaye çevrelerince tercih edileceğini tahmin etmek güç olmasa gerekir. Recep Peker, 1936 yılında, Atatürk tarafından parti genel sekreterliğinden uzaklaştırılmıştır. On yıl kadar sonra, çok partili rejime geçiş döneminde Peker'i bu sefer başbakan olarak siyaset sahnesinin ön plânında görüyoruz. Ancak, Peker, artık eski «inkılâpçı» dinamizmini yitirmiş ve sadece otoriter, anti-liberal siyasî felsefesi ayakta kalmıştır. Bu, onu, CHP-DP çatışmalarının ve 1946'yı izleyen yılların anti-demokratik hükümet politikalarının yürütücüsü durumuna sürükler ve siyasi hayatı talihsiz ve başarısız bir biçimde son bulur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının iktisat politikalarının başlıca aktörleri ise, dönemin iki başbakanı olan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu'dur.

Dr. Refik Saydam, savaş ekonomisi koşullarının doğurduğu iktisadî güçlüklere ve vurgun ortamına müdahaleci bir yaklaşımla karşı koymayı yeğleyen bir politikacı idi. Enflasyonist sürece karşı katı fiyat kontrolleri, tarım ürünlerine düşük fiyatla el konulması, Millî Korunma Kanunu'nun hükümete piyasaların denetimi ve devletleştirmeler için verdiği yetkilerin geniş bir biçimde kullanılmaya çalışılması, Refik Saydam hükümetinin ana politikalarını oluşturmuştur. Bu politikaların umulan sonuçları vermediği anlaşılmaktadır. Yozlaşmaya yönelmiş bürokrasi, Saydam'ın kendisine verdiği yetkileri, nüfuz ticareti, yolsuzluk ve rüşvet çarklarını geliştirerek uygulamış ve böylece karaborsa ve gayri meşru kazançlar hızla büyümüş; yönetici kadroların önemli

bir bölümü bu kazançlara ortak olmuştur. Yine de herşeye rağmen, bu politikalar sayesinde asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus, gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve kömür bulabilmiştir. 1937 yılında, İnönü başbakanlıktan ayrıldığında, hükümet üyeleri arasında, Bayar kabinesinde yer almayı reddeden tek bakan olan ve bu yüzden İnönü'nün yakından güverdiği söylenen Saydam'ın, varolan aksamaları, daha da sıkı ve ödünsüz denetimlere yönelerek gidermek ve kendi ifadesiyle, «A'dan Z'ye kadar herşeyi değiştirmek» niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki Saydam, düzeltme hamlesine A'dan dahl başlayamadan 1942 Temmuzunda öldü.

Refik Saydam'ın 1942 yılında ölümünden sonra başbakan olan Şükrü Saraçoğlu ise, CHP'nin eski ve tecrübeli politikacılarındandı. Saraçoğlu'nun savaş ekonomisinin yarattığı sorunlara yaklaşım biçimi, Saydam'dan ayrılır. O, sıkı denetim politikalarını derhal gevşetmeye yönelen bir uygulamayı yeğledi. Buğday ticaretini kısmen serbest bırakarak; piyasaya yönelik kontrollerde etkili bir rol oynayan İaşe Müsteşarlığının lâğvıyla ticaret sermayesinin üzerindeki baskıyı azaltarak karaborsaya dayalı gayrimeşru kazançları kaldırmak ve üretimi teşvik etmek amaçlanıyordu. Ancak, Saraçoğlu hükümetinin tuttuğu bu yol, politika değişikliğini önceden öğrenen veya tahmin eden spekülatörlerin olağanüstü kazançlar sağlamasına yol açmak; gayri meşru gelirleri meşrulaştırmak ve geniş yığınları tedirgin edecek bir biçimde belirginleştirmek; zorunlu tüketim mallarının kentli çalışan nüfusa vesikayla sağlanan bölümlerini dahi tehlikeye sokmak dışında pek bir etki yaratmadı. Yüksek gelirleri etkili bir biçimde vergileyen bir mali sistemin yokluğunda, bütün savaş kazançlarını hedef alan olağanüstü ve yarı - müsadereci bir vergiye, varlık vergisine gidildi. Ancak bu vergi, bir bütün olarak varlıklı tabakalar tarafından ödenmekle birlikte, verginin yarattığı çalkantılar içinde, burjuvazinin siyasî iktidarla yakın ilişkisi olan kesimleri, diğer —özellikle gayri müslim— kesimleri aleyhine genişlemek, önemli servet edinme fırsatlarını buldular. Ve bu vurgunları, yüksek yönetici kadroların bazı unsurlarıyla paylaştılar. Şevket Süreyya, Saraçoğlu'nun uygulamaları için şu yargıyı ileri sürmektedir: «Bu kabine, ziraat ve ticarette hemen hemen bütün kontrol ve tevzi kayıtlarını kaldırmıştı. Ziraat ve ticaret mağrabazlarına, vatanın namuslu insanları gibi hitabederek onları hükümetin yardımına çağırmıştı.» (*İkinci Adam*, I, İstanbul 1966, s. 344). Bu çerçeve içinde Saraçoğlu, ikinci dünya savaşının tüm yokluk, sefalet ve vurgun anılarıyla birlikte ve içiçe hatırlanan bir politikacı olarak halk vicdanında yer etmiştir.

Devletçilik politikalarının somut içeriği nedir? Ayrıntılara girmeden, ana çizgileriyle özetlenecek olursa, bu politikalar, tarım ürünlerinde, özellikle tahılda devletin piyasalara girmesini sağlayan, sanayide, madencilikte ve ulaştırmada geniş ve üreten bir devlet kesiminin doğmasını ve örgütlenmesini gerçekleştiren; dış ticaretle başlayan piyasa mekanizmasına müdahaleleri, farklı ve daha özel bir biçimde iç piyasaya da yayan bir dizi kanun ve kararnameyle uygulandı. (Bk. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974). Bu yasal önlemlerin dışında devletçiliğin gelişiminde, SSCB'nden sonra dünya üzerindeki muhtemelen ilk planlama deneyimini oluşturan plan çalışmaları da önemli bir yer kaplar.

İlk plânlama çalışmaları, 1932 Ağustosunda Türkiye'ye Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet heyetinin gelmesiyle başladı. Bu heyetin hazırladığı rapor, iktisat bakanlığının içinde geliştirilen bazı çalışmaların da eklenmesiyle Bakanlar Kurulu'na da sunuldu ve Nisan 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kabulü ile sonuçlandı.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, 15 üretim kolunun 1932 yılına kadar gelen bir geçmiş tahlilini, sorunlarını, 1938 yılına kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini içermekte; planın son bölümleri ise, «Jeoloji Enstitüsü», «mesleki tedrisat» ve programın finansman konularını içermektedir.

Kapsanan üretim kolları pamuklu mensucat, kendir, yün iplik, demir, sömi kok (suni antrasit), bakır, kükürt, kâğıt, suni ipek, seramik, kimya, sünger, gül yağı, elektrik üretimi ve altın-petroldür. Toplam yatırım tahmininin % 5'i kadar bir oranının İş Bankası, geri kalanının Sümerbank'ça yapılacağı öngörülmüştür. Yatırımların dörtte biri SSCB'nden borçlanılarak getirilecek tesisler ve diğer Sovyet kredileriyle gerçekleşecektir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, kâğıt üzerinde kalmayan, yaşayan bir programdı. Ancak, uygulanma bakımından, plâna alınan bazı projelerden vazgeçildiği; buna karşılık, plânda öngörülmeyen bazı sınai yatırımlara girişildiği de bir gerçektir. Milli ekonomiyi tümüyle kapsayan bir plân olmaktan ziyade, beş yıllık sinai yatırımlar programı niteliği taşıyor; ancak bu sınırlı çerçeve içinde dahi yüksek bir gerçekleşme oranına ulaşmıyordu. Buna rağmen, 1934 1938 plânının hazırlanmasından sonra otuz yıl Türkiye'de yapılan bütün plânların tamamen kâğıt üzerinde kaldığı dikkate alınırsa, ilk büyük sınai yatırımlara fiilen rehberlik eden bu plânlama çalışmasının küçümsenmesinin hatalı olduğu rahatça söylenebilir.

Birinci Beş Yıllık Plân'ın kabulünden sonra, İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, üç yıllık bir maden programı ve Eylül 1938'de Bakanlar Kurulu'nca kabul edilen Dört Yıllık Plân üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak, Birinci Beş Yıllık Plân'ın aksine bunlar, büyük ölçüde uygulama dışı kalmıştır. Resmi bir belge olmasına rağmen, Dört Yıllık Plân dahl, kabulünden altı ay sonra bir Bakanlar Kurulu kararı ile ertelendi. Savaş koşullarının başlamasıyla da, varolan plân ve program çalışmaları tamamen son buldu; belgeler, ölü metinler haline dönüştü.

III. Türkiye'de Devletçiliğin Değerlendirilmesi : Devletçiliğin Türkiye'nin iktisadî gelişmesinde kendisinden beklenen rol ve işlevin aydınlanmasına katkı yapabilecek bir metin olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın «Sunuş» bölümündeki şu cümleler ilgi çekicidir:

«Garp kültürünün, yani tekniğin ve büyük sanayiin sahası, Avrupa'nın bütün garbî kısımlarını ve şimalî Amerika'nın da şark sahillerini ihata ediyordu. Dünyanın tezgâhı haline girmiş olan bu sahalar, sanayileşmiş milletlere mamulât gönderiyor, bu suretle büyük sanaylin tufanı altındakl dünya pazarlarında mevcut istihsal vasıtaları inhilal ediyor ve daha dün müstakil vahdetler halindeki camialar büyük sermayenin hegemonyası altına girerek hukuken müstakil, fakat iktisaden tabi birer varlık haline düşüyordu. Garbın sanayi memleketleriyle ziraat ve ham madde memleketleri arasındaki bu tabiiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat ham madde memleketlerini de tedricen inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etti... Türkiye'nin dünya emtia mübadelesindeki mevkii Garp sanayi mamulâtına bir mahreç ve buna mukabil de o sanayie ham madde yetiştiren bir ziraat memleketi olmasında mânâsını bulmuştur... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilâflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı zirai mem-

leketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak için en büyük muharrikimizdir.»

Devletçiliğe geçişin hemen sonrasında kaleme alınan ve çok önemli bir resmî belgede yer alan bu ifadelerin, açıkça bu üstü örtülü bir biçimde dayandığı ana görüşler ve teşhis şöylece özetlenebilir:

Bir kere, yukarıdaki ifadeler, emperyalist merkezlerle onlara bağımlı «çevre»yi, yeni gelişme ile geriliği bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak görmekle gerikalmışlık olgusunun günümüzde geniş kabul gören bir çözümlemesine tamamen uyan bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

İkinci olarak, sözü geçen büyük uluslararası işbölümü içinde Türkiye'nin yeri kesinlikle teşhis edilmiştir: Türkiye, bu iki kutuplu dünya sistemi içerisinde Batı'nın, Avrupa'nın saflarında değil; bağımlı ve geri kalmış kutupta yer alır ve diğer ham maddeci ve tarımcı ülkelerle kader birliği içindedir.

Üçüncü olarak, Sanayi Planı'nı sunan satırları yazanlar, emperyalist sistemin 1929'dan sonra sürüklenmiş olduğu bunalım ve bunun sonuçları üzerinde bazı ilgi çekici saptamalar ortaya koymaktadırlar. Büyük bunalımın emperyalist merkezlerde yarattığı «siyasî ve iktisadî münazaalar» ve «ihtilâflar»ın, sistemin gerikalmış kutuplarında «silkinme hareketleri»nin doğması için elverişli bir konjonktür yarattığı inancı içinde görünmektedirler. Bu yargı, emperyalizmin güçlenmesi ve gelişmesinin gerikalmışlığı da güçlendirdiği ve müzminleştirdiği teşhisinin tabii bir uzantısıdır. Böylece büyük bunalım, dünyanın gerikalmış ülkeleri için tarihî bir fırsat, bir gelişme ve sanayileşme fırsatı doğurmaktadır.

Son olarak, yazarlar, gelecek açısından da pek iyimser değildirler. Ortaya çıkan, sadece bir imkân, hızla kullanılması gereken bir fırsattır. «Muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak» gerekmektedir. Zira, emperyalist ülkeler bunalımdan sıyrıldıklarında kendilerini birleştiren temel çıkarlar, yoksul ülkeleri «hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak» hedefi çevresinde kenetlenecekler; gerikalmış ülkelerin «silkinme hareketlerine», ergeç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir.» İşte o zeman, bazı gerikalmış ülkeler, ve kim bilir belki de Türkiye, «ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir.» Zamanın darlığı, vakit kaybetmenin gelecekteki maliyetinin çok ağır olacağı bilinci aktardığımız metne hâkim görünmektedir.

Cumhuriyet döneminde, içinde yaşanılan an için bu derece doğru teşhis koyabilmiş bir ikinci resmî metin bulmak herhalde güçtür.

1929 sonrasının çalkantılı gelişmelerinin, siyasî kadroları bir dönüm noktası bilincine sürüklediği daha önce açıklanmıştır. Ancak, bu kadrolar acaba bu dönemeci, plan yazarları gibi, sanayileşme ve kalkınma yönünde cüretli adımlar atma imkânını da getiren bir büyük tarihsel fırsat olarak da gördüler mi?

Bunlar, belâgatli ve kuramsal genellemelere yatkın insanlar değillerdi. Bu yüzden, 1930'lara damgasını vuran ekonomik tartışmalarda, Türkiye'nin kaderini dünya konjonktürüne bağlayan ve bir tarih perspektifiyle yerine oturtan bir çözümleme berraklığı aramak boşunadır. Ancak bir yandan bu tartışmaların, bir yandan da dönemin iktisat politikalarının incelenmesi bizi şu sonuca götürüyor: Siyasî kadrolar, büyük dünya bunalımı ile birlikte karşılarına çıkan alternatifleri algıladılar. Bir kısmını peşinen reddederek; bir kısmını el yordamıyla deneyerek 1932 yılı içinde ulusal bir sanayileşme alternatifi üzerinde karar kıldılar. Bu seçenek, bir yandan dışa bağımlılığı azaltarak sanayileşmeyi, bir yandan da devletçiliği içeren bir programdan oluşuyordu. Ve bu temel unsurlardan oluşan program, yukarıda sözü edilen «tarihsel fırsat»ın, bilinç altında da olsa farkedilmiş olduğunu gösteriyordu.

Bu yeni programın nasıl seçildiği, nasıl algılandığı, nasıl uygulandığı yukarıda anlatıldı. Özet olarak tekrarlayacak olursak, bu yeni program, himayecilik - devletçilik sentezinden oluşuyordu ve bu sentezde devletçilik, himayeciliği 2-3 yıllık bir ara ile izlemiştir. 1929'u izleyen 2-3 yıl boyunca uygulanan devletçi olamayan himayeci politikalar, sanayi burjuvazisinin zayıflığı ve köklü bir sanayileşmeden çok, rant toplayan, kolay kazanç ve kapkaç yolunu seçmeyi yeğlemesi yüzünden, siyasî liderlerce terkedilmiş ve devletçiliğe geçiş kararı verilmiştir.

Devletçiliğin önceki politikalardan farklı olarak sağladığı ekonomik imkânlar iki ana grupta özetlenebilir:

Birinci olarak, «himaye rantı» diye anılan tekelci kazançların devlet sanayiine intikali imkânı doğuyordu. Devletin bu kaynak üzerinde nasıl tasarruf edeceği ayrı bir sorundur. Bu, örneğin, bir bütün olarak bir sanayileşme fonuna dönüştürülerek sermaye birikimine tahsis edilebilecek bir kaynak olarak kullanılabileceği gibi; sanayileşme değil, bölüşüm politikalarına öncelik verilerek bir bütün olarak tüketicilere de devredilebilirdi.

İkinci olarak, büyük bunalımla birlikte aniden tarım aleyhine ve sanayi lehine dönmüş olan fiyat ilişkileri, yani iç ticaret hadlerinin ortaya koyduğu durum, devletçi bir politika için büyük imkânlar getiriyordu. Nesnel olarak bu durum, tarımdan tarım dışına önemli bir kaynak aktarımı anlamına gelir ve devletçiliğin, ya da etkili bir vergilemenin yokluğunda bu kaynak, tarımla alış-veriş yapan ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi ve, dış ticaret hadleriyle ilgili olduğu oranda, uluslararası sermaye arasında paylaşılmak üzere bir çekişme konusu olur. Tarımla iç ve dış piyasalar arasına tamamen girmeyi başaran bir devlet kesimi, kuramsal olarak, sözü geçen kaynağın büyük bir bölümüne el koymayı başarabilir. Bu kaynak üzerinde tasarruf etme biçimlerine ilişkin seçenekler çeşitlidir. Örneğin devlet, tarım-sanayi fiyat ilişkilerini olduğu gibi, yani tarım aleyhinde tutmaya devam eder ve elde ettiği kaynağın tümünü bir sanayileşme fonu olarak kamusal sermaye birikimine tahsis eder. Ya da, sermaye birikimi ve sanayileşme hedefini bir kenara bırakan bir paylaşım-refah politikası izleyerek tarım ürünlerini yüksek fiyatla satın alır —ve kâr maksimizasyonu peşinde koşmak zorunda olmadığı için— tarım dışındaki tüketicilere ucuza intikal ettirir. Bütün tarım ürünleri için aynı politikanın izlenmesi zorunluluğu da yoktur. 1930'ların Türkiye'sinde, çalışan sınıfların temel tüketim malı olan, dolayısıyla, fiyatı parasal ücretlerin de belirleyicisi kabul edilebilecek olan buğday; sanayinin ham maddesi olan ürünler (pamuk, pancar, yün) ile dış ticarete yönelik tarım ürünleri (tütün) için farklı politikalar ve farklı sonuçlar söz konusu olabilir.

Devletçiliğe geçişin siyasî iktidara getirdiği iktisat politikası imkânlarından başlıcaları, kuramsal olarak, bunlardır. Ancak, bu imkânların tam anlamıyla geçerli olması için, devletin tarım kesimiyle içerde ve dışardaki nihaî piyasalar arasındaki alana tamamiyle egemen olması gerekirdi. Herkesin bildiği gibi devletçilik hiçbir zaman bu kapsama ulaşmadı. Her ne kadar, 1932 Temmuz'undaki ilk atılımlar, sonucu belirsiz görünen bir başlangıç izlenimi uyandırdı ise de, devletçilik dozajının kısa zamanda istikrarlı bir dengeye de ulaştığı, yukarıda gösterilmiştir. Bu denge içinde, devlet kesiminin her alanda ve keza sanayide

özel kesimle yanyana yaşayacağı belirlenmiş oldu. Bunun tabii sonucu, ticarette ve sanayide devlet kesimi için doğan her imkânın —yasal çerçevenin ve günlük politikaların sınırları içinde— çeşitli oranlarda özel kesimle de paylaşılması oldu.

Ayrıca, devletin özel kesimle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkisi içinde bulunduğu alanlarda, dinamik bir devlet kesiminin varlığı, özel sermayenin gelişimi için de çok uygun bir ortam yaratıyordu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, devlet sanayiinin özel kesim için yaratacağı imkânlar üzerinde çeşitli örnekler verdikten sonra şunları ifade ediyordu: «Etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınaî inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenebilecek birçok sanayi şuabatı [doğacaktır] ki bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır. Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadî hayatına ilâve edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiin inkişaf edeceğine muhakkak nazarıyla bakılabilir.»

Burada sözü geçen «servet terakümü»nün, hiç olmazsa büyük ölçüde, genişleyen devlet yatırımlarının imkân verdiği ve çok önemli bir birikim kaynağı oluşturan çeşitli biçimler altındaki müteahhit kârlarından oluştuğu söylenebilir. Bu noktada, devletçi sanayileşmenin alternatifinin, en iyi ihtimalle kronik bir durgunluk hali olduğunu ve bu türden aracı kazançlarının durgun bir ekonomide büyük ölçüde tasfiyeye uğrayacağını vurgulamamız gerekir.

Bu nedenlerden dolayıdır ki, 1933-1939 dönemi devletçiliğinin «kapitalist» bir gelişme yolu olarak nitelendirilmesi doğrudur. Sonraki dönemlerde devletin özel sermaye birikimine, daha üst bir gelişme düzeyinde, ve kısmen farklı mekanizmalarla da olsa, kaynak olmasını sağlayan yaygın uygulamaların ilk örneklerini bu döneme kadar uzatabiliyoruz.

Yine de, saf bir model olmamasına rağmen, devletçilik, Türkiye'de, kendisine alternatif olabilecek bütün politikalardan daha geniş bir hareket serbestisi getiriyordu. Ancak, bu genişleyen hareket alanı, ne ölçüde ve nasıl kullanıldı? Nesnel koşulların doğurduğu imkânların sonuna kadar kullanıldığı söylenemez. Zira, ne devletçilik saf bir model olarak kullanılabilmiş; ne de dış bağımlılıkların tasfiyesi tam olark gerçekleştirilebilmişti. Genişleyen devlet kesimi ticaret ve hatta sanayi alanlarında önemli bir özel kesimle yanyana yaşamış ve devletçi politikaların uzantıları bütün kesimlere birden sirayet etmiştir. Öte yandan ekonominin dış kaynaklara, dış ticarete bağımlılığının azalması, dış ticaret içinde tek bir ülkenin (Almanya'nın) öneminin aşırı bir biçimde artması ile yanyana gerçekleşmiştir.

Ancak, öte yandan, bu dönemin iktisadî verilerine baktığımızda, özellikle 1933 1939 yıllarında millî ekonominin küçümsenemeyecek bir mesafe aldığı sonucunu çıkarabiliyoruz. Bu yargının temel dayanakları şöylece özetlenebilir:

Kapitalist sistem, tarihinin en uzun ekonomik bunalımını yaşarken Türkiye ekonomisi 1933-1939 yıllarında ortalama % 9'u aşan bir reel büyüme hızına ulaşıyordu. Bu, sözünü ettiğimiz «büyük tarihsel fırsat»ın gerçekten doğmuş ve belli bir ölçüde kullanılmış olduğunu gösteren bir veri olarak kabul edilmelidir.

Aynı sonuç sanayileşme temposu bakımından da doğrulanmaktadır. Sanayi kesiminin millî gelir içindeki payı, 1923 - 1928 döneminde % 11 dolaylarında iken, 1933 - 1939 döneminde bu oran % 15'e yaklaşmıştır. Sabit fiyatlarla sınaî hasılanın yıllık ortalama artış hızları bakımından da benzer bir sonuca ulaşıyoruz: 1924 - 1929 döneminde bu kesimin büyüme hızı % 8,5 iken, 1933 1939 döneminde % 10,2'ye ulaşmaktadır.

Son olarak, ve belki de en önemlisi, bütün bu olumlu gelişmelerin Türkiye ekonomisinin önemli ölçüde dışa karşı kapandığı bir dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. Dış ticaret bilânçosu, 1923 1929 arasında her yıl açık verirken, 1930 - 1939 döneminde, bir yıl hariç, sürekli fazla ile bağlanmıştır. Keza, ithalâtın milli gelir içindeki payı, 1923 1928 döneminde ortalama % 15 civarında idi. 1933 - 1939 döneminde ise ortalama % 6,5 dolaylarına düşmüştür. Kısacası, millî ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı önemli ölçüde azalırken, millî ekonominin başarı göstergelerihep olumlu yönde seyrediyordu.

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye'nin, büyük dünya bunalımını izleyen yıllarda, devletçilik ve himayecilik politikalarını uygulayarak, 20. yüzyılda azgelişmiş bir ülkede bir «ulusal kapitalist sanayileşme» yolunun olanak ve sınırlarına ışık tutan önemli bir denemeyi yaşadığı söylenebilir.

Korkut Boratav

Türkiye'de Enflâsyonun Tarihi: Türkiye enflasyonla ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında tanıştı. Gerçekten 1939'da başlayan fiyat yükselişleri 1943'e kadar dayanılmaz bir hal almıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de görüleceği gibi bu yıla kadar çok hızla yükselen Toptan Eşya Fiyat Endeksleri. 1943'ten sonra düşmeye başlamıştır. Bunun nedeninin tamamen siyasi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1944 te savaşın kaderi belli olmuştu. Dış ticaretimiz Almanya ve müttefiklerinin yenilgisi anlaşıldıktan sonra diğer ülkelerden de mal alışına yönelmiştir. Piyasaya ithal malı akışı azalması durmuştur. Tablo 2 bunu açıkça göstermektedir. İkinci bir önemli nokta olarak Alman silâhlı kuvvetlerinin yenilgisi belli olduktan sonra silâhlı kuvvetlerde terhisler başlamıştır. Üretici tarım işçilerinin tüketimden üretime geçişiyle bir yandan da tarımda üretim artmıştır. Gerçekten 3 nolu tabloda görüleceği gibi, 1943'ten 1944'e geçerken vergi gelirleri arttığı halde devlet gelirleri düşmüştür. Nedeni ise açık finansmanın, para basma ve borçla gider yapma hızının azaltılmış olmasıdır. 1945 te bu azaltılış hem bütçe gelirlerinde ve hem de toplam olarak sürmüştür. Bazı istihlâk vergileri (örneğin şeker istihsâl vergisi) ve gerekse Toprak ürünleri vergileri bırakılmış yada azaltılmıştır.

Bizce Türkiye'de en önemli ekonomik hatalardan bazıları bu savaş yıllarında işlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde gördüğümüz gibi Batılı ülkeler yani Birleşik Amerika, İngiltere ve Almanya toplam talebin artacağını düşünüp ona göre vergi ve borçlanma politikalarıyla fiyat kararlığını sağlamışlardır. Üstelik bu ülkelerde -Almanya dışında- mal azalışı da o kadar önemli değildi. Hele Birleşik Amerika silah üretimi ile tüketim malı üretimini aynı düzeyde, hatta yüksek oranda arttırarak sürdürdü. Türkiye böyle bir gelir politikası düzenlemesine girmedi. Silah altına aldığı askerin giderlerini karşılamak için para basma yolunu tuttu. Talebi azaltacağına yükseltmeyi yeğ tuttu. Yangının üstüne su sıkarak değil benzin sıkarak yürüdü. Böyle olunca da 4 yılda fiyatlar beş katına yakın bir hızda arttı. Türkiye hiç enflâsyonsuz yada hafif fiyat artışlarıyla atlatabileceği bir savaş dönemini, savaş yapmış bazı ülkeler kadar ağır bir yıkıntıyla atlattı. Bunun Türk ekonomisi üzerinde ağır sonuçları olmuştur.

Tablo 1

1938 - 1945 Yıllarında Türk Parasının Değerinde Meydana Gelen Düşmeler

Yıllar	Toptan Eşya Endeksi	Reşat Altını (TL)	Endeks
1938	100	11.20	100
1939	101.3	14.32	128
1940	126.6	21.06	189
1941	175.3	25.57	229
1942	339.6	33.23	298
1943	590.1	33.84	300
1944	458.9	38.30	344
1945	444.3	35.93	323

Tablo 2

1938 - 1945 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret dengesi

Yıllar	İhracat Bin Ton	İhracat Milyon Dolar	İthalat Bin Ton	İthalat Milyon Dolar
1938	844	81	1447	78
1939	735	64	1134	69
1940	357	37	658	60
1941	310	40	429	66
1942	344	79	355	89
1943	391	110	333	139
1944	331	89	345	125
1945	324	68	309	118

Gerçekten ülkelerde iç fiyat yükselişleri o ülkenin ürünlerinin maliyetlerinin yükselmesi, ihracatın güçleşmesi ve ithalatın aşırı kârlar doğurması sonucunu meydana getirmektedir. Bunun sonucu devalüasyon denilen dış para değerlerinin yükseltilmesidir. Bu nokta üzerinde biraz duralım. Diyelim ki bir ülke zaman şeridi içinde bir yerde örneğin 1939 da parasına dış paralara göre bir deger biçmiş olsun. Bu değerle de dış ticaretini dengede yada tehlikeli olmayan açıklarla yönetebilmiş olsun. Bu ülkenin bu denge durumunu korumak için gerekli koşul iç fiyat düzeyinin diğer ülkelerin iç fiyat düzeyinden hızlı artmamasıdır. Eğer fiyatların artışı diğer ülkelerden hızlı olursa, aslında daha pahalıya mal olan iç üretimin, ölçü aynı kaldığından yani paranın dış paralarla değişim değerleri aynı kaldığından dışarıya ihraç edilmesi güçlüklere uğrar. Maliyetlerle diğer ülkelerin maliyetleri arasında fark öyle artabilir ki, içerden karşılanacağına dışardan karşılanır. Böylece dışarıya satış az kârlı, dışardan alış çok kârlı hale gelince piyasa ve ekonomi yasalarını işletir, dış alımları dış satımlar karşılayamaz. Yapılacak şey paranın resmi değerini iç fiyatlar düzeylerinin değişmesi oranında değiştirmektir. Aslında ilerde bunun da yeterli olmadığını göreceğiz. Ancak şimdilik şunu bilmemizde yarar var 1945 te savaş bittiğinde Türkiyenin resmi para kuruyla dış ticaretini yürütemeyeceği belli olmuştu.

Yalnız sadece sayısal verilerde durmayıp bazı nitelik değişmeleri üzerinde de durmakta yarar var. Savaş öncesinde Dr. Schacht'ın şeytan zekası ile Türk dış ticaretinin ihracatta yüzde 51'i ve ithalatta 50 si takas yani aynen değişme şeklinde Almanya'ya bağlanmıştı.

Almanya savaşta yenilgiye uğramış ve dış ticaretinde Marshall yardımıyla Birleşik Amerika gibi güçlü bir ülkeye yönelince ihracatçılarımız mal ihraç pazarı arama durumunda kalmışlardır. Geleneksel pazarlarımız kaybolmuştu. Bu niteliksel değişme tablo 3'de gördüğümüz sayısal değişmeler kadar önemli olmuştur. İhraçatçılarımız içine düştükleri kimsesiz kalma psikolojisi içinde ilk elini uzatana kolunu kaptıma durumuna düşmüşlerdir.

İkinci önemli nokta savaştaki enflâsyonun tek nedeninn savunma giderleri olmayışıdır. Savaş sırasında dış ticaret yollarının tıkanması ve ulaştırma nedenleriyle askere alınanlar dolayısıyla da üretim azalınca, büyük kentler aç kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. O zamanlar bürokraside önemli bir yeri olan rahmetli Şevket Süreyya Aydemir böyle politikayı savundu ama hükümete kabul ettirmedi. Kentlerin yiyeceğini sağlamak için Toprak Mahsulleri Ofisi kurulur. Bu ofisin zararına, sabit fiyatla buğday satışı da açık finansmanla yani para basılarak karşılanır. Devlet Demir Yolları zararları da öyle. Bu kuruluşlara o zaman para sağlamaları için Hazinenin kefalet ettiği bonoları Merkez Bankasına götürme olanağı sağlanır. Bunun sonucu Tablo 3 de görüldüğü gibi açık finansman artar. Başka şekilde anlatılırsa bir yandan para basılır ama bu yatırımlar için değil «var olanı» korumaya harcanır. Böyle olunca da Gayri Safi Milli Hasıla artmaz. Türkiye nin yatırım ve yenileme gereksinimleri artar. Savaş sonuna bir derlenip toparlanma isteği ve gereksinimi ile çıkılır. Bunu sağlayacak bir altın birikimi de vardır. Bu derleniş toparlanma gereksinimi ve eldeki altın ve döviz birikimi 1945 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ikinci niteliksel çizgisidir..

7 Eylül Kararları : 1943 yılından sonra ge-

Tablo 3

1938 - 1945 Döneminde Devlet Gelirleri (Milyar TL.)

Yıllar	Gelirler	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Normal Gelirler	Açık finansman
1938	323	203	54	66
1939	390	196	61	133
1940	540	232	54	254
1941	640	313	53	273
1942	978	730	114	134
1943	1031	758	268	5
1944	1017	835	126	56
1945	658	523	87	48

rek toptan eşya fiyat endeksleri ve gerekse altın satış fiyatları düşmeye başlamıştı. Bunu tablo 1 de görmüş bulunuyorduk. Ancak yukarda bir ara değindiğimiz gibi dış çevrelere yakın ve şirin görünmek için Türk Parasının değeri düşürüldü. O zamanlar gerek parlamentoya ve gerekse kamuoyuna çok meşgul eden 7 Eylül kararını incelemekte yarar var.

Hükümet, Merkez Bankası Kanununun 37. maddesine dayanarak Türk Parasının değerini ilk kez düşürdü. Devalüasyon adı verilen bu işlem Türk kamuoyuna ilk kez yansıyordu. Devalüsyon da yüzde 116 oranındaydı. Türk Parasının 7 Eylül kararlarından önceki ve sonraki kamblyo ölçüleri şöyledir:

1 ABD Doları devalüasyondan önce 1.30,50 TL. iken 1931'de 211 TL. devalüasyonda da 2.81,40 TL. olmuştur.

Ancak İthallattan alınıp İhracata verilen primlerle doların gerçek alış fiyatı 1.80 TL sına yükselmişti.

Devalüasyondan beklenen bir gaye de reel ihracatı arttırmaktır. Eğer elde büyük stoklar mvcut değilse ihracat ancak iç tüketimin sınırlı tutulması ve üretimin artırılmasıyla daha yüksek bir seviyeye ulaşabilir. Bu bakımdan devalüasyonla birlikte tüketimin artışına engel olmak gerekir ki, bu sayede hem ihracat olanağı çoğalsın, hem de iç tasarruf haddi yüksek seviyede tutularak yatırımlar ve dolayısiyle üretim arttırılabilsin.

Oysa 1946 devalüasyondan sonra hükümetin izlediği fiyat, bütçe ve tüketim politikası bu söylediklerimizin tam aksi yönde oldu

Halk uzun savaş yıllarının sıkıntılarına, bir gün barış olacağı ve o zaman eski iyi günlere kavuşacağı umuduyla katlanmıştı. Savaş yılları içinde bir çok zorunlu tüketim maddeleri ya hiç bulunmaz olmuş, ya fiyatları halkın alım yeteneğinin çok üstüne fırlamış, yada kontenjana (vesikaya) bağlanmıştı. Halkın, barışla birlikte bu yasak ve sınırlamalardan kurtulmak isteyeceği muhakkaktı. Ancak, barış ilan edilmiş olmakla birlikte Türkiye henüz tehlikeden kurtulmuş değildi. Ordu terhis edilmiyordu. Bu koşullar içinde savaştan çıkan büyük batı ülkelerinde olduğu gibi sınırlandırma ve yasaklama rejimine bir süre daha devam edilmesi en doğru yol olacaktı. Oysa bu yapılmadı. Ya düşünülmedi, yada demokratik rejime geçiş dolayısıyla halkın hoşnutsuzluğunun devam etmesi istenilmedi. İç ve dış ticaretle ilgili tedbirlerin çoğu süratle kaldırıldı. Fiyat kontrol büroları lağvedildi. İthalat birlikleri, Yerli Mallar Pazalar ve Ticaret Ofisi kaldırıldı. Sürembank mallarının serbestçe satışı kararlaştırıldı. Vesika sistemine son verildi. Savaş içinde Milli Korunma Kanunu'na dayanarak el konulmuş bulunan fabrikalar ve imalâthanelerden önemli bir kısmı sahiplerine geri verildi. Tahıl ve un taşınmasına konulan yasaklar kaldırıldı. Ticaret rejimi serbest dövizli sisteme —süratle— çevrildi.

Bütün bu hareketler, savaş boyunca baskı altında tutulan tüketim eğiliminin birdenbire ortaya çıkmasına dolayısıyla fiyatların birdenbire yükselmesine yolaçtı Develüasyondan hemen sonraki fiyat endekleri bunu gayet açık bir şekilde göstermektedir.

			1938 - 100
	1945	Endeksi	443.3
Eylül	1946	»	389.4
Ekim	1946	»	413.8
Kasım	1946	»	424.7
Aralık	1946	»	435.2

1950-1960 Döneminde Etkili olan Uluslararası Kuruluşlar ve Olaylar

1.OPEC ve Marshall Yardımı Savaş bitince Avrupa'nın hali de bitikti. Bir Münih şehrine gelebilmek için altı saat yıkıntı içinden geçildiğini yazıyordu. New York Times haber yazarı. Hamburg, Köln, Düsseldorf, Essen'de oturulacak yapı kalmamıştı. Amerika'nın aklı Avrupa'nın başta Almanya'nın komünistlerin eline geçeceği kâbusuna takılmıştı. Ne yapabilirdi? Dünya Kalkınma ve Yeniden İnşa Bankası (Kısaca Dünya Bankası) henüz işlemlere başlamamıştı. Ama sermayesinin o zaman hemen tamamı Amerika tarafından ödenmiş olan Para Fonu harekete geçti, önce Avrupa'nın Amerikada'dan mal alımlarını finanse etmek üzere Export-Import Bankası sermayesi 3 milyar dolara çıkarıldı İngiltere'nin yanıp yıkılan yerlerini ayağa kaldırmak üzere 1946'da 3 milyar 750 milyon dolarlık borç pare verildi. Ama Sterlinin düşmesi önlenemedi. İngiliz hükümeti Sterlinin dolara «değişme» yanı her sterlin verene 4 dolar ödeme zorunluluğunu kaldırdı. O zaman dolar kıtlığı daha da arttı.

Bir şeyler yapılmalıydı. Avrupa'nın savaş sonu gereksinimleri küçümsenerek hesanplanmıştı. Herkes makine, teçhizat. yiyecek için Amerika'ya başvuruyordu. Amerika'da savaş içinde bir ölçüde tutulan fiyatlar, kontroller kalkıp, devlet borçları ödeyip halkın eline ek ödeme gücü geçince artmaya başladı. Avrupa para bulamıyor, para bulsa yiyecek bulamıyordu Benzin, akaryakıt karaborsaydı. 1947 nin sert kışı problemleri daha da arttırmıştı. 1948 karışıklık ve çöküntülerle gelmişti. «Bundan» diyordu Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall, «ancak komünistler yararlanır». Yukarıda belirttiğimiz şekilde Avrupayı «komünizmden kurtarmak için» Marshall bir kalkınma programı yapılırsa Avrupa ya yardım edileceğini bildirdi. Marshall ın bu önerisi Avrupa da sevinçle karşılandı. Hemen bir Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kuruldu (OPEC). Ve bir Avrupa Kalkınma Programı (ERP) hazırlandı (ki halk arasında adı Marshall Planı idi.) Paris'te merkezlenen örgüte Avusturya, Belçika, Danimarka, İrlanda, Fransa, İzlanda, Italya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz İsveç, İsviçre, Türkiye ve Yunanistan giriyordu. Paris'teki Merkez komitesinin hazırladığı Plân 3 Nisan 1948 de Amerikan Kongresince kabul olundu. Bu kanunu verdiği yetkiyle OPEC ile yapılan anlaşma (Economic Coopertion Act) 1948 de hemen yürürlüğe kondu ve 1949 Temmuzunda biten Amerikan Mali Yılı sonuna kadar 5 milyar 600 milyon dolarlık bir yardım yapıldı. Bu tutar 4 yıl sonunda 17 milyar doları bulacaktır. Ama nedense azgelişmiş ülekelere verilen küçük ve başka maksatlı yardımları göklere çıkaran Batılı kaynaklar, Avrupa'nın kalkınması ve Amerika'nin savaş sonu bunalımının atlatılmasında büyük payı olan bu yardımlar konusunda pek az bilgi verirler. Yukardaki sayısal bilgileri biz 1948 ve 49 da yabancı basında çıkan yazılardan belleğimizde kaldığı gibi yazdık. Sonra bunları *Britannica Ansiklopedisi* ile karsılaştırdık, aynı sayılar vardı. Ama Dış Ekonomik ilişkiler konusunda önemli bir kitap yazmış olan Charles Kindelberger Marshall Planının değerlendirilmesinin güç olduğu fikrindedir. Haziran 1950'den sonra dört yıl sürecek (1952'ye kadar) yardım azalmıştır ama askeri yardım ağırlık kazanmıştır. Kindelberger Avrupa Kalkınma Programının etkili olduğunu kabul etmekte ve her yardım gören ülkenin köşeyi döndüğünü belirtmektedir. Charles P. Kindelberger yardımın ne miktarı bulduğunu belirtmiyor ama, ünlü bir diğer ekonomist Paul A. Samuelson'un kitabında 1945 - 50 yılları arasında Batı Avrupaya yapılan net yardımın 10.9 milyar dolar ve hükümetin net ikrazatı (borç verilen paraları) 8.1 milyar dolar olarak gösterilmektedir. Verilen kaynak Isa ABD Ticaret Bakanlığıdır. Samuelson bu yardım konusunda şunları söylüyor:

«Şüphesiz ki bu yardımları çoğu, komünizm tehlikesinin yayılmaması İçin yapılmıştır. Belki dolu mideler demokrasiyi kurtaramaz fakat, boş mideler demokrasinin ortadan kalkmasına sebep olur...

«Marshall Planı'nı ve dış yardım programlarını yakından tetkik edersek savaş sonunda Amerika'nın «iyilik yapma» arzusu ile hareket ettiğini görebilirlz, fakat buna uzun vadeli siyaset de demek mümkündür. Kabul etmek gerekir ki dünyada her Amerikalıya Amerika'lı olmayan 15 kişi düşmektedir. Amerika'nın geleceği batı toplumuna düşman

olmayan uluslararası kararlı bir düzene bağlıdır».

Bu yazı gerçeği çok iyi anlatmaktadır. Ama Marshall Planı Batı Avrupada gerçekten diğer ülkelere yapılan ard fikirlerden uzak bir tutumla ele alınmış ve uygulanmıştır. Şöyle ki: Azgelişmiş ülkelerin aldıkları yardımların aksine üretim tesislerinin yapımı desteklenmiş, Avrupa'nın eski gücünü kazanmasına gerçek bir çaba harcanmıştır. Bu çabalar sonucunu vermiş ve başta Batı Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri savaştan önceki güçlerini bulmuş. 1952'den sonra da büyük bir kalkınma içine girmişlerdir.

2. Ödemeler Birliği EPU Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünün ilk uğraştığı sorun, Marshall Planının uygulanması olmuştur. Daha sonra, üye devletler arasındaki ve dolayısıyla dünya ticaretinin geliştirilmesi amacıyla üyelerinin dış ticaretlerini libere etmeleri kararlaştırılmış ve bu amaca varmak için bir «Dış Ticaret Liberasyon Kodu» kabul edilmiştir. Bu kod, gittikçe artan yüzdelerle üye devletlerin ticaretlerini her türlü kısıntı ve kayıtlamalardan arıtmaları ilkesine dayanmaktadır. Ancak Marshall Planına rağmen likidite sorunu çözümlenmemiş olduğu için, üyeler arasında ödemelerin mümkün olduğu kadar az döviz ödemesini gerektiren, buna karşılık takas ve kliring sistemlerinin dış ticaretini daraltıcı etkilerden uzak bir sistemin bulunup uygulanması gerekmekteydi. İşte, Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) bu amaçla kuruldu.

3. Bretton Woods Konferansı (Para Fonu, Dünya Bankası) Savaşı kazanan devletler ilk olarak uluslararası ödemeler sistemini yeniden işler hale getirmenin çarelerini aradılar. 1944 Yılında, Amerika'da Bretton Woods da toplanan bir konferans sonunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Kalkınma Bankası (IBRD) kuruldu. Uluslararası Kalkınma Bankası, kalkınma ve gelişme için uzun vadeli kredi vermek, Para fonu ise kısa vadeli ödeme dengesi açıkları için kredi imkânı sağlamak ve üyelerin kambiyo sistemlerinin genel çıkarlara uygun olarak istikrara kavuşturulmasının çarelerini aramak amacıyla kurulmuştur.

Uluslararası Para Fonu statüsünün «Amaçlar» başlığını taşıyan 1. maddesinde şöyle denilmektedir.

«Uluslarası Para Fonu'nun amaçları şunlardır:

Uluslararası para sorunları konusunda işbirliğine ve görüş alış verişine imkan sağlayacak sürekli bir kuruluş aracılığıyla uluslararası mali sorunlarda işbirliğini en yüksek seviyeye eriştirmek,

2. Bir ekonomi politikasının önde gelen amaçlarını teşkil eden bütün üye devletlerin üretim kaynaklarının geliştirilmesi, gerçek gelirlerin ve işgücünün istihdam seviyesinin yüksek bir hadde ulaştırılması ve o hadde korunması amaçlarının gerçekleştirilmesine yardım etmek üzere uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesi ve genişletilmesine yardımcı olmak,

3. Kambiyo istikrarını en üst düzeye yükseltmek, üyeler arasında düzenli bir kambiyo denetleme sistemi kurmak ve rekabet duygusuyla bu sistemin bozulmasını önlemek,

4. Üyeler arasında cari işlemlerden doğan ödemelerin yürütülmesini sağlayacak çok taraflı bir ödeme sistemi kurulmasına ve dünya ticaretinin gelişmesini sekteye uğratan kambiyo sınırlandırmalarının kaldırılmasına yardımcı olmak,

5. İhtiyaca elverişli garantiler karşılığında fonun kaynaklarını üye devletlerin emrine tahsis etmek yoluyla onlara akçalı alanda güven telkin etmek ve böylece onlara ulusal yada uluslararası yaşamı tehlikeye sokacak tedbirler almaksızın ödemeler dengesindeki aksaklıkları düzeltmek olanağını sağlamak,

6. Yukarıda belirtilen usullerle, üye devletlerin ödemeler dengesini etkileyen dengesizliklerin genişliğini küçültmek ve dengeye ulaşmak için geçecek süreyi kısaltmak.

Özetlemek gerekirse, Para Fonu, uluslararası ödemeler sisteminde Altın Kambiyo Esası'nın en az sakıncalı bir şekilde yürütülmesini sağlayacak sistemin otomatik işleyici yerine uluslararası işbirliğinin getireceği garantileri ikame edecek, böylece kambiyo sistemleri nispeten kararlı olacaktır. Bu sistem sayesinde, ödeme dengesi bozuklukları sebebiyle deflasyoncu ve işsizliğe sebep olacak tedbirlere, dünya ticaretini engelleyici ithalat denetlemelerine başvurmaksızın, fonun kaynaklarını kullanmak suretiyle üye devletler geçici buhranları savuşturabileceklerdir.

Fonun kısa vadeli kredi açma mekanizması şu şekilde işlemektedir:

Fon kredi daha doğrusu dolar temin etmek isteyen ülkeye tiraj hakkı sağlar. Yani o ülkenin ulusal parası karşılığında elindeki dolarlardan ödünç verir. Üye devlet, ödeme dengesi düzeldikten sonra aldığı dolarları fona geri verir veya altınla öder. Fonun üye devletlerin ödeme dengelerinin gelişimini zaman zaman yaptığı incelemelerle izleme yetkisi vardır. Bu egzamenlerle üyelerin fazla borçlanmalarına engel olunur, fazla borçlanan ülkelere bazı cezalar uygulayabilir. Fonun danışmanlık görevi de vardır. Tavsiye ettiği tedbirler arasında, değerinin yüksek tutulduğu anlaşılan bir paranın devalüe edilmesi de yer alabilir. Diğer taraftan, parasını devalüe etmek isteyen ülkelerin durumu fona bildirmeleri gerekir.

4. Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) Ticaret ve tarifeler Genel Anlaşması anlamına gelen «General Agreement on Tarife and Trade» kelimelerinin baş harflerinden meydana gelen GATT ismiyle anılan anlaşma, aslında Havana Konferansında formüle edilen anlaşmanın yürürlüğe girmesine kadar uygulanmak üzere kabul edilen geçici bir anlaşmadır. 1947 Yılında Cenevre'de imzalanan bu anlaşma, Havana anlaşmasının yürürlüğe konulmaması üzerine dünya ticareti ile ilgili sorunların ve bu arada gümrük tarifelerinin görüşülüp karara bağlandığı sürekli bir örgütün kurulmasına esas teşkil etmiştir. 1955 Yılında kurulan bu teşkilat, Ticari İşbirliği Teşkilâtı ismini taşır ve merkezi Cenevre'de bulunur. Teşkilat, dünya gümrük tarifelerinin aşağı yukarı yüzde 60 ını denetler ve üye devletler arasındaki ticari anlaşmazlıkların görüşülüp karara bağlandığı bir danışma ve karar organıdır. Örgütün amacı, gerek miktar kısıtlamaları ve gerekse gümrük tarifeleri yoluyla dünya ticaretinin sınırlandırılmasını önlemektir. Yanlış olarak sadece gümrük tarifeleri ile uğraşan bir örgüt olduğu sanılır.

1950 - 1960 Döneminde Enflasyon 1950-60 döneminde incelemelerimizi üç döneme ayırarak incelemekte yarar vardır. Çünkü enflâsyonun nedenleri ve bu nedenlerin doğurduğu sosyo-ekonomik sonuçlar son derece farklıdır. Birinci dönem 1950 - 53 dönemidir. İkinci dönem 1953 - 58, üçüncü dönem ise 1958 - 60 dönemleridir.

1950 - 53 Döneminde Enflasyon: a. İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı ve Maliye Bakanlığı kaynaklarına göre basılan para, genel para hacmi ve toptan eşya fiyat endeksleri 1950 - 53 yıllarında Tablo 4'teki gibi gelişmiştir.

Tablo 4

1950 - 53 Döneminde Para Arzı ve Toptan Eşya Fiyat Endeksleri

Yıllar	Milyon TL Banknot	Milyon TL Para Arzı	Toptan Eşya Fiyat Endeksleri 1948 - 100
1950	961	2.024	96
1951	1.138	2.284	108
1952	1.237	2.645	107
1953	1.414	3.251	108

Bu tablodan görüleceği gibi banknot hacmi ile para arzı 1950'den 1953'e yüzde 50 civarında arttığı halde toptan eşya fiyat endeksleri artışı yüzde 12'yi bile bulmamıştır. Aslında bu dönem Türk ekonomisinin en hızlı gelişim gösterdiği bir dönemdir. Aynı yıllarda Milli Gelir de hızlı bir artış göstermiştir. Bu Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5

1950 - 53 Dönemi Milli Gelir Artışları
(1961 Fiyatlarıyla)

Yıllar	Mil. TL	Mil. TL	Mil. TL	Milli Gelir Artışı %
1950	28.491	12.106.8	4.051.3	—
1951	32.767	14.613.4	4.390.1	% 15
1952	35.592.2	15.577.2	5.756.1	% 8.6
1953	39.571.3	17.033.8	5.238.0	% 11.3

Ancak bu iki tablonun karşılaştırılması Toptan Eşya Fiyat Endkslerinin doğruluğu konusunda bizi kuşkuya düşürmektedir. Çünkü 1951 ve 1953 yıllarında: % 15 ve % 11 gibi sonraki yıllarda yanına yaklaşılamayan büyük kalkınma hızı rakamları elde edilmektedir. Bu hızlara ulaşılmış olması kuşkuludur. Milli gelir rakamları bilindiği gibi Türkiye de önceki yılın cari fiyatları ile hesaplanır, sonra fiyat artışları yok edilerek (sabit rakamlar) bulunmaktadır. Bizce fiyat artışları düşük gösterildiğinden sabit fiyatlarla milli gelir rakamları ve yıldan yıla artış oranları yüksek çıkmıştır.

b. Toptan Eşya Fiyat Endekslerinin yanlış olduğu aşağıdaki cetvellerde de bellidir. Tablo 6'da Türk Parasının serbest döviz ve altına göre değişmeleri yer almaktadır.

Tablo 6

1950 - 53 Dönemlerinde Altın ve Serbest Döviz Fiyatları

Yıllar	Altının Gram Fiyatı	Reşat Altının Fiyatı	Serbest Piyasa Dolar Fiyatı
1950	5.60	39.33	3.90
1951	—	39.07	3.70
1952	—	43.48	4.35
1953	6.48	49.15	5.23

Tablo 7

1950 - 53 Döneminde Dış Ticaret

Yıllar	İhracat Mil. Dolar	İthalat Mil Dolar	Açık Mil. Dolar	Dış Ticaret Toplamı Mil. Dolar
1950	623	286	—23	549
1951	314	402	—86	716
1952	363	556	—193	919
1953	396	533	—137	929

Görüldüğü gibi toptan eşya fiyat endeksleri sadece % 12.5 fiyat artışı gösterdiği üç yılda altın fiyatları % 20 - 25, serbest döviz fiyatları ise % 33 oranında artmıştır. Gerçi bu fiyatlar arasında bir neden sonuç ilişkisi kurulamaz, hep aynı tempo ile de artmazlar. Ama birbirlerinden bu ölçüde de ayrılmazlar.

c. Ama yine de 1950 - 53 dönemi daha sonra aranacak bir fiyat kararlılığı dönemidir. Endekslerde yanlış da olsa önemli gerçek payı vardır. Türkiye Milli Geliri bir ölçüde artmıştır. Ama «batının elektrikli ev araçları ve yüksek harcamaları» toplumumuza girmiştir. Ekonomi artık dış ticareti daha da bağlanmıştır. Tablo 7 dış ticaretin seyri bunu açıkça göstermektedir.

Görüldüğü gibi dış ticaret açığı artık yüz - ikiyüz milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacmi de 1 milyar doların duvarlarına vurmaktadır. Aslında 1950'de serbest bırakılan ithalat 1952'de kısıtlanmasa dış ticaret açığı daha da yükselecekti.

1950 - 53 döneminde dış ödemeler dengesi de ilginçtir. Örneğin bu ödeme sıkıntılarının en şiddetli dönemine vardığı 1952 yılında dış ödemeler dengesi şu şekildedir:

193 milyon dolarlık dış ticaret açığı 5 milyon dolar «görünmeyen işlemler» yani turizm, faizler vb.'den ileri gelen açık eklenmiş, 22 milyon dolar da borç ödenince açık 220 milyon doları bulmuştur. Bu açık şöyle kapanmıştır:

Özel Yabancı Sermaye:

— İhracat Kredileri	4	Milyon	Dolar
— Direkt Yatırımlar	10	»	»
— Kredili İthalat	81	»	»
TOPLAM	95		

Dış Devlet Kredileri:

— Proje Kredileri	5	Milyon	Dolar
— Program Yardımları	77	»	»
— Para Fonu Kredileri	10	»	»
TOPLAM	92	»	»

Bu iki kalem toplamı 187 milyon doları bulmuş, ayrıca 99 milyon dolar döviz ve altın rezervlerinden erime olmuştur.

d. Bu sayılardan ve tablolardan anlaşılacağı üzere Kore Savaşı'nın elverişli konjonktürü bir canlanma sağlamıştır ama bu canlanma sağlıklı olmamış, gelecekte büyük fiat artışları doğuracak enflasyonist gerginlikler doğmuş ve gelişmiştir.

e. 1950 - 53 döneminin parlak görünüşü altında enflâsyonist gerginlikleri ve bazı ciddi uyumsuzlukları beraberinde getirdiğini yukarda anlatmıştık. Bu gerginlik 6 sayılı tabloda altın ve döviz fiyatlarının artışı ile ortaya çıkmıştı. Bu tabloda dikkati çeken kül-

çe altın fiyatının sadece yüzde 12 artmasına karşılık Reşat altın fiyatının dörtte bir, döviz fiyatının ise üçte bir oranında artmış olmasıdır. Bu farklılığın nedeni dış ticarette emperyalist düzenin Türkiye'yi etkisi altına alışı sonucu artık ülkenin dış ticaretinin iç parayla finanse edilmeye başlanmasıdır.

1954-1958 Dönemi Enflâsyonu. a. 1950'den 1958'e kadarki Toptan Eşya ve Ankara Geçinme Endeksi Tablo 8'de gösterilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere Toptan Eşya Fiyat Endeksleri 8 yılda iki kattan fazla artarak 208'i bulmuştur. Ankara Geçinme Endeksi de ayrı bir tempoyla olmak üzere aynı rakama ulaşmıştır.

Tablo 8

1950 - 58 Fiyatlar Düzeyinin Gelişmesi

Yıllar	Toptan Eşya Fiyat Endeksi	Ankara Kenti Geçinme Endeksi
1950	100	100
1951	107	103
1952	108	107
1953	110	110
1954	121	119
1955	131	141
1956	153	151
1957	181	174
1958	208	208

tergelerdir. 1950-53 döneminde saptadığımız ayrı bir konu da (yani en çok döviz fiyatlarının, sonra meskük altının, daha sonra külçe altının, ama en az toptan eşya fiyat endekslerinin artışı) burada aynen belirmiştir. Gerçekten;

— Toptan Eşya Fiyat Endeksleri sadece yüzde 90 artarken (53-58)
— Altın fiyatları gramda 2.38 kat,
— Reşat altını fiyatları 2.95 kat,
— Karaborsa doları aynı dönemde 3.6 kat artmıştır.

Bu durumda azgelişmiş ülkelerdeki enflasyonun tipik neden ve belirtileri yatmaktadır. Bu enflasyonlar tipik dışardan ithal edilen enflasyonlardır. Ancak bu «dışardan ithal edilen enflasyon» deyimi Batılı ekonomistlerin anladığı anlamda değil. Dış ekonomik ilişkilerde kendilerini talep yükselmesinden koruyamama anlamındadır.

b. 1950'de ithalâtımızın büyük kısmını liberasyona açtığımız zaman, savaş içinde birikmiş tüketim isteklerine ek olarak yatırım malları ve o zamana kadar hammaddesizlikten çalışamıyan bazı fabrikaların ek hammadde ithalâtı, dışardan mal alımını birden hızlandırdı. Tablo 10'dan anlaşılacağı gibi 1950'den 52'ye ithalât artışı yüzde 50'ye yaklaşmıştır. Bunda en büyük rol ne para değerlerini ne de gümrüklerimizi istediğimiz gibi ayarlayamamak idi. 1952 Eylülünde savaşta biriken son dövizler de tükenince ithalat durdu denebilir. Piyasada hiç değişmeyen kuraldır. Bir malı satın alma istekleri artarsa, o malın fiyatı yükselir. Dövizlerin serbest fiyatı da bu nedenle çok hızlı arttı. Ama 1950 - 53 dönemi Türk ekonomisiyle dışardaki ekonomiler arasındaki serbestçe para ve mal gelip geçmesi artmıştır. Eskiden hükümet takaslar yoluyla neyin gelip neyin gideceğini bilirdi. Ama şimdi bunu bilemiyordu.

İçerde ithal malların lüks denemezse de o zamana kadar giderilemeyen gereksinmeleri karşılayan mallar Türk halkına ucuz geliyordu. Çünkü o mallar geliri yüksek ülkelerin halkı için zorunlu maldı ve fiyatları o gelir dağılımına göre gelişmişti. Geliri yüksek bir ülkede beliren fiyat düzeyleri ve tüketim alışkanlıkları gerekli şekilde korunmaz ise gelir düzeyi yüksek ülkeler halkının tüketim alışkanlıklarını oraya doğru çeker. 1953'te olan buydu. Buna karşı döviz vermeme, ithalâtı kısıtlama yolları da eskisi kadar iyi işlemiyordu. III numaralı liste yürürlükteydi. Türk parası yada altınla değiştirilen dövizler «takaslı ithal hakkı» yada «ihracat kredisi» şeklinde gösterilip ithalat yapılıyordu. Gerçekten Türkiyet'nin itibarının dışarda en yüksek noktada olduğu 1951 yılında krediyle yapılan ithalâtta sadece 28 milyon dolarlık kredili kısım varken bu kısım şöyle arttı yıldan yıla: 1952'de 85 milyon, 1953'de 105 milyon, 1954'te 126 milyon, 1955'te 127 milyon, 1956'da 143 milyon. Başka bir şekilde anlatalım: 1956'da dövizle yapılan serbest ithalâtın (yani ikili anlaşmalar gibi döviz kullanılmayan ithalat hariç) yüzde 35'i dış firma kredileriyle sağlanıyordu. Amerikan yardım ve kredileriyle. Para Fonu kredileri yardımıyla yapılan ithalat bunların dışındadır. Bunlar da hesaptan çıkarılınca ithalatın yüzde 65'inin dış firma krdisiyle karşılandığı anlaşılır.

Türkiye'de enflasyonun dış ticaret dengesini bozduğu söylenir. Bize kalırsa, dış ticaret bozuklukları da enflâsyona neden olur. Kanıtları da gözler önünde. Dış ticaret açığının en yüksek olduğu zamanlar enflas-

Tablo 9

Para ve Mevduat Arzı ile Toptan Eşya Fiyat Artışı ve Fert Başına Milli Gelir

Yıllar	Para Arzı Toplam	Para Arzı Endeks	Mevduat Toplam	Mevduat Endeks	Toptan Eşya Fiyat Endeksi	Fert Başına Milli Gelir
1950	1102	100	1131	100	100	100
1951	1182	118	1544	136	107	—
1952	1284	128	1975	174	108	—
1953	1465	146	2592	229	110	139
1954	1530	152	3018	266	121	—
1955	2071	206	3620	320	131	—
1956	2594	258	4548	402	153	—
1957	3283	327	5648	500	181	—
1958	3526	352	6130	542	208	160

Bu tabloları kasten 1950'de başlattık. 1950-53 döneminin aslında Türk ekonomisinin iyi yılları olduğunu belirledikten sonra, ama ilerdeki bozulmalar için mikropların bünyeye girdiğini belirtmiştik. 1953 yılından sonraki olumsuz gelişme bunu kanıtlamıştır. Pazar arzı 2.4 katına çıkarken toptan eşya fiyat endeksi de 1.9 kat, ama milli gelir 1953'e göre sadece % 15 artmıştır. Bunlar tipik bir enflasyonu belirleyen gös-

yon da en hızlı tempoya girer. Bu eskiden (yani 1950'den önce) böyle değildi. 1950'den sonra dış ülkelerle sınır geçirgenliği artınca, dış ticaretimiz serbestleştikçe bu ilişki artmıştır.

1958 Devalüasyonu ve Sağlamlaşma Programı : Çok eleştirilmesine karşın, bize göre Cumhuriyet Hükümetlerinin yaptığı istikrar programlarının en iyi hesaplanıp uygulananı bu olmuştur.

Bu operasyonun başarısı toptan eşya fiyat endeksinin yükseliş hızının azalması ve altın fiyatlarının düşüşünü gösteren aşağıdaki tablodan bellidir.

Tablo 10

1958 - 61 Toptan Eşya Fiyat Endeksleri ve Altın Fiyatları

Yıllar	Toptan Eşya F. End.	Külçe Altın gr. (TL.)
1950	100	—
1958	208	161.38
1959	250	149.11
1960	263	140.26
1961	271	146.23

Görüldüğü gibi altın fiyatları 1958 Stabilizasyonundan sonra hemen düşmeye başlamıştır. Toptan Eşya Fiyatları ise tıpkı stabilizasyonun tanımında olduğu gibi bir üst düzeyde karar bulmuştur. 1959 fiyatları 100 kabul edilse 1960 fiyatları 105 ve 1961 fiyatları da 108 olmaktadır. Bu büyük bir fiyat kararlılığıdır Türkiye için.

Ancak biraz aşağıda sözünü edeceğimiz büyük dış yardımlara karşın Milli Gelir artışı çok yavaş kalmıştır. Milli Gelir 1957'den 1960'a sadece % 11 artmıştır.

Konumuz enflasyon olduğuna göre 1958 61 döneminin fiyat kararlılığı nedenlerini açıklamakta yarar var.

Bunun bizce tek nedeni dış yardımların artışıyla ülkeye büyük ölçüde mal girmesidir. Gerçek bedeli ödenerek, dövizle ödeme yapılarak gerçekleşen dış alımlar dış satışları büyük ölçüde geçmişse, o ülkede enflasyon hızının yavaşlayacağı kesindir. Türkiye'de 1956-60 döneminde de öyle olmuştur. 11 Nolu tabloda bu dönemin Dış Ticaret durumu görülüyor.

Tablo 11

1956 - 60 Dış Ticaret Dengemiz (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı
1956	407	305	102
1957	397	345	52
1958	315	247	68
1959	470	354	116
1960	468	321	147

Bu tablodan anlaşılacağı gibi 1958'de 68 milyon dolara inen dış ticaret açığı 1959'da 116 ve 1960'ta 147, 1961'de ise 162 milyon dolara çıkmıştır. O zamanın milli gelir düzeyi içinde (1958'de 34 milyar) 162 milyon dolarlık bir dış mal alımsatım açığı fiyatları önleyebilecek önemli bir mal fazlası oluşturuyordu.

Milli Gelir artışının düşük kalması ithalât fazlasının daha çok tüketim malı artışı ile ilgili olduğunu gösterir.

Fiyatlar düşmese bile karar bulmuştur. Dış ticarette tıkanıklık yoktur. Ama ekonomi 1958'den beri bunalımdadır. Neden? Çünkü kurulan işletmeler enflâsyonun süreceğine göre kurulmuştur. Enflâsyon olmayınca Milli Gelir artış hızı yavaşlamıştır, en azından hızlanmamıştır.

1960 - 67 Döneminin Önemli Ekonomik Sosyal Olayları : 1960 yılının 27 Mayıs'ında Demokrat Parti'yi deviren Türk Silâhlı Kuvvetleri'ni temsil ettiği kabul edilen Milli Birlik Komitesi, 1961 Ekim ayında seçimlerle görevini sivil hükümete bıraktı. Bu hükümetler 3 tane İnönü hükümetiyle, 1965 Martında kurulan Suat Hayri Ürgüplü karma hükümetidir. Bu dönemde önemli ekonomik olaylar şöyle özetlenebilir:

a — **Plânlı Ekonomiye Giriş :** Plânlı denilen aslında kendisinden önceki kadar plânsız dönemin ilginç bir başlangıcı vardır. 1950-60 döneminde muhalefet sözcüleri özellikle İsmet Paşa, Demokrat Parti'yi ekonomide «plânsız», «programsız» olmakla suçluyorlardı. Buna karşılık iktidar Plân ve Programın komünist ülkelere özgü ve uygulama olarak suçlardı. Gerçekten de 1957'lere kadar Amerikan hükümetinin resmi görüşü de bu paralelde idi. Gerek OECD ve gerekse Amerikan uzmanlarının Türkiye'ye verdiği öğütlerde de kapsamlı plândan kaçınılması istendi. Hatta kalkınma hızını arttırıcı değil, yavaşlatıcı önlemler (Bütçe denkliği, Devlet Ekonomi Kuruluşlarında harcama - kaynak dengesi vb.) örgütleri verilirdi. Ancak 1957'den sonra gerek Birleşik Amerika'da ve gerekse batının sözcüsü OEEC raporlarında «koordinasyon eksikliğine» parmak basılarak, 4 Ağustos 1958'de yapılan «sağlamlaştırma» işlemleri için, Paris görüşmelerinde «bir kalkınma programı çerçevesinde yatırımların zorunlu kooordinasyonunu sağlamak üzere gerekli yetkilere sahip bir Koordinasyon Bakanlığı kurulması» öngörülmüştü. Bu baskıyla Koordinasyon Bakanlığı ve Başbakanlığa bağlı bir iktisadi Müşavirlik Kurulu oluşturuldu. Bir Kalkınma Plânı hazırlamak üzere Prof. Jean Tinbergen Türkiye'ye getirildi. 27 Mayıs Devrimi yapıldığında Tinbergen ve yardımcısı J. Koopman, Türkiye'de ilk Plân üzerine çalışmalarını yürütüyorlardı.

1960-67 Dönemine Ait Göstergeler : Milli Birlik Komitesinin ilk icraatları S. Yerasimos tarafından şöyle değerlendirilir: «... 1 Temmuz 1960 günü Milli Birlik Komitesi, Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik ve İnceleme Komisyonunun yeniden göreve başlamasına izin verilir. Aynı ayın 11'inde ise yabancı sermaye faaliyetleri yeniden serbest bırakılır. 15 Temmuz 1960 günü Türk İktisat Gazetesi şunları yazmaktadır: «Hükümet özel girişime çok dikkat etmektedir ve onu desteklemek, geliştirmek için gerekli tedbirleri alacaktır.» 18 Temmuz günü ise Maliye Bakanı, Türk hükümetinin «yurda yabancı sermaye akımını, ekonomiyi itici en önemli faktör» olarak gördüğünü açıklar. «Tabii bu geri dönüş derhal ödüllendirilecektir. 17 Temmuz günü Amerika.. Türkiye'ye 52 milyon dolarlık bir yardım vermeyi kararlaştırır ve aynı ay içinde Amerikan Büyükelçisiyle 100 milyon dolar üzerinden bir anlaşma imzalanır. 15 Eylül 1960 günü ise Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir - Çelik Tesisleri hakkında OECD ve Para Fonu ile bir anlaşma imzalanır. 1961 yılı Ocak ayında AİD (Amerika Yardım Örgütü) tarafından Türkiye'ye açılan 159 milyon dolarlık bir kredi Demir-Çelik Tesisleri için... verilir. Aynı dönemde Batı Almanya'da Türkiye'ye 50 milyon dolarlık bir kredi açar. Sonuç

olarak 27 Mayıs'ı izleyen bir yıl içinde Türkiye 400 milyon odlarlık kredi alır. Buna karşılık 27 Mayıs askeri rejim özel sermayeye karşı tedbir ve niyetlerinden vazgeçer.»

Gerçekten Menderes hükümetinin 5 yılda aldığı krediler, Milli Birlik Hükümetine bir yılda verilmiştir. Bu sayede, artan ithalat kolaylıkla karşılanabilmiştir. Bu durum Tablo 12'de görünmektedir.

Tablo 12

1960 - 62 Dış Ticaret Durumu
(Milyon Dolar)

Yıllar	İthalât	İhracat	Açık
1960	468	321	— 147
1961	510	347	— 168
1962	622	381	— 241

Görüldüğü gibi 1960'da 147 milyon dolar olan dış alış-veriş açığı büyük ölçüde artmıştır. Ama dönem içinde bir ödeme sıkıntısı yoktur.

Dış ticaret açıklarının içerde kredi artışına neden olmayışı (önemli dış yardımlar nedeniyle) içerde para ve kredi politikasını etkilemiştir. Merkez Bankası fazi oranları % 6'dan % 9'a çıkarken, 1960 yılında 13 milyar 110 milyon olan toplam kredi hacmi % 35 civarında azaltılarak 8 milyar 713 milyon liraya düşürülmüştür. Bu nedenle 1960-62 döneminde önemli fiyat artışları olmamıştır. Bu durum aşağıda Tablo 13'te görülmektedir.

Tablo 13

Yıllar	Toptan Eşya Fiyat Endeksi 950 : 100	Cumhuriyet Altını TL.
1959	250	—
1960	263	—
1961	271	105.73
1962	274	99.67

Hatta altın fiyatlarında gözlenen önemli düşme, piyasada paraya duyulan güvenin o yıllarda ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Birinci Beş Yıllık plân hele bu plânın üç yıllık uygulaması dış ticaretimizin altın yılları olmuş, 1962'den 1965'e kadar ihracat artarken ithalat azalmıştır. Özellikle 1. Beş Yıllık Plân'ın oturduğu 1964 ve 1965 yıllarında ithalât plân tahminlerinin altında, ihracat ise plân tahminlerinin üstünde gerçekleşmiştir. 1966'da yani AP iktidarının hemen arkasından (Ekim 1965'te iktidarı devralmışlardır) ithalât plân tahminlerini büyük ölçülerde aşmaya başlamış, ihracat artışı yavaşlamıştır. 1965'ten 1966'ya ithalât artışı 146 milyon dolar iken ihracat artışı sadece 26 milyon dolarda kalmıştır. 1967'de bu olumsuz gelişme süregitmiştir.

1967 yılı sonunda görüldüğü gibi ithalât, plân tahmininin gerisinde kalmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak Toptan Eşya Fiyat Endekslerinde de hızlı bir artış olmamıştır. Tablo 14 bunu göstermektedir.

İki endekste de görüldüğü gibi 1963'ten 1964'e düşen fiyatlar, gelişme hızının yavaşladığı gerekçesiyle 1965'te uygulanan «genişletici» maliye ve faiz politikalarıyla bir sıçrama göstermiştir. Daha korkutucu olan 1967'de başlayan fiyat artışı hızlanmalarıdır. Ekonominin dizginleri dış ticarette olduğu gibi fiyatlarda da elden kaçmaya başlamıştır.

Aynı yıllarda Planlama Teşkilâtı tara-

Tablo 13

Birinci Beş Yıllık Plân Tahminleri ve Dış Ticaret Gerçekleşmesi (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat Tahmin	İthalat Gerçekleşme	%	İhracat Tahmin	İhracat Gerçekleşme	%	Dış Açık Tahmin	Dış Açık Gerçekleşme	%
1963	567	688	121	348	368	106	219	320	146
1964	627	537	85	374	411	109	253	126	50
1965	630	572	90	394	464	118	236	108	45
1966	675	718	106	427	490	110	248	228	90
1967	704	685	97	457	523	112	247	162	75

Tablo 14

Yıllar	Konjonktür Dairesi Endeksi 1853:100	İst. Ticaret Odası Endeksi 1953:100
1963	271	278
1964	269	276
1965	293	290
1966	306	311
1967	322	332

Bu durum dış ticaret açıklarının sağlam dış kredilerle kapatıldığı durumlarda para arzının sabit tutulabileceğini ve enflasyonun önlenebileceğini ortaya koymuştur.

fından yapılan hesaplara göre beş yıllık kalkınma plânının bu ilkinde yılda ortalama yüzde 6.7 oranında bir gelişme sağlanmıştır.

1967-70 «Plânlı Dönem»de Stabilizasyon :

1967 önce ve sonrası fiyat artışları aşağıdaki gibiydi:

1966	%	4.3
1967	%	6.1
1968	%	4.1
1969	%	5.0

Görüldüğü gibi ekonomi örneğin bir 1977-78 bunalımı gibi keskin bir bunalımla karşı karşıya bulunmuyordu. Hatta işçi gelirleri ile ihracat gelirleri toplamı ithalât harcamalarının büyük kısmını kapatabiliyordu:

Tablo 15

İhracat Gelirleri ve İşçi Gelirleri Toplamı ve İthalât Harcamaları (Milyon Dolar)

(1966 - 69)

Yıllar	I İhracat	II İşçi Dövizl.	III I-II	IV İthalât	IV-III Fark
1966	490	115	605	718	113
1967	523	93	616	685	69
1968	496	107	603	764	161
1969	537	141	678	801	128

Hele 1969 yılında iki döviz geliri ile ithalât arasındaki fark. ithalât harcamalarının yüzde 20'sine kadar inmişti. Ancak bu iyileşme görünüşteydi. Önemli olan fiili ithalât değil. ithalât talebiydi. Transferler bekletilip ithalât teminatları arttırılarak ithalât baskı altında tutularak bir kararsız denge durumu yaratılmıştı. Ama buna gerek iç gerekse dış egemen çevreler rıza göstermezlerdi. Bunun sonucunda 1970 devalüasyonu geldi. 1 Dolar 9 liradan 15 liraya çıkarıldı.

Devalüasyon ve sonuçları: Devalüasyon başarı sağladı mı? Bunu anlamak için 1970 yılındaki durumu bilmekte yarar var. Sonra göstergelere dönülmelidir.

1970'lerde Durum: 1970'lerde durumun acılığını anlamak için zamanın Başbakanı Süleyman Demirel'in beyanlarına bakmak yeterlidir. Demirel, «*Milliyet*» gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi'yle yaptığı konuşmada, «döviz rezervlerinin sıfıra indiğini. transfer için bekleyen 298 milyon dolar bulunduğunu ve daha da önemlisi bu devalüasyon karşılığı krediler alınmasaydı, 1971 yılında ithalâtın duracağını, bu tehlikenin belirdiğini» söylüyor. Bunların hepsi doğrudur, ama bu duruma da ülke birden gelmemiştir. İcen Börtücene bu durumu şöyle açıklıyor:

«Türkiye'de tüketim malları sanayiinden başlayan ithal ikamesi, beklenenin tersine geriye, yani ara malı ve yatırım malı üretimine doğru gelişmemiştir. Yüksek oranları, «her maldan biraz yapma» biçiminde somutlanan «dengeli kalkınma» anlayışının üretimde tek düzeliğe engel oluşu ve bu nedenle ara malı ve yatırım malı pazarlarını daraltışı, yerli yada yabancı «ithal ikamesi sanaylcileri»nin çeşitli nedenlerle sermaye mallarını engelleyicl çabaları, ekonominin etkin bir ara malı ve sermaye malları üretimine geçişini engellemiştir. Çünkü aslında bu yanlış politikalar özellikle plânlarda yer almıştır.»

İşte 1970 devalüasyonu sanayiin bu dışa bağımlılığını yeterli derecede gözönünde tutmamıştı. İthalâtın yapılış temposu ve fiyatına (ithalât maliyetine) bağlanmıştı Türkiye'nin kaderi. Bir devalüasyon halinde iç maliyetler yükselip, iç fiyatlar ihracatı olanaksız ama ithalâtı daha da kârlı kılacaktı. Kilitkesimler —Taşıt araçları, inşaat malları endüstrileri gibi— geniş ölçüde dış fiyatlara bağlıydı. Bir devalüasyon iç fiyat düzeyini yükseltecekti.

İkinci hesaba katılmayan nokta, ithalât depozitolarının iyice değerlendirilmeyişidir. Demirel'in Milliyet başyazarı ile yaptığı konuşmada, yapılması gerekli transferlerin 298 milyon doları bulduğunu ifade ettiğini belirtmiştik. Bunların karşılığı 2.7 milyar liradır. Bunların ortalama teminatı yüzde 50 olarak alınsa, demek oluyor ki 1 milyar 350 milyon liralık teminat bloke olarak bankalarda kalmış bulunuyordu. Dış ödeme sıkıntısı giderilip transferler yapılınca bu teminatlar piyasaya dönecekti. Bu da bir lira para basılmasa bile, piyasada dolaşan para % 18 artacak demekti. Demirel hükümeti bu açık enflasyonist baskıyı düşünememişti.

Üçüncü olarak da şu acaiplik o zamanki hükümetin ve uzmanların dikkatini çekmemişti: Hem ödeme yapmıyorduk ve hem de herkes her yıl bize daha fazla mal satıyordu. Acaba bu nasıl oluyordu? O zamanlar ülkede dış ticaret operasyonları 1977'deki kadar gelişmemişti. Ama 1977'den sonra şu anlaşılıyor ki, bu geciken transfer bedelleri bir şekilde (!) dışarıya ödenmekteydi Transfer sırası gelip ikinci transfer yapılınca bu para gelecek partinin bedeli olarak dışarıya yeniden ödenmekteydi. Bu sırada doğal olarak faturalar bir hayli değiştiriliyor, dışarıya gereğinden falza döviz ödeniyordu. 1968'de zamanın Sanayi Bakanı Mehmet Turgut otomotif endüstrisi patron ve yetkilileriyle yaptığı özel bir toplantıda bir marka kamyon yedek parçaları için altı kez fatura değiştirildiğini söylemişti. Olup bitenleri şöyle anlatabiliriz:

Bir A firması 1966'da fabrikasını ayakta tutmak için diyelim 30.000 dolarlık hammadde siparişi verdi. Tam bu sırada ortaya transfer güçlükleri çıkar. Mal gümrüklerde durduğu için fabrika çalışamama durumuna girebilecektir. Bu nedenle A firması çeşitli kaynaklardan 30.000 dolar bulup, ithalâtın bedelini Avrupa'daki firmaya öder ve malı derhal çekecek şekilde evrakın değiştirilmesini ister (örneğin Mal Mukabili ithalâta çevrilen belgeleri ister). Avrupa'daki satıcı parasını gayri resmi şekilde peşin aldığından sakınca görmez. Yerli A firması bu evraklar gelince Türk parası bedeli zaten depo edilmiş malı gümrükten çeker, Türk parası teminatlarını çözdürür. Merkez Bankası sıra geldiğinde transferi yapınca giden bu 30.000 dolar artık Türk firmasının kendi parasıdır. Bununla ya yukarıdaki mal alışverişini durmadan tekrarlar yada aynı parayı ihtiyacı olanlara devreder.

Kuşkusuz yukardaki işlem epeyce masumanedir. Türkiye'deki firma ikinci siparişte kendi peşin ödemesi ile Merkez Bankası transferi arasındaki vâde farkını yedirmek için her partide fatura fiyatını yükselttirir. Böylece elinde mal bedelinden de fazla para (döviz) kalabilir. (Örneğin ikinci partide faturayı 35.000 dolardan ister ve 5.000 dolar mala harcamayacağı bir döviz kalır elinde. Bunlar Avrupa'da sefa içinde harcanabilir, ticari olarak da kullanılabilir.

Çoğu kez «mal mukabiline» çevrilmese bile transferi geciken ödeme şekline Avrupa firmaları (Amerikan, Japon firmaları da olabiliriz) razı olmamaktadırlar. Mal bedelinin peşin ödenmesini isteyenler çok oluyor. Böylece ödenmemiş görünen mal bedelleri ödeniyor, resmi transfer yapılınca da o para yukarıda anlatılan şekilde Türkiye'de diyelim B firmasının serbest kullanımına kalıyor. Böyle dönemlerde emisyona çıkan Türk parası bile fizik olarak dışarıya gidip gelmektedir. Bu sadece bizde değil İspanya, İtalya gibi dış ödeme güçlüklerine uğrayan ülkelerde de olmaktadır. Ve böyle dönemlerde dışardan mal bulamama korkusunun doğurduğu panikle hem fiyatlar yükselmekte ve hem de ödeme (likidite) sıkıntısı çekilmektedir.

Yukarıda 1965-69 yılları arasında fiyatların yılda en çok yüzd 6.1 oranında yükseldiğiin görmüştük. Aslında yeni basılan

para ithalatın bekleyen bedellerine ve dış yolculuklarla dövizlere karşı tutulup dolaşım hızı yavaşladığından bu oranlarda da fiyat artışı olmamalıydı. Ama piyasadaki panik dolaşım hızındaki «olumsuz» etkenleri «olumlu»ya döndürerek fiyat artışlarını pompalamıştır. Beş yılda yüzde 30'u bulan bir fiyat artışı olmuştur.

İşte bu üç noktada (ekonominin dışa bağımlılık derecesi, teminatların piyasada aktif para şekline dönüşmesi, ve dışarda gayri resmi mevcut döviz rezervlerinin) değerlendirme hatası, başta (1970-72) başarılı gibi görünen stabilizasyon önlemlerinin başarılı değil felâketli sonuçlar vermesinin nedeni olmuştur.

Devalüasyon ve alınan diğer önlemlerle azalacak sanılan dış ticaret açığı daha da hızla büyümeye başlamıştır. Tablo 16'da görüldüğü gibi Dış Ticaret açığı üç yılda üç kattan fazla artmıştır ve dördüncü yıldan başlayarak da ithalât hacmi tutulamaz olmuştur. İhracat artmıştır ama, ithalât çok daha hızlı arttığından açık daha da büyümüştür.

Tablo 16

1969 - 73 Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalât		İhracat		Açık	
	Plân	Gerçekleşme	Plân	Gerçekleşme	Plân	Gerçekleşme
1969	900	801.2	575	536.8	325	264.4
1970	975	947.6	615	588.5	360	361.1
1971	1040	1170.8	665	676.6	375	192.2
1972	1115	1563.0	720	885.0	395	678
1973	1750	2086.2	1100	1317.8	650	768.4

Görüldüğü gibi devalüasyonun üçüncü yılında (1972) ithalât tutulamayacak biçimde yükselmektedir. İhracat da arttığından ve hele işçi dövizleriyle ihracat bedelleri toplamı ithalâtı karşıladığından dış ticaret açığına pek önem verilmiyordu. Gerçekten de 1970'ten başlayarak işçi dövizleri büyük artış kaydetmiş ve ihracatla işçi dövizlerinin toplamı ithalât ödemelerini aşmıştı.

Tablo 17

İhracat - İşçi Dövizleriyle İthalâtın Karşılaştırılması (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (I)	İşçi Dövizleri (II)	III : I+I	İthalât (IV)	(Fark (III-IV)
1970	588.5	273	861.5	947.6	— 86.1
1971	576.6	471	1047.6	1170.8	— 23.2
1972	885.0	740	1625	1563.0	— 62.0
1973	1317.8	1183.1	2500.9	2086.2	— 414.7

Özellikle 1973'ten başlayarak işçi dövizlerinin dış ticaret açığını fazlasıyla kapatması yanında 1970'te devalüasyonla birlikte alınan büyük krediler dış ticareti bir sorun olmaktan çıkarır bir görüntüdeydi.

Merkez Bankası'nın yayınlanmış resmi rakamları 1970 yılında şu dış krediler artışını vermektedir.

— Dövizle ödenecek 242.2 milyon dolar

Türk parasıyla ödenecek 1054 milyon TL.

Yıllar	Dövizle geri ödenecek	Türk Parasıyla ödenecek
1969	1.704.5 milyon dolar	3.118.8 milyon TL.
1970	1.928.7 » »	4.172.6 » »
1971	2.209.7 » »	3.845.9 » »
1972	2.300.4 » »	3.740.2 » »
1973	2.254.2 » »	3.637.8 » »

1973'ten Sonraki Dönem Güney Amerika Tipi Enflasyon Başlıyor: Türk ekonomisi 1973 yılında tamamen dışa bağımlı bir ekonomi haline gelmişti. Önce bu dışa bağlılık deyimini biraz açıklamak isteriz. Her ekonomi bir ölçüde elbette dışa bağımlıdır. Ancak bazı ekonomiler vardır ki ihracatın tamamı yada daha fazla dış borçlanma olmadan kendi kendini üretemez. Daha teknik bir deyimle repordüksiyonu sürdüremez.

Özellikle 1974 yılı başından başlayarak yeni OPEC ülkelerinin petrol zammı yepişlarıyla ve ileri kapitalist ülkelerin petrol zamlarını az gelişmiş ülkelere yansıtışıyla Türk ekonomisi ihracatının iki misli dış yardım yada dış borçlanma olmadan yaşayamaz hale geldi. Konuyu daha iyi anlamak için 1974 petrol zammının Batı ekonomilerini zannedildiği kadar sarsmadığını gösteren sayfa 1192'deki tablo 18'e bir göz atmak gerekir.

Tablo 18'den anlaşıldığı üzere Batı ülkelerinin çoğu petrol zammından gelen üretim azalışlarını büyük kısmıyla 1976'da atlatmışlardır. Ve sayfa 1192'deki 19 No'lu tablodan görüleceği gibi dış ödemelerini açıktan fazlaya döndürmüşlerdir. Hele 1977 yılında eski gelişme hızlarını gerçekleştirir hale girmişlerdir.

Bu özellikle Türkiye, Brezilya, Kore ve İberik Yarımadası ülkelerinin büyük ölçüde kredilerle finanse edilip onlara mal satılması ile mümkün olmuştur.

OPEC zamları 1978'den itibaren yeniden başlayınca bu gibi ülkelerin ve bu arada Türkiye büyük bir enflasyon boğuntusuna girdi. Türkiye'de 1973'de % 14, 1974'te % 21.2'de kalan tüketici fiyat endeksleri yükselişi özellikle dışarıda çok büyük ölçüde borçlanma ve böylece piyasada bol mal bulundurma sayesinde mümkün olabilmiş idi. 1977'de ithalâtın kredilerin kesilmesi ile birlikte azalması sonucu tüketici endeksleri birden yükselmeye başladı. 1976'da % 20.3'e düşen İstanbul Geçim Endeksi 1977'de % 23.6'ya, 1978'de % 49'a ve 1979'da da % 63'e tırmandı.

Bu endekslerin artışı üretimdeki duraklamalarla birlikte meydana çıktı. Dış yardım için Para Fonu (IMF), devalüasyon önerilerinde bulundukça ve bu öneriler yerine getirildikçe fiyat artışları daha da hızlandı. 1974'te 14 lira olan 1 Dolar, 1979 yılı 25 Aralığında 70 liraya yükseldi. Yani Türk parasının dış değeri 5 yılda 5 kat düşürüldü. Bunun sonucu olarak 1980 Şubatında bir yıl önceki aynı aya göre fiyat artışları % 133'ü bularak Uruguay, Arjantin ve Şili gibi Güney Amerika ülkeleri enflasyon oran-

Tablo 18

1974 - 1976 (Eylül) Batı Bloku Endüstriyel Üretim (1967 : 100)

Ülkeler	1974	1975	1976	1976-1975	1976-1974
B. Amerika	124.8	113.4	124.4	+ 11	— 0.4
Almanya	111.5	113.4	98.0	— 6.5	— 13.5
Fransa	123.0	113.0	125.0	+ 12.0	+ 2.0
İngiltere	108.0	103.0	101.0	— 2.0	— 7.0
Hollanda	122.0	115.0	121.0	+ 6.0	— 1.0
Japonya	125.0	111.0	129.0	+ 18.0	+ 40

Tablo 19

1973'ten 1976'ya Dünya Dış Ticareti Dengeleri (Milyon Dolar)

Ülkeler	1971-73	1974	1975	1976
OPEC	3.4	67.7	34.8	40
Endüstri Ülkeleri	16.4.	— 5.7	21.2	17
Güney Avrupa	0.7	— 7.0	— 8.0	— 11
Petrol Satmayan Gelişmiş Ülk.	— 9.9.	— 29.3	— 37.5	— 40
Doğu Ülkeleri	— 0.5	— 3.9	— 10.0	— 6

larına ulaştı.

Görüldüğü gibi Türkiye'de enflasyon bir parasal olay olmayıp ekonominin yapısının uydu ekonomi yapısına getirilmesinin bir sonucudur. Bu yapıya gelindiğinde bütün endüstri ve tarım birimleri enflasyon olmazsa yeniden üretimi (reprodüksiyon) tamamlayamaz hale düşer. Ve bu düşüşle birlikte parasal politikayı yönetenleri para ve kredi genişlemesine iter. Böylece enflasyon misyon sonucu değil, yapısal bir sonuç olarak ortaya çıkar. Gelişme yöntemi olarak kapitalist olmayan yollara giden ülkelerin enflasyon görmemeleri bunun en belirgin kanıtıdır.

Arslan Başer Kafaoğlu

Türkiye'de Fotoğraf: Fotoğraf batıda 1550'lerde Cardan'ın Stenope çalışmaları ve ilkel fotoğrafik görüntüsünün gerçekleştirilmesi ile başlayan gelişimi içinde önemli teknik aşamalarla yaygınlaşırken, ülkemize ilk kez, olağandır ki batılı fotoğrafçılar eliyle 19. yüzyılın ilk yarısında geldi. Türkiye'de profesyonel amaçlara dayalı bir belgecilik anlayışıyla fotoğrafik görüntüyü ilk kullananlar, aslen batılı veya İstanbul'lu Rum, Ermeni kolonilerine dayalı fotoğrafçılar oldu. Türk fotoğrafının ilk ürünleri denebilecek bu portre, peysaj, mimari yapıtların iç ve dış görüntülerine değgin çalışmalar bu güne ulaşabilen sayıca az örnekleriyle sağlıklı bir değerlendirme olanağı sağlamaktan uzaktırlar. Ancak, sözünü ettiğimiz dönemin en belirli isimleri arasında Abdullah Biraderleri sayabiliriz. Aslen Ermeni olan Abdullah Şükrü ve kardeşi I. Abdülaziz ve II. Abdülhamit döneminde kurdukları Abdullah Biraderler (Abdullah Frères) fotoğrafhanesinde önemli sayıda ve ve gerçekten görüntü nitelikleri yüksek fotoğraflar üretmişler, bu çabalarının karşılığı olarak dönemin padişahları kendilerine «Ressâm-ı Hazret-i Şehriyarî» ünvanı vermişlerdir. Cumhuriyet dönemine kadar aynı gelişim çizgisini sürdüren çalışmalar, bir yandan batı'da, özellikle Kodak ve Agfa fotoğraf tröstlerinin çabaları sonucu oluşan yaygınlaşma, bir yandan da fotoğrafın yadsınması olanaksızca güçlü belgecilik nietliği nedeniyle Türkiye'de de giderek gelişir oldu. O çağların deyimiyle «fotoğraf amatörü» tipi ülkemizde de ortaya çıkmaya, fotoğrafik yöntemi çekimden - baskıya uygulayan bu «amatörler» arasından ilk profesyonel Türk Fotoğrafçıları diye'bileceğimiz isimler seçkinleşmeye başladılar. Atatürk'e değgin belgeleme çalışmalarıyla tanınan Cemal Işıksel, değerli portreleriyle S. Süreyya bu dönemin önde gelen isimlerinden sayılırlar.

Baha Gelenbevi'nin Objektifinden

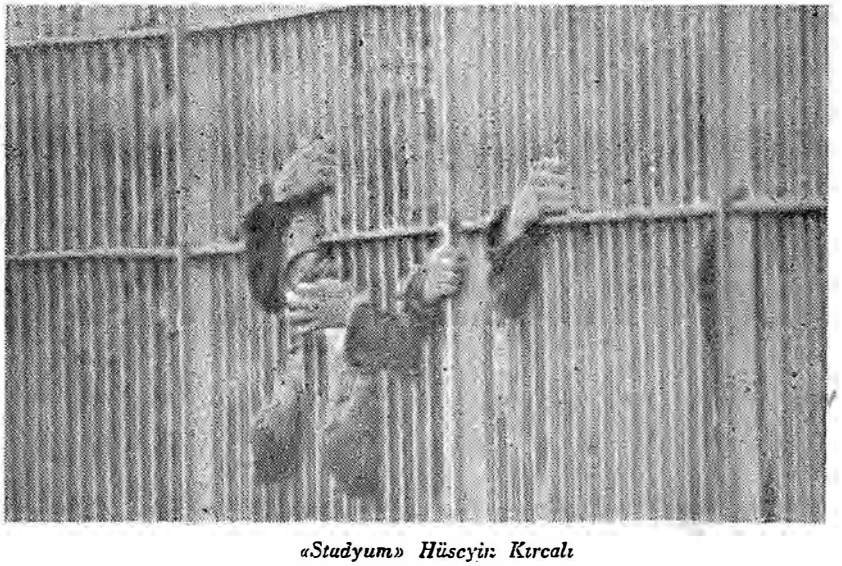

«Studyum» Hüseyin Kırcalı

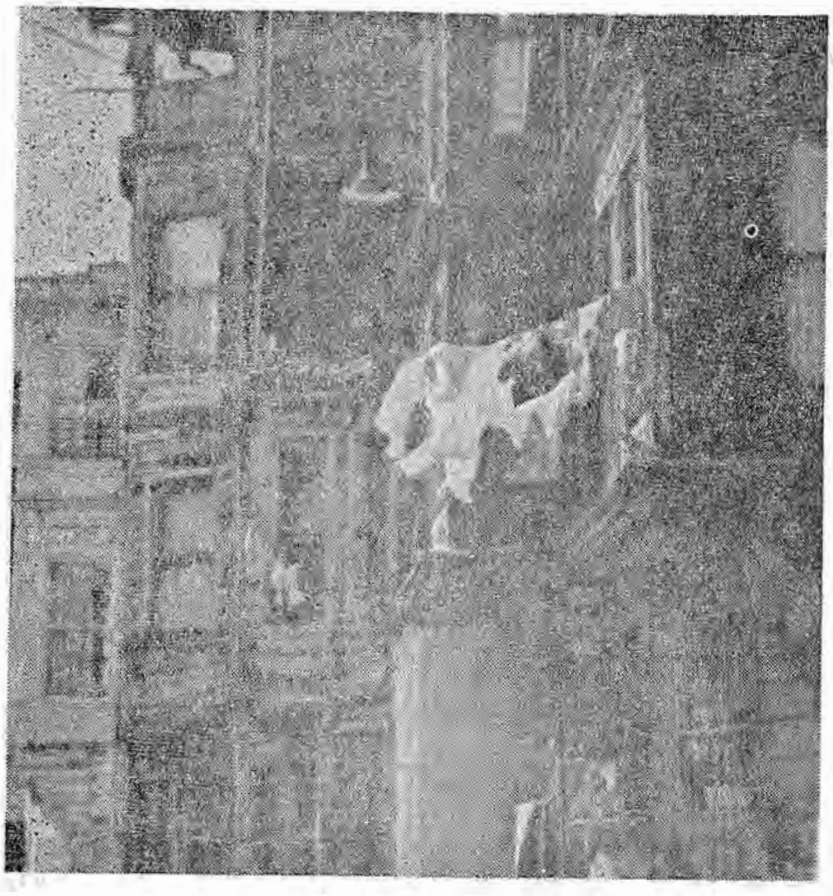

«Sokak Arası» Sami Güner

Ara Güler'den

1940'larda özellikle Halkevlerinin «Fotoğraf»ı çalışma alanı içine almasından sonra, fotoğraf önceleri daha yaygın olarak uygulanan portre'den peysaja, giderek yaşayan çevreyi görüntülemeye doğru uzanmaya başlar. Manzara ressamlarının yaklaşımına benzer bir anlayışla atölyelerden doğaya, insanlara, insanı içinde barındıran çevreye doğru yola çıkılır. İ.F.S.A.K. (İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Kulübü)nün kuruluşu bu dönemin ürünlerinden sayılabilir. 1960'lara doğru iyice biçimlenen salt belgecilikter yoruma, öze ve biçime değgin arayışlara yönelen bu tavrın temsilcileri arasında Baha Gelenbevi'yi İhsan ve Nurettin Erkılıç kardeşleri, başında Müeddep Erkmen'i sayabiliriz. Bu yıllar Türk Fotoğrafında en çok sözü edilen kuşağın gelişim ve oluşum yılları olarak sayılabilir. Bresson, Capa, Weston, Adams savaş sonrası yayımlama olanağı buldukları yapıtlarıyla dünyayı etkilemektedirler. Türkiye'ye sınırlı da olsa fotoğraf yayınları ulaşmaya başlamıştır. Teknikte ve özde önemli, çok yönlü aşamalar içindedir dünya fotoğrafı. Fotoğraf kerdini «görsel sanat» olarak kabul ettirme çabalarının doruğundadır. Bu evrensel gelişim Türkiye'ye de, basının da fotoğraf basma olanaklarının gelişmesiyle, yansımaktadır.

Birkaç yılın dar alanı içinde sınırlanmakla beraber, daha önceki gelişimiyle de bağlantılı olarak, Ara Güler insanlara fotoğraf makinesinin objektifinden, yeni bir gözle bakmaktadır. Çok gelişkin bir röportör tavrıyla, İstanbul'un arka sokakları, gece hayatı, ünlü kişiler, balıkçılar, Anadolu'dan gelmiş gurbetçiler bize yaşamlarının kesitleriyle iletilmektedirler. Ara Güler çevresindeki insanların yaşamından kesitleri, o güne kadar Türk Fotoğrafında az rastlanmış bir anlayışla bize aktarmaktadır.

Gültekin Çizgen, Şakir Eczacıbaşı, Ozan Sağdıç, Fikret Otyam, Ara Güler'in hemen ardından fotoğraf ortamımızda Anadolu'yu konu alırlar. Gelişmiş bir çerçeveleme ve renk leke anlayışıyla, ortaya koyduklari fotoğraflarda, anadolu insanı yaşantısı içinde dile gelir ve tanıtılır. Ersin Alok aynı kuşak içinde daha çok peysaja ve sanat tarihine değgin çalışmaları ile belirlenir.

Anadolu insanının türk fotoğrafında uzun bir dönem ana tema oluşturduğu görülür. 1950'ler çevresinde fotoğrafçılarımızın daha çok şehir insanını kendilerine konu seçmelerine karşın, bir sonraki dönem daha çok yapıtlarında, belirli bir politik görüş ortaya koymaksızın biraz biçime ağırlık vererek Anadolu'yu kendine konu seçmiştir. Ne denli spekülatif görüntülü olursa olsun, bu kuşağın, çalışkanlığı, ellerinden geldiğince bol

Soldan sağa: Artila Torunoğlu, Ozan Sağdıç, Ara Güler, Mustafa Türkyılmaz

Gültekin Çizgen'den

sergi ve gösteriyle destekledikleri çabalarının türk fotografına olumlu etkileri fotografın ülkemizde geleceği açısındansağlam bir temel oluşturmuştur. Bu kuşaktan Fikret Otyam'ın yazılarına destek fotograflarıyla daha köklü bir belgeciliğe yönelmesi, Reha Günay'ın, Ersin Alok'un son derece değerli sanat tarihi çalışmaları, Gültekin Çizgen'in fotoğraf yayınları konusundaki dirençli çabaları Türk fotoğraf tarihinin ender verileri sayılmalıdır.

1975 ve sonrası Türk Fotoğrafında enerjik yıllar olmuştur.

Gültekin Çizgen'in gayretleriyle yayımlanmaya başlayan ilk yayım hayatını sürdürebilen türk fotoğraf dergisi *«Yeni Fotoğraf»*ın oluşturduğu platform. Aynı günlerde kurulan «Fotos» (Fotoğraf Sanatçıları Derneği) ve AFSAD'ın oluşturduğu dinamik, 1975-77 dönemi içinde birden, açılan sergi, yapılan gösteri ve bunların Anadolu kent hatta köylerine kadar yayılması, açık oturumlar, Türk Fotoğraf enstitüsünün kurulması girişimleri bu yıllara rastlar. Ancak devletin konuya yeterince ilgili davranmaması, bu canlılığın az da olsa yitmesine neden olmuştur.

1975 sonrası türk fotoğrafında sanatsal açıdan görüş ayrılıklarının keskinleştiği bir dönem, buna koşut olarak bir arayış ve bugüne kadar Türk fotoğarfında ihmal edilen «teori»nin, pratik yanında ele alınması dönemi olmuştur. Ara Güler'le başlayan, Alok'larla, Çizgen'lerle süren kuşak fotoğrafa yaklaşımında belirli bir değişime uğramaksızın, teknik ve öz açısından gelişerek sürerken, İFSAK çevresinde Ara Güler etkisinde Yılmaz Kaininin en belirgin örneğini oluşturduğu bir grup, AFSAD çevresinde Anadolu'ya ve işçi çevresine daha çok eğilen bir görüş, FOTOS çevresinde de daha evrensel, araştırmacı, deneysel bir yaklaşım belirmiştir.

Sinan Çetin, İhsan Demirel, İlhan Demirkol'un yapıtlarıyla örneklenebilen, Ankara'lı genç kuşak fotoğrafçıları görüntü ve biçim açısından Gültekin Çizgen'in fotoğrafına yaklaşırken, anadolu köylüsünün, işçi sınıfının sorunlarını mesaj olarak fotoğraflarına yerleştirmeye çalışmışlardır.

Bu arada FOTOS çevresinde oluşan, bir yerde Türk fotoğrafının içerik açısından evrensel fotoğraf platformuna bir türlü —Ara Güler'in dışında— ulaşamaması gerçekliğini yenme çabası içinde; Gülnur Sözmen grafik anlatımlara, Şahin Kaygun insanın iç dünyasına İsa Çelik grafik anlatımı ile işçi sınıfının yaşamına Hasan Kurbanoğlu fotoğraf sınırlarını sinema'ya doğru zorlayan, mesajın bir veya birkaç fotoğraf ile anlatılmasına ve 'kurgu'ya yönelmişlerdir.

(H.K.)

Türkiye'de Hafif Batı Müziği. Türkiye'de Hafif Batı müziği çok sesli müziğin yurda girmesiyle yayılmaya başlamıştı. 19. yüzyıl sonları ile Cumhuriyet öncesi dönemde Şehzadebaşındaki eğlence yerlerinde hafif müzik orkestraları bazan çok bazan tek sesli besteler çalıyorlar; ünlü Batı operetlerinin Türkçeye aktarıldığı görülüyor, bazı müzikçiler Türkçe sözlü tango, vals, fokst-

rotlar yazmıya başlıyorlardı. Sessiz filimlerin oynatıldığı o zamanın sinemalarında küçük orkestralar film öncesi hafif müzik parçalar. çalıyorlardı. Daha sonraları özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçe sözlü tangolar ve valslere fokstrot, çarliston gibi türler de katıldı. Bu arada Türk müziğine özgü usullerle Batı müziğini kaynaştıran kanto da görülmeye başlandı. 1930'larda Hafif Batı Müziği orkestraları kurulmaya başlamıştı. Bunların en tanınmış olanlarından biri Fehmi Ege orkestrasıydı. Fehmi Ege (1902 1978), 1924'de kendi adına kurduğu orkestranın yöneticiliğiyle birlikte besteciliğini, aranjörlüğünü, zaman zaman da solistliğini yapıyordu. 1936'da Necip Aşkın yönetiminde kurulan Cumhurbaşkanlığı Salon orkestrasının şef yardımcısı olan Fehmi Ege, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasında kemancı olarak da çalışıyordu. 1948 yılında İstanbul şehir orkestrasına girdi, bu arada orkestrasıyla İstanbul radyosunda yayınlar yaptı. Ege, zeybekleri, oyun havalarını, majör ve minör tona yakın Türk müziği yapıtlarını ilk kez orkestraya uygulayan sanatçılardandı.

Soldan sağa: Ara Güler, Şinasi Barutçu, İhsan Erkılıç, Namık Görgüç, Cemal Işıksel

İhsan Erkılıç'dan

Türkiye'de hafif müziğin yayılıp sevilmesini sağlayan bestecilerin başında tangolarıyla tanınan Necip Celal ANTEL (1903 - 1957) gelir. Türkçe tangoların yaygın olan dönemde şarkıcı olarak ün kazanan Şecaattin TANYELİ (1922) Fehmi Ege ve Necdet Koyutürk orkestralarının solistiydi. Necdet KOYUTÜRK'ün 1940'da kurduğu orkestrasıyla Orhan AVŞAR'ın tango orkestrası daha çok Güney Amerika müziği ile tanınmışlardı.

Türkiye'de Hafif Batı müziğinde dönüm noktası 1932'de Halkevleri'nin kurulmasıyla başlar. Hemen hemen her il ve ilçedeki halkevleri, müzik öğretmenlerini, askerlik görevini bandocu olarak yapmış amatörleri bir araya getirerek mandolin birlikleri, salon orkestraları, bandolar kuruyor ve bu topluluklarla gösteriler düzenliyorlardı.

Daha sonra hafif batı müziğinin yayılmasında radyo yayınları etken oldu. Böylece, radyo dinleyicileri dıştaki müzik akımlarını günü gününe izleme olanağını buldular. Bu arada sinema müziği, plak endüstrilerinin gelişmesi, ses aygıtlarının artması, özellikle 45 devirli plakların yapımının ilerlemesi, hafif Batı müziğinin yayılmasına yol açtı.

1940 yıllarında caz müziği de Türkiye'de sevilmeye başlandı. İsmet SIRAL (1927), Zekai APAYDIN, Müfit KİPER, Nejat CENDEL, Hrant LÜSİKYAN, Selçuk SUN, Muvaffak FALAY gibi seslendiriciler yanında Ayten ALPMAN (1929), Rüçhan ÇAMAY (1931), Sevinç TEVS (1927) gibi kadın caz şarkıcıları görüldü. Sevinç Tevs, besteci Arif MARDİN (1938)'in bestesi ile New York'ta yapılan uluslararası yarışmada ilk uluslararası ödül alan Türk sanatçısıydı. Atina'da, Amerika'da, İngiltere'de BBC televizyonunda konserler verdi.

Baterist ve solocu Durul GENCE (1940) nin 1966'da kurduğu Durul Gence 5 adlı orkestrası pop müziğinin en güçlü topluluğu oldu. Ünlü ses sanatçılarına sahne ve plaklarda eşlik eden orkestra 1969'da soprano, alto, tenor, bariton, saksofon, çift bateri timpani gibi çalgılara da yer vererek Durul Gence 10 adıyla genişletildi. Caz ilkelerine uygun müzik yapan orkestra hafif müzik dalında konulu müziği ilk uygulayan topluluktu.

1950-60 dönemlerinde rock-and-roll müziği, Beatles'ların başlattığı Beat müzik akımı günü gününe izleniyor, elektro müzik

aletleri yayılıyor, melodi ritm, bas gitar, elektro orgdan kurulu amatör ya da profesyonel pek çok orkestra kuruluyordu. 1970 yılları ise yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Bu yıllara kadar yabancı melodileri uyarlayıp düzenlemekle yetinen orkestra, aranjör ve bestecilerin yerini halk ozanlarının şiirleri, koşmaları ve türküleri yada bunların düzenlemelerini ele alıp seslendiren sanatçılar almaya, kaval, zurna, ney gibi çalgılar da hafif müzik orkestralarında kullanılmaya başladı. Doğan Canku (1947), Ahmet Kurtaran (1946) Selami Karaibrahimgil (1944)'den oluşan Modern Folk Üçlüsü iki gitar ve bir banço ile Latin Amerika ve İspanyol triolarının geleneksel şarkı söyleme tarzını Türk halk müziğine uygulamışlardı. Cem Karaca (1945) Dadaloğlu, Emrah, Pir Sultan Abdal gibi ozanların şiirlerini müziklendirdi, plaklarında halk çalgılarını kullandı.

Burçak Tarlası düzenlemesiyle tanınan Tülay GERMAN (1936) ile tiyatro oyunculuğundan ayrılan Esin AFŞAR, (1944) halk müziğinden esinlenerek yapılan düzenlemelerle üne kavuştular.

Barış Manço (1943) tamamen Türk halk müziğine yönelttiği çalışmaları yanında klasik Türk müziğinin özelliklerinden de yararlandı. Edip Akbayram, Selda, Ersen de halk müziğinden yararlanan yapıtları seslendiren çalışmalarıyla dikkati çektiler.

Ali Rıza Binboğa da, halk müziğinin öğelerinden yararlanarak özgün yapıtlar verdi. Melike Demirağ gibi şarkıcılar politik bildiri veren besteler söylediler. 1970'lerin hafif müzik bestecileri arasında Özdemir Erdoğan, Attila Özdemiroğlu, Melih Kibar Ergüder Yoldaş kendilerine özgü müzikleriyle tanındılar.

Türk hafif müziğindeki bu gelişmeler yanında, Batı müziği parçalarının Türkçe söylenmesi alışkanlığını sürdüren, yaşamdan kopuk, yoz bir eğlence anlayışını öne çıkaran eğilimler, etkinliklerini daha da genişleterek sürdürdüler. Televizyon TRT'nin kuruluş amaçlarına aykırı olarak bu gelişmenin nedenlerinden oldu.

Hafif müzik alanında, Erol Büyükburç (1936), Ajda Pekkan (1946), Nükhet Duru, Sezen Aksu, İlhan İrem, Alpay, Ayla Algan, Erol Evgin gibi çeşitli müzik anlayışındaki sanatçılar da ün kazanan adlar arasındadır.

(A.T.)

Türkiye'de Karikatür. Karikatür sözcüğü İtalyanca'daki «caricare»den kaynaklanır. «Saldırmak» anlamındaki bu sözcük bir anlamda karikatürü de tanımlamaktadır. İlk çağlardaki mağara resimlerinde, eski Mısır Hiyerogliflerinde, Uzak Doğu ve Osmanlı minyatürlerinde; rönesansın ünlü ressamlarıyla, izlenimci ve anlatımcı Avrupa'lı sanatçıların tablolarında karikatür karakteri taşıyan izler görülür.

Gerek çizgisel yönden, gerek içeriği bakımından XV ve XVI. yüzyıl tablolarında karikatür denilebilecek kompozisyonlar göze çarpar. «Hieronymus Bosch» (1450 - 1516), «Sebastian Brandth» (1457 - 1521), «Pieter Bruegel» (1525 - 1569), «Leonardo de Vinci» (1452-1519), «Arcimboldo» (1527 - 1593), «Caracci kardeşler» (1557 - 1602 / 1560 - 1609), «Jasques Callot» (1592 - 1635) ve adı saptanamamış bir çok halk ressamının karikatüre yakın figürlerle çalıştıkları bazı yapıtları bugün bile çizgi - mizah sanatı içinde yer alsalar yadırganmayacak biçimdedirler. Bosch'un bu tür yapıtlarından biri için, tanınmış sanat tarihçisi Ernest H. Gombrich: «...Bir sanatçı, belki de ilk ve son kez, Ortaçağ insanının üstüne bir karabasan gibi çöken yılgıya somut ve elle tutulur bir biçim vermesini başarmıştır!..» demektedir. O dönemin yapıtlarında çoğunlukla görülen İsa, Meryem, Aziz, saray yaşantısı ve halktan kişiler gibi konular, Bosch'un bu tablosunda neredeyse bir yana bırakılmışlardır; ya da aynı unsurlar irkiltici biçimde kullanılmışlardır. İzleyiciyi daha ilk bakışta dehşete düşüren bir yapıttır bu; şaşırtıcıdır. Bugünün, hemen hemen aynı amaca yönelmiş karikatürü gibil Jacques Callot'nun da şaşkınlık verici kompozisyonları, El Greco gibi ince uzun figürleri de o dönemin alışılmış kalıpları dışında idiler. Aynı biçimde Bruegel de alışılmamış yapıtlar ortaya koymuştu. Ve ilginç bir benzerlik: Bu tür tablolar birçok rönesans yapıtı gibi, bohem yaşamını anlatmıyor; dilencileri, körleri, halktan kişileri betimliyor, sokağa bırakılmışları, sakatları, gezgin satıcıları —yani, deyim yerindeyse ezilenleri— vurguluyordu. Bu günün karikatürünün de bu sınıftan kişiler yanında yer alıyor olması, değinilen benzerliği doğrular niteliktedir.

Yine bant - karikatür ya da karikatür - roman türlerinin ilk örnekleri sayılabilecek parçalar da, yüzlerce yıl öncesinin yaratıları arasında yer almaktadırlar. Mağara resimlerinde görülen, örneğin; bir av partisinin tüm evreleri lle anlatıldığı seri kompozisyonlar ile, günümüz çizgi - romancılığı arasında bir ilişki aramak yanlış olmayacaktır. Önemli olaylar onuruna dikildiği anlaşılan bazı antik sütunlarda da olayı tümüyle anlatan figürler yer alır. Mısır, Yunan ve Roma kabartmalarında da bu tür çalışmalar sıkça görülmektedir. Bir öykünün resimle anlatılması türü, Doğu ve Roma sanatında çok tutulan bir türdü. Hatta bu türün uzmanlaşmış sanatçıları, «öykü çiziciler» (CHRONICLERS) bile ortaya çıkmıştı. İster ilkel devir mağara çizimcileri, ister sonraki devirlerin çizimcileri olsunlar; bu öyküçiziciler, çağımız çizgi - romanlarının, hatta karikatür - romancılarının babası sayılabilirler.

Bugün, «salt çizgiyle» oluşturulan karikatür için, insanlığın «evrensel dilidir» deniyor. M.S. VI. yüzyılda yaşayan Papa Gregorius Magnus ta; günah sayılan yontu ve resimle ilgili olarak şunları söylüyordu: «Nasıl ki yazı, okumasını bilenin işine yarıyor, resim de okumayı ve yazmayı bilmeyenin işine yarar!» Aralarında yüzyıllar da olsa, bu iki görüşün birbirlerine ne denli yaklaştıkları açıkça görülebilir. Bugün eski sanat yapıtlarının bir çoğunu kiliselerde bulabiliyorsak, bunu, dinsel çevrelerde çizginin, yontunun yerlesmesi yolunda ilk adımları atan Papa Magnus'a borçlu sayılabiliriz. Karikatürün tarihçesi içerisinde önemli bir evrede «tahta baskı»dır. Kuşkusuz «tahta baskı» karikatür yapımında kullanılmamıştır; ama, XV. yüzyıldan başlayarak, karikatür biçimi taşıyan kompozisyonların en çok denendiği çalışma türü bu idi. Tahtaların oyulmalarıyla elde edilen yapıtlar baskı yöntemi ile çoğaltıldılar; yaygınlık kazandılar. Bugün, bu yapıtların büvük bölümü, «karikatür» sanatı içine dahil edilebilirler.

Gütenberg'in basım konusundaki buluşu, tahta baskı yönteminin etkisini azalttı. Artık «bakır baskı» kullanılıyordu. Matbaa işlerine daha yatkındı. Bu dönemde kitap resimleme çalışmaları da artmağa başladı. Tahta ve bakır baskı sanatı Avrupa'va çabucak yayıldı; insanların düşünce alışverişlerinde yararlı işlevler gördüğü. Rönesans'ın Avrupa'da bir ışık gibi yavılmasında bu yaygınlığın büyük etkisi olduğu açıktır.

Bugünkü anlamda karikatürün çizilmeğe başlanması, XVII. yüzyılın son çeyreğine rastlıyor. Avrupa, uzun yıllar karikatürü kullandı. Karikatürün bugünkü savaşımcı kimliğinin temeli de ta o zamandan atılmıştı! Bu sanat gerçekte Fransa'da gelişti. «Devlet benim!» diyen XIV. Louis, karikatürün seri muhalefeti ile karşılaşıyor; Fransa'dakl özgürlük devinimleri, karikatürü görevci işlevi ile kullanıyorlardı. 1789 Burjuva Devrimi'ne değin, «karikatür» de özgürlükçülerle birlikte kötü yönetime karşı savaşımını sürdürdü. XIX. yüzyılın başlarında kullanılıp yaygınlık kazanan «taş baskı» tekniği karikatüre yatkındı. Bu yöntemle sayısız karikatür verildi. Özellikle Honoré Daumier bu tekniğin en büyük sanatçısı sayıldı.

Çizgi mizah sanatı, Fransa'da gerçekte

«dessin humoristique» adı ile anılmakta idi. «Karikatür» ise, kişilerin yüz çizgilerinin abartılarak çizilmesi (portrait charge) biçiminde gelişmişti. Sonraları «karikatür» deyimi yaygınlık kazandı; genel anlamda çizgi - mizah sanatı için kullanılmağa başlandı.

Gelişimini Fransa'da yapan çizgi mizah, öteki Avrupa ülkelerinde de yankılarını bulmuştur. Ciddî yayın organları; karikatürü, gerek bağımsız, gerek haberlerin niteleyicisi olarak sık sık kullanır olmuşlardı. Öyle ki, 1830'lara gelindiğinde; artık, karikatür yayın organlarına sığmaktan öte, salt kendisine değgin yayınlar oluşturmağa yetecek ölçülere bile ulaşmıştı! 1830'da *«Silhouette»* dergisi ve *«La Caricature»* gazetesi yayınlanır. Fransa'da. Bunları, *«Le Charivari»* (1833) izler. İngiltere'de *«Punch»* (1841), İtalya'da *«Fischietto»* (1847) çizgi mizah sanatının ilk derlitoplu basılı örneklerini verirler. 1957'de Avusturya'da *«Figaro»*, Amerika'da *«Harper's Weekly»* adlı mizahsal yayın organları da basın yaşamlarına başlamaktadırlar.

XIX. yüzyıl özellikle Fransa'da, alışılmışın dışında biçimler arayan sanat akımlarına sahne oldu. Resim alanında izlenimci (IMPRESSIONISME) ve anlatımcı (EXPRESSIONOSME) akımları bunlar içinde en önemlileri sayılırlar. Alabildiğine özgür fırça vuruşları ve «bilinen doğa»yı değil; «izlenen doğa»yı betimleyen tabloları ile, ya da anlık esinlenişlerin sarsıntılarını anlatan birçok yaratıları ile bu sanatçılar, uzunca bir «dessin - humoristique» —ya da karikatür— geleneğine yaslanıyorlar mıydı? Vincent Van Gogh mektuplaşmalarında, bazı yapıtlarının karikatürü andırdığını yadsımaz. Birçok eleştirmen ise, «dessin humoristique» sanatının büyük ustası Daumier'yi, Edouard Manet ve sonraki izlenimcilerin öncüsü sayar.

Avrupa'da bazı sanat akımlarının kalkış noktaları arasında gösterilen karikatür, basılı yayın organları biçiminde Türkiye'de de ortaya çıkmakta gecikmedi. Teodor Kasap Efendi, ilk basılı mizah gazetesi *«Diyojen»*i çıkardı (24 kasım 1870). *«Diyojen»*de Namık Kemal, Ebuzziyya Tevfik, Ali Bey gibi değerli yazın adamları çalıştılar. *«Diyojen»*de derginin kapanmasına neden karikatürler de yayımlandı. Ancak bu karikatürlerin pek çoğu imzasızdır; ya da takma adla çizilmişlerdir. Bu nedenle o dönemin karikatürcüleri hakkında pek derin bilgiler yok! Yaygın söylenti, *«Diyojen»*deki karikatürlerin, tümünün değilse bile, önemli bölümünün Teodor Kasap tarafından çizildiği yolunda. *«Diyojen»* türlü aralıklarla üç kez kapatıldı. 12 mart 1876'da ise dördüncü ve son kez yayınını durdurdu. Teodor Kasap Efendi *«Diyojen»*in kapanmaları sırasında değişik mizah dergileri de çıkarmıştı: *«Hayal»* (1871) ve *«Çıngıraklı Tatar»* (1872)! Türkiye'de mizah iyice yerleşme eğilimi göstermektedir. *«Lâtife»*, *«Kamer»* (1873), *«Şafak»*, *«Kahkaha»* (1874), *«Geveze»*, *«Meddah»* (1875) ve *«Çaylak»* (1876) gibi dergiler baskıcı yönetime karşı mizah muhalefeti yapmağa başladılar. Bu dergilerin hemen tümü Osmanlı - Rum, ya da Osmanlı - Ermeni kökenli Türk vatandaşlarınca çıkartıldılar. Bunların Avrupa (özellikle Fransa) ile yakın ilişkiler kurabilmeleri, uzun yıllara dayanan (dessin - humoristique» geleneğini öğrenmelerine, bunu incelemelerine yol açtı. Bu sanatı Türkiye'de yararlı amaçlara dönük olarak basında kullandılar.

Ancak 1876 yılının 23 aralık günü «Kanu-ı Esasî»yi duyurarak, özgürlük esintileri getiren Abdülhamid, hemen hemen bir yıl sonra 15 şubat 1878'de «Meclis-i Mebusan»ı tatil ediyor; tehlikeli sayılan kişiler sürgüne yollanıyordu. Tatil edilmeden önce Meclis-i Mebusan'da Abdülhamid'in istediği yönde bir Basın Yasası çıkartılmak çabası gösterildi. Görüşmelerde, mizah en çok saldırıya uğrayan basın dalı oldu. Birçok milletvekiline göre; «mizah»ta, «karikatür» de yasaklanmalıdır; şer'iye kurallarına göre zaten günahtırlar. Bir milletvekili ise; «...Rusya'nın her gördüğü iş kötü ise de, şu mizah gazetelerini yasaklaması iyidir» diyebiliyor. Devrin Matbuat Reisi(Basın Yayın Genel Müdürü karşılığında) Macit Paşa da oturaklı bir gericidir. O'na göre: «...hamdolsun şimdi özgürlük var, mizah'a gerek yoktur» Ancak ilerici milletvekillerinin ödün vermez tutumları, bu yasanın meclisten geçmesini engeller. Zaten Abdülhamid, meclisin, «istediği gibi» iş görmemesinden yakınmaktadır; meclisi kapatır. Bir daha ne özgürlüklerden; ne mizahtan, ne karikatürden izler görülmez.

Son yıllarda bir Amerika'lı profesör, İstanbul'da bir karikatür albümü buldu. Albüm, aynı zamanda bir Osmanlı Diplomatı olan Yusuf Franko Paşa'nın karikatürlerini içermektedir. Albümde, o dönemin Orta Doğu'da görevli tüm tanınmış yabancı diplomatlarının portreleri var. Bu diplomatların Orta Doğu'daki çalışma yılları, Abdülhamid'in baskı siyasası uyguladığı döneme rastlıyor. Yusuf Franko Paşa'nın kompozisyonları ile, o devrin Avrupa'lı sanatçılarının yapıtları önemli benzerlikler göstermektedir. Karikatürün yasak olduğu bir devirde, Yusuf Franko Paşa, belki de diplomatlığının getirdiği kolaylıklardan yararlanarak, bu batılı sanatçıları izleyebilmişti. Karikatürlerini de gizli yapmış olmalı. Apacık ortada ki; Abdülhamid'in baskısı birçok sanatçının yitip gitmesine neden oldu.

Abdülhamid despotizmine karşı muhalefet Avrupa'ya kaydı. Türkiye'den giden sanatçılar Avrupa'da mizah gazeteleri çıkardılar. İkinci Meşrutiyet (1908) ile birlikte, Avrupa'da çalışan ilerici aydınlar İstanbul'a döndüler. Otuzbeş mizah dergi ve gazetesi birden yaymlanmağa başlandı. Cumhuriyet öncesi Türkiye'de en önemli karikatür sanatçısı «Cem» bu dönemde çalışmağa başladı. Cem, Salâh Cimcoz'un *«Kalem»* dergisinde uzun süre karikatürler çizdi. Bunlar sarayın hoşuna gitmiyordu. Ancak İttihat ve Terakki Partisi de saraya karşı muhalefitini yapıyor, bu arada mizah'ın yanında yerini alıyordu. Yönetimde çok büyük söz sahibi olduğunda, mizaha karşı cephe aldı. Tüm tek parti yönetimlerinin açmazına düştü; mizah gazete ve dergilerini kapatma yolunu seçti. Cem ve Salâh Cimcoz'un bundan pek etkilendikleri söylenemez. İttihat ve Terakki'ye yakındılar.

Cem, Birinci Paylaşım yıllarında, adını taşıyan *«Cem»* dergisini çıkardı. İttihat ve Terakki'ye yakın bir kişi de olsa; Cem, bu dergiyi 8 Temmuz 1911'de kapatmak zorunda kaldı. İttihat ve Terakki kabinesinin düşmesi üzerine İtilaf Partisi iş başına gelince *«Cem»* 10 ağustos 1912'de yeniden yayınına başladı. Karikatürcü Cem, siyasal konulu karikatürün Türkiye'deki ilk büyük sanatçısıdır. Bu dönemde Münif Fehim ve Ramiz de karikatür çizdiler.

Anadolu'da yükselen Kemalist devinim de kendi mizahını yapmaktadır. Sedat Simavi *«Güleryüz»* dergisiyle emperyalizme karşı savaşım vermektedir. Aynı anda Osmanlı mizahı yapan *«Aydede»*, Refik Halid'in önderliğinde *«Güleryüz»*e veryansın etmektedir. İşbirlikçi yönetimin mizahını yapan *«Aydede»*, savunduğu yönetimle birlikte yıkıldı. *«Aydede»*, *«Kalem»* ve *«Cem»* dergileri geleneğinin bir devamı idi. Cem bu yıllarda Fransa'ya gidince, Refik Halid de karikatürcü Rıfkı'yı bulur. Fakat ulusal kurtuluş savaşı başarılıdır. Rıfkı kaçar; Refik Halid sürülür. Sedat Simavi ise, *«Güleryüz»*den sonra, *«Hande»* ve *«Diken»* adlı mizah dergilerini çıkardı.

Türkiye karikatürü bu dönemlerden sonraki en büyük atılımını «Cemal Nadir» ile yaptı. Gerçekte Ramiz de Cemal Nadir ile aynı devrede çizmektedir; hatta karikatüre çok daha önce başlamıştı. Ama Cemal Nadir denli yaygınlık kazanamadı. Cemal Nadir yarattığı tiplerle çok büyük ilgi gör-

dü. Cemal Nadir'in bu tipleri, Türkiye'deki ilk bant - karikatür denemeleri arasında seyilabilir. Özellikle «Dalkavuk» serisi, o dönemde Türkiye'de bilinmeyen salt çizgi anlatımının ilk önemli örneklerindendir. Cemal Nadir ve Ramiz İkinci Paylaşım Savaşı sırasında halkı aydınlatıcı karikatürleri ile başarılı oldular. Ratip Tahir, Necmi Rıza, Orhan Ural, Salih Erimez ve Sedat Nuri İleri de aynı dönemde karikatür yaptılar, ama Türkiye karikatüründe bir dönüm oluşturamadılar.

Türkiye karikatürünün en verimli çağı 1940'lı yıllarla başlar. Turhan Selçuk, Mim Uykusuz, Semih Balcıoğlu, Nehar Tüblek ve Selma Emiroğlu ilk görülen imzalardır. *«Diyojen»*den Cem'e, Cem'den Ramiz'e ve Cemal Nadir'e değin süren alt yazılı karikatürler, bu 1940lı kuşağın yapıtlarında da görüldü. Bu döneme gelene değin, önce bir lejand (alt yazı) bulunur, sonra buna uygun bir kompozisyon oluşturulur ve karikatür de böylece ortaya çıkardı. 1940'lı yılların ilk yarısında da uygulanan aşağı yukarı buydu. Fakat bu kuşağın saantçıları durağan bir yapıda değillerdi. Batıda bu alandaki gelişmeleri izlediler; öğrendiklerini Türkiye basınında uyguladlar. Böylece batıda Saul Steinberg ile başlayan modern karikatür anlayışı Türkiye'ye girmiş oluyordu. Turhan Selçuk, bu döneme imzasını koyan klşl idi. Yeni karikatür anlayışını yorumlayan yazıları ve buna koşut yapıtları ile alışılmış Cemal Nadir biçemini geride braktı, Nehar Tüblek, Altan Erbulak, Ali Ulvi de çizgide yalınlaşmayı ilk gerçekleştiren karikatürcüler oldular. Bir kadın karikatürcü: Selma Emiroğlu, da bu anlayışta karikatürler vermektedir. Emiroğlu, bir bakıma Cemal Nadir'in öğrencisl idi; fakat, olumlu değişikliğe kendisini çabucak uydurdu. Daha sonra bu ilk sıralara katılabilecek önemli karikatürcüler yetişti. Tüm bu çizgiler Türkiye karikatüründe «orta kuşak»ı oluşturdular.

Orta kuşak, Türkiye'de hem tek parti yönetimini, hem çok partili dönemi yaşayan ve bu değişimlerde karikatür çizen sanatçılardan oluşmuştu. Bu durum; orta kuşağın, bugün bile yapıtları incelenilip bazı sonuçlar çıkarılabilecek yanını oluşturmaktadır. Cumhuriyet Halk Partlsi'nin tek parti yönetimini eleştiren çizgiciler, çok partili sisteme geçişi alkışladılar. Fakat Demokrat Parti'nin gidlşi de adeta tek parti gidişine dönünce sınır taşımaz düşünceleri lle, karikatürcüler buna karşı da tavır aldılar. Ratip Tahir, Mim Uykusuz, Halim Büyükbulut gibi karikatürcüler Demokrat Partl yönetimi tarafından hapsedildiler. 1945-50 yılları arasındaki ünlü *«Markopaşa»* devinimi, Türkiye karikatürünün en savaşımcı sanatçılarından birini ortaya çıkarmıştı: Mim Uykusuzl Uykusuz Demokrat Parti'ce iki kez hapse atıldı. Sanatçı için tutulmuş bir hükümet raporunda «komükatürist» deyimi geçti Sözlük anlamı bile olmayan bu zorlama deyim, Demokrat Parti yönetimini çok iyi betimler.

27 Mayıs 1960 devrimi Demokrat Parti'nin baskıcı yönetimini ortadan kaldırmış; bir özgürlük ve hoşgörü ortamı getirmişti. Bu dönemde işçi sınıfı da temel haklarına kavuştu. Fakat komprador burjuva sınıfı da, bu haklar karşısında kendi çıkarlarının farkına vardı. Bir bölüm burjuva basını, işçi sınıfı savaşımına omuz veren karikatürcüleri edilginleştirdiler; basın yaşamından uzaklaşmak zorunda bıraktılar.

Türkiye karikatürünün önemli bazı ustalarının çizgi filme başlaması da bu döneme rastlamaktadır. 1960 - 1970 dönemi bu nedenle, karikatürlerin çoğunlukla meslek dergileri ile sendikal yayın organlarına çizilmesi sonucunu getirdi. Özellikle Tan Oral ve Meray Ülgen gibi sanatçılar bu alanda uğraş verdiler.

12 mart devinimi ise, bir bakıma bilinçlenmeye olan yadsınmaz katkısı ile de anımsanacaktır. Bu bilinçlenme 1970'li yılların ilk yarısında birçok mizah dergisinin çıkmasını sağladı. Bu devingenlik, 1908 II. Meşrutiyeti ile birlikte İstanbul'da otuzbeş mizah dergisinin yayınlanmasını anımsatır. Bu sayıda değilse bile, mizahtaki devinimliliği geri getiren dergiler yayınlandığı ortadadır. *«Gırgır»*, *«Çarşaf»*, *«Fırt»*, *«Çivi»*, *«Mikrop»* bunlar içinde en önemlileridir. Bu dergiler modern karikatür anlayışı dışında yayın yapmış ta olsalar, yeni genç karikatürcüler çıkmasına neden olmaları açısından önemlidirler.

Bu dergiler, nerdeyse Türkiye Cumhuriyeti ile yaşıt bir çok karikatürcü için okul görevi yapmış olan Yusuf Ziya Ortaç'ın alışılmış *«Akbaba»* dergisi mizahından apayrı şeyler yapmağa başladılar. 1969'da Karikatürcüler Derneği kuruldu ve Türkiye karikatürcüleri bir dernek çatısı altında toplandılar Kurucu üyeler Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören'dir. 1960'lı yıllar öncesinden beri uluslararası yarışmalara katılan Türkiye karikatürcüleri 1973'te Akşehir'de düzenledikleri «Gençlerarası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması»nı, daha sonraki yıllarda düzenli olarak uluslararası olarak düzenlediler. Birçok yabancı mizah yazar ve çizeri Türkiye'de konuklandı. Türkiye Karikatürcüler Derneği'nin büyük çabası ile, «Akşehir Uluslararası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması» evrensel ölçülere ulaştı ve en tanınmış uluslararası karikatür yarışmalarından birisi durumuna geldi.

Karikatür oluşumu, Türkiye'de anlamını tam olarak kazanmıştır. Karikatür yayınlamayan bir yayın organı kalmamş gibidir. Türlü alanlarda etkinlikler gösteren kuruluşlar, bir takım girişimlerine dikkat çekebilmek için karikatürün yardımına baş vuruyor, yarışmalar düzenliyorlar.

Türkiye'nin demokrasi kavgasında, ödün vermez tutumu ile karikatür, her zaman «ilerici sanat» işlevini yerine getirmiştir.

Semih Poroy

Türkiye'de Küçük Üretim. Türkiye'nin bir küçük üreticiler ülkesi olduğu söylenir. Özellikle tarımda geçerli olan bu gözlem sanayi ve ticaret alanları için de doğrudur. Ölçek küçüklüğü yalnızca nicesel bir takım sorunları değil ayni zamanda nitel büyük farkları da kendileri ile birlikte sürüklemektedirler. Buna karşın bazı araştırmacılar yapım sanayiinde küçük firmaların öneminin üretim bakımından büyük ölçüde azaldığını kabul ederken ayakkabı, kumaş gibi sektörlerde hatta mobilyacılıkta üretimin % 50 den fazlasını temsil ettiğini ileri sürmektedir. Buna karşı toplam istihdam içinde küçük üretimin payının hala çok yüksek olduğu, örneğin yukarıda belirtilen sektörlerde % 80'i aştığını ileri sürmektedirler.

Küçük üretimin zamanla ortadan kalkacağını buna göre bu alanla ilgilenilmesini isteyenler çıkmıştır. Hatta bu sınıf için kurulan kurumların meydana getirilen kredi müesseseslerinin ekonominin üzerinde bir yük olduğunu, ülkenin ekonomik kalkınmasında ayak bağı olduğunu ileri sürenler bile vardır. Hür teşebüs Konseyinde kendileri ile birlikte kader ortaklığı yapmış olan küçük üretime karşı büyük sermayenin takındığı tavır ilginçtir: Büyük sanayii temsil eden TÜSİAD Genel Sekreteri kredilerin küçük ve orta sanayicilere kanalize edilmesinin sakıncalı olduğunu söyleyerek bu tür sanayie cephe almaktadır.

Son yıllarda küçük sanayi ile, yani küçük üretim ile kapitalist üretim arasında bir müşteri müteahhit ilişkileri kurulması önerilmiştir. Gerçekten de 1978 yılı programında 1978 yılında beklenen gelişmelerden söz edilirken şöyle denilmektedir: «Yan sözleşme yoluyla büyük sanayi kuruluşlarının talebinin gerek çeşit, gerek miktar bakımından arttığı ölçüde küçük sanayide çok yönlü ve tutarlı bir gelişme ve iyileşme beklenmektedir. Büyük sanayiin küçük üretimi rakip olarak gördüğü ve onun pazarlarını (hatta ona ayrılan kredileri) elinden almak için bazı manevralar çevirdiği zamanın Disk Genel Başkanı tarafından şöyle ifade edilmektedir: «Böylesi bir zam büyük iş yerlerinin yükü-

nü hafifletirken diğer işyerleri tekelci kapitalizmin koşulları altında kaldıramayacakları bir yük altına gireceklerdir...

Fakat öte yandan küçük çapta ve başlangıç halinde de olsa özellikle otomativ sanayiinde büyük sermayenin küçük ve orta sanayicilerle işbirliği yaparak yani onları kendi üretim programları içinde birleştirerek bir «firmalararası bütünleşme» yoluyla kendisi için çalıştırmakta olduğu gözlenmektedir. Türkiye için yeni bir önlem olarak ileri sürülmeye çalışılan bu önlem yeni değildir. Örneğin Japonya gibi bazı ülkelerde, tekeller küçük ve orta işletmelerin devamında belli yararlar görmektedirler. Çünkü «tali konturat» yoluyla küçük ve orta işletmelerin ucuz emek gücü sırtından yararlanmak suretiyle sermaye ve iş riskinin dondurulmasına engel olurlar. Birleşik Amerika'da da durum farklı değildir. İkinci Dünya Savaşından sonra A.B.D. de onbinlerce küçük ve orta girişim yapım sanayiinde, ticaret ve hizmetlerde, tekellerin izniyle çalışır olmuşlardır. Kapitalist ülkelerde, çok gelişmiş olanlarında bile tekellerin yanında bile küçük, orta, bazan da şu yada bu nedenle tekel sayılamayacak büyük firmalar bulunmaktadırlar. Türkiye'de küçük işletmenin büyük işletme ile bir arada ve onun kumandası altında, onun dayattığı fiyatlarla çalışabilmesi için gerekli tüm olanaklar var mıdır? Küçük işletme bu koşulları yerine getirmek için gerekli olanaklara tümüyle sahip midir? Sorularına olumlu yanıt vermek mümkün değildir. Birkez teknoloji bakımından çok geridir. Ankara İl merkezinde faaliyette bulunan 238 küçük işletmenin hiç birinin iş yerinde seri imalat yapan makine olmadığı saptanmıştır. Gene bu işletmelerin % 21,4 de hiçbir makine kullanılmaksızın imalatta bulunulmaktadır. İşyeri sahiplerinin % 37'si bir tane yardımcı makine kullanmaktadır. Aşağıda belirtilen şıklar küçük işletmenin yan sanayi olarak durumunu ve alınan önlemleri aşağıda belirtilmiştir:

a — Yan Sanayi niteliğindeki küçük işletmelere, büyük sanayinin gelişmesi açısından darboğazlar yaratmaktadır. Küçük yan sanayi, özellikle üretilen ürünlerin niteliğinin düşük olması, ve teslim düzeninde güvenilirliği sağlayamaması açısından büyük sanayi için sorun kaynağı olmaktadır.

b — Büyük sanayi, girdi aldığı küçük işletmelerin kendi açısından güvenilirliğini sağlaaybilmek için, tek tek firmalara çeşitli yollarla mali ve teknik yardım yapmaktadır.

c — Büyük sanayi, pazarlık gücünü koruyabilmek az sayıda büyük firma yerine çok sayıda küçük firmalarla ara malı sağlamayı tercih etmek eğilimindedir. Bu eğilim, küçük firmaların büyümesini engellemekte, bütünleşme yerine rekabet ilişkilerine girmelerine yolaçmaktadır.

d — Yan sanayilerde küçük firmaların çoğunlukta olması, —Makina - donatım seçiminde bilgisizce davranılması, —Dağınık küçük işletmeler hakkında bilgi akışının olmaması, nedenleriyle kaynak israfına ve varolan kapasitenin çok düşük oranda kullanılmasına yolaçmaktadır.. Bu teknik ve mali sorunların yanında önemli psikolojik ve eğitsel sorunlar kendisini göstermektedir. Küçük üretimde bugün işveren durumunda bulunanlar, yani işletmeye yön veren insanlar nereden gelmişlerdir? Formasyonları dünya görüşleri nedir? Yenilikleri kavrayışları ve bunları yaşama başarıyla geçirmeleri ne oranda olanaklıdır. Bunun için işletme sahibinin aldığı eğitime yetişme şekline bir göz gezdirmek yetecektir. Bu kimseler kendileri için çoğu kez bir hayat boyu sürecek mesleği öğrenmek için nasıl bir fikri hazırlık içine girmişlerdir. Bunlardan bir çoğu bir ilk okul öğretiminden dahi yoksundurlar. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından beş kentte yapılan bir araştırma sonuçlarına göre okuma yazma bilmeyen işverenlerin oranı Gaziantep'te % 15'e Karabük'te % 4'e, Konya'da % 6'ya ve Van'da % 31'e varmaktadır. Bunun yanında ilk okul öğrenimi yapmış olanlar şöyle bir oran göstermektedirler. Gaziantep'te % 62, Karabük'te % 80, Konya'da % 79 Van'da % 52, Bu kimseler maddi ve manevi gelişmelerinin tam ortasında okullarından alınıp, ya da okullarının bitirmelerine bir olanak bile tanınmayıp, karanlık bir dökümhaneye, bir tamirhaneye adeta kaydı hayat koşulu ile atılmaktadırlar. Artık onların bütün bilgi kaynakları, dış dünya ile tüm temas kanalları atölyelerinde hemen hemen aynı koşullarla yetişmiş olan usta ve kalfalarıdır. Bu çocukların maddi ve manevi gelişmeleri burada kesilmiş gibidir. Bunların büyük sanayi işletmeleriyle kendilerine göre başarılı bir işbirliğini gerçekleştirmeleri olanağı ne dereceye kadar mümkündür? Bu kimseler Türk tarihinin son devşirmeleridir. Babalarının «Eti senin, kemiği benim» dedikleri çocuklardır. Bunlar eski Romadaki azatlı köleler gibi en büyük köle (bu durumda çırak) düşmanıdırlar. Uzun çıraklık yılları içinde, bir dükkan sahibi olmak, bağımsız bir işveren olabilmek (!) düşüyle çektikleri sıkıntıları zamanı gelince aynı yol ve yöntemle yetişmekte olan çıraklarına çektirmek kararlılığı içindedirler. Yani diyebiliriz ki sanayide küçük işletmenin biricik işgücü kaynağı çıraklık kurumudur. Küçük üreticiler içinde daha yüksek öğrenim yapmış olanlar yok mudur? Kuşkusuz vardır. Sanat okulu çıkışlı işverenler Gaziantep'te % 3 Karabük ve Konya'da % 4 Van'da % 5.

Küçük üretimde temel işgücünü çıraklar oluşturduğuna göre bunların çalışma koşullarını ve öteki durumlarını gözden geçirmek gereklidir. Çalışma saatları: Günde 8 saat çalışan çırakların yüzdesi: Bursa'da % 14, Gaziantep'de % 22, sanatkâr yanında çalışanların % 12'si 10 saate kadar % 55'i 10 saatten fazla, Karabük'te çırakların % 56'sı 10 saate kadar, % 45'i 10 saatten fazla, Konya'da usta, kalfa ve çırakların % 54'ü 10 saate kadar, % 22'si 10 saatten fazla Van'da % 26'sı 10 saate kadar, % 68'i 10 saatten fazla, Bursa'da % 31'i 10 saate kadar, % 54'ü 10 saatten fazla çalışmaktadırlar.

Bu kadar çok çalışan kimselerin mesleki gelişmelerine, dünya ve dünya olayları ile temasa geçmelerine pek fazla olanak bulunmasa gerek. Taksi plakları, foto romanlar ve seks filmleri bu grubun en büyük entellektüel besinini sağlasa gerek. Bu kimselerin (yani çırakların, yani geleceğin bağımsız girişimcilerinin mesleğe girme yaşları arasında, Van'da ücretlerinin % 49'u 12 Konyada ücretlilerin (büyük ölçüde çırakların) % 19'u 12 ve daha küçük yaşlarda (yani ilk okul öğretimini bile bitirmeye olanak sağlanmadan) % 58'i 13 - 15 yaşları arasında, Van'da ücretlilerin % 49'u 12 ve daha küçük yaşlarda % 42'si 13 - 15 yaşları arasında işe başlamaktadırlar.

Bu kimselere verilen ücretler de çok düşüktür. Bu kadar çok çalışan kimselerin ücretlerinin buna göre yüksek olabileceği düşünülürse de, büyük bir sömürü sonucunda ayakta kalma başarısını gösteren ve diğer girişimlerle rekabet etme olanağına kavuşan bu küçük işletmelerde ücretler son kerte düşüktür. Hatta çoğu zaman çıraklara ücret yerine uzunca bir zaman cep harçlığı verildiği bir gerçektir.

Yapılan incelemeler sanatkar yanında çalışanların yıllık izinlerden hemen hiç yararlanmadıkları, milli ve dini bayramlardan kısmen yararlandıklarını göstermektedir.

Küçük üreticilere götürülen hizmetler; Bir Kredi Kaynağı olarak Türkiye Halk Bankası: Türkiye Halk Bankası küçük krediye gereksinmeleri bulunanlara kredi bakımından destek olmak üzere kurulmuştur. Kuruluş gerekçesinde «tefecilerle mücadele edebilmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçevelemek, diğer taraftan yeni kredi müesseseleri tesisi suretiyle fiilen ihtiyacı karşılamak lazımdır denilmektedir. Banka çeşitli dönemlerde çeşitli değişmelere uğra-

mış ve bugünkü durumunu bulmuştur. Banka bugünkü haliyle yalnız bir kredi kurumu değil aynı zamanda bir teknik yardım, rehberlik ve teşkilâtlandırma kuruluşudur. Banka başlıca iki türlü kredi verir. Bunlardan küçük işletme sahiplerine verdiği krediler «Mesleki krediler», büyük tüccar ve sanayiciye verdiği krediler «ticari krediler» adı altında genel olarak tasnif edilebilir. Bu krediler 1971 yılına kadar olan dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Son yıllarda bu oranlarda «mesleki» krediler lehine değişmeler olduğu ileri sürülebilir. Fakat geçen yılların gelişmeleri o yıllarda izlenen kredi politikasının TÜSİAD genel sekreterinin «arzusuna» ne kadar yakın olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekici olacaktır. Tablo aşağıda verilmektedir.

Türkiye Halk Bankası Kredilerinin Ticari - Mesleki Krediler Olarak Ayırımı (TL)

Yıllar	Mesleki Kredi	Ticari Kredi	Toplam
1959	103.625,643	25.046,331	128,671,874
1960	107,087,668	24,115,811	144,303,479
1961	156,650,752	30,741,077	189,391,779
1962	183,164,606	25,110,260	208,274,866
1963	202,499,759	21,755,216	24,254,475
1964	246,674,763	33,93,450	280.548,213
1965	312.372,261	99,414,588	411,786.849
1966	462,528,331	189.654,979	616,383,310
1967	385,333,691	258,404,717	843,637,688
1968	777,337,074	338,731.997	1,116.097,071
1970	1,107,878,396	362,005,774	1,907,008,000

(KAYNAK: Türkiye Halk Bankası)

Yukarıdaki tablo ipotek gösterebilenler ile ipotek gösteremeyenler, varsıllarla, yoksullar arasında Halk Bankası gibi «Halkın Bankası» olduğunu reklamların diliyle anlatan bir kredi kurumunda tarihimizin yakın bir kesitinde kredilerin ticari krediler yönünde nasıl büyük adımlar attığını açıkça göstermektedir. Bu sayılar Halk bankasının gerekçede gösterilen amaçlarından, yani küçük krediden ve buna gereksinmeleri olanlardan nasıl devamlı ve kararlı bir biçimde ayrılmış olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda bu oranlarda değişiklik olabilir, fakat bu Halk Bankasının değişen niteliğini maskelemeye yeterli değildir.

Küçük üreticiyi destekleme amacına dönük kooperatifler: Bunların başında esnaf kefalet kooperatifleri gelir. Bunlar bugün Türkiyenin dört bir yanına dağılmışlardır. Ancak, kooperatiflikle ilişkileri banka tarafından dağıtılan krediler için bir kefil olmaktan ileri geçmez. Kredilerin büyücek bir kısmının nereye sarf edildiğini denetleme olanağı yoktur. Esasen birbirleriyle hiç bir ilgisi olmayan meslek sahiplerinin biraraya gelmesinden oluşan bu kooperatiflerin de başka bir türlü yararı olması olanak dışıdır. Bir araştırmada ifade edildiği gibi bu kooperatiflerin kooperatifçilikle ilgileri bir teğetten ileri geçemez. Bununla beraber bu gün bir merkez birliği ve 23 bölge birliğinden oluşan bu kooperatifler, küçük üreticilerin, büyük kapitalistler yanında —bilerek bilmeyerek— büyücek bir siyasal güç oluşturması sonucunu doğurmaktadır.

Küçük üreticilerin mesleki örgütleri: Loncaların 1908 yılında tasfiyesinden sonra İkinci Meşrutiyette (1909 yılında) küçük üreticiler zorunu olmayan bir biçimde kurulan «esnaf cemiyetleri» içinde örgütlendirilmeye çalışılmıştır. 1924 yılında küçük üreticilerin Ticaret ve Sanayi Odalarına bağlanmalarını öngören bir yasa kabul edilmiştir. 1924 yılında küçük üreticilerin Ticaret ve Sanayi Odalarına bağlanmalarını öngören bu yasaya göre odalar sözkonusu küçük üreticilerin sicillerini tutacaktı. Böylelikle küçük işletmeler büyük işletmelerle birarada ele alınıyor, kendilerine özgü sorunları görmezlikten geliniyordu. 1943'de Esnaf Odaları kuruldu. Gerçekten buna gereksinme vardı. Türkiyedeki esnaf ve sanatkârları ve küçük sanayicileri Hür Teşebbüs Konseyine bağlayanlar sonradan bunlar üzerinde burjuvazinin politik ve ekonomik sultasını pekiştirmek istemişlerdir. Böylece büyük burjuvazi bir yandan kredilerin küçük işletmelere dağılmasına karşı çıkarken öte yandan Hür Teşebbüs Konseyi yoluyla onları yedeğine almak gibi garip görünen bir yola girmiş bulunmaktadır.

Küçük üreticilerin örgütlenmesi alanında kabul edilen son yasa 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar yasasıdır. Bu yasa daha öncekiler gibi işverenlerle işçileri, yani çırak, kalfa ve ustaları birarada görmek ve göstermek çabası içindedir. Korporatif zihniyetli bir yasadır. Kurulan örgüt yani Konfederasyon Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi, Çırak, Kalfa ve Ustalık yasası gibi sorunları gereği gibi izleyip küçük üreticinin yararına sonuçlandıramamış, onun işine yarayacak hiç bir yeni görüş geliştirememiştir. Bütün marifeti büyük kapitalistlerin kalesi olan Hür Teşebbüs Konseyine girmek ve onları desteklemek olmuştur.

Küçük Sanayi Öğrenimi Politikaları. Türkiyede küçük sanayii oluşturan işgücü daha önce de değinildiği gibi geleneksel çıraklık kurumu tarafından sağlanmaktadır. Çıraklığa girişler ilk okulu bitirdikten sonra okula devam etmeyen daha doğrusu edemeyen çocuklar arasında yoğun bir biçimde görülür. Bundan başka orta okula girip de başarılı olmayan çocukların çıraklığa verildiği sık sık görülen olaylardandır.

Bu arada 20.6.1977 tarihinde yayınlanmış Çırak, Kalfa ve Ustalık yasası üzerinde kısaca durmak gereklidir. Bu yasaya göre çıraklar ilk okul mezunu olmaya devam edeceklerdir. Hatta bazı durumlarda ilk okul mezunu bile olmaya gerek yoktur (M. 13). Okur yazar olmaları yeterli sayılmıştır. Çırak öğrencidir (M. 12). Buna karşın gece saat 21'e kadar çalıştırılır (M. 14). Çıraklar ucuz işgücü deposu olmaya devam edeceklerdir. Kendilerine asgari ücretin % 30'u verilecektir (M. 13) ve bu ücret 6 ayda bir % 5 arttırılacaktır (M. 31) Yasa ayrıca feodal kalıntıları da taşımaktadr. Örneğin kalfa olan bir çırak 1 işyeri sahibinin onayı olmadan 2 yıl başka bir iş yerine giremez.

Yukarıdakl açıklamalardan anlaşılmaktadır ki küçük işletme eski çoğalma gücünü yitirmiş olduğu halde bazı iş kollarında hala egemen üretim tarzıdır ve büyük ölçüde işgücü çekmektedir. Türkiye'nin sanayileşmesi hayli ağır aksak gittiği sürece de başka türlü olmayacaktır. Küçük üretici büyük sermayenin programına sokulmak istenmektedir, fakat bu koşullar Türkiyede olgunlaşmamış gibidir. Planın da bu bağımlılığı önermekten başka bir politikası yoktur. Entellektüel gelişme bakımından daha genç yaşlarda engellenmiş olan işgücü toplumda tutuculuğun ve gericiliğl bir dayanağı olma yolundadır. Bu sınıfları daha geniş perspektifli ve geniş eğitim programlarına dayanan bir yaklaşımla ele almak ve ör-

gütlendirmek çıkar yol görünmektedir.

Nabi Dinçer

Türkiyo'de Öğretmen Örgütlenmesi. Ülkemizde öğretmen örgütlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve İstanbul'da başlamıştır. II. Abdülhamit'in yönetimi sırasına rastlayan sekiz ay içinde öğretmenler aylıklarını alamamışlardır. Bunun üzerine İstanbul öğretmenleri bir örgütün öncülüğü olmadan, bir hafta süreyle aylıkları ödeninceye kadar okullarına gitmemişlerdir. I. Dünya Savaşı içinde kurulan (Muallimler Cemiyeti) vatan savunmasında önemli görevler üslenmiştir. Meslek sorunlarını uzun süre gündemin son maddesi olarak düşünmüşlerdir. Antiemperyalist savaşa, Mustafa Kemal in en önemli dayanaklarından biri olmuşlardır. İşgal kuvvetlerine karşı Kurtuluş Savaşının bilkemiğini oluşturan (Müdafai Hukuk Cemiyetlerinin) amaçlarını halka anlatmak ve benimsetmekte yoğun çabalar harcamışlardır. Anadolu Kurtuluş Savaşını büyük bir yüreklilikle destekleyen ve (Sultanahmet Mitingleri) diye bilinen toplantıların gerçek mimarları alçakgönüllü öğretmenlerdi.

Mustafa Necati, İzmir bölgesinde öğretmenleri örgütleyip düşmana ilk kurşunu atan öğretmen oluşu bakımında önemlidir. Bursa'nın düşmandan geri alınması üzerine, bir çok tehlikeyi göze alarak, İstanbul'dan kalkıp gizlice Bursa'ya gelen elli iki öğretmeni örgütleri yollamıştır. Mustafa Kemal Paşaya örgütün bağlılığını bildirmeye gelen bu temsilcilerle, Mustafa Kemal yolculuğunu bir gün erteleyerek, ilginç ve güzel konuşmasını ilk kez öğretmenlerle yapmıştır.

Savaş sırasında, illerde (Maarif Hisselerinin) toplanamaması nedeniyle, öğretmenler aylarca aylık alamadan çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu sırada bazı öğretmenler geçimlerini sağlayabilmek için, kimi il ve ilçelerde istemeyerek mesleği bırakmışlardır. Okulların kısa süre içinde kapandığı görülmüştür.

Öğretmenler bu durumu Bakanlığa ve Büyük Millet Meclisine çektikleri telgraflarla bildirmişlerdir. 4 - Aralık 1920 günü, sözkonusu durumla ilgili Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur'a Mecliste soru açılmıştır. Böylece Hükümet öğretmenlerin aylıklarını birikmişleriyle birlikte «Şahanei Mahsusa» denen Saray'ın özel bütçesinden ödemiştir. Mecliste, öğretmenlerin bu eylemiyle ilgili (GREV) sözcüğü kullanılmıştır. Ama hiç birinin hakkında yasal işlem yapılmamıştır. Bu olaydan sonra, her yerde dernekler kurulmaya başlamıştır.

7 Mayıs 1921'de, merkezi Ankarada olan (Türkiye Muallimler ve Muallimler Cemiyeti Birliği) örgütü kurulmuştur. Yurt düzeyinde kurulan öğretmen dernekleri böylece bir merkezce temsil edilme amacıyla yanyana gelmişlerdir. 9 Mayıs 1921'de, *(Hakimiyeti Milliye)* gazetesinde yayınlanan birlik tüzüğünün 2. maddesinde amaç şöyle saptanmıştır: «Muallimlik mesleğini korumak, muallim ve muallimlerin içtimai vaziyetini düzeltmek ve bu gayesine iktisadi ve ilmi vasitalarla ulaşmak...»

İlk genel kurulda, geçici yönetim kurulu başkanlığına; Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars), üyeliklere; İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt), Kütahya Milletvekili Cevdet, İktisat Müdürü Vehpi, Milli Eğitim Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Vasıfı (Çınar), Sadri Ertem, ve Ankara Kız Öğretmen Okulu Öğretmeni Leman, seçilmişlerdir. Bu yönetim kurulunun bir özelliği de Türkiye'de ilk kez erkekler arasında bir kadının bulunuşudur.

Yukarıda adları belirtilen kişilerden oluşan yönetim kurulu yine yurdumuzda ilk kez öğretmenleri devrimci bir eyleme çağıran aşağıdaki özet bildiriyi kaleme almıştır:

«Türkiye Muallim ve Muallimlerine Beyanname. .»

Gardaşlar, Türk bugünkü büyük davasıyla bütün bir mazlumlar dünyasının hürriyet ve istiklal devrini açmaya doğru gidiyor... Bugünün esir milletleri, yarının adına esir dünyasının kurtuluş günleri diyeceklerdir. Burada Emperyalistler eliyle Türklüğün varlığı yanıyordu.. Türkiye muallim ve muallimeleri memleketlerine karşı ifa edecekleri vazifenin, canlı ve değerli nice hareketin en büyük günlerinde bulunuyorlar. Almanya, Rusya, Bulgaristan küçük büyük milletlerin, yenileşen istiklal ve hürriyet kavgalarında en büyük hareketi yine irfan teşkilâtı meydana getirdi.. Rusyadaki uzun ve aralıksız devrimleri irfan ve fikir gücünün soylu timsali olan muallime, muallimler ve aydınlar yaptı. Bulgarlar bugünkü varlıklarını (Daskallarına) öğretmenlerine borçludurlar.... Almanya'ya medeniyet hürriyet ve istiklâli, Göthe'ler, Sshiller'ler Karl Marks'lar, Lassal'ler ve daha nice filozoflar, edipler bahşettiler, İlim hareketinin başında muallime ve muallim safları en şerefli rolü ifa etti... Ceberrut timsali Çarların dize geldiği Rus devriminde yine muallim ve muallimeler vardı.. Yurdumuz bugün yirminci yüzyılın anlamıyla bir devrim mücadelesi içindedir Türk tarihi muallim ve muallimlerin harekete geçmelerini bekliyor... Devrimciliğe aykırı düşen, ölüme mahkûm bütün kötü ve bâtı fikirleri devirmek ve bunun yerine doğunun, batının oluorta yere dağılmış adetlerini değil, milli şartlarıyla uyuşabilecek yeni müeseselerini kuracaktır...

Gazi Reisimiz, 1922 yılında verdiği nutukta: «Türkiyenin efendisi ve sahibi köylüdür.» demişti. Bu hitap Türkiye'nin devrim saatini çaldı. Birlik İdare Heyeti, bütün Türkiyeli muallime ve muallimleri birlik ve beraberliğe, milli mücadeleyi destekleme yolunda harekete, vatanın büyük kurtuluş günlerinde fikri ve şuurlu kıyama (ayaklanmaya) davet ediyor. Türkiye devrimi, muallime ve muallimlerin birlik beraberliği ile kazanılacaktır. İleri..»

Ana çigileriyle aldığımız bildiri başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere yurt ve dünyada sempatiyle karşılanmıştır. Yalnız Karahisar-ı Sahip milletvekili Şükrü Efendi, *1 Temmuz 1922 de İçişleri, Milli Eğitim ve* Şeriye Vekillerinin cevaplandırması isteğiyle Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir soru önergesi vermiştir. Önerge açıkça bildiriyi veren Muallimler Cemiyetini «Sosyalist ve Bolşeviklike» suçluyordu.

Bu soruya İçişleri Bakanlığı adına Mehmet Ata yanıt veriyor. O da özetle, soru soranı haklı buluyor ve diyor ki: «.....ancak muallim ve muallimlerin bir arada bir cemiyette beraber çalışmaları gerek Marif Vekaletince ve gerekse Ankara Vilayetince muvaffak görülmediği gibi bunun cevazında kanunda açık hüküm bulunmadığı bildirilir...» Bu olaydan bir süre sonra birliğin dağıldığı görülür.

Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen dernekleri çoğalmış ve sosyal açıdan etkin görevler yapmışlardır. Yalnız bu süre içinde öğretmen dernekleri kendilerine yönelik hiç bir soruna ciddi biçimde eğilme olanağı bulamamışlardır. Yurt sorunlarına, bir kızılay, bir gönüllü hemşireler gibi baktıkları sürece varlıklarına göz yumulmuştur. Meslek, yurt ve dünya sorunlarına yaklaştıkları zaman hemen kapatılmışlardır.

Recep Peker'in CHP Genel Sekreterliği döneminde 1936, tüm derneklerle birlikte öğretmen dernekleri de kapatılmıştır. Oysa öğretmen dernekleri ileriye dönük her türlü devrimsel tavrı yurdun en ıssız köşelerine taşıyanların başında gelmişlerdir. İyiliğe dönük Cumhuriyet yasalarını savunurken kimi zaman canlarını vermiştir. Kubilay bunun en güzel örneğidir..

Hakkı Tonguç, yurdumuzun eğitiminde önemli bir köşe taşıdır. Onsuz eğitim

düşünülemeyeceği gibi, onsuz öğretmen örgütü de düşünülemez. 3.8.1930 tarihli belgede «Ankara Muallimler Birliği» yasasında amaçlar çok masumca şöyle tesbit edilmiştir: «A — Tesanüdü artırmak. B — Muallimlerin umumi ve mesleki bilgilerini artırmak. C — Musiki ve resim gibi bedii ihtyaçlarını temin etmek. D — Bedeni sıhhatlerini... E — Hasta ve muhtaç muallimler ve muallimlere ve ailelerine yardım etmek. F — Muallimleri tasarruf ve iktisada teşvik. G — İstidatlı çocukların tahsiline devam için teşebbüs. G — Fakir mektep talebesine yardım..»

Yukarıdaki maddeler tümüyle bir öğretmen örgütünün mesleki dayanışma taleplerini ortaya koymaktadır. Bu sırada Hakkı Tonguç'un «Ankara Muallimler Yasasının» saptanması konusunda verdiği bir çalışma taslağından sadece bir madde onun meselenin nasıl can alıcı noktasına yaklaştığını gösterir. Hakkı Tonguç'un önerisi madde 5: «Muallimlerin içtimai ve iktisadi vaziyetlerini takviye etmek için..» Tonguç'un meslek örgütü anlayışı ve o zamanın öğretmen örgütüne verilen izinli örgütlenme anlayışı ve Tonguç'un anlayışı.» Öğretmen hareketinin 1948den 1960'a kadar durumunda Amerikan usulü eğitim anlayışının hakimiyeti sözkonusudur. Kore'de en etkin asker Amerikalı askerdir, o halde Türkiye'de en iyi öğretmen Amerikalı «BARIŞ GÖNÜLLÜSÜ» öğretmendirl vb.

Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal'in ücretsiz propagandisti öğretmen örgütleri, 27 Mayıs 1960'da aynı görevi yapmıştır. Dağ bayır, köy köy gezrek kimi yerlerde sopa yiyerek 27 MAYIS anayasasını savunmuştur. 1961 Anayasa'sının kabulünde TÖDMF'nin başarısı büyüktür... Ayrıca TÖDMF'nin Köy Enstitülerinin dürüst varlığını savunduğu dönemler olmuştur. Kimi TÖDMF üye ve yöneticilerinin bu çabası küçümsenemez...

Kronolojik bir sıralama gerekirse 27 Mayıs'tan sonra TÖDMF'nin ilk başkanı Turan Feyzioğlu'nu da buraya almak zorunluğu vardır. Oysa öğretmenler bunu öğretmenler tarihinin önemli şansızlığı olarak kabul ederler. Çok partili düzeni getiren Cemiyetler Kanunundaki değişiklikten sonra yurdun birçok yerinde Öğretmenler Yardımlaşma Dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Bu sırada «Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu» ve hemen hemen bütün öğretmen dernekleri bu örgütte federe olmuşlardır. 1935'de durdurulan öğretmen dernekleri çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı bitimine dek (1946) sürdü. 1947'de birden bire 100'e yakın «Öğretmen Yardımlaşma Derneği» kurulduğu görüldü. Bunların 30 kadarı 15. 8. 1948'de Ankara'da Türkiye Öğretmenleri Yardımlaşma Derneğini oluşturdular.

1948de resmen kurulan Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federosyonu, 27 MAYIS 1960 yılına dek iktidarların bir uydusu olma niteliğinden öte hiçbir varlık göstermemiştir. Bu dönemde Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlere yöneltilen her türlü baskı ve kıyıma seyirci kalmıştır. Yapılan piyango ve takvim gelirleriyle, Burgaz adada bir yazlık alınmış ve «*Birlik*» adında bir dergi çıkarılmıştır. Örgütün sırasiyle genel başkanları şunlardır:

I — Fethi Çelikbaş, II — Hamdi Atasagun III — Vedide Baha Pars, IV — Ahmet Öztürk, V — Turan Fevzioğlu (1960 yılına dek başkanlığı sürdü.» VI — M. Şükrü Koç, VII — Hayrettin Uysal VIII — Bahri Savcı, IX — Fakir Baykurt «Yasal anlamda son TÖDMF. genel başkanıdır. 1968 yılında yapılan 21. Kurultay, 1948'de kurulan örgütü böylce tarihe karıştırmıştır.

TÖDMF'nun gerçek varlığı Aydın Kongresinden sonra başlar. (Temmuz 1962) Aydın Kongresinin Yönetim ve **Yürütme** kurulları şöyle oluşmuştur:

Genel Başkan: M. Şükrü Koç, Başkan Yardımcısı: M. Rauf İnan, Genel Sekreter; M. Emiralioğlu, Muhasıp üye: Ahmet Kamacı, Veznedar üye: Galip Gürler, Üyeler: N. Kodamanoğlu, Dursun Aut, Hürrem Arman, M. Kemal Yılmaz, Şevket Gedikoğlu.

Yönetim Kurulu: Hayretin Uysal, Talip Apaydın, Mehmet Aydın, Ahmet Nuri Macit, Mustafa Asım Hışıl, Süleyman Varlı, Dursun Akçam, Maksut Doğan, Kamil Doğan, Mehmet Öztekinyiğit.

TÖDMF'nin 15. kurultayında oluşan Şükrü Koç başkanlığındaki yönetimin yaptığı en önemli etkinlik, 20 Şubat 1963 günü düzenlenen Büyük Eğitim Mitingidir. Bu miting öğretmen örgütünün artık kendi meslek sorunlarına da dönüşünün ifadesi olmuştur. Yurt ve öğretmen sorunları birbirinden soyutlanamayacağı gerçeğine varılmıştır.

Gerçekte bir uyarı, protesto anlamında ilk yürüyüş 1962 yılında Kırıkkale Öğretmenler Derneği tarafından Ankara'da, yapılmıştır. İkiyüz öğretmen yurtsorunlarını kapsayan dövizlerle Kızılay'dan Anıtkabir'e dek yürümüş ve beş öğretmen bu nedenle mahkemeye verilmiştir.

Büyük Eğitim Mitingi: 20 Şubat 1963te TÖDMF'nin öncülüğünde, yurdun dört bucağından gelen 17.000 öğretmen temsilcisiyle Ankara'da bir miting düzenlemiştir. Burada yurt ve dünya sorunları, öğretmenin özlük sorunları ortaya konmuş etkin önlemler istenmiştir. Mitingden sonra Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece Tonguç'un, Hürrem Arman'a dediği şu söz yaşama geçmiştir: «On bin bu nitelikte öğretmen yetiştirelim bakalım bir bakan koltuğunda oturabilir mi?»

Yurdumuzun eğitim tarihinde önemli bir yeri olan «Büyük Eğitim Yürüyüşü»nün yankıları büyük olmuştur. Bu konuda gazeteler, dergiler günlerce yazı yazmışlardır. İlerici ozanlar övücü şiirler yazmışlardır. Mitingin anlamını ortaya koyması bakımında bazı dövizlerden alıntılar: «Devrimden vazgeçmeyiz. Öğretmenlere saldıran eller kırılacaktır. Son altı ayda öğretmene 59 saldırı. 13.700 köy okulunda beşli öğretim. 1963 yılında ilköğretimin 17.877 öğretmene ihtiyacı vardır. 936 ortaokul, 516 lise öğretmensizlikten açılamıyor. Köylere 1770 okul dendi 700 yapıldı. 16.000 köy okul bekliyor. Orta öğretimde 9981 öğretmene gerek var. İki milyon çocuk ilkokuldan bile yoksun. Düşen öğretmenle birlikte düşer. Eğitimden demokrasi fışkırır. Çocuklarımızı iyi yetiştirmek istiyoruz. 132 lisede çift öğretim. Mutluluğumuzu işçi köylümüzden ayrı düşünemeyiz..»

TÖDMF'nin önemli eylemlerinden biri de (Kızılay Toplantılarıdır.) 1 nisan 1964'te ilki Ankara Kızılay binasında yapıldığı için bu adı almıştır. Kızılay toplantıları yurt düzeyinde ilericiliği, devrimciliği savunmak için ilkin 33 dernek tarafından benimsenmiştir. İlk toplantısını da sıkıyönetim koşulları altında yapmıştır. Fakat kısa sürde sabote edilmiştir. İkinci toplantısında gericilikle savaş için bir sürekli komisyon kurmuştur. 24 derneğin imzaladığı bir bildiri şöyledir: «İkiyüz yıldır süren batılılaşma ve modernleşme çabalarımıza rağmen, Türkiyemizi ortaçağ karanlıkları içinde yaşatmak istiyen, geri zihniyetin hala yok edilemediğine ve bir kısım sorumsuz politikacıların din ve maneviyat sömürücülerinin, kendi menfaat düzenlerini bir parça daha sürdürmek amacıyla Atatürk ilkelerine ihanet ettiklerini gören biz Atatürkçü teşekküller, bütün gericilik kaynaklarını kurutmak ve Türkiyemize demokrasi ve çağdaş uygarlık kapılarını kesin şekilde açmak için, derinlemesine sir mücadeleye karar vermiş bulunuyoruz.»

Büyük Eğitim Yürüyüşü: 15 Şubat 1969'da Ankarada yapılmıştır. 20 Şubat 1963'teki «Büyük Eğitim Mitingin»den farklı özellikler gösterir. Eğitim Mitingi TÖDMF tarafından düzenlenmişti ve yalnız öğretmenlerin gücüyle yaşama geçti. Oysa Büyük Eğitim Yürüyüşü daha çok TÖS damgasını taşır. Ayrıca meslek içi 3, meslek dışı 24 demokratik kuruluşca da aktif olarak desteklenmiştir.

Eğitim Yürüyüşünün nedenleri özetle şöyledir:

1 — Ekonomik Baskılar 2 — Siyasi baskılar, 3 — İdari baskılar. Tandoğan alanından başlayıp, Dikimevi ve Cebeci'den dolaşarak Cemal Gürsel Alanında biten «Büyük Eğitim Yürüyüşü» yurt düzeyinde bir demokratik gösteri olmuştur. 20 Şubat 1963 mitingi, Balıkesir TÖS'ün 2 Şubat 1969 yürüyüşü ve 15 Şubat 1969'la bütünleşince 624 sayılı yasanın 14/i maddesini iptal ettirmiştir.

8 Temmuz 1965'te TÖS kurulduktan sonra, 12 Temmuz 1965'te Adapazarı kongresi yapıldı. Burada alınan kesin karar «TÖS'ün kurulduğu yerde dernek hemen kendini fesh eder» anlamındaydı. Oysa pratikte buna uyulmadı. TÖS'ün yanı sıra Dernekte varlığını sürdürmeye çabaladı. 1968 yılında yapılan genel kurulda TÖS yöneticileri TÖDMF'den de adaylıklarını koyarak yönetime seçildiler. Fakat TÖDMF varlığını, 12.7.1969 yılı, 22. Ankara Kurultayında kendi kendisini fesh edene kadar sürdürdü. Ondan sonra dernek tarihe karışmış ve TÖS devrimci öğretmenlerin yurt düzeyinde tek örgütü olmuştur.

12 Temmuz 1965'te yapılan Adapazarı kongresinde oluşan yönetim kurulu başkanlığa Hayrettin Uysal'ı getirdi. *1966*'da ***TÖDMF*** 19. kurultayını Gaziantep'te topladı. Yürütme, yönetim, denetleme ve danışma - onur kurulları şöyle oluştu: **Yürütme Kurulu:** Genel Başkan - Hayrettin Uysal, Üyeler: Prof. Bahri Savcı, Ahmet Kamacı, Hasan Bayat, İsmail Önder, Fuat Erkmen, Nurullah Ergin, Cemil Sönmez, Tahsin Saraç, Erdoğan Güney.

Yönetim Kurulu: A. Nuri Macit, Nihat Ersin, Avni Aytan, Ali Demirel, Zekeriya Aksu, Sadiye Demiralay, Nadide Yenisey, Saffet Çalışır, Yaşar Kibar, Osman Çobanoğlu, Ali Kaynar, Hidayet Taştekin, Şaban Patır, Halil Akyavaş, Şükrü Kacar.

Gaziantep Kurultayının bir özelliği, Federasyonun feshi durumunda taşınır ve taşınmaz mallarının TÖS'e devrdileceği yolunda bir madde koyulmasıdır.

1967 TÖDMF kurultayı Giresun'da toplandı. Genel başkanlığa Prof. Bahri Savcı seçildi. Yürütme kurulu: Muzaffer Gürses, M. Rauf İnan, İ. Hakkı Kaytanlı, Mehmet Emiralioğlu, Cemil Sönmez, İsmail Önder, Süleyman Şimşek, Sadrettin Eyüboğlu, Abdurrahim Otaran'dan oluştu. Yönetim kuruluna: Mehmet Edeer, Ali Osman Sönmez, Kemal Gülbaz, Hüseyin Uzun, Besim Nebioğlu, Rıdvan Vural, İhsan Aygün, Hasan Arabacı, Muhsin Akkaya, Cevat Çimen, Cemalettin Çelik, Ahmet Öztür, Ali Koçak, Hüseyin Koçak, Murat Karaahmet, Uğur Engin seçildiler.

Bu kurultayın bir özelliği TÖS yöneticilerinin taktik yanlışları ve Federasyon yanlışlarının da ustalığı nedeniyle, TÖDMF'nin fesih konusu gündemden çıkartılmıştır. Başkan Prof. Bahri Savcı yaptığı konuşmada bunu «Federasyon'un yeniden kuruluşu» olarak nitelemiştir.

TÖDMF'nun Sonucu: 4-6 Temmuz 1968 günlerinde Ankara'da toplanan 21. Kurultay tarihi bir karar almıştır. Böylece öğretmenlerimizin yıllardan beri beklediği TÖS ve TÖDMFnin birleşmesi konusu gerçekleşmiş oldu. Bu genel yönetimin aynı ellerde toplanması demekti. TÖS yönetim kurulunda görevli arkadaşlar, TÖDMF yürütme ve yönetim kurullarına da katıldılar. Öğretmen tabanının birlik isteği kendini ortaya koydu. TÖS ekibi liste olarak seçimi kazandı. Genel başkanlığa Fakir Baykurt getirildi.

Doç. Doktor Osman Nuri Koçtürk, Mehmet Cihangir, Rifat Kellecioğlu, İ. Sefa Güner, Ahmet Cenan, Necati Başak, Hasan Başçiftçi, İsmet Baran, Murat Şen, yürütme kuruluna seçildiler. Yönetim kurulu: Mehmet Güner, Mehmet Başaran, Veli Caner, Ekrem Kabay, Kemal Gülbaz, Cavit Karayak, Nebih Tunçsiper, Ziya Akgün, Mustafa Özgür, Mehmet Öztekinyiğit, Ergun Bozbek, Murat Kahyaoğlu, Hüseyin Kılıç'dan oluştu.

Kayseri olayı ve TÖS'ün 2. Olağan Kongresi: TÖS için 2. TÖDMF için 22. olağan genel kurullar birleşik olarak 7 Temmuz 1969 tarihinde Kayseri'de toplandı. Kurultay üç gün TÖS ve iki günde TÖDMF için çalışacaktı. Yönetim kurulları ortak olsa bile yasal açıdan TÖDMF henüz vardı. Resmen fesh edilmiş değildi..

Kayseri kongresi yarıda kesilmek zorunda kaldı. Sağ porvakatörler Hunat camisinin bahçesinde bir dinamit lokumu patlatarak, bunun komünist öğretmenler tarafından konduğunu söylediler. Halkı tahriklerinde kısmen başarılı olan saldırganlar, Kurultayın toplandığı sinema salonunu bastılar. Kapılara göz döküp öğretmenleri yakmak istediler. Tok ve daha başka kitapevlerini yağma attiler. Askerin müdahalesiyle öğretmenlerin can güvenliği sağlanabildi. Anında askeri araçlara bindirilen öğretmenler Ankara'ya taşındılar. Böylece yarım kalmış TÖS kongresi Ankarada tamamlandı. Genel başkanlığa yeniden Fakir Baykurt seçildi. Yürütme kurulu: İ. Sefa Güneri, İsmet Baran, Mehmet Cihangir, Necati Başak, Necati Cebe, Ahmet Cenan, İlyas Pınarbaşı, Murat Şen'den oluştu.

Yönetim Kuruluna: Ziya Akgün, Veli Asan, Mehmet Başaran, Cahit Batmaz, Şerif Bayındır, Ergun Bozbek, Veli Caner, Veli Demiröz, Bekir Durgun, Kemal Gülbaz, Mehmet Güner, Ekrem Kabay, Murat Kahyaoğlu, Cavit Karakaya, Hüseyin Kılıç, Mustafa Özgür, Mehmet Öztekin Yiğit, Nafiz Şentürk, Nebih Tunçsiper, İbrahim Yaprak seçildiler. 15.8.1948'de Ankarada 30 kadar öğretmen derneğinin birleşerek kurduğu «Türkiye Öğretmenleri Yardımlaşma Derneği» giderek TÖDMF'yi meydana getirmişti. 12.7.1969'da yine Ankarada toplanarak kendi kendini fesh etti. Böylece öğretmenlerin tek ve kalıcı örgütü TÖS tüm sorumluluğu yüklenmiş oluyordu.

Yarım kalan Kayseri kurultayının sonunda oldukça verimli bildiriler ve çalışmalar ortaya konmuştur. Çalışmalar şöyle saptanabilir: «30 yıllık eğitmenler 350 lira aylıkla ışıksız yolsuz susuz dağbaşlarında çalışmaktadır. Bakanlık bütün dikkatini teokratik eğitime çevirmiş, devrimci öğretmene adeta hasım kesilmiştir. Doğrudan taviz vermiyeceğiz ve başımızı hiçbir baskı önünde eğmeyeceğiz. Bunun için:

1 — Eğitmen ve öğretmen haklarını ısrarla istiyeceğiz ve alacağız.

2 — Eğitim sorunlarının sahibi olacağız, Bunların çözümü için hükümeti uyaracağız. Kabul gördüğümüz ölçüde yardımcı olacağız.

3 — Sömürüyle ve ulusal bağımsızlığımız üzerindeki bütün baskılarla savaşa devam edeceğiz.

4 — Halkımızı yoksul bırakan köhne düzenle savaşıp, bunu anayasanın istediği biçime sokulmasını istiyeceğiz.

5 — Ülkemizin koşullarına ve halkımızın temel isteklerine uygun, kapitalist olmayan bir kalkınma yolunun izlenmesini öneriyeceğiz Resmi organlar üzerindeki demokratik baskımızı yoğunlaştıracağız.

6 — Yüksek öğrenim gençliğinin devrimci ve anayasacı girişimlerini destekliyeceğiz.

7 — Alınmayan öğretmen hakları, çözülmeyen eğitim ve yurt sorunları için öğretmen direnmesini daha canlı olarak sürdüreceğiz.

8 — Çocuklarımızın ve yetişkinlerimizin her derecedeki eğitimini gerçekleştirme çabalarına titizlikle devam edeceğiz..»

Türkiye Köy Öğretmenleri Genel Federasyonu: I — İlkin «Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği» olarak kurulmuştur. (1948) Halil Akyavaş, Süleyman Adıyaman, Bekir Kaçar ve arkadaşları yönetmişlerdir.

Amacı, köy ve köydeki öğretmenlerin sorunlarına yaklaşmak, onları da şehrin olanaklarına kavuşturmaktı.

II. «Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği» Kurucuları: Dursun Kut ve arkadaşları tarafından birincisiyle aynı amaçla kurulmuştur.

III — Akdeniz Bölgesi Köy Öğret-

menleri Derneği» Kurucuları: Mustafa Şanlı ve arkadaşlarıdır. Amacı diğerleri gibidir.

IV — «Kayseri Köy Öğretmenleri Derneği»

V — «Erzurum Köy Öğretmenleri Derneği»

Bu son ikisi, Federasyona katılmamıştır. 1962 yılında oluşan T.K.Ö.D.G.F. genel başkanlığına Rafet Özkan getirilmiştir. Varlığı TÖS'ün kurulmasıyla sona ermiştir.

Türkiye Muallimler Birliği Prof. Hüseyin Nail Kubalı başkanlığını yapmıştır. Varlığı ile yokluğu pek belli olmayan, zayıf bir kuruluştur. Osmanlı kafa yapısına yakın, halktan kopuk bir kulüp gibi çalışır. Hiçbir sosyal etkinliği görülmemiştir.

DÖB Devrimci Öğretmenler Birliği: 1971 yılında Ankara Altındağ şubesinin TÖS Genel Merkezine karşı muhalefetinden doğmuştur. Ölü doğmuş bir öğretmen kuruluşudur. Kurucuları Kenan Keleş, Haşim Konar, Feyzullah Ertuğrul ve arkadaşlarıdır. Uzun ömürlü olamamıştır.

İlk - Sen. İlkokul Öğretmenleri Sendikası: Kurucuları: Kenan Keleş ve arkadaşlarıdır. Temmuz 1965'te Ankara'da kurulmuştur. Amaçları, tüm devrimci öğretmen örgütleri ve TÖS'dan değişik değildi. Ne var ki Meslek sendikacılığı yerine kademe, ünite sendikacılığına kayılmıştır. Sorunları bir olan öğretmenlerin çözümünün de bir olacağı gerçeği gecikmeden kabul edilmiştir. Bu sendika da 12 Mart 1971'de kapatılmıştır.

İLK-SEN, TÖS'ün yurt ve öğretmen sorunlarına dönük boykot, yürüyüş ve eylemlerini desteklemiştir... Sayıları 89'u bulan öğretmen örgütlerinden yalnız İLK-SEN «Büyük Eğitim Yürüyüşüne» katılma kararı almıştır.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS): 8 Temmuz 1965'te Ankara'da kuruldu. TÖS, kurulduktan dört gün sonra, 12 Temmuz 1965'te Sakarya'da toplanan TÖDMF olağan kurultayında öğretmenler: «TÖS'ün kurulduğu yerde TÖDMF'ye gerek yoktur. Derhal kendi kendini fesh etmelidir.» sloganıyla haykırdılar. Ne var ki, gelecek yıllarda TÖDMF üs yönetiminin, tabanın bu sesine kulak vermediği görülmüştür. Antep, Giresun, Ankara TÖDMF kurultayları bu konuda yoğun ve kırıcı tartışmalara sahne olmuştur.

TÖDMF üst yöneticileri, mevcut örgütü kapatmadan, TÖS'le birlikte yaşatma dilekçelerine gerekçe olarak, siyasal iktidarların TÖS'ü kapattığında geride hiç olmazsa bir örgütün kalmasını gösteriyorlardı. Derneğin mevcut mallarına hazine el koy, diyorlardı. Buna karşılık TÖS yanlılarıysa: İki başlılığa gerek yoktur Öğretmenlerimizi eskimiş bir örgütlenme biçimi olan dernekçilikte beklemesi yararsızdır. CHP, Öğretmen derneklerine kendi ocağı bucağı gözüyle bakıyor. Onun için de TÖS'e karşı TÖDMF'yi savunuyor. «Artık kimseye koltuk değneği olmayacağız» diyorlardı...

Sendika Federasyon, çatışması giderek arttı. 1967de yapıaln Giresun 20. TÖDMF kurultayında öğretmen kararlılığını ortaya koydu. Genel Merkezciler seçimlerden yenik çıkçı. TÖDMF'nin kendi bünyesindeki sendikacı genç kesim «olağanüstü genel kurul» deyip dayattı. Genel Merkezdeki organları yenilemek amacıyla yapılan genel kurulun üç gün çalışmaları sonunda yeni bir ekip işbaşına geldi. Bu ekip, TÖS yönetim kadrosuydu. Böylece TÖDMF TÖS fiilen birleşmiş oldu (1967).

Yeni Genel Merkez TÖS-TÖDMF organları şöyle oluşuyordu:

Yürütme Kurulu: Fakir Baykurt Genel Başkan

İkinci Başkan: İ. Sefa Güneri

Genel sekreter: İsmet Baran.

Genel Sayman: Necati Başak.

Genel Sekreter Yardımcısı: Mehmet Cihangir.

Üyeler: Murat Şen, Ahmet Cehan, Necati Cebe, Rahmi Eren, Fikri Uğur, Ömer Aslan ,Türkkaya Ataöv.

Yönetim Kurulu: Ergun Bozbek. Murat Kâhyaoğlu, Ziya Akgün, Cahit Batmaz, Ekrem Kabay, Hüseyin Kılıç, Nafız Şentürk, Şerif Bayındır, Veli Caner, Bekir Durgun, Belgüzar Bulut, Mehmet Öztekinyiğit, Mehmet Başaran, Nebi Tunçsiper, Kemal Gülbaz, Veli Aslan, Mehmet Güner, Veli Demiröz, İbrahim Yaprak, Mustafa Özgür.

TÖS, feedratif değil, merkezi yapıda bir kuruluştu. Bu durumda genel merkez ve şubeler tümüyle bir bütünü oluştururlar. Şubeler bulundukları yerde, genel merkezin bütün yetkilerini taşırlar. Şubeleri ancak yasa ve tüzüğün koyduğu sınırlar bağlar. Genel merkeze yüklenen görevleri paylaşarak yaparlar. Bunun anlamı şubelerin başına buyruklugu, her birinin bir genel merkez olduğu değildir kuşkusuz. Genel merkezin koyduğu kurallara, disipline kesin uymak zorundadırlar. Bağımsızlıkları, genel merkez siyasetinin içindedir.

TÖS: Türkiye Öğretmenler Sendikası olan bu örgütün gerçekte «Sendika» ile isim benzerliğinden öte bir ilişkisi yoktu. Ne grev, ne de toplu sözleşme hakkı vardı. Bu nedenle TÖS Ekonomik değil, politik görevini yapan bir kuruluştu. Bunu eğitim dizisinden çıkarttığı kitaplarla, «TÖS GAZETESİ»yle ve topladığı şuralarla yapmıştır.

TÖSün topladığı 4.8.1968'deki «I. Devrimci Eğitim Şurası» önemli bir olaydır. ŞURA, sözcüğü «Danışma Meclisi» anlamına gelmektdir. Her Bakanlık için Şura önemli olduğu gibi, Millî Eğitim Bakanlığı için ayrı bir önem taşır. Yaşamı ve insanı doğrudan etkileyen eğitimin çağdaş yürüyüşe ayak uydurabilmesi için bu zorunludur. Her üç yılda bir toplanması zorunlu olan Eğitim Şuralarını geçmiş hükümetler, 1962'den 1970'e dek toplamamışlardır. 1970'de toplanan Şuraya da öğretmen kuruluşlarından temsilci çağırılmamıştır. Süleyman Demirel Hükümetinin istediği okuldan dilediği öğretmeni lise müdürünü çağırarak yaptığı 8. Eğitim Şurasıdır. Oysa 1933'te çıkan 2287 sayılı yasayla bu zorunlu kılınmıştır.

1 — **Devrimci Eğitim Şûrası:** TÖS'ün yaptığı etkinliklerin başında topladığı bu Eğitim Şurası gelir. Gerçekte hükümetin görevini, bir meslek kuruluşunun yapması çok anlamlıdır. 4 - 8 Eylül Ankara'da toplanan Devrimci Eğitim Şûrası'nın, 523 sayfayı kapsayan kitaba sığmayan özlü çalışmasını «DEVRİM İÇİN EĞİTİM»dir biçiminde özetleyebiliriz.

Şura çalışmalarında yüzlerce bilim adamı, öğretmen, işçi yazar görev almıştır. Evrensel boyutlarda bile az görülen bir sorumluluk, bilimsellik, titizlikle ele alınan Şura çalışmalarından başka uluslar da yararlanmıştır. Genel Başkan Fakir Baykurt, açış konuşmasında özetle:

«Bu Şûra resmi geçmişi 120 yılı aşan öğretmenlik mesleğini, eğitim sorunlarını, ülke sorunlarının bütünü içinde inceleyen ve bugünkü çıkmaza bilimsel ve devrimci bir çıkar yol arayan ilk derli toplu girişimdir... Ezilen uluslara örnek ve önder olan Kurtuluş Savaşımızdan sonra, yoksul ve namuslu halkımızı böyle perişan bırakmamalıydık. 18 - 20 yıl içinde okuma yazma sorununu % 100 çözen uluslar var. En kötü günlerde bile aç kalma pahasına elindeki avucundakini eğitime, savunmaya vermekten çekinmeyen halkımıza biz ne verdik? Esefle söyleyelim ki, bir kocaman hiç.

Ekonomimiz gibi eğitimimiz de ulusallıktan uzaklaştırılmak istenmiştir. Nato, Cento, Barış gönüllüsüyle yabancı bir eğitim çıkmazı bağrımıza bağdaş kurmuştur.» demiş Şurada özellikle on iki konu üzerinde durulmuştur:

1 — Ülkemizin temel çelişkileri ve bu çelişkilerin eğitime etkileri.

2 — Geri kalmış ülkelerde eğitim sorunları ve devrim ihtiyacı.

3 — Türk Kültür ve eğitiminde emperyalist etkiler.

4 — Kapitalist toplumda eğitim kurumları ve işleyiş biçimleri.

5 — 1961 anayasasında devrimci eğitimin kökleri.

6 — Türk devrimci eğitiminin amaçları, ilkeleri, metodu ve ulusal tercihleri.

7 — Türk toplumunun ihtiyaç duyduğu yeni eğitim ve kültür kurumları:

a) Herkese açık kurumlar.

b) Üniversite ve yüksek okullar.

c) Ulusal amaçlara vardırıcı uzmanlık ve araştırma kurumları.

d) Çalışanların çocukları için kurumlar.

e) Kültür ve sanat kurumları.

f) Halk eğitimi.

g) Beden eğitimi ve spor.

h) Din eğitimi.

8 — Öğretmenlerin temel ihtiyaçları:

a) Biyolojik ihtiyaçlar.

b) Sosyal ihtiyaçlar.

c) Araçlar.

9 — Eğitim devrimini gerçekleştirmede ve toplumu yeni amaçlara ulaştırmada, siyasal ve toplumsal kuruluşların izleyeceği yollar: Planlama, Finansman ve Yönetim.

10 — Cahilliğin ve teknik yetersizliğin giderilmesinde, Köy Enstitülerinin uygulamasından çıkan sonuçlar.

11 — Ülkemizin teknolojik açığını kapatmak için, eğitim kurumlarımızı nasıl düzenlemeli ve çalıştırmalıyız.

12 — Öğretmen yetiştirme, yerleştirme, geçim, güvenlik ve örgütlenme...

Yukarıdaki belirtilen ana konuların ışığında daha birçok görüş ve düşüncelere yer verilmiştir...

Genel Öğretmen Boykotu : Tüm Türkiye'de, 15 Aralık 1969 tarihinden başlayıp, 19 Aarlık Cuma sabahına kadar, ilk orta ve yüksek okullarda öğretmenler derslere girmeyerek boykot kararı almışlardır. O zamanki TÖS Yönetim Kurulu Boykot gerekçesini şu nedenlere bağlamaktadır:

«1 — Türkiye eğitiminin ve öğretmenlerinin içinde bulunduğu bunalım dayanılmaz bir dereceye gelmiştir. Yabancı etkiler altında, sırtı halka dönük, eşitlikten uzak, tüketici, kalitesiz bir eğitim yıllardır çocuklarımızı, halkımızı ve öğretmenlerimizi bıktırmıştır. Bugüne dek hiçbir uyarımızı dikkate almayan iç ve dış çıkarcılar, kendi çocukları için özel okullar açarken halkın çocuklarını üniversite kapılarında perişan etmişlerdir. Sömürücü ülkelerin yolladığı Barış gönüllüleriyle, üretim artığı bayat süt tozlarıyla desteklenen bu eğitim, milli bir eğitim olma niteliğini yitirmiştir.

2 — Öğretmenler, yoksulluktan sokağa çıkmaya utanır duruma gelmislerdir.

3 — Kayseri'de 800 öğretmen yaktırılmak istenmiş, 2,5 saat mahsur kaldıkları halde, ne Milli Eğitim Bakanları, ne de Başbakan geçmiş olsun bile dememişitr.

4 — Halkımızın yarısı okuryazar değilken, binlerce öğretmenimiz Almanya'ya çöpçülük yapmaya yollanmıştır.

5 — Yedi yıldır Milli Eğitim Şurası toplanamamaktadır.

6 — Anayasaya aykırı olarak karşımıza dikilen 264 sayılı yasa tüm organlarıyla sendika kurmamızı engellemiştir.

7 — Yoksul halk çocukları parasız eğitim olanağından iyice yoksun bırakılmıştır.

8 — Milli Eğitim Mensupları Yardımlaşma Kurumu Kanunu yine unutturulmuştur.

9 — Sürülen kovulan, meslekten uzaklaştırılmış öğretmenlerin her geçen gün artması.»

Boykota katılma oranı % 80'dir. Boykota katılanlar çeşitli adli ve idari cezalara çarptırılmışlardır. 109.000 öğretmen boykota katılmıştır. 50.300 öğretmen adli kovuşturma geçirmiş, 19.250'si takipsizlik almıştır. 2118, öğrtmen açığa, 65 tanesi de Bakanlık emrine alınmıştır. Maaş kesimi 45.520'dir. Bir ve üç yıllık kıdem indirimi: 3900. İl dışı sürgün: 590. İl içi yer değiştirme: 6600. Okul müdürlükleri alınanlar: 400. Derece indirme: 12000. İhraç: ,1'dir.

TÖYKO : Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin biraraya gelmesiyle 1960'tan sonra —İmece Yayın Koperatifi— olarak kuruldu. Ayrıca yine öğretmenler topluluğunun sahip olduğu TÖYKO matbaası da vardı. Türkiye Öğretmenler Yayın Kooperatifi'nin kurucu başkanı Aydın Aydemir'dir.

Türkiye'de Sahne Sanatçıları. Özellikle Darülbedayi aşamasından sonra tiyatro sanatının meslekleşmesi İstanbul'da genç öğelerin sahneye çıkma heveslerine yön vermeye başladı. Okumuş orta tabaka seyirci olarak desteklediği tiyatroya, yapıcı olarak da katıldıkça sahne olgusu yeni boyutlar kazandı (bkn. Cumhuriyet Tiyatrosu). 1935'lerde Devlet Konservatuarının öğrenime başlaması bu alanda yeni gelişmelere yol açıyor, halkevi sahneleri genç kuşağın bilinmeyen değerlerini ortaya çıkarıyordu. Gelişen sanat, yazar - oyuncu, Sahneye koyucu koşutluğu içinde özellikle 1960'lardan sonra değişik boyutlara ulaştı. Özel tiyatrolar, ilerici-devrimci örgütlenmeler yeni anlayışlara bağlı oyuncuları tanıttı. Bu gelişme çizgisindeki sahnemizin en bilinen değerlerini şöyle sıralayabiliriz:

AKINLI, Hale Oyuncu. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda 1961'den beri çeşitli oyunlarda rol almış, kalıplaşmayan, tekdüze olmayan oyunlarıyla dikkati çekmiştir. Hemen her rolü belli bir çizginin üstüne çıkarmayı başaran sayılı oyunculardandır. Oynadığı oyunlar arasında *Satılık Ev, Satıcının Ölümü, Macbeth, Kerpiç Memet, Otelci Kadın, Sultan Gelin, Bernarda Alba'nın Evi, Düğün ya da Davul, Tırpan* sayılabilir.

AKINLI, Hamit (İzmir - 1924). Oyuncu ve yönetmen. İlk olarak İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda profesyonel olarak 1947 yılında sahneye çıkmıştır. O zamandan beri bu kurumda bir çok oyunda rol almış, bir çok oyunu da yönetmiştir. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nun yerinden yönetimi uyguladığı süre içinde Muhsin Ertuğrul'dan sonra, Genel Sanat Yönetmenliğine vekalet etmiştir. Bu süre içinde aynı zamanda Harbiye bölümünün ekip sanat yönetmenliğini de yürütmüştür.

ALGAN, Ayla (İstanbul-1937). Oyuncu. Eşi Beklan Algan'la birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde tiyatro öğrenimi yaptıktan sonra 1960 yılında yurda dönerek İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş, burada bir çok oyunda başarı kazanmıştır. Bunlar arasında *Tarla Kuşu, Sinekler, Fizikçiler* sayılabilir. Sonra kimi özel tiyatrolarda da konuk oyuncu olarak çalışmış, *Üç Kuruşluk Opera* ve *Rosenbergler Ölmemeli* oyunlarında başarılı roller almıştır. Muhsin Ertuğrul'la birlikte eşi Beklan Algan'ın yönettiği LCC özel tiyatro okulunda da öğretim görevlisi olarak çalışmıstır.

ALPAGO, Saim (Tokat-1918). Oyuncu, yönetmen. Tiyatroya Halkevi'nde baslamış, sonra Devlet Konservatuarı'na girmistir. 1942 Yılında bu okulu bitirmiş, Devlet Tiyatrosu'nda bir çok ovunda rol almış, bir çok ovunu sahneye kovmustur. Bir ara Devlet Tivatrosu'nda avrılıp Alnago Tivatrosunu kurmus (1962), sonra gene Devlet Tiyatrosu'na dönmüstür.

ALTINOK, Nuri (Ankara - 1921). Oyuncu. 1944 Yılında Devlet Konservatuarı'nı bitirdikten sonra Devlet Tivatrosu'nda *Bizim Şehir, Köşebaşı, Size Övle Geliyorsa Öyledir, Paydos, Tartuffe, Hamlet, Fareler ve İnsanlar, Othello, Cadı Kazanı, Kral Lear* vb. başarılı oyunlar çıkarmıstır. Zamanının ünlü ve beğenilen ovuncularındandı. 1979 Yılında *Othello* Devlet Tivatrosu'nda yeniden sahneye konunca gene Othello rolünü oynamıştır.

ARTEMEL, Talat (İstanbul-1909/İstanbul-1957). Oyuncu. Tiyatroya amatör olarak Topkapı Mahfeli sahnesinde başladı. Sonra Raşit Rıza Samakov topluluğuna girdi. 1927 Yılında o zamanki adıyla Darülbedayi'e katıldı. Burada çeşitli rolleriyle ün kazandı. Sinema ile de ilgilenmiş, çeşitli filmler çevirmiştir.

BARAN, Reşit Tiyatro ve sinema oyuncusu. 1910 Yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray'ı bitirip 1934'de İktisat Fakültesine girdi. Ancak 1935 yılında İ. B. Şehir Tiyatrosunda oyunculuğa başlayınca öğrenimi yarım kaldı. Bir yandan da çeviriler, oyun uyarlamaları yaptı. Gençliğinde, amatör olarak başladığı oyunculuğu Şehir Tiyatrosu'nda sürdürdü. Burada çok çeşitli oyunlarda çeşitli roller üstlendi.

BASMACI, Aziz Oyuncu. 1910 yılında Selanik'te doğmuş, tiyatroya amatör çalışmalarla başlamıştır. 1945'de ise Ses operetine girerek profesyonel olmuştur. Bundan sonra çeşitli operetlerde, daha sonra da kendi adına kurduğu tiyatro topluluklarında oynamıştır.

BERKSOY, Semiha (İstanbul - 1912). Tiyatro ve opera oyuncusu. Liseden Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçmiş, bu arada İstanbul Konservatuarı Şan bölümünü bitirmiştir. 1931 Yılında ***İstanbul Sokakları*** filminde rol almıştır. İstanbul Konservatuarı'nın tiyatro bölümüne devam etmiş, sonra Süreyya Operetı'nde Suzan Lütfullah'ın ölümünden sonra rol almıştır. Çeşitli operetlerde oynadıktan sonra Darülbedayi'e girerek. ***Lüküs Hayat, Saz - Caz*** gibi operetlerde sesiyle dikkatleri çekmiş bundan sonra ünü gittikçe artmıştır. Ses eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Dönünce çeşitli tiyatro ve operet topluluklularında oynadıktan sonra Ankara'ya geçerek Devlet Tiyatolarında ve Devlet Operasın'da görev yapmıştır. Gülriz Sururi - Engin Cezzar Tiyatrosu'nun oynadığı Haldun Taner'in ***Keşanlı Ali Destanı***'nda başarılı bir oyun çıkarmıştır (1964).

BERKSOY, Zeliha Oyuncu. Semiha Berksoy'un kızıdır. Türkiye dışında tiyatro eğitimi görmüş, Bertolt Brecht'in ünlü tiyatrosu Berliner Ensemble'in çalışmalarından yararlanmıştır. Ülkeye döndükten sonra çeşitli tiyatrolarda başarılı ve önemli roller oynamıştır. Bunların arasında Vasıf Öngören'in ***Asiye Nasıl Kurtulur***'u, Bertolt Brecht'in ***Kaflas Tebeşir Dairesi*** adlı oyunu, gene Brecht'in yapıtlarından derlenen ***Brecht Kabare*** ve Nazım Hikmet'in yapıtlarından düzenlenen gösteriler sayılabilir.

BİLGE, Tevhit Oyuncu. 1919 Yılında doğmuş, önce amatör olarak tiyatroyla ilgilenmiş, sonra 1942 yılında Alabanda revüsünde profesyonel olmuştur. Buradan çeşitli topluluklara girip çıkmış, bir ara İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda da oynamıştır. Kendi adına bir topluluk kurarak tiyatro çalışmalarını sürdürmüştür.

BORALI, Turgut Oyuncu 1923'de İstanbul'da doğdu. İlk kez 1944'de İzmir'de Avni Dilligil'in Bizim Tiyatro'sunda sahneye çıkmıştır. Sonra İstanbul'a gelmiş, burada Ses Tiyatrosu, Muammer Karaca T., İstanbul T., Kent Oyuncuları, Haldun Dormen T., ve İ. B. Şehir Tiyatrosu gibi topluluklarda çeşitli roller oynamıştır.

CANAR, Salih (İstanbul - 1909). Oyuncu, yönetmen. 1934 Yılında Devlet Konservatuarı'na girip 1941'de bu okulu ilk bitirenlerle birlikte diplomasını aldı. Sonra Devlet Tiyatrosu'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı; bir çok oyunda rol aldı; bir çok oyunu yönetti.

CANOVA, Mahir (Kavala Yunanistan 1915). Oyuncu, yönetmen. İlköğretmen okulunu bitirip bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Halkevleri'nde amatör tiyatro çalışmaları ile tiyatroya başlamış ve 1936 yılında Devlet Konservatuarı'na girerek tiyatroculuğu meslek edinmiştir. 1941'de Okuldan çıkıp Devlet Tiyatrosu'na girmiştir. Burada bir çok oyunu yönetmiş ve bir çok oyunda oynamıştır. Bu arada Devlet Konservatuarı'nda öğretmenlik de yapmıştır.

CEZZAR, Engin (İstanbul-1935). Oyuncu, yönetmen. İstanbul Amerikan Koleji'ni bitirdikten sonra 1955 yılında Amerika'ya tiyatro öğrenimine girmiştir. Yurda dönünce Muhsin Ertuğrul yönetimindeki İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girip Hamlet rölüyle büyük bir başarı kazandı. Oyun bir tiyatro dönemi oynadı. 1960 Yılında ***Eyyub Üzerine Oyun***'da rol aldı. 1961 Yılında Dormen Tiyatrosu'nda ***Bir Yastıkta*** adlı oyunu sahneye kovdu. 1962 Yılında eşi Gülriz Sururi ile birlikte kendi tiyatrolarını açtılar. İlk oyunları Erskin Caldwell'in ***Tütün Yolu*** adlı öyküsünden yapılmış olan uyarlamaydı. Bu tiyatro önemli oyunlarla tiyatro tarihimizde kendine özgü bir yer kazandı.

ÇÖLOK, Ayberk (Adapazarı-1936). Oyuncu. İlk olarak Ulvi Uraz'ın Dost Oyuncular Topluluğu'nda profesyonel olmuş, buradâ Haldun Taner'in ***Günün Adamı*** adlı oyununda sahneve çıkmıştır. Ondan sonra çeşitli tiyatrolarda çeşitli oyunlarda dikkati çekmiştir. Bunların arasında en önemlilerinden biri Halk Oyuncuları'nda oynanan Erol Toy'un ***Pir Sultan Abdal*** oyunundaki Hızır Paşa rolüdür. Bir ara tiyatroyu bırakmış sonra İzmir Devlet Tiyatrosu'nda tekrar oyunculuğa başlamıştır.

ÇÖLOK, Elif Türkan (Kırşehir-1940). Devlet Konservatuarı'nı 1960 - 61 döneminde bitirdikten sonra bir süre Devlet Tiyatrosu'nda oynamış sonra ayrılarak özel devrimci tiyatrolarda görev almıştır. Bunların arasında Ankara Sanat Önemlidir. Sonra eşi Ayberk Çölok ile İzmir Devlet Tiyatrosu'na girmiştir.

DELİREL, Ziya (Zonguldak-1919). Oyuncu, yönetmen. 1939'da Devlet Konservatuarı'na girip 1944'de bu okulu bitirmiştir. Uzun süre Devlet Tiyatrosu'nda çalışmış, çeşitli oyunlarda oynamıştır; çeşitli oyunları sahneye koymuştur. Cüneyt Gökçer'in Devlet Tiyatrosu'nu yönetim anlayışını eleştirmiş, bir süre tiyatrodan uzak kalmıştır. Ergin Orbey Devlet Tiyatroları Genel Müdürü olunca Ziya Demirel'i Bursa bölümü müdürlüğüne getirmiş, Cüneyt Gökçer tekrar genel müdürlüğe dönünce Ziya Demirel'i de bu görevden almıştır.

DÜMER, Ekrem (İstanbul-1928). Oyuncu. 1924 Yılında Halkevi'nde tiyatroya başlamış sonra gezici topluluklarla sahneye çıkmayı sürdürmüştür. Tevhid Bilge, Aziz Basmacı, Avni Dilligil, Saim Alpago ile İstanbul Tiyatrosu'nda çalışmıştır. Sonra İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş, burada yönetimde görev üstlenmiştir.

ENER, Mümtaz (Muğla-1907). Tiyatro ve sinema oyuncusu. İlk kez İstanbul Opereti'nde sahneye çıkmıştır. Raşit Rıza, Sadi Tek, Muhlis Sabahattin topluluklarında Anadolu turneleri yapmış, kendi adına da oyunlar vermiştir. Sonra İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda, Çığır Sahne, Küçük Sahne, Ulvi Uraz, Oraloğlu gibi özel topluluklarda çalışmıştır.

ERTUĞRUL, Neyire (İstanbul 1903-İstanbul 1943). Oyuncu. Öğretmen okulunu bitirdikten sonra 1925'de darülbedayi'e girerek oyunculuğa başladı. Eşi Muhsin Ertuğrul'un yönettiği oyunlarda büyük başarı kazandı.

EVİNTAN, Ahmet (Kayseri-1917). Oyuncu. 1942 Yılında Devlet Konservatuarı'nı bitirip Devlet Tiyatrosu'na girmiştir. Burada bir çok oyunda oynamıştır. Bunların arasında ***Bizim Şehir, Köşebaşı, Paydos, Elektra, Genç Osman, Gergedan, Hamlet, Andorra, Fizikçiler*** sayılabilir.

FASÜLYECİYAN, Tomas (İstanbul 1843 - İskenderiye 1901). Oyuncu. Amatör topluluklarla sahneye çıktıktan sonra Şark Tiyatrosu'nda profesyonel olmuştur. Bazı topluluklarla Ermenice oyunlar da oynamıştır. Güllü Agop'un Gedikpaşa tiyatrosunda hem oyunculuk hem sahneye koyuculuk yapmıştır. Kendi topluluğuyla Bursa turnesi sırasında Ahmet Vefik Paşa ile karşılaşması tiyatro tarihimiz açısından önemlidir (1879). Burada paşa kendilerine bir tiyatro binası yaptırmış, oyunlarına her yönden yardım etmiştir. 1885'de Bursa'dan dönünce başka topluluklar kurarak çeşitli turnelere çıkmış,

Avrupa'ya gitmiş, İskenderiye'de yoksulluk içinde ölmüştür. *Kılavuz Kadın* adlı bir oyun da yazmıştır.

FERAY, Ayfer (İzmir-1930). Oyuncu. İlk kez filmle oyunculuğa başlamış, sonra tiyatroya geçmiştir. İlk oyunu Haldun Dormen'in *Papaz Kaçtı* adlı oyunudur (1955). Uzun süre Dormen Tiyatrosu'nda oynamış, bir ara kendi adına bir tiyatro da kurmuş, ancak bu uzun süreli olmamıştır.

GELENBE, Tevfik (İstanbul-1931). Oyuncu. Çeşitli topluluklarda oynamıştır. Kendi adına bir toplulukla hafif güldürüler oynamıştır.

GÜLRİZ Sururi (İstanbul-1929). Oyuncu. Tiyatrocu olan Sururi ailesindendir. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nun çocuk bölümünde 1942'de sahneye çıkmıştır. 1955 Yılında Muammer Karaca tiyatrosuna sonra da H. D. Küçük Sahne topluluğuna geçmiştir. Eşi Engin Cezzar'la kurduğu toplulukta bir çok önemli rol oynamış, usta oyunculuğunu kanıtlamıştır. Çeşitli oyunculuk ödülleri kazanmıştır. Kendi toplulukları kapanınca oyunculuğa ara vermiş, 1980 yılında Mehmet Akan'la birlikte yazdığı *Uzun İnce Bir Yol* adlı iki kişilik oyunda tekrar sahneye dönmüştür. Bu oyunda eşi Engin Cezzar'la birlikte oynamıştır.

GÜNAYDIN, Erol (Akçaabat-1933). Oyuncu. İlk kez Cep Tiyatrosu'nda sahneye çıkmış, sonra kapanana kadar H. D. Küçük Sahne topluluğunda oynamıştır. Daha sonra çeşitli tiyatrolarda rol almış, film çevirmiş, reklam sporları hazırlamış, bir çocuk tiyatrosunda yönetici görevi yüklenmiştir.

GÜRMEN, Hüseyin Kemal (İstanbul - 1901). Oyuncu. 1918'de Darülbedayi'e öğrenci olarak girdi. Burada bir süre oynadıktan sonra ayrıldı, çeşitli özel topluluklarda zaman zaman Darülbedayi'e döndü, ayrıldı. Bütün bu topluluklarda çok önemli roller oynamıştır. Son çalışma yeri İ. B. Şehir Tiyatrosu idi.

GÜRZAP, Reşit (İstanbul-1912). Oyuncu. Tiytaroya amatör topluluklarda başladı. Çeşitli topluluklarda bu arada Süreyya operetinde de oynadı. 1934 Yılında İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girdi. Uzun süre burada bir çok oyunda oynadı. Operet, komedi, dram gibi çeşitli türlerdeki oyunlarda üstlendiği rollerde başarı kazandı.

GÜVENÇ, Nedret (İzmir-1930). Oyuncu. Ortaokulu bitirdikten sonra bir süre Devlet Konservatuarı'na gitmiş, sonra İzmir'de Avni Dilligil'in yönetimindeki İzmir Şehir Tiyatrosu'nda sahneye çıkmıştır (1948). 1950'de İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girerek burada çeşitli oyunlarda ve çeşitli filmlerde görev aldı.

HAYKIR, Ragıp Oyuncu, yönetmen. 1917 Yılında Trabzon'da doğmuş, Devlet Konservatuvarı'nı bitirerek Devlet Tiyatrosu kadrosuna katılmıştır. Bu kurumun sahnelediği bir çok oyunda oynamıştır. Bir ara Devlet Tiyatrosu İzmir bölümü müdürlüğünü de yapmıştır.

HEPGÜLER, Muzaffer (İstanbul 1918-İstanbul 1979). Oyuncu. Kadıköy Halkevi'nde amatör başladığı tiyatroculuğu ölünceye kağin sürdürmüştür. 1943 yılında Ses Tiyatrosu'na girmiş, 1945'de ise Muammer Karaca Tiyatrosu'na katılmıştır. 1953'de İstanbul Tiyatrosu'nu kuranlar arasında yer almıştır. Sonra kendi adına kurduğu tiyatroyla çeşitli turneler düzenlemiştir.

HÜN, Agâh (İstanbul-1918). Tiyatro ve Sinema oyuncusu. Devlet Konservatuarı'ni 1942'de bitirmiş, bir süre Devlet Tiyatrosu'nda oyunculuk yapmıştır. 1951 Yılında H. D. Küçük Sahne'ye geçmiştir. Buradan sonra çeşitli özel tiyatrolarda çalışmış, sonunda İ. B. Şehir Tiyatrosu'na geçmiştir. Önemli ve başarılı oyunlar çıkarmıştır.

HÜN, Hadi (İstanbul 1907-İstanbul 1969). Tiyatro ve sinema oyuncusu. Tiyatroya amatör Topkapı Gençler Mahfeli'nda başlamış, 1932 yılında Darülbedayi'e girmiştir. Daha önce çeşitli özel topluluklarda da oynamıştır.

İLSEVER, Üner Oyuncu, yönetmen. 1938 Yılında doğmuş, Devlet Konservatuvarını bitirdikten sonra Devlet Tiyatrosunda oynamıştır. Daha sonra ayrılıp Ankara'da Meydan Sahnesi'nde uzun yıllar çalışmıştır. Sonra İstanbul'a gelmiş, Arena Tiyatrosu'nda oynamıştır. Daha sonra da eşi Sezer Sezin ile birlikte Kadıköy İl Tiyatrosu'nu kurup yönetmiştir. Başarılı oyunlar sergilemesine rağmen tiyatroyu bırakmıştır.

İPEKKAYA, Ani Oyuncu. 1933'de İstanbul'da doğmuş İstanbul Belediyesi Konservatuarı'nda okumuş, amatör topluluklarda, Genç Oyuncular'da oynanmıştır. Sonra Oraloğlu tiyatrosunda profesyonel olmuştur. Arena'da Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda oynadıktan sonra eşi Çetin İpekkaya ile Kadıköy Tiyatrosu'nun kuruluşuna katılmış, Şehir Tiyatrosu'na girmiştir. Çeşitli oyunlardaki başarılarıyla kendini kanıtlamıştır.

İPEKKAYA, Çetin (İstanbul-1935). Oyuncu, yönetmen. Tiyatroya amatör çalışmalarla başlamış, İstanbul Teknik Üniversitesi Tiyatrosu'nda oynadıktan sonra zamanının önemli bir amatör topluluğu olan Genç Oyuncular'ın kurucuları arasında yer almıştır. Sonra profesyonel olarak çeşitli tiyatrolarda oynamıştır. Bu topluluklar arasında Ankara Sanat Tiyatrosu'nun öncesinde kurulmuş olan Arena Tiyatrosu sayılabilir. Çeşitli tiyatrolarda rol aldıktan sonra İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş, burada hem sahneye koyucu hem de ekip sanat yönetmeni olarak çalışmıştır.

KARACA, Mehmet (İstanbul-1900/İstanbul - 1980). Oyuncu. Raşit Rıza topluluğunda tiyatroya başlamış (1927), Muhlis Sabahattin operetinde, Halk operetinde, çeşitli topluluklarda oynamıştır. 1960 Yılında İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş ve uzun süre burada oynamıştır. Eski yapıtlardan derlediği oyunları da vardır.

KARACA, Toto Oyuncu ve dansöz. 1912 Yılında İstanbul'da doğmuştur. Bale dersleri aldıktan sonra sahne yaşamına dansözlükle başlamış, 1930 yılında operet oyunculuğuna geçmiştir. Çeşitli operetlerde oynadıktan sonra İstanbul Tiyatrosu kurucuları arasına katılmıştır. Bu topluluğun her oyununda oynamıştır.

KARAGÖZOĞLU, Şadi Fikret (İstanbul 1881-İstanbul 1941). Oyuncu. Galatasaray Lisesi'nden ayrılmış, 1908 yılında sahne yaşamına girmiştir. Tiyatro geçmişimizin oluşmasında katkısı bulunan önemli bir tiyatrocudur. Amatörlükle giriştiği tiyatro çalışmalarını, 2. Meşrutiyet'in getirdiği görece özgürlük ortamında profesyonel çalışmaya dönüştürmek olanağını bulmuştur. İlk önemli profesyonel çalışması Burhanettin Tepsi topluluğunda olmuştur. Onunla turnelere de çıkmış, Tiyatrolarda iş bulamayınca bir süre memurluk da yapmıştır. Sonra Binemeciyan topluluğunda, Osmanlı Tiyatrosu'nda (1913), Darülbedayi'de oynadı. Çeşitli turne tiyatrolarına katıldı. Kendi Milli Sahne adını taşıyan bir topluluk kurdu. Amacı Türk tiyatrosunu korumak ve geliştirmek olan bir dernek kurdu.

KARAKAYA, Feridun Oyuncu. 1920'de İstanbul'da doğmuştur. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nun çocuk bölümünde başladığı oyunculuğu sonra ana kadroda başarıyla sürdürmüştür. Birçok oyunda oynamış, film çevirmiştir. Canlı, dinamik, fazla ölçü ve biçiye gelmeyen bir güldürü oyuncusudur.

KENTER, Müşvik (İstanbul-1932). Oyuncu. 1956 yılında Devlet Konservatuarı'nı bitirdikten sonra Devlet Tiyatrosu'na girdi. Burada başarılı oyunlar oynadı. Sonra ablası Yıldız Kenter ile birlikte İstanbul'a gelip çeşitli tiyatrolarda, en son da Kent Oyuncuları'nda oynadı (Bak. Kenter, Yıldız).

KESKİN, Erol (İstanbul-1932). Güzel Sanatlar Akademisi tiyatrosunda amatör olarak başladığı oyunculuğu Cep Tiyatrosu'nda H. D. Küçük Sahne'de çeşitli tiyatrolarda

sürdürdü. Sonra İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girdi. Sahneye koyucu ve ekip sanat yönetmeni olarak da çalıştı. *Oppenheimer Olayı, Galile, Marat - Sade* oyunlarındaki rolleri önemlidir.

KÖKNAR, Ergun Oyuncu. 1934'de İstanbul'da doğmuştur. Ünlü oyuncu Sait Köknar'ın (1901 - 1944) oğludur. Teknik Üniversite'de okurken İTÜ tiyatrosunda amatör olarak sahneye çıkmış, sonra arkadaşlarıyla birlikte Genç Oyuncular adlı amatör topluluğu kurarak yönetiminde görev almıştır. Oraloğlu tiyatrosunda reji yaparak profesyonel olmuş, Arena'da, İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda, eşi Suna Pekuysal ile birlikte kendi adlarına kurdukları tiyatroda oynamıştır. Ordu belediyesi'nin oluşturduğu tiyatronun kuruluş çalışmalarını yürütmüştür. Şimdi gazetecilik yapmaktadır.

KURTİZ, Tuncel Tiyatro ve sinema oyuncusu. 1936'da Bahçecik'te doğmuş, İstanbul'daki Gençlik Tiyatrosu'nda *Büyük Allah Brown* adlı oyunla tiyatroya başlamıştır. 1961'de İ. B. Şehir Tiyatrosunda profesyonel olmuş, bundan sonra çeşitli tiyatrolarda oynamıştır. Sonra tiyatrodan sinemaya geçmiş ve son zamanların önemli filmlerinde başarılı oyunlar çıkarmıştır.

KÜÇÜK, M. Kemal (Girit 1901 - İstanbul 1936). Oyuncu ve yazar. Amatör olarak başladığı tiyatro çalışmalarını belli bir noktaya getirdikten sonra 1920 yılında Darülbedayi'e girmiş, burdan ayrılıp çeşitli operetlerde oynamıştır. Bu arada bir çok film de çevirmiştir. Zamanının tutulan bir güldürü oyuncusuydu. Birçoğu oynanmış oyunlar uyarlamalar da yazmıştır. Bunlar arasında *İç Acısı, Bekarlar, Yumurcak, Çocuklara Tiyatro* sayılabilir. Alay Köşkü'nde yürütülen tiyatro kursunda verdiği dersleri *Tiyatro* adlı bir kitapta toplamıştır.

MANAKYAN, Mardiros (İstanbul 1839-İstanbul 1920). Oyuncu, yönetmen. Amatör olarak Ermenice oyunlar oynamıştır. Sonra Şark Tiyatrosu'nda oynamış, çeşitli topluluklara girmiştir. Bunların arasında Güllü Agop'un topluluğu önemlidir. Ama Manakyan'ın asıl önemi 1888 yılında Şehzadebaşı'nda kurduğu Osmanlı Dram Kumpanyası'dır. 30 Yıl yaşayan bu topluluk tiyatro tarihimize yön veren bir güce erişmiştir.

MAY, Şevkiye Oyuncu. Asıl ününü operetlerdeki oyunlarıyla sağlamıştır. 1933 Yılında İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş, 1952'de ayrılıp gene operetlerde ve özel tiyatrolarda oynamıştır. 1963'de Şehir Tiyatrosu'na dönmüştür.

MORAL, Şaziye Oyuncu. 1903'de Kırcaali'de doğmuş, sahneye çıkınca, müslüman kadınların sahneye çıkması yasak olduğundan kovuşturmaya uğramıştır. 1924 Yılında İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girmiş, burada başarılı oyunlar oynamıştır.

NECMİOĞLU, Tuncer Oyuncu. 1936'da Diyarbakır'da doğmuş, İ. Teknik Üniversitesi'nde okurken İTÜ tiyatrosunda oynamış, sonra okulu bırakarak profesyonel tiyatroculuğu seçmiştir. Birçok tiyatroda çalışmıştır. Oyunları arasında *Fareler ve İnsanlar, Übü, Gizli Ordu, Samanyolu, Mezarsız Ölüler, Pir Sultan Abdal* sayılabilir.

OFLUOĞLU, Mücap (İstanbul-1920). İ. B. Şehir Tiyatrosu çocuk bölümünde oyunculuğa başladı. Sonra çeşitli topluluklarda oynadı, Şehir Tiyatrosu'na dönüp Muhsin Ertuğrul'un uzaklaştırılmasıyla birlikte ordan ayrıldı. Bir ara kendi adına bir topluluk kurdu. Sonra gene Şehir Tiyatrosu'na döndü.

ORALOĞLU, Lale (İzmir-1924). İstanbul'da Üniversitede okurken bir ara Konservatuvara da gitmiştir. Küçük Sahne'de profsyonel oyunculuğa başlamıştır. Bu arada çeşitli filmler de çevirmiş, çesitli topluluklarda oynamıştır. Kendi adına ilk topluluğu 1961 yılında kurmuştur.

ÖNAL, Yıldırım Oyuncu. 1931'de İzmir'de doğmuş, 1953 yılında Devlet Konservatuvarı'nı bitirmiştir. 1960 Yılına değin bu kurumda önemli roller oynayarak usta bir oyuncu olduğunu kanıtlamıştır. Sonra özel tiyatrolarda çalışmış, zaman zaman tiyatrodan uzak kalmıştır. Düzensiz ve yıpratıcı yaşamı, sanat gücünü olumsuz yönde etkilemiştir.

ÖZCAN, Gazenfer, (İstanbul-1931) Oyuncu. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda çeşitli oyunlarda ün kazanmış, sonra özel tiyatrolara geçmiştir. Sonra Şehir Tiyatrosu'na dönmüş, sonunda kendi gibi Şehir Tiyatrosu'nda oyuncu olan eşi Gönül Ülkü ile birlikte adlarını taşıyan tiyatrolarını kurmuşlardır. Burada hafif, eğlendirici oyunlarla seyircinin ilgisini çekmektedirler.

ÖZDOĞRU, Nüvit (İstanbul 1925). Oyuncu, yönetmen, yazar, çevirmen, Amerika'da öğrenim yaptıktan sonra yurda dönünce İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girerek sürekli burada çalışmıştır. Oyuncu ve yönetmen olarak belli bir tutarlılık içinde başarılı kompazisyon rollerinde tanınmıştır. Yönetmenliği de aynı tutarlılık içindedir. Öte yandan yaptığı oyun çevirileri çeşitli tiyatrolarda oynanmış, ona çeviri ödülleri kazandırmıştır.

ÖZSOY, Yaşar, (Bitlis 1902 - İstanbul 1961). Oyuncu. Öğretmen Okulu'ndan ayrılıp 1917 yılında sahneye çıktı. Özel tiyatrolarda çalıştıktan sonra Darülbedayi'e girdi. Bu kuruluşta karışıklık başlayınca bir çok oyuncu gibi o da ayrıldı, özel tiyatrolarda çalıştı, sonra gene Şehir Tiyatrosu'na döndü. Yumuşak, kendine özgü oyunculuğuyla ün kazandı.

PEKUYSAL, Suna, Oyuncu. İstanbul'da doğdu. İ. B. Şehir Tiyatrosu'nun çocuk bölümünde oyunculuğa başlayıp (1948) gittikçe gelişen bir ustalık kazandı. Filmleri yanında Şehir Tiyatrosu'ndan fazla ayrılmadı. Bir ara eşi Ergun Köksal ile birlikte kendi adlarına bir topluluk kurdular. Bu topluluktaki Necati Cumalı'nın *Nalınlar* sergilemesi, özgünlüğü ve yorumu bakımından önemliydi. Sonra gene Şehir Tiyatrosu'na döndü. Bir güldürü ustası olmasına karşın, çeşitli rollerde başarı kazanmıştır.

PİŞKİN, Halide, (Tiran 1906 - İstanbul - 1959). Oyuncu. Şadi'nin Milli Sahnesi'nde ilk kez sahneye çıktı. 1925'de Darülbedayi'e girdi. Muhsin Ertuğrul'un sahnelediği Musahipzade Celal'in oyunlarında dikkatleri çekti, ün kazandı. Darülbedayi'den ayrılıp özel topluluklarda, operetlerde oynadı. 1944'de Şehir Tiyatrosu'na döndü.

POYRAZOĞLU, Ali, Oyuncu, Robert Kolej'okumuş, sonra tiyatroya geçmiştir. Devlet Tiyatrosunda, çeşitli tiyatrolarda oynamış, Pirandello'nun *Ağzı Çiçekli Adam* oyununu Türkçeye çevirmiştir. Sonra kendi adına, daha sonra da Korhan Abay'la birlikte adlarını taşıyan bir topluluk kurarak tiyatro çalışmasını sürdürmüştür.

RONA, Aliye, (İstanbul - 1916). Halkevi'nde amatör olarak çalıştıktan sonra Ses Opereti'nde profesyonel oldu. İzmir, Şehir Tiyatrosu'nda, Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda, İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda oynadı.

RONA, Zihni, Oyuncu. 1906'da Edirne'de doğmuş, Darülbedayi'de ilk kez sahneye çıkmıştır. Çeşitli tiyatrolarda oynadıktan sonra Şehir Tiyatrosu'na dönmüş ve burada bir çok başarılı oyun oynamıştır.

SAMAKO, Reşit Rıza, Tiyatro tarihimizde önemli yeri olan bir oyuncudur. 1890'de İstanbul'da doğmuş liseden sonra Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görürken 1908 yılında *Vatan - yahut - Silistre*'de sahneye çıkmıştır. Bundan sonra çok çeşitli topluluklara girip çıkmış, turneler yapmıştır. Darülbedayi'de Eliza ile birlikte başarılı bir çift oluşturdular. İkisinin oyunları çok beğenilirdi.

SEREZLİ, Metin, Oyuncu yönetmen. 1934'. İstanbul'da doğmuş Gençlik Tiyatrosu'nda amatör olarak tiyatroya başlamıştır. 1959 Yılında Haldun Dormen topluluğunda profes-

yonel olmuş ve kapanana değin bu toplulukta çalışmıştır. Sonra bir ara Altan Erbulak'la birlikte kendi adını taşıyan tiyatroyu kurmuş ve toplumsal gelişmeye koşut başladıkları tiyatro, zamanla bu değişime ayak uyduramadığı için kapanmıştır.

SEREZLİ, Nisa, Oyuncu, çevirici, 1928'de İstanbul'da doğmuş, 1955'de Haldun Dormen'de profesyonel olmuştur. Bu toplulukta oynadığı oyunlarla dikkati çekmiş, sonra eşi Tolga Aşkıner'le birlikte kendi adlarına kurdukları tiyatroda sürekli oynamıştır. Bu tiyatroda, hafif, toplum sorunlarına değinmeden güldürü amaçlayan oyunlar sergilemektedir.

SONKU, Cahide, Tiyatro ve sinema oyuncusu. 1919'da Yemen'de doğmuş, İstanbul'da çeşitli tiyatrolarda oynamıştır. Özellikle 1940-50 evresinde oyunculuğunu kabul ettirmiştir. *Cyrano de Bergerac, Yayla Kartalı* en ünlü oyunları arasındadır.

TEDÜ, Suavi, Tiyatro ve sinema oyuncusu. İstanbul'da 1915'de doğmuş, çeşitli tiyatrolarda, genellikle de Şehir Tiyatrosu'nda oynamıştır. Döneminin beğenilen oyuncusuydu. 1959'da ölmüştür.

TEPSİ, Burhanettin, Oyuncu. Tarsus'ta 1828'de doğmuş öğrenimini Galasaray'da ve Fransa'da yapmıştır. Babıali'de memurluk yaparken Fransa'ya kaçıp tiyatroyla ilgilenmiş, 1908 meşrutiyetinden sonra yurda dönmüş, inandığı tiyatroyu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak Fransız etkisindeki oyunculuğunu seyirci yadırgamıştır. Bir çok yabancı oyunu çevirmiş, uygulamış ilk kez Türkiye'de sahnelemiştir. Yurt dışında da çok turne yapmış, 1947 yılında Türkiye'de ölmüştür.

TOPRAK, Işık, Oyuncu. 1939 Yılında doğmuş, Devlet Konservetuarı'nı bitirmiş bir süre bu kurumda çalıştıktan sonra Ankara Sanat Tiyatrosu'na geçmiştir. *Godot'yu Beklerken, Gizli Ordu, Mezarsız Ölüler* oyunlarında başarı kazanmıştır. Sonra gene Devlet Tiyatrosu'na dönmüş, Yücel Erten'in sahneye koyduğu Bretolt Brecht'in *Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı* adlı oyundaki Ui (Hitler) rölüyle başarısını yinelemiştir (1979-80).

TUNÇTAN, Çoşkun, Oyuncu, yönetmen. Devlet Konservatuarı'nda öğrenim görmüş, sonra rejisörlük eğitimi için Fransa'ya gitmiştir. Jean Vilar'a asistanlık yapmıştır. Orada yerleşmiş ve bir bölge kültür merkezinde yöneticisi olmuştur.

YALMAN, Tunç Oyuncu, yazar, yönetmen. İngiltere ve Amerika'da tiyatro çalışmaları yapmış, zaman zaman yurda dönüp çeşitli tiyatrolarda oyunlar sahneye koymuştur. Haldun Dormen Tiyatrosu'nda, Şehir Tiyatrosu'nda yaptığı çalışmalar sayılabilir. Son olarak Amerika'dan gelip Devlet Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *Othello* oyunu başarısızlığa uğramıştır (1979).

YENERSU, Işık Oyuncu. 1942 yılında doğmuş, 1963 yılında Konservatuvarı bitirerek Devlet Tiyatrosu'na girmiştir. Burada bir süre çeşitli oyunlarda oynadıktan sonra ayrılmış özel tiyatrolarda başarı kazanmıştır. Sonra gene Devlet Tiyatrosu'na girerek buradaki çeşitli oyunlarda da gittikçe gelişen bir oyunculuk çizgisine ulaşmıştır. Son olarak oynadığı *Söz Veriyorum* adlı oyundaki rolüyle çeşitli oyunculuk ödülleri kazanmıştır (1979).

ZOBU, Vasfi Rıza (İstanbul-1902). Oyuncu, yönetmen. 1921'de sahneye çıkmış, yakın zamanlara değin çok fazla oyunda oynamış, güldürü oyunculuğunda başarı kazanmıştır. Yaşamında özel tiyatrolardaki çalışmaları bulunmakla birlikte, uzun zaman Şehir Tiyatrosunda etkinlik göstermiş ve bu kurumdan emekli olmuştur. Bir ara Şehir Tiyatrosu'nun yönetim kurulunda da görev almıştır. Emekli olduktan sonra Devlet Tiyatrosu'nda konuk yönetmen olarak Musahipzade Celal'in bir oyununu sahneye koymuştur. Oyunculuk yanında çeşitli oyun çevirileri de yapmıştır.

ORALOĞLU, Burçin (İstanbul-1941). Oyuncu, yönetmen. Levent Koleji'nden sonra sahneye profesyonel olarak ilk kez 1954 yılında Küçük Sahne'de çıktı *(Godot'yu Beklerken)*. Sonra çeşitli özel tiyatrolarda çalıştı, 1963'de İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girdi. Burada çeşitli oyunlarda oynadı. 1974 Yılında Muhsin Ertuğrul'un Şehir Tiyatrosu'na genel sanat yönetmeni atandığı zaman İ.B.Ş.T. yönetim kurulu üyeliğine getirildi. Muhsin Ertuğrul'un ayrılmasından sonra 1976'da Harbiye, 1977'de Kadıköy bölümü ekip sanat yönetmenliği yaptı. Bu arada sahneye koyuculuk da yaptı. Cengiz Gündoğdu'nun iki oyunundaki rejisiyle *(Sapak, Karar 71)* sahneye koyucu olarak da beğeni kazandı.

TAYGUN, Ali Oyuncu, yönetmen. Robert Koleji Yüksek Okulu Yabancı Diller bölümünü bitirdikten sonra aldığı bursla Amerika'da Yale Üniversi şi'nde yöneticilik öğrendi, master yaptı. Amerika'da profesyonel tiyatroculuk yaptıktan sonra yurda dönüp çalışmalarını sürdürdü. İ. B. Şehir Tiyatrosu'na girdi ve burada çeşitli oyunları sahneye koydu.

TAYGUN, Meral Oyuncu. 1965 Yılında Arnavutköy Kız Koleji'ni bitirip eşi Ali Taygun'la birlikte Amerika'ya gitti. O da Yale Üniversitesi'nde okudu. Sınıf atlayarak bu okulu bitirdi. Amerika'da çalıştıktan sonra yurda dönünce bir süre Kent Oyuncuları'nda ve sonra başka sahnelerde oyunculuk yaptı. Özellikle Nazım Hikmet'in yapıtından Vasıf Öngören'in derleyip sahneye koyduğu *1941 - 1942'den İnsan manzaraları* adlı gösteride büyük başarı kazandı. Ankara Sanat Tiyatrosu'nda genç Nazım Hikmet'in *Ferhat ile Şirin* adlı yapıtında görev üstlendi.

S. Günay Akarsu

Türkiye'de Seçimler: Türkiye'de bugüne değin, Osmanlı devleti dönemi de içinde olmak üzere, çeşitli seçim yöntemleriyle parlamento üyelerini belirlemek amacıyla 23 genel, 8 kez de senato yenileme seçimleri ile çeşitli dönemlerde milletvekilliği ara seçimi yapıldı. Ayrıca yerel yönetim organlarını belirlemek üzere çeşitli tarihlerde belediye başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, il genel meclisi üyeliği, mahalle ve köy muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri yapıldı.

Türkiye'de batılı anlamda ilk seçim, Tanzimat'tan sonradır. «İdare-i Vilâyet Kanunu» gereğince yapılan ilk seçimlerde, yerel organlar seçildi (1868). «Şûrâyı Devlet» adıyla ilk Danıştay kurulduğunda (1868) bu kurulun üyelerinin seçtikleri kişiler, başkent İstanbul'a gelerek ilkel bir parlamento oluşturdular. Daha sonra I Meşrutiyetin ilânı üzerine yapılan geçici bir talimat gereğince iki dereceli seçim yapılacağı zaman, Şûrâ-yı Devlet üyeleri ikinci seçmen sayıldı.

I. Meşrutiyet döneminde ilk kez yasama organı üyeleri seçildi (1877). Kanun-u Esasî gereğince kurulması öngörülen Meclis-i Umumî'nin Mebusan Meclisi bölümünü belirlemek ve halkın temsilcilerinin bu meclise yer alması amacıyla yapılan bu seçimler için bir «seçim yasası» o zaman henüz çıkmamıştı. O dönemin hükümeti 130 kişiden az olmak üzere «mebus» seçileceğini bildirdi ve her eyaletin seçilecek mebus sayısı saptandı. Bu ilk seçimde halk oy kullanmadı. Vilâyet meclisleri mebusları belirleyip başkente gönderdiler. İstanbula gelen mebus sayısı ancak 117'yi buldu ve halk bu seçime karşı ilgisiz kaldı. İlk seçimlerden sonra Meclis-i Umumî Dolmabahçe sarayında Abdülhamit'in okuttuğu bir söylev ile açıldı (19 Mart 1877). Birinci Meclis, Sultan Hamit'e ters düştüğü için dağıtıldı ve aynı yöntemle ikinci bir Meclis-i Mebusun seçildi. Bu meclis, Türkiyede ilk seçim yasasını hazırladı. Bu meclisin de ömrü uzun sürmedi; bir mebus Osmanlı—Rus 93 savaşı felâketinden padişahın da sorumlu olduğunu ileri sürünce Padişah Meclis-i Mebusanı kapattı. (Şubat 1878).

TÜRKİYE'DE

Bundan sonraki seçimler, ikinci Meşrutiyetin ilânından sonra yapılabildi. Elde hazır bir Seçim Yasası da vardı ve bu yasa uygulandı. Bu yasaya göre seçmenler, ikinci seçmenleri (müntahib-i sânî) seçecekler, ikinci seçmenler de mebusları belirleyecekti. Her 50 bin erkek nüfus için bir milletvekili seçilecekti. kadınlar seçim konusunda dikkate alınmamıştı. Mebusların görev süresi 4 yıl olarak saptanmıştı. Mebus seçilebilmek için Türkçe okuma yazma bilmek koşulu yeterli görülmüş, seçmen yaşı olarak 18 yaş saptanmıştı. II. Meşrutiyetin ilk seçimi, 1908 yılının Aralık ayında yapıldı. Seçimler yasada her yerde aynı gün yapılması zorunluğu belirtilmediği için tüm Osmanlı ülkesinde aynı gün yapılamadı. Her il kendisine göre bir gün saptayıp o gün seçim yaptı. Öyle ki Trabzon mebusları seçilip İstanbul'a geldiklerinde kent daha seçime hazırlanıyordu. 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti başlıca parti olarak katıldı. İttihat - Terakki'ye karşı ilk muhalif parti Ahrar (Hürriyet) partisi adıyle kuruldu. 1908 seçimi ile oluşan Meclis-i Mebusan 1912 yılına kadar görevini sürdürdü. Meclis-i Umumî'nin diğer bölümü Ayan Meclisinin tüm üyeleri ise Padişah tarafından seçiliyordu. II. Meşrutiyetin ilk meclisi, 18 Ocak 1912'de feshedildi.

31 Mart irtica olayı üzerine İttihat ve Terakki Partisi iktidarı tam olarak eline aldı. Ahrar Fırkası yerini, türdeş olmayan bir yapıdaki Hürriyet ve İtilâf Fırkasına bıraktı (1911). 1912 yılında yapılan ve seçim tarihine «sopalı seçimler» olarak geçen mebus seçimlerinde İttihatçılar, kendilerini silâh ve kaba kuvvetle seçtirdiler. 1912 Meclisi görevini sürdüremedi. Bu Mecliste 272 mebus vardı ve bunların ancak 6'sı muhalif idi. II. Meşrutiyetin ikinci Meclisi, muhalefetin baskısı üzerine yeni seçimlerin yapılması için bir İrade-i Seniye ile feshedildi (4 Ağustos 1912). Balkan Savaşının başlaması üzerine de seçimler bir irade-i seniye ile ertelendi (12 Ekim 1328 - 1912), Devlet işlerinin yeni Meclis-i Mebusanın toplanması için öngörülen 1 Mayıs 1330 (1914) tarihine kadar, daha sonra Ayan ve Mebusan Meclislerinin onayına sunulmak üzere, geçici kanunlarla görülmesi kabul edildi.

İttihat ve Terakki Partisinin mutlak diktatörlüğünü kurması üzerine, uzun süreden beri yapılamayan yasama organı seçimleri yapılabildi. Mebusan Meclisi toplantı süresi iki ay olmak üzere açıldı (1 Mayıs 1330 1914). Toplantı dönemi çeşitli kereler uzatılarak Birinci Dünya Savaşının sonuna dek sürdü.

Mütareke ilânından sonra yeni padişah Vahdettin, II. Meşrutiyetin üçüncü meclisini feshetti (21 Aralık 1334 1918). Ali Rıza Paşa'nın 1335 tarih ve 247 sayılı «Mebusan intihabatına mahsus kararname» ile mebus seçimleri yapıldı, fakat seçim sonuçlarından hoşnut olmayan padişah Vahdettin yeni Meclisin açılmasını mümkün olduğunca geciktirdi. II. Meşrutiyetin dördüncü Mebusan Meclisi ancak 12 Ocak 1920'de toplanabildi. İstanbul'un İtilâf devletleri ordularınca işgali üzerine bu Meclis dağıtıldı (16 Mart 1920).

Son Osmanlı Meclisinden sürgüne gönderilmekten kurtulanlar Ankara'ya geldiler ve yeniden Anadolu illerinden seçilen temsilcilerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı (23 Nisan 1920). İstanbul'un işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine, Mustafa Kemal bir «Seçim Talimatı» hazırladı (19 Mart 1920), bütün ülkede yapılacak seçimlerde seçilenlerin oluşturacağı, olağanüstü yetkilere sahip, bir Meclis toplanması çağrısında bulundu. Seçimler, Osmanlı devletinin seçim yasasına göre yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili genelgede seçilecek kimselere «mebus» denilmemişti. Bu seçimlere seçim yasası gereğince katılacak olan ikinci seçmenlerden başka, belediye meclisi, vilâyet ve liva idare meclisi ve müdafaai hukuk üyeleri katılacaktı. Seçimlerin mümkün olan en kısa zamanda tamamlanması her kazadaki seçimlerin, livalar ve vilâyetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde yapılmaları, Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelenlerin de bu meclise üye olarak katılabilecekleri kararlaştırıldı.

1920 seçimleri bazı illerde ciddiye alınmamış, hattâ direnme ile karşılaşmıştır. Maraş, Urfa, Elaziz, Diyarbakır ve Trabzon illerinde seçimleri yaptırmak güçlükle mümkün olabilmiştir. Özellikle Trabzon bu seçimlere hiç taraftar değildi. Trabzon'da 1920 seçimleri XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Trabzon Valisini Trabzon Tümen Komutanı Rüştü Bey'in aracılığıyla sıkıştırması ile yaptırılabildi. Bütün çabalara karşın, seçimler Meclisin toplanma günü 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamadı. Her livadan çıkacak üye sayısına göre, (İstanbul Meclisinden katılacaklar dışında) 169 milletvekilinin 23 Nisan günü Meclise katılması gerekir iken, İstanbul'dan gelenlerin de katılması ile ancak 120 üye ile Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Yeni Meclisin ilk birkaç ayı yeni katılan milletvekillerinin meclise takdimi ve mazbatalarının incelenmesi işlemleri ile geçti. Meclisin mevcudu zamanla artarak 1920 yılı ortalarında 206'yı buldu (12.8.1920). Birinci Meclisin üye sayısı 300 olarak kabul edilmektedir. TBMM'de ilk kuruluşta parti ve gruplar yoktu. Sonradan Tesanüd grubu, İstiklâl grubu, Müdafaai Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Zümresi gibi gruplar ve fraksiyonlar belirdi (1921).

Birinci TBMM, Büyük Zafer'den sonra feshedildi (Nisan 1923). Birinci Meclisteki solcu ve islâmcı grupları tasfiye etmek amacıyla yapılan 1923 seçimlerinde «9 umde (ilke)»lik bir programla seçimlere katılan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu İkinci Mecliste mutlak üstünlüğü sağladı. Bu grup, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) adını aldı. (9.9.1923).

İkinci dönem (1923 1927), Üçüncü dönem (1927 1931), Dördüncü dönem (1931 1935), Beşinci dönem (1935 1939), Altıncı dönem (1939 1943), Yedinci dönem (1943 - 1946) Milletvekili seçimleri iki dereceli, açık oy ve gizli sayım esasına göre yapıldı. Bu dönemde CHP dışındaki partiler (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka) milletvekili genel seçimlerine katılamadılar. Milletvekilleri adaylarını CHP merkezi saptıyordu. Bunlardan Serbest Fırka, halk yığınlarında beliren hoşnutsuzluğun bir anlatımı olarak 1930 yerel seçimlerinde bir çok il merkezinde (belediye başkanlığı seçiminde) CHP'ye büyük fark yaptı. Serbest Fırkanın feshedilmesinden sonra, seçimi kazanan bu kişiler istifa ettirildi ya da belediye seçimleri feshedilip yenilenmesi kararlaştırıldı.

Tek dereceli sistemle (milletvekillerinin halk tarafından doğrudan seçilmesi sistemiyle) yapılan ilk genel seçim 21 Temmuz 1946 seçimleri oldu. Açık oy - gizli sayım ilkesinin uygulandığı bu seçimlere CHP'den başka yeni kurulan Demokrat Parti de katıldı. Seçimlerde büyük yolsuzluklar yapıldığı söylendi. Bu seçimlerde CHP 396, DP 62, Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazandılar. Bu seçim sıkıyönetim altında yapılan çok partili ilk seçim niteliğinde olup, DP yandaşlarının baskı altında tutulduğu, mazbataların ve oy puslalarının değiştirildiği bir seçimdi. 36 ile ait seçimlere itiraz edildi. DP seçimden sonra «protesto mitingleri» düzenledi.

Bu aradaş 1 Eylül 1946'da yapılmış bulunan yerel seçimlerde (il genel meclisleri seçimi) usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle DP 56 ilçede seçimden çekildi. Şubat 1947'de yapılan muhtar seçimlerinde de DP baskıdan yakındı. Nisan 1947'de dört ilde yapılan milletvekili ara seçimine DP gücünü göstermek için katılmadı; gerçekten bu seçimlere katılma oranı son derece düşük oldu. 17 Ekim 1948 ara seçimlerinde de katılma oranı % 10 dolayında kaldı.

1950 yılında kabul edilen yeni bir se-

çim yasası ile seçimlerin yargıçların gözetimi altında yapılması ilkesi benimsendi. Ayrıca gizli oy - açık sayım ilkesi de getirildi. 14 Mayıs 1950 milletvekilliği genel seçimi ile iktidar değişti. 4.241.393 oy alan DP 408 milletvekili, 3.176561 oy alan CHP ancak 69 milletvekilliği kazandı. 1946 seçimlerinde nisbî çoğunluk sistemi uygulanmışken, 1950 seçimlerinde çoğunluk sistemi uygulanması ilginçtir (5.6.1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu; 16 Ocak 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu...)

1950 seçimleri bürokratik nitelikte bir kadronun iktidardan uzaklaştırılması yerine büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisi koalisyonunun gelmesini ifade ediyordu.

DP iktidara geçtikten sonra yapılan belediye seçimlerinde de DP büyük zafer kazandı, 600 küsur belediyeden 560'ını DP'liler kazandılar (3 Eylül 1950). İl genel meclisi seçimlerinde DP'liler ezici bir çoğunluk elde ettiler (5 Ekim 1950).

DP iktidara geldikten sonra muhalefeti tasfiye etmek ve temel hak ve özgürlükleri yoketmek politikası gütmeye başladı. Boşalan milletvekillerini doldurmak üzere on yedi ilde yapılan ara seçimlerinde DP 15, CHP 2 üyelik kazandı (16 Eylül 1951). Bu ara seçimlerin özelliği her iki partinin de dinsel temaların işlenmesine ağırlık vermesidir.

2 Mayıs 1954 milletvekili genel seçimlerinde DP rekor düzeyde oy topladı. Oyların % 58'ini alan DP, meclisteki üyeliklerin % 93'ünü (503) üye elde etti. CHP ise oyların % 34'ünü almasına karşın meclisteki üyeliklerin % 5,5'unu (31 üye) elde edebildi. 1950 seçimlerinde 1 milletvekili kazanan Millet Partisi, 1953'de DP tarafından kapatıldıktan sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi adiyle yeniden kurulup seçimlere katıldı % 4,8 oranında oy alarak beş milletvekili çıkardı. Bu milletvekillerinin hepsi de Kırşehir ilinde seçilmişti. DP, Kırşehir halkını cezalandırmak için bir yasa çıkarıp, Kırşehir'i ilçeye dönüştürdü.

1954 genel seçimlerinden sonra DP, muhalif partilerin seçimlerdeki olanaklarını önemli ölçüde yokeden yasa değişikliğine girişti. 1954 Kasımında yapılan muhtar seçimlerinde, DP 33 bin, CHP 7 bin muhtarlık kazandı. *Ulus* gazetesi seçimlerde muhalefete baskı yapıldığını bildirdi 13 Kasım 1955'de yapılan belediye seçimlerini CHP ve CMP boykot ettiler. DP oy kaybına uğradı. 8 ilde bağımsız adaylar, iki ilde Köylü partisinin adayları kazandı. Bu seçimlerden sonra DP parçalandı, DP'den ayrılanlar Hürriyet Partisi'ni kurdular.

Siyasal-toplumsal bunalımın artması üzerine DP iktidarı genel seçimleri öne alma kararı verdi (11 Eylül 1957). DP, muhalif partilerin seçimlerde işbirliği yapmalarını engellemek amacıyla yeni bir seçim kanunu çıkardı (13 Eylül 1957). Bütün çabalarına karşın DP, 27 Ekim 1957 seçimlerinde büyük bir oy kaybına uğradı (5.151.500'den 4. 372.621'e düştü). DP % 47'3 oranında oy toplayabildi, 610 milletvekilliğinden 419'unu kazandı. CHP,seçim öncesinde iktidara geliyormuş gibi bir izlenim yaratmasına karşın, geçerli oyların ancak %40'6'sını (3.753.136) alarak 173 milletvekili; Hürriyet Partisi 350. 597 (% 3,8) oy alarak 4 milletvekilliği ve Cumhuriyetçi Millet Partisi 652.064(%7) oy alarak 4 milletvekilliği kazandı. Muhalefetin «güçbirliğinin» sağlanmış bulunması durumunda, DP'nin seçimler sonunda iktidardan düşeceği anlaşılıyordu.

1957 seçim kampanyası çok sert geçti. Sonuçların ilânından sonra da bir çok şehirlerde DP iktidarına karşı büyük gösteriler yapıldı. Seçimlerde birçok usulsüzlük yapıldığı anlışıldı. Muhalif vatandaşlar, kütüklerin düzenlenmesi sırasında kendi adlarının listelere geçirilmediğini iddia ettiler. Bazı yerlerde bu itirazlar yerinde görüldü. Örneğin, Diyarbakır il seçim kurulu Diyarbakır il seçimlerinin yenilenmesi kararını aldı. DP iktidarının çabaları ile seçimlere ilişkin itirazlar bastırıldı.

1957 seçimleri DP'nin parlamenter demokrasiyi tasfiye sürecinin de başlangıcı oldu. Seçimle iktidara gelen DP, seçimle iktidardan gitmemek için her çareye başvurdu. Bu arada yapılması gereken 1958 yerel seçimleri ve ara seçimler DP iktidarınca yaptırılmadı.

27 Mayıs 1960 hareketi ile DP diktatörlüğünün yıkılmasından sonra yapılan ilk seçimler, yeni Anayasayı hazırlayacak Kurucu Meclisin Temsilciler Meclisi bölümünün seçimidir. Bu seçim doğrudan halk tarafından yaptırılmayıp çeşitli organ ve kurullarca yapıldı. DP 1960'da mahkeme kararı ile katıldığından, kalan iki siyasal parti (CHP-CKMP) Temsilciler Meclisine üye verdiler (CHP : 49 - CKMP : 25). (Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu Kanun no-158, 13 Aralık 1960 - Resmî Gazete : 16 Aralık 1960). Bu kanun gereğince seçilen Temsilciler Meclisinde CHP ağır basıyordu ve bu meclis MBK ile birlikte Kurucu Meclis'i oluşturuyordu. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de açıldı. Kurucu Meclis, yeni Anayasa ile birlikte Milletvekillerinin ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçilmelerine ilişkin seçim yasalarını da kabul etti. 1961 Milletvekilliği genel ve Senato seçimlerinde bu yasalar uygulandı. Başlangıçta Millet Meclisi üyelerinin «nisbî temsil»le (D'Hondt sistemi), Senato üyelerinin de az değiştirilmiş bir «çoğunluk sistemi»yle seçilmesi kararlaştırıldı.

1961 seçimlerine dört parti katıldı: Demokrat Parti'nin mirasını paylaşma kavgasını sürdüren Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi ile CHP ve CKMP. CHP, bu seçimlerden önce ezici çoğunlukla iktidara geleceğini ilân etmişti. Oysa seçim sonuçları CHP'nın gerilediğini ve DP'nin mirasını paylaşan partilerin ilerlediğini ortaya koydu.

Nisbî temsil sistemine göre yapılan milletvekili genel seçimleri sonunda: CHP 3. 724.752 oy (% 36,7) alarak (173); AP 3 527.435 oy (% 34,8) alarak 158; YTP 1. 391.834 oy (% 13,7) 65 CKMP 1.415.390 oy (%14) oy alarak 54 milletvekilliği kazandılar. Çoğunluk sistemine göre yapılan senato seçimlerinde ise CHP 3.734.285 (% 36,1) oy almasına karşın sadece 36 senatör kazanırken, AP 3.560.675 (% 34,5) oyla 71 senatörlük kazandı. CKMP 1.350.892 (% 12,5) oyla 16 senatörlük, YTP ise 1.401. 637 (% 13) oyla 27 senatörlük kazandılar. 1950'de 9, 1954'de 10, 1957'de 2 milletvekili çıkaran Bağımsızlar, 1961 milletvekili ve senatör seçiminde sırasiyle 81.732 (% 0,8) ve 39.558 (% 3,9) oy aldıkları halde üyelik kazanamadılar.

1961 seçimleri, 27 Mayıs'ta devrilen güçlerin etkinliklerini halk katlarında sürdürdüklerini gösterdi. MBK'nin izni ile 1961 başında kurulan partilerden Memleketçi Parti ile Türkiye İşçi Partisi bu seçimlere katılamadılar. Seçimler sonunda ortaya çıkan parlamenter tablo, ülkedeki sınıfsal güçlerin gerçek durumunu yansıtmıyordu.

Emekçi sınıf partilerinin seçime katılma olanağı bulunamamıştı.

1961 milletvekili ve senato genel seçimi, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra Sıkıyönetim altında yapılan ikinci genel seçim (birincisi 1946 seçimi) oldu.

Bu arada dikkati çeken bir başka nokta da, seçimlere katılma oranının giderek düşmesidir. 1950'de % 89,3; 1954'de % 88,6 1957'de % 76,6 olan katılma oranı, 1961'de tekrar % 81'e kaadr yükselmişse de, sonraki seçimlerde bu oran % 50'ye doğru giderek azalacaktır.

Demokrat Parti'nin 1954'den sonra yaptırmadığı yerel seçimler, yine bir Sıkıyönetim döneminde yapıldı (17 Kasım 1963). Giderek güç yitiren CHP'li iktidar Talât Aydemir ayaklanması nedeniyle ilân edilmiş Sıkıyönetime rağmen, 1963'de geriledi. İktidarda bulunan CHP-YTP-CKMP toplam olarak iki milyondan fazla oy yitirdi. Katılma oranının %75,5'u bulduğu 1963 il genel meclisi seçimlerinde AP 4.264.327 (% 45,87), CHP 3. 437.149 (%36,97), YTP 605.709 (%6, 51), Bölükbaşı'nın tekrar 1962 yılında kur-

duğu Millet Partisi 289.083 (%3,1) Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 261.427 (%2,81), Bağımsızlar 402.272 (%4,3) ve Türkiye İşçi Partisi 10 ilde katıldığı bu seçimde 35.507 (%0,38) oy aldılar. Bu seçimlerin önemi, Türkiye'de ilk defe bir sosyalist partinin seçimlere katılması, gerici propagandanın yoğunlaştığı olağanüstü güç koşullarda 10 ilde (Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep, İçel, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Niğde il genel meclisi, belediye başkanlığı ve belediye meclisi üyeliği seçimlerinde oy toplayabilmesi ve radyodan halka hitap edebilmesiydi.

1963 yerel seçimleri, AP'nin, DP'nin mirasına dayanarak iktidara doğru gittiği, CHP'nin gerilediği sonucunu verdi. Seçimlerden sonra CHP-YTP-CKMP hükümeti dağıldı, yerini CHP - Bağımsızlar hükümetine bıraktı. Bu seçimlerde başka ülkelerde siyasal partilerin çoğalması ve oyların bölünmesi sonucunu veren nisbî temsil sisteminin Türkiyde iki partili bir sisteme doğru gelişmeyi sürdürdüğü görüldü. Bunun üzerine CHP seçim kanunlarında değişiklik yaptı. 1964 Senato (Grubu) üçte bir yenileme seçimleri nisbî temsile göre yapıldı.

1964 üçte bir senato yenileme seçiminde 50 senatör seçildi. Seçim yine Sıkıyönetim altında yapıldı. Türkiye İşçi Partisi, 15 ilde örgütlenemediği gerekçesiyle bu seçimlere katılmaktan alakondu. AP-CHP-CKMP ve YTP ile Bağımsızların katıldığı bu seçime katılma oranı ancak % 60'ı bulabildi. Seçimlerden AP, % 50,3 (1.385.655) oy alarak 30 senatörlük kazanarak çıktı. CHP geçerli oyların % 40,8'i olan 1.125.783 oyla 19 senatörlük kazandı. 83.4000 (%3) oy alan CKMP ve 96.427 (% 2,5) oy alan YTP senatörlük kazanamazken, 64.498 (%2,3)ov alan bağımsızlar bir senatörlük kazandılar. Bu seçimden sonra TBMM'de AP, toplam üye bakımından birinci parti durumuna geldi. CHP - Bağımsızlar koalisyonu iyice zayıflayarak düşme noktasına yöneldi.

CHP, nisbî temsil sistemi ile dahi iktidardan düşeceğini anlayınca «Millî Bakiye sistemi» adiyle bilinen yeni bir seçim sistemini Meclisten geçirdi (13 Şubat1965). Yeni secim yasası, her iki meclisin ulusal artık (Millî bakiye) sistemivle seçilmesini, adayların bir ön-seçimle belirlenmesini, partilerin ayrı ayrı oy puslaları bastırmayarak birlesik oy pusulasivle seçimlere katılmasını kabul edivordu. 1965'de kabul edilen Sivasal Partiler Yasasına göre AP-CHP-CKMP-YTP ve MP yarım milyondan iki buçuk milyona kadar varan «hazine yardımı» aldılar. Türkive İşçi Partisi 1961 secimlerine katılmadığı ve Mecliste grubu bulunmadığı için «hazine yardımı» alamadı.

CHP'nin hesabına göre, millî bakiye sisteminde CHP-CKMP-MP ve YTP güçlenecek, AP ise zayıflayacaktı. Katılma oranının % 71'3 olduğu 10 Ekim 1965 seçimleri, bu hesabın yanlış olduğunu gösterdi. Suat Hayri Ürgüplü hükümeti döneminde yapılan bu seçimler, AP'yi tek başına iktidara getirdi. Geçerli oyların % 52,9'unu (4.921.235) alan AP, 36'sı millî bakiyeden olmak üzere 240 milletvekilliği kazandı. CHP, bir önceki genel seçimlere göre bir milyondan fazla oy yitirdi, 2.675.785 (% 28,7) oy alan CHP,ancak 134 milletvekili çıkarabildi. 582.704 oy (% 6,3) alan MP 31; 346.514 (% 3,7) oy alan YTP 10;208.696 oy alan (% 2,2) Türkeş'in CKMP'si 11 milletvekilliği kazandı. 1965 seçiminin en önemli özelliği, Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin burjuva partileri blokuna karşı girdiği seçim mücadelesinde 54 ilde 276.101 oy (%3) alarak 15 milletvekilliği kazanması ve Mecliste bir grup kurarak, başta İşçi sınıfı olmak üzere tüm emekçi sınıf ve katmanların sesini TBMM'de duyurmaya başlamasıdır.

1966 yılında B grubu illeri üçte bir Senato yenileme seçimi yapıldı. Katılma oranının % 56,2'ye düştüğü bu seçimler, Millî Bakiye sisteminin uygulandığı tek senato seçimi oldu. AP ve CHP'nin oy yüzdeleri artarken, TİP hariç küçük partilerin oy oranları azaldı. 52 senatörlükten 35 'ini 1.688.316 (%56.9) oy alan AP, 13'ünü 877.066 (%29,6) oy alan CHP aldı. CKMP-MP-TİP ve YTP millî bakiyeden birer senatörlük kazandılar.

1966 üçte bir senato yenileme seçimlerinden sonra AP'nin durumu güçlenirken, MP ve YTP bunalım geçirdi, bu partilrin genel başkanları istifa ettiler, CHP ise, 1965 seçimleri öncesinde işlediği «Ortanın Solu» Politikasının başarılı olamadığını ileri süren parti içi muhaliflerin IV. Olağanüstü kongreden sonra ayrılmasıyla parçalandı. CHP'nin Senato'da 32, Mecliste 101 sandalyesi kaldı (1967).

1967 yılında yapılması gereken yerel seçimler 1968 yılına ertelendi. 1968 yılında üçte bir senato (A grubu) yenileme seçimleri boş milletvekillikleri için ara seçimi ve yerel seçimler bir arada yapıldı.

1968 Senato üçte bir yenileme seçiminde AP'nin gerilediği dikkati çekiyordu. 38 senatör çıkarmasına karşın AP'nin oy oranı 1964'ten sonra ilk kez % 50'nin altına düştü. % 49'9 oranında 1.656.802 oranında oy alan AP, bu seçimlerde önce muhtemel oy kaybını hesaplayarak küçük partileri meclislerden silmek için CHP ile anlaşarak seçim yasalarını değiştirdi, Millî Bakiye sistemi kaldırıldı, Barajlı D'hondt sistemi kabul edildi; Anayasa mahkemesine yapılan itiraz sonununda D'Hondt sisteminin barajlılık özelliği ispat edilince, 1968 seçimlerinde barajsız D'hondt sistemi uygulandı. Halen de bu sistem yürürlüktedir.

CHP' 1968 seçimlerinde gerilemesini sürdürdü: %27,1 oranında 899.444 oy alan CHP ancak 13 senatörlük kazanabildi. Bu seçimlere ilk kez katılan Güven Partisi % 8'6 (284.234) oy alarak 1 senatörlük, MP ise % 6 (200.737) oy alarak 1 senatörlük kazandılar. Oy oranı yükseldiği halde TİP senatör çıkaramadı (% 4,157.062). Türkeş'in CKMP'si de geriledi ve %2 (66.232) oy alabildi, senatör çıkaramadı. Bağımsızlar 1966 ve 1968 senato seçimlerinde bir varlık gösteremediler Boş milletvekillerini AP kazandı. (5 milletvekili).

1968 yerel seçimlerinde: a) İl genel meclisi seçimlerinde: AP, 4.470.87 (%49,1); CHP 2.542.824 (%27,9); GP 603.268 % 6'6); MP 318.804 (%3'5); TİP 248.152 (%2,7); CKMP 90.816 (%1'1); YTP 65. 595 (%0,7), Türkiye Birlik Partisi (149. 832 (%1,6) ve Bağımsızlar 622.708 (%6,8) oy aldılar; (b) Belediye Başkanlığı seçimlerinde: AP: 1.509.774, CHP: 995.963, GP: 102.402, MP : 58.400, TİP :54.061, BP : 30.730 CKMP : 31.390 YTP: 15 988, Bağımsızlar : 430.978 oy aldılar. (c) Belediye Meclisi üyeleri seçiminde : AP: 1.402.522, CHP : 1.005.731, GP: 124.952, MP : 96 310, TİP 53.291,BP : 34.758,CKMP : 43. 163, YTP : 22.180, Bağımsılar : 70. 292 oy aldılar. Büyük şehir belediyeleri APnin elinde kaldı Bununla birlikte 1968 seçim sonuçları, günümüzde de sürüp giden toplumsal-ekonomik-siyasal rejim bunalımının ilk işaretlerini vermiştir. AP'nin sermayeci sınıflar içinde sağladığı birlik, bu yıldan itibaren dağılmağa başlamış; rejime müdahale eğilimleri de yine bu yıldan sonra gelişmeğe yüz tutmuştur.

1969 yılında yapılan milletvekilliği genel seçimi, katılma oranının % 64,3'e düştüğü, seçim oldu (12 Ekim 1969). AP % 46'5 APve CHP'nin büyük oy kaybına uğradığı bir (4.229.712) oy aldığı halde meclisteki sandalyelerin % 57'sini kazandı. CHP ise % 27,3 (2.487.006) oy alarak meclisteki üye sayısının % 32'sini oluşturan 143 milletvekiliği kazandı. Diğer partilerden sadece Güven Partisi grup kuracak sayıda (15) milletvekilliği kazandı 597.818 oy alan GP % 6'58 oranında oy aldı BP 254.695 (% 2,8) ovla (8); MP 292.961 (% 3,22) oyla 6; MHP 275.091 oyla (% 3,03) (1) milletvekilliği kazandı. Türkiye İşçi Partisi, parti içi çekişmeler nedeniyle, (67 ilin tamamında katıldığı) bu seçimlerde gerile-

di. 243.631 (% 2,7) oy toplayan TİP, sadece İstanbul'dan 2 milletvekilliği kazanabildi. YTP ise 197.929 % 2,18) oyla 6 milletvekilliği kazandı 1969 seçimi YTP'nin ve TİP'in (eski TİP'in katıldığı son genel seçim oldu. 1969 seçimlerinde bağımsızlar büyük ölçüde başarı kazandılar. Düzen Partilerinden umudu kesen yarım milyondan fazla seçmen, (511.0333%5,62) 13 milletvekilliğini bağımsız adaylara kazandırdılar. Ayrıca, seçimlere katılmayan seçmenlerin sayısı (5.272.517), en çok oy alan parti olan AP'in oylarından bir milyon daha fazlaydı (1. 042.805). Parlamentonun işlevini yitirdiğini gösteren bu sonuçlardan sonra, «Parlamento Dışı Muhalefet» adıyla bilinen birtakım girişimler başladı, darbeci, muhtıracı, eğilimler boy attı. Yine bu seçimler, AP'nin ve sermayeci blokun parçalanması sürecini geliştirdi. Millî Nizam Partisi (25 Ocak 1970) ve Demokratik Parti (18 Aralık 1970) AP'nin tabanının küçülmesine yol açan örgütler olarak siyasal sahnede belirdiler. 1969 genel seçimlerinden sonra siyasal-toplumsal-ekonomik bunalım sertleşti, 41 AP'li milletvekilinin bütçede red oyu vermesi üzerine Demirel istifa etti (13 Şubat 1970). Üçüncü Demirel kabinesi (1970-1971) ancak Birlik Partisi'nden yapılan oy transferi ile kurulabildi. 1969 seçimlerinden sonra CHP'de içten bölünmeye başladı. Nihat Erim ve yandaşları CHP genel sekreteri Ecevit'e karşı mücadeleye giriştiler. Erim ve yandaşları, CHP'nin yenilgilerini «Ortanın-solu», «Demokratik Sol» gibi radikal sözlere bağlıyorlardı.

1970 yılı Haziranında yapılması gereken (C grubu üçte bir senato yenileme seçimleri, AP ile CHP'nin anlaşması üzerine ertelendi. 1971 rejiminin araya girmesi nedeniyle bu seçimler, ancak 1973 yılındaki genel seçimlerle birlikte yapılabildi. 1927 yılında yapılması gereken yerel seçimler de 12 Mart rejiminin baskısıyla ertelendi. Bu seçimler de 1973 Aralığında yapılabildi.

12 Mart rejimi döneminde, boşalan bazı belediye başkanlıkları için yapılan yerel seçimlerde, AP'nin birçok yerde seçimleri kazanması üzerine 12 Martçılar 1973 yılına kadar seçim yapılmasını yasakladılar.

12 Mart rejiminin aşılmasını sağlayan, yakın tarihin en önemli genel seçimlerinden biri 14 Ekim 1973 seçimleri oldu. Toplumsal muhalefetin sözcülüğü rolünü üstlenen CHP, soldaki tüm oyları toplayarak birinci parti durumuna yükselirken AP bir önceki seçime oranla bir milyondan çok oy yitirdi. Bu seçime ilk kez katılan DP ve MSP önemli başarılar sağlayarak dördüncü ve üçüncü sırada yer aldılar.

1973 genel seçimleri, işçi sınıfı partisinin katılamadığı seçimlerdir. Bu nedenl CHP işçi sınıfı partisine gitmesi gereken oyları da topladı. 3.570.83 (%33,3) oy alan CHP 185; 3.197.897 oy alan (% 29,8) AP 149; 1.275.02 (% 11,9) oy alan DP 45; 1. 265.771 (% 11,8) oy alan MSP 48 milletvekili çıkardılar. 12 Mart rejiminde «hükümet partisi» olmanın avantajı ile seçimlere giren ve 12 Mart döneminde Satır'ın Cumhuriyetçi Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi sıfatını da alan Güven Partisi, 564.343 (% 5,3) oy alarak 13 milletvekilliği kazandı. MHP oylarını arttırmayı sürdürdü (362.208-%3,4) ve milletvekilliği sayısı üçe çıktı. Birlik partisi ve Millet Partisi tümüyle eridi. % 1,1 (121. 759) oranında oy alabilen Birlik Partisi, ancak genel başkanını Meclise gönderebildi. Cemal Turalı'lı yeni Millet Partisi 62.377 (% 0,6) oy alabildi ve meclis dışında kaldı. Bağımsızlar da % 2,8 (303.218) oy alarak 6 milletvekilliği çıkardı. Katılma oranı biraz yükselerek % 66,8'i buldu (11.223. 843).

1973 yılında (C grubu illeri) Senato üçte bir yenileme seçimi de yapıldı 10 Ekim 1971'de yapılması gereken bu seçimler Anayasanın geçici 12. maddesiyle 14 Ekim 1973'e ertelenmişti. İstanbul'un da içinde bulunduğu illerden 52 senatör seçildi. CHP 25, AP 22, MSP 3, CGP 1 ve Bağımsızlar da 1 üyelik kazandılar. Bu seçimlere katılma oranı % 65,3'ü buldu. Sonuçlardan sonra AP, Senatoda gerilediği; CHP, 12 Mart döneminde sayısı 19'a kadar düşen senatör sayısını arttırdı. DP ise senatörlük kazanamadı.

Aynı yılın 9 Aralık gününde yapılan yerel seçimlerde CHP'nin yükselişi devam etti. CHP il genel meclisi seçimlerinde 3.708.687 oyla %37,1 oranına yükselirken AP de 3. 232.365 oyla % 32,3'e yükseldi. Diğer partiler CGP-DP-MP-MSP-TBP bu seçimlerde gerilediler. Belediye Başkanlığı seçimlerinde CHP % 39,3 (1.715.901) ve AP % 33,9 (1.481.225) oy aldılar. Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük illerin belediyeleri CHP'ye geçti. CHP, Türkiye çapında yerel yönetimlerde önemli mevziler kazandı. Belediye Meclisi üyeliği seçimlerinde de CHP 1.627.433 (% 41,6) ve AP 1.385.427 (% 35,4) oy kazandılar. Diğer partiler bu seçimde de 14 Ekim sonuçlarına oranla gerilediler.

14 Ekim ve 9 Aralık 1973 seçimlerinden sonra iktidar değişti. AP - CGP koalisyonu (Naim Talu hükümeti) yerine Ecevit başkanlığındaki CHP - MSP koalisyonuna bıraktı (25 Ocak 1974). Bu ortaklık aynı yıl içinde (18.9.1974) dağıldı ve yerini Sadi Irmak, daha sonra da Birinci Milliyetçi Cephe (AP - MSP CGP-MHP) ortaklığına bıraktı.

1975 (B grubu illeri) Senato üçte bir yenileme seçimleri, bir anlamda Birinci MC için «test» işlevini gördü. Bu seçimlerde 1966'da seçilen senatörler yenilendi. Üç boş senatörlükle birlikte 55 senatör seçildi. CHP 2.281.470(%43,37) oy aldığı halde 25, AP ise 2.147.026 (% 81) oyla 27 senatörlük kazandılar. MSP % 8,85(465.731) oyla 3 üyelik kazanırken gerileyen DP % 3,14(165. 170) oyla üyelik kazanamadı. DP oylarının AP'ye dönmeye başladığı anlaşıldı. MHP-TBP ve bağımsızlar da senatörlük kazanamadılar. 6 boş milletvekilliği için yapılan seçimlerde AP 5, CHP 1 üyelik kazanabildiler.

1975 senato üçte bir ve milletvekili yenileme seçimleri CHP'nin umduğu sonuçları getirmedi. MC partileri oy konumlarını koruduar AP 1969'dan sonra yitirdiği oyları toplamaya devam ettiğini gösterdi. CHP, senatoda birinci durumuna geçemedi. Bu seçimde, «yeni TİP» CHP'yi destekledi.

1977 genel seçimleri en çok sayıda seçmenin (15.358.210) katıldığı seçimler oldu. 1977'de yapılması gereken seçimler öne alındı CHP ve AP'nin anlaşma üzerine 16 Ekim 1977'de yapılması gereken seçimler öne alındı ve 5 Haziran 1977'de yapıldı. Birinci MC'nin tükenme noktasına geldiği bir dönemde, bu seçimlerin erkene alınması bir anlamda ikinci ve üçüncü MC'lerin de kurulmasına yardımcı oldu. Seçimlerin Ekim 1977'de yapılması halinde, CHP'nin tek başına, 226'yı aşan bir çoğunlukla Millet Meclisinde iktidar olması muhakkak gibiydi. AP lideri Demirel, bu seçimlere «CHP'yi tek başına iktidara getirmemek» taktiği ile girdi bu taktiğinde başarılı oldu. CHP'nin tek başına iktidara gelme hesapları tutmadı 1975 senato üçte bir seçimlerine oranla oy yüzdesi gerileyen CHP'-% 41,4 oranında 6.136 171 oy alabildi ve ve 213 milletvekili çıkardı. AP, eski (199) düzeyini tutturamamkla birlikte DP'yi eriterek oyunu erttırdı: 5.468.202(% 36,9) oy alan AP 189 üyelik kazandı. Gerileyen MSP % 8,6(1.269.918) oyla 24; oylarını üç misli arttıran MHP % 6,4 (951.544) oyla 16 milletvekili çıkardılar. CGP % 19'a geriledi ve 277. 713 oyla 3 milletvekilliği kazanabildi. Eriyen ve biten DP, ancak Faruk Sükan'ı seçtirebildi: 274.484 oy alan DP. % 1.9'a düştü. TBP de eridi ve % 0,4 (58.540) oy aldı milletvekilliği kazanamadı. Seçimlere (eski TİP'in mirasçısı sıfatıyle giren) yeni TİP 15 ilde 20.565 (% 0.1) oy alabildi ve milletvekili çıkaramadı. Bağımsızlar, % 2,5 (370. 035) oyla 4 milletvekilliği kazandılar.

1977 üçte bir (A grubu) senato yenile-

me seçimi ile 1968de seçilmiş senatörler yenilendi. 22 ilde 50 senatörlük için yapılan seçimlerin sonucunda CHP 2.037.875 (%42, 3) oyla 28; AP 1.842.396 (% 38,3) oyla 21; ve MSP de 402..702 (% 8,4) oyla 1 senatörlük kazandılar. MH-DP-CGP ve Bağımsızlar senatör çıkaramadılar. Yeni TİP, bu seçimlere katılmadı. Senato yenileme seçimlerinde 5.010.677 seçmen oy kullandı, katılma oranı % 73,8'i buldu.

1977 milletvekili ve üçte bir senato yenileme seçimlerinden sonra birinci MC hükümti düştü. CHP, bir azınlık hükümeti kurdu (21.6.1977). Bu hükümet güvenoyu alamadı (3.7.1977). Demirel başkanlığında kurulan ikinci MC (AP-MSP-MHP ortaklığı) (21.7.1977), Mecliste çoğunluğu sağlayarak güvenoyu alabildi (1.8.1977). İkinci MC döneminde yapılan 11 Aralık 1977 yerel seçimleri, ikinci MC'nin sonunu getirdi.

Katılma oranının % 62,2 olduğu 1977 il genel meclisi seçimlerinde katılma oranının düşüklüğü nedeniyle tüm partilerin oyları geriledi. CHP 5.148.172 (% 41,8), AP 4.565.332 (% 37,1), MSP 843.597 (% 6,9) MHP 820.212 (% 6,7). Bağımsızlar 610. 213 (% 5), DP 124.260 (% 1), CGP 74. 532 (% 0,6), TİP 64.825 (% 0,5) TSİP 29.249 (%0,2), TBP 28.519 (% 0,2) ve SDP 3.756 (% 0,0) oy topladılar. Bu seçimlerde Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ve Sosyalist Devrim Partisi bir varlık gösteremediler.

11 Aralık 1977 belediye başkanlığı seçimlerinde CHP 2.682.282 (% 45,6) AP (2. 221.600) (% 37,8), MSP 279.767 (4,7), MHP 239.943 (% 4), DP 36.985 (% 0,6), CGP 23.695 (% 0,4), TİP 12.123 (% 0,2), SDP 5.575 (% 0,1), TBP 4.019 (% 0,06), TSİP 8.261 (% 0,2), Bağımsızlar 357.903 (% 6,1) oy aldılar. 67 il merkezinden 42'sinin belediye başkanlığı CHP'de, 15'i AP'de, 1'i MSP'de, 4'ü MHP'de, 3'ü bağımsızlarda kaldı. Belediye başkanlığı seçimine katılma oranı ancak % 52,5 olabildi.

Belediye Meclisi üyeliği seçimine katılma oranı % 53,9 oldu. CHP 2.663.642 (% 46,8), A 2.148.885 (% 37,8), MSP 315. 733 (% 5,5), MHP 302.831 (% 5,3), Bağımsızlar 108.034 (% 1,9), DP 51.411 (% 0,9), CGP 40.587 (% 0,7), TBP 23. 506 (% 0,4), TİP 15.992 (% 0,2), TSİP 6.417 (% 0,1) ve SDP 3.280 (% 0,05) oy elabildiler CHP, yerel yönetimlerde mutlak ağırlık sahibi oldu.

1977 genel seçimlerinden sonra CHP, Millet Meclisi'nde ve Senatoda birinci parti durumuna geldi. 1977 yerel seçimlerinden hemen sonra da AP'den 12 milletvekilinin ayrılması ve ikinci MC hükümetinin gensoru ile düşürülmesi (31.12.1977), 1977 yerel seçimlerinin dolaylı bir sonucunu oluşturdu. 1977 yerel seçimlerinde büyük bir oy artışı sağlamamakla birlikte CHP, kendi dışındaki partilerden (CGP ve DP) ve Bağımsız milletvekillerinden aldığı destekle, üçüncü Ecevit kabinesi biçiminde yeniden iktidara geldi (5.1.1978).

Üçüncü Ecevit hükümeti mecliste küçük bir çoğunluğa dayanıyordu; 1978 yılı Eylül ayında Feyzioğlunun hükümetten istifası ile başlayarak Meclis'teki çoğunluğunu yitirmeye başlad . Bu hükümetin izlediği yanlış ekonomik - toplumsal ve siyasal strateji nedeniyle, MC partileri yitirdikleri seçmenlerini yeniden kazanmaya başladılar. CHP ağırlıklı hükümet döneminde yapılan boş belediye başkanlığı seçimlerinde AP büyük başarılar kazandı.

1964, 1966, 1968, 1973, 1975 ve 1977 üçte bir senato yenileme seçimlerinden sonra yedinci üçte bir senato yenileme seçimi 14 Ekim 1979'da yapıldı. Boşalan 5 milletvekilliği için de ara seçimi bu tarihte yapıldı. 5 milletvekilliğinin tamamını AP kazandı. 50 senatörlükten 33'ünü AP, 12'sini CHP, 4'ünü MSP, 1'ini de MHP kazandı. Bu seçimlerde CHP önemli ölçüde geriledi AP ise önemli ölçüde oy kazandı. Seçimlere katılma oranı % 70'i geçti. Bu seçimlerde 32 senatörlük ve 5 milletvkili kazanmayı hesaplayan AP, bu hedefine erişti. AP % 46,83 oranında 2.215.053 oyla 33 senatörlük CHP % 29,14 oranında 1.378. 224 oyla 12 senatörlük çıkarırken MSP 459. 040 (% 9,7) oyla 4, MHP 312.243 (% 6,6) oyla 1 senatörlük kazandılar. CGP'nin oyları arttı: 117.749 (% 2,49) oy alan CGP senatörlük kazanamadı Solu temsil ettiklerini iddia eden partiler (SDP-TBP-TİP-TSİP) senatörlük kazanamadılar.

10 Bağımsız senatör adayı ise toplam 63.093 (% 1,33) oy toplarken İstanbul bağımsız senatör adayı Beria Onger'in 20 bin küsur oy alması dikkati çekti. SDP 33.548 (% 0,71), TBP 55.774 (% 1,18),), TİP 33. 720 (% 0,71) ve TSİP de 62.105 (% 1, 31) oy aldılar. Bazı gosist grupların «seçimi boykot» çağrıları genelde etkisiz kaldıysa da bir-iki ilde AP'nin senatörlük kazanmasına yardımcı oldu.

5 milletvekilliği için (Edirne - Konya - Aydın - Manisa - Muğla'da) yapılan ara seçimlerinde AP % 54,05 (676.900), CHP 367.317 (% 29.33), MSP 92.932 (% 7, 42), MHP 67.154 (% 5,36), CGP 21.593 (% 1,73), SDP 7.677 (% 0,61) TBP 4290 (% 0,34), TİP 7315 (% 0,59), TSİP 6735 (% 0,54) ve 1 bağımsız 297 (% 0,03) oy aldılar.

1979 üçte bir senato yenileme seçimi ile milletvekili ara seçimine DP, AP'yi desteklemek amacıyla katılmadı. CHP dışındaki sol (SDP hariç) bu seçimlerde 215.000 dolayında oy toplayarak önemli bir gelişme kaydetti. Sol kesimin oyları önceki seçime oranla yalnız İstanbul'da 65.000 arttı. Gerçek solun oylarında Türkiye ölçeğinde bir ilerleme görüldü. İşçi sınıfının tarihsel partisinin yasadışı ilân edildiği ve seçimlere katılmak hakkından yoksun bırakıldığı bu seçimler, aslında CHP dışındaki solun gerçek gücüne ilişkin tahmin ve varsayımlarda bulunmaya yetecek sonuçlar veremedi. 1979 seçimleri, CHP'nin bir milyona yakın oy yitirdiğini gösterdi. CHP, kendi öz - seçmenini bile sandık başına götürmekten âciz kaldı. Bu seçimler, sağ - sosyal demokrat CHP yönetiminin de iflâsını belgeledi. Bu seçimlerde edmokratik - devrimci güçlerin cephe ve eylem birliği politikasının kısmen de olsa yaşama geçirilmeye başlandığı izlendi. Parlamentonun 1973 - 1979 döneminde sola kayan ibresi ilk kez bu seçimlerde az da olsa sağa kaydı. Bu seçimler, seçmenin tercihlerinin billûrlaşmadığını ve bir önceki seçimde sola oy vermiş bir seçmenin daha sonra sağa oy verebilceğini de gösterdi. 1979 seçimlerinden sonra egemen güçler, açık faşist bir diktatörlüğe kadar uzanan baskıcı iktidar almaşıklarını halka dayatabilmek için gerekli parlamenter çoğunluğu elde etmiş oldular.

Ender Kâmil Boyacı

Türkiye'de Sinema, Başlangıç Dönemi (1914 1921). 1895 yılında Paris'te hareketli fotoğrafların ak perde üstüne yansıtılmasıyla sinematografi başladı. Sinemanın bulucuları Lumière Kardeşler'in görüntü yönetmenleri, doğu ülkelerine yaptıkları gezilerde Rusya, Mısır, Beyrut Suriye ile birlikte İstanbul ve İzmir'de de belgesel filmler çektiler. Bu arada Sigmund Weinberg adlı bir Romanya yahudisi yurdumuza yerleşerek tanıtıcı film gösterimlerine başladı. Böylece 1896 sonları ile 1897 başlarında Pera'daki «Sponeck» birahanesi ile, Şehzadebaşı'nda «Fevziye Kıraathanesi»nde ilk projeksiyon denmeleri yapılırken, Osmanlı sarayında da Fransız hokkabazı Bertrand, ülkesinden getirdiği birkaç parça filmi padişah ve çevresindekilere gösteriyordu. Gösterimler birbirini izledi. Pera'da zaman zaman kiralanan büyükçe salonlarda hareketli resmin ilk örnekleri art arda sıralanıyordu. Ama sürekli bir sinema salonunun açılması için tam onbir yıl geçmesi gerekecekti. Nitekim kendisini bu yeni buluşun çekiciliğine günden güne daha çok kaptıran Sigmund Weinberg, Tepebaşı'nda «Pathé» adını verdiği salonad ilk sürekli sinemacılığı gerçekleştirdi. Aradan dört yıl geçince Türkiyenin

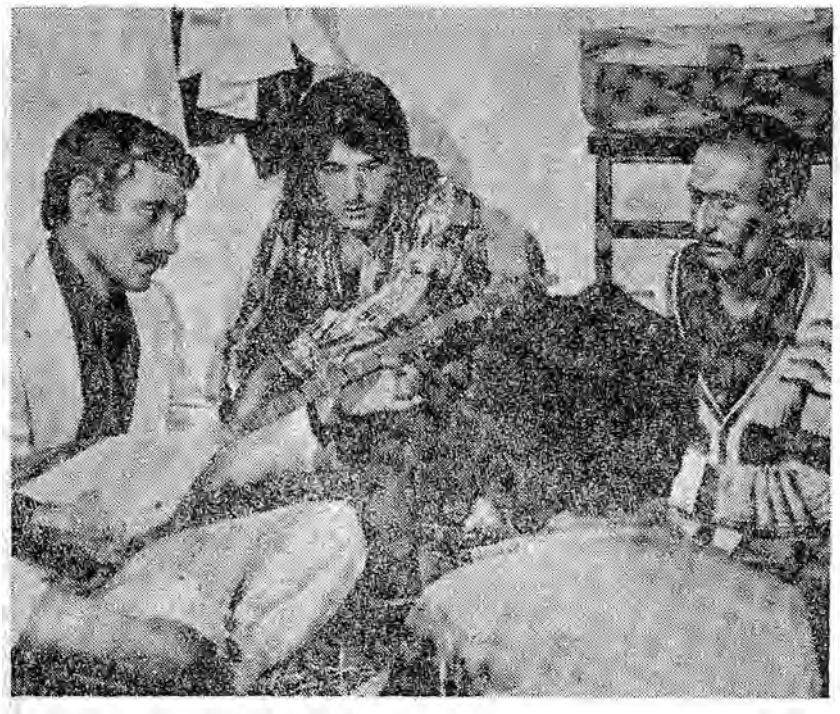

Yılmaz Güney'in «Arkadaş»ından bir görünüm

ikinci büyük kenti İzmir'de bir yerleşik sinema açılacak, bunu iki yıl sonra (1914) Pera'da iki, İstanbul yakasında üç profesyonel sinema salonu izleyecekti.

Aynı yılın kasım ayında, hiç sinemacısı olmayan bir ülkede ilk Türk filmi çevrilecekti: ***Ayastefanostaki Rus Abidesinin Yıkılışı.*** Bu beş dakikalık belgesel filmi Ali Fuat (Uzkınay) adında yirmialtı yaşında bir yedeksubay çekmişti. Fizik - kimya öğrencisi Ali Fuat, aynı zamanda İstanbul Sultanisinde memurluk yapıyordu. Okuldaki arkadaşı öğretmen Şakir (Seden, sonradan Kemal Film'in kurucusu) ile gönüllerini sinemaya kaptırmışlardı. Böylece daha 1910 yılında okulda sinema gösterimleri için Sigmund Weinberg'ten aygıt satın aldırmışlar sağladıkları filmleri öğrencilere göstermeğe başlamışlardı. 1914 Ağustosunda seferberliğin ilân edilmesiyle Ali Fuat, yedeksubay olarak silah altına alındı. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na katılmak üzereydi. Doksanüç savaşından kalma Ayastefanos'taki (Yeşilköy) Rus anıtının askerler tarafından dinamitlenerek yıkılması kararlaştırılınca olayın filme çekilmesi de uygun görüldü. Bu amaçla Viyana'dan film teknisyenleri de getirtildi. Ancak ulusal duyguların ağır basması, bu işlemin bir Türk tarafından yapılmasını gerektirecekti. Viyanalı filmciler Ali Fuat'a alıcı aygıtın nasıl kullanılacağını hemen öğrettiler. Böylece 14 Kasım 1914 Cumartesi günü ilk filmimizin çekimi yapıldı.

1915 yılında sinema alanındaki en önemli olay, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın buyruğuyla Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin kurulmasıdır. Buranın müdürlüğüne Weinberg, yardımcılığına da Ali Fuat atandı. O yıl sinema dairesinin çalışmaları kısa belgesellerden ibaret kalacaktır. Temel amaç ordunun savaş hazırlıklarını görüntülerle saptamaktı. 1916'da Weinberg ile Ali Fuat, uzun süreli bir yapıntı (fiction) filmi çevirmeği düşündüler. Arşak Benliyan tiyatrosunda ilgi çeken ***Leblebici Horhor*** adlı oyunu uygun gördüler. Tiyatrodaki sanatçıların katılmasıyla başlayan çekim, büyük rol oynayan birinin ölmesiyle yarım kaldı. Ertesi yıl aynı tiyatronun oynadığı ***Hikmet Ağanın İzdivacı*** (Molière'in Zor Nikâhı'ndan uyarlama) oyununun çekimine giriştiler. Belli başlı roller Ahmet Fehim, Behzat Butak, İ. Galip Arcan ve Kemal Emin Bora gibi Türk sanatçılarına verildi. Çekim sırasında cephelerde kızışan savaş üzerine oyuncuların çoğu askere alındı. Romanya uyruklu Sigmund Weinberg de sinema dairesi müdürlüğünden uzaklaştırıldı. Yerine getirilen müdür yardımcısı Ali Fuat, savaş belgelerini hazırlamayı sürdürecek ancak bir yıl sonra ***Himmet Ağanın İzdivacı***'nı tamamlayabilecekti (1918).

1917'de Müdafaai Milliye Cemiyeti de bir sinema kolu kurmuştu. Orada görüntü yönetmenliğine başlayan Kenan (Erginsoy) adında genç bir teknisyen haber filmleri çekmeye koyuldu. O günlerde yirmibir yaşında olan Sedat Simavi sinemaya gittikçe artan bir ilgi duymaya başlamıştı. Müdafaai Milliye Cemiyeti başkanını uzun film yapımına kandırdı. Divanyolunda kurulan stüdyoda (şimdiki Sağlık Müzesi) ilk Türk yapıntı filmini yönetip tamamlamak Sedat Simavi'ye nasip oldu. Mehmet Rauf'un sahne oyunundan uyarladığı ***Pençe***, evlilik ve serbest aşk karşılaştırmaları yapan bir güldürüydü. Arkasından ikinci uzun filmi ***Casus***'u da yazıp yönetti. Simavi 1918 yılında ***Sultan Selim-i Salis*** filminin çekimine başladı. Ama aksilikler birbirini kovaladı. Önce görüntü yönetmeni Kenan ile aralarında anlaşmazlık çıktı, sonra da Mondros mütarekesinin imzalanmasıyla cemiyet kapatıldı ve film bir daha tamamlanmamak üzere yarım kaldı.

Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin elindeki aygıtlar 1919 yılında kurulan Malul Gaziler Cemiyeti'ne verilmişti. Buranın yönetimine, uzmanlık için Almanya'ya gidip dönmüş olan Ali Fuat getirildi. Ulusal kırırdanışları izleyen derneğin en ünlü çalışması ***Sultanahmet Mitingi***'dir. (1919). 1921'e kadar ikisi uzun, üçü de kısa beş film çevrildi. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanından alınan ***Mürebbiye*** (1919 ile Yusuf Ziya Ortaç'ın oyunundan alınan ***Binnaz***'ı (1919) yaşlı tiyatro oyuncusu Ahmet Fehim yönetmişti. Üç kısa film, Şarlo'dan esinlenmiş güldürü tipi Bican Efendi'nin serüvenlerini anlatıyordu. Başoyuncu Fikret Şadi (Karagözoğlu), hem senaryoları yazmış, hem de filmleri yönetmişti: ***Bican Efendi Vekilharç*** (1921), ***Bican Efendi Mektep Hocası*** (1921), ***Bican Efendinin Rüyası*** (1921).

Muhsin Ertuğrul İşe Başlıyor (1921 1928) 1892 doğumlu Muhsin Ertuğrul, henüz onyedi yaşındayken tiyatroya adım attı. 1916'da ilk kez gittiği Berlin'de, tiyatrodan çok sinemayla ilgilendi. Alman filmlerinde dekorculuktan, küçük roller oynamaya kadar her türlü işi yaparak sinemayı yakından tanıdı. 1919'da orada Nabi Zeki ile kurdukları Stambul Film firması adına Samson (Istırap)'u çevirerek yönetmenliğe başladı. 1920'de de Alman yapımcılar için iki film yönetmek olanağını buldu: Stuart - Webb ortaklığı adına ***Kara Lale Bayramı*** ve ***Şeytana Tapanlar***

Almanya'dan İstanbul'a döndükten sonra bir büro açıp film yapımına girişmeğe çalıştı. Maddi olanakları elvermeyince sinemacı Kemal ve Şakir (Seden) kardeşlerle

ilişki kurdu. Bunun sonunda çalışmaya başlayan Kemal Film, Eyüp semtindeki dikimevini plato olarak kullanıp 1922'den 1924'e kadar altı film üretti. Hepsinin yönetmeni Muhsin'di. *İstanbulda Bir Facia-i Aşk* (1922), *Boğaziçi Esrarı* (1922, Yakup Kadri'nin *Nur Baba* adlı romanından-, *Ateşten Gömlek* (1923, Halide Edip'in romanından), *Leblebici Horhor* (1923), *Kız Kulesinde Bir Facia* (1923) ve *Sözde Kızlar* (1924, Peyami Safa'nın romanından). *Boğaziçi Esrarı, Ateşten Gömlek* ve *Kız Kulesinde Bir Faica*'da en önemli rolleri kendisi üstlendi, öteki erkek rollerini de Darülbedayi sanatçılarına oynattı. Kadın rolleri için, o sıralarda İstanbul'a akın etmiş olan «Beyaz Ruslardan» yararlanıldı: Anna Mariyeviç, Madam Sarmatova, Madam Artinova Jenya Moris.. Yalnız *Ateşen Gömlek* filmine, yapılan basın duyurusuyla Türk kadın oyuncu aranmış ve iki genç kız bulunmuştu: Münire Eyüp (Neyire Ertuğrul) ve Bedia Şekip (Bedia Muvahhit). Böylece 1920 yılında sahneye ilk çıkan İslam kadını Afife'den 3 yıl sonra perdeye çıkan ilk islâm kadınları Neyire ve Bedia olmuştu. Bu altı filmin en iyileri Muhsin'in yazdığı senaryodan çevrilen İstanbul'da Bir Faica-i Aşk ile Ateşten Gömlek'ti. Bektaşiliğin içyüzünü anlatan Boğaziçi Esrarı'na tekke müritlerinden sert tepkiler geldi. Bir grup bektaşinin Eyüp'teki platoya baskın yapması çekimin uzun süre ertelenmesini gerektirecekti, (Filmin asıl adı Nur Baba, bu olay üzerine değiştirildi). Kemal Film'in sinema alanından çekildiği 1924'de ürettiği son film, Ali Fuat'ın Anadolu'da kurtuluş savaşının son günlerini görüntülediği *Zafer Yolları* adlı orta süreli belgesel oldu.

1925 yılında Ertuğrul Muhsin, Sovyetler Birliğine gitti. Bu olanağı Moskova'da bulunan şair Nazım Hikmet sağlamıştı. Orada kaldığı iki yıl içinde *Tamilla* (1925) ve *Spartaküs* (1926) adlı filmleri yönetti. 1927'de Türkiye'ye döndüğünde, dünyada geniş yankılar uyandıran yeni Sovyet sinemasını tanımış durumdaydı.

İstanbul'da birçok sinema salonu edinmiş olan İpekçi Kardeşler'i film yapımına Ertuğrul Muhsin özendirdi. Rusya'dan döndükten sonra Ilk filmini onlar adına çevirdi: *Ankara Postası* (1928). François de Curel'in sahne oyunundan aktarılan bu filmde Darülbedayl sanatçılarının yanında, İzmir'li kolej öğrencisi İsmet Sırrı (Sanlı) adlı bir genç kıza başrol verilmişti.

Sesli Film Başlıyor (1929 1945) Muhsin, İpekçi Kardeşler İçin 1929 - 1932 arasında içlçe iki film yönettl: *Kaçakçılar* ve *İstanbul Sokaklarında*. O sırada sesli film dünyada hızla yayılmaya başlamıştı. İpekçiler teknolojik gelişmeye ayak uydurmak istediler. Muhsin, oyuncuları Paris'e götürerek sessiz çektiği filmleri seslendirdi. Kaçakçıları bir yana bırakırsak, karmaşık bir melodram olan İstanbul Sokaklarında'nın iki özelliği oldu; ilk sesli Türk filmi ve ilk Türk ortak yapımı. (Öteki ortaklar Mısır ve Yunanistan). Filme Mısır'dan Azize Emir, Yunanistan'dan Gavrilides oyuncu olarak katıldılar.

Yavuz Özkan Yönetimindeki «Maden»

1932'de İpekçi Kardeşler, Muhsin'in öncülüğüyle ve sesli donatımla Nişantaşı'ndaki stüdyoyu işletmeye açtılar. Aynı yıl Türkiye'de sesli olarak çekilen ilk film burada hazırlandı. Eisenstein'in sinemasından da etkilenen Muhsin, *Bir Millet Uyanıyor* ile işgal İstanbul'unu ve Anadolu'daki ulusal savaşımı düzgün bir dille anlatmıştı.

Muhsin Ertuğrul 1942'ye kadar uzanan «İpek Film» döneminde birtakım sudan güldürülerle iki Musahipzade Celal uyarlaması, *Aynaroz Kadısı* (1938), *Bir Kavuk Devrildi* (1939) yönetti. Sinemadan biraz soğumuş, asıl gücünü tiyatroya yöneltmişti. Sayıları onsekizi bulan bu dönem filmleri arasında *Aysel Bataklı Damın Kızı* (1934), *Şehvet Kurbanı* (1940) ve *Kahveci Güzeli* (1941) belirli bir düzeye ulaştılar. Konusunu bir halk masalından alan *Kahveci Güzeli*'nin senaryosunu Nazım Hikmet yazmıştı.

Sovyetler Birliği'nden dönen Nazım Hikmet, 1932'de İpek Film stüdyosunda çalışmaya başladı. *Bir Millet Uyanıyor*'daki yönetmen yardımcılığını, yabancı filmlerin Türkçe seslendirme yönetmenliği izledi. Sonra da yönetmen olarak üç adet kısa film gerçekleştirdi: *Düğün Gecesi* (1933), *Kanlı Nigar* adlı ortaoyunundan uyarlanmıştı. *İstanbul Senfonisi* ile *Bursa Senfonisi* ise iki tanıtıcı belgeseldi. Daha sonra ilk ve son uzun yapıntı filmini gerçekleştirmek olanağını buldu: *Güneşe Doğru* (1937). Bazı biçim denemelerine öncelik verdiği bu filmde, mütareke sırasında belleğini kaybeden bir gencin, onyedi yıl sonra ameliyatla düzelmesini konu edinmişti. Kendisini 1937 Türkiye'sinde bulan adamın geçmişle o günü karşılaştırması çoklukla konuşmalarda ve kapalı mekânlarda veriliyordu.

Daha 1934'de yapımcılığa başlayan Halil Kâmil, *Türk İnkılâbında Terakki Hamleleri* adını verdiği filmi hazırlatmak için Sovyetler Birliği'nden yönetmen Ester Şub'u getirtmişti. Üç yılda bitirilen bu çalışmadan sonra Ha-Ka yapımevi yapıntı filmlerine yöneldi. Reşat Nuri Güntekin'in oyunundan uyarlanan *Taş Parçası* (1939) ile *Yılmaz Ali* (1940) filmlerini çeviren Faruk Kenç adlı yeni bir yönetmendi. Halil Kâmil'in akrabası olan Kenç, *Ankara Türkiyesinin Kalbidir* (1934) belgeselinde yönetim yardımcılığı yaptıktan sonra yönetmenliğe geçmişti. *Taş Parçası*'na oranla Yılmaz Ali daha iylceydi. Sudan polisiye öyküsüne karşın dış çekimler başarılıydı. Faruk Kenç, sonrakl yıllarda yaptığı üç filmle sinema dilini biraz geliştirdi. *Kıvırcık Paşa* (1940), *Dertli Pınar*

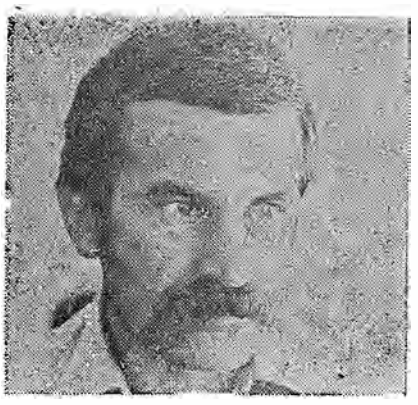

Yavuz Özkan

(1943) ve *Karanlık Yollar* (1946).. Bunların dışında pek varlık gösteremedi. O yıllarda sinemaya başlayan birkaç yönetmen de başarılı yapıt veremediler. Adolf Körner, Şadan Kâmil, Baha Gelenbevi, Talat Artemel.. Henüz hiçbiri o sırada hızı kesilen Muhsin Ertuğrul düzeyine varamamıştı.

Sinema Bağımsızlık Yolunda (1945 1949) — Turgut Demirağ, yüksek düzeyde sinema eğitimi gören ilk Türk yönetmenidir. Güney Kaliforniya Üniversitesi'nin sinema bölümünü bitirdikten sonra Türkiye'ye gelerek 1945 yılında And Film'i kurdu. O yılların önemli bir sinema merkezinden edindiği bilgilere para olanaklarını da katarak kendi yapımevi adına filmler hazırlamaya başladı. İlk filmi *Bir Dağ Masalı* (1947), Reşat Nuri Güntekin'in bir öyküsünden uyarlandı. Bir cins erkek «Çalıkuşu» olan, kentten köye atanan bir öğretmenin karşılaştığı güçlükleri işledi. Köylüye gerçekçi yaklaşımdan uzak olan bu film, anlatım tekniği bakımından belirli bir başarıya ulaşmıştı. Uzun çalışmalarla ve büyük harcaamlarla ortaya çıkan filmin giderini karşılayamaması Turgut Demirağ'ı yıldırdı ve firmasını sıradan filmler hazırlamaya yöneltti.

Lütfi Ö. Akad Dönemi (1949 - 1955) 1951'de yıllık yapım otuzu geçmişti ama, değer taşıyan film olarak ortada yalnız *Efelerin Efesi* (1952) görülüyordu. Şakir Sırmalı'nın Ege efelerini insancıl konumu içinde ele alan bu yapıtı, *Unutulan Sır*'dan (1948) sonra ikinci filmiydi. Zaten üçüncü filmi *Kamelyalı Kadın* ile (1957) yönetmenliğini noktalayacaktı.

1951'in elek üzerinde kalan üç filminin de konuları Kurtuluş Savaşıydı.. Aydın G. Arakon'un *Vatan İçin*'i etkili birkaç bölümü ve akıcı anlatımı ile anılabilir. Orhon M. Arıburnu, Duru Film adına çevirdiği *Sürgün* ve *Yüzbaşı Tahsin* filmlerinde duygu sömürüsü yapmayan bir duyarlılık yakaladı, ayrıca Nedret Güvenç gibi iyi bir oyuncuyu perdeye getirdi.

1916 doğumlu Lütfi Ö. Akad, film işletmelerinde sayman olarak çalışırken yönetmenliğe itilmişti. Dramatik sanatlar üstüne bütün bilgisi gençliğindeki amatör yatroculuğu ile Fransız filmlerini ve sinema yayınlarını kaynağından tanıyarak edindiği birikimdi. İlk filmi *Vurun Kahpeye* (1948), sinema dili olarak tam dengelenememiş, yer yer acemice, bazan başarılı fakat bütünüyle taze bir heyecan taşıyordu. Sezer Sezgin'in oyuncu olarak katkısı da büyüktü. Sonra 1950 1951 arasında başarısız üç film çeviren Akad *(Lüküs Hayat, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber), (Kanun Namına* 1952) ile ilk parlak çıkışını yaptı. Oto tamircisi bir genç adamın, ailesel sürtüşmler sonucu işlediği dizi cinayetleri anlatan *Kanun Namına*'nın başarısında iki önemli etken vardı. Birincisi Marcel Carné'-

«Susuz Yazdan bir sahne

nin ozansal gerçekçiliğinden yararlanma, ikincisi de Enver Borçkin'in kamerası.. Matbuat Umum Müdürlüğü Film Servisi'nde uzun yıllar sayısız güncel ve belgesel film çekerek bu alanda ustalaşmış olan Burçkin, gerçek duygusuyla dolu canlı açılardan İstanbul sokaklarını yansıtmıştı. Bundan sonra dokuz adet sıra filmi çeviren Akad (iyileri *Altı Ölü Var* ve *Öldüren Şehir), 1955*'de *Beyaz Mendil* ile büyük bir aşama yaptı. Yaşar Kemal'in öyküsünden uyarlanan *Beyaz Mendil*, şiirli sinema dili yanında, köy konularına yaklaşımı bakımından da dürüst ve gerçekçi bir filmdi.

Lütfi Ö. Akad'ın ikinci plâna ittiği Muhsin Ertuğrul, 1945'de kurulan Halk Film yapımevi adına çevirdiği *Yayla Kartalı* (1945). *Harman Sonu* (1946), *Kızılırmak* (1947) adlarındaki üç filmle pek varlık gösteremedi. Sonra ilk renkli Türk filmi *Halıcı Kız* (1953) ile tam bir başarısızlığa uğrayarak sinemayı bıraktı.

Yeni Yönetmenler Dalgası (1955 1960) Bu dönemde bir yandan sayıları yüzü bulan küçük sermayeli birçok yapımcı işe başlarken, öte yandan seyirci ve sinema salonu sayısında da artışlar görüldü. Bazan seksen filmi bulan yıllık yapım, elliden aşağıya düşmedi. Basının sinemaya ilgisi artmıştı. Bazı günlük gazetelerde sürekli film eleştirileri yer alıyordu.

Sinema eleştirmenliğinden film yönetmenliğine geçen Metin Erksan, sözü edilebilecek ilk yapıtı *Yolpalas Cinayeti* (1955) ni Halide Edip Adıvar'ın bir romanından uyarlamıştı. *Dokuz Dağın Efesi* (1958) ile de daha belirgin bir çizgiye ulaştı. Haldun Taner'in öyküsünden Şadan Kâmilin çevirdiği Bir Aşk Hikâyesi *«Tuş»* (1955), iyice bir kenar mahalle güldürüsü olarak ortaya çıktı.

Dönemin, sonradan Erksan gibi büyük ün yapacak ikinci yönetmeni Atıf Yılmaz'dır. 1951'de sinemaya başlayan amatör ressam Atıf Yılmaz, önce birtakım ilkel piyasa romanlarını görüntüledi ve *Şimal Yıldızı* (1954) gibi, Kore savaşını Amerikancı gözle gören bir filmi çevirdi. Derken *Gelinin Muradı* (1957) ile biraz umut verdi. Onu izleyen yıllarda *Bu Vatanın Çocukları* (1959), *Alageyik* (1959), *Suçlu* (1960) ile belirli aşamalar yaptı. Orhan Kemal'in gerçekçi romanından uyarlanan *Suçlu*, sansürün hışmına uğrayıp budanmasına karşın,

Metin Erksan

gene de ayakta kalabilen bir filmdi. Bu dönemde sansürün azgınlığının gittikçe artığına tanık oluyoruz.

Yaşar Kemal'in *Dükkâncı* adlı öyküsünden Ziya Metin'in uyarlayıp yönettiği *Namus Düşmanı* (1957) da köy gerçeklerine çarpıcı yaklaşımıyla sansürün saldırısına hedef oldu. Çok dar bütçeyle çevrilmiş bu ilk deneme ancak belirli bir düzeye varabilmişti.

Lütfi Ö. Akad, Beyaz Mendil'den sonra gene ödün verici bir tavırla girdi. 1960'a kadar çevirdiği on filmden elde kalan sadece ikisiydi: *Ak Altın* (1957) ve *Yangın Var* (1960).

Bu arada çok hızlı bir yönetmenin piyasaya girdiğini görüyoruz. Kemal Film'in mirasçısı Osman Seden, kendi firmasına senaryo yazmakla işe başladı. 1955 1960 arasında on film yönetti. İşlek kurgu, hareketli anlatım ve boş içerikle ortaya çıkardığı bu filmlerin hepsi sırf ticari amaçlıydı. *Düşman Yolları Kesti* (1959) ile *Namus Uğruna* (1960), bir yere kadar kendilerini kurtaracaklardı.

Başarılı Yıllar: 1960'dan başlayarak yıllık sayısı yüze varan film yapımı 1965'de ikiyüze ulaşmıştı. Üretimdeki bu patlama aslında çabuk, ucuz ve niteliksiz film yapımına dayanıyordu. Yoksa ne tam donatımlı stüdyolar açılmış, ne de sanatçı ve teknisyenlerde büyük bir artış olmuştu. Devlet geleneksel ilgisizliğini sürdürürken, meslek mensupları da kendi aralarında örgütlenemiyorlardı. Bu koşullar altında Türk sinemasi dış ülkelerle ilişkiler kurmaya çabaladı. *Denize İnen Sokak* (Karlovy Vari), (Locarno), *Kırık Çanaklar* ve *Susuz Yaz* (Berlin), *Gecelerin Ötesi* (Edinburgh, *Şehirdeki Yabancı* ve *Aşk ve Kin* (Moskova), *Haremde Dört Kadın* (Sorrento), *Ah Güzel İstanbul* (San Remo) şenliklerine katıldılar. 1965'de Türkiye'nin düzenlediği ilk uluslararası şenlik, Ankara I. Uluslararası Kısa Filmler Şenliği gerçekleşti. Ayrıca yurt içinde Antalya Film Şenliği (1964) gibi birçok yarışmalar türedi. Bu dönemde eski yönetmenler birçok başarılı film ortaya koyarlarken, bazı yeni yönetmenler de önemli başlangıçlar yaptılar. Metin Erksan'ın filmi *Susuz Yaz* (1963), kuşkusuz dönemin en büyük olayını yarattı. Resmi makamların Berlin Film Şenliği'ne katılmasını engelledikleri *Susuz Yaz* oraya kaçırıldı ve büyük ödül Altın Ayıyı kazanarak Türk sinemasının uluslararası ilk atılımını yaptı.

Bu dönemde Erksan, *Gecelerin Ötesi* (1960), *Yılanların Öcü* (1962), *Acı Hayat* (1963) ve *Sevmek Zamanı* (1966) gibi sözü edilen filmler çevirdi. Sağlam estetik yapılar içinde toplumsal eleştiriler geetirmeğe

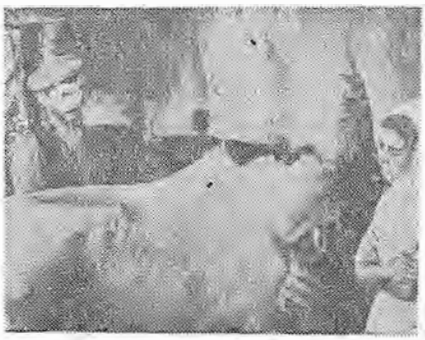

«Umut»tan bir görünüş

çalıştı. *Susuz Yaz*, köyün sosyo - ekonomik yapısından çok üç kişinin cinsel duygusal konumlarını incelemişti. Toplumsal içeriğinin tutarlılığı tartışmalara neden oldu.

Atıf Yılmaz'ın senaryocu Vedat Türkali ile yaptığı işbirliği olumlu sonuçlar verdi: *Dolandırıcılar Şahı* (1961), *Seni Kaybedersem* (1961), *Erkek Ali* (1964) belirli aşamaları simgelediler. Gogolün *Müfettiş*'ini anımsatan birinci film bir kasaba hicviyesiydi. İkincisi, gençlik aşklarına idealist açıdan yaklaşır gibiydi. Gene kasaba çevresine dönülen *Erkek Ali*'de ise sinema dili yönünden daha ileri noktalara varılmıştı. Atıf Yılmaz'ın 1965'de çevirdiği *Muradın Türküsü* özündeki gerçekliğe karşın, kuru ve coşkusuz bir film oldu. *Ah Güzel İstanbul* (1967) ise, gerçekleri duygululukla örten yumuşak ve uzlaşmacı bir hava taşıyordu.

Üç Arkadaş (1958), yönetmen Memduh Ün'ü bir anda üne kavuşturan, duygu sömürücüsü ve basmakalıp bir filmin adı. Sonradan Ün *Ateşten Damla* (1960) ile daha dikkatli bir çalışma sergileyerek durumunu kurtardı. Edmund Morris'in sahne oyunundan uyarlanan *Kırık Çanaklar* (1961) ruhsal çözümleme bakımından yetersiz ama sinema dili bakımından düzgündü. Memduh Ün'ün bu dönemde yaptığı *Avare Mustafa* (1962), Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* adlı romanının uyarlamasıydı. Toplumsal yorumunun tartışılırlığı bir yana, yönetmenin en başarılı filmi sayıldı.

Sinema alanında etkisi gittikçe büyüyen Lütfi Ö. Akad'ın tamamlamadan bıraktığı *Üç Tekerlekli Bisiklet* (1962), Sezer Sezin'in içten oyunuyla gene bir Orhan Kemal tipini sergilemişti. Güneydoğu sınırında sürü kaçakçılığıyla geçinen kırsal kesim insanlarını anlatan *Hudutların Kanunu* (1966), gerçek duygusu içermesine karşın, dağınık, gereksiz bölümleri olan, hantal bir filmdi. Burada, Akad ile ilk kez oyuncu olarak çalışan Yılmaz Güney, belirli bir çizginin üstüne çıkmıştı. Akad-Güney işbirliği daha sonra *Kızılırmak / Karakoyun* (1967) ve *Kurbanlık Katil* (1967) filmlerinde de sürerek olumlu sonuçlar verdi. 1947'de Muhsin Ertuğrulun da çevirdiği halk masalı *Kızılırmak / Karakoyun*, Lütfi Ö. Akad'ın elinde tutarlı ve yalın bir destan havasına bürünmüş ve teknik kuruluş bakımından da kusursuz bir yapıt olmuştu. Ayyaş bir sokak serserisinin öyküsü olan *Kurbanlık Katil*, iyi bir film olmasını biraz da Yılmaz Güney'in çizgiüstü oyununa borçludur.

Bu arada Orhan Elmas, *Kanlı Firar* (1960) ile dikkati çekerken, bir gurup yeni yönetmen de piyasaya girdiler. Halit Refiğ *Seviştiğimiz Günler* (1960) ve *Şafak Bekçileri* (1963) ile umut verdi. Kırsal kesimden İstanbul'a göçeden bir aileyi anlattığı *Gurbet Kuşları* (1964) ise iddiası büyüklüğünde bir film olamadı. Refiğ, Birsel Film adına, Kemal Tahir'in Osmanlı yaşamını hicveden öyküsünden yola çıkarak bir üstünyapım da hazırladı. İçine bir yığın malzemenin tıkabasa doluşturulduğu bu film, kapalı saray kadınlarının cinsel eğilimlerini mi cahil Osmanlı paşalarını mı, yoksa Jön Türkleri mi anlatacağına karar verememiş, turistik bir kargaşa örneği olarak hem aydınlar, hem de seyircilerce itildi.

Atilla Tokatlı, ilk filmi *Denize İnen So-*

Yılmaz Güney

kak (1960) ile bir iyi niyet gösterisine girişmişti. Yalnız bir adamın ruhsal sıkıntılarını irdeleyen *Denize İnen Sokak*, ticari piyasa kurallarına hiç ödün vermeyen tutumuyla ilgi çekti.

Montajcılıktan sinemaya geçen Ertem Göreç senaryocu Vedat Türkali ile işbirliğine girmesi sonucu önemlice iki film verdi: *Otobüs Yolcuları* (1961) saçmasapan son bölümlerine karşın, yer yer ortanın üstüne çıkıyordu. *Karanlıkta Uyananlar* (1965), günümüz toplumunda örgütlenmeye çalışan Türk işçi sınıfının sorunlarına bir grev o-

layı çevresinde el atmıştı. Genel olarak başarılı bir filmdi (Lütfi Ö. Akad da danışman olarak çalışmıştı). Senaryosunun da telemesiyle, toplumcu sinemanın kilometre taşlarından biri olarak kaldı.

Bu dönemde Nevzat Pesen'in, büyük kentin ağır koşullarına yem olan bir taşralı kızı anlattığı *Ahtapotun Kolları* (1964), Duygu Sağıroğlu'nun İstanbul'a iş aramaya gelen köylülerin perişanlıklarını gösteren *Bitmeyen Yol* (1966) anımsanacak filmlerdir. Osman Seden'in *Çalıkuşu* (1966) da bunlara katılabilir. Romanın gücünden gelen birçok sahneler Seden'i özenli olmaya sürüklemiş, ortaya yönetmenin saplantılarını biraz aşan bir film çıkmıştır. Ayrıca genç yönetmen Erdoğan Tokatlı, *Son Kuşlar* (1966) ile içtenlikli bir sevi öyküsünü sergileyerek döneme adını yazdırmayı başardı.

Yılmaz Güney Dönemi: Yılmaz Güney sinemaya 1958'de oyuncu olarak girmiş, çoğu hiçbir değer taşımayan elliden fazla filmde oynamıştı. İlk yönetmenlik denemelerini *Benim Adım Kerim* (1967) ve *Pire Nuri* (1968) gibi *Sevimsiz* adlı iki filmle yaptı. Arkasından da *Seyit Han* (1968) ile kendisini kabul ettirdi. Gerçekle masalın iyi kaynaştırıldığı bu filmden sonra iki başarısız çalışma daha yaptı. *Aç Kurtlar* (1969 ve *Bir Çirkin Adam* (1969). Sonra *Umut* (1970) filmiyle bilinen büyük patlaması gerçekleşti. Umut, yönetim, senaryo, oyun ve görüntü olarak yüksek düzeyde bir çalışmaydı. Uzaktan uzağa *Bisiklet Hırsızları*'nı anımsatan konusu, işlediği ince ayrıntılarla yerel ve inandırıcı bir havaya bürünmüştü. Güney'in 1972'ye kadar yönettiği —ve oynadığı— sekiz filmin hiçbiri ortanın altına düşmediyse de özellikle *Acı*, *Ağıt* ve *Arkadaş*'ın başarılarını belirtmek gerek. Kör bir adamın düşmanlarından öcünü almasını görüntüleyen *Acı* (1971), biraz Western havası taşıması bir yana, teknik ve estetik yapısıyla ayakta kaldı. *Ağıt* (1971) daha büyük bir başarı oldu. Güney, *Hudutların Kanunu* çekimi sırasında incelediği sınır kaçakçıları çevresini taptaze bir heyecanla görüntülemiş, yer yer bir ağlatı boyutlarına ulaşan filmine doğru toplumcu yorumla birlikte belgesel bir canlılık da katmıştı. *Baba* (1971), melodrama yönelen bazı sahneleri dışında ilgi çekti. Almanya'ya gönderilecek işçilerin seçildiği bölüm ise çok etkiliydi. *Arkadaş'ın* (1974) ise *Umut* düzeyine varan bir çalışma olduğu söylenebilir. Yıllar sonra karşılaşan okul arkadaşı iki mühendis.. Kendisini burjuvazinin rahat çevresine uydurmuş bir bencil ile, acı çeken halktan emekçi sınıflardan yana tavır koymuş bir aydın. İki adamın hesaplaşmaları içinde sergilenen varlıklar sayfiyesi, etkin ve işlevsel görüntüleri, müziği ve teknik standardıyla Türk sineması için gerçek bir aşama oldu. Güney'in tutukevine alınmasiyle bir filmi de yarım kaldı: *Zavallılar* (1974), sonradan Atıf Yılmaz'ın bütünlediği bu film, natüralizm özentisi bazı bölümlerinin dışında iyice bir yapıttı.

Fikret Hakan

Eski usta Lütfi Ö. Akad, bu dönemde taze bir kanla ortaya çıkıp peşpeşe iddialı filmler çevirdi *Irmak* (1972), Ceyhan ırmağı çevresindeki salcıların çekişmesini veren bir kasaba öyküsüydü. Yerinde çekilmesine karşın pek inandırıcı olamamıştı. Taşıdığı Western etkileri, biriki gerçekçi bölümü de silip süpürüyordu. *Gökçeçiçek* (1972) ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun göçer aşiretlerinden birini konu edinmişti. O sırada «ulusal sinema» etiketi yapıştırılmaya çalışılan birtakım fikirlere kendisini kaptıran Akad bu olanaklı öyküde sinemacılığını unutmuş, acemi bir inceleme yazarı kimliğine bürünmüştü. Bir Graheme Grene uyarlaması olan *Yaralı Kurt* (1973)'u orta karar bir çalışma olarak andıktan sonra sıra Akad'ın ünlü üçlemesine gelir *Gelin* (1975), *Düğün* (1973), *Diyet* (1974). Bu filmlerin göze ilk çarpan özellikleri piyasaya ödün verilmeden yönetmenin içinden geldiği gibi yapılmış olmalarıdır. Geleneklerine bağlı Anadolu esnaf ailelerinin İstanbul'a göçedişlerini, tutunma ve kentleşme çabalarını inceleyen üç senaryoyu da yönetmen kendisi yazmıştı. Gerçek duygusunun ağır bastığı sahne düzenlemeleri içine, allegorik temaların tıkıştırılması filmlerin temposunu yavaşlatmıştı. Bu üçlemenin sinemamız tarihinde önemli bir yer aldığı söylenebilir. Üçlemenin görüntü yönetmeni Gani Turanlı'nın başarısını da anmak gerek. *Diyet*'ten sonra sinemadan çekilen Akad, televizyon filmi yapımlarına yöneldi.

Eskiden Mevin Erksan, yerli bir Hamlet *İntikam Meleği-Kadın Hamlet* (1975) yapar Atıf Yılmaz da ticari projeler peşinde koşarken, Süreyya Duru, *Bedrana* (1974) ve *Kara Çarşaflı Gelin* (1975) ile birdenbire dikkatleri üzerine çekti. İkisi de Bekir Yıldız'ın öykülerinden uyarlanan bu filmler, Anadolu'nun yoksulluktan inim inim inleyen feodal yapılı köylerindeki yaşam kavgalarını sergiliyordu. Ne var ki Duru, köylülerle özdeşleşememiş, uzaktan ve soğukkanlı bakmıştı. Ama gene de mimarisi sağlam, toplumsal bildirisi doğru filmlerdi bunlar.

Bu arada sinemaya yeni bir gençler dalgası da geldi. Feyzi Tuna, Ömer Kavur, Şerif Gören, Zeki Ökten, E. Orbey, Safa Önal, Özcan Arca, Türkan Şoray. Şoray, oyun gücü sınırlı bir sinema yıldızıyken, üstüne bir de yönetmenliği ekledi. İlk filmi *Dönüş* (1972), kocası Almanya'ya işçi olarak giden bir kadının, köyün herşeyine egemen ağa ile çatışmasını öyküledi. Şoray, köy tiplerini ne ruhsal ne de toplumsal açılardan pek çizememişti ama, sezgi, duygu ve sinema dili olarak düzgünce bir bütülemeye varabilmişti. Feyzi Tuna'nın *Kızgın Toprak* (1973), filmi de köylüyle pek özdeşleşmiş sayılmaz. Nedir ki Tuna daha bilinçliydi ve oyuncularını daha ustaca yönetti.

Canım Kardeşim'de (1973) yapımcı-yönetmen Ertem Eğilmez bir gecekondu mahallesindeki dostluk-kardeşlik dayanışmasını sıcak bir deyişle işledi.

Fransa'da sinema eğitimi gören yönetman Ömer Kavur, *Yatık Emine* (1974) ile imparatorluk kasabalarından birine dönmüştü. Kasabaya sürgün edilen bir kadının karşılaştığı korkunç tepkiyi yalın bir düzenleme içinde verdi..

Zeki Ökten *Askerin Dönüşü* (1974) filminde, Fransız yazarı Maurice Rostand'ın *Öldürdüğüm Adam* adlı sahne oyununu anımsatan bir konuyu ele aldı. Askerliği sırasında bir kaçakçıyı öldüren adam sivil yaşama dönünce vicdan azabı çekmeye başlar. Ölenin dul karısıyla çocuğunu arayıp bulur, onlara destek olmaya çalışır. Seyircinin pek tutmadığı bu şematik öykü, yönetmenin süssüz anlatımıyla bir iyi niyet gösterisine dönüşmüştü.

Tiyatro yönetmenliğinden sinemaya geçen Ergin Orbey, *Bizim Aile* (1975) ile bir kan davası olayını,güldürerek ve oyuncuları iyi yöneterek sergiledi.

TÜRKİYE'DE

Sefa Önal, dengeli bir sevi öyküsü olan *Umut Dünyası* (1973) ile en iyi filmini verdi. Daha sonra çevirdiği *Yarınlar Bizim*'de (1975) bir kırsal kesim delikanlısının gecekondu yapmasını ele aldı. Derinleşmemiş toplumsal bakış açısına karşın, kolay izlenen bir filmdi bu.

Ömer Lütfi Akad

Yılmaz Güney'in yardımcılığından yetişen Şerif Gören, ustasının senaryo ve projesinden yola çıkarak *Endişe'yi* (1974) yönetti. Çukurovadaki tarım proletaryası üstüne gözlemlerden oluşturulan *Endişe*, sinema dili ve teknik işlemler yönünden aksamakla birlikte, toplumcu içeriği sağlam bir filmdi. Bilge Olgaç da Yılmaz Güney'in *Bir gün mutlaka* (1975) adlı senaryosunu filme çekti. Devrimci gençler çevresinde gelişen güncel politik savaşımı tam kıvamında veremedi ama, belgesel görüntülerle yapıntı bölümlerini iyi kaynaştırarak amaçlanan anti-faşist tavrı ortaya koydu.

Özcan Arca'nın *Merhaba* (1975) adlı filmi, balıkçıların sömürüye karşı direnişlerini gösterirken fazla natüralizme yönelen iyice bir çalışmaydı.

Eskilerden Atıf Yılmaz, *Kuma* (1975) ve *Deli Yusuf* (1975) ile hiçbir yere varamamıştı. Bunlarda kırsal kesim insanlarına yüzeysel bir yaklaşımla yetinmiş, üstelik gülmece olgusunu sululuğa dönüştürmüştü.

Dönemin en şaşırtıcı filmi *Otobüs* (1974) olacaktı. Eski sinema oyuncusu Tunç Okan, İsveçte bir otobüsün içine sıkışıp kalmış dokuz kişiyi anlattı. Avrupaya kaçak olarak gidip dolandırılan köylüler, Stockholm'un bir alanında yüzüstü bırakılmışlardı. Bazı tartışmalara yol açan *Otobüs* genel olarak yararlı bir filmdi. Ne var ki bütün teknik işlemlerinin Avrupa'da yapılması ona ayrıcalık sağlamıştı.

Son Dönem : 1975 den bu yana çok olumsuz koşullar içinde yaşanan bir dönem. Sansür baskısı gene ilerici yönetmenlerin üstünde. Bir salgın hastalık gibi yayılan seks filmleri bütün moral ve toplumsal değerlere saldırmakta. Ülkede sol düşüncenin geliştiğini gören ticari amaçlı sinemacılar, yapıştırma içerikli önemsiz filmleri piyasaya sürmekte. Yönetmen Melih Gülgen'in *Adalet* (1977) *Cemil Dönüyor* (1977) gibi filmleri bu doğrultuda. Oyuncu Cüneyt Arkın'ın yönettiği *Tek Başına* (1976) *Baba Kartal* (1978), *Görünmez Düşman* (1978). adlı filmleri de öyle.

Piyasa koşullarına uymaya başlayan Şerif Gören, *Gelincik, Köprü, Deprem, İstasyon*, filmlerinde pek başarılı bir sınav vermiş değil. Ortaya sağcı olarak çıkan birkaç yönetmen de bilgisizlikleri ve sanat yeteneğinden yoksun oluşları nedeniyle hiç varlık gösteremediler.

Eski yönetmenlerden Atıf Yılmaz, bir düzine film yaptı. Hemen hepsi toplumsal kılıf geçirilmiş melodramlardan yada hafif güldürülerden ibaret. İçlerinden *Hasip İle Nasip* (1976) ve *Kibar Feyzo* (1978) bir dereceye kadar ayakta kalabilen iki güldürü oldu. Atıf Yılmaz'ın en büyük çabası *Selvi Boylum Al Yazmalım* (1978). Gerçi Cengiz Aytmatov'un sosyalist ülkeden kaynaklanan öyküsünün, ilkel kapitalist ülkeye uyarlanması zorlamaydı. Ama Çetin Tunca'nın başarılı görüntüleriyle, yönetmenin duru ve akıcı anlatımı filmi izlettiriyordu.

Heyecanını yitirmiş bir Memduh Ün'ün *Ağrı Dağı Efsanesi* (1975), sağlam işçiliğiyle kendisini kurtardı. Yoksa Yaşar Kemal'in şiirini yansıtamamıştı.

Süreyya Duru, *Güneşli Bataklık*'a (1976) çoşku katamamış, Vedat Türkali'nin toplumcu senaryosuyla belirli bir düzeye ulaşmıştı. Zeki Ökten, *Kapıcılar Kralı* (1976) ve *Çöpçüler Kralı* (1976) ile iki dürüst güldürü hazırladıktan sonra *Sürü*'yü çevirerek büyük bir olay yaratacaktı. Yılmaz Güney'in senaryosundan çevrilen *Sürü* (1978), Ankara'ya koyunlarını satmaya götüren kürt ailesinin dağılıp perişan oluşunu anlatıyordu. İlk yarısında yakalanan destan-fresk havası ikinci yarıda silinmiş, yerine basit Yeşilçam yöntemleri almıştı. Başvurulan Berlin Film Şenliği'ne kabul edilecek değerde bulunmayan *Sürü*, sonradan çeşitli ödüller kazandı. Bununla da kalmayıp Locarno Film Şenliği'nin büyük ödülünü alınca, adını unutulmazlar listesine yazdırdı.

Bu dönemin önemli yapıtlarından çoğu yeni yönetmenlerden geldi. Kartal Tibet'in *Sultan'ı* (1978) umulmadık bir başarıydı. Korhan Yurtsever *Fıratın Cinleri* (1977) ile İlkel doğu köylerini gösterirken, köklü bir sinema duygusuna sahip olduğunu kanıtladı. İlk denemesini yapan Erden Kıral, *Kanal* (1978) filmiyle Çukuova'daki su kavgasını işlevsel görüntülerle verdi.

Yavuz Özkan, önemli bir atılım yaparak *Maden* (1978) filmini gerçekleştirdi. Yeraltı emekçilerinin politik bilince ulaşma çabalarını gerçekçi gözlemlerle ve içtenlikli sahnelerle sinemaya aktarmıştı.

Aslında bu dönem sonunda da yerli filmciliğin görünüşü pek iç açıcı sayılmaz. Ekonomik bunalım derme çatma sinema endüstrisini ezmektedir. Azgın seks sömürüsü durmamıştır. Toplumsal içerikli filmlere sansür bütün şiddetiyle uygulanmaktadır. Sinema yasası çıkmamıştır. Henüz örgütlenmemiş olan devrimci yönetmenlerin bireysel çabalarla nereye varacakları belli değildir.

Ziya Metin

«Fırat'ın Cinlerinden bir sahne

Türkiye'de Spor Hareketleri: Türkiye'de spor gnel olarak Cumhuriyetin kurulmasından sonra sistmli bir gelişme göstermiş ve devletçe korunmuştur. Bundan önce kişisel bir takım çabaların ürünüdür.

Spor, Osmanlılar döneminde, 1839'dan başlayarak Galatasaray Lisesi'nde beden eğitimi derslerinin konması ile başlamıştır. Bu girişim, gençler arasında amatör sporculuğun gelişmesine yardımcı olmuştur.

İsveç Cimnastik Enstitüsü'nde eğitim gören Selim Sırrı Tarcan'ın 1911 yılında Türkiye'ye modern cimnastiki getirmesi, beden eğitiminden, amatör ve profesyonel sporculuğa geçişe öncülük etmiş, spor çeşitlerinin de çoğalmasına yardımcı olmuştur. Tarcanın bu girişiminden sonra değişik spor dallarında kulüplerin kuruluşu hızlanmış, 1912'de Yelken, 1913'de Atıcılık, 1915'de Kayak, 1919d Voleybol, 1920'de Basketbol, 1922'de de Atletizm dallarında kulüp çalışmaları başlamıştır.

XX. Yüzyılın başlarında oldukça hareketlenen amatör ve profesyonel sporculuk, I. Emperyalist Yaylaşım Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı nedeniyle uzunca bir durgunluk dönemi geçirmiştir. Savaş yıllarında duraksayan spor hareketleri ancak Cumhuriyet'ten sonra gelişme göstermiştir. Federasyonların kurulması da 1922 - 1923 yıllarına rastlamaktadır.

Çoğalan spor kulüplerinin federasyonlar şeklinde birleştirilebilmesi amacıyla, 1923'te TÜRKİYE İDMAN CEMİYETLERİ İTTİFAKI kurulmuş daha sonra da 1936'da TÜRK SPOR KURUMU'na dönüştürülerek yeniden düzenlenmiştir. Bu derneklere özel yasalarla devlet yardımı sağlanmış ve bunların uluslararası benzeri kuruluşlarla ilişkileri desteklenmiştir.

Bu arada Cumhuriyet döneminin başından başlayarak askeri liselerde ve Harb Okullarında judo dersleri verilmeğe başlanmıştır. İlk Futbol Ulusal takımı bu tarihlerde kurulmuş ve bu takım ilk karşılaşmasını Cumhuriyet'in ilanından üç gün önce, 26 Ekim 1923 tarihinde Romanya-Ulusal takımı ile yaparak 2-2 berabere kalmıştır.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı: Cemiyet, Sakarya utkusundan bir ay sonra İstanbul'da, 27 ocak 1921 tarihinde toplanan 14 Türk spor kulübü tarafından oluşturulmuş ve yönetmeliği hükümet tarafından 8 haziran 1922'de onaylanmıştır. 1923 şubatında toplanan kongreye İstanbul'da bulunan spor kulüpleri katılmış ve yönetmeliğinde bazı değişiklikler yapılarak, resmen faaliyete geçmiştir. O zamana değin spor kulüpleri dağınık ve hiçbir örgüte bağlı bulunmamaktaydılar. Cemiyeti İstanbul'da kurulan bu 14 kulübün 1923 yılındaki faal sporcu sayısı 887 idi. O sırada anadolu'da bulunan spor kulüplerinin toplam sayısı ise yalnızca 15 idi. Cemiyetin yapısı, ayrı yönetmelikleri ve varlıkları olan spor kulüplerinin aynı amaç uğrunda bir yoldan gitmesini temin etmeğe çalışan bir birlik şeklidir.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adı altında kurulan derneğin ilk yönetim kurulu üyeleri şunlardır.

Başkan: Ali Sami Yen, İkinci Başkan: Burhan Felek ve Ali Seyfi, Genel Sekreter: Fethi Tahsin Başaran, Müfettiş: Nasuhi Baydar, Veznedar; Nuri Bey (Otomobil Nuri), Üyeler: Talip Servet, Hamdi Emin Çap, Yusuf Ziya Öniş, Cevdet Kalpakçıoğlu, Orhan Öktem, Doktor Hikmet Bey, Cevdet Rüştü Bey, Server Bey.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı varlığını 1936 yılına değin sürdürmüş ve bu tarihte Türk Spor Kurumu adı ile yeniden düzenlenmistir. Bundan iki yıl sonra 29 haziran 1938 tarihinde 3530 sayıyla Beden Terbiyesi Yasası çıkarılmış ve 16 temmuz 1938 tarihinde Başbakanlığa bağlı, katma bütçeli ve tüzel kişilikli bir daire olarak Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ancak kuruluşun 7474 sayılı örgüt yasası ancak 6 mayıs 1960 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir.

Türkiye'de programlı, örgütlü ve etkin olarak modern sporların uygulanması, korunması ve gelişmesi, Cumhuriyet hükümetinin 1924 Olimpiyadlarına katılmak için bütçe ayırması ve bu isle Milli Eğitim Bakanını görevlendirmesiyle başlar.

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğünün kurulmasıyla birlikte ilk kez beden eğitimi, oyun ve spor, bir «kamu görevi» olarak benimsenmiş ve devletin kamu görevleri arasında yer almıstır. Bu tarihten baslavarak, uluslararası, ulusal, temsili ve özel bütün oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerinin tek elden denetimi, nözetimi, yürütülmesi ve düzenlenmesi sağlanmıstır.

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1942 haziranına değin Basbakanlığa bağlı olarak faalivetlerini sürdürmüştür. Bu tarihte Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Türk Gençliği ve Sporunun sorunlarını hızla çözümlemek amacıyla 3 kasım 1969 tarihinde 4/983 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle kurulan Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlanmıştır. Böylece Türk sporunun daha modern bir düzeye dönüştürülmesi amaçlanmıştır.

Bu arada 3530 sayılı Beden Terbiyesi Yasasının, gençler için beden terbiyesi zorunluluğu koyan 4'üncü maddesi ile, «Gençlerin Beden Terbiyesi ve Spor, bu kanunla kurulacak ve bu kanun hükümlerine intibak ettirilecek olan kulüpler ve gruplar vasıtasıyla yaptırılır» şeklinde olan 13'üncü maddesinin 1'inci fıkrası, Anayasa mahkemesi'nin, 13.11.1964 tarih ve E. 1963/152 K. 1964/66 sayılı kararı ile, Anayasa teminatı altında olan kişi özgürlüğü ilkesine aykırı görülerek iptal edilmiştir.

Cumhuriyetin başlangıcından, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğünün kurulmasına değin geçen sürenin önemli olaylarını şöyle sıralayabiliriz:

1923'te kurulan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, Spor kongreleri, Beden eğitimi ve sporun eğitim kurumları programlarında daha geniş ve sistemli bir ders olarak ele alınması; 1928'de 1246 sayılı «Türkiye'de Gençlik Teşkilatının Türk Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun»un çıkarılması ile okul içinde ve dışında izcilik, keşşaflık, koskavtlık çalışmalarına yön verilmesi; 1930 yılında çıkarılan Belediyeler yasası ile belediyelere, gençler için, yerel gereksinmelerini karşılamak üzere stadyumlar yaptırılması, işletilmesi, yarış yerleri açılması görevlerinin verilmesi; 1933'den bu yana Beden Eğitimi öğretmeni yetiştirilmesine başlanması; 1935'de çıkarılan 2773 sayılı yasanın 3'üncü maddesi ile simdiki Milli Eğitim Bakanlığının görevlerini yürüten bakanlığın bünvesinde «Beden Eğitimi ve İzciliği Direktörlüğü»nün kurulması.

1938 1948 yılları arasında spor tam bir eğitim aracı ve unsuru olarak ele alınmış, benimsenmiş ve uygulanmıstır. Bu on yıllık dönemde kitle sporuna dönük bir tutum uygulanmağa başlanmıştır. Ancak 1948'den sonra, uygulamada seyir sporuna yönelinmiş, seyir sporunun düzenlenmesine öncelik tanınmıştır. 1938 1948 yılları arasındaki olumlu ve verinde gelişmelerin bu ters yöndeki değişimi, günümüze değin olumsuz etkilerini sürdürmüştür. Bunun bir sonucu olarak da amatörlük ruhu ve tutumu zedelenmiş, önemini yitirmeğe başlamış, amatör spor dallarındaki faaliyetlerin oeğeri azalmıştır.

1938 yılından, planlı döneme geçilen 1961 yılına değin olan dönemin önemli olayları olarak, güreş ve futbol başta olmak üzere, birkaç spor dalında kazanılan dünya çapındaki bazı başarıları ve sonuçları; 1951 yılında amatör kulüplerimiz bünyesinde «profesyonel takım kurma» yetkisinin tanınmasını; 1959 yılında «Türkiye Ligi»nin başlatılmasını; yine 1959 yılında kaynak yönünden Türk Sporuna katkıda bulunması amacıyla 29.4.1959 tarih ve 7258 sayılı «Futbol Müsabakalarında Müşterek Bahis Tertibi Hakkında Kanun»la SPOR - TOTO'nun kurulmasını sayabiliriz.

Planlı döneme geçilmesiyle birlikte spor faaliyetleri de bir plan çerçevesi içinde ele

Soldan sağa: Fuat H. Kayacan, Gündüz Kılıç, Zeki R. Sporel

alınmağa ve bilimsel bir temele oturtulmağa çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak Spor Akademilerinin kurulması girişimlerine başlanmıştır.

Spor Akademileri kurulması düşüncesinin Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından benimsenmesi üzerine 20 kasım 1974 tarihinde yapılan bir toplantıda konuya ilişkin bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor, 2 aralık 1974 tarihinde Bakanlıkta düzenlenen bir brifingde, dönemin Başbakanı Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak ile Milli Eğitim Bakanı Prof. Dr. Safa Reisoğlu'na verilmiştir. Hükümetin olumlu görüşünün alınmasından sonra hazırlıklara girişilmiş ve sonunda ilk akademi, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi adıyla, 23 ocak 1975 tarihinde Ankara 19 Mayıs Spor Sitesi içindeki Yaşar Doğu Spor Salonunda düzenlenen bir törenle hizmete açılmış ve öğrenime başlamıştır.

Günümüzde bu akademinin dışında iki akademi daha bulunmaktadır. İstanbul, Anadolu Hisarı Gençlik ve Spor Akademisi ile Manisa Gençlik ve Spor Akademisi.

Günümüzde Türkiye'de Beden Terbiyesi örgütüne bağlı 22 spor federasyonu, dernek olarak çalışan spor kulüpleri yoluyla, 28 spor dalında faaliyette bulunmaktadır. Bu 22 federasyon şöyledir:

Atletizm, Boks, Güreş Eskrim, Binicilik, Atıcılık, El topu, Yüzme, Futbol Basketbol, Voleybol, Kürek, Jimnastik, Judo ve Taekwon-do, Yelken, Bisiklet ve Motorsiklet, Tenis, Masa Tenisi, Halter, Dağcılık, Kayak, Okçuluk.

Futbol: Futbol Türkiye'ye ilk kez İngilizler tarafından getirilmiş ve ilk kez 1890 yılında İzmir Bornova'daki İngilizler arasında oynanmıştır. Futbolun İstanbul'da da oynanmağa başlanması 1894 yılında başlamıştır. Türkiye'de ilk futbol kulübü İstanbul Kadıköy'de 1902 yılında. James Lafontaine ve James Armitage adlı İngilizlerin girişimiyle «Kadıköy Kulübü» adıyla kurulmuştur. Bu kulübü, yine Kadıköy'de, İngilizlerin kurduğu «Moda Kulübü» ile Rumların kurduğu «Elpis Kulübü» izlemiştir. 1904 yılında James Lafontaine İstanbul'da dört futbol takımının bulunmasını gözönüne alarak İstanbul Futbol ligini oluşturmuştur. Böylelikle Türkiye'de ilk kez pazar günleri oynanan maçlarla futbol ligi doğmuştur. Bu liğin kurucularından olan avukat Henry Pears tarafından İngiltere'den getirtilen büyük bir gümüş kupa da bu ligi 10 yıl içinde en çok kazanacak takıma verilmek üzere ortaya konmuştur.

İlk Türk Futbolcusu ise Fazıl Hüsnü Kayacan'dır. Amiral Hüsnü Paşa'nın oğlu ve Bahriye mektebi öğrencisi olan Fazıl Hüsnü Kayacan, dönemin polis ajanlarından kurtulmak için «Bobby» takma adıyla Kadıköy futbol takımında oynamıştır. Kayacan bir süre bu takımda oynadıktan sonra, arkadaşı Reşat Danyal'la birlikte, yalnızca Türk Gençlerinden oluşan bir futbol takımı kurmuştur. Kayacan o dönemin baskısı nedeniyle takımına Siyah Çoraplılar anlamına gelen «Black Stoçking» adını vermek zorunda kalmıştır. Ama daha ilk karşılaşmasında bu takım, polis ajanlarının dikkatini çekmiş ve dağıtılarak, üyleri çeşitli yerlere sürgün edilmiştir. Bu takımın kuruluş tarihi 1899'dur.

Daha sonra Galatasaray Lisesi beşinci sınıf öğrencilerinden Ali Sami Yen ve arkadaşları 1905 yılında ilk Türk Futbol kulübü olan Galatasaray'ı kurmuşlardır. Galatasarayı iki yıl aradan sonra 1907 yılında Fenerbahçe kulübünün kurulması izlemiştir.

Türkiye'de futbolu yönetecek ve geliştirecek bir futbol federasyonunun kurulması yolundaki ilk girişim 23 aralık 1913 tarihinde, Uluslararası Olimpiyad Komitesi Türkiye temsilcisi Selim Sırrı Tarcan tarafından yapılmıştır. Ancak bu girişim çok geçmeden patlayan 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı nedeniyle gerçekleşememiştir.

İkinci girişim, 1920 yılında Galatasaray'ın eski futbolcularından Yusuf Ziya Öniş'in İsviçre'den dönerken yanında getirdiği İsviçre Spor Örgütü yönetmeliği ile başlamıştır. Öniş, Ali Sami Yen, Burhan Felek ve Nasuhi Baydar ile birlikte çalışmalara başlamış ve sonuçta 20 maddelik bir yönetmelik ortaya çıkmıştır. Bu dört kişi spor kulüplerini Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adı altında bir araya getirmeyi başarmıştır.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı fiili olarak 1923 yılında Federasyonları kurmakla işe başlamıştır. 13 nisan 1923 günü Şehzadebaşındaki Letafet apartmanında bulunan Kumkapı Kulübü lokalinde yapılan toplantıda Türkiye Futbol Federasyonu resmen kurulmuş, aynı gün yapılan seçimler sonucunda Yusuf Ziya Öniş, federasyonun ilk başkanlığına getirilmiştir.

Futbol Federasyonunun kurulması F.İ.F.A. tarafından resmen tanınmasından sonra ilk Türk Ulusal Futbol takımı kurulmuş ve bu takım ilk karşılaşmasını Cumhuriyet'in ilânından üç gün önce 26 ekim 1923 tarihinde İstanbul Taksim Stadyumunda Romanya Ulusal takımı ile yaparak, 2-2 berabere kalmıştır.

Futbol'da Türkiye Birinciliklerinin yapılmağa başlaması da 1924 yılına rastlar Aynı yılda Ankara ve İzmir'de lig karşılaşmaları başlatılmıştır. Yine ilk kez uluslararası bir türk hakemi, Hamdi Emin Çap, Moskova'da yapılan Türkiye - Sovyetler Birliği karşılaşmasını yönetmiştir. 1932 yılında ilk kez bir hakem kursu açılmış ve futbol hakemliği, ciddi esaslara bağlanmıştır. 1939 yılında ilk kez bir gece maçı yapılmış. İstanbul Taksim Stadyumunda Fenerbahçe ve Beyoğluspor takımları karşılaşmıştır. 1937 yılında Ulusal Küme kurulmuş ve kentler arası futbol liginin ilk adımı atılmıştır. 1950'ye değin süren bu karşılaşmalardan sonra ise 1951'de profesyonellik kabul edilmiştir.

Türkiye'de Profesyonellik 1930'lar, Türkiye'de profesyonellik düşüncesinin yerleşmeğe başladığı yıllardır. Altınordu ve İttihatspor takımlarının ortaya çıkışlarında profesyonel amaçların etkisi bulunmaktadır. Bu yıllarda basının açtığı kampanya, profesyonellik kavramının iyiden iyiye halka ulaşmasını sağlamıştır. O yılların ünlü futbolcularının, çalışmadıkları işlerde çalışır görünerek büyük paralar aldıklarını açıklayan basın bunu «Büyük İfşaat» olarak

tanımlamıştır Konuyu işleyen Son Posta Gazetesi bu olayı bir anketle okuyucularına duyurmuş ve başlık olarak da şunu atmıştı: PROFESYONEL OLALIM MI?

Dönemin ünlü futbolcuları bu ankete genelinde olumlu yanıtlar vermişlerdir. Galatasaray'ın ünlü futbolcularından Mithat ve Fenerbahçeli Fikret. profesyonellik konusunda o yıllar için büyük sayılan paralar istemişlerdir.

Daha sonra 1951 yılında, o dönemin Futbol Federasyonu Başkanı Ulvi Yenal tarafından bir yönetmelik hazırlanmış ve bu yönetmelikle birlikte profesyonellik resmen kabul edilerek, futbolumuza yerleşmiştir.

Yabancı Antrenörler Türkiye'de ilk futbol kulüplerinin 1900'larda yabancılar tarafından kurulmasının, yalnızca yabancı futbolcu yönünden değil, yönetici hakemi ve antrenörü yönünden de büyük etkisi olmuştur. Başlangıcından bu yana 60'ın üstünde yabancı antrenör girmiştir futbolumuza.

Türk futbolunda görev alan ilk yabancı antrenör İngiliz uyruklu Billy Hunter'dir. Özellikle 1924 Olimpiyadları için 6 aylığına yurdumuza çağrılan Hunter'in gelmesinde dönemin Futbol Fedrasyonu Başkanı Yusuf Ziya Öniş büyük rol oynamıştır.

Hunter'in ayrılmasından sonra bu kez de Balkan Şampiyonası öncesi ulusal takımın başına bir başka İngiliz antrenör geterilmiştir. Yabancı antrenör saltanatı son yıllara değin sürmüştür Ancak şu anda futbolumuzda yabancı antrenör bulunmamaktadır.

Bunun yanısıra uzun yıllar yabancı futbolcu saltanatı da sürmüştür ülkemizde ve bu futbolculara milyonlarca lira tutarında para ödenmiştir. Ülkemize gelen ilk yabancı futbolcu Arjantinli Oscar Garro'dur. Garro Adalet kulübü tarafından 1955-56 futbol sezonunda transfer edildiği zaman 12 yıllık futbolcuydu ve iyi transfer ücreti ile 750 lira maaş almıştı. Oscar Garro daha sonra Adalet kulübünden ayrılmış ve futbol yaşamına Karagümrük kulübünde antrenör olarak devam etmiştir.

Boks: Türkiye'de boks, 1910 yılından başlayarak İstanbul'da kişisel çalışmalar şeklinde başlamış ve 1. Emperyalist Paylaşım Savaşından sonra yayılıp gelişmiştir. İşgal yıllarında, işgal kuvvetlerine mensup askerlerin kendi aralarında yaptıkları karşılaşmalar halkın ilgisini çekmiş ve Türk gençlerinin bu spora yönelmelerine neden olmuştur.

İstanbul'da ilk boks kulübü 1919-20 yıllarında Adil Akşiyani adındaki bir musevi vatandaş tarafından kurulmuş ve Fransa Boks Federasyonunca desteklenen ve korunan bu kulübün kiraladığı Taksim çeşmesi yanındaki Şantekler salonu her hafta çetin boks karşılaşmalarının yapıldığı bir yer olmuştur. Türkiye'deki ilk resmi boks karşılaşmaları ise 1921 yılında Taksim Kışlasının avlusunda Türk ve yabancı boksörlerin katılımıyla yapılmıştır

Türkiye'de boksa, spor faaliyetleri arasında ilk yer veren kulüpler ise Kurtuluş, Galatasaray ve Fenerbahçe olmuştur. Bu dönemde, Almanya'ya modern boksu sokan ve ünlü dünya şampiyonu Max Schmelling'e antrenörlük yapan Sabri Mahir, Paris'te boks antrenörlüğü ve organizatörlük yapan Mazlum Kemal, Ziya Beyer, Mısırlı Mazhar, Hilmi Hoca ve Fenerbahçeli ünlü futbolcu Yavuz İsmet Ulug büyük varlıklar göstermişlerdir.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşundan bir süre sonra Boks Federasyonu da oluşturulmuş ve başkanlığına Eşref Şefik Atabey getirilmiştir. Ancak çok geçmeden, Türkiye'de boksun yeterince gelişmemiş bulunduğu ve çok az faaliyette bulunduğu gerekçesiyle bu federasyon kaldırılmış ve güreş federasyonuna bağlanmıştır. 1924 Paris Olimpiyadlarına da aynı gerekçeyle, tüm dallarda katılındığı halde, bu dalda katılınmamıştır.

Berlin Olimpiyadlarından sonra ise Boks federasyonunun Güreş Federasyonu ile birlikte faaliyetlerini sürdüremeyeceği anlaşılmış ve 1945 yılında her iki dal da kendi federasyonlarının adı altında yeniden örgütlenmişlerdir. Yeni kurulan Boks Federasyonunun başına ise Doktor Raşit Serdengeçti getirilmiştir.

Bokstaki ilk uluslararası karşılaşma 1928 kasım ayında yapılmıştır. Sovyetler Birliğine giden Ulusal Boks Takımımız, Moskova'da Rusya, Baku'da da Azerbeycan ulusal takımlarıyla karşılaşmıştır. İlk kez yurtdışında Türkiye'yi temsil eden takımı oluşturan sporcular şunlardır:

Tüy siklet: Necmi (Galatasaray), Hafif Siklet: Rauf (Beşiktaş), Yarı Orta Siklet: Rıza Nemlioğlu (Fenerbahçe), Orta Siklet: Sıtkı Piran (Fenerbahçe), Yarı Ağır Siklet: Selami,

Moskova'da yapılan karşılaşmada Rauf berabere kalmış, öteki boksörlerimiz ise yenilmişlerdir. Baku'da yapılan karşılaşmada ise takımımız Azerbeycan'ı 5-0 yenmiştir. Bu karşılaşmada Selami Nakavt, öteki boksörlerimiz ise sayıyla rakiplerini yenmişlerdir

Bu dönemin ünlü boksörlerinin başında, Fransa ringlerinde büyük başarılar kazanan ve Avrupa Boks dünyasında «Çanakkale Fırtınası» adıyla ün yapan Fenerbahçeli boksör Nari Kadıköylü gelir. Galatasaraylı Küçük Kemal, Fenerbahçeli Sıtkı Piran, Büyük Selami, Tarık Akçırpan, Zeynel, Küçük Selami, ringlerde can veren ünlü boksör Pakarat, Yunanistan ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde Türk forması altında büyük başarılar kazanan Yorgo Tagar, bu dönemin öteki ünlü boksörleri arasındadır.

Bu dönemi izleyen, 1936 sonrasının en ünlü eldiveni Galatasaraylı Melih Açba olmuştur. 1940'da Amerika'nın en büyük amatör boks şampiyonası olan Altın Eldiven karşılaşmalarına katılan Melih Açba, 80'i aşkın boksör arasında 66 kilonun şampiyonluğunu kazanarak Madison Square Garden'i dolduran 17.000 izleyicinin alkışlarını toplamıştır.

Yine bu dönemin bir başka ünlü boksörü de Alemdar kulübünden Cihat Vurucu olmuştur. Ankara'daki bir karşılaşmadan dönerken geçirdiği trafik kazasında bir kolunu yitiren Vurucu, buna karşın boksu bırakmamış ve tek kolu ile boks yaşamını sürdürerek pek çok yengi almıştır. Cihat Vurucu daha sonra boks yaşamını antrenör olarak sürdürmüştür.

Ulusal Boks Takımımız ilk resmi karşılaşmasını 1947'de Dublin'de ki Avrupa Şampiyonasına katılarak yapmıştır. Bu şampiyonaya katılan boksörlerimiz şunlardır:

Kenan Yargan, Hüseyin Er, Vural İnan ve Halit Ergönül.

Bu şampiyonada Vural İnan «en Teknik Boksör» olarak ilan edilmiş, Halit Ergönül ise sıkletinde Avrupa Karmasına seçilmiştir. Halit Ergönül Avrupa Karması forması ile yaptığı iki temsili karşılaşmadan birini kazanmış, birini de yitirmiştir.

1947 Dublin Avrupa Boks Şampiyonası Türk Boksu için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra ringlerimizde büyük bir canlılık başlamıştır. Bu dönemde yetişen ve bir çok kez Ay - Yıldızlı formayı giydikten sonra profesyonel olan ve Türk boksunu uzun yıllar Avrupa ringlerinde başarıyla temsil eden Garbis Zaharyan'ın boks tarihimizde ayrı bir yeri vardır.

1947 sonrası dönemdeki en büyük hamle profesyonel boksun başlaması olmuştur. Garbis Zaharyan ile Taki Ziyaris'in açtığı bu çığıra zamanla bir çok ünlü boksörümüz katılmıştır. İstanbul'da profesyonel bir boks kulübü bile kurulmuş ancak bu profesyonellik salgınının ömrü kısa sürmüştür. Sonuçta ortada Garbis Zaharyan ile Taki Ziyaris'ten başkası kalmamıştır.

1960 sonrası dönemde de büyük boksörler yetişmiştir. Bu dönemlerde yetişen Ahmet Taşcı ile Cemal Kamacı, amatör boks-

taki başarılarından sonra geçtikleri profesyonel yaşamda da başarılı olmuşlar ve Cemal Kamacı Avrupa Profesyonel Boks Şampiyonluğunu kazanmıştır.

Bu dönemin öteki şöhretleri arasında Celal Sandal, Seyfi Tatar, Yeter Sevimli, Engin Yadigar, Arif Doğru, Mehmet Kumova, Eraslan Doruk, Gülali Özbey gibi boksörler yer almışlardır. Bu genç boksörler Avrupa ringlerinde birer yıldız olarak parlamışlar, onlarla Türk boksu Avrupa, Akdeniz ve Balkan Şampiyonalarında bir çok kez şeref kürsülerinde yer almıştır.

Ancak son yıllarda bu ünlülerin de boks yaşamlarına son vermeleri ile Türk boksu bir duraklama hatta gerileme dönemine girmiştir

Bisiklet: Türkiye'de bisiklet sporu, dünyada ilk bisiklet yarışının yapılmasından ancak 40 yıl sonra, 1910 yılında yapılmağa başlanmıştır. Gerçi Meşrutiyetten önce bazı bisiklet satıcıları, Tepebaşı'nda bir pist yaptırarak yarışmalar düzenlemişlerdir. Ancak bu yarışmalar reklam amacından öteye geçememiştir. Konuya ilişkin ilk ciddi atılımlar ise Meşrutiyetin ilanından sonra olmuştur. Bisiklet sporuna faaliyetleri arasında ilk yer veren kulüp 1912 yılında Fenerbahçe olmuştur. Bu sporun ilk ünlüleri Vecdi, Şinasi ve Alber Beyler ilk bisiklet yarışmalarının şampiyonluklarını aralarında paylaşmışlardır.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşundan sonra bir de Bisiklet Federasyonu oluşturulmuş ve ilk başkanlığa Muvaffak Menemencioğlu getirilmiştir. Bu dönem Türk Bisiklet sporunun öncüleri arasında Cambaz Fahri, Bıyıklı Fevzi, Raif, Haydar ve Aşot Beylerle Cavit Cav'ı özellikle sayabiliriz.

1924 Paris Olimpiyadları bisiklet sporumuzda yeni bir aşama olmuştur. Cavit Cav, Raif ve Fahri Beyler Olimpiyadlara gönderilmişler ancak kendilerine yarış bisikleti sağlanamadığından yarışmalara katılamamışlardır.

Olimpiyadlardan dönüşte ilk İstanbul ve Türkiye Bisiklet Şampiyonası düzenlenmiş, Cavit Cav hem sür'at, hem de mukavemet dallarında ilk şampiyon olmuştur.

İlk uluslararası karşılaşma ise 1927 yılında İstanbul'da Türk ve Bulgar takımları arasında yapılmıştır. Taksim stadında yapılan bu karşılaşmalarda ulusal bisiklet takımımızı oluşturan sporcular şöyledir:

Cavit Cav, Tacettin Baştürkmen, Galip Cav ve Soridis.

1928 yılında Cavit Cav, Tacettin Öztürkmen, Yunus Onat ve Galip Cav'dan kurulu bir ekip ile 1928 Amsterdam Olimpiyadlarına gidilmiştir. Federasyon başkanı Menemencioğlu'nun kişisel çabaları ile olimpiyadlardan birkaç ay önce bu dört bisikletçimize Paris'te bir bisiklet fabrikasında iş bulunmuş, böylelikle Fransız bisikletçileri ve hocalarıyla birlikte çalışmalarına olanak sağlanmıştır.

Metin Oktay - Lefter Küçükandonyadis

Amsterdam dönüşünde bu dört bisikletçinin yaptıkları büyük Ege turuyla, yine aynı yıllarda Muhafızgücü bisikletçilerinin 1800 kilometrelik Anadolu turu, bisiklet sporunu tüm yurda tanıtan önemli girişimler olmuştur.

1929 yılında Bisiklet Federasyonunun lağvedilmesiyle birlikte bu spor dalında bir duraklama dönemine girilmiştir. Ancak 1933 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Genel Kurul kararıyla Bisiklet Federasyonu yeniden kurulmuş, başkanlığa Hüsnü Naile Seden, as Başkanlığa Cavit Cav, Genel Sekreterliğe de Rıza Sueri getirilmişlerdir.

1935 yılında yapılan Romanya turunda ilk dereceler Türk bisikletcileri arasında paylaşılmıştır. Bükreş - Braşov etabını birincilikle bitiren Kirkor Cambaz, yarışma sırasında yere yuvarlanarak köprücük kemiğini kırmış, ancak tekrar bisikletine binerek güzel bir şampiyonluk kazanmıştır.

1936 Berlin Olimpiyadlarında Talat Tunçalp, Orhan Suda, Kirkor Cambaz, Eyüp ve Kazım Bilgen'den kurulu ulusal takımımız büyük varlık göstermiştir. 28 ulusun 116 bisikletçisinin katıldığı 100 kilometrelik yol yarışının yıldızı ise Talat Tunçalp olmuştur. Tunçalp finale 50 metre kala yanındaki Alman bisikletçisinden bir dirsek yemiş ve yarım tekerlek farkıyle sekizinciliğe düşmüştür.

Berlin Olimpiyadlarından sonra Sovyetler Birliğine giden bisikletçilerimiz burada da başarılı yarışmalar çıkarmışlar ve Moskova'daki 100 kilometrelik yol yarışında Orhan Suda, Talat Tunçalp ve Kazım Bingen, ikincilik, üçüncülük ve dördüncülüğü paylaşmışlardır. Leningrad da yapılan 100 kilometrelik yol yarışında ise Talat Tunçalp, Kazım Bingen ve Orhan Suda, bu kez iik üç dereceyi paylaşmışlardır.

1940'da Balkan ikinciliğini ulusal takımımızın kazanmasından sonra araya İkinci Emperyalist Paylaşım savaşının girmesi, uzun bir süre uluslararası yarışmaların yapılmasını engellemiştir. Uluslararası karşılaşmaların yeniden başlaması ise 1948 Olimpiyadlarıyla başlamıştır.

Bu arada 1946 yılında Güney Amerika'ya giden Kirkor Cambaz, Rio de Janeiro da yapılan 274 kilometrelik yarışmada birinciliği kazanmıştır. Aynı bisikletçi 1952 yılında Arjantin'de yapılan 3800 kilometrelik büyük yarışta sakatlanmasına karşın üçüncülük almıştır.

Sonuçta Bisiklet Federasyonu tarafından 1953 yılında Uluslararası İstanbul - Ankara yarışmasının düzenlenmesi ile bisiklet sporunda yeni bir döneme girilmiştir. Bisikletçilerimiz 1955, 1956, 1958 yıllarında Mısır turlarına katılmışlardır. 1959'da ilk kez Beyrut'ta yapılan Akdeniz Oyunlarına katılan bisikletçilerimiz 1963 Napoli Akdeniz oyunlarında, saate karşı yarışmada 5. olmuşlardır. İlk kez dünya şampiyonasına ise 1962'de İtalya'da katılmışlardır.

Daha sonra 1963 yılında Marmara Bisiklet Turu düzenlenmeğe başlanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Çetin Yüce ve Rıfat Çalışkan uluslararası alanda dereceye girebilen değerler olarak ortaya çıkmışlardır. Marmara turu 1965'den başlayarak «Uluslararası Cumhurbaşkanlığı Bisiklet Turu»na dönüştürülmüştür. Bu arada Rıfat Çalışkan 1965'de Almanya turunun 7. etabını birincilikle bitirmiştir. 1973'de Erol Küçükbakırcı Balkan şampiyonu olurken, gençler takımımız da gençler şampiyonu olmuştur. Ancak son yıllarda bu sporun belirgin bir gerileme içinde olduğu görülmektedir.

Binicilik: Biniciliğin Türkiye'ye ciddi bir şekilde girişi 1910 yılından sonraya rastlamaktadır. 22 Mart 1913 tarihinde kurulan Sipahi Ocağı, bu yolda atılan en ciddi adım olmuştur. Sipahi Ocağı'nın bu yoldaki çalışmaları bütünüyle ordu tarafından finanse edilmistir.

Çağdaş anlamıyla binicilik sporunun kuruluşu Cumhuriyet'ten sonra olmuştur. Ordu Süvari Birlikleri içinde binicilikte sivrilen subaylar, kurulan Binicilik Okulu'na alınmış ve avrupadan getirilen antrenörlerin gözet-

minde yetiştirilmiştir. İlk kez bu dönemde Faveur adlı bir Fransız antrenör getirilmiştir. 1930 Yılında Fransa'dan getirilen subaylardan Taton, bu sporun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1930 Yılında Binicilik Okulu Müdürü kaymakam Cevdet Bilgişin tarafından halka bu sporu sevdirmek amacıyle parasız binicilik kursları açılmıştır.

Ulusal takımımız, uluslararası alanda ilk karşılaşmasını 1931 yılında Bulgaristan'da yapmıştır. Ulusal takımımız bu karşılaşmalara Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Vehbi Ömer ve Teğmen Selahattin Salih'ten kurulu bir ekiple katılmış ve Yüzbaşı Cevat Kula kişisel sıralamada üçüncü olmuştur.

Türkiye Binicilik Federasyonu 1932 yılında kurulmuş ve ilk yönetim kurulunu Kara Kuvvetleri Komutanlığı Süvari Dairesi mensupları oluşturmuştur. Beden Terbiyesi bütçesine sembolik 1 liralık ödenek ile yerleşen federasyonun harcamaları bütünüyle ordunun parasal olanaklarıyle yürütülmüştür. 1952'de bu ödenek 3000 liraya çıkarılmış ve 1953 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir bölgelerinde Binicilik Ajanlıkları kurularak sivil biniciliğe el atılmıştır. 1958 Yılında Federasyon başkanlığına ilk kez bir sivil, Nejat Eczacıbaşı getirilmiştir.

Türkiye Binicilik Federasyonu 1932 yılında resmen Uluslararası Binicilik Federasyonuna üye olmuş ve ilk kez 1932 Nis Konkurhipiklerine katılınmıştır. Yedi ulusun binicilerinin katıldıkları bu yarışmalarda Teğmen Saim Polatkan «Kısmet» adlı atıyle «Monte Carlo Mükafatı» yarışmasında ikincilik, «Belçika Mükafatı» yarışmasında da aynı atla üçüncülük almıştır. Saim Polatkan'ın gösterdiği bu başarı karşısında Atatürk kendi tavlalarında yetişen «Çankaya» adlı at ile iki yıllık yem parasını armağan etmiştir.

Yurdumuzdaki ilk uluslararası karşılaşma ise 1933 yılında İstanbul Taksim Stadında düzenlenmiş ve ekibimiz Bulgar ekibini geçerek birinci olmuştur.

1934 Viyana Konkurhipiklerinde Teğmen Cevat Gürkan «Güdük» adlı atıyle 7 ulusa mensup 88 binici arasında ilk kez iki birincilik kazanırken, 1935 Aahon Konkurhipiklerinde Teğmen Saim Polatkan «Kısmet» adlı atıyle 84 binici arasında birinciliği almıştır.

1936 Berlin Olimpiyadlarında Yüzbaşı Cevat Kula «Çapkın» adlı atıyle altıncılık alırken, aynı yıl yapılan Viyana Konkurhipiklerinde takımımız «Milletler Mükafatı» yarışmasında ekip halinde birinci olmuştur.

1937 Londra Konkurhipiklerinde binicilerimiz yine bir zafer kazanmışlardır. Sekiz ülkenin katıldığı yarışlarda Yüzbaşı Cevat Kula, «Çapkın» adlı atıyle birincilik, yine aynı gün yapılan dördüncü yarışmada da Teğmen Eyüp Öncü ikinci birinciliği almışlardır.

1938 Avrupa turnesi, binicilik tarihimizin en parlak sayfalarından birini oluşturmuştur. Nis Konkurhipiklerinde «Polonya Ordusu Mükafatı» yarışmasında Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevat Gürkan, Yüzbaşı Eyüp Öncü ve Teğmen Saim Polatkan'dan oluşan ekibimiz 7 ulus arasında ekip birinciliğini kazanmışlardır.

Daha sonra İtalya'ya geçen binicilerimiz Sienna alanında katıldıkları Roma Konkurhipiklerinde de büyük bir başarı kazanmışlardır. Cevat Kula, C. Gürkan, Saim Polatkan ve Eyüp Öncü'den kurulu ekibimiz burada dünya çapında bir armağan olan altın «Mussolini Kupası»nı kazanmıştır. Roma'dan Varşova'ya geçen ekibimiz buradaki konkurhipiklerde de başarılı olmuş ve Saim Polatkan «Ok» adlı atıyle bir birincilik daha elde etmiştir.

1939 Nis Konkurhipiklerinde «Pierre Gottier Mükafatı» Yarışmasında Saim Polatkan «Ok» ile birinci, Cevat Gürkan «Akıncı» ile ikinci, Cevat Kula «Güçlü» ile üçüncü, Eyüp Öncü «Ünal» ile dördüncü olmuşlar ve ekip birinciliğini kazanmışlardır.

Binicilerimizin bu başarıları, İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı nedeniyle kesilmiş ve yalnız Türkiye'deki yarışmalara katılmakla yetinmişlerdir. Ancak savaştan sonra yine uluslararası manejlere dönülmüştür.

1948 Yılıyla birlikte Türk binicileri, Yüzbaşı Ziya Azak'ın «Arda» ve «Rüzgâr» adlı atlariyle Rotterdam Konkurhipiklerinde kazandığı çifte birincilik, 1954 Nis Konkurhipiklerinde Yüzbaşı Salih Koç'un «Başak» adlı atıyle kazandığı birincilik, 1954 Marsilya Konkurhipiklerinde Yüzbaşı Bedri Böke'nin «Atıl», Yüzbaşı Kemal Özçelik'in «Domino» adlı atlariyle kazandıkları çifte birincilikler-le, başarılarını sürdürmüşlerdir.

1955 Belgrad Konkurhipikleri ise binicilik tarihimize ayrı bir heyecan ve renk katmıştır. Burada, Yüzbaşı Nail Gönenli «Domino» ile, «Tropko Mükafatı»nı, Salih Koç «Bahadır» ile «Sukaploze Mükafatı»nı, Alparslan Güneş «Esmeraltın» ile «Bilitfiç Mükafatı»nı, Salih Koç «Başak» ile Belgrad Mükafatı»nı, Alparslan Güneş «Esmeraltın» ile «Titograd Mükafatı»nı kazanmışlardır.

1956 Aahon Konkurhipiklerinde Salih Koç, Alparslan Güneş, Bedri Böke'den kurulu ekibimiz «B. Almanya İçişleri Bakanı Mükafatı» yarışmasını kazanırken, Yüzbaşı Kemal Özçelik «Eskimo» ile 88 rakip binici arasında «Metropoliten Mükafatı» yarışmasında birinci olmuştur. Aynı yıl yapılan Viyana Konkurhipiklerinde Yüzbaşı Fethi Gürcan «Rıh» ile kazandığı çifte birincilikten başka, Yüzbaşı Nail Gönenli «Atıl» ile ve Yüzbaşı Kemal Özçelik de «Eskimo» ile birincilik elde temişlerdir. Aynı biniciler ekip birinciliğini de kazanmışlardır. Yine aynı yıl yapılan Londra Konkurhipiklerinde de Yüzbaşı Kemal Özçelik «Eskimo» ve Salih Koç «Bahadır» ile birincilik kazanmışlardır.

Mennan Pasinli, Nail Gönenli, Kemal Özçelik'ten kurulu ekibimiz 1957 Viyana Konkurhipliklerinde «Ekip Müsabakası»nı, Salih Koç, Nail Gönenli, Cevdet Sümer'den kurulu ekibimiz ise 1959 Nis Konkurhipiklerinde, «Fransa Binicilik Federasyonu Büyük Ödülü»nü takım halinde kazanarak başarılarını sürdürmüşlerdir.

Binicilerimizin bu başarıları 1960 Avrupa turnesinde de sürmüştür. Hamburg Konkurhipiklerinde Nail Gönenli «Domino» lle, Binbaşı Salih Koç «Eskime» lle «Ostend Binicilik Kulübü Mükâfatı» ve «Domino» lle de «Kudret Müsabakası» birincliklerini kazanmışlardır. Rotterdam Konkurhipliklerinde ise Binbaşı Salih Koç «Eskimo» lle «Mese Mükâfatı» nı kazanırken, Nail Gönenli «Kudret Müsabakası»nda «Esmeraltın» lle birincilik kazanmıştır.

1965 yılında Türkiye'de at vebası hastalığının görülmesi nedeniyle Avrupa manejlerinin kapıları uzun yıllar Türk binicilerine kapalı kalmıştır. Bunun yanısıra yurt dışından da hiçbir binici ve at da Türkiye'ye gönderilmemiştir.

1968 yılında Balkan Şampiyonası ile yeniden başlayan uluslararası temaslar 1969 yılında Viyana Konkurhipikleriyle sürmüş, bunu 1970 ve 1971 Balkan Şamplyonaları izlemiştir. 1968, 1970, 1971 Balkan Şampiyonalarında ekip yarışmalarında birinciliği bırakmayışımız ayrı bir başarıyı oluşturmuştur.

Türk binicilliğinin bu döneminde Yarbay Nail Gönenli, Üsteğmen İbrahim Murat, Üsteğmen Ateş Dağlı, Astsubay İsmail Samse ve 1965'lerden sonra manejlerde görülmeğe başlanan sivil binicilerimizden Levin Okçuoğlu, Engin Mirol, Kemal Öncü, Fevzi Atabek, Atıf Kaçıl, Nurettin Yaran, Tunç Çapa, değerli şampiyonlar olarak ortaya çıkmıştır. Yarbay Nail Gönenli'nin kızı Hayal Gönenli ise Balkan Şampiyonluğunu kazanırken uluslararası alanda bir yarışmada derece alan ilk bayan binicimiz olmuştur.

Ancak bu tarihten sonra binicilikteki başarılarımız sürmemiştir. Binicilerimiz hemen hiç bir önemli derece alamamışlardır manejlerde.

Atıcılık : Atıcılık sporu Türkiye'de avcılık ile başlamış ve av sporuna faaliyetleri arasında yer veren ilk kulüp Fenerbah-

çe olmuştur. 1913 yılında başlayan bu faaliyetler 1925 yılında bağımsız bir branş şeklini alarak sürmüştür. Bu şubenin kurucusu ise Said Selahaddin Cihanoğlu olmuştur .

Atıcılık sporu çağdaş anlamda 1950'lerden başlayarak Türkiye'ye girmiş ve bu sporun yayılıp tutulmasında hem Beden Terbiyesi İstanbul Bölge Müdürü, hem de Atıcılık Federasyonu teknik müşaviri olarak Said Salahaddin Cihanoğlu'nun büyük yararı olmuştur.

Türk atıcıları uluslararası alanda ilk kez 1947'de boy göstermiş ancak Dünya Şampiyonasına gönderilen Nuri Vural burada bir derece alamamıştır.

Atıcılığın çok masraflı bir spor oluşu ve çalışması sürekli olarak mermi yakmaya bağlı olması, bu sporun gelişmesine ve yüksek bir düzeye gelmesine engel olmuştur. Buna karşın Türk atıcıları katıldıkları uluslararası yarışmalarda sırf kişisel yetenekleri sayesinde orta sıralarda yerler alabilmişlerdir.

Atıcılık Federasyonu başkanlığı da yapan Osman Giraud ile en başarılı bayan atıcımız olarak beliren Bayan Giraud, Türk atıcılık tarihinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Rıfat Özenbaş ile oğlu Türker Özenbaş da baba oğul olarak birlikte ulusal atıcılık ekibinde yer almışlardır.

Atıcılık sporunda bazı yarışmalarda atıcılarımızın ve ulusal atıcılık takımımızın aldığı dereceler şöyledir:

1955 Belgrad Balkan Şampiyonasında Mehmet Dursun 300 m. de 3., 1967 Sofya Balkan Şampiyonasında Yalçın Önyürü büyük çap tabancada 3., 1969 Bükreş Balkan Şampiyonasında Mehmet Dursun İngiliz maçında 3., Takım halinde 3., 1971 İzmir Akdeniz Oyunlarında Mehmet Dursun tüfekte 3., Skeet te Güneş Yunus 3., Trap da Fettah Güney 4., 1973 İstanbul Balkan Şampiyonasında Skeet de Osman Giraud 3., Takım halinde 3., Trapta takım halinde 2.

Okçuluk : Okçuluk çalışmaları Türkiye'de yüzyıllara dayanan bir gelişme gösterir. Yeryüzünün en eski Okçuluk sahası İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış olan ve bugün bile aynı adla anılan Okmeydanı'dır. Tarihe geçmiş ünlü okçularımız ise şunlardır:

Kazaz Ahmet, Sinan Subaşı, Benli Karagöz, Kaptan Sinan, Solak Bali, Bursalı Şüca, Tozkoparan İskender.

Tozkoparan İskender'in 1281.5 gez, yani 768.93 metrelik atışı halen bir dünya rekorudur ve kırılamamıştır.

Okçuluk Cumhuriyet döneminde Necmettin Okyay, Bahir Özok, Vakkas Okatan, Kemal Gürses'in çabalarıyla yeniden canlandırılabilmiştir. Bu kişiler 1930 yılında Okspor' kulübünü kurmuşlar ve aynı yıl Atatürk'ün emriyle 19 Mayıs gösterilerinde ok atışları yapılmıştır.

Uluslararası Okçuluk alanındaki ilk başarımızı ise 14 yaşındaki genç okçumuz katıldığı 1962 Avrupa Gençler Şampiyonasında almış ve birinci olmuştur.

Yücel Cavkaytar 18 Haziran 1948'de İstanbul'da doğmuş ve 1961 yılında Kulaksız Okspor kulübünde okçuluğa başlamıştır. 14 yaşında iken ulusal takıma girmiş ve 22 Mart 1967'de İsviçre'de yakalandığı lösemi hastalığından kurtulamayarak 18 yaşında iken ölmüştür. Cenazesi aldığı başarının anısı için Okmeydanı'nda toprağa verilmiştir.

Hasan K. Sponel - Refik O. Top

Eskrim : Eskrim 1906 yılında harb okullarına resmi spor derslerinden biri olarak konuldu ve bu dalda çalışmalar bundan sonra başlamıştır. Bu sporu ilk olarak 1903 yılında kurulan Beşiktaş Spor Kulübü 1911 yılında uygulamaya başlamıştır.

İlk Eskrim Federasyonu 1923'de Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na bağlı olarak kurulmuş ve ilk federasyon başkanlığına Fuat Balkan getirilerek bu görevde 1938 yılına dek tam 15 yıl kalmıştır.

Eskrimcilrimizin ilk uluslararası karşılaşmaları 1924 Olimpiyadlarıyla birlikte olmuş ve Fuat Balkan ulusal formayı giyen ilk eskrimcimiz olmuştur. Bunu izleyen 1928 olimpiyadlarında da Türk takımı Fuat Balkan, Mülazim Muhiddin ve Mülazim Nami beylerden oluşmuştur.

1929 yılında Robert Kolej'in Beyaz Rus asıllı Jimnastik öğretmeni Nadolvsky eskrim federasyonu antrenörlüğüne getirilmiş ve 1938'e dek bu görevinde kalmıştır.

1931 yılında Atina'da yapılan Balkan oyunlarında eskrimcimiz Enver Balkan'ın kazandığı şampiyonluk eskrim tarihimizin ilk büyük başarısı olmuştur.

1936 Berlin Olimpiyat oyunlarına katılan Suat Aşeni ve Halet Çambel uluslararası bir karşılaşmaya katılan Türk bayan eskrimcileri olmuşlardır.

Eskrim dalında yurdumuzda ilk uluslararası düzeyde karşılaşma 1970 yılında olmuş ve dünya eskrim şampiyonası bu yıl Ankara'da düzenlenmiştir. 1971 Akdeniz oyunlarında ise Özden Ezinler İzmir'de bayanlar dalında 2. olarak gümüş madalya kazanmıştır.

Ancak bundan sonra eskrimcilerimiz kayda değer bir başarı elde edememişlerdir.

Yelken : Türk karasularında ilk yelken yarışları 1912 - 14 yılları arasında bir çok spor dalları gibi, İstanbul'daki İngiliz aileleri arasında yapılmıştır. İstanbul'un ilk yelken kulüpleri de yine o yıllarda Moda, Büyükada ve Bakırköy'de İngilizler tarafından kurulmuştur.

1915 yılında Bahriye Nezaretinin harp ganimeti olarak el koyduğu İngiliz yelken teknelerinin Türk spor kulüplerine dağıtılmasından sonra bu yönde bir faaliyet başlayabilmiş ve Türkiye de ilk resmi ve nizami yelken yarışları ancak 12 Ağustos 1932 tarihinde yapılabilmiştir.

İlk resmi yelken yarışının yapılmasından tam 11 yıl önce, 1921'de bir Türk yelkencisi bu yolda büyük başarılar kazanmıştır. Osmanlı devleti Stockholm sefiri Asım Turgut Beyin oğlu Demir Turgut, ilk kez on iki yaşında iken küçükler de züyük bir başarı göstermiş ve «yurt dışında kupa kazanan ilk Türk yelkencisi» ünvanını kazanmıştır. Demir Turgut «Union Yatcht Clup Atter-See» de 1931 yılına değin yarışmış ve başta 1930 Tuna kupası olmak üzere bir çok şampiyonluklar kazanmıştır. Turgut 1921 - 1930 arasında Atter See de katıldığı 236 yarışın 220'sini birincilikle bitirmiştir.

1936 Berlin Olimpiyadlarına Yelken Ulusal ekibimiz Behzat Baydar, Harun Ülman ve Demir Turgut ile katılmış, Behzat Baydar - Harun Ülman çifti star sınıfında 13 ulus arasında 7. sırayı alırken Demir Turgut da «Olimpic Yele» sınıfında 22 ulus sporcusu arasında 20. olmuştur.

Uluslararası ilk başarımız 1966 yılında olmuştur. Avrupa Gençler Şampiyonasında Hayri Karabilgin - Altan Yalman ekibi Avrup Şaampiyonu olmuşlardır. 1967 yılında yine Hayri Karabilgin ile Altan Yalman'dan kurulu ekibimiz snipe sınıfında Doğu Avrupa şampiyonluğunu kazanmıştır.

1971 İzmir Akdeniz Oyunlarında Bilhan Merzeci, Halim Emre, Metin Akdur ekibi dragon da 3. olmuşlardır. Finn sınıfında ise Bilhan Merzeci, Ali Değerli ekibi 1968 Balkan Şampiyonasında 3. olmuşlardır. 1973'de İstanbul'da yapılan Balkan Şampiyonasında Optimistte İbrahim Kalkış 1. olmuş, gençlerde Murat Bener 2., Orhan Tüken 3. olmuşlardır. Finn Büyüklerde 1. Özgen 3. olmuştur. Ancak bu şampiyonadan sonra yelkencilerimiz uluslararası alanda pek bir başarı kazanamamışlardır.

Kürek : İlk kürek yarışları 7 Eylül 1913 günü Moda Koyunda Osmanlı Donanma Cemiyetince düzenlenmiştir. 1914 yılında Fenerbahçeliler kürek sporunda ilk adımı atmışlar ve bir kayık filosu oluştururlarken Kurbağlıdere yanındaki kulüp binası önünde bir de kayıkhane yaptırmışlardır. Bunu, Anadolu, Altınordu ve Haliç İdman kulüplerinin kurdukları kürek ekipleri izlemiştir. 1930'larda da bayanlar arasında kürek faaliyetleri başlamıştır.

1953 yılında kürekçilerimiz Yugoslavya'da ilk uluslararası karşılaşmalarını yapmışlardır. 1954 Barselona Akdeniz Oyunlarında Tonguç Türksan çok güzel bir yarış çıkartmış, şampiyonluğu kıl payı ile kaçırarak ikinci olmuştur. Tonguç Türksan 1953'de yüksek tahsili için Almanya'da bulunduğu sırada Fenerbahçe adlı Futasıyla yarışlara girmiş ve Almanya'nın en büyük kürek armağanı olan «Altın Skiff» i kazanmıştır. 1970 yılında Viyana'da dört tek dümencisizde takımımız 1. olmuştur. Aynı yıl Avusturyanın Willach kentinde düzenlenen yarışlarda kürekçilerimiz, iki çifte de bir birincilik, bir ikincilik, tek çiftede de bir üçüncülük almışlardır.

Son dönemlerde ise bu sporda kürekçilerimiz kayda değer bir başarı elde edememişlerdir.

Yüzme : Ülkemizde ilk yüzme yarışları 15 eylül 1923 günü Galatasaray kulübü tarafından Büyükada'da düzenlenmiştir. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının Denizcilik Heyeti (Su Sporları Federasyonu) Yüzme Komisyonu Başkanı Ekrem Rüştü Akömer'in çabalarıyla 1931'de Büyükdere'de Şirket-i Hayriye'ye bir yüzme havuzu yaptırılmıştır. 25 metre eninde ve 50 metre boyundaki bu havuz 17 Temmuz 1931 günü açılmış ve bu nedenle yapılan yarışları Beylerbeyi kulübü yüzücüleri kazanmışlardır.

1934'de Sovyetler Birliği'ne giden spor kafilesinde bulunan yüzücülerimiz, ilk defa yabancı havuzlarda ülkemizi temsil etmişlerdir. Aralarında iki de bayan yüzücünün bulunduğu bu ilk ulusal takımımız şu elemanlardan oluşmuştur:

«Leyla Asım Turgut (Fenerbahçe), Cavidan Erbelger (İYK), Naili Moran (Galatasaray), Suat Erler (Galatasaray), Alparslan (İzmir Karşıyaka), Safvan Serim (Beykoz), Mehdi Ağaoğlu (Galatasaray), Halil Dalhan (Galatasaray), İhsan Keskin (Karamürsel), Orhan Saka (Galatasaray), Adnan (Beykoz).

Moskova'da yapılan ilk müsabakalarda ve daha sonra Leningrad'da yüzücülerimiz bir başarı kazanamamışlardır. Kief de Dinyeper nehri üzerindeki su istasyonunda yapılan üçüncü yarışmada Halil Dalhan, 200 metre serbestte, İzmirli Alp Arslan da 200 metre kurbağalamada takımımıza iki birincilik kazandırmışlardır. Odessada yapılan dördüncü yarışmada da yüzücülerimiz her branşta ikinci gelmişlerdir.

Ülkemizdeki ilk yabancı yüzme teması 1937 yılında İstanbul Moda'da yapılmış ve Türk ve Macar takımları karşı karşıya gelmişlerdir.

1950'den sonra Yılmaz Özüak ile Engin Ünal gibi yüzücü rekorları alt üst etmeğe başlamışlar, Yılmaz Özüak 8, Engin Ünal ise tam 31 Türkiye rekoru kırmışlardır.

1960'lardan sonra havuzlarda yeni bir «Adanalı» nesil doğmuştur. Ayhan Karataş, Ahmet Bozdoğan, Ünsal Fikirci, Feridun Aybars, Faruk Morkal, Behçet Kurtiç, Ümit Oğuzoğlu, Mustafa ve Erdal Acet kardeşler bu dönemin ünlü adlarındandır.

1970'lerden sonraki dönemde daha çok genç ve küçük yüzücülere önem verilmeğe başlanmıştır. Murat Özüak 1979 Balkan yüzme Birinciliğinde 1 altın 1 de gümüş madalya kazanmıştır. Sabri ve S. Özün kardeşler, Yeşim Turan, Zafer Atamer gençlerde ve yaş gruplarında ülkemize bir çok madalyalar getiren yüzücülerimiz olmuşlardır. Ancak yüzücülerimiz hiçbir zaman Balkanların ötesine geçememişler, bir varlık gösteremişlerdir.

Bu arada Türk yüzücülerinin başarıları arasında 1978 yılında ünlü yüzücü Erdal Acet'in Manş denizini yüzerek geçmesini ve yine aynı yıl ünlü judocu ve eski judo ulusal takımı antrenörlerinden Namık Ekin'in Dünya Su Altında Kalma rekorunu sayabiliriz.

Judo : Judo'nun Türkiye'deki tarihi oldukça eskidir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte askeri liseler ve harb okullarında jiu-jitsu olarak yapılmağa başlanmış daha sonra yerini judoya bırakmıştır. 1965'lerden sonra ise geniş kitlelere yayılmıştır. Bu yayılışta askeri okullarda bu sporu öğrenenlerin büyük rolleri olmuştur. Bunlar arasında eski deniz astsubaylarından Halil Yüceses'i, teğmen İbrahim Öztek'i, yine eski deniz ast subaylarından Namık Ekin'i sayabiliriz.

Bir süre Güreş Federasyonuna bağlı olarak faaliyet gösteren judo daha sonra bağımsız judo ve Taek-wondo Federasyonu halini almış ve ilk başkanlığına emekli general Naim Tan getirilmiştir. Judo Federasyonu tarafından getirilen Koreli antrenör Ra-Choo-Hwan bu spora büyük katkılarda bulunmuştur.

Judo'da ilk uluslararası karşılaşma 1971 İzmir Akdeniz Oyunlarıyla olmuştur. Bu oyunlarda 70 kiloda Süheyl Yeşilnur ile 93 kiloda Kâmil Korucu 2., 63 kiloda Ali Demir, 80 kiloda Namık Ekin ve Ağır sıklette Mehmet Ali Berber 3. olmuşlardır. 1975 Cezayir Akdeniz Oyunlarında da Ali Demir 2., Süheyl Yeşilnur ile Adnan Özmen ise 3. olmuşlardır.

Judocularımızın daha sonra çeşitli Balkan Şampiyonalarında elde ettikleri dereceler şöyledir:

1975 İstanbul 1. Balkan Judo Birinciliği: 63 kiloda Adnan Özmen 1., Süheyl Yeşilnur 2., Osman Yanar 3., Takım halinde 3.; 1976 Sofya 2. Balkan Birinciliği: 70 kiloda Ali Demir 2., Mehmet Ayyıldız 3., Takım halinde 3.; 1977 Bükreş 3. Balkan Judo Birinciliği: 71 kiloda Rafet Güngör 3., 78 kiloda Süheyl Yeşilnur 3., 1978 Novisad 4. Balkan Judo Birinciliği: 65 kiloda Ömer Erol 2., Açık sıklette Resul Yolcu 3., Takım halinde 3.; 1979 Atina Balkan 5. Judo Birinciliği: 65 kiloda Ömer Erol 3., 78 kiloda Süheyl Yeşilnur 3., 86 kiloda Salim Başbuğ 3., Takım halinde 3.

Tenis : Tenis ilk kez 1900'lerde İngiliz aileleri arasında oynanmış ve Edward Whitell, Colonel Simenda ve Norwill kardeşler bu sporun Türkiye'deki öncüleri olmuştur. İstanbul'daki İngilizler bu dönemde Çalenç kupası denilen ve üç yıl üstüste şampiyon olanın aldığı bir turnuva düzenlemişlerdir. Said Selahaddin Cihanoğlu, Tevfik Taşçıoğlu, Zeki Sporel bu spor dalındaki ilk temsilcilerimiz olmuş, 1924 yılında Suat Subay bir İngiliz subayı ile birlikte çifte şampiyon olarak Çalenç turnuvasına adını yazdırmıştır. Aynı yıl Tenis Federasyonu kurulmuş ve Milliyet ile Tarabya turnuvaları düzenlenmiştir.

1915 yılında ilk Türk futbolcusu Fazıl Hüsnü Kayacan'ın girişimiyle Fenerbahçe kulübünde bir tenis şubesi kurulmuş ve Kurbağlıdere kıyısındaki kulüp binasının önüne çimento bir kort yapılmıştır. 1923 yılında hemen kulübün yanında Kuşdili çayırında toprak bir kort yapılmış ve halkın yararlanmasına açılmıştır.

İlk Tenis Türkiye Şampiyonası 1926 yılında düzenlenmiş, tek erkeklerde Suat Subay, çift erkeklerde de Suat Subay - Sedat

Erkoğlu şampiyon olmuşlardır.

Türk tenisi 1931 Balkan Tenis Şampiyonasında ilk uluslararası karşılaşmasını yapmıştır. Sedat Erkoğlu, Suat Subay ve Avram Şirinyan'dan kurulu ilk ulusal takımımız Atina'da çift erkeklerde şampiyonluk kazanarak yurda dönmüştür. Sedat Erkoğlu - Avram Şirinyan çifti Bulgar ve Yunanlıları 3-0 yendikten sonra Rumenlere de 3-2 galip gelerek bu başarıya ulaşmışlardır.

1932 yılında Fenerbahçe kulübü kortlarında yapılan Balkan Şampiyonası yurt içinde yapılan ilk uluslararası organizasyon olmuştur. 1940'lardan sonra Tenis - Eskrim Dağcılık (TED) kulübünün kurulmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemden sonra ortaya çıkan Nazmi Bari uzun yıllar kortlarda rakip tanımamış ve bir numara olmuştur. 1951 - 1965 yılları arasında aralıksız 14 yıl Türkiye şampiyonu olan Nazmi Bari şampiyonluk rekoru kırmıştır. Nazmi Bari bazı uluslararası şampiyonalarda da dereceler almış, 1951 Beyrut Turnuvası tek erkeklerde ikinci, çifte Suzan Gürel ile birinci, 1952 Beyrut Turnuvasında birinci, 1954 Selânik turnuvasında birinci, 1957 İsrail Turnuvasında ikinci yine aynı yıl Üsküp'te yapılan turnuvada ikinci olmuştur.

Bu arada Uluslararası İstanbul Tenis Turnuvası da 1946'dan bu yana en büyük etkinlik olarak sürmektedir. Türk tenisseverlerine Emerson ve Nastase gibi dünyaca ünlü raketleri izlettiren bu turnuva son yıllarda pek çok sporcunun profesyonelliği seçmesi ve bu nedenle gelmek için aşırı ücretler istemesi nedeniyle yalnızca doğu blokunun amatör raketlerinin getirilebilmesiyle sürmektedir.

Kayak : Kayak sporu Türkiye'ye Silâhlı Kuvvetler kanalıyla girmiştir Kayak 1915 - 16 yıllarında karlı bölgelerde yer almış ve ilk kez Kafkas cephesinde kızaklı birlikler tarafından kullanılmıştır. Daha sonra bu spor devlet tarafından ele alınmış ve 1927 yılında Eğridir'de Dağcılık ve Kayak talimgâhı açılarak kayak birliklerinin daha ciddi biçimde eğitilmesine başlanmıştır.

Kayağın halk arasına girmesi ve kayak sporunun başlaması ise 1930 yıllarından sonraki döneme rastlamaktadır. Özellikle, Gazi Eğitim Enstitüsü, kayak sporunu ulusal bir spor olarak benimsemiş ve bunun sonucunda önemli bir kalkınma dönemine girilmiştir.

Ulusal Kayak takımımız ilk kez 1936'da yapılan Garmisch, Parten Kirchen'de yapılan Kış Olimpiyadı'na katılmış ve şu sporcular ulusal takımı oluşturmuştur:

Abdullah Yörük, Salih Ungun, Ülker Pamir, Nazım Arslangil, Mahmut Şevket, Sadri Erkılıç, Reşat Erses, Salim Altıok, Cemal.

Bundan sonra bir duraklama dönemine giren kayak sporu, 1942'den sonra yeniden canlanmağa başlamıştır. Bunda Türkiye Kayak Federasyonu Başkanlığına getirilen Asım Kurt'un çalışmaları büyük rol oynamış ve başta Uludağ ve Erciyes ile Ağrı olmak üzere çeşitli yerlere kayak merkezleri kurulmuştur.

Ancak bu spor dalında kayakçılarımız uluslararası çapta bir başarı elde edememişlerdir.

Masa Tenisi : Ping-Pong adıyla da anılan masa tenisi ilk kez 1927 - 28 yıllarında Robert Kolej'de oynanmıştır. 1930 yılından başlayaark Fenerbahçe, Altınordu, İstanbulspor, Galatasaray, Ortaköy ve Arnavutköy kulüplerinde masa tenisi faaliyeti başlamıştır. İlk turnuva yine aynı yılda Altınordu kulübü tarafından düzenlenmiştir.

Tenis Federasyonu 1953 yılında kurulmuş ve masa tenisi de bu federasyona bağlı bir dal olmuştur. Masa tenisi ancak 1966 yılında Tenis Federasyonundan ayrılıp bir federasyon halini almış ve Ali Abalı ilk başkanlığına getirilmiştir.

İlk dış karşılaşma 1958'de Kahire'de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile yapılmış ve Erden Günay, Teoman Edizer, Tuncer Cebeci'den kurulu ekibimiz 5-0 yenilmiştir. 1966 yılında Balkan Masa Tenisi Şampiyonasında takımımız Yunanistan'ı 5-2 yenerek Balkan dördüncüsü olmuştur. 1967 Balkan Şampiyonası da Antalya'da düzenlenmiştir.

Bu dönemin en önemli adlarından biri Koço Yuvanidis'tir. Yuvanidis 1948 - 1972 arasında 25 kez ulusal formayı giymiş ve bu süre içinde 2 Türkiye, 9 Türkiye çift erkekler, 2 Türkiye Karma, 4 İstanbul, 10 İstanbul Çift Erkekler şampiyonluklarını kazanmıştır.

Son dönemlerin en büyük adlarından biri ise Vasil Aleksandridis'tir. Aleksandridis 1973 ve 75'te Akdeniz Ülkeleri tek erkekler büyükler sampiyonluğunu, 1975'de Gençlerde 1978'de büyüklerde Avrupa Şampiyonaları Consolation(İlk iki turda elenenler arası) turnuvalarını kazanmıştır.

1977'de Vasil Aleksandridis yıldızlarda Avrupa 3. olmuştur. 1978 Dünya Okullar Spor oyunlarında erkek takımımız 2.liği alırken, tek bayanlarda Sedat Müstecapoğlu 1., Hülya Tomsuk 3. olmuşlardır. Ulusal Masa Tenisi takımımız 1978'de Galler'de yapılan Avrupa 3. ligi maçlarında 1. olarak ikinciliğe yükselmiş. 1978 - 79 döneminde de 2. lige şampiyon olarak 1. lige çıkmıştır. Vasil Aleksandridis, Oktay Çimen ve Kadriye Poyrazoğlu'ndan olusan ulusal takımımız aynı yıl küme düşmüştür. 1979 Split Akdeniz oyunlarında erkek takımımız 3. olmuştur.

Masa Tenisinde tüm Türkiye'de 35 bin lisanslı sporcu bulunmaktadır. Ancak bu sporda, geniş tabanına karşın belirli bir aşama kaydedilememektedir.

Jimnastik : Türkiye'ye modern anlamda jimnastiğin girişi Galatasaray Lisesi'nin 1868 yılında açılması ve beden eğitimi öğretmenliğine Fransız Moiroux'un getirilmesiyle olmuştur. Moiroux'un yetiştirdiği öğrencilerden Ali Faik Üstünidman'ın aynı liseye atanması ile jimnastik sporu yayılmaya ve kökleşmeğe başlamıştır. Üstünidman bunun yanısıra Beyoğlu'nda özel bir jimnastik salonu açmış ve Galatasaray Lisesi dışındaki gençlerinde yetişmesinde büyük rol oynamıştır.

1903 yılında jimnastik sporuyla uğraşmak üzere Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü kurulmuştur. Bugünkü Beşiktaş Kulübü'nün temeli olan bu kulüp uzun süre yalnız jimnastik, halter ve eskrim sporlarıyla uğraşmıştır.

Türk jimnastikçileri ilk kez yurt dışına 1906 Atina Ara Olimpiyadı nedeniyle çıkmışlar ve Tatavla kulübünden Yorgo ve Niko Alibranti kardeşler gönderilmişlerdir. Yorgo Alibranti burada iki elle 10 metrelik ipe tırmanma yarışında 11.4. saniye ile Dünya ve Olimpiyad rekorlarını kırarak şampiyon olmuştur. Bu rekor ancak 1924 Paris Olimpiyadı'nda kırılabilmiş, 1932 yılında da programdan çıkartılmıştır.

1908 yılında Ali Faik Üstünidman'ın öğrencisi olan Selim Sırrı Tarcan, Harbiye Nezareti tarafından İsveç'e gönderilmiştir. Burada ikl yıl Ling Enstitüsü'nde beden eğitimi tahsili görmüş ve aletsiz jimnastik adıyla da anılan İsveç Jimnastiğini Türkiye'ye getirmiştir. Tarcan'ın dönüşüyle aletli jimnastiğin yanısıra aletsiz jimnastik de başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır.

Başlangıcından beri izcilikle birlikte yürütülen jimnastik 1961 yılında bağımsız bir federasyon haline gelmiş, aynı yıl Uluslararası Jimnastik Federasyonu'na üye olmuş ve bundan sonra da jimnastikcilerimiz için yurt dışına çıkma olanağı doğmuştur. Ancak jlmnastikcilerimiz uluslararası alanda pek başarılı olamamışlardır.

Halter : Türkiye'de modern anlamda halter sporu Galatasaray Lisesi Beden Eğitimi öğretmeni Alî Faik Üstünidman'ın kişisel çabalarıyla başlamıştır. Uluslararası ilk temasımız 1924 Paris Olimpiyadlarında olmuş ve Şevki Sezgin ile Cemal Erçman katılmışlardır. Cemal Erçman tüy sıklette sakatlığına karşın toplam 345 kilo kaldırmış ve 12. olmuştur. 1928 Amsterdam Olimpiyadında yine Cemal Erçmen 262.5 kilo ile

tüy siklette 25 yarışmacı arasında sekizinci olmuş ve dünya rekorunu egale etmiştir.

Halter, çok uzun yıllar bağlı olarak kaldığı Güreş Federasyonu'ndan ayrılıp bağımsız bir federasyon oluşturulduktan sonra bu alanda geniş bir çalışma olanağı bulunmuştur. 29 yıllık bir aradan sonra 1957 yılında Tahran'da yapılan Dünya Halter Şampiyonasına Türk ekibi Kayhan Bora, Nuri Akın, Reşit Örer, Metin Gürman, Ferdi Türkdamar, Serkis Gülyap'tan oluşan bir kadro ile katılmıştır.

1959 Akdeniz Oyunları'nda Metin Gürman'ın kazandığı 75 kilo ikinciliği bu alandaki ilk madalyayı almış olup, bu başarıyı 1961 yılında Viyana'da Sadık Pekünlü'nün kazandığı Avrupa altıncılığı izlemiştir. Sadık Pekünlü 1964 Tokyo Olimpiyadı'nda da 90 kiloda 11. olmuştur.

1970'lerden başlayarak Halter tarihine adlarını yazdıran iki kardeş çıkmıştır ortaya: Salih ve Mehmet Suvar kardşler. Salih Suvar önce 67.5 kiloda Avrupa yedinciliğini kazanmış daha sonra 1970 yılında İstanbul'da düzenlenen Balkan Şampiyonasında 67.5 kiloda Şampiyon olmuştur. Aynı şampiyonada kardeşi Mehmet Suvar da 82,5 kiloda birinci olmuş ve altın madalya kazanmıştır. Türk takımı bu şampiyonada 2. olmuştur.

1971 yılında İzmir'de yapılan Akdeniz Oyunları'nda da Salih Sulvar 67.5 kiloda Altın madalya almış, kardeşi Mehmet Suvar 82.5, Ali Tan ise ağırda 3. olarak Bronz madalya kazanmışlardır. Mehmet Sulvar daha sonra 1975 Cezayir'deki Akdeniz Oyunları'nda 82.5 kiloda bu kez birinci olarak altın madalya almıştır. Bu arada bir çok haltercimiz de balkan şampiyonalarında çeşitli dereceler almışlardır. Ancak haltercilerimiz Balkanlar dışında önemli dereceler yapamamışlardır.

Voleybol: Amerikalılar tarafından Türkiye'ye getirilen bu spor ilk kez YMCA dershanesinde oynanmış ve dershane müdürü Dr. Deaver tarafından ülkemize yayılmıştır.

Voleybol, Türkiye'ye bir okul sporu olarak girmiş, Kabataş Erkek Lisesi voleybola ilk yer veren okul olmuştur. Bunu Galatasaray, Vefa ve İstanbul Liseleri izlemiştir. Bu liselerde voleybola başlayan genç öğrenciler birkaç yıl sonra Mühendis Mektebinde (İstanbul Teknik Üniversitesi) toplanmışlar ve dönemin en güçlü takımını oluşturmuşlardır. İstanbul Mühendis Mektebi 1928'den 1940'lara değin bu spordaki gücünü korumuştur. Bu okulun sınıf takımları arasından doğan kulüp takımları da uzun yıllar Türk voleybolunu başarıyla götürmüşlerdir. Fenerbahçe'nin uzun yıllar elinden şampiyonluğu bırakmayan takımı 1927 yılında Mühendis Mektebinin üçüncü sınıf takımı olarak Sarı-Lâcivertli forma altında toplanmıştır.

1928 yılında İstanbul Şampiyonu Fenerbahçe takımında bir de kız voleybolcu, Suphiye Rıfat Hanım yer almıştır. Bu, Voleybol tarihinde eşi görülmemiş bir olaydır. Suphiye Rıfat aynı zamanda kız takımının da kaptanlığını yapmaktaydı.

Voleybol'un 1945'lere değin aralıksız süren faaliyeti, bu yıl yerini basketbola bırakmış ve bu durum 1955 yılına değin sürmüştür.. Bu arada 1928 yılında İstanbul Voleybol Şampiyonası, 1949 yılında da Türkiye Voleybol Şampiyonası yapılmağa başlanmıştır. Ulusal Voleybol takımımız ise ilk resmi maçını 1953 yılında İstanbul'da Yugoslavya ulusal takımı ile yapmıştır.

1945 - 1960 yılları arasındaki durgun devreden sonra voleybolun bağımsız bir federasyon bünyesinde toplanması, bu sporun yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bu arada ilk kuruluş yıllarından başlayarak uzun yıllar Voleybol Federasyonu Başkanı olarak çalışan Vahit Çolakoğlu, Türk Voleybolunun modern esasları üzerine oturmasında önemli bir rol oynamıştır

Bu arada çeşitli müesseseler de kulüpler kurarak bu spora başlamışlardır. Müessese kulüpleri bu yolda çeşitli başarılar da kazanmışlardır. En son 1979 Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupasında, Eczacıbaşı Voleybol takımı bayanlarda 2., erkeklerde ise 3. olmuştur. Bu başarı boleybolcularımızın ilk uluslararası başarısı olmuştur.

Eltopu : Yurdumuzda ilk kez 1927 yılında oynanan el topu 1932'den başlayarak beden eğitimine girmiş ve bütün okullara yayılmıştır. Okullardan kulüplere giren el topu için 1945 yılında ilk kez Türkiye Şampiyonası düzenlenmiştir. Harb Okulu, Fenerbahçe, Galatasaray, Muhafızgücü gibi kulüpler ve Haydarpaşa Lisesi gibi okullar bu spora geniş yer vermişlerdir. Ancak el topu 1947'lerden başlayarak gücünü yitirmiş ve zamanla unutulmuştur.

Eltopu son zamanlarda 1977'de ancak bir Federasyon çatısı altında toplanmış ve yeniden canlandırılmağa çalışılmaktadır Ulusal eltopu takımımız ilk kez 1979'da oluşturulmuş ve ilk uluslararası karşılaşmasını 1979 Split Akdeniz Oyunlarında yapmıştır.

Güreş : Türkiye'de Güreş Federasyonu ötekı birçok federasyonlar gibi 1923'de kurulan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın doğuşundan sonra oluşmuş ve ilk başkanlığına Ahmet Fetgerl Aşenl getirilmiştir. Aşenl 1923'den 1937 yılına değin federasyon başkanlığı yapmıştır.

Minder güreşinin iki büyük ustası olan Macar antrenör Raul Peter ile Finli Omni Pellinen, Türk minder güreşinin temelini atan iki kişi olmuştur. Onların ektiği tohumlar sistemli bir çalışma sonucu olumlu sonuçlar vermiş ve 1939 yıllarında minder güreşinde başlayan kıpırdanışlar 1945'den sonra büyük bir hız kazanmıştır. 1948 ile 1960 yılları arasında en parlak dönemini yaşıyan minder güreşi 1960'lardan sonra bir duraklama dönemine girmiştir. Bugün Türk güreşi büyük bir gerileme içinde bulunmakta, güreşçilerimiz uluslararası plânda hiçbir başarı elde edememektedirler.

Türkiye'deki ilk serbest güreş şampiyonası 1938 yılında düzenlenmiştir. Bu yıla gelinceye değin Türkiye'dekl güreş karşılaşmaları yağlı ve Greko - Romen olarak yapılmıştır.

İlk greko romen Türkiye Şampiyonası Taksim'de Arditi sirkinde yapılmış, Kara Kemal, Şevket Hoca, Celal, Kemal Türe, Sami Karayel, Ahmet ve Mehmet Fetgeri kardeşler güreşmişlerdir.

Güreşçilerimiz greko-romen dalında ilk kez 1927 Avrupa Şampiyonasına katılmışlar ve yalnızca Mehmet Çoban bir galibiyet alabilmiştir. Gürşçilerimizin Greko-Romen'de 1924 Paris ve 1928 Amsterdam Olimpiyatlarına da katılmışlar ancak sporcularımızdan yalnızca Tayyar Yalaz Amsterdam Olimpiyadında dördüncü olabilmiştir.

Güreşçilerimizin Avrupa Greko - Romen Güreş Şampiyonlarına katıldıkları yıllar, takım halinde aldıkları dereceler şöyledir:

1938 Tallin (6), 1939 Oslo (5), 1947 Prag (3), 1966 Essen (6), 1967 Minsk (5), 1968 Vasteras (6), 1969 Modena (1), 1970 Doğu Berlin (12), 1972 Katowiçe (13), 1973 Helsinki (13), 1974 Madrid (13), 1975 Ludwigshafen (11), 1976 Leningrad (14), 1977 Bursa (7), 1978 Oslo (8), 1979 Bükreş (8).

Avrupa Greko-Romen Güreş Şampiyonalarında madalya kazanan güreşçilerimiz ve yılları ise şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar Yaşar Doğu (1947), Tevfik Kış (1966), Sırrı Acar (1967 - 1968), Metin Alakoç (1969), Ömer Topuz (1969).

Gümüş Madalya Kazananlar Yaşar Doğu (1939), Mustafa Çakmak (1939 1947), Muhlis Tayfur (1947), Vahap Pehlivan (1969), Şefik Namlı (1969).

Bronz Madalya Kazananlar : Mehmet Çoban (1938), Ali Kazan (1966), Celal Atik (1947), İlhan Topsakal (1968), Muzaffer Can (1969), Bilal Tabur (1975), Erol Mutlu (1977), Kenan Ege (1979).

Güreşçilerimiz Avrupa Serbest Güreş Şampiyonalarına ise ilk kez 1946 Stock-

holm'de katılmışlardır. Güreşçilerimizin Avrupa Güreş Şampiyonalarına katıldıkları yıllar ve takım halinde aldıkları dereceler şöyledir:

1946 Stockholm (1), 1949 İstanbul (1), 1966 Karlsruhe (2), 1967 İstanbul, (1); 1968 Üsküp (4), 1969 Sofya (4), 1970 Doğu Berlin (3), 1972 Katowiçe (5), 1973 Lozan (3), 1974 Madrit (7), 1975 Ludwigshafen (4), 1976 Leningrad (8), 1977 Bursa (3), 1978 Sofya (4), 1979 Bükreş (9).

Avrupa Serbest Güreş Şampiyonalarında madalya kazanan güerşçileirmiz ve yılları ise şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar : Gazanfer Bilge (1946), Celal Atik (1946 1949), Yaşar Doğu (1946 - 1949), Ali Yücel (1949), Nasuh Akar (1949), Nurettin Zafer (1949), Servet Meriç (1949), Adil Candemir (1949), Mehmet Esenceli (1966 1967), Hasan Güngör (1966), Hasan Sevinç (1967), Nihat Kabanlı (1967), Ahmet Ayık (1967 - 1970), Sefer Baygın (1972).

Gümüş Madalya Kazananlar : Nasuh Akar (1946), Mahmut Çeterez (1946), Muharrem Candaş (1949), Seyit Ahmet Ağralı (1966), Mahmut Atalay (1966 - 1967), Ahmet Ayık (1966), Ali Rıza Alan (1970 - 1973 - 1975), Gıyasettin Yılmaz (1970), Mehmet Sarı (1971 - 1975 1977). Hayri Polat (1973), Alaattin Yıldırım (1973), Mehmet Cambaz (1974), Reşit Karabacak (1977), Mehmet Güçlü (1977 - 1978).

Bronz Madalya Kazananlar Muharrem Candaş (1946), Mehmet Çoban (1946), Nihat Kabanlı (1966), Gıyasettin Yılmaz (1966), Hasan Sevinç (1966), Mehmet Esenceli (1968 - 1969), Sefer Baygın (1969), Ömer Topuz (1969), Hasan Kahraman (1970), Vehbi Akdağ (1973), Ali Şahin (1973), Servet Aydemir (1975), Mehmet Güçlü (1976), Fevzi Gökdoğan (1977), İsmail Temiz (1977), Reşit Karabacak (1978).

Ulusal Greko-Romen takımımız Dünya Greko - Romen Şampiyonasına ilk kez 1950 Stockholm'de katılmış ve takım halinde 2. olmuştur.

Güreşçilerimizin Dünya Greko - Romen Güreş Şampiyonlarına katıldıkları yıllar, takım halinde aldıkları dereceler şöyledir:

1950 Stockholm (2), 1953 Napoli (5), 1955 Karlsruhe (3), 1958 Budapeşte (2), 1961 Yokohama (2), 1962 Toledo (2), 1963 Helsinki (6), 1965 Tampera (10), 1966 Toledo (5), 1967 Bükreş (5), 1969 Mar Del Plata (Katılmadık) (1970 Edmonton (15), 1971 Sofya (8), 1973 Tahran (11), 1974 Katowiçe (12), 1975 Minsk (6), 197 Göteburg (12), 1978 Mexico ( ), 1979 San Diego (Katılmadık).

Dünya Greko - Romen Güreş Şampiyonalarında madalya kazanan güreşçilerimiz ve yılları ise şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar : Muharrem Candaş (1950), Rıza Doğan (1958), Kâzım Ayvaz (1958 - 1962), Tevfik Kış (1962 - 1963),

Gümüş Madalya Kazananlar : Ali Yücel (1950), Halil Kaya (1950), Celal Atik (1950), Ali Özdemir (1950), Ahmet Bilek (1953) Yaşar Yılmaz (1955 - 1958 1961), Müzahir Sille (1955 - 1958), Hamit Kaplan (1961), Tevfik Kış (1966), Hızır Sarı (1971), Bilal Tabur (1975), Salih Bora (1977).

Bronz Madalya Kazananlar : Tevfik Yüce (1950), Adil Candemir (1950), Hüseyin Akbaş (1955), Hamit Kaplan (1955 - 1958 - 1963), Burhan Bozkurt (1961 - 1962), Ziya Doğan (1961), Yavuz Selekman (1961 962), Rıza Doğan (1962), İsmet Atlı (1962), Sırrı Acar (1965), Ünver Beşergil (1966), Vahap Pehlivan (1967).

Dünya Güreş Şampiyonası ilk kez 1951 yılında düzenlendi ve 13 ülkeden 71 güreşçi katılmıştır.

Dünya Serbest Güreş Şampiyoalarına katıldığımız yıllar ve aldığımız takım dereceleri şöyledir:

1951 Helsinki (1), 1954 Tokyo (1), 1957) İstanbul (1), 1959 Tahran (2), 1961 Yokohama (3), 1962 Toledo (4), 1963 Sofya (3), 1965 Manchester (4), 1966 Toledo (1), 1967 Yeni Delhi (5), 1969 Mar Del Plata (Katılmadık), 1970 Edmonton (6), 1971 Sofya (10), 1973 Tahran (8), 1974 İstanbul (3), 1975 Minsk (14), 1977 Lozan (11), 1978 Meksico (9), 1979 San Diego (Katılmadık).

Güreşçilerimizin Dünya Serbest Güreş Şampiyonalarında kazandıkları madalyalar ve yılları şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar Ali Yücel (1951), Nasuh Akar (1951), Haydar Zafer (1951), Celal Atik (1951), Nurettin Zafer (1951), Yaşar Doğu (1951), Mehmet Kontal (1957), Hamit Kaplan (1957), Cemal Yanılmaz (1963), Ahmet Ayık (1965 1967), Mahmut Atalay (1966), Ali Rıza Alan (1970), Hüseyin Akbaş (1954 1957 1959 - 1962), Mustafa Dağıstanlı (1954 - 1957 - 1959).

Gümüş Madalya Kazananlar: Bayram Şit (1954), İsmet Atlı (1954), Adil Atan (1954), Hayrullah Şahin (1957), İsmail Ogan (1957), Ahmet Bilek (1959), Hamit Kaplan (1959 - 1961), Yunus Pehlivan (1961), Hasan Güngör (1962 - 66), Mahmut Atalay (1965), Hasan Sevinç (1966), Ahmet Ayık (1966), Ali Rıza Alan (1974), Mehmet Uzun (1974).

Bronz Madalya Kazananlar: İbrahim Zengin (1951), İrfan Atan (1954), Hasan Güngör (1957 - 1961), İsmet Atlı (1957), Hayrullah Şahin (1959), İsmail Ogan (1959 1963), Hüseyin Akbaş (1961), Satılmış Tektaş (1962), Hamit Kaplan (1963), Nihat Kabanlı (1966), Seyit Ahmet Ağralı (1966), Gıyasettin Yılmaz (1970), Mehmet Güçlü (1974), Vehbi Akdağ (1974), İsmail Temiz (1978).

Olimpiyad Oyunlarında Greko - Romen Güreş dalında madalya kazanan güreşçilerimiz ve yılları şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar: Yaşar Erkan (1936), Mehmet Oktay (1948), Ahmet Kireççi (1948), Müzahir Sille (1960), Mithat Bayrak (1956 1960), Kazım Ayvaz (1964).

Gümüş Madalya Kazananlar : Kenan Olcay (1948), Muhlis Tayfur (1948), Rıza Doğan (1956).

Bornz Madalya Kazananlar : Halil Kaya (1948), Dursun Ali Erbaş (1956)

Güreşçilerimizin Olimpiyad Oyunlarında Serbest Güreş dalında aldıkları madalyalar ve yıllar ise şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar : Nasuh Akar (1948), Gazanfer Bilge (1948), Celal Atik (1948), Yaşar Doğu (1948), Hasan Gemici (1952), Bayram Şit (1952), Mustafa Dağıstanlı (1956 - 1960), Hamit Kaplan (1956), Ahmet Bilek (1960), Hasan Güngör (1960), İsmet Atlı (1960), İsmail Ogan (1964), Mahmut Atalay (1968), Ahmet Ayık (1968).

Gümüş Madalya Kazananlar : Hamit Balamir (1948), Adil Candemir (1948), İbrahim Zengin (1956), İsmail Ogan (1960), Hamit Kaplan (1960), Hüseyin Akbaş (1964), Hasan Güngör (1964), Ahmet Ayık (1964), Vehbi Akdağ (1972).

Bronz Madalya Kazananlar: Ahmet Kireççi (1936), Adil Atan (1952), Hüseyin Akbaş (1956), Hamit Kaplan (1964).

Akdeniz Oyunları'nda güreşçilerimiz serbest güreş dalında aldıkları madalyalar ve yılları şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar : Hasan Gemici (1951), Cemil Sarıbacak (1951), Bayram Şit (1951), Tevfik Yüce (1951), Bekir Büke (1951 1959), İsmet Atlı (1951), Bektaş Can (1951), Kemal Dişiçürük (1951), Mehmet Kartal (1959), Bayram Uysal (1959), Mehmet Gocur (1959), Hilmi Gezici (1959), Mahmut Atalay (1959 1963), Ziya Doğan (1959), Hamit Kaplan (1959), Bekir Aydın (1963 - 1967), Fahrettin Çankaya (1963), Hasan Güngör (1963), Ahmet Ayık (1963), Hamit Arslan (1963), Sami Pehlivan (1967), Basri Yılmaz (1967),

Hüseyin Gürsoy (1967), İsmail Topçam (1967), Sefer Baygın (1971), Salim Bak (1971), Hasan Kahraman (1971), Erdal Karakaş (1971), Servet Aydemir (1971 1975), Mehmet Uzun (1971 - 1975), Asım Bülbül (1971), Mehmet Güçlü (1971 - 1975), Gıyasettin Yılmaz (1971), Alâattin Yıldırım (1971), Mehmet Cambaz (1975), M. Emin Şimşek (1975), Mehmet Sarı (1975), Kena Ege (1975), Şenol Tenekecioğlu (1979), Nurettin Kurt (1979), Halil Aras (1979), Hüseyin Çokal (1979).

Gümüş Madalya Kazananlar : Hüsamettin Öngör (1967), Ayhan Taşkın (1975), Ömer Sakızcı (1979), Muhammed Oruç (1979).

Bronz Madalya Kazananlar : Mehmet Kartal (1963), Vahit Uysal (1967), Fehmi Sarı (1975), Hüseyin Yalınkılıç (1979), Osman Uzun (1979), Mehmet Donbay (1979).

Güreşçilerimizin Akdeniz Oyunları Greko - Romen güreşlerinde kazandıkları madalyalar ve yılları ise şöyledir:

Altın Madalya Kazananlar : Rıza Doğan (1955 - 1959), Metin Alakoç (1963 - 1967), Ömer Topuz (1967 - 1971 - 1975), Ahmet Bilek (1955), Mustafa Dağıstanlı (1955), Bekir Büke (1955), Süleyman Baştimur (1955), Hamit Kaplan (1955), Dursun Ali Erbaş (1959), Ziya Doğan (1959), Tevfik Kış (1959), Üncer Beşergil (1963), Y. Selekman (1963), B. Aksu (1963), M. Çıkmaz (1967), Gıyasettin Yılmaz (1967), Gürbüz Lü (1971), Ali Yağmur (1971), Mücahit Güngör (1971), Salih Bora (1975 - 1979), Erdoğan Koçak (1975) Arslan Arslan (1975).

Gümüş Madalya Kazananlar: Mithat Bayrak (1959), Süleyman Baştimur (1959), Necdet Uçar (1963 - 1967), Gıyasettin Yılmaz (1963), Ünver Beşergil (1967), Hızır Sarı (1971), Seyit Hışırlı (1971), İbrahim Kumaş (1971), Murat Toklu (1975), Mehmet Güçlü (1975), Erol Mutlu (1979), Kenan Ege (1979).

Bronz Madalya Kazananlar : Tevfik Yüce (1955), Niyazi Tanelli (1959), Sırrı Acar (1967), Erol Mutlu (1975), Ömer Suzan (1975), Polat Aydın (1979), Serhat Karadağ (1979).

Basketbol : Basketbol ilk kez Robert Kolej'de Amerikalı bir öğretmen tarafından oynatılmış daha sonra Amerikan Y.M.C.A. örgütü 1920 yılında Türkiye şubesini oluştururken bu spora da yer vermiştir. Örgütün İstanbul şubesi müdürü Driver, Selim Sırrı Tarcan'ı ikna ederek öğretmeni bulunduğu Erkek Öğretmen Okul öğrencileri ile çalışmaya koyulmuştur. Ülkemizde iki yerli takım arasında ilk basketbol maçı 4 Nisan 1921 günü Cağaloğlu'nda yapılmış, YMCA takımı, Türk takımını 18-14 yenmiştir.

1925 yılında İstanbul Basketbol Ajanlığının çalışmaya başlamasıyla 1927 yılında İstanbul basketbol ligi başlatılmıştır. Bu ligde üstünlük önceleri Maccabi kulübünün olmuş 1933 yılından başlayarak şampiyonluk Galatasaray kulübünün eline geçmiştir. İlk uluslararası nitelikteki karşılaşma 1936 yılında Beyoğlu Halkevi salonunda yapılmış ve takımımız Yunan Ulusal takımını 49-12 yenmiştir. Ulusal takımımız bundan sonra 1936 Berlin Olimpiyadına katılmış ancak elenmiştir.

1940 - 1946 yılları aarsındaki durgunluktan sonra basketbolda büyük bir faaliyet başlamış ve 1946 yılında düzenlenen ilk Türkiye Şampiyonasında Galatasaray şampiyon olmuştur. Türkiye Şampiyonası 21 yıl sürmüş, 1966 - 1967 yılından başlayarak yerini Türkiye Deplasmanlı Basketbol Ligi'ne bırakmıştır.

Ulusal Basketbol takımımızın uluslararası alanda aldığı dereceler şöyledir:

1949'da Kahire'de yapılan Basketbol Avrupa Şampiyonası'nda 4., 1951'de Paris'te yapılan 7. Avrupa Basketbol Şampiyonasında 7., 1955'de Budapeşte'de yapılan 9. Avrupa Basketbol Şampiyonası'nda 11., 1957'de Sofya'da yapılan 10. Avrupa Basketbol Şampiyonasında 9., 1959'da İstanbul'da yapılan 11. Basketbol Şampiyonası'nda 12., 1961'de Belgrad'da yapılan 12. Avrupa Basketbol Şampiyonası'nda 10., 1963'de Vroclaw'da yapılan 13. Avrupa Basketbol Şampiyonası'nda 15.

1950 yılında Uluslararası İstanbul Basketbol Turnuvası düzenlenmiş ve 1951, 1952, 1953'de yapılarak sona ermiştir. Basketbol Federasyonu'nca düzenlenen ikinci uluslararası turnuva ise Boğaziçi Kupası olmuştur. Bu uluslararası turnuvada ulusal takımımız 1964'de 3., 1965'de 2., 1966'da 2. olmuştur. Boğaziçi Kupası bundan sonra sürdürülememiştir.

1968'de Vigo'da yapılan 3. Avrupa Gençler Basketbol Şampiyonasında takımımız 4., Atina'da 1970'de yapılan 6. Avrupa Gençler Basketbol Şampiyonası'nda 11., 1977'de Fransa'da yapılan Avrupa Gençler Basketbol Şampiyonası'nda ise Avrupa Şampiyonu olmuştur.

Ulusal takımımız ümitlerde 1969 Pietro-Neamz'da yapılan uluslararası basketbol turnuvasında da şampiyon olmuştur.

Takımımız 1966'da Manheim'de düzenlenen Albert Schveitzer Kupası Gençler Basketbol Turnuvası'nda 2. olmuş, gene Manheim'de 1969'da düzenlenen turnuvada 4. olmuştur.

Basketbol ulusal takımımız Tunus'da 1967'de yapılan 5. Akdeniz Oyunları'nda 3., 1971 İzmir Akdeniz Oyunları'nda 2. olmuştur.

1962'de İstanbul'da yapılan Balkan Basketbol Şampiyonasında takımımız 2. olurken, İzmir'de düzenlenen 1968 Balkan Basketbol Şampiyonası'nda 3., 1976'da Bursa'da düzenlenen Şampiyonada ise şampiyon olmuştur.

İzmir'de 1966'da düzenlenen Balkan Gençler Basketbol Şampiyonası''nda takımımız 2. olmuş, 1967 Romanya Hunedoara 5. Balkan Gençler Şampiyonası'nda 3., 1970 Atina'da düzenlenen şampiyonada 2., 1970 Rijekada düzenlenen şampiyonada ise 3. olmuştur.

Basketbol halen yurdumuzda en yaygın spor dalı olmayı sürdürmektedir. Özellikle müessese takımları bu spor dalında büyük bir hareket ve başarı sergilemektedirler.

Atletizm : Türkiye'de atletizmde ilk ciddi adımlar 1922 yılında atılmış ve 1924 Paris Olimpiyadı bir dönüm noktası olmuştur. 1924 Paris Olimpiyadı'na sporcularımızı hazırlamak için getirtilen antrenörler arasında Abrahams adında bir de atletizm öğretmeni yeralmıştır.

Bu ilk dönemin en ünlüsü Ömer Besim Koşalay olmuştur. Koşalay 13 yıl süren başarılı atletizm yaşamı boyunca 6 ayrı mesafede tam 29 Türkiye rekoru kırmıştır .Ömer Besim aynı zamanda pistlerimizde ve Türk sporunda eşofmanı ilk giyen atlet de olmuştur. Şimdilerde Ömer Besim adına her yıl bir kros yarışması düzenlenmekte ve Cumhuriyet Gazetesi bu ünlü atletin anısına, birinci gelen atlete bir «kırmızı eşofman» armağan etmektedir.

Ömer Besim'in de içinde yer aldığı bu tanbul'da doğmuş ve ilk rekorunu 1922 yılında 1500 metrede kırmıştır. 1924 ve 1928 Olimpiyadlarında da yarışan Ömer Besim, 1935 yılına değin yapılan tüm milli karşılaşmalarda yer almış ve takımımızın kaptanlığını yapmıştır. 1933'den, öldüğü 1956 yılına değin ise spor yazarlığı yapmıştır.

Ömer Besim'in de içinde yer aldığı bu dönemden sonra ise Semih Türkdoğan, Mehmet Ali Aybar, Mehmet Koşar, Sudi Aziz Vurdemir, Naili Moran, Veysi Emre, Haydar Aşan, Tevfik Böke, Selim Dirvana, Şinasi Şahingiray gibi yıldız atletler ortaya çıkmıştır. Semih Türkdoğan, 1935 yılında 100 metrede kırdığı 10.5'lik rekoru tam otuz yıl elinde tutmakla, kırılması olanaksız ayrı bir rekorun da sahibi olmuştur.

1930 yılında Balkan Oyunlarının ortaya çıkmasıyla Atletizm daha da yaygınlaşmış, ulusal takımımız 1938'de Balkan dördüncülüğünü, ertesi yıl Balkan üçüncülüğünü, 1940'da ise Balkan Şampiyonluğunu ka-

zanmıştır.

1948 yılı Türk atletizminin en parlak yıllarından biri olmuştur. Ruhi Sarıalp, 1948 Londra Olimpiyadı'nda üç adım atlamada 3. olmuş ve bronz madalya kazanmıştır. Bunu Avrupa 3. lüğü ve ordulararası dünya şampiyonluğu izlemiştir.

İsmail Akçay, maratonda dünyaya adımızı duyuran ilk sporcularımızdandır ve büyük başarı kazanmıştır. Akçay, Balkan Şampiyonalarında maratonda birçok altın ve gümüş madalyalar almıştır. Akçay'ın yanısıra Hüseyin Aktaş ve Muharrem Dalkılıç da Avrupa ve Balkanlar çapında ün kazanan atletlerimizdendir. Son dönemde ortaya çıkan Velli Ballı da maratonda birçok kez Balkan Şampiyonu olmuş ve yaptığı derecelerle dünyanın ilk 10 atleti arasında yer almıştır. Veli Ballı bu arada uluslararası Atina Maratonunda da 1. olmuş ve dünya çapında ün kazanmıştır.

Bunun yanısıra 1950lerden başlayarak Ekrem Koçak, Fahir Özgüden, bayanlarda Gül Çiray, son zamanlarda Mehmet Yurdadön ve Ekrem Özdamar gibi adlar Balkanlar ve Akdeniz Oyunları'ndan adını duyurmuş, çeşitli başarılar kazanmış sporcularımızdır.

Reha Öz

Kemal Türkler ve diğer sendikacılar tes lim olmadan önce aramaları yapılırken (16.1.1980)

TÜRKLER Kemal (Denizli - 1926): DİSK Genel Başkanı ve Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Başkanı olan Türkler, Hukuk Fakültesi'nde iki yıl okuduktan sonra işçiliğe başladı (1948). İstanbul Bakırköy'de M. Sıtkı Bütün Fabrikası'nda puvantör olarak çalışırken İşçi Temsilcisi seçildi (1953). İşçilerin sağlık ve işgüvenliği konusunu öne alarak Toplulukla İş Uyuşmazlığı çıkarınca işveren Türkler'in iş akdini feshetti. Ancak İl Hakem Kurulu, Türkler'i işine iade etti.

Kemal Türkler

Demir ve Madenî Eşya İşçileri Sendikası (Şimdiki Türkiye Maden-İş) üyesi oldu (1951). Sendika Genel Kurulu'nda Bakırköy'de bir şube açılması görüşünü savundu (1952). Şube kurulmasından sonra bu örgütün sekreterliğine seçildi, sonra da Şube Başkanı oldu (1953). Genel Kurulda (1954) kurucu üye Yusuf Sıdal ve sendika başkanlığına seçilen Üzeyir Kuran'ın rahatsızlıklarını ve yorgunluklarını ileri sürerek görevi kabul etmemeleri üzerine Sendika Genel Başkanlığı'na getirildi. 1954ten bu yana Türkiye Maden-İş'in Genel Başkanlığını koruyan Türkler, DİSK'in kurulmasına öncülük edenler arasında yer aldı ve DİSK'in Genel Başkanı oldu (1967). Bu görevini Aralık 1977'ye kadar sürdürdü. Türkler, sendikanın Türkiye ölçüsünde örgütlenmesi kararını verdi ve sendikanın adı Türkiye Maden, Madenî Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası oldu. Geniş bir örgütlenme çalışmasını sürdüren Türkler ve arkadaşları (Genel Sekreter Ruhi Yümlü, Genel Başkanvekili Şinasi Kaya ve Kâzım Narmanlı) Bölge Temsilcilikleri kurarak sendikanın daha aktif çalışmasını sağladılar. 1961'de sendikacılar arasında ileri görüşleri savunmaya başlayan Türkler, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin demokratik hakları savunması için bir toplantı düzenlemesini sağladı. Bu toplantıda patron egemenliğine karşı grev hakkını ve sosyal hakların yasalaşmasını istedi (15.1.1961).

Demokrat Partili sendikacıları suçlayan ve Dokuzlar grupu kuran Türkler (1961) 27 Mayıs 1960 hareketinden yararlanarak ilerici hakları savunan bir lider durumuna geldi. Bu arada arkadaşlarıyla birlikte Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu (13 Şubat 1961). Sonra da Sendikanın şubelerini Bölge Temsilciliklerine bağlı olarak çalışması düzenini getirdi. 1963'te sendika 4. Bölge Temsilciliğine bağlı 19 şubeyle yönetilen 58 bin üyeli bir örgüt oluşumunda baş etken oldu.

Grev ve direniş eylemleriyle T. Maden - İş'in en mücadeleci sendika olmasında Türkler ve arkadaşlarının verdiği kararlar önemli rol oynadı.

Türkler, DİSK Genel Başkanı olarak hem Türk-İş'e karşı, hem işverenlere ve iktidarlara karşı işçi sınıfının haklarını korudu. TİP, Anayasa Mahkemesi'nce kapatılıncaya kadar da bu örgütün Genel Yönetim

Kurulu üyeliğini yaptı.

1975'ten sonra DİSK'i yeni bir anlayışla yönetmeye başlayınca Yürütme Kurulunun öteki üyelerince eleştirildi ve özellikle Ulusal Demokratik Cephe kurulması yolunda, organ kararı olmadan bu yolda demeç vermesi ve çalışma yapması, DİSK'in bölünmesine yol açabilecek bir iç mücadelede hedef oldu. Bu anlaşmazlık sonucunda DİSK'in erken Genel Kurula gitmesini kabul etti ve Aralık 1977'de yapılan DİSK VI. Genel Kurulu'nda Genel Başkanlığa adaylığı koymasına karşın kazanamadı.

Kemal Türkler'in, DİSK'in etkin, yaygın ve mücadeleci bir örgüt olmasında büyük katkıları olmuş, 1 Mayıs İşçi Bayramı 1976da Taksim Alanında (İstanbul) büyük bir kitle gösterisiyle ilk kez onun başkanlık döneminde kutlanmıştı. Ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yasalaşmaması için işçi sınıfını direniş isteklerinde serbest bıraktı ve DGM nedeniyle İstanbul'da büyük direniş görüldü. Maden İş Sendikası Genel Başkanı olarak da Madenî Eşya İşverenleri Sendikası (MESS) nın toplu sözleşmedeki uzlaşmaz tutumu üzerine geniş ve büyük bir grev eylemini başlattı ve bu grev çok geniş yankılar uyandırdı.

İşçi psikolojisini gözeterek yaptığı konuşmalarla dikkati çeken Türkler, işbirlikçi tekelci sermayenin desteğiyle kurulan 1. Milliyetçi Cephe iktidarına karşı sert muhalefet yapan Türkler, bir konuşmasında «gayrı millî, faşizan ve halk düşmanı MC»nin artık içine düştüğü yolsuzluk ve rüsvet olaylarını gizleyemeyecek durumda olduğunu belirtti. MC'yi oluşturan kuruluşların birleştiği tek ülkenin işçi sınıfının, tüm çalışanların yükselen mücadelesine, bu mücadeleyi temsil eden örgütlere ve sosyalist harekete karşı olmaları şeklinde de belirtti (Mart 1976). Türkler 1975 - 1977 arasında DİSK'in çizgisini şu dört noktada geliştirdi:

— Faşizme ve emperyalizme karşı mücadele ve eylem birliği,

— İşçi ve emekçilerin haklarını korumada, faşizme ve emperyalizme karşı mücadelede sendika hareketin birliğini sağlama,

— Her iki yöndeki birliği sağlama mücadelesinde bölücü ve bozguncu akımlara karşı etkin çalışma,

— Barış ve ulusal bağımsızlık için sendikal gücü bu amaçla bilinçlendirme.

DİSK'in örgütlediği «Demokratik hak ve özgürlükler için mücadele mitingi»nin yapıldığı illerde konuşan Türkler, MC'nin demokratik yollardan uzaklaştırılması görüşünü savundu, 141-142. maddelerin kaldırılması zorunluğunu vurguladı. Bunu sağlıyacak bir iktidarın işbaşına gelmesinin güncel bir sorun olduğunu belirtti.

Kemal Türkler, ilk kez yüzbinleri aşkın insanın Taksim'de büyük coşkuyla kutladığı 1 Mayıs'ı kutlama gününde DİSK Genel Başkanı olarak yaptığı konuşmayı şöyle sona erdirdi:

«51 yıllık yasağı kaldırarak kutladığımız 1 Mayıs 1976'dan bu yana DİSK'in sayısal gücü yarım milyonu aştı. Bugün hedefimizi bir kez daha tekrarlıyorum: 1 Milyonluk DİSK için ileri sınıfımızın sendikal birliğini sağlamak için ileri Sınıf sendikacılığının bayrağını tüm işyerlerine dikmek için ileriler.» Türkler, Maden - İş'in 1980 Genel Kurulunda Enternasyonal Marşı çalındığı iddiasıyla, Maden-İş, Bank-Sen ve Bavsen sendikalarının bazı yöneticileriyle birlikte Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı.

Kemal Sülker

Tütengil, Cavit Orhan (Tarsus - 1921 / İstanbul - 1979) Sosyoloji prof., yazar. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Antalya, Diyarbakır liseleri, Kepirtepe ve Aksu Köy Enstitülerindeki felsefe ve melsek dersleri öğretmenliğinden sonra İstanbul Üniversitesi ik-

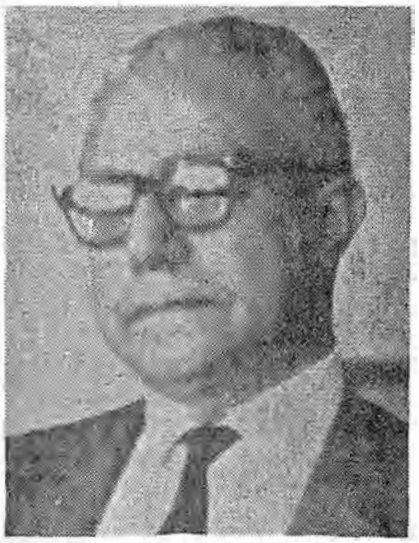

Cavit Orhan Tütengil

tisat Fakültesi'nde asistan (1953) ve sosyoloji doçenti, profesörü (1970) oldu. Asistanlığı sırasında İktisat Fakültesini de bitirdi. Arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *«Değirmen»* dergisinde (Cavit Orhan Öz imzalı) deneme ve öyküleriyle (1942 - 1944) yine bu derginin Trabzon'da sürdürülen ikinci dizisinde (1949), *«Yenilik»* ve özellikle *«Yeni Ufuklar»* ve *«Cumhuriyet»*te yayımladığı inceleme ve araştırma yazılarıyle tanındı. Özellikle Ziya Gökalp üzerine yaptığı araştırmalarda yazarın, Meşrutiyet dönemi düşün hareketleri içindeki yerini belirten özgün sonuçlara varmıştır. Prens Sabahattin'in kişiliğini, toplumbilime katkısını, politik görüşlerini değerlendiren araştırmaları da bu alandaki çalışmaların ilkidir. Temel düşünceleri yönünden Kemalist olarak kabul edilen Tütengil, evi önünde faşistler tarafından öldürülmüştür.

Başlıca Yapıtları: Ziya Gökalp Bibliyografyası (1945), *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler* (1948), *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (1949), *Prens Sabahattin* (1954), *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* (1956 - 1964), *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri* (Türk Dil Kurumu 1957 Bilim Ödülü kazandı. 1956). *Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı* (1965) *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz* (1966), *Köy Sorunu ve Gençlik* (1967), *İngiltere'de Yeni Osmanlı'lardan Bu yana Türk Gazeteciliği* (1867 - 1967 - 1969). *Türkiye'de Köy Sorunu* (1969), *Az Gelişmenin Sosyolojisi* (1970), *Temeldeki Çatlak* (1975), *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak* (1975).

Tütün İşçileri Sendikası (Samsun - 1946): Ağustos ayı sonlarında kurulan bu sendika, amacını şöyle belirtti:

«Tütün işçileri topluluğunu işletmelerce diğer idareci âmirler ve hükümet makamları önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlarına uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak ve icabında mücadeleye geçmek, İş Kanunu'nun ve çıkacak diğer iş gücünü koruma ve içtimaî sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimî surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanunî yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onlar adına dava açmak; İşçilerin fikrî ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vs. organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek; işçiler arasında tesanüt ve teavün (yardımlaşma) duy-

gularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek..»

Sendikanın kurucuları şunlardır:

Halil Turcan, Ömer Küçükdurmuş, Ahmet İşler, Yakup Özbaş, Havva Turcan, Fehmi Çalmaz, Arslan Toprak ve Bekir Ergin.

Bu sendika, 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu çıkınca kendini yeni yasaya uydurmaya yanaşmadı ve yaşamını böylece sona erdirdi.

(K.S.)

TÜZÜN, Yalçın (Ankara - 1949). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Liseyi Bolu'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yüksek öğrenim yaptı. Deri Hastalıkları dalında uzman asistan olan Tüzün, ilk karikatürünü Bolu'daki bir sanat dergisinde çizdi (Sele / 1964). *«Ustura»*, *«Bonbon»*, *«Çarşaf»* ve *«Cırgır»*da karikatürleri yayımlandı.

Ubeydullah Efendi (Hatiboğlu) (İzmir 1857 / İstanbul - 1937). İstibdada eylem ve yazıları ile karşı çıkan özgürlükçü siyaset adamı, yazar. Tutuklandı, yurt dışına kaçtı; Avrupa, Amerika, Asya'yı dolaştı. Gittiği yerlerde birçok gazete dergi çıkardı. Basımevini kendi kuruyor, kendi diziyor, kendi yazıp dağıtıyordu. Kurduğu *«Doğru Yol» «Doğru Söz»* gazetesinde Abdülhamit aleyhine Cumhuriyet isteyen ateşli yazılar yazdı. Meşrutiyetten sonra yurda döndü. Mütareke'de İngilizler tarafından Malta'ya sürülüdü. Birkaç kez millet vekilliğine seçildi. Kolay yazıp kolay gazete çıkaran Ubeydullah Efendi'nin Toplumun gelişmesi ve siyaset üzerine birçok yazısı, gazetesi ve yapıtları yabancı ülkelerde inceleme dışı kaldı. *Geçit* adlı kitabı vardır.

UÇARI Ercüment (İstanbul - 1928). Şair. Orta öğrenimini Bursa Lisesinde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. TPO hukuk müşavirliğinde avukatlık yaptı. *«Fikirler», «İstanbul», «Kaynak»* (1945 - 50) dergilerinde deney dönemi ürünlerini yayımlamış, *«Yenilik»* ve *«Yeditepe»*de (1950 - 60) çıkan şiirleriyle ikinci yeni hareketine katılmıştı. Sonra *«Papirüs», «Soyut», «Saçak»* dergilerinde aynı anlayışı sürdüren Uçarı'nın *Cümbüşcübaşı* (1958), *Et* (1960), *Kuyuda Yusuf* (1962), *Avlanırken Bir Korku* (1967), *Albatros Adı Bir Gün Gelecek* (1971) adlı yapıtları vardır.

UÇKAN Gürkan (Ankara - 1948). Yazar, çevirmen Ankara Kurtuluş Lisesi'nde okudu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi'nde yüksek öğrenimini tamamladı. (1973) Doktora için gittiği İsveç'e yerleşti.

İlk yazılarını *«Yansıma»*da (1974-75) yayınlayan Uçkan, sonra Afrika ve Güney Amerika'lı ozanlardan Türkçe'ye çeviriler yayınladı. Nobel Ödülü üzerine, sosyalist açıdan inceleme ve araştırı yazısı bu konuda ilk ve en önemli çalışma oldu. Sovyetler Birliği'nde Çocuk, Şili'nin Özel Tarihi ve Allende, Sosyalist Kültürün Genç Bir Örneği Küba, konulu araştırı çalışkanlıklarıyla, Nazım Hikmet üzerine İsveç'çe yazı ve İsveçce şiir çevirisiyle, *(Küba Dergisi* 2/1976) yurtdışındaki kültür olaylarına ilişkin *«Yansıma»* (1974-75), *«Cumhuriyet», «Politika»*, (yayınlayanlarından olduğu) *«Sanat ve Toplum»* (1976-79) gazete ve dergilerinde kapsamlı yazılarıyla tanındı.

Yapıtları: Sosyalist Kültürün Genç Bir Örneği Küba (1980, inceleme, şiir, öykü, görsel sanatlardan örneklerle).

UÇAK Cahit (İstanbul - 1911) Romancı. Babası, Ganizade İbrahim Vehbi beyin kaymakam olarak çeşitli ilçelerde görev yapması dolayısiyle düzgün bir öğrenim olanağını bulamadı. Kendi kendini yetiştirdi. İlk gençliğinden itibaren *«Yarım Ay» «Cumhuriyet»* gazete ve dergilerinde yayımladığı öykülerle tanındı. Anlatımı, temiz diliyle yurt ve doğa sevgisine dayanan konuları işlediği romanlarında ucuz duygusal oyunlara düşmeyen kadın sanatçılardan biri olarak kabul edildi.

Başlıca Yapıtları: Kirazlı Pınar (roman, 1936), *Dikenli Çit* (roman, 1937), *Türk İkizleri*, (çocuk romanı 1937, 3. b. 1960) *Kırmızı Mantarlar* (çocuk romanı, 1943), *Kırmızı Balıklar* (roman, 1946), *Küçük Ev* (roman, 1947), *Kanlı Düğün* (roman, 1956), *Siyah Dantelli Şemsiye* (roman, 1956), *Değirmen Taşı* (roman, 1966) *Gecenin Bu Saatinde* (roman, 1968), *Hep Yarın* (roman 1968) *Özlem Şarkısı* (roman, 1968). *Cennet Bahçesi* (öyküler, 1967), *Bir Işıklı Pencere* (öyküler, 1969), *Kurtların Saygısı* (öyküler, 1970).

Ufuklar Aylık düşün ve sanat dergisi. (şubat 1952 - eylül 1953). Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Orhan Burian. «Dileğimiz» başlıklı yazıda «Güzel uğruna yazı yazılır, iyi uğruna, doğru uğruna. Ufuklar gücü yettiği kadar, bu üç uğurda birden yazıp konuşmak istiyor. Üçlü ülküsünü gerçekleştiren yazıları belki seyrek çıkarabilecek, belki hiç çıkaramayacak. Ama o ülküye hizmet eden bir işçi olmaktan da geri kalmayacak.» satırlarıyla amacı belirlenen *Ufuklar*, okurlarına verdiği söze uyan bir dergi kimliğinde göründü. Orhan Burian, Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Cavit Orhan Tütengil, Mehmet Başaran, Fakir Baykurt, Muzaffer Erdost dergide sık sık yazan kalemler arasındaydı. Attilâ İlhan, Me-

lih Cevdet, Oktay Rifat, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Kâmran S. Yüce, İbrahim Zeki Burdurlu'nun şiirleri yayımlandı. Kurucusu Burin'ın ölümünden sonra arkadaşları dergiyi «*Yeni Ufuklar*» adıyla çıkardılar.

UĞURLU Halim (Taşkent - Konya - 1926). Şair. Orta öğrenimini Taksim Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1950), «*Edebiyat Dünyası*» (1949), «*Türk Basın Birliği*», «*Papirüs*» (1963), «*Son Çağ*», «*Güney*», «*Yansıma*» (1972 - 74), «*Türk Dili*» dergilerinde yayımladığı şiirlerle tanındı. Anadolu Acısı adlı şiiri ile TRT 1970 Tek Şiir Başarı Ödülü'nü kazandı. İnsana tasavvuf açısından yaklaşma çabası sezilen şiirlerinde sevecenliğin duyarlığa dönüştüğü görüldü. *Asya Baharı* (1950), *Değişen* (1967), *Gökağrı* (1971), *Zamanların Dili* (1974), *Türke Destan* (1974) adlı şiir kitapları var.

UĞURLU Nurer (Adana - 1940). Şair Orta öğrenimini Mersin Lisesi'nde tamamladı. (1958). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Kurduğu Ge-da (kitap dağıtım) örgütünde ve OK yayınlarının yönetim işlerinde çalışıyor.

«*Salkım*», «*Yeditepe*», «*Yelken*», «*Yeni Ufuklar*», «*Dost*», «*Türk Dili*» dergilerinde yayımladığı ilk şiirlerinde (1958 - 1964), kendine özgü söyleyiş biçimleri arayan Uğurlu, daha sonra toplumsal içeriği olan temalara yöneldi. Sözcüklerle oynamayan, dengeli bir şiir peşinde kişiliğini bulmaya çalıştı. Kitabından sonra yazdıklarını «*Türk Dili*» ve «*Cumhuriyet*» sanat ekinde yayımladı.

Yapıtları: Masal (şiirler 1964) *Orhan Kemal'ın İkbal Kahvesi* (anı - roman, 1973).

ULAY, Sıtkı (İzmir - 1907) Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Tümgeneral. Harbokulunu bitirdi (1930). Çeşitli askerî birlik ve kurumlarda görevde bulundu. Kurmay Albay rütbesindeyken C. Bayar ve Menderes'le görüşüp Türk Silâhlı Kuvvetlerine gösterilen ilgisizlikten yakındığından görev yeri olan Erzurum 3. Ordu karargâhına tutuklanması emri gönderildi, soruşturma sonunda serbest kaldı (1958). Harbokulu Komutanıyken 1000 kadar Harbiyeli ile birlikte DP iktidarına son ihtar niteliğindeki Çankaya yürüyüşünü yönetti (21.5.1960). 27 Mayıs hareketine Harbokulu Komutanı olarak katıldı ve Millî Birlik Komitesi üyesi oldu. Komite üyeliğinden başka Ulaştırma Bakanı olarak birinci MBK hükümetinde görev aldı (28.5.1960). Bu arada Tümgeneralliğe yükseldi (30.8.1960.) İkinci MBK hükümetinde Ulaştırma Bakanlığı görevini sürdürdü (3.9.1960 - 5.1.1961). Bir süre MBK dışında görev almadı (5.1.1961 - 2.3. 1961). Kurucu Meclis döneminde yeniden Devlet Bakanı olarak kabineye girdi (2.3. 1961). Daha sonra Başbakan Yardımcılığı görevine de getirildi. (27.6. 1961). Bu görevi 1961 seçimlerine kadar sürdü. MBK'nin hukuki varlığının sona ermesinden sonra kısa bir süre tabii senatör olarak TBMM'de bulundu. Siyasal hayata bir partinin üyesi olarak devam edeceğini bildirerek tabii senatörlükten istifa etti (26 1.1962). Sosyal Cumhuriyetçi Parti adında bir parti kurma girişimi (1963) sonuçsuz kaldıktan sonra, Alaeddin Tiritoğlu ile birlikte Sosyal Demokrat Parti'yi kurdu (26. 9. 1964). SDP örgütlenip gelişemeden kendi kendine kapandı, CHP'ye iltihak etti (1965). Ulay, Birlik Partisine girdi, ayrıldı, CHP'ye katıldı (17.10.1968). Mecliste AP'lilerin en sert saldırılarına hedef oldu. CHP Danışma Kurulu üyeliğinde bulundu (1969). Bir ara Vakıflar Bankası Yönetim Kurulu üyeliği görevini de yürüttü. Anıları, «*Harbiyeli Aldanmaz*» (1978) adlı bir kitapta yayımlandı.

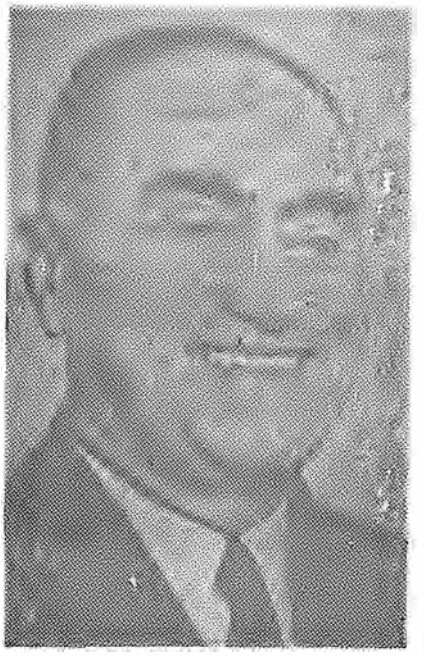

Sıtkı Ulay

Ulema Osmanlı ve Anadolu Selçuklu devletinde «ehl-i ilm» diye de anılan, sözcük anlamı bilim adamı, bilgin demek olan ve İslâm dogmasını ve onun yorumlarını bilen kişilerden oluşan yönetici sınıf. Anadolu Selçuklu Devletinde şeriatın, İslâm hukukunun uygulanmasını gözeten ehl-i ilm, haklarını miras yoluyla bırakan ve uzun vadede iktidarı doğrudan kullananlardan daha çok etkiye, itibara sahip bir meslekî sınıfın üyelerini oluşturuyordu. Ehl-i Ilm hiyerarşisinin tabanını medrese öğrencileri meydana getiriyordu. Bu taban, aynı okulun müderrislerinden (öğretmenlerinden) ders alıyor, «kadı» tarafından ödüllendiriliyordu. Şehir ve çevresinin en yüksek yerel yöneticisi ve yargıcı olan kadının diğer yönetici sınıfların üyelerine olan üstünlüğü, ehl-i ilmin geleneksel etkinliğini ve iktidarını gösteriyordu. «İlim ehli» (Danişmendler), müderrisleri, zâviye ve tekke şeyhlerini, medrese öğrencilerini, imamları kapsayan bir meslek kuruluşuydu. Kadılar içinde ders veren, talebe-mürid sahibi bulunanlar vardı. İlim ehli olanlardan en tanınmış ve saygın biri diğerlerinin «reis»i oluyor ve buna «şeyh-ül islâm» deniyordu. Bu şeyh-ül islâm, Osmanlıların Şeyh-ül islamlarından farklı olarak tek ve başkentte bulunuyor değildi. Her Anadolu kentinin birer Şeyh-ül İslâmı vardı. Selçuklularda fetva verme yetkisi, şeyhülislâmların tekelinde bulunmayıp, ilim öğreten her müderris fetva verebiliyordu. Anadolu Selçuklu devleti başkentindeki şeyh-ül islâm, diğer bütün ilim mensupları arasındaki dinî ve ilmî tartışmaları ve uyuşmazlıkları halletmeye, fetva konusundaki içtihat farklarını çözümlemeye yetkili merci olması da Osmanlı devletinden farklıdır.

İslâmiyet bütün devlet kurumlarını ince kural ve yasalara bağlayan geniş bir hukuk sistemi yaratmış bulunduğundan, Anadolu Selçuklu devletinde medrese nüfusu yalnız bireyler üzerinde değil, resmî devlet yönetiminde de sonsuzdu. Bunun bir sonucu olarak, vezirlik de içinde, başlıca hükümet memurlukları medreseden yetişmiş kişilere veriliyordu. Anadolu'daki medreseler yeter derecede gelişmedikleri için bu çapta devlet adamları, çoğu kez İran'dan getirtiliyordu.

Anadolu Selçuklu devletinde her bir şehirde bağımsız kadılıklar vardı. Konya kadısı aynı zamanda «kadı'ül-kurâz-il'memâlik» ünvanına sahip olarak bütün Anadolu kadılarının âmiri durumundaydı.

Osmanlı devletinde de resmî hâkimler olan kadılar, hükümdarın temsilcisi sıfatiyle doğrudan doğruya padişah tarafından atanıyorlardı. «Şer'i Mahkeme» (Şer't Şerif) kurumu ahali arasındaki her türlü hukukî ve cezaî uyuşmazlıkları çözdüğü gibi, bugünkü noter gibi bütün akit işlemleri de burada yapılıyordu. Davaları karara bağlayan kadının kendisiydi.

Ulema sınıfının tabanında «kadı» var-

dır. Kadı, her idare bölgesinin (kazanın) hem yargıcı ve hem de sivil yöneticisidir. Kanunlara vukuf ve bunları yorumlama işinin kendisine emanet edildiği ulema sınıfının eline bırakılan dini yetk' kadıda somutlaşıyordu.

Ulemanın okuyup yetiştiği yerler «medrese»lerdi. Bu okullar ilköğretim sonrası öğretimin hepsini bünyelerinde topluyorlardı. 16. yüzyılın sonunda Osmanlı devleti topraklarında 120 medresede 9 bin öğrenci vardı. Medreselerin beş kademe oldukları saptanmıştır: Bursa, Edirne ve İstanbul gibi büyük kentlerde padişah ve Osmanlı sülâlesince yaptırılan kuruluşlar yüksek öğretime ayrılmışlardı. Resmî sınıflamada medresenin önemi, buradaki öğretmenlerin (müderrislerin) ücretleriyle de belirleniyordu. Bütün kademelerden geçmek; öğrenciler gibi müderrisler için de zorunluydu.

Okuma yazma ve temel dinbilgisi eğitimine dayanan ilköğrenimi bitiren bir çocuk medresenin ilk kademesine girip burayı bitirdikten sonra bir ilerki kademeye geçebilirdi. Medresedeki derslerde dinbilim (teoloji) ve dinsel yasalarla kutsal kitapların yorumlanması öğretilirdi. İkinci derecede de tarih, coğrafya, mantık, matematik dersleri de verilirdi. Son kademe medrese, İstanbul'da bulunuyordu. Fatih zamanında yapılan ve Kanunî zamanında genişletilen bu kuruluş, yüksek öğretim kademesinde idi. Yüksek öğrenim gören öğrencilere «danişmend» deniyordu. Danişmendler bedava yiyip içip barındıkları gibi iki akçe ücret de alıyorlardı.

Yüksek öğretimi bitiren danişmendler, ya müderris ya da kadı olabiliyorlardı. Bu iki meslekten birinden diğerine geçmek de mümkündü. Görev dağıtımı Anadolu ve Rumeli Kadıaskerlikleri (Kazaskerlikleri)nce yapılırdı. Müderris olarak atanan danişmend 20 akçe gündelikle ilk derecede bir medreseye atanır, bekleme süresi bitince 30-40-50 akçe gündelik veren üst kademe medreselerine yükselebilirdi. Bugünkü profesörlük makamına karşılık olan son mertebeye geçiş sınavla olur ve 60 akçe gündelikle İstanbul medreselerinde ders verirlirdi. Müderrisliğin ücreti pek yüksek değilse de, büyük idarî görevlerin kapısı buradan açılıyordu. 50 akçe gündelikli müderrislerin 300 akçelik kadı, ya da eyalet nişancı veya defterdarı olduğu; 60 akçe gündelikli müderrislerin 500 akçelik kadılığa geçerek sancakbeyi üstünde sayıldıkları görülüyordu. 16. yüzyılın ortalarına doğru, kapıkulları ile ulema arasında mücadeleler başlayına, 50 ve 60 akçe gündelikli müderrişliğe atama hakkı, kazaskerlerden alınarak veziriâzama verildi.

Yargılamayı yapan, dinsel hukuk kurallarını (şeriatı) uygulayan, merkezî yönetimin emirlerini yürütme sorumluluğunu taşıyan kadının, ayrıca bugünün belediye başkanı ve noterliği gibi görevleri de vardı. Sivil yönetimin tümü kadının kişiliğinde somutlanıp yoğunlaştırılmıştı. Kadı, arazi kütüklerinin tutulmasını ve elden geçirilmesini de gözetim altında bulundurmak göreviyle timar düzeni üzerinde etki sahibi de olabiliyordu. Kadı, toprak rantından bir pay alamadığı için maddî gücü olmamakla birlikte, askerî sınıfın bir üyesi hakkında rapor vererek onun görevinden alınmasını sağlayacak etkinliklerde bulunabiliyordu. Devlet, Kadı'ya bir maaş vermiyordu. Kadı, gördüğü davalar ve yaptığı hukukî işlemler üzerinden maktu (kesin) veya yüzde olarak ifade edilebilen harçlar alırdı. Yönetilenlerle devlet memuru arasında paraya dayanan doğrudan bir ilişkinin kurulmuş olması sonucu yerel yöneticinin görevinin bedelini böyle bir dolaylı yoldan alması, Osmanlı yönetiminin sonraki dönemlerinde temel nitelik halini alacak soysuzlaşmanın ve bozulmanın temelini oluşturdu.

Kadıların maaşa bağlı olmamaları durumu, merkezi yönetimin, kadılıkları bin hane başına 10 akçe gündelik üzerinden tahmini bir gelire göre belli bir hiyerarşik sıraya koymasına engel değildi. Günlük geliri 150 akçeye kadar olan kadılıkların atanması kazaskerlere, bunun üstündeki gelire sahip olan kadılıklara atama yapılması ise veziriâzama bırakılmıştı.

Kadılık hiyerarşisinin tabanında, günlük geliri 40-150 akçe olan küçük kazaların kadılıkları vardı, bunlar da aralarında bir derecelendirmeye bağımlı tutulmuştu. Kadının bir görevdeki hizmet süresi 20 ay olarak belirlenmişti, bu süreyi bitiren kadı İstanbul'a dönerek kazaskerlik içtimalarına katılıyor ve yeni bir göreve atanmayı bekliyordu. Kadıların açıkta geçen süreleri normal olarak 2 yıldı. Açıkta geçme süresinin uzunluğu ve açıkta bulunan kadılar görev süresi içinde her türlü yola başvurup servet edinmeye çalışıyorlardı.

Kazalardaki kadılardan sonra hiyerarşide eyalet ve sancak merkezi kadıları gelir. Bunların günlük gelirleri 300-500 akçe kadar olup, görev dağıtımı veziriazamca yapılırdı. Bu kadılıkların görev süresi bir yıldı. Kadılar hiyerarşisinin doruğunda Bursa, Edirne ve İstanbul kadıları bulunuyordu. İstanbul kadısı, «Kadıasker» (kazasker) olarak isimlendirildi.

Kazasker, askerî sınıfın kadısıydı. Diğer kadıların askerî sınıfın davalarına bakma yetkisi olmakla birlikte bunların karar hakkı yoktu. Bu tip davaların dosyalarını, mütalâalarını da ekleyrek İstanbul'daki kadıya gönderiyorlar, İstanbul kadısı davayı hükme bağlıyordu. Kazaskerler de, aynı şekilde açılmış olan şeriatla ve askerîlerle ilgili bütün davalara bakmaya yetkili idiler. Bu görev, fiilî olarak ulema sınıfının askerîlerin üzerinde işlem yapma yetkisine sahip olabildiği tek görevdi. Kapıkulu sınıfı, bu sakıncayı etkisiz kılmak için kazaker atama hakkını veziriâzamın kişiliğinde kendisinde saklı tuttu.

Kazaskerlerin doğrudan hazineden ödenen günlük 500 akçelik bir gelirleri vardır. Bu gelire ek olarak başka gelirleri de bulunuyordu. Kazaskerler yaptıkları her atamada, atadıkları kişinin ilk aylığının onda birini alırlardı. Ayrıca askerî sınıfın miras işlemlerinden de binde 15 harç alırlardı. Rumeli kazeskerlerinin bu yoldan ek geliri günde 8 bin akçeyi bulurkn, Anadolu kazeskerleri de günde 15 bin akçe ek gelir sağlıyordu. Kazaskerlerin hizmet süreleri 1 yıldı. Bu süre dolduktan sonraki bekleme süresinde bunlara 150 akçe maaş verilirdi. Emekli olan kazaskerlere de yüksek derecell kadılar gibi, rantı bu kişilere ait olan bir arazi (arpalık) veriliyordu. Kazaskerlerden Rumeli kazaskerleri daha önemli olup, bunlar terfi ederek şeyhülislâm olabilivorlardı.

Ulema hiyerarşisinin en yüksek derecesi Şeyhülislâmlık idi. Şeyhülislâm, şeriatın yorumunda en üstün otoriteyi temsil ederdi ve padişah da içinde, İmparatorluk tebaası bütün kişilerin karar ve davranışlarının meşrûluğu hakkında hüküm verebilecek tek kişiydi Anadolu Selçuklularında Şeyhülislâm her şehirde bir taneyken ve fetva vermek tekeli tek bir kişiye tanınmamışken, Osmanlılarda yalnız başkentte bulunan «ehli ilm» reisine Şeyhülislâm deniyor, vilâyetlerdekine şeyhülislâm denmeyip «müftü» devimi kullanılıyordu. Osmanlı müftüleri şeyhülislâma bağlı idiler, Kadiya hükümlerinin şeriata uygun olması bakımından yol gösteren bir danişman olan müftü, mahkemede hazır bulunmayıp, taraflardan, şer'i şerife göre, davasında haklı bulduğu kimseye bir fetva verir, o kimse de bunu mahkemeye ibraz ederek hükmün kendi lehine olmasını isterdi. Kadının kendisinin de doğrudan fetva almak için müftüye başvurduğu da olurdu. Kadı tereddüt ettiği davalarda müftüve doğrudan başvurabiliyordu. Mahkeme kararlarında kadının daima fetvaya uyduğu görülürse de, kadı veya fetva gereğince davayı kaybeden taraf, müftünün fetvasını hükümsüz bırakmak için, Şeyh-ül İslâmdan yeni bir fetva almak zorunluğunda bulunuyordu. Yalnız İstanbul'da oturan ve bütün ulemanın başı, aynı zamanda şeriata ilişkin sorunlarda, hukukî işlemlerin şeriata uygunluğunu onay-

lamada tek yetkili olan makam sahibi Şeyhülislâm, günümüzdeki Temyiz mahkemesinin görevine benzer bir onama veya bozma kararı almak görevini de yürütüyordu. Müftülükler, birer müderrisin ek görevliliği durumundayken, şeyhülislâmın görevi ek görev değildi. Şeyhülislâm, yönetimin geleneksel seyrinde bir bir değişiklik meydana getirebilecek her önemli eylem ve durum için fetva verirdi. Ancak, Şeyhülislâmın resen hareket yetkisi olmayıp, görüşünü kendisinden sorulduğunda bildirebiliyordu. Bir veziriâzamın aleyhine verilen bir fetva, ona görevinden el çektirilmesi sonucunu doğururdu ve çok daha önemlisi, padişahın görevinden uzaklaştırılması için fetva zorunlu bir önkoşuldu. (Bkn. Fetvalar) Şeyhülislâm, zamanın Bakanlar Kurulu olan Divan'a dahil değildi; veziriâzam tarafından bekleme döneminde (merkezde bekleyen) kazaskerlerin arasından seçilip atanırdı. Padişah ve yüksek yönetici çevre üzerindeki şeyhülislâmın etkinliği ve gücü, bu dönemde ulemanın devlet yönetimindeki etkinliğini gösterir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Şeyhülislâmın önemi daha da artar, ücreti kazaskerlerin ücretini aşarak 600 akçe gündeliğe varır. Protokolda şeyhülislâmın yeri, veziriâzamla aynıdır. Askerî hiyerarşi ile kapıkullarının askerî-sivil karışık hiyerarşisi dorukta birbirine karışırken, sivil ulema yönetimi doruğa kadar hep ayrı kalırdı. Ulema sınıfına dahil kişilerden en üst düzeyde (veziriazam) ve aşağı düzeyde askeri sınıfa geçebilen kişiler görülüyordu. Ulemanın ayrıcalığı, bunların yetiştiği medreselere sadece şehirli sınıf insanlarının girebilmesi ve şehirlilerin hayatının şeriat yasalarına göre yönetilmesinden kaynaklanmaktaydı.

Şehirli teba ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkilerin hemen tümü, ulemanın temsil ettiği sivil bir idare çerçevesinde geçiyordu. Devlet mülkiyetine dayalı ve timar düzeniyle işlerlik kazanan bir ekonomik yapıda askerî sınıf; tam özel mülkiyet halinde tasarruf yapılan şehir ekonomisinde ulema sınıfı imtiyazlı yönetici sınıflar olmuşlardır. 16. yüzyılın ortasında ulemanın % 93'ünün şehirlerde oturdukları saptanmıştı. İmparatorluktaki yapının çözülüp bozulması aşamasında, ulema, timarların yerini özel mülklerin aldığı kırsal alana kapıkulları ile birlikte el koymaya başladı.

Osmanlı devletinin sistemindeki bozuklukların başladığı 16. yüzyıl ortalarında, ilk ayaklanmalar reayanın ulemaya karşı giriştiği saldırılara bağlı olan suhte (öğrenci) ayaklanması ile başladı (1550). Medreselerin dolup taşması ve üst kademe medreselerine geçişin olanaksızlaşması, medrese öğrencilerinin çeteler kurarak zenginleri soymaya başlamasına neden oldu. Kadıların tüm çabalarına karşın, suhtelerin talan ve yağma eylemleri o yılların belirgin özelliklerindendir (1559 - 1568). III. Murat'ın tahta çıkışı (1574) ile padişahın arkasında bir ulema nüvesinin oluşması ve kapıkullarının gücüne karşı padişahın karşı koyması başladı. Kapıkullarının düşüşüne koşut olarak ulemanın iktidar yolunda yükseldiği görüldü (16. yüzyıl sonları). Kapıkulları ticarete yönelirken, ulema da yönetime ve iktidara el koyma saldırısına geçti. Ulema, egemen sınıflar çinde veraset hakkı idarî müdahalelerden tümüyle bağışık tek kategori olduğundan, istikrarlı servetler ile yüksek kültür düzeyinin birleşmesi bunların iktidara yönelmesine katkıda bulundu. Ulema, taşra şehirlerinde yerel düzeyde, başkentte devlet yönetimi düzeyinde iktidara iki cephede yürüdü. Tımar kurumunun çözülmesi de, ulemanın işine yaramıştır, kapıkulları, fiilen kadıların denetim ve himayesi altına girmek zorunda kalmışlardır.

Ulemanın merkezî yönetiminde ağırlık kazanması sultanın hocalığı (lalalık) ve şeyhülislâmlık mevkilerinin kurumlaşması ile görüldü. Lalalık, 15. yüzyılda doğdu ve 16. yüzyılda önemli bir yer kazandı. Şeyhülislâm ise, 16. yüzyılın sonunda veziriazam ile aynı düzeye varır. Özellikle hilâfetin padişahlıkla birleşmesi (1517) üzerine dinî otoritenin yorumunun, devlet yönetiminde bir karar niteliği kazandığı o çağda ulemanın güçlenmesi, Kanunî Sultan Süleyman döneminde şehzadeler arasındaki mücadelelerde belli oldu. Ulema, saray entrikalarında boy göstermeye elverişli bir ortam da buldu. II. Selim'in tahta çıkışı (1566) ulema için bir zafer niteliğindedir. Sokollu Mehmet Paşa'nın sadrazam oluşu (1564) ile de kapıkulu iktidarı doruğuna yükselmiş olup, II. Selim dönemi (1566 - 1574) ulema-kapıkulu kategorileri arasındaki mücadeleler ile doludur. III. Murat'ın tahta çıkışı üzerine, sadrazamın yetkisinde bulunan müderris ve yüksek dereceli kadıları atama hakkının şeyhülislâma verilmesi ve ayrıca kazaskerin atanması işleminde de sadrazama danışılarak şeyhülislâmın yetkili kılınması ve en son olarak Sokollu'nun ölümü (1579) kapıkullarının gerilemesinin başlangıcı niteliğinde olgulardır.

Bu dönemde iki başlı bir yönetim şekli doğdu. Şeyhülislâm divan üyesi olmadığı çin sadrazamın temsil ettiği kapıkulu zümresi ile ulema zümresi arasında üst düzeyde bağlantı da yoktu. Ulema, devlet idaresindeki kademelere paralel, hiyerarşisi bütün bir sistem kurmakla yetinmeyerek, 17. 18. yüzyıllarda önemli bütün mevkilere sızarak devlet yönetiminin bütününü ele geçirdi. Osmanlı devletinin büyük bir bunalım geçirdiği 17. yüzyılda ulema, reformlar yapmaya yönelen II. Osman (1618-1622)ı görevinden uzaklaştırıp öldürttüğü gibi, hükümdarlık iktidarını geriletmiştir. 16. yüzyılda da Zembilli Ali Efendi ve İbni Kemal gibi şeyhülislâmlar, hükümdara karşı hareket etmekten kaçınmamışlardı. Devleti güçlendirmek isteyen IV. Murat, Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere Şeyhülislâmı boğdurdu.

17. yüzyılda ulemanın da bozulduğu görüldü. Bilim öğretebilecek müderris sayısı azaldı. İltimaslı kişilere medrese öğrenimi görülmedikleri halde ilmî paye verildi. Cinlerle hastaları iyi ettiği söylenen Cinci Hüseyin efendi, Padişah Deli İbrahim'in teveccühünü kazandığından kazaskerliğe getirildi. Ulema çocuklarına doğar doğmaz «müderrislik» rütbesi verilmeye başlandı. «Beşik ulemalığı» denilen yeni bir durum belirdi. Medreseler ve öğretim tamamiyle bozulduğundan cahil ve yobaz bir ulema sınıfı oluştu. Ulema, reaya zararına tefecilik yaptığından fiilen özel mülklere dönüşen çiftlikler, toprak tasarrufunun bir biçimi olarak belirdi.

Ulema, 18. yüzyılda girişilen yenileşme ve reform hareketlerinin engellenmesi için çalışan tutucu bir yönetici sınıfa dönüştü. Batılılaşmanın en büyük düşmanları bunlar görünüyorlardı. Osmanlı devletinin yarısömürge haline geldiği dönemde, işsizlerin sığınağı medreseler oldu.

II. Mahmut döneminde hükümet kurumlarında yapılan ıslahat sırasında padişah, sadrazam ve şeyhülislâm elinde toplanmış bulunan yetkileri nazırlar arasında bölüp dağıttı. Bu arada ulema, yeniçeri ocağının dağıtılması için padişaha destek olmuştu.

Merkezî yönetimin ve bürokrasinin oluşması, ulemanın yönetimindeki etkinliğini giderek azalttı. Kadıların, lâik mahkemelerin kurulmasiyle görev alanları daraltıldı. Şeyhülislâmlık, Osmanlı devletinin sonuna kadar, kurum olarak kaldı. Milli Mücadele döneminde şeyhülislâmlar, ulusal kurtuluşçular için «katli vaciptir» fetvası verdiler. Son Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Büyük Zafer'den sonra Mısır'a kaçmıştı. Şeriye ve Evkaf Vekâletini kaldıran ve medreseleri kapatan yasalarla ulema sınıfı tarihe karıştı (1924).

Mustafa Gebzeli

ULUĞ, Hakkı Naşit (İstanbul - 1902). Gazeteci, yazar ve politikacı. Meslek yaşamına yüksek öğrenim yıllarında *«Vakit»* gazetesinde başladı (1919). İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi (1922). Ankara'ya giderek *«Hâkimiyet-i Milliye»* (daha sonra *Ulus)* gazetesi yazı işleri yönetmeni oldu (1925). Bu görevdeyken 4. ve 5. Dönemde Kütahya'dan milletvekili seçildi ve Türkiye Büyük

Millet Meclisinde bulundu (1931 - 1939). TBMM üyeliği sona erdikten sonra *«Ulus»* gazetesi müessese müdürü oldu (1939). Bir süre de Ankara İl Genel Meclisi üyeliği yaptı (1944 - 1950). *Başlıca yapıtları: Derebeyi ve Dersim* (1932), *Tunceli medeniyete açılıyor* (1939), *Çanakkale Destanının 50. yılı* (1966), *Emperyalizme karşı Türkiye:* 1922 - 1924 (1971), *Siyasal yönleriyle Kurtuluş Savaşı* (1973), *Hemşehrimiz Atatürk* (1973).

ULUKUT, Rauf İsmet (İstanbul, 1915-1977). Karikatürcü, tiyatro oyuncusu. İlk karikatürü *«Karikatür»* dergisinde yayımlandı (1937). *«Akbaba»*da ve Şehir Tiyatroları Dergisi'nde yapıtları yer aldı. Beyoğlu Halkevi'nde açılan ve Cemal Nadir, Sedat Nuri, Abidin Dino ve Fikret Muâllâ'nın da katıldığı karma sergilere katıldı (1943).

Daha sonraları tiyatro oyunculuğunu yeğledi. Ancak karikatürle ilişkisi sürdü. «Bizim Tiyatro Mahallesi» adı ile bir kişisel karikatür sergisi açtı (1970). Rauf İsmet, «Çeşm-i Yeşil» imzasıyla mizahsal yazılar da yazmış; spor yazarlığı ve röportajcılık ta yapmıştı. Ulukut bir oyun sırasında sahneden düşerek öldü (1977).

ULUNAY, Refii Cevat (Şam - 1890 / İstanbul - 1968). Yazar. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde tamamladı (1909). *«Tanin»* ve *«İkdam»* gazetelerinde çalışmağa başladı. *«Şehran»* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. *«Alemdar»* gazetesini kurdu. Mahmut Şevket Paşa'nın vurulması olayından sonra Sinop, Konya ve Çorum'da sürgün kaldı (1914 - 1918). Dönüşünde yeniden yayımlamaya başladığı *«Alemdar»*da ulusal kurtuluş savaşının ilk örgütlenme hareketlerine karşı yazılar yazdı. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin örgütlenme çalışmalarına geniş yer verdi. Gazetesini iktidarda bulunan işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf fırkasının yarıresmi organı durumuna getirdi. Parti içinde sözü geçen kişilerden oldu. Cumhuriyetten sonra «yüzellilik» listeye alınmış kişilerle birlikte yurt dışına çıkarıldı (1922-1938). Atatürk'ün ölümünden sonra çıkarılan genel afla dönünce *«Yeni Sabah»* daha sonra *«Milliyet»* (1953-1968) gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. Yaşamının sonuna kadar dilimizin özleşme akımına karşı durmaya çalışan tutucu bir yazar olarak göründü.

Başlıca yapıtları: Köle (roman, 1945). *Enkaz Arasında* (roman 1945), *Sayılı Fırtınalar* (roman. 2. bas. 1958), *İhtişam Dıyarı Hindistan* (gezi yazıları, 1962), *Dağlar Kralı* (1963), *Bir Başka Âlem* (1964).

Ulus. Günlük gazete. 1920 yılında Mustafa Kemal (Atatürk)'in kurduğu *Hakimiyeti*

Ulus Gazetesinin bir sayısı

Milliye gazetesi 1934'te *Ulus* adını alarak yine Ankara'de yayımlanmaya başladı. Yazı işleri müdürlüğünü Naşit Hakkı Uluğ'un yaptığı gazetede başyazıları Falih Rıfkı Atay, dış politika yazılarını Ahmet Şükrü Esmer yazıyor, Nurullah Ataç, Nasuhi Baydar, Yaşar Nabi Nayır, Neşet Halil Atay, Nurettin Artam, Cemal Kutay yazı kadrosunu oluşturuyordu. 1934-46 döneminde Ankara dışındaki illerde de satışa verilen *Ulus* tek parti iktidarının resmi organı niteliğindeydi. 1953'te, Demokrat Parti tarafından özel bir yasa çıkarılarak CHP'nin mallarına el konunca yayım olanağı bulamadı. Kısa süre sonra Nihat Erim tarafından *«Yeni Ulus»* adıyla çıkarıldı. Bu evresinde başyazarlığını Hüseyin Cahit Yalçın ve Nihat Erim yaptılar. 1955'te CHP'lilerin oluşturdukları bir şirket tarafından yeniden *«Ulus»* adıyle yayımlanmaya başladı. Demokrat Partinin baskı yıllarında muhalefet görevini üstlenen organlardan biri niteliğini kazandı. 27 mayıs 1960'dan sonraki döneminde aynı yaygınlığı ve etkiyi koruyamamasına karşın onbir yıl yayımını sürdürdü. 1971'de Yaşar Aysev tarafından satın alındı. (29 temmuz). Kısa süre sonra da Barış adiyle çıkarılmaya başlandı.

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası). Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD - International Bank for Reconstruction and Development), Bretten Woods anlaşmaları çerçevesinde olarak 1945 yılında kuruldu. 44 ülkenin katıldığı Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansı vesilesiyle 28 devletin imzalaması sonucu, IMF ile birlikte Dünya Bankası da ortaya çikmış oldu.

Dünya Bankası'na üyeliğin ön koşulu, Uluslararası Para Fonu (IMF) üyeliğidir. Bu bakımdan Dünya Bankası ile IMF arasında örgüt yapısı bakımından büyük benzerlik vardır ve iki örgütün de üyeleri aynıdır. Bundan başka her iki kurulusun kurulları da aynı başkanın yönetimindedir. Ancak borç verme programları ve finansal yöntemlerde bazı farklılıklar vardır. Dünya Bankası kredileri daha çok orta ve kısa süreli türdeyken IMF'nin kredileri genellikle kısa sürelidir. Bundan başka Dünya Bankası kaynaklarını uluslararası sermaye piyasalarına süreceği tahvil, pay senedi ve benzeri borç senetleri ile de derlevebilirken, IMF'nin fonları üyelerin katkılarından oluşur.

Dünya Bankası anonim ortaklık hukuksal yapısını taşıyan, Birleşmiş Milletler'e bağlı bir uluslararası kamu kurulusudur.

Banka kaynaklarının kullanımı, her üye ülkenin temsil edildiği ve yılda bir kez toplanan (üyeler kurulu durumundaki) «Guvernörler Konseyi»nin elindedir. Yetkililerin önemli bir bölümü, en büyük sermaye katkısına sahip bulunan ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Japonya ülkelerinin temsilcileriyle, seçimle belirlenen ve yürütme gücünü taşıyan 13 direktörden oluşan «Müdürler Kurulu»na devredilmiştir. 13 müdürü seçen ülkeler, küçük alt gruplara ayrılmışlardır, bu alt grupların seçtikleri temsilcilerdir ki, 13 kişilik seçimle gelen müdürler kurulunun büyük devletler dışındaki kanadını oluştururlar.

Yönetim kurulunun ve guvernörler konseyinin her üyesinin 250 oyu vardır; ancak yükümlenilen sermayenin her 100.000.— doları için ilgili ülke temsilcisine bir ek oy tanınır. Müdürler Kurulu, aralarından bir başkan seçerler.

Bankanın, statüsünde öngörülen görevşöylece sıralanmıştır:

1) Verimli amaçlara yapılacak yatırımları kolaylastırma amacıyla üye ülkelerin imar ve kalkınmalarının özendirilmesi,

2) Garanti verme veya katılma yoluyla özel yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi,

3) Uluslararası ticaretin yavılması ve uluslararası yatırımların özendirilmesi yollarıyla dış ticaret bilânçolarının denkliklerinin sağlanması,

4) Açılacak kredilerin öteki uluslararası kurumların açtıkları kredilerle uyumlaştırılması,

5) Üye ülkelerin kalkınma olanaklarının incelenerek, finansal ve ekonomik sorunların çözümlenmelerine vardım amacıyla teknik yardım ve desteklerde bulunma.

6) Savas ekonomisinden barış ekonomisine geçişi kolaylaştırma.

Artırımlarla 21 milyar doları bulan banka sermayesinin üye payların % 2'si altın veya dolar olarak, % 18'i de ilgili ülke parası üzerinden ödenmiştir. Sermayenin arta kalan % 80'lik bölümü bankanın güvence fonunu oluşturmakta ve bankanın alacağı ödünç ve krediler bakımından garanti işlevi üstlenmektedir. Türkiye, Dünya Bankası sermayesinde % 0,50 ve oy hakkında % 0,55 paya sahiptir.

Banka, uygulamada bütün proje bedelini değil, dışalıma konu mal ve hizmetler tutarı kadar dövizi kredi olarak vermektedir. Kredi faizleri % 6 dolayındadır. Banka kredi uygulamasında, elektrik, ulasım gibi alt yapı projelerinin payı % 75'i bulmaktadır.

Dünya Bankası sıkı faiz ve kredi koşulları nedeniyle özellikle dünya sermaye piyasalarından kolayca (tahvil ve pay senedi yoluyla) fon derleyebilmekte ve özellikle bu kaynaktan finansal olanaklar sağlamaktadır. Bankanın açtığı krdilerin 3/4'ü; Avustralya, Güney Afrika, Fransa, İtalya, Japonya, Hollanda ve Venezüella gibi ödeme gücü düzenli ve gelişmiş sanayi ülkelerine olmuştur. Üye ülkeler üç yıllık sözleşmelerle örgüte belirli tutarlarda katkı yükümünde bulunmaktadırlar. Bu yoldan üye ülkelerden yılda yaklaşık 250 - 300 milyon dolar sağlanmaktadır. Bunun % 40'ı ABD, Almanya ve İngiltere tarafından sağlanmaktadır.

Banka özel işletmelerle ilgili projelerin finansmanında ilgili devletin garantisi koşulunu arar. Kredilerin satın alma ya da dışalıma ayrılması durumunda, dış alımların üye olmayan ülkelerden (İsviçre hariç) yapılmaması zorunluğu vardır. Krediler genellikle 8'i ödemesiz 20-25 yıl süreli kredilerdir.

Dünya Bankası, uluslararası finansal müdahelelerini özellikle iki katılımı (iştirâki) aracılığı ile yapmaktadır: Bunlardan Uluslararası Finansman Kurumu (IFC-International Finance Corporation) özellikle az gelişmiş ülkelere yapılacak yabancı sermaye yatırımlarını finanse eder. Özel sermayeyi özendirme ve özel yerli girişimci ile yabancı yatırımcıları bir araya getirmek bu kurumun başlıca çabaları arasında yer alır. Bu kurum, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerdeki yatırım ve kalkınma bankacılığının da özendirilmesini görevleri arasında görür ve az gelişmiş ülkelerde bu tür kuruluşların ortaya çıkışına öncülük der. IFC, Türkiye Sinâî Kalkınma Bankası'nın sermayesine de 1 milyona yakın dolar sermaye payı ile ortaktır. Az gelişmiş ülkelerde özel girişimciliğin yaygınlastırılması, bu kurumun üstlendiği bir işlevdir. Dünya Bankası'nın öteki katılımı (iştirâki) Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA-International Development Association) dir. Bu kurum da ez gelişmis ülkelerin daha uzunca süreli olarak gereksinim duyacakları kalkınma kredileri için 1960'larda oluşturulmustur

Bütün bu temel yapısıyla Dünya Bankası güçsüz sanayileşmemiş ülkelerin, güçlü sanayi ülkelerini özellikle tarımsal ürün yönünden destekleyecek ve tamamlayacak bir yapıda olgunlaşmalarını sağlamayı temel yönlendirme politikası yapmış ve bu tür ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük (masraflar) yasasına göre tarımsal ürün ve hafif sanayilerde uzmanlaşmalarına ortam hazırlayacak bir işlevi uygulamada belirgin duruma getirmiştir.

Alî Sait Yüksel

Uluslararası Para Fonu (IMF) 1944'te Bret-

ten. Woods (ABD'nde)'ta toplanan 44 ülkenin temsilcileri, BM Para ve Finansal Konferansı için bir araya gelmişlerdi. Bu toplantı sonunda altın standardına dayalı serbest ticareti temel alan iki kuruluş da ortaya çıkıyordu: Uluslararası Para Fonu (IMF - International Monetary Fund) ile kısaca Dünya Bankası olarak adlandırılan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD - International Bank for Reconstruction and Development). Öngörülen amaç, IMF tarafından kısa süreli ve Dünya Bankası'nca da uzun süreli krediler yoluyla gerçekleştirilmek isteniyordu.

IMF örgütü böylelikle sermayesinin % 80'ini üstlenen 28 hükûmetin kabulü ile 1945'te kurulmuş ve 32 üye ülke paralarının, altın ve dolar parite'si üzerine yeniden saptanmasından sonra 1947 yılında faaliyete geçmiş oluyordu. Üye sayısı 1976'da 126'yı bulmuştu. Sosyalist blok ülkelerinden kuruluşla ilgi kuran Polonya 1950 ve Çekoslavakya da 1953 yılında, ABD'nin haber örgütü niteliğinde olduğu gerekçesiyle sonradan IMF'den ayrılmışlardır. Romanya 1973 yılında örgüte üye olmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin de 1979 yılında üyeliğe baş vurduğu duyulmuştur.

IMF'nin başlıca organları şunlardır:

1) Yılda bir toplanan ve her üyenin temsil edildiği «Guvernörler Konseyi», fonun en yüksek organı durumundadır. (m. XII/1).

2) İcrâi direktörler kurulu, yüksek organ tarafından seçilen 13 yönetici ile, fonda en büyük kotanın sahibi olan 5 ülkenin (ABD, İngiltere, B. Almanya, Japonya ve Fransa'nın) sürekli temsilcilerinden oluşur.

Anlaşmasında örgütün hedefleri şöylece sıralanmıştır:

a) Uluslararası para politikaları alanlarında işbirliğinin geliştirilmsi,

b) Dünya (serbest) ticaretinin dengeli gelişiminin kolaylaştırılması,

c) Para değerinde kararlılığın özendirilmesi,

ç) Üyelerarasında mevcut düzenli para ilişkilerinin korunması, rekabet alanında avantaj sağlama hedefine dönük devalüasyonların önlenmesi,

d) Üyeler arasında, cârî ödemeler için çok taraflı bir ödeme düzeninin kurulması ve dövizle ilgili sınırlamaların kaldırılması,

e) Kısa ve orta süreli krediler yoluyla, fon olanaklarından ödemeler dengesi güçlükleriyle karşılaşan üyelere yardım,

f) Üyeler arasında karşılıklı bilgi değişimi ve danışma (m. 1).

Üyelerin fonda; ulusal gelir düzeyleri, dünya ticaretindeki payları ve döviz stokları göz önünde tutularak saptanmış payları (kotaları) vardır. Üyeler, paylarının % 25'ini altın, % 75'ini ulusal paralarıyla ödeyebilirler. 1970'li yıllarda beş büyüklerin payları ABD için % 25, İngiltere için % 10, B. Almanya için % 6, Fransa için % 5 ve Japonya için % 4 idi. Örgütte oy hakkı, yapılacak tevdiatın tutarı (ki payın % 25'i olacaktır), alınabilecek kredi tutarı (ki payın % 200'ünü geçemez) hep bu pay (kota) oranına göre hesaplanmaktadır. Türkiye'nin payı 108 milyon doları bulmakta idi. İcrâî direktörler kurulunda her üyenin 250 oyu vardır ve payın her 100.000 doları için üyelerin oyları birer oy daha artırılır.

Fon, üyelerine alışılmış krediler açmaz, sadece altın ve ulusal para karşılığında öteki ülkenin parasını, payın % 200'ünü geçmeyecek biçimde satın alma hakkını tanır. Ayrıca fon nezdinde birikecek ulusal paranın, bir yılda payın % 25'ini aşmaması gerekir (m. V/3). Kurala istisnalar konulabilir.

Fona yapılan borçlanmaların ödenmesi, fon nezdindeki ulusal paranın en geç 3-5 yıl içinde altın ve konvertibl döviz karşılığında geri satın alınması biciminde olur. Kredilerden ücret adıyla bir de faiz alınır. Faizin altın olarak ödenmesi gerekir. Krediler, karışık koşul ve formalitelere bağlanmıştır.

Fonun kapitalist sistemin, aracı fonksiyonunu özellikle yerine getiren işlevlerinden biri de, geniş teknik yardımları, teknik kurul ve danışmanlarıdır. Fon teknik yardım olarak kredi alan ülkelerde ayrıca yetiştirme kursları da açar ve finanse eder.

Fon her üyenin parasını altın ve döviz üzerinden bir değere bağladıktan sonra, üyeye döviz kurlarında tavanda ve tabanda en çok % 1'lik bir oynama alanı bırakır. Para değeri paritesinde (eşitliğinde) % 10'u aşan değişiklikler için fonun izni zorunludur. Daha küçük oranlı değişmelerde sadece bildirim yeterlidir (m. IV). % 10'luk değer değişiklikleri ise ancak ödemeler dengesi güçlüklerinde tanınan bir olanaktır. Geçiş dönemini henüz atlatmadığı kabul edilen ve «dar» olduğu belirtilen paralar dışında, hiç bir üye cârî transfer işlemleri için ayırımlar yapamaz ve sınırlamalar koyamaz (m VIII, XIX/2)

Fon, 1962'den beri kapitalist sistemi telkinde en iyi araç olarak kullanabildiği Stand-By kredi düzenlemelerini geliştirmiştir. Ödemeler dengesi güçlükleri çeken ve fondan yararlanmak isteyen üye, fondan Stand-By düzenleme kararını vermesi isteminde bulunur. Son yıllarda Türkiye'de sık sık yaşandığı gibi bununla ilgili görüşmeler önce istemde bulunan ülkede, 3-5 fon yetkilisiyle, istemde bulunan ülkeyi temsil edenler arasında başlar Bu görüşmelerde «Nihayet mektubu»nun metni hazırlanır ve o ülkenin ilerki ekonomik politikası böylelikle ortaklaşa saptanır. Kredi isteminde bulunan üyenin uygulayacağı istikrar programının ayrıntılarını dile getiren ve az çok standart bir biçim kazanmış olan niyet mektubu üzerine, bunu temel alan yönetim kurulu düzenlemesi hazırlanır. Yönetim Kurulu Stand-By düzenlemesini karar altına alır. Bununla üyeye fon kaynaklarından yararlanma koşulları saptanır.

Stand-By düzenlemeleri, uluslararası para fonunun dar durumdaki, kredi isteminde bulunan üyesine telkin etmek istediği politikaların en başarılı teknik aracı olmaktadır.

IMF'nin ayrıca 1962'de kabul edilmiş 5,5 milyar dolara kadar kredi olanağı veren «genel kredi sözleşmesi» (GAB - General Arrangements of Borrow), Stok finansman kolaylığı (Buffer Stock Financing Facility), Dışsatım dalgalanmalarını giderici finansman (Compensatory Financing of Export Fluctuations), 1974'ten beri petrol kolaylığı ve 7 OPEC ülkesinin de katkılarıyla oluşan Witteveen kolaylığı, kredi süresini 4-8 yıla uzatan «Genişletilmiş fon kaynakları» gibi olanakları vardır.

«Para değeri» alt başlığı altında ilgili bölümünde yukarıda değinildiği gibi, IMF'nin dolları uluslararası ticarete temel olma yükünden kurtaracak yeni bir düzenleme gereksinimini karşılamak üzere ortaya konulan «özel çekiş hakları» da bu arada özellikle anılmalıdır. Özel çekiş hakkından kullanımlar için % 85 oy çokluğunun sağlanması zorunludur. Ovsa bu sistemden önce, kredi kullanımlarında % 80 çoğunluk yeterli sayılmakta ve böylelikle fondaki payı % 25'i bulan ABD'ne her kredi için «fiilî bir veto» hakkı tanınmış olmakta idi. Özel çekiş hakkı bakımından bu oranın % 85'e çıkarılısı, fondaki toplam oyları oranları % 17'yi bulan AET ülkelerine de aynı biçimde bir yeni «fiilî veto hakkı» tanıma anlamını taşımaktadır.

1960'lı yıllara kadar fon'dan yapılan kredi istemleri genellikle dolar türünden olmaktaydı, ancak artık Avrupa paraları da özellikle istem konusu yapılmaktadırlar.

Görüldüğü gib, IMF gelişmiş sanayi ülkeleri için bir türden dış satım garanti finansman sistemi yerini tutmakta ve öngörülen sabit döviz kuru düzeni, endüstri mallarının alıcı ülkelerine, ödemeler dengesi açıklarına rağmen, IMF tarafından yaratılan

ek kredilerle dışalıma devam olanağını sağlamakta ve böylelikle ödemeler dengesi tıkanıklığı nedeniyle, endüstri malı alamayacak duruma düşmekle birlikte, uzun dönemde ödeme gücü elde edebilecek ülkeler, dürekli dışalıma özendirilmektedirler.

Belirtelim ki, IMF'ye bağımlı duruma düşen ve ekonomisini onun yönlendirmesine terkeden hemen hiç bir ülkede, ekonomiyi sağlığa kavuşturma olanağı bulunamamıştır. Uzun bir diktatörlük döneminden sonra seçimle işbaşına gelen sosyalist Mario Soares, liderliğindeki Portekiz'de IMF'nin yönlendirmesine konu olan ülkelerden biridir IMF 50 milyon dolarlık 2. kredi diliminin verilebilmesi için, büyüme hızının % 6'dan 3'e düşürülmesini, yeni bir devalüasyonu, ücretlerin sınırlandırılmasını, faiz oranlarının yükseltilmesini, kamu yatırımlarının sınırlandırılmasını koşul sayıyordu. Yardıma hazır olduğu belirtilen 14 kapitalist ülke de Portekize yardım için IMF'nin yeşil ışığını bekliyordu. İlkinde bunları yerine getiremeyen Soares hükümeti düşmüş, koalisyon olarak yeniden iktidarı alan Soares'in önüne yine IMF reçetesi sunulunca, yeni hükûmet reçetesinin gereklerini yerine getirmiş, fakat ekonomiyi daraltıcı, işsizliği artırıcı ve halkın alış gücünü sınırlandıran bu önlemler, Soares'in ikinci hükûmetini de kurtaramamış ve Soares yeniden düşürülerek, eski diktatörlüğün özlemcilerine gelişmeleri bekleme vesilesi doğmuştu.

IMF'nin acı ilâcı, askeri yönetimin geçerli olduğu rejimleri de kurtaramamıştır. Peru askeri yönetimi, IMF reçetesine uyarak ücretleri sınırlandırmış, para-kredi hacminde daraltmalar yapmış, devlet subvansiyonlarını kaldırmış, Peru parası Sol devalüe edilmiş; fakat «ilâç» her kezinde gittikçe artan dozlarda Peru halkına sunulmasına rağmen, sonuç veremeyiş; askeri yönetim, kabaran grev ve protesto eylemleri karşısında gittikçe sertleşen önlemler almağa ve ülkenin geniş bölümünde sıkı yönetim uygulanmasına zorlanmış, ancak IMF engelini aşarak ülkeyi demokrasiye götürme çabaları bir türlü sonuca ulaştırılamamıştır. Bu yüzden Peru devlet başkanı Bermudas'ın «demokrasiyi getirme çabalarım başarısız kalırsa, en başta IMF sorumlu olacaktır» dediği de bu çerçevede olarak ifade edilmektedir. IMF'in hemen her yerde benzer biçimde ortaya çıkan reçetesine uyan bir başka ülkede, Brezilya'da da 1963'teki devalüasyon da istenen sonucu sağlamamış; Brezilya'daki ABD şirketlerine ve kâr transferlerine karşı tavır alan hükümet, IMF'e egemen güçler tarafından gözden çıkarılmış ve daha sonra yabancılara ait petrol rafinerilerini ulusallaştıracağını, radikal bir toprak reformuna girişeceğini duyuran hükûmet, daha sonra oluşturulan sağ güçler tarafından 1964'te yapılan bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmış ve bunun üzerine gücü eline geçiren askerî yöentimle IMF Stand-By anlaşmasını imzalamıştır.

Böylelikle kapitalizmin borçlanma düzeni, özel araçları olan uluslararası kredi örgütleriyle sarmalına aldığı az gelişmiş ekonomileri, büsbütün kendine bağımlı duruma sokmakta ve dış borç baskısı altına aldığı ülkelerdeki siyasal yönlendirmeyi de bu araçlarla gerçekleştirebilmektedir.

Ali Sait Yüksel

İMF üzerine Görüşler

Uluslararası Para Fonu (IMF) II. Dünya Savaşından sonra dünya kapitalist sisteminin bunalımlara düşmeden işlemesini, bu sisteme bağlı az gelişmiş ülkelerin sistem dışına çıkmamalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur. IMF dünya para sisteminin işlerdiğini sağlamak ve Amerika'nın kapitalist sistemi kontrolunu ve yönetimini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Dünya (kapitalist) para sistemini düzenlemek IMF'nin başlıca amacıdır. Ancak IMF İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD'nin kurdurduğu, kapitalizmin yürümesini sağlama amacında olan diğer kuruluşlarla bir arada düşünülmeli. Örneğin: GATT Tarifeler ve ticaret genel anlaşması, uluslararası ticareti genişletir ve az gelişmiş ülkelerin dünya kapitalist sistemi içinde kalmalarını ve kapitalist ülkelere açılınalarını sağlayan kuruluş aynı amacın bir diğer aracı olarak anlaşılmalıdır. Verilebilecek diğer bir örnek ise Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Bankası (IBRD) gibi kuruluşlardır. Bütün bu örgütler ABD'nin doğrudan denetimi ve yönetiminde oldukları gibi aralarında aynı amaca hizmet etmeyi sağlıyan yakın ilişkiler vardır Çoğu kere ise bu kuruluşlar içiçe bulunmakta ve işlemektedirler. IMF, ABD'nin İkinci Dünya savaşı sonunda kurdurduğu benzer kuruluşlarla birlikte ele alındığında ve emperyalizm olgusuyla birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilmektedir.

Uluslararası Para Fonu tek başına ele alındığında esas amacın uluslararası para sisteminin kurallarını koyan ve bunları gözeten, dünya ticaretinin daralmasını önleyen bir kuruluş olmaktadır.

Fon'a üye olan ülkeler dış ticaret rejimlerine ve döviz kurlarına ilişkin yapacakları her türlü değişiklik için Para Fonu'nun onayını almak zorundadırlar. Doğal olarak bu onay ancak IMF'nin ülkenin para, maliye, fiyat politikaları üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlamaktadır. Dünya Bankası, GATT gibi kuruluşlarla birlikte düşünüldüğünde emperyalizm, kapitalist sistem içindeki ülkelerin izleyecekleri her türlü ekonomik politikaları yatırımların yönlendirilmesi yoluyla da ekonomik yapının istenen yönde şekillenmesini belirleyici olmaktadır.

Para Fonu ile üye ülkelerin ilişkisi genellikle her yıl Para Fonu heyetlerini ülkeleri ziyareti yoluyla olmaktadır. Ayrıca Fon üyesi ülkelerin, bakanlar düzeyinde yıllık toplantıları yapılmaktadır. Ayrıca eğer üye ülkeler Para Fonu kaynaklarını kullanmak isterlerse Para Fonu heyetleri talepte bulunan ülkelere gitmekte ve borç anlaşması için görüşmelerde bulunmaktadırlar.

Para Fonu genellikle her yıl üye ülkeler için ekonomik politikalar ve konjonktür hakkında raporlar hazırlamaktadır. Hazırlanan bu rapor, ülkenin kuramsal yapısı, kalkınma politikası, stratejisi ve hedefleri maliye, para, kredi fiyat ve dış ticaret konularındaki gelişmeleri ve amaçlarını içermektedir. Hazırlanan rapor ilgili ülkeye genellikle önceden gönderilmektedir. Daha sonra iki veya üç kişiden oluşan Para Fonu heyeti ülkeye gelmekte ve hazırlanan rapor çerçevesinde ülke ekonomisinin durumu ve izlenecek politikalar tartışılmaktadır. Para Fonu heyeti ile, genellikle üye ülkenin başkentinde yapılan bu görüşmeden sonra heyet son bir rapor hazırlayarak A.B.D.'de IMF karargâhına dönmektedir. Bu son rapor karargâh'da üst yöneticilere sunulmakta ve burada tartışılmaktadır. Bu son IMF heyeti tarafından hazırlanan rapor üst yöneticilerce de tartışıldıktan sonra Fon'a üye diğer ülkelere verile-

bilmektedir. Ayrıca bu rapor, Dünya Bankası GATT ve Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu'nda verilebilmektedir. Bu nedenlerle IMF heyetinin ülke için hazırladığı bu rapor diğer kapitalist ülkelerle Uluslararası kuruluşların söz konusu ülkeye olan tavrını ve ilişkilerini belirleyici olmaktadır.

(Süleyman Genç, Tartışma, haziran 1978)

ULUSOY, Haldun (İstanbul - 1955 / 1973) Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. *«Bonn»*, *«Akbaba»*, *«Toplum»* gibi yayın organlarında çizgileri yayımlandı. *«Akbaba»* dergisinin Yusuf Ziya Ortaç Karikatür Yarışması'nda Birincilik Ödülü kazandı (1973). Oldukça genç yaşta yitirilen sanatçı, yalın, özgün bir çizgi anlatımına sahipti.

ULUSOY, Mehmet (İstanbul 1942) Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Tiyatro çalışmaları Galataasray Lisesinde okurken başladı. Bir süre Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Fransada Roger Planchon'un yanındaki çalışması 1962-63 yılları arasına rastlar. Buradan Almanya'ya geçen Mehmet Ulusoy, Bretolt Brecht'in ünlü Berliner Ensemble adlı tiyatrosunda bulunmuştur (1963-64). Buradan da İtalya'ya geçmiş Piccolo Theatro'da Georgio Strechler'in yanında yer almıştır (1965-67).

Bu kazanımlardan sonra yurda dönen Mehmet Ulusoy, Türkiyenin ilk sendika tiyatrosu olan Tiyatro TÖS'de (Türkiye Öğretmenler Sendikası Tiyatrosu) görev almış, Sermet Çağan yönetiminde bulunan tiyatro ile yurdun birçok yerini gezmiştir. Daha sonra Ali Özgentürk, Işıl Özgentürk ve daha bir çok genç tiyatrocunun katılmasıyla Türkiyenin ilk sokak tiyatrosunu kurmuştur (1968). Devrim İçin Hareket adını verdikleri bu tiyatro, adının da belirlediği gibi grevlerde yürüyüşlerde, mahalle aralarında, çeşitli yerlerde seyircinin somut sorunlarına yönelen ve günden güne değişen oyunlar sergilemiştir. Daha sonra grup ikiye ayrılmış, Mehmet Ulusoy'la birlikte ayrılanlar aynı türden gösteriler yapmak üzere İşçinin Tiyatrosunu kurmuşlardır (1969)

Sokak Tiyatrosu çalışmaları sırasında birçok baskı ve engellemeyle karşılaşan, karakollara çekilen, dövülen Mehmet Ulusoy 1970 yılında tekrar yurt dışına gitmiş ve Paris'te Théâtre de Liberté'yi (Özgürlük Tiyatrosu) kurmuştur. Bu tiyatro Fransa'da gitgide artan bir ilgi görmüş; Beldiye, Devlet gibi çeşitli Fransız kurumlarından aldığı ödenekle Fransa dışında da gösteriler yapmıştır. Topluluğun ilk oyunu ***Gelecekten Destanlar*** adını taşıyordu (1971). Nazım Hikmet'in yapıtlarından düzenlenen ***Sevdalı Bulut*** adlı gösterisi büyük ilgi görmüştür (1972 - 73). Ve çeşitli yıllarda yinelenmiştir. Kuzgun Acar'ın mask ve sahne gereçleri, Metin Deniz'in dekoruyla gerçekleştirilen Bretolt Brecht'in ***Kafkas Tebeşir Dairesi*** (1974-75) de gerek Fransa'da gerekse başka ülkelerde büyük başarı kazanmıştır. Bundan sonra topluluk ***Bencil Hesapların Buzlu Sularında*** (1976-77) ***Macbeth*** (1978), ***Patronun Cenaze Töreni*** (1979) oyunlarını sergilemiştir.

1979 yılı sonlarında Türkiye'ye gelen Mehmet Ulusoy, Dostlar Tiyatrosu'nda gene Kuzgun Acar ve Metin Deniz'in yapıtlarını kullanarak Kafkas Tebeşir Dairesi'ni sahneye koymuş, bu oyun Türkiye'de de başarı kazanmıştır. Ulusoy bundan sonra Fransa'ya tiyatrosunun başına dönmüştür.

Mehmet Ulusoy'un bütün aşamalardaki çalışmaları arasında bir bütünlük görmek mümkündür. Ulusoy geleneklerimizden, halk kültür ve değerlerinden yararlanarak çağdaş ve devrimci bir tiyatroya varmayı amaçlamaktadır. Bu yolda gerek sokak tiyatrosu türünde, gerekse Avrupa seyircisinin beğenisi önünde gerekse Türkiye profesyonel tiyatro seyircisi önünde başarı kazanmıştır.

S. Günay Akarsu

Unesco Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) Kuruluş amacı ırk, cins, dil ve din ayrımı gözetmeksizin Birleşmiş Milletler Anayasasında dünya milletlerine tanınan insan hakları ve esas hürriyetlerine, kanunlara ve adalete ortak bir saygı yaratmak için, milletler arasındaki işbirliğine eğitim, bilim ve kültür yoluyla yardım ve böylelikle barış ve güvene hizmet etmektir. Unesco'nun sözleşmesi, Türkiye adına zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in başkanlığındaki heyetin de katılmasiyl 44 ülke temsilcilerinin Londra'da yaptıkları toplantıların sonunda kabul edildi (16.11.1945). Unesco, merkezi Pariste olmak olmak üzere çalışmaya başladı (4.11.1946). Türkiye, Unesco sözleşmesini ilk imzalayan B.M. üyesi 20 devletten biridir. Sözleşme TBMM'ce 4895 sayılı kanunla onaylandı (20.5.1946). Unesco yukarıda açıklanan amacını gerçekleştirmek için üye devletlerde ulusal işbirliği organları kurarak çalışır (1974'de 131 ülkede) Merkezi Ankara'da bulunan Unesco, Türkiye Millî Komisyonu bu amaçla Bakanlar Kurulunun bir kararıyle Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kuruldu (25.8.1949).

Unesco Türkiye Millî Komitesi'nin iç organları, a) Genel Kurul, b) Yönetim Kurulu, c) Sekreterlik'tir. Genel Kurul'da 108 temsilci üye vardır. 15 üyeli Yönetim Kurulu kendi arasından Unesco Türkiye Millî Komitesi başkanını seçer. İlk başkan Prof. Dr. Tevfik Sağlam (1949 - 1963), ikinci başkan ise Bedrettin Tuncel (1963 - 1980) olmuşlardır. Unesco icra konseyine bugüne kadar Türkiye adına katılan üyeler: Reşat Nuri Güntekin (1946-1949), Ahmet Kutsî Tecer (1949-1951), Bedrettin Tuncel (1958-1966) olmuşlardır. Bedrettin Tuncel, icra konseyi üyeliği ve başkan vekilliğinden sonra Unesco Genel Konsey Başkanlığı'na seçilerek bu görevde de bulundu (1966-1968). Paris'teki Unesco merkezinde Türkiye adına beş görevli bulunuyor. Unesco nezdinde, Dışişleri Bakanlığının önerisiyle «daimî bir temsilcilik»de kuruldu (6.8.1969). Hasan Esat Işık (1969-1972) ve Munis Faik Ozansoy (1972 -) daimi temsilcilikte bulundular.

Unesco Türkiye Millî Komitesi, «temel eğitim» konusundaki çalışmalara ağırlık verdi. Millî Eğitim Bakanlığı'nda Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü kurulması bu komitenin yardımı ile oldu. Unesco Türkiye Millî Komitesi kendine bağlı bir de Halk Sağlığı Eğitim Komitesi kurdu. Ayrıca Uluslararası Tiyatro Enstitüsü (İTİ) ve Uluslararası Müzeler Konseyi (İCOM) Türkiye millî merkezlerinin kurulmasına yardım etti. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde de hidroloji, deprem ve mineroloji enstitüleri ile Başbakanlığa bağlı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun kurulmasına aracı oldu. Ankara'da Millî Kütüphane'de ulusal bibliyografya enstitüsü kurulmasına çalıştığı gibi, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı Basın - Yayın Yüksek Okulu'nun kurulmasını da önerdi. 1963'den bu yana Diyarbakır'dan başlayarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde «Kültür Haftaları» düzenledi. Unesco Türkiye Millî Komitesi merkezinin çıkmasını sağladığı önemli yapıtlar arasında, beş dilde Türk Minyatürleri, Fuzulînin ***Leyla ile Mecnun Divanı***'nın manzum İngilizce çevirisi, Yaşar Kemal'in ***İnce Memed***'inin İngilizce ve Fransızca çevirileri Melih Cevdet Anday'ın ***Kolları Bağlı Odisseus***'unun Fransızca çevirisi bulunuyor.

(M.G.)

Unicef Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund). Tüm dünya çocuklarının ve özellikle de gelişme halindeki ülkelerin çocuklarının sağlık, beslenme bakım v.b.

konulardaki gereksinmelerini karşılamak amacıyla çalışan Birleşmiş Milletlere bağlı bir örgüttür. Kuruluşunda (1946) başlıca amaç, İkinci Dünya Savaşının Avrupa'da kimsesiz, aç, bakımsız, okulsuz bıraktığı, 15 yaşın altındaki kalabalık çocuk topluluklarına yardım edebilmekti. Avrupa ve diğer gelişme halindeki ülkelerde yoksulluğun çocuklar üzerindeki yıkımının giderilebilmesi için yardım programları da değiştirildi, genişletildi. Unicef kuruluşundan 27 yıl sonra üye devlet sayısını 11'e çıkardı. Gönüllü olarak yardıma katılan ülkelerin sayısı 131'i buldu. 1973'te 81 milyon dolarlık bütçesiyle 111 ülkedeki 850 milyon çocuğa yardım etmek durumunda olan Unicef'in ilgi alanına giren ülkelerdeki çocuk sayısının 1980'de bir milyar iki yüz milyonu bulacağı sanılıyor.

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Türkiye temsilciliği 6367 sayılı Unicef'e katılmayı onaylayan yasayla kuruldu (1954). Türkiye'de Unicef kolu, temel sağlık, ana ve çocuk sağlığı konularında, Birleşmiş Milletler'e bağlı Dünya Sağlık Örgütü, Gıda ve Tarım Örgütü, Sosyal İşler bürosu vb. uzmanlık şubeleri ile işbirliği yaparak hükümet programlarını destekler. Bu çalışmalar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ile Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığıyla işbirliği halinde yürütülür.

Unicef, yaptığı etkin çalışmalarla Nobel Barış Ödülü kazandı (1965) ve «Dünya Çocuk Yılı»nın (1979) kutlanmasında da yoğun çabalar harcadı.

(M.G.)

URAL, Orhan (İstanbul 1913 - 1978). Karikatürcü, İlk öğrenimini Mahmudive'de yaptı. İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi; bir süre öğretmenlik yaptı. Daha sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisine de devam eden Ural, 1932'de öğretmenliği bırakarak karikatürcülüğe başladı.

İlk karikatürcülük yılları karikatürcülük yaşamı «*Son Posta*» gazetesinde başlar. «*Karikatür*», «*Akbaba*», «*Hemseri*», «*Tanin*», «*Vakit*», «*Haber*», «*En Son Dakika*», «*Tasvir*», «*Şaka*», «*Tercüman*» gazete ve dergilerinde çalıştı. «*Nasreddin Hoca*» dergisini yayımladı.

Dergi ve gazete karikatürcülüğünü, büyük olasılıkla modern karikatür anlayışını özümseyemediği için erken bırakmış; ancak, kendi adını taşıyan «yıllık»ları ile çizgiyi sürdürmeğe çalışmıştır. Uzun yıllar karikatür albümleri de yayımlanmıştır.

«*Pazar Ola Hasan Bey*», adında bir bant - karikatür tipi de vardır. Bu tip Cemal Nadir'in «*Amcabey*»inden esinlenerek hazırlanmıştı.

URAZ, Ulvi (İstanbul 1921 İstanbul 1974) Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. 1943 yılında Devlet Konservatuvarı'nı bitirdi. Devlet Tiyatrosu'nda çeşitli oyunlarda oynadı. Bunlar arasında *Julius Caesare* (1944), *Kibarlık Budalası* (1945), *Kahvehane*, *Pellas ve melisand* (1946), *Lokantacı Kadın*, *Faust*, *Bizim Şehir*, *Yanlışlıklar Komedisi* (1947), *Köşebaşı* (1948), *Şamdancı*, *Cimri*, *Paydos*, *Onikinci Gece* (1949), *Küçük Şehir*, *Yalancı*, *Scapin'in Dolapları* (1950), *Tüccar*, *Hamlet*, *Melekler ve Şeytanlar* (1952), sayılabilir. Devlet tarafından bilgi ve görgüsünü arttırması

Ulvi Uraz

için eşi piyanist Selçuk Uraz ile birlikte Fransa'ya gönderildi. Döndükten sonra ceza yasasının 141. maddesine aykırı eylemde bulundukları ileri sürülerek tutuklandılar. Serbest kalınca İstanbul'a yerleşen Ulvi Uraz, Haldun Dormen yönetimindeki Küçük Sahne'de oynadığı *Nina* adlı oyundaki rolüyle büyük başarı kazandı (1959). Bir yandan da film çalışmaları sürdürdü. Ama Ulvi Uraz için tiyatro her zaman daha önde gelmiştir. Refik Erduran'ın *Cengiz Hanın Bisikleti* adlı oyununda da U. Uraz çok üstün bir oyun çıkardı. Bundan sonra Muhsin Ertuğrul'un başında bulunduğu İ.B. Şehir Tiyatrosu'na girdi. Burada *Hamlet*, *Fazilet Eczanesi* oyunlarında oynadı (1960). Aynı yıl Haldun Dormen'ın Küçük Sahne Tiyatrosu'nda *Gazebo*'da rol aldı. 1961 yılında Dost Oyuncular adıyla kendi topluluğunu kurdu, Site Tiyatrosunda Haldun Taner'in *Günün Adamı* adlı oyununu ve *Gönül Avcısı* adlı bir güldürü sergiledi. İki yıllık bir aradan sonra Ulvi Uraz Tiyatrosu'nu kurdu ve ölene değin bu tiyatronun her türlü sorunuyla uğraştı. İlk oyunları Haldun Taner'in *Gözlerimi Kaparım*, *Vazifemi Yaparım* adlı oyunuydu. Bu oyun olağanüstü bir başarı kazandı. *Ben Devletim*, *Zabit Fatma'nın Kuzusu*, *Altın Yumurtlayan Horoz*, *Masalar*, *Kartal Tekmesi*, *Hadi Öldürsene Canikom* bu topluluğun sergilediği oyunlar arasında sayılabilir Rifat Ilgaz'ın yapıtından uyarlanan *Ha Babam Sınıfı* da önemli başarı kazanmıştır.

Ulvi Uraz, tiyatro yönetmeni olarak seyircisiyle sağlıklı bir bütünleşme kurduktan sonra onu ileriye doğru değiştirmek amacını taşıdığı için hep bu tür oyunlar seçmeye çalışmıştır. Onun içinde bir-iki ayrıcalık dışında bütün oyunları bizim yazarlarımızdan seçmiştir. Bu olumlu davranışı kimi zaman oyun bulamadığı için onun zorlanmasına da yol açmıştır. Gene de doğruluğuna inandığı yolda direnmiş, yazarlarımızdan oyun isteyerek, onlardan uyarlamalar yaptırarak hem tiyatromuzun gelişimine katkıda bulunmak istemiş hem de seyircisine yararlı olmaya çalışmıştır. Bu ana ilkeler içinde Ulvi Uraz bize yakın, bizim insanımızı ortaya çıkarmaya yönelik usta bir sahneye koyucuydu. Bugün tiyatromuzda önemli yer edinmiş nice oyuncu, gençliğinde onun bir çeşit öğrenim yeri olan tiyatrosundan geçmiştir.

Ölümünden sonra eşi Selçuk Uraz tarafından adına bir ödül konmuştur. S. Günay Akarsu, Hayati Asılyazıcı, Kemal Bekir, Güngör Dilmen ve Zihni Küçümen'den oluşan seçiciler kurulunun her yıl belirlediği bir yerli oyun yazarı ile oyuncusuna Şadi Çalık'ın hazırladığı plaketler verilir. Bu ödülü şimdiye değin Yılmaz Onay, Betül Dorman (1977), Ergin Orbey, Genco Erkal, (1978), Münir Özkul (1979) kazandı.

S. Günay Akarsu

US, Asım (Gördes - 1884 / İstanbul 1967) Yazar. Orta öğrenimini Beşiktaş Askeri Rüştiyesi ve Vefa İdadisi'nde yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı. (1907) Ziraat Baknası Piyango katipliği, İzmir Vilayeti maiyyet memurluğu, Elmalı kaymakamlığı (1907 - 1909) görevlerinde bulundu. «*Tanin*» gazetesinde çalıştı. Erkek

Öğretmen Okulu'nda, Galatasaray'da öğretmenlik, Maliye Nezaretinde mümeyyizlik yaptı. (1914 - 18). Resmi görevden ayrılarak (önce Ahmet Emin Yalmanla birlikte) *«Vakit»* gazetesini çıkarmaya başladı. (haziran 1918). Cumhuriyet'ten sonra Artvin'den milletvekili seçildi. (1927 1950) 1930 - 1940 dönemının okunan yazarlarından biri olan Asım Us'un aralarında *İzmir'den Bursa'ya* (1922), *Yugoslavya Seyahat Notları* (1939) *Londra Seyahat Notları* (1939) gibi gezi kitaplarının bulunduğu 11 eseri var.

US, Hakkı Tarık (Gördes 1889 / İstanbul - 1956). Yazar, gazeteci. Yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamladıktan sonra Mercan ve Galatasaray liselerinde edebiyat öğretmenliği etti. Ağabeyi Asım Us'un yönettiği *«Vakit»* gazetesinde ilk yazılarını yayımlamaya başladı. *Tercüman-ı Hakikat Tasvir-i Efkar* gazetelerinde de milli mücadele hareketine yandaş yazılarıyle tanındı. 1923'te Giresun'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında basın meslek örgütlerinin kurulmasında öncülük etti. Matbuat Cemiyeti ve Basın Birliği'nin İstanbul şubesi başkanlığı görevlerinde bulundu. Bayezit'te adına kitaplık kurulan Hakkı Tarık'ın *1923 Meclisi Mebusanı* ve *50 yıl* adlı yapıtları vardır.

Ömer Bedrettin Uşaklı

Uşaklı Ömer Bedrettin (Uşak - 1904 / İstanbul - 1946). Şair Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebinde tamamladı (1927). Bursa vilayetindekl stajından sonra Mudanya Kaymakam muavinliğinde (1927), Manavgat (1928), Ünye (1932), Şavşat (1933), Edremit (1935) kaymakamlıklarında bulundu. Bir süre Mülkiye Müfettişliğinden sonra (1938 1943), Kütahya'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi.

«Milli Mecmua», *«Hayat»*, *«Varlık»*, *«Ülkü»* dergilerinde (1925 - 1941) yayımladığı şiirlerde hece ölçüsü içinde yeni olanaklar araştıran, Faruk Nafiz - Orhan Seyfi beğenisinden sıyrılarak halk şiir geleneğiyle XIX. yüzyıl Fransız şairlerinin iç yapıya kazandırdığı özellikleri birleştirmeye çalışan bir kimlikte göründü. Doğaya, ülke gerçeklerine ve insansal ilişkilere öznel açılardan baktığı —kişiliği de yaşdığı dönemin bir ölçüde eskiye bağlı düşün ve dünya görüşünden ayrılamadığı— için kendine özgü duyarlıkları belli başarı çizgilerine ulaştıran bir şair olarak kabul edildi. Arkasında hızla gelişen, gerçek şiiri şah damarından yakalayan bir Cahit Sıtkı, bir Ahmet Muhip, bir Fazıl Hüsnü kuşağının genç nefesleri yanında unutulmaktan kurtulamadı. (Baki Süha Ediboğlu)

Yapıtları: Deniz Sarhoşları (1926 Değişik 2 b. 1949), *Yayla Dumanı* (1934, 1945) *Sarıkız Mermerleri* (1940).

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (İstanbul - 1866 / İstanbul - 27 Mart 1945). Edebiyatımızda «Edebiyat-ı Cedide» olarak bilinen hareketin tanınmış roman ve öykü yazarlarından. Öğrenimine 1873'de Mercan Mahalle Mektebi'nde başladı, daha sonra Fatih Askerl Rüştiyesi'nde okudu. 1878 yılında babasıyla birlikte İzmir'e yerleşmek zorunda kaldı. İzmir'de Fransızca eğitim uygulayan bir okulda öğrenim gördü. İzmir Rüştiye ve İdadisi'nde öğretmenlik, Osmanlı Bankası'nda muhasiplik gibi görevlerde bulundu (1883 - 1892). İzmir'de bir prup arkadaşıyla birlikte *Nevruz* (1884) ve *Hizmet* (1886) adlı gazeteleri çıkardı. 1893'de İstanbul'a yerleşti. Reji İdaresi'nde başkatiplik göreviyle işe başladı.

Bu dönemde *İkdam* dergisinde kısa öyküler yayınladı. Recaizade Ekrem'in de teşvikiyle *«Servet-i fünun»* grubuna katıldı. Halit Ziya 1897'de ve 1900 yıllarında ünlü yapıtları *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu'yu Servet-i fünun* dergisinde tefrika olarak yayınlattı. Kısa zamanda ünü yaygınlaştı. «Edebiyat-ı Cedide» hareketinin önemli birkaç kişisinden biri oldu. 1905 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Darülfünun'da Batı Edebiyatı okuttu. Sultan Reşad'ın mabeyn başkatipliğini yaptı (1909 - 1912). Ancak yine Darülfünun'daki öğretmenlik görevine döndü. 1913'e kadar bu görevde kaldı. Aynı yıl resmi görevle Fransa'ya gönderildi. 1915'-

Halit Ziya Uşaklıgil

de Almanya'ya gitti. Almanya'da çeşitli şehirleri dolaştı. Daha sonra Talat Paşa tarafından İsviçre'ye gönderildi. Tütün İnhisarı Şirketi İdare Meclisi Reisliği yaptı. Cumhuriyet'ten sonra tümüyle Yeşilköy'deki köşküne çekildi. Sürekli edebiyatla uğraştı. 1937'de oğlu Tiran elçiliği başkâtibi Vedat'ın intihar etmesi onu çok sarstı. Bu tarihten sonra Halit Ziya dış dünyayla ilişkisini daha çok kesti. 1942'de sanat hayatının 50 yıl kutlaması yapıldı. Aynı yıl Halk Partisi Roman Mükafatı jürisi'nin başkanlığını yaptı.

Son Posta gibi gazetelerde makaleler yayınlattı. Bu dönemde genellikle kısa öyküler yazdı.

Cumhuriyet öncesi Türk romanının en önemli temsilcisi sayılan Halit Ziya Uşaklıgil «Edebiyat-ı Cedide» hareketinin Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'le birlikte önde gelen üç kişiliğinden birisidir. «Edebiyat-ı Cedide»ye katılmadan önceki gençlik yıllarında halk hikayelerinin, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal'in etkisinde kalan Halit Ziya bir yandan da Fransız edebiyatıyla yakından ilgileniyordu. Kendisinin söylediğine göre en çok okuduğu Fransız yazarları Balzac, Flaubert, Stendhal, Zola, Daudet, Goncourt'lardı. Böylece Fransız gerçekçi ve doğalcı yazarların Halit Ziya üstünde etkileri belirleyici oldu.

Halit Ziya'nın yazarlığını gerçekleştirdiği

Halit Ziya Uşaklıgil evinin bahçesinde

«*Servet-i Fünun*» dönemine bakmadan yazarın sanatçı kişiliğini anlamak olanaksızdır. 1895 yılından sonra Tevfik Fikret'in yönettiği «*Servet-i Fünun*» dergisinin çevresinde toplanan bir bölük yazar ve şairin oluşturduğu harekete «Edebiyat-ı Cedide» denir. «Edebiyat-ı Cedide» (Yeni Edebiyat) sözünü ilk kez Tanzimat'tan sonraki edebi gelişmeleri nitelemek için Namık Kemal kullanmıştır. 1896'da «*Servet-i Fünun*» dergisinde yazı ve şiirlerini yayınlayanlar bu sözü benimsemişler ve «Edebiyat-ı Cedide» giderek bir edebi hareketin adı olmuştur.

Şiirde Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, hikâye ve romanda ise Halid Ziya (Uşaklıgil), Mehmet Rauf, Ahmet Hikmet gibi adlar Servet-i fünun dergisinin başlıca imzaları olmuşlardır. «Edebiyat-ı Cedide» hareketinin kendini gerçekleştirdiği 1895 1901 yılları arasında Halit Ziya Uşaklıgil'in en ünlü romanları sayılan *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnû* bu dergide yayınlanmıştır. «Edebiyat-ı Cedide» sanatçıları gerek şiirde, gerekse romanda XIX. yüzyıl Fransız yazarlarının etkisinde kaldılar.

Şükran Kurdakul «Edebiyat-ı Cedide şair ve yazarlarını toplumsal gelişmelerin uzağında kalmalarının asıl nedeni» olarak bu akıma bağlı şair ve yazarların toplumsal konumlarını örnek veriyor. Gerçekten de «Edebiyat-ı Cedide»cilerin çoğunluğu devlet katında hizmet görmüş, resmi görevlerde bulunmuş yüksek bürokratlardır. Bu durumda pek ender örneklerin dışında «Edebiyat-ı Cedide» ürünleri belli bir sınıfsal perspektifin dışına çıkamadı.

Yüzyılımıza girmeden roman alanında çeşitli sorunlar kafalarda yeterli açıklık kazanmadan duruyordu. «Roman anlatımını oluşturan dil olanaklarını gerçekleştiren ögeler nelerdir? Konuşma dilinin yalınlığı, roman dilinin yalınlığını sağlamaya tek başına yeterli mi? Gereksiz olan nasıl sınırlanacak, romancı tip çizimi yaparken yaşamda gördüğü kişilerle ilgisini hangi noktaya değin götürecek, hangi noktada kesecektir.

«Halit Ziya ve Hüseyin Rahmi geçen yüzyılın günbatımına yetiştirdikleri romanlarla bu sorulara oldukça açık ve doyurucu karşılıklar getirdiler. Birincisi *Nemide* (1889), *Bir Ölünün Defteri* (1889), *Ferdi ve Sürekâsı* (1894), ile kişiliğini ararken *Mai ve Siyahla* (1897) katıldığı *Edebiyat-ı Cedide* akımına, ve dönemine damgasını basıvermişti. *Mai ve Siyah*'la artık romanın, kaleminden kan damlayan her edebiyatçının sonuç alacağı bir iş olmadığı, ayrı deneyim sürecine bağlı uzmanlık sonucu elde edileceği öğrenildi.» (Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı,)*

Halit Ziya Uşaklıgil roman tekniğine öteki «Edebiyat-ı Cedide» romancılarıyla birlikte gözle görülür katkılarda bulundu. Romancı kavramının yerleşmesinde adım atılmasını sağladı. Belirli bir roman dili yarattı. Ancak Halit Ziya Uşaklıgil'de dil «Edebiyat-ı Cedide»nin genel dil beğenisinin sınırlarını aşamadı. «Edebiyat-ı Cedide»nin kendisine özgü olan yapay dil anlayışı belirli bir aydın çevrenin nerdeyse ortak bir anlaşma aracına dönüşmüştü. Özellikle sık sık yapılan tamlamalarla ayırdedilebilen bu dil temelde soyutlamaya dayanıyordu. Gerçek dünyadan kaçma eğiliminin doğurduğu bu soyutlama tekniği «Edebiyat-ı Cedide»nin bellibaşlı özellikleri arasındaydı. Söz konusu soyutlamaya yol açan nedenler arasında en önemlileri olarak Abdülhamit döneminin baskıcı özelliği, Batı edebiyatının yoğun etkisi,dil araştırmalarının hiç yapılmayışı vb gösterilebilir. Bu sayutlanmanın bir nedeni yazarın «Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarındaki görünümden tiksinerek yeni bir alem özlemesi» (Şükran Kurdakul *Çağdaş Türk Edebiyatı)* gösterilmiştir.

Aşk-ı Memnu'dan aldığımız parça sadeleştirilmiş olmasına karşın bu dil ve duygu dünyası üstüne bir bilgi verebilir: «Kalblerimizde bazı illetler vardır ki, vucudun tamamıyle ensicesine hulûl etmedikten sonra keşfolunmayan hafî emraza mahsus bir nüfuz hıyanetiyle kendisini göstermeden, tahriplerini haber vermeden deruni bir yangın dumansızlığıyle yanar, yanar; bu bir ateştir ki, mahiyetini bilmeyiz vucudundan haber almayız; o yavaş yavaş vazifesinden emin, devam eder; nihayet bir gün birdenbire bir hiç, bir dakikalık bir vukuf bize gösterir ki kalbimizde bir yangın var. Nedir? Nereden tevellüd etmiştir? Bu yangın nasıl serseri bir rüzgârın kanatlarıyla düşerek orasını tutuşturmuştur.? Bilmeyiz.»

Halit Ziya önemli romanlarına hazırlık niteliğindeki romanlarından *Nemide* ve *Bir Ölünün Defteri*'nde aşk temasına ağırlık verirken, *Ferdi ve Şürekası* adlı yapıtında çıkarlar ve erdemlerin karşıtlığını göstermeye çalışır. Halit Ziya'yı asıl ününe kavuşturan *Mai ve Siyah* oldu. Romanda mai düşleri, siyah gerçek, dış dünyayı simgeler. Romanın kahramanı Ahmet Cemil ünlü ve zengin olmayı düşleyen genç bir yazardır. «Mai» düşler içindedir. Okulunu bitirmeden babası ölen ve bu yüzden ailesine bakmak zorunda kalan Ahmet Cemil güç koşullar altında bile «hülya»larını sürdürür. Ancak gerçekle yüzyüze gelince tüm düşleri birer birer ölür. Yaşam karşısında yenilgiye uğrar. Yapıt Halit Ziya'nın «Edebiyat-ı Cedide» döneminin ilk önemli ürünüdür. «*Mai ve Siyah*»da Halit Ziya'nın Avrupa gerçekçilerinden aldığı etkiler kendisini gösterir. Yazar romanında vermek istediği çevreyi gerçekçi bir gözle betimlemeye çalışır. «Geniş bir yaşam kesitine açılmamasına karşın konuların geçtiği çevre ve insanlar gerçeğe aykırı değildir. Yazar, okul, basın-

mevi, gazete, kitapevlerinden oluşan Babıali'yi gerçek niteliklerinden saptırmadan vermeye çalışır.» (Şükran Kurdakul) Süslü, ağdalı cümlelerin, tamlamaların yer aldığı romanın dili sonraki basımlarında sadeleştirilmiştir.

Halit Ziya 1900 yılında yayınladığı *«Aşk-ı Memnu»* adlı romanıyla ikinci büyük yapıtını verdi. Roman yanlış bir evlenmenin sonucunda doğan yasak bir aşkın çerçevesinde işlenmiştir. Parası için kendisinden yaşlı Adnan Bey'le evlenen, genç ve güzel Bihter kocasının yeğeni Behlul'le yasak bir aşka girer. Felâketler zinciri halinde süren romanda gelenekler önünde böyle yasak bir aşkın başarısızlığı vurgulanır. *«Aşk-ı Memnu»*da İstanbul'daki burjuva çevrelerine ilişkin betimlemeler, tiplemeler, sergilemeler yapılır. Burjuva sınıfından kişilerin ahlaki ve ruhsal özelliklerini yansıtmaya çalışması açısından önemlidir. «Bu aşk onun her şeyi idi. İzdivacında bütün aldanan emellerini bu aşka koymuş, ona bütün ruhunu, bütün benliğini vermişti. Behlül'le bu aşk ayniyle Adnan Bey'le de o izdivaç kabilinden başlamıştı. Melih Bey takımının bütün irsi menkulatına malik olarak doğan bu kadına, güzide bir izdivaç lazımdı, bir izdivaç ki, altundan, küçük bir anahtarla gelsin. Bu izdivaç, ancak bir Adnan Bey'le mümkün olabilirdi. Başka hiç bir şey düşünmemiş, Adnan Bey'e elini uzatmıştı. Fakat anlamakta gecikmemiştiki, elini uzatmakla kalbini vermiş olmuyordu. O mini mini altun anahtar küçük emellerinin önünde kapıları açmıştı,fakat o emellerin demir kapılarını en hafif bir temasiyle inkıyada mecbur eden altın parçasının karşısında kalbi, kendi kalbi mesdut kalmıştı. O zaman bu izdivaç ile boş kalan gönül boşluğunu, o aşksızlıktan mütevellit boşluğu doldurmak için izdivacının yanında bir garam hayatı icat etmek lazım gelmişti...» *(Aşk-ı Memnu*, 1939).

1924 yayınlanan *«Kırık Hayatlar»*ı yazarı en yetkin romanı sayarken, edebiyat çevreleri romanı ötekiler kadar başarılı saymamıştır. Romanın kahramanı Doktor Ömer Behir'in çevresindeki ilişki çizgisinde gelişen «Kırık Hayatlar»da Halit Ziya gerçekçi bir yalkaşımı denemiştir.

Halit Ziya *«Kırık Hayatlar»*dan sonra Yeşilköy'deki köşkünde yalnız öykü yazmaya koyuldu. 150'den fazla öyküsü bulunan Halit Ziya Uşaklıgil uzun öykülerini 4, kısa öykülerini 10 kitapta topladı. Romanlarından farklı olarak çeşitli toplumsal katmanlardan kişilikleri öykülerine soktu. Öykülerinde toplumsal, psikolojik konular üzerinde durmaya çalıştı. Çeşitli tipler, çeşitli duygular, ruhsal durumları öykülerinde yansıtan Halit Ziya Uşaklıgil yazarlık yaşamında en uzun süreyi bu türdeki çalışmalarına verdi. *Raife Molla»*, *«Raziye Kadın»*, *«Ferhunde Kalfa»* gibi öykülerinde yerli tipleri işledi.

Halit Ziyanın öykülerinde dil, üslup ve öteki özellikler romanlarında uyguladığı yöntemden ileri değildir. Bu açıdan yeni bir şey getirmez. Halit Ziya'nın sadeleştirdiği ilk öykü *«Son Levha»* şöyle başlar: «Bir su sathı üzerinde titreyerek ve kaçışarak dalgalanarak ve akarak akseden ziya çizgileri gibi vakit vakit hatırasında uyanan o müphem simayı yakalayabilmek - karşısında eksik hatlarıyla bitirilememiş fırça darbeleriyle üzerinden senelerin tahrip selleri geçmiş bir mezar taşı şeklinde duran beze o daima kaçan çehreyi nakşedebilmek için işte ne zamandan beri uğraşıyordu. Şimdi üç sene oluyordu ki ömrünün o tek çiçeğini birdenbire ölümün buzlu nefesi soldurmuş, bunca yıllık uğraşmaların, yorulmaların, o biricik mükafatını, bir gün bir kaza darbesi, şimdi ortasında mahzun bir gençlik handesu manasiyle cılız dalı üzerinde sallanarak gülümsemeye çalışan bir gülle mezara gömmüştü.» Halit Ziya sonraları yaptığı bir konuşmada dil konusunda yapmacığa kaçtığını açıklamıştır. Halit Ziya'nın 1888'de yayınladığı *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası* ve *Bir Muhtıranın Son Yaprakları* birer öyküden oluşmaktadır. 1892 - 1894 yılları arasında yayınlanan dört ciltlik «Nakil»deki öykülerden 20 tanesi Fransız yazarlarından yaptığı çevirilerdir. 1896'da yayınladığı üç ciltlik Küçük Fıkralar 13 öyküyü kapsamaktadır. 1920'de yayınlanan *Sepette Bulunmuş* adlı kitabında yer alan beş öykü daha sonra yeni yazıyla yeniden basılmıştır. *İzmir Hikayeleri* adlı yapıtı ise yazarın ölümünden sonra oğlu tarafından yayınlanmıştır.

Türk edebiyatında düzyazı-şiir türünün ilk örnekleri Halit Ziya'nın *Mensur Şiirler* ve *Mezardan Sesler* adlı yapıtları sayılmaktadır. Halit Ziya Uşaklıgil'in anıları dokuz cilt tutmaktadır. Yazarın beş ciltten oluşan *«Kırk Yıl»* adlı yapıtı çocukluğundan 1936 yılına kadar olan dönemi kapsar. Yapıtta özellikle *Servet-i Fünun* dönemine ışık tutacak belge değerinde anılar önemlidir. 1940'da yayınlanan Saray ve Ötesi'nde Halit Ziya Uşaklıgil Mabeyn Başkatipliği yaptığı sıradaki anılarına yer verir. Yazarın üçüncü anı kitabı olan *Bir Acı Hikaye*'de yazar intihar eden oğlu Vedat üzerine anılarını anlatmaktadır.

Önceleri bir «Cihan edebiyatı tarihi» yazmayı tasarlayan, ancak daha sonra bu tasarısından vazgeçen Halit Ziya Uşaklıgil'in dünyadaki çeşitli edebiyat geleneklerinin tarihleri üstüne yapıtları da bulunmaktadır. Bir bölümü eksik kalmış olan incelemeleri şunlardır: *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye, Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi* (1885, I. cilt), *Hikâye* (1889), *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransız Edebiyat-ı Dersleri* (1913), *Yunan Tarih-i Edebiyatı* (1913), *Latin Tarih-i Edebiyatı* (1913), *İspanyol Edebiyatı* (1913), *Alman Tarih-i Edebiyatı* (1914).

Halit Ziya makalelerini ve çeşitli türdeki yazılarını 1924'de yayınladığı *Kenarda Kalmış* adlı kitapta topladı. 1938 1939 - 1955 yılları yılları arasında yayınlanan *San'ata Dair* adlı yapıtta ise yazarın şiir, müzik, tiyatro, dil vb. konusundaki makaleleri toplanmıştır. Bu makalelerin bir bölümü daha önce çeşitli gazetelerde yayınlanan yazıları içermektedir.

Halit Ziya'nın çeşitli konularda yazdığı el kitabı türünden bilimsel çalışmalar yazarın geniş ilgi alanını göstermesi açısından ilginçtir.

Kanun ve Fenn-i Velade'de (1893) annelerl ilgilendiren bir yapıttır. *İlmi-i Sima*'da (1888) insanların yüzdeki fiziksel özelliklerine göre karakterlerini anlamaya çalışan bir yöntem üstüne bilgiler verilir. *Bukalemun-i Kimya* (1890) kimyasal denemelerle ilgili bir kitapçıktır. *Hesap Oyunları* (1890) aritmetikle ilgili hesap oyunları üstüne yazılmıştır. *Mebhas-ül Kıhıf* (1890) İlm-i Sima türünden bir kitaptır.

Fransızca Muallimi (1890) Fransızca okuma, dilbilgisi, Fr. dili üstüne yazılmış bir yapıttır. *Tuhfe-i Letaif* (1890) gazete ya da dergilerden derlenmiş fıkraları içerir. *Hamil ve Vazz-ı Haml* (1893) Çocukların başlarına gelebilecek tehlikelere karşı anne babaları uyaran bir kitapçıktır. Halit Ziya'nın gençlik döneminin araştırıcılığını belgeleyen bu yapıtların hemen tümü gerek bilimsel geçerliğinin olmayışı, gerekse terimlerin eskimesi yüzünden günümüzde başvuru kitabı olarak kullanılmamaktadır.

Romanları: Nemide (1889, 1893, 1943) *Bir Ölünün Defteri* (1889, 1944) *Ferdi ve şürekası* (1896-1945), *Mai ve Siyah* (1897, 1901, 1913, 1939, 1963), *Aşk-ı Memnu* (1900, 1923, 1939, 1963), *Kırık Hayatlar* (1924, 1944).

Öykü Kitapları: Bir Muhtıranın Son Yaprakları, (1888) *Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası* (1888), *Bu muydu?* (1894), *Heyhat!* (1894). *Bir yazın Tarihi* (1900), 1941), *Solgun Demet* (1901), *Bir Şi'r-i Hayal* (1911, 1943), *Sepette Bulunmuş* (1920), *Bir Hikaye-i Sevda* (1922), *Hepsinden Acı* (1934), *Onu Beklerken* (1935), *Aşka Dair* (1936), *İhtiyar Dost* (1937),

Kadın Pencesi (1939), *İzmir Hikayeleri* (1950),

Oyunlar: Kâbus (1918), *Füruzan* (adapte, 1918), *Fare* (adapte, 1919).

Düzyazı Şiirler: Mensur şiirler (1889), 1893), *Mezardan Sesler* (1889 ,1909).

Anılar : Kırk Yıl (5 cilt, 1936, altıncı cilt : 1969), *Saray ve Ötesi* (3 cilt, 1942, 1965), *Bir Acı Hikaye* (1942),

Deneme ve yazıları : Kenarda kalmış (1924), *Sanata Dair* (3 cilt, 1938-1955).

Halit Ziya Uşakgil Üstüne Kaynaklar : L. Sami Akalın, *Halit Ziya Uşaklıgil, hayatı, sanatı, eserleri* (1953 - 1963); Cemil Yener, *Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya* (1959); Dr. Olcay Önertoy, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri* (1965); Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikaye ve roman* (1971); Fethi Naci, *On Türk Romanı* (1971), Asım Bezirci, Refika Taner, *Seçme Romanlar* (197?), Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı- Meşrutiyet Dönemi* (1976).

Erdal Alova

HALİT ZİYA UŞALIGİL'DEN ANILAR

İstibdat zamanının yazıcılık âlemini dolduran engeller arasında, hiç bırakmayarak, derin bir hoş görürlükle omuz silkilerek öte tarafa geçilecek tenkit ediciler daha vardı ki bu «sansür» memurlarıydı. Bugün cumhuriyet idaresinin kanunlarına bırakılmış olan, hataları, suçları izlemek ve gerekli cezayı vermek vazifesi, o zaman her kanunun üstünde olan istibdat idaresinin keyfine kalmıştı ve idare de bütün matbuat ve çıkan yazıları kontrol altında tutacak, günden güne şiddetini artırarak pençesini daha ziyade sıkacak kuvvetler ortaya çıkarmıştı. Kitaplar, mecmualar Encümen-i Teftiş ve Muayene denen ve her çeşitten, her sınıftan başlarla süslenen heyetin kılı kırk yaran mikroskobu altına konurken gündelik gazeteler de ayrıca bu iş ile ortaya konulmuş olan memurlara bırakılmıştı.

Asıl tenkit eden bunlardı. Kelimenin tam anlamında, her makale bütünüyle, elenerek bütün ruhu, genişliği, delâleti, altında gizlenebilecek olan mefhumu ile muayene edildikten sonra her satırı, satırları meydana getiren bütün kelimeleri, hatta noktaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyülten camlarla incelenirdi. Sarayın kuruntusu bir bulaşık hastalığın yayıldıkça büyüyen tohumları gibi her aletine geçmiş, ve vazife ihmalinden, dikkat zayıflığından doğabilecek mesuliyet korkusu her memuru vehimli, vesveseli, her kelimenin gölgesinden ürkerek gırtlağına sarılmak için pençesini sıktıran bir çılgın yapmıştı. Ve böylelikle yukarıdan açık emirler gelmesine bakmadan, yalnız belki «marzi-i âliye» (padişahın rızasına) uymaz düşüncesiyle, günden güne dokunulamayacak mevzuların, ve e kalemin ucuna geldikçe atılacak kelimelerin, hele ne neviden olursa olsun oraya, idareye, olup bitenlere işaret denebilecek sözlerin sayısı arta arta öyle bir yekûn çıkmıştı ki matbuatın sahası artık içinde dolaşılamayacak kadar daralmış, kullanılabilecek kelimelerin küçük lügati iptidai bir kavmin dili kadar küçülmüştü. Siz, yazı yazanlar, bu çekinilecek babisleri, sözleri bilmeliydiniz, tarihten dinden, siyasetten söz edemezdiniz; ilk önce hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet gibi elli yüz kelime ile başlayan yasak kelimelerin gün geçtikçe sayısını kabartan yeni kötü eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak kalemin ucuna geldikçe murdar bir böcek gibi atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski matbaalarda böyle muayeneden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş kelimelerle kalabalmış ilk dizme kâğıtlarını gözden geçirse istibdat idaresinin yasak lügat kitabı diye ne tuhaf bir eser vücuda getirdi.

Birader diyemezdiniz, bir taraftan Sultan Murat, öte taraftan Reşat Efendi vardı, tepe diyemezdiniz. Yıldız Sarayının bir tepede olduğuna işaret yapmış olurdunuz; sakal hele boya hemen padişahın boyalı sakalına işaret sayılırdı; ve böyle yüzlerce, yüzlerce kelimeler varki bir taraftan tutulup çekildikçe uzayan bir lastik gibi Yıldız'a kadar uzatılabilirdi; hatta öyleleri vardı ki, bizler, yazıcılar, acaba niçin yasaktır diye uzun uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak, uğraşır, neden olduğunu, hikmetini araştırırdık.

Bunun neden olduğu ve hikmeti herhangi korkak bir memurun, lodostan söz edilmesini burnunun büyüklüğüne bir işaret gibi sayarak alınan vehimli adam gibi bir hastalıklının kafasında doğmuş bir gülünç vesvese olurdu. Bakınız, şimdi, şurada burun sözü ettim; coğrafya kitaplarında hile burundan söz edilmezdi galiba... Mekteplerde ne yaparlardı. bilmem; tarih kitaplarından bütün ihtilâl, isyan, suikast fasıllarını kaldıran maarif belki dünya haritasından da burunları kaldırmış, yahut bu kelimenin yerine bir başka uygun kelime bulmuştu: Meselâ çıkıntı demişti...

Her yazıcı önceden kestirebildikleri çerçevesinde makalesini, şiirini hikâyesini, hatta üç satırlık fıkrasını yazıp hazırladıktan yani kendi kendisini eleyip tarayıp tenkit ettikten sonra, bunlar bir de imtiyaz sahibinin, mesul müdürün gözünden geçer, dizilir, ve gece geç vakit tetkik memuruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalışmak, her gece yığınlarla gelen bu matbaa müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak zorunda olan bu bahtsız adam ara sıra akla gelen bir mesuliyet tehlikesinden kaçınmak için bir makaleyi baştan başa çizer, ara sıra yeniden uykusuzluğa yol açabilecek bir ikinci muayeneden kaçımak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz kelimeyi kaldırarak kırmızı kalemiyle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu.

Bu suretle memur, yazarın bir ortağı olmuş olurdu. Boş kalan yerler herhalde doldurulacaktı; bir makalenin bir satırın, bir kalemenin boş bir yer bırakması okuyucuların türlü türlü düşüncelere düşmesine yol açardı, ve belki düşüncelerin genişliği kaldırılan kısmın sınırından daha ileriye gidebilirdi. Hatta yazar yazısında gerektiği zaman iki parça arasına bir dizi nokta bile sıralayamazdı.

Eğer büyük bir parça kırmızı mürekkebe kurban olur da onun yerine hemen başka bir müsvedde koymak lâzım gelirse ve matbaada evvelden bir ihtiyatta bulunulmamışsa el altında bulunan muharir gece yarısı sudan bir şeyler çırpıştırmak, mürettipler bunu dizmek, bu işle matbaada bekleyen çoçuk tekrar karanlıkta, yağmurda, çamurda memurun evine koşmak, saatlerle beklemek, soluk soluğa dönmek, ertesi sabaha vaktinde gazete yetişemeyecek diye helecandan sönük petrol lâmbaları altında titreyen matbaaya bir kurtuluş haberi yetiştirmek lâzım gelirdi.

UYAR, Salahattin (Adana - 1933). Sendikacı. Devlet Su İşleri'nde laborant olarak iş yaşamına atıldı, TİP'e girdikten sonra (1963). Adana İl Başkanlığı yaptı, sendikacılığı seçen Uyar 1960'da Ges-İş Sendikasının kurucuları arasında yer aldı, 1968'de

Devrimci Yapı-İş Genel Başkanı oldu, 1975'te Tekstil Sendikası'nın Güney Bölge Temsilcisi seçildi, 7 Şubat 1979'da bu sendikanın Yürütme Kuruluna getirildi, DİSK'in de Genel Yönetim Kurulu üyesi oldu. 1 Mayıs 1979 İşçi Bayramının kutlanması İstanbulda Sıkıyönetim Komutanlığınca yasaklanınca DİSK Geçici Yönetim grupunda iken verdiği bir demeç yüzünden tutuklandı. Kısa bir süre sonra bırakıldı.

(K.S.)

UYAR, Tomris (İstanbul - 1941). Öykücü, çevirmen. Ortaöğrenimini Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde (1961), yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı (1963). Önce «R. Tomris» imzasını kullanan ve daha çok İngilizce'den çevirileri ile tanınan yazarın Tomris Uyar adıyla yazması ve öykü, deneme, eleştiri yazarı olarak adını yayması şair Turgut Uyar'la evlendikten (1969) sonradır. Öykü ve yazılarını *«Dost»*, *«Papirüs»* *«Yeni Dergi»*, *«Soyut»* gibi dergilerde yayımlayan Tomris Uyar kendilerine verilmiş olan yaşam biçimini karşı koymaksızın benimseyen, alınlarına çizilmiş yazgının silinebileceğini düşünmeden yaşayan insanları anlattı. Yalnızlığa sıkıntıya itilmiş çevreden anlayış görememiş eski zenginlere, eski güven ve saygınlıklarını yitirmiş memurlara, güç durumda kalmış emeklilere, pahalılıklar ve renkler içinde karşıt yaşayan kapıcı ve hizmetçilere duyarlıkla ve anlayışla ama maddî varlıklarında bir eksilme, sosyal ilişkilerinde bir çözülme görülen ve bunun telâşına kapılan burjuva ve küçük burjuvalara da kurnaz bir zekânın alay yüklü fütursuzluğuyla yaklaştı. Gücünü çarpıcı olaylardan uyuşulmaz çelişkilerden ve sarsıcı gerilimlerden değil de daha çok izlenim anı çağrışım ve iç monologlardan alan bir öykü dünyası oluşturdu. Klâsik öykü anlayışına karşıt gelişen ve onun ögelerinden hiç yararlanmayan, ayrıca 1950-60 döneminin sosyal ve siyasal koşulları altında yetişen yazarlarca çok benimsenip çapraşık bir yapı ve sosyal bir dünya görüşüne götürülen bu yol öykücülükten yararlanmasına karşın bunu kendini aklayarak kullanmasını bildi. Ev kahve, gazino meyhane, pansiyon tren, park gibi dar çerçeveli mekânlarda yakaladığı insanların dıştan durgun ama içten zengin yaşantılarına uzanırken onların yalnızlık sıkıntı, güçsüzlük, itilmişlik çözülme ve telaşlarındaki sosyal nedeni de çizdi. Bunu yüksek sesle, kalın kalın çizmediyse de görmezlikten de gelmedi. Ayrıca değinilen öykücülüğün zorlanan diline karşılık Tomris Uyar sıcak, akıcı, imge yüklü bir dil kullandı. Giderek mekân çerçevesini genişleten, iç aksiyonla iç gözlemi dış aksiyonla ve dış gözlemle dengleyen ve sosyal olanın altını daha belirgin çizen ürünler vermekte.

Yapıtları: İpek ve Bakır (1971), *Ödeşmeler* (1973), *Evrenin Yapısı* (Luctius'tan Turgut Uyar'la çeviri, Türk Dil Kurumu 1974 Çeviri Ödülü'nü kazandı 1974), *Dizboyu Papatyalar* (1975), *Gündökümü 1975* (günlük, 1977), *Yürekte Bulcağı* (1979).

N. Mert

Turgut Uyar

UYAR Turgut (Ankara - 1927) Şair. Bursa Askeri Lisesi'ni (1946) ve Askeri Memurlar Okulu'nu (1947) bitirdi. Personel subayı olarak çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1958'de askerlikten ayrılıp Türkiye Selüloz ve Kâğıt Sanayii'nde (Ankara) memurluk yaptı. 1969'da kendi isteğiyle emekli oldu. İlk şiiri *Yedigün* dergisinde yayımlandı (1947). *Kaynak* dergisinin düzenlediği yarışmada ikincilik kazandı (1948). Yarışmanın seçiciler kurulunda bulunan Ataç'ın daha sonra da titizlikle izlediği ve beğendiği bir şair olarak dikkatleri üzerine çekti. Şiirleri *Varlık*, *Yedite pe*, *Dost*, *Pazar Postası*, *Değişim*, kurucuları arasında bulunduğu *Dönem*, *Papirüs*, *Yeni Dergi*, *Türk Dili*, *Oluşum* gibi dergilerde çıktı. İlk şiirlerini topladığı *Arz Hal* (1949) adlı kitabında çeşitli etkiler vardır. *Türkiyem* (1952) adını taşıyan ikinci kitabındaki şiirlerde etkiler azalmakla birlikte çevre izlenimlerinin, kişisel duyguların ve «içli» bir anlatımın sürdüğü görülür. Ataç'ın «saflık» ya da «bönlük» diye tanımladığı bir içtenlik ve bir çocuksuluk egemendir şiirlere. Uyar, *Dünyanın En Güzel Arabistanı*'yla (1959) ustaca bir değişimin içine girer. 1954-55'lere kadar izlediği çizginin kendisini bir çıkmaza, bir yatağa aktarıp engelsizce akıtmak ister. Mutsuzluk, yalnızlık, aşk, tedirginlik ana temalarını öznel bir açıdan işlemeye başlar. Düzyazıya yaklaşan bir anlatımın egemen olduğu şiiri denemeye girişir ve yeni anlatım kaynakları arar (Dinsel kitaplar gibi).

İkinci Yeni şiir anlayışının en yetkin örnekleri sayılan şiirleri *Tütünler Islak* (1962) adlı kitabında da yer alır. *Her Pazartesi* (1968) adlı şiir kitabı Uyar'ın İkinci Yeni öncesiyle İkinci Yeni döneminin bir bileşimi gibidir. Zamandan soyutlama tutkusunun bilinçli bir tavırla arkaya itildiği, güncele ve somut verilere dayanan bir şiirin belirdiği görülür. İnsanın uyumsuzluğunu ve baş kaldırmasını genel ve evrensel bir yazgı olarak belirlemeye çalışan Uyar daha sonraki şiirlerinde yaşanan siyasal olguların bireyde yarattığı tedirginliği dile getirdi. Bu dile getirilişte şiirinin özünü zedelemeye, ana temalarından uzaklaşmamaya özen gösterdi. Bireyin yaşadığı zihinsel karmaşayla, güncel siyasal ortamın yarattığı bunalımın getirdiği «sıkıntı» Uyar'ın son dönem şiirlerinde belirginlik kazandı. *Divan* (1970) adını taşıyan kitabındaki şiirlerinde Divan şiirinin kalıplarına yakın kalıplar kullandı. *Toplandılar* (70-73 Notları) (1974) adlı kitabında da «kalıcıyla güncel»i birlikte vermeyi başardı. İnsancıllığı ve gerçeği kendine özgü bir yorumla işledi. Şiirden kalkarak şaire yorum getirme özelliği taşıyan *Bir Şiirden* adlı yazılarından başka (Papirüs 1967-68) edebiyatımız ve şiir üzerinde yazıları çeşitli dergilerde yayımlandı. Tütünler Islak'la 1963 Yedi Tepe Şiir Armağanı'nı ve Lucretius'tan Tomris Uyar'la birlikte yaptığı *Evrenin Yapısı* adlı çevirisiyle de 1975 TDK Çeviri Ödülü'nü aldı.

UYAROĞLU İsmail (Balıkesir - 1948). Şair. Yüksek öğrenimini İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde tamamladı. Kahramanmaraş, Malatya, Kars, İstanbul'da Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. *«Yansıma»*, *«Yeni a»*, *«Militan»*, *«Sanat Emeği»* dergilerinde yazdı. *«Milliyet Sanat»* dergisinin «1974'ün en başarılı genç şairi» yarışmasında seçilen dört şair arasına girdi. 14. Antalya Uluslar-

İsmail Uyaroğlu

arası Sanat Festivali'nde tiyatro oyunu yarışması birinciliğini Leş adlı oyunu ile kazandı (1977). ***Bir Liranın İki Günü*** adlı çocuk romanı «***Cumhuriyet***» gazetesi Yunus Nadi Yarışması 1979 birincisi oldu. ***Göl Sağnağı*** (1976), ***Çocuk ve Şiir*** (1977). ***Aşktan ve Umuttan Aldım Rengimi*** (1978) adlı kitapları var.

UYGUNER, Muzaffer (Kandıra - 1923). Eleştirmen. Araştırmacı. Orta öğrenimini Trabzon Lisesi'nde (1941), yüksek öğrenimini Siyaasl Bilgiler (1945) ve Hukuk Fakülteleri'nde (1950) tamamladı. Maliye Bakanlığı'ndaki kısa görevlerinden sonra, Ticaret Bakanlığı Şube Müdürlüğü (1955 - 1957), Sanayi Bakanlığı Başraportörlüğü (1957 - 58), Sınai Mülkiyet ve Sanayi Dairesi Müdürlüğü (1958 - 59), Maşmüfettişliği (1960 - 62), Sanayi Dairesi Başkan Yardımcılığı (192 - 1966) Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Dairesi üyeliği görevlerinde bulundu. (1943-1950) yıllarında edebiyata şiirle başlayan ve «***İnkılapçı Gençlik***», «***İstanbul***», «***Yaratış***», «***Kaynak***» dergilerindeki denemelerini ***Kayınağacı*** 1953 adlı kitabında toplayan Uyguner, «***Ilgaz***», «***Türk Dili***», «***Çağrı***», «***Hisar***», «***Varlık***» dergilerinde şiir çevirileri, eleştirme, inceleme yazıları yayımladı. Bu türde yazan verimli kalemlerden biri olarak tanındı.

Yapıtları: Sait Faik'in Hayatı (1959), ***Tarancı'nın Şiirleri Üzerine Düşünceleri*** (1960), ***Orhan Veli'nin Dil ve Şiir Üzerine Düşünceleri*** (1967), ***Sait Faik Abasıyanık*** (1964), ***Yahya Kemal Beyatlı*** (1965), ***Cahit Sıtkı Tarancı*** (1966), ***Orhan Veli Kanık*** (1967), ***Reşat Nuri Güntekin*** (1967), ***Halide Edip Adıvar*** (1968). Ayrıca mesleğiyle ilgili 10'u aşkın eseri var.

UYGUR, Alper (İstanbul - 1956). Karikatürcü. İlköğrenimini Siirt'te yaptı. Orta öğrenimini ise İstanbul Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Çizgiye demokratik kitle örgütleri yayın organlarında başladı. Akşehir Nasreddin Hoca karikatür yarışmasında gençlerarası Birincisi oldu (1973). Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği tarafından düzenlenen «Konut Sömürüsü Açık Anlatım Yarışması» 2.'lik ödülünü kazandı (1974). Akşehir Nasreddin Hoca (1975) ve «***Çarşaf***» dergisi uluslararası karikatür yarışmalarında Başarı Ödülleri aldı (1976). İstanbul Sanat Bayramı kapsamındaki uluslararası yarışmada da Birincilik Ödülüne hak kazandı (1977). Grafik ve çizgi - film alanında burslu öğrenim görmek üzere Fransa'ya giden (1979) Uygur, Karikatürcüler Derneği Yönetim Kurulu'nda da görev aldı. «***Çivi***» mizah gazetesinde Haslet Soyöz'le birlikte karikatür roman çalışması yaptı; «***Cumhuriyet***»te çizgileri yayımlandı. «***İşçiler Nasıl Ve Neden Sömürülüyor?***» adlı bir kitabı da karikatürcü Polat Nahabaş ile çigiledi (1977).

UYGUR, Burhan (1940 -) Ressam. Günümüz Türk resmi genç kuşak sanatçıları arasında ilgi çekici bir kişilik olarak yer alır. Burhan Uygur 1969 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencisi olarak bitirdi. Öğrencilerinin Akademi dışı çevrelerde tanınması yolunda yoğun çabalar gösteren Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun hakkında yazdığı övgülü yazılar nedeniyle resim çevrelerinde kısa sürede tanındı. Eyüboğlu'nun özellikle «beyazı herkes kullanır ama Burhan beyazı herkesten iyi kullanır» sözleri Uygur'un peşpeşe açtığı sergilere kamuoyunun ilgisini yoğunlaştırdı. Akademiyi bitirdikten sonra üç yıl kadar Tekirdağ Lisesi'nde resim öğretmenliği yapan Uygur bundan sonra İstanbul'a yerleşerek yoğun biçimde resim çalışmaya ve sergiler açmaya başladı. Özel galeri sahiplerinin ve seçkin resim alıcılarının hızla artan ilgileri nedeniyle Uygur'un çalışmaları kısa sürede resim piyasasının en yüksek fiyatlara alıcı bulur yapıtları haline geldi.

Burhan Uygur'un bohem görünümlü kişiliğine uygun olarak gerek pastel gerekse yağlıboya çalışmalarında soyut figürcülüğün gizemli ve kapalı anlatımı ilk ağızda dikkati çeker. Savruk ama cüretli kompozisyonlarının yanısıra Uygur yüzeysel tadlara verdiği önem ve renk kullanımındaki duyarlığıyla seçkinleşir.

(O.T.)

UYGUR Çetin (Zonguldak - 1940) Sendikacı. Yeraltı Maden-İş Sendikası Genel Başkanı, Maden Mühendisi. İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu öğrenci Birliği'nin başkan yardımcısı ve başkanı oldu. 1975'de yeraltı ve yerüstü maden işçilerini örgütlemeye yöneldi, sendika kurmayı başardı (22 Ağustos 1975). DİSK içinde sendikal mücadeleyi yürütme yolunda adımlar atarak üyeliği kazandılar (1978). Sendikanın 1979 Genel Kurulu'nda şu yöneticiler göreve getirildiler:

Başkan Çetin Uygur, Genel Sekreter Gültekin Bekdemir, Genel Sekreter Vekilleri Bayram Çam, Musa Akbaba, Osman Fahri Şanlı, Genel Sayman Hüseyin Akbukut.

Çetin Uygur, eylemle eğitimi bir arada sürdüren, sendikal toplantılarda şu görüşlerini sık sık dile getirdi:

Devrimci sendikal hareket yalnız işyeri sınırları içinde kalmaz. Suya atılan bir taşın çevreye yaydığı halkalar gibi, işyeri çevresine yayılır. Her işyerinde yalnızca işçilerin değil, çevre halkının da güven duyduğu hareket olur. Devrimci sendikal hareket, bir yandan işçilerin ekonomik ve demokratik haklarının alınmasında bir araç olarak gelişirken, faşizme karşı mücadelenin de bir parçası olarak yayılır. Kırsal kesimde devrimci düşüncenin yeşermesinde önemli bir araç olur. Yeraltı ve yerüstü devrimci maden işçilerinin âcil görevi faşizme karşı mücadele ekseninde maden işçilerinin devrimci sendikal birliğini sağlamaktır.

(K.S.)

UYGUR, Nermi (İstanbul - 1925) Deneme yazarı. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde (1944), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1948). Askerliğinden sonra aynı fakültede asistanlık (1950), üç yıl batıda fenomenoloji üzerinde öğrenim yaptı. Dönüşünde doçent (1955) ve profesör (1964) oldu. Türkçe «***a***», «***Değişim***», «***Türk Dili***», «***Yeni Dergi***», «***Yeni Ufuklar***» dergilerinde (1960-1971) yayımladığı denemeleriyle tanınan Uygur kendi deyişiyle edebiyatı felsefeyle, felsefeyi edebiyatla kaynaştırma çabası gösterdi.

Yapıtları: Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi (1958, Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Armağanı kazandı), ***Felsefenin Çağrısı*** (1962), ***Dilin Gücü*** (1962), ***Dünya Görüşü*** (1963), ***İnsan A-***

çısından Edebiyat (1969), *Güneşte* (1969), *Türk Felsefesinin Boyutları* (inceleme 1974), *Kuram - Eylem Bağlamı* (deneme, 1975).

Mustafa Uykusuz

UYKUSUZ, Mustafa (Akhisar - 1922). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Akhisar'da yaptı. İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi (1940); ekonomik nedenlerle bitiremeden ayrıldı. Yeniden Akhisar'a dönerek bir süre sinema afişleri hazırladı.

1946'da başlayan *«Markopaşa»* devinimi içinde, çizgici olarak yer aldı. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'le birlikte hakkında komünizm propagandası yaptığı savı ile soruşturma açıldı; iki kez hapis cezasına çarptırıldı. «MİM UYKUSUZ» imzası ile tanındı.

İlk karikatürü 1938 yılında yayımlandı. *«İstanbul Ekspres»*, *«Dünya»*, *«Ulus»*, *«Gün»*, *«Akbaba»*, *«Karikatür»*, *«Tef»*, *«Dolmuş»*, *«Taş»*, *«Taş - Karikatür»*, *«Zübük»*, *«Papağan»*, *Özgür İnsan»* gazete ve dergilerinde de çalışmıştır. Aynı zamanda türlü aralarla kapatılıp, değişik adlarla yeniden yayınlanan *«Markopaşa»*nın devamı durumundaki dergilerde de çizmeyi sürdürdü. *«Bizim Markopaşa»*, *«Malumpaşa»* gibi...

Toplumcu karikatürün Türkiye'deki ilk sanatçısı sayılır. Bu tür karikatürleri nedeni ile cezaevine girip çıktıktan sonra, Babıâli'de iş bulamadı; «KORKMAZ» takma adı ile çizmek zorunda kaldı. Toplumsal eleştiri taşıyan bir çok karikatüründe, «Nasreddin Hoca» tipini kullandı.

Mustafa Uykusuz'un bir karikatürü

İstanbul Gazeteciler Cemiyeti «Gazetecilik Başarı Armağanları» yarışması çerçevesinde birçok ödül kazandı. İtalya Bordighera'da Türkiye karikatürcülerinin toplu olarak «Senato Ödülü»nü kazandığı grupta da yer almıştı (1962). Bazı ülkelerde de karikatürleri yayımlandı. Yapıtlarının bir bölümünü değişik zamanlarda yayınlanan üç albümde topladı.

Mim Uykusuz, Karikatürcüler Derneği Yönetim Kurulu'nda da görev aldı.

(S.P.)

UZUNKINAY, Fuat (İstanbul - 1888 / İstanbul - 1956). Sinemacı. Darülfunun fizik - kimya bölümünde okudu. Üniversite öğrenciliği yaparken, İstanbul Lisesi'nde dahiliye müdürü olarak görev aldı. Aynı lisenin öğretmenlerinden Şakir Seden ile birlikte, öğrenciler için filim gösterileri düzenledi; Seden'in Ali Efendi ve Kemal Bey sinema salonlarını açmasına yardımcı oldu. I. Dünya Savaşı'nın başında, 1877 savaşında Rusların ulaşmış oldukları en ileri noktayı belirtmek için Ayastefanos'ta (Yeşilköy - İstanbul) dikilmiş olan anıtın yıkılmasını filme alarak ilk Türk filmini gerçekleştirdi. Enver Paşa'nın Almanya gezisinden sonra kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesinde ilkin müdür yardımcısı, sonra müdür olarak görev aldı ve bu daire tarafından çekilen haber filimlerinin görüntü yönetmenliğini yaptı. İstanbul'da ilk sinema gösterilerini düzenleyen Romanyalı Weinberg ile birlikte çekimine başladığı *Leblebici Horhor* (1916), oyuncuların askere alınması nedeniyle yarım kaldı. Aynı yıl başladığı *Himmet Ağanın İzdivacı*'nı ise savaştan sonra tamamladı. İşgal yılları boyunca belge filmleri çekti. Cumhuriyetin ilânından sonra Ordu Foto Film merkezine atandı. Kurtuluş Savaşı yıllarında çekilen malzeme ile gerçekleştirilen *İzmir Zaferi İstiklal* adlı belgeselin, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar genişletilmesi çalışmalarını yönetti.

(R.T.)

UZMAN, Dr. Mazhar Osman (Dedeağaç - 1884 / İstanbul - 1961), Tıp doktoru, 1904 yılında Askeri Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle diploma almış, bir süre Gülhane Hastanesinde klinik şefliği yaptıktan sonra Almanyada Berlin ve Münih'te uzmanlığını geliştirmiştir. Balkan savaşına aktif olarak, 1. Dünya savaşına da Şişli ve Haydarpaşa hastanelerinde sinir hastalıkları hekimliği yaparak katılmıştır. Mahzar Uzman Toptaşı Timarhanesinin başına geçtikten sonra kısmen dayakla sindirme yöntemleri uygulanan servislerde büyük değişiklikler yapmış ve sinir hastalıkları ile akıl hastalıklarında çağdaş anlayış ve görüşleri yerleştirmiştir. 1927 de Bakırköy Akıl ve Sinir hastalıkları hastanesi onun çalışmaları sonucu kurulmuştur. Uzun yıllar bu hastanenin başhekimliğini yapmış olan Uzman 1933 yılında Üniversite devrimi ile İst Tıp Fakültesinin Psikiatri kürsüsünün başına geçmiştir. Ord. Prof. ünvanı ile halen psikiatrist olan pek çok hocanın hocalığını

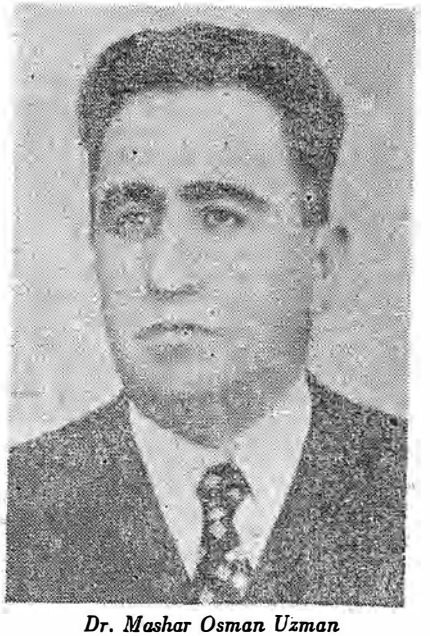

Dr. Mashar Osman Uzman

yapmıştır. Mazhar Uzman *Psikiatri, Akıl Hastalıkları, Sinir Hastalıkları, Sıhhi Almanak, Keyif Veren Zehirler, Klinik Cephesinden Alkolizma, Cinneti Meşahir* Muapassant, *Sıhhi Hiyayeler, Konferanslar, Lepra ile Mücadele*, gibi yapıtları vardır. Ayrıca paramedikal konularda da kitaplar yayımlamıştır. Esrarla erken Bunama adlı çalışmaları Cemiyeti Akvamda sunulmuştur. İçki ile mücadele Cemiyeti ve Akıl ve Sinir Hastalıkları Cemiyetlerinin hem kuruculuğunu yapmış hem de yıllarca yönetiminde bulunmuştur.

(Dr. D.K.)

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (İstanbul-1888/ İstanbul 1977). Tarih bilgini, öğretim görevlisi ve araştırmacı. İlk öğrenimini Nişancı mahalle mektebinde ve Eyüp-Bahariye İptidaisinde (ilkokul) yaptı. Sınavla Soğukçeşme Askerî Rüştiyesine (orta okul) girdi. Mercan İdâdesinde (lise) orta öğrenimini 1909-1910 yılında tamamladı. Dârülfünun'nun (Üniversite) Edebiyat bölümüne girerek Abdurrahman Şeref, Ali Ekrem, Mehmet Âkif, İzmirli İsmail Hakkı ve Hamdullah Suphi gibi değerli hocalardan ders gördü. Yüksek öğrenimini bitirdikten sonra, 1912 yılında Kütahya İdâdisi tarih-coğrafya öğretmenliğine atandı. Kurtuluş savaşının bitiminde 1922'de Kastamonu lisesi tarih öğretmeni olan Uzunçarşılı aynı zamanda bu kent'de yayınlanan *Açık Söz* gazetesinde yazılarını yayınladı. 17 Kasım 1922 tarihinde Karesi (Balıkesir) lisesi müdürlüğüne getirildi. Burada bilimsel çalışmalarına başlayan Uzunçarşılı *Karesi Tarihçesi*'ni ve *Karesi Meşâhirini* (Karesi ünlüleri) kaleme aldı. 26 Ekim 1926'da Millî Eğitim Bakanlığı müfettişliği görevine atandı. Reşid Galip beyin Milli Eğitim Bakanlığı sırasında Atatürkün emriyle Balıkesir milletvekili oldu. Aynı zamanda İstanbul Üniversiesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim görevlisi olarak derslere girmeğe başladı.

Türk Tarih Kurumunun kuruluşu esnasında Hamdullah Tanrıöver'in önerisiyle kurama üye oldu. Kurumun bir Türk tarihi dizisi yazılmasına karar vermesi üzerine yeni çağ kolu başkanı bulunan Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin başlangıcından (1299) XVIII. yüzyıl sonlarına değin (1879) olan dönemi yazmayı üstlendi. Uzunçarşılı hocanın asıl bilimsel çalışmaları bundan sonra başlar. Bu arada kendisi Atatürk'ün de yakın ilgisini görmüş, Atatürk bir devlet adamı olarak Uzunçarşılıyı özendirmiş ve yüreklendirmiştir. Uzunçarşılı uzun hocalık yaşantısına rağmen araştırıcılık yönü ağır basan tarihçidir. İlk araştırma yazısı Kastamonuda yayınlanan *Açık Söz* gazetesinde 21 Ağustos 1921 tarihinde yayınlanmıştır. Türkiye'de tarih bilim dalında çağdaş anlamda bir araştırıcılığın öncülüğünü yapmıştır. Yapıtlarının arasında en önemli yer tutanlar özellikle Osmanlı Devlet örgütüyle ilgili olanlardır. Başlıca yapıtları şunlardır: 1 —*Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (giriş) «Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1941», 2 — *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları* Cilt 1-2 «T.T.K. Ank. 1943», 3 — *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* «T.T.K. yayınları Ank. 1945», 4 — *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* «T.T.K. yayınları Ank. 1948,» 5 — *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* «T.T.K. Ank. 1965».

Ayrıca özgün bir çalışma olarak Osmanlı Devleti tarihini 1789 tarihine kedar getiren altı ciltlik çalışması büyük önem taşımaktadır Bunların dışında kitap ve makale olarak yayınladığı çalışmaları iki yüzün üzerindedir

Süreyya Şairgil

Ü

Meray Ülgen

ÜLGEN, Meray (Akşehir - 1941). Karikatürcü. İstanbul İktisadî Ticarî İlimler Akademisi'ni bitirdi. Türkiye karikatürü için devinimsiz geçtiği kabul edilen, 1960-70 döneminin Tan Oral'la birlikte iki önemli çizgicisinden biridir. Bu dönemin ilerici karikatürleri ancak sendikal dergilerde ve bazı meslek dergilerinde yayımlanma olanağı bulabiliyordu. Bu nedenle Ülgen de çoğunlukla bu tür yayın organlarında çizdi. İstanbul'da dört kez karikatür sergisi açtı (1964, 1965, 1966, 1970). Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun düzenlediği şenlikte karikatür yarışması Birincisi oldu (1966). Dördüncü Hisar Kısa Film yarışmasında çizgi film birinciliğini kazandı (1970).

Meray Ülgen Almanya'da tiyatro alanında çalışmaktadır.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (İstanbul - 1901 / İstanbul - 1974). Araştırmacı, Ord. Profesör. Orta öğrenimini İstanbul Sultanisi'nde, yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1921). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü asistanlığı sırasında Felsefe Tarihi ve Sosyolojisi derslerinden sertifika aldı. Bursa ve Ankara liselerinde öğretmenlik, Maarif Vekaleti istatistik şubesi müdür vekilliği, Talim ve Terbiye Dairesi Tercüme Bürosu azalığı (1924 - 1926) görevlerinde bulundu. Askerliğinden sonra İstanbul liselerinde sosyoloji ve felsefe öğretmenliği (1929 1936) Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkür Tarihi doçentliği (1936), Felsefe profesörlüğü (1941) yaptı. Felsefe Ordinaryus Profesörlüğüne yükseltildi (1957). Son görevi Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Felsefe Ord. Profesörlüğüdür.

İlkin Agah Mazlum'la birlikte yayımladığı *Mihrab* (1922) ve Anadolu dergilerinde yazan Ülken, Cumhuriyetten sonra, *İnsan, Her Ay, Tan, Yeni İnsanlık, İstanbul* dergi ve gazetelerindeki yazıları ve yılda bir kez kitap halinde yayımladığı *«Sosyoloji Dergisi»*ndeki araştırmalarıyla tanındı.

70'i aşkın kitabı arasında Tanzimattan 1960'lara kadar değişik akım ve ideolojileri değerlendirildiği *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1968)'nin önemli bir yeri vardır. II. Dünya Savaşı yıllarında çıkardığı *«İnsan»* dergisinde anti-faşist, anti-militarist bir yayın programı izleyen Ülken, daha sonra makalelerini yayımladığı *«Tan»* gazetesi gibi ilerici basın organlarından uzaklaşmış ve *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1951) adlı kitabını yayımlamıştır.

Başlıca Yapıtları: Umumi Ruhiyat (ilk eseri, 1928), *Aşk Ahlâkı* (1931), *Felsefe Yıllığı* (1931), *İnsani Vatanperverlik* (1933), *Yirminci Asır Filozofları* (1936), *İçtimai Doktrinler Tarihi* (1940), *Mantık Tarihi* (1942), *Ziya Gökalp* (1942), *Milletlerin Uyanışı* (1945), *İslam Düşüncesi* (1946), *Millet ve Tarih Şuuru* (1948), *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1951-1963), *Siyasi Partiler ve Sosyalizm* (1963), *Bilgi ve Değer* (1965), *Türkive'de Cağdaş Düşünce Tarihi* (1966), *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri* (1967).

Ülkü (1 Şubat 1933 - Aralık 1949). Ankara Halkevi dergisi. Aylık. İlk sayısı Recep Peker, Necip Ali, Naşit Hakkı, Dr. Reşit Galip, Ağaoğlu Ahmet, Mustafa Nihat'ın yazılarıyla çıkan *Ülkü*'de uzun yıllar edebiyata

sınırlı olarak yer verildi. Yeni dizi olarak belirtilen 1 Ekim 1941 sayısında Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar, Bedrettin Tuncer, Ceyhun Atuf Kansu, Feridun Anraka, Muzaffer Sarısözen'in yazıları, şiirleri çıktı. Ahmet Kutsi Tecer'in yönettiği bu döneminde halk edebiyatımızın zengin kaynaklarını değerlendiren yazılar ön plâna geçti. Yunus, Karacaoğlan, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal, Kayıkçı Kul Mustafa v.b. şairler üzerine araştırmalar yayımlandı. Koşma, türkü gibi halk edebiyatı nazım biçimleri içinde köy, bucak konularını işleyen manzumeciler arasında Aşık Veysel, Ali Izzet Özkan gibi iki usta şair ortaya çıkardı. İlk gençlik dönemlerini yaşayan Ceyhun Ataf Kansu, İbrahim Zeki Burdurlu, Nüzhet Erman halk şiirinin kaynaklarından yararlanmak isteyen yeni bir şiir kurma çabasında göründüler.

Dergide yazanlar arasında Tahsin Banguoğlu, Halil Vedat Fıratlı, Mustafa Nihat Özön, Suut Kemal Yetkin, Bedri Rahmi, Nurettin Artam, Samet Ağaoğlu, Prof. Emin Erişirgil, Abdülkadir Karahan, Mehmet Kaplan, Mümtaz Turhan, Malik Aksel, Pertev N. N. Boratav, Sefer Aytekin, Naki Tezel, Sami N. Özderim, M. Şakir Ülkütaşır, Mehmet Necati Öngay, Mehmet Tuğrul, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Sıtkı Tarancı, Kerim Yund, Osman Atillâ, Halim Yağcıoğlu, İlhan Geçer, Coşkun Ertepınar, Kemal Bilbaşar, Kemal Or adları anılabilir.

Ümera Osmanlı devleti döneminde yönetici sınıflardan taşra örgütünde yer alan askerî yöneticilere verilen ad. Oluşumunun başlangıcından itibaren, Anadolu ve Rumeli'de giderek güçlenen ve büyüyen Osmanlı Devletinin yönetimi, yerel kolluk ve savunma işleri, kendilerine toprak tahsis edilen zeamet ve tımar erbabı Bey'lere tevdi kılınmıştı. Bu Beylerin hepsinin üstünde de biri Rumeli ve diğeri Anadolu topraklarını kapsamak üzere, askerî komutanlık ve genel valilik niteliğinde iki önemli Beylerbeyliği ihdas olundu ve bunların her biri merkezden gönderilen «Beylerbeyi» namında, eyaletleri içinde Padişahı temsil eden ve çok geniş yetkilerle donatılmış idarî ve askerî nitelikteki organlarca yönetildi.

Askerî esaslar üzerine kurulmuş bulunan Osmanlı Devletinin taşra örgütü (mülkî bölünmesi) üzerindeki idarî örgütlenme de yine askerî esaslara ve arazi rejimine dayanmakta ve ilk bakışta feodal bir yapı göstermekteydi. Esas itibariyle memleket, eyaletlere ayrılmış ve eyaletler de sancaklara bölünmüştü. Beylerbeyi eyalet bölgesinde, merkezde sadrazamın sahip olduğu yetkilerle donatılmış ve sadrazama benzeyen bir hukukî durumda idi. Beylerbeyi de hükümdarı temsil eder ve tekmil devlet kuvvetlerine hükmeder idi. Bugünkü anlamiyle hem bir vali, hem de askerî komutan durumunda olduğu gibi, yargı yetkisine de sahipti. Ancak yargı yetkisini teknik bilgi ve uzmanlığı gerektirdiğinden kadılar eliyle kullanırdı. Beylerbeyi, bir vali sıfatiyle kendisine merkezce verilen geniş yetkileri kullanırdı: Bütün devlet işlerinde icraî kararlar almak, kamu gücünü kullanmak, bölgesinde kadı dışındaki devlet memurlarını atamak yetkilerine sahipti. Bütün eyalet memurları beylerbeyine bağımlı idi. Beylerbeylerine «saltanat vekili»de deniyordu. Bu duruma göre, Osmanlı imparatorluğunun yükselme döneminde eyaletlerin yönetiminde geniş ölçüde bir «tevsiimezuniyet» (yetki genişliği) esası uygulanmıştır. Bu sistem bir yerden yönetim (ademimerkeziyet) sayılmaz. Eyaletlerin tüzel kişiliği bulunmadığı gibi, eyalet halkının bir hak ve yetkisi ve yerel örgütü yoktur. Vezir rütbesini taşıyan beylerbeyleri, eyaletleri çevresindeki beylerbeylerine de hükmederlerdi. Vezir rütbesi beylerbeyleri, görevlerinden azledilseler dahi merkeze gelene kadar vezaret yetkilerini kullanırlardı. Protokol bakımından Rumeli Beylerbeyleri diğerlerinden farklı olup, bunlara «paşa» ve «damat mealih» sıfatları eklendiği gibi, bunlar diğer beylerbeylerinden önceki sırada yer alırdı.

Savaş döneminde, sefer Rumeli'de ise sağ cenaha Rumeli Beylerbeyi; sefer Anadolu tarafında ise sağ cenaha Anadolu Beylerbeyi komuta ederdi. Beylerbeylere padişah beratıyla verilen 20 bin akçelikten az topraklara «tezkireli tımar» deniyordu. Beylerbeylerince doğrudan doğruya verilen tımarlara ise «tezkiresiz» denirdi. Padişahtan ayrı olarak beylerbeyinin de tımar sisteminde yeri olması, tam bir feodal özelliktir. Beylerbeyleri ile sancak beyleri ve onların vasalleri (metbuları) toprak üzerinde hak sahibi olarak görünüyorlardı.

Sancakların başında birer «sancakbeyi» bulunurdu. Bunlar da o sancakların valileri ve kumandanları durumundaydı. Bölgelerindeki yetkileri beylerbeylerininki gibidir. Sancakbeyleri, beylerbeylerine bağımlı olmaları nedeniyle mevki ve yetki bakımından onlardan aşağı bir durumdaydılar. Sancakbeyliğinden azledilen görevli, mutlak suretle resmî kudret ve yetkisini yitirirdi. Avnı durum vezir rütbesi taşımayan beylerbeyleri için sözkonusudur. Beylerbeyleri ve sancakbeyleri için bugünkü «merkez valiliği» gibi bir makam ve görev yoktu.

Sancak beylerini de beylerbeyleri gibi, yetki genişliğine sahip devlet memurları saymak gerekir. Bir eyalette beylerbeyliğinin merkezi olan sancağa «paşa sancağı» denirdi. Beylerbeylerinin ve sancak beylerinin maiyetlerine de «kapı halkı» adı verilirdi. Beylerbeyleri ve sancakbeyleri aynı zamanda birer askerî komutan olduklarından, savaş ve sefer halinde kapı halkları ile eyalet sancaklarında yetiştirmek ve hazırlamakla yükümlü bulundukları çeşitli sınıflardaki askerleriyle sefere katılırlar ve başkomutan vekili durumunda olan sadrazamın ya da serdar-ı ekremin emrine girerlerdi.

Sancak beyi, toprak gelirine bağlı oluşu açısından imparatorluğun yarı - feodal bir beyi sayılabilir. Beyler, sancağı doğrudan doğruya «dirlik» ya da «arpalık» olarak alabilmekteydiler. Sancak beylerinin bölge halkı üzerinde doğrudan işlem yapma hakkına sahip olmaları, bu hakkın kötüye kullanımına ve çoğunlukla beylerin azline neden olmuştur. «Sancak beyi» ünvanı yerine «mutasarrıf» deyiminin de kullanıldığı görülmektedir.

Ümeranın devlet yönetimindeki etkinliği tımar sisteminin egemen olması nedeniyledir. Beylerbeyleri ve sancakbeyleri mülkî ve askerî görevlerini yerine getirirlerken, tımar ve zeamet sahiplerinden yararlanırlardı, bu nedenle arazi rejimi imparatorluğun mülkî bölünmesinin de esasını oluşturuyordu. Tımar, zeamet ve hâs, mirî niteliğindeki arazinin öşür, haraç, ferağ ve intikal harcı gibi mirî menfaatler denilen gelirinin düşmanla savaşmak karşılığında ehil ve lâyık olanlara ayrılmasından (tahsisinden) doğardı. Bunlar arasındaki fark, yıllık geliri yüz bin akçeden çok olanlara «hâs», yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olanlara «zeamet» ve üç bin akçeden yüz bin akçeye kadar olanlara da «tımar» denmesinden dolayıdır. Hâslar, padişaha ve sultan sülâlesine ayrılır; bundan başka vezirlere, beylerbeyilerine, sancakbeylerine ve diğer kimselere görevleri süresince hâs ayrılabilir idi. Bu hâslar, belirli görev sahiplerinin (muayyen makamların) maaş ve tahisatlarını oluşturuyordu. Hâs sahipleri savaşa katıldıkları zaman hâslarının her beş akçesi için bir cebeli (tam donatımlı zırhlı asker) getirirlerdi. Tımar ve zeamet esas olarak askerî bir görev karşılığında tahsis edildiğinden, tımar ve zeamet sahipleri de birer askerî komutan durumundadırlar; timar ve zeametlerinin bulundukları yerlerde oturmaya, orada mülkî ve özellikle asker yetiştirmek ve askerleri savaşa hazırlamak gibi askerî görevler görmeye, savaş çıktığında hazırlamaya zorunlu bulundukları askerleriyle birlikte sancak beylerinin maiyetinde olarak eyaletinin beylerbeyine ve bu suretle orduya iltihak etmeye zorunlu idiler.

Osmanlı imparatorluğu arazisi çoğunlukla hâs, zeamet ve timarlara bölünmüş olmakla birlikte Bağdat, Basra, Mısır, Yemen Habeş eyaletleriyle Halep ve Cezayir-i Bahri Sefit eyaletlerinin bazı sancaklarında timar ve zeamet olmayıp, bu gibi yerlerin öşür ve benzeri devlete ait gelirleri tamamiyle hazineye aktarılır, gelirden beylerbeyleriyle sancakbeylerinin ve yerli askerlerin istihkakı ayrıldıktan sonra üst tarafı merkeze gönderilirdi. Bu gelirlere «sâlyane» ve bu tip eyalet ve sancaklara da «sâlyaneli»deniyordu. İran sınırı yakınındaki Şark vilâyetlerinde de Kürt beyleri derebeyi olarak hüküm sürüyorlardı ve buralarda da timar ve zeamet olmayıp, yurtluk ve ocaklık namında feodal mülkler vardı.

Osmanlı imparatorluğunda iç isyanların başlaması ile bozulan düzenin yeniden kurulması girişimleri sırasında, devlet kudreti eyaletlerdeki askerî yöneticilerin eline geçti. Celâlî hareketlerinden ve bunları izleyen genel çözülmeden en çok yararlananlar da bunlar oldular. Kapılarında yüzlerce, binlerce levend besleyen ve malından-mülkünden olmuş sipahilerin timarlarını kendi ellerinde toplayan ümera, önceleri toprak rejimine bağlı askerî bir örgütlenmenin basit üstleri iken, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren örgütlenmenin egemenleri durumuna geldiler ve merkezî hükümet onlarla uzlaşmak zorunda kaldı.

Kapıkullarını sipahilerin yerine geçirmeyi plânlayan merkezî idare sipahilerin toplumsal durumunu geriletti. Kapıkullarının da duraklama döneminin başlaması ile birlikte hızla çözülüşü, merkezî yöneticileri başka çareler aramaya yöneltti. Sipahilere ait arazinin ümeranın elinde toplanması ve yoğunlaşması, ümeranın, orduya daha önceki timar örgütünün sağladığı asker sayısına eşit sayıda asker yetiştirme ve verme zorunluğunu getirdi. «Cebelû» sisteminden «sekbân» sistemine, yâni savaş durumunda hükümdarlık ordusuna verilen «Bey'e ait kişisel ordu» düzenine geçildi. Bir piramit meydana getiren daha önceki örgütlenme biçimi ümera yararına ortadan silindi ve ümera, yeni düzenin tek sorumlusu ve tek yararlanıcısı durumuna yükseldi. Yeni düzen, doğrudan doğruya Bey'in adamları tarafından toplanan bir dizi yeni nakdî vergi doğurdu. Timar düzeni yine de resmî olarak varlığını sürdürdü. Sahipsiz timarlar kimi zaman ümera tarafından zaptedildi, kimi zaman da Devlet tarafından iltizama verildi. Çoğu kez de yok olmaya yüz tutmuş sipahiler kuşağının son temsilcileri topraklarını Bey'e bırakıp, onun himayesine girmeyi tercih ediyorlardı. Ümeranın ve bunlara ait mülkün evrimi, oluşum halindeki bir feodalitenin bütün kendine özgü niteliklerine sahipti. Ümera, yönetmekle görevli bulunduğu toprakları çeşitli yollarla kendi tasarrufuna geçirdi. İltizam yoluyla toprağın tasarrufunu elde etme işlemi, başkalarını kullanarak olduğu gibi, kendi adlarına da olabiliyordu. Bu son durumda ümera mensupları çoğu kez iltizam olarak tasarruflarına geçirdikleri toprakları küçük parçalara bölerek tekrar başkalarına kiralıyorlar ve birçok kez tekrarlanabilen bu oyun, bütün yükü reayanın sırtına binen kârların sağlanması sonucunu doğuruyordu. Reaya, doğrudan ya da dolaylı yollarla ümeraya bağlıydı ve serfliğe doğru evrim geçiriyordu. Köylülerin vergi borçlarını ödemek amacıyla sancakbeylerinden faizle borç para aldıklarını gösteren belgeler, ümeranın malî gücünü de kanıtlıyor. Beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin egemenliklerinin yerleşmesi ve feodal bir güç haline dönüşmesi için fiilen ve hukuken kurumlaşması gerekirdi. Ümeranın amacı, İstanbul hükümetinin denetiminden kurtulmak ve kendi bölglerinde kök salmaktı. Merkezî bürokrasi, feodal ögelerin yükselmesi halinde başkente akan artı değerin kesileceğini gördüğü için bu evrimleşmeye izin vermedi. Taşra yöneticilerinin sık sık değiştirilmesi ve görevlerin parayla satılması, görevli beylerin atandıkları bölgelerde kökleşmlerine ve merkezden bağımsızlaşacak ölçüde malî olanak sahibi olmalarına engel oluyordu. Ümera, görevli olarak geldiği bölgede ayrıca yeniçeriler, kadılar, mültezimlik yapan ulema gibi kendilerine düşman ögelerle de mücadele etmek zorunda kalıyordu. Beylerin en büyük düşmanı kapıkulları idi. Daha sonra «âyân» sınıfı olarak siyasal sahnede belirecek olan yerel eşraf, halkı daha iyi sömürebilmek için ümera ile bütünleşmek yolundaydı. Bu durumda ümeranın bağımsızlığını elde edebilmesi için ayaklanmadan başka bir çare görünmüyordu. Nitekim Padişah II. Osman'ın öldürülmesi olayını (1622) bahane eden ümera, bir dizi vali ayaklanması ile merkezî yönetime başkaldırdı; ayaklanmalar bir yüzyıl kadar sürdü. Bunlar içinde Trablusşam, Erzurum ve Bağdat Valilerinin ayaklanmaları önemlidir. Merkezi yönetimin 1635 - 1639, 1660 ve 1688 - 1689 yıllarında ayaklanmaları bastırma hareketleri, eyalet yöneticilerinin (ümeranın) feodal şeflere dönüşmelerini olanaksızlaştırdı. II. Viyana Kuşatması ve bunu izleyen yıllarda (1683-1699) büyük sefer döneminde, eyalet yöneticilerinin bir çoğunun savaşa gitmesi, ülkede asayiş ve düzeni koruyabilecek tek kuvvet olarak taşra kentlerinin çevresinde oluşan yerel eşrafın gücünü bıraktı. Askerî yenilgilerin ve ekonomik çöküntünün birbirini izlediği o dönemde, Anadolu'nun malî ve insan kaynaklarına gereksinme duyan devlet, o gün için ayakta kalabilen tek fiilî otoriteyi gayrıresmî de olsa kabullendi ve onunla uzlaşmak zorunda kaldı. Merkezî yönetimin itibarının ümeradan eşrafa geçişi ile ümeranın siyasal egemenliği sona erdi.

Gerileme döneminde, önceleri ehliyetli vezirler ve diğer büyük mülkiye ricalı arasından seçilen beylerbeyi ve sancakbeyleri yerine rastgele adamlar kaim oldu. Bir valinin kapı halkı denilen maiyeti, Devlete bağlı memurlar durumunda olmayıp beylerbeyinin veya sancakbeyinin adamları durumuna dönüştü. Valiler, bunları beslemek için büyük giderlere katlanmak zorunda idiler. Aynı zamanda da merkez ricaline hediyeler, caizeler vermek zorunluğu vardı. Devlet yönetiminin düzeni bozulduktan sonra, gerek valiler ve gerekse maiyetleri bu konuda katlandıkları giderleri halkın üzerinden çıkarmaya ve bunun için de merkezin zayıflamasiyle nüfuzları artan âyan ile anlaşarak halkı baskı altına almaya, toplu öldürme ve müsaderelere kadar varan geniş yetkilerini kullanmaya başladılar. Merkezin mülkî bölümler üzerindeki nüfuzu tamamen kırılarak buralarda soyguncu derebeyleri türedi.

III. Sultan Selim (1789 - 1807) timar ve zeamet işlerinin düzenlemesi için bir kanunname çıkarttığı gibi, bir de «vezaret kanunnamesi» düzenleterek vezirlik ve beylerbeyliği tevcihatının yola konulması ve ehil olmayanların bu mevkilere getirilmemesini sağlamak istedi. II. Mahmut (1880 - 1839) döneminde merkezde yeni askerî örgüt kurulurken eyaletlerden de «redif» adı altında askerî örgüt kuruldu ve bunlar valilerin emrine verildi. Bunlar çoğalınca «müşür» denilen ve bir askerî rütbe olmayıp bulundukları yerin askerî, malî ve mülkî işlerine bakan bir makam ihdas edildi. Valilik ve müşürlük aynı nitelikte idi. II. Mahmut, yerel derebeyleri (Mehmet Ali Paşa dışında) tamamiyle ezerek güçlü bir merkezî otorite kurdu. Timar ve zametleri de tamamiyle tasfiye etti. Tanzimattan sonra tekrar yetki genişliği esasına göre idarî bölünme ve ıslahat yapıldı (1852 fermanı, 1858 talimatnamesi). Ülke, eyaletlere; eyaletler sancaklara; sancaklar kazalara bölündü. Daha sonra da yeni bir düzenleme ile ülke, eyalet, kaza ve kariyelere bölünerek eyaletlerin yönetimi valilere, livaların yönetimi kaymakamlara ve kazalar da müdürlere verildi. Bu yeni düzenlemede valilerin emrine bir kısım memurlar verildi ve valilere bunları azil yetkisi tanındı. 1865 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ve 1870 tarihli İdare-i Umumi-

ye-i Vilâyet Nizamnamesi sıkı bir merkeziyetten yavaş yavaş tekrar bir yetki genişliği (tevsii mezuniyete) geçildiğini gösterdi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile ümera sınıfının tamamiyle kaldırıldığı görüldü. Dahiliye memurluklarının ayrı birer sınıf ve meslek haline konulması, iltizamın kaldırılması, ümera sınıfının maddî ve hukukî temelini yok ediyordu.

Tanzimat'tan sonra «ümera» terimi, anlam değiştirdi. Bu dönemde «ümera» askerlikteki fermanlı subayları (binbaşı, kaymakam, miralay) anlatmak için kullanıldı. Bu rütbelerin altına «zabitan», üstüne de «erkân» denirdi. Beylerbeylerinin lâkabı olan «Emir-ül-ümera» da, istabl-ı âmire ile mirimîranlık arasında bir sivil rütbeyi belirtmek için kullanılır oldu ki, bu rütbe sahiplerine «izzetlû paşa» da denirdi.

Ender Kamil Boyacı

Ruşen Eşref Ünaydın

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (İstanbul - 1892 / İstanbul 1959) XX. yüzyıl yazarlarından. Galatasaray Lisesini (1911), Edebiyat Fakültesini (1914) bitirdi. Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptı (1911 - 1920). Kurtuluş Savaşına katıldı. Millet vekili seçildi (1923). Tiran, Budapeşte, Roma, Londra, Atina'da elçilik ve büyükelçilik görevlerinde bulundu (1934 - 1952). Emekliye ayrıldı. Bir kalp krizi sonu öldü.

Yazarlığa çeviri ile başlayan Ruşen Eşref, Türk edebiyatında «mülâkat» türünün en güzel örneklerini verdi. Mensur şiir ve anı türündeki eserleriyle de ünü arttı. Tanınmış yapıtları: *Diyorlar ki* (edebiyatçılarla röportajlar, 1918), *Geçmiş Günler* (anı ve söyleşiler, 1919), *İstiklâl Yolunda* (makaleler, 1922), *Ayrılıklar* (İstanbul anıları, tasvirler, 1923), *Damla Damla* (felsefî düşüncelerini içeren mensur şiirler, 1929), *Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülâkat* (1930), *Boğaziçi Yakından* (tasvirler, 1938), *Atatürk'ü Özleyiş* (1957).

Ruşen Eşref Ünaydın, devrin en tanınmış şair ve yazarları ile yaptığı mülâkatları içeren ve o günlerin sorunlarını yansıtan *«Diyorlar ki»* yapıtı ile röportaj çığırını açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı Türk basınında ilk o tanıtmıştır. Anıları önemli tarihsel değer taşırlar. Portre çizme, tasvir yapma, duygu ve düşüncelerini anlatmakta güçlüdür. Çevirilerinden *«Çoban Şiirleri»* ve *«Beyaz Geceler»*, doğrulukla güzelliği kaynaştıran bir başarı örneği sayılır.

(Ş.K.)

ÜNDEĞER, Sema (İstanbul 1942). Karikatürcü. İstanbul'da Saint Benoit Lisesi'ni bitirdi. *«Cumhuriyet»*, *«Politika»* ve *«Demokrat İzmir»* gaztelerinde karikatürleri yayımlandı. Reklâm ve seramik işyerlerinde çalıştı.

Kişisel sergiler yanında, karma sergilere de katıldı; yarışmalara girdi. Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında özel ödül kazandı. (1975). İstanbul Barosu'nun «Toplumda Adalet Duygusu» konulu uluslararası (1978). İstanbul Teknik Üniversitesi Grafik Sanatlar Kulübü'nün. ise ulusal karikatür yarışmalarında (1979) özel ödüller aldı. Fotoğraf alanında da çalışmaları bulunan Ündeğer, İstanbul Makine Mühendisleri Odası'nın düzenlediği bir fotoğraf yarışmasında da 3.lük ödülü kazandı (1978).

Üniversiteler: Fakülte, bölüm, kürsü, yüksek okul, okul, enstitü ve benzeri kuruluşlarla hizmet birimlerinden oluşan, özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleridir.

Türkiye'de üniversiteler Darülfünun'un lağvedilmesi üzerine kuruldu (1933). O tarihteki «Üniversite Reformu» ile Türkiye'deki bugünkü üniversitelerin temeli atıldı. (Bkz. Darülfünun). Bu reformun amacı, bir akademik kariyerin ortamını hazırlamaktı. Bu amaç gerçekleşince üniversiteler bu akademik kariyer mensuplarının oluşturdukları ve yönettikleri bir korporasyon haline gelecekti; o zamana kadar üniversite yine Millî Eğitim Bakanlığına bağlı, Bakanlıkça atanan fakat Üniversite işlerinde bir dereceye kadar yetki genişliğine sahip rektör ve rektörün önerisiyle bakanlığın atayacağı dekanlar aracılığıyla yönetilecekti. Bu reformdan sonra üniversitenin örgüt ve yönetimi, personel statüsü 1934 tarihli bir Bakanlar Kurulu talimatnamesine (yönetmelik) dayanıyordu. Bu sistem 13 yıl sürdü (1933 - 1946). Bu süre içinde akademik kariyerin temeli meydana çıktı. 4936 sayılı kanunla (13.6.1946) üniversitelere ve onları oluşturan fakültelere bilimsel ve idarî bir özerklik tanınmakla bu kurumlar birer «hizmet ademi - merkeziyeti teşkilâtı» haline konuldu. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi (kuruluşu 1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (Kuruluşu 1944) ve Ankara Üniversitesi (kuruluşu 1946) bulunuyordu. 4936 sayılı kanun, Türkiye Üniversitelerinin kuruluş ve işleyişini, akademik kariyer mensuplarının bilim, görev ve düşün bağımsızlığını sağlam esaslara bağlamakla birlikte daha ilk yıllarda saldırılara uğramaya başladı. Bakanlar ve politikacılar ceplerindeki iki satırlık kanundan, ellerindeki kendi anladıkları bir anlamda siyasal güçten sözederek üniversite ve bilim özgürlüğünü, akademik kariyer mensuplarının düşünce özgürlüklerini sınırlamaya çalıştılar. Örneğin: Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'nun üzerine ırkçı ve turancı öğrencileri saldırttıkları gibi, Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin solcu hocalarını (Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Nivazi Berkes) görevlerinden uzaklaştırdılar (1947 - 1948) Profesörleri Bakanlık emrine alacak kanun değişiklikleri yapılarak yasal güvenceler ilga edildi ve profesörler derslerinden, bilimsel nutuk ve beyanatlarından dolayı keyfî ve takdirî olarak Bakanlık emrine alınmaya başlanıldı (Fevzioğlu ve Kubalı olayları). Üniversitelere ve öğretim üyelerine karşı yöneltilen bu saldırılar, DP diktatörlüğünün son günlerinde ivice arttı (28-29 Nisan olayları) ve 27 Mayıs 1960 hareketine kadar sürdü.

Demokrat Parti döneminde 6059 sayılı kanunla Erzurum Atatürk Üniversitesi (ABD'nin Nebraska Üniversitesi örnek tutularak) (25.2.1953), Karadeniz Teknik Üniversitesi (20.5.1955), Ege Üniversitesi (20.5.1955), ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi (15.11.1956) kuruldu. Bunlardan Erzurum Atatürk Üniversitesi ile ODTÜ, ABD emperyalizminin direktifleri dikkate alınarak oluşturuldu.

27 Mayıs'tan sonra Millî Birlik Komitesi tarafından kurulan Anayasa Komisyonu, Üniversiteye ve bilimsel özgürlüğe yönelik saldırıları gözönünde tutarak üniversitele-

rin Anayasal güvence altına alınmasını gerekli buldu ve 115 sayılı yasa çıkarıldığı gibi, Anayasa'nın 120. maddesinde de Üniversitelerin ancak devlet eliyle ve kanunla kurulması, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri oldukları, kendilerince seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilip denetleneceği, üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcılarının Üniversite dışındaki makamlarca her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamayacakları, öğretim üyelerinin serbestçe araştırma ve yayımda bulunabilmeleri, kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, öğretim ve araştırma görevlerinin Üniversite organlarınca denetlenmesinin bu esaslara göre bir kanunla düzenlenmesi; siyasal partilere üye olma yasağının Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaması, ancak bunların partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamamaları esasları kabul edildi. Böylece Üniversiteler Anayasanın özerk kuruluşlar esasına dayanan bir kamu kurumu kategorisine girdi.

1946 tarihli kanun Millî Eğitim Bakanlarına idarî vesayet yetkisi tanıyordu, üniversitelerin bazı kararları bu makamın onayına bağımlı idi. Bakanın kabul etmediği kararlar Üniversitelerarası Kurula gönderiliyor, son kararı burası veriyordu. DP döneminde yapılan bir değişiklikle (1954) Bakanlığa, üniversite senatolarının istişarî mütalâasını aldıktan sonra öğretim üyelerini Bakanlık emrine alma yetkisi tanınarak üniversite özerkliğine ve bilim ve düşün özgürlüğüne tecavüz edildi. 1960 yılında çıkan 115 sayılı kanunla (27.10.1960) 4936 sayılı kanun değiştirilerek Bakanın bu yetkisi kaldırıldı. Anayasanın 120. maddesi de aynı esasları kabul etti, Millî Eğitim Bakanlarının üniversite organlarına katılmak veya bu organları denetlemek yetkisi kaldırıldı.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarını 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 1. maddesinde bu kanunun malî hükümleri bakımından devlet memuru saymak için konulmuş hüküm, Üniversitelerce Anayasa Mahkemesinde açılan iptal davası sonucunda Anayasaya aykırı bulunarak iptal edildi (4.11.1966). Bu kararda kanun koyucunun yasama yetkisini kullandığından bahisle üniversiteyi kendi kendini yönetme olanağından yoksun bırakacak şekilde sınırlamalar getirilemeyeceği belirtiliyordu.

Anayasanın 120. maddesinin uygulamaya konulmasından sonra Ortadoğu Teknik Üniversitesi ile Erzurum Üniversitelerinin yapıları buradaki esaslardan istisna edilmişlerdi. ODTÜ, Millî Eğitim Bakanının önerisi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ve Devlet Başkanı tarafından atanan 9 kişilik bir mütevelli heyetçe yönetiliyordu, rektörü de bu heyet seçiyordu, mütevelli heyette ve rektörde akademik kariyer koşulu da aranmıyordu.

Üniversitelerde öğretim üyeleri, sadece bir fonksiyon ifasiyle kalmamakta, aynı zamanda üniversiteyi örgütlemek ve yönetmek yetkisini de taşımaktadır. 4936 sayılı yasaya göre Üniversiteler, fakülteler, fakülteler içinde enstitüler, birtakım idarî kurumlar (basın - yayın örgütü) ayrı birer hukuki varlık ve tüzel kişilik sahibidirler, bunların bir araya gelmesi ile üniversite oluşur. 4936 sayılı yasa, fakültelerin organları olarak, a) Genel Kurul, b) Profesörler Kurulu, c) Yönetim Kurulu, d) Dekan olmak üzere dört organ getirmişti. Genel Kurul, fakültelerin bütün öğretim üyelerinden oluşan, akademik işleri ilgilendiren konularda önerilerini üniversite senatosuna sunan bir organdır. Profesörler Kurulu, hem bir karar organı, hem de bazı konularda Genel Kurul gibi öneri getirme organıdır. Yönetim kurulu, Dekanın başkanlığında önceki dekanla, 7 öğretim üyesinden iki yıl için kurulur, bir icra organıdır. Dekan, fakültenin temsilcisi ve yürütme organıdır. Dekanın emrinde fakülte sekreteri ve yeterl kadar kalem görevlisi ile yardımcı örgüt vardır.

4936 sayılı yasa, üniversite organları olarak da, a) Senato, b) üniversite yönetim kurulu, c) Rektör olmak üzere üç organ getirmişti. Üniversitelerin en yüksek ve yetkili organı senato, rektör başkanlığında, önceki rektör, fakülte dekanları, her fakülteden 2 profesörden oluşur; talimatnameler yapmak, bütçeyi hazırlamak, disiplin cezası vermek gibi yetkileri vardır. Rektör başkanlığında önceki rektör, fakülte dekanları ve üniversite genel sekreteri de idarî ve icrâi bir organ olan üniversite yönetim kurulunu oluşturur. Rektör, Üniversite bütününün ve tüzel kişiliğinin temsilcisi ve bu tüzel kişiliğin yürütme organıdır. 4936 sayılı yasa, ayrıca bazı alanlarda Üniversitelerarası işbirliğini sağlamak ve bazı konularda da bir itiraz mercii ve üst organ görevi yapmak üzere ortak bir organ olarak, Üniversite rektörleriyle bütün dekanlardan ve her üniversite senatosunun seçtiği birer temsilciden kurulan «Üniversitelerarası Kurul» organını getirmişti. 1961 Anayasasının kabulünden sonraki 10 yıllık dönemde (1961-1971) 892 sayılı yasayla Ankara'da Hacettepe Üniversitesi kuruldu (1.10.1967). 1965 sonrasında toplumda beliren hoşnutsuzluğun ve rejime karşı toplumsal muhalefetin boyutlarının büyümesi aşamasında, Üniversiteler toplumsal muhalefet saflarında etkin rol oynadılar. 12 Mart'a yol açan olayların baş sorumluları arasında Üniversiteler gösterildi. Anayasa değişikliğini zorunlu sayanlar, özerk kurumların hesabının en önce görülmesi gereken sorunlardan biri olarak görüyorlardı. Bu dönemde «özerklik» iktidar organlarına karşı bağımsız olmaktan ötede bir içerik kazandı; egemen sömürücü çevrelerin ekonomik bağlantılarla, büyük basınla, etkileme araçlarıyla ortaya koyduğu ağırlığa karşılık, Üniversiteler Türkiye toplumundaki insanların yeniden yaratılışına kendi ağırlıklarını koymaya başlamışlardı.

Anayasanın 120. maddesi 1488 sayılı kanunla geriye dönük bir biçimde değiştirildi (20.9.1971). Üniversiteler bu değişiklikten sonra sözde özerk kalmakla birlikte bu özerklik çeşitli bakımlardan sınırlandırıldı. «Bilimsel ve idarî özerklik» terimi soyut bir «özerklik» terimi ile değiştirildi. Malî özerklik kaldırılarak, Üniversiteler genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara bağlandılar. Böylece Anayasa Mahkemesinin 1966 tarihli iptal kararı, Anayasa değiştirilerek etkisiz kılındı. Ayrıca «özerkliğin» üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olamayacağı da birinci fıkraya eklenerek, üniversiteler, peşin bir yargı ile suçluların saklandığı ve barındığı yerler olarak gösterildi. Aslında 1971 öncesinde hiçbir üniversite kuruluşu, üniversite yapılarında suçluların kovuşturulmasını ilke olarak reddetmemiş, aramaların yasal kurallara uygun olarak yapılmasını istemişti. Üniversitelerin kendileri tarafından yönetilmesi ilkesi de «devletin gözetim ve denetimi» getirilerek zedelenmiştir. Eskiden denetim, üniversitenin kendisi tarafından yapılıyordu. 1971 değişikliği ile siyasal iktidarın üniversite yönetimine el koyma yetkisi de kabul edildi. «Öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilememesi» durumu gerekçe gösterilerek üniversitede bir tür sıkıyönetim ilân edilebilecektir. Ayrıca üniversite hocalarının üniversite dışındaki makamlarca görevlerinden uzaklaştırılmalarına da (Bakanlar Kurulu kararıyle) olanak sağlandı. 1971 değişikliği üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının siyasal partilere girmesini de yasakladı. Üniversitelerin durumlarının düzenlenmesi için özel bir yasa çıkarılmasını öngören yeni 5. fıkra, üniversite organlarının kuruluş biçimi ve denetlemenin ölçüsü bakımından özerkliğe aykırı düzenlemeler yapılmasını mümkün kıldı. Nitekim 1750 sayılı yeni Üniversiteler Kanunu, özerkliği büyük ölçüde kaldırmaktadır. 1971 değişikliği ile 120. maddede tek değiştirilmeyen hüküm» üniversite öğretim

üyeleri ve yardımcılarının serbestçe araştırma ve yayımda bulunabilirler» hükmüdür ki, yapılan değişikliklerden sonra bunun bir anlamı kalmamıştır.

12 Mart döneminde çıkarılan 1750 sayılı yeni Üniversiteler Kanununda (20.6.1973) üniversitelerin görevleri arasında «öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, millî tarih şuuruna sahip, vatanına, (örf ve adetlerine bağlı), milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek» de sayılmaktadır. Bu fıkradaki (örf ve adetlerine) deyimi Anayasa mahkemesince iptal edildi (1975). Üniversitelerin görevlerini belirten yasanın 3. maddesi anti - demokratik bir formül niteliğindedir.

1750 sayılı yasa, «Üniversitelerüstü kuruluşlar» başlığı altında özerkliği zedeleyen «devlet denetim ve gözetimi getiriyor. Milli eğitim Bakanının başkanlığındaki «yüksek öğretim kurulu» ve Başbakanlığa bağlı «Üniversite Denetleme Kurulu» Üniversitelerin devletin emrinde çalışmalarını sağlamaya yönelik organlardır. Anayasa Mahkemesi «Yüksek Öğretim Kurulu ile «Üniversite Denetim Kurulu»nun düzenlenmesine ilişkin bazı hükümleri Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir (1975). 1750 sayılı kanun, «Üniversitelerarası Kurul»u da Üniversitelerüstü kuruluşlar arasına almıştır. Üniversite organları olarak Senato, Üniversite Yönetim Kurulu, Rektör Fakülte organları olarak Fakülte Kurulu, Yönetim Kurulu, Dekan sayılmakta, yüksek okulların organları olarak da öğretim kurulu, yönetim kurulu ve müdür gösterilmektedir. Öğretim üyeleri, üniversitelerde öğretim üyesi kadrolarında görevli veya sözleşmeli üniversite doçentleri ve üniversite profesörleridir. Öğretim yardımcıları olarak da asistanlar, öğretim görevlileri (okutmanlar, uzmanlar, çeviriciler vb.) sayılmıştır. 1750 sayılı yasa, yönetim organlarına üniversite dışından kimselerin girmesine olanak verirken, öte yandan da asistanların ve öğrencilerin yönetime katılmalarını sağlıyor. 1750 sayılı yasanın «Hükümetin İdareye elkoyması» başlıklı 69. maddesi, Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir (1975). Şimdilik yasal düzenleme yapılmadığından, siyasal iktidarın üniversiteye el koyması sözkonusu edilmez. 1750 sayılı yasa, 4936 sayılı yasayı yürürlükten kaldırırken, Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Atatürk (Erzurum) Üniversitesi kurulmasını sağlayan yasaları saklı tutmuştu. Bu hükmü de Anayasa Mahkemesi iptal etti (1975). 892 sayılı Hacettepe Üniversitesi kurulması hakkındaki kanunun bu kanuna aykırı hükümleri de yürürlükten kaldırıldı. 7307 sayılı Kanunla kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesinin kanunî hükümleri de saklı tutulurken, 1487 sayılı kanunla kurulan Boğaziçi Üniversitesi bu kanunun yürürlüğe girmesi tarihinden itibaren en geç 3 yıl içinde bu kanun hükümlerine bağlı kılınmıştır.

12 Mart'tan sonra açılan Üniversiteler şunlardır:

1 — 9.9.1971 tarihli 1487 sayılı kanunla İstanbul Robert Kolej yüksek bölümünün mütevelli heyetince T.C. hükümetine devri suretiyle ve temel bilgiler, mühendislik, idarî bölümleri kapsayan İstanbul Boğaziçi Üniversitesi,

2 — 22.11.1973 tarihli 1785 sayılı kanunla Diyarbakır Üniversitesi

3 — 22.11.1973 tarihli 1786 sayılı kanunla Çukurova Üniversitesi,

4 — 22.11.1973 tarihli 1787 sayılı kanunla Anadolu (Eskişehir) Üniversitesi,

5 — 22.11.1973 tarihli 1788 sayılı kanunla Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas),

6 — 1.4.1975 tarih ve «Dört Üniversite kurulması hakkındaki» 1873 sayılı kanunla, a) Elâzığ'da Fırat Üniversitesi, b) Samsun'da 19 Mayıs Üniversitesi, c) Bursa Üniversitesi, d) Konya'da Selçuk Üniversitesi,

7 — 25.3.1975 tarihli 1872 sayılı kanunla Malatya'da İnönü Üniversitesi, olmak üzere on bir üniversite kurulmuştur. İki fakülteden kurulan bu tip üniversiteler, özerk bilimsel eğitim ve öğretimi sağlamaktan uzaktır. Anadoluda kurulan yeni üniversiteler öğrencileri çeşitli kentlere dağıtarak, öğrenci toplulaşmasını önlemek ve toplumsal muhalefeti etkisizleştirmek amacıyla kurulmuştur.

12 Mart döneminde siyasal iktidarın üniversite öğretim üye ve yardımcılarına yönelik saldırıları sürmüş, bir bölüm üniversite öğretim üyesi Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanmış (Mümtaz Soysal, Çetin Özek, Mustafa Akdağ, Muammer Aksoy, Uğur Alacakaptan, Uğur Mumcu v.b.) başka bir bölümü de siyasal iktidarın işbirlikçisi Üniversite yetkililerince üniversiteden çıkarılmışlardı (Rona Serozen, Bülent Tanör, Yücel Sayman, Ç. Özek vb.) Üniversiteleri «suçlu» göstermek yolundaki kampanya sürmektedir. Gerici sağcı siyasal iktidarlara göre «anarşinin» kaynağı üniversitelerdir. Terör olayları nedeniyle üniversitelerde öğretim ve eğitim aksamakta, üniversite hocalarının canlarına yönelik saldırılar kesintisiz sürmektedir (Orhan Yavuz, Yalçın Sanalan, Server Tanilli, Cavit Orhan Tütengil, Bedri Karafakioğlu, Ümit Doğanay, yaralanan ya da öldürülen öğretim üyelerinden sadece bir kaçıdır).

Üniversiteler, 1971 Anayasa değişikliği ve 1750 sayılı kanunla yapılan düzenlemeden sonra 1961 - 1971 dönemindeki etkinliklerini büyük ölçüde yitirmekle birlikte, toplumsal muhalefet odakları arasında yer almaya devam etmektedirler.

Ender Kamil Boyacı

Eşref Üren

UREN, Eşref (1897-) Ressam Çağdaş Türk resminin ustaları arasında sayılan Eşref Üren izlenimci bir anlatımla çalıştığı kent görüntüleriyle tanınır. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Bursa'da tamamladı. Bu dönemde karşılaştığı İbrahim Çallı'nın Bursa çalışmalarından etkilenerek Sanayii Nefise Mektebi Âli'sine girdi. Burada İbrahim Çallı ve Hikmet Onat atölyelerinde öğrenim gördü. 1928 yılında okulu bitirerek kendi olanaklarıyla Paris'e gitti. Yurda dönüşten sonra ilkin ünlü Galatasaray sergilerinde yer aldı ve D Grubu'na katıldı. Çalışmalarını uzun süre bu çerçevede sergiledi. Ankara'ya yerleştikten sonra uzun yıllar ortaokul ve liselerde resim öğretmenliği yaptı. Bu dönemde düzenli biçimde devlet resim ve heykel sergilerine katılarak çeşitli ödüller aldı. Üren'in sanatı üzerine Nurullah Berk'in görüşleri şöyledir:

«Eşref Üren'i özellikle empresyonizme - izlenimciliğe yönelen bir sanatı var. Ama bu ilk bakışın, yüzeyde kalmış bir bakışın etkisidir. Bu etkiyi uyandıran Üren'in konstrüktif - inşacı bir desen kullanmadığı tuval alanına serpiştirdiği nesnelerin, biçimlerin peşin tasarlanmış bir tertip ve disiplinine girmemiş duygusunu vermesidir. Böyle bir tu-

tumu örneğin Bonnard'da, Vuillard'da görürüz. Bilimsel tertibin ille geometri ya da konstrüktif olması şart koşulamayacağına göre tertip, Eşref Üren'de daha yumuşak daha cana yakın olmakla birlikte, çoğu zaman titreşimli renklendirme işçiliğine uygun bir nitelik gösterir. Üren, özellikle bir açıkhava, görünüm ressamıdır ve böyle olduğu için empresyonist damgası vurulmuştur resimlerine. «Bedri Rahmi Eyüboğlu ise şöyle diyor: Başından bugüne kadar Eşrefin resimlerinde beni saran en ufak bir çalım, bir fiyaka, bir fırça oyununa kulak asmaması, dünyayı haraca kesen, çoğu zaman bir moda rüzgârı gibi esince kesen, kesince biçen akımları çok yakından izlediği halde doksan derecelik dönüşlerle kervana katılanlara kıs kıs gülebilmesi.»

Uzun yıllar resim sanatına emeği geçmiş bu sanatçıya sabırlı ve tutkulu çalışmaları kadar yazarlığı da ün kazandırdı. Başkentte yayınlanan çeşitli sanat dergilerinde resim sohbetleri kapsamında yazdığı yazılarla sanat çevrelerinde tanındı.

Orhan Taylan

Ürgüp Fikret (İstanbul - 1914 / İstanbul - 1977) Öykücü. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladı. (1940) iç hastalıkları uzmanı oldu. (1946) Amerika'da Psikiyatri öğrenimi gördü. (1954 - 1959), İstanbul'da serbest hekimlik yaptı. Özellikle «*Yeditepe*» dergisinde (1951 1971) yayımladığı yazı ve öyküleriyle tanınan Ürgüp'ün üç kitabı var: *Şizofreni* (monografi, 1964), *Van* (öyküler, 1966), *Kısa Lodos Hikâyeleri* (1968).

Suat Hayri Ürgüplü

ÜRGÜPLÜ, Suat Hayri (Şam 1903) Başbakanlardan. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Hukuk Fakültesini (1926) bitirdi. 1925 ve 1929 yılları arasında «Ahali Mübadelesi Hakem Mahkemesinde» çevirmen olarak çalıştı. 1929 1932 yıllarında İstanbul Ticaret Mahkemesinde hakimlik yaptı. 1939 yılında 6'ıncı dönem Kayseri milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi. 7'inci dönem tekrar Kayseri'den milletvekili seçildi (1943). Aynı yıl Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevinde bulundu. Bu görevini sürdürürken Meclisçe yapılan soruşturma sonucunda Yüce Divan'da yargılanması kararlaştırıldı. Dava sonunda beraat etti. 1950'de tekrar milletvekili seçilerek parlementoya döndü. «Avrupa İstişare Meclisinde» Türkiye'yi temsil etti. Bu görevinde iken gurup başkanlığı ve Meclis ikinci başkanlığı yaptı. 1952'de Bonn, 1955de Londra, 1957'de Washington, 1960'da Madrit elçiliklerinde bulundu.

1961 seçimlerinde Kayseri'den Senatoya girdi ve Senato başkanlığına seçildi. 1965 yılında koalisyon hükümetlerinin başarılı olamayıp düşürülmesi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından «partilerüstü» başbakan olarak bu göreve getirildi. 1966'da Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör oldu. 12 Mart 1971'den sonra, ikinci Erim Hükümetinin düşmesi üzerine kendisine hükümeti kurma görevi verildi. Ancak Ürgüplü'nün oluşturduğu bakanlar kurulu listesi zamanın Cumhurbaşkanı Sunay tarafından «12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve cari durumun şartları ile bağdaşır bir nitelik taşımadığı» gerekçesi ile veto edildi. Ürgüplü değişiklik önerilerini red ederek istifa etti. Aynı yıl süresi dolduğundan senato üyeliği de son buldu.

Ürün. Sosyalist dergi. Sahibi: Ural Ateşer. Yazı İşleri müdürleri: Nuri Samyeli, Selçuk Uzun, Ahmet Taştan. İlk sayısı temmuz 1974'de yayımlandı. «Yorum» başlıklı sunuş yazısında, «Hedefimiz, işçi sınıfı biliminin, işçi sınıfı hareketi içinde bir kitle yayın organına yüklediği görevlerle sınırlı. Bu konu, özellikle ülkemizde, ülkemiz işçi sınıfı mücadelesinde giderek önem kazanıyor.» Denmekte, aylık dergi olarak ve kitap yayınlariyle «Başta Türkiye işçi sınıfı olmak üzere bütün çalışan kitlelere karşı, elli yıldanberi çeşitli görünümlerde uygulanan faşizme karşı, demokratik mücadelede yerini alacağı» belirtilmektedir.

«141 ve 142. maddelerin kalkması sorunu» (Kemal Yücel), «Asgari Ücretler ve Türkiye'deki Tarihi Gelişim» (Mehmet Okutan), «Türkiye Kurtuluş Savaşı Üzerine» (Necati Öztürk) vb. incelemelerin yer aldığı ilk sayıda sendikal hareketlerle ilgili olayların yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Dergi sekizinci cildine başladığı 4. yılında «Türkiye Komünist Partisine Özgürlük» belgisi çerçevesindeki yayımını sürdürerek, «İşçi Sınıfının Partilerinde Program: TKP Programı» (Temel Saatçioğlu, sayı 40, ekim 1977), «TKP'nin 57. Kuruluş Yıldönümü Dolayısiyle Politbüro Üyesi A. Saydan'ın Demeci» (sayı 40), «TKP, M.K. Genel Sekreteri İ. Bilen 75 Yaşında» (sayı 40), «TKP M.K. Genel Sekreteri İ. Bilen'in Disk'e Mesajı» (sayı 45, mart 1978) vb. haberler, haber-yorum yazıları ile çıktı. «Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Sayfalar, Sürükleyici Devrimci Güç» (S. Üstüngel, sayı 45), «Türkiye'de Tarımsal Makinalaşma» (Kerim Aksu), «Enflasyon Nedir? Nasıl Önlenir» (Ayhan Yılmaz, sayı 47), «Toprak Reformu Üzerine» (Kerim Aksu, sayı 48 haziran 1978), Emperyalizmin Maden Yağması (Ahmet Arıkoğlu, sayı 48), TKP M.K. Genel Sekreteri İ. Bilen Yoldaşın Kısa Biyografisi (47 - 54 sayılar) vb. yazılar yer aldı. Dergi İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı.

ÜSTÜN, Nevzat (İstanbul - 1924 / Bolu 1979). Şair, yazar. İlkokulu Develide okuduktan sonra, Amerikan Koleji, İstanbul Erkek Lisesi ve Boğaziçi Lisesinde tamamladı. İki yıl Fransa'da kaldı. Askerlikten ve bazı işleri denedikten sonra, *Tanin, Ekspres, Vatan, İkdam, Yeni Tanin* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. Serbest yazar olarak *Cumhuriyet* ve *Yeni Ortam* gazetelerinde yazdı.

Yapıtları: Kaynak, Küçük dergi, Yeditepe, yayımına katıldığı *Nokta, Seçilmiş Hikayeler, Pazar Postası, Dünya* sanat eki, *Yelken, Ataç, Dönem, Yeni Gazete, Yeni Edebiyat*, dergilerinde yayınlandı. Şiir ve öykülerinde toplumcu gerçekçi ilkelere bağlı bir tutum izlemiştir.

Yurt dışına yaptığı bir çok gezinin yapıtlarında ya doğrudan gezi notları olarak, ya da öykü ve şiirlerinde izlenimler olarak yansıdığı görülür.

Oluş (1946), *Yaşadığımız Devre Dair Şiirler* (1951), *Cüceler Çarşısı* (1955), *Yitikler Kapısı* (1960), *Güneş Ülkesi* (1964), *Hey Sen Amerikalı* (1967), *Köprübaşı* (1968), *Ak Yeşil Kavak Ağaçları* (1971), adlı şiir kitaplarından başka, *Yasama Duvarı* (1964), *Almanya Almanya* (1965), *Akrep Üretimi Çiftliği* (1969) adlı öykü kitapları yayınlanır. Nevzat Üstün'ün ayrıca *Sovyetler Birliğinden Batıya* (1966), *Karın İçindeki Portakal, İsveç* (1972) adlı gezi notları ve *Türkiye'deki Amerika* (1967), *Üçüncü Bir Dünya* (1974) inceleme yapıtları kitap halinde yayınlanmıştır.

(A.H.)

Nevzat Üstün'den Bir Şiir

VURMA

Senin görevin
Doğrudan yana olmaktır
İnsana güzeli
En güzeli
İnsandan yana olmaktır.

Açsa çıplaksa
Büyüyüp gidiyordu bu çığlık
Sömürülüyorsa çıplak ayakların çektiği
Sende onlarla büyüdün
vurma.
Vurma
On sekiz yaşın sevincidir vurduğun
On sekiz yaşın içtenliğidir
Varışıdır usul usul
insan olmaya
Vurma
Sen vurunca
bir kan daha çoğalır dünyada
Vurdukça geri gider barış
Kısalır ağaçların gövdeleri
Başını çıkaramaz topraktan tohum
Vurma

Yalnızsa bir başınaysa
Akkoyun karışmışsa karakoyuna
Ortalığı göremiyorsan tozdan dumandan
Boşunadır ateş etmen
Vurma.

ÜSTÜNEL, Besim (Gaziantep - 1927). Bilim ve siyaset adamı. İstanbul İktisat Fakültesini bitirdi. Aynı fakültede asistan ve doçent oldu. Siyasal Bilgiler Fakültesinde Uluslararası İktisat Kürsüsü profesörlüğüne yükseldi. Devlet Plânlama Teşkilâtı Başdanışmanlığında ve İktisadî Plânlama Dairesi Başkanlığında bulundu. «Ortanın Solu» siyasetini savunarak görüşlerini *«Ulus»* gazetesine yazdı. 19. ve 20. CHP kurultaylarında Parti Meclisine ve Merkez Yönetim Kuruluna seçildi (1968 - 1970). Ecevit'in danışman kadrosunda ve CHP teorisyenleri arasında yer aldı. 12 Mart öncesinde CHP genel sekreter yardımcısıyken, Anayasa'nın 120. maddesinde yapılan değişiklik ile üniversite mensuplarının siyasal partilerde görev almaları önlenince üniversiteyi tercih etti (1971). 12 Mart döneminde İskandinav ülkelerinde bulundu. Tek senatörlük için yapılan ara seçiminde Faik Türün'ü (AP) yenilgiye uğratarak TBMM'ne CHP İstanbul senatörü olarak girdi (12.10. 1975). Üçte bir senato yenileme seçimlerinde tekrar seçildi (1979). Bu arada CHP azınlık hükümetinde (21.6.1977 - 21.7.1977) Maliye Bakanı olarak görev aldı. Üçüncü Ecevit hükümetine (5.1.1978) Maliye Bakanı olarak girmesine Korutürk'ün engel olduğu söylendi, kabine dışında kaldı. Son dönemde Ecevit karşıtı bir politika izledi. *Başlıca yapıtları: Avrupa Ortak Pazarının Türk Ekonomisi üzerindeki Muhtemel tepkileri* (1962), *Kalkınmanın Neresindeyiz?* (1966), *Makro - ekonomi* (1966), *Kalkınmanın finansmanı, karma ekonomide plânlama ve gelişme* (1965), *İktisadî Devlet Teşekkülleri* (1968), *Kalkınan Türkiye'nin Cephe Çıkmazı* (1976).

V

Vak'anüvis: Arapca (vak'a) sözcüğü ile farsça (Yazıcı, kâtip) anlamına gelen (Nüvis) sözcüğünden oluşmuştur; Osmanlı devletinde zamanının önemli olaylarını yazmak üzere maaşlı olarak atanmış olan ve tarihçilikle ilgisi bulunan kimseler için kullanılır; yani «Resmî müverrih»tir. Vak'anüvislerin çoğunlukla imparatorluk hâline gelmiş devletlerde ödevlendirilmiş olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğunda vak'anüvislik, önem kazanmıştır. Özellikle Padişah'ların sefere çıkarlarken beraberlerinde götürdükleri vak'anüvislerin, savaş zamanına ilişkin notları sonradan tarih biliminin ön plâna çıktığı devirlerde kaynak belgeler olarak kullanılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşu ve Fatih'in padişahlığına kadar olan dönemde paralı vak'anüvislik bulunmamakla beraber, o dönemin önemli olaylarını yazan kimselere de rastlanmaktadır. Bu kişiler ve yapıtları Derviş Ahmet Âşıkî'nin *Âşıkpaşazâde tarihi*, Şükrullah bin Şahabeddin'in *Behçetü-t tevârih* (Farsça), Tâceddîn İbrahim'in *(Dâstân ve tevârih-i mülk-i Osmanî)* Ahmedî tarihi, Enverî'nin *(Düsturnâme-i Enverî)*dir. Fatih devrinden sonra Osmanlı Hanedanı'nın tarihi denilecek yapıtlar arasında Farsça yazılmış ve sahibi İran'lı olan İdris-i Bitlisî'nin *(Heşt-Behişt)*, Mehmet Neşrî'nin *(Kitâb-ı cihannüma)*, Oruç Bey'in *(Oruçbey tarihi)* gibi yapıtlara rastlanmaktadır. Maaşlı yazıcılık, Kanunî devrinde başlamıştır. Bunların ilki 1552 yılında ölen İran'lı (Fethullah Efendi) isminde bir kimsedir. Kanunî'nin seferlerine dair Türkçe ve farsça yazmış olduğu düz ve manzum tarihleri bulunmaktadır. Fethullah Efendi'den sonra (Lokman), (Kâtip Mehmet), (Hekemî) namlarında kimseler varsa da bunların yazmaları hâlen bulunamamıştır. Ancak bu kimselere vak'anüvis yerine (Şehnâmehân) denilmekteydi. Asıl vak'anüvislik bu deyimle birlikte (Nişancı Vezir Abdurrahman Paşa) ile başlamıştır. Sonra onu izleyen vak'anüvisler şunlardır: Halebli Nalmâ, Raşit, Şeyh'ül Islâm Çelebi Âsım, Sami, Şakir, Süphi, Azmi, Şefik, Kırımı Rahmi, Hakim, Çeşmizâde, Musazâde, Behçetî, Süleyman Molla, Trabzonî Enver, Edip, Enderunî Nuri, Reis-ül kitap Vasıf, Pertev, Âmir, Ayintabî Âsım, Şanîzâde, Esat Recaî, Akif Paşazâde Nail, Cevdet Paşa, Lütfü, ve nihayet en son vak'anüvis olarak Abdurrahman Şeref Bey'dir.

Yukarıda adı geçen (Hekemî) Efendi'ye Şehnâmehanlık, Padişah III. Mehmet tarafından verilirken bu işin sınırları da şöyle çizilmiştir: «Bu işle uğraşacak kimse nazım ve düzyazıda, İmlâ ve güzel yazı yazmakta ve uslûpta yetkin olmalı; yanında kâtipler, ressamlar, cild süsleyicileri bulunmalıdır.» (Ahmet Rasim, *Resimli haritalı Osmanlı tarihi*,

Necdet Kurdakul

VAKIF (Evkaf). Bir malı, geliri kamunun yararına olmak üzere bir ya da bir kaç amaçla tahsis etmektir. Evkaf ise bu konuda ayrılmış, tahsis edilmiş şeyler için kullanılır. Vakfiyye: Vakıf anlaşmasının kapsamına bağlı olarak vakıf gelirlerinin ve vakfın nasıl kullanılacağını gösterir belgedir. İslâm dünyasında özellikle Osmanlı Devletinde sosyal içerikli dini bir hayır kurumu olan vakıf, aynı zamanda Osmanlı toplumunda önemli yeri olan bir kuruluştur. Vakfiye vakıf kurumu bakımından yol gösterici, emredici bir içerik taşır. Olaylar, anlaşmazlıklar vakfiyenin içerdiği koşulların aydınlatıcı, açıklık getiren maddelerinin uygulanmasıyla çözümlenme aşamasına ulaşır. Yol gösterici ve açıklık getirici olmayan konularda, vakfın genel hükümleri uygulanır. Bu gibi durumlarda ilmi ictihadlardan (görüş) yararlanma yoluna gidilir. Vâkıf'ın (vakfeden kişi) bildiriminde genellikle vakfın niteliğini, vakfın sürdürülmesi için ayrılan para miktarını, vakıf olan mallar arasında akar varsa (gelir sağlayan bağ, bahçe, bina ve benzeri gelir kaynağı) bunların bulundukları yerler, hudutları saptanır. Vakfın kimler tarafından nasıl yönetileceği, vakıf gelirinin ne şekilde sarf edileceği, kimlerin vakıf mütevellisi (yönetici) olacağı ve vakıf'da görev alacak olan hizmetlilerin ücretleri belirlenir. Sonunda hakim yapılan vakfın kurallara uygun olduğunu anladığında sicile kayd ederek vakfiyenin yürürlüğe girmesini sağlar.

Bundan sonra ne vakfı yapan nede vârisleri bu vakıf durumundan geri dönemezler. Bir vakıf kurumu kurulduktan sonra o malde vakfedenin mülkiyet hakkı ortadan kalkar. Ve bundan sonra da vakıf mal gayesine, vakfedenin vakfiye koşullarına göre yöneltilir.

Vakıf islâmlıkla başlamış olup giderek gelişim göstermiştir. Sadaka-i câriye türünden bir hayır kuruluşu olan vakıflar, her zaman ve her yerde görülen yoksulluğu bir ölçüde kaldırmayı amaçlayan kurumlardır. Osmanlılarda ilk vakıf olayı Orhan beyin Bursada yaptırdığı cami ve zaviyenin evkafına Sinan paşanın mütevelli olarak atanmasıyla başlamıştır. Yıldırım Beyazıd döneminde ise vakıflarla ilgili olarak her İl'e bir vakıf denetleyicisi atanarak vakıfları yönetenler bu görevliler tarafından kontrol edilmeğe başlandı. Bir vakfın geçerli olabilmesi için, başlıca koşullar şunlardır. Vakfedilecek malın gelir getirecek türden olması gereklidir. Vakfedilen akarın vakıf oluşturulduğu sırada vakıfedenin malı olması zorunludur. Vakıf mallarının bilinen ve belirli durumda olması gereklidir. Vakıf meydana getirilirken, vakıfedenin bunu gönül rızasıyla, zor karşısında kalmadan yapması öngörülür. Evkaf nezaretinden önce Osmanlı Devletinde değişik türdeki vakıf kurumları beş ayrı yönetim altında bulunuyordu. 1-Haremeyn nezareti. 2-Vezir nezareti. 3-Şeyhülislâm nezareti. 4-Tophane ümerası nezareti. 5-İstanbul kadıları nezareti.

Evkaf nezareti kurulduktan sonra, Haremeyn nezareti dışında kalanlar bu yeni kuruluşun bünyesinde toplandı. Osmanlılarda, Vakıf kurumunun gelişmesinde hayır yapma isteği yanında Osmanlı yönetiminin, sosyo-ekonomik durumunun özellikleride rol oynamıştır. Tanzimat sonrasına değin Osmanlılarda verâset sistemi olmadığından Özellikle varlıklı kişilerin ölümü üzerine malları na Devlet tarafından el konulduğu gibi gözden düşen devlet adamlarının varlıkları zor yoluyla devlet hazinesine gelir olarak geçirilirdi. Bu durumlarda malı elinden alınanlara geçimlerine yetecek kadar bir gelir bırakılırdı. Osmanlı toplumu bu koşullar altında vakıf kurumlarının gelişmesini hem toplum hemde kendi mirascıları açısından yararlı görmüşlerdir. Çünkü, vakıflara el konulamıyacağı gibi aynı zamanda bu vakfın getirinden vakfedenin mirasçıları mütevelli olarak yararlanma yoluna gidebiliyorlardı. Vakıfların bozulması şer'an ve yasal olarak yasak olmakla beraber bunun Fatih döneminde çok sayıda sefere çıkıldığından (otuz bir kez) yerine getirilmediği görülmektedir. Fatih sefer gereksinmelerini karşılamak amacıyla bazı vakıfları gelirlerine el koymak suretiyle bozmak zorunda kalmıştır. Bu kuruluşlar Bayezid II: zamanında yeniden düzenlenmiştir.

Süreyya Şairgil

Vakit. Günlük gazete. Ahmet Emin (Yalman) ve Asım (Us) tarafından kuruldu. İlk sayısı 22 ekim 1917'de yayımlandı. Bu evresinde yazı işleri müdürlüğünü Ali Naci (Karacan) ve Enis Tahsin (Til) yaptılar, Ahmet Rasim, Hakkı Tarık (Us), Reşat Nuri (Güntekin), Ahmet Şükrü (Esmer), Necmettin Sadık (Sadak) yazı kadrosunu oluşturdu. Hüseyin Cahit (Yalçın), Ziya Gökalp, Halide edip (Adıvar), ve ünlüler de zaman zaman yazanlar arasında seçiliyordu. Ahmet Emin Yalma'nın Malta'ya sürgün edilmesinden sonra gazete Asım Us tarafından satın alındı. Milli mücadeleye yandaş yazı ve haberlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerini destekledi. Cumhuriyetten sonra CHP'nin ideolojisini benimsedi. 1930'larde Hakkı Suha gezgin, Sadri Ertem, Kenan Hulusi, Sait Faik, Fikret Adil vb ünlü edebiyatçılara sayfalarını açan gazete 1934'te bir süre *«Kurun»* adiyle çıktı, Sonra yeniden eski adını aldı. 1959, da yayımına son verildi.

VARLIK

Onbeş günde bir çıkar sanat ve fikir dergisi

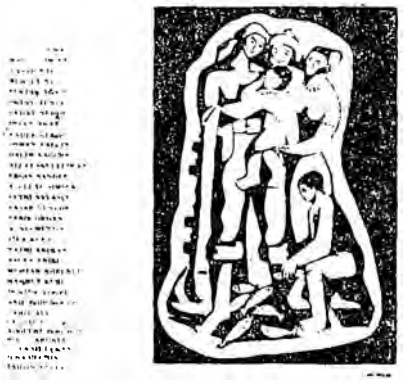

Varlık dergisinin bir sayısı

Varlık (15 Temmuz 1933). Aylık düşün ve sanat dergisi. imtiyaz sahibi ve umumi neşriyat müdürü: Sabri Esat (Siyavuşgil). Sonra Yaşar Nabi Nayır.

«Memlekette bir tek hakiki sanat mecmuası yok. İnkılâbın her sahada yokluktan varlıklar yaratmak *işine girişmiş* olduğu bir devirde acısı hissedilen bu boşluğu doldurmak, duyulan bir ihtiyaca cevap vermek gayesiyledir ki, *Varlık* çıkıyor.»

Cumhuriyetin 10. yılında ilk sayısı çıkan Varlık dergisi, «Varlık Ne İçin Çıkıyor?» sorusunu böyle yanıtlıyor ve «lüzumundan çok ağır yazılarla okuru yormaktan çekineceğini, sanatın allameliğinden fazla kendisini vereceğini» açıklıyordu. Derginin ilk sayısında Kemalettin Kamu (Zaman İçinde), Hamit Macit (Kal Gitme), Ziya Osman (Sessizlik), Vasfi Mahir (Öküzün Ölümü), Ahmet Kutsi (Deniz), Behçet Kemal (İnanıyorum), Feridun Fazıl (Bir Bahar Yazısı), Muzaffer Reşit - Yaşar Nabi (Orkestra), Ahmet Muhib (Hâtıra), Şevket Hıfzı (Yanan Mum)'nın şiirleri; Yaşar Nabi, Kâzım Nami, Cevdet Kudret, Abdülhak Şinasi, Sabri Esat, Nahit Sırrı, Ahmet Hamdi'nin yazıları yer aldı.

Çoğu Yedi Meş'aleci olarak tanınan şair ve yazarların birleştiği görünen dergide Halit Ziya, Ruşen Eşref, Yakup Kadri (Mağara adlı oyunu, sayı 13 - 18), Halit Fahri de yazdılar. Cumhuriyet'ten önce ün yapmış edebiyatçılardan Abdülhak Şinasi'nin birinci ciltte yirmi iki yazısı çıktı. Ahmet Muhib (oniki) Cahit Sıtkı (dokuz), Hamit Macit (oniki), Ömer Bedreddin (on), Kemalettin Kamu (yedi), Ziya Osman (sekiz) en çok şiir yayımlayan şairler olarak göründü. Sait Faik (ilk öyküleri İpekli Mendil, Kıskançlık, Karabaşın Hakkını Yediler), Suat Derviş, Reşat Enis, Ragıp Şevki, F. Celalettin, Yaşar Nabi'nin öyküleri yayımlandı. Abdülhak Şinasi, 15 Temmuz 1935'te tamamlanan ikinci cildin de en sık yazan kalemi olarak seçiliyordu. Bu evresinde Sait Faik (sekiz), Sabahattin Ali (dört), Samed Ağaoğlu (altı); Ahmet Muhib, Cahit Sıtkı, Baki Suha, Hamit Macit, Reşat Cemal en çok öykü ve şiir yayımlayan sanatçılar olarak belirdiler. 3. ciltte Fazıl Hüsnü, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet gibi uzun yıllar Varlıkta yazan şairlerin ilk şiirleri çıkmaya başladı.

Varlık dergisi uzun süren bir durgunluktan sonra (haziran 1946) «gerçek bir edebiyat ve fikir mecmuasına hasret çekenlere», «bu ihtiyacı tam manasıyla karşılayacak bir yola» gireceğini duyurdu. Yeniden büyük boy olarak hazırlanan derginin temmuz 1946 sayısı Sabri Esat Siyavuşgil, Ahmet Muhib, Cahit Sıtkı, Abdülhak Şinasi, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet, Sabahattin Eyüboğlu, Ziya Osman Saba, Necati Cumalı, Sabahattin Kudret, Şahap Sıtkı, Cemil Sena, Sait Faik, Hasan Şimşek, Berrin Taşan, Hamdi Durmuş, Sedat Umran, Orhan Kemal'in yazıları, şiir ve öyküleriyle çıktı. Bu evresinde özellikle Sait Faik, Orhan Kemal, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet, Sabahattin Eyüboğlu, Ahmet Muhib, Fazıl Hüsnü, Cahit Sıtkı, Ziya Osman, Ceyhun Atuf Kansu, Oktay Akbal, Attilâ İlhan dergiye etkin bir kimlik kazandırdılar. Yeni yazarlara (Haldun Taner, Orhan Hançerlioğlu, Mahmut Makal, Talip Ap-

aydın, Başaran, Tahsin Yücel, Muhtar Körükçü, Tarık Dursun, Muzaffer Uyguner, Erhan Bener, Mehmet Seyda, Memet Fuat, Gülten Akın) sayfalarını açarak bu dönemde çıkan hareketli dergilere (*«Fikirler»*, *«Yaprak»*, *«Yeditepe»*, *«Yeryüzü»*, *«Beraber»*) karşın düzeyini korumayı başardı.

1960'tan sonra ise *«Dönem»*, *«İmece»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Yeni Dergi»*, *«Papirüs»*, *«Halkın Dostları»*, *«Yansıma»*, *«Yeni a»*, *«Militan»*, *«Türkiye Yazıları»*, *«Sanatın Emeği»* vb. dergilerinin yurttaki ve dünyadaki sanat gelişmelerini yansıtmadaki tavırları Varlık'ın birkaç adım arkada yürüdüğünü ortaya koydu.

Varlık Vergisi. Savaş yıllarında her gün artan ekonomik bunalım iki önemli yasanın gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yasalardan biri «Milli Korunma Yasası» diğeri de «Varlık Vergisi»dir. Bu verginin gereğini, dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu 11. Kasım. 1942 günü Büyük Millet Meclisinde şöyle açıklıyordu.

«Genellikle eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında gerçekten üretim azlığının, ithalat eksikliğinin, yanlış tedbirlerin, özellikle doymak bilmeyen aşırı isteklerin ve vurgunculuğun geniş payları vardır. Fakat bütün bunların etkisi kadar, öteki bir olay daha vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının durmadan artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Oldukça ufak dertlere ilaç aranırken bir büyük savsaklama elbette doğru olmazdı. Onun için öteki işlerle beraber bütün dikkat ve titizliğimizi bu yara üzerinde toplamayı ve ona ilaç bulmayı en önde gelen bir görev saydık. Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir. Ve bu geri alış özellikle savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve bir kereliğine alınmalıdır. Bu düşüncelere dayanarak bu iş için bir kanun tasarısı hazırlamak zorunluğunu duyduk. Uzun inçelemelerden sonra hazırlanan bu kanun tasarısına göre başlıca üç kaynaktan para toplanacaktır. Bu kaynaklar önem sırasıyla şunlardır: Tüccarlar, emlâk ve akar sahipleri ve büyük çiftçiler».

Vergi tasarısı bu konuşmanın yapıldığı gün meclise getirildi. Yıldırım hızıyla komisyonda (Karma Komisyon olşturulmuştu) konuşulduktan sonra Meclis tarafından tartışıldı. 4305 sayılı bu yasa büyük bir muhalefetle karşılaşmadan 350 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi.

Yasa 11 defterdarlıkları ile valilerine vergi miktarını tayinde büyük yetkiler tanımaktaydı. Vergi bir kere alınacaktı. Yerel komisyonlar vergi miktarını adeta salma yöntemiyle belirleyeceklerdi. İtiraz hakkı yoktu. Vergiyi belirli sürede ödemeyenler, o günlerde Erzincan - Erzurum demiryolunun yapımının sürdüğü Aşkale'ye çalışmaya (zorunlu çalışma) gönderileceklerdi. Vergiden beklenen gelir 450 milyon Türk Lirası dolaylarındaydı oysa elde edilen vergi geliri 221 milyon Türk Lirası düzeyinde kaldı.

Vergi Alman ordularının tüm Avrupayı kontrol altına aldıktan sonra doğuda Moskova önlerine kadar geldiği bir dönemde çıkarıldığından faşist özlemlerin tatmini içinde bir nev'i vasıta olmuştur. Özellikle azınlıklar üzerinde vergi yoluyla bir baskı kurulmuş, bu arada ticaret burjuvazisinin bir bölümü de rahatsız edilmişti. Nitekim 1945 den sonra Demokrat Partinin kurulmasıyla Ticaret ve sanayi burjuvazisinin yığınsal olarak bu muhalefet partisine katılmasının nedenlerinden biride Varlık vergisidir.

1943'den yani savaşın ibresi demokrasi cephesi lehine döndükten sonra vergisini ödemeyenler de affedildi. Ama Varlık vergisi dış dünyada ve ilerici kesimlerde yanlış bir uygulama olarak uzun yıllar yankılandı..

Tevfik Çavdar

VANLI, Şevki (Konya-1926) Mimar. Floransa (İtalya) Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Ankara'da bağımsız mimar olarak çalıştı. Çok yönlü bir uygulama deneyimi geçirdi. Başarılı örnekler verdi. 1966 - 68 arasında Ersen Gömleksizoğlu ile ortaklık yürüttü. Şimdilerde Ankara'da tasarım çalışmalarını sürdürmektedir. Önemli uygulamaları arasında şunları sayabiliriz:

Konservatuvar konut kooperatifi (1956), *Meram konut kooperatifleri* (1957), *Çankaya'da apartman* (1959), *Adana'da Türker Evi* (1964 - 1965), *Konya'da Çarşı* (1965 - 66, E. Gömleksizoğlu ile), *Bursa'da Merkez Bankası* (1966 - 67, E. Gömleksizoğlu ile), *Tandoğan Öğrenci Yurdu* (1967, E. Gömleksizoğlu ile), *Konya'da Konut Kooperatifi* (1968, E. Gömleksizoğlu ile).

1969'dan sonra Ankara'da OR - An şehri planlaması ve uygulaması ile uğraştı.

1956 - 60 yılları arasında özellikle *Forum* dergisinde sayısız makale yayınladı. *«İnsana Dönüş»* adında bir de telif yapıtı vardır. Şevki Vanlı'nın yapıtları, Yaprak Yayınevinin yayınladığı bir kitapda toplu olarak bulunmaktadır.

(C.B.)

Vâlâ Nurettin

VÂ - NÛ (Vâlâ Nûrettin) (Selanik - 1901 / İstanbul - 1967). Babası Selanik Valisi Nureddin beyin İstanbul'a yerleşmesi üzerine Galatasaray'a verildi. İlk ve orta okulu bu lisede bitirdi. (1917) Bir yıl Viyana'da Ticaret Akademisinde okudu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'ya geçti. (Ocak 1921) Bolu lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yaptı. (1921). Moskova Doğu Üniversitesi'ni bitirdi. (1924) Bu Üniversitede bir yıl asistan olarak çalıştı. Yurda dönüşünde *«Vakit»* gazetesinde yazarlığa başladı (1926). *«Akşam»* (1929 - 1938), Rasim Us'la birlikte çıkardığı *«Haber»*, *«Akşam»*, *«Cumhuriyet»*, *«Ülke»*, *«Tercüman»*, *«Havadis»*, gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. Yazım dünyasına Celal Sahir'in çıkardığı *«I. Kitap»*, *«II. Kitap»*, *«III. kitap»*,... dergilerinde çıkan şiirleriyle girmişti. (1918) Yarım yüzyıla varan kalem emekçiliği sonunda öykü çeviri, fıkra, (otuzu aşkın) radyo oyunu, makale, roman türlerindeki çalışmalarıyle 160'a yakın kitap bıraktı. Son eserlerinden (eşi Müzehher VÂ - NÛ Nihae Karamaağralı ile birlikte yazdığı) *Korkusuz Murat* adlı romanı Doğan Kardeş Çocuk Romanları Yarışması'nda ikinci ödülü kazandı (1966). *Bu Dünyadan Nazım Geçti* adlı kitabı geniş yankı uyandırdı. (1965, 1969).

Utku Varlık'ın bir yapıtı

VARLIK, Utku (1942) Günümüz resim sanatının genç kuşağı içinde ustalığıyla seçkin bir yer alan Utku Varlık İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi yüksek resim bölümünü 1966 yılında bitirdi. Mezuniyet yıllarında katıldığı toplu sergilerde güçlü deseni ve dışavurumcu anlatımıyla dikkatı çekti. 1970-74 yılları arasında Paris'te resim dalında uzmanlık öğrenimi yaptı. Bundan sonra oraya yerleşerek sanat çalışmalarını sürdürdü. Çalışmalarını daha çok kâğıt üzerinde guaj boya tekniğine dayandıran Utku Varlık figür çizimindeki ustalığıyla guaj tekniğindeki titiz işçiliğini birleştirerek gelişkin ve özgün bir anlatıma ulaştı. Paris'te çalışmasına ve yaşamasına karşın çalışmalarını sık sık İstanbul'da sergilemekten geri kalmayan Varlık fantastik kurgu anlayışının yanısıra çalışmalarının önde gelen özelliği olan ustalıklı işçiliğiyle tanındı.

(O.T).

Vatan İstanbul'da yayınlanan günlük siyasal gazete. İlk olarak Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer ve Enis Tahsin Til tarafından yayın hayatına sokuldu (26 Mart 1923). Yalman, sürgün edildiği Malta'dan dönünce, *Vakit*'teki payını sattı, *Vatan*'ı kurdu, ve başyazarı oldu. Gazete başlangıçta TBMM hükümeti rejiminden (Lozan barışı için özel bir ek yayınlayacak kadar) yana idi ve Avrupa (Batı) taraflısı olarak tanındı. Cumhuriyetin ilânından sonra Mustafa Kemal'e karşı yayın yaptığı için kapatıldı ve Yalman Elazığ İstiklâl Mahkemesinde yargılandı (1925). *Vatan*, ikinci kez yayın hayatına kadrosuna Kâzım Taşkent, Enver Adakan, Ragıp Devres gibi kişileri alarak girdi (1940). Yalman, Fransa ve ABD'ye yaptığı gezilerden sonra, 2. Dünya Savaşının gidişini gözlemlerine dayanarak yazdı. Nasyonal sosyalizm ve mihver blokuna cephe alarak, İngiltere ve ABD'yi savundu. Varlık Vergisine karşı çıktı, Köy Enstitülerinin kapatılmasını eleştirerek aydın kamuoyunun sempatisini kazandı. Çok partili siyasal yaşama geçildiğinde demokrasinin etkin bir savunucusu oldu ve tirajı 100 bine kadar çıktı. Nâzım Hikmet'in affı için kampanya açtı (1947 50). Ancak DP iktidara geldikten sonra Vatan DP yanlısı tutumu ile tiraj kaybetti. DP'nin çöküş döneminde (1955 - 60 DP muhalifi bir gazete kimliğini kazanarak tirajını yükseltti. Yazarları arasında Mümtaz Faik Fenik, Adviye Fenik, Sinan Korle, Melih Yener,, İhsan Ada, Sadun Tanju, Emil Galip Sandalcı, Selâmi Akpınar, Sabahattin Sönmez, Tunç Yalman ve Naim Tirali vardı. *Vatan*'ın muhalifliği nedeniyle Yalman mahkemelere ve hapishanelere düştü. 27 Mayıstan sonra Yalman, ortaklarıyla anlaşamayarak gazeteden ayrıldı (1961) ve başka ortaklarla *«Hür Vatan»* gazetesini çıkardı (1962), Eski gazete yine *«Vatan»* adiyle Naim Tirali tarafından Ankara'da akşam gazetesi olarak çıkarıldı.

Vatan'ın üçüncü kez yayın hayatına girmesi, gezetenin Numan Esin tarafından satın alınması üzerine oldu. 12 Mart 1976'da «12 Martlara karşı Vatan» belgisi ile yayına giren *Vatan*'ın genel yayın müdürü Alp Kuran'dı. Bu gazetede Emin Galip Sanadlcı, Kemal Sülker, Nihat Behram, Türkkaya Ataöv, Arslan Başer Kafaoğlu, İlhami Sosyal gibi yazarlar bulunuyordu. Gazete, Türkiye'deki çeşitli sol kesimlerin görüşlerine yer veriyordu. Özellikle MC iktidarlarına karşı etkin bir muhalefet yürüttü. Yayınını ikl yıl kadar sürdüren *Vatan*, 1978 yılında son verdi.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA
VE
DEMİRKAMARACI AF ÖRGÜTÜNE
KAMUOYUNA DUYURU
Bu girişimimizi desteklayen imzalarınızı bekliyoruz
VATAN
İşçi için haklan esas
İŞÇİ HAREKETİNDE 30 YIL
Milli Eğitim Bakanı Erdem bütün valiliklere tebliğ gönderdi
Ahlâk, tarih ve felsefe kitaplarının bazı sayfaları yok edilecek
"MC HÜKÜMETİ MSP ALEYHİNE GELİŞİYOR"
Aylık maaşları ödenmezse işçi eylemi yeniden başlayacak
MSP, AET konusundaki isteklerinde direnecek
ECEVİT'İN BULGARİSTAN GEZİSİ BAŞLADI
Kuştepe Lisesi de boykot ve yürüyüş yaptı
Suadiye Lisesi öğrencileri gerici eğitimi protesto direnişi yaptı
VATAN'dan Vatandaş'a
İmzalayın, imzalatın
GÖRÜNÜŞ
İlhami soysal
Terslik
182 bin kapıcı 1475 sayılı İş Kanunu kapsamına alınıncaya kadar direnecek

Vatan gazetesinin bir sayısı

Vatan Partisi : Birinci Vatan Partisi Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Genel Başkanlığında kuruldu (1954). Merkezi İstanbul'da bulunan bu partinin kurucuları Dr. Hikmet Kıvılcımlı (Genel Başkan), Osman Sercan (Genel Sekreter) Hüseyin Kazancı, İrfan Savgat, Memduh Karahasan, Siyami Altunçul, İbrahim Kayaoğulları, Mehmet Anter, Ahmet Cansızoğlu ve Sevdiye Kayaoğulları idi. Tüzüğünde bir «işçi sınıfı partisi» olduğunu ilân eden birinci Vatan Partisi, *Vatandaş* Gazetesi, *Kuvayı - milliyeciliğimiz, Siyasetimiz, Soğan - Ekmek Kongresi* gibi yayınlar yaptı. Partinin Programında ise «Vatanımızın Amerika derecesinde yüksek teknikli medeniyet kurmasından bahsediliyor» girişinden sonra niçin Amerika gibi olunamadığı açıklanarak, Amerika gibi olabilmek için tam demokrasi (devletin kırtasiyeci ve askerci olmayışı), derebey artıklarının yokedilmesi (toprak reformu) ve sanayi sermayesinin ötekilerden üstün olması (teknik yaratıcılığı) gerektiğinden söz ediliyordu; parti anatüzüğünün 2. maddesi de aynı konuyu içeriyordu. Parti program ve tüzüğünde bilimsel sosyalist düşüncenin değil, liberal burjuva dünya anlayışının bulunduğu belirtilerek eleştirilmiştir.. Vatan Partisi DP döneminin koşullarında «iyi niyetli bir keşif hareketi» olarak değerlendirdi, o günün koşulları nedeniyle tüzük ve programına eleştiri getirilemedi. VP, Anayasa Teklifi'ni hazırladığı gibi (15. 6. 1956), 1957 milletvekili genel seçimlerinde katılmak girişiminde de bulundu. Aynı yıl (1957) faaliyetten yasaklanan VP yöneticileri TCK. 141. maddeyi ihlâl suçundan tutuklanıp yargılandılar. Uzun süren duruşmalardan sonra hepsi de beraat etti. VP, 27 Mayıs'ı hemen ertesi gün, «İkinci Kuvvayimilliye Gazası» olarak selâmladı ve Millî Birlik Komitesi'ne gerçek demokraside yanılınmaması için «Parti Gnel Başkanlığının» «Birinci Açık Mektup»unu götürdü (1. 6. 1960). 27 Mayıs sonrasındaki göreli özgürlük ortamında VP hiçbir eylem göstermedi ve böylece kendi kendini kapatmış oldu. VP, resmen ancak 1966 yılında kapatıldı. Parti Genel Başkanı Dr. Kıvılcımlı, üye olabilmek için Türkiye İşçi Partisi'ne başvurdu, TİP yönetimi Sivasal partiler yasasındaki özel hükümü öne sürerek *bu istemi reddetti. Vatan Partisini diriltme* girişimleri (1970 - 71) ise bir sonuç vermedi.

İkinci Vatan Partisi, Emine Kıvılcımlı, Arif Şimsek, Ahmet Bavunoğlu, Ali Tuncalı, Cuma Şaşmaz, Kasım Sönmez, Fevzi Kaya, Bozan Kara, Mahmut Kaya, Sadık Öztürk, Orhan Aydın, Ahmet Cansızoğlu, Vasıf Kandemir, Ayberk Çölok, Mustafa Aksungur tarafından İstanbulda kuruldu (21 Ocak 1975). Kurucuların Emine Kıvılcımlı, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın eşi, Ahmet Cansızoğlu 1954'deki Partinin de kurucularından ve Arif Şimşek de birinci Vatan Partisinin üyelerinden idi. Bu parti, 1957'de faaliyetten alakonan birinci VP'nin tüzük ve programına benzer bir düzenleme ile VP'nin yeniden yaşatılması amacıyla kuruldu. Örgütlenme ve üye kazanma konusunda bir varlık gösteremeyen ikinci Vatan Partisi kurucuları arasında kısa bir zamanda beliren görüş ayrılığından sonra, Partinin Genel Başkanlığına gelen Feridun Şaker başkanlığındaki Vatan Partisi dışında, bir de «Sosyalist Vatan Partisi» kurulu. VP. Seçim yasalarının öngördüğü en az örgütlenme düzeyini gerçekleştiremediğinden seçimlere katılamadı.

(E.K.B.)

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (İstanbul - 1904). Medeni Hukuk Ord. Profesörü. Babasının yargıç ve öğretmen olması nedeniyle

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

ilk ve orta öğrenim yıllarını değişik yerlerde geçirdikten sonra 1920'de, lise öğrenimini yaptığı sırada Ankara'ya yerleşti. Aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne memur olarak girdi. Lise öğrenimini tamamlamak için bir süre ayrıldığı Meclis'teki görevine 1922'de yeniden girdi ve uzun süre Meclis kadrosunda kaldı. 1928'de Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1929 - 1933 yılları arasında Neuchâtel ve Berlin Hukuk Fakültelerinde okudu, 1934'te Roma Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Yüksek İktisad Okulu'ndan diploma aldıktan sonra Türkiye'ye döndü ve İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Doçentliğine atandı. 1942'de profesör, 1948'de Ordinaryüs profesör oldu. 1946 1948 ve 1952 - 1953 yıllarında iki kez Hukuk Fakültesi Dekanlığı yaptı. 1973 yılında emekliye ayrıldı. 1942'den beri Cumhuriyet Gazetesi'nde çeşitli konularda makaleler yazan Velidedeoğlu Üniversite'den ayrıldıktan sonra bu yazılarını daha da sıklaştırdı.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 1959'da, sonradan yasalaşan Kat Mülkiyeti Yasası taslağını hazırladı. 1960'tan sonra Milli Birlik Hümeti'nin isteği üzerine 80 sayfalık bir Anayasa ön tasarısı hazırlamış, bu tasarıyı Kurucu Meclis üyesi olarak Parlamento'da savunmuştu.

Velidedeoğlu'nun 60'ı aşkın inceleme, monografi ve konferans metinleri ve medeni hukuk alanındaki çeşitli ders kitapları dışında da şu yapıtları vardır: ***Hayat, Hukuk ve Cemiyet*** (1944), ***Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları*** (1971), ***Türkiye'de Üç Devir*** (iki cilt, 1972), ***İnsancı Yolcular*** (1976), ***Anıların izinde*** (1977).

Ayrıca, Velidedeoğlu 1970'te Türkçeleştirilmiş ***Medeni Kanun*** ile ***Borçlar Kanunu***'nu 1978'de Atatürk'ün ***SÖYLEV***'ini kısaltarak yayınladı.

Verel Oktay (İstanbul - 1927) yazar. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, tamamladı. (1948) Aynı yıl Ulusta Köy Enstitüleriyle ilgili bir röportaj dizisiyle gazeteciliğe başladı. ***«Son Telgraf»***, ***«Ekspres»***, ***«Tan»***, ***«Hergün»***, ***«Tercüman»***, ***«Akşam»***, ***«Yeni İstanbul»***, ***«Yeni Gazete»***de fıkra yazarlığı, yazı işleri, genel yayın müdürlüğü yaptı. ***«Akbaba»***,da mizah yazıları yayımladı. Bir ara, Tuna Baltacıoğlu ve Mehmet Fuat ile birlikte ***«Kitaplar»*** (1950 - 51) dergisini çıkardı. Ulus'ta fıkra yazarıyken (1957) ***Çöl Demokrasisi*** yazısı ve ***Kuklalar*** (tefrika edilişi, 1959) adlı romanından ötürü koğuşturmaya uğramış beraat etmişti. Romanlarında «mesleğinin verdiği olanaklarla ülkemizin aşağı yukarı bütün toplumkatlarını izliyerek toplumsal gerçeklerimizi iyi tanıması ve gözlemlerini ustalıkla işleyişiyle dikkati çekti.

Yapıtları : ***Kuklalar*** (roman, 1960), ***Şimdi Tasa, Anayasa*** (1970), ***Maksat Vatan Kurtulsun*** (1971), ***Aslan gibi Eşekler*** (1973).

Remzi İnanç

Voyvoda. Osmanlı Devlet örgütünde değişik görevlerde bulunan kişilerin ünvanı. Slavca bir kelime olan Voyvoda asker ve sürücü anlamına gelmektedir. İlk anlamı : Bayezid II. döneminde Osmanlı Devletine vergi vermek ve bağlılık göstermek koşuluyla koruyuculuğu altına giren bu günkü Romanya sınırları içinde bulunan Eflak ve Boğdan bölgelerinin prenslerine verilen ünvan. Bu Voyvodalar Osmanlı Devletinin uygun gördüğü ve Divân-ı hümâyunun onayladığı Prensler arasından seçilirdi. Bunların arasında Fatih döneminde kan dökücülüğü ile tanınmış Vlad Drakul ünlüdür.. Bu, Osmanlı kuvvetlerinin başında bulunan Hamza Beyi tuzağa düşürerek tutsak almış ve kazıklamak suretiyle öldürmüştür. Bu yüzden adı kazıklı Voyvodaya çıkmıştır. Voyvoda diğer anlamıyla Devlet tarafından iltizama verilen yerlerin vergilerini toplayan resmi görevli demektir. Voyvodalık bu anlamda Osmanlılarda XVII. yüzyılda başlamıştır. Eyalet valileri, Sancak mutasarrıfları üzerlerinde bulunan eyalet ve sancakların bağlı kazalarına kendi kapı halkından veya yerlilerin ileri gelenlerinden halkın istediği birini Voyvoda olarak seçerlerdi. Bu Voyvodalara, merkezi yönetimin mukataat (mukatalar) hazinesi kaleminden Evâmer-i şerife (Padişahın onayı ile göreve yetkili kılındığına ait resmi belge) verilirdi. Vezirlerin kendilerinin haslarının geliriyle ilgili olarak vergi toplamak amacıyla Voyvodalar gönderdikleri görülmektedir. Zamanla bu görev gelişerek Kaza Kaymakamlığı yerini de almıştır. Voyvodalar bir anlamda ehl-i örf olarak (özellikle reaya üzerinde baskı kuran kapıkulu görevlileri) köylü sınıfının üzerinde baskı öğesi olarak görev yapmışlardır. Voyvodaların görevi Tanzimatın ilanından sonra sona ermiştir.

Y

YAĞCIOĞLU Halim (İzmir-1919). Şair Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde tamamladı. Uzun yıllar, Zonguldak Eskişehir, Ankara, Urfa, sıvas, Gaziantep, Bolu orta okul ve liselerinde öğretmenlik, Ankara'da kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nde memurluk yaptı. *«Çınaraltı»*, *«Ülkü»*, *«Doğu»*, *(Zonguldak,)* dergilerinde yayımladığı (1941 1945) ilk şiirlerinde hece ölçüsü kullanarak halk şiiri geleneği çizgisinde göründü. 1945 ten sonra kendini yenilemeye çalıştı. Yeni şiir akımının getidiği olanaklardan yararlanan toplumcu *«Kaynak»* *«Dost»* *«Edebiyat Dünyası»*, *«Fikirler»*, ve *«Varlık»*, dergilerinde yayımladı (1946 - 1971).

Yapıtları : *Samanyolu* (1941), *Anzelha* (1955), *Kasım Rüzgarı* (1955), *Destan Türk* (1973), *Altın günlerin Eşiğinde* (1976).

Yahya Kaptan (Köprülü - 1891 / Gebze - 1920) Kurtuluş Savaşında İzmit - Gebze Havalisi Kuvvayı Milliye Kumandanı, Kosova iline bağlı Köprülü kasabası halkındandır. İki Balkan Savaşında (1911 - 12) (1912 - 13) Rumeli Türklerini katliamdan kurtardı. İstanbul'a geldi (1913) Teşkilât-ı Mahsusa tarafından görevlendirilerek Sırbistan'da gerilla savaşları yaptı (1914). Halil Paşa'nın İngilizlerle çarpıştığı Irak Cephesine gönderildi. Yakup Cemil'in yapacağı suikasta adı karıştı (1916). Divanı Harbe verildi, Irak'a sürgüne gönderildi. Mütarekeden sonra İstanbul'a döndü. Kocaeli yarımadasında ortaya çıkan Rum çetelerinin imhası ve Anadolu'ya İstanbul'dan geçeceklere kolaylık sağlamak için Gebze'ye gitti (Haziran 1919). İstilyanus adlı bir Rum çetesini ortadan kaldırdı, bölgede asayişi sağladı. Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan ilişki kurarak onun emrine girdi (4 Ekim 1919). Büyük Aslan Sadık ve Tahir çetelerinin katılmasiyle güçlü bir kuvvayı Milliye teşkilâtı kurdu, işgal kuvvetlerinin Kocaeli yarımadasındaki egemenliklerini kaybetmelerine neden oldu. İstanbul hükümetinin bir tertibi sonucunda Tavşancıl köyünde pusuya düşürülerek şehit edildi (6 ocak) Mezarı Tavşancıl köyündedir, Atatürk *Büyük Nutuk*'ta Yahya Kaptan'a geniş yer vermiştir.

(M.G.)

YAKALI, Raşit (Tire - 1943). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini Tire'de tamamladı. Lise öğrenimi sırasında öğretmenlik kursuna katıldı; sınavda başararak beş yıl ilkokul öğretmenliği yaptı.

İlk karikatürü *«Tercüman»* gazetesinde yayımlandı (1963). İzmir *«Yeni Asır»* gazetesinde bir süre günlük karikatürler çizdi; «Baycanlar adı ile bant-karikatür serisi hazırladı. *«Pardon»*, *«Akbaba»*, *«Papağan»*, *«Ustura»*, *«Bonbon»*, *«Dünya»* dergi ve gazetelerinde karikatürleri yayımlandı. Söke'de kişisel bir karikatür sergisi açan ve hemen tüm karma sergi ve yarışmalara katılan Yakalı; Karikatürcüler Derneği Yönetim Kurulu'nda da görev aldı.

«Çizgiyle» (1978) ve *«İşçi Çizgisi»* (1979) adlı iki karikatür albümü vardır. Semih Balcıoğlu'nun özendirmesi ile karikatüre başlayan Raşit Yakalı'nın yapıtlarında Balcıoğlu'nun biçemini görmek olasıdır.

YAKAR Yunus (Kalkandelen - 1910 / İstanbul - 1976) Sendikacı. İstanbul Otel Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası Başkanı, aynı işkolu işçilerinin federasyonu olan Oleyis'in kurucu Başkanı oldu. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Denetçisi, Yönetim Kurulu üyesi, veznedarı, Türk-İş Onur Kurulu Başkanı seçilen Yakar, işçiliğe 1927 yılında Galata Köprüsü altında Muhallebicide başladı. Komi, garson, şef garson, metr dotel olarak mesleğinde hızlı başarı gösterdi. Bu arada Konya Lezzet, Perapalas, Yataklı Vagonlar, İzmit Belediye Gazinosu ve Lido (Ortaköy - İstanbul) işyerlerinde dikkati, efendiliği, hizmet anlayışının üstünlüğüyle ün yaptı.

Hastalanarak sendikal yaşamdan ayrıldıktan sonra Oleyis Sendikasınca sendikacılıkta ilk kez Yunus Yakar'a ayda belirli bir maaş bağlanması kararlaştırıldı ve maaşın altın esasına göre ödenmesi sendika kongresinde onaylandı.

(K.S.)

YALAZ, Suat (Çiçekdağ - 1932). Karikatürcü, çizgi - roman ressamı. İlk ve orta öğrenimini Anadolu'da birçok yer dolaşarak tamamladı. İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi «resim» bölümünü bitirdi

(1956). Türkiye karikatüründe «orta kuşak» denilen grubun önde gelen adlarındandır. 1940'lı yılların sonlarına doğru karikatüre başlayan Yalaz, «*Dolmuş*» ve «*Tef*» gibi önemli mizah dergilerinde çizdi.

Suat Yalaz çizgici olarak ününü «*Karaoğlan*» çizgi - romanı ile yaptı. «*Karaoğlan*» 1959 da «*Akşam*» gazetesinde yayımlanmağa başladı. Yalaz'ın son derece sağlam ve kıvrak çizgileri ile daha bir çekici duruma gelen bu dizi, 1970'li yıllarda Fransa'da «*Kebir*» adı ile yayınlanmağa başladı. Daha sonra Kanada, Belçika ve Kuzey Afrika ülkelerinde de dergi biçiminde çıktı. Yayınlandığı yıllarda çok tutulan «*Karaoğlan*» sinemaya da aktarıldı. Suat Yalaz, bu süreçte de yaratısı ile ilgilendi; filmlerin senaryolarını hazırladı, pazarlaması ile uğraştı. 1970.den beri Fransa'ya yerleşmiş durumdaki Suat Yalaz, resimli roman ajanslarıyla anlaşmalıdır ve «*Kebir*» yanında, «*Sony-Ringo*» adı ile bir western dizisi de hazırlamaktadır.

Suat Yalaz «*Akbaba*», «*41 buçuk*», «*Taş*», «*Taş - Karikatür*» dergilerinde ve «*Tercüman*», «*Yeni İstanbul*» ve «*Milliyet*» gazetelerinde de çalıştı. Öyküsünü Bülent Oran'ın yazdığı «*Tarzan*» karikatür - romanını başarıyla çizgiledi (Dolmuş-1957)

YALAZ, Şevket (Adana 1956). Karikatürcü. İlk ve orta okul öğrenimini Anadolu'nun türlü yerlerinde yaptı. Liseyi İstanbul'da bitirdi. İstanbul'da Tatbikî Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Okulu «grafik» bölümünde öğrenim gördü. İlk karikatürü «*Karaoğlan*» dergisinde yayımlandı (1973). Daha sonra sürekli olarak «*Girgır*», «*Mikrop*» ve «*Çarşaf*» mizah dergilerinde karikatürler çizdi. Karikatürlerinde Oğuz Aral'ın mizah anlayışının etkileri görülür.

YALÇIN Aydın (İsparta - 1920) Ekonomi Profesörü, Politikacı, Yazar. 1937'de Haydarpaşa Lisesi'ni, 1941'de Siyasal Bilgiler Okulunu bitirdi. 1954'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine İktisat doçenti oldu. 1955'de Ankara Üniversitesi Senatosu'nun verdiği porfesörlüğe yükseltilme kararı Millî Eğitim Bakanınca onaylanmadığından Ankara Üniversitesi öğretim üyeliği görevinden istifa etti. 1953 - 55 yıllarında Amerikan İktisadi Yardım Misyonunda İktisat Müşaviri olarak çalıştı. 1956 - 58 yıllarında Hürriyet Partisi Genel Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. 1958'de A.B.D.'de Columbia Üniversitesi konuk profesörlüğüne getirildi. Yurda 27 Mayıs 1960'dan sonra döndü. Aynı yıl Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne profesör olarak girdi. 1961-64 yıllarında Yeni Türkiye Partisi kurucularından olarak yeniden politikayla uğraşmıya başladı. 1964'de Adalet Partisi'ne girdi ve bu partiden 1965'de İstanbul, 1969'da Ankara milletvekili oldu. Adalet Partisi Genel Yönetim Kurulu üyeliği yaptı.

Kurucularından olduğu *Forum* dergisinde ve Ankara'da yayımlanan *Öncü* gazetesinde başyazılar yazdı. 1979'da *Yeni Forum* dergisini çıkarmıya başladı. Bu dergide, derginin 1954'de çıkmaya başlıyan *Forum* dergisinin devamı olduğu açıklanmışsa da, *Forum*'un ilk yıllarındaki ve sonraki bazı dönemlerindeki özgürlükçülüğünden uzak, temel hak ve özgürlüklere sınır konulmasını istiyen, anti-komünist görüşler yayımlandı.

Başlıca Yapıtları : İçtimai Sınıflar Meselesi (1948) *Uzak Komşumuz Sovyetler* (1968).

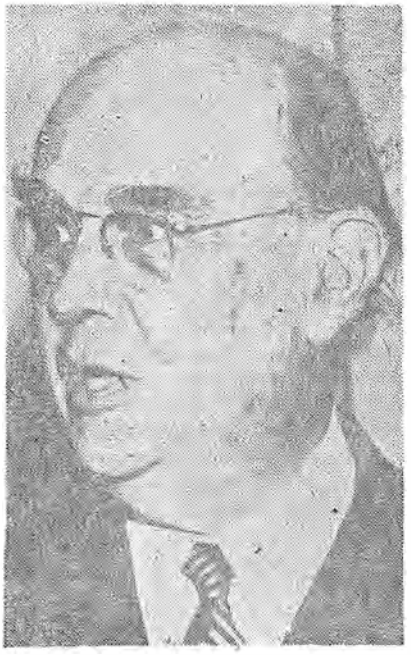

Hüseyin Cahit Yalçın

YALÇIN, Hüseyin Cahit (Balıkesir - 1874 / İstanbul - 1957). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimi Dersaadet İdadisi'nde (İstanbul Lisesi), yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1896). Maarif Nezareti Mektubi Kalemi'ne girdi, ek görev olarak da Vefa ve Mercan İdadileri Türkçe, Fransızca muallimliklerinde bulundu. (nisan 1897. Vefa İdadisi Müdür I. Muavinliğine (eylül 1898) daha sonra da Mercan İdadi'si Müdürlüğüne getirildi (eylül 1903). II. Meşrutiyetten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım'la birlikte çıkardıkları *Tanin* gazetesinin yayımını arkadaşlarının ayrılmaları üzerine tek başına sürdürdü. Bir süre sonra (17 ocak 1913) gazeteyi İttihat ve Terakki Partisi'ne devretti. Üç dönemde bulunduğu Osmanlı Meb'usan Meclisi'nde 2. dönem başkan vekilliğine seçildi. Düyun-ı Umumiye'de dayinler başdelegeliği yaptı. Mondros silâh bırakımının imzalanmasından sonra yedi ay Bekirağa bölüğünde tutuklu kaldı ve Malta adasına sürgün edildi (1920-1922). Dönüşünde yeniden *Tanin* gazetesini çıkardı. Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında «inkılaplara karşı» görüşler ileri sürdüğü savıyla üç kere İstiklâl Mahkemesi'nce yargılandı. İki yıl Çorum'da sürgün cezasına çarptırıldı (1925 - 1927). Bir süre sonra Sanayi ve Maadin Bankası İdare Meclisi Reisliğine atandı. *Fikir Hareketleri* dergisini çıkardı. (1933 - 1940). İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1939-1954). *Tanin* gazetesini yeniden çıkarmaya başladı. (1 Ağustos 1943 - Kasım 1947) Daha sonra *Ulus*, *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinin başyazarlığını yaptı. *Halkçı* gazetesinde çıkan bir yazısından dolayı 26 ay 20 gün hapis cezası giydi. Cezaevinde hastalanınca 32 gün sonra dönemin Cumhurbaşkanı tarafından affedildi. Ölümünden önce *Ulus* gazetesinin başyazarlığını yapıyordu.

Mekteb, *Servet-i Fünun*, *Tarik*, gazetelerinde yayımladığı yazılarla döneminin tanınmış yazarları arasına giren Yalçın, Cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hareketine yandaş tutum aldı. Çıkardığı *Fikir Hareketleri* dergisinde kapitalizmin başta gelen ekonomistlerinden, siyaset adamlarından, çeviriler yayımladı. Marksist öğretiye karşı yazılariyle tanındı.

Başlıca Yapıtları : Nadide (1892), *Hayat-ı Muhayyel* (öyküler, 1899), *Hayal İçinde* (roman 1901), *Hayat-ı Hakikiyye Sahneleri* (öykü 1910), *Hayat-ı Duhayyel* (roman 1910), *Kavgalarım* (1910), *Niçin Aldatırlarmış?* (öyküler, 1922, 1943), *Ebedi Hâtıralar* (1935), *Tal'at Paşa* (biografi, 1943).

YALÇIN, Hüseyin Suat (İstanbul - 1867 / İstanbul 1942) Şair, oyun yazarı. Orta öğrenimini muhasebeci olan babasıyla birlikte dolaştığı illerde, yüksek öğrenimini Tıbbiye Mektebi'nde tamamladı. Üç yıl kadar Midilli ve İstanbul'da hekim olarak çalıştıktan sonra iki yıl Paris'te çocuk hastalıkları üzerine uzmanlık stajı yaptı. Dönüşünde Şam'da Sıhhiye Müfettişliği (1898-1908) Sıhhiye Meclisi üyeliği görevlerinde bulundu. Millî Mücadelede Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çalıştı. Cumhuriyet'ten sonra Devlet Deniz Yolları'na bağlı gemilerde doktorluk yaptı işlediği konular ve kuruluş yönlerinden

Fikret-Cenap etkisinde görünen ilk şiirlerini *«Servet-i Fünunda»* (1896) yayımlayan Hüseyin Suat, akımın başarılı şairlerinden sayılmadı. 1908 den sonra *«Millî Edebiyat»* akımının amaçlarına eğilim duyarak hece ölçüsü ve yalın türkçeyle halk şiiri nazım biçimlerinde yazdığı manzumelerde de değişik bir çizgiye ulaşamadı. Aralarında *Kirli Çamaşırlar* (1911), *Yamalar* (1919-1920) *Kayseri Gülleri* (1920) gibi İstanbul Şehir Tiyatorsunda sahneye konulanların bulunduğu oyunlarında daha başarılı sayıldı.

Yapıtları: Lâne-i Melâl (şiirler, 1910) *Gâve Destanı* (mizah şiirleri 1923).

YALÇIN, İrfan (Zonguldak - 1934). Öykücü, romancı. Zonguldak Çelikel Lisesi'ndeki ortaöğreniminden sonra (1953) İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde de yükseköğrenimini tamamladı (1960). Adana Kozan Özel Lisesi'nde (1962-64), Çarşamba (1964-66), Zonguldak Çelikel (1966-72) liselerinde Fransızca öğretmenliği yaptı. Şimdi İstanbul'da Ocak Kitabevi'ni çalıştırmakta. İrfan Yalçın *«Varlık»* (1959) ve *«Türk Dili»* (1959 - 60) dergilerinde yayımlanan ilk şiir, öykü ve çevirilerinden sonra yazı hayatından bir süre uzak kaldıysa da *«Yeni Dergi»*nin düzenlediği eleştiri yarışmasında *İnce Memet* adlı çalışması ile ikincilik kazanınca (Eylül 1968) adını yeniden duyurdu. Daha sonra *«Soyut»*, *«Gelecek»*, *«Yeditepe»*, *«Yansıma»* dergileriyle *«Cumhuriyet»* gazetesinde çıkan öykü ve eleştirileri ve Milliyet Yayınları 1974 Roman Yarışması'nda aldığı ikincilik ödülünden sonra izlenen romanları ile sürekli edebiyet ortamında oldu. İrfan Yalçın yapıtı tarih - gelecek süreci içinde değerlendirmesi ve yapıta kişi - olay - teknik - dil bütünlüğünden yaklaşması, bu bütünlüğü toplumsal yapı gerçeğimizden irdelemesi ile toplumcu gerçekçiliğin özgün eleştiri örneklerini verdi. Zonguldak kömür gerçeğini yalnız kötü koşullar, yorucu çalışma açısından değil gözlemi bilinçli dikkat ve yorumla bütünleyen, kömür havzasına sömürü açısından yaklaşan hikâveler içinde anlattı; böylece Ahmet Naim'le Mehmet Seyda'nın başlattığı Zonguldak edebiyetının geliştirici adı oldu. İrfan Yalçın'ın romanları ise ilk bakışta değişik çevrelere, değişik ilişkilere açılması ile kendini göstermekte. Küçük burjuva kökenli ama farklı katlardan, farklı görev ve uğraşlardan gelen insanların kalabalıklaştırdığı bir pansiyon, bir genelev ve yine Zonguldak İrfan Yalçın romanına dekor oldu. Zonguldak «acı»sına yönelen romanında tarihsel bilgilerden hareketle günümüz öncesi kapitalist ilişkilerindeki ilkel sömürüyü işledi. Öteki iki romanında emek - sermaye çelişkisi üretim anında gösterilmediyse de, büyük kent yozlaşması hep sömürü ve sermaye düzeninin yansıması olarak sunuldu. Ödülle değerlendirilen romanı, çalışması ilk kez kitaplaşan bir emeğe uygun düşmeyecek denli eleştirildiyse de İrfan Yalçın sonraki ürünlerinde gerek yaklaşımı, gerek kişileştirmesi ile yoğunlaşarak kendini aştı.

Yapıtları: Şafak Kızı (Jack London'dan çeviri, 1974), *Darağacında Röportaj* (J. Fuçik'ten çeviri, 1974, *Pansiyon Huzur* (Milliyet Yayınları 1974 Roman Yarışması'nda ikincilik aldı, 1975), *Genelevde Yaz* (1978), *Gemide İsyan* (Jack London'dan çeviri, 1979), *Ölümün Ağzı* (1979).

Necati Mert

YALÇIN, Mehmet Ali (Bakû - 1924 / Ankara - 1980). Yazar, gazeteci, May Yayınevi sahibi. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi gazetecilik Enstitüsü'nde tamamladı. Gazeteciliğe 1941 yılında *«Vakit»* gazetesinde başladı. *Tan, Cumhuriyet, Yeni Sabah, Vatan, Milliyet, Akın, Havadis, Son Havadis*, gazetelerinde muhabirlik, sekreterlik, köşe yazarlığı yaptı. *Haber* gazetesini çıkardı (1964). 1965 kasımında May Yayınevini kurdu. May dergisini (1967 - 70) ve *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'ni (1978 - 80) yayımladı. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti yönetim kurulu üyeliği, Yayıncılar kooperatifi kurucu üyeliği ve başkanlığı yaptı.

İsmail Cem'in genel yayın müdürlüğü döneminde *«Politika»* gazetesi'nde çıkan yazılarında, kırk yıla yakın gazetecilik yaşamına ilişkin görgü tanıklığı ve anılarını sergiledi. Özellikle *Türkiye'de Basın ve Siyaset Rezaletleri:* 1940 - 1960 başlıklı yazı dizisinde tek parti dönemindeki sıkıyönetim uygulamalarında günlük basın üzerindeki baskıları belgelere dayanarak yansıttı. ve dönemin «Matbuat Kanunu»nun ünlü 50. maddesi ile siyasal iktidara tanınan denetimin anti-demokratik niteliğini vurgulayarak günümüze ışık tuttu.

Ölümünden önce yayıncılar Derneği II. başkanı idi.

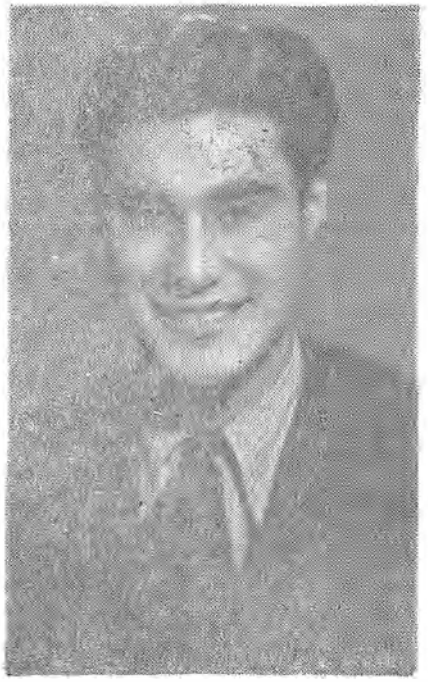

May Yayınları Sahibi M. Ali Yalçın

MEHMET ALİ YALÇIN ÜZERİNE

TEDİRGİN HAYAT

Bu bir roman adı değil, Türkiye' de son on yıllarda aydınlar için bir nitelik, bir deyimdir.

Türkiye'de aydınlar kesiminin tedirginlikleri ikinci dünya savaşı yıllarında ağırlığını duyurmağa başlamış, 14 mayıs 1950 «Demokrasiye geçiş» göstermeliğinden sonra daha da artmıştır. 27 mayıs 1960 dış görünüşlü değişim de, aydınların özgürlüğünü sağlıyamamıştır. Bir an için böyle umutlara kapılanlar 12 mart 1971 günü kendilerini zindanlarda, tutuk evlerinde ve kışla avlularında bulmuşlardır.

Basacağı kitaplara kâğıt sağlayabilmek için Ankara'lara koşup bakan odasında yığılıveren Mehmet Ali Yalçın, Türk aydınları kitlesinde yeni bir yitiktir. Bu gidişle sayıları pek çok artacağa benzeyen tedirginlerden biridir.

Mehmet Ali Yalçın'ın tedirgin dünyası, emekçi bir ailenin çocuğu olmakla başlar. Ana, baba, kardeş, enişte ve pek çok yakını, tek parti döneminde ya da sonraları çoğu yıllarını zindanlarda geçirmiştir. Mehmet Ali Yalçın'ın gazetecilik, yazarlık ve yayımcılık hayatı, baskıcı yöneticilerin gözünde bu yanını unutturup bir şeyler yapabilmek için çırpınmalar ve didinmelerle yüklüdür. May Yayınları, onun bu tedirgin çabalar sonu ulaşabildiği yeni bir atılımdı.

Mehmet Ali Yalçın adının baş harflerinden oluşan MAY simgesi önceleri sınırlı yayınlarda görüldü.

Fakat özellikle son yıllarda değişik ve etken yayınlar MAY simgesini taşıdı. Mehmet Ali Yalçın, ansiklopediler, sosyal gerçekçi edebiyatın seçkin örneklerini yayınladı. Son iki yıldır Sosyalist Kültür ansiklopedisini yayınlıyordu. Ne var ki, sağlığını gittikçe yitirmekteydi. Ölümünden birkaç gün önce karşılaştığımızda sesi yorgun ve bezgindi: «Herşeyin arkasından koşmak zorundayım,» diye yakındı «Sorumluluk diye birşey yok bizim insanlarımızda.» Fakat iyimser mizacıyla yine de umutluydu: «Sosyalist ansiklopedinin sekizinci cildini yayınladıktan sonra yeni atılımlarım olacak,» diye eklemişti.

Mehmet Ali Yalçın, kırk yılı aşkın yazarlık ve çevirmenlik hayatımda işbirliği yaptığım editörlerin en insancılıydı; kapitalist düzen koşulları, engellemesine rağmen eli açıktı ve her zaman anlayışlıydı.

Bunalımlar ve çalkantılar içinde Türk toplumuna yayınlarıyla ışık tutabilecek böyle bir insanı Zincirlikuyu mezarlığında çimentodan lahit kapakları altında toprağa verdik. Tedirgin Türk aydınlarından birini daha yitirdik. Fakat arkada bıraktığı yayınevi ayakta kaldığı, MAY simgesi yeni yeni yayınlarda canlılığını koruduğu süre, Mehmet Ali Yalçın adı da yaşayacaktır.

Bir ömür boyu bunca küleşimlerin, tedirginliklerin ürünü bir yayınevi olarak MAY simgesi yaşatılmalıdır da.

Burhan ARPAD
12 Nisan 1980 Cumhuriyet

□

May Yayınları sahibi, kayınbiraderim Mehmet Ali Yalçın, beklenmedik bir zamanda kalbinin ihanetine uğrayarak aramızdan ayrıldı. Mehmet Ali, bana büyük bir iyilik yaparak yürekliliğinin kapılarını benim entellektüel ürünlerime açtı. On beş ciltlik Kutsal İsyan, Kutsal Barış kitaplarımı okuyucu, ona minnettar olmalıdır.

...Daha onüç yaşındayken Cumhuriyet gazetesinin spor sayfasında açılan bir yarışmaya gönderdiği yazı kabul edildi. Bundan sonra spor yazarlığı hevesiyle çalıştı.

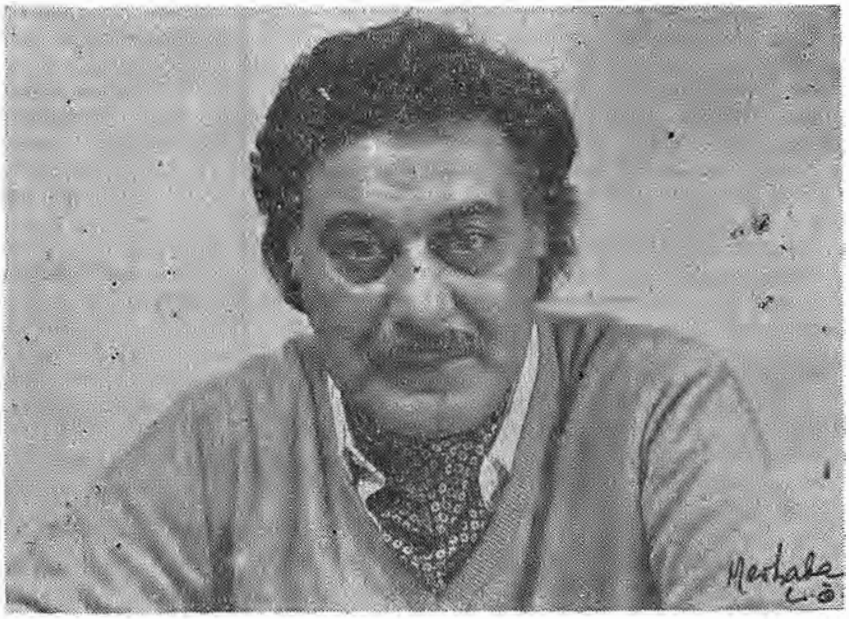

Mehmet Ali Yalçın
«Ellibeş yaşındaydı, diye yazmış gazeteler. Yalan! Bin yaşındaydı belki: Delikanlı kalmasını beceren...»

...Mehmet Ali, çok çalışkan bir adamdı. İşlerini geceli gündüzlü kovaladığından gündüzleyin çok yorulduğu gibi geceleri de dinlenemiyordu.

...Yayınevini bir şirket yaparak bir kenara çekebilseydi biraz dinlenebilseydi belki en aşağı bir on yıl daha yaşayabilirdi. Ne yazık ki, bu işin gecikmesi, onun ölümünü hızlandırdı.

Hasan İzzettin Dinamo 12 Nisan 1980 Cumhuriyet

MEHMET ALİ YALÇIN'dan
Bir Seçme

TÜRKİYE'DE BASIN VE SİYASET REZALETLERİ
(1940 - 1960)

...«1 — Ankara'daki Amerikan ataşemiliteri Ankara barlarından birinde dayak yemiş, bundan dolayı geri çağrılmıştır.

2 — Türkiye'deki İngiliz mübayaa heyeti reisi 150.000 İngiliz lirası ihtilâs yaptığı için geri çağrılmıştır.

Bu haberler yazılmıyacaktır.» Matbuat Umum Müdürlüğü 3/7/943.

«Haydarpaşa Lisesindeki tevkifler hakkında neşriyat yapılmıyacaktır» Sıkı Yönetim Kumandanı Sabit Noyan 9/3/1944.

«Bazı yerlerde yapılan komünist tahkikatına ait haberlerin neşri yasaklanmıştır» başvekâlet 24/3/1944.

«Nihal Adsız - Sabahattin Ali davasına ait yorum yapılmıyacak, makale yazılmayacak, muhakeme safahatına ait haber neşredilmeyecektir» Basın Yayın Umum Müdürlüğü 2/5/1944.

«Sıkıyönetim Komutanlığı Cumhuriyet ve Tanin gazetelerinde «yarım görüşlü adam olmak ister misiniz?..» ve «anlayışı açan anahtar» başlıklı propaganda kokan ilanların neşredilmemesini istemiştir.» 11/7/1944.

«Vali Lütfü Kırdar'ın bugün geçirdiği otomobil kazası yazılmıyacaktır.» 14/9/1944.

«Memurlara verilmesi düşünülen ikramiye hakkında hiç bir neşriyat yapılmayacaktır» Basın Yayın Temsilcisi Server İskit 24/11/1944.

«İspanya'yı gücendirecek yazılara basınımızda yer verilmeyecektir.» Basın Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin.

«Başvekâletin 20/3/942 tarihli yazısında imla klavuzunda gösterilen kelime, kaide ve örnekler yazılarda esas tutulacaktır.» 1/4/1942.

«Üniversite'deki talebe ve fikir hareketlerine dair neşriyat yapılmıyacaktır.» 4/4/1944.

KAPATILAN GAZETELER: Basının baş belâsı 50. maddeden daha önce söz etmiştik. Şimdi ünlü 50. maddenin uygulanması üzerine bazı örnekler verelim.

27/8/941 tarihli Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisi:

«Vatan gazetesinin 23/8/941 tarihli nüshasıyle Ene Son Havadis gazetesinin aynı tarihli nüshasında —öğretmenler terbih ediliyor— başlıklı yazılara tesadüf edilmiştir. Bu haberlerin tamamen askeri mahiyette ve şimdiye kadar verilen sarih direktiflere ve tebliğlere muhalif görülmüş olduğundan her iki gazete bu defalık 28/8/941 günü birer gün kapatılacaklardır.»

Şimdi vereceğim örnek gerçekten ilginç gazete kapatma olayı.. Nasıl keyfi davranıldığına da tanık olacağız...

İşte 3/2/942 tarihli Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Sabit Noyan'ın bir bildirgesi:

«Kömürün beyannameye bağlanacağı hakkında asılsız haber yaydıkları için Vakit ve Son Posta gazeteleri onbeşer gün, Haber ve Son Telgraf gazeteleri üçer gün müddetle evvelce bildirildiği üzere Örfi idarece kapatılmışlardır.

YASAKLAR... YASAKLAR... YASAKLAR: Vakit ve Son Posta gazeteleri müdürleri tarafından kusurun muhabirlerde olduğu hakkında verilen izahat üzerine kapatma müddetinin azaltılması hakkında ettiğim istirham, sayın başvekilimiz tarafından lütfen kabul buyurulmuştur.

Bu münasebetle sayın basın üyelerine aşağıdaki ricalarımı tekrar ederim:

1 — Türk Ordusuna ve Milli Müdafaaya doğrudan doğruya olarak veya olmayarak ilgili haberler yazmak yasaktır.

2 — Dış münasebetlerimizde hakkımızda şüphe, korku veya husumet uyandıracak yayınlardan sakınmak...

3 — İktisadi yaşayış ve darlık vaziyetini artıracak ve vehim derecesine çıkaracak haber ve yazılar yaymamak...

4 — Milli birliği azaltmak değil, artırmak yolunda yayınlarda bulunmak lâzımdır.

Matbuat kusurlarından mesul müdürlerin mesul olduklarını ilâveye lüzum yoktur. Hürmetlerimi teyit ederim.»

Şimdi birkaç kapatma örneği daha verelim:

«Bozkurt ve Çınaraltı mecmuaları devletin siyasetine aykırı ve zararlı neşriyat yaptıklarından ötürü Örfi İdare Komutanlığınca müddetsiz olarak kapatılmıştır. Gazetelerde yazılmayacaktır. 31/3/942»

«Direktiflere aykırı hareket ettiği için Haber gazetesinin kapatıldığı gazetelere yazılmayacaktır. 5/5/942»

Şu kapatma gerekçesine bakınız:

«Son Posta gazetesi talimata aykırı olarak Cevat Açıkalın'ın Moskova sefaretine tayin edildiğini yazdığından dolayı üç gün müddetle kapatılmıştır. 30/6/942»

Birkaç ilginç örnek daha vermekte yarar görmekteyim. Zamanın basın özgürlüğü konusundaki düşünceleri yansıtması bakımından ilgi çekicidir ve hem de belgeseldir.

Gazete kapatma kararları... Çoğu Sıkıyönetim kanaliyle uygulanmıştır:

«Örfi İdarece verilen emir hilafına Yeni Sabah gazetesinin 5/12/942 tarihli nüshasında İstanbul'da varlık vergisi tatbikatına dair yazı yazılmasından ötürü bu gazete adı geçen komutanlığın emriyle kapatılmıştır.»

«Akbaba gazetesi 3 Aralık 1942 tarihli nüshasındaki dış kapağındaki karikatürden ötürü Örfi İdarece iki nüsha için intişardan men edilmiştir. 8/12/942»

Sıkıyönetim Komutanlığının 8/12/942 tarihli Vatan gazetesini kapatma kararı:

«Açıkça kışkırtıcı yayınından ötürü İstanbul'da çıkan Vatan gazetesi 9/12/942 tarihinden itibaren iki ay (altmış gün) müddetle Örfi İdare Komutanlığınca kapatılmıştır.»

9 Aralık 1942 tarihinde ikinci baskı yaptığı gerekçesiyle Son Telgraf gazetesi bir hafta süre ile kapatılıyor.

MATBAALAR DA KAPATILIYOR: 6 Mart 1943 tarihinde Tasviriefkar gazetesinde «Bolşeviklerin ırkçılığı» yazısından gazete iki ay süreyle yayından alıkonuyordu. Yeni Sabah gazetesi 9/4/943 tarihinde gazete kâğıdı dağıtımı hakkında yazdığı yazıdan bir gün süreyle kapatılmıştı.

Gazete kapatma olaylarına daha başka örnekler verebiliriz. ancak, ne var ki, bunlar diğerlerinden değişik değil. Yalnız ilginç olanlarına yer vereceğiz.

Gazeteler ile matbaalarını da kapatan bir sıkıyönetim uygulaması:

«24 Temmuz 1946 tarihli Sıkıyönetim Komutanlığının tebligatında milletvekili seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı neşriyat yapılmaması ve bu gibi tahriklere karşı komutanlığın harekete geçeceği bildirilmesine rağmen 19 Nisan 1947 tarihli Tasvir ve Demokrasi gazeteleri İzmir'de bir milletvekiline atfen Büyük Millet Meclisi'nin güya meşru olmadığı hakkında tahrikâmız neşriyatta bulunduklarından her iki gazete de basıldıkları matbaalarla birlikte süresiz olarak kapatılmıştır.» 24/4/947 Sıkıyönetim Komutanı Asım Tınaztepe...

Mehmet Ali Yalçın
30 Kasım 1975 Pazar
Politika Gazetesi

YALÇINKAYA, Halil (Zile 1895 / Adana - 1960): Bilimsel sosyalist eylem adamı. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1. Dünya Savaşında askere alındı. Sarıkamış cephesinde çarpışırken esir düştü. Çarlık hükümeti tarafından birçok Türk esirle birlikte Sibirya'ya sürüldü. Orada madenlerde çalıştırıldı. Sovyet devriminden sonra Azerbeycan'da Mustafa Suphi'nin örgütlediği birlikte yüzbaşı rütbesiyle yer aldı. Amiral Kolçak karşı devrimci güçlerine karşı savaştı. Bir süre Bakû'da yaşadı. Ülkeye dönüşünde İstanbul'da tramvaycılar grevinin hazırlanmasında öncülük etti. 1929 yılında İzmir'de İsmail Bilen, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Hüsamettin Özdoğu vb. ile birlikte hükümeti devirme amacı ile gizli örgüt kurdukları öne sürülerek tutuklandı. Duruşmada örgüt adına hazırlanan bildirileri özel baskı aracı ile çoğaltığı yolundaki savı kabul etmemesine karşın 4 yıla hüküm giydi. Diyarbakır cezaevinde yattı. Serbest bırakılınca yeniden Sovyetler Birliğine gitti. Moskova'da D. Ülkeleri Emekçileri Üniversitesi (Kutv)'nde okudu. Ülkeye döndü. II. Dünya Savaşı yıllarında Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından İstanbul dışına çıkarıldığından uzun süre Zile'de yaşadı. Sıkıyönetimin kalkması üzerine yeniden dönüşünde Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Re-

Halil Yalçınkaya karısı Fatma Yalçınkaya ile 28 Mayıs 1950

şat Fuat Baraner, Zeki Baştımar vb. ile birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP)'-nl yönettikleri, Merkez Komitesini oluşturdukları savı ile 10 Kasım 1951'de tutuklandı. Yargılama sonunda yedi yıl hapse, iki yıl dört ay da Adana'da gözetim altında tutulmaya hüküm giydi. Sürgün yerinde öldü.

YALMAN, Ahmet Emin (Selanik 1881 / İstanbul 1972). Gazeteci, yazar. Yüksek öğrenimini Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde tamamladı «*Sabah*» (1907), «*Yeni Gazete*», «*Tanin*», (1910) gazetelerinde muhabirlik, yazarlık yaptı. İlk kez Asım Us ile birlikte «*Vakit*» gazetesini çıkardı, başyazılar yazdı (1917). Mütarekenin ilk evresinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün gönderildi. Dönüşünde «*Vatan*» gazetesini kurdu (1922). Cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemesi nedeniyle yargılandı. Ga-

Halil Yalçınkaya

zetesini kapatmak zorunda kaldı (1925). 1940 yeniden kurduğu «*Vatan*»da başyazarlık yaptı (1940-61). Bir yıl kadar da «*Hür Vatan*»ı çıkardı.

Mütareke ve Cumhuriyet yıllarında liberalizm ve Amerikan yanlısı yazılarıyle tanınan Yalman'ın *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1970) adlı dört ciltlik kitabı var.

YALVAÇ, Erhan (Zonguldak - 1952). Karikatürcü. İstanbul'da Devlet Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğrenim gördü. İlk karikatürü «*Halkın Sesi*» gazetesinde basıldı (1976). Yunanistan, Almanya ve Norveç'in bazı sosyalist dergilerinde de karikatürleri yayımlandı. Bir karikatüründen dolayı Kemal Türkler tarafından dava edildi (1977). «*Aydınlık*» gazetesinde günlük karikatürler çizmektedir.

YALTI, Özcan (İstanbul 1933). Karikatürcü. İlk öğrenimini Ankara ve Adana'da yaptı. Orta öğrenimini ise İstanbul Saint Joseph Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi (1962). İlk karikatürü «*Yeni - Dergi*»de yayımlandı (1964). «*Cumhuriyet*», «*Pardon*», «*Akbaba*» gazete ve dergilerinde de karikatürler çizdi. Bir süre Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevinde bulundu (1966/67). Halen Almanya'da mimarlık yapmakta olan Yaltı, oldukça özgün çizgileri ile dikkati çekmektedir.

YAMAÇ Ziya (Silistre - 1914). Yazar, çe-

Soldan sağa; Şükran Kurdakul, Ziya Yamaç, Nazım Hikmet'in şiirlerini bulgarcaya çeviren İvan Kolarof (sofya 1979)

virmen. İlk ve ortaokulu Bükreş'te bitirdi (1932). Ailesiyle birlikte Türkiye'ye gelince Trabzon ve İstanbul Erkek Öğretmen Okullarında okudu. Uzun süre ilkokul öğretmenliği yaptı (1936 - 42). Daha sonra mesleğinden ayrılarak çevirmenlik ve gazetecilikle yaşamını sürdürdü. «*Servet-i fünun*», «*Vakit*», «*Büyük Doğu*», «*Vatan*» dergi ve gazetelerinde yayımladığı öykü ve yazılarla tanındı. Bu evrede St. Zweig'ın *Perişan Hisler*, L. Roberneana'nun *Asılmışlar Ormanı*, P. İstrati'nin *Dünyaya ve İnsanlara Dair* adlı yapıtlarını dilimize çevirdi. 1948'de ülke dışına çıktı. Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da yaşadı. Türkiye'de de yayımlanan *Memet* (1979) adlı romanında Bulgaristan Türklerinin XIX. yüzyıl sonlarındaki göçlerini sergilerken kırsal kesim insanlarının yaşam koşullarını, birbirleriyle ve toprağa egemen güçlerle ilişkilerini yansıtmada büyük beceri gösterdi.

YAMAN Orhan (İstanbul - 1936). Karikatürcü. Yüksek öğrenimini Hava Harp Okulu'nda (1955-57) tamamladı. İsteğiyle ordudan emekli oldu. (1980). İlk kişisel sergisini Maçka Maden Fakültesi'nde (1969) sergileyen Yaman, ilk yapıtlarını «*Yansıma*» (1972) da yayımladı. İtalya'da düzenlenen «Marostica uluslararası karikatür sergisinde (1974) üçüncülük ödülü aldı. Belçika'dan «Knokke-Heist» diploması alan (1976) sanatçının, Tolentino Müzesi'nde sergilenmek üzere bir karikatürü istendi. TMMOB İzmir Şubesi'nin düzenlediği «İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği» haftası karikatür yarışmasında özel ödül aldı. Montreal (Kanada) sergisi'nde, Nasrettin Hoca kataloklarında, Karikatürcüler. Derneği geleneksel yıllıklarında, Yugoslavya, Belçika, İtalya ve yurdun çeşitli kentlerinde karikatürleri sergilendi. «*Yansıma*», «*Cumhuriyet*», «*Politika*», «*Sanat ve Toplum*», (1972 - 1979) da çizdi.

Kendine özgü bir kişilikle çizgilerini oluşturan Yaman, konularını toplumun üreten kesimlerinden seçmektedir.

Yansıma, Sanat - kültür dergisi: Ocak 1972 - Eylül 1975, 45 sayı yayınlandı. Aylık. Yayınlayan: Tekin Sönmez, yazışleri müdürleri: M. Şener Yardım, Ender Kâmil Boyacı. Ocak 1972 tarihli ilk sayısındaki «Sunuş» yazısında «..toplumcu gerçekçi sanat ve edebiyata ilişkin görevi yansıtmakla yükümlüyüz» denilerek, derginin, yayın amacı açıklanır.

İlk sayısından son sayısına dek en çok görülen adlar: Ceyhun Atuf Kansu, Şükran Kurdakul, Ömer Faruk Toprak, Fakir Baykurt, Hasan Hüseyin, Rıfat Ilgaz, Bedrettin Cömert, Mehmet Başaran, Hayati Asılyazıcı, Talip Apaydın, Tan Oral, Zühtü Bayar, Sait Maden, Aydın Hatipoğlu, Eray Canberk, Behzat Ay, Burhan Günel, Necati Mert, Gürhan Uçkan, Orhan Yaman, Kerim Korcan, Arif Damar, Mehmet Güler.

Özel sayıları: Bir çok kuşaktan 63 yazarın (Haziran 1972) topluca ürünleri soruşturma ve yanıtlarıyla Günümüz Türk Hikâyesi Özel Sayısı». «Vietnam Sanatı (Ekim 1972) Özel sayısı», Her kuşaktan 35 yazarın, imece çalışkanlığıyla (Aziz Nesin, Mehmet Seyda, Demir Özlü, Füruzan, Rıfat Ilgaz, Sait Maden, vb.) ölümünün 25. yılında (Mart 1973) Sabahattin Ali Özel Sayısı», Yüze yakın toplumcu yazarın - ozanın katılımıyla (Haziran 1973) «Günümüz Türk Şiiri Özel Sayısı», «yayınlanması beş sayı süren ve tüm aydınları kapsayan (Ocak - Mayıs 1974) «Faşizme Karşı Halk Muhalefeti Soruşturması», Şükran Kurdakul, Selâhattin Hilav, Dr. Ziya Oykut'un seçici kurul sonuçlarıyla (Haziran 1974) «Nazım Hikmet İnceleme Yarışması». Yerli yabancı 38 yazarın ürünleriyle (Aralık 1974) «Kapitalizme ve Faşizme Karşı Direniş Şiiri Özel Sayısı». Yerli ve yabancı sanatçılarla (Eylül 1974) «Mizah ve Karikatür Özel Sayısı» O güne dek düşünülmemiş konularda (Mayıs 1975) «Kapitalist Siyaset Ödül ve Ceza», «Şili», 52 yazarın - çizerin ürünleriyle, Yansıma'nın son sayısını oluşturan (Eylül 1975) «Çocuk Eğitimi ve Edebiyatı Özel Sayısı.»

Yansıma dergisinin bir sayısı

Yaprak (1 Ocak 1949 15 Haziran 1950). Düşün ve sanat gazetesi. 28 sayı çıktı. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Orhan Veli Kanık. On beş günlük.

«Edebiyat verir yalın söz alırız Şarkı verir türkü alırız - Tekses verir çokses alırız - Lisan verir dil alırız - Tesbih verir

pergel alırız - Meta verir fizik alırız - Salon verir sokak alırız» sözleriyle amacı belirlenen *Yaprak* dergisinin ilk sayısında Sabahattin Eyüboğlu (Uç Yol), M. Fırtınalı (Mahmut Dikerdem'in takma adı) (İleri Geri), Erol Güney (Tarihin Hızlanışı ve Edebiyat), Jean Cocteau (Sinema)'nun yazıları Orhan Kemal'in İstasyonda adlı öyküsü, Oktay Rifat'ın Kervan, Langston Hughes'un Bir Zenci Kız İçin Türkü (çeviren Melih Cevdet) şiirleri yer aldı. Daha sonra dergide Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rifat, Sabahattin Eyüboğlu, Abidin Dino, M. Fırtınalı, Nusret Hızır, Cahit Sıtkı, (Nazım Hikmet'e adadığı Bir Şey adlı şiiri, sayı 25), Sait Faik, Cahit Külebi, Orhan Kemal, Necati Cumalı, Suat Taşer, Sabahattin Kudret, Başaran yazdılar. Genellikle halk kültürü, halk, demokrasi, insan hakları, düşünce özgürlüğü, ileri - geri kavramlarının işlenmesi, Nazım Hikmet'i Kurtarma Kampanyası'na katılması *Yaprak* dergisini güncel olayların dışında bırakmadı. Dergide yayımlanan şiirler de çoğun bu havanın doğrultusunda göründüler. *Yaprak*, Orhan Veli'nin ölümünden sonra arkadaşlarının ona adadıkları bir sayı ile kapandı: *Son Yaprak* (1 Şubat 1951).

Yargı, Aylık Hukuk dergisi. 1 Mayıs 1976'da çıkmaya başladı. Sahibi Av. Orhan Pekey, Yazı işleri yönetmeni Av. Necla Fetan (Ertel) dir. İlk sayısında çıkış amacı «Hukuka aykırı davranış ve uygulamaları ısrarla kovalamak ve eleştirmek, bir yandan mevcut hukukun aksayan yönlerini gidermek için çareler aramak, diğer yandan ise daha ileri bir hukuk düzeninin yaratılması için çaba harcamak; Adalet organlarının her kesiminde görülen, varoluş nedenlerine aykırı, haksız, usulsüz ve çağdışı tutumları çekinmeden sergilemek, herkesin hukukun üstünlüğünden bahsettiği bir ülkede hukukun nasıl perişan edildiğini göstermek» olduğu açıklanmıştı. Her sayısında ayın iç ve dış hukuk olaylarının yorumlandığı dergide çeşitli mahkeme içtihatları ile bilimsel makale ve incelemelere yer verilmektedir. Derginin sürekli yazarları arasında Faruk Erem, Rona Serozan, Bülent Tanör, İsmet Karadayı, İlhan Kutay, Eneder Kâmil Boyacı, Mehmet Akat bulunmaktadır.

Yargıtay. Yargıtay esas mahkemelerinden verilen ve yasanın «hüküm» adını koyduğu son kararları hukuksal bakımdan inceleyen mahkeme. Bir tanedir ve Ankara'da bulunmaktadır. Hukuk normlarının mahkemelerce uygulanmasına gözetim yapan, içtihatlar (yargı inanları) arasında böylece bir birlik sağlayan Yargıtayın bir tane olması bir zorunluğun anlatımıdır. Yargıtayın göreceği işe göre birden fazla dairesinin bulunması da olasıdır, işlerin çokluğu karşısında bu da zorunludur.

Diğer adli kurumlar gibi Yargıtay da batıdan alınmıştır. Avrupa'da ilk olarak yargıtay kuran Fransa devletidir. Türkiye'de ise ilk olarak 8 Zilhicce 1284 tarihli (1868) bir irade-i seniye ile kurulmuştur. İlk Yargıtay örgütü ise Divanı Ahkâmı Adliye Nizamnamei Esasisinin 3. maddesiyle belirtlenmiş, iki yıl kadar sonra 13 Zilkade 1286 (1870) de Divanı Ahkâmı Adliye Nizamname Dahiliesiyle asıl Temyiz Mahkemesi kurulmuştur. Bu nizamnameye göre Temyiz Mahkemesinin hukuk ve ceza olmak üzere iki dairesi vardı. 1304 tarihli bir kanunla 3. bir daire (istida dairesi) kurulmuştur.

İstanbulun 1920 yılında işgalinden sonra İstanbul'da bulunan Temyiz mahkemesi görevini yapamaz duruma gelince, Ankara hükümeti de Sivas'ta geçici bir Temyiz mahkemesi oluşturdu. 7 Şubat 1337 (1921)

Bu mahkemenin şeri'ye, hukuk, ceza, istida olmak üzere 4 dairesi vardı. Zaferden sonra 4 Kasım 1339 (1923) gün ve 371 sayılı yasa ile Sivas'taki Temyiz Mahkemesi Eskişehirde oluşturuldu. 1924 yılında Şer'iye mahkemelerinin kaldırılması ile temyiz şeriye dairesi de kaldırıldı.

1926 yılında, 874 sayılı kanunla Temyiz Mahkemesinin örgütü, üç hukuk ve üç ceza dairesinden oluşmak üzere değiştirilmiş, 1221 sayılı kanunla da hukuk ve ceza dairelerinin sayısı dörde yükseltilip buna bir de ticaret dairesi eklenmiştir. 2020 sayılı kanunla ayrıca bağımsız bir icra ve iflas dairesi de kurulmuştur.

Ankara'da yerli bina bulunmaması nedeniyle hükümet merkezinden başka yerde geçici olarak bulunan Temyiz Mahkemesi, 2769 sayılı kanunla 1935 yılında Ankara'ya taşınabilmiştir.

Yargıtay'ın eski örgütü 11 Nisan 1928 gün ve 1221 sayılı yasa ile son şeklini almıştı. Bu kanun 14 Ocak 1952'de 5859 sayılı kanunlar değiştirilmiş, 45 savılı Yüksek Hakimler Kurulu kanunu ile Yargıtay'da 7 ceza, 9 hukuk, 1 ticaret, 1 icra - iflâs dairesi olmak üzere 18 daire oluşturulmuştur. En son olarak 16 Mayıs 1973 gün ve 1730 sayılı Yargıtay kanunu, Yargıtay'ın örgütünü, görev ve yetkilerini belirlemiştir. Buna göre, Yargıtay, T.C. Anayasası ile kanun hükümlerine göre kurulup görev yürüten yüksek mahkemelerden biridir. Kuruluş şeması, Birinci Başkanlık, Birinci Başkanlık Divanı, Yönetim Kurulu, Daireler, Cumhuriyet Başsavcılığı ve kalemler olarak belirlenmiştir .Görevleri, a) Adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümleri son merci olarak inceleyip karara bağlamak, b) Yargıtay Daire Başkan ve üyeleri, Cumhuriyet başsavcısı ile kanunlara göre onlar durumunda bulunan kimseler aleyhindeki görevden doğan tazminat davalarına ve bunların kişisel suçlarına ait ceza davalarına ve kanunlarla gösterilen diğer davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakmak, c) Kanunlarla verilen diğer işleri görmektir.

Yargıtayda 15 Hukuk ve 9 ceza dairesi bulunmaktadır. Her dairede Yargıtay büyük genel kurulunda seçilen bir ikinci başkan (daire başkanı) ile birinci başkanlık divanınca görevlendirilen yeteri kadar üye bulunur. Hukuk ve Ceza Genel kurulları, bu kurullara bağlı daireler sayısının en az iki katı üye ile toplanır. Yargıtay büyük genel kurulu ise, birinci başkanın başkanlığında başkanvekilleri, ikinci başkanlar ve C. Başsavcısı ve üyelerden kuruludur.

Yarına Doğru. Aylık siyaset, kültür, sanat dergisi. Kasım 1973 - Haziran 1976 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlandı. Toplam olarak 18 sayı çıktı. Sahibi ve sorumlu yönetmeni: Tahir Abacı. Başlıca yazarları: Şükrü Bilgiç, Erol Çankaya, Tahir Abacı, Osman Şahin, Gani Bozarslan, Enver Gökçe, A. Kadir, Veysel Çolak, Haşmet Zeybek, Nezih Coş, Yakup Çiftçi, Aden Tolay, Sevgi Soysal Mehmet Ergün, Aysel Özakın, Kemal Özer, Oğuz Türkyılmaz, Kemal Tunç, İlhami Demir, Süleyman Bulut, Niyazi Akıncıoğlu, Murathan Mungan, Asım Bezirci, Ülkü Tamer, Enver Tunaboya, Ahmet Say, Duran Yılmaz, Celal Özcan,. Dergide ayrıca Nazım Hikmet'in Türkiye'de daha önce hiç yayınlanmamış, Sabahattin Ali ile ilgili iki yazısı ve Asya Afrika Yazarlar Bilriği toplantısı konuşması ile dünyanın tanınmış şairlerinden, özellikle Mayakovski'den ve Latin Amerika şairlerinden çeviri şiirler yayınlandı.

Yasa. Aylık Hukuk dergisi. 1978 Ocak ayında çıkmaya başladı. Yasalar, tüzükler, yönetmelikler, genelgeler, mahkeme içtihatları yanında bilimsel yazılara da yer verilen derginin ilk sayısından başlıyarak sahibi ve sorumlu yönetmenliğini Av. Kani Ekşioğlu yapmış, Yayın ve Değerlendirme Kurulu da Av. Abdullah Sert, Av. Gülçin Balman, Av. Güven Ergin, Av. Rasim Ekşi'den oluşmuştu. Derginin ilk sayısındaki sunuş yazısında «Hukukun en canlı ve yaşamla kaynaşık kaynağı, yasalardır. Böylece Hukuk bir anlamda yasalarla somutlanmış ve yasalar halkla hukuk aarsındaki köprüyü etkin biçimde belirginleştirmiştir» denmişti. Derginin kuru-

culari ayrıca Yasa Yayınları adı altında hukuk kitapları yayınlamaktadırlar.

Yassıada Duruşmaları (Bkz. Yüksek Adalet Divanı)

YAŞA, Gazi (İstanbul - 1926). Kairkatürcü. İlk yapıtı *«Tan»* gazetesinde yayımlandı (1939). Gerçek mesleği deniz astsubaylığı idi. *«Akbaba»*, *«Şaka»*, *«Çocuk Gözü»*, *«Tef»* dergilerinde ve *«Hürriyet»* gazetesinin pazar eki *«Bonbon»*da karikatürleri basıldı. *«Yeni İsanbul»* gazetesinde de bir süre günlük karikatürler çizdi.

Yaşar Kemal (Osmaniye - 1922). Öykücü, romancı. Kadirli Cumhuriyet İlkokulunu bitirdi. Ortaokulun son sınıfında öğrenimini yarım bırakmak zorunda kaldı (1941). Irgatlık, amelebaşılık, kunduracı çıraklığı, arzuhalcilik, vekil öğretmenlik vb. işlerde çalıştı. Tek parti döneminde ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu savı ile tutuklandı. Cezaevinden çıkınca İstanbul'a geldi. Uzun süre ***Cumhuriyet*** gazetesinin «Yurt Haberleri» servisinde çalıştı. *Ülkü*, *Kovan*, *Millet*, *Başpınar* dergilerinde Kemal Sadık Göğçeli adı ile yayımladığı ilk şiir denemelerinden sonra ***Cumhuriyet***'te çıkan röportajlarıyle tanındı. Sonra öykü yazmaya başladı.

Yaşar Kemal'in öykülerinde kırsal kesim insanlarının yaşamlarını kuşatan sorunlar işlenmektedir. «İlaç için tek bir ağacın bulunmadığı» köylerde «kamıştan örülmüş üstleri otla örtülü» barınaklarda yaşayan insanlar bu öykülerin başlıca kişileri olarak görünürler. Çocuklar vardır. Büyüklerinin yaşam koşullarını paylaşmak yazgıları olmuştur. Az topraklı köylüler vardır. Irgatlık yapmak zorundadırlar. Ekmeği kentte arayan adamların kadınları vardır. Umutlarına tutunarak yaşamaya çalışır. Kadını, erkeği, çocuğu, ihtiyarı ile tek parti döneminin sağlıksız koşullarına göğüs geren bu insanlar yalnız kendilerine doğal gelen ve yalnız kendilerinin yaşayabileceği bir dünya çizmektedirler. Kendilerini ve dünyayı tanımanın en ilkel aşamalarındadır bu kişiler. Küçük büyük olayların akışına kapılıp gitmişlerdir. Ama yaşamları ve özellikleri vardır. Duygulu ve hırçındırlar. Kimi küçük çıkarlara yenik düşmüş, kimi iyi yanlarını korumayı başarmıştır. Yer yer çelişkileri, birbirlerine ters düşmeleri hesaplaşmaya dönüşmekte, böylece bozuk düzenin özümsediği ve özümseyemediği yanlarını ortaya koymaktadırlar.

Yaşar Kemal romancılığının ilk ürünü olan *İnce Memet*'te, ülke coğrafyasının en büyük kesimlerinden biri olan Çukuova bölgesini kapitalist üretim biçimine geçiş dö-

Yaşar Kemal

neminin ön aşamalarına özgü özellikleriyle yansıtır. «Derebeylik düzeninin çöktüğü» (sf. 339) bu evrede, «bir takım yeni zenginler» (sf. 339) vardır. Ellerinde kitabına uydurulmuş yasalar, ellerinde rüşvetle yola getirilmiş yöneticiler, ellerinde silah feodal kalıntıların yerlerini almak isterler. İnce Memet daha fazla toprağın sahibi olmak için, çağdışı ve çağdaş tüm yolları yöntemleri kullanan bu yeni «mütegallibe tipine» tepki olarak karşımıza çıkar.

Abdi Ağa cahil, Ali Safa ve Arif Sami Bey okumuş adamlardır. Yazar okumuş ağaların düzenle bütünleşmesini köyün okumuş kişisi Ferhat Hoca'nın bilinçli konuşmasında yansıtılırken daha çocuk yaşlarında ağa zulümünü etinde kemiğinde duyan İnce Memet'i kendi yaşam evrimi içinde somutlar. Ağanın çıkarını koruma amaciyle köylünün başına musallat ettiği eşkiyaya da tepkidir İnce Memet. Bu nedenle roman geliştikçe, büyümek isteyen ağa devlet bütünleşmesi karşısında harekete geçen halk direncinin simgesi olması doğaldır. Halk onu, namuslu eşkiya geleneğine bağlamakla benimsemiş, gerektiğinde suçlayabildiği, gerektiğinde kendisinden biri olarak hesap sorabildiği için (*İnce Memet* 1. bas. 504 sf.) yanında olmuştur.

Yaşar Kemal uzun öykü niteliğindeki ikinci romanı *Teneke*'de kasaba eşrafının namuslu yönetici karşısında tuttuğu cepheyi sergilerken tarımsal ilişkilerin bölgesel sorunlarından kaynaklandığını söyliyebiliriz. *Haksız kazanç* için bin beş yüz dönümlük köyü su altında bırakan ağalar ve yandaşlarını suç üstü yakalayan halkçı yönetmen kaymakam Fikret'in çevresinde kurulan *Teneke*'de direnen yenilgisi ağa-düzen bütünleşmesine bağlanırken aydının savaşım gücü vurgulanmıştır.

Ortadirek, *Yer Demir Gökbakır*, *Ölmez Otu* üçlüsündeyse topraksız köylünün yaşam savaşının özellikleri işlenmektedir. İki yönü vardir bu savaşın. Birincisi, *Ortadirekte* köylünün kendi içindeki çıkarcılara karşı aradığı direnç yollarında somutlanmıştır. İkincisi, pamuk mevsimi ağa toprağında çalışmak için çoluğu çocuğu, ihtiyarı ile tüm köylünün Toroslardan Çukurova'ya inerken olumsuz doğa gücü karşısında yalnızlığı, umarsızlığı ve direnme istemi biçiminde görünür. Köyün kendi içindeki çıkar mekanizması bir yandan en geçerli sindirme silahı olan devlet otoritesine dayanırken, bir yandan da köyün dışındaki ekonomik güçler bağdaşıklığını sağlamıştır. Ağalardan rüşvet olarak kendi köylüsünü her yıl en verimsiz tarlalarda çalıştıran Muhtar (Sefer) bu çarkın başkişisidir.

Yaşar Kemal *Ortadirek*'te Muhtar Sefer'in konuşmalarında (sf. 71) kapitalist düzenin merkezden en küçük yerleşme birimine doğru kullandığı silahları ortaya koyarken direnmeye, varlığını korumaya çalışan köy insanının korkusunu, yer yer içe dönük muhalefetini, çağdışı kalmışlığını da sergiler. Bitmek tükenmek bilmeyen dağ yollarından inen köylünün tarifsiz direnci ise sergilemenin çok üstünde niteliklerle donanmıştır. Dağın öteki yüzü üçlüsünün ikinci romanı *Yer Demir Gök Bakır*'da pamuk tarlalarının simgelediği Çukurova'dan elleri boş dönen köylülerin Muhtar Sefer'le mücadele eden Topbaşoğlu'nun kişiliğinde ermişlik evliyalık nitelikleri yakıştırarak mit yaratmışlardır. Belki onların içe dönük muhalefetlerini besleyen edilgen savaşma biçimlerinden kaynaklanan bu büyük kurtuluş umudu romanın omurgasını oluşturmaktadır. *Ölmez Otu*'ndaysa, ertesi yıl daha verimli çalışma ortamı bulan köylünün cebi para görünce Tapbaşoğlu'nun kişiliğinde yarattıkları soyutlamaya boş vererek onu - dolayısiyle - kendilerini alaya aldıklarını görürüz. *Ölmez Otu*'nda yaşamı muhtar Sefer'den öç almakla koşullanan köyün kambur kişisi Memidik mücadelenin somut gücü olarak belirirken, Kocamış anasını (Mer-

yemce) bir başına köyde bırakmak zorunda kalan Uzunca Ali'nin acısı topraksız köylünün dramını vurgular.

Binboğalar efsanesi'nde yüzyıllar önce «omuzlarında uzun şelfeler, kargılar tay derisinden sırmalı abalar» Horasanlardan gelerek (sf. 64) Aladağı yaylak, Çukurovayı kışlak edinen yörüklerin tarımda kapitalist ilişkilerin gelişme aşamasındaki son serüvenleri işlenir. Eski ile yeninin birlikte sergilendiği romanda, eski Osmanlıya karşı koyan Türkmen geleneğini simgeler. Yeni, değişen üretim ilişkilerinin her yıl beş on çadırı azalta azalta Şahların padişahların kapısına geldikleri beyleri (sf. 152) tarih sahnesinden silen çözülüştür. *Demirciler Çarşısı*'ndaysa «birbirlerini öldürmekten başka güçleri kalmayan» (sf. 367) feodal kalıntıların tarih sahnesinden çekilişleri öykülenirken, siyasal, parasal olaylarla büyük toprak sahibi olan yeni bir sınıfın öğeleri sergilenmektedir. İki derebey artığının (Derviş ve Mustafa beyler) kan davası, öç alma saplantısı yörüngesinde gelişen roman yukardan aşağıya doğru genişleye genişleye bir geçiş döneminin değişik tiplerini sahneye çıkarır. Onlarla birlikte, kasaba, kent sınırlarına taşan sorunları vurgulayarak tarihsel gelişimin özelliklerini yansıtır.

Yaşar Kemal romanlarında «..Değişen insanla birlikte tükenen bir çağı» yazdığını öne sürer. *İnce Memet*'te *Binboğalar Efsanesi*'nde, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'nde karşılaştığımız kişiler yazarın yargısını doğrulamaktadır. Daha çok yıllar boyunca göçerlik niteliklerini koruyan yörüklerle Türkmenlerin törelerine özgü öğeler Yaşar Kemal romanının başlıca özelliği olarak görünmektedir. «Aşiretleri zorlayan Çukurovaya yerleştiren Osmanlı» *(İnce Memet* sf. 238)'nın silahlı - silahsız tüm karşı koymalara karşın yarattığı düzen değişikliğinden yakınan yaşlı genç insanlar tarihsel yazgılarını yaşarlar. Yaşar Kemal'in başarısı tükenmekte olanın öğelerinden insansal olanı vurgulamasıdır. *Binboğalar Efsanesi*'nde Haydar Usta kente inip dost bildiği Ramazanoğlu'nu ararken kendi kendine şöyle konuşur:

«Osmanlı, işte yiğenimiz dostumuz, kamızla beslediğimiz yoluna can verdiğimiz, Osmanlı. Türkmeni, yörüğü perperişan etmemiş miydi?» (*Binboğalar Efsanesi*, sf. 210)

Osmanlı kavramı, Osmanlı devleti imparatorluğu ile eşanlamda kullanılır bu romanlarda. Özellikle yaşlılar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında «Fırka-i İslahiye» adlı büyük asker birliğini yerleştirme (iskan) hareketine karşı yörük, türkmen boylarının gösterdiği direnci unutamazlar. *İnce Memet*'te Yörük Kocası İsmail, yörenin canlı tarihi gibidir. Bu direncin şairi olan Dadaloğlu'nun dizeleri ağızdan ağıza yayılmakta, yasaklar ve yasalar karşısına töre gücü konulsun istenmektedir. Nedir ki yasanın yasağın, devlet buyruğunun sağlayamadığı sonucu, değişen sosyo - ekonomik koşullar yaratmış, gitgide hızlanan bir süreç içinde dağlar göçerin yaşam alanı olmaktan çıkmıştır. Toprak «yavaş yavaş değer kazanmaya başlamış, iskâna kavga dövüş yanaşmak istemeyen Türkmenler, yaylaları bırakıp» *(İnce Memet* sf. 339), ovaya inmişlerdir.

«Artık bir kanadı dünyayı örten çadırların, oymakların, obaların, koyun sürülerinin deve kafarlarının» *(Binboğalar Efsanesi* sf. 64) çizdiği zengin dünya yörüklerin, Türkmenlerin anılarında yaşayacaktır. Toprak gerçeği büyük çoğunluğu koparıp almış, Türkmenler dağları, hayvancılığı unutup gitmişlerdir. Kalan töre güzelliği, romancının da son evrelerine yetiştiği yaşam biçimleridir. Demirciler Ocağının son temsilcisi Haydar ustadır. Eski yaşamı kafasında taşıyan Meryemcedir. Yeni yaşam koşullarının dışında kalanlar için yeni güçlükler, girişimler, belalara uğramalar dönemidir. Yaşar Kemal eskiyen ve yenileşmekte olanı yansıtırken bir avuç toprak parçası arayanları anlatır.

Değişmeye ayak uyduran eskinin egemen güçleri ise bu kez çiftliklerin, bankaların ithalât ve ihracat kurumlarının; fabrikaların sahibidirler. Gene yurt yönetiminde ağırlıkları vardır. Toprağı asıl sahipleri için yeni dönem, yeni savaşım yollarını da beraber getirmiştir.

Teneke, Orta Direk, Yer Demir Gökbakır, Ölmez Otu'nda Yaşar Kemal'in romancılığı değişen üretim ilişkilerinin değiştirdiği yaşam koşullarına yöneliktir. Öteki romanlarında tarihsel gerçeklerle masalsıyı uyumla kucaklaştıran yazar, bu romanlarında bir dönemin gerçekliğine özgü öğelerle çalışırken, kişileri bu gerçekliğe aykırı koşullardan da soyutlamaz. Sorun - kişi - olay doğal gelişme halkaları yaratmıştır. Uzak Anadolu'nun en küçük, en bilinmez yerleşme birimlerindeki insanları, sefaleti, alışkanlığı, korkuyu, inadı, dayanıksızlığı, bireyciliği ile yansıtırken gelişmekte olanla arasında özdeşlik kurmaya çalıştığını sezinleriz. Kurulu düzenin kılcal damarlarındaki çıkarcılığı anadamarlara bağlayarak; Muhtar Sefer'le kasaba taciri Adil Efendi'yi düzenin içindeki yerleri ve işlevleriyle göstererek *(Orta Direk)* kasabanın tellalının Hacı Kurt Boğa karşısında ezilmediğini vurgulayarak *(Demirciler Çarşısı* sf. 392 - 393) emekçi sınıfın tarihsel görüş açısını benimsediğini sezdirir. Büyüyen ağalık düzenini daha çağdaş olanaklara daha kapitalist kazanımlara götüren yenileşmeyi sergilerken genel ve özelin uyumunu korumaya özen gösterir.

Yaşar Kemal'in romanlarında, kişilerini içinde yaşadıkları doğa çevresine bağlayarak bütünlemekte büyük başarı gösterdiği kabul edilmiştir. Daha küçük öykülerinden itibaren Yaşar Kemal insanı uzak dağlarda, yolu izi belirsiz tarlalarda çıkar karşımıza. Yaşamında konut ikinci, üçüncü etken olarak görünür. Yazar çalışan, çalışmaya giden, kaçan, izleyen insanlarla birlikte doğanın kokusunu duyuyor gibidir Yaşar Kemal'de doğa şiirsel öğelerin kucaklaşma alanı olmuştur. Okudukça etkiazalmayan betimlemeler yer yer yinelenen deyişlere karşın güzelliğin son doruklarına ulaşır. Abdülhak Şinasi *Boğaziçi Mehtapları*'nda, Ahmet Hamdi *Huzur*'da boğazın simgelediği doğayı divan şiirine özgü öğeleri kullanarak işlemişlerdir. Tümceleri Fransız düzyazısının yapısal özelliklerini taşır onların. Yaşar Kemal'de Pir Sultan'ların, Karacaoğlan'ların kaynakladığı eski Anadolu'nun sesi çağıldar. Bileşim becerileri halk şiirinin öğelerine dayanır. Tümce yapısı yalındır, türkçe düşünmenin ürünüdür. Kimi eleştirmenlerin öne sürdüğü gibi folklor Yaşar Kemal kişilerinin yüzeyselleşmesine neden olmaz. Aksine zenginleştirir onları. Meryemce *(Ortadirek)* kişiliğinde sözlü geleneği simgeleştirdiği için benzersizdir.

Soylularla kentsoyluların sergilendiği Halit Ziya'ların, Yakup Kadri'lerin kimi romanlarında mermer masalara, keten örtülü kanapelere, kadife iskemlelere, «çig ziyalı lambalara», loş aynalara bağlı kişi ile eşya ilişkilerinin ağır basmasına karşılık Yaşar Kemal'in insanları pınar, ağaç, ırmak, kayalık, mağara, bataklık, vb. çevresel özelliklerin içinde görünürler. Halit Ziya kentsoylunun sofrada, «karnı doyduktan sonra yalnız meşgul olmak için oyalananlara mahsus gevşek bir eda ile yavaş yavaş yuvarladığı bir elmanın kabuğunu bir parçada çıkarmaya» uğraştığını anlatır. *(Mai ve Siyah*, Hilmi Kitabevi, 1957 basımı, sf. 23). Yaşar Kemal insanını ise, karın doyurmak için doğanın içinde görürüz.

«... Bir kol boyunda ucu yassı bir ağaç yontulmuştu. Ağacın kabuğunu bir alttan, bir de üstten iki karış uzunluğunda, bir karış eninde kesiyor, sonra da kesilmiş yere elindeki ağacı dayıyor, arkasından taş-

la vura vura kabuğu gövdeden bir güzelce ayırıyordu. Ayırıyor, keskin Maraş çakısı ile kabuğun içindeki ince zarı alıyor, küçük küçük kesiyor, ağzına atıp çiğniyordu. Üstüne soğuk bir pınar suyu içince tadına doyum olmuyordu yalabuğun, tadına doyum olmuyor, tadı kokusu uzun bir süre ağzında kalıyordu.» *(Ölmez Otu*, sf. 349).

Burada doğa - insan ilişkisi yaşamsal zorunluluklara bağlı olduğu için kentsoylunun çay fincanı, rakı kadehi, meyvesi, vb. öğelerle ilişkisine benzememekte, o koşullara bağlı öğelerle kendine özgülüğü vurgulamaktadır. Yazarın bu özelliği, romanın gelişim dengesini bozduğu yerde kesmesini bildiği ve «olmasa da olurdu» izlenimini veren yinelemelerden korunduğu ölçüde başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Yaşar Kemal kimi romanlarında kişilerin birbirleriyle ilişkilerini yansıtırken çok doğal dialogların yanısıra bilinçaltı akımına özgü tekniklerden yararlandığını gösteren kesimlerle karşılaşırız. Özellikle *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'nde Derviş ve Mustafa beyler, adamları Yel Veli, Mestan belli somut durumlarda kendi iç yaşamlarına bağlı sorunları dile getirirler. Yel Veli, kaçak dolaştığı Adana'da kendi kendisiyle konuşur (sf. 312). Mestan, Derviş beyi pusuda beklerken, içinden, beyini (Mustafa Bey) de, kendisini de yargılamakta, «vur, kır, öldür, döğüş, zulmet, insanları aşağıla, dalkavukluk et, ee sonu? Sonu bir karış toprak..» diye yakınırken, «Bir düşün bey, bir düşün, senin için neler yaptım, kaç insan öldürdüm?» biçiminde içinde kalan sorular sormaktadır (sf. 321 - 322). Yer yer sayfalar boyunca süren bu konuşmalarla kişilerin içyaşamlarında gizledikleri dünya aydınlığa çıkarken sorunsal olanın vurgulandığını görürüz:

«Derviş Bey vurulduktan sonra yüz dönüm tapulu tarla isterim, bu, bir.

On bin lira para isterim, bu iki.

İki oğlumu da kendi oğulların gibi, kızların gibi, okuyabildikleri yere kadar okuyacaklar, bunun için de senet isterim, bu üç.

Bir tabanca, bir lâcivert takım elbise, bir at, bir de nağant tabanca isterim. Bulgar Beyliği, bu dört.

Vermezsen, ben de seni vururum, evini de yakarım.» *(Demirciler Çarşısı Cinayeti*, sf. 323 - 324).

Kolay çoğaltılabilecek olan bu örnekler Yaşar Kemal'in çağdaş romancılarda rastladığımız tekniklere başvurduğunu gösterir. Bu yararlanmalar onun, *İnce Memed*'den *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'ne kadar sürüp giden toplumcu gerçekçi çizgisinde kazandığı ustalıklara yardımcı olmaktadır.

Yapıtları: Sarı Sıcak (öyküler, 1952; *Yanan Ormanlarda Elli Gün* (röportaj, 1955); *Çukurova Yana Yana* (röportaj, 1955); *Peri Bacaları* (röportaj, 1957); *Bütün Hikâyeler (Sarı Sıcak* ile sonra yazılmış öyküleri, 1967); *Bu Diyar Baştan Başa* (bütün röportajları, 1971); *Romanları: Teneke* (1955); *İnce Memed* (I. cilt 1955, II. cilt 1969); *Ortadirek* (1960); *Yer Demir Gök Bakır* (1963), *Ölmez Otu* (1963); *Üç Anadolu Efsanesi* (1967), *Ağrı Dağı Efsanesi* (1970); *Binboğalar Efsanesi* (1970); *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1974), *Yusufçuk Yusuf* (1975); *Yılanı Öldürseler* (1976); *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976); *Filler Sultanıyla Kırmızı Sakallı Topal Karınca* (çocuk romanı, 1979), *Yılanı Öldürseler* (1979).

YAŞAR, Tonguç (İstanbul - 1932). Karikatürcü. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *«Hüradam»* dergisinde yayımlandı (1952). *«Akbaba»*, *«Vatan»*, *«Yön»*, *«Papağan»*, *«Ant»*, *«İkdam»*, *«Dolmuş»*, *«Tef»* gazete ve dergilerinde çalışmış; son dönem *«Vatan»* gazetesinde günlük karikatürler çizmiştir (1977).

Karikatürleri dış ülkelerde ilgi gören Tonguç, birçok sergi ve yarışmaya da katıldı. Belçika Knokke - Heist'da «spor karikatürleri» dalı Büyük Ödülü'nü kazandı (1972). Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında Başarı Ödülü ve Özel Ödül aldı (1979).

Tonguç Yaşar, Türkiye'de çizgi - film alanında ilk çalışmaya başlayan karikatürcülerdendir. Bu dalda da başarılı çalışmalar yaptı: ödüller kazandı *«Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?»* adlı çizgi - filmi Adana Altın Koza Film Şenliği sırasında yapılan çizgi film dalı yarışmasında Jüri Özel Ödülü kazandı (1970). *«Yaşa Don Kişot»* adlı çizgi - filmi ise TRT Başarı Ödülü ve Darüşşafaka Sinema Kulübünün ilk «Uluslararası Kısa Filmler Şenliği»nde En İyi Film Ödülü'nü aldı (1972). Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği «Nasreddin Hoca» konulu ulusal çizgi - film yarışmasında ise Birincilik Ödülü kazandı (1979).

Tonguç Yaşar şaşırtıcı buluşları ve güçlü, yalın çizgileri ile Türkiye karikatürünün en önemli sanatçılarından sayılır. Uzun süreden beri çizgi - film uğraşıları ile koşut olarak reklâm alanında da çalışmaktadır. *«Sülünname»* adlı bir karikatür albümü yayınlanmıştır (1969).

YAŞIN Özker (Lefkoşe - 1932) Şair. Orta öğrenimini Vefa Lisesi'nde tamamladıktan sonra memleketinde yerleşti. Muhabirlik, reklamcılık gibi işlerden sonra kurduğu kitabevi ve *«Savaş»* gazetesinin yönetimiyle yaşamını sürdürdü. Özellikle *«Varlık»* dergisinde yayımladığı şiirlerle tanınan Yaşın (1951 1969) Kıbrıs sorunlarına bağlı duyguları işledi.'

Yapıtları: Ol Alem (1952), *Bayraktar Destanı* (1953), *Kıbrıs'tan Atatürk'e* (1957), *Limanda Bir Gemi* (1956), *Namık Kemal Kıbrıs'ta* (1957), *Kıbrıs Mektubu* (1958), *Mehmetçik Kıbrıs'ta* (1960), *Babil Daha Uzakta* (1963), *Atatürk'e Saygı Duruşu* (1963), *Kanlı Kıbrıs* (1964), *Oğlum Savaşa Mektuplar* (1965), *Hödükname* (1970), *Kıbrısta Vuruşanlar* (roman, 1974) *Girne'den Yol Bağladık* (roman, 1976).

YAUBYAN, Nişan (İstanbul 1928). Mimar. 1953 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1953-57 yılları arasında İstanbul'da bağımsız mimar olarak çalıştı. 1957 - 68 arasında askerlik görevini yaptı. Bu görevini Bayındırlık Bakanlığı'nda Yapı ve İmar İşleri Proje Tanzim Fen Heyeti'nde görevli olarak tamamladı. 1959 - 61 yılları arasında USA da öğrenim yaptı ve EERO Saarinen, Minoru Yamasaki bürolarında çalıştı. Mıchıgan Üniversitesi Mimarlık Okulu'nda da master yaptı (1960). 1962 - 64 arası İstanbul'da bağımsız olarak, 1965'de USA'da Yamasaki bürosunda, 1966'da İstanbul'da bağımsız olarak, 1967 - 69 USA'da Yamasaki bürosunda sonra gene İstanbul'da bağımsız olarak mimarlık çalışmaları yaptı. Önemli yapıtları şunlardır:

Sakarya Hükümet Konağı (1962, Enis Kortan, Harutyun Vaporcıyan, Avyerinos Andenyadis ile birlikte) *Eskişehir Stadyumu Açık Tribünleri* (1966, O. Sarafoğlu ile) *Beyoğlu S.S. Hastanesi* (1971, Osep Sarafoğlu ve Güntekin Aydoğan ile) *Çanakkale Seramik Fab. Konukevi* (1966) Yamasaki Bürosunda, Newyork World Trade Center yapısını plânlama grubunda idi (1972).

Yavuz - Havuz Davası (Olayı): Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir bakanın Yüce Divan (Divan-ı Âli) tarafından mahkûm edilişinin ilk ve tek örneği olan dava. (Bkz. Yüce Divan)' Mondros mütakeresinden sonra İzmit'e çekilerek tecrit edilen Yavuz gemisinin Cumhuriyet donanmasına katılabilmesi için onarımı gerekiyordu. Sorun TBMM'de ele alındı (1924). Bütçeye onarım gideri olarak 2 milyon lira ödenek kondu ve gemiyi kızağa çekecek çapta bir havuzun Türkiye'de bulunmaması nedeniyle bir «yüzer havuz» alınması karara bağlandı (3.9. 1924). Savunma Bakanlığı'nın sorumluluğunda ve bir özel komisyonca ele alınan Ya-

vuz'un onarımı sorunu Bahriye Vekâletinin kurulmasından sonra onun yetkisine ve sorumluluğuna verildi (22.11.1924). Bahriye Vekilliğine İş Bankası Yönetim Kurulu üyelerinden, Emekli Topçu Binbaşı, İstiklâl Mahkemesi eski başkanlarından Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey 1877 1947) getirildi. İhsan Bey'in mebusluğu döneminde Yavuz'un onarımıyla ilgisi, Enver Paşanın enîstesi Ömer Nazım Bey ve Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili, İş Bankası Yönetim Kurulu üyelerinden Dr. Fikret'le beraber kurduğu bir adî şirket dolayısıyla idi. Bu şirket Yavuz'un onarımı için hükümete birçok öneri götürmüştü. Topçu İhsan Bey, Bahriye Vekili olunca bir Fransız şirketi (Penoit) ile anlaşmaya vardı. Yavuzun onarımı için yapılan sözleşme gereğince onarım bedeli hükümetçe 2 yılda taksitle ödenecek, onarım süresince Yavuz bir milyon üç yüz bin sterline sigorta edilecekti. Fakat, Yavuz havuza alınırken meydana gelen bir kaza, önce havuzun onarımını gerektirince Fransız şirketi, sigorta primlerinin dört aya indirilmesini istedi. Bakanlar Kurulu, yabancı uzmanı gereksiz bularak şirketin istediği süreye uygun olarak sözleşmeyi değiştirmekle yetindi. Bu aşamada, Bahriye Vekili İhsan Bey hakkında bu konuyla ilgili suistimal söylentileri çıktı. Bu arada Fethi Bey, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle CHP grubunun kendisine güvensizlik oyu vermesi üzerine istifa etti (3.3.1925). Yeni kurulan İsmet Paşa başkanlığındaki kabinede İhsan Bey yine Bahriye Vekili olarak yer almakla birlikte, İsmet Paşa, Malatya Milletvekili olarak verdiği bir önerge ile İhsan Bey'in Yüce Divan'a verilmesini istedi. İhsan Bey Bakanlığı sırasında Fransız Penoit şirketine, Bakanlar Kurulu'na danışmaksızın ayrıcalıklar sağlanmıştı. Buna göre, onarım bedelinin iki yılda taksitle karşılanması yerine, yapılan işin fatura ile ödeneceği, şirketin getireceği yabancı uzmanların giderinin hükümetçe karşılanacağı kabul ediliyordu. Bakanlar Kurulu kararıyle Millî Savunma Bakanlığınca şirkete ek maddelerin geçersiz olduğu bildirildikten sonra, Meclis soruşturması açıldı. Bu sırada Bahriye Vekâleti kaldırılmış (1927) İhsan Bey'in vekilliği de son bulmuştu. Adalet ve Anayasa Komisyonları üyelerinden oluşan, başkanlığını Muğla mebusu Yunus Nadi'nin, sözcülüğünü Giresun Mebusu Hakkı Tarık (US)un yaptığı karma komisyon olayla ilgili soruşturmaya başladı (23.1.1928). Sâbık Bahriye Vekiline neden ticaret işlerine girdiği sorulunca İhsan Bey «Bunu bana neden soruyorsunuz?» diye bağırdı, «Hepiniz, başta reisimiz (M. Kemal) olmak üzere «zenginleşmek lâzımdır, demokrasi zenginliğe dayanır» demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?» karşılığını verdi.

Yabancı tekeller ile onların yerli temsilcilerinin, İstanbul'daki imtiyazlı şirketler ile yerli temsilcilerinin pusuda bekledikleri bir ortamda girişilen devlet eliyle müteşebbis yaratma çabası, Ankara'nın havasını çarçabuk değiştirmiş, birtakım nüfuzlu milletvekillerinin yabancı firmalar hizmetinde, komisyon peşinde koşmalarına, ticaret ve politikayı birlikte yürütmek isteyen bu kişilerin yabancı silâh tekellerinin ağına düşmelerine yol açmıştı. Yabancı silâh tekelleri Bahriye'nin siparişlerini kazanmak amacıyla, İhsan Bey'in çevresini rüşvete boğmuşlardı.

Meclis soruşturması sonunda İhsan Bey ve ortağı Ertuğrul mebusu Dr. Fikret'in yüce Divana sevkine karar verildi. Her iki sorumlunun dokunulmazlıkları kaldırıldı ve kurulan Yüce Divan'da yargılanmalarına başlandı. Dr. Fikret yapılan sorgulamasında 55 bin lira komisyon aldığını, komisyonun tamamının 210 bin lira olduğunu, teklifleri Histman'ın verdiğini, Halil Kâmil Bey'in de refakat ettiğini ve komisyonu aldıktan sonra Halil Kâmil'e de 5 bin lira verdiğini anlattığı gibi, yabancı silâh tekeliğinin bir mayın fabrikası kurulmasını da teklif ettiğini, verilen komisyonu Enver Paşa'nın enîstesi, ortağı Nâzım Bey'le paylaştıklarını anlattı. Yüce Divan'da Yavuz'un onarımı ile ilgili başka bir yabancı firmanın, Ankara'da nüfuzlu kimselere dağıtmak üzere birkaç yüz bin frank gönderdiği de saptandı.

Yüce Divan'da yapılan yargılama sonunda sâbık Bahriye Vekili İhsan Bey görevini kötüye kullanma ve rüşvet almaya teşebbüs suçundan 2 yıl ağır hapse ve iki yıl da memuriyetten mahrumiyet; Dr. Fikret de 4 ay hapis ve para cezasına çarptırıldılar. Böylece Yavuz - Havuz davası eski bir İstiklâl Mahkemesi yargıcı bakan ile bir milletvekilinin mahkûmiyetiyle sonuçlandı (21.4. 1928).

Mustafa Gebzeli

Fehmi Yavuz

YAVUZ, Fehmi (İsparta - 1912). Şehircilik uzmanı, üniversite öğretim üyesi. İstanbul Pertevniyal lisesini (1934) ve Siyasal Bilgiler Okulunu bitirdi (1937). Bir süre Berlin İktisat Fakültesinde de öğrenim yaptı. Yurda dönüşünde Siyasal Bilgiler Okulu Şehircilik okulu şehircilik kürsüsüne asistan olarak atandı. İşçi Sigortaları Kurumu genel müdür yardımcılığı da yaptı (1946 - 47). Sonra fakülteye dönerek doçent (1948) ve profesör oldu (1951), Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı seçildi (1958). 27 Mayıs'tan sonra Gürsel'in kurduğu hükümetlerde Millî Eğitim ve İmar - İskân Bakanlıkları yaptı (1960 - 1961). Siyasal Bilgiler Fakültesindeki kürsüsüne dönerek öğretim üyeliğini sürdürdü (1961'den bu yana). «Türkiye'nin Petrol ve Madenlerini Koruma Derneği» kurucuları arasında yer aldı (1965) ve ulusal petrol davasını savundu. 12 Mart'ın ilk hükümetinde görev alması için yapılan öneriyi reddetti (1971). ***Başlıca yapıtları: Köy idaremizin maliyesi*** (1951), ***Ankara'nın imarı ve şehirciliğimiz*** (1952), ***Şehirciliğimiz hakkında mukayeseli raporlar*** (1955), ***Şehircide Aranan Vasıflar*** (1959), (İbrahim Öğretmen ile) ***Ankara'da 158 Gecekondu*** (1959), ***İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası*** (1958), ***Türk Mahallî İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi üzerine bir araştırma*** (1960), ***Şehircilik*** (1962), ***Memleketimizde Toplum Kalkınması*** (1964), ***Din Eğitimi ve Toplumumuz*** (1969).

YAVUZ, Hilmi (İstanbul - 1936). Şair, yazar. Orta öğrenimini Kabataş Erkek Lisesi'nde (1953 - 54) tamamladı. Bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'ne (1955 - 57) devam etti. Yüksek öğrenime ara vererek, gazeteciliğe (1957 - 64) başladı. Yurtdışında bulunduğu yıllarda (1964 - 69) Londra Radyosu BBC'nin Türkçe yayın bölümünde spiker - çevirmen görevini üstlendi. Bu yıllarda Lond-

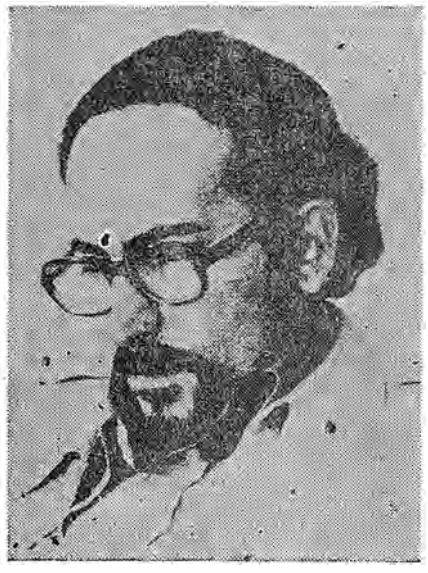

Hilmi Yavuz

ra Üniversitesi'ne devam etti, (University College, Londra) Felsefe Bölümü'nü tamamladı. Dönüşünde, «*Meydan Larousse Ansiklopedisi*»nde ve «*Varlık*» dergisinde (1969-72) çalıştı. Şimdi Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Uygarlık Tarihi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde Felsefe okutuyor.

Hilmi Yavuz'un ilk deneyimleri, öğretmeni Behçet Necatigil'in yönetiminde Kabataş Lisesi'nde yayınladıkları (Demir Özlü, Hasan Pulur, Bedii Eroğlu, Dinçer Uçak, H. Sami Türk ile birlikte) «*Dönüm*» (1952) dergisinde görüldü. Hukuk Fakültesi öğrenciliği yıllarında «*a*» dergisinin yayınlanmasına katıldı (1955-57). Daha sonra, «*Yeditepe*», «*Varlık*», «*Şiir Sanatı*», «*Papirüs*», «*Eylem*», «*Yeni Ufuklar*», «*Yeni a*», «*Yeni Ortam*», «*Cumhuriyet*» (Ali Hikmet imzasıyla), «*Politika*» dergi ve gazetelerinde (1955 - 76) şiir, eleştiri, inceleme yazıları yazdı.

Hilmi Yavuz kendine dönük ilk şiirleriyle «*Bakış Kuşu*» adlı yapıtında ozan sesini, özgün olma çabasıyla sözcük ve konu birimlerinin kaynaklarını araştırır. Bir yanıyla yakın tarihle «Yahya Kemal»le bağlantılara girişirken, öte yanıyla «Divan Edebiyatı Beyanındadır» ya da «Kaside» ya da «Baki'ye Rübai» adlı şiirleriyle, şiir türüne olan bakışını, özle ilişkin tutum ve yaklaşımını, biçim - içerik bütünlüğünü saptama çabasında görünür. Yaşadığı dönemin toplumsal koşullarından - olgularından daha çok, yaşanmış olandır, tarihtir onun ilgisini çeken. Şiirine yataklık yapan bu bağlamla (iki yeni şiir yapıtının birikimiyle), çalışmalarını sergiler. Bu yapıtlarında kendi sesinin olanca coşkusu ve kendisine sadık duyarlığıyla, tarihe olan yaklaşımını şiirleştirir.

Yapıtları: Bakış Kuşu (şiirler, 1969), *Bedreddin Üzerine Şiirler* (şiirler, 1975), *Felsefe ve Ulusal Kültür* (eleştiri, makale - 1975), *Roman ve Türk Romanı* (yazılar - 1977); *Doğu Şiirleri* (şiirler, 1978).

Tekin Sönmez

HİLMİ YAVUZ'dan Bir Şiir

NAZIM HİKMET

hüzün ki en çok yakışandır bize
belki de en çok anladığımız

biz ki sessiz ve yağız
bir yazın yumağını çözerek
ve ölümü bir kepenek gibi örtüp üstümüze
ovayı köpürte köpürte akan küheylan
ve günleri hoyrat bir mahmuz
ya da atlastan bir çarkıfelek
gibi döndüre döndüre
bir mahpustan bir mahpusa yollandığımız

biz ki ey sürgünlerin Nazım'ı derken
tutkulu, sevecen ve yalnız
gerek acının teleğinden ve gerek
lacivert gergefinde gecelerin
şiiri bir kuş gibi örerek
halkımız, gülün sesini savurup
bir türkünün kekiğinden tüterken
der ki, böyle yazılır sevdamız

hüzün ki en çok yakışandır bize
belki de en çok anladığımız

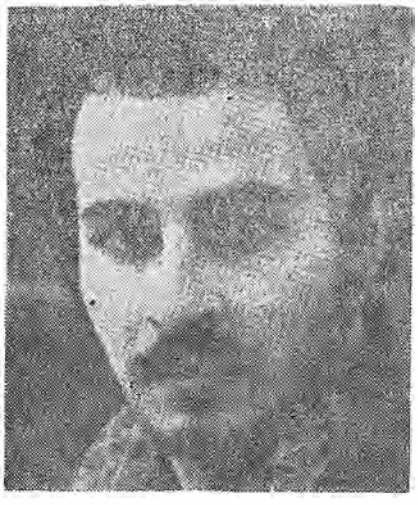

Mesut Yavuz

YAVUZ, Mesut (Bafra - 1949). Karikatürcü. İlkokulu Bafra'da bitirdi; orta öğrenimini ise İstanbul Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. Ünlü karikatürcü Bedri Koraman'ın akrabası olması, onu karikatüre yaklaştırdı. Çizgileri Bedri'nin etkisinde olan Mesut Yavuz, uzun süreden beri «*Milliyet*» gazetesinde spor karikatürleri çizmektedir.

YAZAR, M. Behçet (Halep - 1890). Şair, yazar. Yüksek öğrenimini Hukuk Mektebi'nde tamamladı. Kastamonu, Ankara Kayseri, İstanbul liselerinde edebiyat öğretmenliği, maarif müfettişliği ve maarif müdürlüğü etti. Cumhuriyetten sonra yayımladığı incelemeler ve antolojilerle bu türde yararlı eserler verdi. «Bağlı olduğu *Fecr-i Âti* topluluğunun şiir anlayışına uygun, bireysel duyguları işleyen ama daha lirik, tekniği daha sağlam şiirler de yazmış»tı. (Behçet Necatigil).

Yapıtları: Erganun (şiirler, 1911), *Bulurdan* (mensur şiirler, 1925), *Genç Şairlerimiz ve Eserleri* (edebi tetkik, 1936), *Genç Romancılarımız ve Eserleri* (edebi tetkik, 1936), *Yumak* (şiirler, 1938), *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* (anket-antoloji, 1938).

YAZICI, Fehmi (Maraş-1913). Gençler Birliğinde çalışan ve Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti'ni kuran Yazıcı *Diken* dergisini çıkardı, demokratik haklar için çalıştı, üniversitenin özerk olması konusunu 1950'lerde savunan gruplar arasında yer aldı, CHP nin 1947'de sendikalar kurması girişimine karşı çıktı ve bu güdümlü sendikalara karşı bağımsız sendikalar kurarak işçi sınıfının çıkarlarını savunan sendikacıların eğitimini üstlendi.

YAZICIOĞLU, Ahmet Bican (? / ?). Yazar. Hayatı üzerine ileri sürülen bilgiler arasında, Gelibolu'da yaşadığı, Hacı Bayram Veli ile görüştükten sonra Bayramiye tarikatına girdiğinde birleşilmiştir.

En ünlü yapıtı, ağabeyi Mehmet Yazıcıoğlu'nun Megâribü'z-zaman adlı arapça eserinin çevirisi olan *Envarü'l - Âşıkin*'dir. İstanbul, Kazan ve Mısır'da birkaç kez basıldığı söylenen bu kitap tasavvufa aittir. *Rezvat-ül-ervah* adlı Türkçe eseri de peygamberleri anlatan bir tarih kitabı niteliğinde görülmüştür. Ahmet Bican'ın *Dürr-i Meknûn*, *Münteha't-ı Taleb* adlı eserleri, ağabeyinin Fûsu'l-Hikem Şerhi'nden, *Şemsiyye* ise babası Salih Yazıcı'nın bir eserinden çeviridir. Dr. Adnan Adıvar, coğrafya kitabı niteliğinde kabul edilen *Acaib-i Mahlûkat*'la birlikte *Dürr-i Meknûn*'un da «masal cinsinden ayrıntılarla dolu» bir kitap olduğunu ileri sürer.

YAZICIOĞLU, Mehmet (? / 1451). Yazar. İlkin babası, astroloji alanında ilk eser sayılan «*Şemsiyye*», (1408) yazarı, bilgin Yazıcı Selahattin'in çevresinde daha sonra İran ve Maveraünnehir'de güçlü bir öğrenim görerek yetişti. Murad II. (1421-1451) döneminde Gelibolu'ya gelen Hacı Bayram Veli'ye inanarak tarikata girdi. Yaşamının sonuna kadar Gelibolu'dan ayrılmadı, köşesinde kendini kitaplarının yazımına verdi.

Yapıtları: Megaribü'z - Zaman. Başlangıçta arapça yazılmış, sonradan nazım diliyle kendisi tarafından Türkçeye çevrilmiş 9119 beyitten meydana gelmiştir. Aruz ölçüsünün çeşitli kalıplarının kullanıldığı ve «*Muhammediye*» adı verilen eserde Muhammed ve halifelerinin yaşamları üzerine bilgi verilmekte, cennet, cehennem ve ahret ahvalinden bahsedilmektedir. Kullandığı çeşitli nazım biçimleri arasında halka hitap etme kaygısı taşımadığı halde, dini bir niteliği olduğundan son zamanlara kadar okunan âşıkane kasideleri vardır. Derin bir sevginin ürünü olduğu halde, Mevlut'la ya da Hacı Bayram'ın şiirleriyle kıyaslanacak nitelikle değildir. (Abdülbaki Gölpınarlı).

Muhammediye'nin Kazan'da (1890 1908) ve İstanbul'da çeşitli baskılardan sonra sadeleştirilmiş basımı Agâh Güçlü tarafından yapılmıştır (1963).

Yedi Meşale, Sabri Esat (Siyavuşgil), Ziya Osman (Saba), Yaşar Nabi (Nayır), Vasfi Mahir (Kocatürk), Cevdet Kudret (Solok) ve Muammer Lütfü (Bahşi) şair olarak, Kenan Hulusi (Koray) hikâyeci olarak ürünlerini bir kitapta topladılar (1928). *Yedi Meşale* adını verdikleri bu kitap yedi bölümden meydana geliyordu. Kitabın önsözü, bu topluluğun amaçlarını belirten bir bildiri niteliğindedir. Her yeni edebiyat topluluğunun güncel edebiyat ortamıyla hesaplaşması gereğinden yola çıkan Yedi Meşaleciler içten, canlı, yenilikçi, özgün ve geniş kapsamlı olmayı amaçlıyorlardı. Kitap umulanın üstünde ilgi topladı. Ne var ki kitaptaki ürünlerle önsözdeki amaçların birbirine pek uymadığı görülmektedir. Özgün olma ve öykünmecilikten kaçınma konusunda tartışma götürür örneklerin olması; batı edebiyatı kalıplarına yakın ürünlerin bulunması; bireysel duygulardan, aşk konularında aşırı duygusallığa gitmekten uzak kalma isteğinin de ürünlerde uygulanamadığının görülmesi Yedi Meşaleciler'in aksayan yönleridir. Bütün bunlara karşılık Yedi Meşale olayı edebiyatımızda, kısa süre de olsa, bir değişim gereğinin üzerinde durulmasına neden olmuştur. Gerçekten bireysel duygulardan, basma kalıp aşk anlayışından, özgün olmayan bir söyleyişten uzak kalmaya çalışan ve bir anlamda bu saplantılara karşı savaş açan bir edebiyat topluluğu olarak Yedi Meşaleciler edebiyat kurulu düzenini tedirgin etmişlerdir.

"Meşale" dergisinin ilk sayısı

Yedi Meşaleciler daha sonra *Meşale* adlı bir dergide ürünlerini verdiler (1 Temmuz 1928 - 15 Ekim 1928). Yusuf Ziya'nın (Ortaç) önerisiyle yayımlanan dergi de öncekiler fazlasıyla ilgi gördü. Daha sonra çeşitli nedenlerle kapandı. Gerek *Yedi*

Meşale adlı kitapla ve gerekse *Meşale* dergisiyle adlarını duyuran bu yedi yazar bir akım oluşturamadılar. Edebiyatımızda tek tek birer ad olmalarına karşılık sonradan *Yedi Meşale* olayının yaratıcıları olmaktan çok tekil olarak değerlendirildiler. Muammer Lütfü (Bahşi) dışında hepsinin çeşitli yapıtları yayımlandı.

Yedi Meşale'nin bir akım, bir okul yaratamamış olması konusunda olumlu ve olumsuz yargılar vardır. Yedi Meşaleciler'in kendileri de bu konuda sonradan nesnel yargılara vararak bu topluluğun bir akım ya da bir okul hareketi yaratamadığını söylemekten geri kalmamışlardır. İtalyan yazarı Giocomo E. Caretto bu konuda başka türlü düşünmekte ve *Yedi Meşale* olayını daha bütüncül bir tavırla ele almaktadır. Ahmet Haşim, Hakkı Süha (Gezgin), Nurettin Artam, Kâzım Nami (Duru) gibi yazarlar *Yedi Meşale*'nin çıkışı konusunda yazdıkları yazılarda genellikle eleştirici ve küçümseyici bir çizgi izlemişlerdir. Bir süre sonra özellikle Ahmet Haşim'in Yedi Meşale olayını kabullendiği ve savunduğu görülmektedir. (Meşale dergisi başyazısı, 1 Temmuz 1928).

Eray Canberg

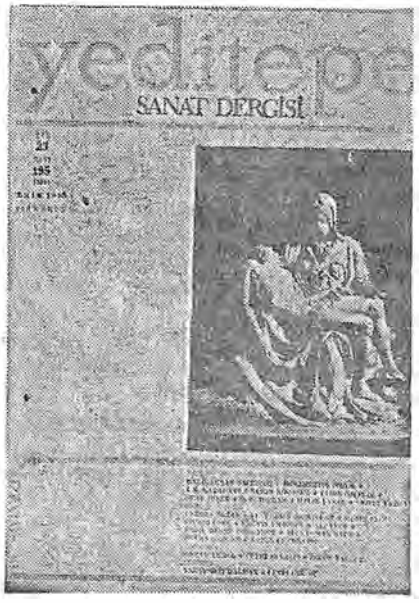

Yeditepe dergisinin bir sayısı

Yeditepe (1 nisan 1957). Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Hüsamettin Bozok. Onbeş günlük, sonra aylık.

İlk sayısında Suat Taşer (Sanatta Yenilik Meselesi), Jean - Louis Barrault (Aktörlük Sanatı), Fethi Giray (Birkaç Resim), Orhan Murat Arıburnu (Gülizar'ın Kızı), Fazıl Hüsnü Dağlarca (Güneyde Daha Güneyde), William Saroyan (Bir Bakkal Dükkânında), Samim Kocagöz (Büyük Türk Romanına Doğru), Salâh Birsel (Şiirin kısa veya uzun olmasına dair), yazıları, şiirleriyle çıkan *Yeditepe*'nin birinci yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu, Attilâ İlhan, Dağlarca, İlhan Berk, Samim Kocagöz, Sait Faik, Asaf Halet Çelebi, Fikret Adil, Behçet Necatigil, Oktay Akbal, Metin Eloğlu, Ahmet Köksal, Hüsamettin Bozok, Cahit Irgat başlıca imzalar arasında göründü.

Edebiyatın yanısıra resim, müzik, tiyatro haberlerine geniş yer verildi. Fikri Çiçekoğlu müzik, Cemal Tollu, Nurullah Berk resim eleştirmeleri yayımladılar. *Yeditepe*'nin 20. yılına girdiği 150. sayısında Ceyhun Atuf Kansu şöyle yazıyordu: «Bir dergi, yemişli bir ağaç gibidir. Kökleri, anaç kültürün toprağına iner ve dalları arasından yemişleriyle kuşları besler. Yeditepe böyle bir İstanbul ağacıdır. Çoğumuzu beslemiştir. «Fakir Baykurt da *Yeditepe*'nin mütevazi bir okul gibi yok yoksulluk içinde kutsal görevini başarıyla» yürüttüğünü belirtti. Gerçekten her evresinde derginin, yetişen kuşaklarla ölçülü ilişkiler kurduğu, onların çalışmalarını yansıtma amacına bağlı kaldığı görüldü. Edebiyatımızda belli yerleri olduğu kabul edilen bir çok şair, öykücü kişiliklerinden haber veren ilk ürünleri *Yeditepe* sayfalarında gün yüzüne çıkardılar.

Fakir Baykurt, Metin Eloğlu, Edip Cansever, Sedat Ümran, Ülkü Tamer, Cengiz Yörük, Halil Kocagöz, O. Zeki Özturanlı, Behiç Duygulu, Ülkü Tamer, Ali Yüce, Ruşen Hakkı, Anıl Meriçelli, Necati Tosuner, Metin İlkin, Seyfettin Başçıllar, Fethi Savaşçı, Ayhan Can, Arif Coşkun, Nedret Gürcan, Abdülkadir Bulut *Yeditepe*'den yararlanan başlıca kalemler arasında sayılabilir.

Yeditepe bir süre yayımına ara verdikten sonra yeniden çıkmaya başlamıştır.

Yed-i vâhid: Arapça kökenli (El) anlamına gelen (Yed) ile (Tek) anlamındaki (Vâhid) sözcüklerinden yapılmış bir terkiptir; Türkçede tam karşılığı (Tekel)dir ki, buna (İnhisar) da denilirdi; Fatih Kanunnâmesi'nde (Monopol) olarak geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda yed-i vâhid usûlüne giren maddeler Fatih döneminde de vardı. ve bunlar 4 çeşitli tarihlerde yapılmış olan (Kapitülâsyon) antlaşmaları da ortadan kaldırmamıştı. (Bk. Osmanlı devletine ticaret antlaşmalar) 1861 yılına kadar olan devrelerdeki ticaret antlaşmaları ve kapitülâsyonlar incelendiğinde, yed-i vâhid maddelerini oluşturan malların iki türde olduğu görülebilir:

a — Doğrudan doğruya yed-i vâhid usulüne giren mallar ki, özellikle barut, kurşun, dinamit, top tüfek gibi savaş sanaayiine giren maddelerdir. Bunların üzerindeki tekel'e ne Çarlık Rusyası ile yapılmış olan Edirne Sulh antlaşmasının (7)inci maddesi; ne de İngiliz'lerle 16 Ağustos 1838 tarihinde yapılmış olan ticaret antlaşmasının (2) inci maddesi hükümleri etkili olabilmiştir. Heriki halde de, yed-i vâhid usûlü kaldırılmış olmasına rağmen bu tür maddelerin tekel'i devam etmiştir.

b — Vergilendirmek sûretiyle tekel maddesi hâline getirilen mallar'ın imparatorluk dahilinde yerli halk için alış-verişleri serbest idi; devlet, bu maddeler üzerinde zamanla oranları değişen vergiler olarak hazine'ye gelir sağlanırdı. Bunların arasında en önemlileri pamuk, pamuk ipliği, ipek, sahtiyan ve meşin, balmumu, tütün, enfiye, şarap, tuz gibi maddelerdir ki, yabancılar da bunları kendi memleketlerine, rüsumları vererek ithâl etmek hakkına sahip idiler.

Ancak Edirne Antlaşması ile yalnız Rus tüccarlarına mahsus olmak üzere; İngiliz'lerle yapılan ticaret antlaşması ile de bütün milletlerin tüccarları için yed-i vâhid usûlü kaldırılmakla bu ikinci tür tekel maddelerinin imparatorluk dahilinde alım ve satımları serbest kaldı. Bu suretle yabancılar için, Osmanlı toprakları bir açık pazar şekline girmiş oluyordu. Bu yed-i vâhid usûlünün kaldırılmasının siyasal nedeni olarak ileri sürülen husus, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın valisi bulunduğu Mısır ayâletinde adı geçen vâlinin Osmanlı devletine karşı sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesinin önlenmesi olarak kabul edilir. Özellikle Mısır'a gönderilen Rifat Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde vermiş olduğu raporda saptanan Mısır'ın malî kudretinin yed-i vâhid ulûlünden kaynaklandığına dair görüşünün, bu usûlun kaldırılmasında bir rol oynadığı düşünülebilir. Nitekim, Rifat Paşa'nın Viyana büyükelçisiyken, İngiliz'lerle yapılan ve yed-i vâhid usûlünü kaldıran ticaret antlaşması üzerinde Avusturya Başbakanı Metternich ile görüştükleri, bu düşünceyi doğrular mahiyettedir. Paşa'nın, Prens ile görüşmesi hakkında Hariciye nezareti (Dışişleri Bakanlığı) müsteşarı Nuri Bey'e göndermiş olduğu mektubunda bilgi verirken şöyle demaktedir;

«...Prens'in antlaşma hakkındaki eleştirisinde de yed-i vâhid usûlünün kaldırılmasının asıl sebebinin, bu kararın Mısır'da icrasiyle Mehmet Ali'nin malî durumunu bozmak gibi bir yararı oluyor ise de, bu antlaşma hükülerinin o tarafta icrasının meçhul olduğuna dokunmuştur.» (Müntehebât-ı âsar Rifat Paşa, c. III, s. II)

Tekel usûlünün ortadan kaldırılmasından bir süre sonra, 1861 yılından itibaren, yabancılarla imparatorluk arasında mevcut ticaret antlaşmalarının yenilemeleri sırasında (Bk. Osmanlı devletinde ticaret antlaşmaları) tütün ve tuz yeniden yed-i vâhid meddesi olarak kabul edilmiştir. Bu hususta 1278 / 1861 yılına âit Padişah'a taktim edilen bütçe lâyihasının bir tarafında aynen şöyle denilmekteydi. «Muharren düvel-i mütehâbe ile müceddeden akd ve tanzim kılınmış olan muahedat-ı cedîde-i ticaret iktizasınca tütün ve tuz maddesi yed-I vâhid usûlüne girip dıhan (Tütün) ihtiyacı-ı zarûriyeden birşey olmayıp sırf sefahete teallik olmasiyle her devlette bundan vâridât-ı külliye istihsal olunduğu cihetle memâlik-i şahânelerinde dahî umûr-u ziraate halel vermiyecek suretle sarfiyât-ı dahiliyesinden memleketin müsait ve mütehammil olduğu yolda rusûmet alınarak ibtidây-ı umûrda düvel-i sairenin istihsal ettiği derecede olmaz ise de yine külliyetli varidât istihsal olunacağı ve tuz dahi gerçi havâyic-i zarûriyeden ise de sarfiyât-ı şahsiyesi pekaz birşey olduğuna düvel-i sâierede tuz ticaretinden hayli ağır resimler alınıp memâlik-i şahânelerinde ise bilkülliye-memlehalar (miri)nin olduğuna mebnî devletin ihraç edip satacağı tuz'un kıymetinden dahî gayet hafif olduğu halde yine birçok irad alınacağı derkârdır.» (Ahmet Rasim, *Resimli haritalı Osmanlı tarihi*, c. 4, 1328 - 1330, Matbua-i Ebuzziya, sahife: 2141 2142; 298 numaralı «Faide» adlı dip notundan) Bu suretle bugünkü tütün tekelinin temelleri atılmış ve tütünden yeniden muridiye resmi alınmaya başlanmış ise de, 1881 yılında neşrolunan 28 Muharrem kararnâmesi ile tütün tekelinin işletilmesi ve rüsûmlarının tarn ve cibayeti selâhiyetleri o tarihte kurulan (Düyun-u umumumiye) idaresine devredilmişti 1884 tarihinde de, yabancı sermaye ile kurulmuş olan (Memâlik-i Osmaniye tütünleri müşterekülmenfaa reji şirketi) isimli anonim şirkete devredildi. Bu şirket otuz yıllık imtiyaz süresi içinde tütün tarımını ıslah etmekten çok, silâhlı kolcular da kullanarak, tütün üreticisi üzerinde kırılması olanaksız bir baskı sistemi kurmuş; ve nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, 13 Haziran 1923 günlü bir anlaşma ile şirketi bütün mal ve ekonomik varlığı ile birlikte devralma başarısını göstermiştir. Tütün gibi (Tuz) da 1862 yılında bir (Tuz talimatnâmesi) ile tekel maddesi hâline getirilmiş ise de alkollü içkiler gibi, sonradan düyun-u umumiye idaresine devredilmiştir. Bu iki madde 1 Haziran 1926 tarih ve 790 sayılı kanun ile devlet tekeli içine alınmıştır. (Barut) ile bilumum infilâk maddelerinin imâl ve satışları da zaten yed-i vâhid maddelerinin değişmez türünü oluşturmaktaydı. Ancak 9 Şubat 1871 tarihli (Barut Nizamnâmesi) ile bu maddenin imâl ve satışının esasları tâyin ve tesbit olunmuştur. Bu nizamnâme 1875 tarihinde ta'dil olunarak 1942 yılına kadar yürürlükte kalan şeklini almıştı.

Necdet Kurdakul

Yelken. Sanat dergisi. Sahibi: Rüknettin Resuloğlu. Aylık. İlk sayısı şubat 1957'de çıktı. Tahir Kutsi Makal (1957-58), Şükran Kurdakul (1958-62), Afşar Timuçin-Ömür Candaş (1962-65), ile Rüknettin Resuloğlu'nun yönettikleri Yelken özellikle 1958-68 yıllarının hareketli edebiyat dergilerinden biri olarak göründü. Sabahattin Eyüboğlu, Orhan Kemal, Attila İlhan, Asım Bezirci, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mehmet Seyda, Muzaffer Buyrukçu, Demirtaş Ceyhun uzun süre sürekli olarak yazdılar. Hasan Hüseyin, Afşar Timuçin, Aydın Hatiboğlu, Eray Canberk, Turgay Gönenç, Günay Akarsu, Kamran Şipal, Gürol Sözen, Behzat Ay, Güven Turan gibi 1960'dan sonra kişilikleri meydana çıkan kuşağın ürünlerine geniş yer verildi. Rüknettin Resuloğlu'nun —rahatsızlığı nedeniyle çıkış düzenini yitiren dergi— ölümüyle kapandı (1980).

YENER, Cemil (Antalya - 1913). Yazar. Yüksek öğrenimini, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nda tamamladı (1941). Uzun yıllar Anadolu illerinde öğretmenlik, lise ve Milli Eğitim Müdürlüğü görevlerinde bulundu. İstanbul Eğitim Enstitüsü'ne atandı. (1963→) «*Yelken*» ve «*Türk Dili*» dergilerinde eski ve yeni edebiyat üzerine makaleleri ve denemeleriyle adını duyuran yazar son yıllarda daha geniş bir çalışma ortamına girdi. Yardım ve Armağan üstüne adlı denemesiyle TRT 1970 Deneme Başarı Ödülü kazandı.

Yapıtları: Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya (Halit Ziya üzerine inceleme, 1959) Fuzuli'nin Dünyası (1966 — Türk Dil Kurumu 1967 Deneme, Eleştiri, Gezi Armağanı), *Varidat* (Şeyh Bedrettin'in ünlü eserinin çevirisi ve yorumu, 1970) *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi* (1973).

YENER, Mümtaz (1918 Ressam). 1940 kuşağının yetiştirdiği ilerici rassamlar arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi yüksek resim bölümünde 1943 yılında bitirdi. Öğrenimi sırasında ilkin Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı, daha sonra Lepold Levy ile çalıştı. Levy atölyesinde yetişen genç sanatçılardan Nuri İyem Ferrah Başağa, Avni Arbas, Selim Turan, Fethi Karakaş, Turgut Atabay, Agop Arad, Haşmet Akal ile birlikte Yeniler grubunun kuruluşuna katıldı. Batı sanatının kopyacılığıyla yetinen yenilikçi resim akımlarına karşı savaşım verdi. Yeniler grubunun 1o yıl kadar süren eylemi süresince yapıtlarını bu çerçevede sergiledi.

Mümtaz Yener akademik kariyere girmeden, sanatçılığını devlet memuriyeti sayesinde sürdürmeyi ummadan serbest sanatçı olarak çalışmayı seçmiş az sayıda ressamdan biridir. Resim çalışmalarının yanısıra özellikle 1950 - 60 yılları arasında yaşamını sürdürmek üzere sinema alanında dekoratörlük, senaristlik ve rejisörlük yaptı. Bu dönemde yurt içinde ve yurt dışında pekçok karma sergiye katıldı. Yener'in resimlerinde biçim oyunlarına yüz vermeyen, çalışan insandan yana, açık ve duru bir anlatım, özenli bir işçilik belirleyici özellik olarak dikkati çeker.

(O.T.)

Yeni a (1 nisan 1972 / haziran 1974). Sahibi: Ferit Öngören. Yazı İşlerini Yöneten: Refik Durbaş. Aylık. 24 sayı çıktı.

Daha önce «*a*» adıyla yayımlanan dergi kapanışından on iki yıl sonra yeniden çıkarken amacını şöyle belirledi: «Amacımız uzun sürede, değişen sorunlarımıza çözüm getirmek, geniş etkileriyle karşı karşıya bulunduğumuz burjuva batı kültürüyle hesaplaşmak, geleneksel ve aktüalite sanatımızın köklü eleştirisini gerçekleştirmek ve bütün bu çalışmaları yaparken halkımızın mücadelesiyle dayanışma sağlamak, sınıfsal kökenleri sağlam bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmak, kısa sürede ise bu hedeflere ulaşılmasını engelleyen somut koşullara karşı kesin bir tavır almaktır.»

İlk sayısı Kemal Özer, Konur Ertop, Adnan Özyalçıner, Asım Bezirci, Edip Cansever, Cemal Süreyya, Refik Durbaş, Ercümeni Uçarı, Ferit Öngören'in yazılarıyle çıktı. «Kitap Yılı», «Kurtuş Savaşı», «Mizah», «Toprak Sorunları» gibi başarılı özel sayılarıyle 1972 yılının hareketli ve yankı uyandıran dergilerinden biri oldu.

Yeni Adam (1 ocak 1934). Haftalık siyasal dergi. Sahip ve başmuharriri: İsmail Hakkı (Baltacıoğlu).

İlim, felsefe, teknik, ekonomi, eğitim sayfaları ile birlikte edebiyata da yer veren *Yeni Adam* (1934 - 45 yıllarında aksamadan yayımını sürdürdü. İlk sayısındaki

«Yeni Sanata Doğru» başlıklı yazısı ile dergiye katılan Nurullah Ataç (Ataç)'nın birkaç hafta sonra yazıları görünmedi. Altıncı yılında sanat ve edebiyata daha geniş yer verilmeye başlandı. Bu evresinde, Ahmed Hamdi Tanpınar, Fazıl Ahmet Aykaç, Sabiha Zekeriya (Sertel), Yaşar Nabi, Peyami Safa, Sabahattin Ali, Şükûfe Nihal vb. yanıtladığı bir soruşturma açıldı: «Modern edebiyat deyince ne anlıyorsunuz?» Sait Faik'in hikâyeleri (Birtakım İnsanlar, sayı 284 Garson, sayı 289), İlhami Bekir (Tez)in *Taşlıtarladaki Ev* romanı çıktı. Hüsamettin Bozok, Cavit Yamaç, Abidin Dino, Rüştü Şardağ, Zahir Güvemli, İlhan Berk (Halis Şirin Esaslarını Ararken sayı 339), Âsaf Halet Çelebi, Zahir Güvemli, Halil Aytekin, Sefer Aytekin, genellikle çağdaş sanatı konu alan yazılar yayımladılar. Derginin 5. yılında Nâzım Hikmet, şunları yazıyordu. «*Yeni Adam*'da şüpheyle inancın yan yana, hatta diz dize bulunması, bugünün şartlarında onun kuvveti olmuştur. Faşizme varıncaya kadar bütün irtica ve ortacağ artıkları, istismar zihniyetiyle mücadelesi *Yeni Adam*'ı Türk neşriyat dünyasında namusuna güvenilecek bayraklardan biri yapmıştır.»

İkinci Dünya Savaşı sonrasında *Yeni Adam*'da, ilk çıktığı yıllardaki gibi edebiyat arka plâna itildi. Dergi, 1946'dan sonra değişen koşullara ayak uyduramadı. İ. Hakkı Baltacıoğlu ilk sayısında şöyle yazmıştı: «Dünya her yüzden değişiyor. Değişmeyen bilgisini kazanmalıyız. Değişmeyen varlıklar ölüyor. Değişme gücünü taşımalıyız. Hiçbir değişme yalnız başına olmuyor. Değişenlerden haberdar olmalıyız.» Uzun süre Türk düşün hayatı ile çağdaş dünya arasında bir köprü görevini gören dergi kendini yenileyemez duruma düşünce yazarlarını kaybetti. Okurdan kopmaya başladı. Son yıllarında ise —genellikle Baltacıoğlu'nun— eğitim konularındaki yazılarıyle yayımını sürdürdü.

Yeni Adımlar. Sanat ve siyaset dergisi. Aylık Sahipleri (1. - 14 sayılar) Metin İlkin (14. -25 sayılar) Orhan Suda. Yazışleri sorumlu müdürleri: Süleyman Nebioğlu, Tarık Aslan, Cevdet Duranoğlu, Emin Ünalan, Mehmet Çolak. Ocak 1973 - Şubat 1975 arasında 25 sayı çıktı.

İlk sayısında Orhan Suda imzasıyla yayınlanan sunuş yazısında «...Dünyanın ve toplumların sürekli bir değişme içinde olduğunu, bu değişime sanatçıların aydınların sadece ayak uydurmakla yetinmemeleri, aynı zamanda öncülük etmeleri gerektiği inancındeyiz.» denilerek yayın amacı anlatılmaya çalışıldı.

Derginin yayın süresince, Orhan Suda'-

Yeni Adımlar'ın bir sayısı

nın Troçki başta olmak üzere) çeviri yazıları İrfan Yalçın (şiir ve yazılar), Mehmet Ergün (Suphi Kenan Demirci imzasıyla bazan) Ahmet Say, Metin İlkin (öykü). Tuncer Tuğcu, Ahmet Ada, Adil Gülvahapoğlu, A. Kadir, Tektaş Ağaoğlu, Enver Gökçe (şiirler), Can Yücel (şiirler), Celal Üster, Abidin Nesimi (Osmanlı Divan Edebiyatı Tarihi - Nisan 1974, Kapitalizmin Analizi Haziran 1974, Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Meseleleri Haziran 1974 'ten Aralık 1974'e dek tüm sayılarda), Orhan Suda'nın «Toprak Meseleleri» (Mart Nisan 1973). «Feodalitede Tarım» yazılarıyla en çok görünen imzalar oldular.

Ocak 1974 içinde düzenlenen Sabahattin Ali Hikâye yarışmasıda, birincilik verilmedi, Zehra Tunç —Mehmet Başaran— Ahmet Say arasında ödül paylaştırıldı. Duran Yılmaz, Hasan Kıyafet, Hakkı Gümüştaş övgüye değer bulundular. İkinci kez 1975 yılında sonuçlanan aynı öykü yarışmasında 1.'lik ödülü Aysel Özakın'a, 2.'lik ödülü Mehmet Güler'e verildi. Son sayı, Ocak-Şubat 1975 birarada ve 1975 yıllığı olarak yayınlandı. İlk sayılarında edebiyat yönü ağır basan dergi, Orhan Suda'nın sahipliği süresinde, sanat edebiyat bölümünü, siyaset yazılarından ayrı bölümlerle yayınlandı. İkinci evrede, edebiyat kimliğinedn çok, siyasal yanı ağır basan bir dergi görünümüne büründü.

(T.S.)

Yeni Dünya (Bkn. Mustafa Suphi)

Yeni Dergi Aylık sanat, düşün dergisi ilk sayısı ekim 1964'te çıktı. Yöneten Memet Fuat. Aylık. «*Yeni Dergi* her şeyden önce, başka dillerdeki sanat olaylarını, düşünce tartışmalarını dilimize aktarmak amacı güdecek. Onun için bu dergide daha çok çeviri yayınlar okuyacaksınız.»

Sunuş yazısında, amacı böyle açıklanan *Yeni Dergi*'nin ilk sayısında Bertrand Russell, Appollinaire, Jean - Paul Sartre, Claude Simon, Silone, Jean Vilar, Wylie Sypher gibi batılı sanatçıların, düşün adamlarının yazılarından çevirilere yer verildi. Konur Ertop, Doğan Hızlan, Memet Fuat'ın eleştirileri ve Oktay Rıfat'ın *Elleri Var Özgürlüğün* adlı şiiri yayımlandı.

Dört yıl bu amaca uygun olarak hazırlanan dergi, 1967'den sonra Türk edebiyatının sorunlarını konu alan incelemeler, sinema, tiyatro, kesim sanatları üzerine eleştiri yazıları, öyküler verilerek, «yerleştirildi.» Bu evresinde değişik türlerde yazan başlıca kişilikler şöyle belirtilebilir: Şairler: Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Behçet Necatigil, İlhan Berk, Turgut Uyar, Edip Cansever, Cemal Süreyya, Ülkü Tamer, Ahmet Oktay Kemal Özer, Ataol Behramoğlu, İsmet Özel, Egemen Berköz, ayrıca Nazım Hikmet'in şiirleri Öykücüler: Füruzan, Orhan Duru, Adnan Özyalçıner, Demir Özlü, Sevgi Sabuncu, Tomris Uyar, Necati Cumalı Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Selim İleri, Leylâ Erbil, Şükran Kurdakul, Ümit Kaftancıoğlu, Osman Şahan, Nedim Gürsel. Eleştirmenler: Memet Fuat, Asım Bezirci, Fethi Naci, Mehmet Doğan, Murat Belge, Ayhan Gerçeker, Mustafa Öneş, Ahmet Oktay, Selim İleri, Nedim Gürsel, Mehmet Ergün.

Özdemir Nutku, Memet Fuat, Gürkal Aylan (tiyatro); Ali Gevgilili (sinema), Sezer Tansuğ (resim).

Yeni Dergi'de yayımlanan inceleme ve eleştiriler üzerinde bir fikir verebilmek için kimi saptamalar yapılabilir: György Lukacks *Dostoyevski Üzerine* (sayı 74, Kasım 1970), Sigmund Freud *Dostoyevski ve Baba Katilliği* (sayı 67, nisan 1970), *Şiirin Düş Görevi* (sayı 95, ağustos 1972), Lionel Trilling. *Freud ve Edebiyat Üzerine* (sayı 55, nisan 1969), Asım Bezirci *Yanık Saraylar* (sayı 12, eylül 1965), Demir Özlü *Sabahattin Ali'nin Kitapları* (sayı 16, ocak 1966), *Sabahattin Ali İçin* (sayı 17, şubat 1966), Fethi Naci. *Aylak Adam* (sayı 48, eylül 1968), *Yeşil Gece* (sayı 86, kasım 1971), Murat Belge. *Fahim Bey ve Biz* (sayı 43, nisan 1968), Özdemir Nutku. *Musahipzade Celal* (sayı 53, şubat 1969), Selim İleri: *Sabahattin Ali'nin Hikâyeleri* (sayı 53, şubat 1969), Pertev N. Boratav: *Bugün de*

Yaşayan Yunus (sayı 85, ekim 1971), Mehmet Doğan: *Halikarnas Balıkçısı Üstüne* (sayı 91, nisan 1972), *Füruzan'da Tip Geliştirimi* (sayı 97, ekim 1972), Mehmet Ergün: *Kelleci Mehmet Üzerine* (sayı 99, aralık 1972).

Yeni Dergi'nin bir özelliği de değişik edebiyat çevrelerinde yankı uyandıran özenle hazırlanmış özel sayılarıdır. Başlıcaları: *Franz Kafka* (sayı 11, ağustos 19[illegible]), *F.G. Lorca* (sayı 17, şubat 1966), *Kasal ve Edebiyat* (sayı 23, ağustos 1966), *Nâzım Hikmet* (sayı 29, şubat 1967), *İntihar* (sayı 41, şubat 1968), *Marx'çı Eleştiri* (sayı 44, mayıs 1968), Küba Edebiyatı (sayı 50, kasım 1968). 128. sayısında yayımına son verdi (mayıs 1975).

Yeni Edebiyat. Yeni düşün ve edebiyat atılımlarının yoğunlaştığı 1940 yıllarında çıkan dergilerden biri. Çıkaran Suat Derviş adına eşi Reşat Fuat Baraner'dir. İlk sayısında (5 ekim 1940) Suat Derviş, Sabahattin Ali, Abidin Dino, Zeki Baştımar v.b.'nın yazıları vardır. Derginin sürekli yazan kalemleri arasında Ali Rıza (Reşat Fuat Baraner'in takma adı) «Halkçı Edebiyatta Şekil» (sayı: 2), «Humanizm» (sayı: 3), «Namık Kemal Hakkında Düşünceler» (sayı: 4), «Münevver ve Cemiyet» (sayı: 10), «Cemiyette Tekâmül, Sanatta tekâmül» (sayı: 12), Zeki Baştımar, «Sanata Dair» (sayı: 2), «Yine Sanata Dair» (sayı: 3), «Sanat Hayatı İzah Eder» (sayı: 4), «Madde ve Şuur» (sayı: 12) Abidin Dino, «Avam» (sayı 1), «Halk ve Sanat» (sayı: 2), «Sanat Faaliyetleri» (sayı: 10), Dergide sürekli yazan kalemler arasında Suat Derviş, Hüseyin Avni, Hüsamettin Bozok, Kenan Hulusi, H.İ. Dinamo, Sefer Aytekin, A. Kadir, Kemal Sülker, Fethi Giray v.b. adlar seçilebilir. Sanat ve düşün yaşamına sosyalist gerçekçilik açısından yenilikler getiren sanat ve öğretiye bağlı sorunlar tartışarak okurunu Marksist dünya görüşü açısından bilgilendiren Yeni Edebiyat'ta Nazım Hikmet'in şiirleri Mazhar Lütfi takma adıyla yayımlanmıştır.

Yeni Edebiyat (kasım 1969 - ekim 1971) 24 sayı çıktı. Sahibi: Altın Kitaplar Yayınevi adına Dr. Turhan Bozkurt. Sorumlu yazı işleri müdürü. Doğan Hızlan. Aylık.

İlk sayısı Kemal Tahir, Sabahattin Kudret Aksal, Konur Ertop, Turgut Uyar, Doğan Hızlan, Turhan Selçuk, Necati Cumalı, Pertev Boratav, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zahir Güvenli, Rauf Mutluay, Orhan Hançerlioğlu, Nejat Özan imzaları ile çıkan *Yeni Edebiyat*, daha sonra da değişik anlayışlardaki kalemleri sayfalarında birleştirme çabasını sürdürdü. «Niçin Çıkıyoruz?» başlıklı yazıda okurlarına bildirdiği gibi yurt ve dünyadaki önemli edebiyat olaylarını yansıtmaya özen gösterdi. Röportajlar, konuşmalar, açık oturumlar yayımladı. Dergide Abdülkadir Gölpınarlı, Hasan Âli Ediz, Cevdet Kudret, Aziz Nesin, Orhan Kemal, Oktay Akbal, Rauf Mutluay, Behçet Necatigil, Asım Bezirci, Şükran Kurdakul, Fakir Baykurt, Bilge Karasu, Hilmi Yavuz, Turgut Uyar, Ece Ayhan, Konur Ertop, Kemal Özer, Ferid Edgü, Afşar Timuçin, Eray Canberk vb. gibi her kuşaktan yazarın yapıtları yer aldı.

Yeni Gerçek Sanat, düşün dergisi. (1 eylül 1967 - 1 ekim 1968). 11 sayı çıktı. Sahibi: Ömür Candaş. Yazı İşleri Müdürü. Aydın Hatiboğlu. Aylık.

İkinci sayısında yayımlanan bildiride derginin «gerçekçilik anlayışına yeni bir yorum getirme kaygısı yanında gerçekçi geleneğin mirasından yararlanma çabası»nda olacağı, «sanatta ulusal bileşim sorununa olumlu bir çözüm getirme amacına» bağlandığı açıklandı. Bildiriyi imzalayan sanatçılar arasında Gürkal Aylan, Zühtü Bayar, Atatol Behramoğlu, Nihat Behram, Süreyya Berfe, Eray Canberk, Refik Durbaş, Aydın Hatiboğlu, Özkan Mert, Afşar Timuçin. Nurer Uğurlu gibi kişilikleri genellikle 1960'dan sonra beliren şair ve yazarlar göründü. Çıkabildiği 11 sayıda genellikle bu adların yazıları, şiirleri, sergilenen *Yeni Gerçek*'in, 27 Mayıs sonrası toplumsal koşullarında sanatçının yeri ve işlevlerini belirtmek isteyen bir kuşağın ilk gövde gösterisi iddiası taşıdığı söylenebilir.

Yeni Gün. Günlük gazete. İlk sayısı 2 eylül 1918'de İstanbul'da yayımlandı. Mütareke koşulları içinde Başyazarı ve yönetmeni: Yunus Nadi (Abalıoğlu). Mütareke koşulları içinde, ulusal kurtuluş hareketine yol açacak girişimleri desteklediği için 17 mart 1920'de İngilizler tarafından kapatıldı. Yunus Nadi'nin Ankara'ya geçmesiyle *Anadolu'da Yeni Gün* adı ile 10 Ağustos 1920'den itibaren yayımını sürdürdü. Bir ara Kayseriye taşındı. Sakarya zaferinden sonra yeniden Ankara'ya döndü. Gazetenin bu döneminde Yunus Nadi ile birlikte Ziya Gökalp, Mahmut Esat (Bozkurt) da sürekli olarak yazdılar. Yunus Nadi'nin Resmi Türkiye Komünist Fırkası'na katıldığı evrede bilimsel sosyalizmin kurucularının görüşlerini yansıtan incelemelere, Sovyetler Birliği ile dostluğa ilişkin yazılara, haberlere yer verildi. Cumhuriyetin ilanından sonra, Yunus Nadi İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini çıkararak *Yeni Gün*'ün yayımına son verdi.

Yeni Hayat. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organı. İlk sayısı 18 mart 1922'de çıktı. Sahibi ve yönetmeni: Tokat Mebusu Nazım. Haftalık. İlk sayısının sunu yazısında marksist öğreti üzerinde durulmuştur. Parti haberlerinin, savaş sonrası sorunlara ilişkin yazıların yanısıra şiirlerin, Enternasyonaldan gelen yazıların da yer verildiği dergi THİF'nın kapatılması ile yayımına son vermiştir. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı yapıtında İ. Nazım'ın, «Ne İsteniyor» (sayı 12, 10 haziran 1922). «Biz Niçin Komünist Tesmiye Ediliyoruz?» (sayı 19, 14 ağustos 1922) A. Hikmet'in, «Anadolu'da Komünist Kongresi Münasebetiyle» (sayı 19), «Türkiye Komünist Kongresi ve Manası» (sayı 19) yazılarını ve Nazım Nazmi'nin «Yoldaş Lenin'e» (sayı 16, 15 temmuz 1922) adlı şiirini yayımlamıştır.

Yeni Ortam. Haftalık siyasal aktüalite dergisi. İlk sayısı 15 kasım 1971'de çıktı. Sahibi: Kemal Bisalman. Yazı İşleri müdürü: Ayhan Fırıldak. «Ortam»ın kapatılması üzerine bu adla yayımını sürdüren dergide Nadir Nadi, Refik Erduran, Sadun Tanju, Uğur Mumcu, Çetin Özbayrak. Kemal Sülker, Ali Nejat Ölçen ve Kemal Bisalman yazdılar, Dergi 4. sayısında, «Kanun dışı baskıları protesto eidyor... ve Dergiyi Kapatıyoruz» duyurusu ile yayımına son verdi.

Yeni Ortam. Günlük gazete. İlk sayısı 11 eylül 1972'de çıktı. Sahibi ve başyazarı: Kemal Bisalman, Yazı İşleri müdürü: Selahattin Uyar. Emil Galip Sandalcı, Oya Baydar, Erol Toy, Haluk Tansuğ, Kemal Sülker'in köşe yazarlığı yaptığı gazetede her gün dış politika, ekonomi, sanat sayfaları düzenlendi. Mustafa Ekmekçi'nin yazdığı Ankara Notları'nda 12 mart döneminin perde arkasındaki siyasal olayları yansıtılıyor, haftalık dergide olduğu gibi, siyasal tutukluların davaları geniş ölçüde yansıtılıyordu. Yasa dışı baskılar karşısında susmayan aydınların gazetesi niteliği kazanan *Yeni Ortam*'da Aziz Nesin, Mete Tunçay, Sevgi Soysal, Ö.F. Toprak, Nevzat Üstün, Hayati Asılyazıcı değişik konularda yazan kalemler arasında anılabilir.

Yeni Ses. Sanat dergisi. Aylık. Çıkaran: Yusuf Ahıskalı. İlk sayısı 1 Kasım 1939'da yayımlanan bu dergi haziran 1939'da çıkmaya başlayan «*Ses*»in devamıdır. «*Ses*»in ilk sayılarında Sadri Ertem, Suphi Nuri İleri, Suat Derviş, Halikarnas Balıkçısı, Abidin Dino (Köy ve Sanat Yazısı, 4), F. Celalettin (Simitçi adlı öyküsü, sayı 2), Asaf Halet Çelebi, Bedri Rahmi Eyüboğlu (Yeradana Mektuplar adlı şiiri, sayı 3), İlhan Berk, Nail V. Hüseyin Avni (Osmanlı Tarihinde Köylü incelemesi, sayı 4), Abidin Nesimi'nin ya-

zıları, şiirleri, öyküleri yer aldı. Fikret Muallâ'nın Üç Çıplak Kadın adlı tablosunun kopyası müstehcen bulunarak savcılıkça dava açılmış sanatçı ve derginin yazı işleri müdürü Ahıskalı beraat etmişti.

Yeni Ses'te de yeni edebiyat kuşağının ünlü kalemleri birleştiler. Derginin 3. sayısında kapakta Nazım Hikmet'in Erzincan Zelzelesi üzerine yazdığı «Kara Haber» şiiri verildi. Sait Faik Abasıyanık, İlhan Berk, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mustafa Seyit Sütüven bu dizinin de başlıca kalemleri arasında göründüler. *Yeni Ses*'in son sayısı Kasım 1941'de çıktı.

Dergi, 1945'te gene Yusuf Ahıskalı'nın yönetiminde *Ses* adı ile çıkarılmava başlandı. Bu evresinin ilk sayısında (9 Ekim 1945) Rıfat Ilgaz (Hapishane Penceresinden adlı şiiri), Yusuf Ahıskalı, Faiz Turhan, *Suavi Koçer'in yazıları, şiirleri yayımlandı.* Nurettin Eşfak takma adı ile Nazım Hikmet (Onlar, sayı 5; Türk Köylüsü, sayı 8), Rıfat Ilgaz, Orhan Murat Arıburnu, Atilla İlhan, Sabri Soran'ın şiirleri Aziz Nesin, Yusuf Ahıskalı, Şerif Hulusi, Fehmi Yazıcı, Tuğrul Tuna'nın yazıları yayımlandı. Dergi, dönemin sosyalist parti ve sendikalarına yandaş tutum alması nedeniyle, İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı'nca kapatıldı.

14 Ocak 1948 ve 21 Ocak 1948'de iki sayı; 27 Ocak 1951 ve 3 Şubat 1951'de iki sayı da çıkarak yayımına son verildi.

(Ş.K.)

Yeni Türkiye Partisi 13 Şubat 1961'de kuruldu. Kurucuları İrfan Aksu, Ekrem Alican, Raif Aybar, Hikmet Belbez, Esat Eğilmez, Hasan Kangal, Sırrı Öktem, Mithat San, Cahit Talas ve Avdın Yalçın'dır. İlk genel baskanı eski DP milletvekillerinden ve MBK hükümetlerinde Maliye Bakanı olan Ekrem Alican'dır. Ekrem Alican, 1964'de genel baskanlıktan ayrılınca verini İrfan Aksu genel baskan olmus, daha sonra Aksu'nun da genel baskanlıktan ayrılması üzerine Yusuf Azizoğlu genel başkan seçilmiştir.

İlk olarak girdiği 1961 seçimlerinde geçerli oyların % 13,7'sini oluşturan 1.391.934 oyla 65 milletvekili ve yine geçerli oyların % 13.0'ını oluşturan 1.401.637 oyla 27 senatör çıkaran YTP, 1962-63 yıllarında İkinci İnönü koalisyon hükümetine ortak olarak katılmıştır.

1965 yılında büyük oy kavbına uğravan YTP, geçerli oyların ancak % 3,7'sini (346.514 oy) alarak 19 milletvekili çıkarabilmistir. 1964 kısmî senato seçimlerinde ise geçerli oyların % 3.5'unu oluşturan 96.427 oy almış ve senatör çıkaramamıştı. 1966 kısmî senato seçimlerinde de gerileyen YTP, geçerli oyların % 2,4'ünü oluşturan 70.043 oy alabilmiş ve ancak 1 senatör çıkarabilmiştir.

Nihayet YTP'nin son olarak katıldığı 1969 milletvekili seçimlerinde YTP, geçerli oyların % 2,2'siin oluşturan 197.929 oy alabilmiş ve 6 milletvekili çıkarabilmiştir. Parlamenterlerinin bir bölümü daha sonra AP'ye ve 1970'de kurulan MNP'ye geçen YTP, AP ile birleşmesi sözkonusu iken, bu birleşme gerçekleşemeden kendiliğinden eriyerek siyasal yaşamı sona ermiştir.

Siyasal yaşamınca kendisine sosyal bir taban oluşturamayan YTP, mahalli eşraf ve toprak ağaları sayesinde Doğu illerinden oy alabilmiştir. AP'nin sermayenin her kesimiyle bağlaşıklık kurmasından sonra YTP, yöresel etkinliğini de yitirmiştir. DP'nin mirasçısı olarak ortaya çıkan ve 27 Mayıs'ın DP «yöneticilerine» karşı olduğunu savunan YTP, kendi tanımına göre liberal eğilimli ve orta yolcu bir partiydi. Geniş ölçüde tarım kesimine dayanan YTP iki hükümete katılmasına karşın tabanını oluşturamamış, eski DP'lilerin desteğini de kazanamamıştır.

Yeni Ufuklar (ekim 1953 - kasım 1976). Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Muhtar Enata (Ekim 1973'te sahibi ve yazı işleri sorumlusu: Vedat Günyol). Aylık. 275 sayı çıktı.

«Ufuklar» dergisinin kurucuşu Orhan Burian'ın ölümünden sonra arkadaşları (Muhtar Enata, Vedat Günvol) tarafından *Yeni Ufuklar* adıyla çıkarıldı. Bu evresinin ilk sayısında Orhan Burian, Sabahattin Eyüboğlu, Kâmran S. Yüce, Muhtar Enata, Vedat Günvol, Oğuz Arıkanlı, Ferid Edgü, O. Tahsin Üzmez, Ekrem Sağkol, Ertuğrul Erbil, Orhan Çubukçu'nun yazıları, şiirleri yer aldı. Daha sonra genellikle *«Ufuklar»*ın çevresinde toplanan sanatçılar, bu dergide de yazdılar. 1954 - 60 yıllarında Demir Özlü, Orhan Duru, Ferid Edgü, Oğuz Arıkanlı, Yılmaz Gruda, Ahmet Oktav, Hilmi Yavuz, Kâmran S. Yüce gibi yeni bir sanatcı kusağının eserleri sergilendi. Fethi Naci, sonra *İnsan Tükenmez* adlı kitabında toplavacağı eleştirilerini bu dergide vavımladı (1954 - 55). Bir ara (1960) yalnız eleştiri ve deneme dergisi olarak hazırlandı. Bu evlesinde Adnan Benk, Memet Fuat, Asım Bezirci, Berna Moran da yazdılar.

1960 - 1970 döneminde Nüfus Artımının Yarattığı Sorunlar (nisan 1961), İşçi Sorunu (mart 1964), Dünvada ve Bizde Öğrenci Hareketleri (eylül 1968) özel savıları olarak çıkarılan *Yeni Ufuklar*'da şiirekli olarak yazan yazarlar sanatçılar şöyle sıralanabilir: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günvol, Azra Erhat, Cavit Orhan Tütengil, Orhan Duru, Ferid Edgü, Fakir Baykurt, Ö.F. Toprak, Başaran, Samim Kocagöz, Oğuz Arıkanlı.

Rauf Mutluay, Nermi Uygur, Melih Cevdet Anday, Nermin Menemencioğlu, Halikarnas Balıkçısı, Ferit Celâl Güven, Demir Özlü, Atalay Yörükoğlu, İsmet Zeki Eyüboğlu, Selim İleri, Mehmet Seyda, Hilmi Yavuz, Feyyaz Kayacan dergi sayfalarında sık sık görünen kalemler arasındadır.

Yenilik (15 aralık 1952 - aralık 1957). 62 sayı çıktı. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden: Naim Tirali. Aylık.

İlk sayısında Nurullah Ataç *(İnanmak)*, Salah Birsel *(Küfür Edebiyatı)*. Nurullah Berk, Muzaffer Aşkın, Zeyyat Selimoğlu Behçet Necatigil, Cahil Külebi, Orhan M. Arıburnu, Dağlarca'nın yazıları, şiirleri yer alan derginin sunuş yazısında: «...Sıhhatli bir anlayısın aydınlığında, uzun zamandan beri memleketimizde yokluğu hissedilen bir 'sanat gazetesi' halinde» çıkarılacağı belirtildi. İlk dizisi bu amaca uygun olarak hazırlandı. Birinci yılın sonunda biçim değiştirerek yayımlanmava başladı (ocak 1954). Bu dizide Sait Faik Abasıyanık (sayı 6), Cahit Sıtkı Tarancı (sayı 47) Ataç (sayı 56) özel savıları dikkati çekti. Uzun vavım havatında dergide vazan başlıca kalemler şöyle seçilebilir. Şairler: Dağlarca, Behçet Necatigil, Salâh Birsel, Necati Cumalı, Sabahattin Kudret, Orhan M. Arıburnu, Cahit Irgat, Ömer Edip Cansever, Cahit Külebi, Ercüment Behzat Lav, Kamran S. Yüce, Oktav Tuncer, Özdemir Asaf, Sabahattin Batur, İbrahim Zeki Burdurlu, Turgut Uyar, Kemal Özer, Nevzat Üstün, Ercüment Ucarı. Yazarlar: Atac, Salâh Birsel, Fahir Önger, Selmi Andak, Cavit Orhan Tütengil, Suut Kemal Yetkin, Oktav Akbal, Muzaffer Aşkın, Ahmet Köksal. Öykiiciler: Sait Faik, Oktav Akbal, Tarık Buğra, Zevvat Selimoğlu, Tahsin Yücel, Erdal Öz, Muzaffer Buyrukçu, Füruzan Yerdelen (ilk öyküleri) Saban Sıtkı, Adnan Özvalçıner, (ilk öyküleri), Özcan Ergüder, Fevvaz Kavacan, Muzaffer Hacıhasanoğlu.

Yeryüzü (15 evlül 1951 - 15 mart 1952). 11 sayı çıktı. Onbes günlük. Sahibi ve yazı işleri müdürü M. Abidin Özkan.

Yazarlar: Oktav Deniz (Fethi Naci), Lütfi Erişci, Memet Fuat, Halil Avtekin, Ahmet Cevhan. Şairler: A. Kadir, Rifat Ilgaz, Cahit Irgat, Ahmet Arif, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Arif Barikat (Damar), İlhan Berk, Mehmet Kemal, Sabri Altınel. Öykiiciiler: Orhan Kemal, Halil Avtekin, Tahsin Yücel (ilk öyküleri), Sabri Soran. Derginin düzenlediği soruşturmada Sait Faik Halikarnas Balıkcısı, Orhan Kemal, Cahit Irgat vb.'nin toplumcu sanat üzerine görüşleri yavımlandı. Paul Eluard, Robert Denos, F.G. Lorca'-

nın şiirleri, kişiliklerini tanıtan yazılar göründü. 1950 Türkiye'sini ulusal kurtuluş savaşımızın ilkeleri açısından değerlendirerek hem sanat, hem toplumsal sorunlarımıza yeni görüş açıları kazandıran, çıktığı yıllardan sonra etkileri süren dergilerden.

Yeniçeriler (Kapıkulları) — Toplumsal Bir Güç Olarak Nitelikleri: Osmanlı Devletinin askerî gücünün en önemli bölümü olan Yeniçeriler ve Yeniçerileri de kapsayan terimiyle kapıkulları, başka bir deyişle de bu devletin askerî örgütü, gerçekte, kısa sürede, halkın sırtından geçinen bir toplumsal güç niteliğini kazanan bir kuruluştur. Uygulamada Osmanlı egemen çevrelerinin bir güvencesi olması ve gördüğü bu hizmet karşılığında sömürüden bir pay alması gereken kapıkulları, görev ve pay çizgisini aşma yönsemesinde bulunmuş, bizzat kendisi ticarete girişmiş, silâhlı bir güç olması nedeniyle de bu ticareti tek yanlı yapmış, ancak bununla da yetinmemiş ve halkın elinden malını gerektiğinde zorla almakta; ırzına, namusuna ve yaşamına saldırmakta bir sakınca görmemiştir. Bütün ülkede durum bu olmakla birlikte, genel olarak kapıkullarının ve özellikle yeniçerilerin etkinlikleri, İstanbul'un devlet yönetimi ile ilgili kararların alındığı yer olması nedeniyle bu kentte en üst düzeye ulaşmıştır. Bunun yanısıra, bu etkinlik, bu asker kişilerin gerek ekonomik ve gerekse maddî güçleri dolayısı ile onların siyasal iktidara belirli ölçülerde ortak olmaları ile sonuçlanmıştır. Bu açıdan bakılınca, bu gücün devlete karşı gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmeğe kalkıştığı ayaklanmalar, sömürüden kendi paylarına düşeni arttırma amacına dönük bulunmaktadır.

.1 — **Etnik yapıları:** Yeniçeriler ve öteki devşirmeler sonuna değin Türk toplumuna yabancı kalmışlardır. Gerçekten de, bunların tümüyle Türkleşmiş ya da en azından tümüyle müslümanlaşmış olduklarını ileri sürmenin olanağı bulunmamaktadır.

Tarihsel plânda konu ele alındığında şu gerçeklerle karşılaşmaktayız: Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde, ele geçirilen esirlerden beşte biri «Pençik oğlanı» adı ile anılırdı ve bunların da yaşlarına pek dikkat edilmezdi. Ancak, daha sonraları, 10-20 yaşları arasında bulunan esir erkek çocukların «Acemi Ocağı»na alınmasına başlanıldı. Bunlar, yetiştirilmek üzere Anadolu'ya gönderilirlerdi. Bu andan başlayarak, bu hıristiyan çocuklar, ana babalarının ve evlerinin özlemini çekmeğe başlarlar ve bunlardan bir bölümü de yurtlarına kaçmayı denerlerdi. Burada üzerinde durulması gereken konu, yaşları yirmiye varan bu hıristiyan çocukların, daha doğru bir deyişle dönüklerin, yaş durumları nedeniyle, Osmanlı Devleti bünyesine girdikleri anda, kendi etnik grupları içinde zaten yeterince bilinçlenmiş olduklarından kuşku duyulmaması gerektiğidir.

Bir süre sonra ise, kaynakların azalması sonucu, İmparatorluk içinde bulunan hıristiyanlardan «devşirme» yoluna başvurulmuştur. Devşirme işi, «Devşirme memuru»nca yapılır ve bu sırada gene yirmi yaşına kadar olan hıristiyan çocuklar, topluluklarının papazları ve kendi babaları ile birlikte bir yere toplanırlardı. Devşirmede, en çok yeğlenen yaşlar, on dört ile on sekiz yaşları arasıydı. Bu yolla toplananların çok kolay bir biçimde müslüman olduklarını varsayılırdı; bunlar sağ ellerinin şahâdet parmağını kaldırıp kelime-i şahâdet getirince müslüman olmuş kabul edilirlerdi. Bundan sonra da sünnet edilirlerdi. Belirli eğitim dönemlerinden sonra yeteneklerine göre çeşitli görevlere getirilir ve gene içlerinden daha yetenekli olanları, vezir-i âzamlığa kadar yükselebilirlerdi. İşte, Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler, devletin askerî gücünün en büyük bölümünü oluşturanlar bu sözde müslümanlardır.

Bu gibi kişilerin aileleri ile ilişkileri kopmuş olsa bile, geçmişlerini unutmuş oldukları öne sürülebilecek bir sav değildir. Kaldı ki, içlerinden birçoğunun aileleri ile ilişkilerini sürdürdükleri de bilinmektedir. Nitekim, Hersekli Ahmed Paşa (Hersekliler bu paşaya «Ahmed Paşa Hercegoviç» demişlerdir) hıristiyan kardeşleri ile ilişkilerini sürdürmüş ve onları Osmanlı Devleti içinde korumuştur. Hersek'in Bosna'dan birkaç yıl daha çok Osmanlılara' karşı bağımsızlığını korumuş bulunmasının bu paşanın sayesinde olduğu belirtilmektedir (Truhelka, C.: Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihî Esasları; Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. I, s. 58, İstanbul, 1931). Padişahın da damadı olan Ferhat Bey, kardeşi Radivoj ile ilişkilerini kesmemiş, tam tersine bir keresinde Ragüza'ya gittiğinde hıristiyan kardeşi ile babasını da yanına almış ve onlara da kendisine yapılan törenin yapılmasını sağlamıştır. (Truhelke: a.g. e., s. 58). Macaristan'ın Lipve Sancağı Beyi olan Mustafa'yı Frenkistan'dan kardeşleri gelip görmüşlerdir. Kaptan-ı Derya Çigalizâde Sinan Paşa, Osmanlı donanmasını Messina önüne getirdiğinde, Messinalılar, Messina'lı olan kaptan-ı deryaya armağanlar vermişler, paşa da bu kentte bulunan annesi ve kızkardeşini ziyaret etmiştir. 1626 yılında vezir-i âzam Halil Paşa ise, bir sefer sırasında ordunun dinlenmesinden yararlanarak, o sırada yakında bulunan köyüne gidip ailesine ziyarette bulunmuştur. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, C. I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1943, s. 26-27). Bu ünlü kişilerin yanısıra sıradan yeniçerilerin de, geçmişlerini çok iyi bildikleri, aileleri ile ilişkilerini kesmedikleri, onları görüp gözettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, yeniçeriliğe girmeden önce cizye vermekle yükümlü olanların, bunlar yeniçeri olduktan sonra da bazan yanlışlıkla cizye defterinden kayıtları silinmemiş ve kendileri de köylerinde ya da kasabalarında bulunmadıkları için ailelerinden cizye alınmıştır. Böyle bir durumda, bunun düzeltilmesi için bir Yeniçerinin yaptığı bir başvuru üzerine Tepedelen kadısına yazılan hükümde şöyle denilmektedir: «Tepedelen kadısına hüküm yazıla ki: Hâliyâ kapum yeniçerilerinden kulum Hasan kapuma gelip sabıka ben Tepedelen kazasına tâbi Toşkoş nam karyede sâkin kâfirce ismim Lagalik olup Acemi oğlanı alındığımda haraç defterinden ihraç olunmamağın sâm besâl haraç cem'ine varan haraççılar üzerime vaz olunan mezbur haracı anda olan akrabamdan talep ederler, hayfdır deyu bildirdi; imdi buyurdum ki hükmü şerifim vardıkta...» (İ.H. Uzunçarşılı: a.g.e., C. I, s 27-28). Gene bunun gibi, asıl adı Yorgi Veldi Nikola olan, ama şimdi Yeniçeri Ali diye anılan yeniçerinin de cizye durumunun düzeltilmesi için başvurduğu görülmektedir. (aynı yerde).

Çeşitli etnik gruplardan ve hıristiyanlerden oluşan yeniçeriler, gerçi aralarına zamanla Türkler'den karışanlar olmuş ise de, gene de özünde karışık ve yabancı bir kitle olarak kalmışlardır. Kendilerine özel kahvehanelerde toplanan yeniçeriler üzerine gene bir yeniçerinin yazdığı bir şiirde bu yerlerin niteliğine değinilmekte ve denilmektedir ki:

> Pek mükellef yapmış kalfası Balyan
> Kahve değil kurmuş bir koca dalyan
> İçinde cem olmuş perîpeykerler
> Türk, urum, ermeni, frenk, italyan
> Çardak kahvesinde kaynar cezveler
> Vesfı tükenmez de kâğıtlar biter

(eşad Ekrem Koçu: Yeniçeriler; Koçu Yayını, İstanbul, 1964, s. 286).

Öte yandan, yeniçerilerin bir bölümünün görünüşte müslümanlığı gerçek müslümanlardan ve Türkler'den daha fazla benimsemiş görülmelerine karşın, bunlar büyük çoğunlukla eski dinlerine bağlı kalmışlar ve bu dinlerinin gerektirdiği biçimde davranışlarda bulunmuşlardır. Nitekim, yeniçeriler, sofuluğu ile ün yapmış olan II.

Beyazid'a bile kapatılmış olan meyhaneleri açtırmayı başarabilmişlerdir. (Ernest Lavisse — Alfred Rambaud: *Historie Générale du IV e Siecle a nos Jours, C. IV, Renaissance et Reforme le nouveaux mondes* - 1492 - 1959 - Librairie Armand Colin, Paris, 1938, s. 759). Başka bir tarihte ise III. Murad kadırga ile deniz kenarındaki bir rum meyhanesinin önünden geçerken, bu meyhanede sarhoş olarak bulunan yeniçeriler, padişaha seslenerek onun sağlığına içtiklerini söyleyebilmişlerdir. (İ. H. Uzunçarşılı: a.g.e. C. I, s. 482). Gerçekte, İstanbul'da en çok içki tüketenlerin yeniçeriler olduğu da bilinmektedir. Öte yandan, yeniçeriliğin kaldırılmasına ilişkin fermanda şöyle denilmiştir: «...bir vakitdenberu bilâkis yaramazlık ve şekâvete mübeddel olarak hasılı yeniçerilik nâmı ve yoldaşlık ünvanı bayağı eşkiyalığa melce dimek suretine varup ve yaramazı ehl-i ırzına galebe idüp hattâ bu defa tutulup mele-i nâsda siyaset olunanların içlerinde kefereden koluna hem yetmiş beş nişanı (=yetmiş beşinci yeniçeri cemaat ortasının nişanı) ve hem gâvur haçı bulunarak işte içlerinde ecnas-ı muhtelife karışmış ve daime içlerinde bu makule kefereden ehl-i islâm kıyafetinde casuslar bulun(muştur).» (İ.H. Uzunçarşılı: a.g.e., C. I, s. 669). Gerçi, bu fermanın ortadan kaldırılan yeniçerileri kötülemek için yazılmış olduğu söylenebilirse de, bu sözlerde gerçek payının büyük olduğundan kuşku duymamak gerekir.

Şu duruma göre, yeniçerilerin ve genel olarak kapıkullarının ve devşirmeden yetişen çoğu devlet adamlarının Türk halkına ettikleri zulümlerin kaynağında bu kişilerin etnik yapılarının izlerini sezinlememek ve hattâ görmemek olanaksızdır. Bu alanda son ut bir örnek olarak Rum Mehmet Paşa'nın II. Mehmet döneminde Karaman'a değin Anadolu'da dayanılmaz zulüm yapmış olduğunu ve bu zulmünden söz ederken, Fatih Sultan Mehmet'in Yunanistan'ı ele geçirmiş olmasına karşılık kendisinin de vatanın intikamını böylece almış bulunduğunu söylediğini gösterebiliriz. (Kemal Paşazâde Tarihi'nden nakleden Cemal Bardakçı: *Anadolu İsyanları*, İstanbul, 1940, s. 25). Gene bu Mehmet Paşa'nın Türkleri'n İstanbul'a yerleşmeleri engellemek buna karşılık Rumlar'ı İstanbul'a yerleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş olduğu ve paşanın bu davranışları için Neşrî'nin «kendi zira İstanbul oğlanıydı», başka bir deyişle de İstanbul'un rumlarındandı diye yazdığını belirtebiliriz. (Mehmet Neşrî: *Kitab-ı Cihan-nümâ;* Türk Tarih Kurumu Yayını, C. II, Ankara, 1957, s. 711). Sıradan Yeniçerilerin de Rum Mehmet Paşa gibi duygu ve düşünceler içinde bulunduklarını, yeniçerilerin halka karşı tutumlarını anımsadığımız sürece, rahatlıkla söyleyebiliriz.

2 — **Sayıları:** Bu askerî kitle üyelerinin sayısı, bu gücün askerî işlerini yitirdiği süre boyunca ve ters orantılı olarak artmıştır. Belirli bir dönem içinde yeniçerilerin sayılarındaki artış şöyledir :

1472 yılından önce	8.000.-10.000
1472 yılı ve sonrasında	
1972	10.000-12.000
1567	12.798
1574	13.599
1595	26.000'den fazla
1597	30.000'den fazla
1609	37.627
1653	55.000
1687	70.394 (38.131'i İstanbul'da)
1715	100.000'den fazla

(Bu tablo, İ.H. Uzunçarşılı'nın adı geçen eserinin C. I, s. 612-618 arasında belirtilen çeşitli kaynaklara dayanılarak yapılan açıklamalardan çıkarılmıştır).

Öteki kapıkulu ocaklarındaki asker sayısı ise yaklaşık olarak Cebeciler, 6.000, Topçu ocağı, 2.000 - 5.000, Top arabacıları, 400'dür. Kapıkulu süvarileri ise, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümüne rastlayan yıllarda sayıları 5.885 iken, XVI. yüzyılın sonlarında 13.000, 1597'de 17.000, daha sonra da 50.000'de çıkmıştır. Ancak, Köprülüler döneminde bunların sayısı yeniden 15. 000'de indirilebilmiştir. (İ.H. Uzunçarşılı: a.g.e., C. I, s. 20, 70-71, 107, ayrıca aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Bölüm 2, s. 282).

Bütün kapıkulu ocaklıları bir arada düşünülürse, sayılarının gerçekten kabarık olduğu anlaşılır. Osmanlılar'ın kendileri de bu çokluğun sakıncalı olduğunu görmüşler ve sayısını azaltmak için çeşitli yollar düşünmüşlerdir. Fakat bir kere, güçlenip, örgütlenip, kendi çıkarlarını bağımsız olarak gözetmeye başlayan askerî kitleyi sınırlandırıp azaltmanın pek de öyle sanıldığı gibi kolay olmadığı kısa zamanda görülmüştür. Örneğin Kâtip Çelebi'ye göre askerin «çokluğu» bir «belâ»dır. Kâtip Çelebi şöyle demektedir: «...askerin çokluğu belâsı da... kısmakla, güzel tedbirler almakla ortadan kalkar.» (Kâtip Çelebi: Düstürü'l-Amel-Li-slahi'l-Halel; Seçmeler; M.E.B. Yayını, İstanbul, 1968, s. 161). Ne var ki, Kâtip Çelebi'nin gene kendisi gerçekte bunun olanaksız olduğunu görmüştür: «İmdi aşikâr ve bellidir ki, kulu azaltup Sultan Süleyman asrı gibi bir kararda tutmak, mümkün değil, boşuna bir yorgunluktur.» (aynı yerde). Osmanlı ülkesine gelen yabancılar da halkın üzerine çöreklenmiş olan bu kitlenin bu niteliğini görüp bunu kaydetmişlerdir. Nitekim uzunca bir süre Osmanlı ülkesinde kalmış bulunan Ricaut, sayıca kabarık ve kendi özel gelirleri olan bir ordunun başkent içinde bulundurulmasının ne değin sakıncalı olduğuna değinmektedir. Sir Paul Ricaut: *The History of the Present State of the Ottoman Empire;* 6. Basım, Londra, 1686, s. 369). Tarihsel gelişim de, herşeyden önce hazır-yiyici ve sonra da maddî güce dayanarak sömürüyü kendi çıkarına etkileyen böyle bir kitlenin gerçekten de bir «belâ» olduğunu açıkça göstermiştir.

3 **Sömürü yöntemleri:** Osmanlı askerî gücü, Osmanlı Devleti'nin savaşlarında başarılı olduğu ve savaşta elde edilen ganimetlerden bolca yararlandığı sürece, genellikle dışa dönük bir güç olarak kalmış, doğrudan doğruya ülke içi sömürüye girişmek olanağını pek bulamamıştır. Gerçi bu dönem içinde de yeniçeri ayaklanmaları olmuştur. Fakat bunların sonrakiler gibi kapsamlı ve etkili olduğu söylenemez. Savaşın kârlı bir iş olmaktan çıkması ile birlikte ve ayrıca «düşman»ın güçlenip bu savaşların Osmanlı Devletine pahalıya mal olması karşısında ve üstelik bu süre içinde sayıları, gereksinmeleri ve hırsları artan kapıkulları, «dışa dönük»lükten çıkarak, «içe dönük» bir nitelik almışlar, öteki egemen çevrelerle birlikte ülke halkını ezip sömürmeye koyulmuşlardır.

Kapıkulu ocaklarının sayıca artışlarına koşut olarak, devletten istedikleri çıkarlar da artmıştır. Sayılarının artması, ödenen maaş toplamının salt bu nedenle artmasını gerektirdiği gibi, kapıkulları kendilerine fazladan da çıkarlar ister olmaya başlamışlardır. Bunlara ödenen para, vergilendirme yolu ile halktan toplanan paradır. Bu nedenle

kapıkulları bu yolla da halkın sömürülmesinden paylarına düşeni fazlası ile almışlardır. Cevdet Paşa'nın deyişiyle: «Böylece ulufeli askerler çoğaldığı gibi ulufeli adamlar da çoğalınca, devlet hazinesi altından kalkılmaz sıkıntı içinde karşılık bulmak için mirî tekalifi arttırıp mülk ve yerleşmiş insanların imar işleri ile ilerlemeleri ve zenginleşmeleri esasına dayanmayan vergi artışı ise, halka zulüm ve baskıdan başka bir şey değildi. Bu da memleketin harab ve ahalinin hitap olmasına sebep oldu.» (Ahmet Cevdet Paşa: *Tarih-i Cevdet;* Sabah Gazetesi Yayını, İstanbul, 1972, C. I, s. 143).

Kapıkullarının kötüye en çok kullandıkları yol «cülûs bahşişi»dir. Bu nedenle de sıksık padişah değişikliği yeniçeriler ve öteki kapıkullarının işlerine gelmiştir. Bu nedenle de her olanakta padişah değiştirmeyi amaçlamışlardır. Hattâ I. Mustafa'nın tahta çıkışından az bir süre sonra Genç Osman'ın I. Mustafa'nın yerine geçmesi, ancak Genç Osman'ın öldürülüp, I. Mustafa'nın yeniden padişahlığa getirilmesi, fakat bu kez de bu padişahın delilliği üzerine IV. Murat'ın padişah olması sırasında, asker kitlesi bir kaç ay gibi kısa bir süre içinde dört kez cülûs bahşişi almış ve devlet hazinesi bu nedenle tümüyle boşalmıştır. Kapıkulları, hazinenin boşalmış olması karşısında IV. Murat'ın cülûsunda bahşiş istemeyeceklerine söz vermelerine karşın, bu sözlerinde durmamışlar, bu padişahın cülûsunda da zorla bahşiş almışlardır. IV. Murat'ın cülûsunda bu bahşişler şöyle dağıtılmıştır :

Yeniçeri Ağası	100.000	akçe
Yeniçeri Kâtibi	9.000	»
Sekbanbaşı	30.000	»
Yeniçeri Kethüdası	7.000	»
Yayabaşıların herbiri	3.400	»
Yeniçerilerin herbiri	3.000	»

(İ.H. Uzunçarşılı: a.g.e., C. I, s. 341-342).

Maaş yolu ile ve böylece de devlet aracılığı ile halkı sömürmeyi iyice kurumlaştıran yeniçeriler, ulufe kâğıtlarını, yani maaş almaya hak kazandıklarını belirten belgeleri, bir süre sonra birer «hisse senedi» durumuna dönüştürmeyi başarmışlardır. 1739 tarihinden sonra bu «belgeler»in, yani «esame»lerin, alınıp satılması devletçe de resmen kabul edilmiştir Artık asker olarak devletten maaş alanlar, bu esameleri ellerinde bulunduranlar olmuşlardır. Bazı kişiler ise birçok esameyi toplayarak, bu işi tam bir hisse senedi alış verişine dönüştürmüşlerdir. Savaşa gidecek on bin yeniçeri bulunmazken, kırk bin kişi bu yolla maaş alır bir duruma gelmiştir. Bu işi yapanların başında da yeniçerilerin ileri gelenleri bulunmuştur. Örneğin 1778'de Yeniçeri Ağalığından Sadrâzamlığa getirilen Kalafat Mehmet Paşa, daha sonra görevden alınıp mallarına el konulduğunda günde 21,700 akçe gelir getiren esame ele geçirilmiştir.

Yeniçeriler ve öteki kapıkullarının çıkarlarını kollamak ve arttırmakta başvurdukları en etkili yöntem, gerçekte, başkaldırmak olmuştur. Para değerinin düştüğü dönemlerde bunların başkaldırmaları artık olağan bir olay durumuna gelmiştir. Böylece, maaşlarının, değeri düşürülmüş olan para üzerinden değil, fakat yeni kurdan ödenmesini sağlamışlardır. İlk kez, II. Mehmet'in ilk tahta çıkışında yeniçeriler bu nedenle ayaklanmışlardır. Duruma el koyan II. Murad, bu ayaklanmayı şiddetli bir biçimde bastırmakla birlikte, yeniçerilerin ulufelerine buçuk akçe zam yapmak zorunluluğunu duymuştur. Daha sonraları II. Mehmet'in Karaman seferinden dönüşünde yeniçeriler, «Padişahımızın evvel seferidür, şükrâne-i zafer, kullarına sim ü zer gerek» (İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1957, s. 18) diyerek akçe istemişler ve kendilerine on kese verilmiştir. II Mehmet'in ölümünün duyulması üzerine de yeniçeriler, İstanbul'da yağmalarda bulunmuşlardır.

Osmanlı Devletinin en güçlü dönemlerinde görülen bu yeniçeri ayaklanmaları, egemen çevreler içinde bir guruptan da destek gördükleri takdirde, daha sonraları hemen her zaman padişahların, sadrazamların ya da beğenmedikleri yöneticilerin öldürülmeleri, en azından sürdürülmeleri ile sonuçlanmıştır. Yeniçeri ayaklanmalarının bir çoğu, yukarıda da değinildiği gibi, enflasyon parası (=züyûf akçe) yüzünden çıkmıştır. Örneğin «Vaka-i vakvakiye» (=Çınar Vakası) diye bilinen ayaklanmanın çıkışını Naima şöyle anlatmaktadır:

«Süleyman Paşa'nın verdiği maaşların yarısı züyuf ve ayarı bozuk olup, sağlam olan paraların çoğunu dahi askerin zâbitleri züyuf akçaya bozup noksan ve geçmez her ne ise askere dağıtmışlardı. Asker neferleri çarşı esnafından bir şey alıp parasını o akçadan verdiklerinde esnaf almadılar.

— Bu akçayı aylıklarımızdan aldık. Çil akçayı (=ayarı tam akçayı) kanda (=nerede) bulalım?

Deyüp kesesini tahta üzerine boşaltırdı. Sanat sahipleri istemeyerek karıştırup:

— Bunda alınacak akça yok!

Derlerdi. Askerlerden bazı gazablı ve gözü dumanlı kimseler bu hal karşısında kendini kaybedip tahtayı dükkân sahibinin kellesine vurur, dahi aldığı şevin parasını o akçadan bırakıp söverek giderdi. Günde yüz yerden fazla böyle kavgalar meydana gelürdü.

Yeniçeriler ortalarına (=bölüklerine) gelüp:

— Bu ne olmayacak şeydir, aldığımız ulufe akçasını bizden almıyorlar. Almayanları dövüp sövsek bize meydan okursuz.

Deyu yer yer dedikoduya başlayıp halkın dili düşmanca sövmelerle ateş püskürtmekle fitne ateşinin çıkmasına tam istidad hasıl olmuştu.» (Naima Mustafa Efendi: *Tarih-i Nâima:* Yayınlayan Zuhuri Danışman, İstanbul, C. VI., 1969 s. 2637-2638).

Kapıkulu süvarilerine ilişkin daha yakın tarihli bir belgeden de devletin asker kitlesinin nasıl hiçbir iş yapmadan geçindiği çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır. 7 Rebiulevvl 1227 tarihini ve Sadrâzam Laz Ahmed Paşa'nın imzasını taşıyan bu belgeye göre, sefere yüz tane bile kapıkulu süvarisi gelmemiş. ancak buna karşılık, sırf bunlar ayaklanmasınlar diye hepsinin maaşı verilmiştir. Sadrâzam şöyle demektedir: «...Dergâh-ı âli sipah ve silahdar ocakları neferatının geçen sene evvel-i baharından ordûy-ı hümâyun isbatı vücut eylemek ve yoklama olunup nâmevcutlarının esamileri hazinemande ettirilmek üzere fermân-ı âlî itâ olunmuşken nefrât-ı merkumeden yüz adam gelmeyüp ocaktan denilen beş on çavuş ve zabitandan ibaret olduğuna binaen cümlesinin esamileri hazinemande olmak iktiza etmiş ise de mücerred kıl-ü kal olmamak için zikr olunan ocaklar zabitanının rıza ve ihtiyariyle iki ocaktan sekiz bin akçe verilmek üzere rabıta verilmiştir.» (İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., C. II, Cebeci, Topçu, Top arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri, s. 195).

Asker kitle tarafından halkın bu «dolaylı» diyebileceğimiz sömürülmesiyle elde edilenler, onları doyurmamıştır. Bu yiyici kitle halkın üzerine çökmüş bir kâbus gibi yüzyıllarca günlük yaşantının hemen her köşesine el atarak, sahip olduğu kaba kuvvete dayanıp, halkın ekmeğine ortak olmuş; canına, ırz ve namusuna göz dikmiştir. Nitekim bu durumdan yakınan Koçi Bey, askerin niteliğini şu sözlerle belirtmek zorunluluğunu duymuştur: «...asker taifesi itaatten çıktı. Zabitlerde inzibat kalmadı. Nasihat ile asker zaptolunmaz. İltifat ile düzeltilmesi mümkün olmaz Bu asrın askeri öyle bir askerdir ki aydan aya bütün maaşları peşin verilse, her birinin bütün levazım ve mühimmatı devlet tarafından görüşle, her birî çeşitli lütuflara gark edilse, bütün bilginler ve şeyhler bir yere gelip, nasihat eylese... birinin de kulağına girmez ve zerre kadar faydası olmaz... Askerlik yeniçeri ve sipahilere kalıp her biri birer dev oldu.»

(Koçi Bey: Risale; M.E.B., Yayını, İstanbul, 1972, s. 51)

'Bir başka Osmanlı kaynağında ise kapıkulu ocaklılarının davranışları «vasfa gelmez» (=anlatılamaz) olarak nitelendirilmektedir. Bu davranışlar şöyle özetlenmiştir: «Ol zaman Kul'un (=kapıkulu ocaklarının) şol mertebe tuğyanı vardı ki, gündüz, hammâmdan peştemâl ile çıplak avrat çıkarmak ve gulâmiya aldıkları günde (Fatih) Sultan Mehmet Camiininde duhân (=tütün) içmek ve müslümanların ırzın pâymâl etmek ve kûşelerde âşkâre (=açıkça) ayak üzere zina ve livata etmek (=kadın ve oğlanla cinsel ilişkide bulunmak) ve kan dökme ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bi'z-zât padişahı ve vâlidesini ve vüzerâ ve ehl-i Dîvân-ı mumlar ile salıncağa okumak (=dâvet etmek) gibi ve bâ'husûs kahvehanelerde ve meyhânelerde fi'il-i nâ-meşrû etmeleri gibi şol mertebe â-lem nizâm-u intizamdan çıkmışdı ki, vasfa gelmez.» (Mehmed Halife: *Târih-i Filmânî*; Yılmaz Öztuna: *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C. IX, 17. Asır Sonları; Hayat Kitapları, İstanbul, 1964, s. 38'den naklen)

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi, «yeniçerilerin gayret ve faaliyetleri harb meydanında olmayıp şehir ve kasabalarda idi.» (a.g.e., C. I, s. 620). Gerçekten de, örneğin, 1772 yılının Şubat ayında ikiye ayrılan yeniçeriler, Galata'da kendi aralarında tüfek ve top kullanarak üç gün savaşmışlar ve buna kimse engel olamamıştır. Öte yandan, kapıkullarının bu durumu, onun savaş alanındaki tutumunu da kendiliğinden belirler. Nitekim Gelibolu deniz savaşında, düşmanın top atışından korkan Osmanlı askeri, bindikleri gemileri karaya oturtarak savaştan kaçmıştır. Bu olay üzerine halk arasında asker, «baştan kara» adı ile anılmaya başlamış ve bir de şu tarih düşürülmüştür:

Verdiler küffâra donanmayı bî-ceng ü cidal (Nâîmâ, C. VI. s. 2683).

Daha önceki bir tarihte ise, gemilere asker olarak verilen yeniçeriler hakında, Kaptan Paşa, padişaha şu arzı yazarak askerin durumunu belirtmişti: «yamak adı ile donanmaya koşulan yeniçeriler. fazla itaatsizlik edüp Haliç'in iki tarafını yağma ettiklerinden başka İstanbul'a ve her tarafa musallat olup, kürekçi fukarası ve askerin pek azı ancak gemilerde kalmıştır.» (Nâimâ: C V, s. 2045). Netayic-ül Vukuât'a göre ise: «1718 tarihinden 1768 senesindeki Rus seferine kadar deniz muharebesi olmadığından kaptan paşalar her sene donanma ile Ege denizinde gezinip insaf derecelerine göre adalar ve sahil halkından zorla para alarak dönerlerdi. Birkaç hırsız gemisi tutabilirler ise bunu bir fetih sayarlardı.» (Ahmed Rasim: *Osmanlı Tarihi*; Meydan Yayını, İstanbul, 1966-1967, s. 211'den naklen).

İşte, «içe dönük» olarak bu yöntemlerle «doğrudan» sömürüde bulunan «kul taifesi»nin bundan da kazançlı saydığı bir sömürü yöntemi varsa, o da ticarettir. Hemen hemen bütün yeniçeriler ticaretle uğraşmışlardır. Yalnız, bu ticaretin kapsamına haraç almak da girebilmiştir. Gerçekten, yeniçeriler, tacirlik ve esnaflık yapmalarının yanısıra, sahip oldukları kaba kuvvet sayesinde örneğin yük gemilerine «balta olmak» yolu ile bu malların sahiplerinden durup dururken zorla para almışlardır. Hattâ İstanbul'a getirilen meyvenin başka yere kaçırılmasını önlemekle görevli bir bölük yeniçerinin (= Elli altıncı orta) kendileri bu malları yabancı ülkelere kaçırmışlardır. Bununla birlikte yeniçeriler için en kârlı iş kabzımallık olmuştur ve bütün kabzımallar da yeniçerilerdendir. Bunlar zorla ucuza kapattıkları malları, fahiş fiyatlarla halka satmışlardır. Bunlardan başka yeniçeri ocağının bu gibi işlerini babadan oğula kalmak üzere rumlar ve yahudiler görmüşler, bu yolla da büyük servetler kazanmışlardır.

Kısaca belirtecek olursak, kapıkulları ve içlerinden özellikle yeniçeriler, önce İstanbul'da, sonra İmparatorluğun başta Anadolu olmak üzere öteki topraklarında halkı soyup sömüren ve devletin öteki egemen kesimleri ile bu konuda işbirliği yapan örgütlü bir kitledir.

4 — Egemen sınıfın öteki kesimleri ile ilişkileri : Temelde, devletin öteki egemen kesimleri ile kapıkulları aynı safta yer almışlardır. Kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar, halkın artık değerini paylaşmalarından doğan bir bölüşme sorununun sonucudur. Yoksa, birbirlerinin alanlarına el atmadıkça halka karşı hep aynı safta bulunmuşlardır. Nitekim kapıkullarına karşı Anadolu'daki ilk halk direnmesinin bastırılmasında, bu birlik, açıkça gözlemlenmektedir.

Tercan, Erzincan ve Erzurum, Osmanlı ordusunun kışlama bölgesiydi. Bu nedenle de bu yöre halkı, kapıkullarının yukarıda belirtilen davranışları ile sürekli olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Halk, bu duruma bir son verilmesi için İstanbul'a ardı ardına yakınmalarda bulunmuştu ama hükümet bu yakınmalara doğal olarak bir karşılık vermiyordu. En sonunda 1590 yılında, Erzurum halkı yeniçerilerinin bulundukları yerleri bastı ve bir bölümünü de öldürdü. Durumu açıklamak, nasıl haklı bir nedene dayanarak bu eyleme girişmiş bulunduklarını anlatmak üzere İstanbul'a adamlar gönderildi. Ne var ki İstanbul'da, Erzurum halkının bu sözcülerinin yakınmaları dinlenecek yerde bunlar hem idam edilmişler ve hem de Erzurum'da halkın ileri gelenleri asılmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Mustafa Akdağ: *Celâlî İsyanları* —1550-1603— Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, 1963, s. 145).

Halk, kapıkullarına karşı direnirse, Osmanlı Devleti, halkı böylece cezalandırmıştır. Fakat bu kapıkulları, kendi sömürü alanlarının dışına çıkmaya kalktıklarında, bütün kaba kuvvetlerine karşın, çoğu kez kapıkulları cezalandırılmıştır. Bunun bir yöntemi, kapıkulu süvarileri ile yeniçerileri karşı karşıya getirmek olmuştur. Osmanlı tarihinde sipahilerle yeniçerilerin birbirlerine karşı giriştikleri mücadelelerin temelinde bu gerçek bulunmaktadır. Bununla birlikte daha önemli durumlarda daha kıyasıya mücadelelerin geçtiğini belirtmek gerekir. 1688 yılında İstanbul'da yer alan bir yeniçeri ayaklanması bu söylenenleri kanıtlayacak niteliktedir. Bu tarihte Fazıl Mustafa Paşa, yeniçerilere biraz olsun çeki düzen vermek isteyince yeniçeriler ayaklanmışlar, Fazıl Mustafa Paşa görevden alınıp yerine Siyavuş Paşa getirilmişti. Ancak Siyavuş Paşa da fazla ileri gitmiş bulunan yeniçerilere karşı bazı girişimlerde bulununca, 2 Mart 1688'de yeniden ayaklanan yeniçeriler Siyavuş Paşa'nın sarayını basıp kendisini öldürdüler, mallarını yağmaladılar, ellerine geçirdikleri kadınların ırzlarına geçtiler ve üstelik sarayda bulunan Ayşe Hatun'un ellerini ve burnunu kestikten sonra, Köprülüler soyundan gelen iki kadını da sokaklarda çırçıplak dolaştırdılar. İşte, kapıkullarının bu tutumları, kendilerine tanınmış olan sınırın aşılması demekti. Kapıkulları ne değin güçlü olurlarsa olsunlar, gene de kapıkullarıydılar. Devletin tek egmen kesimi onlar olmadıkları gibi, ancak asıl egemen çevrelerin izni çerçevesi içinde ve onlara yardım etmek koşulu ile davranabilirlerdi. İşte bu durum karşısında önce ulema, kapıkullarına karşı cephe aldı. Süleymaniye Camii vâizi. Osman Efendi, halkı kapıkullarına karşı harekete çağırdı. Bu sırada yeniçeriler Bedesten'den bir dükkândan zorla mal almışlardı. Bu tacir de halkı kışkırttı. Ulema ve tacirler bu işe bir son vermek istediklerini böylece göstermiş oluyorlardı. II. Süleyman'da Sancak-ı şerifi çıkarttı .Tutumları; ulemaya, tacire ve saraya ters düşen kapıkulları böylece yalnız kalmışlardı. Kapıkullarının ayaklanmalarının başarılı olma-

sı için mutlaka bu üç zümreden birinden destek görmeleri gerekirdi. İşte, hemen ertesi gün, Yeniçeri Ağası başta olmak üzere isyancılar yakalanmış ve idam edilmişlerdir. Egemen çevrelerin kendi içlerinde bir çatışma da böylece sona ermiş olmaktadır.

Genç Osman olayında ise, kapıkullarının hangi sınıflarla ve hangi koşullarla işbirliği yaptığı daha açıkça görülür. Bu olay, kapıkullarının ve ilmiye kesimini toplum içindeki ayrıcalıklı durumlarına Sultan II. Osman tarafından, Anadolu halkına ve Türkmen boylarına dayanılarak son verilmek ve Türk halkına her yönüyle yabancılaşmış devleti bir ölçüye kadar yeniden Türkleştirmek için yapılan girişimler üzerine patlak vermiştir. Olayın temelinde, özellikle kapıkullarının ortadan kaldırılmasının ve bu yolla da aynı zamanda bunlara dayanarak her istediklerini yaptıracak duruma gelmiş bulunan ulemaya bir çekidüzen verilmesinin planlanmış olması bulunmaktadır. II. Osman, tahta çıkmasından sonra, ordunun başında kendisi bulunduğu halde yapılan Lehistan seferinde, Osmanlı askerinin savaş alanından kaçtığını, kaçmayanların ise savaşta ne ölçüde korkakça davrandıklarını görmüştü. Hattâ sefer sırasında «(Yeniçerinin yarısı kalmadı» diye bir söz yayılmakla yarımşar kuruş bahşiş verilip birer birer huzur-u hümayundan geçirildi.» (Nâima: C. II, s. 745). Bu yoklama yeniçerilerin katlanamayacağı ve onlara asıl işlevlerinin ne olduğunu anımsatan bir şey olmuştur. II. Osman, bundan başka, savaşta korkaklık gösterenleri de ağır bir biçimde cezalandırmıştı. İstanbul'a dönüşte ise, kentte kendi yasalarını geçerli kılmış bulunan yeniçerileri birer birer cezalandırılmaya başladı. Padişahın yakınları da bu arada kapıkullarının durumlarına değinerek ona Mısır ve Şam Türkmenleri ile Anadolu halkından bir ordu oluşturmasını önermişlerdi. Yeniçeri Solak Hüseyin Tuğî'nin yazdığına göre II. Osman, yakınlarının «...yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde meharetleri meydandadır, bu kul yeniçeri ve sipahi kulluktan çıkmıştır. Kul olursa asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfek atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Hünersiz, marifetsiz, derinti, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu?» gibi sözlerinin doğruluğuna inanmıştır. (Yeniçeri Solak Hüseyin Tuğî: *İbretnüma* — İkinci Sultan Osman'ın Şehadeti Vak'asından Bahseder; Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1947, s. 493).

Öte yandan, medreseden yetişen ilmiye sınıfı, gerçekte devlet yönetimini ellerine geçirmiş olan bürokratlardı. Kapıkulları ile ulema birbirlerini bütünlüyorlardı. İlmiye sınıfının sözünü geçirebilmesi için kapıkulları gerekli olduğu gibi, kapıkullarını desteklemek için de ilmiye sınıfı gerekliydi. Bu durum, iki egemen kesim arasındaki çıkar birliğinin doğal bir sonucudur. İşte, yalnız bu nedenle dahi II. Osman'ın kapıkullarına karşı girişimleri, ulemayı tedirgin etmiştir. II. Osman'ın da bu iki kesim arasındaki ilişkiyi ve çıkar birliğini doğru olarak saptadığı anlaşılmaktadır. Çünkü padişahın, kapıkullarına karşı bu tutumunun yanısıra ilmiye kesiminin de yetkilerini kısıtladığını, onları devlet işlerinde söz sahibi olmaktan uzaklaştırdığı görülmektedir. Böylece, bu iki kesim de II. Osman'a karşı birleşmiş olmaktadırlar.

II. Osman Hacca gitmek bahanesiyle Anadolu'ya geçmek ve Türkler'den toplayacağı askerlerle emellerini uygulama alanına koymak istemiştir. İşte bu noktada yeniçeriler harekete geçerek padişahı önce en yakın adamlarından yoksun bırakmak amacı ile, içlerinden bir gurup kendileri ile işbirliği yapacağından kuşku duymadıkları Şeyh-ül islâm Esad Efendi'ye gidip, «İslâm padişahını azdırıp beyt-ül malın itlafına sebep olup padişaha hacca gitmek lâzım değil iken böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lâzım gelir?» diyerek fetva istemişlerdir. Esad Efendi ise «Fitne uyduranlara katil lâzımdır» diyerek yeniçerilerin safında yer almıştır. (Tuğî a.g.e., s. 494). İşte Genç Osman'ın ve yanlarının öldürülmeleri ile sonuçlanan yeniçeri ayalanması 18 Mayıs 1622'de bu fetva ile başlamıştır. Yeniçeriler ayaklandıkları ve önce II. Osman'dan yardımcılarını öldürülmek üzere kendilerine verilmelerini istediklerinde, padişahın çevresini sarmış olan ulema ondan bu isteğe uymasını istemişlerdir. Ancak, II. Osman'ın ulemaya verdiği yanıt, ulemanın da kimin safında yer aldığını bildiğini açıkça göstermektedir. Padişah yanıtı şöyledir: «Anların işi görülmüştür; anların haklarından geldikten sonra sizin dahi içinizde haklarından gelinecekler malûmdur.» (Tuğî, aynı yerde).

Yeniçeri ve öteki kapıkulu ocaklarının ortadan kaldırılmaları da, bunların Osmanlı devletinin gelişen egemen güçlerine tümüyle ters düşmeleri, çıkarlarının çatışması sonunda olmuştur. Avrupa kapitalistleri ile bütünleşerek ve onlarla birlikte Türk halkını sömürmeye başlayan işbirlikçi Osmanlı egemen çevreleri için kapıkulu ocakları bu sömürü sistemini aksatan, bu sistem içinde yeri olmayan birer kuruluş durumuna gelmişlerdir. Batılı çıkar çevreleri ile işbirliği yapmak yeteneğinden yoksun olan kapıkulları, batılılaşma akımı içinde ortadan kaldırılmışlardır.

Dr. Çetin Yetkin

Yeniçeri Ağalığı. Yeniçeri ocağının en üst düzeydeki yetkili komutanı. Kanunnâme-i âli Osman Osmanlı Devletinin merkez örgütünde yer alan ağaların en büyüğünün Yeniçeri ağası olduğunu belirtmiştir. Yeniçeri ağası, Osmanlı askeri örgütünün temelini oluşturan Yeniçeri ocağının en büyük yöneticisi olduğundan özellikle ocağın kaldırıldığı 1826 yılına değin saltanatın üzerinde etkinliği sürdüğünden bu göreve Padişahın en güvendiği kişiler getirilirdi. Padişahların rahat bir saltanat sürebilmeleri büyük ölçüde Yeniçeri ocağı ve bu ocağın başında bulunan Yeniçeri ağası ile olan ilişkilerine bağlıydı. Yeniçeri ağası, başında bulunduğu ocağın ve bu ocağa eleman yetiştiren acemi ocağının yönetiminden sorumluydu. Yeniçeri ocağı dolayısıyla ağası Padişahın hassa kuvveti olduğundan (Padişahın özel askeri) Osmanlı Devletinin sosyal ve siyasal çalkantılarında her zaman için büyük pay sahibi olmuşlardır. Yeniçeri ağası rutin görevleri yanında İstanbul'un asayişiyle de ilgilenerek falakacılarıyla beraber zaman zaman kent içinde kol gezerdi. Yeniçeri ağası, ocağın kuruluş tarihi olan 1362'den 1451 tarihine değin ocak içinden yetişenler arasından atanırken 1451 tarihinden sefer bahşişi yüzünden Yeniçeri ocağına ve ağasına kızan Fatih sonradan Yeniçeri ocağına katılan Sekbanların komutanı olan Sekbanbaşılardan yeniçeri ağası atamaya başladı. Yasalara aykırı olarak da bazen dışarıdan atama yapıldığı anlaşılmaktadır. 1626'da Yeniçeri ağalığına Çavuşbaşı Ali ağa getirildiği gibi, Zağarcıbaşının'da Yeniçeri ağası olduğu görülmektedir.

Kanunnâme-i âli Osman'da Yeniçeri ağa'sının günlüğünün dörtyüz elli akçe olduğu saptanmışsada sonradan beş yüz akçeye yükseltilmiştir. Maaşını her ay Küçük ruznamçe kaleminden alan Yeniçeri ağasının ayrıca yılda sekiz bin kuruş Koyun Eminin'den geliri vardı. Bundan başka emrine dirlik olarak Tuna nehrinin kıyısında yılda geliri elli bin akçe olan serbest bir zeamet'de verilmişti. Yeniçeri ağasına üç yılda bir Padişahın has ahırından at vermek yasa gereğiydi. Yeniçeri ağaları Padişah cuma namazına çıktığında bir kısım yeniçeri ileri gelenleriyle birlikte selâmlıkta bulunması gelenektendi. Sefere gittiğinde kendisine Sekbanbaşı vekâlet ederdi. Yeniçeri kâtibinden başka ocakta bulunan bütün ağaların atanma ve işten elçektirilme yetkisine sahipti. Sonradan kabul edilen bir yasa üzerine bazen vezirlik verilerek ağa paşa ünvanını a-

lırlardı. Divana girme yetkisi bulunmayan Yeniçeri ağası bu koşullar altında divân toplantılarına girebilirdi. Yeniçeri ağalığı'nın öneminin artması XVI. yüzyıl başlarında ağa bölüklerinin kurularak saraydan ağa atanmasından sonradır. Yeniçeri ağasının yaver, irtibat subayı ve diğer görevlilerden oluşan önemli maiyeti vardı. Bunlara ağa gediklileri denirdi. Ayrıca Yeniçeri ağasının emrinde ocağın yazışmalarını ve kalem işlerini yürüten kalem kurulu vardı. Ağa'nın emir ve mektuplarını Kethüda yeri katibi olanlar yazardı. Yeniçeri ağası yükselirse, kendilerine Beylerbeylik, Kaptanpaşalık ve Vezâret verilirdi. Yeniçeri ağalarına ilk kez 1645 yılında Vezirlik görevi verilmiştir. Yeniçeri ağaları Devlet örgütünün derece ve sıralamasına göre Sancak beyi sayılmışlardı. Yeniçeri ağası gözden düşüp ağalıktan çıkarılırsa gelenek üzerine Kastamonu, sancak beyliğine gönderilirdi. Yeniçeri ağalığı değişiminde yeni ağanın Sadrazama armağan vermesi gelenektendi. Kendileri de diğer ocak ağalarından armağan alırlardı. Padişahla sefere çıkan Yeniçeri ağaları Padişah sefere çıkmadığı taktirde o'da sefere gitmezdi. Yeniçeri ağasının atanma ve işten alınması Padişahın yetkisiyle olurdu. Yeniçeri ağaları törenler dışında al çuhayla kaplı vaşak samur kürk giyerek başlarına sarık sarırlardı.

S. Şairgil

Yeni Dal Grubu: Türk resminde ilk sosyalist gerçekçi gurup hareketi. Yeni Dal Gurubu 1959 yılında İbrahim Balaban, İhsan İncesu, Kemal İncesu, Vahi İncesu, Avni Mehmedoğlu ve Marta Tözge tarafından kurularak ilk toplu sergisini aynı yıl düzenledi. İkinci sergi 1961 yılında açıldı. Yapıtların toplattırılıp, sanatçıların sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmaları aydın çevrelerde yoğun tartışmalara ve tepkilere yol açtı. Yeni Dal Gurubu çalışmalarını bu iki sergiyle sınırlandırmasına karşın gerek sosyalist gerçekçi bir sanat anlayışını savunmadaki kararlılığıyla, gerekse bürokrasinin gerici sanatçılarının resim alanındaki egemenliğine karşı başlattığı savaşımla önem kazandı.

1961 Nisanında İstanbul'da, Şehir Galerisinde düzenlenen toplu sergi, sıkıyönetim komutanlığınca, komünizm propogandası yaptığı gerekçesiyle kapatıldı ve sanatçılar sıkıyönetim mahkemesinde yargılandılar. Yargı süresince de elli gün tutuklu kaldılar. İstanbul emniyet müdürlüğü sanatçılar hakkında sıkıyönetim komutanlığınca takibat açılmasını isteyen yazısında, «Marta Tözge'nin yağlıboya olarak yapmış olduğu tablolar sınıf farkını ve bunların istismarını göstermek bakımından calibi dikkattir. Kemal ve İhsan İncesu'nun karakalemle yapmış oldukları resim ve tablolar köylü ve işçi sınıfının durumunu ve istismarını göstermesi bakımından önemlidir. Avni Mehmedoğlu'nun harb aleyhtarlığı ve ebedi sulhu tasvir eden tabloları calibi dikkattir. İbrahim Balaban'ın yine bu mevzularla işlenmiş tabloları komünizm propogandasını havi olarak görülmüştür» deniyordu. Bilirkişi olarak mahkemenin başvurduğu kişiler, Güzel Sanatlar Akademisinin ressam hocalarından Zeki Faik İzer ve Cevat Dereli idi. Raporlarında «Yukarıda adları geçen ressamların vücuda getirdikleri resimler hakikaten menşei Sovyet Rusya'da olan sosyal realizm cereyanının esaslarına uygundur. Resimde sosyal realizm cereyanını Fransa'da temsil eden komünist sanatkarlar dahi aynı şekilde ve istikamette resim yapmaktadırlar. Teşhir edilen resimler ile Fransa'da komünistlerin yaptıkları resimler arasında dikkate şayan benzerlikler vardır. «diyerek başlıyor ve şöyle sona eriyordu» Yukarıda arz olunduğu üzere sosyal realizm cereyanına mutabık mahiyet arzeden bu resimlerin teşhiri bazı mütefekkirler üzerinde gayrı müsait tesirler edilemeyeceği kanaati hasıl olmuştur.» Savcılık Marta Tözge, Kemal İncesu, İhsan İncesu ve İbrahim Balaban'ın T.C.K. 142, Avni Mehmedoğlunun 155. maddelerine göre yargılanmasını istemiş, aynı sergide yer alan Mustafa Asliet'e ait resimlerde ise suç unsuru görmemiştir.

Sanatçılar mahkemedeki savunmalarında bu çalışmalarını 27 Mayısı hazırlayan ülke koşullarından esinlenerek yaptıklarını ve kozmopolit batı sanatı karşısında ulusalcı bir sanat anlayışını benimsediklerini belirttiler. Mahkeme sanıkların tümünün beraatine karar verdi. Yeni Dal Gurubu'nun bu olaydan sonra toplu bir sergi düzenlememesine karşın, sanatçıların herbiri resim çalışmalarını aynı yönde sürdürmüşlerdir.

Orhan Taylan

Yeni Osmanlılar Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları tarafından 1860'lı yıllarda açıkça tartışılmaya başlandı. Gerçi 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı Osmanlı devlet adamları Avrupa ülkelerindeki meşruti yönetime yönelik gelişmeleri görerek, bu biçimdeki bir yönetimi Osmanlı İmparatorluğunun gelişmesi ve ilerlemesi için gerekli koşul olarak nitelemeye başlamışlardır. Bazı tarihçiler, Mustafa Reşit Paşanın II. Mahmut'a meşrutiyet yönetimini övdüğünü ileri sürmektedirler. Bu konuda kanıtlayıcı belgelere sahip olmasak bile Osmanlı devlet adamlarının, özellikle tanzimattan sonra meşruti hükümdarlık fikrini benimsemeye başladıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı genç aydınlarının Kırım Savaşından sonra bu düşünceye daha da yatkın oldukları bilinmektedir. Özellikle genç deniz ve kara subaylarının İngiliz ve Fransız meslektaşlarıyla aynı saflarda çarpışırken, burjuva demokratik fikirleri tanıdıkları, bu düşüncelerin, genç Osmanlı aydınları arasında yayıldığı kuşkusuzdur.

Osmanlı asker-sivil aydını Tanzimattan beri süregelen dönüşümlerin etkisiyle burjuva toplumlarına özgü liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştı. Edebiyat alanındaki yapıtlar bu düşünceleri daha da yaymaktaydı. Tüm bu nedenler Osmanlı imparatorluğundaki meşrutiyet hareketinin öncülüğünü yapma görevini doğal olarak aydınlara bırakmaktaydı.

Osmanlı aydınlarının meşrutiyete ilişkin ilk girişimi 1859 Kuleli olayıdır. Gerçi Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, ve Ahmet Mithat gibi aydınlar Kuleli olayının meşruti yönetimi isteyen bir içeriği olmadığını ileri sürmektelerse de, olayı yaratan daha doğru bir deyimle komployu düzenleyen Hüseyin Daim Paşanın amacının, İmparatorluk haklarının yasal haklarını sağlamak olduğu görüşünü ileri süren araştırmacılar daha bir inandırıcı kanıtlara sahiptirler. Lehinde ve aleyhindeki tüm görüşlere rağmen Kuleli olayı Meşrutiyet hareketi öncesinde en dikkate değer politik olaylardan biri olarak nitelenebilir.

Osmanlı İmparatorluğunun «politik, ekonomik, ve kültürel» ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasal eylemlerin dayandığı ve bu eylemleri oluşturan ideolojik koşullar 1860 yılları başında ortaya çıkmaya başladı. İdeolojik koşulları oluşturan çekirdek *«Tasvir-i Efkâr»* gazetesi çevresinde gelişti. Bu gelişimde Türk Düşün adamı Şinasi'nin yeri ve etkisi büyüktür. Şinasi bir anlamda «Yeni Osmanlılar» hareketini başlatan kişidir. Yeni Osmanlılar hareketini pek çok akımlar etkilemiş olsa bile, hareketin fikirsel geleneklerinin temeli tek kişi tarafından atılmıştır; yapıtlarıyla Türk aydın kesimine 19. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan Şinasi Efendi.

Şinasi Türk Kamuoyu tarafından bir şair olarak tanınır. Okullarımızda onun bu yönü üzerinde derinlemesine durulur. Oysa Şinasi Türk ilerici siyasal yaşamındaki etkisiyle sanatçı yönünden daha önemli olan bir kişidir.

Şinasi Mustafa Reşit Paşanın ölümünden sonra Agâh Efendinin çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde çalıştı. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele alan ve

bunlara özgün çözümler getirmeye çalışan yazılarını, bu gazetede yayınlamaya başladı. Ne var ki Agâh Efendinin, yazılarının siyasal içeriğinden korkması bu gazetedeki çalışmalarını kısa kesmesine neden oldu. *Tercüman-ı Ahvâl*'den ayrılan Şinasi kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr*-ı kurdu. Gazete 27 Haziran 1862'de çıkmaya başladı. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan Şinasi'nin başyazısı o güne kadar Osmanlı Ülkesinde açıkça söylenmeyen Ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramları gündeme getiriyordu. Şinasi bu yazıda halkın ülke sorunları konusunda söz söyleme, çözüm getirme hakkının varolduğuna işaret ederek: «Halk ancak gazete aracılığı ile kendisini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun içinde gazete her kültürlü ulus için gereklidir» diyerek devlet ile kamuoyu arasındaki ilişkiyide şöyle belirtiyordu: «Devlet, ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir.»

Şinasi bu düşünceleri ile, devletin, yönetimde ulusu temsil ettiğini devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmekteydi. Böylece kamuoyu kavramı ve devletin bir «mümessil» olduğu yaklaşımı ortaya atılmaktaydı. Kuşkusuz bu kavramlar yeniydi, toplumda açık olarak ilk kez tartışılmaktaydı. Şinasi'nin bu ilerici düşünceleri, *Tasvir-i Efkâr* gazetesini bir aydınlar merkezi haline getirmeye yetti. Gazete yönetim yeri, her zaman genç ve ilerici Osmanlı aydınlarının toplandığı, bazı sorunları kendi aralarında tartıştığı bir küçük kulüp biçimine dönüştü.

Şinasi'nin bir başka yanıda «reformlardan» sözeden ve devlet yönetiminde sorumluluğu olmayan bir kişi oluşudur. Adeta halktan biri, sade bir aydın olarak bu önerilerini yapmaktadır. Şinasi Türkiye'de Batılılaşmanın ideolojik temelini oluşturan kişidir. Onun düşüncesine göre Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesi, geriliğin aşılmasında en büyük adımın atılmasıdır. Şinasi Batının kurallarını almayı kastederken, yükselen burjuvaziye özgü demokratik kurumları ima etmektedir. Bu kurumların Avrupa'da oynadığı ilerici rolü farketmiştir. Osmanlı saltçı yönetiminde aldedilebilmesinde, Avrupa aristokrasisini ve saltçı yönetimlerini dize getiren burjuva ideolojisini kendine rehber kabul ediyor ve bu düşünce yönünde fikir üretiyordu. Aristokrasiye ve Aristokrasiden kaynaklanan saltçı idareye yönelik mücadelede, burjuva liberal düşünün oynadığı etken rol hatırlanırsa Şinasi'nin yaklaşımının rasyonel olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki burjuva ideolojisi kapitalizmin tekelci emperyalist evresinin başladığı 19.-cu yüzyılın son çeyreğinde kendi iç zıtlıklarını da birlikte getirmekteydi. Şinasi ve dostları sorunu bu boyutlarda ele alacak bilgiye sahip değillerdi. Sahip olsalar da toplumsal, ekonomik ve kültürel ilerleme açısından daha farklı bir davranışın içinde olacakları da söylenemezdi.

Tasvir-i Efkâr'da Şinasi ile birlikte «Ulus», «Vatan», «Özgürlük» ve «Devrim» sözcüklerini kullanarak kamuoyuna bunları sindirmeye çalışan bir başka ilerici, Namık Kemal'de yazmaktaydı. Basın böylece, Türk düşün yaşamında önemli bir rol oynama, bazı düşüncelerin çevresinde bir kamuoyu oluşturma açısından önemli bir adım atmıştı. Basının bu etkinliğinden söz ederken Ali Süavi ve gazetesi «*Muhbir*»e de değinmek gerekir. *Muhbir* 1866'da çıktı. Çıktığı andan itibaren özellikle girit sorununu bahane ederek Hükümete karşı bir muhalefet çizgisi oluşturmaya çalıştı. Girit sorununun çözümlenmesinin ancak bir milli meclis kurmakla mümkün olabileceğini söyleyerek, meclis düşüncesini ortaya attı. Bu arada okuyucu mektupları yayınlayarak halkın yönetim hakkındaki görüşlerini serbestçe söylemesi ve yazması geleneğini yaratmak istedi. *Muhbir* 55 sayı çıktıktan sonra kapatılmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi ve diğer ilerici yurtsever aydınlar, 1860 yıllarının ilk yarısında basın yoluyla kamuoyunda belirli bir düşün ortamının oluşmasını sağlamağa gayret etmişlerdi. Fakat bir örgüt olmadan bu düşünceleri eyleme dönüştürmenin kolay olamayacağını çok geçmeden anladılar. Örgüt. 1865'de Belgrat Ormanlarında düzenlenen bir piknik görüntüsü altında kuruldu. Başlangıçta «Yurtseverler Birliği» adını almışsada kısa sürede bu adı tarihte önemli bir yere sahip «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» olarak değiştirmiştir. Bir çok araştırmacı «Yurtseverler Birliği»nin örgütlenmesinde İtalyan Carbonari örgütünün temel alındığını söylemektedir. Carbonari örgütü, İtalyan yurtseverlerinin hücre esasına uygun biçimde örgütledikleri bir gizli dernektir. Bu denek fazla başarılı olamamıştır. Bir çok hücre üyesi hapishanelerde can vermiştir. Carbonari örgütünün başarısızlıklarını gören Mazzini, devrim düşüncesini gençler arasında yayarak gençleri sivasal eylemlerde kullanma stratejisini geliştirdi. Avrupa Gençliği (Jeune'lük) akımı başladı. Mazzini, Garibaldi kuvvetlerinin venilmesinden sonra bir çok genç ve örgüt ileri geleni İstanbul'a sığındı. Fransa yoluyla İstanbul'a gelip yerleşen Jeune'lerden biride Şinasi'nin Paris'ten tanıdığı Giampietri'dir. Giampietri, Mazzini - Garibaldi Jeune'lerindendir. İstanbul'da önce *Presse d'Orient* sonra da *Courrier d'Orient*'i çıkardı. Şinasi her iki gazetede de yazmıştır. Hatta Şinasi'nin bazı yazılarını önce *Courrier*'de yayınlatıp, sonra da bu gazeteden yapılan bir çeviri gibi kendi gazetesinde de yayınladığı, böylece bir tür güvence sağladığı ileri sürülmektedir. Giampietri'nin başlattığı bir ana yasa tartışmasına İstanbul'daki bütün yabancı gazetelerin katıldığını görmekteviz Namık Kemal'in Anayasa ve Meşrutiyet düşüncesine, o tartışma sırasında daha bir yaklaştığı ileri sürülür. Namık Kemal'in bir tanıdığına «Geçen gün Gianpietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söylendi. Nihayet meşrutiyetin bizde de yürütülebileceğine beni inandırdı» dediği nakledilmektedir. Konuya ne yanından bakarsak bakalım, 1860 yıllarında, basın, meşrutiyet düşüncesinin Türk aydınları arasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İç örgütlenmesi Carbonari örgütleri benzeri olan «Yeni Osmanlılar» derneği yurt içinde kurulduktan kısa bir süre sonra yurt dışına çıktı. Eylemlerine orada devam etti. «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin bütün mali sorunlarını Mustafa Fazıl Pasa çözümlemiştir. Mustafa Paşa'nın meşruti bir düzeni getirecek anayasadan ne derece yana olduğunu bilememekteyiz. Ama Osmanlı Hükümetine olan muhalefetinin temelinin düşünsel olmaktan çok, kişisel olduğunu gösteren bilgiler ve belgeler vardır Söyle ki, Mustafa Fazıl Pasa'nın temel sorunu Mısır Hidivliği varisliğini ele geçirmekti. Bu Hidivliğin verâsetine ilişkin vasanın değiştirilmesiyle hakkını yitiren Mustafa Fazıl Pasa bu hakkı tekrar elde etmek için çalışıyordu. «Yeni Osmanlılar Cemiyetini» parasal olarak desteklemesinin temel nedenlerinden başta geleni de bu hakkını gerçekleştirme arzusuydu. Bu arzuyu dönemin Başbakanı Âli Paşa ile çekişmeye kadar vardırmıştı.

Türkiye'de kurulan, sonra, 1867'den itibaren Avrupa'da faaliyetine devam eden Yeni Osmanlılar Cemiyetinin programı konusunda kesin bir düşün birliği yoktur. Hatta içlerinden birinin ifade ettiği gibi, mevcut üyeler arasında Âli Paşanın devrilmesinden başka ortak bir amaç bulmak da müşküldür. Ama her şeye karşın, dernek, eylemlerine devam ettiği sürece bazı programların çevresinde birleşmiştir. Bu programlardan birincisi, 1867 baharında kamu oyuna açıklanan bir açık mektuptur. Bu açık mektup, Mustafa Fazıl Paşa tarafından Abdülaziz'e yönelik bir biçimde kaleme alın-

mıştır. Bazı çevreler bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından yazılmadığını ileri sürerlerse de, bu iddiayı pekiştirecek bir kanıt mevcut değildir. Ayrıca mektubun kimin tarafından yazıldığından ziyade, içeriği önemlidir. Çünkü mektup uzun süre Yeni Osmanlılar'ın bir program taslağı gibi kabul görmüş ve yayılmıştır. Mektup 1326 (1910) da İstanbul'da tekrar basılmış ve «Paris'ten Gelen Mektup» adıyla dağıtılmıştır. Mektubun içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

Her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde özgürlük yatar,

— Özgür bir kamu oyu, memurların keyfi davranışlarını denetler, hata yapmalarını engeller,

— Özgürlüğün olmaması, Avrupa Ülkelerinin Osmanlı devletinin işlerine karışmasını adeta teşvik etmektedir,

— Özgürlük, Padişahın bağımsızlığını kaldırma anlamına gelmediği gibi, halkın din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez.

— Din kişinin manevi yönünü ilgilendirir, bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması; onun, halka karşı kullanılması olanaklarını da arttırır,

— Her ülke için meşru devlet şekli Anayasalı bir devlet düzenidir,

— Adaletin ilkeleri mekâna göre değişmez,

— Zulüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetleyebilen bir yönetimin kurulmasıdır.

Söz konusu açık mektubun Sofya'da Krill ve Mefodi kitaplığının eski baskılar bölümünde bulunan metninde (Bulgarca olarak) «Hünkâr'ım, İmparatorluğu kurtarınız, meşrutiyeti ilân ediniz» cümlesi yer almaktadır. Bu belgede Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarının hazırladıkları bir anayasa tasarısının Sultaan sunulmasının da önerildiğine rastlanmaktadır. Mektubun bu bölümünün Yeni Osmanlıların yurt dışında faaliyete geçip, açıkça meşrutiyeti istemeye başladıkları yıllarda, 1860'lı yılların sonunda yazılıp ilâve eidldiği düşünülebilir.

1867 yılının ilk baharından itibaren Yeni Osmanlıların ağırlık merkezi yurt dışına kaydı. Bu kayış, bir dizi olayın yarattığı nedenlere dayanmaktadır. Önce, *Tasvir-i Efkâr* ve *Muhbir*'in yayınlarından Hükümet rahatsız olmaya başlamıştı. Nitekim 6 mart 1867'de yayınlanan bir Hükümet bildirisinde basındaki bazı kişilerin sorumsuzca davrandıkları, yıkıcı faaliyetlere kapıldıkları iddia edilerek, «Ülkenin genel sorunlarının gerektirdiği koşullarda, basın yasasının varlığına bakılmaksızın, yönetimsel tedbirlere başvurma hakkının saklı tutulduğu» bildiriliyordu.

Bu bildirinin hemen arkasından, Hükümet, 9 martta *Muhbir*'i kapattı. Ali Süavi'yi Kastamonu'ya sürdü. 24 mart'ta da *Tasvir-i Efkâr* son sayısını yayınladı. Bu arada Namık Kemal Erzurum Vali Yardımcılığına, Ziya Bey de Kıbrıs Mutasarrıflığına atanmıştı. Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'e kaçma teklifini kabul eden Namık Kemal ve Ziya Paşa haztrlıklarını tamamlarken Âli Paşa'ya hazırlanan bir komplonun ortaya çıkarılması, örgütün bazı üyelerinin tutuklanması, Yeni Osmanlıların dış ülkelere kaçışını hızlandırdı.

1867 yılının ortalarına kadar Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Süavi(Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi, Mehmet Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa Paris'e kaçmış bulunuyorlardı. Şinasi, zaten 1865'den beri Paris'te bulunmaktaydı. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki evinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda örgüt gazetesinin Avrupa'da çıkarılmasına karar verildi. Bu arada *Muhbir*'in yeniden çıkarılması için gerekli yardım M. Fazıl Paşa tarafından yapıldı. M. Fazıl Paşa 250 bin Franklık bir fonu gazetenin çıkarılmasına tahsis ettiği gibi, yurt dışına bu amaçla kaçanlara da bir aylık bağladı. Cemiyetin kuruluş tüzüğü de gene 10 Ağustos toplantısında kabul edildi. Tüzüğün yazılmasında iki kişinin büyük yardımları olmuştu. Bunlardan Wladislaw Plater Polonyalı, ulusçu bir burjuva devrimcisiydi. Diğeri ise Simon Deutsch'tür. Viyanalı olan Deutsch 1848 devrimine karışmış, iadma mahk0m olmuş bu nedenle Paris'e kaçmıştı. Paris'teyken Karl Marx'ın Londra'da kurduğu ve Birinci Enternasyonal diye bilinen «Uluslararası İşçi Birliği»ne girmişti. Bu sıfatla komün devrimine katılmadan ve daha sonra da Birinci Enternasyonal'in başkanlığına gelmeden önce Yeni Osmanlılarla tanışmıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tüzüğü Fazıl Paşa, Namık Kemal, Plater ve Deutsch tarafından imzalandı.

Birlikte yaptıkları bir dizi eyleme rağmen Yeni Osmanlılar arasında bazı fikir ayrılıkları da bu arada büyümekteydi. Yeni Osmanlılar arasındaki düşün ayrılıklarına daha İstanbul'da rastlamaktayız. Öncede değinildiği gibi Âli Paşa'nın devrilmesini istemeleri dışında ortak tarafları pek yoktu. Avrupa'da gördükleri çeşitli düşün akımları içersinde bu fikir ayrılıkları daha da büyüdü. Önce Şinasi Dernek'ten ayrıldı. Abdülaziz'le Fransa'ya gelen Keçeçizade Fuat Paşanın verdiği söz üzerine yurda döndü. Kısa bir süre içine kapanık, melankoli halinde yaşadıktan sonra öldü. Cenazesine hiçbir aydının katılmadığı söylenir. Daha sonra Namık Kemal ve Ziya Beyler, Ali Süaviden koptular. Bu kopuşun nedeni *Muhbir* Gazetesinin izlediği yayın politikasıdır. Muhbir'in Fransa'da basılma hazırlıklarının ilerlediği günlerde Abdülazizin Fransa'yı ziyareti, Fransız Hükümetinin Yeni Osmanlıların eylemlerine karşı bir dizi önlem almasına neden olmuştu. Bu önlemler meyanında Paris'e sığınan Türklerin Kent'ten çıkmaları istendi. Bunun üzerine onlarda Londra'ya gittiler. Orada 31 Ağustos'ta *Muhbir*'in ilk sayısını çıkardılar. Binlerce basılan bu sayı çeşitli yollardan Osmanlı topraklarına sokuldu ve dağıtıldı. Ne var kl Ali Süavi ile Namık Kemal'in araları iyice açılmaktaydı. Bir kere Ali Süavi gazeteyi Yeni Osmanlılar adına değil, kendi adına çıkartmaktaydı. Öte yandan sorunlara yaklaşımları açısından da aralarında önemli ayrılıklar vardı. Ali Süavi tüm sorunlara koyu dinci bir açıdan bakmayı yeğliyordu.

Bu arada Mustafa Fazıl Paşa'nın bütün bu harekete ne kadar dar ve bireyci bir açıdan baktığını gösteren bir olay oldu. Paşa, Âli Paşayla barıştı ve Sultanın izniyle İstanbul'a döndü. Bu dönüşü Yeni Osmanlılar bir başarı olarak yorumladılar. Nitekim Namık Kemal babasına yazdığı mektupta, Mustafa Fazıl Paşa'nın Sadrazam olmak ve Meşrutiyeti ilân etmek için İstanbul'a döndüğünü ileri sürmekteydi. Mustafa Fazıl Paşa kısa bir süre sonra Adalet Bakanı oldu. Yeni Osmanlılara yaptığı akçalı yardımlar bir süre daha devam etti. Ama sonunda onlarla bütün bağlarını kopardı.

Parasal kaynaklarının kesilmesine karşın, Yeni Osmanlıların önemli bir bölümü Meşrutiyete yönelik eylemlerine devam ettiler. 1868'de, Haziran ayında, kendi yayın organlarını çıkardılar. *Hürriyet* adındaki bu gazetede tüm yazıları hemen hemen Namık Kemal ve Ziya Bey yazmaktaydı. Yazılar imzasızdı ve Meşrutiyet savaşımına yakışacak nitelikteydi. Aralarındaki düşün farkına karşın Hürriyet, Ali Süavl ile bir tartışmaya hiç bir zaman girmedi. Gazete çeşitli yollardan yurda sokuluyordu. Ülkedeki aydınlar tarafından öylesine aranır hale gelmiştiki, fiyatı İstanbul'da bir Osmanlı lirasına kadar çıkmıştı.

Namık Kemal, 63 üncü sayıya kadar *Hürriyet*'in redaktörü olarak kaldı. Fakat savaşımın amaçları yönünden Ziya Bey ile anlaşmazlığa düştü. Ziya Bey Osmanlıların tüm sorunlarının sorumlusu olarak Sultanın çevresindeki Bakanlar ve Üst dereceli bürokratları görüyor ve savaşımın bunlara karşı sürdürülmesini istiyordu. Namık Kemal ise olayı böylesine dar açılı bir düzeye oturtmanın sakıncalarını ileri sürerek, mü-

cadelenin bir bütün halinde düzene karşı verilmesi gereğini savunuyordu. Sonuçta Namık Kemal ***Hürriyet***'ten ayrıldı. Ziya Bey ***Hürriyet***'i 100'üncü sayıya kadar yayımladı. Sadrazam ve diğer üst düzeydeki yöneticilere karşı saldırılarını daha da keskinleştirdi. Ne var ki Sultana en küçük bir eleştiri bile yöneltmiyordu. Bu durum çeşitli söylentilerin çıkmasına neden oldu. İngiliz Hükümetinin artan baskıları sonunda İsviçre'ye geçen Ziya Bey burada gazetenin son sayısını çıkardı.

Bu yayın organlarının dışında, değişik Avrupa kentlerindeki Yeni Osmanlılarda küçük tirajlı gazeteler çıkartmaktaydılar. Fakat aralarındaki düşün ayrılıkları gün geçtikçe büyüyordu. Mustafa Fazıl Paşa'nın telkini ile yurt içinde kontrolleri daha iyi olur düşüncesinin de ağır basması sonucu, 1870 yılında bir genel af ilân edildi. Böylece Türk Devrim Tarihinin önemli sayfalarından biri kapandı.

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki mücadeleleri sırasında politik bilinçlenme açısından önemli bir yol aldıkları kabul edilmelidir. Bu gençlerin Osmanlılar için meşruti bir monarşinin anayasasını hazırlama, en azından getirme çabaları içersinde cumhuriyetçi ve sosyalist düşüncelerle, eylemlerle de karşılaştıkları bir gerçektir. Birinci Enternasyonal üyeleri ile birlikte olma, ya da Paris Komünü günlerini yaşama, Paris'in savunmasına Komüncülerle birlikte katılma sıradan geçiştirilecek olaylar değildir. Bunların Yeni Osmanlılar üzerinde derin etkisi vardır. Bu etkiyi somut bir biçimde yapıtlarında ya da eylemlerinde görmememiz onun varlığından şüphe etmemizi gerektirmez.

Nitekim yurda dönünce, Hugo, Montesquieu, Lamartin, Condorcet, Voltaire, Molier ve Rousseau gibi yazarların yapıtlarını Türkçeye çevirdiler. Daha ilginci Namık Kemal'in çevresinde toplanarak, ***İbret*** gazetesinin çıkmasını sağladılar. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Reşat ve Nuri Beyler bu gazetede çalışıyorlardı. Reşat ve Nuri Bey'ler Paris'te Komün günlerinde, komüncülerle omuz omuza savaşmışlardı. 1872 Haziranında çıkan ilk sayı İstanbul'da büyük bir olay yarattı. Gazetenin ilk sayısının çıktığı gün İstanbul sokaklarında alışılmamış bir canlılık vardı. Halkı herşeyden daha çok, tüm reklâmlardan daha fazla gazeteyi çıkaranların adları etkiliyordu. İlk sayı kısa sürede tükendi. O gün beşbin nüsha olarak kinci baskı yapıldı. ***İbret***'in ilk sayısı toplam olarak 25 bin adet basıldı. Bu sayı o günler için kırılması güç bir rekordu.

İbret gazetesine yönelik bu ilgi artarak devam etti. ***İbret,*** Osmanlı Aydını için hava ve su gibi zorunlu bir gereksinim maddesi haline gelmişti. Yazarları o günün ağır baskı koşullarına rağmen bir çok konuyu özgürce ve cesaretle sergileme eğilimindeydiler. Bu arada Paris Komününü bile gazetede açıkça savunmuşlardır. Halkın ilgisi Hükümetinde dikkatini çekmişti. Nitekim ***İbret***'in yayına geçmesinden dört ay sonra kapatılma kararı alındı. Yazarları değişik yerlere sürgün edildiler. Böylece Kadro dağıtılmıştı. Ne var ki bu arada hesapta olmayan bir olay, ***İbret***'i tekrar canlandırdı. Ebüzziya Tevfik'in atandığı İzmir'deki merkez mahkemesi kapandı. Dolayısıyla Tevfik tekrar İstanbul'a döndü ve gazeteyi çıkarmaya başladı. Namık Kemal yazılarını Gelibolu'dan gönderiyordu. Bir süre sonra o da İstanbul'a döndü.

Namık Kemal, İstanbul'a döndükten sonra gazete yazılarına devam ettiği gibi, ünlü oyunu ***Vatan Yahut Silistre*** üzerinde çalıştı. Bu oyun 1873 yılı mart ayında İstanbulda sahneye kondu. İlk gösteriler birer siyasal olay haline geldi. Aydınlar yazarı kerelerce sahneye çıkarıyorlar, lehinde dakikalar süren coşkun gösterilerde bulunuyorlardı. Bu göstericiler bardağı taşıran son damla oldu. Mart ayının sonunda ***İbret*** tekrar kapatıldı. Namık Kemal tutuklandı ve Kıbrıs'a sürüldü Nuri, İsmail Hakkı, Ebüzziya Tevfik Beyler de tutuklanarak ülkenin değişik yörelerine sürgüne gönderildiler.

1860'lı yılların başında filizlenip, sonra yaygınlaşan Yeni Osmanlılar hareketi, asker - sivil aydın kadroların dışında büyük etkinliğe sahip olmasada Türk siyasal düşününe önemli bir dönemeci aldırmıştır. Yeni Osmanlıların savaşımı ve uğraşları, «Parlamento», «Halka karşı sorumlu yönetim», «Siyasal özgürlük», «Salt özgürlük», «Vatan» ve «Ulus» gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Türkiye'de Burjuva demokratik anayasal hareketin düşün temeli «Yeni Osmanlılar» tarafından atılmıştı

Meşrutiyet, yani «şartlı» egemenlik sorununu gündeme getiren Osmanlı aydınlarının bu konuya ne oranda geçerli, bir başka deyimle ayağı yerde olarak eğildikleri ayrıca tartışmaya değer Meşrutiyet ile ilgili çözümlerde Namık Kemal'in öncülüğü tartışılmaz Gerek yurt dışındaki eylemleri sırasında gerek yurda döndükten sonra çıkardığı gazete dolayısıyla Namık Kemal'in düşün açısından Yeni Osmanlıların en baskın kişisi olduğunu görmekteyiz Namık Kemal bir anlamda 1876 anayasasının şekillenmesi sırasında da düşünceleriyle etken bireylerden biri olmuştur

Namık Kemal'in devlet yönetimine ilişkin düşün modelini belirli bir yazısında bulamayız Bütün yazıları bu konuyla uzaktan ya da yakından ilgilidir Namık Kemal'in yazılarında sürekli bir biçimde şu sorunların araştırıldığını görmekteyiz:

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri nelerdir?

— Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları var mıdır?

— Bu açıdan gerekli dönüşümler nasıl ve ne biçimde yapılabilir?

Bu soruları Kemal şöyle cevaplandırmaktadır:

— Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri ekonomik ve siyasaldır.

— Bu gerileme sürecini tamamıyla tersine çevirmenin tek yolu eğitimdir

— Gerekli dönüşümlerin yapılabileceği tek şekil vardır: Anayasacı, merkeziyetçi bir düzenin kurulması

1960'lı yıllarda Batının düşün akımları ile o döneme kadar alışmadık düzeyde yakın ilişkiler kuran Osmanlı Aydınlarının, Türk toplumunun yapısından gelen bir «dualite» nin etkisini silemediklerini görmekteyiz Aynı etki Türk aydınının temel sorunu olarak günümüze kadar azalan ölçüde de olsa önemini korumaktadır. Şinasi düşün düzeyinde bu etkiyi yenmiş görünürse de, toplum içinde dramatik bir yalnızlığa aynı «dualite»nin sonucu olarak sürüklenmiştir. Namık Kemal ise bu «dualite»yi düşün düzeyinde sonuna kadar taşımıştır. Bir yandan «Devair-i Belediye» taraftarlığını, yani «Paris Komünü»nü savunurken diğer yandan «Doğal hukuk» ile «Şer-i Hukuk»un ortak yanlarını gösterme çabasındaydı. Namık Kemal batıda bulunduğu sürece tanıştığı ve burjuvazinin kendi sınıf savaşımında egemen sınıflara karşı kullandığını öğrendiği «Doğal haklar» ve «Toplumsal sözleşme» gibi düşünceleri severek kabul ettikten sonra içinde bulunduğu koşullardan ötürü bu düşüncelerin şeriatla uzlaştığı noktaları aramıştır. Zaman zaman bulduğunu da iddia etmiştir. Oysa söz konusu düşünceler, burjuvaziinn yükselmesi sırasında sınıf savaşımının başarısı ile doğru orantılı bir biçimde gelişen ve burjuvazinin feodalite üzerindeki başarısını sağlayan düşüncelerdir. Yani bir düzeni, ya da üretim biçimini değiştirmeden devamını sağlayan düşünceler olmaktan uzaktırlar. Oysa Namık Kemal'in anayasa ve meşrutiyet konusunda tanıtlamaya çalıştığı nokta, bu düzenlerin islâm geleneklerine uygun olduğu, yani anayasa ve meşrutiyet «nizamı»nın islamda eskiden beri varolan bir düşüncenin

calnandırılmasından ibaret olduğunu kanıtlamaktır. «Meşruta rejimini kabul, batı rejimini taklit etmek değildir. Bu islamlığın şeriat hükümlerini, ümmetin içtimai zamanın şartlarına göre değişebilir oluşundan ötürü mümkündür. İslamlıkta dünyanın neresinden gelirse gelsin (isterse Çin'den gelsin) nerede bir ilelreme varsa onu almak bize emredildiğinden geriye dönme, ya da bulunduğumuz durumda kalma zarureti yoktur. Sırf batıda denendiği ve tutulduğu için Meşruta rejiminin bir yenisini icada lüzum yoktur. Bizim geçmişimizde bu rejim zaten vardır.» Konuya böylesine ters bir uzlaşmacılıkla yaklaşıldığında, yani Osmanlı ve İslam kavramlarına çevirme çabası içersinde, Namık Kemal, gerçekte Anayasa rejimini değil despotizmi, halkı değil ümmeti, halk idaresini değil batı yapan ve halkla hiçbir ilişkisi olmayan «çözme ve bağlama» erlerini, halk rızasını değil icmai temsil eden fetvayı savunmakta olduğunu göremiyordu. Nitekim Abdülhamit II ye yaranmak isteyenler Meşrutiyeti gerçekten isteyenin Abdülhamit olduğunu, Namık Kemal'in ise despotizme taraftar bulunduğunu bizzat onun yazılarıyla kanıtlayabilmişlerdir.

Namık Kemal ve onun gibi düşünen Yeni Osmanlı aydınlarını böylesine çıkmazlara sürükleyen, onlara bir yerde «abes»i savunduran olgu Osmanlı Toplum yapısını bilmemeleridir. Şöyle ki, batının «doğal haklar» ve «toplumsal sözleşme» gibi düşünceleri ve bunların türevi olan yasal çerçeve ile kurumlar burjuvazi ile egemen sınıflar arasındaki mücadelenin sonuçlarıdır. Oysa Osmanlı toplum yapısı incelendiğinde durağan bir sınıf yapısının varlığını görmekteyiz. Burjuvazi genellikle levanten ve azınlıklardan oluşmakta ve dışa bağımlı bir gelişim çizgisini izlemektedir. Bürokrasi ise yeni bir düzeni kurmaktan çok «Devlet-i Âliyeyi» kurtarma çabası içersindedir. Bir sınıf olmadığı için de bütün uğraşları süresince toplumun tüm katmanları tarafından tam anlamıyla desteklenmemiştir. Bulduğu tek destek kendisinin istememesine rağmen emperyalist güçlerdir. Bu nedenle uğraşları toplumsal yapının yerleşik kurumlarına göre ilerici olmasına karşılık istenilen yararı sağlamamıştır.

1876 Anayasası Yeni Osmanlıların kendi içlerinde tutarsız ve belirli bir dengeye oturmamış düşüncelerinin ürünü olmuş, uzun bir ömre sahip olamamıştır.

Tevfik Çavdar

Yeni Osmanlılar Üzerine Görüşler

«...Bu hareket gevşek ve ağırdı. Enerjik hamleler yapamıyordu. Erkenden kendi içinden parçalanmaya yüz tutmuştu. İstanbul'da yabancı yayının kontrolsüz olmasına rağmen başarılı bir tarzda ilerlemiyordu. Fakat daha önemli nokta, yabancı müdahalelerden faydalanarak yürümek istemesi idi. Yukarıdan beri gördüğümüz gibi, hareketin etrafında azınlıklar ve yabancılar büyük rol oynuyordu. Onların Türk cemiyetinde olacak değişmeyi kendi faydalarına kullanacakları, hatta böyle bir değişmede Türk cemiyetinin zarar görmesinden fayda çıkaracakları bu genç tecrübesiz kuşak tarafından pek de anlaşılamıyordu. Vakaa memleketin eski âdetlerine sıkıdan sıkıya bağlı olanlar arasında bu içtimai değişikliği yaymak kolay değildi. Fakat yukarıda gördüğümüz gibi «Tanzimat»ın hukukî eşitlik ilkesi, başlıca azınlıkların işine yaramıştı. O vakte kadar en zayıf seviyede olan zimmiler birdenbire memlekete sokulan yabancı sermaye ile birleşerek en kuvvetli seviyeye yükselmişler ve bu değişme eski Türk ticaret ve endüstrisinin devamlı olarak aleyhine gelişmişti.

«Islahat Fermanı» bu gelişmeyi büsbütün azınlıklar lehine ilerletti. «Hayriye» esnafı yabancı ve azınlık sermayesi önünde fakirleşmeye başladı (İsmail Husrev Tökin, Hayriye Esnafı, Varlık Dergisi, 1940). İşte böyle bir durumda memlekette hürriyet ve meşrutiyet isteyenlerin bu mücadeleyi parçalanacak bir imparatorluk için değil, Türkiye için istemeleri gerekirdi. Halbuki hürriyet kahramanlarının etrafını saran bütün bu azınlık ve yabancı kalabalığı, onların bu teşebbüsü kendi hesaplarına kullanacaklarını gösteriyordu. Ayrıca bir inkılâp yapmak isteyen bu gençlerin daha azimli olmaları lâzımdı. Gizli cemiyeti haber verenin kim olduğunu öğrendikleri halde onun cezasını verememeleri bu azim eksikliğindendi. Haber verenden öç almak için İstanbul'a gelen Mehmed onu bulduğu ve kendisini ölümle tehdit ettiği halde sözlerine kanmış, sonra da boş yere pişman olmuştu. Avrupa'daki gençler tamamen Mustafa Fazıl tarafından idare ediliyordu. Bütçeleri kesilir kesilmez hiç birşey yapamayacaklar, meydanda idi. Nitekim Paşa'nın İstanbul'la arasının düzeldiğini duydukları zaman şaşırdılar. Kemal İstanbul'a döndü, Ziya neşrettiği «Zafernâme» ve şerhinin Âli Paşa üzerinde yaptığı ağır tesirden ürkerek Londra'da kaldı. Âli Paşa'nın vefatı ve Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete gelmesi üzerine affedildiği için İstanbul'a döndü. Bu suretle Yeni Osmanlıların memleket dışındaki faaliyeti sona erdi.

Yeni Osmanlıların temsil ettiği «Meşrutiyet» fikri bütün tecrübesizliği ve zayıflığına ve zikrettiğimiz kusurlarına rağmen memlekette oldukça kuvvetli akisler uyandırdı. Bunun sebebi onun herşeyden önce yeni bir ideoloji olması idi. Bu ideoloji o asrın bütün milliyetçi hareketlerini uyandırmıştı. Fransa'dan doğarak İtalya'ya, Almanya'ya ve kıt'a dışına geçmiş, kısmen balkanlara ve Doğu Avrupa'ya yayılmıştı. Bu fikrin —zayıf ifade edilişine rağmen— sarsıcı tesiri köklerinin dünyada yayılan üniversel bir cereyana, milliyetçilik cereyanına dayanmasından ileri geliyordu. Yeni Osmanlılara Avrupa'da «Jön Türk» denilmesi bu hareketin görünüşte Türk hareketi olmasını sağlıyordu. Fakat sık sık tekrarladıkları «Osmanlı Ümmeti» sözü gerçekten milliyet şuurunun uyanmış olmamasından ileri geliyordu. İstedikleri meşrutiyet idaresi gerek milliyetçe gerek dince ayrı cinsten unsurları bir araya getiren Osmanlı siyasî birliğine aid bir idare olacaktı. Nitekim meşrutiyetin getirdiği hürriyet fikirleri, İmparatorluğun çeşitli unsurlarında ayrı ayrı tesirler yaptı. Herbiri bu hürriyeti kendine göre kullanmak istedi. Bir süre Osmanlı gevşek idaresi altında onların yabancı baskısıyla imtiyazlar almasına yaradı. Fakat her fırsatta bu imtiyazları özerklik ve bağımsızlık derecesine kadar yükseltmeden başka birşey düşünmediler. Böylece Osmanlı meşrutiyetçiliği şekil bakımından kendi kaynağı olan

milletlerin milliyetçi hareketlerine benziyordu. Onların vecizelerine, heyecanlı ve romantik ifadelerine dayanıyordu. Fakat fiilde ve özde bu meşrutiyetçilik İmparatorluğun parçalanmasına çalışan türlü unsurların her biri elinde ayrı ayrı milliyetçi hareketleri doğurmaktan başka birşey yapmadı.

Yeni Osmanlılar hürriyet ve meşrutiyet ideolojisinin karşısında Tanzimat ruhunu devam ettirmek isteyen devlet adamları ile onları fikirce besleyen bir aydın zümrenin dayanağı bir ikinci fikir daha vardı, Buna medeniyetcilik ve terakki fikri diyebiliriz. Vakıa her iki kelime birinci ideoloji mensuplarınca da benimsenmişti. Fakat birinciler onu hararetli romantik inkılâp düşüncesi içinde görürlerken, ikinciler onu ağır ağır gelişmesini istedikleri kurulmuş bir içtimai düzen içinde öğretim ve bilgi yollarının genişletilmesi ile elde etmek istiyorlardı. Bu fikri savunanlara terakkici tanzimat avrupacılar diyebiliriz. Birinci fikir ikincinin içinden çıktığı halde onunla asla uyuşmuyor, hatta asıl savaş bu ikisi arasında oluyordu.

İkinciler, yani terakkici avrupacılar için Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak başlıca gaye idi ve inkilâpçı meşrutiyet fikrinin bu bütünlüğü tehlikeye düşüreceği kanaatinde idiler. Bu sırada Tanzimatın İslâcılık ve Türkçülük diye ayrı ayrı teorileri yoktu. Türkçülük henüz müphem olarak ve tarih merakı halinde uyanmağa başlamıştı. İslâmcılık ise ancak Hamit II zamanında dış tesirlerle doğdu.»

Hilmi Ziya Ülken
Türkiye'de çağdaş Düşünce Tarihi
(1. baş. 1966)

□

Yeni Osmanlılar da Paris ve Londra gibi merkezlerde tanıştıkları liberal ya da sosyalist çevrelerin dilini anlamıyorlardı. Ne birincilerin ulusçuluk davası, ne de ikincilerin toplumculuğu kendi davaları açısından bir şey ifade ediyordu. Avrupa resmî çevrelerinden de hiç bir ilgi ve yardım görmediler. Hem Fransa, hem İngiltere siyaseti, Rus tehlikesi karşısında Osmanlı hükümetini destekliyorlardı.

Gerçi bu yıllarda, XVIII. yüzyıldan farklı olarak Rusya hayranlığı ya da Rusya'ya karşı bir Hellen devleti kurmak gibi fikirler yoktu. Kendi tavsiyelerine göre reformlar yapmayı kabul eden Tanzimat devleti Rusya'ya karşı politikayı tatmin edecek güç ve araç olarak kabul edilmişti. Avrupa liberal ve toplumcu devrim grupları arasında da şiddetli bir Çarlık yönetimi düşmanlığı vardı. Fakat bunların Rusya'ya karşı olmalarının amacı, iki büyük Batı devletinin kendi emperyalist çıkarları bakımından bir tehlike olduğu için değil. Rusya'nın hükmü altında yaşayan halkların ya da onun gücü karşısında ulusal varlıklarını kaybetme tehlikesi altında olan ulusların kurtuluşu davası idi.

Bu yüzden Yeni Osmanlılar ancak her iki çevreden olan kişilerden ilgi, hatta yardım gördüler. Yeni Osmanlılar cemiyetinin nizamnamesinin yapılışında ve cemiyetin propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde her iki gruptan çalışanlar oldu. Bunlardan biri, 1830'da Polonya'dan kaçmış bir ulusçu devrimci olan Wladyslaw Plater'dir. Ulusçuluk propagandası işlerinde ve Avrupa diplomasisinde çok tecrübeli olduğu bildirilen bu kişi, 30 ağustos 1867'de yapılan Organisation de la Chancéllérie de la Jeune Turquie adlı nizamnamenin yapılmasında çalışmıştır (Türkiye içinde de Yeni Osmanlıları destekleyen ve basında da çalışan Polonyalı ulusçu milliyetçiler vardı. Bunlardan biri asıl adı Konstanty Borzecki olan Celâlettin Paşadır).

Namık Kemal'in Léon Cahun'un aracılığıyle tanıştığı Simon Deutsch'ün de Yeni Osmanlılar cemiyetinin kuruluşunda çalıştığı bildiriliyor. Viyanalı olan Deutsch, 1848 devrimine karıştığından idama mahkûm olmuş, Paris'e kaçmıştı. Paris'te iken 1864'de Karl Marx'ın Londra'da kurduğu ve birinci enternasyonal diye tanınan IWMA (Uluslararası İşçiler Birliği)ne girdi. Bu sıfatla Commune devrimine katılmadan ve daha sonra Marx'ın yerine IWMA'nın başkanlığına gelmeden 1867'de Yeni Osmanlılarla Léon Cahun'un aracılığıyle tanışmıştı. Yeni Osmanlılar cemiyetinin tüzüğünün yapıldığı tarih, IWMA'nın Lausanne'da yapılan ikinci kongresinin yılına rastlar. Bundan önce Cenevre'de yapılan 1866 kongresinde konu, ulusların özgürlüğü konusu idi. Bunda Polonya'nın ulusal bağımsızlığının desteklenmesine karar verilmişti. 1867 kongresinde asıl konu demokratik haklar ve halka genel seçim hakkı verilmesi sorunu idi. Gerek Marx, gerek Engels, Rusya'daki rejimin düşmanı olduklarından, İrlanda, Polonya, Macar ve Hindistan ve Çin olayları dolayısıyle ulusal bağımsızlık akımlarını savundukları halde, Balkan halklarının ulusal bağımsızlıklarını desteklemediler. Bunun Çarlık emperyalizmini genişleteceğine; Balkan halklarının henüz birer ulus haline de gelmediklerine; bunları Rus propagandasının kışkırttığına inandıkları için, bunların Osmanlı İmparatorluğundan özgürleşmeleri davasını gütmedikleri için görüşleri, Yeni Osmanlılara karşı olumlu bir tutum oluyordu.

Böyle olmakla birlikte, ne Mazzini-Garibaldi çizgisinde liberal, ulusçu devrimci çevrenin, ne de Marxcı sosyalistlerin Yeni Osmanlılar düşünü üzerine bir etkisi olmuştur. Avrupa'da 1867-70 yılları ulusal özgürlük ve liberal rejim davalarının en kızıştığı bir süre olduğu halde Yeni Osmanlılar devrimci, ulusçu olmadıkları gibi Batı'daki anlamda anayasacı liberal de değillerdi.

Niyazi Berkes

Yeni Osmanlılar'a Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler. Yeni Osmanlılar'la başlıyan düşünce akımını yurt dışında sürdüren ve genellikle «Jön Türklerin Çıkardıkları Gazeteler» adı altında toplanan gazete ve dergilerin çıktıkları ülkelerdeki ana kaynaklarına inen bir araştırması yapılmamıştır. Özel koleksiyonlar yanında elde edilebilen ve eksik olan kaynaklara göre yurt dışında yayımlanan bu kategori gazete ve dergiler; ad, yer, tarih ve çıkaranları sırasiyle, aşağıda gösterilmiştir:

1. ABDÜLHAMİD: Londra 3 Aralık 1901; Mizah; Ali Fuad.

2. AHALİ: Filibe 23 Mart 1905; günlük; M. Mehmed Sabri, Yunus Raşid.

3. AKBABA: Lefkoşe; Ahmed Tevfik.

4. ANADOLU: Kahire 24 Nisan 1902; Adanalı Süleyman Vahid.

5. ARNAVUTLUK: Roma 15 Mayıs 1901; sonra Cenevre; Türkçe - Arnavutça; kısmen Fransızca; Derite Cemiyeti, Derviş ima.

6. BALKAN: Rusçuk 1898; Türkçe - Bulgarca; Haftalık; İttihat ve Terakki yayın org., Ahmet Zeki.

7. BALKAN: Sofya 1905 (1904'deki Rumeli'nin ad değiştirmesi); Ethem Ruhi (Balkan)

8. BASİRE TÜŞŞARK: Kahire 12 Eylül 1895; Türkçe; Ahmed Reşid.

9. BEBERUHİ: Cenevre 1 Şubat 1898; aylık Mizah; Altıparmak Beberuhi takma ad. (Balkan).

10. BEDREKA-İ SELAMET: Filibe 15 Ocak 1896; haftalık; Hilmi.

11. CURCUNA: Kahire 22 Ocak 1906; M. Ali Hafi Cihan-zade.

12. CÜHEYNE: Kahire; Arapça; Mehmed Tahir ve Mehmed Ferec.

13. CÜR'ET: Paris 10 Eylül 1898; onbeş günde; Hilmi HAKKI ve bazı Jön Türkler.

14. LE CROİSSANT: Paris, Cenevre 1895; Türkçesi (Hilâl) adı ile; Halil Ganem.

15. DAOUL: Paris; Fransızca Mizah.

16. DECCAL: Kahire 1904; Mizah d:, Şair Eşref.

17. DİKKAT: Sofya 1884; haftalık; Yusuf Ali Elbani.

18. DOBRUCA: Köstence 1 Eylül 1888; Türkşe - Romence;

19. DOBRUCA: Köstence 1891; Kırımizade Ali Rıza.

20. DOĞRU SÖZ: Kahire 22 Mart 1906; onbeş günde bir; Ahmed Kemal (Akünal).

21. DOLAP: Folkestone 14 Kasım 1900; M.; ayda bir; Jön Türk grubu.

22. DOĞRU YOL: Filibe 1900; Übeydullah (Hatipoğlu).

23. DOĞRU YOL: Köstence; Ebülmukbil Kemal.

24. EFKÂR-I UMUMİYE: Ruscuk - Sofya 1904; Türkçe, Bulgarca; Mustafa Ragıp, Yörükoğlu İsmail.

25. EL EYYAM: Londra 1899; New York 1900; Arapça.

26. EL KÂTİP: Kahire 1897.

27. EMEL: Kahire Mart 1900; on günde bir; Moralı Hasan Fehmi.

28. EMEL: Köstence; Av. Müsteçip Hacı Fazıl.

29. EMNİYET: Filibe Mayıs 1896; Beş günde bir; Emin Tevfik Selanikli Hilmi.

30. ENİN-İ MAZLUM: Kahire 1899; Türkçe, Arapça; «Ahrar-ı Osmaniye» adına.

31. ESSADAKA: Arapça.

31. EZAN: Cenevre 1896; Tunalı Hilmi.

33. EL FERİK: Kahire, Ali Ulvi.

34. FERYAD: Lefkoşe 10 Aralık 1899; on beş günlük; İsmail Fethi.

35. FERYAD: Sofya Ekim 1905; Türkçe, Bulgarca; Mustafa Ragıp.

36. FERYAD: Kahire İskenderiye; Ahmed Tevfik, Ömer Lutfi.

37. FREİ OSMANİSCHE POST (Hür Osmanlı Postası): Viyana; Almanca; Yeni Osmanlılar.

38. GAYRET: Filibe 1895; haftalık; Karahisar mebusu Rıza Paşa, başyazarı Übeydullah (Hatipoğlu).

39. GENCİNE-İ HAYAL: Cenevre 1879; Hilmi Hakkı.

40. GİRİT: Londra 15 Temmuz 1868; Türkçe.

41. GİRİT: Girit 1868; Türkçe, Rumca.

42. GİRİT: Cenevre 1897; Tunalı Hilmi.

43. HAK: Kahire 31 Ağustos 1899; on beş günde bir; «İttihad ve Terakki Cemiyeti» yayın org. Bahriye Yüzbaşısı Rıza.

44. HAKİKAT: Cenevre 1896; Tarsusizade Münif.

45. HAKK-I SARİH Kahire 1900 yazında; Kahire Yeni Osmanlılar komitesi, Salih Cemal.

46. HAKAYIK-I ŞARK: (La Verità Oriental): Kahire 17 Kasım 1905; resimli haftalık; Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Arapça; Coro Nilken Valdberg, Türkçe bölümü müdürü Ahmed Kemal (Akünal).

41. HAK SÖZ: Silistre; Mehmed Niyazi.

48. HAMİDİYE: Londra 1896; Mizah D. Selim Faris.

49. HAMİYET: Filibe 1896; haftada üç; Ebülmukbil Kemal.

50. HATIRA: Trablusgarb 1898; Şeref Vapuru ile sürülen grubu..

51. HAREKET: Bükreş 1896; İbrahim Temo.

52. HAVATIR: Kahire 1898; Türkçe, Arapça; Hoca Kadri.

53. HAYAL: Paris 7 Mart 1901; M.D.; İsmail Şefik.

54. HAYAL: Londra 27 Mayıs 1895; M. D.; Ali Şefkati.

55. HİLAFET: Londra 6 Ekim 1899; Türkçe, Arapça; on beş günde; sonraları «Hilafet» adıyla Türkçe, «EL HİLAFET» adıyla Arapça «Türk ve Arap Vatanperveran Cemiyeti» yayın organı. Pircivan (takma adı ile) Selim Faris.

56. HİLÂL: Filibe 4 Aralık 1883; haftalık.

57. HİZMET: Cenevre 1892; Tevfik Nevzad ve Emrullah Efendi.

58. HÜRRİYET: Londra 29 Haziran 1868 - 18 Şubat 1870 (s. 1-88), Cenevre 3 Nisan 1870 - 22 Haziran 1870, (s. 89 100); haftalık; Yeni Osmanlılar Cemiyeti yayın organı, Namık Kemal, Ziya Paşa.

59. HÜRRİYET: Londra 2 Şubat 1894; on beş günde bir; Ahmed Civanpir (takma adı ile) Selim Faris.

60. ISLAH: Bulgaristan 1899; Ahmed.

61. ISLAHAT: Pire 1903.

62. İCMA-İ ÜMMET: Atina 31 Ağustos 1901; Jön Türklerden Ahmed Kemal (Akünal).

63. İÇTİHAT: Cenevre 1 Eylül 1904, Kahire 1905; Türkçe - Fransızca; aylık; Dr. Abdullah Cevdet.

64. İNCİLİ ÇAVUŞ: Paris 1897; Resimli Mizah; Köprülü-zade Ressam Galip.

65. İNKILAB: Cenevre 28 Nisan 1870; Türkçe, Fransızca bülteni var; on beş günde bir; «Cemiyet-i Ahrar - Organe de la démocratie musulmane» Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Bey, Hüseyin Vasfi Paşa.

66. İNTİBAH: Kahire 1899; Türkçe, Romence; Ali Muzaffer, Zehrap Ef.

64. İNTİBAH: Paris 13 Şubat 1903; Şekip.

65. İNTİKAM: Cenevre 26 Kasım 1900; «İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti» yay. organı; Bahriye muhasebecilerinden Ali Fahri, destekliyen Tunalı Hilmi.

69. İSLAMİYET: Pire; Hasan Rıza.

70. İSTİKBÂL: Napoli 26 Ekim 1879 - 9 Ağustos 1880, Cenevre 31 Ağustos 1880, Londra 27 Ağustos - 23 Eylül 1895 (s. 27 - 31); haftalık; Ali Şefkati.

71. İSTİRDAT: Cenevre 10 Ocak 1901; «Osmanlı İstirdat Cemiyeti» yayın org.

72 İTTİFAK: Sofya 1894; haftalık; Yusuf Ali (Meni-zade Yusuf Türabi).

73. İTTİHAT: Paris 15 Mayıs 1869; Türkçe, kısmen Arapça, Rumca çeviriler, Ermeni harfli Türkçe yazılar var; «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nden Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Bey.

74. İTTİHAD: Kahire 1899: «Cemivet-i İttihadiye-i Çeraklse» adına Mehmet Fazıl ve Emin.

75. İTTİHAD-İ OSMANİ: Cenevre 1903. Türkçe, kısmen Fransızca; Bazı Jön Türkler.

76. İTTİHAD-I OSMANİ: Kahire 1905, Türkçe - Arapça; İttihad-ı Terakki Cemiyeti» Kahire şb. adına Hafız Osman.

77. JEUNE TUROUİE: Paris 1895; aylık; Türk Suirye Komitesi yayın organı, Emir Arslan, Halil Ganem, Abbe Kateb.

78. LA JUSTİCE: Kahire; Fransızca; Leon Fehim.

79. KANUN-I ESASİ: Kahire 1897; Türkçe Arapça; «İttihad-ı Terakki Cemiyeti Kahire Şb.» yayın org. Rodoslu Salih Cemal.

80. KEŞFUN NİKAP: aris 1895; «Türk Suriye Komitesi» yay. or. Halil Ganem, Emir Arslan.

81. KIBRIS: Lefkoşe 6 Mart 1893; Kufi-zade Mustafa Asaf.

82. KOKONOZ: Kıbrıs 1896; Ahmed Tevfik.

83. KUKUMAV: Kahire; Mizah; Hayrettin Kaptan.

84. KÜRDİSTAN: Kahire 1898, Cenevre 1898 - 1899, Londra 1900; Türkçe - Kürtçe; Bedirhan Paşa-zade Abdurrahman.

85. LÂKLÂK: Kahire 1907; Mizah; Mehmet Fazlı.

86. LAVARA: Kahire 14 Temmuz 1905 (son s. Eylül 1908 no. 65); ayda iki kez; İspanyolca - Yahudice; Avram Galanti (Bodrumlu).

87. LE LİBERAL OTTOMAN: Dr. ve sosyolog Lutfi.

88. MECRA-İ EFKAR: Ruscuk - Filibe 1867; Türkçe, Bulgarca; İsmail Kemal.

89. MERHALE: Trablusgarp 14 Mart 1898; Şeref Vapuru ile sürülenlerden bir grup.

90. MEŞVERET: Paris 1 Aralık 1895, Cenevre 1896, Bürüksel 1897; Fransızca eki var; aylık; «Yeni Osmanlılar» yayın organı; Ahmet Rıza.

91. MECHVERET: Paris 1895, Brüksel 1897, Paris 1898; «Jeune Türquie» yayın org. Ahmed Rıza.

92. METANET: Kandiye Kasım 1898; Kudsi-zade Nuri.

93. MİR'AT-I ZAMAN: Lefkoşe 3 Mart 1900; haftalık; Ahmet Tevfik.

94. MİZAN: Kahire Ocak 1896, Paris 18 Aralık 1896, Cenevre 10 Mayıs 1897; «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» yayın organı, Mizancı Murat.

95. MİZAN-I ADALET: Kahire 1897; Leon Fehim.

96. MOLLA NASREDDİN: Tiflis, Tebriz 1905; haftalık mizah; Celil Mehmed Kuluzade.

97. MONİTÖR OTTOMAN: Paris 1901; aynı adlı Fransızca gazetenin Türkçe eki; Dr. Lutfi.

98. MUHBİR (LE MUKHBİR): Londra 31 Ağustos 1867; Türkçe; Fransızca, İngilizce özetler var; Ali Suavi, «Yeni Osmanlılar Cemiyeti».

99. MUSAVVER DECCAL: Trablusgarb 1897; Şeref Vapuru sürgünlerinden bir grup.

100. MUVAKKATEN ULUM MÜŞTERİLERİNE: Liyon 30 Eylül 1870; Ali Suavi.

101. MUVAZENE: Filibe, Varna 20 Ağustos 1897, Cenevre 1905; Mülkiyeli Ali Fehmi.

102. MÜDAFAA-İ HUKUK: Ruscuk 1901; on beş günde bir; «Ruscuk Yaran Cemiyeti» yayın organı, Ahmed Zeki.

103. NASİHAT: İskenderiye 1898; Hayrettin Kaptan.

104. NEYYİR-İ HAKİKAT: Manastır; Mahmud Soydan.

105. OSMANLI: Cenevre 1 Aralık 1897; ayda iki kez; (s. 1-61); ileride Fransızca, İngilizce, Almanca ekler çıkarır; «İttihat ve Terakki Cemiyeti» yayın organı; Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Tunalı Hilmi / Londra 10 Haziran 1900; (s. 62-68); / Folkeston 1 Ekim 1900; (s. 69-119); Hürriyet perveran Fırkası yayın organı, Prens Sabahaddin; / Kahire 5 Ağustos 1903 (s. 120 - 125); «İttihat ve Terakki Cemiyeti» yayın organı, Ethem Ruhi, Abdülhalim Memduh; / Cenevre 15 Temmuz 1904; (s. 136 142); «İttihat ve İnkılab Cemiyeti» yayın organı.

106. OSMANLI: Kahire 1 Aralık 1897; Türkçe - Arapça, kısmen İngilizce; on beş günde bir; Tarsusi-zade Münif.

107. OSMANLI: Atina; Vatan Kütüphanesi yayını.

108. PİNTİ: Kahire 1898; Mizah g., İbiş ağa ve Abdül Hamid takma adlı yazılar var.

109. RAĞBET: Filibe 1896; haftalık; Filibeli Hafız Ahmed.

110. SADA: Filibe 1897; Übeydullah (Hatipoğlu).

111. SAADET: Lefkoşe 1888; haftalık; Limasol Mal md. lerinden Emin.

112. SADAKAT: Mançester 1902; İbrahim Hakkı.

113. SADAKAT; Romanya 1897.

114. SADA-YI MİLLET: Köstence 1898; Türkçe - Romence; Ebülmukbil Kemal, Dr. İbrahim Temo, Şefik Kadri.

115. SADA-YI MİLLET: Kahire 1900; Leon Fehim.

116. SANCAK: Kahire 18 Kasım 1899; haftalık; İttihad ve Terakki Cemiyeti yayın organı, Ahmed Saib; 1905'de yeniden Ahmed Saib tarafından.

117. SANSKA BOŞNA: Bosna 1897;

118. SEBAT: Ruscuk 1894; haftalık; Ruscuklu İskender ve Ahmed Zeki.

119. SELÂMET: Folkeston 1894; Türkçe; Arnavutçası Brüksel, Rumcası Atina'da; İsmail Kemal.

120. SEYF-İ HAKİKAT: Pire; İhsan Adli ve Nüzhet.

121. SERBEST BULGARİSTAN: Varna 1887; Necip Nadir.

122. ŞAFAK: Kahire; Şafak Cemiyeti.

123. ŞARK: Bükreş 1898; Ebülmukbil Kemal.

124. ŞARK: Sofya 1905; Türkçe - Fransızca; Yörükoğlu İsmail.

125. ŞARK VE GARP: Paris 1896; İbrahim Ethem.

126. ŞURA-Y OSMANİ: Kahire 1897; Arapça - Türkçe; «Şura'yı Osmani Cemiyeti» adına Mustafa Nuri ve Refikül Azm, Raşit Rıza.

127. ŞURA-YI ÜMMET: Kahire —Paris 1904; Ahmed Rıza, Sami Paşa-zade Sezai, Ahmed Saib.

128. ŞURA-YI ÜMMET: Paris 10 Nisan 1902 (aynı zamanda Kahire'de); ayda iki kez; «Hükümet-i Meşruta ve Islahat-ı Umumiye Taraftarları»nın Yayın Org., Ahmed Rıza, Sami Paşa-zade Sezai, Ahmed Saib; Ağustos 1906'dan başlıyarak «Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti» yayın organı, Dr. Bahattin Şakir, Nazım.

129. TABLE: Brüksel.

130. TAKİB-İ İSTİKBAL: Kahire 1899; Abdülkerim Hadi.

131. TARLA: Sofya 1882; Meni-zade Yusuf Türabi.

132. TEESSÜF: Paris 1880; Hilmi Hakkı (Gencine-i Hayal-i Paris'te 1879'da yayımladı).

133. TEMAŞA-YI ESRAR: İslimiye 1904; Süleyman Fehmi.

134. TERCÜMAN: Kırım 23 Nisan 1883, Haftalık; 1884'den sonra günlük; tam adı «Tercüman-ı Ahval-i Zaman»; yayımı 1908'i de aştı; İsmail Gaspıralı.

135. TERAKKİ: Paris - Kahire 1906; «Fenn-i İçtima ve Adem-i Merkeziyet taraftarları»nın yay. org.; 9. sayıdan sonra «Teşebbüs-ü Şahsi ile Kanun-u Esasi ve Adem-i Merkeziyet taraftarları»nın yay. or.; Pren Sabahattin Ahmed Fazlı.

136. TOKMAK: Cenevre 1901; Muhasebe M. larından Ali Fahri.

137. TUNA: Ruscuk 1 Eylül 1905; Mehmet Teftiş - Talha Kemal.

138. LA TUQUİE CONTEMPORAİN: Paris 20 Nisan 1891; Farnsızca; D. Georgiadis.

138. TÜRK: Kahire 5 Kasım 1903; Fevzi ve Celal.

140. UHUVVET: Ruscuk 24 Mayıs 1904; Haftalık, Mehmed Teftiş.

141. ULÛM: Paris Ağustos 1869; Ali Suavi.

142. ÜMİT: Kahire 1900; Kürtçe - Arapça; Bedirhan Paşa-zade Mehmed Salih.

143. VATAN. Atina 1895; R. Murat.

144. VATAN HADİMİ: Karasubazar 1906; Reşid Mehdiev; Sabri Ayvazof. Mizah.

145. YENİ FİKİR: İskenderiye 1905;

146. YENİ ZAMAN: Kıbrıs 22 Ağustos 1892; Kufi-zade Mustafa Asaf, Kıraathane-i Osmani»nun yay. org.

147. YILDIRIM (LA FOUDRE): Pire Aralık 1901; onbeş günde bir; Türkçe Fransızca; Refet.

148. YILDIZ: Kahire 1 Şubat 1898; on beş günde bir; Tarsusi-zade Münif.

149. YLDIZ (L'ETOİLE d'ORİENT): Paris 1892; Türkçe - Fransızca; D. Georgiadis.

150. ZAMAN: Kıbrıs 25 Aralık 1891; «Kıraathane-i Osmani» yayın organı; Hacı Derviş.

151 ZUHURİ: Kahire 1905; Sadeddin Kemal.

Ayrıca değerlendirme için yeterince bilgi bulunmayan; Koniçalı Faik'in Bürüksel (1899) ve Londra (1902) de Arnavutca ve Fransızca, bazan Türkçe olaark «Albanie», Hamdi Beyin Atina'da «Rumeli», Şeref Vapuru sürgünlerinin Tarblusgarp'ta «Menfa» (Mart 1897), Şahinül Hazan'ın İskenderiye'de «Ezzaman», Muhsin İran'ın Kahire'de «El Fevzi» ve Asr-ı Hamidi», Corc İshak'ın Kahire'de «Essiham» adları ile yayımladıkları gazeteler bulunduğu gibi, bazı metinlerde açıklamasız «L'etoile du Bosphore», «L'ecourrier d'Orient», «La Turquie», «Le courrier des Balkans», «La Voix du Peuple», «Le constitutionel», «La Federation Ottoman (?)... adlarına da rastlanmaktadır.

Dündar Akünal

Saltçı İktidara Karşı Ülke Dışında Çıkarılan Gazeteler Üzerine Görüşler

Türkiye'nin çeşitli burjuva-liberal aydın gruplarının ürünü olan Jöntürk gazeteleri, 1889 - 1904 yılları arası Jöntürk hareketinde gelişen fikirleri, örgütsel bozuklukları ve bölünmeleri yakından izlemek olanağını sağlıyor. Bununla birlikte, 1905 yılından önceki on beş yıl içinde mülteci Jöntürklerin yayımladıkları gazetelerin, emekçi kitlelerin durumuna hemen hemen hiç eğilmedikleri, propagandalarını bu kitlelere yöneltmediklerini ve saltçı rejimin devrilmesine yardımcı olabilecek kesin gücü bu kitlelerde farkedemedikleri anlaşılıyor. Jöntürk ideolojisinde ve dolayısıyla yayın politikalarında görülen değişiklik, ilk Rus devriminin başlattığı olayların etkisiyle meydana geldi.

1905 yılı Rus devrimi etkisiyle bütün Doğu ülkelerinde, V.İ. Lenin'in «Asya'nın Uyanışı» şeklinde tanımladığı devrimci ve ulusal kurtuluş eylemi gelişmeye başlamıştı. V.İ. Lenin bu konuda şöyle yazıyordu: «Dünya kapitalizmi ve 1905 yılı Rus devrimi, Asya'yı tümüyle uykudan uyandırdı. Ortaçağ durgunluğu içinde adeta vahşileşen yüzmilyonlarca insan yeni bir yaşam için, insan hakları ve demokrasi mücadelesi için uyandı» Türkiye'de bu eylem, 1908 yılı devrimine dönüştü.

1905 - 1907 Rus devriminin Jöntürkleri ne şekilde etkilediğini iyice anlayabilmek için, o zamana kadar Jöntürklerin, Rusya'yı saldırgan bir dış politikaya sahip, saltçılık ve gericiliğin hüküm sürdüğü bir ülke olarak kabul ettiklerini dikkate almak gerekir. Jöntürk ideologları için Rusya, siyasal, toplumsal ve kültürel durgunluğun simgesiydi. Jöntürklerin özgür basını da Rusya'dan daima bu havâ içinde söz etmiş ve saltçı rejime karşı mücadele fikirlerinin ancak Batıdan gelebileceğine inanmıştı. Oysa XX. yy.'ın her iki Türk devrimi de Rusya'daki devrimci patlamaların etkisiyle ortaya çıkmıştı. Bilindiği gibi bu devrimlerin ilki Jöntürkleri iktidara getirmiş, ikincisi ise onların ölüm fermanı olmuştu.

Rusya'daki devrimin harekete geçirdiği Türkiye'deki kitlesel eylem hareketleri, Jöntürkleri daha etkin bir faaliyete itmiş kendi program ve taktiklerini değiştirmek zorunda bırakmıştır. 1905 - 1908 döneminde saltçılığa karşı mücadele fikirleri, devrimci faaliyet programının somut şekillerine dönüşmüştür.

1905 - 1908 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devrimci eylemlerin gelişmesi, Jöntürklerin yurt dışındaki yayımcılık faaliyetini önemli ölçüde etkiledi. Ahmet Rıza, Paris'te «Meşveret» ve «Şûra-i Ümmet» gazetelerini, sekiz sayfa halinde çıkarmaya devam etti. «Tealibbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti» ise, gene aynı kentte 1906 yılından itibaren «Terakki» gazetesinin yayımına başladı. Kahire'de Ahmet Saib, «Şûra-i Ümmet»i basmaya devam ederken, 1905 yılında «Sancak» gazetesinin yayımını yineledi. 1904 yılında ise Abdullah Cevdet çıkardığı «İttihad» adlı bilimsel - siyasi dergiyi Cenevre'den alarak Kahire'de çıkarmaya başladı. 1907 yılında, İleşrütiyep Taraftarları Cemiyeti Kahire'de Türkçe ve Arapça olarak «Şûra-i Osmani»yi yayımlamaya başladı. Bu gazetenin bir de «Osmanlı Anayasası» şeklinde Fransızca adı vardı. Gene burada bir süre «Türk» adlı gazete yayımlandı. Mustafa Ragıp, 1905'ten itibaren Sofya'da «Feryad» gazetesini yayımladı.

Jöntürklerin hür basınının, 1905 yılı Rus devrimine olan tepkisi birbirinden farklı ve çelişkili olmuştur. Daha radikal olanları, bu devrimi olumlu karşılamış, ılımlı olanları ise işçi ve köylünün devrimci eylemi karşısında ürkmüşlerdi. Potemkin zırhlısındaki ayaklanma ve Moskova'daki aralık ayında meydana gelen silahlı isyandan çok, II. Nikola'nın Rus parlamentosunu (Duma) toplama çağrısı sığınak Jöntürk militanlarının büyük çoğunluğunun daha çok işine geliyordu. Bununla birlikte Rus devriminin Türkiye halklarında yarattığı etki ve heyecanı dikkate almaları gerekiyordu. Örneğin «Türk» gazetesi (1905 ile 1906 yılı başlarında) «Rus devriminin mükemmel fikirlerinden örnek almayı» öneriyor, geleceğin Rusya'sının «ellerinden zorla özgürlükleri alınmış halkların koruyucusu olacağını» yazıyordu. Öte yandan 1 Mayıs 1906 tarihli «Meşveret» gazetesi şöyle diyordu:

«Bugünkü Rusya'nın arzettiği manzaranın memnun olunacak hiçbir yanı yok. Şimdi bu ülkede meydana gelen karışıklıklar ve sivil savaş, bir felaket habercisidir. Halen Rusya'da şiddetin doruğuna erişmiş olan Avrupa medeniyetinin, bizim için cezbedici hiçbir yanı yoktur...»

«Şüra-i Ümmet», Rusya devrimine ilişkin yazılarını «Oku ve Örnek Al» sütununda yayımlıyordu. Bu gazete de, tıpkı «Meşveret» gibi sokak çatışmalarını, emekçilerin silahlı ayaklanmalarını onaylamıyordu. Ancak «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» liderlerinin görüşlerinde meydana gelen ilk ciddi değişiklik, despotizme karşı yapılacak mücadelede kuvvete başvurma zorunluluğunun kabulü olmuştur. Örneğin 30 Kasım 1906 tarihli «Şüra-i Ümmet» gazetesi vergi ödeyemedikleri için iki kişinin haksız yere cezalandırılmasını protesto ederek, valiyi tutuklayan ve valiyi koruyan birkaç subay ve polisi öldüren «Erzurum halkının kudsal hiddeti»nden onayla söz ediyordu. Gazete «Nasıl Ölüyorlar» başlıklı bir diğer makalesinde, Rus devriminin, mücadele kapsamı ve şiddeti bakımından İngiliz ve Fransız devrimlerini geride bıraktığını anlatıyordu. (1. III. 1907) Rus devrimcileri ve özellikle 17—18 yaşlarındaki genç kızların cesaretini öven gazete, şöyle diyordu: «Ey Osmanlı milleti, bu genç kızlardan örnek al!.. Evlatları bu yolda can veren bir millet, ölümsüzdür!»

Böylelikle, 1907 yılı Mart ayında «Şüra-i Ümmet»in despotik rejime karşı mücadelede halkın kuvvete başvurma hakkını prensip olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Ancak bundan Ahmet Rıza yandaşlarının halk ayaklanması fikrini derhal benimsedikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Onlar, daha çok iktidarın başı temsilcilerine karşı terörist girişimlerde bulunmanın kaçınılmazlığını kabul etmiş görünüyorlardı.

1906 - 1908 yıllarında «Şüra-i Ümmet», komşu İran'da gelişen devrimci hareketlerden defalarca söz etmiş, «saltçı rejime başkaldıran ve anayasayı kabul ederek meclisini kuran müslüman İran halkına» duyduğu derin saygıyı ifade etmiş, Türklere, bundan örnek almalarını öğütlemişti. Bununla birlikte gazete, «Millete olan iyi tutumundan» dolayı Şah Muzafferedddin'i övmekten geri kalmıştı (15.VII. 1906).

«Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti»nin Rus devrimi konusundaki görüşleri hemen hemen aynıydı. Rusya'daki devrimci eylem kabarmalarından sözeden «Terakki» gazetesi «Rus köylü, işçi, öğrenci ve din adamlarının korkusuz mücadelesini» övüyor, Anadolu doğu vilayetleri halkının vergi yüküne karşı başkaldırmasından sözederken, farklı din ve milliyetlere mensup insanları, ortak mücadeleye çağırıyordu.

Bulgaristan'da 1905 yılı ekim ayından itibaren yayımlanan «Feryad» gazetesi, Abdülhamit rejimine karşı ayaklanma fikrini en belirgin bir biçimde işleyen gazete olmuştur. Türkçe ve Bulgarca olarak yayımlanan «Feryad», kendisini «Abdülhamit'in keyfi rejiminin iç yüzünü ortaya koyan» gazete olarak tanımlıyordu. Gazetenin 21 Aralık 1905 tarihli sayısında yayımlanan «Rus devrimi ve Türk saraylıları» adlı makalede, Rusya'daki binlerce devrimcinin mücadelesi anlatılıyor. Sultan ve saray hanedanının, bu olaylar karşısında titreşip durdukları yazılıyordu.

«Feryad» gazetesi, sürekli biçimde II. Abdülhamit'in kişiliği ve işlediği suçlarla uğraşıyor, kendisini «kırmızı hayvan», «büyük katil», Osmanlıların başbelası» olarak adlandırıyordu. 8 Mart 1906 tarihli sayısında Ali Suavi hakkında bir yazı yayımlayan gazete, kendisini, «devrimci fikirlerin lideri» olarak tanımlamış, A. Suavi'nin, Abdülhamit'i tahttan indirme mücadelesinde can verdiğini hatırlatarak: «Gençler! Yaşlılar! Ali Suavi'nin intikamı henüz alınmamıştır!» şeklinde çağırıda bulunmuştu. Abdülhamit rejimine karşı mücadelede, kan ve cinayetin kaçınılmaz olduğunu hatırlatan 22 Mart 1906 tarihli «Feryad» gazetesi: «Müslümanlar! Ya ölüm, ya hürriyet!» sloganını ortaya atıyordu. «Feryad», gerek sivil halk, gerek ordu içindeki hükümet aleyhtarı girişimleri destekliyordu (21.VI.1906). «Feryad», Türkiyede 1905 - 1906 yıllarında kara ve deniz kuvvetlerinde meydana gelen çalkalanmalar, Türk halkının iktidar mercilerine karşı başkaldırmaları hakkında en fazla bilgi sahibi olan belki de tek Jöntürk gazetesidir.

Jöntürklerin hür basınında saltçı rejime karşı ayaklanma fikirlerinin yayılması hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1905 - 1907 yılları devrimci eyleminin genel değişimine katkıda bulunmuştur. Doğu Anadolu kentlerindeki ayaklanmalar ordu içindeki kıpırdamalar ve Makedonya olayları, siyasal Jöntürk örgütlerini, yazılı propagandadan, 1876 Anayasası'nı geri getirmek amacıyla bir ayaklanma hazırlığına itmiştir. 1906'dan itibaren Jöntürklerin bu yöndeki çalışmalarının merkezi Selanik olmuştur. Ancak Türkiye'ye sokulmak istenen bütün propaganda malzemesi Paris'ten Selanik'e gönderiliyordu, çünkü Paris, 1908 yılına kadar Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in faaliyet merkezi olmaya devam etmişti. 1907 yılı aralık ayının son günlerinde, Abdülhamit rejimine karşı olan tüm siyasal örgütlerin kongresi yapıldı. Bu kongrede alınan kararlar, ancak 1 Şubat 1908 tarihli «Şüra-i Ümmet»te tam metin halinde yayımlandılar.

Gazetenin bu iki sayısında çıkan belgeler büyük bir propaganda ve örgütsel - politik önem taşıyordu. Jöntürklerin bu ciddi ve tutarlı yayın organı, saltçı rejime karşı somut bir mücadele programı öneriyordu. Bu nedenle 1 Şubat 1908 tarihli «Şüra-i Ümmet» sayısının daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekir.

Başmakalenen yerine «ilk adım» başlıklı bir makale yeralıyordu. Makale, izlediği politikayla imparatorluk haklarının birliğini yıkan Abdülhamit'i şiddetle suçluyor ve bu bütünlüğü yeniden kurmaya kararlı olan bu hakların temsilcilerinin, kongrede aldıkları kararlara uygun olarak, saltçı rejime karşı mücadelede ilk adımı atmaya karar verdik-

lerini anlatıyordu. Daha sonra Sezai Bey'in başkanlığında açılan kongrenin ilk oturumunda üç başkan seçildi (Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve Malumyan) ve organizasyon komitesi raporunun okunduğu belirtiliyordu. «Açıktan açığa başlatılmış olan olayları teşvik ve ortak düşmana karşı mücadele etmek üzere» toplanmış olan bu kongrenin, şu üç ortak mücadele ilkesinde birleştiği saptanıyordu:

1) Şimdiki rejimin devrilmesi,

2) Temsili bir yönetimin kurulması (ya da millet meclisi ve senatonun kurulması),

3) Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ya da ihtilalci yolların araştırılması.

Bir hareket yolu olmak üzere, organizasyon komitesi, benimsediği görüşleri şöyle sıralıyordu: 1) Genel ayaklanma; 2) hükümete karşı silahlı ve silahsız direnme yolu ile müdafaa-i hukuk; 3) vergi ödememe yoluyla direnme; 4) ordunun, hükümete karşı olanların tarafına çekilmesi ve vatanın kurtuluşu için mücadele verenlerin üzerine yürümesinin engellenmesi için ordu içinde propaganda yapılması. Organizasyon komitesi, bu kararların kongreye katılan tüm parti ve grupların, yeyın organlarında yayımlanmasını da istiyordu.

Kongre delegelerinin konuşmalarına değinen «Şüra-i Ümmet», ellerinde Türkçe çevirisi olmadığı için Prens Sabahattin'in konuşmasına yer veremeyeceğini belirtiyordu. Bundan da kongredeki bazı konuşmaların Fransızca yapıldığı anlaşılıyor. A.B. Kuran'a göre, organizasyon komitesi raporu etrafında kopan tartışma, kongre çalışmalarını neredeyse engelleyecek hale gelmişti. Ahmet Rıza, kongrenin «Saltanat ve hilafet hukukunu kabul ettiğini» bildirmesini istedi. Ermeni delegelerin buna kesinlikle karşı çıkması üzerine, «Terakki» gazetesi redaktörü Fazıl Bey tarafların arasını buldu. «Şüra-i Ümmet»in, delege konuşmalarının sadece kısa özetlerini yayımlaması, A.B. yazından Kuran'ın bu görüşlerinin doğru olup olmadığının belirlenmesine imkan vermiyor. Gazeteye göre, Ahmet Rıza, kongrede yaptığı konuşmada Osmanlı milletinin en büyük felaketinin Türk, Ermeni, Kürt, Rum ve Arnavut yani Osmanlı halkları arasında birlik ve bütünlüğün bulunmamasından ileri geldiğini belirtmek istedi. Gruplar arasındaki görüş ayrılıklarına değinmemek kararında olan «Şüra-i Ümmet», sadece tüm grupların ortak mücadele konusunda anlaştıklarını ortaya koyan konuşmalara yer verdi.

Kongrenin ikinci önemli belgesi, kongreye katılan bütün örgüt temsilcilerinin imzaladıkları «Bildirge» olmuştur. Bildirgenin önemli bir kısmı Abdülhamit'in temsil ettiği feodal saltçı rejimin bütün kötülüklerinin sıralanmasına ayrılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik ve politik durumun sınıfsal ayırımını yapamayan Jöntürk liderleri, bu belgede de, bütün hücumlarını sultana ve efradına yöneltmişlerdi. «Bildirgenin» bu bölümü Jöntürklerin her zamanki propaganda yayımlarından pek farklı değildir. Bu belgede yeni olan, kesin mücadele yöntemlerinin somut biçimde formüle edilmiş olmasıdır. 1) Hükümete karşı silahlı direnme; 2) örneğin devlet memurları, polislerin katılacağı pasif direnme; 3) vergi ödememe yoluyla direnme; 4) ordunun, halkın ve devrimcilerin üzerine yürümesini engelleyecek ordu içi propaganda; 5) genel ayaklanma; 6) koşulların gerektireceği diğer hareket biçimleri... «Bildirge» şu sözlerle sona eriyordu: «Şimdiye değin bölünmüş olan halkların birliği yaşasın! Yaşasın devrimci güçler birliği!» (1.11.1909).

Böylelikle Jöntürklerin hür basınında ve diğer muhalefet örgütlerinde, feodal-saltçı rejimin devrilmesini şart koşan burjuva-devrimci programın ilan edilmiş olduğunu görüyoruz. Türkiye'deki iç ve dış faktörler 1908 yılı olaylarının gelişmesine katkıda bulunmuşsa da, 1907 yılı kongresinden sonra Jöntürk yayım organlarında sürdürülen mücadele propagandası, ülkedeki tüm devrimci politik güçlerin birleşmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Kongrede, basının uygulayacağı propaganda konusu özel biçimde tartışılmış ve şöyle denmişti: «Devrimci propagandanın insanlar üzerindeki etkinliği dikkate alınarak Osmanlı devletinde konuşulan çeşitli dillerde bir seri broşürün yayımlanması uygun görülmüştür. Özellikle bunların köylü, memur, asker ve subay, ulema ve kadınlara seslenecek biçimde hazırlanmasına önem verilecektir.»

«Şüra-i Ümmet»in 1907 yılı kongresi ile ilgili olarak yayımladığı önemli belgeler arasında İran meclisine gönderilen mesaj yer alıyordu. Mesajda, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşruti bir düzen kurulmasından sonra, iki devlet arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin artacağı umudu da belirtiliyordu. Kongreciler, Makedonya çetecilerine aralarındaki çatışmalara son vermeleri çağırısının yeraldığı bir belge ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasal tutuklu ve sürgünleri de selamladıklarını belirten bir döküman imzaladılar.

Jöntürk eyleminin burjuva-liberal eylemden burjuva-devrimci eyleme dönüştüğünü gösteren 1907 yılı kongre kararları, Jöntürklerin hür basını yönünden de temel önem taşıdılar. Kongreden sonra Jöntürklerin ve diğer karşı-hükümetçi örgütlerin yayımları, tüm devrimci güçleri ve ülke kamuoyunu, saltçı-feodal rejimin temsilcisi olan sultan ve bakanlarını kuvvete başvurarak iktidardan uzaklaştırma mücadelesine hazırlamak için yoğun eyleme geçmişti. Bu propaganda yayımlarının gelişmesi, kuşkusuz, 1908 yılı Temmuz ayaklanmasına yolaçan olayların hazırlığına büyük katkıda bulunmuştur.

XIX. yy. sonu ile XX. yy. başları Jöntürk hür basınının incelenmesinde bu yayımların, Türkiye'nin yaşamında son derece önemli bir rol oynadıklarını gösterir. Ülke içindeki Türk siyasal gazetelerinin tam bir baskı altında bulunduğu koşullar içinde, hür Jöntürk basını, feodal-saltçı rejimi ortadan kaldırmaya çalışan ilerici Türk kamuoyu güçlerinin biricik kürsüsü haline gelmişti. Jöntürklerin Avrupa ve Mısır'daki hür yayımları, 1908 Jöntürk devrimini hazırlayan sosyopolitik faktörlerin en önemlilerinden biri durumundadır. Bu yayım organları sayesinde, 1860-70 yılla-

rında liberal - anayasacıların ortaya attıkları burjuva - parlamentarizme dayanan devlet düzeni fikirleri desteklenmiş, geliştirilmiş ve pekiştirilmişti. Hür Jöntürk yayınlarından, 1905 yılına kadar olan Jöntürk hareketinin, 1860-70 yıllarını liberal-anayasal eylemin bir devamı olduğu açıkça anlaşılıyor. Jöntürkleri, «Yeni Osmanlılardan» ayıran temel özelliklerin, 1905 yılı Rus devrimi ile harekete geçen Asya halklarının uyanış döneminde belirlenmeye başladıkları da bir gerçektir.

Avrupa ve Mısır'da faaliyet gösteren Jöntürk yayın organlarının tahlili, Jöntürk hareketini Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ve Türk olmayan halklarının siyasal, toplumsal ve entellektüel yaşamında karmaşık ve çok yanlı bir eylem olarak bizlere tanıtıyor. Çeşitli siyasal grupların temsilcisi olan bu yayınlar, Jöntürk hareketinin yazılı programları kadar, bu eylemin Osmanlı devletinin iç ve dış politikasında, ulusal sorun, ekonomi kültür alanlarındaki temel eğilimlerini de ortaya koymuş oluyor.

XIX. yy. sonu ile XX. yy. başları Jöntürk hareketinin temel amacı, imparatorluğu mevcut sınırları içinde koruyarak anayasal monarşinin geri getirilmesini sağlamaktı. Bu bakımdan, Jöntürkleri belirleyen başlıca özelliğin, «Yeni Osmanlıların» fikirsel, politik programlarını sürdürmüş olmalarıdır. Bununla birlikte «Yeni Osmanlılar»la «Jöntürk»lerin yayınları arasında bazı önemli farkların bulunduğunu belirtmek gerekir. XVIII. yy. Fransa'sının büyük düşünürleri ile 1789, 1830 ve 1848 ihtilallerinin etkisinde kalan «Yeni Osmanlılar» burjuva - politik özgürlükleri kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu özgürlüklerin Türkiye'de meşruti monarşininin kurulmasıyla kazanılabileceğine samimiyetle inanıyorlardı. Bu bakımdan «Yeni Osmanlılar»ın en önemli gazeteleri için seçtikleri «Hürriyet» adı, eylemlerinin temel amacını yansıtmaktadır. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarındaki hür Jöntürk yayınları, «Yeni Osmanlıların» çizgisini sürdürmekle birlikte, bir takım ayrılıklar göstermişlerdi. Jöntürk organları Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek parçalanmasından endişe duyuyor ve devletin kurtuluşunu, despotizme karşı çıkan devrimci güçlerin birliğinde değil, imparatorluğun ezilen halklarını siyasal teşebbüsten yoksun bırakmak amacını güden Osmanizm propagandasını kuvvetlendirmekte görüyorlardı. 1908 yılı devrimine kadar ve hatta daha sonra bile, Jöntürkler, İmparatorluğun Türk olmayan halklarına tek bir «Osmanlı milleti» mensubu olma ve «müşterek vatanı» savunma hakkından başka bir siyasal hakkın tanınmasına kesinlikle karşıydılar. Ayrıca 1902 yılına kadar en etkin yayın organları olan «Osmanlı»nın adı bile imparatorluğun Türk olmayan halklarına ulusal istemlerinden vazgeçmeleri çağrısını taşıyor gibiydi.

Jöntürk yayınlarının bir diğer özelliği de, imparatorluğun ezilen halkları arasında başlayan ulusal-kurtuluş eylemlerinin gelişmesi karşısında, Osmanizm doktrininin tarihsel geçersizliğinin bilincine en sonunda varmış olmalarıdır. Her ne kadar Jöntürk yayınlarının büyük çoğunluğu bu doktrini savunmaya devam etmişlerse de «Osmanlı» ve «Şüra-i Ümmet»te çıkan bir dizi makalede Türkçülük bilincinin uyanmaya başladığı görülmektedir.

İslâm dini de, Jöntürklerin hür yayınlarında önemli bir yer işgal etmiştir. Ama «Yeni Osmanlılar» anayasal - parlamenter reform zorunluluğunu İslâm ilkeleriyle bağdaştırmaya çalışırken, Jöntürkler, müslüman dinini, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm müslüman halkların siyasal bütünlüğünü sağlama mücadelesinde kullanılabilecek etkin bir araç olarak görüyorlardı. Jöntürklerin bir kısmı, 1908 yılı devrimi öncesinde de panislamist fikirlerden uzak değillerdi. Gerçi, Batılı emperyalistlere karşı tüm Müslümanları birleşmeye davet eden bir doktrin olarak panislamizmi destekleyen Prens Sabahattin, «Özgürlüğe ters düştüğü» için, Abdülhamit panislamizminden kurtulmayı zorunlu buluyordu.

Jöntürklerin hür yayınlarında anti - emperyalist sloganlara çokça yer verildiği görülür. Jöntürkler, ülkenin batılı devletler tarafından yağma edilmesine, kapitülasyon sistemine karşı çıkıyor, Türkiye'yi sözde Rusya'dan korumak isteyen Batı Avrupa devletleri siyasetinin gerçek içyüzünü açıklıyordu.

Jöntürklerin hür yayınları, ekonomi konusunda, tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi ve vasıflı Türk uzmanlarının yetiştirilmesi gereğini belirtiyor ama emek ile sermaye arasındaki karşılıklı ilişkilere, ekonominin sosyal yönlerine hiç değinmiyorlardı.

Jöntürklerin hür yayınlarında, çok milliyetli Osmanlı İmparatorluğu'nun köylü ve işçilerinin sınıfsal çıkarlarını savunduğu tek bir yazıya rastlamak mümkün değildir. Çünkü Jöntürk basını, oluşmaya başlayan Türk ulusal burjuvazisi sınıfının sözcüsü, bu sınıfın iktidar mücadelesinin silahı olmuştur. Jöntürk eyleminin ilk aşamasında, saltçı rejimi devirerek, Türkiye'yi burjuva - kapitalist yola iteceği için, bu mücadelenin ilerici bir nitelik taşıdığı muhakkaktır. Bununla birlikte, devrim öncesi Jöntürk basının, V.I. Lenin'in 1908 yılı ekiminde Jöntürk devrimini tanımlarken söylediği sözlerle nitelemek mümkündür: «Bu hareket, halk kitlelerinin derinliğine inmemiş, gerçek bağımsızlığı doğuramamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda şekillenmeye başlayan proleter mücadeleye ters düşmüştür.»

Böylelikle, XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarında Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir rol oynayan Jöntürk hareketinin temel doğrultu ve çelişkilerinin hür Jöntürk basınına ne denli yansıdığını ayrıntılarıyla görmüş oluyoruz.

A.D. JELTJAKOV, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, tarihsiz)

Yeni Resim Cemiyeti. Cumhuriyet döneminin 1923 - 24 yıllarında yer alan ilk yenilikçi gruplaşma denemesidir. Güzel Sanatlar Akademisi'nde İbrahim Çallı Nazmi Ziya, Hikmet Onat ve Feyhaman Duran'ın atölyelerinde yetişmiş olan genç ressamlardan oluşan

Yeni Resim Cemiyeti hocalarının kuşağına, onların oluşturduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti hareketine yeni bir resim anlayışı iddiası taşımamakla birlikte karşı çıkıyordu. Grupta adları bugüne kadar ulaşmış sanatçılar arasında Şerif Akdik, Saim Özören, Refik Epikman, Elif Naci, Mahmut Cuda, Muhittin Sebati, Ali Çelebi ve Zeki Kocememi yer alıyordu. Genç cumhuriyetin toplumsal yaşamın birçok kesimine getirdiği canlılığı kendi sanat dallarında da sürdürmeyi deneyen bu genç ressamlar grubu tutarlı bir resim anlayışı getiremediğinden kısa sürede dağıldı. 1924 Yılında Refik Epikman, Cevat Dereli ve Mahmut Cuda'nın bakanlığın açtığı Avrupa yarışmasını kazanarak Paris'e gitmeleri grubun dağılmasına yol açan önemli etkenlerden biri oldu. Bu gruplaşma denemesi başarısız kalmakla birlikte bu genç kuşağın yurt dışında eğitimden döndüğü yıllar olan 1928'lerde Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği hareketinin filizlerini atmış olmakla değer taşır.

(O.T.)

Avni Arbaş

Nuri İyem

Yeniler Grubu. 1940 Yılı başından 1951 yılına kadar resim alanında etkinlikle yer almış olan gruplardan önde geleni Yeniler grubudur. 1933'lerde kurulan D grubunu sanat için sanat yapmakla, resim sanatını Güzel Sanatlar Akademisi'nin içine hapsetmekle, halkın günlük yaşamından koparmakla suçlayan bu grup 2. Dünya Savaşı'nın son yıllarından başlayarak gelişen demokrasi anlayışının yaygınlaşmasıyla geniş bir ilgi topladı. 1940'larda Güzel Sanatlar Akademisi'nde Leopold Levy atölyesinde yetişen bu gençler hocalarının batılı moda akımlara yüz vermeyen, öğrencilerini açık yürekli ve akıllı çalışmalara yönelten öğreniminden büyük ölçüde yararlandılar. İlk sergisini 28 Mart 1940 yılında Gazeteciler Cemiyeti'nin Beyoğlu'ndaki lokalinde açan Yeniler Grubu Nuri İyem, Ferruh Başağa, Avni Arbaş, Selim Turan, Fethi Karakaş, Mümtaz Yener, Turgut Atalay, Agop Arad ve Haşmet Akal'dan oluşuyordu. D Grubu kurucularından Abidin Dino da toplumcu eğilimleri nedeniyle sonradan Yeniler Grubu'na katıldı. Liman Sergisi adıyla tanınan ilk sergide İstanbul'un limanlarındaki yaşam, liman işçileri, ve onların yaşamıyla ilgili çalışmalar yer aldı. Toplumcu bir karakter taşıyan bu çıkış aydın çevrelerde büyük ilgi yarattı. Anlatıldığına göre o zamana kadar sergi açılışlarının vali tarafından kapıdaki kırmızı kurdelenin kesilmesiyle yapılması yerine, Liman Sergisi'nde yine kapıya gerilen kırmızı kurdeleyi kılığıyla gelen bir liman işçisi kesmiştir.

Başta Ahmet Hamdi Tanpınar olmak üzere Hilmi Ziya Ülken ve Mustafa Şekip Tunç gibi düşünürler Yeniler'in çıkışını coşkuyla desteklediler. Hilmi Ziya Ülken *Cemiyet ve Sanat* adlı kitabında sanatta toplumculuk düşüncesini savunmuş, Yeniler hareketini övmüştü. Tutucu çevrelerde ise hareket rahatsızlık ve kuşkuyla karşılandı. 1951 Yılında *Cumhuriyet* gazetesinde Fikret Adil şöyle diyordu: «aralarında üslup itibariyle birbirlerini andıran küçük gruplar teşkil etmek kabil, lakin hemen hepsi «yeşil» rengin hakimiyeti altında birleşmişler. Şimdilik Yeniler'in hiç değilse bu sergilerinde ilk vasıf bu. İkincisi de içlerindeki bariz «mücerret resim» sevgisi. En genç resim nesli diyebileceğimiz bu ressamların nesilden nesile intikal eden sanat aşkına ve daima ileriye müteveccih görüşe yabancı kalmadıklarını görmek, ümit verici ve sevindirici bir şey. Ancak bu ümitledir ki birçoğunu maalesef şimdiden kendilerini ve birbirlerini tekrara başlamış olmalarına göz yumulabilir.»

1946'dan sonra Avni Arbaş, Selim Turan

Fethi Karakaş

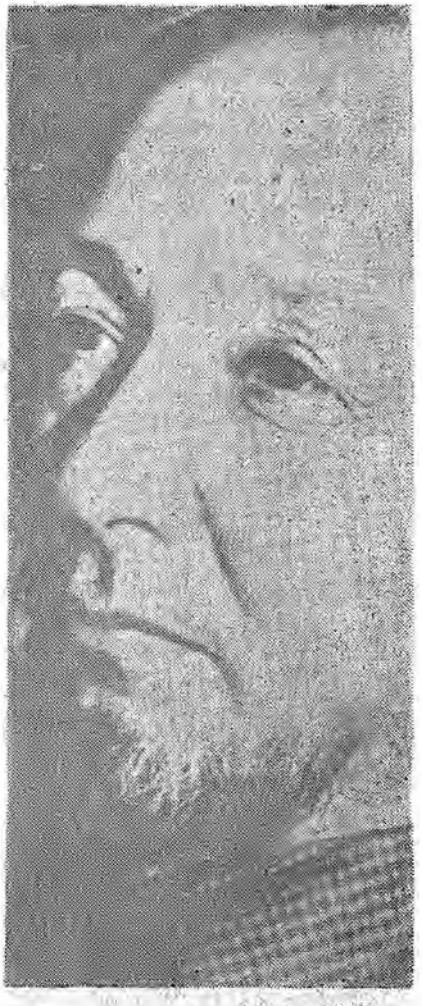

Ferruh Başağa

ve Nejat'ın Fransız bursu kazanarak Paris'e gitmeleri, kalanlardan bir kısmının da 1950'lerden başlayarak gelişen soyut resim hareketinin etkisine kapılmalarıyla Yeniler hareketi sona erdi.

Orhan Taylan

Yeraltı Maden-İş Sendikası (Ankara-1975). Türkiye Yeraltı ve Yerüstü Devrimci Maden İşçileri Sendikası, Dev Maden-Sen ile birleşerek DİSK üyesi oldu. Sendika 1977'de yönetim kademelerinde arınmalar yaparak gelişti ve yeraltı aden işçilerini örgütleme ve ekonomik haklarını sağlama yolunda etkin grevlere başvurma zorunda kaldı. Yeni Çeltek Linyit işletmesinde 23 günlük grev (1976), Doğu Linyit İşletmeleri Müessesesinde (Eski adı Şark Linyitleri İşletmesi-Aşkale) TKİ'nin toplu sözleşme yapmak istememesi üzerine greve gidildi (11.1.1977). Bu grev nedeniyle Genel Başkan Çetin Uygur ve yedi arkadaşı toplantı halindeyken kurşunlandılar ve yaralandılar. 4 Ay süren grev sonunda sözleşme yapıldı. Ancak sendikayı işyerinden çıkarabilmek için Enerji Bakanlığı (Kâmran İnan döneminde) işletmeyi kapatma kararı aldı. Bu olay üzerine işletmede çalışan 481 işçi üretimi sürdürdü. Grevci işletmecileri çevredeki 96 köy halkı destekledi (Erzurum ve Erzincan illeri köyleri), ayrıca Almanya, Danimarka, Belçika ve İsveç sendikaları grevcilere yardımlarda bulundu. Konu parlamentoda uzun görüşmelere neden oldu ve sonunda işletmenin açılması kararlaştırıldı (1978). Sendika aynı yıl Yeni Çeltek Kömür ocaklarında, Cizre - Şırnak Asfalt işletmelerinde grevlerle işçiler adına sözleşmeler imzaladı. Sendikanın önemli grevlerinden biri de Hekimhan Bilfer Demir Madeni işyerinde başlatıldı. 411 işçi 17 ay süren grev sonunda haklarını almayı başardı. Sendikanın *Yeraltı Maden-İş* adlı büyük boy, çizimli, resimli gazetesi üyelerine eğitici ve olup bitenleri anlatıcı özde yayın yaparak çıkarılmakta, grev albümleri, yıllık resimli devrimci takvimler hazırlanarak yayına önem verilmektedir.

(K.S.)

YESARİ, Afif (İstanbul - 1922). Öykücü, oyun yazarı İstanbul'da doğdu. İlk okuldan sonra özel öğrenim gördü. Genç yaşta yaşamını sürdürmek için aktörlük, senaryo yazarlığı yaptı. Muzaffer Ulukaya takma adiyle iki yüze yakın polis romanı yazdı.

Başlıca Yapıtları: Tren Yolu (öyküler, 1949); *İşte Beyoğlu* (röportajları, 1950), *Hafta Tatili* (öyküler, 1954), *Artist Olmak Sanatı* (1965), *Düşünce Tiyatrosu* (sahneye getirdiği kişileri, konuşturmadan, düşüncelerini bir spiker aracılığı ile yansıtmaya çalıştığı yeni bir oyun biçimini tanımlayan özyazısı ile bir bölümlük oyun,) *Olduğu Gibi.* (1966), *Uzak* (Oyun. 1966), *Soytarının Biri* (oyun, 1967), *Ruhlar Konuşuyor* (1971).

YESARİ, MAHMUT (İstanbul - 1897 / İstanbul - 1954). Romancı ve oyun yazarı İlköğrenimini Buhran-ı Terakki İlkokulu'nda, ortaöğrenimini de İstanbul Lisesi'nde tamamladı. Lisede okurken resme olan yeteneği dolayısıyle Avrupa'ya gönderilmek istendi ise de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine vaz geçildi. Güzel Sanatlar Akademisi'nde baslayan yükseköğrenimi de yine aynı savaş nedeniyle engellendi ve askere alınarak vedeksubaylıkla Çanakkale cephesine gönderildi. On beş on altı yaşlarında iken «M. Esat» imzasıyla *«Gıdık»* dergisinde başlayan karikatürcülük ve mizahçılığı savaş dönüşü, Babıali'de sürekli iş edindi. Buna oyun yazarlığını, eleştirmenliği, öykü ve romancılığı da katarak basına otuz yılı aşkın emek verdi ve geçimini kalemiyle sağlayan ender yazarlardan oldu. Yakacık Sanatoryumu'nda veremden öldü. Mahmut Yesari edebiyatçılığa *«Gıdık»* ve *«Diken»* dergilerindeki karikatürcülüğünün yanı sıra bir Fransız oyunundan uyarladığı *Fidan Zehra* adlı bir perdelik komedinin *«Nedim»* dergisinde tefrikasıyla başladı (1919). Daha sonra (1921 - 22) *«Yarın»* dergisinde tiyatro eleştirileri yazdı. Reşat Nuri ile birlikte *«Kelebek»* adlı mizah dergisini çıkardı (1924). Ardından romana geçti ve başta *«Yedigün»* olmak üzere pek çok dergi ve gazetede hikâyeleri ve roman tefrikaları ile birlikte çeşitli konularda yazıları çıktı. Değişik tür ve alanda çalışmasına, pek çoğu İstanbul Şehir Tiyatrolarında sahneye konulan altmış kadar piyes, komedi ve operetine karşın romancılığıyla ünlendi. «Roman yazmak için evvelâ görmek lâzımdır: Hayatı, insanları ve tabiatı inceleyerek görmek.» Görüşüyle romana yaklaşan Mahmut Yesari gözlemci halk romancılarımızdandır. Cumhuriyet sonrası yaşayışımızı çeşitli sosyal katlardan seçtiği insanlarıyla yansıttı. Bunları, romanımıza az girmiş fabrika, köy gibi çevrelerden çıkartırken bile gerçekliklerinin bozulmamasına özen gösterdi, hatta gerektiğinde o çevrelere girip bir süre bulundu. Böylece insanı çözümlerken onu koşullarından uzak tutmadı. Bu doğru tutumunu açık, sade dil ve doğal di-

Mahmut Yesari

yaloglarla da pekiştirmesini başardı.

Başlıca romanları: Çobanyıldızı (1925, 1968), *Çulluk* (1927), *Pervin Abla* (1927, 1967), *Su Sinekleri* (1932), *Tipi Dindi* (1933, 1943), *Yakut Yüzük* (1937, 1941), *Sağanak Altında* (1943), *Gece Yürüyüşü* (1944).

Necati Mert

YEŞİL, Cemal (Diyarbakır - 1900 / Ankara - 1977). Şair. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1921). Kurtuluş savaşına katılmak amacıyle Anadoluya geçince T.B.M.M. hükümeti Maliye Vekaletinde, Bütçe Encümeninde çalıştı. Müfettiş muavini (1923), müfettiş (1925), oldu. Bütçe ve Mali Kontrol Umum Müdürlüğü (1936), Maliye Bakanlığı müsteşarlığı (1938), Başbakanlık müsteşarlığı (1942 - 1947), Cumhurbaşkanlığı Genel sekreterliği (1947 - 50) Kabil ve Budapeşte Büyük elçiliği, Dış İşleri Bakanlığı Baş Hukuk Müşavirliği, Varşova Büyük elçiliği görevlerinde bulundu. (1950 - 1965) Yaş haddi nedeniyle emekli oldu. 1919'da yazdığı *Mülkiye Marşı* ile tanınan *Yeşil*, *«Varlık»* dergisinde yayımladığı rubailerinde günümüz türkçesini ustalıkla kullandı; bu türe hem öz, hem iç uyum yönünden katkılarda bulundu. Nurullah Ataç'ın belirttiği gibi, «sesini yükseltirken haykırıya kaçmayan, en acıklı konulara değinirken bile gülümsemeyi bırakmayan» duygan bir hava getirdi. *Rubailer* (1950) adlı kitabı var.

Yeşilordu. 1920 ilkbaharında Anadolu'da kurulan gizli, örgütün adıdır. Milli Mücadelenin ilk devresinde düzenli ordunun henüz kurulamadığı bunalımlı günlerde, dört bir yandan saldıran çeşitli düşmanlara karşı savunma çaresi olabilir düşüncesiyle bazı vekillerle ilk saftaki önemli kişilerce bir gizli «Yeşilordu Cemiyeti» kurulmuştu. Yeşilordu 1920'nin Mayıs ayında ortaya çıktı. O dönemde, İstanbul'un işbirlikçi ve gerici çevreleri Millî Mücadele hareketini Bolşevikliklе suçlayarak «kâfir» ve «kâtil vacip» göstermeye çabalıyorlardı. Bu nedenle, Anadolu'da halk yığınları ve özellikle askerler önünde aynı silâhı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslâmlığın uygulanmasından başka bir şey olmadığını söyleyerek, Sovyetler Rusyası ile yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlanması amacıyla Yeşil Ordu adında bir dernek kuruldu. Yeşilordunun kuruluş amacı, «Cemiyet-i Ahmediye'nin menfi ve muzır telkinlerine mukabil hakikatleri anlatmak ve onları milli mücadelenin zaruretine inandırmaktır» şeklinde açıklanmıştı.

Yeşilordu Cemiyetinin genel merkez üyeleri: Şeyh Servet (Akdağ) (1880 - 1962) (Bursa mebusu); Dr. Adnan (Adıvar) (1882-1955) (Sıhhiye Vekili); Hakkı Behiç (Bayiç) (1882 - 1943) (Maliye Vekili); Eyüp Sabri (Akgöl) (1876 - 1950) (Eskişehir mebusu); Yunus Nadi (Abalıoğlu) (1880 - 1945) (İzmir mebusu); Hüsrev Sami (Kızıldoğan) (1884 - 1942) (Eskişehir mebusu); İbrahim Süreyya (Yiğit) (1880 - 1952) (Saruhan mebusu); Reşit (Çerkez Ethem'in ağabeyi) (1877 - ?) (Saruhan mebusu); Sırrı (Bellioğlu) (1876 - 1958) (İzmit mebusu); Mustafa (Cantekin) (1878 - 1955) (Kozan mebusu); Hamdi Nâmık (Gör) (1881 - ?) (İzmit mebusu); Muhittin Baha (Pars) (1885 - 1954) (Bursa mebusu); Nâzım (Öztelli - Resmor) (1868 - 1935) (Tokat mebusu) gibi eski İttihatçılardır. Celâl Bayar da yeşilordu kurucularındandı. Yeşilordu'nun Merkez-i Umumîsinden başka, Ankara ve Eskişehir'de birer Heyet-i Merkeziye de kurulmuştu.

Kimi kaynaklarda Yeşilordu kâtib-i umumîsi olarak Hakkı Behiç kimilerindeyse eski Harput vallisi ve TBMM'nin açılmasından sonra Dahiliye Vekâleti müsteşarlığına atanan Tokat mebusu Nâzım Bey gösterilmektedir. Yeşilordu örgütünün yaygınlaşması için çalışanların başında Vakkas Ferit (1880 - ?) adlı eski Alacadağ kaymakamı geliyordu; Vakkas Ferit özellikle mebuslara yönelik propaganda çalışmalarını yürüttü.

Yeşilordu'nun «Türkiye Yeşilordu Teşkilâtı Avrupa emperyalizminin hulûl ve istilâ siyasetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilâtıdır» (md. 1) maddesiyle başlayan 32 maddelik bir Nizamnamesi (Tüzüğü) de bulunuyordu. Nizamnameye göre Yeşilordu, antikapitalist, anti-emperyalist ve antimilitaristtir (md. 1-2-8.); toprak ve genel servetten bütün halkın, ancak kişisel emeği ve maddî ve manevî yetenekleri ölçüsünde yararlanmalarını sağlamaya çalışır (md. 3); toprakların hükümetçe yönetilmesini ve parasız olarak halkın ortak çalışmasına verilmesini esaslı reformlardan sayar (md. 4) ekonomik alanda hükümetin «şiddetli müdahalesinden» yanadır (md. 5); servet yaratmayan süs ve kullanma esvaları üzerinde o güne kadar kurulmuş mülkiyet haklarını tanımakla birlikte bundan sonra bunların biriktirilmelerini önleyecek önlemleri görevlerinin en önemlisi sayar (md. 6); cemiyet hayatında «halk hükümetini» ve tam bir «istirâk-i mesâî» usulünü kabul eder (md. 7); savaş ve askerlikten, kuvvetin kaynak olduğu temellük hakkı davalarından nefret eder. Muharebe ve mücadelevi, ancak bu davalara engel olmak için emperyalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir (md. 8); «Yeşilordu, yığılmış veya miras kalmış altınlarının bölgesinde daima âmir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zarurî ihtiyaçları bile temin edemiyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur ve hedef bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selâmetidir» (md. 9); Yeşilordu yalnız adalî ve fikrî emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençber, amele, hademe; memur gibi beşeriyetin hakikî hâdimlerini teşkilâtının en sağlam unsurları olarak bilir (md. 10); kişisel çalışma ile kendini geçindiremeyecek âcizleri, ihtiyarları, sakatları ve hastaları korur (md. 11); aile hayatına hürmetkârdır (md. 12); İslâmiyetin bütün toplumsal esaslarına dayanarak «asr-ı saadetin» müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla, yolunu hak yolu, Allah yolu bilir (md. 13); eğitimde, geleceği hazırlama işlerinde kardeşliği her şeye hâkim kılmak ilkesini kabul eder (md. 14); parasız zorunlu ve yatılı öğrenimi sağlamaya taraftardır (md. 15); adalet işlerinde sonuçlar ve olaylar ile değil, nedenler ve etkilerle mücadelenin verimli ve etkili olacağına inanır. Bu nedenle her türden ihtirasla üstünlük iddialarını, ruhsal hastalıkları ve kalıtsal bozuklukları ıslah edecek kurumlara mahkemelerden, hapishanelerden ve bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden daha çok önem verir (md. 16); en ağır cürmü emperyalizm olarak görür ve idam cezasını yalnız bunun taraftarları hakkında meşru mukabele olarak kabul eder (md. 17); ahlâk işlerinde toplumsal yarar esasını izler. İvilik ve kötülük ancak toplumun ve insanlığın ortak mutluluğu ile ayrılabilir (md. 18); Yeşilordu kızıl inkılâp ordularının samimî bir kardeşlik ile ebedîyen bağlısı ve müttefikidir (md. 19); Yeşilordunun sembolü yeşil bayraktır. İslâm kardeşliği bu bayrak altında kurulacak, sanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların birliği, mutlu inkılâba ve gerçek mutluluğa yönelen çalışmaları tamamlayacaktır (md. 20); Yeşilordu, Türkiye'de gizli bir genel merkez ile yönetilir. Genel merkez bütün Yeşil ordu örgütüne sahip memleketlerle bağlantılı olduğu gibi Moskova ve Kızılordu merkezleri ile de ilişkidedir (md. 21.) Köylere kadar her memlekette (bölgede) Yeşilordunun genel merkezine bağlı gizli merkez kurulları vardır (md. 22); Örgütün şimdilik görevi bu programdaki esasların halka yayımı ve genelleştirilmesi ile gelecekteki faaliyet ortamının hızla hazırlanmasıdır (md. 23); genel merkez eylemli olarak harekete geçmek zamanını, dış merkezlerle haberleşerek saptar ve büyük faaliyet merkez-

lerini belirleyerek delegelerini gönderecektir (md. 24); Yeşilordu'nun inkılâp hareketi tahmin olduğundan daha yakındır ve insandığın mutluluğu ve kurtuluşu bu hareket-tedir (md. 25); Yeşilordu'nun örgütüne mensup olup da emperyalizm lehine amacına hıyanet eden idam olunur (m.d 26); İdam hükmü genel merkezce verilir ve şimdilik gizli ve özel araçlarla yerine getirilir (md. 27); Yeşilordu'nun genel giderleri gizli olarak toplanacak bağışlarla mensuplarının vereceği ödentilerden sağlanır (md. 28); bağış toplamakla yakınmalara ve Yeşilordu'nun örgütünün genişletilmesine engel olacak baskılarla, aleyhteki akımları güçlendirmeye neden olacak zor kullanma ve tehditler kesinlikle yasaktır (md. 29); genel merkez gelirleri, merkez heyetinden gönderilecek yüzde yirmi pay ile kendi özel girişimleriyle sağlanacak menfaatlerden oluşur (md. 30); Yeşilordu ilkelerinin yayımı ve genelleştirilmesi için makale, broşür ve kitaplar yazan fikir ve kalem erbabı genel merkezce ödüllendirilir (md. 31); Yeşilordu ilkelerinin aleyhinde yayım ve kışkırtmada bulunanlara, şimdilik, insanlığın mutluluğunu sağlayan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatlı bir dille anlatılarak fikirlerini düzeltmeğe gayret edilir (md. 32). (*Yakın Tarihimiz*, C. I., s. 103).

Bir başka kaynakta, Yeşiordu Talimatnamesinin 40 maddeden ibaret bulunduğu görülmektedir. Yeşilordunun 40 maddelik talimatnamesinde genel merkezinin 25, şehir ve kasabalardaki merkezlerin 11, nahiye ve köy merkezlerinin ençok 7 kişiden kurulacağı (md. 4); genel merkezin üç ayda bir genel kurulu toplayabileceği (md. 6); her merkezin, önemine göre, 2-10 kadar fedaisinin ve «icra adamları»nın olacağı ve bunların görevlerinin idam cezalarını infaz ve Yeşilordunun karşısına çıkacak engelleri aşmak olduğu (md. 23); Yeşilordu üyelerinin birbirlerini parola ile tanıyacakları (md. 19); Yeşilordu fedailerinin bölük tabur ve takımlar kuracakları (md. 24) hakkında hükümler vardır. Yeşilordu Nizamnamesi, Eskişehir'de Nâzım Bey tarafından bastırılmıştır. Bu nizamname 1920 yılı Haziran ayı ortalarından itibaren üye olabilecek kişilere gösterilmeye başlandı.

Yeşilordu'nun bundan başka, «Eski Dünya Neydi? Yeni Dünyada Neler Oluyor?» başlığı altında, bey, paşa ve ağalara karşı yoksulların durumu konusunda bir «Beyannamesi» ve bir de «Talimatnamesi» vardı.

Yeşilordu Cemiyeti, Hükümete resmî bir bildirimde bulunmadan kurulmuş olmadığına göre «gizli» bir örgüttü; ama Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında değildi ve zaten onun yakın çevresinde bulunan kişilerce kurulmuştu. Çerkez Ethem'in Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmaya giderken ya da dönüşünde, Ankarada bu örgüte katılmasiyle Yeşilordu'nun eline ciddî bir silâhlı kuvvet geçmesi, bir süre sonra Mustafa Kemal'in örgütün faaliyetlerini durdurmak üzere girişimde bulunmasına neden olmuştur. 1920 yazındaki bu ilk durdurma girişimi tamamiyle başarılı olamamış ve grubun ağırlık merkezi, Ethem ve yandaşlarının egemen bulunduğu Eskişehir yöresine kaydırılmıştır.

Zaman zaman çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Çerkez Ethem, Eskişehir'de Arif Oruç aracılığıyla *Seyyare-i Yeni Dünya* adlı günlük bir «İslâm Bolşevik Gazetesi» çıkarttırmaya başlamıştı (Ağustos 1920). Mustafa Kemal, her yerde Yeşilordu örgütünün kendi adına kurulduğunu, ancak bu cemiyetin zararlı bir şekil ve nitelik kazandığı kanısına vardığından hemen lağvedilmesi için emir verdiğini, Hakkı Behiç'in bu emrin yerine getirilmesinin olanaksız bulunduğunu söylediğini belirtiyor (*Nutuk*, c. 2, s. 471). Mustafa Kemal ve arkadaşları, Yeşilordu'nun başında Reşit, Ethem ve Tevfik biraderlerin bulunmasından yakınıyordu. Ayrıca düzenli bir ordu kurulması düşüncesine karşı gelindiğini, «milis» kurulması fikrinin genel bir akım haline getirildiğini belirtiyor. Yeşilordu kâtib-i umumîsi Tokat Mebusu Nâzım Bey'in Meclisçe 89'a karşı 98 oyla Dahiliye Vekili seçilmesi (4.9.1920) Yeşilordu'nun meclis grubu niteliğindeki Halk Zümresinin TBMM'deki gücünü de ortaya koydu. Halk Zümresi de Yeşilordu gibi, İttihatçı Pan İslâmizmi ile toplumsal içerikli bir ekonomi politikası tasarımının bileşimine dayanıyordu. Mustafa Kemal, Halk Zümresinin Meclise egemen olmasından çekinerek, önce bu «zümrenin» başlıca görüşlerini hükümete mâl etmiş, sonra da onun örgütsel bütünlüğünü parçalayacak yollar aramıştır. Bu arada Dahiliye Vekili Nâzım Bey de istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Ethem, Tevfik ve Reşit biraderler ile bunların düşüncesinde olan bazı kişilerin TBMM hükümetine karşı gelmeleri sürecinde Yeşilordu örgütü de kesin olarak feshedildi (1920 Sonbaharı). Cemiyetin ilk kurucularından çoğunun solcu deneylerden bütünüyle vazgeçtikleri görüldü. Hakkı Behiç grubu, Atatürk'ün kurdurduğu Resmî Türkiye Komünist Fırkası'na girdi. Tokat Mebusu Nâzım Bey ise Halk İstirakiyun Fırkasına katıldı. Resmî TKF kurulduğu zaman (18 Ekim 1920) Dahiliye Vekâletinden valiliklere yadılan bir genelge ile Komünist Fırkasının resmen kurulduğu haber verilmiş ve Yeşilordu'nun bu Fırkaya dönüştüğü bildirilmiştir. Mustafa Kemal de Çerkez Ethem'e bir mektup yazarak, hem onu bu kuruluşa dâvet etmiş ve hem de *Yeni Dünya* gazetesinin resmî Komünist Fırkası organı olmak üzere Ankara'ya taşınmasını istemiştir. *Yeni Dünya* bir süre sonra Ankara'da yayımlanmaya başlamıştır. Anadolu içindeki bütün sol akımları böyle bir resmî çerçeve içinde toplamaya girişilirken, buna paralel olarak da yeraltında «gerçek» solcuların birleştirilmesi için faaliyete geçilmişti. Kuvvayı Seyyare TBMM'nin düzenli ordusuyla çatışmaya başladığı zaman Yeşilordu Cemiyeti ortadan kaybolmuş bir durumdaydı.

Yeşilordu, merkezi Türkiye'de olan, Bolşeviklerle işbirliği halinde ve Anadolu dışındaki İttihatçılarla birlikte İslâm ülkelerinde çalışmayı amaçlayan bir örgüt niteliğindeydi. Program itibariyle de bu örgütün, Enver Paşa'nın Halk Şûralar Partisi gibi bir tür «İslâm Bolşevikliği»ni öngördüğü söylenebilir. Buna güvenen Yeşilorducular, Komünist Enternasyonale katılmak için başvuruda bulunmuşlarsa da, Komintern buna cevap bile vermemiştir. Komintern'in Dördüncü Kongresinde (Kasım 1922) «Türkiye'de Yeşilordu Partisince panturanizme verilen komünist rengin, proletaryayı kendi sınıf örgütünü kurma görevinden saptırma amacı güttüğü» için kınandığı görülmektedir. Yeşilordu'nun Turancılığına dair «Avrupa emperyalizminin hulûl ve istilâ siyasetini Asya'dan tard etmek» istediğini söyleyen Nizamname'nin 1. maddesinden başka bir kanıt yoktur. Örgütün gerçekten solcu gelişmelerin yolunu kapatmak için kurulduğu iddiası ise, ancak Yeşilordunun bir bakıma devamı olan sonraki Resmî Komünist Fırkasına uygun düşebilir.

Yeşilordu hakkında Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşanın Ankara'da Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisliğine şifreli bir telgrafla şikâyette bulunması üzerine (19 Ocak 1921), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) Vekiller Heyeti Reisliğine «Yeşilordu teşkilâtına ait talimatnamenin Bursa mebusu Şeyh Servet efendi tarafından ve diğer beyannamenin de Tokat Mebusu Nâzım Bey'in kardeşi Lütfi Efendi tarafından dağıtıldığını» bildirerek (24 Ocak 1921) gereğinin yapılmasını istedi. TBMM hükümeti sıfatiyle Mustafa Kemal'de Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına bir tezkere yazarak Yeşilordu mensupları hakkında dava açılmasını istedi. Ankara İstiklâl Mahkemesi işe el koyup gereken soruşturmaları yaptıktan sonra,

TBMM, Tokat mebusu Nâzım Bey'le, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü ve Bursa mebusu Şeyh Servet Efendilerin dokunulmazlıklarını kaldırarak İstiklâl Mahkemesi huzuruna sevketti. Bu formalitelerden sonra önce Nâzım Bey tutuklanıp İstiklâl mahkemesi huzuruna çıkarıldı. Nâzım Bey sorgusunda, «evvelce İttihatçı olduğunu, cemiyetin Avrupa emperyalizmi ile mücadele cemiyeti ve kendisinin umumî kâtip seçilmiş olduğunu, genel merkezde Şeyh Servet, Dr. Adnan, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi vb. ile Çerkez Reşit'in de bulunduğunu, Ankara ve Eskişehir'de örgütlendiklerini» anlattı. Nâzım Bey cemiyetin gizli olmasının nedenini «Hükümete böyle bir beyanname (kuruluş beyannamesi) verip resmen ortaya çıkmanın Avrupalıların üzerimize pek fena hücumlarını çekebileceği» görüşüne bağlıyordu. Ayrıca Yeşilordunun faaliyetinin örgütün ülküsüne taraftar olanları yemin ettirmekten ibaret kaldığı belirtiliyordu. Yeşilordu'nun faaliyetinin sona erdirilmesi isteğinin de Çerkez Ethem'in cemiyete üye olmasından sonra ileri sürüldüğü de Nâzım Bey tarafından anlatıldı. Nâzım Bey, Yeşilordunun (Resmî) Komünist Fırkasına dönüştüğünün hükümetçe genelge ile bildirilmesi nedeniyle hükümetin Yeşilordudan haberi olduğunu da sorgusunda söyledi. Maliye ve Sıhhiye Vekilleri gibi iki hükümet adamının genel merkezde bulunuşunun genel merkezin hükümetle dayanışma halinde olduğunu gösterdiğini de ileri sürdü.

Nâzım Bey sorgusunda «talimatname»de sözü edilen fedailerin de hükümeti savunmak için düşünüldüğünü; Yeşilordu'da çalışan bazı arkadaşlarının burayı bırakarak bir Komünist Fırkası kurduklarını, kendilerinin ise Halk İştirakiyun Fırkasını kurduklarını, «komünist» tâbirinden ürküldüğü için bu ismi verdiklerini, Mustafa Suphi ile ilişkilerinin bulunmadığını, Bakû'daki Türk komünistleriyle bağlantı kurmadıklarını da söyledi.

İstiklâl Mahkemesinde Yunus Nâdi'nin yazılı tanıklık beyanı da okunmuştur. Yunus Nâdi, «Yeşilordu Cemiyetinin hikmet-i teşekkülü giriştiğimiz istiklâl ve kurtuluş mücadelesinde Garp emperyalizmine karşı büyük şark inkılâbiyle daha sıkı, makûl ve mantıkî bir yakınlık temininden ve zaten vaziyetin icabı bu olduğuna göre, şayet bir gün Ruslarla hudutlarımızda buluşma husule gelirse, memleketimizde tahripkâr tesirler yapabilecek meçhul inkılâba meydan vermemekten ibaretti» dedikten sonra, Mustafa Kemal'in Yeşilordu hakkında verdiği biricik emrin «faaliyeti tatil emri» ve bunun «kesin emir» olduğunu belirtiyordu. Yunus Nâdi'nin anlatımına göre Yeşilordu iç tüzüğü (dahilî nizamnamesi) yapılamamıştır. «faaliyeti tatil» kararından sonra da «Yeşilordu'nun aslı da, fer'i de kalmamış olmak lâzım geleceği yegâne ve kat'î hakikattir».

Nâzım Bey ise «faaliyeti tâtil» emri olmayıp, tam tersine «devam» emri olduğunu ileri sürmüş, Mustafa Kemal'in arzusuyla bir «Halk Zümresi» kurulduğunu belirtmiştir. Nâzım Bey, İstiklâl Mahkemesinde «İngiliz Muhipleri Cemiyeti» üyesi olmakla da suçlanmıştır. Nutuk'ta da «bu zâtın ecnebi mehafiline casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum» sözleriyle Mustafa Kemal de aynı iddiayı ileri sürmüştür.

Nâzım Bey'den sonra, sanık olduğu halde tutuklu bulunmayan Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey yargılandı. Mehmet Şükrü, Yeşilordu üyesi olmadığı gibi bu örgüte karşı olduğunu da belirtti. Ondan sonra Vakkas Ferit'in yargılanması yapıldı. Vakkas Ferit sosyalist olduğu için cemiyete kabul olunduğunu, Mustafa Kemalin Çerkez Ethem'in Yeşilordu genel merkezine alınmasına muğber olduğunun «tatil-i faaliyet edeceksiniz» dediğini ve faaliyetin Mustafa Kemalin emri ile sona erdirildiğini anlattı. Sanıklardan veteriner Salih Hacıoğlu, Nâzım Beyin kendisine Yeşilordu Nizamnemesini verdiğini, bunun tamamını düşüncelerine uygun bulmadığını, Vakkas Ferit ile tartıştığını, daha sonra Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurduklarını, Türkiye dışındaki komünist teşkilâtları ile doğrudan ilişkileri olmadığını anlattı. İstiklâl Mahkemesi «Yeşilordu ve Türkiye Komünist Partisi»nin başında, en inatçı «baş» olarak Baytar Hacıoğlu Salih Bey'i görüyordu. Baytar Salih'in Çerkez Ethem'e de imzalattırıp, partilerinin örgütlerine gizlice gönderdiği ileri sürülen 1 no.'lu genelgede, Yeşilordu ve Türkiye Gizli Komünist Partisi genel merkezlerinin 3. Enternasyonalce kabul edilen Bolşevik Fırkası programının «düsturul-âmel ve düsturul-inkılap» olmak üzere kabulünü uygun buldukları ve birleştikleri, Resmî Komünist Fırkası ile ilgilerinin olmadığı, Yeşilordu Dahilî Nizamnamesindeki bazı ilkelerin Türkiye Halk İştirakiyun Bolşevik Fırkası nizamnamesinde de tekrar edileceği, genel merkeze yazılacak yazılar için adresin de «Ankara Hayvan Hastahanesi Müdürü Salih» olduğu açıklanıyordu. Bu genelgenin altında Yeşilordu mühürü ile temsilcisi Salih Hacıoğlu ve «kâtib-i umumî Ethem» imzaları vardı.

Yeşilordu örgütünün mensuplarının yargılanmaları sonucunda İstiklâl Mahkemesi «Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükümet tesisine sâ'i olmak cürmünden maznununaleyhim, künyeleri yukarıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma yüzbaşısı Sami, erkânıharp yüzbaşısı Halil, polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Reşat, Kütahya Mıntaka Kumandanı Binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfi'nin işbu hükümet devirme cürmünü irtikâplarından ve sonra düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin idamlarına ve menkul ve gayrımenkul mallarının haczine.. hafi (gizli) Komünist Partisi teşkili suretiyle genel hükümeti devirme cürmünü irtikâp teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nâzım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1337 (1921)'den Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendinin 11 Kânunusânî (Ocak) 1337 (1921)'den ve Matbuat Müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan'ın da 27 Kânunusânî 1337'den itibaren Ceza Kanununun 46. maddesi delâletiyle, Hıyâneti Vataniye Kanunu 12'inci maddesi mucibince onbeşer sene müddet ile küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ve Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar» verdi (9 Mayıs 1921). Bu arada *«Yeni Dünya»* gazetesinin bazyazarı Arif Oruç'da tutuklu kaldığı süre yeterli görülerek tahliye ve «millî maksadın istihsaline kadar hükümetin münasip göreceği bir yerde ikamete memur» edildi.

İstiklâl Mahkemesince mahkûm edilen Nâzım Bey, Sakarya Savaşından sonra affedildi ve faaliyetine son veren Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'ni yeniden kurdu (1922 ilkbaharı). Nâzım Bey'in desteği ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi seçilen Rauf (Orbay) Bey bu Partiyi kapattı (Temmuz 1922).

Ender Kamil Boyacı

Yeşim Ragıp Şevki (Makedonya - 1910 / İstanbul 1971) Romancı. Antalya ve Mersin liselerinde okudu. İlk deneylerini Adana ve Mersin gazetelerinde yayımlarken Memaliki Şarkiyye adlı Fransız bankasında çalıştı. Daha sonra İstanbul'da gazeteciliğe başladı. *«Servet-i Fünun - Uyanış»* uzun süre *«Yarım Ay»* dergilerinde çıkan öykülerinden sonra, günlük gazetelere tarih romanları yazdı.

Başlıca Yapıtları: Beni Yakan Bir Ateş Var (öyküler 1935), *İçimizden Biri* (roman, 1936), *Dişi Örümcek* (roman 1936), *Efeler* (roman, 1938), *Zümrüt Gözlü Sultan* (tarihi roman, 1965), *Nasrettin Hoca* (fıkraları ve hayatı, 1966), *Allahın Gazapları* (4 Cilt, 1967), *Allahın Peygamberleri* (2 Cilt, 1968,) *Ovaya İnen Şahin* (1971).

YETER, Hanefi (1947) Ressam. Günümüz Türk resminde ilerici çalışmalarıyla tanınan ressamlar arasında özgün bir yer alır. 1967-72 yılları arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümünde öğrenim gördükten sonra burs alarak ülke dışına gitti. Batı Berlin'de dört yıl süreyle uzmanlık eğitimi gördü. 1973 yılında Batı Berlin'de Türk Akademikerler ve Sanatçılar Derneği'nin kuruluşunda yer aldı. Dernek çalışmaları çerçevesinde düzenlenen «Mehmet Berlin'de» sergisine ve Nazım Hikmet'in 75. doğum yıldönümü nedeniyle düzenlenen uluslararası resim sergisine hem sanatçı hem düzenleyici olarak katıldı. Batı Berlin'de açtığı kişisel sergilerinde ülkesindeki toplumsal ve siyasal savaşımın konularından kaynaklanan Türk işçisinin Almanya'daki acılı yaşamından söz eden duyarlı çalışmalarıyla ilgi gördü. Resminde geleneksel tatlardan ve ustalıklı boya kullanımından kaynaklanan eleştirel gerçekçi anlayışın sınırlarını zorlayan güçlülükte yapıtlar verdi. Hanefi Yeter Türk resminde Bedri Rahmi ekolü olarak adlandırılan Batılı tatlarla yerel motifleri bağdaştırma eğiliminden yola çıkmakla birlikte bu yöntemi toplumsal başkaldırının içeriğiyle bağdaştırma yolunda başarılı adımlar atabilmiş çok az sanatçıdan biridir. Yaşamını ve çalışmalarını uzmanlık eğitiminin sona ermesinden bu yana Berlin'de etkin bir biçimde sürdürmektedir.

(O.T.)

Sami Yetik

YETİK, Sami (1878 - 1945). Ressam. Son dönem Osmanlı subay ressamları arasında yetişen ve Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda kurtuluş savaşı üzerine coşkun yapıtlar veren en ilginç kişiliklerdendir. Kuleli Askeri Lisesi'ndeki öğrenim yıllarında resimle ilgilenmeye başladı. Bu okulda Osma Nuri Paşa'nın yönetiminde oldukça gelişmiş bir atölye vardı. Bu dönemde Mehmet Âli Laga ile arkadaş olmuş ve resimle yoğun olarak ilgilenmeye başlamıştı. 1896 yılında Harbiye'ye geçtiğinde Hoca Ali Rıza ile karşılaştı. Ondan sonra kendini tutkuyla resim yapmaya adadı. 1899 yılında sınav vererek resim öğretmenliği yapmaya hak kazandıktan sonra bir yandan Eyüp Baytar Rüştiyesi'nde resim öğretmenliğini bir yandan da Sanayii Nefise Mektebi Ali'sinde Valery'nin atölyesinde öğrenciliğini sürdürdü. Ancak bu çalışmaları yetersiz bulan Sami resim eğitimini Paris'te sürdürebilmek üzere verdiği dilekçenin kabul edilmesiyle Fransa'ya gitti. 1910 - 12 yılları arasında Paris'te öğrenim gördü. Sonraları Türk resminin empresyonist kuşağı ya da 1914 kuşağı diye adlandırılan Paris'teki arkadaşlarından iki yıl önce 1912'de yurda döndüğünde Balkan Savaşı başlamıştı. Kendisi gibi subay bir ressam olan Mehmet Ali Laga ile birlikte Edirne'nin savunması sırasında Bulgar ordularına esir düştü. Laga'nın anılarında aktarılan bu ilginç esirlik öyküsü Sami Yetik'in esir bir subay olmaktan çok, esir bir sanatçı gibi davranması, ve sanatçı onurunu yüksek tutmakta gösterdiği titizlik açısından önemlidir. Cumhuriyetten sonra çoğunluğu sivil ressamlar olan Sanayii Nefise hocalarının ve bu çevrede gelişen modernist sanat anlayışının subay ressamları küçük görme eğilimi ve hamasi resim yapmakla tutucu kaldıkları doğrultusundaki suçlamalarla subay ressamların çoğu gibi Sami Yetik'de kısa sürede etkisini yitirdi. Resim çevrelerinde adı duyulmaz oldu. Yenilikçi hareketin aydın kamuoyundan yalıtladığı emekli subay ressamlarca açılan resim sergilerine katılmakla yetindi.

Valery'nin klasik anlatımına karşı çıkarak empresyonizmin coşkulu anlatım olanaklarını bilinçli olarak seçmiş, ve en başarılı yapıtlarını Balkan ve Kurtuluş savaşlarına ve köylülüğün yaşamına ilişkin konulardan yola çıkarak vermiş olan Sami Yetik yazar olarak da resim alanına katkılarda bulundu. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin dergisinde ve çeşitli gazetelerde pekçok makaleler yazdı. 1940 yılında ise *Ressamlarımız* adlı bir kitabının birinci cildini yayınladı, ikinci cildini tamamlayamadan öldü.

Orhan Taylan

YETKİN, Çetin (İstanbul 1939): Yazar: hukukçu. İlk ve orta öğrenimini T.E.D. Ankara Kolejinde, üniversite öğrenimini ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde gördü. Aynı fakültede hukuk felsefesi üzerine doktora yaptı. 1971 - 1980 yılları arasında Ankara, İstanbul ve Sarıyer Cumhuriyet Savcı yardımcılığı görevlerinde bulundu. İstanbul Cumhuriyet Savcı yardımcılığı görevi sırasında Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması üzerine bu dâvalara yalnız İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi baktığı dönemde, bu mahkemede duruşma savcılığı yaptı. 1 Mayıs 1977 olayı gibi olaylarla ilgili yargılamalarda savcı olarak duruşmalara katıldı.

Yapıtları: «Kaba Kuvvet Felsefesi Doğuşu ve Gelişimi» (1969), *«Direnme ve Devrim Kuramlar»* (1969), *«Türkiye'de Soldaki Bölünmeler»* (1970), *«Siyasal İktidar Sanata Karşı»* (1970), *«Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler»* (iki cilt, 1974), *«Belgelerle Türkiye'de 17 İntihar Olayı»* (1978), ve *«Topluma Karşı Türk Yazını»* (1980), yayınlanmamış yapıtlarıdır. Ayrıca İngilizceden *«Feodalizmden Kapitalizme Geçiş»* adlı bir de çevirisi bulunmaktadır. Hukuk, siyasal bilim gibi alanlarda çeşitli makaleler de yazmış olan Yetkin, *«Siyasal İktidar Sanata Karşı»* adlı incelemesinde Cumhuriyet döneminde baskıya uğrayan, tutuklanan ve hapis cezalarına çarptırılan sanatçıların ve edebiyatçıların öykülerini belgelerle anlatmış, *«Türk Halk Hareketleri»*nde ise Türk halkının, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde sömürülen bir topluluk durumuna indirgendiği gerçeği, Türk - Osmanlı ilişkileri ve batılılaşmanın sömürgecilikle olan bağlantısı üzerinde durmuştur. *«Topluma Karşı Türk Yazını»*nda da emperyalizmin Türk yazımına etkisini incelemektedir.

Yetkin, şimdi İ.İ.T.İ.A. Siyasal Bilimler Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak *«Türkiye'nin Siyasal Yapısı»* dersini vermektedir.

YETKİN, Suut Kemal (Urfa - 1903 / Ankara - 1980). Deneme yazarı. Ord. Profesör. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde, tamamladıktan sonra Paris'te beş yıl felsefe öğrenimi yaptı. (1925-30). Dönüşünde Konya Lisesi, Ankara Erkek Lisesi, Gazi Terbiye Enstitüsü, Edirne Muallim Mektebi, Edirne Lisesi'ndeki (1930 1933) öğretmen ve müdürlüklerinden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi doçentliğine atandı. (1933 - 1936) Siyasal Bilgiler Okulu Fransızca öğretmenliği, Maarif Vekaleti Güzel Sanatlar Umum Mü-

dürlüğü, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi profesörlüğü (1936 - 1943) yaptı. Urfa'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. (1943 - 1950). Tekrar Üniversiteye dönünce İlahiyat Fakültesi İslâm Sanatları profesörlüğü, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü (1959 - 1966) görevlerinde bulundu. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Güzel Sanatlar Eğitimi, Hacettepe Üniversitesi Fen ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sanat tarihi kürsülerinde profesörlük yaptı.

Yarın ve *Servet-i Fünun* dergilerinde yayımladığı şiirlerini topladığı *Şiir-i Leyal* adlı kitabı (1923), daha sonra «küçük mensur şiirleri» ile (1928 - 1932) edebiyat çevrelerinin dikkatini çeken Yetkin, deneme türündeki yazılarını *Görüş, Varlık, İnsan, Kültür Haftası, Türk Dili, Ulus, Kültür Dünyası*, kendi yönettiği *Sanat ve Edebiyat, Hisar* dergilerinde yayımladı. Yeni edebiyatımızın ilk yıllarında toplumsal gerçekçi akımın dışındaki gelişmelerle ilgili eğilimlere yön vermeye çalıştı.

Başlıca Yapıtları: Estetik (birçok baskı, ilki 1931), *Metafizik* (1932), *Sanat Felsefesi* (1934), *Filozofi ve Sanat* (1935), *Estetik Dersleri:* birinci cilt, *Estetik Tarihi* (1942). *Sanat Meseleleri* 1945, 1962. *Leonardo da Vinci'nin Sanatı* (1945, 2. bas. 1966), *Büyük Ressamlar* (2. bas. 1966), *İslâm Mimarisi* (3. bas. 1965), *L'Architecture turque en Turquie* (Paris 1962), *Türk Mimarisi* (1970) *Edebiyat: Edebiyat Konuşmaları* (1944), *Edebiyat Üzerine* (1952), *Günlerin Götürdüğü* (1958, 1965), *Düş'ün Payı* (1960), *Yokuşa Doğru* (1963), *Edebiyatta Akımlar* (1967), *Baudelaire ve Kötülük Çiçekleri* (1967), *Şiir Üzerine Düşünceler* (1969).

YIĞIN. Düşün ve sanat dergisi. On beş günlük. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden, Adil Yağcı. İlk sayısı ekim 1946'da çıktı. 5. sayısından sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılan dergide imzasız olarak Nazım Hikmet'in «Kurtuluş Savaşı Destanı»ndan parçalar veriliyor, N. İlhan Berk, Ö.F. Toprak, Cahit Irgat, Ali Karasu (A. Kadir) vb. toplumcu gerçekçi şairlerin şiirleriyle Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar'ın öyküleri yayımlanıyordu. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin görüşleri doğrultusunda bir dergi olduğu kabul edilen *Yığın*'da Abdülbaki Gölpınarlı «Yunus Emre ve Tevfik Fikret» (sayı 17), Hüsamettin Bozok «Kitap Yakmak Yok» (sayı 1), Arslan Kaynardağ, Haşmet Akal, Müntekim Ökmen «Kadın Meselesi» (sayı 5), Rüştü Sardağ, Abidin Dino «Sanat ve Politika» (sayı 5), Burhan Arpad yazdılar. Dergi, «Cumhuriyet ve Gerçek Demokrasi» başlıklı yazıda «Bizim anladığımız cumhuriyet hakiki demokrasiyi kuran rejimdir» denilerek gerçek demokrasi anlayışını şöyle belirtti «Hakiki demokrasiye varmak için cumhuriyet idaresi içinde dahi buna mani olanlar varsa, bunlarla mücadele bütün vatandaşların, işçilerin, köylülerin birinci vazifesidir. Çünkü bu haklarına sahip olmayan bir halk, ne cumhuriyet, ne de demokrasiye kavuşmuş değildir. Demokrasi, başta saltanat süren bir zümrenin; bir sınıfın menfaatlerini korumak için yüzlere geçirilmiş bir maske değildir.»

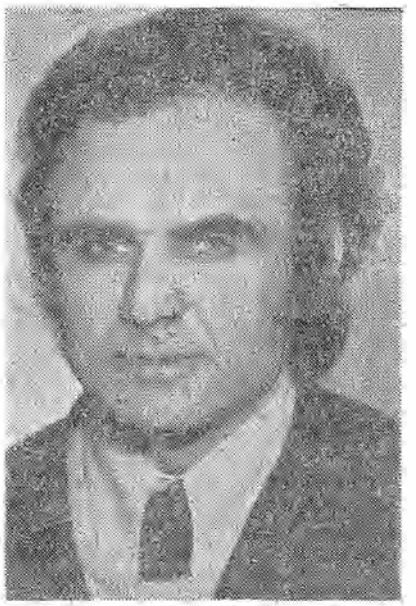

Necati Yıldırım

YILDIRIM, Necati (Çal 1946). Şair, Yazar. Orta öğrenimini Nazilli İlköğretmen Okulu'nda (1964), Diyarbakır Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nde (1966) tamamladı. İzmir Ticaret Lisesi'nde ve Buca Eğitim Enstitüsü'nde görev yaptı.

İlk şiiriyle *Varlık* Dergisi'nde (15 Eylül 1965) görülen Necati Yıldırım, daha sonra *«Elif», «Demokrat İzmir», «Dost», «Yeditepe», «Yansıma», «Dönemeç», «Yeni Toplum», «Cumhuriyet», «Yeni Ortam»* gibi dergi ve gazetelerde, şiir, öykü, röportaj, sanat ve kültür yazıları (1971-77) yayınladı. İlk deneyimlerinde dönemin etkilerini içinde barındıran Necati Yıldırım, ikinci evre yaratılarında daha özenli emeklerle kendi sesini arama çabasına girişti. Bu aşamada dize işçiliği ve sözcük seçiminde, toplumsal inançlı bir duyarlığın içtenliği görüldü. Coşkulu sanat ve kültür yazılarının yanısıra mesleksel konularla ve Anadolu insanının yaşayışını sergileyen röportajlarla adını duyurdu.

Yapıtları: Yüzyirmi Sokak (şiir, 1967), *Mapushane İnsanları* (röportaj, 1976), *«Umutsuzluğu Dağıt Yüzünden* (şiir, 1978)

(T.S.)

YILDIRIM, Orhan (İstanbul - 1945). Karikatürcü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin «pedagoji» bölümünü bitirdi (1971). Grafik desen öğrenimi için Londra'ya gitti (1973). İngiltere'de «Guinness» bira fabrikasının sanat öğrenimi yapan yabancı öğrenciler arasında düzenlediği bir afiş yarışmasında oniki eşdeğer ödülden birini kazandı (1975). *«Çarşaf»* dergisinin düzenlediği uluslararası karikatür yarışmasında başarı ödülü alan (1976) Orhan Yıldırım. Akşehir Nasreddin Hoca uluslararası karikatür yarışmasında özel ödül; Kültür Bakanlığının «İnsan Hakları» konulu ulusal karikatür yarışmasında ise Birincilik Ödülü kazandı (1978).

Ahmet Yıldız

YILDIZ, Ahmet (Sürmene - 1921). Millî Birlik Komitesi üyelerinden, tabiî senatör, emekli Kurmay Albay. Harbokulunu bitirdi (1941). Çeşitli kıta ve kurumlarda görevlerde bulundu. Harp Akademisini bitirerek Kurmay oldu. 9 Subay olayına kadar faaliyet gösteren 32 üyeli ikinci Komite'de çalıştı (1956 - 1957). 27 Mayıs öncesinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı karargâhında görevliydi. İstanbul'daki harekâta katılarak 27 Mayıs'ın İstanbul'da kansız bir şekilde gelişmesine katkıda bulundu ve MBK üyesi oldu. Cumhuriyet gazetesinde ya-

yımlanan beyanlara göre ihtilâlî plânlayan sekiz kişilik grupta çalıştı. MBK'nin Plânlama grubunda Acuner ve Okan'la birlikte görev yaptı. Bir süre Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde de bulundu. (28.5.1960 - 28.9. 1960). Komite içinde beliren anlaşmazlıkta 23'ler grubu içinde yer aldı. MBK'nin görevinin sona ermesinden sonra Anayasa gereğince tabiî senatör olarak TBMM'de yasama çalışmalarını sürdürdü (1961). Kadri Kaplan'dan sonra Halkevleri Genel Başkanlığı yaptı. *Yeni Ortam* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çeşitli yazıları yayımlandı.

YILDIZ, Bekir (Urfa - 1933). Öykücü, romancı. Çocukluğu Güneydoğu'da geçti. Nizip'te başlayan öğrenimini Anadolu'nun çeşitli kentlerinde sürdürdü. Orta öğrenimini İstanbul Sanat Enstitüsü'nü Matbaacılık Okulu Dizgi Bölümü'nde tamamladı (1955). Bir süre basımevlerinde dizgi operatörü olarak çalıştı. Askerliğinden sonra Almanya'ya gidip fabrikalarda meydan montörlüğü ve mürettiplik yaptı. (1962 - 1966). Yurda dönüşünde İstanbul'da kurduğu Asya Matbaası'nı yönetti.

Öykücülüğümüzün durgun bir havaya girdiği 1960'ların ortalarında birden ortaya çıkan Bekir Yıldız, özgün bir değer olarak tanınmaya başladı. Yeni bir hava ve soluk getirdi. Özellikle ilk öykü kitabı *Reşo Ağa* ile yaygın bir ilgi gördü. Bundan sonra ürettiği öykülerinde «nesnel gerçekçi» bir anlayışı izleyerek sosyalist gerçekçi öykücülüğün ilginç ve başarılı örneklerini verdi.

Konularını daha çok çocukluk ve yetişme yıllarını geçirdiği Güneydoğu yöresinden ve ora insanlarının yaşamından alan Bekir Yıldız, o yöre halkının sosyo-ekonomik gerçekliliğini «çarpıcı» bir etkinlikle dile getirdi. Gerçekliği «ideolize» etmek gibi tuzaklara düşmeden öykülerinde «insanî olanla, onun oluşumuna yol açan faktörlerin iç içe ve omuz omuza yeraldıkları görülür.» Bekir Yıldız, «Gerçekliği bütünlüğü içinde görüp, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde tükenen insanların yaşamlarını ideolize etmeden anlatırken okurun umutlarını kırmayıp aksine onu patlamaya hazır bir hale getirmeye çalışır.» Bu özel yaklaşımıyla dikkati çeken Yıldız, sanat anlayışını ve sanatın işlevi konusundaki görüşünü bazı dergi konuşmaları ve röportajlarda yansıtmaya çalıştı. Örneğin *Halkın Dostları*'nda şöyle diyor: «Kanımca yazarın görevi, insan sevgisi, yiğitlik, şevkat, namus duygularını coşturup, üretim araçlarının sömürülen sınıflar adına ele geçirilmesinin kavgasını vermektir.» Mahmut Makal'la yaptığı bir konuşmada da: «Gerçekleri yoğurup dinamit haline getirmeye çalışırım. Okunduğunda bu dinamitin mutlaka patlamasını isterim okuyanın kafasında» diyerek, öykülerinin ve romanlarının karakterinin dayandığı gerçekliği vurgulamış oluyor.

Onun öykülerinde diyalektiğe bağlı kalma başarısıyla insanı, insan, doğa ve eşyayla bütünsellik içinde örgüleyen, bu arada oldukça açık, anlaşılır bir dil ustalığıyla gelişen, etkileyen, yönlendiren, kamçılayıp uyandıran bir gerçeklik hemen göze çarpar. İnsanda kendini aşma isteği ve bilinci uyandırma eğilimi taşır bu öyküler. Anlatımda gereksiz ayrıntılardan arınır. Bekir Yıldız güçlü bir gözlemci, usta bir betimlemeci olarak insan ve yaşam gerçekliğini verirken estetik kaygıyı boşlamamaya çalışır. Bu estetik örgü içinde «her sınıftan insanın rahatlıkla okuyabileceği» bir anlatımla, «küçük insanı konu edindiği öykülerinde onu yaşama kavgası içerisinde algılayıp, sınıfsal temellerini ihmal etmeden yansıtır.»

Öykülerinde ve romanlarında beliren yaklaşımları dikkate alarak belli bir öbekleme yapmak olasıdır:

Acımasız ilkel töreler, dinsel baskı ve bağnazlığın güdümselliği, cinsel açlıkların —ilkel boyutlarda da olsa— doyuma yönelik yöntemleri (hayvan, çocuk gibi öğelerde doyum). Kocakente ve Almanya'ya göç olgusu. Bu gerçeklikte belirlenen ilginç durumlar. «Töre buyrultusunun dışına çıkma eğilimleri»; bunun yarattığı karmaşalar. İşçi, emekçi - patron ilişkileri. İnsanın soyut ve somut değerlerinin sömürüsünden yansıyan çarpıcı tablolar. İhmale uğramış, yokluk ve yoksunluğa terkedilmiş insanların hastalıkları, ilkel namus anlayışları; içki, kumar, esrar düşkünlükleri ve bunların acı sonuçları... gibi şematik nitelikler taşıyan öyküler, Mehmet Ergün'ün Bekir Yıldız üzerine yaptığı incelemesinde de ayrıntıladığı gibi şöyle öbeklenebilir:

«I. Evlilik kurumundaki çarpıklıkları konu edindiği öyküler. *Evlilik Şirketi* örneği. II. Kapitalistleşme sürecine paralel bir biçimde belirmeye başlayan yabancılaşma olgusunu konu edindiği öyküler. *Beyaz Türkü*'dekiler gibi. III. Burjuva dünyasını eleştirdiği öyküler: *«Üç Bit»*, *«Bahtiyar Amele»* gibi. IV. İnsanî ilişkilerdeki met'alaşmaya karşı direnen, geleneksel olandan kopmamaya çalışan kişilerin içerisine sürüklendikleri açmazın odaklaştırdığı öyküler: *«Son Kuş»* gibi. V. Kentteki köylünün dramını işlediği öyküler: *«Bahtiyar Amele»*, *«Elazığlı Hamal»*... VI. Küçük adamın olağan serüveninden kesitler verdiği öyküler: *«Üç Yoldaş»*, *«Kefene Sarılı Mavzer»*, *«Öl Ana»*... gibi.

Bekir Yıldız'ın Almanya göçüyle ilgili *Türkler Almanya'da* romanı, yazınımız için ayrı bir önem taşır: «Kuruluş ve anlatım basitliklerine karşın, yerinde yapılmış gözlemleri ve eleştiri yönleriyle eser, Almanya'ya işçi göçünde karşılaşılan durumları, bu göçün ortaya çıkardığı sorunları düşündürmesi bakımından, bu doğrultuda derinleşebilecek Türk Romanı için bir başlangıç noktasıdır.»

Yapıtları: Türkler Almanya'da (roman, 1966), *Reşo Ağa* (Öyküler, 1967), *Kara Vagon* (Öyküler, 1968 May Edebiyat Ödülü, bas. 1969), *Kaçakçı Şahan* (Öyküler, 1971 Sait Faik Ödülü, bas. 1970), *Sahipsizler* (öyküler, 1971), *Evlilik Şirketi* (1972), *Harran* (Röportajlar, 1972), *Beyaz Türkü* (1973), *Alman Ekmeği* (1974), *Dünyadan Bir Atlı Geçti* (1975), *İnsan Posası* (1976), *Demir Bebek* (1977).

(C.Ö.)

BEKİR YILDIZ'ın Bir Öyküsü

KARA VAGON

Ve bir tren durdu. En önde karnında su ve kömür taşıyan bir çekici... Arkasında meyvalar, hayvanlar ve eşya taşıyan vagonlar... Bir kaç insan vardı trenin içinde: Sürücü, ateşleyici, işaretçi. Bir kaç vagonun kapısı açıldı. Kalaslar taşındı. Atlar, camızlar, inekler üzerinde yürütüldü.

Bekleşen insanlar zavallı, şaşkın... Tanrının arkasında kalan, hep Tanrının gölgesine düşüp, umuttuğu insanlar... Tanrı büyük, insanlar küçücük... Tanrının gözünden kaçanlar... Beş, on, yirmi... Ve daha fazla. Hayvanların boşalttığı vagona alındılar. Kadınlar, çocuklar, erkekler... Ayakları altında bokları ezdiler. Boka rağmen oturmak istediler. Fakat bu ara beş, on, yirmi insan daha sokuldu vagona. Kadınlar, çocuklar, erkekler... Ayakta yanyanalar. Analar çocuklarını buldu vagonun içinde. Ve bazıları karılarını itti, erkeklerin yanından, kadın-

ların istifine. Bu ara güneş el sallad. Güneş bu insanoğlunun dramına daha fazla dayanamayıp, ilerdeki bir dağın ardına yuvarlandı. Tren uzun bir zaman, hızlı bir trenin, gelip geçmesini bekledi. Kara vagonlar, kara vagonlarda unutulmuş insanlar...

Doğuda ölmek: Alın yazısını kurşunlayan son umut, başka diyarlarda doğabilmek fırsatını müjdeleyen kurtarıcı. Dağları çıplak, ovaları hain bölge. Buğday başakları altın. Ateşin içinde oynaşan bereket. İnsanlar, toprakla güneş arasında aç ve şaşkın. Doğaya sinen insanlar... Mezarlar büyük, derin. Mağaralar üç, beş, on insana mesken. Taşı yastık, toprağı tencere, kederi, kader yapanlar...

Bir trenci hatırladı, raylar boştu şimdi. Yeşil bir lâmba yanıp söndü. Tren önce silkelendi, sonra gözlerine ışık verip, karanlığa atıldı.

Pof, pof, pof...

Raylar şangırdadı. Kara vagondaki her insanın gönlüne bir el uzandı. Sıktı onları. Gurbet başlamıştı. Tarlalardaki beyaz pamuklar onları bekliyordu. Paraya hasret, paraya muhtaç insanlar. Para için açılan cepler. Pamuk tarlaları gibi ak-pak hayaller. Sonra... Kimi üçyüz, beşyüz, bin ekmeği umut etmede. Kimi eczanedeki ilâçları. Kimi bir eşeği...

Tren sıcak havayı, serin yel yapmada. Serin yele hasret insanlar. Düşmanları sıcağı, cezalandıran tren. Trene hayran, trene saygılı insanlar...

Karınlarındaki tahılı öğüten mideler... Suyu sidik yapan organlar... Tren bir istasyonda soluk almada... Kara vagondan bir adam atlar. Şaşkın, ürkek. İleri gider, utanır, daha ileri. Aptesini bozar, şalvarını toplar...

Trenin tekerlekleri dönmeye başlar. Aptesini bozan adamdan habersiz. Adam şalvarının uçkurunu vurmada, tren gitmede... Adam koşar, tren gider. Adamın hayalleri titrek. Alacağı üçyüz, beşyüz, bin ekmeğin umudu kaçmada. Adam atar kendini bir vagona. Binemez... Düşer tekerleklerin altına. Bir kaç kişi bağırır. Tren durur, zırnk... Adamı çekerler trenin altından. Bir ayağı eksik...

Trenciler bağırır, trenciler küfreder. Yeni bir emir: Bütün kapılar kapanacak. Suçlu, yaşamasını beceremiyen! Suçlular dışarda!

Kesik ayaklı adam orada kalır. Bacağından kan akar. Onun asıl kanayan umutlarıdır. Al kana bulanan ak-pak umutları. Tren tekrar hareket eder. Adamın gözleri raylara takılı. Arkadaşları el sallayamaz, kapılar kapalı. Ve vagondaki insanlar, isyan edip, üzerlerine kapanan kapıları yumruklayamazlar...

Düşünceye karşılık uydurmuşlar: uyumak... Umuda: beklemek, mutlu yaşamaya: cehennem ve de kedere karşılık cennet vadedilen insanlar...

Tren nefes alıp vermede... Tren insanoğlunun hizmetinde. Onu yapan insanlar bir bölümünde, hayvan bokunun üzerinde yanyana. Tren gitmede... İnsanlar onun barsağında, dışarıya atılacakları zamanı beklemede...

Pof, pof, pof...

Sonra emeği bekleyen pamuklar... Kozalağı kavrayacak eller... Eller yarık, beyinler güneşin altında uluk... Pamuktan dağ yapacak insanlar. Dağı iplik, ipliği şehirlere satacak insanlar. Tren yaklaşmada...

Vagonun içinde, bir kıpırdanma:

— Aptestim, dedi. Adamın biri.

İnsanlar şaşkın.

— Küçüğüdür inşallah?

— Ne çaraki böyük!...

İnsanlar kederli, insanlar biçare:

— Gün ışığında hükümsüz, dediler.

Adam kıvranmada:

— Etmen... Dar zamanımdır!...

— Hükümet kapısı zorlanmaz, dediler.

Tren rampa yukarı irlemede, adam, eli kasığında kıvranmada:

— Of... Of Allah, yetiş imdadıma...

İçlerinden biri sorar:

— Hangi cıvık adamdır bu, zamansız oflamada?

Adam yılgın:

— Biye Aznavur Davut, derler...

Adamlar güldü... Aznavur Davut kızgın:

— Açın kapuyu, dedi. Küreleyin beni aşağıya.

Adamlar vagonun kapısını açtı. Temiz hava içeriye daldı. İnsanların gönlü ışıldadı. Aznavur Davut uca geldi:

— Verin biye elleriyzi...

Adamlar konuştular:

— Gurbat hepimizin düşmanı.

— Sırt verecen düşküne...

— Herkes birbirinin anası, babası...

Adamın gözleri fırlamış:

— Eliyizi verecak mısız? Yoksa ben gidiyem...

İki adamdan herbiri, Aznavur Davudun bir elini kavradı. Aznavur Davut:

— Ellerime eyi yapışasız ha babolar, dedi. Düşman karşısında, mevzere yapışır gibisine...

Adamlar:

— He... Gönlüyü serin tut, dediler.

Adamın ayakları en uçta. Kolları gergin, kıçı dışarıda. Tren yokuş aşağı yağ gibi kaymada... Adam boşalmada...

Medeniyet süratli, insanlar becerikli. Adamın boku tarlalara savrulmada. Talihli tarlalar, gübreye kavuşmada... İnsanlar sevinçli. İnsanlar Aznavur Davudun arkasında sırada:

Pof, pof, pof...

Tren tünellere girip çıkmada... Karanlığa alışkın insanlar, tünellerde, dışarı bakmada...

Tren Gâvur dağlarının eteğinde. Kendini Çukurovaya kavuşturmak için son sabrını harcamada... Sonra... Düz ova, kudurmuş gibi akan tren. Sallayan tren. Vagonlarda insanlar birbirine geçmede...

Eskiler hatırlamada:

— Çukurovaya vardık...

— Yolun çoğu eridi...

— Ben heç sevinmeyem...

— Sen zatan tembelsen babo...

— Seni aşaram gene de...

— Oşt...

Pof, pof, pof...

İnsanlar yorgun, neşeli. Umutlar kanat açmada, trenden hızlı. Çukurova bereketli, beyaz köpüklü deniz. Çukurova yeryüzünün cehennemi...

Katır küheylân, zehiri şerbet, cadıyı melek yapan insanlar. Kara vagon ak, Çukurova yazın sıcağında yayla. Tanrının unuttuğu, Tanrının çilesine sahip çıkanlar geliyor, Çukurovaya... Hey!...

Bir ses umutları çizdi:

— Uy aney!...

Kadının gözleri ayrık, eli karnında.

— Uy aman aney!...

Kadınlar, kadının başına dikildi. Erkekler sinirli:

— Bu feryat niye?

Kadınlar meseleyi kavradı. Sıklaştılar. Bir parça yer hazır. Kadın yere oturdu:

— Uyy... Off... Geliy...

Bir erkek bağırdı:

— Sen misen avrat? Kız Ayşo!...

Kadın sesi aldı, hemen cevapladı:

— He... Doğuruyam!...

Bir kadın, kadının ağzını kapattı:

— Viş anam!... Herifler var!...

Kadınlar birbirine kenetlendi. Kuş uçmaz, ışık sızmaz...

Yaşlı bir kadın, sancılı kadının donunu çözdü. Entarisini yukarı sıyırdı. Başka bir kadın arkaya geçip, kadının kollarını kavradı. Yaşlı kadın usta.. Yaşlı kadın tarlada doğurmuş, kendini doğurtmuş..

Kadının bacaklarını ayırdı, karnına bastırdı. Bebe inat etmede... Kadın bağırmada:

— Uy aneyy!... Vağ aney!..

Kadının kocası sinirli şaşkın:

— Geri tep imansız.. Daha karnın küçük..

Yaşlı kadın:

— Yedi aylık olmaya?

— Uyy aney!... Uy Allahh!.

— Ulama ulan dinsiz. Yanıltma bizi.

— Uy... Uy aney öleyim!...

— Sus ulan hayasız köpek... Kuzlamanın zamanı mı?

Adamların çoğu «Yahülvela» çekmede. Kadınlar korkak, merhametli. Bebe ana rahminin karanlığında oynamada.. Bebe, kara vagonun içinde, bir ışık bir umutdan uzak, çeker kendini hep yukarıya. Anası sancılar içinde:

— Allah!...

Yaşlı kadın:

— Boğırma, der Ikın..

Kadın ıkınır. Kadının bütün vücudu tere bölenir. Bebenin başı dışarda..

Tren düdük çalar. Tren kendine yol açar. Bebenin yolu tünel..

Yaşlı kadını korku sarar

— Avrat çatlayacak..

Bebenin başı dışarda, beklemede.. Yaşlı kadının elleri, hayvan bokuna değik. Uzandı bu eller, çekti bebeyi. Bebe inatçı, bebe dünyadan endişeli. Yaşlı kadının boklu elleri, bebenin yüzünde, gözünde. Ana, baygın yerde yatmada.. Bebe, yaşlı kadının elleri arasında...

— Avrat doğurdu!.

Kadının kocası sabırsız:

— Oğlan mı?

Yaşlı kadın bebeyi evirip çevirmede. Bebenin yumuşak derisi, kadının ellerine yapışıp kopmada:

— Uşak oğlanmış...

Adam sevinçli..

Pof, pof, pof..

Yıldız Mahkemesi. (27 - 29 Haziran 1881) : Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanan kişileri yargılamak üzere II. Abdülhamit tarafından kurulmuş olağanüstü bir mahkemedir. Totaliter rejimlerde, diktatörün siyasal rakiplerini tasfiye etmek amacıyla kurdukları mahkemelerin çirkin bir örneğini oluşturur.

Abdülhamit'in biricik amacı padişah olarak kalabilmekti. Amcası Abdülaziz'in başına gelen tahtdan indirilme olayının kendi başında gelebileceği korkusu, bu kuruntulu padişahın uykularını kaçırıyordu. Abdülhamit, tahta çıktıktan (31 ağustos 1876) sonra *ilk dört yıl içinde iktidarını* iyice pekiştirmiş, kendisine karşı çıkabilecek bütün güçleri sindirmişti. Bu arada Abdülaziz'in tahtdan indirilmesinde başrolü oynıyanlar da edilgin duruma getirilmişti. Bunlardan serasker (Harbiye nazırı) Hüseyin Avni Paşa, zaten Çerkes Hasan olayı (Haziran 1876) sırasında öldürülmüştü. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa (1811 - 1882) hasta ve yaşlıydı. Mutasarrıflık göreviyle Manisa'da bir tür sürgünde bulunuyordu. Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, o da Şeyhülharem göreviyle Medine'de sürgünde idi. Mithat Paşa ise Abdülhamit'in tam bir bendesi görünümündeydi. Suriye valiliğinden sonra İzmir valiliğine getirilmişti. Fakat sonuç olarak Abdülhamit'in gözünde bunlar yaşıyorlardı. Yaşadıkları sürece de kendisi huzurlu olamazdı. İşte Yıldız Mahkemesi, bu kişileri kamuoyu önünde iyice küçültmek ve bu gibi işlere kalkışacak olanlara bir ibret dersi vermek üzere düzenlendi.

Muhbir, «Mirat-ı Hakikat» (3 cilt, İstanbul, 1910 - 1911). adlı eserin yazarı Mahmut Celaleddin Bey (sonradan Paşa) idi. İddiaya göre, Abdülaziz intihar etmemiş, öldürülmüştü. Mahmut Celaleddin Bey bu bilgiyi gelini saraylı Pervin-i Felek'den edinmişti. Gerçi Pervin Hanım, Abdülaziz'in öldürüldüğü tarihte 11 yaşındaydı ama bunun önemi yoktu. Bu ihbar üzerine bir senaryo düzenlendi. Senaryoya göre, Abdülaziz'in öldürülmesini ondan sonra tahta çıkmış olan yeğeni V. Murat ile annesi Valide Sultan emrederler. Bu buyruğu yerine getirmek üzere bir komisyon kurulur. Komisyon üyeleri Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, V. Murat'ın enistesi Damat Nuri Paşa ve Abdülhamit'in kızkardeşi Cemile Sultan'la evli olan enistesi Damat Mahmut Celalettin Paşadır. Damat Mahmut Paşa, Abdülhamit'in tahta çıkmasında çok büyük rol oynamış, Abdülhamit'in ünlü hafiyelik ve jurnalcılık düzenini de bu adam kurmuştu. Örgütçü niteliği olağanüstüydü. Enistesi olmasına rağmen böyle güçlü bir insan, Abdülhamit için elbette tehlikeli sayılırdı.

Komisyon, öldürme işini gerçekleştirmek üzere V. Murat'ın uşaklarından üç kişiyi (Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa) görevlendirir. Bu üç kişi yanlarında Abdülaziz'in ikinci mabeyncisi Fahri Bey, yaverlerden Ali ve Necip Beyler olduğu halde Abdülaziz'in kaldığı Feriye sarayına giderler. Abdülaziz'in odasına girerler. Fahri bey ansızın eski sultanın üzerine atılır ve arkadan kollarını tutar. Cezayirli Mustafa ile Boyabadlı Hacı Mehmet eski padişahın dizleri üzerine oturtulur. Pehlivan Mustafa da bir çakı ile Abdülazizin bilek damarlarını keser. Bu sırada Ali ve Necip beyler yalın kılıç kapıda nöbet tutarlar. Ayrıca Abdülaziz'i korumakla görevli tabur subaylarından Seyit ve İzzet beyler de bu eylemin yapılmasına yardımcı olurlar.

İşte bu senaryoya göre Adliye Nazırı, ünlü hukuk ve tarih bilgini Ahmet Cevdet Paşa (1822 - 1895) başkanlığında bir kurul soruşturma yaptı ve dava açıldı.

Mahkeme için Yıldız'da, Malta karakolunun yanında 1500 kişi alabilecek büyüklükte bir çadır kuruldu. Duruşma herkese açık olacaktı. Sanıklar avukat bulundurabileceklerdi. Fakat gerçekte davayı 300 kişi izledi. Bunlardan çoğu sarayda görevli yaverlerdi. İçeri giriş çok sıkı koşullara bağlanmıştı. Çadırın çevresi askeri bir kordonla kuşatılmıştı.

Mahkemeye, Temyiz Mahkemesi Reisi Süruri Efendi başkanlık etti. Yardımcısı Rum asıllı ve Yunan elçiliği eski çevirmeni Kris-

toforidi efendi, üyeler, Hüseyin bey, Macar dönmesi Emin bey, Ermeni Takvor efendi ve Hacı Emin Efendi idiler.

Duruşma iki gün sürdü. Sanıklardan Pehlivan Mustafa ve Boyabad'lı Hacı Mehmet suçlarını itiraf ettiler. Mütercim Rüştü Paşa hasta olduğu için duruşmaya getirilememişti. Cezayirli Mustafa, soruşturma sırasındaki ifadesini reddetti. Suçsuz olduğunu bildirdi. Damat Mahmut Paşa komisyon kurulduğu yolundaki iddiayı kabul etmedi. Damat Nuri Paşa kendini bağışlatacak yolda bir ifadede bulundu. Diğer sanıklar suçlamayı kabul etmediler. Görgü tanığı olarak üç haremağası dinlendi. İfadelerine göre, Abdülaziz öldürürlürken bu haremağaları da oturup seyretmişlerdi.

İki günlük duruşmadan sonra Mahkeme üçüncü gün kararını verdi. Buna göre, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Damat Mahmut Paşa, Damat Nuri Paşa, Fahri, Ali ve Necip beyler ile Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Boyabad'lı Hacı Mehmet idam cezasına, koruma subaylarından Seyit ve İzzet beyler de 10 yılı sürgün cezasına mahkûm edilmişlerdi. Abdülhamit, dört başı mamur bir senaryo hazırlamıştı. Sanıklara temyiz hakkı tanındı. Fakat Temyiz Mahkemesi hükmü aynen onaylandı. Hüküm şeyhülislâmın fetvasına da bağlandı. Abdülhamit bununla da yetinmedi. Dönemin ileri gelen asker ve sivil kişilerinden oluşan bir kurul kurdu. Bu kurul da, mahkeme hükmünün aynen yerine getirilmesini çoğunlukla istedi. Artık iş padişahın onayına kalıyordu. Abdülhamit dış ve iç kamuoyunu kendi lehine çevirebilmek için idam cezalarını sürekli hapis cezasına çevirdi. Sanıklar hemen İzzettin vapuruna bindirilerek Taif zindanına gönderildiler.

Bir mahkeme kararının saygınlık uyandırabilmesi için iki önkoşulun varlığı gereklidir. Bunlardan birincisi, davayı bağımsız yargıçların görmesidir. Abdülhamit'in istibdat yönetiminde yargıçların bağımsızlığından elbette söz edilemezdi. Kaldıki duruşma sırasında Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa, mahkeme başkanının arkasında oturuyor, herkesin gözü önünde yaverler aracılığıyla Yıldız sarayında bekliyen padişaha haber iletiyordu.

İkincisi, savunma hakkına hiç bir kısıtlama getirilmemesidir. Yıldız Mahkemesinde sanıklar avukatları ile görüştürülmedikleri gibi, duruşma sırasında özellikle Mithat Paşa'nın ne ileri sürdüğü karşı iddialar ele alındı, ne de gösterdiği tanıklar dinlendi. Örneğin Abdülaziz'in peklivan yapılı, güçlü kuvvetli bir kişi olduğu herkesçe biliniyordu. Böyle bir kişinin hiç bir direnme göstermeden ve hiç sesini çıkarmadan öldürülmesine razı olması akıl alacak bir şey değildi. Oysa ceset üzerinde inceleme yapan 19 doktorun ortak raporunda böyle bir direnmenin izlerinden söz edilmediği gibi, o anda sarayda bulunan ve adetleri üç yüze ulaşan Abdülaziz'in ailesi, cariye ve uşaklarından hiç kimse bir bağırtı duymamıştı. Sonra Abdülaziz'in odası Feriye sarayının üçüncü katındaydı. Sanık katillerinin buraya girip çıktıklarını gören olmadığına göre, uçarak mı pencereden girip çıkmışlardı? Daha bunun gibi, özellikle Mithat Paşa'nın 94 maddeden oluşan savunmasının hiç biri dikkate alınmadı. (Bakınız: Mithat Paşa, *Mirat-ı Hayret*, İstanbul, 1909). Abdülaziz, daha can çekişirken annesi Pertevniyal sultan yanına koşup gelmişti. Ölümünden sonra da cesedi çoğu yabancı olmak üzere 19 doktor muayene etmişti. Bunların tanık olarak dinlenmesini mahkeme kabul etmedi. Sanıklara işkence yapıldığı belgelerle sabitti. Suçunu itiraf edenlere diğer sanıklar tarafından soru sorulmasına gene mahkeme izin vermedi. Yabancı basının nitelediği gibi, bu uğursuz komedi (La comédie sinistre) bu koşullar içinde sona erdirildi.

Kâmil Erdeha

Şaban Yıldız

YILDIZ, Şaban (Nasliç - 1917): TİP kurucularından, Türk İş'in kurucularından ilk Genel Sekreter ve ilk profesyonel sendika genel sekreteri. 1924'te eski adı Bobuşte olan köyden Çatalca'ya göç eden ailesiyle gelen Şaban Yıldız Çatalca'da ortaokula yazıldığı halde bir kalem alacak olanaktan yoksun bulunduklarından inşaat işçiliği yaptı, 3 yıl kadar sonra İstanbul'a gelerek Bahariye Mensucat Fabrikasına girdi. Askere gidip döndükten sonra (Mart 1943) dokumacılığa Sümerbank Feshane Fabrikasında devam etti. Bu sırada işyeri işçi temsilcisi seçildi, 1947 sendikalarının kurulması ve CHP etkisindeki sendikalarla bağımsız sendikaların mücadelesi başladığından bağımsız Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'na girmiş bulunan Yıldız, sendika ve temsilci mücadelesi nedeniyle işten çıkarıldı. Yıldız 1951'e kadar Mahmutpaşa'daki izbe dokuma atölyelerinde yaşamını kazandı.

1951'de aynı işkolundaki sendikaların birleştirilmesi çalışmaları olumlu sonuç verince İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası'na Genel Sekreter seçildi Ancak Yıldız işçiyken almakta olduğu ücretten daha az bir parayla profesyonel sendikacılığı başlattı. 1952'de Türk - İş'in kuruluş hazırlıklarına katıldı, Muvakkat İcra Komitesi'nde Genel Sekreterlik yaptı Başkan Ömer Akçakanat, Sayman Seyfi Demirsoy, Denetçi Mehmet İnhanlı, üye Adil Boğakaptan'dı. Bütün işler Genel Sekreter olarak Şaban Yıldız'ca görülüyordu.

İlerici olduğu için İzmir Kongresinde Türk - İş delegelerinin sağcı kanadı Yıldız'a oy vermedi ve çetin bir mücadele sonunda Yıldız'ın yerine Muammer Özerkan seçtirildi. Yıldız bir süre Türk - İş'in İstanbul Bölge Temsilcisi Yardımcısı olarak çalıştı ve 1962'de Türk - İş'in 10. yıldönümü nedeniyle Türk - İş adına ilk radyo konuşmasını yaptı.

Yıldız, 1962'de TİP'in kurucuları arasında yer aldı ve ilk Genel sekreteri oldu. Ancak TİP Genel Başkanı Avni Erakalın'ın öteki yöneticilerin oluruyla Hürriyet Partisi'nden İstanbul Milletvekili adayı olmasını doğru bulmayarak bu adaylığa razı olan Genelbaşkanvekili Kemal Türkler ve üye İbrahim Güzelce'nin tutumuna karşı Genel Sekreterlikten çekildi. TİP Genel Yönetim Kurulu üyeliğini sürdürdü ve Aybar'ın istifa zorunda kalmasından sonra bir süre TİP Genel Başkanı seçildi ve Mahir Çayan grubunun TİP'e baskınları sırasında cesaretle Parti'yi ve parti çizgisini savundu. TİP'in 1975'te yeniden kurulması çalışmalarına katıldı ise de kurucular arasında yer almadı.

Şaban Yıldız 1968'de işçilikten malulen emekli oldu. Sendikacılık alanında İs-

tanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde Tekstil Sendikaları içinde, Türk - İş'te ve TİP'te özveriyle çalışması, doğru sözlülüğü sosyalist düşünceden ödün vermezliğiyle haklı bir saygınlık ve sevgi kazandı. Uzlaşmacılığı küçük yaşlarından beri reddeden Yıldız, Türk - İş'in ilk Genel Kurulu'na sunulan Çalışma Raporunu Kemal Sülker'le beraber hazırladı ve 1947'de kurulan işçi örgütleri içinde ilk kez «işçi sınıfı» gerçeğini dile getirerek halâ bugün de özlem olan işçi istekleri için Türk - İş'in mücadelesini önerdi. Ancak bu örgütün dış yardımlarla ayakta duran ve sınıf gerçeğini yadsıyan tutumunu eleştiren bir küçük kitabı Şükran Kurdakul'la birlikte hazırladı: *Türk - İş Yargılanıyor*. Şaban Yıldız DİSK'in kuruluşu öncesinde oluşturulan Sendikalar Arası Dayanışma örgütü'nün de sekreterliğini yaptı.

Kemal Sülker

YILMAZ, Kemal (Sivas - 1937) Tümka - İş Sendikası Genel Başkanı ve DİSK'in 6. Genel Kurulunda DİSK Yönetim Kurulu üyesi oldu. İşçiliğe İstanbul'da Cam Fabrikasında başladı (1952) işyeri işçi temsilcisi oldu, Cam İşçileri Sendikası'nın Zeytinburnu Şubesi sekreterliğine seçildi, işten çıkarılınca (1964) Lâstik İş Sendikası'na ücretli organizatör olarak girdi ve bu işkolunda işçiliğe başladı. Kısa sürede çalışkanlığı ile tanındı ve Lâstik İş'in İstanbul Şubesi Başkanlığına seçildi. Giderek sendikanın Genel Yönetim Kurulu üyesi, DİSK'in Denetim Kurulu üyesi oldu .Bu görevlerini sürdürürken kâğıt ve sellüloz sanayii işçilerini DİSK içinde örgütleyebilmek için kısa adı Tümka olan sendikayı arkadaşlarıyla kurdu ve Genel Başkanlığa seçildi. Hem bu sendikada, hem de Lâstik - İş'te ve DİSK'te önemli görevler üstlenerek bunların başarılmasını sağladı.

(K.S.)

YIRCALI, Sıtkı (Balıkesir - 1908). Politikacı Şair. Orta öğrenimini Kabataş Lisesi'nde (1928) yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Paris Hukuk Fakültesi'nde doktorasını verdi. Dönüşünde Balıkesir'de avukatlığa başladı. DP. İl başkanı olarak siyasal hayata atıldı. Milletvekili ve bakan oldu (1946 - 1960) 27 mayıs hareketinde Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı'nda yargılandı. 4 yıl 2 aya hüküm giydi. Af yasası ile siyasal hakları geri verilince AP'ye girdi. Balıkesir'den senatör seçildi. «*İnsan*» dergisindeki (1940 - 41) yazılarından uzun süre sonra özellikle «*Dost*» dergisinde yayımladığı şiirlerle edebiyata döndü. Bir süre sonra da yeniden sustu.

Başlıca Yapıtları: Kilitlenmiş Dünya (şiirler, 1959), *Üçüncü Katın İnsanları* (ilk kitabında yayımladığı şiirlerle yenileri, 1959), *Batıya Kalkan Tren* (gezi yazıları, 1965), *Narlıkchvede Deli Divane* (şiirler, 1966).

YİĞİTLER Umran Nazif (İstanbul-1915 / İstanbul - 28 Aralık 1964) Öykü yazarı ve hukukçu. Pertevniyal Lisesi'ni (1933), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi (1936). Zonguldak'ta savcılık, İstanbul'da avukatlık (1943-1950) yaptı. 1950'de Konya'dan DP milletvekili oldu. 1954 seçimlerinden dört ay önce milletvekilliğinden ayrıldı. O tarihten, ölümüne değin, İstanbul İkinci Noterlik görevini sürdürdü.

İlk öykülerini (1933-1934) Varlık dergisinde yayınladı. Bu öykülerde, maden bölgesinin girdisini çıktısını görmekten gelen gözlemcilik, yaslandığı birinci öğedir. İkinci öğe, toplumdaki dengesiz ekonomik koşulların içinden gelen insanların, biraz karamsar, bazan da alabildiğine umutlu gözlerle yaşama bakışlarıdır. Son öykülerinde, yumuşak bir anlatıma geçti. Ama bütün öykülerinde görülen ana çizgi, daima Toplumsal Gerçekçi'liğin içinden geçer.

Öykü kitapları: Kara Kasketli Amele (1933), *İçimizden Birkaçı* (1941), *Yaşamak İçin* (1948), *Gar Saati* (1951), *Tepedeki Ev* (1954). *Aşk Üçgeni* (1962), Zonguldak'ta haftalık *Ocak* gazetesinde sürekli yayınlanan *Tango'nun Ölümü* adlı romanı (1942-943) kitaplaşmadı. *Kömür Havzasında Amele Hukuku* adlı, yayınlanmış bir inceleme kitabı vardır (1944).

(Ö. F. T.)

20/21 Mayıs Olayları: Talat Aydemir ve arkadaşlarının, başarısızlıkla sonuçlanan kinci darbe girişimidir (20 21 Mayıs 1963).

27 Mayıs hareketinden sonra özlenen köklü reformların yapılmamış bulunması, devrik DP mensupları için af çıkartılmaya çalışılması, ülkenin ekonomik - toplumsal sorunlarına zayıf koalisyon hükümetlerince bir çözüm getirilememiş bulunması gibi nedenlerle siyasal durum yine gerginleşmeye başlamıştı. AP-CHP koalisyonunun çökmesi (30.5.1962), üzerine oldukça uzun süren hükümet bunalımı halk arasında ve özellikle aydın çevrelerde karamsarlığa yol açtı. 22 Şubat olaylarından sonra emekliye sevkedilen Talat Aydemir'in «İhtilâl durmuştur, fakat bitmemiştir. Yine başınızda ben olacağım ve ihtilâli beraber yapacağız» diyerek 22 Şubat'tan 2-3 ay sonra yeni bir örgütlenmeye giriştiği bilinmektedir. Talat Aydemir, Emin Arat, Asım Mutludoğan, Necati Ünsalan, Turgut Alpagut (hepsi de emekli albaydı), Fethi Gürcan, Bahtiyar Yalta, Kadri Çıtak, Mustafa Ok, Galip Gültekin bir toplantıya katıldılar. Talat Aydemir lider, Emin Arat teşkilâtçı başkan seçildiler. Teşkilâtın İstanbul grub başkanlığına Cevat Kırca ve yardımcısı olarak da Osman Deniz getirilmişti. Bir başka kaynağa göre Aydemir liderliğe seçilememiş, bunun üzerine Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan'ı karşısına almıştır. Bir kısım 22 Şubatçılar, yeni örgüte katılmamışlardı. Kurulan örgütün genişletilmesi için «Çengel sistemi» denilen oir yöntemle çeşitli askerî birliklerde örgütlenip darbe için görevler verilmeye başlandı. Bu askerî birlikler arasında Tank Okulu, 229. Piyade Alayı, Genelkurmay Kışla Komutanlığı, Jandarma Subay Okulu ve jandarma birliği, 28. Tümen Topçu Komutanlığı, Muhafız Alayı, Harbokulu Komutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Jandarma Genel omutanlığı, 28. Tümen Komutanlığı gibi birlikler vardı.

Talat Aydemir ve 22 Şubatçılar hazırlıklara giriştikleri sırada, Türkeş ve Kabibay çevresindeki 14'ler grubu da Brüksel'de toplandılar. Bazı tabii senatörlerin ve 22 şubatçıların bunlarla ilişkileri vardı. Bu sırada Talat Aydemir, 22 Şubat'ın «gerçek lideri» olduğunu kanıtlamak için verdiği bir demeçten ötürü tutuklandı (9.7.1962) sonra kefaletle tahliye edildi (18.7.1962). «Ordu lehine bir ihtilâl» sloganı ile hazırlıklara girişen Aydemir, 14'lerin yurda dönecekleri haberi üzerine faaliyetlerini hızlandırmıştı. Yapılacak harekât için yine Harbokulu karargâh olarak seçilmişti. Bu sırada İnönü, 14'lerin ve 22 Şubatçıların giderek artan faaliyetlerini dikkatle izliyordu. 14'lerin Brüksel toplantısı (21 24. 7. 1962) sonunda bu grup da bölündü, grubun dağılması kararı verildi. Kabibay, bazı 14'lerle 22 Şubatçıları kendi yanına çekmişti. 14'lerin bölünmesi, liderlik iddiasındaki Aydemir'in durumunu güçlendirdi. Ankara ve İstanbul'daki temaslarından sonra Aydemir, yan kuvvetlerin sağlanması zorunluğuna inanmaya başladı. Girişilecek harekâtta gençlik, partiler ve üniversiteden yararlanmak, ayrıca diğer darbeci gruplarla anlaşmak yolları arandı. İlk temasın 14'lerle yapılması Dündar Seyhan tarafından ileri sürülmüştü. Brüksel toplantısından sonra dağılan 14'lerden Orhan Erkanlı, Münir Köseoğlu ve Fazıl Akkoyunlu yurda döndüler. Bunlar, «Türkiye'nin kaderi» hakkında bazı temas ve girişimler yapmaya hazırlanmışlardı.

O. Erkanlı İstanbul'a gelir gelmez temaslarına başladı, Brüksel'de aldığı bilgilerle, gerekli kimselerin bir araya gelerek çeşitli düşünce akımları hakkında görüş teatisinde bulunması ve belli bir sonuca var-

ması için düzenlenen bu toplantıların adına «Koordinasyon Toplantısı» denildi. Bu toplantılardan ilkinde Halit Ziya Konuralp, Orhan Erkanlı, Mustafa Ok, Selçuk Atakan, Adnan Çelikoğlu, Naci Şensoy, Cahit Abaoğlu Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Sezai Okan, Avni Doğan, Cemal Yıldırım, Bedii Faik hazır bulundular (14. 8.1962). 2,5 sayfalık «Atatürk ilkeleri ve Kemalist doktrin» ile toplantıya katılan 22 Şubatçılar tek çözüm yolu olarak ihtilâl yolunu öne sürdüler İhtilâlden sonra da bir «*Kemalist Parti*» *kurularak* işler bununla yürütülecekti. Koordinasyon toplantılarının devamı kararlaştırıldı. İhtilâl gruplarının temsilcileri, çeşitli meslek ve kuruluşlardaki tanınmış kimselerin onların düşüncelerini benimsemiş görünmelerinden cesaret almışlardı.

Levent'teki ilk toplantıyı, Ankara'daki ikinci toplantı izledi (Eylül 1962). Sıtkı Ulay'ın evinde yapılan bu toplantıya Fazıl Akkoyunlu, Celal Sungur, Kenan Esengin, Avni Doğan, Cemal Yıldırım, Sıtkı Ulay, Sezai Okan, Muzaffer Yurdakuler, Kadri Kaplan, Necati Ünsalan, Dündar Seyhan, Bedii Faik, Esat Çağa, Esat Eğilmz, Yusuf Kazancı ve Fikret Ekinci katıldılar. Bu kişilere «gayrımemnunlar» deniyordu. 22 Şubatçıların temsilcileri yine orduda hiyerarşik düzenin kurulması ve Silâhlı Kuvvetlere el atılması düşüncesini savunurlarken, diğerleri siyasal bir parti veya örgüt biçiminde örgütlenmenin ilk adım olacağını söylediler. Ankara'da biri Avni Doğan'ın evinde olmak üzere iki toplantı daha yapıldı, fakat hiçbir kesin karara varılamadı. Darbecilerden Mustafa Ok'un hazırladığı plâna göre, a) Baş operasyon Cemal Gürsel'e aitti. Gürsel'in çevresi temizlenecek, İnönü'nün baskısı sona erdirilecek, İnönü'nün yerine başka bir Başbakan atandırılacaktı, b) Kurt Adam Operasyonu (İnönü): İnönü yıpratılacak; basında, zinde kuvvetlerde ve partilerde aleyhine kampanya açılacaktı. CHP içinde de İnönü'nün karşısına güçlü bir hizip çıkarılacaktı, c) Şövalye Operasyonu (Silâhlı Kuvvetler); 1 - Çengel tatbikatı: Ordunun alt kademesini, gövdesini generaller kademesine takmak, 2 - Muşta tatbikatı: Gereğinde kumanda kademesinin yapacağı bir ihtilâl hareketinin üzerinden geçmek veya şartlar gerçekleştiğinde inisyatifi ele almak, d) *Basın operasyonu:* Atatürkçü yazarları bir camiada toplayıp 22 Şubatçıları destekletmek, e) Üniversite operasyonu: 22 Şubatçıları Üniversite camiasına destekletmek, f) Parlamento operasyonu: Parlamentonun «Atatürkçü milletvekilleri» bir cephede toplanarak Meclis çalışmalarında etkili olmak, g) Malî Yardım: Bu alanda ordu mensubu küçük rütbeli arkadaşlar ve 22 Şubatçı emekliler ve birkaç kişi hariç kimseden yardım kabul etmemek, «30 Ağustos sulh taarruzu» denilen bir eyleme de geçildi. 1962'nin 30 Ağustosunda atama ve yükselmeleri yapılmış komutanlarla ilişki kuruldu. İlişki kurulanlar arasında Fikret Esen, Faruk Gürler, Refet Ülgenalp, Yusuf Akmansu, Suat Aktulga, Recai Baturalp, Refik Tulga, Rıza Tunç gibi generaller bulunuyordu. İrfan Tansel ve Nazmi Karakoç'un yoklamasından ise bir sonuç alınamadı. O dönemde Hava Kuvvetlerinde «Hava Cuntası» hâkimdi. Bunlar İrfan Tansel'i etkileyerek CHP ve İnönü tarafını destekliyorlardı. Bunlara paralel olarak «Ekrem Acuner grubu» (Millî Devrim Ordusu) Hava Cuntası ile ilişkili idi ve Hava Cuntasınca destekleniyordu. Aydemircilerin Hava Cuntasından Hüsnü Özkan'a yaptıkları işbirliği önerisi reddedildi. Diğer kanatlardan yapılan öneriler de sonuçsuz kaldı.

— Bu arada «tabiî senatörlüğün kaldırılması için kanun teklifi» verilmesi, Yassıada'da ömürboyu hapse mahkûm edilmiş Reşat Akşemsettin'in kaçması ve AP'lilerin 27 Mayıs düşmanı eylemlerinin artması siyasal durumu gerginleştirdi .Ankara'da başlayan AP aleyhtarı nümayişler (3 Ekim 1962) İstanbul'a da sıçradı, İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kaldı. Gizli örgüt adlarıyle (MDO-SDK-TDO) dağıtılan bildiriler dikkat çekiciydi. Nümayişlerle birlikte bildirilerin çoğalması üzerine Aydemir, bunlarla ilişkileri olmadığını açıkladı (20 Ekim 1962). Öte yandan Silâhlı Kuvvetler içindeki «tasfiye hareketi» tedrici olarak sürdürülüyordu. 20 Kasım'da 5 general ve 35 subay emekliye ayrıldı. Bu dünemde 14'lerin Kabibay'cı, Türkeş'çi kanatları ile 22 Şubatçıların anlaşmaları mümkün olmadığı gibi, Dündar Seyhan, Kadri Kaplan, Daniş Çağlar, Ruhi Soyuyüce, Muammer Şahin liderlik sorunu nedeniyle topluluktan ayrıldılar. Aynı günlerde 14'ler birer ikişer Türkiye'ye dönmeye başlamışlardı; 22 Şubatçıların içinden bazı kişilerin ayrılmasından sonra 14'lerin her kanadı Aydemir grubu aleyhine propagandaya başladı. Türkeşçiler, Aydemir'in sosyalist kişilerle görüştüğünü, «milliyetçi» değil, «komünist» olduğunu hakiki liderin Türkeş olduğunu, Aydemir'in lider olacak nitelikte olmadığını; Aydemir'in YÖN gazetesi okuduğunu ve Harbokulu öğrencilerinin komutanı gibi davrandığını, aleyhte propaganda unsurları olarak yaydılar.

Öte yandan «Levent toplantısı»nın (14. 8.1962) Mucip Ataklı tarafından ilgililere ayrıntılarıyle anlatılması üzerine koordinasyon toplantıları Millî Emniyet ve hükümetçe dikkatle izlenir olmuştu. Ancak resmî makamlar bu toplantıların mevcut nizam içinde bir dernek veya parti kurma amacıyla yapıldığını düşünerek, üzerinde fazla durmadılar.

Ordu içinde çalkantılar sürüyordu. İrfan Tansel, eski MBK üyeleri Mucip Ataklı ile Haydar Tunçkanat'ı «Hava subaylarına emir vermekle» suçladı ve 11 havacı subay görevlerinden alındı (2 Aralık 1962). «11 Havacı olayı» olarak tarihe geçen bu bu olayda Albay Halim Menteş lider olarak takdim ediliyordu. 14'lerin de Türkiye'ye dönmeleriyle CHP içinde de çalkantılar başladı. Kasım Gülek, Avni Doğan, Nihat Erim ve Turgut Göle ihraç istemi ile Haysiyet Divanına verildiler (7 Aralık 1962). (İki gün sonra toplanan Haysiyet Divanı, bu kişilerin «bazı diktacılarla» işbirliği yaptıklarını ileri sürerek geçici olarak partiden ihraçlarına karar verdi. Darbecilerin «Kurt Adam Operasyonu» plânında CHP içinde İnönü'nün karşısına bir hizip çıkarmak hesaplarına göre, Gülek - Erim yandaşları CHP içinde *İnönü'yü devireceklerdi. CHP 16.* Kurultayında (14-15 Aralık 1962) İnönü; Gülek, Erim, Doğan ve Göle'yi «Türkeş ve 14'lerle teşrik-i mesai yapmakla» suçladı. İnönü Kurultay'daki «İhraçları İnceleme Komisyonunda» Erim ve Gülekin başbakan olabilmek için Gürsel ve Türkeş'le ilişki kurduklarını, Erim'in başbakanlığının kabul edilmediğini, Tanin gazetesinde Gülek'in «göreve hazır» olduğunu yazdığını açıkladı ve darbeci gruplar için «Yeni askerî idare getirmek istediler. Yeni askerî idare CHPye düşman olacaktır. Bu şekilde idareye Avni Doğan inanır, Gülek inanır; Nihat Erim ne dereceye kadar inanır bilmem... Ne kadar maceracı varsa onlarla temastadırlar» görüşünü belirtti. 4'lerin geçici ihraçları üzerine bunlara bir telgraf çeken Orhan Erkanlı «Yeriniz kimsenin sizleri ihraç edemeyeceği Türk milletinin kalbindedir? Başarı sizin ve sizler gibi düşünenlerin olacaktır...» diyordu.

1963 yılı başında «Darbe-i Hükümet Şâyaileri» «ihtilâl» söylentileri başkette yayılmaya başladı. Hükümet «normal kanunlar ve yetkililer her ihtimali bertaraf etmeye muktedirdir» şeklinde bir bildiri yayınlamak zorunda kaldı (5 Şubat 1963). 14'lerin lideri ve «Kudretli Albay» diye nitelenen Türkeş de yurda döndü (23 Şubat 1963). AP içinde Türkeş'i tutanlar vardı. Türkeş grubu önce siyasal bir dernek kurmak istiyordu. Kabibay ise (14'ler Partisi) adiyle bir parti kurmak niyetindeydi. Kabibay'ın 22 Şubatçılar içinde Dündar Seyhan'ın liderlik ettiği

bir ekibi de vardı. Kendilerine «27 Mayıs Cephesi» diyen, 11 havacı, Aydemir'den ayrılan 22 Şubatçılar ve bazı Türkeşçiler'e Aydemir, «Kokteyl Grup» diyordu. Bu grup Aydemir aleyhinde yıkıcı propagandayı sürdürüyordu. Öte yandan 22 Şubatçıların görevlerine dönmek için Danıştay'da açtıkları dava devam ederken, Talât Aydemir, 22 Şubat'ın durmadığını işaret ederek «Bu harekât bir gün gerçekleşecektir. Türkiye'de bazı cuntalar kurulmuştur. Fakat biz daha kuvvetliyiz. Çünkü, üç sınıf Harbiyeli bizimle beraberdir» diyordu ve «ihtilâlin günü» için de «durumu kuvvetlendirmekle meşgulüz. Ondan sonra» karşılığını veriyordu.

Aydemir ve Seyhan'ın kesin biçimde ayrılması üzerine darbeci gruplar tabanlarını genişletmek amacıyla «yan kuvvetlerle» işbirliği yapmak ve birleşmek yollarını aramaya başladılar. Fethi Gürcan, Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta, 14'lerin Kabibay ve Türkeş gruplariyle temasa geçtiler. Kabibay'ın liderliğini şart koşan Kabibaycılarla anlaşmak güçtü. M. Özdağ ve R. Baykal'la yapılan görüşmelerde de birleşme konusunda bir lerleme sağlanamadı.

22 Şubatçılarla 11 havacı subayı bir araya getiren Ankara toplantısında (3 Mart 1963) birleşme yolunda bir adım atıldı. Atatürk Orman Çiftliği toplantısında da Aydemir, Ataklı, Menteş, B. Yalta, K. Kaplan, Kemalizm görüşünde birleştiklerini, ancak amaca ulaşmak için izlenecek yol üzerinde ayrı görüşler taşıdıklarını saptadılar. 11 havacı subay, legal yolları denemek kararındaydılar. 22 Şubatçıların bir bölümü de Aydemir'in gayrimeşrû (yasa dışı) yolda olduğunu, kendilerinin bir parti kurarak faaliyet göstereceklerini söylüyorlardı. «Koordinasyon toplantılarında» hâkim olan fikir, demokratik düzen içinde bir siyasal parti kurarak faaliyete geçmekti. Harekâta kararlı olan T. Aydemir, Emin Arat'ın evinde, T. Alpagut, G. Gültekin, M. Ok, F. Gürcan, B. Yalta ile «nihaî görüşmeyi» yaptı (28.3. 1963). M. Ok, «Kokteyl grup» ile Türkeş kanadının nasıl ihtilâl örgütüne alınmasını önerdi. Aydemir'in harekât planı hazırdı. Harekât günü olarak da 31 mart kararlaştırılmıştı. Mart ayında yurdun çeşitli bölgelerindeki birliklerinden kurs için Ankara'ya gelen subaylardan yararlanılması da düşünülüyordu. İlkin Tank Okulu darbe anında Aydemir kuvvetlerine katılacaktı. Ankara ve İstanbul'da çeşitli askerî birliklere çengel atılarak darbe hazırlıkları ilerletildi Ancak hava ve deniz kuvvetlerindeki elemanların elde edilmesi girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Elde edilen subaylara harekâtın yakın tarihlerde yapılacağı bildirilerek moral takviyesinde bulunuldu. Aydemir'in İstanbul karargâhının başları, birkaç komutan dışında bütün ordu birliklerinin darbeye katılacağını, darbe ile kurulacak yönetimin, Türkiyede kendilerinin arzuladıkları reformları gerçekleştireceğini anlattılar.

Öte yandan Türkeşçiler de boş durmuyordu. Muzaffer Özdağ çeşitli kişilerle ilişki kurarak «Türk miletine beyanname» broşürü ile Türkeş'in liderliğini empoze etmeye çalışıyordu. Desteklerini umud ettiği 14'lerin bu girişimleri, Aydemir'de geçen zamanın aleyhte olduğu kanısını güçlendirdi. Aydemir grubu darbenin 20 Mart - 20 Nisan tarihlerinde gerçekleştirilmesini istiyordu.

«İhtilâl kararı» Millî Emniyet Teşkilâtınca öğrenilmişti (20 Mart 1963). Genel kurmay ve hükümet, «ihtilâl harekâtı»na karşı önlemler almaya başladılar. Aydemir, «ihtilâl kararı»nın hükümetçe öğrenilmiş olmasını fazla önemsemedi, «22 Şubatçıların yarım kalan ihtilâllerini tamamlayacaklarını ve Türkiyeyi özlenen idareye kavuşturacaklarını herkes biliyor, bunun gizli kalacak tarafı yok» diyordu.

O günlerde devrik DP iktidarının cumhurbaşkanı Bayar'ın sağlık nedenleriyle hapisten çıkarılması üzerine birtakım olaylar başladı. 22 Şubatçılar, 27 Mayıs yanlışı kişilerin tepkisi ile giderek büyüyen olayların olduğu o günlerde darbe yapılmasını doğru bulmadılar. Aydemir'de darbe tarihinin ertelenmesini, ancak Nisanın ilk haftasında harekâtın gerçekleştirilmesini kabul etti. Nihayet 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece darbe yapılması kararı alınmışsa da yan kuvvetlerin tam elde edilememiş olması gerekçesiyle ertelendi. (28.3.1963). Hükümet, darbe kararını öğrenmişti, fakat harekât tarihinin ertelendiğini bilmiyordu. Ertelenme kararını öğrenemeyen bazı darbecilerin (Deniz Harbokulundaki teğmenlerin) 31 Mart gecesi birtakım faaliyetlere girişmesi üzerine, 48 saattir alârmda bulunan Silâhlı Kuvvetler olayları bastırdılar.

22 Şubatçıları ve 11'leri kesin kararlara varmak amacıyla bir araya getiren Söğütözü toplantısında (9 Nisan 1963) Aydemir, Arat, Gürcan, Yalta M. Ok, M. Ataklı, K. Kaplan, H. Menteş hazır bulundular. Aydemir, ihtilâlden başka çare olmadığını yineledi. Ertesi günü (10 Nisan 1963) Dikmen'de Türkeşçilerle yapılan toplantıda (Aydemir B. Yalta - M. Ok - Türkeş - Özdağ - Baykal) Türkeş grubuna «ihtilâl» için hazırlanan plânlar etraflıca anlatıldı. İhtilâlden sonra kurulacak «Konsey» ve adı Kemalist olan partinin girişeceği reformlar, tarafların ötedenberi arzuladıkları şeylerdi. Aydemir, ordu bütünlüğünün bozulmamasını ileri sürenlere karşı, ordu içinde harekâtı desteklemeyecek olan azınlığın da ergeç bu kararını değiştireceğini bildirdi. 15 Nisan'daki ikinci Söğütözü toplantısında 11'lerle ve 14'lerin Kabibaycı kanadı ile yeni bir görüşme daha yapıldı. Bu toplantı sonuçsuz kaldı. Aydemir grubu dışındaki darbeci gruplar hemen bir ihtilâl hareketine girişilmesini tehlikeli buluyorlardı. Aydemir ve Gürcan'la anlaşmazlığa düşen Mustafa Ok da diğer grupların tavrı karşısında Aydemir grubunu terketti.

İstanbul'da 1963 Nisanında Kabibay ve Seyhan grubu 11 Havacı subayla sıkı ilişkiler kurarken, Aydemir yanlıları da herşeye rağmen Türkeşçilere ümit bağlamışlardı. Aydemir'den ayrılmış eski 22 Şubatçılarla 11'ler bir anlaşma zemini bulmak için Piyer Loti otelinde toplandılar (17.4.1963). Çeşitli grupların birleşmesi ümidi kalmayınca, Aydemir, bütün olanaklarını kullanarak ne pahasına olursa olsun darbeyi gerçekleştirmeye karar verdi. Aydemir'in en büyük endişesi, girişeceği harekâtta Hava Kuvvetlerinin göstereceği tepki idi, Hava Kuvvetlerinden bazı birliklerin elde edilmesini şart koşuyordu. 18 Nisan'da Ankara'da yapılan başka bir toplantıda (Aydemir - R. Erten - G Gültekin - B. Yalta - F. Gürcan - Osman Deniz - Mustafa Ok), Aydemir - Gürcan ve O. Deniz, elde edilen kuvvetlerle darbenin başarıya ulaşacağına kanaat getirirken Aydemir grubuna tekrar katılan Mustafa Ok, kuvvetler ve fikirler birleşmediği sürece darbe başarıya ulaşsa bile sonucun hüsran olacağını söylüyordu.

Bu sırada Afyon Batı Menzil Komutanlığına mensup 5 karacı subay «Genç Kemalistler Ordusu» adlı bildiriyi dağıtmak suçuyla tutuklandılar. (21.4.1963). Bunların lideri Kur. Yb. Talat Turhan'dı. Bildiride Kemalist ilkelere aykırı hareket eden parlamentoya ve siyasal partilere çatılmakta, mevcut düzenin değiştirilmesi yolunda düşünceler açıklanmaktaydı. Bu subayların 22 Şubatçılarla ve 14'lerle ilişkili olduğu söyleniyordu D. Seyhan bunlarla ilişkileri bulunmadığını açıkladı. Bu olaydan hemen sonra Deniz Harb Okulundan da bazı subaylar tutuklandı (24 Nisan 1963). Kara ve Deniz Kuvvetlerindeki bu olaylar üzerine İnönü, «Tahkikat öyle gösteriyor ki, bu işlerle 14'ler ve 22 Şubatçılar ilgilidirler» teşhisini koydu; telâşa yer olmadığını, son olayların endişe verecek bir yanı bulunmadığını ve bu dönemin mutlaka atlatılacağını ekledi. 22 Şubatçıların Aydemir kanadı da tutuklanan 5 karacı ve 5 denizci subayla ilgileri bulunmadığını açıkladı.

Türkeş ve arkadaşları da İnönü'nün kendilerini suçlamalarına tepki gösterdiler. Tür-

keşçiler «Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği»nin en geç 19 Mayıs 1963'de açma kararı almışlardı.

Giderek gerginleşen bu siyasal ortamda Tabii senatör Mucip Ataklı'nın bütün siyasal partilerin bir süre için faaliyetlerine son verilmesi ve mevcut Anayasanın değiştirilmesi isteklerini içeren bir «hukukî ihtilâl» önerisi dikkati çekiyordu (28. 4.1963). Ertesi gün Türkeşçi Özdağ da Ankara'da bazı gençler tarafından hırpalandı. Ataklı Senatoda gündem dışı bir konuşma yaparak «partisiz bir millî meclis» formülünü ileri sürdü ve «çirkin politikacıların» tasfiyesini istedi. Türkeş de «Türk Milletine Beyanname» başlıklı bir metni okuduğu basın toplantısında hükümete karşı suçlama kampanyasına katıldı (2.5.1963). Bu kampanyadan yararlanan Aydemir grubunun darbe hazırlıklarının ilerlemesi bu günlere rastlar. Onlara göre «ihtilâl zemini» hazırdı. İnönü o günlerde CHP Ortak Meclis grubunda şu tarihî konuşmayı yaptı (15 Mayıs 1963): «Durum çok vahimdir, tekrar ediyorum, çok vahimdir. Ve çok kritiktir, her şey olabilir, dikkatli olunuz, şükûnetinizi muhafaza ediniz. Çok uğraşıyorum ve çok çaba gösteriyorum. Şimdi size daha fazla bir şey söyleyecek durumda değilim. Önümüzdeki üç gün içinde çok önemli gelişmeler olabilir. Bu şartlar altında ne yapılabilirse, yapılmasına çalışıyorum.» İki gün sonra Gürsel, gazetecilerin bir sorusu üzerine «Bir vahamet mevcut değildir» diyordu. İnönü'nün sözleri bazı siyasal çevrelerde çeşitli biçimlerde yorumlandı.

Darbe için son hazırlıklar Mayıs'ın ilk günlerinde üçlü veya dörtlü gruplar halinde yapılan «durum muhakemesi» toplantılarında yapıldı. İzzet Köz, Cemal Özdemir ve Necdet Öz adlı havacı subaylar örgüte dahil edildiler. Ancak hiçbir hava üssü, Aydemir'in temsilcilerine olumlu bir cevap vermemişti. Darbecilerin İstanbul örgütü de hazırlıklarını tamamlamıştı. (Başları Osman Deniz ile Cevat Kırca) Alınan karara göre darbe 20 - 21 Mayıs gecesi saat 22.30 da jetlerin ses duvarını aşması, jetler yetişmediği takdirde bu saatte birliklerin emir beklemeden harekete geçmeleri ile başlamış olacaktı. Bu arada radyo da ihtilâlin başladığını ilân edecekti. 18 Mayıs'ta Em. Kur. Alb. Adnan Çelikoğlu, Aydemir'e «Memleketin bu durumunda ihtilâl yapmanın hata olduğunu ve bunun memleketi felâkete götüreceğini» açıkladıysa da yararı olmadı. İhtilâl planı, a) Harekât, b) Tevkif c) Harekât sonrası olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. İhtilâlin başlangıcı, İstanbul örgütüne telefonla parola ile bildirilecekti. Ankara'da harekâta geçen birliklerin ilk iki hedefi Genelkurmay ve Radyoevi binaları olacaktı. Aynı anda Ankara ve İstanbul'daki bütün hükümet adamları, yüksek rütbeli subaylar (Genelkurmay Başkanı, İkinci Başkanı, Kuvvet komutanları, kurmay başkanları) ile mülkî amirler Harbiye öğrencileri tarafından evlerinden alınıp Harbokulunda hapsedileceklerdi.

Ankara'da darbeye katılması plânlanan birlikler, Harbokulu, Zırhlı Birlikler Okulu, 229. Piyade Alayı, Muhafız Alayı, Genelkurmay Kışla Komutanlığı, 28. Tümen Topçu Komutanlığı, Jandarma Okulu ve Jandarma Okul Muhafız Taburu olarak belirlenmiş ve bunlara çeşitli görevler verilmişti. İstanbul'da da 2. Zırhlı Tugay, Ayazağa Süvari Grubu, 125. Jandarma Er Eğitim Alayı harekâta katılacaktı. Darbe «Baskın Savunma Plânı» olarak plânlanmıştı. Plânın başarı ile uygulanmasından sonra bütün Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Aydemir'i dstekleyeceğine inanılıyordu. Radyoda okunacak ihtilâl bildirisinin altında «Türk Silâhlı Kuvvetler İhtilâl Karagâhı adına Talât Aydemir» imzası bulunması kararlaştırıldı. Hava Kuvvetlerinden hiçbir birlik elde edilememiş olmasına rağmen, Aydemir ve arkadaşları «Herşey ve herkes bizimle beraber» sloganı ile iyimserlik içindeydiler.

21 Mayıs salı günü saat 00.12'de Üsteğmen İlhan Başı'n Ankara radyosundan ihtilâl bildirisi okumasiyla harekât başladı. Bildiride Meclislerin feshedildiği, siyasî partilerin ve derneklerin kapatıldığı, her türlü siyasal faaliyetin yasaklandığı bildiriliyordu. Bildirinin gerekçesi 12 Mart Muhtırasını andırıyordu.

«Gayesi ve vazifesi milletimizin kurtarıcısı ve Cumhuriyetimizin kurucusu büyük Atatürk'ün ilkeleri ile çizdiği yolda yürümek ve milletimizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırarak refah, huzur ve güvenlik içinde yaşatma olan Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetleri, mevcut Anayasa ve kanunları hiçe sayarak partizan bir zihniyetle hareket etmeleri neticesinde ekonomik, sosyal ve politika hayatımızı tamamen felce uğratmışlar, millet ve devletimizin bekasını tehlikeye düşürmüşlerdir.. Durumu çok yakından ve hassasiyetle izleyen Türk Silâhlı Kuvvetleri bu şartlar altında Büyük Milletimizin isteklerine uygun olarak ve bunu millî vazifesi bilerek idareye el koymak zorunda kalmıştır...»

Bildirinin ikinci maddesinde de «TSK'nin tamamen Atatürk ilkelerine bağlı olarak milletin muhtaç bulunduğu kuvvetli, istikrarlı, devrimci ve demokratik Cumhuriyet idaresini kuracak ve memleketi amacına ulaştıracaktır» deniyordu. Bildirinin 5. maddesinde de 22 Şubat ve 27 Mayıs'ta olduğu gibi uluslararası andlaşmalara sadık kalınacağı kaydediliyordu.

Harbokulu'na giden Aydemir, harekâtı oradan yönetmeye başladı. Harekâtın daha başında görevlilerin görev yerlerine gitmediği görüldü.

Bu sırada Ankara Garnizon (28. Tümen) Kurmay Başkanı Kur. Yb. Ali Elverdi'nin radyoevine giderek İlhan Başı tutuklaması ve mikrofondan irticalen yaptığı konuşma ile «Bundan evvel yapılan üçbuçuk çapulcunun sergüzeştçi hareketi idi. Bu harekete bu anda son verilmiştir» mealindeki sözleri olayların akışını değiştirdi. Darbeye katılanlar kuşku ve moral bozukluğu içine düştüler. Ali Elverdi'nin 57 dakika süren anosundan sonra radyo tekrar el değiştirdi. 02.20'de Sv. Ütğm. Erol Dinçer radyoyu yeniden ele geçirerek, Ali Elverdi'yi tutukladı ve «İhtilâl Karargâhı» adına okuduğu iki no.lu bildiri ile 21 Mayıs 1963 saat 00'dan sonra sokağa çıkma yasağı konduğunu, aksine davrananlara ateş edileceğini bildirdi. Bu sefer Etimesgut istasyonundan radyo bağlantısı kesildi. «Hükümet kuvvetleri» adına Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay «Talât'ın üç buçuk adamı hüsrana uğrayacaktır» diyerek Silâhlı Kuvvetlerin hükümetin emrinde olduğunu belirtti. O andan itibaren subaylarda ve kıta komutanlarında çözülme başladı.

Darbecilerden Turgut Alpaşut ve Bahtiyar Yalta harekâtın başında yakalanarak etkisiz kılınmıştı. Radyonun el değiştirmesi üzerine İstanbul'daki birlikler de harekâttan vazgeçtiler. O sırada Harbokuluna bir çok yüksek rütbeli subay getirilip gözaltına alınmıştı. Saat 03'30'da Cevdet Sunay Hava Kuvvetlerinin uçaklarının taarruz edeceğini, ihtilâle girişenlerin teslim olmalarını istedi. Şehre inmiş bulunan Harbokulu öğrencileri Ankara'nın önemli merkezlerini dışardan tutmuşlardı. Genelkurmay Başkanlığı binası önünde bunlara ateş açıldı. Çevrede yakalanan ve Harbokuluna götürülen subay ve sivillerin sayısı 100'ü aşmıştı. Emniyet Genel Müdürü de gözaltında idi. Saat 02.00 den sonra enterne edilen kişiler «kimseye bir şey söylememek, doğruca evlerine gitmek» şartı ile salındılar. Ali Elverdi de Harbokulundan rahatlıkla çıkıp gitmişti. Bu arada Cevdet Sunay, Memduh Tağmaç ve Kara Kuvvetleri Komutanı Ali Keskiner'in yakalanmaları işinden bir sonuç alınmamıştı. Millî Savunma Bakanlığı önündeki çatışmada bir er öldü, bir Harbiyeli yaralandı. 229. Piyade Alayı darbeciler tarafından elde edilmiş, Ankara'nın giriş çıkış yolları tutulmuştu. Zırhlı Birlikler Okulu elde edilememişti. Bu arada ihtilâli duyan halkın sokaklara döküldüğü görüldü. Hava Kuvvetleri Komutanlığı bina-

sı dışında diğer bütün bölgelerde darbeciler hâkim görünüyordu. Muhafız Alayı ise hükümete bağlı kalmıştı. Harbokulu öğrencilerini harekâttan vazgeçirmeye çalışan Harbokulu Komutanı Tuğg, Kemalettin Eken, açılan yaylım ateşle sağ ayağından vuruldu. Genelkurmay 2. Başkanı Korg. Memduh Tağmaç, üzerine ateşe karşılık vererek kaçmıştı. Sabah saat 04.00'de çözülmeye başlayan. Harekât, Silâhlı Kuvvetlerin ciddî bir alârmı olduğunu sanarak katılan subay ve erler, durumun vahametini görerek, önderlerine itiatsizliğe başlamışlardı. İstanbul'da da harekât başarısız kalınış, 1. Ordu Komutanı Korg. Refik Yılmaz'ın bildirisi ile İstanbuldaki birliklerin hükümete sadık olduğunu açıklamıştı (Saat 03.36). Darbeciler Hava Kuvvetlerinden gelecek yardımcı uçakları beklerken, hükümete bağlı hava birliklerinin uçakları sabaha karşı ihtar uçuşuna başladılar. Bakanlıklar çevresinde de hükümet birliklerinin kuşatma çemberi giderek daralıyordu. Saat 05.30'da Mürted hava üssünden kalkan iki jet, Harbokulunu makineli tüfeklerle taramaya başladı. Hükümet birlikleri jetlerden yanlış açılan ateşle üç kayıp verdiler. Bu arada bir Harbiyeli de sığındığı korulukta vurularak öldü. Genelkurmay binasından harekâtı izleyen bir Hava Albay da vuruldu, bir hafta sonra öldü. Jetlerin üslerine inmesinden sonra hükümet birlikleri karşı tarafın teslim olmalarını beklemeye başladılar. Darbe girişiminin bastırılması üzerine Aydemir, Harbokulunu terkederek Küçükesat'ta Mustafa Pakoba'nın evine sığındı. Fethi Gürcan Fedral Almanya Büyükelçiliğine sığınarak siyasî mülteci olarak kabul edilmesini istedi, isteği reddedilince bir evde saklandı, 24 saat sonra İstanbula kaçarken yolda yakalandı.

Saat 08.00'de darbe girişimi tamamiyle bastırılmıştı. Aydemir, öğleye doğru teslim oldu. Tümünün yakalanmaları üzerine sabahleyin hükümetçe konmuş olan sokağa çıkma yasağı kaldırıldı (Saat 14.00). Aydemircilerden başka 22 Şubatçılardan D. Seyhan, N. Ünsalan, 14'lerden Türkeş, Akkoyonlu, Özdağ ve Baykal ile 11'lerden Halim Menteş de Tutuklandı. Sanıklar Mamak Muhabere Okuluna hapsedildiler.

21 Mayıs olaylarında 8 kişi öldü, 26 kişi yaralandı. İki Harbokulu öğrencisi Hava Albayı Fehmi Eroğlu, Bnb. Cafer Attilâ. Onbaşı Hasan Akkan ve üç er ölmüş; içlerinden Kemalettin Eken ile Tevfik Türüng'ün de bulunduğu 26 kişi yaralanmıştı.

Harekâtın bastırılmasından sonra toplanan Millî Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilân etti. Cemal Tural Ankara, Refik Yılmaz İstanbul Sıkıyönetim komurtanlıklarına atandılar.

Sanıkların yargılanmalarına Ankara Mamak 1. No.lu Sıkıyönetim Mahkemesinde başlandı (7.6.1963). Askerî Savcı Turgut Akan, darbeye katılan grupları 22 Şubatçılar, 14'ler ve Hava Cuntası (11'ler) olarak nitelendiriyordu. Talat Aydemir başta olmak üzere 36 sanık hakkında TCK. 146/1'den idam, 56 sanık hakkında TCK. 146/3'den ağır hapis cezaları istenirken, Arat, Seyhan, Ünsalan, Türkeş, Özdağ, Baykal, Akkoyunlu, Menteş haklarında TCK. 171/2'nin uygulanması, G. Kasapoğlu ile Av. Saffet Olgaç haklarında da durumu bilip ihbarda bulunmamaları nedeniyle TCK 151/1'in uygulanması isteniyordu. İstanbul'daki darbecilerden 44 kişi de mahkemeye verilmişti. 2 no.lu Sıkıyönetim Mahkemesinde de savcı, 1459 Harbiyeli sanık haklarında 5-15 yıl hapis cezası talep ediyordu. Kararlar, 5 Eylül'de sona eren yargılamalardan sonra açıklandı. Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırca, Osman Deniz ve Ahmet Güçal idama mahkûm edilmişlerdi.

İçlerinde Mustafa Ok ve Galip Gültekin'in de bulunduğu 30 kişiye ömürboyu hapis, 11 kişiye 15 yıl hapis; 5 kişiye 12yıl, iki kişiye 8 yıl, iki kişiye 6 yıl, 13 kişiye üç ay hapis cezaları verilirken, Türkeş, Akkoyunlu, Özdağ ve Baykal, Türkeş'in darbeyi ihbar etmesi nedeniyle beraat etmişlerdi. Beraat eden 37 kişinin arasında Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan da vardı.

Harbiyeliler 110 gün okullarında tutuklu kaldıktan sonra, 1293 kişi için beraat, 91 kişi için 3'er ay, 75 kişi için de 4'er yıl hapis cezası kararı verildi (11.9.1963).

Dava dosyaları Askerî Yargıtay 1. Dairesince incelendi. Sanıklardan idama mahkûm edilenlerden 4'ünün cezası onaylandı, Ahmet Güçal, İlhan Baş ve Cevat Kırca haklarındaki hüküm oybirliğiyle bozuldu. Aydemir ve Gürcan hakkındaki karar oybirliğiyle, O. Deniz ve E. Dinçer'in cezaları ise oyçokluğuyla onanmıştı. Ömürboyu hapse mahkum edilenlerden 29 kişiden 14'ünün cezaları bozuldu, 15 kişi hakkında onama kararı verildi. Ağır hapse çarptırılanlardan da 32 sanığın hükmü bozuldu.

Aydemir, Deniz, Gürcan ve Dinçer haklarındaki ölüm cezalarının infazı için kanun teklifi Millet Meclisinden geçerken, Aydemir, O. Deniz ve F. Gürcan'ın cezaları onandı, E. Dinçer'in idamı reddedildi. Senato'daki oylamada ise Aydemir ve Gürcan'ın ölüm cezalarının infazı kabul edildi, Osman Deniz hakkındaki karar ise rededildi. Millet Meclisi senatonun isteğine uydu. Gürsel'in onayı ile infazlar yapıldı. Fethi Gürcan 26 Haziran 1964'de saat 03.20'de idam edildi. Aydemir'in infazı ise gecikmeyle yapıldı (5 Temmuz 1964, saat 02.50).

Diğer sanıklar hakkında verilen cezalar, 1966 yılında çıkan Af Kanunu ile tamamiyle veya kısmen kaldırıldı.

Başarısızlıkla sonuçlanan 22 Şubat ve 21 Mayıs askerî ayaklanma harekâtlarının hedefi, Meclis, hükümet ve burjuva partileriydi. Amaçları, hükümeti devirmek, meclisi dağıtmak, burjuva partilerini kapatmak ve arkasından ekonomik toplumsal reformları gerçekleştirmekti. Ancak her iki harekâtta belli bir subay grubunun dar çevresinde kalmıştı.

21 Mayıs 1963 ihtilâl girişiminin hazırlıklarına katıldığı halde, sırf liderlik konusunda aralarında anlaşmazlık çıktığı için hareketten çekilen Türkeş'in ırkçı - Turancı - faşist hareketin lideri olduğu, 27 Mayıs - 13 Kasım döneminde de diktatörce ve nasyonal - sosyalist tutumuyla tepkileri davet ettiği biliniyordu.

Yeni bir «27 Mayıs»tan, yeni bir Yassıada Mahkemesi yargılanmasından korkan burjuva partileri (CHP AP YTP CKMP ve MP) aralarındaki bütün anlaşmazlıkları, kavgaları bir yana bırakıp hükümetin çevresinde birleştiler. Tek bir burjuva partisi bile - örgüt olarak darbeci subayları destekiemedi. Başarısız kalmalarına karşın, 22 Şubat ve 21 Mayıs olayları hükümetin ve burjuva partilerinin saygınlığını önemli ölçüde sarsmıştı. 21 Mayıs sonrasındaki tutuklamalar, yargılamalar ve infazlar, ülkedeki iç politik gerginliği ve huzursuzluğu ortadan kaldırmadığı gibi, iktidar partilerinin (CHP - YTP - CKMP) güç ve oy kaybetmesini önleyemedi. Nitekim 21 Mayıs olaylarından 6 ay kadar sonra CHP - YTP - CKMP hükümeti çöktü, yerini CHP - Bağımsızlar hükümeti aldı, bu hükümet İnönü'nün kurduğu son hükümet oldu. 21 Mayıs olayları bahane edilerek ilân edilen Sıkıyönetim burjuva partilerinin ve hükümetin zayıf durumunu düzetmek için kullanıldı. Sıkıyönetim döneminde işçi haklarını kısıtlayan 274 - 275 sayılı kanunlar çıkarıldı; yerel ve üçte bir senato yenileme seçimleri olmak üzere iki seçim sıkıyönetim altında yapıldı. 21 Mayıs olaylarından sonra, iktidar ordu içinde belirli bir etkisi olan ve kendi işine gelmeyen bazı kişileri etkisiz kılmaya çalıştı. 21 Mayıs aynı zamanda Silâhlı Kuvvetler içinde de bir yol ayrımı oldu. 27 Mayıs aleyhtarı güçler, Aydemir ve Gürcan'ın idamlarını Menderes Polatkan ve Zorlu'nun idamlarını idamlarının öcünün alınması olarak yorumlarken, 21 Mayıs ihtilâlini bastıranlar arasında bulunan Cevdet Sunay, Memduh Tağmaç, Kemalettin Eken,

Tevfik Türüng vb. gıneraller silâhlı kuvvetlerde etkinlik kazanarak, 27 Mayısçı subayları TSK içinden tasfiye ettiler.

21 Mayısçılar, 27 Mayısla 21 Mayısın aynı amaca yönelik bulunduğunu, kendilerinin bir doktrine ve ihtilâl sonrasında yapılacak uygulamaya özgü bir plân ve programa sahip olarak 27 Mayısçılardan üstün durumda bulunduklarını savunmuşlardır.

21 Mayıs sonrasında Silâhlı Kuvvetler bünyesinde yapılan tasfiye, Silâhlı Kuvvetler içindeki huzursuzluk ve hoşnutsuzluğu gideremedi. Nitekim 7 yıl kadar sonra «12 Mart Muhtırası» ile Silâhlı Kuvvetlerin rejime başka bir yön ve yöntemle müdahale ettiği görüldü.

Ender Kâmil Boyacı

22 Şubat Olayları Talât Aydemir ve arkadaşları Turgut Alpagut, Selçuk Atakan, Dündar Seyhan, Şükrü İlkin ve Necati Ünsalan tarafından yönetilen ve başarısız kalan darbe girişimi.

15 Ekim 1961 genel seçimlerinden sonra CHP'nin iktidarı alacak çoğunluğu sağlayamaması bazı çevrelerde büyük şaşkınlık yaratmıştı. Silâhlı Kuvvetler temsilcileri, seçimlerle birlikte görüşlerini açıkladılar. Bazı komutanlar güçlü bir hükümet kurulamayacağını kabul ettikleri halde «Verilen sözü tam olarak yerine getirmek» gerekçesiyle yönetimin devredilmesini isterlerken, bazıları da «Bu seçimle gelen meclis ömürsüzdür. Türkiye'nin beklediği kalkınma ve reformlar sağlanamaz» diyerek seçimlerin iptalini, Millî Birlik Komitesi ile bütün partilerin ve Meclislerin feshedilmesi yolunda görüş birliğine vardılar. 17 Ekim'de Ankara'da, 19 Ekim'de İstanbul'da toplantılar yapıldı. Hava Kuvvetleri'nin temsilcileri İnönü'nün kuracağı bir koalisyon hükümetine şans tanınmasını istediler. Bundan sonraki aşamada Yıldız Harp Akademisi'nde «karar toplantısı» yapan 10 general 28 albay «21 Ekim protokolü» diye bilinen bir belgeyi hazırlayıp imzaladılar. Buna göre, yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce Silâhlı Kuvvetler fiilen duruma müdahale edecek, ihtilâli milletin hakikî ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecekler, bütün siyasal partiler faaliyetten yasaklandığı gibi, seçim sonuçları ile Millî Birlik Komitesi feshedilecekti. Kararın uygulanması için son gün olarak 25 Ekim 1961 saptanmıştı. Bu karara Hava Kuvvetleri temsilcileri karşı çıktılar. Bu kararı duyan Genelkurmay Başkanı Sunay, 23 Ekim'de bütün kuvvet, ordu, kolordu komutanları ile kurmay başkanlarını toplayarak, alınan kararı doğru bulmadığını açıkladı, müdahaleden vazgeçilmesini istedi. Diğer komutanlar da, parti liderlerinin Gürsel'in başkanlığını kabulü ve düşük DP mensuplarına siyasal af çıkarılmaması koşullarını içeren bir protokol imzalamaları halinde müdahaleden vazgeçilmesini kabul ettiler. 25 Ekim'de yeni TBMM açıldı, Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi.

Başbakanlığa atanan İnönü'nün kurduğu AP-CHP koalisyonunun göreve başlamasından sonra ekonomik - toplumsal siyasal bunalım sürdü. 27 Mayıs'a karşı olan çevrelerde derlenip toplanma başladı. AP'lilerin tahrikleri son haddine vardırıldı. Basın sık sık aşırı sağcıların ayaklanmasından, Meclis'te beşinci bir parti grubu kurarak politikacıları tehdit etmelerinden söz ediyordu. Yeni bir askerî darbe yapılacağı söylentileri yapıldı. Başbakan İnönü, ülkede istikrarın sağlandığı yolunda güvence vermeye çalışıyor. Ordunun kışlalarına çekildiğini ileri sürüyordu (1.2.1962). Siyasal durumun giderek bozulması ile birlikte orduda kaynaşma ve huzursuzluk da arttı. Sunay'ın düzenlediği yeni bir toplantıda, Sunay İnönü'nün desteklenmesini subaylardan isterken, Ünsalan, Arat, Atakan ve Aydemir buna karşı çıktılar, Aydemir, Güney Kore'ye paralel bir gidiş olduğunu, muhalif grupların ihtilal hazırladıklarını ve ikinci bir ihtilâl olacağına inandığını açıkladı ve Sunay'ın başında bulunması şartı ile yapılacak bir hareketin memleket hesabına tehlikesiz olacağını belirtti. Harbokulu Komutanı Albay Talât Aydemir, eski MBK üyelerinden bazılarının Silâhlı Kuvvetleri Meclisler üzerinde baskı aracı yaptıklarını, emir - komuta zincirinin gevşediğini, bir kısım birliklerde komutanların egemenlik kuramadığını da açıkladı. Selçuk Atakan da «Sunayın liderliğinde bir ihtilâle taraftar olduğunu» belirtti, alt kademelerden gelen baskıyı güçlükle önleyebildiklerini, kendilerinin orduyu ihtilâle teşvik yolunda çabaları olduğunun ileri sürüldüğünü anlattı. Sunay, «genç kumandanlara hiç kimse dokunmayacaktır» biçimde kesin güvence verdi, toplantı sonunda gene İnönü'ye destek olmanın zorunluğunu belirtti. Aydemir ve grubu görüşlerini yazılı olarak bildirdiler ve demokratik rejimde silâhlı kuvvetlerin bir kişi ya da zümreyi destekleyemeyeceğini, bunun Anayasaya aykırı olduğunu, Silâhlı Kuvvetler'in CHP'yi desteklemeye devamı halinde ordunun muhalif çevrelerde yıpratılacağını; İnönü ve CHP'den başkasına iktidarın verilmesinin memleketi anarşiye götüreceği komutanlarca kabul ediliyorsa, hiçbir kişi ya da zümre yararına olmamak ve Atatürk ilkelerini esas alan bir düşünce tarafından bir plân yapmak şartı ile idareye el konulabileceğini açıkladılar.

22 Şubat olaylarının başlangıcını «Balmumcu Toplantısı» oluşturur. Bu toplantı İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga'nın başkanlığında 54 yüksek rütbeli subayın katılmasıyla yapıldı. Toplantıda «Kemalizm doktrininin tatbiki ve reformlara girişmek gerektiğini» ileri süren bir grup idareye ordunun derhal el koymasını istiyordu. Bazı komutanlar da 27 Mayıs ihtiâline karşı olan zihniyetin hortlatılmaması için önlemler alınmadığından yakındılar. Toplantının sonunda «9 Şubat protokolü» adiyle siyasal tarihimize geçen bir belge kaleme alındı. Bu protokole göre, 1 — Bir harekât yapılması zarureti doğarsa bu hiyerarşiye uygun bir hareket olacaktır. Genelkurmay Başkanının liderliğinde olmazsa, ondan sonra gelen komutanın emrinde yapılacaktır, 2 — Bu harekât Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinin tasvibi ile gerçekleştirilecektir. Bu sebeple Hava Kuvvetleri temsilcileri ile yeniden temas teminine çalışılacaktır. Protokolü toplantıda bulunan 64 subaydan 37'si onayladı. 9 Şubat toplantısının Ankara'da duyulması üzerine Havacılar grubu karara karşı çıktı ve karşı önlemler alınması için girişimlere başlandı. İnönü, «Orduyu ihtilâle sürükleyen subayların cezalandırılması gerektiğini» anlattı. Genelkurmay Başkanı Sunay, ihtilâl yapılmasına karşı çıkıyordu. Olayların istedikleri yönde gelişmediğini gören İstanbul'daki komutanlar Harp Akademisi'nde yeni bir toplantı daha yaptılar (19 Şubat 1962). Sunay ile görüşen «Yoklama Heyeti»nin verdiği bilgiler dinlendi ve hükümete şans verilmesi isteği kabul edildi. Aynı gün Ankara'da Aydemir, Atakan, Ünsalan, Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılarak Sunay tarafından sorguya çekildiler. İnönü'nün başkanlığı döneminde başka bir yere atanmak ya da emekliye ayrılmak suretiyle etkisiz kılınacaklarına inanan Aydemir, «Ne yapmak gerekliyse yapmalı, sonuca ulaşmalı» düşüncesindeydi. 9 Şubat protokolünün 5. maddesinde de harekâtın 28 Şubat'a kadar yapılması plânlanmıştı. Bu protokole ek bir protokolde de hükümetin devrilmesi, «Güvenlik Konseyi» adı altında toplanacak 25 kişilik asker - sivil bir kurula yasama yetkisi verilmesi, Konseyin doğal üyeleri arasında Genelkurmay Başkanı ile dört kuvvet komutanının bulunması, hükümetin Güvenlik Konseyi'nce seçilecek kişilerce kurulması, 27 Mayıs'ın gerçekleştiremediği reformların yapılması, 14'lere de görev verilmesi kabul edilmişti.

Talât Aydemir'in tutuklanacağı, havacıların yeni bir 13 Kasım harekâtı yapacağı yolundaki haberler üzerine, Aydemir ve arkadaşları Genelkurmay Başkanı'na bir

«Muhtıra» verdiler: a) 20/21 Şubat gecesi resmî elbiselerini giyerek harekete geçen Mucip Ataklı ile Haydar Tunçkanat hakkında kanunî işlem yapılması, b) İşbirliği yaptıkları Genelkurmay İkinci Başkanı Tümgeneral Memduh Tağmaç'ın görevinden uzaklaştırılması, c) Tayinleri çıkarılan Muhafız Alay Komutanı, 229. Piyade Alay Komutanı ile tank tabur bölük komutanlarının görevlerine iadeleri, istendi. 20/21 Şubat gecesi, Talât Aydemir ve arkadaşlarının bir ihtilâl yapacağı söylentisi üzerine Havacıların öncülüğünde tedbirler alınmıştı. Verilen «muhtıra» üzerine Cevdet Sunay, hava kuvvetlerinin alârm durumunda ve, Aydemir ve arkadaşlarının yerlerini değiştirmek zorunda olduğunu belirtti. Hava Kuvvetleri ile Kara Kuvvetleri'nin karşı karşıya gelmemesi için bir anlaşma zemini sağlanmaya çalışıldı. Ancak Hava Kuvvetleri Cuntası ile bazı CHP'lilerce yönetilen karşı harekâtın gelişmesi üzerine Selçuk Atakan, Turgut Alpagut, Yb. Haldun Doran tutuklandılar. 21 Şubat gecesi Genelkurmay Başkanlığında yapılan toplantıda «ordu içinde huzursuzluk yaratan bazı subayların Doğu'daki birliklere atama emirleri» çıkarıldı. Ankara'dan uzaklaştırılanlar Talât Aydemir, Turgut Alpagut, Selçuk Atakan, Dündar Seyhan, Şükrü İlkin, Necati Ünsalan idiler. Bazı subaylara da zorunlu izin verilmişti. Aydemir arkadaşlarının yerlerine vekâleten atamalar yapılmıştı: Harbokulu Komutanlığına Tuğg. Semih Sancar, Harbiye Alay komutanlığına Kur. Alb. Mithat Ceylan, Muhafız Alay Komutanlığına Kur. Alb. Cihat Alpan, Ankara Merkez Komutanlığı'na Kur. Alb. Kemal Taran, 229. Alay Komutanlığı'na Kur. Alb. Cihat Alpan atanmışlardı. Aydemir atamalara itiraz ederek suçları varsa mahkemeye verilmelerini istedi. Harekâtın 22 Şubat akşamı yapılması zorunluluğu belirince, Harbokulu, Jandarma Subay Okulu, Tank Taburu, Muhabere Eğitim Merkezi, 28. Tümenin bazı birlikleri, Muhafız Alayı ve Alayın Süvari grubu alârma katılacaklardı. Muhabere Okulu da alârma katılacağını sonradan bildirdi.

Harbokulu Komutanlığı'nı devralmaya gelen Tuğg. Semih Sancar'ın gözaltına alınarak Komutanlık binasından uzaklaştırılması ihtilâl hareketinin ilk fiilî işareti oldu. Bundan sonra Harbokulu'na hareket emri verildi. Tank Okulu'nun tankları Dikmen yoluna dizilerek yol kesildi. Muhafız Alayına giderek alayın komutasını ele almak isteyen Kur. Alb. Cihat Alpan'ın Muhafız Alayı Süvari grubu komutanı Binbaşı Fethi Gürcan tarafından tutuklanması ile alayın komutası Gürcan'a geçti. Bu sırada köşkte (Çankaya'da) Cumhurbaşkanı, Başbakan, hükümet üyeleri ve kuvvet komutanlarının toplantı halinde bulunduğu, Bnb. Gürcan'ın Aydemir'e telefon ederek bu kişileri tutuklamak isteği üzerine Aydemir'in «Bizim onlarla işimiz yok, bırak gitsinler» demesi ve toplantıyı yapanların serbest kalmasıyla olayların akışının değiştiği görüldü. Aydemir komutasındaki Birlikler meclis, radyo evi, genelkurmay, Bakanlıklar, PTT merkezlerini ele geçireceklerdi. Aynı saatlerde Jandarma Subay Okulu harekete katıldı. 229. Piyade Alayına yeni atanan Cihat Akyol, Harbokulu'na haber göndererek harekâta karşı koyacağını bildirdi. Akşam 20.00'de 229. Piyade Alayından 12 subay tutuklandı, bunlardan dördü 22 Şubat'tan sonra emekliye ayrılacaklardı.

Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Harbokulu'nda karargâh kuranlara, ilerlemeye devam ettikleri takdirde Hava Kuvvetleri'nin hücum edeceği yolunda bir ültimatom gönderdi. 229. Piyade Alayı da Harbokulunu kuşattı. Bu sırada 1962 bütçesini müzakere eden Millet Meclisi üyeleri ihtilâl girişimini haber almışlar ve bir bölümü Ankara'yı hemen terketmişlerdi.

Harekâtın parolası: Halaskâr, işareti: Fedailer'di. Harbokulunda karartma yapılıp bütün ışıklar söndürülmüştü. Radyoevi ve PTT gibi kilit noktalar hükümete sadık birliklerin korunması altındaydı. 22 Şubatçılar radyoyu ele geçiremediler. Köşkün (Çankaya'nın) güvenliğinin kalmaması üzerine Başbakan, Genelkurmay Başkanı, parti liderleri Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na gittiler. Cemal Gürsel de harekâtı bastırmak için Çankaya'dan ayrılarak Genelkurmaya ve Mürted hava üssüne gitti.

İhtilâlciler ile hükümet arasında bağlantı kurmak üzere görev alan YTP lideri Ekrem Alican, Harbokulu'na gitti. Orada Aydemir, Seyhan, İhsan Erkan, Alb. Emin Arat ile görüştü. Harekâtın amacı, a) Orduda yapılmış olan ataamların durdurulması ve atananların eski görevlerine iadesi, b) Meclisin özienen ve beklenen demokrasiyi yerleştireceğinden umut kesildiğinden Cumhurbaşkanının saat 24'e kadar Meclisi feshi, c) Seçim Kanunu değişikliği yapılarak 250 bin kişiye bir milletvekili seçilmesi, okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmaması, çoğunluk sistemine dönülmesi, d) Yeni Meclis oluşana kadar hükümetin başka bir şehre giderek (Eskişehir gösteriliyordu) icraatına devam etmesi, olarak anlatıldı. Bu önerilerden birincisi ile sonuncusu Genelkurmay'a bildirilmişti. Alican, yalnızca Aydemir ve arkadaşlarının görevlerine iadesi teklifini hükümete bildirebileceğini söyleyerek iki saat süren görüşmeye son verdi İnönü, sabahleyin yerleri değiştirilmiş olanların şimdi emekliye ayrılıp ordudan çıkarılacaklarını bildirdi, yalnızca ihtilâle girişenler hakkında cezaî koğuşturma yaptırmayacağı taahhüdünde bulundu.

Bu sırada radyodan Genelkurmay Başkanı ile Cumhurbaşkanı'nın konuşmaları verildi (Saat 19.30). İhtilâlcilere uyarı niteliği taşıyan son konuşmayı İnönü yapacakken yayın kesildi. Zırhlı birliklere mensup ihtilâlci subaylar, Etimesut verici istasyonu ile radyoevinin bağlantısını kesmişlerdi (Saat 20.08). Verici istasyonun ihtilâlcilerin eline geçmesi üzerine Etimesut vericisine elektrik akımı veren şalter Havacılar tarafından indirilerek radyo tamamiyle susturuldu (saat 21.45). Bu sırada Hava Kuvvetleri uçakları havada uçuyorlardı ve Türkiye'deki bütün hava üsleri ihtilâcilere karşı alârma geçmişti. İstanbul radyosu ise normal yayınını sürdürüyordu.

Saat 24.00'de hükümete bağlı birlikler bazoka ve makineli tüfeklerle şehrin kavşak noktalarını tutmuşlardı. Polatlı'dan gelen bir topçu taburu ile Çubuk'taki 230. Piyade Alayı da mevzilenmişti; barikatlar kurulmasına çalışılıyordu.

Harbokulunda ise hazırlanan plânın uygulanması için Aydemir baskı altında idi. Öte yandan Aydemir'in Alican aracılığıyla bildirdiği şartlar Genelkurmay'ca kabul edilmemişti. Sunay, «Şart kabul etmiyoruz, ateş etmez teslim olursanız, ateş açmayacağız. Derhal teslim olunuz» çağrısında bulundu. Bu çağrının kabul edilmemesi üzerine de 23 Şubat 03.00'den itibaren gerekirse silâh kullanılarak karşı harekâta geçileceği bildirildi. Hükümete karşı olan birliklerde geceyarısından sonra çözülme başladı. İl Radyosu'nun yayına geçerek 01.00'den itibaren liderlerin seslerinden mesaj yayınlamaya başlaması da hükümet tarafını güçlendirdi. İnönü, hükümetin bazı üyelerinin Aydemir'in bazı şartlarını kabul etmek eğilimlerine karşı çıkarak, ihtilâlcileri emekliye sevkedeceğini tekrarladı, bu konuda yazılı olarak hazırladığı bir taahhütnameyi Harbokuluna yolladı. 03.00'den itibaren ihtilâlciler, hükümet birliklerine teslim olmaya başladılar. Aydemir, kardeş kanı dökülmemesi için harekâttan vazgeçildiğini bildirdi.

İstanbul'daki birliklerde Aydemir'e bağlı kimseler etkin olamamışlardı. İstanbul'daki askerler, hükümete bağlı kaldıklarını bildirdiler.

22 Şubat hareketi, köklü reformlara taraftar olanların duydukları ciddî hoşnutsuzluğun belirtilerinden biri idi. Bu eylem, iktidar çevrelerinin ülkenin önemli sorunlarını çözmek konusundaki isteksizliğinin ve güçsüzlüğünün anlatımı oldu. Harekâtın bas-

tırılmasından sonra kara kuvvetleri komutanı Org. Muhittin Önür (1908 1978) kendi isteği ile emekliye ayrıldı, birçok subayın yeri değiştirildi, 69 subay emekliye sevkedildi. Harekâta 500'ü subay 8 bin askerin katıldığı belirlendi. Bunlara cezaî lem uygulanmadı. Sivil hizmetlerde görevli askerî yöneticiler de ordudaki görevlerine döndürüldü. 22 Şubatçılarla ilgili askerî af yasası Meclislerden çıkarıldı. «Tedbirler Kanunu» adıyla bilinen 38 sayılı kanun da hükümeti güçlendirmek için özgürlükleri kısacak biçiminde yasalaştı. 22 Şubat'tan sonra iyice sarsılan CHP-AP koalisyonu dağıldı. Yeni bir hükümet kuruldu. Bir kısım 22 Şubatçılar daha sonra, 20/21 Mayıs 1963 ihtilâl girişimine katıldılar (bkz. 20-21 Mayıs Olayları).

Ender Kâmil Boyacı

D.P.'li bakanlar tutuklandıktan sonra uçakta

27 Mayıs : Demokrat Parti iktidarına Millî Birlik Komitesinin temsil ettiği Türk Silâhlı Kuvvetleri'nce son verilerek, iktidara silâhlı kuvvetlerin el koyması olayı (27 Mayıs 1960). 1960 ilkbaharında Türkiye'de iç politik durum son derece gerginleşmişti. Halkın geniş ve çeşitli kesimlerinden de destek görmeye başlayan gençliğin DP iktidarı aleyhindeki gösterileri Nisan 1960'da büyük boyutlara vardı (28-29 Nisan 1960). DP iktidarının izlediği dışa bağımlı, antidemokratik, enflâsyoncu politikadan hoşnutsuzluğun büyük ölçülere varması, demokratik rejimin son kırıntılarının da Tahkikat Komisyonu ve diğer önlemlerle yok edilmesi tehlikesi, bir siyasal darbe ile sorunun çözümüne yol açtı. 1950'lerin ortalarında subaylar tarafından kurulan DP muhalifi ihtilâl grupları, 1960 yılının başında Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in başkanlığında Millî Birlik Komitesinde birleştiler (Bkz. Millî Birlik Komitesi). 27 Mayıs 1960 Cuma günü sabahı saat 03.00'den itibaren ordu birlikleri DP iktidarını devirdiler ve DP ileri gelenlerini tutuklamaya başladılar. DP'nin başlarından Menderes'in kaçma girişimi sonuçsuz kaldı. 27 Mayıs hareketi, kimilerince «hükümet darbesi, ya da devlet darbesi», kimilerince «ihtilâl», bazılarınca da «devrim» olarak değerlendirildi. Siyasal iktidarın bir sınıftan diğerine geçmesi anlamındaki «devrim» niteliği 27 Mayıs'ta yoktur. 27 Mayıs hareketi, radikal küçük burjuvazinin bir hareketi olarak değerlendirilebilir.

Celal Bayar tutuklandıktan sonra Yassıadaya getirilirken

27 Mayıs'ın belli bir eylem kadrosu ve planı yoktu, şef ve lider de belirlenmemişti. 27 Mayısçıların hedefi, ülkeyi en kısa zamanda demokratik bir Anayasaya kavuşturup, özgür seçimler sonucunda belirecek iktidara ülkeyi teslim ederek çekilmekten ibarettir. Çünkü, 27 Mayıs yönetiminin sürekli olacağına ilişkin, lider, otoriter bir merkezî yönetim kadrosu, eylem planı ve programı yoktu.

27 Mayıs sabahı dört saat içinde DP iktidarı devrildi. Ankara ve İstanbul'da yönetim sonradan Millî Birlik Komitesi adıyla tarihe geçecek subayların eline geç-

Celal Bayar tutuklandıktan sonra mahkemede

ti. İstanbul'daki I. Ordu, hareketi kayıtsız şartsız desteklerken, Konya'daki II. Ordu ile Erzurum'daki III. Ordu kesin destek belirtmediler. Hatta Ragıp Gümüşpala'nın Ankara üzerine yürüyeceği iddia edildi. 26-27 Mayıs gecesi hareketi yönetenlerin başında Tümg. Cemal Madanoğlu vardı (Bkz. Madanoğlu, Cemal). Madanoğlu 27 Mayıs hareketinden hemen sonra bir «Bilim Kurulu» oluşturarak ihtillâlin meşruluğu hakkında bir rapor aldırdı, düşük iktidar mensuplarını serbest bırakmak yolundaki karar da geri alınarak DP'liler önce Harbokulu'na sonra Yassıada'ya hapsedildiler.

27 Mayıs'ın ilk hükümeti ertesi gün ilân edildi. İkisi MBK üyesi olan 3 general ile 15 sivilden oluşan hükümet, partisiz vatandaşlardan kurulmuştu. Bu hükümetteki büyük sermaye yanlısı bakanlar devrik DP hükümetindekilerden fazlaydı. 10 Ağustos tarihindeki bakan değişiklikleri dışında birinci Gürsel kabinesi Kurucu Meclis'in açılmasına kadar sürdü (30.5.1960 6.1.1961). 27 Mayıs'ın birinci kabinesi, resmî bir bildiriyle, yurtdaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunacağını, anti-demokratik yasaların kaldırılacağını, çağdaş hukuk düzenine dayalı ve iktidarların suistimallerini önleyecek yeni demokratik kurumların oluşturacağını, ekonomik israfa son verilerek bir Plânlama Teşkilâtı kurulacağını, ülkenin ekonomik ve malî durumundaki bozukluğun alınacak önlemlerle giderileceğini ilân etti. Dış politika konusunda MBK ve 27 Mayıs hükümetleri, daima NATO ve CENTO gibi saldırgan askerî paktlara, ekonomik siyasal malî ipoteklere bağlı kaldılar. Türkiye'yi emperyalist ilişkiler ağının dışına çıkaracak, ülkenin her alanda tam bağımsızlığını sağlayacak yolda hiçbir girişimde bulunulmadı.

27 Mayıs döneminde DP'lileri yargılamak için Yüksek Soruşturma Kurulu ile Yüksek Adalet Divanı kuruldu. Komite, DP aleyhtarı eylem ve fikirleri nedeniyle hapse atılanlar için af yasası çıkardı. DP yanlısı gazeteleri susturdu, DP taraftarlarının 27 Mayıs yönetimine karşı eylemlerini önlemek üzere «İnkılâbın Korunmasına dair geçici kanun»u kabul ettiği gibi, 1924 Anayasasını değiştiren 1 sayılı geçici kanunla 27 Mayıs yönetimine Anayasal meşrûluk kazandırdı.

27 Mayıs'ın üzerinden bir ay bile geçmeden MBK'sinde «ılımlılar» ve «aşırılar» (radikaller) diye iki ayrı grubun olduğu haberleri çıktı (Le Monde, 8.6.1960). Türkeş başkanlığındaki radikallerin askerî yönetimi uzunca bir süre devam ettirerek «Atatürkçü devrimlerin» yapılmasını istediği belirtildi. Komite içinde, ülke kalkınmasının çok partili burjuva parlamenter demokratik sistem içinde mi, yoksa askerî bir yönetim altında mı yapılacağı yolundaki çatışma 13 Kasım 1960'da sona erdi. Türkeş ve 14'ler diye anılan arkadaşları, MBK'nin feshedilmesi ve ikinci bir Komitenin kurulmasından sonra Türkiye dışına sürüldüler. 23 kişilik yeni bir Komite, Kurucu Meclis'i toplayarak yeni bir Anayasa hazırlattı, Anayasayı

D.P.'li bakanlar tutuklandıktan sonra toplu olarak Yassıadaya getirilirken

halka kabul ettirdikten sonra, 1961 Ekiminde dört partinin katılabildiği ve sıkıyönetim altında yapılan seçimlerle yönetimi sivillere devretti.

27 Mayıs döneminin önemli olayları arasında, 25 fiilî yılını dolduran subayların hükümetçe resen emekliye sevkini sağlayan 42 sayılı yasa gereğince 235 general ile 5000 subayın emekliye ayrılmasıyla sonuçlanan ordu tensikatı, 147 üniversite hocasının görevlerinden uzaklaştırılması, Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın kurulması, DP ileri gelenlerinin Yassıada Mahkemelerinde yargılanıp cezalandırılmaları (Bkz. Yüksek Adalet Divanı), 55 toprak ağasının sürülmesi, 1957'de dondurulan işçi ücretlerinin arttırılması çabaları, vergi ve millî eğitim yasalarının kabulü, yasaklanan siyasal faaliyetlere 1961 yılı başında tekrar (sınırlı olarak) izin verilmesi, geniş hak ve özgürlükler getiren yeni bir Anayasa'nın hazırlanması ve kabul edilmesi gelmektedir.

27 Mayıs yönetimi, türdeş bir yapıda olmadığından, emekçi yığınların özlemlerine cevap veremedi. Emekçi sınıflar genel olarak 27 Mayıs yönetimini desteklediler. Büyük sermayenin sömürüsünü sınırlandıracak toplumsal önlemlerin alınması, dinsel güçlerin demagojisinin önlenmesi, toprak reformu yapılarak yoksul ve topraksız köylünün durumunun düzeltilmesi ve genel olarak vatandaşların devrik DP yönetimi ile onun mirasçılarının elinden kurtarılması Millî Birlik Komitesi ve 27 Mayıs yönetiminin başaramadığı işlerin başında gelir.

Öte yandan MBK'nin geniş halk yığınlarına dayanmaması ve cunta ile ihtilâl meclisi arasında bir yapıya sahip olması nedeniyle, kısa sürede ordu içinde başka gruplaşmalar ortaye çıktı.

27 Mayıs hareketi, Türkiye'de gerici deolojilerin ipoteğini sona erdirdi ve işçi sınıfı hareketi ile sosyalizmin güçleneceği bir ortam getirdi. 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal panoraması bütün açıklığıyla ortaya çıktı. 27 Mayıs bir «devrim» niteliği taşımadığı içindir ki, ekonomik alanda 27 Mayıs sonrasında izlenenler, 27 Mayıs öncesinde öngörülenlerin plânlı bir biçiminden başka bir şey olamadı. 27 Mayıs Anayasasını koruyup kollayacak güçler de yetersiz kaldı. 27 Mayıs düşmanları, AP-YTP gibi partilerde örgütlendiler.

Mustafa Gebzeli

Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Sefaretname yazarı (? - 1732). Edirne'de doğdu. Yeniçeri Ocağı'nda yetişti. Uzun süre «Yirmi sekizinci orta»da bulunduğundan Yirmi sekiz Mehmet Çelebi olarak anıldı. Askerlikten ayrıldıktan sonra Tophane nazırlığı görevinde bulundu. Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1718 - eylül 1730), sürekli elçi olarak Paris'e gönderildi. Uzun süre de Mısır'da kaldı. Patrona Halil ayaklanmasında canı bağışlanarak Kıbrıs'a sürgün gönderildi.

Paris'e giderken kendisine, Sadrazam tarafından *«Maarifine dahi layikiyle kesbi ıttıla ederek tatbik kabiliyeti onların yazılması»* talimatı verilen Çelebi, «Osmanlılar için Batıya açılan ilk pencere sayılan» «Prof. Enver Ziya Karal) Seyahatnamesinde, gördüklerini batının ulaştığı aşamalar açısından değerlendirmeye çalıştı. Gözlemlerini beceriyle, tatlı bir anlatımla yazdı. Ayrıca sonradan, Mustafa III (1757 1774)'ün Çınarî İsmail Kalfa'ya çevirttiği Dominique Cassini'nin cetvellerini getirerek (Prof. Kerim Erim) ilk matematik kitabının hazırlanmasına yol açtı. İlkin 1841'de yayımlanan Paris Sefaretnamesi'ni Şevket Rado günümüz diliyle yayımladı: *Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Paris Sefaretnamesi* (1970).

Çelebi Mehmet Üzerine

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, 1721'de gittiği Paris'i Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hâtıraları arasından ve bir serhad mücahidinin mağrur gözü ile görmez. O XVIII. asır Parisine Karlofça'nın ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakar. Filhakika aradaki zaman zarfında İmparatorluk iki büyük ve kanlı macera geçirmiş, cihangir, muharip ve mücahit guruu yaralanmış, üstüste Budin'i ve Belgrad'ı kaybetmiş, velhasıl, şartlar mühim bir surette ve aleyhimizde olarak değişmiş bulunuyordu. Üstelik Evliya Çelebi'nin uzak bir tehdit halinde sezdiği Rus tehlikesi artık fiilen mevcuttu.

Hiçbir kitap garplılaşma tarihimizde bu küçük Sefaretname kadar mühim bir yer tutamaz. Hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü bu eserde bütün bir proğram gizlidir. Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendinin Sefaretnamesinin devrine doğrudan doğruya müessir olduğunu kabul etmesek bile, bu kitabı zamanında az çok mevcut olan bir ruh haletinin ifadelerinden biri olarak görmek lâzım gelecektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar (İstanbul dergisi, 1 Şubat 1945)

YOLTAŞ, Niyazi (İzmir - 1932). Karikatürcü. Mesleği üretim plânlamacılığıdır. İlk karikatürleri 1950 öncesi mizah dergilerinde yayımlandı. *«Dolmuş»*, *«Cumhuriyet»*, *«Gölge»*, *«Papağan»* ve *«Akbaba»* dergi ve gazetelerinde karikatürleri yer aldı.

«Milliyet» gazetesi günlük mizah sayfasında uzun süre çalıştı; *«Milliyet Çocuk Dergisi»*nde çocuklar için bant - karikatürler hazırladı. Sergi ve yarışmalarda da yer aldı. Hacettepe Üniversitesi'nin «Diş ve Ağız Sağlığı» konulu uluslararası karikatür yarışmasında özel ödül kazandı (1979). Edirne (1956) ve İstanbul'da (1956/1958) kişisel sergiler açtı.

YORULMAZ, Haydar Rıfat (İstanbul - 1877/ İstanbul - 1942) Hukukçu, yazar, çevirmen. Darüşşafaka'da ve İstanbul Ticaret Mektebinde okuduktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. İstanbul Barosunun ilk avukatlarındandır. Uzun yıllar avukatlık yaptı, bazı okullarda dersler verdi. Ömrünün son yıllarını edebî alana verdi. Değerli çeviriler yaptı. Çevirileri arasında (Karl Marx'tan (Muhtasar) *Sermaye* Emil Ludwig'ten *Stalin*, Buharin'den *Tarihî Maddecilik Nazariyesi*, De Monzi'den *Bolşeviklik* Gustav Le Bon'dan *Tarih Felsefesi*, Tolstoy'dan *Basüsadelmevt*, Dostoyevski'den *Cinayet ve Ceza*, Balzac'tan *Goriot Baba* bulunmaktadır. *Farmasonluk* (1934) adlı bir telif eseri ile hukuka dair *«Aynî Haklar»*, *«Borçlar Kanunu Şerhi»*, *«Miras Meseleleri»* adlı kitaplar yazmıştır.

Yön dergisi ve hareketi. 27 Mayıs devriminin amacı değişik çevrelerde farklı bir biçimde yorumlanmıştır. Küçük burjuva radikalizmine göre 27 mayıs, başlangıçta Türk halkının genel mutluluğunu amaçlayan bir hareket olmasına karşın CHP'nin büyük burjuvazi ile özdeşleşmiş gruplarınca hedefinden saptırılmıştır. *Yön* hareketinin çıkış noktası budur. *Yön* Doğan Avcıoğlu'nun sorumluluğunda çıkan bir dergidir. Başyazarı ve yayın politikasından sorumsuz kişi olarak Doğan Avcıoğlu gözükürse de, derginin akçalı desteğini sağlıyanların başında Cemal Reşit Eyüboğlu gibi CHP'nin sol kanat liderlerinden biri bulunmaktadır.

Yön'ün ilk sayısı 20 aralık 1961 günü çıkmıştır. Orta sayfasında 531 kişinin imza-

ladığı bir bildiri yer almıştır. Bu 531 kişinin 363'ünü küçük burjuva aydını diye niteleyebileceğimiz serbest meslek sahipleri, sanatçılar, aydınlar, devlet memurları oluşturmaktaydı. 150'si öğrenci, 9'u işçi ve geriye kalanları da çeşitli sosyal sınıflara mensup kişilerdi. İmza atanların büyük çoğunluğu aynı zamanda Sosyalist Fikir Kulübünün'de kurucularıydı. Bildiri bugünün gözlüğü ile incelenirse önemli olmayan bir kaç noktayı içermektedir. Bu noktaları şöyle sıralayabiliriz:

— Demokrasinin kitlelere maledilmegereği,

— Kültür düzeyinin yükseltilmesi, bunun için bütün Türkiye'ye yaygın bir eğitim ve kültür seferberliğinin gerçekleştirilmesi,

— Her yıl bir çığ gibi büyüyen açık ve gizli işsizliğin önünün alınması için tam istihdama yönelik politikaların gün geçirilmeden uygulanması,

— Beslenme bozuklukları yurt çapında yayılarak genel bir açlık görünümü almaktadır bu yönden gelir dağılımını daha adil kılacak tedbirlerin alınması,

— Atatürk'ün ideali olan batılılaşmada verilen ödünlere son verilmesi ve ekonomik - sosyal alanlarda batılılaşma doğrultusunda dönüşümlerin yapılması.

Görüldüğü gibi bu program 1839'dan bu yana sık sık gündeme getirilmiş bir içeriğe sahiptir. Yeni Osmanlı, Jön Türk hareketlerinin programlarında aynı ilkeleri genel çizgileriyle bulduğumuz gibi İttihad ve Terakki Cemiyetininde amaçları da buna benzer noktalar çevresinde toplanabilir.

Kuşkusuz *Yön* hareketiyle en büyük benzerliği *Kadro* Hareketinin ilkelerinde bulabiliriz. Bu yüzden de Emin Türk Eliçin, Hikmet Kıvılcımlı vb. gibi birçok yazar ile araştırmacı *Yön* hareketini *Kadro* hareketinin bir başka düzeyde devamı olarak nitelemişlerdir. Gerçekten de *Kadro* hareketi ile *Yön* arasında bir paralellik mevcuttur. Her iki harekette Kemalizmin ihmale uğradığını, hatta saptırıldığını iddia ettikleri ideolojik temelini arama gayreti içindedirler. Bu noktada Kemalizmin iki ilkesinden geniş ölçüde yararlanırlar. Bu iki ilke Halkçılık ve Devletçiliktir. Bilindiği gibi halkçılık devlete sınıflar üstü bir görünüm veren yaklaşımla ele alınmıştır. Devletçilik ise özel kesimin noksan bıraktıklarının devletin ekonomik kurumlarınca tamamlanması biçiminde en doğru tanımını bulmaktadır. *Kadro* gibi *Yön*'de bu iki ilkeye sarılmıştır. *Kadro*'nun halkçılığı bir yerde Türkiye'de sınıfların tam oluşmamış olduğu iddiasından hareket etmekteydi. *Yön*'ün halkçılığı sınıf olgusunu reddetmemekle beraber İşçi sınıfının güçsüzlüğünden, bu nedenle köktenci dönüşümler yapamayacağından kaynaklanmaktadır. *Yön*'ün yaklaşımına göre küçük burjuvazinin öncü kesimi olan asker - sivil aydınların halktan, yani geniş işçi ve köylü kitlelerinden yana yapacağı girişimler bunların daha üst düzeyde ekonomik ve toplumsal yaşama katılımını sağlayan sonuçları verecektir.

Yön dergisinin başlangıçtaki, siyasal partilerin ilerici kesimleri ile sürekli diyalog kurma isteği, ulusal burjuvazinin ve aydınların ülkenin gelişimi ve ilerlemesi yönünde kalıcı politikaları oluşturabileceğine olan inancındandır. Bu dönemde *Yön* bir yandan CHP'nin ilerici bölüğüne yanaşmağa çalışırken, CHP'yi bir truva atı gibi kullanma ve kendi stratejisini böylece gerçekleştirme hedefini gözetiyordu. CHP'de ilerdeki sosyal demokrat gelişimi için *Yön*'ü bir çeşit kamu oyu oluşturan araç gibi kullanma niyetindeydi.

1965 seçimlerinden sonra özellikle 1968'i izleyen yıllarda *Yön* grubu partilerden umudunu kesti. Parlamento dışı muhalefete daha bir ağırlık vermeyi yeğledi. Bu değişiklik onunda yayın yaşamına son verdi. Ama *Yön*'ün küçük burjuva radikalizmine dayanan politikası sona ermedi. Avcıoğlu bu politikayı daha keskin bir çizgide *Devrim* dergisiyle sürdürmeğe devam etti. Artık ne CHP'nin ileri kesimleri, ne de Türkiye İşçi Partisi hareket açısından bir önem taşımaktaydı. Parlamento «cici demokrasi»nin bir aracı olarak sürekli suçlanıyordu. 1971 martı bu yaklaşımın sonucu olarak heyecanla karşılandı. Ne var ki *Yön*, daha sonra'da *Devrim* dergisinin düşünceleri doğrultusunda bir gelişme olmadı. *Devrim* Dergiside yayınına son verdi.

Yön ve onun devamı olan *Devrim* Dergisi Türkiye'de bazı dönüşümlerin yapılmasını amaçlayan, ama bu dönüşümlerin bugünkü parlamento tarafından gerçekleştirilemeyeceğini iddia ederek, küçük burjuva köktenciliği ile sorunların üstesinden gelmeğe çalışan bir asker - sivil (çoğunlukla bürokrat) aydınlar hareketi olarak niteleyebiliriz.

Tevfik Çavdar

Yöntem Ali Canip (İstanbul - 1887 / İstanbul - 1967). Yazar, edebiyat tarihçisi. Orta öğrenimini babasının sürgün edilmesi dolayısiyle yerleştikleri Selanik'te tamamladı. Hukuk Mektebi'nin son sınıfından ayrılarak öğretmenliğe başladı. Uzun yıllar öğretmen okullarında çalıştı. Millî Eğitim Bakanlığı müfettişliği, Edebiyat Fakültesi

Ali Canip Yöntem

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Ordu (1934) ve Çanakkale'den (1961) milletvekili seçilerek parlamentoya girdi.

Fecr-i Âti'nin en genç yazarlarından biri olarak ortaya çıkan Ali Canib, Manastır'da yayımlanan «*Hüsün ve Şiir*» (1910 dergisinde yazdı; kısa süre sonra Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in öncülüğünü yaptıkları Milli Edebiyat akımının amaçlarını benimsedi. Gökalp'in, İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel merkezinden sağladığı yardımla Ömer Seyfettin'le birlikte «Genç Kalemler» (11 nisan 1911) dergisini çıkardılar. Bu dergide çoğun, Ziya Gökalp'le birlikte yazdıkları başyazılarda yeni dilin bir yaşam sorunu olduğu görüşünü savundu. Yekta Bahir takma adiyle de döneminin tutucularıyle sert tartışmalara girdi. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerde yalın bir dil kullanma çabası gösterdi. «*Halka Doğru*» (11 nisan 1914 - 3 nisan 1915) adlı haftalık dergide, «*Yeni Mecmua*» (1917 - 1918), «*Güneş*» (1927), «*Çınaraltı*» (1941-43), «*İstanbul*» (1944 - 1946) dergilerinde genellikle inceleme ve araştırma yazıları yayımladı.

Başlıca Yapıtları: Geçtiğimiz Yol (şiirler, 1918), *Milli Edebiyat Meselesi ve Cenab Beyle Münakaşalarım* (makaleler, 1918), *Türk Edebiyatı Antolojisi* (1934) *Ömer Seyfettin Hayatı ve Eserleri* (inceleme, 1935 1943).

Yörük Cengiz (Aydın - 1928) Öykücü. Orta öğrenimini İzmir İnönü (Namık Kemal) Lisesi'nde tamamladı. Bir süre Aydın'da ticaret yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşti. Kurduğu reklam firmasında çalışıyor. «*Küçük Dergi*», «*İstanbul*» ve «*Yeditepe*» dergilerinde yayımladığı öykülerle (1952 1960) tanınan Yörük, genellikle «Ege bölgesi kasaba ve bucaklarından seçtiği kişilerin çevre ilişkileri içinde serüvenlerini yansıtırken öykünün alışılmış düzeyinden kaçındı. Yeni bir anlatım ve yapı kuramadı.» (Ahmet Köksal).

Yapıtları: Yoldaki Taşlar (1954), *Çölde Bir Deve* (1965, 1966 Sait Faik Armağanı), *Yalnız Kalanlar* (1967).

Yunus Emre (? / 1320-21) Şair. Yaşamı üzerine uzun yıllar yapılan değişik araştırmalar sonucu Eskişehir'in Mihalıççık İlçesine bağlı Sarıköy'de doğduğu, Taptuk Emre adlı mutasavvıfın tekkesinde yetiştiğinde birleşilmiştir. Şiirlerinden Şam, Azerbeycan gibi uzak illere gittiği anlaşılmakta bir süre Konya'da kaldığı, «Mevlânâ Hüdavendigâr bize nazar kıldı - Anın görkü nazarı gönlümüz aynasıdır» dizelerinden çağdaşı Mevlânâ ile görüştüğü sohbet ve sema meclislerinde bulunduğu kesinlik kazanmaktadır. Köstendilli Şeyh Süleyman'ın (ölm. 1819-20) «Bahr-al Vilaya» adlı Türkçe eserinde Mevlânâ'nın Yunus'u söz konusu ederek, «ilâhi manâlardan kangısına sürat idüp gittim ise, bir Türkmen kocamanının izini önümde buldum, ve anı güzer (edemedirn)» biçiminde büyük övgüyle karşıladığı kayıtlıdır.

Anadolu'da Türk diliyle başlayan yazılı edebiyatın Sultan Veled, Gülşehri, Âşıkpaşa ile birlikte ilk temsilcilerinden sayılan Yunus Emre, Risalat-al Nushiyya mesnevisinde aruz, divanını meydana getiren hemen bütün şiirlerinde hece ölçüsünü kullandı; her iki ölçüyle yazarken de «beylere kapılanan» şairler gibi bir mutlu azınlık beğenisine kapılarak halk dilinin zenginliklerinden uzak düşmedi. Dilini benimsediği halkın sorunlarını da benimsedi. Ona kendine inanma, gerçeği kendinde bulma gücünü kazandırmaya, ilgisini yaşama çekmeye çalıştı. «Ben ayımı yerde gördüm — Ne isterim gökyüzünde — Benim yüzüm yerde gerek, — Bana rahmet yerden yağar» biçiminde dizelerle gerçeği, yaşayanı somutlama gücünü gösterdi. İnsana kendine güven yollarını açtı, dinsel kuralların biçimliliğini reddederek 600 yıl önce kalıplaşmaya, kuruluğa, düşmedi; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın simgelediği gibi, «Türkçenin kapısı» oldu. Kalıplaşmış kurallar içinde, giderek bağnazlığın pençesine düşen medrese kafasının, arap, acem hayranlığının ulusal kültürümüzü eritmeye çalıştığı yüzyıllar boyunca gücünden sağlamlığından bir şey yitirmedi.

Çeşitli tarihlerde basılan yapıtları: Divan-ı Âşık Yunus Emre (tarihsiz, 1885, 1902, 1909), *Yunus Emre Divanı* (1944, 3. bas. 1959), *Yunus Emre Divanı* (Haz. Burhan Toprak, 3 Cilt, 1933-34) (2 cilt olarak 1943, son bas. 1960), *Yunus Emre Divanı* (hz. Abdülbaki Gölpınarlı 2 Cilt 1943 - 1948, tek cilt olarak 1971) *Yunus Emre: Bestelenmiş şiirleri* (1961), *Risalat-al-nushiyya ve Divanı* (hz. Abdülbaki Gölpınarlı) Cahit Öztelli, *Yunus Emre* Bütün Şiirleri (1971).

(Ş.K.)

YUNUS EMRE Üzerine

ŞİİRLERİYLE YUNUS EMRE

Nedir bizim Yunus'un inancı? Yoksulu bay, kuruyu yaş, ayağı baş eden bu yaman insan gücünü hangi inançtan alıyor Yunus? Bu sorunun karşılığını Yunus'un söylediklerinde ve söylettiklerinde aradığımız zaman bir hayli şaşırarak görüyoruz ki Yunus bütün dindarlığına, müslümanlığına karşın hiç bir dinin adamı değil, hattâ bir din adamı bile değil, tersine bütün dinlerin ötesinde, camilerin, kiliselerin dışında hele softaların, yobazların düpedüz karşısında kitapsız, tapınmasız, törensiz, kıblesiz bir inancın adamıdır. Bu inancın tek kuralı, yasası, dogması sevgidir, en geniş, en sınırsız, en insanca anlamıyla sevgi. Dinini, tanrısını sordunuz mu Yunus'a aşk der ve Dost der size, başka şey de söylemez. Diyeceksiniz ki, daha doğrusu insanoğlunun inanma güçlerini ille de insan ve dünya ötesine kaydırmak isteyenler diyecekler ki, Yunus'un aşk dediği Ferhat ile Şirin arasındaki aşk değil. Yunus'un Dost dediği senin bu dünyada raslayıp candan sevdiğin insanlar değildir. Onun aşkı da, dostu da, şarabı da, sarhoşluğu da gerçek ötesi varlıkların rumuzlarıdır ve ancak öldükten sonra ruhlarımızın kavuşacağı gerçeklerdir. Evet ama, Yunus Emre şiirlerinde bu kavramları ne kadar yüceltirse yüceltsin dünyayı ne kadar hor görürse görsün, ne insanın ne dünyanın dışına çıkarmıyor inandığı değerleri. İnsanın dışında değil, içinde buluyor tanrısını, bakın nasıl:

Bu tılsımı bağlayan
Türlü dilde söyleyen
Yere göğe sığmayan
Sığmış bu can içinde.

Çok aradım özledim
Yeri göğü aradım
Çok aradım bulamadım
Buldum insan içinde.

Yunus Emre, göklerde değil yerde buluyor aradığını, rahmet ve bereket yağmurları bile topraktan yağıyor şiirinde.

Bir dem yüzüm süre duram
Her dem ayım yeni doğar
Her gün bir bayramdır bana
Yazım kışım yeni bahar.

Onun nuru karanlığı
Süzer gönül hücresinden
Karanlık ile aydınlık
Bir hücreye nice sığar.

Ben ayımı yerde gördüm
Ne işim var gök yüzünde
Benim gözüm yerde gerek
Bana rahmet yerden yağar.

Sözüm el gün için değil
Sevenlere bir söz yeter
Sevdiğimi söylemezsem
Sevmek derdi beni boğar.

Cennetin yeryüzünde, gerçeğin toprakta saklı olduğunu daha ne kadar açık söylesin Yunus beşyüz yıl önce ve köyde. Bugün Sivralan köyünde yaşayan Âşık Veysel de:

Hakkın gizli hazinesi toprakta
Benim sadık yarim kara
topraktır

diyor ve bir çekirdeğe karşı dört baştan veren, kazma, bel ile üstüne yürüyeni, gülle karşılayan toprağa çağırıyor cenneti dünya ötesinde arayanları.

Yunus dünyaya kazar, ne güzel kızar hem de yalancılığını vurarak yüzüne, ölümlülerin öcünü alarak dünyadan:

Yürü yürü, yalan dünya
Yalan dünya değil misin?
Yedi kere ıssız kalıp
Dolan dünya değil misin?

Ateş bıraktı özüme
Dumanı girdi gözüme
Bu gözle bugün yüzüme
Gülen dünya değil misin?

Yalan dünya yalan dünya
Yalan dünya değil misin
Muhammedi bir top beze
Saran dünya değil misin?

Aynı dünya için aynı Yunus şunu da söyler:

Bu dünya bir gelindir
Yeşil kızıl donanmış
İnsan böyle gelineе
Bakar bakar doyamaz.

Dünyayı bütün insanlarıyla birlikte benimser Yunus:

Dünya benim rızkımdır
Halkı benim halkımdır.

İnsanlardan istediği düpedüz insanca bir sevgi ve işbirliğidir. Dinleyin ne kadar açık seçik olarak söylüyor bunu:

Gelin tanış olalım
İşi kolay kılalım
Sevelim sevilelim
Dünya kimseye kalmaz.

Dünya hem hepimizin, hem hiç birimizindir Yunus'a göre. Günahların günahı bir insana kötülük etmektir dünyada:

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil.

İnsanın içindeki şeytan, asıl şeytan kindir Yunus'a göre:

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Bir kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize.

Daha ne söylesin Yunus? Söylüyor ama, daha insancasını söylüyor:

Sen sana ne sanırsan
Ayruğa da onu san
Dörv kitabın manâsı
Budur eğer var ise.

Ne demek bu? Demek Yunus'a göre bütün din kitaplarının bir tek anlamı olabilir olsa olsa, olmalıdır ya da: O da insanı insanla barıştırmak, insanı insan etmek gerçekten, kendini bilmek ve başkalarından ayırmamak. Humanizmanın özü de budur işte; humanistlerin özlemi de insanın bütün insanlığı kendinde bulması, bir insanın bütün insanlarla, bütün insanlıkla kaynaşması, halleşmesi değil mi?

Yunus'un aşkına gelince, bu aşk da, elbet cinsel aşktan başka türlü bir duygudur, ama yine de insanca bir sevgi, bir coşku, bir kendinden geçme, kendini aşmadır bu. Bütün göz yaşlarına karşın gariptir, daha çok sevinçli, iyimser, aydınlık bir aşktır. Yunus'unki:

İşittin ey yarenler,
Aşk bir güneşe benzer
Aşkı olmayan gönül
Bir kara taşa benzer.

Taş yürekte ne biter
Dilinden ağu tüter
Nice yumuşak söylese
Sözü savaşa benzer.

Bakın aşk kavramı da Yunus'ta insanlıkla kaynaşıyor, daha doğrusu ona dökülüyor: o kadar ki bir çok şiirlerinde aşk coşkunluğunun hemen ardından sevgisizliklerin, kalleşliklerin yergisi, gerçek aşıkların övgüsü geliyor:

Aşkından yanar yüreğim
Yandığım bana boş gelir

Söyler isem sözüm savaş
Söylemezsem ciğerim baş

Bu dünya dop dolu kalleş
Her birinden bir taş gelir

Hakkı gerçek sevenlere
Cümle âlem kardaş gelir...

Aşk insanı nefsinden, becilliğiden kurtaran bir tapınmadır Yunus'ta. Anıa iki özelliği var bu tapınmanın. Biri şu: Yunus, bizim o dertli yoksul çaresiz Yunus, gözü yaşlı, bağrı başlı Yunus, bir köşeye çekilip kendi aşkıyla yetinecek ve kendi cennetini sağlamaya çalışacak yerde, ki bir çok dünya ermişlerinin, dünya bencilliğinden kurtulmak için ahret bencilliğine düşen keşişlerin yaptığı budur, hayır böyle yapacak yerde, Yunus yiğitçe atılıyor ortaya, birden bıralıp ağlayıp sızlanmayı kelleyi koltuğa alıp yürüyor dünyanın üstüne:

Ey dost aşkın denizine
Girem, garkolam yürüyem
İki cihan meydan ola
Devranın sürem yürüyem
Başımı alıp elime
Yoluna verem yürüyem

Bir başka şiirinde Yunus, kim bilir kaç Anadolu şairine bir yiğitçe sesleniş biçimi kazandıracak olan ve aşkın bile görece bir mutluluk olduğunu kabul edecek kadar ileri giden şu yaman sözleri söyler:

Bu denize düşen ölür dediler
Ölür ise ko ki ölsün nolisar.
Aşk gelicek cümle eksikler biter
Bitmez ise ko ki kalsın ne çıkar.

(Sabahattin Eyüboğlu «Yeni Ufuklar», ağustos 1966

Yund Kerim (Silifke - 1912) Şair, yazar. Orta öğrenimini İstanbul Orman Okulu'nda daha sonra Ankara Gazi Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Orman Genel Müdürlüğü'ndeki çeşitli görevlerinden sonra İstanbul Orman İşletmesi avukatlığına atandı. Edebiyata 1930'larda şiir denemeleriyle başlayan Yund, hece ölçüsüyle yazdığı bu türden örnekleri Çınaraltı dergisinde yayımladı. (1941 - 1943). Daha sonra *«Türk Folklor Araştırmaları»*, kendi yayını *«Yeşil Türkiye»* (1951), *«Türk Dili»* dergilerinde çıkan (1971) incelemeleri ve folklor araştırmalarıyle tanındı.

Başlıca Yapıtları: Kokulu Çam (şiirler, 1940), *Savaş Türküleri* (şiirler 1942), *Ağaç, Orman Üzerine Atasözleri ve Açıklamaları* (1944), *Çocuklara Tabiat Hikâyeleri* (1948), *İçel Dağlarından* (şiirler, 1954), *İstiklâl Marşı Bilgisi* (1961-1964),

Ormancılıkla İlgili atasözleri, deyimler, m'ecazlar (1966).

YURDAKUL, Mehmet Emin (İstanbul - 1869 / İstanbul - 1944). Şair. Beşiktaş Sübyan Mektebi'ni bitirip Askeri Rüştiye'de (ortaokul) okuduğu yıllar, baba ocağının gelenek ve eğilimleri kişiliği üzerinde etkili olmuştu. Babası Salih. Reis Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Battal Gazi gibi halk roman ve destanlarını okutuyor, şair böylece çocuk yaşlarında çevresinin konuştuğu dille çelişmeyen bir yazı dilinin varlığını tanıma olanağı bulunuyordu. Daha sonra ilk gençlik günlerinde kişiliğinin kurulmasında coşullayıcı önemi olan bu etkenleri şöyle belirtir:

«...Ne yolda yazmalıydım? Gözleri ilk açılışta bir balıkçı evinin isli çatılarına ilişen bir halk evlâdına nasıl yazmak yaraşırsa işte öyle.»

Bu satırların getirdiği bir gerçek te, şairin Osmanlı mutlu azınlığının yönetimi altında kendisini başka bir kesimin, halk kesiminin insanı olarak duymasıdır.

Mehmet Emin Askeri Rüştiye'den sonra Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde okumuş ama yüksek öğrenimini tamamlama olanağı bulamamıştı. Gençliğinin bu evresinde, Babıali Sedaret Dairesi Evrak Odası'nda bir süre «maaşsız kâtip» olarak çalıştı. Daha sonra yayımladığı *Fazilet ve Asalet* (1890) adlı kitapçığın Sadrazam Cevdet Paşa'nın ilgisini çekmesi üzerine Rüsumat Mektupçu Kalemi'ne atandı. Uzun süre bu dairenin Evrak müdürlüğünü yaptı (1897 - 1907).

Edebiyatçı kişiliği de bu yıllarda gelişmiş *Asır* gazetesinde (Selanik, 1897) çıkan *«Cenge Giderken»* adlı manzumesi ve arkasından yayımladığı *Türkçe Şiirler* (1898) kitabı edebiyat çevrelerinde büyük ilgi uyandırmıştı. Kuruluş, dil ve öz yönünden alışılmış ölçülere hiç uymayan bu manzumeler, şairlere uzak, halka yakın göründüler. Bu gerçeği Abdülhak Hamid, «Şiirin okunurken nezdimde bulunan yetmiş yaşındaki bir ihtiyarın gözlerinden yaşlar akıyordu.» diye belirtirken, Şemsettin Sâmi, *Türkçe Şiirler*'i gelecekteki Türk edebiyatının temel taşı olarak niteledi. Halit Ziya, Tevfik Fikret gibi «Servet-i fünun»cular bile Mehmet Emin'in açtığı yolun başarısını kabul zorunda kaldılar.

Batılı araştırmacılardan, İngiliz edebiyat tarihçisi Gibb, şaire yazdığı mektupta, «Siz geldiniz ve ne doğuya, ne batıya bakarak kendi vatandaşlarınızın gönlünü okudunuz. Türk şiirinin doğru mazmunu ile, doğru ifade tarzını siz buldunuz...» diye yazdı.

Türkçe Şiirler'i Rusça'ya çevirerek, «Mehmet Emin Beyin Millî Şiirleri» adıyle yayımlanan (1903) Türkolog Viladimir Minorski ise, kitabın önyazısında şairin özelliklerini, 1 — Temiz dil kullanmak, 2 — Şiiri Türkçenin yapısına uymayan aruz ölçüsünden kurtarmak, 3 — Halkı sevmek, insancıl konuları seçmek biçiminde belirtiyordu.

İlk çıkışındaki hızı, *«Servet-i fünün»*, *«Muktebes»* (İzmir), *«Çocuk Bahçesi»* (Selânik) dergilerinde yayımladığı şiirlerle sürdüren Mehmet Emin, gizli çalışan İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkilerinin hükümetçe öğrenilmesi üzerine Erzurum'a sürgün edildi. Kısa süre sonra da Gümrük nazırlığı göreviyle Trabzon'a atandı.

Mehmet Emin, Meşrutiyetten sonra üç dört yıl daha devlet hizmetinde çalıştı. Hicaz Vali vekilliği (1909), Sivas (1910) ve Erzurum (1911) valiliği görevlerinde bulunduktan sonra emekliye ayrıldı (1912). Dönemin düşün hareketlerinin uzağında yaşadığı bu yıllarda bile yakın arkadaşı Yusuf Akçura (1876 - 1935) nın eylemlerini destekledi. Ziya Gökalp'in ulusçu akım içinde henüz adının anılmadığı bu evrede kurulan Türk Derneği (8 Ocak 1908) ne üye oldu. Bir yandan da şiir ve yazılarını Selânik'te çıkan *«Balıçe»* dergisinde yayımlıyor, açtığı yolu yeni örneklerle zenginleştirmeye çalışıyordu. Bu dergide çıkan yazılarının birinde ulusal edebiyatın ilke ve amaçlarını da ortaya koydu:

«Ben eski edebiyattan iki yolda ayrıldım. Bunlardan birincisi yazış, ikincisi vezindir. Yazışta onlarla birleşemedim, çünkü Türklere karşı şimdiye kadar geciken bir işi ancak bu şekilde yazarsam görebileceğim inancındaydım. Onlardan vezinde de ayrıldım, çünkü bu şekilde yazılan şiirleri parmak hesabından başka bir tarz ile söylemeye dil dönmüyor.

Üslûp yahut yazış, tabiatın ve insanlığın ruhta yahut beyin ve kalpte uyandırdığı birtakım düşünce ve duyguları başkalarına yazı ile anlatma sanatıdır, ki bu yazıların yaradılışına ve içinde bulunduğu âlemin kendisine gösterdiği hâdiseleri hissedişine bağlıdır. O halde ben ne yolda yazmalıydım? Gözleri ilk açılışta bir balıkçı evinin isli çatılarına ilişen bir halk evlâdına nasıl yaraşırsa işte öyle...»

Daha sonra Yusuf Akçura, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ahmet Ağaoğlu v.b. birlikte Türk Yurdu Cemiyeti'ni kuran (31 ağustos 1911) Mehmet Emin, Türk Ocakları'nın da kurucu üyeleri arasına katıldı. 1913'te Musul'dan milletvekili seçildi. Ne ki, asıl uğraşı olan edebiyat çalışmalarını sürdürüyor, *Türk Sazı, Ey Türk Uyan, Tan Sesleri, Ordunun Destanı Dicle Önünde* kitaplarında ulusal duyguları işleyen 200'ü aşkın manzume yayımlıyordu.

Mütareke yıllarında Dr. Adnan (Adıvar), Yusuf Akçura, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ile birlikte Millî Türk Fırkası'nın kurucuları arasında bulunan Mehmet Emin, daha sonra (nisan 1921) Anadolu'ya geçti. İnebolu'ya çıktıkları zaman Mustafa Kemal Paşa «çektiği telgrafta» şairi şu tümcelerle selâmlıyordu:

«Türk milliyetperverliğinin ilâhî mübeşşiri olan şiirleriniz bugünkü mücadelemizin ruh-u hamasetine ufk-u tulû olmuştur. Teşrifinizden duyduğum memnuniyeti beyan ile sizi milletimizin mübarek babası olarak selâmlarım.»

Kurtuluştan sonra Şarkîkaraağaç, Urfa ve İstanbul milletvekilliği yapan şair, 14 Ocak 1944'de öldü.

Yurdakul, genellikle hecenin 8-7, 7-7, 4-4-4-3 kalıplarını kullandığı için şiirlerine uzun dizeler egemendir. Bu tür dizelerde sözcük seçimi, söyleyiş, uyum birliğini sağlamak güçtür. Şairin özel bir ses duyarlığına sahip olması gerekir. Hele düşünce yön ağır basan şiirlerde, her dizenin kendine özgü oluşma koşulları vardır. Sözcükler sert ya da yumuşak olmaları yönünden dizenin yapısında belirli işlevlerle yükümlüdürler.

Ne ki Yurdakul, özel bir uyum yaratma kaygısı duymaz şiirlerinde. Tekdüzelige, düzyazıya düşme tehlikesi gördüğü yerde gerekli mi gereksiz mi araştırmadan, soluğunu güçlendirmek için tekrarlara başvurur.

«Bir yıl var ki dirlik yüzü görmemekte zavallı
Bir yıl var ki bir dul gibi yürek yanık, gözyaşlı;
Bir yıl var ki, İshak gibi ah etmede her gece,
Bir yıl var ki, ırgat gibi bayırların sırtında,
Bir yıl var ki hayvan gibi yumruk, sopa altında.»

«Onun olsun, o bahçeler, o altınlar, inciler
Onun olsun, o tarlalar, o inekler, keçiler
Onun olsun, o dört gözlü, ak sıvalı konaklar.»

Türk Sazı'ndaki çoğu şiirinde (Bırak

Yapma, Ordudan Bir Ses, Çocuklar, Sakın Kesme, Vatan Tehlikede, İlk Yara, Beşiğin Önünde, Sürücü, Ahiretlik) görülen bu gibi tekrarlara karşın gene de dizelerinin doğal söyleyiş kıvraklığına ulaştığı söylenemez.

Öte yandan, sözcüğün uyak olması dışındaki işverenlerine (kulağa hoş gelmesi, söyleyişi bozmaması) bağlı bir araştırma disiplini olmadığını sezdiren kolay uyaklarla yetindiği çektur.

Şiirlerinde ulusçu ve halkçı bileşimlere ulaşmak isteyen Mehmet Emin, —zaman zaman bağlı bulunduğu ulusçuluk akımının kuramlarına ilişkin düşünceler ortaya koymasına karşın— hiç kuşkusuz bir ideolog değildir. Edebiyat konuşmalarında sanatını tanımlarken de toplumsal sorunlara fazla değinmez. Alçakgönüllü ifadelerle şiirin özelliklerini açıklar, inançlarını belirtmekle yetinir:

«Memleketimin sefillerinin, dertlilerinin küçük bir şairi olabilmek, bütün milletimin hürriyet ve saadetini temin edebilmek için yaşamak.. İşte benim sanatımın ve hayatımın gayesi..»

Amacı, «Halkın şairi olmak»tır. Özgürlük, vatan ve insancıl konulara bağlı temaları işleyen şairleri (Petöfi, Mayekof) örnek göstererek yalnız olmadığını anlatmak ister.

1908'den sonra, dönemindeki birçok ulusçu gibi o da, Turan ülküsünü benimser.:

«Ey milletim, yüz milyon yine senin
neslindir; Saf Kafkas'la Arcıyas
Hiçbir vakit Türkleri kardeşlikten
ayırmaz;
Bu mübarek dağlarda senin birer
ilindir.»
(Ey Türk Uyan)

«O Turan ki, onun her bir bucağı
Bize nice hikâyeler nakleder;
Bin bir hakan sayan aziz toprağı,
«Hintten, Çin'den önce doğan benim.»
der.
(Irkımın Türküsü

dizelerinde görüldüğü gibi tarihsel kökleri arama gereksinmesine bağlanabilecek istekleri aşar; sınırlar ötesinde yaşayan «Çuvaş'ı, Azeri'yi, Başkurt'u Kalmuk'u» bir bayrak altında toplama, politikasının amaçlarına yönelir.

Hiç kuşkusuz, dindar bir kişidir ve din duygularını işleyen şiirler de yazar ama bunlar, —kimi araştırıcıların öne sürdükleri gibi— Efganlı Şeyh Cemalettin'in İslâm Birliği ülküsü doğrultusundaki görüşlere örnek olacak nitelikte değildir.

1. Dünya savaşı yenilgisinden sonra, ulusçuluk anlayışını Anadolu'nun kurtuluşu ülküsüne bağlayan Mehmet Emin, uzun yıllar milletvekilliği yapmasına karşın etkin bir politika adamı kimliği göstermemiştir.

Yapıtları: Türkçe Şiirler (1899), *Türk Sazı* (1914, 1969), *Ey Türk Uyan* (1914, 1961, 1966), *Tan Sesleri* (1915, 1956), *Ordunun Destanı* (1915), *Zafer Yolunda* (1918), *Aydın Kızları* (1919), *Dante'ye* (1920), *Mustafa Kemal* (1928), *Ankara* (1939) vb.

Şükran Kurdakul

Muzaffer Yurdakuler

YURDAKULER, Muzaffer (İstanbul - 1915), Millî Birlik Komitesi üyelerinden, Emekli Kurmay Albay, Tabiî Senatör. Harbokulu'nu bitirdi (1936). Çeşitli kıta ve kurumlarda hizmetlerde bulundu. Harp Akademisi'nden mezun olarak Kurmay oldu. Ankara'da görevli bulunduğu sırada 27 Mayıs hareketine katıldı, MBK üyesi oldu. Cumhuriyet gazetesindeki beyanlara göre ihtilâli plânlamada faaliyet gösteren ve MBK üyelerini seçen grup içindeydi. MBK'de beliren görüş ayrılığında 23'ler grubunda yer aldı. MBK'nin görevinin sona ermesinden sonra Anayasa gereğince tabiî senatör olarak TBMM'de yasama çalışmalarını sürdürdü (1961 -). Subay olan babası Millî Mücadele yıllarında Delibaş isyanında (1920) Konya'da öldürülmüştü. Oğlu Hakan'ı da faşistler öldürdü (1976).

Yurt ve Dünya. Düşün ve sanat dergisi. Aylık. Sahibi ve neşriyat müdürü: Behice Boran. Sonra, İmtiyaz sahibi: Pertev N. Boratav. Yazı İşleri Müdürü: Adnan Cemgil, İlk sayısı 1 Ocak 1941'de çıktı. Sunu yazısında, «Dünya sanat ve ilim âlemindeki hadiselerden bahsederken, yurt ve dünya arasındaki münasebeti göz önünde tutarak seçeceğiz. Dünya ilim ve sanat faaliyetlerinden bizi alâkalandıranları, bize faydalı olanları bildireceğiz.» satırlarıyle amacı açıklanan dergide toplumbilim, tarih, ekonomi, konularının yanısıra tiyatro, resim. edebiyat sanatlarına yer verildi. Dergide, Behice Boran, Adnan Cemgil, Pertev N. Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Muaffak Şeref, Saffet Dengi (Korkut), Mediha Berkes, Hüseyin Avni (Şanda), Asım Sarp (Kemal Sülker'in takma adı) vb. araştırmacıların yanısıra Sabahattin Ali'nin, Orhan Kemal'in, Kemal Bilbaşar'ın Melih Cevdet Andayın öyküleri yayımlandı. Suat Taşer, Mustafa Seyyit Sütüven, Nedim Çapman vb. şairlerin şiirleri göründü. Özellikle *«Çınaraltı»*, *«Millet»*, *«Gökbörü»* vb savaş çığırtkanlığı yapan ırkçı ve turancı dergiler karşısında barışa, ileri demokrasi anlayışına yandaş tutumu ile anti-militarist ve anti-faşist güçlerin organı niteliği kazandı. Köy ve kent sorunlarını işleyen çalışmalar [(Behice S. Boran, Sanayide Köylü ve İşçi, sayı 15-16) (Hüseyin Avni, Şehre Doğru sayı, 18- İstanbul'un Nüfusu Neden Artıyor, sayı 31)] yayımlandı. Meşrutiyet döneminden sonra yerleştirilmiş anlayış ve değerlere resmi tarih ve toplumbilim perspektivi dışında çözümler getirilmeye çalışıldı. Edebiyat sorunlarına toplumcu gerçekçi kurama koşut biçimde yaklaşılırken yol açıcı örnekler verilmesine özen gösterildi.

(Ş.K.)

Yurt ve Dünya. İki aylık araştırma, inceleme, tartışma dergisi. İlk sayısı 1 Ocak 1977'de çıktı. Sahibi: Türkiye İşçi Partisi adına Behice Boran, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yavuz Ünal. İlk sayısında Dünya Sosyalist sistemi, Emperyalist-Kapitalist sistem, iki sistem arasındaki ilişkiler, uluslararası işçi sınıfı hareketi ve ulusal kurtuluş hareketlerine değinen 1976 Raporu, Demokrasi ve Demokratikleşme Sorunu (Behice Boran), Türkiye'de Dış Ticaretin Devletleştirilmesi (Galip Tekin), Uluslararası İşçi Hareketi, Tarihsel ve Kuramsal Sorunlar (Penomaryov), Teorik Çalışmada Nesnellik ve Partizanlık (Maurice Confort). Marksist Ekonomi Politikte Ücret ve Türkiye'de Ücretler (Yalçın Küçük) vb. incelemelerin yanısıra Yavuz Çizmeci, Mesut Oda-

başı, Özkan Taner, Rıdvan Karalar, Necdet Bulut, Reşat Kadayıfçılar, Mesut Odman'ın değerlendirme ve eleştirmeleri yer aldı. Nihat Sargın «Derginin İşlevi» başlıklı sunu yazısında «*Yurt ve Dünya*»nın kapsamlı bir araştırma dergisi olacağını belirtiyor, özellikle 1961'den sonra Türkiye'yi derinlemesine öğrenme gereksinmesiyle birlikte işçi sınıfının dünya görüşüne koşut teorik çalışma zorunluluğunu karşılamada görev üstleneceğini vurguluyordu. Dergi, çıkan tüm sayılarında bu özelliğini korumaya özen göstererek 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler (Hakkı Konur, sayı 2), Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (Ahmet Seren, sayı 3), İşçi Hareketi ve Sınıf Sendikacılığı (Mehmet Aközer, sayı 3), Ya Cumhuriyet Halk Partisi, Ya Faşizm mi (Orhan Siler, sayı 3), Türkiye İşçi Partisi Parlamentoda (sayı 3), Türkiye'de İlerici Sendikal Hareket ve Sorunları (sayı 8), Enerji Sorunu ve Türkiye 3. Genel Enerji Kongresi (Yavuz Ünal, sayı 13) vb. inceleme araştırma yazıları yayımlandı. Behice Boran, Nihat Sargın, İlhan Tekeli, Yavuz Ünal, Metin Çulhacğlu, Yılmaz Onay, Orhan Silier, Orhan Kurmuş, Hüseyin Baş, Doğan Özgüden *Yurt ve Dünya*'da yazan kalemler arasında belirdiler. Dergi, «Lenin ve Milliyetler Sorunu» (Mikail Kuliçenke, sayı 2), «Federal Alman Emperyalizmi» (Catherine Milis, sayı, 2), FKP'nin Bolşevikleşmesi Üzerine Bazı Düşünceler» (Danielle Tartakowsky, sayı 10), «S.S.C.B.'deki Kitle Örgütleri» (N. Vesselov, sayı 9), «Nükleer Enerji ve Ulusal Güvenlik» (V Yemelyanov, sayı 13), vb. uluslararası sorunlara ilişkin kanunlara ışık tutan incelemeler yayımlamaya özen gösterdi.

YURTTAŞ, Hüseyin (Foça - 1946). Şair, yazar. Ortaokulu Menemen'de, İlköğretmen Okulu'nu Edirne'de tamamladı (1964). Van, Amasya, Ödemiş ve Foça'ya bağlı köylerde İzmirde öğretmenlik yaptı. Atilla İlhan'ın yönetiminde «*Demokrat İzmir*»in sanat sayfasında, (1974 - 75) şiirlerini sergileme olanağı buldu. «*Ege Sanat*», «*Yeditepe*», «*Dost*», «*Oluşum*», «*Türkiye Yazıları*», «*Sesimiz*», «*Hakimiyet Sanat*», «*Somut*», «*Edebiyat Cephesi*», yayınlayanlarından olduğu «*Dönemeç*», «*Yeni Ortam*», «*Politika*», «*Vatan*» dergi ve gazetelerinde (1975 79) yazdı.

İlk denemelerinde görülen Ümit Yaşar ve Atilla İlhan etkilerini kendine dönük arayışlarla aşmaya çalıştı. Genellikle yerel izlenimlerden, görev yaptığı köylerde oluşan gözlemlerden kaynaklanan söyleyiş kolaylıkları kendi sesinin arayışları oldu. Sözcük birimlerinin kullanımındaki özgür tutumu ve üretken ozanlığıyla kendi kuşağı içinde dikkatleri üzerinde topladı.

Hüseyin Yurttaş

Yapıtları: İlk İşim Uyanmak (şiir, 1970), *Gelincik Günleri* (şiir, 1977), *Uzun Yollar Yolcusu* (şiir, 1978), *Uzunçalar* (şiir, 1979).

(T.S.)

Yusuf Franko Paşa (İstanbul 1855 - 1933). Karikatürcü, Osmanlı diplomatı. Özel Eğitim gördü; Osmanlı Dışişleri'nde görev aldı. Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü yaptıç daha sonra babasının görevi olan Cebel Lübnan mutasarrıflığına atandı (1896), 1912 yılında yeniden İstanbul'a dönerek devlet memurluklarında bulundu. Kısa süre 25 Şubat 1922'de Osmanlı yönetimine Dışişleri Bakanı oldu. Ancak bu bakanlık süresinin sekiz gün sürdüğü saptanmıştır.

Yusuf Franko Paşa, Türkiye karikatüründe son yıllara değin bilinen bir sanatçı değildi. Orta Doğu'nun siyasal tarihi ile ilgili araştırmalar yapan Prof. J. C. Hurewitz, İstanbul'da bir kitapçıda Yusuf Franko Paşa'nın bir karikatür albümünü bulunca, bu güçlü sanatçı da gün ışığına çıktı. Albümde, 1880 1890 yıllarının tanınmış tüm Orta Doğu diplomatlarının portreleri yer almaktadır. Portreler kuru bir yüz çiziminden de öte, kullanılan fonlar sayesinde tarihsel kalıtlar sayılabilirler. Buradaki karikatürlerin önemli bir özelliği de XIX. yüzyılın son çeyreğinde çizilmiş olmaları! Bu dönem, Abdülhamit'in yazısıyla, çizgisiyle «mizah»ı yasakladığı yılları kapsamaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde Yusuf Franko Paşa'nın, üyesi olduğu Bakanlar Kurulu'nun çekilmesinden sonra, emekliye ayrıldığı yazılıdır.

Yusuf Has Hâcib (? - 1019 / ? - ?) Şair. Karahanlılar döneminde Balasagunda yaşamış, ünlü eseri *Kutadgu Bilig*'i 1070 yılında Kaşgar'da tamamlayarak, Süleyman Arslan Han'ın (1032 - 1056) egemenliğinden sonra hükümdar olan Hasan b. Arslan'a (ölm. 1103 ?) sunmuştur. Şairin gücünü değerlendiren hükümdar, Yusuf'a, «*Has Hâcib*» unvanını vermiş, dünyasını ilgilendiren bilim dallariyle edebiyatları izlediği, askeri zümreyle ilgisi olmadığı, Farabi'nin (ölm. 950) eserleriyle çok sıkı bir yakınlık kurduğu kabul edilmiştir. Orta Asya'da iç çatışmaların arttığı yıllarda ahlâk kurallarının yeniden düzenlenmesi gereksinmesini duyarak, geçmiş günlerdeki «ideal» bir toplumun ortaya konması yoluyle kendi dönemini eleştirdiği eserinde türkçe yazmaya özen göstermiştir. (Reşit Rahmeti Arat)

Kutadgu Bilig, mesnevi biçiminde, 85 bölüme ayrılarak faûlün, faûlün, faûlün faûl ölçüsüyle ve Doğu (Hakaniye) türkçesiyle yazılmış 6645 beyittir. İlkin Uygur harfleriyle yazılmıştır. Eserin, *Kutadgu Bilig* ve «kut» üzerindeki görüşleri birleştirerek, «Hükümranlık bilgisi», «Siyasi hakimiyet bilgisi», ya da «Devlet kılan veya devlet yapan bilgi» anlamlarını içeren «Devlete erişme bilgisi» olarak çevrilmesi görüşünde olan araştırmacılar da vardır. (İbrahim Kafesoğlu, A. F. Karamanoğlu) *Kutadgu Bilig*'in Viyana, Mısır, Fargana nüshalarının Türk Dil Kurumu tarafından yapılan tıbkıbasımlarından sonra Prof. Dr. Reşit Rahmet'i Arat tarafından günümüz türkçesine çevrilerek yayımlandı (2 Cilt. I— Metin (1947), II— Çeviri, 1959).

YUSUFOĞLU, Yalçın: (Diyarbakır 1942) Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Genel Sekreteri, politikacı. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ni bitererek jeofizikçi oldu. Çevirmen olarak çalıştığı sırada Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kurucuları arasında yer aldı (22.6.1974) ve kurucular arasındaki görev bölümü sonucunda parti genel sekreterliğine getirildi. Partinin yayın organı *Kitle* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı (1975). Dergide çıkan yazılardan dolayı üç ayrı davadan Sıkıyönetim ve Devlet Güvenlik Mahkemelerince tutuklandı, aylarca hapiste kaldı (1975). TSİP'in Birinci (21 27 Mart 1976) ve İkinci (23 - 25 Aralık 1978) Büyük Kongrelerinde yeniden Mer-

Yalçın Yusufoğlu

kez Yürütme Kurulu'na ve genel sekreterliğe seçildi. *Kitle* ve *İlke* dergilerinde çeşitli yazıları yayımlandı

YÜCE Ali (Yayladağ - 1928). Şair. Orta öğrenimini Düziçi Köy Enstitüsü'nde tamamladı. İlkokul öğretmenliği yaparken dışarden sınavlara girerek Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nü bitirdi (1961). Son görevi Antakya Ticaret Lisesi İngilizce öğretmenliğinden emekliye ayrıldı.

Yücel, Pazar Postası, Yeditepe (1956 60) dergilerinde örneklerini gördüğümüz ilk dönemi ürünlerinden itibaren dili değiştiği, söyleyişi, beğenisi, işlediği temalar değiştiği halde Ali Yüce şiirinin temel özelliğinden bir şey yitirmediğini söyliyebiliriz. Duyarlığı, kaynakları, içeriği toplumsal olan bir şiiri öznelleştirerek kendine özgürlüğü aramak.. Onun şiirine genel bir tanım olabilir. Amacı, dıştan gelen etkilerle (yaşamı, çevresi, dönemi ile) ortaya çıkan insandan çoğula ulaşmaktır.

«Ben iyice öğretmenim acıların koynunda
Başımda saçım ağzımda sesim ağarmış.»

Giderek tekniğe egemen olmanın rahatlığı ile ülke gerçeklerine açıldıkça daha zengin bir şiire ulaşmış, benzeti fazlalıklarından kurtularak daha yalın, daha da sokulgan dizeler getirmiştir.

Yapıtları: Şiirin Dili, Yapısı, İşlevi (1975), *Boyundan Uçan Darağacı* (şiirler, 1976), *Şeytanistan* (Roman 1976).

Ali Yüce

ALİ YÜCE'nin Şiirinden Bir Örnek

DERSİMİZ SEVGİ

Nesine bahar nesine bahçe
Ötmesiz bir kuşun
Neylesin al yanak
Gamze ne yapsın
Gülmesiz bir kıza
Değil mi Karacaoğlan

Kullana kullana
Kirlettik her şeyimizi
Aşındırıp eskittik işte
Kala kala bir bu kaldı
Sevgi kaldı elimizde
En sağlam dinimiz
Değil mi Yunus Emre

Dinleyin beni çocuklar
Binmeyin bu kör gemiye
Bu can çekişen denizi
Götürüp koyun yerine
Kiklop amcalara bakmayın siz
Binlerce göz her birinizde
Değil mi Homeros
Sirenler de kim oluyormuş
Değil mi Ruhi Usta

Yalnızlık da kim oluyormuş
Haydi bakalım çocuklar

İniyoruz bu başsız dağdan
Ayrılık da kim oluyormuş
Boyuyor kendi kendini gurbet
Gözlerinizin rengine
Değil mi Nâzım Usta

Yer yorgun gök yorgun
Suyu sıkılmış bulutlar
Çıkıyoruz bu üzümsüz bağdan
Haydi bakalım dostlar
Azrail de kim oluyormuş
Kim oluyormuş Hızır Paşa
Binlerce can her birinizde
Acıyın cellatlarına
Değil mi Pir Sultan

Yer dargın gök dargın
Kala kala bir bu kaldı
Sevgi kaldı elimizde
En güleç dinimiz
Haydi bakalım çocuklar
Çıkıyoruz bu çirkin çağdan
Merhaba diyoruz insanlara
Öfke de kim oluyormuş
Pinochet amcalara bakmayın siz
Değil mi Neruda

Kâmran Yüce

YÜCE Kâmran (Elâzığ 1926) Şair. Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Bitirmeden Küçük Sahne kadrosunda oyunculuğa başladı. Karaca Tiyatrosu'nda ve Kent Oyuncularında çalıştı. *«Yeryüzü»*, *«Küçük Dergi»*, *«Diyelim»*, *«Varlık»*, *«Yenilik»*, *«Yeni Ufuklar»*, *«Yeditepe»*, *«Dost»* *«Yeni Gazete»* (1952 1971) dergi ve gazetelerinde yazan Yüce, *Garip* etkisindeki ilk şiir çizgisinden sıyrılarak *İkinci yeni*nin işçiliğe dayanan tekniği içinde toplumsallığa yakın, yürekli, yalın, kişiye sıcak gelen (Doğan Hızlan) şiirleriyle sevildi.

Yapıtları: Gölge (1955), *Soyunuk* (1962), *Güneş Yorgunu Atlar* (1971).

Yüce Divan: Anayasanın 147 maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesinin bazı yüksek kademedeki görevlileri yargılamak üzere yaptığı çalışmalar sırasında aldığı ad. Cumhurbaşkanının, bakanların, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerinin, Cumhuriyet Başsavcısının, Başkan sözcüsünün Askerî Yargıtay Başsavcısının ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin görev suçları bakımından yetkili mahkeme olarak 1961 Anayasası «Yüce Divan» adlı özel bir mahkeme kabul etmiştir. Yüce Divan yargılamalarını genel hükümlere göre yapar (44 sayılı yasa, m. 34). Bu hüküm Yüce Divan'daki ceza yargılamalarının genel hükümlere göre yapılması anlamında olup, genel kanundaki (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu) her hükmün Yüce Divan'da da uygulanacağı anlamına gelmez. Anayasanın 147. maddesinin gerekçesinde Eski Anayasamızda da bulunan Yüce Divan'ın görevi bu suretle yüksek hâkimlerden oluşan bu kurula (Anayasa Mahkemesine) verilmiştir, denilmektedir. 1924 Anayasasında Yüce Divan, Divan-ı Âli adıyla karma bir kuruluş olarak düzenlenmişti. Maddenin ilk şeklinde «Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekilleri ile siyasi müsteşarları ve Şûrayı Devlet ve Temyiz Mahkemesi rüesası ve âzasını ve Cumhuriyet Başmüddeiumumisini muhakeme etmek üzere bir Divan-ı Âli teşkil edilir» denilirken, daha sonra 3115 sayılı kanunla bu hüküm değiştirilmiş, siyasî müsteşarların görevlerinden dolayı ceza yargılaması Yüce Divanın görev alanı dışına çıkarılmıştır (1937). 1924 Anayasası, 61-67. maddelerinde bu kurumu düzenliyordu. Yüce Divan üyeliği için 11'i Yargıtay, 10'u Danıştay başkan ve üyeleri arasından ve kendi genel kurullarınca gerekli görüldüğünde gizli oyla 21 kişi seçilmesi, bunların gizli oy ve salt çoğunlukla içlerinden birini başkan, birini de başkanvekili seçmeleri (m. 62), Yüce divanın bir başkan ile 14 üyeden oluşması ve kararlarını salt çoğunlukla alması, geri kalan altı üyenin yedek üye olarak bulunması (m. 63), Yüce Divan'da Savcılık görevinin Cumhuriyet Başsavcılığınca görülmesi (m. 64), Yüce Divanın kararlarının kesin olması (m. 65), Yüce Divan'ın mevcut ceza ve usul yasalarına göre yargılayıp hüküm vermesi (m. 66), Yüce Divan'ın gerekli görüldüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyle kurulması (m. 67) Anayasa'da kabul edilmişti.

1876 tarihli Kanun-i Esasî de 92-95 maddelerinde Divan-ı Âli adiyle bu kurumu düzenlemiştir. Buna göre, Yüce Divan, otuz üyeden oluşmakta; 10 üye Heyet-i Âyan, 10 üye Şûrayı Devlet ve 10 üye de Temyiz ve İstinaf mahkemeleri başkan ve üyeleri arasından adçekme işlemi ile ayrılıp belirlenerek, Âyan Meclisi'nce gerekli görüldükçe padişahın bir emri ile kurulacaktı. Görevi, Vükelâ ile Temyiz Mahkemesi Başkan ve üyelerinin, padişahın makam ve kişiliği aleyhinde eylemde bulunanların ve Devlet güvenliğini tehlikeye sokanların yargılanmalarıydı. 1876 Kanun-i Esasisi, Divan-i Âli'yi 9 üyeli Daire-i ithamiye ve 21 üyeli Divan-ı Hüküm olmak üzere iki ayrı organın bir arada çalışması biçiminde düzenlemişti. Buna göre, Daire-i İthamiye bir Savcılık makamı gibi, hakkında şikâyet olan kişilerin yargılanıp yargılanmamasına oyçokluğuyla karar veriyor; Divan-ı Hüküm ise, hakkında «lüzum-u Muhakeme» kararı verilmiş davalar hakında mevcut mevzuata göre yargılama yapıp hüküm veriyordu. Bu hükümler istinaf ve temyiz edilemiyordu.

1876 Anayasası, yüksek kademede devlet görevlisi bulunmayan, sıradan vatandaşların da devlet ve padişah aleyhinde bir suç işlemeleri halinde bunların Divan-ı Âli'de yargılanmalarını kabul etmişken, 1924 ve 1961 Anayasaları sadece yüksek devlet görevlilerinin bu mahkemede görevlerinden dolayı yargılanmalarını kabul etmiştir.

1924 Anayasasının yürürlükte bulunduğu dönemde, Yüce Divan'lık iki önemli dava görülmüştür: Bunlardan biri, Bahriye Vekili Topçu İhsan (Eryavuz) Bey'in, Yavuz zırhlısının onarılmasına ilişkin önemli sözleşmeleri usul ve yetki dışında akt ve imza etmiş olması dolayısiyle açılan ünlü Yavuz Havuz davasıdır. Bu dava sonucunda suçu sabit görülen İhsan Bey'e 5 yıl hapis cezası verilmiştir (1928). İkinci önemli dava da Gümrük ve Tekel Bakanı iken adı yolsuzluk söylentilerine karışan Suat Hayri Ürgüplü'nün yargılanmasıdır (1947). Görevinden kendi isteği ile çekilerek TBMM'den Yüce Divan'a sevkedilmesini isteyen Suat Hayri Ürgüplü, yapılan yargılama sonunda beraat etmişti.

1961 Anayasası döneminde, özellikle yolsuzluk söylentilerine adı karışan Başbakan Süleyman Demirel ile bazı bakanların Yüce Divan'a sevkedilip edilmemesi konusunda TBMM'de çalışmalar yapılmışsa da özellikle «Mobilya Komisyonu» adiyle bilinen komisyon başta olmak üzere, komisyonların çalışmaları AP ve ortakları olan partilerin komisyondaki üyelerince engellenerek durdurulmuştur. 1961 Anayasasının 90. maddesine göre «Başbakan veya Bakanlar hakkında yapılacak soruşturma istemleri, TBMM'nin Denetim Yolları» başlığı altında gösterdiği «Meclis soruşturması» yolu, cezaî ve malî sorumluluk açısından bir suçlandırmayı mümkün kılmaktadır. Adı yolzukluk ve rüşvet söylentilerine karışan ve yakınlarına çıkar sağlamakla suçlanan Başbakan ve Bakanların, bu suçlarından ötürü Yüce Divana' sevk edilmeleri, Meclis aritmetiği ve komisyonların kuruluş biçimi açısından pratikte mümkün görünmemektedir.

(E.K.B.)

Yücel: Sanat dergisi. Aylık. (23 Şubat 1933 Kasım 1948). 145 sayı çıktı. Yeni dizi 10 sayı, Ağustos 1956, Sahibi: Muhtar Fehmi (Enata), Yazı İşleri çevirgeni: Dr. Kemalettin (Birsen).

«... Bugün, bütün Türklüğün içinde bulunduğu bir devrim savaşında kültür ve bilgi yayımına, biz gençlerin de bir yardımı dokunursa bu bizim için bir kıvanç olacaktır» satırlarıyle çıkış amacı belirlenmek is-

tenen *Yücel* dergisinin ilk sayısında Dr. Muhlis Ete, Ragıp Hulusi, Kenan Ergen, Naci Yüngül, Vasfi Rıza Zobu Yusuf Sıtkı (Mardin) gibi günümüz düşün ve sanat hayatında pek azı kalan kalemlerin yazıları yer aldı. Sonra Ali Ekrem Bolayır, Mithat Cemal gibi 1935'lerde de eski sayılabilecek olan yazarların yanında Yaşar Nabi, Samet Ağaoğlu, Sabahattin Ali, Münis Faik Ozansoy, Feridun Fazıl Tülbentçi, Mustafa Seyyit (Sütüven), Behçet Kemal'in yazıları, şiirleri yayımlanmaya başladı. 1935-40 yıllarında genç Cumhuriyet kuşağının düşün alanı kimliği kazandı. Özellikle Orhan Burian, Vedat Günyol gibi çağdaş düşün ve sanat gelişmelerini çok iyi izleyen, olumlu bileşimlere varabilen yazarların dergiye yön verdikleri görüldü. Hümanizma, layık düşünce, özgürlük, ulusal kültür, eski Yunan, müspet bilim en çok tartışılan konular arasında yer aldı. Bu konularda batılı düşün adamlarından, yazarlardan çeviriler de verildi.

Sanat yönünden değişik görüşlere bağlı olan kişilerin (örneğin, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın yanısıra Fethi Tevetoğlu; Rifat Ilgaz'ın yanısıra Osman Atilla) bir arada bulunması yeni edebiyatın oluşma evrelerinde bir akım dergisi kimliği kazanmasını önlediği söylenebilir. Uzun süren yayın hayatında *Yücel*'de en çok yazan yazarlar şöyle belirlenebilir: Şairler: Behçet Kemal Çağlar, Fethi Tevet, Ceyhun Atuf Kansu, Yusuf Mardin, Celâl Sılay, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Sıtkı Tarancı, Ziya Osman Saba, Sabahattin Teoman, Cahit Külebi, Selâhattin Batu, Necati Cumalı, Sabahattin Kudret, Hasan Şimşek, Talip Apaydın, Oğuz Kâzım Atok, İbrahim Zeki Burdurlu, Halim Yağcıoğlu, Osman Atillâ. Yazarlar: Vedat Günyol, Orhan Burian, Behçet Kemal Çağlar, Nusret Hızır, S. N. Özerdim, Orhan Şaik Gökyay, Osman Nebioğlu, Türker Acaroğlu, Saffettin Pınar, Haldun Taner, Samet Ağaoğlu, Cevdet Kudret, İlhan Tarus.

(Ş.K.)

YÜCEL Can (İstanbul 1926). Şair, yazar. Ortaöğrenimini, Ankara Erkek Lisesi (sonra Atatürk Lisesi oldu)'nde (1942 - 43) tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde Lâtince - Yunanca; daha sonra İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde Klasik Filoloji Bölümü'nde okudu. Sanat Tarihi derslerini izledi, Paris'te bir süre (1946-1950) kaldı. Türkiye'ye dönüşünde ozanlığıyla, çevirmenliğiyle, radyo görevlisi olarak tanındı. Kore'de (1953) askerliğini tamamladı, dönüşte çeşitli elçiliklerde çevirmenlik yaptı. BBC'nin Türkçe bölümünde spikerlik (1953 1958) görevinden sonra yurda döndü. Marmaris'te Turizm yöneticisi olarak geçimini sağladı, Türkiye İşçi Partisi Muğla İli'ni örgütledikten sonra, İstanbul'a yerleşti (1965). Çevirdiği bir kitap nedeniyle 7,5 yıla hüküm giydi, 12 Mart döneminde, Adana tutukevinde yattı. Af yasasıyla özgürlüğüne kavuştu. Şimdi, yine bağımsız çevirmenlik ve *Demokrat Gazetesi*'nde yazarak geçimini sağlıyor.

Can Yücel'in sanatçı politikacı kişiliğini, özellikle A.Ü.D.T. Coğrafya Fakültesi yılları oluşturur. Halkçı eğilimleri, giderek onu diyalektik materyalist dünya görüşüne ulaştıracaktır. İlk yapıtı *«Yazma»*dan (1950) sonra, uzun bir süre kendine özgü biçim arayışları içinde göründü. *«Yenilik»*, *«Bereber»*, *«Seçilmiş Hikâyeler»*, *«Sosyal Adalet»*, *«Dost»*. *«Şiir Sanatı»*, *«Dönem»*, *«Yön»*. *«Ant»*, *«İmece»*, *«Papirüs»* (1954 69), *«Yeni Dergi»*, *«Yeni Adımlar»* (1972 75) dergilerinde yayımladığı şiirlerle, edebiyat ve tiyatro çevirileriyle, siyasal konulardaki yazılarıyla tanındı.

«Sevgi Duvarı» adlı yapıtının ilk bölümünü içeren (1950 - 57) yıllarında yazılmış şiirlerinde, bugünkü şiirini oluşturan üç önemli özellik görülmektedir. 1 — En çarpıcı yergi sözcüklerinin bile özgürce kullanımı, 2 — «Balat Türküsü», «Altı Kaval» gibi örneklerde kendini ele veren anonim halk söyleyişlerinin lirik ögeleriyle kurulan yakınlık, 3 — Dönemin siyasal baskısı sonucu yaygınlaşan «İkinci Yeni» akımının doğal etki alanı. Uzunca bir aradan sonra, oldukça birikimli bir şiir toplamıyla (1972) yeniden kendinden sözettirişinde bile, ilk evre şiirindeki kaynaklar egemendir. Tek farkla, «İkinci Yeni» akımıyla olan ilmiğini çözmüş, anonim halk söyleyişleriyle donanımlı «Sardunyaya Ağıt» örneğindeki gibi lirik bir Can Yücel şiirine ulaştığı gibi, yine ilk evrede beliren yergi ögesinin iyice gelişmiş, pişmiş olduğu görülecektir.

Siyasal baskıların yoğunlaşması, onun şiirinde basınçlı parlayışlara, sert tepkilere dönüşürken direncin de, umudun da, toplumun da, sevginin de, insanın da yanında oldu. Şiir türüne yatkın görünmeyen sözcük birimleriyle uğraşma, didişme zorluklarını, ancak bireysel tarihinden getirdiği özel duyarlıkla çözebildi. Zaman zaman düzyazı ile şiiri kılpayı bir dengede tutarak, türünün kendine özgü ustalığıyla donanımlı ürünler verdi.

Yapıtları: Yazma (şiirler, 1950), *Sevgi Duvarı* (şiirler, 1973), *Bir Siyasinin Şiirleri* (şiirler, 1974), *Ölüm ve Oğlum* (şiirler, 1976).

Tekin Sönmez

CAN YÜCEL'den Bir Şiir

İŞÇİ MARŞI

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.
Dumanı dağıtacak yıldız-poyraz başladı.
Bu fırtına yârınki sütlimanlara bedel.
Bahar yakın demek ki, mevsim böyle kışladı.

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

Tekliyor işte çağın çarkına okuyan çark
Ve durdu muydu birgün bu kör, avara kasnak,
Bir zincir yitirenler, bir dünya kazanacak.
Sen de o dünyadasın, sınıfın bil, safa gel!

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

Köylükler uykusunda döndü, dönüyor sola.
Güne bakıyor bebek büyüyen yumruğuyla.
Başaklar göverdi, bak, baş koydular bu yola.
Şaltere uzanıyor Tanrıya açılmış el.

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

senlik benlik bitip de kuruldu muydu Bizlik,
Asarî ücret değil, hür ve günlük güneşlik
Bir Türkiye olacak aldığın son gündelik.
Halk kalacak geride, gidince bu zalım sel.

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

Tarihle yürüyenler, Tarihle adım adım,
Safları sıklaştırın, Tarihle hızlanalım!
Lâkin hızlandık derken, kolu dağıtma sakın!
Başları bozuklar var şimdi bize tek engel.

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

Sen ki Ferhatsın işçi, günün senin gelecek,
İndir külüngün, indir! Del şu karanlığı del!
Del ki dağlar ardından önümüzde bir çiçek
Gibi açsın aydınlık, tekmil olunca tünel.

Hava döndü, işçiden, işçiden esiyor yel.

Hasan Ali Yücel

YÜCEL, Hasan Ali (İstanbul - 1897 / İstanbul 1861). Yazar, Millî Eğitim Bakanlarından. Orta öğrenimini Vefa İdadisi'nde, yüksek öğrenimini Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1921). Bir süre İzmir ve İstanbul liselerindeki öğretmenliğinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliği, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü (1927 - 1935) yaptı. İzmir'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. Millî Eğitim Bakanlığı yaptı. (1938 - 6 Ağustos 1946). Kaybettiği 1950 seçimlerinden sonra İstanbul'a yerleşerek bir süre *Cumhuriyet* gazetesinde haftada bir makale yayımladı. İş Bankası Kültür yayınlarını yönetti (1955 - 60).

Dergâh, Yarın, Yeni Mecmua, Hayat (1921 - 1926) dergilerinde yayımladığı şiir ve edebiyat yazılarıyle tanınan Yücel daha sonra ruhbilim ve mantık alanındaki çalışmalarının yanısıra edebiyat araştırmaları yaptı; *Tasvir-i Efkâr, İfham, Akşam, Ulus Cumhuriyet* ve *Dünya* gazetelerinde düşün yazıları yayımladı. Bakanlığı döneminde kurulan Köy Ensttiüleri ve yayımına başlanan klasikler dizisiyle Cumhuriyet döneminin en hareketli ve kültür çalışmalarına en yakın bakanı olarak kabul edildi.

Başlıca Yapıtları: Türk Edebiyat Numuneleri (C.I 1926), *Ruhiyat Alfabesi* (1930), *Goethe Bir Dehanın Romanı* (Alman Kültür Bakanlığınca Goethe madalyası aldı, 1932), *Türk Edebiyatına Toplu Bir Balcış* (1932), *Dönen Ses* (şiirler, 1933), *Pazartesi Konuşmaları* (makaleler, 1937), *Sizin İçin* (çocuk şiirleri, 1938, 1942), *İçten Dıştan* (fıkralar, makaleler, 1938), *Hürriyete Doğru* (makaleler, 1955), *İyi Vatandaş, İyi İnsan* (makaleler, 1956, 3. bas. 1971), *Kıbrıs Mektupları* (1957), *Edebiyat Tarihimizden* (Cilt I. Yakup Kadri üzerine monografi) *Fecr-i Âti Edebiyat Hareketinin Geniş Tarihi*, (1957), *İngiltere Mektupları* (1958), *Hürriyet Gene Hürriyet* (makaleler, 1. Cilt 1960, 2. Cilt, 1966), *Dinle Benden* (şiirler, 1960), *Allah Bir* (din ve iman şiirleri, 1961).

YÜCEL, Tahsin (Elbistan - 1933). Öykücü. İlköğrenimini Elbistan'da (1945), ortaöğrenimini parasız yatılı olarak Galatasaray Lisesi'nde (1953), yükseköğreniminl de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1960). Öğrenim yıllarında Varlık Yayınevi'nin çeviri işlerini yürüttü (1953-1961. Şimdi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi. Tahsin Yücel'in ilk öyküsü Varlık Yayınevi'nin her yılbaşında yayınladığı *Yeni Hikâyeler* (1950) kitabında çıktı. Bunu yine aynı yayınevinin dergisinde çıkan köy - kasaba notları izledi. *«Seçilmiş Hikâyeler», «Yeryüzü», «Beraber», «Mavi»* dergilerindeki öykülerinde de yine çocukluğunu geçirdiği kasabanın insanlarını başkalarında görülmeyen bakışlar ve duyarlıklarla anlattı. Alt ve orta tabaka insanlarının Anadolu koşullarında ezik, bitik, yoksul görünen ama sağlam, dinç, zengin amaçları saklayan günlük yaşamlarını olağanüstü arı duru Türkçe'yle anlatmaktan hiç ayrılmadı. Amaçları ölümle, yitmeyle, düşle düşüşle, hiçlikle sonuçlanan insanlara acımayla, saygıyla eğildi. Bu sonucun ardındaki toplumsal olanı çizmeyip işaretlediğinden Tahsin Yücel'in öyküleri daha çok bireysel etkiler bıraktı. Zaten yazar da kişilerini çevre ilişkilerinde yorumlamayıp çevresini yorumlayan insan aayna tuttu. Ayrıca çevre de insan da objektif çıplaklıkla değil doğaüstü gelişmeler, akıldışı durumlar, alegorilerle anlatıldığından okur, yorumlayan hikâye kahramanları gibi etkin kılınmak istendi. Bu yüzden okurla yapıt arasında gerekli doğal akım ve illizyon kurulamadı. Ayrıca doğaüstülükleri, akıldışılıkları ve alegorileri çözüp yorumlayan okura gereksinim duyması ve edebiyatın yansıtma değil dil - yapı işi olduğu görüşünden kaynaklanması Tahsin Yücel öyküsünü yeterince yaygınlaştıramadı.

Yapıtları: Uçan Daireler (öyküler, 1954), *Haney Yaşamalı* (Sait Faik 1956 Hikâye Armağanı'nı kazandı, 1955), *Anadolu Masalları* (masallar, 1957, 3. bas. 1972), *Düşlerin Ölümü* (Türk Dil Kurumu 1959 Öykü Ödülü'nü kazandı, 1958), *Mutfak Çıkmazı* (roman, 1960), *Dil Devrimi* (inceleme, 1968), *Yaşadıktan Sonra* (öyküler, 1969), *L'imaginaire de Bernanos* (doktora tezi, 1969), *Dönüşüm* (öyküler, 1975), *Vatandaş* (roman, 1975), *Yazın ve Yaşam* (deneme - eleştiri, 1976).

(N.M.)

Yüksek Adalet Divanı: 27 Mayıs hareketinden sonra düşük DP iktidarı mensuplarını yargılayan ve hüküm veren yüksek yargı organı. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun'un (Kanun no: 1 — Kanun tarihi: 12.6.1960) 6. maddesine göre «Sâkit Reisicumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar meb'uslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir (Yüksek Adalet Divanı) kurulur... Yüksek Adalet Divanı, Adlî, İdarî ve Askerî kazaya mensup Hâkimler arasından, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Millî Birlik Komitesi'nce seçilecek bir başkan, sekiz aslî ve altı yedek üyeden kurulur. Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir «Yüksek Soruşturma Kurulu» oluşturulur. «Yüksek Soruşturma Kurulu, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Millî Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan ile otuz üyeden kurulur; bu kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla belirtilir... Yüksek Adalet Divanı'nın Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından Bakanlar Kurulu'nun tek-

lifi ile, Millî Birlik Komitesi'nce tayin edilir. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesindir; ancak idam kararlarının infazı, kararın Millî Birlik Komitesi'nce tasdikine bağlıdır... Millî Birlik Komitesi üyeleri, bu üyelikten ayrılmış olsalar bile, Yüksek Adalet Divanı'nda, Yüksek Soruşturma Kurulu'nda ve Divan Savcılığında vazife alamazlar... Yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, Divan-ı Âli'ye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır.»

1 sayılı geçici kanuna göre çıkarılan 3 sayılı «Yüksek Adalet Divanı'nın Muhakeme Usulü'ne ait geçici kanun» (Kabulü: 16.6.1960) «ilk soruşturma» yapmak üzere Yüksek Soruşturma Kurulu'nun esaslarını belirlediği gibi, haklarında son soruşturmanın açılmasına karar verilen sanıkların duruşmalarının Yüksek Adalet Divanı'nda yapılacağı hükmünü getirdi.

İlk soruşturma, otuz bir kişilik Yüksek Soruşturma Kurulu'nca yürütüldü. MBK, Celâlettin Kulerman başkanlığında hesap uzmanları, asker ve sivil yargıçlardan oluşan kurulu seçti (29.6.1960). Kurul, sürekli çalışarak delilleri topladı ve davaları iddia makamına hazırladı. Yargılamaların ancak 1960'ın Ekiminde başlayabilmesinin nedenlerinden biri, suç dosyalarının son derece kabarık bir toplam tutmasıydı.

Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanan sanıklar 592 kişiydi. Bunlar arasında eski Cumhurbaşkanı Bayar, eski Başbakan Menderes, eski Meclis Başkanı Koraltan, Ali Fuat Cebesoy dışında Demokrat Parti Meclis grubunun tamamı, bütün bakanlar, birçok eski vali, Genelkurmay Eski Başkanı, bazı memurlar, özgürlükleri kısıtlayıcı olaylarla üniversite gençliğine ateş açılması olaylarına karışan polisler, suistimallere adı karışan (Ali İpar gibi) bazı iş adamları bulunuyordu. Bunların büyük bölümü, 1960 Haziranından beri Yassıada'da tutuluyordu.

Yüksek Adalet Divanında iddia makamında Ömer Altay Egesel, Divan Başkanlığı mevkiinde Salim Başol bulunuyordu. Yargılamalar on bir ay sürdü, on dokuz davaya bakıldı (14.10.1960 - 15.9.1961). 5'i gizli, 202 oturum 1033 saat sürdü. Tanık sayısı 1068, haklarında idam istenen sanık sayısı 228'di. Sanıklardan 4'ü hakkında oybirliği, 11'i hakkında oyçokluğuyla olmak üzere 15 idam; 31 sanık hakkında müebbed hapis; 402 sanık hakkında çeşitli hapis cezaları verildi. 135 sanık beraat etti. 5 sanık hakkındaki dava da düştü.

BMK, Yüksek Adalet Divanı çalışmalarına başlamadan önce Türk Ceza Kanununun 65 yaşını bitirmiş kişilere ölüm cezası verilemeyeceğine ilişkin 56. maddesinin kaldırarak Celâl Bayar hakında idam kararı alınabilmesine olanak sağladığı gibi, aynı kanunun 146. maddesine bir fıkra ekleyerek fer'i şerikler için ağır hapis cezası verilmesini öngördü.

Yüksek Adalet Divanı'nın baktığı davalar: a) Cinayet, ayaklanmağa azmettirme ve bilerek cana ve mala zarar verme gibi suçları kapsayan üç ağır ceza davası, b) Devlet memurları hakkında dokuz suistimal davası (kişisel çıkar için, devlet kredilerinin yakınlara dağıtılması, döviz tahsislerinin kötüye kulanılışı, örtülü ödeneklerin kötüye kullanışı, kanunsuz kamulaştırmalar ve hükümetin, Celâl Bayar'a Afgan Şahı'nın hediye ettiği bir köpeğin Ankara Hayvanat Bahçesine satılması), c) Anayasa'nın tanıdığı hak ve özgürlüklerin çeşitli güvencelerin (yargının bağımsızlığı gibi) ihlâlini kapsayan, siyasal nitelikte yedi dava, olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir. DP iktidarının büyük suistimal suçlarından dolayı açılması gereken davalar Yüksek Adalet Divanı'na, sivil yönetime geçişin uzayabileceği düşüncesiyle getirilmediği gibi, DP iktidarının Türk Ceza Kanununun 125. maddesini ihlâl niteliğindeki suçları (ikili anlaşmalar, ülke topraklarının yabancı askerlere verilmesi) sözkonusu edilmemiştir.

Yüksek Adalet Divanı'nın baktığı davalar şöyle özetlenebilir:

1. Köpek Davası (14 Ekim - 24 Ekim 1960): Bayar ve eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Bayar'a Afgan Şahı Zahir'in hediye ettiği tazıyı hayvanat bahçesine zorla satmak suçundan mahkûm oldular.

2. 6-7 Eylül Olayları Davası (20 Ekim 1960 - 5 Ocak 1961): Kıbrıs sorunu bahane edilerek halkı İstanbul Rumlarına karşı kırım ve yağmaya azmettirerek cana ve mala zarar vermekten sanık olarak Menderes, Zorlu ve İzmir mülkî âmirlerinden biri mahkûm oldu; Bayar, Köprülü ve başka altı kişi beraat ettiler.

3. Bebek Davası (31 Ekim - 22 Kasım 1960): Menderes ve Dr Fahri Atabey, Menderes'in soprano Ayhan Aydan'dan olma gayrımeşru bebeğini öldürmek suçundan yargılanıp beraat ettiler.

4. Vinilex şirketi davası (4-26 Kasım 1960): Maliye eski Bakanı Polatkan, kişisel dostlarına devlet parasını kanunsuz kredi şeklinde vermekten mahkûm oldu.

5. Dolandırıcılık davası (8 Kasım - 3 Aralık 1960): Eski bakanlardan Hayrettin Erkmen ve Zeyyat Mandalinci, ABD'ne yaptıkları bir gezide kullanılan gezi giderlerinden artan parayı iade etmemek suçuyla yargılanıp beraat ettiler.

6. Arsa davası (11 - 26 Kasım 1960): Eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen, hükümeti, şişirilmiş fiatlar üzerinden karısına ait arsaları satın almağa zorlamaktan mahkûm oldu.

7. Ali İpar Davası (15 Kasım 1960 19Ocak 1961): Menderes, Zorlu, eski üç bakan ve armtaör Ali İper, döviz kanununu ihlâlden mahkûm oldular

8. Değirmen davası (18 Kasım - 3 Aralık 1960): Eski Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı ve değirmen sahibi Demirkan aleyhine yolsuz kredi kullanma isnadiyle açılan dava zamanaşımı nedeniyle düştü.

9. Barbara Davası (21 Kasım - 20 Aralık 1960): Genç bir Alman kızını «hasta-bakıcı» sıfatiyle getirip özel hizmetçisi olarak kullanması nedeniyle Hasan Polatkan ve Refik Koraltan döviz kanununu ihlâl suçundan mahkûm oldular.

10. Örtülü ödenek davası (25 Kasım 1960 - 2 Şubat 1961): Menderes ve müsteşarı Ahmet Salih Korur, Başbakanlık örtülü ödeneklerini kanuna aykırı kullanmaktan mahkûm oldular.

11. Radyo davası (29 Kasım - 26 Aralık 1960): Menderes, Zorlu, altı eski bakan ve bir spiker, devlet radyosunu partizanca siyasal amaçlara âlet etmek ve muhalefete radyoyu kullanma hakkı tanımamakla Anayasayı ihlâlden mahkûm oldular. Radyo idaresi eski memurlarından biri beraat etti.

12. Topkayı Olayı Davası (2 Aralık 17 Nisan): Bayar, Menderes, bakan, milletvekili ve polislerden 58 sanık, CHP lideri İnönü'ye suikast düzenlemek niyetiyle 4 Mayıs 1959'da halkı arbede çıkarmağa teşvikten yargılandılar. 43 kişi beraet etti. Bayar ve Menderes içlerinde olmak üzere 17 kişi mahkûm oldu.

13. Çanakkale (Geyikli) Olayı davası (27 Aralık 1960 - 10 Mart 1961): Menderes ve üç eski bakan, 19 - 23 Eylül 1959'da iki muhalif (CHP) milletvekilinin siyasal hareket özgürlüklerini engellemekten mahkûm oldular.

14. Kayseri Olayı Davası (9 Ocak 20 Nisan 1961): Bayar, Menderes, on bir eski bakan ile idare âmiri, 2 Nisan 1960'ta CHP lideri İnönü'nün hareket özgürlüğünü kısıtlamak suçlamasiyle yargılandılar; sekiz kişi beraat etti, Bayar, Menderes ve diğer üç sanık mahkûm oldular.

15. Demokrat İzmir Davası (12 Ocak - 5 Mayıs 1961): Menderes ve İzmir eski memurlarından 23 sanık, CHP yanlısı Demokrat İzmir gazetesinin basımevini 2 Mayıs 1959'da tahrip ettirmeğe kışkırtmak su-

çundan yargılandılar. 16 kişi mahkûm oldu, 8 kişi beraat etti.

16. Üniversite Olayları Davası (2 Şubat - 27 Temmuz 1961): Eski hükümet, ordu ve emniyet mensubu 118 sanık, 28 Nisan 1960'da İstanbul'da ve 29 Nisan'da Ankara'da kanunsuz olarak üniversiteyi basmak, sebepsiz yere halka ateş açmak, kanunsuz ve gerekçesiz olarak sıkıyönetim ilân etmek suçlamasıyla yargılandılar; sanıkların elebaşıları dahil 84'ü mahkûm oldu, 34 kişi beraat etti.

17. İstimlâk davası (17 Nisan - 21 Haziran 1961): Menderes ve DP iktidarının dokuz memuru, İstanbul'da tam kamulaştırma bedeli ödenmeksizin vatandaşların sokağa atılarak evlerinin yıkılması suçlamasiyle yargılandılar. Menderes'le birlikte 2 kişi mahkûm oldu, 8 kişi beraat etti.

18. Vatan Cephesi Davası (27 Nisan - 21 Haziran 1961): Bayar, Menderes ve DP iktidarının 27 mensubu, Vatan Cephesi isimli ve bir sınıfın başka bir sınıfa tahakkümü için bir örgüt kurmak suçundan yargılandılar; 19 sanık mahkûm oldu, 3 kişi beraat etti.

19. Anayasanın ihlâli davası (15 Mayıs - 15 Eylül 1961): Anayasanın sağladığı çeşitli teminatların, Anayasaya aykırı 7 kanun (CHP mallarına el koyma, Kırşehir'i ilçe haline getirme, yargıçları 25 yıldan sonra takdiren emekliye sevkederek adliyenin bağımsızlığını yoketme, 1954 ve 1957'de seçim kanunlarında demokratik esaslara aykırı değişiklikler yapma, toplantı ve gösteri yürüyüşlerini kısıtlayıcı kanun çıkarma, Tahkikat Komisyonu kanunu çıkarma) yoluyla Anayasanın tebdil, tağyir ve ilgası suçlamasiyle 397 eski milletvekili ve memur yargılandı, hemen hepsi mahkûm oldu. Son kararların açıklanmasından sonra idama mahkûm edilen 15 kişiden 12'sinin cezası MBK'ce ömürboyu hapse çevrildi, Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edildiler (17 Eylül 1961).

Anayasa Mahkemesi'nin görevine başladığının Resmî Gazete ile ilân edildiği gün, Yüksek Adalet Divanı ile Yüksek soruşturma kurulunun hukukî varlıkları sona erdi (44 sayılı kanun, Geçici madde: 7). 12.6.1960 tarihli ve 1 sayılı kanunun 6. maddesinde gösterilen düşük Cumhurbaşkanı ile ilgili olup, Yüksek Soruşturma Kurulu veya Yüksek Adalet Divanı tarafından karara bağlanmış olan dosyalar, Anayasa Mahkemesi'ne tevdi olundu. Düşük bakanların görevleriyle ilgili suçlariyle bunların suçlarına katılanların suçlarına ilişkin olup Yüksek Adalet Divanı'nca karara bağlanmamış dava dosyaları Anayasa Mahkemesi'ne; Yüksek Soruşturma Kurulu'nca henüz karara bağlanmış dava dosyaları Millet Meclisi Başkanlığına; düşük devlet başkanı ve bakanlarla milletvekillerinin görevleriyle ilgili olmayan suçlarından dolayı Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu'nun elinde bulunan dosyalar, genel hükümler dairesinde işlem yapılmak üzere ilgili mercilere tevdi olundu. Düşük bakanların görevleriyle ilgili suçlariyle, bu suçlara katılanlar hakkında Yüksek Adalet Divanına açılmış olan davalara veya bu suretle Yüksek Soruşturma Kurulu'nun elinde bulunan soruşturma dosyalarına konu oluşturan eylemlerden dolayı gayrimeşru iktisapları da varsa, dava açılan dosyalar, Anayasa'nın 90. maddesi gereğince işlem yapılmak üzere, Millet Meclisi Başkanlığı'na tevdi olundu. Yüksek Adalet Divanı ile Yüksek Soruşturma Kurulu'nun kuruldukları günden hukukî varlıklarının sona erdiği güne kadar soruşturma ve dava nedenleriyle ellerinde bulunan diğer evrak, belge ve dosyalardan Yüksek Adalet Divanı'nı ilgilendirenler Anayasa Mahkemesi Başkanlığına, Yüksek Soruşturma Kurulu'nu ilgilendirenler de Millet Meclisi Başkanlığı'na saklanmak üzere verildi.

Yüksek Adalet Divanı'nın hukuk niteliği ve doğal yargıç ilkesine aykırı olup olmadığı hakkında varılan sonuç, 1924 Anayasasına göre Divan-ı Ali'ye verilecek olan kişilerin, geçici Anayasa ile kurulan Yüksek Adalet Divanı'na gönderilmelerinin doğal yargıç ilkesine aykırı olmadığıdır. Yasama organının yerini alan Millî Birlik Komitesi 12.6. 1960 gün ve 1 sayılı geçici kanunla 1924 Anayasasının birçok hükümlerini ortadan kaldırırken, düşük Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve milletvekillerinin ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere Yüce Divan (Divan-ı Alî) niteliğinde ve Divan-ı Alî'nin yerini almak üzere Yüksek Adalet Divanı'nı oluşturmuştu. Olağan mahkeme çeşitli nedenlerle kurulamayacak duruma düşerse, gelecek için kurulan mahkemeye eski davaları gördürmekten başka çare düşünülemeyeceği bilimsel içtihatlarda (Erem, Kunter) benimsenmiştir. Bu itibarla Yüksek Adalet Divanı, olağanüstü bir mahkeme niteliğinde değildi.

Yassıada'da yapılan duruşmalar 203 gün, 1033 saat, 287 oturum sürdü. Yargılamalar sırasında 7 sanık eceliyle öldü, bir sanık da intihar etti. Sanıklardan Zakar Tarver (DP İstanbul milletvekili), Faruk Oktay (İstanbul Emniyet Müdürü), Yusuf Salman (DP İstanbul milletvekili), Gazi Yiğitbaşı (DP Afyon milletvekili), Lütfi Kırdar (Sağlık Bakanı), Nuri Yamut (Genelkurmay eski Başkanlarından, DP İstanbul milletvekili) ve Kenan Akyüz (DP Bursa Milletvekili) ecelleriyle ölürken, DP iktidarının Konya Valisi Cemil Keleşoğlu intihar etti. Celâl Bayar kemeriye kendini asarak ,Adnan Menderes de fazla dozda ilâç alarak intihara teşebbüs ettiler. DP iktidarının İçişleri Bakanı Namık Gedik, Yassıada'ya getirilmeden önce Ankara Harbokulu'nda intihar etmişti.

Sanıklardan Adnan Menderes, Celal Bala! Bayar, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Agâh Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Osman Kavrakoğlu, Rüştü Erdelhun ölüm cezasına mahkûm oldular. Millî Birlik Komitesi bunlardan Menderes, Zorlu, Polatkan'ın cezalarını onayladı, diğerlerini ömürboyu hapse çevirdi.

Sanıklardan Medenî Berk, İzzet Akçal, Celâl Yardımcı ,Tevfik İleri, Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Hilmi Dura, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selâmi Dinçer, Ekrem Ant, Hüseyin Ortakçıoğlu, Reşat Akşemsettinoğlu, Necati Çelim, Sadık Erdem, Nuri Togay, Mazlum Kayalar, Salâhattin İnan, Murat Ali Ülgen, Selim Yatağan, Muhlis Erdener, Enver Kaya, Rauf Onursal, Kemal Serdaroğlu, Hadi Tan, Cemal Tüzün, Samet Ağaoğlu, Sezai Akdağ, Ethem Yetkiner, Kemal Aygün (31 kişi) ömürboyu hapse mahkûm olurken, 418 kişi 6 ay ilâ 20 yıl arasında cezalara çarptırıldı. 123 sanık beraat ederken, 5 sanık hakkında da düşme kararı verildi.

İmralı'daki infazlardan sonra 297 hükümlü Kayseri'ye, 113 hükümlü Adana'ya nakledildiler. Hükümlülerden Necati Topçuoğlu (DP Afyon milletvekili), Tevfik İleri (DP Samsun milletvekili), Muhlis Erdener (DP İstanbul milletvekili), Kâmil Tayşi (DP Diyarbakır milletvekili) cezaevlerinde öldüler.

DP'li hükümlüler için ilk Af Kanunu 2. İnönü Koalisyonu döneminde çıkarıldı (16. 10.1962). Hükümlülerin cezalarından 4'er yıl indirildi, 7 yıla kadar hükümlü olanlar şartlı salıverildi. Bu kanundan 283 kişi yararlandı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de yetkilerini kullanarak Ethem Menderes, Necati Çelim, Sadık Erdem, Enver Kaya, Celâl Yardımcı, Mükerrem Sarol ve Hüseyin Fırat'ın cezalarının infazına ara verdirttiği gibi, Refik Koraltan, Nedim Ökmen, Rüştü Erdelhün, Selim Yatağan, Kemal Aygün, Agâh Erozan, Namık Argüç, Dilâver Argun, Bahadır Dülger, Samet Ağaoğlu, Salâhattin İnan, Hilmi Dura ve İzzet Akçal'ın cezalarını affetti. Düşük Cumhurbaşkanı Celâl Bayar sağlık nedenleriyle tahliye edildi (7.11.

1964). Bir kısım hükümlüler de sağlık kurullarından rapor alınarak serbest bırakıldılar (Ekim 1964). Böylece 27 Mayıs'tan sonra 5 yıl bile geçmeden bütün DP mensupları serbest kaldılar.

1966 yılında çıkan bir Af Kanunu ile DP'li hükümlülere kamu hakları geri verildi. Daha sonra Anayasa'nın 68. maddesinde 1969 ve 1974 yıllarında yapılan değişikliklerle eski DP'lilere siyasal hakları da geri verildi. 1974'de gerçekleşen bu değişiklikten 295 DP'li yararlandı. Bunlardan Sıtkı Yırcalı, Hayrettin Erkmen, Zeyyat Mandalinci gibi bazı eski DP'li hükümlüler, Adalet Partisi saflarında seçimlere katılarak parlamentoya girdiler. Hayrettin Erkmen, AP azınlık hükümetinde Dışişleri Bakanlığına getirildi (12.11.1979).

Ender Kâmil Boyacı

Yüksek Tahsil Gençlik Derneği: İstanbul'da Adil Giray, Vahdettin Barut, Kegam İşkol, Zekâi Karakaş, İlhan Başaran, Cemal Güner, Moris Gabay, Bahattin Uğurçok tarafından kuruldu (2 Temmuz 1946). Dernek, Dünya Savaşı içinde TKP'nin bir kolu olan «İleri Gençler Birliği (Cephesi)»nin legale çıkmış bir biçimi olarak değerlendirildi. TKP, 1942 yılı başından itibaren gençlik ve aydın kesimi için yoğun çalışmalar yürütmüştü. Derneğin ilk kurulduğunda adı «İstanbul Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği» idi. Bu dernek de Türkiye Gençler Derneği gibi ilerici, antifaşist, demokratik bir örgüttü. Dernek tüzüğünün 9. maddesinde (f) «Her ne suretle olursa olsun, politik cereyanların dernek mahalline ithaline müsaade eden veya buna sebep veren ırk, din ve zümre farkları güden insanlık ve kültür düşmanı ideolojilere hizmet edenlerin» dernekten çıkarılması öngörülmüştü. Beş yıl kadar faaliyette bulunan dernekte, Hakkı Engerek, Zeki Akyürek, Nevzat Kemal Özmeriç, İhsan Arda, Necdet Eker, Yıldız Baştımar ve İlhan Berktay başkanlık görevlerini yaptılar. 5 yılda derneğe 218 üye yazıldı. Cezmi Ulucan, Lütfi Onay, Nihat Sargın, Turgut Pura, Turan Tamar, Naci Kalpakçıoğlu (Fethi Naci), Cenap Karakaya, Vecdi Özgüner, Mehmet Sonugür, Nuran Bozer, Şaban Ormanlar, Hasan Gürdağ, Sevinç Tanık, Kemal İşler, Solmaz Gökmen, Zekâi Özgenç dernek yönetim kurullarında görev aldılar. Dernek üyeleri arasında Can Boratav, Sevim Tanrı, Enver Aytekin, Nuran Bozer, Arslan Kaynardağ, Halim Spatar bulunuyordu. Derneğin resmî organı *«Hür Gençlik»* dergisiydi, derginin başlığı altında «Hür bir tahsil, hakikî bir hürriyet, devamlı bir sulh için» belgisi vardı. Derneğin başlıca etkinlikleri arasında, Nâzım Hikmet'in affı kampanyası çalışmaları, İlâhiyat Fakültesi'nin kuruluşunu protesto, Beethoven'in Ölümünün 123. yıldönümü anma töreni, üniversitedeki harç sisteminin kaldırılması ve üniversite gençliğinin birlik olması çağrısı, sayılabilir. 1950 51 ders yılı başında «İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği bütün Üniversiteli arkadaşlarını selâmlar» başlıklı bildirinin dağıtılması üzerine, Süleymaniye Camii çevresinde bulunan Dernek merkezinde yapılan aramadan sonra, derneğin o günkü başkanı İlhan Berktay, genel sekreteri Vecdi Özgüner, yönetim kurulundan üye Şaban Ormanlar, Nuran Bozer, Hasan Gürdağ tutuklanarak İstanbul 6. Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevk edildiler. Dernek, 1951 52 TKP tutuklamaları sırasında kapatıldı.

YÜMLÜ Ruhi (İstanbul 1923): Maden İş Sendikası Genel Sekreterliğini uzun yıllar başarıyla yaparak 1977'de emekli olarak sendikal yaşamdan çekildi. İş hayatına M. Sıtkı Bütün Fabrikasında Fabrikasında çekme presçi olarak başladı. 13 yıl bu işte çalıştıktan sonra 1946'da kurulan İstanbul Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası'na üye oldu (1954). Aynı yıl Bakırköy Şube Sekreterliğine seçildi (1954). Buradaki çalışmaları sendikanın Merkez Genel Kurulu'nda değerlendirilerek Genel Sekreterliğe seçildi (1954). Bu görevini aralıksız 23 yıl üstün başarılarla sürdürdü. M. Sıtkı Bütün işyerinde iken İşyeri Temsilcisi seçilen Yümlü, gösterişten çekinmesi, üstüne aldığı görevi sessizce başarmasıyla çevresinde ve işkolunda büyük saygınlık elde etmiştir.

(K.S.)

Yürüyüş. Aylık düşün ve sanat dergisi. (5 Temmuz 1943). 18 sayı çıktı. Sahibi ve neşriyat müdürü: Fazıl Mahmut Ülkücü (15. sayıdan sonra imtiyaz sahibi: Ö. F Toprak. Neşriyat Müdürü: Rifat Ilgaz).

İlk sayısında Fazıl Mahmud, İbrahim Hakkı Gül, Abdullah Cevdet Karlıdağ, Salih Zeki Aktay, Macit Mahmud, N. Papazoğlu gibi bir ikisi dışında sonra yazın dünyasında görülmeyen kalemlerin yer aldığı *Yürüyüş* dergisi, 7-8 sayılarından sonra (9 Eylül 1942) dönemin genç sanatçılarının yönetimine geçti. Bu evresinde Hüsamettin Bozok, Salâh Birsel, Cahit Saffet (Irgat), Hulusi Dosdoğru, A. Kadir, Sait Faik *(Kestâneci Dostum*, sayı 11), Ümran Nazif, Kemal Bilbaşar, Rifat Ilgaz (Alişim, sayı 7-8, *Sınıf*, sayı 16), Ö. F. Toprak, Niyazi Akıncıoğlu, Samim Kocagöz, İbrahim Sabri (Nazım Hikmet'in takma adı, *Bir Mektup*, sayı 15, *Yirminci Asra Dair*, sayı 14). Suat Taşer, Orhan Kemal, Fethi Giray, Sabri Soran yazdılar.

Yürüyüş. Haftalık siyasi haber ve yorum dergisi. Sahibi: Dr. Nihat Sargın. Yazı İşleri Müdürleri: İ. Tamer Tuncer, Metin Çulhaoğlu, Neşet Kocabıyıkoğlu. İlk sayısında Behice Boran «Solun Bölünmüşlüğü ve Birliği», Aziz Nesin, Kemal Sülker, İlhan Akalın, Metin Çulhaoğlu'nun yazıları yer aldı. 6 Mayıs 1975 çıkan 4. sayısından itibaren — 30 nisan 1975'te kuruluş bildirisini verilen — Türkiye İşçi Partisi'nin organı durumuna geldi. Bu sayısında Behice Boran'la Türkiye ve Sosyalizm sorunlarına ilişkin bir konuşma yayımlandı, TİP'nin tüzüğüne ilişkin açıklamalar yapıldı. Kurucuların kişilikleri üzerine bilgiler verildi.

Derginin birinci yılında faşizme karşı direniş, CHP ve öteki partiler karşısında saptanabilecek politika, demokrasi mücadelesinde ileri sendikal hareketin işlevi, vergi yolsuzlukları, MC iktidarının ekonomi politikası üzerine yazılar, röportajlar verildi. Bu dönemined Behice Boran, Metin Çulhaoğlu, İlhan Akalın, Ercan Eyüboğlu, Özcan Kesgeç, Dinçer Doğu, Mehmet Aközer sık yazan kalemler arasında göründüler. Başyazılarını Yalçın Küçük yazdı. Şubat 1978'de Yalçın küçük —sonradan— Metin Çulhaoğlu *Yürüyüş*'den ayrıldı. Derginin genel yayın yönetmenliğini Zeki Kılıç, yazı işleri müdürlüğünü Neşet Kocabıyıkoğlu üstlendiler. Bu döneminde Behice Boran, Zeki Kılıç, Gündüz Mutluay, Nihat Sargın, Yavuz Ünal başyazılarında birlik ve dayanışmanın koşulları, 1 Mayıs, seçimler, seçimlerde solun izleyeceği politika, ilerici sendikal hareketin birliği konularını işlediler. Özellikle CHP'nin iktidarda bulunduğu evrede Bülent Ecevit ve yandaşlarının ilerici güçler karşısındaki olumsuz tavırları ile birlikte İMF'ye boyun eğen ekonomi politikaları eleştirildi. Kâğıt fiyatlarına üstüste yapılan zamlar nedeniyle *Yürüyüş* 1980'de sekiz sayfa olarak yayımını sürdürmek zorunda kaldı.

Yüzellilikler: Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'ye yüklemiş olduğu genel af ilânı yükümlülüğünden yararlanması gene aynı antlaşma ile ayrık tutulan yüz elli kişiye verilen addır.

Barış antlaşmalarının savaşan taraflara genel af ilânı yükümlülüğü getirmesi, Devletler Genel Hukuku'nun bir ilkesidir. Bundan amaç, savaşın bütün kalıntılarını ortadan kaldırmaya çalışmak, barış antlaşmalarının sürekliliğini sağlamaktır. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve 23 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanan (Bakınız: Düstur, III. Tertip, C. 5., s. 13-357). Lozan Barış Antlaşması, genel affa ilişkin bildirisiyle (Déc-

leration), Türkiye ve Yunanistan'a karşılıklı genel af ilân etme yükümlülüğünü getirmişti. Buna göre, Türkiye veya Yunanistan'da ikamet eden veya etmiş olan bir kimse 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında «askeri ve siyasi» hareket tarzından veyahut Lozan Barış Antlaşmasını imzalayan devletlere veya onların uyruklarına **«herhangi bir yardımda bulunmasından»** dolayı kovuşturmaya uğramayacak, hiç bir biçimde cezalandırılmayacaktır. Ancak bu bildirinin tamamlayıcısı olan protokola göre, Türk hükümetinin saptayacağı 150 kişi bu haktan yararlanamayacak, eğer bunlardan bazıları yurt dışına kaçmışsa Türkiye'ye dönmesi yasaklanacak, Türkiye'de bulunanlar ise yurt dışına çıkarılabilecekti.

Bu durum, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın özelliğinden gelmektedir. Atatürk'ün *Büyük Nutuk*'da belirttiği gibi, yeni Türk Devleti iki ilkeye dayanacaktı: Tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik. Tam bağımsızlık için dış düşmanla, emperyalistlerle savaşılacaktı. Fakat ulusal egemenlik için padişahlık yönetimini devirmek, yıkmak gerekiyordu. O günün koşullarına uygun stratejiye göre bu ikinci amaç komuoyundan gizlendi. Tam tersine, amacın saltanat ve hilâfet makamını düşmanların elinden kurtarmak olduğu duyuruldu. Hatta bu husus yasa maddelerine bile geçirildi. Fakat olaylar biraz gelişince padişahlık yönetimi kendini bekleyen tehlikeyi anlamakta gecikmedi. Gücü yettiği sürece Türk Bağımsızlık Savaşı'nı boğmak için kalemle, silâhla, yasalar çıkararak, dinsel duyguları sömürerek, özetle elinden gelebilen her türlü yola başvurdu, emperyalistlerle işbirliği yaptı. 30 Ağustos 1922 tarihinde kazanılan Büyük Zafer'den sonra, özellikle bu yılın ekim ve kasım aylarında, bu eyleme katılanların büyük çoğunluğu yurt dışına kaçtı. İşte bu kişilerin tekrar Türkiye'ye dönerek içerde kalanlarla birlikte zehirli propagandalarını sürdürmeleri, örgütlenerek yeni bir savaşıma girişmeleri taze bir fidan durumunda olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için tehlikeli görüldü. İkinci bir neden de şuydu. Yukarıda yazılı suçları işleyenlerden işgale uğramamış bölgelerde oturanlar yakalanarak yargılanmışlar, işgal edilmiş bölgelerde oturanlar ise böyle bir yargılamadan kurtulmuşlardı. Onlar için hiç bir şey yapmamak ceza adaletine sığmazdı. İşte bu nedenlerle, bir önlem olarak, Lozan Antlaşması'na böyle bir hüküm konuldu.

Bağımsızlık savaşı öyle umutsuz koşullar içinde başlamıştı ki, hiç kimse bir gün iç düşmanlarla hesaplaşmak gerekeceğini düşünmemişti. Onun için suçlular hakkında bir arşiv tutma yoluna gidilmemişti. Zafer ümitleri artmaya başlayınca bu sorun da gün yüzüne çıkmaya başladı. Ne var ki, diğer yaşamsal ve ağır güncel sorunlar karşısında bu konu hep geri plâna itildi. Sulh görüşmelerine başlanınca da iç düşmanların genel aftan yararlanmaması için yüz elli kişilik bir kontenjanın saklı tutulmasından başka çare bulunamadı. Ancak, az önce de değindiğimiz gibi, devletin suçlular konusunda bir arşivi bulunmadığından yüz elli rakamı da tahmini bir sayı olarak önerildi.

Lozan Barış Antlaşması imzalanıp onaylandıktan sonra, bu kez yüz elli kişilik listeye kimlerin gireceği sorunu ortaya çıktı. Milli mücadelecilerin hedef tahtaları vardı. Yönetim söz konusu olunca Damat Ferit, basından lâf edilince Ali Kemal, silâhlı karşı devrim denilince Anzavur, ulemanın (din bilginlerinin) dini politikaya araç kılmaları ortaya atılınca Şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah bütün kin ve nefretleri üzerinde topluyordu. Anzavur ile Ali Kemal öldürülmüşler, Damat Ferit ile Dürri-zâde Abdullah eceliyle ölmüşler, böylece kamuoyunun boy hedefi olarak gördükleri kişiler yok olmuşlardı. Diğer yandan zaferin sevinci, geçmiş acıları unuttumuştu. Af duyguları kabarmıştı. Bu nedenle listeye girecek yüz elli kişi bulunmakta güçlük çekildi. Kişisel takdirler, rastlantılar büyük rol oynadı. Konu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarında görüşüldü. Sonunda 1 Haziran 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla **«Yüz elli kişilik liste»** saptandı.

Liste incelendiğinde ilk göze çarpan özellik, bilinen devlet yöntemlerinin bu liste için uygulanmadığıdır. Bu listeye alınanların bilinen devlet yöntemlerine göre kimliklerinin saptanması (baba adı, doğum yeri ve yılı, işi gibi) yerine, takma adları belirtilmekle yetinilmiştir. Adetâ «arif olan anlar» denilmiştir. Her yazılan isimde bir küçümseme, bir «Veyl mağluplara!..» ünlemi sezilir. Ne adların sıralanışında, ne de suçun derecesinde hangi ölçütün ele alındığı belli değildir. Ancak Osmanlı hanedanı, 3 mart 1924 gün ve 431 sayılı yasa ile yurt dışına çıkarıldığından, Osmanoğullarından kimse bu listede yer almamıştır.

Listeye girenler **«vatan hainliği»** ile suçlanmışlardır. Vatan hainliği, tanımlanması en güç suçlardan biridir. Ülkeden ülkeye değiştiği gibi aynı ülke içinde zamandan zamana göre de değişir. Ancak konumuz açısından, vatan hainliğinin ne olduğunu, o günün koşullarına göre, yasa saptamıştır. Bu yasanın adı **«Hıyanet-i vataniye kanunu»**dur. 29 Nisan 1920 tarihli ve 2 sayılı yasadır. T.B.M.M.'nin ilk yaptığı yasalardandır. Bu yasanın birinci maddesine göre vatan haini: **«Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan»** kimselerdir. Çünkü, bu yasaya göre, Büyük Millet Meclisi, yüce halifelik ve sultanlık makamını ve padişahın malı olan ülkeyi (!) yabancıların elinden kurtarmak ve saldırıları püskürtmek amacıyla kurulmuştur. Böyle kutsal bir amaca hizmet için kurulmuş olan bir müessesenin meşruiyetine sözle, yazıyla veya eylem olarak karşı çıkmak veya bu yolda fesad tohumları ekmek vatana hıyanet olacaktır.

Bu yasaya göre, çeşitli yargı organlarının verdikleri kararlardan (Bakınız: Ankara Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinin 16 şevval 1338 «Temmuz 1920» tarihli kararı, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 7 Ekim 1920 tarihli ve 1 sayılı, gene aynı mahkemenin 9 Mayıs 1921 tarihli ve 576 sayılı kararları) vatana hıyanet suçunu oluşturan maddi olguların şunlar olduğunu anlıyoruz:

1. İç ayaklanmalar: İç ayaklanmaların başlıcaları şunlardır:

a) Şeyh Eşref ayaklanması (26 Ekim - 24 Aralık 1919)
b) Birinci Bozkır ayaklanması (27 Eylül - 4 Ekim 1919)
c) İkinci Bozkır ayaklanması (20. Ekim - 4 Kasım 1919)
d) Birinci Anzavur ayaklanması (1 Ekim - 25 Kasım 1919)
e) İkinci Anzavur ayaklanması (16 Şubat - 16 Nisan 1920)
f) Birinci Düzce ayaklanması (13 Nisan - 31 Mayıs 1920)
g) İkinci Düzce ayaklanması (8 Ağustos - 23 Eylül 1920)
h) Yozgat ayaklanması (15 Mayıs - 27 Ağustos 1920)
i) Konya ayaklanması (2 Ekim - 15 Kasım 1920)

Bu ayaklanmalar içinde İkinci Anzavur, Düzce - Bolu ve Yozgat ayaklanmaları çok tehlikeli olmuş, Ankara'da T.B.M.M. hükümetini yıkacak boyutlara ulaşmıştır. Yüzelli kişilik listede yer alanların çoğu, bu iç ayaklanmalara ya fiilen katılmışlar veya söz ve yazı ile bu ayaklanmaları teşvik etmişlerdir.

2. Kuvayı İnzibatiye: İstanbul hükümeti tarafından 18 nisan 1920 tarihinde çıkarılan kararnamelerle, kuvayı milliyeyi yok etmek için kurulan ve 29 Haziran 1920

tarihinde dağıtılan askeri birliklere verilen addır.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgalinden sonra Padişah Vahidettin, kuvayı milliyeyi ezmek üzere yeniden Damat Ferit'i sadrazam yapmıştı (5 Nisan 1920). Şeyhülislâmlığa Dürri-zâde Abdullah getirilmişti. Bu hükümet kurulduğu gün ilk iş olarak padişahın bir «Hatt-ı Hümayun»unu ve şeyhülislâmın bir «fetva-yı Şerif»ini yayımladı. Bu fetvada, ulusal güçlere eşkiya deniyor, bunları öldürenlerin gazi, bunlar tarafından öldürülenlerin de şehit olacağı bildiriliyordu.

Gerek bir çok iç ayaklanmanın, gerekse kuvayı inzibatiyenin manevi dayanağı bu fetvadır. Kuvayı inzibatiye, 250 kişilik bölüklerden oluşuyor, dört bölük bir tabur, dört tabur bir alayı meydana getiriyordu. İlk alay 29 Nisan 1920 tarihinde İzmit'e geldi. Sonra onu diğer alaylar izlediler. Gerek Kuvayı İnzibatiye'nin ve gerekse onun insan ve silâh gücünden yararlanan Anzavur.un saldırıları Ankara yolunu ele geçirme aşamasında güçlükle püskürtüldü.

Anzavur'un yaralanması, sürekli başarısızlıklar üzerine Kuvayı İnzibatiye 29 Haziran 1920 tarihinde dağıtıldı. Yüzelliliklerden asker olanların çoğu bu örgütte görev yapmışlardır.

3. Sevr Antlaşmasının İmzası: 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında Misak-ı Milli (Ulusal Ant)'yi kabul etmişti. Misak-ı Milli'de gösterilen sınırlar, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateş-kes antlaşmasıyla kabul edilen sınırlardı. Misak-ı Milli'yi T.B.M.M. de benimsemiş, Misak-ı Milli sınırlarından bir karış dahi özverida bulunmayacağını bütün dünyaya duyurmuştu. 20 Ağustos 1920'-de imzalaann Sevr antlaşmasıyla Misak-ı Milli sınırları bir yana bırakılıyor, Anadolu ve Trakya emperyalist güçler ve onların yardakçıları tarafından paylaşılıyordu.

Sevr Antlaşmasının daha çok önceden belli olan esaslarını yeni Türkiye Devleti'ne kabul ettirmek için Yunanlılar, 20 Haziran 1920 tarihinde saldırıya geçerek Bursa dahil bütün Ege bölgesini işgal altına aldıkları gibi, Ankara hükümetinin yaptığı uluslararası görüşmelerde ve antlaşmalarda bu Sevr antlaşması büyük bir engel oluşturmuştur.

Ankara İstiklâl Mahkemesei, 7 Ekim 1920 gün ve 1 sayılı kararıyla, Sevr Antlaşması'nı yürüten ve imzalayan Damat Ferit, Hadi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'i gıyaben idama mahkûm etmiştir.

4. Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanması: Çerkes Ethem, başında bulunduğu ve Kuvve-i Seyyare (Gezgin güçler) denilen birlikleriyle özellikle iç ayaklanmaların bastırılmasında çok büyük rol oynamış, yaptığı hizmetler dolayısıyla kamuoyu tarafından bir kahraman olarak sayılıp sevilmişti. Ancak 1920 yılının ikinci yarısında düzenli ordu kurmak düşüncesi egemen olunca, Batı Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) ile Ethem arasında bazı sürtüşmeler başlamış, Ethem'in ağabeyleri Saruhan milletvekili Reşit ile yüzbaşı Tevfik'in kışkırtıcı ve uzlaşma götürmez tutumları sonunda, Ethem ve kardeşleri âsi durumuna düşmüştü. Ethem ve kardeşleri, bir yandan T.B.M.M. hükümetini tanımadıklarını bildirirlerken, diğer yandan İstanbul hükümeti ve Yunanlılarla ilişki kurmuşlardı. Yapılan her türlü arabulma çabaları bir sonuç vermeyince, Mustafa Kemal, Batı ve Güney Cephesi kumandanlarına Kuvve-i Seyyare ayaklanmasının bastırılmasını buyurdu. Harekât, 24 Ocak 1921 tarihine kadar sürdü. Kuvve-i Seyyare dağıtıldı. Ethem, kardeşleri ve küçük bir maiyeti Yunanlılara sığındılar.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 tarihli ve 576 sayılı kararıyla, Çerkes Ethem, kardeşleri ve maiyetinin «silâhlı olarak hükümetin düşürülmesi cürmünü işleyerek düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından tümünün gıyaben idamlarına ve taşınır taşınmaz mallarının hükümetçe haciz ve yönetilmesine» karar verdi.

5. İzmir'de Toplanan Çerkes Kongresi: Sakarya savaşında yenilmelerine (13 Eylül 1921) rağmen Yunanlılar Eskişehir Kütahya Afyon çizgisinin doğusuna kadar uzanan bir alanı işgalleri altında bulunduruyorlardı. Küçük Yunanistan'ın yuttuğu bu büyük lokma ona sürekli sıkıntı veriyor, dünya kamuoyunun yardımını sağlayabilmek için çeşitli çarelere başvuruyordu. İşte bunlardan biri 1921 yılı ekim ayında İzmir'-de toplanan Çerkes Kongresi'dir.

Yunanlılar Batı Anadolu'daki çerkesleri örgütlemişler, «Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti» (Yakın Doğu Çerkeslerinin Haklarını Sağlama Derneği)'ni kurdurmuşlardı. İşte bu dernek 1921 ekiminde İzmir'de bir kongre topladı. Kongreye 23 delege katıldı. Kongre sonunda yayımlanan bildiride: «Bundan böyle çerkeslerin Yakın Doğu'da uğursuz Türk yönetiminden kurtulmasıyla Yunan koruması altında bir barış ve esenlik öğesi olarak yaşamaları gereğinin sağlanması» istendi.

İşte «yüz elli kişilik liste»ye girenler, bu olaylardan bir veya bir kaçına karışarak vatana ihanet suçunu işlemişlerdir.

«Yüz elli kişilik liste» yayınlandıktan sonra, bu listede yer alıp da yurt dışına kaçmamış olanlar da yurt dışına çıkarıldı. Yüzellilikler içinden ekmek parasını kazanmak için Cava adasına kadar gidenler olmuştur. Fakat genellikle kümelendikleri şehirler şunlardı: Köstence (Romanya), Varna (Bulgaristan), Atina - Pire (Yunanistan), Amman, Şam, Halep, Beyrut.

Yüzelliliklerden Yunanistan'a sığınanlar, Yunan hükümeti ile işbirliği yaparak yeni Türk Devleti aleyhine çabalarını sürdürdüler. Hatta bunun için bazı örgütler kurdular. Daha 1923 yılında ortaya çıkarılan bir örgüt «Anadolu Osmanlı İhtilâl Komitesi» adını taşıyordu. Komiteyi kuranlar Kuşcubaşı Eşref ve arkadaşları idi. Türkiye'ye yeniden halifelik ve sultanlığı getirmek için de, San Remo'ya yerleşmiş olan eski padişah Vahidettin'in çevresindekiler, «Tarikat-ı Salahiye» adlı bir örgüt kurdular. Yüz elliliklerin yurt dışındaki zararlı çabalarını artırmaları üzerine 28 Mayıs 1927 gün ve 1064 sayılı yasa ile Yüz elli kişilik listede yer alanlar Türk uyruğundan çıkarıldı, Türkiye'de mülk ve miras edinme hakları ortadan kaldırıldı. Aynı yıl yaz aylarında Kuşcubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami yönetiminde bir çete bindiği treni havaya uçurmak suretiyle Mustafa Kemal'i öldürmek için Türkiye'ye sızmağa çalıştı. Yapılan izleme sonunda çete Madran dağında kıstırıldı. Hacı Sami öldürüldü. Diğer çete mensupları yaralı olarak yakalandılar. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yapılan yargılamaları sonucunda idam cezasına çrptırıldılar.

1938 yılına gelindiğinde koşullar oldukça değişmişti. Bir kere yeni Türk Devleti kök salmış, ululsararası bir saygınlık kazanmıştı. Yeni Türk Devleti'nin yıkılması için gün sayanların bütün umutları sona ermişti. Sonra yüz elli kişilik listede yer alanların içinde aileleri perişan duruma düşmüş, kendileri daha ilk günden pişmanlık duymuş kişiler vardı. Bir kısmı da yurtdışında ölmüştü. Gerek yurt dışındaki yüzelliliklerden, gerekse Türkiye'deki ailelerinden Atatürk'e bir çok başvurular oluyor, hepsi aman diliyorlardı. Atatürk, düşmanlarıyla eşit koşullar altında döğüşmekten hoşlanan yüksek bir karaktere sahipti. Affetmek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin şanına yaraşır bir lûtuf olacaktı. Onun için 1938 yılı haziranında T.B.M. Meclisi, «yüz elli kişilik liste»de de yer alanları da kapsayan yeni bir af yasası tasarısını görüşmeye başladı. Oldukça çekişmeli geçen görüşmelerden sonra, 29 Haziran 1938 tarihli ve 3527 sayılı Af yasası çıkarıldı. Bu yasanın ikinci maddesine göre, yüz elli kişilik lis-

tede yer alanlar affedilmişlerdi. Ancak bu kişilere geçmiş memuriyetlerinden dolayı emekli maaşı bağlanamıyacağı gibi, bu kişiler sekiz yıl süreyle kamu hizmetlerinden sayılan işlerde çalıştırılamıyacaklardı. Gene aynı yasanın 5. maddesine göre Bakanlar Kurulu, gerek görürse bu kişileri tekrar vatandaşlıktan çıkarabilecekti.

Bu yasa üzerine yüzelliliklerin çoğu çeşitli tarihlerde tekrar yurda döndü. Dönmeyenler de Türkiye ile ilişkilerini kopardı. Böylece Yüzellilikler sorunu da kapanmış oldu.

«Yüz Elli Kişilik Liste» (Resmi Ceride'nin 7 aralık tarihli ve 81. sayılı nüshasından alınmıştır. Terimler sadeleştirilmiştir.)

Kararname Örneği «Lozan antlaşmasına bağlı genel af protokolünde aftan ayrık tutulan yüz elli kişiden yüz kırk dokuz kişinin ad ve kimliklerini bildiren defteri kapsayan ve Bakanlar kurulunca onaylanması istemini içeren İçişleri Bakanlığının 23 nisan 1924 tarihli ve 13304/1791 sayılı tezkeresi üzerine defterde mevcut yüz kırk dokuz kişiye ek olarak Köylü Gazetesi sahibi Refet'in sokulmasıyla defterin onaylanması Bakanlar Kurulunun 1.6.1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

Türkiye Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal

Başvekil ve Dışişleri Bakan vekili *İsmet* (İnönü), Milli Savunma Bakanı *Kâzım* (Özalp), Adliye Bakanı *Mustafa Necati*, İçişleri Bakanı *Recep* (Peker) Maliye Bakanı *Mustafa Abdülhalik* (Renda), Milli Eğitim Bakanı *Vasıf* (Çınar), Bayındırlık Bakanı *Süleyman Sırrı*, Ticaret Bakanı *Hasan Hüsnü* (Saka), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Doktor *Refik* (Saydam), Ziraat Bakanı vekili *Hasan Hüsnü* (Saka), İmar ve İskân Bakanı *Mahmut Celal* (Bayar)»

Vahidettin'in Maiyeti: 1. Yâver-i hâs Kiraz Hamdi (Paşa, Mirliva, 5. ve 25 Kolordu Kumandanı, Kuvayı İnzibatiye Kumandanı, Köstenceye kaçtı.)

2. Hademe-i hâssa kumandanı Zeki (Yarbay, Vahidettin'in eski kayınbiraderi, çerkez, Vahidettin'le birlikte kaçtı. Ayyaş ve kumarbaz. Vahidettin' baştabibi Reşat Paşa'yı öldürmekten İtalya'da hakkında soruşturma açıldı. Nis'de intihar etti.)

3. Hazine-i hâssa müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa (Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden. Zaferden sonra İngilizlere sığınarak yurt dışına kaçtı).

4. Tütüncübaşı Şükrü (Padişahın tütüncübaşısı. Vahidettin ile birlikte kaçtı.)

5. Serkatip Yâver (Ömer Yâver Paşa, Ferik, 13.1.1919 23.2.1919 tarihleri arasında Harbiye Nazırlığı yaptı. 31.3.1919'da Vahidettin'e başmabeynci oldu. Vahidettin ile birlikte yurt dışına kaçtı.)

6. Yâverlerden Kurmay Albay Tahir (Yanya'lı, Kuvayı İnzibatiye kurmay başkanı, Damat Ferit ile birlikte yurt dışına kaçtı.)

7. Başyaver Avni (Paşa, Mirliva, Vahidettin ile birlikte kaçtı.)

8. Hazine-i hâssa eski müdürü ve Defter-i Hakani Emini Refik (Bu görevler, bugünkü Milli Emlâk ve Tapu Genel Müdürlüğü görevlerinin karşılığıdır.)

Sevr Müdahalesini İmzalayan ve Kuvayı İnzibatiyeye Dahil Kabine Üyelerinden

9. Eski şeyhülislâm Mustafa Sabri (Hoca, Hürriyet ve İtilâf Partisinin ileri gelenlerinden, 4.3.1919 2.10.1919 tarihleri arasında şeyhülislâm, 6.6.1919 18.7.1919 tarihleri arasında Sadrazam vekili, 3.7.1920 - 26.9.1920 tarihleri arasında şeyhülislâm idi. Zaferden sonra İngilizlere sığındı.)

10. Adliye eski nâzırı Ali Rüştü (Hoca, 5.4.1920 30.7.1920 ve 31.7.1920 17.10.1920 tarihleri arasında Adliye Nazırlığı yaptı.)

11. Ziraat ve Ticaret eski Nâzırı Cemal (Bakınız: *Cemal bey* maddesi).

12. Bahriye eski nâzırı Cakacı Hamdi (Paşa, ferik, kürt, 31.7.1920 21.10. 1920 tarihleri arasında Bahriye Nâzırlığı yaptı. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin reislerindendi.)

13. Maarif eski nâzırı Rumbeyoğlu Fahreddin (1876 1942, Mülkiyeli. 8.3. 1920 - 5.4.1920 tarihleri arasında Maarif nâzırlığı yaptı. Sevr Antlaşması çalışmalarına katıldı. Zaferden sonra Avrupa'ya kaçtı. Genel aftan sonra yurda döndü. İstanbul'da öldü.)

14. Ziraat ve Ticaret eski Nâzırı Kızılhançer'ci Remzi (Hüseyin Remzi Paşa, ferik, 5.4.1920 30.7.1920 tarihleri arasında nâzırlık yaptı. Kuvayı milliyeye karşıt olan Kızılhançer silâhlı örgütünü kuranlardandır.)

Sevr Antlaşmasını İmzalayan Delegeler Kurulu

15. Maarif eski nâzırı Hâdi (1867 1932, Paşa, Birinci ferik, 31.7.1920 21. 10.1920 tarihleri arasında Maarif nâzırlığı yaptı. Sevr antlaşmasını imzalayan delegasyonumuzun başkanı idi. Yurt dışında öldü.)

16. Ayan (senatör)'dan ve Şurayı Devlet (Danıştay) eski başkanlarından Rıza Tevfik (1868 1949, Bölükbaşı, Şair ve filozof), Bakınız *Bölükbaşı, Rıza Tevfik* maddesi.

17. Bern eski büyükelçisi Reşat Halis (10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr antlaşmasını imzalamaya gittiği zaman Bern büyükelçisi idi.)

Kuvaye İnzibatiye'ye Dahil Olanlar

18. Kuvayı İnzibatiye başkumandanı Süleyman Şefik (Söylemezoğlu, 10.1919 tarihleri arasında Harbiye nâzırlığı yaptı. Kuvayı İnzibatiye kurulunca «İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanı» oldu. Aftan sonra yurda döndü ve İstanbul'da öldü.)

19. Yâveri süvari yüzbaşısı Bulgar namıyla ün yapmış Tahsin.

20. Kuvayı İnzibatiye kurmay başkanı albay Ahmet Refik (Emekli iken bu göreve getirilmiştir.)

21. Kuvayı İnzibatiye Mitralyöz kumandanı ve Damat Ferit'in yâveri Tarık Mümtaz (Göztepe, 1900 - 1977, üsteğmen, Mütareke döneminde dokuz Harbiye nazırına ve bu arada Harbiye Nâzırı vekilliği yapmış olan Damat Ferit'e yâverlik yaptı. Zaferden sonra yurt dışına kaçtı. Ölümüne kadar Vahidettin'in yanında kaldı .Aftan sonra yurda döndü. İstanbul'da öldü. Ünlü gazeteci ve yazarlarımızdandır.)

22. Kuvayı İnzibatiye kumandanlarından İzmir kolordu eski kumandanı Ali Nadir (Paşa, mirliva, İzmir'in yunanlılar tarafından işgali sırasında İzmir'deki 17. kolordu kumandanı idi.)

23. Kuvayı İnzibatiye mensuplarından ve Nemrud Mustafa Divan-ı Harbinden yarbay Fettah.

24. Kuvayı İnzibatiye mensuplarından Çopur Hakkı (1927 yazında Atatürk'ü öldürmek için Hacı Sami çetesiyle yurda girdi. Yapılan çatışmada yaralandı. 6.11.1927 de İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde idama mahkûm edildi.)

Mülkiye ve Askeriyeden 25 Bursa eski valisi Gümülcüneli İsmail (Hukukçu, Hürriyet ve İtilâf Partisinin kurucularından ve İkinci başkanlarından. 13.3. 1919 29.7.1919 tarihleri arasında Bursa vali vekilliği yaptı. Zaferden sonra İngilizlere sığındı.)

26. Âyan'dan Konyalı Zeynelabidin (Hoca, eski Konya mebusu, Hürriyet ve İtilâf Partisinin kurucularından. Milli mücadele sırasında çıkan Konya ayaklanmalarının kışkırtıcısıdır.)

27. Cebel-i Bereket (Osmaniye) eski mutasarrıfı bulunan Fâizâde Mes'ud (1889 1979, hukukçu, Fransız işgalinde Osmaniye mutasarrıflığı yaptı. Yurt dışına

çıkarıldı. Aftan sonra yurda dönerek Antakya'da avukatlık ile uğraştı.

28. **Hürriyet ve İtilâf Partisi lideri** albay Sadık (1860 1940, Hürriyet ve İtilâf Partisinin kurucularındandır. Mütareke döneminde de yeniden kurulan ve milli mücadeleye karşı olan bu partinin başında bulundu. Zaferden sonra İngilizlere sığındı. Yurda döndüğünün ertesi akşamı İstanbul'da vefat etti.)

29. **Malatya eski mutasarrıfı Bedirhanlı Halil Râmi** (Kürt, Ali Galip Olayı sırasında Malatya mutasarrıfı idi. Kürt ayaklanması için çalıştı.)

30. **Manisa eski mutasarrıfı Girit'li Hüsnü** (Hüsnüyadis, İzmir İstintak Mahkemesi Reisi iken 19.2.1919 tarihinde Manisa mutasarrıflığına atandı. Yunanlıların Manisa'yı kolayca işgal etmelerini sağladı.)

31. **Divan-ı Harb eski reisi Nemrud Mustafa** (Bakınız: *Nemrud Mustafa Divan-ı Harbi* maddesi).

32. **Uşak Belediye reisi Hulûsi.**

33. **Adapazarı eski kaymakamı Hain Mustafa** (İngiliz ve yunanlılarla işbirliği yaptı.)

34. **Tekfurdağ (Tekirdağ) eski müftüsü Hafız Ahmet** (Yunanlılarla işbirliği yaptı.)

35. **Afyon Karahisar eski mutasarrıfı Sâbit** (Yunanlılarla işbirliği yaptı.)

36. **Gaziantep mutasarrıflığında bulunmuş olan Celâl Kadri** (Fransızlarla birliği yaptı. Yurt dışına kaçtıktan sonra «Haleb»de «Doğru Yol» gazetesini çıkardı.)

38. **Mülga Âyan'dan (kaldırılmış olan Senato'dan) Evkaf eski nâzırı Vasfi Hoca** (Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden. 4.3.1919 - 18.5.1919 tarihleri arasında Evkaf, 19.5.1919 20.7.1919 tarihleri arasında da Adliye nâzırlığı yaptı.)

39. **Harput eski valisi Ali Galip** (Bakınız: *Ali Galip Olayı* maddesi).

40. **Bursa eski vali vekili Azîz Nuri** (Yunanlılarla işbirliği yaptı.)

4. **Bursa eski müftüsü Ömer Fevzi** (Hürriyet ve İtilâf partili, işbirlikçi.)

42. **İzmir eski kadı müşaviri Ahmet Âsım.**

43. **İstanbul eski muhafızı Nâtık** (Mustafa Nâtık Paşa, mirliva, Hürriyet ve İtilâf partili, 11.4.1920'de Polis Genel Müdürü ile birlikte Meclis-i Mebusan'ı dağıttı.)

44. **Dahiliye eski nâzırı Âdil** (21.7. 1919 - 2.10.1919 tarihleri arasında nâzırlık yaptı. Sivas Kongresini dağıttırmak için uğraştı. Yurt dışında öldü.)

45. **Dahiliye eski nâzırı Mehmet Ali** (Galatasaraylı, Hürriyet ve İtilâf partisi ileri gelenlerinden. 7.4.1919 - 18.5.1919 tarihleri arasında nâzırlık yaptı. Köstence'ye kaçtı.)

46. **Edirne eski valisi ve Şehremini (Belediye başkanı) vekili Sâlim** (1867 - ? mülkiyeli, paşa, 1919 başından 6.10.1919 tarihine kadar Edirne valiliği, 18.6.1920 - 2.12.1920 tarihleri arasında İstanbul Şehremini vekilliği yaptı. Hürriyet ve İtilâf partili)

47. **Kütahya'da yunanlılara mutasarrıflık eden Hoca Rasih-zâde İbrahim.**

48. **Adana'da valilik eden Abdurrahman** (Paksoy, 1920 haziranında Adana vali vekili oldu. Fransızlarla işbirliği yaptı. Fransızlarla birlikte kaçtı. Aftan sonra Adana'ya döndü ve orada öldü.)

49. **Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) eski mebusu Ömer Feyzi** (Hürriyet ve İtilâf partisi ileri gelenlerinden. Zaferden sonra İngilizlere sığındı.)

50. **İşkenceci nâmıyla bilinen teğmen Âdil** (İstanbul Merkez Kumandanı yaveri. Kuvayı milliyecilere işkence ettiği için, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesince 3,5 yıl hapis cezasına çarpıldı. Yunanistan'a firar etti. Yunan hükümetinin emrine girdi.)

51. **İşkenceci nâmıyla bilinen teğmen Refik** (Merkez kumandanlığı yaveri. İşkenceci Âdil''in suç ortağı. İtalya'ya firar etti.)

52. **Kırkağaç eski kaymakamı Şerif** (1883 - Mülkiyeli, Milli mücadelede Yunanlılarla Kırkağaç kaymakamı olarak işbirliği yaptı. Yunan ordusu ile birlikte kaçtı.)

53. **Çanakkale eski mutasarrıfı Mahmut Mahir** (1858 Mülkiyeli, Arnavut. Türk kurtuluş Savaşına karşı eylemlerde bulundu. Yurt dışında öldü.)

54. **İstanbul eski merkez kumandanı Emin** (Emekli albay, 4. ve 5. Damat Ferit hükümetlerinin Merkez kumandanı idi. Kuvayı milliyeye aşırı derecede karşıydı.)

55. **Kilis'de kaymakamlık eden Sadullah Sami** (Fransızlarla işbirliği yaptı.)

56. **Dahiliye Nezareti eski dava vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri** (Bolu ayaklanması sırasında Bolu mutasarrıfı idi. Milli Mücadeleye karşı Bolu mutasarrıfı olarak yayımladığı bildiri ile ünlüdür.)

Ethem ve Avanesi 57. **Çerkes Ethem** (Bandırma, 1886 Lübnan 1948, Bakınız: Çerkes Ethem maddesi)

58. **Ethem'in kardeşi Reşit** (Bandırma 1877 Bandırma, 1951).

59. **Ethem'in kardeşi Tevfik** (Bandırma, 1879 - Bandırma, 1946).

60. **Kuşçubaşı Eşref** (Çerkes, subay, Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusa başkanı, İzmit kuvayı milliyesinin kurucularından, Çerkes Ethem'le birlikte Yunanlılara sığındı.)

61. **Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami** (Osmanlı İstihbarat örgütünde çalıştı. Enver Paşa ile birlikte Türkistan'a gitti. Çerkes Ethem'le birlikte Yunanistan'a sığındı. 1927 yılı ağustosunda Atatürk'ü öldürmek için kurduğu çete ile birlikte Kuşadasında kıyıya çıktı. Madran dağlarında sıkıştırılarak öldürüldü.)

62. **İzmir'li, Akhisar eski kumandanı yüzbaşı Küçük Ethem.**

63. **Düzce'li Mehmet oğlu Sami «Aco Fumpet»** (Çerkes Ethem'in yâveri, yüzbaşı. Çerkes Ethem'le birlikte kaçtı. Sonra Mısır'a yerleşti.)

64. **Burhaniye'li Halil İbrahim.**

65. **Susığırlık (Susurluk)'dan Demirkapı'lı Hacı Ahmet.**

Çerkez Kongresine Delege Olarak Katılanlar 66. **Hendek ilçesinin Sünbüllü köyünden Bağ Osman** (Hendek delegesi)

67. **İzmit eski mutasarrıfı İbrahim Hakkı** (Çule İbrahim, İzmit delegesi, 28.4. 1920 - 27.6.1921 tarihleri arasında İzmit mutasarrıflığı yaptı. Yunanlılarla birlikte İzmit'den kaçtı.)

68. **Brau Sait** (Bandırma delegesi)

68. **Berzek Tahir** (Bandırma delegesi)

70. **Adapazarı'nın Harmantepe köyünden Maan Şirin** (Kandıra ve Karasu delegesi)

71. **Söke Ereğli'sinin Tekeli öyküden Hoca Ömer oğlu Hüseyin** (Kavaca Hüseyin, Aydın delegesi)

72. **Adapazarı'nın Talustan bey köyünden Bağ Kâmil** (Eskişehir delegesi)

73. **Hamete Ahmed** (Düzce delegesi)

74. **Maan Ali** (Düzce delegesi)

75. **Kirmastı (Mustafakemalpaşa)nın Karaorman köyünden Harunurreşit** (Bursa delegesi).

76. **Eskişehir'li Sefer Hoca**

77. **Biga'lı Nuri bey oğlu İsa** (Ancuk İsa Nuri, Biga delegesi)

78. **Adapazarı'nın Şahinbey köyünden Kâzım** (Çiyo Kâzım, İzmit delegesi)

79. **Gönen'in Tuzakçı köyünden Lampaz Yakup** (Gönen delegesi)

80. **Gönen'in Bayramiç köyünden Kumpat Hafız Sait** (Gönen delegesi)

81. **Gönen'in Keçe köyünden emekli binbaşı Ahmed**

82. **İzmir'de dava vekili Bazadurağ Sait** (Bazadoğ Sait, Balıkesir delegesi)

83. **Sam'lı Ahmed Nuri**

Polisler 84. **İstanbul eski polis Müdürü Tahsin** (Arnavut, gâvur, Damat Ferit'in polis müdürü)

85. **İstanbul eski polis müdür yardımı-**

cısı Kemal (Gâvur Tahsin'in yardımcısı)

86. Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini Isparta'lı Kemal

87. İstanbul Polis Müdürlüğü eski Birinci Şube Müdürü Şeref (İtilâf'çı)

88. İstanbul Polis Müdürlüğü Birinci Kısım eski başmemuru Hafız Sait

89. Arnavutköy Merkez eski memuru Hacı Kemal

90. Polis başmemurlarından Namık

91. Şişli Komiseri Nedim

92. İzmit merkez memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova kaymakamı Fuad

93. Adana'da polis müdürlüğü eden Polkeçen'li Yusuf

94. Unkapanı merkez eski memuru Sakallı Cemil

95. Büyükdere eski merkez memuru Mazlum

96. Beyoğlu eski İkinci komiseri Fuad

Gazeteciler 97. Serbesti Gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilâf üyelerinden Mevlânzade Rıfat, (Kürt)

98. Türkçe İstanbul Gazetesi sahibi Sait Molla (Sait-i Şaki, Damat Ferit'in Adliye Müsteşarı, ünlü dolandırıcı, 1930'da Batı Trakya'da öldü.)

99. İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi ve yazarı, Darülhikme eski üyelerinden İzmir'li Hafız İsmail

100. Aydede gazetesi sahibi, Posta ve Telgraf eski genel müdürü Refik Halit (Karay)

101. Bandırma'da Adalet Gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Sami

102. Edirne'de Temin ve bugün (1924) Selânik'de Hakikat gazeteleri sahibi Neyyir Mustafa (Edirne 1883-?) mülkiyeli, Trakya'nın kurtarılmasından sonra Yunan hükümeti emrine girdi. Yunan parlamentosunda Edirne milletvekilliği yaptı.)

103. Eski Köylü Gazetesi başyazarı Ferid

104. Alemdar gazetesi sahibi Refi Cevat (Ulunay, 1890 - 1968)

105. Alemdar gazetesinden Pehlivan Kadri (Hürriyet ve İtilâf yanlısı, Haleb'e kaçtı.)

106. Adana'da Ferda gazetesi sahibi Fâni-zâde Ali İlmi. (Adana'nın kurtuluşu üzerine yaşamlarını güven altında görmeyerek kardeşi Fâni-zâde Mesud ile birlikte o tarihte Fransız bölgesi olan İskenderun'a kaçtı. Kadirli'de öldü.)

107. Balıkesir'de İrşad gazetesi sahiplerinden Trabzon'lu Ömer Fevzi (Avukat, gazeteci, Erzurum Kongresi delegesi, Mustafa Kemal'in ilk muhaliflerinden. Aftan sonra yurda döndü ve 1951 yılında öldü.)

108. Haleb'e Doğruyol gazetesi sahibi Hasan Sadık

109. Köylü gazetesi sahip ve müdürü İzmir'li Refet.

Diğer Kişiler 110. Tarsus'lu Kâmilpaşa-zâde Selâmi

111. Tarsus'lu Kâmilpaşa-zâde Kemal

112. Süleymaniye'li Kürd Hakkı

113. Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri

114. Fabrikatör Bursa'lı Cemil

115. İngiliz casusu meşhur Çerkes Ragıp

116. Fransız subaylığı yapan Haçin (Saimbeyli)'li Kazak Hasan

117. Eşkıya reisi Süngülü Çerkes Devut

118. Binbaşı Çerkes Bekir (Kuvayı İnzibatiye kumandanlarından

119. Bursa'lı fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi Necib

120. İzmir Umur-u İslâmiye eski müfettişi Ahmet Hulusi

121. Uşak'da Madanoğlu Mustafa

122. Gönen'in Tuzakçı köyünden Yusuf oğlu Remzi

123. Gönen'in Bayramiç köyünden Hacı Kasım oğlu Zühtü.

124. Gönen'in Balcı köyünden Kocagözün Osman oğlu Şakir

125. Gönen'in Muratlar Köyünden Koç Mehmet oğlu Koç Ali

126. Gönen'in Ayvacık köyünden Mehmet oğlu Aziz

127. Gönen'in Ayvacık köyünden Molla Süleyman oğlu İzzet

129. Gönen'in Muradlar köyünden Hüseyin oğlu Kara Kâzım

130. Gönen'in Balcı köyünden Bekir oğlu Arap Mahmut

131. Gönen'in Rustem köyünden Gardiyan Yusuf

132. Gönen'in Balcı köyünden Ömer oğlu Eyüp

133. Gönen'in Keçeler köyünden Talustan oğlu İbrahim Çavuş

134. Gönen'in Balcı köyünden Topallı Şerif oğlu İbrahim

135. Gönen'in Keçeler köyünden Topal Ömer oğlu İdris

136. Manyas'ın Bolağaç köyünden Kurh oğlu İsmail

137. Gönen'in Keçeler köyünden Muhtar Hacı Bey oğlu Canpolat

138. Marmara'nın Kayapınar köyünden Yusuf oğlu İshak

139. Manyas'ın Kızık köyünden Alibeyoğlu Sabit

140. Gönen'in Balcı köyünden Hasan oğlu Selim

141. Gönen'in Çerkes mahallesinden Makineci Mehmed oğlu Osman

142. Manyas'ın Değirmenboğazı köyünden Kadir oğlu Kâmil

143. Gönen'in Keçidere köyünden Hüseyin oğlu Galip

144. Manyas'ın Hacı Yakup köyünden Çerkes Sait oğlu Salih

145. Manyas'ın Hacı Yakup köyünden aktul Şevket'in kardeşi İsmail

146. Gönen'in Keçeler köyünden Abdullah oğlu Deli Kasım

147. Gönen'in Çerkes mahallesinden Hasanonbaşı oğlu Kemal

148. Manyas'ın Değirmenboğazı köyünden Kadir oğlu Kâmil'in kardeşi Kâzım Efe

149. Gönen'in Kızık köyünden Pallaç oğlu Kemal

150. Gönen'in Keçeler köyünden tuğ oğlu Mehmet Ağa

Kâmil Erdeha

Z

ZAİM, Turgut (1906 1974). Özgün bir Türk resmi yaratma çabalarının başı çeken ustası kuşkusuz Turgut Zaim'dir. Orta öğrenimini Kadıköy St. Joseph lisesinde tamamladıktan sonra Sanayii Nefise Mektebi Ali'sine girdi, 1930 yılında Çallı atölyesinden ayrıldı. Daha sonra kendi hesabına Paris'e resim çalışmak üzere gitti. Ancak kendi deyişiyle, «yıllarca hayalimde kurduğum muhteşem cennet isli elleriyle karşıma çıktığı zaman hayal kırıklığına uğramıştım.. Akademi'ye döndüğüm zaman soğuk karşılandım.

Fikirlerimi kuşkuyla karşılıyorlardı. Her öğrencinin kendi toplumunda yetişmesi gerektiği tezini safsata olarak nitelendirdiler. Hoca Çallı İbrahim beni aklı başında olmayan bir öğrenci olarak etrafa ilân etmişti. Okuldan soğumuştum. Ani bir kararla bir sabah Konya'ya kaçtım. Bir arkadaşımın ısrarı üzerine ilkokullarda seyyar resim öğretmenliğini kabul ettim. Bir yıl sonra belgem olmadığı için işime son verdiler. Tekrar İstanbul'a dönerek Bir yıl kaldıktan sonra Trakya'da askerlik görevimi tamamladım. Evlendim. 1932 yılında Ankara'ya yerleştim.» 1939 yılında CHP tarafından Anadolu'ya gönderilen ressamlar arasında yer alan Turgut Zaim Kayseri'deki çalışmalarıyla birlikte Avşarlar, Türkmenler, gibi köylülük kesimlerinin üzerine yaptığı resimlerle sanat anlayışını geliştirdi. Ankara'daki yaşamı süresince resim çalışmalarının yanısıra Devlet Tiyatroları'nda dekoratör olarak

Turgut Zaim

görev yaptı. Bir folklor ressamı olarak tanınan Turgut Zaim'in belirleyici özelliği Batılı modern resim taklitçiliğine karşı çıkan tutucu yerelci sanat anlayışıdır. 1928-30 yıllarında Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği'nin ilk sergilerinde bu anlayışla yaptığı resimler dikkati çekmişti. Batı'dan hiç bir şey almamak, hiç bir Avrupa ustasının etkisinde kalmayan bir ressam olma iddiasına karşın, ideolojik olarak Turgut Zaim o yıllarda ülkede iktidara egemen çevreler arasında yaygınlaşan Nazi anlayışının etkisi altındaydı. Kuramsal temellere dayandıramamakla birlikte modern akımların ve Türk sanatının köylülüğün yaşamına, geleneklerine ve bunlardan özellikle Türk ırkıyla bağlantılı saydığı Avşarlar, Yörükler, Türkmenler gibi konulara dayanması gerektiği inancındaydı.

Turgut Zaim'in «milli» bir resim anlayışı geliştirmekte gösterdiği çaba birçok sanatçı ve düşünürü bu anlayışı ulusalcı ve ilerici anlayışlarla karıştırmaya götürmüştür. Turan Erol'a göre «ulusallık sorunu çevresindeki tartışmaların spekülasyonlara yol açsa da yararına inanıyoruz. Kuşkusuz «Türk resmi», «ulusal resim» sorunu zorlamayla çözümlenemez. Toplumumuzun, yaşayış biçimimizin, geleneklerimizin, tarihimizin, resmimiz üzerindeki izlerini bulup gösterenler olacaktır. «Ve Nurullah Berk ekliyor : Kanımızca gösterenlerden biri ve birincisi Turgut Zaim olmuştur. Teorik bir zorlama, entellektüel bir tasarlayıştan uzak olan eserleri Türk resminde yüzde yüz bir buluş olarak yaşayacaktır.» Turgut Zaim'i «gerçekçi» bir sanatçı olarak nitelendiren Sezer Tansuğ ise Zaim'in sanat anlayışına sahip çıkarak şunları söylüyor. «Türkiye Cumhuriyeti devletinin sanat politikasını duyarlıkla temsil eden sanatçılarımızdan birisi de Turgut Zaim'dir. Resim alanında Turgut Zaim ve diğer birçoklarının temsil ettiği bu

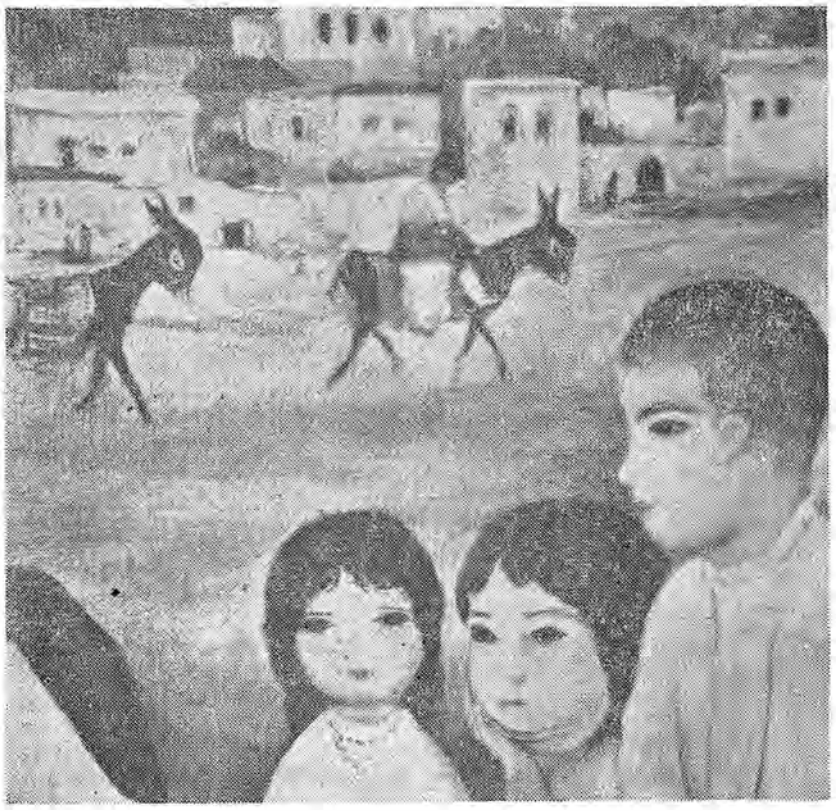

Turgut Zaim «Köyün Çocukları»

etkinliğin diğer sanat dalları alanımızda da olup olmadığı araştırılabilir.. Turgut Zaim Türk resim sanatının geleneksel epik (destansı) üslup özelliklerine çağdaş bir yorum katkısı yapmıştır. Figür ilişkilerini kırsal yöre dekorları içinde uyumlu ve dengeli bir biçimde üsluplaştıran sanatçı Anadolu insanının üretim azmini gürbüz sanatıyla kanıtlamaya çalışmış, üstün nitelikteki belgecilik ve gözlemciliğiyle kırsal yaşamın pekçok ayrıntılarını resminin güçlü değerlerine katmıştır.»

Orhan Taylan

Zatî (Balıkesir - 1477 / İstanbul - 1546) Divan Şairi. Bayezid II. Selim I. ve Kanuni dönemlerinde İstanbul'da yaşadı. Bayezid camii avlusundaki dükkanında kündura tamirciliği ve falcılık yaparak yaşamını sürdürdü. Söyleşileriyle o yılların genç şairlerine bu arada Bâki'ye hocalık eden Zatî kendi gazellerinde de yalın bir dil kurmayı başararak divan şiirinin gelişim aşamasında adı anılan şairler arasına girdi. «*Âşık Çelebi*» tezkiresinde yazıldığına göre (Murat Uraz), Üç bine yakın gazeli, beş yüze yakın kasidesi ve rubailerinden başka *Edirne Şehrengizi*, *Şem'u Pervane*, *Siyeri Nebi*, *Ahmet ve Mahmud*, *Ferruhname* gibi yapıtları vardır.

ZEİD, Fahrünnisa (1903 -) Günümüz Türk ressamlarından olarak Paris'te yaşayan ve ün yapan ilginç sanatçıların birisi de Fahrünnisa Zeid'dir. Tanınmış diplomat Şakir Paşa'nın kızı olan Fahrünnisa hanım özel bir öğrenim yaptıktan sonra 1920 yılında Sanayii Nefise Mektebi Ali'sine girdi. Sanat öğrenimini burada tamamladı. Paris'te Ransona Akademisi'nde bir süre resim çalıştı. İstanbul'a dönen sanatçı Güzel Sanatlar Akademisi'nde Namık İsmail'in yanında öğrenim gördü. 1934 yılında o sırada Ankarada Irak büyükelçisi bulunan Prens Zeid' le evlenerek Prenses payesini aldı. Eşinin uğraşı nedeniyle bir süre resim çalışmalarından ve İstanbul'dan uzak kaldıktan sonra döndü. 1942'de D Grubu'na katıldı. 1944'-de Maçkadaki evinde açtığı tek özel sergiden birkaç yıl sonra Avrupaya giderek Paris'e yerleşti. Sürekli çalışmalarıyla ününü yaygınlaştırdı. Sanatçılığının erken yıllarında duyarlı portre ve desenleriyle dikkatleri çeken Zeid Avrupa'daki çalışmalarını büyük ölçüde soyut leke ve renk düzenlemelerine dayandırdı. Nüzhet İslimyeli'nin aktardığına göre «o dünya sanat çevrelerinde ilk defa en çok tanınmış bir Türk ressamı olarak bizim gerçek bir sanat elçimizdir. Paris'in müze ve en ünlü salonlarında sergiler düzenleyen F .Zeid yapıtlarıyla Bibliotheque National, Paris Modern Sanatlar, Edinburgh Pettberg, New York Gugenheim müzelerinde yapıtları bulunmaktadır. Londra'da bulunduğu yıllarda F. Zeid'in açtığı bir sergi üzerine Bülent Ecevit 13 Mayıs 1949 tarihli *Şadırvan* dergisinde şu değerlendirmeyi yapıyor: «Suluboyalar sanki Fahrünnisa Zeid'in içe dönük halini, her gerçek sanatkara mukadder olan acılı, muzlim iç hayatını, yağlı boyaları ise, —hele bu son sergisinde— sanatkarın içindeki bütün azaplara rağmen hayata, tabiata aşkla, iştiyakla bakan dışa dönük halini temsil etmekteydi... Fahrünnisa Zeid'in bu yağlıboyalarından bazılarında bir nevi mozaik stili hakimdi. Fakat mühim olan taraf şu ki, insan resimlerin takip ettiği seyirden doğru bakarsa, bunun kasdi değil, kendiliğinden, yani tabii bir tekamül neticesi olduğunu anlıyor, sanatkarı stili mücerrede doğru götürmekte, fakat bu tecrit sonunda mozaike varmaktadır. Böylelikle, insandan, tabiattan ayrılmayan bir mücerret sanat ortaya çıkmış oluyor ki Anadolu'nun asırlardır mutasavvıf şairlerine de telkin ettiği ruh bu değil midir.»

(O.T.)

Zengin Coşkun (Tekirdağ - 1934) Şair. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Devlet Hava Yollarında çalıştı. Sonra Kanada'ya yerleşti.

«Şairler Yaprağı» *«Yelken»*, *«Ataç»*, *«Dost»*, *«Varlık»*, (1955 1964) dergilerinde yayımladığı şiir, yazı ve çeviri şiirleriyle tanınan Coşkun, Kanada'ya gittikten sonra Engin Aşkın takma adıyle *«Yön»* *«Ant»*, *«Devrim»*, *«Milliyet»* gazete ve dergilerinde çağdaş şairlerden yaptığı çevirilerin yanısıra, siyasal yazılar da yayımladı. Şiir çevirilerinin bir bölüğünü topladığı *Kapalı Mutluluk* (1962) adlı kitabı var.

ZEYBEK, Haşmet (Tarsus - 1948). Oyun yazarı ve oyuncu. Adana ve Tarsus liselerinde okudu. Hem çalışıyor hem de tiyatro ile ilgileniyordu. 1962 yılında kendi gibi çalışan kişilerle birlikte Tarsus Meydan Oyuncuları'nı kurdu. Bu topluluk ilk kez çalışan kişilerin oluşturduğu ve seyircisi de köy, kent emekçileri olan topluluktu. Haşmet Zeybek'in oyunlarını oynuyordu. Ortadoğu Üniversitesi Kültür ve Sanat Şenliği'ne Irgat adlı oyunla katıldılar. Haşmet Zeybek'in yazdığı bu oyun

gerek Ankara'da gerekse İstanbul'da büyük ilgi gördü; bir çok kez oynandı. İlk kez İzlem Yayınları arasında basıldı (1970). Haşmet Zeybek, 1969 yılında İstanbul'a gelerek Dostlar Tiyatrosu'nun açtığı kursa katıldı. Bu kursta çalışırken, Alpagut kömür işletmesinde yaşanan bir işçi direnişini incelemek üzere Alpagut'a gönderildi. Dönünce getirdiği malzemeyle *Alpagut Olayı* adlı oyunu, kurs arkadaşlarıyla birlikte hazırladı. Bu oyun ilk kez Dostlar Tiyatrosu İşçi Kolu tarafından, daha sonra birçok topluluk ve bu arada Dostlar Tiyatrosu tarafından sahnelendi. 1972 yılında arkadaşlarıyla birlikte gazete tiyatrosu kurdu. Bu tiyatro güncel olayları tiyatro yapısı içinde irdelemek, eleştirmek amacını taşıyordu. Sonra İ. B. Şehir Tiyatrosu kadrosuna girdi. *Toprak, Balta, Düğün ya da Davul* adını taşıyan başka oyunları da vardır. Bunlardan *Düğün ya da Davul*, seyirlik oyun geleneğimizden yola çıkan canlı ve ilerici bir oyun olduğu için amatör ve profesyonel bir çok tiyatroda oynanmış, kitap olarak da basılmıştır.

(S.G.A.)

ZIRTILOĞLU Mukbil (Bartın 1932) Sendikacı. Türkiye Otel Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçi Sendikaları Federasyonu (Kısaca Oleyis) Genel Başkanı, DİSK Genel Başkanvekili ve Dış İlişkiler Dairesi ile Hukuk Dairesi Başkanıdır. Galatasaray Lisesini bitirdi (1952), Hukuk Fakültesine girerek mezun oldu (1962), avukatlık stajını yaparken Çınar Oteli'nde (İstanbul) resepsiyonist olarak çalıştı ve Sosyal Sigortalara bağlandı. Staj sonunda İstanbul Baro İşçi Temsilcisi (1958), İstanbul Oleyis Genel Sekreteri (1959) sonra Başkan (1960) seçildi.

Oleyis Genel Sekreteri ve sonra Genel Başkanı olarak örgütün Türkiye ve uluslararası planda saygınlığını sağlayan çalışmaları sürdürdü. Oleyis Türk İş üyesiyken Türk - İş Yönetim Kurulunda çalıştı, Uluslararası otelcilik örgütü olan UTİA'nın Yönetim Kuruluna seçildi ve Türkiye ölçüsünde merkezi sendika sistemine geçildikten sonra Oleyis'in 1979 Genel Kuruluna kadar Başkanlığı yaptı, 1979 Genel Kuruluna, sendikanın Marmara Bölgesi Şubesi delegeleriyle birlikte katılmadı ve görev almadı.

Oleyis, Türk İş'ten ayrılarak DİSK'e girince, DİSK'in 6. Genel Kurulunun Başkanlık Divanını yönetti ve seçimlerde Abdullah Baştürk'ün genel başkan seçilmesinden sonra Genel Başkanvekiliğine adaylığını koydu ve kazandı. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Zırtıloğlu, Oleyis işkolunda sendikanın fonksiyonlarını geliştirici bir politika izleyerek güçlü ve etkin bir örgüt olmasında önemli kararlar alınmasını sağladı ve Türkiye sendikacılığının Partiler üstü politika izlemesine karşı başlıyan Türk - İş içindeki muhalefette önemli görevler üstlendi ve sosyal demokrasiyi savunan sendikaların Türk - İş'ten ayrılması hareketine katıldı. DİSK'in sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışını savunan Zırtıloğlu, bu örgütün uluslararası sendikal ilişkilerini başarıyla yöneterek gerek Türk - İş ve gerekse başka siyasetlerin DİSK'in gerçek yapısına ters düşen ve genellikle yanlışlara dayanan haber ve yorum ulaştırmalarını cesaretle ve anında yanıtlayarak DİSK'in uluslararası plandaki saygınlığının daha da artırılması yolunda görevler yaptı.

Genel kültürü ve sendikacılıktaki ustalığıyla ün yapan Zırtıloğlu DİSK'i dış ilişkilerde temsil etti ve yurd içinde pek çok sendika Genel Kurulunda Kongre Divan Başkanlığına seçilerek toplantıların yasa ve tüzük hükümlerince olumlu sonuçlara varmasında etken oldu.

Kemal Sülker

Zincirli Hürriyet. Haftalık siyasal gazete. Çıkaran: Mehmet Ali Aybar. İlk sayısı 5 nisan 1947'de çıktı. Gazete'de, İstanbul'da sıkı yönetim çıktığı için, İzmir'de yayımlandığı açıklandı. «Niçin Çıkıyoruz?» başlıklı sunu yazısında, «Zincirli Hürriyetin uğrunda mücadele edeceği hürriyetler medeni dünyanın «Demokratik» ismini verdiği insanlık haklarıdır. Hani şu Anayasamızda olup ta bir türlü nimetlerinden faydalanamadığımız hak ve hürriyetler.. Zincirli Hürriyet bu hürriyetlerin iktidar partisinin tahtı inhisarından kurtulup, bu topraklar uğrunda icabında kanını akıtan, memleketin öz evlatlarına, yani milyonlara mal edilmesi için mücadeleye atılıyor. İnsanca yaşamamıza engel olan tahakküm nereden gelirse gelsin, mahiyeti ne olursa olsun Zincirli Hürriyet gücü yettiği kadar buna karşı koymaya çalışacaktır» biçiminde belirtildi. İlk sayısında Mehmet Ali Aybar, Cevdet Kudret Solok, Naci Sadullah, Zahide Samsam'ın yazıları yer aldı. «Yeni Bir Sevre Doğru» başlıklı yazıda kamuoyuna açıklanan Amerikan Yardımı koşullar arasında bulunan denetim öğelerinin bağımsızlık kavramı ile bağdaşmadığı vurgulandı. İzmir'de CHP yanlısı güçlerin, derginin basıldığı Doğanlar Basımevi'ne saldırarak makinaları tahrip etmesi sonucu yayımını sürdürme olanağını bulamadı.

Ziya Gökalp (Diyarbakır - 1876 / İstanbul - 1924). Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ni bitirdi Mülkiye İdadisi'nde ve Baytar Mektebi'nde okudu. Okulun son sınıfındayken Abdülhamid II.nin zorbalık rejimine karşı gizli bir cemiyete katıldığı öne sürülerek tu-

Ziya Gökalp

tuklandı; 9 ay Taşkışla hapishanesinde yattı. Çıkınca Diyarbakır'a sürgün edildi. Bu nedenle parasız yatılı olarak okuduğu Baytar Mekteb-i Âli'sindeki öğrenimini yarıda bıraktı. Yaşamının bu evresinde memleketinde Askeri Rüştiyede farsça hocalığı, Ticaret Odası katipliği, Mülkiye müstantikliği gibi görevlerde bulundu. II. Meşrutiyetten sonra İdadi'de Fransızca öğretmen vekilliği yapan Gökalp bir yandan da İttihat ve Terakki Fırkası'nın Diyarbakır şubesini açarak siyasal hayata atılmıştı. Çıkardığı «*Peyman*» gazetesinde (28 haziran 1909) manzumeler, toplum ve ahlâk sorunlarını işleyen makaleler yayımlıyordu. Parti Genel Merkezince Diyarbakır, Van, Bitlis, illeri müfettişi olarak görevlendirildi. Selânik'te toplanan ilk büyük kongreye delege olarak katıldı (18 eylül 1909): Merkez Yönetim Kurulu üyeliği görevinde bulunduktan sonra (temmuz 1910 - aralık 1910) dönemin düşün ve sanat başkenti sayılan Selânik'e yerleşti.

Burada Ali Canip (Yöntem) ve Ömer Seyfettin'le birlikte yönetimine katıldığı «*Genç Kalemler*» (11 nisan 1911) dergisinde yayımladığı makale ve manzumelerle öteki arkadaşları gibi dilde sadelik ilkesinden hareket ederek ulusçuluk akımının oluşumuna yol açan çalışmalar yaptı. Tevfik Sedat, Demirtaş takma adlarıyle yine bu dergide tarih ve toplumbilim alanlarında yayımladığı araştırma yazıları ile düşün ve sanat çevrelerinin ilgiyle izlediği kalemlerden biri durumuna geldi.

Ergani'den milletvekili seçilince (1912) İstanbul'a yerleşti. Bu dönemde «*Türk*,

Yurdu», «Tanin», «Halka Doğru», «Türk Sözü», «İçtimaiyat», «Muallim», «Milli Tetebbular», «Büyük Mecmua» dergi ve gazetelerinde yazdı. Meclisin fesh edilmesi üzerine İstanbul Darülfünunu'na (üniversite) içtimaiyat (toplumbilim) müderrisi olarak atandı (1914 - 1919). Bu yıllarda *«Yeni Mecmua»*'yı çıkardı (12 temmuz 1917-26 ekim 1918, 64 sayı) Türk Ocağının İlim ve Hars Heyeti'nde görev alarak toplumbilimsel konularda konferanslar verdi. İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi (28 ocak 1919-19 mayıs 1921). Yurda dönüşünde Diyarbakır'a geçerek *Küçük Mecmua»*yı (5 haziran 1922-5 mart 1923, 33 sayı) çıkardı. Hükümetçe «Telif ve Tercüme Heyeti» Reisliği'ne atanınca Ankara'ya verleşti. Sürekli olarak *«Hakimiyeti Milliye»* ve *«Cumhuriyet»* gazetelerinde yazdı. II. Dönemde Diyarbakır'dan milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi. Uzun süren bir mide rahatsızlığı nedeniyle öldü.

Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı*'ndan (1908) sonra manzumelerini üç kitapta topladı. *Kızılelma* (1915), *Yeni Hayat* (1918), *Altın Işık* (1923). Türkçeyi ve hece ölçüsünü kullanma yönlerinden kendisinden sonra gelen kuşağa yeni deneyim yollarını açan bu manzumelerde kolay anlaşılır sözcüklerle önemli saydığı sorunları işleyerek, ülküsünü yaymaya çalışıyordu. Din, ahlak, dil, sanat, vatan, köy, köylü v.b. toplumsal konulardaki görüş ve düşüncelerine dizelerle ilke gücü kazandırmak istedi. Amacı, kalabalığın ilgisini toplumsal sorunlara çekmekti.

Yeni Hayat'ın önyazısında, «Çocuk terbiyesinde bir takım dersler oyun tarzında verilir; bunun gibi halk terbiyesinde de bazı fikirlerin vezin kisvesinde arzedilmesi fena mı olur?» satırları ile amacını belirten Gökalp, iç yapı sorunları, estetik yükümlülük açılarından şiirin dışında kaldığını bilerek, ilk manzumelerinden itibaren ikili bir işlevi yerine getirmeye çalıştı. Hece ölçüşünün Türkçeye uygunluğunu göstermek; düşünür Gökalp'in görüşlerini kalabalıklara iletmek..

Diyarbakır'dayken *«Peyman»* gazetesinde yayımladığı (sayı: 3, 1909) «Ağa Kimdir?» adlı manzumesinde ağa, emekçi, zanaatçı uzman kimdir sorularına yanıt ararken derebeylik düzenini alabildiğine yeren dizeleri vardır.

«Hürriyetten evvel eşkıyalık, ağalık
Zorbalara olmuş idi arpalık
Tarlalarda alın teri dökenler
Zorbalara kulluk eder, dayak yer
Köpeklerden daha sefil yaşardı
Şimdi artık o zulümler kalmadı.»

Daha sonra manzumeciliğini güncel olaylara, politikanın programladığı yakın ve uzak amaçların propagandasına değin götürdü,

Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne
Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir:
Turan.»
(Turan)

«Kırım nerede kaldı. Kafkas ne oldu?
Kazan'dan Tibet'e değin Rus doldu
Hıtay'da analar saçını yoldu
Şen yurtlar ne halde, viran nerede?
Gideyim arayım İran nerede?»
(Altun Destan)

dizelerinde göründüğü gibi I. Dünya Savaşına katılma coşkusu yaratacak telkinler de bulunmak istedi. Yenilgiden sonra ise Yeni Hayat'ta yayımladığı manzumelerde ulusal ve toplumsal sorunlara ilişkin konuları işlerken yeni bir Türkiye kavramını yaratmaya çalıştı.

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları*'nda «Türklerde bedii zevk», «Milli Vezin», «Milli musiki» konularında görüşlerini açıklarken gerçek gelişmenin halk ve batı edebiyatlarının öğrenilmesiyle yaratılacağını öne sürerek ulusal bir edebiyatın evrimini toplumların geçirdiği dönüşümlerden ayrı ele almaz. Ona göre «Edebiyat, birinci devresinde «Kavmî» bir mahiyeti haizdir. Onun için buna «kavmi edebiyat» diyebiliriz. Bu ilk devrede halk edebiyatı ile yüksek edebiyat birbirinden ayrılmamıştır. O devrin musikisi de öyledir. Bütün bunlarda, yani sanatta birlik vardır. İşte Eski Yunanlılarda bu hali görüyoruz. Mesela (İllias - İlyada) ve (Odiseia-Odise) hem yüksek seviyede bulunan seçkin zümrenin edebiyatıdır, hem de halk edebiyatı.. Edebiyatı kendi vicdanında doğan milletlerde, daha sonraları, yüksek edebiyatla halk edebiyatı —biri sözlü birisi yazılı da olsa— daima birbirine bitişik, birbirine bağlıdır. Böyle bir edebiyatta mevzular, zevkler birbirine geçmekte, dil birbirine benzemektedir; yani aralarında bir bağlantı vardır.

Milletlerin bu kavmi edebiyatını doğuran kavmi hayatına, (ümmet devri) adını verebileceğimiz (dini devir) son verir (Ümmet) devrinde, (kavmi hars) yerine (ümmet harsı) yer alıyor. Tabii bu büyük içtimaî hareketten edebiyat da müteessir oluyor. Ve (kavim edebiyatı) şeklinden (ümmet edebiyatı) şeklinde dönüyor.»

Gökalp'e göre daha sonraki aşama, ulusal edebiyat aşamasıdır. Ne ki Tanzimat bizi ortaçağdan, skolastik zihniyetten kurtarmasına karşılık, hareket yöntemsiz biçimde yürümüş, Avrupadaki gibi sanatın ve edebiyatın yenileşme hareketlerine felsefe rehberlik etmemişti. Bu nedenle Şinasi-Namık Kemal dönemi, de, Servet-i fünun dönemi de yeniliğe felsefî çözüm ve düşüncelerle başlanmadığı için köklü bir devrim yapılamadı. «Yalnız Namık Kemal'le Tevfik Fikret ruhlarındaki büyük imanı ve coşkunluğu eserlerinde yaşattıkları için..» yeni kuşaklar üzerinde etkili olmayı başardılar.

Gökalp, ulusal edebiyat ilkelerinin belirlenmesi, tüm sanatların ulusallaşması için de felsefe, tarih ve toplumbilimin öncülüğünde eski kültürün bir çeşit anatomi masasına koyulduğunu belirterek «kültürün sonradan edindiği» yapmacık ögelerden temizlenmeye çalışıldığını ifade etti Ziya Gökalp'in çalışmalarını sürdürdüğü yıllarda edebiyat ve düşün adamlarının büyük çoğunluğu yazı dilinin geleneksel anlayış çizgisi üzerinde görünürler. «Edebiyat-ı Cedide» akımına bağlı sanatçılar eski tamlamaların yanısıra, Fransız edebiyatının öğrettiği yeni kavramları karşılamak için, yeni tamlamalar ve bileşik sıfatlar kullanma gereksinmesi duyarlar Denilebilir ki, Osmanlıca ile batı tekniğini uygulama hevesleri dili büsbütün halktan uzaklaştırmış, yapay süsler yazı dilinin başlıca «marifeti» sayılmıştır.

Gökalp, «Lisan», «Sanat», «Kendine Doğru» adlı manzumelerinde ulusal dilin oluşması için öngördüğü yolları dizelerle ilkeleştirmeye çalıştı.

«Aruz sizin olsun hece bizimdir,
Halkın söylediği Türkçe bizimdir»

«Başka dile uymaz annenin sesi
Her sözün ararsan vardır Türkçesi»

«Güzel dil Türkçe bize
Başka dil gece bize
İstanbul konuşması
En saf, en ince bize.»

«Genç Kalemler» dergisinden itibaren yayımladığı yazılarda, Türkçenin bağımsız bir dil olması sorununun Türkler için büyük önemini belirtiyor, yeni dil hareketini «Yeni Hayat mefkûresi»nin ayrılmaz bir parçası niteliğinde görüyordu

Türkçülüğün Esasları'nda dil konusunu ayrı bir bölümde (Lisanî Türkçülük) inceleyerek yeni Türkçenin oluşum koşulları üzerindeki önerilerini aşağıdaki biçimde saptadı:

1 — Osmanlı dilini yok sayıp halk edebiyatına temel olan Türkçeyi kabul ederek İstanbul halkının konuştuğu gibi yazmak,

2 — Halk dilinde Türkçe eşanlamı olan Arapça ve Farsça sözcükleri atmak,

3 — Halk dilinde kurala uymadan kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin değiştirilmiş biçimlerini Türkçe saymak, imlâlarını da yeni «telaffuzlarına uydurmak»

4 — Yerlerine yeni sözcükler konduğu için fosilleşen eski Türkçe sözcükleri diriltmeğe uğraşmamak,

5 — Yeni terimlere gereksinme duyulduğu zaman halk dilinde aramak; bulunmuyorsa Türkçe kurallara uygun yeni sözcükler yaratmak. Bu olanak da yoksa kimi dönemlerin özel koşullarını gösteren sözcüklerle tekniklere ait araç adlarını yabancı dillerden aynen almak,

6 — Türkçede Arap ve Acem dillerinin kapitülasyonları kaldırılarak bu iki dilin ne siygaları, ne edatları, ne de tamlamaları dilimize alınmamak,

7 — Türk halkının bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçedir. Halka yapay gelmeyen her sözcüğü ulusal kabul etmek,

8 — Başka Türkçe lehçelerinden sözcük, siyga, edat tamlama kuralları almamak.

Gökalp'in dil üzerindki görüşlerinin «uzlaştırıcı ve ıslahatçı» olduğu gününün koşulları içinde ileri sayılabilecek kimi ilkelerin bugün ya gerçekleştiği ya da aşıldığı (Prof. Tütengil) genellikle kabul edilmiştir.

Türkiye'nin en buhranlı ve değişmenin en hızlı zamanında yaşayan Ziya Gökalp, düşün ve görüşleri genellikle Durkheim'e dayanan, toplumsal değişme kuramına ve ulusal kültür - uygarlık kavramlarına katkıda bulunmuş ilk Türk toplumbilimcisi olarak kabul edilmiştir. Yirmi yıl kadar süren sürekli yazarlık hayatına başlangıç sayılan Diyarbakır evresinde de tarih, ekonomi, ticaret ve yönetim konularında makaleler yayımlamış, dönemin çeşitli sorunlarına çözüm yolları aramaya çalışmıştır. Bu yıllarını düşün hayatının oluşumuna hazırlık evresi olarak nitelemek mümkündür.

II. Meşrutiyet dönemindeyse Fransız toplumbilimci Emille Durkheim (1858 1917)'in toplumsal bilinç kavramını geliştirdiği *Toplumsal iş Bölümü* (1893) adlı kitabını temel olan görüşlerden geniş ölçüde esinlendiği söylenebilir. O da Durkheim gibi toplumun bireyler tarafından yaratılmadığı; aksine bireyin toplum tarafından yaratıldığı görüşünden hareketle, toplumun tanrısal güce sahip olması gerektiğine inanır. Fransız düşünürünün «Müminler için Allah ne ise bireyler için toplum odur» formülüne bağlanarak toplumsal kurumların, geleneklerin, «mâşeri vicdan»ın isteklerine seve seve uyulmasını öğütler.

İsteğinde o denli ileri gider ki, «Vazife» adlı manzumesinde coşkusuna kapılarak, aklın düşünme yeteneğini bile kullanmasına karşı çıkacak ölçülere varmaktan kendini alamaz.

«Benim hakkım, menfaatim, arzum yok
Vazifem var, başka şeye lüzum yok

Aklım, gönlüm, düşünmezler duyarlar
Ondan gelen emirlere uyarlar.
Gözlerimi kaparım
Vazifemi yaparım.»

Aynı evrede, Yusuf Akçura'nın «Türkçülüğün Emperyalizmi» Prof. Niyazi Berkes'in «Çılgınlık İdeolojisi» olarak nitelediklerı Turancı görüşleri de benimseyerek bu görüşlere güçlü bir yandaş olmakla yetinmez. Parti politikasının amaçları doğrultusunda bir yönteme bağlamak, ideoloji değeri kazandırmak ister.

«İşte biz düştük yola
Yolumuz uğur ola
Galiçya, oradan
Doğru Sivastopola.

Kırım, Azak burada
Nogay, Kazak burada
Milyonlarca soydaşlar
Hepsi bak burada.»

dizelerinde görüldüğü gibi savaşın manzumesini yazar; savaşa neden olan batı kapitalizminin iç çelişkilerini göremediği için Almanların safında —yabancı amaçların gerçekleşmesi adına— emperyalizme hizmet edildiğinden kuşkulanmaz.

Ne ki, I. Dünya Savaşı başlar başlamaz, «İttihat ve Terakki» liderlerinin giriştikleri Sarıkamış ve Kanal seferleri yenilgiyle sonuçlanınca (1916) Gökalp'in anlayışında değişme başlamış, batı ve doğu Türklerini ayrı ayrı birimlerin gerçekliği olarak kabul etmiştir.

Yeni Hayat (1918), *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) kitaplarına hazırlanmaya başladığı bu yıllardan ölümüne kadarki süre son evresi sayılabilir ki, bütün görüş ve düşüncelerini yöntemleştirdiği *Türkçülüğün Esasları* (1924) ile bitiremediği *Türk Medeniyeti Tarihi* kitapları bu son sekiz on yılının ürünleridir. Vatan, ulus kavramlarını —Turancı ve ırkçı görüşlerden uzaklaşarak— ulusçuluk anlayışı ile işlediği manzumeleri *Yeni Hayat*'ta yayımlarken, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*'ın, din, ulus, uygarlık ve kültür anlayışlarına çağdaşlaşma sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır.

Gökalp, kültür ve uygarlık alanlarında sağlanacak gelişme ile ulusal bilincin yaratılacağı inancına varmıştı. «Başka ulusların çağdaş uygarlığa girmek için geçmişlerinden uzaklaşmak» zorunda olmalarına karşılık Türklerin tarihsel geçmişlerine bakmalarını yeterli buluyordu. *Türkçülüğün Esasları*'nda Türk dili, Türk estetiği, Türk ahlâkı ve hukuku üzerinde incelemeler yaparken «kavim devri»nin geleneklerinden örnekler vererek çağdaşlaşma aşamasında, ulusal bilincin yaratılmasına yol açan katkılarda bulundu. Ekonomik ve siyasal konularda da görüşlerini ortaya koyarak, ulusun benlik ve işlevine sahip bir bütün olmasını sağlayacak yolları göstermeye çalıştı.

Toplumun evrim yasaları, kapitalizm, sosyalizm ve emperyalizm gibi yaşadığı döneme egemen olan siyasal dönüşümlerden yeterli sonuçlar çıkaramadığından, Durkheim'den aldığı solidarizm ideolojisini benimsedi. Fransız düşünürün, Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde, A. Cevdet tarafından dilimize çevrilerek T.B.M.M. hükümetince bastırılan *«Toplumsal işbölümü»* aldı kitabına temel olan toplumsal bilinç kavramını tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisine karşı kullanmaya çalıştı.

Görüşlerini, «Türkler hürriyet ve istiklali sevdikleri için iştirakçi olamazlar. Fakat müsavatçı olduklarından dolayı fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun sistem solidarizm, yani tesanütçülük (dayanışmacılık)tür.» Biçiminde ifade etti. Gökalp'e göre «ferdi mülkiyet toplumsal dayanışmaya egemen olma koşulu ile meşru» idi. Sosyalistlerin ve komünistlerin «ferdi mülkiyeti» kaldırma girişimlerini doğru bulmuyor, ancak «ferdi mülkiyet» gibi toplumsal mülkiyet de olabileceği görüşünü benimsiyordu.

Ziya Gölkalp, düşün dünyazında yarattıkları etki ölümlerinden sonra da devam eden az sayıda düşün ve edebiyat adamımızdan biridir. Zaman içinde bıraktığı yapıtlar değişik anlayışlarca değerlendirilmiş, edebiyatçı, tarihçi, toplumbilimci yönleri günyüzüne çıkarılmıştır (Tütengil).

Yapıtları: Şaki İbrahim Destanı (1908, Cavit Orhan Tütengil'in önyazısı, N. Gökalp'ın notlariyle, 1953), *İlmi İçtima Dersleri* (Darülfünün notları, taş basması), İlm-i İçtima-ı Dinî (Darülfünun notları), *İlmi*

İçtima-i Hukukî (taş basması, 1913), *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı* (1913), *Kızıl Elma* (Şiirler, 1915, 1941), *Türkleşmek İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (1918, yeni harflerle ve sadleştirilmiş dille yapılan son bas. 1974 - basıma haz: Ferhat Tamir), *Yeni Hayat* (1918, A. N. Göksel basımı 1941), *Altın Işık* (şiirler, 1923, A.N. Göksel basımı, 1942), *Türkçülüğün Esasları* (1923, yeni harflerle çeşitli yayınevleri tarafından basıldı. «Varlık Yayınevi'nce yapılan ilk bas. 1952; 10 bas. nisan 1973). *Türk Töresi* (1923), *Doğru Yol* (1923, Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Gün, Küçük Mecmua'da yayımlanan «Fıkra Nedir?» yazılariyle birlikte, Fıkra Nedir adiyle basıma haz: E.B. Şapolyon, 1947), *Şiirler ve Halk Masalları* (1952, F. Abdullah Tansel tarafından basıma hazırlanan bu kitapta bütün şiirleri yer alıyor, *Limni ve Malta Mektupları* (1965).

Şükran Kurdakul

Ziya Hurşit

Ziya Hurşit (Hemşin - 1892 / İzmir 1926): Politikacı Almanya'da Danzig'de gemi inşaatı ve telsiz telgraf öğrenimi yaptı. Türkiye'ye dönüşünde öğretmen olarak babası Hurşit efendinin kadılık yaptığı Eskişehir'de çalıştı. Kuruluş Savaşının başlangıcında Erzurum Kongresine Trabzon delegesi olarak katıldı. Daha sonra TBMM'ne Lâzistan (Rize) Mebusu olarak girdi (1920). Mecliste görev yaparken gönüllü olarak cepheye gitti ve Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde de bulundu. Birinci Meclisteki muhalif (ikinci) gruba mensuptu. (Bkz. Birinci Meclis). Mustafa Kemal'in muhaliflerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi (27 Mart 1923) üzerine muhalefetini derinleştirdi. 1923 seçimlerinde TBMM dışında kaldı. Birinci Mecliste Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal için «Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar» sözlerini Meclis tahtasına yazarak düşmanlığını açığa vurmuştu. Cumhuriyetin ilânından sonra Mustafa Kemal'i meclis kürsüsünde ve ya devlet başkanı locasında öldürmeyi plânladı, bu tasarıları gerçekleştiremedi. Terakkiperver Fırkaya girdi, Partinin Samsun ve Amasya örgütlerini kumak için çalıştı İstanbul'da Yemiş iskelesinde komisyonculuk yaptığı bir sırada, İzmir suikast girişimini hazırlayanlarla işbirliği yaptı, suikast plânının uygulayıcısı olarak görev aldı ve İzmir'e geldi. Suikast girişiminin ihbarı üzerine yakalandı (17 Haziran 1926). Ali Bey (Çetinkaya) başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılaması sonunda diğer bazı sanıklarla birlikte idama mahkûm edildi ve tam suikast yapmayı kararlaştırdığı yerde (İzmir Kemeraltı Camiiinin köşesinde asıldı (18-14 Temmuz 1926).

Ziya Paşa (İstanbul - 1825 / Adana - 1880) Şair. Bayezit Rüştiyesini bitirdikten sonra Sadaret Mektebi kalemine, Reşit Paşa'nın ilgilenmesiyle Saray'a Maberyn Katipliği'ne alındı. (1855). Zaptiye Nezareti müsteşarlığı, Kıbrıs, Amasya, Canik mutasarrıflığı, Bosna Bölgesi Müfettişliği, Meclis-i Vâla azalığı görevlerinde bulundu. İkinci kez Kıbrıs mutasarrıflığına atanmışken Namık Kemal'le birlikte Paris'e kaçtı (1867) Orada çıkardıkları, *Hürriyet* ve *Muhbir* gazetelerinde (1868) Abdülaziz'i eleştiren, makaleler yazdı; yabancı sermayenin gümrük kapılarını aşarak girmesinin ülke ekonomisinde yaratacağı tehlikeleri belirtti. Devlet yönetiminin bozuk yönlerini göstererek meşrutiyet düşünüsünü yaymaya çalıştı. Namık Kemal, Yusuf Agah efendi. Ali Suavi v.b. ile birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin açık yönetim kurulunda görev aldı. Sadrazam Ali Paşanın ölümü üzerine (7 eylül 1871) affedilerek İstanbul'a döndü. İcra Cemiyeti Reisliği, Devlet Şûrası azalığı görevlerinde bulundu. I. Meşrutiyetin ilanından sonra Mabeyni Humayun Başkatipliği, Maarif Müsteşarlığı, Suriye, Konya ve Adana valilikleri yaptı. (1877 - 1880).

Divan şiirinin dil ve kuruluş özelliklerine bağlılıktan kurtulamadığı halde, öz yönünden değişik temalar işleyerek —Namık Kemal gibi— yeni kavramlar şairi oldu. Toplumsal sorunları, özgürlük eşitlik daha iyi bir yaşam gibi kendisinden önce kullanılmayan özlemleri dile getirdi. Namık Kemal'in «Terci ile fikri kıldın ilâ» diesiyle övdüğü Terciibend, «yeni bilgi belirtileri ile klasik düşünüşten modern ilme doğru taşan görüş ve tahliller», bilgece duygu ve düşünceleriyle sosyal politik şiire ilk aşama sayıldı. Nabi'nin, Muhammes'i ile Fikret'in Tarih'i Kadim-i arasında bir köprü görevi yaptığı kabul edildi. (Vasfi Mahir Kocatürk) *Harabat* önsözünde ise, şiirin tarihsel gelişmesi üzerinde yargılar ileri sürerek yaşadığı döneme kadar gelen şairlerin değerlendirmesini yaptı. Makalelerinde politik düşüncelerinin yanısıra yazı dilinin sadeleştirilmesini, halkın anlayacağı bir dil kurulmasını savundu.

Ziya Paşa

Yapıtları: Zafernâme (manzum, nesir yergiler (1868), *Harâbat* (3 cilt antoloji, (1874). *Eş'ar-ı Ziya* (1881), *Külliyat-ı Ziya* (1925), *Terci-i bend ve Terkib-i Bend* (tarihsiz 1884, 1896, 1909, 1951). Ayrıca *Engizisyon Tarihi* (1881, 1887), *Endülüs Tarihi* (2 cilt, 1859, 1886 88) gibi tarih kitapları v.b.

(Ş.K.)

Ziyaalan Nihat (Adana - 1936) Şair. Öğrenimini Adana Erkek Lisesi II. sınıfında bırakarak Adana Şehir Tiyatrosu'nda oyunculuğa başladı. Daha sonra Ankara Sanat Tiyatrosu'nda çalıştı.

«Yeditepe», «Yeni Ufuklar», «Pazar Postası», «Dost», «Papirüs» «Yeni Edebiyat», «Yeni Gazete» (1969 - 1971) dergi ve gazetelerinde yazdı «Kendinden daha usta çağrışım şairlerinin, gerçeküstücülüğe özenen tutarsızlıkları içinde bir deneyiş» sayılan (Rauf Mutluay) ilk kitabından sonra yaşamına bağlı duyarlıkları işledi, yeni bir kişillikten sesler getirdi *Asık Yüzlünün Biri* (1963) adlı kitabı var

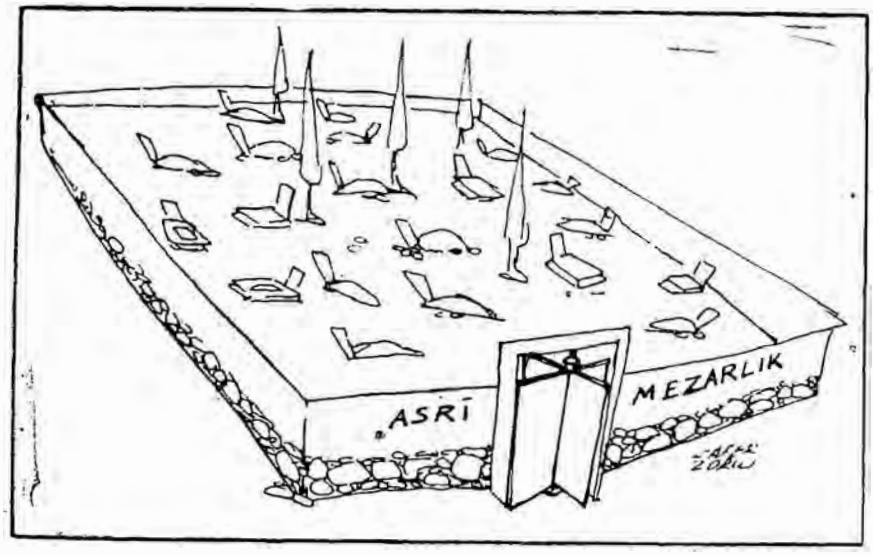

Cafer Zorlu'nun bir karikatürü

ZORLU, Cafer (İnegöl - 1926) Karikatürcü. Çocukluk yıllarında oldukça güç koşullarda yaşamını sürdürmek zorunda kalan Cafer Zorlu, 1930'da İstanbul'a geldi Berber, terzi ve torna dükkanlarında çıraklık; lokantalarda bulaşıkçılık, garsonluk yaptı. Daha sonra kahvehanelerde gezgin portrecilikle yaşamını kazanmağa çalıştı. Bir ara hırdavatçı dükkânı açtı; tutunamadı. Altan Erbulak'ın özendirmesi ile ilk karikatürünü *«Dolmuş»* mizah dergisinde çizdi (1957).

«Akbaba», *«Hürriyet»*, *«Milliyet»*, *«Tercüman»*, *«Çivi»* dergi ve gazetelerinde de çalıştı Cafer güçlü mizah anlayışı ve özgün çizgileri ile toplumsal karikatürler oluşturur. Bunun yanında «spor» karikatürleri konusunda da adeta uzmanlaşmış bir sanatçıdır. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti ve Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin yarışmalarında bir çok ödüller kazandı.

Fatin Rüştü Zorlu

ZORLU, Fatin Rüştü (İstanbul - 1910 / İmralı - 1961). Dışişleri bakanlarından Galatasaray Lisesinden sonra Paris Siyasi ilimler okulunu, Cenevre Hukuk Fakültesini bitirdi ve Dışişleri Bakanlığında göreve başladı. Bu bakanlıkta 1936'da Hukuk Müşaviri, 1938'de Ticaret Dairesi Şefi, 1939'da Bern Büyükelçiliği başkatibi, 1941 Siyasi Malümat Dairesi Müdürü, 1942'de Moskova büyükelçilliği müsteşarı, Beyrut Başkonsolosu (1943) 1946 Ticaret ve İktisadi Dairesi Genel Müdürü 1950'de genel sekreter, İktisadi işler yardımcısı, 1951'de Devlet Bakanlığı İktisadi İş Birliği Teşkilâtı genel sekreteri, 1952'de NATO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak çalıştı.

1954 yılında siyasi yaşama atılarak Çanakkale ilinden Demokrat Parti milletvekili olarak meclise girdi. İki kez dışişleri bakanlığına getirildi .(29 Temmuz 1955 - aralık 1955 ve 25 Kasım 1957-27 mayıs 1960). Bakanlığı sırasında Ulusal bir dış siyasa çizmemekle eleştirildi.

27 Mayıs 1960'da ordunun idareye el koyması ile tutuklandı. Yassıada'da yargılandı ve Yüksek Adalet Divanı tarafından ölüme mahkûm edildi. Cezası 19 eylül 1961 gecesi İmralı da infaz oldu.

Zorlutuna Halide Nusret (İstanbul - 1901) Şair. Orta öğrenimini Erenköy Kız Lisesi'nde tamamladı. Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuduktan sonra sınavla öğretmen oldu. Edirne Kız Öğretmen Okulu'nda, İstanbul Kız Lisesi'ndeki öğretmenliğini, subay olan kocasiyle birlikte dolaştığı çeşitli illerde sürdürdü. Ankara Kız Teknik öğretmen Okulundaki son görevinden emekliye ayrıldı. *«Türk Kadını»*, *«Kadınlar Dünyası»*, *«Milli Mecmua»*, *«Ayda bir»*, *«Çınaraltı»* dergilerinde (1923 - 1943) yayımladığı şiirlerinde, yetiştiği yılların dil olanakları çizgisinin gerisinde kalmayan bir anlatım kurabilmişti. Son yıllarda *«Çağrı»* ve *«Hisar»* dergilerinde yazıyor.

Başlıca Yapıtları: Küller (roman, 1921), *Sisli Geceler* (roman, 1922, 3 b. 1943), *Geceden Taşan Dertler* (şiirler, 1930), *Gülün Babası Kim* (roman, 1933) *Yayla Türküsü* (şiirler, 1943), *Beyaz Selvi* (öykü, 1945) *Yurdumun Dört Bucağı* (şiirler, 1950), *Ellerim Bomboş* (şiirler, 1967), *Büyükanne* (roman, 1971), *Aydınlık Kapı* (roman 1974), *Benim Küçük Dostlarım* (anı, 1977).

EK BÖLÜM

A

Abdülmecit (İstanbul 1868 / Paris 1944): Osmanlı padişahları soyundan gelen son halife ve son veliaht Babası Abdülâziz (1830 - 1876), annesi Hayrıdil hanımdır. Kırk yaşına kadar (1868 - 1908) sarayda hapis olarak yaşadığı için düzenli bir öğrenim göremedi. Buna karşın, öteki şehzadelerin yanında daha bilgili olarak tanındı; yabancı dil bilir, sanattan hoşlanırdı. Özellikle resim alanında yetenekli idi. Dengesizliği ve yaşına uygun olmayan hafif hareketleri ile dikkati çekmiştir. İntihar etmiş olan babası Abdülaziz ve ağabeysi Yusuf İzzettin Efendi de hatırlanınca, artık bu ailenin dejenereleşmiş bulunması olasılığı güç kazanmaktadır.

Vahdettin'in tahta çıkması üzerine veliaht oldu (1918). Mütareke ve İstiklâl Savaşı yıllarında, sürekli ve apaçık değilse de Millî Mücadeleye sempati gösterdiği, Anadolu'ya geçme girişiminde bulunduğu izlendi. Ancak oğlunu Vahdettin'e damat yapmak suretiyle saltanata daha fazla yakınlık gösterdi. Saltanatın kaldırılmasından sonra İngiltere'ye sığınarak Malta'ya kaçan Vahdettin'in halifelikten de azli üzerine yerine TBMM'ce halife seçildi (18 Kasım 1922).

TBMM, Abdülmecit efendiyi halife seçtikten sonra kendisine gönderdiği yönergede, müslümanlara seslenen yazılarında «Halife-i Müslimin» teriminden başka bir ünvan kullanmamasını bildirdi. Bu yönergede ayrıca İslâm dünyasına bir bildiri yayınlaması, eski halife ve sultan Vahdettin'in eylemlerinin kötülenmesi, Türkiye ve İslâm dünyası için en iyi yönetim biçiminin ulusal egemenliğe dayanan bir yönetim biçimi olduğunun bildirilmesi isteniyordu. Abdülmecit Efendi, hükümetin bu direktifine önem vermedi. Her cuma günü alaylar düzenleyerek cuma namazlarına gitmek, camilere gidiş ve dönüşünde saltanat usullerini uygulamak gibi padişahlara özgü gösterişlere, kendi lehinde propaganda yaparak saltanatı diriltme girişimlerine kapıldı. Yayımladığı bildirilerin altına «Abdülmecit bin Abdülaziz Han» imzasını atarak Osmanlı saltanatı ile ilgisini vurguladı. Hilâfetçi politikacılarla sıkı ilişkiler kurdu, TBMM'ni halifenin bir danışma kurulu haline getirmeye çabaladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve arkadaşlarının CHP grubunda sağladığı düşünce birliği gereğince, eğitim ve öğretimin lâik esaslarda birleştirilmesi, İslâm dinini bir siyaset aracı olmaktan kurtarmak konularında yasa önerileri verildi. Yasa önerilerinden biri halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına ilişkin idi. Halifeliğin kaldırılması kısa sürede yasalaştı (3 Mart 1924). Ertesi gün Abdülmecit Efendiye hilâfetin kaldırıldığı ve Türkiye sınırları dışına çıkmak üzere hazırlanması bildirildi.

Buna göre Abdülmecit Efendi, 5 Mart sabahı İsviçre yönünde Türkiye topraklarını terketmek zorundaydı. Halifelik sıfatı sona eren Abdülmecit efendi, İstanbul valisinden iki günlük izin ve TBMM ile muhabere yapma olanağı istedi. Bunlar sonuçsuz kalınca, 5 Mart sabahı 10 otomobil ve kamyon, sâbık halife ile beraberindekileri trene bindirmek üzere Çatalca'ya götürdü.

İsviçre'ye yerleşen Abdülmecit, dünya islâm başkanlarına seslenen bir bildiri yayımlayarak, bir «Hilâfet Kongresi» toplanması çağrısında bulundu. Birçok ülkenin islâm cemaatleri ise, Osmanlı hanedanının saltanat hakkını yitirmeyi hak ettiğini, Türkiye Cumhuriyetinin hilâfetin kaldırılması kararına karşı çıkmak istemediklerini bildirdiler.

Saltanatçı ve hilâfetçi gruplar, Cumhuriyet'i yıkmak için gizli adı «Müdafaa-i Hukuk Hilâfet-i Kübra», legal adı «İ'lâi Vatan» olan bir örgüt kurmuşlardı. Bu örgüt Vahdettin Türkiye'den kaçtıktan sonra Bükreş'e taşınmış ve burada bir «Hilâfet Kongresi» toplanmıştı. Hilâfetçiler halife olarak Vahdettin'i tanıyorlardı.

Abdülmecit Efendi 20 yıl kadar Türkiye dışında yaşadı, son olarak Paris'e yerleşmişti. Kızı Dürrüşehvar, Hint mihracelerinden en zengini olan Haydarabat Nizamının oğlu ile evlendi.

Abdülmecit Efendi'nin çoğunluğu natürmort olmak üzere bazı tabloları vardır.

Mustafa Gebzeli

Salih Acar

ACAR, Salih (Filibe - 1927). Ressam. Yüksek öğrenimini Sofya ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademilerinde tamamladı. Bir süre Zühtü Müritoğlu atölyesinde heykel çalışmalarına da katıldı. Akademiyi bitirdiği yıllarda kırsal kesim yaşamına bağlı konular işledi. Sonra doğaya dönük temalara eğilim duydu. Özellikle kuşlarla ilgilendi. Her tür, her durum ve değişik etki amaçları taşıyan kuş resimleriyle tanındı.

Ahmet Selahattin (İstanbul - 1878 / İstanbul - 1921). Hukuk Profesörü, dekan, yazar. 1900'de Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. İstanbul ve Trablusgarp Rejilerinde görev aldı. 1907'de bu görevden ayrıldıktan sonra Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne girdi. Zamanın Hukuk Fakültesinde Devletler Hukuku profesörlüğünü ek görev olarak üstlendi. 1910'da Yüksek Öğretmen Okulu'nda hukuk bilimine giriş, çeviri yöntemleri ve Osmanlı tarihi hocalığına atandı ve Düyun'ı Umumiye'den ayrıldı. 1913'de bu son görevini bıraktı, Hukuk Fakültesi dekanı oldu, önceleri vermekte olduğu dersleri sürdürdü. 1918'de Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü'ne atandı. 18 Aralık 1919 genel seçimlerinde son Osmanlı Meclisine 362 oyla ikinci sırada İstanbul milletvekili seçildi. Meclisin 11 Nisan 1920'de feshi üzerine Mülkiye'de kamu hukuku profesörlüğüne ve Hukuk dekanlığına getirildi. Anısına bazı yazılarını da içeren bir kitap Türk Tarih Kurumunca yayımlanmıştır: Seha L. Meray; *Lozan'ın bir öncüsü Prof. Ahmet Salahattin Bey*» İstanbul 1976.

Ahmet Salahattin'in yetiştirici ve yurtsever kişiliği Meşrutiyet sonrası öğretim hayatına atılması ile belirginleşmeğe başlar. Mülkiye-de, Hukuk'da verdiği derslerde, gazetelerde yayımladığı yazılarında, memleketin işgaline karşı miting meydanlarında yaptığı konuşmalarda ülkenin bağımsızlığının en ileri en etkin savunucuları arasında yer aldı. Son derece dürüst ve erdemli yaşamı, sınır tanımaz çalışma ve bilim aşkı ile sınırlı bir kuşağın çocuklarına erişilmesi düşlenen bir örnek adam oldu. Ülkenin yabancı boyunduruğuna alınmak istendiği bir dönemde gönüllerde yurt sevgisinin sıcaklığını, haksızlığa, zulme isyan duygusunu, coşkusunu ayakta tutmak için çalıştı. Vatan ve ulusu yararına gördüğü hiçbir şeyi hiçbir kişisel yarar ya da kişisel kaygıya kapılmadan yazdı ve söyledi. Sevr Andlaşmasını kabulden başka çare var mı idi, sorusunu ortaya attığı başyazısında: «Evet, vardır, diyordu. Bir anlaşmayı kabul etmekten başka çare; etmemektir... Ben, Türkiye'yi üç ya da beş manda altına koyacak ve onun bağımsızlığını bozacak bir anlaşmayı imzalamaktansa, hiçbir hukuksal bağ kurmamayı yeğleyebilirim... Ben bağımsızlık, ne olursa olsun bağımsızlık, yanlısıyım» *(Vakit,* 4 Haziran 1919). Saltanat Şurası toplantısı'nda da Padişah Vahidettin'in yüzüne karşı Sevr anlaşmasını, Saltanat'ın damadı Ferit Paşa'yı eleştirdi, sonra «Artık Saltanat'ın değil, milletin şurasını toplamak zamanı gelmiştir» dedi ve diyebildi. Osmanlı meclisine seçilişini Atatürk'ün özel telgrafında «pek büyük bir memnunlukla» karşıladığını belirtmesi Ahmet Salahattin'in bu kişiliğinden geliyordu. Fatih Külliyesine gömülen Ahmet Sabahattin'in öykü ve Tiyatro yazarı Haldun Taner oğludur.

Yapıtları: Hukukî ve Siyasî Tetebbular (1923), *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, Berlin Kongresi, Medeniyet Yalanları* (çeviri), *Makedonya Meselesi ve Balkan Harbi, Müşahhas Hukuk-ı Umumiye-i Beyn-ed Düvel, Hukuk-ı Beyn-ed Düvel'in Mukaddemat-ı Nazariyyet ve Sarahat-ı Tekamüliyesi, Avrupa Diplomasisi tarihi.*

Dündar Akünal

AKA, Enver (Edirne - 1901) Emekli Korgeneral, Senato eski başkanlarından. Kuleli Askerî Lisesinde okudu. Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşına katıldı (1920). Ankara Zabit Mamzetleri Talimgâhını bitirdi. İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz savaşlarına katıldı. üsteğmenliğe yükseldi (1922). Moskova (1932), Paris ve Londra (1943) askerî ataşeliği yaptı. Korgeneralliğe kadar yükseldi (1957). Nato ve Cento'da Türk askerî temsilciliği yaptı. 27 Mayıstan sonra emekliye ayrıldı, AP'dan Balıkesir Senatörü seçildi (1961). AP ve CHP'lilerin oylarıyla Suat Hayri Ürgüplü'den sonra senatonun ikinci başkanı seçildi (1963). İki yıl bu görevde kaldı (1963 - 65). Senato üyeliği 1968'de sona erdi.

AKÜNAL, Ahmet Kemal (İstanbul - 1874 / İstanbul - 1942). Şair, yazar. Darüşefaka'yı bitirdi. Aynı okulda edebiyat dersleri verdi. Şiirlerini ve öykülerini *Mektep, Mirsat, Sabah...* dergilerinde yayımladı. *Servetifünun*'a geçti, sürekli yazarları arasında oldu. İstibdada karşı düşünceleri ve siyasal eylemlerinden dolayı birkaç kez tutuklandı. İsmail Safa ile birlikte son tutuklanmasından sonra Avrupa'ya kaçtı (1901). Aynı yıl Atina'da ihtilalci bir Jön Türk gazetesi olan «*İcmâ-i Ümmet*»i yayımladı. Mısır'a geçmek zorunda kaldı. Kahire'de yine Jön Türk gazetesi «*Doğru Söz*»ü çıkardı (1906). Dört dilde yayımlanan «*Hakayik-i Şark*»ın Türkçe bölümünü yönetti ve başyazarlığını yaptı; imzasız bütün yazıları o yazdı. Ulusun geleceğinin Padişahtan değil, kendisinden bekleneceğini savunan cumhuriyet yanlısı bir yazısı üzerine gazeteyi kapayarak Baku'ya gitti (1907). Hüseyinzade Ali Beyin «*Füyuzat*», Ahmet Ağaoğlu'nun «*Güneş*» adlı gazete ve dergilerinde yazdı. Orada Türk dili ve edebiyatı üzerine çalıştı. Meşrutiyet'in ilanı üzerine kısa bir süre Türkiye'ye dönerek okullarda edebiyat dersleri verdi. Hükümet tarafından Kafkasya'ya gönderildi. Baku'da öğretmenlik ve yazarlık yaptı. Türklük için çalışmalarından ötürü Rus hükümetince tutuklandı. Altı aylık hapis hayatından sonra Meşrutiyetin Millet Meclisinde hükûmete verilen bir soru önergesi üzerine Türk hükûmetinin girişimleri sonucu cezası sınırdışı edilmeğe çevrildi, Türkiye'ye döndü. *(Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, sene 3, içtima 86, 13/4/1327 - 1911). Okullarda öğretmenlikle, Ankara Sultanisi Müdürlüğünde bulundu. «*Türk İli*» dergisinin başyazarlığını ve çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık yaptı. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul mitinglerinde konuşanlar arasında yer aldı. Türk dili üzerine «*Füyuzat*» (Baku 1910), «*Ninni*» *(İstanbul 1915* - şiirler) adlı kitapları ile anılarını ve şiirlerini içeren 12 ciltlik yapıtı vardır.

AKSAL, İsmail Rüştü (Pamukova - 1911). Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterlerinden. Orta öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde (1930), yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı (1933). Maliye Müfettişliği ve Londra Büyükelçiliği mali müşavirlik görevlerinde bulundu (1942- 44). Maliye Bakanlığı Teftiş Heyeti üyeliği, Ticaret Bakanlığı Teftiş Heyeti reisliği yaptı. 1946 Seçimlerinde CHP'nin Kocaeli listesinden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz bildirisine yandaş görünen genç grubu oluşturan parlamenterler

İsmail Rüştü Aksal

arasında yer aldı. Günaltay kabinesinde Maliye bakanlığı yaptı (1949 - 50). Parti iktidardan düştüğü evrede 1957 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilebildi. 1959 - 1962 yıllarında Partinin genel sekreterlik görevine getirildi. 27 Mayıs 1960'dan sonra oluşturulan Kurucu Meclise CHP kontenjanından katılan Aksal, parti içi savaşımda ortanın solu görüşlerinin güçlendiği evrede politikadan ayrıldı.

ALACAKAPTAN, Uğur (İzmir - 1934) Ceza hukuku profesörü, politikacı. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de, Liseyi İstanbul ve Ankara'da tamamladı. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi (1955). Ceza hukuku asistanı, Hukuk doktoru (1957), Doçent (1960) ve profesör (1967) oldu. Ceza, ceza usul hukuku ve adalet psikolojisi dersleri okuttu. Türk Hukuk Kurumu genel sekreterliği yaptı. Hukuk Fakültesi dekanlığına seçildi (1968). TRT yönetim kurulunda görev aldı (1969 - 1971). Fakülte dekanıyken özgürlükçü ve yurtsever tavrı ile dikkati çekti. 12 Mart'tan sonra Sıkıyönetim mahkemelerinde sanık avukatlığı yaptı, bir ihbar üzerine tutuklandı, makûm edildi, Askerî Yargıtayın hükmü bozması üzerine beraat etti (1972 - 1973). Üniversiteden ayrılarak CHP'ye girdi, 22. Kurultayda parti meclisi üyesi (1974), 23. kurultayda genel yönetim kurulu üyesi seçildi (1976). Bir süre genel sekreter yardımcılığında da bulundu (1978-79). Kuzey Atlantik Parlementosu Türk grubu başkanlığı (1975) ve Avrupa Konseyi Türk grubu üyeliği (1977) görevlerinde de bulundu. 1975 kısmî senato seçimlerinde CHP'den Ankara senatörü seçildi.

ARIBURUN, Tekin (İstip - 1905) Senato başkanlarından, Emekli Orgeneral. Harbokulunu bitirdi (1925). Pilotluk stajı için İngiltere'ye gönderildi (1927). Harp Akademisinden mezun oldu (1935). Almanya ve ABD'de ilk Türk hava ataşemiliteri olarak görev yaptı. San Francisco Konferansına Türk askerî delegesi olarak katıldı (1945). Tuğgeneral (1950), Tümgeneral (1953), Korgeneral (1956) oldu. Hava Kuvvetleri Komutanlığına atandı (30.4.1959) ve Orgeneralliğe yükseldi (1959). 27 Mayıs hareketine karşı çıktığından görevinden alınarak emekliye sevkedildi (1960). Adalet Partisinden iki dönem İstanbul Senatörü seçildi (1964 - 1973), (1973 - 1979). İbrahim Şevki Atasagun'dan sonra Senato başkanı seçildi (20. 11.1970). Cumhurbaşkanlığı seçiminde AP'nin adayı oldu, seçilemedi (1973). Senato başkanlığı görevi 7 yıl sürdü (1970 - 1977), son senato seçimlerinde önseçimi kaybederek parlamento dışında kaldı (1979).

ATALAY, Sırrı (Kars 1921) Politikacı. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. Bir süre avukatlık yaptı. CHP'den Kars Milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1954). 1957'de ikinci defa seçildi. 1961, 1964, 1973, 1979 senato seçimlerini kazanarak parlamentoda CHP Kars senatörü olarak yer aldı. 13, 14, 15 ve 17. CHP kurultaylarında parti meclisi üyeliğine, 17. kurultayad ayrıca genel sekreter yardımcılığına seçildi (1964). 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra Senato başkanı seçildi, 4 ay kadar da (1979) cumhurbaşkanı vekilliği görevinde bulundu. CHP'nin senatoda çoğunluğu yitirmesi üzerine senato başkanlığından ayrıldı (1979).

ATASAGUN, İbrahim Şevki (İstanbul-1899). Tabip general, politikacı. Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1921). Anadoluya geçerek Kurtuluş Savaşına katıldı (1922). İç hastalıkları ihtisasını tamamlayarak İstanbul Tıp Fakültesi hijyen doçenti oldu (1926). Orduya geçerek çeşitli askerî hastahanelerde iç hastalıkları uzmanlığı ve başhekimlik yaptı. Gülhane Askerî Tıp Akademisi hijyen profesörlüğüne atandı (1950). Tabip Tümgeneral iken emekliye ayrıldı (1957). 27 Mayıs'tan sonra politikaya atıldı. CKMP'den Nevşehir senatörü seçildi (1961). CKMP'den AP'ye geçti ve Senato Başkanı seçildi (1965). Cemal Gürsel'in hastalığında Cumhurbaşkanı Vekilliği de yaptı (3.2.1966 - 28.3.1966). Senato başkanlığı sona erdikten (1970) sonra Senato Milli Savunma Komisyonu Başkanlığında bulundu. Aktif politikadan çekildi (1977).

İbrahim Şevki Atasagun

AYBAY, Aydın (İstanbul 1929). Medeni Hukuk profesörü. Orta öğrenimini Beyoğlu Erkek Lisesi'nde (1948), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1953 yılında lisans diploması alarak aynı yıl sonunda bu fakültenin Medeni Hukuk Kürsüsüne girdi. «Tapu Sicilinde Muvakkat Tescil» adlı teziyle hukuk doktoru, «Müşterek Mülkiyetin Sona Ermesi» teziyle medeni hukuk doçenti oldu (1964). Aynı yıl öğretim üyeliğine atandı. 1974 yılında profesörlüğe yükseltildi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, gazetecilik Enstitüsü ve Siyasal Bilimler Yüksek Okulu'nda öğretim üyeliği yapan Aybay'ın meslekî kitapları dışında çeşitli dergi ve gazetelerde çıkmış makaleleri vardır.

B

Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası (İstanbul 1946). Kasım başında kurulan sendika'nın kısaltılmış simgesi B.Y.İ.S. idi. Sendika, üyesi olmayanların gazete idarehanelerinde ve matbaalarda çalıştırılmaması çin gereken girişimlerde bulunacak ve bunun sağlanması için Sendika yasasının «çıkarılması konusunda hükûmet makamları ve Büyük Millet Meclisi önünde önayak olmak» görevini üstlenmişti.

Münir Dizen (Mürettip), Saadet Varanel (Gazeteci), Neriman Hikmet Öztekin (Gazeteci), Kemal Akkanat (Ressam), Recai Gülgen (Mürettip) tarafından kuruldu.

(K.S.)

Basın, Yayın, Kafa ve Kol İşçileri Sendikası (İzmir 1946) Kasım başında Naci Sadullah Danış (yazar), Hayrullah Güalal (kâtip), Arif Maviçiçek (Mürettip), Kemal Yayüz (Makinist) tarafından kuruldu.

Sendika, basın yayın dalını kol ve kafa işçileriyle bir arada aynı örgüt içinde toplamayı amaç bildi. Tüzüğünün 2. Maddesinin A fıkrasında bunu şöyle açıkladı:

«Sendika, kendi teşkilatına mensup olsun veya olmasın, İzmir'de çıkan gazetelerde çalışan muharrirleri, mütercimleri, foto muhabirlerini, radyo muhabirlerini, musahhihleri, ressamları, karikatürcüleri, idare memurlarını ve matbaa işlerinde çalışan bütün mürettiphane işçileriyle, teknisyenlerini, operatörlerini, makinistleri, çinkograflar işverenlerle hükûmet, vesair teşeküller önünde temsil eder, her sahada onların hak ve çıkarlarını korur ve bu hak menfaatlere aykırı muamelelere karşı teşebbüslerde bulunur.»

B.Y.K. ve K. İşçileri Sendikası Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'ne yandaş olan İzmir Sendikalar Birliği'ne katıldığı için İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı.

(K.S.)

BELGE, Burhan (Şam - 1899 / Ankara - 1967). Yazar, gazeteci. Almanya'da Yüksek Mimarlık öğrenimi gördü. Ülkeye dönünce mesleği ile ilgili çalışmalar yapmadı. İlkin *Aydınlık* dergisinde Burhan Asaf imzası ile (1925) sonra *«Hakimiyet-i Milliye»*de ilk yazılarını yayımladı. Daha sonra *«Kadro»* hareketine katılarak Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir gibi marksist öğretiden kopanlarla birlikte kemalizme yandaş görün-

Burhan Belge

dü. Tek parti döneminde yıllarca Basın-Yayın Genel müdürlüğünde danışmanlık görevinde bulundu. Demokrat Partinin kuruluşu üzerine bu partiye yandaş olan *Demokrat İzmir* gazetesinde başyazı yazdı. Partinin 1950'de iktidara geçmesi üzerine Ankara'da *Zafer* gazetesinde de uzun yıllar başyazar olarak çalıştı. Ankara Radyosunda iç ve dış politikaya ilişkin hükûmet görüşlerini belirten konuşmalar yaptı. 1957'de D P. milletvekili olarak parlamentoya girdi. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra oluşturulan Yüksek Adalet Divanında yargılanarak «müebbet hapse» hüküm giydi.

Beşeriyyet Osmanlı Sosyalist Fırkası yayın organı olarak Dr. Nevzat Tevfik tarafından Paris'te (102 Rue du Fauborerg du Temple) 1911 sonbaharında aylık olarak yayımlanan sosyalist gazete, 6 sayı çıktı. 5 Kasım 1911 de Bakanlar kurulu kararı ile Türkiye'ye sokulması yasaklandı. Paris'de emperyalist devletlere karşı Türklüğü savunan Dr. Nevzat Tevfik mücadeleleri hakkında sonra şöyle diyordu: «Kanım Türk kanı ile yoğrulmuş, vücudum Türk kanı ile beslenmiş, dimağım Türk hukukunun müdafaasıyla harbetmiş bir adamımdır. Er oğlu er, Türk oğlu Türküm. Hayatımın nihayetine, ölüme kadar Türk kalacağım».

Birinci Meclis ve İlk Yasalar. Birinci Meclis yapısı ve sorumluluğu açısından bir devrim Meclisi niteliğindedir. Kararları cesur ve kesindir. Bu kararların bir bölümü üç erkin, yani yasama, yürütme ve yargı erkinin birlikte kullanılması biçiminde de görülmüştür. Birinci Meclisin çıkardığı 1 numaralı yasa basit bir «Hayvan Vergisi Kanunu»dur. İstanbulda toplanan Meclisi Mebusan döneminde Hükümet Hayvan Vergisini sekiz katına çıkaran bir kararnameyi hazırlamış ve Bütçe Komisyonuna vermişti. Ankarada toplanan Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk işi halk açısından çok önemli olan bu vergiyi gene eski düzeyinde tutan tek cümlelik bir yasayı kabul etti. İşte bu tek cümlelik yasa Meclisin kabul ettiği ilk yasadır.

Bu Meclisin bir devrim meclisi olduğunu belgeleyen ilk yasa 2 numaralı *«Hıyaneti Vataniye Kanunu»dur.* Samet Ağaoğlu *«Kuvai Milliye Ruhu»* adlı yapıtında o günlerin Ankarasını ve ilk Meclisi anlatırken Milli Mücadelenin başarısında en önemli rollerden birini *«Hiyaneti Vataniye Kanunu»* oynamıştır. der Bu doğru bir yargıdır. Söz konusu yasa çıkarılmasaydı Milli Mücadelenin daha başında Ankara aleyhine büyümek eğilimi gösteren bir çok eylem engellenemez, ulusal düzenli ordu kurulmazdı. Bu yasanın içeriğini şu maddesi tüm açıklığı ile gözler önüne sermektedir: «Büyük Millet Meclisinin Meşruluğuna karşı ayaklanmayı kapsayacak söz, davranış ve yazı ile muhaliflikte yada bozgunculukta bulunan kimseler vatan haini sayılır».

Bu yasanın görülmesi sırasında Bursa milletvekili Emin Bey ile Sinop Milletvekili Şevket Bey tarafından verilip genel kurulda büyük gürültüler kopartan bir önergeden de bahsetmekte yarar vardır. Önerge Fes'in Osmanlı toplumuna ne denli yabancı bir serpuş olduğunu çeşitli açılardan sergiledikten sonra Kalpak'ın Ulusal Serpuş (Baslık) olarak kabul edilmesini öneriyordu. Milletvekillerinden bir bölümü bu teklifi sert bir şekilde protestolarla karşılamışlardı. Tepki öylesine büyüdüki Başkan: «Rica ederim bugün Fes ve Kalpak zamanı değil herkes istediğini giysin» diyerek tatsız ve kırıcı bir yöne girmekte olan tartışmaları kapattı. Bu gibi o günlerin koşullarına uygun olmayan

tartışmaların yanısıra 21 sayılı «İstiklal Mahkemeleri Kanunu» gibi olağanüstü yargı ve ceza usullerini getiren kararlara da varılıyordu. İstiklâl mahkemelerinin kuruluşundaki gerekçe yaygın bir hal alan asker kaçaklarıyla mücadele etmektir. Ne var ki zamanla bu mahkemelerin ilgi alanına bir çok başka konuda girecek ve tarihimizde bu mahkemeler önemli bir yere sahip olacaktır.

Meclis bir yandan Anadoluda, özellikle direnmenin etkin olduğu yörelerde toplumsal ve ekonomik düzeni sağlayacak bir dizi karar alırken, bazı oturumlarda da duygusal gösterilere de sahne olmaktaydı .Bu sahnelerden biri Bursa'nın işgali sırasında görülmüştür. Meclisin 10 Temmuz 1920 günkü toplantısında Trabzon Milletvekili Hamdi Bey ve arkadaşları otuz imzalı bir önerge verdiler. Önergede şunlar deniliyordu: «Birinci Başkentimiz olan Bursa'nın alçak Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal sonucunda oradaki din ve vatan kardeşlerimizin uğradıkları kötülüklerin üzüntüsüne katıldığımızın bir belirtisi olmak üzere birleşimin yirmi dakika tatili ile Başkanlık kürsüsünün kara örtüyle kaplanmasını teklif ederiz». Kürsü üzerine konan bu kara örtü Bursanın kurtuluşuna kadar orada kaldı.

Meclis bir yandan değindiğimiz örnekte olduğu gibi, duygusal kararlar alırken, bir yandan da günümüz yasama meclislerine benzer bir işlevin içersindeydi. Ne var ki bazı durumlarda Meclisin yetkileri tartışma konusu olacak boyutlara da ulaşmıştı. Bunun en iyi örneği mahkemelerin verdiği idam hükümlerinin uygulanmasında karşılaşılan sorundur. Bir idam hükmünün uygulanabilmesi için Padişahın onayı gerekliydi. Oysa Padişah İstanbul'da ve düşman tarafından mahzur kılınmıştı. İşte Padişahın emrini gerektiren hallerde Meclisin karar alması zorunluluğu bu gibi örnekler sonucu ortaya çıkmıştı. İdam cezalarının Padişah yerine Meclis tarafından onaylanmasına ilişkin yasa önerisi tartışılırken Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, olaya şöyle değinmişti: «Hepiniz bilirsiniz ki burada birinci görevimiz Anayasa meselesidir. İdamlar konusu da bu mesele ile ilgilidir. Bugün bunu çözsek bile yarın başka anayasa meseleleri ortaya çıkacaktır. Elde bir anayasa tasarımız var, bu konuyu da Anayasa tasarısının görüşülmesine kadar erteleyelim ve temelden anayasa tasarısının görüşülmesine başlayalım.» Konu uzun uzun tartışıldıktan sonra Hüseyin Avni Beyin önerisi kabul edilerek idam cezalarının onaylanması sorunu Anayasanın görüşülmesine kadar ertelendi ve bir kaç ay sonrada Anayasa tasarısı gündeme alındı. Bu tasarı başlangıçta anayasa tasarısı olarak adlandırılıyordu. Tasarıya «Hükümet Programı», «Meclis Programı», «Halk zümresi programı» gibi çeşitli adlar verilmişti. Sonradan Anayasa tasarısı olarak nitelendi ve Komisyondan alelacele Meclise sevkedildi. Tasarı bugünkü anayasamıza oranla bir çok değişik hükmü getirmekteydi ve bu hükümler üzerindeki tartışmalar uzun sürdü. Örneğin yerel yönetimlere verilen haklar günümüze oranla daha genişti. Valiler meclisin vekili olarak gösterilmekteydi. Bucak Müdürlerinin seçimle işbaşına gelmesi isteniyordu. Hatta bu yerel yönetim birimlerinde halk tarafından oluşturulacak Meclislere «Bucak Şurası» adı verilmesi bile öneriliyordu.

Anayasa tasarısı milletvekillerinin seçimi açısından şu yaklaşımı getirmekteydi: «Büyük Millet Meclisi, iller halkınca meslek mensupları tarafından doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur». Yani iki dereceli seçim bir yana bırakılmakta, seçimlerde mesleki temsil esası getirilmekteydi. Bu madde görüşülürken Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey «Büyük Millet Meclisinin (Halkçılık) yapmak ve (Halk idaresi kurmak) amacında birleşmiş olmasına göre idareyi halkın eline vermek gerektiğini, meslek kuruluşlarının var olup olmadığı üzerinde fazla durulmamasını, halkın kendiliğinden işçi, çiftçi gibi sınıflara ayrılmış bulunduğunu ve bu sınıfların Mecliste temsil edilmelerinin yararlı olacağını» ileri sürerek mesleki temsil temelini savundu. O gün başta Mahmut Esat Bey olmak üzere bir çok milletvekili mesleki temsil yönteminin getirdiği demokratikleşme eğilimini savundular. Ama sonuçta tasarıdaki mesleki temsil esası benimsenmedi. Seçim de eskiden olduğu gibi iki dereceli olarak saptandı.

Anayasa görüşmeleri sırasında üzerinde tartışılan konulardan biri de Meclisin görevlerini belirleyen madde idi. Bu maddeye göre Yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, andlaşmalara varılması, barış yapılması, savaş ilan edilmesi gibi temel hakların kullanılması Büyük Millet Meclisine aittir» denilmekteydi. Görüldüğü gibi madde Meclisi bugün olduğu gibi yasama ve denetleme ile yükümlü kılma eğilimini taşıyordu. Madde milletvekillerinin bir bölümünce tepkiyle karşılandı ve madde Meclisin hak ve görevlerini kısıtlıyor dendi. Hatta Yozgat Milletvekili Hulûsi Efendi: «Bu kanunun birinci maddesi ile hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir biçiminde genel ve açık bir hüküm kabul edildikten sonra başka bir madde ile Meclisi sınırlandırmak doğru değildir» gibi bir savla bu maddenin tümüyle kaldırılmasını bile istiyordu. Mustafa Kemal uzun tartışmaları belirli bir doğrultuya sokabilmek için söz almak gereğini duydu ve maddeyi savundu. Meclisin olağanüstü yekilere sahip bir kurucu meclis niteliğinde bulunduğunu, yürütme de dahil bir çok hakları üzerinde taşıdığını ama gelecekteki meclislerin görevlerinin belirlenmesinde önemli yararlar bulunduğunu anlattı. Tartışmalar zamanla öyle bir boyut kazandıki padişaha ait olan tüm hakların teker teker sayılarak madde içinde yer alması istenmeye başlandı. Bu yaklaşım açık bir biçimde Meclisin padişahın yerini alma arzusunu dile getiren bir tutumdu. Bu gelişme o günlerin koşulları içerisinde yersiz ve tehlikeliydi; nitekim Mustafa Kemal gelişmedeki tehlikeli boyutları görerek bazı hakların padişaha ait olduğunu «bu haklar kime aittir bilirsiniz» diyerek üstü kapalı bir biçimde ileri sürmek zorunluluğunda kaldı. Diğer maddeler üzerindeki tartışmalarında tamamlanmasından sonra Başkan tasarının tümünü oya sundu, yapılan işari oylamanın sonunda 20 ocak 1920 de Anayasa kabul edildi ve 85 nolu yasa olarak çıktı.

Anayasanın kabulünden sonrada tartışmalar bitmedi. Özellikle «Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir» biçimindeki birinci madde bir çok milletvekilini rahatsız etmişti. Özellikle egemenliğin ulusa ait olduğunu söyleyen tümcenin Padişah ve Halifenin temel haklarını zedelediği, bu anayasanın meşruti olmayan yeni bir toplum düzeni özlemini taşıdığı ileri sürülmekteydi. Bu tepkiler kısa sürede somutlaştı ve Şebin Karahisar milletvekili Mustafa Bey bir tadil tasarısı sundu Yasa tadiline ilişkin gerekçede aynen şöyle denmekteydi; «Hükümetten verilen Halkçılık programı» üzerinde özel komisyonca kaleme alınıp sonradan Büyük Millet Meclisince onaylanan kanun incelenip düşünüldü. Bu kanunun birinci maddesi (Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir hükümünü taşıyan madde), üç yüz milyon müslümanın övündüğü makam olan hilafetin ortadan kaldırılacağının işareti sayılıp, Müslümanlıkta halifeliğin lüzumunu açıklamaya hacet olmadığı gibi bu lüzum türlü kararlarımızda ve özellikle Nisabı Müzakere Kanunun beşinci maddesinde Meclis Genel Kurulunca onaylanmıştır».

Öneri başta birinci madde olanak üzere bazı maddelerin değiştirilmesini istemekteydi. Birinci maddede egemenliğin ulusa ait olduğunu belgeleyen tümce «Hakimiyet hakkı esas itibariyle milletindir» biçiminde yumuşatılmaktaydı.

Kanun üzerindeki tartışmalar uzun sürdü. Son sözü alan Mustafa Kemal değişiklik önerisine karşı sert bir konuşma yaptı. bu önerinin Anayasayı ve Ankarayı küçük düşürmek, direnme çabalarını saptırmak isteyen düşmanların işine yarayacağını söyledi. Bunun üzerine teklif oluşturulan özel komisyona gönderildi. Aynı gün öğleden sonra özel komisyonun böyle bir önerinin hiç

yapılmamış sayılmasına ilişkin kararı üzerinde konuşulmaksızın kabul edildi... 1921 anayasası ile yeni düzenin tanımlanmasında önemli bir adım atılmış ve Ankara kendi gücünü ve karar almada kararlılığını göstermişti. Bu kararlılığın bir adım daha ileri gidebilmesi için İstanbulun dışında bir yönetim merkezinin yani bir başkent'tin belirlenmesi gerekiyordu. Böylece Padişah ve Halifelik makamları ile ilişkilerin kesilmesi daha kolaylıkla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle Bakanlar kurulu bir kararname çıkarttı. Kararnamenin giriş bölümünde şöyle deniliyordu; «Tanrının yardımı ile İstanbulun kayıtsız şartsız kurtuluşu mümkün de olsa, onu bir tören merkezi olarak saklayıp milletin asıl bağımsızlık merkezini, gerçek çalışma ve hükümet merkezini, fabrikalarını ve resmi kuruluşlarını Anadolunun startejik bakımından en korunabilir ve güvenilir bir yerine aktarmak ve oraya yerleştirmek gereği son savaş ile tam ve olgun bir şekilde belirlenmiş olduğundan»... Kararname yeni başkentin sahip olması gereken özellikleri saydıktan sonra, bu özelliklere sahip yerin seçimini Genel Kurmay Başkanlığına bırakıyordu. Bu görevi yerine getirme amacıyla üç milletvekilinin de katıldığı bir başkent komisyonu kurulmuştu. Fakat Milletvekilleri bu kararnameyi, büyük bir çoğunlulukla, tepkiyle karşıladılar. Mecliste uzun ve zaman zaman sertleşen tartışmalar yapıldı. Özellikle Büyük Millet Meclisinin başkent ve Halifelik makamının, yani İstanbulun kurtarılması için direnme hareketinin başladığı düşünüldüğünde (bu sav bir çok milletvekili tarafından ileri sürülen savdı) söz konusu kararname sanki bu amaçtan vazgeçilmiş sanısı verecek kadar tehlikeli boyutlara ulaşabilirdi. Nitekim 31. Ocak. 1921 de yapılan bir oylamada 26 ya karşı 71 oyla yeni bir başkent kurulması düşüncesi reddedildi Ne var ki bu düşüncenin reddedilmesine karşı, yeni başkent düşüncesi ortaya atılmış, bir çok kişinin düşüncesinde yer emişti.

Birinci Meclisin en dramatik kararlarından biride Antep'e Gazi ünvanının verilmesidir, Anteplilerin Fransızlara karşı yiğitçe savaşı tüm Ulusun kıvançla izlediği bir olaydı. Mecliste bu olayın dışında kalamazdı. Nitekim Hükümet Antep milletvekilileri Abdurrahman Lami Efendi ile Kılıç Ali beyi kente destek olmak için Antep'e göndermiş, bu arada da kente Gazilik ünvanının verilmesi için bir yasa teklifide Genel kurula sunulmuştu. 8 Temmuz 1921 günü gündeme alınan bu teklif görüşmesiz kabul olundu.

Birinci Meclisin aldığı ve belki de Milli mücadelenin. başarısında en önemli etmenlerden biri olan bir karar da Mustafa Kemal'e verilen Başkumandanlık yetkisidir. Bu sadece askeri kararları içeren bir yetki değildir. Yetkinin verilme gereği Yunan Ordusunun Ağustos-Temmuz (1921) aylarındaki taaruzu sonucu Ulusal Ordu'nun Sakaryaya doğru çekilişinden doğmuştur. Ordu Kumandanları, başta Fevzi Paşa (Çakmak) olmak üzere söz Konusu çekilmenin planlı ve düzenli birçekilme olduğunu söylemelerine karşın Milletvekilleri buna inanamıyorlardı. Nitekim Meclis içinden seçilen bir inceleme Heyeti cepheye gönderilerek durum hakkında ayrıntılı rapor istenmiştir. Heyetin genel kanısı da cephede bazı dünzensizliklerin olduğu izlenimini pekiştirince olay Mecliste enine boyuna tartışılmış ve Mustafa Kemal'in Başkumandan olarak ordunun yönetimini ele alması istenmiştir.

Mustafa Kemal Millet Meclisi Genel Kurulunun bu isteğini bir tek şartla kabul edebileceğini söyledi: Meclisin tüm yetkilerinin üç ay gibi kısa bir dönem için sınırlı da olsa kendisine devredilmesi. Bu şartın anlamı açıktı, Mustafa Kemal Meclisin yasama erki de dahil olmak üzere tüm yetkilililerini istiyordu Genel Kurul bu öneriyi duyunca tartışmaya girişti. Böyle bir yetki devrinin yaratacağını sorunları uzun uzun incelemeye başladı. Tartışmaların aldığı yön üzerine toplantıların gizli oturumlarda ele alınması kararlaştırıldı. Gizli toplantı 4 Ağustos 1921 de yapıldı. Bu toplantının zabıtları günümüze kadar açıklanmamıştır. O nedenle konuşulanlar hakkında çeşitli söylentiler çıkarılabilmektedir. Ne var ki toplantıdakl tartışmalar bir sonuç getirmedi, sorunu olgunlaştırdı. Sonuçta Genel Kurul söz konusu yetki devrinin «Ordunun maddi ve manevi gücünü arttırmak ve yönetimini güçlendirmek amacıyla sınırlandırılması» ilkesini kabul etti. Bu ilkeye göre, Rıza Nur ve arkadaşlarının yasa teklifi oy birliği ile kabul edildi. Böylece Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisinin yetkileri ile donatılmış olarak Başkumandan oldu

Başkumandanlıkla birlikte sınırlı da olsa yasama yetkisini eline alan Mustafa Kemal ilk iş olarak bir dizi emir yayınladı. Bu emirler milli mücadele tarihinde «Tekalifi Milliye» olarak bilinir. Bunu günümüz diline ulusal yükümlülükler biçiminde de çevirebiliriz. Yasa niteliğini tanıyan bu emirlerle her ilçede bir «Ulusal Vergi Komisyonunun» kurulması sağlandı. Her evin bir kat çamaşır ile bir çift çorap ve çarık vermesi, tüccar ve halkın elindeki çamaşırlık, elbiselik, ayakkabılık eşya ile bunlara benzer işlerde kullanılacak malzemenin, hayvan donanımı için gerekli eşyaların, yiyeceklerin yüzde kırkının, halkın elinde bulunan ulaşım araçlarının yüzde yirmisine el konulması, bunların bedellerine ilişkin bonoların kurulan vergi komisyonlarınca verilmesine karar verildi. Böylece milli mücadelenin başından beri gereksinimi duyulan direnmeyi daha da güçlendirecek araç ve gereç sağlanmış oluyordu. Sakarya zaferinden sonra ordunun yeniden örgütlenmesi ve silahlanmasında bu emirlerin büyük yararları görüldü.

Tevfik Çavdar

C

CILGA, Abbas (Kangal - 1935). Öykücü, romancı. Yıldızeli - Pamukpınar Köy Enstitüsü'nü bitirdi. Altı yıl ilkokul öğretmenliğinden sonra İstanbul Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümüne girdi. 1965'te bitirdiği bu okulu izleyen yıllarda bir süre İlköğretim Müfettişliği yaptı. Şimdi İstanbul'da öğretmen olarak çalışıyor.

Okul sıralarında yazmaya başladı. Daha

çok çocuklar için ürettiği öykü, roman ve tiyatrolarıyla tanındı. Yapıtlarında çocukların duygusal ve düşünsel gelişimlerine katkıyı ön planda tuttu. Çocuk ürünü üretimindeki başarıları ödüllerle de değerlendirildi: *Han Yaptırma Yarışı* adlı yaptıyla 1973 Arkın Çocuk Edebiyatı Ödülü'nü *Küçük Hakan* oyunuyla. 1974'te Türk Ticaret Bankası'nın Çocuk Oyunları ödülünü de aldı. (Bu oyun tiyatrolarda ve TRT televizyonlarında oynandı). *İMBÖ* adlı çocuk oyunuyla 1979 Dünya Çocuk Yılı-Milliyet Çocuk Oyunları Yarışması'nda ödüllendirildi. Aynı yıl Kültür Bakanlığı Çocuk Edebiyatı Yarışması'nda *Dedemin Öyküleri* adlı kitabıyla üçüncülük ödülünü aldı.

Yapıtları: Kedi Kavgası (Fabl'ler - 1970), *Yusufçuk* (Manzum masal - 1974), *Yaramazlar Kuyusu* (Roman - 1975), *Müjdeci Hüsnü* (roman, 1976), *Şaşar Ali* (roman, 1977), *Kim Sevmez Uğur Böceklerini* (roman, 1977), *Tomcik İle Bilek* (roman, 1979), *Dedemin Öyküleri* (Öyküler, 1980), *Atmacalar Ağladı* (öyküler, 1980).

(C.Ö.)

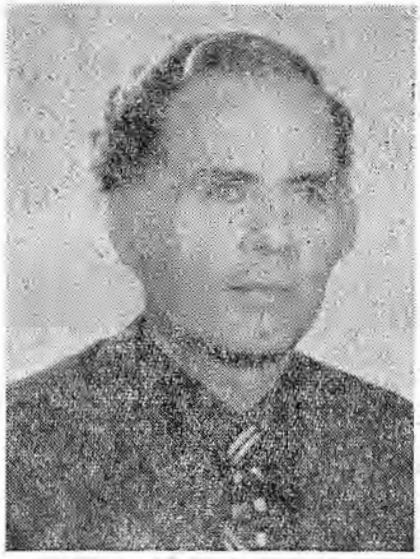

Abbas Cılga

CÖNTÜRK, Hüseyin (İzmir - 1918). Eleştirmen. Yüksek öğrenimini Teknik Üniversite İnşaat Fakültesi'nde tamamladı (1941) Uzun Yıllar yüksek mühendis olarak çalıştığı Kara Yolları'nda, Etüd ve Proje Fen Heyeti Müdürü oldu. *Pazar Postası, Varlık, Türk Dili, Ataç* (1956 - 1963), Asım Bezirci ve Turgut Uyar'la birlikte kurduğu *Dönem* ve kendi yayımı *Yordam* (ocak 1966 eylül 1968, 20 sayı) dergilerinde yazdı.

İlk yazılarında eleştirme kuramı üzerinde duran Cöntürk, kendi deyişiyle, eleştirel usul, ölçü ve ilkelerin iyice anlaşılması ve gelişmesi için eleştirmenin felsefesini ve eleştirmesini yapmaya çalıştı. Elden geldiği kadar yandaş bilimlerden yararlanan, kişisel yargıları azaltan eleştiri örneği vermek istedi.

Yapıtları: Eleştirmeden önce (1958), *Çağının Şairi* (1960) *Turgut Uyar* (1961), *Günlerin Getirdiği Götürdüğü* (Asım Bezirci ile, 1962), *Behçet Necatigil Üstüne* (1964).

Ç

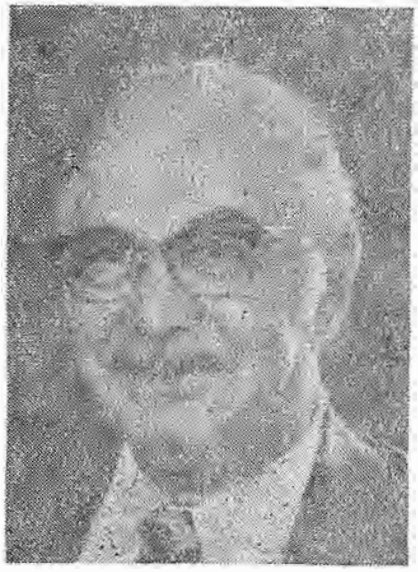

Rakım Çalapala

ÇALAPALA, Rakım (İstanbul - 1909). Romancı Orta öğrenimini İstanbul Lisesi'nde yüksek öğrenimini Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bir süre Osmanlı Bankası'nda çalıştıktan sonra gazeteciliğe başladı. *Resimli Mecmua, Resimli Ay, Çocuk Haftası, Hafta, Yıldız, Cumhuriyet Çocuğu, Yedigün, Akbaba, Karikatür Resimli Hayat, Pazar, Son Posta, Türkiye, Hürriyet* dergi ve gazetelerinde sekreter, yazı işleri müdürü, yazar olarak çalıştı. Alman ve Musevi Liselerinde öğretmenlik etti. Atlas Yayınevi'-

Çapkın adlı öykü kitabından sonra çocuk öykü ve romanları, gülmece öykü türlerindeki verimleriyle tanınan Çalapala belli bir başarı çizgisinin altına düşmeyen romanlar da yazdı.

Başlıca Yapıtları: Köye Giden Gelin (1950, 1964, 1969. Filme de alındı. Mustafa Atatürk'ün yaşamını anlatan çocuk romanı 1944, 9. bas. 1967), *Aşk İnsanı Güzelleştirir* (roman, 1965),

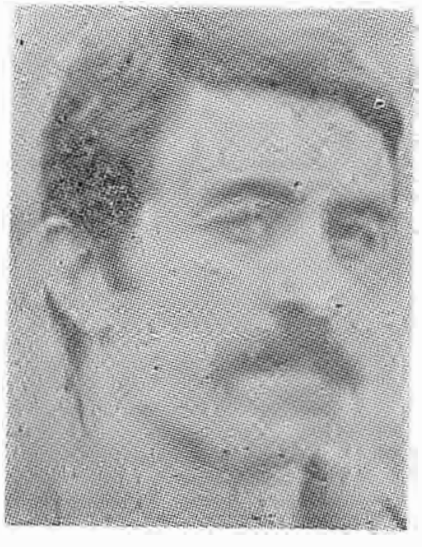

Çengiz Çandar

ÇANDAR, Cengiz (Ankara 1948). Yazar. Or-

taöğrenimini Kayseri ve Tarsus'taki Amerikan okullarında tamamladı. Daha sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirerek ODTÜ'de «Uluslararası İlişkiler» dalında asistan olarak çalıştı.

1968 yılında *Aydınlık* adlı aylık kuramsal dergının kurucuları arasında yer aldı. Aydınlık'ın bir süre yazı işleri müdürlüğünü de yaptı. Haftalık *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergilerinde çeşitli yazıları yayınlandı. 1970 başında yayınlanmaya başlayan *Proleter Devrimci Aydınlık*'ın sahibi ve yazı işleri müdürü idi. Bu arada, onbeş günde bir yayınlanmakta olan *İşçi Köylü* gazetesinde de çalıştı.

FKF (daha sonra Dev Genç) üyesi ve 1969 - 1970 yıllarında SBF Öğrenci Derneği başkanı olarak çeşitli anti-emperyalist gençlik eylemleri üretici köylü hareketleri ve işçi mücadelelerine katıldığı için kovuşturmaya uğradı. Birkaç kez, gözaltına alındı.

12 Mart'ın ilanından sonra geçmiş eylemleri ve dergilerde yayınlanan yazılarından ötürü TCK'nın 141. ve 142. maddelerinden yargılanarak mahkum oldu. Mahkum olması nedeniyle yurt dışına çıktı. Filistin direnme hareketi saflarına katılarak Suriye ve Lübnan'da iki yıl yaşadı. Daha sonra, Avrupa'ya geçti. Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği adlı örgütün kurulmasına ve yayın organı *Gerçek* gazetesinin çıkarılmasına önayak oldu.

1974 yılında aftan sonra yurda döndü ve basında çalışmaya başladı. *Vatan* gazetesi, Türk Haberler Ajansı ve *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. *Vatan* ve *Cumhuriyet*'te çeşitli yazıları yayınlandı. *«Direnen Filistin»* (1976) adlı bir kitabı vardır.

D

DEMİR İsmet (Eskişehir - 1925 / İstanbul - 1979). Sendikacı. Hayata işçi olarak atıldı. İlk işçilik yılları işçi sınıfı üzerinde ağır baskıların bulunduğu, sendikal örgütlenmenin kısıtlanıp grevlerin yasak olduğu döneme rastladı. Ortaokul birinci sınıfa kadar okuyabildi. Askerlik dönüşünde bir topoğraf yanında çalışmaya başladı. 1960 sonrasındaki işçi hareketindeki yükseliş içinde sendika lideri olarak tanındı. «Açların Yürüyüşü» adıyla bilinen Meclise yürüyüşü yönetti (3 Mayıs 1962). Ereğli'deki Morrison şirketine topograf olarak girdi. Daha sonra Foster Wheller'de maliyet mühendisi yardımcısı oldu. İstanbul'a gelerek Yapı İşçileri Sendikası (YİS)nı kurdu (1965). Amerikan MWK şirketine karşı Lummus grevini (1965), İtalyan - Fransız Joint Venture Entrops - Techint şirketine karşı yapılan boru hattı grevini (1966), İspanyol Dragodos Construcciones şirketine karşı Kadınhan Barajı grevini (1967); Amerikan Foster Wheeler şirketine karşı İzmit Petro - Kimya tesisleri inşaatı grev ve direnişlerini (1968). Amerikan Badger şirketi ve taşaronu Kozanoğlu - Çavuşoğlu şirketine karsı rafineri yapım işçileri grevini (1970). İskenderun Demir-Çelik tesisleri yapım işçileri grevini (1974) örgütledi, bunlara öncülük etti yönetti Mücadele sırasında çeşitli baskılara uğradı, birçok kez hapse girdi. Sendikacı olarak tanındığı gibi, Vatan Partisi üyesi olarak da tanındı. Kanserden kurtulamayarak öldü. Anılarını *«Grev ve direnişler üzerine Anılar - Deneyler - İşçi mücadelesinden bir kesit* (1962 - 1975)» adlı bir kitapta topladı.

Demokratik Devrim Derneği: Kemal İşler, Nejat Tözge, Adnan Başer Kafaoğlu, Bedia İleri, Kutbel Akalın, Halil Oyman, Cemil Ormanlar, Vedîî Bayraktaroğlu, Rasih Nuri İleri, Sevinç Özgüner (Tanık), Ekrem Şikak, Halil Bulut, Naci Ormanlar, Öztürk Savul, Hamit Yabaş, Hikmet Gürdağ, İhsan Memoğlu, Bora Gözen, Arif Damar ve Şaban Ormanlar tarafından kuruldu (Mayıs 1968). Derneğin tüzüğündeki amaç maddesi şöyledir: Madde 2 — Tarihimizin bu döneminde, emperyalistlere, işbirlikçilere ve toprak ağalığı düzenine karşı olmak, 27 Mayıs ve bu hareketin getirdiği Anayasa özgürlüklerini sonuna kadar savunmak, tam bağımsız özgür bir Türkiye doğrultusunda olmak anlamını taşır. Bu inançla kurulan derneğimizin amacı. Emperyalizme, tutucu ve gerici akım ve davranışlara karşı, özgürlüklerin sonuna kadar savunulmasından yana olan herkesin parti, sendika ve dernek vb. ayırımları gözetmeksizin bir ortak cephe kurmaları yolunda gösterilen ve gösterilecek çabalara katkıda bulunmaktır. Dernek, bu amacı gerçekleştirmek üzere: A) Antiemperyalist mücadeleye maddî ve manevî tüm olanakları ile fiilen katılır ve emperyalizmin karşısında halkımızın bir bütün olarak karşı durması için gereken mücadeleyi yapar. B) Ülkemizin çağdaş uygarlığa kavuşması ve ileri Türkiye ülküsünün karşısında çıkarcı çevrelerin kışkırttığı her türlü gerici ve anti-demokratik davranışlara karşı çıkar. C) Köy sorunları ile yakından ilgilenir. Köylere yapılacak gezilerle köy halkının bilinçlenmesine katkıda bulunur. D) Emekçi halkımızın hareketlerini yakından izleyerek haklarını elde etmek için yaptıkları mücadelede kendilerini destekler. E) Bağımsız ve demokratik Türkiye'nin kurulması halinde savaşan dernek ve örgütlerle dayanışma halinde —Millî Demokratik Devrimde— güçbirliği sağlar.

Demokratik Devrim Derneğinin tüzüğü *Türk Solu* dergisinin 28 Mayıs 1968 günlü sayısında yayınlandı (Sayı: 28). Demokratik Devrim Derneği, Amerikan Altıncı Filosunu protesto gösterilerine, «Kanlı Pazar» olarak anılan 16 Şubat 1969 Taksim mitingine, açlık ve pahalılığı protesto mitinglerine katıldı, «Bağımsız Türkiye» sloganını yaygınlaştırdı. Dernek genel başkanı Dr. Kemal İşler, genel sekreteri Sevinç Özgüner (Tanık), Genel sekreter yardımcısı Râsih Nuri İleri idi. Derneğin kuramcısı sayılabilecek olan Mihri Belli, DDD'ni bir siyasal partiye dönüştürmek amacıyla *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de (Kuruluşu: Kasım 1968) MDD tezini işlemeyi sürdürdü, son olarak Proleter Devrimci Kurultay (29 - 30 Ekim 1970) toplandı. DDD, partiye dönüşmeden 12 Mart sonrası sıkıyönetimin kararı ile kapatıldı. (Nisan 1971).

DORSAY, Attila (İzmir - 1939). Sinema eleştirmeni. Orta öğrenimini Galatasaray Li-

E

Emrah (Erzurum - ? / Niksar - 1860). Halk ozanı. Tanbura köyünde doğdu. Halidî tarikatına bağlı okumuş yazmış kimselerden ders gördü. Sivas, Kayseri, Niğde illerinde dolaştı, bir aralık İstanbul'a geldi.

Halk şiirinin bilinen nazım biçimleri çinde yeni yeni buluşlar, incelikler ve benzetilerle kurduğu koşma ve semailerinde içtenliği ve değişik söyleyişiyle ayrı bir kişilik yarattı. Aruz ölçüsü ile başarılı sayılmayan muhammes, gazel ve murabbalar da yazdı. Vehbi Cem Aşkun'un ***Büyük Halk ve Saz Şairi Emrah*** (1942); Eflatun C. Güney - Ç. E. Güney'in ***Erzurumlu Emrah Hayatı ve Şiirleri*** (1958), yapıtlarında yaşamı; sanatı üzerine bilgilerle şiirlerinden örnekler verilmiştir.

ENER, Güner (Samsun - 1935). Yazar, ressam. Onaltı yaşına kadar, babasının görevi nedeniyle, köylerde yaşadı. Resimlerinde yada yazılarındaki kırsal kesime ve folklora eğilim bu yıllardan kaynaklanmaktadır. 1955 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesine girdi ve 1958'de Resim Orta Bölümden mezun oldu. 1965'de İngiltere'ye gitti ve Cambridge Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden sertifika, Studio School Dil Okulundan diploma aldı. Yurda döndükten sonra çevirmenlik, Ankara ve İstanbul'da lise resim öğretmenliği yaptı. (1966 1970) Yüksek Bölümü bitirmek üzere Devlet G. Sanatlar Akademisine yeniden başvurduğunda (1969) en baştan başlamasını zorunlu saydılar. 1973 yılında, Yüksek Resim Bölümünü birincilikle bitirdi. İlk öykü kitabı *«Eylül Yorgunu»* yazılışından beş yıl sonra basılabildi (1969). İkinci kitabı *«Camın Kırık Yerindeki Mavi»* ise 1970 yılında yazıldı ve 1972'de Soyut dergisinde tefrika edildi.

İlk resim sergisini İstanbul'da açtı (1974). İkinci sergisi Ankara'da açıldı (1975). Yine 1975 yılında İstanbul'da Kapak Resimleri Orijinalleri sergisini gerçekleştirdi. 1979'da Bratislava Uluslararası Bienali'ne davet edildi ve ortak sergiye katıldı. İlk hikâyelerinde çevresini, yaşantısını özgün bir görüşle, ilerici bir gözlemle anlatmıştır. İkinci kitabında ise kişisel başkaldırmadan toplumsal eleştiriyle geçmiş geniş ve usta bir perspektifle kişilerini sergilemeyi başarmıştır. Resimlerinde ise güncel ve belgesel olan ağır basmıştır. Doğayı, insanları, nesneleri, toplumsal olayları ayrıntılı bir gerçekçilikle, biçim ve özde ödün vermeksizin resimlemiştir. Konuları rasgele değil, bir sorunu vurgulamak, toplumcu bir mesajı iletmek üzere seçilmiştir.

(S.G.A.)

ERGİNSOY Cavit (Ankara 1924 - 1967). Fizikçi ve mühendis 1942'de Galatasaray lisesini, 1946'da Londra Üniversitesi Elektrik Mühendisliği bölümünü bitirdi, 1952'de Londra Üniversitesi Queen Mary College'de fizik doktorasını tamamladı. Türkiye'ye döndü, askerliğinden sonra 1954'de Etibank'a girerek dört yıl Atom enerjisi başmühendisliği yaptı. Bu görevi sırasında, Amerika Birleşik Devletleri'ne ısmarlanan ilk nükleer araştırma ve eğitim reaktörü TR-1'in projesini hazırladı. Bir ara Viyana'daki uluslararası Atom enerjisi ajansının reaktör şubesinde uzman ve yönetici olarak çalıştı. İstanbul Teknik Üniversitesinde ve Ortadoğu Teknik Üniversitesinde nükleer Mühendislik dersleri verdi. Daha sonra Birleşik Amerika'da Brooklyn Ulusal Laboratuvarına üye olarak araştırma çalışmaları yaptı. 1967'de Ortadoğu Teknik Üniversitesine gelerek Fen ve Edebiyat Fakültelerine profesör ve dekan oldu. Katı Hal fiziğindeki çalışmalarıyla uluslararası ün kazandı. Kanallaşma olayının açıklanmasında önemli rol oynıyan çalışmaları nedeniyle TÜBİTAK'ın 1967 bilim ödülünü aldı.

Cavit Erginsoy'un başlıca araştırmaları şunlardır: ***Yarı iletkenlerde yüksüz yabancı maddelerden saçılma*** (1950), ***Cisim merkezli kübik kristallerde radyasyon hasarının dinamiği*** (G. H. Vinyard ile birlikte 1964), ***Yüklü enerjili parçacıkların monokristallerden geçişinde yöne bağlı özellikler*** (Kanallaşma olayı) (1964 - 1965).

Ahmet Cemal Eringen

ERİNGEN, Ahmet Cemal (Kayseri 1921). Mekanik Bilgini 1943'de Yüksek Mühendis Mektebi Makine ve Tayyare Bölümünü bitirdi. 1944 1945 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinde bir uçak şirketinde uzmanlık eğitimi gördü. 1947'de A.B.D.'de Brrooklyn Politechnic'te doktora yaptı. 1955 de İndiana'daki Purdue Üniversitesinde profesör oldu. Bu arada İBM, General Electrik gibi bir çok sanayi şirketinin danışmanlığını yaptı. Profesör Erdoğan Suhubi ile bir-

likte Sürekli Ortam Mekaniğinin, modern anlamıyla, düyna ölçüsünde yayılmasını sağladı. 1964'den sonra yaptığı araştırmalarla mikromorfik ve mikropoler adlı teorilerini ortaya koydu. Katı Hal Fiziği ile Sürekli Ortam Mekaniği arasındaki bağları belirledi, böylece katı cisimlerde, akışkanlarda ve elektromagnetik cisimlerde iç yapıların sürekli ortam mekaniği üzerindeki etkilerini ortaya çıkardı. Biyomekanikte kan akışına kadar uygulanan bu teorilerden sonra, nonlocal (Yerel olmıyan) adını verdiği teorilerle uğraştı. Bilim dünyasında parça fiziği ile alan fiziği arasındaki bağı kuran bilgin olarak tanındı.

Başlıca Yapıtları: Mechanies of continua: (Sürekli ortam mekaniği (1967), *Foundation ofmicropolar thermoelasticity* (Micropoler termoelastisitenin temelleri) (1970), *Elastodynamies* Elastodinamik (Erdoğan Şuhubl ile birlikte 1974).

ERMAN, Nüzhet (İstanbul - 1926). Şair. Yüksek öğrenimini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. (1947) Güney, Akçadağ, Kızılcahamam, Altındağ, Ilgaz kaymakamlıklarında (1950 - 1960) bulundu. Danıştay üye yardımcılığı ,3. Daire Başyardımcılık vekilliği (1960 - 1962), Anayasa Mahkemesi Raportörlüğü Danıştay Kanun sözcülüğü. Nevşehir, Antalya, Rize, Muğla valiliği yaptı

Ülkü, Millet, İnkılâpçı Gençlik, Kaynak dergilerinde yayımladığı ilk şiirlerinde (1943 - 1948) halk şiir geleneğini yeni bir anlayışa bağlama çabası gösteren Erman, daha sonra yeni biçimler aradı. Çoğun hece ölçüsünü bırakarak gerçekçi konuları işledi, yeni duyarlıklara açılmayı denedi.

Şiir Kitapları: Yeşil (1945), *A Benim Canım Efendim*, (1959), *Anadolu* (1970), *Hem Hürriyet, Hem Ekmek* (1974).

ES, Hikmet Feridun (İstanbul - 1910). Yazar, gazeteci. Orta öğrenimini tamamlayamadan *«Akşam»* gazetesinde röportaj yazarlığına başladı. Asıl ününü *Yedigün, Hürriyet* dergi ve gazetelerinde yayımladığı röportajlarla yaptı. Afrika, Asya, Kore, Japonya, Güney Amerika'yı gezerek çeşitli ülkeleri yansıtan gezi izlenimleriyle çoğun ilk kez bu ülkelerin yaşam koşullarına ilişkin fotoğraflar yayımladı Bir süre *Hayat* dergisinin genel yayım müdürlüğünü yapan Es'in Ruşen Eşref Ünaydın'ın *«Diyorlar ki»* adlı (1918) yapıtında izlediği yöntemle ünlü edebiyatçılarla yaptığı konuşmalardan oluşan *«Bu gün de Diyorlar ki»* (1932) adlı kitabı var.

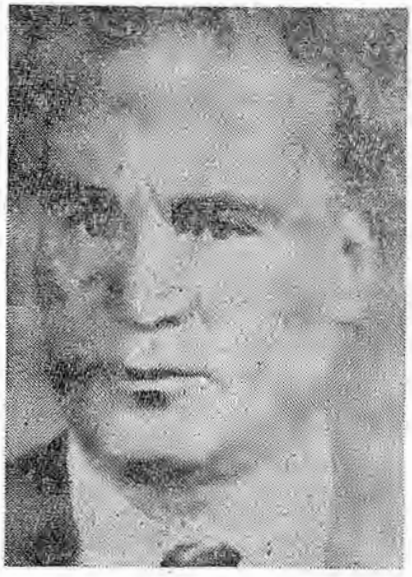

Hikmet Ferudun Es

ESMER, Ahmet Şükrü (Lefkoşe - 1893). Bilim ve Siyaset adamı. İlk ve orta öğrenimini Kıbrıs'ta yaptı. Darülfünun'da okurken bir yarışmayı kazanarak Colombia Üniversitesi'ne gitti, burada lisans ve doktora yaptı. Türkiye'ye dönüşünde Galatasaray Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği, Harp Akademisi, Yüksek Ticaret Okulu ve uzun yıllar Mülkiye'de tarih öğretmenliği yaptı (1929-1941), İstanbul milletvekili seçildi. (1938) 1946'ya kadar milletvekili olarak siyasî yaşamda kaldı. New York Haber Müdürlüğü, Basın Yayın Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyasi tarih profesörü oldu (1950) *«Ulus», «Barış»* gazetelerinde uzun yıllar Dış siyaset yazıları yazdı. Amerika'da İdaho ve Chattanooga üniversitelerinde siyasî tarih okuttu.

Başlıca Yapıtları: Siyasi Tarih (1936, 1944, 1953); *Avrupa'da Otomobil ile 9000 Kilometre* (1934); *Hindistan'da Gördüklerimiz* (1953); *Turkey and her Neigbours; A Political Review* (1963).

Ahmet Şükrü Esmer

F

Fatih Mitingi: İzmir'in 15 mayıs 1919'da, Mondros silâh bırakışmasının 7. maddesi gereğince Yunanistan tarafından işgaline karşı çıkmak amacıyla İstanbul'un Fatih alanında bir miting yapıldı. Mitingde konuşan Halide Edip Adıvar, o günü şöyle anlatır. «Halk, Fatih Belediyesi'nin önünde toplanmıştı. Balkonda konuşulacaktı. Sesimi kalabalığa işittirmek mümkün olacak mı diye düşünürken dramatik bir olay bana bu endişemi unutturdu. Binanın üzerinde ay yıldızlı kırmızı bayraklar sallanırken onun altında da bir siyah örtü sarkıtılmıştı Demir parmaklığın siyah örtüsü üzerinde bir insan denizi ile karşı karşıya gibiydim. Kalabalı-

ğın ortasında askerler ve subaylar vardı. Onların etrafında çoğu genç olmak üzere siyah çarşaflı kadınlar bulunuyordu. Hepsi nutku bekliyordu. Aynı zamanda sarıklılar, kırmızı fesliler, bir kaç tane da şapkalı vardı» Miting günü Fatih alanını bu şekilde anlatan Halide Edip Adıvar, mitingde özetle şöyle konuştu. «Müslümanlar, Türkler, Türk ve müslüman bugün en karanlık günü yaşıyor. Bugün elimizde top, tüfek yok. Fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var. Hak ve Allah. Evlatlar, analar, kalbimizde topun yüzüne tükürecek kadar kalbimizde aş ve iman, milliyet duygusu var. Biz dünyada millet sınıfına layık bir millet olduğumuzu isbat ettik Bugün memleketimiz taksim tehlikesi karşısında... Bugün İzmir, yarın Konya, öbürgün İstanbul, sonra müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş olacaktır. .Bugün buraya toplanan halkın tek bir isteği var. O da en tabii haklarının kendisinden alınmamasıdır. Bizim sözümüzü onlar dinlemeyebilirler, fakat biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz, Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz. Bugün Türk ve müslüman, Padişah etrafında toplanmıştır»

Daha sonra Hukuk Fakültesi profesörlerinden Selahattin Beyle, Ragıp Bey, işgale karşı çıkan konuşmalar yaptılar. Mitingde, padişaha bir dilekçe verilmesi kararlaştırıldı. İşgale karşı çıkıldığı, bütün umudun padişahda olduğunu belirten dilekçeyi, Halide Edip'le iki üniversiteli Sultan Vahdettin'e götürdüler Padişah onları kabul etmedi. Halide Edip'le iki üniversiteliyi, istekleri dikkate alınacaktır haberi ile başından savdı.

(C.G.)

Turhan Feyzioğlu

FEYZİOĞLU, Turhan (Kayseri - 1922). Bilim ve siyaset adamı. Galatasaray Lisesini, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. (1945). Fransa'da ve İngiltere'de araştırmalar yaptı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne öğretim üyesi oldu, profesörlüğe yükseldi (1955), aynı fakültenin dekanlığına seçildi (1956). Bilim özgürlüğü konusunda kural tartışması nedeniyle üniversiteden ayrıldı. Siyasete atıldı, CHP'den milletvekili seçildi (1957) CHP parti meclisi ve merkez yönetim kurulu üyesi oldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra ODTÜ rektörlüğüne getirildi. Kurucu Meclis çalışmalarına katıldı, anayasa komisyonu başkanlığı yaptı. 1961'de Kayseri'den CHP milletvekili seçildi, CHP grup başkanvekili oldu. Koalisyon hükümetlerinde **Devlet Bakanı** (1961 1962), Başbakan Yardımcısı (1962 1963) görevlerinde bulundu. Avrupa Konseyi Asemblesi'nde Türkiye temsilcisi olarak görev aldı. Görüş ayrılıkları nedeniyle 48 arkadaşıyla CHP'den ayrılarak Güven Partisi'ni kurdu (1967) Partinin genel başkanlığına seçildi. (Bkn. Cumhuriyetçi Güven Partisi) 1973 seçimlerinden sonra MC hükümetinde, 1978'de Ecevit hükümetinde Devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuş, kısa sürede çekilerek muhalefete geçmişti Antiemperyalist, anti kapitalist savaşım ilkelerine bağlı ilerici yurtsever öğelere karşı düşmanca tutumu ile iç ve dış sermaye çevrelerinin güvenini kazanmaya yönelik politika izleyen Fevzioğlu, her seçim yenilgiye uğrayarak etkisini yitirdi.

Başlıca Yapıtları: Umumi İktisada Giriş (çeviri, 1945), *İdare Hukukunda Beklenmeyen Haller Nazariyesi* (1947); *Esaret Yolu* (çeviri, 1948); *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi* (1951), *Les Partis Politiques en Turquie, du Parti Unique à la Démocratie (Paris,* 1953); *The Reforms of the French Higher Civil Service* (Londra, 1955); *Amme Hürriyetleri* (1956); *Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair* (1957); *Devlet Adamı Atatürk* (1963); *Büyük Tehlike Komünizm* (1969).

G

GOLOĞLU, Mahmut (Trabzon - 1915). Tarihçi. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. (1938) Demokrat Parti hareketine katılarak siyasal hayata girdi. 1950'de Trabzon'dan milletvekili seçildi. 1954 ve 1957 seçimlerinde de parlamentoya girdi. 27 mayıs 1960'dan sonra Yüksek Adalet Divanı'nda yargılandı. Hüküm giydi Sonra çıkarılan yasa gereğince bağışlandı. Özellikle 1965'ten sonra ulusal kurtuluş savaşı ve sonraki dönemleri kapsayan araştırmalariyle ilgi çekti.

Başlıca Yapıtları: Milli Mücadele Tarihi (5 cilt, 1966 - 1971), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (2 cilt, 1972 - 1974), *Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku* (1974), *Halifelik* (1974).

Macit Gökberg

GÖKBERG, Macit (Selanik 1908). Felsefe profesörü. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1932). 1935-39 yıllarında Almanya'da Berlin Üniversitesinde okudu. Ülkeye dönüşünde bitirdiği fakülteye öğretim üyesi olarak alındı. 1941'de doçentliğe, 1949'da profesörlüğe yükseltildi. İki dönem Türk Dil Kurumu başkanlığı görevinde bulundu. Yaş sınırı nedeniyle öğretim üyeliğinden emekliye ayrıldı. Almanca yazılmış olan ilk yapıtında Hegel'in ve Auguste Comte'un sistemlerinde toplum bilimi araştırmasına yönelmiştir. *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* (1948), *Felsefe Tarihi* (1962), *Değişen Dünya Değişen Dil* (1980) adlı yapıtları vardır.

GÜLEK, Kasım (Adana - 1910). Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterlerinden. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde ve Amerikan Koleji'nde (1926), yüksek öğrenimini Paris Siyasal Bilgiler Ookulu'nda tamamladı (1928). ABD'de Columbia Üniversitesi'nde uzmanlık öğrenimi gördü. Bir süre serbest çalıştıktan sonra siyasal hayata atıldı. Milletvekilliği, Bayındırlık ve Ulaştırma bakanlığı yaptı. CHP iktidardan düşünce dokuz yıl üstüste partinin genel sekreterliğini üstlendi. 27 mayıs 1960'dan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'e üye seçildi ve 1961 seçimlerinde Adana'dan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. İnönü ile görüş ayrılığına düştüğünden partiden ayrıldığı için yeniden milletvekili seçilme olanağını bulamadı. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatoya girdi. CHP içinde liberal eğilimli kanadın temsilcilerinden sayılan Gülek, popülizme dönük tutumu ile DP. baskı döneminde ün yapmış politikacılardandır.

Kasım Gülek

Güney Sanat dergisi 1 Temmuz 1967 - eylül 1973, 72 sayı çıktı) Sahibi ve yazı işleri müdürü: Atıf Özbilen. Aylık. İlk sayısı M. Agah Önen, Ümit Yaşar Oğuzcan, Semra Özbilen, Piyale Gönültaş, M. Ali Bilgetekin, İbrahim Akdoğan, Fevzi Yetiker, Nedim Çapman, Kemal Özgür, Ahmet T. Ada Atıf Özbilen, Z. Y. Yetiker, Rıfat Çığ'ın yazıları, şiirleriyle çıktı. İkinci yılında sayfalarını da arttırarak daha derli toplu bir kimlik kazanan dergide çağdaş sanatın belli konularına ilişkin inceleme yazıları, kitap tanıtma ve eleştirmeler de yer aldı. Bu döneminde Metin Eloğlu, Halim Uğurlu, İsmet Kemal Karadayı, Mehmet Seyda, Asım Bezirci, Ferzan Gürel, Orhan M. Arıburnu, Halil Kocagöz, Ferit Celal Güven, Şükrü Enis Regü, Samim Kocagöz, Burhan Günel, Mehmet Ergün dergide yazan başlıca kalemler arasında göründüler.

GÜVEN, Ferit Celal (Adana 1894 / İstanbul). Yazar gazeteci. Orta öğrenimini Adana Sultani'sinde tamamladı. (1912). Güzel Sanatlar ve Hukuk Mektebi'nin 3. sınıfında okurken 1. Dünya savaşının çıkması üzerine yedek subay talimgahına alındı. Kafkaf cephesinde çarpıştı. Milli mücadelede Adana'da direniş hareketlerine katıldı. *Yeni Adana* gazetesinde sömürgeciliğe karşı yazılarıyle kurtuluş savaşı bilincinin yaygınlık kazanmasına çalıştı. (1919-23). Cumhuriyetten sonra kurduğu *Türk Sözü* gazetesinin başyazarlığını yaptı. (1923 - 1967). Urfa ve İçel milletvekili olarak parlamentoda bulundu. 1927 - 1946), Milletvekiliyken Ankara Halkevi başkanlığı yaptı. (1934 - 1946). 27 Mayıstan sonra toplanan Kurucu Meclise Anadolu basınının temsilcisi olarak katıldı. *Türk Yurdu, Ülkü, Ülke,* kendi yayımı *Altınyurt, Akşam* dergi ve gazetelerinde öyküleri ve yazıları, Atatürkle ilgili anıları yayımlandı.

GÜVEN, Kemal (Erzincan - 1921). Millet Meclisi Başkanlarından. Yüksek öğrenimini, Ankara Hukuk Fakültesinde tamamladı. (1945) Savcı Yardımcısı olarak Devlet hizmetine girdi. Posot, Kağızman, Tuzlucada çalıştı. 1954'de Kars'dan Milletvekili seçilerek Parlamentoya girdi. 1957, 1961, ve 1969, 1977 dönemlerinde CHP Kars Milletvekili olarak Meclis de bulundu. 1960 döneminde Millet Meclisi başkanlığına seçildi.

H

Hacı Bektaş Veli (XIII. Yüzyıl): Mutasavvıf ve Bektaşî tarikatının kurucusudur. Doğum ve ölüm tarihleri kesin bilinmemektedir. Nişaburludur. Horasan'dan Anadolu'ya gelmişti. Bu yüzyılda Anadolu oldukça karışıktı ve tasavvufa açıktı. Hacı Bektaş Veli Amasya'ya giderek, Anadolu Selçuklularına karşı ayaklanan ve idam edilen Baba İshak'ın halefi olmuştur. Bir süre Kırşehir ve Kayseri'de kaldıktan sonra, bugün türbesi ile müzesinin bulunduğu ve Hacıbektaş adını alan sulucakarahüyük'e yerleşti. Burada onun anısına her yıl ağustos ayında törenler düzenlenmektedir.

Baba İshak'ın ölümünden sonra kurduğu Bektaşilik tarikatı toplumcu Batıniliğin en ünlü öğretilerindendir. Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında ulusal bir Türk tarikatı halinde genişledi. Mevleviliğin Farsça yazılan şiirlerine karşı bektaşi şairler Türkçe şiirleriyle halkı kendilerine daha çok çekebilmişler ve yandaş bulabilmişlerdir. O kadar ki Yeniçeri Ocağı, Hacı Bektaş'ı kendine pîr edindi. II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyle 1828'den sonra bektaşilik kanun dışı sayıldı.

Hacı Bektaş Veli'nin Makalât adında tasavvuf yollarını öğreten Arapça bir kitabı vardır. Yunus Emre'nin çağdaşı Said Emre tarafından düz yazı olarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitabı, Ferahname yazarı Hatiboğlu'nun 1409'da tamamladığı manzum bir çevirisi de vardır. Bundan başka, çeşitli yörelerden toplanmış, tasavvuf hikmetlerini kapsayan Fevaid adlı kitap ve birçok da şiir sonradan Hacı Bektaş'a mal edilmiştir.

S. Kestel

Hacı Bayram-ı Veli (Ankara, Solfasol ? Ankara - 1429). Tasavvuf şairlerinden. Asıl adı Numan'dır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Ankara'daki Melika Hatun Medresesi'ne müderris oldu. Hac dönüşü Halvetilik ve Nakşibendilik tarikatlarını birleştirerek Bayramiliği kurdu. Hamidettin Aksarayi'nin halifesi oldu. Murat II. döneminde bir süre Edirne'ye sürüldü. Daha sonra Ankara'ya dönmesine izin verildi. Tasavvufta varlık birliği inancına dayanan yakîn derecelerini ilk kez Türkçe söyleyen Bayram-ı Veli, günümüze kadar gelen üçü hece biri aruz ölçüsünde yazılmış dört şiiriyle de ün kazandı (Abdülbaki Gölpınarlı).

Hacı Bayram-ı Veli Üzerine

Hacı Bayram-ı Velî, Ankara'nın Zül-fadl sözünden bozma Solfasol köyünde doğan ve büyük bir bilgin olup Ankara'da Karamedrese'de müderrisken Hâmid-i Velî'nin şöhretini duymuş, gene rivayete göre gördüğü bir rüya üzerine müderrisliği bırakıp Aksaray'a giderek ona intisab etmiş, onun vefatından sonra Ankara'ya gelerek Halvetiyye ile Nakşbendiyye yollarını birleştirmek suretiyle «Bayramiyye» tarîkatını kurmuştur. Müstakîym-zâde'nin Türkçe Risâle-i Tâciyye'sinde yazdığına göre Hacı Bayram, saltanat peşinde koşan ve Şiiliği, hatta Bâtınîliği benimseyip Anadolu'daki Bâtınîleri emellerine yardımcı yapmaya çalışan Safavîler yüzünden bir derde uğramamak düşüncesiyle olsa gerek, Safavîlerin on iki dilimli kızıl tacını ak çuhaya çevirmiştir. Hacı Bayram, zamanında, pek büyük bir şöhret kazanmış, müritleri de çoğalmış olduğundan II. Murad zamanında (1421 1451) rivayete göre ellerine, ayaklarına zincir vurularak Edirne'ye götürülmüş, fakat padişah, kendisiyle görüştükten sonra, Hacı Bayram'ın din bakımın'dan kötü bir inanca sahip olmadığı gibi devlet işlerine de karışmadığını anlamış, Ankara'ya dönmesien müsaade etmiş, ayrıca da Hacı Bayram dervişlerinden vergi alınmamasına dair bir buyruk vermişti. Hacı Bayram'ın uğradığı bu işte her halde Safavîlere mensup oluşunun da bir tesiri olsa gerektir. Edirne'de, Eskicamî'de bir vaazda bulunmuş, dönerken Gelibolu'ya uğrayıp «Muhammediyye» sahibi Yazıcızâde Muhammed'e de halifelik vermişti. Hacı Bayram hakkında da menkıbeler meydana gelmiştir ki bunları «Melâmîlik ve Melâmîler»de anlattık (İst. Üniv. Türkiyat Enstitüsü yayın. 1931, s. 13-19).

Hacı Bayram, çok mütevazı yaşar, çiftçilikle uğraşır, ekini, dervişleriyle eker, biçer, devşirir, elde edile nihvanına dağıtır, kendisi de ihtiyacı kadar bir şey alırdı. Dergâhında çamaşır bile imeceyle yıkınırdı tarîkatların kaldırılmasına kadar «çamaşır savtı» denen ve çamaşır yıkanırken muayyen besteyle söylenen ilâhî, tekkelerde zikir esnasında okunurdu. Üçaylarda, yani Recep, Şâban ve Ramazan aylarında kendisi ve ileri gelen dervişleri carre çıkarlar, halkı irşâd ederler, toplanan ekin ve parayı getirirler; bu para ve ekin, yoksullara üleştirilirdi. 1428 1429'da vefat eden Hacı Bayram'ın sekiz halifesi kalmıştı. Bunlardan Alc Şemseddin kolu, tasavvufu; Emir Sıkkînî koluysa» Melâmeti yaymıştır.

Elimizde aruzla iki, heceyle üç şiiri, bir de ona ait olduğu şüpheli olan Türkçe mensur mektubu bulunan Hacı Bayram'ın tasavvuf tarihinde ve halk edebiyatımızın tasavvuf kolundaki önemi, kendisinden sonra Bayrâmî Melâmîliğini kurarak Melâmete yeni bir yön veren ve bu neşeyi dirilten Emir Sikkînî (ölm. 1475 - 1476) kolundan yetişen ve heceyle şiirler yazan Vizeli Kaygusuz (Alâeddin, ölm. 1562 - 1563), Hayrabolulu Ahmed Sârbân (1545 - 1546), Lâmekânî Huseyn (1615), Hâşimî Osman (1594 1595), Oğlanlarşeyhi İbrahim (1655), halifesi Kütahyalı Gaybî (1663'ten sonra), İdrîs-i Muhtefî (1615), Muhyî (1611 1612) gibi şairlerin, Hacı Bayram'ın yolundan yürümeleri yüzündendir. Reîsül-Küttaplık (Dışişleri bakanlığı) mevküre kadar yükselen, Mesnevî'nin I. cildini şerheden ve daha birçok değerli tasavvufî eserleri bulunan Sarı Abdullah bile (1660), mensup olduğu zümrenin inançlarını, geleneğe uyup, heceyle dile ve kaleme getirmiştir. Böylece Hacı Bayram'dan itibaren Türk

halk edebiyatının tasavvufî kolunda bir «Melâmî Hamzavî edebiyat» meydana gelmiştir. Bu edebiyatı işleyen şairler arasında en önemlileri, Kaygusuz, Sârbân Ahmed, Gaybî ve bilhassa,

İşbu deme gelince üç kez doğdum âneden
Nice yavru uçurdum nice âşiyâneden

beytiyle, yahut dörtlüğüyle başlayan şathiyesiyle İdrîs-i Muhtefî ve çok güzel iki bestesi olan ve

Zâhid bizi taneyleme
Hak ismin okur dilimiz
Sakın efsane söyleme
Hazrete varır yolumuz.

dörtlüğü ile başlayan ilahinin mübdi'i Muhyi'dir.

Abdülbaki Gölpınarlı, Türk Dili dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, aralık 1968)

HACI BAYRAM VELİ'den Bir Şiir

Noldu bu gönlüm noldu bu gönlüm
Derd ü gam ile doldu bu gönlüm
Yandı bu gönlüm yandı bu yönlüm
Yanmada derman buldu bu gönlüm

Yan ey gönül yan ey gönül yan
Yanmadan oldu derdine derman
Pervane gibi pervane gibi
Şem'ine aşkın yandı bu gönlüm

Gerçi ki yandı gerçeğe yandı
Rengine aşkın cümle boyandı
Kendüde buldu kendüde buldu
Matlabını hoş buldu bu gönlüm

Sevâd'ı a'zam sevâd-ı a'zam
Belki olupdur Arş-ı muazzam
Matlab-ı cânân matlab-ı cânân
Olsa acep mi şimdi bu gönlüm

Seyr-i billâhtır seyr-i billâhtır
Lâ ma'allahtır fenâ fillâhtır
Âyinesinde âyinesinde
Gird-i sivâyı buldu bu gönlüm

El fakru fahrî el fakru fahrî
Demedi mi ol âlemler fahri
Fahrini fakrin fahrini fakrin
Mahv u fenâda buldu bu gönlüm

Bayrami imdi Bayrami imdi
Bayram edersin yâr ile şimdi
Hamd ü senâlar hamd ü senâlar
Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm

Hakayık-ı Şark Resimli Siyaset gazetesi, haftalık, (Mısır, Kahire, 17 Kasım 1905). Fransızca, İngilizce, Arapça, Türkçe dillerinde cuma günleri çıkar, 26,5+20,5 sm. büyüklüğünde .Sahibi Amerikalı kaptan Corc Nilken Valdberg, Türkçe yayımını yöneten Ahmet Kemal (Akünal). Birinci sayfa başlığı «Haftalık ceride-i siyasiye ve musavvaredir ki medeniyet-i şarkiyeye ithaf olunmuştur. Tabı ve sahibi kaptan Corc Nilkin Valdberg. Abdülhamid'e karşı olduğu ve ihtilâl çağrısı yaptığı için Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır. Gazetede Abdülhamit aleyhine çok şiddetli yazılar yer almıştır.

(D.A.)

HALICI Feyzi (Konya 1924). Şair, yazar. Orta öğrenimini Konya Lisesi'nde (1941), yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde tamamladı (1950). Kimya mühendisliğini yapmayarak Konya'da babasına ait tecimevinin yönetiminde çalıştı. 1968 seçimlerinde Konya'dan senatör seçilerek parlamentoya girdi. Konya Turizm Derneği başkanlığı görevinde bulunduğu evrede Mevlânâ törenlerine uluslararası önem kazandırdı. *Yedigün* ve özellikle *Çınaraltı* dergilerinde (1942 1944) çıkan gençlik ürünlerinde halk şiir geleneğine bağlı göründü. Sonra *Şadırvan, Aydabir, Hisar,* kendi yayımı *Çağrı* ve *Varlık* dergilerinde yazdı. Kendini yenilemeye çalıştı. Yeni edebiyat akımının getirdiği biçimsel olanaklardan yararlandı.

Başlıca Yapıtları: Bir Aşkın Şiirleri (1947), *Masmavi* (1952), *İstanbul Caddesi* (1957), *Günaydın* (1960), *Dinle Neyden* (1960, ekli 3 bas. 1968), *Gecenin Bir Yerinde İki Ceylan* (düzyazı şiirler, 1966), *Selçukyada Aşk* (1967).

Hayrettin. Devrimci ve özgürlükçü eylemlerinden dolayı yurdundan kaçma zorunda kalan, Osmanlı uyruğuna geçen Polonyalı Karsky. *«Osmanlı», «Basiret», «Tercüman-ı Hakikat», «Levant Herald»*, gazetelerinde imzalı, imzasız Türkçe, Fransızca özgürlük ve yenilik savunuculuğu yapan yazılar yazdı. Abdülaziz yönetimine karşı ülke içinde en atak ve ağır yazılar yazmakla ün yapan *«Terakki»*nin sayılı yazarları arasında idi. Harflerde değişiklik yapılması zorunluğunu ilk kez ortaya atan Münif Paşa'dan sonra *«Terakki»*de sorunu büyük bir benimseme ve savunu ile ortaya koyarak yarattığı tartışma ortamı ile konuyu yaygınlaştıran odur (31 Temmuz 1869, no. 192). Geçen yüzyılın son yarısını kapsayan yazıları ve eylemleri ile Osmanlı toplumunun yenileşmesi, özgürleşmesi savaşımında ona çok şeyler verebilen bu adamın yaşamı hakkında bilgi yoktur. Türk kültür gelişmesini en iyi inceleyen yabancılardan biri olan B. Lewis, Hayrettin'i, yeni görüş ve düşünceleri Batı'dan Osmanlılara aktaran, «sürgün kanallarının» bir temsilcisi olarak görür.

B. Lewis, The Emergence of Modern Turhaf, London 1968) 2. b. s. 345.

Galatasaray Okulu'nun kurulmasında da katkısı oldu.

(D.A.)

HIZIR Nusret (İstanbul 1899 / Ankara 1980) Felsefe profesörü. Almanya'da Fizik - Matematik, Felsefe öğrenimi gördü. 1934'de Prof. Hans Reichenbach'ın asistanı olarak İstanbul Üniveristesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi. 1937'den 1942'ye kadar Türk Tarih Kurumu'nda uzman olarak çalıştı. Dışardan sınav vererek doçent oldu (1942). Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'ne girdi. 1960 62 yılları arasında 147 öğretim üyesinden biri olarak görevinden geçici olarak ayrılması dışında, 1968'de emekli oluncaya kadar Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki görevini Türk Tarih Kurumu danışmanlığıyla birlikte yürüttü. 1963'te bir dönem Paris'te, «Ecole Normal Superieur»de felsefe dersleri verdi. Bu arada 1941 - 48 yıllarında Platon Yarkurulu Başkanı olarak Klasiklerin çevirisinde çalıştı. Emekliliğinden

sonra Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde, Hacettepe Üniversitesi'nde Felsefe ve Mantık dersleri verdi. 1945'lerde *«Ant»* dergisinde yayımladığı yazılarla (Tehlikeli Felsefeler, sayı 7, 16 haziran 1945) Alman faşizminin kaynaklarına ilişkin tezler ileri süren Hızır, sonra *«Yaprak»* (1949 - 50) dergisinde felsefî kavramlara açıklık kazandıran notlar yayımladı. *«Değişim»* (1961 62) (Varoluşculuk Üzerine Araştırmalar, sayı: 5) vb. dergilerde çıkan felsefe ve mantık konularına ilişkin yazılarının bir bölüğünü *«Felsefe Yazıları»* adlı kitabında topladı. Bu yapıtı Türk Dil Kurumu 1977 Deneme Ödülü'nü aldı. Erasmus, Leibniz, Nietzsche gibi düşünürlerin kimi yapıtlarını dilimize çevirdi.

NUSRET HIZIR'dan Görüşler

TEHLİKELİ FELSEFELER

«... Bir çoklarının iddiasına göre Nietzche Schelling'ler, Hegel'ler, bilhassa Fichte'ler gibi kötü bir peygamber olamaz. O, yanlışlıkla bunların arasına katılmıştır. Ona itibarını iade etmek zamanı gelmiştir. Bundan birkaç yıl önce Nietzche felsefesi göklere çıkarılıyordu, sonra iflas etmiştir dendi; şimdi ise dediğimiz gibi Nietzche'nin kurtarılmasına uğraşılıyor. Yakında bu yollu çok yazı çıkarsa hiç hayret etmiyeceğiz. Nietzche müdafaası bazı anlaşmazlıklara yol açabilir, onun için üzerinde biraz durmamız gerekiyor.

Nietzche, asıl mesleği olan klâsik filolojiye yeni görüşler getiren adamdır. «Tragedianın Kaynakları» üzerindeki kitabı, güzel bir eserdir.

Üstelik Nietzche en ferdiyetçi bir düşünürdür. Şair - feylesoftur. Hattâ büyük şairdir; bu yetmiyormuş gibi Alman nesrini islah etmiş, onun ifade yetisini birkaç misli arttırmıştır.

Nietzche, bütün bunlardır; fakat nasyonal sosyalizm, düşünüş alanında kendine dayanak arayınca, bu dayanağı Nietzche'de buldu; neden? Çünkü Nietzche, aşırı ferdiyetçilikten hareket ederek öyle bir düşünüş binası kurmuştur ki, bunun içinde başlıca kavram «insan-üstü» kavramıdır. Üstelik bu binanın asıl rengini ve karakterini veren, mevcut cemiyetin ahlâkına karşı büyük bir düşmanlıktır, öyle ya «köle ahlâkından» kurtulup, «iyi ile kötünün ötesine» geçen bir ahlâk kurmak gerek; bunun pek tabii bir sonucu da demokrasi düşmanlığı olacaktır. Demokrasi düşmanı bir rejime ideoloji olarak biçilmiş kaftan olmak için fazlasına lüzum yok.

Sonra bu fikirlerin sahibinin parlak bir yazar, belirli alanlarda doğru sözler söylemiş olması da rejimi kabulde tereddüt gösterecek ince ruhları sürüklemek için adetâ bir nimet. Nitekim dediğimiz gibi de olmuştur. Sözünü ettiğimiz rejim, bir takım iyi niyetli gafilleri ancak Nietzche sayesinde kendine çekebilmiştir.

Burada oldukça esaslı bir mesele beliriyor. O da alanların karıştırılması meselesidir. Nietzche'nin niyeti mi önemlidir, yoksa ortaya attığı düşünceler mi? Aslına bakılırsa, bunun hiçbir mesele teşkil etmemesi gerekirdi. Nitekim bir Kant'ı mütalâa ederken onun ferdî niyetleri ile sistemi arasında keskin bir sınır çiziliyor ve yalnız başına sistemi ele alınıyor; hükümler yalnız sistem üzerine yürütülüyor Kant'ın ferdî psikolojisini, bu gibi mütalâalara karıştırmaktan uzak duruluyor. Halbuki siyasa oyunları zihinleri o derecede bulandırmıştır ki, Nietzche gibi fikirleri siyasada ideoloji diye kullanılanlarda bu basit mantık ayırması gözden kaçırılıyor ve «Nietzche yaşasaydı, görürdü ki düşünceleri *suistimal edilmiştir, yapılanları* nefretle karşılardı.» sözüyle onun, sözü geçen rejim —yahut rejimlerdeki— sorumluluğu inkâr ediliyor.

Fakat şu basit bir hakikattir ki, bir düşünür, olarak alındığı vakit ancak fikirlerinin yapısı mevzubahis olur. Onu kullanmış olanlar bunu pekalâ görmüşler ve Nietzche'nin şahsî duygularını, yahut çıkış noktalarını değil, vardığı olgun fikirleri: «İnsan üstü»nü, demokrasi düşmanlığını, türlü romantizmini almışlar ve kendilerine göre tefsir etmişlerdir. Nietzche, suistimal değil, istimal edilmiştir. Zira kullanmağa müsait olan kullanılabilir.»

(Ant Dergisi, sayı 7
16 haziran 1945)

HULUSİ Behçet Prof. Dr. (1889 -) Doktor. 1910 yılında Askeri Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nda Kırklareli'nde Dermatoloji ve Mikrobioloji şefi olarak çalışmıştır. 1917 yılında Almanya'ya gitmiş ve dermatoloji konusunda çalışmıştır. 1933 yılında üniversite reformundan sonra Deri ve Zührevi Hastalıklar kliniğinin şefi olmuştur. 1925 yıllarından itibaren Avrupa'da pek çok ülkede kongre ve konferanslara katılmış ve bildiriler sunmuştur. Deri Hastalıkları ve Frengiyi ayrıntılı olarak inceleyen Behçet'in değişik dergilerde bu konularda 110 türkçe etüd ve 2000 sahifeden fazla çevirileri yayınlanmıştır. Frengi Dersleri ve Deri Hastalıkları konusunda öğrenciler ve hekimler için kitaplar yazmıştır. Ayrıca Fransızca, Almanca dergilerde bilimsel değerleri övgüye lâyık görülmüş pek çok araştırması yayınlanmıştır. Deri mantarları, şark çıbanı ve deri yangıları konusunda katkıları olan Behçet asıl ürünü kendi adıyla anılan *Behçet Sendromu*'nu ilk kez tanımlamasıyla elde etmiştir. Göz bulguları, genital ülserasyon ve merkez sinir sistemi belirtileri ile seyreden bu tabloya Behçet'in orijinal tanımlamasından beri halen pek fazla değişiklik ve yenilik getirilememiştir. Bu çalışmalardan dolayı Behçet'e Atatürk tarafından takdirname verilmiştir.

(Dr. D. K.)

Hüseyin Vasfi Paşa (1835 ?). General, yazar. Harbiye'den kurmay olarak çıktı. Meslek bilgisi ve ilerici düşünceleri ile askerler arasında etkili bir isim oldu: Abdülaziz'e suikast suçlaması ile 22 Şubat 1869'da tutuklandı. Bir süre sonra delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. Avrupa'ya kaçtı. Cenevre'de Sağır Ahmet Beyzade, Mehmet Bey ve arkadaşları ile ihtilâlci - cumhuriyetci «Cemiet-i Ahrar» adı ile bir dernek ve *«İnkılab»* adı ile bu derneğin yayın organı olan gazeteyi kurdu. Daha önce Paris'teki Osmanlı Mektebi Müdürlüğünü de yapan Hüseyin Vasfi Paşa ve arkadaşları bu dernek ile Yeni Osmanlılardan, gazetedeki yazıları i'e de Yeni Osmanlıların programlarından ayrılmış oldular. *«İnkılab»*ın ilk sayısı 28 Nisan 1870'de yayımlandı. Gazete Fransızca ek de yayımlıyordu. Yeni Osmanlılara karşıt; anayasal monarşiyi reddediyor, Padişahın ortadan kaldırılmasının gereği üzerinde duruyor, «atalarımızın yasa-

lara aykırı olarak tahakküme kalkışanların suitan olsun, hakim olsun, vezir olsun kafalarını ezdik»lerini yazıyordu. Cumhuriyeti açıkça savunan ve bunun İslam esaslarına da uygun düştüğünü yineleyen Hüseyin Vasfi Paşa «Millete Hitap» yazısında şöyle seslendi: «Bu zalim saltanattan hak ve hürriyetimizi almak yolunda nefsini vakfeden fedailerden mürekkep bir (Cemiyet-i Ahrar) teşekkül etti.» «... Mükemmel bir kanun yapılıp ancak hakim bu kanun olmasına fedailer hazırlandılar... Bu isyan değildir. İddia-i hukuktur.» Hüseyin Vasfi Paşa, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın damadıdır. **(D.A.)**

I

MADDE YOK

İ

İstanbul Mitingleri. 15 Mayıs 1919'da yabancı devletlerin desteğiyle Yunan ordusunun İzmir'e çıkması üzerine işgali protesto etmek ve emperyalist isteklere karşı ulusal bilinci canlı tutmak amacıyla İstanbul'da üstüste yapılan mitinglere verilen ad. Darülfünun mitingi, Sultanahmet, Kadıköy, Üsküdar mitingleri adı ile anılır. Mitingler gözyaşları, vatanın kurtuluşu için içilen andlar içerisinde büyük bir coşku ve kalabalıkla geçti. Mitinglerin ateşli konuşmacıları: Halide Edip (Adıvar), Besim Ömer (Akalın), Ahmet Kemal (Akünal), Münevver Saime (Asker), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Şukufe Nihal (Başar), Hüseyin Ragıp (Baydur), Yusuf Razi (Bel), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Vasıf (Çınar), Nakiye (Elgün), Hamit Şevket (İnce), Fahrettin Hayri (Köstem), İsmail Hakkı (Milaslı), Dr. Rıza (Nur), Akıl Muhtar (Özdem), Ahmet Talat (Üsküdarlı), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Selim Sırrı (Tarcan), Muslihiddin Adil (Taylan), Hüseyin Suat (Yalçın), Mehmet Emin (Yurdakul)... idi. (Miting metinleri için bk. Kemal Arıburnu; Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, 1951).

(D.A.)

İstanbul'da Direnme Örgütleri. İstanbul direnişinin kökleri savaşın son günlerine kadar uzanır. Tâlat Paşa, Hükümeti istifa etmeden bir kaç gün önce, ünlü ittihatçılardan olan ve savaş yıllarında bir ara iaşe nazırlığı da yapan Kara Kemal'le Miralay Vasıf Beyi bir gizli direnme örgütünü kurmakla görevlendirmişti. Kara Kemal, Tâlat Paşa'dan aldığı bu emri Kara Vasıf Beye şöyle anlatmıştır: «Tâlat Paşa'dan giderken aldığım emir gereğince İttihatçılıkta sebat edecekler yani İttihatçı kalmaya devam edecekler gizli bir örgütün çevresinde birleştirilmelidir. Bu gizli örgütün gizli bir parolası olacak, bu kişileri birbirine tanıtmaya ve eylemlerinde ortak bir çizgiyi tutturmaya yarayacaktır. Tâlat Paşa ile aramızda parola olarak (Karakol) üzerinde anlaştık. Bu isim her ikimizin adlarının başındaki (Kara) kelimesinden doğmuştur...» Böylece gizli bildirilerinde (K.G.) rumuzunu kullanan Karakol örgütü kurulmuştur. Bu örgüttte Kara Kemal, Kara Vasıf Beylerden başka, Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Şükrü, Refik İsmail, Karadeniz Boğazı kumandanı Miralay Galatalı Şevket beylerle birlikte İttihat ve Terakkinin ünlü Teşkilât-ı Mahsusasının merkez komitesinden bir çok kişi bulunmaktaydı. Örgüt Anadolu direnme hareketine katılacak subayların İstanbul'dan kaçırılmasında önemli roller oynamıştır. Bu kaçırma işini örgüt tarafından Kocaeli Menzil kumandanlığına tayin ettirilen Yenibahçeli Şükrü Bey düzenlemekteydi. Miralay İsmet (İnönü) beyin, Kavaklı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Anadolu'ya gitmesini bu örgüt sağlamıştı.

İstanbul'daki direnme örgütü sadece Karakol örgütünden ibaret değildi. Çeşitli semtlerde, mahallelere kadar uzanan gizli direnme örgütleri bugün için isimsiz Kahramanlar diyebilceğimiz kimseler tarafından kurulmuş ve çalıştırılmıştır. Bu direnme örgütleri özellikle müslümanların yoğun olduğu yörelerde filizlenmiştir. Direnme yolunda ilk harekete geçen semt Topkapı'dır. Topkapı ve Şehremini'nde oturan iki subay arkadaş başbaşa vererek ilk silâhlı direnme örgütünü kurmuşlardır. Bunlar Genel Kurmay Kütüphaensi'nde çalışan piyade yüzbaşısı Emin Âli bey ile Bahriye yüzbaşısı İsmail Hakkı Beydir. Topkapı örgütünün en gözü pek ve eylemlerde daima ön plânda yer alan üyesi ise Cambazın Damadı diye anılan Hâ-

kimzade Topkapılı Mehmet'tir. Bu örgüt kısa zamanda semt halkının güvendiği kişileride saflarına alarak büyüdü. Örgütte çalışanlar arasında imamlar, hocalarda bulunmaktaydı. İhanet içindeki Hürriyet ve İtilâf Partisi yöneticileri, İngiliz muhipleri cemiyeti Başkanı Rahip Fru gibi kişiler de Topkapı'da tüm semt halkını içeren karşı koymayı bildikleri için Fıkara - Perver (Fakir Severler) derneği aracılığı ile semt halkını kandırmaya çalışıyorlar, bu yönde ciddi uğraşlara girişiyorlardı. Oysa Dr. Galip Hakkı'nın yönettiği bu kurum da milli mücadeleye inanmış kişilerin ocağı olmuştu.

Eyüp Sultan'da ilk direnme örgütünü kuran kişi Hafız Beydir. Hafız Kemal Bey örgütünün çekirdeğini Feshane Fabrikaları işçilerinden oluşturmuştu. Eyüp İskelesi dolaylarındaki Reşadiye Okulu Müdür Muavini Fikri, aynı okulun fizik öğretmeni Murtaza, Feshane Fabrikası ustabaşlarından Kazak Mehmet, bu örgütün çekirdeğini oluşturan yiğit kişilerdi. Eyüp yöresindeki Rami kışlasında yerleştirilen Fransız ordusuna mensup Cezairli Müslüman askerler Cuma namazı için Eyüp Sultan Camiine indiklerinde örgüt üyeleri bunlarla konuşarak, adeta küçük bir anti-emperyalist cephe oluşturmaya çalışıyorlardı. Bunda yer yer başarılı da oluyorlardı.

Bakırköy'deki direnme örgütünü Binbaşı Cemal Bey kurmuştur. O sıralarda Cemal Bey harbiye nezaretinde çalışmaktaydı. Bakırköy Eczanesi sahibi Hulûsi Bey, gene bu eczanede çalışan Eczacı İlhami Beyde örgütün çekirdeğini meydana getirdikleri gibi bir çok eylemin içinde bulunmuşlardır. Kadıköy direnme örgütü Tarikat erbabı bir şeyh olan Münip Efendi ile oğlu Yusuf efendi tarafından kurulmuştur. Bu örgüte sonraları aralarında kadınlarda olmak üzere bir çok tanınmış Kadıköylü katılmıştır. Örneğin ünlü Operatör Cemil Paşa, Hakkı Şinasi Paşa, Doktor Hayri Bey ve eşi Hayriye Hanımefendi ile, Kocabaş Arif bey ile eşi Didar hanım bunlar arasında sayılabilir. Çengelköy Vapur iskelesinin bitişiğindeki yalı da bu semtin gizli direnme örgütünün karargâhı gibi çalışmıştır. Bu köy yöresinde oturan bir çok Türk söz konusu direnme örgütünün eylemlerinde fiilen görev almışlardır.

İstanbul'un her semti bu direnişe, bağımsızlık savaşımıza katılmak için adeta yarış etmiştir. Erkek, kadın, çocuk ölüme kadar savaşıma karar vermişlerdi. Kasımpaşa bu kararı veren, kahramanca direnen semtlerin başında gelmekteydi. Kasımpaşa'da Ulusal direnme örgütünü kuran Bahriye Binbaşısı Muhittin Bey'di. Muhittin Bey'in babası, Abdülhamit'in özel gemisi olan Teşrifiya vapurunun çarkçıbaşısıydı. Hem bu özelliğinden, hem de semtte uzun süre oturmasından dolayı Kasımpaşalılar Hasan Bey ve ailesine büyük saygı beslerlerdi. Muhittin Beyin direnme örgütünün lideri olması, örgütün yayılmasında ve etkinliğinde çok yararlı olmuştur. Kasımpaşa örgütünü diğer direnme örgütlerinden daha etkin hale gelmesinin bir nedeni de Muhittin Bey'in Kasımpaşa dolaylarındaki Bahriyeye ait silâh ve cephane depolarından aldığı silâhlarla araç ve gereci örgütteki güvendiği kişilere dağıtmasıdır. Bundan dolayı Kasımpaşa'da bir çok ev ve sokak silâhlı savunma olanağına sahip duruma gelmişti.

Ünlü Rum gangsteri Hrisantosun, Tatavladan (Bugünkü Kurtuluş ve Feriköy dolayları) sık sık Kasımpaşa'ya inip, buradaki karakollara baskın vermesi de Kasımpaşa örgütünün uyanık olmasını gerektiriyordu. Daha önce İttihat ve Terakki'nin Teşkilâtı Mahsusasında çalışan Albay Hüsamettin Ertürk'ün anılarında «Askerliklerini yapmış olanlar, yapmamış olan acemilere Saim Tayyar Beyin bahçesinde silâh ve bomba atış talimleri yaptırırdı» demesi Kasımpaşa'nın ne ölçüde hareketin içinde olduğunu kanıtlar. İstanbul'daki bir başka gizli ulusal direnme örgütü de Kurmay Albay Muğlalı Mustafa Beyin (Sonraları Orgeneral olan Mustafa Muğlalı) kurduğu Beyazıt - Fatih - Aksaray semtleri içeren örgüttür. Sonraları Mustafa Bey, İstanbul'daki Yavuz M.M. grubunu da başarıyla yönetmiş ve Ankara'ya geçerek savaşa katılmıştır.

İstanbul'un çeşitli semtlerinde birbiri ardına ortaya çıkan örgütlerde en önde savaşım verenler, eylemlerin içinde her zaman görülenler emekçilerdi. Bu emekçilerin direnmenin örgütlenişinde de büyük rolleri olmuştur. O zamanların deyimiyle «Vefa semtinde Ebülhadis mahallesinde ikamet eden anasırı İslamiyeyi Milli Teşkilâta sokmuş» İstanbul limanı deniz işçilerinden Siirtli Mehmet Ali Çavuşla arabacılar kâhyası Kâzım Bey'dir. Galata'dan Kuruçeşme'deki kömür depolarına kadar bütün liman işçileri gizli direnme örgütlerine bağlı olarak çalışıyorlardı. Tüm sandalcı ve takacılarla, limanda çalışan yükleme ve boşaltma işçileri İstanbul ve dolaylarındaki cephane depolarında bulunan silâhların ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasında en etkin eylemlerin içinde bulunmuşlardır.

Arabacılar kâhyası Ethem Pehlivan'ın Üsküdar arabacılarıyla kurduğu ulusal direnme örgütü bir çok subay ve aydının Anadolu'ya geçmesine yardım ettiği gibi, silâh - cephane kaçırılmasında da önde gelen yeri almıştı. Bunların yanısıra Beylerbeyi İskelesi yanındaki yalıda Şûrayı Devlet (Danıştay) kâtiplerinden Kenan Bey bir gizli direnme örgütü kurmuş, İngilizler yalıya baskın verince örgütü Beylerbeyli diğer yurtseverler yürütmüştü. Kavaklara kadar boğazın Anadolu yakasında hemen her semtte bir öncekilere benzer gizli direnme örgütleri bulunmaktaydı. Bu örgütlerin dağınık çalışmaları Anadolu Bağımsızlık hareketi geliştikçe merkezleştirilmiş ve Ankara'nın denetiminde, tüm bu örgütleri tek elde toplamayı, eylemleri belirli plânlar dahilinde gerçekleştirmeyi amaçlayan MM grubu kurulmuştur. MM grubunun kurulmasındaki nedenlerden biri değişik örgütler arasındaki eşgüdümü sağlamak, diğeri de mevcut direnme örgütlerine düşman sızmalarının olasılığından ötürü güvenilir bir haber alma örgütünü kurmaktı. Bir İngiliz Casusu olan Mustafa Sagir'in Karakol grubu aracılığı ile Ankara'ya kadar gitmis olması bu önlemin alınmasına yönelik kararı ivedi hale getirmiştir.

İstanbul'da semt, semt kurulan ulusal direnme örgütleri bir eşgüdümden yoksun olmalarına rağmen büyük işler basarmışlardır. Anadolu'ya subay, silâh ve cephane sevkiyatı bunların başında gelir.

Tevfik Çavdar

Nasip İyem

İYEM Nasip (İstanbul 1921) Seramikçi. Yüksek öğrenimini Devlet Güzel Sanatlar Akademesi'nde tamamladı. Léopold Lévy ile

çalıştı. Öğrenimini tamamladıktan uzun süre sonra seramik çalışmalarına başladı. Özellikle altmışlı yıllardaki ürünleriyle başarısını kabul ettirdi. Ülke içinde ve dışında açtığı sergiler ilgiyle karşılandı. 1962'de Prag Uluslararası Seramik Sergisi'nde gümüş madalya ile ödüllendirildi. Ressam Nuİyem'in eşidir.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı (İzmir 1868 / 1948). Yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Darülfünun Yüksek Mualim Mektebi'nde tamamladı. Edebiyat Fakültesi'nde felsefe, Hukuk Fakültesi'nde usul-i fıkıh dersleri verdi. Maarif Encümeni üyeliği, Darüşşafaka ve Yüksek Muallim Mektebi Müdürlüğü, İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Dekanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde Şer'iye Vekaleti Tetkikat-ı İslâmiye Heyeti başkanlığı görevlerinde bulundu. İslâmcılık akımına çağdaşlık kazandırmaya çalışan düşün adamları arasında önemli yeri olduğu kabul edilir.

Başlıca Yapıtları: İslâm Felsefesi Tarihi (1932), *Türk Filozofları* (1933).

J

MADDE YOK

K

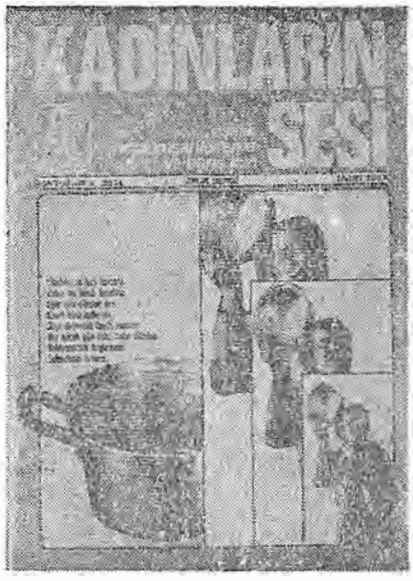

Kadınların Sesi dergisinin bir sayısı

Kadınların Sesi. Bağımsız siyasi kadın dergisi. 1 Ağustos 1975 tarihinde İlerici Kadınlar Derneği'nin yayın organı olarak yayınlanmaya başladı. 1977 Mayıs'ında, bağımsız, siyasi kadın gazetesine dönüştü. 1978 Kasım'ından bu yana 32 sayfalık aylık dergi olarak yayınlandı. Sahibi: Bakiye Beria Onger, Yazı İşleri Müdürü: Berin Uyar.

«Kadınların katkısı olmadan demokrasi, demokrasi olmadan kadınların kurtuluşu gerçekleşemez» belgesi doğrultusunda yayın yapma amacıyla çıkmaya başlayan dergi, emperyalizme, tekellere, faşizme, baskı ve sömürüye karşı bir yayın politikası sürdürmektedir. Türkiye ve dünyada gelişen durum değerlendirmesi, her kesimden kadın sorunlarını içeren röportaj ve araştırmalar, ana ve çocuk sağlığı konuları yanında ülkemiz insanlarının yaşamın her alanında karşılaştıkları sorunlar fotoğraf, karikatür ve çizgilerden yararlanarak yalın bir dille verilmektedir.

Türk ve dünya edebiyatından seçilen öykü ve şiirler yanında okurların yazı ve şiirlerinin de yer aldığı Kadınların Sesi özel sayıları yayınlandı: 8 Mart (1978) 1 Mayıs (1977, 1979) «Faşizme karşı mücadelede görev başına» (Kasım 1978), Büyük kadın yürüyüşü (Ağustos 1979) İlerici Kadın hareketi durdurulamaz (Ağustos 1979).

1979 yılından önce «Her iş yerinde her mahallede kreş», «20 yılda emeklilik», gibi kampanyalar açan Kadınların Sesi 0-6 yaş arasında çocuklara gebe ve emzikli kadınlara bedava süt için imza kampanyası açtı. Kampanya sonucu bazı yerel yönetimlerde yoksul ailelere süt dağıtımına başlandı. Mart 1980'de «demokrasi savaşımında tutuklanan kadınlarla dayanışma» kampanyası çıldı.

Dünya Emekçi Kadınlar günü olan 8 Mart'ta, kadın sorunlarını konu alan çözüm yolu araştırması yapan kültür emekçilerine ödül verme kararı alan dergi ilk ödülü 8 Mart 1980'de: Süleyman Çakır (müzik) Meral Taygun, Zeliha Berksoy (tiyatro) Yıldız Cıbıroğlu, Orhan Taylan, Nevhiz Tanyeli (Görsel Sanatlar) Yasar Miraç Sennur Sezer (şiir) Adalet Ağaoğlu, Afet Ilgaz (roman), Bilgesu Erenus (tiyatro yazını), Işıl Özgentürk, Zeynep Oral (gazete), Özgül Erten (araştırma), Engin Ergönültaş, İrfan Sayar, Behiç Pek (Karikatür) İsa Çelik (Fo-

toğraf), Taner Barlas (Pandomim), Doğan Görsev (Yayınevi), Sema Okay, Ülide Gülizar, Filiz Ercan, Günseli Akyol (TRT)'a verdi.

(N. N.)

KAFTANCIOĞLU, Ümit (Kars, Hanak - 1935 / İstanbul 1980). Öykücü, romancı. Asıl adı Garip Tatar. Saskara köyünde doğdu. Ortaöğrenimini Cılavuş Öğretmen Okulu'nda tamamladıktan sonra (1957) üç yıl Mardin'in Derik ilçesinde ilkokul öğretmenliği yaptı. Sonra Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitirdi (1963/1964). Bir süre ortaokul öğretmenliği yaptı. Ardından sınavla TRT Radyo Eğitim Şubesi'nde görev aldı. 1972 Mart ayı sırasında Köy Yayınları yönetiminden alındı. Kültür Yayınları'na verildi. Bu görevini sürdürürken yayımladığı bir yazısı nedeniyle «suçlu» görülüp idari kovuşturma geçirdi. «Kınama» ve buna bağlı olarak «tazminatlarının kesimi» cezası aldı (1980). 11 Nisan 1980 sabahı görevine gitmek üzere evinden çıktığında teröristlerce silâhlı bir saldırı sonucu öldürüldü.

Yazın yaşamında Köy Enstitüsü yıllarında başladı. Yazıları başlangıçta *Varlık* dergisinde çıktı. Bu dergide sürekli yazdı. Ayrıca önemli yazın dergilerinde ve gazetelerde öykülerini, röportaj, inceleme ve

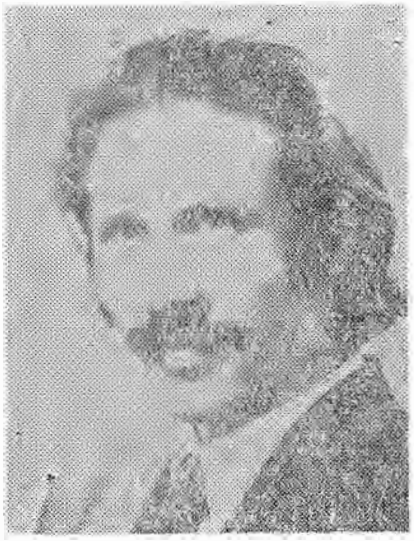

Ümit Kaftancıoğlu

denemeleri yayımlandı. 1970 TRT Yarışması'nda DÖNEMEÇ adlı öyküsüyle büyük ödülü aldı. Bu öyküsünde Doğu Anadolu'nun yokluk ve yoksunluklarında, acımasız koşullarda büyüyen köy çocuklarının (özellikle Garip'in) Köy Enstitüsü'ne yazılma serüveni akıcı, etkili bir dille başarıyla sergilenir. TRT ödülüyle adını duyurmaya başlayan Kaftancıoğlu, zengin gözlem ve birikimlerini öykü ve romanlarla kitaplaştırdı. Bu yapıtlarda özellikle gün yüzüne çıkmamış Doğu Anadolu köylerinde yaşayan, o yöre feodal gerçekliğinin, çetin doğa koşullarının ve ekonomik yoklukların hoyrat kıskacındaki insanların durumunu yansıttı. Dede Korkut'tan gelen anlatım işlekliğiyle özellikle Doğu'nun halkbilimsel gerçekliğini de başarıyla sergiledi. 1972'de Ali Naci Karacan armağanını alan **HAKULLAH adlı** incelemesi ve hemen ardından yayımlanan YELATAN adlı romanıyla **haklı bir ün** yapan Ümit Kaftancıoğlu, **1970'ler Türkiye'**sinin yorulmadan yazan ve sürekli üreten genç yazıncılarındandı.

Yapıtları: Dönemeç (öyküler, 1970), *Hakullah* (inceleme, 1972, *Yelatan* (roman, 1972), *Tek Atlı Tekin Olmaz* (Türk Halk Masalları, 1973), *Köroğlu Kolları* (Halk Destanları, 1974), *Tüfekliler* (roman, 1974), *Çarpana* (öyküler, 1975). Ayrıca *Kekeme Tavşan, Kan Kardeşim Dorutay, Dört Boynuzlu Koç, Çizmelerim Keçeden, Hınzır Paşa, Hünkâr Dağı* adlı çocuk kitapları var.

(C. Ö.)

ÜMİT KAFTANCIOĞLU'nun Bir Öyküsü

AZIK

«Oğul götür; götürmez, oğul dur; durmaz. Gördünmü durmayı? De dur! Seni öyle bir durdururum ki bir daha da yerinden kalkamıyasın. Yere giresice seni! Benim günüme bakın ki ne gündeyim? Çarşı çarşı oldum, seni çarşı çarşı olasın oğul! Seni Kurban olduğum elimden ala da meleyem oğul diye! Dedim ki ola gel aha bu iki lokmayı, babanın babalığını götür de gel. Ne var? Elinkilere bak. Elde uşak var anam, ede oğul var anam! Gülemberinkilere bakın, bir de benimkilere!.. Her biri bir işin arkasına, gün çalmadan, uçup gidiyorlar. Benimkilere bakın ki biri bir işe el atıyor mu, bir işe yarıyor mu? Dam dolusu değneğim var, elime alacağım yok. Bunları kırgın gele de kıra, sürgün gele de süre! Deeey gün göbeklerine çalıyor gene kalkmıyorlar. Elin uşağı yumuşçul, evcimen... Ağzım açık kalıyor elin oğlunu-uşağını görende.

Ne dedim?. Dedim ki, ola oğul aha bu azığı götür de baban yollara bakmasın, dedim. Elin ki gitti, çalışan ergişi, evin direği, tırpan sallıyor, şimdi acından öldü. Gel de götür şunu, kuş kimi uçarak ver gel. Seni bağlamaz, seni bağlanasın, seni yemez, seni kurt-kuş yiye! Kurda kuşa yem olasın seni!

Bir inek var, çırtlacak kaldı anam, beni kınayın. Beni kınayanın kösevisi güvere. Bak, benim günüme, it günü çekiyorum.

Gördüğü mü şimdi gitmeyi? De gitme. Seni öyle bir yere yolladım ki bir daha ne gele, ne de gidesin. El bir taş atıp kırk dönüş yolluyor arkasına. Benimkilerin başını keski bir iş göre. Vay başı kesilesiceler vay! Vay İmam Üseyin gibi boğazlanasıca vay!..»

Yeter kendi kendine, yüksek sesle konuşa konuşa, yakına yakına, boşala boşala gidiyor, yürüyor. Sağdan soldan ses veren, soru soran... Yeter duymuyor. Kendi duvarlarının içinde Yeter. Kulağına kurşun sıksan duymaz. Esiyor, yağıyor, söylüyor, kızıyor. Elinin birinde küçük bir külek yoğurt, öbüründe bir torba. Eteklerini beline sokmuş, leçeğini başına atmış, akıyor Yelatan'a yukarı.

«Yoğurt da yoğurt değil hoş. İşte ağartı mı ağartı. Tutmadı. Bir kaşık süt tutar mı anam? Yok ki. Neydem? Elin var. Benim yok. Olacak ki yapasın, var da yapmıyor muyum? Yoğurda benzemedi kımız kımız. İki adım da çalpalandı andır kalasıca. İnek süt sağılmıyor, su. Elin ineği yarı yarıya. İkiye bölünüyor. Yarı süt, yarı yağ. Bizimki su su, çoruğun suyu. Sudan yoğurt olur mu? Kımız bile olmaz.

Ergişi, biçici, deeey kuşluğacak aç durur mu anam? Elden utanıyorum. El oturmuş, yemiş, doymuş da başlamış bile, biçiyor. Hiç değil şu iki lokmayı ağzına atar da bir karınaltı eder. Oğul kazandıkı (sapanına taş ola) da işine yaraya. Ne yaradılar ki! Yaratan ki nasıl? Boyu devrilesiceler hey!..»

Yelatan'ı aşınca Yeter, kocasını seçti çayırın üst başında. El inmiş aşağı. Kızdı Yeter; topun ağzını çevirdi kocasına:

«Hele buna bakın ki bu ergişi mi? El bir baştan girmiş, bir başa ulaşmış, benimki daha kayaların arasında cırmalıyor.

Buna güvenen yârsız, o da ölür ersiz kalır. Tanrı'nın gözü kör ola, bula bula bunu mu buldu benim'çin. Daha seme yok muydu? Benim 'adım erli, haşım çorlu' kime nediyem? Bunun belinden inen de böyle olur. Başıboş kancıktan kurtçul enik, kim görmüş...»

Kocasının yanına vardığında, sesini iyice yükseltti:

«Deeey yarım gündür senin biçtiğin buncağız mı? Nasıl biçicisin sen? Sen nasıl ergişisin? Utan utan! Yanındaki yörendeki biçicilerden utan!..»

«Sen hiç utanma. Gün geldi aştı tepemizden, ne yedim, ne var ki karnımda tırpan sallayam? Sen utanma hiç. Elin karısı, kızı, oğlu, uşağı geldi yedirdi, içirdi, doyurdu ırgadını, biçicisini, gitti. Sen utanma da ben utanam gene.»

«Seninkiler de sana benzedi. Geliyor mu? Yollayabiliyor muyum? Dedim ki, 'Ola oğul, kızoğul, aha bunu biriniz götürün de gelin, aç kaldı bubanız, kuşluk oldu...' Kes başını biri gelmez. Kurt ulu'sundan gördüğünü işler. Senden gördüler ne diyem?»

«Elin kırık mıydı vursaydın. Vurup vurup yere serseydin.»

«Vurdum! Vurdum ki nasıl? Tanrı vurmuş kimi vurdum.»

«Öyle bir iyi etmişsin ki... İt enikleri hey! Burda babanız aç-susuz karnını yere sürsün, onlar gelmesin. Tanrı bunları bir bir elimden ala. Çağırırım Yelatan'a ki ölüsü yaylada kala bunların! Bunlar nerden doğdu, kimden türediler?..»

«İtten, itten!»

Kocası sözü değiştirdi; torbayı da açmıştı Yeter. Uzandı, attı ağzına döğmeçten bir lokma:

«Döğmeç iyi olmuş. Ellerin var ola! Yoğurt dersin ki kımız. Niyo?

«Niyesi var mı? Sen malını, ineğini bilmiyor musun? Dersin ki su akıyor nemesinden, coruğun suyu. Ne olur ondan? Kımız olduğuna da çok şükür desene.»

«Bizim tekirimiz tersine dönüyor. Bizim arkımızın suyu akmıyor. Kazdığımız arklara su akmaz oldu. Ne oldu bize bilmem? Kimin gözü arkamızda, kimin göğ ekinin yolduk?»

«Şimdi uzun kısa söyleme. Ben hemen gidem. İşim çok. Sen de sallan, biç. Akşama kalma. Erken gel ki hamlarsın, başına bir kaşık su çökem. Unutma.»

«Git, git. Bir de, bu yanı bak, Öktü'nün Emlik'i kaçak tütün getirecekmiş, belki biraz alasın. Ben gelene kalmaz da..»

Yeter kalktı. Adımlarını açtı. Daldı kendi dört duvarı içine. Kendi kendine konuşmaya başladı. Yola, gediğe yakın biçiciler ses veriyorlar Yeter'e. Yeter duymuyor.

«Gene ergişini doyurdun, kolunu kanadını açtın, bak nasıl ot yıkıyor, bak Yeter,» diyorlar. Kimisi:

«O ergenliğini yaşıyor Yelatan gediğinde. Dalmıştır. Duymaz, boşuna konuşmayın,» diyorlar.

Yeter akıyor. Su gibi. Elleri de boş. İki kürek gibi sarkık. Yel-yepildek yürüyor. Bir ara gümrendi, sesi duyuldu:

«Duduyudunı dul oldum anaaaaam,
Altındım pul oldum anaaaaam...
Kimseyi beğenmezken anaaaaam,
Bir kötüye kul oldum anaaaaam...»

Gümrenmenin arkasını uzatarak geldi aştı Yelatan'ı. Sallandı yaylaya. İlk yayla Yerişiklerin. Yeter'in önünü Yerişik kesti:

«Sizin semtte bir çocuğa vurmuşlar da, ölmüş mü, bişey olmuş. Sen ki böyle çabuk çabuk yürüyorsun, yoksa senin mi, Yeter?» dedi. Yeter öyle de bir öğürtü kopardı. duyar duymaz:

«Oooyyy, kanlı mı oldum, oooyy, elim kana mı bulandı? Elim kırılaydı, kolum kopaydı! Azık yerine seni avuları yiyendin, biçtiğin ot üstüne döşeneydi senin!.. Oy, ooy, oyyy... anaaaammm, anammm!.. Kara yola gideyim oy, ayaklarım kırılaydı oy, gelin, gelin de anam beni gömün onun yerine, oy... Haydar'ım, Haydar'ım, Haydar'ım... oy!..»

Yeter yükselen sesiyle yaylayı ayağa kaldırdı. Bir uçtan bir uca toplandı yaylanın bütün canlısı. Yeter geldi, Gülember'in kapısın önünde toplanmış karıları yardı, araladı. Oğlu bir teknenin içindeydi. Soğuk suya yatırmışlar, ayağını, başını, göğsünü oğuşturuyorlar. Cansız yatıyor Haydar. Çırılçıplak.

«Oyy, ellerim yanıma düşeydi anam, ne bilem ki böyle olacak? Ağzı götürmedi de ben de aha böyle bir taş attım. Neresine değdi bilemedim anam, bilemedim!.. Haydar'ım!.. Haydar'ım, sen kalk anan yatsın Haydar'ım!..» dedi de düştü.

Yeter'in düşmesine kimse aldırmadı. Bütün çaba Haydar için. Gene sallıyorlar, oğuşturuyorlar, sıkıyorlar, şaplaklar atıyorlar yüzüne. İğne batırıyorlar. Taşta can var çocukta yok. Kestiler umudu. Babasına salık saldılar ki, tırpanı omuzlasın gelsin.

Oğlandan elini çekenler Yeter'e yöneldiler. Elini kaldırdılar eli düştü Yeter'in, kolunu kaldırdılar kolu düştü. Gülember kızdı:

«Kalk şeytanlık etme. Oğlanı yedin de ne yatıyorsun yalandan. Gözümün önünde vurdun daşı oğlanın belinin ortasına. Kalk da oğlanın gömek. Olan oldu hoş. Ölenle ölünmez hoş...» diye kızıyordu. Haydar teknede kalmıştı. Şimdi Yeter'in başında halkalandılar. Yeter'de ses-soluk yok. Onu da soydular. Soğuk suya koydular. Soyundurdular. Sağını solunu oğuşturdular. Haydar neyse Yeter de o.

Yelatan gediğinden gözüktü Koc'abbas. Yeter'i sakladılar, Gülember'in evine aldılar tekneyi. Koc'abbas geldi, oğlunun başına. Kapandı ağladı.

«Anası nerde, anasını çağırın bana! Onu doğram doğram doğrayım bu tırpanla!..» dedi.

«Anası baygın, torpalı anasının başına, neyitsin. Oldu bir dönüş, neyitsin? Ölüme çare var mı?» deciler.

Koc'abbas yırttı ortalığı. Daldı içeri. Önce kendi evini aradı. Yoktu. Öbür evleri aradı. Yaylanın bütün kadınları arkasında. Kuyruk. Dudu'nun yaylasından çıktıklarında tekneden bir su çırpıntısı gördüler. Koştular.

«Gel Abbas emmi, gel gözün aydın, oğlan cana geldi, gel» dediler. Koc'abbas, Haydar'ını bağrına bastı. Göz yaşlarını sildi, sevindi.

«Çağırın anasını. Artık her neyse, çağırın bu oğlanı yatırısıtsın,» dedi Koc'abbas.

Gülember'in kapısını açtılar. Koc'abbas oğluyle girmiş, evine girmişti. Karısı gelenecek oğlunu yataklara sarmış, sarmalamıştı. Karısını bekliyordu. Bekledi, bekledi...

Tekneyi, su içinde Yeter'i getirdiler Koc'abbas'a. Taa gün çalanacak beklediler başında. Hepsi, herkes umutluydu.

Sonunad bir gömüt diktiler Yelatan yamacına. Koca'bbas yavrularını topluyor, tan atandan, gün batana gidip göz yaşı döküyordu o gömütü başında, Yelatan yamacında.

KARAKAŞ, Cahit (Bartın 1926) Millet Meclisi Başkanlarından. İstanbul Teknik Üniversitesini bitirerek inşaat mühendisi oldu (1952). Bayındırlık Bakanlığında çalıştı. Berlin Üniversitesinde doktora yaptıktan sonra Türkiye'ye döndü (1961). Adalet Partisi'nden iki dönem (1965 - 1969) Zonguldak milletvekili seçildi. 12 Mart'tan sonra Birinci Nihat Erim hükûmetinde Bayındırlık Bakanlığı yaptı (26.3.1971 - 3.12.1971). 11'lerin içinde hükûmetten istifa etti. Parti Haysiyet Divanına verilince AP'den ayrılarak CHP'ye girdi (1973). CHP'den Zonguldak Milletvekili seçildi (1973 - 1977). CHP ve MHP'lilerin oylarıyla Millet Meclisi Başkanı oldu (1977). 1979'da ikinci kez başkan seçildi.

KAYPAKKAYA İbrahim (Çorum, Alaca 1949 / Diyarbakır-1973). Eylem adamı. İlk öğrenimini Karamahmut, Ortakışla ve Alacaköy okullarında, Orta öğrenimini Hasanoğlan Öğretmen Okulu'nda tamamladı. Sınavları kazanarak Çapa Yüksek Öğretmen Okulu Fizik - Matematik Bölümü'ne, parasız yatılı olarak girdi (1966). Bir yıl sonra Fikir Kulüpleri Federasyonu'na bağlı Çapa Yüksek Öğretmen Okulu Fikir Kulübü'nü kurdu. Bu evresinde *Ant, Türk Solu, Aydınlık Sosyalist* dergilerinde ilk yazılarını yayımladı. 23-24 Mart 1966'da Ankara'da toplanan FKF. II. Kongresine delege olarak katıldı. «Milli Demokratik Devrim» görüşünü benimseyenler arasında yer aldı. 1968 - 69 yıllarında öğrenci gençliğin anti - emperyalist gösterilerine öncülük etti. 1969 - 70 yıllarında *Türk Solu* dergisinde «Değirmenköylülerin Mücadelesine Omuz Verelim» (sayı 105, 18 kasım 1969), «İşçi Köylü İttifakını Sağlam Bağlarla Kuralım ve Türkiye Çapında Yaygınlaştıralım» (sayı 106, 25 kasım 1969) vb. işçilerle köylülerin mücadelelerine ilişkin yazılar, röportajlar yayımladı. 12 Mart döneminde bir süre Çorum yöresinde yaşadı. Sonra Malatya ve Tunceli yöresine geçti. 25 Ocak 1973 günü Tunceli'nin Seyithan Köyü yakınında güvenlik kuvvetlerince yaralanarak, yakalandı. Diyarbakır Cezaevi'nde bir süre tutuklu kaldı. 16 Mayıs 1973 günü sorguya götürüldükten sonra 18 Mayıs 1973'te «intihar» ettiği bildirildi. TKP - ML ve TİKKO davasında yargılanan arkadaşları mahkemeye verdikleri dilekçede Kaypakkaya'nın öldürüldüğünü öne sürdüler. CHP Ordu milletvekili Ferda Güley de bu savı doğruladı. İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Aybar'ın «Kaypakkaya'nın sorgusu sırasında yapılan işkencede öldürüldüğü doğru mudur?» başlıklı 10 maddelik soru önergesi ise yanıtsız kaldı (Nihat Behram, *İ. Kaypakkaya, hayatı ve mücadelesi*, 4. bas. 1979).

KIRAL, Cemal (Mestanlı - 1932). Sendikacı. DİSK İzmir bölge temsilcilerinden. İzmir İktisadî ve Ticarî Bilimler Akademisi'nde iki yıllık muhasebe kursunu bitirdi. Bir süre serbest muhasebecilik yaptı. 1963'te Türkiye İşçi Partisi hareketine katıldı. İzmir Merkez ilçe başkanlığı, il denetçiliği görevlerinde bulundu. Malatya'da toplanan II. Kongrede işçi kesiminden genel yönetim kurulu üyeliğine seçildi (1966). Mehmet Ali Aybar'a karşı oluşturulan Emek gurubunda yer aldı. Partinin kapatıldığı evrede Maden İş Sendikası'nın İzmir bölgesinde görev aldı. Sonra Disk temsilciliğine seçildi Abdullah Baştürk'ün genel başkanlığı döneminde bu görevden ayrılınca Türkiye Maden İş Sendikası İzmir temsilciliğine getirildi.

(K.S.)

L

Lamiî (Bursa - 1472 / Bursa - 1532). Divan Şairi. Bayezid II.'nin hazine defterdarı Osman Çelebi'nin oğludur .Öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Nakşibendi Şeyhi Emir Buhari'nin yanında bilgisini ve farsçasını ilerletti. Şiir yönünden önemli bir şey getirememesine karşılık, İran şiiri özellikle Molla Cami'nin eserlerinden yaptığı çevirilerden ötürü beğenildi; Cami-i Rum olarak tanındı. Ünlü mutasavvıfların hayat hikâyelerini toplayan Nafahat-al-Üns adlı çevirisine Anadolu'da yaşayanları da ekleyerek bu alandaki çalışmaların ilkini yaptı. Kendi eserlerinden en ünlüsü Kanunî'nin Bursa gezisi dolayısiyle yazdığı *Şehrengiz*'dir.

Liberal Demokrat Parti. 1946'da İstanbul'da kuruldu. Halkın refah, ahlâk, kültür, sanat düzeyini yükseltmek ve ülkede geniş bir kalkınma hareketi meydana getirmeyi amaçladığını açıklayan parti hiçbir kongre yapmadı. 1946 genel seçimlerine katıldı, kurucu sayısı üçten aşağı düştüğü için dağıldı.

LESKOFÇALI, Galip (Leskofça - 1829 / İstanbul 1869). Şair, Afyon'da sürgün bulunan babası Üsküp Valisi İsmail Paşa'nın affedilmesi üzerine onunla birlikte İstanbul'a geldi. Sadaret Mektubi Kaleminde ve Gümrük İdaresinde çalıştı. Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği yıllarında Meclisi İdare katipliği, Tuna gazetesinde yazarlık, daha sonra Halep'te kısa süre mektupçuluk görevlerinde bulundu. Dönemin eski edebiyata bağlı şairlerin katıldığı Encümen-i Şuarâ'nın güçlülerinden sayılan Leskofçalı, Namık Kemal tarafından üstad olarak kabul edildi. Divanı, İbnül Emin Mahmut Kemal'in tanıtma yazısıyla basıldı

M

MARULYALI, Yaşar (Mersin - 1931). Mimar. 1953'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. 1955'de Levent Aksüt ile birlikte kendi çalışma işliklerini kurdular. O yıldanberi bu birlikteliği başarı ile sürdürüyorlar. 1965 - 1971 yılları arasında İ.D.M.M.A.'de öğretim Üyeliği yaptı. (Birlikte gerçekleştirdikleri işler için Aksüt maddesine bakınız).

Medrese. Eskiden Türkiye'de İlahiyat, din, hukuk, felsefe, astronomi, matematik tıp ve benzeri bilimlerin öğretiminin yapıldığı okul. Genellikle külliyelerin içinde onlardan bir parça olarak bir ya da birkaç tane bulunurdu. İstanbul'daki Fatih ve Süleymaniye külliyelerinedki medreseler ünlüdür. Planları, genelde, bir avlu çevresindeki öğrenci odalarından ve avlunun arkasındaki açık ya da kapalı öğrenim odasından oluşur. İklim durumuna göre bu öğrenim odası açık (eyvan biçiminde) olabilir, birden çok olabilir.

Megaron. I. Miken, Girit saray ya da evlerinde dikdörtgen planlı büyük hol ya da oda, erkekler için ayrılmış bölüm.

II. Önünde bir giriş bölümüyle bir odadan oluşan antik çağ konutu. Taştan yapılan odanın ortasında bir ocak bulunurdu. Ocağın dört köşesinde dört direk, dumanın çıkmasını sağlayan, içeriyi ışıklandırmaya yarayan kademeli bir çatıyı tutarlardı.

Mehmed Ağa (Sedefkâr) (mimar) 1603 - ? ve 1607 - ? olmak üzere iki kez mimarbaşılığa getirilmiştir. Sultan Ahmed camii mimarıdır. Sultan Ahmed camiini 1609 - 1616 yılları arasında yapmıştır.

Mehmed Ağa (Kayserili) (mimar) (? 1742). Üçüncü Ahmed döneminde. 1703'de Hassa baş mimarı oldu. Önce kısa sürede bu görevden alındı sonra yeniden getirildi 1709'dan 1740'a dek Aralıksız bu görevi sürdürdü. Sadâbâd mimarı olarak bilinir. Pek çok kalenin yapım ya da onarımını yaptı. Üsküdar ve Sultanahmed'deki 3. Ahmed çeşmeleri onun yapıtlarıdır. Üçüncü Ahmed çeşmesi, mimarlığımızda Avrupa etkisinin ilginç sonucunu somutlar.

Mehmet İzzet (İstanbul - 1891 / Berlin - 1930). Toplumbilimci. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde, Yüksek öğrenimi Paris'te Sorbon Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Ülkeye dönünce bir süre Kızılay örgütünde kâtiplik ve felsefe öğretmenliği yaptı (1917 - 1919). Darülfünun'da Felsefe Tarihi ve toplum bilim okuttu (1919-1928). Öğretim müfettişi olarak Berlin'de bulunduğu sırada öldü (1930).

Düşün dünyasında ilkin Amelî Ahlak, İçtimaiyat Dersleri, Kant'ın *Pratik Felsefesi* v.b. çevirileriyle görülen M. İzzet, ilk yazılarını *«Edebiyat Fakültesi Mecmuası»*nda yayımladı. Düşün adamı kimliğini ortaya koyduğu kabul edilen makaleleriyse, sürekli olarak, yakın dostu Mehmet Emin (Erişirgil)in yönettiği *«Hayat»* (1926 - 1929) dergisinde çıktı. Başlangıçta Felsefe tarihi, sonra ahlak ve toplumbilim konularında çalışıyor, «fikrî yönü sosyolojiden felsefî idealizme ve başlıca Alman romantiklerinin idealizmine gidiyordu» (Hilmi Ziya Ülken). En önemli yapıtı Milliyet Nazariyeleri'nde ulusçuluk ülküsünün «felsefî manasını» ve «bazı tarihî levhaların mukayesesiyle» akımı öznel (subjektive) kanılarına göre açıklama amacına yöneldiğini belirtir. *(Milliyet Nazariyeleri*, 2. bas. 1969, sf. 14).

Uulusçuluğu, «düşünce halinde bir millettir.» (sf. 17) biçiminde tanımlayarak kimi batılı düşünürlerin görüşlerini tartışır. «Milliyeti ırka bağlı görmenin insan üzerinde çevreden çok kalıtımın etkisi olduğunu iddia etmek anlamına geldiğini yazar. Oysa önemli olan çevre etkisidir. (sf. 45) ve «saf bir ırk bulmak için Afrika'nın ücra köşelerine kadar uzaklaşmak lazımdır. İhtimal Boşmiyanlar bazı bilginlerin zannettiği saf bir ırktılar. «Ned'r ki onlar da henüz ulusçuluk ülküsüne sahip görünmemektedirle.r (sf. 46). Birçok karışımlar sonucunda herhangi bir ulusun ırkını belirleme olanağı bulunmadığına göre ırk birliği ulusal «sevgi ve birliğin tesisi için» neden olamaz. «Aynı ırkın ne siyasî, ne dinî müesseselerde birlikte görünmesi zorunluğu yoktur» (sf. 47).

Kitabın «Milliyet ve Coğrafi Şartları» bölümünde «millî ülkünün eski toprak kazanma ülküsünden uzaklaştığını» (sf. 74) belirten yazar, ulusal akımlarla ekonomik akımlar arasındaki ilişkilere değinerek (sf. 75). XIX. yüzyıldaki «reaya kıyamı» ve «Rumeli, Bosna, Girit, ihtilallerinin millî olduğu kadar ekonomik nedenlere dayandığına iş ret eder (sf. 76). Mehmet İzzet'e göre «milleti kapitalizmin gayri meşru çocuğu» olarak kabul eden sosyalist işçilerin çıkarlarını uluslararası işçilerin çıkarlarına bağlı görmelerine karşılık, sermayedarlar da «kızıl beynelmilele karşı, yeşil beynelmilel teşekkül ettirmek» istemektedirler. Bunun nedeni «iktisadî meselelerin had şekli alması yüzünden işçinin milliyet fikrine» yabancılaşmasıdır (sf. 76).

«Milliyet ve Lisan», «Millî Seciye», «Millî An'ane ve Tarih» bölümlerinde de çeşitli teorileri eleştirdiğini gördüğümüz yazar, yer yer Ziya Gökalp'in görüşlerini de kuşkuyla karşılamakta, «Millet bir lisan ile konuşan fertlerin toplamıdır. Din, ahlak, hukuk, siyaset, iktisat, bilim gibi bütün içtimaî faaliyetlerin cevheri lisandır» biçimindeki savlarının karşısına çıkmaktadır.

(Ş.K.)

Misak-ı Millî (Ulusal And): Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanmış olan esasları içeren ve son Osmanlı Mebuslar Meclisinde Felâh-ı Vatan Grubunca kabul ettirilen belge (28 Ocak 1920). Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Heyet-i Temsiliye (bkz. Heyet-i Temsiliye) meşruluk kazanma çabasında idi. Sivas Kongresinden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisinin kesilmesi (12.9.1919) üzerine Heyet-i Temsiliye'nin ülke yönetiminde «merci» olarak kabulünün ileri sürülmesi, meşrûluk kazanma çabasının ilk belirtisiydi. Mustafa Kemal, Meclisin Anadolu'da toplanmasını istiyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya taşınması aşamasında İstanbul'da toplanacak meclisin işgal kuvvetlerince dağıtılabileceği olasılığı bakımından Mustafa Kemal, milletvekillerini uyarmıştı. Son Osmanlı Mebuslar Meclisinin toplantıya çağrılmasından sonra da Mustafa Kemal, Ankara'da İstanbul'a gidecek bazı milletvekilleriyle buluşarak, onlarla Misak-ı Millî'nin, yani Türkiye'nin kabul edebileceği barış koşullarının esasları ve Meclis-i Mebusanca izlenecek politika hakkında görüştü.

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi İstanbul'da açıldı (12 Ocak 1920). Meclisin toplanmasının nedeni, Anadolu'da günden güne gelişen ulusal Kurtuluş Savaşı hakkında açık bir karar vermekti. Bunun için izlenecek tek bir yol öngörülüyordu: Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir grubunu oluşturmak. Mustafa Kemal'i Meclis Başkanlığı'na seçmek ve bu suretle millî düzeye katılmak. Böyle hareket etmekle Meclis-i Mebusun, Anadolu ve İstanbul'un birliğini sağlayacağı gibi, Kuvvayı Milliye'ye de dayandığı için daha güçlü ve daha özgür biçimde çalışabilecekti Kuvvayı Milliye yandaşı mebuslar, «Felâh-ı Vatan grubu» adiyle bir grup kurdular. Bu grup, Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilmiş olan esaslara göre, «Misak-ı Millî» (Ulusal And) adı verilen bir belgeyi hazırladı ve Meclise kabul ettirdi (28 Ocak 1920). Millî Mücadelenin parolası ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin tek büyük hizmeti sayılan Misak-ı Millî aynen şöyledir:

«Zirde (aşağıda) vaziûl imza Osmanlı Meclisi Mebusan âzaları Devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi âzamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamiyi riayet mümkünültemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde pâyidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin vücudu gayrı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir:

«Madde 1 — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr

haddi mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuku örfiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür. (Özeti ve anlamı: Osmanlı devletinin 30 Ekim 1918 tarihli mütareke imzalandığı zaman düşman ordularının işgali altında bulunan Arap memleketleri durumunun, halkın serbestçe verecekleri reye göre belirlenmesi gereklidir. Bu mütareke sınırları içinde Osmanlı - İslâm çoğunluğu bulunan kısımların tümü, hiç bir suretle ayrılık kabul etmez bir bütündür).

«Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmeleriyle (halkoyuyla) ana vatana iltihak etmiş olan Elviye-i selâse (üç sancak: Kars, Ardahan, Artvin) için ledelicap tekrar serbestçe ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

«Madde 3 — Türkiye sulhuna tâlik edilen Garbî Trakya vaziyeti Hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin (halkının) kemâli hürriyetle beyan edecekleri âraya (oylara) tebaan vâki olmalıdır.

«Madde 4 — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Pâyitahtı Saltanatı seniye ve merkezi hükümeti Cemaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü hâlelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmaz şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küsadı (açılması) hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin mütefikan verecekleri karar muteberdir.

«Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bâzı müşarikleri arasında takarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memâliki mütecavirdeki (komşu ülkelerdeki) Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade emniyesi ile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

«Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet bizim de temini esbabı inkişafımızda istiklâl ve serbesti tammeye mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekâmızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın (borçların) şeraiti tesviyesi (ödenme koşulları) da bu esasta mugayır olmayacaktır.

Misak-ı Millî'nin kabul ve ilânı çok önemli bir olaydı. Ancak bu esasları savunabilecek kudrette bir hükümete gereksinme vardı. Ali Rıza Paşa kabinesi (Bkz. Mütareke hükümetleri (Kuvvayi Milliyeye dayanmadan yalnız Meclisten alınmış bir güvenoyu ile kuvvet kazanamadı. Oysa Sadrazam Ali Rıza Paşa, Kuvvayı Milliyenin hükümet içinde hükümet olduğunu ileri sürerek çalışmalarına son vermesini gerekli görüyordu. Misak-ı Millî'nin ilânı üzerine durumdan hoşnut bulunmayan İtilâf Devletleri, Meclis-i Mebusanın açılması ile Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşı hareketinin ortadan kalkacağını ya da zayıflayacağını ummuşlarken, umutlarının boşa çıkması nedeniyle Meclis-i Mebusanı dağıtarak İstanbul'u işgal ettiler (16.3.1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandıktan sonra İtilâf Devletlerinin TBMM hükümeti üzerinde baskı yaparak, istedikleri barış koşullarını kabul ettirmek istemelerine karşılık TBMM bir gizli oturumda Misak-ı Millî üzerine ant içerek Türkiye topraklarının parçalanmasına asla izin vermeyeceğini bütün dünyaya ilân etti (18. Haziran 1920).

Lausanne Barış Andlaşması esas itibariyle Misak-ı Millî sınırlarını belirledi. Lausanne Andlaşması hükümlerine göre, müttefikler Misak-ı Milliye ve Türkiye'nin bağımsızlığını kabul ettiler. Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Kerkük bölgesi Irak'a bırakılmak zorunda kalındı (5.6.1926). Öte yandan Misak'ı Millî sınırları içinde kalan Hatay, Türkiye sınırları içine alındı (1939).

Misak-ı Millî esas itibariyle ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşının bir programı niteliğinde bir belgedir. Bu programın temelini Türkiye'nin Mondros mütarekesiyle belirlenen sınırlar içinde bağımsız olduğuna ilişkin Erzurum ve Sivas kongresi kararları oluşturuyordu.

Türkiye'de bazı çevreler (başta ırkçı Turancılar) Misak-ı Millî'yi tanınamamaktadırlar. Bunlara göre bugünkü Türkiye sınırları «düşman ellerinin çizdiği uydurma sınırlar»dır; millî misak da son Osmanlı Meclisinin aldığı bir karar olup, bu karar yeni Türkiye'yi bağlamaz. Oysa bugünkü Türkiye'nin bağımsızlık ve özgürlüğünün temeli, bu belgeye dayanmaktadır. Atatürk, Nutuk'ta «Millî Siyaset»ten sözederken, «Hududu milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafazai mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakikî saadet ve umranına çalışmak» diyordu (Nutuk, Ç. 2, s. 436 - 437). «Hududu milliye»yi (ulusal sınırları) Misak-ı Millî belirlemektedir. Ayrıca Misakın son maddesindeki «siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz» anlatımıyla kapitülasyonların her türlüsünün kaldırılması öngörülmüştü ki, günümüz Türkiyesinde Misak-ı Millî'nin son maddesinin somut yaşamda gerçekleştirilemediği görülmektedir. 6. maddede Türkiye'nin gelişmesinin sağlanması için tam bağımsızlık bir «hayat ve beka» koşulu olarak belirtilmiştir Dolayısıyla Misak-ı Millî'nin ilk beş maddesi gerçekleştirilmiş, ancak altıncı madde Atatürk döneminden sonra gelen siyasal iktidarlarca ihlâl edilmiş bulunmaktadır.

Mustafa Gebzeli

Adli Moran

MORAN, Adli (İstanbul - 1920). Yazar, çevirmen. 1946 yılında *Aylık Ansiklopedi* ve *Resimli Tarih* dergisinde ilk yazılarını yayımlamaya başladı. Sonra *Yirminci Asır*, *Yeditepe*, *Küçük Dergi*, *Yeni Sabah*, *Akşam*, *Tercüman*, *Yeni İstanbul*, *Haber*, *Yeni Gazete*, *Hürriyet* dergi ve gazetelerinde çeviri ve eleştirmeleri çıktı. Bir süre Radyo programları hazırladı. Yirmiye yakın roman, öykü kitabı ve oyun çevirisi vardır.

Mozole (anıt - gömüt, anıt - kabir). Fransızca Mausole sözcüğünün Türkçe okunuşu olarak kimi çevirmenlerce kullanıldı. Kaynağı, Karya kralı Mausolus'un adıdır. Mausolus'un kardeşi ve karısı Artemis'ce Halikarnassos (Bodrum) da o ölünce (İ.Ö. 353) anısına yaptırılan anıtsal gömüt «mausoleum» olarak anılmıştır. Bundan sonra yaptırılan bu tür anıt - gömütlere de bu ad verilegelmiştir. Mozole'nin mimarı Pytheos'tur. Dikdörtgen prizma biçimli bir alt bölüm üzerinde direkler, onların da üzerinde dört eğimli bir çadır çatı oturtulmuştu. En üstünde, dört atın çektiği araba ve Mausolus'un yontusu vardı. (Şimdi British Museum'da). Yük-

sekliği 46 metreydi. Yeryüzünün yedi tansığından biri sayılırdı. Bugün Bodrum'da temelini ve çevresindeki süs kuşağından bir parçayı (müzede) görmek olanağı vardır. Kuşaktan, öteki üç parça gene Londra'daki British Museum'dadır. Depremle yıkılmış olan yapının taşları, 15.YY. da korsan şövalyelerce, Bodrum kalesinin yapımında kullanılmıştır.

MUTLU, Asım (İstanbul 1913). Mimar. Fevziye lisesini ve Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi (1936). Milli Eğitim Bakanlığı uzman mimarlık bürosunda iki yıl (1936 - 38) çalıştıktan sonra 1938'de avrupa sınavını kazandı. 1938 - 39'da askerlik görevini yerine getirdikten sonra Güzel Sanatlar Akademisinde asistanlık görevini üstlendi (1940 - 43). 1943'ten sonra öğretim görevlisi oldu. 1945 - 48 arasında ek görev olarak, İstanbul Fen ve Edebiyat Fakültesi Yapısı Kontrol Amirliği görevini yürüttü. 1957 - 59 yılları arasında G.S.A.'de Mimarlık Bölümü başkanlığı, 1959 - 66 yılları arasında G.S.A. müdürlüğünü yaptı. 1971'den sonra Ege Üniversitesi Mühendislik Mimarlık yüksek okulunda da ders verdi. Tek başına ya da başkalarıyla birlikte pek çok yarışmaya katıldı. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

Antalya Aksu Köy Enstitüsü (1. lik),

Isparta Gönen Köy Enstitüsü (2. lik),

Kastamonu Gölköy Köy Enstitüsü (1. lik),

Köy Okulları (1. lik),

Öğretmen Evleri (2. lik),

Samsun şehircilik yarışması (mansiyon),

Çanakkale Şehitleri Anıtı (mansiyon),

CHP Sanat Yarışması (3. lük),

Ortopedi ve Psikiyatri Klinikleri (2. lik),

Ankara Şehirler arası Otobüs Terminali (1. lik),

Ankara Halk Bankası (3. lük).

Uygulanan yapıtları da şunlardır :

Antalya Aksu Köy Enstitüsü,

Kastamonu Gölköy Köy Enstitüsü,

Köy Okulları (1940 - 43),

Gureba Hastahcnesinde Ortopodi Kliniği (1948).

Topkapı'da İ.E. İlaç Fabrikası (1950),

Harbiye'de Başak Sigorta Yapısı (1964),

Ankara'da Şehirler arası Otobüs Terminali (1965).

(C.B.)

MÜNİF, Paşa (Antep - 1828 / İstanbul - 1910). Yazar, düşünür, devlet adamı Doğu bilimlerini Kahire, Şam; Batı bilimlerini ve felsefesini Berlin Üniversitesinde okudu. «Babıali Tercüme Odası»na girdi. Ticaret Mahkemesi Başkanlığı, Temyiz Divan Başkanlığı, Zaptiye Müsteşarlığı yaptı. «Ceride-i Havadis», «Ruzname-i Ceride-i Havadis» gazeteleri yazar, yönetici ve başyazarlıklarında bulundu. Babıali başçevirmeni, Milli Eğitim Kurulu Başkanı, Tahran Elçisi (1872), Ticaret Bakanı, Milli Eğitim Bakanı (üç kez, 9 yıldan fazla, 1877 - 91) oldu Bir gece Abdülhamid'e «Verilen kararları kabul buyurmadınız. Bizde sanayi ve eğitim geri kaldı. İlerleme bilim ve fenle olur» demesi üzerine Tahran'a gönderildi. Elçilikten döndükten sonra (1897) bir daha devlette görev almadı.

«Türkiye'nin modernleşme yolundaki yeri gereğince tanınmamış olan» (Berkes) «Yaşamı özel bir inceleme gerektiren bu önemli adamın» (Tanpınar), Münif Paşa'nın ilerici, öğretici kişiliğini iki kent etkiledi: Kahire'de Mehmet Ali'nin Batı'ya yönelik reformlarını gördü, Berlin'de laik, çağdaş Batı kültürünü, sanayi toplumunu gördü. Arapça, Farsca ve eksiksiz Almanca, Fransızca, İngilizce, eski ve yeni Yunanca bilmekteydi (Mordtman). Türkiye'ye dönünce kendini toplumun aydınlatılması ve eğitilmesine verdi; kültür tarihinde pek çok «ilk»lerin sahibi oldu: Batıdan «ilk» felsefe ve kültür eseri çevirisi olan Filozofca Konuşmaları *(Muhaverat-ı Hikemiye)* 1859'da yayımladı. «Yenilik tarihimizde adı unutulmuş bir kahramana benziyen bu küçük kitabın özellikle genç yaşta okuyucuların düşüncesinde bir ihtilal yapmamış olması imkansızdır» (Tanpınar). Üniversitesi bulunmıyan İmparatorlukta bini aşkın kitabı, beş yüzden fazla öğrencisi, dersaneleri, zamanının seçkin öğretici kadrosu, beş dilde otuz çeşit gazete abonesi, okuma salonu ve kendi basımevi ile «İlk özgür Türk Üniversitesini kurdu» (Gordl): «Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, 1861». Ertesi yıl ilk Türk dergisi olan aylık *«Mecmua-i Fünun»*u çıkardı (1862 - 1867/1883). Bizde *«Sefiller»* adıyla tanınan V. Hugo'nun ünlü eserini Pariste yayımlandığı tarihte «mağdurin hikayesi» ve özet olarak çevirdi, *«Ruzname-i Ceride-i Havadis»*de yayımladı (1862). İlk Sefiller çevirisi budur. İlk *Nouvellè Hèloisè* çevirisini de aynı tarihte yaptı. Tanzimat sürecinde gazete ve dergiler kitap yerine eserleri tefrika halinde yayımlıyorlardı. *Mecmua-i Fünun*'daki birçok yazısı bu niteliktedir: «Çocuk Eğitiminin önemi», 1862, Türkçe'de ilk çağdaş pedagoji yazısıdır (Tanpınar). Aynı yıllarda ilk filozoflar ansiklopedisini yayımlar *(Mecmua-i Fünun,* 1863-1867). Mülkiye ve Hukuk'da okuttuğu derslerin kitapları da ilk eserlerindendi: 1880 ve 1884 de ilk Hukuk Felsefesi ve Hukuk İlmine Girişi yayımladı *(Telhis-i Hikmet-i Hukuk, Hikmet-i Hukuk, Methal-i İlm-i Hukuk)*. Osmanlı tarihinde harflerde değişiklik yapılması düşüncesini ilk ortaya atan Münif Paşa'dır: (12 Mayıs 1862 günü Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferans) İlerici yönü sosyal - siyasal düşüncelerinde de görülür. Tam bir özgürlükten yanadır, eşitlikçidir; servet bir ayırım nedeni olamaz, özgürlük kültür arttıkça yayılır, bunun için eğitimin yaygınlaştırılması, özgürlüğün anlam ve yararının herkese anlatılmasını ister... çalışma yaşamının düzenlenmesi, çocukların iş alanında korunması, iş mahkemeleri kurulması, devletin sosyal hakları koruması, hayat hak ve özgürlüğünün üstünlüğü... üzerinde ısrarla durmuştur. *Hukuk Felsefesi* adlı yapıtında iştirakiyun adı altında topladığı komünizm ve sosyalizm eleştirisini yapmış, okuyucu ve öğrenciyi ilk kez bu kavramlarla karşılaştırmıştır. İlk yıllarında Abdülhamid'e ekonomi politik okutmuştur. Bu alanda genel çizgileriyle klasik okuldandır; özgürlükçü temel yanında kamu yararı anlayışının içinde ve servetin kötü kullanılışına karşıdır. Milli eğitim bakanlığı zamanında bugünkü anlamda olmasa da, çağdaş eğitimin, müspet bilimlerin yerleşmesi için çalıştı, skolastik öğrenimin ilk ve şiddetle karşısına çıkanlardandır. İllere gönderdiği bildirgede çevrede kullanılan sözcüklerin saptanıp birkaç kopya halinde gönderilmesini istemesindeki dil anlayışı, üzerinde durulmağa değer: Gazeteciliğinde ve yazılarında sade dilden yana olduğu görülmektedir. Bazı çağdaşları «sade olmakla birlikte oldukça süslü, Münif Paşa ise hem sade, hem açık yazan fikir ve kalem sahiplerindendir» (A.S. Levent). Şiirlerinin bir bölümü *«divan»*, *«Dasitan-ı Âl-i Osman»*da toplanmıştır. Yukarıda anılanlar ile *«İlm-i İktisat»*, *«İngiltere Tarihi»*nden başka çeşitli konularda gazete ve dergilerde kalmış ve basılmamış pek çok yapıtı vardır.

Döndar Akünal

N

Nedim-i Kadim (İstanbul-? / İstanbul 1670). Divan şairi. Medrese öğreniminden sonra ilmiyye sınıfına geçerek müderrislik yaptı. Çağdaşları Naili, Nef'î, Neşatî gibi gazellerinde yeni hayaller ve incelikli bir dil getirerek döneminin üstün şairleri arasında kabul edildi. Sonraki yüzyılda gelen sairler tarafından benimsenerek gazelleri tahmis edildi. Divanı, Halil Nihat tarafından bastırılan Lâle Devri'nin ünlü şairi Nedim divanının sözlük bölümüne eklenmiştir. (1922).

Nevres-i Cedîd (Sakız - 1820 / İstanbul - 1876). Divan şairi. Hizmetinde bulunduğu Ali Rıza Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a geldi, Hariciye kalemi'ne girdi. Irak ve Hicaz ordularında tahrirat başkatipliği, muhasebecilik yaptı. Şumnu'dayken bir yolsuzluk olayına adı karıştığından aşırı üzüntüye kapılarak delilik belirtileri gösterince Haydarpaşa hastahanesi'nde tedavi gördü. İyileşip çıkınca Zaptiye Dairesi mektuçuluğuna atandı. Bir süre sonra yeniden delirerek öldü. Divan şiirinin son yüzyılında içten duygulanmaları aşırılığa düşmeden söyleyen Nevres'in kimi şarkıları bestelenerek günümüze kadar geldi. Basılmış divanı vardır.

Nişli, Fahri (İzmir 1919). Mimar. Güzel Sanatlar Akademisini 1944 yılında bitirdi. Hemen kendi bağımsız iş yerini açtı. 1960 yılına dek yalnızca mimarlıkla, proje yaparak işini sürdürdü 1960 dan sonra yüklenicilik (taahhüt) de yapmağa başladı. Kendi kuşağının çok zor koşullarına karşın İzmir'de pek çok, başarılı yapı gerçekleştirdi. Bunların çoğunluğu konut, katlı konut ya da fabrikadır. *Bayraklı Boya ve Vernik fabrikası* (1950), *Altınbaşak silo ve un fabrikası* (1955), *Göktepe Sert Plastik Fabrikası* (1969) bunlar arasındadır.

Numan Usta. (Dobruca 1885 - İstanbul 1934). İlk işçi millet vekili. Tophane Askeri Sanayi okulunda okudu, Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında işçi ve usta olarak çalıştı, «Numan Usta» olarak yaygın ve saygın bir ad kazandı. Son Osmanlı Meclisinde Aralık 1919 genel seçimlerinde «Osmanlı Mesai Fırkası» adayı olarak 135 oyla İstanbul millet vekili seçildi. İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderildi. Çalışması daha çok sendikal nitelikte ve işçilerin ekonomik haklarının korunması doğrulusunda idi. Aday olduğu kuruluş da partiden çok bu amaçları güden bir organdı. Malta'dan döndükten sonra Büyük Millet Meclisine ilk dönem işçi millet vekili olarak girdi. Barut İnhisar av fişekleri fabrikası şefi olarak görev yaptı.

«İşçiler arasında hatırı sayılır, salim düşünceli ve uyanık bir işçi olarak tanınmıştır» (İ.A. Gövsa).

O

OKAN Aktan (Antalya 1930). Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesini bitirdi. Bayındırlık Bakanlığı Proje bürosunda mimar olarak bir süre çalıştıktan sonra kendi çalışma yerini kurdu. Daha sonra önce gene Bayındırlık Bakanlığında daha sonra Yapı Araştırma Enstitüsünde Araştırmacı olarak çalıştı. Bu işi bu günde sürdürüyor Arkadaşlarıyla birlikte pek çok yarışmaya katıldı, ödüller aldı. Uygulanmış yapıtları arasında önemli saydıkları şunlardır: *Ankara Atatürk Spor Salonu* (1968, Özer Avşar ile birlikte), *Karayolları Genel Müdürlük Yapısı* (1969, Fikret Cankut'la birlikte). Son yıllarda tüm çalışmaları, ülke koşullarına dönük, yapı üretim sistemi üzerine araştırmalardır.

ONAT Emin (İstanbul - 1908 / İstanbul - 1961) Mimar. 1926 da yüksek Mühendis Mektebine girdi. Öğrenimini bitirmesi için Zürich Yüksek Okulu'na gönderildi. Bu okulun Mimarlık bölümünü 1934 de bitirdi. 1935 de sonradan İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesine dönüşmesinde çok büyük emeklerinin görüldüğü Yüksek Mühendis Okulu mimarlık bölümünde öğretim görevlisi oldu. 1942 de Uluslarası yarışmada Orhan Arda ile birlikte *Anıt-Kabir* yapısı birincilik ödülünü aldı. Bu yapıtın 1944-53 yılları arasında gerçekleştirildi. Son yıllarında politik yaşam deneyine girdi. 1954 de İstanbul Millet vekili seçildi, üç yıl bu görevi sürdürdü.

Emin Onat

ONAY YILMAZ (Gaziantep 1937). Tiyatro yönetmeni ve yazarı. Ankara Gazi Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ne girdi ve bu fakül-

teyi 1961 yılında bitirdi. Mühendis olarak çalışmaya başladı. Bayındırlık Bakanlığı'da görev yaptıktan sonra TÜBİTAK'a (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu)na girdi. Daha okuldayken tiyatroyla ilgilenmeye başlamıştı. İTÜ Tiyatrosu'nda amatör çalışmalarını önemli ölçüde geliştirdi. Ankara'ya yerleştikten sonra da tiyatro çalışmalarını bırakmadı. Ankara Deneme Sahnesi'nin etkinliklerine katkıda bulundu. Ankara Sanat Tiyatrosu'nda Bertoit Brech'in Hitler Rejiminin Korku ve Sefaleti adlı oyununu sahneye koydu. Çağdaş Sahne'nin yönetiminde görev alarak bu toplulukta Nazım Hikmet'in Yusuf ile Menofis, kendilerinin oluşturduğu Grev Oyunu ve romandan uyarlanan Çimento adlı ayunların rejisini yaptı. Yusuf ile Menofis rejisiyle 1977 yılında Ulvi Uraz adına verilen en iyi yerli oyun yönetmeni ödülünü kazandı. Çeşitli dergi ve gazetelerde tiyatro üstüne yazıları yayımlanmıştır. Armin Kammard ile Frank Rainer Schek'in yazdıkları İşçi Tiyatroları (Ajitprop Toplulukları) adlı kitabı Türkçeye çevirmiştir. Bu kitap, 1933 yılları öncesi Almanya'da sosyalist savaşım içinde yer alan devrimci tiyatroları anlatmakta, bu tür tiyatroların yapısal ve işlevsel sorunlarına ışık tutmaktadır. Tarihsel bir belge olması yanında asıl bu özellikleriyle günümüz Türkiyesi için büyük önem taşıyan bir kitaptır. Yılmaz Onay proffesyonel çalışmalarından sonra edindiği deneyimlerle İşçi Kültür Derneği yönetiminde görev üstlenmiş, bu dernekte işçi-emekçi seyirciye yönelik çalışmalara başlamıştır. Bu arada sergilenen Patron Soyunması alışılmış tiyatronun dışına çıkan yapısal özellikleriyle işçi-emekçi seyirciye seslenen, bu tür seyirciyle değişme-değiştirme ilişkisine giren devrimci tiyatro çalışmaları için üzerinde durulması gereken bir örnektir. Yılmaz Onay bundan başka çeşitli yazarlardan oyunlar da çevirmiştir. Bunlardan biri olan Batı Alman yazarı Franz Xaver Kroetz'in iki Dünya adlı oyununu da İşçi Kültür Derneği yapısı içinde hazırlamış ve seyirci önüne çıkarmıştır.

Yılmaz Onay, gerek kuram alanında, gerekse uygulama alanında verdiği ürünlerle devrimci tiyatromuza büyük katkıları olan bir sanatçıdır.

S. Günay Akarsu

15 - 16 Haziran Olayları İstanbul ve Kocaeli illerinde yaklaşık 100 bin işçinin katıldığı ve Sendikalar Yasasında AP iktidarının yapmak istediği değişiklikleri protesto amacıyla yapılan toplantılar ve gösteri yürüyüşleri (15 - 16 Haziran 1970). 1969 genel seçimlerinde güçlü bir «parlamento dışı muhalefetle» karşılaşan ve seçimlerden kendi içinde çelişkilerle ve zayıf çıkan iktidar partisi, kısa vadede bunalımdan kurtulmanın çarelerini aramaya başladı. OECD tavsiyelerini göz önünde tutarak Ücret-fiyat ayarlamaları tarımın vergilendirilmesi, sermaye piyasası kanunu, yeni vergi ve zamlar, toprak ve tarım reformu, memur ve işçi yardımlaşma kurumları, teşvik tedbirleri, işletme vergisi, finansman kanunu ve «nizamı koruma kanunu» gibi düzenlemelerle tekelci sermaye yararına ve bunalımın yükünü emekçi sınıfların üstüne yıkmaya yönelik bir dizi yasa önerileri getirdi. Bunlar hükümet programına alındı ve 1970 yılı bütçesi de buna göre hazırlandı. Bütçe Şubat'ta TBMM'ne gelince AP içinde bunalım patlak verdi. Getirilen önlemlerin önemli bir kesimi, toprak ve tarım büyük burjuvazisini zayıflatacak nitelikte olduğundan bunların AP içindeki temsilcileri bütçeye red oyu vererek hükümeti düşürdüler (11.2.1970). Demirel «mebus transfer ederek» bir süre sonra Mecliste 232 oyla güvenoyu alan üçüncü hükümetini kurdu. İyice yıpranan ve giderek büyüyen sorunlara çözüm getiremeyen parlamento ve hükümet, parlemento içinde ve parlemento dışında geniş bir muhalefetle karşılaştı. Derinleşen ekonomik-toplumsal bunalım nedeniyle üretim yavaşlamaya, ithalat gerilemeye, işsizlik ve pahalılık artmaya devam etti. Banka mevduatlarında da önemli düşüşler oldu, krediler daraldı, para darlığı başgösterdi, dış finansman kaynaklarının kurumasıyla dışa bağımlı ekonomi dar boğaza girdi. OECD 1970 ilkbaharında hükümete devalüasyon yapmayı önerdi. İktidar, devalüasyona ve diğer düzenlemelere gitmeden önce toplumsal muhalefeti durdurmak ve özellikle işçi sınıfı hareketini ezmek, ücret-fiat ayarlamaları yapabilmek için, «yeni sendikalar kanunu» tasarısını Mayıs ayında Meclise sevketti. İşçilerin sendika seçme özgürlüğünü yok eden ve federasyonlaşma, konfederasyonlaşma haklarını kısıtlayan yeni yasa tasarısı, 1967'den beri giderek güçlenen DİSK'i ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.

15 - 16 Haziran 1970

DİSK, bu yasa değişikliğinin gerçekleşmesi olasılığına karşı bir komite oluşturduğu gibi, çeşitli işyerlerindeki bilinçli işçiler de işyerlerinde ileride kararlaştırılacak eylemin oluşturulması görevini üstlenecek, bu konuda gereken çalışmaları yapacak «Anayasal Direniş Komiteleri» oluşturdular. DİSK Yönetim Kurulu, yaptığı toplantılarda «eylem komitesi» kurduğu gibi (3.6.1970), DİSK'e bağlı sendikaların da yönetim kurulları toplandı (13-14.6.1970). DİSK Genel Başka-

nının basın bildirisinde de «DİSK bu meselenin Anayasa çizgisi içine sokulması mücadelesini verecektir» deniyordu.

İlk günkü (15 Haziran Pazartesi) olaylar, genellikle sessiz geçti, ertesi gün (16 Haziran salı) direnişin en şiddetli günü oldu. İlk günkü olaylara çeşitli işyerlerinden 70 bin işçi katıldı. İstanbul'da fabrikalardan çıkan işçiler Kartal-Eyüp ve Bakırköy yollarında yürüyüşe geçtiler. Yollar trafiğe kapandı ve polisle işçiler arasında çatışmalar çıktı. Ankara'da da Basın-İş sendikası üyeleri iki buçuk saatlik bir işgal eylemini gerçekleştirdiler. İzmit'te de Köseköy bölgesindeki fabrikaların işçileri ile Yarımca yönündeki işyerlerinin işçileri iki koldan kente yürüdüler, ertesi gün toplanmak üzere dağıldılar. İlk günkü olaylarda polis yürüyüşe engel olamamış, birkaç önemsiz küçük olay dışında yaralama, tahrip vb. olaylar olmamıştı. Bu yürüyüşler sırasında işçilerin ellerindeki afiş ve pankratlarda «Anayasaya aykırı kanunlar çıkaranlar işçi düşmanıdır», «Anayasa ve sendika özgürlüğünü alanlara derslerini vereceğiz», «Kanunlar Meclisten alınıncaya kadar direneceğiz» vb. sözler yazılıydı. Anayasal Direniş Komitesi, ilgili makamlara 10 bini aşan sayıda protesto telgrafı çekerek, sendikal özgürlükleri yokeden yasa tasarılarının meclisten geri alınmasına kadar direnme hakkının kullanılacağı bildirildi. 15 Haziran pazartesi günkü eylemlere 113 işyerindeki işçiler katıldı. DİSK'e bağlı işçilerin yanısıra Türk-İş'e bağlı sendikalara üye işçiler de eyleme katıldılar (Eas, Mutlu, Koruma-Tarım, Chrysler) (Cibali Kutu). İlk günkü direnişe katılan önemli işyerleri arasında Aeg-Eti, Aksan, Arçelik, Auer, Aygaz, Bürosan, Çelik End. Çelik Halat, Chrysler, Cibali Teneke Kutu, Demirel, Derby, DMO, Eas Akü, Elektrometal, Esaş, Eternit, Gislaved, Gazal, Grundig,, Haymak, Hoover, Koruma-Tarım, Magirus, Makina Takım, Mutlu Akü, Otosan, Philips, Profilo, Rabak, Singer, Simko, Simso, Sungurlar, Şakir Zümre, Türk Demirdöküm, Türk-Kab Türkeli, Uzel Traktör bulunuyordu.

İki günkü olaylar kanlı oldu. İstanbul'da protestocu işçiler kentin çeşitli yörelerinde yürüyüşe geçtiler. Yürüyüş, Topkapı-Levent ve Mecidiköy ile Kadıköy bölgelerinden üç koldan başlatıldı. Topkapı'dan yürüyüşe geçen kol, Valiliğe kadar geldi, Eminönü'ne inince köprüler açıldığı için bir kısım işçi sandallarla Beyoğlu yakasına çıktı. Büyük grup geri dönerek Saraçhane-Fatih-Topkapı yolundan yürüdü. Unkapanı köprüsüne gelen başka bir kol köprü açıldığı için geriye döndü. Levent-Mecidiyeköy kolu, Kavel işçilerince yürütüldü. Tekfen (Levent) işyeri önünde bir polis barikatı, çatışma sonunda aşıldı. Kadıköy yakasında işçiler Üsküdar ve Kartal yönlerine yürüdüler. Kartal köprüsünde barikat kurulmuştu. Gebze-Çayırova'daki işçiler Kartal'a doğru yürüyorlardı. Kadıköy yakasında iskele ve yoğurtçu park çevresindeki çatışmalarda ölenler oldu. Gebze'den çıkan işçiler de Ankara asfaltında İstanbul'a doğru 10 bini aşan bir topluluk halinde yürüdüler.

İzmit'te 16 Haziran günü Maden-İş Bölge Temsilciliği önünde toplanan işçiler, Pirelli ve Good - Year fabrikalarına doğru yürüyüşe geçtiler. Yol üzerindeki iki askerî barikat işçilerce aşıldı. Good-Year fabrikasına kadar giden işçiler buradan kente geri dönerken iki barikatla karşılaştılar. Bu barikatları aştıkları gibi üçüncü bir barikatı da aştılar. Çocuk Parkına kadar yürüyen işçiler ertesi gün buluşmak üzere dağıldılar.

Ankara'da da işçiler ve öğrenci gençlik, Sanayi çarşısında yürüyüşe geçti, polis işçilerin önüne çıkarak bir kısım işçiyi gözaltına aldı

16 Haziran günü İstanbul'da kanlı olaylar oldu. Kadıköy kaymakamlığı ile bazı polis arabaları ile özel otolar ve AP binaları yandı, ya da tahrip edildi. Olaylarda 5 kişi polis ve asker kurşunlarıyle öldürüldü, 200 kişi de yaralandı. Ölenler; Yaşar Yıldırım (işçi), Mustafa Bayram (işçi), Mehmet Gıdak (işçi), Yusuf Kahraman (Toplum polisi), Abdurrahman Bozkurt (işkembeci) idiler. 16 Haziran yürüyüş ve direnişine 150 bine yakın işçi katıldı. İlk günkü direnişe katılmayan Oto Marsan, Güntern, Erka Balata, Enfa, Cihan, Job, Otoyay, İzsal, Bufer, Silvan, ECA, Denet, Mino Vita, Nursan, Dökümay, Bilmak, Tezsan, Hisar döküm, Gülçek, Antaş, Bahariye, Dümeks, Tesaş, Böhler, Elba, Pinaş, Merbolin, Prosan, Midil Hastaş, Harley, Vinileks, Çatalkaya, İto, Reks, Komili, Maltepe Sigara, Ayvansaray, Pirelli gibi önemli işyerlerinin işçileri de ilk günkü direnişçi işçilere katıldılar. Yurtdışındaki

15 - 16 Haziran 1970

Türk işçileri de sendikal hakları kaldıran yasa tasarılarını protesto gösterileri yaptılar. (Köln).

İşçilerin protestolarının sertleşmesi ve asker-polis birliklerinin olayları baştırması üzerine önce İstanbul valiliğinde DİSK ile yetkili kişiler (Vali, İçişleri Bakanı vb) bir toplantı yaptılar. Kemal Sülker ve Kemal Türkler olaylarla DİSK'in ilgisinin bulunmadığı ve olayları tasvip etmedikleri yolunda bir bildiri yayınladılar. Türk - İş icra ve yönetim kurulları da işçi sınıfının karşısında olduklarını bir daha ortaya koyan bir bildiri ile direniş hakkını kullanan işçilerin komünistlere alet olduklarını ileri sürdü ve iktidardan gerekli tedbirleri almasını istedi. 16 Haziran salı günü DİSK'e bağlı sendikaların merkez ve bölge temsilcilik binaları polisce aranmaya başladı. Akşama doğru hükümet İstanbul, İzmit ve Gebze ilçe merkezinde sıkıyönetim ilân etti. Sıkıyönetim komutanlığına 1. Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay atandı. Sıkıyönetim TBMM'de AP ve Güven Partililerinin oyları ile onandı, CHP ile Millî Birlik grubu Demirel'i protesto için meclis salonunu terkettiler. Sıkıyönetim ilân edilir edilmez işçi önderlerinin gözaltına alınmasına ve tüm işyerlerinin çevrelerinin askeri birliklerce sarılmasına başlandı.

DİSK'e bağlı sendikalardan başka DEV - GENÇ'e bağlı dernekler ile TÖS ve işçi birlikleri de sıkıyönetimce arandı, düzenlenen baskınlarla sayısız kişi gözaltına alınarak hapsedildi. İşçilerin askerî kordon altında çalıştırılmak istenmesi tepki ile karşılandı. İşverenler, işyerlerine askerî birlik çağırıp işçileri çalışmaya zorladıkları gibi, binlerce işçiyi işten attılar. *Türkiye Solu* Dergisine göre bu dönemde 30 işyerinden 5090 işçi atıldı. 15 - 16 Haziranın en önemli sonucu, Türkiye'de toplumsal muhalefetin ve devrimin öncüsünün işçi sınıfı olduğunun fiilen kanıtlanması oldu.

Devrimci sendikaları yoketmeyi hedef alan yasa tasarısı ile, TBMM'den geçmesine karşın, Anayasa Mahkemesinde TİP ve CHP tarafından açılan iptal davası sonucunda, yasal değişikliklerin önemli bir bölümünün iptali (9.2.1972 t. E. 970/47-K. 972/4) ile etkisiz kılındı. Özellikle DİSK'i kapatmaya yönelik 9. madde değişikliğinin iptali ile AP'nin ve büyük burjuvazinin DİSK'le ve devrimci sendikalara yönelik tertibi boşa çıktı.

Öte yandan olayları «isyan» ve hatta «ihtilâl provası» olarak nitelendiren iktidarın 15-16 Haziran olaylarını yönetenler hakkında açtırdığı davalarda sadece bir tek işçi 171 sayılı toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefeten mahkûm edilebildi, diğer sanıklar hakkındaki dosyalar, sıkıyönetimin bitiminden sonra sivil mahkemelere ve oradan da 12 Mart sonrasında tekrar sıkıyönetim mahkemelerine havale edildi ve nihayet görev uyuşmazlığı nedeniyle dosyalar işlemden kaldırıldı.

15 - 16 Haziran'dan bir başka görünüm

Ender Kâmil Boyacı

12 Mart Dönemi : 12 Mart Muhtırası ile başlayan ve 14 Ekim 1972 genel seçimleriyle sona eren dönem, 12 Mart olayına yol açan nedenler, ekonomik - toplumsal niteliktedir. 1960 - 70 döneminde işçi sınıfının da nitel ve nicel gücü arttı. Sosyalist öğreti geniş yığınlar arasında yandaş buldu. Egemen sınıflar arasındaki çıkar kavgası giderek büyüdü, ülkeyi yönetemez hale geldi. Enflâsyonist gidiş nedeniyle işçi, memur ve köylü yığınları rejimden hoşnutsuzluklarını belirtmeye başladılar. 16 Haziran olayları rejim bunalımının ilk işareti oldu (Bkz. 15-16 Haziran Olayları). Bunalımın derinleşmesi, toplumsal muhalefetin sosyalist kimliğe bürünmesi, hükümetin ve parlamentonun geniş yığınların gözünde iflâs etmesi, rejimin sarsılması ile birlikte toplumun her kesiminde ve büyük burjuvazi içinde bunalımdan çıkış yolları tartışılmaya başlandı. Belli başlı üç formül öne sürüldü; a) Erken Seçim, b) Sıkıyönetim ilânı, c) Yahya Han. Güney Kore, Yunan tipi darbe modelleri. Bunlardan en «demokratik» biçim olan «erken seçime» büyük burjuvazi rağbet edemedi. Erken seçim, 1961 sonrasındaki sınırlı demokratik hak ve özgürlükler ortamının sürmesine, siyasal kümelenmelerin, sınıfsal bölünmelerin yoğunlaşmasına ve belki de «Ortanın solu»ndaki CHP'nin iktidara gelmesine yol açabilecekti. Bu gelişmeler, büyük burjuvazinin eylem programına ters düşecekti. Erken seçim önerileri, CHP'nin Ecevitçi kanadı ile Türkiye İşçi Partisi'nden geliyordu. İkinci formül olan «Sıkıyönetim ilânı» AP'nin önerisiydi. AP iktidarı bütün yıpranmışlığına, yolsuzluk ve şaibelilik niteliklerine karşın, toplumsal muhalefeti sıkıyönetimli bir rejimle sindirerek bunalımdan çıkmayı umuyordu. Bu öneriyi Vehbi Koç ve İstanbul'daki bir kısım sanayici dışında, Sabancı ve İzmir grubu sanayicileri de destekliyordu.

12 Mart muhtırasının ilk öncülü, Batur'un Demirel'e verdiği bir muhtıradır (21. 6.1970). Öte yandan 1970 yazını sıkıyönetimle savuşturan iktidar, 1970 sonbaharında sıkıyönetimin uzatılmaması nedeniyle zor durumda kalmış, AP'nin TBMM'ne verdiği yasa tasarıları meclisten geçememişlerdi. Parlamento yıpranmıştı, AP iktidarı da olayları bastıramıyordu.

1970'in Kasım - Aralık aylarında işçi, köylü, öğrenci olayları hız kazandı. Paranın değeri hızla düştü, dış finansman yokluğu nedeniyle para ve kredi darlığı son haddine vardı. Hükümet yeni vergileri uygulamaya sokarken, «anarşik» olayları bahane ederek dikkatleri başka yana çekmeye çabalıyordu.

1970 yazında Doğu illerindeki operasyonlar da Doğu Anadolu halkını provoke etmek amacına yönelmişti. Bu dönemde Muhsin Batur Cevdet Sunay'a da bir muhtıra verdi (24 Aralık 1970). Batur, Silâhlı Kuvvetlerin toplumsal olaylar karşısında rahatsızlıklarından söz ederek, çeşitli ekonomik ve toplumsal önlemler alınmasını istiyordu. «Genişletilmiş Komuta Konseyi» adlı bir askerî kurulda da Batur, Millî Güvenlik Kurulunun, geniş yetkilerle donatılmış bir Kurucu Meclise dönüştürülmesini istiyordu. Batur'un «Atatürkçü Kurucu Meclis» önerisi, Gürler'in «Aşırı uçlar milleti Atatürkçülükten ayırma çabası içindedirler» biçimindeki uyarısıyla (26 Aralık 1970) bütünleşiyordu.

O dönemde işçi sınıfı hareketinde ekonomik - demokratik mücadele ile siyasal - sosyalist mücadele ayrılığı devam ediyordu. Güçlü ve öncü nitelikli bir işçi sınıfı partisinin sosyalist harekete egemen olamaması burjuvaziye büyük bir avantaj sağladı. Devrimci gençliğin örgütlenmesi de 12 Martçıların işine yarayacak biçimde idi. İşçi sınıfının öncü sendikal örgütü DİSK, olayların kendisini aşması ve TİP'le bağlarının kesilmesi nedeniyle muhtıra dönemini başlatan olaylara karşı koyamadı.

1971 başında Türkiye'de «devrim» bekleyen çevreler, «ikinci bir 27 Mayıs» hayali içinde idiler. THKO - THKP'nin Ocak-Şubat 1971 aylarındaki eylemleri ve polisiye olayların son haddine varması müdahalecilere bekledikleri gerekçeleri veriyordu. Ordu içindeki muhalefetin tasfiyesi amacıyla Tağmaç - Sunay, kanadı ile Gürler - Batur kanadı anlaşarak, 12 Mart Muhtırasını birlikte verdiler. 9 Mart 1971 günü radikal subayların yapacağı darbe önlendikten sonra, «toplumsal muhalefetin her kesimine kendi lehine yorumlayacağı biçimde» bir muhtıra yazıldı. Muhtıra Atatürkçülük adına hükümeti ve parlamentoyu suçluyor, Demirel hükümetinin düşürülerek yerine partilerüstü bir hükümet kurulmasını «zarurî görüyor» ve darbecileri hoşnut tutmak için de müdahale ve rejime elkoyma hakkını saklı tutuyordu. Muhtıranın «mevcut anarşik durumun giderilmesi», «Atatürk'ün inkılâp kanunlariyle» uygulama yapılmasının istenmesi, «Takrir-i Sükûn» döneminin hortlatılacağını açıkça belirtiyordu.

Muhtıracılara göre, solcular ezilecek, Anayasa değiştirilip otoriter bir rejim kurulacak, tekelci sermaye lehine reformlar yapılacak, Atatürkçülük adına burjuva demokratik parlamenter rejim askıya alınacaktı.

Muhtıranın verilmesi üzerine Demirel istifa etti (12 Mart cuma, saat 17.30). Demirel'in ve AP'nin hesabına göre, AP iktidarının yapamadıklarını, gücünün yetmediği işleri başka hükümetler yapacak, sonra iktidar tekrar AP'ye devredilecekti. Gürler Batur kanadının CHP içindeki yandaşlarından Nihat Erim, CHP'den istifa ederek «bağımsız» başbakan sıfatiyle «partilerüstü reform hükümeti»ni kurdu (26 Mart 1971). Bu hükümet kurulmadan önce devrik AP iktidarının başı Demirel'in imzasiyle 7 general, 1 amiral ve 200 subay ordudan emekliye ayrılarak, ordu içinde tasfiye başlatıldı. TİP ile CHP'deki Ecevitçiler dışında Muhtıraya karşı çıkan olmadı. Dev - Genç'inden DİSK'e kadar «solcu» görünümlü birçok kuruluş muhtırayı selâmladılar ve desteklediler. CHP ve CGP içindeki cuntacılar esas olarak 12 Martın ilk hükümetinin kadrosunu oluşturdular. İsmet İnönü, «hızla yeni seçimlere gidecek yeni bir hükümet» önerisini iki gün sonra geri alarak (16 Mart 1971) kurulacak «reformcu» hükümetin destekleneceğini açıkladı. AP'de hükümette kendisine yer verilsin, verilmesin bu «partiler üstü» hükümeti destekleme kararı aldı. Erken seçim yanlısı olan Bülent Ecevit, Muhtıranın Yunanistan'daki 21 Nisan 1967 faşist darbesi niteliğini belirterek, 12 Mart eylaminin ortanın solu hareketine karşı yapıldığını söyledi ve MYK ile birlikte parti yönetiminden istifa etti (21 Mart 1971).

12 Mart döneminin partilerüstü, reformist, Atatürkçü, laik, beyin takımı gibi sıfatlarla anılan ilk hükümeti, 14'ü parlamento dışı teknokrat, 9 partili bakan ve bağımsız Başbakan ile Millî Birlik grubundan bir bakandan (toplam 25 bakandan) ibaretti. Bu hükümetin programında reform vaadleri yer alıyordu (toprak, eğitim, maliye, hukuk, adalet, idare, enerji ve madenler reformları). Nihat Erim hükümetinin kurulması ile sona ereceği sanılan silâhlı eylemler durmadı. Başbakan Erim, 24 Nisan 1971 konuşmasında «olağanüstü davranışlar karşısında olduklarını, bu davranışları olağanüstü tedbirlerle yok edeceklerini, balyoz gibi ineceklerini» söyledi. Sunay ve İnönü de bu tavrı desteklediklerini bildirdiler. Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Sakarya, Kocaeli, Zonguldak, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde (11 ilde) 26 Nisan günü Sıkıyönetim ilân edildi. Ve birçok kez uzatılarak 26 Eylül 1973'e kadar devam etti.

Sıkıyönetimin ilânından sonra demokratik örgütler kapatıldı. Sayısız ilerici - yurtsever devrimci vatandaş gözaltına alındı, tutuklandı, işkenceye uğratıldı, Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldı. İdam kararlarının üçü (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan haklarında) uygulandı. 12 Mart döneminde hukuk dışı uygulamalar son sınırına vardırıldı.

12 Mart döneminde Atatürkçülük, faşistlerin, tekelci sermayecilerin bir kalkanı haline geldi. Nihat Erim, 12 Mart hareketini «Ordunun öncülüğündeki Batılılaşma hareketlerinin son halkası» olarak değerlendirdi. 12 Mart yapısı bakımından tek parti dönemine benzemektedir. Batılılaşma özelliği ise uydu batıcılık, ABD emperyalizminin direktiflerini ve emirlerini kayıtsız şartsız uygulamaktan ibarettir. Nitekim, Nixon, yönetiminin istemi ile Türkiye'de haşhaş ekimi bu dönemde yasaklandı.

12 Mart'ın birinci hükümeti döneminde Türkiye İşçi Partisi kapatıldı. (20.7. 1971), TİP yöneticileri hapse atıldı, faşizan nitelikte Ceza yasası ve Anayasa değişiklikleri Meclisten geçirildi (20 Eylül 1971), Anayasanın «lüks» olduğu ileri sürülerek 60'dan çok maddesi geriye dönük biçimde değiştirildi.

Öte yandan 1. Erim hükümeti döneminde «reformlar»ın engellenmesi somutlaştı. Eyiceoğlu ve Batur Muhtıranın reform maddesi üzerinde ısrar ederlerken, Gürler de «gerileyeceğimizi sananlar aldanıyorlar» diyerek reformların Meclislerden çıkmasını istedi (28.9.1971). Anayasa değişiklikleri ve sol kesimin geniş ölçüde baskıya uğraması üzerine AP ve bazı sermaye çevreleri askerlerin artık gitmesini ister oldular. AP, bakanlarını hükümetten çekti (5.10.1971), Erim'i ödünlerini de kabul etmedi, bunun üzerine Erim istifa etti (27.10.1971), ancak MGK'da Erim'in istifası kabul edilmedi AP üzerindeki baskılar arttırılarak AP'nin hükümetten çekilme kararı iptal ettirildi (6.11. 1971) Toprak reformu ön tedbirler yasasının meclis komisyonlarına gelmesiyle (16. 11. 1971) reformcu teknokratların da sonu belli oldu. «Beyin takımı» diye anılan bakanlar, reformların gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını, engelleme yapıldığını, sıkıyönetimin hükümetten bağımsızlaştığını belirterek istifa ettiler (3.12.1971). 12 partili, 12 partisiz parlamento dışı bakandan oluşan ikinci Erim hükümeti sermayecileri memnun edecek bir yapıda oluşturuldu (11. 12. 1971). Bu hükümete CHP'nin Ecevitçi kanadı güvenoyu vermedi. 1972 yılına girerken sermayecilere büyük ödünler verilmeye başlanıyordu. Hükümet, işçi haklarının kısıtlanacağı konusunda da vaadde bulundu. 12 Mart'ın ikinci yılında yeni Anayasa değişiklikleri gündeme getirildi. Bu arada CHP içinde de 12 Martçıları destekleyenlerle Ecevitçiler arasındaki mücadele keskinleşti.

Parlamentoda AP ve CHP ile sürtüş-

melere girerek yıpranan Erim, «aşırı yorgunluktan» istifa etti (17.4.1972). 12 Mart'ın üçüncü kabinesini kuran Suat Hayri Ürgüplü'nün listesi Sunay tarafından veto edildi, Sunay'a göre Ürgüplü hükümeti 12 Mart muhtırasının gereklerine ve günün şartlarına uygun değildi (13 Mayıs 1972).

Bu arada toplanan CHP olağanüstü kurultayı Ecevitçileri çoğunlukla seçince önönü CHP genel başkanlığından istifa etti (7. 5. 972) ve yerine Bülent Ecevit seçildi (14.5. 1972). Hükümeti kurma görevi ise Sunay tarafından 12 Mart'ın ilk hükümetlerinin Savunma Bakanı Ferit Melen'e verildi (15.5.1972). Melen hükümeti bir yıllık iktidarı süresince üç önemli görev yüklendi: a) Yeni Anayasa değişiklikleri yapılarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu, sıkıyönetimin etkinliğini arttıran yasal düzenlemeler yapıldı üniversiteler hükümetin etkinliğini arttıran yasal düzenlemeler yapıldı, üniversiteler hükümetin denetimine alındı, TBMM'de muhalefetin haklarını kısıtlayan düzenlemeler getirildi. b) Melen hükümeti, devlet terörünü arttırarak sürdürdü, bağnazlık ve ilkellik son sınırına vardırıldı. c) Melen hükümetinin üçüncü görevi, sermaye çevrelerinin «teşvik tedbirlerini» gerçekleştirmekti. Melen hükümeti dönemi aynı zamanda 12 Mart reimini sonuna yaklaştıran iki büyük değişikliğe de tanıklık etmiştir: CHP içinde Ecevit karşıtları temizlenmiş, CHP giderek güç kazanmış ve 1972 Kasım'ında CHP bakanlarını Melen hükümetinden çekmiştir. Öte yandan yine bu dönemde Faruk Gürler, Genelkurmay Başkanlığından çekilip kontenjan senatörlüğü yoluyla Cumhurbaşkanı olmak girişiminde başarısızlığa uğramış ve Fahri Korutürk'ün AP-CHP-CGP tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilmesi (6.4.1973) üzerine Melen hükümeti istifa etmiştir.

12 Mart döneminin son hükümeti, Ticaret eski Bakanı Naim Talû'nun kurduğu AP-CGP hükümetidir: Bu hükümet altı aylık bir süre için kurulmuş, parlamentoya dayanan bir seçim hükümetidir. Sermayecilere yakınlığı ile tanınan Talû'nun sermayecilerin yerine getirilmemiş ekonomik istemlerini karşılaması mümkün olamamıştır. 12 Mart'ın son hükümeti döneminde işçi sınıfı son iki yılın eksikliğini gidermek için yüksek istemlerle toplu sözleşme mücadelesine girmiş, köylülere de yüksek taban fiatı verilmiştir.

12 Mart dönemi, Türkiye'de büyük burjuvazinin tüm ilerici niteliklerini yitirdiğini, demokrasiyi inkâr ettiğini, kanıtladı.

12 Mart döneminde, 1960'lardan beri yükselen toplumsal muhalefet ve Türkiye sosyalist hareketi yasadışı baskılarla ezilmek istendi. Türkiye, tarihinin en yoğun baskı, terör ve katliamlarını yaşadı. Tekelci sermaye lehine bir dizi ekonomik, toplumsal, politik düzenlemeler yapıldı. Bunalımdan tekelci sermaye güçlenerek çıktı. Bunalımın etkileri emekçi sınıflara yıkıldı, kitleler baskıyı ve açık sömürüyü hissettiler, toplumsal muhalefet 12 Mart döneminin sonunda yeniden yükselerek «demokratik sol» Ecevit CHP'sine kanalize oldu.

12 Mart çeşitli halk kesimlerinden gelen dirençler ve tekelci sermaye içindeki ayrılıklar nedeniyle kalıcı veya daha uzun süreli olamadı. 12 Mart'ın ilk hükümetindeki bakanlardan birinin anlatımına göre, 7 yıllık bir süre için planlama yapılmışken, 1973 genel seçimleriyle 12 Mart döneminin kapanması, çeşitli iç ve dış etkenlerle mümkün olmuştur. Gerek sermaye kesiminin çindeki çelişkiler, 12 Martçıların AP ve CHP ile sürtüşmeleri, emekçi sınıfların tepkileri, Batı Avrupa topluluğunun (AET) 12 Mart rejimini onaylamaması, işçi sınıfı ve demokratik güçlerin savaşımı bu etkenlerin belli başlılarıdır. Ayrıca 12 Martçılara göre 14 Ekim 1973 seçimlerinde AP'nin tek başına veya CGP'nin desteğiyle tekrar iktidara geçmesinin muhakkak sayılması, AP aracılığıyla sivil bir polis devleti kurulmasının amaçlanması da 12 Martçıların genel seçimlerin yapılmasına rıza göstermelerinin bir başka nedenidir. 14 Ekim 1973 seçimlerinde 12 Mart rejimine karşı olan «demokrasi cephesi» 12 Mart rejiminin destekçisi (AP-CGP) partileri bozguna uğrattı. Seçimlerden sonra CHP MSP koalisyonun kurulmasiyle (25 Ocak 1974) yeni bir dönem başladı.

Ender Kâmil Boyacı

•

12 MART DÖNEMİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER

BASKI ALTINDAKİ İŞÇİ SINIFI

Sermaye ile bürokrasinin ortak iktidarı olan 12 Mart rejimi, sermayeye asıl yararını işçi sınıfına getirdiği genel baskı ile sağlamıştır. Genel niteliği sınıfsal olan, işçi sınıfının ideolojik ve siyasal gelişimini durdurmayı, önderlerini ve yandaşlarını terörle susturmayı amaçlayan hareket, dar anlamıyla ekonomik olan yararları da işçiye getirilen baskı sayesinde sağlayabilmiştir.

Sermayenin 12 Mart'taki ekonomik yararlarına bakarken işçiye zor yoluyla kabul ettirilmiş bir suskunluğun dolaylı sonuçlarını görmemek mümkün değildir. 12 Mart rejimi, grevleri yasaklayarak ve erteleyerek ,işçi sınıfının baskı altına alındığı psikolojik ortamı yaratarak, işçinin ücret taleplerinin en düşük düzeyde kalmasını ve en düşük düzeyde gerçekleşmesini sağlamıştır. Bundan, dolaylı ve azımsanmayacak bir kazanç sağlanmıştır. Durumu, rakamlardan izlemeye çalışalım:

1970 yılında toplam 111 işyerinde grev yapılmış, bu grevlere 29. 727 işçi katılmıştır. 12 Mart'ı izleyen Nisan ayından başlayarak sıkıyönetim ve yasaklamalar, «ertelemeler» birbirini izlemiş, 1971 yılında grev yapılan işyeri sayısı 87'ye, greve katılan işçi sayısı 17.625'e düşmüştür. 12 Mart rejiminin olanca hızıyla etkilediği 1972'de ise, sadece 25 işyerinde grev uygulaması olmuş, grevlere katılan işçi sayısı ise 5,632'ye inmiştir (Türk-İş 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, s. 444. (Ankara - 1973) 12 Mart'ın teröründen kaybetmeye başladığı 1973'te ise durum olağana yönelmiş, 55 işyerinde grev uygulaması yapılmıştır; 1974'te Türkiye'nin normal koşullardaki düzeyi gibi görünen yaklaşık 100 işyeri düzeyine çıkılmıştır (1970'de 111; 1974'te 110), (D.İ.E. s. 179 ve TC Resmi Gazete, No. 15485'ten hesaplayarak veren: Emre Kongar, «Türkiye'nin Toplumsal Yapısı», s. 41 Cem Yayınevi, İstanbul 1976).

12 Mart rejiminin işverene olağanüstü bir yardımı niteliğindeki uygulamaları sonucunda, işçi, grev hakkını fiilen kaybetmiş, işveren ise, grev korkusu olmayan toplu pazarlıklarda ücretleri elinden geldiğince düşük tutmuştur. 1971 Nisan'ında başlayan sıkıyönetim, Türk sanayiinin yaklaşık % 90'ını içeren onbir ili kapsamaktadır. Kimi ilde sıkıyönetim greve «yasak» getirmiş, kimisinde «izne» bağlamıştır. Fiiliyatta, birkaç sınırlı örnek dışında grev yoktur. İşçinin içine düşürüldüğü acıklı durum, 25 Ağustos 1972'de Türk-İş'in Sıkıyönetim Komutanlıklarına yaptığı bir başvuruda şöyle ö-

zetlenmektedir: «...Komutanlığınızın koymuş bulunduğu grev yasağına güvenen işverenler, işçilerin nasıl olsa grev yapamayacakları düşüncesinden hareketle toplu sözleşme görüşmelerine bile katılmamaktadır...» (Türk-İş 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, s. 460 (Ankara - 1973).

Gerçekten, o günlerde sık sık raslanan uygulama şudur: İşveren, işçinin zam taleplerine aldırmamakta, onun grev imkânından yoksun bulunmasından rahatça yararlanmaktadır. Ne var ki 12 Mart hükümetleri sadece sıkıyönetimi kullanarak değil başka yollardan da grevleri, sınırlamışlardır Bunun en çarpıcı örneği nasıl olmuşsa sıkıyönetimden sıyrılabilmiş grev kararını, «...millî güvenlik» gerekçesiyle ertelemektedir: konunun en zorlu durumlarda, zorunluklarda ve çok ender başvurulmak üzere getirdiği bir istisnayı, olağan uygulamaya dönüştürmektedir. 1971'de sadece Türk İş'e bağlı sendikaların oniki grev uygulaması, 1972'de dört grev uygulaması hükümetçe ertelenmiştir. Grevlerin ertelendiği işkolları, dokumacılık, madencilik (kömür), gıda gibi «millî güvenliği» yakından ilgilendiren (!) alanları da içermektedir... Türk - İş 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, s. 452-453, (Ankara 1973).

12 Mart'ın, reformcu hükümetlerin ve dönemindeki sermaye egemenliğinin en komik biçimde yansıdığı yasaklama kararı ise, 1971 Temmuzunun ilk haftasındaki bir deprem olayına ilişkindir. Deprem, Burdur, Bingöl ve K. Maraş illerini kapsamaktadır. Ne var ki, Birinci Erim Hükümeti, bünyesindeki «ilerici» bakanların da imzalarıyla oluşmuş 15 Temmuz 1971 tarih ve 7 / 2813 sayılı kararıyla, sadece depremin yer aldığı üç ilde değil, onlarla birlikte Denizli, Afyon, Kütahya, Elazığ, Van ve Gaziantep illerinde de «Grev Yasağı» koymuştur... 16 Temmuz 1971 tarih ve 13897 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu 15.7. 1971 tarih ve 7 / 2813 sayılı kararı hem de, dayanak gösterilen Grev-Lokavt Yasasının 20. maddesinde, hayatı felce uğratan felâket nedeniyle grev yasağının ancak «bu hallerin vukubulduğu yerlere ve bu halkerin süresince» kaydının getirilmiş olmasına rağmen. Üstelik, bu dokuz illik yasak, tam ondört ay sürecek ancak 11 Eylül 1972'de kaldırılmış, böylece, söz konusu deprem, «hayatı felce uğratan felâket» niteliğini kolay kırılmayacak uzunluktaki bir rekor olarak sürdürmüştür...

12 Mart rejiminin bu işçi düşmanı nitelikleri, gayet doğal olarak, işçi sınıfını yakın geçmişindeki en düşük ücretlere mahkûm etmiştir: sermayenin ise, işçiyi en ucuza çalıştırdığı dönemi yaratmıştır. Gerçekten, 1971 ve 1972, olağanüstülüğün baskısı altındaki işçinin reel ücretlerinde geriletildiği yıllardır. Grev hakkı, sendikal özgürlükleri elinden alınmış, ideolojisi yasaklanmış, önderleri ve yandaşları tutuklanmış bulunan işçi sınıfı, bu iki yılda, Takrir-i Sükûn dönemini yeniden yaşamıştır bir bakıma. Demokrasiye tekrar yönelindiği 1973'te ise, işçi ücretleri hızla yükselmiştir.

1971 yılında, ortalama işçi ücreti, yıllardan beri ilk kez gerilemekte ve 1970'in altına düşmektedir. İstanbul ve Ankara tüketici fiyat göstergeleriyle karşılaştırmalı olarak ücretlerin artış ve düşüşünü saptayan Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi'nin çizelgesine göre, 1971'de ücretlerin artış oranı fiyatların artış oranından % 6,5 daha düşük olmuştur. 1972'de ise aynı oran fiyat artışının % 5.9 altındadır (Türk İş'in 1973 Raporu, s. 387). Sigortalı işçilerin günlük ortalama ücret artışlarının Sosyal Sigortalar Kurumu ve Resmî Gazete'ye dayanılarak yapılan bir başka ücret - fiyat karşılaştırmasında ise, işçi ücretlerinin fiyatların gerisinde kaldığı gene saptanmakta, ancak bu oranlar 1971 için % 4.4: 1972 için % 0.3'lük düşüşler biçiminde belirlenmektedir. (Emre Kongar, a.g.e. s. 444).

Başka bir deyişle, normal olarak hayat pahalılığından daha hızla yükselen, yükselmesi gereken, her yıl işçi yararına bir fark gösteren ücretler, 1971 ve 1972'de fiyatların gerisinde kalmıştır. İşçi sınıfı, göreceli bir yoksullaşma yaşamıştır bu yıllarda.

Türk-İş'in 1973 yılı Çalışma Raporunda, durum ve işverenlerin tavrı şöyle nitelenmektedir: «...İşverenler, kişisel kârlarını arttırmak için her türlü yola başvurmuşlar, ülkenin güç koşullarını kendi emelleri için kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu davranışları ile, işçiye karşı tutumlarının yanında diğer konularda cüretlerini son haddine vardırmışlardır. Ve işin en üzücü yanı, yetkililer de bu tutumun yardımcısı olmuşlardır...»

Ne var ki, 12 Mart'ın sermayeye sağladığı, işçi ücretlerinin geriletilmesiyle ölçülür gibi değildir. 12 Mart ortamında gerçek ücretlerin düşmesi, dönemin sermayeye hediye ettiklerinin çok küçük, belki en küçük bölümüdür. Önemli olan, 12 Mart rejiminin, sermayenin çıkarları uyarınca Türkiye'nin siyasal ve yasal çerçevesini, kendi gücü elverdiğince yeniden biçimlemiş olmasıdır. Bunu, belli ölçülerde başarmış bulunmasıdır. Anayasa değişimleri, sol'un bir kesiminin adeta kendini kırdırtmaya zorlanması, sosyalist partinin kapatılması, sosyalistlerin cezaevlerine konulması, sosyalist yayınların ilkel uygulamalarla toplanması, yakılması, Neron mukallidi sermayedarların bütün bunları keyifle izlemesi, vb.

İsmail Cem Tarih Açısından 12 Mart (Cilt 2-1977)

ONGER, Bakiye Beria (Çanakkale - 1921). Hukukçu, politikacı, kadın hakları savunucusu. Öğrenimini çeşitli Anadolu kentlerinde sürdürdü. Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi (1941). Serbest avukat olarak çalıştı (1957 den bu yana). Önce Türkiye İleri Kadınlar Derneğini, sonra da İlerici Kadınlar Derneği'ni (1975) kurdu ve bu derneklerin başkanlıklarını yürüttü. İKD'nin kuruluş çalışmalarında etkin görev aldı. Kuruluşundan bu yana da İKD Genel Başkanlığını yaptı. «*Kadınların Sesi*» ve «*İlerici Kadınlar Derneği haber ajansı*» adlı yayın organlarının sahibi olarak demokrat, yurtsever ve sosyalist bir çizgide, çalışan kadınların ekonomik, toplumsal ve siyasal haklarını savundu. 14 Ekim 1979 üçte bir senato yenileme seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız senatör adayı oldu, 20 binin üzerinde oy aldı, seçimi kazanamadı. «*Atatürk Devrimi ve*

Kadınlarımız» (1966) ve *«Kadınların Kurtuluşu»* adlı iki kitabı vardır.

1979 kısmî seçimleri dolayısıyle görüşlerini şöyle belirtti: «Bugün emperyalist sömürüden, tekellerin neden olduğu bunalımdan ve faşist tehlikeden kurtulmak için; yarın sömürüyü tamamen kaldırmak için işçi sınıfının yolundan gitmek gerektiğine inanıyorum. Bu yol, sosyalizme açılan ileri demokratik devrim yoludur. Halkımızın baş düşmanı emperyalizm, işbirlikçi tekelci sermaye ve toprak ağalarıdır. Halkımıza faşizmi dayatmak isteyen bunlardır. İşçi sınıfının öncülüğünde tüm halk, ulusal demokratik cephede bir araya gelip savaşım vermeden faşist tehlikeyi geriletmek olanaksız. UDC'yi oluşturmadan, ileri demokratik devrimi gerçekleştirmek, baş düşmanı yenmek, sosyalizme yönelmek olanaksız...» *(Birlik Dayanışma*, 17.9.1979).

ORDUSEVEN, Recep (Samsun - 1951). Sendikacı. Bank - Sen'in Yürütme Kurulu üyesi ve Basın - Yayın, Eğitim Dairesi Başkanıdır. Öğretmen okulu çıkışlıdır. 6 yıl kadar ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsüne girdi, bu arada Garanti Bankası'nda yaşamını kazanmaya çalıştı. Gam - Sen'in İstanbul Şubesinde eğitim ve örgütlenme alanında görev yaparken gösterdiği başarı üzerine arkadaşlarıyla birlikte Gam - Sen'in Bank - Sen'e katılımını başardı. Bank - Sen'in Temsilcilik Kurulu Başkanlığına getirildi. 1979 Şubatında Sendikanın 4. Genel Kurulunda Yürütme Kuruluna seçildi ve Basın - Yayın, Eğitim Dairesi Başkanlığını üstlendi.

(K.S.)

ORUÇ, Arif (Dimetoka 1894 / İstanbul - 1950). Gazeteci, politikacı. Edirne idadîsinden okuduktan sonra Mülkiye'ye girdi. Bitirmeden ayrılarak gazeteciliğe başladı. Millî Mücadele başlayınca Anadolu'ya geçti ve Demirci cephesinde görev aldı. Çerkes Ethem'in desteğiyle Yeşilordu - Yeni Dünya hareketine katıldı. Demirci Cephesinden Eskişehir'e geldi (6.9.1920) ve 30 Ağustos 1920'de yayıma giren *«Seyyare - Yeni Dünya»* (İslâm Bolşevik Gazetesi) adlı yayın organını çıkarıp yönetti. Mustafa Kemal Paşa ile Çerkes Ethem'in isteği üzerine gazeteyi Ankara'ya taşıdı ve burada *Yeni Dünya* «Türkiye Komünist Gazetesi» adıyla resmî Türkiye Komünist Fırkasının bir yayın organı olarak gazeteyi yayımladı. *Seyyare Yeni Dünya* Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine sempati besliyor ve Anadolu'da geniş bir devlet reformunun gerekliliğini savunarak, emperyalist antanta karşı savaşıyordu. Ethem ve kardeşleri, resmî TKF saflarına girdikten sonra gerçek TKF'ye karşı kışkırtıcı bir rol oynamak üzere Ankara'ya taşınan Yeni Dünya resmî TKF organına dönüştü. *«Yeni Dünya»* Ankara'daki birinci yayım döneminde (22 Kasım 1920 - 2 Ocak 1921). Çerkes Ethem'in başkaldırdığı sırada TBMM hükümetine cephe aldı ve Ethem'e karşı asker sevkini engellemek için demiryolları işçilerini greve çağırdı. Bunun üzerine gazete yönetim yeri hükümetin adamlarınca tahrip edildi, Arif Oruç ve arkadaşları da tutuklandılar. Ankara İstiklâl Mahkemesinde (Topçu İhsan, Kılıç Ali, İsmail ve Hüseyin beyler heyeti) asi Ethem ve kardeşleriyle ayaklanmaya katılanlarla birlikte hıyanet-i vataniye cürmünden yargılandı, «mevkuf kaldığı müddet kâfi görülerek hükümetin tensip edeceği bir mahalde ikametine» oy çokluğuyla karar verildi (9 Mayıs 1921). 29 Eylül 1921 gün ve 155 sayılı Özel Af Kanunu ile affedildi. Ankara'ya dönerek *«Yeni Dünya»* gazetesini (Seyyare takısı olmadan) yeniden çıkarttı (Kasım 1921). Yeni *«Yeni Dünya»* gazetesi Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine karşı dostluk politikası güdüyor ve Mustafa Kemal (TBMM) yönetimini destekliyordu. Bu gazete kısa yayın yaşamına kendi kendine son verdi (Mart 1922).

Millî Mücadelenin bitiminden sonra *Tasvir-i Efkâr* gazetesi sorumlu müdürlüğünü yaptı ve İstanbul'da, CHP iktidarına muhalif olan *«Yarın»* gazetesini çıkardı. «Lâyık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası» adlı partiyi kurmak yolundaki çabaları Valiliğin izin vermemesi üzerine sonuçsuz kaldı (1931). Çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, Celâl Çelebi ve Nurettin Kırlı ile «Müstakil Türk Sosyalist Partisi»ni kurdu (19.9.1948). Hayalci olmadan, ulusal bünyenin sarsıntıya uğratılmadan düzeltilmesini, işlenmeyen toprakların işleyebilecek olanlara dağıtılmasını öngören bu parti, mülkiyet ve miras haklarına saygılı olduğunu ilân etti. Bu parti, etkin bir örgütlenme ve çalışma yapamadan, kurucularının ölümü üzerine dağıldı (1950).

Bazı kaynaklarda Arif Oruç, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (7 Aralık 1920) kurucuları arasında da gösterildi. Bunun nedeninin Arif Oruç'un Yeşilordcularla birlikte yargılanmasıdır.

(E.K.B.)

Ö

ÖNAL Maruf (İstanbul 1919). Mimar. 1943 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi. 1943-46 yılları arasında bu okulda, yapı, proje derslerinde öğretim yardımcılığı yaptı. 1947-58 arasında bağımsız mimarlık yaptı. 1955-58 yılları arasında Mimarlar odası yönetim kurullarında çalıştı. 1959-61 ve 1967-70 yılları aralarında da Mimarlar Odası başkanlığı yaptı. Kırkyedi yarışmanın geçici kurulunda görev aldı. 17 yarışmada da ödüller aldı. 1958 yılında DMMA da Mimarlık Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi oldu. 1968'de doçentliğini 1971 de Profesörlüğünü kazandı. Bugün ayni okulda hem öğretim görevini sürdürmekte hem de Mimarlık Fakültesinin Dekanlığını yapmaktadır. Konut, İşleyim Yapıları, iş hanları, sağlık yapıları, öğrenci yurtları, banka, okul konularında başarılı uygulamaları oldu.

Önemli yapıları arasında şunlar sayılabilir:

Beşiktaş'ta Motorest yapısı

Taksim'de Petrol Ofis İstasyonu
Fındıklı'da Atlantik Han
Bakırköy'de Ziraat Bankası
Milliyet Gazetesi Yapısı.

ÖZ, Doğan, (Sultandağ - 1934 / Ankara 24 Mart 1978). Toplumcu hukukçu, Cumhuriyet Savcısı, Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Eskişehir, Çermik (1962), Bolvadin (1964), Konya (1966 - 69), İnebolu, Elâzığ, Kale, Karahallı, Denizli ve Ankara'da savcılık görevinde bulundu. Amme idaresi

enstitüsünü bitirdi. Yasaların uygulanmasındaki kararlı tutumu, uygar bir Türkiye'nin yaratılmasında namuslu bir aydına düşen görevleri yüreklilikle sürdürdüğü için Türk Hukuk Kurumunca «yılın hukukçusu» seçildi (1970). Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmeleri için açılan «ölüm cezalarının kaldırılması» kampanyasına öncülük etti (1972). Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasına karşı çıktı, bunları protesto için imza kampanyası açtı (1973), bu nedenle sürüldü. Çağdaş Hukukçular Derneği Denizli Şubesini kurdu. M.C. döneminde halka silâh gösteren Denizli valisinin eşi hakkında ve Necmettin Erbakan'ın kardeşi Akgün Erbakan'ın yolsuzlukları hakkında soruşturma açtığı için Ankara'ya alındı (1977). Ankara'da faşist çetelerin Hacı Ali Demirel gibi yolsuzluk yapanların takipçici oldu. Bir faşist katilin yakalanması için Site öğrenci yurdunu aratıp katili yakaladığı için, faşist çetelerin üst merkezlerince suçlandı. Alparslan Türkeş ve İhsan Kabadayı tarafından basın toplantılarında tehdit edildi (25.1.1978). Plânlı bir eylemi sonucunda İbrahim Çiftçi adlı bir faşist militan tarafından öldürüldü. Ölümü büyük tepkilere yol açtı. Katil idama mahkûm oldu.

(E.K.B.)

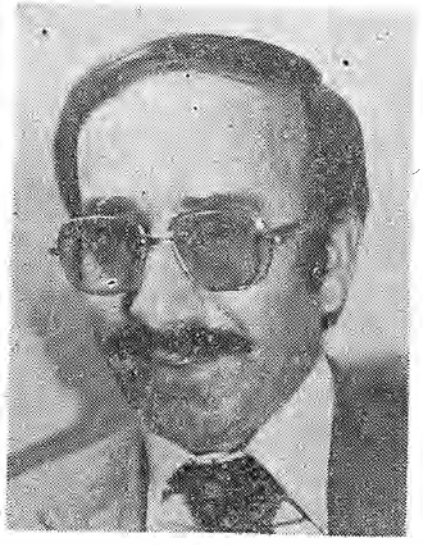

Celal Özcan

ÖZCAN, Celal (Mudurnu 1941). Öykücü. Küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitirdi (1960). Sinop, Erzincan, Sakarya illerinde sekiz yılı aşkın bir süre öğretmenlik yaptı. Şimdi İstanbul'da çalışıyor.

Yazın yaşamına şiirle başladı. İlk şiiri *Ajans Türk*'te yayımlandı (1963). Sonraları şiir ve öykülerini *Çağrı, Kemalist, Ülkü, Yansıma, Güney, Varlık, Yeni Adımlar, Yarına Doğru, Türk Dili, Öykü, Sanat Emeği, Sesimiz, Oluşum* dergilerinde yayımlandı. Çeşitli yıllıklarda ve gazetelerde tanıtma, eleştiri ve denemeleri çıktı. 1970'lerde «öykücü» yönüyle tanınmaya başlayan Celâl Özcan, bu daldaki başarısını Sabahattin Ali (1974) ve Antalya Festivali (1975) öykü yarışmalarında aldığı ödüllerle kanıtladı. Fakir Baykurt'un «Toplumsal sorunlara yeni bakışlar getiriyor» dediği Özcan, öykülerinde Anadolu köy, kasaba çevrelerini ve kocakent insanlarının (yer ve sınıf değiştirmiş kesimini) başarılı bir sanat örgüsüyle etkili bir biçimde yansıtmaktadır.

Yapıtları: Gökova'nın Yalazları (Öyküler, 1977); *Sokak Kedileri* (Çocuk öyküleri, 1980).

ÖZCAN, Vedat (Adapazarı - 1927). Mimar. 1952'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Bir yıl bir şirkette çalıştıktan sonra 1953'de Serbest mimarlık işyerini açtı 1953 57 arasında Tuğrul Devreş ve Yılmaz Tuncer ile 1963 65 arasında Cengiz Bektaş ve Oral Vural ile ortaklıklar yürüttü. Bağımsız Mimarlık çalışmasını bu gün de sürdürmektedir.

Arkadaşlarıyla birlikte pek çok yarışmaya katıldı, ödüller aldı, pek çok da uygulama yaptı. Bunlar arasında şunları sayabiliriz:

Etibank (Ankara) Gn. Md. (1954-55) (T. Devres - Y. Tuncer ile) *İstatistik Gn. Md.* (1955 - 57) (T. Devres - Y. Tuncer ile) *Sosyal Sigortalar Balıkesir Tesisleri* (1959 - 61) *Toprak Mahsulleri Ofisi Gn. Md. Yapısı* (1966 - 66, C. Bektaş, Oral Vural ile) *Bonn Büyük Elçiliği* (1964 - 66, C. Bektaş, Oral Vural ile) *İzmir Salepçioğlu İş hanı* (1969 - 71) *Gazi Eğitim Spor Tesisleri* (1966 - 68) *Kars Hükümet Konağı* (1968 - 71, Umut İnan ile) *Gıda Ürünleri Tesisleri, Manisa* (1970 71) *Çankaya'da apartman* (1965 - 67).

ÖZER, Bülent (İstanbul - 1933). Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Bu fakültede doktora yaptı ve asistan oldu. 1964'de G.S.A.'de ve İTÜ Teknik Okulu (Mimarlık Mühendislik Fakültesi)nde öğretim Görevlisi oldu. Bu gün de bu iki okulda Profesörlük görevini sürdürmektedir. Temel konusu Mimarlık Tarihi ve Sanat tarihi öğretimidir. 1970 yılında uluslararası yarışmada arkadaşlarıyla birlikte İslâmabad Camii yapısında ikincilik ödülü almıştır Çeviri ve telif yapıtları yanında pek çok makalesi yayınlanmıştır.

Özgürlük Yolu : Aylık siyasal dergi. Sahibi: Faruk Aras Sorumlu Yazı İşleri Müdürleri: Orhan Talun (18. sayıya kadar), A. Kadir Akel, Mustafa Kaya, Sırrı Feroğlu. İlk sayısı Haziran 1975'de çıktı. Merkez bürosu 1 - 17 sayılarda Ankara'da iken, 18. sayıdan itibaren İstanbul'a taşındı (Kasım 1976). Dergi kendisini şöyle tanıtıyor: «...Özgürlük yolu sosyalist bir yayın organıdır ve bilimsel sosyalizmin ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır... Dergimiz toplumsal yapıyı değerlendirirken dünyada ve ülkemizde olan biteni kavramaya çalışırken, kitlelere hedef gösterirken ve devrimci görevleri belirlerken bilimsel sosyalizmin ışığında hareket etti. İşçi sınıfının enternasyonalist tavrını, birliğini savundu. Burjuva ve feodal gerici ideolojilerin her türlüsüne, işçi sınıfı enternasyonalizmini baltalayan burjuva milliyetçiliğine, bunun günümüzdeki en belirgin biçimi olan maoculuğa, işçi sınıfı ideolojisini bulandıran ve onu burjuvazinin kuyruğuna takan sosyal şovenizme, pasifizme; ezilen ulusun devrimci - demokratik hareketini feodallerin ve burjuvaların kuyruğuna takmak isteyen dar milliyetçi görüşlere, ulusal tecrit politikasına; işçi sınıfının yöntemlerine aykırı düşen küçük burjuva aceleciliğine, sabırsızlığına ve maceracılığına karşı kararlı bir mücadele yürüttü...» (Sayı 37 - 38). Dergi, 7. sayısından itibaren klâsik ve çağdaş Kürt edebiyatından çeşitli ilerici örnekler ve çeviri eserler (Kürtçe - Türkçe) yayınladı, sanat - edebiyat bölümü yaptı. Dergide çıkan önemli yazılar ve yazarları şöyle sıralanabilir :

«Doğuda feodal yapı ve aşiret» (C. Aladağ), «Toprak ve Tarım Reformu ve Urfa'daki Uygulama» (N. Havin), Millî Mesele (C. Aladağ), Azınlıkların Hakları ve Kürtler (Gerard Chaliand), Faşizme Karşı Tek Cephe (C. Aladağ), Özümseme ve Kurtuluş Hareketleri (İhsan Aksoy), Sınıflar ve Bölgeler Açısından Türkiye'de Gelir Dağılımı (Hüseyin Toprak), Kürdistan'ın Geri Kalışının Şekillenmesi (C. Aladağ), Ulusal Sorun ve TKP (Ş. Dicleli), Dehak'ın Sonu (Dawiya Dehaq) (Kemal Burkay), Günümüz Devrimci Hareketinin Bazı Sorunları.

Özgürlük Yolu Dergisi 1978 sonunda sıkıyönetimin ilânı üzerine yayını durdurulan ve sıkıyönetim bölgesinde yasaklanan 31 yayın organı arasında yer aldı. Derginin 44. sayısından sonra bir ara İzmir'de yayımlandığı ve İzmir'de de sıkıyönetim ilânı üzerine (Şubat 1980), yayım yerini Bitlis'e naklettiği görüldü.

(E.K.B.)

ÖZKÖK, Lütfi (İstanbul - 1923). Fotoğrafçı. Şair, Feriköy İlkokulu'nu, Şişli Fransız Jeanne d'Arc Koleji'ni, Vefa ve Taksim liselerinde ortaöğrenimini (1942) tamamladı. İs-

tanbul Üniversitesi «İktisat Fakültesi»nde ve İstanbul Üniversitesi Fransız Filolojisi'nde (1947 - 49) okudu. Tekstil mühendisliği öğrenimi için Fransa'ya (1949) gitti, Sorbonne'a yazıldı. Yabancı öğrencilere özgü «Bon pour l'Orient» diplomasını aldı. Hem çalışmak hem de öğrenimini sürdürmek için eşinin ülkesi İsveç'e (1951) yerleşti. İsveç'te Yapı Kooperatifi Şehircilik Bölümü'nde maketçi ve dekorasyonatör olarak (1951 - 1966) çalıştı. Kopenhag'da düzenlenen Uluslararası Kültür Özgürlüğünü Savunma Kongresi'ne (1960) katılan ünlü yazarların portre fotoğraflarını ve röportaj dizisini *«Expressen»* adlı, Kuzey'in en büyük günlük gazetesinde yayınlayınca üne kavuştu. İsveç'e yerleştikten sonra *«Yenilikler»*, *«Beş Sanat»*, *«Yeditepe»*, *«Varlık»* gibi dergilerde, çeviri şiirleri ile kendi ürünlerini yayınladı. Amerika'da *«News Week»*, *«New York Times»*, *«World Litcrature Today»* (Oklahoma Üniversitesi eski *«Books Abroad»* dergisi), *«Encyclopaedia Britannica»* Chicago). *Paris*'te *Aragon*'

Lütfi Özkök

nun *«Les Letters Françaises»*i, *«L'Express»*, *«La Quinzaine Littûraire»*, *Almanya*'da *«Die Zeit»*, *«Der Spiegel»*, *İngiltere*'de *«The Observer»*, *Danimarka*'da *«Politiken»* gazete ve dergilerinde (1960 1979) portre fotoğraflarıyla aranılan, bir sanatçı olarak yapıtları sergilendi ve bir çok kez kapak fotoğrafı biçiminde yayınlandı. «Gövde Dövmeleri» üzerine 16 mm. 18 dakika süren renkli belgesel sanat filmine, İsveç Film Enstitüsü (1969) ödülü verildi. Salt fotoğraf makinesi kullanarak, bir Türk köyünün günlük yaşantısı (1974); Lorca üzerine belgesel renkli sanat filmleriyle (1976) bu alanda da ününü uluslararası düzeye çıkardı. İsveç diliyle yazdığı *«Dikter Uvanför»* adlı şiir yapıtı (Dışarda Kalanın Şiirleri), İsveç Yazarlar Birliği'nin özendirme ödülünü (1971) daha sonra De Nio Edebiyat Derneği şiir ödülünü (1975), İsveç Krallık Akademisi sanat ödülünü de (1977) kazandı. *İçimizdeki Sıla* (1978) adlı şiir kitabı var.

(T.S.)

P

Prefabrikasyon Önceden yapım yerinde (fabrikada) üretilmiş ögelerin yapı yerinde birbirleriyle birleştirilerek kurulmaları (montaj) sonucunda elde edilen yapıların bu yapılma yöntemine fransızca verilen ad. Türkçe'de «ön yapım» sözcük takımı ile karşılanıyor. Örneğin tuğla en ilkel anlamda bir ön yapım ögesidir. Çağımızda büyük konut açığının karşılanmasında, zamandan tutumsallık sağlamak için geliştirilmiş bir yapım yöntemidir. Kısa sürede gerçekleştirmeğe olanak sağladığından, yatırım tutarlarının faiz oranlarını küçültmek olanağını verir.

Bunun dışında geleneksel yapım yönteminden, çoğu kez bizde sanıldığı gibi daha ucuz değildir. Yüksek nitelikte işçilerle gerçekleştirilme zorunluğu ve önemli yan sanayi gereksiniminden ötürü bizde büyük sorunlar yaratma durumundadır. Ön yapım'ın büyük sorunlar yaratma durumundadır. Ön yapım'parçalarla (ağır ön yapım) ya da, daha küçük yapı ögelerinin önceden yapımıyla (hafif ön yapım) gerçekleştirilmesi olanakları vardır. Her türlü yapıya yarayabilecek yapı ögeleriyle (açık ön yapım) ya da yalnız bir tek tasarımın çok sayıda üretilmesinde kullanılacak ögelerle (kapalı ön yapım) uygulananı vardır.

R

REY, Cemal Reşit (Kudüs - 1904). Besteci. Orta öğrenimini Galatasaray ve Paris Duffon liseleriyle Cenevre St. Antoine Koleji'nde tamamladı. Paris Konservatuarı'nda Marguér Leng, Edouard Mathé, Henri Dufosse'la çalıştı Ülkeye dönünce Darülelhan'da piyano ve bestecilik öğretmenliği yaptı. Bu kurum Belediye Konservatuarı'na dönüşünce de öğretmenlik gö-

Cemal Reşit Rey

revini sürdürdü; aynı evrede İstanbul Yaylı çalgılar orkestrasının oluşumunda öncülük etti. Dinletilerini yönetti. 1938'de Ankara Radyosu'nun müzik yayınları bölümüne yönetici olarak atandı (1938 - 40). Yeniden İstanbul Konservatuarı'ndaki görevine dönerek Şehir Orkestrasını oluşturdu. Bu orkestranın da düzenli olarak verdiği konserleri yönetti. Bu ara kurduğu Filarmoni Derneği'ne başkan seçildi. 1970 yılında Şehir Orkestrası'nın Devlet Konservatuarı'na bağlanması üzerine görevinden ayrıldı.

Besteci olarak folklor kaynağından çağdaş yaklaşımlarla yararlanmasını başaran Rey, müzikli oyunlar ve revüleriyle de dönemini etkilemiştir.

Başlıca Yapıtları: Piyano Sanatı (1936), *Piyanolu Dörtlü* (1938), *Keman Konçertosu* (1939), *Senfoni* (1941), *Piyano Konçertosu* (1946), *Eski Bir İstanbul Türküsü Üzerine Çeşitlemeler* (piyano ve orkestra için, 1961), *İkinci Senfoni* (1963). *Operaları: Sultan Cem* (5 perde, 1923), *Zeybek* (üç perde, 1926), *Köyde Bir Facia* (1 pere, 1929), *Çelebi* (4 perde, 1943). *Müzikli Oyunları: Lüküs Hayat* (3 perde, 1933), *Delidolu* (3 perde, 1934), *Havacıva* (3 perde, 1936), *Alabanda* (revü, 1941).

RUTKAY, Aziz (İstanbul 1947). Tiyatro oyuncusu, yönetmeni. Bakırköy Lisesi'nde okurken «Göç» oyununda tiyatroya başladı (1966 - 67). Sonra tiyatro çalışmalarını Bakırköy Halkevi'nde sürdürdü. 1968 yılında Akşam gazetesinin liselerarasında düzenlediği tiyatro yarışmasında Satıcının Ölümü, adlı oyundaki rolüyle en iyi erkek oyuncu seçildi. Gazetecilik Yüksek Okulu'nu bitirdi. Özel bir tiyatro okulu olan LCC'de tiyatro öğrenimi gördü. Bir yandan bu okulun Beklan Algan yönetimindeki Marat - Sade oyununda oynadı, bir yandan da Bakırköy Lisesi'nde Kel Şarkıcı, Teklif, Çürük Elma oyunlarını sahneye koyarak yönetmenliğe başladı. Bir ara Mücap Ofluoğlu topluluğuna konuk oyuncu olarak

Aziz Rutkay, Vasıf Öngören'in «Oyun Nasıl Oynanmalı» oyununda

katıldı. Sonra Bakırköy Halkevi'nde Beklan Algan ile arkadaşlarının düzenleyip Sahnelediği Hamlet 70'de oynadı. Kısa bir süre İ. B. Şehir Tiyatrosu'nda çalıştıktan sonra 1971 yılında Ankara Sanat Tiyatrosu'na katıldı. Bu topluluğun hemen bütün oyunlarında görev aldı. Ankara Sanat Tiyatrosu'nun dramaturji sorumlusu, 1975 yılında da sanat yönetmeni oldu.

Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu oyunlar arasında 403. Kilometre, El Kapısı, Ana, Nereye Payidar, Komün Günleri, Zengin Mutfağı, Sakıncalı Piyade, Yuvarlak Kafalılarla Sivri Kafalılar (Tak-tik) sayılabilir

1973'de Tiyatro 73 Dergisi en iyi oyuncu ödülünü, 1977 - 78 döneminde Ankara Sanat Sevenler Deneği en iyi yönetmen ödülünü kazanmıştır.

(S.G.A.)

S

Sâdâbat Paktı Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında imzalanmış olan dostluk ve dayanışma andlaşması (8 Temmuz 1937). Atatürk döneminde SSCB ile Batı devletleri arasında son derece dengeli bir dış politika izleyen Türkiye, bu arada Balkanlarda ve Ortadoğu'da bir barış bölgesi kurulması işine de ayrı bir önem veriyordu. Atatürk, Balkan ülkeleri arasında kurulacak bir federasyonun, Avrupa'da belirmekte olan kapitalist ve faşist bloklar arasında bir denge rolü oynayabileceğine ve dıştan gelecek bir saldırı karşısında da bu ülkelerin topluca ortaya çıkarak ulusal varlıklarını sürdürebileceklerine inanıyordu. Bu düşünce ile Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulan Balkan Antantı (9 Şubat 1934) paktından sonra, yine aynı düşüncelerle askerî bir pakt olmamakla birlikte, bir dostluk ve dayanışma birliği olan Sâdâbat Paktı imzalandı.

Türkiye ile İran ve Irak arasında bir pakt yapılması girişimi 1935'de başladı. O yıl hazırlanan bir metin üzerinde anlaşmaya varıldı (2 Ekim 1935). Bu metnin yürürlüğe girmesi, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümlenememesi nedeniyle gecikti. En sonunda Afganistan'ın da katılmasiyle Tahran'ın Sâdâbat Sarayında, «Aclemi Tecavüz ve Müşavere Muahedesi» imzalandı. «Sâdâbat Paktı» olarak siyasal tarihimize geçen bu saldırmazlık ve danışma andlaşmasının başlıca hükümleri şunlardır:

«Madde 1 — Yüksek âkid taraflar, birbirlerinin dahilî işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkâf (çekinme) siyaseti takib etmeyi taahhüd ederler.

Madde 2 — Yüksek akid taraflar, müşterek hudutlarının masuniyetine sureti katiyede riayet etmeyi tahhüt ederler.

Madde 3 — Yüksek âkid taraflar müşterek menfaatlerini alâkadar eden beynelmilel mahiyette her türlü ihtilâflarda birbirleriyle istişarede bulunma hususunda mutabıktırlar.

Madde 4 — Yüksek âkid taraflardan her biri, diğerine karşı hiç bir halde, gerek münferiden, gerek bir veya birden fazla salis devletle birlikte, diğer âkidlerden birine karşı hiçbir tecavüz hareketinde bulunmamayı taahhüd eder.

Madde 5 — Yüksek akid taraflardan her biri, diğer akid tarafların müessesatını devirmek, hudud ve diğer mahallerinin nizam ve emniyetini bozmak veya hükümet rejimini ihlâl etmek maksadiyle silâhlı çete, cemiyet veyahut teşekküllerin teessüsüne veya fiiliyata geçmelerine, kendi hududları dahilinde, mâni olmayı taahhüt ederler.

Madde 6 — Yüksek akid taraflar, kendi aralarında çıkabilecek bütün niza ve ihtilâfların, mahiyet ve menşeleri ne olursa olsun; hal ve tesviyesi ancak muslihane (barışçı) vasıtalara müracaatla mümkün olabileceğini 27 Ağustos 1928 tarihli harbden feragat muahedesiyle tanımış olduklarından bu hükmü teyid ile bu hususta kendi aralarında ittihaz olunmuş veya edilecek olan usullere müracaat edeceklerini beyan ederler.»

Sâdâbat Paktı beş yıllık bir süre için akdedildi. TBMM'nce 14 Ocak 1938'de onaylandı. Ancak, bu sürenin bitiminden altı ay önce, taraflardan birince fesih ihbarında bulunulmadığı takdirde, beş yıl süreyle uzatılmış sayılacak ve her beş yıllık dönemin bitiminde yürürlükten kalkması için fesih gerekecekti. Pakta üye ülkelerden bugüne değin fesih bildirimi yapılmadığı halde, andlaşma İkinci Dünya Savaşından sonra gücünü yitirdi, uygulanamaz bir duruma geldi.

Yakın ve Ortadoğu'da bir politik grup kurulmasında Türkiye'nin önemli katkıları bulunduğu tartışmasız bir gerçekti, ama kulis çalışmalarını yeğleyen İngiliz diplomasisi de «Yakın Doğu Antantı»nin perçinlenmesinde belirleyici rol oynadı. Sâdâbat Paktı'nın kuruluşunda İngiltere'nin rolü büyüktü. İngiliz yardımı olmasaydı paktın imzalanması Irak'ın pakta katılması, ancak İngiltere'nin onayıyla sağlanabildi. Resmi Londra çevreleri, olanaksızdı. Bağımsızlığı sınırlı bir ülke olan Sâdâbat Paktı'nı Yakın ve Orta Doğu'daki İngiliz politikasının aracı, bu grubun etkin bir üyesi olan Türkiye'yi ise bu bölgedeki İngiliz etkisinin ajanı haline getirmek istiyorlardı.

Sâdâbat Paktı'nın imzalanışı Washington'da da memnuniyetle karşılandı. Öyle ki, ABD'nin Ankara'daki geçici maslahatgüzarı bu olay dolayısiyle 1937 Ağustos'unda Türkiye Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etti ve ona ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hall'in kutlamalarını sundu.

Sâdâbat Paktı, Türkiye'nin Afganistan, İran ve Irak'la çok sıkı bir dayanışma ortamına girmesi sonucunu verdi. O tarihte Afganistan'da Zahir Şah, İran'da Şah Rıza Pehlevi ve Irak'ta da Abdülilläh-Nuri Said yönetimleri gibi Cumhuriyet karşıtı gerici yönetimler bulunuyordu. Bunlardan Şah Rıza Pehlevî, Alman yanlısı olması nedeniyle görevinden uzaklaştırıp yerine oğlu Şah Rıza Pehlevi getirildi ve İran, SSCB - İngiltere askerî birliklerince denetim altına alındı (1941). Daha sonra şah da devrildi (1979). Irak'taki gerici kralcı yönetim ve Cumhuriyet kuruldu (1958). Son olarak Afganistan'da Zahir Şah (1973) ve onun yerini alan Davud Han devrildiler (1978). Sâdâbat Paktı'na imza koyan devletlerden Afganistan, İran ve Irak'ın rejimlerinin değişmesi bu andlaşmanın fiilen feshedilmesi sonucunu getirdi.

Mustafa Gebzeli

Sadabat Paktı Üzerine Görüşler

1933 yılından sonra Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirli bir mahiyet almaya başlayınca Türkiye Balkan Entente'ının Kurulmasına önderlik etmişti. Mussolini'nin önderliği altındaki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası Türkiye'yi Doğulu devletlere karşı Balkan Politikasına benziyen bir politika izlemeye sevketmiştir. Türkiye Balkan Entetnte'ının kurulmasında öncülük ederken Yunanista'la sıkı işbirliği yapmıştı. Buna karşılık, Doğulu devletlerle aynı çeşit münasebet kurma teşebbüsünde bulunduğu zaman en sıkı işbirliği yaptığı İran olmuştur. İran Şahı Rıza Pehlevî 1934 yılının Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmişti; bu ziyaretten sonra iki devlet arasında samimi münasebetler kurulmuştu. Öte yandan, Musul meselesinin hallinden sonra Irak ile de normal münasebetler kurulması mümkün olmuştu. Nihayet, Afganistan'la daha Millî Mücadele yıllarında başlıyan işbirliği ve dostluk münasebetleri devam etmiştir.

Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir Pakt çerçevesi içinde münasebetler kurmaya sevk eden olay, İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihâl ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesidir. Bu olay üzerine Milletler Cemiyetinde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınması düşünülürken Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935 te Cenevre'de üçlü bir andlaşma parafe etmişlerdir. Bu grublaşmaya daha sonra Afganistan da katılmıştır. Cenevre'de temelleri atılan Doğulu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca sebebi İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı idi. Bu uyuşmazlığın uzaması Pakt'ın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir. Bu süre zarfında Türkiy doğulu devletlerle esasen samimi olan münasebetlerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dostluk andlaşması çerçevesi içinde İran'la girişilen münasebetler 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında bu devletle çeşitli konularda birçok andlaşmaların imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu andlaşmalar şunlardır: 14 Mart tarihli İkamet Andlaşması; 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Andlaşması; 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Andlaşma; 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adlî Müzaharet Andlaşması; 20 Nisan tarihli Baytarî Andlaşması; 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Andlaşma; 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Andlaşma; 20 Nisan tarihli Trabzon Tebriz Tahran Transit Yolu Andlaşması; 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması. Bu andlaşmaların hepsi Tahran'da imzalanmıştır. Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten Dostluk Andlaşması da Nisan 1937 de nota teatisi ile iki yıl uzatılmış-

tır. Öte yandan, Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetler, özel bir andlaşmaya dayanmakla beraber, dostane olmakta devam ediyordu. Mısır'la Cumhuriyet Hükûmeti ilk dostluk andlaşması 7 Nisan 1937 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu andlaşmanın 1 inci maddesi şöyle idi: «Türkiye ile Mısır arasında bozulmaz sulh ve samimi ve daimî dostluk câri olacaktır.» Andlaşmaların diğer maddelerinde iki tarafın diplomasi temsilcilerinin sahip olacakları imtiyaz ve muafiyetler ve tayin edecekleri konsoloslar hakkında hükümler bulunuyordu. Türkiye'nin Doğulu devletlerle münasebetlerini yakınlaştırması ve Doğulu devletlerin kendi aralarında iyi münasebetler kurması, 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dörtlü paktın imzalamasını kolaylaştırmıştı. Bu paktın imzalanmasını engelliyen Irak İran sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937 de imzalanan bir andlaşma ile halledilmişti.

Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Dörtlü Pakt 8 Temmuz 1937 de, Tahran'da, Sâdâbad Sarayında imzalanmıştır. Pakt'ın 1 inci maddesi ile Âkidler «birbirlerinin dahilî işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkâf siyaseti takip etmeyi» taahhüt etmişlerdir. Pakt'ın diğer maddelerinde şu hükümler bulunuyordu: Müşterek sınırların dokunulmazlığına riayet edilecek; müşterek çıkarları ilgilendiren milletlerarası uyuşmazlıklarda istişarede bulunulacak; taraflar birbirlerine karşı tecavüz hareketine girişmiyecek; uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti Meclisine havale edilecek: 27 Ağustos 1928 tarihli Kellogg - Briand Paktı'na uyulacak. Pakt beş yıl için imzalanmıştı; ancak, Âkidler bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Paktın feshi ihbarında bulunmadıkları takdirde Pakt otomatik olarak 5 yıl süre ile uzatılmış sayılacaktı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 11 Temmuz'da Pakt hakkında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

«İmza ettiğimiz Pakt, aynı mahiyette diğer taahhütlere inzimam eden ve sulh dâvasına müessir bir yardım teşkil eden basit mıntıkavî bir anlaşma mıdır? Buna sadece evet cevabı verilemez. Vakıa paktın metni, buna iştirak edenlere kendilerini alâkadar eden meseleler karşısındaki hattı hareketlerini tanzim için ancak bir istişare taahhüdünü tazammun eylemektedir. Paktta ne karşılıklı yardım, ne de askerî bir taahhüt zikredilmiş değildir.»

Prof. Dr. Mehmet gönlübol - Dr. Cem sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1969)

Tevfik Sağlam

SAĞLAM, Tevfik (İstanbul 1882, 1963). Hekim, profesör, general. Ortaöğrenimini Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde yaptı. 1898'de Kuleli Tıbbiye İdadisi'ni bitirerek Askerî Tıbbiye'ye girdi. 1903'te yüzbaşı rütbesiyle hekimliğe başladı. 1906'da iç hastalıkları uzmanı oldu. Askeri Tıbbiye iç hastalıkları polikliniğinde müderris yardımcılığı yaptı. 1909'da askeri ve sivil tıbbiyeler birleştirilerek Tıp Fakültesi kurulunca iç hastalıkları kliniği laboratuvar şefi oldu. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında ordu hastanelerinde hekimlik, kolordu sağlık danışmanlığı, ikinci ve üçüncü ordu sağlık başkanlığı, doğu illeri bulaşıcı hastalıklarla savaş başkanlığı yaptı. 1919'da Gülhane Hastanesi iç hastalıkları kliniği profesörlüğüne getirildi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Cumhuriyet'ten sonra, Gülhane Hastanesi müdür ve başhekimliğiyle iç hastalıkları kliniğini yönetti. Bir süre sonra ordu sağlık başkanlığına getirildi ve generalliğe yükseldi. Üniversite reformundan sonra, 1933'de Tıp Fakültesi Dekanı ve 2. iç hastalıkları kliniği ordinaryüs profesörü oldu. Ertesi yıl bu klinik kaldırılınca, üniversiteden ayrıldı. 1936'da Haydarpaşa Nümune Hastanesi iç hastalıkları şefi oldu. 1942'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne dönerek 3. iç hastalıkları kliniği ordinaryüs profesörü oldu. 1943 - 46 arasında rektörlük de yapan Sağlam, 1952'de, emekliye ayrıldı. 1927'de, İstanbul'da, ülkemizin ilk verem savaş derneğini kuran, 1948'den beri bu konuyla etkin biçimde ilgilenmekte olan Sağlam, emekliliğinden sonra kendini veremle savaşa adayarak başkanı olduğu Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği'nin yurt çapında gelişmesini ve etkinlik kazanmasını sağladı.

Yapıtları: İntanî Hastalıklar (1911, S. Numan ile birlikte); *Yukarı Solunum Yolları Hastalıkları* (1920); *Tifo Aşısı* (1921), *Büyük Harpte İç Salgı Bezleri Hastalıkları* (1945), *Klinik Tam* (1946), *Metabolizma Hastalıkları ve Avitaminozlar* (1947), *Nasıl Okudum?* (1959).

(A.T.)

SAN Faruk (İstanbul 1921). Mimar. 1947 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümünü bitirdi. İzmir'de sivil mimarlık alanında örnek olacak uygulamaları oldu. Son yıllarda önyapım ögeleri üretimiyle uğraşmaktadır.

SARAFOĞLU Osep (İstanbul 1932). Mimar. 1956 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. 1956 58 arasında askerlik görevini yaptı. 1958 den beri bağımsız mimar olarak çalışıyor. 1959-60 arasında bir yıl Amerika Birleşik devletlerinde, Pennsylvania Üniversitesinde Louis Kahn atölyesinde eğitim gördü. Gene o ülkede, 1960-63 ve 1965-66 yılları arasında toplam 4 yıl Minoru Yamasaki

Okmeydanı S. S. Hastahanesi: Osep Sarafoğlu, Gientekin Aydoğan, Nişan Yaubyan

mimarlık bürosunda tasarımcı mimar olarak çalıştı.

Yurtta pek çok yarışmada ödüller aldı. Önemli saydığı yapıları şunlardır:

Eskişehir Atatürk stadyomu açık tribünleri (1946) *Eskişehir Atatürk Spor Sitesi Kapalı Spor Salonu* (1972) *İstanbul S.S.K. Beyoğlu Okmeydanı 1000 yataklı hastanesi* (1970) (Güntekin Aydoğan ve Nişab Yaubyan ile)

SEKÜN Emin (Bursa 1905 / İstanbul 1975). Bursalı Emin, Tornacı Emin olarak tanınan Emin Sekün 14 yaşında Albay Nevres Bey'in çetelerine katılarak düşmanla çarpıştı, iki yıl Yenişehir, İnegöl, Bilecik yöresinde savaştıktan sonra (1919 - 1920), çete muntazam orduya katılınca yaşı küçük olduğu için subay olamadı, Konya Sanat Okulunda staj görerek Ankara İmalatı Harbiye atölyesine tornacı olarak katıldı. Orduдaki toplara uymayan tapalı top mermilerinin çaplarını tornası ile küçülterek orduya cephane sağladı. Atölye arkadaşı Hüsamettin Özdoğu (1902 - 1974) ile birlikte, öteki İmalatı Harbiye İşçileri ile birlikte Halk İştirakiyun Fırkasına katıldı (İstanbul I. Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Gerekçeli Hüküm 25.2.1946). 1925'de Aydınlık çevresiyle birlikte gizli çalışmaya katıldığı öne sürüldü. 1932'de dağıtılan bazı bildirilerin ele geçmesi üzerine Gandi Nihat (Balyoz), Margareta Vilde ile birlikte tutuklandı (23 Şubat 1932). 1932'de toplandığı öne sürülen TKP kongresinde Teşkilat sekreterliğine getirildiği savı ile yargılandı. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde Yedi yıl hapse mahkûm oldu, 1933 Affından yararlandı. 1934 yılında Moskova'ya gitti, 1937'de yurda döndü. (Bak: T.K.P. tutuklamaları maddesi). 1944 Tutuklamaları dışında kalan Emin Sekün, Süleymaniye Camiine (Saracoğlu Faşisttir) yazılı 9 metrelik afişi asma girişiminden 8.10.1944 günü Tahsin Berkem'in tutuklanması ile başlayan İleri Gençlik Birliği davasına, eğitimci olmak savı ile 10 Şubat 1945 günü tutuklandı. Suçu kabul etmemesine karşın bir yıl altı ay hapse mahkûm edildi. Tahliye olunca Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in kurduğu T.E.K.S.P.'ne kaydolan Emin Sekün partinin teşkilat sekreterliğinde görev aldı. Son yıllarında bir firmada teknik eleman ve müşavir olarak çalıştı.

(R.S.N.)

SELEK, Cemal Hakkı (Kuşadası 1902). Türkiye İşçi Partisi genel sekreterlerinden, İzmir milletvekili. Orta öğrenimini İzmir Lisesi'nde tamamladı. Bir süre ziraatle uğraştı, sonra devlet hizmetine girdi. Adliye bakanlığında özel kalem müdürlüğü yaptı (1923 25). Bu evrede açılan Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirdi (1928). İsviçreye giderek Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1935 yılında ülkeye dönünce İstanbul Üniversitesi Tedris İşleri müdürlüğüne atandı (1935 37). Bu görevinden ayrılarak Üniversite Kitabevi'ni kurdu, yönetti. *«Fen ve Teknik»*, *«Bibliyografya»* dergileriyle birlikte 100'ü aşkın bilimsel yapıt yayımladı. Kısa süre günlük *«Hakikat»* gazetesini çıkardı. 1950'de avukatlığa başlayan Selek, nisan 1963'te Türkiye İşçi Partisine girdi ve il başkanlığına getirildi. İzmir'de toplanan I. Kongrede genel yönetim kuruluna, bu kurulca da, genel sekreterliğe seçildi. 1965'te İzmir'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi ve TİP gurup başkanvekilliğine getirildi. 1968'de genel yönetim kurulu üyesi bulunduğu evrede Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran, Sadun Aren vb. tarafından oluşturulan Emek gurubunda yer aldı.

1975'te TP'in yeniden kuruluş hareketine katılan Cemal Hakkı Selek Merkez Onur Kurulu başkanlığı görevi yapmaktadır.

SİSA Sami (İstanbul 1929). Mimar 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Askerlik görevinden sonra Doğan Tekeli ile birlikte Site Mimarlık Bürosunu kurdu. (Bu büroya 1955 1964 arasında Metin Hepgüler'de katılmıştır.) Bu arada 1957 de Tel - Aviv'de Arich Sharon, 1961'de Zürich'de Dr. Rohn bürolarında çalıştı. 1962 yılında İsviçre'nin Aarau kantonu adliye binası yarışmasında Metin Hepgüler'le birlikte ikincilik aldı. Ayrıca Doğan Tekeli ile birlikte, Detroit, Londra, Paris ve Hamburg'ta işleyim yapıları üzerinde incelemelerde bulundu. Metin Hepgüler'in de birlikte olduğu dönem içinde Doğan Tekeli ile birlikte pek çok birincilikler aldılar ve bunların çoğu uygulandı:

Rumelihisarı düzenlemesi
Konya Belediye Yapısı
Adıyaman Hükümet Konağı
Ankara'da iki bin kişilik yurt (Ata yurdu)
Ankara Yüksek Öğretmen Okulu
İstanbul Manifaturacılar çarşısı
Antalya Bölge Müzesi
Yeni Delhi Büyükelçiliği
Ankara'da Stad Oteli
Ege Üniversitesi Fen Fakültesi

1965'den sonra yalnız Doğan Tekeli ile birlikte:

Unkapanı Umumi Mağazalar Sınırlı Proje Yarışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi Makine ve Elektrik Fakülteleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Akademik Merkez Güven Sigorta Umum Müdürlük binası.

Bu yarışmalar dışında önemli uygulamaları:

İstanbul'da telekomünikasyon fabrikası, Gebze'de oluklu mukavva fabrikası, Bursa'da Oyak - Renault otomobil fabrikası, Ankara'da Danıştay binası, İzmit'te lassa lastik fabrikası.

Proje ve uygulamaları değişik yabancı dergilerde de yayınlanan ortaklığın etkinliklerini kapsayan bir kitap'da bürolarınca yayınlanmıştır.

SİRMEN, Ali (İstanbul - 1939). Yazar. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Gazeteciliğe *Akşam*'da başladı. *Ortam*, *Yeni Ortam*, *Cumhuriyet* dergi ve gazetelerinde dış politika yazarlığı yaptı. 12 mart döneminde bir süre tutuklanarak yargılanan Sirmen, yazılarında dış olayları ülkenin temel sorunlarından soyutlamadan işler. Yakın tarih gerçeklerini günün gerçekleriyle birlikte değerlendirerek nesnel sonuçlara varmaya çalışır.

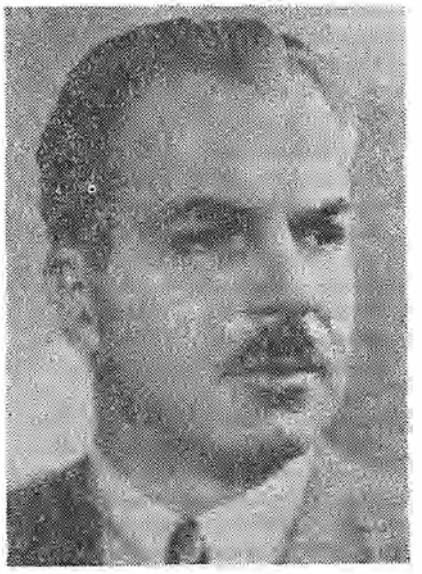

Fuat Sirmen

SİRMEN Fuat (İstanbul 1899). Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlarından, Yüksek öğrenimini İstanbul ve Roma üniversiteleri hukuk fakültelerinde tamamladı. Ülkeye dönüşünde, devlet hizmetine girdi. Bir süre Adliye müfettişliği görevinde bulundu. Ankara Cumhuriyet Savcısı iken Erzurumdan milletvekili seçilerek parlamentoya girdi (1935). Cumhuriyet Halk Partisinin iktidardan düştüğü 1950 yılına kadar yapılan seçimlerde listeye alınarak aynı göreve getirildi. Bu dönemde İktisat (1943 - 46) ve Adalet bakanlığı (1948 50) yaptı. CHP'nin muhalefette olduğu yıllar bir süre Parti meclisi üyeliği görevinde bulundu.

1961 seçimlerinde Rize'den 1965'de İstanbul'dan milletvekili seçilerek yeniden Parlamentoya girdi. 1961'den 1965'e kadar Millet Meclisi Başkanlığı yaptı.

Son Havadis. Günlük gazete. İlkin Ankara'da Cemil Sait Barlas yönetiminde çıktı. CHP yanlısı politika izleyen gazetenin bu evresinde Cemil Sait Barlas, Nurullah Ataç, Baki Kurtuluş, Füruzan Hüsrev Tökin vb. yazdılar 1960'da İstanbul'a taşındı. Etkili olamad 27 mayıs'tan sonra Adalet Partisi hareketine katılan DP yanlısı kimselerce satın alındı. Bu evresinde Mümtaz Faik Fenik, Gökhan Evliyaoğlu gazeteye yön verdiler. 1965'te Kemal Pekün satın aldı. Gene Adalet Partisine ve iş çevrelerine yandaş politika izledi. Adviye Fenik, ölümlerine kadar, Mümtaz Faik Fenik ve Orhan Seyfi Orhon, Tekin Erer, Tahir Kutsi Makal bu evresinde gazetenin yazı kadrosunu oluşturdular.

Son Posta. Günlük gazete (1930 - 1960). Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü. Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil tarafından çıkarıldı. Serbest Fırka'nın kurulduğu evrede CHP yönetimine muhalefet ederek demokratik hak ve özgürlüklerin alınması yolunda yayım yaptı. Partinin kapatılması üzerine değişik bir halk gazetesi düzeninde çıkmaya başladı. Zekeriya Sertel ile Halil Lütfi Dördüncü'nün ayrılmasından sonra başyazarlığını Selim Ragıp Emeç'in yaptığı gazetede Hasan Ali Ediz, İbrahim Hoyi, Halit Fahri Ozansoy vb. edebiyatçılar da yazdı. Demokrat Partiden milletvekili seçilen Selim Ragıp Emeç'in 27 mayıs 1960'dan sonra tutuklanması üzerine kapandı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'ün istek ve onayı ile, yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar)'ın öncülüğünde Nuri (Conker), Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin (Yurdakul), Süreyya Paşa (İlmen), Makbule (Atadan) vb. tarafından kurulan parti (12.8.1930). Genel başkanlığına Ali Fethi (Okyar), genel sekreterliğine Nuri (Conker) getirildi. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik esaslarına bağlılık ifade edilen programında CHP'ye göre daha liberal bir politika izlemesi isteniyor, özellikle dünyayı saran ekonomik buhran karşısında «milli para»nın değerden düşürülmemesi için önlem alınması gerektiği belirtiliyordu. «Serbest Cumhuriyet Fırkası» kuruluşundan bir süre sonra Belediye seçimlerine girmiş, geniş ölçüde destek görmüştü. Ali Fethi beyin İzmir gezisinde büyük sevgi gösterileriyle karşılanması sonucu çıkan olaylar CHP çevrelerinde huzursuzluğa yol açınca, mecliste partinin «irticaa ve komünizme» destek olduğu biçiminde suçlamalar yapıldı. Ali Fethi Bey hiç kuşkusuz komünist olmadığı gibi, suçlanan anlamda dinsel gerici de değildi. Liberalizme inanıyor «devlet müdahalesinin iş yaşamındaki gelişmeleri önleyeceği» düşünüsünü savunuyordu. Bu yönüyle, kimliğini ortaya koymak isteyen sermaye çevrelerinin güvenini kazanmayı amaçlıyor olabilirdi. Meclisteki suçlamalar karşısında özgürlük kavramını tartışarak, seçimlere hile karıştırıldığını öne sürerek, asıl çok partili düzen aşamasına geçmeyi engellemenin gericilik olduğunu vurgulamaya çalıştı. Ve CHP'li konuşmacıları anayasal haklar üzerinde düşünmeye çağırdıysa da tartışmalar sonunda Gazi Mustafa Kemal'in de bu deneyden memnunluk duymadığını algılayınca 17 kasım 1930'da İçişleri Bakanlığına başvurarak Partinin «feshedilmesini» istedi.

(A.C.)

Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine Görüşler

Gerçekten, 1930'lara kadarki dönemde, endüstrileşmenin ekonomi politikası, alkol, tütün, şeker, tuz ve deniz nakliyatı alanında devlet tekellerinin kurulması, başta ticaret burjuvazisi olmak üzere küçük burjuvazinin durumunu zorlaştırmış, devlet kontrolündeki ekonominin durgunluğu, dünya krizi ve 1928 - 1929'daki düşük ürün, bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin baskı rejimi ve üyelerinden bazılarının durumlarından yararlanarak sağladıkları kişisel çıkarlarsa beliren hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır.

İşte Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi olan, «Serbest (liberal) Cumhuriyet Fırkası», bu koşulların bir sonucu olarak doğmuştur. Hükümetin, bir muhalefet rolünü yerine getirecek güvenilir bir partiye ihtiyaç duyduğu genellikle kabul edilmiştir. Bu yüzden bu partinin kurulmasında amaç, birikmiş hoşnutsuzluğu dağıtmak ve hükümet üzerinde, eksiklerini düzeltmek ve ekonomik koşullarla başedebilmek üzere yeni yollar bulmak için kontrol sağlamak olmuştur. Mustafa Kemal'in bu partinin kurulmasında pratik düşünceleri ne olursa olsun, bu örgütün zamanla normal bir politik parti şekline dönüşeceğini ve hükümette bir rol oynayacağını umduğu tahmin edilebilir.

Ağrı ayaklanmasının kontrol altına alındığı bir sırada, yıllık tatilini geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Paris Büyükelcisi Ali Fethi (Okyar)'yı Yalova'ya çağıran Mustafa Kemal, ondan yeni bir «Fırka» kurmasını istemiştir.

Muzaffer Sencer

□

Serbest Fırka çıkarları emperyalizmle en çok uyuşan sınıfların öncülüğünde bir harekettir. Aynı zamanda Fırka, yabancı sermayenin de hararetli bir savunucusudur. Dayandığı sınıfların Türkiye'de kapitalizmi geliştirme olanağı sınırlıdır. Fırka yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimi olsa bile, gerçeklerden uzaktır. Devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunmak, hatta Teşviki Sanayi Kanununun özel teşebbüse tanıdığı imtiyazları genişletmeği vadetmek işçiler ve yoksul köylüler lehine bir tutum sayılamaz. Kaldı ki Fırka programında işçiler ve yoksul köylüler lehine somut tekliflер yoktur. Tefecilikle ilgili madde dahi, bir bütün içine oturtulmamış, havada bir öneri olarak kalmaktadır. Bütün bunlar gözönünde bulundurulursa Serbest Fırka'nın tipik bir sağcı parti olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bununla beraber, aynı dönemde CHF'da gerek sınıfsal dayanakları gerekse programı itibariyle devrimci bir niteliğe sahip değildir. Aralarındaki fark, aynı sınıf ve zümreler koalisyonu içinde bürokratik kadronun yerinden doğmaktadır. Devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunmak önemli bir farktır.

Taner Timur

Sultanahmet Mitingi. İzmir'in Yunanistan tarafından işgalini (15.5.1919) protesto etmek için İstanbul'da Sultanahmet alanında düzenlenen miting (23.5.1919) 200.000 kişinin katıldığı bu miting, Anadolu halkının, emperyalizmin boyunduruğunu kabul etmeyeceğinin önemli göstergelerinden biridir. Mitingde ilk konuşmayı yapan Mehmet Emin (Yurdakul) özetle şöyle dedi. Kardeşler, acı bir yenilgiden sonra bu gün İzmir'in de Yunanlılar tarafından işgal edildiğini gördük. Bu değerli toprak yüz-

yıllardan beri bir çok sarsıntılara göğüs germiş ve ona göz dikenlere şöyle demiştir. Düşman, geri çekil. Benim, yeşil dağlarımın çiçekli bağlarımın altında derin uçurumlar, karanlık mezarlar da vardır. Benim çocuklarım, ölmeği bildikleri kadar, öldürmeği de bilirler.»

Daha sonra konuşan Fahrettin Hayri, Anadolu halkını, düşman işgaline karşı birlik içinde direnmeye çağırdı ve sözlerini Tevfik Fikret'in şu dörtlüğü ile bitirdi «Zulmün topu var, kal'ası var, güllesi varsa / Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır / Göz yumma güneşten ne kadar nuru kararsa / Sönmez ebedi, her gecenin gündüzü vardır»

Basın adına konuşan Fahrettin Hayri'den sonra kürsüye Halide Edip (Adıvar) çıktı ve özetle şöyle dedi. «Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün yeni Türkiye'si adına sesleniyorum ki, silahsız olan bu ulusun yüreği de onlarınki gibi yenilmez güçtedir. Kardeşler, size dünyanın verdiği yargıyı dinleyiniz. Avrupalı itilaf devletlerinin saldırı siyaseti bazen hayınlıkla ve daima haksız olarak Türkiye'ye çevrilmiştir. Eğer ay ve yıldızlarda Türklerin ve müslümanların olduğunu söyleseler oralara da işgal orduları gönderirlerdi. Bizi parçalamak için ellerine fırsat geçmiştir. Bu kararlarına karşı bizi savunacak hiç bir batılı devlet yoktur. Onların hepsi, insan haklarını ve ulus haklarını savunmak için mahkeme kurmuşlar, fakat orada yenilenlerin parçalanmasına karar vermişlerdir. Bize günahkar diyen bu kimselerin kendileri o kadar günahkârdırlarki Okyanusun suları onları temizleyemez. Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan gücümüzdür»

İstanbul'da düzenlenen bu miting, Yunan ordularının Anadolu'yu işgalini önleyemedi ama, halkın, işgal karşısında sessiz kalmayacağını ortaya çıkardı. Bu mitingin Anadolu ihtilalcilerine ışık verdiği kuşku götürmez.

Cengiz Gündoğdu

Sultanahmet Mitingi Üzerine

HALİDE EDİP ADIVAR MİTİNGİ ANLATIYOR

Sultanahmet meydanına Fuat Paşa türbesi sokağından girdim. Yanımda kaç kişi vardı, beni kim götürüyordu, bilemiyorum. Kalbim o kadar atıyordu ki, yürürken sallanıyordum. Fakat meydanın başına gelip de kalabalığı görünce bana sükûnet geldi. Sultanahmet Camiinin minareleri mavi boşluğa yükselen ilâhi bir sanatkârın elinden çıkmış beyaz Neyler gibiydi. Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havada dalgalanıyordu. Camiin önünde, yerde, yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı. Kürsünün önünde Wilson'un onikinci prensibini temsil eden bir yazı vardı. Sade meydan değil, tâ Ayasofyaya kadar insan doluydu. Halk o kadar sıkışmıştı ki, hareket edemiyecek bir halde idi. Askerler kalabalığın iki yüzbin kişi olduğunu söylüyorlardı.

Bu kımıldanamıyacak kadar sıkı olan kalabalıktan başka, camiin demir parmaklıkları, damlar, çami kubbeleri dahi insanla doluydu. Nasıl o kürsüye yaklaşabildim, farkında değildim. İki yanımda, iki önümde dört süngülü asker, bana yol açıyordu. Bunların gösterdiği bir kardeş sevgi ve itinasını ömrüm oldukça unutmıyacağım. Acaba, bunlardan beni oraya götürmeleri istenmiş miydi? Yoksa, kendi kendilerine mi gelmişlerdi, bilmiyorum. Kürsünün önüne geldiğim zaman hayatımın en önemli dakikalarından birini yaşadığımı hissettim. Vücudumun her zerresi elektriklenmiş gibiydi. Bu hal herhangi başka bir zamanda beni derhal öldürebilecek kudretteydi. Fakat o can benim için unutulmaz bir tecrübedir, çünkü hiç sesi çıkmıyan bu ikiyüz bin kişinin ıstırabını bana aştanıştı.

Ş

ŞAHİNLER, Orhan (Gavra - 1928). Mimar. 1952'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi. Bir süre yurt dışında çalıştı. 1959'da Güzel Sanatlar Akademisinde asistan oldu.

Önemli uygulamaları: İstanbul, Üsküdar İskele yapısı (1965) *İstanbul Ticaret Odası Yapısı* (1965), *Lizbon Büyükelçiliği* (1967, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy ile birlikte) *Bebek'te Cüre yalısı* (1969). Akademi'ce yayınlanmış «İtalyan Orta çağ şehirlerinin meydan ve çevre mahalleleri» adında bir çalışmasıyla, kendi yayını *«Perspektif»* adında bir kitabı vardır. Şimdi, Güzel Sanatlar Akademisinde profesörlük görevini sürdürmektedir.

ŞENSOY, Hamdi (İskeçe 1925). Mimar. 1952'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık bölümünü bitirdi. Askerlik görevinden sonra 1955 yılında akademide asistanlık görevi üstlendi. 1959'da yapı ve proje atölyesi için öğretim görevlisi oldu. 1970'de profesör oldu. Mimarlık Bölümü başkanlığı yaptı.

Önemli yapıtları şunlardır Uluslararası Brüksel Fuarında Türk Pavyonu (1958) (M. Türkmen, U. İzgi, İ. Türegün ile birlikte *İstanbul Harbiye'de Adlığ Han* (1960 61) *Lizbon Büyükelçilik yapısı* (1972, M. Türkmen ve O. Şahinler ile) *Beyrut Büyükelçilik yapısı* (1971-72, S.H. Eldem ve Sungu Sağdık ile birlikte)

TEKELİ Doğan (İsparta 1929). Mimar. 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirdi. Daha öğrenciyken Orhan Bolak ve Ergun Unaran ile birlikte İzmir Merkez Bankası yarışmasında birincilik ödülü aldı. Askerlik görevinden sonra 1954 yılında Sami Sisa ile birlikte

Site mimarlık Bürosunu kurdular, 1955'de İzmir Konak Sitesi Proje yarışmasında birinci oldular. O yıl ortaklıklarına Metin Hepgüler de katıldı ve bu birliktelik 1964 yılına dek sürdü 1965'den sonra gene Sami Sisa ile birlikte çalışmalarını sürdürdüler. Bu ortaklıkların önemli işleri için Bkn. Sisa, Sami maddesi. 1961-71 yılları arasında İTÜ. Teknik Okulunda öğretmenlik yaptı.

T

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Partisi) Kâzım Karabekir'in başkanlığında, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Feridun Fikri Düşünsel, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Refet Bele ve Rüştü Paşa'nın da içlerinde bulunduğu bir kurucular kurulunca oluşturulan Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi (17 Kasım 1924). Millî Mücadelenin başlangıcında Atatürk'le yanyana ve aynı safta iç ve dış düşmanlarla savaşmış devlet büyükleri, Millî Mücadelenin sona ermesi ve Cumhuriyetin ilânı üzerine Atatürk'ün safından ayrılmaya başladılar. Birinci Meclis'teki «İkinci Grup» bu ayrılığın ilk işareti oldu. «Müdafaa-i Hukuk Grubu»nun hâkim olduğu ikinci Meclis içinde, grubun Halk Fırkası adını alması, Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin kaldırılması, yeni bir Anayasanın yapılması gerçekleştirilen inkılâplara karşın, CHP henüz tek parti ideolojisini ortaya koymamıştı. Cumhuriyetin ilânı üzerine CHP'ye karşı yoğun bir muhalefet başlatıldı. Bu muhalefetin başını İstanbul basını ile eski mandacılar ve Hürriyet - İtilâf, İttihat Terakki Fırkaları artıkları çekiyorlardı. Basın yoluyla girişilen saldırıdan hemen sonra Rauf Orbay, Cumhuriyet sorununu Meclise getirmek istedi. İsmet Paşa, bir önerge verip Rauf Bey'in bir muhalif parti oluşturduğunu, meclisteki CHP grubunun sorunu incelemesini ve Rauf Bey'den hesap sormasını istedi (22.11.1923). Meclisteki tartışmada İsmet Paşa ağır bastı ve Rauf Bey, parti içinde kalacağını bildirdi. İstanbul basınındaki yayınlar üzerine Mustafa Kemal, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi kurulu gönderdi. 1924 yılı sonbaharında CHP'ye karşı bir muhalefet ortamı oluşturuldu. «İskân»; «Maarif», «Musul meselesi» «CHP'nin Meclis üzerindeki baskısı» gibi konularda yürütülen bu muhalefet, Meclis'te birinci İnönü hükümetine (29.10.1923 22.11. 1924) karşı bir gensoru önergesi verilmesi noktasına kadar ulaştı, gensoru sonunda İsmet Paşa hükümeti güvenoyu aldı, fakat CHP'den istifalar da başladı. 1924 sonbaharında Birinci Meclisteki İkinci Gruba mensup generaller (paşalar) birbiri ardından ordudan ayrılıp TBMM'ne dönmeye başladılar. 1. Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir (26.10.1924) ve 2. Ordu müfettişi Ali Fuat Paşa (30.10.1924) askerlik görevlerinden ayrıldılar. Bu istifalarda, bazı komutanların kendisine karş ıcephe almakta olduklarını gören Mustafa Kemal'in orduda giriştiği tasfiyenin de rolü vardı Askerlikle mebusluğun aynı şahısta birleşemeyeceğini öngören yasanın 1927'de yürürlüğe girmesi gerekirken, Mustafa Kemal güvenmediği komutanlara askerlikten çekilerek TBMM'den başka yerde görev almamalarını bildirdi. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların ordudan ayrılıp Meclise dönmelerinden hemen sonra başta Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Refet ve Rüştü Paşalar da (tamamı 32 mebus) CHP'den istifa ettiler (9.11.1924). TBMM'ne karşı komplo girişiminde bulunmak isteyen paşaların görevlerinden alınmaları ile komplo girişimi önlenmiş oluyordu.

CHP'nin ve Cumhuriyet rejiminin muhalifleri. 17 Kasım 1924'de Ankara'da Kâzım Karabekir başkanlığında «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Parti merkez yönetim kademesi şöyleydi: Başkan Kâzım Karabekir, İkinci Başkan Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar) ve Hüseyin Rauf (Orbay). Genel Sekreter-Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Diğer merkez yönetim kurulu üyeleri, Rüştü Paşa (Erzurum mebusu), İsmail Canbolat (İstanbul), Sabit (Erzurum), Şükrü (İzmit), Muhtar (Trabzon, Halis Turgut (Sivas), Necati (Bursa), Faik (Ordu) Beylerdi. Terakkiperver Fırka saflarında yer alan muhalif zümreler şu gruplarda toplanabilir: a) İnkılâbın gerçekleştirilmesinde uygulanacak yöntemler bakımından muhalif olanlar (Rauf Orbay ve arkadaşları), b) İnkılâbın, eski İttihat ve Terakki Partisini ihya suretiyle yürütülmesini isteyenler (İsmail Canbolat ve arkadaşları), c) Cumhuriyete muhalif olup meşrutî bir saltanat rejimi yanlısı olanlar (İstanbul Baro Başkanı Av. Lütfi Fikri ve arkadaşları), d) Muhalefet partisini Kürdistan'ın bağımsızlığı için basamak yapmağa çalışanlar (Seyit Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti), e) Muhalefeti sırf şahsî nüfuz ve kudretlerini devam ettirebilmek için körükleyenler (Doğu illerindeki derebeyler, şeyhler ve diğer feodal unsurlar). Fırka'nın yayın organı bulunmamakla birlikte İstanbul'da çıkan *İstiklâl*, *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazeteleri Terakkiperver Fırkayı destekliyorlardı. Bu yayın organları «Din elden gidiyor» türünden ajitasyonlarla halkı Cumhuriyet rejimine karşı ayaklandırmaya çalıştılar. Rejime yönelik bir komplo kuşkusu içinde bulunan Başbakan İsmet Paşa, Fırkanın kurulmasından birkaç gün sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilân edilmesini istedi, isteği kabul edilmeyince istifa etti (22 kasım 1924). Yeni hükümeti Fethi Bey (Okyar) kurdu.

İsmet Paşa hükümetinin yerini alan Fethi Bey hükümeti, zihniyet ve yapı bakımından Terakkipervercilerden farksız gibiydi. Nitekim Terakkiperver Fırka, bu hükümete güvenoyu verdi.

Terakkiperver Fırka, yapısı itibariyle işbirlikçi - kompradör burjuvazi ile feodal - dinci unsurların ağır bastığı bir partiydi. Adındaki «ilerlemesever» (Terakkiperver) ve Cumhuriyet sözlerine karşın, gerçekte hem ilerlemenin ve hem de Cumhuriyetin düşmanı idi. Terakkiperver Fırka, CHP'nin Dokuz Umdesine (ilkesine) karşılık başlıca şu istemlerini formüle etti: Sınırsız ayrıcalıklar sağlanarak ve gümrük vergileri indirilerek yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, devlet tekelleri sisteminin kaldırılması, ulusal sanayiin kuruluşundan ve demiryollarının devlet eliyle yapımından vazge-

çilmesi, başkentin İstanbul'a taşınması, halifeliğin ve saltanatın yeniden kurulması.

Terakkiperverler, siyasal iktidarı ele geçirmek konusunda din sorununa ağırlık verdiler, halkın bilinçsiz ve cahil kesimi arasında dinsel fanatizmi körüklediler, halkı rejime karşı isyana özendirdiler. Terakkiperver Fırka, toplumsal tabanını genişletmek amacıyla «Partimiz dinsel düşüncelere ve öğretilere saygılı davranmaktadır. Halifeliği kaldıran Kemal Paşa'nın partisi ise İslâm'ı yıkarak, sizleri imansız, gâvur yapacak, şapka giymek zorunda bırakacaktır» parolasını ortaya attı.

Terakkiperver Fırka programı genellikle Hürriyet ve İtilâf partisinin ideolojisini anımsatıyor: «Vezaifi devlet haddi asgariye tenzil edilecektir» denilerek özel sektör ve liberalizm savunulurken yönetimde Prens Sabahattin'in «idarî ademi merkeziyet» ilkesi benimseniyor ve ülkenin kalkınmasında da yabancı sermayenin gerekliliği «Program: Madde 40) ileri sürülüyordu. «Efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârız» maddesi ise, saltanat ve hilâfet yanlısı güçlerin bu partiye hâkim olduklarını gösteriyordu.

Terakkiperver Fırka, ilk şubesini Urfa'da açtı. Doğu Anadolu'da bir hayli yandaş da buldu. İstanbul örgütünün başında (Kara Kemal ve Kara Vâsıf) vardı. Bekim Sami de Partide görev aldı. CHP ile savaşımda Terakkiperverler, Doğu'da Kürt feodal beylerini desteklediler ve 1925 Şubatında patlak veren Şeyh Sait isyanına yakınlık gösterdiler. Bazı Terakkiperver Fırka yöneticileri, şeyhlerle sıkı ilişkiler kurdular, onlara Cumhuriyetçilerle savaşta maddî ve manevî yardımda bulundular. Nitekim İstiklâl gazetesindeki bir yazısında Terakkiperverci Rüştü Paşa, Şeyh Sait isyanının nedenlerini Doğu illerindeki hükümet memurlarının beceriksizliğine ve doğrudan Cumhuriyet yönetimine malettiği gibi, isyancıların 150'likler denilen hilâfetçi - saltanatçı grupla ve yabancı bir devletle (İngiltere) işbirliği yapmadıklarını belirtiyor, hükümetin rejimi koruyucu olağanüstü önlemler almasına gerek bulunmadığını anlatıyordu.

Bu arada Fethi Bey, Halk Fırkasının Terakkiperver Fırkadan hoşnutsuzluğu nedeniyle, kendisine bu fırkanın kendi kendini dağıtması yolunda Halk Fırkasından verilen talimatı Kâzım Karabekir'e iletmişti. Fethi Bey, Terakkiperver Fırkanın kendisinin iktidardan düşmesi halinde kapatılabileceğini, kendisinin Meclis'te azınlığa düşmek üzere bulunduğunu, Kâzım Karabekir'e anlatmış ise de, Kâzım Karabekir, Fırkanın kendi kendini dağıtması önerisini reddetti.

Şeyh Sait isyanının genişlemesi üzerine sıkıyönetim ilan edildi ve Fethi Bey hükümetinin Parti meclis grubunda güvensizlik oyu alması üzerine istifasından sonra yeni hükümeti İsmet Paşa kurdu (4.3.1925). İsmet Paşa, Terakkiperverlerin muhalefetine (22 muhalif oya) karşın Takrir-i Sükûn Kanununu çıkarttı. Rauf, Feridun Fikri Beyler ve Karabekir Paşa bu kanunun Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürdüler, bu kanunla ülkede düşünce özgürlüğünün yok edileceğini belirttiler. Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaya konuldu, İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. İstiklâl Mahkemeleri isyancıları ve muhalifleri yargılarken, Terakkipervercilerin dini siyasete âlet ettiklerini ileri sürdüler. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, isyancı Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanmaları sırasında, yetki alanı içinde bulunan Terakkiperver Fırka şubelerinin kapatılmasına karar verdi. En sonunda da hükümet, «irtica ve isyana ve memleketin sosyal nizamile sükunetini ve rahatını ve emniyet ve asayişini bozmaya yöneltilmiş bütün teşkilâtı, kışkırtmaları, teşebbüsleri, teşvikleri ve yayınları, hükümet Cumhurbaşkanının onayından sonra doğrudan doğruya ve idareten yasak etmeye yetkilidir» şeklindeki Takrir-i Sükûn kanunu hükmüne dayanarak, Terakkiperver Fırka'nın irticaı desteklediği gerekçesiyle «Heyet-i Vekile kararıyle» Partiyi kapattı (5 Haziran 1925). Terakkiperver Fırkayı destekleyen yayın organlarından tamamı da hükümetçe kapatıldı. Ancak Terakkipervercilerin Meclis içindeki ve dışındaki muhalefeti devam etti.

Terakkiperver Fırkası mensuplarının adları, 1926 İzmir Suikast girişimine de karıştı. Terakkiperver Fırka üyesi İsmail Canbolat Şükrü ve Ziya Hurşid İzmir'de asıldılar. Dr. Adnan Adıvar (gıyaben), Rauf Orbay ve Rüştü Paşa hapis cezalarına çarptırıldılar; Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet paşalar delil yetersizliğinden beraat ettiler.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta Terakkiperver Fırka programından «En hain dimağların mahsulü» biçiminde sözediyor (Nutuk, c. 2, s. 889). Mustafa Kemal'e göre, Terakkiperver Fırka, «muhafazakâr» ünvaniyle ortaya çıkmalıydı ve bu parti «komplonun bir safhai mahsusası idi» ve bu partinin başındakiler mürtecilere ümit ve kuvvet vermişti.

Terakkiperver Fırka'nın kapatılması, İzmir Suikast girişiminden sonra kalıntılarının da temizlenmesi feodal - dinci muhalefetin yenilgisi oldu, ulusal burjuvazinin ve liberal toprak - ticaret burjuvazisinin çıkarlarını yansıtan Kemalistlerin siyasal iktidarı büyük ölçüde güçlendi. Terakkiperver Fırkanın kapatılmasından sonra, TBMM, Cumhuriyeti Türkiye'sinin toplum ve devlet yapısında laik düşüncelerin yer almasını öngören yeni yasalar kabul etti. «İnkılâp Kanunları» (Devrim Yasaları) denilen ve toplumun feodal yapısını laik - antiklerikal esaslara, burjuva devlet ve toplum düzenine dönüştüren yasaların TBMM'den çıkabilmesi, Terakkiperver Fırkanın kapatılarak CHP'nin ülkede politik egemenliği tekeline almasından sonra mümkün olabildi.

Ender Kâmil Boyacı

TUĞRUL Semih (İstanbul 1919 / Ankara 1977). Sinema eleştirmeni. İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi bölümünü bitirdi. Bir süre Edebiyat Fakültesi'nde asistanlık yaptıktan sonra, gazeteciliğe geçti. Çeşitli gazetelerde ve ajanslarda çalıştı. TRT kurumunda görev aldı. 1950 yılında ***Yeditepe*** dergisinde sinemayla ilgili ilk yazılarını yayınladı. Ardından ***Dünya*** gazetesinde filim eleştirmeleri yayınlamaya başladı. Çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı eleştiri ve yazılarıyle, kuruluşuna katıldığı, yönetiminde görev aldığı derneklerdeki (Türk Filim Dostları Derneği, Türk Sinematek Derneği) çalışmalarıyle, sinema sanatının ülkemizde saygınlık kazanması için çaba harcadı. Yeni yetişen sinemasever kuşakların bilinçlenmesinde, başlattığı birikimin büyük bir payı olan Semih Tuğrul'un adına, II Balkan Film Şenliği'nden başlayarak, kısa metrajlı filimler dalında bir ödül verilmektedir.

(R.T.)

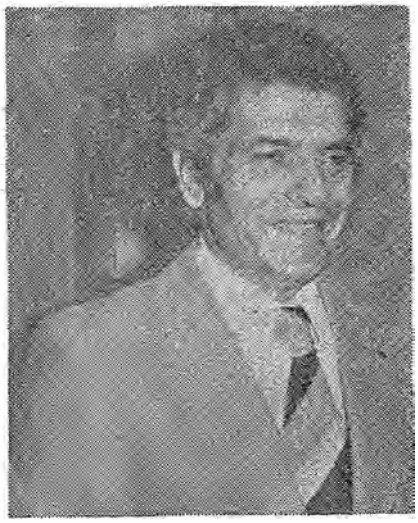

Halil Tunç

TUNÇ Halil (Kırşehir 1928). Sendikacı.

Türk İş Genel Başkanlarından. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün son sınıfında okurken öğrenimini yarım bırakarak çalışmaya başladı. Bir süre tarım işçiliği yaptı. Sonra Ankara'ya yerleşti. Bira fabrikasında işçi olarak çalışırken 1952'de Tütün Müskirat İşçileri Sendikası'na üye oldu. Bir süre sonra sendikanın genel başkanlığına seçildi. Türk İş'te Nuri Beşer'in genel başkanlıktan düşürüldüğü evrede ortaya çıkan gelişmelerde kendisini çevreye kabul ettirmesini başardı (1960). Genel sekreterliğe getirildi. Seyfi Demirsoy ile birlikte örgütün sermaye karşısında uzlaşımcı politika izlemesine öncülük etti. Uzun süre A.B.D. sendikacılığının model alınmasına yol açacak eğitim programlarının uygulanmasına yardımcı oldu. Partilerüstü politika gibi gerçekle bağdaşmayan yöntemlerle işçi sınıfının sosyalist öğretiye bağlı partilere yandaş tutum alması yolundaki gelişmeleri önlemeye çabaladı. 1974'te Seyfi Demirsoy'un ölümü üzerine genel başkanlığa seçildi. Bu dönemde de Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında dengo arayan politikasıyla Türk-İş'i oluşturan federasyonların tabanındaki ileriye dönük hareketlere değişik yön verme amacını sürdürdü. 1979 kongresinde adaylığını koymayarak emekli oldu. 1972'de Cumhurbaşkanlığınca kontenjan senatörlüğüne seçilmişti.

(A.C.)

Türk - İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu). Bölgesinde yöresel birlik ve kendi işkolunda federasyon bulunmayan sendikalar ile birlik ve federasyonların katılması ile kurulan üst kademede işçi örgütü. 31 Temmuz 1952'de Ankara İşçi Sendikaları Federasyonu, Adana İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği Eskişehir Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Karabük Demir Çelik Sanayii İşçileri Sendikası, Tarsus, Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye, Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikaları Federasyonu, Türkiye Taşıt İşçileri Sendikaları Federasyonu, Türkiye Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikaları Federasyonu tarafından kuruldu.

İlk geçici yürütme kurulu (icra komitesi) Ömer Akçakanat (başkan), Şaban Yıldız (genel sekreter), Seyfi Demirsoy (sayman), Mehmet İnhanlı (denetçi), Adil Boğakaptan (üye)'den oluşarak ilk genel kurulu hazırlama görevini üstlendi. İzmir'de toplanan ilk genel kurul (6 Eylül 1952) 69 delege ve 120 gözlemcinin katılması ile oluştu. Bu genel kurula çağrılı olarak gelen Amerikan sendikacılarının istekleri doğrultusunda, Hür Dünya İşçileri Sendikaları Konfederasyonu'an katılma kararı alındı. Ve genel başkanlığa İsmail İnan, genel sekreterliğe Muammer Özerkna, saymanlığa İsmail Aras seçildi.

Demokratik Parti'nin iktidar döneminde, giderleri «Marshal Yardımı»ndan karşılanmak üzere 23-30 yaşlarında en az ortaokul çıkışlı 100 sendikacının bir yıl süreyle A.B.D.'de görgü eğitimine gitmesi yolundaki çağrı, «Türk Sendikalarının kalkınma ve gelişmelerini temin» edeceği gerekçesiyle yerinde bulundu. Ve her yıl belli sayıda sendikacı Türk-İş kanalı ile gönderildi. Aynı dönemde iktidarın iç ve dış politikası ile uyum gösterir tutum izlendi. Grev gibi en doğal hakların alınması yolunda bile ciddi girişimlerde bulunulmadı. Demokrat Parti'nin anti-demokratik yasalara dayaanrak uyguladığı baskı politikası görmezlikten gelindi.

«Hayatlarını emekleriyle kazanan işçilere insan haysiyetiyle uygun bir yaşayış sağlamak, demokrasi ve sosyal adalet içinde hızla teşkilâtlanmalarını gerçekleştirmek gibi amaçlara yönelik olarak kurulduğu ifade edilen Türk-İş'in genel politikası şöyle belirtilmiştir:

«Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu çalışmalarında milliyetçi bir teşekkül olma vasfını asla kaybetmeksizin, siyasi partilerle, hükümet karşısında mutlak istiklâlini muhafaza eder.»

«Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, demokrasi prensiplerini hararetle destekleyen bir teşekkül olarak, beşeri hürriyet davasını gerçekleştirmek üzere taraf çıkacak, bütün insanlar için imkân eşitliğini temin edecek, Türkiye'de ve dünyanın neresinde olursa olsun, ırk, dil - din ve cinsiyete dayanan tefriklerin kaldırılması için çalışacak, emperyalist emellere tecavüz ve totaliterliğe karşı koyacak ve onunla savaşacak bütün teşekküllere bağlı olduğunu tevyid eder.»

Türk - İş yöneticileri özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği yeniliklere koşut ilkeleri benimser görünmelerine karşın gerçekte işçi sınıfının temel çıkarları ile çelişen iç ve dış ilişkileri sürdürmeye özen göstermişlerdir. A.B.D. ile yakınlaşma tüzüğün 3. maddesinde vurgulanan «Türkiye'nin bağımsızlığının korunması» temel ilkesiyle çelişir düzeylere ulaşmıştır.

Bu durumu «Akis» dergisi, «Türkiye'nin en büyük, en güçlü 600 bin üyesi ve ayda 100 bin lira aidat geliri olan işçi teşekkülü kendi genel merkez binasını, Amerikalılardan alınan parayla yaptırmaktadır. Amerikalılar bu inşaat için 2 milyonu hibe, 2 milyonu kredi olmak üzere 4 milyon liralık bir yardım yapmışlardır» biçiminde yansıtmıştır. (Bkn. Türk - İş Yargılanıyor, Şaban Yıldız - Şükran Kurdakul, 1966).

1970'e kadar özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin gelişmesini engellemek için çeşitli yöntemlere araç olan Türk - İş yönetiminde Seyfi Demirsoy başkan, Halil Tunç genel sekreter olarak bulunmuşlardır. 12 Mart dönemindeyse örgütün şimdi genel sekreterlik görevini üstlenen Sadık Şide, Çalışma Bakanlığı'na getirilmiştir. Seyfi Demirsoy'un ölümünden sonra Türk - İş Genel Başkanlığı'na seçilen Halil Tunç ise Cumhurbaşkanlığı'nca kontenjandan senatoya alınmıştır.

1979 genel kurulundan bu yana örgütün genel başkanlığını İbrahim Denizcier yürütmektedir.

Ahmet Ceyhan

Türk-İş Üzerine Görüşler

Türk İş Konfederasyonu, işçi sınıfının ihtiyaçlarına cevap veremez, işçi haklarını koruyamaz ve menfaatlarını gözetemez duruma gelince Türk - İş içinde yer yer muhalefet grupları belirdi. Bu arada, kişisel nedenlerle yapılan muhalefetler de oldu. İlk olarak bölgesel açıdan yapılan muhalefetler su yüzüne çıktı. Giiney'de örgütlenmiş işçilerin temsilcileri Türk - İş'e karşı dayanışma konseyi türünde muhalefet cepheleri kurmaya başladılar. Bunu Adapazarı'ndaki işçi örgütlerinin Türk - İş temsilcisini bölgeye sokmama şeklindeki muhalefetleri izledi. Bu arada Hür - İş adında bir konfederasyon kurularak daha çok kişisel çekişmelerin sonucunda yapılan muhalefeti temsil etti. Kısa bir süre sonra Hür - İş, özü doğmuş bir çocuk gibi gelişemediği gibi gerilediği de.

Ancak, grev hakkının ve toplu sözleşme yapma olanağının elde e-

dilmesi üzerine Türk - İş, tutucu ve yabancı işyerlerindeki grevlere karşı, yeni sömürgeciliğin ağına düşmüş duruma gelince ciddî bir muhalefet cephesi kurulması kolaylaştı. Türk - İş'in dış yardımlarla bağımlı hale gelişi, Türk işçi sınıfının aleyhinde sonuçlar verecek bir anlayışa angaje olması sonucunu doğurunca muhalefet güçlendi.

Bu muhalefet, hiç bir kişisel çıkara veya kişisel nedene dayanmıyor, ilkelerden ve amaçlardan güç alıyordu. Muhalefet cephesine geçenlerin Türk - İş hakkındaki ortak görüşü şöyle özetlenebilir:

— Türk - İş işçi örgütü olmaktan çıkmıştır.

— İşçilerin kanunî haklarına karşı çıkanlar arasında Türk İş de bulunmaktadır.

— İşçilerin aileleriyle birlikte açlığa mahkûm edilmelerini savunanların en önünde Türk - İş yöneticileri yer almıştır.

— İşçi menfaatleri için çırpınanlara karşı cephe kuranlar Türk - İş'i de yanlarına almışlardır.

— Türk İş, AİD'den doğrudan doğruya yardım aldığı ve 65 personelinden 33'ünün ücretlerini Birleşik Amerika Hükümeti (yani AİD) ödediği için, millî bir kuruluş niteliğini yitirmiştir.

— Türk - İş, sağcı bir anlayışla eğitim yaparak işverenlerin kapitalist düzenini savunmuştur.

— Türk - İş'in ekonomik ve sosyal politikası, geri bırakılmış bir toplumun kalkınmasını sağlayacak bir doğrultuda değildir.

— Türk - İş, iktidara hangi hükümet gelirse gelsin, onlarla iyi geçinmek isteyen rahat bir sendikacılık içinde özel sektörcü iktidarların anlayışına göre çalışan iktidarın bir yan kuruluşu olmuştur.

— Türk - İş, üyelerinin tümünün fikirlerinin ve isteklerinin temsilcisi sıfatını yitirmiştir. Çünkü üyeleri arasında Türkiye'nin kapitalist olmayan bir yoldan kalkınmasını Anayasa'nın tastamam, eksiksiz uygulanmasını isteyenler de vardır.

Türk-İş işçilere ayrı, işverenlere ayrı, iktidara ayrı yüzle görünmesini bilen aldatıcı bir işçi kuruluşu derecesine düşmüştür.

Türk - İş iktidarın yasaklamadığı grevleri, uydurma bir gerekçe ile ve de yetkisi bile yokken ertelediğini ilân ederek, işçileri paniğe kaptırmış ve grevlerin kırılmasını sağlayarak işçi haklarının kaybına yol açmıştır.

Türk-İş bu hale düşerken, sermaye çevrelerinin iktidarını sürdürmesini kolaylaştıran bir ilkeye de saplanmıştır: Partiler üstü sendikacılık.

Kemal Sülker,
Türkiye'de İşçi Hareketleri (1968)

Türk - İş'in 1963 ve 1965 yılı sonu itibarı ile genel kuruluna çıkardığı kesin hesap raporunda, yabancı kaynaklardan görmüş olduğu yardım şöyle gösterilmektedir:

1963 yılı sonuna kadar A.İ.D.'den	1.605.336,72 TL.
1.1.1964'ten 31.12.1965 A.İ.D.'den	2.631.699,26 TL.
	4.237.035,98 TL.
1963 yılı sonuna kadar O.E.C.D.'den	149.013,00 TL.
1.1.1964'ten 31.12.1965 O.E.C.D.'den	193.392,00 TL.
1.1.1964'ten 31.12.1965 O.E.C.D.'den	193.392,00 TL.
	342.405,00 TL.
1963 yılı sonuna kadar İ.C.F.T.U.'den	733.005,00 TL.
1.1.1964'ten 31.12.1965 İ.C.F.T.U.'den	74.574,85 TL.
	807.579,85 TL.
GENEL TOPLAM	5.387.020,83 TL.

Bir işçi teşekkülü olarak Türk İş'in uluslararası gerçek işçi teşkilâtlarından yardım alması olağandır. Bu tip yardımlar işçi örgütleri arasındaki dayanışmanın doğal bir sonucudur. Burada değinmek istediğimiz, Türk - İş'in yabancı devlet kaynaklarından ve bu arada A.İ.D. gibi Amerikan emperyalizminin amaçları için kurulduğu, bütün dünyanın malûmu olan, bir teşkilâttan yardım kabul etmesidir. Şu anda bile Türk - İş yöneticileri bu teşkilâttan 2 milyon T.L. yardım sağlamak amacı ile Amerika'da bulunmaktadır. İşin en acı tarafı, Atatürk'ün deyimi ile memleketin hakikî sahibi ve efendisi olan, Türk emekçi ve işçisini köleleştirmeyi hedef tutan bu teşkilâttan yardım kabul edilmesidir. Bu yardımlar hergün biraz daha geniş çapta devam etmektedir.

274 sayılı Sendikalar Kanunu, sendikaların işverenlerden ve devlet teşkilâtlardan yardım almalarını yasaklamıştır. A.İ.D. teşkilâtı ise Amerikan emperyalizmini gerçekleştirmek amacı ile kurulmuş, sözde, bir yardım teşkilâtıdır. Türk - İş yöneticilerinin bu sakat tutumu sonucunda, Amerikan ajanları Türk - İş bünyesine de sızmış, uzman adı ile Türk - İş'in düzenlediği seminerlere katılan ve Türk - İş yayınlarında rol oynayan bu kişiler, Türk işçi sınıfının uyanmaması, sorunlarına sahip çıkmaması için binbir türlü manevra çevirmişlerdir; gene de çevirmektedirler. Türk - İş'in düzenlediği seminerlerde bu uzmanlar yıllardan beri sendikacılarımıza Amerika'nın bürokratik, patron özentili, lüks hayat süren ve sınıf savaşını bir yana atıp, işverenlere eyvallah etme yolunu tercih eden ıslâhatçı sendika tipini sağlık vermektedirler. Yine bu uzmanlar, kapitalist düzenin sendikalar ve sendikacılar için en elverişli ortam olduğuun, toplumcu düzende sendikaların ve sendikacıların ortadan kaldırılacağını aşılamağa çalışmaktadırlar.

Amerika'nın bu tip davranışları, Amerikalılar arasında bile hoş karşılanmamış, üçüncü dünya işçi hareketlerini ellerinde tutabilmek için gösterdikleri çaba ve Amerikan İşçi Sendikaları Federasyonu (A.R. İ.C.İ.O.) nun Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilâtı olan (C.İ.A.) ile olan yakın ilişkileri Amerikan komuoyunda geniş tepkilere yol açmıştır.

Gerçek Amerikan işçi örgütlerinden bile, acı tepkilere uğrayan A.F.L.C.İ.O. (Amerikan İşçi Sendikaları Feedrasyonu) nun liderlerinden, emperyalist ajanı Lovestone'un Türk - İş yöneticilerinin en yakın dostu olduğunu belirtmek, sayın Türk - İş yöneticilerinin nasıl yanlış ve tehlikeli bir yol-

da olduklarını ifade için yeterlidir.

Şaban Yıldız - Şükran Kurdakul, Sosyalist Açıdan Türk - İş Yargılanıyor (1966)

Türkiye Mimarlığı Türkiye İ. Ö binlerce yıl gerilere giden büyük bir kültür mirasına, doyısiyle zengin tarihsel verilere sahiptir. Anadolu (Önasya) yarımadası, coğrafik konumu gereği çeşitli uygarlıkların beşiği olmuştur. Birbirini izleyen yüzyıllar boyunca, Doğudan - Batıdan gelen değişik toplulukların oluşturduğu devletlerin dönemlerine göre adlandırılan sanat biçimleri etkilerini sürdürmüş, Türkiye topraklarının hemen hemen tümü yüzeyinde, yerleşme merkezlerinde, yüyıllar sonrasına kalan yapıtlarını yaratmıştır. Kazı çalışmalariyle ortaya çıkarılan tarih öncesi kültürü kalıntıları İ. Ö. 7000 yıllarına kadar uzanmaktadır.

Paleolitik çağdaki mağara yerleşmesinden sonra bulunan en önemli kalıntı; Çatalhöyük'teki (Konya) bir avlu tarafında dört köşe plânlı oda kümelerinden meydana gelmiş bir köydür.

Geç Neolitik mimarlık tasarımı ve tekniği, izlerini Mersin dolaylarında ve Batı Anadolu'da bırakmıştır

İ. Ö. 3000 - 2000 yıllarında Batı Anadolu (Truva, Beycesultan) Orta Anadolu (Alacahöyük, Küllтepe, Höyük, Kilikya, Hatay) ve Güneydoğu Anadolu'da, Bronz Çağı'na ait zengin mimarlık buluntuları vardır.

İ. Ö. 2000 1000'lerde Büyük Hitit uygarlığının ürünlerine Boğazköy, Küllтepe gibi Orta Anadolu yöresini kapsayan kazılarda rastlanmıştır. İlk Hitit Krallığının sonra Hitit İmparatorluğunun geliştirdiği mimarlık yapılarda, taş - temel kerpiç duvar kullanılmış, şehir surları ve büyük tapınaklar yapılmıştır. Konutlar ise günümüzdeki Orta Anadolu köy evlerine benzemektedir. Hitit Mimarlığında, simetrik kapılar, kapıların yanlarına konan sfenksler, şehir kapıları, kemerli girişler, duvarların kabartma süsleri Bronz Çağının belirgin nitelikleri olarak görünür.

İ Ö. 1000'li yıllarda Ege Bölgesinde Eski Yunan mimarlık sanatı etkilerini göstermeye başlamıştır. Orta Anadolu'da ise (İ. Ö. 800 - 600'lerde) Frikya Devleti, kayalara oyulmuş büyük anıtlarını, kaya mezarlarını (en ünlüsü Eskişehir, Yazılıkaya'da Midas'ın mezarı) yapmıştır. Gordium kazılarından öğrenildiğine göre dikdörtgen plânlı, ortalarında ocak ve bir giriş bölümü bulunan, pişmiş toprakla sıvanmış, mozaik döşemeli «megaron» tipi yapıları vardı. Büyük mezarlarını ağaç gövdeleriyle yapmış, taş duvarlarla çevirerek üzerlerini toprakla örtmüşlerdir.

İ. Ö. 600, 200 yıllarına egemen olan Yunan Çağı mimarlığı tapınak, tiyatro, stadyum, meclis yapıları, kitaplık, agoraları, klâsik Yunan mimarlığı ölçüleri ve düzenleri ile ortaya konmuş ve bu tip yapılar sonraki yüzyıllarda da tekrarlanmıştır.

En önemli mimarlık öğesi olarak sütun kullanılmış, sütunlar ve sütun başlıkları mimarlık tasarımlarını niteleme olanağını veren «mimari nizam» ları oluşturmuştur Tanrı heykellerine büyük çapta yer verilen, hatta tanrılar adına yapılan tapınakları, şehir yaşamını bütünleyen sokakları, çarşı, agoraları, kral evi, konutları, kitaplıkları, tiyatroları ile şehirler günümüze kadar gelmişlerdir. (Efes ve Sard şehirleri kalıntıları).

Yunan Çağı evleri çoğunluk revaklı ya da avlulu olup bir giriş bölümü ile erkeklere ayrılan büyük oda, kadınlara ayrılan odalar, yemek odası, hamam gibi bölümlerden oluşmuştur.

İ. Ö. 600'lü yıllarda Batı Anadolu'da daha ince ve dekoratif nitelikler taşıyan «İyonya Mimarisi» ve «Korent Nizamı» uygulanmıştır. İyonya Mimarlığı etkinliğini sonraları da sürdürmüş, günümüze kadar gelen birçok yapılarda kendini gösteren Hellen çağı mimarlığının temel özelliklerini de belirlemiştir. Batı Anadolu'da Efes (Yunan Çağı tapınağının temelleri üzerine yapılan Artemis Tapınağı) Didim (Apollo Tapınağı), Bergama (Athena Tapınağı, Zaus Sunağı), Milet ve Piriyene şehirleri, tiyatroları, mecisleri gimnazyumları ile, Hatay'da Antakya'da, Hellenistik Çağ egemenliğinin (İ. Ö. 300-100) tipik kalıntılarını yaşatmaktadır. Büyük kolonadlı yollar, alanları süsleyen iki katlı revaklar, anıtsal merdivenler bu dönemin yapılarında görüldüğü gibi sonraki Roma Çağı biçimlerinin de ana hatlarını oluşturmuştur.

Roma Çağı mimarlığı büyük hacimlere yöneldiği, iç mekâna önem verdiği için harçlı taşıyıcı duvarlarla, kemerli, tonozlu kubbeli anıtsal yapı düzenini yaratmıştır. Sütunlar daha çok süs olarak kullanılmıştır. Geliştirdikleri yapı malzemeleri kendinden sonra ortaya konan mimarlık biçimlerini de etkileyen yapı tipleri çıkarmalarına yol açmıştır.

Niş ve heykellerle süslü genişletilmiş sahnesi, büyük boyutlarda yapılmış seyirci basamakları ile anıtsal bir görünüm kazanan Aspendos, Perge, Side, tiyatroları (Antalya yöresi) yarışmalar, bedensel gösteriler yapılan Afrodisiyas (Batı Anadolu) ve Perge stodyumları (İ. S. 200) Bergama'daki gimnazyum Roma Çağı yapılarının ünlü örnekleridir.

Gene bu çağlardan kalan hamamlar, çeşmeler, şehir kapıları, mezarlar, tapınaklar gibi yapıtlar Batı ve Güney Anadolu'nun bir çok kesimlerinde görülmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun bir hristiyan devleti olmasından sonra, bu dini simgeleyen yapılara ağırlık verildi. Özellikle Konstantin döneminde büyük şehirlerde çok sayıda kilise, mezarlık, vaftiz evleri yapıldı, Bazilika plânı kullanılarak yapılan kilise tipine örnek olarak İstanbul'daki İmrahor Camisi (Yohannes Studies Kilisesi) Efes'teki Meryem Ana Kilisesi gösterilebilir.

Kilise mimarlığı da geliştirilerek büyük kubbeli bazilika, merkezi plânlı kilise tipi oluşturulmuştur. (Ayasofya / 532 - 537).

İstanbul'da Konstantin adına konmuş Çemberlitaş, Beyazıt'taki Teodosyüs Kemeri, İzmit'te ve Antakya'da yapılan saraylar ve başka büyük yapılar bu dönem mimarlık ürünlerinin başlıcalarıdır.

İmparator Justinyen'in egemenliği döneminde (İ. S. 527 - 565) «Bizans Sanatı»nın nitelediği yapı kalıntılarına İstanbul ve Batı Anadolu Ege kıyılarında Güney Anadolu'da Trabzon'da rastlanır. İstanbul'un XIII. yüzyılda ikinci kez Bizanslılar tarafından alınmasından sonra bu şehirde ve Ege bölgesinde çok sayıda kilise yapılmıştır.

VIII. yüzyıl başlarında dinsel figürlere yani ikonlara karşı bir tepki akımı olarak nitelenen «İkonoklast» (İkonkırıcı) dönemi bazı yapılara kendi damgasını basmıştır. İstanbul'da Aya İrene kilisesinin bir bölümü, Ankara'da Aya Klemente kilisesi bunlara örnektir.

Doğu hıristiyan mimarlık sanatı alanında, Ermeni mimarlığının ayrı bir yeri vardır. Doğu Anadolu'da günümüze kalmış VI. — XI. yüzyıllara ait bir çok anıt bulunmaktadır.

Arapların VII. yüzyılda başlayan yayılma hareketlerinden sonra VIII. ve IX. yüzyıllarda Anadolu Yarımadası, güneyinden başlayarak, İslâm dininin etki alanına girmiştir. IX. yüzyılda Abbasiler ve Emevilerle başlayan Arap İslam egemenliği yayılma politikasını sürdürürken, doğudan gelen Türkler de beyliklerini, emirliklerini kurarak Doğu ve Orta Anadolu'da yerleşmeye başlamışlardı. Anadolu toprakları XII., XIII.

yüzyıllarda hristiyan - müslüman kültür ve sanatlarının da birbirleriyle alışverişine ve biri öbürüne üstün gelme savaşımına sahne olmuş, dolayısiyle karakteristik bir mimarlık biçimi oluşamamıştır.

XIII. yüzyılda Anadolu Selçuk Devleti'nin kurulması üzerine, Türk - İslam sanatı da kendi ürünlerini vermeye başladı. Orta Anadolu'da Konya, Kayseri, Niğde'de bu güne kalan Anadolu Selçuklu mimarlığının yapıtları olan saraylar, camiler, mescitler, medreseler, kervansaraylar vardır. Sivas ve Erzurum'daki «Çifteminareli», Konya'da «Karatay», «İnceminareli», «Sırçalı»; Kırşehir'de «Cacabey» Kayseri'de «Huant Hatun «Medreseleri; Niğde'de «Alâattin Camisi», Erzurum'da «Ulu Cami», Konya'da «Hacı Ferruh» ve «Beşarebey» Mescitleri Anadolu'da oluşan ve diğer İslâm ülkelerinden farklı özellikler taşıyan bu çağ mimarlığının başlıca örnekleridir.

XIV. yüzyıl ve XV. yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönemde, Selçuk Devleti'nin yıkılması ve Osmanlı Devleti'nin kurulması arasında Beylikler Devri Mimarlığı yer almıştır. Mainsa ve Birgi'deki «Ulucamiler», «Selçuk'taki «İsa Bey Camisi», Balat'taki «İlyas Bey Camisi» bu çağ camilerindendir.

Genellikle Türkler, Anadolu'da yeni yapı teknikleri yaratmamışlar, buldukları tekniği geliştirmişlerdir. Taş, ağaç, kerpiç malzemelerini kullanmışlar, anıtsal yapılarda taş duvar, ahşap ve tuğla kubbe yapmışlardır. Özellikle büyük kubbeli yapı tekniği Osmanlı mimarlığında gelişmiştir.

Yapılara özgü yeni ve değişik biçimlerin yanısıra süsleme sanatı da gelişmiş, sırlı tuğla, alçı, taş oyma, boya, çini, mozaik, tahta oyma kullanılarak Türk süsleme sanatının özgün örnekleri verilmiştir.

XV. yüzyılda Osmanlı devletinin kurulmasından sonra Anadolu mimarlığında «Osmanlı biçemi» gelişmiştir. Asıl karakterini Murat I. döneminden sonra bulmaya başlayan bu biçemin ilk örnekleri Bursa'da «Yıldırım Camisi», daha sonra «Yeşil Cami»dir.

Murat II.'nin Edirne'de yaptırdığı «Üç Şerefeli Cami» sonrakı dönemlerin büyük Sultan camilerinin bir prototipidir.

İç mekânını bir ortak kubbe ile ikişer yan kubbenin örttüğü ve iki taşıyıcı ayağı, revaklı iç avlusu ve avlusunun dört köşesinde dört büyük minaresi bulunan bu cami, Osmanlı Çağı mimarlığının ilk, avlulu ve minareli camisi olması özelliğini taşımaktadır.

Kubbe Mimarlığının en mükemmel biçimini alması ile şerefeli camiler denilen yeni bir cami tipi oluşmuş, medrese, türbe, han, hamam yapıları geliştirmiştir. Bunların en belirgin örnekleri XVI. yüzyıl İstanbul yapılarında kendini gösterir.

Büyük Sultan Camileri «Bayezit», «Şehzade», «Süleymaniye» camilerdir.

Kanuni döneminde yapılan «Süleymaniye», geniş iç mekânı ayrıntılı dış cephe düzeni ile ve Osmanlı tarihinin en büyük külliyesinin merkezini oluşturması ile, Osmanlı mimarlığının ustalık çağını simgeler. Kanuni döneminden XVIII. yüzyıla kadar bu «klâsik» biçem sürmüştür.

Genellikle Osmanlı dinsel mimarlık yapılarında kubbe tek öge olarak kullanılmıştır. (XVI. yüzyılda ünlü Mimar Sinan'ın yaptığı camiler). Edirne'deki Selimiye Camisi kubbe mimarlığının vardığı en yüksek aşamalardan birini gösterir.

Büyük saraylar, ahşap konaklar, han, hamam, bedesten, kervansaray gibi toplumun yaşam koşullarının gerektirdiği yapılar, daha sonraları «külliye» adı altında birkaçı bir araya toplanarak oluşturulmuştur. Bir cami etrafında belli bir düzen içinde okul, han, imaret, çeşme, sebil, hastahane gibi yapılara da yer verilerek meydana getirilen külliyelerden İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet, Şehzade ve Süleymaniye, Sokullu Mehmet Paşa, Gazanfer Ağa, Üsküdar'da Eski Valide, Gebze'de Çoban Mustafa Paşa, Edirne ve Amasya'da Bayezit II. külliyelerini en güzel örnekler olarak sayabiliriz.

XVII. yüzyılda dış mimarlığı ile görkemli ve altı minareli Ahmet I. Camisi, Hünkâr Köşkü, Türbe, çarşı, darüşşifa, misafirhane, imarhanesi ile birlikte külliye olarak oluşturulmuştur (1609 - 1617). Yeni Cami'nin tamamlanması, Valide Sultan Türbesi ve Mısır Çarşısı'nın yapılması da bu döneme rastlar. XVIII. yüzyıl ortalarında Mahmud I. döneminde başlayan Batı etkisi I. Dünya Savaşına kadar sürmüştür. Osmanlı Barok ve rokokosu olarak nitelendirilen biçemi yansıtan yapılardan başlıcaları Nuruosmaniye Camisi, Lâleli külliyesi, Üsküdar'daki Ayazma Camisi, Beylerbeyi Camisi, Nakşidil Sultan Türbesi'dir.

Lale Devri'nden sonra Fransız rokoko biçeminden esinlenerek oluşturulan ve o dönem sivil mimarlığının özelliklerini taşıyan Sadabat Kasrı, Aynalıkavak Kasrı gibi yapılar yok olmuşlardır.

İstanbul'da Osmanlı sivil mimarlığının en önemli yapısı olarak Topkapı Sarayı bütünü ile, Doğu Beyazıt'ta İshak Paşa Sarayı kimi bölümleriyle günümüze kalmışlardır.

XIX. yüzyıl başlarında Batı'nın barok ve rokokosunun yanısıra ampir biçemi de etkisini sürdürür. Bu etki, Üsküdar'daki Selimiye Camisi'nde ve Tophane'deki Nusretiye Camisi'nde, Mahmut III. türbesinde görülebilir.

Avrupa saraylarının büyük boyutlu yapılarına benzer Osmanlı sarayları da bu dönemde yapılmıştır. Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan sarayları, İstanbul'un birçok semtlerindeki köşk ve yalılar Batı mimarlığının etkisindeki yapılardır.

Abdülhamid döneminde uygulama alanı bulan ve uzun bir süre etkinliğini sürdüren Art Nouveau akımının etkileri Tarabya'daki İtalyan Sefareti, İstiklâl Caddesindeki Botter apartımanı, Beşiktaş'taki Küçük Şeyh Zafir Türbesinde (Kitaplık ve çeşmesi ile) görülür.

Batıdan getirtilen mimarlara uygulatılan ampir ve neoklasik biçem XIX yüzyıl mimarlık yapılarına eg men olmuştur Bugün İstanbul Üniversitesi Merkez binası olan Abdülaziz dönemi Harbiye Bakanlığı, Arkeoloji Müzesi yapıları, Sirkeci İstasyon yapısı bu biçemin belirgin örnekleridir

Orta çağ mimarlık yapılarının ustaları çoğunlukla gezici ustalardı. Nerede bir yapı oluşturulacaksa oraya giderler ve kendilerine verilen görevi yerine getirirlerdi. Osmanlı toplum yapısında diğer zenaatçılar gibi yapı işçileri, duvarcılar, marangozlar, taşçılar, ülkenin her yanından gelen din, dil, mezhep ayrımına bakılmaksızın «lonca» sisteminde örgütlenmişler, usta - çırak geleneğini sürdürmüşlerdi.

Osmanlı padişahları özellikle kendileri ve aileleri adlarına yaptıracakları cami, saray, hamam gibi anıtsal yapı işlerini dönemlerinin usta mimarlarına vermişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın mimarbaşı Sinan, Sultan Ahmet I.'in mimarbaşı Sedefkâr Mehmet Ağa, Ahmet II. döneminin mimarı Davut Ağa, Dalgıç Ahmet Ağa, Sultan Mustafa III.'ün mimarbaşı Mehmet Tahir Ağa klâsik Osmanlı - Türk mimarlığının ustalarındandır.

Mahmut I. döneminde gelmeye başlayan Fransız ustalar Selim III. döneminde İstanbul'da çalışan Melling, Abdülhamid'in mimarı Raimondo D'Arenco, Gaspare Fossati, mimar Vallauri, kendi dönemlerinin mimarlık biçimlerini uygulayan ve Türkiye'de Batı etkisini geliştiren yabancı mimarlardandır.

XVIII. yüzyılda Selim III. döneminde «Askeri Mühendishane»nin kuruluşu ile okullu mimarlar yetişmeye başlamıştır.

İstanbul'da ilk büyük boyutlu neo-klasik Batı etkisinde oluşturulan yapılar Selimiye Kışlası, Kuleli Lisesi Tophane, Humbarahane, Taksim Taskışlası gibi askeri amaç-

larla kullanılacak yapılardı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki dönem diğer kültür ve sanat alanlarında olduğu gibi yabancı akımlara tepki, kendisine özgü biçemleri arama, yaratma çabalarına sahne olmuştur. Yeni bir devlet biçimi, yeni düzen, değişen yaşam koşullarının yaratmak istediği ya da uygulamak zorunda olduğu kültür ve sanatla birlikte «Ulusal mimarlık» dönemi de başladı. 1882'de kurulmuş olan «Sanayii Nefise Mektebi» yeni uygulamaların mimarlarını hazırlamıştı. Geçiş döneminde, Selçuk ve Osmanlı yapılarının bazı mimarlık öğeleri de kullanılarak daha çok eklektik yapılar ortaya konmuştur.

Mimar Kemalettin'in İstanbul'da IV. Vakıf Hanı, Hürriyeti Ebediye Tepesindeki Türbes Bakırköy, Bebek, Bostancı camileri, Laleli Teyyare apartmanları, Eyüp'te Sultan Reşat Türbesi, Ankara'da Evkaf Apartmanı, Gazi Terbiye Enstitüsü; Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Ankara Halkevi, Etnografya Müzesi; Mimar Vedat Tek'in İstanbul'da Büyük Postahane, Tapu Kadastro binası, Ankara Palas, İkinci Büyük Millet Meclisi yapıları bu dönemin en önemli yapılarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yapılar yabancı mimarların etkisinde oluşmuştur. Başkent Ankara, Prof. Helmuth Jansen'in düzenlediği plâna göre kurulmuş Clemens Holzmeister Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Milli Savunma Bakanlığı, Merkez Bankası, Yargıtay gibi yapıların mimarı olarak mimarlık sanatı alanında etkin olmuştur. Batılı mimarların sürdürdükleri etkiler ulusal ve yerli akımların oluşturulmasını, mimarlık anlayışına yeni bir yön verilmesini geciktiren öğeler olarak yeni kuşak mimarların tepkisiyle karşılanmıştır. Bu amaçla Güzel Sanatlar Akademisi'nde Mimar Sedat Hakkı Eldem'in yöneticiliğine Türk Mimarlık örneklerinin araştırılmasını amaçlayan ulusal mimarlık seminerleri düzenlenmiştir.

Bu çalışmalar sonraki yılların mimarlık gelişmelerinin temelini atmıştır. Mimar Bruno Taut'un Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Mimar Ernst Egli'nin Kız Enstitüsü, Mimar Sedat Eldem'in Yalova Termal Oteli, Mimar Seyfi Arkan'ın İller Bankası çağdaş ve ulusal amaçlı düzenlemelerin örnekleridir.

Günümüz Türkiye'sinde gelişen sanayii kollarının gereksinimlerini karşılamak üzere fabrika yapıları hızla çoğalmış, kültür ve eğitim kurumlarına da büyük ölçüde yer verilmiştir.

Hacer Ceyhan

U

MADDE YOK

Ü

MADDE YOK

V

MADDE YOK

W

Wilson İlkeleri. Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un I. Dünya Savaşının sonuçlanma aşamasında öne sürdüğü barış programına temel olan on dört nokta. Almanya ve bağdaşıklarının yenilgisi üzerine 8 ocak 1918'de günü verilen bir söylevde açıklanan on dört nokta şöyle sıralanmaktaydı:

1 — Barış müzakereleri dünya kamuoyunun önünde tam bir açıklıkla yürütülecek. Ve görüşmelerin sonucunda, hangi türden olursa olsun hiçbir gizli anlaşma ya da uzlaşma yapılmayacaktır. Diplomasi herkesin gözü önünde açık iş görecektir.

2 — Deniz ticaretine barış zamanında olduğu kadar savaş zamanında da kesin ve mutlak özgürlük tanınacaktır.

3 — Uluslararası ticaretin önüne dikilmiş her türlü engel ve set kesinlikle ortadan kaldırılacaktır.

4 — Taraflar arasında karşılıklı olarak, ulusal silahların devlet güvenliği bakımından zorunlu kesin minimuma indirilmesini sağlayan garantiler verilecektir.

5 — Tüm sömürge sorunları özgürce, tam dürüstlük ölçüleri içinde ve mutlak biçimde tarafsız çözüme bağlanacaktır. Söz konusu çözüm için, şu ilkenin kesinlikle gözetilmesi gerekmektedir: Egemenliğe ilişkin tüm sorunların çözümünde yerli halkların çıkarları, hükümetlerin istekleriyle —bu istekler dayanıklı bile olsa— eşit önemde göz önüne alınacak. Ve hükümetlerin istekleri ayrıntıları ile saptanacaktır.

6 — Almanya bütün Rus topraklarını boşaltacaktır. «Rus Sorunu» Rusya'ya öbür ulusların istedikleri takdirde ve ölçüde özgürce yardımda bulunmasını güvence altına alacaktır. Ve kendi siyasal gelişimi ile ulusal politikasına ilişkin tüm kararları bağımsızca alabilme özgürlüğünü sağlayacak bir biçimde çözüme bağlanacaktır. Bu çözüm biçimi ayrıca özgür halklar topluluğunun, seçtiği rejim ne olursa olsun Rusya'ya karşı iyilik gözetir bir davranış içinde olmasını ve kalmasını da güvenceye almak zorundadır.

7 — Almanya, Belçika topraklarını hemen boşaltacak ve Belçika yeniden bağımsız devlet kimliğine kavuşacaktır.

8 — Alsas ve Loren, Fransa'ya geri verilecektir. Ayrıca Almanya işgal altında tuttuğu Fransız topraklarını hemen boşaltacak ve bu yerlerde yol açtığı zararı Fransa'ya ödemeyi üstlenecektir.

9 — İtalyan sınırlarının açıkça belirlenmiş ulusal sınırlar ilkesinin ışığı altında yeni baştan çizilip düzeltilmesine hemen girişilecektir.

10 — Avusturya - Macaristan İmparatorluğu çerçevesi içinde yer alan halklara özerklik tanınacaktır.

11 — Almanya, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'daki askerlerini hemen geri çekecektir. Ayrıca Sırbistan'a denize bağımsız ve istikrarlı çıkış güvencesi verilecektir.

12 — Osmanlı İmparatorluğu çerçevesi içinde yer alan halklara özerklik tanınacaktır. Ayrıca Boğazlar tüm ülkelerin gemilerine açık tutulacaktır.

13 — Denize çıkışı olan bağımsız bir Polonya devleti kurulacak ve Polonyalıların oturdukları tüm topraklar bu devlete bağlanacaktır.

14 — Büyük ve küçük ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını ve ulusal bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına almak amaciyle özel statüleri olan bir uluslar birliğinin en kısa zamanda kurulması için gerekli çalışmalara hemen başlanacaktır.

Amerikan Cumhurbaşkanının söylevinde dünyaya ilan ettiği bu on dört ilkeyi benimseyenler arasında ünlü Türk devlet adamları, yazar ve gazetecileri de vardı. Halide Edib Adıvar, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* (1956) adlı kitabında bu ilkeler karşısındaki tutumlarını şöyle anlatır:

«Dünyanın bu kargaşalık günlerinde bu mütareke esnasında Amerikan Cumhurreisi Wilson'un meşhur olan bu ondört maddesi bir ümit meş'alesi gibi göründü. 1918 çok garip bir yıldır. Avrupanın dolambaçlı ve makyavel vari siyasetine karşı bütün dünyada adeta bir tiksinme hasıl olmuştu. Dünya efkarında gizli muahedeler istila emellerine bağlı, bir gün yapılıp ertesi gün bozulan anlaşmalar birer tehlike işareti manasını almıştı. İşte Wilson'un «milletler hakkı» mevzuuna dayanan maddeleri bu tehlike işaretlerine karşı birer teminat gibi göründü.

Wilson, Türkiye'de Türklerin ekseriyette olduğu yerlerde Türk hakimiyetini sarahatle tanıyan ifadesi yepyeni bir dünya görüşüydü. Amerika, Garp medeniyetine, istismar insiyakından âzade, Şarka karşı üstünlük-duygusunu kaldıran, insan haklarını tanıyan insanî ve medenî bir siyaset zihniyeti getireceği kanaatini uyandırmıştı. Bilhassa Türklerde tepeden iner gibi Yunan ve Ermeni inparatorluk veya hükûmetleri kurmak gibi Yakınşark sulhunu ve muvazenesini belki asırlar boyunca altüst edebilecek, sırf «hasta adam»ın mirasından evlâdına bir şey bırakmamak kasdiyle ortaya çıkarılan anlaşmaların, Wilson'un bu mükul görüşiyle ortadan kalkacağına inanılmıştı.

Bu görüşleri taşıyan kimseler çok geçmeden İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti adlı örgütü kurtarmakta gecikmediler. Ocak 1919'da kurulan cemiyetin kurucuları arasında Halide Edip (Adıvar), Celalettin Muhtar, Ali Kemal (sonradan Damat Ferit hükümetinin işbirlikçi iç işleri bakanı), Hüseyin Avni yer aldı. İlk yönetim kurulu ise Halide Edip, Refik Halit (Karay), Ali Kemal, Hüseyin, Ragıp Nurettin'den oluşuyor, «Heyeti Faal» üyeleri arasında *Ati* ve *İkdam* gazeteleri başyazarı Celal Nuri (İleri), *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadık (sadak), *zaman* gazetesi başyazarı Cevat, *Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal, *Yeni gazete* başyazarı Mahmut Sadık, *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman), *Yeni Gün* gazetesi başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) bulunuyordu.

«Wilson Prensipleri Cemiyeti»ni kuranlardan bir kısmı olaylar geliştikçe ulusal kurtuluş savaşı ülküsünü benimserken bir kısmı «Amerikan Mandası» düşünüsüne bağlandı. Ali Kemal gibileri de son Osmanlı hükümetlerinde görev alarak emperyalistlerin işbirlikçisi durumuna geldi.

Erzurum Kongresi bildirisinin özellikle birinci ve üçüncü maddelerinde, Doğu illerinin bütünlüğü üzerinde durularak Wilson ilkeleri yanıtlanmıştır.

Ahmet Ceyhan

Wilson İlkeleri Üzerine Görüşler

Başkan Wilson kendi barış programını, tam Sovyet Rusya gizli antlaşmaları yayınlamağa başladığı sırada açıklamıştı.. Açıkça belliydi ki Avrupalı ve Amerikalı Devlet adamları, Sovyet diplomasisinin

bu devrimci davranışının yeryüzünde uyandırdığı olumlu izlenimi etkisiz kılma çabası içindedirler.

Gene besbelliydi ki Wilson programı, Bolşeviklerin isterlerine taban tabana karşıttır. Gerçekten de bu kesin karşıtlığı ortaya koymak için, bir tek noktayı göz önüne almak yetiyordu: İlhaksız ve tazminatsız bir barışı savunmaktaydı Bolşevikler; oysa Wilson programı ilhak ve tazminat koşullarıyla doluydu. Gerçi bütün dünya basını, ve bu arada özellikle II. Enternasyonal'e bağlı gazeteler, Wilson programının ne denli demokratik bir öneri olduğunu ispatlama yarışındaydılar; ama bizzat başkan Wilson, kendi programının Sovyet önerilerine kesinlikle karşıt düştüğünü bilmekte ve —özel sekreterine de olsa— söylemekteydi:

«Bolşevizm denilen zehir, bugün dünyayı yönetmekte olan sisteme karşı kesin bir protesto olduğu içindir ki bunca yaygınlık kazanabilmiştir. Sıra bizde şimdi: Barış konferansında biz, düzeni, her şeyden önce iyilik yoluyle ama gerekirse kötülük yoluyle egemen kılmağa çalışacağız.»

Her şey bir yana, şu kadarı rahatça söylenebilir: Tüm demokratik görünüşlerine karşın Wilson programı, alabildiğine bulanık ve kaçamaklı noktalarıyle, kesinlikle emperyalist amaçları maskelemeğe yönelmiş bulunmaktaydı. Şöyle ki:

Birinci nokta, gelecekteki ganimetin bölüşümü konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımı olmaksızın İngiltere ile Fransa arasında yapılmış bulunan antlaşmaları nişanlıyordu. «Deniz ticareti özgürlüğü» parolası ise, besbelli ki İngiltere'nin o alandaki hegemonyasına karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya ticaretinde birinci sırayı alma özlemini dile getirmekteydi. Nitekim üçüncü nokta da gene aynı amacın gerçekleştirilmesine yönelikti.

Öte yandan, sınırlarda İtalya lehine yapılması istenen değişiklikler de Wilson'ın ısrarla üzerinde durduğu «adalet» ilkelerine uygun düşmekten uzaktı alabildiğine. Almanya'nın işgal altında tuttuğu bütün toprakları hemen boşaltmasını isteyen 6. 7. ve 8. noktalara gelince: Bu noktalardaki isteklere paralel olarak, İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunan Alman ve Osmanlı topraklarının boşaltılacağı vaad bile edilmiyordu.

Uluslararası İlişkiler Tarihi (cilt 3, çev. Attila Tokatlı, 1979).

Y

MADDE YOK

Z

MADDE YOK

İNDEKS

A

A 1
a dergisi, 1
ABACI Necati, 1
ABACI Tahir 2
ABADAN Yavuz 2
ABADAN (UNAT), Nermin 2
ABALIOĞLU Doğan Nadi 2
ABALIOĞLU Nadir Nadi 2
ABALIOĞLU Yunus Nadi 3
ABASIYANIK Sait Faik 4
Abdullah Cevdet 7
Abdullah Zühtü 7
Abdurrahman Hoca 8
Abdurrahman Şeref 8
Abdülaziz 9
Abdülhalim Memduh 10
Abdülhamid II 10
Abdülmecit 11
Abidin Nesimi (bkz. Fatinoğlu Abidin Nesimi) 12
ACAR Kuzgun 12
ACAROĞLU Türker 12
ACUDOĞU Ratip Aşir 12
ACUNER Ekrem 12
ACUNTAŞ Hüseyin 12
ADA Ahmet 12
ADA İhsan 12
Adalet Fermanı 13
Adalet Partisi 13
Ademi Merkeziyyetçilik 15
Adımlar 15
ADIVAR Adnan 16
ADIVAR Halide Edip 17
Afife 20
Agâh Efendi 20
Agora 21
Ağaç 21
AĞAOĞLU, Adalet 21
AĞAOĞLU Ahmet 21
AĞAOĞLU Samet 22
AĞAOĞLU Tektas 23
Ağırlık Kulesi 23
AĞIRNASLI Niyazi 23
Ağıt 23
Ahali Cumhuriyet Fırkası 24
Ahali Fırkası 24
Ahali İktisat Fırkası 24
AHISKALI Yusuf 24
Ahiler 24
Ahmedi 25
Ahmet I 25
Ahmet Arif 25
Ahmet Anzavur 26
Ahmet Cevdet 27
Ahmet Cevdet Paşa 27
Ahmet Dâi 28
Ahmet Fakih 28
Ahmet Fehim 28
Ahmet Haşim 28
Ahmet Mithat 31
Ahmet Hikmet Müftüoğlu 32
Ahmet Naim 32
Ahmet Paşa 32
Ahmet Rasim 33
Ahmet Rıza 33
Ahmet Samim 34
Ahmet Şuâyip 34
Ahmet Vefik Paşa 35
Ahmet Yesevi 35
Aile 35
A. Kadir. 35
Aka Gündüz 36
AKAD Lütfi 36
AKAL Haşmet 37
AKALIN Besim Ömer (Paşa) 37
AKALIN Ayperi 37

İNDEKS

AKAN Mehmet 37
AKAR Kemal 38
AKARSU S. Günay 38
Akbaba 38
AKBAL Oktay 39
Akbank 39
Akbaş Baskını 39
AKÇAM Dursun 40
Akçe 40
Akçura Yusuf 40
AKDAĞ Mustafa 41
AKDAĞ Tevfik 42
AKDİLEK Ferruh Doğan 42
AKGÜN Nahit Ulvi 42
AKI Niyazi 42
AKIN Bedii Faik 42
AKIN (Cankoçak) Gülten 43
AKIN İlhan 43
AKINCI Gündüz 43
AKINCI Mehmet 43
AKINCIOĞLU M. Niyazi 44
Akif Paşa 44
Akis 44
AKKAN Oğuz 45
AKKOÇ Kemal 45
AKKOYUNLU Fazıl 45
AKNAR Hamdi Suat 45
AKSAL Sabahattin Kudret 45
AKSEL Malik 46
AKSOY Alaattin 46
AKSOY Erol 46
AKSOY Fahir (Bkn. Naif Resim) 46
AKSOY Mehmet 46
AKSOY Muammer 46
AKSOY Orhan 47
AKSOY Ömer Asım 47
AKSOYLU Refet 47
AKSÜT Levent 48
Akşam 48
AKŞİN Sina 48
AKŞİT Şevki 48
AKTAY Salih Zeki 49
AKTİMUR Cazim 49
AKTULGALU Mustafa 49
AKTUNÇ Hulki 50
AKÜLKE Ali İhsan 50
AKYOL Ercan 50
AKYÜZ Abdülkerim 50
AKYÜZ Ali Kâmi 50
AKYÜZ Kenan 50
ALANGU Tahir 50
Alaşehir Kongresi 51
ALATUR Çelik 51
Alem (bkn. Ayça) 51
Alemdar 51
Alemdar Vakası 51
ALEV Orhan 52
Alfabe 52
ALGAN Beklan 52
Âli 52
Ali (Basiretçi) 52
Âli Bey 53
Ali Cevdet 53
Ali Galip Olayı 54
Ali Haydar 55
Ali Hüseyinoğlu 55
Âli İktisat Meclisi 55
Ali Kararname 55
Ali Kemal 55
Ali Kuşçu 55
Ali Namık 56
Ali Paşa, Mehmet Emin 56
Ali Reşad 56
Ali Rıza Hoca 56
Ali Şefkati 57
ALİŞAN İsmail Hakkı 57
ALİCAN Ekrem 58
Ali Şîr Nevai 58
ALİ TURAN Hüseyinzade 58
ALİUSTAOĞLU Aydın 58
Alınlık 59
ALKILIÇ Şadi 59
ALOVA Erdal 59
ALP Hasan Basri 59
ALP Sezer 60
ALPDÜNDAR Mehmet 60
ALPMAN Nazım 60
ALPOGE Attila 60
ALPTEKİN Mahmut 60
ALSAN Necip 60
ALTAN Çetin 60
ALTAN Özdemir 61
ALTAY M. Zati 61
ALTINAY Ahmet Refik 61
ALTINEL İhsan 61
ALTINEL Sabri 61
Altıok 62
ALTIOK Metin 62
6-7 Eylül Olayları 62
ALTINKAYNAK Hikmet 65
ALTUĞ Mehmet 65
ALUS Sermet Muhtar 65
AMAÇ Faik Muzaffer 65
Amasya Kararları 66
Amele Fırkası 67
Amele Teali Cemiyeti 67
Amerikan Mandası 68
Amfitiyatro (Bkn. Basamaklı Tiyatro) 69
ANADOL Zihni 69

Anadolu 69
Anadolu - Bağdat Demiryolları 69
Anadolu Beylikler 70
Anadolu Beylikler Dönemi Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 71
Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 71
Anadolu Selçukluları 71
Anadolu Selçukluları Dönemi Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 76
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti 76
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupu 76
Anayasa 77
Anayasalar 77
Anayasalarımız 79
Anayasa Mahkemesi 88
ANDAŞ Ertan 89
AND Metin 90
ANDAK Selmi 90
ANDAY Melih Cevdet 90
Ankara Antlaşması 92
Ansiklopedi 92
Ant 93
Ant 93
ANTEL Sadrettin Celal 93
Anthmios, Tralleis (Aydın)li 94
APAYDIN Orhan 94
APAYDIN Talip 94
AR Cezmi 94
ARABACIOĞLU Bülent 94
ARABUL Muzaffer 94
ARAD Agop 95
ARAL Oğuz 95
ARAL Tekin 96
ARAS Tevfik Rüştü 96
Arasta 97
ARAYICI Oktay 97
Arazi Kanunu 97
ARBAŞ Avni 98
ARCAN İsmail Galip 98
AREL Bülent 98
AREL Hüseyin Sadettin 98
AREL Ruhi 98
AREN Sadun 98
ARI Ali Rıza 99
ARIBURNU Orhon Murat 99
ARGIN Tümer 100
ARIĞ Cemal 100
ARISOY Sunullah 100
ARIT Aydın 100
ARIK Remzi Oğuz 100
Arkad 101
ARKAN Seyfi 101
ARKAYIN Tufan 101
ARKIN Adnan 101
AROLAT Ali Mümtaz 101
AROLAT Osman Saffet 101
ARPAD Burhan 101
ARSAL Dr. Orhan Nurullah 102
ARSAL Sadri Maksudi 102
ARSEVEN Celal Esat 102
ASLAN Yusuf 102
ARTAM Nurettin 103
ARU Kemal Ahmet 103
Âsaf 103
ASAF Haie 103
Asâkir-i Mansure-i Muhammediye 103
ASENA Orhan 104
Askeri Nigehban Cemiyeti 104
ASILYAZICI Hayati 104
ASLAN Mehmet 105
ASLIER Mustafa 105
Áster - İş Sendikası 105
ASUTAY Burhanettin 105
ASYA Arif Nihat 105
Âşar 105
Aşevi 106
AŞÇIOĞLU Reşit 106
Âşık Çelebi 106
Âşık Hasan 106
Âşık İhsani 106
Âşık Paşa 107
Âşıkpaşazade 107
Âşık Ömer 107
Âşık Veysel 107
AŞKUN Vehbi Cem 109
ATA Turhan 109
ATABEK Erdal 109
Ataç 109
ATAÇ Nurullah 109
ATAKLI Mucip 110
ATALAY Besim 111
ATAMAN Sadi Yaver 111
ATAÖV Türkkaya 111
ATATÜRK Mustafa K. 111
Ataullah Şanizade 121
ATAY Cahit 122
ATAY Falih Rıfkı 122
ATAY Oğuz 122
ATEŞ Ahmet 123
ATEŞ Kemal 123
ATEŞ Toktamış 123
ATILAL İbrahim 124
ATILGAN Behçet 124
ATILGAN Yusuf 124
Âti 124
ATSIZ Hüseyin Nihal 124
Atsız Mecmua 124
Avam 125
Avam Fırkası (Osmanlı Hürriyetperver) 125

Avam Fırkası (Radikal) 125
Avarız-ı Divaniye 125
AVCI Ferit 125
AVCI Sabit Osman 125
AVCIOĞLU Doğan 125
Avlu 126
Avni 126
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT - CECA - EGKS) 126
Avrupa Yatırım Bankası 127
AY Behzat 127
AY Lütfi 127
Âyan 127
Âyan (Heyeti) 128
Aya Stefanos Antlaşması 128
AYATAÇ Mustafa 128
AYBAR Mehmet Ali 128
Ayça 130
AYÇA Necmi Rıza 130
Ayda Bir 130
Aydede 130
AYDEMİR Aydın 130
AYDEMİR Şevket Süreyya 130
AYDEMİR Talat 131
AYDIN Süreyya 131
Aydınlık 131
Aydınlık 132
Aydınlık 133
Aydınlık 133
AYDINOĞLU Üner 133
AYKAÇ Fazıl Ahmet 133
AYKANAT Ahmet 133
AYNI Mehmet Ali 133
AYTEKİN Enver 133
AYTEKİN Halil 134
AYTEKİN Sefer 134
Azap 134

B

Babaî Ayaklanması 135
Babalık 137
BABAN Cihat 137
Babanzade Ahmet Naim 137
BABAOĞLU Nizamettin 137
Babeuf Davası 137
Babıâli 138
Babıâli Baskını 138
Babür Şah 138
Bağdat Paktı 138
Bağ - Kur 139
Bağımsızlık Demokrasi Müçadelesinde Dev - Genç 140
Baha Tevfik 140
BAHADINLI Yusuf Ziya 140
BAHAR Halil İbrahim 141
Bahayi 141
Bahçe 141
BALABAN İbrahim 141
Baki 141
BAKIRSAN Şahap 142
BALCIOĞLU Semih 142
Bale 143
BALEL Mustafa 144
BALİ A. Nihat 144
Balıkesir Kongresi 144
Balkan Antantı 144
Balkan Paktı 145
Balkan Savaşları 145
BALMUMCU Şevki 146
BALTACIOĞLU İsmail Hakkı 146
BANARLI Nihat Sami 147
Bankacılık 147
Banknot 151
Bank - Sen 152
BANOĞLU Niyazi Ahmet 153
BARA Hadi 153
BARAN Selçuk 153
BARAN Zafer 153
BARANER Reşat Fuat 153
BARANUS Osman Numan 156
Barboros Hayrettin 156
Barış Derneği 156
Barış 158
Barış Dünyası 158
Barış Gönülleri 158
Barışseverler Cemiyeti 159
BARKAN Fadıl 159
BARKAN Ömer Lütfi 160
BARLAS Cemil Sait 160
BARLAS Mehmet 160
Basamaklı Tiyatro 160

Basın 161
Basın-İş Sendikası 163
Basiret 165
BAŞAĞA Ferrun 165
BAŞ Hüseyin 165
BAŞAR Ahmet Hamdi 166
BAŞAR Erdoğan (Berktay) 166
BAŞARAN Mehmet 167
BAŞGİL Ali Fuat 167
BAŞGÖZ İlhan 168
BAŞKAYMAK Hazım 168
Başkomutanlık Meydan Savaşması (Bkn. Büyük Taarruz) 168
BAŞKUT Cevat Fehmi 168
BAŞOL Erdoğan 169
BAŞOĞLU Muzaffer Şerif 169
BAŞTIMAR Zeki 170
BAŞTUĞ İrfan 171
BAŞTÜRK Abdullah 171
BATIBEKİ Atıf Yılmaz 172
Batıcılık 173
Batılılaşma 174
BATU Selahattin 176
BAYAR Mahmud Celâl 176
BAYAR Zühtü 176
Bayburtlu Zihni 177
BAYDAR Mustafa 177
BAYDAR Oya 177
BAYİÇ Hakkı Behiç 178
BAYKAL Deniz 179
BAYKAL Rıfat 179
BAYKURT Fakir 179
BAYKUT Cami 180
BAYRAK Mehmet 181
BAYRAK Rıfkı 181
BAYRAKTAR Atilla 181
BAYRI Mehmet Halit 181
BAYSAL Faik 181
BAYSUN M. Cavit 181
Bedesten 182
BEDİA Muvahhit 182
Bedii Nuri 182
Bedir 182
BEDİZ Rahmi 182
Bedrettin Simavna Kadısı Oğlu, Şeyh 182
Behiştı 184
BEHRAM Nihat 184
BEHRAMOĞLU Ataol 184
BEKİR Sami 185
BEKTAŞ Cengiz 185
Belediye 186
BELE Refet 186
BELEV Faruk 186
BELGE Murat 186
BELGER Nihat Reşat 187
BELLİ Mihri 187
BENER Hikmet Erhan 188
BENGİSU Lerzan 188
BENGÜ Vedat Örfi 188
BENİCE Ateş 188
BENİCE Etem İzzet 188
BENK Adnan 188
BENNECİ Celal Zühtü 188
Beraber 189
BERFE Süreyya 189
BERKEL Sabri 189
BERKES Niyazi 189
BERK İlhan 189
BERK Nurullah 190
BERKÖZ Egemen 190
BERKTAY Alpaslan 191
Berlin Antlaşması 191
BERNARD Karl Ambros 191
Beş Sanat 191
BEŞER Nuri 191
BEŞİKÇİ İsmail 191
Beşir Fuat 191
BEYATLI Yahya Kemal 192
BEYAZ Celâl 197
Beylikler Dönemi Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 197
BEYNER Zeki 197
BEZİRCİ Asım 197
Bezzazistan 198
BIÇAKCI Cenan 198
BIÇAKÇIOĞLU Sinan 198
Bibliyografya 198
Biçim 198
Biçimci 198
Biçimcilik 198
BİKMEN Zeki 199
BİLBAŞAR Kemal 199
BİLEN İsmail 199
BİLGE Ahmet 201
BİLGE Macit 201
BİLGE İbrahim 201
BİLGE Rıfat 201
Bilgi 201
BİLGİÇ Şükrü 201
BİLGİNER Recep 201
BİLSEL Cemil 201
Bimarhane 202
Bindokuzyüzkırkaltı Sendikaları 202
BİNYAZAR Adnan 204
Birlik 205
Bir Mayıs 205
BİRET İsmail 211
BİRGİT Orhan 211

Birikim 212
Birinci Doğu Halkları Kurultayı 212
Birinci Umumi Türk Komünistler Kongresi 216
Birinci Meclis 218
Birinci Meşrutiyet 219
BİRSEL Salah 220
BİSALMAN Kemal 221
Bizans Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 221
Boğazlar Rejimi 221
BOLAYIR Ali Ekrem 223
Bora 224
BORAN (Hatko) Behice Sadık 224
BORATAV Korkut 225
BORATAV Pertev Naili 226
Borsa 227
BOYACI Ender Kâmil 227
BOYSAN Aydın 227
BOZARSLAN Mehmet Emin 227
BOZBEYLİ Ferruh 227
BOZDAĞ İsmet 227
BOZIŞIK Mehmet 227
BOZKURT Mahmut Esat 228
BOZOK Erdoğan 229
BOZOK Hüsamettin 229
BROWN Hugo 229
Bölge Planlaması 230
BÖLÜKBAŞI Osman 230
BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik 230
BÖLÜKBAŞI Zerrin 230
BÖRKLÜCE Mustafa 230
BÖRÜTEÇENE Sabri 230
BUDAK Abdülkadir 230
BUDAK Kenan 231
BUDAK Rıdvan 231
BUGAY Saim 231
BUGAY Umur 231
BUĞRA Tarık 231
BULUT Abdülkadir 232
BULUT Dr. Necdet 232
BULUT Süha 233
BULUTOĞLU Kenan 233
BURAK Cihad 233
BURAK Ratip Tahir 233
BURAK Sezgin 234
BURDURLU İbrahim Zeki 234
BURIAN Orhan 234
BUTAK Behzak Pami 235
BURKAY Kemal 235
BUYRUKÇU Muzaffer 236
Büyük Doğu 236
Büyük Mecmua 236
BÜYÜKBULUT Halim 236
BÜKÜLMEZ Yaşar Nezihe 236
Büyük Taarruz 237

C

Cafer Çelebi 239
CAFEROĞLU Ahmet 239
CAMİCAN Ceyhun 240
CANBERK Eray 241
CANER Ahmet Nadir 241
CANER Sami 241
CANSEVER Edip 242
CANSEVER Turgut 243
Cavit Mehmet 243
CEBESOY Ali Fuad 244
Celaleddin Arif 245
Celali İsyanları 245
CELBİŞ Ümit 249
CEM 249
Cemal Bey 249
Cemal Bey 250
Cemal Paşa 250
CEMAL Süreyya (Bkn. Seber, Cemal Süreyya) 251
Cem Sultan 251
CEMİL Süleyman 251
CEMGİL Adnan 251
CEMGİL Sinan 251
Cenab Şahabettin 252
Cento 253
Cerlde-i Havadis 253
CEYHUN Demirtaş 253
Ceza Yasası 253
Chester Projesi 254
CİHAN Ali Faik 255
CİMCOZ Adalet 255
Cizye 255
CİA 256
CILIZOĞLU Tanju 256
CLAR Dr. Max 256
Comecon 256
COŞAR Ömer Sami 257

COŞKUN Arif 257
COŞKUN Gürkan 257
COŞKUN Nusret Safa 257
COŞKUN Özgür 257
COŞKUN Talibi 257
CÖMERT Bedrettin 257
CUDA Mahmut 258
CUMALI Necati 259
Cumhuriyet 259
Cumhuriyetçi Güven Partisi 260
Cumhuriyetin İlanı 261
Cumhuriyet Halk Partisi 261
Cumhuriyet Tiyatrosu 272
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 284

Ç

ÇAĞAN Sermet 285
Çağdaş Bale Topluluğu 286
Çağdaş Hukukçular Derneği 287
ÇAĞLAR Behçet Kemal 287
ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri 288
Çağrı 288
ÇAKIR Sümeyra 288
ÇAKMAK Fevzi 288
ÇAKMAK Tevfik Yener 289
ÇALIK Şadi 289
ÇALIŞKAN Orhan 289
ÇALIŞLAR Aziz 289
ÇALLI İbrahim 289
ÇAMLIBEL Faruk Nafiz 290
ÇANKAYA Erol 292
ÇANKAYA Şevki 292
ÇAPAN Cevat 292
ÇAPANOĞLU Münir Süleyman 292
ÇARIKLI Hacim Muhittin 292
ÇAVDAR Tevfik 292
ÇAYAN Mahir 293
ÇAYLAK Tevfik 293
ÇELEBİ Ali Avni 293
ÇELEBİ Asaf Halet 293
ÇELEBİ Emanullah 294
Çelebizade Asım 294
ÇELENK Halit 294
ÇELİKBAŞ Fethi 294
ÇERKEZ Ethem 295
ÇETİN Celalettin 295
ÇETİN Sinan 296
ÇETİN Yalçın 296
ÇETİNER Yılmaz 297
ÇETİNKAYA Ali 297
ÇETİNKAYA Hikmet 297
ÇETİNKAYA Ömer 297
ÇETKİN İbrahim 297
ÇEVİKER Turgut 298
ÇEVİKUS Cavit 298
ÇİÇEKLİ Ali 298
Çiftbozan 298
Çiftbozan Resmi 300
ÇİYİLTEPE Asaf 300
ÇİNİCİ Altug Behruz 301
Çınaraltı 302
Çocuk Edebiyatı 302
ÇOKER Adnan 305
ÇOKER Canan 305
Çok Partili düzene geçiş 305
ÇOLAKOĞLU Hamiye 306
ÇOLAK Veysel 306
Çörten 307
ÇUBUKÇU Yücel 307
ÇUKURKAVAKLI Kemal Bayram 307

D

Dadaloğlu 308
DAĞ Şevket 309
DAĞLARCA Fazıl Hüsnü 309
Dalgıç Ahmet Çavuş 313

DALOKAY Vedat 313
DAMAR Arif 314
Damping 314
DANIŞ Naci Sadullah 315
Danıştay 315
DANİŞMEND İsmail Hami 317
DANYAL Nezih 317
DARAGÖ Reşat Nuri 317
Darülfünun 317
DAVER Abidin 318
Davut Mimar 318
DAYIOĞLU Gülten 318
Dede Korkut 318
Defterdarlık 319
DEFNE Zekir Ömer 319
DEĞER Mehmet Emin 319
Değişim 319
Dehhani 319
DELİORMAN Tuğrul 320
DEMİR Cevat 320
DEMİRAĞ Nuri 320
DEMİRAY Tahsin 320
DEMİRCİ Mehmet Efe 320
DEMİREL Kemal 320
DEMİREL Süleyman 321
DEMİREL Selçuk 321
DEMİRSOY Seyfi 321
DEMİRTAŞ Metin 322
DEMİRULUÇ İsmet 323
Demokrat İzmir 323
Demokrat Parti 323
Demokrat İşçi Partisi 329
Demokratik Parti 330
DENİZ Ümit 331
DENİZCİER İbrahim 331
DENİZHAN Namık 332
Denizli Heyeti Milliyesi 332
DENİZMEN Metin 332
DERELİ Cevat 332
Dergâh 332
DERİN Ragip 332
DERSAN Kâzım Şinasi 332
Dersaadet 333
Dertli 333
DERVİŞ Suat 333
Derviş Vahdeti 333
DESİYAB 334
Destanlar 334
Destanlarımız 336
Devlet Demiryolları 341
DEVELİOĞLU Fethi 342
Dev - Genç 342
Dev Genç İstanbul Mahkemesi 343
Dev - Genç Ankara Davası 345
Devlet Plânlama Teşkilâtı 346
«Devlet ve İhtilâl» Davası 349
Devrim 352
DEVRİM İzzet Melih 352
Devrimci Militan 352
Devrimci Teori 353
Devrimci Yol 353
DEYMER Dr. Şefik Hüsnü 353
DGM'ye Tepki 356
D Grubu 356
Dış Borçlanma 357
DİDMAN Yalçın 358
DİKERDEM Mahmut 358
DİCLELİ Ayşe Bilge 358
DİKMEN Halil 358
DİLLİGİL Avni 359
DİLMEN Güngör 359
DİLMEN İbrahim Necmi 360
DİLAÇAR Agop 360
Dilaver Paşa Nizamnamesi (Bkn. Kömür Madenciliğimiz ve Türkiye Kömür İşletmeleri) 360
DİNAMO Hasan İzzettin 360
DİNÇÇAĞ Şadi 361
DİNÇEL Savaş 362
DİNÇER Nabi 362
DİNO Abidin 362
DİNO Arif 364
Dirlik 364
DİSK 364
Divan Şiirl 367
Divân-ı Hümayun 372
DİVİTÇİOĞLU Sencer 372
DİZDAROĞLU Hikmet 372
DOĞAN Mehmet 372
DOĞANAY Ümit Yaşar 373
Doğrultu 373
DOĞUDAN Macit Cevat 374
Doğrusöz 374
DORMEN Haldun 374
Dost 374
DOYRAN Turhan 375
Diyojen 375
DİZMAN Mehmet 375
DOĞAN Maksut 375
DOĞU Dinçer 375
Doğu - Batı 376
DOĞRUER Mustafa 376
DONBAZ Veysel 376
DOSDOĞRU M. Hulusi 376
Dönem 376
Dönüşüm 376
DRANAS Ahmet Muhip 377
DÖRDÜNCÜ Halil Lütfi 377
Dumlupınar Meydan Savaşı (Bkn. Başkomutanlık

Meydan Savaşı) 378
DURAN Faik Sabri 378
DURAN Feyhaman 378
DURBAŞ Refik 378
DURU Kâzım Nami 379
DURU Orhan 379
DURU Süreyya 379
DUYAR Gürdal 379
DUYGULU Behiç 379
Dünya 380
DÜRDER Baha 380
Dürri 380
Düyun-u Umumiye İdaresi 380

E

Ebulgazi Bahadır Han 382
Ebusuud Efendi 382
EBUZİYA Alev 383
Ebüzziya Hadiye 383
Ebüzziya Tevfik 383
ECE Ayhan 383
ECEVİT Bülent 383
Edebiyat Armağan ve Ödülleri 384
Edebiyat Dünyası 386
Edebiyat-ı Cedide 386
Edebiyat Cephesi 388
Edebiyat-ı Umumiye 388
EDGÜ Ferit 388
Edib Ahmet 389
EDİBOĞLU Baki Süha 389
Edirne Antlaşması 389
Edirneli Nazmi 390
EDİZ Haşan Ali 390
EFTA 390
EGE Necdet Rüştü 390
EGE Süleyman 390
EĞİLMEZ Ertem 391
Ehl-i Örf 391
EKENER Mesut 392
EKİNCİ Hüseyin 392
EKİNCİ Oktay 392
EKŞİOĞLU Gürbüz Doğan 392
EKMEKÇİ Mustafa 392
ELDEM Halil Ethem 393
ELDEM Nezih 393
ELDEM Sedat 393
ELDEROĞLU Abidin 393
Eleştiri 394
Elginizm 394
ELİCİN Emin Türk 394
ELİÇİN Şükrü 394
ELİF Naci 394
ELOĞLU Metin 395
ELÖVE Ali Ulvi 395
EMEÇ Selim Ragıp 395
Emek 395
Emek 396
Emekçi 396
Emekli Sandığı (Bkn. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı) 396
EMRE Ahmet Cevat 396
EMİR Sabahat 397
EMİROĞLU Selma 397
Emlak Vergisi 397
Emrullah Efendi 399
Encümen-i Daniş 400
Enderun Mektebleri 400
Enderunlu Fazıl 400
Enderunlu Vasıf 400
ENEZ Orhan 400
Enflasyon (Bkn. Türkiye'de Enflasyon) 401
ENGİN Aydın 401
ENGİN İlhan 401
Enternationalizm 401
Enver Paşa 401
EPİKMAN Refik 404
ER Ahmet 405
ERAKALIN Avni 405
ERBAKAN Necmettin 405
ERBİL Devrim 405
ERBİL Leylâ 405
ERBULAK Altan 405
ERDİNÇ Fahri 406
ERDOĞDU Vahap 407
ERDOST Muzaffer 407
ERDURAN Refik 407
EREM Faruk 408
EREMEKTAR Mustafa 408
EREN Cemil 408
ERENUS Bilgesu 408
ERENUS Müştak 408

ERER Tekin 409
ERGİN Kemal 409
ERGÖNÜLTAŞ Engin 409
ERGUN Sadettin Nüzhet 409
ERGÜN Mehmet 409
ERGÜN Ömer 409
ERHAT Azra 409
ERİK Şaban 410
ERİM Nihat 410
ERİMEZ Dinçer 410
ERİMEZ Salih 410
ERİŞÇİ Lütfi 411
ERİŞİRGİL Mehmet Emin 411
ERKAL Coşkun 411
ERKAL Genco 411
ERKANLI Orhan 412
ERKİN ULVİ Cemal 412
ERKMAN Faris 412
ERKSAN Metin 413
ERKOÇ Eflâtun Nuri 413
ERMİŞ Mehmet Ali 413
Ernst von Düring Paşa 413
EROĞLU Cemil 414
EROL Turan 414
EROZAN Celal Sahir 414
ENBANAÇ İbrahim 414
ERSOY Ali Ulvi 414
ERSOY Mehmet Akif 415
ERSOY Bahir 418
ERSÜ Vehbi 419
ERTAN Ali Rıza 419
ERTAYLAN İsmail Hikmet 420
ERTEL Mengü 420
ERTEM İlban 420
ERTEM Sadri 420
ERTEPINAR Coşkun 423
ERTOP Konur 423
ERTUĞRUL İsmail Fenni 424
ERTUĞRUL Muhsin 424
ERTUĞRUL Muhsin ve sinema 425
ERUZ Nahit 426
ERYÜKSEL Yılma 426
Erzurum Kongresi 426
Erzurum Kongresi Bildirisi 427
Erzurumlu Emrah 429
ESEN Bülent Nuri 429
ESENDAL Memduh Şevket 429
ESİN Numan 431
Esnaf 431
Esrar Dede 433
Eşraf 433
Eşref 433
Eşref 434
EŞSİZHAN Rahmi 434
Eşrefoğlu Rumi 434
Ethem Nejat 434
Ethem Pertev Paşa 436
Etibank ve Madenciliğimiz 436
ETİ Erol 442
Evliya Çelebi 442
Eylem 442
EYÜBOĞLU Bedri Rahmi 443
EYÜBOĞLU Eren 444
EYÜBOĞLU Sabahattin 444
EYÜBOĞLU İsmet Zeki 445
EZİNE Celalettin 445

F

F. Celâlettin 446
Faiz 446
Fasih 446
Fatih Sultan Mehmet 447
Fatih Kanununamesi 448
FATİNOĞLU Abidin Nesimi 448
Fatma Aliye 448
Fazlî 449
Fecr-i Âti Topluluğu 449
Fehim 449
FELEK Burhan 450
Felsefe Dergisi 450
FENMEN Seniye 450
Feraizcizade Mehmet Şakir 450
Feridun Bey 450
Ferit Damat 451
FETHİ Naci 451
Fetvâ 451
Fıkıh 453
FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri 453
FIRINCI Ahmet 454
Fıtnat Hanım 454
Fikir Hareketleri 454
Fikir Kulüpleri Federasyonu 454

Fikirler 457
FİKRET Adil 458
FİKRET Mualla 458
FİLİZ Osman 458
Folklor (Bkn. Halkbilimi) 458
FİŞEK Kurthan 458
Forum 458
FRANK Dr. Erich 459
FRANZ B. S. Decyke 460
Fuad Paşa 460
Fuzulî 460
Fürüzan 461

G

Garip 462
GATT 462
Gazi Osman Paşa (Bkn. Osman Paşa, Gazi) 463
GAZİ Yaşa 463
GAZİOĞLU Gültekin 463
Gecekondu 464
GEÇİT İlhan 471
Gelecek 471
Gelir Vergisi 471
Genç Kalemler 478
Genç Öncü 479
GENÇ Süleyman 479
Gençlik 479
GENÇTÜRK İsmail 479
Genel Preferanslar (öncelikler) Sistemi 480
Gerçek 480
Gerçek 480
Gerçek 480
GERÇEK Selim Nüzhet 480
GERMANER Ali Teoman 481
Ges-İş Sendikası 481
GEVGİLİLİ Ali 481
Gevheri 481
GEZEN Müjdat 482
GEZER Hüseyin 482
GEZMİŞ Deniz 482
Gıda - İş 483
GİRAY Fetih 484
GİRGİNSOY Naci 484
GİRİK Fatma 484
GONCA Adil 484
GÖĞÜŞ Ali İhsan 484
GÖKÇE Enver 485
GÖKÇE Tevfik İsmail 486
GÖKÇE Metin 486
GÖKÇE Ramiz 486
GÖKÇEN Enver Naci 487
GÖKÇER Cüneyt 487
GÖKÇİN Baysun 488
GÖKDERE Turgut 488
GÖKTÜRK Akşit 488
GÖKYAY Orhan Şaik 488
GÖLPINARLI Abdülbaki 489
GÖNEL Seyit Ali 489
GÖNENÇ Turgay 489
GÖRELE Hamit 489
Görevselçilik 489
GÖREY Yavuz 489
Görsel Sanatçılar Derneği 490
GÖRÜNEY Ruhi 490
Görüşler 490
GÖVSA İbrahim Alâettin 490
GRUDA Yılmaz 491
GÜLER Mehmet 491
GÜLER Cemal Nadir 491
GÜLERYÜZ Mehmet 492
GÜLGEÇ İsmail 492
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 492
Güllü Agop 493
Gülşehri 493
GÜLTEKİN Vahdet 493
GÜMEN Sururi 493
Gümrü antlaşması 493
GÜMÜŞPALA Ragıp 494
GÜNAL Neşet 495
GÜNALTAY 496
Günaydın 496
GÜNDOĞDU Cengiz 496
Gündüz 496
GÜNEL Burhan 497
GÜNERİ Rüştü 497
Güney 497
GÜNEY Eflâtun Cem 498
GÜNEY Yılmaz (Pütün) 498
GÜNGÖR İbrahim 500
GÜNGÖR Necati 500
GÜNSUR Nedim 500
GÜNTEKİN Reşat Nuri 500

GÜNYOL Vedat 501
GÜRAN Nazmi Ziya 502
GÜRAN Rasih 502
GÜRBÜZ Sadık 502
GÜRDAĞCIK Sinan 502
GÜREL Sedat 502
GÜRLER Faruk 502
GÜRPINAR Hüseyin Rahmi 502
GÜRSEL Cemal 508
GÜRSEL Nedim 508
GÜRSOYTRAK Suphi 509
GÜRTANCA Faruk M. 509
GÜVEMLİ Zahir 509
GÜVEMLİ Zahir 509
GÜVEN Rıza 509
Güzel Sanatlar Birliği 510
GÜZELCE İbrahim 510
Güzeloğlu Cemalettin 511

H

Hacı Musa 512
Hacı Şaban 512
HACIHASANOĞLU Muzaffer 512
HAKAN Fikret 512
Hakimiyet-i Milliye 512
Hakkı Behiç (Bknz. Bayiç Hakkı Behiç) 513
Halaskar Zabitan Grubu 513
Haleti 514
Halifelik 514
Halikarnas Balıkçısı 515
Halil Paşa 516
Halkbilimi 516
Halkçılık Programı 519
Halk Edebiyatı 520
Halkevleri 531
Halkın Sesi 532
Halkın Yolu 533
Halkın Yolu (Devrimci) 533
Halkın Dostları 534
Halkın Gazetesi Demokrat 534
Halkın Kurtuşu 534
Halkın Kurtuşu Yolunda Gençlik 535
Halk Yapı Sanatı 535
HALMAN Talat Sait 535
Hamdi Bey 535
Hamdullah Hamdi 536
Hamle 536
HANÇERLİOĞLU Orhan 536
Haraç 536
Hareket 536
Harf İnkılabı 537
Has 539
Hasan Ağa 541
HASAN Fehmi 541
Hasan Tahsin 542
Haşmet 542
Hatay Sorunu 542
Hatayi 543
HATİPOĞLU Aydın 543
Hayali 544
Hayat 544
Hayat 544
Hayat 544
Haydar Bey 544
Hayreti 545
Hayrettin Mimar 545
Hazine-i Evrak 545
Hazine-i Hassa 545
Haziran Hareketi Davası 545
HEPBİR Ziya 546
HEPER Beytullah 547
Hergün 547
Hersek Başkaldırması 547
Hersekli Arif Hikmet 547
Heyet-i Temsiliye 547
Hınçak (Çan Sesi) Komitesi 548
HINÇER İhsan 548
HIZLAN Doğan 548
Hiyanet-i Vataniye Kanunu 549
HİLAV Selahattin 549
HİSAR Abdülhak Şinası 549
Hitit Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 550
HOYİ İbrahim 550
Hukuk Devleti 550
HÜNALP Ayhan 552
Hünkâr İskelesi Antlaşması 552
Hür 552
Hür Gençlik 552
Hürriyet 552
Hürriyet 553
Hürriyet Partisi 554

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 554
HÜSEYİN Hilmi 555
HÜSEYİN Kâzım Kadri 556
Hüseyin Zekâi Paşa 556

I

ILGAZ Âfet 557
ILGAZ Rıfat 557
IRGAT Cahit 558
Irkçılık 559
IŞIK Ayhan 566
IŞIKLAR Fehmi 566
IŞIKLI Alpaslan 567
Islahat Hareketleri 564

İ

İbrahim Müteferrika 568
İBRAHİM Paşa 568
İBRAHİM Temo 569
İbret 569
İçtihat 569
İç mimar 570
İç kale 570
İçtinat 570
İdrak 570
İdrisi Bitlisi 570
İhtisab ağalığı 570
İkdam 570
İkili anlaşmalar 570
İkinci Meşrutiyet 575
İkinci Yeni 579
İktisadi Devleti Teşekülleri 581
İLDENİZ Türkan 581
İleri 581
İLERİ Celal Nuri 582
İleri Gençlik Birliği Davası 582
İLERİ Rasih Nuri 582
İLERİ Sedat Nuri 582
İLERİ Selim 583
İLERİ Suphi Nuri 583
İlerici Gençler Derneği 583
İlerici Kadınlar Derneği 583
İlerici Yurtsever Gençlik 584
İlhakı Red Heyeti Milliyesi 584
İLHAN Attila 585
İlke 586
İLKİN Metin 586
İmaret (Bkz. Aşevi) 586
İmece 586
İNAL İbnülemin Mahmut Kemal 586
İNAN Afet 586
İNAN Ergin 587
İNAN Hüseyin 587
İNAN İsmail 587
İNANÇ Remzi 587
İNCEDAYI Timur Kerim 587
İNCE Özdemir 588
İNCE Refik Şevket 588
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 588
İNHANLI Mehmet 589
İNÖNÜ İsmet 589
İnönü Savaşları 592
İnsan 593
İnsaniyet 593
İnşaat İşçileri Sendikası 593
İPEKÇİ Abdi 593
İPEKÇİ İsmail Cem 594
İPRİŞOĞLU Mazhar Şevket 595
İradei Milliye 595
İRDELP Neşet Ömer 595
İsbat Hakkı 595
İsidor Miletli 596
İskelet Yapı Yöntemi 596
İSKİT Servet Rıfat 596
İslamcılık 596
İslam Demokrat Partisi 598

İSLİMYELİ Balkan Naci 598
İSLİMYELİ Orhan 598
İsmail Gaspıreli 598
İSMAİL Sefa 598
İstanbul 599
İstanbul 599
İstihlâk-i Milli Cemiyeti 599
İstiklâl Mahkemeleri 600
İstiklâl Marşı 602
İşçi Hakkı 602
İşçi Kulübü 602
İşçi Kültür Derneği 602
İşçi Sendikaları 603
İşçi Sendikaları Birliği 607
İşçi Sendikaları Birliği 608
İşlevselcilik 608
İştirak 608
İş Yasası 609
İttifak-ı Hamiyet 612
İttihad-ı Muhammedi Fırkası 612
İYEM Nuri 613
İzdüşüm 613
İZ Fahir 613
İZBERK Tuncay 613
İZER Zeki Faik 613
İZGÜ Muzaffer 614
İzmir İktisat Kongresi 614
İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti 616
İzmir Suikastı 616
İzzet Bey 617
İzzet Molla 618
İzzet Paşa 618

J

Jön Türkler 620

K

K, Tarık Dursun 634
KABACALI Alpay 635
KABAKÇIOĞLU Güngör 635
KABAKLI Ahmet 635
KABİBAY Orhan 635
Kabotaj 635
Kabuk Konstüksiyon 636
Kaburga 636
Kaburgalı haç tonoz 636
KAÇMAZ Ahmet 636
Kadı Burhanettin 636
Kadro Hareketi 637
KAFAOĞLU Arslan Baser 640
KAFTANCI Güngör 640
KALAY Necdet 640
KALAYCI Yurdaer 640
Kale 640
Kale bedeni 640
Kale korkuluğu 640
KALELİ Lütfi 640
KALENDER Öznur 641
KALEŞİ Ömer 641
KALMIK Ercüment 641
KAMÇIL Demirtaş 641
Kameriye 641
Kamu İktisadi Teşebbüsleri 641
KAMU Kemalettin 642
KANBİR Atillâ 642
KANIK Adnan Veli 642
KANIK Orhan Veli 642
Kâni 644
KANSU Ceyhun Atuf 644
KANSU Nafi Atuf 645
Kanunî Sultan Süleyman 645
Kapıkule 646
Kapıkulu ve Kapıkulluğu 646

Kapı Sundurması 647
Kapı tacı 647
KAPLAN Kadri 647
KAPLAN Mehmet 647
KAPLAN Mustafa 647
KAPTAN Arif 648
Kaptan Paşa (Kaptan-ı Derya) 648
KARAALİOĞLU Seyit Kemal 648
KARABAŞ Cemal 648
KARABEKİR Kâzım 648
KARABULUT Mehmet 649
KARABULUT İzzet 649
KARABURÇAK İhsan Cemal 649
KARACA Cahit Yılmaz 649
KARACA Muammer 649
KARACAN Ali Naci 650
Karacaoğlan 650
KARADAYI İsmet Kemal 651
KARAFAKİOĞLU Bedri 651
Karagöz Oyunu 651
KARAGÖZ Hikmet 652
KARAHAN Abdülkadir 653
KARAHASAN Ömer 653
KARAKOÇ Sezai 653
Karakol Cemiyeti 653
KARAL Enver Ziya 653
KARAMAN Suphi 653
KARAMUSTAFA Sadık 654
KARAN Muzaffer 654
KARAOSMANOĞLU Feyzi Lütfi 654
KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri 654
KARATOPRAK Mahmut 657
KARAVELİOĞLU Kâmil 657
KARAY Refik Halit 657
KARAYİĞİTOĞLU Hakkı 658
KARA Yunus 658
Karma başlık 658
KARSAN Hüseyin Ali 658
Karteller 658
KART Musa 659
KARTOĞLU Ümit 659
KASAP Teodor 659
Kasır 659
Kasnak 659
Kaşane 659
Kaşgarlı Mahmut 659
Kâtip Çelebi 661
Katma Protokol 661
KATOĞLU Oya 664
Kaval, Kaval silme 664
Kavea 664
KAVRUK Hasan 664
Kavuklu Hamdi 664
KAYA Hasan Cemal 665
KAYAALP Fethi 665
KAYACAN Feyyaz 665
Kaya mezarı 665
KAYA Şükrü 665
KAYGILI Osman Cemal 665
KAYGUSUZ Abdal 666
Kayıkçı Kul Mustafa 666
Kaynak 666
Kazaskerlik 666
KAZGAN Gülten 666
Kel Hasan 666
KEMAL Bekir 667
Kemaleddin (mimar Kemaleddin) 667
KEMAL Sülker 667
KEMAL Tahir 668
Kemalizm 669
Kemer 676
Kemer alnı 676
Kemer ayağı 676
Kemer gözü 676
Kemer içi 676
Kemer kaburgası 676
Kemer kovanı 676
Kemer taşı 676
KENTER Yıldız 676
Kentleşme 677
Kerim Sadi 678
Kervansaray 678
KESGEÇ Özcan 679
KESKİN Yıldırım 679
KETENCİ Şükran 679
Kıbrıs Olayı 679
Kınalızade Hasan Çelebi 686
KIRİMLI Affan 686
KISAKÜREK Necip Fazıl 686
KIŞLALI Ahmet Taner 686
KIVANÇ Halit 687
KIVILCIMLI Hikmet 687
KIYAFET Hasan 687
KIYAT Mehmet 687
Kilit taşı 687
Kim 687
Kiriş 688
Kitle 688
Klasik 688
Klasisizm, Klasikçilik 688
KOCAGÖZ Samim 688
KOCAGÖZ Canol 689
KOCAGÖZ Halil 689
Koca Ragıp Paşa 689
KOCAMANOĞLU Tuncer 689
KOCAMEMİ Zeki 689
KOCATÜRK Vasfi Mahir 689
KOÇAN Hüsamettin 690

KOÇAŞ Sadi 690
Koçi Bey 690
KOÇTÜRK Osman Nuri 690
KOÇÜ Reşat Ekrem 690
KODALLI Nüvit 690
KOHEN Sami 691
Kolon 691
KOMAN İlhan 691
«Komünist Manifestosu» Davası 691
Konak 692
KONDUK Kandemir 692
KONGAR Emre 692
Kontenjan Senatörlüğü 692
Konukluk 693
Kooperatifçilik 693
KORAL Füreya 696
KORALTAN Refik 697
KORAMAN Bedri 697
KORAY Kenan Hulusi 698
KORAY Yaman 698
KORCAN Kerim 698
Kore Savaşı ve Türkiye 698
KORKMAZGİL Hasan Hüseyin 700
Korkuluk Köprü 701
KORTAN Enis 701
KORUTÜRK Fahri 701
KORYÜREK Enis Behiç 702
KÖKLÜGİLLER Ahmet 702
Kovan 702
KÖKDEN Uğur 702
KÖKSAL Ahmet 702
KÖKSAL Osman 702
KÖKSAL Ülker A. 703
Kömür Madenciliğimiz ve Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) 703
Köprü gözü 708
KÖPRÜLÜ Fuat 708
Köprü mahmuzu 708
Köpürge 708
Kör kemer 708
KÖRMÜKÇÜ Hazım 708
Köroğlu 709
KÖRÜKÇÜ Muhtar 709
KÖSEOĞLU Edip Hakkı 709
KÖSEOĞLU Münir 709
Köşk 709
Köşk oda 709
Köy Enstitüleri 709
KÖY KOOP (Bkn. Kooperatifçilik) 712
KUAS Niyazi 712
KUAS Rıza 713
KUBALI Hüseyin Nail 713
KUBAN Doğan 713
Kubbe 714
KUDRET Cevdet 714
KULAKSIZ Selçuk 714
Kuleli Vakası 714
KUM Burhan 717
KUNT Bekir Sıtkı 717
KUNTAY Mithat Cemal 717
KURAN Abdullah 717
KURAN Ahmet Bedevi 717
KURAN Alp 717
KURAN Üzeyir 717
KURBANOĞLU Şerif Hulusi 718
KURDAKUL Necdet 718
KURDAKUL Şükran 718
Kurgan 719
KURŞUNLU Nazım 719
Kurşunluoğlu Mehmet Kemal (Bkn. Mehmet Kemal) 720
KURTBÖKE Oktay 720
KURTCEBE Nuri 720
Kurt Naci 720
Kurtuluş 720
Kurtuluş 720
Kurtuluş Savaşı 721
Kurtuluş Savaşında Ayaklanmalar 725
Kurucu Meclis 725
KUT Muhsin 726
Kutak 726
KUTLAR Onat 726
KUTLU Şemsettin 726
KUTLUĞ Selçuk 726
Kuvayi Milliye 726
Kuvayı Seyyare 727
KUYTAK Fikret 729
Küçük Celâl 729
Küçük Köylülük 730
Küçük Said Paşa 731
KÜÇÜK Sami 731
KÜÇÜK Yalçın 731
KÜÇÜMEN Zihni 731
KÜÇÜKÖMER İdris 732
Külah 732
KÜLEBİ Cahit 732
Külhan 733
Külliye 733
Kültür Haftası 733
Kümbet 733
KÜNTAY İsmet 733
Küpeşte 733
KÜR Pınar 734

L

LAGA Mehmet Arl 735
Lâle Devri ve Patrona Halil İhtilâli 735
Lâle Devri Mimarlığı (Bkn. Türkiye Mimarlığı) 739
LAV Ercüment Behzat 739
LEVEND Agâh Sırrı 740
Levni 740
Liberal Köylü Partisi 740
Lifij Hüseyin Avni 740
Limon kirişi 741
Limonluk (sera) 741
Limter - İş 741
LİVANELLİ Zülfü 741
Lonca 741
Londra Konferansı 741
Lozan Barış Antlaşması 742

M

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 747
MADANOĞLU Cemal 747
MADEN Sait 748
Madeni İşçiler ve Makine İşçileri Sendikası 748
Mahmud Sadık 748
Mahmut Şevket Paşa 748
MAKAL Mahmut 749
MAKAL Oğuz 749
MAKAL Tahir Kutsi 749
Malikâne Sistemi (Bervech-i Malikane) 749
Malûmat 750
MARDİN Ebül'ula 751
Markopaşa 751
Marshall Yardımı 751
MASARACI Kâmil 753
Masonluk 753
Masonlar 753
May 754
Mecelle 755
Meclis-i Âli Tanzimat 755
Meclis-i Mebusan 755
Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye 757
Meclis-i Vükelâ 757
Mecmua-i fünun 758
Medeni Kanun 758
MEHMET Kemal 759
Mehmet Murat 759
MEHMET Rauf 760
MEHMET Seyda 760
Mehmet Vahiddeddin (Sultan Mehmet VI) 761
Mektep 761
MELEN Ferit 761
MEMECAN Salih 761
Memet Fuat 762
MEMETOĞLU Avni 762
MENDERES Adnan 762
Menemen Olayı 763
MENEMENCİOĞLU Muazzez 764
MENEMENCİOĞLU Nermin 764
MERAY Seha 764
Mercimek Ahmet 764
Meşihat 765
MERT Necati 765
MERT Özkan 765
MERİÇ Nezihe 765
Mevlâna Çelaleddin Rumî 766
Mezhep(ler) 767
MISIRLIOĞLU Halit 776
Mihri Müşvik 776
Millet Partisi 776
Milli Birlik Komitesi 777
Milli Edebiyat 779
Milli Kalkınma Partisi 780
Milli Kongre 780
Milli Korunma Kanunu 780
Milli Meşrutiyet Fırkası 782
Milli Nizam Partisi 782
Milli Selamet Partisi 782
Milli Türk Talebe Birliği 783
Milliyet 784
Milliyet Sanat 785
Milliyetçi Hareket Partisi 785
Militan 786
MİMAROĞLU İlhan 786
Mimar Sinan 786

MİNNETOĞLU İbrahim 787
Mithat Paşa 787
Mizah 788
Mizan 789
Mondros Mütarekesi 790
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 792
Mordmann Aidi 793
MORKAYA Burhan Cahit 793
Moskova Antlaşması 793
Muallim Naci 794
Müdafai Hukuk Dernekleri 795
Mudanya Silahbırakımı 796
Muhbir 796
Muhit 796
MUHİTTİN Sebati 796
Mukataalar 796
MUMCU Hüseyin 797
MUMCU Uğur 797
MUNZUR Sait 797
Murat IV 797
MUSAHİPZADE Celal 798
Musavver Muhit 798
Mustafa Necati 799
MUSTAFA Niyazi (Ispartalı) 799
Mustafa Reşit Paşa 799
Mustafa Suphi 800
MUTLUAY Rauf 802
Müessese, Ticarethane ve Esnafı Müstahdemin Sendikası 803
MÜFİT Ratip 803
MÜLAYİM Ziya Gökalp 803
Mülkiyeliler Birliği 803
Mültezim 803
MÜRİDOĞLU Zühtü 804
Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği 804
Müstakil Sosyalist Fırkası 805
Müstakil Türk Sosyalist Partisi 805
MÜSTECAPLİOĞLU Esat Adil 805
Mütareke Hükümleri ve Milli Mücadele 805
Mütercim Asım 808

N

Nabi 809
Nâbizade Nazım 809
Nahiri 810
Naili 810
Naima 810
NAMIK İsmail 810
Namık Kemal 810
NAHABAŞ Polat 814
NAİF Resim 814
Nasrettin Hoca 814
Nasuh, Matrakçı 816
NATO 816
NAYIR Yaşar Nabi 821
Nazım Hikmet 821
Nazım Hikmet'in Oyun Yazarlığı 825
NEBİOĞLU Kemal 828
Necati 828
NECATİGİL Behçet 828
Nedim 829
Nef'i 830
Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi 830
Nene Hatun 831
Nergisi 832
Neriman Hikmet 832
Neslmi 832
NESİN Aziz 832
Neşati 835
Nev'izade Atayî 835
NEYZEN Tevfik 835
Nigâr Hanım 836
Nigari Reis Haydar 836
Nişancı, Nişancılık 836
Nişan-ı Hümâyun 837
Niyazi-i Mısrî 837
Nizam-ı Cedit ve Kabakçı Mustafa Olayı 837
NUR Rıza 840
Nurculuk 840
NUTKU Özdemir 841
Nüzhet Sabit 842
Nüzül 842

O

OFLAZOĞLU A. Turhan 843
OĞUZCAN Ümit Yaşar 843
OKAN Sezai 843
OKAY Haşim Nazihi 844
OKTAY Ahmet 844
OKTAY Rıfat 844
OKYAR Ali Fethi 846
ONAN Necmettin Halil 846
ONARAN Hulki 846
ONAR Sıddık Sami 846
ONAT Hikmet 847
ONGER Fahir 847
ONGUN Cemil Sena 847
ONUR Füsun 847
ONUR Necmi 848
Orak Çekiç 848
ORAL Tan 848
ORBAY Rauf 849
ORBAY Kâzım 849
ORBEY Ergin 849
ORHAN Kemal 850
ORHON Orhan Seyfi 856
ORMANCI Zekai 856
ORMANLAR Şaban 856
ORTAÇ Yusuf Ziya 857
Ortakçılık 857
Ortam 858
OSKAN Yervant 858
Osman Gazi 858
Osman Hamdi 859
Osman II 859
Osmanlı Bankası 859
Osmanlı Devleti 861
Osmanlı Ahrar Fırkası 877
Osmanlı Çiftçileri Derneği 878
Osmanlı Demokrat Fırkası (Fıkrai İbad) 879
Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 881
Osmanlı liberalleri kongresi 881
Osmanlı İttihâd-i Vatan Cemiyeti 881
Osmanlı - İngiliz Ticaret Anlaşması (Bkn. Osmanlı Devleti ve Osmanlı Kapitülasyonları ve Ticaret Antlaşmaları) 882
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) 882
Osmanlı Kapitülasyon ve Ticaret Antlaşmaları 885
Osmanlı Mesai Fırkası 889
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 890
Osmanlı Sosyalist Fırkası 890
Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti 893
Osmanlılar Döneminde Gösteri Sanatları 893
Osman Paşa - Gazi 902
Otuz bir Mart Ayaklanması 902
OTYAM Fikret 905
OTYAM Nedim 906
OYKUT Kaya Ömer 906
Oyun 906
OZANSOY Faik Ali 907
OZANSOY Munis Faik 907
OZANSOY Halit Fahri 907

Ö

ÖĞMEL Ümit 908
ÖĞÜNÇ Feridun Şakir 908
ÖKÇÜN Gündüz 908
ÖKMEN Müntekim 909
ÖKTEM Haydar Rüştü 909
ÖKTEM İmran 909
ÖKTEM Tankut 909
ÖLÇEN Ali Nejat 909
Ömer Seyfettin 909
ÖNAL Orhan 911
Öncü 911
ÖNER Kenan 911
ÖNEŞ Mustafa 911
ÖNGÖREN Dr. İbrahim Tali 911
ÖNGÖREN Ferit 912
ÖNGÖREN Vasıf 912
ÖNGÖREN Veysel 913
ÖRİK Nahit Sırrı 913
ÖRNEK Sedat Veyis 913
ÖRS İbrahim 913
Öykü 914
ÖYMEN Altan 914
ÖYMEN Örsan 914
ÖZAKIN Aysel 914

ÖZAKMAN Turgut 914
ÖZALP Kazım 915
ÖZBİLEN Atıf 915
ÖZARMAN Münif Fehim 915
ÖZAY Mahmut 915
ÖZAYDIN Kadri 916
ÖZCAN Naşit 916
ÖZDAĞ Muzaffer 916
ÖZDEMİR Emin 916
ÖZDEMİR Erol 916
ÖZDEMİR Orhan 916
ÖZ Demokrat Partisi 917
ÖZDENOĞLU Şinasi 917
ÖZDEŞ Oğuz 917
ÖZDİLEK Fahri 917
ÖZDOĞU Hüsamettin 917
ÖZ Erdal 917
ÖZEL Mehmet Yalçın 918
ÖZER Atila 918
ÖZER Cevat 918
ÖZER Erdoğan 918
ÖZERDİM Sami N. 918
ÖZER Kemal 918
ÖZGEN Hilmi 919
ÖZGENTÜRK Ali Habip 919
ÖZGENTÜRK Işıl 920
ÖZGER Z. Arkadaş 920
ÖZGÜDEN Doğan 920
ÖZGÜNEŞ Mehmet 920
ÖZGÜ Halis 920
ÖZGÜ Melahat 921
ÖZGÜNER Vecdi 921
ÖZGÜR Özlem 921
ÖZGÜR Selahattin 921
ÖZKAN Ali İzzet 921
ÖZKAN Hakkı 922
ÖZKAN Hüseyin 922
ÖZKAYA Şükran 922
ÖZKIRIMLI Atilla 922
ÖZKIRIMLI Çetin A. 922
ÖZKUL Münir 923
ÖZKURT Faruk 923
ÖZLÜ Demir 923
ÖZÖN Mustafa Nihat 923
ÖZÖN Nijat 924
ÖZSEVER Hüseyin Siret 924
ÖZSOY İhsan 924
ÖZŞEN Ferit 924
ÖZTELLİ Cahit 924
ÖZTURANLI Zeki 924
ÖZTÜRK Refik 924
ÖZTÜRK Talip 925
ÖZYALÇINER Adnan 925

P

PAKDİL Nuri 927
PAMİR Zeki Hakkı 927
PAMUKÇU Sina 927
Papirüs 927
Para Değeri 928
PARLAKGÜN Murat 929
Parti Bayrağı 929
Partinin Yolu 930
Parvus 930
Pazar Postası 932
Peçevî 933
PEKER Orhan 933
PEKER Recep 934
PEPEYİ Haluk Nihat 934
PERİDE Celal 934
PERİNÇEK Doğu 934
PERİN Mithat 935
PEŞEN Mehmet 935
Peyam-ı Sabah 935
Peyami Safa 935
PEYMAN Güner 936
Pilevne Savunması 936
PİLEVNELİ Mustafa 937
Pir Sultan Abdal 937
Piri Reis 938
POLAT Mehmet 938
POLATKAN Hasan 939
POLAT Ömer 939
Politika (Ekonomi Politika) 939
Pontus Ayaklanması 940
POROY Semih 940
Prens Sabahattin 940
Proleter Devrimci Teori 942
PULUR Hasan 942
PURA Numan 943

R

RADO Şevket 944
RAMOĞLU Ziya 944
Rasim Haşmet 944
Raşit 944
Reaya 944
Recaizade Mahmut Ekrem 946
REFİG Halit 946
REFİK Nevzat 947
REGÜ Şükrü Enis 947
RENDA Mustafa Abdülhalik 947
Resimli Ay 947
Resm-i Arus 947
Resm-i Mücerred 948
REŞAT Enis 948
REŞİT Galip 949
REY Ahmet Reşit 949
REY Ekrem Reşit 949
Ribahur, Ribahor 949
Ruhi 950
Ruhsati 950
Ruşen Hakkı 950

S

SABAHATTİN Ali 951
SABAHATTİN Enis 956
SABA Ziya Osman 956
Sabah 956
Sabit 956
Sabotaj Davası 957
SABUNCU Başar 957
SADAK Necmettin 958
Sadık Bey (Miralay Sadık) 958
Sadullah Paşa 958
Saffet Nezihi 958
Saffeti Ziya 958
SAFİ İbrahim 959
Sait Halim Paşa 959
Sakarya Savaşı 959
SALERİ Kristin 962
SALİH Hocaoğlu 962
Salih Molla Aşkı 963
SALİHOĞLU Mehmet 963
Salnameler. (Yıllık, Almanak) 963
Saltanatın Kaldırılması 964
Samih Rıfat 964
Samipaşazade Sezai 965
Sanat Emeği 965
Sanat ve Toplum 966
SANDALCI Emil Galip 966
SARAÇOĞLU Şükrü 966
SARAÇ Tahsin 966
SARAR İsmail Ali 967
SARGIN Nihat 967
SARICA Murat 967
SARI Mehmetali 967
SARPTÜRK Leyla Gamsız 967
SAVAŞÇI Fethi 967
Savaş Yolu 968
SAVCI Bahri 968
SAY Ahmet 968
SAYAR Abbas 968
SAYDAM Refik 969
SAYDUT Akdağ 969
SAYIN Hidayet 969
SAYIN Selahattin 969
Sayıştay 970
SEBER Cemal Süreyya 970
Seçilmiş Hikâyeler Dergisi 971
SEDES Selami İzzet 971
Sekban (Seymen) 971
Sekban-ı Cedit 971
SEKİZİNCİ İbnürrefik Ahmet Nuri 972
SELÇUK Aslı 972
SELÇUK İlhan 972
SELÇUK Timur 972
SELÇUK Turhan 972
SELEK Sabahattin 974
SELEKLER Hamit Macit 975
SELİK Mehmet 975
SELMİOĞLU Zeyyat 975
SENAN Emre 975

SENCER Muzaffer 975
Senet-i İttifak 976
Serbest (Dış) Ticaret 977
SERDAROĞLU Emin Bülent 978
SERHAN Fatma İrfan 978
SERPEN Tülin 979
SERTEL Sabiha 979
SERTEL Zekeriya 979
Servet-i Fünun 979
Ses 980
SEVENGİL Refik Ahmet 980
Sevr (Sevres) Antlaşması 981
SEVÜK İsmail Habib 982
Seydi Ali Reis 982
SEYYİT Nezir 983
Seyrani 983
SEZER Sennur 983
SIDAL Yusuf 984
Sıkıyönetim 984
SILAY Celal 986
SİNANOĞLU Oktay 987
Sivas Kongresi 987
Silahtar Ağa 988
Silahtar Mehmet Ağa 989
ŞİMAVİ Sedat 989
SİMER Meral 989
Sinan Paşa 989
SİREL Nijat 990
SİYAVUŞGİL Sabri Esat 990
Sokullu Mehmet Paşa 990
SOLMAZER İrfan 991
SOMAR Ziya 991
SORAN Sabri 991
Sosyal Demokrat Fırkası 991
Sosyalist Devrim Partisi 992
Sosyalist İktidar 992
Sosyalist Kültür Derneği 992
Sosyal - İş 993
Sosyal Sigortalar Kurumu 993
SOYKA Kerim 995
SOYÖZ Haslet 995
SOYSAL İlhami 995
SOYSAL Mümtaz 996
SOYSAL Sevgi 997
Soyut 997
SOYUYÜCE Şefik 998
SÖNMEZ Mehmet 998
SÖNMEZ Tekin 998
Söz 999
SOZER Atay 999
SUDA Orhan 999
Sultan Veled 999
SU Mükerrem Kamil 1000
SUMAN Nusret 1000
SUNAY Cevdet 1000
SUN Muammer 1000
SUNGURBEY İsmet 1001
SU Ruhi 1001
SURURİ Lütfullah 1002
SUTÜVEN Mustafa Seyit 1002
Süleyman Çelebi 1002
Süleyman Nazif 1002
Süleyman Nesip 1003
Süleyfan Paşa 1003
Süleyman Seyyit 1003
Sümbülzade Vehbi 1003
SÜMER Ayetullah 1003
Sümerbank ve Devletçilik Yoluyle Sanayileşme 1004
SÜMER Dinçer 1007
SÜMER Güner 1008
Sürekli Devrim 1008
SÜREK Şevket 1008

Ş

Şadırvan 1009
ŞAHAP Sıtkı 1009
ŞAHİN Burhan 1009
ŞAHİN Mustafa 1009
ŞAHİN Osman 1010
Şairler Yaprağı 1010
ŞANDA Hüseyin Avni 1010
ŞARDAĞ Rüştü 1010
Şehremaneti 1010
Şemsettin Sami 1010
ŞENDİL Sabih 1011
ŞENGİL Salim 1011
ŞENER Sevda 1011
ŞEREF Muvaffak 1011
Şeyh Galip 1011
Şeyhî 1012
Şeyhülislam Arif Hikmet 1012
Şeyhülislam Yahya 1012
ŞİDE M. Sadık 1012
Şiir Sanatı 1013

ŞİMŞEK Hasan 1013
Şinasi 1013
ŞİPAL Kamuran 1013
ŞORAY Türkan 1014
ŞUHUBİ Erdoğan 1014
ŞÜKÜFE Nihal 1014

T

Tabii Senatörlük 1015
Tahsin Nahit 1016
Takrir-i Sükun Yasası 1016
TAKTAK Yusuf 1017
Takvim-i Vakayi 1017
TALAS Cahit 1017
Talât Paşa 1017
TALU Ercüment Ekrem 1018
TALU M. Naim 1018
TAMER Ülkü 1019
TANER Haldun 1019
Tan Gazetesi, Tan Olayı 1021
TANİLLİ Server 1022
Tanin 1024
TANJU Sadun 1024
TANKUT Hasan Reşit 1024
TANÖR Bülent 1024
TANPINAR Ahmet Hamdi 1024
TANSEL Fevziye Abdullah 1026
TANSEL Oğuz 1026
TANSUĞ Sezer 1026
TAN Turhan 1027
TANYOL Cahit 1027
Tanzimat 1027
Tanzimat Edebiyatı 1038
Tanzimattan Sonra Okumuş Orta Tabaka 1041
Tanzimat ve Dış Borçlanmalar 1042
Tanzimat ve Toprak Sorunu 1044
TAPA İbrahim 1046
TARANCI Cahit Sıtkı 1046
TARCAN Bülent 1047
TARHAN Abdülhak Hâmit 1047
TARHAN Ali Rana 1048
TAR Süleyman Şahin 1048
Tarikat (lar) 1048
TARLAN Ali Nihat 1054
Tartışma 1054
TARUS İlhan 1054
Tasavvuf 1055
Tafsir-i Efkâr 1065
TAŞAN Berin 1066
TAŞER Dündar 1066
TAŞER Suat 1066
TAŞHAN Suphi 1066
TAŞKIN Mümtaz Zeki 1067
Taşlıcalı Yahya 1067
TATARLI İbrahim 1067
TAYFUR Ferdi 1067
TAYLAN Orhan 1068
TECER Ahmet Kutsi 1068
TEK Müfide Ferit 1068
Tekâlif-i Örfiye 1068
Tekâlif-i Şakka 1069
Tekâlif-ı Şer'iye 1069
Tek Ges - İş 1070
TENGİRŞEK Yusuf Kemal 1070
TEPEDELENLİOĞLU Nizamettin Nazif 1070
TEPEYRAN Ebubekir Hazım 1070
Terakki 1071
Tercüman 1071
Tercüman-ı Hakikat 1071
Teşvik-i Sanayi Kanunu 1071
Tevfik Nevzat 1073
Tevfik Fikret 1073
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1076
Terakki 1077
Terziler Sendikası 1077
TEZ İlhami Bekir 1077
TEZONAR Haluk 1077
Ticaret ve Sanayi Odaları 1078
TİMUÇİN Afşar 1078
TİMUR Saadet 1079
TİMUR Taner 1079
TİMURTAŞ Faruk 1079
TİRALİ Naim 1079
Tiyatro 70-79 1079
TOGANAY Hasan Bedri 1079
TOGO Kozma 1080
Takadizade Şekip 1080
TOKATLI Attila 1080

TOKER Metin 1080
TOLLU Cemal 1080
Tomruk Mahir 1081
TONGUÇ İsmail Hakkı 1031
TOPÇU Ahmet 1082
TOPÇU Nurettin 1082
TOPÇUOĞLU İbrahim 1082
TOPHANELİOĞLU Orhan 1082
TOPRAK Ömer Faruk 1082
Toprak Reformu ve Sorunları 1084
TOPUZ Hıfzı 1086
TORUN Osman Nuri 1086
TOSUNER Necati 1086
TOY Erol 1086
TÖR Vedat Nedim 1087
Trobzon Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti 1087
Tröstler 1088
TUGAY Aygun 1089
TUĞLACI Pars 1089
Tunalı Hilmi 1089
TUNAYA Tarık Zafer 1089
TUNCAY Demirhan 1090
TUNÇAY Mete 1090
TUNÇ Mustafa Şekip 1090
TUNÇKANAT Haydar 1091
TURA Yalçın 1091
TURAN Güven 1091
TURAN Osman 1091
TURAN Selim 1091
TURAN Oğuz 1091
Turancılık 1092
TURANİ Adnan 1093
TURHAN Mümtaz 1093
TÜBLEK Nehar 1093
TÜLBENTÇİ Feridun Fazıl 1094
Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB DER) 1095
TÜMERKAN Cavidan 1095
Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. Maddeleri 1095
Türk Devletleri 1103
Türk Devrim Ocakları 1109
Türk Dili 1109
Türk Dil Kurumu 1110
Türk Folklor Araştırmaları 1112
Türk Halk Müziği 1112
Türk Hava Kurumu 1113
Türk Hukuk Kurumu 1114
TÜRK İbrahim 1114
Türk İli 1114
Türk Sanat Musikisi 1114
Türk Solu 1120
Türk Tabipler Birliği 1121
Türk Tarih Kurumu 1121
Türk Tiyatrosu 1122
TÜRKALİ Vedat 1123
TÜRKAY Osman 1123
TÜRKÇÜ Necip 1123
Türkçülük 1123
TÜRKEŞ Alpaslan 1125
Türkiyat, Türkoloji 1126
TBTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) 1126
Türkiye Büyük Millet Meclisi 1127
Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı 1131
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1133
Türkiye Defteri 1134
Türkiye Emekçi Partisi 1134
Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve Elektrik Enerjisi Sorunumuz 1135
Türkiye Gençler Derneği 1139
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1139
Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu THKO Davaları 1142
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi - Cephesi Davaları 1143
Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası 1145
Türkiye İş Bankası 1146
Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti 1147
Türkiye İşçi Köylü Partisi 1147
Türkiye İşçi Partisi 1148
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1153
Türkiye İşçiler Derneği 1154
Türkiye Kızılay Derneği 1155
Türkiye Komünist Fırkası 1156
T.K.P. Tutuklamaları 1157
Türkiye Köylü Partisi 1162
Türkiye MADEN - İş Sendikası 1162
Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (T.M.G.T.) 1163
Türkiye Milli Talebe Federasyonu (T.M.T.F.) 1163
Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB) 1164
Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) 1164
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1165
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) 1166
Türkiye Sosyalist Fırkası 1167
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) 1168
Türkiye Sosyalist Partisi 1169
Türkiye Yazarlar Sendikası 1169
Türkiye Yazıları 1170
Türkiye Ziraat Odaları 1170
Türkiye'de Barolar ve Barolar Birliği 1171
Türkiye'de Batı Etkisinde Müzik 1174
Türkiye'de Devletçilik 1176
Türkiye'de Enflasyonun Tarihi 1182
Türkiye'de Fotoğraf 1192
Türkiye'de Karikatür 1196
Türkiye'de Küçük Üretim 1198
Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi 1201

Türkiye'de Sahne Sanatçıları 1205
Türkiye'de Seçimler 1209
Türkiye'de Sinema 1214
Türkiye'de Spor Hareketleri 1221
TÜRKLER Kemal 1232
TÜTENGİL Cavit Orhan 1233
Tütün İşçileri Sendikası 1233
TÜZÜN Yalçın 1234

U

Ubeydullah Efendi 1235
UÇARI Ercüment 1235
UÇKAN Gürkan 1235
UÇAK Cahit 1235
Ufuklar 1235
UĞURLU Halim 1236
UĞURLU Nurer 1236
ULAY Sıtkı 1236
Ulema 1236
ULUĞ Hakkı Naşit 1238
ULUKUT Rauf İsmet 1239
ULUNAY Refli Cevat 1239
Ulus 1239
Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) 1240
Uluslararası Para Fonu (IMF) 1240
ULUSOY Haldun 1243
ULUSOY Mehmet 1243
Unesco 1243
Unicef 1243
URAL Orhan 1244
URAZ Ulvi 1244
US Asım 1244
US Hakkı Tarık 1245
UŞAKLI Ömer Bedrettin 1245
UŞAKLIGİL Halit Ziya 1245
UYAR Salahattin 1248
UYAR Tomris 1249
UYAR Turgut 1249
UYAROĞLU İsmail 1249
UYGUNER Muzaffer 1250
UYGUR Alper 1250
UYGUR Burhan 1250
UYGUR Çetin 1250
UYGUR Nermi 1250
UYKUSUZ Mustafa 1251
UZUNKINAY Fuat 1251
UZMAN Dr. Mazhar Osman 1251
UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı 1252

Ü

ÜLGEN Meray 1253
ÜLKEN Hilmi Ziya 1253
Ülkü 1253
Ümera 1254
ÜNAYDIN Ruşen Eşref 1256
ÜNDEĞER Sema 1256
Üniversiteler 1256
ÜREN Eşref 1258
ÜRGÜP Fikret 1259
ÜRGÜPLÜ Suat Hayri 1259
Ürün 1259
ÜSTÜN Nevzat 1259
ÜSTÜNEL Besim 1260

V

Vak'anüvis 1261
Vakıf (Efkaf) 1261
Vakit 1262
Varlık 1262
Varlık Vergisi 1263
VANLI Şevki 1263
VÂ NÛ 1263
VARLIK Utku 1264
Vatan 1264
Vatan Partisi 1265
VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet 1265
VEREL Oktay 1266
Voyvoda 1266

Y

YAĞCIOĞLU Halim 1267
Yahya Kaptan 1267
YAKALI Raşit 1267
YAKALI Yunus 1267
YALAZ Suat 1267
YALAZ Şevket 1268
YALÇIN Aydın 1268
YALÇIN Hüseyin Cahit 1268
YALÇIN Hüseyin Suat 1268
YALÇIN İrfan 1269
YALÇIN Mehmet Ali 1269
YALÇINKAYA Halil 1271
YALMAN Ahmet Emin 1272
YALVAÇ Erhan 1272
YALTI Özcan 1272
YAMAÇ Ziya 1272
YAMAN Orhan 1273
Yansıma 1273
Yaprak 1273
Yargı 1274
Yargıtay 1274
Yarına Doğru 1274
Yasa 1274
Yassıada Duruşmaları (Bkz. Yüksek Adalet Divanı) 1275
YAŞA Gazi 1275
YAŞAR Kemal 1275
YAŞAR Tonguç 1277
YAŞIN Özker 1277
YAUBYAN Nişan 1277
Yavuz - Havuz Davası (Olayı) 1277
YAVUZ Fehmi 1278
YAVUZ Hilmi 1278
YAVUZ Mesut 1279
YAZAR M. Behçet 1279
YAZICI Fehmi 1279
YAZICIOĞLU Ahmet Bican 1280
YAZICIOĞLU Mehmet 1280
Yedi Meşale 1280
Yeditepe 1281
Yed-i Vâhid 1281
Yeiken 1282
YENER Cemil 1282
YENER Mümtaz 1282
Yeni a 1282
Yeni Adam 1282
Yeni Adımlar 1283
Yeni Dünya (Bkz. Mustafa Suphi) 1283
Yeni Dergi 1283
Yeni Edebiyat 1284
Yeni Edebiyat 1284
Yeni Gerçek 1284
Yeni Gün 1284
Yeni Hayat 1284
Yeni Ortam 1284
Yeni Ortam 1284
Yeni Ses 1284
Yeni Türkiye Partisi 1285
Yeni Ufuklar 1285
Yenilik 1285
Yeryüzü 1285
Yeniçeriler (Kapıkulları) 1286
Yeniçeri Ağalığı 1290
Yeni Dal Grubu 1291
Yeni Osmanlılar 1291
Yeni Osmanlılarla Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler 1296
Yeni Resim Cemiyeti 1302

Yeniler Grubu 1303
Yeraltı Maden İş Sendikası 1304
YESARİ Afif 1304
YESARİ Mahmut 1304
YEŞİL Cemal 1305
Yeşilordu 1305
YEŞİM Ragıp Şevki 1307
YETER Hanefi 1308
YETİK Sami 1308
YETKİN Çetin 1308
YETKİN Suut Kemal 1308
Yığın 1309
YILDIRIM Necati 1309
YILDIRIM Orhan 1309
YILDIZ Ahmet 1309
YILDIZ Bekir 1310
Yıldız Mahkemesi 1312
YILDIZ Şaban 1313
YILMAZ Kemal 1314
YIRCALI Sıtkı 1314
YİĞİTLER Umran Nazif 1314
20/21 Mayıs Olayları 1314
22 Şubat Olayları 1319
27 Mayıs 1321
Yirmisekiz Mehmet Çelebi 1323
YOLTAŞ Niyazi 1323
YORULMAZ Haydar Rıfat 1323
Yön Dergisi ve Hareketi 1323
YÖNTEM Ali Canip 1324
YÖRÜK Cengiz 1325
Yunus Emre 1325
YUND Kerim 1326
YURDAKUL Mehmet Emin 1327
YURDAKULER Muzaffer 1328
Yurt ve Dünya 1328
YURTTAŞ Hüseyin 1329
Yusuf Franko Paşa 1329
Yusuf Has Hâcip 1329
YUSUFOĞLU Yalçın 1329
YÜCE Ali 1330
YÜCE Kâmran 1331
Yüce Divan 1331
Yücel 1331
YÜCEL Can 1332
YÜCEL Hasan Ali 1333
YÜCEL Tahsin 1333
Yüksek Adalet Divanı 1333
Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 1336
YÜMLÜ Ruhi 1336
Yürüyüş 1336
Yürüyüş 1336
Yüzellilikler 1336

Z

ZAİM Turgut 1342
Zatî 1343
ZEİD Fahrünisa 1343
ZENGİN Coşkun 1343
ZEYBEK Haşmet 1343
ZIRTILOĞLU Mukbil 1344
Zincirli Hürriyet 1344
Ziya Gökalp 1344
Ziya Hurşit 1347
Ziya Paşa 1347
ZİYAALAN Nihat 1347
ZORLU Cafer 1348
ZORLU Fatin Rüştü 1348
ZORLUTUNA Halide Nusret 1348

EK / A

Abdülmecit 1351
ACAR Salih 1352
Ahmet Selahattin 1352
AKA Enver 1352
AKÜNAL Ahmet Kemal 1352
AKSAL İsmail Rüştü 1352

İNDEKS

ALACAKAPTAN Uğur 1353
ARIBURUN Tekin 1353
ATALAY Sırrı 1353
ATASAGUN İbrahim Şevki 1353
AYBAY Aydın 1353

EK / B

Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası 1354
Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası 1354
BELGE Burhan 1354
Beşeriyet 1354
Birinci Meclis ve İlk Yasalar 1354

EK / C

CİLGA Abbas 1356
CÖNTÜRK Hüseyin 1357

EK / Ç

ÇALAPALA Rakım 1357
ÇANDAR Cengiz 1357

EK / D

DEMİR İsmet 1358
Demokratik Devrim Derneği 1358
DORSAY Attila 1358

EK / E

Emrah 1359
ENER Güner 1359
ERGİNSOY Cavit 1359
ERİNGEN Ahmet Cemal 1359
ERMAN Nüshet 1360
ES Hikmet Feridun 1360
ESMER Ahmet Şükrü 1360

EK / F

Fatih Mitingi 1360
FEYZİOĞLU Turhan 1361

EK / G

GOLOĞLU Mahmut 1361
GÖKBERG Macit 1362
GÜLEK Kasım 1362
Güney 1362
GÜVEN Ferit Celal 1362
GÜVEN Kemal 1362

EK / H

Hacı Bektaş Veli 1363
Hacı Bayramı Veli 1363
Hakayıkı Şark 1364
HALICI Feyzi 1364
Hayrettin 1364
HIZIR Nusret 1364
HULUSİ Behçet 1365
Hüseyin Vasfi Paşa 1365

EK / I

(Madde Yok)

EK / İ

İstanbul Mitingleri 1366
İstanbul'da Direnme Örgütleri 1366
İYEM Nasip 1367
İZMİRLİ İsmail Hakkı 1368

EK / J

(Madde Yok)

EK / K

Kadınların Sesi 1368
KAFTANCIOĞLU Ümit 1369
KARAKAŞ Cahit 1371
KAYPAKKAYA İbrahim 1371
KIRAL Cemal 1371

EK / L

Lamii 1371
Liberal Demokrat Parti 1371
Leskofçalı Galip 1371

EK / M

MARULYALI Yaşar 1371
Medrese 1372
Megaron 1372
Mehmet Ağa 1372
Mehmet Ağa 1372
Mehmet İzzet 1372
Misak-ı Milli (Ulusal And) 1372
MORAN Adli 1373
Mozole 1373
MUTLU Asım 1374
Münif Paşa 1374

EK / N

Nedim-i Kadim 1375
Nevres-i Cedid 1375
Nişli Fahri 1375
Numan Usta 1375

EK / O

OKAN Aktan 1375
ONAT Emin 1375
ONAY Yılmaz 1375
15 16 Haziran Olayları 1376
12 Mart Dönemi 1378
ONGER Bakiye Baria 1381
ORDUSEVEN Recep 1382
ORUÇ Arif 1382

EK / Ö

ÖNAL Maruf 1382
ÖZ Doğan 1382
ÖZCAN Celal 1383
ÖZCAN Vedat 1383
ÖZER Bülent 1383
Özgürlük Yolu 1383
ÖZKÖK Lütfi 1383

EK / P

Prefabrikasyon 1384

EK / R

REY Cemal Reşit 1384
RUTKAY Aziz 1385

EK / S

Sâdâbat Paktı 1385
SAĞLAM Tevfik 1387
SAN Faruk 1387
SARAFOĞLU Osep 1387
SEKÜN Emin 1388
SELEK Cemal Hakkı 1388
SİSA Sami 1388
SİRMEN Ali 1388
SİRMEN Fuat 1388
Son Havadis 1389
Son Posta 1389
Serbest Cumhuriyet Fırkası 1389
Sultanahmet Mitingi 1389

EK / Ş

ŞAHİNLER Orhan 1390
ŞENSOY Hamdi 1390

EK / T

TEKELİ Doğan 1390
Terakkiperver Cumhuriyet fırkası (partisi) 1391
TUĞRUL Semih 1392
TUNÇ Halil 1392
Türk - İş 1393
Türkiye Mimarlığı 1395

EK / U

(MADDE YOK)

EK / Ü

(MADDE YOK)

EK / V

(MADDE YOK)

EK / W

Wilson ilkeleri 1398

EK / Y

(MADDE YOK)

EK / Z

(MADDE YOK)